

समुत्सृज्य भीमं तव पुत्रास्तु द्वयम् । सेनापतिः सुषेणश्च जन्मभयम्
 सुलोचनः ॥ २५ ॥ उग्रो भीमरथो भीमो वीरवाङ्मरुलोचनः ।
 दुर्मुखो दुष्प्रवर्षश्च विविक्षुर्विकटः समः ॥ २६ ॥ विष्टजन्तो बहून्
 प्राणान् क्रोधसंरक्तलोचनाः । भीमसेनमभिद्रुत्य विव्यधुः सञ्चिता
 भ्रमम् ॥ २७ ॥ पुत्रास्तु तव सम्प्रेक्ष्य भीमसेनो महाबलः ।
 सृक्कषीं विस्त्रिहन् वीरः पशुमध्ये वृको यथा ॥ २८ ॥ अभिपत्य
 महावाङ्मरुत्मानिव वेगितः । सेनापतेः क्षुरप्रेण शिरश्चिच्छेद
 पाण्डवः ॥ २९ ॥ सम्प्रेक्ष्य च दुष्टात्मा त्रिभिर्वाणैर्महाभुजः ।
 जलसन्धं विनिर्मिद्य सोऽनयद्यमसादनम् ॥ ३० ॥ सुषेणश्च ततो
 हत्वा प्रेषयामास मृत्यवे । उग्रस्य सशिरस्त्राणं शिरश्चन्द्रोपमं
 भुवि ॥ ३१ ॥ पातयामास भलेन कुण्डलाभ्यां विभ्रुषितम् ।
 वीरवाङ्मरु सप्तत्या साश्वकेतुं समारथिम् ॥ ३२ ॥ निनाय समरे
 भीमः परलोकाय पाण्डवः । भीमभीमरथौ चोभौ भीमसेनो
 हसन्निव ॥ ३३ ॥ भ्रातरौ रभसौ राजन्ननयद्यमसादनम् । ततः
 सुलोचनं भीमः क्षुरप्रेण महामृधे ॥ ३४ ॥ मिषतां सर्वसैन्यानाः
 मनयद्वयमसादनम् । पुत्रास्तु तत्र ते दृष्ट्वा भीमसेनपराक्रमम् ॥ ३५ ॥
 शेषा येऽन्येऽभवन्तत्र ते भीमस्य भयात्तदा । विप्रद्रुता रणा-
 द्राजन् वध्यमाना महात्मना ॥ ३६ ॥ ततोऽब्रवीच्छान्तनवः सर्वा-
 नेव महारथान् । एष भीमो रथे क्रुद्धो धार्तराष्ट्रान् महा-
 वलान् ॥ ३७ ॥ यथाप्रज्ञान् यथावीरान् यथाशूरांश्च सङ्गतान् ।
 निपातयत्युग्रधन्वा तं प्रवृत्तौ पाण्डवम् ॥ ३८ ॥ एवमुक्त्वास्ततः
 सर्वे धार्तराष्ट्रस्य सैनिकाः । अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धा भीमसेनं महा-
 बलम् ॥ ३९ ॥ भगदत्तः प्रभिन्नेन कुञ्जरेण विधाभ्यते । अपतत्
 सहसा तत्र यत्र भीमो व्यवस्थितः ॥ ४० ॥ अपतन्नेव चरणे
 भीमसेनं शिलाघ्नितैः । अदृष्ट्यं समरे चक्रे जीमूत इव भास्करम्
 ॥ ४१ ॥ अभिमन्युमुखास्तत्र नामध्वन्त महारथाः । भीमस्या-

४२ ॥ त एनं वरु
 कनशात् पथ्यं वारवन् । गजश्च परहृष्टा तु विभिदुस्ते सम
 ॥ ४३ ॥ स शस्त्रहृष्टाभिहतः समस्तैस्त्रैर्महारथैः । प्र
 ज्योतिषगजो राजन् नानालिङ्गैः सुतेजनैः ॥ ४४ ॥ स
 दधिरोत्पीडैः प्रेषणीयोऽभवद्रणे । गभस्तिभिरिवाकंस्य सं
 जलदो महान् ॥ ४५ ॥ सञ्चोदितो मदस्त्रावी भगदत्तेन वार
 अभ्यधावत तान् सर्वान् कालोत्सृष्ट इवान्तकः ॥ ४६ ॥ नि
 जवमास्थाय कम्पयंश्चरणैर्महीम् । तस्य तत् समहद्रूपं दृष्ट
 महारथाः ॥ ४७ ॥ असह्यं मन्यमानाश्च ते विप्रमनसोऽभ
 ततस्तु नृपतिः क्रुद्धो भीमसेनं स्तनान्तरे ॥ ४८ ॥ राजधान
 व्याघ्रः शरैः पानतपर्वणा । सोऽतिविद्धो महेश्वासस्तेन
 महारथः ॥ ४९ ॥ भूर्च्छ्र्वाभिपरीताङ्घ्रौ ध्वजयष्टिमुपाधि
 तांस्तु भीतान् समालक्ष्य भीमसेनश्च भूर्च्छ्र्चितम् ॥ ५० ॥
 वलवन्नाहं भगदत्तः प्रतापवान् । ततो घटोत्कचो राजन्
 भीमं तथागतम् ॥ ५१ ॥ संक्रुद्धो राक्षसो घोरस्तत्रैवान्तरधी
 स कृत्वा दारुणीं मायां भीरुष्णां भयवर्द्धनीम् ॥ ५२ ॥
 श्यत निनेषार्द्धाङ्घ्रोररूपं समाश्रितः । ऐरावतं समारुह्य
 मायामयं कृतम् ॥ ५३ ॥ तस्य चान्येऽपि दिङ्मागा बभूवु
 यायिनः । अश्विनो वामनश्चैव महापद्मश्च सुप्रभः ॥ ५४ ॥
 एते महानागा राक्षसैः समधिष्ठिताः । महाकायास्त्रिधा र
 प्रस्रवन्तो मदं यद्गु ॥ ५५ ॥ तेजोवीर्यवस्त्रोपेता महाजव
 क्रमाः । घटोत्कचस्तु खं नागं प्रेषयामास संयुगी ॥ ५६ ॥
 भगदत्तन्तु हन्तुकामः परन्तप । ते चान्ये चोदिता
 राक्षसैः समहावलैः ॥ ५७ ॥ परिपेतुः संसंक्रुद्धाश्चतुर्दन्ता
 हिंस्रम् । भगवदस्य तं नागं विषाणैरवपीडयन् ॥ ५८ ॥
 वस्त्रोत्प्रेषमाणस्तैर्नागैर्वदमर्त्तः शरदत्तः । अनदत् समहा

किम्प्रायनिवसन्तः ॥ ५८ ॥ तस्य तं नहतो नाहं सुधीरं भीम-
 निस्त्रनम् । श्रुत्वा भीमोऽब्रवीद्द्रोणं राजानश्च सुवीर्यवान् ॥ ५९ ॥
 एष युध्यति सङ्ग्रामे हृदिस्त्रेण दुरात्मना । भगदत्तो महेन्द्रासः-
 कृच्छ्रे च परिवर्तते ॥ ६१ ॥ राक्षसश्च महाकायः स च राजा-
 तिकोपनः । ध्रुवं समेतौ समरे कालनृत्युसमाबुधौ ॥ ६२ ॥
 अरूयते श्लेषं कृष्टानां पाण्डवानां महास्रनः । हस्तिनशैव समहान्
 भीतस्य रुदितध्वनिः ॥ ६३ ॥ तत्र गच्छाम भद्रं वो राजानं
 परिरक्षितुम् । अरक्ष्यमाणः समरे क्षिप्रं प्राणान् विमोक्षति
 ॥ ६४ ॥ तत् क्षरध्वं महावीर्या मा चिरं कुरुतानघाः । महान्
 विवर्षते रौद्रः सङ्ग्रामो क्षीमहर्षणः ॥ ६५ ॥ भक्तश्च कुलपुत्रश्च
 शूरश्च पृथनापतिः । युक्तं तस्य परिव्राणं कर्तुमस्त्राभिरक्षुताः
 ॥ ६६ ॥ भीष्मस्य तद्वचः श्रुत्वा भारद्वाजपुरोगमाः । संहिताः
 सर्वराजानो भगदत्तपरौषया ॥ ६७ ॥ उत्तमं जवमास्त्राव
 प्रययुर्वत्र सोऽभवत् । तान् प्रयातान् समालोक्य युधिष्ठिरपुरो-
 गमाः ॥ ६८ ॥ पाञ्चालाः पाण्डवैः साहं पृष्ठतोऽनुययुः परान् ।
 तान्यनीकान्यथालोक्य राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ॥ ६९ ॥ ननाद
 समहानाहं विस्फोटमग्नेरिव । तस्यापि निनहं श्रुत्वा दृष्ट्वा
 नागांश्च युध्यतः ॥ ७० ॥ भीष्मः शान्तनवो भूयो भारद्वाजमभा-
 षत । न रोचते मे सङ्ग्रामो हृदिस्त्रेण दुरात्मना ॥ ७१ ॥ वल-
 वीर्यसमाविष्टः ससहायश्च साम्प्रतम् । नैव शक्यो युधा जेतुमपि
 वक्ष्यता स्वयम् ॥ ७२ ॥ लक्ष्मलक्षः प्रहारी च वयञ्च शान्त-
 वाहनाः । पाञ्चालैः पाण्डवैश्चैव वयञ्च क्षतविहताः ॥ ७३ ॥
 तस्मै न रोचते मुहं पाण्डवैर्जितकाश्रिभिः । युज्यतामवहारोऽय
 श्वो योक्तारामः परैः सह ॥ ७४ ॥ पितामहवचः श्रुत्वा तस्मा
 चक्रुः प्रहर्षिताः । उपायिनापयातास्ते षटोक्ताश्चभयाहृिताः ॥ ७५ ॥
 कौरवेषु निवृत्तेषु पाण्डवा जितकाश्रिनः । सिंहनगदमकुर्वन्त

च्छादनं सङ्घेः स्वबाहुबलमाश्रिताः ॥ ४२ ॥ त एनं शरवर्षिण
 समन्तात् पथ्यं वारयन् । गजञ्च शरवृष्ट्या तु विभिदुस्ते समन्ततः
 ॥ ४३ ॥ स शस्त्रवृष्ट्याभिहतः समस्तैस्तेर्महारथैः । प्राग-
 च्योतिषगजो राजन् नानालिङ्गैः सुतेजनैः ॥ ४४ ॥ सञ्जात-
 सधिरोत्पीडैः प्रेषणीयोऽभवद्रणे । गभस्तिभिरिवार्कस्य संस्यूतो
 जलदो महान् ॥ ४५ ॥ सञ्जोदितो मदस्त्रावी भगदत्तेन वारणः ।
 अभ्यधावत तान् सर्वान् कालोत्सृष्ट इवान्तकः ॥ ४६ ॥ दिगुणं
 जवमास्थाय कम्पयंश्चरणैर्महीम् । तस्य तत् सुमहद्रूपं दृष्ट्वा सर्वे
 महारथाः ॥ ४७ ॥ असह्यं मन्यमानाश्च ते विप्रमनसोऽभवन् ।
 ततस्तु नृपतिः क्रुद्धो भीमसेनं स्तभान्तरे ॥ ४८ ॥ आजघान नर-
 व्याघ्रः शरेणानतपर्वणा । सोऽतिविद्धो महेष्वासस्तेन राश्या
 महारथः ॥ ४९ ॥ भूर्च्छ्वाभिपरीताङ्घ्रौ ध्वजयष्टिसुपाश्रितः ।
 तांस्तु भीतान् समालक्ष्य भीमसेनञ्च भूर्च्छितम् ॥ ५० ॥ ननाद
 यलवन्नादं भगदत्तः प्रतापवान् । ततो घटोत्कचो राजन् दृष्ट्वा
 भीमं तथागतम् ॥ ५१ ॥ संक्रुद्धो राक्षसो घोरस्तत्रैवान्तरधीयत ।
 स कृत्वा दारुणीं मायां भीरुणां भयवर्द्धिनीम् ॥ ५२ ॥ अदृ-
 श्यत निमेषार्द्धाङ्घ्रोररूपं समाश्रितः । ऐरावतं समारुह्य स्वयं
 मायामयं कृतम् ॥ ५३ ॥ तस्य चान्येऽपि दिङ्गागा नभ्रुवुरनु-
 यायिनः । अञ्जनो वामनश्चैव महापद्मश्च सुप्रभः ॥ ५४ ॥ तत्र
 एते महानागा राक्षसैः समधिष्ठिताः । महाकायास्त्रिधा राजन्
 प्रस्रवन्तो मदं यद्ग ॥ ५५ ॥ तेजोवीर्यवलीपेता महाजवपरा-
 क्रमाः । घटोत्कचस्तु खं नागं प्रेषयामास संयुगे ॥ ५६ ॥ सगजं
 भगदत्तन्तु हन्तुकामः परन्तप । ते चान्ये चोदिता नागा
 राक्षसैः सुमहाबलैः ॥ ५७ ॥ परिपेतुः सुसंक्रुद्धाश्चतुर्दन्ताश्चतु-
 र्द्विधम् । भगवदस्य तं नागं विष्णोः रवपौडयन् ॥ ५८ ॥
 सञ्जीव्यमानस्तैर्नागैर्वेदनार्तः शरवहतः । अनदत् सुमहानाद-

निम्न्रायनिष्ठमस्त्रनः ॥ ५८ ॥ तस्य तं नदतो नाहं सुवीरं भीम-
 निस्त्रनम् । श्रुत्वा भीष्मोऽब्रवीदुद्दोषं राजानश्च सुवीर्यनम् ॥ ६० ॥
 एष युध्यति सङ्ग्रामे द्वैडिम्बेन दुरात्मना । भगदत्तो महेष्वासः
 कृच्छ्रे च परिवर्तते ॥ ६१ ॥ राक्षसश्च महाकायः स च राजा-
 तिकोपनः । ध्रुवं समेती समरे कालमृत्युसमाबुधौ ॥ ६२ ॥
 श्रूयते श्लेष कृष्टानां पाण्डवानां महास्त्रनः । इस्तिनश्चैव समहान्
 भीतस्य रुदितध्वनिः ॥ ६३ ॥ तत्र गच्छाम भद्रं वो राजानं
 परिरक्षितुम् । अरक्ष्यमाणः समरे क्षिप्रं प्राणान् विमोक्षति
 ॥ ६४ ॥ तत् त्वरध्वं महावीर्या मा चिरं कुरुतानघाः । महान्
 विवर्धते रौद्रः सङ्ग्रामो लोमहर्षणः ॥ ६५ ॥ भक्तश्च कुलपुत्रश्च
 शूरश्च पृतनापतिः । युक्तं तस्य परिव्राणं कर्तुमस्त्राभिरश्रुताः
 ॥ ६६ ॥ भीष्मस्य तद्वचः श्रुत्वा भारद्वाजपुरोगमाः । संहिताः
 सर्वराजानो भगदत्तपरीषया ॥ ६७ ॥ उत्तमं जवमास्त्राद्य
 प्रययुर्यत्र सोऽभवत् । तान् प्रयातान् समालोक्य युधिष्ठिरपुरो-
 गमाः ॥ ६८ ॥ पाञ्चालाः पाण्डवैः साहं पृष्ठतोऽनुचयुः परान् ।
 तान्यनीकान्यथालोक्य राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ॥ ६९ ॥ ननाद
 समहानाहं विस्फोटमग्नेरिव । तस्यापि निनदं श्रुत्वा दृष्ट्वा
 नागांश्च युध्यतः ॥ ७० ॥ भीष्मः शान्तनवो भूयो भारद्वाजमभा-
 यत । न रोचते मे सङ्ग्रामो द्वैडिम्बेन दुरात्मना ॥ ७१ ॥ बल-
 वीर्यसमाविष्टः ससहायश्च साम्प्रतम् । नैव शक्यो युधा जेतुमपि
 वज्रभृता स्वयम् ॥ ७२ ॥ लव्यलक्षः प्रहारी च वयश्च शान्त-
 दाहनाः । पाञ्चालैः पाण्डवैश्चैव वयश्च क्षतविहताः ॥ ७३ ॥
 तस्मै न रोचते मुहं पाण्डवैर्जितकाश्रिभिः । युच्यतामवहारोऽद्य
 श्रुत्वा द्योत्सगामः परैः सह ॥ ७४ ॥ पितामहवचः श्रुत्वा तद्या
 चक्रुः प्रहर्षिताः । उपाधिनापयातास्ते षटोक्त्वाऽभयार्हिताः ॥ ७५ ॥
 कौरवेषु निवृत्तेषु पाण्डवा जितकाश्रिनः । सिंहनाहमकुर्वन्स

शङ्खवेणुस्त्रैः सह ॥ ७६ ॥ एवं तदर्भवत् युद्धं दिवसं भरत-
 र्षभ । पाण्डवानां कुक्षणाञ्च पुरस्कृत्य घटोत्कचम् ॥ ७७ ॥
 कौरवास्तु ततस्तूष्णं प्रययुः शिविरं स्वकम् । ब्रीडान्विता निशा-
 काले पाण्डवैः पराजिताः ॥ ७८ ॥ शरविद्यतगात्रास्तु पाण्डु-
 पुत्रा महारथाः । युद्धे सुमनसो राजन् जम्भुः स्वशिविरं प्रति
 ॥ ७९ ॥ पुरस्कृत्य महाराज भीमसेनघटोत्कचौ । पूजयन्तो
 महाराज मुदा परमया युताः ॥ ८० ॥ नदन्तो विविधान्नादान्
 तूर्यस्वनविभूषितान् । सिंहनादांश्च कुर्वाणा विभिन्नान् शङ्ख-
 मिःस्त्रैः ॥ ८१ ॥ निनदन्तो महात्मानः कम्पयन्तश्च मेदिनीम् ।
 घटयन्तश्च मर्माणि तव पुत्रस्य मारिष ॥ ८२ ॥ प्रयाताः शिवि-
 रायैव निशाकाले परन्तपाः । दुर्योधनस्तु नृपतिर्दीनो भ्रात-
 वधेन च ॥ ८३ ॥ मुहूर्त्तं चिन्तयामास वाष्पशोकसमाकुलः ।
 ततः श्रुत्वा विधिं सर्वं शिविरस्य यथाविधि । प्रदध्यौ शोकसन्तप्तौ
 भ्रातृव्यसनकर्षितः ॥ ८४ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि चतुर्थयुद्धदिवसावहारे
 चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

वृतराष्ट्र उवाच । भयं मे सुमहद् जातं विष्णुप्रथैव सञ्जय ।
 श्रुत्वा पाण्डुकुमाराणां कर्म देवैः सदुष्कारम् ॥ १ ॥ पुत्राणाञ्च
 पराभावं श्रुत्वा सञ्जय सर्वशः । चिन्ता मे महती भूता भवि-
 ष्यति कथन्त्विति ॥ २ ॥ ध्रुवं विदुरवाक्यानि धष्यन्ति नृदयं
 मम । तथा हि दृश्यते सर्वं दैवयोगिन सञ्जय ॥ ३ ॥ ततो
 भीष्ममुखान् शूरानस्त्रज्ञान् योधसत्तमान् । पाण्डवानामनीकैश्च
 योधयन्ति प्रहारिणः ॥ ४ ॥ किन्तेऽतपन् महात्मानः पाण्डु-
 पुत्रा महाबलाः । किन्ते दत्तवरास्तात किं वा ज्ञानं विदन्ति

ते ॥ ५ ॥ दिनं स्यं न गच्छन्ति दिवि तारामणा इव । पुनः
 पुनर्न नृथामि हतं सैन्यञ्च पाण्डवैः ॥ ६ ॥ मय्येव इण्डः पतति
 देवात् परमदाक्षिणः । यथावध्याः पाण्डुसुतास्तथावध्याश्च वि-
 सुताः ॥ ७ ॥ एतन्मे सर्वमाचक्षु यथातत्त्वेन सञ्जय । न हि
 पारं प्रपश्यामि दुःखस्यास्य परन्तप ॥ ८ ॥ समुद्रस्येव महती
 भुजाभ्यां प्रतरन्नरः । पुत्राणां व्यसनं मन्ये ध्रुवं प्राप्तं सुदा-
 क्षणम् ॥ ९ ॥ षातविंशति मे पुत्रान् सर्वान् भीमी न संशयः ।
 न हि पश्यामि तं वीरं यो मे रक्षेत् सुतान् रणे ॥ १० ॥ ध्रुवं
 विनाशः समरे पुत्राणां मम सञ्जय । तस्मान्मे कारणं सूत
 युक्तञ्चैव विधिप्रतः ॥ ११ ॥ पृच्छतो वै यथातत्त्वं सर्वमाख्यातु-
 मर्हसि । दुर्योधनस्तु यच्चक्रे दृष्ट्वा स्वान्विमुखान् रणे ॥ १२ ॥
 भीष्मद्रोणौ कृपश्चैव सौवलेयो जयद्रथः । द्रौपिर्वापि महेश्वासी
 विकर्णो वा महाबलः ॥ १३ ॥ निश्चयो वापि कस्तेषां तदा
 ह्यासीन्महात्मनाम् । विमुखेषु महाप्राज्ञ मम पुत्रेषु सञ्जय ॥ १४ ॥

सञ्जय उवाच । शृणु राजन्नवहितः श्रुत्वा चैवावधारय ।
 नैव मन्त्रकृतं किञ्चिन्नैव मायां तथाविधाम् ॥ १५ ॥ न वै विभी-
 षिकां काञ्चिद्राजन् कुर्वन्ति पाण्डवाः । युध्यन्ति ते यथान्यावं
 शक्तिमन्तश्च संयुगे ॥ १६ ॥ धर्मिणः सर्वकार्याणि जीवितादीनि
 भारत । आरभन्ते सदां पार्थाः प्रार्थयाना महद्ययः ॥ १७ ॥
 ते न युद्धान्निवर्तन्ते धर्मोपेता महाबलाः । श्रिया परमया युक्ता
 यतो धर्मस्ततो जयः ॥ १८ ॥ तेनावध्या रणे पार्था जययुक्ताश्च
 पार्थिव । तव पुत्रा दुरात्मानः पापैश्चभिरताः सदा ॥ १९ ॥
 निष्ठुरा हीनकर्माणस्तेन हीयन्ति संयुगे । सुवह्नि नृथींसानि
 पुत्रैस्तव जनेश्वर ॥ २० ॥ निङ्गतानीह पाण्डूनां नीचैरिव अर्था
 नरैः । सर्वञ्च तदनादृत्य पुत्राणां तव किञ्चिद्विभ्रम् ॥ २१ ॥ साप-
 ङ्गवास्तथैवासन् पाण्डवाः पाण्डुपूर्वज । न चैतान् बद्ध मन्यन्ते

पुत्रास्तव विद्यामते ॥ २२ ॥ तस्य पापस्य सततं क्रियमाणस्य
 कर्मणः । सम्प्राप्तुं महतीरं कृतं किम्याकसन्निभम् ॥ २३ ॥
 तत्तद्गुणेषु महाराज सपुत्रः ससुहृज्जनः । नावबुध्यसि ब्रह्मा-
 जन् वार्थिमाणः सुहृज्जनैः ॥ २४ ॥ विदुरेणाथ भीष्मेण द्रोणेन
 च महात्मना । तथा मया चाप्यसकृत् वार्थिमाणी न बुध्यसे ॥ २५ ॥
 वाक्यं हितञ्च पथ्यञ्च मन्दः पथ्यमिवीषधम् । पुत्राणां मत्त-
 मास्त्राय जितान् पथ्यसि पाण्डवान् ॥ २६ ॥ शृणु भूयो यथा-
 तत्त्वं यथां लभनुपच्छसि । कारणं भरतश्चेष्ट पाण्डवानां जयं
 प्रति ॥ २७ ॥ तत्तेऽहं कथयिष्यामि यथाश्रुतमरिन्दम । दुर्धौ-
 षनेन संपृष्ट एतमर्थं पितामहः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा भ्रातॄन् रणे
 सर्वान् विजितान् सुमहारबान् । शोकसम्भूङ्क्ष्वद्वो निपाकाक्षि
 क्ष कौरव ॥ २९ ॥ पितामहं महाप्राज्ञं विनयेनोपगम्य ह ।
 वदन्नवीत् सुतस्तो च तन्मे शृणु जनेश्वर ॥ ३० ॥

दुर्धौषधन उवाच । द्रोणश्च त्वञ्च शल्यश्च कृपो द्रौणिस्तथैव
 च । कृतवर्मा च हार्दिक्यः काम्बोजश्च सुदक्षिणः ॥ ३१ ॥ भूरि-
 शवा विकर्णश्च भगदत्तश्च वीर्यवान् । महारथाः समाख्याताः
 कुक्षुपुत्रास्तनुत्यजः ॥ ३२ ॥ त्रयाणामपि लोकानां पर्याप्ता इति
 मे मतिः । पाण्डवानां समस्ताश्च न तिष्ठन्ति पराक्रमे ॥ ३३ ॥
 तत्र मे संशयो जातस्तस्मैमाचक्षु पृच्छतः । यं सन्निवृत्त्य कौन्तेय
 जयन्त्यस्मान् पदे पदे ॥ ३४ ॥

भीष्म उवाच । शृणु राजन् वचो मयां यथां यथां यथां
 कौरव । वङ्गयश्च मयोक्तोऽसि न च मे तत्त्वत्वा कृतम् ॥ ३५ ॥
 क्रियतां पाण्डवैः सार्धं शमी भरतसत्तम । एतत् क्षममहं मन्ये
 इविद्यास्तव वा विभो ॥ ३६ ॥ भुङ्क्ष्वेमां पृथिवीं राजन्
 आरुभिः सहितः सुखी । सुहृदस्तर्पयन् सर्वान् नन्दयंश्चापि
 ब्राह्मणान् ॥ ३७ ॥ न च मे क्रोधतस्तात् श्रुतवानसि वै पुरा ।

तद्विद्ं समनुप्राप्तं चत् पाण्डूनवमन्यसे ॥ ३८ ॥ अथ हेतुरवध्यस्ये
 तेषामद्विष्टकर्मणाम् । तं शृणुष्व महाराज मत्तः कथयतः
 प्रभो ॥ ३९ ॥ नास्ति लोकेषु तद्भूतं भविता नो भविष्यति । यो
 जयेत् पाण्डवान् सर्वान् पाण्डितान् शार्ङ्गधन्वना ॥ ४० ॥ वक्तु मे
 कथितं तात मुनिभिर्भावितात्मभिः । पुराणगीतं धर्मं च तच्छृणुष्व
 यथातथम् ॥ ४१ ॥ पुरा किल सुराः सर्वे ऋषयश्च समागताः ।
 पितामहमुपासेदुः पर्वते गन्धमादने ॥ ४२ ॥ तेषां मध्ये सुखा-
 सीनः प्रजापतिरपश्यत । विमानं प्रज्वलत् भासा स्थितं प्रवर-
 मम्बरे ॥ ४३ ॥ ध्यानेनावेद्य तद्ब्रह्मा कृत्वा च नियतोऽस्मलिम् ।
 नमस्कृत्वा दृष्टात्मा पुरुषं परमेश्वरम् ॥ ४४ ॥ ऋषयस्त्वय
 देवाश्च दृष्ट्वाकाशे समुत्थितम् । स्थिताः प्राञ्जलयः सर्वे पश्यन्ती
 महदद्भुतम् ॥ ४५ ॥ यथावच्च तमभ्यर्च्य ब्रह्मा ब्रह्मविदां वरः ।
 जगद् जगतः स्रष्टा परं परमधर्मवित् ॥ ४६ ॥ विश्वावसुर्विश्व-
 मूर्तिर्विश्वेधो विश्वकृसेनो विश्वकर्मा वशी च । विश्वेश्वरो
 वासुदेवोऽसि तस्माद्योगात्मानं दैवतं त्वानुपैमि ॥ ४७ ॥ अथ
 विश्व महादेव अथ लोकहिते रत । अथ योगीश्वर विभो अथ
 बीगमरावर ॥ ४८ ॥ पद्मनाभ विशालाक्ष अथ लोकेश्वरेश्वरः ।
 भूतभव्यभवन्नाथ अथ सौम्यात्मजात्मज ॥ ४९ ॥ असङ्गेयसुणा-
 धार अथ सर्वपरायण । नारायण सुदुष्यार अथ शार्ङ्गधनुर्धर
 ॥ ५० ॥ अथ सर्वगुणोपेत विश्वमूर्त्तिं निरामय । विश्वेश्वर
 महाबाहो अथ लोकार्थतत्पर ॥ ५१ ॥ महोरग वराहाद्य
 हरिकेश्य विभो अथ । हरिवास दिशामीश विश्वावासामिता-
 व्यय ॥ ५२ ॥ व्यक्ताव्यक्तामितस्त्वान नियतेन्द्रिय सत्क्रिय ।
 असङ्गेयात्मभावश्च अथ गम्भीर कामद ॥ ५३ ॥ अनन्तविदित-
 ब्रह्म नित्यं भूतविभावन । कृतकार्यं कृतप्रश्नं धर्मं च विजयावह
 ॥ ५४ ॥ शुद्धात्मन् सर्वयोगात्मन् स्फुटसन्भूतसम्बद्ध । भूतात्म-

तत्सल्लोकेयं जय भूतविभावन ॥५५॥ आत्मधीने महाभाग कल्प-
 सङ्गेपतत्पर । उद्धावनमनोभाव जय ब्रह्मजनप्रिय ॥ ५६ ॥
 निसर्गस्यनिरत कामेश परमेश्वर । अस्तोद्भव सङ्गाव युगाब्दे
 विजयप्रद ॥ ५७ ॥ प्रजापतिपते देव यज्ञनाम महाबल । आत्म-
 भूत महाभूत कर्मात्मन् जय सर्वद ॥ ५८ ॥ पादौ तव धरा
 देवी दिशो वाङ्महिवः शिरः । भूर्तिस्तेऽहं सुराः कायश्चन्द्रा-
 दित्यौ च चन्द्रषी ॥ ५९ ॥ बलं तपश्च सत्यञ्च धर्मकर्मात्मजं तव ।
 तेजोऽग्निः पवनः श्वास आपस्ते स्वेदसम्भवाः ॥ ६० ॥ अग्निर्जनो
 श्रवणौ नित्यौ देवी जिह्वा सरस्वती । वेदाः संस्कारनिष्ठा हि
 त्वधिदं जगदाश्रितम् ॥ ६१ ॥ सङ्ख्यां न परिमाणं ते न तेजो
 न पराक्रमम् । न बलं योगयोगीश्र जानीमस्ते न सञ्जवम् ॥ ६२ ॥
 लक्ष्मिर्निरता देव नियमैस्त्वां समाश्रिताः । अश्वयामः सदा
 विष्णो परमेशं महेश्वरम् ॥ ६३ ॥ ऋषयो देवगन्धर्वा यज्ञ-
 राक्षसपन्नगाः । पिशाचा मानुषाश्चैव मृगप्रक्षिसरीसृपाः ॥ ६४ ॥
 एवमादि मया सृष्टं पृथिव्यां तत्प्रसादजम् । पद्मनाभ विशा-
 लान्न कृष्ण दुःखप्रणाशन ॥ ६५ ॥ त्वं गतिः सर्वभूतानां त्वं
 नेता त्वं जगन्मुखम् । तत्प्रसादेन देवेश सुखिनो विशुधाः
 सदा ॥ ६६ ॥ पृथिवी निर्भया देव तत्प्रसादात् सदाभवत् ।
 तस्माद्भव विशालान्न यदुवंशविवर्द्धनः ॥ ६७ ॥ धर्मसंस्थापना-
 र्थाय दैतयानां वधाय च । जगती धारणार्थाय विश्वायं कुरु
 श्रे विभो ॥ ६८ ॥ अत्तत् परमकं शुद्धं तत्प्रसादादिदं प्रभो ।
 वासुदेव तद्देत्ते मयोद्गीतं यथातथम् ॥ ६९ ॥ दृष्ट्वा सङ्घर्षं
 देवं स्वयमात्मानमात्मना । कृष्ण त्वमात्मनः साक्षी प्रद्युम्नं ज्ञात-
 सञ्जवम् ॥ ७० ॥ प्रद्युम्नश्चानिहत्तं तु यं विदुर्विष्णुमश्वयम् ।
 अनिहन्नोऽहजन्तां वै ब्रह्मार्थं शोकधारिणम् ॥ ७१ ॥ वासु-
 देवमयः, सोऽहं त्वयैवास्मि विनिर्मितः । विदुश्च भागवोऽस्मा

ब्रज माकुषतां विभो ॥ ७२ ॥ तत्रासुरवधं कृत्वा सर्वलोकसुखाव
 वै । अहं स्नाप्य यज्ञः प्राप्य वीगं प्राप्स्यसि तत्त्वतः ॥ ७३ ॥
 त्वां हि ब्रह्मर्षयो लोके देवाद्यामितविक्रम । तैस्तैः सैर्नामभि-
 र्मत्ता गावन्ति परमाद्भुतम् ॥ ७४ ॥ स्थिताश्च सर्वे त्वयि भूत-
 सङ्घाः कृत्वाययं त्वां वरदं सुवाही । अनादिमध्यान्तमपारवीगं
 लोकस्य हेतुं प्रवदन्ति विप्राः ॥ ७५ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि विश्वोपाख्याने

पञ्चषष्ठोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

भीष्म उवाच । ततः स भगवान् देवो लोकानामीश्वरेश्वरः ।
 ब्रह्माणं प्रत्युवाचेदं स्निग्धगभीरया गिरा ॥ १ ॥ विदितं तात
 योगान्ते सर्वमेव तवेष्टितम् । तथा सङ्घवितेत्युक्त्वा तत्रैवान्तर-
 धीयत ॥ २ ॥ ततो देवर्षिगन्धर्वां विज्ञयं परमं गताः । कौतू-
 हलपराः सर्वे पितामहमथाब्रुवन् ॥ ३ ॥ को न्वयं यो भगवता
 प्रणम्य विनवाहिभो । वाग्भिः स्तुतो वरिष्ठाभिः श्रोतुमिच्छा-
 नहे वयम् ॥ ४ ॥ एवमुक्त्वस्तु भगवान् प्रत्युवाच पितामहः ।
 देवब्रह्मर्षिगन्धवान् सर्वान् मधुरया गिरा ॥ ५ ॥ अत्तत्परं भवि-
 ष्यच्च भविता यच्च यत्परम् । भूतात्मा यः प्रभुश्चैव ब्रह्म वच्च परं
 पदम् ॥ ६ ॥ तेषांश्चि कृतसम्वाद्ः प्रसन्नेन सुरर्षभाः । जगती-
 ऽनुग्रहाधीय याचितो मे जगत्यातिः ॥ ७ ॥ मानुषं लोकमातिष्ठ
 वासुदेव इति श्रुतः । असुराणां वधाधीय सम्भवस्व महीतले
 ॥ ८ ॥ सङ्ग्रामे निहता ये ते दैत्यदानवराक्षसाः । त इमे वृष्ट
 सञ्भूता घोररूपा महाबलाः ॥ ९ ॥ तेषां वधाधीं भगवान् मरेषु
 संहितो वली । मानुषो योगिनास्थाय चरिष्यति महीतले ॥ १० ॥
 सरवाहावणौ तौ तु पुराणाद्विद्वत्तमौ । अजेयो हि रणे यो

तौ समेतैरमरैरपि ॥ ११ ॥ संहितौ मानुषे लोके सम्भूताव-
 मितयुती । मूढास्ते तौ न जानन्ति नरनारायणावृषी ॥ १२ ॥
 यस्याहमात्मजो ब्रह्मा सर्वस्य जगतः पतिः । वासुदेवोऽर्चनीयो
 वः सर्वलोकमहेश्वरः ॥ १३ ॥ तथा मनुष्योऽयमिति कदाचित्
 सुरसत्तमाः । नावज्ञेयो महावीर्यः शङ्खचक्रगदाधरः ॥ १४ ॥
 एतत् परमकं गुह्यमेतत्परमकं पदम् । एतत् परमकं ब्रह्म एतत्
 परमकं यशः ॥ १५ ॥ एतदक्षरमव्यक्तमेतच्छ्राश्रुतमेव च । एतत्
 पुरुषसंज्ञं वै गीयते ज्ञायते न च ॥ १६ ॥ एतत् परमकं तेज
 एतत् परमकं सुखम् । एतत् परमकं सत्यं कीर्त्तितं विश्वकर्मणा
 ॥ १७ ॥ तस्मात् सुरासुरैः ऽर्वैः सेन्द्रैश्चामितविक्रमः । नाव-
 ज्ञेयो वासुदेवो मानुषोऽयमिति प्रभो ॥ १८ ॥ यश्च मानुष-
 मात्रोऽयमिति ब्रूयात् स मन्दधीः । हृषीकेशमवज्ञानात्तमाद्भः
 पुरुषाधमम् ॥ १९ ॥ तं योगिनं महात्मानं प्रविष्टं मानुषीं
 तनुम् । योऽवमन्येद्वासुदेवं तमाद्भस्तामसं जनाः ॥ २० ॥ दिवं
 चराचरात्मानं श्रीवत्साङ्गं सुवर्चसम् । पद्मनाभं न जानाति तमा-
 द्भस्तामसं जनाः ॥ २१ ॥ किरीटकौस्तुभधरं भित्वाणामभयङ्करम् ।
 अवजानन् महात्मानं घोरे तमसि मञ्जति ॥ २२ ॥ एवं विदित्वा
 तत्त्वार्थं लोकानामीश्वरेश्वरः । वासुदेवो नमस्कृत्यः सर्वलोकैः
 सुरोत्तमाः ॥ २३ ॥

भीष्म उवाच । एतमुक्त्वा स भगवान् सदेवर्षिगणान् पुरा ।
 विसृज्य सर्वभूतानि जगाम भवनं स्वकम् ॥ २४ ॥ ततो देवाः
 सगन्धर्वा मुनयोऽप्सरसोऽपि च । कथां तां ब्रह्मणा गीतां श्रुत्वा
 प्रीता दिवं ययुः ॥ २५ ॥ एवं श्रुतं मया तात ऋषीणां भाविता-
 त्मनाम् । वासुदेवं कथयतां समवाधि पुरातनम् ॥ २६ ॥ जाम-
 दग्नस्य रामस्य मार्कण्डेयस्य धीमतः । व्यासनारदयोश्चापि श्रुतं
 श्रुतविशारद ॥ २७ ॥ एवमर्थञ्च विश्वाय श्रुत्वा च प्रभुमव्ययम् ।

वासुदेवं महात्मानं लोकानामौष्वरं प्रभुम् ॥ २८ ॥ यस्य स्यादात्मजो ब्रह्मा सर्वस्य जगतः पिता । कथं न वासुदेवोऽयमर्थश्चेज्यश्च मानवैः ॥ २९ ॥ वारितोऽसि पुरा तात मुनिभिर्भावितात्मभिः । मा गच्छ संयुगं तेन वासुदेवेन धन्विना ॥ ३० ॥ पाण्डवैः सार्द्धमिति यत्तत्त्वं मोहान्न बुध्यसे । मन्ये त्वां राक्षसं क्रूरं तथा चासि तमोवृतः ॥ ३१ ॥ तस्मात् द्विषसि गोविन्दं पाण्डवञ्च धनञ्जयम् । नरनारायणौ देवौ कोऽन्यो द्विष्याद्विमानवः ॥ ३२ ॥ तस्माद्ब्रवीमि ते राजन्नेषोऽसौ शाश्वतोऽव्ययः । सर्वलोकमयो नित्यः आस्ता धाता धरो ध्रुवः ॥ ३३ ॥ लोकान् धारयते यस्त्रींश्चराचरगुरुः प्रभुः । योद्धा जयश्च जेता च सर्वप्रकृतिरीश्वरः ॥ ३४ ॥ राजन् सत्त्वमयो ह्येष तमोरजविवर्जितः । यतः कृशास्ततो धर्मो यतो धर्मस्ततो जयः ॥ ३५ ॥ तस्य माहात्मप्रयोगेन योगिनात्ममयेन च । धृताः पाण्डुसुता राजन् जयश्चैषां भविष्यति ॥ ३६ ॥ अथोयुक्तां सदा बुद्धिं पाण्डवानां दधाति यः । बलञ्चापि रणे नित्यं भूयेभ्यश्चैव रक्षति ॥ ३७ ॥ स एष शाश्वतो देवः सर्वभूतमयः शिवः । वासुदेव इति ख्यातो यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्च कृतलक्षणैः । सेव्यतेऽभ्यर्च्यते चैव नित्ययुक्तैः स्वकर्मभिः ॥ ३९ ॥ हापरस्य युगस्यान्ते आदौ कलियुगस्य च । सात्वतं विधिमास्थाय गीतः सङ्घर्षणेन यः ॥ ४० ॥ स एष सर्वं सुरमर्त्यलोकं समुद्रकक्षान्तरिताः पुरीश्च । युगे युगे मानुषञ्चैव वासं पुनः पुनः सृजते विश्वकर्मा ॥ ४१ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि विश्वोपाख्याने

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

दुर्योधन उवाच । वासुदेवो महद्भूतं सर्वलोकेश्वर कथ्यते ।
तस्यागमं प्रतिष्ठाञ्च ज्ञातुमिच्छे पितामह ॥ १ ॥

भीष्म उवाच । वासुदेवो महद्भूतं सर्वदैवतदैवतम् । न
धरं पुण्डरीकाक्षान्दृश्यते भरतर्षभ ॥ २ ॥ मार्कण्डेयश्च गोविन्दं
कथयत्यद्भुतं महत् । सर्वभूतानि भूतात्मा महात्मा पुरुषोत्तमः
॥ ३ ॥ आपो वायुश्च तेजश्च त्रयमेतदकल्पयत् । स हृष्टा पृथिवीं
देवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः ॥ ४ ॥ अप्सु वै प्रयत्नं चक्रे महात्मा
पुरुषोत्तमः । सर्वतेजोमयो देवो योगात् सुखाप तत्र ह ॥ ५ ॥
सुखतः सोऽग्निमहजत् प्राणाहायुमथापि च । सरस्वतीं च वेदांश्च
मनसः ससृजेऽच्युतः ॥ ६ ॥ एष लोकान् ससर्ज्जादौ देवान्
सर्षिण्यैः सह । निधनं चैव सृज्यञ्च प्रजानां प्रभवाप्यथौ ॥ ७ ॥
एष धमश्च धर्मज्ञो वरदः सर्वकामदः । एष कर्ता च कार्यं च
स वै देवः स्वयं प्रभुः ॥ ८ ॥ भूतश्चैव भविष्यञ्च पूर्वमेतदकल्पयत् ।
स्रष्टारं जगतश्चापि महात्मा प्रभुरव्ययः ॥ ९ ॥ अग्रजं सर्व-
भूतानां सङ्कर्षणमकल्पयत् । श्रेष्ठञ्चाकल्पयद्देवमनन्तमिति यं विदुः
॥ १० ॥ अयो धारयति भूतानि धरां चैव सपर्वताम् । ध्यान-
योगेन विप्राश्च तं वदन्ति महौजसम् ॥ ११ ॥ कर्ष्यशीतोद्भव-
ञ्चापि मधुं नाम महासुरम् । तमुग्रमुग्रकर्माणमुग्रां तद्विं समा-
स्थितम् ॥ १२ ॥ ब्रह्मणोपचितिं कुर्वच्छवान पुरुषोत्तमः । तस्य
तात वधादेव देवदानवमानुषाः ॥ १३ ॥ मधुसूदनमित्याहुः
ऋषयश्च जनाद्देनम् । वराहश्चैव सिंहश्च त्रिविक्रमगतिः प्रभुः
॥ १४ ॥ एष माता पिता चैव सर्वेषां प्राणिनां हरिः । परं हि
पुण्डरीकाक्षान्न भूतं न भविष्यति ॥ १५ ॥ सुखतो ह्यसृजहिप्राण्
वाङ्मयां चतुर्यांस्तथा । वैश्यांश्चाप्युस्ततो राजान् शूद्रान् पद्भ्यां
तथैव च ॥ १६ ॥ तपसा नियतो देवस्विधानं सर्वदेहिनाम् ।
ब्रह्मभूतममावस्थां पौर्षमास्यां तथैव च ॥ १७ ॥ योगभूतं परि-

विरन् केशवं प्रहृष्टाप्रुवात् । केशवं परमन्तेजः सर्वलोकपिता-
महम् ॥ १८ ॥ एतनाद्ब्रह्मं प्रीकेशं सुमयो वै नराभिप । एत-
मेव विजानीयादाचार्यं पितरद्भुम् ॥ १९ ॥ कृष्णो यस्य प्रसी-
दित लोकास्तेनाश्रया जिताः । यश्चैवेनं भवस्थाने केशवं शरणं
व्रजेत् ॥ २० ॥ सदा नरः पठेच्चैदं स्वस्तिमान् स भवेत् सुखी ।
ये च कृष्णं प्रपद्यन्ते ते न मुञ्चन्ति मानवाः ॥ २१ ॥ भये महति
यो मन्मान् पाति नित्यं जनार्दनः । एतद्युधिष्ठिरो ज्ञात्वा याथा-
तथ्येन भारत ॥ २२ ॥ सर्वात्मना महादेवं केशवं जगदीश्वरम् ।
प्रपन्नः शरणं राजन् योगीशं पृथिवीश्वरम् ॥ २३ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि विश्वोपाख्याने
सप्तषष्ठोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

भीष्म उवाच । शृणु चेदं महाराज ब्रह्मप्रोक्तं स्तवं मम ।
ब्रह्मर्षिभिश्च देवैश्च यः पुरा कथितो भुवि ॥ १ ॥ साध्यानामपि
देवानां देवदेवेश्वरः प्रभुः । लोकभावनभावश्च इति त्वां नारदो-
ऽब्रवीत् ॥ २ ॥ भूतशब्दं भविष्यञ्च मार्कण्डेयोऽभ्युवाच ह ।
यज्ञानां चैव यज्ञं त्वां तपस्य तपसामपि ॥ ३ ॥ देवानामपि देवञ्च
त्वामाह भगवान् भृगुः । पुराणञ्चैव परमं विष्णो रूपं तवेति च
॥ ४ ॥ वासुदेवो वसूनां त्वं शत्रुस्थापयिता तथा । देवदेवोऽसि
भूतानामिति हैपायनोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ पूर्वं प्रजानिसर्गेषु दक्षमाहुः
प्रजापतिम् । सृष्टारं सर्वभूतानामङ्गिरास्त्वां ततोऽब्रवीत् ॥ ६ ॥
अव्यक्तं ते शरीरोत्थं व्यक्तन्ते मनसि स्थितम् । देवा वाक्सम्भवा-
श्चेति देवत्वत्त्वां तथाब्रवीत् ॥ ७ ॥ शिरसा ते दिवं व्याप्तं
वाङ्मभां पृथिवी धृता । जठरे च त्रयो लोकाः पुरुषोऽसि सना-
तनः ॥ ८ ॥ देवत्वामभिजानन्ति तपसा भाविता वराः । आत्म-

दर्शनदत्तानामृषीणां चासि सत्तमः ॥ ९ ॥ राजर्षीणामुदारानाम्-
माह्वेष्वनिर्वर्त्तिताम् । सर्वधर्मप्रधानानां लङ्घतिर्मधुसूदन ॥ १० ॥
इति नित्यं योगविद्धिर्भगवान् पुरुषोत्तमः । सनत्कुमारप्रमुखैः-
स्तूयतेऽभ्यर्च्यते हरिः ॥ ११ ॥ एष ते विस्तरस्तात सङ्क्षेपश्च
प्रकीर्त्तितः । केशवस्य यथातत्त्वं सुप्रीतो भव केशवे ॥ १२ ॥

सञ्जय उवाच । पुण्यं श्रुत्यैतदाख्यानं महाराज सुतस्तव ।
केशवं वद्भमेने स पाण्डवांश्च महारथान् ॥ १३ ॥ तमब्रवीन्महा-
राज भीष्मः शान्तनवः पुनः । माहात्म्यन्ते श्रुतं राजन् केशवस्य
महात्मनः ॥ १४ ॥ नरस्य च यथातत्त्वं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
यदर्थं नृषु सम्भूतो नरनारायणाबुभौ ॥ १५ ॥ अजेयौ च यथा
वीरौ संयुगेष्वपराजितौ । यथा च पाण्डवा राजन्नवध्या युधि-
कस्यचित् ॥ १६ ॥ प्रीतिमान् हि दृढं कृष्णः पाण्डवेषु यश्चस्त्रिषु ।
तस्माद्ब्रवीमि राजेन्द्र शमो भवतु पाण्डवैः ॥ १७ ॥ पृथिवीं
भुङ्क्ष्व सहितो भ्रातृभिर्बलिभिर्बन्धुभिः । नरनारायणो देवाववन्नाय
विनङ्क्षसि ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वा तव पिता तूष्णीमासीद्विशाम्पते ।
व्यसञ्जयश्च राजानं शिविरञ्च विवेश ह ॥ १९ ॥ राजा च शिविरं
प्रायात् प्रणिपत्य महात्मने । शिष्ये च शयने शुभ्रे तां रात्रिं
भरतर्षभ ॥ २० ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मबधपर्वणि बिष्वापाख्याने

अष्टषष्टोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

सञ्जय उवाच । व्युषितायाञ्च शर्वर्यामुद्दिते च दिवाकरे ।
समे सेने महाराज युद्वायैव समीयतुः ॥ १ ॥ अभ्यधावन्त सं-
क्रुद्धाः परस्परजिगीषवः । ते सर्वे सहिता युद्धे समालोक्य पर-
स्परम् ॥ २ ॥ पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च राजन् दुर्मन्त्रिते तव ।

व्यूहो च व्यूह्य सन्नद्धाः सम्प्रहृष्टाः प्रहारिणः ॥ ३ ॥ अरुचन्
 मकरं व्यूहं भीष्मो राजन् समन्ततः । तथैव पाण्डवा राजन्नर-
 च्छन् व्यूहमात्मनः ॥ ४ ॥ स निर्वयौ महाराज पिता देवव्रत-
 स्त्वव । महता रथवंशेन संवृतो रथिनां वरः ॥ ५ ॥ इतरे
 चान्वयुः सर्वे यथास्थानमवस्थिताः । रथिनः पत्तयश्चैव दन्तिनः
 सादिनस्तथा ॥ ६ ॥ तान् दृष्ट्वा प्रोद्यतान् सङ्घेऽप्यपाण्डवाश्च
 यशस्विनः । श्वेनेन व्यूहराजेन तेनाजेयेन संयुगे ॥ ७ ॥ अशो-
 भत मुखे तस्य भीमसेनो महाबलः । नेत्रे शिखण्डी दुर्धर्षो
 घृष्टदुम्नश्च पार्षतः ॥ ८ ॥ शीर्षं चास्याभवहीरः सात्यकिः सत्य-
 विक्रमः । विधुन्वन् गाण्डिवं पार्थो ग्रीवायामभवत्तदा ॥ ९ ॥
 अक्षौहिण्या सबलया वामपक्षोऽभवत्तदा । महात्मा द्रुपदः
 श्रीमान् सहपुत्रेण संयुगे ॥ १० ॥ दक्षिणश्चाभवत् पन्नः कैकेयो-
 ऽक्षौहिणीपतिः । पृष्ठतो द्रौपदेयाश्च सौभद्रश्चापि वीर्यवान्
 ॥ ११ ॥ पृष्ठे समभवच्छ्रीमान् स्वयं राजा युधिष्ठिरः । भ्रातृभ्यां
 सहितो वीरो यमाभ्याञ्चारुविक्रमः ॥ १२ ॥ प्रविश्य तु रणे
 भीष्मो मकरं मुखतस्तथा । भीष्ममासाद्य सङ्ग्रामे ष्ठादयामास
 सायकैः ॥ १३ ॥ ततो भीष्मो महास्त्राणि पातयामास वीर्य-
 वान् । मोहयन् पाण्डुपुत्राणां व्यूहं सैन्यं महाहवे ॥ १४ ॥
 संमुञ्चति तदा सैन्ये तरमाणो धनञ्जयः । भीष्मं अरुसहस्रेण
 विव्याध रणमुर्धनि ॥ १५ ॥ युधि सन्धाय चास्त्राणि भीष्म-
 मुक्तानि संयुगे । स्वेनानीकेन हृष्टेन युद्धाय समवस्थितः ॥ १६ ॥
 ततो दुर्योधनो राजा भारद्वाजमभाषत । पूर्वं दृष्ट्वा वधं धोरं
 बलस्य बलिनां वरः ॥ १७ ॥ भ्रातृणाञ्च वधं सङ्घेऽप्यतरमाणो
 महारथः । आचार्यैः सततं त्वं हि हितकामो ममानघ ॥ १८ ॥
 हि त्वां समाश्रित्य भीष्मं चैव पितामहम् । देवानपि रणे
 प्रार्थयामो न संशयः ॥ १९ ॥ किमु पाण्डुसुतान् युद्धे

हीनवीर्यपराक्रमान् । स तथा कुरु मद्गन्ते यथा वध्यन्ति
 पाण्डवाः ॥ २० ॥ एवमुक्त्वास्ततो द्रोणस्तव पुत्रेण संयुगे । अमि-
 नत् पाण्डवानीकं प्रेक्षमाणस्य सात्यकेः ॥ २१ ॥ सात्यकिश्च ततो
 द्रोणं वारवामास भारत । ततः प्रवृत्ते युद्धं घोररूपं मया-
 नकम् ॥ २२ ॥ शैनेयन्तु रणे क्रुद्धो भारद्वाजः प्रतापवान् ।
 अविध्यद्दशभिर्वाणैर्जनुर्दशैश्च सयन्निव ॥ २३ ॥ भीमसेनस्ततः क्रुद्धो
 भारद्वाजमविध्यत । संरक्षन् सात्यकिं राजन् द्रोणाच्छस्त्रभृता-
 ब्वरात् ॥ २४ ॥ ततो द्रोणश्च भीष्मश्च तथा शल्यश्च मारिष ।
 भीमसेनं रणे क्रुद्धा ह्यादयाच्चक्रिरे शरैः ॥ २५ ॥ तथाभिमन्युः
 संक्रुद्धो द्रौपदेयाश्च मारिष । विभिदुर्निमित्तैर्वाणैः सर्वास्ता-
 नुद्यतायुधान् ॥ २६ ॥ भीष्मद्रोणौ तु संक्रुद्धावापतन्तौ महा-
 बलौ । प्रत्युद्ययौ शिखण्डी च महेश्वासो महाहवे ॥ २७ ॥
 प्रमृच्छ वलवहीरो धनुर्जलदनिःस्वनम् । अभ्यवर्षच्छरैस्तूष्णं
 ह्यादयानो दिवाकरम् ॥ २८ ॥ शिखण्डिनं तथासाद्य भारतानां
 पितामहः । अवर्जयत सङ्ग्रामे स्त्रीलं तस्यानुसंस्मरन् ॥ २९ ॥
 ततो द्रोणो महाराज अभ्यद्रवत संयुगे । रक्ष्यमाणस्तदा भीष्मं
 तव पुत्रेण चोदितः ॥ ३० ॥ शिखण्डी तु समासाद्य द्रोणं
 शस्त्रभृतां वरम् । अवर्जयत सम्मन्तो युगान्तं त्वमिवोज्ज्वलम्
 ॥ ३१ ॥ ततो बलेन महता पुत्रस्तव विश्राम्यते । जुगीष भीष्म-
 मासाद्य प्रार्थयानो महद्यशः ॥ ३२ ॥ तथैव पाण्डवा राजन्
 पुरस्कृत्य धनञ्जयम् । भीष्ममेवाभ्यवर्त्तन्त जये कृत्वा दृढां मतिम्
 ॥ ३३ ॥ तद्युद्धमभवत् घोरं देवानां दानवैरिव । जयमाशं-
 सतां सङ्घेय यशश्च महदद्भुतम् ॥ ३४ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मबधपर्वणि पञ्चमदिवसयुद्धारम्भे

एकोनसप्ततोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

सञ्जय उवाच । अकरोत्तुमुलं युद्धं भीष्मः शान्तनवस्तदा ।
भीमसेनभयादिच्छन् पुत्रांस्तारयितुन्तव ॥ १ ॥ पूर्वाह्ने तु महा-
रौद्रं राघ्वां युद्धमवर्तत । कुरूणां पाण्डवानाञ्च मुख्यशूर-
विनाशनम् ॥ २ ॥ तस्मिन्नाकुलसङ्ग्रामे वर्तमाने महाभये । अम-
वत्तुमुलः शब्दः संस्रुयन् गगनं महान् ॥ ३ ॥ नदद्भिश्च महान-
नागैर्द्ध्रुमाणैश्च वाजिभिः । भेरीमहानिनादैश्च तुमुलं समपद्यत
॥ ४ ॥ युयुत्सवस्ते विक्रान्ता विजयाय महाबलाः । अन्योऽन्य-
सभिर्गर्जन्ती गोष्ठेषु ब्रुषभा इव ॥ ५ ॥ शिरसां पात्यमानानां
समरे निशितैः शरैः । अश्मवृष्टिरिवाकाशे बभूव भरतर्षभ ॥ ६ ॥
कुण्डलोष्णीषधारीणि जातरूपोज्ज्वलानि च । पतितानि स्र-
दृश्यन्ते शिरांसि भरतर्षभ ॥ ७ ॥ विशिखोन्मथितैर्गात्रैः शिरो-
भिश्च सकुण्डलैः । सहस्ताभरणैश्चान्यैरभवच्छादिता मही ॥ ८ ॥
कवचोपहितैर्गात्रैर्भुजैश्च समलङ्कृतैः । मुखैश्च चन्द्रसङ्काशैरक्तान्त-
नयनैस्तथा ॥ ९ ॥ गजवाजिमनुष्याणां सर्वगात्रैश्च भूपते । आसीत्
सर्वा समाक्रीर्णा सुहृत्तन वसुन्धरा ॥ १० ॥ रजोभेषैश्च तुमुलैः
शस्त्रविद्युत्प्रकाशभिः । आयुधानाञ्च निर्घोषः स्तनयिन्नु समो-
ऽभवत् ॥ ११ ॥ स संप्रहारस्तुमुलः कटुकः शोणितोदकः । प्राव-
र्तत कुरूणाञ्च पाण्डवानाञ्च भारत ॥ १२ ॥ तस्मिन् महाभये
घोरे तुमुले लोमहर्षणे । ववर्षुः शरजालानि क्षत्रिया युद्ध-
दुर्मदाः ॥ १३ ॥ क्रोशन्ति कुञ्जराश्चात्र शरवर्षप्रतापिताः । ताव-
कानां परेषाञ्च पर्यधावन् समुद्यताः ॥ १४ ॥ संरञ्जानां च
वीराणां धीराणामतितेजसा । धनुषा तलघोवेण न प्राञ्जायत
क्लिञ्चन ॥ १५ ॥ उत्थितेषु कवचेषु सर्वतः शोणितोदके । अपरे
पर्यधावन्त नृपा रिपुवधोद्यताः ॥ १६ ॥ शरशक्तिगदाभिश्च
खड्गैश्चामिततेजसः । निजघ्नुः समरेऽन्योन्यं शूराः परिघ-
राहवः ॥ १७ ॥ बभ्रसुः कुञ्जराश्चात्र शरैर्विद्धा निरङ्कुशाः ।

अश्वत्थ पथ्यधावन्त हतारोहा दिग्घो दश ॥ १८ ॥ उत्पत्य
 निपतन्त्यन्धे शरघातप्रपीडिताः । तावकानां परेप्राञ्च पथ्यधावन्
 समन्ततः ॥ १९ ॥ बाह्वनामुत्तमाङ्गानां कार्मुकानां तथैव च ।
 गदानां परिषाणाञ्च हस्तानाञ्चोत्सृभिः सह ॥ २० ॥ पादानां
 भ्रूषणानाञ्च केयूराणाञ्च सर्वशः । राशयश्चात्र दृश्यन्ते भीम-
 भीष्मसमागमे ॥ २१ ॥ अश्वानां धावमानानां कुञ्जराणां निव-
 र्तताम् । सङ्घाताः स्य प्रदृश्यन्ते तत्र तत्र विशाम्यते ॥ २२ ॥
 गदाभिरसिभिः प्रासैर्वाणैश्चानतपर्वभिः । जघ्नुः परस्परं तत्र
 क्षत्रियाः कालबोदिताः ॥ २३ ॥ अपरे बाहुभिर्वीरा नियुद्ध-
 कुशला युधि । बद्धधा समसज्जन्त आयसैः परिवैरिव ॥ २४ ॥
 मुष्टिभिर्जानुभिश्चैव तलैः कीलैर्विशाम्यते । अन्योऽन्यं जघ्निरे
 वीरास्तावकाः पाण्डवैः सह ॥ २५ ॥ पतितैः पात्यमानैश्च विचे-
 ष्टिञ्जस्य भूतले । घोरमायोधनं जघ्ने तत्र तत्र नरेश्वर ॥ २६ ॥
 विरथा रथिनश्चात्र निस्त्रिंशवरधारिणः । अन्योऽन्यमभ्यधावन्त
 परस्परवधैर्दिग्घाः ॥ २७ ॥ ततो दुष्योधनो राजा कालिङ्गैर्बद्धभि-
 र्वृतः । पुरस्कृत्य रणे भीष्मं पाण्डवानभ्यवर्तत ॥ २८ ॥ तथैव
 पाण्डवाः सर्वं परिवार्यं वृकोदरम् । भीष्ममभ्यद्रवन् क्रुद्धा रणे
 रभसवाहनाः ॥ २९ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि सङ्कुलयुद्धे

सप्ततितमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

सञ्जय उवाच । दृष्ट्वा भीष्मेण संयुक्तान् भ्रातृनन्यांश्च पाथि-
 वान् । समभ्यधावद्वाङ्गेयमुद्यतास्त्री धनञ्जयः ॥ १ ॥ पाञ्चजन्यस्य
 निर्घोषं धनुषो गाण्डिवस्य च । ध्वजञ्च दृष्ट्वा पार्थस्य सर्वान्नो
 भयमाविशत् ॥ २ ॥ सिंहलाङ्गूलमाकाशे ज्वलन्तमिव पर्वतम् ।

असञ्जमानं वृक्षेषु धूमकेतुमिवोत्थितम् ॥ ३ ॥ बद्धवर्षाञ्च चित्रञ्च
 दिव्यं वानरगलक्षणम् । अपश्याम महाराज ध्वजं गाण्डीवधन्वनः
 ॥ ४ ॥ विद्युत् मेघमध्यस्थां भ्राजमानामिवास्वरे । ददृशुर्गाण्डिवं
 योधा रुक्मपृष्ठं महाशुभे ॥ ५ ॥ अशुभं भृशं चास्य शक्रस्ये-
 वातिगञ्जितम् । सुघोरं तलयोः शब्दं निघ्नतस्तत्र बाहिनीम् ॥ ६ ॥
 चण्डवाती यथा भेषः सविद्यत् स्तनयित्तमान् । दिशः संप्रावया-
 मास शरवर्षैः समन्ततः ॥ ७ ॥ अभ्यधावत गाण्डेयं भैरवास्त्री
 धनञ्जयः । दिशं प्राचीं प्रतीचीञ्च न जानीमोऽस्वमोहिताः ॥ ८ ॥
 कान्दिग्भूताः आन्तपत्वा हताश्रवा हतचेतसः । अन्योऽन्यमभि-
 संश्लिष्य योधास्ते भरतर्षभ ॥ ९ ॥ भीष्ममेवाभिलीयन्ते सह
 सर्वैस्तवात्मजैः । तेषामार्त्तायनमभूद्भीष्मः शान्तनवो रणे ॥ १० ॥
 समुत्पतन्ति विवस्ता रथेभ्यो रथिनस्तथा । सादिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यो
 भूमौ चापि पदातयः ॥ ११ ॥ श्रुत्वा गाण्डीवनिर्घोषं विस्फू-
 ल्जितमिवाग्नेः । सर्वसैन्यानि भीतानि व्यवलीयन्त भारत ॥ १२ ॥
 अथ काम्बोजजैरश्वैर्महद्भिः शीघ्रगामिभिः । गोपानां वद्ध-
 साहस्रैर्वलैर्गोपायनैर्वृतः ॥ १३ ॥ मत्स्यैर्वीरगान्धारैस्त्रैगुणैश्च
 विशाम्पते । सर्वकालिङ्गमुख्यैश्च कलिङ्गाधिपतिर्वृतः ॥ १४ ॥
 नानानरगणौघेन दुःशासनपुरःसरः । जयद्रथश्च नृपतिः सहितः
 सर्वराजभिः ॥ १५ ॥ हयारोहा वराश्वैव तव पुत्रेण चोदिताः ।
 चतुर्दशसहस्राणि सौवलं पर्थ्यवारयन् ॥ १६ ॥ ततस्ते सहिताः
 सर्वे विभक्तैरथवाहनाः । पाण्डवाः समरे जघ्नस्तावकान् भरत-
 र्षभाः ॥ १७ ॥ रथिभिर्वारणैरश्वैः पादातैश्च मर्म रितम् । घोर-
 मायोधनं चक्रौ महाभ्रसदृशं रजः ॥ १८ ॥ तोमरप्रासनाराच-
 गजाश्वरथयोधिनाम् । वलेन महता भीषाः समसञ्जत् क्लिरी-
 टिना ॥ १९ ॥ आवन्त्यः काशिराजेन भीमसेनेन सैन्ययः । अजात-
 शत्रुर्मद्राणामृषभेण यशस्विना ॥ २० ॥ सहपुत्रः सहामात्यः

शस्त्रेण समसञ्जत । विकर्षः सहदेवेन चित्रसेनः शिखण्डिना
 ॥ २२ ॥ मत्स्यो दुर्ध्वो धनं जग्मुः शकुनिञ्च विशाम्पते । द्रुपद-
 श्चेक्रितानश्च सात्यकिश्च महारथः ॥ २२ ॥ द्रोणेन समसञ्जन्त
 सपुत्रेण महात्मना । कृपश्च कृतवर्मा च वृष्टद्युम्नमभिद्रुतौ ॥ २३ ॥
 एवं प्रब्राजिताश्वानि भ्रान्तनागरथानि च । समसञ्जन्त युद्धानि
 तत्र तत्र समन्ततः ॥ २४ ॥ निरभ्रे विद्युतस्तीव्रा दिग्मश्च रजसा
 वृताः । प्रादुरासन्महोल्काश्च सनिर्घाता विशाम्पते ॥ २५ ॥ प्रादु-
 र्वभौ महावातः पांशुवर्षः पपात च । नभस्यन्तर्दधे सूर्यः सैन्येन
 रजसा वृतः ॥ २६ ॥ प्रमोहः सर्वभूतानामतीव समपद्यत ।
 रजसा नाभिभूतानामत्रगान्नेय युध्यताम् ॥ २७ ॥ वीरबाहु-
 विसृष्टानां सर्वावरणभेदिनाम् । संज्ञादः शरजालानां तुमुलः
 समपद्यत ॥ २८ ॥ प्रकाशं चक्रुराकाशमुद्यतानि भुजीत्तमैः ।
 नक्षत्रविमलाभानि शस्त्राणि भरतर्षभ ॥ २९ ॥ आर्षभागि
 विचित्राणि रुक्मजालकृतानि च । सम्पेतुर्द्विद्वु सर्वासु चर्माणि
 भरतर्षभ ॥ ३० ॥ सूर्यवर्षेण निस्त्रिंशैः पात्यमानानि सर्वशः ।
 दिक्षु सर्वास्वदृश्यन्त शरीराणि शिरांसि च ॥ ३१ ॥ भग्नचक्राक्ष-
 नीङ्गाश्च निपातितमहाभुजाः । हताशवाः पृथिवीं जग्मुस्तत्र
 तत्र महारथाः ॥ ३२ ॥ परिपेतुर्हयाश्चात्र केऽस्त्रकृतव्रणाः ।
 रथाश्च परिवर्तन्ते हतेषु रथयोधिषु ॥ ३३ ॥ शराहता भिन्न-
 दिहा वद्धयोक्त्रा हयोत्तमाः । युगानि पर्येकर्षन्त तत्र तत्र हि
 भारत ॥ ३४ ॥ अदृश्यन्त ससूताश्च साशवाः सरथयोधिनः ।
 एकेन वलिना राजन् वाणेन निहता रणे ॥ ३५ ॥ गन्धं हस्ति-
 मदस्त्रावमाघ्राय वहवो रणे । सन्निपाते बलौघानां वातमादद्विरे
 गजाः ॥ ३६ ॥ सतीरणमहामात्रैः पतद्भिश्च गतासुभिः । बभू-
 वायोधनं ह्वनं नाराचाभिहतैर्गजैः ॥ ३७ ॥ सन्निपाते बलौघानां
 चीद्दिनैर्वरवारणैः । निपेतुर्द्युधि सश्वग्नाः सयोधाः सध्वजा गजाः

॥ ३८ ॥ नागराजोपमैर्हस्तैर्नागैराक्षिप्य संयुगे । व्यदृश्यन्त महा-
 राज सन्मन्त्रयकूवराः ॥ ३९ ॥ विभीर्षरथजालाश्च केशिष्वा-
 क्षिप्य दन्तिभिः । द्रुमशाखा इवाक्षिप्य निष्पिष्टा रथिनो रणे
 ॥ ४० ॥ रथेषु च रथान् युद्धे संसक्ता वरवारणाः । विकर्षन्तो
 दिग्भ्यः सर्वाः संपेतुः सर्वशब्दगाः ॥ ४१ ॥ तेषां तथा कर्षताञ्च
 गजानां रूपमावभौ । सरःसु नलिनीजालं विषक्तमिव कर्षताम्
 ॥ ४२ ॥ एवं सञ्क्रादितं तत्र बभूवायोधनं महत् । सादिभिश्च
 पदातैश्च सध्वजैश्च महारथैः ॥ ४३ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे

एकसप्ततोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

सञ्जय उवाच । शिखण्डी सह मत्सेग्रन विराटेन विशा-
 म्यते । भीष्माशु महेष्वासमाससाद् सदुर्जयम् ॥ १ ॥ द्रोणां
 कृपं विकर्णश्च महेष्वासान् महाबलान् । राक्षसान्यान् रणे
 शूरान् बहूनाच्छूर्द्धनञ्जयः ॥ २ ॥ सैन्धवञ्च महेष्वासं सामात्यं
 सह वन्धुभिः । प्राच्यांश्च दक्षिणात्यांश्च भूमिपान् भरतर्षभ ॥ ३ ॥
 पुत्रञ्च ते महेष्वासं दुर्योधनममर्षणम् । दुःसहञ्चैव समरे भीम-
 सेनोऽभ्यवर्त्तत ॥ ४ ॥ सहदेवश्च शकुनिमुलूकञ्च महारथम् ।
 पितापुत्रौ महेष्वासावभ्यवर्त्तत दुर्जयौ ॥ ५ ॥ युधिष्ठिरो महा-
 राज गजानीकं महारथः । समवर्त्तत सङ्ग्रामे पुत्रेण निकृतस्तव
 ॥ ६ ॥ माद्रीपुत्रस्तु नकुलः शूरः संक्रन्दनो युधि । त्रिगर्त्तानां
 रथोदारैः समसञ्जत पाण्डवः ॥ ७ ॥ अभ्यवर्त्तन्त दुर्द्वर्षाः समरे
 शाल्वकैकयान् । सात्यकिश्चेकितानश्च सौभद्रश्च महाबलः ॥ ८ ॥
 धृष्टकेतुश्च समरे राक्षसश्च घटोत्कचः । पुत्राणां ते रथानीकं
 प्रत्युद्याताः सदुर्जयाः ॥ ९ ॥ सेनापतिरभेयात्मा धृष्टद्युम्नो महा-

रथः । द्रोणेन समरे राजन् समीयायीग्रकर्मणा ॥ १० ॥ एव-
 मेते महेश्वासास्तावकाः पाण्डवैः सह । समेत्य समरे शूराः
 सम्प्रहारञ्च चक्रिरे ॥ ११ ॥ मध्यन्दिनगते सूर्ये नभस्याकुलता-
 द्भ्रते । कुरवः पाण्डवियाश्च निजघ्नुरितरेतरम् ॥ १२ ॥ ध्वजिनो
 हेमचित्राङ्गा विचरन्तो रणाजिरे । सपताका रथा रेजुर्वयाघ्र-
 परिवारणाः ॥ १३ ॥ समेतानाञ्च समरे जिगीषूणां परस्परम् ।
 वभूव तुमुलः शब्दः सिंहानामिव गर्जिताम् ॥ १४ ॥ तत्राद्भुत-
 मपश्याम सम्प्रहारं सुदारुणम् । यमकुर्वन् रणा वीराः सृञ्चयाः
 कुरुभिः सह ॥ १५ ॥ नैव खं न दिशो राजन् सूर्यं शत्रुतापन ।
 विदिशो वाप्यपश्याम शरैर्मुक्तैः समन्ततः ॥ १६ ॥ शक्तीनां
 विमलाघाणां तोमराणां तथास्यताम् । निखिंशानाञ्च पीतानां
 नीलोत्पलनिभाः प्रभाः ॥ १७ ॥ कवचानां विचित्राणां भूषणानां
 प्रभास्तथा । स्वं दिशः प्रदिशश्चैव भासयामासुरोजसा ॥ १८ ॥
 वपुभिश्च नरेन्द्राणां चन्द्रसूर्यसमप्रभैः । विरराज तदा राजं
 स्तत्र तत्र रणाङ्गनम् ॥ १९ ॥ रथसिंहा नरव्याघ्राः समायाताश्च
 संयुगे । विरेजुः समरे राजन् गृहा इव नभस्तले ॥ २० ॥
 भीष्मस्तु रथिनां श्रेष्ठो भीमसेनं महाबलम् । अवारयत संक्रुद्धः
 सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ २१ ॥ ततो भीष्मविनिर्दिक्ता रुक्मपुङ्गाः
 शिलाशिताः । अभ्यघ्नन् समरे भीमं तैलधौतः सुतेजिताः ॥ २२ ॥
 तस्य शक्तिं महाविगां भीमसेनो महाबलः । क्रुद्धाशीविषसङ्काशां
 प्रेषयामास भारत ॥ २३ ॥ तामापतन्तीं सहसा रुक्मदण्डां
 दुरासहाम् । चिच्छेद समरे भीष्मः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २४ ॥
 ततोऽपरेण भलेन पीतेन निश्रितेन च । कार्मुकं भीमसेनस्य द्विधा-
 चिच्छेद भारत ॥ २५ ॥ सात्यकिस्तु ततस्तूष्णं भीष्ममासाद्य
 संयुगे । आकर्षप्रहितैस्तीक्ष्णैर्निश्रितैस्तिग्मतेजनैः ॥ २६ ॥ शरै-
 र्वज्रभिरानर्च्छत् पितरं ते जनाधिप । ततः सन्धाय वै तीक्ष्णं

शरं परमदारुणम् ॥ २७ ॥ वार्ष्णीयस्य रथाङ्गीष्मः पातयामास
 सारथिम् । तस्याश्वः प्रद्रुता राजन् निहतै रथसारथौ ॥ २८ ॥
 तेन तेनैव धावन्ति मनोमास्तरं हसः । ततः सैन्यस्य सर्वस्य
 निखनस्तुमुलोऽभवत् ॥ २९ ॥ हाहाकारश्च सञ्जज्ञे पाण्डवानां
 महात्मनाम् । अभिद्रवत गृह्णीत हयान् यच्छत धावत ॥ ३० ॥
 इत्यासीत्तुमुलः शब्दो युयुधानरथं प्रति । एतस्मिन्नेव काले तु
 भीष्मः शान्तनवस्तदा ॥ ३१ ॥ अबधीत् पाण्डवीं सेनामासुरी-
 मिव वृत्रहा । ते वध्यमाना भीष्मेण पाञ्चालाः सोमकैः सह ॥ ३२ ॥
 आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा भीष्ममेवाभिदुदुवुः । धृष्टद्युम्नमुखाश्चापि
 पार्थाः शान्तनवं रणे ॥ ३३ ॥ अभ्यधावन् जिघांसन्तस्तत्र पुत्रस्य
 वाहिनीम् । तथैव तावका राजन् भीष्मद्रोणमुखाः परान् ।
 अभ्यधावन्त वेगेन ततो युद्धमवर्त्तत ॥ ३४ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि भीष्मपराक्रमे

द्विसप्ततोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

सञ्जय उवाच । विराटोऽथ त्रिभिर्वाणैर्भीष्ममाच्छन् महा-
 रथम् । विव्याध तुरगांश्चास्य त्रिभिर्वाणैर्महारथः ॥ १ ॥ तं
 प्रत्यविध्यद्दशभिर्भीष्मः शान्तनवः शरैः । रुक्मपुङ्गवैर्महेष्वासः कृत-
 हस्ती महाबलः ॥ २ ॥ द्रौणिर्गार्गीयधन्वानं भीमधन्वा महा-
 रथः । अविध्यद्दिष्टुभिः प्रङ्मिर्दृढहस्तः स्तनान्तरे ॥ ३ ॥
 कार्मुकं तस्य चिच्छेद् फाल्गुनः परवीरहा । अविध्यच्च भृशं
 तीक्ष्णैः पञ्चभिः शत्रुकर्षणः ॥ ४ ॥ सोऽन्यत् कार्मुकनादाय
 वेगवान् क्रोधमूर्च्छितः । असृग्धमाणाः पथिन कामकच्छेद्-
 माह्वे ॥ ५ ॥ अविध्यत् फाल्गुनं राजन् नवत्या निश्रितैः शरैः ।
 मासुदेवञ्च सप्तत्या विव्याध परमेषुभिः ॥ ६ ॥ ततः क्रोधाभि-

ताम्राक्षः सह कृशोन फाल्गुनः । दीर्घमुशाञ्च निश्वस्य चिन्त-
 यित्वा मुहुर्मुहुः ॥७॥ धनुः सम्भीड्र वामेन करेणामित्रकर्षणः ।
 गाण्डीवधन्वा संक्रुद्धः शितान् सन्नतपर्वणः ॥ ८ ॥ जीवितान्त-
 करान् घोरान् समाधत्त शिलीमुखान् । तैस्तूष्णं समरेऽविध्यद्-
 द्रौणिं बलवताम्बरः ॥ ९ ॥ तस्य ते कवचं भित्वा पपुः शीणित-
 माहवे । न विव्यथे विनिर्भिन्नो द्रौणिर्गाण्डीवधन्वना ॥ १० ॥
 तथैव च शरान् पार्थ्यं प्रतिमुञ्चन्नविह्वलः । तस्थौ स समरे
 राजंस्लातुमिच्छन् महाव्रुतम् ॥ ११ ॥ तस्य तत् समहत्कर्म
 शशंसुः कुरुसत्तमाः । यत् कृष्णाभ्यां समेताभ्यामभ्यापतत संयुगे
 ॥ १२ ॥ स हि नित्यमनीकेषु युध्यते भयमास्थितः । अस्त्रग्रामं
 ससंहारं द्रोणात् प्राप्य सुदुर्लभम् ॥ १३ ॥ ममाचार्य्यस्ततो ह्येष
 द्रोणस्यातिप्रियः सुतः । ब्राह्मणश्च विशेषेण माननीयो ममेति
 च ॥ १४ ॥ समास्थाय मतिं वीरो वीभक्तुः शत्रुतापनः । कृपां
 चक्रे रथयेष्ठो भरद्वाजमुतं प्रति ॥ १५ ॥ द्रौणिं त्यक्त्वा ततो
 युद्धे कौन्तेयः श्वेतवाहनः । युयुधे तावकान्निघ्नंस्वरमाणः
 पराक्रमी ॥ १६ ॥ दुर्योधनस्तु दशभिर्गाण्डपत्रैः शिलाशितैः ।
 भीमसेनं महेश्वासं रुक्मपुङ्गवैः समर्हयत् ॥ १७ ॥ भीमसेनस्तु
 संक्रुद्धः परासुकरणं दृढम् । चित्रं कार्मुकमादत्त शरांश्च निशि-
 तान्दश ॥ १८ ॥ आकर्णप्रहितैस्तीक्ष्णैर्विशतैस्तिग्मतेजितैः ।
 अव्यग्रस्तीक्ष्णमाविध्यत् कुरुराजं महोरसि ॥ १९ ॥ तस्य काञ्चन-
 सूत्रस्तु शरैः परितृतो मणिः । रराजोरसि खे सूर्यो ग्रहैरिव
 समावृतः ॥ २० ॥ पुत्रस्तु तव तेजस्वी भीमसेनेन ताडितः ।
 नागृष्यत यथा नागस्तलशब्दं समीरितम् ॥ २१ ॥ ततः शरै-
 र्महाराजं रुक्मपुङ्गवैः शिलाशितैः । भीमं विव्याध संक्रुद्धस्त्राय-
 माणो बद्धधिनीम् ॥ २२ ॥ तौ युधामानौ समरे भृशमन्योऽन्य-
 विद्वतौ । पुत्रौ ते देवसङ्काशौ व्यरोचितां महाबलौ ॥ २३ ॥

चित्रसेनं नरव्याघ्रः सौभद्रः परवीरहा । अविध्यन्निशितैर्वाणैः
 पुस्तमित्रञ्च सप्तभिः ॥ २४ ॥ सत्यव्रतञ्च सप्तत्या विद्धा शक्रसमी
 युधि । नृत्यन्निव रणे वीर आर्त्तिं नः समजीजनत् ॥ २५ ॥
 तं प्रत्यविध्यद्दशभिश्चित्रसेनः शिलीमुखैः । सत्यव्रतश्च नवभिः
 पुस्तमित्रश्च सप्तभिः ॥ २६ ॥ स विद्धो विचरन्नक्तं शत्रुसंवारणं
 महत् । विच्छेद चित्रसेनस्य चित्रं कार्मुकमार्जुनिः ॥ २७ ॥
 भित्त्वा चास्य तनुत्राणं शरेणोरस्यताडयत् । ततस्ते तावका
 वीरा राजपुत्रा महारथाः ॥ २८ ॥ समेत्य युधि संरब्धा विविधु-
 निशितैस्तदा । तांश्च सर्वाञ्जरैस्तीक्ष्णैर्जघान परमास्त्रवित् ॥ २९ ॥
 तस्य दृष्ट्वा तु तत्कर्म परिवद्भुः सुतास्तव । दहन्तं समरे योधां-
 स्तव कचं यथोल्लुण्णम् ॥ ३० ॥ अपेतशिशिरे काले समिद्धमिव
 पावकम् । अभ्यरोचत सौभद्रस्तव सैन्यानि शतयन् ॥ ३१ ॥
 तत्तस्य चरितं दृष्ट्वा पौत्रस्तव विश्राम्यते । लक्ष्मणोऽभ्यपतच्छू-
 सालतीपुत्रमाहवे ॥ ३२ ॥ अभिमन्युस्तु संक्रुद्धो लक्ष्मणं शुभ-
 लक्षणम् । विव्याध विशिखैः षड्भिः सारथिञ्च महारथः ॥ ३३ ॥
 तथैव लक्ष्मणो राजन् सौभद्रं निशितैः शरैः । अविध्यत महा-
 राज तद्दङ्घृतमिवाभवत् ॥ ३४ ॥ तस्याश्र्वांश्चतुरो हत्वा सार-
 थिञ्च महारथः । अभ्यद्रवत सौभद्रो लक्ष्मणं निशितैः शरैः
 ॥ ३५ ॥ हताश्वे तु रथे तिष्ठन्नक्ष्मणः परवीरहा । शक्तिं
 चिक्षेप संक्रुद्धः सौभद्रस्य रथं प्रति ॥ ३६ ॥ तामापतन्तो सहसा
 घोररूपां दुरासदाम् । अभिमन्युः शरैस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद भुजगो-
 पमान् ॥ ३७ ॥ ततः स्वरथमारोप्य लक्ष्मणं गौतमस्तदा ।
 अपोवाह रथेनाजौ सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ३८ ॥ ततः समाकुले
 तस्मिन् वर्त्तमाने महाभये । अभ्यद्रवन् जिघांसन्तः परस्परवधै-
 षिणः ॥ ३९ ॥ तावकाश्च महेष्वासाः पाण्डवाश्च महारथाः ।
 जुह्वतः समरे प्राणात् निजघ्नुरितरेतरम् ॥ ४० ॥ मुक्तकेषा

विष्णवचा निरथाच्छिन्नकार्मुकाः । बाहुभिः समयुधप्रन्त सृष्टयाः
 कुम्भिः सह ॥ ४१ ॥ ततो भीष्मो महाबाहुः पाण्डवानां महा-
 त्मनाम् । सेनां जघान संक्रुद्धो दिव्यैरस्त्रैर्महाबलः ॥ ४२ ॥
 हतेश्वरैर्गजेस्तत्र नरैरश्वैश्च पातितैः । रथिभिः सादिभिश्चैव
 समास्तीर्यत मेदिनी ॥ ४३ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि इन्द्रायुधे
 त्रिसप्ततोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

सञ्जय उवाच । अथ राजन् महाबाहुः सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ।
 विकृष्य समरे चापं भारसाधनमुत्तमम् ॥ १ ॥ प्रामुञ्चत् पुङ्ख-
 संयुक्तान् शरानाग्नीविषोपमान् । प्रगाढं लघुचित्तञ्च दर्शयन्
 हस्तलाघवम् ॥ २ ॥ तस्य विक्षिपतश्चापं शरानन्यांश्च मुञ्चतः ।
 आददानस्य भूयश्च सन्धानस्य चापरान् ॥ ३ ॥ क्षिपतश्च शरां-
 स्तस्य रणे शत्रून् विनिघ्नतः । दृष्ट्वा रूपमत्यर्थं मेघस्यैव प्रवर्षितः
 ॥ ४ ॥ समुदीर्यन्तमालोक्य राजा दुर्योधनस्ततः । रथाना-
 मयुतं तस्य प्रेषयामास भारत ॥ ५ ॥ तांस्तु सर्वाभ्यहेष्वासान्
 सात्यकिः सत्यविक्रमः । जघान परमेश्वासी त्रिंशन्नास्त्रेण वीर्य-
 वान् ॥ ६ ॥ स कृत्वा दारुणं कर्म प्रगृह्णीतशरासनः । आस-
 साद् ततो वीरो भूरिश्रवसमाहवे ॥ ७ ॥ स हि सन्दृश्य सेनां
 ते युयुधानेन पातिताम् । अभ्यधावत् संक्रुद्धः कुरूणां कीर्त्ति-
 वर्धनः ॥ ८ ॥ इन्द्रायुधसवर्षां तत् स विस्फार्य महद्बनुः । व्यह-
 जद्वज्रसङ्गाथान् शरानाग्नीविषोपमान् ॥ ९ ॥ सहस्रशो महा-
 राज दर्शयन् पाणिलाघवम् । शरांस्तान् मृत्युसंस्पर्शान् सात्य-
 केस्तु पदानुगाः ॥ १० ॥ न विषेद्भस्तदा राजन् दुदुबुक्ते सम-
 न्ततः । विहाय समरे राजन् सात्यकिं युद्धदुर्मदम् ॥ ११ ॥

तं दृष्ट्वा शुशुधानस्य सुता दश महाबलाः । महारथाः समा-
 ख्याताश्चित्रवर्मायुधध्वजाः ॥ १२ ॥ समासाद्य महेष्वासं भूरि-
 श्रवसमाहवे । जवुः सर्वं सुसंरम्भा यूपकेतुं महारणे ॥ १३ ॥
 भो भोः कौरवदायाद् सहास्राभिर्महाबल । एहि युध्यस्व संग्रामे
 समस्तैः पृथगेव वा ॥ १४ ॥ अस्मान् वा त्वम्पराजित्य यशः
 प्राप्स्यसि संयुगे । वयं वा त्वां पराजित्य प्रीतिं यास्याम वै
 पराम् ॥ १५ ॥ एवमुक्तास्तदा शूरस्तानुवाच महाबलः । वीर्य-
 श्लाघी नरश्रेष्ठस्तान् दृष्ट्वा समुपस्थितान् ॥ १६ ॥ साध्विदं कथ्यते
 वीरा यदिदं परिनय वै । युध्यध्वं सहिता यत्ता निहनिष्यामि
 वै रणे ॥ १७ ॥ एवमुक्ता महेष्वासास्ते वीराः क्षिप्रकारिणः ।
 महता शरवर्षेण ह्यभिवर्षन्परिन्दमम् ॥ १८ ॥ अपराह्णे महा-
 राज संग्रामस्तु मुलोऽभवत् । एकस्य च वह्नां च समेतानां
 रणाजिरे ॥ १९ ॥ तमेकं रथिनां श्रेष्ठं शरवर्षैरवाकिरन् ।
 प्रावृषीव महाशैलं सिपिचुञ्जलदा नृप ॥ २० ॥ तैस्तु मुक्तान्
 शरौघांस्तान् यमदण्डाग्रनिखनान् । असम्प्राप्तानसंप्राप्तांश्चिच्छेद
 स महारथः ॥ २१ ॥ परिवार्यं महावाङ्गं निहन्तुमुपचक्रमुः ।
 सौमदन्तिस्तु संक्रुद्धस्तेषां चापानि भारत ॥ २२ ॥ आच्छिद्य
 समरे राजंश्चिच्छेद विविधैः शरैः । ते हता न्यपतद्भूमौ वज्र-
 भक्ता इव द्रुमाः ॥ २३ ॥ तान् दृष्ट्वा निहतान् वीरो रणे पुत्रा-
 न्महाबलान् । वार्ष्णीयो विनदन् राजन् भूरिश्रवसमभ्ययात् ॥ २४ ॥
 रथं रथेन समरे पीडयित्वा महाबलौ । तावन्योन्यस्य समरे
 निहत्य रथवाजिनः ॥ २५ ॥ विरथावभिवल्बान्तौ समीयातां
 महारथौ । प्रगृहीतमहाखड्गौ तौ चर्मवरधारिणौ ॥ २६ ॥
 शुशुभाते नरव्याघ्रौ युद्धाय समवस्थितौ । ततः सात्यकिमभ्येत्य
 निस्त्रिंशवरधारिणम् ॥ २७ ॥ भीमसेनस्वरन् राजन् रथ-
 भारोपयत् स्वकम् । तवापि तनयो राजन् भूरिश्रवसमाहवे ॥ २८ ॥

शारीपयद्रथं तूष्णं पश्यतां सर्वधन्विनाम् । तस्मिंस्तदा वर्षमाने
 रणे भीष्मं महारथम् ॥ २९ ॥ अयोधयन्त संरक्षाः पाण्डवा
 भरतर्षभ । लोहितायति चादित्ये त्वरमाणी धनञ्जयः ॥ ३० ॥
 पञ्चविंशतिसाहस्रान्निजघान महारथान् । ते हि दुर्ध्रोघना-
 दिष्टास्तदा पार्थनिवर्हणे ॥ ३१ ॥ सम्प्राप्यैव गता नाशं शलभा
 इव पावकम् । ततो मत्स्यः केकयाश्च धनुर्वेदविशारदाः ॥ ३२ ॥
 परिव्रज्यस्तदा पार्थं सहपुत्रं महारथम् । एतस्मिन्नेव काले तु
 सूर्योऽस्तमुपगच्छति ॥ ३३ ॥ सर्वेषां चैव सैन्यानां प्रमोहः
 समजायत । अवहारं ततश्चक्रे पिता देवव्रतस्तव ॥ ३४ ॥
 सन्ध्याकाले महाराज सैन्यानां आन्तवाहनः । पाण्डवानां
 कुरूणाञ्च परस्परसमागमे ॥ ३५ ॥ ते सेने भयसंविग्ने ययतुः
 स्वनिवेशनम् । ततः स्वशिविरङ्गत्वा न्यविशंस्तत्र भारत । पाण्डवाः
 सञ्जयैः सार्द्धं कुरवश्च यथाविधि ॥ ३६ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि पञ्चमयुद्धदिवसावहारे

चतुःसप्ततोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

सञ्जय उवाच । विद्वत्य च ततो राजन् उहिताः कुस्-
 पाण्डवाः । व्यतीतायां तु सर्वथ्यां पुनर्युद्धाय निर्ययुः ॥ १ ॥
 तत्र शब्दो महानासीत्तत्र तेषाञ्च भारत । युज्यतां रथमुख्यानां
 कल्पप्रतां चैव दन्तिनाम् ॥ २ ॥ सन्नद्धतां पदातीनां हयानां
 चैव भारत । शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषास्तुमुलाः सर्वतोऽभवन् ॥ ३ ॥
 ततो युधिष्ठिरो राजा घृष्टदुम्नमभाषत । व्यूहं व्यूह महा-
 वाहो मकरं शत्रुतापनम् ॥ ४ ॥ एवमुक्तस्तु पार्थन घृष्टदुम्नी
 महारथः । व्यादिदेश महाराज रथिनो रथिनाम्बरः ॥ ५ ॥
 शिरोऽभूदुपदस्तस्य पाण्डवश्च धनञ्जयः । चक्षुषी सहदेवश्च

नकुलश्च महारथः ॥ ६ ॥ तुण्डमासीद् महाराज भीमसेनो
 महाबलः । सौभद्री द्रौपदेयाश्च राक्षसश्च घटोत्कचः ॥ ७ ॥
 सात्यकिर्द्धर्मराजश्च व्यूहग्रीवां समाश्रिताः । पृष्ठमासीत् महा-
 राज विराटो वाहिनीपतिः ॥ ८ ॥ घृष्टद्युम्नेन सहितो महत्या
 सेनया वृतः । कैकेया भ्रातरः पञ्च वामं पक्षं समाश्रिताः ॥ ९ ॥
 घृष्टकेतुर्नरव्याघ्रश्रेकितानश्च वीर्यवान् । दक्षिणं पक्षमाश्रित्य
 स्थिता व्यूहस्य रक्षणे ॥ १० ॥ पादयोस्तु महाराज स्थितः
 श्रीमान् महारथः । कुन्तिभोजः शतानीकी महत्या सेनया वृतः
 ॥ ११ ॥ शिखण्डी तु महेष्वासः सोमकैः संवृतो वली । दूरावांश्च
 ततः पुच्छे मकरस्य व्यवस्थितौ ॥ १२ ॥ एवमेतं महाव्यूहं व्यूह्य
 भारत पाण्डवाः । सूर्योदये महाराज पुनर्युद्धाय दंशिताः ॥ १३ ॥
 कौरवानभ्ययुस्तूष्णं हस्यश्वरथपत्तिभिः । समुच्छ्रितैर्ध्वजैश्चकैः
 शस्त्रैश्च विमलैः श्रितैः ॥ १४ ॥ व्यूढं दृष्ट्वा तु तत् सैन्यं पिता
 देवव्रतस्तव । क्रौञ्चेन महता राजन् प्रत्यव्यूहत वाहिनीम्
 ॥ १५ ॥ तस्य तुण्डे महेष्वासो भारद्वाजोऽभ्यवर्त्तत । अश्वत्यामा
 कृपश्चैव चक्षुरास्तान्निरेश्वर ॥ १६ ॥ कृतवर्मा तु सहितः काम्बोज-
 वरवाहिकैः । शिरस्यासीन्नरश्रेष्ठ श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥ १७ ॥
 ग्रीवायां शूरसेनस्तु तव पुत्रश्च भारत । दुर्योधनो महाराज
 राजभिर्वद्भुभिर्वृतः ॥ १८ ॥ प्राग्ज्योतिषस्तु सहितो मद्रसौवीर-
 केकयैः । उरस्वभून्नरश्रेष्ठ महत्या सेनया वृतः ॥ १९ ॥ स्वसे-
 नया च सहितः सुशर्मा प्रस्थलाधिपः । वामं पक्षं समाश्रित्य
 दंशितः समवस्थितः ॥ २० ॥ तुषारा यवनाश्चैव शकाश्च सह
 चूलिकैः । दक्षिणं पक्षमाश्रित्य स्थिता व्यूहस्य भारत ॥ २१ ॥
 श्रुतायुश्च शतायुश्च सोमदत्तिश्च मारिष । व्यूहस्य जघने तस्थू
 रक्षमाणाः परस्परम् ॥ २२ ॥ ततो युद्धाय सञ्जग्मुः पाण्डवाः
 कौरवैः सह । सूर्योदये महाराज ततो युद्धमवर्त्तत ॥ २३ ॥

प्रतीयू रथिनो नागा नागांश्च रथिनो ययुः । ह्यारोहान् ह्यवा
 श्वैव रथिनश्चापि सादिनः ॥ २४ ॥ सादिनश्च हयान् राजः
 कुम्भरांश्च महारणे । ह्यारोहान् तथा राजन् गजिनश्चापि
 सादिनः ॥ २५ ॥ रथिनः पत्रिभिः सार्द्धं सादिनश्चापि पत्तिभिः
 अन्योऽन्यं समरे राजन् प्रथधावन्नमर्षिताः ॥ २६ ॥ भीमसेना
 जुनयमैर्गुप्ता चान्यैर्महारथैः । शोभते पाण्डवी सेना नक्षत्रैरि
 श्वरवरी ॥ २७ ॥ तथा भीष्मकपट्टोणप्रत्यदुर्योधनादिभिः । तवापि
 विवभौ सेना ग्रहैर्यौरिव संवृता ॥ २८ ॥ भीमसेनस्तु कौन्तेयं
 द्रोणं दृष्ट्वा पराक्रमी । अभ्ययाञ्जवनैरख्वैर्भारहाजस्य वाहि
 नीम् ॥ २९ ॥ द्रोणस्तु समरे क्रुद्धो भीमं नवभिरायसैः । विव्या
 समरे राजन् मर्माणुद्दिश्य वीर्यवान् ॥ ३० ॥ दृढाहृतस्तत्
 भीमो भारहाजेन संयुगे । सारथिं प्रेषयामास यमस्य सदा
 प्रति ॥ ३१ ॥ स सङ्गृह्य स्वयं वाहान् भारहाजः प्रतापवान्
 व्यधमत् पाण्डवीं सेनां तूलराशिभिर्जानलः ॥ ३२ ॥ ते बध्यमान
 द्रोणेन भीष्मेण च नरोत्तम । सृञ्जयाः कैकयैः सार्द्धं पलायन
 पराभवन् ॥ ३३ ॥ तथैव तावकं सैन्यं भीमार्जुनपरिहृतम्
 सुहृते तत्र तत्रैव समदेव वराङ्गना ॥ ३४ ॥ ऋभियेतां ततः से
 तस्मिन् वीरवरक्षये । आसीदप्रतिकरो घोरैस्तव तेषाञ्च भार
 ॥ ३५ ॥ तदद्भुतभ्रमपश्चाम तावकानां परैः सह । एकायनगत
 सर्वे यद्युध्यन्त भारत ॥ ३५ ॥ प्रतिसन्धाय चास्त्राणि तेऽन्यो
 न्यस्य विशाम्पते । युयुधुः पाण्डवाश्चैव कौरवाश्च महामुधे ॥ ३७

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि षष्ठद्विसयुद्धारम्भे

पञ्चसप्ततोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । एवं वद्भगुणं सैन्यमेवं वद्भविधम्बरम् ।
 व्यूढमेतद्यथाशास्त्रमभौषञ्चैव सञ्जय ॥ १ ॥ धृष्टमन्त्राकमत्यन्त-
 मभिकामञ्च नः सदा । प्रह्वमव्यसनीपेतं पुरस्ताद्दृढविक्रमम् ॥ २ ॥
 नातिवृद्धमवालञ्च न कृशं न च पीवरम् । लघुत्वात्तायतप्रायं
 सारगात्रमनामयम् ॥ ३ ॥ आत्तसन्नाहशस्त्रञ्च वद्भशस्त्रपरिग्रहम् ।
 असियुद्धे नियुद्धे च गदायुद्धे च कोविदम् ॥ ४ ॥ प्रासर्ष्टितोमरे-
 ष्वाजौ परिषेष्वायसेषु च । भिन्दिपालेषु शक्तौषु मुशलेषु कृत-
 यमम् ॥ ५ ॥ शस्त्रग्रहणविद्यासु सर्वासु परिनिष्ठितम् । आरोहे
 पर्यवस्कन्दे सरणे सान्तरप्नुते ॥ ६ ॥ सम्यक्प्रहरणे याने
 व्यपयाने च कोविदम् । नागाश्वरथयानेषु वद्भशः सुपरीक्षितम्
 ॥ ७ ॥ परीक्ष्य च यथान्यायं वेतनेनोपपादितम् । न गोष्ठ्या
 नोपकारेण न सम्बन्धनिमित्ततः ॥ ८ ॥ न सौहार्दवलेनापि न
 कुलीनपरिग्रहैः । समृद्धजनमार्यैश्च तुष्टसत्कृतवान्धवम् ॥ ९ ॥
 कृतोपकारभूयिष्ठं यशस्वि च मनस्वि च । सजवैश्च नरैर्मुखै-
 र्ब्रह्मणो मुख्यकर्मिभिः ॥ १० ॥ लोकपालोपमैस्तात पालितं लोक-
 विश्रुतैः । वद्भभिः क्षत्रियैर्गुप्तं पृथिव्यां लोकसम्मतैः ॥ ११ ॥
 प्रसन्नानभिगतैः कामात् सवलैः सपदानुगैः । सहोदधिमिवा-
 पूरुर्मापगाभिः समन्ततः ॥ १२ ॥ अपक्षैः पक्षसङ्घाशैरथैर्नागैश्च
 संवृतम् । नानासुयोधनं भीमं वाहनोर्मितरङ्गिणम् ॥ १३ ॥
 विपणीभिर्गदाशक्तिशरप्रासैः समाकुलम् । ध्वजभूषणसम्बाधं रत्न-
 षट्सुसञ्चितम् ॥ १४ ॥ वाहनैः परिधावद्भिर्वायुवेगविकम्पितम् ।
 प्रपारमिव गर्जन्तं सागरप्रतिमं महत् ॥ १५ ॥ द्रोणभौषाभि-
 त्तञ्च गुप्तञ्च कृतवर्मणा । कृपदुःशासनाभ्याञ्च जवद्रथमुखैस्तथा
 १६ ॥ भगदत्तविकर्णाभ्यां द्रौणिसेवलवाह्लिकैः । गुप्तं प्रवीरै-
 र्दिकस्य सारवद्भिर्महात्मभिः ॥ १७ ॥ यद्द्रुह्यत संग्रामे दिष्ट-
 त्वात् पुरातनम् । नैतादृशं समुद्योगं दृष्टवन्तोऽथ मानुषाः ॥ १८ ॥

ऋषयो वा महाभागा पुराणा भुवि सञ्जय । ईदृशोऽपि वलौघस्तु
 युक्तः शास्त्रार्थसम्पदा ॥ १९ ॥ बध्यते यत्र सङ्ग्रामे किमन्यद्भ्राम-
 धेयतः । विपरीतमिदं सर्वं प्रतिभाति स सञ्जय ॥ २० ॥ उक्तं
 हि विदुरेणोह हितं पथञ्च नित्यमः । न च गृह्णाति तान्मन्दः
 पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ २१ ॥ तस्य मन्ये मतिः पूर्वं सर्वज्ञस्य
 महात्मनः । आसीद्यथागतं तात धेन दृष्टमिदं पुरा ॥ २२ ॥
 अथ वा भाव्यमेवं हि सञ्जयैतेन सर्वथा । पुरा धात्रा यथादृष्ट-
 न्तत्तथा न तदन्यथा ॥ २३ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि धृतराष्ट्रचिन्तायां

षट्सप्ततोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

सञ्जय उवाच । आत्मदोषात्त्वया राजन् प्राप्तं व्यसनमीदृ-
 शम् । न हि दुर्योधनस्तानि पश्यते भरतर्षभ ॥ १ ॥ यानि
 त्वं दृष्टवान् राजन् धर्मसङ्करकारिते । तव दोषात् पुराद्वृत्तं
 द्यूतमेतद्विशाम्यते ॥ २ ॥ तव दोषिण युद्धञ्च प्रवृत्तं सह पाण्डवैः ।
 त्वमेवाद्य फलं भुङ्क्ष्व कृत्वा क्लिप्तमात्मनः ॥ ३ ॥ आत्मनैव
 कृतं कर्म ह्यात्मनैवोपभुञ्ज्यते । इह वा प्रेत्य राजंस्त्ववा प्राप्तं
 यथा तथा ॥ ४ ॥ तस्माद्राजन् स्थिरो भूत्वा प्रायेदं व्यसनं
 महत् । शृणु युद्धं यथाद्वृत्तं शंसतो मम मारिष ॥ ५ ॥ भीम-
 सेनः सुनिश्चितैर्वाणैर्भिक्ष्वा महाचमूम् । आससाद् ततो वीरः
 सर्वान् दुर्योधनानुजान् ॥ ६ ॥ दुःशासनं दुर्विषहं दुःसहं दुर्मदं
 जयम् । जयसेनं विकर्षञ्च चित्रसेनं सुदर्शनम् ॥ ७ ॥ चारु-
 चित्रं सुवर्माणं दुष्कर्षं कर्णमेव च । एतानन्यांश्च सुबहून् समीप-
 स्थान् महारथान् ॥ ८ ॥ धार्तराष्ट्रान् सुसंक्रुद्धान् दृष्ट्वा भीमो
 महाबलः भीष्मेण । समरे गुप्तां प्रविवेश महाचमूम् ॥ ९ ॥

अन्धालोक्य प्रतिष्ठन्तं जघुस्ते सर्व एव हि । जीवग्राहं निवृद्धीमो
 वयसेनं नराधिपाः ॥ १० ॥ स तैः परिवृतः पार्श्वो भ्रातृभिः
 कृतनिश्चयैः । प्रजासंहरणे सूर्यैः क्रूरैरिव महाग्रहैः ॥ ११ ॥
 सम्प्राप्य मध्यं व्यूहस्य न भीः पाण्डवमाविशत् । यथा देवासुरे
 युद्धे महेन्द्रं प्राप्य दानवान् ॥ १२ ॥ ततः शतसहस्राणि रथिनां
 सर्वमस्त्रिणाम् । उद्यतानि शरैर्घोरैस्तमेकमनुवव्रिरे ॥ १३ ॥
 स तेषां प्रवरान् धीधान् हस्यश्वरथसाधिनः । जघान समरे
 शूरो धार्तराष्ट्रानचिन्तयन् ॥ १४ ॥ तेषां व्यवसितं ज्ञात्वा भीम-
 सेनो जिघृक्षताम् । समस्तानां वधे राजन् मतिं चक्रे महाबलः
 ॥ १५ ॥ ततो रथं समुत्सृज्य गदामादाय पाण्डवः । जघान
 धार्तराष्ट्राणां तं बलौघमहार्खवम् ॥ १६ ॥ भीमसेनं प्रविष्टे तु
 घृष्टदुःखोऽपि पार्श्वतः । द्रोणमुत्सृज्य तरसा प्रययौ यत्र सौवलः
 ॥ १७ ॥ निवार्य महतीं सेनां तावकानां नरर्षभः । आससाद्
 रथं शून्यं भीमसेनस्य संयुगे ॥ १८ ॥ दृष्ट्वा विशोकं समरे भीम-
 सेनस्य सारथिम् । घृष्टदुःखी महाराज दुर्मना गतचेतनः ॥ १९ ॥
 अपृच्छहाष्यसंरुद्धो निःश्वसन् वाचमीरयन् । मम प्राणैः प्रिय-
 तमः क्व भीम इति दुःखितः ॥ २० ॥ विशोकस्तमुवाचेदं घृष्टदुःखं
 कृताञ्जलिः । संस्थाप्य मामिह वली पाण्डवः सुमहाबलः ॥ २१ ॥
 प्रविष्टो धार्तराष्ट्राणामेको बलमहार्खवम् । मासुक्ता पुरुषव्याघ्र
 प्रीतियुक्तमिदं वचः ॥ २२ ॥ प्रतिपालय मां सूत नियम्याश्वान्
 मुहूर्त्तकम् । यावदेतान्निहन्म्यद्य य इमे महधोद्यताः ॥ २३ ॥
 ततो दृष्ट्वा गदाहस्तं प्रधावन्तं महाबलम् । सर्वेषामेव सैन्यानां
 सङ्घर्षः समजायत ॥ २४ ॥ तस्मिन् सुतुमुले युद्धे वर्तमाने नहा-
 भये । भिक्षा राजन् महाब्यूहं प्रविवेश सखा तव ॥ २५ ॥
 विशोकस्य वचः श्रुत्वा घृष्टदुःखोऽपि पार्श्वतः । प्रत्युवाच ततः सूतं
 रणमध्ये महाबलः ॥ २६ ॥ न हि मे जीवितेनापि विद्यतेऽद्य

वृष्टकैतुसं वीर्यवान् । अभिमन्युं पुरस्कृत्य महत्या सेनया वृताः
 ॥ ५८ ॥ ते कृत्वा समरे व्यूहं सूचीमुखमरिन्दमाः । विभिन्दु-
 र्धात्तराष्ट्राणां तद्रथानीकमाहवे ॥ ५९ ॥ तान् प्रयातान् महे-
 श्वासानभिमन्युपुरोगमान् । भीमसेनभयाविष्टा वृष्टद्युम्नविमो-
 हिता ॥ ६० ॥ न सम्यारयितुं शक्ता तव सेना नराधिप । तदा
 मूर्च्छाम्बितात्माहि प्रमदेवाध्वनि स्थिता ॥ ६१ ॥ तेऽभिवाय
 महेश्वासाः सुवर्षविकृतध्वजाः । परीप्सन्तोऽभ्यधावन्त वृष्टद्युम्न-
 वृकोदरौ ॥ ६२ ॥ तौ च दृष्ट्वा महेश्वासानभिमन्युपुरोगमान्
 बभूवतुर्मुदा युक्तौ निघ्नन्तौ तव वाहिनीम् ॥ ६३ ॥ दृष्ट्वा च
 सहसायान्तं पाञ्चाख्यो गुरुमात्मनः । नाशंसत वधं वीरः पुत्राणां
 तव पार्षतः ॥ ६४ ॥ ततो रथं समारोप्य कैकेवस्य वृकोदरम् ।
 अभ्यधावत् सुसंक्रुद्धो द्रोणमिध्वस्त्रपारगम् ॥ ६५ ॥ तस्यापि
 पततस्त्रूणं भारद्वाजः प्रतापवान् । क्रुद्धश्चिच्छेद् भस्त्रेण धनुः
 शत्रुनिस्सदनः ॥ ६६ ॥ अन्यांश्च शतशो वाणान् प्रेषयामास पार्षते ।
 दुर्व्योधनहितार्थाय भर्तुः पिण्डमनुस्मरन् ॥ ६७ ॥ अथान्यद्धनु-
 रादाय पार्षतः परवीरहा । द्रोणं विव्याध सप्तत्या रुक्मपुङ्गवैः
 शिलाशितैः ॥ ६८ ॥ तस्य द्रोणः पुनश्चापं चिच्छेदामित्रकर्षणः ।
 हयांश्च चतुरस्त्रूणं चतुर्भिः सायकोत्तमैः ॥ ६९ ॥ वैवस्वतक्षत्र्यं
 घोरं प्रेषयामास भारत । सारथिं चास्य भस्त्रेण प्रेषयामास मृत्यवे
 ॥ ७० ॥ हताश्रवात् स रथात्तूर्णमवप्लुत्य महारथः । आरुरोह
 महावाह्वरभिमन्योर्महारथम् ॥ ७१ ॥ ततः सरथनागाश्रवा सम-
 कम्पत वाहिनी । पश्यतो भीमसेनस्य पार्षतस्य च धीमतः ॥ ७२ ॥
 तत् प्रभन्नं बलं दृष्ट्वा द्रोणेनामिततेजसा । नाशक्नुवन् वारयितुं
 समस्तास्ते महारथाः ॥ ७३ ॥ वध्यमानन्तु तत् सैन्यं द्रोणेन
 निशितैः शरैः । व्यभ्रयत्तत्र तत्रैव क्षीभ्यमाण इवार्शवः ॥ ७४ ॥
 तथा दृष्ट्वा च तत् सैन्यं जहृषे च बलं तव । दृष्ट्वाचर्येष्ट

संक्रुद्धं दृष्टन्तं रिपुवाहिनीम् । चुक्रुशुः सर्वतो बोधाः साधु
साध्विति भारत ॥ ७५ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि द्रोणपराक्रमे
सप्तसप्तोऽध्यायः ॥ ७७ ॥

सञ्जय उवाच । ततो दुर्योधनो राजा मोहात् प्रत्यागत-
स्तदा । शरवर्षः पुनर्भीमं प्रत्यवारयदच्युतम् ॥ १ ॥ एकीभूताः
पुनश्चैव तव पुत्रा महारथाः । समेत्य समरे भीमं योधयामासु-
रुद्यताः ॥ २ ॥ भीमसेनोऽपि समरे सम्प्राप्य खरथं प्रति ।
समारुह्य महावाद्भययौ यत्र तवात्मजः ॥ ३ ॥ प्रगृह्य च महा-
वेगः परासुकरणं दृढम् । चित्रं शरासनं सङ्गे शरैर्विव्याध ते
सुतम् ॥ ४ ॥ ततो दुर्योधनो राजा भीमसेनं महाबलम् । नारा-
चेन सुतीक्ष्णेन भृशं मर्मास्थताडयत् ॥ ५ ॥ सोऽतिविद्धो महे-
ष्वासस्तवपुत्रेण धन्विना । संरक्तनयनः क्रोधोद्देगादाकृष्य कार्मु-
कम् ॥ ६ ॥ दुर्योधनं त्रिभिर्वाणैर्वाहोरुरसि चार्पयत् । स
तथाभिन्नतो राजन् नाचलद्विरिराड्भिव ॥ ७ ॥ तौ दृष्ट्वा समरे
क्रुद्धौ विनिघ्नन्तौ परस्परम् । दुर्योधनामुजाः सर्वे शूराः सन्त्यक्त-
जीविताः ॥ ८ ॥ संसृत्य मन्वितं पूर्वं निग्रहं भीमकर्म्मणः ।
निश्चयं परमं कृत्वा निगृहीतुं प्रचक्रुः ॥ ९ ॥ तानापतत एवाजौ
भीमसेनो महाबलः । अभ्युद्ययौ महाराज गजः प्रतिगजानिव
॥ १० ॥ भृशं च क्रुद्धस्तेजस्वी नाराचेन समर्हयत् । चित्रसेनं
महाराज तव पुत्रं महायथाः ॥ ११ ॥ तथेतरांस्तव सुतांस्ताडु-
यामास भारतः । शरैर्वद्भुविधैः सङ्गे रक्तपुङ्खैः सुवेगितै ॥ १२ ॥
ततः संस्थाप्य समरे स्वान्यनीकानि सर्वशः । अभिमन्युप्रभृतयस्ते
हादय महारथाः ॥ १३ ॥ प्रेषिता धर्मराजेन भीमसेनपदानुगाः ।

प्रत्युद्युर्महाराज राजपुत्रान् महारथान् ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा रथस्थान्-
स्ताञ्छरान् सूर्याग्निसमतेजसः । सर्वानेव महेश्वासान् भ्राज-
मानान् श्रियावृतान् ॥ १५ ॥ महाहवे दीप्यमानान् सुवर्ष-
विकृतोज्ज्वलान् । तद्यजुः समरे भीमं तव पुत्रा महावलाः ।
तान्नामृष्यत कौन्तेयो जीवमाना गता इति ॥ १६ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपवणि भीमपराक्रमे

अष्टसप्ततोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

सञ्जय उवाच । अन्वीय च पुनः सर्वांस्तव पुत्रानपीडयत् ।
अभिमन्युश्च समरे भीमसेनेन संयुतः ॥ १ ॥ पार्श्वतेन च सम्प्रेक्ष्य
तव सैन्यं महारथाः । दुर्योधनप्रभृतयः प्रगृहीतशराग्नाः ॥ २ ॥
भृषमश्वैः प्रजवितैः प्रययुर्यत्र ते रथाः । अपराह्णे ततो राजन्
पावर्त्तत महारथः ॥ ३ ॥ तावकानाञ्च वलिनां परेषाञ्चैव भारत ।
अभिमन्युविकर्षस्य हयान् हत्वा महाहवे ॥ ४ ॥ अथैनं पञ्च-
विंशत्या क्षुद्रकाणां समाचिनोत् । हताश्वं रथमुत्सृज्य विक-
र्षस्तु महारथः ॥ ५ ॥ आसुरोह रथं राजंश्चित्तसेनस्य भास्व-
रम् । स्थितावेकरथे तौ तु भ्रातरौ कुस्वर्द्धनौ ॥ ६ ॥ अर्जुनिः
शरवर्षणं ह्लादयामास भारत । दुर्जयोऽथ विकर्षश्च कार्ष्णिं
पञ्चभिरायसैः ॥ ७ ॥ विव्याध तेन नाकम्पत् कार्ष्णिर्मंसुरिव
स्थितः । दुःशासनस्तु समरे केकेयान् पञ्च मारिष ॥ ८ ॥
योधयामास राजेन्द्र तदद्भुतमिवाभवत् । द्रौपद्या रणे क्रुद्धा
दुर्योधनमवारयन् ॥ ९ ॥ एकैकस्त्रिभिरानर्च्छत् पुत्रं तव विशा-
म्पते । पुत्रोऽपि तव दुर्द्धर्षो द्रौपद्यास्तनयाग्रणे ॥ १० ॥ सायकै-
र्निशितैराजन्नाजघान पृथक् पृथक् । तैश्चापि विद्धः शुशुभे रुधि-
रेण समुद्धितः ॥ ११ ॥ गिरिः प्रस्रवणैर्यद्दद्विरिधातुविमिश्रितैः ।

भीष्मोऽपि समरे राजन् पाण्डवानां वरुथिनीम् ॥१२॥ "कालवा-
 मास वलवान् पालः पशुगणानिव । ततो गाण्डीवनिर्घोषः
 प्रादुरासीद्विशाम्यते ॥ १३ ॥ दक्षिणे न वरुथिन्याः पार्थस्यारीन्
 विनिघ्नतः । उत्तस्थुः समरे तत्र कवन्धानि सक्षस्रशः ॥ १४ ॥
 कुरूणाञ्चापि सैन्येषु पाण्डवानाञ्च भारत । शोणितोद्गमरावत्तं
 गजद्वीपं हयोर्मिणम् ॥ १५ ॥ रथनौभिर्नरव्याघ्राः प्रतेरुः सैन्य-
 सागरम् । छिन्नहस्ता विक्रवचा विदेहाश्च नरोत्तमाः ॥ १६ ॥
 पतितास्तत्र दृश्यन्ते शतशोऽथ सहस्रशः । निहतैर्मत्तमातङ्गैः
 शोणितौघपरिप्लुतैः ॥ १७ ॥ भूर्भति भरतश्रेष्ठ पर्वतैरन्विता
 यथा । तत्राद्भुतमपश्चामस्तव तेषाञ्च भारत ॥ १८ ॥ न तत्रा-
 सीत् पुमान् कश्चिद्यो योद्घुं नाभिकाङ्क्षति । एवं युयुधिरे वीराः
 प्रार्थयाना महद्यशः । तावकाः पाण्डवैः सार्द्धं काङ्क्षमाणा जयं
 युधि ॥ १९ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे
 एकोनाशौतोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

सञ्जय उवाच । ततो दुर्योधनो राजा लोहितायति भास्करे ।
 सङ्ग्रामरभसो भीमं हन्तुकामोऽभ्यधावत ॥ १ ॥ तमायान्तममि-
 प्रेक्ष्य नृवीरं दृढवैरिणम् । भीमसेनः सुसंक्रुद्ध इदम्बचनमब्र-
 वीत् ॥ २ ॥ अयं स कालः सम्प्राप्तो वर्षपूगाभिकाङ्क्षितः । अद्य
 त्वां निहनिष्यामि यदि नोत्सृजसे रणम् ॥ ३ ॥ अद्य कुन्त्याः
 परिक्लेशं वनवासञ्च कृतस्त्वशः । द्रौपद्याश्च परिक्लेशं प्रणेष्यामि
 हते त्वयि ॥ ४ ॥ यत्पुरा मत्सरो भूत्वा पाण्डवानवमन्यसे ।
 तस्य पापस्य गान्धारे पश्य व्यसनमागतम् ॥ ५ ॥ कर्षस्य मत-
 मास्थाय सौबलस्य च यत्पुरा । अचिन्त्य पाण्डवान् कामात्

यथेष्टं कृतवानसि ॥ ६ ॥ वाचमानञ्च यन्मोहादायाहमवमन्यसे ।
 उलूकस्य समाह्वयं वद्ददासि च हृष्टवत् ॥ ७ ॥ तेन त्वां निहनि-
 ष्यामि सहितं सर्ववान्धवैः । अमं करिष्ये तत् पातं यत्पुरा कृत-
 वानसि ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वा समाकृष्य धनुरायम्य चासकृत् । समा-
 दाय शरान् घोरां महाभनिसमप्रभान् ॥ ९ ॥ षट्त्रिंशत्तरसा
 क्रुद्धो मुमोचाशु सुयोधने । ज्वलितान्निशिखाकारान् दक्षकल्पा-
 नजिह्वगान् ॥ १० ॥ ततोऽस्यकार्मुकं हाभ्यां सूतं हाभ्याञ्च
 विव्यधे । चतुर्भिर्जवनानप्रखाननयद्यमसादनम् ॥ ११ ॥ हाभ्याञ्च
 सुविकृष्टाभ्यां शराभ्यामरिमर्द्दनः । चिच्छेद समरे ह्यत्रं राश-
 स्तस्य रथोत्तमात् ॥ १२ ॥ त्रिभिश्चैवास्य चिच्छेद ज्वलन्तं ध्वज-
 सुत्तमम् । हित्वा तञ्च ननादोद्यैस्तव पुत्रस्य पश्यतः ॥ १३ ॥
 रथाञ्च स ध्वजः श्रीमान् नानारत्नविभूषितः । पपात सद्दसा
 भूमौ विद्युज्जलधरादिव ॥ १४ ॥ ज्वलन्तं सूर्यसङ्काशं नागं
 मणिमयं शुभम् । ध्वजं कुरुपतेच्छिन्नं ददृशुः सर्वपार्थिवाः ॥ १५ ॥
 अथैनं दशभिर्वाणैस्तोत्रैरिव महागजम् । आजघान रणे भीमः
 स्रयन्निव महारथः ॥ १६ ॥ ततस्तु राजा सिन्धूनां रथश्रेष्ठो
 महावलः । दुर्योधनस्य जग्राह पाणिं सत्पुरुषैर्वृतः ॥ १७ ॥
 कृपश्च रथिनां श्रेष्ठः कौरव्यममितीजसम् । शरीपयद्रथं राजन्
 दुर्योधनममर्षणम् ॥ १८ ॥ स गाढविद्धो व्यथितो भीमसेनेन
 संयुगे । निषसाद् रथोपस्थे राजा दुर्योधनस्तदा ॥ १९ ॥
 परिवार्य ततो भीमं हन्तुकामो जयद्रथः । रथैरनेकसाक्षसै-
 र्भीमस्यावारयद्दिशः ॥ २० ॥ घृष्टकेतुस्ततो राजन्मभिमन्युश्च
 वीर्यवान् । केकया द्रौपदेयाश्च तव पुत्रानयोधयन् ॥ २१ ॥
 आजघान ततस्तूर्खामभिमन्युर्महामनाः । एकैकं पञ्चभिर्विद्ध्वा
 शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २२ ॥ वज्रमृत्युप्रतीकाशैश्चित्रायुधविनि-
 सृतैः । अमृत्यमाणास्ते सर्वे सौभद्रं रथसुत्तमम् ॥ २३ ॥

दधुर्भुर्गर्गश्चैस्तीक्ष्णैर्गिरिं नेरुमिवाभ्युदाः । स पीडयमानः समरे
 कृतास्त्री युद्धदुर्मदः ॥ २४ ॥ अभिमन्युर्महाराजः तावकान् सम-
 कम्पयत् । यथा देवासुरे युद्धे वज्रपाणिर्महासुरान् ॥ २५ ॥
 विकर्षस्य ततो भक्तान् प्रेषयामास भारत । चतुर्दश रथश्रेष्ठो
 शोरानाघीविप्रोपमान् ॥ २६ ॥ स तैर्विकर्षस्य रथात् पातया-
 मास वीर्यवान् । ध्वजं सूतं हयांश्चास्य नृत्यमान इवाहवे ॥ २७ ॥
 पुनश्चान्यान् शरान् पीतानकुण्ठाग्रानजिह्वागान् । प्रेषयामास
 सौभद्रो विकर्षाय महारथः ॥ २८ ॥ ते विकर्षं समासाद्य
 कङ्कवर्हिण्यवाससः । छित्वा देहं गता भूमिं श्वसन्त इव पद्मगाः
 ॥ २९ ॥ ते शरा हेमपुङ्गाग्रा व्यदृश्यन्त रुहीतले । विकर्ष-
 रुधिरक्षित्वा वमन्त इव शोणितम् ॥ ३० ॥ विकर्षं वीक्ष्य
 निर्भिन्नं तस्यैवान्ये सहोदराः । अभ्यद्रवन्त समरे सौभद्रप्रमुखा-
 ग्रथान् ॥ ३१ ॥ अभियाय तथैवाशु रथस्थान् सूर्यवर्चसः ।
 अविध्यन् समरेऽन्योन्यं रथस्था युद्धदुर्मदाः ॥ ३२ ॥ दुर्मुखः
 श्रुतकर्मानं विद्धा पञ्चभिराशुगैः । ध्वजमेकेन चिच्छेद सारथि-
 क्षास्य सप्तभिः ॥ ३३ ॥ अश्वान्क्लाम्बूनदैर्जालैः प्रक्लन्वान् वात-
 रंहसः । जघान षड्भिरासाद्य सारथिञ्च न्यपातयत् ॥ ३४ ॥
 स हताश्वे रथे तिष्ठन् श्रुतकर्मा महारथः । शक्तिं चिक्षेप संक्रुद्धा
 महोष्वां ज्वलितामिव ॥ ३५ ॥ सा दुर्मुखस्य विपुलं वर्म भिक्ष्वा
 यग्रस्त्रिनः । विदार्थ्य प्राविशद्भूमिं दौष्यमाना सुतेजसा ॥ ३६ ॥
 तं दृष्ट्वा विरथं तत्र सुतसोमो महाबलः । पञ्चतां सर्वसैन्यानां
 रथमारोपयत्ततः ॥ ३७ ॥ श्रुतकीर्त्तिस्तथा वीरो जयत्सेनं सुतं
 तव । अभ्यवात् समरे राजन् हन्तुकामो यग्रस्त्रिनम् ॥ ३८ ॥
 तस्य विक्षिपतश्चापं श्रुतकीर्त्तमहात्मनः । चिच्छेद समरे राजन्
 जयत्सेनः सुतस्तव ॥ ३९ ॥ द्युरप्रेण सुतीक्ष्णेन प्रहसन्निव भारत ।
 तं दृष्ट्वा छिन्नधन्वानं शतानीकः सहोदरम् ॥ ४० ॥ अभ्यपद्यत

तेजस्यै सिंहवन्निगदन् मुहुः । शतानीकस्तु समरे दृढं विस्फार्य
 कार्मुकम् ॥ ४१ ॥ विव्याध दशभिस्तूष्णं जयत्सेनं शिलीमुखैः ।
 ननाद सुमहानादं प्रभिन्न इव वारणः ॥ ४२ ॥ अथान्येन
 सुतीक्ष्णेन सर्वावरणभेदिना । शतानीको जयत्सेनं विव्याध
 हृदये भृशम् ॥ ४३ ॥ तस्मिंस्तथा वर्तमाने दुष्कर्षो भ्रातुरन्तिके ।
 चिच्छेद सशरञ्चापं नाकुलेः क्रोधमोहितः ॥ ४४ ॥ अथान्यदनु-
 रादाय भारसाधनमुत्तमम् । समादत्त शितान् वाणान् शता-
 नीको महाबलः ॥ ४५ ॥ तिष्ठ तिष्ठेयि चामन्त्र्य दुष्करं भ्रातु-
 रग्रतः । मुमोच निशितान् वाणान् ज्वलितान् पन्नगानिव ॥ ४६ ॥
 ततोऽस्य धनुरेकेन हाभ्यां सूतञ्च मारिष । चिच्छेद समरे तूष्णं
 तञ्च विव्याध पत्रिभिः ॥ ४७ ॥ अश्वान् मनोजवांस्तस्य कल्पा-
 षान् वीतकल्मषः । जघान निशितैस्तूष्णं सर्वान् हादशभिः शरैः
 ॥ ४८ ॥ अथापरेण भलेन संयुक्तेन निपातिना ॥ दुष्कर्षं समरे
 क्रुद्धो विव्याध हृदये भृशम् ॥ ४९ ॥ स पपात ततो भूमौ वज्र-
 रग्न इव द्रुमः । दुष्कर्षं निहतं दृष्ट्वा पञ्च राजन् महारथाः
 ॥ ५० ॥ जिघांसन्तः शतानीकं समन्तात् पर्यवारयन् । घात-
 यन्तः शरत्रातैः शतानीकं यशस्विनम् ॥ ५१ ॥ अश्ववर्तन्त संक्रुद्धाः
 केकयाः पञ्च सोदराः । तानभ्यपततः प्रेक्ष्य तव पुत्रा महारथाः
 ॥ ५२ ॥ अभ्युद्युर्महाराज गजा इव महागजान् । दुर्मुखो
 दुर्जयश्चैव तथा दुर्मर्षणो युवा ॥ ५३ ॥ शत्रुञ्जयः शत्रुसहः सर्वे
 क्रुद्धा यशस्विनः । प्रत्यङ्गता महाराज केकयान् भातरः समम्
 ॥ ५४ ॥ रथैर्नगरसङ्काशैर्हयैर्युक्तेरलङ्कृतैः । नानावर्णविचित्राभिः
 पताकाभिरलङ्कृतैः ॥ ५५ ॥ वरचापधरा वीरा विचित्रकवच-
 ध्वजाः । विविशुस्ते परं सैन्यं सिंहा इव वनादनम् ॥ ५६ ॥
 तेषान्तु तुमुलं युद्धं व्यतिप्रक्षारथद्विपम् । अवर्तत महारौद्रं
 निहतामितरेतरम् ॥ ५७ ॥ अन्योन्यागस्कृतं राजन् यमराष्ट्र-

शिवर्षणम् । मुहूर्तास्तमिते सूर्ये चक्रुर्युद्धं सुदारुणम् ॥ ५८ ॥
 रथिनः सादिनश्चैव व्यकीर्षन्त सहस्रशः । ततः शान्तनवः क्रुद्धः
 शरैः सन्नतपवभिः ॥ ५९ ॥ नाशयामास सेनां तां भीष्मस्तेषां
 मङ्गलनाम् । पाञ्चालानाञ्च सैन्यानि शरैर्निन्ये यमक्षयम् ॥ ६० ॥
 एवं भिक्ष्वा खनीकानि पाण्डवानां पितामहः । कृत्वावहारं सैन्यानां
 ययौ स्वशिविरं नृपः ॥ ६१ ॥ धर्मराजोऽपि सम्प्रेक्ष्य घृष्टयुम्न-
 हकोदरौ । मूर्द्ध्नि चैतानुपाघ्नाय संहृष्टः शिविरं ययौ ॥ ६२ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपवणि षष्ठदिवसावहारे

अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

सञ्जय उवाच । अथ शूरा महाराज परस्परकृतागसः ।
 जम्मुः स्वशिविराण्येव रुधिरेण समुक्षिताः ॥ १ ॥ विश्राम्य च
 यथान्यायं पूजयित्वा परस्परम् । सन्नदाः समदृश्यन्त भूयो युद्ध-
 चिकीर्षवः ॥ २ ॥ ततस्तव सुतो राजंश्चिन्तयाभिपरिभृतः ।
 विश्रम्भाच्छोणितान्ताङ्गः पप्रच्छेदं पितामहम् ॥ ३ ॥ सैन्यानि
 रौद्राणि भयानकानि व्युढानि सम्यग्बिपुलध्वजानि । विदार्थ्य
 हत्वा विनिपीड्य शूरास्ते पाण्डवानां त्वरिता रथौघाः ॥ ४ ॥
 सम्भोक्ष्य सर्वान् युधि कीर्त्तिमन्तो ब्यूहञ्च तं मकरं वञ्चकल्पम् ।
 प्रविश्य भीमेन निवर्हितोऽस्मि धीरैः शरैर्मृत्युदण्डप्रकाशैः ॥ ५ ॥
 क्रुद्धन्तमुद्दीक्ष्य भयेन राजन् सम्मूर्च्छितो नालभं शान्तिमद्य ।
 इच्छे प्रसादात्तव सत्यसन्ध प्राप्तुं जयं पाण्डवेयांश्च हन्तुम् ॥ ६ ॥
 तेनैवमुक्तः प्रहसन् महात्मा दुर्योधनं जातमन्युं विदित्वा । तं
 प्रत्युवाच विमना मनस्वी गङ्गासुतः शस्त्रभृताम्बरिष्ठः ॥ ७ ॥ परेण
 यत्नेन विगाह्य सेनां सर्वात्मनाहं तव राजपुत्र । इच्छामि दातुं
 विजयं सुखञ्च न चात्मानं ह्यदद्येऽहं त्वदर्थं ॥ ८ ॥ एते तु रौद्रा

बहवो महारथा यश्चस्त्रिनः शूरतमाः कृतास्त्राः । धी पाण्डवानां
 समरे सहाया जितश्रमाः क्रोधविषं वमन्ति ॥ ९ ॥ ते मेह
 शक्याः सहसा विजेतुं वीर्योन्नदाः कृतवैरास्त्वया च । अह-
 न्त्वेनान् प्रतियोत्स्रामि राजन् सर्वात्मना जीवितं त्यज्य वीरान्
 ॥ १० ॥ रणे लक्ष्मणाय महानुभाव न जीवितं रक्षितव्यं ममाद्य ।
 सर्वास्तवार्याय सदेवदैत्यांल्लोकान् दहेयं किमु शत्रूंस्तवेह ॥ ११ ॥
 तान् पाण्डवान् योधयिष्यामि राजन् प्रियञ्च ते सर्वमहं करिष्ये ।
 श्रुत्वाैव चैतत् परमप्रतीतो दुर्योधनः प्रीतमना बभूव ॥ १२ ॥
 सर्वानि सैन्यानि ततः प्रहृष्टो निर्गच्छतेत्याह नृपांश्च सर्वान् ।
 तदाश्रयानिर्ययुर्वै बलानि रथाश्चपादातगजायुतानि ॥ १३ ॥
 प्रहर्षयुक्तानि तु तानि राजन् महान्ति नानायुधशस्त्रवन्ति ।
 स्थितानि नागाश्चपदातिमन्ति विरेजुराजौ तव राजन् बलानि
 ॥ १४ ॥ तन्द्रैः स्थिताश्चापि सुसम्प्रयुक्ताश्चकाश्रिरे दन्तिगणाः
 समन्तात् । शस्त्रास्त्रविद्धिर्नरदेवयोधैरनुष्ठिताः सैन्यगणास्त्रदीवाः
 ॥ १५ ॥ रथैश्च पादातगजाश्चसङ्घैः प्रयाद्भिराजौ विधिवत्
 प्रणुनैः । समुद्धतं तैस्तरुणार्कवशं रजो वभौ छादयन् सूर्य-
 रश्मीन् ॥ १६ ॥ रेजुः पदाता रथदन्तिसंस्था वातेरिता भ्राम्य-
 माणाः समन्तात् । नानारङ्गाः समरे तत्र रेजुः शैर्युक्ता विद्युतः
 खि यथैव ॥ १७ ॥ धनूपि विस्कारयतां नृपाणां बभूव शब्द-
 स्तुमुल्लोऽतिघोरः । निर्मथ्यतो देवमहासरोधैर्यथार्णवस्यादियुगी
 तदानोम् ॥ १८ ॥ तदुग्रनादं बद्धवर्णंरुतं तवात्मजानां समु-
 दीर्षवर्णम् । बभूव सैन्यं रिपुसैन्यहन्तृ युगान्तमेधौघनिभ-
 न्तदानोम् ॥ १९ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मबधपर्वणि भीष्मदुर्योधनसंवादे

एकाशीतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

सञ्जय उवाच । अथात्मर्जं तव पुनः गाङ्गो ध्यानमाश्रितः ।
 अङ्गवीत् भरतश्रेष्ठ सम्पूर्णकर्णं वचः ॥ १ ॥ अहं द्रोणश्च गन्धर्व
 कृतवर्मा च साश्वतः । अश्वत्थामा विकर्णश्च सोमदत्तोऽथ सैन्यवैः
 ॥ २ ॥ विन्दानुविन्दावावन्धौ वाहिकः सह वाहिकीः । त्रिगर्त-
 राजोऽथ बली मागधश्च सुदुर्जयः ॥ ३ ॥ वृहदलश्च कौशल्य-
 चित्रसेनो विविंशतिः । रथाश्च वज्रसाहस्राः शोभमाना महा-
 ध्वजाः ॥ ४ ॥ द्वायजाश्च हवा राजन् साकृढा हयसादिभिः ।
 गजेन्द्राश्च मदीन्द्राः प्रभिन्नकरटामुखाः ॥ ५ ॥ पादाताश्च
 रथाः शूरा नानाप्रहरणायुधाः । नानादेशसमुत्पन्नास्त्वदर्थं
 योद्धुमुद्यताः ॥ ६ ॥ एते चान्ये च बहवस्त्वदर्थं त्यक्तजीजिताः ।
 दिवानपि रणे जेतुं समर्था इति मे मतिः ॥ ७ ॥ अवश्यन्तु
 मया राजस्तव वाच्यं हितं सदा । अशक्या पाण्डवा जेतुं
 द्वैरपि सवासतैः ॥ ८ ॥ वासुदेवसहायाश्च महेन्द्रसमविक्रमाः ।
 सर्वथाहन्तु राजेन्द्र करिष्ये वचनन्तव ॥ ९ ॥ पाण्डवानां रणे
 जेष्ये मां वा जेष्यन्ति पाण्डवाः । एवमुक्त्वा हृदी चास्मै विशल्य-
 करणौ शुभाम् ॥ १० ॥ शीघ्रधीं वीर्यसम्पन्नां विशल्यश्चाभव-
 त्तदा । ततः प्रभाते विमले स्वेन सैन्येन वीर्यवान् ॥ ११ ॥
 अव्यूहत स्वयं व्यूहं भीष्मो व्यूहविधारदः । मण्डलं मनुजश्रेष्ठो
 नानाशस्त्रसमाकुलम् ॥ १२ ॥ सम्पूर्णं योधमुख्यैश्च तथा दन्ति-
 पदातिभिः । रथैरनेकसाहस्रैः समन्तात् परिवारितम् ॥ १३ ॥
 अश्वत्थन्दैर्महद्भिश्च ऋष्टितीमरुधारिभिः । नागी नागी रथाः सप्त
 सप्त चाश्वदा रथे रथे ॥ १४ ॥ अन्वश्वं दध धानुष्का धानुष्को
 सप्त चारिणः । एवं व्यूहं महाराज तव सैन्यं महारथैः ॥ १५ ॥
 स्थितं रणाय महते भीष्मेण युधि पालितम् । द्वाश्वत्थानां सह-
 स्राणि दन्तिनाश्च तथैव च ॥ १६ ॥ रथानामयुतञ्चापि पुत्राश्च
 तव दंशिताः । चित्रसेनादयः शूरा अश्वरथान् पितामहम् ॥ १७ ॥

रक्षमाणस्य तैः शूरैर्गीयमानाश्च तेन ते । सन्तदाः सनद्व्यन्त
 राजानश्च महाबलाः ॥ १८ ॥ दुर्योधनस्तु समरे दंशितो रक्ष-
 मास्थितः । व्यभाजत श्रिया जुष्टो यथा शक्रस्त्रिविष्टपे ॥ १९ ॥
 ततः शब्दी महानासीत् पुत्राणां तव भारत । रक्षणीषश्च विपुलो
 वादित्वाणाञ्च निरूनः ॥ २० ॥ भीष्मेण धार्तराष्ट्राणां व्यूहः
 प्रत्युद्युखो ययौ । मण्डलः स महाव्यूहो दुर्भेद्योऽमितघातिनाम्
 ॥ २१ ॥ सर्वतः शुशुभे राजन् रणेऽरीणां दुरासदः । मण्ड-
 लन्तु समालोक्य व्यूहं परमदारुणम् ॥ २२ ॥ स्वयं युधिष्ठिरो
 राजा व्यूहं वक्षमथाकरोत् । तथा व्यूहेष्वनीकेषु यथास्थान-
 भवस्थिताः ॥ २३ ॥ रथिनः सादिनयैव सिंहनादमथानदन् ।
 विभक्तवस्ततो व्यूहं निर्ययुर्युद्धकाङ्क्षिणः ॥ २४ ॥ इतरेतरयोः
 शूराः सहसैव्याः प्रहारिणः । भारद्वाजो ययौ मत्स्यं द्रौणि-
 क्षापि शिखण्डिनम् ॥ २५ ॥ स्वयं दुर्योधनो राजा पार्श्वतं समु-
 पाद्रवत् । नकुलः सहदेवश्च मद्रराजानभोयतुः ॥ २६ ॥ विन्दा-
 नुविन्दावावग्याविरावन्तमभिद्रुतौ । सर्वे नृपास्तु समरे धन-
 क्षायमयोधयन् ॥ २७ ॥ भीमसेनो रणे यत्तो हार्दिक्यं सम-
 वारयत् । चित्रसेनं विकर्षञ्च तथा दुर्मर्षणं विभुः ॥ २८ ॥
 आर्जुनिः समरे राजंस्तव पुत्रानयोधयत् । अगृह्योतिषं महे-
 व्वासं हैडिम्बो राक्षसेश्वरः ॥ २९ ॥ आभद्रुद्राव वेगेन मत्तो
 मत्तमिव द्विपम् । अलम्बुषस्ततो राजन् सात्यकिं युद्धदुर्महम्
 ॥ ३० ॥ ससैन्यं समरे क्रुद्धो राक्षसः समभिद्रवत् । भूरिब्रवा
 रणे यत्तो वृष्टकेतुमयोधयत् ॥ ३१ ॥ श्रुतायुपन्तु राजानं धर्म-
 पुत्रो युधिष्ठिरः । चेकितानस्तु समरे कृपमेवान्वयोधयत् ॥ ३२ ॥
 श्रेष्ठाः प्रतिययुर्यत्ता भीममेव महारथम । ततो राजसहस्राणि
 परिवह्वर्धनप्लवम् ॥ ३३ ॥ अश्लितोमरुनाराचगहापरिषपाणवः ।
 आर्जुनोऽस्य भयं क्रुद्धो वार्ष्णेयमिदमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ पञ्च माघ

सैन्यानि धार्तराष्ट्रस्य संयुगे । व्यूढानि व्यूहविदुषा गाङ्गेधिन
महात्मना ॥ ३५ ॥ युद्धामिकामान् शूरांश्च पञ्च माधव चामि-
तान् । त्रिगर्तंराजं सहितं आदभिः पञ्च केशव ॥ ३६ ॥ अद्यै-
नान् वातविध्वानि पञ्चतस्ते जनार्दनः । य इमे मां यदुद्येह
योद्भुकामा रणाजिरे ॥ ३७ ॥ एवमुक्त्वा तु कौन्तेयो धनुर्ज्या-
मववृक्ष्य ह । वर्षर्षं शरवर्षाणि नराधिपगणान् प्रति ॥ ३८ ॥
तेऽपि तं परमेष्वासाः शरवर्षैरपूरयन् । तद्भागव्यारिधाराभि-
वधा प्रावृषि तीयद्वाः ॥ ३९ ॥ हाहाकारो महानासीत्तव सैन्ये
विशाम्यते । ह्याद्यमानो भृशं कृशौ शरैर्दृष्ट्वा महारणे ॥ ४० ॥
द्वा देवषयश्चैव गन्धर्वाश्च महोरगैः । विस्मयं परमं जम्मुर्दृष्ट्वा
कृष्णौ तयागतौ ॥ ४१ ॥ ततः क्रुद्धोऽर्जुनो राजन्वैन्द्रमस्त्रमुदै-
रयत् । तत्राद्भुतमपञ्चाम विजयस्य पराक्रमम् ॥ ४२ ॥ अस्त्र-
दृष्टिं परैर्मृक्तां शस्त्रीषैर्यद्वारयत् । न च तत्राप्यनिर्भिन्नः कश्चि-
दासीद्विशाम्यते ॥ ४३ ॥ तेषां राजसहस्राणां हयानां दन्तिनां
तथा । हाभ्यां त्रिभिः शरैश्चान्यान् पार्थो विव्याध मारिष ॥ ४४ ॥
ते हन्यमानाः पार्थेन भीष्मं शान्तनवं ययुः । अगाधे मञ्जमानानां
भीष्मस्त्रातामवत्तदा ॥ ४५ ॥ आपतद्भिस्तु तैस्तत्र प्रभन्नं तावकं
बलम् । सञ्चक्षुमे महाराज वातैरिव महार्श्ववः ॥ ४६ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि सप्तमदिवसयुद्धारम्भे

दशमीतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

सञ्जय उवाच । तथा प्रवृत्ते सङ्ग्रामे निवृत्ते च सुधर्मणि ।
भस्मेषु च वीरेषु पाण्डवेन महात्मना ॥ १ ॥ क्षुभ्यमाने बले
क्षिं सगरप्रतिमे तव । प्रत्युद्याते च गाङ्गेधे त्वरितं विजय-
ति ॥ २ ॥ दृष्ट्वा दुर्ध्वोर्धनो राजा रणे पार्थस्य विक्रमम् ।

त्वरमाणः समभ्येत्य सर्वास्तानब्रवीन्कृपान् ॥ ३ ॥ तेषाञ्च प्रमुखि
 शूरं सुशर्माणं महाबलम् । मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य प्राह संदर्भवन्
 वचः ॥ ४ ॥ एष भीष्मः शान्तनवो बौद्धकामो धनञ्जयम् ।
 सर्वात्मना कुरुश्चेष्टस्यक्ता जीवितमात्मनः ॥ ५ ॥ तं प्रयान्तं
 परानीकं सह सैन्येन भारतम् । संवन्ताः समरे सर्वे पाण्डवध्वं
 पितामहम् ॥ ६ ॥ वाढमित्येवमुक्त्वा तु तानग्रनीकानि सर्वशः ।
 नरेन्द्राणां महाराज समाजम्भुः पितामहम् ॥ ७ ॥ ततः
 प्रयातः सहसा भीष्मः शान्तनवोऽर्जुनम् । रणे भारतमायान्त-
 माससाद् महाबलम् ॥ ८ ॥ महाश्वेताश्वयुक्तेन भीमवानर-
 केतुना । महता मेघनादेन रथेनातिविराजिना ॥ ९ ॥ समरे
 सर्वसैन्यानामुपयातं धनञ्जयम् । अभवत्तुमुलो नादो भवाद्दृष्ट्वा
 किरौटिनम् ॥ १० ॥ अभीषुचस्तं कृष्णाञ्च दृष्ट्वादित्यमिवापरम् ।
 मध्यन्दिनगतं सूर्य्यं नाशेकुः प्रतिवोच्चितुम् ॥ ११ ॥ तथा शान्त-
 नवं भीष्मं श्वेताश्वं श्वेतकार्मुकम् । न शेकुः पाण्डवा द्रष्टुं श्वेत-
 ग्रहमिवोदितम् ॥ १२ ॥ स सर्वतः परिव्रतस्त्रिगर्तैः सुमहा-
 त्मभिः । आढभिः सह पुत्रैश्च तथानैश्च महारथैः ॥ १३ ॥
 भारहाजश्च समरे मत्स्यं विव्याध पत्रिणा । ध्वजञ्चास्य शरेणाजी
 धनुश्चैकेन चिच्छिदे ॥ १४ ॥ तदपास्य धनुश्चिह्नं विराटो
 वाहिनीपतिः । अनगदादत्त वेगेन धनुर्भास्त्रहं दृढम् ॥ १५ ॥
 शरांश्चाग्नीविषाकारान् ज्वलितान् पन्नगानिव । द्रोणं त्रिभिः
 प्रविव्याध चतुर्भिश्चास्य वाजिनः ॥ १६ ॥ ध्वजमेकेन विव्याध
 सारथिञ्चास्य पञ्चभिः । धनुरेकेषुणाविधत्तदाक्रुध्यद्विजर्षभः ॥ १७ ॥
 ततो द्रोणोऽवधौदश्वान् शरैः सन्नतपर्वभिः । अष्टभिर्भरतश्चेष्ट
 सृतमेकेन पत्रिणा ॥ १८ ॥ सहताश्वान्दवभुत्य स्यन्दनाहत-
 सारथिः । आरुरोह रथं तूष्णं शङ्खस्य रश्मिनाम्बरः ॥ १९ ॥
 ततस्तौ तु पितापुत्रौ भारहाजं रथे स्थितौ । महता शरवर्षेण

वारयामासतुर्वलात् ॥ २० ॥ भारद्वाजस्ततः क्रुद्धः शरमाभीविषी-
पमम् । चिक्षेप समरे तूष्णं शङ्खं प्रति महाबलः ॥ २१ ॥ स
तस्य हृदयं भिक्ष्वा पीत्वा शोणितमाहवे । जगाम धरणीं वाणी
लोहितार्द्रकृतच्छविः ॥ २२ ॥ स पपात रथान्तूष्णं भारद्वाज-
शराहतः । हिला धनुः शरांश्चैव पितुरेव समीपतः ॥ २३ ॥
हतं स्वमात्मजं दृष्ट्वा विराटः प्राद्ववद्भयात् । उत्शृच्य समरे
द्रोणं व्यात्ताननमिवान्तकम् ॥ २४ ॥ भारद्वाजस्ततस्तूष्णं पाण्ड-
वानां महाचमूम् । वारयामास समरे शतशोऽथ सहेस्तथः ॥ २५ ॥
शिखण्डपि महाराज द्रौणिमासाय संयुगे । आजधान भ्रुवो-
र्मध्ये नाराचैस्त्रिभिराशुगैः ॥ २६ ॥ स वभौ नरशार्दूलो ललाटे
संस्थितैस्त्रिभिः । शिखरैः काञ्चममयैर्मरुस्त्रिभिरिवोच्छ्रितैः ॥ २७ ॥
अश्रुत्यामा ततः क्रुद्धो निमेषार्द्धाच्छिखण्डिनः । सूतं ध्वजमथो
राजंस्तुरगानायुधन्तथा ॥ २८ ॥ शरैर्बद्धभिरुद्दिश्य पातयामास
संयुगे । स हताश्रवाद्वपुत्य रथाद्वै रथिनाम्बरः ॥ २९ ॥ खड्ग-
मादाय सुशितं विमलं शरवारणम् । श्वेनवद्वचरत् क्रुद्धः
शिखण्डी शत्रुतापनः ॥ ३० ॥ सखड्गस्य महाराज चरतस्तस्य
संयुगे । नान्तरं ददृशे द्रौणिस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३१ ॥ ततः
शरसहस्राणि वह्नि भरतर्षभ । प्रेषयामास समरे द्रौणिः
परमक्रोपनः ॥ ३२ ॥ तामापतन्तीं समरे शरवृष्टिं सुदारुणाम्
असिना तीक्ष्णधारेण चिच्छेद वलिनाम्बरः ॥ ३३ ॥ ततोऽति-
विमलं द्रौणिः शतचन्द्रं मनोरमम् । चर्माच्छिनदसिञ्चास्य खण्ड-
यामास संयुगे ॥ ३४ ॥ शरैः सुवद्भुशो राजन् तच्च विव्याध
पत्रिभिः । शिखण्डी च ततः खड्गं खण्डितं तेन सायकैः ॥ ३५ ॥
आविध व्यष्टजन्तूष्णं ज्वलन्तमिव पन्नगम् । तमापतन्तं सहसा
लानलसमप्रभम् ॥ ३६ ॥ चिच्छेद समरे द्रौणिर्हृषयन् प्राणि-
वम् । शिखण्डिनश्च विव्याध शरैर्बद्धभिरायसैः ॥ ३७ ॥

शिखण्डी तु भृशं राजंस्ताड्यमानः शितैः शरैः । आरुरोह रथ-
 न्तूर्णं माधवस्य महात्मनः ॥ ३८ ॥ सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो
 राक्षसं क्रूरमाहवे । अलम्बुषं शरैर्घोरैः प्रत्याकिरत सर्वतः
 ॥ ३९ ॥ राक्षसेन्द्रस्ततस्तस्य धनुश्चिच्छेद भारत । अर्द्धचन्द्रेण
 समरे तत्र विव्याधः सायकैः ॥ ४० ॥ मायाञ्च राक्षसीं कृत्वा
 शरवर्षैरवाकिरत् । तत्राद्भुतम पश्याम शैनेयस्य पराक्रमम् ॥ ४१ ॥
 नासन्मम दयात् समरे वध्यमानः शितैः शरैः । ऐन्द्रमस्त्रञ्च वार्ष्णीयो
 योजयामास भारत ॥ ४२ ॥ विजयाद्यमनुप्राप्तं माधवेन यश-
 खिना । तदस्त्रशस्त्रसात् कृत्वा मायान्तां राक्षसीं तदा ॥ ४३ ॥
 अलम्बुषं शरैर्घोरैरभ्याकिरत सर्वशः । पर्वतं वारिधाराभिः
 प्रावृषीव वलाहकः ॥ ४४ ॥ तत्तथा पीडितं तेन माधवेन महा-
 त्मना । प्रादुद्राव भयाद्रक्षो हिला सात्यकिमाहवे ॥ ४५ ॥ त-
 मजेयं राक्षसेन्द्रं स्वयं मघवतापि च । शैनेयः प्राणदञ्जित्वा
 योधानां तव पश्यताम् ॥ ४६ ॥ न्यहनत्तावकांश्चापि सात्यकिः
 सत्यविक्रमः । निशितैर्वृद्धभिर्वाणैस्तेऽद्रवन्त भयार्हिताः ॥ ४७ ॥
 एतस्मिन्नेव काले तु द्रुपदस्यात्मजो वली । घृष्टद्युम्नो महाराज
 तव पुत्रं जनेश्वरम् ॥ ४८ ॥ ह्लादयामास समरे शरैः सन्नत-
 पर्वभिः । सञ्छाद्यमानो त्रिषिखैर्धृष्टद्युम्नेन भारत ॥ ४९ ॥
 विव्यथे न च सन्नस्ती तव पुत्रो जनेश्वरः । घृष्टद्युम्नञ्च समरे
 तूर्णं विव्याध सायकैः ॥ ५० ॥ प्रष्टव्यं च त्रिंशता चैव तदद्भुत-
 मिवाभवत् । तस्य सेनापतिः क्रुद्धो धनुश्चिच्छेद भारत ॥ ५१ ॥
 हयांश्च चतुरः सङ्घेऽपि निजघान महारथः । शरैश्चैनं सुनिशितैः
 शीघ्रं विव्याध सप्तभिः ॥ ५२ ॥ स हताश्वान्महावाहुरवप्लुत्य
 महावली । पदातिरसिमुद्यम्य प्राधावत् पार्श्वतस्मृति ॥ ५३ ॥
 शकुनिस्तु समर्थे त्य राजगृही महाबलः । राजानं सर्वलोकस्य
 रथसारोपयत् स्वकम् ॥ ५४ ॥ ततो नृपं पराजित्य पार्श्वतः पर-

वीरहा । न्यहनन्तावकं सैन्यं वज्रपाणिरिवासुरम् ॥५५॥ कृतवर्मा
रणे भीमं शरैराच्छृत् महारथम् । प्रच्छादयामास च तं महा-
मेघो रविं यथा ॥ ५६ ॥ ततः प्रहस्य समरे भीमसेनः परन्तपः ।
प्रेषयामास संक्रुद्धः सायकान् कृतवर्मणे ॥ ५७ ॥ तैर्हन्यमानोऽति-
रथः साक्षतः सत्त्वतोऽधिकः । नाकम्पत महाराज भीमं चाच्छ-
च्छितैः शरैः ॥ ५८ ॥ तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा भीमसेनी महावलः ।
सारथिं पातयामास ध्वजञ्च सुपरिश्रुतम् ॥ ५९ ॥ शरैर्वज्रविधै-
श्चैनमाचिनोत् परवीरहा । शकलीकृतसर्वाङ्गश्चाविद्धः समदृश्यत
॥ ६० ॥ हताश्वात्तु रथात् तूष्णीं वृषकस्य रथं ययौ । खालस्य ते
महाराज तव पुत्रस्य पश्यतः ॥ ६१ ॥ भीमसेनोऽपि संक्रुद्धस्तत्र
सैन्यमुपाद्रवत् । निजघान सुसंक्रुद्धो दण्डपाणिरिवान्तकः ॥ ६२ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि द्वैरथै

त्राशीतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

घृतराष्ट्र उवाच । वह्नि हि विचित्राणि द्वैरथानि स्र
सञ्जय । पाण्डूनां मामकैः सार्द्धमश्रौषं तव जल्पतः ॥ १ ॥ न
चैव मामकं कञ्चिद्दृष्टं शंससि सञ्जय । नित्यं पाण्डुसुतान् हृष्टा-
नभग्नांश्चैव शंससि ॥ २ ॥ जीयमानान् विमनसो मामकान्
विगतौजसः । वद् मे संयुगे सूत दिष्टमेव न संशयः ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । यथाशक्ति यथोत्साहं युद्धे चेष्टन्ति तावकाः ।
दर्शयानाः परं शक्त्या पौरुषं भरतर्षभ ॥ ४ ॥ गङ्गायाः सुर-
नद्या वै स्वादुभूतं यथोदकम् । महीदधिगुणाभ्यासालवणत्वं
नियच्छति ॥ ५ ॥ तथा तत् पौरुषं राजंस्तावकानां मत्तात्मनाम् ।
प्राप्य पाण्डुसुतान् वीरान् व्यर्थं भवति संयुगे ॥ ६ ॥ घटमानान्
यथाशक्ति कुर्वाणान् कर्म दुष्करम् । न दोषेण कुश्चेष्टस्वान्

योधान् गन्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ तवापराधात् सुमहान् सपुत्रस्य
 विशाम्यते । पृथिव्याः प्रक्षयो घोरो यमराष्ट्रविवर्द्धनः ॥ ८ ॥
 आत्मदोषात् समुत्पन्नं शोचितुं नार्हसि नृप । न हि रक्षन्ति
 राजानः सर्वथात्नापि जीवितम् ॥ ९ ॥ युद्धे सुकृतिनां लोका-
 निच्छन्ति वसुधाधिपाः । चमूं विगाञ्च युध्यन्ते नित्यं स्वर्गपरा-
 यणाः ॥ १० ॥ पूर्वाह्णे तु महाराज प्रावर्त्तत जनक्षयः । तन्ममैक-
 मना भूत्वा शृणु देवासुरोपमम् ॥ ११ ॥ आवन्त्यौ तु महेश्वासी
 महासेनौ महाबलौ । इरावन्तमभिप्रेक्ष्य समेयातां रणोत्कटौ
 ॥ १२ ॥ तेषां प्रवृत्ते युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् । इरावांस्तु
 ततः क्रुद्धो भ्रातरौ देवस्त्रपिणौ ॥ १३ ॥ विव्याध निमित्तैस्तूष्णं
 शरैः सन्नतपर्वभिः । तावेव प्रत्यविध्येतां समरे चित्रयोधिनौ
 ॥ १४ ॥ युध्यतीर्हि ततो राजन् विघ्नेषो न स्म दृश्यते । यततोः
 शत्रुनाशाय कृतप्रतिकृतैषिणौ ॥ १५ ॥ इरावांस्तु रणे राज-
 न्ननुविन्दस्य सायकैः । चतुर्भिश्चतुरो वाहाननयद्यमसादनम् ॥ १६ ॥
 भक्ताभ्यां च सुतीक्ष्णाभ्यां धनुः केतुञ्च मारिष । चिच्छेद समरे
 राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १७ ॥ त्यक्तानुविन्दोऽथ रथं विन्दस्य
 रथमास्थितः । धनुर्गृहीत्वा सुदृढं भारसाधनमुत्तमम् ॥ १८ ॥
 तावेकस्थौ रणे वीरावावन्त्यौ रथिनाम्बरौ । इरान् सुसुचतु-
 स्तूष्णमिरावति महात्मनि ॥ १९ ॥ ताभ्यां मुक्ता महावेगाः शराः
 काञ्चनभूषिताः । दिवाकरपथं प्राप्य क्लृप्तयामासुरम्बरम् ॥ २० ॥
 इरावांस्तु ततः क्रुद्धो भ्रातरौ तौ महारथौ । वर्षं शरवर्षेण
 सारथिं चाप्यपातयत् ॥ २१ ॥ तस्मिन्निपतिते भूमौ गतसत्त्वेऽथ
 सारथौ । रथः प्रदुद्राव दिशः समुद्भ्रान्तहयस्तथा ॥ २२ ॥
 तौ स जित्वा महाराज नागराजसुतासुतः । पौरुषं ख्यापयं-
 स्तूष्णं व्यधमन्तववाहिनीम् ॥ २३ ॥ सा वध्यमाना समरे धार्तरा-
 ष्ट्रो महाचक्षुः । वेगान् बद्धविधांश्चक्रे विषं पीत्सेव मानवः

॥ २४ ॥ हैडिम्बो राक्षसेन्द्रश्च भगदत्तं समाद्रवत् । रथे-
नादित्यवर्षेण सध्वजेन महाबलः ॥ २५ ॥ ततः प्राग्ज्योतिषो
राजा नागराजं समास्थितः । यथा वज्रधरः पूर्वं सङ्ग्रामे तार-
कामये ॥ २६ ॥ तत्र देवाः सगन्धर्वा ऋषयश्च समागताः । विशेषं
नैव विविदुर्हैडिम्बभगदत्तयोः ॥ २७ ॥ यथा सुरपतिः क्रुद्ध-
स्त्रासयामास दानवान् । तथैव समरे राजन् द्रावयामास पाण्ड-
वान् ॥ २८ ॥ तेन विद्राव्यमाणास्ते पाण्डवाः सर्वतो दिग्भ्यम् ।
व्रातारं नाध्यगच्छन्त स्वेष्वनीकेषु भारत ॥ २९ ॥ भैमसेनिं
रथस्थन्तु तत्रापस्थाम भारत । शेषा विमनसो भूत्वा प्राद्रवन्त
महारथाः ॥ ३० ॥ निवृत्तेषु च पाण्डूनां पुनः सैन्येषु भारत ।
आसीन्निष्ठानको घोरस्तव सैन्यस्य संयुगे ॥ ३१ ॥ घटोत्कचस्ततो
राजन् भगदत्तं महाह्वे । शरैः प्रच्छादयामास मेरुं गिरि-
मिवाम्बुदः ॥ ३२ ॥ निपात्य तान् शरान् राजा राक्षसस्य धनु-
श्रुतान् । भैमसेनिं रणे तूष्णं सर्वमर्म्मस्वताडहत् ॥ ३३ ॥ स
ताड्यमानो बह्वभिः शरैः सन्नतपर्वभिः । न विव्यथे राक्षसेन्द्री
भिद्यमान इवाचलः ॥ ३४ ॥ ततः प्राग्ज्योतिषः क्रुद्धस्तोमरान्
स चतुर्दश । प्रेषयामास समरे तांश्च चिच्छेद् राक्षसः ॥ ३५ ॥
तांश्चिच्छ्वा स महाबाहूस्तोमरान्निशितैः शरैः । भगदत्तञ्च
विव्याध सप्रत्या वज्रसन्निभैः ॥ ३६ ॥ ततः प्राग्ज्योतिषो राजा
प्रहसन्निव भारत । तस्याश्रुंश्रुतुरः संख्ये प्रेषयामास भृत्यवे ॥ ३७ ॥
स हताश्रु रथे तिष्ठन् राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् । शक्तिं चिच्छेप
वेगेन प्राग्ज्योतिषगजं प्रति ॥ ३८ ॥ तामापतन्तीं सहसा हेम-
दण्डां सुवेगिताम् । त्रिधा चिच्छेद् नृपतिः सालकीर्येत भूतले
॥ ३९ ॥ शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा हैडिम्बः प्राद्रवद्भयात् । यथे-
न्द्रस्य रणात् पूर्वं नमुचिदैत्यसत्तमः ॥ ४० ॥ तं विजित्य रणे
शूरं विक्रान्तं ख्यातपौरुषम् । अजेयं समरे राजन् यमेन वर-

णेन च ॥ ४१ ॥ पाण्डवीं समरे सेनां सम्ममर्द्दं सकुञ्जरः ।
 यथा वनगजो राजन् रुद्रं श्वरति पद्भिनीम् ॥ ४२ ॥ मद्रेश्वरस्तु
 समरे यमाभ्यां सह सङ्गतः । स्वस्त्रीयौ ह्यादयाञ्चक्रे शरौघैः
 पाण्डुनन्दनौ ॥ ४३ ॥ सहदेवस्तु समरे मातुलं वीक्ष्य सङ्गतम् ।
 अवारयच्छरौघेन मेघो यदद्विवाकरम् ॥ ४४ ॥ ह्याद्यमानः शरौ-
 घेन हृष्टरूपतरोऽभवत् । तयोश्चाप्यभवत् प्रीतिरतुला भाव-
 कारणात् ॥ ४५ ॥ ततः प्रहस्य समरे नकुलस्य महारथः ।
 अश्वान् वै चतुरो राजंश्चतुर्भिः सायकोत्तमैः ॥ ४६ ॥ प्रेषयामास
 समरे यमस्य सदनम्पति । हताश्वान्तु रथान्तूर्णमवप्लुत्य महा-
 रथः ॥ ४७ ॥ आरुरोह ततो यानं भ्रातुरेव यशस्विनः । एकस्थौ
 तु रणे शूरो दृढे विक्षिप्य कार्मुके ॥ ४८ ॥ मद्रराजरथं क्रुद्धौ
 ह्यादयेतां रणोत्कटौ । सञ्छाद्यमानो वृद्धभिः शरैः सन्नतपर्वभिः
 ॥ ४९ ॥ स्वस्त्रीयाभ्यां नरव्याघ्रो नाकम्पत यथाचलः । प्रहस-
 न्निव ताञ्चापि शरद्वष्टिं जघान ह ॥ ५० ॥ सहदेवस्ततः क्रुद्धः
 शरमुद्यम्य वीर्यवान् । रुद्रराजमभिद्रुत्य प्रेषयामास भारत ॥ ५१ ॥
 स शरः प्रेषितस्तेन गरुत्मानिव वेगवान् । मद्रराजं विनिर्भिय
 निपपात महीतले ॥ ५२ ॥ स गाढबिद्धो व्यथितो रथोपस्थे
 महारथः । निषसाद् महाराज कश्मलञ्च जगत् ह ॥ ५३ ॥ तं
 विसन्नं निपतितं सूतः सम्पुच्छ संयुगे । अपोवाह रथेनाजौ
 यमाभ्यामभिपीडितम् ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वा मद्रेश्वररथं धार्तराष्ट्राः
 पराङ्मुखम् । सर्वं विमनसो भूत्वा नेदमस्तीत्यचिन्तयन् ॥ ५५ ॥
 निर्जित्य मातुलं संख्ये माद्रीपुत्रौ महारथौ । दध्मतुर्मुदितौ
 शङ्खौ सिंहनादञ्च नेदतुः ॥ ५६ ॥ अभिदुद्रावतुर्द्वष्टौ तव सैन्यं
 विशाम्पते । यथा दैत्यचमूं राजन्निन्द्रीपेन्द्राविवामरौ ॥ ५७ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि इन्द्रयुद्धे

चतुरशीतोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

सञ्जय उवाच । ततो युधिष्ठिरो राजा मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ।
शुतायुषमभिप्रेक्ष्य चीदयामास वाजिनः ॥ १ ॥ अश्वधावत्ततो
राजा शुतायुषमरिन्दमम् । विनिघ्नन् सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नत-
पर्वभिः ॥ २ ॥ स सम्वार्थ्य रणे राजा प्रेषितान् पाण्डुसूनुना ।
शरान् सप्त महेश्वासः कौन्तेयाय समर्पयत् ॥ ३ ॥ ते तस्य
कवचं भिक्ष्वा पपुः शीणितमाहवे । असूनिव विचिन्वन्तो दिशे
तस्य महात्मनः ॥ ४ ॥ पाण्डवस्तु भयं विद्वस्तेन राज्ञा महा-
त्मना । रणे वराहकूर्मैर्न राजानं हृदि विव्यथे ॥ ५ ॥ अथा-
परेण भस्त्रेण केतुं तस्य महात्मनः । रथश्रेष्ठो रथात्तूष्णं भूमौ
पार्थो न्यपातयत् ॥ ६ ॥ केतुं निपतितं दृष्ट्वा शुतायुः स तु
पार्थिवः । पाण्डवं विशिखैस्तीक्ष्णै राजन् विव्याध सप्तभिः ॥ ७ ॥
ततः क्रोधात् प्रजज्वाल धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । यथा युगान्ते
भूतानि धत्तन्निव ज्जताशनः ॥ ८ ॥ क्रुद्धन्तु पाण्डवं दृष्ट्वा दिव-
गन्धर्वराक्षसाः । प्रविव्यथुर्महाराज व्याकुलं चाप्यभूज्जगत् ॥ ९ ॥
सर्वेषाञ्चैव भूतानामिदमासीन्ननोगतम् । त्रींलोकानय संक्रुद्धो
नृपोऽयं धक्ष्यतीति वै ॥ १० ॥ ऋषयश्चैव देवाश्च चक्रुः स्वस्थयनं
महत् । लोकानां नृप शान्त्यर्थं क्रोधिते पाण्डवे तदा ॥ ११ ॥
स च क्रोधसमाविष्टो लेलिहन् सृक्कणी मुहुः । दधारात्मशु-
र्षीरं युगान्तादित्यसन्निभम् ॥ १२ ॥ ततः सर्वाणि सैन्यानि
तावकानि विधाम्यते । निराशान्यभवंस्तत्र जीवितं प्रति भारत
॥ १३ ॥ स तु धैर्य्येण तं कोपं सन्निवार्य्य महायथाः । शुता-
युषः प्रचिक्षेद् मुष्टिदेशे महद्गुणः ॥ १४ ॥ अथैनं किन्नधन्वानं
नाराचेन स्तनान्तरे । निर्विभेद रणे राजा सर्वसैन्यस्य पश्यतः
॥ १५ ॥ सत्वरं च रणे राजंस्तस्य वाहान्महात्मनः । निजघान
शरैः क्षिप्रं सूतञ्च सुमहाबलः ॥ १६ ॥ हताश्वन्तु रथं त्यक्त्वा
दृष्ट्वा राजस्तु पौरुषम् । विप्रदुद्राव वेगेन शुतायुः समवे तदा

॥ १० ॥ तस्मिन्निहिते महेश्वासे धर्मपुत्रेण संयुगी । दुर्ध्याधन-
 बलं राजन् सर्वमासीत् पराञ्छुखम् ॥ १८ ॥ एतत् कृत्वा महा-
 राज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । व्यात्ताननो यथा कालस्तव सैन्यं
 जघान ह ॥ १९ ॥ चेकितानश्च वार्ष्णीयो गौतमं रथिनाम्बरम् ।
 प्रेक्षतां सर्वसैन्यानां ह्याद्यामास सायकैः ॥ २० ॥ सन्निवार्य
 शरांस्तांस्तु कृपः शरहतो युधि । चेकितानं रणे यत्तं राजन्
 विव्याध पत्रिभिः ॥ २१ ॥ अथापरेण भङ्गेन धनुश्चिच्छेद भारत ।
 सारथिज्ञास्य भङ्गेन क्षिप्रहस्तो न्यपातयत् ॥ २२ ॥ हयांश्यास्या-
 वधीद्राजन्नुभौ च पार्थि सारथी । सोऽवप्लुत्य रथात्तूष्णं गदां
 जग्राह साक्षतः ॥ २३ ॥ स तथा वीरघातिन्या गदया गदि-
 नाम्बरः । गौतमस्य हयान् हत्वा सारथिञ्च न्यपातयत् ॥ २४ ॥
 भूमिष्ठो गौतमस्तस्य शरांश्चिक्षेप षोडश । ते शराः सालतं
 भित्त्वा प्राविशन् धरणीतलम् ॥ २५ ॥ चेकितानस्ततः क्रुद्धो
 गदां चिक्षेप तां पुनः । गौतमस्य बधाकाङ्क्षी वृत्रस्येव पुरन्दरः
 ॥ २६ ॥ तामापतन्तीं विपुलामश्रगर्भां महागदाम् । शरै-
 रनेकसाहस्रैर्वारयामास गौतमः ॥ २७ ॥ चेकितानस्ततः खड्गं
 कोशादुद्धृत्य भारत । लाघवं भ्रशमास्थाय गौतमं समुपाद्रवत्
 ॥ २८ ॥ गौतमोऽपि धनुस्त्र्यङ्गा प्रगृह्णासि संस्कृतम् । वेगीन
 महता राजंश्चेकितानमुपाद्रवत् ॥ २९ ॥ तावुभौ बलसम्पन्नौ
 निस्त्रिंशवरभारिणौ । निस्त्रिंशभ्यां सुतौच्छामभ्यामन्योऽन्यं सन्त-
 तक्षतुः ॥ ३० ॥ निस्त्रिंशवेगाभिहतौ ततस्तौ पुरुषर्षभौ । धरणी-
 मनुसम्प्राप्तौ सर्वभूतनिषेविताम् ॥ ३१ ॥ मूर्च्छंयाभिपरोताङ्गौ
 व्यायामिन च मोहितौ । ततोऽभ्यधावहेगेन करकर्षः सुहृत्तया
 ॥ ३२ ॥ चेकितानं तथाभूतं दृष्ट्वा समरदुर्मदः । रथमारो-
 पयञ्चैनं सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ३३ ॥ तथैव शकुनिः शूरः श्वाल-
 स्तव विशाम्पते । चारोपयद्रथं तूष्णं गौतमं रथिनाम्बरम् ॥ ३४ ॥

सौमदत्तिं तथा क्रुद्धो घृष्टकेतुर्महाबलः । नवत्या सायकैः क्षिप्रं
 राजन् विव्याध वक्षसि ॥ ३५ ॥ सौमदत्तिरुरःस्थैस्तैर्भृशं वाणै-
 रशोभत । मध्यन्दिने महाराज रश्मिभिस्तपनो यथा ॥ ३६ ॥
 भूरित्रवास्तु समरे घृष्टकेतुं महारथम् । हतसूतहयं चक्रो
 विरथ सायकोत्तमैः ॥ ३७ ॥ विरथञ्चैनमालीक्य हताश्वं हत-
 सारथिम् । महता शरवर्षेण काद्यामास संयुगे ॥ ३८ ॥ स
 च तं रथमुत्सृज्य घृष्टकेतुर्महामनाः । आरूरोह ततो यानं
 शतानीकस्य मारिष ॥ ३९ ॥ चित्रसेनो विकर्षय राजन् दुर्म-
 र्षणस्तथा । रथिनो हेमसन्नाहाः सौभद्रमभिदुद्रुवुः ॥ ४० ॥
 अभिमन्योस्ततस्तौस्तु घोरं युद्धमवर्तत । शरीरस्य यथा राजन्
 बातपित्तकफैस्त्रिभिः ॥ ४१ ॥ विरथांस्तव पुत्रांस्तु कृत्वा राजन्
 महाह्वे । न जघान नरव्याघ्रः स्मरन् भीमवचस्तदा ॥ ४२ ॥
 ततो राज्ञां वृद्धमतैर्गजाश्वरथयायिभिः । प्रवृत्ते समरे भीष्मं
 द्वैरपि दुरासदम् ॥ ४३ ॥ प्रयातं शीघ्रमुदीच्य परित्रातुं
 सुतांस्तव । अभिमन्युं समुद्दिश्य बालमेकं महारथम् ॥ ४४ ॥
 बासुदेवमुवाचेदं कौन्तेयः श्वेतवाहनः । चोदयाश्वान् हृषी-
 केश यत्रेते वृद्धला रथाः ॥ ४५ ॥ एते हि वहवः शूराः कृतास्त्रा
 युद्धदुर्मदाः । यथा न हन्युः सेनां नस्तथा माधव चोदय ॥ ४६ ॥
 एवमुक्तः स वार्ष्णेयः कौन्तेयेनामितौजसा । रथं श्वेतहयैर्युक्तं
 प्रेषयामास संयुगे ॥ ४७ ॥ निष्ठानको महानासोत्तव सैन्यस्य
 मारिष । यदर्जुनो रणे क्रुद्धः संयातस्तावकान् प्रति ॥ ४८ ॥
 समासाद्य तु कौन्तेयो राज्ञस्तान् भीष्मरक्षिणः । सुशर्माणमथो
 राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ ४९ ॥ जानामि त्वां युधि श्रेष्ठं सत्त्वं
 तं पूर्ववैरिणम् । पर्यायस्याद्य सम्प्राप्तं फलं पश्य सुदारुणम्
 ॥ ५० ॥ अद्य ते दर्शयिष्यामि पूर्वप्रेतान् पितामहान् । एवं
 सञ्जल्पतस्तस्य वीभत्सोः गवृषातिनः ॥ ५१ ॥ श्रुत्वापि पशुषं

वाक्सां सुधर्मा रत्नवृक्षपः । न चैनमब्रवीत् किञ्चिच्छुभं वा यद्दि-
वाशुभम् ॥ ५२ ॥ अभिगम्यार्जुनं वीरं राजभिर्वल्लभिवृतः ।
पुरस्तात् पृष्ठतर्धैव पार्श्वतश्चैव सर्वतः ॥ ५२ ॥ परिवार्यार्जुनं
सङ्घेऽतव पुत्रैः सहानघ । शरैः सञ्छादयामास मेघैरिव दिवा-
करम् ॥ ५४ ॥ ततः प्रवृत्तः सुमहान् सङ्ग्रामः शोणितोदकः ।
तावकानाञ्च समरे पाण्डवानाञ्च भारत ॥ ५५ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि सुधर्मार्युनसमागमे
पञ्चाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

सञ्जय उवाच । स तुद्यमानस्तु शरैर्धनञ्जयः पदाहतो नाग
इव श्वसन् वली । वाणेन वाणेन महारथानां चिच्छेद चापानि
रणे प्रसङ्ग ॥ १ ॥ सञ्छिद्य चापानि च तानि राजंस्तेषां रणे
वीर्यवतां क्षणेन । विव्याध वाणैर्युगपन्महात्मा निःशेषतां तेष्वथ
मन्यमानः ॥ २ ॥ निपेतुराजौ रुधिरप्रदिग्धास्ते ताडिताः
अक्रसुतेन राजन् । विभिन्नगात्राः पतितोत्तमाङ्गा गतासव-
स्त्विन्नतनुवकायाः ॥ ३ ॥ महीं गताः पार्थशराभिभूता विचित्र-
रूपा युगपद्दिनेशुः । दृष्ट्वा हतांस्तान् युधि राजपुत्रांस्त्रिगर्त-
राजः प्रययौ रथेन ॥ ४ ॥ तेषां रथानामथ पृष्ठगोपा हात्रिं-
शतोऽन्येऽभ्यपतन्त पार्थम् । तथैव ते तं परिवार्य पार्थं प्रकृष्य
चापानि महारवाणि ॥ ५ ॥ अवीरघ्नन् वाणमहौघवृष्ट्या यथा
गिरिं तीवधरा जलौघैः । सम्पीड्यमानश्च शरौघवृष्ट्या धन-
ञ्जयस्तान् युधि जातरोषः ॥ ६ ॥ षष्ट्या शरैः संयति तैल-
धौतेर्लघान तानप्यथ पृष्ठगोपान् । षष्टिं रथांस्तानवजित्य सङ्घेऽ
धनञ्जयः प्रीतमना यशस्वी ॥ ७ ॥ अथात्वरङ्गीश्वभयाय जिष्णु-
र्वलानि रात्रां समरे निहत्य । त्रिगर्तराजो निहतान् समीक्ष्य

महारथांस्तानथ वन्धुवर्गान् ॥ ८ ॥ रणे पुरस्कृत्य नराधिपान्
 स्तान् जगाम पार्थं त्वरितो वधाय । अभिद्रुतं चास्त्रविदां वरिष्ठं
 धनञ्जयं वीर्यं शिखण्डिमुखाः ॥ ९ ॥ अभुवद्ययुस्ते धितश्चस्त्र-
 हस्ता रिरक्षिषन्तो रथमर्जुनस्य । पार्थोऽपि तानापततः
 समीप्य त्रिगर्त्तराज्ञा सहितान् नृवीरान् ॥ १० ॥ विध्वंसयित्वा
 समरे धनुष्मान् गाण्डीवमुक्तैर्निधितैः पृषत्कैः । भीष्मं यिवासु-
 र्युधि सन्दर्श्य दुर्योधनं सैन्धवादींश्च राज्ञः ॥ ११ ॥ आवा-
 रविष्यन्नभिसम्प्रयाय मुहूर्त्तमायोध्य वलेन वीरः । उत्सृज्य
 राजानमनन्तवीर्यो जयद्रथादींश्च नृपान्महौजाः ॥ १२ ॥ ययौ
 ततो भीमबलो मनस्वी गाङ्गेयमाजौ शरचापपाणिः । युधि-
 छिरञ्चीग्रबलो महात्मा समाययौ त्वरितो ज्ञातकीपः ॥ १३ ॥
 मद्राधिपं समभित्यज्य सङ्घेऽत्र स्वभागमाप्तन्तमनन्तकीर्त्तिम् । सर्वं
 समाद्रीसुतभीमसेनैः भीष्मं ययौ शान्तनवं रणाय ॥ १४ ॥ तैः
 सम्प्रयुक्तैः स महारथौघैर्गङ्गासुतः समरे चित्रयोधी । न विव्यथे
 शान्तनवो महात्मा समागतः पाण्डुसुतैः समस्तैः ॥ १५ ॥ उपेत्य
 राजा युधि सत्यसन्धो जयद्रथोऽप्यग्रबलो मनस्वी । चिच्छेद
 चापानि महारथानां प्रसृज्य तेषां धनुषा वरेण ॥ १६ ॥ युधि-
 छिरं भीमसेनं यमौ च पार्थं तथा युधि सञ्जातकीपः । दुर्योधनः
 क्रोधविषो महात्मा जघान वाणैरनलप्रकाशैः ॥ १७ ॥ कृपेण
 शख्येन शलेन चैव तथा विभो चित्रसेनेन चापि । विद्धाः शरै-
 स्तेऽतिविवृद्धक्रीपा देवा यथा दैत्यगणैः समेतैः ॥ १८ ॥ किन्ना-
 शुधं शान्तनवेन राज्ञा शिखण्डिनं प्रेक्ष्य च जातकीपः । अजात-
 शत्रुः समरे महात्मा शिखण्डिनं क्रुद्ध उवाच वाक्यम् ॥ १९ ॥
 उक्त्वा तथा त्वं पितुरग्रतो मामहं हनिष्यामि महाव्रतन्तम् ।
 भीष्मं शरौघैर्विमलार्कवर्णैः सत्यं वदामीति कृता प्रतिज्ञा ॥ २० ॥
 सद्य न चैनां सफलां करोषि देवव्रतं यन्न विहंसि युद्धे ।

मिथ्याप्रतिज्ञो भव मा नृवीर रक्षस्व धमञ्च कुलं यञ्चय ॥ २१ ॥
 प्रेक्षस्व भीष्मं युधि भीमवेगं सर्वास्तपन्तं मम सैन्यसङ्घान् ।
 शरौषजालैरतिभिग्मतेजनैः कालो यथा कालकृतं क्षणेन ॥ २२ ॥
 निहन्तचापः समरानपेक्षः पराजितः शान्तनवेन राज्ञा । विहाय
 वन्धू नथ सोदरांश्च क्व यास्यसे नानुस्सर्प तवेदम् ॥ २३ ॥ दृष्ट्वापि
 भीष्मं तमनन्तवीर्यं भग्नञ्च सैन्यं द्रवमाणमेवम् । भीतोऽसि
 नूनं द्रुपदस्य पुत्र तथा हि ते मुखवर्णोऽप्रहृष्टः ॥ २४ ॥ आज्ञाय-
 मानेन धनञ्जतेन महाहवे सम्प्रसक्तो नृवीर । कथं हि भीष्मात्
 प्रथितः पृथिव्यां भयं त्वमद्य प्रकरोषि वीर ॥ २५ ॥ स धर्म-
 राजस्य वचो निशम्य रूक्षाक्षरं विप्रलापापविद्धम् । प्रत्यादिशं
 मन्यमानो महात्मा प्रतत्त्वरे भीष्मवधाय राजन् ॥ २६ ॥ तमा-
 पतन्तं महता जवेन शिखण्डिनं भीष्ममभिद्रवन्तम् । आवारया-
 मास हि शल्य एनमस्त्रेण घोरेण हि दुर्जयेन ॥ २७ ॥ स चापि
 दृष्ट्वा समुदीर्यमाणमस्त्रं युगान्ताग्निसमप्रभावम् । नासौ व्यमुञ्च
 द्रुपदस्य पुत्रो राजन् महेन्द्रप्रतिमप्रभावः ॥ २८ ॥ तस्थौ च तत्रैव
 महाधनुष्मान् शरैस्तदस्त्रं प्रतिवाधमानः । अथाददे वारुण-
 मन्यदस्त्रं शिखण्डुग्रं प्रतिघातमस्य ॥ २९ ॥ तदस्त्रमस्त्रेण
 निवार्यमाणं खस्थाः सुरा ददृशुः पार्थिवाश्च । भीष्मस्तु राजन्
 समरे महात्मा धनुः सुचित्तध्वजमेव चापि ॥ ३० ॥ क्षित्वाणदत्
 पाण्डुसुतस्य वीरो युधिष्ठिरस्याजमीदृश्य राज्ञः । ततः समुत्-
 सृज्य धनुः सवाणं युधिष्ठिरं वीक्ष्य भयाभिभूतम् ॥ ३१ ॥ गदां
 गृहीत्वाभिपपात सङ्घेऽजयद्रथं भीमसेनः पदातिः । तमापतन्तं
 सङ्घसा जवेन जयद्रथः सगदं भीमसेनम् ॥ ३२ ॥ विव्याध
 घोरैर्यमदण्डकल्पैः शितैः शरैः पञ्चशतैः समन्तात् । अचिन्त-
 यित्वा स शरांस्तरस्वी त्वकीदरः क्रोधपरीतचेताः ॥ ३३ ॥
 जघाम वाहान् समरे समस्तानारहजान् सिन्धुराजस्य सङ्घेऽ ।

ततोऽभिवीच्याप्रतिमप्रभावस्तवात्मजस्वरमाणो रथेन ॥ ३४ ॥
 अभ्यायवौ भीमसेनं निचन्तुं समुद्यतास्त्रः सुरराजकल्पः । भीमो-
 ऽप्यथैनं सयसा विनद्य प्रत्युद्ययौ गदया तर्ज्जमानः ॥ ३५ ॥ समु-
 द्यतां तां यमदण्डकल्पां दृष्ट्वा गदान्ते कुरवः समन्तात् । विहाय
 सर्वं तव पुत्रमग्रं पातं गदायाः परिहर्तुकामाः ॥ ३६ ॥ अप-
 क्रान्तास्तुमुले सखिमहं सुदारुणे भारत मोहनीधि । अमूढ-
 चेतास्त्वथ चित्रसेनो महागदामापतन्तो निरीक्ष्य ॥ ३७ ॥ रथं
 समुत्सृज्य पदातिराजौ प्रगृह्य खड्गं विमलस्य चर्म । अवप्लुतः
 सिंह इवाचलाग्राज्जगाम तं भूमिसमप्रदेशम् ॥ ३८ ॥ गदापि
 सा प्राप्य रथं विचित्रं साश्वं ससूतं विनिहत्य सङ्कोऽ । जगाम
 भूमिं ज्वलिता महोष्का भ्रष्टाम्बराहामिव सम्पतन्ती ॥ ३९ ॥
 आश्चर्यरूपं सुमहत्त्वदीया दृष्ट्वैव तद्भारत सम्पृच्छटाः । सर्वे
 विनेदुः सहिताः समन्तात् प्रपूजिरे तव पुत्रं ससैन्याः ॥ ४० ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि चित्रसेनरथभङ्गे

षडशीतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सस्त्रय उवाच । विरथं तं समासाद्य चित्रसेनं मनस्विनम् ।
 रथमारोपयामास विकर्षस्तनयस्तव ॥ १ ॥ तस्मिंस्तथा वर्त-
 माने तुमुले सङ्कुले भृशम् । भीष्मः शान्तनवस्तूष्णं युधिष्ठिर-
 मुपाद्रवत् ॥ २ ॥ ततः सरथनागाश्रवाः समकम्पत सृष्णयाः ।
 ऋत्योरास्यमनुप्राप्तं मेनिरे च युधिष्ठिरम् ॥ ३ ॥ युधिष्ठिरोऽपि
 कौरव्यो यमाभ्यां सहितः प्रभुः । महेश्वासं नरव्याघ्रं भीष्मं
 शान्तनवं वयौ ॥ ४ ॥ ततः शरसहस्राणि प्रमुञ्चन् पाण्डवो
 युधि । भीष्मं सञ्छादयामास यथा मेघो दिवाकरम् ॥ ५ ॥

॥ ३८ ॥ दुर्योधनपुरोगास्तु पुत्रास्तव विशाम्यते । परिवार्य
 रणे भीष्मं युयुधुः पाण्डवैः सह ॥ ४० ॥ ततो दुर्योधनो राजा
 लोहितायति भास्करे । अब्रवीत् तावकान् सर्वास्वरध्वनिति
 भारत ॥ ४१ ॥ युध्यतान्तु तथा तेषां कुर्वतां कर्म दुष्करम् ।
 अस्तं गिरिमद्याच्छे न प्रकाशति भास्करे ॥ ४२ ॥ प्रावर्त्तत
 नदी घोरा शोणितौघतरङ्गिणी । गोमायुगणसङ्कीर्णां क्षणेन
 रजनीमुखि ॥ ४३ ॥ शिवाभिरशिवाभिश्च स्वन्तीभिः समन्ततः ।
 घोरमायोधनं जज्ञे भूतसङ्घसमाकुलम् ॥ ४४ ॥ राक्षसाश्च पिशा-
 चाश्च तद्यान्ये पिशिताग्निनः । समन्ततो व्यदृश्यन्त घतघोऽथ
 सहस्रशः ॥ ४५ ॥ अर्जुनोऽथ सुशर्मादीन् राक्षस्तान् सपदा-
 नुगान् । विजित्य पृतनामध्ये ययौ स्वशिविरं प्रति ॥ ४६ ॥
 युधिष्ठिरोऽपि कौरव्यो भ्रातृभिः सहितः प्रभुः । प्रययौ शिविरं
 राजन्निगायां सेनया वृतः ॥ ४७ ॥ भीमसेनोऽपि राजेन्द्र दुर्यो-
 धनमुखानुशान् । अवजित्य नृपान् सङ्घे प्रययौ शिविरम्प्रति
 ॥ ४८ ॥ दुर्योधनोऽपि नृपतिः परिवार्य महारणे । भीष्मं
 शान्तनवं तूष्मं प्रययौ शिविरं प्रति ॥ ४९ ॥ द्रोणो द्रौणिः
 कृपः शल्यः कृतवर्मा च सालतः । परिवार्य सर्वां प्रतयुः
 शिविरं प्रति ॥ ५० ॥ तथैव सात्यकी राजन् युष्मत्स्य पाण्डवतः ।
 परिवार्य रणे योधान्ययतुः शिविरं प्रति ॥ ५१ ॥ एवमेते
 महाराज तावकाः पाण्डवैः सह । पर्यवर्त्तन्त सहिता निशा-
 काले परन्तपाः ॥ ५२ ॥ ततः स्वशिविरं गत्वा पाण्डवाः कुरव-
 स्तथा । न्यविशन्त महाराज पूजयन्तः परस्परम् ॥ ५३ ॥ रक्षां
 कृत्वात्मनः शूरान् न्यस्यगुल्मान् यथाविधि । अपनीय च शलांस्ते
 द्वात्वा च विविधैर्जलैः ॥ ५४ ॥ कृतस्वस्वयनाः सर्वे स्तूय-
 मानाश्च वन्दिभिः । गीतवादित्रयद्वैश्च व्यक्रीडन्त यशस्विनः ॥ ५५ ॥
 मुहूर्त्तमिव तत्सर्वमभवत् स्वर्गसम्मितम् । न हि युद्धकथाङ्गाश्चि-

त्तत्र चक्रुर्नरर्षभाः ॥ ५६ ॥ ते प्रसुप्ते वले तत्र परिश्रान्तजने
नृप । हस्त्यश्ववह्नले राजन् प्रेक्षणीये वभूवतुः ॥ ५७ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मबंधपर्वणि सप्तमदिवस युद्धावहारे
सप्ताशीतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

सञ्जय उवाच । परिणाम्य निशान्तान्तु सुखसुप्ता जने-
श्वराः । कुरवः पाण्डवाश्चैव पुनर्युद्धाय निर्ययुः ॥ १ ॥ ततः
शब्दी महानासीत् सैन्ययोरुभयोरपि । निर्गच्छमानयोः सङ्घे
सागरप्रतिमो हमान् ॥ २ ॥ ततो दुर्योधनो राजा चित्रसेनो
विविंशतिः । भीष्मस्य रथिनां श्रेष्ठो भारद्वाजश्च वीर्यवान् ॥ ३ ॥
एकीभूताः सुसंयत्ताः कीरवाणां महारथाः । व्यूहान् वै विद्धू-
राजन् पाण्डवान् प्रति दंशिताः ॥ ४ ॥ भीष्मः कृत्वा महाव्यूहं
पिता तव विशास्यते । सागरप्रतिमङ्गीरं वाहनोर्मितरङ्गितम्
॥ ५ ॥ अग्रतः सर्वसैन्यानां भीष्मः शान्तनवो ययौ । मालवै-
र्द्वाक्षिणात्यैश्च आवस्यैश्च समन्वितः ॥ ६ ॥ ततोऽनन्तरमेवासी-
द्धारद्वाजः प्रतापवान् । पुलिन्दैः पारदैश्चैव तथा क्षुद्रकमालवैः
॥ ७ ॥ द्रोणादनन्तरं यत्नो भगदत्तः प्रतापवान् । मागधैश्च
कलिङ्गैश्च पिशाचैश्च विशास्यते ॥ ८ ॥ भगदत्तादनु नृपः कौश-
ल्योऽथ वृहद्वलः । मेलकैस्त्रैपुरैश्चैव चिच्छिलैश्च समन्वितः ॥ ९ ॥
वृहद्वलस्ततः शूरस्त्रैर्गन्तः प्रस्थलाधिपः । काश्वीजैर्वृद्धभिः सार्द्धं
यवनैश्च सहस्रयः ॥ १० ॥ द्रौणिस्य रभसः शूरस्त्रिगन्तादनु
भारत । प्रययौ सिञ्चनादेन नादयानो धरातलम् ॥ ११ ॥
तथा सर्वेषां सैन्येन राजा दुर्योधनस्तदा । द्रौणोरनन्तरं प्रायात्
सोदरैः परिवारितः ॥ १२ ॥ दुर्योधनादनु ततः वृपः शार-
दतो ययौ । एवमेव महाव्यूहः प्रययौ सागरोपमः ॥ १३ ॥

रेजुस्तत्र पताकाश्च श्वेतकृत्राणि वा विभो । अङ्गदान्यथ चित्रानि
 महार्हाणि धनुषि च ॥ १४ ॥ तच्च दृष्ट्वा महाव्यूहं तावकानां
 महारथः । युधिष्ठिरो ब्रवीत्तूष्णं पार्थतं पृतनापतिम् ॥ १५ ॥
 पश्य व्यूहं महेश्वासं निर्मितं सागरोपमम् । प्रतिव्यूहन्त्वमपि वै
 कुरु पार्थत मा चिरम् ॥ १६ ॥ ततः स पार्थतः शूरो व्यूहचक्रे
 सुदारुणम् । शृङ्गाटकं महाराज परव्यूहविनाशनम् ॥ १७ ॥
 शृङ्गाभ्यां भीमसेनश्च सात्यकिश्च महारथः । रथैरनेकसाहस्रै-
 स्तथा ह्यपदातिभिः ॥ १८ ॥ नाभ्यामभून्नरथोष्ठ श्वेताश्वो
 बानरध्वजः । मध्ये युधिष्ठिरो राजा माद्रीपुत्रो च पाण्डवो
 ॥ १९ ॥ अथेतरे महेश्वासाः सहस्रैश्चा नराधिपाः । व्यूहं तं
 पूरयामासुर्व्यूहशास्त्रविशारदाः ॥ २० ॥ अभिमन्युस्ततः पश्चा-
 द्दिराटश्च महारथः । द्रौपदेयाश्च सन्दिष्टा राक्षसश्च घटोत्कचः
 ॥ २१ ॥ एवमेतन्महाव्यूहं व्यूह्य भारत पाण्डवाः । अतिष्ठन्
 समरे शूरा योद्धुकामा जयैषिणः ॥ २२ ॥ भैरीशब्दाय तुमुला
 विमिथाः शङ्खनिस्वनैः । क्षुब्धितास्फाटितोत्क्रुष्टैः सुभीमाः सर्वतो
 दिग्भिः ॥ २३ ॥ ततः शूराः समासाद्य समरे ते परस्परम् ।
 देवैरनिमिषैराजन्तवैचन्त परस्परम् ॥ २४ ॥ रथोभिस्ते मनु-
 खेन्द्रं पूर्वं योधाः परस्परम् । युद्धाय समवर्तन्त माह्वयेतरेतरम्
 ॥ २५ ॥ ततः पवतते युद्धं घोररूपं भयावहम् । तावकानां
 परेषाञ्च निघ्नतामितरेतरम् ॥ २६ ॥ नाराचा निघ्निताः सङ्घेऽ
 सम्यतन्ति स्र भारत । व्यात्तानना भयकरा उरगा इव सर्वशः
 ॥ २७ ॥ निघ्नेतुर्विमलाः शतयस्तैलधौताः सुतेजनाः । अश्वु-
 देभ्यो यथा राजन् भ्राजमानाः प्रतङ्गदाः ॥ २८ ॥ गदाश्च
 विमलैः पटैः पिनडाः स्वर्णभूषिताः । पतन्त्यस्तत्र दृश्यन्ते गिरि-
 शृङ्गोप्रमाः शुभाः ॥ २९ ॥ निस्त्रिंशाश्च व्यराजन्त विमलाम्बर-
 सन्निभाः । आर्षभाणि च चर्माणि शतचन्द्राणि भारत ॥ ३० ॥

अशोभन्त रणे राजन् पतमानानि सर्वशः । अन्योऽन्यं समरे
 सेने युध्यमाने नराधिप ॥ ३१ ॥ अशोभेतां वधा दैत्यदिवसेने
 समुद्यते । अभ्यवर्तन्त समरे तेऽन्योऽन्यं वै समन्ततः ॥ ३२ ॥
 रथास्तु रथिभिस्तूर्णं प्रेषिताः परमाहवे । युगैर्युगानि संश्लिष्य
 युयुधुः पार्थिवर्षभाः ॥ ३३ ॥ दन्तिनां युध्यमानानां सङ्घर्षात्
 पावकोऽभवत् । दन्तेषु भरतश्चेष्ट सधूमः सर्वतो विशम् ॥ ३४ ॥
 प्रासैरभिहताः केचिद्भजयोधाः समन्ततः । पतमानाः स्र दृश्यन्ते
 गिरिशृङ्गान्नगा इव ॥ ३५ ॥ पदातायाप्यदृश्यन्त निघ्नन्तो हि
 परस्परम् । चित्ररूपधराः शूरा नखरप्रासयोधिनः ॥ ३६ ॥
 अन्योऽन्यन्ते समासाद्य कुरुपाण्डवसैनिकाः । शरैर्नानाविधा-
 कारै रणे निन्युर्यमक्षयम् ॥ ३७ ॥ ततः शान्तनवो भीष्मो
 रथघोषिण नादयन् । अभ्यागमद्रणे पाण्डून् धनुःशब्देन मोह-
 यन् ॥ ३८ ॥ पाण्डवानां रथाश्चापि नदन्तो भैरवं रवम् ।
 अभ्यद्रवन्त संयत्ता घृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ ३९ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं
 तव तेषाञ्च भारत । नराश्वरथनागानां व्यतिषक्तं परस्परम् ॥४०॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि अष्टमदिवसयुद्धारम्भे
 अष्टाशीतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

सञ्जय उवाच । भीष्मन्तु समरे क्रुद्धं प्रपतन्तं समन्ततः ।
 न श्रेकुः पाण्डवा द्रष्टुं तपन्तमिव भास्करम् ॥ १ ॥ ततः सर्वाणि
 सैन्यानि धर्मपुत्रस्य शासनात् । अभ्यद्रवन्त गाङ्गेयं मर्द्दयन्तं शितैः
 शरैः ॥ २ ॥ स तु भीष्मो रणश्लाघी सोमकान् सहसृञ्जवान् ।
 पाञ्चालांश्च महेष्वासान् पानयामास सायकैः ॥ ३ ॥ ते वध्म-
 माना भीष्मेण पाञ्चालाः सोमकैः सह । भीष्ममेवाभ्ययुस्तूर्णं
 त्यक्त्वा मृत्युकृतं भयम् ॥ ४ ॥ स तेषां रथिनास्त्रीरो भीष्मः

शान्तनो युधि । शिच्छेद् समरे राजन् बाह्वनथ शिरांसि च
 ॥ ५ ॥ विरवाद्यनिश्चक्रो पिता देवव्रतस्तव । पतितान्युत्तमा-
 ज्ञानि हृषीभ्यो हृवसादिनाम् ॥ ६ ॥ निर्मनुष्यांश्च मातङ्गान्
 शवानान् पर्वतोपमान् । अपभ्याम महाराज भीष्मास्त्रेण प्रमो-
 हितान् ॥ ७ ॥ न तत्रासीत् पुमान् कश्चित् पाण्डवानां विशा-
 स्यते । अन्यत्र रथिनां श्रेष्ठाङ्गीमसेनात् महावलात् ॥ ८ ॥ स
 हि भीष्मं समासाद्य ताडयामास संयुगी । ततो निष्ठानकी घीरो
 भीष्मभीमसमागमे ॥ ९ ॥ बभूव सर्वसैन्यानां घोररूपो भया-
 नकः । तथैव पाण्डवा हृष्टाः सिंहनादमथ्यमान् ॥ १० ॥ ततो
 दुर्योधनो राजा सोदर्यैः परिवारितः । भीष्मं जुगोप समरे
 वर्त्तमाने जनक्षये ॥ ११ ॥ भीमस्तु सारथिं हत्वा भीष्मस्य
 रथिनाम्बरः । विदुताश्वे रथे तस्मिन् द्रवमाणे समन्ततः ॥ १२ ॥
 सुनाभस्य शरेणाशु शिरश्चिच्छेद् चारिहा । क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन
 स हतो न्यपतद्भुवि ॥ १३ ॥ तस्मिन् पति महेश्वासे तव पुत्रे
 महारथे । नामृष्यन्त रणे शूराः सोदिरा सप्त मारिष ॥ १४ ॥
 आदित्यकेतुर्वह्वाशी कुण्डधारी महोदरः । अपराजितः पण्डि-
 तको विशालाक्षः सुदुर्जयः ॥ १५ ॥ पाण्डवं चित्रसन्नाहा
 विचित्रकवचायुधाः । अभ्यवर्त्तन्त सङ्ग्रामे योद्गुक्तामारिमर्द्दिनाः
 ॥ १६ ॥ महोदरस्तु समरे भीष्मं विव्याध पत्रिभिः । नवभि-
 र्वक्षसङ्गाशैर्नमुचिं वृत्रहा यथा ॥ १७ ॥ आदित्यकेतुः सप्तत्या
 वह्वाशी चापि पञ्चभिः । नवत्या कुण्डधारस्तु विशालाक्षश्च
 सप्तभिः ॥ १८ ॥ अपराजितो महाराज पराजिष्णुर्महारथः ।
 शरैर्वृद्धभिरानच्छेद्भीमसेनं महाबलम् ॥ १९ ॥ रणे पण्डितक-
 शैनं त्रिभिर्वाणैः समर्पयत् । स तन्न ममूषे भीमः शत्रुभिर्वध-
 माह्वे ॥ २० ॥ धनुः प्रपीड्य वामेन करेणामित्रकर्षणः । शिर-
 श्चिच्छेद् समरे शरेणानतपर्वणा ॥ २१ ॥ अपराजितस्य सुनर्ष

तव पुत्रस्य संयुगे । पराजितस्य भीष्मेन निपघात चिरे महीन
 २२ ॥ अथापरेण भक्षेन कुण्डधारं महारथम् । प्राहिणी-
 त्तुलोकाय सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ २३ ॥ ततः पुनरमेयात्मा
 सन्धाय शिलीमुखम् । प्रेषयामास समरे पण्डितं प्रति भारत
 २४ ॥ स शरः पण्डितं हत्वा विवेश धरणीतलम् । यथा नरं
 निहत्याशु भुजगः कालबोद्धितः ॥ २५ ॥ विशालाक्षश्चिरञ्छिता
 तातवामास भूपते । त्रिभिः शरैरदीनात्मा स्मरन् क्षेमं पुरा-
 नम् ॥ २६ ॥ महोदरं महेष्वासं नाराचिन स्तनान्तरे । विव्याध
 शरे राजन् स हतो न्यपतद्भुवि ॥ २७ ॥ आदित्यकेतोश्छत्रञ्च
 छित्वा दाणेन संयुगे । भक्षेन भृशतीक्ष्णैश्चिरञ्छिच्छेद भारत
 २८ ॥ ब्रह्माग्निं ततो भीमः शरेणानतपर्वणा । प्रेषयामास
 क्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥ २९ ॥ प्रदुद्रुबुस्ततस्तेऽन्ये तव पुत्रा
 विभ्राम्यते । मन्यमाना हि तत्सत्यं सभायां तस्य भाषितम् ॥ ३० ॥
 ततो दुर्योधनो राजा भ्रातृव्यसनकर्षितः । अब्रवीत्तावकान्
 र्वाण् भीमोऽयं वध्यतामिति ॥ ३१ ॥ एवमेते महेष्वासाः पुत्रा-
 तव विभ्राम्यते । भ्रातृन् सन्दृश्य निहतान् प्रास्मरन्त हि तद्वचः
 ३२ ॥ यदुक्तवान् महाप्राज्ञः क्षन्ता हितमनामयम् । तदिदं
 समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः ॥ ३३ ॥ लोभमोहसमाविष्टः पुत्र-
 प्रीत्या धनाधिप । न बुध्यसे पुरा यत्तु तथ्यमुक्तं हितं वचः
 ३४ ॥ तथैव च वधार्थाय पुत्राणां पाण्डवो बली । नूनं
 मातो महावाङ्मयथा हन्तीह कौरवान् ॥ ३५ ॥ ततो दुर्योधनो
 राजा भीष्ममासाद्य मारिष । दुःखिन महताविष्टो विललापा-
 त्तदुःखितः ॥ ३६ ॥ निहता भ्रातरः शूरा भीमसेनेन मे युधि ।
 यतमानास्तथान्येऽपि हन्यन्ते सर्वसैनिकाः ॥ ३७ ॥ भवान् मध्य-
 स्थिततया नित्यमस्मानुपेक्षते । सोऽहं कापथमारुढः पश्य दैव-
 मिदं मम ॥ ३८ ॥

सञ्जय उवाच । एतच्छ्रुत्वा ततः क्रुद्धः पिता देवव्रतस्तव ।
 सुयोधनमिदं वाक्यमब्रवीत् साश्रुलोचनम् ॥ ३८ ॥ उक्तमेतन्नया
 पूव द्रोणेन विदुरेण च । गान्धार्या च यश्चस्त्रिन्या तत्त्वं तात न
 बुद्धवान् ॥ ४० ॥ समयश्च मया पूर्वं कृतो वः शत्रुकर्षण । नाहं
 युधि विमोक्तव्यो नाप्याचार्यः कथञ्चन ॥ ४१ ॥ यं यं हि धार्तर-
 राष्ट्राणां भीमो द्रक्ष्यति संयुगे । हनिष्यति रणे तन्तं सत्यमेतद्-
 ब्रवीमि ते ॥ ४२ ॥ स त्वं राजन् स्थिरो भूत्वा दृढां कृत्वा रणे
 मतिम् । योधयस्व रणे पार्थान् स्वयं कृत्वा परायणम् ॥ ४३ ॥
 न शक्याः पाण्डवा जेतुं देवैरपि सवासवैः । तस्माद्युद्धे मतिं
 कृत्वा स्थिरां युध्यस्व भारत ॥ ४४ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि आदित्यकेतुप्रभृतिवधे

एकोनवतितमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

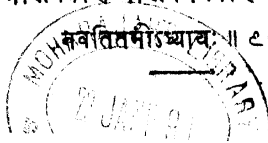
धृतराष्ट्र उवाच । दृष्ट्वा मम हतान् पुत्रान् बहूनेकेन सञ्जय ।
 भीष्मो द्रोणः कृपश्चैव किमकुर्वत सञ्जय ॥ १ ॥ अहन्यहनि मे
 पुत्राः क्षयं गच्छन्ति सञ्जय । मन्येऽहं सर्वथा सूत देवेनोपहता
 भृशम् ॥ २ ॥ यत्र मे तनयाः सर्वे जीयन्ते न प्रयन्यते । यत्र
 द्रोणस्य भीष्मस्य कृपस्य च महात्मनः ॥ ३ ॥ सौमदत्तेश्च वीरस्य
 भगदत्तस्य चोभयोः । अश्वत्थाम्नस्ततस्तात शूराणां सुमहा-
 त्तनाम् ॥ ४ ॥ अन्येषाञ्चैव शूराणां मध्यगास्तनया मम ।
 यदहन्यन्त सङ्ग्रामे किमन्यद्भागधेयतः ॥ ५ ॥ न हि दुर्योधनो
 मन्दः पुरा प्रोक्तमवुध्यत । बार्थ्यमाणो मया तात भीष्मेण विदु-
 रेण च ॥ ६ ॥ गान्धार्या चैव दुर्मिधाः सततं प्रियकाम्यया । नाव-
 बुध्यत् पुरा मोहात्तस्य प्राप्तमिदं फलम् ॥ ७ ॥ यद्भोमसेनः समरे
 पुत्रान्मम विशेषतः । अहन्यहनि संक्रुद्धो नयते यमसादनम् ॥ ८ ॥

सञ्जय उवाच । इदं तत् समनुप्राप्तं चतुर्वचनमुत्तमम् ।
 १ बुद्धवानसि विभो प्रोच्यमानं हितं तथा ॥ ९ ॥ निवारय
 इतान् द्यूतात् पाण्डवान् मादुहेति च । सुहृदां हितकामानां
 ब्रुवतां तत्तदेव च ॥ १० ॥ न शुश्रूषसि तदाक्यं मर्त्यः पथ्यमिबौ-
 षधम् । तदेव त्वामनुप्राप्तं वचनं साधुभाषितम् ॥ ११ ॥ विदुर-
 द्रोणभीष्माणां तथान्येषां हितैषिणाम् । अकृत्वा वचनं पथ्यं
 ह्ययं गच्छन्ति कौरवाः ॥ १२ ॥ तदेदत् समनुप्राप्तं पूर्वमेव
 विश्राम्यते । तस्मान्मे शृणु तत्त्वेन यथा युद्धमवर्त्तत ॥ १३ ॥
 मध्याह्ने सुमहारौद्रः सङ्ग्रामः समपद्यत । लोकक्षयकरो राजं-
 स्तन्मे निगदतः शृणु ॥ १४ ॥ ततः सर्वाणि सैन्याणि धर्म-
 पुत्रस्य शासनात् । सर्व्वान्यभ्यधावन्त भीष्ममेव जिघांसया
 ॥ १५ ॥ घृष्टदुम्नः शिखण्डी च सात्यकिश्च महारथः । युक्ता-
 नीका महाराज भीष्ममेव समभ्ययुः ॥ १६ ॥ विराटो द्रुपदश्चैव
 सहितः सर्वसोमकैः । अभ्यद्रवन्त सङ्ग्रामे भीष्ममेव महारथाः
 ॥ १७ ॥ कैकेया घृष्टकेतुश्च कुन्तिभोजश्च दंशिताः । युक्तानीका
 महाराज भीष्ममेव समभ्ययुः ॥ १८ ॥ अर्जुनो द्रौपद्याश्च
 चिकितानश्च वीर्यवान् । दुर्योधनसमादिष्टान् राक्षः सर्वान् सम-
 भ्ययुः ॥ १९ ॥ अभिमन्युस्तथा वीरो हैडिम्बश्च महारथः ।
 भीमसेनश्च संक्रुद्धस्त्वभ्यधावत कौरवान् ॥ २० ॥ द्विधाभूतैरव-
 ध्यन्त पाण्डवैः कौरवा युधि । तथैव कौरवैराजन्वध्यन्त परे
 रणे ॥ २१ ॥ द्रोणस्तु रथिनां श्रेष्ठः सोमकान् सृञ्जयैः सह ।
 अभ्यद्रवत संक्रुद्धः प्रेषयिष्यन् यमक्षयम् ॥ २२ ॥ तत्राक्रन्दो
 महानासीत् सृञ्जयानां महात्मनाम् । वध्यतां समरे राजन्
 भारहाजेन धन्विना ॥ २३ ॥ द्रोणेन निहतास्तत्र क्षत्रिया वहवो
 रणे । विचेष्टन्तो व्यदृश्यन्त व्याधिक्षिष्टा नरा इव ॥ २४ ॥
 क्रूजतां क्रन्दताञ्चैव स्तनताञ्चैव संयुगी । अनिशं अयते शब्दः

क्षुत्क्षेशानां नृणामिव ॥ २५ ॥ तथैव कीरवेद्याणां भीमसेनो
 वहावलः । चकार कदनं घोरं क्रुद्धः काल इवापरः ॥ २६ ॥
 वध्यतां तव सैन्यानामन्योऽन्येन महारणे । प्रावर्त्तत नदी घोरौ
 रुधिरौषप्रवाहिनौ ॥ २७ ॥ स सद्गामो महाराज घोररूपो-
 ऽभयम्हान् । कुक्ष्यां पाण्डवानाञ्च यमराष्ट्रविवर्द्धनः ॥ २८ ॥
 ततो भीमो रणे क्रुद्धो रभसश्च विशेषतः । गजानीकं समासाद्य
 प्रेषयामास मृत्यवे ॥ २९ ॥ तत्र भारत भीमेन नाराचाभिहता
 गजाः । प्रेतुः सेदुश्च नेदुश्च दिग्भ्यश्च परिवभ्रमुः ॥ ३० ॥ छिन्न-
 हस्ता महानागाश्छिन्नगात्राश्च मारिष । क्रौञ्चवहिनदन्तश्च
 पृथिवीमधिप्रिस्थिरे ॥ ३१ ॥ नकुलः सहदेवश्च हयानीकमभि-
 द्रुतौ । ते हयाः काञ्चनापीडा रुक्मभाण्डपरिच्छदाः ॥ ३२ ॥
 वध्यमाना व्यदृश्यन्त शतशोऽथ सहस्रशः । पतद्भिश्च हयैराजन्
 समास्तौर्यत मेदिनी ॥ ३३ ॥ निर्जिह्वैश्च श्वसद्भिश्च कूजद्भिश्च
 गतासुभिः । हयैर्वभौ नरश्चैष्ठ नानारूपधरैर्धरा ॥ ३४ ॥ अर्जु-
 नेन हतैः सङ्घेऽ तथा भारत राजभिः । प्रवभौ वसुधा घोरौ
 तत्र तत्र विशाम्पते ॥ रथैर्भन्नेर्ध्वजैश्छिन्नैश्छत्रैश्च सुमहा-
 प्रभैः । चामरव्यजनैश्छिन्नैर्निकृत्तैश्च महायुधैः ॥ ३६ ॥ हारै-
 र्निष्कैः सकेयूरैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः । उशीषैरपविद्धैश्च
 पताकाभिश्च सर्वशः ॥ ३७ ॥ अनुकर्षैः शुभैराजन् योक्त्रैश्च सह-
 रश्मिभिः । सच्छन्ना वसुधा भाति वसन्ते कुसुमैरिव ॥ ३८ ॥
 एवमेष क्षयो वृत्तः पाण्डूनामपि भारत । क्रुद्धे शान्तनवे भीष्मे
 द्रोणे च रथिनाम्बरे ॥ ३९ ॥ अश्वत्यान्नि कृपे चैव तथैव कृत
 वर्मणि । तथेतरेषु क्रुद्धेषु तावकानामपि क्षयः ॥ ४० ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि अष्टमदिवसयुद्धे

कवित्तमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

सञ्जय उवाच । वर्तमाने तथा रौद्रे राजन् वीरवरक्षयि ।
 शत्रुनिः सौवलः श्रीमान् पाण्डवान् समुपाद्रवत् ॥ १ ॥ तथैव
 सात्वतो राजन् हाद्विक्यः परवीरहा । अभ्यद्रवत सङ्ग्रामे पाण्ड-
 वानामनीकिनीम् ॥ २ ॥ तथा काम्बोजमुख्यानां नदीजानाञ्च
 वाजिनाम् । आरटानां महीजानां सिन्धुजानाञ्च सर्वशः ॥ ३ ॥
 वानायुजानां शुभाणां तथा पर्वतवासिनाम् । वाजिनां वज्रभिः
 सङ्घेय समन्तात् पर्यवारयत् ॥ ४ ॥ ये चापरे तित्तिरत्ना ज्वना
 वातरंहसः । सुवर्णालङ्कृतैस्तत्र वर्मवद्भिः सुकल्पितैः ॥ ५ ॥ हयै-
 र्वातजवैर्मुखैः पाण्डवस्य सुतो बली । अभ्यवर्तत तत्सैन्यं दृष्ट-
 रूपः परन्तपः ॥ ६ ॥ अर्जुनस्यात्मजः श्रीमान् इरावान्नाम वीर्य-
 वान् । सुतायां नागराजस्य जातः पार्थेन धीमता ॥ ७ ॥ ऐरा-
 वतेन सा दत्ता ह्यनपत्या महात्मना । पत्यौ हते सुपर्णेन कृपणा
 दीनचेतना ॥ ८ ॥ भार्यायं ताञ्च जग्राह पार्थः कामवशानुगाम् ।
 एवमेष समुत्पन्नः परक्षेत्रेऽर्जुनात्मनः ॥ ९ ॥ स नागलोके संवृद्धो
 माता च परिरक्षितः । पितृव्येण परित्यक्तः पार्थद्वेषाद्द्रात्मना
 ॥ १० ॥ रूपवान् वलसम्पन्नो गुणवान् सत्यविक्रमः । इन्द्रलीकं
 जगामाशु श्रुत्वा तत्रार्जुनङ्गतम् ॥ ११ ॥ सोऽभिगम्य महावाङ्म-
 पितरं सत्यविक्रमः । अभ्यवाद्यत ह्यग्रे नियमेन कृताञ्जलिः
 ॥ १२ ॥ न्यवेद्यत चात्मानमर्जुनस्य महात्मनः । इरावानस्मि
 भद्रन्ते पुत्रश्चाहं तव प्रभो ॥ १३ ॥ मातुः समागमो यस्तु तत्
 सर्वं प्रत्यवेद्यत् । तच्च सर्वं यथावृत्तं अनुसञ्चार पाण्डवः ॥ १४ ॥
 परिष्वज्य सुतञ्चापि सोऽत्मनः सदृशं गुणैः । प्रीतिमानभवत्
 पार्थो देवराजनिवेशने ॥ १५ ॥ सोऽर्जुनेन समादिष्टो देवलोके
 तदा नृप । प्रीतिपूर्वं महावाङ्मः स्वकार्यं प्रति भारत ॥ १६ ॥
 युद्धकाले त्ववाष्माकं साञ्चं दियमिति प्रभो । वाढमित्येवमुक्त्वा च
 युद्धकाल उपागतः ॥ १७ ॥ कामवर्णञ्जवैरश्वैः संवृती वज्रभि-

नृप । ते हयाः काञ्चनापीडा नानावर्णा महाजवाः ॥ १८ ॥
 उत्पेतुः सहसा राजन् हंसा इव महोद्धौ । ते लदीयान्
 समासाद्य ह्यसङ्गान् महाजवान् ॥ १९ ॥ क्रोडैः क्रोडानभि-
 धन्तो घोणाभिश्च परस्परम् । निपेतुः सहसा राजन् स्ववेगाभि-
 हता भुवि ॥ २० ॥ निपतद्भिस्तथा तैश्च ह्यसङ्घैः परस्परम् ।
 शुश्रुवे दारुणः शब्दः सुपसंपतने तथा ॥ २१ ॥ तथैव च महा-
 राज समेत्यान्योऽन्यमाहवे । परस्परवधं घोरं चक्रुस्ते ह्य-
 सादिनः ॥ २२ ॥ तस्मिंस्तदा वर्तमाने सङ्कुले तुमुले भृशम् ।
 उभयोरपि सम्भ्रान्ता ह्यसङ्घाः समन्ततः ॥ २३ ॥ प्रचीणसायकाः
 शूरा निहताश्वाः श्रमातुराः । विलयं समनुप्राप्तास्तद्व्यमाणाः
 परस्परम् ॥ २४ ॥ ततः क्षीणे हयानीके किञ्चिच्छिष्टे च भारत
 सौबलस्यानुजाः शूरा निर्गता रणमूर्द्धनि ॥ २५ ॥ वायुवेगसम-
 स्पर्शान् वायुदेगसमान् जवे । आरुह्य शीलसम्पन्नान् वयःस्थान्
 तुरगोत्तमान् ॥ २६ ॥ गजो गवाक्षो वृषभश्चैवानार्जवः शुकः ।
 षडेते वलसम्पन्ना निर्ययुर्महतो वलात् ॥ २७ ॥ वार्थ्यमाणाः
 शकुनिना स्वैश्च योधैर्महावलैः । सन्नद्धा युद्धकुशला रौद्ररूपा
 महावलाः ॥ २८ ॥ तदनीकं महावाही भिन्न परमदुर्जयम् ।
 वलेन महता युक्ताः स्वर्गाय विजयैषिणः ॥ २९ ॥ विविशुस्ते
 नरा ह्यष्टा गान्धारा युद्धदुर्मदाः । तान् प्रहृष्टांस्तदा दृष्ट्वा दूरा-
 दानथ वीर्यवान् ॥ ३० ॥ अत्रवीत् समरे योधान् बिचित्राभरणा-
 युधान् । यथैते धार्तराष्ट्रस्य योधाः सायुधवाहनाः ॥ ३१ ॥
 हन्यन्ते समरे सर्वे तथा नीतिविधीयताम् । वाङ्मित्येवमुक्त्वा ते
 सर्वे योधा दूरावतः ॥ ३२ ॥ जघ्नुस्तेषां वलानीकं दुर्जयं समरे
 परैः । तदानीकमनीकेन समरे वीक्ष्य पातितम् ॥ ३३ ॥ अमृष्य-
 माणास्ते सर्वे सुबलस्यात्मजा रणे । दूरावन्तभिद्रुत्य सर्वतः
 पर्यवारयन् ॥ ३४ ॥ ताडयन्तः शितैः प्रासैश्चोदयन्तः पर-

खरम् । ते शूराः पर्यधावन्त कुर्वतो महदाकुलम् ॥ ३५ ॥
 इरावानपि निर्विद्धः प्रासैस्तीक्ष्णैर्महात्मभिः । स्रवता रुधिरे-
 षान्नास्तीव्रैर्विद्ध इव हिपः ॥ ३६ ॥ उरस्यपि च पृष्ठे च पार्श्व-
 योश्च भ्रूयाहतः । एको बह्मभिरत्यथं धैर्याद्राजन् विव्यथे ॥ ३७ ॥
 इरावानथ संक्रुद्धः सर्वांस्तान्निशितैः शरैः । मोहयामास समरे
 विद्धा परपुरच्छ्रयः ॥ ३८ ॥ प्रासानुत्कृष्य सर्वांश्च स्वशरीरा-
 दरिन्दमः । तैरेव ताडयामास सुवलस्यात्मजाव्रणे ॥ ३९ ॥
 निष्क्रम्य च शितं खड्गं गृहीत्वा च शरावरम् । पदातिस्तूर्ण-
 मागच्छञ्जिघांसुः सौवलान् युधि ॥ ४० ॥ ततः प्रत्यागतप्राणाः
 सर्वे ते सुवलात्मजाः । भूयः क्रोधसमाविष्टा इरावन्तमभिद्रुताः
 ॥ ४१ ॥ इरावानपि खड्गेन दर्शयन् पाणिलाघवम् । अभ्य-
 वर्त्तत तान् सर्वान् सौवलान् वलदर्पितः ॥ ४२ ॥ लाघवेनाथ
 चरतः सर्वे ते सुवलात्मजाः । अन्तरं नाभ्यगच्छन्त चरन्तः शीघ्रगै-
 र्हयैः ॥ ४३ ॥ भूयिष्ठमथ तं सङ्घे सम्प्रदृश्य ततः पुनः ।
 परिवार्य भ्रमं सर्वे गृहीतुमुपचक्रमुः ॥ ४४ ॥ अथाभ्यासगतानां
 स खड्गेनामितकर्षणः । असिहस्ताश्चापहस्तास्तेषां गात्रा-
 ष्यकृन्तत ॥ ४५ ॥ आयुधानि च सर्वेषां वाहनापि त् भूषितान् ।
 अपतन्त विकृत्ताङ्गा मृता भूमौ गतासवः ॥ ४६ ॥ वृषभस्तु
 महाराज वज्रधा परिरक्षितः । अमुच्यत महारौद्रात्तस्माद्दीरा-
 वकर्त्तनात् ॥ ४७ ॥ तान् सर्वान् पतितान् दृष्ट्वा सुतो दुष्योधन-
 स्तव । अभ्यभाषत संक्रुद्धो राक्षसहोारदर्शनम् ॥ ४८ ॥ आर्य-
 शृङ्गं महेष्वासं मायाविनमरिन्दमम् । वैरिणं भीमसेनस्य ख्यातं
 वकवधेन वै ॥ ४९ ॥ पश्य वीर यथा क्षेप फाल्गुनस्य सुतो
 वली । मायावी विप्रियं घोरं माकार्षींमे वलक्षयम् ॥ ५० ॥
 तच्च कामगमस्तात मायास्त्रे च विशारदः । कृतवैरश्च पार्थिव
 तस्मादेनं रणे जहि ॥ ५१ ॥ वाढमित्येवमुक्त्वा तु राक्षसी घोरः

दर्शनः । प्रययौ सिंहनादेन यत्तार्जनसुतो युवा ॥ ५२ ॥ आरुह्यै-
 र्युद्धकुशलैर्विमलप्रासयोधिभिः । वीरैः प्रहारिभिर्युक्तेः खैरनीकैः
 समावृतः ॥ ५३ ॥ ततः शैलैर्महाराज द्विसाहस्रैर्हयोत्तमैः ।
 निहतुकामः समरे इरावन्तं महावलम् ॥ ५४ ॥ इरावानपि
 संक्रुद्धस्वरमाणः पराक्रमी । हतुकाममनिवृत्तो राक्षसं प्रत्य-
 वारयत् ॥ ५५ ॥ तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य राक्षसः सुमहाबलः ।
 त्वरमाणस्ततो मायां प्रयोक्तुमुपचक्रमे ॥ ५६ ॥ तेन मायामयाः
 सृष्टा हयास्तावन्त एव हि । आरुढा ब्राह्मणैर्वीरैः शूलपट्टिभ-
 पाणिभिः ॥ ५७ ॥ ते संख्याः समागम्य द्विसाहस्राः प्रहारिणः ।
 अचिराद्गमयामासुः प्रेतलोकं परस्परम् ॥ ५८ ॥ तस्मिंस्तु निहते
 सैन्ये तावुभौ युद्धदुर्मदौ । सङ्ग्रामे व्यवतिष्ठेतां यथा वै वृत्र-
 वासवौ ॥ ५९ ॥ प्राद्वन्तमभिप्रेक्ष्य राक्षसं युद्धदुर्मदम् । इरा-
 वान् क्रोधसंरब्धो वारयन् सुमहाबलः ॥ ६० ॥ समभ्यासगत-
 स्याजौ तस्य रुद्ध्वाग्नौ दुर्मतेः । चिच्छेद कार्मुकं क्षिप्रं शरान् वै
 पञ्च पञ्चधा ॥ ६१ ॥ स नि कृत्तं धनुर्दृष्ट्वा खञ्जवेन समाविशत् ।
 इरावन्तमभिक्रुद्धं मोहयन्निव मायया ॥ ६२ ॥ ततोऽन्तरीक्ष-
 मुत्पत्य इरावानपि राक्षसम् । विमोहयित्वा मायाभिस्तस्य
 गात्राणि संयुगे ॥ ६३ ॥ चिच्छेद सर्वधर्मज्ञः ...मरुपो दुरा-
 सदः । तथा स राक्षसश्रेष्ठः कृत्तः कृत्तः पुनः पुनः ॥ ६४ ॥
 सम्बभूव महाराज समवाप्य च यौवनम् । माया हि सहजा
 तेषां वयोरूपञ्च कामजम् ॥ ६५ ॥ एवं तद्राक्षसस्याङ्गं क्षिन्नं
 क्षिन्नं व्यरोचत । इरावानथ संक्रुद्धो राक्षसं तं महाबलम्
 ॥ ६६ ॥ परश्वधेन तीक्ष्णेन चिच्छेद च पुनः पुनः । स तेन
 वलिना वीरस्त्रियमान इव द्रुमः ॥ ६७ ॥ राक्षसी व्यनदङ्गीरं
 स शब्दस्तुमुलोऽभवत् । परश्वधक्षतं रक्षः सम्राव रुधिरं बह
 ॥ ६८ ॥ ततश्चक्रोध वलवांश्चक्रौ वेगञ्च संयुगे । आर्यशृङ्गिस्तदा

दृष्ट्वा समरे शत्रुसूक्ष्मितम् ॥ ६८ ॥ कृत्वा घोरं महद्रूपं ग्रहीतु-
 मुपचक्रमे । अर्जुनस्य सुतं वीरमिरावन्तं यशस्विनम् ॥ ७० ॥
 सङ्ग्रामधिरसो मध्ये सर्वेषां तत्र पश्यताम् । तां दृष्ट्वा तादृशौ
 मायां राक्षसस्य दुरात्मनः ॥ ७१ ॥ इरावानपि संक्रुद्धो मायां
 स्रष्टुं प्रचक्रमे । तस्य क्रोधाभिभूतस्य संयुगे ह्यनिवर्त्तिनः ॥ ७२ ॥
 योऽन्वयो मातृकस्तस्य स एनमभिप्रेदिवान् । स नागैर्वद्भ्यो
 राजन् सर्वतः संवृतो रण ॥ ७३ ॥ दधार समहद्रुपमनन्त इव
 वेगवान् । ततो वद्भविधैर्नागैश्छादयामास राक्षसम् ॥ ७४ ॥
 छाद्यमानस्तु नागैः स ध्यात्वा राक्षसपुङ्गवः । सौपस्यं रूपमास्त्राय
 भक्षयामास पन्नगान् ॥ ७५ ॥ मायया भक्षिते तस्मिन्नन्वये
 तस्य मातृके । विमोहितमिरावन्तमसिना राक्षसोऽवधीत् ॥ ७६ ॥
 सकुण्डलं समुकुटं पद्मेन्दुसदृशप्रभम् । इरावतः शिरो रक्षः
 पातयामास भूतले ॥ ७७ ॥ तस्मिंस्तु निहत्य वीरे राक्षसेना-
 र्जुनात्मजे । विभीकाः समपद्यन्त धार्तराष्ट्राः सराजकाः ॥ ७८ ॥
 तस्मिन् महति सङ्ग्रामे तादृशे भैरवे पुनः । महान् व्यतिकरो
 घोरः सेनयोः समपद्यत ॥ ७९ ॥ हया गजाः पदाताश्च विमिश्रा
 दन्तिभिर्हताः । रथाश्वा दन्तिनश्चैव पत्तिभिस्तत्र सूदिताः ॥ ८० ॥
 तथा पत्तिरथौषाश्च हयाश्च वहवो रणे । रथिभिर्निहता राजं-
 श्वान् चैषाञ्च सङ्गुले ॥ ८१ ॥ अजानन्नर्जुनश्चापि निहतं पुत्र-
 भौक्षसम् । जघान समरे शूरान् राक्षस्तान् भीष्मरक्षिणः ॥ ८२ ॥
 तत्र तावका राजन् सृष्ट्याश्च सहस्रशः । जुहुवुः समरे
 निजघ्नुरितरेतरम् ॥ ८३ ॥ मुक्तकेशाश्च रथिनश्छिन्न-
 सिकामुकाः । बाहुभिः समयुध्यन्त समवेताः परस्परम् ॥ ८४ ॥
 तत्र मर्मातिगैर्भीष्मो निजघान महारथान् । कम्पयन् समरे
 पाण्डवानां महाबलः ॥ ८५ ॥ तेन यौधिष्ठिरे सैन्ये वहवो
 नवा हताः । दन्तिनः सादिनश्चैव रथिनोऽथ हयास्तथा ॥ ८६ ॥

तत्र भारत भीष्मस्य रणे दृष्ट्वा पराक्रमम् । तथैव भीमसेनस्य
 पार्षतस्य च भारत ॥ ८७ ॥ रौद्रमासीत्तथा युद्धं सात्त्वतस्य च
 धन्विनः । दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रान्तं पाण्डवान् भयमाविषत् ॥ ८८ ॥
 एक एव रणे शक्तो हन्तुमस्मान् ससैनिकान् । किं पुनः पृथिवी-
 शूरैर्योधव्रातैः समाहृतः ॥ ८९ ॥ इत्यब्रुवन् महाराज पार्था
 द्रोणेन पीडिताः । वर्तमाने तथा रौद्रे सङ्ग्रामे भरतर्षभ ॥ ९० ॥
 उभयोः सेनयोः शूरा नामृष्यन्त परस्परम् । आविष्टा इव युध्यन्ते
 रक्षभूतैर्महावलाः ॥ ९१ ॥ तावकाः पाण्डवेयाश्च संरञ्ज्यास्तात
 धन्विनः । न स्म पश्यामहे कश्चिद्यः प्राणान् परिरक्षति । सङ्ग्रामे
 दैत्यसङ्काशे तस्मिन् वीरवरक्षये ॥ ९२ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि दुरावदधे

एकनवतोऽध्यायः ॥ ९१ ॥

धृतराष्ट्र उवाच ॥ दुरावन्तन्तु निहतं श्रुत्वा पार्था महा-
 वलाः । सङ्ग्रामे यदकुर्वन्त तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । दुरावन्तन्तु निहतं सङ्ग्रामे वीर्यं राक्षसः ।
 व्यनदत् सुमहामादं भैमसेनिर्घटोत्कचः ॥ २ ॥ नदतस्तस्य शब्देन
 पृथिवी सागराश्वरा । सपर्वतवना राजंश्चाल सुभृशं तदा
 ॥ ३ ॥ अन्तरीक्षं दिग्भ्यश्चैव सर्वाश्च प्रदिग्स्तथा । तं श्रुत्वा
 सुमहानादं तस्य सैन्यस्य भारत ॥ ४ ॥ जरुस्तन्मः समभव-
 द्वेपयुः स्वेद एव च । सर्व एव च राजेन्द्र तावका दीनचेतसः
 ॥ ५ ॥ सर्वतः समवेष्टन्त सिंहाङ्गीता गजा इव । निनदन्
 सुमहानादं निर्घातमिव राक्षसः ॥ ६ ॥ ज्वलितं शूलमुद्यम्य
 रूपं कृत्वा विभीषणम् । नानाप्रहरणैर्घोरैर्वृतो राक्षसपुङ्गवै
 ॥ ७ ॥ आजगाम सुसंक्रुद्धः कालान्तक्यभोपमः । तमापतन्तं

सम्प्रेक्ष्य संक्रुद्धं भीमदर्शनम् ॥ ८ ॥ स्वं बलञ्च भद्रात्तस्य
 प्रायशो विमुखीकृतम् । ततो दुर्योधनो राजा घटोत्कचमुपा-
 द्रवत् ॥ ९ ॥ सङ्गृह्य सशरं चापं सिंहवह्मनदम्बुद्धः । पृष्ठतो-
 न्नुययौ चैनं स्रवद्भिः पर्वतोपमैः ॥ १० ॥ कुञ्जरैर्द्दृशसाहसै-
 र्ज्ञानामधिपः स्वयम् । तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य गजानीकैः संत-
 तम् ॥ ११ ॥ पुत्रं तव महाराज चुकोप स निशाचरः । ततः
 प्रवृत्ते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ १२ ॥ राक्षसानाञ्च राजेन्द्र
 दुर्योधनवलस्य तु । गजानीकञ्च सम्प्रेक्ष्य भेषतन्दमिवोद्यतम्
 ॥ १३ ॥ अभ्यधावन् सुसंक्रुद्धा राक्षसाः शस्त्रपागयः । नदन्तो
 विविधान्नादान्मेषा इव सविद्युतः ॥ १४ ॥ शरशक्त्यृष्टिनाराचै-
 र्निघ्नन्तो गजयोधिनः । भिन्दिपालैस्तथा शूलैर्मुद्गरैः सपरश्वधैः
 ॥ १५ ॥ पर्वताग्रैश्च वृक्षैश्च निजघ्नस्ते महागजान् । भिन्नकुम्भान्
 विरुधिरान् भिन्नगात्राञ्च वारणान् ॥ १६ ॥ अपश्याम महा-
 राज बध्यमानान्निशाचरैः । तेषु प्रक्षीयमाणेषु भग्नेषु गज-
 योधिषु ॥ १७ ॥ दुर्योधनो महाराज राक्षसान् समुपाद्रवत् ।
 मर्मपर्वशमापन्नस्त्रक्ता जीवितमात्मनः ॥ १८ ॥ सुमोच निशि-
 तान् वाणान् राक्षसेषु महाबलः । जघान स महेश्वासः युधानां-
 स्तत्र राक्षसान् ॥ १९ ॥ संक्रुद्धो भरतश्रेष्ठ पुत्रो दुर्योधन-
 स्तव । वेगवन्तं महारौद्रं विद्युज्जिह्वं प्रमाथिनम् ॥ २० ॥
 परैश्चतुर्भिश्चतुरो निजघान महारथः । ततः पुनरभेयात्मा शर-
 षं दुरासदम् ॥ २१ ॥ सुमोच भरतश्रेष्ठ निशाचरबलं प्रति ।
 तत्तु दृष्ट्वा महत्कर्म तव पुत्रस्य मारिष ॥ २२ ॥ क्रोधेनाभि-
 प्रज्ज्वाल भैमसेनिर्महाबलः । विस्फार्य स महश्चापमिन्द्राशनि-
 मप्रभम् ॥ २३ ॥ अभिदुद्राव वेगेन दुर्योधनमर्षणम् । तमा-
 तन्तमुद्दीक्ष्य कालदृष्टमिवान्तकम् ॥ २४ ॥ न विव्यथे महाराज
 त्वो दुर्योधनस्तव । तथैनमब्रवीत् क्रुद्धः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ २५ ॥

अद्यात्खं गमिष्यामि पितृणां मातुरेव च । धी त्वया सन्तुष्यसेन
 दीर्घकालं प्रवासिताः ॥ २६ ॥ यच्च ते पाण्डवा राजन् पण-
 द्यूते पराजिताः । यच्चैव द्रौपदी कृष्णा एकवस्त्रा रजसला
 ॥ २७ ॥ समामानीय दुर्वहे वज्रभा क्लेशिता त्वया । तव च
 प्रियकामेन ह्याश्रमस्था दुरात्मना ॥ २८ ॥ सैश्ववेन परिक्लिष्टा
 परिभूय पितृन् मम । एतेषामवमानानामन्येषाञ्च कुलाधम
 ॥ २९ ॥ अन्तमद्य गमिष्यामि यदि नोत्सृज्यसे रणे । एव
 मुक्त्वा तु हैडिम्बो महद्दिस्फार्य कर्मुकम् ॥ ३० ॥ सन्दृष्ट
 दशनैरोष्ठं सृक्कणी परिलेलिहन् । महता शरवर्षेण दुर्योधन-
 मवाकिरत् । पर्वतं वारिधाराभिः प्रावृषीव बलाहकः ॥ ३१ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि हैडिम्बयुद्धे
 दिनवतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

सञ्जय उवाच । ततस्तदाणवर्षन्तु दःसहं दानवैरपि ।
 दधार युधि राजेन्द्रो यथा वर्षं महाहिपः ॥ १ ॥ ततः क्रोध-
 समाविष्टो निश्र्वसन्निव पन्नगः । संशयं परमं प्राप्तः पुत्रस्यै
 भरतर्षभ ॥ २ ॥ सुमोच निश्चितांस्तीक्ष्णान्नाराचान् पञ्चविंश-
 तिम् । तेऽपतन् सहसा राजंस्तस्मिन् राक्षसपुङ्गवे ॥ ३ ॥
 आशीविषा इव क्रुद्धाः पर्वते गन्धमादने । स तैर्विद्धः स्रवग्रक्तं
 प्रभिन्न इव कुञ्जरः ॥ ४ ॥ दध्ने मतिं विनाशाय राक्षः स
 पिश्रिताशनः । जग्राह च महाशक्तिं गिरीणामपि दारिणीम् ।
 ॥ ५ ॥ सम्प्रदोषां महोक्त्वाभामशनीं ज्वलितामिव । समु-
 द्यच्छन् महावाह्जर्जिषांसुस्तनयं तव ॥ ६ ॥ तानुद्यतामभिप्रेक्ष्य
 वङ्गानामधिपस्त्वरन् । कुञ्जरं गिरिसङ्घातं राक्षसं प्रत्यबोदयत्

॥ ७ ॥ स नागप्रवरेणाजौ बलिना शीघ्रगामिना । यती दुर्व्यो-
धनरक्षसं मार्गं प्रव्यपद्यत ॥ ८ ॥ रथञ्च वारयामास कुञ्जरैष्य
सुतस्य ते । मार्गमावारितं दृष्ट्वा राज्ञा वङ्गेन धीमता ॥ ९ ॥
घटोत्कचो महाराज क्रोधसंरक्तलोचनः । उद्यतां तां महाशक्तिं
तस्मिंश्चिह्नेषु वारणे ॥ १० ॥ स तथाभिहतो राजंस्तेन बाहु-
विमुक्तया । सञ्जातरुधिरोत्पीडुः पपात च ममार च ॥ ११ ॥
उत्सृत्य च गजाच्चापि वङ्गनामीश्वरो वली । जवेन समभिद्रुत्य
जगाम धरणीत्लम् ॥ १२ ॥ दुर्व्योधनोऽपि सम्प्रेक्ष्य प्रातितं
वरवारणम् । प्रभङ्गञ्च वलं दृष्ट्वा जगाम परमां व्यथाम् ॥ १३ ॥
क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य आत्मनश्चाभिमानिताम् । प्राप्तेऽपक्रमणे राजा
तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ १४ ॥ सन्धाय च शितं वाणं कालान्नि-
समतेजसम् । मुमोच परमक्रुद्धस्तस्मिन् घोरे निशाचरे ॥ १५ ॥
तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य वाणमिन्द्राशनिप्रभम् । लाघवाद्बोहयामास
महात्मा वै घटोत्कचः ॥ १६ ॥ भूयश्च विननाद्दोषं क्रोधसंरक्त-
लोचनः । त्रासयन् सर्वसैन्यानि युगान्ते जलदी यथा ॥ १७ ॥
तं श्रुत्वा निमदं घोरं तस्य भीमस्य रक्षसः । आचार्यमुपसङ्गम्य
भीष्मः शान्तनवोऽब्रवीत् ॥ १८ ॥ यथैष निनदी घोरः श्रूयते
राक्षसेरितः । हैङ्गिम्बो युध्यते नूनं राज्ञा दुर्व्योधनेन ह ॥ १९ ॥
नैष शक्यो हि सङ्ग्रामे जेतुं भूतेन केनचित् । तत्र गच्छत भद्रं
वो राजानं परिरक्षत ॥ २० ॥ अभिद्रुता महाभागो राक्षसेन
महात्मना । एतद्भि परमं कृत्यं सर्वेषां नः परन्तपाः ॥ २१ ॥
पितामहवचः श्रुत्वा त्वरमाणा महारथाः । उत्तमं जवमास्थाय
प्रययुर्यत्र कौरवः ॥ २२ ॥ द्रोणश्च सोमदत्तश्च वाह्निकोऽथ जय-
द्रथः । कृपो भूरियवाः शल्य आवन्त्यः सत्रहहलः ॥ २३ ॥
शङ्खत्यामा विकर्षश्च चित्रसेनो विविश्रतिः । रथाश्चानेकसाहस्रा
चेतेषामनुयायिनः ॥ २४ ॥ अभिद्रुतं परीप्सन्तः एतं दुर्व्यो-

धनं तव । तदनीकमनाधृष्यं पालितन्तु महारथः ॥ २५ ॥ आत-
 तायिनमायान्तं प्रेक्ष्य राजससत्तमः । नाकम्पत महावाङ्मनाक
 इव पर्वतः ॥ २६ ॥ प्रमृश्य विपुलं चापं ज्ञातिभिः परिवारितः ।
 भूलमुद्गरहस्तैश्च नानाप्रहरणैरपि ॥ २७ ॥ ततः समभवद्युद्धं
 तुमुलं लोमहर्षणम् । राजसजानाञ्च मुख्यस्य दुर्योधनवलस्य च
 ॥ २८ ॥ धनुषां कूजतां शब्दः सर्वतस्तुमुलो रणे । अश्रूयत
 महाराज वंशानां दृक्षतामिव ॥ २९ ॥ शस्त्राणां पात्यमानानां
 कवचेषु शरीरिणाम् । शब्दः समभवद्राजन् गिरीणामिव भिद्य-
 ताम् ॥ ३० ॥ वीरवाङ्मनस्यैव तिमिराणां विशाम्पते । रूप-
 मासीद्वियत्स्थानां सर्पाणामिव सर्पताम् ॥ ३१ ॥ ततः परम-
 संक्रुद्धो विस्फार्य सुमहदनुः । राजसेन्द्रो महावाङ्मनस्य
 भैरवं स्वनम् ॥ ३२ ॥ आचार्यस्याङ्घ्रिचन्द्रेण क्रुद्धश्चिच्छेद कार्मु-
 कम् । सोमदत्तस्य भस्त्रेण ध्वजञ्चोन्मथ्य चानदत् ॥ ३३ ॥ वाह्नि-
 कञ्च त्रिभिर्वाणैः प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे । कृपमेकेन विव्याध
 चित्रसेनं त्रिभिः शरैः ॥ ३४ ॥ पूर्यायतविष्टेन सम्यक्प्रणि-
 हितेन च । जत्रुदेशे समासाद्य विक्रमं समताडयत् ॥ ३५ ॥
 न्यपीदत् स रथोपस्थे शोणितेन परिप्लुतः । ततः परमेयात्मा
 नाराचान्द्रश्च पञ्च च ॥ ३६ ॥ मूरिश्रवसि संक्रुद्धः प्राङ्घ्रिणो-
 ऽङ्घ्रतर्षभ । तैर्वर्म भिक्ष्वा तस्याशु प्राविशन् धरणीतलम् ॥ ३७ ॥
 त्रिविंशतिश्च द्रौणेश्च यन्तारौ समताडयत् । तौ पीततूरथोपस्थे
 रश्मीनुत्सृज्य वाजिनाम् ॥ ३८ ॥ सिन्धुराज्ञोऽङ्घ्रिचन्द्रेण वराहं
 स्वर्णभूषितम् । उन्मथय महाराज द्वितीयेनाच्छिनदनुः ॥ ३९ ॥
 चतुर्भिरथ नाराचैरावन्यस्य महात्मनः । जघान चतुरो वाहान्
 क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ४० ॥ पूर्यायतविष्टेन पीतेन निशितेन
 च । निर्विभेद् महाराज राजपुत्रं बृहद्वलम् ॥ ४१ ॥ स गाढविद्धो
 व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् । भृशं क्रोधेन चात्रिष्टो रथस्यो

राक्षसाधिपः ॥ ४२ ॥ चिन्नेप निघ्नितांस्तीक्ष्णान् शरानाशी-
विषीपमान् । विभिदुस्ते महाराज शब्दं युद्धविघारदम् ॥ ४३ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि हैङ्गिम्बयुद्धे
त्रिनवतीऽध्यायः ॥ ८३ ॥

सञ्जय उवाच । विमुखीकृत्य तान् सर्वांस्तावकान् युधि
राक्षसः । जिघांसुर्भरतश्रेष्ठ दुर्योधनमुपाद्रवत् ॥ १ ॥ तमा-
पतन्तं सम्येक्ष्य राजानं प्रति वेगितम् । अभ्यधावन् जिघांसन्त-
स्तावका युद्धदुर्मदाः ॥ २ ॥ तालमात्राणि चापानि विकर्षन्तो
महारथाः । तमस्त्रमभ्यधावन्तो नदन्तः सिंहसङ्घवत् ॥ ३ ॥
अथैनं शरवर्षेण समन्तात् पथ्यवारयन् । पर्वतं वारिधाराभिः
शरदीव बलाहकाः ॥ ४ ॥ स गाढविद्धो व्यथितस्तीव्राह्मिन् इव
हिपः । उत्पपात तदाकाशं समन्ताद्देनतेजवत् ॥ ५ ॥ व्यमदन्
सुमहानादं जीमूत इव शारदः । दिशः खं विदिशश्चैव नादयन्
भैरवस्वनः ॥ ६ ॥ राक्षसस्य ततः शब्दं श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः ।
उवाच भरतश्रेष्ठ भीमसेनमरिन्दमम् ॥ ७ ॥ युध्यते राजसो नूनं
धार्तराष्ट्रैर्महारथैः । यथास्य श्रूयते शब्दो नदतो भैरवस्वनम्
॥ ८ ॥ अतिभारञ्च पश्यामि तस्मिन्नाक्षसपुङ्गवे । पितामहश्च
संक्रुद्धः पाञ्चालान् हन्तुमुद्यतः ॥ ९ ॥ तेषाञ्च रक्षणार्थाय युध्यते
फाल्गुनः परैः । एतच्छ्रुत्वा महावाची कार्य्यद्वयमुपस्थितम्
॥ १० ॥ गच्छ रक्षस्व हैङ्गिम्बं संशयं परमं गतम् । भ्रातुर्वचन-
माज्ञाय त्वरमाणो वृकोदरः ॥ ११ ॥ प्रययौ सिंघनादेन त्रास-
यन् सर्वपार्थिवान् । वेगिन महता राजन् पर्वकाले यथोदधिः
॥ १२ ॥ तमन्वयात् सत्यवृतिः सौचित्तियुद्धदुर्मदः । अणिमान्
वसुधानश्च पुत्रः काश्यपस्य वा विभुः ॥ १३ ॥ अभिमन्युमुखाश्चैव

द्रौपदीया महारथाः । क्षत्रदेवश्च विक्रान्तः क्षत्रधर्मा तथैव च
 ॥ १४ ॥ अनूपाधिपतिश्चैव नीलः स्वबलमास्थितः । महता
 शरवर्षिण ह्यङ्घ्रिभ्यं पथ्यवारयन् ॥ १५ ॥ कुक्कुरैश्च महामत्तैः
 घट्साहस्रैः प्रहारिभिः । अभ्यरक्षन्त संहिता राक्षसेन्द्रं घटोत्-
 कचम् ॥ १६ ॥ सिंघनादेन महता नेमिषोषिण चैव ह । उरु-
 शब्दनिपातैश्च कम्पयन्तो वसुन्धराम् ॥ १७ ॥ तेषामापततां श्रुत्वा
 शब्दन्तं तावकं बलम् । भीमसेनभयोद्दिम्नं विवर्षवदनं तथा
 ॥ १८ ॥ परिवृत्तं महाराज परित्यज्य घटोत्कचम् । ततः प्रव-
 हते युद्धं तत्र तेषां महात्मनाम् ॥ १९ ॥ तावकानां परेषाञ्च
 सङ्ग्रामे ह्यनिवर्तिनाम् । नानारूपार्ण शस्त्राणि विसृजन्तो महा-
 रथाः ॥ २० ॥ अन्योऽन्यमभिधावन्तः सम्प्रहारं प्रचक्रिरे ।
 व्यतिपिक्तं महारौद्रं युद्धं भीरुभयावहम् ॥ २१ ॥ ह्यैर्गजैः
 समाजग्मुः पदाता रथिभिः सह । अन्योऽन्यं समरे राजन्
 प्रार्थ्यमानाः समभ्ययुः ॥ २२ ॥ सहसा चाभवन्भीत्रं सन्निपाता-
 क्कहृजः । रथाश्चगजपत्नीनां पादनेमिसमुद्धतम् ॥ २३ ॥ धूमा-
 रुणरजस्तीव्रं रणभूमिं समावृणोत् । नैव स्त्रे न परे राजन्
 समजानन् परस्परम् ॥ २४ ॥ पिता पुत्रं न जानाति पुत्रो वा
 पितरं तथा । निर्मथ्यादि तथाम्रूते वैशसे लोभहर्षणे ॥ २५ ॥
 शस्त्राणां भरतश्चेष्ट भनुष्याणाञ्च गर्जिताम् । सुमहानभवच्छब्दः
 प्रेतानामिव भारत ॥ २६ ॥ गजवाजिमनुष्याणां शोणितानां
 तरङ्गिणी । प्रावर्तत नदी तत्र केशमैवलशादला ॥ २७ ॥
 नराणां चैव कायेभ्यः शिरसां पततां रणे । शुश्रुवे सुमहान् शब्दः
 पततामश्मनामिव ॥ २८ ॥ विशिरस्क्लैर्मनुष्यैश्च छिन्नगात्रैश्च
 वारणैः । अश्वैः सन्निन्देहैश्च सङ्घीर्षाभूदसुन्धरा ॥ २९ ॥
 नानाविधानि शस्त्राणि विसृजन्तो महारथाः । अन्योऽन्यमभि-
 धावन्त सम्प्रहारार्थमुद्यताः ॥ ३० ॥ हया हयान् समासाद्य

प्रषिता ह्यसादिभिः । समाहृत्य रथोऽन्योऽन्यं निपेतुर्गतजी-
विताः ॥ ३१ ॥ नरा नरान् समासाद्य कोधरुक्तेक्षणा भ्रष्टम् ।
उरांस्युरोभिरन्योऽन्यं समाश्लिष्य निजघ्निते ॥ ३२ ॥ प्रेषिताश्च
महामात्रैर्वारणाः परवारणैः । अभिघ्नन्ति प्रेषाणाग्रैर्वारणा-
मेव संयुगे ॥ ३३ ॥ ते जातरुधिरापोढाः पताकाभिरलङ्घिताः ।
संसक्ताः प्रत्यदृश्यन्त मेघा इव सविद्युतः ॥ ३४ ॥ केचिद्भिन्न
विषाणाग्रैर्भिन्नकुम्भाश्च तोमरैः । विनदन्तोऽभ्यधावन्तो गर्ज-
माना घना इव ॥ ३५ ॥ केचिद्धस्तैर्हिंसा छिन्नैश्छिन्नगात्रास्तथा
परे । निपेतुस्तुमुले तस्मिंश्छिन्नपक्षा इवाद्वयः ॥ ३६ ॥ पार्श्वे
सुदारितैरन्यैर्वारणैर्वरवारणाः । मुमुचुः शोणितं भूरि धातूनिव
धराधराः ॥ ३७ ॥ नाराचनिहतास्त्वन्ये तथा विद्वाश्च तोमरैः ।
हयारोहा व्यदृश्यन्त विशृङ्गा इव पर्वताः ॥ ३८ ॥ केचित् क्रोध-
समाविष्टा मदान्धा निरवग्रहाः । रथान् हयान् पदातीत्र ममृदुः
शतशो रणे ॥ ३९ ॥ तथा हया हयारोहैस्ताडिताः प्रास-
तोमरैः । तेन तेनाभ्यवर्तन्त कुर्वन्तो व्याकुला दिग्भः ॥ ४० ॥
[धिनी रधिभिः सार्द्धं कुलपुत्रास्तनुत्यजः । परां शक्तिं समा-
श्लाय चक्रुः कर्माण्यमौतवत् ॥ ४१ ॥ स्वयम्बर इवामर्दं प्रजङ्गु-
रेतरेतरम् । प्रार्थयाना वशी राजन् स्वर्गं वा युद्धशालिनः
॥ ४२ ॥ तस्मिंस्तथा वर्तमाने सङ्ग्रामे लोमहर्षणे । धार्तराष्ट्रं
िहत् सैन्यं प्रायशो विमुखीकृतम् ॥ ४३ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि हैडिम्बयुद्धे

चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

सप्तय उवाच । स्वसैन्यं निहतं दृष्ट्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
।भ्यधावत संक्रुद्धो भीमसेनमरिन्दमम् ॥ १ ॥ प्रसृष्ट्य सुमहच्चाप-

मिन्द्राग्निममप्रभम् । महता शरवर्षेण पाण्डवं समवाकिरत्
 ॥ २ ॥ अर्द्धचन्द्रस्य सन्धाय सुतीक्ष्णं लोमवाहिनम् । भीमसेनस्य
 चिच्छेद चापं क्रोधसमन्वितः ॥ ३ ॥ तदन्तरे च सम्प्रेष्य तर-
 माणी महारथः । प्रसन्दधे श्रितं वाणं गिरीणामवदारणम्
 ॥ ४ ॥ तेनोरसि महावाङ्मर्भीमसेनमताडयत् । स गाढविद्धो
 व्यथितः सूक्ष्णी परिलेलिहन् ॥ ५ ॥ समाललम्बे तेजस्वी ध्वजं
 हेमपरिष्कृतम् । तथा विमनसं दृष्ट्वा भीमसेनं घटोत्कचः ॥ ६ ॥
 क्रोधेनाभिप्रजज्वालय दिधक्षन्निव पावकः । अभिमन्युमुखायैव
 पाण्डवानां महारथाः ॥ ७ ॥ समभ्यधावन् क्रोशन्ती राजानं
 जातसन्ममाः । सम्प्रेष्य तानापततः संक्रुद्धान् जातसन्ममान्
 ॥ ८ ॥ भारद्वाजोऽब्रवीदाक्यं तावकानां महारथान् । क्षिप्रं
 गच्छत भद्रं वो राजानं परिरक्षत ॥ ९ ॥ संशयं परमं प्राप्तं
 मर्जन्तं व्यसनास्यवे । एते क्रुद्धा महेष्वासाः पाण्डवानां महा-
 रथाः ॥ १० ॥ भीमसेनं पुरस्कृत्य दुर्योधनमुपाद्रवन् । नाना-
 विधानि शस्त्राणि विसृजन्तो जय धृताः ॥ ११ ॥ नदन्तो भैरवा-
 न्नादांस्त्रासयन्तश्च भूमिपान् । तदाचार्यवच श्रुत्वा सोमदत्त-
 पुरोगमाः ॥ १२ ॥ तावकाः समधावन्त पाण्डवानाभनीकिनीम् ।
 कृपो भूरिश्रवाः शल्यो द्रोणपुत्रो विविंशतिः ॥ १३ ॥ चित्रसेनो
 विकर्णश्च सैन्धवोऽथ वृहद्वलः । आदन्त्यौ च महेष्वासौ कौरवं
 पथ्यवारयन् ॥ १४ ॥ ते विंशतिपदं गत्वा सम्प्रहारं प्रचक्रिरे ।
 पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च परस्परजिघांसवः ॥ १५ ॥ एवमुक्त्वा महा-
 वाङ्मर्हहिस्फाथ्य कार्मुकम् । भारद्वाजस्ततो भीमं षड्विंशत्या
 समाह्वयत् ॥ १६ ॥ भूयस्यैनं महावाङ्मः शरैः शीघ्रमवाकिरत् ।
 पर्वतं वारिधाराभिः प्रापृष्ठीव बलाहकः ॥ १७ ॥ तं प्रत्यविध्य-
 द्दशभिर्भीमसेनः शिलीमुखैः । तरमाणी महेष्वासः सव्ये पार्श्वे
 महावलः ॥ १८ ॥ स गाढविद्धो व्यथितो वयोवृद्धश्च भारत ।

प्रनष्टसंज्ञ सहसा रथोपस्थ उपाविशत् ॥ १९ ॥ तं प्रब्यथितं
 दृष्ट्वा राजा दुर्योधनः स्वयम् । द्रोणायनिश्च संक्रुद्धो भीमसेन-
 मभिदुतौ ॥ २० ॥ तावापतन्तौ संप्रेक्ष्य कालान्तकयमोपमौ ।
 भीमसेनो महाबाहूर्गर्दामादाय सत्वरः ॥ २१ ॥ अवप्लुत्य रथा-
 तूष्णं तस्मै गिरिरिवाचलः । समुद्यम्य गदां गुर्वीं कालदण्डो-
 पमां रणे ॥ २२ ॥ तमुद्यतगदं दृष्ट्वा कैलासमिव शृङ्गिणम् ।
 कौरवो द्रोणपुत्रश्च सहितावभ्यधावताम् ॥ २३ ॥ तावापतन्तौ
 सहितौ त्वरितौ वलिनां वरौ । अभ्यधावत वैगिन भीमसेनो
 महाबलः ॥ २४ ॥ तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य संक्रुद्धं भीमदर्शनम् ।
 समभ्यधात्रंस्वरिताः कौरवाणां महारथाः ॥ २५ ॥ भारहाज-
 मुखः सर्वं भीमसेनजिघांसया । नानाविधानि शस्त्राणि भीम-
 स्योरस्यपातयन् ॥ २६ ॥ सहिताः पाण्डवं सर्वं पीडयन्तः सम-
 न्ततः । तं दृष्ट्वा संशयं प्राप्तं पीड्यमानं महारथम् ॥ २७ ॥ अभि-
 भन्त्युप्रभृतयः पाण्डवानां महारथाः । अभ्यद्रवन् परीप्सन्तः
 प्राणांस्थक्त्वा सुदुस्त्वजान् ॥ २८ ॥ अनूपाधिपतिः शूरो भीमस्य
 दयितः सखा । नीलो नीलाम्बुदप्रख्यः संक्रुद्धौ द्रौणिमभ्ययात्
 ॥ २९ ॥ स्पृष्ट्वेते हि महेश्वासी नित्यं द्रोणसुतेन सः । स विस्फार्य
 महश्चापं द्रौणिं विव्याध पत्रिणा ॥ ३० ॥ यथा शक्रो महा-
 राज पुरा विव्याध दानवम् । विप्रचित्तिं दुराधर्षं देवतानां
 भयङ्करम् ॥ ३१ ॥ येन लोकत्रयं क्रोधात्रासितं स्वेन तेजसा ।
 तथा नीलेन निर्भिन्नः सुमुक्तेन पत्रिणा ॥ ३२ ॥ सञ्जातरुधि-
 रोत्पीडो द्रौणिः क्रोध समन्वितः । स विस्फार्य धनुश्चित्रमिन्द्रा-
 शनिसमस्त्रनम् ॥ ३३ ॥ नक्रो नीलविनाशाय मतिं मतिमतास्वरः ।
 ततः सन्धाय विमलान् भल्लान् कर्मारचित्त्रितान् ॥ ३४ ॥ जघान
 चतुरो वाहान् पातयामास च ध्वजम् । सप्तमेन च भल्लेन नीलं
 विव्याध वक्षसि ॥ ३५ ॥ स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपा-

विभत् । मोहितं वीक्ष्य राजानं नीलमभचवीपमम् ॥ ३६ ॥
 घटोत्कचोऽपि संक्रुद्धो ज्ञातिभिः परिवारितः । अभिदुद्राव
 वेगेन द्रौणिमाह्ववशोभिनम् ॥ ३७ ॥ तथेतरे चाभ्यधावन् राक्षसा
 युद्धदुर्मदाः । तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य राक्षसं घोरदर्शनम् ॥ ३८ ॥
 अभ्यधावत तेजस्वी भारद्वाजात्मजस्वरन् । निजघान तु संक्रुद्धो
 राक्षसान् भीमदर्शनान् ॥ ३९ ॥ येऽभवन्प्रथतः क्रुद्धा राक्षसस्य
 पुरःसराः । विमुखांश्चैव तान् दृष्ट्वा द्रौणिचापच्युतैः शरैः ॥ ४० ॥
 अक्रुध्यत महाकायो भैमसेनिर्घटोत्कचः । प्रादुश्रुक्ते महामायां
 घोररूपां सुदारुणाम् ॥ ४१ ॥ मोहयन् समरे द्रौणिं मायावी
 राक्षसाधिपः । ततस्ते तावकाः सर्वे मायया विमुखीकृताः ॥ ४२ ॥
 अन्योऽन्यं समदृश्यन्त निरुक्ता मेदिनीतले । विचेष्टमानाः कृपणाः
 शोणितेन परिप्लुताः ॥ ४३ ॥ द्रौणो दुर्व्योधनः शल्य अश्रुत्यामा
 तथैव च । प्रययुश्च महेष्वासा ये प्रधानाः सकौरवाः ॥ ४४ ॥
 विध्वस्ता रथिनः सर्वे राजानश्च निपातिताः । हयाश्चैव हया-
 रोहा विनिरुक्ताः सहस्रशः ॥ ४५ ॥ तद्दृष्ट्वा तावकं सैन्यं
 विद्रुतं शिविरं प्रति । मम प्राक्प्रोशतो राजंस्तथ देवव्रतस्य च
 ॥ ४६ ॥ युध्यध्वं मा पलायध्वं मायैषा राक्षसी णे । घटोत्-
 कचप्रयुक्तेति नातिष्ठन्त विमोहिताः ॥ ४७ ॥ नैव ते अद्भुर्भीता
 वदतोरावयोर्वचः । तांश्च प्रद्ववतो दृष्ट्वा जयं प्राप्ताश्च पाण्डवाः
 ॥ ४८ ॥ घटोत्कचेन सहिताः सिंहनादान् प्रचक्रिरे । शङ्ख-
 दुन्दुभिनिर्घोषैः समन्तात् नेदिरे भयम् ॥ ४९ ॥ एवं तव वलं
 सर्वं हैडिम्बेन दुरात्मना । सूर्यास्तमनवेल्लायां प्रभम्नं विद्रुतं
 दिशः ॥ ५० ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि हैडिम्बमायायां

पञ्चनवतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

ससञ्जय उवाच । तस्मिन् महर्षि संक्रन्दे राजा दुर्योधन-
स्तदा । गाङ्गेयमुपसङ्गम्य विनयेनाभिवाद्य च ॥ १ ॥ तस्य सर्वं
यथावत्तमाख्यातुमुपचक्रमे । घटोत्कचस्य विजयमात्मनश्च परा-
जयम् ॥ २ ॥ कथयामास दुर्द्वेषीं विनिःश्वस्य पुनः पुनः । अब्र-
वीच्च तदा राजन् भीष्मं कुरुपितामहम् ॥ ३ ॥ भवन्तं समुपा-
श्रित्य वासुदेवं यथा परैः । पाण्डवैर्विग्रहो घोरः समारब्धो
मया प्रभो ॥ ४ ॥ एकादश समख्याता अक्षौहिण्यश्च या मम ।
निदेशे तव तिष्ठन्ति मया सार्धं परन्तप ॥ ५ ॥ सोऽहं भरत-
शार्दूल भीमसेनपुरोगमैः । घटोत्कचं समाश्रित्य पाण्डवैर्युधि
निर्जितः ॥ ६ ॥ तन्मे दहति गात्राणि शुक्लवृक्षमिवानलः ।
तदिच्छामि महाभाग त्वत्प्रसादात् परन्तप ॥ ७ ॥ राक्षसाप-
सदं हन्तुं स्वयमेव पितामह । त्वां समाश्रित्य दुर्द्वेषं तन्मे कर्तुं
त्वमर्हसि ॥ ८ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं राज्ञी भरतसत्तम । दुर्यो-
धनमिदं वाक्यं भीष्मः शान्तनवोऽब्रवीत् ॥ ९ ॥ शृणु राजन् मम
वचो यत्त्वां वक्ष्यामि कौरव । यथा त्वया महाराज वर्तितव्यं
परन्तप ॥ १० ॥ आत्मा रक्ष्यो रणे तात सर्वावस्थास्वरिन्दम ।
धर्मराजेन सङ्ग्रामस्त्वया कार्यः सदानघ ॥ ११ ॥ अर्जुनेन यमाभ्यां
वा भीमसेनेन वा पुनः । राजधर्मं पुरस्कृत्य राजा राजान-
मर्हति ॥ १२ ॥ अहं द्रोणः कृपो द्रौणिः कृतवर्मा च सात्वतः ।
शल्यश्च सौमदत्तिश्च विकर्णश्च महारथः ॥ १३ ॥ तव च भ्रातरः
शूरा दुःशासनपुरोगमाः । त्वर्थं प्रतियोत्सगामो राक्षसं तं
महाबलम् ॥ १४ ॥ तस्मिन् रौद्रे राक्षसेन्द्रे यदि ते हृच्छयो
महान् । अयं वा गच्छतु रणे तस्य युजाय दुर्मतेः ॥ १५ ॥
भगदत्तो महीपालः पुरन्दरसमो युधि । एतावदुक्त्वा राजानं
भगदत्तमथाब्रवीत् ॥ १६ ॥ समक्षं पार्थिवेन्द्रस्य वाक्यं वाक्य-
विधारदः । शीघ्रं गच्छ महाराज हैडिम्बं युद्धदुर्मदम् ॥ १७ ॥

वारयस्व रणे यत्तो मिपतां सर्वधन्विनाम् ! राक्षसं क्रूर-
 कर्माणां यथेन्द्रस्तारकं पुरा ॥ १८ ॥ तव शस्त्राणि दिव्यानि
 विक्रमश्च परन्तप । समागमश्च वज्रभिः पुराभूद्भृशैः सह ॥ १९ ॥
 त्वं तस्य राजशार्दूल प्रतियोद्धा महाहवे । स्ववलेनोच्छ्रितो
 राजन् जहि राक्षसपुङ्गवम् ॥ २० ॥ एतच्छुभो तु वचनं भीमस्य
 पृथनापतेः । प्रययौ सिंहनाहेन परानभिमुखो द्रुतम् ॥ २१ ॥
 तमाद्रवन्तं सम्प्रेक्ष्य गर्जन्तमिव तीव्रदम् । अभ्यवर्तन्त संक्रुद्धाः
 पाण्डवानां महारथाः ॥ २२ ॥ भीमसेनोऽभिमन्युश्च राक्षसश्च
 घटोत्कचः । द्रौपदेयाः सद्यवृत्तिः चतुर्दशश्च मारिष ॥ २३ ॥
 चेद्दिजो वसुदानश्च दशार्णाधिपतिस्तथा । सुप्रतीकेन तांश्चापि
 भगदत्तोऽभ्युपाद्रवत् ॥ २४ ॥ ततः समभ्युपगच्छं धीररूपं भया-
 नकम् । पाण्डूनां भगदत्तेन यमराट्प्रविवर्द्धितः ॥ २५ ॥ प्रयुक्ता
 रथिभिर्वाणा भीमवेगाः सुतेजनाः । ते निगच्छन्त हाराज नागीषु
 च रथेषु च ॥ २६ ॥ प्रभिन्नाश्च महानागा विनीहृष्टा हस्तिसादिभिः
 परस्परं समासाद्य सन्निपेतुरभीतवत् ॥ २७ ॥ मदान्धा रोष-
 संरक्षा विषाणायैर्भहाहवे । विभिदुर्दन्तमुपगच्छन्त समासाद्य पर-
 स्परम् ॥ २८ ॥ हयाश्च चामरापीडाः प्रासपाणिभिरास्थिताः ।
 चोदिता सादिभिः क्षिप्रं सन्निपेतुरभीतवत् ॥ २९ ॥ पादांताश्च
 पदात्योधैस्ताडिताः शक्तितोमरैः । न्यपतन्त तदा भूमौ शत-
 शोऽथ सहस्रशः ॥ ३० ॥ रथिनश्च रथैराजन् कर्षिनालीक-
 सायकैः । निहत्य समरे वीरान् सिंहनादान् विनेदिरे ॥ ३१ ॥
 तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने सङ्ग्रामे लोमहर्षणे । भगदत्तो महेश्वासी
 भीमसेनमथाद्रवत् ॥ ३२ ॥ कुञ्जरेण प्रभिन्नेन सप्तधा स्रवता
 मदम् । पर्यतेन यथा तीव्रं प्लवमानेन सर्वशः ॥ ३३ ॥ किरन्
 शरसहस्राणि सुप्रतीकशरीरगतः । ऐरावतस्थो भगवान् पुर-
 न्दर इरानघ ॥ ३४ ॥ स भीमं शरधाराभिस्ताडयामास पार्थिवः ।

पर्वतं वारिधाराभिस्तपान्ते जलदी यथा ॥ ३५ ॥ भीमसेनस्तु
संक्रुद्धः पादरत्नान् परःशतान् । निजघान महेश्वासः संक्रुद्धः
शरवृष्टिभिः ॥ ३६ ॥ तान्दृष्ट्वा निहतान् क्रुद्धो भगदत्तः प्रताप-
वान् । चीदयामास नागेन्द्र भीमसेनरथं प्रति ॥ ३७ ॥ स नागः
प्रेषितस्तेन वाणो ज्याचोदितो यथा । अभ्यधावत वेगेन भीम-
सेनमरिन्दम ॥ ३८ ॥ तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य पाण्डवानां महा-
रथाः । अभ्यवर्तन्त वेगेन भीमसेनपुरोगमाः ॥ ३९ ॥ केकया-
श्चाभिमन्युश्च द्रौपदेयाश्च सर्वशः । दशार्णाधिपतिः शूरः क्षत्र-
देवश्च मारिष ॥ ४० ॥ चेदिपश्चित्रकेतुश्च संक्रुद्धाः सर्व एव ते ।
उत्तमास्त्राणि दिव्यानि दर्शयन्ती महाबलाः ॥ ४१ ॥ तमेकं
कुञ्जरं क्रुद्धाः समन्तात् पर्यवारयन् । स विद्धो बह्मभिर्वाणै-
र्व्यरोचत महाहिपः ॥ ४२ ॥ सञ्जातरुधिरोत्पीडो धातुचित्र
द्रवाद्विराट् । दशार्णाधिपतिश्चापि गजं भूमिधरोपमम् ॥ ४३ ॥
समास्थितोऽभिद्रुद्राव भगदत्तस्य वारणम् । तमापतन्तं समरे
गजं गजपतिः स च ॥ ४४ ॥ दधार सुप्रतीकोऽपि विलेव मकरा-
लयम् । वारितं प्रेक्ष्य नागेन्द्रं दशार्णस्य महात्मनः ॥ ४५ ॥
साधुसाध्विति सैन्यानि पाण्डवायाभ्यपूजयन् । ततः प्राग्
ज्योतिषः क्रुद्धस्तोमरान् वै चतुर्दश ॥ ४६ ॥ प्राहिणोत्तस्य
नागस्य प्रमुखे नृपसत्तम । वर्मसुखं तनुत्राणं गानकुम्भपरि-
ष्कृतम् ॥ ४७ ॥ विदार्थ्यं प्राविशत् ह्रिप्रं वल्मीकमिव पन्नगाः ।
स गाढविद्धो व्यथितो नागो भरतसत्तम ॥ ४८ ॥ उपावृत्तमद्दः
क्षिप्रमभ्यवर्तत वेगितः । स प्रद्रुद्राव वेगेन प्रणदन् भैरवं रवम्
॥ ४९ ॥ सम्मर्द्दयानः स्वबलं वायुर्ब्रह्मनिर्वाजसा । तस्मिन्
पराजिते नागे पाण्डवानां मन्त्रारथाः ॥ ५० ॥ सिंहनादं विन-
द्योच्चै र्युद्धायैवोपतस्थिरे । ततो भीमं पुरस्कृत्य भगदत्तमुपा-
द्रवन् ॥ ५१ ॥ किरन्तो विविधान् वाणान् प्रस्त्राणि विविधानि

च । तेषामापततां राजन् संक्रुद्धानाममर्षिणाम् ॥ ५२ ॥ श्रुत्वा
 स निनदं घोरममर्षाद्गतसाध्वसः । भगदत्तो महेष्वासः स्वं नागं
 प्रत्यचोदयत् ॥ ५३ ॥ स नागप्रवरः सम्यगङ्गुमाद्भुशुचोदितः ।
 तस्मिन् ह्यणे समभवत् सम्वर्त्तक इवानलः ॥ ५४ ॥ रथसङ्घांस्तथा
 नागान् हयांश्च सह सादिभिः । अभृद्गन् समरे राजन् सम्प्र-
 धार्वंस्ततस्ततः ॥ ५५ ॥ पादातांश्च सुसंक्रुद्धः शतशोऽथ सह-
 स्रशः । तेन संलोड्यमानन्तु पाण्डूनां तद्वलं महत् ॥ ५६ ॥
 सञ्चुकोच महाराज चर्मवाग्नौ समाहितम् । भगन्तु स्ववलं दृष्ट्वा
 भगदत्तेन धीमता ॥ ५७ ॥ घटोत्कचोऽथ संक्रुद्धो भगदत्त-
 मुपाद्रवत् । विकटः पुरुषो राजन् दीप्रास्यो दीपलोचनः ॥ ५८ ॥
 रूपं विभीषणं श्रुत्वा रोषिण प्रज्वलन्निव । जग्राह विमलं शूलं
 गिरिणामपि दारणम् ॥ ५९ ॥ नागं जिघांसुः सहसा चिक्षेप
 च महाबलः । सविस्फुलिङ्गमालाभिः समन्तात् परिवेष्टितः ॥ ६० ॥
 तमापतन्तं सहसा दृष्ट्वा प्राग्ज्योतिषो नृपः । चिक्षेप रुचिरं
 तीक्ष्णं शर्द्धचन्द्रं सुदारुणम् ॥ ६१ ॥ चिक्षेद समहच्छूलं तेन
 वाणेन वेगवान् । उत्पपात द्विधा छिन्नं शूलं हेमपरिष्कृतम्
 ॥ ६२ ॥ महाशनिर्यया भ्रष्टा शक्रमुक्ता नभोमता । शूलं
 निपतितं दृष्ट्वा द्विधा कृतं स पार्थिवः ॥ ६३ ॥ रुक्मदण्डं महा-
 शक्तिं जग्राहान्निशिखीपमाम् । चिक्षेप तां राक्षसस्य तिष्ठतिष्ठेति
 चाब्रवीत् ॥ ६४ ॥ तामापतन्तो सम्प्रेक्ष्य विद्यत्स्थामशनी-
 मिव । उत्पत्य राक्षसस्तूर्णं जग्राह च ननाद च ॥ ६५ ॥ वभञ्ज
 चैनां खरितो जानुन्यारोप्य भारत । पश्यतः पार्थिवेन्द्रस्य तद्-
 द्भ्रुतमिवाभवत् ॥ ६६ ॥ तद्वेक्ष्य कृतं कर्म राक्षसेन वली-
 यसा । द्विवि देवाः सगन्धर्वा सुनयथापि विस्मिताः ॥ ६७ ॥
 पाण्डवाश्च महाराज भीमसेनपुरोगमाः । साधुसाध्वतिनाद्दिन
 पृथिवीमन्वनाद्यन् ॥ ६८ ॥ तं तु श्रुत्वा महानादं प्रहृष्टानां

महात्मनाम् । नामृष्यत महेष्वासो भगदत्तः प्रतापवान् ॥ ६९ ॥
 स विस्फार्य महच्चापमिन्द्राग्रनिसमप्रभम् । तर्कयामास वेगेन
 पाण्डवानां महारथान् ॥ ७० ॥ विसृजन् विमलांस्तीक्ष्णान्नारा-
 चान् ज्वलनप्रभान् । भीममेकेन विव्याध राक्षसं नवभिः शरैः
 ॥ ७१ ॥ अभिमन्युं त्रिभिश्चैव केकयान् पञ्चभिस्तथा । पूर्णा-
 यतविसृष्टेन शरेणानतपर्वणा ॥ ७२ ॥ विभेद दक्षिणं वाङ्गं
 स्रष्टदेवस्य चाहवे । पपात सहसा तस्य सशरन्धनुरुत्तमम् ॥ ७३ ॥
 द्रौपदेयांस्ततः पञ्च पञ्चभिः समताडयत् । भीमसेनस्य च क्रीधा-
 न्निजघान तुरङ्गमान् ॥ ७४ ॥ ध्वजं केसरिणं चास्य चिच्छेद
 विशिखैस्त्रिभिः । निर्विभेद त्रिभिश्चान्यैः सारथिं चास्य पत्रिभिः
 । ७५ ॥ स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थ उपविशत् । विशोको
 भरतश्चेष्ट भगदत्तेन संयुगी ॥ ७६ ॥ ततो भीमो महाराज
 विरथो रथिनां वरः । गदां प्रगृह्य वेगेन प्रचस्कन्द महारथात्
 । ७७ ॥ तमुद्यतगदं दृष्ट्वा सशृङ्गमिव पर्वतम् । तावकानां भयं
 शोरं समपद्यत भारत ॥ ७८ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु पाण्डवः
 शृणासारथिः । आजगाम महाराज निघ्नच्छकृत्सून् समन्ततः ॥ ७९ ॥
 शत्रु तौ पुरुषव्याघ्रौ पितापुत्रौ महारथौ । प्राग्ज्योतिषिण
 सहितौ भीमसेनषटोत्कचौ ॥ ८० ॥ दृष्ट्वा च पाण्डवो भ्रातॄन्
 बुध्यमानान्महारथान् । त्वरितो भरतश्चेष्ट तत्रायुध्यत् किरन्
 परान् ॥ ८१ ॥ ततो दुश्शोधनो राजा त्वरमाणो महारथः ।
 हेनामचोदयत् क्षिप्रं रथनागसमाकुलाम् ॥ ८२ ॥ तामापतन्तीं
 सहसा कौरवाणां महाचमूम् । अभिदुद्राव वेगेन पाण्डवः
 खेतवाहनः ॥ ८३ ॥ भगदत्तोऽपि समरे तेन नागेन भारत ।
 वेम्बुदून् पाण्डववलं-युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ८४ ॥ तदासीत्सुमुलं
 युद्धं भगदत्तस्य मारिष । पाञ्चालैः सृञ्जयैश्चैव केकयैश्चोद्यता-

युधिः ॥ ८५ ॥ भीमसेनोऽपि समरे तावुभौ केशवार्जुनौ । अथा-
वयद्यथावृत्तमिरावहधमुत्तमम् ॥ ८६ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि भगदत्तपराक्रमे
षष्ठवतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सञ्जय उवाच । पुत्रं तु निहतं कृत्वा त्विरावन्तं धनञ्जयः ।
दुःखिन महताविष्टो निःश्वसन् पत्न्या यथा ॥ १ ॥ अब्रवीत्
समरे राजन् वासुदेवमिदं वचः । इदं नूनं महाप्राप्नो विदुरो
दृष्टवान् पुरा ॥ २ ॥ कुरूणां पाण्डवानाञ्च भयं धीरं महा-
मतिः । ततो न्यवारयत वो धृतराष्ट्रं जनेश्वरम् ॥ ३ ॥ अन्ये
च बहवो वीराः सङ्ग्रामे मधुसूदनं निहताः कौरवैः सङ्घे
तथास्त्राभिश्च कौरवाः ॥ ४ ॥ अर्थं धीर्नरयेष्ट क्रियते कर्म
कुस्मितम् । धिगर्थान् यत्कृते ह्येवं क्रियते ज्ञातिसङ्घयः ॥ ५ ॥
अधनस्य मृतं श्रेयो न च ज्ञातिवधादनम् । किन्तु प्राप्स्यामहे
कृष्ण हत्वा ज्ञातीन् समागतान् ॥ ६ ॥ दुर्योधनापराधेन शकुनेः
सौवलस्य च । क्षत्रिया निभनं यान्ति कर्षदुर्मन्त्रितेन च ॥ ७ ॥
इदानीञ्च विजानामि सुकृतं मधुसूदना । कृतं राज्ञा महावाहो
याचयामास योधनम् ॥ ८ ॥ राज्यार्द्धं पञ्च ग्रामान् वा नाका-
र्षीत् स च दुर्मतिः । दृष्ट्वा च क्षत्रियाञ्छरान् शयानान् धरणी-
तले ॥ ९ ॥ निन्दामि भृशमात्मानं धिगस्तु क्षत्रजीविकाम् ।
अशक्तमिति मासेति ज्ञास्यन्ति क्षत्रिया रणे ॥ १० ॥ युद्धन्तु मे
न रुचितं ज्ञातिभिर्मधुसूदन । सञ्चोदय हयान् क्षिप्रं धार्तरा-
ष्ट्रचसू प्रति ॥ ११ ॥ प्रतरिष्ये महापारं भुजाभ्यां समरो-
दधिम् । नायं क्लोवयितुं कालो विद्यते माधव क्वचित् ॥ १२ ॥
एवमुक्त्वास्तु पार्थिव केशवः परवीरहा । चीदयामास तानश्वान्

पाण्डुरान् वातरंहसः ॥ १३ ॥ अथ शब्दो महानासीत् तव
 सैन्यस्य भारत । मारुतीद्भूतवेगस्य सागरस्येव पर्वणि ॥ १४ ॥
 अपराह्णे महाराज सङ्ग्रामः समपद्यत । पर्जन्यसमनिर्घोषी
 भीष्मस्य सह पाण्डवैः ॥ १५ ॥ ततो राजंस्तव सुता भीमसेन-
 मुपाद्रवन् । परिवार्य्य रणे द्रोणं वसवो वासवं यथा ॥ १६ ॥
 ततः शान्तनवी भीष्मः कृपश्च रथिनां वरः । भगदत्तः सुशर्मा च
 अनञ्जयमुपाद्रवत् ॥ १७ ॥ हार्दिक्यो वाल्मिक्यैव सात्यकिं समभि-
 हुतौ । अम्बष्ठकस्तु नृपतिरभिमन्युमवस्थितः ॥ १८ ॥ शेषा-
 लान्ये महाराज शेषानेव महारथान् । ततः प्रवृत्ते युद्धं घोर
 रूपं भयावहम् ॥ १९ ॥ भीमसेनस्तु सम्प्रेक्ष्य पुत्रांस्तव जडे-
 खर । प्रजज्वाल रणे क्रुद्धो हविषा हव्यवाङ्मिव ॥ २० ॥
 पुत्रास्तु तव कौन्तेयच्छादयाञ्चक्रिरे शरैः । प्रावृषीव महाराज
 जलदाः पर्वतं यथा ॥ २१ ॥ सञ्छाद्यमानो वद्भधा पुत्रैस्तव
 विशाम्पते । सृक्कणी लेलिहन् वीरः शार्दूल इव वेगवान् ॥ २२ ॥
 व्यूढोरस्कं ततो भीमः पातयामास भारत । चुरप्रेण सुतीक्ष्णेन
 सोऽभवद्गतजोवितः ॥ २३ ॥ अपरेण तु भलेन पीतेन निशितेन
 च । अपातयत् कुण्डलिनं सिंहः क्षुद्रमृगं यथा ॥ २४ ॥ ततः
 सुनिशितान् पीतान् समादत्त शिलीमुखान् । ससर्ज खरया
 युक्तः पुत्रांस्ते प्राथ मारिष ॥ २५ ॥ प्रेषिता भीमसेनेन शरास्ते
 दृढधन्विना । अपातयन्त पुत्रांस्ते रथेभ्यः सुमहारथान् ॥ २६ ॥
 अनाष्टुष्टिं कुण्डभेदं वैराटं दीर्घलोचनम् । दीर्घवाङ्गं सुवाङ्गञ्च
 तथैव कनकध्वजम् ॥ २७ ॥ प्रपतन्ति स्र ते वीरा विरेजुर्भरत-
 र्धम । वसन्ते पुष्पश्वलाश्रूताः प्रपतिता इव ॥ २८ ॥ ततः
 मदुदुवुः शेषाः पुत्रास्तव विशाम्पते । तं कालमिव मन्यन्तो भीम-
 सेनं महाबलम् ॥ २९ ॥ द्रोणस्तु समरे वीरं निर्दहन्तं सुतां-
 स्तव । यथाद्रिं वारिधाराभिः समन्ताद्गकिरच्छरैः ॥ ३० ॥

तत्राद्भुतमपश्याम कुन्तीपुत्रस्य पौरुषम् । द्रोणेन वार्थ्यमाणोऽपि
 निजज्ञे यत् सुतांस्तव ॥ ३१ ॥ यथा हि गोवृषो वर्षं सन्धा-
 रयति खात् पतत् । भौमस्तथा द्रोणमुक्तं शरवर्षमदीनवत्
 ॥ ३२ ॥ अद्भुतञ्च महाराज तत्र चक्रे वृकोदरः । यत् सुतां-
 स्तोऽवधीत् सङ्घेऽद्रोणञ्चैव न्यवारयत् ॥ ३३ ॥ पुत्रेषु तव
 वीरेषु चिक्रीडार्जुनपूर्वजः । मृगेष्विव महाराज चरन् व्याघ्री
 महाबलः ॥ ३४ ॥ यथा हि पशुमध्यस्थो द्रावयेत पशून् वृकः ।
 वृकोदरस्तव सुतांस्तथा व्यद्रावयद्रणे ॥ ३५ ॥ गाङ्गेयो भग-
 दत्तश्च गौतमश्च महारथः । पाण्डवं रभसं युद्धे वारयामासु-
 र्जुनम् ॥ ३६ ॥ अस्त्रैरस्त्राणि संवार्थ्य तेषां सोऽतिरथो रणे ।
 प्रवीरास्तव सैन्येषु प्रेषयामास मृत्यवे ॥ ३७ ॥ अभिमन्युश्च
 राजानमम्बुष्ठं लोकविश्रुतम् । विरथं रथिनां श्रेष्ठं कारयामास
 सायकैः ॥ ३८ ॥ विरथो वध्यमानः स सौभद्रेण यशस्विना ।
 अवपुत्य रथात्सूक्ष्मं सत्रीडो मनुजाधिप ॥ ३९ ॥ असिं चिक्षेप
 समरे सौभद्रस्य महात्मनः । आसुरीह रथं चैव हार्दिक्यस्य
 महाबलः ॥ ४० ॥ आपतन्तञ्च निस्त्रिंशं युद्धमार्गं वैशारदः ।
 लाघवात् व्यंसयामास सौभद्रः परजीरहा ॥ ४१ ॥ व्यंसितं
 वीक्ष्य निस्त्रिंशं सौभद्रेण रणे तथा । साधु साध्विति सैन्यानां
 प्रणादोऽभूद्विश्राम्भते ॥ ४२ ॥ घृष्टद्युम्नमुखास्त्वन्ये तव सैन्य-
 मयोधयन् । तथैव तावकाः सर्वे पाण्डुसैन्यमयोधयन् ॥ ४३ ॥
 तत्राक्रन्दो महानासीत्तव तेषाञ्च भरत । निघ्नतां दृढमन्योऽन्यं
 कुर्वतां कर्म दुष्करम् ॥ ४४ ॥ अन्योऽन्यं हि रणे शूराः केशे-
 ष्वाकृष्य मारिष । मखैर्दन्तैरयुध्यन्त मुष्टिभिर्जानुभिस्तथा ॥ ४५ ॥
 तलैश्चैवाथ निस्त्रिंशैर्वाङ्गभिश्च सुसंस्थितैः । विवरम्प्राप्य चान्यो-
 ऽन्यमनयन् यमसादनम् ॥ ४६ ॥ न्यहनञ्च पिता पुत्रं पुत्रश्च
 पितरं तथा । व्याकुलीकृतसर्वाङ्गा युयुधुस्तत्र मानवाः ॥ ४७ ॥

रणे चारुणि चापानि हेमपृष्ठानि भारत । हतानामपविद्धानां
 कलापाश्च महाधनाः ॥ ४८ ॥ जातरूपमयैः पुङ्गवैराजतैर्निर्मिताः
 शराः । तैलधौता व्यराजन्त, निर्मुक्तभुजगोपमाः ॥ ४९ ॥ हस्ति-
 दन्तत्स्रक्तखड्गान् जातरूपपरिष्कृतान् । चर्माणि चापवि-
 दानि रुक्मचित्राणि धन्विनाम् ॥ ५० ॥ सुवर्षविभ्रतान् प्रासान्
 पट्टिधान् हेमभूषितान् । जातरूपमया यष्टीः शक्तीश्च कनको-
 ज्वलाः ॥ ५१ ॥ सुसन्नाहांश्च पतितान् मुशलानि गुरुणि च ।
 परिधान् पट्टिशांश्चैव भिन्दिपालांश्च मारिष ॥ ५२ ॥ पतितान्
 विविधान् चापान् चित्रहेमपरिष्कृतान् । कुथाश्च वज्रधाकाराः
 चामरव्यजनानि च ॥ ५३ ॥ नानाविधानि शस्त्राणि विसृज्य
 पतिता नराः । जीवन्त इव दृश्यन्ते गतसत्त्वा महारथाः ॥ ५४ ॥
 गदाविमथितैर्गात्रैर्मुशलैर्भिन्नमस्तकाः । गजवाजिरथक्षुष्माः शरते-
 स्म नराः क्षितौ ॥ ५५ ॥ तथैवाश्ववृत्नागानां शरीरैराबभौ तदा ।
 सच्छन्ना वसुधा राजन् पर्वतैरिव सर्वशः ॥ ५६ ॥ समरे पतितै-
 श्चैव शक्तृष्टिशरतोमरैः । निस्त्रिंशैः पट्टिभैः प्रासैरयःकुन्तैः
 परश्वधैः ॥ ५७ ॥ परिवैर्भिन्दिपालैश्च शतघ्नीभिस्तथैव च ।
 शरीरैः शस्त्रभिन्नैश्च समास्तीर्यत मेदिनी ॥ ५८ ॥ विषद्वैरल्प-
 शब्दैश्च शोणितौघपरिभ्रुतैः । गतासुभिरमित्रञ्च विवभौ संवृता
 मही ॥ ५९ ॥ सतनुत्रैः सकेयूरैर्वाङ्गभिश्चन्दनोक्षितैः । हस्ति-
 हस्तोपमैश्चिन्नैरुसुभिश्च तरस्विनाम् ॥ ६० ॥ वद्वचूडामणिधरैः
 शिरोभिश्च सकुण्डलैः । पातितैर्षभाक्षाणां वभौ भारत मेदिनी
 ॥ ६१ ॥ कवचैः शोणितादिग्धैर्विप्रकीर्णैश्च काञ्चनैः । रराज
 सुभ्रमं भूमिः शान्ताश्चिभिरिवानलैः ॥ ६२ ॥ विप्रविद्धैः कलापैश्च
 पतितैश्च शरासनैः । विप्रकीर्णैः शरैश्चापि रुक्मपुङ्गवैः समन्ततः
 ॥ ६३ ॥ रथैश्च वज्रभिर्भग्नैः किङ्किणीजालभूषितैः । वाजिभिश्च
 हतैः कीर्णैः सस्तजिह्वैः सशोणितैः ॥ ६४ ॥ अनुकषैः पता-

काभिरुपासद्भैर्ध्वजैरपि । प्रवीराणां महासङ्घोऽ विप्रकीर्णैः सुपा-
 ण्डुरैः ॥ ६५ ॥ सस्तहस्तैश्च मातङ्गैः शयानैर्विवभौ मही ।
 नानारूपैरलङ्कारैः प्रमदेवाभ्यलङ्कृता ॥ ६६ ॥ दन्तिभिश्चापरै-
 स्तत्र सप्तसैर्गाढवेदनैः । करैः शब्दं विमुञ्चद्भिः पीकारञ्च मुञ्च-
 मूर्द्धः ॥ ६७ ॥ विवभौ तद्रणस्थानं स्यन्दमानैः साचलैः । नाना-
 वस्त्रैः कम्बलैश्च परिस्तोमैश्च दन्तिनाम् ॥ ६८ ॥ वैदूर्यमणिदण्डैश्च
 पतितैरङ्गुशैः शुभैः । घण्टाभिश्च गजेन्द्राणां पतिताभिः सम-
 न्ततः ॥ ६९ ॥ विपाटितविचित्राभिः कुथाभीराङ्गवैस्तथा । ग्रैव्यै-
 श्चित्ररूपैश्च रक्ककक्षाभिरेव च ॥ ७० ॥ यन्त्रैश्च बहुधाश्चिन्नै-
 स्तोमरैश्चापि काञ्चनैः । अश्वानां रेणुकपिलैरुपुच्छत्रैरुरश्मिदैः
 ॥ ७१ ॥ साद्दिनां च भुजैश्चिन्नैः पतितैः साङ्गदैस्तथा । प्रासैश्च
 विमलैस्तीक्ष्णैर्विमलाभिस्तु यष्टिभिः ॥ ७२ ॥ उष्णीषैश्च तथा
 चित्रैर्विप्रवृद्धैस्ततस्ततः । विचित्रैरङ्गचन्द्रैश्च जातरूपपरिष्कृतैः
 ॥ ७३ ॥ अश्वान्तरपरिस्तोमैराङ्गवैर्मृदितैस्तथा । नरेन्द्रचूडा-
 मणिभिर्विचित्रैश्च महाधनैः ॥ ७४ ॥ कृत्रैस्तथापविद्धैश्च चामर-
 व्यजनैरपि । पद्मेन्दुद्युतिभिश्च वदनैश्चारुकुण्डलैः ॥ ७५ ॥
 कृष्णशशुभिरत्यर्थं वीराणां समलङ्कृतैः । अपविद्धैर्महाराज
 सुवर्णोज्ज्वलकुण्डलैः ॥ ७६ ॥ ग्रहनक्षत्रशवला द्यौरिवासीदस-
 न्धरा । एवमेते महासेने मृदिते तत्र भारत ॥ ७७ ॥ परस्परं
 समासाद्य तव तेषाञ्च संयुगे । तेषु आन्तेषु भग्नेषु मृदितेषु च
 भारत ॥ ७८ ॥ रात्रिः समभवद्द्वीरा नापश्यत ततो रणम् ।
 ततोऽवहारं सैन्यानां प्रचक्रुः कुरुपाण्डवाः ॥ ७९ ॥ घोरे निशा-
 मुखे रौद्रे वर्तमाने सुदारुणे । अवहारं ततः कृत्वा संहिताः
 कुरुपाण्डवाः । न्यविशन्त यथाकाले गताः स्वं शिविरं तदा ॥ ८० ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि अष्टमदिवसयुद्धावहारे

सञ्जय उवाच । ततो दुष्योधनो राजा शकुनिश्चापि सौबलः ।
दुःशासनश्च पुत्रस्ते सूतपुत्रश्च दुर्जयः ॥ १ ॥ समागत्य महाराज
मन्त्रं चक्रुर्विवक्षितम् । कथं पाण्डुसुताः सङ्घे जेतव्याः सगणा
इति ॥ २ ॥ ततो दुष्योधनो राजा सर्वास्तानाह मन्त्रिणः ।
सूतपुत्रं समाभाष्य सौबलञ्च महाबलम् ॥ ३ ॥ द्रोणो भीष्मः
कृपः शल्यः सौमदत्तिश्च संयुगे । न पार्थान् प्रतिवाधन्ते न जाने
सञ्च कारणम् ॥ ४ ॥ अवध्यमानास्ते चापि क्षपयन्ति बलं मम ।
सोऽस्मि क्षीणबलः कर्णं क्षीणशस्त्रश्च संयुगे ॥ ५ ॥ निवृत्तः
पाण्डवैः शूरैरवध्यैर्देवतैरपि । सोऽहं संशयमापन्नः प्रहरिष्ये
कथं रणे । तमब्रवीन्महाराज सूतपुत्रो नराधिपम् ॥ ६ ॥

कर्ण उवाच । मा शुचो भरतश्रेष्ठ करिष्येऽहं प्रियं तव ।
भीष्मः शान्तनवस्तूर्णमपयातु महारणात् ॥ ७ ॥ निवृत्ते युधि
गाङ्गे ये न्यस्तशस्त्रे च भारत । अहं पार्थान् हनिष्यामि सहितान्
सर्वसोमकैः ॥ ८ ॥ पश्यतो युधि भीष्मस्य शपे सत्येन ते नृप ।
पाण्डवेषु दयां नित्यं स हि भीष्मः करोति वै ॥ ९ ॥ अशक्तश्च
रणे भीष्मो जेतुमेतान् महारथान् । अभिमानी रणे भीष्मो
नित्यं चापि रणप्रियः ॥ १० ॥ न कथं पाण्डवान् युद्धे जेष्यते
तात सङ्गतान् । स त्वं शीघ्रमितो गत्वा भीष्मस्य शिविरं प्रति
॥ ११ ॥ अनुमान्य गुरुं ब्रह्मं शस्त्रन्यासाय भारत । न्यस्तशस्त्रे
ततो भीष्मे निहतान् पश्य पाण्डवान् ॥ १२ ॥ मयैकेन रणे
राजन् ससहस्रणवाश्ववान् । एवमुक्तास्तु कर्णेन पुत्रो दुष्योधन-
स्तव ॥ १३ ॥ अब्रवीत् भ्रातरं तत्र दुःशासनमिदं वचः । अनु-
यात्रं यथा सर्वं सञ्जीभवति सर्वशः ॥ १४ ॥ दुःशासन तथा
क्षिप्रं सर्वमेवोपपादय । एवमुक्त्वा ततो राजन् कर्षमाह जने-
श्वरः ॥ १५ ॥ अनुमान्य रणे भीष्ममेषोऽहं द्विपदाम्बरम् ।
आगमिष्ये ततः क्षिप्रं लक्षकाशमरिन्दम ॥ १६ ॥ अपयाते ततो

भीष्मे प्रहरिष्यसि संयुगी । निष्पपात ततस्तूष्णं पुत्रस्तव विद्या-
 म्यते ॥ १७ ॥ सहितो भ्रातृभिस्तैस्तु देवैरिव शतक्रतुः । ततस्तं
 नृपशार्दूलं शार्दूलसमविक्रमम् ॥ १८ ॥ आरीक्ष्यद्वयं तूष्णं
 भ्राता दुःशासनस्तदा । अङ्गदी वद्धमुकुटो हस्ताभरणवान् नृप
 ॥ १९ ॥ धार्तराष्ट्रो महाराज विवभौ स पथि ब्रजन् । भाण्डौ-
 पुष्पनिकाशेन तपनीयनिभेन च ॥ २० ॥ अनुलिप्तः परार्द्धेन
 चन्द्रनेन सुगन्धिना । अरजोऽम्बरसम्वीतः सिंहखिलगतिनृप ॥ २१ ॥
 शुशुभे विमलार्द्धिष्मान्मभसीव दिवाकरः । तं प्रयान्तं नरव्याघ्रं
 भीष्मस्य शिविरं प्रति ॥ २२ ॥ अनुजग्मुर्महेष्वासाः सर्वलोकस्य
 धन्विनः । भ्रातरश्च महेष्वासास्त्रिदशा इव वासवम् ॥ २३ ॥
 हयानन्ये समारुह्य गजानन्ये च भारत । रथानन्ये नरश्रेष्ठाः
 परिवद्भुः समन्ततः ॥ २४ ॥ आत्तशस्त्राश्च सुहृदो रक्षणाथं मही-
 पतेः । प्रादुर्वभ्रुवुः सहिताः शक्रस्येवामरा दिवि ॥ २५ ॥ सम्पूज्य-
 मानः कुरुभिः कौरवाणां महाबलः । प्रययौ सदनं राजा
 गाङ्गेयस्य यशस्विनः ॥ २६ ॥ अन्वीयमानः सततं सोदरैः परि-
 वारितः । दक्षिणं दक्षिणः काले संवृत्य स्वभुजं तदा ॥ २७ ॥
 हस्तिहस्तीपमं पीनं सर्वशत्रुनिवर्हणम् । प्रगृह्य च प्रलीनृणा-
 मुद्यतान् सर्वतो दिशः ॥ २८ ॥ शुश्राव मधुरा वाचो नानादिश-
 निवासिनाम् । संस्तूयमानः सूतैश्च मागधैश्च महायथाः ॥ २९ ॥
 पूजयानश्च तान् सर्वान् सर्वलोक महेश्वरः । प्रदीपैः काञ्चनैस्तत्र
 गन्धतैलावसेचितैः ॥ ३० ॥ परिवद्भुर्महात्मानः प्रच्चलद्भिः सम-
 न्ततः । स तैः परिवृतो राजा प्रदीपैः काञ्चनैर्ज्वलन् ॥ ३१ ॥
 शुशुभे चन्द्रमा युक्तो दीप्तैरिव महाग्रहैः । काञ्चनोष्णीपिणस्तत्र
 वेत्रभर्भरपाणयः ॥ ३२ ॥ प्रोत्साद्यन्तः शनकैस्तं जनं सर्वतो
 दिशम् । सम्प्राप्य तु ततो राजा भीष्मस्य सदनं शुभम् ॥ ३३ ॥
 अवतीर्थ्य हयाच्चापि भीष्मं प्राप्य जनेश्वरः । अभिवाद्य ततो

भीष्मं निप्रस्यः परमासने ॥ ३४ ॥ काञ्चने सर्वतीमद्रे स्यद्धार्-
स्तरणसंवृते । उवाच प्राञ्जलिभीष्मं वाष्पकण्ठोऽश्रुलीचनः ॥ ३५ ॥
त्वां वयं हि समाश्रित्य संयुगी शत्रुसूदन । उत्सहेम रणे जेतुं
सेन्द्रानपि सुरासुरान् ॥ ३६ ॥ किमु पाण्डुसतान् वीरान् ससृह-
ङ्गवान्श्वान् । तस्माद्दृष्टिं गाङ्गेय कृपां कर्तुं मयि प्रभो ॥ ३७ ॥
जहि पाण्डुसतान् वीरान् महेन्द्र इव दानवान् । अहं सर्वान्
महाराज निहनिष्यामि सोमकान् ॥ ३८ ॥ पाञ्चालान् कौक्यैः
सार्द्धं कर्तुं प्रायेति भारत । लहवः सत्यमेवास्तु जहि पार्थान्
समागतान् ॥ ३९ ॥ सोमकांश्च महेष्वासान् सत्यवाग्भव भारत ।
द्वयया यदि वा राजत् हेथभावात्प्रम प्रभो ॥ ४० ॥ मन्दभाग्य-
तया वापि यदि रक्षसि पाण्डवान् । अनुजानीहि समरे कर्ष-
माहवशोभिनम् ॥ ४१ ॥ स जेष्यति रणे पार्थान् ससृहङ्ग-
वान्श्वान् । स एवमुक्त्वा नृपतिः पुत्रो दुर्योधनस्तव । नोवाच
वचनं किञ्चिद्भीष्मं भीष्मपराक्रमम् ॥ ४२ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि भीष्मदुर्योधनसंवादे

अष्टनवतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

सञ्जय उवाच । वाक्शल्यैस्तव पुत्रेण सोऽतिविद्धो महा-
मनाः । श्वसमानो यथा नागः प्रणुनो वाक्शलाकया ॥ १ ॥
दुःखिन महताविष्टो नोवाच प्रियमखपि । स ध्यात्वा सुचिरं
कालं दुःखरोषसमन्वितः ॥ २ ॥ उद्धृत्य चक्षुषी कोपान्निर्दहन्निव
भारत । सदेवासुरगन्धर्वं लोकं लोकविदां वरः ॥ ३ ॥ अब्र-
वीत् तव पुत्रं तु सामपूर्वमिदं वचः । किं त्वं दुर्योधनैवं मां
वाक्शल्यैरपकृन्तसि ॥ ४ ॥ घटमानं यथाशक्ति कुर्वाणश्च तव
प्रियम् । जुह्वानं समरे प्राणांस्तवैव प्रियकाश्वया ॥ ५ ॥ यदा

तु पाण्डवः शूरः खाण्डवेऽग्निमतर्पयत् । पराजित्य रणे शूद्रं
 पथ्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ ६ ॥ यदा च त्वां महावाहो गन्धर्वैर्हृत-
 भोजसा । अमोचयत् पाण्डुसुतः पथ्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ ७ ॥
 द्रवमाणेषु शूरेषु सोदरेषु तव प्रभो । सूतपुत्रे च राधेधे
 पथ्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ ८ ॥ यच्च नः सहितान् सर्वान् विराट-
 नगरे तदा । एक एव समुद्यातः पथ्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ ९ ॥
 द्रोणञ्च युधि संरक्ष्यं माञ्च निर्जित्य संयुगे । वासांसि च समा-
 दत्त पथ्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ १० ॥ यथा द्रौणिं महेश्वासं
 शारहन्तमथापि च । गोग्रहे जितवान् पूर्वं पथ्याप्तं तन्निदर्शनम्
 ॥ ११ ॥ विजित्य च यथा कर्षं सदा पुरुषमानिनम् । उत्तरायै
 ददौ वस्त्रं पथ्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ १२ ॥ निवातकवचान् युद्धे
 वासवेनापि दुर्जयान् । जितवान् समरे पार्थः पथ्याप्तं तन्नि-
 दर्शनम् ॥ १३ ॥ को हि शक्तो रणे जेतुं पाण्डवं रभसं तदा ।
 यस्य गोप्ता जगद्गोप्ता शङ्खचक्रगदाधरः ॥ १४ ॥ वासुदेवोऽनन्त-
 शक्तिः सृष्टिसंहारकारकः । सर्वेश्वरो देवदेवः परमात्मा सना-
 तनः ॥ १५ ॥ उक्तो हि वृद्धशो राजन् नारदाद्यैर्महर्षिभिः ।
 त्वन्तु मोहान्न जानीषि वाच्यावाच्यं सुयोधन ॥ १६ ॥ समूर्पुहि
 नरः सर्वान् वृत्तान् पश्यति काञ्चनान् । तथा त्वनापि गान्धारे
 विपरीतानि पश्यसि ॥ १७ ॥ स्वयं वैरं महत्कृत्वा पाण्डवैः
 सह सञ्जयैः । युध्यस्व तानद्य रणे पश्यामः पुरुषो भव ॥ १८ ॥
 अहन्तु सोमकान् सर्वान् पाञ्चालांश्च समागतान् । निहनिष्ये नर-
 व्याघ्रं वर्ज्जयित्वा शिखण्डिनम् ॥ १९ ॥ तैरहं निहतः सङ्घोऽ
 गमिष्ये यमसादनम् । तान् वा निहत्य समरे प्रीतिं दास्याम्यहं
 तव ॥ २० ॥ पूर्वं हि स्त्री समुत्पन्ना शिखण्डी राजवेश्मनि ।
 वरदानात् पुमान् जातः सैषा वै स्त्री शिखण्डिनी ॥ २१ ॥ तमहं
 न हनिष्यामि प्राणत्यागेऽपि भारत । यासौ प्राङ्निर्मिता धात्रा

सैषा वै स्त्री शिखण्डिनी ॥ २२ ॥ सुखं स्वपिहि गान्धारे श्वोऽस्मि
कर्त्ता महारणम् । यं जनाः कथयिष्यन्ति यावत् स्यास्यति
नेदिनी ॥ २३ ॥ एवमुक्तस्तव सुतो निर्जगाम नरेश्वर । अभि-
वाय गुरुं भूद्धीं प्रययौ खं निवेशनम् ॥ २४ ॥ आगत्य तु ततो
राजा विसृज्य च महाजनम् । प्रविवेक्य ततस्तूष्णं क्षयं शत्रु-
क्षयङ्करः ॥ २५ ॥ प्रविष्टः स निशां ताञ्च गमयामास पार्थिवः ।
प्रभातायाञ्च शर्वथीं प्रातरुत्थाय तान्द्रुपः ॥ २६ ॥ रात्रः समा-
ञ्चापयत सेनां योजयतेति हि । अयं भीष्मो रणे क्रुद्धो निहनि-
ष्यति सोमकान् ॥ २७ ॥ दुर्योधनस्य तच्छ्रुत्वा रात्रौ विलपितं
बद्ध । मन्यमानः स तं राजन् प्रत्यादेशमिवात्मनः ॥ २८ ॥
निर्वदं परमं गत्वा विनिन्द्य परवाच्यताम् । दीर्घं दध्यौ शान्त-
नवो योद्धुकामोऽर्जुनं रणे ॥ २९ ॥ इङ्गितेन तु तज्ज्ञात्वा
गाङ्गेधेन विचिन्तितम् । दुर्योधनो महाराज दुःशासनमचोदयत्
॥ ३० ॥ दुःशासन रथास्तूष्णं युज्यन्तां भीष्मरक्षिणः । हारि-
शतिमनीकानि सर्वांश्छेवातिचोदय ॥ ३१ ॥ इदं हि समनुप्राप्तं
वर्षपूर्वाभिविन्तितम् । पाण्डवानां ससैन्यानां वधो राज्यस्य
चागमः ॥ ३२ ॥ तत्र कार्यतमं मन्ये भीष्मस्यैवाभिरक्षणम् । स
नो गुप्तः सहायः स्यात् हन्यात् पार्थाञ्च संयुगे ॥ ३३ ॥ अत्र-
वीद्वि विशुद्धात्मा नाहं हन्यां शिखण्डिनम् । स्त्रीपूर्वको ह्यसौ
राजन् तस्माद्दर्श्यां मया रणे ॥ ३४ ॥ लोकस्तद्देहं यदहं पितुः
प्रियचिकीर्षया । राज्यं स्फूर्तं महावाहो स्त्रियञ्च त्यक्तवान्
पुरा ॥ ३५ ॥ नैव चाहं स्त्रियं जातु न स्त्रीपूर्वं कथञ्चन । हन्यां
युधि नरश्रेष्ठ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ३६ ॥ अयं स्त्रीपूर्वको राजन्
शिखण्डी यदि ते श्रुतः । उद्योगे कथितं यत्तत्तथा जाता
शिखण्डिनी ॥ ३७ ॥ कन्यां भूत्वा पूमान् जातः स च मां
श्रीधयिष्यति । तस्याहं प्रमुखे वाणान् न मुञ्चेयं कथञ्चन ॥ ३८ ॥

युद्धे हि क्षत्रियांस्तात पाण्डवानां जयैषिणः । सर्वानन्या
 हनिष्यामि सम्प्राप्तान् रणमूर्धनि ॥ ३९ ॥ एवं मां भरतश्चेष्टो
 गाङ्गेयः प्राह शास्त्रवित् । तत्र सर्वात्मना मन्ये गाङ्गेयस्यैव पाल-
 नम् ॥ ४० ॥ अरक्ष्यमाणं हि वृको हन्यात् सिंहं महावने
 मा वृकोणेव गाङ्गेयं घातयेम शिखण्डिना ॥ ४१ ॥ मातुलः शकुनि
 शल्यः कृपो द्रोणो विविंशतिः । यत्ता रक्षन्तु गाङ्गेयं तस्मिन्
 गुप्ते ध्रुवो जयः ॥ ४२ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु ते सर्वे दुर्योधनवचस्तदा ।
 सर्वतो रथवंशेन गाङ्गेदं पर्येवारयन् ॥ ४३ ॥ पुत्राश्च तव
 गाङ्गेयं परिवार्यै ययुस्तदा । कन्तयन्तो भवं द्याञ्च क्षीभयन्तश्च
 पाण्डवान् ॥ ४४ ॥ तैरथैः सुप्रसंयुक्तैर्द्वेन्तिभिश्च महारथाः ।
 परिवार्य रणे भीष्मं दंशिताः समवस्थिताः ॥ ४५ ॥ यथा देवा-
 सुरे युद्धे त्रिदशा वज्रधारिणम् । सर्वे ते स व्यतिष्ठन्त रक्षन्तस्तं
 महारथम् ॥ ४६ ॥ ततो दुर्योधनो राजा पुनर्भातरमब्रवीत् ।
 सव्यं चक्रं युष्मानन्युत्तमौजाश्च दक्षिणम् ॥ ४७ ॥ गोप्ताराव-
 र्जुनस्यैतावर्जुनोऽपि शिखण्डिनः । रक्ष्यमाणः स पार्थिव तथा-
 स्माभिर्विर्वर्जितम् ॥ ४८ ॥ यथा भीष्मं स नो हन्यात् दुःशासन
 तथा कुरु । भ्रातुस्तद्वचनं श्रुत्वा पुत्रो दुःशासनस्तव ॥ ४९ ॥ भीष्मं
 प्रमुखतः कृत्वा प्रययौ सह सेनया । भीष्मं रथवंशेन दृष्ट्वा
 समभिसंवृतम् ॥ ५० ॥ अर्जुनो रथिनां श्रेष्ठो घृष्टद्युम्नमुवाच
 ह । शिखण्डिनं नरव्याघ्रं भीष्मस्य प्रमुखे नृप । स्थापयस्वाद्य
 पाञ्चात्य तस्य गोप्ताहमित्युत ॥ ५१ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि दुर्योधनदुःशासन-
 सम्वादे नवनवतोऽध्यायः ॥ ९९ ॥

सञ्जय उवाच । ततः शान्तनवो भीष्मो निर्वर्तवौ सह सेनया ।
 व्यूहश्याव्यूहत् महत् सर्वतोभद्रमात्मना ॥ १ ॥ कृपश्च कृतवर्मा
 च शैव्यश्चैव महारथः । शकुनिः सैन्यवशैव काश्वोजश्च सुद-
 क्षिणः ॥ २ ॥ भीष्मेण सहिताः सर्वे पुत्रैश्च तव भारत । अग्रतः
 सर्वसैन्यानां व्यूहस्य प्रमुखे स्थिताः ॥ ३ ॥ द्रोणो भूरिश्यवाः
 शल्यो भगदत्तश्च मारिष । दक्षिणं पक्षमाश्रित्य स्थिता व्यूहस्य
 दंशिताः ॥ ४ ॥ अश्वत्थामा सोमदत्तश्चावन्त्यौ च महारथौ ।
 महत्या सेनया युक्ता वामं पक्षमपालयन् ॥ ५ ॥ दुर्योधनो महा-
 राज स्निग्धः सर्वतो वृतः । व्यूहमध्ये स्थितो राजन् पाण्डवान्
 प्रति भारत ॥ ६ ॥ अलम्बुषो रथिश्चेष्टः श्रुतायुश्च महारथः ।
 पृष्ठतः सर्वसैन्यानां स्थितौ व्यूहस्य दंशितौ ॥ ७ ॥ एवञ्च तं तदा
 व्यूहं कृत्वा भारत तावकाः । सन्नद्धाः समदृश्यन्त प्रतपन्त इवा-
 ग्रतः ॥ ८ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनश्च पाण्डवः । नकुलः
 सहदेवश्च माद्रीपुत्रावुभावपि ॥ ९ ॥ अग्रतः सर्वसैन्यानां स्थिता
 व्यूहस्य दंशिताः । घृष्टदुम्नो विराटश्च सात्यकिश्च महारथः ॥ १० ॥
 स्थिताः सैन्येन महता परानीकविनाशनाः । शिखण्डो विजय-
 शैव राक्षसश्च षटोत्तचः ॥ ११ ॥ चैकितानो महावाह्नः कुन्ति-
 भोजश्च वीर्यवान् । स्थिता रणे महाराज महत्या सेनया वृताः
 ॥ १२ ॥ अभिमन्युर्महेष्वासी द्रुपदश्च महावलः । कौकवा भ्रातर-
 श्चैव स्थिता युद्धाय दंशिताः ॥ १३ ॥ एवं तेषुपि महाव्यूहं
 प्रतिव्यूह्य सुदुर्जयम् । पाण्डवाः समरे शूराः स्थिता युद्धाय
 दंशिताः ॥ १४ ॥ तावकास्तु रणे यत्ताः सहसेना नराधिपाः ।
 अभ्युद्ययूरणे पार्थान् भीष्मं कृत्वाग्रतो नृप ॥ १५ ॥ तथैव
 पाण्डवा राजन् भीमसेनपुरोगमाः । भीष्मं द्यौढुमभीप्सन्तः
 सङ्ग्रामे विजयैषिणः ॥ १६ ॥ च्छेडाः किलकिलाशब्दाः क्रकवा
 गोविषाणिकाः । भेरीमदङ्गणवान् नादयन्तश्च कुञ्जरान् ॥ १७ ॥

पाण्डवा अभ्यवर्तन्त नदन्तो भैरवान् रवान् । भेरीमृदङ्गशङ्खानां
 दुन्दभीनाञ्च निःस्वनैः ॥ १८ ॥ चक्रुशुः सिंहनादैश्च वलिनश्च
 पृथग्विधैः । वयं प्रतिनदन्तस्तान् गच्छामश्च त्वरान्विताः ॥ १९ ॥
 सहस्रैवाभिसंक्रुद्धास्तदासीत्तुमुलं महत् । ततोऽन्योऽन्यं प्रधावन्तः
 सम्प्रहारं प्रचक्रिरे ॥ २० ॥ ततः शब्देन महता प्रचकम्पे वसु-
 स्धरा । पत्त्रिणश्च महाघोरं व्याहरन्ती विवभ्रसुः ॥ २१ ॥ स-
 प्रभश्चोदितः सूर्यो निष्प्रभः तमपद्यत । ववुश्च वातास्तुमुलाः
 शंसन्तः सुमहद्भयम् ॥ २२ ॥ घोराश्च घोरनिर्झादाः शिवास्तत्र
 ववाग्निरे । वेद्यन्त्यो महाराज महद्वैश्रसमागतम् ॥ २३ ॥
 दिग्भः प्रज्वलिता राजन् पांशुवर्षं पपात च । रुधिरेण समु-
 न्निश्रमस्थिवर्षं तथैव च ॥ २४ ॥ रुदतां वाहनानाञ्च नेत्रेभ्यः
 प्रापतञ्जलम् । सुसुवुश्यासकृन्मूत्रं प्रध्यायन्तो विशाम्यते ॥ २५ ॥
 अन्तर्हिता महानादाः श्रूयन्ते भरतर्षभ । रक्षसां परुषादानां
 नदतां भैरवान् रवान् ॥ २६ ॥ सम्पतन्तश्च दृश्यन्ते गोमायुवल-
 वायसाः । श्वानश्च विविधैर्नादैर्वाशन्तस्तत्र मारिष ॥ २७ ॥
 ज्वलिताश्च महोल्का वै समाहृत्य दिवाकरम् । निपेतुः सहसा
 भूमौ वेद्यन्त्यो महद्भयम् ॥ २८ ॥ महान्यनीकानि महासमु-
 च्छये ततस्तयोः पाण्डवधार्तराष्ट्रयोः । चकम्पि शङ्खमृदङ्ग-
 निःस्वनैः प्रकम्पितानीव वगानि वायुना ॥ २९ ॥ नरेन्द्रनागाश्व-
 समाकुलानामभ्यागतानामग्निवे सुहृत्तैः । वभूव घोषस्तुमुलश्चमूनां
 वातोद्धतानामिव सागराणाम् ॥ ३० ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि उत्पातदर्शने

शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

सञ्जय उवाच । अभिमन्युरयोदारः पिशङ्गैस्तुरगोत्तमैः ।
 अभिद्रुद्राव तेजस्वी दुर्योधनवलं महत् ॥ १ ॥ विकिरन् शर-
 वर्षाणि वारिधारा इवाम्बुदः । न श्रेतुः समरे क्रुद्धं सौभद्र-
 मरिस्तदनम् ॥ २ ॥ शस्त्रौघिनं गाहमानं सेनासागरमक्षयम् ।
 निवारयितुमप्याजौ लदीयाः कुरुदन्दन ॥ ३ ॥ तेन मुक्ता रणे
 राजन् शराः शत्रुनिवर्हणाः । क्षत्रियाननयच्छूरान् प्रेतराज-
 निवेशनम् ॥ ४ ॥ यमदण्डोपमान् घोरान् ज्वलिताग्नीविधो-
 पमान् । सौभद्रः समरे क्रुद्धः प्रेषयामास सावकान् ॥ ५ ॥ स-
 रथान् रथिनस्तूष्णं हयांश्चैव ससादिनः । गजारोहान् च सगजान्
 दारयामास फाल्गुनिः ॥ ६ ॥ तस्य तत् कुर्वतः कर्म महत्
 सङ्घे महीभृतः । पूजयाञ्चक्रिरे हृष्टाः प्रशमंसुश्च फाल्गुनिम्
 ॥ ७ ॥ तान्यनीकानि सौभद्रो द्रावयामास भारत । तूलराशी
 निवाकाशे मारुतः सर्वतो दिशम् ॥ ८ ॥ तेन विद्राव्यमाणानि
 तव सैन्यानि भारत । त्रातारं नाध्यगच्छेरन् पङ्के मग्ना इव
 द्विपाः ॥ ९ ॥ विद्राव्य सर्वसैन्यानि तावकानि नरोत्तम । अभि-
 मन्युः स्थितो राजन् विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ १० ॥ न चैनं
 तावका राजन् विप्रेड्ढरिघातिनम् । प्रदीप्तं पावकं यदत् पतङ्गाः
 कालचोदिताः ॥ ११ ॥ प्रहरन् सर्वशत्रुभ्यः पाण्डवानां महा-
 रथः । अदृश्यत महेश्वासः सवज्ज इव वासवः ॥ १२ ॥ हेम-
 पृष्ठं धनुश्यास्य दृष्ट्वा विचरद्दिशः । तीयद्दिषु यथा राजन् राज-
 माना शतङ्गदा ॥ १३ ॥ शराश्च निश्रिताः पीता निश्चरन्ति अ-
 संयुगे । वनात् फुल्लद्रुमाद्राजन् भ्रमराणांमिव ब्रजाः ॥ १४ ॥
 तथैव चरतस्तस्य सौभद्रस्य महात्मनः । रथेन काञ्चनाङ्गेन दृष्ट्यु-
 र्नान्तरं जनाः ॥ १५ ॥ मोहयित्वा कृपं द्रोणं द्रौणिञ्च समह-
 हलम् । सैन्धवञ्च महेश्वासी विचरन् लघु सृष्टु च ॥ १६ ॥
 मण्डलीकृतमेवास्य धनुः पश्यामि भारत । सूर्यमण्डलमहाशुभं

दृष्टतस्तव वाहिनीम् ॥ १७ ॥ तं दृष्ट्वा क्षत्रियाः शूराः प्रपतन्तं
 तरस्त्रिनम् । हिमालानमिमं लोकं मेनिरे तस्य कर्मभिः ॥ १८ ॥
 तेनार्हिता महाराज भारती सा महाचमूः । व्यभ्रमत्तत्र तत्रैव
 योषिन्मदवशादिव ॥ १९ ॥ द्रावयित्वा महासैन्यं कम्पयित्वा
 महारथान् । नन्दयामास सुहृदो मयं जित्वेव वासवः ॥ २० ॥
 तेन विद्राव्यमाणानि तव सैन्यानि संयुगी । चक्रुरार्त्तस्वरं घोरं
 पर्जन्यनिनदोपमम् ॥ २१ ॥ तं श्रुत्वा निनदं घोरं तव सैन्यस्य
 भारत । मारुतोद्भूतवेगस्थ सागरस्येव पर्वणि ॥ २२ ॥ दुर्यो-
 धनस्तदा राजन्तार्थशृङ्गिमभाषत । एकः कार्ष्णिर्महावाहो
 द्वितीय इव फाल्गुनः ॥ २३ ॥ चमूं द्रावयते क्रोधाद्दृष्टो दिव-
 चमूमिव । तस्य चान्यं न पश्यामि संयुगे भेषजं महत् ॥ २४ ॥
 ऋते त्वां राक्षसश्रेष्ठ सर्वविद्यासु पारणम् । स गत्वा क्षरितं
 वीरं जहि सौमद्रमाहवे ॥ २५ ॥ वयं पार्थं हनिष्यामो भीष्म-
 द्रोणपुरोगमाः । स एवमुक्त्वा बलवान् राक्षसेन्द्रः पतापवान्
 ॥ २६ ॥ प्रवचौ समरे तूष्णं तव पुत्रस्य शासनात् । नर्दमानो
 महानादं प्राहृषीव बलाहकः ॥ २७ ॥ तस्य शब्देन महता
 पाण्डवानां बलं महत् । प्रचलत् सर्वतो राजन् वातोद्भूत इवा-
 र्णवः ॥ २८ ॥ वहवश्च महाराज तस्य नाभिं भीषिताः ।
 प्रियान् प्राणान् परित्यज्य निप्रेतुर्द्वरणीतले ॥ २९ ॥ कार्ष्णि-
 श्चापि मुदा युक्तः प्रगच्छ सशरं धनुः । नृत्यन्निव रथोपस्थे
 तद्रक्षः समुपाद्रवत् ॥ ३० ॥ ततः स राक्षसः क्रुद्धः सम्प्राप्यै-
 वार्जुनिं रणे । नातिदूरे स्थितां तस्य द्रावयामास वै चमूं
 ॥ ३१ ॥ तां बध्यमानाञ्च तथा पाण्डवानां महाचमूं । प्रत्यु-
 दयौ रणे रक्षो दिवसेनां यथा बलः ॥ ३२ ॥ विमर्द्दः सुमहा-
 नासीत् तस्य सैन्यस्य मारिष । रक्षसा घोररूपेण बध्यमानस्य
 संयुगी ॥ ३३ ॥ ततः शरसहस्रेस्तां पाण्डवानां महाचमूं ।

व्यद्रावयद्रणे रक्षी द्र्ययन स्वपराक्रमम् ॥ ३४ ॥ सा बथ-
 माना च तथा पाण्डवानामनौकिनी । रक्षसा घोररूपेण प्रदु-
 द्राव महद्भयात् ॥ ३५ ॥ प्रमद्य च रणे सेनां पद्भिनीं वारणी
 यथा । ततोऽभिदुद्राव रणे द्रौपदेयान् महावलः ॥ ३६ ॥
 तेन क्रुद्धा महेष्वासा द्रौपदेयाः प्रहारिणः । राक्षसं दुद्रुवुः
 सङ्घेऽग्रहाः पञ्च रविं यथा ॥ ३७ ॥ वीर्यं वद्विस्ततस्तैस्तु
 पीडितो राक्षसोत्तमः । यथा युगक्षये घोरे चन्द्रमाः पञ्चभि-
 र्ग्रहैः ॥ ३८ ॥ प्रतिविक्ष्रास्ततो रक्षी विभेद निश्चितैः शरैः ।
 सर्वपारसवैस्तूर्खमकुण्ठाग्रैर्महावलः ॥ ३९ ॥ स तैर्भिन्नतनु-
 त्वाणः शुशुभे राक्षसोत्तमः । मरीचिभिरिवाकस्य संस्यूतो जलदो
 महान् ॥ ४० ॥ विप्रक्तैः स शरैश्चापि तपनीयपरिच्छदैः ।
 आर्ष्यशृङ्गिर्बभौ राजन् दीप्तशृङ्ग इवाचलः ॥ ४१ ॥ ततस्ते
 भ्रातरः पञ्च राक्षसेन्द्रं महाहवे । विव्यध्निश्चितैर्वाणैस्तपनीय-
 विभूषितैः ॥ ४२ ॥ स निर्भिन्नः शरैर्घोरैर्भुजगैः कोपितैरिव ।
 अलम्बुषो भृशं राजन् नागिन्द्र इव चुक्रुधे ॥ ४३ ॥ सोऽतितिडो
 महाराज मुहूर्त्तमिव मारिष । प्रविवेश तमो दीर्घं पीडितस्तै-
 र्महारथैः ॥ ४४ ॥ प्रतिलभ्य ततः संज्ञां क्रोधेन दिगुणौकृतः ।
 चिच्छेद सायकांस्तेषां ध्वजांश्चैव धनूंषि च ॥ ४५ ॥ एकैकं
 पञ्चभिर्वाणैराजधान क्षयन्निव । अलम्बुषो रथोपस्थे नृत्यन्निव
 महारथः ॥ ४६ ॥ त्वरमाणः सुसंरक्षो हयांस्तेषां महात्मनाम् ।
 जघान राक्षसः क्रुद्धः सारथींश्च महावलः ॥ ४७ ॥ विभेद च
 सुसंरक्षः पुनश्चैतान् सुसंघितैः । शरैर्बहुविधाकारैः शतशोऽथ
 सहस्रशः ॥ ४८ ॥ विरथांश्च महेष्वासान् कृत्वा तत्र स राक्षसः ।
 अभिदुद्राव वेगेन हन्तुकामो निशाचरः ॥ ४९ ॥ तानर्हितान्
 रणे तेन राक्षसेन दुरात्मना । दृष्टार्जुनसुतः सङ्घेऽग्र राक्षसं
 समुपाद्रवत् ॥ ५० ॥ तयोः समभवद्युद्धं वृत्रवासवयोरिव ।

दृष्टुस्तावकाः सर्वे षाण्डवाश्च महारथाः ॥ ५१ ॥ तौ समेतौ
महायुद्धे क्रोधदीप्तौ परस्परम् । महाबलौ महाराज क्रोध-
संरक्तालोचनौ ॥ ५२ ॥ परस्परमवेक्षेतां कालानलसमौ युधि ।
तयोः समागमो घोरो बभूव कटकौदयः । यथा देवासुरे युद्धे
शक्रशम्बरयोः पुराः ॥ ५३ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि नवमद्विसयुद्धारम्भे अलम्बुषा-
भिमन्युसमागमे एकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । आर्जुनिं समरे शूरं विनिघ्नन्तं महारथान् ।
अलम्बुषः कथं युद्धे प्रत्ययुध्यत भारत ॥ १ ॥ आर्ष्यशृङ्गिं कथ-
ञ्चैव सौभद्रः परवीरहा । तन्ममाचक्षु तत्त्वेन यथावृत्तं क्ष-
संयुगे ॥ २ ॥ भीमो वा रथिनां श्रेष्ठो राक्षसो वा घटोत्कचः ।
नकुलः सहदेवो वा सात्यकिर्वा महारथः ॥ ३ ॥ एतदाचक्षु मे
सत्यं कुशलौघसि सञ्जय । धनञ्जयश्च किं चक्रे मम सैन्यस्य
संयुगे ॥ ४ ॥

सञ्जय उवाच । हन्ततेऽहं प्रवक्ष्यामि संग्रामं लोमहर्ष-
णम् । यथाभूद्राक्षसेन्द्रस्य सौभद्रस्य च मार्जिय ॥ ५ ॥ अर्जु-
नश्च यथा सङ्गे भोमसेनश्च पाण्डवः । नकुलः सहदेवश्च रथो
चक्रुः पराक्रमम् ॥ ६ ॥ तथैव तावकाः सर्वे भीष्मद्रोणपुर-
सराः । अद्भुतानि विचित्राणि चक्रुः कर्माण्यभीतवत् ॥ ७ ॥
अलम्बुषस्तु समरे अभिमन्युं महारथम् । विनद्य समहानादं
तर्जयित्वा मुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥ अभिदुद्राव वेगिन तिष्ठतिष्ठेति चात्र-
वीत् । अभिमन्युश्च वेगिन सिंहवहिनदन्मुहुः ॥ ९ ॥ आर्ष्य-
शृङ्गिं महेश्वासं पितुरत्यन्तवैरिणम् । ततः समीचतुः सङ्गे
त्वरितौ नरराक्षसौ ॥ १० ॥ रथाभ्यां रथिनौ श्रेष्ठौ यथा वै

देवदानवौ । मायावौ राक्षसश्रेष्ठो दिव्यास्त्रज्ञश्च फाल्गुनिः
 ॥ ११ ॥ ततः कार्ष्णिर्महाराज निश्चितैः सायकैस्त्रिभिः । आर्ष्य-
 शृङ्गिं रणे विह्वा पुनर्विव्याध पशुभिः ॥ १२ ॥ अलम्ब षोऽपि
 संक्रुद्धः कार्ष्णिं नवभिराशुगैः । हृदि विव्याध वेगेन तोत्रैरिव
 महाहिपम् ॥ १३ ॥ ततः शरसहस्रेण क्षिप्रकारी निशाचरः ।
 अर्जुनस्य सुतं सङ्घेऽपि पीडयामास भारत ॥ १४ ॥ अभिमन्यु-
 स्ततः क्रुद्धो नवभिर्नतपर्वभिः । विभेद निश्चितैर्वाणैराक्षसेन्द्रं
 महोरसि ॥ १५ ॥ ते तस्य विविशुस्तूष्णंकायं निर्मिद्य मर्मसु ।
 स तैर्विभिन्नसर्वाङ्गः शुशुभे राक्षसीत्तमः ॥ १६ ॥ पुष्पितैः किंशुकै
 राजन् संस्तीर्णं द्वय पर्वतः । सन्धारयाणश्च शरान् हेमपुङ्गवान्
 महाबलः ॥ १७ ॥ विवभौ राक्षसश्रेष्ठः सज्जाल इव पर्वतः ।
 ततः क्रुद्धो महाराज आर्ष्यशृङ्गिरमर्षणः ॥ १८ ॥ महेन्द्रप्रतिभं
 कार्ष्णिं ह्यादयामास पत्रिभिः । तेन ते विधिखा मुक्ता यम-
 दण्डोपमाः श्रिताः ॥ १९ ॥ अभिमन्युं विनिर्मिद्य प्राविशन्त
 धरातलम् । तथैवार्जुनिना मुक्ताः शराः कनकभूषणाः ॥ २० ॥
 अलम्बुषं विनिर्मिद्य प्राविशन्त धरातलम् । सौमद्रस्तु रणे
 रक्षः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २१ ॥ चक्रे विमुखमासाद्य मयं शक्र
 इवाहवे । विमुखश्च ततो रक्षो वध्यमानं रणोऽरिणा ॥ २२ ॥
 प्रादुशक्रे महामायां तामसो परतापनः । ततस्ते तमसा सर्वं
 वृताश्वासन् महीपते ॥ २३ ॥ नाभिमन्युमपश्यन्त नैव स्वान् न
 परान् रणे । अभिमन्युश्च तं दृष्ट्वा घोररूपं महत्तमम् ॥ २४ ॥
 प्रादुशक्रे सौरमस्त्रं भास्वरं कुहनन्दनः । ततः प्रकाशभवज्जगत्
 सर्वं महीपते ॥ २५ ॥ ताञ्चाभिजघ्निवान् मायां राक्षसस्य दुरा-
 त्मनः । संक्रुद्धश्च महावीर्यो राक्षसेन्द्रं नरोत्तमः ॥ २६ ॥
 ह्यादयामास सभरे शरैः सन्नतपर्वभिः । वह्नीस्त्रयान्या मायाञ्च
 प्रयुक्तास्तीन रक्षसा ॥ २७ ॥ सर्वास्त्रविदेमेवात्मा शारयामास

फाल्गुनिः । हतमायन्ततो रक्षो वध्यमानञ्च सायकोः ॥ २८ ॥
 रथं तत्रैव सत्त्वजा प्राद्रवत् महतो भयात् । तस्मिन् विनिर्जिति
 तूष्णं कूटयोधिनि राक्षसे ॥ २९ ॥ अर्जुनिः समरे सैन्यं तावकं
 स ममर्हं च । मदान्धो वन्यनागेन्द्रः सपद्मां पद्मिनीमिव ॥ ३० ॥
 ततः शान्तनवी भीष्मः सैन्यं दृष्ट्वाभिविद्रुतम् । महता शरवर्षेण
 सौभद्रं पर्यवारयत् ॥ ३१ ॥ कोष्ठीपृथ्व च तं वीरं धार्तराष्ट्रा
 महारथाः । एकं सुवह्वी युञ्जे ततश्चुः सायकैर्दृढम् ॥ ३२ ॥
 स तेषां रथिनां वीरः पितुस्तुल्यपराक्रमः । सदृशो वासुदेवस्य
 विक्रमेण बलेन च ॥ ३३ ॥ उभयोः सदृशं कर्म स पितुर्मातुलस्य
 च । रणे वृद्धविधं चक्रे सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ३४ ॥ ततो
 धनञ्जयो वीरो विनिघ्नंस्तव सैनिकान् । आससाद् रणे पुत्रं
 पुत्रप्रेप्सुरमर्षणः ॥ ३५ ॥ तथैव समरे राजन् पिता देवव्रत-
 स्तव । आससाद् रणे पार्थं स्वर्भानुरिव भास्करम् ॥ ३६ ॥
 ततः सरथनागाश्रवाः पुत्रास्तव जनेश्वर । परिवव्रु रणे भीष्मं
 जुगुपुश्च समन्ततः ॥ ३७ ॥ तथैव पाण्डवा राजन् परिवार्य-
 धनञ्जयम् । रणाय महते युक्ता दंशिता भरतर्षभ ॥ ३८ ॥
 शारदतस्ततो राजन् भीष्मस्य प्रमुखे स्थितम् । अर्जुनं पञ्च-
 विंशत्या सायकानां समाचिनोत् ॥ ३९ ॥ प्रजुहुम्याथ विव्याध
 सात्यकिस्तं शितैः शरैः । पाण्डवप्रियक्रामार्थं शार्दूल इव
 कुञ्जरम् ॥ ४० ॥ गौतमोऽपि लरायुक्तो माधवं नवभिः शरैः ।
 हृदि विव्याध संक्रुद्धः कङ्कपत्रपरिच्छदैः ॥ ४१ ॥ शैनेयोऽपि
 ततः क्रुद्धश्चापमानस्य वै जवात् । गौतमान्तकरं तूष्णं समाधत्त
 शिलीमुखम् ॥ ४२ ॥ तमापतन्तं वेगेन शक्राग्निमद्युतिम् ।
 द्विधा चिच्छेद् संक्रुद्धो द्रौणिः परमकीपनः ॥ ४३ ॥ समुत्-
 सृज्याथ शैनेयो गौतमं रथिनां वरः । अभ्यद्रवद्रुणे द्रौणिं
 राज्ञः खे शशिनं यथा ॥ ४४ ॥ तस्य द्रोणसुतश्चापं द्विधा

श्रीश्रीमन्महाभारतस्य तृतीय संस्करणम् ।

विदितमस्तु विद्यानुरागिणोऽपि विपश्चिताम् श्वत् पूर्वं यथा-
सम्भावितम् द्वितीयसंस्करणे मुद्रितेष्वपि भारतखण्डानि प्रायशः
श्रेयतामुपगतानि । पुस्तकार्थञ्चाद्यापि सुधियः समावेदयन्ति ।
तथाच वयमनुरुद्धा एव श्रीश्रीमन्महाभारतस्य तृतीयसंस्करण-
मारब्धवन्तः । निःश्रेयितखण्डानि चोभयतो मुद्रयन्ते । तथाचाचि-
रेणैव सर्वान्येव मुद्रितानि भविष्यन्ति । अन्यतश्च प्रथमसंस्करणे
मुद्रितानि उत्तरखण्डानि तृतीयसंस्करणे मुद्रितानां खण्डानां
समसंख्यया अतिरिक्तानि मुद्रयन्ते । एवञ्च यथा संस्करणत्रय एव
ग्राहकमित्रा युगपदेव सम्पूर्णं पुस्तकं प्राप्नुवन्ति तथैवास्माकमुद्देशो
यत्नश्च । अर्थिनः पूर्णमाप्नुवन्ति विज्ञापयामः ।

असम्पूर्णोऽपि संस्करणद्वये पुनस्तृतीय संस्करणे समारम्भः
व्ययवाङ्मत्यात् साहस एव । तथापि सामाजिकानाम् प्रत्याख्याना-
द्, साहसावरमिति धिया विपसोऽपि साहसः सासहं समान्निहितः ।
तत्र चावलम्बनम् यथा कार्यालयोऽयम् जनसाधारण साश्रितः तथा
साधारणानुभवेनान्य अर्थं कृच्छता दूरमप्यस्यतीति ।

अन्यच्चोद्दिष्टम् यद्दुःखार्थं कार्यानिश्चयः समुपस्थिते सर्वेषामेव
भारतनिवासिनामाध्यक्षरस्यराणामुपकर्तुं प्रयतते तथासमयं भारत-
वासिनां सर्वेषामेव विपश्चितां साहाय्य संग्रहे ततोऽनेनावश्यं
कर्तव्यः । उद्यतेषु चास्य साहाय्यं सर्वेष्वेवास्तिवत् समसहः प्रारब्ध-
सम्पादने दुःखहाणामप्यन्यान्य कार्याणां रभारम्भे च विनैवायासं
शक्यति । इत्यतः साम्प्रतमाध्यवर्त्तनिवासिनः दक्षिणापथनिवासिन-
श्चास्माकं स्वधर्मनिरता पूर्वेषां गौरवप्रणयिनोवदान्या आर्यभ्रातरः
साग्रहं प्रार्थयन्ते यत् यथासम्भवं सर्व एवास्य साहाय्यार्थमुद्घृत-
यन्ति । कपर्देकमपि कृपयादत्तं वज्रमन्यामहे । अखपि साधनम्
वज्रशः संहतम् युक्त्या कार्याणि साधयन्ति ।

श्रीप्रतापचन्द्र रायः ।

हाविंश खण्डम् ।

MAHABHARATAM

DRONA PARVA

WITH TEXT & TRANSLATION

PUBLISHED AND DISTRIBUTED GRATIS

BY

PROTAP CHANDRA ROY.

श्रीमहाभारतम् ।

श्रीमद्महर्षिवेदव्यासविरचितम् ।

द्रोणपर्व ।

रायोपाधिकेन श्रीप्रतापचन्द्रेण

प्रकाशितम्

मूल्यं विना वितोर्णञ्च ।

“ ह्यतपादादिसगन्ना यवः किलवसोदधः ”

तृतीयसंस्करणम् ।

कलिकाला बीडन् द्रौटान्तर्गत

१ नं राजा गुरुदास द्रौट् भारतयन्त्रे

श्रीप्रतापचन्द्रराधेण मुद्रितम् ।

शकाब्दाः १८०६ ।

चिच्छेद् भारत । अथैनं छिन्नधन्वानं ताडयामास सायकैः ॥४५॥
 सोऽन्यत् कार्मुकमादाय शत्रुं भारसाधनम् । द्रौणिं षष्ठ्या
 महाराज वाह्नोरुरसि चार्पयत् ॥ ४६ ॥ स विद्धो व्यथितश्चैव
 मुहूर्त्तं कश्मलान्वितः । विषसाद् रथोपस्थे ध्वजयष्टिं समा-
 थितः ॥४७॥ प्रतिलभ्य ततः संघां द्रोणपुत्रः प्रतापवान् । वार्ष्णेय
 समरे क्रुद्धो नाराचिन समर्हयत् ॥ ४८ ॥ शैनेयं स तु निर्भेद्य
 प्राविशद्वरणौतले । वसन्तकाले वलवान् विलं सर्पशिशुर्यथा
 ॥ ४९ ॥ अथापरेण भङ्गेन माभवस्य ध्वजोत्तमम् । चिच्छेद्
 समरे द्रौणिः सिंहनादं मुमोच ह ॥ ५० ॥ पुनश्चैनं शरैर्घोरै-
 श्छ्वाद्यामास भारत । निदाघान्ते महाराज यथा भेषो दिवा-
 करम् ॥ ५१ ॥ सात्यकोऽपि महाराज शरजालं निहत्य तत् ।
 द्रौणिमभ्याकिरत्सूत्रं शरजालैरनेकधा ॥ ५२ ॥ तापयामास च
 द्रौणिं शैनेयः परवीरहा । विमुक्तो भेषजालेन यथैव तपन-
 स्तथा ॥ ५३ ॥ शराणाञ्च सहस्रेण पुनरेव समुद्यतः । सात्यकि-
 श्छ्वाद्यामास ननाद् च महाबलः ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वा पुत्रं तथा शस्त्रं
 राज्ञणेव निशाकरम् । अभ्यद्रवत शैनेयं भारद्वाजः प्रतापवान्
 ॥ ५५ ॥ विव्याध च सुतीक्ष्णेन पृषत्कीनमहामृधे । परीय्सन्
 स्वसृतं राजन् वार्ष्णेयनाभिपीडितम् ॥ ५६ ॥ सात्यकिस्तु रणे
 हिला गुरुपुत्रं मयारथम् । द्रौणं विव्याध विंशत्या सर्वपारसवैः
 शरैः ॥ ५७ ॥ तदन्तरममेयात्मा कौन्तेयः शत्रुतापनः । अभ्य-
 द्रवद्रेणे क्रुद्धो द्रौणं प्रति महारथः ॥ ५८ ॥ ततो द्रोणश्च पाथश्च
 समेयातां महामृधे । यथा बुधश्च शुक्रश्च महाराज नभस्तले ॥५९॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि सङ्गुलयुद्धे द्रोणाजुन-

समागमे हाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०२ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । कथं द्रोणी महेष्वासः पाण्डवश्च धन-
 च्छयः । समीयतू रणे यत्तौ तावुभौ पुरुषर्षभौ ॥ १ ॥ प्रियो
 हि पाण्डवो नित्यं भारद्वाजस्य भीमतः । आचार्यश्च रणे नित्यं
 प्रियः पार्थस्य सञ्जय ॥ २ ॥ तावुभौ रथिनौ सङ्गे हृष्टौ
 सिंहाविवोत्कटौ । कथं समीयतुर्थत्तौ भारद्वाजधनञ्जयौ ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । न द्रोणः समरे पार्थं जानीते प्रियमात्मनः ।
 शत्रुधर्मं पुरस्कृत्य पार्थो वा गुरुमाह्वे ॥ ४ ॥ न क्षत्रिया रणे
 राजन् वल्लयन्ति परशरम् । निर्मर्यादं हि युध्यन्ते पितृभि
 र्भ्रातृभिः सह ॥ ५ ॥ रणे भारत पार्थेन द्रोणो विद्वस्त्रिभिः
 शरैः । नाचिन्त्यश्च तान् वाणान् पार्थचापच्युतान् युधि ॥ ६ ॥
 शरदृष्ट्या पुनः पार्थं छादयामास तं रणे । स प्रजज्वाल रोषिण
 गह्वनेऽग्निरिवोर्जितः ॥ ७ ॥ ततोऽर्जुनं रणे द्रोणः शरैः सन्नत-
 पर्वभिः । छादयामास राजेन्द्र न चिरादेव भारत ॥ ८ ॥ ततो
 द्रुप्योधनो राजा सुशर्माणमचोदयत् । द्रोणस्य समरे राजन्
 पार्थिाग्रहणकारणात् ॥ ९ ॥ त्रिगर्तराडपि क्रुद्धो भृशमायम्य
 कार्मुकम् । छादयामास राजेन्द्र पार्थं वाणैरयोमुखैः ॥ १० ॥
 ताभ्यां मुक्ताः शरा राजन्न्तरिक्षे विभेजिरे । वंसा इव महा-
 राज शरत्काले नभस्तले ॥ ११ ॥ ते शराः प्रथ्य कौन्तेयं समन्ता-
 द्विविशुः प्रभो । फलभारगतं यदत् स्वादुदृष्टं विहङ्गमाः ॥ १२ ॥
 अर्जुनस्तु रणे नादं विनद्य रथिनां वरः । त्रिगर्तराजं समरे
 सपुत्रं विव्यधे शरैः ॥ १३ ॥ ते विध्यमानाः पार्थेन कालेनेव
 युगक्षये । पार्थमेवाभ्यवर्तन्त मरणे कृतनिश्चयाः ॥ १४ ॥ सुमुचुः
 शरदृष्टिश्च पाण्डवस्य रथं प्रति । शरदृष्टिं ततस्तान्तु शरवर्षैः
 समन्ततः ॥ १५ ॥ प्रतिजग्राह राजेन्द्र तीव्रदृष्टिमिवाचलः ।
 तत्राह तमपश्याम बीभत्सोर्हस्तलाघवम् ॥ १६ ॥ विमुक्तां उद्गभि-
 योधिः शस्त्रदृष्टिं दुरासदाम् । यद्देवो वारयामास मारुतोऽभ-

गणानिव ॥ १७ ॥ कर्मणा तेन पार्थस्य तुतुषुर्देवदानवाः । अथ
 क्रुद्धो रणे पार्थस्त्रिगर्तान् प्रति भारत ॥ १८ ॥ मुमोचास्त्रं
 महाराज वायव्यं पृतनामुखे । प्रादुरासीत्ततो वायुः क्षोभवाणो
 नभस्तलम् ॥ १९ ॥ पातयन् वै तसृगणान् विनिघ्नथैव सैन-
 कान् । ततो द्रोणोऽभिवीक्ष्यैव वायव्यास्त्रं सुदारुणम् ॥ २० ॥
 शैलमन्यन्महाराज पीरमस्त्रं मुमोच ह । द्रोणेन युधि निर्मुक्ते
 तस्त्रिन्मुखे नराधिप ॥ २१ ॥ प्रशशाम ततो वायुः प्रसन्नाथ दिशो
 दथ । ततः पाण्डुसुतो वीरस्त्रिगर्तस्य रथब्रजान् ॥ २२ ॥ निरु-
 त्साहांस्ततश्चक्रे विमुखान् विपराक्रमान् । ततो दुर्योधनश्चैव
 कृपथ रथिनां वरः ॥ २३ ॥ अश्रुत्यामा तथा शल्यः काम्बोजय
 सुदक्षिणः । विन्दानुविन्दावावन्थौ वाल्मिकः सह वाल्मिकीः ॥ २४ ॥
 महता रथवंशेन पार्थस्यावारयन् दिशः । तथैव भगदत्तश्च
 श्रुतायुश्च महाबलः ॥ २५ ॥ गजानीकेन भीमस्य ताववारयतां
 दिशः । भूरिश्रवाः शल्यश्चैव सौबलश्च विशाम्पते ॥ २६ ॥ शरीषै-
 र्वियलैस्तीक्ष्णैर्माद्रीपुत्राववारयन् । भीमस्तु सहितः सङ्घेऽर्षात्-
 राष्ट्रैः ससैनिकैः ॥ २७ ॥ युधिष्ठिरं समासाद्य सर्वतः पर्थ्यवार-
 यत् । आपतन्तं गजानीकं दृष्ट्वा पार्थीं वृकोदरः ॥ २८ ॥ लेलि-
 हन् सृक्कणौ वीरो मृगराडिव कानने । भीमस्तु रथिनां श्रेष्ठो
 गदां गृह्य महाहवे ॥ २९ ॥ अवप्लुत्य रथात्सूर्मं तव सैन्यमभी-
 प्रयत् । तमुदीच्य गदाहस्तं ततस्ते गजसादिनः ॥ ३० ॥ परि-
 वब्रू रणे यत्नात् भीमसेनं समन्ततः । गजमध्यमनुप्राप्तः पाण्डवः
 स व्यराजत ॥ ३१ ॥ मेघजालस्य महतो यथा मध्यगती रविः ।
 व्यधमत् स गजानीकं गदया पाण्डववर्षभः ॥ ३२ ॥ महाभ्रजाल-
 मतुलं मातरिष्वेव सन्ततम् । ते वध्यमाना वलिना भीमसेनेन
 दन्तिनः ॥ ३३ ॥ आर्त्तनादं रणे चक्रुर्गर्जन्तो जलदा इव ।
 वज्रधा दारितश्चैव विघाणैस्तत्र दन्तिभिः ॥ ३४ ॥ फुल्लामोक

निभः पार्थः शुशुभै रणमूर्धनि । विषाणे दन्तिनं गृह्य निर्वि-
 षाणमथाकरोत् ॥ ३५ ॥ विषाणेन च तेनैव कुम्भे ऽभ्याहृत्य
 दन्तिनम् । पातयामास समरे दण्डहस्त इवान्तकः ॥ ३६ ॥
 शोणितान्नां गदां विभ्रत् मेदीमञ्जाकृतच्छुविः । कृताभ्यङ्गः
 शोणितेन रुद्रवत् प्रत्यदृश्यत ॥ ३७ ॥ एवं ते वध्यमानाश्च हत-
 शेषा महागजाः । प्राट्रवन्त दिशो राजन् विमृद्न्तः स्वकं बलम्
 ॥ ३८ ॥ द्रवद्भिस्तैर्महानागैः समन्ताद्भरतर्षभ । दुर्योधनबलं
 सर्वं पुनरासीत् पराङ्मुखम् ॥ ३९ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि भीमपराक्रमे

त्राधिकशतोऽध्यायः ॥ २५३ ॥

सञ्जय उवाच । मध्वन्दिने महाराज सद्ग्रामः समपद्यत ।
 लोकक्षयकरो रौद्रो भीष्मस्य रुह सोमकैः ॥१॥ गाङ्गेयो रथिनां
 श्रेष्ठः पाण्डवानामनीकिनीम् । व्यधमन्निशितैर्वाणैः शतशोऽथ
 सहस्रशः ॥ २ ॥ सन्ममई च तत् सैन्यं पिता देवव्रतस्तव ।
 धान्यानामिव लूनानां प्रकरं गोगणा इव ॥ ३ ॥ घृष्टयुग््नः
 शिखण्डी च विराटो द्रुपदस्तथा । भीष्ममासा च समरे शरैर्जङ्घु-
 र्महारथम् ॥ ४ ॥ घृष्टयुग््नं ततो विद्धा विराटञ्च शरैस्त्रिभिः ।
 द्रुपदस्य च नाराचं प्रेषयामास भारत ॥ ५ ॥ तेन विद्धा महे-
 व्वासा भीष्मेणामित्रकार्पिणा । चुक्रुधुः समरे राजन् पादस्पृष्टा
 इषोरगाः ॥ ६ ॥ शिखण्डी तच्च विव्याध भारतानां पितामहम् ।
 स्त्रीमयं मनसा धात्वा नास्मै प्राहरदच्युतः ॥ ७ ॥ घृष्टयुग््नस्तु
 समरे क्रोधेनान्निविव ज्वलन् । पितामहं त्रिभिर्वाणैर्वाहोरुरसि
 चार्पयत् ॥ ८ ॥ द्रुपदः पञ्चविंशत्या विराटो दशभिः शरैः ।
 शिखण्डी पञ्चविंशत्या भीष्मं विव्याध सायकैः ॥ ९ ॥ सोऽतिविद्धो

महाराज शोणितौषपरिप्लुतः । वसन्ते पुष्पश्रवली रक्ताशोक
 ह्रवावभौ ॥ ८ ॥ तान् प्रत्यबिध्यत् गाङ्गेयस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगीः ।
 द्रुपदस्य च भक्तेन धनुश्चिच्छेद मारिष ॥ १० ॥ सोऽन्यत् कार्मुक-
 माहाय भीष्मं विव्याध पञ्चभिः । सारथिञ्च त्रिभिर्वाणैर्निशितै-
 रणमूर्धनि ॥ ११ ॥ तथा भीमो महाराज द्रौपद्याः पञ्च
 चात्मजाः । कैकेया भ्रातरः पञ्च सात्यकिश्चैव साक्षतः ॥ १२ ॥
 अभ्यद्रवन्त गाङ्गेयं युधिष्ठिरपुरोगमाः । रिरक्षिषन्तः पाञ्चालान्
 वृष्टद्युम्नपुरोगमान् ॥ १३ ॥ तथैव तावकाः सर्वे भीष्मरक्षार्थ-
 मुद्यताः । प्रत्युद्ययुः पाण्डुसेनाः सहसैन्या नराधिप ॥ १४ ॥
 तत्रासीत् सुमहद्युद्धं तव तेषाञ्च सङ्कुलम् । नराश्वरथनागानां
 यमराष्ट्रविवर्द्धनम् ॥ १५ ॥ रथी रथिनमासाद्य प्राहिणोद्यम-
 सादनम् । तथेतरेान् समासाद्य नरनागाश्वसादिनः ॥ १६ ॥
 अनयन् परलोकाय शरैः सन्नतपर्वभिः । शरैश्च विविधैर्घोरैस्तत्र
 तत्र विशास्यते ॥ १७ ॥ रथास्तु रथिभिर्हीना हतसारथयस्तथा ।
 विप्रद्रुताश्च समरे दिशो जग्मुः समन्ततः ॥ १८ ॥ मृदूमाना
 नरान्नाजन् हयांश्च सुबहून् रणे । वातायमाना दृश्यन्ते गन्धर्व-
 नगरोपमाः ॥ १९ ॥ रथिनश्च रथैर्हीना वर्मिणस्तेजसा युताः ।
 कुण्डलोष्णीप्रिणः सर्वे निष्काङ्गद्विभूषणाः ॥ २० ॥ देवपुत्र-
 समाः सर्वे शौर्य्यं शक्रसमा युधि । ऋद्धया वैश्रवणञ्चाति नयेन
 च वृहस्पतिम् ॥ २१ ॥ सर्वलोकेश्वराः शूरास्तत्र तत्र विशा-
 स्यते । विप्रद्रुता व्यनश्यन्त प्राकृता इव मानवाः ॥ २२ ॥ दन्ति-
 नश्च नरश्रेष्ठ हीनाः परमसादिभिः । मृदून्तः स्वान्यनीकानि
 निपेतुः सर्वशङ्कगाः ॥ २३ ॥ चर्मभिश्चामरैश्चित्तैः पताकाभिश्च
 मारिष । कृत्रैः सितैर्हमदण्डैश्चामरैश्च समन्ततः ॥ २४ ॥ विशीर्ष-
 विप्रधावन्तो दृश्यन्ते स दिशो दश । नवमेघप्रतीकाशा जलदी-
 यमनिस्सनाः ॥ २५ ॥ तथैव दन्तिभीर्हीना गजारीहा विशा-

ष्यते । प्रधावन्ती व्यदृश्यन्त तव तेषाञ्च सङ्कुले ॥ २६ ॥ नाना-
 द्दिग्गसमुत्थांश्च तुरङ्गान् हेमभूषितान् । वातायमानानद्राक्षं घत-
 शोऽथ सहस्रशः ॥ २७ ॥ अश्वारोहान् हतैरश्वैर्गहीतासीन्
 समन्ततः । द्रवमाणानपश्याम द्राव्यमाणांश्च संयुगे ॥ २८ ॥ गजो
 गजं समासाद्य द्रवमाणं महाहवे । ययौ प्रमद्य तरसा पदा-
 तान् वाजिनस्तथा ॥ २९ ॥ तथैव च रथान् राजन् प्रममई
 रणे गजः । रथांश्चैव समासाद्य पतितांस्तुरगान् भुवि ॥ ३० ॥
 व्यमृद्गन् समरे राजंस्तुरङ्गांश्च नरान्रणे । एवं ते वद्भवा राजन्
 प्रत्यमृद्गन् परस्परम् ॥ ३१ ॥ तस्मिन् रौद्रे तथा युद्धे वर्त्तमाने
 महाभये । प्रावर्त्तत नदी घीरा शोणितानान्तरङ्गिणी ॥ ३२ ॥
 अस्थिसङ्घातसम्बाधा केशधैवलभादला । रथहृदा शरावर्त्ता
 ह्यमीना दुरासदा ॥ ३३ ॥ शीघ्रीपलसमाक्रीर्णा हस्तिग्राह-
 समाकुला । कवचीष्णीपफेनौषा धनुर्वेगासिकच्छपा ॥ ३४ ॥
 पताकाध्वजब्रह्माढ्या मर्त्तत्रकूलापहारिणी । क्रव्यादहंससङ्घीर्णा
 यमराष्ट्रविवर्द्धिनी ॥ ३५ ॥ तां नदीं क्षत्रियाः शूरा रथनाग-
 ह्यप्लवैः । प्रतेर्बृहवी राजन् भयं त्यक्त्वा महारथाः ॥ ३६ ॥
 अपराङ्गे रणे भीरून् कश्मलेनाभिसंवृतान् । तथा वैतरणी
 प्रेतान् प्रेतराजपुरं प्रति ॥ ३७ ॥ प्राक्रीयन् क्षत्रियास्तत्र दृष्ट्वा
 तद्दैवसं महत् । दुर्ध्वीधनापराधेन गच्छन्ति क्षत्रियाः क्षयम्
 ॥ ३८ ॥ गुणवत्सु कथं द्वेषं धृतराष्ट्रो जनेश्वरः । कृतवान्
 पाण्डुपुत्रेषु पापात्मा लोभमोहितः ॥ ३९ ॥ एवं वद्भविधा वाचः
 अयन्ते स परस्परम् । पाण्डवस्तवसंयुक्ताः पुत्राणां ते सुदारुणाः
 ॥ ४० ॥ ता निशम्य ततो वाचः सर्वयौधैरुदाकृताः । आगच्छुत्
 सर्वलोकस्य पुत्रो दुर्ध्वीधनस्तव ॥ ४१ ॥ भीष्मं द्रोणं कृपञ्चैव
 शल्यञ्चोवाच भारत । युध्यध्वमनहङ्गाराः किं चिरं कुरुथेति च
 ॥ ४२ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं कुरुणां पाण्डवैः सह । अद्ययूतकृतं

राजन् सुघोरं वैशसं महत् ॥ ४३ ॥ यत्पुरा न निगृह्णासि
 वार्थ्यमाणी महात्मभिः । वेचित्प्रवीर्य तस्येदं फलं पश्यसि
 दारुणम् ॥ ४४ ॥ न हि पाण्डुसुता राजन् ससैन्याः स्वपदा-
 नुगाः । रक्षन्ति समरे प्राणान् कौरवा वापि संयुगे ॥ ४५ ॥
 एतस्मात् कारणात् घोरो वर्तते खजनक्षयः । दैवादा पुरुष-
 व्याघ्र तव चापनयान्द्रुप ॥ ४६ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे

चतुरधिकशतोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

सञ्जय उवाच । अर्जुनस्तान् नरव्याघ्रो सुशर्मामनुचरान्द्रुपान् ।
 अनयत् प्रेतराजस्य सदनं सायकैः शितैः ॥ १ ॥ सुशर्मापि ततो
 वाणैः पार्थं विव्याध संयुगे । वासुदेवञ्च सप्तत्या पार्थञ्च नवभिः पुनः
 ॥ २ ॥ तान्निवार्यै शरौषेण शक्रस्तनुर्महारथः । सुशर्मणो रणे
 योधान् प्राहिणोद्यमसादनम् ॥ ३ ॥ ते बध्यमानाः पार्थेन काले-
 नेव युगक्षये । व्यद्रवन्त रणे राजन् भये जाते महारथाः ॥ ४ ॥
 उत्सृज्य तुरगान् केचित् रथान् केचिच्च मारिष । गजानन्ये
 समुत्सृज्य प्राद्रवन्त दिशो दश ॥ ५ ॥ अपरे तु तदाहाय वाजि-
 नागरथान्द्रुणे । त्वरया परया युक्ताः प्राद्रवन्त विशाम्यते ॥ ६ ॥
 पदाताश्चापि शस्त्राणि समुत्सृज्य महारणे । निरपेक्षा व्यधावन्त
 तेन तेन स भारत ॥ ७ ॥ वार्थ्यमाणाः सुबहुशस्त्रैर्गर्तन सुश-
 र्मणा । तथान्यैः पार्थिवञ्चैष्टेर्न व्यतिष्ठन्त संयुगे ॥ ८ ॥ तदलं
 प्रद्रुतं दृष्ट्वा पुत्रो दुःथीर्धनस्तव । पुरस्कृत्य रणे भीष्मं सर्वसैन्य-
 पुरस्कृतः ॥ ९ ॥ सर्वोद्योगे न महता धनञ्जयमुपाद्रवत् । विग-
 र्त्ताधिपतेरर्थं जीवितस्य विशाम्यते ॥ १० ॥ स एकः समरे तस्थौ
 किरन् बहुविधान् शरान् । भ्रातृभिः सहितः सर्वैः शेषा हि

प्रद्रुता नराः ॥ ११ ॥ तथैव पाण्डवा राजन् सर्वोद्योगिन दंशिताः ।
 प्रययुः फाल्गुनार्थाय यत्र भीष्मो व्यतिष्ठत ॥ १२ ॥ ज्ञायमाना
 रणे वीर्यं घोरं गाण्डीवधन्वनः । हाहाकारकृतोत्साहा भीष्मं
 जग्मुः समन्ततः ॥ १३ ॥ ततस्तालध्वजः शूरः पाण्डवानां
 वरूथिनीम् । ह्याद्यामास समरे शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १४ ॥
 एकीभूतास्ततः सर्वं कुरवः सह पाण्डवैः । अयुध्यन्त महाराज
 मध्यं प्राप्ते दिवाकरे ॥ १५ ॥ सात्यकिः कृतवर्माणं विद्धा पञ्चभि-
 राशुगैः । अतिष्ठदाहवे शूरः किरन् वाणान् सहस्रशः ॥ १६ ॥
 तथैव द्रुपदो राजा द्रोणं विद्धा शितैः शरैः पुनर्विव्याध सप्तत्या
 सारथिञ्चास्य पञ्चभिः ॥ १७ ॥ भीमसेनस्तु राजानं वाह्मिकं
 प्रपितामहम् । विह्वानदन्महानादं शार्दूल इव कानने ॥ १८ ॥
 आर्जुनिश्चित्रसेनेन विद्धो वल्लभिराशुगैः । चित्रसेनं त्रिभिर्वाणै-
 र्विव्याध हृदये भ्रमम् ॥ १९ ॥ समागतौ तौ तु रणे महामात्रौ
 व्यरोचताम् । यथाकाशे महाराज स्थितौ बुधमनैश्चरौ ॥ २० ॥
 तस्याश्वांश्चतुरो हत्वा सूतञ्च नवभिः शरैः । ननाद बलवान्नादं
 सोभद्रः परवीरहा ॥ २१ ॥ हताश्वान्तु रथात्तूष्णं सोऽवप्लुत्य
 महारथः । आसुरोह रथं तूष्णं दुर्मुखस्य विष्मते ॥ २२ ॥
 द्रोणश्च द्रुपदं भित्त्वा शरैः सन्नतपर्वभिः । साराथिञ्चास्य विव्याध
 खरमाणः पराक्रमी ॥ २३ ॥ पीडयमानस्ततो राजन् द्रुपदो
 वाहिनीमुखि । अपावाञ्जवनैरश्वैः पूर्ववैरमनुष्मरन् ॥ २४ ॥
 भीमसेनस्तु राजानं मुहूर्त्तादिव वाह्मिकम् । व्यश्वसूतरथं चक्रे
 सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ २५ ॥ ससम्भ्रमो महाराज संशयं परमं
 गतः । अवप्लुत्य ततो वाहाहाह्मिकः पुरषोत्तमः ॥ २६ ॥ आस-
 रोह रथं तूष्णं लक्ष्मणस्य महाहवे । सात्यकिः कृतवर्माणं
 वारयित्वा महारणे ॥ २७ ॥ शरैर्बहुविधै राजन्नाससाद पिता-
 महम् । स विद्धा वाणप्रष्टया तु निशितैर्लोमवाहिभिः ॥ २८ ॥

मृत्यन्निव रथोपस्थे विधुन्वानो महद्भुतः । तस्यायसीं महाशक्तिं
 चिह्नेपाथ पितामहः ॥ २९ ॥ हेमचित्रां महावेगां नागकन्योपमां
 शुभाम् । तामापतन्तीं सहसा मृत्युकल्पां सुदुर्जयाम् ॥ ३० ॥
 व्यसयामास वार्ष्णीयो लाघवेन महायथाः । अनासाद्य तु वार्ष्णीयं
 शक्तिः परमदारुणा ॥ ३१ ॥ न्यपतद्भरणीपृष्ठे महोल्केव महा-
 प्रभा । वार्ष्णीयस्तु ततो राजन् स्वां शक्तिं कनकप्रभाम् ॥ ३२ ॥
 वेगवद्गृह्य चिह्नेप पितामहरथं प्रति । वार्ष्णीयभुजवेगेन प्रणुत्वा
 सा महाहवे ॥ ३३ ॥ अभिद्रुद्राव वेगेन कालरात्रिर्यथा नरम् ।
 तामापतन्तीं सहसा दिधा चिच्छेद भारत ॥ ३४ ॥ दुरप्राभ्यां
 सुतीक्ष्णाभ्यां सा व्यशीर्यत मेदिनीम् । छित्वात शक्तिन्तु गाङ्गेयः
 सात्यकिं नवभिः शरैः ॥ ३५ ॥ आजवानोरसि क्रुद्धः प्रहसन्
 शत्रुकर्षणः । ततः सरथनागाश्रवाः पाण्डवाः पाण्डुपूर्वजम् ॥ ३६ ॥
 परिवर्तुरणे भीष्मं माधववाणकारणात् । ततः प्रवृत्ते युद्धं
 तुमुक्तं लोमहर्षणम् । पाण्डवानां कुरूणाञ्च समरे विजयै-
 पिणाम् ॥ ३७ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि भीष्मवार्ष्णीययुद्धे

पञ्चाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

सञ्जय उवाच । दृष्ट्वा भीष्मं रणे क्रुद्धं पाण्डुवैरभिसंवृतम् ।
 यथा मेघैर्महाराज तपान्ते दिवि भास्करम् ॥ १ ॥ दुर्योधनो
 महाराज दुःशासनमभाषत । एष शूरो महेश्वासो भीष्मः शूर-
 निस्तूदनः ॥ २ ॥ छादितः पाण्डुवैः शूरैः समन्ताद्भरतर्षभ । तस्य
 कार्यं त्वया वीर रक्षणं सुमहात्मनः ॥ ३ ॥ रक्ष्यमाणोऽहि समरे
 भीष्मोऽस्माकं पितामहः । निहन्यात् समरे सर्वान् पाञ्चालान्
 पाण्डुवैः सह ॥ ४ ॥ तत्र कार्यतमं मन्ये भीष्मस्यैवाभिरक्षणम् ।

गोप्ता क्षेप महेष्वासो भीष्मोऽस्त्राकं महाव्रतः ॥ ५ ॥ स भवान्
 सर्वसैन्येन परिवार्य्य पितामहम् । समरे कर्म कुर्वाणं दुष्करं
 परिरक्षतु ॥ ६ ॥ स एवमुक्तः समरे पुत्रो दुःशासनस्तव । परि-
 वार्य्य स्त्रियो भीष्मं सैन्येन महता व्रतः ॥ ७ ॥ ततः यतसह-
 स्नाणां हयावां सुवलात्मजः । विमलप्रासहस्तानामृष्टितीमर-
 धारिणाम् ॥ ८ ॥ हर्षितानां सुवेगानां बलस्थानां पताकिनाम् ।
 शिञ्चितैर्युद्धकुशलैरुपेतानां नरोत्तमैः ॥ ९ ॥ नकुलं सहदेवञ्च
 धर्मराजञ्च पाण्डवम् । न्यवारयन्नरश्चेष्टान् परिवार्य्य समन्ततः
 ॥ १० ॥ ततो दुर्योधनो राजा शूराणां हयसादिनाम् । अयुतं
 प्रेषयामास पाण्डवानां निवारणे ॥ ११ ॥ तैः प्रविष्टैर्महावेगै-
 र्गर्भकृत्स्निरिवाहवे । खुराहता धरा राजंश्चकम्बे च ननाद् च
 ॥ १२ ॥ खुरयद्दृश्य सुमहान् बाजिनां शुश्रुवे तदा । महा-
 वंशवमस्येव दृष्टमानस्य पर्वते ॥ १३ ॥ उत्पतद्भिश्च तैस्तत्र समु-
 ष्टूतं महद्रजः । दिवाकरपथं प्राप्य चादयामास भास्करम् ॥ १४ ॥
 वेगवद्भिर्हयैस्तेस्तु क्षोभिता पाण्डवी चमूः । निपतद्भिर्महावेगै-
 र्हंसैरिव महत्सरः ॥ १५ ॥ क्षेपताञ्चैव शब्देन न प्राशायत
 किञ्चन । ततो युधिष्ठिरो राजा माद्रीपुत्रौ च खड्गौ ॥ १६ ॥
 प्रत्यंत्रंस्तरसा वेगं समरे हयसादिनाम् । उद्धतस्य महाराज
 प्रावृट्कालेऽतिपूर्य्यतः ॥ १७ ॥ पौर्णमास्यामम्बुवेगं यथा वेला
 मस्योदधेः । ततस्ते रथिनो राजन् शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १८ ॥
 न्यक्तन्नुत्तमाङ्गानि शरेण हयसादिनाम् । ते निपेतुर्महाराज
 निहता दृढधन्वभिः ॥ १९ ॥ मागैरिव महानागा यथावत् गिरि-
 गह्वरे । तेऽपि प्रासैः सुनिश्चितैः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २० ॥
 न्यक्तन्नुत्तमाङ्गानि विचलन्तो दिशो द्रम । अथाहता हया-
 रोहो ऋष्टिभिर्भरतर्षभ ॥ २१ ॥ अत्यजन्नुत्तमाङ्गानि फलानीव
 महादुमाः । ससादिनो हया राजंस्तत्र तत्र निस्त्रुदिताः ॥ २२ ॥

प्रतिताः पात्यमानाश्च प्रत्यदृश्यन्त सर्वशः । वध्यमाना ज्ञयाथैव
 प्राद्रवन्त भयाह्विताः ॥ २३ ॥ यथा सिंहं समासाद्य मृगाः प्राण-
 परायणाः । पाण्डवाश्च महाराज जित्वा शत्रून्महामृधे ॥ २४ ॥
 दधुः शङ्खाश्च भेरीश्च ताडयामासुराह्वे । ततो दुर्ध्वोधनो दीनो
 दृष्ट्वा सैन्यं पराजितम् ॥ २५ ॥ अब्रवीत् भरतश्चेष्ट मद्रराजमिदं
 वचः । एष पाण्डुसुतो ज्येष्ठो यमाभ्यां सहितो रथे ॥ २६ ॥
 पश्यतां वो महावाहो सेनां द्रावयति प्रभो । तं वारय महा-
 वाहो वेलैव मकरालयम् ॥ २७ ॥ तं हि संश्रूयसेत्यर्थमसञ्च-
 वलविक्रमः । पुत्रस्य तव तदाकथं श्रुत्वा शल्यः प्रतापवान् ॥ २८ ॥ स
 ययौ रथवंशेन यत्र राजा युधिष्ठिरः । तदापतद्दे सहसा शल्यस्य
 सुमहदलम् ॥ २९ ॥ महौघवेगं समरे वारयामास पाण्डवः ।
 मद्रराजञ्च समरे धर्मराजो महारथः ॥ ३० ॥ दशभिः सायकैस्तुर्मै
 माजघान स्तनान्तरे । नकुलः सहदेवश्च तं सप्तभिरजिह्वागैः
 ॥ ३१ ॥ मद्रराजोऽपि तान् सर्वानाजघान त्रिभिस्त्रिभिः । युधिष्ठिरं
 पुनः षष्ट्या विव्याध निशितैः शरैः ॥ ३२ ॥ माद्रीपुत्रौ च सम्भ्रान्तौ
 हाभ्यां हाभ्यामताडयत् । ततो भीमो महावाहूर्दृष्ट्वा राजावमा-
 ह्वे ॥ ३३ ॥ मद्रराजरथं प्राप्तं मृत्यो रास्यगतं यथा । अभ्यपद्यत
 सङ्ग्रामे युधिष्ठिरममित्रजित् ॥ ३४ ॥ ततो युद्धं महाघोरं प्रापन्नत
 सुदारुणम् । अपरां दिशमास्थाय तप्यमाने दिवाकरे ॥ २५ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि शल्यधर्मराज समागमे

पञ्चमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

सञ्जय उवाच । ततः पिता तव क्रुद्धो निशितैः सायको-
 त्तमैः । आजघान रणे पार्थान् सहसेनान् समन्ततः ॥ १ ॥
 भीमं हादशभिर्विद्धा सात्यकिं नवभिः शरैः । नकुलन्तु त्रिभिर्विद्धा

सहदेवञ्च सप्तभिः ॥ २ ॥ युधिष्ठिरं हादशभिर्बाह्वीक्षुरसि चाप-
 यत् । घृष्टद्युम्नन्ततो विद्वा ननाद् सुमहाबलः ॥ ३ ॥ तं हाद-
 शाखैर्नकुलो माधवश्च त्रिभिः शरैः । सहदेवश्च सप्तत्या
 पार्थश्च नवभिः श्वरैः । घृष्टद्युम्नश्च सप्तत्या भीमसेनश्च सप्तभिः
 ॥ ४ ॥ युधिष्ठिरो हादशभिः प्रत्यविध्यत् पितामहम् ।
 द्रोणस्तु सायकं विद्धा भीमसेनमविध्यत् ॥ ५ ॥ एकैकं
 पञ्चभिर्वाणैर्यमदण्डोपमैः शितैः । तौ च तं प्रत्यविध्येतां त्रिभि-
 स्त्रिभिरजिह्वगैः ॥ ६ ॥ तौत्रैरिव महानागं द्रोणं ब्राह्मणपुङ्ग-
 वम् । सौवीराः कितवाः प्राच्याः प्रतीच्योदीच्यमालवाः ॥ ७ ॥
 अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोऽथ वसातयः । संग्रामे नाजङ्ग-
 भीष्मं वध्यमानं शितैः शरैः ॥ ८ ॥ तथैवान्ये महीपाला नाना-
 दिशसमागताः । पाण्डवानभ्यवर्तन्त विविधायुधपाणयः ॥ ९ ॥
 तथैव पाण्डवा राजन् परिवद्भुः पितामहम् । स समन्तात् परि-
 वृतो रथोघैरपराजितः ॥ १० ॥ गहनेऽग्निरिवोत्सृष्टः प्रजज्वाल
 दहन् परान् । रथान्प्रगारश्चापार्श्वरसि शक्तिगद्वन्धनः ॥ ११ ॥
 शरस्फुलिङ्गो भीष्माग्निर्देदाह चतुर्यर्षभान् । सुवर्षपुङ्गैरिषुभि-
 र्गार्हपत्तैः सुतेजनैः ॥ १२ ॥ कर्षिनालीकनारोष्कादयामास
 तदलम् । अपातयद्भजांथैव रथिनश्च शितैः शरैः ॥ १३ ॥ सुण्ड-
 तालवनानीव चकार स रथव्रजान् । निर्मनुष्यान् रथान् राजन्
 गजानश्वांस्तु संयुगे ॥ १४ ॥ अकरोत् स महाबाहुः सर्वशास्त्र-
 भृतां वरः । तस्य जातलनिघोष विस्फूर्जितमिवाग्नेः ॥ १५ ॥
 निशम्य सर्वभूतानि समकम्पन्त भारत । अमोषा ह्यभवन् वाणाः
 पितुस्ते भरतर्षभ ॥ १६ ॥ नासञ्चन्त तनुत्रेषु भीष्मचापच्युताः
 शराः । हतवीरान् रथान् राजन् संयुक्तान् जवनैर्हयैः ॥ १७ ॥
 अपस्थाम महाराज ह्ययमाणान् रणाजिरे । चेदिकाशिकस्त-
 पाणां सहस्राणि चतुर्दश ॥ १८ ॥ महारथाः समाख्याताः

कुलपुत्रास्तनुवजः । अपरावर्तिनः सर्वे सुवर्षविकृतध्वजाः ॥१८॥
संग्रामे भीष्ममासाद्य व्यादितास्यमिवान्तकम् । निमग्नाः पर-
लोकाय सवाजिरथकुञ्जराः ॥ २० ॥ भग्नाहोपस्करान् कांश्चि-
द्भ्रमचक्रांश्च भारत । अपम्याम महाराज शतशोऽथ सहस्रशः
॥ २१ ॥ सवस्त्रैरथैर्भ्रमैरथिभिश्च निपातितैः । शरैः सुकवचै-
ष्किन्नैः पट्टिभ्यश्च विशाम्भते ॥ २२ ॥ गदाभिर्भिन्दिपालैश्च निधि-
तैश्च शिलीमुखैः । अनुकर्षैरुपासङ्गैश्चक्रैर्भ्रमैश्च मारिष ॥ २३ ॥
बाहुभिः कार्मुकैः खड्गैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः । तलत्रैरङ्गुलि-
त्रैश्च ध्वजैश्च विनिपातितैः ॥ २४ ॥ चापैश्च वज्रधाच्छिन्नैः
समास्तूर्यत मेदिनी । हतारोहा गजा राजान् हताश्च हय-
सादिनः ॥ २५ ॥ न्यपतन्त गतप्राणाः शतशोऽथ सहस्रशः ।
यतमानाश्च ते वीरा द्रवमाणान् महारथान् ॥ २६ ॥ नाशकृवन्
वारयितुं भीष्मवाणप्रपीडितान् । महेन्द्रसमवीर्येण बध्यमाना
महाचमूः ॥ २७ ॥ अभ्यज्यत महाराज न च हौ सह धावतः ।
आविद्धरथनागाश्वं पत्तिध्वजसमाकुलम् ॥ २८ ॥ अनीकं पाण्डु-
पुत्राणां हाहाभूतमचेतनम् । जघानात्र पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं
तथा ॥ २९ ॥ प्रियं सखायञ्चाक्रन्दे सखा दैवबलात् कृतः ।
विमुच्य कवचानन्ये पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः ॥ ३० ॥ प्रकीर्यै केशान्
धावन्तः प्रत्यदृश्यन्त सर्वशः । तहोकुलमिवोद्भ्रान्तमुद्भ्रान्तरथकूव-
रम् ॥ ३१ ॥ दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रस्य सैन्यमार्त्तस्वरं तदा । प्रभञ्जमानं
सैन्यन्तु दृष्ट्वा यादवनन्दनः ॥ ३२ ॥ उवाच पार्थ वीभत्सुं निगृह्य
रथमुत्तमम् । अयं स कालः सम्प्राप्तः पार्थ यः काङ्क्षितस्त्वया
॥ ३३ ॥ प्रहरास्त्रिन्नरव्याघ्र न चेन्नोहादिमुह्यसि । यत्पुरा
कथितं वीर राज्ञां तेषां समागमे ॥ ३४ ॥ विराटनगरे पार्थ-
सञ्जयस्य समीपतः । भीष्मद्रीणमुखान् सर्वान् धार्तराष्ट्रस्य
सैनिकान् ॥ ३५ ॥ सानुवन्धान् हनिष्यामि ये मां यौत्स्यन्ति

संयुगी । इति तत् कुरु कौन्तेय सत्यं वाक्यमरिन्दम् ॥ ३६ ॥
 चतुर्धर्ममनुसृत्य युध्यस्व बिगतज्वरः । दृत्युक्तो वासुदेवेन
 तिर्यग्दृष्टिरधोमुखः ॥ ३७ ॥ अकाम इव वीभत्सरिदं वचन-
 मब्रवीत् । अध्यानां वधं कृत्वा राक्ष्यं वा नरकोत्तरम् ॥ ३८ ॥
 दुःखानि वनवासे वा किं तु मे स्यात् कृतं भवेत् । चोदयाश्वान्
 हृषीकेश करिष्ये वचनं तव ॥ ३९ ॥ पातयिष्यामि दुर्द्वेषं भीष्मं
 कुरुपितामहम् । स चाश्वान् रजतप्रखण्डान् चोदयामास माधवः
 ॥ ४० ॥ यतो भीष्मस्ततो राजन् दुष्प्रोक्ता रश्मिवानिव । तत-
 स्तत् पुनराब्रुत्तं युधिष्ठिर वलं महत् ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वा पार्थं महा-
 बाहूँ भीष्मायोद्यतमाहवे । ततो भीष्मः शरैश्च सिंहवदनद-
 म्बुजः ॥ ४२ ॥ धनञ्जयरथं शीघ्रं शरवर्षणं वाकिरत् । क्षणेन
 स रथस्तस्य सहयः सहसार्थिः ॥ ४३ ॥ शरवर्षणं महता न
 प्राच्यायत किञ्चन । वासुदेवस्त्वसम्भ्रान्तो धैर्यमास्थाय सत्वरः
 ॥ ४४ ॥ चोदयामास तानश्वान् वितुन्नाम् भीष्मसायकैः । ततः
 पार्थो धनुर्गच्छ दिव्यं जलदनिस्वनम् ॥ ४५ ॥ पातयामास
 भीष्मस्य धनुष्कृत्वा शितैः शरैः । स हि श्वान्वा कौरव्यः पुन-
 रन्यन्नहदनुः ॥ ४६ ॥ निमेषान्तरमात्रेण शं चक्रे पिता तव ।
 अथास्य तदपि क्रुद्धश्चिच्छेद धनुरर्जुनः ॥ ४७ ॥ तस्य तत्
 पूजयामास लाघवं शान्तनोः सतः । साधुसाधु महाबाहो साधु
 कुन्तीसुतेति च ॥ ४८ ॥ समाभाष्यैनमपरं प्रगच्छ रुचिरं धनुः ।
 मुमोच समवे भीष्मः शरान् पार्थरथं प्रति ॥ ४९ ॥ अदर्शय-
 हासुदेवो हययाने परं बलम् । मोघान् कुर्वन् शरान्स्तस्य मण्ड-
 लानि निदर्शयन् ॥ ५० ॥ शुशुभाते नरव्याघ्रौ तो भीष्मशर-
 विक्षतौ । गोवृषाविव संक्रुद्धौ विषाणोस्त्रिखिताङ्गितौ ॥ ५१ ॥
 वासुदेवस्तु सम्प्रेक्ष्य पार्थस्य मृदुयुद्धताम् । भीष्मञ्च शरवर्षाणि
 सृजन्तमनिर्घं युधि ॥ ५२ ॥ प्रतपन्तमिवादित्य मध्यमासाय

सैनयोः । वरान् वरान् विनिघ्नन्तं पाण्डुपुत्रस्य सैनिकान् ॥५३॥
 युगान्तमिव कुर्वाणं भीष्मं यौधिष्ठिरे वली । नामृष्यत महाबाहु-
 र्माधवः परवीरहा ॥ ५४ ॥ उत्सृज्य रजतप्रस्थान् हयान्
 पार्थस्य मारिष । क्रुद्धो नाम महायोगी प्रचस्कन्द महारथात्
 ॥ ५५ ॥ अभिदुद्राव भीष्मं स भुजप्रहरणी वली । प्रतोदपाणि-
 स्तोजस्रो सिंहवद्विनदन्मुहुः ॥ ५६ ॥ दारवन्निव पद्भ्यां स
 जगतीं जगतीश्वरः । क्रोधतान्मेक्षणः कृष्णो जिघांसुरमित-
 द्युतिः ॥ ५७ ॥ त्रसन्ति इव चेतांसि तावकानां महाहवे । दृष्ट्वा
 माधवमाक्रन्दे भीष्मायोद्यतमन्तिके ॥ ५८ ॥ हतो भीष्मो हतो
 भीष्म इति तत्र वचो मच्चत् । अश्रूयत महाराज वासुदेवभया-
 त्तदा ॥ ५९ ॥ पीतकौषेयसम्वीत मणिश्यामो जनार्दनः । शुशुभे
 विद्रवन् भीष्मं विद्युन्मालीव तोयदः ॥६०॥ स सिंह इव मातङ्गं
 व्यूर्ध्वर्षमहरर्षभम् । अभिदुद्राव वेगेन विनदन् माधवर्षभः
 ॥ ६१ ॥ तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य पुण्डरीकाक्षमाहवे । ससन्मर्म
 रणे भीष्मो विचकर्ष महद्गनुः ॥ ६२ ॥ उवाच चैनं गोविन्द-
 मसन्भ्रान्तेन चेतसा । एच्छेहि पुण्डरीकाक्ष देवदेव नमोऽस्तु ते
 ॥ ६३ ॥ मामद्य सात्वतश्रेष्ठ पातयस्व महाहवे । त्वया हि
 देव सङ्ग्रामे हतस्यापि ममानघ ॥ ६४ ॥ श्रेय एव परं कृष्ण
 लोके भवति सर्वतः । सम्भावितोऽस्मि गोविन्द त्रैलोक्ये चाद्य-
 संयुगे ॥ ६५ ॥ प्रहरस्व यथेच्छं वै दासोऽस्मि तव चानघ ।
 अन्वगेव ततः पार्थः समभिदुत्य केषवम् ॥ ६६ ॥ निजग्राह
 महावाहुर्बाहुभ्यां परिगृह्य वै । निरह्यमाणः पार्थेन कृष्णो
 राजीवलोचनः ॥ ६७ ॥ जगाम चैनमादाय वेगेन पुरुषोत्तमः ।
 पार्थस्तु विष्टभ्य वली चरणी परवीरहा ॥ ६८ ॥ निजग्राह
 हृषीकेशं कथञ्चिद्दृश्यमे पदे । तत एनमुवाचार्तः क्रोधपर्या-
 क्तलोक्षणम् ॥ ६९ ॥ निश्चलन्तं यथा नागमर्जुनः प्रणयात्सखा ।

निवर्त्तस्व महाबाहो नानृतं कर्त्तुमर्हसि ॥ ७० ॥ यस्त्ववा कथितं
 पूर्वं न योत्स्यामीति केशव । मिथ्यावादीति लोकास्त्वां कथयि-
 ष्यन्ति माधव ॥ ७१ ॥ ममैष भारः सर्वो हि हनिष्यामि पिता-
 महम् । शपे केशव शस्त्रेण सत्येन सुकृतेन च ॥ ७२ ॥ अन्तं
 यथा गमिष्यामि शत्रूणां शत्रुसूदन । अयैव पञ्च दुर्द्वेषं पात्य-
 मानं महारथम् ॥ ७३ ॥ तारापतिमिवापूर्वमन्तकाले यदृच्छया ।
 माधवस्तु वचः श्रुत्वा फाल्गुनस्य महात्मनः ॥ ७४ ॥ अक्रिञ्चि-
 दुक्त्वा सक्रोध आरुरोह रथं पुनः । तौ रथस्थौ नरव्याघ्रौ
 भीष्मः शान्तनवः पुनः ॥ ७५ ॥ ववर्ष शरवर्षेण भेषो वृष्ट्या
 इवाचलम् । प्राणानादत्त योधानां पिता देवव्रतस्तव ॥ ७६ ॥
 गभस्तिमिरिवादित्यस्तेजांसि शिशिरात्यये । यथा कुरूणां सैन्यानि
 बभञ्चुर्युधि पाण्डवाः ॥ ७७ ॥ तथा पाण्डवसैन्यानि बभञ्च-
 युधि ते पिता । इति विद्रुतसैन्यास्तु निरुत्साहा विचेतसः ॥ ७८ ॥
 मध्यं गतमिवादित्यं प्रतपन्तं सतेजसाः । ते वध्यमाना भीष्मेण
 शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ७९ ॥ निरीक्षितुं न शिकुस्ते भीष्म-
 मप्रतिमं रणे । कुर्वाणं समरे कर्माश्रयतिमातृप्रविक्रमम् ॥ ८० ॥
 वीक्षाञ्चक्रुर्महाराज पाण्डवा भयपीडितः । तथा पाण्डव-
 सैन्यानि द्राव्यमाणानि भारत ॥ ८१ ॥ वातारं नाध्यगच्छन्त
 गावः पङ्कगता इव । पिपीलिका इव क्षुप्सा दुर्वला बलिनां
 रणे ॥ ८२ ॥ महारथं भारत दुष्प्रक्रम्यं शरोर्मिणं प्रतपन्तं
 नरेन्द्रान् । भीष्मं न शिकुः प्रतिवीक्षितुं ते शराच्चिषं सूर्यमिवा-
 तपन्तम् ॥ ८३ ॥ बिम्बदूतस्तस्य तु पाण्डुसेनामस्तं जगामाथ
 सहस्ररश्मिः । ततो बलानां श्मककर्षितानां मनोऽवहारं प्रति-
 सम्बभूव ॥ ८४ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि नवमदिवसयुद्धसमाप्ते

सप्ताधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

सञ्जय उवाच । युध्यतामेव तेषान्तु भास्करेऽस्तमुपागते ।
सम्भ्रां समभवद्दोरा नापञ्चाम ततो रणम् ॥ १ ॥ ततो युधि-
ष्ठिरो राजा सम्भ्रां सन्दृष्ट्वा भारत । बध्यमानञ्च भीष्मेण
त्यक्त्वास्त्रं भयविह्वलम् ॥ २ ॥ स्वसैनञ्च परावृत्तं पलायनपरा-
वणम् । भीष्मञ्च युधि संरब्धं पीडयन्तं महारथम् ॥ ३ ॥ सोम-
कांश्च जितान् दृष्ट्वा निरुत्साहान् महारथान् । चिन्तयित्वा ततो
राजा त्ववहारमचोदयत् ॥ ४ ॥ ततोऽवहारं सैन्यानां चक्रे राजा
युधिष्ठिरः । तथैव तव सैन्यानामवहारो ह्यभूत्तदा ॥ ५ ॥ ततो-
ऽवहारं सैन्यानां कृत्वा तत्र महारथाः । न्यविशन्त कुरुश्रेष्ठ
सङ्ग्रामे क्षतविक्षताः ॥ ६ ॥ भीष्मस्य समरे कर्म चिन्तयित्वा तु
षाण्डवाः । नालभन्त ततः शान्तिं भीष्मवाणप्रपीडिताः ॥ ७ ॥
भीष्मोऽपि समरे जित्वा पाण्डवान् सहसृञ्जयान् । पूष्यमान-
स्तव सुतैर्वन्द्यमानश्च भारत ॥ ८ ॥ न्यविशत् कुरुभिः सार्धं
हृष्टरूपैः समन्ततः । ततो रात्रिः समभवत् सर्वभूतप्रमोहिनी
॥ ९ ॥ तस्मिन् रात्रिमुखे घोरे पाण्डवा वृशिभिः सह । सृञ्ज-
याश्च दुराधर्षा मन्त्राय समुपाविशन् ॥ १० ॥ आत्मनिःश्रेयसं
सर्वं प्राप्तकालं महाबलाः । मन्त्रयामासुरव्यग्रा मन्त्रनिश्चय-
कोविदाः ॥ ११ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा मन्त्रयित्वा चिरं नृप ।
वासुदेवं समुद्दीक्ष्य वचनञ्चेदमाददे ॥ १२ ॥ कृष्णा पश्य महा-
त्मानं भीष्ममुग्रपराक्रमम् । गजं नलवनानीव विमृद्भन्तं बलं मम
॥ १३ ॥ न चैवैनं महात्मानमुत्सहामो निरीक्षितुम् । लेलिच्छ-
मानं सैन्येषु प्रब्रह्मिव पावकम् ॥ १४ ॥ यथा घोरो महानाग-
स्तच्छको वै विप्रोलूणः । तथा भीष्मो रणे क्रुद्धस्तीक्ष्णशस्त्रः
प्रतापवान् ॥ १५ ॥ गृहीतचापः समरे प्रमुञ्चन्निशितान् शरान् ।
शक्यो जेतुं यमः क्रुद्धो वज्रपाणिय देवराट् ॥ १६ ॥ वरुणः
माशष्टृग्वपि सगदो वा धनेश्वरः । न तु भीष्मः सुसंक्रुद्धो जेतुं

शक्यो महाहवे ॥ १७ ॥ सोऽहमेवं गते कृष्ण निमग्नः शोक-
 सागरे । आत्मनो बुद्धिदौर्बल्यात् भीष्ममासाद्य संयुगे ॥ १८ ॥
 वनं यास्यामि दुर्द्वर्षं श्रेयो मे तत्र वै गतम् । न युद्धं रोचये कृष्ण
 हन्ति भीष्मो हि नः सदा ॥ १९ ॥ यथा प्रज्वलितं वङ्गं पतङ्गः
 समभिद्रवन् । एकतो मृत्युमभ्येति तथाहं भीष्मभीयिवान् ॥ २० ॥
 क्षयं नीतोऽस्मि वार्ष्णेय राज्यहेतोः पराक्रमी । भ्रातरश्चैव मे
 शूराः सायकैर्भ्रंशपीडिताः ॥ २१ ॥ मत्कृते भ्रातृसौहार्दा-
 द्राज्यभ्रष्टा वनं गताः । परिक्लिष्टा तथा कृष्णा मत्कृते मधु-
 सूदन ॥ २२ ॥ जीवितं बद्धमन्येऽहं जीवितं क्षय्य दुर्लभम् ।
 जीवितस्याद्य श्रेष्ठं च चरिष्ये धर्ममुत्तमम् ॥ २३ ॥ यदि तेऽह-
 मवग्राह्यो भ्रातृभिः सह केशव । स्वधर्मस्याविरोधेन हितं व्याहर
 केशव ॥ २४ ॥ एतत् श्रुत्वा वचस्तस्य कारुण्याद्बद्धविस्तरम् ।
 प्रत्युवाच ततः कृष्णः सान्त्वयानो युधिष्ठिरम् ॥ २५ ॥ धर्मपुत्र
 विषादं त्वं मा कृथाः सत्यसङ्गर । यस्य ते भ्रातरः शूरा दुर्जयाः
 शत्रुसूदनाः ॥ २६ ॥ अर्जुनो भीमसेनश्च वायूनि समतेजसौ ।
 माद्रीपुत्री च विक्रान्तौ त्रिदशानामिवेश्वरौ ॥ २७ ॥ मात्वापि
 युद्धं सौहार्दात् योत्स्ये भीष्मेण पाण्डव । त्वं युक्तो महा-
 राज किं न कुर्यां महाहवे ॥ २८ ॥ हनिष्यामि रणे भीष्म-
 माह्वय पुरुषर्षभम् । पश्यतां धार्तराष्ट्राणां यदि नेच्छति
 फाल्गुनः ॥ २९ ॥ यदि भीष्मे हते वीरे जयं पश्यसि पाण्डव ।
 हन्तास्त्रेकरथेनाद्य कुरुवृद्धं पितामहम् ॥ ३० ॥ पश्य मे विक्रमं
 राजन् महेन्द्रस्यैव संयुगे । विमुञ्चन्तं महास्त्राणि पातयिष्यामि
 तं रथात् ॥ ३१ ॥ यः शत्रुः पाण्डुपुत्राणां मच्छत्रुः स न संशयः ।
 मर्त्या भवदीया ये ये मदीयास्तवैव ते ॥ ३२ ॥ तव भ्राता मम
 सखा सम्बन्धी मिथ एष च । मांसान्युत्कृत्य दास्यामि फाल्गु-
 नाहं महोपते ॥ ३३ ॥ एष चापि नरव्याघ्रो मत्कृते जीवितं

त्वजेत् । एष नः समवस्तात तारयिम परस्परम् ॥ ३४ ॥ स
 मां नियुञ्चु राजेन्द्र यथा योद्धा भवान्यहम् । प्रतिज्ञातमुप-
 प्लव्ये यत्तत् पार्थेन पूर्वतः ॥ ३५ ॥ घानयिष्यामि गाङ्गेयमिति
 लोकस्य सन्निधौ । परिरक्ष्यमिदं तावत् वचः पार्थस्य धीमतः
 ॥ ३६ ॥ अनुज्ञातन्तु पार्थेन मया कार्यमसंशयम् । अथ वा
 फाल्गुनस्यैष भारः परिमितो रणे ॥ ३७ ॥ स ह निष्यति सङ्गामे
 भीष्मं परपुरञ्जयम् । अयक्यमपि कुर्याद्वि रणे पार्थः समुद्यतः
 ॥ ३८ ॥ त्रिदशान् वा समुद्युक्तान् सहितान् दैत्यदानवैः ।
 निहन्यादर्जुनः सङ्घेऽ किमु भीष्मं नराधिप ॥ ३९ ॥ विपरीतो
 महावीर्यो गतसलोऽत्यचेतनः । भीष्मः शान्तनवो नूनं कर्त्तव्यं
 नावबुध्यते ॥ ४० ॥

युधिष्ठिर उवाच । एवमेतन्महाबाहो यथा वदसि माधव ।
 सर्वं ह्येते न पर्याप्तास्तव वेगविधारणे ॥ ४१ ॥ नियतं समवाप्-
 स्यामि सर्वमेतद्यथेषितम् । यस्य मे पुरुषव्याघ्र भवान् पक्षे
 व्यवस्थितः ॥ ४२ ॥ सिन्द्रानपि रणे देवान् जयेयं जयतां वर ।
 त्वया नाथेन गोविन्द किमु भीष्मं महारथम् ॥ ४३ ॥ न तु
 त्वामनृतं कर्त्तुमुत्सहे स्वात्मगौरवात् । अयोध्यमानः साहाय्यं
 यथोक्तं कुरु माधव ॥ ४४ ॥ सममस्तु कृतः कश्चिन्मम भीष्मेण
 संयुगे । मन्त्रयिष्ये तवार्थाय न तु योत्स्ये कथञ्चन ॥ ४५ ॥
 दुर्योधनार्थं योत्स्यामि सत्यमेतदिति प्रभो । स हि राज्ञ्यस्य
 मे दाता मन्त्रस्यैव च माधव ॥ ४६ ॥ तस्माद्देवव्रतं भूयो बधो-
 पायार्थमात्मनः । भवद्भिः सहिताः सर्वे प्रयाम मधुसूदन ॥ ४७ ॥
 ते वयं सहिता गत्वा भीष्ममाशु नरोत्तमम् । न चिरात् सर्वे
 वार्ष्णेय मन्त्रं पृच्छाम कौरवम् ॥ ४८ ॥ स वक्ष्यति हितं वाक्यं
 सत्यमस्मान् जनाईन । यथा च वक्ष्यते कृष्ण तथा कर्त्तास्मि
 संयुगे ॥ ४९ ॥ स नो जयस्य दाता स्यान्मन्त्रस्य च दृढव्रतः ।

वालाः पित्रा विहीनाश्च तेन सम्बर्हिता वयम् ॥ ५० ॥ तच्चेत्
पितामहं ब्रह्म हन्तुमिच्छामि माधवं । पितुः पितरमिष्टञ्च
धिगस्तु क्षत्रजीविकाम् ॥ ५१ ॥

सञ्जय उवाच । ततोऽब्रवीन्महाराज वार्ष्णीयः कुरुनन्दनम् ।
रोचते मे महाप्राज्ञ राजेन्द्र तव भाषितम् ॥ ५२ ॥ देवव्रतः
क्वतो भीष्मः प्रेक्षितेनापि निर्द्वेहेत् । गम्यतां स बधोपायः प्रष्टुं
सागरगासुतम् ॥ ५३ ॥ वक्तुमर्हति सत्यं स त्वया पृष्टो विशेषतः ।
ते वयं तत्र गच्छामः प्रष्टुं कुरुपितामहम् ॥ ५४ ॥ गत्वा शान्त-
नवं ब्रह्मं मन्त्रं पृच्छाम भाषत । स नो दास्यति मन्त्रं यं तेन
योत्सगामहे परान् ॥ ५५ ॥ एवमामन्त्र्य ते वीरा पाण्डवाः
पाण्डुपूर्वजम् । जग्मुस्ते सहिताः सर्वे वासुदेवश्च वीर्यवान् ॥ ५६ ॥
विमुक्तवस्त्रकवचा भीष्मस्य सदनं प्रति । प्रविश्य च तदा भीष्मं
शिशोभिः प्रतिपेदिरे ॥ ५७ ॥ पूजयन्ती महाराज पाण्डवा
भरतर्षभम् । प्रणम्य शिरसा चैनं भीष्मं शरणमभ्ययुः ॥ ५८ ॥
तामुवाच महाबाहूभीष्मः कुरुपितामहः । स्वागतं तव वार्ष्णीय
स्वागतन्ते धनञ्जय ॥ ५९ ॥ स्वागतं धर्मराजाय भीमाय यमयो-
स्तथा । किं वा कार्यं करोम्यद्य युष्माकं प्रीतिवर्द्धनम् ॥ ६० ॥
सर्वात्मनापि कर्त्तास्मि यद्यपि स्यात् सुदुष्करम् । तथा ब्रुवाणं
गाङ्गेयं प्रीतियुक्तं पुनः पुनः ॥ ६१ ॥ उवाच राजा दीनात्मा
प्रीतियुक्तमिदं वचः । कथं जघेम सर्वञ्च कथं राज्यं लभेमहि
॥ ६२ ॥ प्रजानां सङ्ग्रहो न स्यात् कथं तन्मे वद प्रभो । भवान्
हि नो बधोपायं ब्रवीतु स्वयमात्मनः ॥ ६३ ॥ भवन्तं समरे
वीर विप्रहेम कथं वयम् । न हि ते सूक्ष्ममप्यस्ति रन्ध्रं कुरु-
पितामह ॥ ६४ ॥ मण्डलेनैव धनुषा दृश्यसे संयुगे सदा ।
आददानं सन्दधानं विकर्षन्तं धनुर्न च ॥ ६५ ॥ पश्चामस्त्वं
महाबाहो रथे सूर्यमिवापरम् । रथाश्चनरनागानां हन्तारं

परवीरहन् ॥ ६६ ॥ कोऽद्य चोत्सहते जेतुं त्वां पुमान् भरतर्षभ ।
 वर्षता शरवर्षाणि संयुगे वैशसं कृतम् ॥ ६७ ॥ क्षयं नीता हि
 पृतना संयुगे महती मम । यथा युधि जयेम त्वां यथा राज्यं
 भवेन्नम ॥ ६८ ॥ मम सैन्यस्य च क्षेमं तन्मै ब्रूहि पितामह ।
 ततोऽब्रवीच्छान्तनवः पाण्डवान् पाण्डुपूर्वजः ॥ ५९ ॥ न कथञ्चन
 कौन्तेय मयि जीवति संयुगे । जयो भवति सर्वत्र सत्यमेतद्-
 ब्रवीमि ते ॥ ७० ॥ निश्चिते मयि युद्धे नरणे जेष्यथ पाण्डवाः ।
 क्षिप्रं मयि प्रहरध्वं यद्दीच्छथ रणे जयम् ॥ ७१ ॥ अनुजानामि
 वः पार्थाः प्रहरध्वं यथासुखम् । एवं हि सुकृतं मन्ये भवतां
 विदितोऽस्म्यहम् । हते मयि हतं सर्वं तस्माद्देवं विधीयताम् ॥ ७२ ॥

युधिष्ठिर उवाच । ब्रूहि तस्मादुपायं न यथा युद्धे जये-
 महि । भवन्तं समरे क्रुद्धं दण्डहस्तमिवान्तकम् ॥ ७३ ॥ शक्यो
 वञ्चधरो जेतुं वरुणोऽथ यमस्तथा । न भवान् समरे शक्यः
 सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ ७४ ॥

भीष्म उवाच । सत्यमेतन्महावाहो यथा वदसि पाण्डव ।
 नाहं जेतुं रणे शक्यः सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ ७५ ॥ आत्तशस्त्री
 रणे यत्तो गृहीतवरकामुकः । ततो मां न्यस्तशस्त्रं तु एते
 हन्युर्महारथाः ॥ ७६ ॥ निक्षिप्रशस्त्रे पतिते विस्रस्तकवचध्वजे ।
 द्रवमाणे च भीते च तवाप्नोति च वादिनि ॥ ७७ ॥ स्त्रियां
 स्त्रीनामधेये च विकले चैकपुत्रिणि । अप्रशस्ते नरे चैव न युद्धं
 रोचते मम ॥ ७८ ॥ इदं मे शृणु राजेन्द्र सङ्कल्पं पूर्वचिन्तितम् ।
 शमद्भ्रूल्यध्वजं दृष्ट्वा न युज्येयं कदाचन ॥ ७९ ॥ य एष दुपदी
 राजंस्तव सैन्ये महारथः । शिखण्डी समरामर्षी शूरश्च समिति
 यः ॥ ८० ॥ यथाभवच्च स्त्री पूर्वं पश्चात् पुंस्त्वं समागतः ।
 नान्ति च भवन्तोऽपि सर्वमेतद्यथातथम् ॥ ८१ ॥ अर्जुनः समरे
 रः पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् । मामेव विशिखैस्त्रीशूरैरभिद्रवत

दंशितः ॥ ८२ ॥ अमङ्गलध्वजे तस्मिन् स्त्रीपूर्वं च विशेषतः । न
 प्रहर्तुमभीप्सामि गृहीतेषुः कथञ्चन ॥ ८३ ॥ तदस्तरं समासाद्य
 पाण्डवो मां धनञ्जयः । शरैर्घातयतु ह्यिदं समन्तात् भरतर्षभ
 ॥ ८४ ॥ न तं पश्यामि लोकेषु मां हन्यात् यः समुद्यतम् । ऋते
 कृष्यान्महाभागात् पाण्डवाहा धनञ्जयात् ॥ ८५ ॥ एष तस्मात्
 पुरोधाय कश्चिदन्यं ममाग्रतः । आत्तशस्त्री रणे यत्तो गृहीत-
 वरकार्मुकः ॥ ८६ ॥ मां पातयतु बीभत्सुरेवं तव जयो ध्रुवः ।
 एतत् कुरुष्व राजेन्द्र यद्योक्तं मम सुव्रत । सङ्ग्रामे धार्तराष्ट्रांश्च
 हन्याः सर्वान् समागतान् ॥ ८७ ॥

सञ्जय उवाच । ते तु ज्ञात्वा ततः पार्था जग्मुः स्वशिविरं
 प्रति । अभिवाद्य महात्मानं भीष्मं कुरुपितामहम् ॥ ८८ ॥
 तद्योक्तवति गाङ्गेये परलोकाय दीक्षिते । अर्जुनो दुःखसन्तप्तः
 सब्रीडमिदमब्रवीद् ॥ ८९ ॥ गुरुणा कुरुवृद्धेन कृतप्रज्ञेन धीमता ।
 पितामहेन सङ्ग्रामे कथं योद्वास्मि माधव ॥ ९० ॥ क्रीडता हि
 मया बाल्ये वासुदेव महामनाः । पांशुस्त्रिषितगात्रेण महात्मा
 कलुषीकृतः ॥ ९१ ॥ यस्याहमधिरुच्छ्राङ्गं बालः किल गदाग्रज ।
 तातेत्यवोचं पितरं पितुः पाण्डोर्महात्मनः ॥ ९२ ॥ नाहं तात-
 स्तव पितुस्तातोऽस्मि तव भारत । इति मामब्रवीद्वात्ये यः स
 बध्यः कथं मया ॥ ९३ ॥ कामं वध्यतु सैन्यं मे नाहं योत्स्ये
 महात्मना । जयो बधो वा मे भूयात् कथं वा कृशा मन्यसे ॥ ९४ ॥

वासुदेव उवाच । प्रतिज्ञाय वधं जिष्णो पुरा भीष्मस्य
 संयुगे । क्षत्रधर्मस्थितः पार्थः कथं नैनं हनिष्यसि ॥ ९५ ॥
 पातयैनं रथात् पार्थ क्षत्रियं युद्धदुर्मदम् । नाहत्वा युधि गाङ्गेयं
 विजयस्ते भविष्यति ॥ ९६ ॥ दृष्टमेतत् पुरा द्वैर्गमिष्यति यम-
 क्षयम् । यद्दृष्टं हि पुरा पार्थ तत्तथा न तदन्यथा ॥ ९७ ॥ न
 हि भीष्मं दुराधर्षं व्यात्ताननमिवात्तकम् । तदन्यः शक्रुवात्

योद्धुमपि वज्रधरः स्वयम् ॥ ८८ ॥ जहि भीष्मं स्थिरो भूत्वा
शृणु चेदं वचो मम । यथोवाच पुरा यज्ञं महाबुद्धिर्बृहस्पतिः
॥ ८९ ॥ ज्यायां समपि चेत् ब्रह्मं गुणैरपि समन्वितम् । आत-
तायिनमायान्तं हन्यात् घातकमात्मनः ॥ १०० ॥ आश्रुतोऽयं
स्थितो धर्मः क्षत्रियाणां धनक्षय । योद्धव्यं रक्षितव्यञ्च प्रष्टव्य-
ञ्चानुसूयिभिः ॥ १०१ ॥

अर्जुन उवाच । शिखण्डी निधनं कृष्ण भीष्मस्य भविता
ध्रुवम् । दृष्ट्वैव हि सदा भीष्मः पाञ्चाख्यं विनिवर्तते ॥ १०२ ॥
ते वयं प्रमुखे तस्य पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् । गाङ्गे यं पातयिष्याम
उपायेनेति मे मतिः ॥ १०३ ॥ अहमन्यान्महेष्वासान् वारयि-
ष्यामि सायकैः । शिखण्ड्यपि युधां श्रेष्ठं भीष्ममेवाभियोधयेत्
॥ १०४ ॥ श्रुतं हि कुरुमुख्यस्य नाहं हन्यां शिखण्डिनम् ।
कन्या क्षेप्रा पुरा भूत्वा पुरुषः समपद्यत ॥ १०५ ॥ इत्येवं निश्चयं
कृत्वा पाण्डवाः सहमाधवाः । अनुमान्य महात्मानं प्रययुर्ह्यष्ट-
मानसाः ॥ १०६ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि नवमदिवसाहारत्तरोमन्त्रे

अष्टाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । कथं शिखण्डी गाङ्गे यमभ्यवर्तत संयुगी ।
पाण्डवांश्च कथं भीष्मस्तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । ततस्ते पाण्डवाः सर्वे सूर्यस्योदयनं प्रति ।
ताड्यमानासु भेरीषु मदङ्गेष्वानकेषु च ॥ २ ॥ ध्यायत्सुदधि-
कर्षेषु जलजेषु समन्ततः । शिखण्डिनं पुरस्कृत्य निर्याताः पाण्डवा
पुधि ॥ ३ ॥ कृत्वा व्यहं मन्वाराज सर्वभद्रनिवर्हणम् । शिखण्डी
सर्वसैन्यानामग्र आसीद्विशाम्बते ॥ ४ ॥ चक्ररक्षौ ततस्तस्य भीम-

सेनधनञ्जयौ । पृष्ठतो द्रौपदेयाश्च सीमद्रथैव वीर्यवान् ॥ ५ ॥
 सात्यकिश्चेकितानश्च तेषां गोप्ता महारथः । घृष्टद्युम्नस्ततः पश्चात्
 पाञ्चात्यैरभिरक्षितः ॥ ६ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा यमाभ्यां
 सहितः प्रभुः । प्रययौ सिंघनादेन नादयन् भरतर्षभ ॥ ७ ॥
 विराटस्तु ततः पश्चात् खेन सैन्येन संवृतः । दुपदश्च महावाहो
 ततः पश्चादुपाद्रवत् ॥ ८ ॥ कौकेया भ्रातरः पञ्च घृष्टकेतुश्च वीर्य-
 वान् । जघनं पालयामासुः पाण्डुसैन्यस्य भारत ॥ ९ ॥ एवं
 व्यूहं महासैन्यं पाण्डवास्तव वाहिनीम् । अभ्यद्रवन्त सङ्ग्रामे
 त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ॥ १० ॥ तथैव कुरवो राजन् भीष्मं कृत्वा
 ल्हारथम् । सर्वतः सर्वसैन्यानां प्रययुः पाण्डवान् पति ॥ ११ ॥
 पुत्रैस्तव दुराधर्षो रक्षितः समहाबलैः । ततो द्रोणो महेष्वासः
 पुत्रश्यास्य महाबलः ॥ १२ ॥ भगदत्तस्ततः पश्चाद्गजानीकेन
 संवृतः । कृपश्च कृतवर्मा च भगदत्तमनुब्रवीतौ ॥ १३ ॥ काम्बोज-
 राजो बलवान् ततः पश्चात् सुदक्षिणः । मागधश्च जयत्सेनः
 सौबलश्च वृहद्वलः ॥ १४ ॥ तथैवान्ये महेष्वासाः सुशर्मप्रमुखा
 नृपाः । जघनं पालयामासुस्तत्र सैन्यस्य भारत ॥ १५ ॥ दिवसे
 दिवसे प्राप्ते भीष्मः शान्तनवो युधि । आसुरान् रादूपाहान्
 पैशाचानथ राक्षसान् ॥ १६ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं तव तेषाञ्च
 भारत । अन्योऽन्यं निघ्नतां राजन् यमराष्ट्रविवर्द्धनम् ॥ १७ ॥
 अर्जुनप्रमुखाः पार्थाः पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् । भीष्मं युद्धेऽभ्य-
 वर्तन्त किरन्तो विविधान् शरान् ॥ १८ ॥ तत्र भारत भीमेन
 ताडितास्तावकाः शरैः । रुधिरौषपरिक्लिन्नाः परलोकं ययु-
 स्तदा ॥ १९ ॥ नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महारथः । तव
 सैन्यं समासाद्य पीडयामासुरीजसा ॥ २० ॥ ते बध्यमानाः
 समरे तावका भरतर्षभ । नाशकृत्स्नं वारयितुं पाण्डवानां
 महद्वलम् ॥ २१ ॥ ततस्तत्तावकं सैन्यं बध्यमानं समन्ततः ।

सम्प्राद्भवद्दृश्य दिशः काव्यमानं महारथैः ॥ २२ ॥ त्रातारं
नाध्यगच्छन्त तावका भरतर्षभ । बध्यमानाः शितैर्वाणैः पाण्डवैः
सह सृञ्जयैः ॥ २३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । पीड्यमानं बलं दृष्ट्वा पार्थैर्भीष्मः परा-
क्रमी । यदकार्षीद्रणे क्रुद्धस्तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ २४ ॥ कथं
वा पाण्डवान् युद्धे प्रत्युद्यातः परन्तपः । विनिघ्नन् सोमकान्
वीरस्तदाचक्षु ममानघ ॥ २५ ॥

सञ्जय उवाच । आचक्षे ते महाराज यदकार्षीत् पिता
तव । पीडिते तव पुत्रस्य सैन्ये पाण्डवसृञ्जयैः ॥ २६ ॥ प्रहृष्ट-
मनसः शूराः पाण्डवाः पाण्डुपूर्वजम् । अभ्यवर्तन्त निघ्नन्तस्तव
पुत्रस्य वाहिनीम् ॥ २७ ॥ तं विनाशं मनुष्येन्द्र नरवारणवाजि-
नाम् । नाशयत तदा भीष्मः सैन्यघातं रणे परैः ॥ २८ ॥ स
पाण्डवान् महेश्वासः पाञ्चालाश्चैव सृञ्जयान् । नाराचैर्वत्सदन्तैश्च
शितैरञ्जलिकैस्तथा ॥ २९ ॥ अभ्यवर्षत दुर्धर्षस्यक्ता जीवित-
मात्मनः । स पाण्डवानां प्रवरान् पञ्च राजन् महारथान् ॥३०॥
आत्तशस्त्रो रणे यत्तान् वारयामास सायकैः । नानाशस्त्रास्त्र-
वर्षैस्तान् वीर्याभर्षप्रवेगितैः ॥ ३१ ॥ निजघ्ने समरे क्रुद्धो
हृस्वश्रवं चामितं बद्ध । रथिनो घातयन्नाजन् रथेभ्यः पुरुषर्षभः
॥ ३२ ॥ साद्दिनश्चाश्वपृष्ठेभ्यः पदातीश्च समागतान् । गजा-
रोहान् गजेभ्यश्च परेषां विदधद्भयम् ॥ ३३ ॥ तमेकं समरे भीष्मं
त्वरमाणं महारथम् । पाण्डवाः समवर्तन्त वज्रहस्तमिवासुराः
॥ ३४ ॥ शक्राशनिमस्यर्षान् विमुञ्चन्निशितान् शरान् । दिक्ष-
दृश्यत सर्वासु घोरं सम्भारयन् वपुः ॥ ३५ ॥ मण्डलीभूतमेवास्य
नित्यं धनुरदृश्यत । सङ्ग्रामे युध्यमानस्य शक्रवापोपमं महत् ॥३६॥
तद्दृष्ट्वा समरे कर्म पुत्रास्तव विशाम्भते । विस्मयं परमं गत्वा
पितामहमपूजयन् ॥ ३७ ॥ पार्था विमनसो भूत्वा प्रैक्षन्त पितरं

तव । युध्यमानं महाशूरं विप्रचित्तिमिवामराः ॥ ३८ ॥ न चैनं
 वारयाभासुर्व्यात्ताननमिवान्तकम् । द्रुपदेऽहनि सङ्ग्रामे रथा-
 नीकं शिखण्डिनः ॥ ३९ ॥ अदहन्निमित्तैर्वाणैः कृशावर्त्मिव कान-
 नम् । तं शिखण्डो त्रिभिर्वाणैरभ्यविध्यत् स्वनान्तरे ॥ ४० ॥
 प्राचीविषमिव क्रुद्धं कालसृष्टमिवान्तकम् । स तेनातिभयं विद्धः
 प्रेष्य भीषणः शिखण्डिनम् ॥ ४१ ॥ अनिच्छन्निव संक्रुद्धः प्रहस-
 न्निदमब्रवीत् । काममभ्यस वा मा वा न त्वां योत्स्ये कथञ्चन
 ॥ ४२ ॥ यैव हि त्वं कृता धाता सैव हि त्वं शिखण्डिनी । तस्य
 तदचनं श्रुत्वा शिखण्डी क्रोधमूर्च्छितः ॥ ४३ ॥ उवाच भीष्मं
 समरे सृक्कणो परिसंलिहन् । जानामि त्वां महावाहो क्षत्रि-
 याणां क्षयङ्करम् ॥ ४४ ॥ मया श्रुतञ्च ते युद्धं जामदग्नेन चैव
 हि । दिव्यञ्च ते प्रभावोऽयं मया च बद्धधः श्रुतः ॥ ४५ ॥ जान-
 न्नापि प्रभावन्ते योत्स्येऽद्याहं त्वया सह । पाण्डवानां प्रियं
 कुर्वन्नात्मनश्च परन्तप ॥ ४६ ॥ अद्य त्वां योधयिष्यामि रणे
 पुरुषसत्तम । ध्रुवञ्च त्वां हनिष्यामि शपे सद्येन तेऽग्रतः ॥ ४७ ॥
 एतच्छ्रुत्वा च महाकथं यत् कृत्यं तत् समाचर । काममभ्यस वा
 मा वा न मे जीवन् विमोक्षसे । सुहृष्टः क्रियतां मम लोकोऽयं
 समितिच्छय ॥ ४८ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा ततो भीष्मं पञ्चभिर्नतपर्वभिः ।
 अविध्यत रणे भीष्मं सुतुन्नं वाक्यसायकैः ॥ ४९ ॥ तस्य तदचनं
 श्रुत्वा स्वयसाची महारथः । कालोऽयमिति सञ्चिन्त्य शिखण्डिन-
 मचोदयत् ॥ ५० ॥ अहं त्वामनुयोत्स्यामि परान् विद्रावयन्
 शरैः । अभिद्रव सुसंरक्षो भीष्मं भीमपराक्रमम् ॥ ५१ ॥ न हि
 ते संयुगे पीडां शक्यं कर्तुं महाबल । तस्मादद्य महावाहो यत्तो
 भीष्ममभिद्रव ॥ ५२ ॥ अहत्वा समरे भीष्मं यदि यास्यसि
 मारिष । अवहास्योऽस्य लोकस्य भविष्यसि मया सह ॥ ५३ ॥

भावहास्या वयं वीर भवेम परमाहवे । तथा कुरु रणे वक्रं
साधयस्व पितामहम् ॥ ५४ ॥ अहन्ते रक्षणं युद्धे करिष्यामि
महाबल । वारयन् रथिनः सर्वान् साधयित्वा पितामहम् ॥ ५५ ॥
द्रोणञ्च द्रोणपुत्रञ्च कृपञ्चाथ सुयोधनम् । चित्रसेनं विकर्षञ्च
सैन्धवञ्च जयद्रथम् ॥ ५६ ॥ विन्दानुविन्दावावन्त्यौ काम्बोजञ्च
सुदक्षिणम् । भगदत्तं तथा शूरं मागधञ्च महाबलम् ॥ ५७ ॥
सौमदत्तिं तथा शूरमार्थशृङ्गिञ्च राक्षसम् । त्रिगर्त राजञ्च रणे
सह सर्वमहारथैः ॥ ५८ ॥ अहमावारयिष्यामि विलेव मकरा-
लयम् । कुह्वंश्च सहितान् सर्वान् युध्यमानान् महाबलान् । अहं
निवारयिष्यामि साधयस्व पितामहम् ॥ ५९ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि दशमद्विचस्युद्धारश्च भीष्म-
शिखण्डिप्रस्तापे नवाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । कथं शिखण्डी गाङ्गेयमभ्यधावत् पिता-
महम् । पाञ्चाल्यः समरे क्रुद्धो धर्मात्मानं यतव्रतम् ॥ १ ॥ के-
ऽरक्षन् पाण्डवानीके शिखण्डिनमुदायुधाः । त्वरमाणास्त्वर-
काले जिगीषन्तो महारथाः ॥ २ ॥ कथं शान्तनवो भीष्मः स
तस्मिन् दशमेऽहनि । अयुध्यत महावीर्यैः पाण्डवैः सह वृष्ण्यैः
॥ ३ ॥ न मृश्यामि रणे भीष्मं प्रत्युद्यातं शिखण्डिनम् । कश्चिन्न
रथभङ्गोऽस्य धनुर्वागीर्यैदस्यतः ॥ ४ ॥

सञ्जय उवाच । नाशीर्येत धनुस्यास्य रथभङ्गो न चापभूत् ।
युध्यमानस्य सङ्ग्रामे भीष्मस्य भरतर्षभ ॥ ५ ॥ निघ्नतः समरे
शत्रून् शरैः सन्नतपर्वभिः । अनेकशतसाहस्रास्तावकानां महा-
रथाः ॥ ६ ॥ तथा दन्तिगणा राजन् हयाद्यैव सुसज्जिताः ।
अभ्यवर्तन्त युद्धाय पुरस्कृत्य पितामहम् ॥ ७ ॥ यथाप्रतिघ्नं

कौरव्य स चापि समितिञ्जयः । पार्थानामकरोद्धीमः सततं
 समितिञ्जयम् ॥ ८ ॥ युध्यमानं महेश्वासं विनिघ्नन्तं परान् शरैः ।
 पाञ्चालाः पाण्डवैः सार्द्धं सर्वं ते नाभ्यधारयन् ॥ ९ ॥ दशमेऽहनि
 सम्प्राप्ते ततस्तां रिपुवाहिनौम् । कीर्य्यमाणां शितैर्वाणैः शत-
 शोऽथ सहस्रशः ॥ १० ॥ न हि भीमं महेश्वासं पाण्डवाः
 पाण्डुपूर्वजम् । अशक्नुवन् रणे जेतुं पाण्डवस्तमिवान्तकम् ॥ ११ ॥
 अथोपायान्महाराज सव्यशाची धनञ्जयः । त्रासयन् रथिनः
 सर्वान् बीभत्सुरपराजितः ॥ १२ ॥ सिंहवद्वानदन्नुच्चैर्धनुर्ज्यां
 विक्षिपन्मुहुः । शरैश्चान् विसृजन् पार्थो व्यचरत् कालवद्रणे
 ॥ १३ ॥ तस्य शब्देन विव्रस्तास्तावका भरतर्षभ । सिंहस्यैव
 मृगा राजन् व्यद्रवन्त महाभयात् ॥ १४ ॥ जयन्तं पाण्डवं दृष्ट्वा
 तत् सैन्यञ्चाभिपीडितम् । दुर्योधनस्ततो भीष्ममब्रवीत् भय-
 पीडितः ॥ १५ ॥ एष पाण्डुमुनस्तात श्वेताश्वः कृष्णासारथिः ।
 दहते मामकान् सर्वान् कृष्णावर्त्मव काननम् ॥ १६ ॥ पश्य
 सैन्यानि गाङ्गेय द्रवमाणानि सर्वशः । पाण्डवेन युधां येष्ठ काल्य-
 मानानि संयुगे ॥ १७ ॥ यथा पशुगणान् पालः रुङ्गालयति
 कानने । तथेदं मामकं सैन्यं काल्यते शत्रुतापन ॥ १८ ॥ धन-
 ञ्जयशरैर्भक्तं द्रवमाणञ्च सर्वतः । भीमोऽप्येवं शरैर्घर्षीं विद्रा-
 वयति मे बलम् ॥ १९ ॥ सात्यकिश्चेकितानश्च माद्रीपुत्रौ च
 पाण्डवौ । अभिमन्युः सुविक्रान्तौ वाहिनो द्रवते मम ॥ २० ॥
 धृष्टद्युम्नस्तथा शूरो राजसश्च घटोत्कचः । व्यद्रावथेतां सहसा
 सैन्यं मम महारणे ॥ २१ ॥ बध्यमानस्य सैन्यस्य सर्वैरेतैर्महा-
 रथैः । नान्याङ्गतिभ्युपश्यामि स्थाने युद्धे च भारत ॥ २२ ॥
 ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र देवतुल्यपराक्रमम् । पर्याप्नोतु भवान् शीघ्रं
 पीडितानां गतिर्भव ॥ २३ ॥ एवमुक्त्वा महाराज पिता देव-
 व्रतस्तव । चिन्तयित्वा मुहूर्तन्तु कृत्वा निश्चयमात्मनः ॥ २४ ॥

तव सन्धारयन् पुत्रमब्रवीच्छान्तनोः सुतः । दुर्योधन विजानीहि
 स्थिरो भूत्वा विशाम्यते ॥ २५ ॥ पूर्वकालं तव मया प्रतिघातं
 महाबल । हत्वा दशसहस्राणि क्षत्रियाणां महात्मनाम् ॥ २६ ॥
 सङ्गामाद्यपयातव्यमेतत् कर्म ममाङ्घ्रिकम् । इति तत् कृतवां-
 स्वाहं यथोक्तं भरतर्षभ ॥ २७ ॥ अद्य चापि महत् कर्म प्रकरिष्ये
 महाबल । अहं वा निहतः श्रेष्ठे हनिष्ये वाद्य पाण्डवान् ॥ २८ ॥
 अद्य ते पुरुषव्याघ्र पतिमोक्ष्ये ऋणन्तव । भर्तृपिण्डकृते राजन्
 निहतः पृतनामुखे ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वा भरतश्रेष्ठ क्षत्रियान् प्रवप-
 ष्करैः । आससाद् दुराधर्षः पाण्डवानामनौकिनीम् ॥ ३० ॥
 अनीकमध्ये तिष्ठन्तं गाङ्गेयं भरतर्षभ । आशौविप्रमिव क्रुद्धं
 पाण्डवाः प्रत्यवारयन् ॥ ३१ ॥ दशमेऽहनि भीष्मस्तु दशयन्
 अङ्गिमात्मनः । राजन् शतसहस्राणि सोऽवधीत् कुरुनन्दन ॥ ३२ ॥
 पाञ्चालानाञ्च ये अष्टा राजपुत्रा महारथाः । तेषामादत्त तेजांसि
 जलं सूर्य्य इवांशुभिः ॥ ३३ ॥ हत्वा दशसहस्राणि कुञ्जराणां
 तरखिनाम् । सारोद्वाणां महाराज हयानाञ्चायुतन्तथा ॥ ३४ ॥
 पूर्णं शतसहस्रे च पदातानां नरोत्तमः । प्रजज्वाल रणे भीष्मो
 विधूम इव पावकः ॥ ३५ ॥ न चैनं पाण्डवेयानां केचिच्छेकु-
 र्निरौचितम् । उत्तरं मार्गमास्थाय तपन्तमिव भास्करम् ॥ ३६ ॥
 ते पाण्डवेयाः समरे महेष्वासेन पीडिताः । वधायाभ्यद्रवन्
 भीष्मं सृञ्जयाश्च महारथाः ॥ ३७ ॥ सयुध्यमानो बद्धभिर्भीष्मः
 शान्तनवस्तथा । अवकीर्णो महामेघैः शैलो मेघैरिवावृतः ॥ ३८ ॥
 पुत्रस्तु तव गाङ्गेयं समन्तोत् पर्य्यवारयत् । महत्या सेनया सार्धं
 ततो युद्धमवर्त्तत ॥ ३९ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि दुर्योधनभीष्मसंवादे

दशमोऽध्यायः ॥ ११० ॥

सञ्जय उवाच । अर्जुनस्तु रणे राजन् दृष्ट्वा भीष्मस्य विक्र-
 मम् । शिखण्डिनमथोवाच समभ्येहि पितामहम् ॥ १ ॥ न
 चापि भीस्त्वया कार्या भीष्माद्य कथञ्चन । अहमेनं शरैस्तीक्ष्णैः
 पातयिष्ये रथोत्तमात् ॥ २ ॥ एवमुक्तस्तु पार्थिन शिखण्डो भरतर्षभ ।
 अभ्यद्रवत गाङ्गेयं श्रुत्वा पार्थस्य भाषितम् ॥ ३ ॥ घृष्टदुस्त्रस्तथा
 राजन् सौभद्रश्च महारथः । हृष्टावाद्रवतो भीष्मं श्रुत्वा पार्थस्य
 भाषितम् ॥ ४ ॥ विराटद्रुपदौ वृद्धौ कुन्तिभोजश्च दंशितः ।
 अभ्यद्रवत गाङ्गेयं पुत्रस्य तव पश्यतः ॥ ५ ॥ नकुलः सहदेवश्च
 धर्मराजश्च वीर्यवान् । तद्येतराणि सैन्यानि सर्वाण्येव विश्रा-
 म्यते ॥ ६ ॥ प्रत्युद्ययुस्तावकांश्च समेतान् तान् महारथान् ।
 यथाशक्ति यथोक्ताहं तन्मे निगदतः शृणु ॥ ७ ॥ चित्रसेनो
 महाराज चैकितानं समभ्ययात् । भीष्मप्रेप्सुं रणे यान्तं वृषं
 व्याघ्रशिशुर्यथा ॥ ८ ॥ घृष्टदुस्त्रं महाराज भीष्मान्तिकमुपागतम् ।
 त्वरमाणं रणे यत्तं कृतवर्मान्यवारयत् ॥ ९ ॥ भीमसेनं सुसं-
 क्रुद्धं गाङ्गेयस्य वधैषिणम् । त्वरमाणो महाराज सौमदन्ति-
 न्यवारयत् ॥ १० ॥ तथैव नकुलं शूरं किरन्तं स ज्ञानं बहून् ।
 विकर्णो वारयामास दृच्छन् भीष्मस्य जीवितम् ॥ ११ ॥ सहदेवं
 तथा राजन् यान्तं भीष्मरथं प्रति । वारयामास संक्रुद्धः कृपः
 शरहतो युधि ॥ १२ ॥ राक्षसं क्रूरकर्माणं भैमसेनिं महाबलम् ।
 भीष्मस्य निधनं प्रेप्सुं दुर्मखोऽभ्यद्रवहली ॥ १३ ॥ सात्यकिं समरे
 यान्तं तव पुत्रो न्यवारयत् । अभिमन्युं महाराज यान्तं भीष्म-
 रथं प्रति ॥ १४ ॥ सुदक्षिणी महाराज काम्बीजः प्रत्यवारयत् ।
 विराटद्रुपदौ वृद्धौ समेतावरिमर्द्दनौ ॥ १५ ॥ अश्वत्थामा ततः
 क्रुद्धो वारयामास भारत । तथा पाण्डुसुतं ज्येष्ठं भौष्मस्य
 वधकाङ्क्षिणम् ॥ १६ ॥ भारद्वाजो रणे यत्तो धर्मपुत्रमवारयत् ।
 अर्जुनं रभसं युजे पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ॥ १७ ॥ भीष्मप्रेप्सुं

महाराज भासयन्तं दिशो दध । दुःशासनो महेष्वासी वारया-
मास संयुगे ॥ १८ ॥ अन्ये च तावका योधाः पाण्डवानां महार-
थान् । भीष्मस्याभिमुखे यातान् वारयामासुराहवे ॥ १९ ॥
दृष्टद्युम्नस्तु सैन्यानि प्राक्रोशंस्तु पुनः पुनः । अभ्यद्रवत् सुसंरब्धो
भीष्ममेकं महारथः ॥ २० ॥ एषोऽर्जुनो रणे भीष्मं प्रयाति
कुसुनन्दन । अभ्यद्रवत मामैष्ट भीष्मो हि प्राप्स्यते न वः ॥ २१ ॥
अर्जुनं समरे योद्गुं नोत्सहेतापि वासवः । किमु भीष्मो रणे वीरो
गतसत्त्वोऽल्पजीवितः ॥ २२ ॥ इति सेनापतेः श्रुत्वा पाण्डवानां
महारथाः । अभ्यद्रवन्तं संहृष्टा गाङ्गेवस्य रथम्प्रति ॥ २३ ॥
आगच्छमानान् समरे वीथ्यीषान् प्रवलानिव । अवारयन्त सं-
हृष्टास्तावकाः पुरुषर्षभाः ॥ २४ ॥ दुःशासनो महाराज भयं
त्यक्त्वा महारथः । भीष्मस्य जोवितामाङ्गी धनञ्जयमुपाद्रवत्
॥ २५ ॥ तथैव पाण्डवाः शूरा गाङ्गेवस्य रथम्प्रति । अभ्यद्रवन्त
सङ्ग्रामे तव पुत्रान् महारथान् ॥ २६ ॥ तत्राङ्गूतमपञ्चाम चित्र-
रूपं विशाम्पते । दुःशासनरथं प्राप्य यत् पार्थो नाभ्यवर्तत
॥ २७ ॥ यथा वारयते वेला क्षुब्धतीयं महार्श्वम् । तथैव
पाण्डवं क्रुद्धं तव पुत्रो न्यवारयत् ॥ २८ ॥ उभौ तौ रथिनां
अष्टावुभौ भारत दुर्जयौ । उभौ चन्द्रार्कसदृशौ कान्त्या दीपगा
च भारत ॥ २९ ॥ तथा तौ जातसंरम्भावन्योऽन्यवधकाङ्क्षिणौ ।
समीयतुर्महासङ्घेय मययक्रौ यथा पुरा ॥ ३० ॥ दुःशासनो
महाराज पाण्डवं विशिचैस्त्रिभिः । वासुदेवञ्च विंशत्या ताडया-
मास संयुगे ॥ ३१ ॥ ततोऽर्जुनो जातमन्युर्वाशीषं वीक्ष्य पीडि-
तम् । दुःशासनं शतेनाजौ नाराचानां समर्पयत् ॥ ३२ ॥ ते
तस्य कवचं भित्त्वा पपुः शोणितमाहवे । दुःशासनस्ततः क्रुद्धः
पाथं विव्याध पञ्चभिः ॥ ३३ ॥ ललाटे भरतश्चेष्ट शरैः सुनि-
शितैस्त्रिभिः । ललाटस्थैस्तु तैर्वाणैः शुशुभे पाण्डवो रणे ॥ ३४ ॥

यथा मेरुर्महाराज शृङ्गै रथ्यर्बुमुच्छ्रितैः । सोऽतिविद्धो महेष्वासः
 पुत्रेण तव धन्विना ॥ ३५ ॥ व्यराजत रणे पार्थः किंशुकः
 पुष्पवानिव । दुःशासनन्ततः क्रुद्धः पीडयामास पाण्डवः ॥ ३६ ॥
 पर्वणीव सुसंक्रुद्धो राज्ञः पूषं निशाकरम् । पीडयमानो बल-
 वता पुत्रस्तव विश्राम्यते ॥ ३७ ॥ विव्याध समरे पार्थं कङ्कपत्नैः
 शिलाश्रितैः । तस्य पार्थी धनुष्कृत्वा रथञ्चास्य त्रिभिः शरैः
 ॥ ३८ ॥ अप्रैषीद्विशिखान् घोरान् यमदण्डीपमान् वहन् ।
 अप्राप्तानेव तान् वाणान् चिच्छेद् तनयस्तव ॥ ३९ ॥ यतमानस्य
 पार्थस्य तदद्भुतमिवाभवत् । पार्थं सुनिश्चितैर्वाणैरविध्यत्तनय-
 स्तव ॥ ४० ॥ ततः क्रुद्धो रणे पार्थः शरान् सन्धाय कार्मुके ।
 प्रेषयामास समरे स्वर्षपुङ्गान् शिलाश्रितान् ॥ ४१ ॥ न्यमष्णंस्ते
 महाराज तस्य काये महात्मनः । यथा हंसा महाराज तडागं
 प्राप्य भारत ॥ ४२ ॥ पीडितश्चैव पुत्रस्ते पाण्डवेन महात्मना ।
 हिला पार्थं रणे तूष्णं भीष्मस्य रथमाब्रजत् ॥ ४३ ॥ अगाधे
 मष्णतस्तस्य हीपो भीष्णोऽभवत्तदा । प्रतिलभ्य ततः संज्ञां पुत्र-
 स्तव विश्राम्यते ॥ ४४ ॥ अवारयत्ततः शूरो भूय एव पराक्रमो ।
 शरैः सुनिश्चितै पार्थं यथा वृषं पुरन्दरः । निर्वि महाकायो
 विव्यथे नैव चार्जुनः ॥ ४५ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि अर्जुनदुःशासनसमागमे

एकादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ १११ ॥

सञ्जय उवाच । सात्यकिं दंशितं युद्धे भीष्मायाभ्युद्यतं रणे ।
 आर्ष्यशृङ्गैर्महेष्वासो वारयामास संयुगे ॥ १ ॥ माधवस्तु सुसं-
 क्रुद्धो राज्ञसं नवभिः शरैः । आजघान रणे राजन् प्रहसन्निव
 भारत ॥ २ ॥ तथैव राज्ञसो राजन् माधवं नवभिः शरैः ।

अर्हयामास राजेन्द्र संक्रुद्धः शिनिपुङ्गवम् ॥ ३ ॥ शैनेयः शरसङ्घन्तु
 प्रेषयामास संयुगे । राक्षसाय सुसंक्रुद्धो माधवः परवीरहा ॥ ४ ॥
 ततो रक्षो महाबाहुः सात्यकिं सत्यविक्रम । विव्याध विशिखै-
 स्तीक्ष्णैः सिंघनाद् ननाद च ॥ ५ ॥ माधवस्तु रणे विद्धो राक्ष-
 सेन भृशं तदा । वीर्यमालम्ब्य तेजस्वी जहास च ननाद च
 ॥ ६ ॥ भगदत्तस्ततः क्रुद्धो माधवं निमित्तैः शरैः । ताडयामा-
 स समरे तीव्रैरिव महागजम् ॥ ७ ॥ विहाय राक्षसं युद्धे
 शैनेयो रथिनाम्बरः । प्राग्ज्योतिषो विचिक्षेप शरान् सन्नत-
 पर्वणः ॥ ८ ॥ ततः प्राग्ज्योतिषो राजा माधवस्य महद्भनुः ।
 चिच्छेद शितधारेण भस्त्रेण कृतहस्तवत् ॥ ९ ॥ अथान्यद्भनु-
 रादाय वेगवत् परवीरहा । भगदत्तं रणे क्रुद्धं विव्याध
 निमित्तैः शरैः ॥ १० ॥ सोऽतिविद्धो महेश्वासः सृक्कणी परि-
 संलिहन् । शक्तिं कनकर्वदूर्ध्वामायसो भूषितां दृढाम् ॥ ११ ॥
 यमदण्डोपमां घोराम् चिक्षेप परमाहवे । तामापतन्तीं सहसा
 तस्य वाङ्मल्लैरिताम् ॥ १२ ॥ सात्यकिः समरे राजन् दिधा
 चिच्छेद सायकैः । ततः पपात सहसा महोल्कैव हतप्रभा ॥ १३ ॥
 शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा पुत्रस्तव विशाम्भते । महता रथवंशेन
 वारयामास माधवम् ॥ १४ ॥ तथा परितप्तं दृष्ट्वा वार्ष्णीयानां
 महारथम् । दुर्योधनो भृशं क्रुद्धो भ्रातृन् सर्वानुवाच ह ॥ १५ ॥
 तथा कुरुत कौरव्या यथा वः सात्यको युधि । न जीवन् प्रति
 निर्याति महतोऽस्मात् रथव्रजात् ॥ १६ ॥ तस्मिन् हते हतं
 मन्ये पाण्डवानां महदहम् । तथेति च वचस्तस्य परिगृह्य महा-
 रथाः ॥ १७ ॥ शैनेयं बोधयामासुर्भीष्मस्य प्रमुखे तदा । अभि-
 मन्युं तदायान्तं भीष्मस्याभ्युद्यतं रणे ॥ १८ ॥ काम्बोजराजो
 बलवान् वारयामास संयुगे । आर्जुनिर्नृपतिं विहाय शरैः सन्नत-
 पर्वभिः ॥ १९ ॥ पुनरेव चतुःषष्ट्या राजन् विव्याध तं नृपम् ।

सहस्रिणस्तु समरे पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥ २० ॥ सारथिश्चास्य
 नवभिरिच्छन् भीष्मस्य जीवितम् । तद्युद्धमासीत् सुमहत्तयो-
 स्तत्र समागमे ॥ २१ ॥ यद्भ्यधावहाङ्गेयं शिखण्डी यत्रुकर्षणः ।
 विराटद्रुपदौ द्वन्द्वौ वारयन्तौ महाबभूवुः ॥ २२ ॥ भीष्मस्य युधि
 संरक्षावाद्भवन्तौ महारथौ । अश्रुत्यामा रणे क्रुद्धः समिया-
 द्दथसत्तमः ॥ २३ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं तयोस्तस्य च भारत ।
 विराटो दशभिर्मल्लै राजधान परन्तप ॥ २४ ॥ पतमानं महेष्वासं
 द्रौणिमाहवशोभिनम् । द्रुपदश्च त्रिभिर्वासैर्विव्याध निमित्तैस्तदा
 ॥ २५ ॥ गुरुपुत्रं समासाद्य प्रहरन्तौ महाबलौ । अश्रुत्यामा
 ततस्तौ तु विव्याध बह्वभिः शरैः ॥ २६ ॥ विराटद्रुपदौ वीरौ
 भीष्मं प्रति समुद्यतौ । तत्राद्भुतमपश्याम द्वन्द्वयोश्चरितं महत्
 ॥ २७ ॥ यद्द्वौणिसायकान् घोरान् प्रत्यवारयतां युधि । सह-
 र्विवं तथायान्तं कृपः शारदतीऽभ्ययात् ॥ २८ ॥ यथा नागो वने
 नागं मत्तो मत्तमुपाद्रवत् । कृपश्च समरे शूरो माद्रीपुत्रं महा-
 रथम् ॥ २९ ॥ आजघान शरैस्तूष्णं सप्तत्या रुक्मभूपणैः । तस्य
 माद्रीसुतश्चापं द्विधा चिच्छेद् सायकैः ॥ ३० ॥ यथैनं छिन्न-
 धन्वानं विव्याध नवभिः शरैः । सोऽन्यत् का माहाय समरे
 भारसाधनम् ॥ ३१ ॥ माद्रीपुत्रं सुसंहृष्टो दृष्ट्वा भर्निमित्तैः शरैः ।
 आजघानोरसि क्रुद्ध इच्छन् भीष्मस्य जीवितम् ॥ ३२ ॥ तथैव
 पाण्डवो राजन् शारदतममर्षणम् । आजघानोरसि क्रुद्धो भीष्मस्य
 बधकाङ्क्षया ॥ ३३ ॥ ततो युद्धं समभवत् घोररूपं भयावहम् ।
 नकुलन्तु रणे क्रुद्धो विकर्षः यत्रुतापनः ॥ ३४ ॥ विव्याध
 सायकैः षष्ट्या रक्षन् भीष्मं पितानहम् । नकुलोऽपि भृशं विद्व-
 स्तव पुत्रेण धीमता ॥ ३५ ॥ विकर्षं सप्तसप्तत्या निर्विभेद् शिली-
 मुखैः । तत्र तौ नरशार्दूलौ भीष्महेतोः परन्तपौ ॥ ३६ ॥
 अन्योऽन्यं जघतुर्वीरौ गोष्ठे गोवृषभाविव । घटोत्कचं रणे-

ज्ञान्तं निघ्नन्तं तव वाहिनीम् ॥ ३७ ॥ दुर्मुखः समरे प्रावात्
 भीष्महेतोः पराक्रमी । हृदिम्बस्तु रणे राजन् दुर्मुखं यत्नु-
 तापनम् ॥ ३८ ॥ आजघानोरसि क्रुद्धः शरेणानतपर्वणा ।
 भीमसेनसतश्चापि दुर्मुखः सुमुखैः शरैः ॥ ३९ ॥ षष्ट्या वीरो
 नदन् हृष्टो विव्याध रणमूर्धनि । दृष्टद्युम्नं तथायान्तं भीष्मस्य
 वधकाङ्क्षिणम् ॥ ४० ॥ हार्दिक्यो वारयामास रथश्रेष्ठं महा-
 रथः । हार्दिक्यं पार्षतश्चापि विद्धा पञ्चभिरायसैः ॥ ४१ ॥ पुनः
 पञ्चाशता तूर्क्षमाजघान स्तनान्तरे । तथैव पार्षतो राजन्
 हार्दिक्यं नवभिः शरैः ॥ ४२ ॥ विव्याध निश्रितैर्हीनैः कङ्कपत्र-
 परिच्छदैः । तयोः समभवद्युद्धं भीष्महेतोर्महारणे ॥ ४३ ॥
 अन्योऽन्यातिशयैर्युक्तं यथा वृत्रमहेन्द्रयोः । भीमसेनमथायान्तं
 भीष्मं प्रति महावलम् ॥ ४४ ॥ भूरिशवास्त्रियात्तूर्क्षं तिष्ठतिष्ठेति
 चाब्रवीत् । सौमदत्तिरथो भीममाजघान स्तनान्तरे ॥ ४५ ॥
 नाराचेन सुतीक्ष्णो न रुक्मपुङ्गेन संयुगी । उरःस्थेन वभौ तेन
 भीमसेनः प्रतापवान् ॥ ४६ ॥ स्कन्दशक्त्या यथा क्रौञ्चः पुरा
 मृतिसत्तम । तौ शरान् सूर्यसङ्गाथान् कर्मारपरिमार्जितान्
 ॥ ४७ ॥ अन्योऽन्यस्य रणे क्रुद्धौ विक्षिपाते नरर्षभौ । भीमो
 भीष्मवधाकाङ्क्षी सौमदत्तिं महारथम् ॥ ४८ ॥ तथा भीष्मजघी
 शधुः सौमदत्तिस्तु पाण्डवम् । कृतप्रतिकृते यत्तौ योधयामासतू
 रणे ॥ ४९ ॥ युधिष्ठिरन्तु कौन्तेयं महत्या सेनया वृत्तम् ।
 भीष्माभिमुखमायान्तं भारद्वाजो न्यवारयन् ॥ ५० ॥ द्रोणस्य
 रथनिर्घोषं पर्जन्यनिनदीपमम् । श्रुत्वा प्रभद्रका राजन् सम-
 कम्पन्त मारिष ॥ ५१ ॥ सा सेना महती राजन् पाण्डुपुत्रस्य
 संयुगी । द्रोणेन द्राविता यत्तान चचाल पदात् पदम् ॥ ५२ ॥
 चेकितानं रणे यत्तं भीष्मं प्रति जनेश्वर । चित्रसेनस्तव सुत
 क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ५३ ॥ भीष्महेतोः पराक्रान्तश्चित्रहस्तो महा-

रथः । चेकितानं परं शक्त्या योधयामास भारत ॥ ५४ ॥ तथैव
चेकितानोऽपि चित्रसेनमयोधयत् । तद्युद्धमासीत् सुमहत् तयो-
स्तत्र समागमे ॥ ५५ ॥ अर्जुनो वार्यमाणस्तु बद्धशस्तत्र भारत ।
विमुखीकृत्य पुत्रं ते सेनां तव ममर्द्द ह ॥ ५६ ॥ दुःशासनोऽपि
परया शक्त्या पार्थमवारयत् । कथं भीष्मं न नो हन्यादिति
निश्चित्य भारत ॥ ५७ ॥ सा बध्यमाना समरे पुत्रस्य तव वाहिनी ।
लोड्यते रथिभिः अष्टैस्तत्र तत्रैव भारत ॥ ५८ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि द्वादशसमागमे

द्वादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११२ ॥

सञ्जय उवाच । अथ वीरो महेश्वासी मत्तवारणविक्रमः ।
समादाय महश्चापं मत्तवारणदारणम् ॥ १ ॥ विधुन्वानो नर-
अष्टौ द्रावयाणो वरूद्धिनीम् । पृतनां पाण्डुवेद्यानां गाहमानी
महाबलः ॥ २ ॥ निमित्तानि निमित्तज्ञः सर्वतो वीच्य वीर्यवान् ।
प्रतपन्तमनीकानि द्रोणः पुत्रमभाषत ॥ ३ ॥ अयं स दिवसस्तात-
यत्र पार्थो महाबलः । जिवांसुः समरे भीष्मं परं यत्रं करि-
ष्यति ॥ ४ ॥ उत्पतन्ति हि मे वाणा धनुः प्रस्फुरन्ति च । योग-
मस्त्राणि छिन्दन्ति क्रूरं मे वृत्तैते मतिः ॥ ५ ॥ दिक्षुश्चान्तानि
घोराणि व्याहरन्ति मृगहिजाः । नीचैर्गर्घ्राणि लीयन्ते भार-
तानां चमूं प्रति ॥ ६ ॥ नष्टप्रभ इवादित्यः सर्वतो लोहिता
दिशः । रनते व्यथते भूमिः कम्पतीव च सर्वशः ॥ ७ ॥ कङ्क-
गर्घ्रा वलाकाश्च व्याहरन्ति मुहुर्मुहुः । शिवाद्यैवाश्रिवा घोरा
वेद्यन्त्यो महद्भयम् ॥ ८ ॥ पपात महती चोक्त्वा मध्येनादित्य-
मण्डलात् । सकवन्धश्च परिघो भानुमावृत्य तिष्ठति ॥ ९ ॥
परिवेशस्तथा घोरयन्द्रभास्करयोरभूत् । वेद्यानो भयं घोरं

राज्ञां दिहावकर्त्तनम् ॥ १० ॥ देवतायतनस्थाश्च कौरवेन्द्रस्य
 देवताः । कम्पन्ते च हसन्ते च नृत्यन्ति च रुदन्ति च ॥ ११ ॥
 अपसव्यं ग्रहाश्चक्रुरलक्ष्णं दिवाकरम् । अवाक्शिराश्च भगवा-
 नुपातिष्ठत चन्द्रमाः ॥ १२ ॥ वपूंषि च नरेन्द्राणां विगताभानि
 लक्षये । धार्तराष्ट्रस्य सैन्येषु न च भ्राजन्ति दंशिताः ॥ १३ ॥
 सेनयोरुभयोश्चैव समन्तात् श्रूयते महान् । पाञ्चजन्यस्य निर्वोषी
 गाण्डीवस्य च निःस्वनः ॥ १४ ॥ ध्रुवमास्थाय बीभत्सुरुत्तमा-
 स्त्राणि संयुगे । अपास्या न्यान् रणे योधानभ्यस्यति पितामहम्
 ॥ १५ ॥ हृष्यन्ति रोमकूपानि सीदन्तीव च मे मनः । चिन्त-
 यित्वा महाबाहो भीष्मार्जुनसनागमम् ॥ १६ ॥ तच्चेह निःकृति-
 प्रज्ञं पाञ्चाख्यं पापचेतसम् । पुरस्कृत्य रणे पार्थो भीष्मस्यायो-
 धनं गतः ॥ १७ ॥ अब्रवीच्च पुरा भीष्मो नाहं कन्यां शिख-
 ण्डिनम् । स्त्री क्षेप्रा विहिता धात्रा दैवाच्च स पुनः पुमान् ॥ १८ ॥
 अमङ्गल्यध्वजश्चैव याञ्चसेनिर्महाबलः । न चामाङ्गलिके तस्मिन्
 प्रहरेदापगासुतः ॥ १९ ॥ एतद्दिचिन्तयानस्य मनः सीदति मे
 भृशम् । अभ्युद्यतो रणे क्रुद्धः कुरुवृद्धमुपाद्रवत् ॥ २० ॥ युधि-
 श्ठिरस्य च क्रोधी भीष्मश्चार्जुनसङ्गतः । मम चात्र समारम्भः प्रजा-
 नामशिवं ध्रुवम् ॥ २१ ॥ मनस्वी बलवाञ्छूरः श्रुतास्त्रो लघु-
 विक्रमः । दूरपाती दृढेषुश्च निमित्तज्ञश्च पाण्डवः ॥ २२ ॥ अजेयः
 समरे चापि देवैरपि सवासवैः । बलवान् बुद्धिमांश्चैव जितक्लेशो
 युधां वरः ॥ २३ ॥ विजयो च रणे नित्यं भैरवास्तश्च पाण्डवः ।
 तस्य मार्गं परिहरन् द्रुतं गच्छ यतव्रत ॥ २४ ॥ पश्चाद्यैतन्महा-
 घोरे संयुगे वैशंसं महत् । हेमचित्राणि शूराणां महन्ति च
 शुभानि च ॥ २५ ॥ कवचानि विदीर्यन्ते शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 क्षियन्ते च ध्वजाग्राणि तोमराश्च धनूंषि च ॥ २६ ॥ प्रासाश्च विम-
 लास्तौक्ष्णाः शक्त्यश्च कनकीज्वलाः । वैजयन्त्यश्च नागानां संक्रु-

ह्येन किरौटिना ॥ २७ ॥ नायं संरक्षितुं कालः प्राणान् पुत्रोप-
 जीविभिः । याहि स्वर्गं पुरस्कृत्य यद्यसे विजयाय च ॥ २८ ॥
 रथनागहयावर्त्तां महाघोरां सुदुर्गमाम् । रथेन सङ्ग्रामनदीं
 तरत्येष कपिध्वजः ॥ २९ ॥ ब्रह्मण्यता दमो दानं तपश्च चरितं
 महत् । इहैव दृश्यते रात्रिं भ्राता यस्य धनञ्जयः ॥ ३० ॥ भीम
 सेनश्च बलवान् माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । वासुदेवश्च वार्थायो यस्य
 नाथो व्यवस्थितः ॥ ३१ ॥ तस्यैष मन्युप्रभवो धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ।
 तपोदग्धघरीरस्य कोपो दहति भारतीम् ॥ ३२ ॥ एष संदृश्यते
 पार्थो वासुदेवव्यपाश्रयः । वारयन् सर्वसैन्यानि धार्तराष्ट्राणि
 सर्वशः ॥ ३३ ॥ एतदालोक्यते सैन्यं क्षोभ्यमानं किरौटिना ।
 महोर्मिनदं सुमहत्तिभिनेव महाजलम् ॥ ३४ ॥ हाहाकिलकिला
 शब्दाः श्रूयन्ते च चमूमुखे । याहि पाञ्चालदायादमहं यास्ये
 युधिष्ठिरम् ॥ ३५ ॥ दुर्गमं ह्यन्तरं रात्रौ शूद्रस्यामिततेजसः ।
 समुद्रकुक्षिप्रतिमं सर्वतोऽतिरथैः स्थितैः ॥ ३६ ॥ सात्यकिश्चाभि-
 मन्युश्च घृष्टदुम्नवृकोदरौ । पर्यरक्षन्त राजानं यमौ च मनुजे-
 श्वरम् ॥ ३७ ॥ उपेन्द्रसदृशः श्यामो महाशाल इवोद्भूतः । एष
 गच्छत्यनीकाग्रे द्वितीय इव फाल्गुनः ॥ ३८ ॥ तमास्त्राणि
 चाधत्स्व गृहीत्वा च महद्बनुः । पार्थतं याहि राजानं युध्यस्व
 च वृकोदरम् ॥ ३९ ॥ की हि नेच्छेत् प्रियं पुत्रं जीवन्तं शाश्वतीः-
 समाः । ह्यत्रधर्मन्तु सम्प्रेक्ष्य ततस्त्वा नियुनज्म्यहम् ॥ ४० ॥
 एष चातिरणे भीष्मो दहते वै महाचमूम् । युद्धेषु सदृशस्तात
 यमस्य वरुणस्य च ॥ ४१ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि द्रोणाश्वत्थामसंवादे

वयोदशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११३ ॥

सम्भव उवाच । एतत् शुक्ला वचस्तस्य द्रोणस्य च महात्मनः ।
 भगदत्तः कृपः शल्यः कृतवर्मा तथैव च ॥ १ ॥ विन्दानुविन्दा-
 वावन्व्यौ सैन्धवश्च जयद्रथः । चित्रसेनो विकर्षश्च तथा दुर्मर्षणा-
 ह्यः ॥ २ ॥ दशैते तावका योधा भीमसेनमयोधयन् । महत्या
 सेनया युक्ता नानादेशसमुत्थया ॥ ३ ॥ भीमस्य समरे राजन्
 प्रार्थयाना महद्यशः । शल्यस्तु नवभिर्वाणैर्भीमसेनमताडयत् ॥ ४ ॥
 कृतवर्मा त्रिभिर्वाणैः कृपश्च नवभिः शरैः । चित्रसेनो विकर्षश्च
 भगदत्तश्च मारिष ॥ ५ ॥ दशभिर्दशभिर्वाणैर्भीमसेनमताडयत् ।
 सैन्धवश्च त्रिभिर्वाणैर्भीमसेनमताडयत् ॥ ६ ॥ विन्दानुविन्दा-
 वावन्व्यौ पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः । दुर्मर्षणश्च विंशत्या पाण्डवं
 निशितैः शरैः ॥ ७ ॥ स तान् सर्वान् महाराज राजमानान्
 पृथक् पृथक् । प्रवरान् सर्वलोकस्य धार्तराष्ट्रान् महारथान्
 ॥ ८ ॥ जघान समरे वीरः पाण्डवः परवीरहा । सप्तभिः शल्य-
 माविध्यत् कृतवर्माणमष्टभिः ॥ ९ ॥ कृपस्य सशरं चापं मध्ये
 चिच्छेद् भारत । अथैनं ह्यिन्द्रधन्वानं पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ १० ॥
 विन्दानुविन्दौ च तथा त्रिभिस्त्रिभिरताडयत् । दुर्मर्षणञ्च विंशत्या
 चित्रसेनञ्च पञ्चभिः ॥ ११ ॥ विकर्षं दशभिर्वाणैः पञ्चभिश्च जय-
 द्रथम् । विद्धा भीमोऽनदद्दृष्टः सैन्धवञ्च पुनस्त्रिभिः ॥ १२ ॥
 अथान्यद्गनुरादाय गौतमो रथिनां वरः । भीमं विव्याध संरक्ष्यो
 दशभिर्निशितैः शरैः ॥ १३ ॥ स विद्धो दशभिर्वाणैस्तीव्रैरिव
 महाहिपः । ततः क्रुद्धो महाराज भीमसेनः प्रतापवान् ॥ १४ ॥
 गौतमं ताडयामास शरैर्बहुभिराहवे । सैन्धवस्य तथाश्वान्श्च
 सारथिञ्च त्रिभिः शरैः ॥ १५ ॥ प्राहिणोऽभृत्युलोकाय काला-
 न्तकसमद्युतिः । हताश्वान्तु रथान्तूर्क्षमवप्लुत्य महारथः ॥ १६ ॥
 शरांश्चिह्नेप निशितान् भीमसेनस्य संयुगे । तस्य भीमो धनुर्मध्ये
 दाभ्यां चिच्छेद् मारिष ॥ १७ ॥ भङ्गाभ्यां भरतश्चेष्ट सैन्धवस्य

महात्मनः । स छिन्नधन्वा विरथी हताश्वो हतसारथिः ॥ १८ ॥
 चित्रसेनरथं राजन्नाकरोह त्वरान्वितः । अत्यद्भुतं रणे कर्म
 कृतवांस्तत्र पाण्डवः ॥ १९ ॥ महारथान् शरैर्विद्धा वारयित्वा
 च मारिष । विरथं सैम्भवं चक्रे सर्वलोकस्य पश्यतः ॥ २० ॥
 तदा न ममृषि शल्यो भीमसेनस्य विक्रमम् । स सन्धाय शरा-
 स्तीग्मान् कर्मारपरिमारुजितान् ॥ २१ ॥ भीमं विव्याध समरे
 तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् । कृपश्च कृतवर्मा च भगदत्तश्च वीर्यवान्
 ॥ २२ ॥ विन्दानुविन्दावावन्यौ चित्रसेनश्च संयुगे । दुर्मर्षणो
 विकर्षश्च सिन्धुराजश्च वीर्यवान् ॥ २३ ॥ भीमं ते विव्यधस्तूष्णं
 शल्यहेतोररिन्दमाः । स च तान् प्रतिवि पञ्चभिः पञ्चभिः
 शरैः ॥ २४ ॥ शल्यं विव्याध सप्तत्या पुनश्च दशभिः शरैः । तं
 शल्यो नवभिर्भित्त्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः ॥ २५ ॥ सारथिञ्चास्य
 मल्लेन गाढं विव्याध मर्मणि । विशोकं प्रेक्ष्य निर्भिनं भीमसेनः
 प्रतापवान् ॥ २६ ॥ मद्रराजं त्रिभिर्वाणैर्वाहोरुरसि चार्पयत् ।
 तथेतान् महेष्वासांस्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ॥ २७ ॥ ताड्या-
 मास समरे सिंहवहिननाद् च । ते हि यत्ता महेष्वासाः पाण्डवं
 युद्धकोविदम् ॥ २८ ॥ त्रिभिस्त्रिभिरकुण्ठाग्रैर्भृशं मर्मस्वताड-
 यन् । सोऽतिविद्धो महेष्वासी भीमसेनो न विद्यथे ॥ २९ ॥
 पर्वतो वारिधाराभिर्वर्षमाणैरिवाम्बुदैः । स तु क्रोधसमाविष्टः
 पाण्डवानां महारथः ॥ ३० ॥ मद्रेश्वरं त्रिभिर्वाणैर्भृशं विद्धा
 महायथाः । प्राग्ज्योतिषं शतैराजौ राजन् विव्याध सायकैः
 ॥ ३१ ॥ कृपञ्च बद्धभिर्वाणैर्भृशं विद्धा महायथाः । ततस्तु
 सशरं चापं सात्वतस्य महात्मनः ॥ ३२ ॥ क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन
 चिच्छेद् कृतहस्तवत् । तथान्यद्भनुरादाय कृतवर्मा त्वकोदरम्
 ॥ ३३ ॥ आजघान भ्रुवोर्मध्ये नाराचिन परन्तपः । भीमस्तु
 समरे विद्धा शल्यं नवभिरायसैः । भगदत्तं त्रिभिर्व कृतवर्माण-

कष्टनिः । हाभां हाभ्यात्तु विव्यापितः ।
 तेऽपि तं समरे राजन् विव्यधुर्निमित्तैः शरैः ।
 मानोऽपि सर्वशस्त्रैर्महारथैः ॥ ३५ ॥ मत्वा दृष्टेन तान् तुल्यान्
 विचचार गतव्यथः । ते चापि रथिनां श्रेष्ठा भीमाव निमित्तान्
 शरान् ॥ ३६ ॥ प्रेषयामासुरव्यग्राः शतशोऽथ सहस्रशः । तस्य
 शक्तिं महाविगां भगदत्तो महाबलः ॥ ३७ ॥ चिक्षेप समरे वीरः
 स्वर्षदण्डां महात्मने । तोमरं सैन्धवी राजा पट्टिशञ्च महाभुजः
 ॥ ३८ ॥ शतघ्नीश्च कृपो राजन् शरं शल्यश्च संयुगे । अथेतरे
 महेष्वासाः पञ्च पञ्च शिलीमुखान् ॥ ३९ ॥ भीमसेनं समुद्दिश्य
 प्रेषयामासुरोजसा । तोमरञ्च द्विधा चक्रे द्युरप्रेणानिलात्मजः
 ॥ ४० ॥ पट्टिशञ्च त्रिभिर्बाणैश्चिच्छेद् तिलकाण्डवत् । स विभेद्
 शतघ्नीञ्च नवभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ ४१ ॥ भीमसेनो रणश्लाघी
 त्रिधैकैकं समाच्छिनत् । तांश्च सर्वान् महेष्वासान् त्रिभिस्त्रिभि-
 रताडयत् ॥ ४२ ॥ ततो धनञ्जयस्तत्र वर्त्तमाने महारणे ।
 आजगाम रथेनाजौ भीमं दृष्ट्वा महारथम् ॥ ४३ ॥ निघ्नन्तं समरे
 शत्रुन् योधमानञ्च सायकैः । तौ तु तत्र महात्मानौ समेतौ वीर्य्य
 प्राण्डवौ ॥ ४४ ॥ न शशंसुर्जयं तत्र तावकाः पुरुषप्रभाः ।
 अथार्जुनो रणे भीमं योधयन्तं महारथान् ॥ ४५ ॥ भीमस्य
 निघनाकाङ्क्षी पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् । आससाद् रणे वीरां-
 स्तावकान् दश भारत ॥ ४६ ॥ ये स्त्र भीमं रणे राजन् योध-
 यन्तो व्यवस्थिताः । वीभत्सुस्तानु तथाविध्वत् भीमस्य प्रिय-
 काम्यया ॥ ४७ ॥ ततो दुर्योधनो राजा सुशर्मणमचोदयत् ।
 अर्जुनस्य वधार्थाय भीमसेनस्य चोभयोः ॥ ४८ ॥ सुशर्मन् गच्छ
 शीघ्रं त्वं बलौघैः परिवारितः । जहि पाण्डुसुतावेतौ धनञ्जय-
 वृकोदरौ ॥ ४९ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य त्रैगर्तः प्रस्थलाधिपः ।
 अभिदत्थ रणे भीममर्षुनञ्चैव धन्विनौ ॥ ५० ॥ रथैरनेक

साहस्रैः समन्तात् पथ्यधारयत् । ततः प्रववृते युद्धमर्जुनस्य
परैः सह ॥ ५१ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मबधपर्वणि भीमसेनपराक्रमे
चतुर्दशधिकशतोऽध्यायः ॥ ११४ ॥

सञ्जय उवाच । अर्जुनस्तु रणे शल्यं यतमानं महारथम् ।
ह्लादयामास समरे शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १ ॥ सुशर्माणं कृपञ्चैव
त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत । प्राग्ज्योतिषञ्च समरे सैन्धवञ्च जयद्रथम्
॥ २ ॥ चित्रसेनं विकर्षञ्च कृतवर्माणमेव च । दुर्मर्षणञ्च राजेन्द्र
ह्यावन्थौ च महारथौ ॥ ३ ॥ एकैकं त्रिभिरानच्छत् कङ्कवर्हिण-
वाजितैः । शरैरतिरथो युद्धे पीडयन् वाहिनीं तव ॥ ४ ॥
जयद्रथो रणे पार्थं विद्धा भारत सायकैः । भीमं विव्याध
तरसा चित्रसेनरथे स्थितः ॥ ५ ॥ शल्यश्च समरे जिष्णुं कृपञ्च
रथिनां वरः । विव्यधाते महाराज बद्धधा मर्मभेदिभिः ॥ ६ ॥
चित्रसेनादयश्चैव पुत्रास्तव विश्राम्यते । पञ्चभिः पञ्चभिस्तूष्णं
संयुगे निमित्तैः शरैः ॥ ७ ॥ आजहुरर्जुनं सहै भीमसेनञ्च
मारिष । तौ तत्र रथिनां योष्ठौ कौन्तेयौ भरतर्षभौ ॥ ८ ॥
अपीडयेतां समरे त्रिगर्त्तानां महाबलम् । सुशर्मापि रणे पार्थं
शरैर्नवभिराशुगैः ॥ ९ ॥ ननाद् बलवन्नादं त्रासयानो महद्-
बलम् । अन्ये च रथिनः शूरा भीमसेनधनञ्जयौ ॥ १० ॥
विव्यधुर्निमित्तैर्वाणैरुक्त्रपुङ्खैरजिह्वगैः । तेषाञ्च रथिनां मध्ये
कौन्तेयौ भरतर्षभौ ॥ ११ ॥ क्रीडमानौ रथोदारौ चित्ररूपौ
व्यदृश्यताम् । आमिषिप्सू गवां मध्ये सिंहाविव मदीत्कटौ ॥ १२ ॥
दृष्ट्वा धनूंषि शूराणां शरांस्र बद्धधा रणे । पातयामासतु-
षोरौ शिरांसि शतशो नृणाम् ॥ १३ ॥ हताश्च बहवो भन्ना

हयाश्च शतशो हताः । गजाश्च सगजारोहाः पेतुस्व्यां महाहवे
 ॥ १४ ॥ रथिनः साद्दिनश्चैव तत्र तत्र निषूदिताः । दृश्यन्ते
 वह्नी राजन् वेपमानाः समन्ततः ॥ १५ ॥ हतैर्गजैः पदात्थोषै-
 र्वाजिभिश्च निषूदितैः । रथैश्च बहुधा ममैः समास्तीर्यत मेदिनी
 ॥ १६ ॥ तत्राद्भुतमपश्याम रणे पार्थस्य विक्रमम् । शरैः संवार्थ्य
 तान् वीरान् यत् जघान महाबलः ॥ १७ ॥ कृपश्च कृतवर्मा च
 सैन्धवश्च जयद्रथः । विन्दानुविन्दावावन्धौ नाजङ्गः संयुगं तदा
 ॥ १८ ॥ ततो भीमो महेष्वासः फाल्गुनश्च महारथः । कौर-
 वाणां चम्बूं घोरं भृशं दुद्रवतू रणे ॥ १९ ॥ ततो वर्हिण-
 वाजानामयुतान्यर्बुदानि च । धनञ्जयरथे तूष्णं पातयन्ति स
 भूमिपाः ॥ २० ॥ ततस्तान् शरजालेन सन्निवार्य महारथान् ।
 पार्थः समन्तात् समरे प्रेषयामास मृत्यवे ॥ २१ ॥ शल्यस्तु समरे
 जिष्णुं क्रीडन्निव महारथः । आजघानोरसि क्रुद्धो भल्लैः सन्नत-
 पर्वभिः ॥ २२ ॥ तस्य पार्थो धनुस्किञ्चा हस्तावापञ्च पञ्चभिः ।
 अथैनं सायकैस्तीक्ष्णैर्भृशं विव्याध मर्मणि ॥ २३ ॥ अथान्यद्भु-
 रादाय समरे भारसाधनम् । मद्दे श्वरो रणे जिष्णुं ताडया-
 मास रोषितः ॥ २४ ॥ त्रिभिः शरैर्महाराज वासुदेवञ्च पञ्चभिः ।
 भीमसेनञ्च नवभिर्बाह्योरसि चार्पयत् ॥ २५ ॥ ततो द्रोणो
 महाराज मागधश्च महारथः । दुर्योधनसमादिष्टौ तं दैवमुप-
 जग्मतुः ॥ २६ ॥ यत्र पार्थो महाराज भीमसेनश्च पाण्डवः ।
 कौरव्यस्य महासेनां जघ्नतुः सुमहारथौ ॥ २७ ॥ जयत्सेनस्तु
 समरे भीमं भौमायुधं युधि । विव्याध निषितैर्वाणैरष्टभिर्भरत-
 र्षभ ॥ २८ ॥ तं भीमो दशभिर्विद्वा पुनर्विव्याध पञ्चभिः । सार-
 धिञ्चास्य भल्लेन रथनीडाद्पातयत् ॥ २९ ॥ उद्भ्रान्तैस्तुरगैः
 सोऽथ द्रवमाणैः समन्ततः । मागधोऽपहतो राजा सर्वसैन्यस्य
 पश्यतः ॥ ३० ॥ द्रोणश्च विवरं दृष्ट्वा भीमसेनं शिलीमुखैः ।

जिष्णुना रिपुजिष्णुना ॥ १८ ॥ अथञ्चापि महेश्वासः पार्षती
 वाहिनीपतिः । भीमसेनश्च समरे पालयिष्यति वो ध्रुवम् ॥ १९ ॥
 मा वो भीष्माह्वयं किञ्चिदस्त्वय युधि सृञ्जयाः । ध्रुवं भीष्मं
 विजेष्याम पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ॥ २० ॥ ते तथा समयं ब्रुवा
 दशमेऽहनि पाण्डवाः । ब्रह्मलोकपरा भूत्वा सञ्जग्मुः क्रोध-
 र्भूर्च्छिताः ॥ २१ ॥ शिखण्डिनं पुरस्कृत्य पाण्डवञ्च धनञ्जयम् ।
 भीष्मस्य पातने यत्नं परमं ते समास्थिताः ॥ २२ ॥ ततस्तव
 सुतादिष्टा नानाजनपदेश्वराः । द्रोणेन सह पुत्रेण सहसेना
 महाबलाः ॥ २३ ॥ दुःशासनश्च बलवान् सह सर्वैः सहोदरैः ।
 भीष्मं समरमध्यस्थं पालयाञ्चक्रिरे तदा ॥ २४ ॥ ततस्तु तावकाः
 शूराः पुरस्कृत्य महाव्रतम् । शिखण्डीप्रमुखान् पार्थान् योध-
 यन्ति न्न संयुगे ॥ २५ ॥ चेदिभिस्तु सपाञ्चालैः सहितो वानर-
 ध्वजः । ययौ शान्तनवं भीष्मं पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ॥ २६ ॥
 द्रोणपुत्रं शिनेर्नप्ता घृष्टकेतुस्तु पौरवम् । युधामन्युः सहामात्यं
 दुर्योधनमयोधयत् ॥ २७ ॥ विराटस्तु सहानीकः सहसेनं जय-
 द्रथम् । वृद्धव्रतस्य दायादमाससाद् परन्तप ॥ २८ ॥ मद्र-
 राजं महेश्वासं सहसैन्यं युधिष्ठिरः । भीष्मोऽभिगुप्तस्तु
 नागानीकमुपाद्रवत् ॥ २९ ॥ अप्रघृष्टमसस्वाय सर्वशस्त्रभृता-
 म्बरम् । द्रौणिं प्रति ययौ मत्तः पाञ्चाल्यः सह सोदरैः ॥ ३० ॥
 कर्षिकारध्वजञ्चैव सिंहकेतुमरिन्दम । प्रत्युज्जगाम सौभद्रं
 राजपुत्रो वृहहलः ॥ ३१ ॥ शिखण्डिनञ्च पुत्रास्ते पाण्डवञ्च धन-
 ञ्जयम् । राजभिः समरे पार्थमभिपेतुर्जिवांसवः ॥ ३२ ॥ तस्मि-
 न्नतिमहाभीमे सेनयोर्वै पराक्रमे । सम्प्रधावत् खनीकेषु मेदिनी
 समकम्पत ॥ ३३ ॥ तान्यनीकान्यनीकेषु समसञ्जन्त भारत ।
 तावकानां परेषाञ्च दृष्ट्वा शान्तनवं रणे ॥ ३४ ॥ ततस्तेषां प्रतप्ता-
 नामन्योन्यमभिधावताम् । प्रादुरासीन्नहाशब्दो दिक्षु सर्वासु

भारत ॥ ३५ ॥ अङ्गदुन्दुभिषोषैश्च वारणानाश्च त्वं हितैः । सिंह-
नादैश्च सैन्यानां दारुणः समपद्यत ॥ ३६ ॥ सा च सवनरेन्द्राणां
चन्द्रार्कसदृशी प्रभा । वीराङ्गदकिरीटेषु निष्प्रभा समपद्यत ॥ ३७ ॥
रजो मेघाश्च सञ्जम्भुः अस्त्रविद्युद्भिरावृताः । धनुषाञ्चापि
निर्घोषो दारुणः समपद्यत ॥ ३८ ॥ वाणशङ्खप्रणादाश्च भेरी-
णाञ्च महास्वनाः । रथघोषश्च सञ्जज्ञे सेनयोरुभयोरपि ॥ ३९ ॥
पाशशक्तवृष्टिसङ्घैश्च वाणौघैश्च समाकुलम् । निःप्रकाशमिवाकाशं
सेनयोः समपद्यत ॥ ४० ॥ अन्योऽन्यं रथिनः प्रेतुर्वाजिनश्च महा-
हवे । कुञ्जरान् कुञ्जरा जघ्नुः पदातांश्च पदातयः ॥ ४१ ॥
तत्रासीत् सुमहद्युद्धं कुरूणां पाण्डवैः सह । भीष्महेतोर्नर-
व्याघ्रश्चेनयोरामिषे यथा ॥ ४२ ॥ तेषां समागमो घोरो वभूव
युधि सङ्गतः । अन्योऽन्यस्य बधार्थाय जिगीषूणां महाहवे ॥ ४२ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि भीष्मोपदेशे

षोडशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

सञ्जय उवाच । अभिमन्युर्महाराज तव पुत्रमयोधयत् ।
महत्या सेनया युक्तं भीष्महेतोः पराक्रमी ॥ १ ॥ ततो दुर्यो-
धनो कार्ष्णिं नवभिर्नतपर्वभिः । आजघानोरसि क्रुद्धः पुनश्चैव
त्रिभिः शरैः ॥ २ ॥ तस्य शक्तिं रणे कार्ष्णिर्मृत्योर्घोरामिव
स्वसाम् । प्रेषयामास संक्रुद्धो दुर्योधनरथं प्रति ॥ ३ ॥ तामा-
पतन्तीं सहसा घोररूपां विशाम्यते । हिधा चिच्छेद ते पुत्रः
क्षुरप्रेण महारथः ॥ ४ ॥ तद्युद्धमभवह्वोरं चित्ररूपञ्च भारत ।
इन्द्रियप्रीतिजननं सर्वपार्थिवपूजितम् ॥ ५ ॥ भीष्मस्य निधना-
र्थाय पार्थस्य विजयाय च । युयुधाते रणे वीरौ सौमद्रकुरु-
पुङ्गवौ ॥ ६ ॥ सात्यकिं रभसं युद्धे द्रोणिर्ब्राह्मणपुङ्गवः । आज-

घानोरसि क्रुद्धो नाराचैव परन्तपः ॥ ७ ॥ शैनेयोऽपि गुरोः
 पुत्रं सर्वभर्मसु भारत । अतात्ययदमेयात्मा नवभिः कङ्कवाजितैः
 ॥ ८ ॥ अश्वत्यामा तु समरे सात्यकिं नवभिः शरैः । त्रिंशता
 च पुनस्तूर्णं वाह्नोरुरसि चार्पयत् ॥ ९ ॥ सोऽतिविद्धो महेष्वासो
 द्रोणपुत्रेण सालतः । द्रोणपुत्रं त्रिभिर्भागैराजघान महायथाः
 ॥ १० ॥ पौरवो घृष्टकेतुञ्च शरैराच्छाय संयुगे । बद्धधा
 दारयाञ्चक्रे महेष्वासं महारथः ॥ ११ ॥ तथैव पौरवं युद्धे
 घृष्टकेतुर्महारथः । त्रिंशता निमित्तैर्वाणैर्विव्याधाशु महाबलः
 ॥ १२ ॥ पौरवस्तु धनुश्छिन्ना घृष्टकेतोर्महारथः । ननाद वल-
 वान्नादं विव्याध च शितैः शरैः ॥ १३ ॥ अर्पयत् कामुकमादाय
 पौरवं निमित्तैः शरैः । आजघान महाशयान् त्रिसप्तत्या शिलौ-
 मुखैः ॥ १४ ॥ तौ तु तत्र महेष्वासौ महाशयान् । मातौ महारथौ ।
 महता शरवर्षेण परस्परमविध्यताम् ॥ १५ ॥ अन्योऽन्यस्य धनु-
 श्छिन्ना हयान् हत्वा च भारत । विरथान् युद्धाय समीयतु-
 रमर्षणौ ॥ १६ ॥ आर्षभे चर्मणी चिन्तातचन्द्रपुरस्कृते ।
 तारकाग्रतचित्रे च निस्त्रिंशौ सुमहाप्रभौ ॥ १७ ॥ प्रपद्य विमलौ
 राजंस्तावन्योऽन्यमभिद्रुतौ । वासितासङ्गं यत्तौ सिंहाविव
 महावने ॥ १८ ॥ मण्डलानि विचित्राणि गतप्रत्यागतानि च ।
 चेरतुर्द्दशयन्तौ च प्रार्थयन्तौ परस्परम् ॥ १९ ॥ पौरवो घृष्ट-
 केतुन्तु अङ्गदेशे महासिना । ताडयामास संक्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेति
 चाब्रवीत् ॥ २० ॥ चेदिराजोऽपि समरे पौरवं पुरुषर्षभम् ।
 आजघान शिताग्रेण जत्रुदेशे महासिना ॥ २१ ॥ तावन्योऽन्यं
 महाराज समासाय महाहवे । अन्योऽन्यवेगाभिहतौ निपेततु-
 ररिन्दमौ ॥ २२ ॥ ततः स्वरथमारोप्य पौरवं तनयस्तव ।
 जयत्सेनो रथेनाजावपोवाह रणाजिरात् ॥ २३ ॥ घृष्टकेतुन्तु
 समरे माद्रीपुत्रः प्रतापवान् । अपोवाह रणे शूरः सहदेवः

पराक्रमौ ॥ २४ ॥ चित्रसेनः सुशर्माणं विद्धा बद्धभिरायसैः ।
 पुनर्विव्याध तं पृष्ट्वा पुनश्च नवभिः शरैः ॥ २५ ॥ सुशर्मा तु
 रणे क्रुद्धस्तव पुत्रं विश्वास्यते । दशभिर्दशभिश्चैव विव्याध निश्चितैः
 शरैः ॥ २६ ॥ चित्रसेनञ्च तं राजंस्त्रिंशतानतपर्वभिः । आज-
 घान रणे क्रुद्धः स च तं प्रत्यविध्यत ॥ २७ ॥ भीष्मस्य समरे
 राजन् ययो मानञ्च वर्द्धयन् । सौभद्रो राजपुत्रन्तु बृहद्वलमयो-
 धयत् ॥ २८ ॥ पार्थहेतोः पराक्रान्तो भीष्मस्यायोधनं प्रति ।
 आर्जुनिं कौशलेन्द्रस्तु विद्धा पञ्चभिरायसैः ॥ २९ ॥ पुनर्विव्याध
 विश्वत्या शरैः सन्नतपर्वभिः । सौभद्रः शोभनेन्द्रः विव्याधाष्टभि-
 रायसैः ॥ ३० ॥ नाकम्पयत संग्रामे विव्याध च पुनः शरैः ।
 कौशल्यस्य धनुश्चापि पुनश्चिच्छेद फाल्गुनिः ॥ ३१ ॥ आजघान
 शरैश्चापि त्रिंशता कङ्कपत्रिभिः । सोऽन्यत् कार्मुकमादाय राज-
 पुत्रो बृहद्वलः ॥ ३२ ॥ फाल्गुनिं समरे क्रुद्धो विव्याध बद्धभिः
 शरैः । तयोर्युद्धं समभवत् भीष्महेतोः परन्तप ॥ ३३ ॥ सं-
 व्वयोर्महाराज समरे चित्रयोधिनोः । यथा देवासुरे युद्धे बलि-
 वासवयोरभूत् ॥ ३४ ॥ भीमसेनो रथानीकं योधयन् बह्वशोभत ।
 यथा शक्रो वज्रपाणिर्दारयन् पर्वतोत्तमान् ॥ ३५ ॥ ते बध्य-
 मानाः समरे मातङ्गा गिरिसन्निभाः । निपेतुरुर्व्यां सहिता
 नादयन्तो वसुधराम् ॥ ३६ ॥ गिरिमात्रा हि ते नागा भिन्ना-
 ष्चनचयोपमाः । विरेजुर्वसुधां प्राप्ता विक्रोर्णा इव पर्वताः ॥ ३७ ॥
 युधिष्ठिरो महेश्वासी मद्रराजानमाहवे । महत्या सेनया गुप्तः
 पीडयामास सद्गतम् ॥ ३८ ॥ मद्रेश्वरोऽथ समरे धर्मपुत्रं महा-
 रथम् । पीडयामास समरे भीष्महेतोः पराक्रमौ ॥ ३९ ॥
 विराटं सैन्धवो राजा विद्धा सन्नतपर्वभिः । नवभिः सायकै-
 स्तीक्ष्णैस्त्रिंशता पुनरर्पयत् ॥ ४० ॥ विराटश्च महाराज सैन्धवं
 वाहिनीपतिः । त्रिंशद्धिर्निश्चितेर्वाणैराजघान स्तनान्तरे ॥ ४१ ॥

चित्रकार्मुकनिस्त्रिंशौ चित्रवर्मायुधध्वजौ । रेजतुश्चित्ररूपौ तौ
 संग्रामे मत्स्यसैन्धवौ ॥ ४२ ॥ द्रोणः पाञ्चालपुत्रेण समागम्य
 महारणे । महासमुद्रयं चक्रो शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ४३ ॥ ततो
 द्रोणो महाराज पार्षतस्य महद्भनुः । क्तिन्ना पञ्चाशतेषूणां पार्षतं
 स्रजविधत् ॥ ४४ ॥ सोऽन्यत् कार्मुकमादाय पार्षतः परवीरहा ।
 द्रोणाय चिक्षेप गदां यमदण्डोपमां रणे ॥ ४५ ॥ तामापतन्तीं
 सहसा हेमपट्टविभूषिताम् । शरैः पञ्चाशता द्रोणो वारवामास
 संयुगे ॥ ४६ ॥ सा क्तिन्ना वद्भवा राजतः शवापञ्चुतैः शरैः ।
 चूर्णीकृता विशीर्यन्ती पपात वसुधातले ॥ ४७ ॥ गदां विनि-
 श्चतां दृष्ट्वा पार्षतः शत्रुतापनः । द्रोणश्च शक्तिं चिक्षेप सर्वपार-
 सवीं शुभाम् ॥ ४८ ॥ तां द्रोणो विभिर्वाणैश्चिच्छेद युधि
 भारत । पार्षतञ्च महेश्वासं पीडयामस संयुगे ॥ ४९ ॥ एव-
 मेतन्महद्यद्दं द्रोणपार्षतयोरभूत् । भीष्मं प्रति महाराज घोर-
 क्लृप्तं भयानकम् ॥ ५० ॥ अर्जनं प्राप्य तं यं पीडयन्निशितैः
 शरैः । अभ्यर्तु सम्मत्तो वने मत्तमिदं पम् ॥ ५१ ॥ प्रत्यु-
 दयौ च तं राजा भगदत्तः प्रतापवान् । तं शरवर्षेण वार-
 यामास संयुगे ॥ ५२ ॥ अर्जनस्तु ततो नागमायान्तं रजतो-
 पमैः । विप्रलैरायसैस्तीक्ष्णैरविधत् महारणे ॥ ५३ ॥ शिख-
 ण्डिनञ्च कौन्तेयो याहि याहीह नोदधत् । भीष्मं प्रति महाराज
 जञ्चेनमिति चाब्रवीत् ॥ ५४ ॥ प्राग्ज्योतिप्रस्ततो हिला पाण्डवं
 पाण्डुदूर्वज । प्रययौ त्वरितो राजन् द्रुपदस्य रथं प्रति ॥ ५५ ॥
 ततोऽर्जनो महाराज भीष्ममभ्यर्तुदृढूतम् । शिखण्डिनं पुर-
 स्कृत्य ततो युद्धमवर्त्तत ॥ ५६ ॥ ततस्ते तावकाः शूराः पाण्डवं
 रभसं युधि । समभ्यधावन् क्रोमन्तस्तद्भुतमिवाभवत् ॥ ५७ ॥
 नानाविधान्यनीकानि पुत्राणान्ते जनाविप । अर्जुनो व्यिधमकाले
 दिवोवाभ्राणि मारुतः ॥ ५८ ॥ शिखण्डो तु समाषाय भार-

तानां पितामहम् । इषुभिस्तूर्णमव्यग्रो बद्धभिः समवाचिनीत्
 ॥ ५८ ॥ रथान्नगरथापार्श्वरसिग्रक्तिर्गदेष्वनः । शरसङ्घमहा-
 ज्वालः क्षत्रियान् समरेऽदहत् ॥ ६० ॥ यथाग्निः सुमहानिहः
 कक्षे चरति सानिलः । तथा ज्वाल भीष्मोऽपि दिव्यान्वस्त्रा-
 ण्युदीरयन् ॥ ६१ ॥ सोमकांश्च रणे भीष्मो जघ्ने पार्थपदा-
 नुगान् । न्यवारयत तत् सैन्यं पाण्डवस्य महारथः ॥ ६२ ॥
 सुवर्णपुङ्खैरिषुभिः शितैः सन्नतपर्वभिः । नादयन् स दिशो भीष्मः
 प्रदिग्मश्च महाहवे ॥ ६३ ॥ पातयन् रथिनो राजन् हयांश्च हय-
 सादिभिः । सुण्डतालवनानीव स चकार रथव्रजान् ॥ ६४ ॥
 निर्मनुष्यान् रथान् राजन् गजानश्वांश्च संयुगे । चकार समरे
 भीष्मः स्वशस्त्रभृताम्बरः ॥ ६५ ॥ तस्य ज्यातलनिर्घोषं विस्फू-
 र्जितमिवाग्नेः । निग्रम्य सर्वतो राजन् समकम्पन्त सैनिकाः ॥ ६६ ॥
 अमोघा न्यपतन् वाणाः प्रेतुस्ते मनुजेश्वर । नासञ्जन्त शरीरेषु
 भीष्मचापच्यताः शराः ॥ ६७ ॥ निर्मनुष्यान् रथान् राजन् संयु-
 क्तान् जवनैर्हयैः । वातायमानानद्राक्षं क्षियमाणान् विश्राम्यते
 ॥ ६८ ॥ चेदिकाशिकरूपाणां सहस्राणि चतुर्दश । महारथाः
 समाख्याताः कुलपुत्रास्तनुत्यजः ॥ ६९ ॥ अपरार्वात्तिनः शूराः
 सुवर्णविकृतध्वजाः । संग्रामे भीष्ममासाद्य सवाजिरथकुञ्जराः
 ॥ ७० ॥ जग्मस्ते परलोकाय व्यादितास्यमिवान्तक्रम् । न तत्रा-
 सीद्रणे राजन् सोमकानां महारथः ॥ ७१ ॥ यः संप्राथ्य रणे भीष्मं
 जीवमानः समाब्रजेत् । तांश्च सर्वान् रणे योधान् प्रेतराजपरं
 प्रति ॥ ७२ ॥ नीतानमन्यन्त जना दृष्ट्वा भीष्मपराक्रमम् । न कश्चिद्दिनं
 समरे प्रत्युद्याति महारथः ॥ ७३ ॥ ऋते पाण्डुसुतं वीरं प्रवेताश्चं
 कृशासारथिम् । शिखण्डिनञ्च समरे पाञ्चात्यमभितौजसम् ॥ ७४ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि सङ्गल्युद्धे सप्त-

दशाधिकशततोऽध्यायः ॥ ११० ॥

सञ्जय उवाच । शिखण्डी तु रणे भीष्ममासाद्य पुरुषर्षभ ।
 दशभिर्निशितैर्भल्लै राजघान स्तनान्तरे ॥ १ ॥ शिखण्डिनस्तु
 गाङ्गेयः क्रोधदीप्तेन चक्षुषा । सम्प्रैक्षत कटाक्षेण निर्देहन्निव
 भारत ॥ २ ॥ स्त्रीलं तस्य स्मरन् राजन् सर्वलोकस्य पश्यतः ।
 नाजघान रणे भीष्मः स च तन्नावबुद्धवान् ॥ ३ ॥ अर्जुनस्तु
 महाराज शिखण्डिनमभाषत । अभिद्रवस्व त्वरितं जहि चैनं
 पितामहम् ॥ ४ ॥ किन्ते विवचया वीर जहि भीष्मं महा-
 रथम् । न ह्यन्यमनुपश्यामि किञ्चिद्यौषिष्ठिरे वले ॥ ५ ॥ यः
 शक्तः समरे भीष्मं प्रतियोद्बुमिहाहवे । ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र
 सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ६ ॥ एवमुक्तस्तु पार्थिव शिखण्डी भरत-
 र्षभ । शरैर्नानाविधैस्तूष्णीं पितामहमवाकिरत् ॥ ७ ॥ अचिन्त-
 यित्वा तान् वाणान् पिता देवव्रतस्तव । अर्जुनं समरे क्रुद्धं
 वारयामास सायकैः ॥ ८ ॥ तथैव च चसूँ सर्वां पाण्डवानां
 महारथः । अप्रैपीत् स शरैस्तीक्ष्णैः परलोकाय मारिष्य ॥ ९ ॥
 तथैव पाण्डवा राजन् सैन्येन महता हताः । भीष्मं सञ्ज्ञा-
 दयामासुर्मेघा इव दिवाकरम् ॥ १० ॥ स समन्तात् परिव्रतो
 भारतो भरतर्षभ । निर्देहाह रणे शूरान् वने क्लिरिव ज्वलन्
 ॥ ११ ॥ तत्राङ्गुतमपश्याम तव पुत्रस्य पौरुषम् । अयोधयश्च
 यत् पार्थं जुगोप च पितामहम् ॥ १२ ॥ कर्मणा तेन समरे तव
 पुत्रस्य धान्वनः । दुःशासनस्य तुतुषुः सर्वं लोका महात्मनः ॥ १३ ॥
 यद्विक्रः समरे पार्थान् सार्ज्जुनान् समयोधयत् । न चैनं पाण्डवा
 युद्धे वारयामासुरुत्प्लुणाम् ॥ १४ ॥ दुःशासनेन समरे रथिनी
 विरथीकृताः । सादिनश्च महेष्वासा हस्तिनश्च महावलाः ॥ १५ ॥
 विनिर्भिन्नाः शरैस्तीक्ष्णैर्निपेतुर्वसुधातले । शरातुरास्तथेवान्ये
 दन्तिनो विद्रुता दिशः ॥ १६ ॥ यथाग्निरिन्धनं प्राप्य ज्वलेद्दीप्ता-
 च्छिरुत्प्लुणाम् । तथा जज्वाल पुत्रस्ते पाण्डसेनां विनिर्देहन् ॥ १७ ॥

तं भारत महामात्रं पाण्डवानां महारथः । जेतुं नीत्सहते
 कश्चिन्नाभ्युद्यातुं कथञ्चन ॥ १८ ॥ ऋते महेन्द्रतनयात् श्वेता-
 श्वात् कृष्णासारथेः । स हि तं समरे राजन् निर्जित्य विजयी-
 ऽर्जुनः ॥ १९ ॥ भौषमेवाभिद्रुद्राव सर्वलोकस्य पश्यतः । विजित-
 स्तव पुत्रस्तु भौषवाङ्गव्यपाश्रयः ॥ २० ॥ पुनः पुनः समाश्र्वस्य
 प्रायुध्यत मदोक्तटः । अर्जुनस्तु रणे राजन् योधयन् संवरा-
 जत ॥ २१ ॥ शिखण्डी तु रणे राजन् विव्याधैव पितामहम् ।
 शरैरश्निसंस्पर्शैस्तथा सर्पविषोपमैः ॥ २२ ॥ न च स्म ते रुजं
 चक्रुः पितुस्तव जनेश्वर । स्मयमानस्तु गाङ्गेयस्तान् वाणान्
 जग्दहे तदा ॥ २३ ॥ तृष्णात्तो हि नरो यद्वत् जलधाराः प्रती-
 च्छति । तथा जग्राह गाङ्गेयः शरधाराः शिखण्डिनः ॥ २४ ॥
 तं क्षत्रिया महाराज दृष्टशुर्वीरमाहव । भौषं दहन्तं सैन्यानि
 पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ २५ ॥ ततोऽत्रवीक्ष्य सुतः सर्वसैन्यानि
 मारिष । अभिद्रवत संग्रामे फाल्गुनं सर्वतो रणे ॥ २६ ॥
 भौषो वः समरे सर्वान् पालयिष्यति धर्मवित् । ते भयं सुभृशं
 त्यक्त्वा पाण्डवान् प्रत्ययुध्यत ॥ २७ ॥ हेमतालेन महता भौष-
 स्तिष्ठति पालयन् । सर्वेषां धार्तराष्ट्राणां समरे शर्मवर्म च
 ॥ २८ ॥ त्रिदशपि समुद्युक्ता नालं भौषं समासितुम् । किमु-
 पार्था महात्मानं मर्त्तप्रभूता महाबलम् ॥ २९ ॥ तस्माद्भवन्त मा
 योधा फाल्गुनं प्राप्य संयुगे । अहमद्य रणे यत्नो योधयिष्यामि
 पाण्डवम् ॥ ३० ॥ सहितः सर्वतो यत्तैर्भवद्भिर्वसुधाधिपैः ।
 तच्छ्रुत्वा तु वचो राजन् तव पुत्रस्य धन्विनः ॥ ३१ ॥ सर्वे योधाः
 सुसंरञ्जा बलवन्तो महाबलाः । ते विदिहाः कलिङ्गाश्च दासेरक-
 गणाश्च ह ॥ ३२ ॥ अभिपेतुर्निषादाश्च सौवीराश्च महारणे ।
 वाल्मिका दरदाश्चैव प्रतीच्योदीच्यमालवाः ॥ ३३ ॥ अभिषाहाः
 शूरसेनाः शिवयोऽथ वसातयः । शालाः शकास्त्रिगर्ताश्च अश्वथाः

कौक्यैः सह ॥ ३४ ॥ अभिपेतु रणे पार्थं पतङ्गा इव पावकम् ।
 स तान् सर्वान् शतानीकान् महाराज महारथान् ॥ ३५ ॥
 दिव्यान्यस्त्राणि सञ्चिन्य प्रसभ्याय धनप्लवः । स तैरस्त्रैर्महा-
 विगैर्द्दिदाहाशु महाबलः ॥ ३६ ॥ शरप्रतापैर्वीभत्सुः पतङ्गानिव
 पावकः । तस्य वाणसहस्राणि सृजतो दृढधन्विनः ॥ ३७ ॥
 दौष्यमानमिवाकाशे गाण्डीवं समदृश्यत । ते शरार्त्ता महाराज
 विप्रकीर्णमहाध्वजाः ॥ ३८ ॥ नाभ्यवर्तन्त राजानः सहिता
 वानरध्वजम् । सध्वज रथिनः पेतुर्हयारोहा हयैः सह ॥ ३९ ॥
 सगजाश्च गजारोहाः किरीटिशरताडिताः । ततोऽर्जुनभुजोत्-
 सृष्टेरावृत्तासीदसुन्धरा ॥ ४० ॥ विद्रवद्भिश्च वद्भधा बलैरात्रां
 समन्ततः । इथ पार्थो महाराज द्रावयित्वा बरुथिनीम् ॥ ४१ ॥
 दुःशासनाय च बहून् प्रेषयामास सायकान् । ते तु भित्त्वा तव
 सुतं दुःशासनमयोमुखाः ॥ ४२ ॥ धरणीं विविशुः सर्वे वल्मीक-
 मिव पन्नगाः । हयांश्चास्य ततो जज्ञे सारथिञ्च न्यपातयत् ॥ ४३ ॥
 विविंशतिञ्च विंशत्या विरथं कृतवान् प्रभुः । आजघान भृशञ्चैव
 पञ्चभिर्नतपर्वभिः ॥ ४४ ॥ कृपं विक्रमं शल्यञ्च विद्वा वद्भमि-
 रायसैः । चकार विरथांश्चैव कौन्तेयः श्वेतव दनः ॥ ४५ ॥
 एवन्ते विरथाः सर्वे क्रुशः शल्यश्च नारिषु । दुःशासनो विक्रमश्च
 तथैव च विविंशतिः ॥ ४६ ॥ सम्प्राद्रवन्त समरे निर्जिताः सव्य-
 साचिना । पूर्वाह्णे भरतयेष्ठ पराजित्य महारथान् ॥ ४७ ॥
 प्रजज्वाल रणे पार्थो विधूम इव पावकः । तथैव शरवर्षेण
 भास्करो रश्मिवानिव ॥ ४८ ॥ अन्यानपि महाराज पातयामास
 पार्थिवान् । पराङ्मुखीकृत्य तथा शरवर्षैर्महारथान् ॥ ४९ ॥
 प्रावर्त्तयत संग्रामे शोणितोदां महानदीम् । मध्येन कुरुसैन्यानां
 पाण्डवानाञ्च भारत ॥ ५० ॥ गजाश्वरथसङ्घास्य वद्भधा रथिभि-
 र्हताः । रथाश्च निहता नागैर्हयाश्चैव पदातिभिः ॥ ५१ ॥

अन्तराच्छ्रियमानानि शरीराणि शिरांसि च । निपेतुर्द्विदुः
 सर्वासु गजाश्वरथयोधिनाम् ॥ ५२ ॥ छन्नमायोधनं राजन्
 कुण्डलाङ्गदधारिभिः । पतितैः पात्यमानैश्च राजपुत्रैर्महारथैः
 ॥ ५३ ॥ रथनेमिनिकृत्तैश्च गजैश्चैवावपोधितैः । पदाताश्चाप्यधा
 वन्त साश्रवाः सहययोधिनः ॥ ५४ ॥ गजाश्च रथयोधाश्च परि-
 पेतुः समन्ततः । विक्रीर्णाश्च रथा भूमौ भग्नचक्रयुगध्वजाः ॥ ५५ ॥
 तद्गजाश्वरथयोधानां रुधिरेण समुच्चितम् । छन्नमायोधनं रेजे
 रक्ताभ्रमिव शारदम् ॥ ५६ ॥ श्रवानः काकाश्च गृध्राश्च वृका
 गोमायुभिः सह । प्रणेदुर्भव्यमासाद्य विकृताश्च मृगहिजाः ॥ ५७ ॥
 ववुर्बहुविधाश्चैव द्विदुः सर्वासु मारुताः । दृश्यमानेषु रत्नसुसु
 भूतेषु च नदत्सु च ॥ ५८ ॥ काञ्चनानि च दामानि पताकाश्च
 महाधनाः । धूयमाना व्यदृश्यन्त सहसा मारुतेरिताः ॥ ५९ ॥
 श्वेतच्छत्रसहस्राणि सध्वजाश्च महारथाः । विक्रीर्णाः समदृश्यन्त
 पतिता धरणीतले ॥ ६० ॥ ततो भीष्मो महाराज दिव्यमस्त्र-
 सुदीरयन् । अभ्यधावत कौन्तेयं मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥ ६१ ॥
 तं शिखण्डी रणे यान्तमभ्यद्रवत दंशितः । ततः समाहरत्
 भीष्मस्तदस्त्रं पावकोपमम् ॥ ६२ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु कौन्तेयः
 श्वैतवाहनः । निजघ्ने तावकं सैन्यं मोहयित्वा पितामहम् ॥ ६३ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे

अष्टादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

सप्तम्य उवाच । एवं व्यूढेष्वनीकेषु भूयिष्ठेष्वनिर्वर्त्तितः ।
 ब्रह्मलोकपराः सर्वे समपद्यन्त भारत ॥ १ ॥ न च्छनीकमनीकेन
 समसञ्जत सङ्कले । रथिनो रथिभिः सार्द्धं पदाताश्च पदातिभिः
 ॥ २ ॥ अश्रवाश्चाश्वैरयुध्यन्त गजाश्च गजयोधिभिः । उन्नत-

वसुधैव कुटुम्बकम् । तत्र भारत ॥ ३ ॥ महान् व्यतिक्रमो रौद्रः
 सेनयोः समपद्यत । नरनागगणेष्वेवं व्यवकीर्णेषु च सर्वशः ॥ ४ ॥
 क्षये तस्मिन्महारौद्रे निर्विशेषमजायत । ततः शल्यः कृपश्चैव
 चित्रसेनश्च भारत ॥ ५ ॥ दुःशासनो विकर्षश्च रथानास्थाय
 भास्वरान् । पाण्डवानां रणे शूरा ध्वजिनीं समकम्पयन् ॥ ६ ॥
 सा बध्यमाना समरे पाण्डुसेना महात्मभिः । भ्राम्यते बद्धधा
 राजन् मारुतेनेव नौर्जले ॥ ७ ॥ यथा हि शैशिरः कालो गवां
 मर्माणि कुन्तति । तथा पाण्डुसुतानां वै भीष्मो मर्माणि कुन्तति
 ॥ ८ ॥ तथैव तव सैन्यस्य पार्थिव च महात्मना । नवमेघ-
 प्रतीकाशाः पातिता बद्धधा गजाः ॥ ९ ॥ रुदमानाश्च दृश्यन्ते
 पार्थिव नरयूथपाः । द्रुपुभिस्ताड्यमानाश्च नाराचैश्च सहस्रशः
 ॥ १० ॥ पितुरार्त्तस्वरं घोरं कृत्वा तत्र महागजाः । आनङ्गा-
 भरगैः कायैर्निहतानां महात्मनाम् ॥ ११ ॥ इन्द्रमायोधनं रेजे
 शिरोभिश्च सकुण्डलैः । तस्मिन्नेवं महाराज महावीरवरक्षये
 ॥ १२ ॥ भीष्मे च युधि विक्रान्ते पाण्डवे च धनञ्जये । ते परा-
 क्रान्तमालोक्य राजन् युधि पितामहम् ॥ १३ ॥ अभ्यवर्त्तन्त ते
 पुत्राः सर्वसैन्यपुरस्कृताः । इच्छन्तो निधनं युं स्वर्गं कृत्वा
 परायणम् ॥ १४ ॥ पाण्डवानभ्यवर्त्तन्त तस्मिन् वीरवरक्षये ।
 पाण्डवाश्च महाराज स्मरन्तो विविधान् बहून् ॥ १५ ॥ क्लेशान्
 कृतान् सपुत्रेण त्वया पूर्वं नराधिप । भयं त्यक्त्वा रणे शूरा ब्रह्म-
 लोकाय तत्पराः ॥ १६ ॥ तावकांस्तव पुत्रांश्च योधयन्ति प्रहृष्ट-
 वत् । सेनापतिस्तु समरे ग्राह सेनां महारथः ॥ १७ ॥ अभ्य-
 द्रवत गाङ्गेयं सोमकाः सृञ्जयैः सह । सेनापतिवचः श्रुत्वा
 सोमकाः सृञ्जयाश्च ते ॥ १८ ॥ अभ्यद्रवन्त गाङ्गेयं शरवृष्ट्या
 समाहताः । बध्यमानस्ततो राजन् पिता शान्तनवस्तव ॥ १९ ॥
 अमर्षवशमापन्नो योधयामास सृञ्जवान् । तस्य कीर्त्तिमतस्तात

पुरा रामेण धीमता ॥ २० ॥ सम्प्रदत्तास्त्रशिखा वै परानीक-
विनाशिनी । स तां शिखामधिष्ठाय कुर्वन् परबलक्षयम् ॥ २१ ॥
अहन्यहनि पार्थानां वृद्धः कुरुपितामहः । भीष्मो दृशसहस्राणि
जघान परवीरहा ॥ २२ ॥ तस्मिंस्तु दिवसे प्राप्ते दृशमे भरत-
र्षभ । भीष्मेणैकेन मत्क्षेत्रेषु पाञ्चालेषु च संयुगे ॥ २३ ॥ गजाना-
मयुतं हत्वा हताः सप्त महारथाः । हत्वा पञ्चसहस्राणि रथानां
प्रपितामहः ॥ २४ ॥ नराणाञ्च महायुद्धे सहस्राणि चतुर्दश ।
दन्तिनाञ्च सहस्राणि हयानामयुतं पुनः ॥ २५ ॥ शिखावलेन
निहतं पित्रा तत्र विश्राम्यते । ततः सर्वमहीपानां क्षययित्वा वस्त्र-
थिनीम् ॥ २६ ॥ विराटस्य प्रियो भ्राता शतानीको निपातितः ।
शतानीकञ्च समरे हत्वा भीष्मः प्रतापवान् ॥ २७ ॥ सहस्राणि
महाराज राज्ञां भल्लैरपातयत् । ये च केचन पार्थानामभियाता
धनञ्जयम् ॥ २८ ॥ राजानो भीष्ममासाद्य गतास्ते यमसादनम् ।
एवं दृशदिशो भीष्मः शरजालैः समन्ततः २९ ॥ आहत्य सेनां
पार्थानामवतस्थे समन्ततः । स कृत्वा सुमहत् कर्म तस्मिन् वै
दृशमेऽहनि ॥ ३० ॥ सेनयोरन्तरे तिष्ठन् प्रगृहीतशरासनः । न
चैनं पार्थिवाः केचिच्छक्ता राजन् निरौक्षितुम् ॥ ३१ ॥ मध्यं प्राप्तं
यथा ग्रीष्मे तपन्तं भास्करं दिवि । यथा दैत्यचमूं शक्रस्तापया-
मास संयुगे ॥ ३२ ॥ तथा भीष्मः पाण्डुवेयांस्तापयामास भारत ।
तथा चैनं पराक्रान्तमालोक्य मधुसूदनः ॥ ३३ ॥ उवाच देवकी-
पुत्रः प्रीयमाणो धनञ्जयम् । एष शान्तनवो भीष्मः सेनयोरन्तरे
स्थितः ॥ ३४ ॥ सन्निहत्य बलाद्देनं विजयस्ते भविष्यति । बलात्
संस्तम्भयस्वैनं यत्रैषा भिद्यते चमूः ॥ ३५ ॥ न हि भीष्मशरामन्यः
सोढुमुत्सहते विभो । ततस्तस्मिन् क्षणे राज्ञोदितो वानरध्वजः
॥ ३६ ॥ सध्वजं सरथं साश्वं भीष्ममन्तर्द्वेषे शरैः । स चापि
कुरुमुखानामृषभः पाण्डुवेगितान् ॥ ३७ ॥ शरव्रातैः शरव्रातान्

बह्वधा विद्वार तान् । ततः पाञ्चालराजश्च घृष्टकेतुश्च वीर्यवान्
 ॥ ३८ ॥ पाण्डवो भीमसेनश्च घृष्टद्युम्नश्च पार्षतः । यमौ च
 चेकितानश्च कैकेयाः पञ्च चैव हि ॥ ३९ ॥ सात्यकिश्च महाबाहुः
 सौमद्रोऽथ घटोत्कचः । द्रौपदेयाः शिखण्डी च कुन्तिभोजश्च
 वीर्यवान् ॥ ४० ॥ सुशर्मा च विराटश्च पाण्डवेया महाबलाः ।
 एते चान्ये च बहवः पीडिता भोष्मणायकैः ॥ ४१ ॥ समुद्रताः
 प्राख्यानैर्न निमग्नाः शोकसागरे । ततः शिखण्डी वेगेन प्रगृह्य
 परमायुधम् ॥ ४२ ॥ भीष्ममेवाभिद्रुदाव रक्ष्यमाणः किरीटिना ।
 ततोऽस्यानुचरान् हत्वा सर्वाव्रणविभागवित् ॥ ४३ ॥ भीष्ममेवाभि-
 द्रुदाव वीभत्सुरपराजितः । सात्यकियेकितानश्च घृष्टद्युम्नश्चपार्षतः
 ॥ ४४ ॥ विराटो द्रुपदश्चैव मातृपुत्रौ च पाण्डवौ । द्रुद्रु-
 र्भीष्ममेवाजौ रक्षिता दृढधन्विना ॥ ४५ ॥ अभिमन्युश्च समरे
 द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः । द्रुद्रुवुः समरे भीष्मं समुद्यतमहायुधाः
 ॥ ४६ ॥ ते सर्वे दृढधन्वानः संयुगेष्वपलायिनः । बह्वधा भीष्म-
 मानच्छर्मांगणैः क्षतमार्गणैः ॥ ४७ ॥ विधूय तान् वाणगणान् धि-
 मुक्ताः पार्थिवोत्तमैः । पाण्डवानामदीनात्मा व्यगाहत वरूथिवीम्
 ॥ ४८ ॥ चक्रे शरविघातञ्च क्रीडन्निव पितामहः । नाभिसम्भत्त
 पाञ्चाल्ये क्षयमानो मुहुर्महुः ॥ ४९ ॥ स्त्रीत्वं तस्य तु संभृत्य भीष्मो
 वाणान् शिखण्डिने । जघान द्रुपदान्तीकं रथान् सप्त महारथः
 ॥ ५० ॥ ततः किलकिलाशब्दः क्षणेन समभूत्तदा । मत्स्यपाञ्चाल-
 चेद्दीनां तमेकमभिधावताम् ॥ ५१ ॥ ते नराश्वरथब्राह्मैर्मार्गणैश्च
 परन्तप । तमेकं ह्लादयामासुर्मिधा इव दिवाकरम् ॥ ५२ ॥ भीष्मं
 भागीरथीपुत्रं प्रतपन्तं रणे रिपून् । ततस्तस्य च तेषाञ्च रणे देवा-
 सुरोपमे । किरीटो भीष्ममानच्छत् पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ॥ ५३ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि भीष्मपराक्रमे

एकोनविंशधिकशतोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

सञ्जय उवाच । एवन्ते पाण्डवाः सर्वे पुरस्कृत्य शिखण्डिनम् ।
विव्यधुः समरे भीष्मं परिवार्य समन्ततः ॥ १ ॥ अतस्त्रीभिः
सुधीराभिः परिवैश्व परश्वधैः । मुहुरैर्मसलैः प्रासैः क्षीपणीवैश्च
सर्वशः ॥ २ ॥ शरैः कनकपुद्गैश्च शक्तितोमरकम्पनैः । नाराचै-
र्वत्सदन्तैश्च भुशुण्डीभिश्च सर्वशः ॥ ३ ॥ अताडयन् रणे भीष्मं
सहिताः सर्वशृङ्गयाः । स विशीर्षतनुव्राणः पीडितो वृद्धभि-
स्तदा ॥ ४ ॥ न विव्यथे तदा भीष्मो भिद्यमानेषु मर्मसु ।
सन्द्रीप्तशरचापान्निरस्त्रप्रसृतमारुतः ॥ ५ ॥ नैमिनिर्द्धादसन्तापो
महास्त्रोदयपावकः । चित्रचापमहाज्वालो वीरक्षयमहेन्धनः ॥ ६ ॥
युगान्ताग्निसमप्रस्थः परेषां समपद्यत । विवृत्य रथसङ्क्रान्ता-
मन्तरेण विनिःसृतः ॥ ७ ॥ दृश्यति स नरेन्द्राणां पुनर्मध्यगत-
श्चरन् । दतः पाञ्चालराजङ्ग घृष्टकेतुमचिन्त्य च ॥ ८ ॥ घाण्ड-
वानीकिनीमध्यमाससाद् विग्राम्पते । ततः सात्यकिभीमौ च
पाण्डवञ्च धनञ्जयम् ॥ ९ ॥ द्रुपदञ्च विराटञ्च घृष्टदाम्पञ्च पार्श्व-
तम् । भीमघापैर्महाविगैर्मर्मावरणभेदिभिः ॥ १० ॥ प्रङ्केता-
न्निशितैर्भीष्मः प्रविव्याधोत्तमैः शरैः । तस्य ते निशितान् दाशान्
सन्निवार्य महारथाः ॥ ११ ॥ दशभिर्दशभिर्भीष्मर्द्धवामासु-
रोजसा । शिखण्डो तु महावाणान् यान्ममोच महारथः ॥ १२ ॥
ते भीष्मं विविशुस्तूर्णं स्वर्णपुङ्खाः शिलाशिताः । ततः किरीटी
संरन्धी भीष्ममेवाभ्यधावत ॥ १३ ॥ शिखण्डिनं पुरस्कृत्य धनु-
श्चैव समाच्छिनत् । ते भीष्मधनुषश्छेदं नामधन्त महारथाः
॥ १४ ॥ द्रोणश्च कृतवर्मा च सैश्वर्यश्च जयद्रथः । भूरिश्चवाः
शलः शल्यो भगदत्तस्तथैव च ॥ १५ ॥ सप्तैते परमक्रुद्धाः किरी-
टिनमभिद्रुताः । तत्र शस्त्राणि दिव्यानि दर्शयन्ती महारथाः
॥ १६ ॥ अभिपेतुर्भ्रंशं क्रुद्धाम्कादयन्तश्च पाण्डवम् । तेषा-
मापततां शब्दः फाल्गुनस्य रथं प्रति ॥ १७ ॥ तं शब्दं तुसलं

श्रुत्वा पाण्डवानां महारथाः । अभिधावन् परीप्सन्तः फाल्गुनं
 भरतर्षभम् ॥ १८ ॥ सात्यकिर्भीमसेनश्च पृष्टद्युम्नश्च पार्षतः ।
 विराटद्रुपदौ चोभौ राक्षसश्च घटोत्कचः ॥ १९ ॥ अभिमन्युश्च
 संक्रुद्धः सप्तैते क्रोधमूर्च्छिताः । समभ्यधावंस्त्वरिताश्चित्कामर्मुक-
 धारिणः ॥ २० ॥ तेषां समभवद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ।
 संग्रामे भरतश्रेष्ठ देवानां दानवैरिव ॥ २१ ॥ शिखण्डी तु रणे
 श्रेष्ठो रक्ष्यमाणः किरौटिना । अविध्यद्दशभिर्भीष्मं छिन्नधन्वान-
 ग्राह्वे ॥ २२ ॥ सारथिं दशभिश्चास्य ध्वजञ्चैकेन चिच्छेद ।
 सोऽन्यत् कार्मुकमादाय गाङ्गेयो वेगवत्तरम् ॥ २३ ॥ तदप्यस्य
 शितैर्वाणैस्त्रिभिश्चिच्छेद फाल्गुनः । एवं स पाण्डवः क्रुद्धः
 आत्तमात्तं पुनः पुनः ॥ २४ ॥ धनुश्चिच्छेद भीष्मस्य सव्यसाची
 परन्तपः । स छिन्नधन्वा संक्रुद्धः सृक्कणी परिसंलिहन् ॥ २५ ॥
 शक्तिं जहाह तरसा गिरीणामपि दारणीम् । ताञ्च चिक्षेप
 संक्रुद्धः फाल्गुनस्य रथं प्रति ॥ २६ ॥ तामापतन्तीं सम्ये च्य
 ज्वलन्तीमशनीमिव । समादत्त शितान् भल्लान् पञ्च पाण्डवनन्दनः
 ॥ २७ ॥ तस्य चिच्छेद तां शक्तिं पञ्चधा पञ्चभिः शरैः ; संक्रुद्धो
 भरतश्रेष्ठ भीष्मवाहप्रवेरिताम् ॥ २८ ॥ सापपात रथाच्छिन्ना
 संक्रुद्धेन किरौटिना । मेघवन्दपरिभ्रष्टा विचित्रान्वेव शतच्छदा
 ॥ २९ ॥ छिन्नां तां शक्तिमालोक्य भीष्मः क्रोधसमन्वितः ।
 अचिन्तयद्रणे वीरो बुद्ध्या परपुरञ्जयः ॥ ३० ॥ शक्तोऽहं धनु-
 षैकेन निहन्तुं सर्वपाण्डवान् । यद्येषां न भवेद्दोषा विश्वक्सेनो
 महाबलः ॥ ३१ ॥ कारणहयमास्थाय नाहं योत्स्यामि पाण्ड-
 वान् । अवध्यताञ्च पाण्डूनां स्त्रीभावाच्च शिखण्डिनः ॥ ३२ ॥
 पित्रा तुष्टेन मे पूर्वं यदा काली विवाहिता । स्वच्छन्दमरणं दत्त-
 मवध्यत्वं रणे तथा ॥ ३३ ॥ तस्मान्मृत्युमहं मन्ये प्राप्तकाल-
 मिवात्मनः । एवं ज्ञात्वा व्यवसितं व्रीष्मस्यामिततेजसः ॥ ३४ ॥

ऋषयो वसवश्चैव विवत्स्था भीष्मब्रुवन् । यत्ते व्यवसितं तात
तदस्माकमपि प्रियम् ॥ ३५ ॥ तत् कुरुष्व महाराज युद्धे बुद्धिं
निवर्त्तय । अस्य लोकस्य निधने प्रादुरासीच्छिवोऽनिलः ॥ ३६ ॥
अनुलोमः सुगन्धी च पृष्ठतश्च समन्ततः । देवदुन्दुभयश्चैव सम्प्र-
योदुर्महास्वनाः ॥ ३७ ॥ पपात पुष्पवृष्टिश्च भीष्मस्योपरि मारिष ।
न च तत् शुश्रुवे कश्चित्तेषां सम्बद्धतां नृप ॥ ३८ ॥ ऋते भीष्मं
महावाङ्गं माञ्चापि सुनितेजसा । सम्भ्रमश्च महानासीत् त्रिद-
शानां विश्राम्यते ॥ ३९ ॥ पतिष्यति रथाङ्घ्रीषे सर्वलोकप्रिये तदा ।
दृति देवगणानाञ्च वाक्यं श्रुत्वा महातपाः ॥ ४० ॥ ततः शान्त-
नवो भीष्मो बीभत्सुं नाभ्यवर्त्तत । भिद्यमानः शितैर्वाणैः सर्वा-
वरणभेदिभिः ॥ ४१ ॥ शिखण्डी तु महाराज भारतानां पिता-
महम् । आजघानोरसि क्रुद्धो नवभिर्निशितैः शरैः ॥ ४२ ॥
स तेनाभिहतः सङ्घेर् भीष्मः कुरुपितामहः । नाकम्पत महा-
राज क्षितिकम्पे यथाचलः ॥ ४३ ॥ ततः प्रहस्य वीमत्सुर्व्याक्षि-
पन् गाण्डिवं धनुः । गाङ्गेयं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समर्पयत्
॥ ४४ ॥ पुनः शरशतैरेनं त्वरमाणो धनञ्जयः । सर्वगात्रेषु
संक्रुद्धः सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ ४५ ॥ एवमन्यैरपि भृशं विध्यमानः
सहस्रशः । तानथाशु शरैर्भीष्मः प्रविध्याध महारथः ॥ ४६ ॥
तैश्च सुक्ताञ्छरान् भीष्मो युधि सत्यपराक्रमः । निवारयामास
शरैः समं सन्नतपर्वभिः ॥ ४७ ॥ शिखण्डी तु रणे वाणान् यान्
सुमोच महारथः । न चक्रुस्ते रुजं तस्य रुक्मपुङ्खाः शिलाशिताः
॥ ४८ ॥ ततः किरीटो संक्रुद्धो भीष्ममेवाभ्यवर्त्तत । शिखण्डिनं
पुरस्कृत्य धनुश्चास्य समाच्छिनत् ॥ ४९ ॥ तथैनन्दशभिर्भिस्त्वा
ध्यजमेकेन चिच्छिदे । सारथिं विशिखैश्चास्य दशभिः समकम्पयत्
॥ ५० ॥ सोऽन्यत् कार्मुकमादाय गाङ्गेयो बलवत्तरम् । तदप्यस्य
शितैर्भक्षैस्त्रिधा त्रिभिरुपानुदत् ॥ ५१ ॥ निमेषान्तरमात्रेण

श्लात्तमात्रं महारणे । एवमस्य धनूंष्याजौ चिच्छेद सकलान्यपि
 ॥ ५२ ॥ ततः शान्तनवो भीष्मो बौभत्सुं नाभ्यवर्त्तत । अथैनं
 पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समर्पयत् ॥ ५३ ॥ सोऽतिविद्धो महे-
 प्वासो दुःशासनमभाषत । एष पाण्डो रणे क्रुद्धः पाण्डवानां
 महारथः ॥ ५४ ॥ शरैरनेकसाहस्रैर्माभेवाभ्यसते रणे । न चैष
 समरे शक्यो जेतुं वज्रभृता अपि ॥ ५५ ॥ न चापि सहिता
 वीरा देवदानवराक्षसाः । माञ्चापि शक्ता निर्म्मृतुं किमु मर्त्या
 महारथाः ॥ ५६ ॥ एवं तयोः सम्बदतोः फाल्गुनो निमित्तैः
 शरैः । शिखण्डिनं पुरस्कृत्य भीष्मं विव्याध संयुगे ॥ ५७ ॥
 ततो दुःशासनं भूय स्तयमान इवाब्रवीत् । अतिविद्धः शितैर्वाणै-
 र्भृशं गाण्डीवधन्वना ॥ ५८ ॥ वज्राग्निमसमस्पर्शा अर्जुनेन शरा
 युधि । मुक्ताः सर्वव्यवच्छिन्ना नेमे वाणाः शिखण्डिनः ॥ ५९ ॥
 निकृन्तमाना मर्माणि दृढावरणभेदिनः । मुशला इव मे घ्नन्ति
 नेमे वाणाः शिखण्डिनः ॥ ६० ॥ ब्रह्मदण्डमसमस्पर्शा वज्रवेग-
 दुरासदाः । मम प्राणानारुजन्ति नेमे वाणाः शिखण्डिनः ॥ ६१ ॥
 नाशयन्तीव मे प्राणान् यमदूता इवाहिताः । गदापरिघमस्पर्शा
 नेमे वाणाः शिखण्डिनः ॥ ६२ ॥ भुजगा इव संक्रुद्धा लेलिहाना
 विप्रोलूणाः । समाविशन्ति मर्माणि नेमे वाणाः शिखण्डिनः ॥ ६३ ॥
 अर्जुनस्य इमे वाणा नेमे वाणाः शिखण्डिनः । कृन्तन्ति मम
 गात्राणि माघमासे गवामिव ॥ ६४ ॥ सर्वं ह्यपि न मे दुःखं
 कुर्युरन्ये नराधिपाः । वीरं गाण्डीवधन्वानमृते जिष्णुं कपि-
 ध्वजम् ॥ ६५ ॥ इति ब्रुवन् शान्तनवो दिधक्षुरिव पाण्डवान् ।
 शक्तिं चिह्नेषु पार्थाय ततो भीष्मः प्रतापवान् ॥ ६६ ॥ तामस्य
 विशिखैश्छिन्त्वा त्रिधा त्रिभिरपातयत् । पश्यतां कुरुवीराणां
 सर्वेषां तव भारत ॥ ६७ ॥ चर्म चादत्त गाङ्गे यो जातरूपपरि-
 ष्कृतम् । खड्गं चान्यतरं प्रेषुर्मर्त्योरग्रे जघाय वा ॥ ६८ ॥

तस्य तच्छतधा चर्म व्यधमत् सायकैस्तथा । रथादनवद्धस्य
तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ६९ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा स्वान्यनीका-
न्यचोदयत् । अभिद्रवत गाङ्गेयं मा वोऽस्तु भयमणुपि ॥ ७० ॥
अथ ते तोमरैः प्रासैर्वाणैश्चैव समन्ततः । पट्टिभ्यश्च सुनिस्त्रिंशै-
र्नाराचैश्च तथा श्रितैः ॥ ७१ ॥ वत्सदन्तैश्च भल्लैश्च तमेकमभि-
दुद्रुवुः । सिंहनादस्ततो घोरः पाण्डवानामभूत्तदा ॥ ७२ ॥
तथैव तव पुत्राश्च राजन् भीष्मजयैषिणः । तमेकमभ्यवर्त्तन्त
सिंहनादांश्च नेदिरे ॥ ७३ ॥ तत्रासीत्तुमुलं युद्धं तावकानां परैः
सह । दशमेऽहनि राजेन्द्र भीष्मार्जुनसमागमे ॥ ७४ ॥ आसीत्
गाङ्ग इवावर्त्तां मुहूर्त्तमुदधेरिव । सैन्यानां युध्यमानानां निघ्नता
मितरेतरम् ॥ ७५ ॥ असौम्यरूपा पृथिवी शोणितान्नाभव-
त्तदा । समञ्च विप्रमञ्चैव न प्रचायत किञ्चन ॥ ७६ ॥ योधा-
नामयुतं हत्वा तस्मिन् स दशमेऽहनि । अतिष्ठदाहवे भीष्मो
भियमानेषु ममसु ॥ ७७ ॥ ततः सेनामुखे तस्मिन् स्थितः पार्यो
धनुर्धरः । मध्येन कुरुसैन्यानां द्रावयामास वाहिनीम् ॥ ७८ ॥
वयं श्वेतहयाङ्गीताः कुन्तीपुत्राङ्गनञ्जयात् । पीड्यमानाः श्रितैः
शस्त्रैः प्राद्रवाम रणे तदा ॥ ७९ ॥ सौवीराः कितवाः प्राच्याः
प्रतीच्यादीच्यमालवाः । अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोऽथ वशा-
तयः ॥ ८० ॥ शालुः शयास्त्रिगर्त्ताश्च अम्बुष्ठाः कौक्यैः सह ।
सर्व एते महात्मानः शरार्त्ता व्रणपीडिताः ॥ ८१ ॥ संग्रामे
नाजह्रभीष्मं युध्यमानं किरौटिनाः । ततस्तमेकं बहवः परिवार्य
समन्ततः ॥ ८२ ॥ परिभूय कुरुन् सर्वान् शरवर्षैरवाकिरन् ।
निपातयत गृह्णीत युध्यध्वं विनिक्रन्तत ॥ ८३ ॥ इत्यासीत् तुमुलः
शब्दो राजन् भीष्मरथं प्रति । निहत्य समरे राजन् शतशोऽथ
सहस्रशः ॥ ८४ ॥ न तस्यादीदनिभिन्नं गात्रे ह्यङ्गुलमन्तरम् ।
एवञ्चूतस्तव पिता शरैर्विशकलौकृतः ॥ ८५ ॥ श्रिताग्रैः फाल्गु-

नेनाजौ प्राक्शिराः प्रापतद्रथात् । किञ्चिच्छेषे दिनकरे पुत्राणां
 तव पश्यताम् ॥ ८६ ॥ हाहेति दिवि देवानां पार्थिवानाञ्च
 भारत । पतमाने रथाङ्गीषे बभूव सुमहास्वनः ॥ ८७ ॥ सम्प-
 तन्तमभिप्रेक्ष्य महात्मानं पितामहम् । सह भीष्मिणुण सर्वेषां प्राप-
 तन् हृदयानि नः ॥ ८८ ॥ स पपात महाबाहुर्वसुधां समकम्प-
 यन् । इन्द्रध्वज इवोत्सृष्टः केतुः सर्वधनुष्मताम् ॥ ८९ ॥ धरणीं
 न स पश्यन् शरसङ्घैः समावृतः । शरतल्पे महेष्वासं शयानं
 पुरुषर्षभम् ॥ ९० ॥ रथात् प्रपतितं चैनं दिव्यो भावः समा-
 विभत् । अभ्यवर्षच्च पर्जन्यः प्राकम्पत च मेदिनी ॥ ९१ ॥ पतन्
 स दृष्टे चापि दक्षिणेन दिवाकरम् । संज्ञां चौपालभदीरः कालं
 सञ्चिन्त्य भारत ॥ ९२ ॥ अन्तरीक्षे च शुश्राव दिव्या वाचः सम-
 न्ततः । कथं महात्मा गाङ्गेयः सर्वशस्त्रभृतां वरः ॥ ९३ ॥ कालं
 कर्त्ता नरव्याघ्रः सम्प्राप्ते दक्षिणायने । स्थितोऽस्मीति च गाङ्गेय-
 स्तच्छ्रुत्वा वाक्यमब्रवीत् ॥ ९४ ॥ धारयामास च प्राणान् पति-
 तोऽपि महौतले । उत्तरायणमन्विच्छन् भीष्मः कुरुपितामहः
 ॥ ९५ ॥ तस्य तन्मतमाश्राय गङ्गा हिमवतः । महर्षीन्
 हंसरूपेण प्रेषयामास तत्र वै ॥ ९६ ॥ तं सम्पातिनो हंसा-
 स्स्वरिता मानसौकरः । आजग्मुः सहिता द्रष्टुं भीष्मं कुरुपिता-
 महम् ॥ ९७ ॥ यत्र शिते नरश्रेष्ठः शरतल्पे पितामहः । ते तु
 भीष्मं समासाद्य ऋषयो हंसरूपिणः ॥ ९८ ॥ अपश्यन् शर-
 तल्पस्थं भीष्मं कुरुकुलोद्दहम् । ते तं दृष्ट्वा महात्मानं ब्रूवा
 चापि प्रदक्षिणम् ॥ ९९ ॥ गाङ्गेयं भरतश्रेष्ठं दक्षिणे चैव भास्करे ।
 इतरेतरमामन्त्र्य प्राङ्गस्तत्र मनीषिणः ॥ १०० ॥ भीष्मः कथं
 महात्मा सन् संस्थाता दक्षिणायने । इत्युक्त्वा प्रस्थिता हंसा
 दक्षिणामभितो दिशम् ॥ १०१ ॥ सम्प्रेष्य वै महाबुद्धिश्चिन्तयित्वा
 च भारत । तानब्रवीच्छान्तनवी नाहं गन्ता कथञ्चन ॥ १०२ ॥

इक्ष्वावर्त्त आदित्ये एतन्मे मनसि स्थितम् । गमिष्यामि स्वकं
स्नानमासीद्यन्मे पुरातनम् ॥ १०३ ॥ उद्गायन् आदित्ये हंसः
सत्वं ब्रवीमि वः । धारयिष्याम्यहं प्राणान् उत्तरायणक्राङ्गया
॥ १०४ ॥ ऐश्वर्यभूतः प्राणानामुत्सर्गो हि यती मम । तस्मात्
प्राणान् धारयिष्ये मुमूर्षुर्दगायने ॥ १०५ ॥ यद्य हत्तो वरी
मद्यं पित्रा तेन महात्मना । हृन्दतो मृत्युरित्येव तस्य चास्तु वर-
स्तथा ॥ १०६ ॥ धारयिष्ये ततः प्राणानुत्सर्गं नियते सति ।
इत्युक्त्वा तांस्तदा हंसान् स श्रेते शरतल्पगः ॥ १०७ ॥ एवं
कुरूणां पतिते शृङ्गे भीष्मे महौजसि । पाण्डवाः सृञ्जयाश्चैव
सिंहनादं प्रचक्रिरे ॥ १०८ ॥ तस्मिन् हते महासत्त्वे भारतानां
पितामहे । न किञ्चित् प्रत्यपद्यन्त पुत्रास्ते भरतर्षभ ॥ १०९ ॥
सम्मोहश्चैव तुमुलः कुरूणामभवत्तदा । कृपदुर्योधनमुखा मिः-
यस्य रुरुदुस्ततः ॥ ११० ॥ विषादाच्च चिरङ्गालमतिष्ठन् विगते-
न्द्रियाः । दध्युश्चैव महाराज न युद्धे दधिरे मनः ॥ १११ ॥
उरुग्राह्यहीताश्च नाभ्यधावन्त पाण्डवान् । अबध्ये शान्तनीः
पुत्रे हते भीष्मे महौजसि ॥ ११२ ॥ अभावः सहसा राजन्
कुरूनागादतन्द्रितः । हतप्रवीरास्तु वयं निकृत्ताश्च शितैः शरैः
॥ ११३ ॥ कर्त्तव्यं नाभिजानीमो निर्जिताः सव्यसाचिना । पाण्ड-
वाश्च जयं लब्ध्वा परत्र च परां गतिम् ॥ ११४ ॥ सर्वे दधुर्महा-
शङ्कान् शूराः परिषवाहवः । सीमकाश्च सपाञ्चालाः प्राहृष्यन्त
जनेश्वर ॥ ११५ ॥ ततस्तूर्यसहस्रेषु नदत्सु समहावलः ।
आस्कोटयामास भृशं भीमसेनो ननाद च ॥ ११६ ॥ सेनयो-
रुभयोश्चापि गाङ्गेये निहते विभौ । सन्नस्य वीराः शस्त्राणि
प्राध्यायन्त समन्ततः ॥ ११७ ॥ प्राक्रोशन् प्राद्वंशान्ये जम्भुर्भृङ्गं
तथा परे । चक्रं चान्येऽभ्यनिन्दन्त भीष्मं चान्येऽभ्यपूजयन् ॥ ११८ ॥
कृपयः पितरश्चैव प्रशशंसुर्महाव्रतम् । भरतानाञ्च ये पूर्वैः

चैनं प्रशशंसिरे ॥ ११८ ॥ महोपनिषदश्चैव धोगमास्त्वाव वीर्य-
वान् । जपन् शान्तनवो धीमान् कालाकाङ्क्षी स्थितोऽभवत् ॥ १२० ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि भीष्मनिपातने

विंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२० ॥

धृतराष्ट्र उवाच । कथमासंस्तदा योधा ह्रीना भोष्मण
सञ्जय । बलिना देवकल्भेन गुर्वर्थं ब्रह्मचारिणा ॥ १ ॥ तदैव
निहतान् मन्ये कुरूनन्यांश्च पाण्डवैः । न प्राहरद्यथा भीष्मो
शृणित्वा दुपदात्मजम् ॥ २ ॥ ततो दुःखतरं मन्ये किमन्यत् प्रभ-
विष्यति । यद्य पितरं श्रुत्वा निहतं मम दुर्मतेः ॥ ३ ॥ अश्म-
सारमयं ननं हृदयं मम सञ्जय । श्रुत्वा विनिहन्तं भीष्मं शतधा
बभ्रुव दीर्यते ॥ ४ ॥ यदत्र निहतेनाजौ भीष्मं ण जयमिच्छता ।
चेष्टितं कुरुसिंहेन तन्मे कथय सुव्रत ॥ ५ ॥ पुनः पुनर्न मृषामि
हृतं देवव्रतं रणे । न हतो जामदग्नेन दिव्यैरस्त्रैरयं पुरा ।
स हतो द्रौपदेयेन पाञ्चाल्येन शिखण्डिना ॥ ६ ॥

सञ्जय उवाच । सायाङ्गे निहतो भूमौ धार्मिणा दृष्टान् विषा-
दयन् । पाञ्चालानां ददौ हर्षं भीष्मः कुरुपितामहः ॥ ७ ॥ स
शेते शरतल्पस्थो मेदिनीमसृशंस्त्वचा । भीष्मे रथात् प्रपतिते
प्रच्युते धरणीतले ॥ ८ ॥ हाहेति तुमुलः शब्दो भूतानां सम-
पद्यत । सीमाब्रह्मे निपतिते कुरूणां समितिच्छये ॥ ९ ॥ सेनयो-
रुभयो राजन् क्षत्रियान् भयमाविशत् । भीष्मं शान्तनवं दृष्ट्वा
विभीर्षकवचध्वजम् ॥ १० ॥ कुरवः पर्यवर्तन्त पाण्डवाश्च विधा-
स्यते । खं तमः संवृतमभूदासीद्भानुर्गतप्रभः ॥ ११ ॥ ररास
पृथिवी चैव भीष्मे शान्तनवे हते । अयं ब्रह्मविदां श्रेष्ठो ह्ययं
ब्रह्मविदां वरः ॥ १२ ॥ इत्यभाषन्त भूतानि शयानं पुरुषर्षभम् ।

अयं पितरमाज्ञाय कामार्त्तं शान्तनुं पुरा ॥ १३ ॥ जह्वं ह्येतस-
 मात्मानं चकार पुरुषर्षभः । इति च शरतल्पस्थं भारतानां
 महत्तमम् ॥ १४ ॥ ऋषयस्त्वभ्यभाषन्त संहिताः सिद्धचारणैः ।
 हते शान्तनवे भीष्मे भारतानां पितामहे ॥ १५ ॥ न किञ्चित्
 पत्यपद्यन्त पुत्रास्तव हि मारिष । विष्वन्वदनाशासन् हत-
 श्रीकाश्च भारत ॥ १६ ॥ अतिष्ठन् ब्रीडिताश्चैव क्रिया युक्ता-
 स्त्वधोमुखाः । पाण्डवाश्च जवं लब्ध्वा संग्रामश्चिरसि स्थिताः
 ॥ १७ ॥ सर्वे दधुर्महाप्रह्वान् हेमजालपरिष्कृतान् । हर्षा-
 न्तूर्यसहस्रेषु वाद्यमानेषु चानघ ॥ १८ ॥ अपश्याम महाराज
 भीमसेनं महाबलम् । चिक्रीडमानं कौन्तेयं हर्षेण महता युतम्
 ॥ १९ ॥ निहत्य तरसा शत्रुं महाबलसमन्वितम् । सम्भोहश्चापि
 तुमुलः कुरुक्षामभवत्ततः ॥ २० ॥ कर्षदुर्व्योधनौ चापि निश्व-
 सेतां मुहुर्मुहुः । तथा निपतिते भीष्मे कौरवाणां पितामहे
 ॥ २१ ॥ ज्ञाह्याभूतमभूत सर्वं निर्मर्यादमवर्त्तत । दृष्ट्वा च
 पतिते भीष्मं पुत्रो दुःशासनस्तव ॥ २२ ॥ उत्तमं जवमास्थाय
 द्रोणानीकमुपाद्रवत् । भ्रात्रा प्रस्थापितो वीरः स्नेहानीकेन
 दंशितः ॥ २३ ॥ प्रययौ पुरुषव्याघ्रः स्वसैन्यञ्च विधादयन् ।
 तमायान्तमभिप्रेक्ष्य कुरवः पर्यवारयन् ॥ २४ ॥ दुःशासनं महा-
 राज किमयं वक्ष्यतीति च । ततो द्रोणाच्च निहतं भीष्ममाचष्ट
 कौरवः ॥ २५ ॥ द्रोणस्तत्रापियं श्रुत्वा सहसा न्यपतद्रथात् ।
 स संश्रामुपलभ्याशु भारद्वाजः प्रतापवान् ॥ २६ ॥ निवारयामास
 तदा स्वान्यनीकानि मारिष । विनिवृत्तान् कुरुम् दृष्ट्वा पाण्ड-
 वाश्च स्वसैनिकान् ॥ २७ ॥ दूतैः शीघ्राश्चसंयुक्तैः समन्तान् पर्य-
 वारयन् । निवृत्तेषु च सैन्येषु पारम्यर्थेषु सर्वथः ॥ २८ ॥ निर्मुक्त-
 कवचाः सर्वे भीष्मनीयुर्नराधिपाः । व्युपरम्य ततो युद्धान्योधाः
 शतसहस्रथः ॥ २९ ॥ उपतस्थुर्महात्मानं प्रजापतिमिवामराः ।

सि तु भीष्मं समासाद्य शवानं भरतर्षभम् ॥ ३४ ॥ अभिवाद्याव-
 तिष्ठन्त पाण्डवाः कुरुभिः सह । अथ पाण्डून् कुरुक्षेत्रे प्रणि-
 पत्याग्रतः स्थितान् ॥ ३५ ॥ अभ्याभाषत धर्मात्मा भीष्णुः शान्त-
 नवस्तदा । स्वागतं वो महाभागाः स्वागतं वो महारथा ॥ ३६ ॥
 तुष्यामि दर्शनाच्चाहं युष्माकममरोपमाः । अभिमन्त्राय तानेवं
 शिरसा लम्बताब्रवीत् ॥ ३७ ॥ शिरो मे लम्बतेऽत्यर्थमुपधानं
 प्रदीयताम् । ततो नृपाः समाजङ्ग स्तनूनि च मृदूनि च ॥ ३८ ॥
 उपधानानि मुख्यानि नैच्छन्तानि पितामहः । अथात्रवौनर-
 व्याघ्रः प्रहसन्निव तान्नृपान् ॥ ३९ ॥ नैतानि वीरशय्यासु युक्त-
 रूपाणि पार्थिवाः । ततो वीच्य नरश्रेष्ठमभ्यभाषत पाण्डवम्
 ॥ ४० ॥ धनञ्जयं दीर्घवाङ्गं सर्वलोकमहारथम् । धनञ्जय
 महावाहो शिरो मे तात लम्बते । दीयतामुपधानं वै यद्युक्त-
 मिह मन्यसे ॥ ४१ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मवधपर्वणि दशमोऽध्यायः

एकविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

सञ्जय उवाच । समारोप्य महश्चापमभिव पितामहम् ।
 नेत्राभ्यामशुपूर्णाभ्यामिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ आश्चापय कुरु-
 श्रेष्ठ सर्वशस्त्रभृतां वर । श्रेष्ठोऽहं तव दुर्द्धेयं क्रियतां किं पिता-
 मह ॥ २ ॥ तमब्रवीच्छान्तनवः शिरो मे तात लम्बते । उपधानं
 कुरुश्रेष्ठ फाल्गुनीपनयस्व मे ॥ ३ ॥ शयनस्यानुरूपं वै शीघ्रं
 वीर प्रयच्छ मे । त्वं हि पार्य समर्थो वै श्रेष्ठः सर्वधनुष्प्रताम्
 ॥ ४ ॥ क्षत्रधर्मस्य वेत्ता च बुद्धिसत्त्वगुणान्वितः । फाल्गुनोऽपि
 तद्येत्युक्त्वा व्यवसायमरोचयत् ॥ ५ ॥ प्रगृह्णामन्त्रं गाण्डीवं शरान्
 सन्दतपर्वणः । अनुमान्य महात्मानं भारतानां महारथम् ॥ ६ ॥

त्रिभिस्तीक्ष्णैर्महावेगेरन्वगृह्णाच्छिरः शरैः । अभिप्राये तु विदिते
 धर्मात्मा सव्यसाचिना ॥ ७ ॥ अतुष्यद्भरतश्रेष्ठ भीष्मी दृष्ट्वाथ
 तत्त्ववित् । उपधानेन दत्तेन प्रत्यनन्दहनञ्जयम् ॥ ८ ॥ प्राह
 सर्वान् समुदीच्य भरतान् भारतं प्रति । कुन्तीपुत्रं युधां श्रेष्ठं
 सुहृदां प्रीतिवर्द्धनम् ॥ ९ ॥ अयनस्थानुरूपं मे पाण्डुवीपहृतं
 त्वया । यद्यन्यथा प्रपद्येथाः अपेयं त्वामहं रूषा ॥ १० ॥ एव-
 नेव महावाहो धर्मेषु परितिष्ठता । स्वप्तव्यं क्षत्रियेणाजौ शर-
 तल्पगतेन वै ॥ ११ ॥ एवमुक्त्वा तु बीभत्सुं सर्वांस्तानब्रवीद्भवः ।
 राज्ञश्च राजपुत्रांश्च सर्वांस्तानभिसंस्थितान् ॥ १२ ॥ पश्यध्वमुप-
 धानं मे पाण्डवेनाभिसन्धितम् । शेषेऽहमस्यां अथ्यायां याव-
 दावर्त्तनं रवेः ॥ १३ ॥ ये तदा मां गमिष्यन्ति ते च द्रव्यन्ति मां
 नृपाः । दिशं वैश्रवणाक्रान्तां यदा गन्ता दिवाकरः ॥ १४ ॥
 नूनं सप्ताश्वयुक्तेन रथेनोत्तमतेजसा । विमोक्ष्येऽहं तदा प्राणान्
 सुहृदः सुप्रियानपि ॥ १५ ॥ परिखा खन्यतामत्र ममावसदने
 नृपाः । उपासिष्ये विवस्वन्तमेवं शरशताचितः । उपारमध्वं
 संग्रामात् वैरमुत्सृज्य पार्थिवाः ॥ १६ ॥

सञ्जय उवाच । उपातिष्ठन्नथो वैद्याः शल्योद्धरणकोविदाः ।
 सर्वोपकरणैर्युक्ताः कुशलैः साधु शिञ्चिताः ॥ १७ ॥ तान् दृष्ट्वा
 जाह्नवीपुत्रः प्रोवाच तनयं तव । धनं दत्त्वा विसृज्यन्तां पूज-
 यित्वा चिकित्सकाः ॥ १८ ॥ एवं गते मथेदानीं वैद्यैः कार्य-
 मिहास्ति किं । क्षत्रधर्मं प्रशस्तां हि प्राप्नोऽस्मि परमां गतिम्
 ॥ १९ ॥ नैष धर्मो महीपालाः शरतल्पगतस्य मे । एभिरेव
 शरैश्चाहं दग्धयोऽस्मि नराधिपाः ॥ २० ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं तस्य
 पुत्रो दुर्धनस्तव । वैद्यान् विसर्जयामास पूजयित्वा यथार्हतः
 ॥ २१ ॥ ततस्ते विस्मयं जम्भुर्नानाजनपदेश्वराः । स्थितिं धर्म-
 परां दृष्ट्वा भीमस्यामिततेजसः ॥ २२ ॥ उपधानं ततो दत्त्वा-

पितुस्ते मनुजेश्वराः । सहिताः पाण्डवाः सर्वे कुरुवश महा-
 रथाः ॥ २३ ॥ उपगम्य महात्मानं शयानं शयने शुभे । तेऽभि-
 वाद्य महात्मानं कृत्वा च त्रिःप्रदक्षिणम् ॥ २४ ॥ विधाय रक्षां
 भीष्मस्य सर्व एव समन्ततः । वीरां स्वशिविराण्येव ध्यायन्त
 परमातुराः ॥ २५ ॥ निवेशायाभ्युपागच्छन् सायाङ्गे रुधिरो
 क्षिताः । निविष्टान् पाण्डवांश्चैव प्रीयमाणान् महारथान् ॥ २६ ॥
 भीष्मस्य पतने हृष्टानुपगम्य महाबलः । उवाच माधवः काले
 धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ २७ ॥ दिष्ट्या जयसि कौरव्य दिष्ट्या
 भीष्मो निपातितः । अबध्यो मानुषैरेव सत्यसन्धो महारथः ॥ २८ ॥
 अथ वा दैवतैः सार्द्धं सर्वशस्त्रस्य पारगः । त्वां तु चक्षुर्हणं
 प्राप्य दग्धो घोरेण चक्षुषा ॥ २९ ॥ एवमुक्तो धर्मराजः प्रत्यु-
 वाच जनाईनम् । तव प्रसादादिजयः क्रीधान्तव पराजयः ॥ ३० ॥
 त्वं हि नः शरणं कृष्ण भक्तानामभयङ्करः । अनाश्वर्यो जयस्तेषां
 येषां त्वमसि केशव ॥ ३१ ॥ रक्षिता समरे नित्यं नित्यञ्चापि
 हिते रतः । सर्वथा त्वां समासाद्य नाश्वर्यमिति मे मतिः ॥ ३२ ॥
 एवमुक्तः प्रत्युवाच स्मयमानो जनाईनः । तवैवैतद्युक्तरूपं वचनं
 पार्थिवोत्तम ॥ ३३ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मबधपर्वणि भीष्मापधानदाने

हाविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

सञ्जय उवाच । व्युष्टायान्तु महाराज शर्वर्यां सर्वपाश्र्विवाः ।
 पाण्डवा धार्तराष्ट्राश्च उपातिष्ठन् पितामहम् ॥ १ ॥ तं वीर-
 शयने वीरं शयानं कुरुसन्तमम् । अभिवाद्योपतस्थुर्वै क्षत्रियाः
 क्षत्रियर्षभम् ॥ २ ॥ कन्याश्चन्दनचूर्णैश्च लाजैर्मात्स्यैश्च सर्वशः ।
 अवाकिरन् शान्तनवं तत्र गत्वा सहस्रशः ॥ ३ ॥ स्त्रियो ब्रह्मा-

स्तथा बालाः प्रेक्षकाश्च पृथग्जनाः । समभ्ययुः शान्तनवं भूता-
नौव तमोनुदम् ॥ ४ ॥ तूर्याणि गणिका वारास्तथैव नटनर्तकाः ।
शिल्पिनश्च तथा जग्मुः कुरुवृद्धं पितामहम् ॥ ५ ॥ उपारम्य
च युद्धेभ्यः सन्नाहान् विप्रमुच्य ते । आयुधानि च निःक्षिप्य
सहिताः कुरुपाण्डवाः ॥ ६ ॥ अन्वासन्त दुराधर्षं देवव्रतमरि-
न्दमम् । अन्योऽन्यं प्रीतिमन्तस्ते यथापूर्वं यथावयः ॥ ७ ॥ सा
पार्थिवशताकीर्णा समितिर्भीष्मशोभिता । शुशुभे भारती दीप्ता
दिवोवादित्यमण्डलम् ॥ ८ ॥ विवभौ च नृपाणां सा गङ्गासुत-
मुपासताम् । देवानामिव देवेशं पितामहमुपासताम् ॥ ९ ॥
भीष्मस्तु वेदनां धैर्यान्निगृह्य भरतर्षभ । अभितप्तः शरैश्चैव
निश्वसन्पुरगो यथा ॥ १० ॥ शराभितप्तकायोऽपि अस्त्रसन्ताप-
मूर्च्छितः । पानीयमिति संप्रेक्ष्य राज्ञस्तान् प्रत्यभाषत ॥ ११ ॥
ततस्ते क्षत्रिया राजन् समाजङ्गुः समन्ततः । भक्ष्यानुच्चावचान्
राजन् वारिकुम्भांश्च शीलतान् ॥ १२ ॥ उपानीतन्तु पानीयं
दृष्ट्वा शान्तनवोऽब्रवीत् । नाद्य तात मया शक्या भोगाः केचन
मानुषाः ॥ १३ ॥ अपक्रान्तो मनुष्येभ्यः शरशय्यागतोऽस्म्यहम् ।
प्रतीक्षमाणस्त्रिष्टामि निवृत्तिं शशिसूर्य्ययोः ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वा
शान्तनवो निन्दन् वाक्येन पार्थिवान् । अर्जुणं द्रष्टुमिच्छामी-
त्यभ्यभाषत भारत ॥ १५ ॥ अथोपेत्य महाबाहुरभिवाद्य पिता-
महम् । अतिष्ठत् प्राञ्जलिः प्रह्वः किं करोमीति चाब्रवीत् ॥ १६ ॥
तं दृष्ट्वा पाण्डवं राजन्नभिवाद्याग्रतः स्थितम् । अभ्यभाषत
धर्मात्मा भीष्मः प्रीतो धनञ्जयम् ॥ १७ ॥ दृष्ट्वातीव शरीरं मे
संहतस्य तवेषुमिः । मर्माणि परिदूयन्ते मुखञ्च परिशुष्यति ॥ १७ ॥
वेदवार्त्तशरीरस्य प्रयच्छापो ममार्जुन । त्वं हि शक्तो महेष्वास
दातुमापो यथाविधि ॥ १८ ॥ अर्जुनस्तु तथेत्युक्त्वा रथमारुह्य
वीर्यवान् । अधिज्यं बलवत् कृत्वा गाण्डीवं व्याक्षिपन्ननुः ॥ १९ ॥

तस्य ज्वातलनिर्घोषं विस्फूर्जितभिवाग्नेः । विप्रेसुः सर्वसैन्यानि
 सर्वं श्रुत्वा च पार्थिवाः ॥ २० ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य रथेन
 रथिनां वरः । अयानं भरतश्रेष्ठं सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ २१ ॥
 सन्धाय च शरं द्दीप्तमभिमन्त्र्य स पाण्डवः । पार्जन्यास्त्रेण
 संयोज्य सर्वलोकस्य पश्यतः ॥ २२ ॥ अविध्यत् पृथिवीं पार्थः
 पार्श्वं भीष्मस्य दक्षिणे । उत्पपात ततो धारा वारिणी विमला
 शुभा ॥ २३ ॥ शीतस्यामृतकल्पस्य दिव्यगन्धरसस्य च । अतर्पय-
 त्ततः पार्थः शीतया जलधारया ॥ २४ ॥ भीष्मं कुरुणामृषभं
 दिव्यकर्मपराक्रमम् । कर्मणा तेन पार्थः अक्रस्येव विकुर्वतः
 ॥ २५ ॥ विस्मयं परमं जम्मुस्ततस्ते ऋषाधिपाः । तत् कर्म
 प्रेक्ष्य वीभत्सोरतिमानुषविक्रमम् ॥ २६ ॥ सम्प्रवेपन्त कुरवो
 गावः शीतार्हिता इव । विस्मयाच्चोत्तरीयाणि व्याविध्यन् सर्वतो
 नृपाः ॥ २७ ॥ अङ्गदुन्दुभिनिर्घोषः सर्वतस्तुमुलोऽभवत् । तप्तः
 शान्तनवश्चापि राजन् वीभत्सुमद्भवीत् ॥ २८ ॥ सर्वपार्थिव-
 वीराणां सन्निधौ पूजयन्निव । नैतच्चित्रं महावाहो त्वयि
 कौरवमन्दन ॥ २९ ॥ कथितो नारदेनासि पूर्वर्षिरमितद्युते ।
 वासुदेवसहायस्त्वं महत् कर्म करिष्यसि ॥ ३० ॥ यन्नोत्सहति
 देवेन्द्रः सह देवैरपि ध्रुवम् । विदुस्त्वां धन्विनं पार्थ सर्वक्षत्रस्य
 तदिदः ॥ ३१ ॥ धनुर्देराणामेकस्त्वं पृथिव्यां प्रवरो नृषु । मनुष्या
 जगति श्रेष्ठाः पक्षिणां पतंगेश्वरः ॥ ३२ ॥ सरितां सागरः
 श्रेष्ठो गौरैरिष्टा चतुष्पदाम् । आदित्यस्तेजसां श्रेष्ठो गिरौणां
 हिमवान् वरः । जातीनां ब्राह्मणः श्रेष्ठः श्रेष्ठस्त्वमसि धन्वि-
 नाम् ॥ ३३ ॥ नैव श्रुतं धार्तराष्ट्रेण वाक्यं मयोच्यमानं विदु-
 रेण चैव । द्रोणेन रामेण जनाङ्गेनेन सुहृद्भृङ्गः सञ्जयिनपि
 चोक्तम् ॥ ३४ ॥ परीतवुद्धिर्हि विसञ्जकल्यो दुर्योधनो न च
 तत् अद्धाति । स श्रेष्ठते वै निहतश्चिराय शास्त्रान्तिगो भीम-

बलाभिभूतः ॥ ३५ ॥ एतच्छ्रुत्वा तद्वचः कौरवेन्द्री दुर्योधनो
 दीनमना बभूव । तमब्रवीच्छान्तनवोऽभिवीक्ष्य निबोध राजन्
 भव वीतमन्युः ॥ ३६ ॥ दृष्टं दुर्योधनेदन्ते यथा पार्थिन धीमता ।
 जलस्य धारा जनिताः शीतस्यामृतमन्धिनः ॥ ३७ ॥ एतस्य कर्त्ता
 लोकेऽस्मिन् नान्यः कश्चन विद्यते । आग्नेयं वारुणं सौम्यं
 वायव्यमथ वैशावम् ॥ ३८ ॥ ऐन्द्रं पाशुपतं चैव पारमेष्ठ्यं प्रजा-
 पतेः । धातुस्त्वष्टश्च सवितुर्वैवस्वतमथापि वा ॥ ३९ ॥ सर्वस्मि-
 न्मानुषे लोके वेत्तेऽकी हि धनञ्जयः । कृष्णो वा देवकीपुत्री
 नान्यो वेदेह कश्चन ॥ ४० ॥ अश्वक्यः पाण्डवस्तात युद्धे जेतुं
 सुरासुरैः । अमानुषाणि कर्माणि तस्यैतानि महात्मनः ॥ ४१ ॥
 तेन सत्यवता सङ्घेऽशूरेणाहवशोभिना । कृतिना समरे राजन्
 सन्धिर्भवतु माचिरम् ॥ ४२ ॥ यावत् कृष्णो महाबाहुः स्वाधीनः
 कुरुसत्तम । तावत् पार्थिन शूरेण सन्धिस्ते तात युज्यताम् ॥ ४३ ॥
 यावत्तिष्ठन्ति समरे हतशेषाः सहोदराः । नृपाश्च बहवो राजं-
 स्तावत् सन्धिः प्रयुज्यताम् ॥ ४४ ॥ न निर्देहति ते यावत् क्रोध-
 दीप्तेक्षणश्चमूम् । युधिष्ठिरो रणे तावत् सन्धिस्ते तात युज्यताम्
 ॥ ४५ ॥ नकुलः सहदेवश्च भीमसेनश्च पाण्डवः । यावच्चमूं
 महाराज नाशयन्ति न सर्वशः ॥ ४६ ॥ तावत्ते पाण्डवैर्वीरैः
 सौहार्दं मम रोचते । युद्धं मदन्तमेवास्तु तात संशान्य पाण्डवैः
 ॥ ४७ ॥ एतत्ते रोचतां वाक्यं यदुक्तोऽसि मयानघ । एतत्
 क्षेममहं मन्ये तव चैव कुलस्य च ॥ ४८ ॥ त्यक्त्वा मन्युमुपशाम्यस्व
 पार्थैः पर्याप्तमेतद्यत् कृतं फाल्गुनेन । भीष्मस्यान्तादस्तु वः
 सौहृदञ्च जीवन्तु शेषाः साधु राजन् प्रसीद ॥ ४९ ॥ राज्यस्यार्द्धं
 दीयतां पाण्डवावामिन्द्रप्रस्थं धर्मराजोऽभियातु । मामित्रधुक्
 पार्थिवानां जघन्यः पापां कौर्त्तितं प्राप्स्यसे कौरवेन्द्र ॥ ५० ॥
 ममावसानात् शान्तिरस्तु प्रजानां सहच्छतां पार्थिवाः प्रीतिमन्तः ।

पिता पुत्रं मातुलं भागिनेयो भ्राता चैव भ्रातरं प्र तु राजत
 ॥ ५१ ॥ न चेदिवं प्राप्तकालं वचो मे मोहाविष्टः प्रतिपस्यस्य
 बुद्ध्या । तप्स्यस्यन्ते एतदन्ताः स्थ सर्वे सत्यामेतां भारतीमीर-
 यामि ॥ ५२ ॥ एतद्वाक्यं सौहृदादापगेयो मध्ये रात्र्यां भारतं
 आवयित्वा । तूष्णीमासीच्छ्ल्यसन्तप्रमर्मा योज्यात्मानं वेदनां
 सन्नियम्य ॥ ५३ ॥

सञ्जय उवाच । धर्मार्थसहितं वाक्यं श्रुत्वा हितमनामयम् ।
 नारोचयत पुत्रस्ते मुमुक्षुर्गिव भेषजम् ॥ ५४ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मबधपर्वणि भीष्मशिखाकथने
 त्रयोविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

सञ्जय उवाच । ततस्ते पार्थिवाः सर्वे जग्मुः स्वानालवान्
 पुनः । तूष्णीं भूते महाराज भीष्मे शान्तमुनन्दने ॥ १ ॥ श्रुत्वा
 तु निहतं भीष्मं राधेयः पुरुपर्षभः । ईषदागतसन्नासस्वरथोप-
 जगाम ह ॥ २ ॥ स ददर्श महात्मानं शरतल्पगतं तदा । जम्ब-
 शय्यागतं वीरं कार्तिकेयमिव प्रभुम् ॥ ३ ॥ । मीलिताक्षं तं
 वीरं साश्रुकण्ठस्तदा वृषः । अभ्येत्य पादयोस्तस्य निपपात महा-
 द्युतिः ॥ ४ ॥ राधेयोऽहं कुरुश्रेष्ठ नित्यमक्षिगतस्तव । हेधोऽहं
 तव सर्वत्र इति चैनमुवाच ह ॥ ५ ॥ तच्छ्रुत्वा कुरुवृद्धोऽपि
 वलात् संवृतलोचनः । शनैरुद्दीक्ष्य सस्त्रेहमिदं वचनमब्रवीत्
 ॥ ६ ॥ रहितं धिष्णाग्रमालोक्य समुत्सार्थ्यं च रक्षिणः । पितेव
 पुत्रं गाङ्गेयः परिरभ्यैकपाणिना ॥ ७ ॥ एच्छेहि मे प्रतीप त्वं
 स्पर्द्धसे त्वं मया सह । यदि मां नाधिगच्छेथा न ते श्रेयो ध्रुवं
 भवेत् ॥ ८ ॥ कौन्तेयस्त्वं न राधेयो न तवाधिरथिः पिता ।
 श्रुतस्त्वं हि महाबाहो वदती नारदान्मया ॥ ९ ॥ कृष्णद्वैपायना-

चापि तच्च सत्यं न संशयः । न च द्वेषोऽस्ति मे तात त्वयि सत्यं
 ब्रवीमि ते ॥ १० ॥ तेजोवधनिमित्तन्तु परुषं त्वां समब्रुवम् ।
 अकस्मात् पाण्डवान् सर्वानवच्छिपसि सुव्रत ॥ ११ ॥ जातोऽसि
 धर्मलोपेन ततस्ते बुद्धिरीदृशी । नीचाश्रयान्मत्सरेण हेषिणी
 शुणिनामपि ॥ १२ ॥ तेनासि बद्धशो रुचं आवितः कुरुसंसदि ।
 जानामि समरे वीर्यं शत्रुभिर्द्दुःसहं भुवि ॥ १३ ॥ ब्रह्मण्यता
 च शौर्यञ्च दाने च परमां स्थितिम् । न त्वया सदृशः कश्चित्
 पुरुषेष्वमरोपम ॥ १४ ॥ कुलभेदभयाच्चाहं सदा परुषमुक्तवान् ।
 दृष्वस्ते चास्त्रसन्धाने लाघवेऽस्त्रबले तथा ॥ १५ ॥ सदृशः
 फात्वानेनासि कृष्णेन च महात्मना । कर्षं काश्रिपुरं गत्वा
 त्वयैकेन धनुष्पता ॥ १६ ॥ कन्यार्थं कुरुराजस्य राजानो मृदिता
 युधि । तथा च बलवान् राजा जरासन्धो दुरासदः ॥ १७ ॥
 समरे समरश्लाघी न त्वया सदृशोऽभवत् । ब्रह्मण्यः सत्ययोधी
 च तेजसा च बलेन च ॥ १८ ॥ देवगर्भसमः सङ्घेऽनुशुभ्रैरधिको
 युधि । व्यपनीतोऽद्य मन्युर्मै यस्त्वां प्रति पुराकृतः ॥ १९ ॥
 दैवं पुरुषकारेण न शक्यमतिवर्त्तितुम् । सोदर्याः पाण्डवा वीरा
 भ्रातरस्तेऽरिसूदन ॥ २० ॥ सङ्गच्छ तैर्महाबाहो मम चेदिच्छसि
 प्रियम् । मया भवतु निर्वृत्तं वैरमादित्यनन्दन । पृथिव्यां सर्व-
 राजानो भवन्त्वद्य निरामयाः ॥ २१ ॥

कर्ष उवाच । जानाम्येवं महाबाहो सर्वमेतन्न संशयः ।
 यथा वदसि मे भीष्म कौन्तेयोऽहं न सूतजः ॥ २२ ॥ अक्वीर्ष-
 स्वहं कुन्त्या सूतेन च विवर्द्धितः । भुक्त्वा दुष्योधनैश्वर्यं न
 मिथ्या कर्तुमुत्सहे ॥ २३ ॥ वसुदेवसुतो यदत् पाण्डवार्थं दृढ-
 व्रतः । वसु चैव शरीरञ्च पुत्रदारास्तथा ययः ॥ २४ ॥ सर्वं
 दुष्योधनस्यार्थं त्यक्तं मे भूरिदक्षिण । मा चैतद्ग्राधिमरणं क्षत्रे
 स्यादिति कौरव ॥ २५ ॥ कोपिताः पाण्डवा नित्यं समाश्रित्य

सुयोधनम् । अवश्यम्भावी क्षत्रियोऽयं यो न शक्यो निवारितुम् ॥२६॥
 दैवं पुरुषकारेण को निवर्तितुमुत्सहेत् । पृथिवीक्षयग्रंसीनि
 निमित्तानि पितामह ॥ २७ ॥ भवद्भिर्पुलञ्चानि कथितानि च
 संसद्दि । पाण्डवा वासुदेवश्च विदिता मम सर्वशः ॥ २८ ॥ अजेयाः
 पुरुषैरन्यैरिति तांश्चोत्सहामहे । विजयिष्ये रणे पाण्डूनि मे
 निश्चितं मनः ॥ २९ ॥ न च शक्यमवसृष्टुं वैरमेतत् सुदारुणम् ।
 धनञ्जयेन यत्स्येऽहं स्वधर्मप्रीतमानसः ॥ ३० ॥ अनुजानीष्व मां
 तात युद्धाय कृतनिश्चयम् । अनुज्ञातस्त्वया वीर युध्येयमिति मे
 मतिः ॥ ३१ ॥ दुरुक्तं विप्रतीपं वा रभसाञ्चालयात्तथा । यन्मयेह
 कृतं किञ्चित् तन्मे त्वं क्षन्तुमर्हसि ॥ ३२ ॥

भीष्म उवाच । न चेच्छक्यमवसृष्टुं वैरमेतत् सुदारुणम् ।
 अनुजानामि कर्म त्वं युध्यस्व स्वर्गकाम्यया ॥ ३३ ॥ निर्मन्युर्गत-
 संरम्भः कुरु कर्म नृपस्य हि । यथाशक्ति यद्योत्साहं सतां व्रत्तेषु
 व्रत्तवान् ॥ ३४ ॥ अहं त्वामनुजानामि यदिच्छसि तदाप्नुहि ।
 क्षत्रधर्मजितान् लोकानवाप्स्यसि धनञ्जयात् ॥ ३५ ॥ युध्यस्व
 निरहङ्कारो बलवीर्यव्यपाश्रयः । धर्माद्धि युद्धं न श्रेयोऽन्यत्
 क्षत्रियस्य न विद्यते ॥ ३६ ॥ प्रथमे हि कृते यत्नः समहान्
 सूचिरं मया । न चैव शक्तिः कर्तुं कर्म सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ३७ ॥

सञ्जय उवाच । इत्युक्तवति गाङ्गेये अभिवाद्य प्रसाद्य च ।
 राधेयो रथमारुह्य प्रायात्तव सुतं प्रति ॥ ३८ ॥

इति भीष्मपर्वणि भीष्मधर्मपर्वणि भीष्मकर्मसमागमे
 चतुर्विंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

समाप्तञ्चेद्भीष्मपर्वः ।

श्रीमहाभारतम् ।

द्रोणपर्व ।

नारायणां नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् ।

देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

जनमेजय उवाच । तमप्रतिमसत्त्वौजीबलवीर्यपराक्रमम् ।
हृतं देवव्रतं श्रुत्वा पाञ्चाख्येन शिखण्डिना ॥ १ ॥ धृतराष्ट्रस्तदा
राजा वाष्पव्याकुललोचनः । किमचेष्टत विप्रर्षे हते पितरि वीर्य-
वान् ॥ २ ॥ तस्य पुत्रो हि भगवन् भीष्मद्रोणमुखैरथैः । परा-
जित्य महेश्वासान् पाण्डवान् राज्यमिच्छति ॥ ३ ॥ तस्मिन् हते
स भगवन् केतो सर्वधनुष्पाताम् । यदचेष्टत कौरव्यस्तन्मे ब्रूहि
तपोधन ॥ ४ ॥

वैशम्पायन उवाच । निहतं पितरं श्रुत्वा धृतराष्ट्रो जना-
धिपः । लेभे न शान्तिं कौरव्यश्चिन्ताशोकपरायणः ॥ ५ ॥ तस्य
चिन्तयतो दुःखमनिशं कौरवस्य तत् । आजगाम विशुद्धात्मा
पुनर्गावत्वाणिस्तदा ॥ ६ ॥ शिविरात् सक्लयं प्राप्तं निशि नागा-
ह्वयं पुरम् । आम्बिकेयो महाराज धृतराष्ट्रोऽन्वपृच्छत ॥ ७ ॥
श्रुत्वा भीष्मस्य निधनमप्रहृष्टमना भृशम् । पुत्राणां जयमाकाङ्क्षन्
विललापातुरो यथा ॥ ८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । संशोच्य तु महात्मानं भीष्मं भीमपरा
क्रमम् । किमकार्षुः परं तात कुरवः कालचोदिताः ॥ ९ ॥
तस्मिंस्तु निहते शूरे दुरोधर्षे महात्मनि । किन्नुस्वित् कुरवो
ऽकार्षुर्निमग्ना शोकसागरे ॥ १० ॥ तदुदीर्षं परं सैन्यं त्रैलोक्य
स्यापि सञ्जय । भवमुत्पादयेत्तीव्रं पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ ११ ॥
देवव्रते तु निहते कुरवणाद्यप्रभे तदा । यदकार्षुर्नृपतयस्तन्ममा
चक्षुः सञ्जय ॥ १२ ॥

सञ्जय उवाच । शृणु राजन्नेकमना वचनं ब्रुवतो मम
यत्ते पुत्रास्तदाकार्षुर्हते देवव्रते मधे ॥ १३ ॥ निहते तु तद्
भीष्मे राजन् सत्यपराक्रमे । तावकाः पाण्डवेयाश्च प्राध्यायन्
पृथक् पृथक् ॥ १४ ॥ विस्मिताश्च प्रहृष्टाश्च क्षत्रधर्मं विश्राम्यते
स्वधर्मं पद्यमानास्ते प्रणिपत्य महात्मने ॥ १५ ॥ शयनं कल्पया
मासुर्भीष्मायामिततेजसे । सोपधानं नरव्याघ्राः शरैः सन्नत
पर्वभिः ॥ १६ ॥ विधाय रक्षां भीष्माय समाभाष्य परस्परम् ।
अनुमान्य च गाङ्गेयं कृत्वा चापि प्रदक्षिणम् ॥ १७ ॥ क्रोधसंरक्त
नयनाः समवेक्ष्य परस्परम् । पुनर्युद्धाय निर्जिग्मुः क्षत्रियाः
कालचोदिताः ॥ १८ ॥ ततस्तूर्थनिनादैश्च भेरीणां निनदिन च ।
तावकानामनीकानि परेषाञ्चैव निर्ययुः ॥ १९ ॥ व्यावृत्तेऽहनि
राजेन्द्र पतिते जाङ्गवीसुते । अमर्षवशमपन्नाः कालोपहत-
चेतसः ॥ २० ॥ अनादृत्य वचः पथ्यं गाङ्गेयस्य महात्मनः ।
निर्ययुर्भरतश्रेष्ठाः शस्त्राण्णादाय सत्तराः ॥ २१ ॥ मोहात्तव
सपुत्रस्य वधाच्छान्तनवस्य च । कौरवा मृत्युनाहताः सहिताः
सर्वराजभिः ॥ २२ ॥ अजावय इवागोपा वने श्रद्धापदसङ्कुले ।
भृशमुद्दिग्मनसो ह्रीना देवव्रतेन ते ॥ २३ ॥ पतिते भरतश्रेष्ठे
बभूव कुरुवाहिनी । द्यौरिवापेतनक्षत्रा ह्रीनं खमिव वायुना
॥ २४ ॥ विपन्नशस्येव मही वाक्चैवासंस्कृता यथा । आसुरोव

बधा सेना निगृह्यते पुरा वली ॥ २५ ॥ विधवेव वरारोहा
 शुष्कतोयिव निम्नगा । वृकैरिव वने रुद्रा पृषती हतयूथपा ॥ २६ ॥
 शरभाहतसिंहेव महती गिरिकन्दरा । भारती भरतश्चेष्ट पतिते
 जाङ्गवीसुते ॥ २७ ॥ विष्वग्वातहता रुम्ना नौरिवासीन्महार्षवे ।
 बलिभिः पाण्डवैर्वीरैर्लज्जलक्ष्यैर्भृशार्हिता ॥ २८ ॥ सा तदासी-
 ष्टृशं सेना व्याकुलाश्वरथदिपा । विपन्नभूयिष्ठतरा कृपणा
 वस्तमानसा ॥ २९ ॥ तस्यां वस्ता नृपतयः सैनिकाश्च पृथग्विधाः ।
 पाताल इव मष्णन्तो हीना देवव्रतेन ते ॥ ३० ॥ कर्षं हि
 कुरवोऽस्मार्षुः स हि देवव्रतोपमः । सर्वशस्त्रभृतां श्रेष्ठं रोच-
 मानमिवातिथिम् ॥ ३१ ॥ वन्धुमापद्गतस्येव तमेवोपागमन्मनः ।
 चुक्रुशुः कर्षं कर्षंति तत्र भारत पार्थिवाः ॥ ३२ ॥ राधेयं हित-
 मस्माकं सूतपुत्रं तनुव्यजम् । स हि नायुध्यत तदा दशाहानि
 महायथाः ॥ ३३ ॥ सामात्यवन्धुः कर्षो वै तमाह्वयत माचिरम् ।
 भीष्मेण हि महावाङ्मः सर्वं क्षत्रस्य पश्यतः ॥ ३४ ॥ रथेषु गण्य-
 मानेषु बलविक्रमशालिषु । सङ्घातोऽर्ह रथः कर्षो दिगुणः
 सन्दरर्षभः ॥ ३५ ॥ रथातिरथसङ्घायां योऽग्रणीः शूरसम्मतः ।
 पितृवित्ताम्बुदेवेशानपि यो योद्धुमुत्सहेत् ॥ ३६ ॥ स तु तेनैव
 कोपेन राजन् गाङ्गेयमुक्तवान् । त्वयि जीवति कौरव्य नाहं
 योत्स्ये कदाचन ॥ ३७ ॥ त्वया तु पाण्डवेषु निहतेषु महा-
 मृधे । दुर्योधनमनुज्ञाप्य वनं यास्यामि कौरव ॥ ३८ ॥ पाण्ड-
 वैर्वा हते भीष्मे त्वयिस्वर्गमुपेयुषि । हतास्त्रोकरथेनैव कृत्स्नान्
 यान्मन्यसे रथान् ॥ ३९ ॥ एवमुक्त्वा महावाङ्महैशाहानि महा-
 यथाः । नायुध्यत ततः कर्षः पुत्रस्य तव सम्मते ॥ ४० ॥ भीष्मः
 समरविक्रान्तः पाण्डवेषुस्य भारत । जघान समरे योधान-
 सङ्घेऽयपराक्रमः ॥ ४१ ॥ तस्मिंस्तु निहते शूरे सत्यसन्धे महौ-
 जसि । तत्सुताः कर्षंमस्मार्षुस्तर्तुकामा इव भ्रवम् ॥ ४२ ॥

तावकास्तव पुत्राश्च सहिताः सर्वराजभिः । हा कर्म्म इति चाक्र-
न्दन् कालोऽयमिति चाब्रुवन् ॥ ४३ ॥ जामदग्न्याभ्यनुज्ञातमस्त्रे
दुर्वारपौरुषम् । अगमन् वो मनः कर्म्म वन्धुमात्ययिकेष्विव ॥ ४४ ॥
स हि यत्नो रणे राजन् त्रातुमस्त्रान् महाभयात् । त्रिदशानिव
गोविन्दः सततं सुमहाभयात् ॥ ४५ ॥

वैशम्पायन उवाच । तथा तु सञ्जयं कर्म्म कीर्त्तयन्तं पुनः
पुनः । आशीविषवदुच्छस्य धृतराष्ट्रोऽब्रवीदचः ॥ ४६ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । यत्तु वैकर्त्तनं कर्णमगमदो मनस्तदा ।
अथापश्यन्त राधेयं सूतपुत्रं तनुत्यजम् ॥ ४७ ॥ अपि तन्न नृषा
कर्ष्णो युधि सत्यपराक्रमः । सभ्रातृणां तदार्त्तानां तस्तानां त्राण-
मिच्छताम् ॥ ४८ ॥ अपि तत् पूरयाञ्जके भनुर्द्वरवरो युधि ।
यत्तद्विनिहते भीष्मे कौरवाणामुपाश्रये ॥ ४९ ॥ तत्खण्डं पूरयन्
कर्म्मः परेषामादधद्भयम् । कृतवान् सम पुत्राणां जयाशां सफला-
मपि ॥ ५० ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रप्रश्ने

पथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । हतं भीष्ममथाधिरर्थावदित्वा भिन्नां नाव-
मिवात्यगाधे कुरूणाम् । सोदर्यवदप्रसनात् सूतपुत्रः सन्तारयि-
ष्यंस्तव पुत्रसेनाम् ॥ १ ॥ श्रुत्वा तु कर्म्मः पुरुषेन्द्रमच्युतं निपातितं
शान्तनवं महारथम् । अथोपयायात् सहस्रारिकर्णयो धनु-
र्द्विराणां प्रवरस्तदा नृप ॥ २ ॥ हते तु भीष्मे रथसत्तमे परै-
र्निमञ्जतो नावमिवार्षावे कुरून् । पितेव पुत्रोस्त्वरितोऽभ्यया-
त्ततः सन्तारयिष्यंस्तव पुत्रसेनाम् ॥ ३ ॥

कर्म्म उवाच । यस्मिन् धृतिर्बुद्धिपराक्रमौजः सत्यं दमो

वीरगुणाश्च सर्वे । अस्त्राणि दिव्यान्यथ सन्नतिर्द्धीः प्रिया च
वागनसूया च भीष्मे ॥ ४ ॥ सदा कृतज्ञे हिजशत्रुघातके सना-
तने चन्द्रमसीव लक्ष्म । स चेत् प्रशान्तः परवीरहन्ता मन्ये हता-
नेव हि सर्वयोधान् ॥ ५ ॥ नेह ध्रुवं किञ्चन जातु विद्यते लोके
ह्यस्मिन् कर्मणो नित्ययोगात् । सूर्योदये को हि विमुक्तसंशयो
भावं कुर्वीताय महाव्रते हते ॥ ६ ॥ वसुप्रभावे वसुवीर्यसम्भवे
गते वसूनेव वसुम्भराधिपे । वसूनि पुत्रांश्च वसुम्भरां तथा कुर्वंश्च
शोचध्वमिमाञ्च वाहिनीम् ॥ ७ ॥

सञ्जय उवाच । महाप्रभावे वरदे निपातिते लोकेश्वरे
शान्तनवे महौजसि । पराजितेषु भरतेषु दुर्मनाः कर्षां भृश-
ञ्चाश्वसदश्रु वर्त्तयन् ॥ ८ ॥ इदन्तु राधेयवचो निशम्य ते सुताश्च
राजंस्तत्र सैनिकाश्च ह । परस्परं चक्रुशुरार्त्तिजं भृशं तदाश्रु
नेत्रैर्मसुचर्हि शब्दवत् ॥ ९ ॥ प्रवर्त्तमाने तु पुनर्महाहवे विनाय-
मानासु चमूषु पार्थिवैः । अथात्रवीर्द्धर्षकरं वचस्तदा रथर्षभान्
सर्वमहारथर्षभः ॥ १० ॥ जगत्यनित्ये सततं प्रधावति सञ्चिन्तय-
न्निश्चिरमेव लक्षये । भवत्सु तिष्ठत्स्विह पातितो रणे गिरि-
प्रकाशः कुरुपुङ्गवः कथम् ॥ ११ ॥ निपातिते शान्तनवे महारथे
दिवाकरे भूतलमाश्रिते यथा । न पार्थिवाः सोढुमलं धनञ्जयं
गिरिप्रवीढारमिवानिलं द्रुमाः ॥ १२ ॥ हतप्रधानं लिङ्मार्त्तरूपं
परैर्हतोक्ताहमनाथमय वै । मया कुरूणां परिपाल्यमाहवे वलं
यथा तेन महात्मना तथा ॥ १३ ॥ समाहितं चात्मनि भार-
मौट्शं जगत्तथालित्यमिदञ्च लक्षये । निपातितञ्चाहवशौण्डमाहवे
कथं नु कुर्यामहमाहवे भयम् ॥ १४ ॥ अहन्तु तान् कुरुवृषभा-
नजिह्वागैः प्रवेगयन् यमसदने रणे चरन् । यशः परं जगति
विभाव्य वर्त्तिता परैर्हतो युधि शयिताथ वा पुनः ॥ १५ ॥ युधि-
ष्ठिरो धृतिमतिधर्मसस्त्ववान् ह्रकोदरो गजशततुल्यविक्रमः । तथा-

र्जुनस्त्रिदशवरात्मजो युवा न तद्वलं सुजयमिहामरैरपि ॥ १६ ॥
 यमौ रणे यत्र यमोपमौ बले ससात्यकिर्यत्र च दिवकीसुतः । न
 तद्वलं कापुरुषोऽभ्युपेयिवान् निवर्तते मृत्युमुखादिवासुहृत् ॥ १७ ॥
 तपो ह्युदीर्घं तपसैव बाध्यते बलं बलेनैव तथा मनस्विभिः ।
 मनश्च मे शत्रुनिवारणे ध्रुवं सुरक्षणे वा बलवद्भवस्थितम् ॥ १८ ॥
 ध्रुवञ्चैषां बाधमानं प्रभावं गत्वैवाहं तान् प्रजयाम्यद्य सूत ।
 मित्त्रोहोमर्षणीयो न मेऽयं भग्नो सैन्ये यः समेयात् स मित्त्रम्
 ॥ १९ ॥ कर्त्तास्त्रेयत् पुरुषा आत्मकर्म त्यक्त्वा प्राणाननुयास्यामि
 भीष्मम् । सर्वान् सङ्घे शत्रुसङ्घान् हनिष्ये हतस्तैर्वा वीरलोकं
 गमिष्ये ॥ २० ॥ सम्प्राक्रुष्टे रुदितस्त्रीकुमारे परिभूते पौरुषे
 धार्तराष्ट्रे । मया कृत्यमिति जानामि सूत तस्माच्छत्रुनय राज्ञो
 विजेष्ये ॥ २१ ॥ कुक्षन् रक्षन् पाण्डुपुत्रान् जिघांसन् त्यक्त्वा
 प्राणान् घोररूपे रणेऽस्मिन् । सर्वान् सङ्घे शत्रुसङ्घान्निहत्य
 दास्याम्यहं धार्तराष्ट्राय राज्यम् ॥ २२ ॥ निबध्यतां मे कवचं
 विचित्रं हैमं शुभ्रं मणिरत्नावभासि । शिरस्त्राणं चार्कसमान-
 भासं धनुः शरांश्चान्निविषाहिकल्पान् ॥ २३ ॥ उपासङ्गान्
 षोडश योजयध्वं धनुषि दिव्यानि तथा हरन्तु । शरांश्च शक्तीश्च
 गदाश्च गुर्वीः शङ्खञ्च जाम्बूनदचित्रभागम् ॥ २४ ॥ भां रौक्मीं
 नागकक्षां विचित्रां ध्वजञ्चैत्रं दिव्यमिन्दीवराभम् । सूक्ष्मैर्वस्त्रै-
 विप्रमृज्यानयस्व चित्रां मालाञ्चानुवडां सजालाम् ॥ २५ ॥ अश्वान-
 नन्यान् पाण्डुराभ्राप्रकाशान् पुष्टान् स्नातान् मन्त्रपूताभिरङ्घ्रिः ।
 तप्तैर्भाण्डैः काञ्चनैरभ्युपेतान् शीघ्राच्छीघ्रं सूतपुत्रानयस्व ॥ २६ ॥
 रथं चाग्रं हेममालावनद्धं रत्नेश्चित्रं चन्द्रसूर्यप्रकाशैः । द्रव्यैर्युक्तं
 सम्प्रहारोपपन्नैर्वाहैर्युक्तं तूर्णमावर्त्तयस्व ॥ २७ ॥ चित्राणि
 चापानि च वेगवन्ति ज्याशोत्तमाः संहननोपपन्नाः । तूर्णांश्च
 पूर्यान्महतः शराणामासञ्च गात्रावरणानि चैव ॥ २८ ॥ प्रावा-

णिकं चानव चाशु सर्वं दध्ना पूषं वीर कांस्यञ्च हैमम् । आनीय
मालामवबध्य चाङ्गे प्रवादयत्वाशु जयाय भेरीः ॥ २८ ॥ प्रयाहि
सूताशु यतः किरौटौ वृकोदरो धर्मपुत्रो यमौ च । तान् वा
हनिष्यामि समेत्य सङ्घेऽभीष्माय वैष्यामि हतो द्विषद्भिः ॥ ३० ॥
यस्मिन् राजा सत्यधृतिर्युधिष्ठिरः समास्थितौ भीमसेनार्जुनौ च ।
वासुदेवः सात्यकिः सृष्ट्याय मन्ये बलं तदजय्यं महीपैः ॥ ३१ ॥
तञ्चेभ्युः सर्वहरोऽभिरक्षेत् सदाप्रमत्तः समरे किरौटिनम् ।
तथापि हन्तास्मि समेत्य सङ्घेऽयास्यामि वा भीष्मपथा यमाय
॥ ३२ ॥ न लेवाहं न गमिष्यामि तेषां मध्ये शूराणां तत्र
चाहं ब्रवीमि । मित्रद्रुहो दुर्बलभक्तयो धी पापात्मनो मम नैते
सहायाः ॥ ३३ ॥

सप्लय उवाच । समृद्धिमन्तं रथसत्तमं दृढं सकूवरं हेम-
परिष्कृतं शुभम् । पताकिनं वातजवैर्ह्योत्तमैर्युक्तं समास्थाय
ययौ जयाय सः ॥ ३४ ॥ सम्पूज्यमानः कुरुभिर्महात्मा रथ-
पभैर्देवगणैर्यथेन्द्रः । ययौ तदायोधनमुग्रधन्वा यत्रावसानं
भरतर्षभस्य ॥ ३५ ॥ वरूथिना महता सध्वजेन सुवर्षमुक्ता-
मणिरत्नशालिना । सदृश्वयुक्तेन रथेन कर्षो मेघस्वनेनार्क इवा-
मितौजाः ॥ ३६ ॥ ज्ञताशनभः स ज्ञताशनप्रभे शुभः शुभे वै
स्वरथे धनुर्धरः । स्थितो रराजाधिरधिर्महारथः स्वयं विमाने
सुरराडिव स्थितः ॥ ३७ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्षनिर्वाणे

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । अरतल्ये महात्मानं शयानममितौजसम् ।
 महावातसमूहेन समुद्रमिव शोषितम् ॥ १ ॥ दृष्ट्वा पितामहं
 भीष्मं सर्वत्रान्तकं गुरुम् । दिव्यैरस्त्रैर्महेष्वासं पातितं सव्य-
 साचिनः ॥ २ ॥ जयाया तव पुत्राणां संभग्ना वर्म शर्म च ।
 अपराणांमिव ह्यौषमगाधे गाधमिच्छताम् ॥ ३ ॥ शीतसा यामु-
 नेनैः शरौघेण परिप्लुतः । महेन्द्रेणैव मैनाकमसञ्चं भुवि पाति-
 तम् ॥ ४ ॥ नभश्च्युतमिवादिष्यं पातितं धरणीतले । अतक्रतु-
 मिवाचिन्यं पुरा वृत्रेण निर्जितम् ॥ ५ ॥ मोहनं सर्वसैन्यस्य
 युधि भीष्मस्य पातनम् । ककुरं सर्वसैन्यानां लक्ष्य सर्वधनुष्मताम्
 ॥ ६ ॥ धनञ्जयशरव्याप्तं पितरं ते महाव्रतम् । तं वीरशयने
 वीरं शयानं पुरुषर्षभम् ॥ ७ ॥ भीष्ममाधिरथिर्दृष्ट्वा भारतानां
 पितामहम् । अततीर्थं रथादात्तः शोकमोहपरिप्लुतः ॥ ८ ॥
 पद्भ्यामेव जगामार्त्तो वाप्यव्याकुललोचनः । अभिवाद्याञ्जलिं
 बद्ध्वा वन्दमानोऽभ्यभाषत ॥ ९ ॥ कर्णोऽहमस्मि भद्रन्ते वद
 मामभि भारत । पुण्यया क्षेमया वाचा चक्षुषा चावलीकय
 ॥ १० ॥ न नूनं सुकृतस्येत्यं फलं कथित् समश्नुते । यत्र भर्म-
 परो वृद्धः शैते भुवि भवान् हतः ॥ ११ ॥ कोपसञ्जनने मन्त्रे
 व्यूहे प्रहरणेषु च । नाहमन्यं प्रपश्यामि कुरुक्षेत्रे कुरुसत्तम
 ॥ १२ ॥ बुद्ध्या विशुद्धया युक्तो यः कुरुंस्तारथेद्भयात् । योधांस्तु
 बद्ध्वा हत्वा पितृलोकं गमिष्यसि ॥ १३ ॥ अद्य प्रभृति संक्रुद्धा
 व्याघ्रा इव मृगक्षयम् । पाण्डवा भरतश्रेष्ठ करिष्यन्ति कुरुक्षयम्
 ॥ १४ ॥ अद्य गाण्डीवधोपस्य वीर्यज्ञाः सव्यसाचिनः । कुरुभ्यः
 सन्त्रसिष्यन्ति वज्रपाणोरिवासुराः ॥ १५ ॥ अद्य गाण्डीवमुक्ता-
 नामशनीनामिव स्वनाः । त्रासयिष्यन्ति वाणानां कुरुनन्यांश्च
 पार्थिवान् ॥ १६ ॥ समिद्धोऽग्निर्यथा वीर महाज्वालो दुग्मान्
 दहेत् । धार्तराष्ट्रान् प्रधक्ष्यन्ति तथा वाणाः किरीटिनः ॥ १७ ॥

येन येन प्रसरतो वायुमी सहितौ वने । तेन तेन प्रदहतो भूरि
 गुल्मदण्डुमान् ॥ १८ ॥ यादृशोऽग्निः समिद्धस्तु तादृक् पार्थी
 न संशयः । यथा वायुर्नरव्याघ्र तथा कृष्णो न संशयः ॥ १९ ॥
 नदतः पाञ्चजन्यस्य रसतो गाण्डिवस्य च । श्रुत्वा सर्वाणि सैन्यानि
 त्वासं यास्यन्ति भारत ॥ २० ॥ कपिध्वजस्योत्पततो रघस्यामित्र-
 कर्षिणः । शब्दं सोढुं न शक्यन्ति लामृते वीर पार्थिवाः ॥ २१ ॥
 को ह्यर्जुनं योधयितुं लदन्यः पार्थिवोऽर्हति । यस्य दिव्यानि
 कर्माणि प्रवदन्ति मनोषिणः ॥ २२ ॥ अमानुषश्च सङ्ग्रामस्त्राम्ब-
 केण महात्मना । तस्माच्चैव वरं प्राप्नो दुष्प्रापमकृतात्मभिः ॥ २३ ॥
 कोऽन्यः शक्नो रणे जेतुं पूर्वं यो न जितस्त्वया । पाण्डुपुत्रो
 वलश्चाघौ माधवेन च रक्षितः ॥ २४ ॥ जितो येन रणे रामो
 भवता वीर्यशालिना । हृत्रियान्तऋरो घोरो देवदानवपूजितः
 ॥ २५ ॥ तमद्याहं पाण्डवं युद्धशौण्डममृष्यमाणो भवता चानु-
 श्रिष्टः । आशौविषं दृष्टिहरं सुवीरं भूरं शक्याम्यस्त्रवला-
 न्निहन्तुम् ॥ २६ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्णवाक्ये

ततोयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । तस्य लालप्यमानस्य कुरुवृद्धः पितामहः ।
 दिशकालोचितं वाक्यमब्रवीत् प्रीतमानसः ॥ १ ॥ समुद्र इव
 सिन्धूनां ज्योतिषामिव भास्करः । सत्यस्य च यथा सन्तो वीजा-
 नानिव चोर्वरा ॥ २ ॥ पर्जन्य इव भूतानां प्रतिष्ठा सुहृदां तव ।
 वाम्बवास्त्वानुजीवन्तु सहस्राक्षमिवामराः ॥ ३ ॥ मानहा भव
 शत्रूणां मित्राणां नन्दिबर्जनः । कौरवाणामपि भवान् यथा
 विष्णुर्दिवोकसाम् ॥ ४ ॥ स्ववाहुबलवीर्येण धार्तराष्ट्रप्रियैषिणा ।

कर्षं राजपुरं गत्वा काम्बोजा निर्जितास्त्वया ॥ ५ ॥ गिरिव्रज-
 गताश्चापि नमजित्प्रनुखा नृपाः । अम्बठाश्च विदेहाश्च गान्धा-
 राश्च जितास्त्वया ॥ ६ ॥ हिमवद्गुर्गनिलयाः किराता रण-
 कर्कशाः । दुर्योधनस्य वयसाः कृताः कर्षं त्वया पुरा ॥ ७ ॥
 उल्लला मेकलाः पौण्ड्राः कलिङ्गान्ध्राश्च संयुगे । निपादाश्च
 त्रिगर्ताश्च वाह्लीकाश्च जितास्त्वया ॥ ८ ॥ तत्र तत्र च संग्रामे
 दुर्योधनहितैषिणा । वहवो निर्जिता वीर त्वया कर्षं महौ-
 जसः ॥ ९ ॥ यथा दुर्योधनस्तात सञ्जातिकुलवान्धवः । तथा
 त्वमपि सर्वेषां कौरवाणां गतिर्भव ॥ १० ॥ शिवेनाभिवदामि
 त्वां गच्छ युध्यस्व शत्रुभिः । अनुशाधि ह्येन सङ्घे प्रधत्स्व
 दुर्योधने जयम् ॥ ११ ॥ भवान् पौत्रस्योऽस्माकं यथा दुर्यो-
 धनस्तथा । तथापि धर्मतः सर्वं तथा तस्य वयं तथा ॥ १२ ॥
 यौनात्सम्बन्धकालोके विशिष्टं सङ्गतं सताम् । सद्भिः सह नर-
 श्रेष्ठ प्रवदन्ति मनीषिणः ॥ १३ ॥ स सत्यसङ्गतो भूत्वा ममेद-
 मिति निश्चितम् । कुरूणां पालय बलं यथा दुर्योधनस्तथा ॥ १४ ॥
 निशम्य वचनं तस्य चरणावभिवाद्य च । ययौ वैकर्त्तनः कर्षः
 समीपं सर्वधन्विनाम् ॥ १५ ॥ सोऽभिवीक्ष्य नरौघाणां स्थान-
 मप्रतिभं भवत् । व्यूढप्रहरणीरस्कं सैन्यं तत्समवृंहयत् ॥ १६ ॥
 हृषिताः कुरवः सर्वे दुर्योधनपुरोगमाः । तमागतं महावाङ्मं
 सर्वानीकपुरःसरम् ॥ १७ ॥ कर्षं दृष्ट्वा महात्मानं युद्धाय समुप-
 स्थितम् । च्चूडितास्फोटितरवैः सिंहनादरवैरपि । धनुःशब्दैश्च
 विविधैः कुरवः समपूजयन् ॥ १८ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि कर्षाश्लाघे

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

द्रीणपत्रं ।

सञ्जय उवाच । रथस्थं पुरुषव्याघ्रं दृष्ट्वा कर्णमवहितम् ।
हृष्टो दुर्योधनो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥ सनाथमिद-
मत्यर्थं भवता पालितं बलम् । मन्ये किं नु समर्थं यत् हितं
तत् सम्प्रधार्यताम् ॥ २ ॥

कर्ण उवाच । ब्रूहि नः पुरुषव्याघ्र त्वं हि प्राज्ञतमो नृपः ।
यथा चार्थपतिः कृत्यं पश्यते न तथेतरः ॥ ३ ॥ ते स्म सर्वं तव
वचः श्रोतुकामा नरेश्वराः । नान्याथ्यं हि भवान् वाक्यं ब्रूया-
दिति मतिर्भम ॥ ४ ॥

दुर्योधन उवाच । भीष्मः सेनाप्रणेतासीत् वयसा विक्रमेण
च । श्रुतेन चोपसम्पन्नः सर्वैर्योधगणैस्तथा ॥ ५ ॥ तेनातिवशसा
कर्णं घृता शत्रुगणान्मम । सुयुद्धेन दग्धाहानि पालिताः स्त्री
महात्मना ॥ ६ ॥ तस्मिन्नसुकरं कर्म कृतवत्यास्थिते दिवम् ।
कर्णं सेनाप्रणेतारं मन्यसे कं तदन्तरम् ॥ ७ ॥ न विना नायकं
सेना मुहूर्त्तमपि तिष्ठति । आहवेश्वाहवश्रेष्ठ कर्णं हीनेव नौर्जले
॥ ८ ॥ यथा ह्यकर्णधारा नौ रथो वासारथिर्यथा । द्रवेद्यथेष्टं
तद्वत्प्रादृते सेनापतिं बलम् ॥ ९ ॥ अद्रेशिको यथा सार्थः सर्व-
कृच्छ्रे समच्छति । अनायका तथा सेना सर्वान् दीपान् सम-
च्छति ॥ १० ॥ स भवान् वीच्य सर्वेषु मामकेषु महात्मसु । पश्य
सेनापतिं युक्तमनुग्रान्तगत्रादिह ॥ ११ ॥ यं हि सेनाप्रणेतारं
भवान् द्रव्यति संयुगे । तं वयं सहिताः सर्वं करिष्यामो न
संशयः ॥ १२ ॥

कर्ण उवाच । सर्व एव महात्मान इमे पुरुषसत्तमाः ।
सेनापतित्वमहन्ति नात्र कार्या विचारणा ॥ १३ ॥ कुलसंहनन-
शानैर्बलविक्रमवृद्धिभिः । युक्ताः कृतज्ञा धीमन्त आहवेश्वनिव-
र्त्तिनः ॥ १४ ॥ युगपन्न तु ते शक्त्याः कर्तुं सर्वं पुरःसराः । एक
एव तु कर्त्तव्यो यस्मिन् वैशेषिका गुणाः ॥ १५ ॥ अन्धोऽन्य-

स्यद्धिनां पुंषां यदीकं सत्करिष्यसि । शेषा विमनसो व्यक्तं न
 योत्स्यन्ति हितास्तव ॥ १५ ॥ अयञ्च सर्वयोधानामाचार्यः
 स्थविरो गुरुः । युक्तः सेनापतिः कर्तुं द्रोणः शस्त्रभृताम्बरः
 ॥ १६ ॥ को हि तिष्ठति दुर्द्धर्षो द्रोणे ब्रह्मविदुत्तमे । सेनापतिः
 स्यादन्यस्त्राच्छक्राङ्गिरसदर्शनात् ॥ १७ ॥ न च कोऽत्यस्ति ते
 योधः सर्वराजसु भारत । द्रोणं यः समरे वान्तं नानुयास्यति
 संयुगे ॥ १८ ॥ एष सेनाप्रणेतृणामेष शस्त्रभृतामपि । एष बुद्धि-
 मतां श्रेष्ठो राजन्नेष गुरुश्च ते ॥ १९ ॥ एनं दुर्योधनाचार्यमाशु
 सेनापतिं कुरु । जिगीषन्तोऽसुरान् सङ्घेऽर्जुन कार्तिकेयमिवा-
 मराः ॥ २० ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिक्षिपर्वणि कर्षवाक्ये

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

सञ्जय उवाच । कर्णस्य वचनं श्रुत्वा राजा दुर्योधनस्तदा ।
 सेनामध्यगतं द्रोणमिदं वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

दुर्योधन उवाच । वर्णश्रेष्ठ्यात् कुलोत्पत्त्या श्रुतेन वयसा
 धिया । वीर्याद्वाच्याद्दृष्टत्वादर्थज्ञानान्नयाञ्चरत् ॥ २ ॥ तपसा
 च कृतज्ञत्वात् ब्रह्मः सर्वगुणैरपि । युक्तो भवत्समो गोप्ता
 राज्ञामन्यो न विद्यते ॥ ३ ॥ स भवान् पातु नः सर्वान् विबुधा-
 निव वासवः । भवन्नेत्राः परान् जेतुमिच्छामी दिजसत्तम ॥ ४ ॥
 रुद्राणामिव कापाली वसूनामिव पावकः । कुबेर इव यक्षाणां
 मरुतामिव वासवः ॥ ५ ॥ वशिष्ठ इव विप्राणां तेजसामिव
 भास्करः । पितृणामिव धर्मन्द्री यादसामिव चाम्बुराट् ॥ ६ ॥
 नक्षत्राणामिव शशी दितिजानामिवोशनाः । श्रेष्ठः सेनाप्रणेतृणां
 स न सेनापतिर्भव ॥ ७ ॥ अक्षौहिण्यौ द्रुपेका च वयसा सन्तु

तेऽनघ । तामिः शत्रून् प्रतिव्यूह्य जहीन्द्रो दानवानिव ॥ ८ ॥
 प्रयातु नो भवानग्रे देवानामिव पावकिः । अनुयास्यामहे त्वाजौ
 सौरभेया इवार्धमम् ॥ ९ ॥ उग्रधन्वा महेष्वासी दिव्यं विस्फा-
 रयन् धनुः । अग्रे भवं त्वान्तु दृष्ट्वा नार्जुनः प्रहरिष्यति ॥ १० ॥
 ध्रुवं युधिष्ठिरं सङ्घेऽऽनुर्बन्धं सदान्धवम् । जेष्यामि पुत्रप-
 व्याघ्र भवान् सेनापतिर्यदि ॥ ११ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्ते ततो द्रोणं जयेत्पूचुर्न राधिपाः ।
 सिंहनादेन महता हर्षयन्तस्तवात्मजम् ॥ १२ ॥ सैनिकाश्च मुदा
 युक्ता बर्द्धयन्ति हिजोत्तमम् । दुर्योधनं पुरस्कृत्य प्रार्थयन्तो मह-
 द्ययः । दुर्योधनं ततो राजन् द्रोणो वचनमब्रवीत् ॥ १३ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषिक्तपर्वणि दुर्योधनप्रोक्ताहे
 षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

द्रोण उवाच । वेदं षडङ्गं वेदाहमर्थविद्याञ्च मानवीम् ।
 त्रैयम्बकमथेश्वस्तमस्त्राणि विविधानि च ॥ १ ॥ ये चाप्युक्ता
 मयि गुणा भवद्भिर्ज्ञेयकाङ्क्षिभिः । चिकीर्षुस्तानहं सर्वान् योध-
 यिष्यामि पाण्डवान् ॥ २ ॥ पार्षतन्तु रणे राजन् न हनिष्ये
 कथञ्चन । स हि सृष्टो वधार्थाय ममैव पुसपर्षभ ॥ ३ ॥ योध-
 यिष्यामि सैन्यानि नाशयन् सर्वसोमकान् । न च मां पाण्डवा
 युद्धे योधयिष्यन्ति हर्षिताः ॥ ४ ॥

सञ्जय उवाच । स एवमभ्यनुज्ञातश्चक्रे सेनापतिं ततः ।
 द्रोणन्तव सुतो राजन् विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ५ ॥ अथाभिषिषिचु-
 द्रोणं दुर्योधनमुखा नृपाः । सैनापत्ये यथा स्कन्दं पुरा शक्र-
 मुखाः सुराः ॥ ६ ॥ ततो वादिप्रघोषिण शङ्कानाञ्च महास्वनैः ।
 प्रादुरासीत् कृते द्रोणे हर्षः सेनापतौ तदा ॥ ७ ॥ ततः पुण्याह

घोषिण स्वस्तिवादस्वनेन च । संस्तवैर्गीतशब्दैश्च सूतमागधवन्दि-
नाम् ॥ ८ ॥ जयशब्दैर्द्विजाग्राणां सूतानां वर्तितैस्तथा । सत्-
कृत्य विधिना द्रोणं मेनिरे पाण्डवान् जितान् ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । सैन्यपत्यन्तु सम्प्राप्य भारद्वाजो महारथः ।
युयुत्सुर्बुध्न्यं सैन्यानि प्रायात्तव सुतैः सह ॥ १० ॥ सैन्धवश्च कलि-
ङ्गश्च विकर्णश्च तवात्मजः । दक्षिणं पार्श्वमास्थाय समतिष्ठन्त
दंशिताः ॥ ११ ॥ प्रपन्नः शकुनिस्तेषां प्रवरैर्हयसादिभिः । ययौ
गान्धारकैः सार्द्धं विमलप्रासयोधिभिः ॥ १२ ॥ कृपश्च कृतवर्मा
च चित्रसेनो विविंशतिः । दुःशासनमुखा यत्ताः सव्यं पञ्चमपालयन्
॥ १३ ॥ तेषां प्रपन्नाः काम्बोजाः सुदक्षिणपुरःसराः । यशु-
रश्वैर्महाविगैः शक्राश्च यवनैः सह ॥ १४ ॥ मद्रास्त्रिगर्ताः सम्बुष्टाः
प्रतीच्योदीच्यमालवाः । शिवयः शूरसेनाश्च शूद्राश्च मल्लैः सह
॥ १५ ॥ सौवीराः कितवाः प्राच्या दक्षिणात्याश्च सर्वशः ।
तवात्मजं पुरस्कृत्य सूतपुत्रञ्च पृष्ठतः ॥ १६ ॥ हर्षयन्तः स्वसै-
न्यानि बलेषु बलमादधत् । ययौ वैकर्त्तनः कर्णः प्रमुखे सर्व-
धान्वनाम् ॥ १७ ॥ तस्य दीप्तो महाकायः स्वान्यनीकानि हर्ष-
यन् । हस्तिकचो महाकेतुर्वभौ सूर्य्यसमद्युतिः ॥ १८ ॥ न
भीष्मव्यसनं कश्चिद्दृष्ट्वा कर्णममन्यत । विशोकाश्चाभवत् सर्वं राजानः
कुरुभिः सह ॥ १९ ॥ हृष्टाश्च बहवो योधास्तत्राजल्पन्त सङ्गताः ।
न हि कर्णं रणे दृष्ट्वा युधि स्थास्यन्ति पाण्डवाः ॥ २० ॥ कर्णो
हि समरे शक्तो जेतुं देवान् सवासवान् । किमु पाण्डुसुतान्
युद्धे हीनवीर्य्यपराक्रमान् ॥ २१ ॥ भीष्मेण तु रणे पार्थाः पालिता
बाहुपालिना । तांस्तु कर्णः शरैस्तीक्ष्णैर्नाशयिष्यति संयुगे ॥ २२ ॥
एवं ब्रुवन्तस्तेऽन्योऽन्यं हृष्टरूपा विशाम्यते । राधेयं पूजयन्तश्च
प्रशंसन्तश्च निर्ययुः ॥ २३ ॥ अस्माकं शकटव्यूहो द्रोणेन विहितो-
ऽभवत् । परेषां क्रौञ्च एवासीद्गूह्यो राजन् महात्मनाम् ॥ २४ ॥

प्रीयमाणेन विहितो धर्मराजेन भारत । बृहत्प्रमुखतस्त्रेषां तस्यतुः
 पुरुषर्षभौ ॥ २५ ॥ वानरध्वजमुच्छ्रित्य विष्वक्सेनधनञ्जयौ ।
 ककुदं सर्वसैन्यानां धाम सर्वधनुष्मताम् ॥ २६ ॥ आदित्यपथगः
 केतुः पार्थस्यामिततेजसः । दीपयामास तत् सैन्यं पाण्डवस्य
 महात्मनः ॥ २७ ॥ यथा प्रज्वलितः सूर्यो युगान्ते वै दसु-
 म्भराम् । प्रदहन् दृश्यते तदत् केतुः पार्थस्य धीमतः ॥ २८ ॥
 योधानामर्जुनः श्रेष्ठो गाण्डीवं धनुषां वरम् । वासुदेवञ्च भूतानां
 चक्राणाञ्च सुदर्शनम् ॥ २९ ॥ चत्वार्यृतानि तेजांसि वचन् श्वेत-
 ह्यो रथः । परेषामग्रतस्तस्थौ कालचक्रमिवोद्यतम् ॥ ३० ॥
 एवं तौ सुमहात्मानौ बलसेनाग्रगवुभौ । तावकानां मुखे कर्षः
 परेषाञ्च धनञ्जयः ॥ ३१ ॥ तौ जातावभिसंरब्धौ परस्परबधै-
 षिणौ । अवेक्ष्येतां तदान्योऽन्यं समरे कर्षपाण्डवौ ॥ ३२ ॥
 ततः प्रयाति सहसा भारहाजे महारथे । आर्त्तनादिन घोरेण
 वसुधा समकम्पत ॥ ३३ ॥ ततस्तुमुलमाकाशमावृणोत् सदिवा-
 करम् । वातोद्धूतं रजस्तीव्रं कौशेयनिकरोपमम् ॥ ३४ ॥ ववर्ष
 द्यौरनभ्रापि मांसास्थिरुधिराण्युत । गृध्राः श्येना वलाः कङ्का
 वायसाश्च सहस्रयः ॥ ३५ ॥ उपर्युपरि सेनान्ते तदा पथ्यपत-
 न्द्रुप । गोमायवश्च प्राक्रोशन् भयदा दारुणाः खगाः ॥ ३६ ॥
 अकार्पुंरपसव्यञ्च बह्वयः पृतनां तव । विभक्षिषन्तो मांसानि
 पिपासन्तश्च शोणितम् ॥ ३७ ॥ अपतद्द्विष्यमाना च सनिर्घाता
 सकम्पना । उल्का ज्वलन्ती संग्रामे पुच्छेनावृत्य सर्वयः ॥ ३८ ॥
 परिवेशी महान्नापि सविद्युत् स्तनयिद्गुमान् । भास्करस्याभव-
 द्राजन् प्रयाति वाहिनीपतौ ॥ ३९ ॥ एते चान्ये च बहवः प्रादु-
 रासन् सुदारुणाः । उत्पाता युधि वीराणां क्षीवितक्षयकारणाः
 ॥ ४० ॥ ततः प्रववृते युद्धं परस्परबधैषिणाम् । कुरुपाण्डव-
 सेनानां शब्देनापूरयञ्जगत् ॥ ४१ ॥ ते त्वन्योऽन्यं सुसंरब्धाः

पाण्डवाः कौरवैः सह । प्रत्यन्ननिश्चितैः शस्त्रैर्जयशुभाः प्रहृ-
रिणः ॥ ४२ ॥ स पाण्डवानां महता महेष्वासो महाद्युतिः ।
वेगीनाभ्यद्रवत् सैन्यं किरन् शरशतैः शितैः ॥ ४३ ॥ द्रोणमभ्यु-
द्यतं दृष्ट्वा पाण्डवाः सह सञ्जयैः । प्रत्यगङ्गंस्तदा राजञ्छरवर्षैः
पृथक् पृथक् ॥ ४४ ॥ संक्षोभ्यमाणा द्रोणेन भिद्यमाना महा-
चमूः । व्यशीर्यत सपाञ्चाला वातेनेव वलाहकाः ॥ ४५ ॥ बहू-
नीह विक्रुवाणो दिव्यान्यस्त्राणि संयुगे । अपीडयत् क्षणेनैव
द्रोणः पाण्डवसञ्जयान् ॥ ४६ ॥ ते बध्यमाना द्रोणेन वासवेनेव
दानवाः । पाञ्चालाः समकम्पन्त घृष्टदुम्नपुरोगमाः ॥ ४७ ॥
ततो दिव्यास्त्रविच्छरो याज्ञसेनिर्महाराथः । अभिनच्छरवर्षेण
द्रोणात्कीकमनेकधा ॥ ४८ ॥ द्रोणस्य शरवर्षेण शरवर्षाणि
पार्षतः । सन्निवार्य ततः सर्वान् कुरूनप्यबधीदली ॥ ४९ ॥
संहत्य तु ततो द्रोणः समवस्थाप्य चाहवे । समनीकं महाबाहुः
पार्षतं समुपाद्रवत् ॥ ५० ॥ सवाणवर्षे समहदसृजत् पार्षतं
प्रति । मघवान् समभिक्रुद्धः सहसा दानवेध्विव ॥ ५१ ॥ ते
कम्पमाना द्रोणेन वाणैः पाण्डवसञ्जयाः । पुनः पुनरभज्यन्त
सिंहेनेवेतरे शृगाः ॥ ५२ ॥ तथा पर्यचरद्द्रोणः पाण्डवानां बलं
बली । अलातचक्रवद्राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ५३ ॥ खचर-
नगरकल्पं कल्पितं शास्त्रदृष्ट्या चलदनिलपताकं ह्लादितं चालि-
ताश्वम् ॥ ५४ ॥ स्फटिकविमलकेतुं त्रायसन् शत्रुवाणाम् ।
रथवरमधिरूढः सञ्जहारारिसेनाम् ॥ ५५ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणपराक्रमे

सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

सञ्जय उवाच । तथा द्रोणमभिघ्नन्तं साश्वसूतरथद्विपान् ।
व्यथिताः पाण्डवा दृष्ट्वा न चैनं पर्यवारयन् ॥ १ ॥ ततो युधि-
ष्ठिरो राजा घृष्टदुम्नधनञ्जयौ । अब्रवीत् सर्वतो यत्तैः कुम्भ-
योनिर्निवार्यताम् ॥ २ ॥ तत्रैनमर्जुनश्चैव पार्श्वतश्च सहानुगः ।
पर्यगृह्णन्ततः सर्वे समायान्तं महारथाः ॥ ३ ॥ कैकेया भीमसेनश्च
सौभद्रश्च षटोत्कचः । युधिष्ठिरो यमौ मत्स्यो दुपदस्यात्मज-
स्तथा ॥ ४ ॥ द्रौपदेयाश्च संहृष्टा घृष्टकेतुः ससात्यकिः । चेकि-
तानश्च संक्रुद्धो युयुत्सुश्च महारथः ॥ ५ ॥ वी चान्ये पार्थिवा राजन्
पाण्डवस्यानुयायिनः । कुलवीर्यानुकूपाणि चक्रुः कर्माण्यनेकशः
॥ ६ ॥ संरच्छमाष्ठां तां दृष्ट्वा पाण्डवैर्वाहिनीं रणे । व्यावृत्य
चक्षुषी कोपात् भारद्वाजोऽन्ववैक्षत ॥ ७ ॥ स तीव्रकीपमास्थाय
रथे समरदुर्महः । व्यधमत् पाण्डवानीकमभ्राणौव सदागतिः
॥ ८ ॥ रथानश्चान्नरान्नागानभिधावन्नितस्ततः । चचार मत्त-
वद्द्रोणो वृद्धोऽपि तरुणो यथा ॥ ९ ॥ तस्य शोणितदिग्धाङ्गाः
शोणास्ते वातरंहसः । आजानेया हया राजन्नविश्रान्ताः शिर्य
दधुः ॥ १० ॥ तमन्तकमिव क्रुद्धमापतन्तं यतव्रतम् । दृष्ट्वा
संप्राद्ववन् योधाः पावण्डस्य ततस्ततः ॥ ११ ॥ तेषां प्रद्ववतां
भीमः पुनरावर्त्ततामपि । वीक्षतां तिष्ठतां चासीच्छब्दः परम-
दारुणः ॥ १२ ॥ शूराणां हर्षजननो भीरूणां भयवर्द्धनः ।
द्यावापृथिव्योर्विवरं पूरयामास सर्वतः ॥ १३ ॥ ततः पुनरपि
द्रोणो नाम विश्रावयन् युधि । अकरोद्रौद्रमात्मानं किरन् शर-
शतैः परान् ॥ १४ ॥ स तथा तेष्वनीकेषु पाण्डुपुत्रस्य मारिष ।
कालवह्न्यचरद्द्रोणो युवेव स्थविरो वली ॥ १५ ॥ उत्कृत्य च
शिरांस्युग्रो बाह्वनपि सभूषणान् । कृत्वा शून्यान् रथोपस्थानुद-
क्रोशन्महारवान् ॥ १६ ॥ तस्य हर्षप्रणादेन वाणवेगेन वा विभो ।
प्राकम्पन्त रणे योधा गावः शीतार्द्रिता इव ॥ १७ ॥ द्रोणस्य

रथघोषिण मोर्वीनिषेपणेन च । धनुःशब्देन चाकाशे शब्दः
 समभवन्महान् ॥ १८ ॥ अथास्य धनुषो वाणा निश्वरन्तः सह-
 स्रशः । व्याप्य सर्वा दिशः पेतुर्नागाश्वरथपत्तिषु ॥ १९ ॥ तं
 कार्मुकमहावेगमस्त्वज्वलितपावकम् । द्रोणमासादयाञ्चक्रुः पा-
 ङ्गालाः पाण्डवैः सह ॥ २० ॥ तान् सकुञ्जरपत्तश्वान् प्राहि-
 णोद्यमसादनम् । चक्रेऽचिरेण च द्रोणो महो शोणितकईमाम्
 ॥ २१ ॥ तन्वता परमास्त्राणि शरान् सन्तपस्यता । द्रोणेन
 निचितं दिक्षु वाणजालमदृश्यत ॥ २२ ॥ पदातिस्यन्दनाश्वेषु
 रथेष्वपि च सर्वशः । तस्य विद्युद्विवाभेषु चरन् केतुरदृश्यत
 ॥ २३ ॥ स कैकयानां प्रवरांश्च पञ्च पञ्चालराजञ्च शरैः प्रमथ्य ।
 युधिष्ठिरानीकमदीनसत्त्वो द्रोणोऽभ्यधात् कार्मुकवाणपाणिः ॥ २४ ॥
 तं भीमसेनश्च धनञ्जयश्च शिनेश्च नप्ता द्रुपदात्मजाश्च । शैव्यात्मजः
 काश्रिपतिः शिविश्च हृष्टा नदन्तो ह्यकिरन् शरोधैः ॥ २५ ॥ तेषा-
 मथ द्रोणधनुर्विमुक्ताः पतत्रिणाः काञ्चनचित्तपुङ्गाः । भित्त्वा
 शरीराणि गजाश्वयूनां जग्मुर्महीं शोणितदिग्धवाजाः ॥ २६ ॥
 सा योधसङ्घैश्च रथैश्च भूमिः शरैर्विभिन्नैर्गजवाजिभिश्च । प्रच्छाद्य
 माना पतितैर्वभूव समावृता द्यौरिव कालमेधैः ॥ २७ ॥ शैनेय-
 भीमार्जुनवाहिनीञ्च सौभद्रपाञ्चालसकाशिराजम् । अन्यांश्च
 वीरान् समरे प्रमृदून् द्रोणः सुतानां तव भूतिकामः ॥ २८ ॥
 एतानि चान्यानि च कौरवेन्द्र कर्माणि कृत्वा समरे महात्मा ।
 प्रताप्य लोकानिव कालसूथ्यो द्रोणो गतः स्वर्गमितो हि राजन्
 ॥ २९ ॥ स तु कृत्वा महत् कर्म द्रोणः परबलाईनः । एवं
 सुक्मरथः शूरो हत्वा शतरुहस्रशः ॥ ३० ॥ पाण्डवानां रणे
 योधान् पार्पतेन निपातितः । अक्षौहिणीभ्यामधिकां शूराणा-
 मनिवर्त्तिनाम् ॥ ३१ ॥ निहत्य पश्चाद्दृतिमानगच्छत् परमां
 गतिम् । पाण्डवैः सह पाञ्चालैरश्विवैः क्रूरकर्मभिः ॥ ३२ ॥ हतो

द्रोणपर्व ।

रुक्मरथो राजन् कृत्वा कर्म सुदुष्करम् । ततो निनादो भूताना-
माकाशे समजायत ॥ ३३ ॥ सैन्यानाञ्च ततो राजन्नाचार्यं निहतं
युधि । द्यां धरां खं दिशो वापि प्रदिशश्चानुनादयन् ॥ ३४ ॥
अहोधिगिति भूतानां शब्दः सवभवद्भ्रमम् । देवताः पितरश्चैव
सर्वे ये चास्य बान्धवाः ॥ ३५ ॥ दृष्टशुनिहतं तत्र भारद्वाजं महा-
रथम् । पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सिंहनादान् प्रचक्रिरे । सिंह-
नादेन महता समकम्पत मेदिनी ॥ ३६ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणवधश्चवगे

अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । किं कुर्वाणं रणे द्रोणं जन्तुः पाण्डव-
सृञ्जयाः । तथा निपुणमस्त्रेषु सर्वशस्त्रभृतामपि ॥ १ ॥ रथ-
भङ्गो बभूवास्य धनुर्वाशीर्यथास्यतः । प्रमत्तो वाभवद्द्रोणस्ततो
मृत्युमुपैयिवान् ॥ २ ॥ कथन्तु पार्थतस्तात शत्रुभिर्दुष्प्रधर्षणम् ।
किरन्तमिषुसहातान् रुक्मपुङ्गवाननेकशः ॥ ३ ॥ क्षिप्रहस्तं द्विज-
श्रेष्ठं कृतिनं चित्रयोधिनम् । दूरेषुपातिनं दान्तं शस्त्रयुद्धेषु पार-
गम् ॥ ४ ॥ पाञ्चालपुत्रो न्यबधीत् दिव्यास्त्रधरमच्युतम् । कुर्वाणं
दारुणं कर्म रणे यत्तं महारथम् ॥ ५ ॥ व्यक्तं हि दैवं वलवत्
पौरुषादिति मे मतिः । यद्द्रोणो निहतः शूरः पार्थतेन महा-
त्मना ॥ ६ ॥ अस्त्रं चतुर्विधं वीरे तस्मिन्नासीत् प्रतिष्ठितम् ।
तमिष्वस्त्रधराचार्यं द्रोणं शंससि मे हतम् ॥ ७ ॥ श्रुत्वा हतं
रुक्मरथं वैयाघ्रपरिवारितम् । जातरूपपरिष्कारं नाद्य शोक-
मुपानुदे ॥ ८ ॥ न नूनं परदुःखिन म्रियते कोऽपि सञ्चय । यत्र
द्रोणमहं श्रुत्वा हतं जीवामि मन्दभाक् ॥ ९ ॥ दैवमेव परं मन्ये
नन्वनर्थं हि पौरुषम् । अश्रुसारमयं ननं हृदयं सुदृढं मम ॥ १० ॥

यच्छ्रुत्वा निहतं द्रोणं शतधा यन्न दीर्यते । ब्राह्मे देवे तथे
 ष्वस्ते यमुपासन् गुणार्थिनः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणा राजपुत्राश्च स
 कथं मृत्युना हतः । शोषणं सागरस्येव मेरोरिव विसर्पणम्
 ॥ १२ ॥ पातनं भास्करस्येव न मध्ये द्रोणपातनम् । दुष्टानां
 प्रतिप्रेक्षासीद्धार्मिकाणाञ्च रक्षिता ॥ १३ ॥ योऽहासीत् कृपण-
 स्यार्थं प्राणानपि परन्तपः । मन्दानां मम पुत्राणां जयाशा यस्य
 विक्रमे ॥ १४ ॥ बृहस्पत्युग्रनस्तुल्यो बुद्ध्या यो निहतः कथम् ।
 ते च शोणा बृहन्तोऽश्वाश्वत्था जालैश्चिन्तितैः ॥ १५ ॥ रथे
 वातजवा युक्ताः सर्वशस्त्रातिगा रणे । अश्विनो ऋषिणो दान्ताः
 सैन्यवाः साधुवाहिनः ॥ १६ ॥ दृढाः सौम्यमध्येषु केचिदासन्
 न विह्वलाः । करिणां वृंहतां युद्धे शङ्कन्ति भिनिस्वनैः ॥ १७ ॥
 ज्याक्षेपशरवर्षाणां शस्त्राणाञ्च सहिष्णावः । आशंसन्तः परान्
 जेतुं जितश्लासा जितव्यथाः ॥ १८ ॥ हयैः पराजिताः शीघ्रा
 भारहाजरथोद्दहाः । ते स्म रुक्मरथे युक्ता रवीरसमाहिताः
 ॥ १९ ॥ कथं नाभ्यतरंस्तात पाण्डवानाम् कर्तनीम् । जात-
 रूपपरिष्कारमास्थाय रथमुत्तमम् ॥ २० ॥ भारहाजः किमक-
 रोत् शूरसंक्रन्दनो युधि । विद्यां यस्योपासन्ति सर्वलोकधनु-
 ष्वराः ॥ २१ ॥ स सत्यसन्धो बलवान् द्रोणः किमकरोद्युधि ।
 द्विवि शक्रमित्रं श्रेष्ठं महामात्रं धनुर्गताम् ॥ २२ ॥ के तु ते
 रौद्रकर्माणं युद्धे प्रत्युद्ययूरथाः । ननु रुक्मरथं दृष्ट्वा प्राद्रवन्ति
 स्म पाण्डवाः ॥ २३ ॥ दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणं रणे तस्मिन्महा-
 बलम् । उताहो सर्वसैन्येन धर्मराजः सहानुजः ॥ २४ ॥ पाञ्चाख्य-
 प्रग्रहो द्रोणं सर्वतः पर्यवारयत् । नूनमावारयत् प्रार्थो रथिनी-
 ऽन्यानजिह्वगीः ॥ २५ ॥ ततो द्रोणं समारोहत् पार्श्वतः पाप-
 कर्मकृत् । न ह्यहं परिपश्यामि वधे कञ्चन शुष्मिणः ॥ २६ ॥
 धृष्टद्युम्नादृते रौद्रात् पात्यमानात् किरीटिना । तैर्वृतः सर्वतः

द्रीणपर्व ।

शूरैः पाञ्चाख्यापसदस्ततः ॥ २७ ॥ कैकेयैश्चेदिकारुषैर्मत्स्यै-
 रन्यैश्च भूमिपैः । व्याकुलीकृतमाचार्यं पिपीलैरुदरं यथा ॥२८॥
 कर्मण्यसुकरे शक्तं जघानेति मतिर्मम । वोऽधौत्य चतुरो वेदान्
 साङ्गानाख्यानपञ्चमान् ॥ २९ ॥ ब्राह्मणानां प्रतिष्ठासीत् सीतसा-
 मिव सागरः । चतञ्च ब्रह्म चैवेह योऽभ्यतिष्ठत् परन्तपः ॥ ३० ॥
 स कथं ब्राह्मणो वृद्धः शस्त्रेण वधमाप्तवान् । अमर्षणो मर्षित-
 वान् क्लिश्यमानः सदा मया ॥ ३१ ॥ अनर्हमाणः कौन्तेयात्
 कर्मणस्तस्य तत्फलम् । यस्य कर्मानुजीवन्ति लोके सर्वधनुर्भृतः
 ॥ ३२ ॥ स सत्यसन्धः सुकृती श्रीकामैर्निहतः कथम् । दिवि
 शक्र इव श्रेष्ठो महासत्त्वो महाबलः ॥ ३३ ॥ स कथं निहतः
 पार्थः क्षुद्रमत्स्यैर्यथा तिमिः । क्षिप्रहस्तश्च बलवान् दृढधन्वारि-
 मर्हणः ॥ ३४ ॥ न यस्य विजयाकाङ्क्षी विषयं प्राप्य जीवति ।
 यन्धौ न जहतः शस्त्रौ जीवमानं कदाचन ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणश्च वेद-
 कामानाञ्जग्राघोषश्च धनुष्मताम् । अदीनं पुरुषव्याघ्रं श्रीमन्त-
 मपराजितम् ॥ ३६ ॥ नाहं मध्ये हतं द्रोणं सिंहद्विरदविक्रमम् ।
 कथं सञ्जय दुर्द्धर्षमनाष्टयशोवत्सम् ॥ ३७ ॥ पश्यतां पुरुषेन्द्राणां
 समरे पार्षतोऽवधीत् । के पुरस्तादयुध्वन्त रक्षन्तो द्रोणमन्ति-
 कात् ॥ ३८ ॥ के तु पश्चादवर्तन्त गच्छन्तो दुर्हर्षां गतिम् ।
 केऽरक्षन् दक्षिणं चक्रं सव्यं के च महात्मनः ॥ ३९ ॥ पुरस्तात्
 के च वीरस्य युध्यमानस्य संयुगे । के च तत्र तनून्स्यक्त्वा प्रतीर्षं
 मृत्युमात्रजन् ॥ ४० ॥ द्रोणस्य समरे वीराः केऽकुर्वन्त परां
 गतिम् । कञ्चिन्नूनं भयान्मन्दाः क्षत्रिया व्यजहन् रणे ॥ ४१ ॥
 रक्षितारस्ततः शून्ये कञ्चिन्नैको हतः परैः । न स पृष्ठमवत्रासा-
 द्रणे द्रोणः प्रदर्शयेत् ॥ ४२ ॥ परामर्षापदं प्राप्य कथं स
 निहतः परैः । एतदार्थ्येण कर्त्तव्यं कृच्छास्वापत्सु सञ्जय ॥ ४३ ॥
 पराक्रमेद्यथा शक्त्या तच्च तस्मिन् प्रतिष्ठितम् । मुञ्चते के मन-

स्तात कथा तावन्निवर्त्तयताम् । भूयस्तु लब्धसंज्ञत्वां परि-
पृच्छामि सञ्जय ॥ ४४ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रशोके
नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

वैशम्पायन उवाच । एव पृष्ठा सूतपुत्रं हृच्छोकेनादितो
भृशम् । जये निराशः पुत्राणां धृतराष्ट्रोऽपतत्क्षितौ ॥ १ ॥ तं
विसंज्ञं निपतितं सिषिचुः परिवारकाः । जलेनात्यर्थशीतेन
वीजन्तः पुण्यगम्बिना ॥ २ ॥ पतितं चैनमालोक्य समन्ताद्भरत-
स्त्रियः । परिवत्रुर्महाराजमस्मृशंश्चैव पाणिभिः ॥ ३ ॥ उत्थाप्य
चैनं शनकैराजानं पृथिवीतलात् । आसनं प्रापयामासर्वाष्प-
कण्ठो वराङ्गनाः ॥ ४ ॥ आसनं प्राप्य राजा तु मूर्च्छयाभि-
परिप्लुतः । निश्चेष्टोऽतिष्ठत तदा वीज्यमानः समन्ततः ॥ ५ ॥ स
लब्ध्वा शनकैः संज्ञां वेपमानी महीपतिः । पुनर्गांधर्वाणि सूतं
पर्यपृच्छद्यथातथम् ॥ ६ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । यः स उद्यन्निवादित्यो ज्योतिषा प्रणुदं
स्तमः । अजातशत्रुमायान्तं कस्तं द्रोणादवारयत् ॥ ७ ॥ प्रभिन्न-
मिव मातङ्गं यथा क्रुद्धं तरस्विनम् । प्रसन्नवदनं दृष्ट्वा प्रति-
हिरद्गामिनम् ॥ ८ ॥ वासितासङ्गमे यद्दृज्यं प्रतियूथपैः ।
निजघान रणो दीरान् वीरः पुरुषसन्तमः ॥ ९ ॥ यो ह्येको हि
महाबाहुर्निर्हेहेहोरचक्षुषा । कृत्स्नं दुर्योधनबलं धृतिमान्
सत्यसङ्गरः ॥ १० ॥ चक्षुर्हर्षणं जये सक्तमिष्वासधरमच्युतम् ।
दान्तं बद्धमतं लोके के शूराः समवारयन् ॥ ११ ॥ के दुष्प्रधर्षं
राजानमिष्वासधरमच्युतम् । समासेदुर्नरव्याघ्रं कौन्तेयं तत्र
भामकाः ॥ १२ ॥ तस्मैवाभिपद्याथ यो वै द्रोणमुपाद्रवत् ।

यः करोति महत्कर्म शूराणां वै महाबलः ॥ १३ ॥ महाकाथी
महोत्साहो नागायुतसमो वले । तं भीमसेनमायान्तं के शूराः
पर्यवारयन् ॥ १४ ॥ यदायाञ्जलदप्रख्यो रथः परमवीर्यवान् ।
पर्जन्य इव वीभत्सुस्तुमुलामग्नीभिव ॥ १५ ॥ विसृजन् शर-
जालानि वर्षाणि मघवानिव । अक्स्फूर्जन् दिशः सर्वास्तलनेमि-
स्वनेन च ॥ १६ ॥ चापविद्युत्प्रभो घोरो रथगुल्मबलाहकः ।
सनेमिघोषस्तनितः शरशब्दातिबन्धुरः ॥ १७ ॥ रोषनिर्मित-
जीभूतो मनोऽभिप्रायशीघ्रगः । मर्मातिगो वाणधरस्तुमुलः शोणि-
तोदकैः ॥ १८ ॥ संप्रावयन् दिशः सर्वा मानवैरन्तको यथा ।
भीमनिस्वनितो रौद्रो दुर्ध्वोऽधनपुरोगगान् ॥ १९ ॥ युद्धेऽभ्य-
प्रिञ्चद्विजयो गाह्वैः शिलाशितैः । गाण्डीवं धारयन् धीमान्
कीदृशं वो मनस्तदा ॥ २० ॥ दृषुसम्बाधमाकाशं कुर्वन् कपिवर-
ध्वजः । यदायात् कथमासीत् तदा पार्थं समीच्य तम् ॥ २१ ॥
कच्चिद्गाण्डीवशब्दन प्रणाशय तव वै बलम् । यदः स भैरवं कुर्व-
न् नर्जुनो भृशमभ्ययात् ॥ २२ ॥ कच्चिन्नापानुदत्प्राणान्निष्पुभिर्वो
धनञ्जयः । वातो मेघानिवाबिध्यत् प्रावाञ्छरवनानि च ॥ २३ ॥
को हि गाण्डीवधन्वानं रणे सीढं नरोऽर्हति । यमुपश्रुत्य सेनाग्रे
जनः सर्वो विदीर्यते ॥ २४ ॥ यत्सेनाः समकम्पन्त यहीरा-
नसृशङ्कयम् । के तत्र नाजङ्गद्रीणं के क्षुद्राः प्राद्वन् भयात्
॥ २५ ॥ के वा तत्र तनूस्त्वक्ता प्रतीपं मृत्युमात्रजन् । अमानु-
षाणां जेतारं युद्धेष्वपि धनञ्जयम् ॥ २६ ॥ न च वेगं सिताश्वस्य
संसहिष्यन्ति मामकाः । गाण्डीवस्य च निर्घोषं प्राद्वञ्जलद-
निःस्वनम् ॥ २७ ॥ विश्वक्सेनो यस्य यन्ता यस्य योद्धा धन-
ञ्जयः । अशक्यः स रथो जेतुं मन्ये देवासुरैरपि ॥ २८ ॥
सकुमारो युवा शूरो दर्शनीयश्च पाण्डवः । मेधावी निपुणो
धीमान् युधि सत्यपराक्रमः ॥ २९ ॥ आरावं विपुलं कुर्वन्

व्यथयन् सर्वसैनिकान् । यदायान्नकुली द्रोणं के शूराः पर्य-
 वारयन् ॥ ३० ॥ आशौविष इव क्रुद्धः सहदेवो यदाभ्ययात् ।
 कदनं करिष्यंच्छूनां श्वेताश्वो दुर्जयो युधि ॥ ३१ ॥ आर्य-
 व्रतममोषञ्च ह्रीमन्तमपराजितम् । सहदेवं समायान्तं के शूराः
 पर्यवारयन् ॥ ३२ ॥ यस्तु सौवीरराजस्य प्रमथ्य महतीं
 चमूम् । आदत्त महिषीं भोजां काम्यां सर्वाङ्गशोभनाम् ॥ ३३ ॥
 सत्यं धृतिश्च शौर्यञ्च ब्रह्मचर्यञ्च केवलम् । सर्वाणि युयुधाने च
 नित्यानि पुरुषर्षभे ॥ ३४ ॥ बलिनं सत्यकर्माणमदीपमपराजितम् ।
 वासुदेवसमं युद्धे वासुदेवादनन्तरम् ॥ ३५ ॥ धनुञ्जयोपदेशेन
 श्रेष्ठमिष्वस्त्रकर्मणि । पार्थेन सममस्त्रेषु कस्तं द्रेणादवारयत्
 ॥ ३६ ॥ वृष्णीनां प्रवरं वीरं शूरं सर्वधनुष्यताम् । रामेण
 सममस्त्रेषु ययसा विक्रमेण च ॥ ३७ ॥ सत्यं धृतिर्मतिः शौर्यं
 ब्राह्म्यं चास्त्रमनुत्तमम् । सात्वते तानि सर्वाणि तैलोक्यमिव
 केशवे ॥ ३८ ॥ तदेवं गुणसम्पन्नं दुर्वारमपि दैवतैः । समा-
 साद्य महेश्वासं के शूराः पर्यवारयन् ॥ ३९ ॥ पञ्चालेषुत्तमं
 वीरमुच्चमाभिजनप्रियम् । नित्यमुत्तमकर्माणमुत्तमौजसाहवे ॥ ४०
 युक्तं धनञ्जयहिते ममानर्थार्थमुत्थितम् । यमवैश्रवणं इत्यमहेन्द्र-
 वरुणोपमम् ॥ ४१ ॥ महारथं समाख्यातं द्रोणाद्योद्यतमाहवे ।
 त्यजन्तं तुमुले प्राणान् के शूराः समवारयन् ॥ ४२ ॥ एकोऽप-
 सृत्य चेद्भिः पाण्डवान् यः समाश्रितः । धृष्टकेतुं समायान्तं
 द्रोणं कस्तं न्यवारयत् ॥ ४३ ॥ योऽबधौत् केतुमान् वीरो
 राजपुत्रं दुरासदम् । अपक्रान्तं गिरिहारे द्रोणात् कस्तमवा-
 रायत् ॥ ४४ ॥ स्त्रीपुंसयोर्नरव्याघ्रौ यः सवेद् गुणागुणान् ।
 शिखण्डिनं याज्ञसेनिमस्त्रानमनसं युधि ॥ ४५ ॥ देवव्रतस्य
 समरे हेतुं मृत्योर्महात्मनः । द्रोणायाभिमुखं यान्तं के वीराः
 पर्यवारयन् ॥ ४६ ॥ वृष्णीनां प्रवरं शूरं वरं सर्वधनुष्यताम् ।

यस्मिन्नभ्यधिका वीरे गुणाः सर्वे धनञ्जयात् ॥ ४७ ॥ यस्मि-
नस्त्राणि सत्यञ्च ब्रह्मचर्यञ्च सर्वदा । वासुदेवसमं वीर्यं धन-
ञ्जयसमं बले ॥ ४८ ॥ तेजसादित्यसदृशं बृहस्पतिसमं मती ।
अभिमन्युं महात्मानं व्यात्ताननभिवान्तकम् ॥ ४९ ॥ द्रोणयाभि-
मुखं यान्तं के शूराः समवारयन् । तरुणस्तरुणप्रज्ञः सौभद्रः
परवीरहा ॥ ५० ॥ यदाभ्यधावहे द्रोणं तदासीदो मनः क्रथम् ।
द्रौपदेया नरव्याघ्राः समुद्रमिव सिन्धवः ॥ ५१ ॥ यद्द्रोणमाद्रवत्
सङ्घेयं के शूरास्तानवारयन् । ये ते हादशवर्षाणि क्रौडामुत्-
सृज्य बालकाः ॥ ५२ ॥ अस्त्रार्थमवसन् भीष्मे विभ्रतो व्रतमुत्त-
मम् । चक्रञ्जयः चक्रदेवः चक्रवर्मा च मानदः ॥ ५३ ॥ घृष्ट-
द्युम्नात्मजा वीराः के तान् द्रोणादवारयन् । शताहिशिष्टं यं
युद्धे सममन्यन्त ब्रह्मण्यः ॥ ५४ ॥ चैकितानं महेश्वासं कस्तं
द्रोणादवारयत् । भ्रातरः पञ्च कैकेया धार्मिकाः सत्यविक्रमाः
॥ ५५ ॥ इन्द्रगोपकसङ्काशा रक्तवर्मायुधध्वजाः । मातृश्वसुः
सुता वीराः पाण्डवानां जयार्थिनः ॥ ५६ ॥ तान् द्रोणं हन्तु-
मायातान् के वीराः पर्यवारयन् । यं योधयन्तो राजानो नाज-
यन् वारणादते ॥ ५७ ॥ प्रण्णासानपि संख्या जिघांसन्तो
युधां पतिम् । धनुष्मतां वरं शूरं सत्यसन्धं महाबलम् ॥ ५८ ॥
द्रोणात् कस्तं नरव्याघ्रं युयुत्सुं पर्यवारयत् । यः पूर्वं काशि-
राजस्य वाराणस्यां महारथम् ॥ ५९ ॥ समरे स्त्रीषु गृध्र्यन्तं
भङ्गेनापाहरद्रथान् । घृष्टद्युम्नं महेश्वासं पार्थानां मन्त्रधारिणम्
॥ ६० ॥ युक्तं दुर्योधनार्थं सृष्टं द्रोणवधाय च । निर्देहन्तं
रणे योधान् दारयन्तञ्च सर्वशः ॥ ६१ ॥ द्रोणाभिमुखमायान्तं
के शूराः पर्यवारयन् । उत्सङ्ग इव संवृज्जं दुपदस्यास्त्वित्तमम्
॥ ६२ ॥ शिखण्डिनं शस्त्रशुभ्रं के वा द्रोणादवारयन् । य इमां
प्रधिवो कृतस्त्रां चर्मवत् परिवेष्टयेत् ॥ ६३ ॥ महता रथघोषिण

मुख्यारिघ्नो महारथः । दशाश्वमेधानाजक्ते स्वनपानान् सुद-
 क्षिणान् ॥ ६४ ॥ तिरर्गलान् सर्वमेधान् पुत्रवत् पालयन् प्रजाः ।
 गङ्गाश्रोतःसु यावत्यः सिकताश्चाप्यशेषतः ॥ ६५ ॥ तावतीर्गा ददौ
 वीर उशीनरसुतोऽध्वरे । न पूर्वं नापरे चक्रुरिदं केचन मानवाः
 ॥ ६६ ॥ इतीदं चुक्रु शुद्धैर्वाः कृते कर्मणि दुष्करे । पश्यामस्त्रिषु
 लोकेषु न तं संस्थास्त्रुचारिषु ॥ ६७ ॥ जातं वापि जनिघ्नं
 द्वितीयञ्चापि साम्प्रतम् । अन्यमौशीनराच्छैव्याद्दुरोवीढारमित्युत
 ॥ ६८ ॥ गतिं यस्य न यास्यन्ति मानुषा लोकवासिनः । तस्य
 नपारमायान्तं शैब्यं कः समवारयत् ॥ ६९ ॥ विराटस्य रथा-
 नौकं मत्स्यस्यामित्रघातिनः । प्रेषन्तं समरे द्रोणं के वीराः
 पर्यवारयन् ॥ ७० ॥ सद्यो वृकोदराज्जातो महाबलपराक्रमः ।
 मायावी राक्षसो वीरो यस्मान्मम महद्भयम् ॥ ७१ ॥ पार्थानां
 जयकामं तं पुत्राणां मम कण्ठकम् । घटोत्कचं महाकायं कस्तं
 द्रोणादवारयत् ॥ ७२ ॥ एते चान्ये च बहवो धेपामर्थाय सञ्जय ।
 त्यक्तारः संयुगे प्राणान् किन्तेषामजितं युधि ॥ ७३ ॥ धेपाञ्च
 पुरुषव्याघ्रः शार्ङ्गधन्वा व्यपाययः । हितार्थी चापि पार्थानां
 कथं तेषां पराजयः ॥ ७४ ॥ लोकानां गुरुरत्यर्थं लोकनाथः
 सनातनः । नारायणो रणे नाथो नृणां दिव्यात्मवान् प्रभुः
 ॥ ७५ ॥ यस्य दिव्यानि कर्माणि प्रवदन्ति मनीषिणः । तान्यहं
 कौर्त्तयिष्यामि भक्त्या स्थैर्यार्थमात्मनः ॥ ७६ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये

दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

धृतराष्ट्र उवाच । शृणुदिव्यानि कर्माणि वासुदेवस्य सञ्जय ।
 कृतवान् यानि गोविन्दी यथा नान्यः पुमान् क्वचित् ॥ १ ॥
 संवर्द्धता गोपकुले बालेनैव महात्मना । विख्यापितं बलं वाहो-

स्त्रिषु लीन कौञ्चय ॥ २ ॥ उच्चैःश्वस्तुत्यबलं वायुवेगसमं जवे ।
जघान ह्यराजामं यमुनावनवासिनम् ॥ ३ ॥ दानवं घोरकर्माणं
गवां मृत्युमिवीत्यितम् । हृष्यरूपधरं वात्ये भुजाभ्यां निजधान
ह ॥ ४ ॥ प्रलम्बं नरकं जम्भं पीठं वापि महासुरम् । सुरञ्चा-
मरसङ्काशमवधीत् पुष्करेक्षणाः ॥ ५ ॥ तथा कंसो महातेजा
जरासन्धेन पालितः । विक्रमेणैव कृष्णेन सगणः पातितो रणे
॥ ६ ॥ सुनामा रणविक्रान्तः समग्राक्षौहिणीपतिः । भोज-
राजस्य मथ्यस्थो भ्राता कंसस्य वीर्यवान् ॥ ७ ॥ बलदेवद्वितीयेन
कृष्णेनामित्रघातिना । तरस्वी समरे दग्धः ससैन्यः शूरसेनराट्
॥ ८ ॥ दुर्वासा नाम विप्रर्षिस्तथा परमकोपनः । आराधितः
सदारेण स चास्मै प्रददौ वरान् ॥ ९ ॥ तथा गान्धारराजस्य
सुतां वीरः स्वयम्बरे । निर्जित्य पृथिवीपालानवहत् पुष्करे-
क्षणाः ॥ १० ॥ अमृष्यमाणा राजानो यस्य जात्या हया इव ।
रथे वैवाहिके युक्ताः प्रतोद्दिन कृतप्रणाः ॥ ११ ॥ जरासन्धं महा-
वाङ्मुपायेन जनार्दनः । परेण घातयामास समग्राक्षौहिणी-
पतिम् ॥ १२ ॥ चेदिराजञ्च विक्रान्तं राजसेनापतिं बली । अर्धं
विबद्धमानञ्च जघान पशुवत्तदा ॥ १३ ॥ सौमं दैत्यपुरं खस्थं
शाल्लूगुप्तं दुरासदम् । समुद्रकुक्षौ विक्रम्य पातयामास माधवः
॥ १४ ॥ अङ्गान् वङ्गान् कलिङ्गांश्च मागधान् काशिकोश्लान् ।
वात्स्यगार्ग्यकुरुप्रांश्च पौण्ड्रंश्चाप्यजयद्रणे ॥ १५ ॥ आवन्त्यान्
दाक्षिणात्यांश्च पार्वतीयान् दशैरकान् । काश्मीरकानौरसिकान्
पिशाचांश्च समुद्रलान् ॥ १६ ॥ काम्बोजान् वाटधानांश्च चोलान्
पाण्ड्यांश्च सञ्चय । त्रिगर्ताम्बालवांश्चैव दरहांश्च सुदुर्जयान्
॥ १७ ॥ नानादिग्भ्यश्च सम्प्राप्तान् खसांश्चैव शकांस्तथा । जित-
वान् पुण्डरीकाक्षो यवनञ्च सहानुगम् ॥ १८ ॥ प्रविश्य मकरा-
वासं यादोभिरभिसंवृतम् । जिगाय वरुणां सङ्घे सलिलान्त-

गतं पुरा ॥ १९ ॥ युधि पञ्चजनं हत्वा पानान्पानान्मिनम् ।
 पाञ्चजन्यं हृषीकेशो दिव्यं शङ्खमवाप्तवान् ॥ २० ॥ खाण्डवे
 पार्थसहितस्तोषयित्वा हताशनम् । आमेयमस्त्रं दुर्द्वेषं चक्रं लेभे
 महाबलः ॥ २१ ॥ वैनतेयं समारुह्य त्रासयित्वा मरावतीम् ।
 महेन्द्रभवनाहीरः पारिजातमुपानयत् ॥ २२ ॥ तच्च मर्षितवान्
 शक्रो जानंस्तस्य पराक्रमम् । राज्ञां चाप्यजिज्ञासुत् कृष्णेनेह
 न श्युम् ॥ २३ ॥ यच्च तन्महदाश्चर्यं सभायां मम सञ्जय ।
 कृतवान् पुण्डरीकाक्षः कस्तदन्य इहार्हति ॥ २४ ॥ यच्च भक्त्या
 प्रपन्नोऽहमद्राक्षं कृशामीश्वरम् । तन्मे सुविदितं सर्वं प्रत्यक्षमिव
 चागमात् ॥ २५ ॥ नान्तं विक्रमयुक्तस्य बुद्ध्या युक्तस्य वा पुनः ।
 कर्मणा शक्यते गन्तुं हृषीकेशस्य सञ्जय ॥ २६ ॥ तथा गदश्च
 शाम्बश्च प्रद्युम्नोऽथ विदूरथः । अगावहोऽनिरुद्धश्च चारुदेशः
 ससारणः ॥ २७ ॥ उल्मुकी निशठयैव भिक्षीवभ्रुश्च वीर्यवान् ।
 पृथुश्च विपृथुश्चैव शमीकोऽथारिभेजयः ॥ २८ ॥ एतेऽन्ये बलवन्तश्च
 वृष्णिवीराः प्रहारिणः । कथञ्चित् पाण्डवानीके अयेयुः समरे
 स्थिताः ॥ २९ ॥ आहूता वृष्णिवीरेण केशवेन महात्मना । ततः
 संशयितं सर्वं भवेदिति मतिर्मम ॥ ३० ॥ नामायुतवलो वीरः
 कैलासशिखरोपमः । वनमाली हली नामस्तत्र यत्र जनाईनः
 ॥ ३१ ॥ ब्रमाहुः सर्वपितरं वासुदेवं द्विजातयः । अपि वा
 ह्येष पाण्डूनां योत्स्यतेऽर्थाय सञ्जय ॥ ३२ ॥ स यदा तात
 सन्नह्येत् पाण्डुवार्थाय सञ्जय । न तदा प्रतिसंयोद्धा भविता
 तस्य कश्चन ॥ ३३ ॥ यदि स कुरवः सर्वं जयेयुर्नाम पाण्डवान् ।
 वार्ष्णेयोऽर्थाय तेषां वै गृह्णीयाच्छस्त्रमुत्तमम् ॥ ३४ ॥ तत
 सर्वान्नरव्याघ्रो हत्वा नरपतीन् रणे । कौरवांश्च महाबाहुः
 कुन्थै दद्यात् स मेदिनीम् ॥ ३५ ॥ यस्य यन्ता हृषीकेशो योद्धा
 यस्य धनञ्जयः । रथस्य तस्य क्रः सङ्घो प्रत्यनीको भवेद्द्रथ

॥ ३६ ॥ न केनचिदुपायिन कुरूणां दृश्यते जयः । तस्मान्मे
सर्वमाचक्षुं यथा युद्धमचर्तत ॥ ३७ ॥ अर्जुनः केशवस्यात्मा
कृष्णोऽप्यात्मा किरीटिनः । अर्जुने विजयो नित्यं कृष्णो कीर्त्तिश्च
शाश्वती ॥ ३८ ॥ सर्वेष्वपि च लोकेषु वीभत्सुरपराजितः ।
प्राधान्येनैव भूयिष्ठममेयाः केशवे गुणाः ॥ ३९ ॥ मोहात् दुर्यो-
धनः कृष्णां यो न वेत्तीह केशवम् । मोहितो दैवयोगिन मृत्यु-
पाशपुरस्कृतः ॥ ४० ॥ न वेद कृष्णां दाशार्हमर्जनं चैव पाण्ड-
वम् । पूर्वदेवो महात्मानो नरनारायणाकुभौ ॥ ४१ ॥ एका-
त्मानो हिधाभूतौ दृश्येते मानुषैर्भुवि । मनसापि हि दुर्द्वर्षी
सेनामेतां यशस्विनौ ॥ ४२ ॥ नाशयेतामिहेच्छन्तौ मानुषत्वाच्च
नेच्छतः । युगस्यैव विपर्यासी लीलानामिव मोहनम् ॥ ४३ ॥
भीष्मस्य च वधस्तात द्रोणस्य च महात्मनः । न ह्येव ब्रह्मचर्य्येण
न वेदाध्ययनेन च ॥ ४४ ॥ न क्रियाभिर्न चास्त्रेण मृत्योः कश्चि-
न्निवार्य्यते । लोकसम्भावितौ वीरौ कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ ॥ ४५ ॥
भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा किं नु जीवामि सञ्जय । यान्तां श्रिय-
मसूयाम पुरा दृष्ट्वा युधिष्ठिरे ॥ ४६ ॥ अद्य तामनुजीवामो
भीष्मद्रोणवधेन च । मत्कृते चाप्यनुप्राप्तः कुरूणामेष सङ्ख्यः
॥ ४७ ॥ पक्वानां हि वधे सूत वञ्चायन्ते दृणान्यपि । अनन्तमिद-
मैश्वर्य्यं लोके प्राप्तो युधिष्ठिरः ॥ ४८ ॥ यस्य कोपान्महेष्वासौ
भीष्मद्रोणौ निपातितौ । प्राप्तः प्रकृतितो धर्मो न धर्मो मामकान्
प्रति ॥ ४९ ॥ क्रूरः सर्वविनाशाय कालोऽसौ नातिवर्त्तते । अन्यथा
चिन्तिता ह्यर्था नरैस्तात मनस्विभिः ॥ ५० ॥ अन्यथैवं विपद्यन्ते
दैवादिति मतिमंम । तस्मादपरिहार्य्यंऽर्थं सम्प्राप्ते कृच्छ्र उन्तमे ।
अपारणीये दुश्चिन्त्ये यथाभूतं प्रचक्षु मे ॥ ५१ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि धृतराष्ट्रविलापे

सञ्जय उवाच । इन्त ते कथयिष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
 यथा सन्नपतद्द्रीणः सादितः पाण्डुसञ्जयैः ॥ १ ॥ सेनापतित्वं
 सम्प्राप्य भारद्वाजो महारथः । मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य पुत्रं ते
 वाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ यत् कौरवाणाम्प्रभादापनीयादनन्तरम् ।
 सैनापत्येन मां राजन्यद्य सत्कृतवानसि ॥ ३ ॥ सदृशं कर्मणस्तस्य
 फलमाप्नुहि भारत । करोमि कामं कन्तेऽद्य प्रवृणोष्व यथेच्छसि
 ॥ ४ ॥ ततो दुर्योधनो राजा कर्षदुःशासनादिभिः । तमथवाच
 दुर्द्धर्षमाचार्यं जयतां वरम् ॥ ५ ॥ ददासि चेदं मच्चं जीव-
 ग्राहं युधिष्ठिरम् । गृहीत्वा रथिनां अष्टं मत्समीपमिहानय ॥ ६ ॥
 ततः कुरूणामाचार्यः श्रुत्वा पुत्रस्य ते वचः । सेनां प्रहर्षयन्
 गर्वामिदं वचनमब्रवीत् ॥ ७ ॥ धन्यः कुन्तीसुतो राजा यस्य
 ग्रहणमिच्छसि । न वधार्थं सुदुर्द्धर्ष वरमन्यं प्रयाचसे ॥ ८ ॥
 किमर्थञ्च नरव्याघ्र न वधं तस्य काङ्क्षसि । नाशंसि क्रियामेतां
 मन्त्री दुर्योधन ध्रुवम् ॥ ९ ॥ आहोखिद्धर्मराजस्य हेष्टा तस्य न
 विद्यते । यदिच्छसि त्वं जीवन्तं कुलं रक्षसि चात्मनः ॥ १० ॥
 अथ वा भरतश्रेष्ठ निर्जित्य युधि पाण्डवान् । राज्यं सम्प्रति
 दत्त्वा च सौभ्रातृं कर्तुमिच्छसि ॥ ११ ॥ धन्यः कुन्तीसुतो राजा
 सुजातञ्जास्य धीमतः । अजातशत्रुता तस्य सह यत् स्त्रिच्छते
 भवान् ॥ १२ ॥ द्रोणेन लेवसुक्तस्य तव पुत्रस्य भारत । सहसा
 निःसृतो भावो योऽस्य नित्यं हृदि स्थितः ॥ १३ ॥ नाकारो
 गूहितुं शक्यो वृहस्पतिसमैरपि । तस्मात्तव सुतो राजन् प्रहृष्टो
 वाक्यमब्रवीत् ॥ १४ ॥ वधे कुन्तीसुतस्याजौ नाचार्ये विजयो
 मम । हते युधिष्ठिरे पार्थो हन्यात् सर्वान् हि नो ध्रुवम् ॥ १५ ॥
 न च शक्या रणे सर्वं निहन्तुममरैरपि । य एव तेषां शेषः
 स्यात् स एवास्मान्निशेषयेत् ॥ १६ ॥ सत्यप्रतिज्ञे त्वानीते पुन-
 र्युतेन निर्जिते । पुनर्यास्यन्त्वरण्याय पाण्डवास्तमनुव्रताः ॥ १७ ॥

सोऽयं मम जयो व्यक्तं दीर्घकालं भविष्यति । अतो न वध-
मिच्छामि धर्मराजस्य कर्हिचित् ॥ १८ ॥ तस्य जिह्वामभिप्रायं
ज्ञात्वा द्रोणोऽर्थतत्त्ववित् । तं वरं सान्तरं तस्मै ददौ सञ्चिन्त्य
बुद्धिमान् ॥ १९ ॥

द्राण उवाच । न चेद्युधिष्ठिरं वीरः पालयत्यर्जुनो युधि ।
मन्यस्व पाण्डवश्चेष्टमानोतं वधमात्मनः ॥ २० ॥ न हि शक्यो
रणे पार्थः सेन्द्रैर्द्वासुरैरपि । प्रत्युद्यातुमस्तत् नैतदामर्षया-
म्यहम् ॥ २१ ॥ असंशयं स शिष्यो मे मत्पूर्वश्चास्तुकर्मणि ।
तरुणः सुकृतैर्युक्त एकायनगतश्च ह ॥ २२ ॥ अस्ताणीन्द्राच्च
रुद्राच्च भूयः स समवाप्तवान् । अमर्षितश्च ते राजन् ततो नाम-
र्षयाम्यहम् ॥ २३ ॥ स चापक्राम्यतां युद्धात् येनोपायेन शक्यते ।
अपनीते ततः पार्थं धर्मराजो जितस्त्वया ॥ २४ ॥ ग्रहणे हि
जयस्तस्य न बधे पुरुषर्षभ । एतेन चाप्यपायेन ग्रहणं समु-
पैष्यति ॥ २५ ॥ अहं गृहीत्वा राजानं सत्यधर्मपरायणम् ।
आनयिष्यामि ते राजन् वधमद्य न संशयः ॥ २६ ॥ यदि स्थास्यति
संग्रामे मुहूर्त्तमपि मेऽग्रतः । अपनीते नरव्याघ्रे कुन्तीपुत्रे धन-
ञ्जये ॥ २७ ॥ फाल्गुनस्य समक्षन्तु न हि शक्यो युधिष्ठिरः ।
ग्रहौतुं समरे राजन् सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ २८ ॥

सञ्जय उवाच । सान्तरं तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे ।
गृहीतं तममन्यन्त तव पुत्राः सुवालिशाः ॥ २९ ॥ पाण्डवेषु च
सापेक्षं द्रोणं जानाति ते सुतः । ततः प्रतिज्ञास्त्वैर्यार्थं स मन्त्रो
वद्गलीकृतः ॥ ३० ॥ ततो दुर्ध्वोधनेनापि ग्रहणं पाण्डवस्य तत् ।
सैन्यस्थानेषु सर्वेषु सुषोषितमरिन्दम ॥ ३१ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि द्रोणवरदाने

द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

सञ्जय उवाच । सान्तरे तु प्रतिज्ञाते राज्ञो द्रोणेन निग्रहे ।
 ततस्ते सैनिकाः श्रुत्वा तं युधिष्ठिरनिग्रहम् ॥ १ ॥ सिंहनाद-
 रवांश्चक्रवाणशङ्करवैः सह । तत्तु सर्वं यथान्यायं धर्मराजेन
 भारत ॥ २ ॥ आप्तैराशुपरिज्ञातं भारद्वाजचिकीर्षितम् । ततः
 सर्वान् समानाथ्य भ्रातृनन्यांश्च सर्वशः ॥ ३ ॥ अत्रवीडर्मराजस्तु
 धनञ्जयमिदं वचः । श्रुतन्ते पुरुषव्याघ्र द्रोणस्याद्य चिकीर्षितम्
 ॥ ४ ॥ यथा तन्न भवेत् सत्यं तथा नीतिर्विधौयताम् । सान्तरं
 हि प्रतिज्ञातं द्रोणेनामित्रकपिणा ॥ ५ ॥ तच्चान्तरं महेष्वास
 त्वयि तेन समाहितम् । स तमद्य महावाहो युध्यस्व मदनन्तरम् ।
 यथा दुर्योधनः कामं नेमं द्रोणाद्वाप्नुयात् ॥ ६ ॥

अजन उवाच । यथा मे न बधः कार्य्ये आचार्य्यस्य कदा-
 चन । तथा तव परित्यागी न मे राजंश्चिकीर्षितम् ७ ॥ अध्येवं
 पाण्डव प्राणानुत्सृजेयमहं युधि । प्रतीपो नास्ति वार्य्य भवेयं
 वै कथञ्चन ॥ ८ ॥ त्वां निगृह्णाह्वे राज्यं धार्तराज्यमिच्छति ।
 न स तं जीवलोकोऽस्मिन् कामं प्राप्ता कथञ्चन ९ ॥ प्रपतेत्
 द्यौः सनक्षत्रा पृथिवी शकलीभवेत् । न त्वां निगृह्णीयात्
 जीवमाने मयि ध्रुवम् ॥ १० ॥ यदि तस्य रणे साह्यं कुरुते
 वचभृत् स्वयम् । तिष्णुर्वा सहितो देवैर्न त्वां प्राप्स्यत्यसौ मृधे
 ॥ ११ ॥ मयि जीवति राजेन्द्र न भयं कर्तुमर्हसि । द्रोणा-
 दस्त्रभृतां अष्टात् सर्वशस्त्रभृतामपि ॥ १२ ॥ अन्यच्च ब्रूयां
 राजेन्द्र प्रतिज्ञा मम निश्चला । न स्मराम्यनृतां वाचं न स्मरामि
 पराजयम् । न स्मरामि प्रतिश्रुत्य किञ्चिदप्यनृतं कृतम् ॥ १३ ॥

सञ्जय उवाच । ततः शङ्खाश्च भेर्य्यश्च मृदङ्गाश्चानकैः सह ।
 प्रावाद्यन्त सहाराज पाण्डवानां निवेशने ॥ १४ ॥ सिंहनादश्च
 सञ्जये पाण्डवानां महात्मनाम् । धनुर्ज्यातलशब्दश्च गगनस्पृक्
 सुभैरवः ॥ १५ ॥ तं श्रुत्वा शङ्खनिर्घोषं पाण्डवस्य महौजसः ।

लक्ष्मणौकेषु वादित्राण्यभिजघ्निरे ॥१६॥ ततो व्यूढान्यनी-
कानि तव तेषाञ्च भारत । अनेरुपेयुरन्योऽन्यं बोत्स्यमानानि
संयुगे ॥ १७ ॥ ततः प्रवव्रते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् । पाण्ड-
वानां कुरूणाञ्च द्रोणपाञ्चालयोरपि ॥ १८ ॥ यतमानाः प्रयत्नेन
द्रोणानीकविभातने । न श्रेकुः सृञ्जया युद्धे तद्धि द्रोणेन पालि-
तम् ॥ १९ ॥ तथैव तव पुत्रस्य रथोदाराः प्रहारिणः । न
श्रेकुः पाण्डवीं सेनां पाल्यमानां किरीटिना ॥ २० ॥ आस्तान्ते
स्तिमिते सेने रक्ष्यमाणे परस्परम् । सम्प्रसुप्ते यथा नक्तं वन-
राज्यौ सुपुष्यिते ॥ २१ ॥ ततो रुक्मरथो राजन्नर्कणोव विरा-
जता । वस्त्रयिनीं विनिष्पिथ्य व्यचरत् पृतनान्तरे ॥ २२ ॥ तमु-
द्यतरथेनैक्रमाशुकारिणमाहवे । अनेकमिव सन्नासं मेजिरे
पाण्डुसृञ्जयाः ॥ २३ ॥ तेन मुक्ताः शरा धीरा विचेरुः सर्वतो
दिशः । त्रासयन्ती महाराज पाण्डुवैद्यस्य वाहिनीः ॥ २४ ॥
मध्यन्दिनमनुप्राप्ती गभस्तिमतसंघतः । यद्य दृश्येत धर्माशुस्तथा
द्रोणो व्यदृश्यत ॥ २५ ॥ न चैनं पाण्डुवैद्यानां कथिच्छक्नोति
भारत । वीक्षितुं सवरे क्रुद्धं सहेन्द्रमिव मानवः ॥ २६ ॥ नोह-
यित्वा ततः सैव्यं भारद्वाजः प्रतापवान् । धृष्टद्युम्नवलं तूर्णं
व्यधमन्निशितैः शरैः ॥ २७ ॥ स दिशः सर्वतो रुद्धा संघृष्ट
स्वमजिह्वमैः । पार्श्वतो अत्र तत्रैव मसृहे पाण्डुवाहिनीम् ॥ २८ ॥
इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि युधिष्ठिरग्रहणप्रतिज्ञायाम्
दशोद्देशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

सञ्जय उवाच । ततः स पाण्डुवानीके जनयंस्तुमुलं महत् ।
व्यचरत् पृतनां द्रोणो दहन् वृक्षमिवानलः ॥ १ ॥ निर्दहन्त-
मनीकानि साक्षादग्निमिवोत्थितम् । दृष्ट्वा रुक्मरथं क्रुद्धं सम-
कम्पन्त सृञ्जयाः ॥ २ ॥ प्रतप्तं कृष्यतः सङ्घेय धनुषोऽस्यानु-

कारिणः । ज्याषोषः शुश्रुवेऽत्यर्थं विस्फूर्जितमिवाग्नेः ॥ ३ ॥
 रथिनः सादिनश्चैव नागानश्वान् पदातिनः । रौद्रा हस्तवता
 मुक्ताः संमृद्नुन्ति स्र सायकाः ॥४॥ नानद्यमानः पर्जन्यः सानिलः
 शुचिसङ्गये । अश्ववर्षमिवावर्षन् परेषामस्य प्रथमम् ॥ ५ ॥ विच-
 रन् स तदा राजन् सेनाः सङ्गोभयन् प्रभुः । तर्हियामास सन्वासं
 शत्रवाणाममानुषम् ॥ ६ ॥ तस्य विद्वद्वाभ्रेषु चापं हेम-
 परिष्कृतम् । भ्रमद्रथाम्बुदे तस्मिन् दृश्यते स्र पुनः पुनः ॥ ७ ॥
 स वीरः सत्यवान् प्राञ्ची धर्मनित्यः सदा पुनः । युगान्तकाले
 संक्रुद्धां रौद्रां प्रावर्त्तयन्नदीम् ॥ ८ ॥ अमर्षवेगप्रभवां क्रव्याद-
 गणसङ्कुलाम् । बलोषैः सर्वतः पूर्यां वीरः महारिणोम् ॥९॥
 शोणितोदां रथावर्त्तां हस्यश्वकृतरोधसाम् । वचीत्पलसंयुक्तां
 मांसपङ्कसमाकुलाम् ॥ १० ॥ मेदीमञ्जास्थिः तामुशीषवर-
 फ्रेनिलाम् । संग्रामजलदापूर्यां पासमत्प्रसमा लाम् ॥ ११ ॥
 नरनागाश्वकलिलां शरवेगौघवाहिनीम् । शरीरकसङ्घटां रथ-
 कच्छपसङ्कुलाम् ॥ १२ ॥ उत्तमाङ्गोपलतटां विह्वलशभपसङ्कु-
 लाम् । रथनागद्गदोपेतां नानाभरणभूगिताम् ॥ १३ ॥ महा-
 रथशतावर्त्तां भूमिरेणूर्मिभालिनीम् । मत्स्यैवतां सङ्घे
 सुतरां भीरुदुस्तराम् ॥ १४ ॥ शरीरशतसम्बाधां कङ्कशधनिधि-
 विताम् । महारथसहस्राणि नयन्ती यत्सादनम् ॥ १५ ॥ शूर-
 व्यालसमाकीर्षां प्राणिराजिनिधिविताम् । छिन्नच्छत्रमहाहंसां
 मुकुटाण्डजसेविताम् ॥ १६ ॥ चक्रकूर्माङ्गदानक्रां शरक्षुद्रभपा-
 कुलाम् । बलश्वध्रशृगालानां घोरसङ्घैर्निधिविताम् ॥ १७ ॥ निह-
 तान् प्राणिनः सङ्घेऽद्रोणेन बलिना रणे । वहन्तीं पितृलोकाय
 शतशो राजसत्तम ॥ १८ ॥ शरीरशतसम्बाधां केशशैवालश्राव-
 लाम् । नदीं प्रावर्त्तयद्राजन् भीरुणां भयवाहिनीम् ॥ १९ ॥
 तर्जयन्तमनौकानि तानि तानि महारथम् । सर्वतोऽभ्यद्रवन्द्रोणां

युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ २० ॥ तानभिद्रवतः शूरास्तावका दृढ-
विक्रमाः । सर्वतः प्रत्यगृह्णन्त तदभूक्तोमहर्षणम् ॥ २१ ॥ शत-
मायस्तु शकुनिः सहदेवं समाद्रवत् । स नियन्तु ध्वजरथं विव्याध
निश्चितैः शरैः ॥ २२ ॥ तस्य माद्रीसुतः केतु धनुः सूतं हया-
नपि । नातिक्रुद्धः शरैश्छित्वा प्रष्टया विव्याध सौबलम् ॥ २३ ॥
सौबलस्तु गदां गृह्य प्रचस्कन्द रथोत्तमात् । स तस्य गदया
राजन् रथात् सूतमपातयत् ॥ २४ ॥ ततस्तौ विरथौ राजन्
गदाहस्तौ महाबलौ । चिक्रीडतू रणे शूरो सशृङ्गाविव पर्वतौ
॥ २५ ॥ द्रोणः पञ्चालराजानं विद्वा दशभिराशुगैः । वृद्धभिः
स्तेन चाभ्यस्तस्तं विव्याध ततोऽधिकैः ॥ २६ ॥ विविंशतिं भीम-
सेनो विंशत्या निश्चितैः शरैः । विद्वा नाकम्पयहीरस्तदद्भुत-
मिवाभवत् ॥ २७ ॥ विविंशतिस्तु सहसा व्यश्वकेतुशराशनम् ।
भीमं चक्रे महाराज ततः सैन्यान्यपूजयन् ॥ २८ ॥ स तं न
ममृषे वीरः शत्रोर्विक्रममाहवे । ततोऽस्य गदया दान्तान् हयान्
सर्वानपातयत् ॥ २९ ॥ हताश्वत् स रथाद्राजन् गृह्य चर्म
महाबलः । अभ्ययाद्भीमसेनन्तु मत्तो मत्तमिव द्विपम् ॥ ३० ॥
शल्यस्तु नकुलं वीरः स्वस्त्रीयं प्रियमात्मनः । विव्याध प्रहसन्
वाष्पैर्लालयन् कोपयन्निव ॥ ३१ ॥ तस्याश्वानातपत्रञ्च ध्वजं
सूतमथो धनुः । निपात्य नकुलः सङ्घे शङ्खं दध्नी प्रतापवान्
॥ ३२ ॥ शृष्टकेतुः कृपेणास्तांश्छित्त्वा बद्धविधान् शरान् । कृपं
विव्याध सप्तत्या लक्ष्म चाप्यहनत्रिभिः ॥ ३३ ॥ तं कृपः शरवर्षेण
महता समवारयत् । निवार्यै च रणे विप्रो शृष्टकेतुमयोधयत्
॥ ३४ ॥ सात्यकिः कृतवर्माणं नाराचिन स्तनान्तरे । विद्वा
विद्वाथ सप्तत्या पुनरन्यैः स्मयन्निव ॥ ३५ ॥ तं भोजः सप्तसप्तत्या
विद्वा सुनिश्चितैः शरैः । नाकम्पयत शैनेयं शीघ्रो वायुरिवाचलम्
॥ ३६ ॥ सेनापतिः सुशर्माणं भृशं मर्मस्वताडयत् । स चापि

तं तीनरेण जव्रुद्वेषेभ्यताडयत् ॥ ३७ ॥ वैकर्त्तनन्तु समरे
 विराटः प्रत्यवारयत् । सच्चमत्स्यैर्महावीर्यैस्तद्भुतमिवाभवत्
 ॥ ३८ ॥ तत् पौरुषमभूत्तत्र सूतपुत्रस्य दारुणम् । यत् सैन्यं
 वारयामास शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३९ ॥ द्रुपदस्तु स्वयं राजा
 भगदत्तेन सङ्गतः । तयोर्युद्धं महाराज चित्ररूपमिवाभवत् ॥ ४० ॥
 भगदत्तस्तु राजानं द्रुपदं नतपर्वभिः । सनियन्तृष्वजरथं विव्याध
 पुरुपर्षभः ॥ ४१ ॥ द्रुपदस्तु ततः क्रुद्धो भगदत्तं महारथम् ।
 आजघानीरसि क्षिप्रं शरैःशानतपर्वणा ॥ ४२ ॥ युद्धं योधवरी
 लोके सौमदत्तिमिखण्डिनौ । भूतानां त्रासजननं चक्रातेऽस्त्र-
 विमारदौ ॥ ४३ ॥ भूरिचक्रा रणे राजन् याज्ञसेनिं महारथम् ।
 मङ्गता सायक्रीषेन द्वादवामास वीर्यवान् ॥ ४४ ॥ गिन्तण्डी तु
 ततः क्रुद्धः सौमदत्तिं पिशाच्यते । तत्रया सायकानान्तु कम्पया-
 मास भारत ॥ ४५ ॥ राक्षसो रोद्रकर्माणो हृदिऽव्यालभ्युपा-
 वृषौ । चक्रातेऽत्यद्भुतं युद्धं परशुरजयैषिणौ ॥ ४६ ॥ माया-
 पतञ्जौ द्वौ सायामिरितरेतौ । चक्रातेऽत्यद्भुतं युद्धं पर-
 शुरजयैषिणौ ॥ ४७ ॥ चेकितानोऽनुविन्देन युयुधे चातिभैरवः ।
 अन्तर्हितौ चेरतुस्तौ भृशं विस्त्रयकारिणौ ॥ ४८ ॥ लक्ष्मणः
 क्षत्रदेवेन विमर्द्दमकरोद्भृशम् । यथा विष्णुः पुरा राजन् हिर-
 ष्याक्षेण संयुगे ॥ ४९ ॥ ततः प्रचलिताश्वेन विधिवत् कल्पितेन
 च । रथेनाभ्यपतद्राजन् सौभद्रं पौरवोऽनघत् ॥ ५० ॥ ततो-
 ऽभ्यवात् स लरितो युद्धाकाङ्क्षी महाबलः । तेन चक्रे महद्युद्ध-
 मभिमन्दुररिन्दमः ॥ ५१ ॥ पौरवस्त्वथ सौभद्रं शरत्रातैरवा-
 किरत् । तस्यार्जुनिर्ध्वजं कृतं हयान्योर्व्यामिपातयत् ॥ ५२ ॥
 सौभद्रः पौरवं लख्यैर्विद्धा सप्तभिराशुर्गैः । पञ्चभिस्तस्य विव्याध
 हयान् सूतञ्च सायकैः ॥ ५३ ॥ ततः प्रहर्षयन् सेनां सिंहवहान-
 दम्बुहः । सपादतार्जुनिस्तथं पौरवस्तकरं शरम् ॥ ५४ ॥ तन्तु

सन्धितमाज्ञाय सायकं घोरदर्शनम् । हाभ्यां शराभ्यां हार्दिक्य-
 च्छिच्छेद चयरं धनुः ॥ ५५ ॥ तदुत्सृज्य धनुश्छिन्नं सौभद्रः
 परवीरहा । उद्वर्हं सितं खड्गमाददानः शरावरम् ॥ ५६ ॥
 स तेननिकृतारेण चर्मणा कृतहस्तवत् । भ्रान्तासिरचरन्मार्गं
 दर्शयन् वीर्यभादनः ॥ ५७ ॥ भ्रामितं पुनरुद्भ्रान्तपाथतं पुन-
 रुत्थितम् । चर्मनिस्त्रिंशयोराजन् निर्विशेषमदृश्यत ॥ ५८ ॥ स
 पौरपरथस्थेपामाप्तुव्य सहसा नदन् । पौरवं रथमास्थाय केश-
 पक्षे परामृशन् ॥ ५९ ॥ जघानास्य पदा सूतमसिनापातयत्
 ध्वजम् । विद्वीभ्याञ्चीनिधिं तार्क्ष्यस्तन्नागमिव चाक्षिपत् ॥ ६० ॥
 तमागलितकेशान्तं दृशुः सर्वपार्थिवाः । उच्चाणमिव सिंहेन
 पात्यमानमदितसम् ॥ ६१ ॥ तमार्जुनिर्वशं प्राप्तं कृष्यमाणमनाथ-
 वत् । पौरवं पतितं दृष्ट्वा नामृष्यत जवद्रथः ॥ ६२ ॥ सर्वर्षिणं
 महाराज किङ्किणीयतजालवत् । चर्म चादाय खड्गञ्च नदन्
 प्रथ्यपतदथात् ॥ ६३ ॥ ततः सैन्धवमालोक्य कार्ष्णिं रत्सृज्य
 पौरवम् । उत्पपात रथात्तूर्षं श्येनवन्निपपात च ॥ ६४ ॥ प्रास-
 पट्टिभनिस्त्रिंशाच्छत्रभिः सम्प्रचोदितान् । विच्छेदाथासिना
 कार्ष्णिं चर्मणा संसरोध च ॥ ६५ ॥ सन्दर्शयित्वा सैन्यानां स्ववाङ्ग-
 वलगात्मनः । तमुद्यम्य महाखड्गं चर्म चाथ पुनर्वली ॥ ६६ ॥
 वृद्धक्षत्रस्य दायादं पितुरत्यन्तवैरिणम् । सुसाराभिमुखः शूरः
 शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ६७ ॥ तौ परस्परमासाद्य खड्गदन्त-
 नखायुधौ । हृष्टवत् संप्रजज्ञाते व्याघ्रकेशरिणाविव ॥ ६८ ॥
 सम्पातिश्वभिधातेषु निपातेश्वसिचर्मणोः । न तयोरन्तरं कश्चि-
 द्दर्शनं नरसिंहयोः ॥ ६९ ॥ अत्रक्षिपोऽसिनिर्हादः शस्त्रान्तरनिद-
 र्शनम् । वाच्यान्तरनिपातश्च निर्विशेषमदृश्यत ॥ ७० ॥ वाच्या-
 मभ्यन्तरञ्चैव चरन्तौ मार्गमुत्तमम् । दृशति महात्मानौ सपचा-
 विव पर्वतौ ॥ ७१ ॥ ततो विक्षिपतः खड्गं सौभद्रस्य यम-

स्त्रिनः । शरावरणपद्धान्ते प्रजहार जयद्रथः ॥ ७२ ॥ रुक्म-
 पद्धान्तरे सक्तस्तस्मिन् चर्मणि भारत । सिन्धुराजबलोद्धूतः
 सोऽभज्यत महानसिः ॥ ७३ ॥ भग्नमाज्ञाय निस्त्रिंशं सोऽवप्लुत्य
 पदानि प्रट् । अट्टस्थित निमेषिण स्वरथं पुनरास्थितः ॥ ७४ ॥
 तं कार्ष्णिं समरान्मुक्तमास्थितं रथमुत्तमम् । सद्दिताः सर्व-
 राजानः परिवद्भुः समन्ततः ॥ ७५ ॥ ततश्चर्म च खड्गञ्च समुत्-
 क्षिप्य महाबलः । ननादार्जनदायादः प्रेक्षभाषी जयद्रथम् ॥ ७६ ॥
 सिन्धुराजं पराजित्य सौभद्रः परवीरहा । तापयामास तत्सैन्यं
 भुवनं भास्करो यथा ॥ ७७ ॥ तस्य सर्वायसोः शक्तिं शल्यः कनक-
 भूषणाम् । चिक्षेप समरे घोरां दीप्तामग्निशखामिव ॥ ७८ ॥
 तामवप्लुत्य जग्राह विकीर्णं चाकरोद्दसिम् । वैलस्यो यथा कार्ष्णिः
 पतन्तमुरगोत्तमम् ॥ ७९ ॥ तस्य लाघवमाज्ञं य सत्त्वञ्चाभित-
 तेजसः । सद्दिताः सर्वराजानः सिं हनादमथान् ॥ ८० ॥ तत-
 स्तामेव शल्यस्य सौभद्रः परवीरहा । सुमोच भुजवीथ्येणवैदूर्य-
 विकृताजिराम् ॥ ८१ ॥ सा तस्य रथमासाद्य निर्मक्तभुजगो
 पमा । जघान सूतं शल्यस्य रथाच्चैनमपातयत् ॥ ८२ ॥ ततो
 विराटद्रुपदौ घृष्टकेतुर्यधिष्ठिरः । सात्यकिः कौकरो नोमो घृष्ट-
 द्युम्नशिखण्डिनौ ॥ ८३ ॥ यमौ च द्रौपद्याय साधुसाध्विति
 चुक्रुशुः । वाणशब्दाश्च विविधाः सिंहनादाः पुष्कलाः ॥ ८४ ॥
 प्रादुरासन् हर्षयन्तः सौभद्रमपलायिनम् । तन्नामृष्यन्त पुत्रास्ते
 शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥ ८५ ॥ अथैनं सहसा सर्वं समन्तान्निशितैः
 शरैः । अभ्याकिरन् महाराज जलदा इव पर्वतम् ॥ ८६ ॥ तेषाञ्च
 प्रियमन्बिच्छन् द्यूतस्य च पराभवम् । आर्त्तायनिरमितघ्नः क्रुद्धः
 सौभद्रमभ्ययात् ॥ ८७ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिषेकपर्वणि अभिमन्यु पराक्रमे

चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । बह्वनि भुवि चित्राणि दन्द्ध्युद्धानि सञ्जय ।
 लयोक्तानि निशम्याहं स्पृहयामि सचक्षुषाम् ॥ १ ॥ आश्चर्य्यभूतं
 लोकेषु कथयिष्यन्ति मानवाः । कुरूणां पाण्डवानाञ्च युद्धं देवा-
 सुरोपमम् ॥ २ ॥ न हि मे दृष्टिरस्तीह शृणुतो युद्धमुत्तमम् ।
 तस्मादात्तायनेर्युद्धं सौभद्रस्य च शंस मे ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । सादितं प्रेक्ष्य यन्तारं शल्यः सर्वायसीं
 गदाम् । समुत्क्षिप्य नदन् क्रुद्धः प्रचस्कन्द रथोत्तमात् ॥ ४ ॥
 तं दीप्तमिव कालान्निं दण्डहस्तमिवान्तकम् । जवेनाभ्यपतद्भीमः
 प्रगच्छ महतीं गदाम् ॥ ५ ॥ सौभद्रोऽप्यशनिप्रख्यां प्रगच्छ महतीं
 गदाम् । एह्येहीत्यब्रवीच्छूल्यं यत्नाद्भीमेन वारितः ॥ ६ ॥ वार-
 यित्वा तु सौभद्रं भीमसेनः पतापवान् । शल्यमासाद्य समरे
 तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ ७ ॥ तथैव मद्रराजोऽपि भीमं दृष्ट्वा
 महाबलः । ससाराभिमुखस्तूष्णीं शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ८ ॥
 ततस्तूर्य्यनिनादश्च शङ्खानाञ्च सहस्रशः । सिंहनादश्च सञ्जज्ञे
 भेरीणाञ्च महास्वनः ॥ ९ ॥ पश्यतां शतशी च्छासीदन्योऽन्यमभि-
 धावताम् । पाण्डवानां कुरूणाञ्च साधुसाध्विति निःस्वनः ॥ १० ॥
 न हि मद्राधिपादन्यः सर्वराजसु भारत । सोढुमुत्सहते वेगं
 भीमसेनस्य संयुगे ॥ ११ ॥ तथा मद्राधिपस्यापि गदावेगं महा-
 त्स्वनः । सोढुमुत्सहते लोके युधि कोऽन्यो वृकोद्रात् ॥ १२ ॥
 पट्टैर्जाय्व नदैर्बद्धा बभूव जनहर्षिणी । प्रजज्ज्वाल तदा विद्धा
 भीमेन महती गदा ॥ १३ ॥ तथैव चरतो मार्गान् मण्डलानि
 विचरतुः । आवर्त्तितगदाशृङ्गावुभौ शल्यवृकोद्रौ ॥ १४ ॥
 मण्डलावर्त्तमार्गेषु गदाविहरणेषु च । निर्विशेषमभूद्युद्धं तयोः
 पुरुप्रसिंहयोः ॥ १५ ॥ ताडिता भीमसेनेन शल्यस्य महती गदा ।
 साम्निज्वाला महारौद्रा तदा तूर्समशीर्य्यत ॥ १६ ॥ तथैव
 भीमसेनस्य द्विषताभिहता गदा । वर्षाप्रदीपि खयोतैर्वृती वृक्ष

इवावभौ ॥ १७ ॥ गदा क्षिप्ता तु समरे मद्राजेन भारत
 व्योम दीपयमाना सा सृजे पावकं सुहृः ॥ १८ ॥ तथैव भीम-
 सेनेन द्विषते प्रेषिता गदा । तापयामास तत्सैन्यं महोक्त्वा पतती
 यथा ॥ १७ ॥ ते चैवीभे गदे श्रेष्ठे समासाद्य परस्परम्
 श्वसन्यौ नागक्रन्धेव ससृजाते विभाजसुम् ॥ २० ॥ नखैरिव
 महाव्याघ्रौ दन्तैरिव महागजौ । तौ विचिरतुरासाद्य गदाग्रग्राभ्यं
 परस्परम् ॥ २१ ॥ ततो गदाग्राभिर्गतौ क्षणेन रुधिरोक्षितौ
 दृष्ट्वाते महात्मानौ पुष्पिताविष क्षिप्रुजौ ॥ २२ ॥ शुश्रुवे दिक्षु
 सर्वासु तयोः पुरुषसिंहयोः । गदाभिघातसंज्ञाद्दः शक्राग्रनि-
 रदोपमः ॥ २३ ॥ गदया मद्राजेन सव्यदक्षिणवाहनः ।
 नाक्रमत तदा भीमो भिद्यमान इवाचलः ॥ २४ ॥ तथा भीम-
 गदापेगैस्ताडयमानो महावलः । धैर्यान्मद्राधिपस्तस्थौ वज्रैरिव
 गिरिर्हतः ॥ २५ ॥ व्यापेततुर्न हविषो सतुश्चित्तमशाकुभौ । पुन-
 रन्तरमार्गस्थौ मण्डलानि विचिरतुः ॥ २६ ॥ मयापुत्र पदा-
 न्यष्टौ सन्निपत्य गजापिप । सहसा लोडदृष्ट्वाभ्यामन्धीऽप्यमभि-
 जघ्नतुः ॥ २७ ॥ तौ परस्परवेगाच्च गदाभ्याञ्च श्लथाहतौ । युग-
 पत् पेततुर्वीरौ क्षिताविन्द्रध्वजाविव ॥ २८ ॥ ततो विह्वलमानं
 तं निश्वसन्तं पुनः पुनः । शयमभ्यपततूरे कृतवर्मा महारथः
 ॥ २९ ॥ दृष्ट्वा चैनं महाराज गदवाभिनिषोडितम् । विचेष्टन्तं
 यथा नामं शूर्द्ध्याभिपरिप्लुतम् ॥ ३० ॥ ततः स्वरथनारीश
 मद्राणामधिपं रणे । अपोसाह रणातूष्णे कृतवर्मा महारथः
 ॥ ३१ ॥ क्षीयमद्विह्वलो वीरो निजेवात् पुनरुत्थितः । भीमोऽपि
 सुमहाबाह्वर्गदापाणिरदृश्यत ॥ ३२ ॥ ततो मद्राधिपं दृष्ट्वा तत्र
 पुत्राः पराश्रुखम् । सनातपत्तः प्रव्रथाः समक्रमन्त मारिष ।
 ॥ ३३ ॥ ते पाण्डवैर्यमानास्तावका जितकाशिमिः । भीता
 दिशोऽन्वपद्यन्त वातनुन्ना घना इव ॥ ३४ ॥ निस्त्रित्य पाण्डवेषा-

तयोविंशतः खण्डम् ।

MAHABHARATAM

DRONA PARVA

PUBLISHED AND DISTRIBUTED GRATIS

PRATAP CHANDRA ROY, C. I. E.

श्रीमहाभारतम् ।

श्रीमन्नृषिपतिव्यासविरचितम् ।

द्रोणपर्वम् ।

सि, आइ, इ, उपाधिधारिणा

रायः श्रीप्रतापचन्द्रेण

प्रकाशितम्

मूख्यं विना वितोर्णञ्च ।

“ इति पादादि सगणना यत् किञ्चन सोदय ”

तृतीयसंस्करणम् ।

कलिकाता बीडन् द्वीटान्तर्गत

१ नं राजा गुरुदास द्वीट भारतवर्षे

श्रीकालिदास सेनेन मुद्रितम् ।

प्रकाशनाः १८११ ।

स्नान् धार्तराष्ट्रान् महारथाः । व्यरोचन्त रणे राजन् वीर्य-
माना इवान्यः ॥ ३५ ॥ सिंहनादान् भयं चक्रुः शङ्कान् दध्नुश्च
हर्षिताः । भेरीश्च वादयामासुर्मृदङ्गाश्चानकीः सह ॥ ३६ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिप्रेकपर्वणिष्वध्यापयाने

पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

सञ्जय उवाच । तदलं सुनहद्दीर्घं त्वदीयं प्रेक्ष्य वीर्यवान् ।
दधारैकी रणे राजन् वृषसेनोऽस्वमायया ॥ १ ॥ शरा दध-
दिशो मुक्ता वृषसेनेन संयुगी । विचेरुस्ते विजिभिंद्य नरवाजि-
रथहिपान् ॥ २ ॥ तस्य दीप्ता महावाणा विनिश्चेरुः सहस्रशः ।
भानोरिव महाराज घमंकाले मरीचयः ॥ ३ ॥ तेनार्हिता महा-
राज रथिनः सादिमस्तथा । निघेतुरुर्व्यां सहसा वातभग्ना इव
द्रुमाः ॥ ४ ॥ ह्यौघांश्च रथौघांश्च गजौघांश्च महारथः । अपा-
तयद्रणो राजञ्छतयोऽथ सहस्रशः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा तमेकं समरे
विचरन्तनभीतवत् । सहिताः सर्वराजानः परिवब्रुुः समन्ततः ॥ ६ ॥
नाकुलिस्तु भनानीकी वृषसेनं समभ्ययात् । विव्याध दध्नुभिश्चैनं
नाराचैर्मर्नभेद्भिः ॥ ७ ॥ तस्य कर्णात्त्रजश्यापं छित्त्वा केतु-
मपातयत् । तं भ्रातरं परीप्सन्तो द्रौपदेयाः समभ्ययुः ॥ ८ ॥
कर्णात्त्रजं शरव्रातैश्चक्रुश्चादृश्वमञ्जसा । तान्नुदन्तोऽभ्यधावन्त
द्रोणपुत्रमुखा रथाः ॥ ९ ॥ छादयन्तो महाराज द्रौपदेयान्
महारथान् । शरैर्नानाविधैस्तूष्णं पर्वतान् जलदा इव ॥ १० ॥
तान् पाण्डवाः प्रत्यगृह्णन्स्वरिताः पुत्रगृह्णिनः । पाञ्चालाः कैकेया
मत्सराः सृञ्जयाश्चोद्यतायुधाः ॥ ११ ॥ तद्युद्धमभवहोरं सुमह-
ल्लोमहर्षणम् । त्वदीयैः पाण्डुपुत्राणां दिवानामिव दानवैः ॥ १२ ॥
एवं युयुधिरे तौराः संरञ्जाः कुरुपाण्डवाः । परस्परमुदीचन्तः

परस्परकृतागमः ॥ १३ ॥ तेषां दृष्टिरे कोपात् उपूष्यमिततेज-
 साम् । युयुत्सूनामिषाकाशे पतत्रिवरभोगिनाम् ॥ १४ ॥ भीम-
 कर्षकृपद्रोणद्रौणिपार्षितसात्यकैः । वमसि सरणीद्देशः काल-
 सूर्य इवोदितः ॥ १५ ॥ तदासीत् तुमुलं युद्धं निघ्नतामितरेतरम् ।
 महाबलानां बलिभिर्द्धानवानां यथा सुरैः ॥ १६ ॥ ततो युधि-
 ष्ठिरानीकमुद्धूतास्म्वनिस्वनम् । त्वदीयमवधीत् सैन्यं सम्पु-
 द्रुतमहारथम् ॥ १७ ॥ तत् प्रभग्नं वलं दृष्ट्वा शत्रुभिर्भ्रंशविद्यतम् ।
 अलं द्रुतेन वः शूरा इति द्रोणोऽभ्यभाषत ॥ १८ ॥ ततः शोण-
 क्षयः क्रूडयतुर्हेन्त इव हिपः । प्रविश्य पाण्डवानीकं युधिष्ठिर-
 सुपाद्रवत् ॥ १९ ॥ तमविध्यच्छित्तैर्वाणैः कङ्कपत्रैर्युधिष्ठिरः ।
 तस्य द्रोणो धनुस्फिञ्जा तं द्रुतं समुपाद्रवत् ॥ २० ॥ चक्ररक्ष-
 कुमारस्तु पाञ्चालानां यमस्करः । दधार द्रोणमायान्तं विलेव
 सरितां पतिम् ॥ २१ ॥ द्रोणं निवारितं दृष्ट्वा कुमारेण हिज-
 र्षभम् । सिंहनादरवो ह्लासीत् साधुसाध्विति भाषितम् ॥ २२ ॥
 कुमारस्तु ततो द्रोणं सावकेन महाहवे । विव्याधोरसि संक्रुद्धः
 सिंहवच्च नदन्मुद्गः ॥ २३ ॥ संवार्थं तु रणे द्रोणं कुमारस्तु
 महाबलः । शरैरनेकसाहस्रैः कृतहस्ती जितमः ॥ २४ ॥ त-
 शूरमार्थ्यव्रतितं मन्त्रास्त्रकृतनिश्चयम् । चक्ररक्ष परासृद्रन् कुमारं
 हिजपुङ्गवः ॥ २५ ॥ स मध्यं प्राप्य सैन्यानां सर्वाः प्रविचरन् दिशः ।
 तव सैन्यस्य गोप्तासीत् भारहाजो हिजर्षभः ॥ २६ ॥ शिखण्डिनं
 हादशभिर्विशत्या चोत्तमौजसम् । नकुलं पञ्चभिर्विद्ध्वा सप्तदश
 सप्तभिः ॥ २७ ॥ युधिष्ठिरं हादशभिर्द्रीपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः ।
 सात्यकिं पञ्चभिर्विद्ध्वा मत्स्यञ्च दशभिः शरैः ॥ २८ ॥ व्यक्षोभव-
 द्द्रोणे योधान् यथामुख्यमभिद्रवन् । अभ्यवर्त्तत सम्प्रेप्सुः कुन्ती-
 पुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ २९ ॥ युगन्धरस्ततो राजन् भारहाजं महा-
 रथम् । वारयामास संक्रुद्धं यातोद्धतमिवार्षवम् ॥ ३० ॥ युधि-

छिरं स विद्धा तु शरैः सन्नतपर्वभिः । युगम्बरन्तु भङ्गेन रथ-
 नीडाट्टपातयत् ॥ ३१ ॥ ततो विराटद्रुपदौ कौकेयाः सात्वकिः
 श्रिविः । व्याघ्रदत्तश्च पाञ्चाख्यः सिंहसेनश्च वीर्यवान् ॥ ३२ ॥
 एते चान्ये च बहवः परीपसन्तो युधिष्ठिरम् । आवब्रुस्तस्य
 पथ्यान् किरन्तः सायकान् बहून् ॥ ३३ ॥ व्याघ्रदत्तस्तु पाञ्चाख्यो
 द्रोणं विव्याध मार्गणैः । पञ्चाशद्भिः श्रितैराजंस्तत उच्चक्रुशु-
 ल्लनाः ॥ ३४ ॥ त्वरितं सिंहसेनस्तु द्रोणं विद्धा महारथम् ।
 प्राहसत् सहसा हृष्टस्त्रासयन् वै महारथान् ॥ ३५ ॥ ततो
 विस्फार्य नयने धनुर्ध्यामवमृज्य च । तलमृष्टं महत् कृत्वा
 द्रोणस्तं समुपाद्रवत् ॥ ३६ ॥ ततस्तु सिंहसेनस्य शिरः कायात्
 सकुण्डलम् । व्याघ्रदत्तस्य चाक्रन्त्य मल्लाभ्यामाहरदली ॥ ३७ ॥
 तान् प्रमृद्य शरव्रातैः पाण्डवानां महारथान् । युधिष्ठिररथा-
 भ्यासे तस्थौ मृत्युरिवान्तकः ॥ ३८ ॥ ततोऽभवन्महाशब्दो राजन्
 यौधिष्ठिरे वले । हतो राजेति योधानां समीपस्थे यतव्रते ॥ ३९ ॥
 अश्रुवन् सैनिकास्तत्र दृष्ट्वा द्रोणस्य विक्रमम् । अद्य राजा धार्तरा-
 ष्ट्रः कृतार्थो वै भविष्यति ॥ ४० ॥ अस्मिन् मुहूर्त्ते द्रोणस्तु
 पाण्डवं मृच्छ हर्षितः । आगमिष्यति नो नूनं धार्तराष्ट्रस्य
 संयुगे ॥ ४१ ॥ एवं सञ्जल्पतां तेषां तावकानां महारथः ।
 आयाञ्जवेन कौन्तेयो रथघोषेण नादयन् ॥ ४२ ॥ शोणितोऽं
 रथावत्तां कृत्वा विषसने नदीम् । शूरास्थिवपुसङ्घीर्षां प्रेतकूला-
 पहारिणीम् ॥ ४३ ॥ तां शरौघमहाफेनां प्रासमत्प्रासमाकुलाम् ।
 नदीमुत्तीर्य वेगेन कुक्षन् विद्राव्य पाण्डवः ॥ ४४ ॥ ततः
 किरीटी सहसा द्रोणानीकमुपाद्रवत् । ऋदयान्निष्ठुजालेन महता
 मोहयन्निव ॥ ४५ ॥ शीघ्रमभ्यस्यतो वाणान् सन्दधानस्य चानि-
 षम् । नान्तरं हृदये कथित् कौन्तेयस्य यश्चस्त्रिनः ॥ ४६ ॥ न
 दिशो नान्तरिच्छन्न न दौर्नैव च मेदिनी । अदृश्यत महाराज

वाणभूता इवाभवत् ॥ ४७ ॥ नादृश्यत तदा राजंस्तत्र किञ्चन
संयुगे । वाणान्धकारे महति कृते गाण्डीवधन्वना ॥ ४८ ॥
सूर्य्यं चास्तमनुप्राप्ते रजसा चाभिसंभ्रते । नाश्रायत तदा शत्रुर्न
सुहृन्न च कश्चन ॥ ४९ ॥ ततोऽवहारं चक्रुस्ते द्रोणदुर्योधना-
दयः । तान् विदित्वा पुनस्त्वस्तानयुद्धमनसः परान् ॥ ५० ॥
स्वान्यनीकानि वीमत्सुः शनकैरवहारयत् । ततोऽभितुष्टुवुः पार्थं
प्रहृष्टाः पाण्डुसृष्टयाः ॥ ५१ ॥ पाञ्चालाश्च मनोज्ञाभिर्वाग्भिः
सूर्य्यमिवर्षयः । एवं स्वशिविरं प्रायाञ्जित्वा शत्रून् धनञ्जयः ।
पृष्ठतस्तस्य सैन्यानां मुद्रितो वै सकेशवः ॥ ५२ ॥ मसारगलुर्क-
सुवर्षस्त्रयैर्बलप्रवालस्फाटिकैश्च मुखैः । चित्रे रथे पाण्डुसुतो
वभासे नक्षत्रचित्रे वियतीव चन्द्रः ॥ ५३ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणाभिप्रेकपर्वणि अर्जुनजये
षोडशोऽध्यायः । समाप्तञ्च द्रोणाभिप्रेकपर्व ॥ १६ ॥

अथ संशप्तकवधपर्व ।

सञ्जय उवाच । ते सेने शिविरं गत्वा न्यविशन्ति विद्याम्पते ।
यथाभागं यथान्यायं यथाशुक्लञ्च सर्वशः ॥ १ ॥ कृत्वावहारं
सैन्यानां द्रोणः परमदुर्मनाः । दुर्योधनमभिप्रेक्ष्य सन्नोऽभिद-
मब्रवीत् ॥ २ ॥ उक्तमेतन्मया पूर्वं न तिष्ठति धनञ्जये । शक्यो
ग्रहीतुं सद्गामे देवैरपि युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ इति तहः प्रपततां
कृतं पार्थिनं संयुगे । माविशङ्गीर्बचोमहामजेयौ कृष्णपाण्डवौ ॥ ४ ॥
अपनीते तु योगिन केनचिच्छेत्तवाहने । तत एष्यति ते राजन्
वशमद्य युधिष्ठिरः ॥ ५ ॥ कश्चिदाह्वयतं सङ्घेऽप्येवमन्यं प्रक-
र्षतु । तमजित्वा न कौन्तेयो निवर्त्तत कथञ्चन ॥ ६ ॥ एतस्मि-
न्मन्तरे शून्ये धर्मराजमहं नृप । ग्रहीष्यामि चमून् भिक्ष्वा पृष्ट-

दुग्धस्य पशुतः ॥ ७ ॥ एवन्तेऽह महाराज धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
समानेषामि सगणं वशमद्य न संशयः ॥ ८ ॥ यदि तिष्ठति
सङ्ग्रामे मुहूर्त्तमपि पाण्डवः । तमानयामि सङ्ग्रामादिजयात्त-
दिच्छियते ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । द्रोणस्य तद्वचः श्रुत्वा त्रिगर्ताधिपतिस्तथा ।
भ्रातृभिः सहितो राजन्निदं वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥ वयं विनि-
कृता राजन् सदा गण्डीवधन्वना । अनागःस्वपि चागस्कृद्स्मासु
भरतर्षभ ॥ ११ ॥ ते वयं स्मरमाणास्तान् विनिकारान् पृथग्-
विधान् । क्रोधाग्निना दह्यमाना न शेमहि सदा निशि ॥ १२ ॥
स नो दिष्टास्त्वसम्पन्नश्चतुर्विप्रयमागतः । कर्त्तारः स्म वयं कर्म
यच्चिकीर्षाम हृदयतम् ॥ १३ ॥ भवतश्च प्रियं यत्सप्रादस्माकञ्च
यश्चक्रम् । वयमेनं हनिष्यामो निष्कर्म्यायोधनादहिः ॥ १४ ॥
अद्यास्त्वनर्जुना भूमिरत्रिगर्ताथ वा पुनः । सत्वं ते प्रतिजानीमो
नैतन्निष्ठ्या भविष्यति ॥ १५ ॥ एवं सत्यरथशोक्ता सत्यवर्मा च
भारत । सत्यव्रतश्च सत्येषुः सत्यकर्मा तथैव च ॥ १६ ॥ सहिताः
भ्रातरः पञ्च रथानामयुतेन च । न्यवर्त्तत महाराज कृत्वा शपथ-
माहवे ॥ १७ ॥ मालवस्तुण्डिकेरश्च रथानामयुतैस्त्रिभिः । सुशर्मा
च नरव्याघ्रः त्रिगर्तः प्रस्थलाधिपः ॥ १८ ॥ मावेलकैर्ललित्यैश्च
सहितो मद्रकैरपि । रथानामयुतेनैव सोऽगमत् भ्रातृभिः सह
॥ १९ ॥ नानाजनपद्भिश्च रथानामयुतेन च । समुत्थितं विश्वि-
ष्टानां शपथार्थमुपागमत् ॥ २० ॥ ततो ज्वलनमानाथ्य कृत्वा
सर्वं पृथक् पृथक् । जयद्गः कुशचीराणि चित्राणि कवचानि च
॥ २१ ॥ ते च बद्धतनुत्राणा घृताक्ताः कुशचीरिणः । मौर्वी-
मेखलिनी वीराः सहस्रशतदक्षिणाः ॥ २२ ॥ यज्वानः पुत्रिणो
श्लोक्याः कृतकृत्यास्तनुत्यजः । योद्धमाणास्तदात्मानं यथसा
विजयेन च ॥ २३ ॥ ब्रह्मचर्य्यश्रुतिमुखैः क्रतुभिश्चाप्तदक्षिणैः ।

प्राप्यलोकान् सुयुद्धेन क्षिप्रमेव यियासवः ॥ २४ ॥ ब्राह्मणां-
 स्तर्पयित्वा च निष्कन्दत्वा पृथक् पृथक् । गाश्च वासांसि च पुनः
 समाभाष्य परस्परम् ॥ २५ ॥ प्रज्वल्य कृष्णवर्त्मन्मुपगम्य रणे
 व्रतम् । तस्मिन्नग्नौ तदा चक्रुः प्रतिष्ठां दृढनिश्चयाः ॥ २६ ॥
 शृणुतां सर्वभूतानामुच्चैर्वाची वभाषिरे । धृतां धनञ्जयवधे
 प्रतिज्ञाद्वापि चक्रिरे ॥ २७ ॥ धी वै लोकाश्चानृतिनां धी च वै
 ब्रह्मघातिनाम् । मद्यपस्य च लोका धी गुरुदाररतस्य च ॥ २८ ॥
 ब्रह्मस्वहारिणश्चैव राजपिण्डापहारिणः । शरणागतं वा त्यजतो
 याचमानं तथा घ्नतः ॥ २९ ॥ अगारदाहिनाञ्चैव धी च गां
 निघ्नतामपि । अपकारिणाञ्च धी लोका धी च ब्रह्महिषामपि ॥ ३० ॥
 स्वभार्यामृतुकालेषु यो मोहान्नाभिगच्छति । आदमैशुनिकानाञ्च
 धी चाप्यात्मापकारिणाम् ॥ ३१ ॥ न्यासापहारिणां धी च श्रुतं
 नाशयताञ्च धी । क्लीबिन युध्यमानानां धी च दौनानुसारिणाम्
 ॥ ३२ ॥ नास्तिकानाञ्च धी लोकां धीऽग्निमातृपरित्यजाम् ।
 तानापुत्र्यामहे लोकान् धी च पापकृतामपि ॥ ३३ ॥ यद्यहत्वा
 वयं सर्वे निवर्त्तम धनञ्जयम् । तेन वाभ्यार्हितास्वासाञ्ज्वेमहि
 पराङ्मुखाः ॥ ३४ ॥ यदित्सुकरं लोके कर्म कुश्यां संयुगे ।
 इष्टान् लोकान् प्राप्नुयाम वयमद्य न संशयः ॥ ३५ ॥ एवमुक्त्वा
 ततो राजस्तेऽभ्यवर्त्तन्त संयुगे । आह्वयन्तोऽर्जुनं वीराः पितृ-
 जष्टां दिशं प्रति ॥ ३६ ॥ आह्वयन्तौर्नरव्याघ्रः पार्थः परपुरञ्जयः ।
 धर्मराजमिदं वाक्यमपदान्तरमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ आह्वतो न
 निवर्त्तयमिति मे व्रतमाहितम् । संशप्तकाश्च मां राजन्नाह्वयन्ति
 महावधे ॥ ३८ ॥ एष च भ्रातृभिः सार्द्धं सुशर्माह्वयते रणे ।
 बधाय सगणस्यास्य मामनुज्ञातुमर्हसि ॥ ३९ ॥ नैतच्छक्नोमि
 संसोढुमाह्वानं पुरुषर्षभ । सत्यं ते प्रतिजानामि हतान् विद्धि
 परान् युधि ॥ ४० ॥

युधिष्ठिर उवाच । श्रुतन्ते तत्त्वतस्तात यद्द्रोणेन चिकी-
र्षितम् । यथा तददृत्तं तस्य भवेत्तत् त्वं समाचर ॥ ४१ ॥
द्रोणो हि बलवान् शूरः कृतास्त्रश्च जितश्रमः । प्रतिज्ञातञ्च
तेनैतत् ग्रहणं मे महारथ ॥ ४२ ॥

अर्जुन उवाच । अयं वै सत्यजिद्राजन्मय त्वां रक्षिता युधि ।
धियमाणो तु पाञ्चाल्ये नाचार्य्यः काममाप्स्यति ॥ ४३ ॥ हते तु
पुरुषव्याघ्रे रणे सत्यजिति प्रभो । सर्वैरपि समेतैर्वा न स्थातव्यं
कथञ्चन ॥ ४४ ॥

सञ्जय उवाच । अनुज्ञातस्ततो राज्ञा परिश्वक्तश्च फाल्गवानः ।
प्रेम्णा दृष्टश्च बद्धधा ह्याग्निषस्तस्य योजिताः ॥ ४५ ॥ विधाचैवं
ततः पार्थस्त्रिगर्तान् प्रत्ययादली । क्षुधितः क्षुद्धिषातार्थं सिंहो
मृगगणानिव ॥ ४६ ॥ ततो दौर्व्योधनं सैन्यं मुदा परमया
युतम् । ऋतेऽर्जुनं भृशं क्रुद्धं धर्मराजस्य निग्रहे ॥ ४७ ॥ ततो-
ऽन्योन्येन ते सेने समाजग्मनुरोजसा । गङ्गासरयूवेगेन प्रावृषी-
वोलुनोदके ॥ ४८ ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि धनञ्जयवचने

सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

सञ्जय उवाच । ततः संशप्तका राजन् समे दिशि व्यवस्थिताः ।
व्यूहानीकं रथैरेव चन्द्राकारं मुदा युताः ॥ १ ॥ ते किरीटिन-
मायान्तं दृष्ट्वा हर्षिण मारिष । उदक्रोमन्नरव्याघ्राः शब्देन
महता तदा ॥ २ ॥ स शब्दः प्रदिशः सर्वा दिशः खञ्ज समा-
वृणोत् । आवृतत्वाच्च लोकस्य नासीत्तत्र प्रतिखनः ॥ ३ ॥
सोऽतीवसम्प्रहृष्टांस्तानुपलभ्य धनञ्जयः । किञ्चिदभ्युत्सृज्यन्
कृष्णमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४ ॥ पश्यैतान् दिवकीभातर्मुसूर्ध्वनय

संयुगी । भ्रातृस्त्रैर्गर्तकानिव रोदितव्ये प्रहर्षितान् ॥ ५ ॥ अथ
 वा हर्षकालोऽयं त्रैर्गर्तानामसंशयम् । कुनरैर्द्दरवापान् द्वि
 लोकान् प्राप्स्यन्व्यनुत्तमान् ॥ ६ ॥ एवमुक्त्वा महावाङ्महृषी-
 केशं ततोऽर्जुनः । आसमाद् रणे व्यूढां त्रिगर्तानामनीकिनीम्
 ॥ ७ ॥ स देवदत्तमादाय शङ्खं हेमपरिष्कृतम् । दध्नी वेगिन
 महता घोषिणापूरयन् दिशः ॥ ८ ॥ तेन घोषिणं सन्मस्ता संशयक-
 वस्थिनी । निश्चेष्टावस्थिता सङ्घे च्छस्मसारमयी यथा ॥ ९ ॥
 वाचास्तेषां विवृत्ताच्चास्तव्यकर्माशरोधराः । विष्टव्यचरणा भूत्रं
 रुधिरञ्च प्रसस्रुवुः ॥ १० ॥ उपलभ्य ततः संज्ञामवस्थाप्य च
 वाहिनीम् । युगपत् पाण्डुपुत्राय चिच्छिपुः कङ्कपत्रिणः ॥ ११ ॥
 तान्यर्जुनः सहस्राणि दशपञ्चभिराशुभिः । अनागतान्येव शरै-
 श्चिच्छेद्दाशुपराक्रमः ॥ १२ ॥ ततोऽर्जुनं शितैर्वाणैर्द्दशभिर्द्दशभिः
 पुनः । प्रत्यविध्यत्ततः पार्थेस्तानाविध्यत् त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १३ ॥
 एकैकस्तु ततः पार्थं राजन् विव्याध पञ्चभिः । स च तान् प्रति-
 विव्याध द्वाभ्यां द्वाभ्यां पराक्रमी ॥ १४ ॥ भूय एव तु संक्रुद्धा-
 स्तेऽर्जुनं सहकेशवम् । आपूरयन् शरैस्तूष्णीं तडागयिव वृष्टिभिः
 ॥ १५ ॥ ततः शरसहस्राणि प्रापतन्नर्जुनं प्रति । भ्रमराणा
 निव द्राताः फल्लं द्रुमगणं वने ॥ १६ ॥ ततः भ्रवाङ्गस्त्रिंशद्भि-
 रद्रिसारमयैः शरैः । आविध्यद्विषुभिर्गाढं किरीटं सव्यसाचिनः
 ॥ १७ ॥ तैर्विषक्तैः किरीटस्थैर्द्दशपद्मैरजिह्वभिः । शतकुन्ध
 मयापौडो वभौ सूर्ये इवोत्थितः ॥ १८ ॥ हस्तावापं सुबाहोस्तु
 भक्तेन युधि पाण्डवः । चिच्छेद् तच्चैव पुनः शरवर्षैरवाकिरत्
 ॥ १९ ॥ ततः सुधर्मा दशभिः सुरथश्च किरीटिनम् । सुधर्मा
 सुधनुश्चैव सुदाङ्गय सनापयन् ॥ २० ॥ तांस्तु सर्वान् पृथग्वाणै-
 र्वाग्निप्रवरध्वजः । प्रत्यविध्यद्भजांशेषां भक्तैश्चिच्छेद् काञ्चनान्
 ॥ २१ ॥ सुधन्वनो धनुस्त्रित्वा हयांश्यास्यावधीच्छरैः । अथास्य

सधिरस्त्राणं धिरः कायादपाहरत् ॥ २२ ॥ तस्मिन्निपतिते वीरे-
 वस्तास्तस्य पदानुगाः । व्यद्रवन्त भयाङ्गीता येन दौर्ध्र्योधनं
 बलम् ॥ २३ ॥ ततो जघान संक्रुद्धो वासविस्तां महाचमूम् ।
 शरजालैरविच्छिन्नैस्तमः सूर्य इवांशुभिः ॥ २४ ॥ ततो भग्ने
 बले तस्मिन् विप्रलौने समन्ततः । सव्यसाचिनि संक्रुद्धे त्रैगुर्त्तान्
 भयमाविशत् ॥ २५ ॥ ते वध्यमानाः पार्थिन शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 अमुञ्चंस्तत्र तत्रैव वस्ता मृगगणा इव ॥ २६ ॥ ततस्त्रिगर्त्तराट्
 क्रुद्धस्तानुवाच महारथान् । अलं द्रुतेन वः शूरा न भयं कर्त्त-
 मर्हथ ॥ २७ ॥ शप्राय शपथान् घोरान् सर्वसैन्यस्य पश्यतः ।
 गत्वा दौर्ध्र्योधनं सैन्यं किं वा वक्ष्यथ मुण्डशः ॥ २८ ॥ नाव-
 हात्याः कथं लोके कर्मणा तेन संयुगे । भवेम सहिताः सर्व
 निवर्त्तध्वं यथावलम् ॥ २९ ॥ एवमुक्तास्तु ते राजन्दुद्रक्रोशन्मुहु-
 र्मुहुः । शङ्कांय दध्निरे वीरा हर्षयन्तः परस्परम् ॥ ३० ॥ ततस्ते
 सन्नप्रवर्त्तन्त संशप्तकगणाः पुनः । नारायणाथ गोपाला मृत्युं
 कृत्वा निवर्त्तनम् ॥ ३१ ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि सुधन्ववधे

अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

सञ्जय उवाच । दृष्ट्वा तु सन्निवृत्तांस्तान् संशप्तकगणान् पुनः ।
 वासुदेवं महात्मानमर्जुनः समभाषत ॥ १ ॥ चीदयाश्चान् हृषी-
 केश संशप्तकगणान् प्रति । नैते हास्यन्ति सङ्ग्रामं जीवन्त इति
 मे मतिः ॥ २ ॥ पश्य मेऽद्य बलं घोरं बाह्योरिष्वासनस्य च ।
 अद्यैतान् पातयिष्यामि रुद्रः पशुगणानिव ॥ ३ ॥ ततः कृष्णः
 स्मितं कृत्वा प्रतिनन्द्य शिवेन तम् । प्रावेशयत् दुर्दृषो वत्

यत्रैच्छदर्जुनः ॥ ४ ॥ सरथो भ्राजतेऽत्यर्थमुद्यमाने रणे तदा ।
 लक्ष्मणमिवाकाशं विमानैः पाण्डुरैर्देवैः ॥ ५ ॥ मण्डलानि
 ततश्चक्रे गनप्रत्यागतानि च । वथा भङ्गरथो राजन् युद्धे देवा-
 सुरे पुरा ॥ ६ ॥ अथ नारायणाः क्रुद्धा विविधायुधपाणयः ।
 क्वाद्यन्तः शरव्रातैः परिवद्बुधनञ्जयम् ॥ ७ ॥ अटस्थञ्च मुहुर्त्तन
 चक्रुस्ते भरतर्षभ । कृशो न सहितं युद्धे कुन्तीपुत्रं धनञ्जयम्
 ॥ ८ ॥ क्रुद्धस्तु फाल्गुनः सङ्घे दिगुणीकृतविक्रमः । गाण्डीवं
 धनु गम्यञ्च तूणं जग्राह संयुगे ॥ ९ ॥ वज्रा च भ्रुकुटिं वक्त्रे
 क्रोधस्य प्रतिलक्षणम् । देवदत्तं महाशङ्खं पूरवामास पाण्डवः
 ॥ १० ॥ अथास्त्रमरिरुङ्घ्रं लाष्ट्रमथ्यस्यदर्जुनः । ततो रूप-
 महस्त्राणि प्रादुरासन् पृथक् पृथक् ॥ ११ ॥ आत्मनः प्रतिष्ठापि-
 स्तैर्नानास्त्रैर्विभीहिताः । अग्नौन्यमर्जुनं अथा स्त्रमात्मानञ्च
 जघ्निरे ॥ १२ ॥ अयमर्जुनोऽयं गोविन्द इमौ पाण्डवयादवौ ।
 इति ब्रुवाणाः सस्मृत्वा जङ्गरन्थोऽन्यमाहव ॥ १३ ॥ मोहितः
 परमास्त्रेण ह्ययं जग्मुः परस्परम् । अशोभन्त रणे योधाः
 पुष्पिता इव किंशुकाः ॥ १४ ॥ ततः शरमणस्याणि तैर्विसृक्तानि
 भक्षन्तात् । कृत्वा तदस्त्रं तान् वीराननयद्यम् इदम् ॥ १५ ॥
 अथ प्रहस्य वीभत्सुर्ललित्याक्तास्त्रवानपि । भाविलकांस्त्रिगतांश्च
 योधेयांश्चाद्दिवच्छरैः ॥ १६ ॥ ते हन्यमाना वीरेण क्षत्रियाः
 कालक्षीदिताः । व्यसृजञ्छरजालानि पार्थ नानाविधानि च
 ॥ १७ ॥ ततो नैवाग्निस्तत्र न रथो न च केशवः । प्रत्यदृश्यन्त
 घोरेणा शरवर्षेण सञ्चृताः ॥ १८ ॥ ततस्ते लज्जलज्जलादन्यो-
 ऽन्यमभिचुक्रुशुः । हतौ कृशाविति प्रीता वासांस्यादुधुवुस्तदा
 ॥ १९ ॥ भेरीसदृग्भङ्गाय दधुर्वीराः सहस्रशः । सिंहनाद-
 रवांश्चापि चक्रिरे तत्र मारिष ॥ २० ॥ ततः प्रसिस्विदे कृष्णः
 खिन्नञ्चार्जुनमब्रवीत् । क्वासि पार्थ न पश्ये त्वां कश्चिञ्जीवसि

शत्रुहन् ॥ २१ ॥ तस्य तद्भाषितं श्रुत्वा त्वरमाणी धनञ्जयः ।
 वायव्यास्त्रेण तैरस्तां शरवृष्टिमपाहरत् ॥ २२ ॥ ततः संशप्तक-
 ब्रातां साश्वद्विपरधायुधान् । उवाच भगवान् वायुः शुष्कपर्श-
 चयानिव ॥ २३ ॥ उद्धमानास्तु ते राजन् वह्नयोभन्त वायुना ।
 उड्डीनाः पक्षिणः काले वृक्षेभ्य इव मारिष ॥ २४ ॥ तांस्तथा
 व्याकुलीकृत्य त्वरमाणी धनञ्जयः । जघान निमित्तैर्वाणैः सह-
 स्त्राणि शतानि च ॥ २५ ॥ शिरांसि भल्लैरहनहाङ्गनपि च सायु-
 धान् । हस्तिहस्तीपमांशोरुक्कुरैरुर्व्यानिपातयत् ॥ २६ ॥ पृष्ट-
 क्षिन्नान् विचरन्तान् बाहुपृष्ठेक्षणाकुलान् । नानाद्रावयवैर्हीनान्
 चकारारीन् धनञ्जयः ॥ २७ ॥ गन्धर्वनगराकारान् विधिवत्
 कल्पितान् रथान् । शरैर्विशकलीकुर्वन् चक्रे व्यश्रयद्विपान्
 ॥ २८ ॥ मुण्डतालद्वानापीय तत्र तत्र चक्राशिरैः । क्षिन्नध्वज-
 रथव्राताः केचित्तत्र क्वचित् क्वचित् ॥ २९ ॥ सोत्तरायुधिनी
 नागाः सपताकाङ्कुशध्वजाः । पेतुः शक्राशनिहता द्रुमवन्त इवा-
 चलाः ॥ ३० ॥ चामरापौड्रकवचाः स्रस्तान्धनधनासत्रः । सारोहा-
 स्तुरगाः पेतुः पार्श्वदाणहताः क्षिती ॥ ३१ ॥ त्रिप्रविडासिनखरा-
 श्चिन्नवर्मास्थिसन्धयः । पत्तयम्बिन्नमर्माणः कृपणाः शेरते हताः
 ॥ ३२ ॥ तैर्हतैर्हन्यमानैश्च पतद्भिः पतितैरपि । भ्रमद्भिर्निष्टब्धिश्च
 क्रूरभायोधनं वमो ॥ ३३ ॥ रजय महदुद्धृतं शान्तं रुधिर-
 वृष्टिभिः । मही चाप्यभवद्दुर्गा कवच्यमतसङ्गला ॥ ३४ ॥ तद्भौ-
 रौद्रवीभक्तं वीमत्सीर्यानिमाहवे । आक्रीड इव रुद्रस्य घ्नतः
 कालात्यये पशून् ॥ ३५ ॥ ते बध्यमानाः पार्थिन व्याकुलाश्वरथ-
 द्विपाः । तमेवाभिसुखाः क्षीणाः शक्रस्यातिथितां गताः ॥ ३६ ॥
 सा भूमिर्भरतश्रेष्ठ निहतैस्तेर्महारथैः । आस्तीर्षां सन्धमौ
 सर्वा प्रेतौभूतैः समन्ततः ॥ ३७ ॥ एतस्मिन्नन्तरे चैव प्रमत्ते
 सव्यसाचिनि । व्यूढानीकस्ततो द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ३८ ॥

तं प्रत्यग्रहंस्वरिता व्यूढानीकाः प्रहारिणः । युधिष्ठिरं परीप-
रन्तस्तदासीत्सुलं महत् ॥ ३८ ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि अर्जुनयुद्धे
एकोनविंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

सञ्जय उवाच । परिणाम्य निशान्तान्तु भारद्वाजी महा-
रथः । उक्तस्तवाहं राजेन्द्र वचनं वै सुयोधनम् ॥ १ ॥ विधाय
योगं पार्थिवं संशप्तकगणैः सह । निष्क्रान्ते च तदा पार्थिवं संश-
प्तकवधं प्रति ॥ २ ॥ व्यूढानीकस्ततो द्रोणः पाण्डवानां महा-
चमूम् । अभ्ययाद्भरतयेष्ठ धर्मराजजिष्ठश्रया ॥ ३ ॥ व्यूढं दृष्ट्वा
सुपर्शन्तु भारद्वाजेन तत्तदा । व्यूढेन मण्डलार्द्धेन प्रत्यव्यूहदु-
युधिष्ठिरः ॥ ४ ॥ सुखं त्वासीत् सुपर्शस्य भारद्वाजी महारथः ।
शिरो दुर्योधनो राजा सोढ्यैः सानुर्गृहीतः ॥ ५ ॥ चक्षुषी
कृतवर्मा च गौतमश्चास्य भास्वरः भूतशर्मा क्षेमशर्मा करकाक्षश्च
वीर्यवान् ॥ ६ ॥ कलिङ्गाः सिंहलाः प्राच्याः शृगभीरा दक्षि-
रकाः । शक्रा यवकास्वोजास्तथा हंसपदाय ये ॥ ७ ॥ ग्रीवायां
शूरसेनास्तु दरुदा मद्रकैकयाः । गजाश्वरथपथीभान् स्युः शत-
सहस्रयः ॥ ८ ॥ भूरियवास्तथा शल्यः शीमदत्तश्च वाह्लिकः ।
अक्षौहिण्या वृता वीरा दक्षिणं पार्श्वमाश्रिताः ॥ ९ ॥ विन्दा-
नुविन्दावावन्थौ काम्बोजय सुदक्षिणः । वामं पार्श्वं सनाश्रित्य
द्रोणपुत्राश्रितः स्थिताः ॥ १० ॥ पृष्ठे कलिङ्गाः साम्बुष्ठा मागधाः
पौण्ड्रमद्रकाः । गान्धाराः शकुनाः प्राच्याः पार्वतीया वज्रातयः
॥ ११ ॥ पुच्छे वैकर्तनः कर्णः सपुत्रश्चातिवास्तवः । महत्या
सेनया तस्थौ नानाजनपदीत्यथा ॥ १२ ॥ जयद्रथो भीमरथः
सम्प्रातियोजभीजयः । भूमिष्णथो वृषः क्राथो नैषधश्च महा-

बलः ॥ १३ ॥ वृता बलेन महता ह्यलोकपरिष्कृताः । व्य-
स्यारसि ते राजन् स्थिता युद्धविधारदाः ॥ १४ ॥ द्रोणेन
विहितो व्यूहः पदात्यश्वरथदिपैः । वातोद्भूतास्सर्वाकारः प्रनृत्य-
न्निव लक्ष्यते ॥ १५ ॥ तस्य पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पतन्ति युयुत्सवः ।
सविद्युत्स्तनिता मेघाः सर्वदिग्भ्य इवोष्णगैः ॥ १६ ॥ तस्य
प्राग्व्योतिषो मध्ये विधिवत् कल्पितं गजम् । आस्थितः शुशुभे
राजन् शुमानुदये यथा ॥ १७ ॥ माख्यदामवता राजन् श्वेत-
च्छत्रेण धार्यता । कृत्तिकायोगयुक्तेन पौर्णमास्यामिवेन्दुना
॥ १८ ॥ नोलाञ्जनचयप्रस्थो महान्धो हिरदो बभौ । अभितृष्टो
महामेघैर्यथा स्यात् पर्वतो महान् ॥ १९ ॥ नानानृपतिभिर्वीरै-
र्विधायुधभूषणैः । समन्वितः पार्वतीयैः शक्रो देवगणैरिव
॥ २० ॥ ततो युधिष्ठिरः प्रेक्ष्य व्यूहं तमतिमानुषम् । अजय्य-
मरिभिः सङ्घेयं पार्षतं वाक्यमब्रवीत् ॥ २१ ॥ ब्राह्मणस्य वयं
नाहमियामद्य यथा प्रभो । पारावतसवर्णाश्व तथा नीति-
विधीयताम् ॥ २२ ॥

घृष्टयुद्ध उवाच । द्रोणस्य यतमानस्य वयं नैधसि सुव्रत ।
अहमावारयिष्यामि द्रोणमद्य सद्दानुगम् ॥ २३ ॥ मधि जीवति
कौरव्य नोहेगं कर्त्तमर्हसि । न हि शक्नो रणे द्रोणो विजेतुं
मां कथञ्चन ॥ २४ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा किरन् वाणान् द्रुपदस्य सुतो
बली । पारावतसवर्णाश्वः स्वयं द्रोणमुपादवत् ॥ २५ ॥ अनिष्ट-
दर्शनं दृष्ट्वा घृष्टयुद्धमवस्थितम् । क्षणेनैवाभवद्द्रोणो नातिहृष्ट-
मना इव ॥ २६ ॥ तन्तु सम्यक्ष्य पुत्रस्ते दुर्मुखः शत्रुकर्षणः ।
प्रियं चिकीर्षुद्रोणस्य घृष्टयुद्धमवारयत् ॥ २७ ॥ स संप्रहार-
स्तुमुलः सुधोरः समपद्यत । पार्षतस्य च शूरस्य दुर्मुखस्य च
भारत ॥ २८ ॥ पार्षतः शरजालेन क्षिप्रं प्रच्छाद्य दुर्मुखम् ।

भारद्वाजं शरौषेन महता समवारयत् ॥ २९ ॥ युधिष्ठिरश्च तदा ।
 दृष्ट्वा भयमायात्तवात्मजः । नानालिङ्गैः शरव्रजं मण्डलानि
 मोहयत् ॥ ३० ॥ तयोर्विघ्नयोः सङ्घे पाद्भ्याम्यकुसुमुख्याः ।
 द्रोणो यौधिष्ठिरं सैन्यं बद्ध्वा व्यधमच्छरैः ॥ ३१ ॥ अनिलेन
 यथाभाणि विच्छिन्नानि समन्ततः । तथा पार्थस्य सैन्यानि
 विच्छिन्नानि क्वचित् क्वचित् ॥ ३२ ॥ सुहृत्तमिव तद्युद्धमासी-
 न्बधुरदर्शनम् । तत उन्मत्तद्राजन् निर्मथ्यादमवर्तत ॥ ३३ ॥
 नैव स्वेन परे राजन्नाज्ञायन्त परस्परम् । अनुमानेन संज्ञाभि-
 र्युद्धं तत् समवर्तत ॥ ३४ ॥ चूडामणिषु निष्केषु भूपणोष्वपि
 वर्मसु । तेषामादित्यवर्साभा रश्मयः प्रचकाशिरैः ॥ ३५ ॥ तत्
 प्रकीर्णपताकानां रथवारणवाजिनाम् । उन्मत्तामवनाभ्राम्
 ददृशे रूपमाहवे ॥ ३६ ॥ नरानेव नरा जङ्घरुदग्राय हया
 हयान् । रथाश्च रथिनो जङ्घुर्वारणान् वरवारणाः ॥ ३७ ॥
 समुच्छ्रितपताकानां गजानां परमहिपैः । क्षणेन तुमुलो घोरः
 सङ्ग्रामः समपद्यत ॥ ३८ ॥ तेषां संसक्तगात्राणां वर्णतानितरे-
 तरम् । दन्तसङ्घातसङ्घर्षात्मधूमोऽग्निरजायत ॥ ३९ ॥ विप्र-
 कीर्णपताकास्ते विषाणजनितान्नयः । बभूवुः च समासाद्य
 सविद्युत् इवास्वदाः ॥ ४० ॥ विक्षिपद्भिर्नदद्भिश्च निपतद्भिश्च
 वारणैः । सख्यभूव महौ कौर्सा भेषैद्यौरिव धारणी ॥ ४१ ॥
 तेषामाहन्यमानानां वाणतोमरवृष्टिभिः । वारणानां रवो जघ्ने
 मेघानामिव संप्रवे ॥ ४२ ॥ तोमराभिहतः केचिद्वाणैश्च परम-
 हिपाः । विलेसुः सर्वनागानां शब्दमेवापरेऽन्नजन् ॥ ४३ ॥ विषा-
 णाभिहताश्चापि केचित्तत्र गजा गजैः । चक्रुरात्तस्वनं घोरमुत्-
 पातजलदा इव ॥ ४४ ॥ प्रतीपाः क्रियमाणाश्च वारणा वर-
 वारणैः । उन्मथ्य पुनराजङ्घुः प्रेषिताः परमाङ्गुणैः ॥ ४५ ॥
 महामात्रैर्महामात्रास्ताडिताः शरतोमरैः । गजेभ्यः पृथिवीं

जम्भुर्मातृप्रहरणाङ्गुष्ठाः ॥ ४६ ॥ निर्मनुष्याश्च मातङ्गा विनदन्त-
स्ततस्ततः । छिन्नाभ्राणीव सम्पेतुः सम्प्रविश्य परस्परम् ॥ ४७ ॥
हतान् परिवहन्तश्च पातितान् पतितायुधान् । दिशो जम्भु-
र्महानागाः केचिदेकचरा इव ॥ ४८ ॥ ताडितास्ताड्यमानाश्च
तोमरर्ष्टिपरश्वधैः । पेतुरार्त्तस्वरं कृत्वा तदा विश्वसने गजाः
॥ ४९ ॥ तेषां शैलीपमैः कावैर्निपतङ्गिः समन्ततः । आहता
सहसा भूमिश्चकम्पे च ननाद् च ॥ ५० ॥ सादितैः सगजारोहैः
सपताकैः समन्ततः । मातङ्गैः शुशुभे भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः
॥ ५१ ॥ गजस्थाश्च महामात्रा निर्भिन्नहृदया रणे । रथिभिः
पतिता भल्लैर्विकीर्णाङ्गुष्ठातोमराः ॥ ५२ ॥ क्रौञ्चवहिनदन्तोऽन्ये
नाराचाभिहता गजाः । परान् स्वांश्चापि मृद्मन्तः परिपेतुर्दिशो
द्वय ॥ ५३ ॥ गजाश्चरथबोधादां शरीरौघसमावृता । वभूव
पृथिवी राजन् मांसशीणितकर्द्दमा ॥ ५४ ॥ प्रमथ्य च विषा-
णाश्रैः समुत्क्षिप्ताश्च वारणैः । सचक्राश्च विचक्राश्च रथैरेव महा-
रथाः ॥ ५५ ॥ रथाश्च रथिभिर्हीना निर्मनुष्याश्च वाजिनः ।
हतारोहाश्च मातङ्गादिशो जम्भुर्मयातुराः ॥ ५६ ॥ जवानात्र
पिता पुत्रं पुत्रश्च पितरं तथा । इत्यासीत्सुमुलं युद्धं न प्राञ्चा-
यत किञ्चन ॥ ५७ ॥ आगुलफ्रेभ्योऽवसीदन्ते नरा लोलितकर्द्दमैः ।
दीप्यमानैः परिक्षिप्ता द्वावैरिव महाद्रुमाः ॥ ५८ ॥ शोणितैः
सिच्यमानानि वस्त्राणि कवचानि च । कृत्वाणि च पताकाश्च सर्वं
रक्तमदृश्यत ॥ ५९ ॥ ह्यौघाश्च रथौघाश्च नरौघाश्च निपातिताः ।
संवृताः पुनरावृत्य बद्ध्वा रथनेमिभिः ॥ ६० ॥ स गजौघ-
महाविमः परासुनरशैवलः । रथौघतुमुलावर्त्तः प्रवभौ सैन्य-
सागरः ॥ ६१ ॥ तं बाहनमहानौमिर्योधा जयधनैषिणः ।
अवगाह्याप्यमञ्जन्तो वैरमोहं प्रचक्रिरे ॥ ६२ ॥ शरवर्षामि-
दृष्टेषु योषेद्याचितलक्ष्मसु । न तेषु चित्तां लेभे कश्चिद्दाहृत-

लक्षण ॥ ६३ ॥ वर्तमाने तथा युद्धे धीमते भयङ्करे । मोह-
यित्वा परान् द्रोणो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ६३ ॥

इति द्रोणपर्वणि संपन्नकवधपर्वणि ऋष्यकुल्युद्धे
विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥

सञ्जय उवाच । ततो युधिष्ठिरं द्रोणो दृष्ट्वान्तिकमुपागतम् ।
महता शरवर्षिण प्रत्यगृह्णादभीतवत् ॥ १ ॥ ततो हलहला-
शब्द आसीद्यौधिष्ठिरे बले । जिष्टञ्चति महासिंहे गजानामिव
यूथपम् ॥ २ ॥ दृष्ट्वा द्रोणं ततः शूरः सत्यजित् सत्यविक्रमः ।
युधिष्ठिरमभिप्रेत्सुराचार्यं समुपाद्रवत् ॥ ३ ॥ ततः आचार्य-
पाञ्चाख्यौ युयुधाते महाबलौ । विक्षीभयन्तौ तत्सैन्यमिन्द्रवैरो-
चनाविव ॥ ४ ॥ ततो द्रोणं महेश्वासः सत्यजित् सत्यविक्रमः ।
अतिघ्नन्निमित्ताग्नेण परमास्त्रं व्यदर्शयत् ॥ ५ ॥ तथास्य सारथेः
पञ्च शरान् सर्पविषीपमान् । असुच्यदन्तकप्रख्यं सम्मनोहास्य
सारथिः ॥ ६ ॥ अथास्य सहसाविध्यद्वयान् दग्धभिराशुगैः ।
दग्धभिर्द्दृशभिः क्रुद्ध उभौ च पाणिं सारथी ॥ ७ ॥ मङ्गलन्तु
समावृत्य विचरन् पृतनामुखे । ध्वजं चिच्छेद् च क्रुद्धो द्रोण-
स्यामितकर्मणः ॥ ८ ॥ द्रोणस्तु तत् समालोक्य चरितं तस्य
संयुगे । मनसा चिन्तयामास प्राप्तकालमरिन्दमः ॥ ९ ॥ ततः
सत्यजितं तीक्ष्णैर्द्दृशभिर्मर्मभेदिभिः । अविध्यच्छीघ्रमाचार्यंश्चि-
त्त्वास्य सशरं धनुः ॥ १० ॥ स शीघ्रतरमादाय धनुरन्यत् प्रताप-
वान् । द्रोणमभ्यहनद्राजंस्त्रिंशद्भिः कङ्कपत्रिभिः ॥ ११ ॥ दृष्ट्वा
सत्यजिता द्रोणं अस्यमानमिवाहवे । चुक्रुशुः पाण्डवा राजन्
वस्त्राणि दुधवुश्च ह ॥ १२ ॥ एकस्तु पुरमः क्रुद्धो द्रोणं

घष्टा स्तनान्तरे । विव्याध बलवान् राजंस्तदङ्गुतमिवाभवत् ॥१२
 द्रोणस्तु शरवर्षणं क्लायमानो महारथः । वेगं चक्रे महावेगः
 क्रोधादुदृच्य चक्षुषी ॥ १४ ॥ ततः सत्यजितश्चापं क्लृप्त्वा द्रोणी
 वृकस्य च । षड्भिः ससूतं नहयं शरैर्द्रोणीऽवधीदृकम् ॥ १५ ॥
 अथान्यह्नुरादाय सत्यजिहेगवर्त्तरम् । साश्वं ससूतं विशिखै-
 द्रोणं विव्याध सध्वजम् ॥ १६ ॥ स तं न ममूषि द्रोणः पाञ्चा-
 ल्येनार्हितो मूषे । ततस्तस्य विनाशाय सत्वरं व्यसृजञ्चरान्
 ॥ १७ ॥ हयान् ध्वजान् धनुर्मुष्टिमुभौ च पाषाणि शारथी । अवा-
 क्तिरत्ततो द्रोणः शरवर्षः ससृक्षयः ॥ १८ ॥ तथा सञ्छिद्यमानेषु
 कार्मुकेषु पुनः पुनः । पाञ्चाल्यः परमास्त्रज्ञः शोणिताश्वमयो-
 धयत् ॥ १९ ॥ स सत्यजितमालोक्य तयोदीक्षं महाहवे । अर्ह-
 चन्द्रेण चिच्छेद शिरस्तस्य महात्मनः ॥ २० ॥ तस्मिन् हते महा-
 मात्रे पाञ्चालानां महारथे । अपायाज्जवनैरश्वैर्द्रोणात्प्रस्तो युधि-
 श्ठिरः ॥ २१ ॥ पाञ्चालाः कैकया मत्स्यग्राशेन्द्रिकारुषकीशलाः ।
 युधिष्ठिरमभीषन्तो हृष्टा द्रोणमुपाद्रवन् ॥ २२ ॥ ततो युधि-
 श्ठिरं प्रेपसुराचार्यैः शत्रुपूगहा । व्यधमत्तान्यनीकानि तूलराशि-
 मिवानलः ॥ २३ ॥ निर्दहन्तमनीकानि तानि तानि पुनः पुनः ।
 द्रोणं मत्स्यग्रादवरजः शतानीकोऽभ्यवर्त्तत ॥ २४ ॥ सूर्यरश्मि-
 प्रतीकाशैः कर्मारपरिमार्षितैः । षड्भिः ससूतं नहयं द्रोणं
 विह्वानदङ्घ्रयम् ॥ २५ ॥ क्रूराय कमणे युक्तशिकीर्षुः कर्म
 दुष्कारम् । अवाकिरच्छरव्रातैर्भारिहाजं महारथम् ॥ २६ ॥ तस्य
 नानदतो द्रोणः शिरः कायात् सकुण्डलम् । क्षुरेणापाहरत्तूणं
 ततो मत्स्यगः प्रदुद्रुवुः ॥ २७ ॥ मत्स्यगान् जिह्वाजयश्चे दीन् काक-
 षान् कैकयानपि । पाञ्चालान् सञ्छयान् पाण्डून् भारिहाजः पुनः
 पुनः ॥ २८ ॥ तं दहन्तमनीकानि क्रुद्धमस्मिर्यथा वनम् । दृष्ट्वा
 सृक्षरथं वीरं समकम्पन्त सञ्छयाः ॥ २९ ॥ उत्तमं चाददानस्य

धनुरस्याशुकारिणः । जघाघोषो निघ्नतोऽमिजान् दिक्षु सर्वासु
 शुश्रुवे ॥ ३० ॥ नागानश्चान् पदातीश्च रथिनो गजसादिनः ।
 रौद्रा जस्तवता सुक्ताः प्रमथन्ति स्र सायकाः ॥ ३१ ॥ नानद्य-
 नानः पर्जन्यो मिश्रवातो हिमात्यथि । अश्लवर्षमिधावर्षन् परेषां
 भयमादधत् ॥ ३२ ॥ सर्वाद्विधः समचलन् सैन्यं त्रिज्ञोभयन्त्रिव ।
 वयो शूरो महेश्वासी गिज्राणामभवङ्करः ॥ ३३ ॥ तस्य विद्यु-
 दिवाभ्रेषु चापं हेमपरिष्कृतम् । दिक्षु सर्वासु पश्याम द्रोण-
 स्यामिततेजसः ॥ ३४ ॥ शोभमानां ध्वजे चास्य वेदीमद्राक्ष-
 भारत । ह्रिमवच्छिखराकारां चरतः संयुगे भृशम् ॥ ३५ ॥
 द्रोणस्तु पाण्डवानीके चकार कदनं महत् । यथा दैत्यगणे विष्णुः
 सुरासुरनमङ्कृतः ॥ ३६ ॥ स शूरः सत्यवाक् प्राज्ञो बलवान्
 मन्त्रविक्रमः । मदानुभावः कल्यान्ते रौद्रो भीस्विभीषणाम् ॥ ३७ ॥
 कवचोमिध्वजावर्त्ता मर्त्ताकूलापहारिणीम् । गजवाजिमहाशाहा-
 मसिमीनां दुरासदाम् ॥ ३८ ॥ वीरास्थिघर्करां रौद्रां भेरीसुरज-
 कच्छुपाम् । चर्मवर्नप्रवां घोरां केशधैवलशादलाम् ॥ ३९ ॥
 शरौघिणीं धनुःशोतां बाहुपल्लवसङ्कुलाम् । रणभूमिवहां तीव्रां
 कुरुसृञ्जयवाहिनीम् ॥ ४० ॥ मनुष्यशीघ्रेपाघाण् सक्थिमीनां
 गदीडुपाम् । उष्णीषफेनवसनां विकीर्णान्धरौडुपाम् ॥ ४१ ॥
 वीरापहारिणीमुग्रां मांसशोषितकद्दमाम् । हस्तिघ्रहां केतुवृचां
 क्षत्रियाणां निमज्जनीम् ॥ ४२ ॥ क्रूरां शरीरसङ्घटां सादिनक्रां
 दुरत्ययाम् । द्रोणः प्रावर्त्तयत्तत्र नदीमन्तकगामिनीम् ॥ ४३ ॥
 क्रव्यादगणसृञ्जष्टां श्वश्रुगालगणायुताम् । निषेवितां महारौद्रेः
 पिपितायैः समन्ततः ॥ ४४ ॥ तं दहन्तमनीकानि रथोदारं
 कृतान्तवत् । सर्वतोऽभ्यद्रवन् द्रोणं कुन्तीपुत्रपुरोगमाः ॥ ४५ ॥
 ते द्रोणं उह्विताः शूराः सर्वतः प्रत्यवारयन् । गभस्तिभिरिवा-
 दित्वं तपन्तं भुवनं यथा ॥ ४६ ॥ तन्तु शूरं महेश्वासं तावका-

भ्युद्यतायुधाः । राजानो राजपुत्राश्च समन्तात् पथ्यवारयन् ॥ ४७ ॥
 शिखण्डी तु ततो द्रोणं पञ्चभिर्नतपर्वभिः । क्षत्रधर्मा च विंशत्या
 वसुदानश्च पञ्चभिः ॥ ४८ ॥ उत्तमौजास्त्रिभिर्वाणैः क्षत्रदेवश्च
 पञ्चभिः । सात्यकिश्च शतेनाजो युधामन्युस्तथाष्टभिः ॥ ४९ ॥
 युधिष्ठिरो दादशभिर्द्रोणं विव्याध सायकैः पृष्टद्युम्नश्च दशभि-
 श्चेकितानस्त्रिभिः शरैः ॥ ५० ॥ ततो द्रोणः सत्यसन्धः प्रभिन्न
 इव कुञ्जरः । अभ्यतीत्य रथानीकं दृढसेनमपातयत् ॥ ५१ ॥
 ततो राजानमासाद्य प्रहरन्तमभीतवत् । अविध्यन्ववभिः क्षेमं स
 हतः प्रापतद्रथात् ॥ ५२ ॥ समर्थं प्राप्य तैस्त्वानां सर्वाः प्रवि-
 चरन् दिशः । वाता क्षभवदन्येषां न वातव्यः कथञ्चन ॥ ५३ ॥
 शिखण्डिनं दादशभिर्विशत्या चोत्तमौजसम् । वसुदानश्च भस्त्रेण
 प्रैषयदमसादनम् ॥ ५४ ॥ अग्नीत्या क्षेमवर्माणं षड्विंशत्या
 सुदक्षिणम् । क्षत्रदेवन्तु भस्त्रेण रथनीडादपातयत् ॥ ५५ ॥
 युधामन्युं चतुःषष्ट्या त्रिंशता चैव सात्यकिम् । विद्धा रुक्मरथ-
 स्तूष्णं युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ५६ ॥ ततो युधिष्ठिरः क्षिप्रं गुरुतो
 राजसत्तमः । अपायाञ्जवनेरश्वैः पाञ्चाल्यो द्रोणमभ्ययात् ॥ ५७ ॥
 तं द्रोणः सधनुस्क्रान्तु साश्वयन्तारमाक्षिणीत् । स हतः प्रापत-
 द्भूमौ रथाञ्जगतिरिवाम्बरात् ॥ ५८ ॥ तस्मिन् हते राजपुत्रे
 पाञ्चालानां यमस्करे । हतद्रोणं हतद्रोणमित्यासीन्निःस्वतो
 महान् ॥ ५९ ॥ तांस्तथा भृशसंरञ्जान् पाञ्चालान् मत्स्यकैक-
 यान् । सृञ्जयान् पाण्डवाञ्चैव द्रोणो व्यक्षीभयदली ॥ ६० ॥
 सात्यकिं चेकितानञ्च पृष्टद्युम्नशिखण्डिनौ । बाह्वेक्षीमक्षेत्रसेनिं
 सेनाविन्दुं सुवर्धसम् ॥ ६१ ॥ एतांश्चान्यांश्च सुवह्नानाजन-
 पदेश्वरान् । सर्वान् द्रोणोऽजयद्युद्धे कुरुभिः परिवारितः
 ॥ ६२ ॥ तावकाश्च महाराज जयं लब्ध्वा महाहवे । पाण्ड-
 वियान् रणे जह्नुर्द्रवमाणान् समन्ततः ॥ ६३ ॥ ते दानवा

द्वेन्द्रेण वधमानाः समन्ततः । पाञ्चालाः कौरवा मत्सराः सम-
क्रमत भारत ॥ ६४ ॥

इति द्रोणपर्वणि संप्रप्रकवधपर्वणि द्रोणयुद्धे

एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

दृतराष्ट्र उवाच । भारहाजेन भग्नेषु पाण्डवेषु महामुषे ।
पाञ्चालेषु च सर्वेषु कश्चिदन्योऽभ्यर्षित ॥ १ ॥ आर्यां युद्धे मतिं
कृत्वा क्षत्रियाणां यशस्करीम् । असेवितां कापुरुषैः सेवितां
पुरुषप्रभैः ॥ २ ॥ अहो नामीत् पुमान् कश्चिद्दृष्ट्वा द्रोणं व्यव-
स्थितम् । जृम्भमाणमिव व्याघ्रं प्रभिन्नं कुञ्जरम् ॥ ३ ॥
त्यजन्तमाहवे प्राणान् सन्नद्धं चित्रयोधिनः । महेश्वासं नर-
व्याघ्रं द्विषतां भववर्द्धनम् ॥ ४ ॥ कृतञ्च स भारतं दुर्व्योधन-
हितैषिणम् । भारहाजं तथानीके दृष्ट्वा शू स्थितम् । के-
वीराः संखर्वन्त तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ५ ॥

सञ्जय उवाच । तान् दृष्ट्वा चलितान् सङ्घं प्रणुन्नान् द्रोण-
सायकैः । पाञ्चालान् पाण्डवान् मत्स्रान् सञ्जयांश्चेदिकैकवान्
॥ ६ ॥ द्रोणचापविमुक्तेन मनीनाशु शरिणा । सिन्धोरिव
महौघेन ह्रियमाणान् यथा प्लवान् ॥ ७ ॥ कौरवाः सिंहेनाद्देन
नानावाद्यस्त्रेण न । रथद्विपनराद्यैव सर्वतः समदारयन् ॥ ८ ॥
तान् पश्यन् सैन्यमध्यस्थो राजा स्वजनसंवृतः । दुर्व्योधनोऽप्र-
वीत् कर्णं प्रहृष्टः प्रहसन्निव ॥ ९ ॥

दुर्व्योधन उवाच । पश्य राक्षेय पाञ्चालान् प्रणुन्नान् द्रोण-
सायकैः । सिंहेनैव मृगान् वन्यान् त्रासितान् दृष्ट्वाभ्विना ॥ १० ॥
नैते जातु पुनर्युद्धमीह्युरिति मे मतिः । यथातु भग्ना द्रोणेन
वातेनैव महादुमाः ॥ ११ ॥ आर्यामानाः शरैरेतेरुक्मपुङ्गवैर्भृश-

सना । पथानैकेन गच्छन्ति घूर्णमानास्ततस्ततः ॥ १२ ॥ सं-
निरुद्धाश्च कौरव्यैर्द्रोणेन च महात्मना । एतेऽन्ये मण्डलीभूताः
पावकेनेव कुञ्जराः ॥ १३ ॥ भ्रमरैरिव चाविष्टा द्रोणस्य निशितैः
शरैः । अन्योऽन्यं समलीयन्त पलायनपरायणाः ॥ १४ ॥ एष
भीमो महाक्रोधो ह्येनः पाण्डवसृञ्जयैः । मदीयैरावृतोयोधैः
कर्णं नन्दयतीव माम् ॥ १५ ॥ व्यक्तं द्रोणमयं लोकमद्य पश्यति
दुर्मतिः । निराशो जीवितान्नूनमद्य राज्याच्च पाण्डवः ॥ १६ ॥

कर्ण उवाच । नैष जातु महावाह्वर्जीवन्नाहवमुत्सृजेत् ।
न चेमान् पुरुषव्याघ्रः सिंहनादान् सहिष्यति ॥ १७ ॥ न चापि
पाण्डवा युद्धे भण्डेरन्निति मे मतिः । शूराश्च बलवन्तश्च कृतास्त्रा
पुद्बदुर्मदाः ॥ १८ ॥ विषाम्निद्यूतसंक्षेपान् वनवासश्च पाण्डवाः ।
स्मरमाणा न ह्यस्यन्ति सङ्ग्राममिति मे मतिः ॥ १९ ॥ निवृत्तो
हि महाबाहुरभितौजा वृकोदरः । वरान् वरान् हि कौन्तेयो
रथोदारान् हनिष्यति ॥ २० ॥ असिना धनुषा शक्त्या ह्ययर्नागै-
र्नरैरथैः । आयसेन च दण्डेन द्रातान् द्रातान् हनिष्यति ॥ २१ ॥
तमेनमन्ववर्त्तन्त सात्यकिप्रमुखा रथाः । पाञ्चालाः केकया मत्सराः
पाण्डवाश्च विशेषतः ॥ २२ ॥ शूराश्च बलवन्तश्च विक्रान्ताश्च
महारथाः । विशेषतश्च भीमेन संरम्भेनाभिचोदिताः ॥ २३ ॥
ते द्रोणमभिबर्त्तन्तः सर्वतः कुरुपुङ्गवाः । वृकोदरं परीपसन्तः
सूर्यमभ्रगणा इव ॥ २४ ॥ एकायनगता ह्येते पीडयेयुर्यत-
व्रतम् । अरक्ष्यमाणं शलभा यथा दीपं मुमूर्षवः ॥ २५ ॥
असंशयं कृतास्त्राश्च पर्याप्ताश्चापि वारणे । अतिमारमहं मन्ये
भारहाजे समाहितम् ॥ २६ ॥ ते शौघमनुगच्छामो यत्र द्रोणो
व्यवस्थितः । कोका इव महानागं मा वै हन्युर्यतव्रतम् ॥ २७ ॥

सञ्जय उवाच । राधेयस्य वचः श्रुत्वा राजा दुर्योधन-
स्ततः । भ्रातृभिः सहितो राजन् प्रायाद्द्रोणस्थं प्रति ॥ २८ ॥

तत्र रावी महानासीदेकं द्रोणं जिघांसताम् । पाण्डवानां निवृ-
त्तानां नानावर्णैर्हयोत्तमैः ॥ २९ ॥

इति द्रोणपर्वणि संपन्नकवधपर्वणि द्रोणयुद्धे
हाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

घृतराष्ट्र उवाच । सर्वेषामेव मे ब्रूहि रथविज्ञानि सञ्जय ।
यद्द्रोणमभ्यवर्तन्त क्रुद्धा भीमपुरोगमाः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । ऋष्यवर्षैर्हयेर्दृष्ट्वा व्यायच्छन्त त्वकीदरम् ।
रजताश्वस्ततः शूरः सैनेयः सन्नप्रवर्तत ॥ २ ॥ सारङ्गैश्च युधा-
मन्युरुद्धमानो हयोत्तमैः । पर्यवर्तत दुर्धर्षः क्रुद्धो द्रोणरथं
प्रति ॥ ३ ॥ पारावतसर्वर्षैस्तु हेमदर्ण्डैर्महाजवैः । पाञ्चाल-
राजस्य सुतो घृष्टदम्भो न्यवर्तत ॥ ४ ॥ पितरन्तु परिप्रेप्सुः
क्षत्रधर्मा यतव्रतः । सिद्धिञ्चास्य परां काङ्क्षन् शोणाश्वः सन्नप्र-
वर्तत ॥ ५ ॥ पद्मपत्रनिभांश्चाश्वान् मल्लिकाञ्चान् खलङ्कृतान् ।
शैखण्डिः क्षत्रदेवस्तु स्वयं संत्वरयन् ययौ ॥ ६ ॥ दर्शनोयास्तु
काण्डोजा शुक्रपत्रपरिच्छदाः । वहन्तो नानाशौघ्रं तावका-
नभिदुद्रुवुः ॥ ७ ॥ हृष्टाश्च मेघसङ्काशा अवहन्नुत्तमौजसम् ।
दुर्धर्षायाभिसन्धाय क्रुद्धा युद्धाय भारत ॥ ८ ॥ तथा तित्तिर-
कल्पाषा हया वातसमां जवे । अवहस्तुमुले युद्धे सहदेवमुदा-
युधम् ॥ ९ ॥ दन्तवर्षास्तु राजानं कालवाला युधिष्ठिरम् ।
भीमवेगा नरव्याघ्रमवहन् वातरंहसः ॥ १० ॥ हेमोत्तमप्रति-
च्छन्नैर्हयैर्वातसमैर्जवे । अभ्यवर्तन्त सैन्यानि सर्वाण्येव युधि-
ष्ठिरम् ॥ ११ ॥ राज्ञस्त्वनन्तरो राजा पाञ्चाल्यो द्रुपदोऽभवत् ।
जातरुपपरिच्छन्नः सर्वैस्तैरभिरक्षितः ॥ १२ ॥ लक्षामैर्हरिभि-
र्युक्तः सर्वशब्दसहैर्युधि । राज्ञां मध्ये महेश्वासः शान्तभीरभ्य-

वर्तत ॥ १३ ॥ तं विराटोऽन्वयाच्छीघ्रं सह सर्वमंहारथैः ।
 कैकयाश्च शिखण्डी च घृष्टकेतुस्तथैव च ॥ १४ ॥ स्त्रैः स्त्रैः सैन्यैः
 परिद्वता मत्स्यराजानमन्वयुः । तन्तु पाटलपुष्पाणां समवर्ष्णा
 हयोत्तमाः ॥ १५ ॥ वहमाना व्यराजन्त मत्स्यस्यामितवर्षातिनः ।
 हरिद्रासमवर्ष्णाश्च जवना हेममालिनः ॥ १६ ॥ पुत्रं विराट-
 राजस्य सत्वरं समुदावहन् । इन्द्रगोपकवर्षैश्च भ्रातरः पञ्च
 कैकयाः ॥ १७ ॥ जातरूपसमाभासाः सर्वे लोहितकध्वजाः ।
 ते हेममालिनः शूराः सर्वे युद्धविशारदाः ॥ १८ ॥ वर्षन्त इव
 जीभृताः प्रत्यदृश्यन्त दंशिताः । आमपात्रनिकाशास्तु पाञ्चाल्य-
 नमितौजसम् ॥ १९ ॥ दन्तवर्ष्णास्तु तुरगाः शिखण्डिनमुदावहन् ।
 तत्रा हादशशङ्खलाः पाञ्चालानां महारथाः ॥ २० ॥ तेषान्तु
 पटसहस्राणि ये शिखण्डिनमन्वयुः । पुत्रन्तु शिशुपालस्य नर-
 सिंहस्य मारिष ॥ २१ ॥ आक्रीडन्तो वहन्ति अ सारङ्गबला
 हयाः । घृष्टकेतुस्तु चेदौनामृषभोऽतिबलान्वितः ॥ २२ ॥ कार्भ्यजैः
 श्वलेरश्वैरभ्यवर्तत दुर्जयः । वृहत्क्षत्रन्तु कैकेयं सुकुमारा
 हयोत्तमाः ॥ २३ ॥ पलालधूमशङ्खायाः सैश्रवाः शीघ्रमावहन् ।
 मल्लिकाक्षाः पद्मवर्ष्णा वह्निजाताः खलङ्कृताः ॥ २४ ॥ शूरं
 शिखण्डिनः पुत्रं क्षत्रदेवमुदावहन् । रुक्ममाण्डप्रतिच्छन्नाः
 कौशियसदृशा हयाः ॥ २५ ॥ क्षमावन्तोऽवहन् सङ्ग्रे सेनाविन्दु-
 मरिन्दुमम् । युवानमवहन् युद्धे क्रौञ्चवर्ष्णा हयोत्तमाः ॥ २६ ॥
 काश्यप्याभिमुखं पुत्रं सुकुमारं महारथम् । श्वेतास्तु प्रति-
 विध्यन्तं कृशाश्रीवा मनोजवाः ॥ २७ ॥ यन्तुः प्रीतिकरा राजन्
 राजपुत्रमुदावहन् । सुतसीमं तु यं सोमात् पार्थः पुत्रमयाचत ।
 माषपुष्पसवर्ष्णास्तमवहन् वाजिनो रणे ॥ २८ ॥ सहस्रसोम-
 प्रतिभो बभूव पुरे कुरूणामुदयेन्दुनान्नि । तस्मिन् ख्यातः
 सोमसंक्रन्दमध्ये यस्मात्तस्मात् सुतसीमोऽभवत् सः ॥ २९ ॥ नाकु-

लित्नु शतानीकं शालपुष्पनिभा हयाः । आदित्यतरुणप्रज्ञाः
 श्लाघनीयमुदावहन् ॥ ३० ॥ काञ्चनप्रतिमैर्योक्तैर्मयूरग्रीवसन्निभाः ।
 द्रौपदेयं नरव्याघ्रं श्रुतकर्माणमाहवे ॥ ३१ ॥ श्रुतकीर्तिं श्रुत-
 निधिं द्रौपदेयं हयोत्तमाः । जङ्गः पार्थसमं युद्धे चाषपत्रनिभा
 हयाः ॥ ३२ ॥ यमाङ्गरध्वर्जगुणं कृष्णात् पार्थाञ्च संयुगी ।
 अभिमन्युं पित्रङ्गास्तं कुमारमवहन् रणे ॥ ३३ ॥ एकस्तु धार्ति-
 राष्ट्रेभ्यः पाण्डवान् यः समाश्रितः । तं त्वहन्तो महाकाया युयुत्-
 सुमवहन् रणे ॥ ३४ ॥ पलालकाण्डवर्षास्तु वार्द्धक्षेमिं तर-
 स्विनम् । जङ्गः सतुपुले युद्धे हया हृष्टाः खलङ्कृताः ॥ ३५ ॥
 कुमारं शितिपादास्तु रुक्मपत्नैरुररुह्यैः सौचित्तमवहन् युद्धे
 यस्तु प्रेष्यकरा हयाः ॥ ३६ ॥ रुक्मपृष्ठावकौर्खास्तु कौशेयसदृशा
 हयाः सुवर्षमालिनः चान्ताः अङ्गिमन्तमुदावहन् ॥ ३७ ॥ अस्त्रा-
 णाञ्च धनुर्वेदे ब्राह्मे वेदे च पारगम् । तं सत्यधृतिभायान्त-
 मरुणाः समुदावहन् ॥ ३८ ॥ यः स पाञ्चालसेनानीद्रोणमंश-
 मकल्पयत् । पारावतनवर्णास्तं घृष्टद्युम्नमुदावहन् ॥ ३९ ॥
 तमन्वयात् सत्यधृतिः सौचित्तिर्युद्धदुर्मदः । अङ्गिमान् वसुदानश्च
 पुत्रः काश्यस्य मे विभुः ॥ ४० ॥ युक्तैः परमकाञ्चोजैर्ज्वनैर्हम-
 मालिभिः भीषयन्तो हिषां सैन्यं यमवैश्वानरोपमाः ॥ ४१ ॥
 प्रभद्रकास्तु काम्बोजाः षट्सहस्राण्युदायुधाः । नानावर्षहय-
 यैश्छैर्हमचित्तहयध्वजाः ॥ ४२ ॥ शरव्रातैर्विधुन्वन्तः शत्रून् वितत-
 कार्मुकाः । समानमृत्यवी भूत्वा घृष्टद्युम्न समन्वयुः ॥ ४३ ॥
 बभ्रुकौशेयवर्षास्तु सुवर्षावरमालिनः । जङ्गरस्नानमनस्येकि-
 तानं हयोत्तमाः ॥ ४४ ॥ इन्द्रायुधसवर्णैस्तु कुन्तिभोजो हयो-
 त्तमैः । आयात् सदृशैः पुरजिन्मातुलः सव्यसाचिनः ॥ ४५ ॥
 अन्तरिक्षसवर्णास्तु तारकाश्रितिता इव । राजानं रोचमानं ते
 हयाः सङ्घे समावहन् ॥ ४६ ॥ अशलोहितवर्षाश्च पाण्डुरो-

इतराजयः । पाञ्चाल्यं गोपतेः पुत्रं सिंहसेनमुदावहन् ॥ ४७ ॥
 पाञ्चालानां नरव्याघ्रो यः ख्यातो जनसेजयः । तस्य सर्षप-
 पुष्पाणां तुल्यवर्णा हयोत्तमाः ॥ ४८ ॥ माणवर्षाश्च जवना वृहन्ती
 हेमभालिनः । दधिपृष्ठाश्चन्द्रमुखाः पाञ्चाल्यमवहन् द्रुतम् ॥ ४९ ॥
 शूराश्च भद्रकाश्चैव शरकाण्डनिभा हवाः । पद्मकिञ्जल्काणांभा
 दण्डधारसुदावहन् ॥ ५० ॥ रासभास्त्राणवर्षाभाः पृष्टतो मूर्ध्नि क-
 प्रभाः । दलगत इव संदत्ता व्याघ्रदत्तमुदावहन् ॥ ५१ ॥ हरयः
 मानवविप्राविवन्नात्यविभूषिताः । सुधन्वानं नरव्याघ्रं पाञ्चाल्यं
 सुसुदावहन् ॥ ५२ ॥ इन्द्रायजिसमस्यर्षी इन्द्रगोपकमन्दिभाः ।
 कार्थीशितान्तराशित्वाशित्वायुधसुदावहन् ॥ ५३ ॥ विष्वतो हेम-
 मालास्तु पद्मपाकोदरा हवाः । कोमलाधिपतेः पुत्रं सुचक्रं
 बाजिनोदहन् ॥ ५४ ॥ शबलास्तु वक्रतोऽङ्गा दान्ता जाम्बू-
 नदस्रजः । युद्धे सत्यवृत्तिं क्षेमिमवहन् शंभव शुभाः ॥ ५५ ॥
 एकवर्षेण सर्वेण ध्वजेन कवचिन च । अश्वेय धनुषा चैव शुक्लैः
 शुक्लोऽभ्यवर्तत ॥ ५६ ॥ समुद्रसेनपुत्रस्तु रामुद्रा रुद्रतेजसम् ।
 चन्द्राः शशालसदृशश्चन्द्रसेनसुदावहन् ॥ ५७ ॥ नीलोत्पलसव-
 र्णास्तु तपनीचविभूषिताः । शब्दं चित्तरयं सङ्घो चित्तनाल्या-
 यहन् हवाः ॥ ५८ ॥ कलापपुत्रवर्षास्तु ज्योतलोहितराजयः ।
 रथसेनं हयव्रीहाः समृद्धसुवदुर्भेदम् ॥ ५९ ॥ यस्तु सर्वमनुष्येभ्यः
 प्राहुः शूरतरं वृषम् । तं पटञ्जरहन्तारं शुकवर्षावहन् हवाः
 ॥ ६० ॥ चित्रायुधं चित्तमाल्यं चित्तवर्षायुधध्वजम् । ऊङ्गः
 किंशुकवर्षाणां समवर्षा हयोत्तमाः ॥ ६१ ॥ एकवर्षेण सर्वेण
 ध्वजेन कवचिन च । धनुषा रथशालेभ नालैर्नीलोऽभ्यवर्तत
 ॥ ६२ ॥ नानाहरीरहचिह्नैर्पल्लवध्वजकार्मुकैः । वाजिध्वज-
 पताकाभिध्वजैश्चित्रोऽभ्यवर्तत ॥ ६३ ॥ ये तु पुष्करवर्षस्य तुल्य-
 वर्णा हयोत्तमाः । ते रोचमानस्य सुतं हेमवर्णसुदावहन् ॥ ६४ ॥

योधव भद्राकारश्च शरदण्डानुदण्डयः । श्वेताण्डाः कुक्कुटाण्डाश्च
 दण्डकेतुं हयावहन् ॥ ६५ ॥ केशवेन हते सङ्घे पितृश्रेष्ठ
 नराधिप । भिन्ने कपाटे पाण्डुरानां विदुतेषु च वन्द्युषु ॥ ६६ ॥
 भीष्माद्वायु बाह्याणि द्रोणाद्रामात् कृपात्तथा । अस्त्रै समलं
 सम्प्राप्य रुक्मिकर्णार्जुनाच्युतैः ॥ ६७ ॥ इष्य हारकां हन्तुं
 कृतस्त्रां जेतुञ्च मेदिनीम् । निवारितस्ततः प्राज्ञैः सुहृद्भिर्हित-
 काम्यया ॥ ६८ ॥ वैरानुवन्धुत्सृज्य स्वराज्यमनुशास्ति यः ।
 स सारङ्गध्वजः पाण्डुरयन्द्ररश्मिनिभैर्हयैः ॥ ६९ ॥ वैदूर्यजाल-
 सञ्जनैर्वीर्यैर्द्रविणमाप्रितः । दिव्यं पिस्कारवंश्यापं द्रोणमभ्य-
 द्रवहली ॥ ७० ॥ आटन्नप्रकवर्णाभा हयाः पाण्डुरानुयायि-
 नाम् । अग्रहन् रथमुखानामयुतानि चतुर्हय ॥ ७१ ॥
 नानावर्णान् रूपेण नानाकृतिमुखा हयाः । रथचक्रध्वजं वीरं
 घटोत्कचमद्रावहन् ॥ ७२ ॥ भरतानां समेतानामुत्सृज्यैको
 मतानि यः । गतो युधिष्ठिरं भक्त्या व्यह्ला सर्वमभीप्सितम्
 ॥ ७३ ॥ लोहितार्क्षं महाबाहूँ वृहन्तं तमरिध्वजाः । महा-
 सत्त्वा महाकायाः शीवर्णस्यन्दन स्थितम् ॥ ७४ ॥ सुवर्णवर्णा
 धर्मज्ञमनौकस्थं युधिष्ठिरम् । राजश्रेष्ठं च श्रेष्ठाः सर्वतः पृष्ठ-
 तोन्वयुः ॥ ७५ ॥ वर्णैरुच्चावचैरन्यैः सदृशानां प्रभद्रकाः ।
 संन्यवर्तन्त युद्धाय वहवो देवस्यपिणः ॥ ७६ ॥ ते यत्ता भीम-
 सेनेन सहिताः काञ्चनध्वजाः । प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र सिन्ध्रा इव
 दिवौकसः ॥ ७७ ॥ प्रत्यरोचत तान् सर्वान् पृष्टद्युम्नः समा-
 गतान् । सर्वाण्यति च सैन्यानि भारद्वाजो व्यरोचत ॥ ७८ ॥
 अतीव शुशुभे तस्य ध्वजः कृष्णाजिनोत्तरः । कमण्डलुर्महाराज
 जातरूपमयः शुभः ॥ ७९ ॥ ध्वजन्तु भीमसेनस्य वैदूर्यमणि
 लोचनम् । भ्राजमानं महासिंहं राजतं दृष्टवानहम् ॥ ८० ॥
 जन्तु कुरुराजस्य पाण्डवस्य महौजसः । दृष्टवानस्मि शीवर्ण

द्रीणपर्व ।

सोमं ग्रहगणान्वितम् ॥ ८१ ॥ मृदङ्गौ चात्र विपुलौ दिव्यौ
 नन्दोपनन्दकौ । यन्त्रेणाहन्यमानौ च सुखनौ हर्षवर्द्धनौ ॥ ८२ ॥
 शरभं पृष्ठसौवर्णं नकुलस्य महाध्वजम् । अपस्थाम रथेऽत्युग्रं
 भीषणार्थमवस्थितम् ॥ ८३ ॥ हंसस्तु राजतः श्रीमान् ध्वजे
 घटापताकवान् । सहदेवस्य दुर्वर्षो द्विपतां शोक्रवर्द्धनः ॥ ८४ ॥
 पञ्चानां द्रौपदियानां प्रतिमाध्वजभूषणम् । धर्ममास्तमक्राणा-
 मश्विनोश्च महात्मनाः ॥ ८५ ॥ अभिमन्योः कुमारस्य शार्ङ्गपञ्ची
 हिरण्मयः । रथे ध्वजवरो राजंस्तापचाभीकरोज्ज्वलः ॥ ८६ ॥
 घटोत्कचस्य राजेन्द्र ध्वजे गृध्रो व्यरोचत । अश्वत्थ कामगा-
 स्तस्य रावणस्य यथा पुरा ॥ ८७ ॥ माहेन्द्रश्च धनुर्दिव्यं धर्म-
 राजे यधिष्ठिरं । वायव्यं भीमसेनस्य धनुर्दिव्यमभून्नृप ॥ ८८ ॥
 त्रैलोक्यरक्षणार्थाय ब्रह्मणा सृष्टमायुधम् । तद्विव्यमजरक्षैव
 फाल्गुनार्थाय वै धनुः ॥ ८९ ॥ वैष्णवं नकुलार्थाय सहदेवाय
 चाश्विनम् । घटोत्कचाय पौलस्त्यं धनुर्दिव्यं भयानकम् ॥ ९० ॥
 रौद्रमाग्नेयकोवेथं यान्यं गिरिशमेव च । पञ्चानां द्रौपदियानां
 धनुरत्नानि भारत ॥ ९१ ॥ रौद्रं धनुर्वरं यं ष्ठं लेभे यं रोहिणी-
 सुतः । तं तुष्टः प्रददौ रामः सौमद्राय महात्मने ॥ ९२ ॥ एते
 चान्ये च बहवो ध्वजा हेमविभूषिताः । तत्रादृश्यन्त शूराणां
 द्विपतां शोक्रवर्द्धनाः ॥ ९३ ॥ तद्भृङ्गजसम्बाधमकापुरुषसेवि-
 तम् । द्रीणानौकं महाराज पटे चित्रमिवापितम् ॥ ९४ ॥
 शुश्रुवुर्नामगोत्राणि वीराणां संयुगे तदा । द्रीणमाद्रवतां राजन्
 स्वयम्बरमिवाहवे ॥ ९५ ॥

इति द्रीणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि ध्वजादिकथने

त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । व्यथयैयुरिमे सेनां देवानामपि सञ्जया ।
 आह्वये वी न्यवर्तन्त वृकोदरमुखा नृपाः ॥ १ ॥ संप्रयुक्तः किलै-
 वायं दिष्टे भवति पूरुषः । तन्मिन्नेव च सर्वाथाः प्रदृश्यन्ते पृथग्-
 बिधाः ॥ २ ॥ दीर्घं प्रीषितः कालभरण्ये जटिलोऽजिनी ।
 अज्ञातश्चैव लोकस्य विजहार युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ स एव महतीं
 सेनां समावर्तयदाहवे । किमन्यद्देवसंयोगान्मम पुत्रस्य चाभवत्
 ॥ ४ ॥ युक्त एव हि भाग्येन ध्रुवसत्पद्यते नरः । स तथा
 कुप्यते तेन न यथा स्वयमिच्छति ॥ ५ ॥ द्यूतव्यसनमासाद्य
 क्लेषितो हि युधिष्ठिरः । स एवर्भागधेयेन महायानुपलब्धवान्
 ॥ ६ ॥ अद्य से केकया लब्धाः कौशिकाः कौमलाय वै । चेदय-
 यापरे वद्मामभिव समुपायिताः ॥ ७ ॥ पृथिवी भूयसी तात
 मम पार्थस्य नो तथा । इति मामब्रवीत् सूत मन्दी दुर्योधनः
 पुरा ॥ ८ ॥ तस्य सेनासमूहस्य मध्ये द्रोणः सुरक्षितः । निहतः
 पार्थतेनाज्ञौ किमन्यद्भागधेयतः ॥ ९ ॥ मध्ये राज्ञां महावाङ्म-
 नसा युद्धमिन्दिनम् । सर्वास्तुपारगं द्रोणं कथं सत्वमुपेयिवान्
 ॥ १० ॥ सननुप्राप्तकृच्छ्रोऽहं माहं परममागतः । भीष्मद्रोण
 हतौ श्रुत्वा नाहं जीवितुमुत्सहे ॥ ११ ॥ यन्मां च प्रवीत्तात
 प्रपश्यन् पुत्रगृहिनम् । दुर्योधनेन तत्सर्वं प्राप्तं स्तुत मया सह
 ॥ १२ ॥ नृशंसन्तु परंतु स्यात् शक्त्या दुर्योधनं यदि । पुत्र-
 शेषं चिकीर्षयं कृत्स्नेन मरणं व्रजेत् ॥ १३ ॥ यो हि धर्मं
 परित्यज्य भवत्यर्थपरो नृपः । सोऽस्माच्च हीयते लोकात् चुद्र-
 भावञ्च गच्छति ॥ १४ ॥ अद्य चाप्यस्य राष्ट्रस्य हतोऽस्माहस्य
 सञ्जय । अदशेषं न पश्यामि ककुद्दे सदिते सति ॥ १५ ॥ कथं
 स्याद्वशेषाहि धर्मयोरभ्यतीतयोः । यौ नित्यमुपजीवामः
 क्षमिणौ पुरुर्षमौ ॥ १६ ॥ व्यक्तमेव च मे यंस वधायुद्धमव-
 र्त्तत । कौयुध्यन्तेऽस्यप्राकर्षन् को चुद्राः प्राह्वन् भयात् ॥ १७ ॥

धनञ्जयञ्च मे ग्रंसं यद्यच्चक्रे रथर्षभः । तस्माद्भयं नो भूयिष्ठं
 भ्रातृव्याञ्च वृकोदरात् ॥ १८ ॥ यथासीच्च निवृत्तेषु पाण्डवेषु
 सञ्जय । मम सैन्यावशिषस्य सन्निपातः सुदारुणः ॥ १९ ॥ कथञ्च
 वो मनस्तात निवृत्तेश्चभवत्तदा । मामकानाञ्च के शूरास्तेषां तव
 न्यवारयन् ॥ २० ॥

इति द्रोणपर्वणि संग्रहप्रकथनपर्वणि घृतराष्ट्राख्ये
 चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

सञ्जय उवाच । महद्द्वैरवमासीन्नः सन्निवृत्तेषु पाण्डुषु ।
 दृष्ट्वा द्रोणं कथयमानं तैर्भीष्मरमिषाम्बुदैः ॥ १ ॥ तैर्योद्धृतं
 रजस्तीव्रमवचक्रे चमूस्तव । ततो हतममस्याम द्रोणं दृष्टिपथे
 सते ॥ २ ॥ तांस्तु शूरान् महेश्वामान् क्रूरं कर्म चिकीर्षतः ।
 दृष्ट्वा दुर्योधनस्तूष्णीं स्वसैन्यं समचूचुदृब् ॥ ३ ॥ यथाशक्ति
 यथोत्साहं यथासक्त्वं नराधिपाः । वारयध्वं यथायोगं पाण्ड-
 वानामनीकिनीम् ॥ ४ ॥ ततो दुर्मर्षणो भीमभयगच्छत् सुत-
 स्तव । आराद्दृष्ट्वा किरन् वाणैरिच्छन् द्रोणस्य जीवितम् ॥ ५ ॥
 शणैः समाचिनोद्धीमं क्रुद्धो मृत्युरिवाहवे । तच्च भीमोऽनुद-
 शणैस्तदासीत्तुलं महत् ॥ ६ ॥ त ईश्वरसमादिष्टाः प्राज्ञाः
 शूराः प्रहारिणः । राज्यं मृत्युभयं त्यक्त्वा प्रत्यतिष्ठन् परान्
 युधि ॥ ७ ॥ कृतवर्मा शिनेः पौत्रं मत्तो मत्तमिव द्विपम् । सैन्धवः
 ब्रह्मवर्माणमायान्तं निश्रितैः शरैः ॥ ८ ॥ उग्रधन्वा महेश्वासं
 यत्तो द्रोणाद्धारयत् । कृतवर्मा सिन्धुपतेष्कित्त्वा केतनकार्मुके
 । ९ ॥ नाराचैर्दृशभिः क्रुद्धः सर्वभर्मस्वताडयत् । अथान्यदनु-

रादाय सैन्यवः कृतहस्तवत् ॥ १० ॥ विव्याध चतवर्माणं रणे
 सर्वायसैः शरैः । युयुत्सुं पाण्डुवार्थाय यतमानं महारथम् ॥ ११ ॥
 सुवाङ्मूर्ध्नातरं शूरं यत्तो द्रोणादवारयत् । सुवाहोः सधनुर्वीणो
 व्यस्यतः परिषीपमौ ॥ १२ ॥ युयुत्सुः सितपीताभ्यां क्षुराभ्या-
 मच्छिनद्भ्रजौ राजानं पाण्डवयोः षं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् ॥ १३ ॥
 विलेव सागरं क्षुब्धं मद्रराट् समवारयत् । तं धर्मराजो वृद्धमि-
 र्मर्मविद्धिरवाकिरत् ॥ १४ ॥ मद्रेशस्तं चतुःपट्या शरैर्विद्धोऽन-
 दद्भृशम् । तस्य नानदतः केतुमुच्चकर्त्तव्यं च कार्मुकम् ॥ १५ ॥
 क्षुराभ्यां पाण्डवयोः शस्तत उच्चक्रुशुर्जनाः । तथैव राजा वाल्मीकी
 राजानं द्रुपदं शरैः ॥ १६ ॥ आद्रवन्तं सञ्जानीको महानीकं
 न्यवारयत् । तद्यद्भमभवहोरां वृद्धयोः सहसेनयोः ॥ १७ ॥ यथा
 महायूथयोर्हिपयोः सम्प्रभिन्योः । विन्दानुविन्दावावन्यौ
 विराटं मत्स्यमाच्छंताम् ॥ १८ ॥ सह सैन्यैः सञ्जानीकं यथे-
 न्द्रानी पुरा वलिम् । तदुत्पिञ्जलकं युद्धमासीद्देवासुरोपमम्
 ॥ १९ ॥ मत्स्यानां कैकयैः सार्द्धमभीताश्वरथद्विपम् । नाकुलित्तु
 शतानीकं भूतकर्मा सभापतिः ॥ २० ॥ अस्यन्तमिषुञ्जालानि यान्तं
 द्रोणादवारयत् । ततो नकुलदायादस्त्रिभिर्भक्षैर्भृशैः ॥ २१ ॥
 चक्रे विवाङ्मूर्ध्नातरं भूतकर्माणमाहवे । सुतसोमन्तु विक्रान्त-
 मायान्तं तं शरौघिणम् ॥ २२ ॥ द्रोणायाभिसुखं वीरं विविं-
 शतिरवारयत् । सुतसोमस्तु संक्रुद्धः स्वपितृव्यमजिह्वगैः ॥ २३ ॥
 विविंशतिं शरैर्भिक्ष्वा नाभ्यवन्तं दंशितः । अथ भीमरथः शालु-
 माशुगैरायसैः श्रितैः ॥ २४ ॥ षड्भिः साश्वनियन्तारमनय-
 द्यमसादतम् । श्रुतकर्माणमायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः ॥ २५ ॥
 चित्रसैन्यमहाराज तव पवमवारयत् । तौ पौत्रौ तव दुर्ब्रह्मिणौ
 परस्परवधैः श्रितौ ॥ २६ ॥ पितृणामर्थसिद्धयर्थं चक्रतुर्युद्धमुत्तमम् ।
 तिष्ठन्तमग्रे तं दृष्ट्वा प्रतिविम्बं महाहवे ॥ २७ ॥ द्रोणिर्मानं

पितुः कुर्वन् मार्गणैः समवारयत् । तं क्रुद्धं प्रतिविव्याध प्रति-
 विन्ध्याः श्रितैः शरैः ॥ २८ ॥ सिंहलाङ्गलक्ष्माणं पितुरर्थं व्यव-
 स्थितम् । प्रवपन्निव वीजानि वीजकाले नरर्षभ ॥ २९ ॥ द्रोणा-
 यणिं द्रौपदेयाः शरवर्षैरवाकिरन् । आजनिं श्रुतकीर्त्तिन्तु
 द्रौपदेयं महारथम् ॥ ३० ॥ द्रोणायाभिसुखं यान्तं दौःशासनि-
 रवारयत् । तस्य क्रुशसमः कार्ष्णिस्त्रिभिर्मल्लैः सुसंश्रितैः ॥ ३१ ॥
 धनुर्ध्वजञ्च सूतञ्च हित्वा द्रोणान्तिकं ययौ । वस्तु शूरतमो
 राजन्भयोः सेनयोर्मतः ॥ ३२ ॥ तं पटच्चरहन्तारं लक्ष्मणः
 समवारयत् । स लक्ष्मणस्येष्वसनं हित्वा लक्ष्म च भारत ॥ ३३ ॥
 लक्ष्मणे शरजालानि विसृजन् वद्वग्भीमत । विकर्णस्तु महाप्राज्ञो
 याज्ञसेनिं शिखण्डिनम् ॥ ३४ ॥ पर्यवारयद्वायान्तं युवानं समरे
 युवा । ततस्तमिषुजालेन याज्ञसेनिः समादृशोत् ॥ ३५ ॥ विषय
 तहाणजालं वभौ तत्र सुतो वली । अङ्गदोऽभिसुखं वीरमुत्तमौ-
 जसमाहवे ॥ ३६ ॥ द्रोणायाभिसुखं यान्तं शरोक्षेण न्यवारयत् ।
 समम्पहारस्तुमुलस्तयोः पुंसुसिंहयोः ॥ ३७ ॥ सैनिकानाञ्च
 सर्वेषां तयोश्च प्रीतिवर्द्धनः । दुमखय मच्छेषाभो वीरं पुरुजितं
 वली ॥ ३८ ॥ द्रोणायाभिसुखं यान्तं वल्लहन्तैरवारयत् ।
 सदुर्मुखं भ्रुवोर्मध्ये नारासेनाभ्यताडयत् ॥ ३९ ॥ तस्य तद्वभौ
 वक्त्रं सनालमिव पद्मजम् । कर्णस्तु कैकयान् भ्रातॄन् पय लोचि-
 तक्रध्वजान् ॥ ४० ॥ द्रोणायाभिसुखं यान्तं शरवर्षैरवारयत् ।
 ते चैनं भृशसन्तप्ताः शरवर्षैरवाकिरन् ॥ ४१ ॥ स च तान् छाद्-
 यामास शरजालैः पुनः पुनः । नैव कर्णो न ते पद्मदृशुर्वाण-
 रुच्यताः ॥ ४२ ॥ साश्वस्तध्वजरथाः पशुस्वरथराचिताः ।
 पुवास्ते दुर्जयथैव जयथ विजयथ ह ॥ ४३ ॥ नैलकाश्वजयत्
 सेनांस्त्वस्त्रीन् प्रत्यवारयन् । तद्युद्धमभवहोरभीक्षितप्रीतिवर्द्ध-
 नम् ॥ ४४ ॥ सिंहव्याघ्रतरक्षूणां यथर्चमहिर्पर्षभैः । क्षेम-

वृत्तिवृत्तौ तु भ्रातरौ सात्वतं युधि ॥ ४५ ॥ द्रोणामिसुख-
 मायान्तं शरैस्तीक्ष्णैस्तनूतुः । तयोस्तस्य च तयद्वमत्यद्भुत-
 मिवाभवत् ॥ ४६ ॥ सिंहस्य द्विपमुखाभ्यां प्रभिन्नाभ्यां यथा
 वने । राजानन्तु तद्यख्यदृमेकं युद्धाभिनन्दिनम् ॥ ४७ ॥ चेदि-
 राजः शरानस्य क्रुद्धो द्रोणादवारयत् । ततोऽख्यद्वोऽस्थिभेदित्वा
 निरभियच्छलाक्रया ॥ ४८ ॥ स त्यक्त्वा सशरं चापं रथात्
 भूमिसुपागमत् । वाङ्मैत्रिनिन्तु वाष्पायं ततः प्रारहतः शरैः
 ॥ ४९ ॥ अक्षुद्रः क्षुद्रकैर्वाणैः क्रुद्धस्तं प्रारयत् । मुञ्चन्तौ
 कृपवाशाद्यौ धेऽपस्त्रंश्चित्तयोधिनां ॥ ५० ॥ ते युद्धासक्तमनसो
 नान्यो बुभुक्षिरं क्रियाम् । सोमदत्तिस्तु राजानं मणिमन्तमत-
 न्दिनम् ॥ ५१ ॥ पथ्यवारयतावान्तं यथा द्रोणस्य वर्द्धयन् । स
 सोमदत्तिस्त्वरितस्तस्यैष्वसकैतने ॥ ५२ ॥ पुनः पताकां सूतञ्च
 दत्तं चापातपद्मदात् । अथाभुव्य रथात्तूष्णीं यूपकैतुरभित्रहा
 ॥ ५३ ॥ चाश्वसूतश्चप्ररथं तं चकरोत्परासिता । रथञ्च खं
 रणास्त्राय धनुरादाय चापरत ॥ ५४ ॥ स्वयं यच्छन् हयान्
 राजन् व्यथयत् पाण्डवो चमत् । पाण्डवः सन्निपायानामगुरान्
 प्राति जज्ञपञ्च ॥ ५५ ॥ समये चाप्रक्रामेन द्वपक्षिनो न्यप्रारयत् ।
 रथापरिपथिस्त्रिंशपट्टिमादीषतस्रस्रैः ॥ ५६ ॥ सुप्रलम्हरैश्चक्रै-
 भिर्यथासुपरश्वैः । पांशुवाताः वनात्कर्मिण्यलोष्ट्रगदुमैः ॥ ५७ ॥
 आसजन् प्रसजन् भञ्जन् विञ्जन् विद्रायथन् क्षिपन् । सेना विभी-
 षयकायाह्वीर्णं प्रप्लुपटाक्षयः ॥ ५८ ॥ तन्तु नानाप्रहरणै-
 र्गोनायुधविभ्रमणैः । राक्षसं राक्षसः क्रुद्धः सभाजज्ञे क्षलम्बुपः
 ॥ ५९ ॥ तयोस्तदभयवदं रजोग्रान्निमुखयोः । तादृक् यादृक्
 पुरा हतं शम्भुरानरराजयोः ॥ ६० ॥ एवं दृष्टमन्याचन् रथ-
 वारसभाजिताम् । पशानीनाञ्च भद्रन्ते तव तेषाञ्च रुद्धुले ॥ ६१ ॥
 नैतादृशो दृष्टपूर्वः सङ्ग्रामो नैव च श्रुतः । द्रोणस्याभावभावे तु

श्लोकपर्व ।

प्रसक्तानां यथाभवत् ॥ ६२ ॥ इदं घोरमिदं चितमिदं रोद्रमिति
प्रभो । तत्र युद्धान्यदृश्यन्त प्रततानि वङ्गनि च ॥ ६३ ॥

इति श्लोकपर्वणि संशयप्रकवधपर्वणि इन्द्रयुद्धे
पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

घृतराष्ट्र उवाच । तेष्वेवं सन्निवृत्तेषु प्रत्यद्यातेषु भागशः ।
कथं युयुधिरे पार्था मामकाश्च तरस्विनः ॥ १ ॥ किमर्जनश्चाप्य-
करोत् संशयप्रकरथं प्रति । संशयप्रका वा पार्थस्य किमकुर्वत
सञ्जय ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । तथा तेषु निवृत्तेषु प्रत्यद्यातेषु भागशः ।
स्वयमभ्यद्रवङ्गीभं नागानीकेन ते सुतः ॥ ३ ॥ सनाग इव नागिन
गोहृषिष्वेव गोवृषः । समाहृतः स्वयं राज्ञा नागानीकमुपाद्रवत्
॥ ४ ॥ स युद्धकुशलः पार्थो वाह्वीर्वीर्येण चान्वितः । अभिनत्
कुष्करानीकमचिरेनैव मारिष ॥ ५ ॥ ते गजा गिरिसङ्काशाः
क्षरन्तः सर्वतोमदम् । भीमसेनस्य नाराचैर्विमुखा विदलीकृता ।
॥ ६ ॥ विधमेद्भ्रजालानि यथा वायुः समुद्रतः । व्यधमत्ता-
न्यनीकानि तथैव पवनात्मजः ॥ ७ ॥ स तेषु विसृजन् वाणान्
भीमो नागिष्वधोमत । भुवनेष्विव सर्वेषु गभस्तीतुद्रितो रविः
॥ ८ ॥ ते भीमवाणाभिहताः संसक्ता विवभुर्गजाः । गभस्तिभि-
रिवाकस्य व्योम्नि नानाबलाहकाः ॥ ९ ॥ तथा गजानां कदरं
कुर्वाणमनिलात्मजम् । क्रुद्धो दुर्योधनोऽभ्येत्य प्रत्यविध्यत् शितैः
शरैः ॥ १० ॥ ततः क्षणेन क्षितिपं क्षतजप्रतिभेक्षणः । क्षयं
निनीषुर्निधितैर्भीमो विव्याध पत्त्रिभिः ॥ ११ ॥ स शरार्पित-
सर्वाङ्गः क्रुद्धो विव्याध पाण्डवम् । नाराचैरर्करश्याभैर्भीमसेनं
क्षयन्निव ॥ १२ ॥ तस्य नागं मणिमयं रत्नचित्रं ध्वजे स्थितम् ।

मल्लाभ्यां कार्मुकञ्चैव क्षिप्रं चिच्छेद पाण्डवः ॥ १३ ॥ दुर्योधनं
 पीडयमानं दृष्ट्वा भीमेन मारिष । चुक्षोभयिषुरभ्यागादङ्गो मातङ्ग-
 मास्थितः ॥ १४ ॥ तमापतन्तं नागेन्द्रमम्बुदप्रतिमस्वनम् । कुश्या-
 न्तरे भीमसेनो नाराचिनाद्दृश्यद्गृध्रम् ॥ १५ ॥ तस्य कायं विनि-
 र्मिद्य न्यमञ्जद्वरणीतले । ततः पपात हिरदो वज्राहत इवा-
 चलः ॥ १६ ॥ तस्यार्वाञ्जितनागस्य स्नेच्छस्य च पतिष्ठतः । शिर-
 श्चिच्छेद भलेन क्षिप्रकारी वृकोदरः ॥ १७ ॥ तस्मिन्निपतिते वीरे
 रुम्प्राद्रवत सा चमूः । सञ्चान्ताञ्चद्विपरया पदातीनवमृदती
 ॥ १८ ॥ तैश्वनीक्रेषु भग्नेषु विद्रवत्सु समन्ततः । प्राग्ज्यो-
 तिप्रस्तती भीमं कुञ्जरेण समाद्रवत् ॥ १९ ॥ चरणाभ्यामथो
 हाभ्यां संहतेन करेण च । व्यावृत्तनयनः क्रुद्धः प्रदहन्निव पाण्ड-
 वम् ॥ २० ॥ वृकोदररथं साश्वनविशिषमचूर्सयत् । पङ्गां
 भीमोऽप्यथोधावन् तस्य गात्रेष्वलीयत ॥ २१ ॥ जानन्नञ्जलिका-
 वेधं न व्यक्रामत पाण्डवः । गात्राभ्यन्तरगो भूत्वा करेण ताडय-
 न्मुहुः ॥ २२ ॥ कालयामास तं नागं वधाकाङ्क्षिणमव्ययम् ।
 कुलालचक्रवन्नागस्तदा तूर्समथाभ्रमत् ॥ २३ ॥ नागायुतबली
 श्रीनान् कालयानो वृकोदरः । भीमोऽपि निष्कस्य ततः सुप्रती-
 काग्रतोऽभवत् ॥ २४ ॥ भीमं करेणावनम्य जानुभ्यामभ्यपातयत् ।
 ग्रीवायां वेष्टयित्वैनं सगजो हन्तुमैहत ॥ २५ ॥ करवेष्टं भीम-
 सेनो भ्रमं दत्त्वा व्यमोचयत् । पुनर्गात्राणि नागस्य प्रविवेश
 वृकोदरः ॥ २६ ॥ यावत् प्रतिगजायातं स्वबलस्थमवैहत ।
 भीमोऽपि नागगात्रेभ्यो विनिष्क्रम्य ययौ जवात् ॥ २७ ॥ ततः
 सर्वस्य सैन्यस्य नादः समभवन्नहान् । अहो धिग्निहतो भीमः
 कुञ्जरेणेति मारिष ॥ २८ ॥ तेन नागेन सन्वस्ता पाण्डवाना-
 मनीकिनी । सहसाभ्यद्रवद्राजन् यत्र तस्थौ वृकोदरः ॥ २९ ॥
 तप्तो युधिष्ठिरो राजा हतं मत्वा वृकोदरम् । भगदत्तं सपा-

द्वालयः सर्वतः समवारयत् ॥ ३० ॥ तं रथैरथिनां श्रेष्ठः परि-
 वार्य समन्ततः । अवाकिरच्छरैस्तीक्ष्णैः शतशोऽथ सहस्रयः
 ॥ ३१ ॥ स विधातं पृथक्कानामङ्गुथेन समाचरन् । गजेन पाण्डु-
 पाञ्चालान् व्यधमत् पर्वतेप्रवरः ॥ ३२ ॥ तद्भ्रुतमपश्याम भग-
 दत्तस्य संयुगे । तथा वृद्धस्य चरितं कुञ्जरेण विशाभ्यते ॥ ३३ ॥
 ततो राजा दशासूनां प्राग्ज्योतिषमुपाद्रवत् । तिर्यग्गमेन
 नागेन समदेनाशुगामिना ॥ ३४ ॥ तयोर्बुद्धं समभवन्नागयो-
 भीर्मरुपयोः । सपत्नयोः पर्वतयोर्दया सदुमयोः पुरा ॥ ३५ ॥
 प्राग्ज्योतिषपतेर्नागः सन्नित्त्यापहत्य च । पार्श्वं दशासूधि-
 पतेर्भिक्षा नागमघातयत् ॥ ३६ ॥ तोमरैः सूर्यरश्मिभैर्भग-
 दत्तोऽथ सप्तभिः । जघान हिरदस्थं तं शत्रुं प्रचलितासनम् ॥ ३७ ॥
 व्यवच्छिद्य तु राजानं भगदत्तं युधिष्ठिरः । रथानीकेन महता
 सर्वतः पर्यवारयत् ॥ ३८ ॥ सकुञ्जरस्थो रथिभिः शुशुभे सर्वतो-
 वृतः । पर्वते वनमध्यस्थो ज्वलन्निव द्रुतायनः ॥ ३९ ॥ मण्डल
 सर्वतः श्लिष्टं रथिनामुग्रधन्विनाम् । किरतां शरवर्षाणि सनागः
 पर्यवस्थितः ॥ ४० ॥ ततः प्राग्ज्योतिषो राजा परिगृह्य महा-
 गजम् । प्रेषयामास तं नागं युयुधानरथं प्रति ॥ ४१ ॥ शिनेः
 पौत्रस्य तु रथं परिगृह्य महादिपः । अतिचिक्षेप वेगेन युयु-
 धानस्त्वपाक्रमत् ॥ ४२ ॥ वृहतः सैम्भवानश्वान् समुत्सृज्याथ
 सारथिः । तस्थौ सात्यकिमासाद्य स प्लुतस्तं रथं प्रति ॥ ४३ ॥
 स तु लब्ध्वान्तरं नागस्त्वरितो रथमण्डलात् । निश्चक्राम ततः
 सर्वान् परिचिक्षेप पार्थिवान् ॥ ४५ ॥ ते त्वाशुगतिना तेन
 त्रास्यमाना नरर्षभाः । तमेकं हिरदं सङ्घ्रेप मेनिरे शतशो
 दिपान् ॥ ४६ ॥ ते गजस्थेन कात्यन्ते भगदत्तेन पाण्डवाः । तेषां
 प्राद्रवतां भीमः पाञ्चालानामितस्ततः ॥ ४७ ॥ गजवाजिकृतः
 शब्दः सुमहान् समजायत । भगदत्तेन समरे कात्यमानेषु पाण्डुषु

॥ ४८ ॥ प्राग्ज्योतिषमतिक्रुद्धः पुनर्भीमः समभ्ययात् । तस्या-
 भिद्रवती वाहान् हस्तमुक्तेन वारिणा ॥ ४९ ॥ सिद्धा व्यत्यास-
 यन्नागस्तं भीमः प्राकिरत्ततः । ततस्तमभयान्तूषं रुचिपर्वा
 कृतौसुतः ॥ ५० ॥ प्रवर्षन् शरवर्षिण रथस्थोऽन्तकसन्निभः । ततः
 सस्रुचिपर्वाणं शरेणानतपर्वणा ॥ ५१ ॥ सुवर्चाः पर्वतपतिर्नित्ये
 वैवस्वतक्षयम् । तस्मिन्निपतिते वीरे सौभद्रो द्रौपदीसुताः ॥ ५२ ॥
 चेक्रितानो घृष्टकेतुर्ययुत्सुश्चाद्दयन् द्विपम् । त एनं शरधाराभि-
 धारारामिरिव तोयदाः ॥ ५३ ॥ सिपिचुर्भैरवान्नादान् विनदन्तो
 जिघांसवः । ततः पार्श्वीरङ्गुशाङ्गुष्ठैः कृतिना चोदितो द्विपः ॥ ५४ ॥
 प्रसारितकरः प्रायात् स्तब्धकर्णक्षणी द्रुतम् । सोऽधिष्ठाय यदा
 वाहान् युयुत्सोः सूतमारुजत् ॥ ५५ ॥ युयुत्सुस्तु रथाद्राज-
 न्नपाक्रामत् त्वराञ्चितः । ततः पाण्डवयोधास्ते नागराजं शरै-
 द्रुतम् ॥ ५६ ॥ सिपिचुभरवान्नादान् विनदन्तो जिघांसवः ।
 एतस्तु तव सम्भ्रान्तः सौभद्रस्य द्रुतो रथम् ॥ ५७ ॥ स कुक्करस्थो
 विरुजन्निष्पन्नरिषु पार्थिवः । वभौ रश्मीनिवादित्यो भुवनेषु
 समुत्सृजन् ॥ ५८ ॥ तमार्जुनिर्हादशभिर्ययुत्सुर्दृशभिः शरैः ।
 त्विस्त्रिभिर्द्रौपदेया घृष्टकेतुश्च विव्यधुः ॥ ५९ ॥ सोऽतियत्ना-
 पितैर्वाणैराचितो हिरदो वभौ । संस्यूत इव सूर्यस्य रश्मिभि-
 र्ज्वलदो महान् ॥ ६० ॥ नियन्तुः शिल्पयत्नाभ्यां प्रेरितोऽरि-
 शराहितः । परिचिक्षेप तान्नागः स रिपून् चव्यदक्षिणम् ॥ ६१ ॥
 गोपाल इव दण्डेन यथा पशुगणान् वने । आवेष्टयत् तां सेनां
 भगदत्तस्तथा मुहुः ॥ ६२ ॥ क्षिप्रं श्येनाभिपन्नानां वायसाना-
 मिव स्वनः । बभूव पाण्डवेयानां भृशं विद्रवतां स्वनः ॥ ६३ ॥
 स नागराजः प्रवराङ्गुशाहतः पुरा सपत्नीऽद्विवरो यथा नृप ।
 भयं तदा रिपुषु समादधद्भृशं वणिगज्जनानामभितो यथार्थवः
 ॥ ६४ ॥ ततोऽधनिर्हिरदरथाश्चपार्थिवैर्भयाद्बद्धिर्ज्वलितोऽति-

भैरवः । क्षितिं वियदा विदिशो दिशस्तथा समावृणोत् पार्थिव
संगुमी ततः ॥ ६५ ॥ स तेन नागप्रवरेण पार्थिवो भृशं जगाह
हिषतामनीकिनीन् । पुरा सुगुप्तां विबुधैरिवाहवे विरोचना
देववस्त्रविनीमिव ॥ ६६ ॥ भृशं बवौ ज्वलनसखो वियद्वजः
समावृणोन्मुद्गरपि चैव सैनिकान् । तमेव नागं गणशो यथा
गजान् समन्ततो द्रुतमथ मेनिरे जनाः ॥ ६७ ॥

इति द्रोणपर्वणि संग्रहप्रकवधपर्वणि भगदत्तयुद्धे

षड्विंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

सञ्जय उवाच । यन्मां पार्थस्य सङ्ग्रामे कर्माणि परिपृच्छसि ।
तच्छृणुष्व महाबाहो पार्थो यदकरोन्मृधे ॥ १ ॥ रजो दृष्ट्वा
समुद्भूतं श्रुत्वा च जननिस्वनम् । भगदत्ते विकुर्वाणे कौन्तेयः
कृष्णामब्रवीत् ॥ २ ॥ यथा प्राग्ज्योतिषी राजा गजेन मधु-
सूदन । त्वरमाणोऽभिनिष्क्रान्तो ध्रुवं तस्यैष निस्वनः ॥ ३ ॥
इन्द्रादनवरः सङ्घेऽगजयानविशारदः । प्रथमो वा द्वितीयो वा
पृथिव्यामिति मे मतिः ॥ ४ ॥ स चापि हिरद्व्येष्टः सदाप्रति-
गजो युधि । सर्वशस्त्रातिगः सङ्घेऽकृतकर्मा जितक्लमः ॥ ५ ॥
सोढा शस्त्रानिपातानामग्निस्पर्शस्य चानघ । स पाण्डववलं सर्व-
मद्यैको नागयिष्यति ॥ ६ ॥ न चावाभ्यामृतेऽन्दोऽस्ति शक्तस्तं
प्रतिबाधितुम् । त्वरमाणस्ततो याहि यतः प्राग्ज्योतिषाधिपः
॥ ७ ॥ शत्रुसङ्घं हिपवलां वयसा चापि विस्मितम् । अद्यैनं
प्रेषयिष्यामि वलहन्तुः प्रियातिथिम् ॥ ८ ॥ वचनादथ कृष्णास्तु
प्रययौ स्वयसाधिनः । दीर्यते भगदत्तेन यत्र पाण्डववाहिनी
॥ ९ ॥ तं प्रयान्तं ततः पश्चादाह्वयन्तो महारथाः । संग्रहकाः
समारोहन् सहस्राणि चतुर्दश ॥ १० ॥ दशैव तु सहस्राणि

त्रिगर्तानां महारथाः । चत्वारि च सहस्राणि वासुदेवस्य
 चानुगाः ॥ ११ ॥ दीर्यमाणां चमूं दृष्ट्वा भगदत्तेन मारिष ।
 आह्वयमानस्य च तैरभवद्दृश्यं हिधा ॥ १२ ॥ किन्तु अथस्करं
 कर्म भवेद्येति चिन्तयन् । इह वा विनिवर्त्तयं गच्छेयं वा
 युधिष्ठिरम् ॥ १३ ॥ तस्य बुद्ध्या विचार्यैवमर्जुनस्य कुरुद्वह ।
 अभवद्दूयसी बुद्धिः संशप्तकवधे स्थिरा ॥ १४ ॥ स सन्निवृत्तः
 सहसा कपिप्रवरकेतनः । एको रथसहस्राणि निहन्तुं वासवी
 रणे ॥ १५ ॥ साहि दुर्योधनस्यासीन्नतिः कर्णस्य चोभयाः ।
 अर्जुनस्य वधोपाये तेन हैधमकल्पयत् ॥ १६ ॥ स तु दौलाय-
 मानो वा हैधीभावेन पाण्डवः । वधेन तु नराग्राणामकरोत्तां
 मृषा तदा ॥ १७ ॥ ततः शतसहस्राणि शराणां नवपर्वणाम् ।
 व्यसृजन्नर्जुने राजन् संशप्तकमहारथाः ॥ १८ ॥ नैव कुन्तीसुतः
 पार्थो नैव कृष्णो जनार्दनः । न हया न रथो राजन् दृश्यन्ते स्म
 शरैश्चिताः ॥ १९ ॥ यदा मोहमनुप्राप्तः सस्वेदथ जनार्दनः ।
 ततस्तान् प्रायशः पार्थो ब्रह्मास्त्रेण निजघ्नवान् ॥ २० ॥ शतशः
 पाणयश्चिन्नाः सेषुज्यातलकार्मुकाः । केतवो गजिनः सूता
 रथिनश्चापतन् क्षितौ ॥ २१ ॥ द्रुमाचलाग्रास्त्रैः समक्रायाः
 सुकल्पिताः । हतारोहाः क्षितौ पेतुर्दिपाः पथशराहताः ॥ २२ ॥
 विप्रविद्धकुथावल्गाश्चिन्नभाण्डाः परासवः । सारोहास्तुरगाः
 पेतुर्मथिता मार्गणैर्भ्रमम् ॥ २३ ॥ सर्ष्टिप्रासासिनखराः समु-
 द्हरपरश्वधाः । सञ्छिन्ना बहवः पेतुर्गणां भल्लैः किरीटिना ॥ २४ ॥
 वालादित्याम्बुजेन्दूनां तुल्यरूपाणि मारिष । सञ्छिन्नान्यर्जुन-
 शरैः शिरांस्युर्व्यां प्रपेदिरे ॥ २५ ॥ जज्वालालङ्कृतैः सेना पत्रिभिः
 प्राणभोजनैः । नानारूपस्तदाभिवान् क्रुद्धे निघ्नति फाल्गुने ॥ २६ ॥
 ह्योभयन्तं तथा सेनां हिरदं नलिनीमिव । धनच्छयं भूतगणाः
 साधुसाध्वित्यपूजयन् ॥ २७ ॥ दृष्ट्वा तत् कर्म पार्थस्य वासवस्यैव

माधवः । विस्मयं परमं मत्वा प्राञ्जलिस्तमुवाच ह ॥ २८ ॥
 कर्मैतत् पार्थ शक्रेण यमेन धनदेन च । दुष्करं समरे यत्ते
 कृतमद्येति मे मतिः ॥ २९ ॥ युगपत् समरे यत्ते शतशोऽय सह-
 स्रशः । पतिता एव मे दृष्टाः संशप्तकमहारथाः ॥ ३० ॥ ततः
 संशप्तकान् हत्वा भूयिष्ठं ये व्यवस्थिताः । भगदत्ताय याहीति
 कृष्णं पार्थोऽभ्यवेदयत् ॥ ३१ ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि संशप्तकवधे
 सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

सञ्जय उवाच । यियासतस्ततः कृष्णः पार्थस्याश्वान् मनो-
 जवान् । सम्यै षीडे मसञ्जन्नान् द्रोणानीकाय पाण्डुरान् ॥ १ ॥
 तं प्रयान्तं कुरुयेष्ठं स्वान् भ्रातृन् द्रोणतापितान् । सुशर्मा
 भ्रातृभिः सार्द्धं युद्धार्थी पृष्ठतोऽन्वयात् ॥ २ ॥ ततः श्वेतहयः
 कृष्णमव्रवीदजितञ्जयः । एष मां भ्रातृभिः सार्द्धं सुशर्माह्वयते-
 ऽच्युत ॥ ३ ॥ दीर्यते चोत्तरेणैव तत्सैन्यं शत्रुसूदन । दैधी-
 भृतं मनो मेऽद्य कृतं संशप्तकैरिदम् ॥ ४ ॥ किन्न संशप्तकान्
 हन्मि स्वान् रक्षाम्यहितार्हितान् । इति मे त्वं मतं वेत्स्य तत्र किं
 सुकृतं भवेत् ॥ ५ ॥ एवमुक्तस्तु दाशार्हः स्यन्दन प्रत्यवर्त्तयत् ।
 येन त्रिगर्त्ताधिपतिः पाण्डवं समुपाह्वयत् ॥ ६ ॥ ततोऽर्जुनः
 सुशर्माणं विद्धा सप्तभिराशुगैः । ध्वजं धनुश्चास्य रथे क्षूराभ्यां
 समकृन्तत ॥ ७ ॥ त्रिगर्त्ताधिपतेश्चापि भ्रातरं षड्भिराशुगैः ।
 साश्वं ससूतं त्वरितः पार्थः प्रैषीद्यमन्त्रयम् ॥ ८ ॥ ततो भुजग-
 सङ्घाशां सुशर्मा शक्तिमायसीम् । क्षिप्तेपार्जुनमादिश्य वासुदेवाय
 तोमरम् ॥ ९ ॥ शक्तिं त्रिभिः शरैश्चिह्त्वा तोमरं त्रिभिरर्जुनः ।
 सुशर्माणं शरब्रूतैर्भोहयित्वा न्यवर्त्तयत् ॥ १० ॥ तं वासव-

मिवायान्तं भूरिवर्षशरौषिणम् । राजस्तावकसैन्यानां नीयं
 कश्चिद्वारयत् ॥ ११ ॥ ततो धनञ्जयो वाणैः सर्वानिव महा-
 रथान् । आयाहिनिघ्नन् कौरव्यान् दहन् कन्दमिवानलः ॥ १२ ॥
 तस्य वेगमसञ्चं तु कुन्तीपुत्रस्य धीमतः । नाशकूवंस्ते संशोढुं
 स्पर्शमग्नेरिव प्रजाः ॥ १३ ॥ संवेष्टयन्ननीकानि शरवर्षेण पाण्डवः ।
 सुपर्शपातवद्भ्राजन् प्रायात् प्राग्ज्योतिषं प्रति ॥ १४ ॥ यत्तदा
 नाम यञ्जिष्णुर्भरतानामपायिनाम् । धनुः क्षेमकरं सङ्घे
 ह्रिषतामश्रुवर्द्धनम् ॥ १५ ॥ तदेव तव पुत्रस्य राजन् दुर्युत-
 देविनः । कृते क्षत्रविनाशाय धनुरायच्छदर्जुनः ॥ १६ ॥
 तथाविद्धोभ्यमाणा सा पार्थेन तव वाहिनी । व्यथीर्येत महा-
 राजन् नौरिवासाय पर्वतम् ॥ १७ ॥ ततो द्रुपसहस्राणि न्यत्र-
 र्तन्त धनुषताम् । मतिं कृत्वा रणे क्रूरा वीरा जयपराजये
 ॥ १८ ॥ व्यपेतहृदयतासा श्रावब्रूस्तं महारथाः । अथ पार्थो
 गुरुं मारं सर्वभारसहो युधि ॥ १९ ॥ यथा पद्मवनं क्रुद्धः
 प्रविष्टः षष्टिहायनः । सद्दीयात्तद्विदायस्तः पार्थोऽसृद्वाह्मून् तव
 ॥ २० ॥ तस्मिन् प्रमथिते सैन्ये भगदत्तो नराधिपः । तेन
 नागेन सहसा धनञ्जयमुपाद्रवत् ॥ २१ ॥ तं दृष्ट्वा नरव्याघ्रः
 प्रत्यश्छाह्ननञ्जयः । स सन्निपातस्तुमुक्तो बभूव रथनागयोः
 ॥ २२ ॥ कल्पिताभ्यां यथाशास्त्रं रथेन च गजेन च । सङ्ग्रामे
 चेरतुर्वीरौ भगदत्तधनञ्जयौ ॥ २३ ॥ ततो जीमूतसङ्गाशा-
 न्नागादिन्द्र इतः प्रभुः । अभ्यवर्षच्छरौषेण भगदत्तो धनञ्जयम्
 ॥ २४ ॥ स चापि शरवर्षं तत् शरवर्षेण वासविः । अप्राप्त-
 मेव चिच्छेद् भगदत्तस्य वीर्यवान् ॥ २५ ॥ ततः प्राग्ज्योतिषी
 राजा शरवर्षं निवार्य तत् । शरैर्जघ्ने महाबाहुं पार्थं कृष्णाक्ष
 मारिष ॥ २६ ॥ ततः स शरजालेन महताभ्यत्रकीर्य तौ ।
 चोदयामास तं नागं वधायाच्युतपार्थयोः ॥ २७ ॥ तमापतन्तं

द्विरदं दृष्ट्वा क्रुद्धमिवान्तकम् । चक्रेऽपमव्यं त्वरितः स्यन्दनेन
जनाद्देनः ॥ २८ ॥ तस्मात्प्रमपि नेषेप परावृत्तं महाद्विपम् ।
सारोहं मृत्युसात्कर्तुं क्षरन् धमं धनञ्जयः ॥ २९ ॥ स तु नागी
द्विपरथान् हयांयारुह्य मारिष । प्राहिणोन्मृत्युलोकाय ततः
क्रुद्धो धनञ्जयः ॥ ३० ॥

इति द्रोणपर्वणि संग्रहकाथपर्वणि भगदत्तमुद्रे
अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

धृतराष्ट्रो उवाच । पार्थः क्रुद्धः किमकरोद्भगदत्तस्य पाण्डवः ।
प्राग्ज्योतिषो वा पार्थस्य तन्मे शंस यथातथम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । प्राग्ज्योतिषिण संसक्तानुभौ दाशाह-
पाण्डवौ । मृत्युदंष्ट्रान्तिकं प्राप्तौ सर्वभूतानि मेनिरे ॥ २ ॥
तथा स शरवर्षाणि पातयत्यनिशं प्रभो । गजस्कन्धान्महाराज
कृथायोः स्यन्दनस्थयोः ॥ ३ ॥ अथ काश्यायसैर्वागैः पूर्णकार्मुक-
निःसृतैः । अविध्यदेवकीपुत्रं हेमपुङ्खैः शिलाधितैः ॥ ४ ॥ अग्नि-
स्यर्षसमाकीर्णा भगदत्तेन चोदिताः । निर्भय देवकीपुत्रं क्षितिं
जग्मुः सुवाससः ॥ ५ ॥ तस्य पार्थो धनुस्क्रित्वा परिचारं
निहत्य च । लालयन्निव राजानं भगदत्तमयोधवत् ॥ ६ ॥ सो-
ऽर्करश्मिभांस्तीक्ष्णांस्तीमरान् वै चतुर्दश । प्रेरयन् सव्यसाची
तु त्रिधेकैकमथाच्छिनत् ॥ ७ ॥ ततो नागस्य तदहर्म व्यधमत्
पाकशासनः । शरजालेन महता तदप्रशीर्यत भूतले ॥ ८ ॥
विशीर्षवर्मा स गजः शरैः सुभ्रममर्हितः । बभौ धारानिपाताक्तो
व्यभ्रः पर्वतराडिव ॥ ९ ॥ ततः प्राग्ज्योतिषः शक्तिं हेमदण्ड-
मयोमयीम् । व्यसृजहासुदेवाय द्विधा तावर्जुनोऽच्छिनत् ॥ १० ॥
ततश्चतुर्ध्वजञ्चैव कृत्वा राक्षोऽर्जुनः शरैः । विव्याध दशभि-

स्तूर्णसुत्सवन् पर्वतेष्वरम् ॥ ११ ॥ सोऽतिविद्वोऽर्जुनघरेः
 सुपुङ्खैः कङ्कपत्रिभिः । भगदत्तस्ततः क्रुद्धः पाण्डवस्य जनाधिप
 ॥ १२ ॥ व्यसृजत्तोमरान्मूर्ध्नि श्वेताश्वस्योन्ननाद् च । तै-
 रर्जुनस्य समरे किरीटं परिवर्तितम् ॥ १३ ॥ परिवृत्तकिरीटं
 तत् यमयित्वाैव फाल्गुनः । सुदृष्टः क्रियतां लोक इति राजान-
 मब्रवीत् ॥ १४ ॥ एवमुक्तस्तु संक्रुद्धः शरवर्षणं पाण्डवम् ।
 अश्ववर्षत् स गोविन्दं धनुरादाय भास्वरम् ॥ १५ ॥ तस्य पाथो
 धनुश्छिन्ना तूणीरान् सन्निवृत्त्य च । त्वरभाणो द्विसप्तत्या सर्व-
 ममस्वताडयत् ॥ १६ ॥ विद्वस्ततो विव्यथितो वैष्णवास्त्वमुदी-
 रयन् । अभिमन्त्राङ्गमं क्रुद्धो व्यसृजत् पाण्डवोरसि ॥ १७ ॥
 विशृष्टं भगदत्तेन तदस्त्रं सर्वघाति वै । उरसा प्रतिजशाद् पाथं
 मञ्ज्वाय केयवः ॥ १८ ॥ वैजयन्तभद्रकाया तदस्त्रं केयवो
 रसि । ततोऽर्जुनः कान्तननाः केयवं प्रत्यभाषत ॥ १९ ॥ अयुध्य-
 मानस्तुरगान् संयन्तासि तवानघ । द्रव्यका गुण्डीकाश्च प्रतिज्ञां
 स्तां न रक्षसि ॥ २० ॥ यद्यहं व्यसनी वास्याममत्तो वा निवा-
 रणे । ततस्त्वयैव कार्यं स्यान्न तत् कार्यं मयि स्थिते ॥ २१ ॥
 सवाणः सधनुश्चाहं असुरासुरमानुषान् । शरी लोकादिमान्
 जेतुं तच्चापि विदितं तव ॥ २२ ॥ ततोऽर्जुनं वासुदेवः प्रत्यु-
 दात्वाय तदवः । शृणु गुह्यमिदं पाथं पुरावृत्तं यथानघ ॥ २३ ॥
 चतुर्थीक्षिरहं यश्वलोकद्राणार्थमुद्यतः । आत्मानं परिभज्येह
 लोकाणां हितमाद्धे ॥ २४ ॥ एका मूर्तिस्तपश्चर्यां कुरुते मे
 सुवि स्थिता । अपरा पश्यति जगत् कुर्वाणं साध्वसाधुनी ॥ २५ ॥
 अपरा कुरुते कर्म मादुषं लोकभायिता । श्रुते चतुर्थी त्वपरा
 दां परस्त्रज्ञिकीम् ॥ २६ ॥ यासौ वर्षसहस्रान्ते मूर्तिरुत्ति-
 तमनः । वराहैभ्यो वरान् श्रेष्ठान् तस्मिन् काले ददाति सा
 ॥ २७ ॥ तन्तु कालमनुप्राप्तं विदित्वा पृथिवी तदा । अयाचत

वरं यन्मां नरकार्थाय तच्छृणु ॥ २८ ॥ देवानाञ्चासुराणाञ्च
 अर्धस्तनयोऽस्तु मे । उपेतो वैष्णवास्त्रेण तन्मे जं दातु-
 महेसि ॥ २९ ॥ एवं वरमहं श्रुत्वा जगत्यास्तनये तदा । अमोघ-
 मस्त्रं प्रायच्छं वैष्णवं परमं पुरा ॥ ३० ॥ अघोचं चैतदस्त्रं वै-
 क्ष्मोघं भवतु क्षिते । नरकस्याभिरक्षार्थं नैनं कश्चिदधिष्यति ॥ ३१ ॥
 अनेनास्त्रेण ते गुप्तः सुतः परब्रह्माद्देवः । भविष्यति दूराधर्षः
 सर्वलोकेषु सर्वदा ॥ ३२ ॥ तथेत्युक्त्वा गता देवो कृतकामा
 मनस्विनी । स चाप्यासीद्दूराधर्षो नरकः शत्रुदापनः ॥ ३३ ॥
 तस्मात् प्राग्ज्योतिर्दं प्राप्तं तदस्त्रं पार्थ मामकम् । नास्यावधो-
 ऽस्ति लोकेषु सेन्द्रसद्रेषु मारिष ॥ ३४ ॥ तन्मया त्वत्कृते क्षेत्-
 दन्यथा व्यपनायितम् । विमुक्तं परमास्त्रेण जहि पार्थ महा-
 सुरम् ॥ ३५ ॥ वैरिणां युधि दुर्ध्रुवं भगदत्तं सुरहिषम् । यथाहं
 जघ्नवान् पूर्वं हितार्थं नरकन्तथा ॥ ३६ ॥ एवमुक्तस्तदा पार्थः
 केशवेन महात्मना । भगदत्तं धितैर्वाणैः सहसा समवाकिरत्
 ॥ ३७ ॥ ततः पार्थो महाबाहुरसंभ्रान्तो महामनाः । कुशयो-
 रन्तरे नागं नाराचेन समापयत् ॥ ३८ ॥ स समासाद्य तं नागं
 दाणो बज्र इवाचलम् । अभ्रगात् सह पुङ्खेन बल्लोकाभिव पन्नगः
 ॥ ३९ ॥ स गजो भगदत्तेन प्रैर्यमाणो मुहुर्मुहुः । न करोति
 वचस्तस्य दरिद्रस्यैव योषितः ॥ ४० ॥ स तु विश्वभ्रगात्प्राणि
 दुन्ताभ्रामवनिं ययौ । नन्दनार्त्तस्वरं प्राणातुस्तस्यै महाहिषः
 ॥ ४१ ॥ ततश्चन्द्रार्द्धविम्बेन वाणेनानतपर्वणा । विभेद् हृदयं
 राज्ञो भगदत्तस्य पाण्डवः ॥ ४२ ॥ स भिन्नहृदयो राजा भग-
 दत्तः किरीटिना । शरासनं शराथैव गतासुः प्रसुभोच ह ॥ ४३ ॥
 धिरसस्तस्य विभ्रष्टं प्रपदात् वराशुकम् । नालताडनविभ्रष्टं
 पलाशं नलिनादिव ॥ ४४ ॥ स ह्येममाली तपनीयभाण्डात् पपात्
 नागाहिरिमन्निकायात् । सुपुष्पितो मास्तवेगस्त्रो नक्षीधराया-

दिव कर्षिंकारः ॥ ४५ ॥ निहत्य तं नरपतिमिन्द्रविक्रमं सखाय-
मिन्द्रस्य तदैन्द्रिराहवे । ततोऽपरांस्तवजयकाङ्क्षिणी नरान् बभञ्ज
वायुर्वलवान् द्रुमानिव ॥ ४६ ॥

इति द्रोणपर्वणि संस्रक्वधपर्वणि भगदत्तवधे

एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

सञ्जय उवाच । प्रियमिन्द्रस्य सततं सखायममितीजसम् ।
हत्वा प्राग्ब्धीतिष्ठं पार्थः प्रदक्षिणमवर्त्तत ॥ १ ॥ ततो गान्धार-
राजन्य सुतो परपुरञ्जयो । आर्द्धतानर्जुनं सङ्गो भ्रातरौ वृष-
काचलौ ॥ २ ॥ तौ ससेत्वार्जुनं वीरौ पुरः पयाञ्च धन्विनौ ।
अविध्येतां महाधैरैर्निमितैराशुगीर्भृशम् ॥ ३ ॥ वृषकस्य हयान्
सूतं धनुःशतं ध्वजं रथम् । तिलगो व्यधमत् पार्थः सौवलस्य
मितैः शरैः ॥ ४ ॥ ततोऽर्जुनः शरशैर्निनाप्रहरणोरपि ।
गान्धारानाकुलांशुक्रौ सौवलप्रमुखान् पुनः ॥ ५ ॥ ततः पञ्च-
शतान् वीरान् गान्धारानुद्यतायुधान् । प्राहिणोन्मृग्युलोकाय
क्रुद्धो वागौर्धनञ्जयः ॥ ६ ॥ हताश्वान्तरथात्सुमवतीर्थ्य महा-
भुजः । आसुरोह रथं भ्रातुरन्यच्च धनुराददौ ॥ ७ ॥ तावकं
रथमासूढौ भ्रातरौ वृषकाचलौ । शरवर्षेण वीभत्सुमविध्येतां
मुहुर्मुहुः ॥ ८ ॥ श्यालौ तव महात्मानौ राजानौ वृषकाचलौ ।
भृशं निजघ्नतुः पार्थमिन्द्रं वृत्रवला इव ॥ ९ ॥ लब्धलक्षौ तु
गान्धारावहतौ पाण्डवं पुनः । निदाघवार्पिकौ मासौ लोके
घर्मासुभिर्यथा ॥ १० ॥ तौ रथस्थौ नरव्याघ्रौ राजानौ वृष-
काचलौ । संश्लिष्टाङ्गौ स्थितौ राजन् जघानैकेषुगार्जुनः ॥ ११ ॥
तौ रथात् सिंहसङ्गाशौ लोहिताक्षौ महाभुजौ । गतासू पेततु-
र्वीरौ सोऽर्थाविग्लक्ष्णौ ॥ १२ ॥ तयोर्भूमिं गतो देहो रथाद्-

वभुजनप्रियौ । ययो दशदिशः पुराणं गमयित्वा व्यवस्थितौ
 ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा विनिहतौ वीरौ मातुलावपलायिनौ । भृशं
 मुमुचुरस्त्राणि पुवास्तव विशाम्यते ॥ १४ ॥ निहतौ भ्रातरौ
 दृष्ट्वा मायाशतविशारदः । कृशौ सम्मोहयन्मायां विदधे शकुनि-
 स्ततः ॥ १५ ॥ लगुङ्गायोगुङ्गाश्मानः शतप्लव्य सशक्तयः । गदा-
 परिधनिस्त्रिंशद्भूलमुहरपट्टिषाः ॥ १६ ॥ सकम्पनार्ष्टिनखरा मुश-
 लानि परश्वधाः । क्षुरा क्षुरप्रनालीका वत्सदन्तास्थिसन्धयः
 ॥ १७ ॥ चक्राणि विभिन्नाः प्रासा विविधान्यायुधानि च । प्रपेतुः
 सर्वतो दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यश्चार्जुनं प्रति ॥ १८ ॥ खरोद्गमहिष्ठा-
 व्याघ्राः सिंहाः सुमरचिलकाः । ऋक्षाः शालावृका गृध्राः कप-
 यश्च सर्पैश्चपाः ॥ १९ ॥ विविधानि च रक्षांसि क्षुधितान्यर्जुनं
 प्रति । संक्रुद्धान्यभ्यधावन्त विविधानि वयांसि च ॥ २० ॥ ततो
 दिव्यास्त्रविच्छूरः कुन्तीपुत्री धनञ्जयः । विभृजन्निषुजालानि
 सहसा तान्यताडयत् ॥ २१ ॥ ते हन्यमानाः शूरेण प्रवरैः
 सायकैर्दृष्टैः । विरुवन्तो महारावं विनेशुः सर्वतो हताः ॥ २२ ॥
 ततस्तमः प्रादुरभूदर्जुनस्य रथं प्रति । तस्माच्च तमसो वाचः
 क्रूरा पार्थमभर्तयन् ॥ २३ ॥ तत्तमो भैरवं घोरं भयङ्करं
 महाहवे । उत्तमास्त्रेण महता ज्योतिष्केनार्जुनोऽबधीत् ॥ २४ ॥
 हते तस्मिन् जलोष्वास्तु प्रादुरासन् भयानकाः । अस्त्रसान्तु
 विनाशार्थमादित्यास्त्रमथार्जुनः ॥ २५ ॥ प्रायुङ्क्तास्त्रस्ततस्तेन
 प्रायशोऽस्त्रेण शोधितम् । एवं बहुविधा माया सौबलस्य कृताः
 कृताः ॥ २६ ॥ जघानास्त्रबलेनाशु प्रहसन्नर्जुनस्तदा । तथा
 हतासु मायासु त्रस्तोऽर्जुनशराहतः ॥ २७ ॥ अपायाञ्जवनै-
 रश्वैः शकुनिः प्राकृतो यथा । ततोऽर्जुनोऽस्त्रविच्छैघ्रं दर्शय-
 न्नात्मनोऽरिषु ॥ २८ ॥ अभ्यवर्षच्छुरौघेण कौरवाणामनीकिनीम् ।
 सा हन्यमाना पार्थेन तत्र पुत्रस्य वाहिनी ॥ २९ ॥ द्वैधीभूता

महाराज गङ्गेवासाय पर्वतम् । द्रोणमेवान्वपद्यन्त केचित्तत्र
 नरर्षभाः ॥ ३० ॥ केचिद्द्यूषधनं राजन्नर्यामानाः क्रिरीटिना ।
 नापश्चामस्ततस्त्वेनं सेन्ये वै रजसावृते ॥ ३१ ॥ गाण्डीवस्य च
 निर्घोषः श्रुतो दक्षिणतो मया । शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषं वादि-
 त्वाणाञ्च निःस्वनम् ॥ ३२ ॥ गाण्डीवस्य तु निर्घोषो व्यतिक्रम्या-
 स्पृशद्दिवम् । ततः पुनर्दक्षिणतः सङ्ग्रामिण्योधनाम् ॥ ३३ ॥
 सुयुद्धं चार्जुनस्यासीद्दहन्तु द्रोणमन्वयात् । यौधिष्ठिराण्यनी-
 कानि प्रहरन्ति ततस्ततः ॥ ३४ ॥ नानाविधान्यनीकानि पुत्राणां
 तव भारत । अर्जुनो व्यधमत् काले द्विवीवाभ्राणि मारुतः ॥ ३५ ॥
 तं वासवमिवायान्तं भूरिवधं शरौषिणम् । महेश्वासं नरव्याघ्रं
 नोग्रं कश्चिद्वारयत् ॥ ३६ ॥ ते हन्यमानाः पार्थिव लदीया
 व्यथिता भृशम् । स्वानेष वहवो जघ्नुर्विद्रवन्तस्ततस्ततः ॥ ३७ ॥
 तेऽर्जुनेन शरा मुक्ताः कः पत्रान् उन्निहः । अलभा इव सम्पेतुः
 संवृण्वाना दिग्धो दग्ध ॥ ३८ ॥ तुषङ्गं रथिनं नागं पादातिमपि
 मारिष । विनिर्भयं क्षितिं जम्भुवतीकमिव पन्नगाः ॥ ३९ ॥
 न च द्वितीयं व्यसृजत् कुञ्जराश्वनरपुंसः । पृथगीकशरारुमा
 निपेतुस्ते गतासवः ॥ ४० ॥ हतैर्भयैर्हिरदैश्च सर्वतः शराभि-
 सृष्टैश्च हयैर्निपातितैः । तद्दृष्ट्वा गोमायुवलाभिनादितं विचित्र-
 मार्चाधिशरो बभूव तत् ॥ ४१ ॥ पिता सुतं त्यज्य सुहृदरं
 सुहृत्तथैव पुत्रं पितरः शरातुराः । खरक्षणे कृतमतयस्तदा
 जनास्यजन्ति वाहानपि पार्थपौडिताः ॥ ४२ ॥

इति द्रोणपर्वणि मंशुप्रकाशधर्मणि शकुनिपलायने

त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

द्रोणपर्व ।

धृतराष्ट्र उवाच । तेष्वनीकेषु भन्नेषु पाण्डुपुत्रेण सञ्जय ।
 चलितानां द्रुतानाञ्च कथमासीन्नानो हि वः ॥ १ ॥ यदीदानीं
 प्रभन्वानामवस्तुमपश्यताम् । दुष्करं प्रतिसन्धानं तन्नमापन्नं
 सञ्जय ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । तथापि तव पुत्रस्य प्रियकामा विद्याम्यते ।
 यमप्रवीरा लोकेषु रक्षन्तो द्रोणमन्वयुः ॥ ३ ॥ समुद्यतेषु
 चास्त्रेषु सञ्जान्ते च युधिष्ठिरे । अकुर्वन्नाथ्यक्रमाणि भैरवे सत्य-
 भीतवत् ॥ ४ ॥ अन्तरं भीमसेनस्य प्रापतन्मितिौजसः । सात्यके
 श्वैव वीरस्य धृष्टद्युम्नस्य वा विभो ॥ ५ ॥ द्रोणं द्रोणमिति क्रूराः
 पाञ्चाला समचोदयन् । मा द्रोणमिति पुत्रास्ते कुरुन् सर्वान-
 चोदयन् ॥ ६ ॥ द्रोणं द्रोणमिति च्छेके मा द्रोणमिति चापरे ।
 कुरुणां पाण्डवानाञ्च द्रोणद्यूतमवर्त्तत ॥ ७ ॥ यं यं प्रमथते
 द्रोणः पाञ्चालानां रथव्रजम् । तत्र तत्र तु पाञ्चाल्यो धृष्टद्युम्नो-
 ऽभ्यवर्त्तत ॥ ८ ॥ तथा भागविपर्यासे सङ्ग्रामे भैरवे सति । वीराः
 समासदन् वीरान् कुर्वन्तो भैरवं रवम् ॥ ९ ॥ अकल्पनीयाः
 शत्रूणां बभूवुस्तत्र पाण्डवाः । अकल्पयन्त्यनीकानि क्षरन्तः क्षेश-
 मात्मनः ॥ १० ॥ तेऽमर्षवशसम्प्राप्ता क्लीमन्तः सत्त्वचोदिताः ।
 त्यक्त्वा प्राणान् न्यवर्त्तन्त घ्नन्तो द्रोणं महाह्वये ॥ ११ ॥ अयसा-
 मिव सम्पातः शिलानामिव चाभवत् । दीव्यतां तुमुले युद्धे
 प्राणैरमिततेजसाम् ॥ १२ ॥ न तु क्षरन्ति सङ्ग्राममपि वृद्धा-
 स्तथाविधम् । दृष्टपूर्वं महाराज श्रुतपूर्वमथापि वा ॥ १३ ॥
 प्रकम्पते च पृथिवी तस्मिन् वीरावसादने । निवर्त्तता बलौघेन
 महता भारपीडिता ॥ १४ ॥ वर्सतीऽपि बलौघस्य दिवं स्तब्धु-
 वनिःस्वनः । अजातशत्रोस्तत् सैन्यमाविवेश सुभैरवः ॥ १५ ॥
 तमासाद्य तु पाण्डूनामनीकानि सहस्रशः । द्रोणेन चरता सङ्घे
 प्रभङ्गानि शितैः शरैः ॥ १६ ॥ तेषु प्रमथ्यमानेषु द्रोणेनाद्भुत-

कर्मणा । पथ्यवारयदायस्ती द्रोणं सेनापतिः स्वयम् ॥ १७ ॥
 तद्भुतमपश्याम द्रोणपाञ्चाख्ययोस्तदा । नैव तस्योपमा काचि-
 दिति मे निश्चिता मतिः ॥ १८ ॥ ततो नीलोऽनलप्रख्यो ददाह
 कुरुवाहिनीम् । शरस्फलिङ्गश्यापार्चिर्द्वैहन् कक्षमिवानलः ॥ १९ ॥
 तं दहन्तमनीकानि द्रोणपुत्रः प्रतापवान् । पूर्वाभिनापी सुस्रच्छं
 स्रयमानोऽभ्यभाषत ॥ २० ॥ नील किम्बहुभिर्द्वैग्यैस्तव योधैः
 शरार्चिषा । मयैकेन हि युध्यस्व क्रुद्ध प्रहर चाशु माम् ॥ २१ ॥
 तं पद्मनिकराकारं पद्मपत्रनिभेक्षणम् । व्याकोपपद्माभिमुखो नीलो
 विव्याध सायकैः ॥ २२ ॥ तेनातिविद्धः सहसा द्रोणिर्मल्लैः शितै-
 स्त्रिभिः । धनुर्ध्वजञ्च ऋत्रञ्च दिपतः समकृन्ततः ॥ २३ ॥ सो-
 ऽवप्लुत्य रथात्तस्मान्नीलश्चर्मवरासिभृत् । द्रोणायगैः शिरः काया-
 द्दर्शुमैच्छत् पतत्रिवत् ॥ २४ ॥ तस्योद्यतानैः सुनसं शिरः
 कायात् सकुण्डलम् । मल्लेनापाहरद्द्रोणिः स्रयमान इवानघ
 ॥ २५ ॥ सम्पूर्णंन्द्राभमुखः पद्मपत्रनिभेक्षणः । प्रांशुस्त्यल-
 पत्राभो निहतो न्यपतत् क्षितौ ॥ २६ ॥ ततः प्रविव्यथे सेना
 पाण्डवी भयमाकुला । आचार्यपुत्रेण हते नीले ज्वलिततेजसि
 ॥ २७ ॥ अचिन्तयंश्च ते सर्वं पाण्डवानां मारथाः । कथं
 नो वासविस्त्रायाच्छत्रुभ्य इति मारिष ॥ २८ ॥ दक्षिणेन तु
 सेनायाः कुरुते कदनं बली । संशप्तकापशिषस्य नारायणबलस्य
 च ॥ २९ ॥

इति द्रोणपर्वणि संशप्तकवधपर्वणि नीलवधे

एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

सञ्जय उवाच । प्रतिघातन्तु सैन्यस्य नाम्ण्यत द्विकीदरः ।
 सोऽभ्यहन् वाल्मिकं षष्ट्या कर्णञ्च दशभिः शरैः ॥ १ ॥ तस्य

द्रीणः शितैर्वागैस्तीक्ष्णधारैरजिह्वनीः । जीवितान्तमभिप्रेप्सु-
 र्मर्माखाशु जघान ह ॥ २ ॥ पुनश्चानिसमस्यधराशौविषविषो-
 यमैः । आनन्तर्धमभिप्रेप्सुः षड्विंशत्या समार्पयत् । कर्षीं
 हादशभिर्वाणैरप्रवत्यामा च सप्तभिः ॥ ३ ॥ षड्भिर्दुर्ध्वोधनो
 राजा तत एनमयाक्रित् । भीमसेनोऽपि तान् सर्वान् प्रत्य-
 विध्यन्महाबलः ॥ ४ ॥ द्रीणां पञ्चाशतेषूणां कर्षञ्च दशभिः
 शरैः । दुर्ध्वोधनं हादशभिर्द्रौणिं चाष्टभिराशुगैः ॥ ५ ॥ आरावं
 तुमुलं कुर्वन्नभ्यवर्तत तद्रणे । तस्मिन् सन्यजति प्राणान् मृत्यु-
 साधारणौकते ॥ ६ ॥ अजातशत्रुस्तान् योधान् भीमं व्रातेत्य-
 चोदयत् । ते वयुभीमसेनस्य समीपममितौजसः ॥ ७ ॥ युधु-
 धानप्रभृतयो माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । ते समेत्य सुसंरथ्याः
 सहिताः पुनर्प्रभाः ॥ ८ ॥ महेश्वासवरैर्गुप्तं द्रीणानीकं विभि-
 त्त्वः । समापेतुर्महावीर्या भीमप्रभृतयो रथाः ॥ ९ ॥ तान्
 प्रत्यमह्लादध्वगो द्रीणोऽपि रथिनां वरः । महारथानतिवलान्
 वीरान् समरयोधिनः ॥ १० ॥ राज्यं मृत्युभयं त्यक्त्वा तावकाः
 पाण्डवान् वयुः । सादिनः सादिनोऽभ्यघ्नं स्तथैव रथिनो रथान्
 ॥ ११ ॥ आसीच्छतृत्त्यसिसम्पातो युद्धमासीत् परश्वधैः । प्रकृष्ट-
 मसियुद्धञ्च बभूव कटुकोदयम् ॥ १२ ॥ कुञ्जराणाञ्च सम्पातै-
 र्युद्धसासीत् सुदारुणम् । अपतत् कुञ्जरादन्यो हयादन्यस्त्ववाक्-
 शिराः ॥ १३ ॥ नरो वाणविनिर्भिन्नी रथादन्यश्च मारिष ।
 तत्रान्यस्य च सस्मद् पतितस्य विवर्मणः ॥ १४ ॥ शिरः प्रध्वं-
 सयामास वक्षस्याग्नस्य कुञ्जरः । अपरांश्यापरेऽमृदन् वारणाः
 पातितान् वरान् ॥ १५ ॥ विप्राणैश्चावनिं गत्वा व्यभिन्दन् रथिनो
 वहन् । नाराचैः केचिदपरे विषाणालम्संज्ञवैः ॥ १६ ॥ वभ्रमुः
 समरे नागा मृदन्तः शतशो नरान् । कार्णायिसतनुवाणान्नराश्व-
 रथकुञ्जरान् ॥ १७ ॥ पतितान् पीथयाञ्चक्रुर्हिपाः स्थूलनला-

निव । गृध्रपत्न्याधिवासांसि शयनानि नराधिपाः ॥ १८ ॥ क्रीमन्तः
 कालसम्पर्कात् सुदुःखान्यध्यशेरत । हन्ति स्नात्र पिता पुत्रं
 रथेनाभ्यतिवर्तते ॥ १९ ॥ पुत्रश्च पितरं भोजान्निर्भेर्याद्भ्रमवर्तत ।
 अक्षी भग्नी ध्वजश्चिन्मश्चत्रसुर्व्यां निपातितम् ॥ २० ॥ युगाद्
 चिन्ममादाय प्रदुद्राव तथा हयः । चासिर्वाङ्गनिर्णपतितः शिर-
 श्चिन्म सकुण्डलम् ॥ २१ ॥ गजेनाच्छिप्य ललिना रथः सञ्जर्क्षितः
 क्षितौ । सारोहयापतहाजी बजेनाभग्राभी भृशम् ॥ २२ ॥
 निर्भेर्याद्भ्रमवर्तते सुदारुणम् । तदा तात हा पुत्र सखि
 क्वासि तिष्ठ क्व धावसि ॥ २३ ॥ प्रहराहर जह्नेनं क्षितक्षेडित-
 गाञ्जितैः । इत्येवमुच्चरन्तिस्म श्रूयन्ते विदिव्या गिरः ॥ २४ ॥
 नरस्याश्रुत्व नागत्य समसञ्जत शोणितम् । उपाशान्यद्रजो
 भौमं भीक्षुन् कश्चलमाविशत् ॥ २५ ॥ चक्रेण चक्रमासाद्य वीरो
 वीरस्य संयुगे । अतीतिस्त्रपथे काले जहार गदया शिरः
 ॥ २६ ॥ आसीत् क्षेमपतः गर्भी सुष्टिदुष्टं सुदारुणम् । नखै-
 र्दन्तैश्च शूराणामहीषी हीपमिच्छताम् ॥ २७ ॥ तत्राच्छिद्यत
 शूरस्य सखिद्रुगो बाह्वुहृद्यतः । सधनुश्चापर पि सगरः साङ्गम-
 स्तथा ॥ २८ ॥ आक्रोशदन्यमन्याऽत्र तं यो विमुखोऽभवत्
 अन्यः प्राप्तव्य चान्यस्य शिरः कायादपाहरत् ॥ २९ ॥ सशब्द
 मद्रदधान्यः शब्दादन्योऽत्रसप्तशृणुम् । स्वानन्योऽथ परानन्यो
 जघान निमित्तैः शरैः ॥ ३० ॥ गिरिशृङ्गोपमश्चात्र नारावि
 निपातितः । जातहो न्यपतङ्गुभौ नदीरोध इवीणागि ॥ ३१ ॥
 तथैव रथिनं नागः क्षरन् गिरिरिदारुजन् । अवातिष्ठत् पद
 श्रुभौ सहाश्रुं सहचारयिम् ॥ ३२ ॥ शूरान् प्रहरते दृष्ट्वा क्रुता
 खान् रुधिरोक्षितान् । बह्वनन्वाविशन्मोहो भौक्षन् हृदय
 दुर्वलान् ॥ ३३ ॥ सर्वमाविन्ममवन्नाप्राञ्जायत किञ्चन । सैन्ये
 रजसा ध्वस्तं निर्भेर्याद्भ्रमवर्तत ॥ ३४ ॥ ततः सेनापतिः शीघ्र

द्रोणपर्व ।

नयं काल इति ब्रुवन् । नित्याभिलखितानेव लरयामास पाण्ड-
 वान् ॥ ३५ ॥ कुर्वन्तः शासनं तस्य पाण्डवा वाङ्मशानिनः ।
 सरो हंसा इवापेतुर्नन्तो द्रोणरथं प्रति ॥ ३६ ॥ गृह्णीताद्रवता-
 न्योऽन्यं माविभीत निङ्गन्तत । इत्यातीक्षुमुलः शब्दो दुर्धर्षस्य
 रथं प्रति ॥ ३७ ॥ ततो द्रोणः कृपः कर्णो द्रौणी राजा जय-
 द्रथः । विन्दानुविन्दावावन्त्यौ शल्यश्च तान्नाप्रवारयत् ॥ ३८ ॥ ते
 त्वार्थधर्मसंरक्षा दुर्निवारा दुरासदाः । शरान्तां न जङ्गद्रीणं
 पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ ३९ ॥ ततो द्रोणोऽतिमंक्रुद्धो विश्व-
 जच्छतमः शरान् । चेदिपाञ्चालपाण्डूनामकरोत् कदनं महत्
 ॥ ४० ॥ तस्य ज्यातलनिर्घोषः शुश्रुवे दिक्षु मारिष । दञ्ज-
 संझादसङ्गाग्रस्तामयन्मानवान् वङ्गन् ॥ ४१ ॥ एतस्मिन्नन्तरे
 जिष्णुर्जिता संशप्तकान् वङ्गन् । अभयान्नत्र यत्रासौ द्रोणः
 पाण्डून् प्रमर्दति ॥ ४२ ॥ तान् शरौघमहावर्तान् शोणितोदा-
 न्महाङ्गदान् । तीर्षः संशप्तकान् हत्वा प्रत्यदृश्यत फाल्गुनः
 ॥ ४३ ॥ तस्य कौर्त्तमतो लक्षा सूर्यप्रतिमतेजसः । दीप्यमान-
 मपश्चाम तेजसा वानरध्वजम् ॥ ४४ ॥ संशप्तकसमुद्रं तमुच्छ्रो-
 ष्यास्त्वगभस्तिभिः । स पाण्डवयुगान्तार्कः कुस्त्रनप्यभ्रतीतपत् ॥ ४५ ॥
 प्रदृग्वाह कुस्त्रन् सर्वानर्जुनः शस्त्रतेजसा । युगान्ते सर्वभूतानि
 धूमकेतुरिवोत्थितः ॥ ४६ ॥ तेन वाणसहस्रौघैर्गजाश्वरथ-
 योधिनः । ताड्यमानाः क्षितिं जम्भुर्भुक्तमेगाः शरार्हिताः ॥ ४७ ॥
 केचिद्दार्त्तस्वरं चक्रुर्दिनेदुरपरे पुनः । पार्थवाणहताः केचिन्नि-
 पेतुर्विगतासवः ॥ ४८ ॥ तेषामुत्पतितान् काञ्चित् पतितांश्च परा-
 ङ्गुखान् । न जघानार्जुनो योधान् योध्व्रतमनुस्सरन् ॥ ४९ ॥
 ते विकीर्षरथाश्रिताः प्रायशश्च पराङ्गुखाः । कुरवः कर्ष्यकर्ष्येति
 चाहेति च विशुक्रुशुः ॥ ५० ॥ तमाधिरथिराक्रन्दं विज्ञाय
 शरणैषिणाम् । नाभैष्टेति प्रतिश्रुत्य जयावभिमुखोऽर्जुनम् ॥ ५१ ॥

स भारतरथश्रेष्ठः सर्वभारतहर्षणः । पादुशक्रौ तदाम्नेयमस्त्र-
 मस्त्रविदां वरः ॥ ५३ ॥ तस्य दीपशरौघस्य दीपचापधरस्य च ।
 शरौघान् शरजालेन विदुद्राव धनञ्जयः ॥ ५३ ॥ तथैवाधिरथि-
 स्तस्य वाणान् ज्वलिततेजसः । अस्त्रमस्त्रेण संवार्य्य प्राणदहिसृ-
 जन् शरान् ॥ ५४ ॥ घृष्टद्युम्नश्च भीमश्च सात्यकिश्च महारथः ।
 विव्यधुः कर्षभासाद्य त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ॥ ५५ ॥ अर्जुनास्त्रन्तु
 राधेयः संवार्य्य शरवृष्टिः । तेषां वयाणां चापानि चिच्छेद
 विशिखैस्त्रिभिः ॥ ५६ ॥ ते निक्वत्तायुधा वीरा निर्विषा भुजगा
 इव । रथात् शक्तीः समुत्क्षिप्य भृशं सिंहा इवानदन् ॥ ५७ ॥
 ता भुजाग्रैर्महावेगा विसृष्टा भुजगोपमाः । दीप्यमाना महाशक्त्यो
 जघ्नुराधिरथिं प्रति ॥ ५८ ॥ ता निक्वत्य शरव्रातैस्त्रिभिस्त्रिभि-
 रजिह्वगैः । ननाद बलवान् कर्षः पार्श्वीय विसृजञ्करान् ॥ ५९ ॥
 अर्जुनश्चापि राधेयं विद्धा सप्तभिराशुगैः । कर्णाद्वरजं वाणै-
 र्जघान निशितैस्त्रिभिः ॥ ६० ॥ ततः शत्रुञ्जयं हत्वा पार्थः
 षड्भिरजिह्वगैः । जह्वार सद्यो भक्तेन विपाटस्य शिरो रथात्
 ॥ ६१ ॥ पश्यतां धार्तराष्ट्राणामेकेनैव किरीटिना । प्रमुखे सूत-
 पुत्रस्य सोदर्या निहतास्त्रयः ॥ ६२ ॥ ततो भीमः समुत्पत्य
 खरथाहैनतेयवत् । वरासिना कर्षपक्षान् जघान दश पञ्च च
 ॥ ६३ ॥ पुनः खरथमास्थाय धनुरादाय चापरम् । विव्याध
 दशभिः कर्षं सूतमश्वान्श्च पञ्चभिः ॥ ६४ ॥ घृष्टद्युम्नोऽप्यसिवरं
 चर्म चादाय भास्वरम् । जघान चन्द्रवर्माणं वृहत्क्षत्रञ्च नैषधम्
 ॥ ६५ ॥ ततः खरथमास्थाय पाञ्चात्योऽन्यच्च कार्मुकम् । आदाय
 कर्षं विव्याध त्रिसप्तत्या नदन् रणे ॥ ६६ ॥ शैनेयोऽप्यन्यदा-
 दाय धनुरिन्द्रसमद्युतिः । सूतपुत्रञ्चतुःषष्ट्या विद्धा सिंह इवा-
 नदत् ॥ ६७ ॥ भलाभग्रां साधुमुक्ताभग्रां कृत्वा कर्षस्य कार्मु-
 कम् । पुनः कर्षं त्रिभिर्वासैर्वाह्नोरुरसि चापयत् ॥ ६८ ॥ ततो

दुर्व्योधनो राजा द्वीणश्चैव जयद्रथः । निमञ्जमानं राधेयमुञ्जद्गुः
 सात्यकासर्षवात् ॥ ६६ ॥ पत्तप्रखरथमातङ्गास्त्वदीयाः शतशोऽपरे ।
 कर्षमेवाभ्यधावन्त त्रासयानाः प्रहारिणः ॥ ७० ॥ घृष्टयुम्नश्च
 भीमश्च सौमद्रोऽर्जुन एव च । नकुलः सहदेवश्च सात्यकिं जगुपू-
 रणे ॥ ७१ ॥ एवमेव महारौद्रः क्षयायं सर्वधन्विनाम् । ताव-
 कानां परेषाञ्च त्यक्त्वा प्राणानभूद्रथः ॥ ७२ ॥ पदातिरथनागाश्चा
 गजाश्चरथपत्तिभिः । रथिनो नागपत्तप्रखैरथपत्तौ रथहिपैः
 ॥ ७३ ॥ अश्वै रश्वा गजैर्नागा रथिनो रथिभिः सह । संयुक्ताः
 समदृश्यन्त पत्तयस्यापि पत्तिभिः ॥ ७४ ॥ एतं सुकलितं युद्ध-
 मासीत् क्रव्यादहर्षणम् । महद्भिस्त्वरभीतानां यमराष्ट्रविबर्द्धनम्
 ॥ ७५ ॥ ततो हता नररथवाजिकुञ्जरैरनेकशो हिपरथपत्ति-
 वाजिनः । गजैर्गजा रथिभिरुदायुधारथाह्वयैर्हयाः पत्तिगणैश्च
 पत्तयः ॥ ७६ ॥ रथैर्हिपा हिरद्वरैर्महाहया हयैर्नरा वर-
 रथिभिश्च धाजिनः । निरस्तजिह्वादग्नेक्षणाः क्षितौ क्षयं गताः
 प्रमथितवर्मभूषणाः ॥ ७७ ॥ तथापरैर्बद्धकरणैर्वरायुधैर्क्षता गताः
 प्रतिभयदर्शनाः क्षितिम् । विपोथिता हयगजपादताडिता भृश-
 कुलारथखरनेमिभिः क्षताः ॥ ७८ ॥ प्रमोदने श्वापदपक्षि-
 रक्षसां जनक्षये वर्त्तति तत्र दारुणे । महाबलास्ते कुपिताः
 परस्परं निषूद्यन्तः प्रविचेरुरोजसा ॥ ७९ ॥ ततो वले भृश-
 लुलिते परस्परं निरीच्यमाणे रुधिरौघसंप्लुते । दिवाकरेऽस्तं
 गिरिमास्थिते अनेरुभे प्रयाते शिविराय भारत ॥ ८० ॥

इति द्वीणपर्वणि संप्रपन्नकवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे

हात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

समाप्तञ्च संप्रपन्नकवधपर्व ।

अथाभिमन्युवधपर्व ।

सञ्जय उवाच । पूर्वमस्मासु भग्नेषु फाल्गुनेनामितौजसा ।
 द्रोणे च मोघसङ्कल्पे रक्षिते च युधिष्ठिरे ॥ १ ॥ सर्वं विध्वस्त-
 कवचास्तावका युधि निर्जिताः । रजस्वला भृशोद्दिग्ना वीच-
 माणा दिशो दृश ॥ २ ॥ अवहारं ततः कृत्वा भारहाजस्य सम्मते ।
 लब्धलक्षैः परैर्हीना भृशवहसिता ॥ ३ ॥ श्लाघमानेषु
 भूतेषु फाल्गुनस्यामितान् गुणान् । केशवस्य च सौहार्दं कौत्सर-
 मानेऽर्जुनं प्रति ॥ ४ ॥ अभिमन्यु इवाभूवन् ध्यानमूकत्वमास्थिताः ।
 ततः प्रमातसमये द्रोणं दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ प्रणयाद्भि-
 मानाच्च द्विपहृद्धया च दुर्मनाः । शृण्वतां सर्वयोधानां संरक्षो
 वाक्यकोविद् ॥ ६ ॥ नूनं वयं वध्यपक्षा भवतो द्विजसत्तम ।
 तथाहि नाग्रहीः प्राप्तं समीपेऽद्य युधिष्ठिरम् ॥ ७ ॥ इच्छतस्ते
 न सुचेरत चक्षुःप्राप्तो रणे रिपुः । जिघृक्षतो रक्ष्यमाणः सामरै-
 रपि पाण्डवैः ॥ ८ ॥ वरं दत्त्वा मम प्रीतः पश्चाद्विभ्रतवानसि ।
 आशाभङ्गं न कुर्वन्ति भक्तव्याथ्याः कथञ्चन ॥ ९ ॥ ततोऽङ्गीत-
 स्तथोक्तः सन् भारहाजोऽब्रवीन्नुपम् । नार्हसे मां तथा ज्ञातुं
 घटमानं तव प्रिये ॥ १० ॥ ससुरासुरगन्धर्वाः सवक्षोरगराक्षसाः ।
 नालं लोका रणे जेतुं पाल्यमानं किरीटिना ॥ ११ ॥ विप्र-
 सृष्ट यत्र गोविन्दः पृतनानीस्तथार्जुनः । तत्र कस्य वलं क्रामे-
 दन्यत्र व्रग्नकात् प्रभो ॥ १२ ॥ सत्यं तात ब्रवीम्यद्य नैतज्जा-
 लन्यथा भवेत् । अथैषां प्रवरं वीरं पातयिष्ये महारथम् ॥ १३ ॥
 तच्च व्यूहं विधास्यामि योऽभेद्यस्त्रिदशैरपि । योगेन केनचि-
 द्राजन्मर्जुनस्त्वपनीयताम् ॥ १४ ॥ न ह्यज्ञातमसाध्यं वा तस्य
 सङ्घोऽस्ति किञ्चन । तेन ह्युवाच स कलं सर्वं ज्ञानमितस्ततः
 ॥ १५ ॥ द्रोणेन व्याहृते ह्येवं संशप्तकगणाः पुनः । आह्वयन्तो-
 ऽर्जुनं सङ्घो दक्षिणामभिता दिशम् ॥ १६ ॥ ततोऽर्जुनस्याथ

द्वीपपर्व ।

परैः सार्द्धं समभवद्गणः । तादृशो यादृशो नान्यः श्रुतो दृष्टोऽपि
 वा क्वचित् ॥ १७ ॥ तत्र द्रोणेन विहितो व्यूहो राजन्वशीमतः ।
 चरन् मध्यन्दिने सूर्यः प्रतपन्निव दुर्दृशः ॥ १८ ॥ तच्च अभिमन्यु-
 र्वचनात् पितुर्ज्येष्ठस्य भारत । विभेद दुर्भेदं सङ्घे चक्रव्यूह-
 मनेकधा ॥ १९ ॥ स कृत्वा दुष्करं कर्म हत्वा वीरान् सहस्रशः ।
 पटसु वीरेषु संसक्तो दैःशासनिवशद्गतः ॥ २० ॥ सौभद्रः
 पृथिवीपाल जहौ प्राणान् परन्तप । वयं परमसंहृष्टाः पाण्डवाः
 शोककर्षिताः । सौभद्रे राजन्वचहारमकुर्महि ॥ २१ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । एवं पुरुषसिंहस्य सञ्जयाप्राप्तयौवनम् ।
 रणे विनिहतं श्रुत्वा भृशं मे दीर्घस्य मनः ॥ २२ ॥ दारुणः
 क्षत्रधर्मोऽयं विहितो धर्मकर्तृभिः । यत्र राज्येषु स्वः शूरा
 वाले शस्त्रमपातयन् ॥ २३ ॥ वाक्यमत्यन्तसुखिनं विचरन्तमभीत-
 वत् । कृतास्त्रा बहवो जघ्नर्ब्रूहि गावल्हाणे कथम् ॥ २४ ॥
 विभित्सुना रथानीकं सौभद्रेणामितौजसा । विक्रीडितं यथा
 सङ्घे तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ २५ ॥

सञ्जय उवाच । यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र सौभद्रस्य निपा-
 तनम् । तत्ते कात् स्त्रेण वक्ष्यामि शृणु राजन् समाहितः
 ॥ २६ ॥ विक्रीडितं कुमारेण यथानीकं विभित्सता । आस्-
 ज्नाश्च यथा वीरा दुरावारा जयिष्वावः ॥ २७ ॥ दावाग्निभि-
 परौतानां भूरिशुल्बादृणद्रुमे । वनौकसानिवारण्ये लक्ष्मीयाना-
 सभूद्भयम् ॥ २८ ॥

इति द्वीपपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि चक्रव्यूहनिर्माण-
 परामर्शं त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

सञ्जय उवाच । समरेऽत्यग्रकर्माणः कर्माभिव्यञ्जितश्रमाः ।
 सकृष्णाः पाण्डवाः पञ्च देवैरपि दुरासदाः ॥ १ ॥ सत्त्वकर्मा-
 न्वयैर्बुद्ध्या कौत्तरां च यशसा श्रिया । नैव भूतो न भविता नैव
 तुल्यगुणः पुमान् ॥ २ ॥ सत्यधर्मोरतो दान्तो विप्रपूजादिभि-
 गुणैः । सदैव त्रिदिवं प्राप्नो राजा किल युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥
 युगान्ते चान्तको राजन् जामदग्न्यश्च वीर्यवान् । रथस्थो भीम-
 सेनश्च कथ्यन्ते सदृशास्त्रयः ॥ ४ ॥ प्रतिज्ञाकर्मदक्षस्य रणे
 गाण्डीवधन्वनः । उपमां नाधिगच्छामि पार्थस्य सदृशीं क्षितौ
 ॥ ५ ॥ गुरुवात्सल्यजलान्तं नैभृत्यं विनयो दमः । नकुलेऽप्रति-
 रूपञ्च प्रीत्यैञ्च निवतानिपट् ॥ ६ ॥ श्रुतगाश्चौर्यमाधुर्यंसत्त्व-
 रूपपराक्रमैः । सदृशो देवयोर्वीरः सहदेवः किलाश्रितोः ॥ ७ ॥
 ये च कृणो गुणाः स्फूर्तिताः पाण्डवेषु च ये गुणाः । अभिमन्यौ
 किलैकश्ला वस्यन्ते गुणनञ्चयाः ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरस्य धैर्य्येण
 कृष्णस्य चरितेन च । कर्मभिर्भीमसेनस्य सदृशाभीमकर्मणः ॥ ९ ॥
 धनञ्जयस्य रूपेण विक्रमेण श्रुतेन च । विनयात् सहदेवस्य
 सदृशो नकुलस्य च ॥ १० ॥

उत्तराद् उवाच । अभिमन्युमहं सूत सौम्यमपराजितम् ।
 योतुमिच्छामि कार्त्वीर्येण कथमायोधने हतः ॥ ११ ॥

सञ्जय उवाच । स्थिरो भव महाराज शोकं धारह दुर्द्धरम् ।
 महान्तं बन्धनाशन्ते कथयिष्यामि तच्छृणु ॥ १२ ॥ चक्रब्यूहो
 महाराज द्वावाशेषशाभिकल्पितः । तत्र शक्रोपमाः सर्वे राजानो
 पिजिविपिताः ॥ १३ ॥ दारस्थानेषु निन्यस्ताः कुमाराः सूर्य-
 वर्यसः । सङ्घातो राजपुत्राणां सर्वेषामभवत्तदा ॥ १४ ॥ कृताभि-
 समवाः सर्वे सवर्णविकृतध्वजाः । रक्ताम्बरधराः सर्वे सर्वे रक्त-
 विभूषणाः ॥ १५ ॥ सर्वे रक्तपताकाश्च सर्वे वै हेममालिनः ।
 चन्दनागुह्निग्धाङ्गाः सग्विनः सूक्ष्मवाससः ॥ १६ ॥ सहिताः

पर्येषावन्त काष्ठीं प्रति युयुत्सवः । तेषां दशसहस्राणि वभूवु-
 र्ददधन्विनाम् ॥ १३ ॥ पौवं तव पुरस्कृत्य लक्ष्मणं प्रियदर्श-
 नम् । अन्योन्यसमदुःखास्ते अन्योन्यसमसाहसाः ॥ १७ ॥
 अन्योन्यस्यहेमानाश्च अन्योन्यस्य हिते रताः । दुर्योधनस्तु
 राजेन्द्र सैन्यमध्ये व्यवस्थितः ॥ १८ ॥ कर्मादुःशासनकृपैर्द्विती-
 राजा महारथैः । देवराजोपमः श्रीमान् श्वेतच्छत्राभिसंवृतः
 ॥ १९ ॥ चामरव्यजनक्षैपैरुदयन्निव भास्करः । प्रमुखि तस्य
 सैन्यस्य द्रीणोऽवस्थितनायकः ॥ २० ॥ सिन्धुराजस्तथातिष्ठत्
 श्रीमान् भरिवाचलः । सिन्धुराजस्य पार्श्वस्था क्षत्रवत्यामपुरो-
 गमाः ॥ २१ ॥ सुतास्तव महाराज त्रिंशत्त्रिंशसन्निभाः । गान्धार-
 राज्ञः कितवः शल्या भरिश्चवास्तथा ॥ २२ ॥ पार्श्वं तं सिन्धु-
 राजस्य व्यराजन्त महारथाः । ततः प्रवृत्ति युद्धं तुमुलं लोम-
 हर्षणम् । तावकानां परंप्राञ्च श्यु कृत्वा निवर्त्तनम् ॥ २३ ॥

इति द्रीणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि चक्रव्यूहनिर्माणे
 चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

सञ्जय उवाच । तदनौकमनाघृष्यं भारद्वाजेन पालितम् ।
 पार्थाः समभ्यवर्त्तन्त भौमसेनपुरोगमाः ॥ १ ॥ सात्यकिश्चेक्रि-
 तानश्च घृष्टयुद्धश्च पार्षतः । कुन्तिभोजश्च विक्रान्तो द्रुपदश्च महा-
 रथः ॥ २ ॥ आर्जुनिः क्षत्रधर्मा च वृहत्क्षत्रवश्च वीर्यवान् ।
 चेदिषो घृष्टकेतुश्च माद्रीपुत्रो घटोत्कचः ॥ ३ ॥ युधानन्युश्च
 विक्रान्तः शिखण्डी चापराजितः । उमनाजाश्च दुर्षेपो विराटश्च
 महारथः ॥ ४ ॥ द्रौपदियाश्च संरज्याः शैशुपालिश्च वीर्यवान् ।
 कौकयाश्च महावीर्या सञ्जयाश्च सहस्रमः ॥ ५ ॥ एते चान्ये च

सगणाः कृतास्त्रा युद्धदुर्मदाः । समभ्यधावन् सहसा भारद्वाजं
युयुत्सवः ॥ ६ ॥ समीपे वर्त्तमानांस्तान् भारद्वाजोऽपि वीर्यवान् ।
असम्भ्रान्तः शरौषेण महता समवारयत् ॥ ७ ॥ महौषः सलिल-
स्येव गिरिनासाद्य दुर्भिद्रम् । द्रोणं तेनाभ्यवर्त्तन्त वेलामिव
जलाशयाः ॥ ८ ॥ पीड्यमानाः शरैराजन् द्रोणचापविनिःसृतैः ।
न श्रेकुः प्रमुखे स्थातुं भारद्वाजस्य पाण्डवाः ॥ ९ ॥ तदद्भुत-
मपश्याम द्रोणस्य भुजर्याबलम् । यदेनं नाभ्यवर्त्तन्त पाञ्चालाः
सृञ्जयैः सह ॥ १० ॥ तनायान्तमभिक्रुद्धं द्रोणं दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ।
वज्रधा चिन्तयामास द्रोणस्य प्रतिवारणम् ॥ ११ ॥ अपश्यन्तु
तमन्येन द्रोणं मत्वा युधिष्ठिरः । अविस्म्यन्तं गुरुं भारं सौभद्रे
समवाहजत् ॥ १२ ॥ वासुदेवादनवरं फाल्गुनाञ्जामितौजसम् ।
अब्रवीत् परवीरक्षमभिमन्युमिदं वचः ॥ १३ ॥ एतन् नो नार्जुनो
गर्हयथा तात तथा कुरु । चक्रव्यूहस्य न वयं विद्म भेदं कथ-
ञ्चन ॥ १४ ॥ त्वं वाञ्छुनी वा हृष्णी वा भिन्यात् प्रद्युम्न एव
वा । चक्रव्यूहं महावाहो पञ्चमो नोपपद्यते ॥ १५ ॥ अभि-
मन्यो वरं तात याचतां दातुमर्हसि । पितृणां मातुलानाञ्च
सैन्यानां चैव सर्वशः ॥ १६ ॥ धनञ्जयो हि तस्मात् गर्हयेदित्य
संयुगात् । क्षिप्रमस्त्रं समादाय द्रोणानीकं विधातयः ॥ १७ ॥

अभिमन्युरुवाच । द्रोणस्य दृढमत्यग्रमनीकप्रवरं युधि ।
पितृणां जयमाकाङ्क्षन् नवगाहेऽविलम्बितम् ॥ १८ ॥ उपदिष्टो हि
मे पित्रा योगोऽनोक्तविधातने । नोत्सहे तु विनिगन्तुमहं कस्या-
च्चिदापदि ॥ १९ ॥

युधिष्ठिर उवाच । भिन्यतीकं युधां श्रेष्ठ हारं सञ्जनयस्व
नः । वयं त्वानुगमिष्यामो धेन त्वं तात वास्यसि ॥ २० ॥ धन-
ञ्जयसमं युहे त्वां वयं तात संयुते । प्रणिधायानुयास्यामो
रक्षन्तः सर्वतोमुखाः ॥ २१ ॥

भीम उवाच । अहं त्वानुगमिष्यामि वृष्टद्युम्नोऽथ सात्यकिः ।
पाशालाः केकया मत्स्यगस्तथा सर्वे प्रभद्रकाः ॥ २२ ॥ सङ्गृह्णन्
क्षया व्यूहं तत्र तत्र पुनः पुनः । वयं प्रध्वंसयिष्यामो निघ्नमाना
वरान् वरान् ॥ २३ ॥

अभिमन्यु उवाच । अहमेतत् प्रवेक्ष्यामि द्रोणानीकं दुरा-
सदम् । पतङ्ग इव संक्रुद्धो ज्वलन्तं जातवेदसम् ॥ २४ ॥ तत्
कर्माद्य करिष्यामि हितं यदंशयोर्द्वयोः । मातुलस्य च यत् प्रीतिं
करिष्यामि पितुश्च मे ॥ २५ ॥ विशुनैकेन सङ्ग्रामे कात्थमानानि
सङ्ग्रहः । द्रव्यन्ति सर्वभूतानि दिपत् सैन्यानि वै मया ॥ २६ ॥
नाहं पार्थिवं जातः स्यां न च जातः सुभद्रया । यदि मे संयुगे
कश्चिच्छीवितान्नाद्य मुच्यते ॥ २७ ॥ यदि नैकरथेनाहं समग्रं
क्षत्रमण्डलम् । न करोम्यष्टधा युद्धे न भवाम्यर्जुनात्मजः ॥ २८ ॥

युधिष्ठिर उवाच । एवन्ते भाषमहाणस्य वलं सौभद्र वद-
ताम् । यस्त्वसुत्सङ्घे भेत्तुं द्रोणानीकं दुरासदम् ॥ २९ ॥
रक्षितं पुरुषव्याघ्रैर्महेष्वासैर्महाबलैः । साध्यस्त्रमस्तु कल्पैर्वस्त्र-
ज्जगदित्यविक्रमैः ॥ ३० ॥

सञ्जय उवाच । तस्य तद्वचनं श्रुत्वा स यन्तारमचोदयत् ।
सुमित्राश्वान् रथे क्षिप्रं द्रोणानीकाय चोदय ॥ ३१ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युप्रतिज्ञायां
पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥

सञ्जय उवाच । सौभद्रस्तद्वचः श्रुत्वा धर्मराजस्य धीमतः ।
अचोदयत यन्तारं द्रोणानीकाय भारत ॥ १ ॥ तेन सञ्जोद्य-
मानस्तु याद्वि वाह्यीति सारथिः । प्रत्युवाच ततो राजन्मभि-

मन्युमिदं वचः ॥ २ ॥ अतिभारोऽयमायुष्मन्नाहित स्व । य पाण्डवैः ।
 सम्प्रधार्ये क्षमं बुद्ध्या ततस्त्वं योद्धुमर्हसि ॥ ३ ॥ आचार्यो हि
 कृती द्रोणः परमास्त्रे कृतयमः । अत्यन्तसुखसंतुष्टस्त्वद्भाव्यन्त-
 विशारदः ॥ ४ ॥ ततोऽभिमन्युः प्रहसन् सारथिं वाक्यमब्रवीत् ।
 सारथे कीन्वयं द्रोणः समगं क्षत्रमेव वा ॥ ५ ॥ एरावतगतं शक्यं
 सहामरगणैरहम् । योधयैवं रणमुखे न मे क्षत्रेऽय विस्मयः
 ॥ ६ ॥ न ममैतद्विपत्सैन्यं कलामर्हति षोडशीम् । अपि
 विश्वजितं विष्णुं मातुलं प्राप्य सूतज ॥ ७ ॥ पितरं चार्जुनं युद्धे
 न भीर्माननुयास्यति । ततोऽभिमन्युस्तां वाचं कदर्याकृत्य सारथेः
 ॥ ८ ॥ याहीत्येवाब्रवीदेनं द्रोणानीकाय माचिरम् । ततः
 सञ्जीववामास हस्मानस्य त्रिहायणान् ॥ ९ ॥ नातिहृष्टमनाः
 सूतो हेमभाण्डपरिच्छदान् । ते प्रेषिताः सुमित्रेण द्रोणानीकाय
 वाजिनः ॥ १० ॥ द्रोणमभ्यद्रव्यराजन् महाविगपराक्रमाः । तमु-
 हीच्य तथायान्तं सर्वं द्रोणपुरीगमाः । अभ्यवर्त्तन्त कौरव्याः
 पाण्डवाय तमन्वयुः ॥ ११ ॥ सर्कासिकारप्रवरोच्छ्रितध्वजः सुवर्म-
 वर्मार्जुनिरज्जुनावरः । युयुत्सया द्रोणमुखानभौतवत् समा-
 सद्त् सिंहशिशुर्यथा' द्विपान् ॥ १२ ॥ ते विशन्तं मुदा युक्ताः
 सम्पहारं प्रचक्रिरे । आसीत् गाङ्ग इवावर्त्ते उद्धर्त्तमुद्धाविव
 ॥ १३ ॥ शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम् । सङ्ग्राम-
 स्तुमुलो राजन् प्रावर्त्तत सुदारुणः ॥ १४ ॥ प्रवर्त्तमाने सङ्ग्रामे
 तस्मिन्नातिभयङ्करे । द्रोणस्य मिषतो व्यूहं भित्त्वा प्राविशदार्जुनिः
 ॥ १५ ॥ तं प्रविष्टं विनिघ्नन्तं शत्रुमध्ये महाबलम् । हन्त्यश्व-
 रथपत्तयोषाः परिवन्नुर्मुदान्विताः ॥ १६ ॥ नानावादिवनिर्घोषैः
 क्षोडितास्फोटगर्जितैः । हृद्धारैः सिंहनादैश्च तिष्ठ तिष्ठेति
 निःस्वनैः ॥ १७ ॥ धारैर्हलहलाशब्दैर्मागास्तिष्ठेहि मामिति ।
 असावहममुद्येति प्रवदन्ति मुद्गमुद्गः ॥ १८ ॥ वृंहितैः शिञ्जितै-

हर्षैः खुरनेभिस्त्रनैरपि । सन्नादयन्तो वसुधामभिदुद्रुवुरार्ज-
 निम् ॥ १८ ॥ तेषामापततां वीरः शीघ्रं पूर्वमथो दृढम् ।
 क्षिप्रास्त्रो न्यवधीङ्गातन् मर्मज्ञो मर्मभेदिभिः ॥ २० ॥ ते हन्य-
 माना विवशा नानालिङ्गैः शितैः शरैः । अभिपेतुस्तमेवाजौ
 शलभा इव पावकम् ॥ २१ ॥ ततस्तेषां शरीरैश्च शरीरावयवैश्च
 सः । सन्तस्तार तदा भूमिं कुशैर्विद्रीमिवाधरे ॥ २२ ॥ बद्ध-
 गोधाङ्गुलित्राणान् सगरासनसायकान् । सासिचर्माङ्गुशाभीषून्
 सतोमरपरश्वधान् ॥ २३ ॥ सगदायोगुड्गुप्रासान् सष्टिंतोमर-
 पट्टिमान् । सभिन्दिपालपरिधान् सशक्तिशरकम्पनान् ॥ २४ ॥
 सप्रतोदमहाशङ्खान् सकुन्तान् सकचग्रहान् । समुद्ररक्षेपणीयान्
 सपाशपरिधोपलान् ॥ २५ ॥ सकेयूराङ्गदान् वाहून् हृद्यगन्धा-
 तुलीपनान् । स चिच्छेदार्जुनिस्तण्डुलद्वीयानां सहस्रशः ॥ २६ ॥
 तै स्फुरद्भिर्महाराज शुशुभे भूः सलोहितैः । पञ्चास्यैः पद्मगै-
 श्छिन्नैर्गरुडेनेव मारिष ॥ २७ ॥ सुनासाननकेशान्तरव्रणैश्चास्-
 कुण्डलैः । सन्दष्टौष्ठपुटैः क्रोधात् क्षरद्भिः शोणितं वज्र ॥ २८ ॥
 चारुस्रग्मुकुटोष्णीषैर्मणिरत्नविराजितैः । विनालनलिनाकारै-
 र्द्विवाकरशशिप्रभैः ॥ २९ ॥ हितप्रियंवदैः काले वज्रभिः पुण्य-
 गन्धिभिः । द्विषाच्छिरोभिः पृथिवीमवतस्तार फाल्गुनिः ॥ ३० ॥
 गन्धर्वनगराकारान् विविधान् कल्पितान् रथान् । ईषामुखान्
 चित्रवेणून् न्यस्तदण्डकवन्दुरान् ॥ ३१ ॥ विजङ्गाङ्घ्रिवरांस्तत्र
 विनासादयनादपि । विचक्रोपस्फुरोपस्थान् भ्रान्तोपकरणानपि
 ॥ ३२ ॥ प्रपातिनोपस्तरणान् हतयोषान् सहस्रशः । शरै-
 र्विशकलीकुर्वन् दिक्षु सर्वासु भारत ॥ ३३ ॥ पुनर्हिपान् द्विपा-
 रोहान् वैजयन्त्यङ्गुध्वजान् । तूर्सावर्माख्यथो कञ्चान् ग्रैवेया-
 ख्यञ्च कम्बलान् ॥ ३४ ॥ घण्टाः शुण्डान् विषाणाग्रान् गज-
 मालापदासुगान् । शरैर्नि शितधाराग्रैः शतवाणामशतवत् ॥ ३५ ॥

वानायुजान् पार्वतीयान् काम्बोजानथ वाहिकान् । स्थिरबाल-
 धिकर्माक्षान् जवनान् साधुवाहिनः ॥ ३६ ॥ आरूढान् शिषितै-
 योषैः शक्त्यूष्टिप्रासयोधिभिः । विध्वस्तचारुमुकुटान् विप्रविह-
 प्रकीर्णकान् ॥ ३७ ॥ निरस्तजिह्वानयनान् निष्कीर्णान्मयङ्गद-
 युतान् । हतारोहान् भिन्नघण्टान् क्रव्यादगणमोदनान् ॥ ३८ ॥
 निकृत्तचर्मकवचान् शङ्खमूलासृगाप्रुतान् । निपातयन्नागगणां-
 स्तावकान् स व्यरोचत ॥ ३९ ॥ एको विष्णुरिवाचिन्यः कृत्वा
 प्राक्कर्म दुष्करम् । तथा विमथितं तेन शङ्खं तत्र बलं महत्
 ॥ ४० ॥ यथासुरबलं घोरं त्राम्बकेनामितौजसा । कृत्वा कर्म
 रस्येऽसृष्टं परैरार्जुनिराहवे ॥ ४१ ॥ अभिनत् स पदान्तोघान्
 त्वदीयानेव सर्वशः । एवमेकेन तां सेनां सौभद्रेण शितैः शरैः
 ॥ ४२ ॥ भृशं विप्रहतां दृष्ट्वा स्कन्दे नेवासुरीं चमूम् । त्वदीया-
 स्तव पुत्राय वीक्षमाणा दिशो दृश ॥ ४३ ॥ संशुष्कास्याथल-
 न्नेत्राः प्रस्विन्ना लोमहर्षणाः । पन्थानङ्गतीमाहा निरुत्साहा
 द्विषञ्चये ॥ ४४ ॥ गोत्रनामभिरन्योऽन्यैः क्रन्दन्तो जीविमैषिणः ।
 हतान् पुत्रान् पितॄन् भ्रातॄन् बन्धून् सम्बन्धिनस्तथा । प्राति-
 षन्त समुत्सृज्य त्वरयन्तो हयहिपान् ॥ ४५ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे
 षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सञ्जय उवाच । तां प्रभग्नां चमूम् दृष्ट्वा सौभद्रे णामितौ-
 जसा । दुर्योधनो भृशं क्रुद्धः स्वयं सौभद्रमन्वयात् ॥ १ ॥ ततो
 राजानमावृत्तं सौभद्रं प्रति संयुगे । दृष्ट्वा द्रोणोऽब्रवीद्योधान्
 धर्याभूतनराधिपान् ॥ २ ॥ पुरोऽभिमन्युर्लक्षं नः पश्यन्तं हन्ति

वीर्यवान् । तमाद्भवत मामैष्ट क्षिप्रं रक्षत कीरवम् ॥ ३ ॥ ततः
 कृतघ्ना बलिनः सुहृदो जितकायिनः । त्रास्यमाना भयाहोरं
 परिवद्भुस्तवात्मजम् ॥ ४ ॥ द्रोणो द्रौणिः कृपः कर्षः कृतवर्मा
 च सौवल् । बृहदलो मद्रराजो भूरिभूरिश्रवाः शलः ॥ ५ ॥
 धीरवो वृषसेनश्च विष्टजन्तः शिताच्छरान् । सौभद्रं शरवर्षेण
 महता समवारयत् ॥ ६ ॥ सम्प्रीहयित्वा तमथो दुर्योधनममो-
 चयत् । आस्याद्वासमिवाक्षिप्तं ममघ्निं नार्जुनात्मजः ॥ ७ ॥
 तान् शरौघेण महता साश्वस्तूतान्महारथान् । विमुखीकृत्य
 सौभद्रः सिंघनादमथानदत् ॥ ८ ॥ तस्य नादं ततः श्रुत्वा सिंघ-
 स्तेवामिषैषिणः । नामृष्यन्त सुसंरब्धाः पुनर्द्वीणमुख्या रथाः
 ॥ ९ ॥ त एनं कीष्टक्रीकृत्य रथबंधेन मारिष । व्यसृजन्निषु-
 जालानि नानालिङ्गानि सङ्घशः ॥ १० ॥ तान्यन्तरीक्षे चिच्छेद
 पौत्रस्तव धितैः शरैः । तथैव प्रतिविव्याध तद्दृष्टमिवाभवत्
 ॥ ११ ॥ ततस्ते कोपितास्तेन शरैराशीविषोपमैः । परिवद्भु-
 र्जिषांसन्तः सौभद्रमपलायिनम् ॥ १२ ॥ समुद्रमिव पर्थेस्तं
 त्वदीयं तं बलाक्षयम् । दधारैकोऽर्जुनिर्वाणोऽर्जुनैव भरतर्षभ
 ॥ १३ ॥ शूराणां युध्यमानानां निघ्नतामितरेतरम् । अभिमन्योः
 परेषाञ्च नासीत् कश्चित् पराङ्मुखः ॥ १४ ॥ तस्मिंस्तु धीर-
 सङ्ग्रामे वर्तमाने भयङ्करे । दुःसहो नवभिर्वाणैरभिमन्युमवि-
 धत् ॥ १५ ॥ दुःशासनो हादृशभिः कृपः शारहतस्त्रिभिः ।
 द्रोणस्तु सप्तदशभिः शरैराशीविषोपमैः ॥ १६ ॥ विविंशतिश्च
 सप्तत्या कृतवर्मा च सप्तभिः । बृहदलस्तथाष्टाभिरश्वत्थाना च
 सप्तभिः ॥ १७ ॥ भूरिश्रवास्त्रिभिर्वाणैर्मद्रजः पङ्क्तिभिराशुगैः ।
 हाभ्यां शराभ्यां शकुनिस्त्रिभिर्दुर्योधनो नृप ॥ १८ ॥ स तु तान्
 प्रतिविव्याध त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वगैः । नृत्यन्निव महाराज चाप-
 हस्तः प्रतापवान् ॥ १९ ॥ ततोऽभिमन्यु संक्रुद्धस्तास्यमानस्तवा-

त्मजैः । विदर्शयन् वै सुमहच्छिन्नाभ्यासकृतम्वलम् ॥ २० ॥
 गरुडानिलरंहीभिर्यन्तुर्वाक्यकरैर्हयैः । दान्तरश्मकदायादं खर-
 माणमवारयत् ॥ २१ ॥ स्थित्वा तस्याग्रतः श्रौमानश्मकस्य सुतो
 बलौ । विव्याध दशभिर्वाणैस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २२ ॥
 तस्याभिमन्युद्देश्यभिवाणः सूतं हयान् ध्वजान् । वाह्य धनुः
 शिरश्वीष्योऽभयमानो न्यपातयत् ॥ २३ ॥ ततस्तस्मिन् हते वीरे
 सौभद्रेणाश्मकेश्वरे । सङ्गचाल वल सौ पत्नायनपरायणम्
 ॥ २४ ॥ ततः कर्णः क्रुपो द्रोणो द्रौणि ष्यारराट् शलः । शल्यो
 भूरिश्रवाः क्राथः सोमदत्तो विविंशतिः ॥ २५ ॥ वृषसेनः सुप्रि-
 णश्च कुण्डभेदी प्रतर्दनः । वन्दारकोऽप्यतस्यश्च प्रवाह्णदीर्घलोचनः
 ॥ २६ ॥ दुर्योधनश्च संक्रुद्धः शरवर्षणमवाकिरत् । सोऽतिविद्धो
 महेष्वासैरभिमन्युरजिह्वगैः ॥ २७ ॥ समादत्त कर्णाव वर्म-
 कायावभेदिनम् । तस्य भित्त्वा तनुव दृहं निर्भय चाशुगः
 ॥ २८ ॥ प्राविशद्वरणो राजन् वल्मीकां पन्नगः । स तेनाति-
 प्रहारेण व्यथितो विह्वलन्निव ॥ २९ ॥ च्चचाल रणे कर्णः
 क्षितिकम्पे यथाचलः । तथान्यैर्निशितैश्च सुप्रिणं दीर्घलोच-
 नम् ॥ ३० ॥ कुण्डभेदिञ्च संक्रुद्धस्त्रिभि मवधीदली । कर्ण-
 स्तस्मञ्चविंशत्या नाराचानां समर्पयत् ॥ ३१ ॥ अश्रज्यामा च
 विंशत्या क्रुदवर्मा च सप्तभिः । स शराचितसर्वाङ्गः क्रुद्धः शक्रा-
 त्मजात्मजः ॥ ३२ ॥ विचरन् दृष्ट्यै सैन्यैः पाशहस्त इवान्तकः ।
 शल्यञ्च शरवर्षणं समीपस्थमवाकिरत् ॥ ३३ ॥ उदक्रोशन्महा-
 वाहस्तव सैन्यानि भोषयन् । ततः च विद्धोःस्त्रविदा ममभिद्धि-
 रजिह्वगैः ॥ ३४ ॥ शल्यो राजन् रथोपस्थे निपसाद मुमोह च ।
 तं हि दृष्ट्वा तथा विद्धं सौभद्रेण यशस्विना ॥ ३५ ॥ सम्प्राद्रव-
 च्चमूः सर्वा भारद्वाजस्य पश्यतः । तं प्रेक्षन्तं महाबाहू रक्तापुङ्खैः
 समावृतम् । लदीयाः प्रपतायन्ते मृगाः सिंहाहेना इव ॥ ३६ ॥

स तु रणयथसाभिपूज्यमानः पितृसुरचारणसिद्धसङ्घैः । अग्निः
तलविगतैश्च भूतसङ्घैरेभिवभूतैः हतभुग्यथाज्यसिक्तः ॥ ३० ॥

इति द्वितीयः अग्निः अग्निमन्युवधपर्वणि अग्निमन्युपराक्रमे
सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तथा प्रमथमानं तं महेश्वामानजिह्वामैः ।
आर्जुनिं नामकाः सङ्घे कै लेनं समवारयन् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । शृणु राजन् कुनारस्य रणे विक्रीडितं
महत । विभित्सतो रथानीकं भारहाजेन रक्षितम् ॥ २ ॥ मद्भ्रं
सादितं दृष्ट्वा सौमद्रेणाशुभीरणे । शल्यादवरजः क्रुद्धः किरन्
वाणान् अनभ्यदात् ॥ ३ ॥ तस्याजनिः शिरोभ्रौवं पाणिपादं
चतुर्हथान् । ह्वयं ध्वजं नियन्तारं त्रिविणुं कल्पमेव च ॥ ४ ॥
चक्रं युगेप्रातृणीरातृपाकर्षणं सायकीः । पताकां चक्रणीमारौ
सर्वोपकरणानि च ॥ ५ ॥ लघुहस्तः प्रविच्छेद दृष्ट्वा तं न
कथन । स पपात क्षिती जीणः प्रविहाभरणाश्वरः ॥ ६ ॥
वायुनेव महाशैलः सन्धन्तोऽमिततेजसा । अनुगाश्चापि विव्रस्ताः
प्राद्वन् सर्वता दिग् ॥ ७ ॥ आर्जुनेः कर्म तद्दृष्ट्वा सम्पसिद्धः
समन्ततः । नादेन सर्वभूतानि साधु साध्वति भारत ॥ ८ ॥
मन्थान् विथारुमे वद्वशस्तस्य सैनिकाः । कुलाश्रिवासनामानि
श्रावयन्तोऽजुं नात्मजम् ॥ ९ ॥ अभ्यधावन्त संक्रुद्धा विविधायुध-
पाणयः । रथैरश्वैर्गजैश्चान्ये पद्भियान्ये बलीकटाः ॥ १० ॥
वाणशब्देन महता रथनेमिस्वनेन च । ह्वारैः क्षुडितोत्क्रुष्टैः
सिंहनदैश्च गर्जितैः ॥ ११ ॥ ज्यातलप्रसूनैरन्यैर्गजैस्तोऽजुं न-
तन्दनम् । द्रुवन्तश्च न नी जीवन्तोऽहस जीवितार्दपि ॥ १२ ॥

तांस्तथाब्रुवती दृष्ट्वा सौमद्रः प्रहसन्निव । यो यश्च प्राहुरत पूर्वं
 तं तं विव्याध पत्रिभिः ॥ १३ ॥ सन्दर्शयिष्यन्नस्त्राणि विचित्राणि
 लघूनि च । आजुनिः समरे शूरो यदुपूर्वमयुध्यत ॥ १४ ॥
 वासुदेवादुपात्तं यदस्त्रं यच्च धनञ्जयात् । अदर्शयत तत् कार्ष्णिः
 ज्ञप्साभ्यामविशेषवत् ॥ १५ ॥ दूरमस्य सुतं भारं साध्वजञ्च
 पुनः पुनः । सन्दर्शयिष्यन्नेत्थेपून् निरिष्यन्निदृश्यत ॥ १६ ॥ चाप-
 मण्डलमेवास्य विस्मरद्दिदृक्षुदृश्यत । अस्त्रोपस्य परतकाले सवितु-
 मण्डलं यथा ॥ १७ ॥ ज्याशब्दः शरैस्तस्य तलमब्दश्च भारत ।
 महाशनिमुचः काले पयोदस्येव निरिष्यत ॥ १८ ॥ ह्यीमानमर्षी
 सौमद्रो मानकृत् प्रियदर्शनः । सन्निभो विपुर्वीरानिष्वस्त्रैश्चाप्य-
 युध्यत ॥ १९ ॥ यदुर्भूत्वा महाराज तस्यैव समपद्यत । वर्षा-
 भ्यतीतो भगवान् परद्वीव दिवाकरः ॥ २० ॥ शरान् विचित्रान्
 बहूशो लक्षपुङ्खान् शिलाभितान् । सुमाचरतश्च क्रुद्धो गमस्ती-
 निव भास्करः ॥ २१ ॥ सुरप्रैर्वत्सदन्तैश्च शरैः पादैश्च महायथाः ।
 नाराचैरद्वेषन्नाभैर्मत्तै रक्कातकैरपि ॥ २२ ॥ अदाकिरदृष्टानीकं
 भारदाजस्य पश्यतः । तत्स्तस्त्रैर्व्यमभवदिर शरपीडितम् ॥ २३ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युः अधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे

शष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । हेधीभवति मे चित्तं ह्रिवा तुष्टग व
 सञ्जय । मम एतस्य यत्सैन्यं सौमद्रः समवारयत् ॥ १ ॥ विस्तरे-
 षौव मे शंस सर्वज्ञादत्त्राणे पुनः । विक्रीडितं कुमारस्य स्तान्द-
 र्शयिवासुरैः सह ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । हन्त ते सम्प्रवक्ष्यामि विमर्हमतिशरणम् ।

एकस्य च वह्नाञ्च यथाभीक्षुमुलो रणः ॥ ३ ॥ अभिमन्युः
 कृतोत्साहः कृतोत्साहानरिन्दमान् । रथस्थो रथिनः सर्वोत्साव-
 कानभ्यवर्षयत् ॥ ४ ॥ द्रोणं कर्षं कृपं शक्यं द्रौणिं भोजं ब्रह्म-
 हलम् । दुर्योधनं सौमदत्तिं शकुनिञ्च महाबलम् ॥ ५ ॥ नाना-
 नृपान् नृपसुतान् सैन्यानि विविधानि च । अज्ञानशक्रान् सर्वान्
 त्वरमाणः सनार्पयत् ॥ ६ ॥ गिञ्जन्नमित्रान् सौभद्रः परमास्त्रैः
 प्रतापवान् । अदर्शयत् तेजस्वी दिक्षु सर्वासु भारत ॥ ७ ॥
 तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सौभद्रस्यामितौजसः । समकम्पन्त सैन्यानि
 त्वरीवानि पुनः पुनः ॥ ८ ॥ अथाग्रवीर्यहापाथो भारद्वाजः
 प्रतापवान् । हर्षिणोत्फुल्लनयनः कृपमाभाष्य सत्वरम् ॥ ९ ॥
 घटयन्निव मर्माणि पुत्रस्य तव भारत । अभिमन्युं रणे दृष्ट्वा
 तदा रणविशारदम् ॥ १० ॥ एष पृच्छति सौभद्रः पार्थाना-
 भग्नतो युवा । नन्दयन् सुहृदः सर्वान् राजानञ्च युधिष्ठिरम्
 ॥ ११ ॥ नकुलं सहदेवञ्च भीमसेनञ्च पाण्डवम् । बन्धून् सर्व-
 धिनयान्यान्यन्धस्थान् सुहृदस्तथा ॥ १२ ॥ नास्य युद्धे समं
 मन्ये कञ्चिदन्यं धनुर्धरम् । दृच्छन् हन्यादिमां सेनां किमर्थमपि
 नेच्छति ॥ १३ ॥ द्रोणस्य प्रीतिसंयुक्तं श्रुत्वा वाक्यं तवात्मजः ।
 आर्जुनिं प्रति संक्रुद्धो द्रौणिं दृष्ट्वा स्मयन्निव ॥ १४ ॥ अथ दुर्यो-
 धनः क्रोधमव्रवीदाह्लिकं नृपम् । दुःशासनं मद्रराजं तांस्तान्
 चान्यान्महारथान् ॥ १५ ॥ सर्वमूर्द्धाभिर्घृत्तानामाचार्यीं ब्रह्म-
 दित्तमः । अर्जुनस्य सुतं मूर्ढो नायं हन्तुमिहेच्छति ॥ १६ ॥
 न ह्यस्य समरे सुच्येदन्तकोऽप्याततायिमः । किमिह पुनरेवान्यो
 मर्त्यः सत्यं ब्रवीमि वः ॥ १७ ॥ अर्जुनस्य सुतं लेप शिष्यत्वादभि-
 रचति । शिष्याः पुत्राश्च दयितास्तदपत्यञ्च धर्निषम् ॥ १८ ॥
 संरक्ष्यमाणो द्रोणेन मन्यते वीर्यमात्मनः । आत्मसम्भाविती
 मूर्दस्त्वं प्रमथ्यीत माचिरम् ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वास्तु ते राजन् शक्यतौ-

पुत्रमभ्ययुः । संरक्षास्ते जिघांसन्ती भारद्वाजस्य पश्यत ॥ २० ॥
 दुःशासनस्तु तच्छ्रुत्वा दुर्व्योधनवचस्तदा । अत्रवीत् कुरुशार्दूलो
 दुर्व्योधनमिदं वचः ॥ २१ ॥ अहमेतं हनिष्यामि महाराज ब्रवीमि
 ते । मिषतां पाण्डुपुत्राणां पाञ्चालानाञ्च पश्यताम् ॥ २२ ॥
 अस्मिन्मया सौभद्रं यथावाङ्महिवाकरम् । उत्कृष्य चाब्रवी-
 हाक्यं कुरुराजमिदं वचः ॥ २३ ॥ श्रुत्वा कृशौ मया अस्तं
 सौभद्रमतिमानिनौ । गमिष्यतः प्रेतसीं जीवन्तीशान्न संशयः
 ॥ २४ ॥ तौ च श्रुत्वा हतौ व्यक्तं शरीरैः क्षिप्रोद्भवाः सुताः ।
 एकाङ्गा ससुहृद्गर्गाः ह्यैवासास्यन्ति पुराणतम् ॥ २५ ॥ तच्छा-
 द्दक्षिन् हते शत्रौ हताः सर्वोहितस्तान् । शिवेन ध्याहि मां
 राजन्नेष हस्मि रिपूंस्तव ॥ २६ ॥ एवमुक्त्वा नदन् राजान् पुटो-
 दुःशासनस्तव । सौभद्रमभ्ययात् क्रुद्धः परवत् सवाकिरत् ॥ २७ ॥
 तमतिक्रुद्धमावास्तां तव पुत्रभरिन्दम । अभिमन्युः परैस्तीक्ष्णैः
 पङ्क्तिं श्रुत्वा समापद्यत् ॥ २८ ॥ दुःशासनस्तु संक्रुद्धः प्रभिन्न-
 इव कुञ्जरः । अयोधयत सौभद्रमभिमन्युश्च तं रणे ॥ २९ ॥
 तौ मण्डलानि क्षिप्रानि रथाभ्यां सव्यदर्शिनौ । चरमागाव-
 मुध्येतां रथमिच्छाविशारतौ ॥ ३० ॥ अथ पाण्डुपुत्रोऽप्युन्मीना
 क्रकचमहानकभोरिभ्रभराणाम् । निनद्धात्तम्यं नराः प्रतक्रु-
 ष्णवणजलोद्भवसिंहनादमियम् ॥ ३१ ॥

इति द्रौणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि दुःशासनयुद्धे

एकोनसत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

मञ्जय उवाच । अरविद्धतगात्रस्तु प्रत्यमितमवस्थितम् ।
 अभिमन्युः स्यान् धीमान् दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ दिष्ट्या
 पश्यामि सङ्ग्रामे मानिनं शूरभागवतम् । निहुरन्त्यक्ताघर्नाणमा

क्रोधनपरायणम् ॥ २ ॥ यत् सभायां त्वया राज्ञी वृतराष्ट्रस्य
 शृण्वतः । कोपितः पुरुषैर्वाक्यैर्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३ ॥ बली-
 न्मतेन भीमस्य विह्वलत्वेन भाषितः । अचकूटं समाश्रित्य सौव-
 लस्यात्मनो बलम् ॥ ४ ॥ तत्त्वयेदमनुप्राप्तं प्रकोपात् वै महा-
 त्मनाम् । परवित्तापहारस्य क्रोधस्याप्रथमस्य च ॥ ५ ॥ लोभस्य
 ज्ञानमाश्रयस्य द्रोहस्यात्याहितस्य च । पितृणां मम राज्यस्य हरण-
 स्योद्यमन्विनाम् ॥ ६ ॥ सद्यश्चोग्रमधर्मस्य फले प्राप्नुहि दुर्मते ।
 भासिताभ्यद्य ते वागैः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ७ ॥ अद्याहमनृण-
 स्तस्य कोपस्य भविता रणे । अमर्षितायाः कृष्णायाः काङ्क्षि-
 तस्य च मे पितुः ॥ ८ ॥ अद्य कौरव्य भीमस्य भवितास्मन्नृणो
 युधि । न हि मे भोच्यसे जीवन् यदि नोत्सृजसे रणम् ॥ ९ ॥
 एवमुक्त्वा महाबाहुर्वाणं दुःशासनान्तकम् । सन्दधे परवीरघ्नः
 कालान्मग्निलवङ्गसम् ॥ १० ॥ तस्योरस्तूर्णमासाद्य जत्रुदेशे
 विभिय तम् । जगाम स ह पुङ्खनेन वल्मीकमिव पन्नगः ॥ ११ ॥
 अथैनं पञ्चविंशत्या पुनरेव समार्पयत् । शरैरन्धिसमस्य शैराकर्ष-
 समनोदितैः ॥ १२ ॥ स गाढविद्धो अघितो रथोपस्थ उपा-
 विशत् । दुःशासनो महाराज कश्मलं चाविशन्महतम् ॥ १३ ॥
 सारथिस्तरमाणस्तु दुःशासनमचेतनम् । रणमध्यादपोवाह
 सौभद्रशरपीडितम् ॥ १४ ॥ पाण्डवो द्रौपदेयाश्च विराटश्च समीच्य
 तम् । पाञ्चालाः कैकयाथैव सिंहनादमथानदन् ॥ १५ ॥ वादि-
 त्वाणि च सर्वाणि नानालिङ्गानि सर्वशः । प्रावाद्यन्त सुसंहृष्टाः
 पाण्डूनां तत्र सैनिकाः ॥ १६ ॥ अपश्यन् स्रयमानास्ते सौभद्रस्य
 विचेष्टितम् । अग्रन्तवैरिणां दृप्तं दृष्ट्वा शत्रुं पराजितम् ॥ १७ ॥
 धर्ममास्तमक्राणागशिखीः प्रतिमास्तथा । धारयन्ती ध्वजाश्रेषु
 द्रौपदेया महारथाः ॥ १८ ॥ सात्यक्रियेकितानश्च वृष्टदुम्नशिख-
 ण्डिनो । कैकया वृष्टकेतुश्च मत्स्यपाञ्चालसृञ्जयाः ॥ १९ ॥

पाण्डवाश्च मुदा युक्ता युधिष्ठिरपुरोगमाः । अभ्यद्रवन्त तरिता
 द्रोणानीकं विभित्स्ववः ॥ २० ॥ ततोऽभवन्महायुद्धं लदीवानां परैः
 सह । जयमाकाङ्क्षमाणानां शूराणामनिर्वर्तिनाम् ॥ २१ ॥ तथा
 तु वर्तमाने वै सङ्ग्रामेऽतिभयङ्करे । दुष्येधनी महाराज राधेय-
 मिद्रमव्रवीत् ॥ २२ ॥ पश्य दुःशासनं वीरमभिमन्युवशं गतम् ।
 प्रतपन्तमिवादित्यं निघ्नन्तं शत्रवान् रणे ॥ २३ ॥ अथ चैते
 सुसंरब्धाः सिंहा इव बलीकृताः । गौमद्रमुदातानान्मभ्यधावन्त
 पाण्डवाः ॥ २४ ॥ ततः कर्माः शरैस्तीक्ष्णै रभिमन्युं दुरासदम् ।
 अभ्यवर्षत संक्रुद्धः पृथस्य हितकृत्तव ॥ २५ ॥ तस्य चायुचरा-
 स्तीक्ष्णै विव्याध परमेषुभिः । श्वश्रापूर्वकं शूरः गौमद्रस्य रणा-
 जिरे ॥ २६ ॥ अभिमन्युस्तु राधेयं त्रिमप्रव्या शिलीमुखैः ।
 अविधात्स्वरिती राजन् द्रोणं प्रेप्सुर्महामनाः ॥ २७ ॥ तं तदा
 नाशकत् कश्चिद्द्रोणाहारयितुं रथी । आरुजन्तं रथयेष्ठान् वज्र-
 हस्तात्मजात्मजम् ॥ २८ ॥ ततः कर्मा जयप्रेप्सुर्मानो गर्वधनु-
 र्भृताम् । सौमद्रं शतशोऽविधादुत्तमास्त्राणि दर्शयन् ॥ २९ ॥
 सोःस्त्रै रस्त्रविदां श्रेष्ठो रामशिष्यः प्रतापवान् । समरे शत्रुदुर्वि-
 मभिमन्युमपीडयत् ॥ ३० ॥ स तथा पीडयामासु राधेयनास्त्र-
 वृष्टिभिः । समरेऽमरसङ्घातः सौमद्रो न व्यथितः ॥ ३१ ॥ ततः
 शिलाशितैस्तीक्ष्णैर्भेल्लै रानतपर्वभिः । कृत्वा धनुंषि शूराणा-
 मार्जनिः कर्मा माह्वयत् ॥ ३२ ॥ धनुर्मण्डलनिर्मुक्तैः शरैराशौ-
 विषोपमैः । सच्छत्रध्वजयन्तारं साश्वनाशु स्त्रयन्निव ॥ ३३ ॥
 कर्माः पञ्चास्य चिक्षेप वाणान् नन्दनपरीणाः । असम्भ्रान्तश्च तान्
 सर्वानगृह्णात् फाल्गुनात्मजः ॥ ३४ ॥ ततो मुहूर्तात् कर्मास्य
 वाणेनैकेन वीर्यवान् । सध्वजं कामुं कं वीरश्चित्त्वा भूमावपात-
 यत् ॥ ३५ ॥ ततः कृच्छ्रगतं कर्मा दृष्ट्वा कर्मादिनन्तरः । सौमद्र-
 मभ्ययाक्ष्णं दृढमायम्य कामुं कम् ॥ ३६ ॥ तत उच्चक्रुशुः पार्था-

स्तेषां चानुचरा जनाः । वादिवाणि च सक्लत्रुः सौमद्रश्चापि
तुष्टुवुः ॥ ३७ ॥

इति द्वितीयपर्वणि अभिमन्यावधपर्वणि दुःशासनकर्षपराजये
चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

सक्लत्रु उवाच । सोऽनुगच्छन् धनुष्याणिर्च्या विकर्षन् पुनः
पुनः । तयोर्महात्मनोस्तूर्णं रथान्तरमपातयत् ॥ १ ॥ सोऽविधा-
दृशभिर्वाणैरभिमन्युं दुरासदम् । सक्लत्रध्वजयन्तारं साश्व-
भाशु स्यायन्निव ॥ २ ॥ पितृपैतामहं कर्म कुर्वाणमतिमानुपमम् ।
दृष्ट्वाहितं शरैः काष्ठीं त्वदीयां हृषिताभवन् ॥ ३ ॥ तस्याभि-
मन्युरावन्त्य स्यायन्नेकेन पत्रिणा । शिरः प्रच्यावयाभास तद्रथात्
प्रापतद्भुवि ॥ ४ ॥ कर्णिकारमिवाधूतं वातेनापतितं नगात् ।
भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा राजन् कर्णो व्यथां ययौ ॥ ५ ॥ विमुखी-
कृत्य जर्णन्तु सौमद्रः कङ्कपत्रिभिः । अन्यानापि महेश्वासान् तूर्ण-
मेवाभिदुद्रुव ॥ ६ ॥ ततस्तद्विधिं सैन्यं हस्यश्वरथपत्तिमतम् ।
क्रुद्धोऽभिमन्यूरभिनत्तिग्मतेजा महाययाः ॥ ७ ॥ कर्षस्तु बद्धभि-
र्वाणैरर्दमानोऽभिमन्युना । अपाताञ्जवनैरश्वैस्ततोऽनौकमभज्यत
॥ ८ ॥ श्लभैरिव चाकार्य धाराभिरिव चावृते । अभिमन्योः
शरैराजन्नाप्राञ्जायत किञ्चन ॥ ९ ॥ तावकानान्तु योधानां दृध्यतां
निमित्तैः शरैः । अन्यत्र सैन्यवाद्राजन् नक्त कश्चिदतिष्ठत ॥ १० ॥
सौमद्रस्तु ततः शङ्खं प्रधाप्य पुरुपर्षभः । शीघ्रमभ्यपतत् सेनां
भारतौ भरतर्षभ ॥ ११ ॥ सकक्षेऽग्निरिवोत्सृष्टा निहृहंस्तरसा
रिपून् । मध्ये भारतसैन्यानामाजनिः पथ्यवर्त्तत ॥ १२ ॥ रथ-
नागाश्वमनुजानर्ह्यवन्निमित्तैः शरैः । सम्प्रविश्याकरोद्भूमिं कवन्ध-
गणसङ्कुलाम् ॥ १३ ॥ सौमद्रवापप्रभवैर्निकृत्ताः परमेषुभिः ।

खानेवाभिमुखान् घ्नन्तः प्राद्रवन् जीवितार्थिनः ॥ १४ ॥ ते घोरा
 रौद्रकर्माणो विपाठा बहवः शिताः । निघ्नन्तो रथनागाश्वान्
 जङ्गरामन् वसुन्धराम् ॥ १५ ॥ सायुषाः माङ्गुलित्राणाः संगदाः
 साङ्गदा रणे । दृश्यन्ते वाहवश्किन्ना हेमाभरणभूषिता ॥ १६ ॥
 शरांश्चापानि खड्गांश्च शरीराणि शिरांसि च । सकुण्डलानि
 स्रग्वीणि भूमावासन् सहस्रशः ॥ १७ ॥ सोपष्करैरधिष्ठानै-
 रोषादण्डकदम्बरैः । अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्भङ्गैश्च बद्धधा युगैः ॥ १८ ॥
 शक्तिचापासिभिश्चैव पतितैश्च महाध्वजैः । चर्मचापशरैश्चैव व्यप-
 कीर्णैः समन्ततः ॥ १९ ॥ निहतैः क्षत्रियैरश्वैर्वीरणैश्च पिशा-
 म्यते । अगम्यकल्पा पृथिवी क्षणेनासीत् सुदारुणा ॥ २० ॥
 बधरां राजपुत्राणां क्रन्दतामितरेतरम् । प्रादुरासीन्महाशब्दो
 भीरुणां भयवर्द्धनः ॥ २१ ॥ स शब्दो भरतश्रेष्ठ दिशः सर्वा
 व्यनादवत् । सौभद्रशब्दवत् सेनां घ्नन् वराश्वरघडिपान् ॥ २२ ॥
 कक्षमग्निरिवोत्सृष्टो निर्दहंस्तरसा रिपून् । मध्ये भारतसैन्याना-
 मार्जनिः प्रत्यदृश्यत ॥ २३ ॥ विचरन्तं दिशः सर्वाः प्रदिश्यापि
 भारत । तं तदा नानुपश्यामः सैन्येन रजसा वृतः ॥ २४ ॥
 आदधानं गजाश्वानां तुणाञ्चायुषि भारत । क्षणेन भूयः
 पश्यामि सूर्यं नधरन्दितं यथा ॥ २५ ॥ अभिमन्युं महाराज
 पतपन्तं हिप्रहणान् । स वासवसमः सुहृद्ये वासवस्यात्मजात्मजः ।
 अभिमन्युर्महाराज सैन्यमध्ये व्यरोचत ॥ २६ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युबधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे

एकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । बालमत्यन्तसुखिनं स्वबाहुबलदर्पितम् ।
 युद्धेषु कुण्डलं वीरं कुलपुत्रं तनुत्यजम् ॥ १ ॥ गाहमानमनीकानि

सदृशैश्च त्रिहायणैः । अपि यौधिष्ठिरात् सैन्यात् कश्चिदन्व-
पर्तदली ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । युधिष्ठिरो भीमसेनः शिखण्डी सात्यकि-
र्यमौ । धृष्टद्युम्नो विराटश्च द्रुपदश्च सकैकयः ॥ ३ ॥ धृष्टकेतुश्च
संरथो मत्स्यशाश्वथपतन् रणे । तेनैव तु पथायाताः पितरो
मातुलैः सह ॥ ४ ॥ अभ्यद्रवन् परीप्सन्तो व्यूढानीकाः प्रहा-
रिणः । तान् दृष्ट्वा द्रवतः भूरान् लङ्गीचा विमुग्धाभवन् ॥ ५ ॥
ततस्तद्विमुखं दृष्ट्वा तव सूनीर्महदहम् । जामाता तव तेजस्वी
विष्टस्मयिषुराद्रवत् ॥ ६ ॥ सैन्धवस्य महाराज पुत्रो राजा जय-
द्रथः । सपुत्रश्चद्विनः पार्थान् सह सैन्यानवारयत् ॥ ७ ॥ उग्र-
धन्वा महेश्वाशो दिव्यमस्त्रमुदीरयन् । वार्डेक्षत्रिरुपासिधत् प्रज-
णादिव कुञ्जरः ॥ ८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अतिभारमहं मन्ये सैन्धवे सञ्जयाहितम् ।
यद्वैकः पाण्डवान् क्रुद्धान् पुत्रप्रेप्सुनवारयत् ॥ ९ ॥ अत्यद्भुत-
महं मन्ये दलं शौल्यञ्च सैन्धवे । तस्य प्रब्रूहि मे वीर्य्यं कर्मः
चाग्रं महात्मनः ॥ १० ॥ किं दत्तं हतमिष्टं वा सुतप्रमथ वा
तपः । सिन्धुराजो हि येनैकः क्रुद्धान् पार्थानवारयत् ॥ ११ ॥

सञ्जय उवाच । द्रौपदीहरणे यत्तत् भीमसेनेन निर्जितः ।
मानात् स तप्तवान् राजा वरार्थी सुमहत्तपः ॥ १२ ॥ इन्द्रि-
याणीन्द्रियार्थिभ्यः प्रियेभ्यः सन्निवर्त्तप्र सः । क्षुत्पिपासातपसहः
कृशो धमनिस्ततः ॥ १३ ॥ देवमाराधयच्छ्वेनै रणान् ब्रह्म सना-
तनम् । भक्तानुकम्पी भगवान् तस्य चक्रे ततो दयाम् ॥ १४ ॥
स्वप्नान्तेऽप्यथ चैवाह हरः सिन्धुपतेः सुतम् । वरं हृणीष्व
प्रीतोऽस्मि जयद्रथ किमिच्छसि ॥ १५ ॥ एवमुक्तस्तु सर्वेण सिन्धु-
राजो जयद्रथः । उवाच प्रणतो रुद्रं प्राञ्जलिर्नियतात्मवान्
॥ १६ ॥ पाण्डुवेयानहं सङ्घेऽभीमवीर्य्यपराक्रमान् । वारयामि

रथेनैकः समस्तानिति भारत ॥ १७ ॥ एवमुक्तस्तु दिवेशो जय-
द्रथमथाब्रवीत् । ददामि ते वरं सौम्य विना पाथं धनञ्जयम्
॥ १८ ॥ वारयिष्यसि सङ्ग्रामे चतुरः पाण्डुनन्दनान् । एवमस्त्विति
दिवेषमुक्त्वाबुध्यत पार्थिवः ॥ १९ ॥ स तेन वरदानेन दिव्येनास्त्र-
वलेन च । एकः सम्भारयामास पाण्डुनामनीकिनौम् ॥ २० ॥
तस्य ज्योतिषोपनिषत्तत्रिष्वपि भयमाविशत् । परांस्तव तु सैन्यस्य
हर्षः परमकोऽभवत् ॥ २१ ॥ दृष्ट्वा तु चत्रिया भारं सैन्ये सर्व-
मर्पितम् । उत्कण्ठयाभ्यद्रवन् राजन् येन यौधिष्ठिरं बलम् ॥ २२ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि जयद्रथयुद्धे

द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

सञ्जय उवाच । यन्मां पृच्छसि राजेन्द्र सिन्धुराजस्य विक्र-
मम् । शृणु तत् सर्वमाख्यास्ये यथा पाण्डूनवोधयत् ॥ १ ॥
तमूढः सारथेर्वश्याः सैन्यवाः साधुर्वा । विक्रुर्वाणा बृह-
न्तोऽश्वः प्रवसनीपमरंहसः ॥ २ ॥ स नगराकारं विधिवत्
कल्पितं रथम् । तस्यात्यशोभयत् केतुर्वरा हो राजतो महान् ॥ ३ ॥
श्वेतच्छत्रपताक्रामिश्चामरव्यज्जलेन च । स वभौ राजलिङ्गैस्त्रैस्तारा-
पतिरिवाश्वरे ॥ ४ ॥ सुक्रवक्रमशास्त्रैर्भूषितन्तमयञ्जयम् ।
वरूथं विद्वभौ तस्य ज्योतिर्भिः खनिवाहतम् ॥ ५ ॥ स विस्फार्थं
महच्चापं किरन्निषुगणान् बद्धन् । तं व्यूहं पूरयामास यद्गदा-
रयदाङ्गुनिः ॥ ६ ॥ स सात्यकिं त्रिभिर्वाणैरष्टाभिश्च वृकोदरम् ।
धृष्टद्युम्नं तथा षष्ट्या विराटं दशभिः शरैः ॥ ७ ॥ द्रुपदं पञ्चभि-
स्तीक्ष्णैर्दशभिश्च शिखण्डिनम् । कीकयान् पञ्चविंशत्या द्रौपदियां-
स्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ८ ॥ युधिष्ठिरं तु सप्तत्या ततः शेषानुपानुदत् ।
इषुजालेन महता तदङ्गुलिमिवाभवत् ॥ ९ ॥ अथास्य सितपीतेन

भलेनादिश्च कार्मुकम् । चिच्छेद प्रहसन् राजन् धर्मपुत्रः प्रताप-
वान् ॥ १० ॥ अक्षोर्निमेषमात्रेण सोऽन्यदादाय कार्मुकम् ।
विव्याध दशभिः पाथं तांश्चैवान्यांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ११ ॥ तस्य
तल्लाघवं ज्ञात्वा भीमो भल्लैस्त्रिभिः पुनः । धनुर्ध्वजञ्च कवचञ्च
क्षितौ क्षिप्रमपातयत् ॥ १२ ॥ सोऽन्यदादाय बलवान् सच्यं कृत्वा
च कार्मुकम् । भीमस्यापातयत् केतुं धनुरश्वांश्च मारिष ॥ १३ ॥
स हताश्वादेवप्लुत्य किन्नधन्वा रथोत्तमात् । सात्यकेराप्नुतो
द्यानं गिर्यग्रमिव केशरी ॥ १४ ॥ ततस्त्वदीयाः संहृष्टाः साधु-
साध्विति चुक्रुशुः । सिन्धुराजस्य तत् कर्म पूजयन्तो मुहुर्मुहुः
॥ १५ ॥ संक्रुद्धान् पाण्डुवानीको यद्दधारास्त्वतेजसा । तत्तस्य
कर्म भूतानि सर्वाण्येवाभ्यपूजयन् ॥ १६ ॥ सौमद्रेण हतैः पूर्वं
सोत्तरायुधिभिर्हिपैः । पाण्डूनां दर्शितः पन्थाः सैन्धवेन निवारितः
॥ १७ ॥ यतमानास्तु ते वीरा मत्स्यप्राञ्चालकैकयाः । पाण्डुवा-
यान्वपद्यन्त प्रतिशेकुर्न् सैन्धवम् ॥ १८ ॥ यो योहि यतते भर्तुं
द्रोणानिकं तवाहितः । तन्तमेव वरं प्राप्य सैन्धवः प्रत्यवारयत् ॥ १९ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युबधपर्वणि जयद्रथयुद्धे

त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

सञ्जय उवाच । सैन्धवेन निरुद्धेषु जयद्रथिषु पाण्डुषु ।
सुधीरमभवद्युद्धं त्वदीयानां परैः सह ॥ १ ॥ प्रविश्याथाञ्जुनिः
सेनां सत्यसन्धो दुरासदः । व्यक्षोभयत तेजस्वी मकरः सागरं
यथा ॥ २ ॥ तन्तथा शरवर्षिण क्षोभयन्तमरिन्दमम् । यथा-
प्रधानं सौभद्रमभ्ययुर्नरसत्तमाः ॥ ३ ॥ तेषां तस्य च सम्मर्दो
दारुणः समपद्यत । सृजतां शरवर्षाणि प्रसक्तममितौजसाम् ॥ ४ ॥
रथप्रजेन संरुद्धस्तैरमितैस्तथाञ्जुनिः । वृषसेनस्य यन्तारं हत्वा

चिच्छेद कार्मुकम् ॥ ५ ॥ तस्य विव्याध वलवान् शरीरश्ला-
 नजिह्वगैः । वातायमानैरथ तैरश्वैरवहती रणात् ॥ ६ ॥
 तेनान्तरेणाभिमन्यर्यन्तापासारयद्रथम् । रथव्रजास्ततो हृष्टाः
 साधुसाध्विति चुक्रुशुः ॥ ७ ॥ तं सिंहमिव संक्रुद्धं प्रमथन्तं
 शरैररीन् । आरादायान्तमध्ये त्य वसातीयोऽभ्ययाद्द्रुतम् ॥ ८ ॥
 सोऽभिमन्युं शरैः पश्यात्सम्पुष्टैरपाणिभिः । अद्रवीच्च न से
 जीवन् जीवती युधि माञ्चसे ॥ ९ ॥ अतः प्रकृत्यानीगमिपगाः
 दूरपातिना । विव्याध हृदि सौभद्रः स पपात व्यसुः क्षितौ ॥ १० ॥
 वसातीयं हतं दृष्ट्वा क्रुद्धाः क्षत्रियपुङ्गवाः । परिवव्रुस्तथा राजं
 स्तव पौत्रजिघांसवः ॥ ११ ॥ विस्कारयन्तश्चापानि नानारूपपा-
 र्श्वनेक्रमः । तद्युद्धमभवद्द्रोहं सौभद्रस्वारिभिः सह ॥ १२ ॥ तेषां
 शरान् सेष्वनान् शरीराणि शिरांसि च । सकुण्डलानि स्रग्वीणि
 क्रुद्धशिक्षेद् फाल्गुनिः ॥ १३ ॥ सखरुगाः साङ्गुलित्राणाः स-
 पट्टिषपरश्वधाः । अदृश्यन्त भुजास्त्रिन्ना दे माभरणभूषिताः ॥ १४ ॥
 स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पातितैश्च महाध्वजैः । वर्मभियर्मभिर्हारै-
 र्मुकुटैश्चत्रचामरैः ॥ १५ ॥ उपस्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकवन्धुरैः ।
 अक्षैर्विमथितैश्चक्रैर्मग्नैश्च बद्धधा युगैः ॥ १६ ॥ अनुकर्षैः पता-
 काभिस्तत्राधारयिनाजिभिः । रथैश्च भस्मेनीगैश्च हयैः क्रीर्णाभव-
 न्दही ॥ १७ ॥ निहतैः क्षत्रियैः शूरैर्नानाजनपदेश्वरैः । जव-
 गद्वैर्हता भूमिर्दारुणा रुनपद्यत ॥ १८ ॥ दिशो विचरतस्तस्य
 सर्वाश्च प्रदिशस्तथा । रणेऽभिमन्योः क्रुद्धस्य रूपमन्तरधीयत
 ॥ १९ ॥ काञ्चनं यद्यदस्वासीदर्म चाभरणानि च । धनुष्य शराणाञ्च
 तद्दृपश्याम केवलम् ॥ २० ॥ तं तदा नायकत् कथित् चक्षुर्भ्यामभि-
 वीक्षितुम् । आदृष्टान् शरैर्योधान् मध्ये सूर्यमिव स्थितम् ॥ २१ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युपराक्रमे

सञ्जय उवाच । आददानस्तु शूराणामाद्युष्यमवदाङ्गुनिः ।
 अन्तकः सर्वं भूतानां प्राणान् काल इवागते ॥ १ ॥ स अक्र इव
 विक्रान्तः अक्रसूनीः सुतो बली । अभिमन्युस्तदानीकं लोड्यन्
 बह्वभीमत ॥ २ ॥ प्रविश्य स तु राजेन्द्र चत्रियेन्द्रान्तकोपमः ।
 सत्ययवसमादत्त व्याघ्रो मृगमिवीलूणः ॥ ३ ॥ सत्ययवसि चाक्षिप्ते
 त्वरमाणा महारथाः । प्रगच्छ विश्विधं शस्त्रमभिमन्युमुपाद्रवन्
 ॥ ४ ॥ अहं पूर्वमहं पूर्वमिति चत्रियपुङ्गवाः । स्पृष्टमानाः
 समाजम्मुर्ज्जिघांसन्तीऽर्जुनात्मजम् ॥ ५ ॥ चत्रियाणामनीकानि
 प्रदुतान्यभिधावताम् । जगाम तिमिरासाद्य चूटमत्स्रानिवासर्वे
 ॥ ६ ॥ ये के चनागतास्तस्य समीपमपलायिनः । न ते प्रति-
 न्यवर्तन्त समुद्रादिव सिन्धवः ॥ ७ ॥ महावातगृहीतेव वातवेग-
 भयाद्द्वेता । समकम्पय सा सेना विश्रान्ता नौरिवासर्वे ॥ ८ ॥
 अथ रुक्मरथो नाम मद्रेश्वरसुतो बली । तस्तामाश्वामयन्
 सेनामत्रस्तो वाक्वमब्रवीत् ॥ ९ ॥ अलं त्रासेन वः शूरा नैष
 कश्चिन्मयि स्थिते । अहमेनं ग्रहीष्यामि जीवग्राहं न संशयः ॥ १० ॥
 एवमुक्त्वा तु सौभद्रमभिदुद्राव वीर्यवान् । सुकल्पितेनोच्चनानः
 स्यन्दनेन विराजता ॥ ११ ॥ सोऽभिमन्युं त्रिभिर्वाणैर्भिक्ष्वा वक्ष-
 स्याथानदत् । त्रिभिश्च दक्षिणे वाहौ सव्ये च निशितैस्त्रिभिः
 ॥ १२ ॥ स तस्येश्वासनं कृत्वा फाल्गुनिः सव्यदक्षिणौ । भुजौ
 शिरस्य स्वच्छिभ्रु चितौ क्षिप्रमपातयत् ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा रुक्मरथं
 भग्नं पुत्रं शल्यस्य मानवम् । जीवग्राहं जिघृक्षन्तं सौभद्रेण
 वशस्त्रिणा ॥ १४ ॥ सङ्ग्रामदुर्मदा राजन् राजपुत्राः प्रहारिणः ।
 बयस्याः शल्यपुत्रस्य सुवर्षविकृतध्वजाः ॥ १५ ॥ तालमात्राणि
 चापानि विकर्षन्तो महारथाः । आर्जुमिं शरवर्षिण समन्तात्
 पथ्यवारयन् ॥ १६ ॥ शूरैः विद्यावलीपतेस्तारुणैरत्यमर्षणैः ।
 दृष्ट्वैकं समरे शूरं सौभद्रमपराजितम् ॥ १७ ॥ ह्याद्यमानं शर-

ब्रातैर्हृष्टो दुर्योधनोऽभवत् । वैवस्वतस्य च गृहं गतं ह्येनममन्यतः
 ॥ १८ ॥ सुवर्णपुङ्खैरिषुभिर्नानालिङ्गैस्त्रिभिस्त्रिभिः । अदृश्व-
 मार्जुनिं चक्रुर्निमेषान्ते नृपात्मजाः ॥ १९ ॥ ससूतञ्च ध्वजं तस्य
 स्वन्दनं तञ्च मारिष । आचितं समपश्चामश्वाविद्धं शलभैरिव
 ॥ २० ॥ स गाढविद्धः क्रुद्धस्तु तोत्रैर्गज इवार्हितः । गान्धर्व
 मस्त्रमायच्छुद्धमायाञ्च भारत ॥ २१ ॥ अर्जुनेन तपस्तप्त्वा गन्ध-
 र्विभ्यो यदाहृतम् । तुम्बुरुप्रमुखिभ्यो वै तेनामोहयताहितान्
 ॥ २२ ॥ एकधा शतधा राजन् दृश्यते स्म सहस्रधा । अलात-
 चक्रवत्सङ्घेऽक्षिप्रमस्त्राणि दर्शयन् ॥ २३ ॥ रथवर्मास्त्रमायाभि-
 र्मोहयित्वा परानृप । विभेद शतधा राजन् शरीराणि मञ्जी-
 क्षिताम् ॥ २४ ॥ प्राणाः प्राणभृतां चैव प्रेषिता निशितै शरैः ।
 राजन् प्राणुरमुं लोकं शरीराण्यवनिं ययुः ॥ २५ ॥ धनुष्यप्रवा-
 न्नियन्तुश्च ध्वजान् वाह्यं च साङ्गदान् । शिरांसि च शितैर्भल्लै-
 स्तोषां विच्छेद फास्वानिः ॥ २६ ॥ चतारामो यथा भग्नः पञ्च-
 वर्षफलोद्गमः । राजपुत्रगतं तद्वत् सौभद्रेणापतद्वत् ॥ २७ ॥
 क्रुद्धाशीविषसङ्काशान् सुकुमारान् यथोचितान् । एकेन निहता-
 न्दृष्ट्वा भीतो दुर्योधनोऽभवत् ॥ २८ ॥ रथिः कुञ्जरान्प्रवान्
 पदातींश्चावभर्हतः । दृष्ट्वा दुर्योधनः क्षिप्रमुपायात्तममर्षितः
 ॥ २९ ॥ तत्रो क्षणमिवापूर्णाः सङ्ग्रामस्तुसुलोऽभवत् । अथा-
 भवत्ते विमुखः पुत्रः शरशतार्हितः ॥ ३० ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युबधपर्वणि दुर्योधनपराजये

पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । यथा वदसि मे सूत एकस्य बह्वभिः सह ।
 सङ्ग्रामं तुमुत्तं धीरं ज्ञथञ्चैव महात्मनः ॥ १ ॥ अश्वद्वैजमिवाश्वथं

सौमद्रस्याथ विक्रमम् । किन्तु नात्यङ्गतं मन्ये वेषां धर्मो व्यपा-
श्रयः ॥ २ ॥ दुर्योधने तु विमुखि राजपुत्रयते हते । सौमद्रे
प्रतिपत्तिं कां प्रत्यपद्यन्त मामकाः ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । संशुष्कास्याश्वलन्ने वाः प्रस्विन्ना लोम-
हर्षणाः । पलायनकृतोत्साहा निरुत्साहा द्विप्रज्ये ॥ ४ ॥
हतान् भ्रातॄन् पितॄन् पुत्रान् सुहृत्सम्बन्धिबान्धवान् । उत्सृज्यो-
त्सृज्य सञ्जग्मुस्त्वरयन्ती हयहिपान् ॥ ५ ॥ तान् प्रभग्नांस्ततो
दृष्ट्वा द्रोणो द्रौणिष्वंहदलः । कृपो दुर्योधनः कस्यं कृतवर्मा च
सौवलः ॥ ६ ॥ अभ्यधावन् सुसंक्रुद्धाः सौमद्रमपराजितम् । तेषु
पौत्रेण ते राजन् प्रायथो विमुखीकृताः ॥ ७ ॥ एकस्तु सुख-
संवृद्धो बाल्याद्दर्पाच्च निर्भयः । इष्यस्त्वन्निष्कहातेजा लक्ष्मणो-
ऽर्जुनिमभ्ययात् ॥ ८ ॥ तमन्वगेवास्य पिता पुत्रशुद्धी न्यवर्त्तत ।
अनु दुर्योधनं चान्ये न्यवर्त्तन्त महारथाः ॥ ९ ॥ तन्तेऽभि-
पिपिचुर्वागौर्मघा गिरिमिवाम्बुभिः । स च तान् प्रमनाथैको
विश्रुग्भातो वथाम्बुदान् ॥ १० ॥ पौत्रन्तु तव दुर्द्वेषं लक्ष्मणं
प्रियदर्शनम् । पितुः समीपे तिष्ठन्तं शूरमुद्यतकार्मुकम् ॥ ११ ॥
अत्यन्तसुखसंवृद्धं धनेश्वरसुतोपमम् । आससाद् रणे कार्ष्णि-
र्मत्तोमत्तमिव द्विपम् ॥ १२ ॥ लक्ष्मणेन तु सङ्गम्य सौमद्रः पर-
वीरहा । शरैः सुनिश्चितैस्तीक्ष्णैर्वाहोरसरसि चार्पितः ॥ १३ ॥
संक्रुद्धो वै महाबाहूद्वैष्णवाहत इवीरगः । पौत्रस्तव महाराज
तव पौत्रमभाषत ॥ १४ ॥ सुदृष्टः क्रियतां लोको ह्यमुं लोकं
गमिष्यसि । पश्यतां बान्धवानां त्वां नयाभि यमसादनम् ॥ १५ ॥
एवमुक्त्वा ततो भल्लं सौमद्रः परवीरहा । उदवर्त्तं महाबाहू-
निर्मुहोरगसन्निभम् ॥ १६ ॥ स तस्य भुजनिर्मुहो लक्ष्मणस्य
सुदर्शनम् । सुनसं सुभुकेयान्तं शिरोऽहार्षीत् सकुण्डलम् ॥ १७ ॥
लक्ष्मणं निहतं दृष्ट्वा हाहेत्युचुक्रुशुर्जनाः । ततो दुर्योधनः

क्रुद्धः प्रिये पुत्रे निपातिते ॥ १८ ॥ हतैनमिति चुक्रोध चत्रियान्
 चत्रियर्षभः । ततो द्रोणः कृपः कर्षो द्रोणपुत्रो दृढहलः ॥ १९ ॥
 कृतवर्मा च हार्दिकः पङ्कधाः पथ्यवारयन् । स तान् विद्धा
 शितैर्वाणैर्विमुखीकृत्य चार्जुनिः ॥ २० ॥ वैगीनाभ्यपतत् क्रुद्धः
 सैन्धवस्य महदहलम् । आवब्रुस्तस्य पथ्यनं मजानीकेन दंशिताः
 ॥ २१ ॥ कालिङ्गाश्च निप्रादाश्च क्राथपुत्रश्च वीर्यवान् । तत्-
 प्रसक्तमिवात्यर्थं युद्धमासीद्विशाम्पते ॥ २२ ॥ ततश्च कुञ्जरानीकं
 व्यधमदृष्टमार्जुनिः । यथावायुनित्यगतिर्जलदान् शतशोऽम्बरे
 ॥ २३ ॥ ततः क्राथः शरव्रतैरार्जुनिं समवारयत् । अथेतरे
 सन्निवृत्ताः पुनद्रोणमुखा रथाः ॥ २४ ॥ परमास्त्राणि तन्वानाः
 सौभद्रमभिदुद्रुवुः । तान्निवार्यार्जुनिर्वाणैः क्राथपुत्रमघादैयत्
 ॥ २५ ॥ शरौघेणाप्रमेयेण लरमाणो जिघांसया । स धनु-
 र्वाणकेयूरौ बाहू समकुटं शिरः ॥ २६ ॥ ह्यत्रं ध्वजं निय-
 न्त्तारमश्रवांशस्य न्यपातयत् । कुलमीलश्रुतवज्रैः कीर्त्तया चास्त्र-
 वलेन च । युक्ते तस्मिन् हते वीराः प्रायशो विमुखाभवन् ॥ २७ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि क्राथपुत्रवधे

षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तथा प्रविष्टं तरुणं सौभद्रमपराजितम् ।
 कुलानुरूपं कुर्वाणं सङ्ग्रामेष्वपलायिनम् ॥ १ ॥ आजानेयैस्तु
 बलिभिर्यान्तमश्रुवैस्त्रिहायणैः । प्लवमानमिवाकाशे के शूराः पथ्य-
 वारयन् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । अभिमन्युः प्रविश्यैव तावकान्निशितैः शरैः ।
 अकरोद्विमुखान् सर्वान् पार्थिवान् पाण्डुनन्दनः ॥ ३ ॥ तं तु
 द्रोणः कृपः कर्षो द्रोणश्च स दृढहलः । कृतवर्मा च हार्दिकः

षड्रथाः पथ्यवारयन् ॥ ४ ॥ दृष्ट्वा तु सैन्धवे भारमतिमात्रं समा-
 ह्वितम् । सैन्यं तव महाराज युधिष्ठिरसुपाद्रवत् ॥ ५ ॥ सौभद्र-
 मितरे वीरमभ्यवर्षच्छूरास्त्रुभिः । तालमात्रानि चापानि विक-
 षेन्तो महाबलाः ॥ ६ ॥ तांस्तु सर्वान् महेष्वासान् सर्वविद्यासु
 निष्ठितान् । व्यष्टम्यद्रणे वाणैः सौभद्रः परवीरहा ॥ ७ ॥
 द्रोणं पञ्चाशताविध्यत् विंशत्या च वृहद्वलम् । अश्रीत्या कृत-
 वर्माणं कृपं षष्ट्या शिलीमुखैः ॥ ८ ॥ रुक्मपुङ्गवैर्महाविगैराकर्ष-
 समचोदितैः । अविध्यद्दशभिर्वाणैरश्रुत्यामानमार्जुनिः ॥ ९ ॥ स
 कर्षं कर्षिना कर्षं पीतेन च शितेन च । फाल्गुनिर्द्विषतां मध्ये
 विव्याध परमेष्ठुणा ॥ १० ॥ पातयित्वा कृपस्याश्वान् तथोभौ
 दार्शिसारथी । अथैनं दशभिर्वाणैः प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे ॥ ११ ॥
 ततो वृन्दारकं वीरं कुक्षणां कौत्तिवर्द्धनम् । पुत्राणां तव वीराणां
 पश्यतामवधीद्वली ॥ १२ ॥ तं द्रौणिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां
 समार्पयत् । वरं वरमनित्राणामारुजन्तमभीतवत् ॥ १३ ॥ स
 तु वाणैः शितैस्त्रुषं प्रत्यविध्यत् नारिषु । पश्यतां धार्तराष्ट्राणा-
 मश्रुत्यामानमार्जुनिः ॥ १४ ॥ षष्ट्या शराणां तं द्रौणिस्त्रिथ्यग्-
 धारैः सुतेजनैः । उग्रैर्नाकस्यद्विहा सैनाकमिव पर्वतम् ॥ १५ ॥
 स तु द्रौणिं त्रिसप्तत्या हेमपुङ्गवैरजिह्वगैः । प्रत्यविध्यन्महातेजा
 बलवानपकारिणम् ॥ १६ ॥ तस्मिन् द्रोणो वाणशतं पुत्रशङ्खी
 न्यपातयत् । अश्रुत्याःना तथा पष्टिं षरीपचन् पितरं रणे ॥ १७ ॥
 कर्षो हाविंशतिं भल्लान् कृतवर्मा चतुर्दश । वृहद्वलस्तु पञ्चाशत्
 कृपः शारहतो दश ॥ १८ ॥ तांस्तान् प्रत्यवधीत् सर्वान् दशभि-
 र्दशभिः शरैः । तं कौशलानामधिपः कर्षिनाताडयद्बृद्धि ॥ १९ ॥
 स तस्याश्वान् ध्वजं चापं सूतञ्चापातयत् क्षितौ । अथ कौशल-
 राजस्तु विरयः खड्गचर्मभृत् ॥ २० ॥ द्रुपेण फाल्गुनेः कायात्
 शिरो हत्तुं सकुण्डलम् । कौशलानां च भर्तारं राजपुत्रं वृह-

हलम् ॥ २१ ॥ हृदि विव्याध वाणेन स भिन्नहृदयोऽपतत् ।
 बभञ्ज च सहस्राणि दश रात्रां महात्मनाम् ॥ २२ ॥ सृजता-
 मग्निवा वाचः खड्गकार्मुकधारिणाम् । तथा वृहदलं हत्वा
 सौभद्रो व्यचरद्रणे । व्यष्टन्मयन्महेष्वासान् योषांस्तव शरा-
 म्बुभिः ॥ २३ ॥

इति द्रोणोर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि वृहदलजये
 सप्तवत्सार्विणोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

सञ्जय उवाच । स कर्षं कर्षिणा कर्षं पुनर्विव्याध फाल्गुनिः ।
 शरैः पञ्चाशता चैनमविध्यत् कोपयन् भृशम् ॥ १ ॥ प्रतिविव्याध
 राधेयस्तावद्विरथ तं पुनः । शरैराचितसर्वाङ्गो बह्वशीमत भारत
 ॥ २ ॥ कर्षञ्चाथ शरान् क्रुद्धो रुधिरोत्पीडुवाहिनम् । कर्षोऽपि
 विवभौ शूरः शरैश्चिन्तोऽसृगाप्लुतः ॥ ३ ॥ तौ तथा शरचिवाङ्गौ
 रुधिरेण समुच्चितौ । यभूवतुर्महात्मानो पुष्यिताविव किंशुकौ
 ॥ ४ ॥ अथ कर्षस्य रुचिवान् पटुशूराश्चित्रयोधिनः । साश्व-
 सूतध्वजरथान् सौभद्रो निजघान ह ॥ ५ ॥ तौ चैतान्महेष्वासान्
 दशभिर्दशभिः शरैः । प्रत्यविध्यदसन्प्रान्तस्तान् पुनर्मिवाभवत् ॥ ६ ॥
 मागधस्य पुनः पुत्रं हत्वा पङ्क्तिभिरजिह्वरीः । साश्वं ससूतं
 तरुणमश्वकेतुमपातयत् ॥ ७ ॥ मार्त्तिकावतिकं भीजं ततः
 कुञ्जरकेतनम् । क्षुरप्रेण समुन्मथ्य ननाद विस्मजन् शरान् ॥ ८ ॥
 तस्य दौःशासनिर्विद्धा चतुर्भियतुरो हयान् । सूतमेकेन विव्याध
 दशभिश्चाजुनात्मजम् ॥ ९ ॥ ततो दौःशासनिं कार्ष्णिर्विद्धा
 दशभिराशुनैः । संरन्धाद्रत्नवनो वाक्यमुच्चैरथाव्रवीत् ॥ १० ॥
 पिता तवाह्वं त्यक्त्वा गतः कापुरुषो यथा । दिष्ट्या त्वमपि
 जानीषि योद्धं न त्वय मोक्षसे ॥ ११ ॥ एतावदुक्त्वा वचनं

कर्मारपरिमाञ्जितम् । नाराचं विससर्जादौ तं द्रौणिस्त्रिभि-
 राच्छिनत् ॥ १२ ॥ तस्यार्जनिर्वञ्जयित्वा शल्यं त्रिभिरताडयत् ।
 तं शल्यो नवभिर्वाणैर्गाढिगतैरताडयत् ॥ १३ ॥ हृद्यस्रान्त-
 वद्राजन् तदद्भुतमिवाभवत् । तस्यार्जुनिर्वनुम्बित्वा हलोभौ
 पार्श्विसारथी ॥ १४ ॥ तं विव्याधायसैः षड्भिः सोऽपाक्रामत्
 रथान्तरम् । शत्रुञ्जयं चन्द्रकेतुं महामेषं सुवर्चसम् ॥ १५ ॥
 सूर्य्यभासञ्च पञ्चैतान् हत्वा विव्याध सौबलम् । तं सौबलस्त्रिभि-
 र्विद्वा दुर्योधनमथाब्रवीत् ॥ १६ ॥ सर्व एनं प्रमथीमः पुरैकैकं-
 च्छिनस्ति नः । बधोपायं चिन्त्यतां वै नृप द्रोणकृपादिभिः ॥ १७ ॥
 अथाब्रवीत्ततो द्रोणं कर्णो वैकर्त्तनो रणे । पुरा सर्वान् प्रम-
 थ्याति ब्रूह्यस्य बधमाशु नः ॥ १८ ॥ ततो द्रोणो महेश्वासः सर्वा-
 स्तान् प्रत्यभाषत । अस्ति चास्यान्तरं किञ्चित् कुमारस्यापि
 पश्यत ॥ १९ ॥ अन्वयस्यान्तरं हृद्य चरतः सर्वतो दिशम् ।
 शीघ्रतां नरसिंहस्य पाण्डवियस्य पश्यत ॥ २० ॥ धनुर्भण्डल-
 मेनास्य रथमार्गेषु दृश्यते । सन्धानस्य विधिखान् शीघ्रञ्चैव
 विसृजतः ॥ २१ ॥ आरुजन्नपि मे प्राणान् मोहयन्नपि सायकैः ।
 प्रहर्षयति मां भूयः सौभद्रः परवीरहा ॥ २२ ॥ अति मां
 नन्दयत्येष सौभद्रो विचरन्नरे । अन्तरं यस्य संरब्धा न पश्यन्ति
 महारथाः ॥ २३ ॥ अस्यतो लघुहस्तस्य दिशः सर्वा महेशुभिः ।
 न विशेषं प्रपश्यद्भि रणे गाण्डीवधन्वनः ॥ २४ ॥ अथ कर्णः
 पुनर्द्रोणमाहार्जुनिशराहतः । स्थातव्यमिति तिष्ठामि पीड्य
 मानोऽभिमन्युना ॥ २५ ॥ तेजस्विनः कुमारस्य शराः परम-
 हारणाः । क्षिपन्ति हृदयं मेऽद्य घोराः पावकतेजसः ॥ २६ ॥
 तमाचार्योऽब्रवीत् कर्णं शनकैः प्रहसन्निव । अभेदमस्य कवचं
 पूर्वा चारुपराक्रमः ॥ २७ ॥ उपदिष्टा मया ह्यस्य पितुः कवच-
 भारणा । तामेप निखिलां वेत्ति ध्रुवं परपुरञ्जयः ॥ २८ ॥

शक्यं तस्य धनुश्चेतुं ज्याञ्च वाणैः समाहितः । समीपंश्च
 हयाश्चैव तथोभौ पाषाणिसारथी ॥ २८ ॥ एतत् कुरु महेष्वास
 राधेय यदि शक्यसे । अथैनं विमुखीकृत्य पश्चात् प्रहरणं कुरु
 ॥ ३० ॥ सधनुष्को न शक्योऽयमपि जेतुं सुरासुरैः । विरथं
 विधनुष्कञ्च कुरुष्वैनं यदीच्छसि ॥ ३१ ॥ तदाचार्यवचः श्रुत्वा
 कर्णो वैकर्त्तनस्वरन् । अस्यतो लघुहस्तस्य पृषत्कैर्दनुराच्छि-
 नत् ॥ ३२ ॥ अस्याश्वानवधीद्भोजो गौतमः पाषाणिसारथी ।
 शेषास्तु छिन्नधन्वानं शरवर्षैरवाक्रिन् ॥ ३३ ॥ त्वरमाणा-
 स्स्वराकाले विरथं षण्णहारथाः । शरवर्षैरकरुणा बालमेक-
 मवाक्रिन् ॥ ३४ ॥ स छिन्नधन्वा विरथः स्वं धर्ममनुपालयन् ।
 खड्गचर्मधरः श्रीमानुत्पपात विहायसा ॥ ३५ ॥ मार्गैः स
 कौशिकाद्यैश्च लाघवेन बलेन च । आर्जुनिर्व्यचरद्गोम्नि भृशं वै
 पक्षिराडिव ॥ ३६ ॥ मध्येव निपतत्येष सासिरित्यूङ्गदृष्टयः ।
 विव्यधुस्तं महेष्वासाः समरे क्षिद्रदर्शिनः ॥ ३७ ॥ तस्य द्रोणो-
 ऽच्छिनन्मृष्टौ खड्गं मणिमयत्सरम् । क्षुरप्रेण महातेजा-
 स्स्वरमाणः सपत्नजित् ॥ ३८ ॥ राधेयो निशितैर्वाणैर्व्यधमच्चर्म
 चोत्तमम् । व्यसिचर्मेषु पूर्णाङ्गः सोऽन्तरीक्ष्यः पुनः क्षितिम् ।
 आस्मितश्चक्रमुद्यम्य द्रोणं क्रुद्धोऽभ्यधावत ॥ ३९ ॥ सचक्ररेणू-
 ज्वलशोभिताङ्गो बभावतीवोन्नतचक्रपाणिः । रणेऽभिमन्युः क्षण-
 मास रौद्रः स वासुदेवानुकृतिं प्रकुर्वन् ॥ ४० ॥ सुतरुधिरकृतैक-
 रागवस्त्रो भ्रुकुटिपुटाकुटिलोऽतिसिंहनादः । प्रभुरमितवली
 रणेऽभिमन्युर्नृपवरमध्यगतो विराजते स्म ॥ ४१ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युदधपर्वणि अभिमन्युयुद्धं

अष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

सञ्जय उवाच । विष्णोः स्वतुर्नन्दकरः सविष्णुायुधभूषितः ।
 रराजातिरथः सङ्घेऽर्जुनार्जुन इवापरः ॥ १ ॥ मास्तोद्धूत-
 केशान्तमुद्यतासिवरायुधम् । वपुः सनीव्य पृथ्वीया दुःसमीच्यां
 सुरैरपि ॥ २ ॥ तच्चक्रं भृशमुहिम्नाः सञ्चिच्छिदुरनेकधा । महा-
 रथस्तथा कार्ष्णिः सञ्जग्राह महागदाम् ॥ ३ ॥ विधनुःस्यन्द-
 नासिस्तैर्विचक्रश्चारिभिः कृतः । अभिमन्युर्महाबाहुरश्वत्यामान-
 मोद्भवत् ॥ ४ ॥ स गदामुद्यतां दृष्ट्वा ज्वलन्तीमशनीमिव । अपा-
 क्रमद्रथोपस्थादिक्रमांस्त्रीन्नरर्षभः ॥ ५ ॥ तस्याश्वान् गदया हत्वा
 तथोभौ पाणिं सारथी । शराचिताङ्गः सौभद्रः श्वाविदत् प्रत्य-
 दृश्यत् ॥ ६ ॥ ततः सुवलदायादं कालिकेयमपोययत् । जघान
 चास्यानुचरान् गाम्भारान् सप्तसप्ततिम् ॥ ७ ॥ पुनर्ब्रह्मवशातीयान्
 जघान रथिनो दश । कैकेयानां रथान् सप्त हत्वा च दश कुञ्ज-
 रान् ॥ ८ ॥ दैःशासनिरथं साश्वं गदया समपोययत् । तैतो
 दैःशासुनिः क्रुद्धो गदामुद्यम्य मारिष ॥ ९ ॥ अभिदुद्राव दुर्दुर्ष-
 स्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् । तावुद्यतगदौ वीरावन्योऽन्यवधकाङ्क्षिणौ ॥
 १० ॥ भ्रातृभ्यौ सम्प्रजङ्घाते पुरेव तत्रस्वकान्धकौ । ताव-
 न्योऽन्यं गदाग्राभ्यामाहृत्य पतितौ क्षितौ ॥ ११ ॥ इन्द्रध्वजा-
 विवोत्सृष्टौ रणमध्ये परन्तपौ । दैःशासनिरथोत्याय कुङ्कुणां
 कीर्तिवर्द्धनः ॥ १२ ॥ उत्तिष्ठमानं सौभद्रं गदया मूर्द्ध्नात्ताड-
 यत् । गदाविगीन महता व्यायामेन च मोहितः ॥ १३ ॥ विचेता
 न्यपतद्भूमौ सौभद्रः परवीरज्ञा । एवं विनिहतो राजन् एको
 वज्रभिराहवे ॥ १४ ॥ क्षीभयित्वा चमूँ सर्वां नल्लिनीमिव
 कुञ्जरः । अशोभत हतो वीरो व्याधैर्वनगजो यथा ॥ १५ ॥ तं
 तथा पतितं शूरं तावकाः पथ्यवारयन् । दावं दग्ध्वा यथा शान्तं
 पावकं शिथिरात्यथे ॥ १६ ॥ विमृद्य तरुशृङ्गाणि नन्निवृत्तमिवा-
 निलम् । अस्तं गतमिवाहित्यं तप्रा भारतवाहिनीम् ॥ १७ ॥

लपप्लुतं यथा सीमं संशुष्कमिव सागरम् । पूर्णचन्द्राभवदनं
 काकपक्षद्वताक्षिकम् ॥ १८ ॥ तं भूमौ पतितं दृष्ट्वा तावकास्ते
 महारथाः । मुदा परमया युक्तायुक्रुशुः सिंहवन्मुहुः ॥ १९ ॥
 आसीत् परमको हृषंस्तावकानां विश्राम्यते । इतरेषान्तु वीराणां
 नेत्रेभ्यः प्रापतञ्जलम् ॥ २० ॥ अन्तरीक्षे च भूतानि प्राक्रोशन्त
 विश्राम्यते । दृष्ट्वा निपतितं शूरं च्युतं चन्द्रमिवाम्बरात् ॥ २१ ॥
 द्रोणकर्णमुखैः षड्भिर्घातिराष्ट्रैर्महारथैः । एकोऽयं निहतः
 श्रुते नैष धर्मो मतो हि नः ॥ २२ ॥ तस्मिंस्तु निहते वीरे वदन्
 शोभत मेदिनी । द्यौर्यथा पूर्णचन्द्रेण नक्षत्रगणमालिनी ॥ २३ ॥
 रुक्मपुङ्गवैश्च सङ्घौर्णा रुधिरौघैश्च संप्लुता । उत्तमाङ्गैश्च वीराणां
 भ्राजमानैः सकुण्डलैः ॥ २४ ॥ विचित्रैश्च महोष्णीषैः पाताका-
 भिश्च संप्लुता । चामरैश्च कुथाभिश्च प्रविद्धैश्चोत्तमायुधैः ॥ २५ ॥
 रथाश्वनरनागानामलङ्कारैश्च सुप्रभैः । खड्गैश्च निष्पितैः पीतै-
 र्निर्मुक्तभुजगैरिव ॥ २६ ॥ चापैश्च विशिखैश्चिह्नैः शक्त्यृष्टिप्रास-
 कम्पनैः । विविधैश्चायुधैश्चान्यैः संहता भूरशोभत ॥ २७ ॥ वाजि-
 भिश्चापि निर्जीवैः श्वसङ्घैः शोणितोक्षितैः । सारोहैर्विप्रमा
 भूमिः सौभद्रेण निपातितैः ॥ २८ ॥ साङ्गुणैः सहाभातैः सु-
 चर्मायुधकेतुभिः । पर्वतैरिव विध्वस्तैर्विशिखोभायतैर्गजैः ॥ २९ ॥
 पृथिव्यामनुकीर्णैश्च माश्वसारथिवीधिभिः । हृदैरिव प्रक्षुभितै-
 र्हतनागैरथोत्तमैः ॥ ३० ॥ पदातिसङ्घैश्च हतैर्विविधापुधभूषणैः ।
 भीरुणां त्रासजननी घोररूपामवन्महौ ॥ ३१ ॥ तं दृष्ट्वा पतितं
 भूमौ चन्द्रार्कसदृशद्युतिम् । तावकानां परा प्रीतिः पाण्डूनाञ्चा-
 भवद्वर्था ॥ ३२ ॥ अभिमन्यो हते राजन् शिशुकेऽप्राप्तयौवने ।
 सम्प्राद्ववच्चन्द्रः सर्वा धर्मराजस्य पश्यतः ॥ ३३ ॥ दीर्घमानं
 वलं दृष्ट्वा सौभद्रे विनिपातिते । अजातशत्रुस्तान् वीरानिहं
 वचनमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ स्वर्गमेव गतः शूरो यो हतो न परा-

दुःखः । संस्तभ्यत मामैष्ट विजेष्यामी वयं रिपून् ॥ ३५ ॥
 इत्येवं स महातेजा दुःखितेभ्यो महाद्युतिः । धर्मराजो युधां
 श्रेष्ठो ब्रुवन् दुःखमपानुदत् ॥ ३६ ॥ युद्धे क्षात्रीविपाकारान्
 राजपुत्रान् रणे रिपून् । पूर्वं निहत्य सङ्ग्रामे पश्चाद्दार्जुनिरन्व-
 यात् ॥ ३७ ॥ हत्वा दशसहस्राणि कौशल्यञ्च महारथम् ।
 कृष्णार्जुनसमः काष्ठीः शक्रसद्वगतो ध्रुवम् ॥ ३८ ॥ रथाश्वनर-
 मातङ्गान् विनिहत्य सहस्रशः । अविद्वेषः ससङ्ग्रामादशौच्यः पुण्य-
 कर्मकृत् । गतः पुण्यकृताह्लोकान् भास्वरान् पुण्यनिर्जितान् ॥ ३९ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि अभिमन्युवधे

एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४९ ॥

सञ्जय उवाच । वयन्तु प्रवरं हत्वा तेषां तैः शरपीडिताः ।
 निवेशयाभ्युपायानः सायाङ्गे रुधिरोज्जिताः ॥ १ ॥ निरीक्ष्य-
 माणास्तु वयं परे चाधीधनं शनैः । अपात्राता महाराज ग्लानिं
 प्राप्ता विचेतसः ॥ २ ॥ ततो निशाया दिवसस्य चाश्विनः शिवा-
 रुतैः सन्धिरवर्त्तताङ्गुत । कुशेशयापीडनिभे दिवाकरे विलम्ब-
 मानेऽस्तसुपेत्य पर्वतम् ॥ ३ ॥ वरासिञ्चतृष्टिवरुथचर्मणां विभू-
 षणानाञ्च समाक्षिपन् प्रभाः । दिवञ्च भूमिञ्च समानयन्निव प्रियां
 तनुं भानुरुपैति पावकं ॥ ४ ॥ महान्नकूटाचलशृङ्गसन्निभैर्द्विपैः
 रनेकैरिव वज्रपातितैः । चवैजयन्त्यङ्गश्वर्भयन्तृभिर्निपातितै-
 नंष्टगतिश्चिता क्षितिः ॥ ५ ॥ हतेश्वरैर्युष्मिंतयन्त्रप्रपस्करै हताश्व-
 सूतैर्विपताककेतुभिः । महारथैर्भूः शुशुभे विचूर्णितैः शरै-
 रिवामित्रहतेर्नराधिप ॥ ६ ॥ तथाश्वद्वन्दैः सहसादिभिर्हतैः
 प्रविद्धभाण्डास्तरणैः पृथग्विधैः । निरस्तजिह्वादशनान्वलोचने-
 र्धरा बभौ घोरविरूपदर्शना ॥ ७ ॥ प्रविद्धचर्माभरणाम्बरायुधा

विपन्नहस्त्यश्वरथानुगा नराः । महार्हशय्यास्तरणोचितास्तदा
 क्षितावनाथा इव शरते हताः ॥ ८ ॥ अतीव हृष्टाः श्वशृगाल-
 वायसा वक्राः सुपर्णाः सल्लकास्तरक्षवः । वयांस्यसृक्पान्यथ
 रक्षसां गणाः पिशाचसङ्घाश्च सुदारुणा रणे ॥ ९ ॥ लघो विनि-
 र्भियं पिवन् वयामसृक् तथैव मञ्जाः पिशितानि चाप्नुवन् ।
 वपां विलम्पन्ति हसन्ति राक्षसाः प्रकर्षमाणाः कुण्ठपान्यनेकशः
 ॥ १० ॥ शरीरसङ्घातवहा ह्यसृग्जला रथोडुपाः कुञ्जलश्लै-
 सङ्घटा । मनुष्यशीर्षात्पलमांसकर्ममा प्रविहनानाविधशस्त्रमालिनी
 ॥ ११ ॥ भयावहा वैतरणीव दुस्तरा प्रवर्तिता योधवरैस्तदा
 नदी । उवाह मध्येन रणाजिरं भयं भयावहा जीवमृतप्रवा-
 हिनी ॥ १२ ॥ पिवन्ति चाश्रन्ति च यत्र दृष्ट्याः पिशाचसङ्घाय
 नदन्ति भैरवाः । सुनन्दिताः प्राणभृतां भयङ्कराः समानमक्षाः
 श्वशृगालरक्षिणाः ॥ १३ ॥ तथा तदायोधनमुग्रदर्शनं निशा-
 मुखिपितृपतिराष्ट्रवर्द्धनम् । निरीक्षमाणाः प्रनकीर्णहर्नराः समु-
 ख्यितोन्नृत्यकबन्धसङ्कुलम् ॥ १४ ॥ अपेतविद्वस्तमहार्हभूषणं
 निपातितं शक्रसनं महारथम् । रणेऽभिमन्युं ददृशुस्तदा जना
 व्यपेतहृद्यं सद्सीव पापकम् ॥ १५ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि समरभूमिवर्षने

पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

सञ्जय उवाच । तस्मिंस्तु निहते वीरे सौभद्रे रथयूथपे ।
 विमुक्तारथसन्नाहाः सर्वे निक्षिप्तकार्मुकाः ॥ १ ॥ उपोपविष्टा
 राजानं परिवार्य युधिष्ठिरम् । तदेव दुःखं ध्यायन्तः सौभद्र-
 गतमानसाः ॥ २ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा विललाप सुदुः-
 खितः । अभिमन्यौ हते वीरे भ्रातृपुत्रे महारथे ॥ ३ ॥

द्रोणानीकमसम्बाधं मम प्रियचिकीर्षया । भिक्षा ब्यूहं प्रविष्टो-
 ऽसौ गोमध्यमिव केशरी ॥ ४ ॥ यस्य शूरा महेष्वासाः प्रत्य-
 नौकगता रणे । प्रभग्ना विनिवर्तन्ते कृतास्ता युद्धदुर्मदाः ॥ ५ ॥
 अत्यन्तमथुरस्त्राकं येन दुःशासनः शरैः । क्षिप्रं ह्यपिमुखः सहस्रे
 विसंघो विमुखीकृतः ॥ ६ ॥ स तीर्त्वा दुस्तरं वीरो द्रोणानीक-
 महार्थवम् । प्राप्य दौःशासनिं कार्ष्णिर्बातो वैवस्वतक्षयम् ॥ ७ ॥
 कथं द्रव्यामि कौन्तेयं सौमद्रे निहतोऽर्जुनम् । सुभद्रां वा महा-
 भागां प्रियं पुत्रमपश्यतीम् ॥ ८ ॥ किंस्विदयमपेतार्थमस्त्रिष्टमसम-
 प्लसम् । तावुभौ प्रतिवक्ष्यामो हृषीकेशधनञ्जयौ ॥ ९ ॥ अह-
 मेव सुभद्रायाः केशवार्जुनयोरपि । प्रियकामो जवाकाङ्क्षी कृत-
 वानिदमप्रियम् ॥ १० ॥ न लुब्धो बुध्यते दीपान्मोहालोमः प्रव-
 र्त्तते । मधुलिप्सुर्हि नापश्यं प्रपातमहमीदृशम् ॥ ११ ॥ योहि
 भोज्ये पुरस्कार्यो यानेषु शयनेषु च । भूषणेषु च सोऽस्त्राभि-
 र्वालो युधि पुरस्कृतः ॥ १२ ॥ कथं हि बालस्तरुणी युद्धानाम-
 विशारदः । सदृश इव सम्बाधे विषमे जैममर्हति ॥ १३ ॥
 अहोऽय वयमर्धेनं महीमनुशयीमहि । बीभत्सोः कोपदीप्तस्य
 दग्धाः कृपणचक्षुषा ॥ १४ ॥ अलुब्धो मतिमान् क्षीमान् क्षमा-
 वान् रूपवान् बली । वपुष्मान्मानकृद्दीरः प्रियः सत्यपरायणः ॥ १५ ॥
 यस्य श्लाघन्ति विष्णुधाः कर्माण्यूर्लितकर्मणः । निबातकवचान्
 जप्ते कालकेयांश्च वीर्यवान् ॥ १६ ॥ महेन्द्रशत्रवो येन हिरण्य-
 पुरवासिनः । अक्षोर्निमेषमात्रेण पौलोमाः सगणा हताः ॥ १७ ॥
 परेभ्योऽप्यभयार्थिभ्यो यो ददात्यभयं विभुः । तस्यास्त्राभिर्न
 शकितस्त्रातुमद्यात्सजो भयात् ॥ १८ ॥ भयन्तु सुमहत् प्राप्तं धार्त्त-
 राष्ट्रान्महाबलात् । पार्थः पुत्रवधात् क्रुद्धः कौरवान् शोषयिष्यति
 ॥ १९ ॥ क्षुद्रः क्षुद्रसहायश्च स्वपक्षक्षयकारकः । व्यक्तन्दुर्यो-
 धनो दृष्ट्वा शोचन् हास्यति जीवितम् ॥ २० ॥ न मे जयः प्रीति-

मरु न राक्ष्यं न चानरत्वं न सुरैः सलोकता । इमं समीक्ष्या-
प्रतिवीर्यपौरुषं निपातितं देववरात्मजात्मजजम् ॥ २१ ॥

वृत्ति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि युधिष्ठिरविलापे
एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

सञ्जय उवाच । अद्यैनं विलपन्तं तं कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
कुन्तीपावनतप्य आजगाम महानृषिः ॥ १ ॥ तमाञ्छेत्वा यथा-
न्याचसुपविष्टो युधिष्ठिरः । अत्रवीच्छोकसन्तप्तो भातु पुत्रवधेन
सः ॥ २ ॥ अस्मैपुङ्गवैर्बुद्धिभिः परिवार्यं महारथैः । युध्यमानो
महेष्वासेः कौभद्रो निहतो रणे ॥ ३ ॥ बालयावालवृद्धिश्च सोमद्रः
परवीरहा । अतुपादेन सङ्ग्रामे युध्यमानो विषेपतः ॥ ४ ॥ मया-
क्षुत्तः स सङ्ग्रामे हारं सञ्जनयन्न नः । प्रविष्टोऽभ्यन्तरे तस्मिन्
सैन्येन निवारिताः ॥ ५ ॥ नवु नाम समं युद्धमेष्टव्यं युद्ध-
जीविभिः । इदृशैवास्मं युद्धभीष्टं यत् कृतं परैः ॥ ६ ॥
तेनास्मि भयसन्तप्तः शोकदाघसमाकुलः । नैवाधिगच्छामि
दिन्तयानः पुनः पुनः ॥ ७ ॥

सञ्जय उवाच । तं तथाविलपन्तं वै शोकवेगसमाकुलम् ।
उवाच भगवान् व्यासो युधिष्ठिरमिदं वचः ॥ ८ ॥

व्यास उवाच । युधिष्ठिर महाप्राज्ञ सर्वशास्त्रविशारद ।
व्यसनेषु न मुञ्चन्ति त्वादृशा भरतर्षभ ॥ ९ ॥ स्वर्गनेषु गतः शूरः
शत्रुन् हत्वा बह्व्रणे । अवालसदृशं कर्म कृत्वा वै पुत्रघोत्तमः
॥ १० ॥ अतस्क्रमस्वीयो वै विधिरेषु युधिष्ठिर । देवदानव-
गन्धर्वान्मृत्युर्हरति भारत ॥ ११ ॥

युधिष्ठिर उवाच । इमे वै पृथिवीपालाः शरते पृथिवीतले ।

निहताः पृतनामध्ये मृतसंज्ञा महाबलाः ॥ १२ ॥ नागायुतवला-
 खान्ये वायुर्विगबलास्तथा । तत्र ते निहताः सङ्घे तुल्यरूपा
 नरैर्नराः ॥ १३ ॥ नैषां पश्यामि हन्तारं प्राणिनां संयुगे क्वचित् ।
 विक्रमेणोपपन्ना हि तेजोबलसमन्विताः ॥ १४ ॥ जेतव्यमिति
 चान्योऽन्यं नित्यं येषां हृदि स्थितम् । अयं चेमे हताः प्राज्ञाः
 शिरते विगतायुषः ॥ १५ ॥ मृता इति च शब्दोऽयं वर्तते च
 ततोऽर्थवत् इमे मृता महीपालाः प्राचयो भीमविक्रमाः ॥ १६ ॥
 निश्चेष्टा निरभीमानाः शूराः शत्रुवशङ्कताः । राजपुत्राश्च संख्या
 वैश्वानरमुखङ्कताः ॥ १७ ॥ अत्र जे संशयः प्राप्तः कुतः संज्ञा
 मृता इति । कस्य मृत्युः कुतो मृत्युः कथं संहरते प्रजाः । हर-
 ष्यमरसङ्गाय तन्मि ब्रूहि पितामह ॥ १८ ॥

सप्लय उवाच । तन्तथा परिपृच्छन्तं कृन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ।

आशुवासनमिदं वाक्यमुवाच भगवानृषिः ॥ १९ ॥

व्यास उवाच । अत्राप्युदाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ।
 अकम्पनस्य कथितं नारदेन पुरा नृप ॥ २० ॥ स चापि राजा
 राजेन्द्र पुत्रव्यसनमुत्तमम् । अप्रसङ्गतमं लोके प्राप्तवानिति मे
 मतिः ॥ २१ ॥ तद्वहं संप्रवक्ष्यामि मृत्योः प्रभवमुत्तमम् । ततस्त्वं
 मोक्ष्यसे दुःखात्स्नेहबन्धनसंश्रयात् ॥ २२ ॥ पुरावृत्तमिदं तात
 शृणु कौत्सयतो मम । धन्यमाख्यानमायुष्यं शोक्रुषं पुष्टिवर्द्धनम् ।
 ॥ २३ ॥ प्रविव्रमरिसङ्घं नङ्गलागाञ्च मङ्गलम् । यथैव वेद्वा-
 ध्ययनमुपाख्यानमिदन्तथा ॥ २४ ॥ अवशीयं महाराज प्रात-
 नित्यं हिजोत्तमैः । पुत्रानायुष्मतो राज्यमीहमानैः प्रियन्तथा
 ॥ २५ ॥ पुरा कृतयुगे तात ह्यासीद्राजा ह्यकम्पनः । स शत्रु-
 वशमापन्नो मध्ये सङ्ग्रामसूर्द्धनि ॥ २६ ॥ तस्य पुत्रो हरिर्नाम
 नारायणसमो बले । श्रीमान् कृतास्त्रो मेधावी युधि शक्रोपमो
 बली ॥ २७ ॥ स शत्रुभिः परितुतो बङ्गधाराणसूर्द्धनि । क्वस्यन्

बाणसहस्राणि योधेषु च गजेषु च ॥ २८ ॥ स कर्म दुष्करं कृत्वा
 सङ्ग्रामे शत्रुवापनः । शत्रुभिर्निहतः सङ्ग्रामे पृतनायां युधिष्ठिर
 ॥ २९ ॥ स राजा प्रेतकर्माणि तस्य कृत्वा शुचान्वितः । शीघ्र-
 ज्वहनि रात्रौ च नालभत्सुखमात्मनः ॥ ३० ॥ तस्य शोकं
 विदित्वा तु पुत्रव्यसनसम्भवम् । अथाजगाम देवर्षिर्नारदोऽस्य
 समीपतः ॥ ३१ ॥ स तु राजा महाभागो दृष्ट्वा देवर्षिमागतम् ।
 पूजयित्वा यथान्यायं कवामकथयत्तदा ॥ ३२ ॥ सर्वं तस्य समा-
 चष्ट मयावृत्तं नरेश्वरः । शत्रुभिर्विजयं सङ्ग्रामे पुत्रस्य च वध-
 न्तथा ॥ ३३ ॥ मम पुत्रो महावीर्यं इन्द्रविष्णुसमद्युतिः । शत्रुभि-
 र्वज्रभिः सङ्ग्रामे पराक्रम्य हतो बली ॥ ३४ ॥ क एष मृत्युर्मगवन्
 किम्वीर्यबलपौरुषः । एतदिच्छामि तस्त्वेन श्रुतुं मतिमता-
 स्वर ॥ ३५ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा नारदो वरदः प्रभुः । आस्थान-
 मिदमाचष्ट पुत्रशोकापहं मद्यत् ॥ ३६ ॥

नारद उवाच । शृणु राजन्महाबाहो व्याख्यानं ब्रह्मविस्त-
 रम् । यथा वृत्तं श्रुतं चैव मयापि वसुधाधिप ॥ ३७ ॥ प्रजाः
 सृष्ट्वा तदा ब्रह्मा ह्यादिसर्गं पितामहः । असंहृतं महातेजा
 दृष्ट्वा जगदिदं ध्रुवः ॥ ३८ ॥ तस्य चिन्ता समुत्पन्ना संहारं प्रति
 पार्थिव । चिन्तयन्न ह्यसौ वेद संहारं वसुधाधिप ॥ ३९ ॥
 तस्य शोषान्महाराज खिभ्योऽग्निरुदतिष्ठत् । तेन सर्वा दिशो
 व्याप्ताः सान्तरिभान् दिधक्षत ॥ ४० ॥ ततो दिवं भुवं खञ्ज
 ज्वालामालासमाकुलम् । चराचरं जगत् सर्वं ददाह भगवान्
 प्रभुः ॥ ४१ ॥ ततो हतानि भूतानि चराणि स्थावराणि च ।
 महता क्रोधवेगेन त्रासयन्निव वीर्यवान् ॥ ४२ ॥ ततो हरो
 जटी स्थाणुनिशाचरपतिः शिवः । जगाम शरणां देवं ब्रह्माणं
 परमेष्ठिनम् ॥ ४३ ॥ तस्मिन्निपतिते स्थाणौ प्रजानां हित-
 काम्यया । अब्रवीत् परमो देवोज्ज्वलन्निव महासुनिः ॥ ४४ ॥

किं कुर्मः कामं कामार्हं कामाप्नोतोऽसि पुत्रक । कारिष्यामि
प्रियं सर्वं ब्रूहि स्थाणी यदिच्छसि ॥ ४५ ॥

इति द्रीणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि शोकापनोदने
द्विपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

स्थानरुवाच । प्रजासर्गनिमित्तं हि कृतो यत्रस्त्वया विभो ।
त्वया सृष्टाश्च वृद्धाश्च भूतग्रामाः पृथग्विधाः ॥ १ ॥ तास्तवेह
पुनः क्रोधात् प्रजा दृच्छन्ति सर्वशः । ता दृष्ट्वा मम कारुण्यं
प्रसीद् भगवन् प्रभो ॥ २ ॥

ब्रह्मोवाच । संहर्तुं न च कामो मे एतदेवं भवेदिति ।
पृथिव्या हितकामं तु ततो मां मन्युराविशत् ॥ ३ ॥ इयं हि मां
सदा देवी भारार्त्ता समचूचदत् । संहारार्थं महादेव भारे-
णाभिहता सती ॥ ४ ॥ ततोऽहं नाधिगच्छामि तथा बद्धविध-
न्तदा । संहारमप्रमेयस्य ततो मां मन्युराविशत् ॥ ५ ॥

रुद्र उवाच । संहारार्थं प्रसीदस्व मा रुषो वसुधाधिप ।
मा प्रजाः स्थावराश्चैव जङ्गमाश्च व्यनीनशः ॥ ६ ॥ तव प्रसादा-
द्भगवन्निदं वर्त्तन्त्रिधा जगत् । अनागतमतीतञ्च यत्तु सम्प्रति
वर्त्तते ॥ ७ ॥ भगवान् क्रोधसन्दीप्तः क्रोधादग्निमिवासृजत् ।
सदृहत्यग्मकूटानि द्रुमांश्च सरितस्तथा ॥ ८ ॥ पल्लवानि च सर्वाणि
सर्वं चैव तृणालयाः । स्थावरं जङ्गमञ्चैव निःशेषं कुरुते जगत्
॥ ९ ॥ तदेतद्भक्तसाङ्गुतं जगत् स्थावरजङ्गमम् । प्रसीद् भग-
वन् सर्वं रोषो न स्यादरो मम ॥ १० ॥ सर्वं हि नष्टा नश्चन्ति
तव देव कथञ्चन । तस्मान्निवर्त्ततां तेजस्त्वय्येवेह प्रलीयताम् ॥ ११ ॥
तत् पश्य देव सुभृशं प्रजानां हितकाम्यया । यथेमे प्राणिनः
सर्वं निवर्त्तरंस्तथा ब्रूह ॥ १२ ॥ अभावं नेह गच्छेयुस्तस्मान्-

जननाः प्रजाः । अधिदैवे नियुक्तोऽस्मि त्वया लोकेषु लोककृते ॥ १३ ॥ मा विनश्येज्जगन्नाथ जगत् स्थावरजङ्गम । प्रसादाभि-
मुखं देवं तस्मादेवं ब्रवीम्यहम् ॥ १४ ॥

नारद उवाच । श्रुत्वा हि वचनन्देवः प्रजानां हितकाम्यया ।
तेजः सस्वारयामास पुनरेवान्तरात्मनि ॥ १५ ॥ ततोऽग्निमुप-
संहृत्य भगवांल्लोकमतकृतः । प्रवृत्तञ्च निवृत्तञ्च कथयामास स
प्रभुः ॥ १६ ॥ उपसंहरतस्तस्य तमग्निं रोषजं तदा । प्रादु-
र्बभूव विश्वेभ्यो गोभ्यो नारी महात्मनः ॥ १७ ॥ कृष्णा रक्ता
तथा पिङ्गा रक्तजिह्वास्त्रलोचना । कुण्डलाभ्यां च राजेन्द्र सप्ताभ्यां
तप्तभूषणा ॥ १८ ॥ सा निःसृत्य तथा खिभ्यो दक्षिणां दिग्-
माश्रितः । स्मयमाना च साविच्य देवो विश्वेश्वरावुभौ ॥ १९ ॥
तामाह्वय तदा देवो लोकादिनिधनेश्वरः । सत्वो इति मही-
पाल जहि चेमाः प्रजा इति ॥ २० ॥ त्वं हि संहारबुद्ध्याथ
प्रादुर्भूता रूपो मम । तस्मात्संहर सर्वास्त्वं प्रजाः सजडपण्डिताः
॥ २१ ॥ मम त्वं हि नियोगिन ततः श्रेयो ज्ञवापस्यसि । एव
मुक्ता तु सा तेन सत्यः कमललोचना ॥ २२ ॥ दध्यौ चात्यर्थ-
मवत्त्वा प्ररुरोद् च सुस्तरम् । पाणिभ्यां तजग्राह तान्यशूणि
पितामहः । सर्वभूतहितार्थाय तां चाप्यनुनयंस्तदा ॥ २३ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि सत्वोत्पत्तिकथने
त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

नारद उवाच । त्रितीय दुःखमवला आत्मन्येव प्रजापतिम् ।
उवाच प्राञ्जलिर्भूत्वा लतेवावर्जिता पुनः ॥ १ ॥

सत्युरुवाच । त्वया सृष्टा कथं नारी ईदृशौ वदताम्बर ।
क्रूरं कर्माहितं कुर्यां तदेव किमु जानता ॥ २ ॥ विभेम्यहमध-

नाहि प्रधीद् भगवन् प्रभो । प्रियान् पुत्रान् वयस्यांश्च भ्रातॄन्
 पितॄन् पतींस्तथा ॥ ३ ॥ अपध्यास्यन्ति मे देव मृतेष्वेभ्यो विभे-
 न्यहम् । कृपणानां विरुद्धतां ये पतन्त्यश्रुविन्दवः ॥ ४ ॥ तेभ्यो-
 ऽहं भगवन् भीता शरणं त्वाहमागता । यमस्य भवनन्देव न
 गच्छेयं सुरोत्तम ॥ ५ ॥ प्रसादये त्वां वरद भूर्धूर्दग्धनखिन च ।
 एतदिच्छाम्यहं कामं त्वत्तो लोकपितामह ॥ ६ ॥ इच्छेयं त्वत्-
 प्रसादाहै तपस्तप्तुं प्रजेश्वर । प्रदिशेमस्वरं देव जं मच्छं भगवन्
 प्रभो ॥ ७ ॥ त्वया ह्युक्ता गमिष्यामि धेतुकायममुत्तमम् । तत्र
 तपस्ये तपस्तीव्रं तवैवाराधने रता ॥ ८ ॥ न हि शक्यामि देवेश
 प्राणान् प्राणभृतां प्रियान् । हन्तुं विलपमानानामधर्मास्त्वभि-
 रक्ष मां ॥ ९ ॥

ब्रह्मोवाच । मृत्यो सङ्कल्पितासि त्वं प्रजासंहारहेतुना ।
 गच्छ संहर सर्वास्त्वं प्रजा मा ते विचारणा ॥ १० ॥ भविता
 त्वेतदेवं हि नैतच्छालन्यथा भवेत् । भद्रत्वनिन्दिता लोके कुरुष्व
 वचनं मम ॥ ११ ॥

नारद उवाच । एवमुक्ताभवत् प्रीता प्राञ्जलिर्भगवन्मुखौ ।
 संहारे नाकरोद्दुष्टिं प्रजानां हितकाम्यया ॥ १२ ॥ तूष्णीमासी-
 त्तदा देवः प्रजानामीश्वरेश्वरः । प्रसादज्ञानमत् क्षिप्रमात्मनैव
 पितामहः ॥ १३ ॥ स्मयमानश्च लोकेशो लोकान् सर्वानवेक्ष्य च ।
 लोकाश्चासन् यथा पूर्वं दृष्टास्ते नापमृत्युना ॥ १४ ॥ निवृत्तरोषि
 तस्मिंस्तु भगवत्यपराजिते । सा कन्यापजगामाथ समीपात्तस्य
 धीमतः ॥ १५ ॥ अपमृत्याप्रतिश्रुत्य प्रजासंहरणं तदा । त्वर-
 माणा च राजेन्द्र मृत्युर्द्धनुक्रमभ्यगात् ॥ १६ ॥ सा तत्र परमं
 तीव्रं चचार व्रतमुत्तमम् । सा तदा ह्येकपादेन तस्थौ पद्मानि-
 षोडश ॥ १७ ॥ पञ्च चाद्दानि कारुण्यात् प्रजानाञ्च हितैपिणी ।
 इन्द्रियाणीन्द्रियार्थस्य प्रजस्य सन्निवर्त्य सा ॥ १८ ॥ तत-

स्वेकेन पाद्भिन पुण्यारण्यानि सप्त वै । तस्थौ पद्मानि षट् चैव
 सप्त चैकञ्च पार्थिव ॥ १९ ॥ ततः पद्मायुतञ्चैव ऋग्भिः सह चचार
 सा । पुनर्गत्वा ततो नन्दां पुण्यां श्रीतामलोदकाम् ॥ २० ॥
 अप्सु वर्षसहस्राणि सप्त चैकञ्च सानयत् । धारयित्वा तु नियमं
 नन्दायां वीतकल्मषा ॥ २१ ॥ सा पूर्वं कौशिकीं पुण्यां जगाम
 नियमे धृता । तत्र वायुजलाहारा चचार नियमं पुनः ॥ २२ ॥
 पञ्चगङ्गेषु सा पुण्या कन्या चेतसकेषु च । तपो विशेषैवद्भूमिः
 कर्षयद्देहनात्मनः ॥ २३ ॥ ततो गत्वाथ गङ्गां सा महामेरुञ्च
 केवलम् । तस्थौ चाश्लेव निश्चेष्टा प्राणायामपरायणा ॥ २४ ॥
 पुनर्हिमवतो मूर्द्ध्नि चतुर्दिवाः पुरायजन् । तत्राद्भुष्टेन सा
 तस्थौ निखर्वं परमा शुभा ॥ २५ ॥ पुष्करेष्वथ गोकर्षं नैमित्ति
 मलये तथा । अपाकर्षत् स्वकं देहं नियमैर्मनसः प्रिये ॥ २६ ॥
 अनन्यदेवता नित्यं दृढभक्त्या पित्रामहे । तस्थौ पितामहञ्चैव
 तोषयामास सर्वतः ॥ २७ ॥ ततस्तामब्रवीत् प्रीतो लोकानां
 प्रभवोऽव्ययः । सौम्येन मनसा राजन् प्रीतः प्रीतमनास्तदा ॥ २८ ॥
 मृत्यो किमिदमत्यर्थं तपांसि चरसीति ह । ततोऽब्रवीत् पुन-
 र्मृत्युर्भगवन्तं पितामहम् ॥ २९ ॥ नाहं हन्यां प्रजा देव स्वस्था-
 श्चाक्रोशतीस्तदा । एतदिच्छामि सर्वं त्वत्प्रेममहं प्रभो ॥ ३० ॥
 अधर्मभयभीतान्नि ततोऽहं तप आस्थिता । भीतायास्तु महा-
 भाग प्रयच्छाभयमव्ययम् ॥ ३१ ॥ आर्त्ता चानागसौ नारी
 याचामि भव मे गतिः । तामब्रवीत्ततो देवो भूतभव्यमविष्यद्वित्
 ॥ ३२ ॥ अधर्मो नास्ति ते मृत्यो संहरन्त्या इमाः प्रजाः ।
 मया चीकृतं मृषा मद्भवे भविता न कथञ्चन ॥ ३३ ॥ तस्मात्संहर
 कल्याणि प्रजाः सर्वाश्चतुर्विधाः । धर्मः सनातनश्च त्वां सर्वथा
 याचयिष्यति ॥ ३४ ॥ लोकपालो यमश्चैव सहाया व्याधयश्च
 ते । अहञ्च विबुधाश्चैव पुनर्दास्यामि ते वरम् ॥ ३५ ॥ यथा

त्वमेव युक्ता विरजा ख्यातिमेष्टसि । सैवमुक्ता महाराज
 कृताञ्जलिरिदं विभुम् ॥ ३६ ॥ पुनरेवाब्रवीदाकं प्रसाद्य शिरसा
 तदा । यदोवसेतत् कर्त्तव्यं मया नस्याहिना विभो ॥ ३७ ॥
 तवाज्ञा मूर्द्धि मे न्यस्ता यत्तु वक्ष्यामि तच्छृणु । लोभः क्रोधो-
 ऽभ्यसूयेर्ष्या द्रोहो मोहय द्दिहिनाम् । अङ्गीशान्योऽन्यपरुषा
 देहं भिन्दुः पृथग्विधाः ॥ ३८ ॥

ब्रह्मोवाच । तथा भविष्यते ऋत्वि सद्युसंहर वै प्रजाः ।
 अधर्मस्ते न भविता नापथ्यास्यान्वहं शुभे ॥ ३९ ॥ यान्यय-
 विन्दूनि करे ममाक्षते ते व्याधयः प्राणिनामात्मजाताः । ते
 मारयिष्यन्ति नरान् जनान्नापथ्येभस्ते भविता माम्भ्रमैषीः ॥ ४० ॥
 नापथ्येभस्ते भविता प्राणिनां वै त्वं वै धर्मस्त्वं हि धर्मस्य रक्षया ।
 पथ्या भूत्वा धर्मनिव्या धरित्री तस्मात् प्राणान् सर्वथेमान्निग्रच्छ
 ॥ ४१ ॥ सर्वेषां वै प्राणिनां कामरीषी सन्त्यज्य त्वं संहरस्वैह
 जीवम् । एवं धर्मस्त्वं भजिष्यत्यनन्तो मिथ्यावृत्तान् पारद्विष-
 त्यधर्म ॥ ४२ ॥ तेनात्मानं पावयस्वात्मना त्वं पापिनात्मानं मज्ज-
 यिष्यत्यनन्तम् । तस्मात् कामं रोप्रमथ्यागतं त्वं सन्त्यज्यातः
 संहरस्वैति जीवान् ॥ ४३ ॥

नारद उवाच । सा वै भीता ऋत्वि संक्षोपदिष्याच्छापाङ्गीता
 बाहूमित्यब्रवीत्तम् । सा च प्राणं प्राणिनामन्तकाले कामक्रोधौ
 त्यज्य हरत्यसक्ता ॥ ४४ ॥ ऋत्विस्तेषां व्याधयस्तत् प्रसूता व्याधौ
 रोगो रुज्यते घनं जन्तुः । सर्वेषां वै प्राणिनां प्रायणान्ते तस्मा-
 च्छोकं मा कृथा निष्कलं त्वम् ॥ ४५ ॥ सर्वे देवाः प्राणिभिः
 प्रायणान्ते गत्वा वृत्ताः सन्निवृत्तास्तथैव । एवं सर्वे प्राणिनस्तत्र
 गत्वा वृत्ता देवा मर्त्तप्रवृत्ताजसिंह ॥ ४६ ॥ वायुर्भीमो भीमनादो
 महौजा भेत्ता दिहान् प्राणिनां सर्वगोऽसौ । नोवा वृत्तिं नैव
 वृत्तं क्रदाचित् प्राप्नोत्यग्नौनन्तोजो विषिष्टः ॥ ४७ ॥ सर्वे देवा-

मर्त्यसंज्ञाविशिष्टास्तस्मात् पुत्रं माशुचो राजसिंह । स्वर्गं प्राप्नो
 भीरुते त्वत्तनूजो नित्यं रम्यान् वीरलीकानवाप्य ॥ ४८ ॥ त्यक्त्वा
 दुःखं सङ्गतः पुरुषकृद्विरेषा मृत्युर्देवदिष्टा प्रजानाम् । प्राप्ते
 काले संहरन्ती यथावत् स्वयं कृता प्राणहरा प्रजानाम् ॥ ४९ ॥
 आत्मानं वै प्राणिकी घ्नन्ति सर्वे नैनं चतुर्भुजवाणिर्हिनस्ति ।
 तस्मान्मृतान्नाहुमीवन्ति धीराः सत्यं ज्ञात्वा निश्चयं ब्रह्म-
 रुष्टम् । इत्थं सृष्टिं देवकृतां विदित्वा पुत्रान्नष्टाच्छोकमाशु
 त्यजस्व ॥ ५० ॥

व्यास उवाच । एतच्छ्रुत्वानेवहास्यं नारदेन प्रकाशितम् ।
 उवाचाकम्पनो राजा सखायं नारदन्तथा ॥ ५१ ॥ व्यपेतशोकः
 प्रीतोऽपि भयवन्नृपिसत्तम । श्रुतेतिहासं त्वत्तस्तु कृतार्थो
 ऽस्म्यभिवाहये ॥ ५२ ॥ तयोक्तो नारदस्तेन राज्ञा ऋषिवरो-
 त्तमः । जगाम नन्दनं शीघ्रं दिवर्षिरजितात्मवान् ॥ ५३ ॥ पुरुषं
 चमस्यं स्वर्गञ्च धन्यमायुष्यनिव च । कल्पेतिहासस्य सदा यवणं
 यावणं तथा ॥ ५४ ॥ एतदर्थपदं श्रुत्वा तदा राजा युधिष्ठिरः ।
 चतुर्धर्मं च विज्ञाय भूराणां च पराङ्गतिम् ॥ ५५ ॥ सम्प्राप्तोऽसौ
 महावीर्यः स्वर्गलोकं महारथः । अभिमन्युं परान् हत्वा प्रसुखे
 सर्वधन्विनाम् ॥ ५६ ॥ युध्यमानो महेष्वासी हतः सोऽभिसुखी
 रक्षे । असिना गदया शक्त्या धनुषा च महारथः ॥ ५७ ॥
 विरजाः सीमसूनुः च पुनस्तत्र प्रलीयते । तस्मात् परां घृतिं
 कृत्वा भ्रातृभिः सह पाण्डवः । अप्रमत्तः सुसंक्रुद्धः शीघ्रं वोढ-
 नुपाक्रमत् ॥ ५८ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि मृत्युप्रजापतिसंवादे ।

चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

सञ्जय उवाच । श्रुत्वा सत्यसमुत्पत्तिं कर्माख्यनुपमानि च ।
धर्मराजः पुनर्वाक्यं प्रसाद्यैनमथाब्रवीत् ॥ १ ॥

युधिष्ठिर उवाच । गुरवः पुण्यकर्माणः शक्रप्रतिमविक्रमाः ।
स्थाने राजर्षयो ब्रह्मन्मनघाः सत्यवादिनः ॥ २ ॥ भूय एव तु
मां तथैवचोभिरभित्वंहय । राजर्षीणां पुराणानां समाज्ञास्य
कर्मभिः ॥ ३ ॥ कियन्त्यो दक्षिणा दत्ताः कैश्च दत्ता महात्मभिः ।
राजर्षिभिः पुण्यक्रद्भिस्तद्भवान् प्रब्रवीतु मे ॥ ४ ॥

व्यास उवाच । श्रित्यस्य नृपतेः पुत्रः सञ्जयो नाम नामतः ।
सखाद्यौ तस्य वैवोभौ ऋषी पर्वतनारदौ ॥ ५ ॥ तौ कदाचि-
द्दृष्टं तस्य प्रविष्टौ तद्दिद्रुचया । विधिवद्धार्षितौ तेन प्रीतौ
तत्रोपतुः सुखम् ॥ ६ ॥ तद्कदाचित् सुखासीनं ताभ्यां सह
शुचिस्मिता । दुहिताम्यागमत् कन्या सञ्जयस्वरवर्णिनी ॥ ७ ॥
तथाभिवादिनः कन्यामभ्यनन्दयथाविधि । तत्सखिद्वाभिराशीर्भि-
रिष्टाभिरभितः स्थितान् ॥ ८ ॥ तान्निरीच्याब्रवीद्वाक्यं पर्वतः प्रहस-
न्निव । कस्येयं चञ्चलापाङ्गी सर्वलक्षणरम्यता ॥ ९ ॥ उतासी
भाः खिदकस्य ज्वलनस्य शिखा लिङ्गम् । श्रीर्द्धीः कीर्त्तिर्धृतिः
पुष्टिः सिद्धिश्चन्द्रमसः प्रभाः ॥ १० ॥ एतं वृत्तार्थं देवर्षिं नृपतिः
सञ्जयोऽब्रवीत् । ममेवश्वगवन् कन्या मत्तो वरमभीपसति ॥ ११ ॥
नारदस्त्वब्रवीदेनं देहि मञ्जमिमां नृप । भार्यायं सुमहच्छ्रेयः
प्राप्तञ्चेदिच्छसे नृप ॥ १२ ॥ ददानीत्येव संहृष्टः सञ्जयः प्राह
नारदम् । पर्वतस्तु सुसंक्रुद्धो नारदं वाक्यमब्रवीत् ॥ १३ ॥
हृदयेन मया पूर्वं वृतां वै वृतवानसि । यस्माद्गृता लया विप्र
मागाः स्वर्गं यथेप्सथा ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वा नारदस्तं प्रभुवाचो-
त्तरं वचः । मनोवाग्बुद्धिरश्लाघा दत्ता चोदकपूर्वकम् ॥ १५ ॥
पाणिग्रहणमन्त्राश्च प्रथितं वरलक्षणम् । तन्वेष्टां निश्चितां निष्ठा
निष्ठा सप्तपदौ स्मृता ॥ १६ ॥ अनुत्तान्ने च फार्यायं मान्त्वं

व्याहृतवानसि । तस्मात्त्वमपि न स्वर्गं गमिष्यसि मया विना ॥१७॥
 अन्योऽन्यमेवं श्रुत्वा वै तस्थतुस्तत्र तावृषी । अथ सोऽसि नृपो
 विप्रान् पानाच्छादनभोजनैः ॥ १८ ॥ एतस्मान् परं श्रुत्वा
 यत्नेनोपासरच्छुचिः । तस्य प्रसन्ना विप्रेन्द्राः कदाचित् पुत्र-
 भौषचवः ॥ १९ ॥ तपः स्वाध्यायनिरता विद्वेदाङ्गपारगाः ।
 सहिता नारदं प्राङ्मुखास्तैः पुत्रभीषणैः ॥ २० ॥ तथेत्यक्त्वा
 हिजैरुक्तः सृञ्जयं नारदोऽब्रवीत् । पुत्र्यं प्रसन्ना राजर्षि पुत्र-
 भीष्मन्ति ब्राह्मणाः ॥ २१ ॥ वरं वृणीष्व मद्रं ते चादृशं पुत्र-
 भीष्मितम् । तथोक्तः प्राञ्जलीराजा पुत्रं वद्रे गुणान्वितम् ॥२२॥
 यशस्विनं कीर्त्तिमन्तस्तेजस्विनमरिन्दमम् । यस्य सूत्रं पुरीषञ्च
 क्लेदः स्वेदश्च काङ्क्षन् ॥ २३ ॥ सुवर्ष्ठीविरित्येवं तस्य नामा-
 भवत् क्षितिः । तस्मिन् वरप्रदानेन वर्द्धयत्यमितन्धनम् ॥ २३ ॥
 कारवानास नृपतिः सौवर्षं सर्वभीष्मितम् । गृहप्राकारदुर्गाणि
 ब्राह्मणावसथान्यपि ॥ २५ ॥ श्रद्धासनानि यानानि स्थाली-
 पिपरभाजनम् । तस्य राज्ञोऽपि यदेषु वाच्याश्वीपस्कराश्च ये
 ॥ २६ ॥ सर्वं तत् काङ्क्षन्मयं काशित परिवादितम् । अथ दस्यु-
 गणाः पुला दृष्ट्वा चैनं तद्यादिसम् ॥ २७ ॥ सञ्चूय तस्य नृपतेः
 उभारत्नाश्विद्वीर्यितुम् । देविनातं ब्रुवन् राज्ञः पुत्रं गृह्णीम वै
 स्वयम् ॥ २८ ॥ सोऽस्याकरोः काङ्क्षन्स्य तस्य यत्नञ्चरानहं ।
 ततस्ते दस्यवा लुब्धाः प्रतिश्व नृपतेर्गृहम् ॥ २९ ॥ राजपुत्रं
 ततो जङ्घः सुवर्ष्ठीविनं बलात् । गृह्णेनअनुपायज्ञा नीला-
 रश्मिभवेतसः ॥ ३० ॥ हला विग्रस्य चापश्यन्न लुब्धा वसु
 मिद्वन । तस्य प्राणैर्विसृक्तस्य नष्टन्तडरदं वसु ॥ ३१ ॥ दस्य-
 वश्च तथान्योऽन्यं जघ्नुर्गूर्त्वा विचेतसः । हला परस्परं नष्टाः
 कुपारं चाङ्गुतं भुवि ॥ ३२ ॥ असन्धायं गता घोरं नरकन्दुष्ट-
 कारिणाः । तं दृष्ट्वा निहतं पुत्रं वरदत्तं महावपाः ॥ ३३ ॥

विललाप सुदुःखात्तो वद्धधा करुणं नृपः । विलपन्तं निशम्याथ
 पुत्रशोकहतं नृपम् ॥ ३४ ॥ प्रत्यदृश्यत देवर्षिर्नारदी नृप-
 सन्निधौ । उवाच चैनं दुःखात्तं विलपन्तमवेतसम् ॥ ३५ ॥
 सृञ्जयं नारदोऽभ्येत्य तन्निबोध युधिष्ठिर । कामानामविलस्रस्त्रं
 सृञ्जयेह भरिष्यसि ॥ ३६ ॥ यस्य चैते वयङ्गेहे उषिता ब्रह्म-
 वादिनः । आविचित्रं मरुत्तञ्च मृतं सृञ्जय शुश्रुम् ॥ ३७ ॥
 सम्यक्तं याजयामास स्पृष्टेया वै बृहस्पतेः । यस्मै राजर्षये प्रादा-
 दनं स भगवान् प्रभुः ॥ ३८ ॥ हैमं हिमवतः पादं यियच्छो-
 र्बिबिधैः सर्वैः । यस्य सेन्द्राभरगणा बृहस्पतिपुरीगमाः ॥ ३९ ॥
 देवा विश्वरुजः सर्वे यजनान्ते समासते । यज्ञवाटस्य सौवर्णाः
 सर्वं चासन् परिच्छेदाः ॥ ४० ॥ यस्य सर्वं तदा ह्यन्नं मनोऽभि-
 प्रायगं शुचि । कामतो बुभुजुर्विप्राः सर्वं चान्नार्थिनो द्विजाः
 ॥ ४१ ॥ पयोदधिघृतं चोद्गम्यन्मोच्यञ्च शोभनम् । यस्य
 यज्ञेषु सर्वेषु वासांस्याभरणानि च ॥ ४२ ॥ इप्सितान्युपतिष्ठन्ते
 प्रहृष्टान् वेदपारगान् । मरुतः परिवेष्टारो मरुत्तस्याभवन्
 गृहे ॥ ४३ ॥ आविचितस्य राजर्षिर्विश्वे देवाः समासदः ।
 यस्य वीर्यवतो राज्ञः सुव्रष्टा शस्यसम्पदः ॥ ४४ ॥ हविर्भि-
 स्तर्पिता येन सन्त्यक् षष्ठैर्दिवीकसः । ऋषीणाञ्च पितृणाञ्च
 देवानां सुखजीविनाम् ॥ ४५ ॥ ब्रह्मवर्ष्यश्रुतिमुखैः सर्वेदानैश्च
 सर्वदा । शयनासनयानानि स्वर्णराशीश्च दुस्यजा ॥ ४६ ॥ तत्
 सर्वममितं वित्तन्दत्तां विप्रेभ्य इच्छवा । सोऽनुध्यातस्तु शक्रेण
 प्रजाः कृत्वा निरामयाः ॥ ४७ ॥ यद्दधानो जितांलोकान्
 गतः पुण्ड्रदुहोऽज्ञवान् । सप्रजः सनृपामात्यसदारापत्यवान्यवः
 ॥ ४८ ॥ यौवनेन सहस्राब्दं मरुत्तो राज्यमन्वयात् । स
 चेत्समार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ ४९ ॥ पुत्रात् पुण्ड्रतर-

स्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्जानमदाक्षिरणमभिश्चैत्येति
व्याहरन् ॥ ५० ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके
षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

नारद उवाच । सुहोत्रं नाम राजानं सृष्टं सृञ्जय शुश्रुम ।
एकवीरमधृष्यन्तममरैरभिवीक्षितम् ॥ १ ॥ यः प्राप्य राज्यं धर्मण
ऋत्विग्व्रह्मपुरोहितान् । अपृच्छ दाक्षतः श्रेयः दृष्ट्वा तेषां मते
स्थितः ॥ २ ॥ प्रजानां पालनं धर्मो दानमिज्या द्विपञ्चयः ।
एतत् सुहोत्रो विज्ञाय धर्मोच्छ्रुत्तनागमम् ॥ ३ ॥ धर्मणारा-
धयत् देवान् वाणैः शत्रून् जयंस्तथा । सर्वाण्यपि च भूतानि
स्वगुणैरप्यरञ्जयत् ॥ ४ ॥ यो युक्तेभ्यो वसुमतीं स्नेच्छाटपिक-
वाञ्जिताम् । यस्मै वर्षं पञ्जन्यो क्षिरणं परिपश्यन् ॥ ५ ॥
क्षिरणास्तत्र वाहिन्यः सैरिणो ह्यभन्त पुरा । ग्राहान् कर्कट्यां
शैव मत्स्र्यांश्च विविधान् वहन् ॥ ६ ॥ कामान् वर्षति पञ्जन्यो
रूपाणि विविधानि च । सौवर्सान्यप्रमेयाणि वाप्यश्च क्रोश-
सम्मिताः ॥ ७ ॥ सहस्रवामनान् कुञ्जान् नक्राः मकरकच्छुपान् ।
सौवर्सान् विहितान् दृष्ट्वा ततोऽन्वयत तदा ॥ ८ ॥ तत्
सुवर्षमपर्यन्तं राजर्षिः कुतजाङ्गले । ईजानो वितते जज्ञे
ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ॥ ९ ॥ साऽश्वमेधसहस्रेण राजसूयशतेन
च । पुण्यैः क्षत्रिययज्ञैश्च प्रभूतवर्दक्षिणैः ॥ १० ॥ कान्य-
नैनित्तिकाजस्रैरिष्टाङ्गतिमवाप्नुयात् । स चेन्ममार सृञ्जय चतु-
र्भद्रतरस्त्वया ॥ ११ ॥ पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अयज्जानमदाक्षिरणमभिश्चैत्येति व्याहरन् ॥ १२ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके
षट्पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

नारद उवाच । राजानं पौरवं वीरं नृतं सृष्टय शुश्रुम् ।
यः सहस्रं सहस्राणां श्वेतानश्वानवासृजत् ॥ १ ॥ तस्याश्वमेधि
राजर्षिर्दशाहेमात् समेयुषाम् । शिन्धाक्षरविधिज्ञानां नासीत्
सङ्घ्या विपश्चिताम् ॥ २ ॥ वेदविद्याप्रतस्नाता वदान्याः प्रिय-
दर्शनाः । सुभिन्नाच्छादनगृह्णाः सुग्रथ्यासनवाहनाः ॥ ३ ॥ नट-
नर्तकगन्धर्वैः पूर्यकैर्वर्द्धमानकैः नित्योद्योगैश्च क्रीडद्भिस्तत्रैव परि-
हर्षिताः ॥ ४ ॥ यज्ञे यज्ञे यथा कालं दक्षिणाः सोऽत्यकाल-
वत् । द्विपा द्यसहस्राख्याः प्रमदाः काञ्चनप्रभाः ॥ ५ ॥ स
ध्वजाः सपताकाश्च रथा हेममवास्तथा । यः सहस्रं सहस्राणां
कन्या हेमविभूषिताः ॥ ६ ॥ धूर्यञ्जाश्वगणारूढाः सगृहक्षेत्र-
गोश्रिताः । शतं शतसहस्राणि स्वर्णमालो महात्मनाम् ॥ ७ ॥
गवां सहस्रानुचरान् दक्षिणामत्यकालवत् । तत्रास्य गाथा
गावन्ति ये पुराणविदो जनाः ॥ ८ ॥ हेमशृङ्गो रौप्यखुराः
सवक्त्राः कांस्यदोहनाः । दासीदामखरोष्ट्रांश्च प्रादाद्राजाविकं
वह् ॥ ९ ॥ रत्नानां विविधानाञ्च विविधांश्चान्नपर्वतान् । तस्मिन्
संवितते यज्ञे दक्षिणामत्यकालवत् ॥ १० ॥ अङ्गस्य यजमानस्य
स्वधर्माधिगताः शुभाः । गुणोत्तरास्तु क्रतवस्तस्यासन् सार्व-
कामिकाः ॥ ११ ॥ स चेन्ममार सृष्टय चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात्
पुण्यतरस्तुभ्यं ना पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्ज्वानमहाक्षिण्यमभि-
श्वैत्येति व्याहरन् ॥ १२ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके

सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५७ ॥

नारद उवाच । भिविभौमीनरञ्चापि नृतं सृष्टय शुश्रुम् ।
य इमां पृथिवीं सर्वांश्चर्षवत् पृथिवेष्टयत् ॥ १ ॥ साद्रिद्वीपार्श्व-

वनां रथघोषिण नादयन् । स शिविर्यद्रिपून्वित्यं मुख्यान्निघ्नन्
 सपत्नजित् ॥ २ ॥ तेन यच्चैर्बद्धविधैरिष्टं पथ्यात्तदक्षिणैः । स
 राजा वीर्यवान् धीमानवाप्य वसु पुष्कलम् ॥ ३ ॥ सर्वमूर्खाभि-
 षिक्तानां सम्मतः सोऽभवद्यधि । अयजज्ञाश्वमेधैर्यो विजित्
 पृथिवीभिमाम् ॥४॥ निरर्गलैर्बद्धफलैर्निष्ककोटिसहस्रदः । हस्त्य-
 श्वपशुभिर्धान्यैर्मर्गैर्नीऽजातिभिस्तथा ॥ ५ ॥ विविधां पृथिवीं
 पुण्यां शिविर्ब्राह्मणचातकरोत् । यावत्यो वर्षतो घारा यावत्यो
 दिवि तारकाः ॥ ६ ॥ यावत्यः सिकतागाङ्गो यावन्नेरोर्महो-
 पलाः । उदन्वति च यावन्ति रत्नानि प्राणिनोऽपि च ॥ ७ ॥
 तावतीरददद्वा वै शिविरौघीनरोऽध्वरे । नो यन्तारं धुरन्तस्य
 कद्विदन्यं प्रजापतिः ॥ ८ ॥ भूतं भव्यं भवन्तं वा नाध्यगच्छ-
 न्नरेश्वरम् । तस्यासन् विविधा यज्ञाः सर्वकार्यैः समन्विताः
 ॥९॥ हेमयूपासनगृहा हेमप्राकारतोरणाः । शुचि स्वादन्नपानञ्च
 ब्राह्मणाः प्रयुतायुताः ॥ १० ॥ नानामर्त्यैः प्रियकथाः पयोदधि-
 महाहृदाः । तस्यासन् यज्ञवाटेषु नद्यः शुभ्रान्नपर्वताः ॥ ११ ॥
 पिवत स्नात खादध्वमिति यद्रीचते जनाः । तस्मै प्रादाहरं रुद्र-
 स्तुष्टः पुण्येन कर्मणा ॥ १२ ॥ अक्षयं ददतीति अन्तं अद्वा कीर्ति-
 स्तथा क्रियाः । यथोक्तमेव भूतानां प्रियत्वं सर्वमूत्तमम् ॥ १३ ॥
 एताल्लब्ध्वा वरानिष्टान् शिविः काले दद्वद्वतः । स चेन्द्रमार
 सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ १४ ॥ पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्र-
 मनुतप्यथाः । अयज्वानमदाक्षिण्यमभिर्ष्वैत्येति व्याहरन् ॥ १५ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके

अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

नारद उवाच । रामं दाशरथिञ्चैव मृतं हृत्क्षयं शुश्रुम ।
यं प्रजा अन्वमोदन्त पिता पुत्रानिवीरसान् ॥ १ ॥ असङ्ख्येया
गुणा यस्मिन्नासन्नमिततेजसि । यच्चतुर्दशवर्षाणि निदिश्यात् पितु-
रक्षतः ॥ २ ॥ वने वनितया सार्द्धमवसलक्ष्मणाग्रजः । जघान
च जनस्थाने राक्षसान् मनुजर्षभः ॥ ३ ॥ तपस्विनां रक्षणार्थं
सहस्राणि चतुर्दश । तत्रैव बसतस्तस्य रावणो नाम राक्षसः ॥ ४ ॥
जहार भाश्यां वैदेहीं सम्मोहैर्न सद्धानुगम् । तमागस्कारिणं
रामः पौलस्त्यनजितं परैः ॥ ५ ॥ जघान समरे क्रुद्धः पुरेव
त्रास्रकोऽन्धकम् । सुरासुरैरवध्यन्तं देवत्राह्णायगम् ॥ ६ ॥
जघान स महाबाहुः पौलस्त्यं नगणं रणे । स प्रजानुग्रहं कृत्वा
विदग्धैरभिपूजितः ॥ ७ ॥ व्याप्य कृत्स्नं जगत् श्रीर्तिरा सुरर्षि-
गणसेवितः । स प्राप्य विविधं राज्यं सर्वभूतानुकम्पकः ॥ ८ ॥
आजहार महायज्ञं प्रजा धर्मेण पालयन् । निरर्गलं सजास्त्वय-
मश्वमेधयत् विभुः ॥ ९ ॥ आजहार सुरेशस्य हविषामुदमाव-
हत् । अन्यैश्च विविधैर्यज्ञैरीजे बहुगुणैर्नृप ॥ १० ॥ क्षुत्-
पिपासेऽजयद्रामः सर्वरीगांश्च देहिनाम् । सततं गुणसम्पन्नो
दीप्यमानः स्वतेजसा ॥ ११ ॥ अतिसर्वाणि भूतानि रामो दाश-
रथिर्वमी । ऋषीणां देवतानाञ्च मानुषाणाञ्च सर्वशः ॥ १२ ॥
पृथिव्यां सह वासीऽभूद्रामे राज्यं प्रशासति । नाहीयन्त तदा
प्राणाः प्राणिनां न तदन्यथा ॥ १३ ॥ प्राणापानसमानाश्च रामे
राज्यं प्रशासति । पथ्येदीप्यन्त तेजांसि तद्यानर्याश्च नाभवन् ॥ १४ ॥
दीर्घायुषः प्रजाः सर्वा युवा न म्रियन्ते तदा । वेदैश्चतुर्भिः सुतीताः
प्राप्नुवन्ति दिवोकसः ॥ १५ ॥ हव्यं कव्यश्च विविधं निष्कृतं हत-
मेव च । अदंशमशका देशा नष्टव्यालमरीरुपाः ॥ १६ ॥ नापसु
प्राणभृतां सृष्ट्युत्काले ज्वलनोऽदहत् । अधर्मसूचयो लुब्धा
मूर्खा वा नाभवंस्तदा ॥ १७ ॥ प्रजाः सिष्टेष्टकर्माणः सर्वे वर्णा-

स्तदाभवत् । स्वर्धां पूजाञ्च रक्षोभिर्जनस्थाने प्रणाश्रिते ॥ १८ ॥
 प्रादान्निहत्य रक्षांसि पितृदेवेभ्य ईश्वरः । सहस्रपुत्राः पुरुषा
 दशवर्षमतायुषः ॥ १९ ॥ न च ज्येष्ठाः कनिष्ठेभ्यस्तदा आद्धान्य-
 कारयन् । युवा श्यामो लोहिताक्षी भक्तमातङ्गविक्रमः ॥ २० ॥
 आजानुवाङ्गः सुभुजः सिंहस्कन्धी महाबलः । दशवर्षसहस्राणि
 दशवर्षमतानि च ॥ २१ ॥ सर्वभूतसगःकान्ती रामो राज्यमका-
 रयत् । रामो रामो राम इति प्रजानामभवत् कथा ॥ २२ ॥
 रामात् रामं जगदभूद्रामे राज्यं प्रयासति । चतुर्विधाः प्रजा
 रामः स्वर्गं नीत्वा दिवं गतः ॥ २३ ॥ आत्मानं सम्प्रतिष्ठाप्य
 राजवंशमिच्छाष्टधा । स वैश्वमारं सृज्य चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ २४ ॥
 पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पद्यथाः । अयज्वानमदाक्षिण्य-
 मभिश्चैत्येति व्याचरन् ॥ २५ ॥

इति द्रौणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके
 एकोनषष्टोऽध्यायः ॥ ५९ ॥

नारद उवाच । भगीरथञ्चैद्राजानं सृतं च जय युयुम ।
 धेनु भागीरथी गङ्गा चयनैः काञ्चनैश्चिता ॥ १ ॥ यः सहस्रं सह-
 स्राणां कन्या हेमविभूषिताः । राज्ञश्च राजपुत्रांश्च ब्राह्मणोभ्यो-
 ह्यमन्यत ॥ २ ॥ सर्वारथगताः कन्या रथाः सर्वे चतुर्वुजः ।
 रथे रथे शतं नागाः सर्वे वै हेममालिनः ॥ ३ ॥ सहस्रमश्व-
 यैकैकं राजानं पृष्ठतोऽन्वयुः । अश्वे अश्वे शतं गावो गवां पश्या-
 दजाविक्रम् ॥ ४ ॥ तेनाङ्गान्ता जलौघेन दक्षिणा भूयसीर्द्देत् ।
 उपहरेदतिव्यथिता तस्याङ्गे निषणाद्दह ॥ ५ ॥ तथा भागीरथी
 गङ्गा उर्बशी चामवत् पुरा । दुहित्वलं गता राज्ञः पुत्रत्वमगम-
 त्तदा ॥ ६ ॥ तान्तु गाथां जगुः प्रीता गन्धर्वाः सूर्यवर्चसः ।

पितृदिवमनुष्याणां शृण्वतां वल्गुवादिनाम् ॥ ७ ॥ भगीरथं यज-
मानमैश्वर्यं भूरिदक्षिणम् । गङ्गा समुद्रगा देवी वब्रु पितर-
मीश्वरम् ॥ ८ ॥ तस्य सेन्द्रैः सुरगणैर्वैवशः खलङ्कृतः । सम्यक्
परिश्रितश्च भान्तविघ्नो निरामयः ॥ ९ ॥ यो य इच्छेत विप्रो
वै यत्र यत्रात्मनः प्रियम् । भगीरथस्तथा प्रीतस्तत्र तत्रानयद्दधी
॥ १० ॥ नादियं ब्राह्मणेष्वदासीत् यस्य यत् स्यात् प्रियं धनम् ।
सोऽपि विप्रप्रसादेन ब्रह्मलोकगतो नृपः ॥ ११ ॥ येन यातौ
मखमुखौ दिशामाविहपादपाः । तेनावस्थातुमिच्छन्ति तं गत्या-
राजमीश्वरम् ॥ १२ ॥ स चिन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्रया ।
पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्वानमदाक्षिण्य-
मभिखैत्येति व्याहरन् ॥ १३ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि प्रोङ्गमराजिके
षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

नारद उवाच । दिलीपं वै चैलविलं सृतं सृञ्जय शुश्रुम् ।
यस्य यज्ञशतेष्वामन् प्रयुतायुतशो हिजाः ॥ १ ॥ तच्चज्ञानार्थ-
सम्पन्ना यज्वानः पुत्रपौत्रिणः । य इमां वसुसम्पूर्णां वसुधां
वसुधाधिपः ॥ २ ॥ ईजानो विविधैर्यज्ञैर्ब्राह्मणैर्भ्यो ह्यमन्यत ।
दिलीपस्य च यज्ञेषु कृतः पन्था हिरण्ययः ॥ ३ ॥ तं नर्थमिव
कुर्वाणाः सेन्द्रा देवाः रुमागमन् । चपालं प्रचपालञ्च यस्य वूपे
हिरण्यये ॥ ४ ॥ रागश्वाण्डवभोज्यैश्च मत्ताः पथिषु शेरते ।
तदेतद्भुतं मन्ये अन्यैर्न सदृशं नृपैः ॥ ५ ॥ यदप्सु युध्य-
मानस्य चक्रे न परिपेततुः । राजानं दृढधन्वानं दिलीपं सद्य-
वादिनम् ॥ ६ ॥ येऽपश्यन् स्मूरिदक्षिण्यं तेषु स्वर्गजितो
नराः । पञ्चमद्वा न जीर्णन्तं खट्वाङ्गस्य निवेशने ॥ ७ ॥ स्वाध्याय-

घोषो ज्याघोषः पिवताश्रीत खादत । स चेन्ममार सृञ्जय चतु-
र्भद्रतरस्त्वया ॥ ८ ॥ पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथा ।
अथज्जानमदाक्षिण्यमभिष्वैत्येति व्याहरन् ॥ ९ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्यवधपर्वणि षोडशराजिके

एकप्रष्टोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

नारद उवाच । मान्वाता चैदीवनाश्वं सतं सृञ्जय भुङ्गम ।
देवासुरमनुष्याणां तैर्नौपतिजयो वृषः ॥ १ ॥ यं देवावश्विनौ
गर्भात् पितुः पूर्वं चकर्षतुः । नृगयां विचरन् राजा तृपितः
शान्तवाहनः ॥ २ ॥ धूमं दृष्ट्वागमत् सतं पृपदाज्यमवाप सः ।
तं दृष्ट्वा शुवनाश्वन्त्य जठरे स्सनुतां गतम् ॥ ३ ॥ गर्भादिजर्जतु-
र्देवावश्विनौ भिषजाश्वरौ । तं दृष्ट्वा पितुस्तदङ्गे शयानं देव-
वर्षसम् ॥ ४ ॥ अन्योऽस्यममुदन् देवाः कमयं धास्यतीति वै ।
माजेवायं श्वत्सुग्रे इति कृष्णाह वासवः ॥ ५ ॥ ततोऽङ्गुलिभ्यो
चीन्द्रस्य प्रादुराश्रीत् पयोऽज्यतम् । मां धास्यतीति कारुण्यात्
यदीदृशीनामममम् ॥ ६ ॥ तस्मान्नु मान्वातिर्यं नाम तस्य तु-
तैः कृतम् । ततस्तु धाराः पयसो घृतस्य नृगहात्मनः ॥ ७ ॥
तस्यास्ये यौवनाश्वस्य पाणिरिन्द्रस्य जालवत् । अपिवत् पाणि-
मिन्द्रस्य तभासाद्य व्यवर्धेत ॥ ८ ॥ सोऽभवहादृशसो हादृशाहेन
वीर्यवान् । इनाञ्च पृथिवीं कृत्स्नामेकाङ्गा स व्यजीजयत् ॥ ९ ॥
धर्मात्मा धृतिमान् वीरः सत्यस्यो जितेन्द्रियः । जनमेजय सुध-
न्वानं गवं शूनं ब्रह्मद्रथम् ॥ १० ॥ असितञ्च नृगञ्चैव मान्वाता
धनुषाजयत् । उद्वेति च यतः सूर्यो यत्र च प्रतितिष्ठति ॥ ११ ॥
तत् सर्वं यौवनाश्वस्य मान्वातुः क्षैत्रमुच्यते । सोऽश्वमेधशतै-
रिष्ट्वा राजसूयशतेन च ॥ १२ ॥ अददृशोहितान्मत्स्रान् ब्राह्म-

येभ्यो विश्वात्मते । ह्यैरणान् योजनीत्मेधान् आयतान् दश-
योजनम् ॥ १३ ॥ वज्रप्राकारान् सुखादून् भव्यभोज्यान्नपर्वतान् ।
अतिरिक्तां ब्राह्मणेभ्यो भुञ्जन्नाद्रीयते जनः ॥ १४ ॥ भक्ष्यान्न-
पाननिचयाः शुशुभुस्त्वन्नपर्वताः । घृतहृदाः सूपपङ्का दधिफेणा
गुडोदकाः ॥ १५ ॥ सरुधुः पर्वतान् नयो मधुक्षीरवहाः शुभाः ।
देवासुरनरा यक्षा गन्धर्वोरगपक्षिणाः ॥ १६ ॥ विप्रास्तत्रागता-
श्चासन् वेदवेदाङ्गपारगाः । ब्राह्मणा ऋषयश्चापि नासंस्तत्रा-
विपश्चितः ॥ १७ ॥ समुद्रान्तां वसुमतीं वसुपूर्णाञ्च सर्वतः । स
तां ब्राह्मणसात् कृत्वा जगामास्तं तदा नृपः ॥ १८ ॥ गतः
पुण्यकृतांश्लोकान् सुव्याप्य यशसा दिशः । स चेन्ममार सृञ्जय
चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ १९ ॥ पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनु-
तप्यथाः । अयज्वानमदाक्षिण्यमभिखैत्येति व्याहरन् ॥ २० ॥

इति द्रीणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके

द्विपष्ठोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

नारद उवाच । ययातिं नाङ्गप्रज्ञैव मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
राजसूयशतैरिष्टा सोऽश्वमेधयतेन च ॥ १ ॥ पुण्डरीकसहस्रेण
वाजपेयशतैस्तथा । अतिरात्रसहस्रेण चातुर्मास्यैश्च कामतः ॥ २ ॥
अग्निष्टोमैश्च विविधैः सत्रैश्च प्राज्यदक्षिणैः । अब्राह्मणानां यदित्तं
पृथिव्यामस्ति किञ्चन ॥ ३ ॥ तत् सर्वं परिसङ्ग्राय ततो ब्राह्मणा-
साल्करोत् । व्यूढे देवासुरे युद्धे कृत्वा देवसहायताम् ॥ ४ ॥
चतुर्धा व्यभजत् सर्वां चतुर्भ्यः पृथिवीमिमाम् । यज्ञैर्नानाविधै-
रिष्टा प्रजामुत्पाद्य चोत्तमाम् ॥ ५ ॥ देवयान्याञ्चौशनस्यां अग्नि-
ष्टायाञ्च धर्मतः । देवारण्येषु सर्वेषु विजहारामरोपमः ॥ ६ ॥
आत्मनः कामचारेण द्वितीय इव वासवः । यदा नाध्यागमच्छान्तिं

कामानां सर्ववेदवित् ॥ ७ ॥ ततो गाथानिमां गीत्वा सदारः
 प्राविशदनम् । यत् पृथिव्यां ब्रीहियवं हिरण्यं पशवः स्त्रियः
 ॥ ८ ॥ नालमेकस्य तत् सर्वमिति मत्वा शमं ब्रजेत् । एवं
 कामान् परित्यज्य ययातिर्धृतिमेत्य च ॥ ९ ॥ पूरुं राज्ये प्रति-
 ष्ठाप्य प्रयातो वनमीश्वरः । स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतर-
 स्त्वया ॥ १० ॥ पुत्रात् पुण्यतरस्तुभंगं मा पुत्रमनुतप्यदाः ।
 अयज्वानमदाच्छिष्यमभिप्रैष्यैत्येति व्याहरन् ॥ ११ ॥

इति द्रोणपर्वणि अश्विन्युधपर्वणि षोडशराजिके
 त्रिप्रष्टोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

नारद उवाच । नाभागमश्वरीपञ्चेन्मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
 यः सहस्रं सहस्राणां राज्ञाञ्चैकस्त्वयोधयत् ॥ १ ॥ जिगीष
 माणान् सङ्ग्रामे समन्ताद्दैरिणोऽभ्रयात् । अस्त्रयुद्धविदो घोराः
 सृञ्जन्त्याश्रिवा गिरः ॥ २ ॥ बललाभादशोक्त्य तेषां सोऽस्त्र-
 वलेन च । कृत्वायुधध्वजरथान् छित्त्वा प्राणान् गतव्यथः ॥ २ ॥
 त एनं सुक्तसन्नाहाः प्रार्थयन् जीवितैषिणः । शरण्यमीयुः
 शरणं तव स्म इति वादिनः ॥ ४ ॥ स तु दान् वशगान् कृत्वा
 जित्वा चेमां वसुन्धराम् । ईजे यज्ञमैरिष्टैर्यथाशास्त्रं तथामघ
 ॥ ५ ॥ वुभुजुः सर्वसम्पन्नमन्नमन्थे जनास्तदा । तस्मिन् यज्ञे
 तु विप्रेन्द्राः सुष्टप्ताः परमार्चिताः ॥ ६ ॥ मोदकान् पूरिकान्
 पूषान् स्वादुपूषांश्च अशकुलीः । करभान् पृथुसृष्टौका अन्नानि
 सुकृतानि च ॥ ७ ॥ सूषान् मैत्रेयकान् पूषान् रागखाण्डवपान-
 कान् । मिष्टान्नानि सुयुक्तानि सृदूनि सुरभीणि च ॥ ८ ॥ घृतं
 मधु पयस्तोषं दधीनि रसवन्ति च । फलं मूलञ्च सुखादु द्विजा-
 स्तत्रोपभुञ्जते ॥ ९ ॥ मादनीयानि पानानि विदित्वा चात्मनः

सुखम् । आपिवन्ति यथाकालं पानपा गीतवाहितैः ॥ १० ॥
यत्र स गायन्ति गायन्ति स्त्रीषु हृष्टाः पतन्ति च । नाभागस्तुति-
संयुक्ता नवतुष्य सहस्रशः ॥ ११ ॥ तेषु यज्ञेष्वम्बरीषो दक्षिणा
मत्वकालयत् । राज्ञां शतसहस्राणि दशप्रयुतयाजिनाम् ॥ १२ ॥
हिरण्यकवचान् सर्वान् श्वेतच्छत्रप्रकीर्णकान् । हिरण्यस्यन्दना-
खण्डान् सानुयात्रपरिच्छदान् ॥ १३ ॥ ईजानो विविधैर्यज्ञै-
र्दक्षिणामत्वकालयत् । मूर्धाभिषिक्तांश्च नृपान् राजपुत्रशतानि
च ॥ १४ ॥ सदण्डकोषनिचयान् ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत । नैवं
पूर्वजनायक्रुर्न करिष्यन्ति चापरे ॥ १५ ॥ यदम्बरीषो नृपतिः
करोत्यमितदक्षिणः । इत्येवमनुमोदन्ते प्रीता यस्य महर्षयः ॥ १६ ॥
स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा
पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्वानमद्राक्षिण्यमभिष्वेत्येति व्याहरन् ॥ १७ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके

चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

नारद उवाच । अश्वविन्दं च राजानं शतं सृञ्जय शुश्रुम् ।
ईजे स विविधैर्यज्ञैः श्रीमान् सत्यपराक्रमः ॥ १ ॥ तस्य भार्या-
सहस्राणां शतमासीन्महात्मनः । एकैकस्याञ्च भार्यायां सहस्रं
तनयाभबन् ॥ २ ॥ ते कुमारः पराक्रान्ताः सर्वे नियुतयाजिनः ।
राजानः क्रतुभिर्मुख्यैरीजाना वेदपारगाः ॥ ३ ॥ हिरण्यकवचाः
सर्वे सर्वे चोत्तमधन्विनः । सर्वेऽश्वमेधैरीजानाः कुमारः शश-
वेन्दवाः ॥ ४ ॥ तानश्वमेधे राजेन्द्रो ब्राह्मणेभ्योऽददत् पिता ।
पतं शतं रथगजा एकैकं पृष्ठतोऽन्वयुः ॥ ५ ॥ राजपुत्रं तदा
मन्यास्तपनीयस्त्रलङ्कृताः । कन्यां कन्यां शतं नागा नागी नागी
शतं रथाः ॥ ६ ॥ रथे रथे शतञ्चाश्वो वाजिनो हेममालिनः ।

अश्वे अश्वे सहस्रङ्गा गवां पञ्चाशदाविकाः ॥ ७ ॥ एनद्वनमप-
र्यन्तमश्वमेधे महामखि । ते तथैव पुनश्चान्ये तावन्तः काञ्चना-
भवन् ॥ ८ ॥ भक्ष्यान्नपाननिचयाः पर्वताः क्रोधमुच्छ्रिताः ।
तस्याश्वमेधे निर्वृत्ते रात्रः शिष्टास्त्रयोदश ॥ ९ ॥ तुष्टपुष्टजना-
कीर्णाः शान्तविघ्नास्त्रनामयाः । अश्वविन्दुरिमां भूमिं चिरं भुक्त्वा
दिवं गतः ॥ १० ॥ स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भेदतरस्त्रया ।
पुत्रात् पुण्यतरस्त्रुभ्यं मा पुत्रमनुत्पद्यथाः । अयञ्चानमदाक्षिण-
र्माभश्वै त्येति व्याहरन् ॥ ११ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके
पञ्चप्रष्टोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

नारद उवाच । गयञ्जामूर्तरयसं सृतं सृञ्जय शुश्रुम । यो
वै वर्षशतं राजा हतशिष्टाश्रमोऽभवत् ॥ १ ॥ तस्मै ह्यग्निर्वरं
प्रादान्ततो वप्रे वरं गयः । तपसा ब्रह्मवर्च्येण व्रतेन नियमेन च
॥ २ ॥ गुरूणाञ्च प्रसादेन वेदानिच्छामि वेदितुम् । स्वधर्म-
णाविहिंस्यान्यान् धनमिच्छामि चाक्षयम् ॥ ३ ॥ विप्रेषु ददतश्चैव
यद्वा भवति नित्यशः । अनन्यासु भवर्षासु पुत्रजन्म च मे भवेत्
॥ ४ ॥ अन्नं मे ददतः अद्वा धर्मं मे रमतां मनः । अविन्नं
चास्तु मे नित्यं धर्मकार्येषु पावकः ॥ ५ ॥ तथा भविष्यतीत्युक्त्वा
तत्रैवान्तरधीयत । गयो ह्यवाप्य तत् सर्वं धर्मणारीनजौजयत्
॥ ६ ॥ स दर्शपौर्षान्नासाभ्यां कालेखाग्रयणेषु च । चातुर्मास्यैश्च
विविधैर्यज्ञैश्चावाप्तदक्षिणैः ॥ ७ ॥ अयजच्छ्रद्धया राजा परि-
सम्बत्सरान् शतम् । गवां शतसहस्राणि शतमश्वशतानि च ॥ ८ ॥
शतं निष्कसहस्राणि गवाञ्जाप्यशुतानि षट् । उत्पायोत्याय
संप्रादात् परिसम्बत्सरान् शतम् ॥ ९ ॥ नक्षत्रेषु च सर्वेषु दद-

नक्षत्रदक्षिणाः । ईजे च विविधैर्यज्ञै र्यथा सोमोऽङ्गिरा यथा
 ॥ १० ॥ सौवर्षां पृथिवीं कृत्वा य इमां मणिषर्कराम् । विप्रेभ्यः
 प्राददद्राजा अश्वमेधे महामखे ॥ ११ ॥ जास्वूनदमया वृषाः
 सर्वे रत्नपरिच्छदाः । गयस्यासन् समृद्धास्तु सर्वभूतमनोहराः
 ॥ १२ ॥ सर्वकामसमृद्धांश्च प्रादान्तांश्च गयस्तया । ब्राह्मणेभ्यः
 प्रहृष्टेभ्यः सर्वभूतेभ्य एव च ॥ १३ ॥ सममुद्रवनहीपनदीनदवनेषु
 च । नगरेषु च राष्ट्रेषु दिदि व्योम्नि च येष्वसन् ॥ १४ ॥ भूत-
 ग्रामाश्च विविधाः सुदृष्टा यज्ञसम्पदा । गयस्य सदृशी दक्षो
 नास्त्रन्य इति तेऽब्रुवन् ॥ १५ ॥ पङ्क्तिं योजनायामा क्लिप्त-
 योजनमायता । पश्चात् पुरश्चतुर्विंशद्देवी ह्यासीद्विरस्मयी ॥ १६ ॥
 गयस्य यजमानस्य मुक्तावज्जमणिस्तृता । प्रादात् स ब्राह्मणे-
 भ्योऽथ वाभांस्याभरणानि च ॥ १७ ॥ यथोज्ञा दक्षिणाश्चान्या
 विप्रेभ्यो भूरिदक्षिणाः । यत्र भोजनमिष्टस्य पर्वताः पञ्चविंशतिः
 ॥ १८ ॥ कुल्याः कृपरवाहिन्यो रसानामभवंस्तदा । वस्त्रा-
 भरणगन्धानां राक्षस्यश्च पृथग्विधाः ॥ १९ ॥ यस्य प्रभावाच्च गय-
 स्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः । वटश्चाक्षय्यकरणः पुण्यं ब्रह्मसरश्च तत्
 ॥ २० ॥ स चेन्नमार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया । पुत्रात् पुण्य-
 तरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पद्यथाः । अयज्वानमदाजिण्यमभिष्ट्वै त्येति
 व्याहरन् ॥ २१ ॥

इति द्वीपपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके

षट्पटोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

नारद उवाच । साङ्गृतिं रन्तिदेवञ्च मृतं सृञ्जय शुशुम ।
 यस्य दिशतसाहस्रा चासन् सूदा महात्मनः ॥ १ ॥ गृह्णानभय-
 गतान् विप्रानतिथीन् परिवेषकाः । पक्वापक्वं दिवारात्रमपथ्यां

धनं तदा ॥ २ ॥ न्यायेनाधिगतं वित्तं ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ।
 वेदानधीत्य धर्मस्य यथक्ते द्विपतो वसि ॥ ३ ॥ उपस्थिताश्च पशवः
 स्वयं यं शंसितव्रतम् । बहवः स्वर्गमिच्छन्तो विधिवत् सत्रयाजि-
 नम् ॥ ४ ॥ नदी महानसायस्य प्रवृत्ता तमराशितः । तस्मा-
 द्धर्मश्रुती पूर्वमग्निहोत्रेऽभवत् पुरा ॥ ५ ॥ ब्राह्मणेभ्योऽददन्निष्कं
 सौवर्षस्य प्रथावतः । तुभ्यंनिष्कान् तुभ्यंनिष्कमिति हस्य प्रभापते
 ॥ ६ ॥ तुभ्यं तुभ्यमिति प्रादात् निष्कान् निष्कान् सहस्रयः ।
 ततः पुनः समाश्रयास्य निष्कानिव प्रयच्छति ॥ ७ ॥ अर्घ्यं दत्तं
 नवाप्येति निष्ककोटिं प्रदाय सः । एकाङ्गा दास्यति पुनः को-
 ऽन्यस्तत् सम्प्रदास्यति ॥ ८ ॥ द्विजपाणिवियोगेन दुःखं मे शाश्वतं
 महत् । अविष्यति न सन्देह एवं राजादददसु ॥ ९ ॥ सह-
 स्रयश्च सौवर्षावृषभान् शोभतानुगान् । साष्टं शतं सुवर्षानां
 निष्कमाङ्गुलैर्न तदा ॥ १० ॥ अर्घ्यद्विमासमददद्ब्राह्मणेभ्यः समा-
 श्रतम् । अस्मिन्नाद्योपकरणं यज्ञोपकरणाञ्च यत् ॥ ११ ॥ ऋषिभ्यः
 करकान् कुशान् स्यात्सीः पिठरमेव च । शयनासनयानानि
 प्रासादांश्च गृहाणि च ॥ १२ ॥ वृक्षांश्च विविधान् दद्यादस्त्रानि
 विविधानि च । स्वर्पं सौवर्षमेवामौदन्तिदिवस्य भीमतः ॥ १३ ॥
 तत्र स्य गाथा गाचन्ति ये पुराणविदो जनाः । रन्तिदिवस्य
 तान् दृष्ट्वा समृद्धिमतिनादृषीम् ॥ १४ ॥ नैतादृशं दृष्टपूर्वं कुवेर-
 सदनेऽपि । धनञ्च पूर्यमाणं नः किं पुनमनुजेष्वपि ॥ १५ ॥
 व्यक्तं पत्नीकसारेयमित्यूस्तत्र विस्रिताः । साङ्गृतेरन्तिदिवस्य
 यां रात्रिमतिश्चिर्भवेत् ॥ १६ ॥ आलभन्त तदा गावः सहस्रा-
 श्वेकविंशतिः । तत्र ज्ञ स्त्रदाः क्रोशन्ति समृष्टमणिकुण्डलाः
 ॥ १७ ॥ स्वर्पं भूविष्ठमश्रीध्वं नाद्य मांसं यथा पुरा । रन्ति-
 दिवस्य यत्किञ्चित् सुवर्षमभवत्तदा ॥ १८ ॥ तत् सर्वं वितते
 यज्ञे ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत । प्रत्यक्षं बस्य हव्यानि प्रतिगृह्णन्ति

दिवताः ॥ १८ ॥ कव्यानि पितरः काले सर्वकामान् द्विजोत्तमाः ।
 स चेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ २० ॥ पुत्रात् पृथ्वतर-
 स्तुभ्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । अश्वत्थानमहाक्षिण्यमभिष्ट्वैत्येति
 व्याहरन् ॥ २१ ॥

इति द्रीणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके

सप्तषष्टोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

नारद उवाच । दौषन्तीं भरतञ्चापि मृतं सृञ्जय शुश्रुम ।
 कर्माख्यसुकराख्यन्यैः कृतवान् यः शिशुर्वने ॥ १ ॥ हिमावदातान्
 यः सिंहान्खड्गदंष्ट्रायुधान् बली । निवीर्यांस्तरसा कृत्वा विच-
 कर्षं वबन्ध च ॥ २ ॥ क्रूरांश्चोग्रतरान् व्याघ्रान् दम्बिला चाक्रो-
 हये । मनःशिलानमायुक्तान् सम्युक्तान् धातुराग्निभिः ॥ ३ ॥
 व्यालादींश्चातिबलवान् सुप्रतीकान् गजानिति । दंष्ट्रासु रञ्ज
 विमुखान् सुत्कारपःनक्रोःगे ॥ ४ ॥ महिप्रानप्यतिबलान् वलिनो
 विचकर्ष ह । सिंहानां च सुदृप्तानां धनान्यदमयद्विजात् ॥ ५ ॥
 वलिनः सृमरान् खड्गान्नानासत्त्वानि चाप्युत । कृच्छ्रभागं
 गले बद्ध्वा दम्बिलाप्यवासजत् ॥ ६ ॥ तं सर्वदमनेद्राहस्ते
 हिजास्तेन कर्नेणा । तस्यैषध्वज्जननी ना सत्त्वानि विज्जीजहि
 ॥ ७ ॥ सोऽश्वमेधयतेनेष्टां यमुनामनुवीर्यवान् । त्रिशताश्वान्
 सरस्वत्यां गङ्गामनु चतुःशतान् ॥ ८ ॥ सोऽश्वमेधयत्सोऽप राज-
 सूययतेन च । पुनरीजे महायज्ञैः समापवरदक्षिणैः ॥ ९ ॥
 यन्निरीनातिनागःपाण्ड्या विश्वजिता अपि । वाजपेयसह-
 स्नाणां सहस्रैश्च सुसंवृतैः ॥ १० ॥ इष्ट्वा शकुन्तलो राजा तर्प-
 यित्वा हिजान् धनैः । सहस्रं न्यत्र पश्यानां कस्त्राय भरतो ददौ
 ॥ ११ ॥ जाम्बूनदस्य शुद्धस्य कनकस्य महादमः । यस्य यूपः
 शतव्यामः परिणाहेन काञ्चनः ॥ १२ ॥ समागम्य हिजै सार्द्धं

सेन्द्रेर्द्वैः समुच्छ्रितः । अलङ्कृतान् राजमानान् सर्वरत्नैर्मनो-
हरैः ॥ १३ ॥ हिरण्यानखान् हिरदान् रथानुद्धानजाविक्रम ।
दासीदासं धनं धान्यं गाः सवत्साः पयस्विनीः ॥ १४ ॥ ग्रामान्
गृहाणि शैत्राणि विविधांश्च परिच्छदान् । कोटीशतयुतांश्चैव
ब्राह्मणेभ्यो ह्यभिन्यत ॥ १५ ॥ चक्रवर्ती ह्यरीनात्मा जितारि-
स्त्वजितः परैः । सचेन्ममार सृञ्जय चतुर्भद्रतरस्त्वया ॥ १६ ॥
पुत्रात् पुण्यतरस्तुभ्यं मा पुत्रमनुत्पद्यथाः । अयज्ज्वानमदाक्षिण्य-
मभिध्वैत्येति व्याहरन् ॥ १७ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युषधपर्वणि षोडशराजिके

अष्टषष्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

नारद उवाच । पृथुवैश्यञ्च राजानं मृतं सृञ्जय शुश्रुमः ।
यमभ्रपिञ्चन् सान्नाज्ये राजसूये मद्दुर्षयः ॥ १ ॥ वल्लतः प्रथितेत्यूचुः
सर्वानभिमवन् पृथुः । हतान्नस्त्रास्त्यते सर्वान् इत्येवं क्षत्रियोऽभवत्
॥ २ ॥ पृथुं वैश्यं प्रजा दृष्ट्वा रक्ताः स्मेति यदब्रुवन् । ततो राजेति
नामास्य ह्यनुरागादजायत ॥ ३ ॥ अक्रुष्टपत्या पत्नी श्री आसीद्वैश्यस्य
कामधक् । सर्वाः कामदुषा गावः पुटके पुटके मधु ॥ ४ ॥ आसन्
हिरस्मया दर्भाः सुखस्पर्शाः सुखावहाः । तेषां शीराणि सस्वीताः
प्रजास्तेष्वेव शिरते ॥ ५ ॥ फलान्यमृतकल्पानि स्वादूनि च मृदूनि
च । तामामासीत्तदाहारो निराहाराय नाभवन् ॥ ६ ॥ अरोगाः
सर्वशिद्यार्था मनुष्या ह्यकुतोभयाः । न्यवसन्त यथाकामं वृक्षेषु च
गुहासु च ॥ ७ ॥ प्रविभागी न राट्वाणां पुराणाञ्चाभवत्तदा ।
यथासुखं यथाकामं तथैता मुहिताः प्रजाः ॥ ८ ॥ तस्य संस्त-
न्मिता ह्यपः समुद्रानाभयास्ततः । पर्वताश्च ददुर्मागं ध्वजभङ्गय
नाभवत् ॥ ९ ॥ तं वनस्ततयः शैलाद्देवासुरनरोरगाः । रुद्रर्षयः

पुण्यजना गन्धर्वाप्सरसोऽपि च ॥ १० ॥ पितरश्च सुखासीनमभि-
गम्येदमब्रुवन् । सम्नाञ्जसि क्षत्रियोऽसि राजा गोप्ता पितासि
नः ॥ ११ ॥ दृष्ट्वन्मभं महाराज प्रभुः सन्नीप्सितान् वरान् ।
यैवंयं श्राश्र्वतीस्तृप्तिर्वर्त्तयिष्यामहे सुखम् ॥ १२ ॥ तत्पुत्र्युक्त्वा
पृथुवैष्णो गृहीत्वाजगवन् धनुः । शरांश्चाप्रतिमान् घोरान् चिन्त-
यित्वाब्रवीन्महीम् ॥ १३ ॥ एष्टेहि वसुधे क्षिप्रं क्षरेभ्यः काङ्क्षितं
पयः । ततो दास्यामि भद्रं ते अन्नं यस्य यथेप्सितम् ॥ १४ ॥

वसुधोवाच । दृष्टितलेन मां वीर सङ्कल्पयितुमर्हसि । तथे-
त्युक्त्वा पृथुः सर्वं विधानमकरोदधी ॥ १५ ॥ ततो भूतनिकावास्तां
वसुधां दुदुङ्गस्तदा । तां वनस्ततयः पूर्वं समुत्तस्यदुर्ध्वञ्चव ॥ १६ ॥
सातिष्ठदत्सखा वत्सं दोग्धीन् पात्राणि चेच्छती । वत्सोऽभूत्-
पुष्पितः शालः पुञ्चो दोग्धाभवत्तदा ॥ १७ ॥ क्षिन्नप्ररोहणं दुग्धं
पात्रमौदुम्बरं शुभम् । उदयः पर्वतो वत्सो मेरुर्दोग्धा महा-
गिरिः ॥ १८ ॥ रत्नान्योपधयो दुग्धं पात्रमश्ममयं तदा । दोग्धा
चासीत्तदा देवो दुग्धमूर्त्तस्करं प्रियम् ॥ १९ ॥ असुरा दुदुङ्ग-
र्मदमामपात्रे तु ते तदा । दोग्धा हिमूर्द्धा तत्रासीदत्सयासी-
हिरोचनः ॥ २० ॥ ऋषिञ्च शस्यञ्च नरा दुदुङ्गः पृथिवीतले ।
स्त्रायन्मुवो ऋनिर्वत्सस्तेषां दोग्धाभवत् पृथुः ॥ २१ ॥ अलावु-
पात्रे च तदा क्षिप्रं दुग्धा वसुन्धरा । धृतराष्ट्रोऽभवद्दोग्धा तेषां
वत्सस्तु तक्षकः ॥ २२ ॥ सप्तर्षिभिर्ब्रह्म दुग्धं तथाचाक्षिष्टकर्मभिः ।
दोग्धा ब्रह्मस्पतिः पात्रं हृन्दो वत्सश्च सीमराट् ॥ २३ ॥ अन्त-
र्द्धानं चामपात्रे दुग्धं पुण्यजमेर्विराट् । दोग्धा वैश्रवणस्तेषां वत्स-
शासीदृषध्वजः ॥ २४ ॥ नुष्यगन्धान् पद्मपात्रे गन्धर्वाप्सरसो-
ऽदुहन् । वत्सश्चित्ररथस्तेषां दोग्धा विश्वरुचिः प्रभुः ॥ २५ ॥
स्रधां रजतपात्रेषु दुदुङ्गः पितरश्च ताम् । वत्सो वैवस्वतस्तेषां
यमो दोग्धान्तकस्तदा ॥ २६ ॥ एवं निकायैस्तेर्दुग्धा पयोभीष्टानि

सा विराट् । यैर्बन्धयन्ति ते ह्यथ पात्रैर्बलैश्च निव्यथः ॥ २७ ॥
 यच्चैश्च विविधैरिष्टा पृथुर्वैरुणः प्रतापवान् । सन्तर्पयित्वा भूतानि
 सर्वैः कामैर्ममः प्रियैः ॥ २८ ॥ ह्यैरख्यानकरोद्राजा यी केचित्
 पार्थिवा भुवि । तान् ब्राह्मणेभ्यः प्रायच्छुद्दृश्वमेधे महामखे
 ॥ २९ ॥ षष्टिभागसहस्राणि षष्टिभागयतानि च । सौवर्णा-
 नकरोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तान् ददौ ॥ ३० ॥ इमाञ्च पृथिवी
 सर्वा मणिरत्नविभूषिताम् । सौवर्णमकरोद्राजा ब्राह्मणेभ्यश्च तां
 ददौ ॥ ३१ ॥ स चैत्यगारं सूक्ष्मं चतुर्भद्रतरस्त्रया । पुत्रात्
 पुण्यतरस्त्रुभंगं मा पुत्रमनुतप्यथाः । अयज्जानमदाक्षिण्यमभि-
 श्वत्स्येति व्याहरन् ॥ ३२ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशराजिके

एकोनसप्ततोऽध्यायः ॥ ६९ ॥

नारद उवाच । रामो महातपाः शूरो वीरलोकनमस्कृतः ।
 जामदग्नोऽप्यतियथा अक्षितप्तो मरिष्यति ॥ १ ॥ वस्त्रायमनु-
 पर्यति भूमिं कुर्वन्निनां सुखाम् । न चासीत् क्रथा यस्य प्राप्य
 त्रियमनुत्तमाम् ॥ २ ॥ यः क्षत्रियैः परान्ष्टे वत्से पितरि चाब्रु-
 वन् । ततोऽबधीत् कार्त्तवीर्यमजितं समरे परैः ॥ ३ ॥ क्षत्रि-
 याणां चतुःषष्टिमयुतानि सहस्रशः । तदा मृत्योः समेतानि
 ह्येकैकं धनुषाजयत् ॥ ४ ॥ ब्रह्महिषाज्ञाय तस्मिन् सहस्राणि
 चतुर्दश । पुनरन्यानि जग्राह दन्तक्रूलं जघान ह ॥ ५ ॥ सहस्रं
 सुशलेनापन्नं सहस्रमसिनावधीत् । उदन्वनात् सहस्रन्तु ह्यैहयाः
 समरे हताः ॥ ६ ॥ सरथाश्वगजा वीरा निहतास्तत्र शेरते ।
 पिनुर्धामार्पितेन जामदग्नोऽन धीमता ॥ ७ ॥ निजघ्ने ह्य-
 साहस्रान् रामः परशुना तदा । न ह्यमृष्यन्त ता वाचो यास्तै-

भृशमुदीरिताः ॥ ८ ॥ भृगौ रामाभिधावेति यदाक्रन्दन् द्विजो-
 त्तमाः । ततः काश्मीरदरदान् कुन्तिदुद्रकमालवान् ॥ ९ ॥
 अङ्गवङ्गकलिङ्गाश्च विद्महेहाम् ताम्रलिप्तकान् । रक्षोवाहान् वीत-
 होवान् त्रिगर्तान् मार्त्तिकावतान् ॥ १० ॥ शिवीनन्यांश्च राज-
 न्यान् देशाद्देशात् सहस्रशः । निजघ्नान् शितैर्वाणैर्जामदग्नाः
 प्रतापवान् ॥ ११ ॥ कीटौघतसहस्राणि क्षत्रियाणां सहस्रशः ।
 इन्द्रगोपकवर्षस्य वस्युजीवनिभस्य च ॥ १२ ॥ रुधिरस्य परी-
 वाहान् पूरयित्वा सरांसि च । सर्वानष्टादशहीपान् वशमानीय
 भार्गवः ॥ १३ ॥ ईजे क्रतुशतैः पुरणैः समाप्तवरदक्षिणैः । वेदी-
 मष्टनलोत्सेधां सौवर्षां दिधिनिर्मिताम् ॥ १४ ॥ सर्वरत्नशतैः
 पूर्णां पताकायतमालिनीम् । ग्राम्यारण्यैः पशुगणै रभ्यूर्साञ्च
 सहीमिमाम् ॥ १५ ॥ रामस्य जामदग्नास्य प्रतिजग्राह कश्यपः ।
 ततः षतसहस्राणि दिपेन्द्रान् हेमभूषणान् ॥ १६ ॥ निर्द्वैस्युं
 पृथिवीं कृत्वा शिष्टेष्टजनसङ्कुलाम् । कश्यपाय ददौ रामो हय-
 मेधे महामखि ॥ १७ ॥ त्रिसप्तवारान् पृथिवीं कृत्वा निःक्षत्रियां
 प्रभुः । दृष्ट्वा क्रतुशतैर्वीरो ब्राह्मणेभ्यो ह्यमन्यत ॥ १८ ॥ सप्त-
 हीपां वसुमतो मारौक्ष्येऽरुह्यत द्विजः । रामं प्रोवाच निर्गच्छ
 वसुधातो ममाज्ञया ॥ १९ ॥ स कश्यपस्य वचनात् प्रीत्सार्थ्य
 सरितां पतिम् । द्रुपुपातैर्युधां श्रेष्ठः कुर्वन् ब्राह्मणयासनम् ॥ २० ॥
 अध्यावसद्भिरिश्रेष्ठं महेन्द्रं पर्वतोत्तमम् । एवं गुणशतैर्जुष्टो
 भृगूणां कौत्सिवर्धनः ॥ २१ ॥ जामदग्नाऽप्यतियथा मरिष्यति
 महाद्यतिः । त्वया चतुर्भद्रतरः षुवात् पुण्यतरस्तव ॥ २२ ॥
 अयज्वानमदाक्षिण्यं मा पुत्रमनुतप्यथाः । एते चतुर्भद्रतरास्त्वया
 भद्रशताधिकाः । सृता नरवरश्रेष्ठा मरिष्यन्ति च यज्जय ॥ २३ ॥

इति द्रोणपर्वणि अभिमन्युबधपर्वणि षोडशराजिशु

सप्ततिन्नमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

व्यास उवाच । पुण्यमाख्यानमायुष्यं श्रुत्वा षोडशराजिकम् ।
 अव्याहरन्नरपतिस्तूष्णीमासीत् स सृञ्जयः ॥ १ ॥ तमप्रवीक्षया
 शीतं नारदो भगवानृषिः । श्रुतं कौत्सयतो मङ्गं ग्रहीतन्ते महा-
 द्युते ॥ २ ॥ आङ्गोस्त्रिङ्गं ततो नष्टं आहं शूद्रापतेरिव । स
 एवमुक्तः प्रत्याह प्राञ्जलिः सृञ्जयस्तदा ॥ ३ ॥ एतत् श्रुत्वा
 महाबाहो धन्यमाख्यानमुत्तमम् । राजर्षीणां पुराणानां यञ्चनं
 दक्षिणावताम् ॥ ४ ॥ विस्मयेन हते शोकं तनचीवाक्रंतेजसा ।
 विपाप्मान्प्रव्यथोपेतो ब्रूहि किं करवाण्यहम् ॥ ५ ॥

नारद उवाच । दिष्ट्यापहृतशोकस्त्वं शीखेह यदिच्छसि ।
 तत्तत् प्रपत्स्यते सर्वं न मृषावादिनी वयम् ॥ ६ ॥

सृञ्जह उवाच । एतेनैव प्रतीतो प्रसन्नो यद्भवान्मम
 प्रसन्नो यस्य भगवान् न तस्यास्तौहृदं दुःखम् ॥ ७ ॥

नारद उवाच । पुनः ददामि ते दस्युभिर्निहतं वृथा
 उद्धृत्य नरकात् कष्टात् पशुवत् प्रोक्षितं ॥ ८ ॥

व्यास उवाच । प्रादुरासीत्ततः पुनः सृञ्जयस्याद्भुतप्रभः
 प्रसन्नेनर्षिणा दत्तः कुबेरतनयोपमः ॥ ९ ॥ ततः सङ्गम्य पुत्रेण
 प्रीतिमानमवन्नृपः । ईजे च क्रतुभिः पुण्यैः समाप्तवरदक्षिणै
 ॥ १० ॥ अकृतार्थश्च भीतश्च न च मान्नाहिको हतः । अय-
 ज्जाञ्जनपत्यश्च ततोऽसौ जीवितः पुनः ॥ ११ ॥ शूरो वीर-
 कृतार्थश्च प्रताप्यारीन् सहस्रशः । अभिमन्युर्गतो वीरः पृतनाभिः
 मुखो हतः ॥ १२ ॥ ब्रह्मचर्य्येण यान् काञ्चित् प्रपन्नया च श्रुतेन
 च । खिष्टैश्च क्रतुभिर्यान्ति तांस्ते पुत्रोऽक्षयान् गतः ॥ १३ ॥
 विहांसः कर्मभिः पुण्यैः स्वर्गगौहन्ति नित्यशः । न तु स्वर्गादर्थ-
 लोकाः काम्यते स्वर्गवासिभिः ॥ १४ ॥ तस्मात् स्वर्गगतं पुत्र-
 मर्जुनस्य हतं रणे । न चेहानयितुं शक्यं किञ्चिदप्राप्य मोहितम्
 ॥ १५ ॥ वा योगिनो ध्यानविविक्तदर्शनाः प्रथान्ति याञ्चोत्तम-

चतुर्विंशत्खण्डम् ।

MAHABHARATAM

DRONA PARVA

TEXT

PUBLISHED AND DISTRIBUTED GRATIS

BY

PRATAP CHANDRA ROY, C. I. E.

श्रीमहाभारतम् ।

श्रीमन्महर्षिवेदव्यासविरचितम् ।

द्रोणपर्वम् ।

सि, आइ, इ, उपाधिधारिणा

रायः श्रीप्रतापचन्द्रेण

प्रकाशितम्

मूल्यां विना वित्तोर्णञ्च ।

“ उक्तपाटादिस्तोत्रा यय किमवशोदय ”

तृतीयसंस्करणम् ।

कलिकाता बीडन् द्वाटान्तर्गत

१ नं राजा मुकुन्दस द्वाट् भारतयन्त्रे

श्रीकालिदास सेनेन सुद्वितम् ।

शकाब्दाः १८११ ।

अञ्जिनी जनाः । तपोभिरिहैरनुयान्ति यान्तथा तामक्षयां ते
 तनयो गतो गतिम् ॥ १६ ॥ अन्तात् पुनर्भांवगतो विराजते राजैव
 बीरो ह्यमृतात्मरश्मिभिः । नामैन्दवीमालतनुं हिजैधितां गतो-
 ऽभिमन्युर्न स शोकमर्हति ॥ १७ ॥ एवं ज्ञात्वा स्थिरो भूत्वा
 जच्चरीन् धैर्यमाप्रहि । जीवन्त एव नः शोच्या न तु स्वर्ग-
 गतानघ ॥ १८ ॥ शोचतो हि महाराज अघमेव विवर्द्धते ।
 तस्माच्छोकं परित्यज्य अ यसे प्रयतेदधः ॥ १९ ॥ प्रहर्षमभिमानञ्च
 सुखप्राप्तिञ्च चिन्तयेत् । एतद्बुद्धा बुधाः शोकं न शोकः शोक
 उच्यते ॥ २० ॥ एवं विद्धि समुत्तिष्ठ प्रयतो भद्र मा शुचः ।
 श्रुतस्ते सम्भ्रवो मृत्योस्तुपांस्यनुपमानि च ॥ २१ ॥ सर्वभूतसम-
 लञ्च चञ्चलाश्च विभूतयः । सृज्यस्य तु तं पुत्रं शतं सञ्जीवितं
 पुनः ॥ २२ ॥ एवं विद्वन् महाराज ना शुचः साधु याम्यहम् ।
 एतावदुक्त्वा भगवांस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ २३ ॥ वागीमाने भगवति
 व्यासे व्यभ्रनभःप्रभे । गते मतिमतां श्रेष्ठे सदाश्वास्य युधिष्ठिरम्
 ॥ २४ ॥ पूर्वपां पार्थिवेन्द्राणां महेन्द्रप्रतिभोजसाम् । न्याया-
 धिगतवित्तानां तां श्रुत्वा यज्ञसम्पदम् ॥ २५ ॥ सम्पूज्य मनसा
 विद्वन् विमोकोऽभ्युधिष्ठिरः । पुनश्चाचिन्तयद्दीनः किं खिदच्ये
 धनञ्जयम् ॥ २६ ॥

इति द्वीपपर्वणि अभिमन्युवधपर्वणि षोडशोऽंशे
 एकसप्ततोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ समाप्तञ्च अभिमन्युवधपर्व ।

अथ प्रतिज्ञापर्व ।

सप्लय उवाच । तस्मिन्नहनि निवृत्ते घोरैः प्राणभृतां क्षये ।
 आदित्येऽस्तं गते श्रीमत् सन्ध्याकाल उपस्थिते ॥ १ ॥ व्यप-
 यातेषु वासाय सैन्येषु भरतर्षभ । हत्वा संभ्रसक्तत्रातान् दिव्यै-

रस्त्रैः कपिध्वजः ॥ २ ॥ प्रायात् स्वशिविरं जिष्णुर्जैत्रमास्त्राय त
 रथम् । गच्छन्नेव च गोविन्दं साशुकण्ठोऽभ्यभाषत ॥ ३ ॥ कि
 तु मे हृदयं तस्त्वं वाक् च सञ्जति केशव । स्यन्दन्ति चाप्यनि
 श्चानि गात्रं सीदति चाप्युत ॥ ४ ॥ अनिष्टञ्चैव मे श्लिष्टं हृदया
 नापसर्पति । भुवि धे दिक्षु चात्युग्रा उत्पातास्त्रासयन्ति माम्
 ॥ ५ ॥ बह्वप्रकारा दृश्यन्ते सर्वत्र वाधशंसिनः । अपि स्वस्ति
 भवेद्राक्षः सामात्यस्य गुरोर्मम ॥ ६ ॥

वासुदेव उवाच । व्यक्तं शिवं तव भ्रातुः सामात्यस्य भवि
 ष्यति । मा शुचः किञ्चिदेवान्यत् स्तीक्रानिष्टं भविष्यति ॥ ७ ॥

सञ्जय उवाच । ततः सन्ध्यामुपास्यैव वीरौ वीरावसादने ।
 कथयन्तौ रथे वृत्तं प्रयातौ रथमास्थितौ ॥ ८ ॥ ततः स्वशिविरं
 प्राप्तौ हतानन्दं हतलिपम् । वासुदेवोऽर्जुनश्चैव कृत्वा कर्म
 सुदुष्करम् ॥ ९ ॥ ध्वस्ताकारं समालक्ष्य शिविरं परवीरहा ।
 वीभत्सरब्रवीत् कृष्णमखस्थहृदयस्ततः ॥ १० ॥ नदन्ति नाद्य
 तूर्याणि मङ्गल्यानि जनाईन । निश्यादुन्दुभिनिर्घोषैः शङ्खा
 खाड्गम्बरैः सह ॥ ११ ॥ वीणा नैवाद्य वाद्यन्ते शम्यातालस्वनैः
 सह । मङ्गल्यानि च गीतानि न गायन्ति ष्ठन्ति च ॥ १२ ॥
 स्तुतियुक्तानि रम्याणि ममानीकेषु वन्दितः । घोषाश्चापि हि
 मां दृष्ट्वा निवर्तन्ते ह्यधोमुखाः ॥ १३ ॥ कर्माणि च यथापूर्वं
 कृत्वा नाभिवदन्ति माम् । अपिस्वस्ति भवेद्दय भ्रातृभ्यो मम
 माधव ॥ १४ ॥ न हि शुभ्यति मे भावो दृष्ट्वा स्वजनमाकुलम् ।
 अपि पाञ्चालराजस्य बिराटस्य च मानद् ॥ १५ ॥ सर्वपाञ्चैव
 बोधानां सामग्रं स्यात्प्रमाच्युत । न च मामद्य सौभद्रः प्रहृष्टो
 भ्रातृभिः सह । रणादायान्तमुद्धितं प्रत्युद्याति हसन्निव ॥ १६ ॥

सञ्जय उवाच । एवं सङ्घषयन्तौ तौ प्रविष्टौ शिविरं स्वकम् ।
 दृष्ट्वा भ्रातृश्व

पुत्राञ्च विमता वानरध्वजः । अपश्यञ्चैव सौमद्रमिदं वचनमब्रवीत्
 ॥ १८ ॥ मुखवर्षोऽप्रसन्नो वः सर्वेषामेव लक्ष्यते । न चाभि-
 मन्युं पश्यामि न च मां प्रतिनन्दथः ॥ १९ ॥ मया श्रुतञ्च द्रौणेन
 चक्रव्यूहो विनिर्मितः । न च वस्तस्य भेत्तास्ति विना सौमद्र-
 मर्मकम् ॥ २० ॥ न चोपदिष्टस्तस्यासौम्यानीकाहिनिर्ममः ।
 कञ्चिन्न बालो युष्माभिः परानीकं प्रवेधितः ॥ २१ ॥ भिच्चानीकं
 महेष्वासः परेषां बह्वृषो युधि । कञ्चिन्न निहतः सङ्घेऽसौमद्रः
 परवीरहा ॥ २२ ॥ लोहिताक्षं महाबाहुं जातं सिंहमिवाद्रिषु ।
 उत्तेन्द्रसदृशं ब्रूत कथमायोधने हतः ॥ २३ ॥ सुभद्रायाः प्रियं
 पुत्रं द्रौपद्याः केशवस्य च । अस्वायाश्च प्रियं नित्यं कोऽवधीत्
 कालमोहितः ॥ २४ ॥ सदृशो वृष्णिवीरस्य केशवस्य महात्मनः ।
 विक्रमश्रुतिमाहात्म्यैः कथमायोधने हतः ॥ २५ ॥ दार्ष्णीयोदयितं
 शूरं मया सततलालितम् । यदि पुत्रं न पश्यामि पश्यामि यम-
 सादनम् ॥ २६ ॥ मृदुकुञ्चितकेशान्तं बालं बालमृगीक्षणम् ।
 मत्तद्विरद्विक्रान्तं शालपोतमिवोद्धतम् ॥ २७ ॥ स्मिताभिभाषिणं
 शान्तं गुस्वाक्यकरं सदा । वाख्येऽप्यवालकर्माणं प्रियवाक्य-
 ममत्सरम् ॥ २८ ॥ महोत्साहं महावीर्यं दीर्घराजीवलोचनम् ।
 भक्तानुकम्पिनं दान्तं न च नीचानुसारिणम् ॥ २९ ॥ कृतञ्च
 ज्ञानसम्पन्नं कृतास्त्रमनिवर्त्तिनम् । युद्धाभिनन्दिनं नित्यं द्विषतां
 भयवर्द्धनम् ॥ ३० ॥ स्त्रेषां प्रियहिते पुक्तं पितृणां जयगृह्णिनम् ।
 ऽच पूर्वप्रहन्तारं सङ्ग्रामे नष्टसम्भ्रमम् ॥ ३१ ॥ यदि पुत्रं न
 पश्यामि यास्यामि यमसादनम् । रथेषु गण्यमानेषु गणितं तं
 महारथम् ॥ ३२ ॥ मयाध्यर्द्धगुणं सङ्घेऽत्र तस्मिन् बाहुशालिनम् ।
 ।द्युन्नस्य प्रियं नित्यं केशवस्य ममैव च ॥ ३३ ॥ यदि पुत्रं न
 पश्यामि यास्यामि यमसादनम् । सुनसं सुललाटान्तं स्वच्छिभू-
 ष्यनच्छदम् ॥ ३४ ॥ अपश्यतस्तददं का शान्तिर्हृदयस्य मे ।

तन्वीस्वनमुखं रम्यं पुंस्कीकिलसमध्वनिम् ॥ ३५ ॥ अशृण्वतस्तस्य
 स्वनं का शान्तिर्हृदयस्य मे । रूपं चाप्रतिमं तस्य त्रिदशैश्वरि-
 दुर्लभम् ॥ ३६ ॥ अपश्यतो हि वीरस्य का शान्तिर्हृदयस्य मे ।
 अभिवादनदक्षं बं पितृणां वचने रतम् ॥ ३७ ॥ नाद्याहं यदि
 पश्यामि का शान्तिर्हृदयस्य मे । सुकुमारः सदा वीरो महाहर्ष-
 शयनोचित ॥ ३८ ॥ भूमावनाथवच्छेते नूनं नाथवतां वरः ।
 शयानं समुपासन्ति यं पुरा परमस्त्रियः ॥ ३९ ॥ भ्रमन्त्यो विप्र-
 विद्वाङ्गनुपासन्त्यग्निवाः शिवाः । यः पुरा बोध्यते सुप्रः सूत-
 मागधवन्दिभिः ॥ ४० ॥ बोधयन्त्यद्य तं नूनं स्वापदा विद्वतैः
 स्वनैः । हृदच्छायासमुचितं तस्य तद्ददनं शुभम् ॥ ४१ ॥ नून-
 मद्य रजोध्वस्तं रणे रेणुः करिष्यति । हा पुत्रकावितप्रस्य
 सततं पुत्रदर्शने ॥ ४२ ॥ भाग्यहीनस्य कालेन यथा मे नीयसे
 वद्धात् । साद्य संयनती नूनं सदा सुकृतिनां गतिः ॥ ४३ ॥
 स्वभाभिर्मीदृक्ता रम्या लयाद्यथं विगज्जते । नूनं वैवस्वतश्च त्रा-
 वरुणश्च प्रियातिथिम् ॥ ४४ ॥ शतक्रतुर्दनेशश्च प्राप्तमर्चन्त्यभीरु-
 कम् । एवं विलप्य बद्धधा भिन्नपोतो वणिग्यथा ॥ ४५ ॥
 दुःखिन महताविष्टो युधिष्ठिरमपृच्छत । क्व इत् स कदनं कृत्वा
 परेषां कुरुनन्दन ॥ ४६ ॥ स्वर्गतोऽमिमुखः सङ्घेय युध्यमानो
 नरर्षभैः । स नूनं वद्धभिर्यत्तैर्युध्यमानो नरर्षभैः ॥ ४७ ॥
 असहायः सहायार्थी भाङ्गनुध्यातवान् ध्रुवम् । पीड्यमानः
 शरैस्तीक्ष्णैः कर्षद्दोणकृपादिभिः ॥ ४८ ॥ नानालिङ्गैः सुधौताश्रै-
 र्भमपुत्रोऽल्पचेतनः । इह मे स्याद् परिव्राणं पितेति स पुन-
 पुनः ॥ ४९ ॥ इति विप्रलपन् मन्ये नृशंसैर्भुवि पातितः । अथवा
 नत् प्रसूतः स स्वस्त्रीवो माधवस्य च ॥ ५० ॥ सुभद्रायाश्च
 संभूतो न चैवं वक्तुमर्हति । वज्रसारमयं नूनं हृदयं सदृढं म-
 ॥ ५१ ॥ अपश्यतो दीर्घवाङ्गं रक्ताहं यन्न दौर्ध्यते । कथम्वा

महेष्वासा नृपंसा मर्मभेदिनः ॥ ५२ ॥ स्वस्त्रीयै वासुदेवस्य मम
 पुत्रेऽक्षिपन् धरान् । यो मां निव्यमदीनात्मा प्रबुद्धस्याभिनन्दति
 ॥ ५३ ॥ उपयान्तं रिपून् हत्वा सोऽय मां किं न पश्यति । नूनं
 स पतितः शीते धरायां रुधिरोक्षितः ॥ ५४ ॥ शोभयन्नेदिनीं
 गात्रैरादित्य इव पाण्डितः । सुभद्रामनुशोचामि या पुत्रमपला-
 यिनम् ॥ ५५ ॥ रणेऽभिनन्दितं श्रुत्वा शोकार्ता वै बिनङ्गति ।
 सुभद्रा वक्ष्यते किं मां अभिमन्युमपश्यती ॥ ५६ ॥ द्रौपदी चैव
 दुःखार्तिं तेऽपि वक्ष्यामि किन्वहम् । वज्रसारमयं नूनं हृदयं
 यन्न यास्यति ॥ ५७ ॥ सहस्रधा बधूं दृष्ट्वा रुदतीं शोककर्षि-
 ताम् । दृष्टानां धार्तराष्ट्राणां सिंहनादी मया श्रुतः ॥ ५८ ॥
 युयुत्सुश्चापि कृष्णेन श्रुतो वीरानुपालभन् । अशङ्कवन्तो वीभत्सुं
 बालं हत्वा महारथाः ॥ ५९ ॥ किं मोदध्वमधमज्ञाः पाण्डवं
 दृश्यतां बलम् । किन्तयोर्विप्रियं कृत्वा केशवार्जनयोर्मृषे ॥ ६० ॥
 सिंहवन्नदथ प्रीताः शोककाल उपस्थिते । आगमिष्यति वः क्षिप्रं
 फलं पापस्य कर्मणः ॥ ६१ ॥ अधर्मोऽहि कृतस्तीव्रः कथं स्या-
 दफलस्रिरम् । इति तान् परिभाषन् वै वैश्याषुवो महामतिः
 ॥ ६२ ॥ अपायाच्छस्त्रमुन्सृज्य कोपदुःखसमन्वितः । किमर्थ-
 मेतन्नाख्यातं त्वया कृष्ण रणे मम । अधस्तन्नाहं क्रूरांस्तदा
 सर्वान् महारथान् ॥ ६३ ॥

सञ्जय उवाच । पुत्रशोकार्दितं पार्थं पथायन्तं साश्रुलोचनम् ।
 निमृच्छ वासुदेवस्तं पुत्राधिभिरभिप्लुतम् ॥ ६४ ॥ मैवमित्यब्रवीत्
 कृष्णस्तीव्रशोकसमन्वितम् । सर्वेषामेष वै पत्न्याः शूराणामनि-
 वर्तिनाम् ॥ ६५ ॥ क्षत्रियाणां विशेषेण येषां युद्धेन जीविका ।
 एषा वै युद्धमानानां शूराणामनिवर्तिनाम् ॥ ६६ ॥ विहिता
 धर्मशास्त्रैर्गतर्मतिमतां वर । ध्रुवं हि युद्धे मरणं शूराणा-
 मपलायिनाम् ॥ ६७ ॥ गतः पुण्यकृताल्लोकानभिमन्युनं संशयः ।

एतच्च सर्ववीराणां काङ्क्षितं भरतर्षभ ॥ ६८ ॥ सङ्ग्रामेऽभिमुखो
 मृत्युं प्राप्नुयादिति मानद । स च वीरान् रणे हत्वा राजपुत्रान्
 महाबलान् ॥ ६९ ॥ वीरैराकाङ्क्षितं मृत्युं सम्प्राप्तोऽभिमुखं
 रणे । मा शुचः पुरुषव्याघ्र पूर्वैरेष सनातनः ॥ ७० ॥ धर्म-
 कृद्धिः कृतो धर्मः क्षत्रियाणां रणे क्षयः । इमे ते भ्रातरः सर्वे
 दीना भरतसत्तम ॥ ७१ ॥ त्वयि शोकसमाविष्टे नृपाश्च सुहृद्-
 स्तव । एतांश्च वचसा सान्ना समाश्रास्य मानद ॥ ७२ ॥ विदितं
 वेदितव्यं ते न शोकं कर्तुमर्हसि । एवमाश्रासितः पार्थः कृशो-
 ताङ्ग तकर्मणा ॥ ७३ ॥ ततोऽब्रवीत्तदा भ्रातृन् सर्वान् पार्थ
 सगद्गदान् । स दीर्घवाङ्गः पृथ्वीश दीर्घराजीवलोचनः ॥ ७४ ॥
 अभिमन्युर्यथावृत्तः श्रोतुमिच्छाम्यहं तथा । सनागस्यन्दनहयान्
 द्रव्यध्वं निहतात्मया ॥ ७५ ॥ सङ्ग्रामे सानुवन्धांस्तान् मम पुत्रस्य
 वैरिणः । कथञ्च वः कृतास्त्राणां सर्वेषां शस्त्रपाणिनाम् ॥ ७६ ॥
 सौमद्रो निधनं गच्छेद्विष्णोऽपि समागतः । यद्येवमहमज्ञास्य-
 मशक्ताव्रक्षणे मम ॥ ७७ ॥ पुत्रस्य पाण्डुपात्रालान् मया गुप्तो
 भवेत्ततः । कथञ्च वै रथस्थानां शरवर्षाणि मुञ्चताम् ॥ ७८ ॥
 नीतोऽभिमन्युर्निधनं कदर्शीकृत्य वः परैः । अहो वः पौरुषं
 नास्ति न च वोऽस्ति पराक्रमः ॥ ७९ ॥ यत्र तिमन्युः समरे
 पश्यतां वो निपातितः । आत्मानमेव गर्हयं यदहं वै सुदुर्बलान्
 ॥ ८० ॥ युष्मानाश्राय निर्यातो भीरुनकृतनिश्चयान् । आहो-
 स्वित् भूषणार्थानि वर्मशस्त्रायुधानि वः ॥ ८१ ॥ वाचश्च वक्तुं
 संसत्सु मम पुत्रभरक्षताम् । एवमुक्त्वा ततो वाक्यं तिष्ठंश्चाप-
 वरासिमान् ॥ ८२ ॥ न स्माश्रक्यत वीभक्तुः केनचित् प्रसभौचित्त-
 तुम् । तमन्तकमिव क्रुद्धं निःश्वसन्तं मुहुर्मुहुः ॥ ८३ ॥ पुत्र-
 शोकाभिसन्तप्तमशुपूरुषंमुखन्तदा । न भाषितुं शक्नुवन्ति द्रष्टुं वा
 सुहृदोऽर्जुनम् ॥ ८४ ॥ अन्यत्र वासुदेवाहा ज्येष्ठाहा पाण्डु-

नन्दनात् । सर्वास्ववस्थासु हि तावर्जुनस्य मनोऽसुगौ ॥ ८५ ॥
वद्भमानात् प्रियत्वाच्च तावेन वक्तुमर्हतः । ततस्तं पुत्रशोकेन भयं
पीडितमानसम् । राजीवलोचनं क्रुद्धं राजा वचनमब्रवीत् ॥ ८६ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनकोपे

द्विसप्ततोऽध्यायः ॥ ७२ ॥

युधिष्ठिर उवाच । त्वयि याते महाबाहो संशप्तकबलं प्रति ।
स यत्नमकरोत्तीव्रमाचार्यो महणे मम ॥ १ ॥ व्यूढानीकं वयं
द्रोणं वारयामः स्म सर्वशः । प्रतिव्यूह्य रथानीकं यतमानं तथा-
रणे ॥ २ ॥ स वार्यमाणो वद्भभिर्मयि चापि सुरक्षिते । अस्त्रा-
नभिजघानाशु पीडयन्निधितैः शरैः ॥ ३ ॥ ते पीड्यमाना द्रोणेन
द्रोणानीकं न शक्नुमः । प्रतिवीक्षितुमप्याजौ भेत्तुं तत् कुत एव
तु ॥ ४ ॥ वयं त्वप्रतिमं वीर्यं सर्वं सौभद्रमात्मजम् । उक्तवन्तः
स्म तं तात भिन्धनीकमिति प्रभो ॥ ५ ॥ स तथा चोदितोऽस्त्राभिः
सदृश इव वीर्यवान् । असह्यमपि तं भारं वोढुमेवोपचक्रमे ॥ ६ ॥
स तपास्त्रोपदेशेन वीर्येण च समन्वितः । प्राविशत्तद्वलं बालः
सुपर्श इव सागरम् ॥ ७ ॥ तेऽनुयाता वयं वीरं साल्तीपुत्र-
माहवे । प्रवेष्टुकामास्तेनैव येन स प्राविशच्चक्षुम् ॥ ८ ॥ ततः
सैन्धवको राजा ह्यद्रस्तात जयद्रथः । वरदानेन रुद्रस्य सर्वान्नः
समवारयत् ॥ ९ ॥ ततो द्रोणः क्रुपः कर्णो द्रौणिः कौशल्य एव
च । कृतवर्मा च सौभद्रं पद्भ्याः पर्येवारयन् ॥ १० ॥ परि-
वार्य तु तैः सर्वैर्युधि बालो महारथैः । यतमानः परं शक्त्या
वद्भभिर्विरथीकृतः ॥ ११ ॥ ततो द्यौःशासनिः क्षिप्रं ततस्तौ-
र्विरथीकृतम् । संशयं परमं प्राप्य दिष्टान्तेनाभ्ययोजयत् ॥ १२ ॥
स तु हत्वा सहस्राणि नराश्वरथदन्तिनाम् । अष्टौ रथसहस्राणि

नव दन्तिमतानि च ॥ १३ ॥ राजपुत्रसहस्रे द्वे वीरांश्चालक्षितान्
 बद्धन् । बृहहलञ्च राजानं स्वर्गनाजौ प्रयोक्त्य च ॥ १४ ॥ ततः
 परमधर्मात्मा द्रिष्टान्तमुपजग्मिवाब् । एतावदेव निवृत्तमस्माकं
 शोकवर्द्धनम् ॥ १५ ॥ स चैव पुरुषव्याघ्रः स्वर्गलोकाभवाप्तवान् ।
 ततोऽर्जुनो वचः श्रुत्वा धर्मराजेन भाषितम् ॥ १६ ॥ हा पुत्र
 इति निःश्वस्य व्यथितो न्यपतद्भुवि । विप्रस्रवदनाः सर्वे परि-
 वार्य धनञ्जयम् ॥ १७ ॥ नैत्रैरनिभिषैर्दीनाः प्रत्यवेक्षन् पर-
 स्परम् । प्रतिपद्य ततः संज्ञां वासविः क्रोधमूर्च्छितः ॥ १८ ॥
 कम्भमानो ज्वरेणैव निःश्वसंश्च मुहुर्मुहुः । पाणिं पाणौ विनि-
 प्पिथ्य श्वसमानोऽश्रुनेत्रवान् । उन्नत इव निप्रेक्षन् इदं वचन-
 मब्रवीत् ॥ १९ ॥

अञ्जन उवाच । सद्यं वः प्रतिजानामि श्वो निहन्ता जय-
 द्रथम् । न चेदधभवाद्धीतो धार्तराष्ट्रान् प्रहास्यति ॥ २० ॥ न
 चास्त्रान् शरणं गच्छेत् कृष्णं वा पुरुषोत्तमम् । भवन्तं वा महा-
 राजं श्वोऽस्मि हन्ता जयद्रथम् ॥ २१ ॥ धार्तराष्ट्रप्रियकरं मयि
 दिक्ष्वृतजोहृदम् । पापं बालवधे हेतुं सोऽस्मि हन्ता जयद्रथम्
 ॥ २२ ॥ रक्षमाणाश्च तं सङ्क्षेपं ये मां दीप्स्यन्ति केव्वन ।
 अपि द्रोणः कृपो राजन् ह्यादयिष्यामि तान् शरैः ॥ २३ ॥
 यद्येतदेवं सङ्ग्रामे न कुर्व्यां पुरुषर्षभाः । मा सा पुण्यकृतालोकान्
 प्राप्नुयां शूरवृत्तमाः ॥ २४ ॥ ये लोका महाहन्तृणां ये चापि
 पितृघातिनाम् । गुरुदाररतानां ये पिशुनानाञ्च ये सदा ॥ २५ ॥
 साधूनस्त्यतां ये च ये चापि परिवार्दिनाम् । ये च निक्षेप-
 हर्तृणां ये च विश्वासघातिनाम् ॥ २६ ॥ भुक्तपूर्वां स्त्रियं ये च
 निन्दतामयश्चिनाम् । ब्रह्मघ्नानाञ्च ये लोका ये च गोघाति-
 नामपि ॥ २७ ॥ पादसं वा यवान् वा शकं कृशरमेव वा ।
 संवावापूपमांसानि ये च लोका ब्रह्माश्रताम् ॥ २८ ॥ तान्यै-

भाषिगच्छेयं न चेद्वन्यां जयद्रथम् । वेदाध्यायिनमत्यर्थं प्रसिद्धं
 वा हिजोत्तमम् ॥ २८ ॥ अषमन्यमानो यान् याति वृद्धाब् साधून्
 गुरुं स्तथा । सृष्टतो ब्राह्मणान् गाञ्च पादेनामिञ्च वा भवेत्
 ॥ ३० ॥ अप्तुः श्लेषः पुरोषञ्च मूर्त्तं च मुञ्चतां गतिम् । तां
 गच्छेयं गतिं कष्टां न चेद्वन्यां जयद्रथम् ॥ ३१ ॥ नमस्य स्वाय-
 मानस्य या च बन्धुगतिथेर्गतिः । उल्कीचिनां मृषोक्तीनां वञ्च-
 कानां च या गतिः ॥ ३२ ॥ स्वात्मापहारिणां वा च या च
 मिथ्याभिर्ग्रसिनाम् । भृत्यैः सन्दृश्यमानानां पुत्रदाराश्रितैस्तथा
 ॥ ३३ ॥ असंविभज्य च्छुदाणां वा गतिर्मिष्टमश्नतान् । तां
 गच्छेयं गतिं धीरां न चेद्वन्यां जयद्रथम् ॥ ३४ ॥ संश्रितं चापि
 यस्यङ्गा साधुं तद्वचने रतम् । न विभर्ति नृशंसात्मा निन्दते
 चोपकारिणम् ॥ ३५ ॥ अर्हते प्रातिवेश्याय आर्द्रं यो न ददाति
 च । अनर्हभ्यश्च यो दद्याद्दृषलीपतयस्तथा ॥ ३६ ॥ मद्यपी
 भिन्नमर्थान्ः कृतज्ञो भ्रातृनिन्दकः । तेषां गतिमियां क्षिप्रं न
 चेद्वन्यां जयद्रथम् ॥ ३७ ॥ धर्मादपेता ये चान्ये मया नावानु-
 कीर्त्तिताः । ये चानुकीर्त्तितास्तेषां गतिं क्षिप्रमवाप्नुयान् ॥ ३८ ॥
 यदि व्युष्टमिमां रात्रिं श्रुवो न हन्यां जयद्रथम् । इमां चाप्यपरां
 भूयः प्रतिज्ञां मे निबोधत ॥ ३९ ॥ यद्यस्मिन्न हते पापे सूर्यो-
 ऽस्तमुपयास्यति । इहैव सम्प्रवेशार्हं ज्वलितं जातवेदसम् ॥ ४० ॥
 असुरसुरमनुष्याः पक्षिणो वीरगा वा पितरजनिचरा वा ब्रह्म-
 द्विबर्षयो वा । चरमचरमपीदं यत् परं चापि तस्मान्तदपि मम
 रिपुं तं रक्षितुं नैव शक्ताः ॥ ४१ ॥ यदि विद्यति रसातलं
 तदाग्रं विद्यदपि देवपुरं दितेः पुरं वा । तदपि शरशतैरहं
 प्रभाते भूयमभिमन्युरिपोः शिरोऽभिहृत्तां ॥ ४२ ॥ एवमुक्त्वा
 विचिक्षेप गाण्डीवं सव्यदक्षिणम् । तस्य शब्दमतिक्रम्य धनुः-
 शब्दोऽस्यृशद्विवम् ॥ ४३ ॥ अजनेन प्रतिज्ञाते पाञ्चजन्यञ्जणा-

ईनः । प्रदधौ तत्र संक्रुद्धो देवदत्तञ्च फाल्गुनः ॥ ४४ ॥ स
पाञ्चजन्योऽच्युतवक्त्रवायुना भृशं सुपूष्णोदरनिश्चतध्वनिः । जगत्
स पातालवियद्दिगोश्वर प्रकम्पयामास युगात्यये यथा ॥ ४५ ॥
ततो वादित्तघोषाश्च प्रादुरासन् सहस्रशः । सिंहनादाश्च पाण्डूनां
प्रतिज्ञाते महात्मना ॥ ४६ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनप्रतिज्ञायां

त्रिसप्ततोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

सञ्जय उवाच । श्रुत्वा तु तं महाशब्दं पाण्डूनां जयशब्दि-
नाम् । चारैः प्रवेदिते तत्र समुत्थाय जयद्रथः ॥ १ ॥ शोक-
सम्भूढहृदयो दुःखिनाभिपरिप्लुतः । मञ्जमान इवागाधे विपुले
शोकसागरे ॥ २ ॥ जगाम समितिं राज्ञां सैन्ययो विमृष्टन् वृद्ध ।
स तेषां नरदेवानां सकाशे परिवेदयन् ॥ ३ ॥ अभिमन्योः पितु-
र्भीतः सत्रीडो वाक्यमब्रवीत् । योऽसौ पाण्डोः किल क्षेत्रे जातः
शक्रो गे कार्त्तमना ॥ ४ ॥ स निनीपति दुर्बद्धिर्मा किलैष यम-
क्षयम् । तत् स्वस्ति वीऽस्तु याच्यामि स्वशहं जीर्णैः पश्यता ॥ ५ ॥
अथवास्तुप्रतिवलास्तात मां क्षत्रियर्षभाः । पर्थिनं प्रार्थितं वीरास्ते
सन्दत्त ममाभयम् ॥ ६ ॥ द्रोणदुर्योधनकृपां कर्ममद्रेषवाह्निकाः ।
दुःशासनादयः शक्तास्तातुमप्यन्तकार्हेतम् ॥ ७ ॥ किमङ्ग पुन-
रेकेन फाल्गुनेन जिघांसता । न त्राघेयुर्भवन्तो मां समस्ताः
पतयः क्षितिः ॥ ८ ॥ प्रहर्षं पाण्डवेयानां श्रुत्वा मम महद्भयम् ।
सीदन्ति मम गात्राणि सुमूर्षीरिव पार्थिवाः ॥ ९ ॥ वधो नूनं
प्रतिज्ञातो मम गाण्डीवधन्वना । तथाहि हृष्टाः क्रोशन्ति शोक-
काले स पाण्डवाः ॥ १० ॥ तत्र देवा न गन्धर्वा नासुरोरग-
राक्षसाः । उद्वहन्तेऽन्यथाकर्तुं कुत एव नराधिपाः ॥ ११ ॥

तस्मान्मानुजानीत भद्र वोऽस्तु नरर्षभाः । अदर्शनं गमिष्यामि
न मां द्रक्ष्यन्ति पाण्डवाः ॥ १२ ॥ एवं विलपमानं तं मया
द्वाकुलचेतसम् । आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्राजा दुर्योधनोऽब्रवीत्
॥ १३ ॥ न भेतव्यं नरव्याघ्र कीहि त्वां पुरुषर्षभ । मध्ये
क्षत्रियवीराणां तिष्ठन्तं प्रार्थयेद्युधि ॥ १४ ॥ अहं वैकर्तनः
कर्णश्चित्रसेनो विविंशतिः । भूरिश्चवाः शलः शल्यो वृषसेनो
दुरासदः ॥ १५ ॥ पुरुमित्रो जयो भोजः काम्बोजश्च सुदह्णिणः ।
सत्यव्रतो महाबाहुर्विकर्णो दुर्मुखश्च ह ॥ १६ ॥ दुःशासनः सुवा-
हश्च कलिङ्गश्चाप्यदायुधः । विन्दानुविन्दावावन्धौ द्रोणो द्रौणिश्च
सौवल्हः ॥ १७ ॥ एते चान्ये च बहवो नानाजनपदेष्वराः ।
ससैन्यास्त्वाभियास्यन्ति व्येतु ते मनसो ज्वरः ॥ १८ ॥ लज्जापि
रथिनां श्रेष्ठः स्वयं शूरोऽमितद्युते । स कथं पाण्डवेद्युभ्यो भयं
पश्यसि सैन्यव ॥ १९ ॥ अक्षौहिण्यो दशैका च महतीयास्तव
रक्षणे । यद्वाद्योत्स्यन्ति माभैस्त्वं सैन्यव व्येतु ते भयम् ॥ २० ॥

सञ्जय उवाच । एवमाश्वामितो राजन् पुत्रेण तव सैन्यवः ।
दुर्योधनेन सहितो द्रोणं रात्रावुपागमत् ॥ २१ ॥ उपसङ्गृह्णन्
कृत्वा द्रोणाय च विश्राम्यते । उपोपविश्य प्रणतः पथ्येष्टुच्छिदिदं
तदा ॥ २२ ॥ निमित्ते दूरपातिले लघुले दृढवेधने । मम ब्रवीतु
भगवान् विशेषं फाल्गुनस्य च ॥ २३ ॥ विद्याविशेषमिच्छामि
ज्ञातुमाचार्यं तत्त्वतः । अर्जुनस्यात्मनश्चैव यथातथ्यं प्रचक्षु मे ॥ २४ ॥

द्रोण उवाच । सममाचार्यकं तात तव चैवार्जुनस्य च ।
योगाद्दुःखोपितलाच्च तस्माच्चत्तोधिकोऽर्जुनः ॥ २५ ॥ न तु ते
युधि सन्नासः कार्यः पार्थात् कथञ्चन । अहं हि रक्षिता तात
भयात्त्वां नात्र संशयः ॥ २६ ॥ न हि मदुवाङ्गुप्तस्य प्रभवन्त्यमरा
अपि । ब्यूहयिष्यामि तं ब्यूहं यं पार्थो न तरिष्यति ॥ २७ ॥
तस्माद्युम्बस्व माभैस्त्वं स्वधर्ममनुपालयन् । पितृपैतामहं मार्ज-

मनुयाहि महारथं ॥ २८ ॥ अधीत्य विधिवद्देदानमयः सुद्धता-
स्त्वया । इष्टं च वज्रभिर्यज्ञैर्न ते मृत्युर्भवद्भरः ॥ २९ ॥ दुर्लभं
मानुषैर्मन्दैर्महाभाग्यभवाप्य तु । भुजवीर्याञ्जितान् लोकान्
दिव्यान् प्राप्स्वस्मद्गतमान् ॥ ३० ॥ कुरवः पाण्डवाश्चैव वृष्णा-
स्योऽन्ये च मानवाः । अहञ्च सहपुत्रेण अध्रुवा इति चिन्त्यताम्
॥ ३१ ॥ पर्याशीण वचं सर्वं कालेन बलिना हताः । परलोकं
गदिष्यामः स्त्रैः स्त्रैः कर्मभिरन्विताः ॥ ३२ ॥ तपस्तप्ता तु यान्
लोकान् प्राप्नुवन्ति तपस्विनः । क्षत्रधर्माश्रिता वीराः क्षत्रियाः
प्राप्नुवन्ति तान् ॥ ३३ ॥ एवमाश्वासितो राजा भारहाजेन
सैन्धवः । अपानुद्वह्यं पार्थायुद्धाय च मनो दधे ॥ ३४ ॥ ततः
प्रहर्षः सेनायां तवाप्यासीदिसान्यते । वादित्वाणां ध्वनिश्चोग्रः
सिंहनादरवैः सह ॥ ३५ ॥

इति द्रोणपर्वणि पद्मिप्रापण्येण जयदृष्ट्याश्वाशे

चतुःसप्ततीऽध्यायः ॥ ७४ ॥

सञ्जय उवाच । प्रतिज्ञाते तु पार्थिन सिन्धुराजबधे तदा ।
वासुदेवो महाबाहुर्धनञ्जयमभाषत ॥ १ ॥ भ्रातृणां मतमाज्ञाय
त्वया चापि प्रतिश्रुतम् । सैन्धवञ्चापि हन्तेति तत्साहसमिदं कृतम्
॥ २ ॥ असम्भ्रम्य मया सार्द्धमतिभारोऽयमुद्यतः । कथं नु
सर्वलोकस्य नावहास्या भवेमहि ॥ ३ ॥ धार्तराष्ट्रस्य शिविरे
मया प्रणिहिताशङ्काः । त इमे श्रीघ्नभागन्य प्रवृत्तिं वेदयन्ति
नः ॥ ४ ॥ त्वया वै सम्प्रतिज्ञाते सिन्धुराजबधे प्रभो । सिंह-
नादः सवादितः समहानिह तैः श्रुतः ॥ ५ ॥ तेन शब्देन वित्तस्ता
धार्तराष्ट्राः सवान्धवाः । नाकस्मात् सिंहनादोऽयमिति मत्वा
व्यवस्थिताः ॥ ६ ॥ समहाच्छब्दसम्पातः कौरवाणां महाभुज ।

आसीन्नागाश्वपत्नीनां रथघोषश्च भैरवः ॥ ७ ॥ अभिमन्योर्बधं
 श्रुत्वा ध्रुवमार्तो धनञ्जयः । रात्रौ निर्यास्यति क्रोधादिति मत्वा
 व्यवस्थिताः ॥ ८ ॥ तैर्यतद्भिरियं सत्या श्रुता सत्यव्रतैस्तव ।
 प्रतिज्ञा सिन्धुराजस्य वधे राजीवलोचन ॥ ९ ॥ ततो विमनसः
 सर्वं तस्ताः हृदमृगा इव । आसन् सुयोधनामात्याः स च राजा
 जयद्रथः ॥ १० ॥ अथोत्थाय सहामात्यैर्दीनः शिविरमात्मनः ।
 आयात् सौवीरसिन्धुनामीश्वरो ऋषदुःखितः ॥ ११ ॥ समन्त-
 लाले सम्मन्त्र सर्वानिश्रेयसीः क्रियाः । सुयोधमिदं वाक्कमत्र-
 बीद्राजसंसदि ॥ १२ ॥ ममासौ पुत्रहन्तेति श्लोऽभियाता धन-
 ञ्जयः । प्रतिज्ञातो हि सेनाया मध्ये तेन वधो मम ॥ १३ ॥
 ताम् देवा न गन्धर्वा नासुरोरगराक्षसाः । उत्सहन्तेऽन्यथा-
 कर्तुं प्रतिज्ञां सव्यसाचिनः ॥ १४ ॥ ते मां रक्षत सङ्ग्रामे मा वो
 मूर्द्ध्नि धनञ्जयः । पदं कृत्वाप्रयात्सहं तस्मादत्र विधीयताम्
 ॥ १५ ॥ अथरक्षा न मे सङ्घेऽक्रियते कुरुनन्दन । अनुजानीहि
 मां राजन् गमिष्यामि गृहान् प्रति ॥ १६ ॥ एवमुक्तस्त्ववाक्-
 शीर्षो विमनाः स सुयोधनः । श्रुत्वा तं सभयं तस्य ध्यानमेवान्व-
 पद्यत ॥ १७ ॥ तमार्त्तमभिसम्प्रेष्य राजा किल ससैन्यवः । ऋदु-
 चात्महितं चैव सापेक्षमिदमुक्तवान् ॥ १८ ॥ नेह पश्यामि भवतां
 तथा वीर्यं धनुर्हरम् । योऽर्जुनस्यास्त्रमस्त्रेण प्रतिहन्यान्महा-
 हवे ॥ १९ ॥ वासुदेवसहायस्य गाण्डीवस्यन्वतो धनुः । को-
 ऽर्जुनस्यभ्यतस्तिष्ठेत् साक्षादपि शतक्रतुः ॥ २० ॥ महेश्वरोऽपि
 पार्थेन श्रूयते योधितः पुरा । पदातिना महावीर्यो गिरौ हिम-
 वति प्रभुः ॥ २१ ॥ दानवानां सप्तस्राणि हिरण्यपुरवासिनाम् ।
 जघानैकरथेनैव देवराजप्रचोदितः ॥ २२ ॥ समायुक्तो हि कौन्तेयो
 वासुदेवेन धीमता । सामरानथ लोकांस्तौन् हन्यादिति मति-
 मम ॥ २३ ॥ स्मेऽहमिच्छाम्यनुज्ञातं रक्षितं वा महात्मना ।

द्रोणेन सहपुत्रेण वीरेण यदि मन्यसे ॥ २४ ॥ स राजा स्वय-
माचार्यी भृशमत्यार्थितोऽर्जुन । सम्बिधानं च विहितं रथाश्रवाः
किल सञ्जिताः ॥ २५ ॥ कर्णो भूरिश्रवा द्रौणिर्ष पसेनस्य दुर्जन्यः
कृपश्च मद्रराजश्च प्रडेते स्युः पुरोगमाः ॥ २६ ॥ शकटः पद्मक-
शार्ङ्गश्च द्रोणेन निर्मितः । पद्मकर्म्मिक्रमध्यस्थः सूचीपार्श्वे
जयद्रथः ॥ २७ ॥ स्थास्यते रक्षितो वीरैः सिन्धुराट् युद्धदुर्मदः ।
धनुषस्त्रे च वीर्यं च प्राणे चैव तथौरसे ॥ २८ ॥ अग्निप्रक्षतमा
क्षेते निशिताः पार्थ प्रहृथाः । एतानजित्वा प्रहृत्यान् नैव प्राप्यो
जयद्रथः ॥ २९ ॥ तेषामेकीकृत्यो वीर्यं पश्यान्वमनुचिन्तय ।
सहिता हि नरव्याघ्र न शक्या जेतुमञ्जसा ॥ ३० ॥ भूयस्तु
मन्त्रयिष्यामो नौतिनात्महिताय वै । मन्त्रज्ञैः सचिवैः सार्द्धं
सुहृद्भिः कार्यसिद्धये ॥ ३१ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि कृष्णवाक्ये

पञ्चसप्ततोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

अर्जुन उवाच । प्रहृत्यान् धार्तेराश्रुस्य मन्यसे यान् बला-
धिकान् । तेषां वीर्यं ममार्द्धेन न तुल्यमिति मे मतिः ॥ १ ॥
अस्त्रमस्त्रेण सर्वेषामेतेषां मधुसूदन । मया द्रक्ष्यन्ति निर्भिन्नं
जयद्रथबधैः प्रिणा ॥ २ ॥ द्रोणस्य मिषतश्चाहं सगणस्य विलप्यतः ।
सूद्धानं सिन्धुराजस्य पातयिष्यामि भूतले ॥ ३ ॥ यदि साध्याश्च
रुद्राश्च वसवश्च सहाश्रिनः । मरुतश्च सहेन्द्रेण विश्वेदेवाः
सहेष्वराः ॥ ४ ॥ पितरः सहगन्धर्वाः सुपर्साः सागराद्रयः ।
द्यौर्वियत् पृथिवी चैयं दिशश्च सदिगीश्वराः ॥ ५ ॥ ग्राम्या-
रण्यानि भूतानि स्त्रावराणि चराणि च । वातारः सिन्धुराजस्य
भवन्ति मधुसूदन ॥ ६ ॥ तथापि वागैर्निहतं श्वो द्रष्टासि मया

रणे । सत्येन च शपे कृष्णा तथैवायुधमालभे ॥ ७ ॥ यस्य गोहा
महेष्वासस्तस्य पापस्य दुर्मतेः । तमेव प्रथमं द्रीणमभिवास्यामि
केशव ॥ ८ ॥ तस्मिन् द्यूतमिदं वद्धं मन्यते च सुयोधनः ।
तस्मात्तस्यैव सेनाग्रं भित्त्वा वास्यामि सैन्यवम् ॥ ९ ॥ द्रष्टासि
श्वो महेष्वासान् नाराचैस्तिग्मलेजितैः । शृङ्गाणीव गिरेर्वज्रै-
र्दीर्घ्यमाणास्त्वा युधि ॥ १० ॥ नरनागाश्च देहेभ्यो विस्रविष्यति
शोणितम् । पतद्भिः पतितेभ्यश्च विभिन्नेभ्यः शितैः शरैः ॥ ११ ॥
गाण्डीवप्रेषिता वाणाः मनोऽनिलसभा जवे । नृनागाश्चान्
विदेहासून् कर्त्तारथ सहस्रशः ॥ १२ ॥ यमात् कुबेरादहृणा-
दिन्द्रादुद्राच्च यन्मया । उपात्तमस्त्रं घोरं तद्दृष्टारोऽत्र नरा
युधि ॥ १३ ॥ ब्राह्मेणास्त्रेण चास्त्रीणि हन्यमानानि संयुगे ।
मया द्रष्टासि सर्वेषां सैन्यवस्याभिरक्षिणाम् ॥ १४ ॥ शरवेग-
समुत्कृत्तराज्ञां केशव मूर्धभिः । आस्तीर्यमाणां पृथिवीं द्रष्टासि
श्वो मया युधि ॥ १५ ॥ क्रव्यादांस्तर्पयिष्यामि द्रावयिष्यामि
शातवान् । सुहृदो नन्दयिष्यामि प्रमथिष्यामि सैन्यवम् ॥ १६ ॥
वह्नागस्कृदसम्बन्धी पापदेशसमुद्भवः । मया सैन्यवको राजा हतः
स्वान् शोचयिष्यति ॥ १७ ॥ सर्वक्षीराणि भोक्तारं पापाचारं
रणाजिरे । मया सराजकं वाणैर्भिन्नं द्रक्ष्यसि सैन्यवम् ॥ १८ ॥
तथा प्रभाते कर्त्तास्मि वथा कृष्णा सुयोधनः । नान्यं धनुर्द्धरं
लोके मंस्यते मत्समं युधि ॥ १९ ॥ गाण्डीवञ्च धनुर्द्धैव्यं योद्धा
चाहं नरर्षभ । त्वञ्च यन्ता हृषीकेश किं नु स्यादजितं मया ॥ २० ॥
तव प्रसादाद्भगवन् किं नावाप्तं रणे मम । अत्रिषुद्धं हृषीकेश
किञ्चानन्मां विगर्हसे ॥ २१ ॥ यथा लक्ष्मीः स्थिरा चन्द्रे समुद्रे
च यथा जलम् । एवमेतां प्रतिज्ञां मे सत्यां विद्धि जनार्दन ॥ २२ ॥
मावमंस्था ममास्त्राणि मावमंस्था धनुर्द्धदम् । मादमंस्था बलं
माहोर्मावमंस्था धनञ्जयम् ॥ २३ ॥ तथाभियामि सङ्ग्रामं न

जीर्घ्यं जयामि च । तेन सत्येन सङ्ग्रामे हतं विद्धि जयद्रथम्
॥ २४ ॥ ध्रुवं वै ब्राह्मणे सत्यं ध्रुवा साधुषु सन्नतिः । शी-
र्धुवापि च यज्ञेषु ध्रुवो नारायणे जयः ॥ २५ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा हृषीकेशं स्वयमात्मानमात्मनः ।
सन्दिदेशार्जुनो नर्दन् वाञ्छविः केशवं प्रभुम् ॥ २६ ॥ यथा प्रभातां
रजनीं कल्पितः स्याद्रथो मम । तथा कृष्णं त्वया कार्यं कार्यं
हि महदुद्यतम् ॥ २७ ॥

इतिद्रोणपर्वणि प्रतिष्ठापर्वणि अर्जुनवाक्ये

षट्सप्ततिसध्यायः ॥ ७६ ॥

सञ्जय उवाच । तां निशां शोकदुःखार्त्तौ निश्वसन्ताविवो-
रगौ । निद्रां नैवोपलेभेते वासुदेवधनञ्जयौ ॥ १ ॥ नरनारा-
यणौ क्रुद्धौ ज्ञात्वा देवाः सवासवाः । व्यथिताश्चित्तयामासुः
किंस्विदेतद्भविष्यति ॥ २ ॥ ववुश्च दारुणा वाता रूक्षा घोराम्भि-
शंसिनः । सकवन्धस्तथादित्ये परिघः समदृश्यत ॥ ३ ॥ शुष्का-
श्चन्यश्च निष्पेतुः सनिर्घाताः सविद्युतः । चञ्चल चापि पृथिवी
सशैलवनकानना ॥ ४ ॥ चुत्तुभुश्च महारः सागरा सकरा-
लयाः । प्रतिश्रोतः प्रवृत्ताश्च तथा गन्तुं समुद्रगाः ॥ ५ ॥
रथाश्वनरनागानां प्रवृत्तमधरोत्तरम् । क्रव्यादानां प्रमोदार्थं
यमराष्ट्रविवृद्धये ॥ ६ ॥ वाहनानि अकृन्मूत्रे सुसुचूरुदुश्च ह ।
ताम्रं ह्य दारुणान् सर्वानुत्पातान् सोमहर्षणान् ॥ ७ ॥ सर्वे
ते व्यथिताः सैन्यास्त्वदीया भरतर्षभ । श्रुत्वा महाबलस्योग्रां
प्रतिष्ठा सव्यसाचिनः ॥ ८ ॥ अथ कृष्णं महाबाहुरब्रवीत्पाक-
शासनः । आश्र्वासत सुभद्रां त्वं भगिनीं स्तु प्रया सह ॥ ९ ॥
स्त्रपाशास्या वयस्याश्च विशोकाः कुरु माधव । सान्ना सत्येन

शुक्तेन वचसाश्वासय प्रमो ॥ १० ॥ ततोऽर्जुनश्च हं गत्वा वासु-
देवः सुदुर्मनाः । भगिनीं पुत्रशोकार्त्तामाश्वासयत दुःखि-
ताम् ॥ ११ ॥

वासुदेव उवाच । मा शोकं कुरु वार्श्यायि कुमारं प्रति
सञ्जया । सर्वेषां प्राणिनां भीरु निष्ठैका कालनिर्मिता ॥ १२ ॥
कुलेजातस्य धीरस्य क्षत्रियस्य विशेषतः । सदृशं मरणं क्षैतक्षत्र
पुत्रस्य माशुचः ॥ १३ ॥ दिष्ट्या महारथी धीरः पितुस्तुल्यपरा-
क्रमः । चात्रेण विधिना प्राप्तो वीरामिलपितां गतिम् ॥ १४ ॥
जित्वा सुब्रह्मणः शत्रून् प्रेषयित्वा च मृत्यवे । गतः पुण्यकृतान्
लोकान् सर्वकामदुहोऽक्षयान् ॥ १५ ॥ तपसा ब्रह्मचर्य्येण श्रुतेन
प्रज्ञयापि च । सन्तो यां गतिमिच्छन्ति तां प्राप्तस्तव पुत्रकः
॥ १६ ॥ वीरसुर्वीरपत्नी त्वं वीरजा वीरबान्धवा । माशुच-
स्तनयं भद्रे गतः स परमां गतिम् ॥ १७ ॥ प्राप्स्यते चाप्यसौ
पापः सैश्वरो बालघातकः । अस्यावलेपस्य फलं ससुहृद्गणबान्धवः
॥ १८ ॥ व्युष्टायान्तु वरारोहे रजन्यां पापकर्मकृत् । न हि
नोच्यति पार्थात् स प्रविष्टोऽप्यमरावतीम् ॥ १९ ॥ श्वः शीघ्रसे
गिरस्तस्य सैश्वस्य रणे हृतम् । स्यमन्तपञ्चकात् वाह्यं त्रिशोका
भव मारुतः ॥ २० ॥ क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य गतः शूरः सतां गतिम् ।
यां वयं प्राप्नुयामेह धी तन्ये शस्तजीविनः ॥ २१ ॥ व्यूढोरस्को
महाबाहुरनिवर्त्ती रथप्रणुत् । गतस्तव वरारोहे पुत्रः स्वर्गं
ज्वरं जहि ॥ २२ ॥ अनुयातय पितरं मातृपक्षं च वीर्यवान् ।
उहस्यो रिपून् हत्वा हतः शूरो महारथः ॥ २३ ॥ आश्वासय
ज्ञेषां राक्षि मा शुचः क्षत्रिये भृशम् । श्वः प्रियं सुमहच्छ्रुत्वा
वेशोका भव नन्दिनि ॥ २४ ॥ यत् पार्थिन प्रतिज्ञातं तत्तथा न
िदन्यथा । चिकीर्षितं हि ते मर्त्तुर्न भवेज्जातु निष्कलः ॥ २५ ॥
इति च मनुजपन्नगाः पिशाचा रजनीचराः पतगाः सुरा-

सुराय । रणगतमभियान्ति सिन्धुराजं न च भविता सहतैरपि
प्रभति ॥ २६ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि सुमद्राष्ट्रासने

सप्तसप्ततिस्र्यायः ॥ ७७ ॥

सञ्जय उवाच । एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य केशवस्य महात्मनः ।
सुमद्रा पुत्रयोकात्ती विललाप सुदुःखिता ॥ १ ॥ हा पुत्र नम
मन्दायाः कथमेवासि संयुगम् । विधनं प्राप्तवांस्तान पितुस्तुल्य-
परत्पन ॥ २ ॥ कथञ्चिन्दीनश्यामं सुदंष्ट्रं चारुलोचनम् । सुखं
ते दृश्यते वत्स सुष्ठितं रणभेद्युना ॥ ३ ॥ नूनं पूरं निपतितं त्वं
पश्यत्यनिर्वाणम् । सुमिरीप्रोतवाहं संयूतो रस्कं नतीहरम् ॥ ४ ॥
चाक्षुषविततर्वाहं स्वधं मल्लभृतोहितम् । भूतानि त्वां निरी-
क्ष्यते नूनं चन्द्रबिबोहितम् ॥ ५ ॥ ययनीसं पुरा यस्य स्वर्हा-
स्वरणसंज्ञकम् । भूमावद्य कथं केषि दिप्रविद्धः सुखीमितः ॥ ६ ॥
योऽन्वास्यत एता वीरी बद्धवीरिर्महाभुजः । कथमन्वास्यते
सोऽद्य शिवाभिः पतितो मृधे ॥ ७ ॥ योऽस्तूयत परा हृष्टैः
सूतमागधवन्दिभिः । सोऽद्य क्रान्वापिभीरैः मदद्विरुपास्यते ॥ ८ ॥
पाण्डवेषु च नाथेषु हृष्टिषीरेषु वा विभो । पाण्डालेषु च सर्वेषु
हतः केनास्यनाश्रयत् ॥ ९ ॥ अटप्रदर्शना पुत्र दर्शनस्य तत्रानघ ।
मन्त्राणां गमिष्यामि व्यक्तमद्य यमज्ञवम् ॥ १० ॥ विशालाक्ष
सुकैमानं चारुवाक्यं सुमन्धि च । तव पुत्र कदा भूयो सुखं
दृश्यामि निर्भ्रंणम् ॥ ११ ॥ धिग्वलं भीमसेनस्य धिक् पार्थस्य
धनुष्मताम् । धिग्वीर्यं हृष्टिषीराणां पाण्डालानाञ्च धिग्वलम्
॥ १२ ॥ धिक्कैकयांस्तथा चेदीन् मन्त्राणां यथ सञ्जयान् । धि
त्वां रणगतं वीरं न शकुरभिवीक्षितुम् ॥ १३ ॥ अद्य पश्चादि

पृथिवीं शून्यामिव हतलिषम् । अभिमन्युमपश्यन्ती श्रीकव्याकुल-
 लोचना ॥ १४ ॥ स्वस्वीयं वासुदेवस्य एतं गाण्डीवभन्वनः ।
 कथं त्वातिरथं वीरं द्रव्यास्यद्य निपातितम् ॥ १५ ॥ हा वीर
 दृष्टो नष्टश्च धनं स्वप्नं इवासि मे । अहो ह्यनित्यं मानुषं जल-
 बुद्बुच्चञ्चलम् ॥ १६ ॥ इमां ते तरुणीं भार्यां तवाधिभिरभि-
 ष्णुताम् । कथं सन्धारयिष्यामि विवल्तामिव धेनुकाम् ॥ १७ ॥
 अहो ह्यकाले प्रस्थानं कृतवानसि पुत्रक । विहाय फलकाले यां
 सुखदां तव दर्शने ॥ १८ ॥ नूनं गतिः कृतान्तस्य प्राञ्चैरपि सुदु-
 र्विदा । यत्र खं केशवे नाथे श्रद्धामिदनाथवदन्तः ॥ १९ ॥ यत्स्वतां
 दानशीलानां ब्राह्मणानां कृतात्मनाम् । चरितब्रह्मपथ्याणां
 पुण्यतीर्थावगाहिनाम् ॥ २० ॥ कृतज्ञानां वदन्तानां सुखकुसू-
 षिणामपि । सहस्रदक्षिणानाञ्च या गतिस्तस्मात्प्रसूहि ॥ २१ ॥
 या गतिर्युध्यमानानां भूराजाननिवर्तिनाम् । हलारीन्द्रिचत-
 नाञ्च संग्रामे तादृतिं ब्रज ॥ २२ ॥ श्रीभद्रप्रदायुषां क्रतु-
 दानाञ्च या गतिः । नैवेशिकं चाभिमतं ददतां या गतिः शुभा
 ॥ २३ ॥ ब्राह्मणेश्यः शरस्थेभ्यो विविं विदधताञ्च या । या
 चापि न्यस्तदण्डानां तां गतिं ब्रज पुत्रक ॥ २४ ॥ ब्रह्मवर्षीयं या
 यान्ति मुजयः शंसितव्रताः । एकपत्न्याश्च यां यान्ति तां गतिं
 ब्रज पुत्रक ॥ २५ ॥ राज्ञां सुचरितैर्यां च गतिर्भवति चाश्रयती ।
 चातुरायमिणां पुण्यैः पावित्र्यानां सुरचितैः ॥ २६ ॥ दानानु-
 कम्पिनां या च सततं सन्ध्वभागिनाम् । पैशुन्याञ्च निवृत्तानां
 गतिं तां ब्रज पुत्रक ॥ २७ ॥ व्रतिनां धर्मशीलानां सुखकुसू-
 षिणामपि । अमोघातिदिनां या च तां गतिं ब्रज पुत्रक ॥ २८ ॥
 कृच्छ्रेषु या धारयतामात्मानं व्यसनेषु च । गतिः श्रीकामिन्द्रधारां
 तां गतिं ब्रज पुत्रक ॥ २९ ॥ मातापितृश्च शुश्रूषां कल्पयन्तीह
 ये चरा । स्वदारनिरतानाञ्च या गतिस्तामवाप्नुहि ॥ ३० ॥

ऋतुकाले स्वकां भार्यां गच्छतां या मनीषिणाम् । परस्त्रीभ्यो
 निवृत्तानां तां गतिं ब्रज पुत्रक ॥ ३१ ॥ सास्त्रा ये सर्वभूतानि
 पश्यन्ति गतमत्सराः । नारुन्तुदानां क्षत्रिणां या गतिस्तामवा-
 पुहि ॥ ३२ ॥ मधुमांसनिवृत्तानां मद्याहन्नात्तथानृतात् । परो-
 पतापव्यक्तानां तां गतिं ब्रज पुत्रक ॥ ३३ ॥ क्षीमन्तः सर्व-
 शास्त्रज्ञा ज्ञानदग्धा जितेन्द्रियाः । यां गतिं साधवो यान्ति तां
 गतिं ब्रज पुत्रक ॥ ३४ ॥ एवं विलपतीं दीनां सुभद्रां शोक-
 कषिताम् । अन्वपद्यत पाञ्चाली वैराटीसहिता तदा ॥ ३५ ॥
 ताः प्रकामं रुदित्वा च विलप्य च सुदुःखिताः । उन्मत्तावत्तदा
 राजन् विसंज्ञा न्यपतन् क्षितौ ॥ ३६ ॥ सोपचारस्तु कृपया
 दुःखितां भृगुदुःखितः । सिक्ताद्यसा समाश्रयास्य तत्तदुक्ता हितं
 वचः ॥ ३७ ॥ विसंज्ञकृष्णां रुदतीं मर्मविद्वां प्रवेपतीम् । भगिनीं
 पुण्डरीकाक्ष इदं वचनमब्रवीत् ॥ ३८ ॥ सुभद्रे माशुचः पुत्रं
 पाञ्चाल्याः प्रयासयोत्तराम् । गतोऽभिमन्युः प्रथितां गतिं क्षत्रिय-
 पुङ्गवः ॥ ३९ ॥ ये चान्येऽपि कुले सन्ति पुरुषा नो वरानने ।
 सर्वे ते तां गतिं यान्तु याभिमन्योर्व्यसखिनः ॥ ४० ॥ कुर्याम
 तदयं कर्म क्रियासु सुहृदय नः । कृतवान् यादयं ह्येकस्तव पुत्रो
 महारथः ॥ ४१ ॥ एवमाश्रयास्य भगिनीं द्रौणिमपि चोत्तराम् ।
 पार्थस्यैव महाबाहुः पाण्ड्वेमागादरिन्दमः ॥ ४२ ॥ ततोऽभ्यनु-
 ज्ञाय नृपान् कृष्णां वन्धूस्तथाजलम् । विवेशान्तःपुरे राजस्ते
 च जग्मुयथालयम् ॥ ४३ ॥

इति द्रौणिपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि सुभद्राविलापे

अष्टमपुत्रोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

सञ्जय उवाच । ततोऽर्जुनस्य भवनं प्रविश्याप्रतिमं विभुः ।
 सृष्ट्वाभ्यः पुण्डरीकाक्षः स्थण्डिले शुभलक्षणे ॥ १ ॥ सन्तस्तार
 शुभा शय्यां द्भवेदूर्ध्वसन्निभैः । ततो माख्येन विधिवत्त्वाजैर्गन्धैः
 सुमङ्गलैः ॥ २ ॥ अलक्षकार तां शय्यां परिवार्यायुधोत्तमैः ।
 ततः सृष्टोदके पार्थि विनीताः परिचारकाः ॥ ३ ॥ निश्यायां
 नैत्यिकं चक्रुन्ने शन्तैश्चक्रुन् बलिम् । ततः प्रीतमनाः पार्थो गन्ध-
 माख्यैश्च माधवम् ॥ ४ ॥ अलक्ष्म्युत्पीपहारन्तन्ने शं तस्मै न्यवेदयत् ।
 सञ्जयमानस्तु गोविन्दः फाल्गुनं प्रत्यभाषत ॥ ५ ॥ सुप्यतां पार्थ
 भद्रन्ते कल्याणाय व्रजाम्यहम् । स्थापयित्वा ततो दास्यान् गोपृ-
 श्यात्तायुधान्तरान् ॥ ६ ॥ दारुक्रानुगतः श्रीमान् विवेक शिविरं
 स्वकम् । शिख्ये च शयने शुभे बद्धकृत्यं विचिन्तयन् ॥ ७ ॥
 पार्थाय सर्वं भगवान् शोकदुःखापहं विधिम् । व्यदधात् पुण्डरी-
 काक्षस्तेजोद्यतिविवर्द्धनम् ॥ ८ ॥ योगमास्थाय युक्तात्मा सर्वपा-
 मीश्वरेश्वरः । श्रेयस्कामः पृथुयथा विष्णुर्जिष्णुः प्रियङ्करः ॥ ९ ॥
 न पाण्डवानां शिविरे कश्चित् सुखाप तां निशाम् । प्रजागरः
 सर्वजनं ह्याविवेक विशाम्यते ॥ १० ॥ पुत्रशोकाभितप्तेन प्रति-
 क्षातो महात्मना । सहसा सिन्धुराजस्य वधो गाण्डीवधन्वना
 ॥ ११ ॥ तत् कथं सुमहावाङ्मवांसिः परवीरहा । प्रतिक्षां
 सफलं कुर्यादिति ते समाचिन्तयन् ॥ १२ ॥ कष्टं हीदं व्यवसितं
 पाण्डवेन महात्मना । स च राजा महावीर्यैः पारयत्तर्जुनः स
 ताम् ॥ १३ ॥ पुत्रशोकाभितप्तेन प्रतिक्षा महती कृता । भ्रातर-
 श्चापि विक्रान्ता बद्धलानि बलानि च ॥ १४ ॥ धृतराष्ट्रस्य पुत्रेण
 सर्वं तस्मै निवेदितम् । स हत्वा सैन्धवं सङ्घे पुनरेतु धनञ्जयः
 ॥ १५ ॥ जिला रिपुगणांश्चैव पारयन्नर्जुनो ब्रतम् । श्वोऽहत्वा
 सिन्धुराजस्य धूमकेतुं प्रवेक्ष्यति ॥ १६ ॥ न ह्यसावनृतं कर्तुमलं
 पार्थो धनञ्जयः । धर्मपुत्रः कथं राजा भविष्यति मन्वेऽर्जुने ॥ १७ ॥

तस्मिन् हि विजयः कृत्स्नः पाण्डवेन समाहितः । यदि नोऽस्ति
 कृतं किञ्चिद्यदि दत्तं हृतं यदि ॥ १८ ॥ फलेन तस्य सर्वस्य
 सव्यसाची जयलरीन् । एवं कथयतां तेषां जयनाशंसतां प्रभा
 ॥ १९ ॥ कृच्छ्रेण महता राजन् रजनी व्यत्यक्तत । तस्या
 रजन्या मध्ये तु प्रतिबुद्धो जनार्दनः ॥ २० ॥ सृत्वा प्रतिज्ञां पार्थस्य
 दासकं प्रत्यभाषत । अर्जुनेन प्रतिज्ञातमार्त्विजं हतवन्मुना ॥ २१ ॥
 जयद्रथं वधिष्यामि श्वो भूत इति दासक । तत्तु दुर्योधनः श्रुत्वा
 मन्त्रिभिर्मन्त्रयिष्यति ॥ २३ ॥ यथा जयद्रथं पार्थो न हन्यादिति
 संयुगे । अक्षौहिण्यो हि ताः सर्वा रक्षिष्यन्ति जयद्रथम् ॥ २३ ॥
 द्रोणश्च सह पुत्रेण सर्वास्त्रविधिपारगः । एको वीरः सहस्राक्षो
 दैत्यदानवदर्पहा ॥ २४ ॥ सोऽपि तन्नोत्सहेताजौ हन्तुं द्रोणेन
 रक्षितम् । श्वोऽहं श्वस्तत् करिष्यामि यथा कुन्तीसुतोऽर्जुनः ॥ २५ ॥
 अप्राप्तेऽस्तन्दिनकरे हनिष्यति जयद्रथम् । न हि दारा न मित्राणि
 ज्ञातयो न च वान्धवाः ॥ २६ ॥ कथिदन्यः प्रियतरः कुन्तीपुत्रा-
 न्ममार्जुनात् । अनर्जुनमिमं लोकं सुहृत्तमपि दासक ॥ २७ ॥
 उदौक्षतुं न शक्नोऽहं भविता न च तत्तया । अहं विजिष्ये तान्
 सर्वान् सहसा सहयद्दिपान् ॥ २८ ॥ अर्जुनार्थं विष्यामि सकर्मान्
 समुयोधनान् । श्वो निरीक्षन्तु मे वीर्यं जयो लोका महाहवे
 ॥ २९ ॥ धनञ्जयार्थं समरे पराक्रान्तस्य दासक । श्वो नरेन्द्र-
 सहस्राणि राजपुत्रशतानि च ॥ ३० ॥ साश्वद्विपरथान्याजौ
 विद्विष्यन्ति दासक । श्वस्ताञ्चक्रप्रमथितां द्रक्ष्यसे मृपवाहिनीम्
 ॥ ३१ ॥ मया क्रुद्धेन समरे पाण्डवार्थं निपातिताम् । श्वः
 सदेवाः सगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ॥ ३२ ॥ ज्ञास्यन्ति लोका
 सर्वे मां सुहृदं सव्यसाचिनः । यस्तं हेष्टि स मां हेष्टि यस्तं चानु
 स मामनु ॥ ३३ ॥ इति सङ्कल्पितां बुद्ध्या शरौराक्षं ममार्जुनः ।
 यथा त्वं मे प्रभातायामस्यां निधि रथोत्तमम् ॥ ३४ ॥ कल्प-

वित्वा यथाशास्त्रमादाव ब्रज संयुतः॥ गदां कौमदकीं दिव्यां
 शक्तिचक्रां धनुःशरान् ॥ ३५ ॥ आरोग्य वै रथे सूत सर्वोपकर-
 णानि च । स्थानञ्च कल्पयित्वाथ रथोपस्थे ध्वजस्य मे ॥ ३६ ॥
 वैनतेयस्य वीरस्य समरे रथशोभिनः । कृतं जाम्बूनदैज्जालैरर्क-
 च्चकनसप्रभैः ॥ ३७ ॥ विश्वकर्मकृतैर्हि वीरप्रधानपि विभूषितान् ।
 बलाहकं मेघपुष्पं शैव्यं सुग्रीवमेव च ॥ ३८ ॥ युक्तान् वाजि-
 बरान् यत्तः कवचौ तिष्ठ दासक । पाञ्चजन्यस्य निर्घोषमार्घभे-
 षैव पूरितम् ॥ ३९ ॥ श्रुत्वा च भैरवं नादमुपायास्त्वं जवेन माम् ।
 एकाङ्गाहममर्षञ्च सर्वदुःखानि चैव ह ॥ ४० ॥ भ्रातुः प्रैष्टवसे-
 यस्य व्यपनेष्यामि दासक । सर्वोपायैर्यतिष्ठामि यथा वीभत्सु-
 राहवे ॥ ४१ ॥ पश्यतां धार्तराष्ट्राणां हनिष्यति जयद्रथम् ।
 यस्य यस्य च वीभत्सुर्वधे यत्नं करिष्यति । आशंसि सारथे तत्र
 भवितास्य ध्रुवो जयः ॥ ४२ ॥

दासक उवाच । जय एव ध्रुवस्तस्य कुत एव पराजयः ।
 यस्य त्वं पुरुषव्याघ्र सारथ्यमुपजग्मिष्वान् ॥ ४३ ॥ एवं चैतत्
 करिष्यामि यथा मामनुयाससि । सप्रभातामिमां रात्रिं जयाय
 विजयस्य ह ॥ ४४ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि कृष्णादासकसम्भाषणे

जनसप्ततोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

सञ्जय उवाच । कुन्तीपुत्रस्तु तं मन्त्रं सारन्नेत्र धनञ्जयः ।
 प्रतिज्ञामात्मनो रचन् सुमोहाचिन्त्यविक्रमः ॥ १ ॥ तन्तु शोकेन
 सन्तप्तं स्वप्ने कपिवरध्वजम् । आससाद् महातेजा ध्यायन्तं
 गसङ्घ्वजः ॥ २ ॥ प्रत्युत्पन्नञ्च कृष्णास्य सर्वावस्थां धनञ्जयः । न
 लोपयति घर्मात्मा भक्त्या प्रेम्णा च सर्वदा ॥ ३ ॥ प्रत्युत्थाय च

गोविन्दं स तस्मै आसनं ददौ । न चासने स्वयं बुद्धिं वीभत्सु-
 र्यदधात्तदा ॥ ४ ॥ यतः कृष्णो महातेजा जानन् पार्थस्य
 निश्चयम् । कुन्तीपुत्रमिदं वाक्यमासीनः स्थितमब्रवीत् ॥ ५ ॥
 मा विपादे मनः पार्थ कृथाः कालो हि दुर्जयः । कालः सर्वाणि
 भूतानि नियच्छति परे विधौ ॥ ६ ॥ किमर्थञ्च विपादस्ते तद्-
 ब्रूहि हिपदाम्बर । न शोच्यं विदुषां श्रेष्ठ शोकः कार्यविनाशनः
 ॥ ७ ॥ यत्तु कार्यं भवेत् कार्यं कर्मणा तत् समाचर । हीन-
 चेष्टस्य यः शोकः स हि शत्रुर्धनञ्जय ॥ ८ ॥ शोचन्नन्दयते शत्रून्
 कर्षयत्यपि वान्धवान् । क्षीयते च नरस्तस्मान्न त्वं शोचितुमर्हसि
 ॥ ९ ॥ इत्युक्तो वासुदेवेन वीभत्सुरपराजितः । आवभाषि तदा
 विद्वान् इदं वचयमर्थवत् ॥ १० ॥ मया प्रतिज्ञा महती जय-
 द्रथवधे कृता । श्लोऽस्मि हन्ता दुरात्मानं पुत्रपुत्रमिति केशव
 ॥ ११ ॥ यत्प्रतिज्ञाविघातार्थं धार्तराष्ट्रैः किलाच्युत । पृष्ठतः
 सैन्यवः कार्यैः सर्वैर्गुप्तो महारथैः ॥ १२ ॥ दयं चैका च ताः
 कृष्णश्चौहिरण्यः सुदुर्जयाः । हतावशिष्टास्तद्वेमा हन्त माधव
 सङ्घराया ॥ १३ ॥ ताभिः परित्ततः सङ्घेय सर्वैश्चैव महारथैः ।
 कथं शक्येत सन्द्रष्टुं दुरात्मा कृष्ण सैन्यवः ॥ १४ ॥ प्रतिज्ञापारणं
 चापि न भविष्यति केशव । प्रतिज्ञायां च हीनाया कथं जीवति
 महिधः ॥ १५ ॥ दुःखोपायस्य मे वीरविकाङ्क्षा परिवर्तते ।
 द्रुतञ्च याति सविता तत एतद्ब्रवीत्यहम् ॥ १६ ॥ शोकस्थानन्तु
 तच्छ्रुत्वा पार्थस्य हिजकेतनः । संसृश्यान्मस्ततः कृष्णः प्राङ्मुखः
 समवस्थितः ॥ १७ ॥ इदं वाक्यं महातेजा वभाषि पुष्करेक्षणः ।
 हितायं पाण्डुपुत्रस्य सैन्यवस्य वधे घृतः ॥ १८ ॥ पार्थ पाशुपतं
 नाम परमास्त्रं सनातनम् । येन सर्वान् मूढे दैत्यान् जप्ते देवो
 महेश्वरः ॥ १९ ॥ यदि तद्विदितं तेऽद्य श्लो हन्तासि जय-
 द्रथम् । अथाज्ञातं प्रपद्यस्व मनसा हृद्यमध्वजम् ॥ २० ॥ तं दिवं

मनसा ध्यात्वा जोषमास्त्र धनञ्जय । ततस्तस्य प्रसादात्त्वं भक्तः
 प्राप्स्यसि तन्महत् ॥ २१ ॥ ततः कृष्णवचः श्रुत्वा संसृष्ट्याम्नो
 धनञ्जयः । भूमावासीनमेकाग्रो जगाम मनसा भवम् ॥ २२ ॥
 ततः प्रणिहिते ब्राह्मे मुह्यते शुभलक्षणे । आत्मानमर्जुनोऽपश्य-
 द्भगने सह केशवम् ॥ २३ ॥ पुण्यं हिमवतः पार्श्वं मणिमन्द-
 पर्वतम् । ज्योतिर्भिश्च समाकीर्णं सिद्धचारणसेवितम् ॥ २४ ॥
 वायुवेगगतिः पार्थः सम्भजे सह केशवः । केशवेन गृहीतः स
 दक्षिणे विभुना भुजे ॥ २५ ॥ प्रेक्षमाणो बहून् भावान् जगा-
 माद्भुतदर्शनान् । उदीच्यां दिशि धर्मात्मा सोऽपश्यच्छ्रेतपर्वतम्
 ॥ २६ ॥ कुबेरस्य विहारे च बलिनीं पद्मभूषिताम् । सरि-
 च्छ्रेष्ठाञ्च ताड्डङ्गां वीक्षमाणो बहूदकाम् ॥ २७ ॥ सदा पुष्प-
 फलेर्वृक्षैरुपितां स्फटिकोपलाम् । सिंहव्याघ्रसमाकीर्णः नाना-
 मृगसमाकुलाम् ॥ २८ ॥ पुण्यायमवतीं रम्यां मनोत्राण्डज-
 सेविताम् । मन्दरस्य प्रदेशांश्च किन्नरीहीतनादिनाम् ॥ २९ ॥
 हेमरूप्यमयैः शृङ्गैर्नानौषधिविदीपिताम् । तथा नन्दारवृक्षैश्च
 पुष्पितैरुपशोभिताम् ॥ ३० ॥ स्निग्धाञ्जनचयाकारं सम्प्राप्तः काल-
 पर्वतम् । ब्रह्मतुङ्गं नदीयान्यास्तथा जनपदानपि ॥ ३१ ॥ सुतुङ्गं
 अतश्शृङ्गञ्च शय्यांतिवनमेव च । पुण्यमप्रवृश्चिरःस्थानं स्थानमाथ-
 र्वणस्य च ॥ ३२ ॥ वृषदंशञ्च शैलेन्द्रं महामन्दरमेव च । अप-
 सरोभिः समाकीर्णं किन्नरैश्चैव शोभितम् ॥ ३३ ॥ तस्मिन् शैले
 ब्रजन् पार्थः सकृष्णः समवैक्षत । शुभैः प्रसन्नशैर्जुष्टां हेमधातु-
 विभूषिताम् ॥ ३४ ॥ चन्द्ररश्मिप्रतापाङ्गो पृथिवीं पुरमालिनीम् ।
 रुमद्रांश्चाद्भुताकारानपश्यन् वङ्गलाकरान् ॥ ३५ ॥ विद्यद्गां
 पृथिवीं चैव तथा विष्णुपदं ब्रजन् । विस्मितः सह कृष्णेन क्षिप्तो
 वाण इवाभ्यगात् ॥ ३६ ॥ अह्नन्क्षत्रसोमानां सूर्याग्नीषोश्च सम-
 त्प्रिणम् । अपश्यत् तदा पार्थो ज्वलन्तमिव पर्वतम् ॥ ३७ ॥

समासाद्य तु तं शैलं शैलाग्रे समवस्थितम् । तपोनिर्वा मन्हा-
 दानमपश्यदुपमध्वजम् ॥ ३८ ॥ सहस्रामव सूर्याणां दीप्यमानं
 स्वतेजसा । शुक्लिनं जटिनं गौरं वल्कलाजिनवाससम् ॥ ३९ ॥
 नयनानां सहस्रैश्च विचित्राङ्गं महौजसम् । पार्वत्या सहितं देव-
 श्चतस्रैश्च भास्वरैः ॥ ४० ॥ गीतवादित्सन्नादैर्हास्यलास्यसम-
 न्वितैः । बलितास्फोटितोत्क्रुष्टैः पुण्यैर्गन्धैश्च शोभितम् ॥ ४१ ॥
 स्तूयमानं स्ववैद्विष्यैर्ऋषिभिर्ब्रह्मवादिभिः । गोप्तरं सर्वभूताना-
 मिश्रासधरमच्यतम् ॥ ४२ ॥ वासुदेवस्तु तं दृष्ट्वा जगाम शिरसा
 क्षितिम् । पार्थिव सह धर्मात्मा गणान् ब्रह्म सनातनम् ॥ ४३ ॥
 लोकादिं विश्वकर्माणमजमीमानमव्ययम् । मनसः परमां योनिं
 खल्वानुं ज्योतिषां दिधिम् ॥ ४४ ॥ स्रष्टारं वारिधाराणां भुवश्च
 प्रकृतिं पराम् । देवदानवस्रष्टाणां मानवानां च साधनम् ॥ ४५ ॥
 योगीनाञ्च परं ब्रह्म दृष्टं ब्रह्मविदान्निधिम् । चराचरस्य स्रष्टारं
 प्रतिहृष्टारमेव च ॥ ४६ ॥ कालकीर्षं सत्सत्मानं शक्रसूर्यगुणो-
 दयम् । वदन्ते तं तदा कृष्णो वाङ्मनोवृद्धिकर्मभिः ॥ ४७ ॥
 यम्प्रपश्यन्ति विहांसः सुत्साध्यात्मपदैषिणः । तमजं कारणा-
 त्मानं जग्मतुः शरणं भवम् ॥ ४८ ॥ अर्जुनश्च पि तन्देवं भूयो
 भूयोऽप्यवन्दत । ज्ञात्वा तं सर्वभूतार्थं भूतमन्वोद्भवम् ॥ ४९ ॥
 ततस्तान्वागतौ दृष्ट्वा नरनारायणावुभौ । सुप्रसन्नमनाः सर्वः
 प्रोवाच प्रहसन्निव ॥ ५० ॥ स्वागतं वा नरश्रेष्ठाबुद्धिष्ठेतां गत-
 क्लमौ । किञ्च वामीष्वितं दीरौ मनसः क्षिप्रमुच्यताम् ॥ ५१ ॥
 येन कार्येण सम्प्राप्तौ युवान्तत्साधयामि किम् । त्रिवतामात्मनः
 ये यस्तत्तव प्रददामि वाम् ॥ ५२ ॥ ततस्तद्वचनं श्रुत्वा प्रत्युत्थाय
 कृताञ्जली । वासुदेवार्जुनौ सर्वं तुष्टुवाते महामती । भक्त्या
 स्ववेन दिव्येन महात्मानमनिन्दितौ ॥ ५३ ॥

ॐ नमो भवाय सर्वाय रुद्राय वरदाय च ।

पशूनां पतये नित्यमुग्राय च कपर्दिने । महादेवाय भीमाय
 त्र्यम्बकाय च शान्तये ॥ ५४ ॥ ईशानाय भगन्नाय नमोऽस्व-
 न्मकषातिने । कुमारगुरवे तुभ्यं नीलग्रीवाय वेधसे ॥ ५५ ॥
 पिनाकिने हनिष्याय सत्याय विभवे सदा । विलोहिताय धूम्राय
 व्याधाय नपराजिते ॥ ५६ ॥ निरुधं नीलशिखण्डाय शूलिने
 दिव्यचक्षुषि । होत्रे पोत्रे त्रिनेत्राय व्याधये वसुरेतसे ॥ ५७ ॥
 अचिन्त्यायाम्बिकाभर्त्ते सर्वदेवस्तुताय च । वृषध्वजाय मुण्डाय
 जटिने ब्रह्मचारिणे ॥ ५८ ॥ तप्यमानाय चलिने प्रहृष्याया-
 जिताय च । विश्वात्मने विश्वरुजे विश्वमातृत्व तिष्ठते ॥ ५९ ॥
 नमो नमस्ते सेव्याय भूतानाम्प्रभवे सदा । ब्रह्मचक्राय सर्वाय
 शङ्कराय शिवाय च ॥ ६० ॥ नमोऽस्तु वाचात्मतये प्रजानां पतये
 नमः । नमो विश्वस्य पतये महतां पतये नमः ॥ ६१ ॥ नमः
 सहस्रशिरसे सहस्रभुजमन्यवे । सहस्रनेत्रपादाय नमोऽसहस्रेव-
 कर्मणे ॥ ६२ ॥ नमो हिरण्यवर्षाय हिरण्यकवचाय च । भक्ताः
 नुकम्पिने नित्यं सिद्धयतां नौ वरः प्रभो ॥ ६३ ॥

सञ्जय उवाच । एवं स्तुत्वा महादेवं वासुदेवः सहार्जुनः ।
 प्रसादयाभास भवं तदा ह्यस्त्रोपलब्धये ॥ ६४ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनस्वप्नदर्शने
 अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

सञ्जय उवाच । ततः पार्थः प्रसन्नात्मा प्राञ्जलिर्द्विषभ-
 ध्वजम् । ददर्शोत्फुल्लनयनः समस्ततेजसां निधिम् ॥ १ ॥ तस्योप-
 हारं स्वकृतं नैशं नैत्यकमात्मनः । ददर्श त्र्यम्बकाभ्यासे वासु-
 देवनिवेदितम् ॥ २ ॥ ततोऽभिपूज्य मनसा कृष्णं सर्वज्ञ पाण्डवः ।
 प्रह्वान्यहं दिव्यमस्त्रमित्यभाषत शङ्करम् ॥ ३ ॥ ततः पार्थस्य

विज्ञाय वरार्थं वचनं तदा । बासुदेवार्जुनौ देवः कायमानोऽभ्य-
 भाषत ॥ ४ ॥ स्वागतं वां नरश्रेष्ठौ विज्ञातं मनसेप्सितम् ।
 धेनु कानेन सम्प्राप्तौ भवद्भ्रातां तद्दाम्यहम् ॥ ५ ॥ सरोऽमृत-
 मयं दिव्यमभ्यासे शत्रुसूदनौ । तव मे तदनुद्दिव्यं शरश्च निहितः
 पुरा ॥ ६ ॥ धेनु देवारयः सर्वं मया युधि निपातिताः । तत
 आनीयतां कृणो सशरं धनुस्तमम् ॥ ७ ॥ तथेत्युक्त्वा तु तौ
 वीरौ सर्वपारिषदैः सह । प्रस्थितौ तत्सरो दिव्यं दिव्याश्चर्य-
 शतैर्युतम् ॥ ८ ॥ निद्दिष्टं यदृषाङ्क्षेण तस्य सर्वार्थसाधकम् ।
 तौ जम्भतुरसंभ्रान्तौ नरनारायणात्प्रापि ॥ ९ ॥ ततस्तौ तत्सरो
 गत्वा सूर्यमण्डलसन्निभम् । नागमन्तौ तत्र घोरं दृष्ट्वातेऽर्जुना-
 च्युतौ ॥ १० ॥ द्वितीयं चापरं नागं सहस्रं शरसं वरम् । वमन्तं
 विपुलां ज्वालां दृष्ट्वातेऽग्निवर्चसम् ॥ ११ ॥ ततः कृष्याश्च पार्थश्च
 संस्पृश्याम्भः कृताञ्जली । तौ नागावुपतस्यन्ति नमस्यन्तौ वृष-
 ध्वजम् ॥ १२ ॥ शणन्तौ वेदविहांसौ तद्दृष्ट्वा शतरुद्रियम् ।
 अप्रमेयं प्रणमन्तौ गत्वा सर्वात्मना भवम् ॥ १३ ॥ ततस्तौ रुद्र-
 माहात्म्याद्वित्वा रूपं महोरगौ । धनुर्वानं शत्रुघ्नं तदहम्
 समपद्यत ॥ १४ ॥ तौ तञ्जगृह्यतुः प्रीतो वरार्थं च सुप्रभम् ।
 जङ्गतुश्च महात्मानौ ददतुश्च महात्मने ॥ १५ ॥ ततः पार्थो
 वृषाङ्क्षस्य ब्रह्मचारी न्यवर्त्तत । पिङ्गाक्षस्तपसः क्षैत्रं बलवा-
 न्नीललोहितः ॥ १६ ॥ स तद्दृष्ट्वा धनुःश्रेष्ठं तस्थौ स्थानं समा-
 हितः । विशकर्षार्थं विधिवत् सशरन्धनुस्तमम् ॥ १७ ॥ तस्य
 मौर्वीञ्च मुष्टिञ्च स्थानं चालक्ष्य पाण्डवः । श्रुत्वा मन्त्रं भवप्रोक्तं
 जग्राहाचिन्त्यविक्रमः ॥ १८ ॥ स सरस्येव तं वाणं मुभोचातिबलः
 प्रभुः । चकार च पुनर्वीरस्तस्मिन् सरसि तदनुः ॥ १९ ॥ ततः
 प्रीतं भवं ज्ञात्वा सृतिमानर्जुनस्तदा । वरमारण्यके दत्तं दर्शनं
 शङ्करस्य च ॥ २० ॥ मनसा चिन्तयामास तन्मे सम्पद्यतामिति ।

तस्य तस्मत्तमाज्ञाय प्रीतः प्रादादरस्त्रम् ॥ २१ ॥ तच्च पाशुपतं
घोरं प्रतिज्ञायाश्च पारणम् । ततः पाशुपतं दिव्यमवाप्य पुन-
रोश्वरात् ॥ २२ ॥ संहृष्टरोमा दुर्द्धर्षः कृतं कार्यममन्यत ।
भवन्तुश्च संहृष्टौ शिरोभ्यान्तं महेश्वरम् ॥ २३ ॥ अनुज्ञातौ
शरणे तस्मिन् भवेनार्जुनकेशवौ । प्राप्तौ स्वभिविरं वीरौ मुदा
परमया युतौ ॥ २४ ॥ तथा भवेनानुमती महासुरनिघातिना ।
द्रुविष्णू यथा प्रीतौ जम्भस्य बधकाङ्घ्रिणौ ॥ २५ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि पाशुपतास्त्रप्राप्तौ

एकाशीतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

सप्तम्य उवाच । तयोः सम्बदतीरेवं कृष्णादासकयोस्तदा ।
त्यगाद्रजनी राजन्तथ राजान्वबुध्यत ॥ १ ॥ पठन्ति पाणि-
निका मागधा मधुपर्किकाः । वैतालिकाश्च सूताश्च तुष्टुवुः
शर्षभम् ॥ २ ॥ नर्त्तकाश्चाप्यनृत्यन्त जगुर्गीतानि गायकाः ।
एवंशस्तवार्थानि मधुरं रक्तकण्ठिनः ॥ ३ ॥ सृदङ्गा भर्भरा भेर्यः
श्वानकगोमुखाः । आङ्ग्वराश्च शङ्खाश्च दुन्दुभ्यश्च महास्रनाः
४ ॥ एवमेतानि सर्वाणि तथान्यानपि भारत । वादयन्ति
संहृष्टाः कुशलाः साधुशिक्षिताः ॥ ५ ॥ स भेषस्वननिर्घोषो
शशब्दोऽस्सृशद्दिवम् । पाथिवप्रवरं सुप्तं युधिष्ठिरमवोधयत्
॥ ६ ॥ प्रतिबुद्धः सुखं सुप्तो महार्हं शयनोत्तमे । उत्थाया-
शकार्थार्थं ययौ स्नानमृहं नृपः ॥ ७ ॥ ततः शुक्लाम्बराः
तास्तस्त्रणाः शतमष्ट च । स्नातकाः काञ्चनैः कुशैः पूर्यैः समु-
स्त्रिरे ॥ ८ ॥ भद्रासनेषूपविष्टः परिषयाम्बरं लघु । सन्तौ
श्नसंयुक्तैः पानीयैरभिमन्त्रितैः ॥ ९ ॥ उत्सादितः कषायिण
वह्निः सुशिक्षितैः । आप्नुतः साधिवासेन जलेन सुसगन्धिना

॥ १० ॥ राजहंसनिभं प्राप्य लक्ष्मीं चिखिनापितम् । जल-
 क्षयनिमित्तं वै वेष्टयामास मूर्ध्नि ॥ ११ ॥ हरिणा चन्दनेनाङ्ग-
 मुपलिप्य महाभुजः । स्रग्वी चाक्लिष्टवसनः प्राङ्मुखः प्राञ्जलिः
 स्थितः ॥ १२ ॥ जजाप जप्यं कौन्तेयः सतां मार्गमनुष्ठितः ।
 तत्रान्निग्रहणं दीपं प्रविषेद्य विनीतवत् ॥ १३ ॥ समिद्धिः सु-
 पवित्राभिरग्निमाङ्गतिभिस्तथा । मन्त्रपूताभिराञ्चिता निश्चक्राम
 सहात्ततः ॥ १४ ॥ द्वितीयां पुरुषव्याघ्रः कक्षान्निर्गम्य पार्थिवः ।
 ततो वेदविद्दो वृद्धानपश्यद्ब्राह्मणर्षिभान् ॥ १५ ॥ दान्तान् वेद-
 ब्रतस्नातान् स्नातानवभ्येषु च । सहस्रानुचरान् पीरान् सहस्रं
 चाष्ट चापरान् ॥ १६ ॥ अक्षतैः सुमनोभिश्च वाचयित्वा महा-
 भुजः । तान् द्विजान्धुसर्पिभ्यां फलयुक्तैः सुमङ्गलैः ॥ १७ ॥
 प्रादात् काञ्चनमेकैकं निष्कं विप्राय पाण्डवः । अलङ्कृतं चाश्व-
 शतं वासांसीष्टाश्च दक्षिणाः ॥ १८ ॥ तथा गाः कपिला दीग्धीः
 सवत्साः पाण्डुनन्दनः । हेमशृङ्गी रौत्यखुरा दत्त्वा चक्रे प्रद-
 क्षिणम् ॥ १९ ॥ स्वस्तिकान् वर्द्धमानांश्च नन्यावर्त्तांश्च काञ्चनान् ।
 मात्यञ्च जलकुम्भांश्च ज्वलितं च द्भृताशनम् ॥ २० ॥ पूर्यान्वृत्त-
 पात्राणि रुचका रोचनांस्तथा । स्वलङ्कारं शुभाः कन्या दधि-
 सर्पिर्मधूदकम् ॥ २१ ॥ मङ्गल्यान् पक्षिणश्चैव यद्वान्यदपि पूजि-
 तम् । दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा च कौन्तेयो वाच्यां कक्षां ततोऽगमत् ॥ २२ ॥
 ततस्तस्यां महावाहोस्तिष्ठन्तः परिचारकाः । सौवर्षं सर्वतोभद्रं
 मुक्त्वावैदूर्यमण्डितम् ॥ २३ ॥ पराङ्घ्रंस्तरणास्तीक्ष्णं सोत्तर-
 ष्छुदमृद्धिमत् । विश्वकर्मकृतं दिव्यमुपजङ्गुर्वराशनम् ॥ २४ ॥
 तत्र तस्योपविष्टस्य भूषणानि महात्मनः । उपजङ्गुर्महार्हाणि
 प्रेष्याः शुभाणि सर्वशः ॥ २५ ॥ मुक्त्वाभरणवेद्यस्य कौन्तेयस्य
 महात्मनः । रूपमासीन्महाराज द्विषतां शोकवर्द्धनम् ॥ २६ ॥
 पाण्डुरैश्चन्द्ररम्याभैर्हमण्डैश्च चामरैः । दीधूयमानैः शुशुभे

हविद्युदिव तोयदः ॥ २७ ॥ संस्तूयमानो भूतैश्च बन्धमानश्च
 वन्दिभिः । उपगोयमानो गन्धर्वैरास्ते स कुरुनन्दनः ॥ २८ ॥
 ततो मुहूर्त्तांशोत्तु वन्दिनां निखनो नहान् । नेमिघोषश्च
 रथिनां खुरघोषश्च वाजिनाम् ॥ २९ ॥ द्वादिन गजघण्टानां
 शङ्कानां निखनेन च । नराणां पदशब्देन कम्पतीव च भेदिनी
 । ३० ॥ ततः शुद्धान्तमासाद्य जानुभ्यां भूतले स्थितः । शिरसा
 वन्दनीयन्तमभिवाद्य जनेष्वरम् ॥ ३१ ॥ कुण्डली बद्धनिस्त्रिंशः
 सन्नुद्धकवचो युवा । अभिप्रणम्य शिरसा हाःस्थो धर्मात्मजाय वै
 ॥ ३२ ॥ न्यवेदतद्दृष्टीकेशमुपायातं महात्मने । सोऽप्रवीत् पुरुष-
 व्याघ्रः स्वागतेनैव माधवम् ॥ ३३ ॥ अर्धञ्चैवासनं चास्त्रैर्द्रीयतां
 परमार्चितम् । ततः प्रवेश्य वार्ष्णीयमुपवेश्य वरासने । पूजया-
 मास विधिवद्धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३४ ॥

इति द्रोणपर्वणि प्रतिष्ठापर्वणि युधिष्ठिरसञ्ज्ञायां
 द्वाशीतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

सञ्ज्ञय उवाच । ततो युधिष्ठिरो राजा प्रतिनन्द्य जना-
 र्हेनम् । उवाच परमप्रीतः कौन्तेयो देवकीसुतम् ॥ १ ॥ सुखिन
 रजनी व्युष्टा कञ्चित्ते मधुसूदन । कञ्चिज्ज्ञानानि सर्वाणि प्रच-
 न्नानि तवाच्यत ॥ २ ॥ वासुदेवोऽपि तद्युक्तं पर्य्यपृच्छद्युधि-
 ष्ठिरम् । ततश्च प्रकृतीः क्षत्ता न्यवेदयदुपस्थिताः ॥ ३ ॥ अनु-
 शातश्च राज्ञा स प्रावेशयत तं जनम् । विराटं भीमसेनञ्च घृष्ट-
 युञ्जं च सात्यकिम् ॥ ४ ॥ चेदिपं घृष्टकेतुञ्च दुपदञ्च महारथम् ।
 शिखण्डिनं यमौ चैव चेकितानं सकैक्यम् ॥ ५ ॥ युयुत्सुञ्चैव
 गौरव्यं पाञ्चाख्यं चोत्तमौजसम् । युधामन्युं सुवाङ्मञ्च द्रौपदेयांश्च
 सर्वशः ॥ ६ ॥ एते चान्ये च बहवः क्षत्रियाः क्षत्रियर्षभम् ।

लपतस्त्र्यर्मात्मनं विविशुश्र्वासने शुभे ॥ ७ ॥ एकस्मिन्नासने
 वीरावुपविष्टौ महाबलौ । कृष्णश्च युयुधानश्च महात्मानौ महा-
 द्युती ॥ ८ ॥ ततो युधिष्ठिरस्तेषां शृण्वतां मधुसूदनम् । अब्र-
 वीत् पुण्डरीकाक्षं सम्भाष्य मधुरं वचः ॥ ९ ॥ एकं त्वां वय-
 माश्रित्य सहस्राक्षमिवामराः । प्रार्थयामो जयं युद्धे शाश्वतानि
 सुखानि च ॥ १० ॥ त्वं हि राज्यविनाशञ्च दिषद्भिश्च निरा-
 क्रियाम् । क्लेशांश्च विविधान् कृष्ण सर्वोस्तानपि वेद नः ॥ ११ ॥
 त्वयि सर्वेषु सर्वेषामस्त्राकं भक्तवत्सल । सुखमायत्तमत्यर्थं यात्रा
 च मधुसूदन ॥ १२ ॥ स तथा कुरु वाण्ये य यथा त्वयि मनो
 मम । अर्जनस्य यथा सत्या प्रतिज्ञा स्याच्चिकीर्षिता ॥ १३ ॥
 स भवांस्तारयत्वन्नाहः स्वामर्षमहार्षीवात् । पारन्तितीर्षतामद्य
 प्लवो नो भव माधव ॥ १४ ॥ न हि तत् कुरुते सङ्घो रथी
 रिपुवधोद्यतः । यथा वै कुरुते कृष्ण सारथिर्यत्नमास्थितः ॥ १५ ॥
 यथैव सर्वास्वापत्सु पाप्सि वृष्णीन् जनार्दन । तथैवास्मान्महाबाहो
 वृजिनात्त्रातुमर्हसि ॥ १६ ॥ त्वमगाधेऽप्यवे ममान् पाण्डवान्
 कुरुसागरे । समुद्धर प्लवो भूत्वा शङ्खचक्रगदाधर ॥ १७ ॥
 नमस्ते देवदेवेश सनातन विद्यातन । विष्णो विशो हरे कृष्ण
 वैकुण्ठ पुरुषोत्तम ॥ १८ ॥ नारदस्त्वां समुत्थ्यो पुराणमपि-
 सत्तमम् । वरदं शार्ङ्गिणं श्रेष्ठं तत् सत्यं कुरु माधव ॥ १९ ॥
 द्रुपुः पुण्डरीकाक्षो धर्मराजेन संसदि । तोयमेघस्वनो वाम्नी
 प्रत्युवाच युधिष्ठिरम् ॥ २० ॥

कृष्ण उवाच । सामरेष्वपि लोकेषु सर्वेषु न तथाविधः ।
 अरासनधरः कश्चिद्यथा पार्थो धनञ्जयः ॥ २१ ॥ वीर्यवानस्त्र-
 सम्पन्नः पराक्रान्तो महाबलः । युद्धशौण्डः सदामर्षी तेजस्वी
 परमो नृणाम् ॥ २२ ॥ स युवा वृषभस्कन्धो हीर्षवाङ्महाबलः ।
 सिंहर्षभगतिः श्रीमान् दिपतस्ते चनिष्ठति ॥ २३ ॥ अहञ्च तत्

करिष्यामि यथा कुन्तीसुतोऽर्जुनः । धार्तराष्ट्रस्य सैन्यानि घञ्च-
त्यग्निरिवोत्थितः ॥ २४ ॥ अद्य तं पापकर्मामं द्धुर् सौमद्र-
घातिनम् । अपुनर्हैशंनं मार्गमिषुभिः क्षिप्यतेऽर्जुनः ॥ २५ ॥
तस्याद्य मद्राः श्वेनाथ चण्डगोमायवस्तथा । भक्षयिष्यन्ति गोसानि
ये चान्ये घुरुषादकाः ॥ २६ ॥ यद्यस्य देवा गोपारः सेन्द्राः
सर्वे युधिष्ठिर । राजधानी यमस्याद्य हतः प्राप्स्यति सङ्कुले
॥ २७ ॥ निहत्य सैन्धवं जिष्णुरद्य त्वामुपयास्यति । विभीको
विज्वरो राजन् भव भूतिपुरस्कृतः ॥ २८ ॥

इति द्वीपपर्वणि प्रतिष्ठापर्वणि कृष्णवाक्ये
व्रथीतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

सञ्जय उवाच । तथा संबद्धतां तेषां प्रादुरासीद्वनञ्जयः ।
दिदृक्षुर्भरतश्चेष्टं राजानं ससुहृद्गणम् ॥ १ ॥ तं प्रविष्टं शुभां
कक्षामभिवन्द्याग्रतः स्थितम् । समुत्थायार्जुनं प्रेम्ना सख्यजे पारुड-
र्यभः ॥ २ ॥ सूर्द्धिं चैनमुपाघ्नाय परिव्वच्य च बाहुना । आशिषः
परमाः प्रीच्य क्षयमानोऽभ्यभाषत ॥ ३ ॥ व्यक्तमर्जुनं सङ्ग्रामे
ध्रुवस्ते विजयी महान् । यादृग्रूपा च ते क्वाया प्रसन्नस्य जनार्दनः
॥ ४ ॥ तमब्रवीत्ततो जिष्णुर्महदाश्चर्यमुत्तमम् । द्रष्टवानस्मि
मद्गन्ते केशवस्य प्रसादजम् ॥ ५ ॥ ततस्तत् कथयामास यथादृष्टं
धनञ्जयः । आश्लासनाद्यं सुहृदां व्रग्वक्त्रेण समागमम् ॥ ६ ॥
ततः शिरोभिरवनिं स्पृष्ट्वा सर्वे च विस्मिताः । नमस्कृत्य वृषा-
क्षाय साधुसाध्विति चाब्रुवन् ॥ ७ ॥ अनुज्ञातस्ततः सर्वे सुहृदो
धर्मसूनुना । त्वरमाणाः सुसंरक्त्वा हृष्टा युद्धाय निर्ययुः ॥ ८ ॥
अभिवाद्य तु राजानं युधुधानाच्युतार्जुनाः । हृष्टा विनिर्धयुस्ते
वै युधिष्ठिरनिवेशनात् ॥ ९ ॥ रथेनैकेन दुर्वर्षी द्युष्मानजना-

ईनी । जग्मतुः सहितौ वीरावर्जुनस्य निवेशनम् ॥ १० ॥ तत्र
 गत्वा हृषीकेशः कल्पयामास सूतवत् । रथं रथवरस्याजौ वानर-
 पंभलक्षणम् ॥ ११ ॥ स मेघस्वननिर्घोषस्तप्तकाञ्चनसुप्रभः । बभौ
 रथवरः क्लृप्तः शिशुर्द्विसकृद्यथा ॥ १२ ॥ ततः पुरुषघातूँलः
 सञ्जं सञ्जपुरःसरः । कृताङ्गिकाय पार्थाय न्यवेदयत् तं रथम्
 ॥ १३ ॥ तन्तु लोके वरं पुंसां किरीटी हेमवर्मभृत् । चापवाण-
 धरो वाहं प्रदक्षिणमवर्त्तत ॥ १४ ॥ तपोविद्यावयोवृद्धैः क्रिया-
 वद्धिर्जितेन्द्रियैः । स्तूयमानो जयाशीर्भिरारोह महारथम्
 ॥ १५ ॥ जैत्रैः साङ्गामिकैर्मन्त्रैः पूर्वमेव रथोत्तमम् । अभि-
 मन्त्रितमञ्जिष्मानुदयं भास्करो यथा ॥ १६ ॥ स रथे रथिनां
 श्रेष्ठः काञ्चनैः काञ्चनात्ततः । विवभौ विमलोऽर्क्षिष्मान्मेरोरिव
 दिवाकरः ॥ १७ ॥ अन्वास्वहृत्तुः पार्थं युयुधानजनाईनी ।
 स्वर्थातिर्वृत्तमायान्तं रथेन्द्रं देवमग्निनी ॥ १८ ॥ अथ जग्राह
 गोविन्दो रथीन् रथिभृताम्बरः । मानलिर्वासवमिव त्वत्तं हन्तुं
 प्रयास्यतः ॥ १९ ॥ स ताभ्यां सहितः पार्थो रथप्रवरमास्थितः ।
 सहितौ बुधशुक्राभ्यां तभौ निघ्नन् यथा शमी ॥ २० ॥ सैन्यवस्य
 बधं प्रेषुः प्रजातः यत्पूगहा । सदास्युपतिगिताभ्यां यथेन्द्र-
 स्तारकामये ॥ २१ ॥ ततो वादित्त्रघोषैश्च मान् प्रैश्च स्तवैः शुभैः ।
 प्रयान्तमर्जुनं वीरं मागधायैव तुष्टुवुः ॥ २२ ॥ सजयाशीः सुपु-
 ण्णाहः सूतभागधनिस्वनः । युक्त्वा वादित्त्रघोषिण तेषां रति-
 करोऽभवत् ॥ २३ ॥ तन्ननुप्रयतो वायुः पुण्यगन्धवहः शुभः ।
 ववौ संहप्रयन् पार्थं हिषतश्चापि शोषयन् ॥ २४ ॥ ततस्तस्मिन्
 क्षणे राजन् विविधानि शुभानि च । प्रादुरासन् निमित्तानि
 विजयाय बहूनि च ॥ २५ ॥ पाण्डवानां लदीयानां विपरीतानि
 मारिष । दृष्टार्जुनो निमित्तानि विजयाय प्रदक्षिणम् ॥ २६ ॥
 युयुधते महेष्वासमिदं वचनमब्रवीत् । युयुधानाय युद्धे मे दृश्यते

विजयो ध्रुवः ॥ २७ ॥ यथाहीमानि लिङ्गानि दृश्यन्ते शिनि-
 पुङ्गव । सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र सैन्धवको नृपः ॥ १८ ॥
 यियासुर्यमलोकाय मम वीर्यं प्रतीक्षते । यथा परमकं कृत्यं
 सम्भवस्य वधो मम ॥ २९ ॥ तथैव सुमहत्कृत्यं घर्मराजस्य
 रक्षणम् । स त्वमद्य महावाहो राजानं परिपालय ॥ ३० ॥
 अथैव हि मया गुप्तस्त्वया गुप्तो भवेत्तथा । न पश्यामि च तं
 लोके यस्त्वां युद्धे पराजयेत् ॥ ३१ ॥ वासुदेवसवं सङ्घेऽस्वय-
 मयमरेऽश्वरः । त्वि चान्नं पराश्वस्य प्रद्युम्ने वा महारथे ॥ ३३ ॥
 शक्रुयां सैन्धवं हन्तुमनपेक्षो नरर्षभ । मथ्यपेक्षा न कर्तव्या कथ-
 च्छिदपि सालत ॥ ३४ ॥ राजन्येव परा गुप्तिः कार्या सर्वात्मना
 त्वया । न हि यत्र महावाङ्मर्वासुदेवो व्यवस्थितः ॥ ३५ ॥ किञ्चि-
 द्वापद्यते तत्र यत्राहमपि च ध्रुवम् । एवमुक्तस्तु पार्थिव सात्यकिः
 परवीरहा । तथेत्युक्त्वागमत्तत्र यत्र राजा युधिष्ठिरः ॥ ३६ ॥

इति द्वीपपर्वणि प्रतिज्ञापर्वणि अर्जुनवाक्ये

चतुरश्रीतोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ समाप्तञ्च प्रतिज्ञापव ।

अथ जयद्रथसंधपर्व ।

धृतराष्ट्र उवाच । श्वोभूते किमकार्षुस्ते दुःखशोकसमन्विताः ।
 अभिमन्यौ हते तत्र के बायुधन्त मामका ॥ १ ॥ जानन्तस्वास्त्य
 कर्माणि कुरवः सव्यसाचिनः । कथं तत् किल्लिषं कृत्वा निर्भया
 ब्रूहि मामकाः ॥ २ ॥ पुत्रश्रीकाभिसन्तप्तं क्रुद्धं मृत्युमिबान्तकम् ।
 आयान्तं पुंस्रव्याघ्रं कथं ददृशुराहवे ॥ ३ ॥ कपिराजध्वजं
 सङ्घेऽविधुन्वानं महद्दनुः । दृष्ट्वा पुत्रपरिद्यूतं किमकुर्वत मामकाः
 ॥ ४ ॥ किन्तु सञ्चय सङ्ग्रामे वृत्तं द्रव्योधनं प्रति । परिदेवो
 महानतश्च्युतो मे नाभिनन्दनम् ॥ ५ ॥ वभ्रुवुर्ये मनोग्राह्याः शब्दाः

श्रुतिसुखावहाः । न श्रूयन्तेऽद्य ते सर्वे सैश्वर्यस्य निवेशने ॥ ३ ॥
 स्तुवतां नाद्य श्रूयन्ते पुत्राणां शिविरे मम । सूतमागधसङ्घानां
 नर्तकानाञ्च सर्वेषु ॥ ७ ॥ शब्देन नादिताभीष्टामभवद्यत्र मे
 श्रुतिः । द्दीनानामद्य तं शब्दं न शृणोमि समीरितम् ॥ ८ ॥
 निवेशने सत्यप्लुतेः सोमदत्तस्य सञ्जय । आसीनोऽहं पुरा तात
 शब्दमश्रीषमुत्तमम् ॥ ९ ॥ तद्य पुण्यवहीनोऽहमार्त्तस्वरनिना-
 दितम् । निवेशनं गतोत्साहं पुत्राणां मम लक्ष्ये ॥ १० ॥ विविं-
 शतेर्दुर्मुखस्य चित्रसेनविकर्षयोः । अन्येषाञ्च सुतानां मे न तथा
 श्रूयते ध्वनिः ॥ ११ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्या यं शिष्याः पर्यु-
 पासते । द्रोणपुत्रं महेश्वासं पुत्राणां मे परायणम् ॥ १२ ॥
 वितण्डालापसंलापैर्दुर्तवादित्रनादितैः । गोतेश्च विविधैरिष्टै-
 रमते यो दिवानिधम् ॥ १३ ॥ उपास्यमानो बद्धभिः कुरुपाण्डव-
 साञ्छतैः । स्तुत तस्य गृहे शब्दो नाद्य द्रोणोर्यथा पुरा ॥ १४ ॥
 द्रोणपुत्रं महेश्वासं गायना नर्तकान् च । अत्यर्थमुपतिष्ठन्ति
 तेषां न श्रूयते ध्वनिः ॥ १५ ॥ विन्दानुविन्दयोः सायं शिविरे
 यो महाध्वजिः । श्रूयते सोऽद्य न तथा कैकेयानाञ्च वेभ्रससु
 ॥ १६ ॥ नित्यं प्रसुद्धितानाञ्च तालगीतस्वनोऽहान् । नृत्यतां
 श्रूयते तात गणानां सोऽद्य न स्वनः ॥ १७ ॥ सप्ततन्तून्वितन्वाना
 याजका यमुपासते । सौमदत्तिं श्रुतनिधिं तेषां न श्रूयते ध्वनिः
 ॥ १८ ॥ ज्याघोषो ब्रह्मघोषश्च तोमरासिरथध्वनिः । द्रोण-
 स्यासीद्विरतो गृहे तन्न शृणोम्यहम् ॥ १९ ॥ नानादिषसमु-
 त्थानां गीतानां योऽभवत् स्वनः । वादित्रनादितानां च सोऽद्य
 न श्रूयते महात् ॥ २० ॥ यदा प्रभृत्युपप्लव्याच्छान्तिमिच्छन्
 जनाईनः । आगतः सर्वभूतानामनुकम्पार्यमच्युतः ॥ २१ ॥
 ततोऽहममृवं स्तुत मन्दं दुर्योधनं तदा । वासुदेवेन तीर्थेन पुत्रं
 संशाम्य पाण्डवैः ॥ २२ ॥ कालप्राप्तमहं मन्ये मा त्वं दुर्यो-

घनातिगाः । अमं वेद्याचमानं त्वं प्रत्याख्यास्यसि कौशवम् ॥२३॥
 हितायंमभिलक्ष्यन्तं न तवास्ति रणे जयः । प्रत्याचष्ट स दाशार्ह-
 ष्वभं सर्वधन्विनाम् ॥ २४ ॥ अनुनेयानि जल्पन्तमनयान्दान्व-
 पद्यत । ततो दुःशासनस्यैव कर्षस्य च मतद्भयोः ॥ २५ ॥ अन्व-
 वर्त्तत मां हित्वा ग्रस्तः कालेन दुर्मतिः । न ह्यहं द्यूतमिच्छामि
 विदुरो न प्रशंसति ॥ २६ ॥ सैश्वरो नेच्छति द्यूतं भौषो न
 द्यूतमिच्छति । शल्यो भूरियवाश्चैव पुरुमित्रो जयस्तथा ॥ २७ ॥
 अश्वत्थामा कृपो द्रोणो द्यूतं नेच्छन्ति सञ्जय । एतेषां मतमादाय
 यदि वर्त्तत पुत्रकः ॥ २८ ॥ सञ्जातिमित्रः सुसुखं चिरञ्जीवि-
 दनामयः । श्लक्ष्णामधुरसन्धाषा ज्ञातिमध्ये प्रियस्वदाः ॥ २९ ॥
 कुलीनाः सम्मताः प्राज्ञाः सुखं प्राप्स्यन्ति पाण्डवाः । धर्मापेक्षी
 नरो नित्यं सर्वत्र लभते सुखम् ॥ ३० ॥ प्रेत्यमावे च कल्याणं
 प्रसादं प्रतिपद्यते । अर्हन्त्यर्हं पृथिव्यास्ते भोक्तुं सामर्थ्यसाधनाः
 ॥ ३१ ॥ तेषामपि समुद्रान्ता पितृपैतामही मही । नियुज्य-
 मानाः स्थास्यन्ति पाण्डवा धर्मवर्त्मनि ॥ ३२ ॥ सन्ति मे ज्ञातय-
 स्तात येषां श्रोष्यन्ति पाण्डवाः । शल्यस्य सोमदत्तस्य भीमस्य च
 महात्मनः ॥ ३३ ॥ द्रोणस्याथ विकर्षस्य वाह्लीकस्य कृपस्य च ।
 अन्येषाञ्चैव वृद्धानां भारतानां महात्मनाम् ॥ ३४ ॥ त्वदयं
 ब्रुवतां तात करिष्यन्ति वचोहितम् । किं वा त्वं मन्यसे तेषां
 वस्तं ब्रूवादतोऽन्यथा ॥ ३५ ॥ कृष्णो धर्मं न सञ्जङ्घात् सर्वे ते
 हि तदन्वयाः । मयापि बोक्तास्ते वीरा वचनं धर्मसंहितम्
 ॥ ३६ ॥ नान्यथा प्रकरिष्यन्ति धर्मात्मानो हि पाण्डवाः । इत्यहं
 विलपन् सूत बह्व्यः पुत्रमुक्तवान् ॥ ३७ ॥ न च मे श्रुतवान्मूढो
 मन्ये कालस्य पर्ययम् । वक्रोदरार्जुनौ यत्र वृष्णिवीरश्च सात्वकिः
 ॥ ३८ ॥ उत्तमौजाश्च पाण्डव्ये युधामन्युस दुर्जयः । वृष्ट-
 द्युम्नश्च दुर्द्वेषः पित्रखण्डी चापराजितः ॥ ३९ ॥ अश्लकाः कौकया-

सैव ह्यत्रधर्मा च सौमकिः । चैद्यश्च चिकितानश्च पुत्रः काश्यप
 वा विभुः ॥ ४० ॥ द्रौपदेया विराटश्च द्रुपदश्च महारथः । तमौ
 च पुरुषव्याघ्रौ मन्त्री च मधुसूदनः ॥ ४१ ॥ क एतान् जातु
 युध्येत लोकेऽस्मिन् वै जिजीविषुः । दिव्यमस्त्रं विक्रुवाणान् प्रस-
 ह्नेहा परान्मम ॥ ४२ ॥ अन्यो दुर्योधनात् कर्षात् शकुनेश्चापि
 सौबलात् । दुःशासनचतुर्थानां नान्यं पश्यामि पञ्चमम् ॥ ४३ ॥
 येषामभीषुहस्तः स्याद्विश्वक्सेनो रथे स्थितः । सन्नद्धश्चार्जुनो
 योद्धा तेषां नास्ति पराजयः ॥ ४४ ॥ तेषां मम विलापानां नायं
 दुर्योधनः क्षरेत् । हतौ हि पुरुषव्याघ्रौ भीष्मद्रोणौ त्वमात्य वै
 ॥ ४५ ॥ तेषां विदुरवाक्यानामुक्तानां दीर्घदर्शिना । दृष्ट्वा मां
 फलनिर्वृत्तिं मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ४६ ॥ सेनां दृष्ट्वाभिभृतां
 मे शैनेयेनार्जुनेन च । शून्यान् दृष्ट्वा रथोपस्थान् मन्ये शोचन्ति
 पुत्रकाः ॥ ४७ ॥ हिमात्ये यथा कर्षं शुष्कं वातेरितो महान् ।
 अग्निर्हेत्तथा सेनां मामिकां स धनञ्जयः ॥ ४८ ॥ आचक्षु मम
 तत् सर्वं कुशलो ह्यसि सञ्जय । यदुपायात्तु सायाङ्गे कृत्वां पार्थस्य
 किल्बिषम् ॥ ४९ ॥ अभिमन्यौ हते तात कथमासीन्मनो हि वः ।
 न जातु तस्य कर्माणि युधि गाण्डीवधन्वनः ॥ ५० ॥ अपकृत्य
 महत्तात सोढुं शक्यन्ति मामकाः । किन्तु दुर्योधनः कृत्यं कर्षः
 कृत्यं किमब्रवीत् ॥ ५१ ॥ दुःशासनः सौबलश्च तेषामेवं गते ह्यपि ।
 सर्वेषां सपवेतानां पुत्राणां मम सञ्जय ॥ ५२ ॥ यदृत्तं तात
 सद्भ्रामे मन्दस्यापनयैर्भ्रमम् । लोभानुगस्य दुर्बुद्धे क्रोधेन विक्र-
 तात्मनः ॥ ५३ ॥ राज्यकामस्य मूढस्य रागोपहतचेतसः । दुर्नीतं
 वा सुनीतं वा तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ५४ ॥

इति द्रौणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि धृतराष्ट्रानुतापे

पञ्चाशीतोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

सञ्जय उवाच । हन्त ते सम्प्रवक्ष्यामि सर्वं प्रत्यक्षदर्शिवान् ।
 युयुषस्व स्थिरो भूत्वा तव ह्यपनयो महान् ॥ १ ॥ गतोदके
 सेतुवन्धो यादृक् तादृगयन्तव । विलापो निष्फलो राजन् मा
 शुचो भरतर्षभ ॥ २ ॥ अनतिक्रमणीयोऽयं कृतान्तस्वाङ्गुतो
 विधिः । माशुचो भरतश्चेष्ट दृष्टमेतत् पुरातनम् ॥ ३ ॥ यदि
 त्वं हि पुरा द्यूतात् कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् । निवर्त्तयेथाः पुत्रांश्च
 न त्वां व्यसनमाब्रजेत् ॥ ४ ॥ युद्धकाले पुनः प्राप्ते तदेव भवता
 यदि । निवर्त्तिताः स्युः संरव्यान् त्वां व्यसनमाब्रजेत् ॥ ५ ॥
 दुर्योधनो चाविधेयं बध्नीतेति पुरा यदि । कुरूनवानोदयिष्वस्त्रं
 न त्वां व्यसनमाब्रजेत् ॥ ६ ॥ न ते बुद्धिव्यभीचारमुपालप्सन्ति
 पाण्डवाः । पाञ्चाला वृषायः सर्वे ये चान्येऽपि नराधिपाः ॥ ७ ॥
 षड्भ्रूत्वा पितृकर्म त्वं पुत्रं संस्थाप्य सत्पथे । वर्त्तया यदि धर्मण
 न त्वां व्यसनमाब्रजेत् ॥ ८ ॥ त्वन्तु प्राञ्चतमो लोके हित्वा धर्मं
 उनातनम् । दुर्योधनस्य कर्मस्य शकुनेशान्वगा मतम् ॥ ९ ॥
 त्वे विलपितं सर्वं मया राजन्निगमितम् । अर्थं निविशमानस्य
 विप्रमिश्रं यथा मधु ॥ १० ॥ नामन्यत तदा कृष्णो राजानं
 गण्डवं पुरा । न भीष्मं नैव च द्रोणं यथा त्वां मन्यते नृप ॥ ११ ॥
 प्रजानत् स यदा तु त्वां राजधर्मादधश्नुप्रतम् । तदाप्रभृति
 कृष्णास्त्रां न तथा वद्म मन्यते ॥ १२ ॥ पुरुषाण्युच्यमानांश्च यदा
 पार्थानुपेक्षसे । तस्यानुबन्धः प्राप्तस्त्वां पुत्राणां राज्यकामुक ॥ १३ ॥
 पितृपैतामहं राज्यमपवृत्तं तवानघ । अथ पार्थैर्जितां कृतस्त्रा
 श्रिवीं प्रत्यपद्यथाः ॥ १४ ॥ पाण्डुना निर्जितं राज्यं कौर-
 वाणां यद्यस्तथा । ततश्चाप्यधिकं भूयः पाण्डुवैर्धर्मचारिभिः ॥ १५ ॥
 तेषां तत्तादृशं कर्म त्वामामाद्य सुनिष्फलम् । यत् पितृग्राह्यं शिता
 राज्यात्त्वयेहामिप्रवृद्धिना ॥ १६ ॥ यत् पुनर्युद्धकाले तु पुत्रान्
 गर्हयसे नृप । बद्धधा व्याहरन्दीपान्न तदयोपपद्यते ॥ १७ ॥

न हि रक्षन्ति राजानो युध्यन्तो जीवितं रणे । चमं विगाह्य
 पार्थानां युध्यन्ते क्षत्रिवार्षभाः ॥ १८ ॥ यान्तु कृष्णार्जुनौ सेनां
 यां सात्यकिवृकोदरौ । रक्षेरन् को नु तां युध्येच्चमून्यत्र कौरवैः
 ॥ १९ ॥ येषां योद्धा गुडाकेशो येषां मन्त्री जनार्दनः । येषां
 च सात्यकिर्गोपा येषां गोपा वृकोदरः ॥ २० ॥ को हि तान्
 विषहेद्योद्धुं सत्यधर्मा धनुर्धरः । अन्यत्र कौरवेद्येभ्यो धि वा तेषां
 वशानुगाः ॥ २१ ॥ यावत्तु शक्यते कर्तुमनुरक्तैर्जनाधिपैः ।
 क्षत्रधर्मपरैः शूरैस्तावत् कुर्वन्ति कौरवाः ॥ २२ ॥ यथा तु
 पुरुषव्याघ्रैर्युद्धं ररमसङ्घटम् । कुरूणां पाण्डवैः सार्धं तत्सर्वं
 शृणु तत्त्वतः ॥ २३ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सञ्जयवाक्ये

षड्शोतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सञ्जय उवाच । तस्यां निगायां व्यष्टायां द्रोणः शस्त्रभृतां
 वरः । स्वान्यनीकानि सर्वाणि प्राक्रामदूरहितं ततः ॥ १ ॥
 शूराणां गजैतां राजन् संक्रुडानाममर्षिणाम् । श्रूयन्ते क्ष
 गिरश्चित्राः परस्परचर्षेपिणाम् ॥ २ ॥ विस्मये च धनूंष्यन्ते ज्याः
 करैः परिगृह्य च । विनिःश्वसन्तः प्राक्रोशन् क्केदानो स धन-
 क्षयः ॥ ३ ॥ विक्रोषान् सुत्सकूनन्ये कृतधारान् समाहितान् ।
 पीतानाकाशसंकाशानसीन् केचिच्च चिच्छिपुः ॥ ४ ॥ चरन्तस्त्वसि-
 मागोश्च शिच्छया । सङ्ग्राममनसः शूरा दृश्यन्ते क्ष सहस्रयः ॥ ५ ॥
 सघण्टाश्वन्दनादिग्धाः स्वर्षवज्रविभूषिताः । समुत्क्षिप्य गदा-
 शान्ये पर्यपृच्छन्त पाण्डवम् ॥ ६ ॥ अन्ये बलमदोन्मत्ताः परिवै-
 र्बाह्जगालिनः । चक्रुः सन्वाधमाकाशमुच्छ्रितेन्द्रध्वजोपमैः ॥ ७ ॥
 नानापहरणैश्चान्ये विचित्रस्त्रगलङ्कृताः । सङ्ग्राममनसः शूरास्तत्र

तत्र व्यवस्थिताः ॥ ८ ॥ क्वार्जुनः क्व स गोविन्दः क्व च मानी
 वृकोदरः क्व च ते सहस्रदस्तेषामाह्वयन्ती रणे तदा ॥ ९ ॥
 ततः शङ्खमुपाधाय त्रयन् वाजिनः स्वयम् । इतस्ततस्तात्रचयन्
 द्रोणश्चरति वेगितः ॥ १० ॥ तेष्वनीकेषु सर्वेषु स्थितेष्वहव-
 नन्दिषु । भारद्वाजो महाराज जयद्रथमथाब्रवीत् ॥ ११ ॥ त्वं
 चैव सौमदत्तिश्च कर्णश्चैव महारथैः । अश्वत्थामा च शल्यश्च वृष-
 सेनः कृपस्तथा ॥ १२ ॥ अतं चाश्वसहस्राणां रथानामयुतानि
 पट् । हिरण्मनां प्रभिन्नानां सहस्राणि चद्रक्षिण ॥ १३ ॥ पदा-
 तीनां सहस्राणि दंशितान्येकविंशतिः । गव्यूतिषु त्रिमात्रासु
 मामनासाद्य तिष्ठत ॥ १४ ॥ तत्रस्थं त्वां न भंसोढुं शक्ता देवाः
 सवासवाः । किं पुनः प्राण्डवाः सर्वे समाश्वसिहि सैन्यव ॥ १५ ॥
 एवमुक्तः सभाश्वस्तः सिन्धुराजो जयद्रथः । सम्प्रायात् सह
 गान्धारैर्द्वैतस्तैश्च महारथैः ॥ १६ ॥ वर्भिभिः सान्निधिर्यत्तैः पाश-
 पाणिभिरास्थितैः । चामरापीडिनः सर्वे चाम्बूनद्विभूषिताः
 ॥ १७ ॥ जयद्रथस्य राजेन्द्र हयाः साधुप्रवाहिनः । ते चैव
 सप्तसाहस्रास्त्रिसाहस्राश्च सैन्यवाः ॥ १८ ॥ मत्तानां सुविस्मृष्टानां
 हस्त्यारोहैर्विशारदैः । नागानां भीमरूपाणां वर्भिणां रौद्र-
 कर्मिणाम् ॥ १९ ॥ अर्धर्धेन सहस्रेण पुत्रो दुर्मर्षणस्तव । अग्रतः
 सर्वसैन्यानां युध्यमानो व्यवस्थितः ॥ २० ॥ ततो दुःशासनश्चैव
 विकर्णश्च तवात्मजो सिन्धुराजार्थसिद्धयर्थमग्रानीके व्यवस्थितौ
 ॥ २१ ॥ दीर्घो हादृशगव्यूतिः पश्चार्द्धं पञ्चविस्तृतः । व्यूहः
 सचक्रशकटो भारद्वाजेन निर्मितः ॥ २२ ॥ नानानृपतिभिर्वीरैस्तत्र
 तत्र व्यवस्थितैः । रथाश्वगजपत्न्यौघैर्द्रोणेन विहितः स्वयम् ॥ २३ ॥
 पश्चार्द्धं तस्य पद्मस्य गर्भव्यूहः सुदुर्मिदः । शूचीपद्मस्य गर्भस्थो
 मूढो व्यूहः कृतः पुनः ॥ २४ ॥ एवमेतं महाव्यूहं व्यूह्य द्रोणो
 व्यवस्थितः । शूचीमुखे महेश्वासः कृतवर्मा व्यवस्थितः ॥ २५ ॥

अनन्तरञ्च काम्योजी जलसन्धश्च मारिष । दूर्ध्वोर्धनश्च कर्णश्च
 तदनन्तरमेव च ॥ २६ ॥ ततः शतसहस्राणि योधानामनिवर्ति-
 नाम् । व्यवस्थितानि सर्वाणि शकटं सुखरक्षिणाम् ॥ २७ ॥
 तेषाञ्च पृष्ठतो राजा बलेन महता वृतः । जयद्रथस्ततो राजा
 शूचीपार्श्वं व्यवस्थितः ॥ २८ ॥ शकटस्य तु राजेन्द्र भारद्वाजो
 मुखे स्थितः । अनु तस्याभवद्भोजो जुगोपिनं ततः स्वयम् ॥ २९ ॥
 श्वेतवर्मा वरीष्णीषो व्यूढोरस्को महाभुजः । धनुर्विस्फारयन्
 द्रोणस्तस्थौ क्रुद्ध इवान्तकः ॥ ३० ॥ पताकिनं शीणह्वयं वेदी-
 क्रण्णाजिनध्वजम् । द्रोणस्य रथमालोक्य प्रहृष्टाः कुरवोऽभवन्
 ॥ ३१ ॥ सिद्धचारणसङ्घानां विस्मयः सुमहानभूत् । द्रौणो न
 विहितं दृष्ट्वा व्यूहं क्षुब्धार्णवीपनम् ॥ ३२ ॥ सशैलसागरवनां
 नानाजनपदाकुलाम् । ग्रमेद्दृष्टः क्षितिं सर्वाभिति भूतानि मेनिरे
 ॥ ३३ ॥ बहुरथमनुजाश्वपत्तिनागं प्रतिभयनिस्वनमद्भुतानुस्रपम् ।
 अहितहृदपभेदनं महद्द्वै शकटमवेक्ष्य कृतं ननन्द राजा ॥ ३४ ॥

इतिद्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कौरवव्यूहनिर्माणे

सप्ताशीतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

सञ्जय उवाच । ततो व्यूहेष्वनीकेषु समुत्कृष्टेषु मारिष ।
 ताड्यमानासु भेरीषु मृदङ्गेषु नदत्सु च ॥ १ ॥ अनीकानाञ्च
 संघादे वाट्टिवाणां च निस्वने । प्रध्मापितेषु शङ्खेषु सन्नादे लोम-
 हर्षणे ॥ २ ॥ आदारयत्सु शनकैर्भरतेषु युयुत्सुषु । रौद्रे
 सुहृत्ते संप्राप्ते सव्यसाची व्यदृश्यत ॥ ३ ॥ बलानां वायवानाञ्च
 पुरस्तात् सव्यसाचिनः । वज्रलानि सहस्राणि प्राक्रीडंस्तत्र भारत
 ॥ ४ ॥ मृगाश्च वीरसन्नादाः शिवाश्चाशिवदर्शनाः । दक्षिणेन
 प्रशतानामश्लोकं प्राणदंस्तथा ॥ ५ ॥ मनिषोता ज्वलन्त्यथ

पितृरक्षाः सहस्रयः । चचाल च मही कृत्स्ना भये घोरे समु-
 त्थिते ॥ ६ ॥ विश्वग्वाताः सनिर्घाता रूक्षाः शर्करकर्षिणः ।
 ववुरायाति कौन्तेय सङ्ग्रामे समुपस्थिते ॥ ७ ॥ नाकुलिय शता-
 मीको घृष्टद्युम्नश्च पार्षतः । पाण्डवानामनीकानि प्राज्ञौ तौ
 व्यूहस्तदा ॥ ८ ॥ ततो रथसहस्रेण हिरदानां शतेन च ।
 त्रिभिरश्वसहस्रैश्च पदातीनां शतैः शतैः ॥ ९ ॥ अर्धर्धमात्रे घनुषां
 सहस्रे तनयस्तव । अग्रतः सर्वसैन्यानां स्थितो दुर्मर्षणोऽब्रवीत्
 ॥ १० ॥ अद्य गाण्डीवधन्वानं तपन्तं युद्धदुर्मदम् । अहमावा-
 रधिष्यामि बेलैव मकरालयम् ॥ ११ ॥ अद्य पश्यन्तु सङ्ग्रामे धन-
 क्षयनमर्षणम् । विषक्तमपि दुर्द्धर्मशमकूटमिवाश्रमि ॥ १२ ॥
 तिष्ठध्वं रथिनो यूयं सङ्ग्राममभिकाङ्क्षिणः । युध्यामि संहतानेता-
 न्यथो मानं च वर्द्धयन् ॥ १३ ॥ एवं ब्रुवन् महाराज महात्मा स
 महामतिः । महेश्वासैर्हृती राजन् महेश्वासी व्यवस्थितः ॥ १४ ॥
 ततोऽन्तक इव क्रुद्धः सवज्र इव वासवः । दण्डपाणिरिवासृष्टो
 मृत्युः कालेन चोदितः ॥ १५ ॥ शूलपाणिरिवाक्षीभ्यो वरुणः
 पाशवानिव । युगान्ताग्निरिवाञ्छिपान् प्रधच्यन् वै पुनः प्रजाः
 ॥ १६ ॥ क्रीधामर्षबलीद्धूतो निवातकवचान्तकः । जयो जेता
 स्थितः सत्ये पारयिष्यन्महाव्रतम् ॥ १७ ॥ आसुक्तकवचः खड्गौ
 जाम्बूनदकिरीटभृत् । सुभ्रमाख्याम्बरधरो सङ्घटशरकुण्डलः
 ॥ १८ ॥ रथप्रवरमास्थाय नरो नारायणानुगः । विधुन्वन्
 गाण्डिवं सङ्घेय बभौ सूर्य्य इवीदितः ॥ १९ ॥ सोऽग्रानीकस्य
 महत इषुपाते धनञ्जयः । व्यवस्थाप्य रथं राजन् शङ्खं दधौ
 पतापवान् ॥ २० ॥ अथ कृष्णोऽप्यसंभ्रान्तः पार्थिव सह मारिष्य ।
 प्राध्मापयत् पात्रुजन्यं शङ्खप्रवरमोजसा ॥ २१ ॥ तयोः शङ्खप्रणा-
 दिन तव सैन्ये विगाम्यते । आसन् संहृष्टरोमाणः कर्मिता गत-
 चेतसः ॥ २२ ॥ यथा त्रस्यन्ति भूतानि सर्वाण्यग्निनिस्वनात् ।

तथा शङ्खप्रणादेन वित्रेषुस्तव सैनिकाः ॥ २३ ॥ प्रसुप्तुः शङ्ख-
 न्नूत्रं वाहनानि च सर्वशः । एवं सवाहनं सर्वमाविग्नमभवद्वलम्
 ॥ २४ ॥ सीदन्ति स्रजरा राजन् शङ्खशब्देन मारिष । विसंज्ञा-
 याभवन् केचित् केचिद्राजन् विततसुः ॥ २५ ॥ ततः कपिर्महा-
 नादं सह भूतैर्ध्वजालयैः । अकरोद्गदादितास्यथ भीषयंस्तव
 सैनिकाः ॥ २६ ॥ ततः शङ्खाय भेर्यस्य सदङ्गाद्यानकैः सह ।
 पुनरेवाभ्यहन्यन्त तव सैन्यप्रहर्षणाः ॥ २७ ॥ नानावादित्रसंज्ञादैः
 क्षिप्रितास्कोटिताकुलैः । सिन्दनादैः समुत्कृष्टैः समाहूतैर्महा-
 रथैः ॥ २८ ॥ तस्मिंस्तु तुमुले शब्दे भौखणां भयवर्द्धने । अतीव-
 हृष्टो दाशार्हमब्रवीत् पाकशासनिः ॥ २९ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथबधपर्वणि अर्जुनरथप्रवेशे

अष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

अर्जुन उवाच । चोद्बाश्वान् हृषीकेश यत्र दुर्मर्षणाः स्थितः ।
 एतद्ध्रिच्चा गजानीकं प्रवेच्याम्यरिवाहिनीम् ॥ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा महाबाहुः श्वः सव्यसाचिना ।
 अचोदयद्दद्यान् तत्र यत्र दुर्मर्षणाः स्थितः ॥ २ ॥ स सम्प्रहार-
 स्तुमुलः सम्प्रुत्तः सुदारुणः । एकश्च बहूनाञ्च रथनागनर-
 क्षयः ॥ ३ ॥ ततः नावक्रवर्षिणा पर्जन्य इव वृष्टिमान् । परा-
 नवाकिरत् पार्थः पर्वतानिव नीरदः ॥ ४ ॥ ते चापि रथिनः
 सर्वे त्वरिताः कृतकस्तदत् । अवाकिरन् वागजालैस्ततः कृष्ण-
 धनञ्जयौ ॥ ५ ॥ ततः क्रुद्धो महाबाहुर्वीर्यभागः परैर्युधि ।
 शिरांसि रथिनां पार्थः काशेभ्योऽपाहरच्छरैः ॥ ६ ॥ उद्भ्रान्त-
 नयनेर्बल्लैः सन्दौष्टपुटैः शुभैः । सकृण्डलशिरस्लाणैर्बसुधा सम-
 कीर्ष्यत ॥ ७ ॥ पुरुडरीकवनानीव विध्वस्तानि समन्ततः । विनि

कीर्त्तानि योधनां बदनानि चक्राशिरि ॥ ८ ॥ तपनीयतनुवाणाः
संसिक्ता स्रधिरेण च । संसक्ता इव दृश्यन्ते मेघसङ्घाः सविद्युतः
। ९ ॥ शिरसां पततां राजन् शब्दोऽभूदसुधातले । कालेन परि-
पक्वाणां तालानां पततामिव ॥ १० ॥ ततः कवचं किञ्चित्तु
धनुरालम्ब्य तिष्ठति । किञ्चित् खड्गं विनिष्कृष्य भुजेनोद्यम्य
तिष्ठति ॥ ११ ॥ पतितानि न जानन्ति शिरांसि पुरुषर्षभाः ।
प्रमथ्यमाणाः सङ्ग्रामे कौन्तेयं जयशुद्धिनः ॥ १२ ॥ हयानामुत्त-
माङ्गैश्च हस्त्रिहस्तैश्च मेदिनी । बाहुभिश्च शिरोभिश्च वीराणां सम-
कीर्यते ॥ १३ ॥ अयं पार्थः कुतः पार्थ एष पार्थ इति प्रभो ।
तव सैन्येषु योधानां पार्थभूतमिवाभवत् ॥ १४ ॥ अन्योऽन्यमपि
वाजघ्नुरात्मानमपि चापरे । पार्थभूतमन्यन्त जगत् कालेन
मोहितः ॥ १५ ॥ निष्टनन्तः स्रुधिरा विसंज्ञा गाढवेदनाः ।
शयाना वहवो वीराः कीर्त्तयन्तः स्ववान्धवान् ॥ १६ ॥ सभिन्दि-
पालाः सप्रासाः सशक्त्यृष्टिपरश्रवधाः । सनिर्व्यूहाः सनिस्त्रिंशाः
सशरासनतोमराः ॥ १७ ॥ सवाणवर्माभरणाः सगदाः साङ्गदा
रणे । महाभुजगसङ्गाशा वाहवः परिघोपमाः ॥ १८ ॥ उहे-
ष्टन्ति विचेष्टन्ति सञ्चेष्टन्ति च सर्वशः । वेगं कुर्वन्ति संरब्धा
निकृत्ताः परशेषुभिः ॥ १९ ॥ यो बः स्रु समरे पार्थं प्रतिसंरभते
नरः । तस्य तस्यान्तक्रो वाणः शरीरमुपसर्पति ॥ २० ॥ नृत्यतो
रथमार्गिष्ठु धनुर्व्यायच्छतस्तथा । न कश्चित्तत्र पार्थस्य दृष्टशेऽन्तर-
मखपि ॥ २१ ॥ यत्तस्य घटमानस्य क्षिप्रं विष्टजतः शरान् ।
लाघवात् पाण्डुपुत्रस्य व्यस्यन्त परे जनाः ॥ २२ ॥ हस्तिनं
हस्तियन्तारमश्रुमाश्रुक्रमेव च । अभिनत् फाल्गुन वाणै-
रथिनञ्च ससारथिम् ॥ २३ ॥ आवर्त्तमानमावृत्तं युध्यमानञ्च
पाण्डवः । प्रमुखि तिष्ठमानञ्च न किञ्चिन्न निहन्ति सः ॥ २४ ॥
यथोदयन् वै गगने सूर्यो हन्ति महत्तमः । तथार्जुनो गजा-

नागानीकेन महता शसन्निव महीमिमाम् । दुःशासनो महाराज
 ध्वसाचिनमावृणोत् ॥ ७ ॥ ह्यादेन गजघण्टानां शङ्खानां निन-
 देन च । ज्याक्षेपनिनदैशैव विरारेण च दन्तिनाम् ॥ ८ ॥ भू-
 दिग्शान्तरिक्षञ्च शब्देनासीत् समावृतम् । स मुहूर्तः प्रतिभवो
 शरुणः समपद्यत ॥ ९ ॥ तान्दृष्ट्वापततस्तूर्सामङ्कुरैरभिचोदि-
 तान् । व्यालम्बहस्तान् संरुन्वान् सपत्नानिव पर्वतान् ॥ १० ॥
 सिंघनादेन महता नरसिंहो धनञ्जयः । गजानीकममिद्राणा-
 मभितो व्यधमच्छुरैः ॥ ११ ॥ महोर्मिणामिवोद्धूतं श्वसनेन महा-
 र्श्वम् । किरौटो तद्गजानीकं प्राविशन्नकरो यथा ॥ १२ ॥
 काष्ठातीत इवादित्यः प्रतपन् सयुगक्षये । दृष्टये दिक्षु सर्वासु
 पार्थ परपरञ्जयः ॥ १३ ॥ स्वरशब्देन चाश्वानां नेमिघोषिण
 तेन च । तेन चोत्क्रुष्टशब्देन ज्यानिनादेन तेन च ॥ १४ ॥
 नानावादित्यशब्देन पाञ्चजन्यस्वनेन च । देवदत्तस्य घोषिण
 गाण्डीवनिनदेन च ॥ १५ ॥ मन्दवेगा नरा नागा बभ्रुवस्ते विचे-
 तसः । शरैराशीविप्रस्पर्शैर्निर्भिन्नाः सव्यसाचिना ॥ १६ ॥ ते गजा
 विशिखैस्तीक्ष्णैर्युधि गाण्डीवचोदितैः । अनेकप्रतसाहस्रैः सर्वाङ्गेषु
 समर्पिताः ॥ १७ ॥ आरावं परमं कृत्वा बध्यमानाः किरौटिना ।
 निपेतुरनिशं भूमौ छिन्नपत्रा इवाद्वयः ॥ १८ ॥ अपरे दन्तवेषु
 कुशेषु च कटेषु च । शरैः समर्पिता नागा क्रौञ्चवद्गनदम्बुजः
 ॥ १९ ॥ गजस्कन्धगतानाञ्च पुरुषाणां किरौटिना । छिद्यन्ते
 शीतमाङ्गानि भङ्गैः सन्नतपर्वभिः ॥ २० ॥ सकुण्डलानां पततां
 शिरसां धरणीतले । पद्मानामिव सङ्घातैः पार्थशक्रे निवेदनम्
 । २१ ॥ यन्त्रबद्धा विक्रवचा ब्रणार्त्ता रुधिरोक्षिताः । भ्रमत्सु
 युधि नागेषु मनुष्या विल्ललम्बिरे ॥ २२ ॥ केचिद्विकेन वाणेन
 सुमुक्तेन सुपत्रिणा । हौ व्यथ्य विनिर्भिन्ना निपेतुडरणीतले
 । २३ ॥ अतिविद्धाश्च नाराचैर्वमन्तो रुधिरं मुखैः । सारोहा

न्यपतन् भूमौ द्रुमवन्त इवाचलाः ॥ २४ ॥ मौर्वी ध्वजम्बुशैव
युगमौषां तथैव च । रयिनां कुट्याभास भक्षैः सन्नतपर्वभिः
॥ २५ ॥ न सन्दधन्न चाकर्षन् न विमुञ्चन् न चोदहन् । मण्डले-
नैव धनुषा नृत्यन् पार्थः स्र दृश्यते ॥ २६ ॥ अतिविद्धाश्च नाराचै-
र्वमन्तो रुधिरं मुखैः । मुहूर्त्तान्प्रपतन्नन्ये वारणा वसुधातले
॥ २७ ॥ उत्थितान्यगणेषानि कबन्धानि समन्ततः । अदृश्यन्त
महाराज तस्मिन् परमसङ्कुले ॥ २८ ॥ सच पाः साङ्गुलिवाणाः
सखङ्गाः साङ्गदा रणे । अदृश्यन्त तस्मिन्ना हेमाभरण-
भृषिताः ॥ २९ ॥ सूपस्करैराधिष्ठानैरीश्वरैः कबन्धुरैः । चक्रै-
र्विमथितैरक्षैर्भग्नैश्च वज्रधा युगैः ॥ ३० ॥ धर्मचापधरैश्चैव व्यव-
कीर्णैस्ततस्ततः । स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैः पशुभ्यश्च महाध्वजैः ॥ ३१ ॥
निहतैर्वारणैरश्वैः क्षत्रियैश्च निपातितैः । अदृश्यत मही तत्र
दारुणप्रतिदर्शना ॥ ३२ ॥ एवं दुःशासनः क्वं बध्यमानं किरौ-
टिना । सम्प्राद्रवन्महाराज व्यथितं सद्दनात् ॥ ३३ ॥ ततो
दुःशासनस्त्रस्तः सहानीकः शराद्धितः । द्रुमैः प्रातारमाकाङ्क्षन्
अकटव्यूहमभ्यगात् ॥ ३४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुःशासनसैन्यपराभवे
नवतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

सञ्जय उवाच । दुःशासनबलं हत्वा सव्यसाची महारथः ।
सिन्धुराजं परीप्सन् वै द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ १ ॥ स तु
द्रोणं समासाद्य व्यूहस्य प्रमुखे स्थितम् । कृताञ्जलिरिदं वाक्यं
कृष्णस्यानुमतेऽब्रवीत् ॥ २ ॥ शिवेन ध्याहि मां ब्रह्मन् स्वस्ति
चैव वदस्व मे । भवत् प्रासादादिच्छामि प्रवेष्टुं दुर्भिदां चमूम्
॥ ३ ॥ भवान् पितृसमो मर्द्धं धर्मराजसमोऽपि च । तथा

द्रोणपञ्च ।

कृष्णसमश्चैव सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ४ ॥ अश्वत्थामा यथा तात
रक्षणीयस्त्वयानघ । तथाहमपि ते रक्ष्यः सदैव हिजसत्तम ॥ ५ ॥
तव प्रमादादिच्छ्रेयं मित्युराजानमाहवे । निहन्तुं हिपदां श्रेष्ठ
प्रतिष्ठां रक्ष मे विभो ॥ ६ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्तस्तदाचार्यः प्रत्यावाच स्वयन्निव ।
मामाजित्वा न वीभत्सो शक्यो जेतुं जयद्रथः ॥ ७ ॥ एतावदुक्त्वा
तं द्रोणः शरव्रातैरवाकिरत् । सरथाश्वध्वजं तौच्छौः प्रहसन् वै
ससारथिम् ॥ ८ ॥ ततोऽर्जुनः शरव्रातान् द्रोणास्याचार्यंसायकैः ।
द्रोणामभ्यद्रवहागोर्धोररूपैर्महत्तरैः ॥ ९ ॥ विव्याध च रणे द्रोण-
मनुमान्य विशाम्यते । क्षत्रधर्मं समास्थाय नवभिः सायकैः पुनः
॥ १० ॥ तस्येषुभिषुभिष्किृत्वा द्रोणो विव्याध तावुभौ । विषाम्नि-
ज्जानितप्रस्यैरिषुभिः कृष्णापाखडवौ ॥ ११ ॥ इदेष पाण्डवस्तस्य
वागौष्केत्तुं शरासनम् । तस्य चिन्ततस्त्वेवं फाल्गुनस्य महा-
त्सनः ॥ १२ ॥ द्रोणः शरैरसंभ्रान्तो ज्यां चिच्छेदाशु धीर्यवान् ।
विव्याध च हयानस्य ध्वजं सारथिमेव च ॥ १३ ॥ अर्जुनञ्च शरै-
र्वीरैः सयमानोऽभ्यवाकिरत् । एतस्मिन्तन्तरे पार्थः सज्यं कृत्वा
महद्भुतः ॥ १४ ॥ विशेषयिष्यन्नाचार्यं सर्वास्त्रविदुषां वरः ।
सुभोच षट्शतान् वाणान् गृहीत्वैकनिव द्रुतम् ॥ १५ ॥ पुनः
सप्तशतानन्यान् सहस्रञ्चानिर्वाप्तिनाम् । चित्तेषुयुतश्रान्यांस्तेऽघ्नन्
द्रोणस्य तां चम्बुम् ॥ १६ ॥ तैः सम्यगस्त्रैर्वलिना कृतिना चित्र-
योधिना । मनुष्यमजिनातज्ञा विद्धाः पेतुर्गतासवः ॥ १७ ॥
विस्तृताश्वध्वजाः पेतुः सञ्जिन्नायुवजीविताः । रथिनी रथमुखिभ्यः
सहसा शरपीडिताः ॥ १८ ॥ दूर्गिणाधिप्रदृग्गानां वज्रानिल-
ङ्गताश्रगैः । तुल्यरूपा गजाः पेतुर्गिर्युग्राभ्युद्वेष्मनाम् ॥ १९ ॥
पेतुरश्वसहस्राणि प्रहृतान्यर्जुनेषुभिः । हंसा हिमवतः प्रस्थे
वारिविप्रहता इव ॥ २० ॥ रथाश्वद्विपत्तग्रीषाः मलिलौषा

इवाङ्गुताः । युगान्तादित्यरश्मिग्राभैः पाण्डवास्त्रशरैर्हताः ॥ २१ ॥
 तं पाण्डवादित्यशरांशुजालं कुरुप्रवीरान् युधि निष्टपत्नम् । स
 द्रोणमेषः शरवृष्टिविगैः प्राच्छादयन्मेष इवाकर्णश्लीन् ॥ २२ ॥
 अथात्यर्थं विसृष्टेन द्विषतामसुभोजिना । अञ्जने वक्षसि द्रोणो
 नाराचेन धनञ्जयम् ॥ २३ ॥ स विह्वलितसर्वाङ्गः क्षतिक्रम्ये
 यथाचलः । धैर्यमालम्ब्य वीमत्सुद्रोणं विव्याध पतिभिः ॥ २४ ॥
 द्रोणस्तु पञ्चभिर्वाणैर्वासुदेवमताडयत् । अर्जुनञ्च त्रिसप्तत्या ध्वज-
 च्चास्य त्रिभिः शरैः ॥ २५ ॥ विशेषविषमं भिष्यन्न द्रोणो राजन्
 पराक्रमी । अदृश्यमर्जुनं चक्रे निमेषान्कुर्यादिति ॥ २६ ॥
 प्रसक्तान् पततोऽद्राक्ष्य भारद्वाजस्य सायकान् । मण्डलीकृत-
 मेवास्य धनुश्चादृश्यताड्युतम् ॥ २७ ॥ तेष्वभ्ययुः समरे राजन्
 वासुदेवधनञ्जयो । द्रोणसृष्टाः सुवहवः कङ्कपत्रपरिच्छदाः ॥ २८ ॥
 तद्दृष्ट्वा तादृशं युद्धं द्रोणपाण्डवयोर्मदा । वासुदेवो महाबुद्धिः
 कार्यवत्तामचिन्तयत् ॥ २९ ॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवो धनञ्जयमिदं
 वचः । पार्थ पार्थ महाबाहो न नः कालञ्चयो भवेत् ॥ ३० ॥
 द्रोणमुत्सृज्य गच्छामः कृत्यमेतन्नहत्तरम् । पार्थयाप्यब्रवीत्
 कृष्णं यद्येष्टमिति केशव ॥ ३१ ॥ ततः प्रदक्षिणं कृत्वा द्रोणं
 प्रायान्महाभुजम् । परिवृत्तय वीमत्सुरगच्छं युजन् शरान् ॥ ३२ ॥
 ततोऽब्रवीत् स्वयं द्रोणः क्लिष्टं पाण्डव गम्यते । ननु नाम रणे
 शत्रुमजित्वा न निवर्त्तसे ॥ ३३ ॥

अर्जुन उवाच । गुरुर्भवान्न मे शत्रुः शिष्यः पुत्रसमोऽस्मि ते ।
 न चास्ति स पुमांस्त्रिके यस्त्वां युधि पराजयेत् ॥ ३४ ॥

सञ्जय उवाच । एवं ब्रुवाणो वीमत्सुर्जयद्रथवधोत्सुकः ।
 त्वरायुक्तो महाबाहुस्तत् सैन्यं समुपाद्रवत् ॥ ३५ ॥ तं चक्ररक्षौ
 पाञ्चाव्यो युधामन्यूत्तमौजसौ । अन्वयातां महात्मानौ विशन्तं
 तावकं बलम् ॥ ३६ ॥ ततो जयो महाराज कृतवर्मा च सात्वतः ।

काम्बोजश्च श्रुतायुश्च धनञ्जयमवारयन् ॥ ३७ ॥ तेषां दशसह-
स्राणि रथानामनुयायिनाम् । अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोऽथ
वशातयः ॥ ३८ ॥ मावेल्लका ललित्याश्च कैकया मद्रकास्तथा ।
नारायणाश्च गोपालाः काम्बोजानाञ्च ये गणाः ॥ ३९ ॥ कर्षीन
धिजिताः पूर्वं सङ्ग्रामे शूरसम्मताः । भारहार्जं पुरस्कृत्य सृष्टा-
त्मानोऽर्जुनं प्रति ॥ ४० ॥ पुत्रशोकाभिसन्तप्तं क्रुद्धं सत्युमिवा-
न्तकम् । त्यजन्तं तुमुले प्राणान् सन्नद्धं चित्रयोधिनम् ॥ ४१ ॥
गाहमानमनीकानि मातङ्गमिव यूथपम् । महेश्वासं पराक्रान्तं
नरव्याघ्रमवारयन् ॥ ४२ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं तुमुलं लोम-
हर्षणम् । अन्योऽन्यं वै प्रार्थयतां योधामामर्जुनस्य च ॥ ४३ ॥
जयद्रथवधं प्रेप्सुमायान्तं पुरुपर्षभम् । न्यवारयन्त संहिताः
क्रिया व्याधिमिबोत्थितम् ॥ ४४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणातिसंक्रमे

एकत्रयोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

सञ्जय उवाच । सन्निरुद्धस्तु तैः पार्थो महाबलपराक्रमः ।
द्रुतं समनुयातश्च द्रोणेन रथिनां वरः ॥ १ ॥ किरन्निषुगणान्
तीक्ष्णान् सरश्लोनिव भास्करः । तापयामास तत् सैन्यं देहं
व्याधिगणो यथा ॥ २ ॥ अश्वो विद्धो रथश्चिह्नः सारोहः
पातितो गजः । कृत्राणि चापविद्वानि रथाश्चक्रैर्विनाकृताः ॥ ३ ॥
विद्रुतानि च सैन्यानि शरावर्त्तानि समन्ततः । इत्यासीत्तुमुलं
युद्धं न प्राञ्चायत किञ्चन ॥ ४ ॥ तेषां संयच्छतां सङ्ग्रामे पर-
स्परमजिह्वागैः । अर्जुनो ध्वजिनीं राजन् अभीच्छां समकम्पयत्
॥ ५ ॥ सत्यां चिकीर्षमाणस्तु प्रतिष्ठां सत्यसङ्करः । अभ्यद्रव-
द्रथश्रेष्ठं शोणाश्वं श्वेतवाहनः ॥ ६ ॥ तं द्रोणः पञ्चविंशत्या

मर्मभिद्भिरजिह्वगैः । अन्तेवासिननाचार्यो महेश्वासं समर्पयत्
 ॥ ७ ॥ तं तूर्णमिव वीनक्तुः सर्वशस्त्रभृतां वरः । अभ्यधाव-
 दिष्टूनस्यन्निषुवेगविघातकान् ॥ ८ ॥ तस्याशुचिप्तान् भल्लान् हि
 भल्लैः सन्नतपर्वभिः । प्रत्यविध्यन्भीमात्मा ब्रह्मास्त्रं समुदीरयत्
 ॥ ९ ॥ तदद्भुतमपश्याम द्रोणस्याचार्य्यकं युधि । यतमानो युवा
 नैनं प्रत्यविध्यद्यदर्जुनः ॥ १० ॥ क्षरन्निव महाशेषो वारिधाराः
 सहस्रशः । द्रोणशेषः पार्थशैलं ववर्ष शरद्वृष्टिभिः ॥ ११ ॥
 अर्जुनः शरवर्षन्तं ब्रह्मास्त्रेणैव भारिष । प्रतिजग्राह तेजस्वी
 वाणान् वाणैर्विघातयत् ॥ १२ ॥ द्रोणस्तु पञ्चविंशत्या श्वेत-
 वाहनमाह्वयत् । वासुदेवञ्च सप्तत्या ब्राह्मी शरसि चाशुगैः ॥ १३ ॥
 पार्थस्तु प्रहसन् भीमानाचार्य्यं चशरौघिणम् । विश्वजन्तं शितान्
 वाणानवारयत् तं युधि ॥ १४ ॥ अथ तो व्यथमानो तु द्रोणेन
 रथसत्तमौ । आवर्ज्ययेतां दुर्द्वेषं युगान्ताग्निभिवोत्थितम् ॥ १५ ॥
 वर्ज्यन्निशितान् वाणान् द्रोणचापविनिःसृतान् । किरीटमालौ
 कौन्तेयो भोजानीकं व्यघातयत् ॥ १६ ॥ सोऽन्तरा कृतवर्माणं
 कास्वोजञ्च सुदक्षिणम् । अभ्यधाद् द्रुपदं द्रोण नैन कथिव पर्व-
 तम् ॥ १७ ॥ ततो भोजो नरव्याघ्रो दुर्द्वेषो ह्युत्तमम् । अविध्य-
 तूर्णमव्यग्रो दशभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ १८ ॥ तमर्जुनः शतेनाजौ
 राजन् विव्याध पत्रिणा । पुनश्चाभ्यैरुत्तमिर्वाणैस्कोहयन्निव सास्त्र-
 तम् ॥ १९ ॥ भोजस्तु प्रहसन् पार्थं वासुदेवञ्च माधवम् । एकैकं
 पञ्चविंशत्या सावकानां समर्पयत् ॥ २० ॥ तस्यार्जुनो धनुश्चिखा
 विव्याधैनं त्रिसप्तभिः । शरैरस्त्रिंशत्कारैः क्रुद्धाशौविघसन्निभैः
 ॥ २१ ॥ अथान्यद्भनुरादाय कृतवर्मा महारथः । पञ्चभिः
 मायकैस्तूष्णीं विव्याधोरसि भारत ॥ २२ ॥ पुनश्च निमित्तैर्वाणैः
 पार्थं विव्याध पञ्चभिः । तं पार्थो नवभिर्वाणैराजधान स्तनान्तरं
 ॥ २३ ॥ दृष्ट्वा विषक्तं कौन्तेयं कृतवर्मरथं प्रति । चिन्तयामास

वार्षीयो न नः कालात्ययो भवेत् ॥ २४ ॥ ततः कृष्णोऽब्रवीत्
 पार्थं कृतवर्मणि मा दयाम् । कुरु सम्बन्धकं कृत्वा प्रमथ्येनं
 विधातय ॥ २५ ॥ ततः स कृतवर्माणं मोहयित्वाऽर्जुनः शरैः ।
 अभ्यगाञ्जनैरश्वैः काञ्चोजानामनीकिनौ ॥ २६ ॥ अमर्षितस्तु
 हार्दिक्यः प्रविष्टे श्वेतवाहने । विधुन्वन् सशरं चापं पाञ्चात्याभ्यां
 समागतः ॥ २७ ॥ चक्ररक्षौ तु पाञ्चात्यावर्जुनस्य पदानुगौ ।
 पथ्यवारयदायान्तौ कृतवर्मां तथेषुभिः ॥ २८ ॥ तावविध्यत् ततो
 भोजः कृतवर्मां शितैः शरैः । त्रिभिरेव युधामन्युं चतुर्भिश्चोत्तमौ-
 जसम् ॥ २९ ॥ तावप्येनं विविधतुर्द्दशभिर्द्दशभिः शरैः । त्रिभि-
 रेव युधामन्युरुत्तमौजास्त्रिभिस्तथा ॥ ३० ॥ सञ्चिच्छिदतुरप्यस्य
 ध्वजं कार्मुकमेव च । अथान्यद्दनुरादाय हार्दिक्यः क्रोधमूर्च्छितः
 ॥ ३१ ॥ कृत्वा विधनुषौ वीरौ शरवर्षैरवाकिरत् । तावन्ये
 धनुषौ सज्ये कृत्वा भोजं विजघ्नतुः ॥ ३२ ॥ तेनान्तरेण वीभत्सु-
 र्विवेशामित्रवाहिनीम् । न लेभाते तु तौ द्वारं वारितौ कृत-
 वर्मणा ॥ ३३ ॥ धार्तराष्ट्रे ध्वनीकेषु यतमानौ नरर्षभौ । अनी-
 कान्यर्द्दयन् युद्धे त्वरितः श्वेतवाहनः ॥ ३४ ॥ नावधीत् कृत-
 वर्माणं प्राप्तमप्यरिसूदनः । तं दृष्ट्वा तु तथायान्तं शूरो राजा
 श्रुतायुधः ॥ ३५ ॥ अभ्यद्रवत् सुसंक्रुद्धो विधुन्वानो महद्दनुः । स
 पार्थं त्रिभिरानर्च्छत् सप्तत्या च जनार्दनम् ॥ ३६ ॥ क्षुरप्रेण
 सुतौष्णेण पार्थकेतुमताडयत् । ततोऽर्जुनो नवत्या तु शराणां
 नतपर्वणाम् ॥ ३७ ॥ आजघान भृशं क्रुद्धस्तौत्रैरिव महाहिपम् ।
 स तं न ममृषि राजन् पाण्डवेयस्य विक्रमम् ॥ ३८ ॥ अथैनं
 सप्तसप्तत्या नाराचानां समर्पयत् । तस्यार्जुनो धनुश्छित्त्वा शरा-
 वापं निवृत्त्य च ॥ ३९ ॥ आजघानोरसि क्रुद्धः सप्तभिर्नतपर्वभिः ।
 अथान्यद्दनुरादाय स राजा क्रोधमूर्च्छितः ॥ ४० ॥ वासविं
 नवभिर्वाशैर्बाह्योरसि चार्पयत् । ततोऽर्जुनः स्यान्नेव श्रुतायुध-

मरिन्दमः ॥ ४१ ॥ अरैरनेकसाहस्रः पीडयामास भारत ।
 अश्रवांश्चास्यावधीत्सूक्ष्मं सारथिञ्च महारथः ॥ ४२ ॥ विव्याध चैनं
 सप्तत्या नाराचानां महाबलः । हताश्रवं रथमुत्सृज्य स तु राजा
 श्रुतायुधः ॥ ४३ ॥ अभ्यद्रवद्रुणे पाशं गदामुद्यम्य वीर्यवान् ।
 वरुणस्यात्मजो वीरः स तु राजा श्रुतायुधः ॥ ४४ ॥ पर्साशा
 जननी यस्य शीततोया महानदी । तस्य माताब्रवीद्राजन् वरुणं
 पुत्रकारणात् ॥ ४५ ॥ अवधोऽयं भवेत्लोके अतूष्णां तनयो मम ।
 वरुणस्त्वब्रवीत् प्रीतो ददाम्यस्मै वरं हितम् ॥ ४६ ॥ दिव्यमस्त्रं
 सुतस्तेऽयं घेनावधो भविष्यति । नास्ति वाप्यमरत्वं वै मनुष्यस्य
 कथञ्चन ॥ ४७ ॥ सर्वेणावश्यमर्त्तव्यं जातेन सरिताम्बरे । दुर्द्धर्ष-
 स्त्वेषु अतूष्णां रणेषु भविता सदा ॥ ४८ ॥ अस्त्रस्यास्य प्रभावाद्दे-
 व्येतु ते मनसो ज्वरः । इत्युक्त्वा वरुणः प्रादात् गदां मन्त्रपुर-
 स्कृताम् ॥ ४९ ॥ यामासाद्य दुराधर्षः सर्वलोके श्रुतायुधः ।
 उवाच चैनं भगवान् पुनरेव जलेष्वरः ॥ ५० ॥ अयुध्यति न
 भोक्तव्या सा लथ्येव पतेदिति । हन्यादिषा प्रतीपं हि प्रयोक्तार-
 मपि प्रभो ॥ ५१ ॥ न चाकरोत् स तदाक्यं प्राप्ते काले श्रुतायुधः ।
 स तथा वीरघातिन्या जनाईनमताडयत् ॥ ५२ ॥ प्रतिजग्राह
 तां कृष्णः पीनेनांसेन वीर्यवान् । नात्र ... य शौरिं सा विन्ध्यं
 गिरिमिवानिलः ॥ ५३ ॥ पुत्युद्यान्ती तमेवैषा कृत्येव दुरधिष्ठिता ।
 जघान चास्थितं वीरं श्रुतायुधममर्षणम् ॥ ५४ ॥ हला श्रुतायुधं
 वीरं धरणीमन्वपद्यत । गदां निवर्त्तितां दृष्ट्वा निहतञ्च श्रुता-
 युधम् ॥ ५५ ॥ हाहाकारो महास्तत्र सैन्यानां समजायत ।
 स्त्रेनास्त्रेण हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिन्दमम् ॥ ५६ ॥ अयुध्यमानाय
 ततः केशवाय नराधिप । क्षिप्त्वा श्रुतायुधेनाथ तस्मात्तमवधीद्गदा
 ॥ ५७ ॥ यथोक्तं वरुणेनाजौ तथा स निधनं गतः । व्यसृ-
 श्वाप्यपतङ्गमौ प्रेक्षतां सर्वधन्विनाम् ॥ ५८ ॥ पतमानस्तु स बभौ

पश्चाद्वायाः प्रियः सुतः । स भग्न इव वातेन वद्गवाणो वनस्यतिः
 ॥ ५८ ॥ ततः सर्वाणि सैन्यानि सेनासुखाश्च सर्वशः । प्राद्वन्त
 हतं दृष्ट्वा श्रुतायुधमरिन्दमम् ॥ ६० ॥ ततः काम्बोजराजस्य पुत्रः
 शूरः सुदक्षिणः । अभ्ययाञ्जवनैरश्वैः फाल्गुनं शत्रुसूदनम् ॥ ६१ ॥
 तस्य पार्थः शरान् सप्त प्रेषयामास भारत । ते तं शूरं विनिर्भेद्य
 प्राविशन् धरणीतलम् ॥ ६२ ॥ सोऽतिविद्धः शरैस्तीक्ष्णैर्गाण्डीव-
 प्रेषितैर्मृधे । अञ्जुं प्रतिविव्याध दशभिः कङ्कपत्रिभिः ॥ ६३ ॥
 वासुदेवं त्रिभिर्विद्ध्वा पुनः पार्थञ्च पञ्चभिः । तस्य पार्थो धनु-
 श्छिन्त्वा केतुं चिच्छेद मारिष ॥ ६४ ॥ भक्ताभ्यां भयतीक्ष्णाभ्यां
 तच्च विव्याध पाण्डवः । स तु पार्थं त्रिभिर्विद्ध्वा सिंहनादमथान-
 नदत् ॥ ६५ ॥ सर्वपारशवीञ्चैव शक्तिं शूरः सुदक्षिणः । सघण्टां
 प्राहिणोहीरां क्रुद्धो गाण्डीवधन्वने ॥ ६६ ॥ सा ज्वलन्ती महो-
 ल्केव तमासाद्य महारथम् । सविस्फुलिङ्गा निर्भेद्य निपपात
 महौतले ॥ ६७ ॥ शक्त्या त्वभिहतो गाढं मूर्च्छयातिपरिप्लुतः ।
 तमाश्वस्य महातेजाः सृक्कणी परिलेलिहन् ॥ ६८ ॥ तं चतु-
 र्दशभिः पार्थो नाराचैः कङ्कपत्रिभिः । माश्वध्वजधनुःसूतं विव्या-
 धाचिन्त्यविक्रमः ॥ ६९ ॥ रथञ्चान्यैः सुवद्गभिश्चक्रे विशकलं शरैः ।
 सुदक्षिणन्तं काम्बोजं भीमसङ्कल्पविक्रमम् ॥ ७० ॥ विभेद हृदि
 वाणेन पृथुधारेण पाण्डवः । स भिन्नवर्मी सस्ताङ्गः प्रभ्रष्ट-
 मुकुटाङ्गदः ॥ ७१ ॥ पपाताभिमुखः शूरो यन्त्रमुक्त इव ध्वजः ।
 गिरेः शिखरजः शीमान् सुशाखः सुप्रतिष्ठितः ॥ ७२ ॥ निर्भग्न
 इव वातेन कर्षिकारी हिमात्यथे । श्येते स निहतो भूमौ
 काम्बोजास्तरणोचितः ॥ ७३ ॥ महार्हाभरणीपेतः सानुमानिव
 पर्वतः । सुदर्शनीयस्ताम्राक्षः कर्षिना स सुदक्षिणः ॥ ७४ ॥
 पुत्रः काम्बोजराजस्य पार्थेन विनिपातितः । धारयन्नग्निसङ्काशां
 शिरसा काञ्चनीं सजम् ॥ ७५ ॥ अशोभत महावाङ्मव्यसुर्भूमौ

निपातितः । ततः सर्वाणि सैन्यानि व्यद्रवन्त सुतस्य ते । हतं
श्रुतायुधं दृष्ट्वा काम्बोजञ्च सुदक्षिणम् ॥ ७६ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि श्रुतायुधसुदक्षिणवधे
दिनवतोऽध्यायः ॥ ८२ ॥

सञ्जय उवाच । हते सुदक्षिणे राजन् वीरे चैव श्रुतायुधे ।
जवेनाभ्यद्रवन् पाथं कुपिताः सैनिकास्तव ॥ १ ॥ अभीषाहाः
शूरश्रीमाः शिवयोऽथ वघातयः । अभ्यवर्षस्ततो राजन् शरवर्ष-
ञ्चैनञ्जयम् ॥ २ ॥ तेषां षष्टिशतानन्यान् प्राधमत् पाण्डवः शरैः ।
ते स भीताः पलायन्ते व्याघ्रात् चुद्रुग्गा इव ॥ ३ ॥ ते निवृत्ताः
पुनः पाथं सर्वतः पथंवारयन् । रणे सपत्नान्निघ्नन्तं जिगीषन्तं
परान् युधि ॥ ४ ॥ तेषामापततां तूष्णं गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ।
शिरांसि पातयामास बाहूँश्चापि धनञ्जयः ॥ ५ ॥ शिरोभिः
पतितैस्तत्र भूमिरासीन्निरन्तरा । अभ्रच्छायेव चैवासीद्वाङ्मघ-
वलैर्युधि ॥ ६ ॥ तेषु तूत्साद्यमानेषु क्रोधामर्षसमन्वितौ । श्रुता-
युध्याच्यतायुश्च धनञ्जयमयुध्यताम् ॥ ७ ॥ बलिनीं स्यद्धिनीं वीरौ
कुलजौ बाह्णशालिनी । तावेनं शरवर्षाणि सुदक्षिणमस्यताम्
॥ ८ ॥ त्वरायुक्तौ महाराज प्रार्थयानौ महद्ययः । अर्जुनस्य
वधप्रेप्सुः पुत्रार्थं तव धन्विनौ ॥ ९ ॥ तावर्जुनं सहस्रेण पत्रिणां
नतपर्वताम् । पूरयामासतुः क्रुद्धौ तडागं जलदौ यथा ॥ १० ॥
श्रुतायुश्च ततः क्रुद्धस्तीमरेण धनञ्जयम् । आज्ञान रथयेष्टः
पीतेन निशितेन च ॥ ११ ॥ सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणां शत्रु-
कर्षणः । जगाम परमं मोहं मोहयन् केशवं रणे ॥ १२ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु सोऽच्यतायुमंहारयः । शूलेन मृषतीक्ष्णं
ताडयामास पाण्डवम् ॥ १३ ॥ चते चारं हि स ददौ पाण्डवस्य

महात्मनः । पार्थोऽपि भयसंबिद्धो ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥१४॥
ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य विशाम्यते । सिंहनादो महानासीत्
हतं मत्वा धनञ्जयम् ॥ १५ ॥ कृष्णाश्च भयसन्तप्तो दृष्ट्वा पार्थं विचे-
तनम् । आश्रवासवत् सुहृद्याभिर्वाग्भिस्तत्र धनञ्जयम् ॥ १६ ॥
ततस्त्रौ रथिनां श्रेष्ठौ लव्यलव्यौ धनञ्जयम् । वासुदेवश्च वार्थीयं
शरवधैः समन्ततः ॥ १७ ॥ सचक्रकूवररथं साश्वध्वजपताकिनम् ।
अदृश्व चक्रतुर्युद्धे तदद्भुतमिवाभवत् ॥१८॥ प्रत्याश्वस्तस्तु बीभत्सुः
शनकीरिव भारत । प्रेतराजपुरं प्राप्य पुनः प्रत्यागतो यथा ॥२०॥
संक्रान्तं शरजालेन रथं दृष्ट्वा सकेयवम् । शत्रू चाभिमुखौ दृष्ट्वा
दौष्यमानाविवानलौ ॥ २१ ॥ प्रादुश्चक्रे ततः पार्थः शाक्रमस्रं
महारथः । तस्मादासन् सहस्राणि शराणां नतपर्वणाम् ॥ २२ ॥
ते जघ्नुस्तौ महेश्वासौ ताभ्यां मुक्ताश्च सयकाः । विचेरुराकाश-
गताः पार्थवाणबिदारिताः ॥ २३ ॥ प्रतिहत्य शरांस्तूष्णं शर-
वेगेन पाण्डवः । प्रतस्थे तत्र तत्रैव योधयन् वै महारथान् ॥२४॥
तौ च फाल्गुनवाणोषैर्बिवाङ्गशिरसौ कृतौ । वसुधामन्वपद्येतां
बातनुन्नाविव द्रुमौ ॥ २५ ॥ श्रुतायुषश्च निघनं बधश्चैवाच्युतायुषः ।
लोकविस्मापनमभूत् समुद्रस्येव शोषणम् ॥ २६ ॥ तयोः पदा-
नुगान् हत्वा पुनः पञ्चाशतं रथान् । प्रत्यगात् भारतो सेनां
निघ्नन् पार्थो वरान् वरान् ॥ २७ ॥ श्रुतायुषश्च निहतं प्रेक्ष्य
चैवाच्युतायुषम् । नियतायुश्च संक्रुद्धो दीर्घायुश्चैव भारत ॥२८॥
पुत्रौ तयोर्गरश्रेष्ठौ कौन्तेयं प्रतिजग्मतुः । किरन्तौ विविधान्
वाणान् पितृव्यसनकषितौ ॥ २९ ॥ तावर्जुनो मुहूर्त्तेन शरैः
सन्नतपर्वभिः । प्रैषयत् परमक्रुद्धो यमस्य सदनं प्रति ॥ ३० ॥
लोडयन्तमनीकानि द्विपं पद्मसरे यथा । नाशक्रुवन् वारयितुं
पार्थं क्षत्रियपद्मवाः ॥ ३१ ॥ अङ्गास्तु गजचारेण पाण्डवं पथ्ये-
वारयन् । क्रुद्धाः सहस्रशो राजन् शिञ्जिता हस्तिषादिनः ॥३२॥

दुर्योधनसमादिष्टाः कुञ्जरैः पर्वतोपमैः । प्राच्याश्च दक्षिणा-
 त्याश्च कलिङ्गप्रमुखा नृपाः ॥ ३३ ॥ तेषामापततां शीघ्रं गाण्डीव-
 प्रेषितैः शरैः । निचकर्त्त शिरांस्यग्री वाह्ननपि संभूषसान् ॥ ३४ ॥
 तैः शिरोभिर्मही कीर्त्सा वाह्निभ्यश्च सहाङ्गदैः । बभौ कनक-
 पाषाणा भुजगैरिव संवृता ॥ ३५ ॥ वाहवो विमिश्रैश्चिह्नैः
 शिरांस्युन्मथितानि च । पतमानान्यदृश्यन्त द्रुमेभ्य इव पक्षिणः
 ॥ ३६ ॥ शरैः सहस्रशो विद्वा द्विपाः प्रष्टतशोणिताः । अदृश्य-
 न्ताद्रयः काले गैरिकाभ्युस्रवा इव ॥ ३७ ॥ निहताः शरते स्नान्ये
 वीभक्तोर्निशितैः शरैः । गजपृष्ठगता स्नेच्छा नानाविकृतदर्शनाः
 ॥ ३८ ॥ नानाविशधरा राजन् नानाशस्त्रौषसंवृताः । रुधिरे-
 णानुलिप्ताङ्गा भान्ति चित्रैः शरैर्हताः ॥ ३९ ॥ शोणितं निर्वमन्ति
 स्म द्विपाः पार्थशराहताः । सहस्रशश्चिह्नगात्राः सारोहाः
 सपदानुगाः ॥ ४० ॥ चुक्रुशुश्च निपेतुश्च बभ्रमुश्यापरे दिग्भः ।
 भृशं तस्ताश्च बहवः स्वानेव ममृदुर्गजाः ॥ ४१ ॥ सान्तरायुधिन-
 श्चैव द्विपास्तौक्ष्णविषोपमाः । विद्वन्धसुरमायां ये सुधीरा घोर-
 चक्षुषः ॥ ४२ ॥ यवनाः पारदाश्चैव शकाश्च सह वल्हिकैः । गो-
 योनिप्रभवा स्नेच्छाः कालकल्याः प्रहारिण ॥ ४३ ॥ दार्वान्ति-
 सारा हरदाः पुण्ड्राश्चैव सहस्रशः । ते , शक्याः स्म सङ्घातुं
 ब्राताः शतसहस्रशः ॥ ४४ ॥ अभ्यवर्षन्त ते सर्वं पाण्डवं निशितैः
 शरैः । अवाकिरंश्च ते स्नेच्छा नानायुद्धविशारदाः ॥ ४५ ॥ तेषा-
 मपि संसर्ज्वासु शरवृष्टिं धनञ्जयः । सृष्टिस्तथाविधा द्वासी-
 च्छूलभानामिवायतिः ॥ ४६ ॥ अभश्च्छायामिव शरैः सैन्ये कृत्वा
 धनञ्जयः । सुण्डाङ्गेमुण्डान् जटिलान् शूचीजलिललालसान् ॥ ४७ ॥
 स्नेच्छानघातयत् सर्वान् समेतानस्त्रतेजसा । शरैश्च शतशो विद्वास्ते
 सङ्गागिरिचारिणः ॥ ४७ ॥ प्राद्वन्त रणे भीता गिरिगह्वर-
 वासिनः । गजाश्वसादिस्नेच्छानां पतितानां शितैः शरैः ॥ ४८ ॥

वलाः कक्षा वृका भूमावपिवत्रु धिरं मुदा । पत्तप्रखरथनागैश्च
 प्रच्छन्नकृतसङ्ग्रामम् ॥ ५० ॥ शरवर्षप्लवां घोरां केशयैवलभाह-
 लाम् । प्रावर्त्तयन्नदीमुग्रां शोणितौघतरङ्गिणीम् ॥ ५१ ॥ किन्ना-
 डुलिच्छुद्रमत्स्रां मुगान्ते कालसन्निभाम् । अकरोद्दजसम्बाधां
 नदीमुत्तरशोणिताम् ॥ ५२ ॥ देहेभ्यो राजपुत्राणां नागाश्च-
 रथसादिनाम् । यथा स्थलञ्च निम्नञ्च न स्याद्वर्षति वासवे ॥ ५३ ॥
 तथासौत् पृथिवी सर्वा शोणितेन परिप्लुता । षट्सहस्रान्
 हयान् वीरान् पुनर्दशमतान् वरान् ॥ ५४ ॥ प्राहिणोन्मृत्यु-
 लोकाय क्षत्रियान् क्षत्रियर्षभः । शरैः सहस्रशो विद्ध विधिवत्
 कल्पिता हिपाः ॥ ५५ ॥ शरते भूमिमासाद्य शैला वज्रहता
 इव । सवाजिरथमातङ्गान् निघ्नन् व्यचरदर्जुनः ॥ ५६ ॥ प्रभिन्न
 इव मातङ्गो मृद्गन् नलवबं यथा । भूरिद्रुमलतागुल्मं शुष्कोन्मन-
 टणोलपम् ॥ ५७ ॥ निर्देहेदनलोऽरण्यं यथा वायुसमीरितः ।
 सेनारण्यं तव तथा कृष्णानिलसमीरितः ॥ ५८ ॥ शराच्चैरदहत्
 क्रुद्धः पाण्डवान्निर्द्धनञ्चयः । शून्यान् कुर्वन् रथोपस्थान् मानवैः
 संस्तरन्महीम् ॥ ५९ ॥ प्रातृत्यदिव सम्बाधे चापहस्ती धनञ्जयः ।
 वज्रकल्पै शरैर्भूमिं कुर्वन्नुत्तरशोणिताम् ॥ ६० ॥ प्राविशद्भारतीं
 सेनां संक्रुद्धो वै धनञ्जयः । तं श्रुताशुस्तथाम्वष्टो ब्रजमानं न्यवा-
 रयत् ॥ ६१ ॥ तस्यार्जुनः शरैस्तीक्ष्णैः कङ्कपत्रपरिच्छदैः ।
 न्यपातयद्दयान् शीघ्रं यतमानस्य मारिष ॥ ६२ ॥ धनुस्यास्या-
 परैश्छित्त्वा शरैः पार्थो विचक्रमे । अम्बष्ठस्तु गदां गृह्य क्रोध-
 पर्याकुलेक्षणः ॥ ६३ ॥ आससाद् रथे पार्थं केशवञ्च महारथम् ।
 ततः सम्प्रहरन् वीरो गदामुद्यम्य भारत ॥ ६४ ॥ रथमावार्यं
 गदया केशवं समताडयत् । गदया ताडितं दृष्ट्वा केशवं पर-
 वीरहा ॥ ६५ ॥ अर्जुनोऽथ भृशं क्रुद्धः सोऽम्बष्ठं द्रुति भारत ।
 ततः शरैर्हमपुङ्गवैः सगदं रथिनां वरम् ॥ ६६ ॥ कादयामास

समरे मेघः सूर्यमिवोदितम् । अथापरैः शरैश्चापि गदां तस्य
 महात्मनः ॥ ६७ ॥ अचूर्णयत्तदा पार्थस्तदङ्गुतमिवाभवत् । अथ
 तां पतितां दृष्ट्वा गृह्णान्यां च महागदाम् ॥ ६८ ॥ अर्जुनं वासु-
 देवद्व पुनः पुनरताडयत् । तस्यार्जुनः क्षुरप्राभ्यां सगदाबुधयो
 भुजौ ॥ ६९ ॥ चिच्छेदेन्द्रध्वजाकारौ शिरश्चान्येन पत्रिणा । स
 पपात हतो राजन् वसुधामनुनादयन् ॥ ७० ॥ इन्द्रध्वज इवोत्-
 सृष्टो यन्मनिर्भुक्तवन्धनः । रथानीकावमाढय वारणाश्वप्रतै-
 र्वृतः । अटस्थत तदा पार्थो धनैः सूर्य इवावृतः ॥ ७१ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अश्वष्ठवधे
 त्रिनवतोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

सञ्जय उवाच । ततः प्रविष्टे कौन्तेये सिन्धुराजजिघांसया ।
 द्रोणानीकं विनिर्भय भोजानीकञ्च दुस्तरम् ॥ १ ॥ काम्बोजस्य
 च दायादे हते राजन् सुदक्षिणे । श्रुतायुधे च विक्रान्ते निहते
 सव्यसाचिना ॥ २ ॥ विप्रद्रुतेष्वनीकेषु विध्वस्तेऽपि समन्ततः ।
 प्रभङ्गं स्वबलं दृष्ट्वा पुत्रस्ते द्रोणमभ्ययात् ॥ ३ ॥ त्वरन्नेकरथेनैव
 समेत्य द्रोणमब्रवीत् । गतः स पुरुषव्याघ्रः प्रमथ्येमां महाचमूम्
 ॥ ४ ॥ अथ बुद्ध्या समीक्षस्व किन्तु कार्थ्यमनन्तरम् । अर्जुनस्य
 विधाताय दारुणेऽस्मिन् जनक्षये ॥ ५ ॥ यथा स पुरुषव्याघ्रो न
 हन्येत जयद्रथम् । तथा विधत्स्व भद्रं ते त्वं हि नः परमा-
 गतिः ॥ ६ ॥ असौ धनञ्जयामिर्हि कोपमारुतघोदितः । सेना-
 कक्षं दहति मे वक्रिः कक्षमिवोत्थितः ॥ ७ ॥ अतिक्रान्ते हि
 कौन्तेये भित्त्वा सैन्यं परन्तप । जयद्रथस्य गोपारः संशयं परमं
 गताः ॥ ८ ॥ स्थिरा बुद्धिर्नरेन्द्राणां आसीद्ब्रह्मविदाम्बर ।

नातिक्रमिष्यति द्रोणं जातु जीवन् धनञ्जयः ॥ ८ ॥ योऽसौ
 पार्थो व्यतिक्रान्तो मिषतस्ते महाद्युते । सर्वं ह्यद्यातुरं मन्ये
 नैतद्दस्ति बलं मम ॥ १० ॥ जानामि त्वां महाभाग पाण्डवानां
 हिते रतम् । तथा मुद्यामि च ब्रह्मन् कार्यवत्तां विचिन्तयन्
 ॥ ११ ॥ यथाशक्ति च ते ब्रह्मन् वर्तये वृत्तिमुत्तमाम् । प्रीणामि
 च यथाशक्ति तच्च त्वं नावबुध्यसे ॥ १२ ॥ अस्मान्न त्वं सदा भक्ता-
 निच्छस्यमितविक्रम । पाण्डवान् सततं प्रीणास्यस्माकं विप्रिये
 रतान् ॥ १३ ॥ अस्मानेवोपजीवंस्त्वमस्माकं विप्रिये रतः । न ह्यहं
 त्वां विजानामि मधुदिग्धमिव द्युरम् ॥ १४ ॥ नादास्यञ्चेदरं मधुं
 भवान् पाण्डवनिग्रहे । नावारविद्यं गच्छन्तमहं सिन्धुपतिं यद्द्वान्
 ॥ १५ ॥ मया त्वाशंसमानेन तत्तस्त्राणमबुद्धिना । आश्वासितः
 सिन्धुपतिर्नोहादत्तश्च सत्यवे ॥ १६ ॥ वमदंष्ट्रान्तरं प्राप्नो मुच्ये-
 तापि हि मानवः । नार्जुनस्य बशं प्राप्नो मुच्येताजौ जयद्रथः
 ॥ १७ ॥ स तथा कुरु प्रीणाश्रु यथा मुच्येत सैन्धवः । मम
 चार्त्तप्रलापानां माक्रुधः पाहि सैन्धवम् ॥ १८ ॥

द्रोण उवाच । नाभ्यसूयामि ते वाक्यमश्रुत्याम्नापि मे समः ।
 सत्यं तु मे प्रवक्ष्यामि तच्छुषस्व विशाम्यते ॥ १९ ॥ सारथिप्रवरः
 कृष्णः शीघ्राश्वास्य हयोत्तमाः । अल्पञ्च विवरं कृत्वा तूष्णं याति
 धनञ्जयः ॥ २० ॥ किन्न पश्यसि वाणौघान् क्रोशमात्रे किरी-
 टिनः । पथाद्रथस्य पतितान् क्षिप्तान् शीघ्रं हि गच्छतः ॥ २१ ॥
 न चाहं शीघ्रयानेऽद्य समर्थो वयसान्वितः । सेनामुखि च पार्याना-
 मेतदलमुपस्थितम् ॥ २२ ॥ युधिष्ठिरश्च मे ग्राह्यो मिषतां सर्व-
 धन्विनाम् । एवं मया प्रलिङ्घातं क्षत्रमध्ये महाभुज ॥ २३ ॥
 धनञ्जयेन चोत्सृष्टो बर्त्सते प्रमुखे नृप । तस्माद्गूहमुखं हित्वा
 नाहं योत्स्रामि फाल्गुनम् ॥ २४ ॥ तुष्यामिजनकर्माणं शत्रुमेकं
 सहायवान् । गत्वा योधय माभैस्त्वं त्वं ह्यस्य जगतः पतिः ॥ २५ ॥

राजा शूरः कृती दक्षो जेतुं परपुरञ्जय । वीरः स्वयं प्रयाञ्चत
यत्र पार्थो धनञ्जयः ॥ २६ ॥

दुर्योधन उवाच । कथं त्वामप्यतिक्रान्तः सर्वशस्त्रभृतांवरम् ।
धनञ्जयो मया शक्य आचार्य्य प्रतिवाधितुम् ॥ २७ ॥ अपि शक्यो
रणे जेतुं वज्रहस्तः पुरन्दरः । नार्जुनः समरे शक्यो जेतुं पर-
पुरञ्जयः ॥ २८ ॥ येन भोजश्च हार्दिक्यो भवांश्च त्रिदशोपमः ।
अस्त्रप्रतापेन जितौ श्रुतायुश्च निवर्द्धितः ॥ २९ ॥ सुदक्षिणश्च
निहतः स च राजा श्रुतायुधः । श्रुतायुश्चाच्युतायुश्च स्नेच्छाश्रायु-
तशो हताः ॥ ३० ॥ तं कथं पाण्डवं युद्धे दहन्तमिव पावकम् ।
प्रतियोत्स्यामि दुर्द्धर्षं तमहं शस्त्रकोविदम् ॥ ३१ ॥ क्षमञ्च मन्यसे
युद्धं मम तेनाद्य संयुगी । परवानस्मि भवति प्रेष्यवद्रक्ष मे यशः ॥ ३२

द्रीण उवाच । सत्यं वदसि कौरव्य दुराधर्षो धनञ्जयः ।
अहन्तु तत् करिष्यामि यथैनं प्रसहिष्यसि ॥ ३३ ॥ अद्भुतञ्जय
पश्यन्तु लोके सर्वधनुर्द्धराः । विपत्तं त्वयि कौन्तेयं वासुदेवस्य
पश्यतः ॥ ३४ ॥ एष ते कवचं राजंस्तथा बध्नामि काञ्चनम् ।
यथा नराणां नास्त्राणि प्रहरिष्यन्ति ते रणे ॥ ३५ ॥ यदि त्वां
मासुरसुराः सयचौरगराक्षसाः । योषयन्ति तथो लोकाः सनरा
नास्ति ते भयम् ॥ ३६ ॥ न कृष्णो न च कौन्तेयो न चान्यः शस्त्र-
भद्रणे । शरानर्पयितुं कश्चित् कवचे तव शक्यति ॥ ३७ ॥ स
त्वं कवचमास्थाय क्रुद्धमद्य रणेऽर्जुनम् । त्वरमाणः स्वयं याहि
न त्वामौ विसहिष्यति ॥ ३८ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा त्वरन्द्रीणः स्पृष्टाम्नी वर्म भास्करम् ।
आवबन्धाद्भुततमं जपन् मन्त्रान् यथाविधि ॥ ३९ ॥ रणे तस्मिन्
सुमहति विजयस्य सुतस्य ते । विसिन्नापयिषुर्लोकान् विदया
ब्रह्मवित्तमः ॥ ४० ॥

द्रीण उवाच । करोतु स्वस्ति ते ब्रह्म ब्रह्मा चापि द्विजा-

तयः । सरीसृपाश्च यी श्रेष्ठास्तेभ्यस्ते स्वस्ति भारत ॥ ४१ ॥
ययातिर्नङ्गपथैव धुन्धुमारो भगीरथः । तुभ्यं राजर्षयः सर्वे
स्वस्ति कुर्वन्तु सर्वशः ॥ ४२ ॥ स्वस्ति तेऽस्त्वेकपादेभ्यो बङ्गपादेभ्य
एव च । स्वस्थस्वपादकेभ्यश्च नित्यं तव महारणे ॥ ४३ ॥ स्वाहा
स्वधा शची चैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते सदा । लक्ष्मीरसन्धती चैव
कुरुतां स्वस्ति तेऽनघ ॥ ४४ ॥ असितो देवलथैव विश्वामित्र-
स्तथाङ्गिराः । वशिष्ठः कश्यपथैव स्वस्ति कुर्वन्तु ते नृप ॥ ४५ ॥
धाता विधाता लोकेशादिभ्यश्च सद्दिगीश्वराः । स्वस्ति तेऽयं
प्रयच्छन्तु कार्तिकेयश्च षट्मुखः ॥ ४६ ॥ विवस्वान् भगवान्
स्वस्ति करोतु तव सर्वशः । दिग्गजाथैव चत्वार क्षितिश्च गगनं
ग्रहाः ॥ ४७ ॥ अधस्ताद्दरणीं योऽसौ सदा धारयते नृप ।
शेषश्च पन्नगथेष्ठः स्वस्ति तुभ्यं प्रयच्छतु ॥ ४८ ॥ गान्धारे युधि
विक्रम्य निर्जिताः सुरसत्तमाः । पुरा वृत्रेण दैत्येन भिन्नदेहाः
सहस्रशः ॥ ४९ ॥ हृततेजोबलाः सर्वे तदा सेन्द्रा दिवोकसः ।
ब्रह्मणां शरणं जम्मुर्ब्रवाङ्गीता महासुरात् ॥ ५० ॥

देवा जचुः । प्रमर्हितानां वृत्रेण देवानां देवसत्तम । गति-
र्भव सुरथेष्ठ त्वाहि नो महतो भयात् ॥ ५१ ॥ अथ पार्श्वे स्थितं
विष्णुं शक्रादींश्च सुरोत्तमान् । प्राह तथ्यमिदं वाक्यं विप्रस्मान्
सुरसत्तमान् ॥ ५२ ॥ रक्ष्या मे सततं देवा महेन्द्राः सहजातयः ।
त्वष्टुः सुदुर्द्धरं तेजो धेन वृत्रो विनिर्मितः ॥ ५३ ॥ त्वष्ट्रा पुरा
तपस्तप्त्वा वर्षायुतशतं तदा । वृत्रो विनिर्मितो देवाः प्राप्यानुज्ञां
महेश्वरात् ॥ ५४ ॥ स तस्यैव प्रसादाद्दो हन्याद्देवं रिपुबली ।
नागत्वा शङ्करस्थानं भगवान् दृश्यते हरः ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वा जेष्यथ
वृत्रं तं क्षिप्रं गच्छत मन्दरम् । तत्रास्ते तपसां योनिर्द्द्वयज्ञ-
विनाशनः ॥ ५६ ॥ पिनाकी सर्वभूतेशो भगनेत्रनिपातनः । ते
गर्वा सहिता देवा ब्रह्मणा सह मन्दरम् ॥ ५७ ॥ अपश्यं

स्तेजसां राधिं सूर्यकीटिसमप्रभम् । सोऽब्रवीत् स्वागतं देवा
 ब्रूत किङ्करवाण्यहम् ॥ ५८ ॥ अमोघं दर्शनं मच्छं कामप्राप्ति-
 रतोऽस्तु वः । एवमुक्तास्तु ते सर्वे प्रत्यूचुस्तं दिवोकसः ॥ ५९ ॥
 तेजो हृतं नो वृत्रेण गतिर्भव दिवोकसाम् । मूर्त्तीरीक्षस्व नो
 देव प्रहारेर्ज्जरीकृताः । शरणं त्वां प्रपन्नाः स्म गतिर्भव
 महेश्वर ॥ ६० ॥

शर्व उवाच । विदितं वो यथा देवाः कृत्येयं सुमहाबला ।
 त्वष्टुस्तेजोभवा घोरा दुर्निवार्या कृतात्मभिः ॥ ६१ ॥ अवश्यन्तु
 मया कार्यं सच्छं सर्वदिवोकसाम् । ममेदं गात्रजं शक्र कवचं
 शस्त्र भास्वरम् । दधानोऽनेन मन्त्रेण मानसेन सुरेश्वर ॥ ६२ ॥

द्रोण उवाच । इत्युक्त्वा वरदः प्रादात् वर्म तन्मन्त्रमेव च ।
 स तेन वर्मणा गुप्त पायाद्दृत्रचमूं प्रति ॥ ६३ ॥ नानाविधैश्च
 शस्त्रीषैः पात्यमानैर्महारणे । न शन्धिः शक्यते भक्तुं वर्मबन्धस्य
 तस्य तु ॥ ६४ ॥ ततो जवान समरे वृत्रं देवपतिः स्वयम् ।
 तच्च मन्त्रमयं बन्धं वर्म चाङ्गिरसे ददौ ॥ ६५ ॥ अङ्गिराः प्राह
 पुत्रस्य मन्त्रज्ञस्य वृहस्पतेः । वृहस्पतिरथोवाच अग्निवेश्याय
 धौमते ॥ ६६ ॥ अग्निवेश्यो मम प्रादात्तेन बध्नामि वर्म ते ।
 तवाद्य देहरक्षार्थं मन्त्रेण नृपसत्तम ॥ ६७ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा ततो द्रोणस्तव पुत्रं महाद्युतिम् ।
 पुनरेव वचः प्राह शनैराचार्य्यपुङ्गवः ॥ ६८ ॥ ब्रह्मसूत्रेण बध्नामि
 कवचं तव पाथिव । हिरण्यगर्भेण तथा वद्धं विष्णो पुरा रणे
 ॥ ६९ ॥ यथा च ब्रह्मणा बद्धं सङ्ग्रामे तारकामये । शक्रस्य
 कवचं दिव्यं तथा बध्नाम्यहं तव ॥ ७० ॥ बद्धा तु कवचं तस्य
 मन्त्रेण विधिपूर्वकम् । प्रेषयामास राजानं युद्धाय महते हिलः
 ॥ ७१ ॥ स सन्नद्धो महाबाहुराचार्य्येण महात्मना । रथानाञ्च
 सहस्रेण त्रिगर्त्तानां प्रहारिणाम् ॥ ७२ ॥ तथा दन्तिसहस्रेण

मत्तानां वीर्यशालिनाम् । अश्वानां नियुतेनैव तथान्यैश्च महारथैः
 ॥ ७३ ॥ वृतः प्रायान्महाबाहुरर्जुनस्य रथं प्रति । नानावादित्र-
 बोधिण यथा वैरीचनिस्तथा ॥ ७४ ॥ ततः अट्टो महानासीत्
 सैन्यानां तव भारत । अगाधं प्रस्थितं दृष्ट्वा समुद्रमिव कौरवम् ॥ ७५ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनकवचवधे
 चतुर्नवतोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

सङ्ख्य उवाच । प्रविष्टयोर्महाराज पार्थवार्थीययो रणे ।
 दुर्योधने प्रयाति च पृष्ठतः पुरुषर्षभे ॥ १ ॥ जवेनाभ्यद्रवद्द्रोणं
 सहता निखनेन च । पाण्डवाः सोमकैः शर्द्धं ततो युद्धमवर्त्तत
 ॥ २ ॥ तद्युद्धमभवत्तीव्रं तुमुलं खोजहर्षणम् । कुरुणां पाण्ड-
 वानाम् व्यूहस्य पुरतोऽद्भुतम् ॥ ३ ॥ राजन् कदाचिन्नास्त्राभि-
 र्दृष्टं तादृक् न च श्रुतम् । यादृङ्मथ्यगती सूक्ष्मं युद्धमाभौहिशा-
 म्यते ॥ ४ ॥ घृष्टदुस्त्रमुखाः पार्था व्यूहानोका प्रहारिणः ।
 द्रोणस्य सैन्यं ते सर्वं शरषष्पैरवाकिरन् ॥ ५ ॥ वयं द्रोणं पुर-
 स्कृत्य सर्वशस्त्रभृतां वरम् । पार्श्वतप्रमुखान् पार्थानभ्यवर्षाम
 सायकैः ॥ ६ ॥ महामेषाविवोदीर्क्षौ मिश्रवातौ हिमात्यधे ।
 सेनाग्रे प्रचकाशिते रुचिरे रथभूषिते ॥ ७ ॥ समेत्य तु महासेने
 चक्रतुर्विगमुत्तमम् । जाह्नवीयसुने नद्यौ प्रात्रपीवोल्लुगीदके ॥ ८ ॥
 नानाशस्त्रपुरोवातो हिपाश्वरथसंवृतः । गदाविद्युक्महारौद्रः
 सङ्ग्रामजलदो महान् ॥ ९ ॥ भारहाजानिलोद्भूतः शरधारासहस्र-
 वान् । अभ्यवर्षन्महासैन्यः पाण्डुसेनाग्निसुदतम् ॥ १० ॥ समुद्र-
 मिव धर्मान्ते विद्यन् घोरो महानिलः । व्यचीभयदनीकानि
 पाण्डवानां हिजोत्तमः ॥ ११ ॥ तेषुपि सर्वप्रयत्नेन द्रोणमेव समा-
 श्रवन् ॥ विभिक्षन्तो महासेतुं वार्ष्णेयाः प्रवल्ग इव ॥ १२ ॥

वारयामास तान् द्रोणी जलौघमत्रलो यथा । पाण्डवान् समरे
 शूद्रान् पाञ्चालान्श्च सकेकयान् ॥ १३ ॥ अथापरे च राजानः
 परिव्रत्य समन्ततः । महाबला रणे शूराः प्राञ्चालानन्ववारयन्
 ॥ १४ ॥ ततो रणे नरव्याघ्रः पार्षतः पाण्डवैः सह । सञ्जघा-
 नासञ्जघ्नीं विभिक्षुररिवाहिनीम् ॥ १५ ॥ यथैव शरवर्षाणि
 द्रोणी वर्षति पार्षते । तथैव शरवर्षाणि घृष्टदुस्त्रोऽप्यवर्षत ॥ १६ ॥
 सनिस्त्रिंशपुरोवातः शक्तिप्रासष्टिचंद्रतः । ज्याविद्युच्चापसंज्ञादो
 घृष्टदुस्त्रवलाहकः ॥ १७ ॥ शरधाराश्लवर्षाणि व्यसृजत् सर्वतो
 दिशम् । निघ्नन् रथवराश्र्वीधान् प्लावयामास वाहिनीम् ॥ १८ ॥
 यं यमार्च्छच्छरैर्द्रोणः पाण्डवानां रथव्रजम् । ततस्ततः शरै-
 र्द्रोणमपाकर्षत पार्षतः ॥ १९ ॥ तथा तु यतमानस्य द्रोणस्य
 युधि भारत । घृष्टदुस्त्रं समासाद्य त्रिधा सैन्यमभियत ॥ २० ॥
 भोजमेकेऽभ्यवर्तन्त जलसन्धं तथापरे । पाण्डवैर्हन्यमानाश्च द्रोण-
 मेवापरे ययुः ॥ २१ ॥ सङ्घटयति सैन्यानि द्रोणस्तु रथिनाम्बरः ।
 व्यधमञ्चापि तान्यस्य घृष्टदुस्त्रो महारथः ॥ २२ ॥ धार्तराष्ट्रा-
 स्त्रिधाभूता बध्यन्ते पाण्डुसृष्टवैः । अगोपाः पश्यन्त्येव वज्रभिः
 श्वापदैरिव ॥ २३ ॥ कालः सङ्गृसते योधान् घृष्टदुस्त्रेण मोहितान् ।
 सङ्ग्रामे तुमुले तस्मिन्निति संमेनिरे जनाः ॥ २४ ॥ कुतपस्य यथा
 राज्यं दुर्मिच्छव्याधितस्करैः । द्राव्यते तद्ददापन्ना पाण्डवैस्तव
 वाहिनी ॥ २५ ॥ अर्करश्मिविमियेषु शस्त्रेषु कवचेषु च । चक्षूषि
 प्रत्यहन्यन्त सैन्येन रजसा तथा ॥ २६ ॥ त्रिधाभूतेषु सैन्येषु बध्य-
 मानेषु पाण्डवैः । अमर्षितस्ततो द्रोणः पाञ्चालान् व्यधमच्छरैः
 ॥ २७ ॥ सद्गतस्तान्यनीकानि निघ्नतश्चापि सायकैः । बभूव रूपं
 द्रोणस्य कालाग्नेरिव दीप्यतः ॥ २८ ॥ रथं नामं ह्यञ्चापि
 पत्तिनञ्च विशास्यते । एकीकेनेषुणा सङ्घेयं निर्विभेदं महारथः
 ॥ २९ ॥ पाण्डवानान्तु सैन्येषु नास्ति कश्चित् स भारत । दधार

शीरणे वाणान् द्रोणचापच्युतान् प्रभो ॥ ३० ॥ तत् पच्यमान-
 मर्केण द्रोणसायकतापितम् । वभ्राम पाण्डवं सैन्यं तत्र तत्रैव
 भारत ॥ ३१ ॥ तथैव पार्षतेनापि कात्यमानं बलं तव । अभ-
 वत् सर्वतो दीपं शुष्कं वननिवाग्निना ॥ ३२ ॥ बध्यमानेषु सैन्येषु
 द्रोणपार्षतसायकैः । त्यक्त्वा प्राणान् परं शक्त्या युध्यन्ते सर्वतो-
 मुखः ॥ ३३ ॥ तावकानां परेषाञ्च युध्यतां भरतर्षभ । नासीत्
 कश्चिन्महाराज योऽत्याचीत् संयुगं भयात् ॥ ३४ ॥ भीमसेनन्तु
 कौन्तेयं सोदर्याः पर्थिवारयन् । विविंशतिश्चित्रसेनो विकर्ष्यश्च
 महारथः ॥ ३५ ॥ विन्दानुविन्दावावन्यौ क्षेमधूर्तिश्च वीर्यवान् ।
 त्रयाणां तव पुत्राणां त्रय एवानुयायिनः ॥ ३६ ॥ वाह्लीकराज-
 स्तेजस्वी कुलपुत्रो महारथः । सहसेनः महामात्यो द्रौपद्या-
 नवारयत् ॥ ३७ ॥ शैव्यो गोवासनो राजा योधैर्हृशमतावरैः ।
 काश्यस्याभिभुवः पुत्रं पराक्रान्तमवारयत् ॥ ३८ ॥ अजातशत्रुं
 कौन्तेयं ज्वलन्तमिव पावकम् । मद्राणामीश्वरः शल्यो राजा
 राजानमाहृणोत् ॥ ३९ ॥ दुःशासनस्त्ववस्थाप्य स्वमनीकमभ-
 र्षणः । सात्यकिं प्रययौ क्रुद्धः शूरो रथवरं युधि ॥ ४० ॥
 स्वकेनाहमनीकेन सन्नद्धः कवचावृतः । चतुःशतैर्महेष्वासैश्चेकि-
 तानमवारयत् ॥ ४१ ॥ शकुनिस्तु सहानीको माद्रीपुत्रमवारयत् ।
 गाण्डारकैः सप्तशतैश्चापशक्त्यसिपाणिभिः ॥ ४२ ॥ विन्दानुविन्दा-
 वावन्यौ विराटं मत्स्यमार्च्छिताम् । प्राणांस्यक्त्वा महेश्वासौ
 मित्रार्थेऽभ्युद्यतायुधौ ॥ ४३ ॥ शिखण्डिनं याज्ञसेनिं रुन्धान-
 मपराजितम् । वाह्लीकः प्रतिसंयत्तः पराक्रान्तमवारयत् ॥ ४४ ॥
 घृष्टयुग्मं तु पाञ्चात्यं क्रूरैः सार्द्धं प्रमद्रकैः । आवन्त्यः सह
 सौवीरैः क्रुद्धरूपमवारयत् ॥ ४५ ॥ घटोत्कचं तथा शूरं द्रुपदसं-
 क्रूरकर्मिणम् । अलायुधोऽद्रवत्सूयं क्रुद्धमायान्तमाहवे ॥ ४६ ॥
 अलम्बुतं राक्षसेन्द्रं कुन्तिभोजी महारथः । सैन्येन महता युष्मः

क्रूररूपमवारयत् ॥ ४७ ॥ एवं इन्द्रयतान्यासं स्तव तीघ्राञ्च भारत ।
 सैन्धवः पृष्ठतस्त्वासीत् सर्वसैन्यस्य भारतः । रक्षितः परमेष्वासैः
 कृपप्रभृतिभीरयैः ॥ ४८ ॥ यस्यास्तां चक्ररक्षी हो सैन्धवस्य वृह-
 त्तमौ । द्रौणिर्द्विजिगीतो राजन् सूतपुत्रश्च वामतः ॥ ४९ ॥ पृष्ठ-
 गोपास्तु तस्यासन् सौमदत्तिपुरोगमाः । कृपश्च वृषसेनश्च बलः
 शल्यश्च दुर्जयः ॥ ५० ॥ नीतिमन्तो भहेष्वासां सर्वं युद्धविधारदाः ।
 सैन्धवस्य विधायैवं रक्षां युयुधिरे ततः ॥ ५१ ॥

इति द्रौणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे

पञ्चमवर्तः ॥ ५५ ॥

सञ्जय उवाच । राजन् सङ्ग्राममाश्रय्यं शृणु कीर्त्तयतो मम ।
 कुङ्क्षणां पाण्डवानाञ्च यथा युद्धमवर्त्तत ॥ १ ॥ भारद्वाजं समा-
 साद्य व्यूहस्य प्रमुखि स्थितम् । अयोधतत्रणे पार्था द्रोणानीकं
 विमित्तवः ॥ २ ॥ रक्षमाणः स्वकं व्यूहं द्रोणोऽपि सह सैनिकैः ।
 अयोधयद्रणे पार्था पार्थयानो महद्ययः ॥ ३ ॥ विन्दानुविन्दा-
 वावन्धौ विराटं द्रुपदिः शरैः । आजघ्नतुः सुसंक्रुद्धौ तव पुत्र-
 हितैषिणौ ॥ ४ ॥ विराटश्च महाराज तावुभौ समरे स्थितौ ।
 पराक्रान्तौ समासाद्य दोषयामास सानुगौ ॥ ५ ॥ तेषां युद्धं सम-
 भवहारुणं शीघ्रितोदकम् । सिंहस्य द्विषमुख्याभ्यां प्रभिन्नाभ्यां
 यथा वने ॥ ६ ॥ वाह्लीकं रथसं युद्धे याञ्चसेनिर्महाबलः । आजघ्ने
 विप्रिखैस्तीक्ष्णैर्षीरैर्ममास्थिभेदिभिः ॥ ७ ॥ वाह्लीको याञ्चसेनिन्तु
 हेमपुङ्खैः शिलाभितैः । आजघ्नान शृगं क्रुद्धो नवभिर्नतपर्वभिः
 ॥ ८ ॥ तद्युद्धममङ्गहोरं शरशक्तिभनाकुलम् । भीरुणां वाच-
 जननं भूराणां हर्षवर्द्धनम् ॥ ९ ॥ ताभ्यां तत्र शरैर्मुक्तेरन्तरीक्षं
 दिशस्तथा । अभवत् संवृतं सर्वं न प्राञ्जायत क्रिञ्चन ॥ १० ॥

शैव्यो गोवात्मनो युद्धे काश्यपुत्रं महारथम् । स सैन्यो ब्रीधवा-
 मास गजः प्रतिगजं यथा ॥ ११ ॥ बाह्लीकराजः संक्रुद्धो द्रौप-
 दियाम्महारथान् । मनःपञ्चेन्द्रियाणीव शुशुभे योधयन् रणे
 ॥ १२ ॥ अयोधयंस्ते सुभयं तं शरौघैः समन्ततः । इन्द्रियार्थां
 यथा दिङ् शश्वद्देहवतांवर ॥ १३ ॥ वार्ष्णीयं सात्यकिं युद्धे पुत्रो
 दुःशासनस्तव । याजघ्ने सायकैस्तीक्ष्णैर्नवभिर्नतपर्वभिः ॥ १४ ॥
 सोऽतिविद्धो बलवता महेष्वासेन धन्विना । ईषन्मूर्च्छां जगा-
 माशु सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ १५ ॥ समाश्वस्तस्तु वार्ष्णीयस्तव
 पुत्रं महारथम् । विव्याध दशभिस्तूष्णं सायकैः कङ्कपत्रिभिः
 ॥ १६ ॥ तावन्योऽन्यं दृढं बिद्धावन्योऽन्यथरपीडितौ । रेजतुः
 समरे राजन् पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ १७ ॥ अलम्बुषस्तु संक्रुद्धः
 कुन्तिभोजशरार्हितः । अशोभत भयं लक्ष्मणा पुष्पाट्ट इव किंशुकः
 ॥ १८ ॥ कुन्तिभोजं ततो रक्षी विद्धा बद्धभिराशुगैः । अनद-
 द्धै रवं नादं ज्ञाहिन्याः प्रमुखि तव ॥ १९ ॥ ततस्तौ समरे शूरो
 योधयन्तौ परस्परम् । ददृशु सर्वसैन्यानि शक्रजम्भौ यथा पुरा
 ॥ २० ॥ शकुनि रभसं युद्धे कृतवैरश्च भारत । माद्रीपुत्रौ
 सुसंरक्षौ शरैश्चाह्वयतामृषम् ॥ २१ ॥ तुमुलः स महाराज प्राव-
 र्त्तत जनक्षयः । त्वया सञ्जनितोऽत्यर्थं कर्मण च विवर्द्धितः ॥ २२ ॥
 रक्षितस्तव पुत्रैश्च क्रोधमूलो हताशनः । य इमां पृथिवीं राजन्
 दग्धुं सर्वं समुद्यतः ॥ २३ ॥ शकुनिः पाण्डुपुत्राभ्यां कृतः स
 विमुखः शरैः । न स जानाति कर्त्तव्यं युद्धे किञ्चित् पराक्रमन्
 ॥ २४ ॥ विमुखं चैनमालोक्य माद्रीपुत्रौ महारथौ । ववर्षतुः
 पुनर्वाणैर्यथाभेधौ महागिरिम् ॥ २५ ॥ स बध्ममानो बद्धभिः
 शरैः सन्नतपर्वभिः । सम्प्रायाज्जवनैरश्वैर्द्रौणाणीकाय सौवलः
 ॥ २६ ॥ षटोत्सवस्तथा शूरो राक्षसं तमलायुधम् । अम्यबा-
 द्रभसंयुद्धे वेगमास्त्राय मध्यमम् ॥ २७ ॥ तयोर्युद्धं महाराज

चित्त्ररूपमिवाभवत् । यादृशं हि पुरा वृत्तं रामरावणयोर्मध्ये ॥२८॥
 ततो युधिष्ठिरो राजा मद्राजानमाहवे । विध्वा पञ्चशतैर्वाणैः
 पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ २९ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं तयोरत्यङ्गतं नृप ।
 यथा पूर्वमभूद्युद्धं शम्बरामरराजयोः ॥ ३० ॥ विविंशतिश्चित्रसेनो
 विकर्षाश्च तवात्मजः । अयोधयन् भीमसेनं महत्या सेनया वृताः
 ॥ ३१ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथबधपर्वणि सङ्कलयुद्धे

पञ्चवतीऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सञ्जय उवाच । तथा तस्मिन् प्रवृत्ते तु सङ्ग्रामे लोमहर्षणे ।
 कौरवेयांस्त्रिघाभूतान् पाण्डवाः समुपाद्रवन् ॥ १ ॥ जलसन्धं
 महावाह्यं भीमसेनोऽभ्यवर्त्तत । युधिष्ठिरः सहानीकः कृतवर्माण-
 माहवे ॥ २ ॥ किरंस्तु शरवर्षाणि रोचमान इवांशुमान् । घृष्ट-
 द्युम्नो महाराज द्रोणमभ्यद्रवद्रणे ॥ ३ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं
 त्वरतां सर्वधन्विनाम् । कुरूणां पाण्डवानाञ्च संक्रुद्धानां पर-
 स्परम् ॥ ४ ॥ सङ्ग्रये तु तथाभूते वर्त्तमाने महाभये । इन्ध्री-
 भूतेषु सैन्येषु युध्यमानेष्वभीतवत् ॥ ५ ॥ द्रोणः पाञ्चालपुत्रेण
 बली बलवता सह । यदन्निपत् सायकौ ..स्तदद्भुतमिवाभवत्
 ॥ ६ ॥ पुण्डरीकवनानीव विध्वस्तानि समन्ततः । चक्राते द्रोण-
 पाङ्काल्यौ नृणां शीर्षाण्यनेकशः ॥ ७ ॥ विनिकीर्णानि वीराणा-
 मनीकेषु समन्ततः । वस्त्राभरणशस्त्राणि ध्वजवर्मायुधानि च
 ॥ ८ ॥ तपनीयतनुव्राणाः संसिक्ता रुधिरैण च । संसक्ता इव
 दृश्यन्ते मेघसङ्घाः सविद्युतः ॥ ९ ॥ कुञ्जराश्वनरानन्ये पातयन्ति
 ऋ पत्रिभिः । तालमात्राणि चापानि विकर्षन्ती महारथाः ॥१०॥
 असिचर्माणि चांपानि शिरांसि कवचानि च । विप्रकीर्यन्त शूराणां
 सम्पृहारे महात्मनाम् ॥ ११ ॥ उत्थितान्यगणेषु यानि कवचाणि

समन्ततः । अट्टश्वन्त महाराज तस्मिन् परमसङ्कुले ॥ १२ ॥
 गृध्राः कङ्का वलाः श्वेना वायसा जाम्बकांस्तथाः । बह्वशः पिशु-
 ताशाश्च तत्राट्टश्वन्त मारिष ॥ १३ ॥ भक्षयन्तश्च मांसानि पिवन्त-
 श्चापि शोणितम् । विलुम्पन्तश्च केषाञ्च मज्जाश्च बह्वधा नृप ॥ १४ ॥
 आकर्षन्तः शरीराणि शरीरावयवांस्तथा । नराश्वगजसहानां
 शिरांसि च ततस्ततः ॥ १५ ॥ कृतास्त्रा रणहीनाभिर्हीचिता
 रणशालिनः । रणे जयं प्रार्थयन्तो भृशं युयुधिरे तदा ॥ १६ ॥
 असिमार्गान् बह्वविधान् विचेरुः सैनिका रणे । ऋष्टिभिः शक्तिभिः
 प्रासैः शूलतोमरपट्टिभैः ॥ १७ ॥ गदाभिः परिवैश्वान्यैरायुधैश्च
 भुजैरपि । अन्योन्यं जघ्निरे क्रुद्धा युद्धरङ्गगतानराः ॥ १८ ॥
 रथिनो रथिभिः सार्धं अश्वारोहान्य सदिभिः । मातङ्गा वर-
 मातङ्गैः पदाताश्च पदातिभिः ॥ १९ ॥ क्षीया इवान्ये चान्मत्ता
 रङ्गेश्विव च वारणाः । उच्चक्रुः सुरथान्योन्यं जघ्नरन्योन्यमाहवे
 ॥ २० ॥ वर्तमाने तथा युद्धे निर्मथ्यादि विशाम्पते । धृष्टद्युम्नो
 हयानश्वैर्द्रोणस्य व्यत्यमिथयत् ॥ २१ ॥ ते हयाः साध्वशोभन्त
 मिथ्रिता वातरंहसः । पारावतसवस्त्राश्च रक्तशोणाय संयुगे ॥ २२ ॥
 हयाः शुशुभिरे राजन् मेघा इव सवियुतः । धृष्टद्युम्नस्तु सं-
 प्रेक्ष्य द्रोणमभ्यासमागतम् ॥ २३ ॥ असिचर्माददे वीरो धनु-
 रुत्सृज्य भारत । चिकीर्षदुष्करं कर्म पार्थतः परवीरहा ॥ २४ ॥
 ईर्षया समतिक्रम्य द्रोणस्य रथमाविशत् । अतिष्ठद्युगमध्ये स
 युगसन्नहनेषु च ॥ २५ ॥ जघनाङ्घ्रेषु चाश्वानां तस्मै नान्यभ्य-
 पूजयन् । खड्गेन चरतस्तस्य शोणाश्वानधितिष्ठतः ॥ २६ ॥
 न ददर्शान्तरं द्रोणस्तदङ्घ्रतमिवाभवत् । यथा श्वेनस्य पतनं
 वनेष्वाभिषगृह्णिनः ॥ २७ ॥ तथैवासीदभीसारस्तस्य द्रोणं जिघां-
 सतः । ततः शरश्रतेनास्य शतचन्द्रं समान्निपत् ॥ २८ ॥ द्रोणो
 दुपदपुत्रस्य खड्गञ्च दशभिः शरैः । हयांश्चैव चतुःषष्ट्यां शराणां

जन्निवान् बली ॥ २९ ॥ ध्वजं चतस्रु भस्त्राभ्यां तथोभौ पार्थि-
 सारथी । अथास्त्रै त्वरितो वाणमपरं जीविताम्तकम् ॥ ३० ॥
 आकर्ष्यपूष्णं विक्षेप वज्रं वज्रधरो यथा । तं चतुर्ह्यभिस्तीक्ष्णै-
 र्वाणैश्चिक्षेद् सात्यकिः ॥ ३१ ॥ अस्तमाचार्यमुख्येन घृष्टदुम्न-
 ममोचयत् । सिंहेनेव नृगं ग्रस्तं नरसिंहेन मारिष ॥ ३२ ॥
 द्रोणेन मोचयानास पाञ्चाख्यं शिनिपुङ्गवः । सात्यकिं प्रेक्ष्य गोप्तारं
 पाञ्चाख्यञ्च महाहवे ॥ ३३ ॥ शराणां त्वरितो द्रोणः षड्विं-
 शत्या समर्पयत् । ततो द्रोणं शिनेः पौत्रो अचन्ततिव सृञ्जयान्
 ॥ ३४ ॥ प्रत्यविध्यच्छि वैर्वाणैः षड्विंशत्या स्तनान्तरे । ततः
 सर्वै रथास्तूष्णं पाञ्चाख्या जवगृह्णिनः । सात्वताभिस्तते द्रोणे
 घृष्टदुम्नमवाक्षिपन् ॥ ३५ ॥

इतिद्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे
 सप्तमवतीऽध्यायः ॥ ९७ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । वाणो तस्मिन्निवृत्ते तु घृष्टदुम्ने च मोक्षिते ।
 तेन वृष्टिप्रवीरेण युयुधानेन सञ्जय ॥ १ ॥ अमर्षितो महेष्वासः
 सर्वशस्त्रभृताम्बरः नरव्याघ्रे शिने । पौत्रे द्रोणः किमकरोद्-
 युधि ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । स प्रदुतः क्रोधविप्रो व्यादितास्यशरासनः ।
 तीक्ष्णधारेषुदशनः शितनाराचदंष्ट्रवान् ॥ ३ ॥ संरन्ध्रामर्ष-
 ताम्नाक्षो महोरग इव श्वसन् । नरवीरः प्रमुदितःशोषैरश्वै-
 महाजवैः ॥ ४ ॥ उत्पतद्भिरिवाकाशं क्रामद्भिरिव पर्वतम् ।
 रुक्मपुङ्गवान् शरानस्यन् युयुधानमुपाद्रवत् ॥ ५ ॥ शरपातमहा-
 बर्षं रथघोषवलाहकम् । कार्मुकाकर्षविक्षेपं नाराचवद्भविद्युतम्
 ॥ ६ ॥ अस्तिखड्गशनिधरं क्रोधवेगसमुत्थितम् । द्रोणमेघ-

भनावाथं ह्यमारुतवीहितम् ॥ ७ ॥ दृष्ट्वैवाभिपतन्तं तं शूरः
 परपुरञ्जयः । उवाच सूतं शैनेयः प्रहसन् युद्धदुर्मदः ॥ ८ ॥
 एनं वै ब्राह्मणं शूरं स्वकर्मण्यनवस्थितम् । आश्रयं धार्तराष्ट्रस्य
 राशो दुःखभयापहम् ॥ ९ ॥ शीघ्रं प्रजवितैरश्वैः प्रत्यद्याहि
 प्रहृष्टवत् । आचार्यं राजपुत्राणां सततं शूरमानिनम् ॥ १० ॥
 ततो रजतसङ्घाशा माधवस्य ह्योत्तमाः । द्रोणस्याभिमुखाः
 शीघ्रमगच्छन् वातरहसः ॥ ११ ॥ ततस्तौ द्रोणशैनेयौ युयुधाते
 परन्तपौ । शरैरनेकसाहस्रैस्त्राडयन्तौ परस्परम् ॥ १२ ॥ इषु-
 जालावृतं व्योम चक्रतुः पुरुपर्षभौ । पूरयामासतुर्वीरावुभौ
 दशदिशः शरैः ॥ १३ ॥ मेघाविवातपापाथे धाराभिरितरेतरम् ।
 न स्य सूर्यस्तदा भाति न बवौ च समीरणः ॥ १४ ॥ इषुजाला-
 वृतं धारमन्धकारमनन्दरम् । अनावृष्टमिवान्येषां शूनाणामभव-
 त्तदा ॥ १५ ॥ अन्धकारौकृते लोके द्रोणशैनेययोः शरैः । तयोः
 शीघ्रास्त्रविदुषो द्रोणसाक्षतयोस्तदा ॥ १६ ॥ नान्तरं भरतृष्टीनां
 दृष्ट्ये नरसिंहयो । इषूणां सन्निपातेन शब्दो धाराभिघातजः
 ॥ १७ ॥ शुश्रुवे शक्रमुक्त्तानामशनीनामिव स्वनः । नाराचैर्व्यप-
 विद्धानां शूराणां रूपमावभौ ॥ १८ ॥ आशीविषविदृष्टाणां
 सर्पाणामिव भारत । तयोर्न्यातलनिर्घोषः शुश्रुवे युद्धशौण्डियोः
 ॥ १९ ॥ अजस्रं शैलशृङ्गाणां वज्रेणाहन्यतामिव । उभयोस्तौ
 रथौ राजन् वे चाश्वस्तौ च सारथी ॥ २० ॥ रुक्मपुङ्गवः शरै-
 श्छन्नाश्वित्ररूपा बभुस्तदा । निमलानामजिह्वानां नाराचानां
 विशाम्पते ॥ २१ ॥ निर्मुक्ताशीविषाभानां सम्पातोऽभूत् सुदा-
 रुणः । उभयोः पतिते कृत्रे तथैव पतितौ ध्वजौ ॥ २२ ॥ उभौ
 रुधिरसिक्ताङ्गावुभौ च विजयैषिणौ । सर्वहृद्भिः शोणितं गात्रैः
 प्रस्रुताविव वारणौ ॥ २३ ॥ अन्योऽन्यमभ्यविध्येतां जीवितान्त-
 करैः शरैः । गर्जितोत्क्रुष्टसन्नादाः शङ्खदुन्दभिनिस्रुना ॥ २४ ॥

अपारममहाराज व्याजहार न कश्चन । तूष्णीम्भूतान्यनीकानि
 योधा युद्धादुपारमन् ॥ २५ ॥ ददर्श हैरथं ताभ्यां जातकौतूहलो
 जनः । रथिनो हस्तियन्तारो ह्यारोहाः पदातिनः ॥ २६ ॥
 अवैक्षन्ताचलैर्नैः परिवार्यै नरघंभौ । हस्यनीकान्यतिष्ठन्त
 तथानीकानि दाजिनाम् ॥ २७ ॥ तथैव रथवाहिनः प्रतिव्यूह
 व्यवस्थिताः । मुक्ताविद्रुमचित्रैश्च मणिकाञ्चनभूषितैः ॥ २८ ॥
 ध्वजैराभरणैश्चित्रैः कवचैश्च हिरण्यैः । वैजयन्तीपताकाभिः
 परिस्तीभाङ्गकम्बलैः ॥ २९ ॥ विमलैर्निषितैः शस्त्रैर्हयानाञ्च
 प्रकीर्णकैः । जातरूपमयीभिश्च राजतीभिश्च शूहेसु ॥ ३० ॥
 गजानां कुशमालाभिर्हन्तवेष्टैश्च भारत । सदलाका सखद्योता
 रैरुत्तमशतद्वदाः ॥ ३१ ॥ अट्टश्यन्तोष्णापर्यायै मेघानामिव
 वायुराः । अपश्यन्नसदीयाश्च ते च यौधिष्ठिरादयः ॥ ३२ ॥
 तद्युद्धं युयुधानस्य द्रोणस्य च महात्मनः । विमानाग्रगता देवा
 ब्रह्मलोमपुरोगमाः ॥ ३३ ॥ सिद्धचारुसङ्घाश्च विद्याधरमहो-
 रगाः । गतप्रत्यागताक्षैश्चित्रैः शत्रुविषातिभिः ॥ ३४ ॥ विविधै-
 र्विस्त्रयं जम्भस्तयोः पुरुषसिंहयोः । हस्तलाघवमस्त्रेषु दर्शयन्तौ
 महाबलौ ॥ ३५ ॥ अन्योऽन्यप्रत्यविधेयतां शरैस्ते द्रोणसात्यकौ ।
 ततो द्रोणस्य दाशार्हः शरांश्चिच्छेद संशु ॥ ३६ ॥ पत्रिभिः
 सुदृढैराशु धनुष्यैव महाद्युते । निमेषान्तरमात्रेण भारद्वाजो-
 ऽपरन्धनुः ॥ ३७ ॥ सत्यं चकार तदपि चिच्छेदास्य स सात्यकिः ।
 ततस्त्वरन् पुनर्द्रोणो धनुर्हस्तोव्यतिष्ठत् ॥ ३८ ॥ सत्यं सत्यं
 धनुश्चास्य चिच्छेद नव सप्त च । ततोऽस्य संयुगे द्रोणो दृष्ट्वा
 कर्मातिमानुषम् ॥ ३९ ॥ युयुधानस्य राजेन्द्र मनसैतदचित्तयत् ।
 एतदस्त्रवलं रामे कार्त्तवीर्य्यं धनञ्जयि ॥ ४० ॥ भीष्मे च पुरुष-
 व्याघ्रे यदिदं सास्त्रतां वरे । तद्वास्य मनसा द्रोणः पूजयामास
 विक्रमम् ॥ ४१ ॥ लाद्वं वासवस्यैव सम्यक् हिजसत्तमः ।

सुतोषास्त्रविदां अष्टस्तथा देवाः सवासवाः ॥ ४२ ॥ न तामा-
 लोकयामासुर्लघुतां शीघ्रचारिणः । देवास युयुधानस्य गन्धर्वाश्च
 विश्राम्यते ॥ ४३ ॥ सिद्धचारणसङ्घाश्च विदुर्द्रोणस्य कर्म तत् ।
 ततोऽन्यद्गुरादाय द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ॥ ४४ ॥ अस्त्रैरस्त्रविदां
 अष्टौ योजयामास भारत । तस्यास्त्राण्यस्त्रमायाभिः प्रतिहत्य स
 सात्यकिः ॥ ४५ ॥ जघान निधितैर्वाणैस्तद्द्रुतमिवाभवत् ।
 तस्यातिमानुषं कर्म दृष्टान्यैरसमं रणे ॥ ४६ ॥ युक्तं योगीन
 योगश्चास्तावकाः समपूजयन् । यदस्त्रमस्यति द्रोणस्तदेवास्यति
 सात्यकिः ॥ ४७ ॥ तमाचार्योऽथ सम्भ्रान्तोऽयोधयच्छ्रुतापनः ।
 ततः क्रुद्धो महाराज धनुर्वेदस्य पारगः ॥ ४८ ॥ बधाय युयु-
 धानस्य दिव्यमस्त्रमुदैरयत् । तदाज्येयं महाघोरं रिपुसमुपलक्ष्य
 सः ॥ ४९ ॥ दिव्यमस्त्रं महेश्वाषो वारुणं समुदैरयत् + हाहा-
 कारो महानासीद्दृष्ट्वा दिव्यास्त्रधारिणौ ॥ ५० ॥ न विचेरु-
 स्तथाकाशे भूतान्याकाशगान्यपि । अस्त्रे ते वारुणान्घे ताभ्यां
 वाणसमाहिते ॥ ५१ ॥ तत्तावद्भिमपद्येतां व्यावर्त्तदथ भास्करः ।
 ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनश्च पाण्डवः ॥ ५२ ॥ नकुलः सह-
 द्विवश्च पर्यैरचन्त सात्यकिम् । धृष्टद्युम्नमुखैः सार्द्धं विराटश्च
 सकीकृतः ॥ ५३ ॥ मत्स्यः शाल्यसेनाश्च द्रोणमाजग्मुरञ्जना ।
 दुःशासनं पुरस्कृत्य राजपुत्राः सहस्रशः ॥ ५४ ॥ द्रोणमभ्युप-
 पद्यन्त सपत्नैः परिवारितम् । ततो युद्धमभूद्राजन् तेषां तव च
 धन्विताम् ॥ ५५ ॥ रजसा सम्बृते लोके शरजालसमावृते । सर्व-
 माविज्जमभवन् प्राञ्चायत किञ्चन । सैन्ये च रजसा ध्वस्त्रे
 निर्मथ्याद्भिमवर्त्तत ॥ ५६ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणसात्यकियुद्धे

अष्टमवतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

सञ्जय उवाच । शिवर्त्तमाने द्वादित्ये तत्रास्त्रशिखरं प्रति ।
 रजसा कीर्यमाणे च मन्दीभूते दिवाकरे ॥ १ ॥ तिष्ठतां युध्-
 मानानां पुनरावर्त्ततामपि । मज्जतां जयताञ्चैव जगाम तदहः
 शनैः ॥ २ ॥ तथा तेषु विप्रक्तेषु सैन्येषु जयग्रह्णिषु । अर्जुनो
 बासुदेवश्च सैन्यवायैष जम्भतुः ॥ ३ ॥ रथमार्गप्रमाणस्तु कौन्तेयो
 निश्चितैः शरैः । चकार तत्र पश्यान् ययौ धेनु जनाह्ननः ॥ ४ ॥
 यत्र यत्र रथो याति पाण्डवस्य महात्मनः । तत्र तत्रैव दीर्यन्ते
 सेनास्तव विशाम्पते ॥ ५ ॥ रथशिद्धान्तु दाशार्चो दर्मयामास
 वीर्यवान् । सत्तमाधममथानि मण्डलानि विदग्धवत् ॥ ६ ॥ ते
 तु नामाङ्किताः पीताः कालज्वलनसन्निभाः । स्थायनहाः सुप-
 र्वाणः पृथ्वोदीर्घगामिनः ॥ ७ ॥ वैणवाश्चायसाद्योग्रा असन्तो
 विविधानरीन् । रुधिरं पतगैः सार्द्धं प्राणिनां पपुराह्वे ॥ ८ ॥
 रथस्थितोऽग्रतः क्रोधं यानस्वत्यर्जुनः शरान् । रथे क्रोधमति-
 क्रान्ते तस्त्र ते घ्नन्ति शत्रवान् ॥ ९ ॥ तार्क्ष्यमास्तरं होभिर्वाजिभि-
 र्धुरवाहिभिः । तदागच्छुर्बृषीकेशः कृतघ्नं विस्मापयन् जगत्
 ॥ १० ॥ न तथा गच्छति रथस्तपनस्य विशाम्पते । वेन्द्रस्य च
 न रुद्रस्य नापि वैश्रवणस्य च ॥ ११ ॥ नान्यः समरे राजन्
 गतपूर्वस्तथा रथः । यथा यथावर्जुनस्य मनाऽनिप्रायशीघ्रगः
 ॥ १२ ॥ प्रविश्य तु रणे राजन् केशवः परवीरहा । सेनामध्ये
 हयांस्तूष्णं चोदयामास भारत ॥ १३ ॥ ततस्तस्य रथौघस्य
 मध्यं प्राप्य हयोत्तमाः । कुच्छ्रेण रथमूहस्तं क्षुत्पिपासाश्रम-
 न्विताः ॥ १४ ॥ क्षताश्च वह्निभिः शस्त्रै र्युद्धशौण्डैरनेकशः । मण्ड-
 लानि विचित्राणि विचेरुस्ते मुहुर्मुहुः ॥ १५ ॥ हतानां वाजि-
 नागानां रथानाञ्च नरैः सह । उपरिष्ठादतिक्रान्ताः शलभानां
 सहस्रशः ॥ १६ ॥ एतस्मिन्नन्तरे वीरावावन्त्यौ भातरौ नृप ।
 सहसेनौ समच्छर्त्तां पाण्डवं क्लान्तवाहनम् ॥ १७ ॥ तावर्जुनं

चतुःप्रष्टा सप्तत्या च जनार्दनम् । शराणाञ्च शतैरश्वानविध्ये तां
 मुदान्वितौ ॥ १८ ॥ तावर्जुनो महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
 आजघान रणे क्रुद्धो मर्मशो मर्मभेदिभिः ॥ १९ ॥ ततस्तौ तु
 शरौघेण वीभक्षुं सहकेशवम् । आच्छादयेतां संरक्ष्यौ सिंहनादञ्च
 चक्रतुः ॥ २० ॥ तयोस्तु धनुषी चित्रे भस्त्राभ्यां श्वेतवाहनः ।
 चिच्छेद समरे तूष्णं ध्वजौ च कनकोज्ज्वलौ ॥ २१ ॥ अथान्य-
 द्धनुषी राजन् प्रगृह्य समरे तदा । पाण्डवं भृशसंक्रुद्धावर्द्धया-
 मासतुः शरैः ॥ २२ ॥ तयोस्तु भृशसंक्रुद्धः शराभ्यां पाण्डुनन्दनः ।
 धनुषी चिच्छेद तूष्णं भूय एव धनञ्जयः ॥ २३ ॥ तथान्यै-
 र्विश्विखैस्तूष्णं रुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः । जघानाश्वांस्तथा सूतौ
 पार्थी च सपदानुगौ ॥ २४ ॥ ज्येष्ठस्य च शिरः कायात् क्षुर-
 प्रेण न्यङ्कन्तत । स पपात हतः पृथ्वा वातभग्न इव द्रुमः ॥ २५ ॥
 विन्दन्तु निहतं दृष्ट्वा क्षतुविन्दः प्रतापवान् । हताश्वं रथसुत-
 सृज्य गदां गृह्य महाबलः ॥ २६ ॥ अभ्यवर्त्तत सङ्ग्रामे भ्रातुर्वध-
 मनुत्सरन् । गदया रथिनां श्रेष्ठो नृत्यन्निव महारथः ॥ २७ ॥
 अनुविन्दस्तु गदया ललाटे मधुसूदनम् । स्पृष्ट्वा नाकम्पयन् क्रुद्धो
 मैनाकमिव पर्वतम् ॥ २८ ॥ तस्यार्जुनः शरैः षड् भिर्ग्रीवां पादौ
 भुजौ शिरः । विचर्त्त स संच्छिन्नः पपाताद्रिचयो यथा ॥ २९ ॥
 ततस्तौ निहतौ दृष्ट्वा तयोराजन् पदानुगाः । अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धाः
 किरन्तः शतशः शरान् ॥ ३० ॥ तानर्जुनः शरैस्तूष्णं निहत्य
 भरतर्षभ । व्यरोचत यथा वह्निर्द्वावन्दग्धा हिमात्यये ॥ ३१ ॥
 तयोः सेनामतिक्रम्य कृच्छादिव धनञ्जयः । विवभौ जलदं हिला
 दिवाकर इवोदितः ॥ ३२ ॥ तं दृष्ट्वा कुरवस्त्रस्ताः प्रहृष्टाश्चाभवन्
 पुनः । अभ्यवर्त्तन्त पार्थञ्च समन्ताद्भरतर्षभ ॥ ३३ ॥ आन्तञ्चैनं
 समालक्ष्य ज्ञात्वा दूरे च सैन्धवम् । सिंहनादिन महता सर्वतः
 पर्येवारयन् ॥ ३४ ॥ तांस्तु दृष्ट्वा सुसंरञ्जानुत्सयन् पुरुषर्षभः ।

धनकैरिव दाशार्हमर्जुनो वाक्यमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ शराङ्किताश्च
 ग्लानाश्च हवा दूरे च सैन्धवः । किमिहानन्तरं कार्यं ज्याविष्टं
 तव रोचते ॥ ३६ ॥ ब्रूहि कृष्ण यथा तत्त्वं त्वं हि प्राशतमः
 सदा । भवन्नेत्रा रणे शत्रून् विजेष्यन्तीह पाण्डवाः ॥ ३७ ॥
 मम त्वनन्तरं कृत्यं यद्वै तत्त्वं निबोध मे । हयान् विमुच्य हि
 सुखं विषण्णान् कुरु माधव ॥ ३८ ॥ एवमुक्तस्तु पार्थिव केशवः
 प्रत्युवाच तम् । ममाप्येतन्मतं पार्थ यदिदं ते प्रभाषितम् ॥ ३९ ॥

अर्जुन उवाच । अहमावारयिष्यामि सर्वसैन्यानि केशव ।
 तमप्यत्र यथान्यार्यं कुरु कार्यमनन्तरम् ॥ ४० ॥

सञ्जय उवाच । सोऽवतीर्थे रथोपस्थाद्सम्भ्रान्तो धनञ्जयः ।
 गाण्डीवं धनुरादाय तस्यौ गिरिरिवाचलः ॥ ४१ ॥ तमभ्यधावन्
 क्रोधन्तः क्षत्रियाजयकाङ्क्षिणः । इदं क्षिद्रमिति ज्ञात्वा घरणीस्थं
 धनञ्जयम् ॥ ४२ ॥ तमेकं रथबंधेन मद्धता पर्यवारयन् । बिक्र-
 षन्तश्च चाणनि विसृजन्तश्च सायकान् ॥ ४३ ॥ शस्त्राणि च
 विचित्राणि क्रुद्धास्तत्र व्यदर्शयन् । ह्लादयन्तः शरैः पार्थं मेघा
 इव दिवाकरम् ॥ ४४ ॥ अभ्यद्रवन्त वेगेन क्षत्रियाः क्षत्रिय-
 र्षभम् । नरसिंहं रथोदाराः सिंहं मत्ता इव हिपाः ॥ ४५ ॥
 तत्र पार्थस्य भुजयोर्महद्वलमदृश्यत । यः क्रुद्धो बद्धलाः सेनाः
 सर्वतः समवारयत् ॥ ४६ ॥ अस्त्रैरस्त्राणि सम्भार्यै दिषतां सर्वतो
 विभुः । इषुभिर्बद्धभिस्तूष्णं सर्वानिव समावृणोत् ॥ ४७ ॥ तत्रान्त-
 रीक्षे वाणानां प्रगाढानां विशास्यते । सङ्घर्षेण महाशैष्णान्
 पावकः समजायत ॥ ४८ ॥ तत्र तत्र महेश्वासैः श्वसद्भिः शोणितो-
 त्तितैः । हयैर्नागैश्च सन्निनैर्नद्विधारिकर्षणैः ॥ ४९ ॥ सं-
 रब्धैश्चारिभिर्वीरैः प्रार्थयद्भिर्कीयं मृधे । एकस्त्रैर्वद्धभिः क्रुद्धै-
 रुष्णैव समजायत ॥ ५० ॥ शरोर्मिणं ध्वजावत्तं नागनक्रं दुर-
 त्ययम् । पदातिमत्स्यप्रकलिलं शङ्खदुन्दुभिनिखनम् ॥ ५१ ॥

प्रसङ्गेयमपारञ्च रथोर्मिणमतीव च । उष्णीप्रकमठं कृत्वापताका-
 फ्रेनमामिनम् ॥ ५२ ॥ रथसागरमक्षोभ्यं मातङ्गाङ्गघिलान्वितम् ।
 वेलाभूतस्तदा पार्थः पत्निभिः समवारयत् ॥ ५३ ॥ ततो जना-
 ईनः सङ्घेय प्रियं पुरुषमुत्तमम् । असम्भ्रान्तो महाबाहुरर्जुनं
 वाक्यमब्रवीत् ॥ ५४ ॥ उदपानमिहाश्वानां नालमस्ति रणे-
 र्जुन । परीप्सन्ते जलं चेमे पियं न त्ववगाहनम् ॥ ५५ ॥ इद-
 नस्तीत्यसम्भ्रान्तो ब्रुवन्नस्त्रेण मेदिनीम् । अभिहत्यार्जुनश्चक्रे
 वाजिपानसरः शुभम् ॥ ५६ ॥ हंसकारण्डवाकीर्षं चक्रवाकोप-
 शोभतम् । सुविस्तीर्षं प्रसन्नाम्नः प्रफुल्लवरपङ्कजम् ॥ ५७ ॥ कुर्म-
 मत्स्रगणाकीर्षंभगाधमृषिसेवितम् । आगच्छन्नारदमुनिर्द्दर्मनाथं
 कृतं क्षणात् ॥ ५८ ॥ शरवंशं शरस्थूणं शराच्छादनमद्भुतम् ।
 शरवेश्माकरोत् पार्थस्त्वष्टेवाद्भुतकर्मकृतम् ॥ ५९ ॥ ततः प्रहस्य
 गोविन्दः साधुसाध्विति चाब्रवीत् । शरवेश्मनि पार्थेन कृते
 तस्मिन् महात्मना ॥ ६० ॥

इति श्रीरघुपर्वणि जयद्रव्यधर्षणि दुःशासनकर्मपराजये

एकोनशतोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

सञ्जय उवाच । सलिले जनिते तस्मिन् कौन्तेयेन महा-
 त्मना । निवारिते हिपत्सैन्ये कृते च शरवेश्मनि ॥ १ ॥ वासु-
 देवीरथान्तूर्णमवतीर्थ्य महाद्युतिः । मोचयामास तुरगान् विनु-
 न्नान् कङ्कपत्निभिः ॥ २ ॥ अदृष्टपूर्वं तं दृष्ट्वा साधुवादो महा-
 नभूत् । सिद्धचारणसङ्घानां सैनिकानाञ्च सर्वशः ॥ ३ ॥ पदा-
 तीनां तु कौन्तेयं युद्धमानं महारथाः । नाशकृत्वन् बारयितुं
 तद्भुतमिवाभवत् ॥ ४ ॥ आपत्सु रथौघेषु प्रभूतगजवाजिषु ।
 न रुन्ध मन्तदा पार्थस्तदस्य पुरुषामति ॥ ५ ॥ व्यसृजन्त शरौ-

वांस्ते पाण्डवं प्रति पार्थिवाः । न चाव्ययत धर्मात्मा वासविः
 परवीरहा ॥ ६ ॥ अतानि शरजालानि गदाः प्रासांश्च वीर्य-
 बान् । आगतानग्रसत् पार्थः सरितः सागरो यथा ॥ ७ ॥
 अस्त्रवेगेन महता पार्थो बाहुबलेन च । सर्वेषां पार्थिवैन्द्राणा-
 मग्रसत्ताञ्करोत्तमान् ॥ ८ ॥ स पार्थः पार्थिवान् सर्वान् भूमि-
 षोऽपि रथस्थितान् । एको निवारयामास लोभः सर्वगुणानिव
 ॥ ९ ॥ तत्र पार्थस्य विक्रान्तं वासुदेवस्य चोभयोः । अपूजय-
 न्महाराज कौरवा महद्भुतम् ॥ १० ॥ किमद्भुततमं लोके
 भविताप्यधवा ह्यभूत् । यदृष्ट्वान् पार्थगोविन्दौ नोचयामासतू-
 रणे ॥ ११ ॥ भयं विपुलमस्त्रासु तावधत्तां नरोत्तमौ । तेजो
 विदधतुश्रीग्रं विस्रक्ष्वी रणमूर्धनि ॥ १२ ॥ अथ स्मयन् हृषी-
 केशः स्त्रीमध्य इव भारत । अर्जुनेन कृते सङ्घे शरगर्भगृहे
 तदा ॥ १३ ॥ उपावर्त्तयदव्यग्रस्तानश्वान् पुष्करेक्षणाः । मिषतां
 सर्वसैन्यानां लदीयानां विश्राम्यते ॥ १४ ॥ तेषां अमञ्च ग्लानिञ्च
 विपथुञ्च पृथुन्नगात् । सर्वं व्यपानुदत् कृष्णः कुशलो ह्यश्वकर्मणि
 ॥ १५ ॥ अथ्यानुद्धृत्य पाणिभ्यां परिसृज्य च तान् हयान् ।
 उपावर्त्तयथान्यायं पाययामास वारिंसः ॥ १६ ॥ स ता-
 ल्प्योदकान् स्नातान् जग्धानान् विगतक्लान् । योजयामास
 संहृष्टः पुनरेव रथोत्तमे ॥ १७ ॥ स तं रथवरं शौरिः सर्व-
 अस्त्रभृताम्बरः । समास्थाय महातेजाः सार्जनः प्रययौ द्रुतम्
 ॥ १८ ॥ रथं रथवरस्याजौ युक्तं लक्ष्योदकैर्हयैः । दृष्ट्वा कुरु-
 बलश्रेष्ठाः पुनर्विमनसोऽभवन् ॥ १९ ॥ विनिश्चसन्तस्ते राजन्
 भग्नदंष्ट्रा इवीरगाः । धिग्गहो धिग्गतः पार्थः कृष्णश्चेत्यह्वयन्
 पृथक् ॥ २० ॥ सर्वक्षत्रस्य मिषतो रथेनैकेन दंशितो । बाल-
 क्रीडनकेनेव कदर्यीकृत्य नो बलम् ॥ २१ ॥ क्रीडतां यतमानाना-
 मसंसङ्गौ परन्तपौ । दर्शयित्वात्मनो वीर्यं प्रयातौ सर्व-

राजसु ॥ २२ ॥ तौ प्रयातौ पुनर्दृष्ट्वा तदाभ्ये सैनिकाब्रुवन् ।
 त्वरन्त्वं कुरवः सर्वे दधे कृष्णाकिरीटिनोः ॥ २३ ॥ रथं युक्त्वा हि
 दाशाहो मिषतां सर्वधन्विनाम् । जयद्रथे प्रयात्येव कदर्शीकृत्य
 नो रणे ॥ २४ ॥ तत्र केचिन्मियो राजन् समभाषन्त भूमिपाः ।
 अदृष्टपूर्वं सङ्ग्रामे तद्दृष्ट्वा महदद्भुतम् ॥ २५ ॥ सर्वसैन्यानि राजा
 च घृतराष्ट्रोऽत्ययं गतः । दुर्योधनापराधेन क्षत्रं कृत्स्ना च
 मेदिनी ॥ २६ ॥ विलयं समनुप्राप्ता तच्च राजा न बुध्यते ।
 इत्येवं क्षत्रियास्तत्र ब्रुवन्त्यन्ये च भारत ॥ २७ ॥ सिन्धराजस्य
 यत् कृत्यं गतस्य यमसादनम् । तत् करोतु वयादृष्टिधार्तराष्ट्रो-
 ऽनुपायवित् ॥ २८ ॥ ततः शीघ्रतरं प्रायात् पाण्डवः सैन्धवं
 प्रति । विवर्त्तमाने तिग्मांशौ हृष्टैः पीतोदकैर्हयैः ॥ २९ ॥ तं
 प्रयान्तं महाबाहू सर्वशस्त्रभृताम्बरम् । नाशकृत्वन् वारयितुं
 योधाः क्रुद्धमिवान्तकम् ॥ ३० ॥ विद्राव्य तु ततः सैन्यं पाण्डवः
 शत्रुतापनः । यथा मृगगणान् सिंहः सैन्धवार्यं व्यलोडयत् ॥ ३१ ॥
 गाहमानस्त्रनीकानि तूर्सामश्वानचोदयत् । श्लाकामन्तु दाशाहः
 पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥ ३२ ॥ कौन्तेयिनाग्रतः सृष्टा न्यपतन्
 पृष्ठतः शराः । तूर्सान्तूर्संतरं स्रष्ट्वा प्रावहन् वातरंहसः ॥ ३३ ॥
 ततोऽनृपतयः क्रुद्धाः परिवबुर्धनप्लवम् । क्षत्रिया बहवश्चान्ये
 जयययवधैषिणाम् ॥ ३४ ॥ सैन्येषु विप्रयातेषु क्षिष्टितं पुरुष-
 धर्मम् । दुर्योधनोऽन्वयात् पाथं त्वरमाणा महाहवे ॥ ३५ ॥
 वातोद्भूतपताकन्तं रथं जलदनिस्वनम् । घोरं कपिध्वजं दृष्ट्वा
 विषम्णा बहवोऽभवन् ॥ ३६ ॥ दिवाकरेऽथ रजसा सर्वतः संवृते
 भ्रमम् । शरान्तांश्च रणे योधाः शुकुः कृष्णौ न वीक्षितुम् ॥ ३७ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सैन्यविजये

शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥

सञ्जय उवाच । असन्त इव राजानस्तावकानां भयान्नुप ।
 तौ दृष्ट्वा समतिक्रान्तौ वासुदेवधनञ्जयौ ॥ १ ॥ सर्वं तु प्रति-
 संख्या ज्ञीमन्तः सत्त्वबोदिताः । स्थिरीभूता महात्मानः प्रत्य-
 गच्छन्धनञ्जयम् ॥ २ ॥ ये गताः पाण्डवं युद्धे रीषामर्षसम-
 न्विताः । तेष्यापि न निर्वर्तन्ते सिन्धवः सागरादिव ॥ ३ ॥
 असन्तस्तु न्यवर्तन्ते वेदेभ्य इव नास्तिकाः । नरकं भजमानास्ते
 प्रत्यपद्यन्त क्लिष्टप्रम् ॥ ४ ॥ तावतीत्य रथानीकं विमुक्तौ पुष्प-
 र्षभौ । दृष्ट्वाते यथा राक्षोरास्यान्तौ प्रभाकरौ ॥ ५ ॥
 मत्स्राविव महाजालं विदार्य विगतह्रमौ । तथा कृष्णावदृश्येतां
 सेनाजालं विदार्य तत् ॥ ६ ॥ विमुक्तौ शस्त्रसम्बाधाद्द्रोणा-
 नीकात् सुदुर्भितात् । अदृश्येतां महात्मानो कालसूर्याविवोदितौ
 ॥ ७ ॥ अस्त्रसम्बाधनिर्मुक्तौ विमुक्तौ शस्त्रसङ्घटात् । अदृश्येतां
 महात्मानो शस्त्रसम्बाधकारिणौ ॥ ८ ॥ विमुक्तौ ज्वलनस्पर्श-
 न्नकरास्याज्भ्रष्टाविव । व्यक्षोभयेतां सेनां तौ समुद्रं मकरा-
 विव ॥ ९ ॥ तावकास्तव पुत्राश्च द्रोणानीकस्थयोस्तयोः । नैतौ
 तरिष्यतो द्रोणमिति चक्रुस्तदा मतिम् ॥ १० ॥ तौ तु दृष्ट्वा
 व्यतिक्रान्तौ द्रोणानीकं महाद्युतौ । नाशशंभोर्हाराज सिन्धु-
 राजस्य जीवितम् ॥ ११ ॥ आशा वलवती राजन् सिन्धुराजस्य
 जीविते । द्रोणहार्दिक्ययो कृष्णौ न मोक्ष्येत इति प्रभो ॥ १२ ॥
 तामाशां विफलीकृत्य सन्तीर्ष्यौ तौ परन्तपौ । द्रोणानीकं महा-
 राज भोजानीकञ्च दुस्तरम् ॥ १३ ॥ अथ दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ
 ज्वलिताविव पावकौ । निराशाः सिन्धुराजस्य जीवितं नाशशं-
 सिरे ॥ १४ ॥ मिथश्च समभाषितामभौतौ भयबर्द्धनौ । जयद्रथ-
 वधे वाचस्तास्ताः कृष्णधनञ्जयौ ॥ १५ ॥ असौ मध्ये कृतः
 षड्भिर्द्वात्तराष्ट्रैर्भहारथैः । चक्षुर्विषयसम्प्राप्तो न मे मोक्ष्यति
 सैन्धवः ॥ १६ ॥ यदास्य समरे गोप्ता शक्रो देवगणैः सह

तथाप्यनं निहंस्याव इति कृष्णावभाषताम् ॥ १७ ॥ इति कृष्णौ
महाबाहू मिथः कथयतां तदा । सिन्धुराजमवेक्षन्तौ त्वत्पुत्रा
बह्वुचक्रुशुः ॥ १८ ॥ अतीत्य मरुधन्वानन्तृषितौ त्वरितौ गजौ ।
षीला वारि समाश्वस्तौ तथैवास्तामरिन्दमौ ॥ १९ ॥ व्याघ्र-
सिंहगजाक्रीर्णानतिक्रम्य च पर्वतान् । वणिजाविव दृश्येतां हीन-
मृत्युजरातिगौ ॥ २० ॥ तथाहि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे ।
तावका वीक्ष्य मुक्तौ तौ विक्रोशन्ति स्म सर्वतः ॥ २१ ॥ द्रोणा-
दाशौविषाकाराज्ज्वलितादिव पावकात् । अन्येभ्यः पथिवेभ्यश्च
भास्वन्ताविव भास्करौ ॥ २२ ॥ विमुक्तौ सागरप्रख्याद्द्रोणा-
नीकादरिन्दमौ । अदृश्येतां मुदा युक्तौ समुत्तीर्थ्यार्णवं यथा
॥ २३ ॥ अस्त्रौघान्महतौ मुक्तौ द्रोणहार्दिक्यरक्षितात् । रोच-
मानावदृश्येतामिन्द्राग्मोः सदृशौ रणे ॥ २४ ॥ उद्भिन्नरुधिरौ
कृष्णौ भारद्वाजस्य सायकैः । शितैश्चितौ व्यरोचेतां कर्णिकारै-
रिवाचलौ ॥ २५ ॥ द्रोणग्राहकदान्मुक्तौ शय्याशौविषसङ्घटात् ।
अयःशिरोग्रमकरात् क्षत्रियप्रवराम्भसः ॥ २६ ॥ ज्याधीषतल-
निद्रादाहदानिस्त्रिंशद्विद्युतः । द्रोणास्त्रमेधान्निर्मुक्तौ सूर्येन्दु-
तिमिरादिवः ॥ २७ ॥ बाह्वथ्यामिव संतीर्णौ सिन्धुप्रष्टाः समु-
द्रमाः । तपान्ते सरितः पूर्यां महाग्राहसमाकुलाः ॥ २८ ॥ इति
कृष्णौ महेश्वामौ यथसा लोकविश्रुतौ । सर्वभूतान्यमन्यन्त
द्रोणास्त्रबलविस्मयात् ॥ २९ ॥ जयद्रथं समीपस्थमवेक्षन्तौ जिघां-
सया । रुक्ं निपातेलिप्सन्तौ व्याघ्रवत्तावतिष्ठताम् ॥ ३० ॥
यथाहि मुखवर्णोऽयमनयोरिति मेनिरे । तव योधा महाराज
हतमेव जयद्रथम् ॥ ३१ ॥ लोहिताक्षौ महाबाहू संयुक्तौ कृष्ण-
पाण्डवौ । सिन्धुराजमभिप्रेक्ष्य हृष्टौ व्यनदतां मुहुः ॥ ३२ ॥
शौरैरभीषुहस्तस्य पार्थस्य च धनुष्मतः । तयोरासीत् प्रभा राजन्
सूर्यपावकयोरिव ॥ ३३ ॥ हर्ष एव तयोरासीद्द्रोणानीकप्रमु-

क्षयोः । समीपे सैन्धवं दृष्ट्वा श्वेनयोरामिषं यथा ॥ ३४ ॥ तौ
 तु सैन्धवमालोक्य वर्तमानमिवान्तके । सहसा पैततुः क्रुद्धौ क्षिप्तं
 श्वेनाविवाभिषम् ॥ ३५ ॥ तौ तु दृष्ट्वा व्यतिक्रान्तौ हृषीकेश-
 धनञ्जयौ । सिन्धुराजस्य रक्षां पराक्रान्तः सुतस्तव ॥ ३६ ॥
 द्रोणेनावद्धकवचो राजा दुर्योधनस्तदा । यथावेकरथेनाजौ हय-
 संस्कारवित् प्रभो ॥ ३७ ॥ कृष्णापार्थो महेष्वासौ व्यतिक्रम्याथ
 ते सुतः । अग्रतः पुण्डरीकाक्षं प्रतीयाय नराधिपः ॥ ३८ ॥
 ततः सर्वेषु सैन्येषु वादित्वाणि प्रहृष्टवत् । प्रावाद्यन्त क्षतिक्रान्ते
 तव पुत्रे धनञ्जये ॥ ३९ ॥ सिंहनादरवाद्यासन् शङ्खशब्दविमि-
 श्रिताः । दृष्ट्वा दुर्योधनं तत्र कृष्णायोः प्रमुखे स्थितम् ॥ ४० ॥
 ये च ते सिन्धुराजस्य गोप्तारः पावकोपमाः । तेष्यहृद्यन्त समरे
 दृष्ट्वा पुत्रं तव प्रभो ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वा दुर्योधनं कृष्णो व्यतिक्रान्तं
 सहातुगम् । अत्रवीदजुनं राजन् प्राप्तकालमिदं वचः ॥ ४२ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथबधपर्वणि दुर्योधनागमने

एकाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०१ ॥

वासुदेव उवाच । सुवीधनमतिक्रान्तरिण पश्य धनञ्जय ।
 अत्यद्भुतमिमं मन्ये नास्त्वस्य सदृशो रथः ॥ १ ॥ दूरपाती महे-
 श्वासः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः । दृढास्त्रश्रितयोधी च धार्तराष्ट्रो
 महाबलः ॥ २ ॥ अत्यन्तसुखचम्बुद्धो मानितश्च महारथैः । कृती
 च सततं पाथे नित्यं हेष्टि च पाण्डवान् ॥ ३ ॥ तेन युद्धमिमं मन्ये
 प्राप्तकालं तवानघ । अत्र वा द्यूतमायत्तं विजयायेतराय च ॥ ४ ॥
 अत्र क्रोधविषं पार्थ विमुञ्च चिरसन्भृतम् । एष मूलमनर्थानां
 पाण्डवानां महारथः ॥ ५ ॥ सोऽयं प्राप्तस्तत्रक्षणे पश्य साफल्य-
 मात्मनः । कथं हि राजा राज्यार्थी लया गच्छेत् संयुगम् ॥ ६ ॥

दिष्ट्या त्विदानीं संप्राप्त एषन्ते वाणगोचरम् । यथायं जीवितं
जञ्जातया कुरु धनञ्जय ॥ ७ ॥ ऐश्वर्यमदसम्भूदो नैष दुःख-
मुपेयिवान् । न च ते संयुगे वीर्यं जानाति पुरुषर्षभ ॥ ८ ॥
त्वां हि लोकास्त्रयः पार्थ समुरासुरमानुषाः । नीत्सहन्ते रणे
जेतुं किमुतैकः सुयोधनः ॥ ९ ॥ स दिष्ट्या समनुप्राप्तस्तव पार्थ
रथान्तिकम् । जञ्जेनं त्वं महावाहो यथा वृत्रं पुरन्दरः ॥ १० ॥
एष ह्यनर्थं सततं पराक्रान्तस्तवानघ । निकृत्या धर्मराजञ्च द्यूते
वञ्चितवानयम् ॥ ११ ॥ बहूनि सन्वृशंसानि कृतान्ये तेन मानद ।
युष्मासु पापमतिना ह्यपापेष्वेव नित्यदा ॥ १२ ॥ इमनार्थं सदा
क्रुद्धं परुषं कामरूपिणम् । आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा जहि
पार्थाविचारयन् ॥ १३ ॥ निकृत्या राज्यहरस्यं वनवासञ्च पाण्डव ।
परिक्लेशञ्च कृष्णाया हृदि कृत्वा पराक्रम ॥ १४ ॥ दिष्टैष तव
वाणानां गोचरं परिवर्त्तते । प्रतिघाताय कार्यस्य दिष्ट्या च
यततेऽग्रतः ॥ १५ ॥ दिष्ट्या जानाति सङ्ग्रामे योद्धव्यं हि त्वया
सह । दिष्ट्या च सफलाः पार्थ सर्वे कामा ह्यकामिताः ॥ १६ ॥
तस्माञ्जहि रणे पार्थ धार्तराष्ट्रं कुलाधमम् । यथेन्द्रेण हतः
पूर्वं जम्भो दुवासुरे मृधे ॥ १७ ॥ अस्मिन् हते त्वया सैन्यमनार्थं
भियतामिदम् । वैरस्यास्यस्त्ववभृथो मूलं क्षिप्त्वि दुरात्मनाम् ॥ १८ ॥
सञ्जय उवाच । तं तथेत्यब्रवीत् पार्थः कृत्यरूपमिदं मम ।
सर्वमन्यदनादृत्य गच्छ यत्र सुयोधनः ॥ १९ ॥ येनैतद्दीर्घकालं
नो भुक्तं राज्यमकण्ठकम् । अथस्य युधि विक्रम्य क्षिन्यां मूर्धान-
माहवे ॥ २० ॥ अपि तस्या ह्यनर्हायाः परिक्लेशस्य माधव ।
कृष्णायाः शक्रुयां गन्तुं पदं केशप्रधर्षणे ॥ २१ ॥ इत्येवं वादिनौ
कृष्णौ हृष्टौ श्वेतान् हयोत्तमान् । प्रेषयामासतुः सङ्घे प्रेप्-
सन्तौ तं नराधिपम् ॥ २२ ॥ तयोः समीपं सम्प्राप्य पुत्रस्ते
भरतर्षभ । न चकार भयं प्राप्ते भये महति मारिष ॥ २३ ॥

तदस्य क्षत्रियास्तत्र सर्वं एवाभ्यपूजयन् । यदर्जुनहृषीकेशौ
 प्रत्युद्यातो न्यवारयत् ॥ २४ ॥ ततः सर्वस्य सैन्यस्य तावकस्य
 विद्याम्पते । महानादौ ह्यभूत्तत्र दृष्ट्वा राजानमाहवे ॥ २५ ॥
 तस्मिन् जनसमुन्नादे प्रवृत्ते भैरवे सति । कदर्थीकृत्य ते पुत्रः
 प्रतिमित्रमवारयत् ॥ २६ ॥ आवारितस्तु कौन्तेयस्तव पुत्रेण
 धन्विना । संरक्ष्यमगमद्भूयः स च तस्मिन् परन्तपः ॥ २७ ॥
 तौ दृष्ट्वा पतिसंरब्धौ दुर्व्योधनधनञ्जयौ । अभ्यवैचन्त राजानो
 भीमरूपाः समन्ततः ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा तु पार्थं संरब्धं वासुदेवञ्च
 मारिष । प्रहसन्नेव पुत्रस्ते वीर्यकामः समाह्वयत् ॥ २९ ॥ ततः
 प्रहृष्टो दाशार्हः पाण्डवस्य धनञ्जयः । व्यक्रोशितां महानादं
 दधत्तुश्चाश्वजत्तमौ ॥ ३० ॥ तौ हृष्टरूपौ सम्प्रेक्ष्य कौरवेयास्तु
 सर्वशः । निराशाः समपद्यन्त पुत्रस्य तव जीविते ॥ ३१ ॥ शोक-
 मापुः परे चैव कुरवः सर्व एव ते । अमन्यन्त च पुत्रन्ते वैश्या-
 नरमुखे हृतम् ॥ ३२ ॥ तथा तु दृष्ट्वा बोधास्ते प्रहृष्टो कृष्ण-
 पाण्डवौ । हतो राजा हतो राजेत्यूचिरे च मयाहिताः ॥ ३३ ॥
 जनस्य सन्निनादन्तु श्रुत्वा दुर्व्योधनाऽब्रवीत् । व्येतु वो भीरवं
 कृष्णौ प्रेषयिष्यामि मृत्यवे ॥ ३४ ॥ इति राजा सैनिकान् सर्वान्
 जयापेक्षी नराधिपः । पार्थमाभाष्य संरक्ष्याददं वचनमब्रवीत् ३५
 पार्थ यत् क्षिप्रं तेषु तेषु दिव्यं पार्थिवमेव च । तद्दर्शय मति-
 क्षिप्रं यदि जातोऽसि पाण्डुना ॥ ३६ ॥ यद्वलं तव वीर्यञ्च केश-
 वस्य तथैव च । तत् कुरुष्व भयि क्षिप्रं पश्यामस्तव पौरुषम् ॥ ३७
 अस्मात्परोक्षं कर्माणि कृतानि प्रवदन्ति ते । स्वामिसत्कारयुक्तानि
 यानि तानीह दर्शय ॥ ३८ ॥

इति श्रीमद्भागवतस्य जयद्रथवधपर्वणि दुर्व्योधनदशमोऽध्यायः

दाक्षिण्यगती. जाय. ॥ १०२ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वाऽर्जुनं राजा त्रिभिर्मर्मातिगैः शरैः ।
 अभ्यविध्यन्महावेगैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ १ ॥ वासुदेवञ्च दशभिः
 प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे । प्रतोदं चास्य भलेन क्लिप्त्वा भूमावपा-
 तयत् ॥ २ ॥ तत्रतुर्दशभिः पार्थश्चित्रपुङ्खैः शिलाशितैः । अविध्य-
 त्सूर्समव्यग्रस्ते चाभ्रश्च्यन्त वर्मणि ॥ ३ ॥ तेषां नैष्कल्यमालोक्य
 पुनर्नव च पञ्च च । प्राहिणोन्निशितान् वाणान् ते चाभ्रश्च्यन्त
 वर्मणः ॥ ४ ॥ अष्टाविंशत्तु तान् वाणानस्तान् विप्रेक्ष्य निष्कलान् ।
 अब्रवीन् परवीरह्नः कृष्णोऽर्जुनमिदं वचः ॥ ५ ॥ अदृष्टपूर्वं
 पश्यामि शिलानामिव सर्पणम् । त्वया सम्प्रेरिताः पार्थ नार्थं
 कुर्वन्ति पत्रिणः ॥ ६ ॥ कच्चिद्ग्राण्डीवतः प्राणस्तथैव भरतर्षभ ।
 सृष्टिश्च ते यथा पूर्वं भुजयोश्च बलं तव ॥ ७ ॥ न वा कच्चिदयं
 कालः प्राप्तः स्यादद्य पश्चिमः । तव चैवास्य शत्रोश्च तन्ममाचक्षु
 पृच्छतः ॥ ८ ॥ विस्मयी मे महान् पार्थ तव दृष्ट्वा शरानिमान् ।
 व्यर्थान् निपतितान् दृष्ट्वा दुर्योधनरथं प्रति ॥ ९ ॥ बज्राशनि-
 समा घोराः परकायावभेदिनः । शराः कुर्वन्ति ते नार्थं पार्थ
 काद्य विद्धुस्वना ॥ १० ॥

अर्जुन उवाच । द्रोणेनैषा मतिः कृष्णा धार्तराष्ट्रे निबि-
 शितो । अभेद्या हि ममास्त्राणामेषा कवचधारणा ॥ ११ ॥
 आत्मन्वन्तर्हितं कृष्णा त्रैलोक्यमपि कर्मणि । एको द्रोणो हि
 वेदैतदहं तस्माच्च सत्तमात् ॥ १२ ॥ न शक्यमेतत् कवचं वागै-
 र्भिक्षु कथञ्चन । अपि वच्चेण गोविन्द स्वयं मधवता युधि ॥ १३ ॥
 जानंस्त्वमपि वै कृष्णा मां विमोहयसे कथम् । यदृत्तं त्रिषु लोकेषु
 यच्च केषव वर्तते ॥ १४ ॥ तथा भविष्यद्यच्चैव तत् सर्वं विदितं
 तव । न त्विदं वेद् वै कश्चित् यथा त्वं मधुसूदन ॥ १५ ॥ एष
 दुर्योधनः कृष्णा द्रोणेन विहितामिमाम् । तिष्ठत्यभीतवत् सङ्घे
 विभ्रत् कवचधारणाम् ॥ १६ ॥ यत्त्वत्त विहितं कार्यं नैष

तदेत्ति माधव । स्त्रीबन्धे विभर्त्सिता युक्ता कवचधारणाम् ॥१७॥
 पश्य बाह्येषु मे वीर्यं धनुषश्च जनार्दन । पराजयिष्ये कौरव्यं
 कवचेनापि रक्षितम् ॥ १८ ॥ इदमङ्गिरसे प्रादाहेवशा वर्म
 भास्वरम् । तस्माद्बृहस्पतिः प्राप ततः प्राप पुरन्दरः ॥ १९ ॥
 पुनर्देही सुरपतिर्मह्यं वर्म सुसंग्रहम् । दैवं यद्यस्य वर्मतद्ब्रह्मणा
 वा स्वयं कृतम् । नैनं गोप्स्यति दुर्बुद्धिमद्य वाणहृतं मया ॥२०॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वार्जुनो वाणानभिमन्त्र्य व्यकर्षयत् ।
 विक्रम्यमाणंस्तेनैव धनुर्मध्यगताञ्करान् ॥ २१ ॥ तानस्यास्त्रेण
 चिच्छेद द्रौणिः सर्वास्त्रघातिना । तान्निक्कृतानिषून् दृष्ट्वा दूरतो
 ब्रह्मवादिना ॥ २२ ॥ न्यवेदयत् केशवाय विस्मितः श्वेतवाहनः ।
 नैतदस्त्रं मया शक्यं हिः प्रयोक्तुं जनार्दन ॥ २३ ॥ अस्त्रं मामेव
 हन्याद्दि हन्याच्चापि बलं मम । ततो दुर्योधनः कृष्णो नवभि-
 नं वभिः शरैः ॥ २४ ॥ अविध्यत रणे राजञ्छरैराशौविषो-
 पमैः । भूय एवाभ्यवर्षञ्च समरे कृष्णापाण्डवौ ॥ २५ ॥ शर-
 वर्षणं महता ततोऽहृद्यन्त तावकाः । चक्रुर्वादित्रनिनदान् सिंहा-
 नादरवांस्तथा ॥ २६ ॥ ततः क्रुद्धो रणे पार्यः सृक्कणी परि-
 संलिहन् । नापश्यच्च ततोऽस्याङ्गं यन्न स्यादभरक्षितम् ॥ २७ ॥
 ततोऽस्य निमित्तैर्वाणैः समुत्तैरन्तकोपमैः । अयांश्चकार निर्देहा-
 नुभौ च पार्थिवारथी ॥ २८ ॥ धनुरस्याच्छिनत्तुं हस्तावापञ्च
 वीर्यवान् । रथञ्च शकलीकृतं सव्यसाची प्रसङ्गमे ॥ २९ ॥
 दुर्योधनञ्च वाणाभ्यां तीक्ष्णाभ्यां विरथीकृतम् । अविध्यच्चस्त-
 तत्वयोस्मयोरर्जुनस्तथा ॥ ३० ॥ तं कृच्छामापदं प्राप्तं दृष्ट्वा
 परमधन्विनम् । समापेतुः परीप्सन्तो धनञ्जयशरार्द्धितम् ॥ ३१ ॥
 तं रथैर्बद्धसाहस्रैः कल्पितैः कुञ्जरैर्हयैः । पदात्योषैश्च संरब्धैः
 परिववृर्धनञ्जयम् ॥ ३२ ॥ अथ नार्जुनगोविन्दौ न रथो वा
 व्यदृश्यत । अस्त्रवर्षणं महतः जनौषैश्चापि संवृतौ ॥ ३३ ॥

ततोऽर्जुनोऽस्त्ववीर्येण निजघ्ने तां वस्त्रयिनीम् । तत्र व्यङ्गीकृताः
 पेतुः शतशोऽथ रथदिपाः ॥ ३४ ॥ ते हता हन्यमानाश्च न्यग्रहंस्तं
 रथोत्तमम् । स रथस्तन्मितस्तस्थौ क्रोधमात्रे समन्ततः ॥ ३५ ॥
 ततोऽर्जनं वृष्णिवीरस्वरितो वाक्यमब्रवीत् । धनुर्विस्फारया-
 त्पर्यमङ्गं ध्यास्यामि चास्वजम् ॥ ३६ ॥ ततो विस्फार्य बलवत्
 गाण्डीवं जघ्निवान् रिपून् । महता शरवर्षेण तलशब्देन चार्जुनः
 ॥ ३७ ॥ पाञ्चजन्यञ्च बलवान्ध्रौ तारेण केशवः । रजसा
 ध्वस्तपक्ष्माक्षः पस्विन्नवदनी भृशम् ॥ ३८ ॥ तस्य शङ्खस्य नादेन
 धनुषो निखनेन च । निःसत्त्वाश्च ससत्त्वाश्च प्लित्तौ पेतुस्तदा
 जनाः ॥ ३९ ॥ तैर्विमुक्तो रथो रेजे वायूरित इवास्वुदः ।
 जयद्रथस्य गोप्तारस्ते वै क्रुद्धाः संहानुगाः ॥ ४० ॥ ते दृष्ट्वा
 संहमा पार्थं गोप्तारः सैन्यवस्य तु । चुक्रुर्नादान् महेष्वासः
 कम्पयन्तो वसुन्धराम् ॥ ४१ ॥ वाणशब्दरवांश्चोग्रान् विमिश्रा-
 ष्कृञ्चनिखनैः । प्रादुश्यक्रुर्महात्मानः सिंहनादरवानपि ॥ ४२ ॥
 तं श्रुत्वा निन्दं घोरं तावकानां समुत्थितम् । प्रदध्मतुः शङ्खवरी
 वासुदेवधनञ्जयौ ॥ ४३ ॥ तेन शब्देन महता पूरितेव वसुन्धरा ।
 सशैला सार्सवहीपा सपातान्ना विषाम्पते ॥ ४४ ॥ सशब्दो भरत-
 श्लेष्ठ व्याप्य सर्वा दिशो दश । प्रतिसखान तत्रैव कुरुपाण्डवयो-
 र्वले ॥ ४५ ॥ तावका रथिनस्तत्र दृष्ट्वा कृष्णधनञ्जयौ । सभ्रमं
 परमं प्राप्तास्त्वरमाणा महारथाः ॥ ४६ ॥ अथ कृष्णौ महा-
 भागौ तावका वीक्ष्य दंष्ट्रितौ । अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धौ तदद्भुत-
 मिवाभवत् ॥ ४७ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनपराजये

त्रयोविंशत्यध्यायः ॥ १०३ ॥

सञ्जय उवाच । तावका हि समीक्ष्यैव तृणाग्रस्थककुक्षित्तमौ ।
 प्रामत्तरन जिषामन्वस्तथैवविजयः परान् ॥१॥ सुवर्षचित्तैर्वद
 स्मवद्भिर्महारथैः । दीपयन्ती दिशः सर्वा स्वलङ्घिरिव पाव
 ॥ २ ॥ रुक्मपृष्ठैश्च दुष्प्रेक्षैः कार्मुकैः पृथिवीपते । कूजङ्घिरतुल
 न्नाटान् कोपितैस्तुरगैरिव ॥ ३ ॥ भूरिथवाः शलः कर्णो द्वा
 सेनो जयद्रथः । कुपथ मद्राजश्च द्रौणिश्च रथिनाम्बरः ॥ ४ ॥
 ते पिवन्त इवाकाशमश्वैरशौ महारथाः । व्यराजयन् दश दिशे
 वैयाघ्रैर्मचन्द्रकैः ॥ ५ ॥ ते दंशिताः सुसंरक्ता रथैर्भेषी
 निखनैः । समावृण्वन् दश दिशः पार्थस्य निमित्तैः शरैः ॥ ६ ॥
 कुलीनाय हयायिवा वहन्तस्तान् महारथान् । व्यशोभन्त
 शीघ्रा दीपयन्ती दिशो दश ॥ ७ ॥ आजानेयैर्महाविगैर्नाना
 समुत्थितैः । पार्वतीयैर्नदीजैश्च सैम्यवैश्च हयोत्तमैः ॥ ८ ॥
 योधवरा राजंस्तव पुत्रं परीपुसव । धनञ्जयरथं शीघ्रं स
 समुपाद्रवन् ॥ ९ ॥ ते प्रयच्छ महाशङ्कान् दधुः पुरुषमन्त
 पूरयन्ती दिवं राजन् पृथिवीञ्च ससागराम् ॥ १० ॥
 दधतुः शङ्खौ वासुदेवधनञ्जयो । प्रवरौ सर्वदेवानां सव
 वरौ भुवि ॥ ११ ॥ देवदत्तञ्च कौन्तेयः पाञ्चजन्युं केय
 शब्दस्तु देवदत्तस्य धनञ्जयसमीरितः ॥ १२ ॥ पृथिवीञ्चा
 रीचञ्च दिशश्चैव समावृणोत् । तथैव पाञ्चजन्योऽपि वासुदे
 समीरितः ॥ १३ ॥ सर्वशब्दानतिक्रम्य पूरयामास रोद
 तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने दारुणे नादसङ्कुले ॥ १४ ॥ भौरूणां ता
 जनने शूराणां हर्षवर्द्धने । प्रवादितासु भेरीषु भर्भरेष्वानव
 च ॥ १५ ॥ मृदङ्गेष्वपि राजेन्द्र वाद्यमानेष्वनेकशः । महार
 समाहता दुर्योधनहितैषिणः ॥ १६ ॥ अमृष्यमाणास्तं
 क्रुदाः परमधन्विनः । नानादिश्या महीपालाः स्वसैन्यपरि

रक्षिणः ॥ १७ ॥ अमर्षिता महाशङ्कान् दधुवीरा महारथाः ।
 कृते प्रतिकरिष्यन्तः केशवस्यार्जुनस्य च ॥ १८ ॥ बभूव तत्र तत्
 सैन्यं शङ्खशब्दसमीरितम् । उद्दिग्दरथनागाश्वमस्वस्थमिव वा
 विमो ॥ १९ ॥ तत् प्रविद्धमिवाकाशं शूरैः शङ्खमिनादितम् ।
 वभूव भृशमुद्दिग्दं निर्घातैरिव नादितम् ॥ २० ॥ स शब्दः सु-
 महान् राजन् दिग्गः सर्वा व्यनादयत् । त्रासयामास तत् सैन्यं
 युगान्त इव सम्वृतः ॥ २१ ॥ ततो दुर्योधनोऽष्टौ च राजानस्ते
 महारथाः । जयद्रथस्य रक्षाद्यं पाण्डवं पर्यवारयन् ॥ २२ ॥
 ततो द्रौणिस्त्रिसप्तत्या वासुदेवमताडयत् । अर्जुनञ्च त्रिभिर्भङ्गै-
 र्ध्वजमश्रवांश्च पञ्चभिः ॥ २३ ॥ तमर्जुनः पृषत्कानां शतैः पृष्ठ-
 रताडयत् । अत्यर्थमिव संक्रुद्धः प्रतिविद्धे जनाङ्घ्रिने ॥ २४ ॥ कर्णं
 स दशभिर्विद्धा वृषसेनं त्रिभिस्तथा । शल्यस्य सशरञ्चापं मुष्टौ
 चिच्छेद वीर्यवान् ॥ २५ ॥ गृहीत्वा धनुरन्यत्तु शल्यो विव्याध
 पाण्डवम् । भूरिश्यवास्त्रिभिर्वाणैर्हमपृष्ठैः शिलाशितैः ॥ २६ ॥
 कर्णो हादिंशता चैव वृषसेनश्च सप्तभिः । जयद्रथस्त्रिसप्तत्या
 कृपश्च दशभिः शरैः ॥ २७ ॥ मद्रराजश्च दशभिर्विव्याधुः फाल्गुनं
 शरैः । ततः शराणां पष्टया तु द्रौणिः पार्थमवाक्रिरत् ॥ २८ ॥
 येन सुदृष्टं विंशत्या पुनः पार्थञ्च पञ्चभिः । प्रहसंस्तु नर-
 वीरैः प्रवेताश्वः कृष्णमारथिः ॥ २९ ॥ प्रत्यविध्यत् स तान्
 पार्थिवं दर्शयन् पाण्डिलाघवम् । कर्णं हादशसिर्विद्धा वृषसेनं
 सप्तभिः शरैः ॥ ३० ॥ शल्यस्य सशरञ्चापं मुष्टिदेशे व्यकृन्तत ।
 तिमदन्ति त्रिभिर्विद्धा शल्यञ्च दशभिः शरैः ॥ ३१ ॥ शितैरग्नि-
 शिलाकारैर्द्रौणिं विव्याध चाष्टभिः । गौतमं पञ्चविंशत्या सैन्ध-
 वशतेन ह ॥ ३२ ॥ पुनर्द्रौणिञ्च सप्तत्या शराणां सोऽभ्य-
 ताडयत् । भूरिश्यवास्तु संक्रुद्धः प्रतोदञ्चिच्छिद्दे शरैः ॥ ३३ ॥
 जूनञ्च त्रिसप्तत्या बाणानामाजधान ह । ततः शरशतैस्तीक्ष्णै-

स्तानरीन् श्वेतवाहनः । प्रत्यषिधदद्रुतं क्रुद्धो महावातो घना-
निब ॥ ३४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे
चतुर्धिकप्रतोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । ध्वजान् बहुविधाकारान् भ्राजमानानति-
त्रिया । पार्थानां मामकानाञ्च तान् ममाचक्षु सञ्जय ॥ १ ॥
सञ्जय उवाच । ध्वजान् बहुविधाकारान् शृणु तेषां महा-
त्मनाम् रूपतो वर्णतथैव नामतश्च निर्वाधसे ॥ २ ॥ तेषान्तु
रथमुख्यानां रथेषु विविधा ध्वजाः । प्रत्यदृश्यन्त राजेन्द्र ज्वलिता
द्रव पावकाः ॥ ३ ॥ काञ्चनाः काञ्चनापीडा काञ्चनस्रगलङ्कृताः ।
काञ्चनानीव शृङ्गाणि काञ्चनस्य महागिरेः ॥ ४ ॥ अनेकवर्णा
बिबिधा ध्वजाः परमशीभनाः । ते ध्वजाः सम्वृतास्तेषां पता-
काभिः समन्ततः ॥ ५ ॥ नानावर्णविरागाभिः शुशुभुः सर्वतो
वृताः । पताकाश्च ततस्तास्तु श्वसनेन समीरिताः ॥ ६ ॥ नृत्य-
माना व्यदृश्यन्त रङ्गमध्ये विलासिकाः । दहायुधसुवर्णाभाः
पताका भरतर्षभ ॥ ७ ॥ दीधूयमाना रष्टिना शोभयन्ति महा-
रथान् । सिंहलाङ्गूलसुग्रास्यं ध्वजं वानरलक्षणम् ॥ ८ ॥ घन-
प्लयस्य सङ्ग्रामे प्रत्यदृश्यत भैरवम् । स वानरवरो राजन् पता-
काभिरलङ्कृतः ॥ ९ ॥ त्रासयामास तत्सैन्यं ध्वजो गाण्डीव-
धन्वनः । तथैव सिंहलाङ्गूलं द्रोणपुत्रस्य भारत ॥ १० ॥ ध्वजाग्रं
समपश्याम बालसूर्यसमप्रभम् । काञ्चनं पवनोद्धृतं ध्रुवध्वजसम-
प्रभम् ॥ ११ ॥ नन्दनं कौरवेन्द्राणां द्रोणेर्लक्ष्म समुच्छ्रितम् ।
हस्तिकक्षा पुनर्हसो बभूवाधिरथेर्ध्वजः ॥ १२ ॥ आहवे स
महाराज दृष्टेण पुरयन्निव । पताका काञ्चनीसङ्घी ध्वजः कर्णसं

संयुगे ॥ १३ ॥ नृत्पतीव रथोपस्थे श्वसनेन समीरिता । आचार्यस्य च पाण्डूनां ब्राह्मणस्य तपस्विनः ॥ १४ ॥ गोवृषो गौतमस्यासीत् कृपस्य सुपरिष्कृतः । स तेन भ्राजते राजन् गोवृषेण महात्मवान् ॥ १५ ॥ त्रिपुररथो यदहोवृषेण विराजता । मयूरो वृषसेनस्य काञ्चनो मणिरत्नवान् ॥ १६ ॥ व्याहरिष्यन्निवातिष्ठत् सेनाग्रमुपगोभयन् । तेन तस्य रथो भाति मयूरेण महात्मनः ॥ १७ ॥ यथा स्कन्दस्य राजेन्द्र मयूरेण विराजता । मद्राजस्य शल्यस्य ध्वजाग्रेऽग्निशिखामिव ॥ १८ ॥ सौवर्षीं प्रतिपश्याम सीतामप्रतिमां शुभाम् । सा सीता भ्राजते तस्य रथमास्थाय मारिष ॥ १९ ॥ सर्ववीजविक्रुहेव यथा सीता श्रिया वृता । वराहः सिन्धुराजस्य राजतोऽभिविराजते ॥ २० ॥ ध्वजाग्रे लोहितार्काभो ह्येमजालपरिष्कृतः । शुशुभे केतुना तेन राजतेन जयद्रथः ॥ २१ ॥ यथा देवासुरे युद्धे पुरा पूषा क्षत्राभते । सौमदत्तेः पुनर्यूपो यज्ञशीलस्य धीमतः ॥ २२ ॥ ध्वजः सूर्य इवाभाति सोमश्चात्र प्रदृश्यते । स यपः काञ्चनो राजन् सौमदत्तेर्विराजते ॥ २३ ॥ राजसूये मखश्रेष्ठे यथा यूपः समुच्छ्रितः । शल्यस्य तु महाराज राजतो हिरदी महान् ॥ २४ ॥ केतुः काञ्चनचित्राङ्गैर्मयूरैरुपगोभितः । स केतुः शोभयामास सैन्यं ते भरतर्षभ ॥ २५ ॥ यथा श्वेतो महानागो देवराजचर्मू तथा । नागो मणिमयो राज्ञो ध्वजः कनकसम्भृतः ॥ २६ ॥ किङ्किणीघृतसंज्ञादो राजंश्चित्रो रथोत्तमे । व्यभ्राजत भृशं राजन् पुत्रस्तव विशाम्पते ॥ २७ ॥ ध्वजेन महता सङ्घे कुक्कुराणामुपभस्तदा । नवैते तव वाहिन्यामुच्छ्रिताः परमध्वजाः ॥ २८ ॥ व्यदौपयंस्ते पृतनां युगान्तादित्यसन्निभाः । दशमस्त्वर्जुनस्यासीदैक एव महाक्रपिः ॥ २९ ॥ अदीप्यतार्जुनो येन हिमवानिव वज्जिना । ततश्चित्राणि शुभ्राणि समहान्ति महारथाः ॥ ३० ॥

कार्मुकाण्याद्दुस्तूर्णमर्जुनार्थं परन्तपाः । तथैव धनुरायच्छत्
 वार्थः शत्रुविनाशनम् ॥ ३१ ॥ गाण्डीवं दिव्यकर्मा तद्राजन्
 दुर्मन्त्रिते तव । तवापराधाद्राजानो निहता बद्धशो युधि ॥ ३२ ॥
 नानादिग्भ्यः समाह्वताः सञ्जयाः सरथद्विपाः । तेषानासीत्
 प्रतिक्षेपो गर्जितामितरेतरम् ॥ ३३ ॥ दुर्योधनमुखानाञ्च पाण्डू-
 नामृगमस्य च । तत्राद्भुतं परञ्चक्रे कौन्तेयः कृष्णसारथिः ॥ ३४ ॥
 यदेकी बद्धभिः सार्धं समागच्छद्दमीतवत् । अशोभत महा-
 बाहुर्गाण्डीवं विक्षिपन् धनुः ॥ ३५ ॥ जिगीषुस्तान्नरव्याघ्रान्
 जिघांसुश्च जयद्रथम् । तच्चार्जुनो नरव्याघ्रः शरैर्मुक्तैः सहस्रशः
 ॥ ३६ ॥ अदृश्यांस्तावकान् योधान् प्रचक्रे शत्रुतापनः । ततस्तेऽपि
 नरव्याघ्राः पाशं सर्वं महारथाः ॥ ३७ ॥ अदृश्यं समरे चक्रुः
 सायकौघैः समन्ततः । सम्भृते नरसिंहेस्तु कुरूणामृगप्रभेऽजुने ।
 महानासीत्समुद्भूतस्तस्य सैन्यस्य निखनः ॥ ३८ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि ध्वजवर्णने

पञ्चाधिकशतोऽध्यायः ॥ १०५ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अजने सैन्यं प्राप्ते मारहाजे च सम्भृता ।
 पाञ्चालाः कुरुभिः सार्धं किमकुर्वत सञ्जय ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । अपराह्णे महाराज सङ्ग्रामे लोमहर्षणे ।
 पाञ्चालानां कुरूणाञ्च द्रोणो द्यूतमवसतः ॥ २ ॥ पाञ्चाला हि
 जिघांसन्तो द्रोणं संहृष्टवैतसः । अभ्यमुञ्चस्त गर्जन्तः शर-
 वर्षाणि मारिष ॥ ३ ॥ ततस्त्व तुमुलस्तेषां सङ्ग्रामोऽवर्त्तताद्भुतः ।
 पाञ्चालानां कुरूणाञ्च क्षीरो देवासुरोपमः ॥ ४ ॥ सर्वं द्रोणरथं
 प्राप्य पाञ्चालाः पाण्डुवैः सह । तदनीकं विभिक्षन्तो महास्त्राणि
 व्यदर्शयन् ॥ ५ ॥ द्रोणस्य रथपथेन्तं रथिनो रथमास्थिताः ।

कम्पयन्तीऽभ्यवर्षन्त वेगमास्थाय मध्यमम् ॥ ६ ॥ तमभ्ययादृष्टत्-
सत्रः कैकयानां महारथः । प्रवपन्निशितान् वाणान्महेन्द्राग्नि-
सन्निभान् ॥ ७ ॥ तन्तु प्रत्युद्ययौ शीघ्रं क्षेमधूर्तिर्महायशः ।
विमुञ्चन्निशितान् वाणान् शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ८ ॥ घृष्टकेतुश्च
चेदीनामृषभोऽतिबलोदितः । त्वरितोऽभ्यद्रवत्क्षेमं महेन्द्र इव
शम्बरम् ॥ ९ ॥ तमापतन्तं सहसा व्यादितास्यमिवान्तकम् ।
वीरधन्वा महेष्वासस्वरमाणः समभ्ययात् ॥ १० ॥ युधिष्ठिरं
महाराजं जिगीषुं समवस्थितम् । सहानीकं ततो द्रोणो न्यवा-
रयत् वीर्यवान् ॥ ११ ॥ नकुलं कुशलं युद्धे पराक्रान्तं परा-
क्रमी । अभ्यगच्छत् समायान्तं विक्रमंस्ते सुतः प्रभो ॥ १२ ॥
सहदेवं तथायान्तं दुर्मुखः शत्रुकर्षणः । शरैरनेकसाहस्रैः सम-
वाकिरदाशुनैः ॥ १३ ॥ सात्यकिन्तु नरव्याघ्रं व्याघ्रदन्तस्त्ववा-
रयत् । शरैः सुनिशितैस्तीक्ष्णैः कम्पयन् वै मुद्गमुद्गः ॥ १४ ॥
द्रौपदेयान्नरव्याघ्रान्मुञ्चतः सावकोत्तमान् । संरव्याव्रथिनः
श्रेष्ठान् सोमदत्तिरवारयत् ॥ १५ ॥ भौमसिनं तदा क्रुद्धं भौम-
रूपो भवानकः । प्रत्यवारयदावान्तमार्थशृङ्गिर्महारथः ॥ १६ ॥
तयोः समभवद्युद्धं नरराक्षसयोर्मृधे । वाट्पुत्रेण पुरा वृत्तं राम-
रावणयोर्नृप ॥ १७ ॥ ततो युधिष्ठिरो द्रोक्षं नवत्या नतपर्व-
णाम् । आजघ्ने भरतश्रेष्ठः सर्वमर्मसु भारत ॥ १८ ॥ तं द्रोणः
पञ्चविंशत्या निजघान स्तनान्तरे । रोषितो भरतश्रेष्ठ कौन्तेयेन
यशस्विना ॥ १९ ॥ भूय एव तु विंशत्या सायकानां समाचिनोत् ।
साश्वसूतध्वजं द्रोणः पश्यतां सर्वधन्विनान् ॥ २० ॥ तान् शरान्
द्रोणमुक्तांस्तु शरवर्षण पाण्डवः । अवारयत् धर्मात्मा दर्शयन्
पाणिलाघवम् ॥ २१ ॥ ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धो धर्मराजस्य
संयुगे । विच्छेद् समरे धन्वी धनुस्तस्य महात्मनः ॥ २२ ॥
अथैनं क्षिन्नधन्वानं त्वरमाणो महारथः । शरैरनेकसाहस्रैः

पूरयामास सर्वतः ॥ २३ ॥ अदृश्यं वीर्यं राजानां भारद्वाजस्य
 सायकैः । सर्वभूतान्यमन्यन्त हतमेव युधिष्ठिरम् ॥ २४ ॥ केचि-
 च्चैनममन्यन्त तथैव विमुखीकृतम् । ततो राजेति राजेन्द्र ब्राह्म-
 णेन महात्मना ॥ २५ ॥ स कृच्छ्रं परमं प्राप्नो धर्मराजो युधि-
 स्थिरः । त्यक्त्वा तत् कार्मुकं हिनं भारद्वाजेन संयुगे ॥ २६ ॥
 आददेऽन्यदनुद्दिव्यं भास्वरं वेगवत्तरन् । ततस्तान् सायकांस्तव
 द्रोणानुत्तान् सहस्रशः ॥ २७ ॥ विच्छेद समरे वीरस्तदद्भुत-
 मिवाभवत् । क्लिप्त्वा तु ताञ्छरान्राजन् क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ २८ ॥
 शक्तिं जग्राह समरे गिरीणामपि दारुणीम् । स्वर्षदण्डं महा-
 घोरामष्टषण्ठां भयावहाम् ॥ २९ ॥ समुत्क्षिप्य च तान् हृष्टो
 ननाद् बलवदली । नादेन सर्वभूतानि वासयन्निव भारत ॥ ३० ॥
 शक्तिं समुद्यतां दृष्ट्वा धर्मराजेन संयुगे । स्वस्ति द्रोणाय सहसा
 सर्वभूतान्यथाब्रुवन् ॥ ३१ ॥ सा राजभुजनिर्मुक्ता निर्मूक्तो-
 रगसन्निभा । प्रज्वालयन्ती गगनं दिशः सप्रदिशस्तथा ॥ ३२ ॥
 द्रोणान्तिकमनुप्राप्ता दीप्तास्या पन्नगी यथा । तामापतन्तीं
 सहसा दृष्ट्वा द्रोणो विश्राम्यते ॥ ३३ ॥ प्रादुश्चक्रे ततो ब्राह्म-
 मस्त्रमस्त्रविदाम्बरः । तदस्त्रं भस्मसात् कृत्वा च शक्तिं घोर-
 दर्शनाम् ॥ जगाम स्यन्दनं तूष्णं पाण्डवस्य यथस्विनः ।
 ततो युधिष्ठिरो राजा द्रोणास्त्रं तत् समुद्यतम् ॥ ३५ ॥ अघो-
 मयत् महाप्राज्ञो ब्रह्मास्त्रेणैव मारिष । विद्धा तच्चरणे द्रोणं
 पञ्चभिर्नतपर्वभिः ॥ ३६ ॥ क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णेन विच्छेदास्य मह-
 दनुः । तदपास्य धनुष्किन्तं द्रोणः क्षत्रियमर्दनः ॥ ३७ ॥
 गदाञ्चिच्छिप सहसा धर्मपुत्राय मारिष । तामापतन्तीं सहसा
 गदां दृष्ट्वा युधिष्ठिरः ॥ ३८ ॥ गदामेवाग्रहीत् क्रुद्धश्चिप च
 परन्तप । ते गदे सहसा मुक्ते समासाद्य परस्परम् ॥ ३९ ॥
 सङ्घर्षात् पावकं मुक्त्वा समेयातां महीतले । ततो द्रोणी भर्ष

क्रुद्धो धर्मराजस्व मारिष ॥ ४० ॥ चतुर्भिर्निमित्तैस्तीक्ष्णैर्हयान्
जघ्ने शरोत्तमैः । चिच्छेदैकेन भस्त्रेण धनुश्चेन्द्रध्वजोपमम् ॥ ४१ ॥
केतुमेकेन चिच्छेद् पाण्डवञ्चाईर्वात्तभिः । हताश्वान् रथान्तूर्ण-
मवप्लुत्य युधिष्ठिरः ॥ ४२ ॥ यस्यावृद्धं भुजो राजा व्याधुधो
भरतर्षभ । विरथं तं समालोक्य व्याधुधञ्च विशेषतः ॥ ४३ ॥
द्रोणो व्यमोहयच्छतून् सर्वसैन्यानि वा विभो । मुञ्च्येषुगणा-
स्तीक्ष्णान् लघुहस्तो दृढव्रतः ॥ ४४ ॥ अभिद्रुद्राव राजानं सिंहो
मृगमिवोलुणः । तमभिद्रुतमालोक्य द्रोणेनाभिप्रधातिना ॥ ४५ ॥
हाहेति सहसा शब्दः पाण्डूनां समजायत । हृतो राजा हृतो
राजा भारद्वाजेन मारिष ॥ ४६ ॥ इत्यासीत् सुमहान् शब्दः
पाण्डुनैन्यस्य भारत । ततस्त्वरितमारुह्य सहदेवरथं नृपः ।
अपायाञ्च वनैरश्वैः कुन्तीपत्नी युधिष्ठिरः ॥ ४७ ॥

इतिद्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरापयाने

षडधिकशतोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

सञ्जय उवाच । बृहत्क्षत्रमथायान्तं कैकयं दृढविक्रमम् ।
क्षेमधूर्तिर्महाराज विव्याधीरसि मार्गणैः ॥ १ ॥ बृहत्क्षत्रस्तु
तं राजा नवत्या नतपर्वणाम् । आजघ्ने खरितो राजन् द्रोणा-
नीकं विभिक्षया ॥ २ ॥ क्षेमधूर्तिस्तु संक्रुद्धः कैकयस्य महात्मनः ।
धनुश्चिच्छेद् भस्त्रेण पीतेन निमित्तेन च ॥ ३ ॥ अथैनं छिन्नधन्वानं
शरेणानतपर्वणा । विव्याध समरे तूर्णं प्रवरं सर्वधन्विनाम् ॥ ४ ॥
अथान्यद्दनुरादाय बृहत्क्षत्रो हसन्निव । व्यश्रुत्तरथश्चक्रे क्षेम-
धूर्तिं महारथम् ॥ ५ ॥ ततोऽपरेण भस्त्रेण पीतेन निमित्तेन च ।
जहार नृपतेः कायात् शिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥ ६ ॥ तच्छिन्नं
सहसा तस्य शिरः कुञ्चितमूर्ध्वजम् । सकिरीटं महो प्राप्य बभौ

ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ७ ॥ तं निहत्य रणे हृष्टो ब्रह्मत्क्षत्री
 महारथः । सहसाभ्यपतत्क्षैत्र्यं तावकं पार्थकारणात् ॥ ८ ॥
 घृष्टकेतुं तथायान्तं द्रोणहेतोः पराक्रमी । वीरधन्वा महेष्वासी
 वारयामास भारत ॥ ९ ॥ तौ परस्परमासाद्य शरदंष्ट्रौ तर-
 खिनौ । शरैरनेकसाहस्रैरन्योऽन्यमभिजघ्नतुः ॥ १० ॥ तावुभौ
 नरशार्दूलौ युयुधाते परस्परम् । महावने तीव्रमदौ वारणाविव
 यूथपौ ॥ ११ ॥ गिरिगह्वरमासाद्य शार्दूलाविव रोषितौ ।
 युयुधाते महावीर्यौ परस्परजिघांसया ॥ १२ ॥ तद्युद्धमासी-
 त्तुमुलं प्रेक्षणीयं विशाम्पते । सिंहचारणसङ्घानां विस्मयाद्भुत-
 दर्शनम् ॥ १३ ॥ वीरधन्वा ततः क्रुद्धो घृष्टकेतोः शरामनम् ।
 द्विधा चिच्छेद् भस्त्रेण प्रहसन्निव भारत ॥ १४ ॥ तदुत्सृज्य
 धवम्बुद्धं चेदिराजो महारथः । शक्तिं जघाह विपुलां हेम-
 दण्डामयम्बयीम् ॥ १५ ॥ तान्तु शक्तिं महावीर्य्यां दीर्घ्यामायम्य
 भारत । चिक्षेप सहसा यत्नो वीरधन्वरथम्पति ॥ १६ ॥ तथा
 तु वीरघातिन्या शक्त्या लभितो भृशम् । निर्भिन्नहृदयस्तूर्णं
 निपपात रथान्महीम् ॥ १७ ॥ तस्मिन् विनिहते वीरे त्रैगर्तानां
 महारथे । वलन्तेऽभज्यत विभी पाण्डवैरैः समन्ततः ॥ १८ ॥
 सहदेवे ततः पश्रिं सायकान् दुर्मुखोऽक्षिपत् । एनाद् च महा-
 नादं तञ्जयन् पाण्डवं रणे ॥ १९ ॥ माद्रे यस्तु ततः क्रुद्धो दुर्मु-
 खञ्च श्रिते शरैः । भ्राता भ्रातरमायान्तं विव्याध प्रहसन्निव
 ॥ २० ॥ तं रणे रभसं दृष्ट्वा सहदेवो महावलम् । दुर्मुखं
 नवभिर्वाणैस्ताडयामास भारत ॥ २१ ॥ दुर्मुखस्य तु भस्त्रेण
 क्षित्वा केतुं महावलः । जघान चतुरो वाह्यांश्चतुर्भिर्निशितैः शरैः
 ॥ २२ ॥ अथापरेण भस्त्रेण पीतेन निशितेन ह । चिच्छेद् सारथेः
 कायाच्छिरो ज्वलितकुण्डलम् ॥ २३ ॥ क्षुरप्रेण च तीक्ष्णेन कौर-
 वस्य महद्भुतः । सहदेवो रणे क्षित्वा तञ्च विव्याध प्रभुभिः ॥ २४ ॥

हताश्वन्तु रथं त्यक्त्वा दुर्मुखो विमनास्तदा । आरुरोह रथं
 राजन्निरमितस्य भारत ॥ २५ ॥ सहदेवस्ततः क्रुद्धो निरमितं
 महाहवे । जघान पृतनामध्ये भङ्गेन परवीरहा ॥ २६ ॥ स
 पपात रथोपस्थान्निरमितो जनेश्वरः । त्रिगर्त्तराजस्य सुतो
 व्यथयंस्तव वाहिनीम् ॥ २७ ॥ तन्तु हत्वा महाबाहुः सहदेवो
 व्यरोचत । यथा दाशरथीरामः खरं हत्वा महाबलम् ॥ २८ ॥
 हाहाकारो महानासीत् त्रिगर्त्तानां जनेश्वर । राजपुत्रं हतं
 दृष्ट्वा निरमितं महारथम् ॥ २९ ॥ नकुलस्ते सुतं राजन् विक्रमं
 पृथुलोचनम् । सुहर्त्ताञ्चितवान् लोके तदद्भुतमिवाभवत् ॥ ३० ॥
 सात्यकिं व्याघ्रदत्तस्तु शरैः सन्नतपर्वभिः । चक्रेऽदृश्यं साश्वसूतं
 सध्वजं पृतनान्तरे ॥ ३१ ॥ तान्निवार्य शरान् शूरः शनैः कृत-
 हस्तवत् । साश्वसूतध्वजं वागैर्व्याघ्रदत्तमपातयत् ॥ ३२ ॥ कुमारै
 निहते तस्मिन् मागधस्य सूते प्रभो । मागधाः सर्वतो यत्ता
 युयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३३ ॥ विष्टजन्तः शराथैव तोमरांश्च सह-
 स्रयः । भिन्दिपालांस्तथा प्रासान् सुहरान् सुसलानपि ॥ ३४ ॥
 अयोधयन्नणे शूराः सात्त्वतं युद्धदुर्मदम् । तांस्तु सर्वान् स बल-
 वान् सात्यकिर्युद्धदुर्मदः ॥ ३५ ॥ तस्मिन्पुत्राद्भरुत्रेव विजिग्य
 पुरुषर्षभः । मागधान् त्वरितो दृष्ट्वा हतशेषान् अभन्ततः ॥ ३६ ॥
 बलन्तेऽभज्यत विभो युयुधानशराहितम् । नाशयित्वा रणे सैन्यं
 त्वदीयं माधवीत्तमः ॥ ३७ ॥ विधुन्वानो धनुःश्रेष्ठं व्यभ्राजत
 महायथाः । भज्यमानं बलं राजन् सात्त्वतेन महात्मना ॥ ३८ ॥
 नाभ्यवर्त्तत युद्धाय त्वासितं दीर्घबाहुना । ततो द्रोणो भृशं क्रुद्धः
 सहस्रोद्दृत्य चक्षुषी । सात्यकिं सत्वकर्माणं स्वयमेवाभिदुद्रुवे ॥ ३९ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकियुद्धे

सप्ताधिकशतोऽध्यायः ॥ १०७ ॥

सञ्जय उवाच । द्रौपदेयान्महेष्वासान् सौमदत्तिर्महायथाः ।
 एकैकं पञ्चभिर्विद्धा पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ १ ॥ ते पीडिता भृशं
 तेन रौद्रेण सहसा विभो । प्रमूढा नैव विविदुर्मृधे कृत्यं स
 किञ्चन ॥ २ ॥ नाकुलिद्य यतानीकः सौमदत्तिं नरर्षभम् ।
 द्वाभ्यां विद्वानदद्दृष्टः शराभ्यां यः प्रवर्षाणाः ॥ ३ ॥ तथेतरे रणो
 यत्तास्त्रिभिस्त्रिभिरजिह्वभिः । विव्यधुः समरे तूष्णं सौमदत्ति-
 ममर्षणम् ॥ ४ ॥ स तान् प्रति महाराज चिक्षेप पञ्च साय-
 कान् । एकैकं हृदि चाजघ्ने एकैकेन महायथाः ॥ ५ ॥ ततस्ते
 भ्रातरः पञ्च शरैर्विद्धा महात्मना । परिवाथ्ये रणो वीरं विव्यधुः
 सायकैर्भृशम् ॥ ६ ॥ आर्जनस्तु हवांस्तस्य चतुर्भिर्निश्चितैः शरैः ।
 प्रेषयामास संक्रुद्ध यमस्य सदनं प्रति ॥ ७ ॥ भैमसेनिर्धनु-
 श्छिक्त्वा सौमदत्तेर्महात्मन । ननाद वलवक्त्रादं विव्याध च शितैः
 शरैः ॥ ८ ॥ योधिष्ठिरिष्यजे तस्य जिह्वा भूमावपातयत् ।
 नाकुलिद्यथ यन्तारं रथनीडादपाहरत् ॥ ९ ॥ साहदेविस्तु
 तं ज्ञात्वा भ्रातृभिर्विसुखीकृतम् । क्षुरप्रेषा शिरोराजन्निचकृत्
 महात्मनः ॥ १० ॥ तच्छिरोन्यपतङ्गमौ तपनीयविभूषितम् ।
 भ्राजयन्तं रणोद्देशं बालसूय्येसमप्रभम् ॥ ११ ॥ सौमदत्तेः
 शिरो दृष्ट्वा निहतं तन्महात्मनः । विवस्ता...वका राजन् प्रदु-
 द्गुरनेकधा ॥ १२ ॥ अलम्बुपस्तु समरे भीमसेनं महाबलम् ।
 योधयामास संक्रुद्धो लक्ष्मणं रावणियथा ॥ १३ ॥ संप्रयुद्धौ
 रणो दृष्ट्वा तावुभौ नरराक्षसौ । विस्मयः सर्वभूतानां प्रहर्षं
 समजायत ॥ १४ ॥ आर्ष्यशृङ्गिततो भीमो नवभिर्निश्चितैः शरैः ।
 विव्याध प्रहसन् राजेन् राक्षसेन्द्रममर्षणम् ॥ १५ ॥ तद्रक्षः
 समरे विद्धं कृत्वा नादं भयावहम् । अभ्यद्रवत्ततो भीमं ये च
 तस्य पदानुगाः ॥ १६ ॥ स भीमं पञ्चभिर्विद्धा शरैः सन्नत-
 पर्वभिः । भैसान् परिजघानाशु रथांस्त्रिंशतमाहवे ॥ १७ ॥

पुनश्चतुःशतान् हत्वा भीमं विव्याध पत्रिणा । सोऽतिविद्वस्तथा
 भीमो राक्षसेन महाबलः ॥ १८ ॥ निषसाद् रथोपस्थे मूर्च्छ-
 याभिपरिप्लुतः । प्रतिलभ्य ततः संज्ञां मासतिः क्रोधमूर्च्छितः
 ॥ १९ ॥ विकृष्य कर्मकं घोरं भारसाधनमुत्तमम् । अलम्ब्य
 शरैस्तीक्ष्णै रद्दयामास सर्वतः ॥ २० ॥ स विद्धो बद्धभिर्वाणै-
 नीलाङ्गनचयोपमः । शुशुभे सर्वतो राजन् प्रफुल्ल इव किंशुकः
 ॥ २१ ॥ स बध्यमानः समरे भीमचापच्यतेः शरैः । स्मरन्
 भ्रातृवधञ्चैव पाण्डवेन महात्मना ॥ २२ ॥ घोरं रूपमथो कृत्वा
 भीमसेनमभाषत । तिष्ठेदानीं रणे पार्थ पश्य मेऽय पराक्रमम्
 ॥ २३ ॥ वको नाम सुदुर्बुद्धे राक्षसप्रवरो बली । परोक्षं मम
 तद्वृत्तं यद्भ्राता मे हतस्त्वया ॥ २४ ॥ एवमुक्त्वा ततो भीममन्त-
 र्दानं गतस्तदा । महता शरवर्षेण भृशं तं समवाक्रिरत् ॥ २५ ॥
 भीमस्तु समरे राजन्वदृश्ये राक्षसे तदा । आकाशं पूरयामास
 शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २६ ॥ स बध्यमानो भीमेन निमेषाद्रथ-
 मास्थितः । जगाम धरणीञ्चैव क्षुद्रः खं सहसागमत ॥ २७ ॥
 उच्चावचानि रूपाणि चकार सुबह्वानि च । अनुर्वहत् पुनः
 स्थूलो नादं मुञ्चन्निवाम्बुदः ॥ २८ ॥ उच्चावचास्तथा वाचो व्याज-
 हार समन्ततः । निपेतुर्गगनाच्चैव शरधाराः सहस्रशः ॥ २९ ॥
 अक्षयः कृणपाः प्रासाः शूलपट्टिशतोमराः । शतघ्नः परिघाश्चैव
 भिन्दिपालाः परप्रवधाः ॥ ३० ॥ शिलाः खड्गगुड्याश्चैव ऋष्टि-
 र्वज्राणि चैव ह । सा राक्षसविस्मृष्टा तु अस्त्रवृष्टिः सुदारुणा
 ॥ ३१ ॥ जघान पाण्डुपुत्रस्य सैनिकान् रणमूर्द्धनि । तेन पाण्डव-
 सैन्यानां सूदिता युधि वारणाः ॥ ३२ ॥ हयाश्च वहवो राजन्
 पत्तयश्च तथा पुनः । रथेभ्यो रथिनः पेतुस्तस्य तुन्नाः स्र सायकीः
 ॥ ३३ ॥ शीणितोदां रथावत्तां हस्तिग्राहसमाकुलाम् । क्ल-
 हंसां ऋद्धिभिर्नो वाङ्मपन्नगसङ्कुलाम् ॥ ३४ ॥ नदीं प्रावर्त्तयामास

रक्षोणसमाकुलाम् । वहन्तीं वहधा राजंशेदिपाञ्चालसृष्ट-
 खान् ॥ ३५ ॥ तं तथा समरे राजन् विचरन्तमभीतवत् । पाण्डवा
 भृशसम्बन्धाः प्रापञ्चंस्तस्य विक्रमम् ॥ ३६ ॥ तावकानान्तु सैन्यानां
 प्रहर्षः समजायत । वादित्वनिनदशोग्रः समहानोमहर्षणः ॥ ३७ ॥
 तं श्रुत्वा निनदं घोरं तव सैन्यस्य पाण्डवः । नामृष्यत यथा
 नागस्तलघ्वदं समीरितम् ॥ ३८ ॥ ततः क्रोधाभिताभ्राक्षी
 निर्द्वेहन्निव पावकः । सन्दधे लाष्ट्रमस्त्रं स खयं लष्टेव मारुतिः
 ॥ ३९ ॥ ततः शरसहस्राणि प्रादुरासन् समन्ततः । तैः शरै-
 स्तव सैन्यस्य विद्रवः समहानभूत् ॥ ४० ॥ तदस्त्रं प्रेरितं तेन
 भीमसेनेन संयुगी । राक्षसस्य महामायां हत्वा राक्षसमार्दयत्
 ॥ ४१ ॥ स बध्यमानो वहधा भीमसेनेन राक्षसः । सन्त्यज्य
 समरे भीमं द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ ४२ ॥ तस्मिंस्तु निर्जिते
 राजब्राह्मणेन्द्रे महात्मना । अनादयन् सिंघनादैः पाण्डवाः सर्वती
 दिशम् ॥ ४३ ॥ अपूजयन्मारुतिञ्च संहृष्टास्ते महाबलम् । प्रह्लादं
 समरे जित्वा यथा शक्रं मरुद्गणाः ॥ ४४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अत्र नृपप्रराजये

अष्टाधिकशतोऽध्यायः ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । अलम्बुप तथा युद्धे विचरन्तमभीतवत् ।
 हैडिम्बः प्रययौ तूष्णं विव्याध निमित्तैः शरैः ॥ १ ॥ तयोः प्रति
 भयं युद्धमासीद्राक्षससिंहयोः । कुर्वतीर्विविधा मायाः शक्रशम्भ-
 रयोरिव ॥ २ ॥ अलम्बुषो भृशं क्रुद्धो घटोत्कचमताडयत् ।
 तयोर्युद्धं समभवद्रक्षोग्रामणिसुख्ययोः ॥ ३ ॥ यादृगीव पुरा वृत्तं
 रामरावणयोः प्रभो । घटोत्कचस्तु विंशत्या नाराचानां स्तना-
 न्तरे ॥ ४ ॥ अलम्बुपमयो विद्धा सिंघवद्वानदन्महः । तथै-

बालम्बुषो राजन् हैडिम्बं युद्धदुर्मदम् ॥ ५ ॥ विद्वा विद्वानद-
 दृष्टः पूरयन् खं समन्ततः । तथा तौ भृशसंक्रुद्धौ राक्षसेन्द्री
 महाबलौ ॥ ६ ॥ निर्विशेषमयुर्ध्वतां मायाभिरितरेतरम् । माया-
 शतहजौ नित्यं मोहयन्तौ परस्परम् ॥ ७ ॥ मायायुद्धेषु कुशलौ
 मायायुद्धमयुद्धताम् । यां यां घटोत्कचो युद्धे मायां दधयते
 नृप ॥ ८ ॥ तां तामलम्बुषो राजन् माययैव निजज्ञिवान् । तं
 तथा युद्धमानन्तु मायायुद्धविशारदम् ॥ ९ ॥ अलम्बुषं राक्ष-
 सेन्द्रं दृष्ट्वाक्रुद्धान्त पाण्डवाः । त एनं भृशसन्धिनाः सर्वतः प्रवरा
 रथैः ॥ १० ॥ अभ्यद्रवन्त संक्रुद्धा भीमसेनादयो नृप । त एनं
 कोष्ठकीकृत्य रथवंशेन मारिष ॥ ११ ॥ सर्वतो व्यकिरन् वाणै-
 सक्लाभिरिव कुञ्जरम् । स तेषामस्त्रवेगं तं प्रतिहन्यास्त्रमायया
 ॥ १२ ॥ तस्माद्रथजान्मत्तो वनदाहादिव द्विपः । स विस्फार्य
 धनुर्घोरमिन्द्राशनिसमस्त्रनम् ॥ १३ ॥ मारुतिं पञ्चविंशत्या भैम-
 सेनिञ्च पञ्चभिः । युधिष्ठिरं त्रिभिर्विद्वा सहदेवञ्च सप्तभिः ॥ १४ ॥
 नकुलञ्च त्रिसप्तत्या द्रौपदेयांश्च मारिष । पञ्चभिः पञ्चभिर्विद्वा
 घोरं नादं ननाद ह ॥ १५ ॥ तं भीमसेनो नवभिः सहदेवस्तु
 पञ्चभिः । युधिष्ठिरः शतेनैव राक्षसं प्रत्यविध्यत ॥ १६ ॥ नकुलस्तु
 चतुःषष्ट्या द्रौपदेयास्त्रिभिस्त्रिभिः । हैडिम्बो राक्षसं विद्वा
 युद्धे पञ्चशता शरैः ॥ १७ ॥ पुनर्विव्याध सप्तत्या ननाद च महा-
 बलः । तस्य नादेन महता कम्पितेयं वसुन्धरा ॥ १८ ॥ स-
 पर्वतवत् । राजन् सपादपजलाशया । सोऽतिविद्धो महेश्वासैः
 मृतस्तैर्महारथैः ॥ १९ ॥ प्रतिविव्याध तान् सर्वान् पञ्चभिः
 पञ्चभिः शरैः । तं क्रुद्धं राक्षसं युद्धे प्रतिक्रुद्धस्तु राक्षसः ॥ २० ॥
 हैडिम्बो भरतश्चेष्ट शरैर्विव्याध सप्तभिः । सोऽतिविद्धो बलवता
 राक्षसेन्द्री महाबलः ॥ २१ ॥ व्यसृजत् सायकां स्तूषं स्क्वपुङ्गान्
 शिलाशितान् । ते शरा नतपर्वाणो विविशूराक्षसं तदा ॥ २२ ॥

हृषिताः पन्नगा यद्वहिरिष्टुङ्गं महाबला । ततस्ते पाण्डवा
 राजन् समन्तान्विधिताञ्छरान् ॥ २३ ॥ प्रेषयामासुर्दहिमा
 ह्रैडिम्बश्च घटोत्कचः । स बध्यमानः समरे पाण्डवैर्जितकाश्रिभिः
 ॥ २४ ॥ सत्यधर्ममनुप्राप्तः कर्तव्यं नान्वपद्यत । ततः समरशौण्डो
 वै भैमसेनिर्महाबलः ॥ २५ ॥ समौच्य तद्वस्थं तं वधायास्य
 मनो दधे । वेगञ्चक्रे महान्तञ्च राक्षसेन्द्ररथम्प्रति ॥ २६ ॥
 दग्धाद्रिकूटशृङ्गामं भिन्नाञ्जनचयोपमम् । रथाद्रथमभिद्रुत्य क्रुद्धो
 ह्रैडिम्बिराक्षिपत् ॥ २७ ॥ उद्ववर्हं रथाञ्चापि पन्नगं गरुडो
 यथा समुत्क्षिप्य च बाह्वभ्यामाविध्य च पुनः पुनः ॥ २८ ॥
 निष्प्रिप्रेष क्षितौ क्षिप्रं पूषं कुम्भमिवाश्रमनि । बललाघवसम्पन्नः
 सम्पन्नो दितमेण च ॥ २९ ॥ भैमसेनीरणे क्रुद्धः सर्वसैन्यान्-
 भीषयत् । सविस्फुटितसर्वाङ्गयूर्सितास्थिर्विभीषणः ॥३०॥ घटोत्-
 कचेन वीरेण हतः शालकटङ्कटः । ततः सुमनसः पार्था हते
 तस्मिन्निशाचरे ॥ ३१ ॥ चुक्रुशुः सिंहनादाय वासांस्यादुधुवुश
 ह । तावकाय हतं दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रं महाबलम् ॥ ३२ ॥ अलम्बुपं
 तथा शूरा विशीर्णमिव पर्वतम् । हाहाकारमकार्षुंश्च सैन्यानि
 भरतर्षभ ॥ ३३ ॥ जनाय तद्दृष्टिरे रक्षः कौतूहलान्विताः ।
 यदृच्छ्या निपतितं भूमावङ्गारकं यथा ॥ ३४ ॥ घटोत्कचस्तु
 तद्वत्वा रक्षोवलवताम्बरः । सुमोच बलवन्नादं बलं हत्वेव वासवः
 ॥ ३५ ॥ स पूज्यमानः पितृभिः सवान्धवैर्घटोत्कचः कर्मणि दुष्करे
 कृते । रिपुं निहत्याभिननन्द वै तदा ह्यलम्बुपं षष्ठमलम्बुपं
 यथा ॥ ३६ ॥ ततो निनादः सुमहान् समुत्थितः सशङ्कनानाविध-
 वाणघोषवान् । निशम्य तं प्रत्यनदंस्तु कौरवास्ततो ध्वनिर्भुवन-
 मथासृग्मद्भृशम् ॥ ३७ ॥

इति द्वािणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि अलम्बुषवधे

नवाधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १०९ ॥

पृतराष्ट्र उवाच । भारद्वाजं कथं युद्धे युयुधानो न्यवारयत्
सञ्जयाचक्षु तस्मिन् परं कौतूहलं हि मे ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । शृणु राजन् महाप्राज्ञ सङ्ग्रामं क्षीमदुर्ष-
णम् । द्रोणस्य पाण्डवैः सार्द्धं युयुधानपुरोगमैः ॥ २ ॥ बध्य-
मानं बलं दृष्ट्वा युयुधानेन मारिष । अभ्यद्रवत् स्वयं द्रोणः
सात्यकिं सत्यविक्रमम् ॥ ३ ॥ तमापतन्तं सङ्घसा भारद्वाजं महा-
रथम् । सात्यकिः पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समार्पयत् ॥ ४ ॥
द्रोणोऽपि युधि विक्रान्तो युयुधानं समाहितः । अविध्यत् पञ्चभि-
स्तूमं हेमपुङ्खैः शरैः शितैः ॥ ५ ॥ ते वर्म भिक्षा सुदृढं दिषत्
पिप्रितभोजगाः । अभ्ययुर्धरणीं राजन् श्वसन्त इव पद्मगाः
॥ ६ ॥ दीर्घबाहुरभिक्रुद्धस्तोवाहित इव दिपः । द्रोणं पञ्चा-
शताविध्यन्ताराचैरग्निस्निभैः ॥ ७ ॥ भारद्वाजो रणे विद्धो
युयुधानेन सत्वरम् । सात्यकिं वल्लभिर्वाणैर्यतमानमविध्यत् ॥ ८ ॥
ततः क्रुद्धो महेश्वाप्तो भूय एव महाबलः । सात्त्वतं षोडश्या-
मास शरैर्गणतपर्वणा ॥ ९ ॥ स बध्यमानः समरे भारद्वाजेन
सात्याक्रः । नान्वपद्यत कर्तव्यं किञ्चिदेव विशाम्पते ॥ १० ॥
विषस्खवदनश्यापि युयुधानोऽभवन्नृप । भारद्वाजं रणे दृष्ट्वा विस्म-
जन्तं शितात् शरान् ॥ ११ ॥ तन्तु सम्प्रेक्ष्य ते पुत्राः सैनिकाश्च
विशाम्पते । प्रहृष्टमनसो भूत्वा सिंहवदनदम्बुजः ॥ १२ ॥ तं
शुक्ला निनदं धीरं षोडशमानञ्च माधवम् । युधिष्ठिरोऽब्रवी-
द्राजा सवसंन्यानि भारत ॥ १३ ॥ एष तृष्णिवरो वीरः सात्यकिः
सत्यविक्रमः । ग्रस्यते युधि वीरेण भानुमानिव राहणा ॥ १४ ॥
अभिद्रवत गच्छध्वं सात्यकिर्यत्र युध्यते । पृष्टद्युम्नञ्च पाञ्चात्य-
मिदमाह जनाधिपः ॥ १५ ॥ अभिद्रवद्भुतं द्रोणं किमु तिष्ठसि
पार्थिव । न पश्यसि भयं द्रोणाहोरं नः समुपस्थितम् ॥ १६ ॥
पशौ द्रोणो महेश्वाप्तो युयुधानेन संयुगे । क्रीडते सूत्रवद्धेन

पक्षिणा बालको यथा ॥ १७ ॥ तत्रैव सर्वं गच्छन्तु भीमसैन-
 पुरोगमाः । त्वयैव संहिताः सर्वे युयुधानरथं प्रति ॥ १८ ॥
 पृष्ठतोऽनुगमिष्यामि त्वामहं सहसैनिकः । सात्यकिं मोक्षयस्वाद्य
 यमदंष्ट्रान्तरं गतम् ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वा ततो राजा सर्वसैन्येन
 भारत । अभ्यद्रवद्रुणे द्रोणं युयुधानस्य कारणात् ॥ २० ॥
 तत्रारावो महानासीत् द्रोणमेकं युयुत्सताम् । पाण्डवानाञ्च
 भद्रन्ते सृञ्जयानाञ्च सर्वशः ॥ २१ ॥ ते समेत्य नरव्याघ्र भार-
 हाजं महारथम् । अभ्यवर्षञ्करैस्तीक्ष्णैः कङ्कवर्हिणवाजितैः ॥ २२ ॥
 स्यान्नेव तु तान् वीरान् द्रोणः प्रत्यग्रहीत् स्वयम् । अतिथी-
 नागतान् यदत् सलिलेनासनेन च ॥ २३ ॥ तर्पितास्ते शरैस्तस्य
 भारहाजस्य धन्विनः । आतिथेयं मह्यं प्राप्य नृपतेऽतिथयो यथा
 ॥ २४ ॥ भारहाजञ्च ते सर्वं न शक्नुः पतिव्रीक्षितुम् । मध्यन्दिन-
 मनुप्राप्तं महस्त्रांशुमिव प्रभो ॥ २५ ॥ तांस्तु सर्वान् महेश्वासान्
 द्रोणः शस्त्रभृताम्बरः । अतापयच्छरव्रातैर्गभस्तिभिरिवांशुमान्
 ॥ २६ ॥ वधमाना महाराज पाण्डवाः सृञ्जयास्तथा । वातारं
 नाध्यगच्छन्त पङ्कमग्ना इव हिपाः ॥ २७ ॥ द्रोणस्य च व्यदृश्यन्त
 विसर्पन्तो महारथाः । गभस्तय इवार्कस्य प्रतपन्तः समन्ततः
 ॥ २८ ॥ तस्मिन् द्रोणेन निहतः पाञ्चालाः पञ्चविंशतिः । महा-
 रथाः समाख्याता घृष्टवृन्दस्य समताः ॥ २९ ॥ पाण्डूनां सर्व-
 सैन्येषु पाञ्चालानां तथैव च । द्रोणं स दृष्टशुः शूरं विनिघ्नन्तं
 वरान् वरान् ॥ ३० ॥ कैकेयानां शतं हत्वा विद्राव्य च सम-
 न्ततः । द्रोणस्तस्थौ महाराज व्याटितास्य इवान्तकः ॥ ३१ ॥
 पाञ्चालान् सृञ्जयान्मत्स्रान् कैकयांश्च नराधिप । द्रोणोऽजय-
 न्महाबाहुः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३२ ॥ तेषां समभवच्छब्दी
 विद्वानां द्रोणसायकैः । वनौकसानिवारण्ये व्याप्तानां धूमकेतुना
 ॥ ३३ ॥ तत्र देवाः सगन्धर्वाः पितरश्चाश्रुवन्नृप । एते द्रवन्ति

पाण्डवाः पाण्डवाश्च ससैधिकाः ॥ ३४ ॥ तं तथा समरे द्रोणं
निघ्नन्तं सोमकान् रणे । न चाप्यभिययुः केचिदपरे नैव विव्यधुः
॥ ३५ ॥ वर्तमाने तथा रौद्रे तस्मिन् वीरवरक्षये । अशृणीत्
सहसा पार्थः पाञ्चजन्यस्य निखनम् ॥ ३६ ॥ पूरितो वासुदेवेन
शङ्कराट् स्वनते भृशम् । युद्धमानेषु वीरेषु सैश्वस्याभिरक्षिषु
॥ ३७ ॥ नदत्सु धार्तराष्ट्रेषु विजयस्य रथम्प्रति । गाण्डीवस्य
च निर्घोषि विप्रनष्टे समन्ततः ॥ ३८ ॥ कश्यपाभिहतो राजा
चिन्तयामास पाण्डवः । न नूनं स्वस्ति पार्थाय यथा नदति
शङ्कराट् ॥ ३९ ॥ कौरवाश्च यथा हृष्टा विनदन्ति सुहृर्मुहुः ।
एवं सञ्चिन्तयित्वा तु व्याकुलेनान्तरात्मना ॥ ४० ॥ अजातशत्रुः
कौन्तेयः सात्वतं प्रत्यभाषत । वाष्पगद्गदया वाचा सुहृन्मानो
सुहृर्मुहुः । कृत्यस्यानन्तरापेक्षी शैनेयं शिनिपुङ्गवम् ॥ ४१ ॥

युधिष्ठिर उवाच । यः स धर्मः पुरा दृष्टः सद्भिः शैनेय
शाश्वतः । साम्पराधे सुहृत् कृत्ये तस्य कालोऽयमागतः ॥ ४२ ॥
सर्वेष्वपि च योषेषु चिन्तयन् शिनिपुङ्गव । तत्तः सुहृत्तमं कच्चि-
न्नाभिजानामि सात्वके ॥ ४३ ॥ यो हि प्रीतमना नित्यं यश्च
नित्यमनुव्रतः । स कार्यः साम्पराधे तु नियोज्य इति मे मतिः
॥ ४४ ॥ यथा च केशवो नित्यं पाण्डवानां परायणम् । तथा
त्वमपि वार्ष्णेय कृष्णातुल्यपराक्रमः ॥ ४५ ॥ सोऽहं भारं समा-
धास्ये त्वयि तं वोढुमर्हसि । अभिप्रायश्च मे नित्यं न वृथा कर्तु-
मर्हसि ॥ ४६ ॥ स त्वं भ्रातुर्वयस्यस्य गुरोरपि च संयुगी । कुरु
कृच्छ्रे सहायार्थमर्जुनस्य नरर्षभ ॥ ४७ ॥ त्वं हि सत्यव्रतः शूरो
मित्राणामभयङ्करः । लोके विख्यायसे वीर कर्मभिः सत्यवागिति
॥ ४८ ॥ यो हि शैनेय मित्रार्थं युध्यमानस्वजेत्तनुम् । पृथिवीञ्च
दिजातिभ्यो यो दद्यात् स समो भवेत् ॥ ४९ ॥ श्रुताश्च वचवो-
न्माभी राजानो ये दिवं गताः । दत्त्वेमां पृथिवीं कृत्स्नां ब्राह्म-

कोभ्यो यथाविधि ॥ ५० ॥ एवं त्वामपि धर्मात्मन् प्रयावेऽहं
 कृताङ्गलिः । पृथिवीदानतुल्यं स्यादधिकम्वा फलं विभो ॥ ५१ ॥
 एक एव सदा कृष्णो मित्राणाममयङ्करः । रणे सन्त्यजति प्राणान्
 द्वितीयस्वञ्च सात्यके ॥ ५२ ॥ विक्रान्तस्य च वीरस्य युद्धे प्रार्थ-
 यतो ययः । शूर एव सहायः स्यान्नेतरः प्राकृतो जनः ॥ ५३ ॥
 ईदृशे तु परामर्शं वर्तमानस्य माधव । त्वदन्यो हि रणे गोप्ता
 विजयस्य न विद्यते ॥ ५४ ॥ श्लघन्नेव हि कर्माणि घनशस्तव
 पाण्डवः । मम सञ्जनयन् हर्षं पुनः पुनरकीर्तयत् ॥ ५५ ॥
 लघुहस्तश्चित्रयोधो तथा लघुपराक्रमः । प्राज्ञः शीघ्रचिच्छूरो
 मुञ्चते न च संयुगे ॥ ५६ ॥ महास्कन्धो महोरस्तो महाबाहु-
 मंहाहनुः । महाबली महावीर्यः समहात्मा महारथः ॥ ५७ ॥
 शिष्यो नम सखा चैव प्रियोऽस्याहं प्रियश्च मे । युयुधानः सहायि
 मे प्रमथिष्यति कौरवान् ॥ ५८ ॥ अस्मदर्थञ्च राजेन्द्र सन्नहो-
 द्यदि केयवः । रानो वाप्यनिरुद्धो वा प्रद्यम्नो वा महारथः
 ॥ ५९ ॥ गदो वा सारणो वापि साम्यो वा सहवृष्णिभिः ।
 सहायार्थं महाराज सङ्ग्रामोत्तममूढेभि ॥ ६० ॥ तथाप्यहं नर-
 व्याघ्रं शैनेयं सत्वविक्रमम् । साहार्थं विनियोद्ध्यामि नास्ति
 योऽन्यो हि तत्तनः ॥ ६१ ॥ इति हैतवने तत्र मामुवाच धन-
 ञ्जयः । परोक्षे त्वद्गुणास्तथ्यान् कथयन्नाय्यसंसदि ॥ ६२ ॥
 तस्य तमेवं सङ्कल्पं न ह्यथा कर्तुमर्हसि । धनञ्जयस्य वार्ष्णेय
 मम भीमस्य चोभयोः ॥ ६३ ॥ यच्चापि तीर्थानि चरन्नगच्छं
 हारकां प्रति । तत्राहमपि ते भक्तिमर्जुनं प्रति दृष्टवान् ॥ ६४ ॥
 न तत् सौहृदमन्येषु मया शैनेय लक्षितम् । यथा त्वमस्मान्
 भजसे वर्तमानानुपप्लवे ॥ ६५ ॥ सोऽभिजात्या च भक्त्या च
 सख्यस्याचार्यकस्य च । सौहृदस्य च वीर्यस्य कुलीनत्वस्य माधव
 ॥ ६६ ॥ सत्यस्य च महाबाहो अनुकम्पार्थमेव च अनुकम्पं

महेष्वास कर्म त्वं कर्तुमर्हसि ॥ ६७ ॥ सुवीधनी हि सहसा
गतो द्रोणेन दंभितः । पूर्वमेवानुयातास्ते कौरवाणां महा-
रथाः ॥ ६८ ॥ सुमहान्निनदश्वैव श्रूयते विजयं प्रति । स शैनेय
जवेनाशु गन्तुमर्हसि मानद ॥ ६९ ॥ भीमसेनो वयञ्चैव सम्पन्नाः
सहसैनिकाः । द्रोणमावारयिष्यामी यदि त्वां प्रति यास्यति
॥ ७० ॥ पश्य शैनेय सैन्यानि द्रवमाणानि संयुगी । महान्तश्च
रणे शब्दं दीर्यमाणान्च भारतीम् ॥ ७१ ॥ महामारुतवेगीन
समुद्रमिव पर्वसु । धार्तराष्ट्रबलं तात विक्षिप्तं सव्यनाचिना ॥ ७२
रथैर्विपरिधावद्भिर्मनुष्यैश्च हयैश्च ह । सैन्यं रजः समुद्भूतमेतत्
सम्परिवर्त्तते ॥ ७३ ॥ सम्भृतः सिन्धुसौवीरैर्नखरप्रासयाधिभिः ।
अत्यन्तोपचितैः शूरैः फाल्गुनः परवीरहा ॥ ७४ ॥ नैतदल-
मसम्भार्यं शक्यो जेतुं जयद्रथः । एते हि सैन्धवस्यार्थं सर्व
सन्त्यक्तजीविताः ॥ ७५ ॥ शरप्रतिध्वजवरं हयनागसमाकुलम् ।
पश्यैतद्धारतराष्ट्राणामनीकं सुदुरासदम् ॥ ७६ ॥ शृणु दुम्भुभिः
निर्घोषं शङ्खशब्दांश्च पुष्कलान् । सिंहनादवरांश्चैव रथनेमिस्वनां-
स्तथा ॥ ७७ ॥ नागानां शृणु शब्दश्च पत्तीनाञ्च सहस्रशः ।
सादिनां द्रवताञ्चैव शृणु कम्पयतां महीम् ॥ ७८ ॥ पुरस्तात्
सैन्धवानीकं द्रोणानीकञ्च पृष्ठतः । बह्वलाद्भि नरव्याघ्र देवेन्द्र-
मपि पीडयेत् ॥ ७९ ॥ अपर्यन्ते बले ममो जञ्छादपि च जीवि-
तम् । तस्मिंश्च निहते युद्धे कथं जीवेत मादृशः ॥ ८० ॥ सर्वथाह-
मनुप्राप्तः सुकृच्छ्रं त्वयि जीवति । श्यामो युवा गुह्याकेषो दर्श-
नीयश्च पाण्डवः ॥ ८१ ॥ लघुस्त्वश्वित्रयोधौ च प्रविष्टस्तात भार-
तीम् । सूर्योदये महाबाहोर्द्विवसथातिवर्त्तते ॥ ८२ ॥ तन्न
जानामि वार्ष्णेय यदि जीवति वा नवा । कुरूणाञ्चापि तत्सैन्यं
सागरप्रतिमं महत् ॥ ८३ ॥ एक एव च वीभत्सुः प्रविष्टस्तात
भारतीम् । अविपश्चां महाबाहुः सुरैरपि महाहवे ॥ ८४ ॥

न हि मे वर्तते बुद्धिरय युद्धे कथञ्चन । द्रोणोऽपि रमसो युद्धे
 मम पीडयते बलम् ॥ ८५ ॥ प्रत्यक्षन्ते महाबाहो यथासौ चरति
 हिजः । युगपच्च समेतानां कार्याणां त्वं विचक्षणः ॥ ८६ ॥
 महार्थं लघुसंयुक्तं कर्तुमर्हसि मानद । तस्य मे सर्वकार्येषु
 कार्यमेतन्मतं महत् ॥ ८७ ॥ अर्जुनस्य परिव्राणं कर्तव्यमिति
 संयुगे । नाहं शोचामि दाशाहं गोप्तारं जगतः पतिम् ॥ ८८ ॥
 स हि शक्तो रणे तात त्रीन् लोकानपि सङ्गतान् । विजेतुं
 पुरुषव्याघ्रः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ८९ ॥ किं पुनर्धार्तराष्ट्रस्य
 बलमेतत् सुदुर्बलम् । अर्जुनस्त्वेष वाष्पीय पीडितो बह्वभिर्युधि
 ॥ ९० ॥ प्रजज्ञात् समरे प्राणान् तस्माद्दिन्दामि कश्मलम् ।
 तस्य त्वं पदवीं गच्छ गच्छेयस्तादृशा यथा ॥ ९१ ॥ तादृश-
 स्येदृशे काले मादृशेनाभिनादितः । रणे तृष्णाप्रवीराणां हावे-
 वातिरथो स्मृतौ ॥ ९२ ॥ प्रद्युम्नश्च महावाक्स्त्वच्च साक्षत
 विश्रुतः । अस्ते नारायणसमः सङ्घर्षणसमो बले ॥ ९३ ॥ वीर-
 तायां नरव्याघ्र धनञ्जयसमो ह्यसि । भीष्मद्रोणावतिक्रम्य सर्व-
 युद्धविशारदम् ॥ ९४ ॥ त्वामेव पुरुषव्याघ्रं लोके सन्तः प्रचक्षते ।
 नाशक्यं विद्यते लोके सात्यकेरिति माधव ॥ ९५ ॥ तस्त्वां यदभिः
 वक्ष्यामि तत् कुरुष्व महाबल । अन्धाद्यः हि लोकस्य मम
 पार्थस्य चोभयोः ॥ ९६ ॥ नान्यथा त्वं महाबाहो सम्प्र कर्तु-
 मिहार्हसि । परित्यज्य प्रियान् प्राणान्रणे विचर वीरवत् ॥ ९७ ॥
 न हि शैनेय दाशाहो रणे रक्षति जीवितम् । अयुद्धमनवस्थां
 सङ्ग्रामे च पलायनम् ॥ ९८ ॥ भीष्मणामसतां मार्गो नैष दाशाह-
 सेवितः । तवार्जुनो गुरुस्तात धर्मात्मा शनिपुङ्गव ॥ ९९ ॥
 वासुदेवो गुरुश्चापि तव पार्थस्य धीमतः । कारणद्वयमेतदि-
 जानंस्त्वामहमद्भुवम् ॥ १०० ॥ मावमंस्था वचो मह्यं गुरुस्त-
 गुरोर्हृदम् । वासुदेवमतञ्जैव मम चैवार्जुनस्य च ॥ १०१ ॥

सत्यमेतन्मयीकृन्ते याहि यत्र धनञ्जयः । एतद्वचनमाश्राय मम
सत्यपराक्रम ॥ १०२ ॥ प्रविशैतद्वलं तात धार्तराष्ट्रस्य दुर्मतेः ।
प्रविश्य च यथान्यायं सङ्गम्य च महारथैः । यथार्हमात्मनः कर्म-
रणे सात्त्वत दर्शय ॥ १०३ ॥

इति द्रीणपर्बणि जयद्रथवधपर्बणि युधिष्ठिरवाक्ये
दशधिकशतोऽध्यायः ॥ ११० ॥

सञ्जय उवाच । प्रीतियुक्तञ्च हृद्यञ्च मधुराक्षरमेव च ।
कालयुक्तञ्च चित्रञ्च न्याय्यं यच्चापि भाषितम् ॥ १ ॥ धर्मराजस्य
तद्वाक्यं निशम्य धिनिपुङ्गवः । सात्यकिर्मरतयोऽष्ट प्रत्युवाच युधि-
ष्ठिरम् ॥ २ ॥ श्रुतं ते गद्गती वाक्यं सर्वमेतन्मयाच्युत । न्याय-
युक्तञ्च चित्रञ्च फाल्गुनार्थं यथस्करम् ॥ ३ ॥ एवंविधे तथा
काले मादृशां प्रेक्ष्य सम्मतम् । वक्तुमर्हसि राजेन्द्र यथा पार्थं
तथैव माम् ॥ ४ ॥ न मे धनञ्जयस्यार्थं प्राणा रक्ष्याः कथञ्चन ।
त्वत्प्रयुक्तः पुनरर्हं किन्न कुर्यां महाहवे ॥ ५ ॥ लोकत्रयं धीध-
र्ययं सद्देवासुरमानुषम् । त्वत्प्रयुक्तो नरेन्द्रेह किमुतैतत् सुदु-
र्बलम् ॥ ६ ॥ सुधीधनवलन्त्वद्य धीधरिष्ये समन्ततः । विजेष्ये च
रणे राजन् सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ७ ॥ कुशल्यहं कुशलिनं
समासाद्य धनञ्जयम् । हते जयद्रथे राजन् पुनरेष्यामि तेऽन्ति-
कम् ॥ ८ ॥ अवश्यन्तु मया सर्वं विज्ञाप्यस्त्वं नराधिप । वासु-
देवस्य यद्वाक्यं फाल्गुनस्य च धीमतः ॥ ९ ॥ दृढन्त्वभिपरीतो-
ऽहमर्जुनेन पुनः पुनः । मध्ये सर्वस्य सैन्यस्य वासुदेवस्य शृङ्खतः
॥ १० ॥ अद्य माधव राजानमप्रमत्तोऽनुपालय । आर्यां युद्धे
मतिं कृत्वायावद्वन्नि जयद्रथम् ॥ ११ ॥ त्वयि चाहं महावाहो
प्रद्युम्ने वा महारथे । नृपं निक्षिप्य गच्छेयं निरपेक्षी जय-

द्रथम् ॥ १२ ॥ जानीषि हि रणे द्रोणं कुरुषु श्रेष्ठसम्मतम् ।
 प्रतिघातं हि तेनेहं पश्यमानेन वै प्रभो ॥ १३ ॥ ग्रहणे धर्म-
 राजस्य भारहाजोऽपि गृह्यति । अक्तश्चापि रणे द्रोणो निग्र-
 हीतुं युधिष्ठिरम् ॥ १४ ॥ एवं त्वयि समाधाय धर्मराजं नरो-
 त्तमम् । अहमद्य गमिष्यामि सैन्धवस्य वधाय हि ॥ १५ ॥ जय-
 द्रथञ्च हत्वाहं द्रुतमेष्यामि माधव । धर्मराजं न चेत् द्रोणो
 निगृह्णीयाद्रणे बलात् ॥ १६ ॥ निगृहीते नरश्रेष्ठे भारहाजेन
 माधव । सैन्धवस्य वधो न स्यान्ममाप्रीतिस्तथा भवेत् ॥ १७ ॥
 एवं गते नरश्रेष्ठे पाण्डवे सत्यवादिनि । अस्माकं गमनं व्यक्तं
 वनं प्रति भवेत् पुनः ॥ १८ ॥ सोऽयं मम जेया व्यक्तं व्यर्थ एव
 भविष्यति । यदि द्रोणो रणे क्रुद्धो निगृह्णीयाद्युधिष्ठिरम् ॥ १९ ॥
 सत्वमद्य महाबाहो प्रियार्थं मम माधव । जयार्थञ्च यथोऽर्थञ्च
 रक्ष राजानमाहवे ॥ २० ॥ स भवान्मयि निक्षेपो निक्षिप्तः
 सव्यसाचिना । भारहाजाद्भयं नित्यं मन्यमानेन वै प्रभो ॥ २१ ॥
 तस्यापि च महाबाहो नित्यं पश्यामि संयुगे । नाभ्यं हि प्रति-
 घातारं रौक्मिणेवाहते प्रभो ॥ २२ ॥ माञ्चापि मन्यते युद्धे
 भारहाजस्य धीमतः । सोऽहं सम्भावनाञ्छेतामाचार्यवचनन्तु तत्
 ॥ २३ ॥ पृष्ठतो नोत्सहे कर्तुं त्वां वा व्यक्तुं वापते । आचार्यो
 लघुहस्तत्वादभेद्यक्रवाहतः ॥ २४ ॥ उल्लस्य रणे क्रौञ्चेयथा
 अकुनिना शिशुः । यदि काष्ठीर्धनुष्याणिरिह स्यान्मकरध्वजः
 ॥ २५ ॥ तस्मै त्वां विमृजेयं वै स त्वां रक्षेद्यथार्जुनः । कुरु
 त्वमात्मनो गुप्तिं कस्ते गीप्ता गते मयि ॥ २६ ॥ यः प्रतीयाद्रणे
 द्रोणं यावद्गच्छामि पाण्डवम् । सा च ते भयमद्यास्तु राज-
 न्मर्जुनभस्त्रवम् ॥ २७ ॥ नृसंजातु महाबाहुर्भारमुद्यम्य सौदति ।
 ये च सौवीरका धीधास्तथा सैन्धवपौरवाः ॥ २८ ॥ उद्दिष्ट्या
 दाक्षिणात्याश्च ये चान्येऽपि महारथाः । ये च कर्णमुखा राजान्

रथोद्गाराः प्रकीर्त्तिताः ॥ २८ ॥ एतेऽर्जुनस्य क्रुद्धस्य कलां नाहंति
 षोडशीम् । उद्यन्ता पृथिवीं सर्वां ससुरासुरमानुषा ॥ ३० ॥
 सराक्षसगणा राजन् सकिन्तरमहोरगा । जङ्गमाः स्थावराः
 सर्वं नालं पार्थस्य संयुगे ॥ ३१ ॥ एवं ज्ञात्वा महाराज व्येतु ते
 मौर्धनञ्जये । यत्र वीरौ महेश्वासौ कृष्णौ सत्यपराक्रमौ ॥ ३२ ॥
 न तत्र कर्मणो व्यापत् कथञ्चिदपि विद्यते । दैवं कृत्वास्त्रवां
 योगममर्षमपि चाहवे ॥ ३३ ॥ कृतघ्नतां दयाञ्चैवं भ्रातुस्त्वमनु-
 चिन्तय । मयि च व्यपयति वै गच्छमानेऽर्जुनं प्रति ॥ ३४ ॥
 द्रोणे चित्वास्त्रतां सङ्घेय राजंस्त्वमनुचिन्तय । आचार्यो हि
 भृशं राजन्निग्रहे तव मृध्यति ॥ ३५ ॥ प्रतिज्ञामात्मनो रक्षन्
 सत्यां कर्तुञ्च भारत । कुरुष्वद्यात्मनो गुप्तिं कस्ते गोप्ता गवे
 मयि ॥ ३६ ॥ यस्याहं प्रत्ययात् पार्थ गच्छेयं फाल्गुनं प्रति ।
 न ह्यहं त्वां महाराज अनिच्छिष्य महाहवे ॥ ३७ ॥ क्वचिद्यास्यामि
 कौरव्य सत्यमेतद्ब्रवीमि ते । एतद्विचार्यै वहुधा बुद्ध्या बुद्धि-
 मतां बर । दृष्ट्वा श्रेयः परं बुद्ध्या ततो राजन् प्रयाधि माम् ॥ ३८ ॥

युधिष्ठिर उवाच । एवमेतन्महावाहो यथा बद्धसि माधव ।
 न तु मे शुभ्यते भावः श्वेताश्वं प्रतिमारिष ॥ ३९ ॥ करिष्ये
 परमं यद्रामात्मनो रक्षणे ह्यहम् । गच्छ त्वं समनुज्ञातो यत्र
 यातो धनञ्जयः ॥ ४० ॥ आत्मसंरक्षणं सङ्घेय गमनञ्चार्जुन-
 म्प्रति । विचार्यैतत् स्वयं बुद्ध्या गमनं तत्र रोचये ॥ ४१ ॥ स
 त्मनातिष्ठ यानाय यत्र यातो धनञ्जयः । ममापि रक्षणं भीमः
 करिष्यति महाबलः ॥ ४२ ॥ पार्थतश्च समीदर्यैः पार्थिवाश्च
 महाबलः । द्रौपदीयाश्च मां तात रक्षिष्यन्ति न संशयः ॥ ४३ ॥
 क्लृप्तया भ्रातरः पञ्च राक्षसश्च घटोत्कचः । विराटो द्रुपदश्चैव
 मिखण्डी च महारथः ॥ ४४ ॥ घृष्टकेतुश्च बलवान् कुन्तिभोजश्च
 मारिष । नकुलः सहदेवश्च पाण्डालाः सृञ्जयास्तथा ॥ ४५ ॥

एते समाहितास्तात रक्षिष्यन्ति न संशयः । न द्रोणः सह सैन्येन
 कृतवर्मा च संयुगे ॥ ४६ ॥ समासादयितुं शक्नो न च मां घर्ष-
 यिष्यति । घृष्टद्युम्नश्च समरे द्रोणं क्रुद्धं परन्तपः ॥ ४७ ॥ वार-
 यिष्यति विक्रम्य वेदैव मकरालयम् । यत्र स्थास्यति सङ्ग्रामे
 पादतः परवीरहा ॥ ४८ ॥ द्रोणो न सैन्यं बलवत् क्रामेत्तत्र
 कथञ्चन । एष द्रोणविनाशाय समुत्पन्नो ह्युताशनोत् ॥ ४९ ॥
 कवची सशरी खड्गो धन्वी च वरभूषणः । विश्वस्य गच्छ
 शैनेय माकाशीर्मवि सम्भ्रमम् । घृष्टद्युम्नो रणे क्रुद्धं द्रोणमावा-
 रयिष्यति ॥ ५० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये

एकादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ १११ ॥

सज्जय उवाच । धर्मराजस्य तदाकथं निगम्य धिनिपुङ्गवः ।
 स पार्थाङ्गयमार्शंसन् परित्वागः प्रक्षीपतः ॥ १ ॥ अपवादं ह्यात्म-
 नश्च लोकात् पश्यन् विशेपतः । ते मां भीतमिति ब्रूयुरायान्तं
 फाल्गुनस्मृति ॥ २ ॥ निश्चित्य वज्रधैवं स मात्वाक्युद्धदुर्मदः ।
 धर्मराजमिदं वाक्यमब्रवीत् पुरुषर्षभः ॥ ३ ॥ कृताञ्जितन्मन्यसे
 रक्षां खास्ति तेऽस्तु विशाम्यते । अनुयास्यामि वीभत्सुं करिष्ये
 वचनं तव ॥ ४ ॥ न हि मे पाण्डवात् कश्चित् त्रिषु लोकेषु
 विद्यते । यो मे प्रियतरो राजन् सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ५ ॥
 तस्याहं पदवीं यास्ये सन्देशान्तव मानद । तत्कृते न च मे
 किञ्चिदकर्तव्यं कथञ्चन ॥ ६ ॥ यथा हि मे गुरोर्वाक्यं विशिष्टं
 द्विपदास्वर । तथा तवापि वचनं विशिष्टतरजेव मे ॥ ७ ॥ प्रिये
 हि तव वर्त्तते भ्रातरौ कृष्णपाण्डवौ । तथाः प्रिये स्थितञ्जैव
 विद्धि मां राजपुङ्गव ॥ ८ ॥ तवाज्ञां शिरसा गृह्य पाण्डवार्यमहं

प्रभो । भिच्छेदं दुर्भेदं सैन्यं प्रयास्ये नरपुङ्गव ॥ ८ ॥ श्रोणा-
 नीकं विशाम्येष क्रुद्धो भूष इवास्यवम् । तत्र यास्यामि यत्रासी
 राजन् राजा जयद्रथः ॥ १० ॥ यत्र सेनां समाश्रित्य मात-
 स्तिष्ठति पाण्डवात् । गुप्तो रथवरश्चैष्ट्रैर्द्रौणिकस्यैकपादिभि ॥ ११ ॥
 इतस्त्रियोजनं मन्ये तमध्वानं विशाम्यते । यत्र तिष्ठति पार्थोऽसौ
 कयद्रथवधोद्यतः ॥ १२ ॥ त्रियोजनगवस्यापि तस्य यास्याम्यहं
 पदम् । आसैश्वववधाद्राजन् सुदृढेनान्तरात्मना ॥ १३ ॥ अना-
 दिष्टस्तु गुरुणा को न युद्धेऽत्र मानवः । आदिष्टस्तु यथा राजन्
 को न युध्येत नादृशः ॥ १४ ॥ अभिजानामि तं दिशं यत्र यास्या-
 म्यहं प्रभो । हलग्निगदाप्रासचर्मखड्गर्षितोमरम् ॥ १५ ॥
 इष्वस्त्रवरसम्बाधं क्षोभयिष्ये बलास्यवम् । यदेतत् कुञ्जरानीकं
 सहस्रमनुपश्यसि ॥ १६ ॥ कुलमञ्जनकं नाम यत्रैते वीर्य-
 शालिनः । आस्थिता बद्धभिर्स्त्रैश्चैर्युद्धशौण्डैः प्रहारिभिः ॥ १७ ॥
 नागा भेषनिभा राजन् चरन्त इव तीयदाः । नैते जातु निवर्त्त-
 रन् प्रेषिता हस्तिसादिभिः ॥ १८ ॥ अन्यत्र हि वधादिषां नास्ति
 राजन् पराजयः । अथ यान्त्रिथिनो राजन् सहस्रमनुपश्यसि ॥ १९ ॥
 एते रुक्मरथा नाम राजपुत्रा महारथाः । रथखस्त्रेषु निपुणा
 नागेषु च विशाम्यते ॥ २० ॥ धनुर्वेदे गताः पारं सुष्टियुद्धे च
 कोविदाः । गदायुद्धविशेषज्ञा नियुद्धकुशलास्तथा ॥ २१ ॥ खड्ग-
 प्रहरणे युक्ताः सम्पाते चासिचर्मणोः । शूराश्च कृतविद्याश्च
 सङ्घन्ते च परस्परम् ॥ २२ ॥ नित्यं हि समरे राजन् विजिगौ-
 षन्ति मानवान् । कर्षेण विहिता राजन् दुःशासनमनुव्रताः
 ॥ २३ ॥ एतांस्तु वासुदेवाऽपि रथोदारान् प्रशंसति । चतुर्तं
 प्रियकामाश्च कर्षस्यैते वशे स्थिता ॥ २४ ॥ तस्यैव वचनाद्राजन्
 निवृत्ताः श्वेतवाहनात् । तेन क्षान्ता न च यान्ता दृढावरण-
 कार्मुकाः ॥ २५ ॥ मर्दर्थं धिष्ठिता नूनं धार्तराष्ट्रस्य शासनात् ।

एतान् प्रमथ्य सङ्ग्रामे प्रियार्थं तब कौरव ॥ २६ ॥ प्रयास्यामि
 ततः पश्चात् पद्वीं स्व्यसाचिनः । यांस्त्वितान्नपरान्राजन् नागान्
 सप्तशतानिमान् ॥ ३७ ॥ प्रेक्षसे बर्मसंच्छन्नान् किरातैः सम-
 धिष्ठितान् । किरातराज्ञो यान् प्रादात् हिरद्वान् स्व्यसाचिनः
 ॥ २८ ॥ स्वलङ्घृतांस्तथा प्रेष्यान् इच्छन् जीवितमात्मनः । आस-
 न्नेते पुरा राजंस्तथ कर्मकरादृढम् ॥ २९ ॥ त्वामेवाद्य युयुत्सन्ते
 पथ्य कालस्य पर्ययम् । एषामेते महामाताः किराता शुद्ध-
 दुर्मदाः ॥ ३० ॥ हस्तिशिन्धाविदस्यैव सर्वे चैवाभियोनयः । एते
 विनिज्जिताः सङ्ग्रामे स्व्यसाचिना ॥ ३१ ॥ मदर्थमद्य
 संयत्ता दुर्योधनवश्यानुगाः । एतान् हत्वा शरैराजन् किरातान्
 युद्धदुर्मदान् ॥ ३२ ॥ सैन्यवस्य वधे यत्तमनुयास्यामि पाण्ड-
 वम् । धी त्वेते सुमहानागा अञ्जनस्य कुलोद्भवाः ॥ ३३ ॥
 कर्कशाश्च विनीताश्च प्रभिनन्नकरटामुखाः । जाम्बूनदमयैः सर्वै-
 र्वर्णभिः सुविभूषिताः ॥ ३४ ॥ लब्धलक्षा रणे राजन् ऐरावत-
 समा युधि । उत्तरात् पर्वतादिते तीक्ष्णैर्दृष्ट्युभिरास्थिताः ॥ ३५ ॥
 कर्कशैः प्रवरैर्योधैः कार्णायसतनुच्छदैः । सन्ति गीयोनयश्चात्र
 सन्ति वानरयोनयः ॥ ३६ ॥ अनेकयोनयश्चान्ये तथा मानुष-
 योनयः । अभीकं सप्तवेतानां धूमवर्षामुदीर्यते ॥ ३७ ॥ स्वेच्छानां
 पापकर्तृणां हिमदुर्गनिवासिनाम् । एतद्दुर्योधनोलब्ध्या समग्रं
 राजमण्डलम् ॥ ३८ ॥ कृपञ्च सौमदत्तिञ्च द्रोणञ्च रथिनाम्बरम् ।
 सिन्धुराजं तथा कर्णमवमन्यत पाण्डवान् ॥ ३९ ॥ कृतार्थमथ
 चात्मानं मन्यते कालकोदितः । ते तु सर्वेऽद्य सम्प्राप्ता मम
 नाराचगोचरम् ॥ ४० ॥ न दिमोच्यन्ति कौन्तेय यद्यपि स्यु-
 र्मनोजवाः । तेन सम्भाविता नित्यं परवीर्यीपजीविना ॥ ४१ ॥
 विनाशमुपयास्यन्ति मच्छरौघप्रपीडिताः । धी त्वेते रथिनो राजन्
 दृष्यन्ते काञ्चनध्वजाः ॥ ४२ ॥ एते दुर्वारयोनाम काम्बोजा यदि

सि श्रुताः । शूराश्च कृतविद्याश्च धर्मुर्वदे च निष्ठिताः ॥ ४३ ॥
 संहताश्च भयं ह्येति अन्योऽन्यस्य हितैषिणः । अक्षौहिण्यश्च
 संरक्षा धार्तराष्ट्रस्य भारत ॥ ४४ ॥ यत्ता मर्दर्थं तिष्ठन्ति कुरु-
 वीराभिरक्षिताः । अप्रमत्ता महाराज मामेव प्रत्युपस्थिताः ॥ ४५ ॥
 तानहं प्रमथिष्यामि ह्यणानीव हतायनः । तस्मात् सर्वानुपासद्भान्
 सर्वोपकरणानि च ॥ ४६ ॥ रथे कुर्वन्तु मे राजन् यथावद्ब्रह्म-
 कल्पकाः । अस्मिंस्तु किल सम्मर्द्धं ग्राह्यं विविधमायुधम् ॥ ४७ ॥
 यथोपदिष्टमाचार्यैः कार्यैः पञ्चगुणो रथः । कास्वोजैर्हि समे-
 ष्यामि तीक्ष्णै राशीविधोपमैः ॥ ४८ ॥ नानाशस्त्रसमावापैर्विविधा-
 युधयोधिभिः । किरातैश्च समेष्यामि विषकल्पैः प्रहारिभिः ॥ ४९ ॥
 बालितैः सततं रात्रा दुर्योधनहितैषिभिः । शकैश्चापि समे-
 ष्यामि शक्रबुल्यपराक्रमैः ॥ ५० ॥ अग्निकल्पैर्दु राधर्षैः प्रदीपैरिव
 पावकैः । तथान्यैर्विविधैर्योधैः कालकल्पैर्दु रासहैः ॥ ५१ ॥
 समेष्यामि रणो राजन् वज्रभिर्युद्धदुर्मदैः । तस्माद्देवाजिनो मुख्या
 विश्रुताः शुभलक्षणाः । उपावृत्ताश्च पीताश्च पुनर्युच्यन्तु मे
 रथे ॥ ५२ ॥

सप्तमः उवाच । तस्य सर्वानुपासद्भान् सर्वोपकरणानि च ।
 रथे चास्त्रापयद्राजा अस्त्राणि विविधानि च ॥ ५३ ॥ ततस्ताब्
 सर्वतो युक्तान् सदृश्यांश्चतुरो जनाः । रचवत् पाययामासुः पार्श्वं
 मदसमीरणम् ॥ ५४ ॥ पीतोपवृत्तान् स्नातांश्च जम्भ्याम्भान् सम-
 लङ्कृतान् । विनीतशब्दांस्तुरगांश्चतुरो हेममालिनः ॥ ५५ ॥
 ताभ्युक्ताशुक्लवर्षाभान् विनीतान् शीघ्रगामिनः । संहृष्टमनो-
 ऽव्यग्रान् विधिवत् कल्पितान्रथे ॥ ५६ ॥ महाध्वजेन सिंहेन हेम-
 केशरमालिनः । त्वेतेन कौतुकैर्हैमैर्मणिविदुमचित्रितैः ॥ ५७ ॥
 पाण्डुराभ्रप्रकाशाभिः पताकाभिरलङ्कृते । हेमदण्डोच्छ्रितच्छ्वे-
 वज्रशस्त्रपरिच्छेदे ॥ ५८ ॥ योजयामास विधिवद्देवमाण्डविभू-

पितान् । दारुकस्यानुजो भ्राता सूतस्तस्य प्रियः सखा ॥ ५९ ॥
 न्यवेद्यद्रथं युक्तं वासवस्येव मातलिः । ततः स्नातः शुचिर्भूत्वा
 कृतकौतुकमङ्गलः ॥ ६० ॥ स्नातकानां सहस्रस्य स्वर्षनिष्का-
 नत्राचयत् । आशीर्वादैः परिश्वक्तः सात्यकिः श्रीमतां वरः ॥ ६१ ॥
 ततः समुधुपर्कार्हः पीत्वा कौलातकं मधु । लोहिताक्षो वभौ तत्र
 मद्विह्वललोचनः ॥ ६२ ॥ आलभ्य वीरकांस्यञ्च हर्षेण महता-
 न्वितः । द्विगुणौकृततेजा हि प्रज्वलन्निव पावकः ॥ ६३ ॥ सत्-
 सङ्गे धनुरादाय सशरं रथिनाम्बरः । कृतस्वस्ययनो विप्रैः कवची
 समलङ्कृतः ॥ ६४ ॥ लाजैर्गन्धैस्तथा मात्यैः कन्याभिश्चाभि-
 नन्दितः । युधिष्ठिरस्य चरणावभिवाद्य कृताञ्जलिः ॥ ६५ ॥ तेन
 मूर्धन्युपाधान् आरुरोह महारथम् । ततस्ते वाजिनो दृष्टाः
 सुपुष्टा वातरंघसः ॥ ६६ ॥ अजय्या जैत्रमूर्धस्तं विकुर्वाणाः स
 सैम्भवाः । तथैव भीमसेनोऽपि घर्मराजेन पूजितः ॥ ६७ ॥
 प्रायात् सात्यकिना सार्द्धमभिवाद्य युधिष्ठिरम् । तौ दृष्ट्वा प्रवि-
 विचिन्तौ तव सेनामरिन्दमौ ॥ ६८ ॥ सपत्नास्तावकाः सर्वे तस्यु-
 द्रौणपुरोगमाः । सन्नद्धमनुगच्छन्तं दृष्ट्वा भीमं ससात्यिकम् ॥ ६९ ॥
 अभिनन्द्याब्रवीद्वीरस्तदा हर्षंकरं वचः । अथ हर्षपरीताङ्गः
 सात्यकिर्भीममब्रवीत् ॥ ७० ॥ त्वं भीम रक्ष न प्रानमेतत्कार्य-
 मतं हि ते । अहं भित्त्वा प्रवेक्ष्यामि कालपक्वामर्दं बलम् ॥ ७१ ॥
 आयत्याञ्च तदात्वे च येयो राक्षोभिरक्षणम् । जानीषि मम
 बोध्यं त्वं तव चाहमरिन्दम ॥ ७२ ॥ तस्माद्धीम निवर्त्तस्व मम
 चेदिच्छसि प्रियम् । तथोक्तः सात्यकिं प्राह व्रज त्वं कार्यसिद्धये
 ॥ ७३ ॥ अहं राक्षः करिष्यामि रक्षां पुरुषसत्तम । एवमुक्तः
 प्रत्युवाच भीमसेनं स माधवः ॥ ७४ ॥ गच्छ गच्छ ध्रुवं पार्थ
 ध्रुवो हि विजयो मम । यन्मे गुणानुरक्तस्य त्वमद्य वशमास्थितः
 ॥ ७५ ॥ निमित्तानि च धन्यानि यथा भीम वदन्ति माम् ।

निहते सैन्ये पापे पाण्डवेन महात्मना ॥ ७६ ॥ परिव्रजिष्ये
राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् । एतावदुक्ता भीमन्तु विमृश्य च
महायथाः ॥ ७७ ॥ सम्प्रैष्य तावकं सैन्यं व्याघ्रीश्वरगणानिव ।
तं दृष्ट्वा प्रतिवीचन्तं सैन्यं तव जनाधिप ॥ ७८ ॥ भूय एवाभव-
न्मूढं सुभृशं चाप्यकम्पत । ततः प्रयातः सहसा तव सैन्यं स
सात्यकिः । दिदृङ्गरजुनं राजन् धर्मराजस्य शासनात् ॥ ७९ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे

हादशाधिकप्रतीऽध्यायः ॥ ११२ ॥

सञ्जय उवाच । प्रयाति तव सैन्यन्तु युयुधाने युयुत्सया ।
धर्मराजो महाराज सेनानीकेन समृतः ॥ १ ॥ प्रायाद्द्रोणारथं
प्रेषसुर्ययुधानस्य पृष्ठत । ततः पाञ्चालराजस्य पुत्रः समर-
दुर्मदः ॥ २ ॥ प्राक्रोशत् पाण्डवानौके वसुदानश्च पार्थिवः ।
ग्रामच्छ्रुत प्रहरत द्रुतं विपरिधावत ॥ ३ ॥ यथा सुखिन गच्छेत्
सात्यकिर्युद्धदुर्मदः । महारथा हि बहवो यतिष्यन्त्यस्य निर्जये
॥ ४ ॥ इति ब्रुवन्तो विगेन निपेन्नुस्ते महारथाः । वयस्मृति-
जिगीषन्तस्तत्र तान् समभिद्रुताः ॥ ५ ॥ ततः शब्दो महानासीत्
युयुधानरथस्मृति । आक्रीर्यमाणा धावन्तो तव पुत्रस्य वाहिनी
॥ ६ ॥ सात्त्वतेन महाराज शतधाभिव्यभीर्यत । तस्या विदोर्थ्य-
माणायां शिनेः पुत्रो महारथः ॥ ७ ॥ सप्तवीरान् नहेश्वासान्
अग्रानीकैश्चपोथयत् । अथान्यानपि राजेन्द्र नानाजनपदेश्वरान्
॥ ८ ॥ शरैरनलसङ्घर्षेर्निन्ये वीरान् यमक्षयम् । शतमेकेन
विव्याध शतेनैकञ्च पत्रिणाम् ॥ ९ ॥ हिपारोहान् हिपाथैव हया-
रोहान् हयांस्तथा । रथिनः साश्वसूताञ्च जघानेयः पशूनिव
॥ १० ॥ तं तथा द्रुतकर्माणं शरसम्पातवर्षिणम् । न केवनाभ्य-

धावन् वै सात्यकिं तव सैनिकाः ॥ ११ ॥ ते भौता मयमानाश्च
 प्रमृष्टा दीर्घबाहुना । आबोधनं जङ्घरीरा दृष्ट्वा तमतिमानिजम्
 ॥ १२ ॥ तमेकं बद्ध्वा पश्यन्मोहितास्तस्य तेजसा । रथैर्विम-
 धितैश्चैव मग्ननीडैश्च मारिष ॥ १३ ॥ चक्रैर्विमथितैस्त्वैर्ध्वजैश्च
 विनिपातितैः । अनुकूर्पैः पताकाभिः शिरस्ताणैः सकाञ्चनैः ॥ १४ ॥
 वाङ्मथियन्दनादिग्धैः साङ्गदैश्च विद्याम्यते । हस्तिहस्तोपमैश्चापि
 भुजङ्गाभोगसन्निभैः ॥ १५ ॥ जरुभिः पृथिवी कृन्ना मनुजानां
 नराधिप । शयाङ्गसन्निभैश्चैव वदनैश्चारुकुण्डलैः ॥ १६ ॥ पतितै-
 ऋषभाक्षाणां सा बभावतिमेद्रिनो । गजैश्च वङ्गधाच्छिन्नैः शयानैः
 पर्वतीपमैः ॥ १७ ॥ रराजातिभृशं भूमिर्विकीर्णैरिव पर्वतैः ।
 तपनीयमयैर्योक्तेर्भुक्ताजालविभूषितैः ॥ १८ ॥ उरस्त्वदैर्विचित्रैश्च
 व्यशोभन्त तुरङ्गमाः । गतसत्त्वा महीम्प्राप्य प्रमृष्टा दीर्घबाहुना
 ॥ १९ ॥ नानाविधानि सैन्यानि तव हत्वा तु सास्वतः । प्रविष्ट-
 स्त्वावकं सैन्यं द्रावयित्वा चरुं भृशम् ॥ २० ॥ ततस्तेनैव मार्गेण
 येन यातो धनञ्जयः । इयेष सात्यकिगन्तुं ततो द्रोणेन वारितः
 ॥ २१ ॥ भास्त्राजं समासाद्य युयुधानश्च सात्यकिः । न न्यव-
 र्त्तत संक्रान्तो वेलामिव जलाशयः ॥ २२ ॥ निवार्ये तु रणे
 द्रोणो युयुषामं महारथम् । विव्याध निशितैर्बाणैः पञ्चभिर्मर्म-
 भेदिभिः ॥ २३ ॥ सात्यकिस्तु रणे द्रोणं राजन् विव्याध
 सहभिः । हेमपुङ्खैः शिलाधौतैः क्रङ्गवह्निषावाजितैः ॥ २४ ॥
 तं षड्भिः सायकैर्द्रोणः साश्वदन्तारमार्हयत् । सतन्न ममृषि
 द्रोणं युयुधानो महारथः ॥ २५ ॥ सिंहनादं ततः कृत्वा द्रोणं
 विव्याध सात्यकिः । दशभिः सायकैश्चान्यैः षड्भिरष्टाभिरेव
 च ॥ २६ ॥ युयुधान एनद्रोणं विव्याध दशभिः शरैः । एकेन
 सारथिञ्चास्त्र चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ २७ ॥ ध्वजमेकेन वाणेन
 विव्याध युधि मारिष । तं द्रोणः साश्वदन्तारं करदध्वजः

पञ्चविंश खण्डम् ।

MAHABHARATAM

DRONA PARYA

TEXT

PUBLISHED AND DISTRIBUTED GRATIS

BY

PRATAP CHANDRA ROY, C. I. E.

श्रीमहाभारतम् ।

श्रीमन्नृषिवेदव्यासविरचितम् ।

द्रोणपर्वम् ।

सि, आइ, इ, उपाधिधारिणा

रायः श्रीप्रतापचन्द्रेण

प्रकाशितम्

सूत्र्यं विना वितोर्षञ्च ।

“ वृषतपादादिसापन्ना यत्र किमवशीदम् ”

तृतीयसंस्करणम् ।

कलिकाता बीडन ट्रीटान्तर्गत

१ नं राजा गुरुदास ट्रीट् भारतयन्त्रे

श्रीकालिदास सेनेन मुद्रितम् ।

प्रकाब्दाः १८११ ।

२८ नं प्रश्न ।

भाशुगैः ॥ २८ ॥ त्वरन् प्राच्छाद्यहाणैः शलभानामिव व्रजैः ।
तथैव युयुधानोऽपि द्रोणं वदन्नभिराशुगैः ॥ २९ ॥ प्राच्छाद्यत
सम्भ्रान्तस्ततो द्रोण उवाच ह । तवाचार्य्यो रणं हित्वा गतः
कापुरुषो यथा ॥ ३० ॥ युध्यमानञ्च मां हित्वा प्रदक्षिणमवर्त्तत ।
त्वं हि मे युध्यती नाद्य जीवन् यास्यसि माधव । यदि मां त्वं
रणे हित्वा न यास्याचार्य्यवद्द्रुतम् ॥ ३१ ॥

सात्यकिरुवाच । धनञ्जयस्य पदवीं धर्मराजस्य प्रासनात् ।
गच्छामि स्वस्ति ते ब्रह्मन् मे कालात्ययो भवेत् ॥ ३२ ॥ आचा-
र्यानुगतो मार्गः शिष्यैरन्वास्यते सदा । तस्मादेव ब्रजान्याशु
यथा मे स गुरुर्गतः ॥ ३३ ॥

सञ्जय उवाच । एतावदुक्त्वा शैनेय आचार्य्यं परिवर्ज्जयन् ।
प्रयातः सहसा राजन् सारथिञ्चेदमब्रवीत् ॥ ३४ ॥ द्रोणः
करिष्यते यत्नं सर्वथा मम वारणे । यत्तो याहि रणेसूत शृणु
चेदं वचः परम् ॥ ३५ ॥ एतदालोक्यते सैन्यमावन्त्यानां महा-
प्रभम् । अस्यानन्तरतस्त्वित् दाक्षिणात्यं महदलम् ॥ ३६ ॥
तदनन्तरमेतच्च वाह्निकानां महदलम् । वाह्निकाभ्यासतोयुक्तं
कर्षस्य च महदलम् ॥ ३७ ॥ अन्योऽन्येन हि सैन्यानि भिन्ना-
न्येतानि सारथे । अन्योऽन्यं समुपाश्रित्य विरक्षन्ति रणाजिरे
॥ ३८ ॥ एतदन्तरमासाद्य चोदयाश्वान् प्रहृष्टवत् । मध्यमं
जवमास्थाय वह मामत्र सारथे ॥ ३९ ॥ वाह्निका यत्र दृश्यन्ते
नानाप्रहरणोद्यताः । दाक्षिणात्याश्च वहवः सूतपुत्रपुरीःगमाः
॥ ४० ॥ हस्त्यश्वरथसम्बाधं यज्ञानीकं विलोक्यते । नानादृश-
समुत्थैश्च पदातिभिरधिष्ठितम् ॥ ४१ ॥ एतावदुक्त्वा यन्तारं ब्राह्मण्यं
परिवर्ज्जयन् । मध्यतो याहि यच्चोग्रं कर्षस्य च महदलम् ॥ ४२ ॥
तं द्रोणोऽनुययौ क्रुद्धो विकिरन् विप्रिखान् बहन् । युयुधानं
महाभार्गं गच्छन्तमनिवर्त्तितम् ॥ ४३ ॥ कर्षस्य सैन्यं समह-

दम्भित्य शितैः शरैः । प्राविशद्भारतीं सेनामपर्यन्तां स सात्यकिः
 ॥ ४४ ॥ प्रविष्टे युयुधाने तुं सैनिकेषु द्रुतेषु च । अमर्षीं कृत-
 वर्मा तु सात्यकिं पर्यवारयत् ॥ ४५ ॥ तमापतन्तं विशिखैः
 षड्भिराहत्य सात्यकिः । चतुर्भिश्चतुरोऽस्याश्चानाजघानाशु
 वीर्यवान् ॥ ४६ ॥ ततः पुनः षोडशभिर्नतपर्वभिराशुगैः । सात्यकिः
 कृतवर्माणं प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे ॥ ४७ ॥ सताडप्रमानो विशिखै-
 र्बद्धभिल्लिम्बतेजनैः । सात्वतेन महाराज कृतवर्मा न चक्षमे ॥ ४८ ॥
 स वत्सदन्तं रुन्धाय जिह्वागामिलमग्निभम् । आकृष्य राजन्ना-
 कर्णादिव्याधोरनि सात्यकिम् ॥ ४९ ॥ स तस्य देहावरणं भित्त्वा
 देहञ्च सायकैः । अपङ्कपत्रः पृथिवीं विवेद्य रुधिरोक्षितः ॥ ५० ॥
 अथास्य बद्धभिर्वाणैरच्छिनत् परमास्त्ववित् । स मार्गगगणं
 राजन् कृतवर्मा शरासनम् ॥ ५१ ॥ विज्याध च रणे राजन्
 सात्यकिं सत्यविक्रमम् । दशभिर्विशिखैस्तौच्छै रभिक्रुद्धः स्तनान्तरे
 ॥ ५२ ॥ ततः प्रथोर्मे धनुषि शक्या शक्तिमतां वरः । जघान
 दक्षिणं बाहुं सात्यकिः कृतवर्मणः ॥ ५३ ॥ ततोऽन्यत् सदृष्ट-
 क्षापं पूर्णमायस्य सात्यकिः । व्यम्जद्विशिखांस्तूर्णं शतशोऽथ
 सहस्रशः ॥ ५४ ॥ सरथं कृतवर्माणं समन्तात् पर्यवारयत् ।
 ह्यद्वित्वा रणे राजन् हाद्विक्यं स तु सात्यकिः ॥ ५५ ॥ अथास्य
 भङ्गेन शिरः सारथेः समकृन्तत । स पपात हतः सूतो हाद्विक्यस्य
 महारघात् ॥ ५६ ॥ ततस्ते यत्तुराहता प्राद्रवंस्तुरगा भयम् ।
 अथ भोजस्तु सम्भ्रान्तो निरृच्छ तुरगान् स्वयम् ॥ ५७ ॥ तस्यौ
 वीरो धनुष्पाणिस्तत्कैन्यान्यभ्यपूजयन् । समुहूर्त्तमिवाश्वस्य सद-
 श्वान् समचोदयत् ॥ ५८ ॥ व्यपेतभीरमित्राणामावहत् सुमह-
 द्भयम् । सात्यकिश्चाभ्यगात्तस्मात् स तु भीममुपाद्रवत् ॥ ५९ ॥
 युयुधानोऽपि राजेन्द्र भोजानीकादिनिःसृतः । प्रथयौ त्वरितस्तूर्णं
 कान्बोजानां महाचमूम् ॥ ६० ॥ स तत्र बद्धभिः शूरैः सन्निसहो

महारथैः । न चचाले तदा राजन् सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ६१ ॥
 चन्वाय च वम् द्रोणो भोजे भारं निविश्य च । अभ्यधावद्रुणे
 यत्तो युयुधानं युयुत्सया ॥ ६२ ॥ तथा तमनुधावन्तं युयुधानस्य
 पृष्ठतः । न्यवारयन्तं संहृष्टाः पाण्डुसैन्ये बृहत्तमाः ॥ ६३ ॥
 समासाद्य च हार्दिक्यं रथानां प्रवरं रथम् । पाञ्चाला विगतीत्
 साहा भीमसेनपुरीषाः ॥ ६४ ॥ विक्रम्य वारिता राजन्
 वीरेण कृतवर्मणा । यतमानांश्च तान् सर्वाङ्गीर्षद्गननेतमः ॥ ६५ ॥
 अभितस्तान् शरैर्घेन क्लान्तवाहानकारयत् । मिस्रहौतास्तु
 भोजेन भोजानीकेप्सवो रणे । अतिष्ठन्नार्थ्यवहीराः प्रार्थयन्तो
 महद्यशः ॥ ६६ ॥

इति द्रीणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेष्टे

त्रयोदशाधिकशतः श्लोकः ॥ १२३ ॥

दृतराष्ट्र उवाच । एवं बद्धविधं सैन्यं एवं प्रविशितं वरम् ।
 व्यूढमेवं यथान्यायं एवं बद्धं च सञ्जय ॥ १ ॥ नित्यं पूजित-
 नस्माभिरभिकामञ्च नः सदा । प्रौढमत्यङ्गताकारं पुरस्ताद्दृढ-
 विक्रमम् ॥ २ ॥ नातिबृहद्वालञ्च नाक्षयं नापि पौवर्म् । लघु-
 ब्रह्मत्तयतप्राणं सारगात्रमनामयन् ॥ ३ ॥ आत्तचन्नाहसञ्चक्ष्णं
 वद्धशस्त्रपरिच्छदम् । शस्त्रग्रहणाविद्यासु बह्वीषु परिनिष्ठितम्
 ॥ ४ ॥ आरौहे पर्यङ्कन्धे सरणे सान्तरप्लुते । सम्यक्प्रहरणे
 याने व्यपयाने च कोविदम् ॥ ५ ॥ नागेषुश्रेष्ठेषु बद्धशो रथेषु च
 परीक्षितम् । परीक्ष्य च यथान्यायं वेतनेनोपपादितम् ॥ ६ ॥
 नगोष्ठ्या नोपचारेण न सम्बन्धनिमित्ततः । नानाङ्गतं नाप्यभूतं
 मम सैन्यं बभूव ह ॥ ७ ॥ कुलौनार्थ्यजनोपेतं तुष्टपुष्टमनुद्धतम् ।
 कृतमानोपचारञ्च यथास्ति च मनस्वि च ॥ ८ ॥ सविश्वैश्चापरै-

मुखैर्बहुभिः पुण्यकर्मभिः । लोकपालोपमैस्तात पालितं नर-
 सत्तमैः ॥ ८ ॥ वज्रभिः पार्थिवैर्गुप्तमस्तत्प्रियचिकीर्षुभिः । अस्त्रा-
 नमिसृतेः कामात् सबलैः सपदातुगैः ॥ १० ॥ पयोदधिभिवा-
 पूर्यमापगाभिः समन्ततः । अपचैः पक्षिसङ्घाशैरथैरश्वैश्च संवृतम्
 ॥ ११ ॥ प्रभिन्नकरटैश्चैव हिरदैरावृतं मयात् । यदहन्यत मे
 सैन्यं किमन्यद्वागधेयतः ॥ १२ ॥ तत्रैव सद्यजलं भीमं वाह-
 नोर्मितरङ्गिणम् । क्षेपण्यसिगदाशक्तिभिरप्रासङ्गप्राकुलम् ॥ १३ ॥
 ध्वजभूषणसम्बाधं रत्नोत्पलसुसञ्चितम् । वाहनैरभिधाबद्धिर्वायु-
 वेगविकम्पितम् ॥ १४ ॥ द्रोमगम्भीरपातालं कृतवर्ममहाङ्गदम् ।
 जलसन्धमहाग्राहं कर्णचन्द्रोदयोद्धतम् ॥ १५ ॥ गते सैन्यार्थं
 मिच्छा तरसा पाण्डवर्षभे । सञ्जयैकपथेनैव युयुधाने च मामकम्
 ॥ १६ ॥ तत्र शेषं न पश्यामि प्रविष्टे ससाचिनि । सात्त्वते च
 रथोदारे मम सैन्यस्य सञ्जय ॥ १७ ॥ तत्र समतिक्रान्तौ
 दृष्टातीव तरस्विनौ । चिन्तुगजन्तु संप्रेषणपाण्ड्वीवस्येषुगोवरे
 ॥ १८ ॥ किन्तु वा कुरवः कृत्यं विदधुः कुरुगोदिताः । दास-
 णैकायने काले कथं वा प्रतिपदिरे ॥ १९ ॥ अस्तान् हि
 कौरवान्मन्ये मृत्युना तात सङ्गतान् । तस्मिंऽपि रणे तेषां न
 तथा दृश्यते हि वै ॥ २० ॥ अजती संयुगे तत्र प्रविष्टौ कृष्ण-
 पाण्डवौ । न च वारयिता कश्चिन्नयोरस्तीह सञ्जय ॥ २१ ॥
 भृताश्च बहवो योधाः परीक्ष्यैव महारथाः । वेतनेन यथायोगं
 प्रियवादिन चापरे ॥ २२ ॥ असत्कारभृतस्तात मन सैन्ये न
 विद्यते । कर्मणा ह्यनुसूतेन लभ्यते भक्तवेतनम् ॥ २३ ॥ न
 चायोधोऽभवत् कश्चिन्नम सैन्ये तु सञ्जय । अल्पदानभृतस्तात
 तथा चाभृतक्री नरः ॥ २४ ॥ पूजितो हि यथाशक्त्या दान
 मानासनेर्मया । तथा पुत्रैश्च मे तात ज्ञातिभिश्च सदाश्रयै ॥ २५ ॥
 ते च प्राप्यैव सङ्ग्रामे निर्जिताः सद्यसाचिना । शैनेद्येन परामृष्टा

किमन्यद्भागधेयतः ॥ २६ ॥ रक्ष्यते यश्च सङ्ग्रामे धी च सञ्जय
रक्षिणः । एकः साधारणः पत्न्या रक्ष्यस्व सह रक्षिभिः ॥ २७ ॥
अर्जुनं समरे दृष्ट्वा सैन्यवस्याग्रतः स्थितम् । पुत्रो मम भृशं मूढः
किं कार्यं प्रत्यपद्यत ॥ २८ ॥ सात्यकिञ्च रणे दृष्ट्वा प्रविशन्त-
मभीतवत् । किन्नु दुर्योधनः कृत्यं प्राप्तकालमन्यत ॥ २९ ॥
सर्वशस्त्रातिगौ सेनां प्रविष्टौ रथसत्तमौ । दृष्ट्वा कां वै मतिं युद्धे
प्रत्यपद्यन्त मामकाः ॥ ३० ॥ दृष्ट्वा कृष्णान्तु दाशार्हमर्जुनार्थं
व्यवस्थितम् । शिनीनामृपमञ्चैव मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३१ ॥
दृष्ट्वा सेनां व्यतिक्रान्तां सास्वतेनार्जुनेन च । पलायमानांश्च
कुक्षन् मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३२ ॥ विद्रुतान् रथिनी दृष्ट्वा
निरुक्ताहान् द्विप्रञ्जये । पलायनकृतीन्दाहान् मन्ये शोचन्ति
पुत्रकाः ॥ ३३ ॥ शून्यान् कृताग्रधोपस्थान् सास्वतेनार्जुनेन च ।
हतांश्च योधान् संदृश्य मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३४ ॥ अश्व-
नागरथान् दृष्ट्वा तत्र वीरान् सहस्रशः । धावमानान्रणे व्यग्रा-
न्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३५ ॥ महानागान् विद्रवतौ दृष्ट्वा र्जुन-
शराहतान् । पतितान् पश्यतश्चान्यान्मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३६ ॥
विहीनांश्च कृनानश्वान् विरथांश्च कृतान्तरान् । तत्र सात्यकि-
पार्थाभ्यां मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३७ ॥ हयौघान्निहतान् दृष्ट्वा
द्रवमाणांस्ततस्ततः । रणे माधवपार्थाभ्यां मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः
॥ ३८ ॥ पत्तिसङ्घान्रणे दृष्ट्वा धावमानांश्च सर्वशः । निराशा
विजये सर्वं मन्ये शोचन्ति पुत्रकाः ॥ ३९ ॥ द्रोणस्य समति-
क्रान्तावनीकमपराजितौ । क्षणेन दृष्ट्वा तौ वीरौ मन्ये शोचन्ति
पुत्रकाः ॥ ४० ॥ संमूढोऽस्मि भृशं तात श्रुत्वा कृष्णाघनञ्जयौ ।
प्रविष्टौ मामकं सैन्यं सास्वतेन सहाच्युतौ ॥ ४१ ॥ तस्मिन्
प्रविष्टे पृतनां शिनीनां प्रवरे रथे । भोजानीकं व्यतिक्रान्ते किम-
कुर्वत कौरवाः ॥ ४२ ॥ तथा द्रोणेन समरे निगृहीतेषु पाण्डुषु ।

कथं युद्धमभूत्तत्र तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ४३ ॥ द्रोणो हि बल-
वान् श्रेष्ठः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः । पाण्डालास्तं नहेष्वासं प्रत्य-
विध्यत् कथं रणे ॥ ४४ ॥ बहवैरास्ततो द्रोणे धनञ्जयजयै-
षिणः । भारद्वाजसुतस्तेषु दृढवैरो महारथः ॥ ४५ ॥ अर्जुन-
श्चापि यच्चक्रे सिन्धुराजवधं प्रति । तन्मे सर्वं समाचक्षु कुशलो
क्षसि सञ्जय ॥ ४६ ॥

सञ्जय उवाच । आत्मापराधात् सम्भूतं व्यसनं भरतर्षभ ।
प्राप्य प्राकृतवत् बीर मा त्वं शोचितुमर्हसि ॥ ४७ ॥ पुरा यदु-
च्यसे प्राज्ञैः सुहृद्भिर्विदुरादिभिः । माहाधीः पाण्डवान् राजन्निति
तन्न त्वया श्रुतम् ॥ ४८ ॥ सुहृदां हितकामानां वाक्यं यो न
शृणोति ह । समहृदयसमम्प्राप्य शोचते वै यथा भवान् ॥ ४९ ॥
याचितोऽसि पुरा राजन् दायाह्वयं शमम्प्राति । न च तं लब्ध-
वान् कामं तत्तः कृष्णो महायथाः ॥ ५० ॥ तव निर्गुणतां ज्ञात्वा
पक्षपातं सुतेषु च । द्वेषौभावं तथा धर्मं पाण्डवेषु च मत्सरम्
॥ ५१ ॥ तव जिह्वमभिप्रायं विदित्वा पाण्डवान् प्रति । अर्त-
प्रलापांश्च बहून् सनुजाधिपसत्तम ॥ ५२ ॥ सर्वलोकस्य तत्त्वज्ञः
सर्वलोकेश्वरः प्रभुः । वासुदेवस्ततो युद्धं कुर्वन्मामकरोन्महत्
॥ ५३ ॥ आत्मापराधात् समहान् प्राप्तस्तीरुलः क्षयः । नैनं
दुर्ध्वो धने दाप्यं कर्तुमर्हसि मानद ॥ ५४ ॥ न हि ते सुकृतं
क्रिञ्चिदादौ मध्ये च भारत । दृश्यते पृष्टतथैव त्वन्मलो हि
पराजयः ॥ ५५ ॥ तस्मादवस्थितो भूत्वा ज्ञात्वा लोकस्य निर्णयम् ।
शृणु युद्धं यथावृत्तं घोरं देवासुरोपमम् ॥ ५६ ॥ प्रविष्टे तव
सैन्यन्तु ग्रैनेये सत्यविक्रमे । भीमसेनसुखाः पार्थाः प्रतीदुर्वाहिनी-
न्तव ॥ ५७ ॥ आगच्छतस्तान् सहसा क्रुद्धरूपान् सहानुगान् ।
दधारैको रणे पाण्डून् कृतवर्मा महारथः ॥ ५८ ॥ यथोदृत्तं
वारयते वेला वै सलिलार्णवम् । पाण्डुसैन्यं तथा सङ्घो

षाड्विक्यः समवारयत् ॥ ५८ ॥ तत्राद्भुतमपश्याम षाड्विक्यस्य
 राक्रमम् । यदेनं सहिताः पार्था नातिचक्रमुराहवे ॥ ६० ॥
 ततो भीमस्त्रिभिर्विद्वा कृतवर्माणनाशुगैः । शङ्खं दध्मौ महा-
 षाड्विर्षयन् सर्वपाण्डवान् ॥ ६१ ॥ सहदेवस्तु विंशत्या धर्म-
 राजस्य पञ्चभिः । शतेन नकुलस्यापि षाड्विक्यं समविध्यत ॥ ६२ ॥
 द्वीपदेश्यास्त्रिसप्तत्या सप्तमिश्च घटोत्कचः । वृष्टद्यन्त्रस्त्रिभिरपि
 कृतवर्माणमाद्वैयत् ॥ ६३ ॥ विराटो द्रुपदश्चैव याज्ञसेनिश्च
 पञ्चभिः । सिखण्डी चैव षाड्विक्यं विद्वा पञ्चभिराशुगैः ॥ ६४ ॥
 पुनर्विव्याध विंशत्या सायकानां हसन्निव । कृतवर्मा ततो राजन्
 सर्वतस्तान् महारथान् ॥ ६५ ॥ एकैकं पञ्चभिर्विद्वा भीमं विव्याध
 सप्तभिः । धनुर्ध्वजत्रास्य तदा रथाद्भूमावपातयत् ॥ ६६ ॥
 अथेनं छिन्नधन्वानं तरमाणो महारथः । आजघानोरसि क्रुद्धः
 सप्तत्या निशितैः शरैः ॥ ६७ ॥ स गाढविद्धो बलवान् षाड्विक्यस्य
 शरोत्तमैः । चचाल रथमध्यस्थः क्षितिकम्पे यथाचलः ॥ ६८ ॥
 भीमसेनं तथा दृष्ट्वा धर्मराजपुरोगमाः । विरुजन्तः शरान्राजन्
 कृतवर्माणमाद्वैयन् ॥ ६९ ॥ तं तथा कोष्ठक्रीकृत्य रथवंशेन
 मारिष । विव्यधुः सायकैर्हृष्टा रक्षार्थं मारुतेर्मृधे ॥ ७० ॥
 प्रतिलब्धां ततः संज्ञां भीमसेनो महाबलः । शक्तिं जग्राह समरे
 हेमदण्डामयस्त्रयीम् ॥ ७१ ॥ चिन्तयेत् च रथान्त्सुं कृतवर्मरथं
 प्रति । सा भीमभुजनिर्मुक्ता निर्मुक्तोरगसन्निभा ॥ ७२ ॥ कृत-
 वर्माणमभितः प्रजज्वाल सुदारुणा । तामापतन्तीं सहसा
 युगान्ताग्निमप्रभाम् ॥ ७३ ॥ हाभ्यां शराभ्यां षाड्विक्यो निज-
 घान द्विधा तदा । सा छिन्ना पतिता भूमौ शक्तिः कनकभूषणा
 ॥ ७४ ॥ द्योतवन्तो दिशो राजन् महोत्केव नभश्रुता शक्तिं
 विनिहतां दृष्ट्वा भीमशुक्रो ध वै भ्रमम् ॥ ७५ ॥ ततोऽन्यद्भनुरादाय
 वेगवत् समहास्वनम् । भीमसेनो रणे क्रुद्धो षाड्विक्यं सम-

वारयत् ॥ ७६ ॥ अथैनं पञ्चभिर्वाणैराजवान स्तनान्तरे । भीमो
 भीमवलो राजंस्त्वव दुर्मन्त्रितेन च ॥ ७७ ॥ भीमस्तु चतसर्वाङ्गी
 भीमसेनेन मारिष । रक्ताशोक इवोत्प्लवङ्गो व्यभ्राजत रणाजिरे
 ॥ ७८ ॥ ततः क्रुद्धस्त्रिभिर्वाणैर्भीमोऽपि प्रहसन्निव । अभिहत्य
 दृढं युद्धे तान् सर्वान् प्रत्यविध्यत ॥ ७९ ॥ त्रिभिस्त्रिभिर्महेष्वासो
 यतमानान्महारथान् । तेषु तं प्रहसन्त्यन्त सप्तभिः सप्तभिः
 शरैः ॥ ८० ॥ शिखण्डिनस्ततः क्रुद्धः क्षुण्णो महारथः । धनु-
 श्चिच्छेद समरे प्रहसन्निव सात्वतः ॥ ८१ ॥ शिखण्डी च तत
 क्रुद्धश्छिन्ने धनुषि सत्वरः । असिं जग्राह समरे शतचन्द्रश्च
 भास्वरम् ॥ ८२ ॥ भ्रामयित्वा महश्चर्म चामीकरविभूषितम् ।
 तमसिं प्रेषयामास कृतवर्मरथं प्रति ॥ ८३ ॥ स तस्य शरश्चापं
 हित्वा राजन् महानसिः । अभ्यगाद्वरणीं राजन् च्युतं ज्योति-
 रिवाम्बरात् ॥ ८४ ॥ एतस्मिन्नेव काले च त्वरमाणं महारथाः ।
 विव्यधुः सायकैर्गाढं कृतवर्माणमाहवे ॥ ८५ ॥ अथान्यदनु-
 रादाय त्यक्त्वा तच्च महदनुः । विशीर्णं भरतश्रेष्ठ हार्दिक्य
 परवीरहा ॥ ८६ ॥ विद्याध पाण्डवान् युद्धे त्रिभिस्त्रिभिरजि-
 ह्वगैः । शिखण्डिनश्च विव्याध त्रिभिः परैरेव च ॥ ८७ ॥
 धनुरन्यत् समादाय शिखण्डी तु महायथा । अवारयत् कूर्म-
 नखैराशुगैर्हृदिकात्मजम् ॥ ८८ ॥ ततः क्रुद्धो रणे राजन्
 हृदिकस्यात्मसम्भवः । अभिद्रुद्राव वेगेन याञ्जसेनिं महारथम्
 ॥ ८९ ॥ भीष्मस्य समरे राजन् मत्प्रीर्हृतुं महात्मनः । विद-
 र्शयन् वलं शूरः शार्दूल इव कुञ्जरम् ॥ ९० ॥ ती दिशां
 गजसङ्काशौ ज्वलिताविव पावकौ । समापेततुरन्वोऽन्यं शर-
 सङ्कैररिन्दमौ ॥ ९१ ॥ विधुन्वानौ धनुःश्रेष्ठे सन्धधानौ च
 सायकान् । विष्टजन्तौ च शतशो गभस्तीनिव भास्करौ ॥ ९२ ॥
 तापयन्तां शरैस्ताञ्छरैरन्यान्य तो महारथौ । युष्मान्तिमत

वीरो रेजतुर्भास्कराविव ॥ ८३ ॥ कृतवर्मा च समरे वाञ्छसेनिं
 महारथम् । विद्धे पुभिस्त्रिसप्तत्या पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ८४ ॥
 स गाढविद्धो व्यथितो रथोपस्थे सपाविशत् । विसृज्य सशर-
 क्षापं मूर्च्छ्याभिपरिप्लुतः ॥ ८५ ॥ तं विषसं रणे दृष्ट्वा तावकाः
 परुषर्षभ । हार्दिक्यं पूजयामासुर्वासांस्याद्घुवुश्व ह ॥ ८६ ॥
 शिखण्डिनं तथा ज्ञात्वा हार्दिक्यशरपीडितम् । अपोवाह रणा-
 दान्ता लरमाणो महारथम् ॥ ८७ ॥ सादितन्तु रथोपस्थे दृष्ट्वा
 पार्थाः शिखण्डिनम् । परिवव्रूरथैस्तूष्णं कृतवर्माणमाहवे ॥ ८८ ॥
 तत्राद्भुतं परब्रूके कृतवर्मा महारथः । यद्वैकः समरे पार्थान्
 वारयामास सानुगान् ॥ ८९ ॥ पार्थान् जित्वाजयञ्चे दीन् पाञ्चा-
 लान् सृञ्जयानपि । कैकयांश्च महावीर्यान् कृतवर्मा महारथः
 ॥ ९० ॥ ते बध्यमानाः समरे हार्दिक्येन स पाण्डवा । इत-
 श्चेतश्च धावन्तो नैव चक्रुर्धृतिं रणे ॥ ९१ ॥ जित्वा पाण्डुसुतान्
 युद्धे भीमसेनपुरोगमान् । हार्दिक्यः समरेऽतिष्ठद्विधूम इव पावकः
 ॥ ९२ ॥ ते द्राव्यमाणाः समरे हार्दिक्येन महारथाः । विमुखाः
 समपद्यन्त शरवृष्टिभिरर्हिताः ॥ ९३ ॥

इतिश्रीगणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कृतवर्मपरराक्रमे

चतुर्द्दिशाधिकमतोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

सञ्जय उवाच । शृणुष्वैकमना राजन् यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
 द्राव्यमाणो बले तस्मिन् हार्दिक्येन महात्मना ॥ १ ॥ लज्जया-
 वनते चापि प्रहृष्टैश्चापि तावलीः । हीपो य आसीत् पाण्डूना-
 मगाधे गाधमिच्छताम् ॥ २ ॥ श्रुत्वा स निनर्द भीमं तावकानां
 महाहवे । शैनेयस्त्वन्वितो राजन् कृतवर्माणसभ्ययात् ॥ ३ ॥
 कृतवर्मा तु हार्दिक्यः शैनेयं निशितैः शरैः । सपाविशत् सुसं-

क्रुद्धस्ततोऽक्रुध्यत् स सात्यकिः ॥ ४ ॥ अथाशु निश्चितं भलं शैनेयः
 कृतवर्मणः । प्रेषयामास समरे शरांश्च चतुरोऽपरान् ॥ ५ ॥ ते
 तस्य जघ्निरे वाहान् भल्लेनास्याच्छिनद्धतुः । पृष्ठरक्षन्तथासूत-
 मविध्यन्निश्चितैः शरैः ॥ ६ ॥ ततस्तं विरथं कृत्वा सात्यकिः
 सत्यविक्रमः । सेनामस्यार्द्धयामास शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ७ ॥
 अभज्यताथ पृतना शैनेयशरपीडिता । ततः प्रायात् स लरितः
 सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ८ ॥ शृणु राजन् यदकरोत् तव सैन्येषु
 वीर्यवान् । अतीत्य स महाराज द्रोणानीकमहार्षवम् ॥ ९ ॥
 पराजित्य तु संहृष्टः कृतवर्माणमाहवे । यन्तारमब्रवीत् शूरः
 शनैर्याहीत्यसम्भ्रमम् ॥ १० ॥ दृष्ट्वा तु तव तत्सैन्यं रथाश्वद्विप-
 सङ्गलम् । पदातिजनसम्पूर्णमब्रवीत् सारथिं पुनः ॥ ११ ॥
 यदेतन्नेषसङ्काशं द्रोणानीकस्य सव्यतः । समहत् कुञ्जरानीकं
 यस्य सुकरधो मुखम् ॥ १२ ॥ एतेहि बहवः सूत दुर्निवाराश्च
 संयुगे । दुर्योधनसमादिष्टा मदर्थं त्यक्तजीविताः ॥ १३ ॥ राज-
 पुत्रा महेश्वासाः सर्वे विक्रान्तयोधिनाः । द्विगर्तानां रथोदाराः
 सुवर्णविकृतध्वजाः ॥ १४ ॥ मामेवाभिमुखा वीरा योत्सगमाना
 व्यवस्थिताः । अत्र मां प्रापय क्षिप्रमश्र्वांशोदय सारथे ॥ १५ ॥
 द्विगर्तैः सह योत्सगामि भारद्वाजस्य पश्यतः । अतः प्रायाच्छूनैः
 सूतः सात्त्वतस्य मते स्थितः ॥ १६ ॥ रथेनादित्यवर्षेण भास्वरेण
 पताकिना । तमूढः सारथेर्वश्या पत्न्यामाना हयोत्तमाः ॥ १७ ॥
 वायुवेगसमाः सङ्घे कुन्देन्दुरजतप्रभाः । आपतन्तं रणे तन्तु
 शङ्खवर्षैर्हयोत्तमैः ॥ १८ ॥ परिवब्रुस्ततः शूरा गजानीकेन
 सर्वतः । किरन्तो विविधांस्तीक्ष्णान् सायकान् लघुवेधिनः ॥ १९ ॥
 सात्त्वतोऽपि शितैर्वाणैर्गजानीकमयोधयत् । पर्वतानिव वर्षण
 तपान्ते जलदो महान् ॥ २० ॥ वज्राशनिमस्यर्षैर्वध्यमानाः
 शरैर्गजाः । प्राद्वव्रणमुत्सृज्य शिनिवीरसमीरितैः ॥ २१ ॥

श्रीर्ष दन्ता विरुधिरा भिन्नमस्तकपिण्डिकाः । विधीर्षकर्मास्य
 करा विनियन्तृपताकिनः ॥ २२ ॥ समिन्नचर्मघण्टाश्च विनिक्लृप्त-
 महाध्वजाः । हतारोहा दिशो राजन् भंजिरे भ्रष्टकम्बलाः
 ॥ २३ ॥ स्वन्तो विविधान्नादान् जलदीपमनिखनाः । नाराचै-
 र्वत्सदतैश्च भल्लैरक्लृप्तकैस्तथा ॥ २४ ॥ क्षुरप्रैरर्द्धचन्द्रैश्च सात्त्व-
 तेन विदारिताः । चरन्तोऽसृक् तथा मूत्रं पुरीषञ्च प्रदुदुवुः
 ॥ २५ ॥ बभ्रमुश्चस्वलुश्चान्ये पेतुर्मल्लुस्तथापरे । एवं तत्कुञ्जरा-
 नीकं युयुधानेन पीडितम् ॥ २६ ॥ शरैरग्नायुर्कसङ्घातैः प्रदुद्राव
 समन्ततः । तस्मिन् हते गजानीके जलसन्धो महाबलः ॥ २७ ॥
 यत्तः सम्प्रापयन्नागं रजताश्वरथं प्रति । रुक्मवर्मधरः शूर-
 स्तपनीयाङ्गदः शुचिः ॥ २८ ॥ कुण्डली मुकुटी खड्गी रक्त-
 चन्दनरूपितः । शिरसा धारयन् दीप्तां तपनीयमयीं सजम्
 ॥ २९ ॥ उरसा धारयन्निष्कं कण्ठसूत्रञ्च भास्वरम् । चापञ्च
 रुक्मविकृतं विधन्वन् गजमूर्धनि ॥ ३० ॥ अशोभत महाराज
 सविद्युदिव तीयदः । तमापतन्तं सहसा मागधस्य गजोत्तमम्
 । ३१ ॥ सात्यकिर्वारयामास वेलिव मकरालयम् । नागं निवा-
 रतं दृष्ट्वा शैनेयस्य शरोत्तमैः ॥ ३२ ॥ अक्रुध्यत रणे राजन्
 जलसन्धो महाबलः । ततः क्रुद्धो महाराज मार्गणौर्भारसाधनैः
 । ३३ ॥ अविध्यत शिनेः पौत्रं जलसन्धो महोरसि । ततोऽपरेण
 मल्लेन पीतेन निश्चितेन च ॥ ३४ ॥ अस्यतो द्वशिषीवीरस्य निचकर्त्त
 शरासनम् । सात्यकिं क्लिन्नधन्वानं प्रहसन्निव भारत ॥ ३५ ॥
 प्रविध्यन्मागधो वीरः पञ्चभिर्निश्चितैः शरैः । स विद्धो वज्रभि-
 र्वाणौर्जलसन्धेन वीर्यवान् ॥ ३६ ॥ नाकम्पत महाबाहुस्तद-
 द्भुतमिवाभवत् । अचिन्तयन् वै स शरान् नात्यर्थं सम्यग्माहली
 । २७ ॥ धनुरन्यत् समादाय तिष्ठ तिष्ठेत्युवाच ह । एतावदुक्त्वा
 पैनेयो जलसन्धं महोरसि ॥ ३८ ॥ विन्याध पश्या सुभृशं

शराणां प्रहसन्निव । दुरपेण सुतीक्ष्णो न सृष्टिदेशे महद्बनुः ॥३८॥
 जलसन्धस्य चिच्छेद विव्याध च तिमिरं शरैः । जलसन्धस्तु
 तत्तत्रह्ना समरं वै शरासनम् ॥ ३९ ॥ तोमरं व्यसृजस्र्मां
 सात्यकिं प्रति मारिष । स निर्भिद्य भुजं सव्यं माधवस्य महा-
 रणे ॥ ४१ ॥ अभ्यगाद्धरणीं घोरः खसन्निव महोरगः । निर्भिन्ने
 तु भुजे सव्ये सात्यकिः सत्यविक्र- ॥ ४२ ॥ त्रिशङ्खिर्विश्वै-
 स्तीक्ष्णैर्जलसन्धमताडयत् । प्रसृज्य ततः खड्गं जलसन्धो
 महावलः ॥ ४३ ॥ आर्षभञ्जर्म च महत् प्रतचन्द्रकसङ्कुलम् ।
 आविध्य च ततः खड्गं सात्वतायोत्ससर्ज ह ॥ ४४ ॥ शैनेयस्य
 घनुश्चिला सखड्गो न्यपतन्महीम् । अलातचक्रवच्चैव व्यरोचत
 महीं गतः ॥ ४६ ॥ अथान्यद्बनुरादाय सर्वकायावदारणम् ।
 शालस्त्रप्रतीकाशमिन्द्राशनिसमस्वनम् ॥ ४६ ॥ विस्फार्य विव्यधे
 क्रुद्धो जलसन्धं शरेण ह । ततः साभरणीं बाहू दुराश्यां
 माधवोत्तमः ॥ ४७ ॥ सात्यकिर्जलसन्धस्य चिच्छेद प्रहसन्निव ।
 तौ बाहू परिषप्रख्यौ पेततुर्गजसत्तमात् ॥ ४८ ॥ वसुन्धराधरा-
 ङ्गुष्टौ पञ्चशीर्षाविवोरगौ । ततः सुदंष्ट्रं समहत चारुकुण्डल-
 मण्डितम् ॥ ४९ ॥ दुरेणास्य तृतीयेन चिच्छेद सात्यकिः ।
 तत् पातितशिरोबाहू कवचं भीमदर्शनम् ॥ ५० ॥ हिरदं जल-
 सन्धस्य रुधिरैणाभ्यषिञ्चत । जलसन्धं निहत्याजौ त्वरमानस्तु
 सात्वतः ॥ ५१ ॥ विमानं पातयामास गजस्त्रासाहिशाम्यते ।
 रुधिरैणावसिक्ताङ्गो जलसन्धस्य कुञ्जरः ॥ ५२ ॥ विलम्बमान-
 मवहत् संश्लिष्टं परभासनम् । शरार्हितः सात्वतेन मईमानः
 स्ववाहिनीम् ॥ ५२ ॥ घोरमार्त्तस्वरं कृत्वा विदुद्राव महागजः ।
 हाहाकारो महानासीत्तत्र सैन्यस्य मारिष ॥ ५३ ॥ जलसन्धं
 हतं दृष्ट्वा वृषीनामृषभेण तु । विमुखाश्चाभ्यधावन्त तत्र योधाः
 समन्ततः ॥ ५४ ॥ पलायनकृतोक्ताहा निरुक्ताहा हिप्रञ्जयैः

एतस्मिन्नन्तरे राजन् द्रोणः शस्त्रभृताम्बरः ॥ ५५ ॥ अभ्यया-
ज्जवनैरश्वैर्युधानं महारथम् । तमुदीर्यं तथा दृष्ट्वा शैनेयं
कुरुपुङ्गवाः ॥ ५६ ॥ द्रोणेनैव सह क्रुद्धाः सात्यकिं समुपाद्रवन् ।
ततः प्रवृत्ते युद्धं कुरूणां सात्वतस्य च । द्रोणस्य च रणे
राजन् घोरं दिवामुरोपमम् ॥ ५७ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि जलसन्धवधे
षड्विंशतिप्रश्नोऽध्यायः ॥ ११५ ॥

सञ्जय उवाच । ते किरन्तः शरव्रातान् सर्वे यत्ताः प्रहा-
रिणः त्वरमाणा महाराज युयुधानमयोधयन् ॥ १ ॥ तं द्रोणः
सप्तसप्तत्या जघान निश्चितैः शरैः । दुर्मर्षिणो हादशभिदुःसहो
दशभिः शरैः ॥ २ ॥ विकर्षाश्चापि निश्चितैस्त्रिंशद्भिः कङ्कपत्रिभिः ।
विव्याध सव्ये पार्श्वे तु स्तनाभ्यामन्तरे तथा ॥ ३ ॥ दुर्मूर्खो
दशभिर्वाणैस्तथा दुःशासनोऽष्टभिः । चित्रसेनश्च शैनेयं हाभ्यां
विव्याध मारिष ॥ ४ ॥ दुर्योधनस्य महता शरवर्षिण माधवम् ।
अपीडयद्रणे राजन् शूराश्चान्ये महारथम् ॥ ५ ॥ सर्वतः प्रति-
पिडस्तु तव पुत्रैर्महारथैः । तान् प्रत्यविध्यहाशीयः पृथक् पृथ-
गजिह्वगैः ॥ ६ ॥ भारहाजं त्रिभिर्वाणैर्दुःसहं नवभिः शरैः ।
विकर्षं षड्विंशतया चित्रसेनञ्च सप्तभिः ॥ ७ ॥ दुर्मर्षिणं हादश-
भिरष्टाभिश्च विविंशतिम् । सत्वव्रतञ्च नवभिर्विजयं दशभिः शरैः
॥ ८ ॥ ततो रुक्माङ्गदञ्चापि विधुन्वानो महारथः । अभ्ययात्
सातप्रकिस्तूष्णं पुत्रं तव महारथम् ॥ ९ ॥ राजानं सर्वलोकस्य
सर्वलोकमहारथम् । शरैरभ्याहनद्वाढं ततो युद्धमभूत्तयोः ॥ १० ॥
विमुञ्चन्तौ शरांस्तीक्ष्णान् सन्धधानौ च सायकान् । अदृश्यं

समरेऽन्योन्यं चक्रतु स्तौ महारथौ ॥ ११ ॥ सातप्रकिः कुरुराजेन
 निर्विद्धो वह्नशोभत । अस्रवद्रुधिरं भूरि स्वरसं चन्दनो यथा
 ॥ १२ ॥ सास्त्रतेन च वाणौघैर्निर्विद्धस्तनयस्तव । शतकुम्भ-
 मयापीडो वभौ यूप इवोच्छ्रितः ॥ १३ ॥ माधवस्तु रणे राजन्
 कुरुराजस्य धन्विनः । धनुश्चिच्छेद् समरे क्षुरप्रेण हसन्निव
 ॥ १४ ॥ अथैनं छिन्नधन्वानं शरैर्बहुभिराचिनोत् । निर्भिन्दय
 शरैस्तेन द्विषत्वा क्षिप्रकारिणा ॥ १५ ॥ नामृष्यत रणे राजा
 शत्रोर्विजयलक्षणम् । अथान्यदनुरादायहेमपृष्ठं दुरासदम् ॥ १६ ॥
 विव्याध सात्यकिं तूष्णं सायकानां शतेन ह । सोऽतिविद्धो बल-
 वता तव पुत्रेण धन्विना ॥ १७ ॥ अमर्षवशमापन्नस्तव पुत्र
 मपीडयत् । पीडितं नृपतिं दृष्ट्वा तव पुत्रा महारथाः ॥ १८ ॥
 सात्यकिं शरवर्षेण ह्लादयामासुरोजसा । स ह्लादयमानो बहुभि-
 स्तव पुत्रैर्महारथैः ॥ १९ ॥ एकैकं पञ्चभिर्विद्धा पुनर्विव्याध
 सप्तभिः । दुर्योधनञ्च त्वरितो विव्याधाष्टभिराशुगैः ॥ २० ॥
 प्रहसंश्चास्य चिच्छेद् कार्मुकं रिपुभीषणाम् । नागं मणिमयञ्चैव
 शरैर्ध्वजमपातयत् ॥ २१ ॥ हत्वा तु चतुरो बाहान् चतुर्भिर्निशितैः
 शरैः । सारथिं पातयामास क्षुरप्रेण महायथाः ॥ २२ ॥ एत-
 स्मिन्नन्तरे चैव कुरुराजं महारथम् । अवाधिरत् शरैर्हृष्टो
 बहुभिर्मर्मभेदिभिः ॥ २३ ॥ स बध्यमानः समरे शैनेयस्य शरो-
 त्तमैः । प्राद्रवत् सहसा राजन् पुत्रो दुर्योधनस्तव ॥ २४ ॥
 आप्नु तश्च ततो यानं चित्रसेनस्य धन्विनः । हाहाभूतं जगच्चाभीत्
 दृष्ट्वा राजानमाहवे ॥ २५ ॥ अस्यमानं सात्यकिना खे सोममिव
 राज्ञणा । तन्तु शब्दमथ श्रुत्वा कृतवर्मा महारथः ॥ २६ ॥
 अभ्ययात् सहसा तत्र यत्प्रस्ते माधवः प्रभुः । विधुन्वानो धनुः
 श्रेष्ठश्चोदयंश्चैव वाजिनः ॥ २७ ॥ सत्सयन् सारथिञ्चाग्रे याहि
 याहीति सत्वरम् । तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य व्यादितास्यमिवान्तकम्

॥ २८ ॥ युयुधानो महाराज यन्तारमिदमब्रवीत् । कृतवर्मा
रथेनैष द्रुतमापतते शरो ॥ २९ ॥ प्रहृद्यद्वाहि रथेनैनं प्रवर्षं
सवंधन्विनाम् । ततः प्रज्विताश्वेन विधिवत् कल्पितेन च ॥ ३० ॥
आससाद् रथे भोजं प्रतिमानं धनुष्मताम् । ततः परमसंक्रुद्धौ
ज्वलिताविव पावकौ ॥ ३१ ॥ समेयातां नरव्याघ्रौ व्याघ्राविव
तरस्विनौ । कृतवर्मा तु श्वेनेयं षड्विंशत्या समार्पयत् ॥ ३२ ॥
निशितैः सायकैस्तीक्ष्णैर्यन्तारद्वास्य पञ्चभिः । चतुरश्रतुरो वाहान्-
शतभिः परमेषुभिः ॥ ३३ ॥ अविध्यत् साधुदान्तान् वै सैम्भवान्
गच्छतस्य हि । रुक्मध्वजो रुक्मपृष्ठं महद्विस्फार्यै कार्मुकम् ॥ ३४ ॥
हृन्नाङ्गदो रुक्मवर्मा रुक्मपुङ्खैरवारयत् । ततोऽशीतिं श्विनेः
गैत्रः सायकान् कृतवर्मणे ॥ ३५ ॥ प्राहिणोत्स्वरया युक्तो द्रष्टु-
त्तमो धनञ्जयम् । सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुतापनः
३६ ॥ समरुम्पत दुर्द्धर्षः क्षितिकम्पे यथाचलः । त्रिषष्ट्या
तुरोऽस्याश्वान् सप्तभिः सारथिं तथा ॥ ३७ ॥ विव्याध निशि-
स्तूष्णं सात्यकिः सत्यविक्रमः । सुवर्णपुङ्खं विशिखं समाधाव च
सात्यकिः ॥ ३८ ॥ विसृजन्तं महाज्वालं संक्रुद्धमिव पन्नगम् ।
तेऽविध्यत् कृतवर्माणं यमदण्डोपमः शरः ॥ ३९ ॥ जाम्बूनद-
वचिद्वज्रवर्म निर्भिद्य भानुमत् । अभ्यगादरणीमुग्रो रुधिरैण
मुक्षितः ॥ ४० ॥ सञ्जातरुधिरश्याजौ सात्त्वतेषुभिरार्हितः ।
शरं धनुस्तृप्त्य न्यपतत् स्थन्दनोत्तमात् ॥ ४१ ॥ स सिंहदंष्ट्रो
भानुभ्या पतितोऽमितविक्रमः । शरार्हितः सात्यकिना रथोपस्थे
रर्षभः ॥ ४२ ॥ सहस्रवाङ्गसदृशमक्षीभ्यमिव सागरम् ।
तवार्यं कृतवर्माणं सात्यकिः प्रययौ ततः ॥ ४३ ॥ खड्ग-
न्निधनुःकौशां गजाश्वरथसङ्कुलाम् । प्रवर्त्तितोग्ररुधिरां शतशः
त्रिवर्षभैः ॥ ४४ ॥ प्रेक्षतां सर्वसैन्यानां मध्येन श्विनिपुङ्खवः ।
अभ्यगादाहिनीं हिला वृत्रहेवासुरीञ्चरुम् ॥ ४५ ॥ समाश्वस्य

च हार्दिक्यो गृह्य चान्यन्महदनुः । तस्यौ स तत्र बलवान्
वारयन् युधि पाण्डवान् ॥ ४६ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कृतवर्मपराजये

षोडशोऽध्यायः ॥ ११६ ॥

सञ्जय उवाच । कम्पमानेषु सैन्येषु शैनेद्येन ततस्ततः ।
भारहाजः सगत्रातेर्महद्भिः समवाकिरत् ॥ १ ॥ स सम्पहार-
स्तुतुलो द्रोणसात्त्वदयोरभूत् । पश्यतां सर्वसैन्यानां वलिवास-
वचोरिव ॥ २ ॥ ततो द्रोणः शिनेः पौत्रं चित्रैः सर्वायसैः शरैः ।
त्रिमिराग्निविषाकारैर्ललाटं समविध्यत ॥ ३ ॥ तैर्ललाटापितै-
र्वाणैर्युधानस्त्वजिह्वगैः । व्यरोचत महाराज त्रिशूङ्ग इव पर्वतः
॥ ४ ॥ ततोऽस्य वाणानपरानिन्द्राग्निमसस्वनान् । भारहाजी-
न्तरप्रेक्षी प्रेषयामास संयुगी ॥ ५ ॥ तान् द्रोणचापनिर्मक्तान्
द्रागार्हः पततः शरान् । हाभ्यां हाभ्यां सुपङ्खाभ्यां चिच्छेद्
धरमास्त्रवित् ॥ ६ ॥ तामस्य लघुतां द्रोणः समवेक्ष्य विषाम्पते ।
प्रहस्य सङ्घाविध्यत् त्रिंशताग्निपङ्कजम् ॥ ७ ॥ पुनः पञ्चा-
शतिपूणां शतेन च समार्पयत् । लघुतां युधानस्य लाघवेन
विशेषयन् ॥ ८ ॥ समुत्पतन्ति वल्मीकात् यथा क्रुद्धा महोरगाः ।
तथा द्रोणरथाद्राजन् आपनन्ति तनुच्छिदः ॥ ९ ॥ तथैव
युधुधानेन सृष्टाः शतसङ्घस्रयः । अवाकिरन् द्रोणरथं शरा
रुधिरभोजनाः ॥ १० ॥ लाघवात् द्विजमुख्यस्य सात्त्वतस्य च
मारिषः । विशेषं नाध्यगच्छाम समावास्तां नरपंभौ ॥ ११ ॥
मायकिस्तु ततो द्रोणं नवभिर्नतपर्वभिः । आजघान भृशं क्रुद्धो
ध्वजन् निश्चितैः शरैः ॥ १२ ॥ सारथिञ्च शतेनैव भारहाजस्य
पश्यतः । लाघवं युधुधानस्य दृष्ट्वा द्रोणो महारथः ॥ १३ ॥

सप्तत्या सारथिं विद्धा तुरगांश्च विभिस्त्रिभिः । ध्वजमेकेन चिच्छेद
 माधवस्य रथे स्थितम् ॥ १४ ॥ अथापरेण मल्लेन हेमपुङ्गेन
 पत्रिणा । धनुश्चिच्छेद समरे माधवस्य महात्मनः ॥ १५ ॥
 सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो धनुस्वक्त्रा महारथः । गदां जग्राह महतीं
 भारहाजाय चक्षिपत् ॥ १६ ॥ तामापतन्तीं सहसा पटवद्वा-
 मयस्त्रयीम् । न्यवारयच्छरैर्द्वीणो वल्लभिर्बहुक्षपिभिः ॥ १७ ॥
 अथान्यद्दुरादाय सात्यकिः सत्यविक्रमः । विव्याध वल्लभिर्वीरं
 भारहाजं शिन्वाशितैः ॥ १८ ॥ स विद्धा समरे द्वीणं सिंघनाद्-
 ममुञ्चत । तं वै न ममृषे द्वीणः सर्वशस्त्रभृतास्वरः ॥ १९ ॥ ततः
 शक्तिं गृहीत्वा तु रुक्मदण्डामयत्रयीम् । तरजा प्रेषयामास
 नाधवस्य रथं प्रति ॥ २० ॥ अनासाद्य तु शैतेयं सा शक्तिः
 कालसन्निभा । भित्त्वा रथं जगामोशा धरणीं दारुणस्वना
 ॥ २१ ॥ ततो द्वीणं शियोः पौत्रो राजन् विव्याध पत्रिणा ।
 दक्षिणं भुजमासाद्य पीडयन् भरतर्षभ ॥ २२ ॥ द्वीणोऽपि समरे
 राजन्नाधवस्य महदनुः । अक्षेचष्टेण चिच्छेद रथसप्त्या च
 सारथिम् ॥ २३ ॥ सुमोह सारथिस्तस्य रथसप्त्या समाहतः । स
 रथोपस्थमासाद्य मुहूर्त्तं सन्निषीदत ॥ २४ ॥ चकार सात्यकी-
 राजन् सूतकर्मातिमानुषम् । अयोधयच्च यद्द्वीणं रक्ष्मीन् जग्राह
 च स्वथम् ॥ २५ ॥ ततः शरशतेनैव युयुधानो महारथ । अवि-
 ध्यद्ब्राह्मणं सङ्घेन हृष्टस्त्रपो विशामते ॥ २६ ॥ तस्य द्वीणः
 शरान् पञ्च प्रेषयामास भारत । ते घोराः क्रवचं भित्त्वा पपुः
 नागितमाश्रये ॥ २७ ॥ निर्विडस्तु शरैर्वीरैरक्रुध्यत् सात्यकि-
 र्भृशम् । सायकान् व्यसृजच्चापि वीरो रुक्मरथं प्रति ॥ २८ ॥
 ततो द्वीणस्य यन्तारं निपात्यैकेषुणा भुवि । अश्वान् व्यद्रावय-
 दाणैर्हतसूतांस्ततस्ततः ॥ २९ ॥ स रथः प्रदुतः सङ्घेन मण्ड-
 लानि सहस्रशः । चकार राजतो राजन् भ्राजमान इवांशुमान्

॥ ३० ॥ अभिद्रवत गृह्णीत हयान् द्रोणस्य धावत । इति च
 सुक्रुशुः सर्वे राजपुत्राः सराजकाः ॥ ३१ ॥ ते सात्यकिमपास्याशु
 राजन् शुधि महारथा । यतो द्रोणस्ततः सर्वे सहसा समुपा-
 द्रवन् ॥ ३२ ॥ तान् दृष्ट्वा प्रद्रुतान् सङ्घे सात्त्वतेन शरार्हितान् ।
 प्रभङ्गं पुनरेवासीत्तव सैन्यं समाकुलम् ॥ ३३ ॥ व्यहस्यैव पुन-
 हारं गत्वा द्रोणो व्यवस्थितः । वातायमानैस्त्रैरश्वैर्नीतो वृष्णि-
 शरार्हितैः ॥ ३४ ॥ पाण्डुपाञ्चालसन्निभं व्यूहनालोक्य वीर्यवान् ।
 शैनेये नाकरोद्यत्नं व्यूहमेवाभ्यरक्षत ॥ ३५ ॥ निवार्य पाण्डु-
 पाञ्चालान् द्रोणाग्निः प्रदहन्निव । तस्यौ क्रोधाग्निमन्दीप्तः काल-
 सूर्ये इवोदितः ॥ ३६ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सातकिपराक्रमे

सप्तदश्याधिकशतोऽध्यायः ॥ ११० ॥

सञ्जय उवाच । द्रोणं स जित्वा पुरुषप्रवीरस्तथैव हार्दिक्य-
 मुखांस्त्वदीयान् । प्रहस्य सूतं वचनं वभाषि निप्रवीरः कुरु-
 पुङ्गवाग्र ॥ १ ॥ निमित्तमात्रं वयमद्य सूतं धारयः केशव-
 फाल्गुनाभ्याम् । हतान्निहन्म्येह नरर्षभे त्वयं सुरेशात्मसमु-
 द्रवेन ॥ २ ॥ तमेदमुक्त्वा शिनिपुङ्गवस्तदा महामुधे सोऽग्रधनु-
 क्षेरोऽरिहा । क्रिरन् समन्तात् सहसा शरान् बली समापतत्
 श्येन इवामिषं यथा ॥ ३ ॥ तं यान्तमश्वैः शशिशङ्खवर्षैर्विगाद्य
 सैन्यं पुरुषप्रवीरम् । नाशङ्कुवन् वारयितुं समन्तादादित्यरश्मि-
 प्रतिमं रथाग्रम् ॥ ४ ॥ असञ्चविक्रान्तमदीनसत्त्वं सर्वं गणा
 भारत ये त्वदीयाः । सहस्रनेत्रप्रतिमप्रभावं दिवीव सूर्यं जलद-
 व्यपाये ॥ ५ ॥ अमर्षपूर्सस्त्वतिचित्रयोधी शरासनी काञ्चनवर्म-
 धारी । सुदर्शनः सात्यकिमापतन्तं न्यवारयद्राजवरः प्रसञ्च ॥ ६ ॥

तयोरभूत् भारत सम्ग्रहः सुदारुणस्तं समतिप्रयंसन् । योधा-
 खदीयाश्च हि सोमकाश्च हृषेन्द्रयोर्युद्धमिवामरौघाः ॥ ७ ॥ शरैः
 सुतीक्ष्णैः शतशोऽभ्यविध्यत् सुदर्शनः सात्वतमुख्यमाजौ । अना-
 गतानेव तु तान् पृषत्कान् चिच्छेद् राजन् शिनिपुङ्गवोऽपि ॥ ८ ॥
 तथैव अक्रप्रतिभोऽपि सात्यकिः सुदर्शने यान् क्षिपति स साय-
 कान् । द्विधा त्रिधा तानकरोत् सुदर्शनः शरोत्तमैः स्यन्दनवर्त्य-
 मास्थितः ॥ ९ ॥ तान् वीक्ष्य वाणान् निहतांस्तदानीं सुदर्शनः
 सात्यकिवाणवेगैः । क्रोधाद्द्विषच्चन्निव तिग्मतेजाः शरानमुञ्च-
 त्तपनीयचित्तान् ॥ १० ॥ पुनः स वाणैस्त्रिभिरनिकल्पैराकर्ष-
 पूर्यैर्निशितैः सुपुङ्गैः । विव्याध देहावरणं विभिय ते सात्यके-
 राविविशुः शरीरम् ॥ ११ ॥ तथैव तस्यावनिपालपुत्रः सन्धाय
 वाणैरपरैर्ज्वलद्भिः । आजग्निर्वास्ताग्रजतप्रकाशान् चतुर्भिरश्रवां
 शतुरः प्रसङ्घ ॥ १२ ॥ तथा तु तेनाभिहतस्तरस्त्री नप्ता शिने-
 रिन्द्रसमानवीर्यैः । सुदर्शनस्येषुगणैः सुतीक्ष्णैर्हयान्निहत्याशु
 ननाद् नादम् ॥ १३ ॥ अथास्य सूतस्य शिरो निजृत्त्य भङ्गेन
 शक्राश्वनिसन्निभेन । सुदर्शनस्यापि शिनिप्रवीरः क्षुरेण काला-
 नेलसन्निभेन ॥ १४ ॥ सकुण्डलं पूर्यश्वश्विप्रकाशं भ्राजिष्णुवक्तं
 विचकर्त्त देहात् । यथा पुरा वज्रधरः प्रसङ्घ बलस्य सङ्घोऽति-
 बलस्य राजन् ॥ १५ ॥ निहत्य तं पार्थिवपुत्रपौत्रं रणे यदूमा-
 श्रुपभस्तरस्त्री । मुदा समेतः परया महात्मा रराज राजन् सुर-
 ाजकल्पः ॥ १६ ॥ ततो यथावज्जुन एव येन निवार्यै सैन्यं तव
 मार्गणौघैः । सदश्वयुक्तेन रथेन राजन् लोकं विस्मिन्नापयिषुर्नृवीरः
 ॥ १७ ॥ तत्तस्य विस्मापयनीयमग्रमपूजयन् योधवराः समेताः ।
 वर्त्तमानानिषुगोचरेऽरीन् ददाह वाणैर्हृतभुग्यथैव ॥ १८ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सुदर्शनवधे

अष्टादशाधिकशतोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

सञ्जय उवाच । ततः स सात्यकिर्धीमान् महात्मा वृष्णिः
 पुङ्गवः । सुदर्शनं निहत्याजौ यन्तारं पुनरब्रवीत् ॥ १ ॥ रथाश्व-
 नागकलिलं शरमन्त्र्यूर्ध्निमालिनम् । खड्गमत्स्यं गदाग्राह-
 शूरायुधमहास्वनम् ॥ २ ॥ प्राणापहारिणं रौद्रं वादिव्रीत्क्रुष्ट-
 नादितम् । योधानाममुखस्यं दुर्धर्षं च जयैषिणाम् ॥ ३ ॥
 तीर्त्वा सुदुस्तरं तात द्रोणानीकमहास्रवम् । जलसन्धवलनाजै-
 पुरुषादैरिवावृतम् ॥ ४ ॥ अतोऽन्यत् पृतनं शेषं मन्ये कुनदिका-
 मिव । तर्त्तव्यामल्पसलिलां चोदयाश्वानां सुमम् ॥ ५ ॥ हस्त-
 प्राप्तमहं मन्ये साम्प्रतं सव्यसाचिनम् । अर्जित्य दुर्धरं द्रोण-
 सपदानुगमाहवे ॥ ६ ॥ हार्दिक्यं योधयिषु मन्ये प्राप्तं धन-
 सञ्जयम् । न हि मे जायते वासो दृष्ट्वा विद्यान्यनेकशः ॥ ७ ॥
 बह्नेरिव प्रद्वीपस्य वने शुष्कतण्डुलपे । अथ पाण्डवमुखेन
 यातां भूमिं किरीटिना ॥ ८ ॥ पत्तश्वरथनाभौ वैः पतितैर्विषमौ-
 क्रताम् । द्रवते तद्यथा सेन्यं तेन भग्नं महात्मा ॥ ९ ॥ रथै-
 र्विपरिधावद्भिर्गजैरश्वैश्च सारथे । कौशेयान् कृष्णाशमेतदुद्धृत्य
 रजः ॥ १० ॥ अभ्यासस्थमहं मन्ये श्वेतं कृष्णासारथिम् ।
 स एष श्रूयते शब्दो गार्गीवरप्रामिसौजनः ॥ ११ ॥ यादृशानि
 निमित्तानि मम प्रादुर्भवन्ति वै । अगस्तं गत आदित्ये हन्ता
 सैन्यवनर्चुनः ॥ १२ ॥ अनेर्वियन्मयन्नश्वान् याहि यत्रारि-
 वाहिनी । यत्रैते सतलवाणाः सुयोधनपुरोगमाः ॥ १३ ॥
 दंशिताः क्रूरकर्माणः काम्बोजा युद्धदुर्मदाः । शरवाणासनधरा
 यवनाश्च प्रहारिणः ॥ १४ ॥ शक्राः किराता द्रदा वर्वरास्ताम-
 लिप्तकाः । अन्ये च बहवो स्त्रेष्ठा विविधायुधपाणयः ॥ १५ ॥
 यत्रैते सतलवाणाः सुयोधनपुरोगमाः । मामेव्राभिमुखाः सर्व-
 तिष्ठन्ति समरार्थिनः ॥ १६ ॥ एतान् सरथनागाश्वान् निहत्याजौ
 सपत्तिनः । इदं दुर्गं महाघोरं तीक्ष्णमेवोपधारय ॥ १७ ॥

श्रीशपर्व ।

सूत उवाच । न सश्रुमो मे वार्ष्णीय विद्यते सत्यविक्रम ।
यद्यपि स्यात्तव क्रुद्धो जामदग्नोऽग्रतः स्थितः ॥ १८ ॥ श्रीशो
वा रथिनां श्रेष्ठः कृपो मद्रे श्वरोऽपि वा । तथापि सश्रुमो न
स्यात् त्वामाश्रित्य महाभुज ॥ १९ ॥ त्वया सुबहवो युद्धे निर्जिताः
शबुसूदन । दंशिताः क्रूरकर्माणः काम्बोजा युद्धदुर्मदाः ॥ २० ॥
शरवाणासनधरा यवनाश्च प्रहारिणः । शकाः किराता दरदा
वर्वरास्तान्निप्रकाः ॥ २१ ॥ अन्ये च बहवो स्त्रेच्छा विविधा-
युधपाणयः । न च मे सश्रुमः कश्चिद्धृतपूर्वः कदाचन ॥ २२ ॥
किमुतैतत् समासाद्य धीर संयुगगोष्पदन । आयुष्मन् कतरेण
त्वां प्रापयामि धनञ्जयम् ॥ २३ ॥ केषां क्रुद्धोऽसि वार्ष्णीय केषां
मृत्युरुपस्थितः । केषां संयमनोमद्य गन्तुमुत्सहते मनः ॥ २४ ॥
के त्वां युधि पराक्रान्तं कालान्तक्रयमोपमम् । दृष्ट्वा विक्रमसंयुक्तं
विद्रविष्यन्ति संयुगे । केषां वैवस्वतो राजा स्ररतेऽद्य महाभुज ॥ २५ ॥

सात्यकिरुवाच । सुण्डानेतान् हनिष्यामि दानवानिव वासवः ।
प्रतिष्ठां पालयिष्यामि काम्बोजानेव मां वह ॥ २६ ॥ अद्यैषां
कदनं कृत्वा प्रियं यास्यामि पाण्डवम् । अद्य द्रुच्यन्ति मे वीर्यं
कौरवाः ससुयोधनाः ॥ २७ ॥ सुण्डानीके हते सूत सर्वसैन्येषु
चाचकृत् । अद्य कौरवसैन्यस्य दीर्यमाणस्य संयुगे ॥ २८ ॥
शुक्ला विरावं वद्ध्वा सन्तपस्यति सुयोधनः । अद्य पाण्डवमुख्यस्य
श्वेताश्वस्य महात्मनः ॥ २९ ॥ आचार्यस्य कृतं मार्गं दर्शयिष्यामि
संयुगे । अद्य महाणनिहतान् योधमुखान् सहस्रशः ॥ ३० ॥
दृष्ट्वा दुर्योधनो राजा पश्चात्तापं गमिष्यति । अद्य मे क्षिप्रहस्तस्य
क्षिपतः सायकोत्तमान् ॥ ३१ ॥ अलातचक्रप्रतिमं धनुर्दृच्छन्ति
कौरवाः । मत्तायकचित्ताङ्गानां रुधिरं स्रवतां मुहुः ॥ ३२ ॥
सैनिकानां वर्धं दृष्ट्वा सन्तपस्यति सुयोधनः । अद्य मे क्रुद्धरूपस्य
निघ्नतश्च वरान् वरान् ॥ ३३ ॥ हिरर्जुनमिमं लोकं मंस्यतेऽद्यः

सुयोधनः । अद्य राजसहस्राणि निहतानि मया रणे ॥ ३४ ॥
 दृष्ट्वा दुर्घोर्धनो राजा सन्तपस्यति महामुधे । अद्य स्त्रेहञ्च
 भक्तिञ्च पाण्डवेषु महात्मसु ॥ ३५ ॥ हत्वा राजसहस्राणि
 दर्शयिष्यामि राजसु । बलं वीर्यं कृतञ्चलं मम ज्ञास्यन्ति
 कौरवाः ॥ ३६ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्तस्तदा सूतः शिञ्चितान् साधुवाहिनः ।
 अशाङ्गचन्निकाशान् वै वाजिनो व्यनुदत् भृशम् ॥ ३७ ॥ ते
 पिवन्त इवाकाशं युयुधानं हयोत्तमाः । प्रापन् यवनान् शीघ्रं
 मनः पवनरंहसः ॥ ३८ ॥ सात्यकिं ते सपत्न्याद्य पृतनास्त्रि-
 वर्त्तिनम् । वहवो लघुहस्ताश्च भरवर्षैरवपुनन् ॥ ३९ ॥ तेषा-
 म्भिन्नथास्त्राणि वेगवान्तपर्वभिः । अशिश्रुत् सात्यकीराजन्
 ननं ते प्राप्नुवन् शराः ॥ ४० ॥ रक्तापुङ्खैः सुनिश्चितैर्गाईपत्रै-
 रजिह्वगैः । उच्चकृत् शिरांस्युग्रो यवनान् प्रजानपि ॥ ४१ ॥
 शैक्यायसानि वर्माणि कांस्यानि च समन्ततः भित्त्वा देहां-
 स्तथा तेषां शरा जग्मुर्महीतलम् ॥ ४२ ॥ अन्यमाना वीरेण
 स्त्रेच्छाः सातप्रकिना रणे । अतशोऽभ्यपतंसु व्यसवोवसुधातले
 ॥ ४३ ॥ सुपूरुषायतमुक्तेस्तानव्यवच्छिन्नपिण्डितैः । पञ्चषट्सप्त
 चाष्टौ च विभेद यवनाञ्छरैः ॥ ४४ ॥ कास्वोजानां सहस्रैश्च
 अकानाञ्च विशाम्यते । अवरणां किरातानां वर्वराणां तथैव च
 ॥ ४५ ॥ अगम्यरूपां पृथिवीं मांसयोगितकर्द्दमाम् । कृतवांस्तत्र
 शैनेयः क्षपयस्तावकं बलम् ॥ ४६ ॥ दस्यूनां सशिरस्त्राणेः
 शिरोभिर्लूनमूर्द्धजैः । दीर्घकूर्शैर्मही क्रीष्णां विवर्हरण्डजैरिव
 ॥ ४७ ॥ रुधिरोक्षितसर्वाङ्गैस्तेस्तदायोधनं बभौ । कवन्धः संवृतं
 सर्वं ताम्नाभिः खमिवावृतम् ॥ ४८ ॥ वज्राग्रनिसमस्यैः सुपर्वभि-
 रजिह्वगैः । ते सास्वतेन निहताः समावद्बुर्वसुन्धराम् ॥ ४९ ॥
 अल्पावशिष्टाः सन्नाग्नाः कृच्छ्रप्राणा विचेतसः । जिताः सङ्घे

महाराज युयुधानेन दंष्ट्रिताः ॥ ५० ॥ पार्थिविभ्यः कथाभिश्च
 ताडयन्तस्तुरङ्गमान् । जवमुत्तममास्थाय सर्वतः प्राद्रवन् भवात्
 ॥ ५१ ॥ कास्वोजसैन्यं विद्राव्य दुर्जयं युधि भारत । यव-
 नानाञ्च तत्सैन्यं शकानाञ्च महदहलम् ॥ ५२ ॥ ततः स पुरुष-
 व्याघ्रः सात्यकिः सत्यविक्रमः । प्रविष्टस्तावकान् जित्वा सूतं
 याहीत्यचीदयत् ॥ ५३ ॥ तत्तस्य समरे कर्म दृष्टान्यैरकृतं पुरा ।
 चारणाः सहगन्धर्वाः पूजयाञ्चक्रिरे भृशम् ॥ ५४ ॥ तं यान्तं
 पृष्ठगोप्तारमर्जुनस्य विशाम्पते । चारणाः प्रेक्ष्य संहृष्टास्त्वदीया-
 श्चाभ्यपूजयन् ॥ ५५ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि यवनपराजये

एकोनविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ ११९ ॥

सञ्जय उवाच । जित्वा यवनकास्वोजान् युयुधानस्ततो-
 ऽर्जुनम् । जगाम तव सैन्यस्य मध्येन रथिनाम्बरः ॥ १ ॥ चारु-
 दंष्ट्रो नरव्याघ्रो विचित्रकवचध्वजः । मृगं व्याध इवाजिह्वन् तव
 सैन्यमभीषयत् ॥ २ ॥ स रथेन चरन्मार्गं धनुर्भ्रामयद्भृशम् ।
 रुक्मपृष्ठं महाविर्गं रुक्मचन्द्रकसङ्गलम् ॥ ३ ॥ रुक्माङ्गदण्डिस्त्राणो
 रुक्मवर्मसमाहृतः । रुक्मध्वजधनुः शूरो नेरुशृङ्गमिवावभौ ॥ ४ ॥
 स धनुर्मण्डलं सङ्घ्रे तेजोभास्कररश्मिवान् । शरदीवीहितः
 सूर्यो हिंस्रुथो विरराज ह ॥ ५ ॥ वृषभस्कन्धविक्रान्तो वृष-
 भाक्षो नरर्षभः । तावकानां बभौ मधेय गवां मधेय यथा वृषः ॥ ६ ॥
 मत्तहिरदसङ्घाशं मत्तहिरदगामिनम् । प्रभिन्नमिव मातङ्गं द्यूथ-
 मधेय व्यवस्थितम् ॥ ७ ॥ व्याघ्रा इव जिघांसन्तस्त्वदीयाः समुपा-
 द्रवन् । द्रोणानीकमतिक्रान्तं भोजानीकञ्च दुस्तरम् ॥ ८ ॥
 जलसन्धार्ष्वं तीर्त्वा कास्वोजानाञ्च वाहिनीम् । हादिक्यमकरा-

अक्तं तीक्ष्णं वै सैन्यसागरम् ॥ ८ ॥ परिवद्रुः सुसंक्रुद्वास्तदीयाः
 सात्यकिं रथाः । दुर्योधनश्चित्रसेनो दुःशासनविविंशती ॥ १० ॥
 शकुनिर्दुःसहस्रैव युवा दुर्धर्षिणः क्रथः । अन्ये च बहवः शूराः
 शल्ववन्तो दुरासदाः ॥ ११ ॥ पृष्ठतः सात्यकिं यान्तं अन्वधाव-
 न्नमर्षिणः । अथ यद्गो महानासीन्नव सैन्यस्य मारिष ॥ १२ ॥
 भारतीद्वूतवेगस्य सागरस्येव पर्वणि । तानभिद्रवतः सर्वान्
 समीक्ष्य शिनिपुङ्गवः ॥ १३ ॥ अनेर्थाहोति यन्तारनब्रवीत्
 प्रहसन्निव । इदमेतत् समुद्भूतं धार्तराष्ट्रस्य वहलम् ॥ १४ ॥
 मामेवाभिमुखं तूष्णं गजाश्वरथपत्तिमत् । नादयद्द्वै द्विषः सर्वा
 रथघोषिण्य सारथे ॥ १५ ॥ पृथिवीज्ञान्तरीक्षत्र कम्पयत् साग-
 रानपि । एतद्वलार्थं स्तव वारधिष्ये मद्धारणे ॥ १६ ॥ पौर्ण-
 मास्यामिबोद्धूतं विलेप मकरालवम् । पश्य मे स्तव विक्रान्त-
 मन्द्रस्येव महासुधे ॥ १७ ॥ एष सन्धानि शतूणां विधमामि
 शितैः शरैः । निहतानाहवे प्रश्य पदात्पञ्जरथहिपान् ॥ १८ ॥
 मच्छुरैरभिसङ्गाशैर्विद्वद्देहान् सहस्रशः । इत्येवं ब्रुवतस्तस्य
 सात्यकेरमितौजसः ॥ १९ ॥ समीपे सैनिकास्ते तु शीघ्रभीयु-
 र्युधुक्त्ववः । जह्याद्रवस्व तिष्ठेति पश्य पश्येति वादिनः ॥ २० ॥
 तानेवं ब्रुवतो वीरान् सात्यकिर्निमित्तैः शरैः । जघान विशता-
 नश्वान् कुङ्करांश्च चतुःशतान् ॥ २१ ॥ सरम्भुद्धारस्तुमुलस्तस्य
 तेषाञ्च धन्विनाम् । दिवासुररणप्रस्य प्रावर्त्तत जनक्षयः ॥ २२ ॥
 मेषजालनिभं सैन्यं तव पुत्रस्य मारिष । प्रत्यगृह्णाच्छिनेपौरः
 शरैराशीविषोपनैः ॥ २३ ॥ प्रच्छाद्यमानः सशरे शरजालैः स
 वीर्यवान् । असम्भ्रमन्महाराज तावकानवधीदहत् ॥ २४ ॥
 आश्चर्यं तव राजेन्द्र समद्वृष्टवाहनम् । न मोघः सायकः
 कथित् सात्यकेरभवत् प्रभो ॥ २५ ॥ रथनागाश्वकलिलः पदा-
 त्यर्भिसमाकुलः । शैनेद्रवेलानासाद्य स्थितः सैन्यमहासंघः ॥ २६ ॥

अश्वान्तरनागाश्चमावर्त्ततमुद्गमङ्गः । तस्मैत्यभिषुभिस्तेन बध्य-
 मानं समन्ततः ॥ २७ ॥ वभ्राम तत्र तत्रैव गावः शीताहिता
 इव । पदातिनं रथं नागं सादिनं तुरगन्तथा ॥ २८ ॥ अविद्धं
 तत्र नाद्राक्षं युयुधानस्य सायकैः । न तादृक् कदनं राजन् कृतवां-
 स्तत्र फाल्गुन ॥ २९ ॥ यादृक् क्षयमनीकानामकरोत् सात्यकि-
 नृप । अत्यर्जुनं शिनेः पौत्रो युध्यते पुरुषर्षभ ॥ ३० ॥ वीतभी-
 लाषवीपेतः कृतित्वं सम्पदर्शयन् । ततो दुर्योधनो राजा साच्च-
 तस्य त्रिभिः शरैः ॥ ३१ ॥ विव्याध सूतं निशितैश्चतुर्भिश्चतुरो
 हयान् । सात्यकिञ्च त्रिभिर्विद्धा पुनरष्टाभिरेव च ॥ ३२ ॥ दुःशा-
 सनः षोडशभिर्विव्याध शिनिपुङ्गवम् । शकृनिः पञ्चविंशत्या
 चित्रसेनश्च पञ्चभिः ॥ ३३ ॥ दुःसहः पञ्चदशभिर्विव्याधोरसि सात्य-
 किम् । उत्स्रयन् त्रिंशद्धारूलस्तथा वाणैः समाहतः ॥ ३४ ॥
 तानविध्वन्महाराज सर्वानेव त्रिभिस्त्रिभिः । गाढविद्वानरीन् कृत्वा
 मार्गणैः सोऽतितेजसैः ॥ ३५ ॥ शैनेयः श्येनवत् सङ्घे प्र व्यचरत्क्षु-
 विक्रमः । सौबलस्य धनुश्छित्त्वा हस्तावापं निकृत्य च ॥ ३६ ॥
 दुर्योधनं त्रिभिर्वाणैरभ्यविध्यत् स्तनान्तरे । चित्रसेनं शतेनैव
 दशभिर्दुःसहं तथा ॥ ३७ ॥ दुःशासनन्तु विंशत्या विव्याध शिनि-
 पुङ्गवः । अथान्यद्वनुरादाय श्यालस्तत्र विशास्यते ॥ ३८ ॥ अष्टाभिः
 सात्यकिं विद्धा पुनर्विव्याध पञ्चभिः । दुःशासनश्च दशभिर्दुःसहश्च
 त्रिभिः शरैः ॥ ३९ ॥ दुर्मुखश्च हाडशमीराजन् विव्याध सात्य-
 किम् । दुर्योधनस्त्रिंशत्तत्र विद्धा भारत माधवम् ॥ ४० ॥
 ततोऽस्य निशितैर्वाणैस्त्रिभिर्विव्याध सारथिम् । तान् सर्वान्
 सञ्चितान् शूरान् यतमानान्महारथान् ॥ ४१ ॥ पञ्चभिः पञ्चभि-
 र्वाणैः पुनर्विव्याध सातप्रकिः । ततः स रथिनां योष्ठस्तत्र पुत्रस्य
 सारथिम् ॥ ४२ ॥ आजघानाशु भङ्गेन स हतो न्यपतद्दुवि ।
 पतिते सारथौ तस्मिन् तत्र पुत्रश्चः प्रभो ॥ ४३ ॥ वातायमानै-

स्तैश्चैरपनीयत सङ्गरात् । ततस्तव सुतो राजन् सैनिकाश्च
विशाम्यते ॥ ४४ ॥ राज्ञो रथमभिप्रेक्ष्य विद्रुताः शतशोऽभवन् ।
विद्रुतं तत्र तत्क्षैन्यं दृष्ट्वा भारत सातप्रकिः ॥ ४५ ॥ अवाकिर-
च्छरैस्तीक्ष्णैरुक्मपुङ्खैः शिलाशितैः । विद्राव्य सर्वसैन्यानि ताव-
कानि सहस्रशः ॥ ४६ ॥ प्रययौ सातप्रकीराजन् श्वेताश्वस्य रथं
प्रति । तं शरानाददानञ्च रक्षमाणञ्च सारथिम् । आत्मानं
पालयानञ्च तावकाः समपूजयन् ॥ ४७ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सातप्रकिप्रवेशे
विंशतप्रधिकशतोऽध्यायः ॥ १२० ॥

शृतराष्ट्र उवाच । सम्प्रमृत्य महत्क्षैन्यं यान्तं शैनेयमर्जुनम् ।
निर्झीका मम ते पुत्राः किमकुर्वत सञ्जय ॥ १ ॥ कथं तेषां तदा
युद्धे शृतिरासीद्भूमूर्षताम् । शैनेये समनुप्राप्ते सदृशे सव्यसाचिना
॥ २ ॥ विदधे किन्नु तत्क्षत्रं ते च युद्धपराजिताः । कथञ्च
सातप्रकिर्युद्धे व्यतिक्रान्तो महायथाः ॥ ३ ॥ कथञ्च मन पुत्राणां
जीवतां तत्र सञ्जय । शैनेयोऽभिययौ युद्धे तन्मया चक्षुः सञ्जय
॥ ४ ॥ अत्राङ्गुलंमिदं तावत्सकाशात् शुकभया । एकस्य
बहुभिर्युद्धं शत्रुभिस्तेर्महारथैः ॥ ५ ॥ विपरीतमहं देवं मन्ये
सूत सुतान् प्रति । यत्रावध्रान्त समरे सात्त्वतेन महारथाः ॥ ६ ॥
एकस्य हि न पथ्याप्तं महत्क्षैन्यं तस्य सञ्जय । क्रुद्धस्य युयुधानस्य
सर्वे तिष्ठन्तु पाण्डवाः ॥ ७ ॥ निर्जितत्र समरे द्रोणं कृतिनञ्चित्र-
योधिनम् । यथा पशुगणान् सिंहस्तदहन्ता सुतान्मम ॥ ८ ॥
कृतवर्मादिभिः प्रूरैर्यत्तैर्वज्रभिराहवे । युयुधानो न शकितो हन्तुं
जेष्यति मे सुतान् ॥ ९ ॥ नैतद्दीदृशकं युद्धं कृतवांस्तत्र पात्मानः ।
यादृशं कृतवान् युद्धं शिनेर्नृता महायथाः ॥ १० ॥

सञ्जय उवाच । तव दुर्मन्त्रिते राजन् दुर्योधनकृतेन च ।
 शृणुष्व्वावहितो भूत्वा यत्ते वक्ष्यामि भारत ॥ ११ ॥ ते पुनः
 संन्यवर्तन्त कृत्वा संशप्तका मिथः । परां युद्धे मतिं क्रूरां तव
 पुत्रस्य शासनात् ॥ १२ ॥ वीणि सादिसहस्राणि दुर्योधनपुरो-
 गमाः । शक्रकाश्वीजवाह्निका यवनाः पारदास्तथा ॥ १३ ॥
 कुलिङ्गास्तङ्गणाश्विष्ठाः पौशाचाश्च सर्ववराः । पार्वतीयाश्च राजेन्द्र
 क्रुद्धाः पापाणपाणदः ॥ १४ ॥ अभ्यद्रवंस्ते शैनेयं शलभाः
 पावकं यथा । युक्ताः पञ्चमता राजन् शैनेयं समुपाद्रवन् ॥ १५ ॥
 ततो रथसहस्रेण महारथमतेन च । हिरदानां सहस्रेण द्वि-
 साहस्रैश्च वाजिभिः ॥ १६ ॥ गरुडपाणि मुञ्चन्तो विविधानि
 महारथाः । अभ्यद्रवंस्ते शैनेयमसङ्ख्येयाः परन्तप ॥ १७ ॥
 तांश्च सञ्चोदयन् सर्वान् हतैनमिति भारत । दुःशासनो महा-
 राज सात्यकिं पथ्यवारयत ॥ १८ ॥ तत्राद्भुतमपश्याम शैनेय-
 चरितं महत् । यद्वैको बह्वभिः सङ्घिमसम्भ्रान्तमयुधप्रत ॥ १९ ॥
 अवधौच्च रथानीकं हिरदानाञ्च तदहलम् । सादिनश्चैव तान् सर्वान्
 दस्यनपि च सर्वशः ॥ २० ॥ तत्र चक्रैर्विमथितैर्भङ्गैश्च परमायुधैः ।
 अक्षैश्च बहुधा भङ्गैरीपादण्डकदम्बरैः ॥ २१ ॥ कुञ्जरैर्मथितै-
 श्चापि ध्वजैश्च विनिपातितैः । वर्मभिश्चर्मभिश्चैव विक्रीक्यैश्च सम-
 न्ततः ॥ २२ ॥ स्रग्भिराभरणैर्वस्त्रैरनुकषैश्च मारिष । संज्कुन्ना
 वसुधा तत्र शरदि द्यौर्ग्रहैरिव ॥ २३ ॥ गिरिस्तपधराद्यापि
 पतिताः कुञ्जरोत्तमाः । अञ्जनस्य कुले जाता वामनस्य च
 भारत ॥ २४ ॥ सुप्रसन्नकुले जाता महापद्मकुले तथा । ऐरा-
 वतकुले चैव तथान्येषु कुक्षिषु च ॥ २५ ॥ जाता दन्तिवरा राजन्
 शिरते बहवो हताः । वानायुजान् पार्वतीयान् काश्वीजानश्च
 वाह्निकान् ॥ २६ ॥ तथा हयवरात्राजन् निजघ्ने तत्र सात्यकिः ।
 नानादेशोद्भवान् पत्नीन्नानाजातींश्च सर्वशः ॥ २७ ॥ निजघ्ने

तत्र ग्रैनेयः शतशोऽथ सहस्रशः । तेषु प्रकाख्यमानेषु दस्यून
 दुःशासनोऽब्रवीत् ॥ २८ ॥ निवर्तध्वमधर्मज्ञा युध्यध्वं किं हृतेन
 वः । तांश्चातिभग्मान् सम्प्रेक्ष्य पुत्रो दुःशासनस्तव ॥ २९ ॥
 पाषाणयोधिनः शूरान् पार्वतीयानचोदयत् । अश्वयुद्धेषु कुशला
 न्नैतज्जानाति सात्यकि ॥ ३० ॥ अश्वयुद्धमजानन्तं हतैनं युद्ध-
 कार्मुकम् । तथैव कुरवः सर्वे नाश्वयुद्धविशारदाः ॥ ३१ ॥ अभि-
 द्रवत मामैष्ट न वः प्राप्स्यति सात्यकिः । ते पार्वतीया राजानः
 सर्वे पाषाणयोधिनः ॥ ३२ ॥ अभ्यद्रवन्त ग्रैनेयं राजानमिव
 मन्त्रिणः । ततो गजधिरःप्रख्यैरुपलैः शैलवासिनः ॥ ३३ ॥
 उद्यतैर्युधानस्य पुरतस्तस्युराहवे । क्षेपणीयैस्तथाप्यन्ये सास्त्र-
 तस्य वधैषिणः ॥ ३४ ॥ चोदितास्तव पुत्रेण सर्वतो रुरुधुर्हिषः ।
 तेषामापततामेव शिलायुद्धं चिकीर्षताम् ॥ ३५ ॥ सात्यकिः
 प्रतिसन्धाय निशितान् प्राक्षिणोच्छुरान् । तामश्वदृष्टिं तुमुलां
 पार्वतीयैः समीरिताम् ॥ ३६ ॥ चिक्षेदोरगसङ्काशैर्नाराचैः शिनि-
 पुङ्गवः । तैरश्वचूर्णैर्दीप्यद्भिः खद्योतानामिह ब्रजैः ॥ ३७ ॥
 प्रायः सैन्यान्यहन्यन्त हाहाभूतानि मारिष । ततः पञ्चशताः
 शूराः समुद्यतमहाशिलाः ॥ ३८ ॥ निरुक्तवाहवो राजन् निपेतु-
 र्धरणीतले । पुनर्हृशयताशान्ये शतसाहस्रिणस्तथा ॥ ३९ ॥
 सोपलैर्वाङ्गभिच्छन्नैः पेतुरप्राप्य सात्यकिम् । पाषाणयोधिनः
 शूरान् पतमानानवस्थितान् ॥ ४० ॥ न्यवधीत ह्यसाहस्रांस्तदह्नत-
 मिवाभवत् । ततः पुनस्तु सन्धूय तेष्वश्वदृष्टिं समन्ततः ॥ ४१ ॥
 अयोहस्ताः शूलहस्ता इरदास्तङ्गणाः खशाः । लम्पाकाश्च पुलि-
 न्दाश्च चिच्चिपुस्तांश्च सात्यकिः ॥ ४२ ॥ नाराचैः प्रतिचिक्षेद्
 प्रतिपत्तिविशारदः । अट्टीणां भिद्यमानानामन्तरीक्षे शितैः शरैः
 ॥ ४३ ॥ शब्देन प्राद्रवन् सङ्घे रथाश्वगजप्रत्तयः । अश्व-
 चूर्णैरवाक्कीर्णा मनुष्या गजवाजिनः ॥ ४४ ॥ नायङ्गुवन्ववस्थातुः

ममरैरिव दंशिताः । हतशिष्टाः सन्धिरा भिन्नमस्तकपिण्डिकाः
 ४५ ॥ कुञ्जरा वर्ज्यवामासुर्बुधुधानरथं तदा । ततः शब्दः
 मभवत् तव सैन्यस्य मारिष ॥ ४६ ॥ माधवेनार्द्यमानस्य सागर-
 प्रेव पर्वणि । तं शब्दं तुमुखं श्रुत्वा द्रोणो वन्तारमब्रवीत् ॥ ४७ ॥
 ष सूत रणे क्रुद्धः सात्वतानां महारथः । दारवन् बद्धधा-
 न्यं रणे चरति कालवत् ॥ ४८ ॥ यत्प्रैष शब्दस्तुमुलस्तत्र सूत
 थं नव । पाषाणयोधिभिर्नूनं युयुधानः समागतः ॥ ४९ ॥
 याहि रथिनः सर्वे ह्ययन्ते विदुतैर्हयैः । विषस्त्रकवचा रुन्मा-
 त्र तत्र पतन्ति च ॥ ५० ॥ न शक्नुवन्ति यन्तारः संवन्तुं तुमुले
 यान् । इत्येतद्वचनं श्रुत्वा भारद्वाजस्य मारिषिः ॥ ५१ ॥ प्रत्यु-
 च ततो द्रोणं सर्वं यस्त्रभताम्वरम् । सैन्यं द्रवति चायुष्मन्
 रवेयं समन्ततः ॥ ५२ ॥ पश्य योषात्रणे भन्मान् धावतो वै
 मन्ततः । इमे च संहता शूरा पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ ५३ ॥
 मेव हि जिघांसन्त याद्रवन्ति समन्ततः । अत्र कार्यं समा-
 ख्य प्राप्तकालमरिन्दम ॥ ५४ ॥ स्थाने वा गमने वापि दूरं
 तश्च सात्यकिः । तथैवं वदतस्तस्य भारद्वाजस्य मारिष ॥ ५५ ॥
 दृश्यत शैनेयो निघ्नन् बद्धविधात्रयान् । ते वध्यमानाः समरे
 धानेन तावकाः ॥ ५६ ॥ युयुधानरथं त्यक्त्वा द्रोणानीकाव
 वुः । यैस्तु दुःशासनः सार्धं रथैः पूर्वं न्यवर्त्तत । ते भीता-
 भ्यधावन्त सर्वे द्रोणरथं प्रति ॥ ५७ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे

एकविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२१ ॥

सञ्जव चवाच । दुःशासनरथं दृष्ट्वा समीपे पर्यवस्त्रितम् ।
 राजस्ततो वाक्यं दुःशासनमथाब्रवीत् ॥ १ ॥ दुःशासन रथाः

सर्वं कस्माच्चैते प्रविद्वताः । कश्चित् क्षेमन्तु नृपतेः कश्चिञ्जीवति
 सैन्यवः ॥ २ ॥ राजपुत्री भवानत्र राजभ्राता महारथः । किमर्थं
 द्रवते युद्धे यौवराज्यमवाप्सि ॥ ३ ॥ दासी जितासि द्यूते त्वं
 यथाकामचरो भव । वाससां वाहिका राज्ञी भ्रातुर्व्यष्टस्य से
 भव ॥ ४ ॥ न सन्ति पतयः सर्वे तेऽद्य षण्डतिलैः समाः ।
 दुःशासनैवं कस्मात्त्वं पूर्वमुक्त्वा पलायसे ॥ ५ ॥ स्वयं वैरं महत्
 कृत्वा पाण्डुलैः पाण्डुनैः सह । एकं सात्यकिमासाद्य कथं भीतोः
 ऽसि संयुगे ॥ ६ ॥ न जानीषि पुरा त्वन्तु गृह्णन्नक्षान् दुरोदरे ॥
 शरा च्छेते भविष्यन्ति दारुणाशौविषोपमाः ॥ ७ ॥ अप्रियाणां
 हि वचसां पाण्डवेषु विशेषतः । द्रौपद्याश्च परिक्षेपस्त्वञ्जूलो
 ह्यभवत् पुरा ॥ ८ ॥ क्व ते मानस्य दर्पस्य क्व ते वीर्यं क्व दर्पि-
 तम् । आशौविषसमान् पार्थान् कोपयित्वा क्व यास्यसि ॥ ९ ॥
 शोच्यं भारती सेना राजा चैवं सुयोधनः । यस्य त्वं कर्कशो
 भ्राता पलायनपरायणः ॥ १० ॥ ननु नाम त्वया वीर दीर्घ-
 माणा भयार्हिता । स्ववाहुबलमास्थाय रक्षितव्या ह्यनीतिर्न
 ॥ ११ ॥ स त्वमद्य रणं हित्वा भीतो हर्षयसे परान् । विदुः
 त्वयि सैन्यस्य नायके शत्रुसूदन ॥ १२ ॥ कोऽन्यः स्थास्यति
 सङ्ग्रामे भीतो भीतव्यपाययः । एकेन स श्रुतेनाद्य युध्यमानस्य
 तेन वै ॥ १३ ॥ पलायने तव मतिः सङ्ग्रामाद्भिः प्रवर्तते । यदा
 गाण्डीवधन्वानं भीमसेनञ्च कौरव ॥ १४ ॥ यमौ वा युधि द्रष्टव्यौ
 तदा त्वं किं करिष्यसि । युधि फाल्गुनवाणानां सूर्य्याग्निसम-
 वर्चसाम् ॥ १५ ॥ न तुल्याः सात्यकिशराः येन भीतः पलायसे ।
 यदि तावत् कृता बुद्धिः पलायनपरायणा ॥ १६ ॥ पृथिवी
 धर्मराजाय शमेनैव प्रदीयताम् । यावत् फाल्गुननाराचा निर्मुक्तौ
 रगसन्निभाः ॥ १७ ॥ नाविशन्ति शरीरन्ते तावत् संशान्त-
 पाण्डवैः । यावत्ते पृथिवीं पार्था हत्वा भ्रातृशतं रसे ॥ १८ ॥

अक्षिपन्ति महात्मानस्तावत् संशाम्य पाण्डवैः । यावत् क्रुध्यति
 १ राजा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १९ ॥ कृष्णश्च समरस्त्राघो
 २ तावत् संशाम्य पाण्डवैः । यावद्धीमो महाबाहुर्विगाह्य महती-
 ३ म्भूम् ॥ २० ॥ सोदरांस्ते न गृह्णाति तावत् संशाम्य पाण्डवैः ।
 ४ वंसुक्तश्च ते भ्राता भीमैणासौ सुयोधनः ॥ २१ ॥ अजेयाः
 ५ पाण्डवाः सङ्घो सौम्य संशाम्य तैः सह । न च तत् कृतवान्
 ६ न्दस्तव भ्राता सुयोधनः ॥ २२ ॥ स युद्धे घृतिमास्थाय यत्तो
 ७ ध्यस्व पाण्डवैः । गच्छ तूष्णं रथेनैव यत्र तिष्ठति सात्यकिः
 ८ २३ ॥ तदा ह्रीनं बलं ह्येतद्विद्विष्यति भारत । आत्मार्यं
 ९ धिय रणे सात्यकि सत्यविक्रमम् ॥ २४ ॥ एदमुक्तस्तव सुतो
 १० ब्रवीत् किञ्चिदप्यसौ । श्रुतञ्चाश्रुतवत् कृत्वा प्रायाद्येन स
 ११ त्यकिः ॥ २५ ॥ सैन्येन महता युक्तो स्त्रेच्छानामनिवर्तिनाम् ।
 १२ साद्य च रणे यत्तो युयुधानमयोधयत् ॥ २६ ॥ द्रोणोऽपि
 १३ यनां श्रेष्ठः पाञ्चालान् पाण्डवांस्तथा । अभ्यद्रवत् संक्रुद्धो
 १४ तमास्थाय मध्यमम् ॥ २७ ॥ प्रविश्य च रणे द्रोणः पाण्डवानां
 १५ जयिनीम् । द्रावयामास योधान् वै शतशोऽथ सहस्रशः ॥ २८ ॥
 १६ गो द्रोणो महाराज नाम विश्राध्य संयुगे । पाण्डुपाञ्चाल-
 १७ सयानां प्रचक्रे क्रुदनं महत् ॥ २९ ॥ तं जयन्तमनौकानि
 १८ रदाजं ततस्ततः । पाञ्चालपुत्रो द्युतिमान् वीरकेतुः समभ्यधात्
 १९ ३० ॥ स द्रोणं पञ्चभिर्बिह्वा शरैः सन्नतपर्वभिः । ध्यज-
 २० क्तेन विव्याध सारथिञ्चास्य सप्तभिः ॥ ३१ ॥ तत्राद्भुतं महा-
 २१ ज दृष्टवानस्मि संयुगे । यद्द्रोणो रभसो युद्धे पाञ्चाल्यं नाभ्य-
 २२ षत् ॥ ३२ ॥ सन्निरुद्धं रणे द्रोणं पाञ्चाला वीक्ष्य मारिष ।
 २३ वब्रुः सर्वतो राजन् धर्मपुत्रजयैषिणः ॥ ३३ ॥ तैः शतैरग्नि-
 २४ हाग्नैस्तीमरैश्च महाधनेः । अस्त्रैश्च विविधैराजन् द्रोणमेव-
 २५ ाकिरन् ॥ ३४ ॥ निहत्य तान् वाणगणैर्द्रोणो राजन् सम-

न्ततः । महाजलधरान् व्योम्नि मातरिष्वा इवावभौ ॥ ३५ ॥
 ततः शरं महाघोरं सूर्यपावकसन्निभम् । सन्धे परवीरघ्नी
 वीरकेतोरथं प्रति ॥ ३६ ॥ स भिक्षा तु शरी राजन् पाञ्चाल-
 कुलनन्दन । अभ्यगाद्धरणीं तूष्णं लोहिताद्रीं ज्वलन्निव ॥ ३७ ॥
 ततोऽपतद्रथात्तूष्णं पाञ्चालाकुलनन्दनः । पर्वताग्रादिव महान्-
 सकम्पे वायुपीडितः ॥ ३८ ॥ तस्मिन् हते महेष्वासे राजपुत्रे
 महाबली । पाञ्चालस्वरिता द्रोणं समन्तात् पर्यवारयन् ॥ ३९ ॥
 चित्रकेतुः सुधन्वा च चित्रवर्मा च भारता । तथा चित्ररथश्चैः
 भ्रातृव्यसनकर्षिताः ॥ ४० ॥ अश्वमेधे संहिता भारद्वाजं
 युयुत्सवः । सुव्रन्तः शरवर्षाणि तपन्ति जलदा इव ॥ ४१ ॥
 स बध्यमानो बद्धधा राजपुत्रैर्महारथैः । क्रोधमाहारयत्तेषां
 मभावाय दिग्दर्शभः ॥ ४२ ॥ ततः परमयं जालं द्रोणस्तेषां
 मवाञ्जत् । ते हन्यमाना द्रोणस्य वैराकर्ण्यचोदितैः ॥ ४३ ॥
 कर्त्तव्यं नाभ्यजानन् वै कुमारा राजसस्य । तान् विभूढान् रणे
 द्रोणः प्रहसन्निव भारत ॥ ४४ ॥ व्यग्रतरयांस्रक्रे कुमारान्
 कुपितो रणे । तथा शरैः सुनिशितैर्भक्षैस्तेषां महायथाः ॥ ४५ ॥
 पुष्पाणीव विचिन्वान् उत्तमाङ्गान्यपातयत् । ते रथेभ्यो हताः
 पेतुः क्षितौ राजन् सुवर्चसः ॥ ४६ ॥ देवासुरे पुरा युद्धे यथा
 दैतेयदानवाः । तान्निहत्य रणे राजन् भारद्वाजः प्रतापवान्
 ॥ ४७ ॥ कार्मुकं भ्रामयामास हेमपृष्ठं दुरासहम् । पाञ्चालान्
 निहतान् दृष्ट्वा देवकल्पान्महारथान् ॥ ४८ ॥ धृष्टद्युम्नो रणे
 क्रुद्धो नेत्राभ्यां पातयच्छलम् । अभ्यवर्त्तत सङ्ग्रामे क्रुद्धो द्रोण-
 रथं प्रति ॥ ४९ ॥ ततो ज्ञाहेति सहसा नादः समभवन्नृप ।
 पाञ्चाल्येन रणे दृष्ट्वा द्रोणमावारितं शरैः ॥ ५० ॥ स ह्याद्य-
 मानो बद्धधा पार्श्वेतेन महात्मना । न विव्यधे ततो द्रोणः कथं
 ज्ञेवान्वयुध्यत ॥ ५१ ॥ ततो द्रोणं महारज पाञ्चाल्यः क्रोध-

द्रीणपत्रे ।

मूर्च्छितः । आजघानोरसि क्रुद्धो नवत्या नतपर्वणाम् ॥ ५२ ॥
 स गाढविहो बलिना भारद्वाजो महाब्रह्माः । निषसाद् रथो-
 पस्थे कश्मलञ्च जगाम ह ॥ ५३ ॥ तं वै तथागतं दृष्ट्वा घृष्टद्युम्नः
 पराक्रमी । चापमुत्सृज्य शीघ्रन्तु अस्मिं जग्राह वीर्यवान् ॥ ५४ ॥
 अवप्लुत्य रथाञ्चापि लरितः स महारथः । आरूढो ह रथं तूष्मं
 भारद्वाजस्य मारिष ॥ ५५ ॥ हतुं मिच्छन् शिरः कायात् क्रोध-
 संरक्तलोचनः । प्रत्याश्वस्तस्ततो द्रोणो धनुरादाय वीर्यवान्
 ॥ ५६ ॥ आसन्नमागतं दृष्ट्वा घृष्टद्युम्नं जिघांसया । शरैर्वैत-
 स्तिकैराजन् विव्याधासन्नयोधिभिः ॥ ५७ ॥ योधयामास समरे
 घृष्टद्युम्नं महारथम् । ते हि वैतस्तिका नाम शरा आसन्न
 योधिनाः ॥ ५८ ॥ द्रोणस्य विदिता राजन् यैर्घृष्टद्युम्नमक्षिणोत् ।
 स बध्यमानो वज्रभिः सायकैस्तैर्महाबलः ॥ ५९ ॥ अवप्लुत्य रथा-
 तूष्मं भग्नविगः पराक्रमी । आरूढ्य स्वस्थं वीरः प्रगच्छ च मह-
 दनुः ॥ ६० ॥ विव्याध समरे द्रोणं घृष्टद्युम्नो महारथः । द्रोण-
 थापि महाराज शरैर्विव्याध पार्श्वतम् ॥ ६१ ॥ तदद्भुतमभूद्युद्धं
 द्रोणपाञ्चालयोस्तदा । त्रैलोक्यकाङ्क्षिणोरासीच्छक्रप्रह्लादयोरिव
 ॥ ६२ ॥ मण्डलानि विचित्राणि यमकानीतराणि च । चरन्तौ
 युद्धमार्गञ्चौ ततश्चतुरथेषुभिः ॥ ६३ ॥ मोहयन्तौ मनांस्त्याजौ
 योधानां द्रोणपार्श्वतो । सृजन्तौ शरवर्षाणि वर्षांस्त्रिव वलाहकौ
 ॥ ६४ ॥ ह्लादयन्तौ महात्मानौ शरैर्व्योम दिशो महीम् । तद-
 द्भुतं तयोर्युद्धं भूतसङ्घाच्चपूजयन् ॥ ६५ ॥ क्षत्रियाश्च महाराज
 ये चान्ये तत्र सैनिकाः । अवश्यं समरे द्रोणो घृष्टद्युम्नेन सङ्ग्रयः
 ॥ ६६ ॥ वशमेष्यति नो राजन् पाञ्चाला इति बुक्रुशुः । द्रोणस्तु
 लरितो युद्धे घृष्टद्युम्नस्य सारथेः ॥ ६७ ॥ शिरः प्रच्यावयामास
 फलं पङ्कं तरोरिव । ततस्तु प्रद्युता वाहा राजंस्तस्य महात्मनः
 ॥ ६८ ॥ तेषु प्रद्रवमाणेषु पाञ्चालान् सृज्जयांस्तथा । व्यद्रावव-

द्रोणे द्रोणस्तत्र तत्र पराक्रमी ॥ ६९ ॥ विजित्य पाण्डुपाञ्चालान्
भारहाजः प्रतापवान् । स्वं व्यूहं पुनरास्थाय प्रत्यतिष्ठद्विन्दमः ।
न चैनं पाण्डवा युद्धे जेतुमुत्सेहिरं प्रभो ॥ ७० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणपराक्रमे

द्वीविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२२ ॥

सञ्जय उवाच । ततो दुःशासनो राजन् शैनेयं समुपाद्रवत् ।
किरन् शरसहस्राणि पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ १ ॥ स विज्ञा
सात्यकिं पृष्ट्वा तथा प्रोढुमभिः शरैः । नाकस्ययत् स्थितं युद्धे
सैनात्मिव पर्वतम् ॥ २ ॥ रथत्रातेन महता नागादिशोडशेन ह ।
सर्वतो सरतश्चेष्टो विस्तजन् सायकान् वल्लम् ॥ ३ ॥ पर्जन्य इव
कोपेण बाहयन् वै दिशो दम् । नभापतनलाग्नीश्वर सात्यकिः
कौरवं रणे ॥ ४ ॥ अभिद्रुत्य महाबाहुरङ्गामामास सायकैः ।
ते ह्याप्यमाना वाणैर्वैदुःशासनपुरोगमा ॥ ५ ॥ प्राद्रवन् समरे
भीतास्तत्र पुत्रस्य पश्यतः । तेषु द्रवत्सु राजेन्द्र एवो दुःशासन-
स्तव ॥ ६ ॥ तस्थौ व्यपेतभीरराजन् सात्यकिञ्चाद्द्वयच्छतैः । चतुर्भि-
र्पाण्डुपुत्रस्य शरत्रिभिरत्रिभिः शरैः ॥ ७ ॥ सायकञ्च शतेनाजौ
विज्ञा नाहं सुमीच ह । ततः क्रुद्धो महाराज भाधवस्तस्य संयुगे
॥ ८ ॥ द्रव्यं स्तुतं ध्वजं तच्च पङ्केऽव्यभिचिद्रुते । स तु दुःशा-
सनं शूरं आवक्रीशतशोद्भृमम् ॥ ९ ॥ समकं सनतुप्राप्तमूर्च्छा-
नाभिरिवीर्षया । खरन् सनातुणोडाणैर्दुःशासनमनित्वजित् ॥ १० ॥
दृष्ट्वा दुःशासनं राजा तथा शरयताचितम् । त्रिगर्त्ताश्रीदवामास
युयुधानरथं प्रति ॥ ११ ॥ तैःगच्छन् युयुधानस्य समीपं क्रूर-
कर्म्मणः । त्रिगर्त्तानां त्रिसाहस्रा रथा युद्धविभारदा ॥ १२ ॥ ते
सुतं रथवंशेन महता पर्यवारयन् । स्थिरां कृत्वा मतिं युद्धे

भूत्वा संशयका मिथः ॥ १३ ॥ तेषां प्रपततां युद्धे शरवर्षाणि
 मुञ्चताम् । योधान् पञ्चशतान् मुख्यान् अग्रानीके व्यपीथयत्
 ॥ १४ ॥ ते पतन्ति हतास्तूष्णं शनिप्रवरसायकीः । महा-
 मासतवेशेन भग्ना इव नगाद्दुमाः ॥ १५ ॥ नागैश्च बद्धधाच्छिन्ने-
 र्ध्वजैश्चैव विश्राम्यते । ह्येषु कनकापीडैः पतितैस्तत्र मेदिनी
 ॥ १६ ॥ शैनेयशरसङ्घृतैः शिपितोषपरिप्लुतैः । अशोभत महा-
 राज किंशुकैरिव पुष्पितैः ॥ १७ ॥ ते बध्यमानाः समरे युयु-
 धानेन तावकाः । वातारं नाध्यगच्छन्त पङ्कमग्ना इव द्विपाः
 ॥ १८ ॥ तदस्ते पथ्यवर्त्तन्त सर्वं द्रोणरथं प्रति । भक्तात् पतग-
 राजस्य गतनीव महोरगाः ॥ १९ ॥ हत्वा पञ्चशतान् योधान्
 शरैराशीविपीपभैः । प्रायात् स शनकीर्षीरो धनञ्जयरथं प्रति
 ॥ २० ॥ तं प्रयान्तं नरश्रेष्ठं पुलो दुःशासनस्तव । विव्याध
 नवभिस्तूष्णं शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २१ ॥ स तु तं प्रतिविद्याध
 पञ्चभिर्निमितैः शरैः । रुक्मपुङ्खैर्महेष्वासी गाङ्गेपत्नैरजिह्वगैः
 ॥ २२ ॥ सात्यकिं तं महाराज प्रहसन्निव भारत । दुःशासन-
 स्त्रिभिर्विह्वा पुनर्विव्याध पङ्कभिः ॥ २३ ॥ शैनेयस्तव पुत्रन्तु हत्वा
 पञ्चभिराशुगैः । धनुश्चास्य रणे हिला प्रस्रयन्नर्जुनं ययौ ॥ २४ ॥
 ततो दुःशासनः क्रुद्धो वृष्णिवीराय गच्छते । सर्वपारश्वर्षीं शक्तिं
 विससर्ज जिघांसया ॥ २५ ॥ तान्तु शक्तिं तदा घोरं तव पुत्रस्य
 सात्यकिः । चिच्छेद् स तदा राजन् निमितैः कङ्कपत्रिभिः ॥ २६ ॥
 अथान्यद्दुरादाय पुत्रस्तव जनेश्वर । सात्यकिञ्च शरैर्विह्वा
 सिंहनाद् न नर्ह ह ॥ २७ ॥ सात्यकिस्तु रणे क्रुद्धो मोहयित्वा
 सुतं तव । शरैरग्निशिखाकारैराजघान स्तनान्तरे ॥ २८ ॥
 सर्वायसैस्तीक्ष्णवक्त्रैरष्टाभिर्विव्यधे पुनः । दुःशासनस्तु विंशत्या
 सात्यकिं प्रत्यविध्यत ॥ २९ ॥ सास्वतोऽपि महाराज तं विव्याध
 स्तनान्तरे । त्रिभिरेव महाभागः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३० ॥

ततोऽस्य बाहान्निशितैः शरैर्जघ्ने महारथः । सारथिञ्च सुसं-
 क्रुद्धः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३१ ॥ धनुरेकेन भङ्गेन हस्तावापञ्च
 पञ्चभिः । ध्वजञ्च रथशक्तिञ्च भङ्गाभ्यां परमास्त्रवित् ॥ ३२ ॥
 चिच्छेद विशिखैस्तीक्ष्णैस्तथोभौ पाणिं सारथी । स छिन्दधन्वा
 विरथी हताश्वो हतसारथिः ॥ ३३ ॥ त्रिगर्तसेनापतिना स्वरथे-
 नापवाहितः । तमभिद्रुत्य शैनेयो मुहूर्तमिव भारत ॥ ३४ ॥
 न जघान महाबाहुर्भीमसेनवचः स्मरन् । भीमसेनेन तु बधः
 सुतानां तव भारत ॥ ३५ ॥ प्रतिज्ञातः सभामध्ये सर्वेषामेव
 संयुगे । ततो दुःशासनं जित्वा सात्वकिः संयुगे प्रभो । जगाम
 खरितो राजन् येन यातो धनञ्जयः ॥ ३६ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथबधपर्वणि सात्यकिप्रवेशे दुःशासन-
 पराजये त्रयोविंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । किं तस्यां मम सेनायां नासन् केचिन्महा-
 रथाः । ये तथा सात्यकिं यान्तं नैवापन्ननाप्यवारयन् ॥ १ ॥
 एको हि समरे कर्म व्रतवान् सत्यविक्रमः । शक्रतः शबलो युद्धे
 महेन्द्रो दानवेष्विव ॥ २ ॥ अथ वा शून्यमासीत् येन यातः स
 सात्यकिः । एको वै वज्रलाः सेनाः प्रमृदन् सत्यविक्रमः ॥ ३ ॥
 कथञ्च पुण्यमानानामपक्रान्ती महात्मनाम् । एको बहूनां शैनेय-
 स्तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ४ ॥

सञ्जय उवाच । राजन् सेनासमुद्योगो रथनागाश्वपत्ति-
 नाम् । तुमुलस्तव सैन्यानां युगान्तमदृशोऽभवत् ॥ ५ ॥ आङ्गिकेषु
 समूहेषु तव सैन्यस्य मानद । नाभूल्लोके समः कश्चित् समूह इति
 मे मतिः ॥ ६ ॥ तत्र दिवास्तभापन्त चारणाश्च समागताः ।
 एतदन्ताः समूहा वै भविष्यन्ति महीतले ॥ ७ ॥ न च एतादृशो

गृह आसीत् कश्चिद्दिशाम्यते । यावज्जयद्रथबधे द्रोणेन विहितो-
 भवत् ॥ ८ ॥ चण्डवातविभिन्नानां समुद्राणामिव स्वनः । रणे
 भवहलौघानामन्योऽन्यमभिधावताम् ॥ ९ ॥ पार्श्विवानां समे-
 षानां बहून्यासन् नरोत्तम । त्वहले पाण्डवानाञ्च सहस्राणि
 तानि च ॥ १० ॥ संरञ्जानां प्रवीराणां समरे दृढकर्मणाम् ।
 द्राघीत् समहान् शब्दस्तुमुलो लोमहर्षणः ॥ ११ ॥ अथा-
 न्दह्नीमसेनो घृष्टयुन्मश्च मारिष । नकुलः सहदेवश्च धर्मराजश्च
 ण्डवः ॥ १२ ॥ आगच्छत प्रहरत द्रुतं विपरिधावत । प्रविष्टा-
 रिसेनां हि वीरौ माधवपाण्डवौ ॥ १३ ॥ यथासुखिन गच्छेतां
 यद्रथरथं प्रति । तथा प्रकुरुत क्षिप्रं इति सैन्यान्यचोदयत्
 १४ ॥ तयोरभावे कुरवः कृतार्थाः स्युर्वयं जिताः । ते यूयं
 हिता भूत्वा तूष्णमेव बलार्थवम् ॥ १५ ॥ क्षीमयध्वं महाविगा-
 वनः सागरं यथा । भीमसेनेन ते राजन् पाञ्चाख्येन च चोदिताः
 १६ ॥ आजघ्नः कौरवान् सङ्घ्रे त्यक्त्वासूतात्मनः प्रियान् ।
 च्छन्तो निधनं युद्धे शस्त्रैरुत्तमतेजसः ॥ १७ ॥ स्वर्गपसवो मित्र
 र्थ्यं नाभ्यनन्दत जीवितम् । तथैव तावका राजन् प्रार्थयन्तो
 हृद्यथः ॥ १८ ॥ आर्य्यां युद्धे मतिं कृत्वा युद्धायैवावतस्थिरे ।
 क्षिंस्तु तुमुले युद्धे वर्तमाने भयावहे ॥ १९ ॥ जित्वा सर्वाणि
 न्यानि प्रायात् सात्यकिरर्जुनम् । कवचानाम्प्रभास्तत्र सूर्य्य-
 श्मिविराजिताः ॥ २० ॥ दृष्टीः सङ्घ्रे सैनिकानां प्रतिजग्मुः
 मन्ततः । तथा प्रयतमानानां पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ २१ ॥
 र्योधनो महाराज व्यगाहत महदहम् । स सन्निपातस्तुमुलस्तेषां
 स्य च भारत । अभवत् सर्वभूतानामभावकरणी महान् ॥ २२ ॥

घृतराष्ट्र उवाच । तथा यातेषु सैन्येषु तथा कृच्छ्रगतः
 यम् । कश्चिद्दुर्योधनः सूत नाकार्षीत् पृष्ठतो रणम् ॥ २३ ॥
 कस्य च बहूनाञ्च सन्निपातो महाहवे । विशेषतो नरपतेर्विषमः

प्रतिभाति मे ॥ २४ ॥ सोऽत्यन्तसुखसंबद्धो लक्ष्म्या लोकास्य
चेखरः । एको बहून् समासाद्य कञ्चिन्नासीत् पराङ्मुखः ॥ २५ ॥

सञ्जय उवाच । राजन् सङ्ग्राममाश्रय्यं तव पुत्रस्य भारत ।
एकस्य बह्वभिः सार्धं शृणुष्व गदतो मम ॥ २६ ॥ दुर्योधनेन
समरे पृतना पाण्डवी रणे । नलिनी हिरदिनेव समन्तात् प्रति-
लोडिता ॥ २७ ॥ ततस्तां प्रहतां सेनां दृष्ट्वा पुत्रेन ते नृप ।
भीमसेनपुरोगास्ते पाञ्चालाः समुपाद्रवन् ॥ २८ ॥ स भीमसेनं
दशभिः शरैर्विव्याध पाण्डवम् । त्रिभिस्त्रिभिर्यनौ वीरौ धर्म-
राजञ्च सप्तभिः ॥ २९ ॥ विराटद्रुपदौ षड्भिः शतेन च मिश्र-
खिडनम् । षष्ट्युस्त्रञ्च विंशत्या द्रौपदेयांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ३० ॥
शतशशापरान् योधान् सहिपांश्च रथान्नगे । शरैरवचकत्तेशी-
क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः ॥ ३१ ॥ न सन्दधन् विमुञ्चन् वा मण्डलौ-
कृतकार्मुकः । अदृश्यत रिपून्निघ्नञ्छ्चक्रयास्त्रवलेन च ॥ ३२ ॥
तस्य तान् निघ्नतः शत्रून् हेमपृष्ठं महद्भतुः । अजस्रं मण्डलोभृतं
दृष्टुः समरे जनाः ॥ ३३ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा भल्लाभ्या-
मच्छिनद्भतुः । तव पुत्रस्य कौरव्य यतमानस्य संयुगे ॥ ३४ ॥
विव्याध चैनं दशभिः सम्यगस्त्रैः शरोत्तमैः । न चाशु समासाद्य
ते भग्नाः क्षितिमाविशन् ॥ ३५ ॥ तवः प्रमुदिताः पार्थाः परि-
वर्तुर्युधिष्ठिरम् । यथा ह्रतवधे देवाः पुरा शक्रं महर्षयः ॥ ३६ ॥
ततोऽन्यद्ब्रूरादाय तव पुत्रः प्रतापवान् । तिष्ठतिष्ठेति राजानं
ब्रुवन् पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३७ ॥ तमायान्तमभिप्रेक्ष्य तव पुत्रं
महामुधे । प्रत्युद्युः प्रमुदिताः पाञ्चाला जयगृहिनः ॥ ३८ ॥
तान् द्रोणः प्रतिजग्राह परीप्सन् युधि पार्थिवम् । चण्डवाती-
हूतान् मेघान् गिरिरम्बुमुचो यथा ॥ ३९ ॥ तत्र राजन्महा-
नासीत् सङ्ग्रामो लोमहर्षणः । पाण्डवानां महाबाहो तावकानाम्
संयुगे ॥ ४० ॥ सदस्याक्रीडसदृशः संहारः सर्वदेहिनाम् । ततो

द्वी महानासीत् पुनर्बन धनञ्जयः ॥ ४१ ॥ अतीव सर्वशब्देभ्यो
मिहर्षकरः प्रभो । अर्जुनस्य महावाहो तावकानाञ्च धन्वि-
त् ॥ ४२ ॥ मध्ये भारतसैन्यस्य माधवस्य महारणे । द्रोण-
पि परैः सार्द्धं व्यूहहारे महारणे ॥ ४३ ॥ एकमेव क्षयो वृत्तः
यिष्यां पृथिवीपते । क्रुद्धेऽर्जुने तथा द्रोणे साञ्जते च महा-
थे ॥ ४४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे
चतुर्विंशत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १२४ ॥

सञ्जय उवाच । अपराह्णे महाराज सङ्ग्रामः सुमहानभूत् ।
जैन्यसमनिर्घोषः पुनर्द्रोणस्य सोमकैः ॥ १ ॥ शोकाश्रवं रघ-
वस्थाय नरवीरः समाहितः । समरेऽभ्यद्रवत् पाण्डून् जव-
स्थाय मध्यमम् ॥ २ ॥ तव प्रियहिते युक्तो महेष्वासो महा-
लः । चित्रपुङ्खैः शितैर्वाणैः कलसोत्तमसम्भवः ॥ ३ ॥ वरान्
रान् हि योधानां विचिन्वन्निव भारत । आक्रीडत रणे राजन्
रहाजः प्रतापवान् ॥ ४ ॥ तामश्रयात् वृहत्क्षयः कौकवानां
हारधः । भ्रातृणां नृप पञ्चानां श्रेष्ठः समरकर्कशः ॥ ५ ॥
सुञ्जन् विशिखान्तौ चान्धानाचार्यं शयमर्हयत् । महामेघो यथा
प्रे विमुञ्जन् गन्धमादने ॥ ६ ॥ तस्य द्रोणो महाराज स्वर्ष-
नाच्छिन्नायितान् । प्रेपयामास संक्रुद्धः सभयकान् दृश पञ्च च
७ ॥ तांस्तु द्रोणमिनिर्भुक्तान् क्रुद्धाशीविप्रसन्निभान् । एकीकं
हृभिर्वाणैर्युधि चिच्छेद हृष्टवत् ॥ ८ ॥ तदस्य लाघवं दृष्ट्वा
हस्य दिजपुङ्गवः । प्रेपयामास विशिखान्तौ सन्नतपर्वणः ॥ ९ ॥
न् दृष्ट्वा पतवस्तूषं द्रोणवापयुताच्छरान् । अवारयच्छुरै-

रेव तावद्भिर्निमित्तैर्मृषे ॥ १० ॥ ततोऽभवन्महाराज तव सैन्यस्य
 विस्मयः । वृहत्क्षत्रेण तत् कर्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करम् ॥ ११ ॥
 ततो द्रोणो महाराज वृहत्क्षत्रं विशिष्यन् । प्रादुश्रुक्ते रणे
 दिव्यं ब्राह्ममस्त्रं सुदुर्लभम् ॥ १२ ॥ कैकेयोऽस्त्रं समालोक्य
 मुक्तं द्रोणेन संयुगे । ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र ब्राह्ममस्त्रमघातयत्
 ॥ १३ ॥ ततोऽस्त्रे निहत्य ब्राह्मो वृहत्क्षत्रस्तु भारत । विव्याध
 ब्राह्मणं षष्ट्या स्वर्षपुङ्गैः शिलाशितैः ॥ १४ ॥ तं द्रोणो
 द्विपदां श्रेष्ठो नाराचिन समर्पयत् । स तस्य कवचं भिक्षा
 प्राविशद्वरणीतलम् ॥ १५ ॥ कृष्णसर्पो यथा मुक्तो वल्मीकं
 नृपसत्तम । तथाभ्यगान्महीं वाणो भिक्षा कैकेयमाहवे ॥ १६ ॥
 सोऽतिविद्धो महाराज कैकेयो द्रोणसायकैः । क्रोधेन महता-
 तिष्ठो व्यावृत्त्य नयने शुभे ॥ १७ ॥ द्रोणं विव्याध सप्तत्या
 स्वर्षपुङ्गैः शिलाशितैः । सारथिञ्चास्य वाणेन भृशं मर्मस्वता-
 ङ्गयत् ॥ १८ ॥ द्रोणस्तु बद्धमिर्विद्धो वृहत्क्षत्रेण मारिष ।
 असृजद्विशिखांस्तीक्ष्णान् कैकेयस्य रथं प्रति ॥ १९ ॥ व्याकुली-
 कृत्य तं द्रोणो वृहत्क्षत्रं महारथम् । अश्रवांसतुर्भिर्न्यंबधीक्षत-
 रोऽस्य पतत्रिभिः ॥ २० ॥ सूतञ्चैकेन वाणेन रथनीडादपा-
 हरत् । हाभ्यां ध्वजञ्च कवचञ्च क्षित्वा अघातयत् ॥ २१ ॥
 ततः साधुविदुष्टेन नाराचिन द्विजर्षभः । हृद्यविध्यत् वृहत्क्षत्रं
 स किन्नरद्वयोऽपतत् ॥ २२ ॥ वृहत्क्षत्रे हते राजन् कैकयान्
 महारथे । शैशुपालिरभिक्रुद्धो वन्तारमिदमब्रवीत् ॥ २३ ॥
 सारथे याहि यत्रैष द्रोणस्तिष्ठति दंशितः । विनिघ्नन् क्रीकयानां
 सर्वान् पाञ्चालानाञ्च वाहिनौम् ॥ २४ ॥ तस्य तदहचनं श्रुत्वा
 सारथीरथिनां वरः । द्रोणाय प्रापयामास काम्बोजैर्ज्वनैर्दंशैः
 ॥ २५ ॥ घृष्टकेतुश्च चेदीनामृषभोऽतिबलौदितः । वधायाभ्य-
 द्रवत् द्रोणं पतङ्ग इव पावकम् ॥ २६ ॥ सोऽविध्यत् तदा

द्रोणं प्रष्ट्या-साश्वरथध्वजम् । पनसान्यैः शरैस्तीक्ष्णैः सुप्तं व्याघ्रं
तुदन्निव ॥ २७ ॥ तस्य द्रोणो धनुर्मध्ये चुरप्रेण श्रितेन * ।
चकर्त्त गाह्वेपत्रेण पतमानस्य शुभिणः ॥ २८ ॥ अथान्यद्भनुरादाय
शैशुपालिमहारथः । विव्याध सायकैर्द्रोणं कङ्कवर्हिणवाजितैः
॥ २९ ॥ तस्य द्रोणो हयान् हत्वा चतुर्भियतुरः शरैः । सारथेश्च
शिरः कायाञ्चकर्त्त प्रहसन्निव ॥ ३० ॥ अथैनं पञ्चविंशत्या साय-
कानां समार्पयत् । अवपुत्य रथाच्चैद्यो गदामादाय सत्वरः ॥ ३१ ॥
भारहाजाय चिक्षेप रुषितामिव पन्नगीम् । तामापतन्तीमालोक्य
कालरात्रिमिवोद्यताम् ॥ ३२ ॥ अश्मसारमयीं गुर्वीं तपनीय-
विभूषिताम् । शरैरनेकसाहस्रैर्भारहाजोऽच्छिन्नच्छ्रितैः ॥ ३३ ॥
सा क्षिन्ना वह्निभिर्वाणैर्भारहाजेन मारिष । गदापपात कौरव्य
नाद्वयन्ती धरातलम् ॥ ३४ ॥ गदां विनिहतां दृष्ट्वा घृष्टकेतुरम-
र्षणः । तोमरं व्यसृजहीरः शक्तिञ्च कनकोज्ज्वलाम् ॥ ३५ ॥
तोमरं पञ्चभिर्भिच्चा शक्तिञ्चिच्छेद पञ्चभिः । तो जग्मतुर्महीं
क्षिन्नौ सर्पाविव गरुत्मता ॥ ३६ ॥ ततोऽस्य विशिखं तीक्ष्णं
बधाय बधकाङ्क्षिणः । प्रेषयामास समरे भारहाजः प्रतापवान्
॥ ३७ ॥ स तस्य कवचं भिच्चा हृदयञ्चामितौजसः । अभ्यगा-
द्वरणीं वाणो हंसः पद्मवनं यथा ॥ ३८ ॥ पतङ्गं हि ग्रसेच्चाप्रो
यथा क्षुद्रं बुभुक्षितः । तथा द्रोणोऽग्रसच्छूरो घृष्टकेतुं महाहवे
॥ ३९ ॥ निहतं चेद्विराजे तु तत्खण्डं पितृभाविभत् । अमर्ष-
बधमापन्नः पृथोऽस्य परमास्त्रवित् ॥ ४० ॥ तमपि प्रहसन् द्रोणः
शरैर्निन्ये यमक्षयम् । महाव्याघ्रो महारथे मृगशावं यथा
बलौ ॥ ४१ ॥ तेषु प्रक्षीयमाणेषु पाण्डवेषु भारत । जरा-
सन्धोसुतो वीरः स्वयं द्रोणमुपाद्रवत् ॥ ४२ ॥ स तु द्रोणं महा-
बाहुं शरधाराभिराहवे । अदृश्यमकरोत्तूष्णं जलदी भास्करं
यथा ॥ ४३ ॥ तस्य तलाश्रवं दृष्ट्वा द्रोणः क्षत्रियमर्दनः । व्यसृ-

जत् सायकांस्तूर्णं शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४४ ॥ कादयित्वा
 रणे द्रोणो रथस्थं रथिनाम्बरम् । जारासन्धिं जघानाशु मिषतां
 सर्वधन्विनाम् ॥ ४५ ॥ यो यः क्षु नोयते तत्र तं द्रोणो ह्यन्तकी-
 पमः । अद्रक्तः सर्वभूतानि प्राप्तकाले यथान्तकः ॥ ४६ ॥ ततो
 द्रोणो महाराज नाम विश्वाव्य संयुगे । शरैरनेकसाहस्रैः पाण्ड-
 वियान् समावृणोत् ॥ ४७ ॥ ते तु नामाङ्किता वाणा द्रोणेनास्ताः
 शिलाप्रिताः । नरान्नागान् हयांश्चैव निजघ्नुः शतशो वृधे ॥ ४८ ॥
 ते वध्यमाना द्रोणेन शक्रेणैव महासुराः । समकम्पन्त पाञ्चाला-
 गावः शीतार्द्धिता इव ॥ ४९ ॥ ततो निष्ठानकी धीरः पाण्ड-
 वानामजायत । द्रोणेन वध्यमानेषु कैन्धेषु भरतर्षभ ॥ ५० ॥
 प्रताप्यमानाः सूर्थिण हन्यमानाश्च सायकैः । अन्यपदान्त पाञ्चाला-
 स्तदा संव्रस्तचितसः ॥ ५१ ॥ मोहिता वाणजालेन भारद्वाजेन
 संयुगे । उरुग्राहृच्छीतानां पाञ्चालानां महारथाः ॥ ५२ ॥
 चेद्वयश्च महाराज सृञ्जयाः काशिकीशलाः । अभ्यद्रवन्त संहृष्टा
 भारद्वाजं युयुत्सया ॥ ५३ ॥ क्रुवन्तश्च रणे द्रोणं चेदिपाञ्चाल-
 सृञ्जयाः । हत द्रोणं हत द्रोणमिति ते द्रोणमभ्ययुः ॥ ५४ ॥
 ते पतन्तो नरव्याघ्राः सर्वे शक्त्या महाद्युतिम् । विभीषणो युधि
 द्रोणं यमस्य सदमं प्रति ॥ ५५ ॥ यतमानांश्च ताञ्जूरान् भार-
 द्वाजः शिलीमुखैः । यमाय प्रेषयामास चेदिमुखान् विशेषतः
 ॥ ५६ ॥ तेषु प्रचीवमाणेषु चेदिमुखेषु सर्वशः । पाञ्चालाः
 समकम्पन्त द्रोणसायकपीडिताः ॥ ५७ ॥ प्राज्ञोऽथन् भीमसेनन्त
 घृष्टदम्बञ्जु भारत । दृष्ट्वा द्रोणस्य कर्माणि तथा रूपानि मारिषि
 ॥ ५८ ॥ ब्राह्मणेन तपो नूनं चरितं दुश्चरं महत् । तथा हि
 युधि संक्रुद्धो दहति क्षत्रियर्षभान् ॥ ५९ ॥ धर्मो युद्धं क्षत्रियस्य
 ब्राह्मणस्य परन्तपः । तपस्वी हतविद्यश्च प्रेक्षितनापि निर्दहेत्
 ॥ ६० ॥ द्रोणास्त्रमग्निं सम्पन्नं प्रविष्टाः क्षत्रियर्षभाः । वहवी

दुस्तरं घोरं यत्रादृच्छन्त भारत ॥ ६१ ॥ यथा वलं वयोत्साहं
यथासत्त्वं महाद्युतिः । मोहयन् सर्वभूतानि द्रोणी हन्ति
वलानि नः ॥ ६२ ॥ तेषां तद्वचनं श्रुत्वा क्षत्रधर्मा व्यवस्थितः ।
अर्द्धचन्द्रेण विच्छेद क्षत्रधर्मा महाबलः ॥ ६३ ॥ क्रीधसम्बिम्ब-
मनसो द्रोणस्य समरं धनुः । सुसंरञ्जितरो भूत्वा द्रोणः क्षत्रिय-
मर्दनः ॥ ६४ ॥ अन्यत् कार्मुकमादाय भास्वरं वेगवत्तरम् ।
तत्राधाय शरं तीक्ष्णं परानीकविशातमम् ॥ ६५ ॥ आकृष्यपूष्ण-
माचार्यो बलवानभ्यवासृजत् । स हत्वा क्षत्रधर्माणं जगाम
धरणीतलम् ॥ ६६ ॥ स भिन्नहृदयो वाहान्नापतन्नेदिनीतले ।
ततः सैन्यान्यक्रमन्त घृष्टयज्ञसुते हते ॥ ६७ ॥ अथ द्रोणं
समारोहञ्चेकितानो महाबलः । स द्रोणं दशभिर्विद्ध्वा प्रत्यविध्यत्
स्तनान्तरे ॥ ६८ ॥ चतुर्भिः सारथिञ्चास्य चतुर्भ्यतुरो हयान् ।
तस्याचार्यः षोडशभिरविध्यद्दक्षिणं भुजम् ॥ ६९ ॥ ध्वजं षोड-
शभिर्वाणैर्यन्तारञ्चास्य सप्तभिः । तस्य सुते हते तेषुवा रथ-
मादाय विद्रुताः ॥ ७० ॥ समरे शरसम्वीता भारहाजेन मारिष ।
चेकितानरथं दृष्ट्वा हताश्र्वं हतसारथिम् ॥ ७१ ॥ पाञ्चालान्
पाण्डवाश्चैव महद्भयमथाविशत् । तान् सभेताग्रणे शूरान् चेदि-
पाञ्चालसृञ्जयान् ॥ ७२ ॥ समन्तात् द्रावयन् द्रोणी बह्वशीमत
मारिष । आकृष्यपलितः श्यामो वयसायीतिपङ्ककः ॥ ७३ ॥
रणे पथ्यचरद्द्रोणी ब्रह्मः षोडशवर्षवत् । अथ द्रोणं महाराज
विचरन्तमभीक्ष्णत् ॥ ७४ ॥ वज्रहस्तममन्यन्त शत्रवः शत्रुसूदनम् ।
ततोऽब्रवीन्महाबाहूदुर्पदो बुद्धिमान्नृप ॥ ७५ ॥ लुब्धोऽयं क्षत्रि-
यान् हन्ति व्याघ्रः सुदृष्टगानिव । कृच्छ्रान् दुर्योधनो लोकान्
पापः प्राप्स्यति दुर्मतिः ॥ ७६ ॥ यस्य लोभादिनिहताः समरे
क्षत्रियर्षभाः । अतथः शेरते भूमौ निहत्या गोद्वया इव ॥ ७७ ॥
रुधिरैरेण परीताङ्गाः श्लथ्मगालादनीकृताः । एवमुक्त्वा महाराज

द्रुपदोऽक्षौहिणीपतिः । पुरस्कृत्य रणे पार्थान् द्रोणमभ्यद्रवद्-
द्रुतम् ॥ ७८ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्रोणपराक्रमे
पञ्चविंशत्यधिनग्नोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

सञ्जय उवाच । ब्यूहेष्वालोडमानेषु पाण्डवानां ततस्ततः ।
सुदुरमन्वयुः पार्थाः पाञ्चालाः सह सोमकैः ॥ १ ॥ वर्तमाने
तथा रौद्रे सङ्ग्रामे लोमहर्षणे । सङ्गये जगतस्तीव्रे युगान्त इव
भारत ॥ २ ॥ द्रोणे युधि पराक्रान्ते नर्दमाने सुद्धर्मज्ञः । पाञ्चाले-
षु च क्षीणेषु बध्यमानेषु पाण्डुषु ॥ ३ ॥ नापश्यच्छरणं किञ्चि-
र्धर्मराजो युधिष्ठिरः । चिन्तयामास राजेन्द्र कथमेवमिदं विद्यति
॥ ४ ॥ ततो बौध्य दिग्मः सर्वाः सव्यसाचिन्द्रिद्यया । युधिष्ठिरो
ददर्शाय नैव पार्थं न माधवम् ॥ ५ ॥ सोऽपश्यन्नरशार्दूलं वानर-
र्षभलक्षणम् । गाण्डोवस्य च निर्घोषमश्रुत्वन व्यथितेन्द्रियः ॥ ६ ॥
अपश्यन् सात्यकिञ्चापि वृष्णीनां प्रवरं रथम् । चिन्तयाभिपरी-
ताङ्गो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ७ ॥ नाध्यगच्छन्तदा शान्तिं ताव-
पश्यन्नरोत्तमौ । लोकोपक्रोशभीरुत्वात् धर्मराजो महामनाः ॥ ८ ॥
अचिन्तयन्महाबाहुः शैनेयस्य रथं प्रति । पदवीं प्रेषितश्चैव
फाल्गुनस्य मया रणे ॥ ९ ॥ शैनेयः सात्यकिः सत्योमित्तराणा-
मभयङ्करः । तदिदं ह्येकमेवासीत् दिग्धा जातं ममाद्यै वै ॥ १० ॥
सात्यकियं हि मे श्रेयः पाण्डवस्य धनञ्जयः । सात्यकिं प्रेषयित्वा
तु पाण्डवस्य पदानुगम् ॥ ११ ॥ सात्वतस्यापि कं युद्धे प्रेषयिष्ये
पदानुगम् । करिष्यामि प्रयत्नेन भ्रातुरन्वेषणं यदि ॥ १२ ॥
युयुधानमनन्विष्य लोको मां गर्हयिष्यति । भ्रातुरन्वेषणं कृत्वा

धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १३ ॥ परित्यजति वार्ष्णेयं सात्यकिं सत्य-
 विक्रमम् । लोकापवादमीरुत्वात् सोऽहं पार्थं त्वकोदरम् ॥ १४ ॥
 पदवीं प्रेषयिष्यामि माधवस्य महात्मनः । यद्यैव च मम प्रीति-
 रर्जने शत्रुसूदने ॥ १५ ॥ तथैव द्विषावीरेऽपि सात्त्वते युद्ध-
 दुर्मदे । अतिभारे नियुक्तश्च मया शैनेयनन्दनः ॥ १६ ॥ स तु
 मित्रोपरोधेन गौरवान्द्रु महाबलः । प्रविष्टो भारतीं सेनां मकरः
 सागरं यथा ॥ १७ ॥ असौ हि श्रूयते शब्दः शूराणामनिर्वर्ति-
 नाम् । मिथः संयुध्यमानानां द्विषावीरेण भीमता ॥ १८ ॥ प्राप्त-
 कालं सुबलवत् निश्चितं बहूधा हि ते । तत्रैव पाण्डवेयस्य भीम-
 सेनस्य धन्विनः ॥ १९ ॥ गमनं रोचते मच्छं यत्र यातौ महा-
 रथौ । न चाप्यसच्छं भीमस्य विद्यते भुवि किञ्चन ॥ २० ॥ शत्रो
 ह्येष्ट रणे यत्तः पृथिव्यां सर्वधन्विनाम् । स्वबाहुबलमास्थाय
 प्रतिव्यूहितमञ्जरा ॥ २१ ॥ यस्य बाहुबलं सर्वं समाश्रित्य महा-
 त्मनः । वनवासान्निवृत्ताः स्म न च युद्धेषु निर्जिताः ॥ २२ ॥
 इतो गते भीमसेने सात्त्वतं प्रति पाण्डवे । सनाथौ भवितारौ
 हि युधि सात्त्वतफाल्गुनौ ॥ २३ ॥ कामन्त्वशोचनीयौ तौ रणे
 सात्त्वतफाल्गुनौ । रक्षितौ वासुदेवेन स्वयञ्चास्त्राविशारदौ ॥ २४ ॥
 अवश्यन्तु मया कार्य्यमात्मनः शोकनाशनम् । तस्माद्धीमं नियो-
 च्यामि सात्त्वतस्य पदानुगम् ॥ २५ ॥ ततः प्रतिकृतं मन्ये बिधानं
 सात्यकिं प्रति । एवं निश्चित्य मनसा धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २६ ॥
 यन्तारमब्रवीद्राजा भीमं प्रति नयस्व माम् । धर्मराजवचः श्रुत्वा
 सारथिर्हयकोविदः ॥ २७ ॥ रथं हेमपरिष्कारं भीमान्तिक-
 मुपानयत् । भीमसेनमनुप्राप्य प्राप्तकालमनुस्मरन् ॥ २८ ॥ कश्मलं
 प्राविशद्राजा बहू तत्र समादिशत् । स कश्मलसमाविष्टो भीम-
 माह्वय पार्थिवः ॥ २९ ॥ अब्रवीद्वचनं राजन् कुन्तीपुत्रो युधि-
 ष्ठिरः । यः स देवान् सगन्धर्वान् दैत्यांश्चैकरथोऽजयत् ॥ ३० ॥

तस्य लक्ष्म न पश्यामि भीमसेनानुजस्य ते । ततोऽब्रवीद्धर्मराजं
 भीमसेनस्तथागतम् ॥ ३१ ॥ नैवाद्राजं न चाशौचं तव कश्मल-
 मीदृशम् । पुरातिदुःखद्रीर्षानां भवान् गतिरमूढिनः ॥ ३२ ॥
 उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेन्द्र साधि किं करवाणि ते । न तु कार्य-
 मसाध्यं वा विद्यते मम मानद ॥ ३३ ॥ आज्ञापय कुरुष्वेष्टमा
 च शोके मनः कृथाः । तमब्रवीदशुपूरुषः कृष्णसर्प इव श्वसन् ॥ ३४ ॥
 भीमसेनमिदं वाक्यं प्रह्लाणवदनो नृपः । यथा शङ्खस्य निर्घोषः
 पाञ्चजन्यस्य श्रूयते ॥ ३५ ॥ पूरितो वासुदेवेन संरक्ष्येन यश-
 खिना । नूनमद्य हतः श्येते तव भ्राता धनञ्जयः ॥ ३६ ॥
 तस्मिन् विनिहते नूनं युध्यतेऽसौ जनार्दनः । यस्य सत्त्ववती वीर्यं
 क्षुपजीवन्ति पाण्डवाः ॥ ३७ ॥ यं भयेष्वभिगच्छन्ति सहस्राक्ष-
 मिवामराः । स धूरः सैश्वर्येपसुरन्वयाद्भारतीक्ष्णम् ॥ ३८ ॥
 तस्य वै गमनं विद्यो भीम नावर्त्तनं पुनः । श्यासो युवा शुङ्गा-
 केशो दर्शनीयो महारथः ॥ ३९ ॥ व्यूहोरस्को महाबाहुर्मत्त-
 हिरदविक्रमः । चकोरनेवस्ताम्नाक्षो द्विपतां भयबद्धिनः ॥ ४० ॥
 तदिदं मम भद्रन्ते शोकस्थानमरिन्दम । अर्जुनार्थं महावाही
 सात्त्वतस्य च कारणात् ॥ ४१ ॥ वर्द्धते हविर्निवाग्निरिध्यमानः
 पुनः पुनः । तस्य लक्ष्म न पश्यामि तेन विन्दा कश्मलम् ॥ ४२ ॥
 तस्मिन् कृष्णो हते नूनं युध्यते युद्धकोविदः । तं विद्धि पुरुष-
 व्याघ्रे सात्त्वतञ्च महारथम् ॥ ४३ ॥ स तं महारथं पश्चादनु-
 यातस्तवानुजम् । तमपश्यन्महाबाहुमर्चं विन्दामि कश्मलम्
 ॥ ४४ ॥ स तत्र गच्छ कौन्तेय यत्र यातो धनञ्जयः । सात्य-
 किश्च महावीर्यैः कर्त्तव्यं यदि मन्यसे ॥ ४५ ॥ वचनं मम धर्मज्ञ
 भ्राता ज्येष्ठो भवामि ते । न तेऽर्जुनस्तथा श्रेया ज्ञातव्यः
 सात्यकियेथा ॥ ४६ ॥ चिकीर्षुमत्प्रियं पार्थ स यातः सव्य-
 साचिनः । पदवीं दुर्गमां घोरामगन्यामकृतात्मभिः ॥ ४७ ॥

दृष्ट्वा कुण्डलिनौ कृष्णौ सात्त्वतश्चैव सात्यकिम् । सन्विदञ्चैव
कुर्त्यास्त्वं सिंहनादेन पाण्डव ॥ ४८ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरचिन्तायां
षड्विंश धिकशतोऽध्यायः ॥ १२६ ॥

भीम उवाच । ब्रह्मेशानेन्द्रवरुणानबहयः पुरा रथः ।
तमास्थाय गतौ कृष्णौ न तयोर्विद्यते भयम् ॥ १ ॥ आशान्तु
शिरसा विभ्रजेषु गच्छामि मा शुचः । समेत्य तान्दरव्याघ्रान्
तव दास्यामि सन्विदम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । एतावदुक्त्वा प्रययौ परिदाय युधिष्ठिरम् ।
घृष्टदुम्नाय बलवान् सुहृद्भय पुनः पुनः ॥ ३ ॥ घृष्टदुम्नश्चेद-
माह भीमसेनो नहादलः । विदितस्ते महाबाहो यथा द्रोणो
नहारथः ॥ ४ ॥ ग्रहणो धर्मराजस्य सर्वोपायेन वर्तते । न च
मे गमने कृत्यं तादृक् पार्श्वत विद्यते ॥ ५ ॥ चादृशं रक्षणे राक्षः
कार्यमात्ययिकं हि नः । एवमुक्तोऽस्मि पार्थेन प्रतिवक्तुञ्च नोत्-
सहे ॥ ६ ॥ प्रयास्ये तत्र चत्वासो मुसूषुः सैन्यवः स्थितः ।
धर्मराजस्य वचने स्थातव्यमविशङ्कया ॥ ७ ॥ यास्यामि पदवीं
भ्रातुः सात्त्वतस्य च धीमतः । सोऽथ यत्नो रणे पार्थं परिरक्ष
युधिष्ठिरम् ॥ ८ ॥ एतद्धि सर्वकार्याणां परमं कृत्यमाहवे । तम-
ब्रवीन्महाराज घृष्टदुम्नो वृकोदरम् ॥ ९ ॥ ईप्सितं ते करि-
ष्यामि गच्छ पार्थाविचारयन् । नाहत्वा समरे द्रोणो घृष्टदुम्नं
कथञ्चन ॥ १० ॥ निग्रहं धर्मराजस्य प्रकरिष्यति संयुगे । ततो
निक्षिप्य राजानं घृष्टदुम्ने च पाण्डवम् ॥ ११ ॥ अभिवाद्य गुरुं
ज्येष्ठं प्रययौ येन फाल्गुन । परिश्रक्तश्च कौन्तेयो धर्मराजेन
भारत ॥ १२ ॥ आश्रान्तश्च तथा मूर्द्ध्नि यावितथाश्रियः शुभाः ।

कृत्वा प्रदक्षिणं विप्रानर्चितांस्तुष्टमानसान् ॥ १३ ॥ आलभ्य
 मङ्गलान्यष्टौ पीत्वा कैलातकं मधु । दिगुणद्रविणो वीरो मद्-
 रक्तान्तलोचनः ॥ १४ ॥ विप्रैः कृतस्वस्थयनो विजयीत्पाद-
 सूचितः । पश्यन्नेवात्मनो बुद्धिं विजयानन्दकारिणीम् ॥ १५ ॥
 अनुलोमानिलैश्चाशु प्रदम्भितजयोऽजयः । भीमसेनो महाबाहुः
 कवची शुभकुण्डली ॥ १६ ॥ साङ्गदः सतलवाणः सुरथो
 रथिनाम्बरः । तस्य काष्ठीयसं वमं हेमचित्रं महर्षिमत् ॥ १७ ॥
 विवभौ सर्वतः श्लिष्टं सविद्युत्तोयद्रापमम् । पीतरक्तासितसितै-
 वांसोभिश्च सुवेष्टितः ॥ १८ ॥ कण्ठत्राणेन च वभौ सेन्द्रायुध
 इवाश्वरुः । प्रयाते भीमसेने तु तत्र सैन्यं युयुत्सया ॥ १९ ॥
 पाङ्कजन्यरथी वार पुनरासीद्विभ्राम्यते । तं श्रुत्वा निनदं घोरं
 त्रैलोक्यत्रासनं महत् ॥ २० ॥ पुनर्भीमं महाबाहुं धर्मपुत्रो-
 ऽभ्यभाषत । एष वृष्णिप्रवीरेण धातः सलिलजो भृशम् ॥ २१ ॥
 पृथिवीञ्चान्तरौचञ्च विनाहयति शङ्कराट् । नूनं व्यसनमापन्ने
 सुमहत् सव्यसाचिनि ॥ २२ ॥ क्षरुभिर्युध्यते सार्द्धं सर्वैश्चक्रगदा-
 धरः । नूनमार्या महत् कुन्ती पापमद्य निर्द्शनम् ॥ २३ ॥
 द्रौपदी च सुमद्रा च पश्यन्ति सह बन्धुभिः । स भीम त्वरया
 युक्तो चाहि यत्र धनञ्जयः ॥ २४ ॥ सुरतीव हि मे सर्वा
 धनञ्जयदृष्टया । दिशश्च प्रदिशः पार्थ सात्त्वतस्य च कारणात्
 ॥ २५ ॥ गच्छगच्छेति गुरुणा सोऽनुज्ञाते वृकोदरः । ततः
 पाण्डसुतो राजन् भीमसेनः प्रतापवान् ॥ २६ ॥ बद्धगोधाङ्गुलि-
 त्वाणः प्रगृह्णीतगरासनः । ज्येष्ठेन प्रहितो भ्रात्रा भ्राता भ्रातुः
 प्रियङ्करः ॥ २७ ॥ आहत्य दुन्दुभीन् भीमः शङ्खं प्रध्माप्य चास-
 क्त । विनद्य सिंहनादञ्च कृत्वा ज्याशब्देमेव च ॥ २८ ॥ तेन-
 शब्देन वीराणां पातयित्वा मनांस्युत । दर्शयन् घोरमात्मान-
 ममित्रान् सहसाभ्ययात् ॥ २९ ॥ तन्मूर्च्छल्लवना दान्ता विकुर्वन्ती

चघान्तयाः । विशीकेनाभिसंयत्ता मनोमारुतरंहसः ॥ ३० ॥
 आरुजन् विरुजन् पार्थी ज्यां विकर्षंश्च पाणिना । सोऽपकर्षन्
 विकर्षंश्च सेनाग्रं समलोडयत् ॥ ३१ ॥ तं प्रयान्तं महावाङ्म
 पाञ्चालाः सहस्रोमकाः । पृष्टगोऽनुदयुः शूरा मघवन्तमिबामराः
 ॥ ३२ ॥ तं समेत्य महाराज सोदर्याः पथ्यवारवन् । दुःशल-
 क्षितसेनश्च कृण्डभेदी विविंशतिः ॥ ३३ ॥ दुर्गुहो दुःसहस्रैव
 विकर्षंश्च शलस्तथा । विन्दानुविन्दौ सुमुखौ दीर्घवाङ्मः सुदर्शनः
 ॥ ३४ ॥ वृन्दारकः सुहस्तश्च सुषिणी दीर्घलोचनः । अभयी-
 रौद्रकर्मा च सुवर्मा दुर्विमोचनः ॥ ३५ ॥ शोभन्ते रथिनां श्रेष्ठाः
 सहस्रैरन्यपदानुगाः । संयत्ताः समरे वीरा भीमसेनमुपाद्रवन्
 ॥ ३६ ॥ तैः समन्ताद्भुतः शूरः समरेषु महारथः । तान् समीच्य
 तु कौन्तेयो भीमसेनः पराक्रमी ॥ ३७ ॥ अभ्यवर्त्तत वेगेन सिंहः
 क्षुद्रसृगानिव । ते महास्त्राणि दिव्यानि तत्र वीरा अदर्शयन्
 ॥ ३८ ॥ क्वाद्यन्तः शरैर्भीमं शेषाः सूर्यमिबोदितम् । स तान-
 नीत्य वेगेन द्राणानीकमुपाद्रवत् ॥ ३९ ॥ अग्रतश्च गजानीकं
 शरवर्षैरवाक्षिरत् । सोऽचिरेणैव कालेन तद्गजानीकमाशुगैः ॥ ४० ॥
 दिग्भः सर्वाः समभ्यस्य व्यधमत् पवनात्मजः । त्रासिताः शरभस्येव
 गर्जितेन वने सृगाः ॥ ४१ ॥ प्राद्रवन् हिरदाः सर्वे नदस्ती
 भैरवान् रवान् । पुनश्चातीत्य वेगेन द्रोणानीकमुपाद्रवत् ॥ ४२ ॥
 तमवारयदाचार्यो वेलोदृन्तमिवाश्ववम् । ललाटे ताडयच्चैनं
 नाराचैन स्मयन्निव ॥ ४३ ॥ उद्धरश्चिरिवादिह्यो विवभौ तत्र
 पाण्डवः । स मन्यमानस्तथा । तं ममायं फाल्गुना यथा ॥ ४४ ॥
 भीमः करिष्यते पूजामित्युवाच वृकोदरम् । भीमसेन न ते शक्यं
 प्रविष्टुमरिवाहिनीम् ॥ ४५ ॥ सामनिर्जित्य समरे शत्रुमद्य महा-
 यत् । यदि ते सानुजः कृष्णः प्रविष्टोऽनुमते मम ॥ ४६ ॥
 पनीकं न तु शक्यं मे प्रविष्टुमिह वै त्वया । अथ भीमस्तु तच्छ्रुत्वा

गुरोर्वाक्यमेपतभीः ॥ ४७ ॥ क्रुद्धः प्रोवाच वै द्रोणं रक्ततान्नेक्षण-
 स्वरम् । तवार्जुनो नातुमते ब्रह्मवन्धो रणाजिरम् ॥ ४८ ॥
 प्रविष्टः स हि दुर्द्धर्षः शक्रस्यापि विशेदलम् । तेन वै परमां पूजां
 कुर्वता मानितो ह्यसि ॥ ४९ ॥ नार्जुनोऽहं वृष्णी द्रोण भीम-
 सेनोऽस्मि ते रिपुः । पिता नस्त्वं गुरुर्बन्धुस्तथा पुत्रा हि ते
 वयम् ॥ ५० ॥ इति मन्यामहे सर्वं भवन्तं प्रणताः स्थिताः ।
 अद्य तद्विपरीतं ते वदतोऽस्मासु दृश्यते ॥ ५१ ॥ यद्वि त्वं शत्रु-
 मात्मानं मन्यसे तत्तथा स्वह । एष ते सदृशं शत्रोः कर्म भीमः
 करेभ्यश्चम् ॥ ५२ ॥ अथोद्भ्राम्य गदां भीमः कालदण्डमिवा-
 न्तकः । द्रोणाय व्यसृजद्राजन् स रथादवपुष्पुषे ॥ ५३ ॥ साश्व-
 सूतञ्चजं यानं द्रोणस्यापोययत्तदा । प्रासृद्वाच्च बहून् धीधान्
 बायुर्द्वन्द्वानिवीजसा ॥ ५४ ॥ तं पुनः परिवद्मुस्ते तव पुत्रा
 रथोत्तमम् । अन्यन्तु रथमास्थाय द्रोणः प्रहरतां वरः ॥ ५५ ॥
 व्यूहहारं समासाद्य युद्धाय समवस्थितः । ततः क्रुद्धो महाराज
 भीमसेनः पराक्रमी ॥ ५६ ॥ अग्रतः स्यन्दनानीकं शरवर्षैरवा-
 किरत् । ते बध्यमानाः समरे तव पुत्रा महारथाः ॥ ५७ ॥
 भीमं भीमबला युद्धे धीधयन्ति जयैषिणः । ततो दुःशासनः
 क्रुद्धो रथशक्तिं समाह्वयत् ॥ ५८ ॥ सर्वपारः सौ तीक्ष्णां जिघांसः
 पाण्डुनन्दनम् । आपतन्तो महाशक्तिं तव पुत्रप्रवेदिताम् ॥ ५९ ॥
 द्विधा चिच्छेद तां भीमस्तदद्भुतमिवाभवत् । अथान्यैर्विशिखै-
 र्वाणैः पाण्डवः कुण्डभेदिनम् ॥ ६० ॥ सुषेणं दीघनेत्रञ्च त्रिभि-
 स्त्रीनवधीहली । ततो वन्दारकं वीरं कुरूणां कौर्त्तवर्द्धनम् ॥ ६१ ॥
 पुत्राणां तव वीराणां युध्यतामवधीत् पुनः । अभयं रौद्रकर्माणं
 दुर्विमोचनमेव च ॥ ६२ ॥ त्रिभिस्त्रीनवधीह्लीमः पुनरेव सुतां-
 स्तव । बध्यमाना महाराज पुत्रास्तव वलीयसा ॥ ६३ ॥ भीमं
 प्रहरतां श्रेष्ठं समन्तात् पथ्यवारयन् । ते शरैर्भीमकर्माणं तद्वर्षुः

पाण्डवं युधि ॥ ६४ ॥ मेघा इव तपापाये धाराभिर्धरणीधरम् ।
स तद्हाणमयं वर्षमश्नवर्षमिवाचलः ॥ ६५ ॥ प्रतीच्छन् पाण्डु-
दायादो न प्राव्यथत शत्रुहा । विन्दानुविन्दौ सहितौ सुवर्माणश्च
ते सुतम् ॥ ६६ ॥ प्रहसन्नेव कौन्तेयः शरैर्निन्ये यमक्षयम् । ततः
सुदर्शनं वीरं पुत्रन्ते भरतर्षभ ॥ ६७ ॥ विव्याध समरे तूष्णं स
पपात ममार च । सोऽचिरेणैव कालेन तद्रथानीकमाशुगैः ॥ ६८ ॥
द्विशः सर्वाः समालोक्य व्यधमत् पाण्डुनन्दनः । ततो वै रथ-
घोषिण गञ्जितेन मृगा इव ॥ ६९ ॥ भञ्ज्यमानाश्च समरे तव
पुत्रा विशाम्भते । प्राट्ठवन् सहसा सर्वे भीमसेनभयार्हिताः ॥ ७० ॥
अनुयायाच्च कौन्तेयः पुत्राणां ते महद्वलम् । विव्याध समरे
राजन् कौरवेयान् समन्ततः ॥ ७१ ॥ वध्यमाना महाराज भीम-
सेनेन तावकाः । त्यक्त्वा भीमं रणाञ्जग्मश्चोदयन्तो हृद्योत्तमान्
॥ ७२ ॥ तास्तु निज्जित्य समरे भीमसेनो महाबलः । सिंघ-
नाद्वरं चक्रे वाङ्मण्डश्च पाण्डवः ॥ ७३ ॥ तलशब्दश्च सुमहत्
कृत्वा भीमो महाबलः । भीष्मयित्वा रथानीकं हत्वा योधान्
वरान् वरान् । व्यतीत्य रथिनश्चापि द्रोणानीकमुपाट्ठवत् ॥ ७४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमप्रवेशे भीमपराक्रमे
सप्तविंशत्यधिरुषतोऽध्यायः ॥ १२७ ॥

सञ्जय उवाच । समुत्तीर्णं रथानीकं पाण्डवं विद्वसन्नणे
विवारयिषुराचार्यः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ १ ॥ पिवन्निव शरीषा-
स्तान् द्रोणचापपरिच्युतान् । सोऽभ्यद्रवत सोदर्यान् मायया
मोहयन् बलम् ॥ २ ॥ तं मृधे वेगमास्त्राय मृपाः परमधन्विनः ।
चादितास्तव पुत्रैश्च सर्वतः पथ्यवारयन् ॥ ३ ॥ स तैस्तु संव्रतो
भीमः प्रहसन्निव भारत । उदयच्छद्गुग्दां तेभ्यः सुघोरां

सिंहवन्नदन् ॥ ४ ॥ अवाञ्जच्च वेगेन शत्रुपक्षविनाशिनीम् ।
 इन्द्राग्रनिरिवेन्द्रेण प्रविद्धा संहतात्मना ॥ ५ ॥ प्रामथ्यात् सा
 महाराज सैनिकांस्तव संयुगे । धीद्रेण महता राजन् पूरयन्तीव
 मेदिनीम् ॥ ६ ॥ उद्वलन्ती तेजसा भीमा त्रासयामास ते सुतान् ।
 तां पतन्तीं महावेगां दृष्ट्वा तेजोऽभिसंघ्रताम् ॥ ७ ॥ प्राद्रवंस्तावकाः
 सर्वे नदन्तो भैरवान् रवान् । तत्र शब्दमसृष्टं वै तस्याः संलक्ष्य
 मारिष ॥ ८ ॥ प्रापतन्मनुजास्तव रथेभ्यो रथिनस्तदा । ते
 ह्वयमाना भीमेन गदाहस्तेन तावकाः ॥ ९ ॥ प्राद्रवन्त रणे
 भीता व्याघ्रघाता सृगा इव । स तान् विद्राव्य कौन्तेयः सङ्घे-
 ऽमितान् दुरासदान् ॥ १० ॥ सुपर्श इव वेगेन पक्षिराङ्गत्यगा-
 च्चमूम् । तथा तु विप्रक्तुर्वाणं रथयूथपयूथपम् ॥ ११ ॥ भार-
 हाजो महाराज भीमसेने समभ्ययात् । भीमन्तु समरे द्रोणो
 वारयित्वा शरोर्मिभिः ॥ १२ ॥ अकरोत् सहसा नादं पाण्डनां
 भयमादधत् । तद्युद्धमासीत् सुमहद्दीरं देवासुरोपमम् ॥ १३ ॥
 द्रोणस्य च महाराज भीमस्य च महात्मनः । यदा तु विशिखे-
 स्तीक्ष्णौद्रोणेषापविनिःसृतेः । बध्नन्ते समरे वीराः शत-
 शोऽथ सहस्रयः । ततो रथाद्भवत्युत्थ वेगमास्त्राः पाण्डवः ॥ १५ ॥
 निमील्य नयने राजन् पदातिद्रोणमभ्ययात् । यथा हि गोवृषो
 वर्षं प्रति गृह्णाति लीलया ॥ १६ ॥ तथा भीमो नरव्याघ्रः शर-
 वर्षं समग्रहीत् । स वधमानः समरे रथं द्रोणस्य मारिष ॥ १७ ॥
 ईषायां पाणिना गृह्य प्रचिक्षेप महाबलः । द्रोणस्तु सत्तरो
 राजन् क्षिप्तो भीमेन संयुगे ॥ १८ ॥ रथमन्यं समारुह्य व्यूह-
 हारमथाययौ । तस्मिन् क्षणे तस्य यन्ता तूर्णमश्वानचोदयत्
 ॥ १९ ॥ भीमसेनस्य कौरव्य तद्दुतमिवाभवत् । ततः स्वरथ-
 भास्त्राय भीमसेना महाबलः ॥ २० ॥ अभ्यवर्तत वेगेन तव पुत्रस्य
 वाहिनीम् । स मृदून् क्षत्रियानाजौ वातो वृक्षानिवाहृतः ॥ २१ ॥

अगच्छद्दहारयन् सेनां सिन्धुवेगी नगानिव । भोजानीकं समा-
साद्य हार्दिक्येनाभिरक्षितम् ॥ २२ ॥ प्रमथ्य बद्धधा राजन्
भीमसेनः समभ्ययात् । सन्नासयन्कनीकानि तलशब्देन मारिष
॥ २३ ॥ अजयत् सर्वसैन्यानि शार्दूल इव गोवृषान् । भोजा-
नीकमतिक्रम्य काम्बोजानाञ्च वाहिनीम् ॥ २४ ॥ तथा स्वेच्छ-
गणांश्चान्यान् वहन् युद्धविशारदान् । सात्यकिश्चापि सम्भ्रूय्य
युधामानं नरर्षभ ॥ २५ ॥ रथेन यत्तः कौन्तेयो वेगेन प्रययौ
तदा । भीमसेनो महाराज द्रष्टुकामो धनञ्जयम् ॥ २६ ॥ अतीत्य
समरे योधांस्तावकान् पाण्डुनन्दनः । सोपश्यदर्जनं तत्र युधामानं
महाराथम् ॥ २७ ॥ सैन्धवस्य वधार्थं हि पराक्रान्तं परा-
क्रमी । तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रश्चक्रोप महती रवान् ॥ २८ ॥ प्रावृष्ट-
काले महाराज नदन्निव बलाहकः । तं तस्य निनदं घोरं पार्थः
शुश्राव नर्हतः ॥ २९ ॥ वासुदेवश्च कौरव्य भीमसेनस्य संयुगे ।
तौ श्रुत्वा युगपद्दीरौ मिनदं तस्य शुष्मिणः ॥ ३० ॥ पुनः पुनः
प्राणदतां दिदृक्षन्तौ वक्रोदरम् । ततः पार्थो महानादं मुञ्चन् वै
भाषवश्च ह ॥ ३१ ॥ अस्ययातां महाराज नदन्तौ गोवृषाविव ।
भीमसेनरवं श्रुत्वा फाल्गुनस्य च धन्विनः ॥ ३२ ॥ अप्रीयत
महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । विशेषकथामवद्राजा श्रुत्वा तं
निनदं तयोः ॥ ३३ ॥ धनञ्जयस्य च रणे जयमायास्तवान्
विभुः । तथा तु नर्हमाने वै भीमसेने मद्रोक्तटे ॥ ३४ ॥ स्मितं
कृत्वा महाबाहूधर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । हृहतं मनसा प्राह धयात्वा
धर्मभृतां वरः ॥ ३५ ॥ दत्ता भीम तया सन्वित् कृतं गुरुवच-
स्तथा । न हि तेषां जयो युद्धे येषां हेष्टासि पाण्डव ॥ ३६ ॥
दिष्ट्या जीवति सङ्ग्रामे सव्यसाची धनञ्जयः । दिष्ट्या च कुशलो
वीरः सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ३७ ॥ दिष्ट्या शृणोमि गर्जन्ती
वासुदेवधनञ्जयी । येन शक्रं रणे जित्रा तर्पितो हव्यवाहनः ॥ ३८ ॥

स हन्ता दिघतां सङ्घे दिष्ट्या जीवति फाल्गुनः । यस्य बाहु-
 वलं सर्वं वयमाश्रित्य जीविताः ॥ ३८ ॥ स हन्ता रिपुसैन्यानां
 दिष्ट्या जीवति फाल्गुनः । निबातकवचा येन द्वैरपि सुदुर्जयाः
 ॥ ४० ॥ निर्जिता धनुषैकेन दिष्ट्या पार्थः स जीवति । कौर-
 वान् सहिबान् सर्वान् गोग्रहार्थं समागतान् ॥ ४१ ॥ योऽजयन्
 मत्स्यनगरे दिष्ट्या पार्थः स जीवति । कालकेयसहस्राणि
 चतुर्दश महारणे ॥ ४२ ॥ योऽवधीद्भुजवीर्येण दिष्ट्या पार्थः
 स जीवति । गन्धर्वराजं बलिनं दुर्योधनकृतेन वै ॥ ४३ ॥ जित-
 प्रान् योऽस्त्रवीर्येण दिष्ट्या पार्थः स जीवति । किरीटमाली
 वलवान् श्रेताश्वः कृष्णासारथिः ॥ ४४ ॥ मम प्रियश्च सततं
 दिष्ट्या जीवति फाल्गुनः । पुत्रयोक्ताभिसन्तप्रश्चिकीर्षन् कर्म
 दुष्करम् ॥ ४५ ॥ जयद्रथवधान्वेषी प्रतिज्ञां कृतवान् हि यः ।
 कञ्चित् स सैन्धवं सङ्घे हनिष्यति धनञ्जयः ॥ ४६ ॥ कञ्चित्तीर्ष-
 प्रतिज्ञं हि वासुदेवेन रक्षितम् । अनस्तमित आदित्ये समथा-
 म्यहमर्ष्णम् ॥ ४७ ॥ कञ्चित् सैन्धवको राजा दुर्योधनहृते
 रतः । नन्दविषयमित्राणि फाल्गुनेन निपातितः ॥ ४८ ॥ कञ्चित्
 दुर्योधनो राजा फाल्गुनेन निपातितम् । दृष्ट्वा सैन्धवं सङ्घे
 शममस्त्रासु धास्यति ॥ ४९ ॥ दृष्ट्वा विनिहतान् भ्रातृन् भीमसेनेन
 संयुगे । कञ्चित् दुर्योधनो मन्दः शममस्त्रासु धास्यति ॥ ५० ॥
 दृष्ट्वा चान्यान्महायोधान् पतितान् धरणीतले । कञ्चित् दुर्योधनो
 मन्दः पश्चात्तापं करिष्यति ॥ ५१ ॥ कञ्चिद्भीमेण नो वैरं शम-
 सेकेन यास्यति । शेषस्य रक्षणार्थञ्च सन्धास्यति सुयोधनः ॥ ५२ ॥
 एवं वद्भविष्यं तस्य राक्षसिन्तयतस्तदा । कृपयाभिपरीतस्य घो-
 युद्धमवर्त्तत ॥ ५३ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युधिष्ठिरहर्षे

अष्टाविंशत्यधिकप्रश्नोऽध्यायः ॥ १२८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तथा तु नर्हेमानं तं भीमसेनं महाव्रतम् ।
 नेत्रस्तनितनिर्घोषं के वीराः पर्यैवारयन् ॥ १ ॥ न हि पश्या-
 म्यहं तं वै त्रिषु लोकेषु सञ्जय । क्रुद्धस्य भीमसेनस्य यस्तिष्ठे-
 दग्रतो रणे ॥ २ ॥ गदानुद्यच्छतस्तस्य कालस्यैव महामुधे । न
 हि पश्याम्यहं तात यस्तिष्ठेत रणाजिरे ॥ ३ ॥ रथं रथेन यो
 हन्यात् कुञ्जरं कुञ्जरेण च । कस्तस्य पुरतः स्थाता साक्षादपि
 श्रतक्रतुः ॥ ४ ॥ रणे क्रुद्धस्य भीमस्य मम पुत्रान् जिघांसतः ।
 दुर्योधनहिते युक्ताः समतिष्ठन्त केऽग्रतः ॥ ५ ॥ भीमसेनद्वा-
 मेस्तु मम पुत्रांस्तृणोपमान् । प्रधत्ततो रणमुखे केऽतिष्ठन्नग्रतो
 नराः ॥ ६ ॥ काख्यमानान् हि मे पुत्रान् भीमेनावेक्ष्य संयुगे ।
 कालेनैव प्रजाः सर्वाः के भीमं पर्यैवारयन् ॥ ७ ॥ न मेऽर्ष्जुना-
 ज्ञयं तादृक् कृष्यान्नापि च सात्त्वतात् । हृतभुग्जन्मनो नैव
 यादृग्भीमाज्ञयं मम ॥ ८ ॥ भीमवक्त्रेः प्रदोषस्य मम पुत्रान्
 दिधत्ततः । के शूराः पर्यैवर्त्तन्त तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । तथा तु नर्हेमानं तं भीमसेनं महाव्रतम् ।
 तुमुलेनैव शब्देन कर्षोच्चभ्यपतदल ॥ १० ॥ व्याक्षिपन् वल-
 वञ्चापमतिमात्रममर्षणः । कर्षस्तु युद्धमाकाङ्क्षन् दर्शयिष्यन् वलं
 वली ॥ ११ ॥ रुरोध मागं भीमस्य वातस्यैव महीरुहः ।
 मीमोऽपि दृष्ट्वा सावेशं पुरो वैकर्त्तनं स्थितम् ॥ १२ ॥ चुकोप
 वलवह्नोरश्विक्षेपास्य शिलाशितान् । तान् प्रत्यगृह्णात् कर्षोऽपि
 प्रतीपं प्रेषयच्छरान् ॥ १३ ॥ ततस्तु सर्वयोधानां यततां प्रेक्षतां
 तदा । प्रावेपन्निव गात्राणि कर्षंभीमसमागमे ॥ १४ ॥ रथिनां
 सादिनाञ्चैव तयोः श्रुत्वा तलस्वनम् । भीमसेनस्य निनदं घोरं
 श्रुत्वा रणाजिरे ॥ १५ ॥ खञ्ज भूमिञ्च संरुढां मेनिरे क्षत्रिव-
 र्षभाः । पुनर्घोरैरेण नादिन पाण्डवस्य महात्मनः ॥ १६ ॥
 समरे सर्वयोधानां धनूंष्यभ्यपतन् क्षितौ । त्रिस्तानि च सर्वाणि

सकृन्मूत्रं प्रसृज्युः ॥ १७ ॥ वाहनानि महाराज बभ्रुवुर्बिम्बनांसि
 च । प्रादुरासन्निमित्तानि घोरानि च वह्नि च ॥ १८ ॥ अश्व-
 कङ्कवलेशासौदन्तरौह्यं समावृतम् । तस्मिंस्तु तुमुले राजन् भीम-
 कर्णसमागमे ॥ १९ ॥ ततः कर्णस्तु विंशत्या शराणां भीम-
 माह्वयत् । विव्याध चास्य त्वरितः सूतं पञ्चभिराशुगैः ॥ २० ॥
 प्रहृत्य भीमसेनश्च कर्णं प्रत्याद्रवद्रणे । सायकानां चतुःषष्ट्या
 क्षिप्रकारी महाबलः ॥ २१ ॥ तस्य कर्णो महाराज सायका-
 श्वतुरोऽक्षिपत् । असंप्राप्तास्तु तान् भीम सायकीर्नतपर्वभिः ॥ २२ ॥
 विच्छेद बद्धधा राजन् दर्शयन् पाणिलाघवम् । तं कर्णमृच्छादया-
 मास शरत्रातैरनेकयः ॥ २३ ॥ चञ्छाद्यमानः कर्णं वद्धधा
 पाण्डुनन्दनः । विच्छेद चापं कर्णस्य मुष्टिदेशे महारथः ॥ २४ ॥
 विव्याध चैनं दशभिः सायकीर्नतपर्वभिः । अयान्यदनुरादाय सज्यं
 कृत्वा च सूतजः ॥ २५ ॥ विव्याध समरे भीमं भीमकर्मा महा-
 रथः । तस्य भीमो भयं क्रुद्धस्त्रीन् शरान्ततपर्वणः ॥ २६ ॥
 निचखानोरसि क्रुद्धः सूतपुत्रस्य विगतः । तै कर्णोऽराजत शरै-
 रुरोमध्यगतैस्तदा ॥ २७ ॥ महीधर इवाद्यस्त्रिशृङ्गो भरत-
 र्षभ । सुस्राव चास्य रुधिरं विद्धस्य परमेषुभिः ॥ २८ ॥ धातु-
 प्रस्यन्दिनः शैलाद्यथा गैरिकधातवः । क्रिं इवलितः कर्णः
 सुप्रहाराभिपीडितः ॥ २९ ॥ समायकं धनुःकृत्वा भीमं विव्याध
 मारिष । चिक्षेप च पुनर्वाणान् शतशोऽथ सहस्रयः ॥ ३० ॥
 स छाद्यमानः सहसा कर्णं दृढधन्विना । धनुर्व्यामच्छिनत्तूर्ण-
 सुत्क्षयन् पाण्डुनन्दनः ॥ ३१ ॥ सारथिञ्चास्य भङ्गेन प्राहिणी-
 दानसादनम् । वाह्याश्च चतुरः सङ्गो व्यसृश्रुमो महारथः ॥ ३२ ॥
 हताश्वान्तु रथात्तूर्णमनप्लुत्य विघाम्यते । स्यन्दनं वृषसेनस्य
 समारोहन्नहारथः ॥ ३३ ॥ निर्जित्य तु रणे कर्णं भीमसेनः
 प्रतापवान् । ननाद् च महानादं पञ्चन्यनिनदीपमम् ॥ ३४ ॥

तस्य तन्निनदं श्रुत्वा प्रहृष्टोऽभूद्यधिष्ठिरः । कर्म्मन्तु निर्जितं मत्वा
भीमसेनेन भारत ॥ ३५ ॥ समन्ताच्छृङ्खनिनदं पाण्डुसेनाकरो-
त्तदा । शत्रुसेनाध्वनिं श्रुत्वा तावका ह्यनदन् भयम् ॥ ३६ ॥
गाण्डीवं पाक्षिपत् पार्थः कृष्णोऽप्यजमवादयत् । तमन्तर्वाय
निनदं ध्वनिर्भीमस्य नईतः ॥ ३७ ॥ अश्रूयत महाराज सर्व-
सैन्येषु मारिष । ततो व्यायच्छतामस्त्रैः प्रयत्नं प्रयत्नजिह्वगीः ।
तदुपूर्वञ्च राधेवो दृढपूर्वञ्च पाण्डवः ॥ ३८ ॥

इति द्रीणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्म्मपराजये
एकोनविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १२९ ॥

सञ्जय उवाच । ब्रह्मिन् विललिते सैन्ये सैन्यवायार्जने गते ।
सास्त्रते भीमसेने च पुत्रस्ते द्रीणमभ्यधात् ॥ १ ॥ त्वरन्नेकरथे-
नैव बह्वृत्त्यं विचिन्तयन् । सरथस्तव पुत्रस्य त्वरया परया
युतः ॥ २ ॥ तूर्क्षमभ्यद्रवत् द्रीणं मनोमास्तवेगवान् । उवाच
चैनं पुत्रस्ते संरम्भाद्रक्तलोचनः ॥ ३ ॥ अर्जुनो भीमसेनय सात्यकि-
श्चापराजितः । विजित्य सर्वसैन्यानि सुमहान्ति महारथाः ॥ ४ ॥
सम्प्राप्ताः सिन्धुराजस्य समीपमरिकर्षण । व्यायच्छन्ति च
तत्रापि सर्व एवापराजिताः ॥ ५ ॥ विजित्य सर्वसैन्यानि सुमहान्ति
महारथाः । कथं सात्यकिभौमाभ्यां व्यतिक्रान्तोऽसि मानद ॥ ६ ॥
पाश्र्वर्थाभूतं लोकेऽस्मिन् समुद्रस्यैव शोषणम् । निर्जयस्तव
वेप्राग्र सास्त्रतेनार्जुनेन च ॥ ७ ॥ तथैव भीमसेनेन लोकः स-
पदते भयम् । कथं द्रीणो जितः रुद्धो धनुर्वेदस्य पारगः ॥ ८ ॥
इत्येवं ब्रुवते योधा अश्रुहो यमिदं तव । नाथ एव तु मे नूनं
पन्दभाग्यस्य संयुगे ॥ ९ ॥ यत्र त्वां पुरुषव्याघ्र व्यतिक्रान्तास्त्रयी

रथाः । एवं गते तु कृत्येऽस्मिन् ब्रूहि यत्ते विवक्षितम् ॥ १० ॥
 यद्गतं गतमेवेह श्रेष्ठं चिन्तय मानद । यत् कृत्यं सिन्दुराजस्य
 प्राप्तकालमनन्तरम् । तद्ब्रवीतु भवान् क्षिप्रं साधु तत् सन्धिधी-
 यताम् ॥ ११ ॥

द्रोण उवाच । चिन्त्यं वद्म महाराज यत्कृत्यं तच्च मे शृणु ।
 त्रयो हि समतिक्रान्ताः पाण्डवानां महारथाः ॥ १२ ॥ याव-
 त्तेषां भयं पश्चात्तावदेषां पुरःसरम् । तद्दुरीयस्तरं मन्ये यत्र
 कृष्णाधनञ्जयौ ॥ १३ ॥ सा पुरस्ताच्च पश्चाच्च गृहीता भारती
 चम्बू । तत्र कृत्यमहं मन्ये सैन्धवस्याभिरक्षणात् ॥ १४ ॥ स नो
 रक्ष्यतमस्तात क्रुद्धाङ्गीतो धनञ्जयात् । गतौ हि सैन्धवं वीरौ
 युयुधानवक्रोदरै ॥ १५ ॥ रुष्पामं तदिदं द्यूतं यत्तच्छकुनि-
 बुद्धिजम् । न सभायां ऊची व्रत्तो नापि तत्र पराजयः ॥ १६ ॥
 इह नो ग्लहमानानामथ तावञ्जयाजयौ । यान् स तान् ग्लहते
 घोरान् शकुनिः कुरुसंसदि ॥ १७ ॥ अज्ञानं स मन्यमानः प्राक्-
 शरास्ते हि दुरासदाः । न तेषु चा निधिता घोराः शरा युष्म-
 त्तबुद्धिदः ॥ १८ ॥ यत्र ते वृहवस्तात कुरवः पर्यवस्थिताः ।
 सेनां दुरीदरं विद्धि श्रमान्ज्ञानं विशाम्यते ॥ १९ ॥ ग्लहद्म
 सैन्धवं राजन्नत्र द्यूतस्य निययः । सैन्धवं हि महद्द्यूतं समा-
 गतं परैः सह ॥ २० ॥ अत्र सर्वं महाराज त्यक्त्वा जीवित-
 मात्मनः । सैन्धवस्य रणे रथां विधिवत् कर्त्तमर्हथ ॥ २१ ॥
 तत्र नो ग्लहमानानां ध्रुवौ तात जयाजयौ । यत्र ते परमेष्वासा
 यज्ञा रक्षन्ति सैन्धवम् ॥ २२ ॥ तत्र याहि ध्रुवं शीघ्रं तांश्च
 रक्षस्व रक्षिणः । इहैव लहमाग्निष्ये प्रेषयिष्यामि चापरान् ॥ २३ ॥
 निरोत्स्यामि च पाञ्चालान् सहितान् पाण्डुष्टब्धयैः । ततो
 दुर्योधनः प्रायात्तूर्णमाचार्यशासनात् ॥ २४ ॥ उद्यमात्मानः
 सुग्राय कर्मणे सपदानुगः । चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ युधामन्यु-

त्तमौजसौ ॥ २५ ॥ बाह्येन सेनामध्ये त्य जग्मतुः सव्यसाचिनम् ।
 यौ हि पूर्वं महाराज वारितौ कृतवर्मणा ॥ २६ ॥ प्रविष्टे तर्जुने
 राजंस्तव सैन्यं युयुत्सया । पार्श्वेन सेनामायान्तौ कुरुराजो
 ददर्श ह ॥ २७ ॥ ताभ्यां दुर्योधनः सार्धं समार्क्यद्यद्गमुत्तनम् ।
 त्वरितस्वरमानाभ्यां भ्रातृभ्यां भारती वली ॥ २८ ॥ तावभि-
 द्रवतामेवमुभावुद्यतकार्मुकी । महारथसमाख्यातौ सत्रियप्रवरो
 युधि ॥ २९ ॥ तमविश्वद्युधामन्युस्त्रिंशता कङ्कपत्रिभिः । विंशत्या
 सारथिञ्चापि चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ३० ॥ दुर्योधनो युधा-
 मन्योर्ध्वजमेकेषुणाच्छिनत् । द्रुपुणा कार्मुकञ्चास्य सञ्चकृत् सुत-
 स्तव ॥ ३१ ॥ सारथिञ्चास्य भस्त्रेण रथनीडादपाहरत् । ततो
 विश्वक्सेरस्तीक्ष्णैश्चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ३२ ॥ युधामन्युश्च संक्रुद्धः
 शरांस्त्रिंशतमाहवे । व्यसृजत्तव पुत्रस्य त्वरमाणः स्तनान्तरे
 ॥ ३३ ॥ तथोत्तमौजाः संक्रुद्धः शरैर्हमविभूषितैः । अविश्वत्
 सारथिञ्चास्य प्राहिणोद्यमसादनम् ॥ ३४ ॥ दुर्योधनोऽपि राजेन्द्र
 पाञ्चाख्यस्योत्तमौजसः । जघानचतुरोऽस्याश्वान् उभौ च पाणि-
 सारथी ॥ ३५ ॥ उत्तमौजा हताश्वस्तु हतस्तस्तु संयुगी ।
 आरुरोह रथं भ्रातृयुधामन्योरभित्तरन् ॥ ३६ ॥ सरथं प्राप्य
 तं भ्रातृदुर्योधनहयान् शरैः । वज्रभिस्ताडयामास ते हताः
 प्रापतन् भुवि ॥ ३७ ॥ हथेषु पतितेष्वस्य विच्छेद परमेषुणा ।
 युधामन्युर्धनुः शीघ्रं शरावापन्न वीर्यवान् ॥ ३८ ॥ हताश्व-
 स्तात् स रथाद्वद्भुत्य नरर्षभः । गद्गामादाय ते पुत्रः
 पाञ्चाख्यावभ्यधावत ॥ ३९ ॥ तनापतन्तं सम्प्रेक्ष्य क्रुद्धं पर-
 पुरञ्जयम् । अवपुतौ रथोपस्थात् युधामन्युत्तमौजसौ ॥ ४० ॥
 ततः स हेमचितं तं स्यन्दनप्रवरं गदौ । गदया पीययामास
 साश्वस्तध्वजं रणे ॥ ४१ ॥ हत्वा चैवं स पुत्रस्ते हताश्वो
 हतसारथिः । मद्रराजरथं तूर्णमारुरोह परन्तपः ॥ ४२ ॥

पाञ्चालानान्तु मुखी तौ राजह्वयी महारथौ । रथावन्थौ समा-
रुद्ध वीभत्सुमभिजम्मतुः ॥ ४३ ॥

इतिद्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनमुद्धे
त्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १२० ॥

सञ्जय उवाच । वर्तमाने महाराज सङ्ग्रामे क्षेमहर्षणे ।
व्याकुलेषु च सर्वेषु पीड्यमानेषु सर्वशः ॥ १ ॥ राधेयो भीम-
मानच्छेद्युद्धाय भरतर्षभ । यथा नागो वने नागं मत्तो मत्त-
मभिद्रवन् ॥ २ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । यौ तौ कर्ष्य भीमश्च सम्युद्धौ महा-
वलौ । अर्जुनस्य रथोपान्ते कीदृशः सोऽभवद्रणः ॥ ३ ॥ पूर्वं
हि निर्जितः कर्षी भीमसेनेन संयुगे । कथं कथंस्तु राधेयो
भीममागात्प्रहारथ ॥ ४ ॥ भीमो वा सूततनयं प्रत्युद्यातः कथं
रथे । महारथं समाख्यातं पृथिव्यां प्रवरं रथम् ॥ ५ ॥ भीम-
द्रोणावतिक्रम्य धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । नान्यतो भयमादत्त विना
कर्षं सतुर्द्धरम् ॥ ६ ॥ भयान्य श्रिते सततं चन्तयन् वै महा-
रथम् । तं कथं सूतपुत्रं हि भीमोऽयुध्यत संयुगे ॥ ७ ॥ ब्राह्मण्यं
वीर्यसम्पन्नं समरेष्वनिवर्त्तिनम् । कथं कथं युधां श्रेष्ठं भीमो-
ऽयुध्यत सञ्जय ॥ ८ ॥ यौ तौ समीपतुर्वीरावर्जुनस्य रथं
प्रति । कथन्तु तावदुध्येतां सूतपुत्रद्वकोदरौ ॥ ९ ॥ भ्रातृत्वं
दर्शितं पूर्वं घृणी चापि स सूतजः । कथं भीमेन युयुधे कृत्वा
वाक्यमनुष्मरन् ॥ १० ॥ भीमो वा सूतपुत्रेण स्मरन् वैरं पुरा-
कृतम् । सोऽयुध्यत कथं वीरः कर्षेण सह संयुगे ॥ ११ ॥
आशस्ते च सदा सूत पुत्रो दुर्योधनो मम । कर्षी जेष्यति
सङ्ग्रामे सहितान् पाण्डवानिति ॥ १२ ॥ जयाथा यत्र मन्दस्य

पुत्रस्य मम शत्रुगी । स कथं भीमकर्माणं भीमसेनमयुधयत् ॥१३॥
यं समाश्रित्य पुत्रैर्म कृतं वैरं महारथैः । तं सूततनयं तात
कथं भीमो ह्यबोधयत् ॥ १४ ॥ अनेकान् विप्रकारांश्च सूतपुत्र-
समुद्भवान् । स्मरमाणः कथं भीमो युयुधे सूतसूनुना ॥ १५ ॥
द्याऽजयत् पृथिवीं सर्वां रथेनैकेन वीर्यवान् । तं सूततनयं युद्धे
कथं भीमो ह्यबोधयत् ॥ १६ ॥ द्या जगतः कुण्डलाभ्याञ्च कवचेन
सहैव च । तं सूतपुत्रं समरे भीमः कथमबोधयत् ॥ १७ ॥ यथा
तयैर्वृद्धमभूत् यश्चासीद्विजयस्तयोः । तन्ममाचक्षु तत्त्वेन कुशलो
ह्यसि सञ्जय ॥ १८ ॥

सञ्जय उवाच । भीमसेनस्तु राधेयमुत्सृज्य रथिनां वरम् ।
दृश्येत् गन्तुं यत्रास्तां वीरौ कृष्णधनञ्जयौ ॥ १९ ॥ तं प्रयान्त-
मभिटुत्य राधेयः कङ्कपत्त्रिभिः । अभ्यवर्षन्महौराज मेघो वृष्टेव
पर्वतम् ॥ २० ॥ फल्लता पङ्कजेनेव बह्वेणाभ्युत्सयन् बली ।
आजुह्वानं रणे यान्तं भीममाधिरथिस्तदा ॥ २१ ॥

कर्ण उवाच । भीमाहितैस्तव रणः स्वप्नेऽपि न विभा-
वितः । तद्दर्शयसि कक्षान्मे पृष्ठं पार्थद्विदृक्षया ॥ २२ ॥ कुन्त्याः
पुत्रस्य सदृशं नेदं पाण्डवनन्दन । तेन नाममितः स्थित्वा शर-
वर्षैरवाकिर ॥ २३ ॥ भीमसेनस्तदाह्वानं कर्षणामर्षवद्युधि ।
अर्द्धमण्डलमावृत्य सूतपुत्रमबोधयत् ॥ २४ ॥ अवक्रगामिभिर्वाणै-
रभ्यवर्षन्महायथाः । दैरथे दंशितं यान्तं सर्वशस्त्रविधारदम् ॥ २५ ॥
विधित्वान् कलहस्यान्तं जिघांसुः कर्षमाक्षिणीत् । तांस्तु हस्ते-
तरान् सर्वान् भीमसेनो महाबल ॥ २६ ॥ तस्मै प्रासृजदुग्धाणि
विविधानि परन्तपः । अमर्षी पाण्डवः क्रुद्धः शरवर्षाणि मारिष
॥ २७ ॥ तस्य तानीषुवर्षाणि मत्तहिरद्गामिमः । सूतपुत्रो-
ऽस्त्रमायाभिरग्रसत् स महाबलः ॥ २८ ॥ स कथावन्महाराज
विद्यवा वै सुपूजित । आचार्यवन्महेष्वासः कर्षपर्यन्तरद्वये ॥ २९ ॥

शंखेण तु युध्यन्तं भीमसेनं क्षयन्निव । अवागन्वत राधेय-
 स्तममर्षी वृकोदरम् ॥ ३० ॥ तन्नामृष्यत कौन्तेयः कर्णस्य स्मित-
 माहवे । युध्यमानेषु वीरेषु पश्यत्स च समन्ततः ॥ ३१ ॥ तं
 भीमसेनः सम्प्राप्तं वत्सदन्तैः स्तनान्तरे । विव्याध बलवान्
 क्रुद्धस्तीव्रैरिव महाहिपम् ॥ ३२ ॥ पुनस्तु सूतपुत्रन्तु सधुङ्क्षे-
 न्निशितैः शरैः । समुक्तेष्वित्रवर्माणं निर्विभेद त्रिसप्तभिः ॥ ३३ ॥
 कर्णो जाम्बूनदैर्जालैः सञ्छन्नान् वातरंद्हसः । विव्याध तुरगान्
 वीरः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥ ३४ ॥ ततो वाणमयं जालं भीम-
 सेनरथं प्रति । कर्णेन विहितं राजन् निमेषार्द्धाद्दृश्यत ॥ ३५ ॥
 सरथः सध्वजस्तव ससूतः पाण्डवस्तदा । प्राच्छाद्यत महार-
 राज कर्णचापच्युतैः शरैः ॥ ३६ ॥ तस्य कर्णयतु पट्टा व्यधमत्
 कवचं दृढम् । क्रुद्धश्याप्यहनत् पाथं नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ३७ ॥
 ततोऽचिन्त्य महाबाहुः कर्णकार्मुकनिःसृतान् । समाश्लिष्यदस-
 म्रान्तः सूतपुत्रं वृकोदरः ॥ ३८ ॥ स कर्णचापप्रमवानिष्पूनाशौ-
 विप्रोपमान् । विभ्रङ्क्षीमो महाराज न जगाम व्यथां रणे ॥ ३९ ॥
 ततो हात्रिंशता भल्लैर्निशितैस्तिग्मतेजनैः । विव्याध समरै कर्णं
 भीमसेन प्रतापवान् ॥ ४० ॥ अयत्नैर्नैव तं शरैर्भ्रमवा-
 क्कित् । भीमसेनं महाबाहुं सेस्त्ववस्य धर्मपिणम् ॥ ४१ ॥
 मृदुपूर्वं हि राधेया भीमनाजावयोधयत् । क्रोधपूर्वं तथा भीम-
 पूर्ववैरमनुष्करन् ॥ ४२ ॥ तं भीमसेनो नामृष्यद्वमानममर्षणः ।
 स तस्मै व्यसृजत्तूष्णं शरवर्षममिदं हि ॥ ४३ ॥ ते शराः प्रेषिता-
 स्तेन भीमसेनेन संयुगे । निपेतुः सर्वतो वीरे कूजन्त इव पक्षिणः
 ॥ ४४ ॥ हेमपुङ्खाः प्रसन्नाशा भीमसेनधनुश्रुताः । प्राच्छादयंस्ते
 राधेयं शलभा इव पावकम् ॥ ४५ ॥ कर्णस्तु रथिनां श्रेष्ठ-
 श्लाघ्यमानः समन्ततः । राजन् व्यसृजदुग्राणि शरवर्षाणि भारत
 ॥ ४६ ॥ तस्य तानग्रनिप्रख्यानिष्णुन् समरशोभिनः । चिच्छेद

वृद्धभिर्भक्षैरसंप्राप्तान् वृकोदरः ॥ ४७ ॥ पुनश्च शरवर्षणं क्वाद्-
यामास भारत । कर्णो वैकर्त्तनो ब्रुद्धे भीमसेनुमरिन्दमः ॥ ४८ ॥
तत्र भारत भीमन्तु दृष्टवन्तः स्र सायकैः । समाचिततनुं सङ्घे
श्रुविधं शलभैरिव ॥ ४९ ॥ हेमपुङ्खाञ्छिलाधीतान् कर्णं चाप-
च्युताञ्छरान् । दधार समरे वीरः स्वरश्मीनिव रश्मिवान्
॥ ५० ॥ रुधिरोक्षितसर्वाङ्गो भीमसेनो व्यराजत । समृद्ध-
कुसुमापौडो वसन्तेऽशोकवृक्षवत् ॥ ५१ ॥ तत्तु भीमो महा-
दाहोः कर्णस्य चरितं रणे । नामृष्यत महावाङ्गः क्रोधादुदृत्त-
लोचनः ॥ ५२ ॥ स कर्णं पञ्चविंशत्या नाराचानां समर्पयत् ।
महीधरमिव श्रेतं गूढपादैर्विष्णाल्लुणैः ॥ ५३ ॥ पुनरेव च विव्याध
षड्भिरष्टाभिरेव च । मर्मस्वमरविक्रान्तः सूतपुत्रं तनुत्यजम्
॥ ५४ ॥ पुनरन्येन वाणेन भीमसेनः प्रतापवान् । विच्छेद
कार्मुकं तूष्णं कर्णस्य प्रहसन्निव ॥ ५५ ॥ जघान चतुरश्राश्र्वान्
सूतञ्च लरितः शरैः । नाराचैरर्करश्मिभैः कर्णं विव्याध चोरसि
॥ ५६ ॥ ते जग्मुर्धरणीभाशु कर्णं निर्भेद्यं बलिष्ठः । यथा
जलधरं भित्त्वा दिवाकरमरीचयः ॥ ५७ ॥ स वैकल्यं महत्
प्राप्य किन्नुधत्वा शराहतः । तथा पुरुषमानौ स प्रत्यपाचाद्रथा-
न्तरम् ॥ ५८ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथदधपर्वणि कर्णपराजये
एकत्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३१ ॥

दृतराष्ट्र उवाच । यस्मिन् जयाशा महती पुत्राणां मम
सञ्जय । तं भीमादिमुखं दृष्ट्वा किन्नु दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ १ ॥
कथञ्च युयुधे भीमो वीर्यश्लाघी महाबलः । कर्णो वा रुमरे

तात किमकार्षीदतः परम् । भीमसेनं रणे दृष्ट्वा ज्वलन्तमिव
पावकम् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । रथमन्यं समास्थाय विधिवत् कल्पितं पुनः ।
अभ्यधात् पाण्डवं कर्षीं वातोद्भूत इवास्त्रवः ॥ ३ ॥ क्रुद्धमाधि-
रथं दृष्ट्वा पुत्रास्तव विशाम्यते । भीमसेनममन्यन्त वैश्वानरमुखि
द्भतम् ॥ ४ ॥ शरशब्दं ततः कृत्वा तलशब्दञ्च भैरवम् । अभ्य-
वर्षत राधेयो भीमसेनरथं प्रति ॥ ५ ॥ पुनरेव तयो राजन्
घोर आसीत् समागतः । वैकर्त्तनस्य शूरस्य भीमस्य च महा-
त्मनः ॥ ६ ॥ संरञ्ज्यौ हि महाबाहू परस्परबधैषिणौ । अन्यो-
ऽन्यमोक्षाञ्चक्राते दहन्ताविव लोचनैः ॥ ७ ॥ क्रोधरक्तेक्षणौ
तीव्रौ निश्वसन्ताविवोरगौ । शूरावन्योऽन्यमासाद्य ततश्चतुररि-
न्दमौ ॥ ८ ॥ व्याघ्राविव सुसंरञ्ज्यौ श्येनाविव च शीघ्रगौ ।
शरभाविव संक्रुद्धौ युयुधाते परस्परम् ॥ ९ ॥ ततो भीमः
स्मरन् क्लेशानक्षयूते वनेऽपि च । विहाटनगरे चैव दुःखं प्राप्त-
मरिन्दमः ॥ १० ॥ राष्ट्राणां स्फूर्तिरत्नानां हरणञ्च तवात्मजैः ।
सततञ्च परिक्लेशान् सपुत्रेण लया कृतान् ॥ ११ ॥ दग्धुमैच्छस्य
यत् कुन्तीं सपुत्रां त्वमनागसम् । कृष्णायाम् परिक्लेशं समामध्ये
दुरात्मभिः ॥ १२ ॥ केशपक्षग्रहञ्चैव दुःशासनस्तं तथा । पक्ष-
घाणि च वाक्यानि कर्णोन्नेक्तानि भारत ॥ १३ ॥ पतिमन्यं
परीप्सु त्वं न सन्ति पतयस्त्वव । पतिता नरके पार्थाः सर्वे
घण्टितिलोपमाः ॥ १४ ॥ समष्टं तव कौरव्य यदूचुः कुरवस्तदा ।
दासभावेन कृष्णाञ्च भोक्तुकामाः सुतास्तव ॥ १५ ॥ यच्चापि
तान् प्रत्रजतः कृष्णाजिननिवासिनः । परुषाण्युक्तवान् कर्षः
समायां सन्निधौ तव ॥ १६ ॥ दृषीकृत्य यथा पार्थास्तव पुत्रो
ववल्मा ह । बिषमस्थान् समस्थो हि संरञ्ज्यो गतचितसः ॥ १७ ॥
बाह्यात् प्रभृति चारिषुः स्वानि दुःखानि चिन्तयन् । निरभिद्यत

धर्मात्मा जीवितेन त्वकोदरः ॥ १८ ॥ ततो विस्तराथ्यं सुमहद्वम-
 पृष्ठं दुरासदम् । चापं भरतयादू ल ख्यातात्मा कर्णमभ्ययात्
 ॥ १९ ॥ स सायकमधैर्जालैर्भीमः कर्णरथं प्रति । भानुमद्भिः
 शिलाधैतैर्भीमोः प्राच्छादयत् प्रभाम् ॥ २० ॥ ततः प्रहस्याधि-
 रधिस्तूर्णमस्य शिलाशितैः । अधमद्भीमसेनस्य शरजालानि पत्रिभिः
 ॥ २१ ॥ महारथो महावाङ्महाबाणैर्महाबलः । दिव्याधाधि-
 रधिर्भीमं नयमिर्निशितैस्तदा ॥ २२ ॥ स तीक्ष्णैरिव मातङ्गो
 वायुमाणः पत्रविभिः । अश्वधावत सभ्रान्तः सूतपुत्रं त्वकोदरः
 ॥ २३ ॥ तमापतन्तं वेगेन रमयं पाण्डुवर्षभम् । कर्णः प्रत्यु-
 धर्यो क्रुद्धो मत्तो मत्तनिव दिपत् ॥ २४ ॥ ततः प्रभाष्य जलजं
 भिरौघतसमस्तनम् । अचुभ्यत बलं हृषीकृद्भूत इव सागरः ॥ २५ ॥
 तदुद्भूतं बलं दृष्ट्वा नागाश्चरदपत्तिमतः । भीमं कर्णं मयासाद्य
 हादयाभास सावलीः ॥ २६ ॥ अष्टावृक्षसवणोऽस्य हंसवर्णो हंसो-
 तमैः । व्याभिययद्रणे कर्णः पाण्डवं ह्लादयन् शरैः ॥ २७ ॥
 सचवर्णान् हयान् हंसैर्भिष्यान् मातृतरं हंसः । निरौघ्य तव
 [वाणां हाहाकृतमभ्रदङ्गम् ॥ २८ ॥ ते हया बहुयोमन्त मिश्रिता
 ॥ तरं हंसः । मितामिणा महाराज यथा व्योम्नि वलाङ्गुकाः
 २९ ॥ संरक्ष्यो क्रोधताम्राक्षो प्रेक्ष्य कर्णवृक्षोदरौ । सन्धस्ताः
 सकम्पन्त तवीया वै महारथाः ॥ ३० ॥ यमराष्ट्रोपमं घोर-
 तभीदायोधनं तयोः । दुर्दृशं भरतत्रेष्ठ प्रेतराजपरं यथा ॥ ३१ ॥
 माजमिव तच्चित्रं प्रेक्षमाणा महारथाः । नालक्षयन् जयं
 क्रमेकस्यैव महारणे ॥ ३२ ॥ तयोः प्रैक्षन्त संमहं सन्निवृष्टं
 हास्ययोः । तव दुर्मन्त्रिते राजन् सपुत्रस्य पिशाच्यते ॥ ३३ ॥
 तदयन्तौ हि शत्रुहान्योऽन्यं सादकैः शितैः । शरजासावृतं
 तिम चक्रातेऽद्भुतविक्रमौ ॥ ३४ ॥ तावन्योऽन्यं जिघांसन्तौ
 श्लोच्छ्रान् महारथौ । प्रेक्षणीयतरासाक्षां सुदिमन्तापिसास्य रौ

॥ ३५ ॥ सुवर्षविकृतान् वाणान् प्रमुञ्चन्तावरिन्दमौ । भास्वरं
 व्योम चक्राते महोक्ताभिरिव प्रभो ॥ ३६ ॥ ताभ्यां मुक्ताः शरा
 राजन् गाईप्रवाशकाधिरे । अस्थः शरदि मत्तानां सारसाना-
 मिवाश्वरे ॥ ३७ ॥ संसक्तं सूतपुत्रेण दृष्ट्वा भीममरिन्दमम् ।
 अतिभारमन्येतां भीमे कृष्णाधनञ्जयौ ॥ ३८ ॥ ततोऽधिरधि-
 भीमाभ्यां शरैर्मुक्तैर्दृढं हताः । इषुपातमतिक्रम्य पेतुरश्वनर-
 द्विपाः ॥ ३९ ॥ पतद्भिः पतितैश्चान्यैर्गतासुभिरनेकशः । कृतो
 राजन्महाराज पुत्राणां ते जनक्षयः ॥ ४० ॥ मनुष्याश्वगजानाञ्च
 शरीरैर्गन्तजीवितैः । क्षणेन भूमिः सञ्चक्षे संव्रता भरतर्षभ ॥ ४१ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथदधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे

दाक्षिण्यदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३२ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अत्यद्भुतमहं मन्ये भीमसेनस्य विक्रमम् ।
 यत् कर्णं योधयामास समरे लघुविक्रमम् ॥ १ ॥ त्रिदशानपि
 चोद्युक्तान् सर्वशस्त्रधरान् युधि । वारयेद्यो रणे कर्णः सयज्ञा-
 सुरमानवान् ॥ २ ॥ स कथं पाण्डवं युद्धे भङ्गमानमिव श्रिया ।
 नातरत् संयुगे पार्थं तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ३ ॥ कथञ्च युद्धं
 सम्भूतं तयोः प्राणदुरीदते । यत्र मन्ये समावृत्तौ जयो वाजय
 एव च ॥ ४ ॥ कर्णं प्राप्य रणे सूत मम पुत्रः सुयोधनः । जेतु-
 मुत्सहते पार्थान् सगोविन्दान् ससास्त्रतान् ॥ ५ ॥ श्रुत्वा तं
 निर्जितं कर्णमसङ्गह्नीमकर्मणा । भीमसेनेन समरे मोहश्चावि-
 शतीव मम ॥ ६ ॥ विनष्टान् कौरवान्मन्ये मम पुत्रस्य दुर्नयैः
 न हि कर्णो महेश्वासान् पाषाण् जेष्यति सञ्जय ॥ ७ ॥ कृतवा-
 यानि युद्धानि कर्णः पाण्डुसुतैः सह । सर्वत्र पाण्डवाः कर्ण-
 मजयन्त रणाजिरे ॥ ८ ॥ अजेयाः पाण्डवास्तात द्वैरे

सवासवैः । न च तद्बुधते मन्दः पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ ८ ॥ धर्म-
धनेश्वरस्यैव हृत्वा पार्थस्य मे सुतः । मधुप्रेप्सुरिवाबुद्धिः प्रपातं
नावबुध्यते ॥ १० ॥ निकृत्वा निकृतिप्रज्ञो राक्ष्यं हृत्वा महा-
त्मनाम् । जितमित्येव मन्वानः पाण्डवानवमन्यते ॥ ११ ॥ पुत्र-
ह्नेहामिभूतेन मया चाप्यकृतात्मना । धर्मं स्थिता महात्मानो
निकृताः पाण्डुनन्दनाः ॥ १२ ॥ यमकामः सदा पार्थो दीर्घा-
पेक्षी युधिष्ठिरः । अशक्त इति मन्वानैः पुत्रैर्मम निराकृतः ॥ १३ ॥
तानि दुःखान्यनेकानि विप्रकारांश्च सर्वशः । हृदि कृत्वा महा-
बाह्वर्भीमोऽयुध्यत सूतजम् ॥ १४ ॥ तस्मान्मे सञ्जय ब्रूहि कर्ष-
भीमो यथा इणे । अयुध्येतां युधि श्रेष्ठौ परस्परवधैषिणौ ॥ १५ ॥

सञ्जय उवाच । शृणु राजन् यथावृत्तं सङ्ग्रामं कर्ण-
भीमयोः । परस्परं बधुप्रेप्सोर्वने कुञ्जरयोरिव ॥ १६ ॥ राजन्
वैकर्त्तनो भीमं क्रुद्धः क्रुद्धमरिन्दमम् । पराक्रान्तं परिक्रम्य विव्याध
त्रिंशता शरैः ॥ १७ ॥ महावेगैः प्रसन्नाग्रैः शतकुम्भपरिष्कृतैः ।
अहनद्भरतश्रेष्ठ भीमं वैकर्त्तनः शरैः ॥ १८ ॥ तस्यास्यतो धनु-
र्भीमश्चकर्त्त निशितैस्त्रिभिः । रथनीडाञ्च यन्तारं भलेनापातयत्
क्षितौ ॥ १९ ॥ स काङ्गन् भीमसेनस्य बधं वैकर्त्तनो भृशम् ।
शक्तिं कनकवैदूर्यक्षिप्रदण्डां परामृशत् ॥ २० ॥ प्रगृह्य च महा-
शक्तिं कालशक्तिमिवापराम् । समुत्क्षिप्य च राधेयः सन्धाय च
महाबलः ॥ २१ ॥ क्षिपेत् भीमसेनाय जीवितान्तकरौभिव ।
शक्तिं विवृज्य राधेयः पुरन्दर इराशनिम् ॥ २२ ॥ ननाद
समहानादं बलवान् सूतनन्दनः । तच्च नादं ततः श्रुत्वा पुत्रास्ते
हर्षिताभवन् ॥ २३ ॥ तां कर्णं भुजनिर्मुक्तामर्कवैश्वानरप्रभाम् ।
शक्तिं वियति क्षिच्छेद् भीमः सप्तभिराशुगैः ॥ २४ ॥ क्षिप्त्वा
शक्तिं ततो भीमो निर्मुक्तोरगसन्निभान् । मार्गमाण इव प्राणान्
सूतपुत्रस्य मारिष ॥ २५ ॥ प्राहिणीत् कृतसंरम्भः शरान्

बर्हिणवांससः । स्वर्णपुङ्गवान् शिलाधौतान् यमदण्डीपमान् षे
 ॥ २६ ॥ कर्षोऽप्यन्यदनुर्गच्छ हेमपृष्ठं दुरासदम् । विकृष्य च
 महातेजा व्यस्रजत् सायकांस्तदा ॥ २७ ॥ तान् पाण्डुपुत्रश्चिच्छेद
 मवभिर्नतपर्वभिः । वसुषिणेन निर्मक्तान्तरराज महाशरान् ॥ २८ ॥
 क्षिप्वा भीमो महाराज नादं सिद्ध इवानदत् । तौ वृषाविव
 नर्हन्तौ वलिनौ वासितान्तरे ॥ २९ ॥ शार्दूलाविव चान्योऽन्य-
 मामिपार्थोऽभ्यगञ्जताम् । अन्योऽन्यं प्राजिहीर्षन्तावन्योऽन्यस्या-
 न्तरैरिणौ ॥ ३० ॥ अन्योऽन्यमभिधीचन्तौ गोष्ठे श्विव महर्षभौ ।
 महागजाविवासाद्य विप्राणाग्रैः परस्परम् ॥ ३१ ॥ शरैः पूर्णा-
 यतोत्पृष्टैरन्योऽन्यमभिजग्मतुः । तिर्हन्तौ महाराज शरवृष्ट्या
 परस्परम् । अन्योऽन्यमभिविहृतौ क्रीपाद्विहतलोचनौ ॥ ३२ ॥
 प्रहसन्तौ तथान्योऽन्यं भर्षयन्तौ सुहृर्महः शङ्खमद्भुक् कुर्वाणौ
 युयुधाते परस्परम् ॥ ३३ ॥ तस्य भीमः पुनश्चापं मुष्टौ चिच्छेद
 मारिषः । शङ्खवर्णाय तान्श्वान् वायौर्नन्ये यमक्षयम् ॥ ३४ ॥
 सारथिञ्च तथाप्यस्य रथनीडादपातयत् । ततो वैकर्तनः कर्ण-
 शिन्तां प्राप दुरव्ययाम् ॥ ३५ ॥ संखाद्यमानः सनरे हताश्वो
 हतसारथिः । मोहितः शरजालेन कर्तव्यं नाभ्यपद्यत् ॥ ३६ ॥
 तथा ब्रह्मगतं दृष्ट्वा कर्णं दुर्योधनी वृषः । तेषमान इव क्रीधा-
 द्ग्रादिदेशथ दुर्जयम् ॥ ३७ ॥ गच्छ दुर्जय राधेयं पुरो असति
 पाण्डवः । जहि तूवरकं क्षिप्रं कर्षोऽप्य बलमादयत् ॥ ३८ ॥
 एवमुक्तस्तथेत्युक्त्वा तत्र पुत्रस्तवात्मजम् । अभ्यद्रवहीमसेनं व्यासर्तं
 विकिरच्छरैः ॥ ३९ ॥ स भीमं नवभिर्वाणैरश्वानष्टभिराह्वयत् ।
 दड्भिः सूतं त्रिभिः केतुं एनस्तदापि सप्तभिः ॥ ४० ॥ भीम-
 सेनोऽपि संक्रुद्धः साश्वयन्तारमाशुगैः । दुर्जयं भिन्नममाण-
 मनयद्यमसादनम् ॥ ४१ ॥ स्वस्रज्जृतं क्षितौ क्षिप्रं चिष्टमानं यथो-
 रगम् । सद्भार्तृस्त्वव सूतं कर्णश्चक्रो प्रदक्षिणम् ॥ ४२ ॥ स

तु तं विरथं कृत्वा सयन्त्यन्तवैरिणम् । समाधिगोहास्यगणैः
 घतघ्नीमिव शङ्कुभिः ॥ ४३ ॥ तथाप्यतिरथः कर्णो भियमानः स
 सायकैः । न जहौ समरे भीमं क्रुद्धरूपं परन्तपः ॥ ४४ ॥

इति द्रोणपर्वणे जयद्रथवधपर्वणि कर्णभीमयुद्धे
 त्रयस्त्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३३ ॥

सञ्जय उवाच । सर्वथा विरथः कर्णः पुनर्भीमेन निर्जितः ।
 रथमन्यं समास्ताय मयो विव्याध पाण्डवम् ॥ १ ॥ महागजा-
 विवासाद्य विपासाद्यैः परस्परम् । शरैः पूर्यायतोत्सृष्टैरन्यो-
 ऽन्यमभिजत्रतुः ॥ २ ॥ अथ कर्णः शरव्रातैर्भीमसेनं समार्पयत् ।
 ननाद् बलवन्नाहं पुनर्विव्याध चौरसि ॥ ३ ॥ तं भीमो दृशमि-
 र्वाणैः प्रत्यविध्यदजिह्वरीः । पुनर्विव्याध विंशत्या शराणां नत-
 पर्वणाम् ॥ ४ ॥ कर्णस्तु नवभिर्भीमं विद्धा राजन् स्तनान्तरे ।
 ध्वजमेकेन विव्याध सायकेन प्रितेन ह ॥ ५ ॥ सायकानां ततः
 पार्थं त्रिपष्ट्या प्रत्यविध्यत । तीव्रैरिव महानागं कथाभिरिव
 वाजिनन् ॥ ६ ॥ सोऽतिविद्धो महाराज पाण्डवेन यशस्विना ।
 सृक्कणो लेलिहन् वीरः क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ ७ ॥ ततः शरं
 महाराज सर्वकायावदारणम् । प्राहिणोद्धीमसेनाय बधाद्येन्द्र
 इवाशनिम् ॥ ८ ॥ स निर्भय रणे पार्थं सूतपुत्रधनुश्रुतः ।
 शगच्छद्धारयन् भूमिं चित्रपङ्कः शिलीमुखः ॥ ९ ॥ ततो भीमो
 महावाहः क्रोधसंरक्तलोचनः । बज्रकल्पां चद्रष्किष्कुं शुर्णीं
 सक्माङ्गदो गदाम् ॥ १० ॥ प्राहिणोत् सूतपुत्राय षड्भ्रिमविचा-
 रयन् । तवा जपानाधिरथेः सदृशान् साधुवाहिनः ॥ ११ ॥
 गदया भारतः क्रुद्धो बज्रगेन्द्र इवासुरान् । ततो भीमो महा-
 वाहः दुराभ्यां भरतर्षभ ॥ १२ ॥ ध्वजमाधिरथेऽच्छिला सूत-

मभ्यहनच्छरैः । हताश्वसूतमुत्सृज्य स रथं पतितध्वजम् ॥१३॥
 विस्फारयन् धनुः कर्षस्तस्थौ भारत दुर्मनाः । तत्राहतमपश्याम
 राधेयस्य पराक्रमम् ॥ १४ ॥ विरथो रथिनां श्रेष्ठो वारयानास
 यद्रिपुम् । विरथं तं नरश्रेष्ठं दृष्ट्वाधिरथिमाहवे ॥ १५ ॥ दुर्यो-
 धनस्ततो राजन्मभ्यभाषत दुर्मुखम् । एष दुर्मुख राधेयो भीमेन
 विरथीकृतः ॥ १६ ॥ तं रथेन नरश्रेष्ठं सम्पादय महारथम् ।
 दुर्योधनवचः श्रुत्वा ततो भारत दुर्मुखः ॥ १७ ॥ त्वरमाणोऽभ्य-
 यात् कणं भीमञ्चावारयच्छरैः । दुर्मुखं प्रेक्ष्य सङ्ग्रामे सूतपुत्र-
 बहामुगम् ॥ १८ ॥ वायुपुत्रः प्रहृष्टोऽभूत् सकृष्णी परिलेलिचन् ।
 ततः कर्षं महाराज वारयित्वा शिलीमुखैः ॥ १९ ॥ दुर्मुखाय
 रथं शीघ्रं प्रेषयामास पाण्डवः । तस्मिन् क्षणे महाराज नवभि-
 र्गतपर्वभिः ॥ २० ॥ सुमुखैर्दुर्मुखं भीमः शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
 ततस्तमेवाधिरथिः स्यन्दनं दुर्मुखि हते ॥ २१ ॥ आस्थितः
 प्रबभौ राजन् दीप्यमान इवांशुमान् । शयानं भिन्नमर्माणं
 दुर्मुखं शोणितोत्तितम् ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा कर्षोऽश्रुपूर्णाक्षो मुहूर्तं
 नाभ्यवर्तत । तं गतासुमतिक्रम्य कृत्वा कर्णः प्रदक्षिणम् ॥ २३ ॥
 दीर्घमुष्णं श्वसन् वीरो न किञ्चित् प्रत्यपद्यत । तस्मिंस्तु विवरे
 राजन्नाराचान् शार्ङ्गवाससः ॥ २४ ॥ प्राक्षिण्यत् सूतपुत्राय
 भीमसेनश्चतुर्दश । ते तस्य कवचं भित्त्वा स्वर्णपुष्पा मञ्जौजसः ॥ २५ ॥
 ज्जेमचित्वा महाराज द्योतयन्तो दिशो दश । अपिवन् सूतपुत्रस्य
 शोणितं रक्तभोजनाः ॥ २६ ॥ क्रुद्धा इव मनुष्येन्द्र भुजङ्गाः काल-
 चोदिताः । प्रसर्पमाणा मेदिन्यां ते व्यरोचन्त मार्गणाः ॥ २७ ॥
 अर्द्धप्रविष्टाः संरब्धा विलानीव महोरगाः । तं प्रत्यविध्यद्राधेयो
 जाञ्चू नदविभ्रूषितैः ॥ २८ ॥ चतुर्दशभिरत्युग्रैर्नाराचैरविचारयन् ।
 ते भीमसेनस्य भुजं सव्यं निर्भिद्य पत्रिणः ॥ २९ ॥ प्राविश-
 ष्कोदिनीं भीमाः क्रौञ्चपत्ररथा इव । ते व्यरोचन्त नाराचाः

प्रविशन्ती वसुधराम् ॥ ३० ॥ गच्छत्यस्तं दिनकरे दीप्यमाना
इवांशवः । स निर्भिन्नो रणे भीमो नाराचैर्मर्मभेदिभिः ॥ ३१ ॥
सुस्नाव रुधिरं भूरि पर्वतः सलिलं यथा । स भीमस्त्रिभिरायस्तः
सूतपुत्रं पतत्रिभिः ॥ ३२ ॥ सुपर्णाविगैर्विव्याध सारथिश्चास्य
सप्तभिः । स विह्वलो महाराज कर्षो भीमवलाहितः ॥ ३३ ॥
प्राद्रवञ्चनैरखैरणं त्यक्त्वा महायथाः । भीमसेनस्तु विस्फार्थ्य चापं
हेमपरिष्कृतम् । आहवेऽतिरथोऽतिष्ठज्वलन्निव द्रुताशनः ॥ ३४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्षापयाज्ञे
चतुर्विंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तैवमेव परं मन्ये धिक् पौरुषमनर्थकम् ।
यत्राधिरथिरायत्ते नातरत् पाण्डवं रणे ॥ १ ॥ कर्षः पार्थान्
सगोविन्दान् जेतुमुत्सहते रणे । न च कर्षसमं योधं लोके
पश्यामि कञ्चन ॥ २ ॥ इति दुर्योधनस्याहमथौषं जल्पतो मुहुः ।
कर्षो हि बलवान् शूरो दृढधन्वा जितकामः ॥ ३ ॥ इति माम-
ब्रवीत् सूत मन्दो दुर्योधनः पुरा । वसुषेणसहायं मां नालं
द्देवापि संयुगे ॥ ४ ॥ किमु पाण्डुसुता राजन् गतसन्त्वा विचे-
तसः । तत्र तं निज्जितं दृष्ट्वा भुजङ्गमिव निविषम् ॥ ५ ॥ युद्धात्
कर्णमपक्रान्तं किं खित् दुर्योधनोऽब्रवीत् । अहो दुर्मखमेवैकं
युद्धानामविधारदम् ॥ ६ ॥ प्रावेशयद्भुतवहं पतङ्गमिव मोहितः ।
अश्रुत्यामा मद्रराजः कृपः कर्षश्च सङ्गताः ॥ ७ ॥ न यन्ताः
प्रमुखे स्थातुं नूनं भीमस्य सञ्जय । तेऽपि चास्य महाघोरं बलं
नागायुतोपमम् ॥ ८ ॥ जानन्ती व्यवसायञ्च क्रूरं मास्ततेजसः ।
किमर्थं क्रूरकर्माणं यमकालान्तक्रीपमम् ॥ ९ ॥ बलसंरम्भवीर्येणाः
कोपयिष्यन्ति संयुगे । कर्णस्तेनो महाबाहुः स्वबाहुबलमाश्रितः

॥ १० ॥ भीमसेनमनादृत्य रणेऽयुध्यत सूतजः । योऽजयत्
समरे कर्णे पुरन्दर इवासुरम् ॥ ११ ॥ न स पाण्डुसुतो जेतुं
शक्यः केनचिदाहवे । द्रोण यः सम्प्रमथ्यैकः प्रविष्टो मम
वाहिनीम् ॥ १२ ॥ भीमो घनश्लवान्ने षी कस्तमच्छ्क्विजोविषुः ।
को हि सञ्जय भीमस्य स्थातुमुत्तहनेऽग्रतः ॥ १३ ॥ उद्यता-
ग्रनिवत्तस्य महेन्द्रस्यैव दानवः । प्रेतराजपुरम्प्राप्य निवर्त्ततापि
मानवः ॥ १४ ॥ न भीमसेनं सम्प्राप्य निवर्त्तित कदाचन ।
पतङ्गा इव वह्निन्ते प्राविशन्नल्पतेजसः ॥ १५ ॥ ये भीमसेनं
संक्रुद्धमन्वधावन् विभोहिताः । यत्तत् सभायां भीमेन मम पुत्र-
वधाश्रयम् ॥ १६ ॥ उक्तं संरम्भिणीश्रेण कुक्षुणां शृण्वतां तदा ।
तन्नूनमभिसद्विन्य दृष्ट्वा कर्णे विनिर्जितम् ॥ १७ ॥ दुःशासनः
सह भ्रात्रा भयाङ्गीमादुपारमत् । यय सञ्जय दुर्बुद्धिरव्रवीत्
समितौ मुहुः ॥ १८ ॥ कर्णो दुःशासनोऽहञ्च जेषामो युधि
पाण्डवान् । स नूनं विरथं दृष्ट्वा कर्णे भीमेन निर्जितम् ॥ १९ ॥
प्रत्याख्यानाच्च कृष्यास्य श्रमं तप्यति सञ्जय । दृष्ट्वा भ्रातॄन् हतान्
सङ्क्षेपे भीमसेनेन दंशितान् ॥ २० ॥ आत्मापराधे सुमहन्नूनं
तप्यति पुत्रकः । को हि जौवितमन्विच्छन् प्रतीपं पाण्डवं ब्रजेत्
॥ २१ ॥ भीमं भीमायुधं क्रुद्धं साक्षात् कालमव स्थितम् ।
वड्वासुखमध्यस्थो मुचेत्तापि हि मानवः ॥ २२ ॥ न भीम-
सुखसम्प्राप्तो मुचेदिति मतिर्मम । न पार्थो न च पाञ्चालान्
च केशवसात्यकी ॥ २३ ॥ जानन्ते युधि संरक्षा जीवितं परि-
रक्षितुम् । अहो मम सुतागां हि विपन्नं सूत जौवितम् ॥ २४ ॥

सञ्जय उवाच । यस्त्वं शीघ्रं कौरव्य वर्त्तमाने जनक्षये ।
क्षमस्य जगती मूलं विनाशस्य न संशयः ॥ २५ ॥ स्वयं वैरं
महत् कृत्वा पुत्राणां वचनं स्थितः । उच्यमानो न गृह्णीषि मर्त्यः
पथ्यभिवोषणम् ॥ २६ ॥ स्वयं पीड्या महाराज कालकूटं

सदुजैरम् । तस्येदानीं फलं कृतस्त्रमवाप्ति नरोत्तम ॥ २७ ॥
यत् कुत्सयसे योधान् युध्यमानान् यथाबलम् । तत्र ते वर्ष्मवि-
द्यामि यथा युद्धमवर्त्तत ॥ १८ ॥ दृष्ट्वा कर्णन्तु पुरास्ते भीमसेन-
पराजितम् । नामृष्यन्त महेश्वासाः सीदर्याः पञ्च मारिष ॥ २९ ॥
दुर्मर्षणो दुःसहस्र दुर्मदो दुर्धरो जयः । पाण्डवं चित्रसन्नाहा-
स्तम्पृतीपमुपाद्रवन् ॥ ३० ॥ ते समन्तात्महाबाहुं परिवार्य्य
वक्रोदरम् । दिशः शरैः समावृणञ्जलभानामिव व्रजैः ॥ ३१ ॥
आगच्छतस्तान् सहसा कुमारान् देवसूपिणः । प्रतिजग्राह
अमरे भीमसेनी हसन्निव ॥ ३२ ॥ तव दृष्ट्वा तु तनवान् भीम-
सेनपुरोगमान् । अभ्यवर्त्तत राधेयो भीमसेनं महाबलम् ॥ ३३ ॥
विस्मजन् विशिखांस्तीक्ष्णान् स्वर्णपुङ्खाञ्जलाशितान् । तन्तु
भीमोऽभ्ययान्तूष्णं वार्य्यमाणः सुतैस्तव ॥ ३४ ॥ कुरवस्तु ततः
कण्ठं परिवार्य्य समन्ततः । अवाकिरन् भीमसेनं शरैः सन्नत-
पर्वभिः ॥ ३५ ॥ तान् बाणैः पञ्चविंशत्या साश्रुव्राजन्नरर्षभान् ।
ससूतान् भीमधनुषो भीमो निन्ये यमक्षयम् ॥ ३६ ॥ प्रापतन्
स्यन्दनेभ्यस्ते सार्धं सूतैर्गतासवः । चित्रपुष्पधरा भन्ना वातेनेव
महाद्रुमा ॥ ३७ ॥ तद्द्भुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् ।
संवार्याधिरथिं बाणैयञ्जघान तवात्मजान् ॥ ३८ ॥ स वार्य्य-
माणो भीमेन श्रितैर्वाणैः समन्ततः । सूतपुत्रो महाराज भीम-
सेनमवैक्षत ॥ ३९ ॥ तं भीमसेनः संरम्भात् क्रोधसंरक्तलोचनः ।
विस्फार्य्य तु महक्षापं मुहुः कर्णमवैक्षत ॥ ४० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमपराक्रमे

पञ्चविंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३५ ॥

सञ्जय उवाच । तवात्मजांस्तु पतितान् दृष्ट्वा कर्णः प्रताप-
 वान् । क्रोधेन महताविष्टो निविन्नीऽभूत् स जीवितात् ॥ १ ॥
 आगस्कृतमिवात्मानं मेने चाधिरयिस्तदा । यत् प्रत्यक्षं तव सुता
 भीमेन निहता रणे ॥ २ ॥ भीमसेनस्ततः क्रुद्धः कर्णस्य निशि-
 तान् शरान् । विचखाम स सञ्चान्तः पूर्ववैरमनुष्मरन् ॥ ३ ॥ स
 भीमं पञ्चभिर्विद्ध्वा राधेयः प्रहसन्निव । नुनर्विव्याध सप्तत्या स्वर्ण-
 पृष्ठैः शिलाघ्नितैः ॥ ४ ॥ अविचिन्त्याथ तान् वाणान् कर्णेना-
 स्तान् हृकीदरः । रणे विव्याध राधेयं यतेनानतपर्वणाम् ॥ ५ ॥
 पुनश्च विशिखैस्तीक्ष्णैर्विद्ध्वा मर्मसु पञ्चभिः । धनुश्चिच्छेद भङ्गेन
 सूतपुत्रस्य नारिष ॥ ६ ॥ अथान्यद्गुरुरादाय कर्णो भारत
 दुर्मनाः । द्रुपुभिष्कादयामास भीमसेनं समन्ततः ॥ ७ ॥ तस्य
 भीमो हयान् हत्वा विनिहत्य च सारथिम् । प्रजहास महाहासं
 कृते प्रतिकृते पुनः ॥ ८ ॥ द्रुपुभिः कार्मुकञ्चास्य चकर्त्त पुरुषर्षभः ।
 तत् पथात् महाराज स्वर्णपृष्ठं महास्वनम् ॥ ९ ॥ अवारोह-
 दृष्टान्तलादथ कर्णो महारथः । गदां गृहीत्वा समरे भीमाय
 प्राहिणोद्गुपा ॥ १० ॥ तामापतन्तो सहसा गदां दृष्ट्वा हृकी-
 दरः । धरैरवारयद्राजन् सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ११ ॥ ततो
 वाणसहस्राणि प्रेषयामास पाण्डवः । सूतपुत्रं चाकाङ्क्षी त्वर-
 माणः पराक्रमी ॥ १२ ॥ तानिष्पूनिषुभिः कर्णो वारयित्वा महा-
 मृषे । कवचं भीमसेनस्य पातयामास सायकैः ॥ १३ ॥ अथैनं
 पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समर्पयत् । पश्यतां सर्वसैन्यानां तद-
 द्भुतमिशाभवत् ॥ १४ ॥ ततो भीमो महाराज नवभिर्नतपर्वभिः ।
 प्रेषयामास संक्रुद्धः सूतपुत्रस्य नारिष ॥ १५ ॥ ते तस्य कवचं
 भित्त्वा तथा बाहुभ्यश्च दक्षिणम् । अभ्ययुर्ध्वरणीं तीक्ष्णा वल्मीक-
 मिव पन्नगाः ॥ १६ ॥ सञ्क्राद्यमानो वाणौघैर्भीमसेनधनुश्रुतैः ।
 पुनरेवाभवत् कर्णो भीमसेनपराङ्मुखः ॥ १७ ॥ तं पराङ्मुख-

मालोक्य पदातिं सूतमन्दनम् । कौन्तेयशरसञ्जनं राजा दुर्यो-
धनोऽब्रवीत् ॥ १८ ॥ त्वरध्वं सर्वतो यत्ता राधेयस्य रथं प्रति ।
ततस्तव सुता राजन् श्रुत्वा भ्रातुर्वचोऽद्भुतम् ॥ १९ ॥ अभ्ययुः
पाण्डवं युद्धे विवृजन्तः शिलीमुखान् । चित्रोपचित्रश्चित्राक्षश्चास्-
चित्तः शरसनः ॥ २० ॥ चित्रायुधश्चित्रवर्मा समरे चित्रयोधिनः ।
तानापतत एवाशु भीमसेनो महारथः ॥ २१ ॥ एकैकेन शरै-
णाजौ पातयामाच ते सुतान् । ते हता न्यपतन् भूमौ वादरुग्मा
इव द्रुमाः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा विनिहतान् पुत्रांस्तव राजन् महा-
रथान् । अश्रुपूर्णमुखः कर्णः क्षत्तुः सञ्चार तद्वच ॥ २३ ॥
रथमन्यं समास्थाय विधिवत् कल्पितं पुनः । अभ्ययात् पाण्डवं
युद्धे त्वरमाणः पराक्रमी ॥ २४ ॥ तावन्योऽन्यं शरैर्विद्ध्वा स्वर्ण-
पुद्गैः शिलाधितैः । व्यभ्राजेतां यथा मेषौ संस्यूतौ सूर्येरश्लिभिः
॥ २५ ॥ षट्त्रिंशद्भिस्ततो भस्त्रैर्निर्मितैस्त्रिम्भोजनैः । व्यधमत्
कवचं क्रुद्धः सूतपुत्रस्य पाण्डवः ॥ २६ ॥ सूतपुत्रोऽपि कौन्तेयं
शरैः सन्नतपर्वभिः । पश्चाद्यता महाबाहुर्विव्याध भरतपथम् ॥ २७ ॥
रक्तचन्दनादग्धाङ्गौ शरैः कृतमहाद्रुणौ । शोणिताक्षौ व्यरा-
जेतां चन्द्रसूर्याविवोदितौ ॥ २८ ॥ तौ शोणितोक्षितैर्गात्रैः शरै-
श्छिन्नतनुच्छेदौ । कर्णभीमौ व्यराजेतां निर्मुक्ताविव पन्नगौ
॥ २९ ॥ व्याघ्राविव नरव्याघ्रौ दंष्ट्राभिरितरेतरम् । शरधारा-
सृज्जी वीरौ मेषाविव ववर्षतुः ॥ ३० ॥ वारणाविव चान्योऽन्यं
विषाणाभ्यामरिन्दमौ । निर्भिन्दन्तौ स्र गात्राणि सायकैश्चानु-
रेजतुः ॥ ३१ ॥ नादयन्तौ प्रवर्षन्तौ विक्रीडन्तौ परस्परम् ।
मण्डलानि विकुर्वाणौ रथाभ्यां रथसत्तमौ ॥ ३२ ॥ स्रष्टाविव च
नर्दन्तौ बलिनौ वासितान्तरे । सिंहाविव पराक्रान्तौ नरसिंहौ
महाबलौ ॥ ३३ ॥ परस्परं वीक्ष्यमाणौ क्रोधसंरक्तलोचनौ ।
युयुधाते महावीर्यौ शक्रवैरोचनौ यथा ॥ ३४ ॥ ततो भीमौ

महाबाहुर्भुजाभ्यां व्यासिपन् धनुः । व्यरोचत रणे भीमः
 सविद्यदिव तीव्रदः ॥ ३५ ॥ स चापघोषस्तनितः शरधाराख्यदी
 महान् । भीममेघो महाराज कर्णपर्वतमावृणोत् ॥ ३६ ॥ ततः
 शरसहस्रेण धनुर्मुक्तेन भारत । पाण्डवो व्यक्रित् कर्णं भीमो
 भीमपराक्रमः ॥ ३७ ॥ तत्रापश्यंस्तव सुता भीमसेनस्य विक्रमम् ।
 सुपुङ्खैः कङ्कवासोभिर्यत् कर्णं ह्लादयच्छरैः ॥ ३८ ॥ स नन्दयन्
 रणे पाथं केशवद्वयशस्त्रिनम् । सात्यकिश्चक्ररक्षौ च भीमः कर्ण-
 मयोधयत् ॥ ३९ ॥ विक्रमं भुजयोर्वीर्यं धैर्यञ्च विदितात्मनः ।
 पुत्रास्तव महाराज दृष्ट्वा विमनसोऽभवन् ॥ ४० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमयुद्धे

षट्त्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३६ ॥

सञ्जय उवाच । भीमसेनस्य राधेयः श्रुत्वा ज्यातलनिस्त्रनम् ।
 नाम्थत यथा मत्तो गजः प्रतिगजस्त्रनम् ॥ १ ॥ सोऽपक्रम्य
 सुहृत्तन्तु भीमसेनस्य गोचरात् । पुत्रांस्तव दृष्ट्वाथ भीमसेनेन
 पातितान् ॥ २ ॥ तानवेक्ष्य नरश्रेष्ठ विमनः पुःस्वितस्तदा ।
 निःश्वसन् दीर्घमुष्णाञ्च पुनः पाण्डवमभ्ययात् ॥ ३ ॥ स ताम्ननयनः
 क्रोधात् श्वसन्निव महोरगः । तमो कर्णः शरानस्यन् रश्मि-
 वानिव भास्करः ॥ ४ ॥ रश्मिजालैरिवार्कस्य विततैर्भरतर्षभ ।
 कर्णचापच्युतैर्वाणैः प्राच्छाद्युत वृकोदरः ॥ ५ ॥ कर्ण चापच्युता-
 स्थित्वाः शरा वह्निणवाससः । विविशुः सर्वतः पाथं वासाधि-
 वाण्डजा द्रुमम् ॥ ६ ॥ कर्णचापच्युता वाणाः सम्यतन्तस्ततस्ततः ।
 रुक्मपुङ्गा व्यराजन्त हंसाः श्रेणीकृता इव ॥ ७ ॥ चापध्वजोप-
 स्करेभ्यश्चक्रादीषामुखात् ध्वजात् । प्रभवन्तो व्यदृश्यन्त राज-
 न्नाधिरथेः शराः ॥ ८ ॥ खं पूरवन्महावेगान् खगमान् मध-

वाससः । सुवर्षविकृतांश्चितान् सुभोवाधिरधिः शरान् ॥ ८ ॥
 तमन्तकमिवाद्यान्तमापतन्तं वृकोदरः । त्यक्त्वा प्राणानतिक्रम्य
 विव्याधः भवभिः शरैः ॥ १० ॥ तस्य वेगमसञ्चञ्च दृष्ट्वा कर्णस्य
 पाण्डवः । महतश्च शरौषांस्तान्निवाञ्चयत वीर्यवान् ॥ ११ ॥
 ततो विव्याधाधिरथेः शरकालानि पाण्डवः । विव्याध कर्णं
 विंशत्या पुनरन्यैः शरैः शरैः ॥ १२ ॥ यथैव हि शरैः पाण्डुः
 सूतपुत्रेण ह्यदितः । तथैव स रणे कर्णं ह्यदयामास पाण्डवः
 ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा तु भीमसेनस्य विक्रमं युधि भारत । अभग्नन्दं
 स्वदीयाश्च संप्रहृष्टाश्च चारणाः ॥ १४ ॥ भूरिश्रवाः कृपो द्वीपि-
 मद्रराजो जयद्रथः । उत्तमौजा युधामन्युः सात्यकिः केशवा-
 र्जुनौ ॥ १५ ॥ कुरुपाण्डवप्रवरा दश राजन्महारथाः । साधु-
 साध्विति वेगेन सिंहनादमथानदन् ॥ १६ ॥ तस्मिंस्तु तुमुले
 शब्दे प्रवृत्ते लोमहर्षणे । अभ्यभाषत पुत्रास्ते राजा दुर्योधन-
 वरान् ॥ १७ ॥ राक्षः स राजपुत्रांश्च सोदरांश्च विघ्नेषतः ।
 कर्णं गच्छत भद्रं वः परीप्सन्तो वृकोदरात् ॥ १८ ॥ पुरा
 निघ्नन्ति राधेयं भीमचापच्युताः शराः । ते यतध्वं महेष्वासाः
 सूतपुत्रस्य रक्षणे ॥ १९ ॥ दुर्योधनसमादिष्टाः सोदर्याः सप्त-
 मारिष । भीमसेनमभिद्रुत्य संख्याः पर्यवारयन् ॥ २० ॥ ते
 समासाद्य कौन्तेयमात्रखण्डहरवृष्टिभिः । पर्वतं वारिधाराभिः
 प्रावृषीव बलाहकाः ॥ २१ ॥ तेषीडयन् भीमसेनं क्रुद्धाः सप्त
 महारथाः । प्रजासंहरणे राजन् सोमे सप्त ग्रहा इव ॥ २२ ॥
 ततो वेगेन कौन्तेयः पीडयित्वा शरासनम् । मुष्टिना पाण्डवो
 राजन् दृढेन सुपरिष्कृतम् ॥ २३ ॥ मनुष्यसमतां ज्ञात्वा सप्त
 सन्धाय सायकान् । तेभ्यो व्यसृजदायस्तः सूर्यरश्मिनिभान् प्रभुः
 ॥ २४ ॥ निरस्यन्निव द्विद्भ्यस्तनयानामसंस्तव । भीमसेनो
 महाराज पूर्ववरमनुष्मरन् ॥ २५ ॥ ते क्षिप्ता भीमसेनेन शरा

भारत भारतान् । विद्वार्थं खं समुत्पेतुः स्वर्णपुङ्गाः शिलाशिताः
 ॥ २६ ॥ तेषां विद्वार्थं चेतांसि शरा हेमविभूषिताः । व्यराजन्त
 महाराज सुपर्णा इव खिचराः ॥ २७ ॥ शोणितादिग्धसर्वाङ्गा-
 स्तप्तहेमपरिष्कृताः । पुत्राणां तव राजेन्द्र पीत्वा शोणितमुद्रताः
 ॥ २८ ॥ ते शरैर्भिन्नमर्माणो रथेभ्यः प्रापतन् क्षितौ । गिरि-
 सानुसुहा भग्ना हिपेनेव महाद्रुमाः ॥ २९ ॥ शत्रुञ्जयः शत्रुसह-
 खिवश्वित्रायुधो दृढः । क्षितसेनो विकर्णश्च सप्तैते विनिपातिताः
 ॥ ३० ॥ पुत्राणां तव सर्वेषां निहतानां वृकोदरः । शोचत्यति-
 भृशं दुःखादिकर्णं पाण्डवः प्रियम् ॥ ३१ ॥ प्रतिश्रेयं मया दत्ता
 निहन्तव्यास्तु संयुगे । विकर्णं तेनासि हतः प्रतिज्ञा रक्षिता
 मया ॥ ३२ ॥ तमागाः सङ्गरं वीर क्षात्रं धर्ममनुष्मरन् ।
 विशेषतोऽसि नृपतेस्तथास्माकं हिते रतः ॥ ३३ ॥ न्यायतो
 न्यायतो नैवमेकः शोको महाद्युतिः । तान्निहत्य महाराज
 राधेयस्यैव पश्यतः ॥ ३४ ॥ सिंहनादरवं घोरमसृजत् पाण्ड-
 वन्दनः । सरवस्तस्य शूरस्य धर्मराजस्य भारत ॥ ३५ ॥ आव-
 ष्याविव तद्युद्धे विजयञ्चात्मनो महत् । शूरा नं सुमहानादं
 भीमसेनस्य धन्विनः ॥ ३६ ॥ वभूव परं प्रीतिर्धर्मराजस्य
 संयुगे । ततो हृष्टो महाराज वादिवाणां महास्वनैः ॥ ३७ ॥
 सिंहनादरवं भ्रातुः प्रतिजग्राह पाण्डवः । अभ्ययात् समरे
 द्रोणं सर्वशस्त्रविदाम्बरः ॥ ३८ ॥ हर्षेण महता युक्तः कृत-
 संशे वृकोदरे । एकत्रिंशन्महाराज पुत्रांस्तव तिपातितान् ॥ ३९ ॥
 हतान् दुर्योधनो दृष्ट्वा क्षत्तः सस्मार तद्वचः । तदिदं समनुप्राप्तं
 क्षत्तुर्हितकरं वचः ॥ ४० ॥ इति सञ्चिन्त्य राजासौ नोत्तरं
 प्रत्यपद्यत । यत् द्यूतकाले दुर्बुद्धिरब्रवीत्तनयस्तव ॥ ४१ ॥ सभा-
 मानाथ पाण्डालीं कर्णेन सहितोऽल्पधीः । यच्च कर्णोऽब्रवीत्
 वृष्णां सभायां पश्यं वचः ॥ ४२ ॥ प्रमुखे पाण्डुपुत्राणां तव

देव विशाम्यते । शृण्वतस्तव राजेन्द्र कौरवाणाञ्च सर्वथः ॥४३॥
 विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णो याञ्छतं नरकं गताः । पतिमन्यं वृणु-
 खेति तस्येदं फलमागतम् ॥ ४४ ॥ यच्च षण्डतिलादीनि पर-
 प्राणि तवात्मजैः । आवितास्ते महात्मानः पाण्डवाः कोपयिष्णुभिः
 । ४५ ॥ तं भीमसेनः क्रोधाग्निं त्रयोदशसमाः स्थितम् । विहृजं
 स्तव पुत्राणामन्तं गच्छति कौरवः ॥ ४६ ॥ विलपंश्च बद्ध चत्ता
 शमं मालभत त्वयि । सपुत्रो भरतश्चेष्ट तस्य भुङ्क्षु फलोद्वमम्
 ॥ ४७ ॥ त्वया वृद्धेन धीरेण कार्य्यतत्त्वार्थदर्शिता । न कृतं
 सुहृदां वाक्यं दैवमत्रं परायणम् ॥ ४८ ॥ तन्माशुचो नरव्याघ्र
 तवैतापनयो महान् । विनाशहेतुः पुत्राणां भवानेव मतो मम
 ॥ ४९ ॥ हतो विकर्षो राजेन्द्र चित्रसेनश्च वीर्यवान् । प्रवरा-
 खात्मजानान्ते सुताद्यान्ये महारथाः ॥ ५० ॥ यानन्यान् दृष्ट्वा
 भीमश्चतुर्विधयमागतान् । पुत्रांस्तव महावाहो हरया तान्
 लघान ह ॥ ५१ ॥ तत्कृतेऽप्यहमद्राक्षं दृष्ट्वमानां वक्षथिनीम् ।
 सहस्रशः शरमुक्तैः पाण्डवेन वृषेण च ॥ ५२ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमयुद्धे
 सप्तत्रिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३७ ॥

वृतराष्ट्र उवाच । महानपनयः सूत ममैवात्र विशेषतः ।
 स इदानीमनुप्राप्तो मन्ये सञ्जय शोचतः ॥ १ ॥ यद्वतं तद्वतमिति
 ममासीन्ननसि स्थितम् । इदानीमथ किं कार्य्यं प्रकरिष्यामि
 सञ्जय ॥ २ ॥ यथा ह्येष क्षयो वृत्तो ममापनयसम्भवः । वीराणां
 तन्ममाचक्षु स्थिरीभूतोऽस्मि सञ्जय ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । कर्ण भीमौ महाराज पराक्रान्तौ महाहवे ।
 वाणवर्षाण्यवर्षितां वृष्टिमन्ताविवास्वदौ ॥ ४ ॥ भीमसेनाङ्घ्रिता

वाणाः स्वर्षपुङ्खाः शिलाश्रिताः । विविशुः कर्षमासाद्य भियन्त
 इव जीवितम् ॥ ५ ॥ तथैव कर्षनिर्मुक्तैः सविष्टैरिव पद्मगैः ।
 आकीर्यत रणे भीमः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ६ ॥ तयोः शरै-
 र्महाराज सम्पतद्भिः समन्ततः । बभूव तव सैन्यानां सङ्घीमः
 सागरापमः ॥ ७ ॥ भीमचापच्युतेर्वाणैस्त्व सैन्यमरिन्दम ।
 अवध्यत चर्ममध्ये घोरैराशीविषीपमैः ॥ ८ ॥ वारणैः पतितै-
 राजन् वाजिभिश्च नरैः सह । अदृश्यत मही कीर्षा वातभन्नेरिव
 द्रुमैः ॥ ९ ॥ ते बध्यमानाः समरे भीमचापच्युतैः शरैः । प्राद्व-
 स्तावका योधाः क्रिमेतदिति चाब्रुवन् ॥ १० ॥ ततो व्युदसं
 तत् सैन्यं सिन्धुसौवीरकौरवम् । प्रोत्सारितं महावेगैः कर्ष-
 पाण्डवयोः शरैः ॥ ११ ॥ ते शूरा हतभूयिष्ठा हताश्वा हत-
 वारणाः । उत्सृज्य भीमं कर्षञ्च व्यद्रवन् सर्वतो दिशः ॥ १२ ॥
 नूनं पार्थायमेवास्मान्मोहयन्ति दिवोकसः । यत् वर्णं भीमप्रभवै-
 वध्यते नो बलं शरैः ॥ १३ ॥ एवं ब्रुवाणा योधास्ते तावका
 भयपीडिताः ॥ शरपातं समुत्सृज्य स्थितो युद्धदिदृक्षवः ॥ १४ ॥
 ततः प्रावर्त्तत नदी घोररूपा रणाजिरे । शूराणां हर्षजननी
 भीरूणां भयवर्द्धिनी ॥ १५ ॥ वारणाश्चमनुष्याणां रुधिरौष-
 समुद्भवा । संवृता गतसत्त्वैश्च अनुष्यगञ्जवाजिभिः ॥ १६ ॥
 सानुकर्षपताकैश्च हिपाश्वरथभूषणैः । स्यन्दनैरपविष्टैश्च भम-
 चक्राक्षकूवणैः ॥ १७ ॥ जातरूपपरिष्कारैर्धनुर्भिः सुमहास्त्रैः ।
 सुवर्षपुङ्खैरिषुभिर्नाराचैश्च सहस्रशः ॥ १८ ॥ कर्षपाण्डव-
 निर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिव पद्मगैः । प्रासतोमरसङ्घातैः खड्गैश्च सपर-
 श्वधैः ॥ १९ ॥ सुवर्षविकृतैश्चापि गदामुसलपट्टिभ्यः । वज्रैश्च
 विविधाकारैः शक्तिभिः परिषैरपि ॥ २० ॥ शतघ्नीभिश्च चित्राभि-
 र्वभौ भारत मेदिनी । कनकाङ्गद्वारैश्च कुण्डलैर्भुक्तैस्तथा
 ॥ २१ ॥ बलयैरपविष्टैश्च तथैवाङ्गुलिवेष्टकैः । चङ्गामणिभि-

कृष्णीषैः स्वर्णभूषैश्च मारिष ॥ २२ ॥ तनुजैः मतकृतैश्च श्रैवेयैश्चैव
 भारत । वस्त्रैश्चकृतैश्च विदस्त्रैश्चामरव्यजनैरपि ॥ २३ ॥ गवाश्व-
 मतुजैर्मिनैः घोणितान्तैश्च पत्रिमिः । तैस्त्रैश्च त्रिविधैर्मिनैस्तत्र
 तत्र वसुधरा ॥ २४ ॥ पतितैरपविद्धैश्च विवभौ यौरिव ग्रहैः ।
 अचिन्त्यमद्भुतञ्चैव तयोः कर्मातिमानुप्रम् ॥ २५ ॥ दृष्ट्वा चारण-
 सिद्धानां विस्मयः समजायत । अग्नेर्वायुसहायस्य गतिः कच्च
 द्वाहवे ॥ २६ ॥ आसीद्धीमसहायस्य रौद्रमाधिरघेर्गतम् ।
 जिपातितध्वजरथं हतवाजिनरहिपम् ॥ २७ ॥ राजाभ्यां सम्प्र-
 युक्ताभ्यानासौन्नतानं यथा । सेवजालनिभं सैन्यमासौत्तत्र नरा-
 धिप । विमर्हैः कर्णभीमाभ्यामासीच्च परमो रणे ॥ २८ ॥

इति द्राणपत्राणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्ण युद्धे

आष्टमिंशदधिकशततमोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

सञ्जय उवाच । ततः कर्णो महाराज भीमं विद्वा त्रिभिः
 शरैः । सुभोव शरत्रयाणि विचित्राणि बह्वनि च ॥ १ ॥ बध्य-
 मानो महाबाहुः सूतपुत्रेण पाण्डवः । न विव्यये भीमसेनो
 भिद्यमान इवाचलः ॥ २ ॥ स कर्णं कर्णाणां कर्णो पीतेन निशि-
 तेन च । विव्याध सुभृशं सङ्घेय तैलघौतेन मारिष ॥ ३ ॥ स-
 कुण्डलं महच्चारु कर्णस्यापातयद्भुवि । तापनीयं महाराज दीप्तं
 ज्योतिरिवाम्बरात् ॥ ४ ॥ अथापरेण भस्त्रेण सूतपुत्रं स्तनान्तरे ।
 आजघान भृशं क्रुद्धो हसन्निव वृकोदरः ॥ ५ ॥ पुनरस्य तरुन्
 भीमो नारावान्दश भारत । रणे प्रैषीन्महाबाहुनिर्मुक्ताशी-
 विघ्नोपमान् ॥ ६ ॥ वै ललाटं विनिर्मिद्य सूतपुत्रस्य मारिष ।
 विविशुश्रीदितास्तेन वल्मीकमिव पद्मगाः ॥ ७ ॥ ललाटस्थैस्ततो
 वाणैः सूतपुत्रो व्यरोचत । नौलात्पलमयीं मायां धारयन् वै

यथा पुरा ॥ ८ ॥ सोऽतिविद्धो भृशं कर्णः पाण्डवेन तरस्विना ।
 रथकृवरमालम्ब्य न्यभीलयत लोचने ॥ ९ ॥ स मुहूर्त्तात् पुनः
 संज्ञां लब्ध्वा कर्णः परन्तपः । रुधिरोक्षितसर्वाङ्गः क्रोधमाहा-
 रयत् परम् ॥ १० ॥ ततः क्रुद्धो रणे कर्णः पीडितो दृढधन्वना ।
 वेगवृक्रे महावेगो भीमसेनरथं प्रति ॥ ११ ॥ तस्मै कर्णः शतं
 राजन्निष्पूणां गार्द्धवाससाम् । अमर्षी वलवान् क्रुद्धः प्रेषयामास
 भारत ॥ १२ ॥ ततः प्रासृजदुग्वाणि शरवर्षाणि पाण्डवः । समरे
 तमनादृत्य तस्य वीर्यमचिन्तयन् ॥ १३ ॥ कर्णस्ततो महाराज
 पाण्डवं नवभिः शरैः । आजघानोरसि क्रुद्धं क्रुद्धरूपं परन्तप
 ॥ १४ ॥ तावुभौ नरघातू लौ घातू लाविव दंष्ट्रिणौ । जीमूता-
 विव चान्योऽन्यं प्रववर्षतुराहवे ॥ १५ ॥ तलशन्दरवैश्वैव द्रास-
 येतां परस्परम् । शरजालैश्च विविधैस्त्वासवामासतुमधु ॥ १६ ॥
 अन्योऽन्यं समरे क्रुद्धौ कृतप्रतिकृतैषिणौ । ततो भीमो महा-
 बाहुः सूतपुत्रस्य भारत ॥ १७ ॥ क्षुरप्रेण धनुष्कित्वा ननाद
 परवीरहा । तदपास्य धनुष्कित्वा सूतपुत्रो महारथः ॥ १८ ॥
 अन्यत् कार्मुकमादत्त भारध्नं वेगवत्तरम् । दृष्ट्वा सकुरुसौवीर-
 सिन्धुवौरबलक्षयम् ॥ १९ ॥ सर्वमध्वजशस्त्रैश्च परितैः संवृतां
 महीम् । अस्त्रश्वरथदेहांश्च गतासून् प्रेक्ष्य तः ॥ २० ॥ सूत-
 पुत्रस्य संरम्भाद्दीप्तं वपुरजायत । स विस्फार्य महश्चापं कार्त्त-
 स्वरविभूषितम् ॥ २१ ॥ भीमं प्रैक्षत राधेयी राजन् घोरैण
 चक्षुषा । ततः क्रुद्धः शरानस्यन् सूतपुत्रो व्यरोचत ॥ २२ ॥
 मध्यन्दिनगतेऽर्चिष्मान् शरदीव दिवाकरः । मरौचिविक्रचस्यैव
 राजन् भाद्रुमतो वपुः ॥ २३ ॥ आसीदाधिरथेषोरं वपुः शर-
 शताचितम् । कराभ्यामाददानस्य सन्धानस्य चाशुगान् ॥ २४ ॥
 कर्षतो मुञ्चतो वाणान्नान्तरं दृष्ट्वा रणे । अग्निचक्रोपमं घोरं
 मण्डलीकृतमाशुधम् ॥ २५ ॥ कर्णस्यासीन्महीपाल सखदक्षिण-

मस्यतः । स्वर्णं पुङ्खाः सुनिश्चिताः कर्णचापच्युताः शराः ॥ २६ ॥
 आच्छादयन्महाराज दिग्भ्यः सूर्यस्य च प्रभाः । ततः कनक-
 पुङ्खानां शराणां नतपर्वणाम् ॥ २७ ॥ धनुश्चुरतानां वियति ददृशे
 वज्रघ्ना ब्रजः । बाणासनादाधिरथैः प्रभवन्ति स्म चायकाः ॥ २८ ॥
 अश्लीकता व्यरोचन्त राजन् क्रौञ्चा इवाम्बरे । गार्हपत्याञ्जिला-
 धौतान् कार्तिस्रवरविभूषितान् ॥ २९ ॥ महाविगान् प्रदीप्ताग्रान्
 सुमोचाधिरथि शरान् । ते तु चापबलोद्भूताः शातकुम्भविभू-
 षिताः ॥ ३० ॥ अजस्रमपतन् वाणा भीमसेनरथं प्रति । ते
 व्योम्नि रुक्मविकृता व्यकाशन्त सहस्रशः ॥ ३१ ॥ शलभानामिव
 ब्राताः शराः कर्णसमीरिताः । चापादाधिरथैर्वाणाः प्रपतन्त-
 शकाशरे ॥ ३२ ॥ एको दीर्घ इवात्यर्थमाकाशे संस्थितः शरः ।
 पर्वतं वारिधाराभिच्छादयन्निव तोयदः ॥ ३३ ॥ कर्णः प्राच्छा-
 दयत् क्रुद्धो भीमं सायकवृष्टिभिः । तत्र भारत भीमस्य वलं
 वीर्यं पराक्रमम् ॥ ३४ ॥ व्यवसायञ्च पुत्रास्ते ददृशुः सहस्रैः निकाः ।
 तां समुद्रमिवोद्भूतं शरवृष्टिं समुत्थिताम् ॥ ३५ ॥ अचिन्तयित्वा
 भीमस्तु क्रुद्धः कर्णमुपाद्रवत् । रुक्मपृष्ठं महश्चापं भीमस्यासी-
 दिथाम्भते ॥ ३६ ॥ आकर्षान्मण्डलीभूतं शक्रचापमिवापरम ।
 तस्माच्छराः प्रादुरासन् पूरयन्त इवाम्बरम् ॥ ३७ ॥ सुवर्णपुङ्खै-
 र्भीमेन सायकैर्नतपर्वभिः । गगने रचिता माला काञ्चनीवा
 व्यरोचत ॥ ३८ ॥ ततो व्योम्नि विषक्तानि शरजालानि भागशः ।
 आहतानि व्यशीर्यन्त भीमसेनस्य पत्रिभिः ॥ ३९ ॥ कर्णस्य शर-
 जालौघैर्भीमसेनस्य चोभयोः । अग्निस्फुलिङ्गसंस्थशरञ्जोगतिभि-
 राहवे ॥ ४० ॥ तैस्तेः कनकपुङ्खानां द्यौरासीत् संवृता ब्रजैः ।
 नस्म सूर्यस्तदा भाति नस्म वाति समीरणः ॥ ४१ ॥ शरजाला-
 हते व्योम्नि न चाज्ञायत किञ्चन । स भीमं ह्लादयन् वाणैः
 सूतपुत्रः पृथग्विधैः ॥ ४२ ॥ उपारोहदनादृत्य तस्य वीर्यं

महात्मनः । तयोर्विष्टजतोस्तत्र शरजालानि मारिष ॥ ४३ ॥
 वायुभूतान्यदृश्यन्त संसक्तानीतरेतरम् । अन्योऽन्यशरसङ्घर्षात्तयो-
 र्मनुजसिंहयोः ॥ ४४ ॥ आकाशे भारतयेष्ठ पावकः समजायत ।
 तथा कर्माः शितान् वाणान् क्रमात्परिमार्जितान् ॥ ४५ ॥
 सुवर्षविकृतान् क्रुद्धः प्राहिणोदधकाङ्क्षयाः । अनन्तरीक्षे विशिखै-
 स्त्रिधैकैकमशातयत् ॥ ४६ ॥ विशिष्यन् सूतपुत्रं भीमस्तिष्ठेति
 चाब्रवीत् । पुनश्चासृजदुग्गाणि शरवर्षाणि पाण्डवः ॥ ४७ ॥
 अमर्षी बलवान् क्रुद्धो दिधक्षन्निव पावकः । ततश्चटचटाशब्दो
 गोधाघातादभूत्तयोः ॥ ४८ ॥ तलशब्दस्य सुमहान् सिंहनादस्य
 भैरवः । रथनेमिनादस्य ज्याशब्दश्चैव दारुणः ॥ ४९ ॥ योधा
 व्युपारमन् युद्धाद्दृष्टन्तः पराक्रमम् । कर्मापाण्डवयोराजन्
 परस्परवधैपिणोः ॥ ५० ॥ देवर्षिसिद्धगन्धर्वाः साधुसाध्वित्यपू-
 जयन् । सुमुचुः पुष्पवर्षञ्च विद्याधरगणास्तथा ॥ ५१ ॥ ततो
 भीमो महाबाहुः संरन्धी दृढविक्रमः । अस्त्रैरस्त्राणि संवार्य
 शरैर्विव्याध सूतजम् ॥ ५२ ॥ कर्णोऽपि भीमसेनस्य निवार्य्यपून्-
 महाबल । प्राहिणोन्निव नाराचानाशौविषसमाव्रणे ॥ ५३ ॥
 तावद्धिरथ तान् भीमो व्योम्नि चिच्छेद् पत्रिभिः । नाराचान्
 सूतपुत्रस्य तिउतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ५४ ॥ ततो भीमो महाबाहुः
 शरं क्रुद्धोऽन्तकोपमम् । सुभोचाधिरथेर्वीरो यमदण्डमिवापरम्
 ॥ ५५ ॥ तमापतन्तश्चिच्छेद् राधेयः प्रहसन्निव । त्रिभिः शरैः
 शरं राजन् पाण्डवस्य प्रतापवान् ॥ ५६ ॥ पुनश्चासृजदुग्गाणि
 शरवर्षाणि पाण्डवः । तस्य तान्याददे कर्माः सर्वाण्यस्त्राण्यभीत-
 वत् ॥ ५७ ॥ युध्यमानस्य भीमस्य सूतपुत्रोऽस्त्रमाचया । तस्ये-
 षुधौ धनुर्ज्याञ्च वाणैः सन्नतपर्वभिः ॥ ५८ ॥ रश्मीन् योक्त्राणि
 चाश्वानां क्रुद्धः कर्णोऽच्छिनन्मृधे । तस्याश्वान् पुनर्हत्वा सूतं
 विव्याध पशुभिः ॥ ५९ ॥ सोऽपस्तस्य दुर्युतं सूतो युधामन्योरथ

ययौ । विहसन्निव भीमस्य क्रुद्धः कालानलद्युतिः ॥ ६० ॥ ध्वज-
 च्छिच्छेद राधेयः पताकाञ्च व्यथातयत् । स विधन्वा महावाङ्म-
 रथ शक्तिं परामृशत् ॥ ६१ ॥ तामवासृजदाविध्य क्रुद्धः कर्ष-
 रथं प्रति । तामाधिरथिरायस्तां शक्तिं कनकभूषणाम् ॥ ६२ ॥
 आपतन्तीं कहील्लाभां चिच्छेद दशभिः शरैः । आपतद्दग्धा
 छिन्ना कर्षस्य निधितैः शरैः ॥ ६३ ॥ अस्यतः सूतपुत्रस्य मित्रार्थं
 चित्रयोधिनः । स चर्मादत्त कौन्तेयो जातरूपपरिष्कृतम् ॥ ६४ ॥
 खड्गज्ञानन्तरं प्रेषुस्मृत्पौरुषे जयस्य वा । तदस्य तरसा
 कर्षो व्यधमच्चर्म सुप्रभम् ॥ ६५ ॥ शरैर्बद्धभिरत्युग्रैः प्रहसन्निव
 भारत । स विचर्मा महाराज विरथः क्रोधमूर्च्छितः ॥ ६६ ॥
 असिं प्रासृजद्दुग्धं त्वरन् कर्षरथं प्रति । स धनुः सूतपुत्रस्य
 सच्यं छित्त्वा महानसिः ॥ ६७ ॥ पपात भुवि राजेन्द्र क्रुद्धः सर्प
 इवाम्बरात् । ततः प्रहस्याधिरथिरन्यदादाय कार्मकम् ॥ ६८ ॥
 शत्रुघ्नं समरे क्रुद्धो दृढच्यं वेगवत्तरम् । व्यायच्छत् स शरान्
 कर्षं कुन्तीपुत्रजिघांसया ॥ ६९ ॥ सहस्रशो महाराज रुक्म-
 पुहान् सुतेजनान् । स बध्यमानो बलवान् कर्षचापच्युतैः शरैः
 ॥ ७० ॥ वैहायसम्प्राक्रमहे कर्णस्य कथयन्मनः । स तस्य
 चरितं दृष्ट्वा सङ्गमे विजयैषिणः ॥ ७१ ॥ बलमास्थाय राधेयो
 भीमसेनमवज्जयत् । तच्च दृष्ट्वा रथोपस्थे निलीनं व्यथितेन्द्रियम्
 ॥ ७२ ॥ ध्वजमस्य समारुह्य तस्थौ भीमो महीतले । तदस्य
 कुरवः सर्वे चारणाश्चाभ्यपूजयन् ॥ ७३ ॥ यद्विषय रथात् कर्षं
 हर्तुं तार्क्ष्य इवोरगम् । सच्छिन्नधन्वा विरथः स्वधर्ममनुपालयन्
 ॥ ७४ ॥ स्वरथं पृष्ठतः कृत्वा युद्धायैव व्यवस्थितः । तद्विहत्यास्य
 राधेयस्तत एनं समभ्ययात् ॥ ७५ ॥ संरम्भात् पाण्डवं सङ्घो
 युद्धाय समुपस्थितम् । तौ समेतौ महाराज स्वर्द्धमानौ महा-
 बलौ ॥ ७६ ॥ जीमूता इव घर्मान्ते गर्जमानौ नरर्षभौ । तयो-

रासोत् सम्प्रहारः क्रुद्धयोर्नरसिंहयोः ॥ ७७ ॥ अमृष्यमाणयोः
 सङ्घे देवदानवयोरिव । क्षीणशस्त्रस्तु कौन्तेयः कर्ष्यं न समभि-
 द्रुतः ॥ ७८ ॥ दृष्ट्वाजुनहतान्नागान् पतितान् पर्वतोपमान् ।
 रथमार्गविधाताथं व्यायुधः प्रविवेश ह ॥ ७९ ॥ हस्तिनां व्रज-
 मासाद्य रथदुर्गं प्रविश्य च । पाण्डवो जीविताकाङ्क्षी राधेयं
 नाभ्यहारयत् ॥ ८० ॥ व्यवस्थानमथाकाङ्क्षन् धनञ्जयशरैर्हतम् ।
 उद्यम्य कुञ्जरं पार्यस्तस्थौ परपुरञ्जयः ॥ ८१ ॥ महौषधि-
 समायुक्तं हनूमानिव पर्वतम् । तमस्य विशिखैः कर्षीं व्यधमत्
 कुञ्जरं पुनः ॥ ८२ ॥ हृद्यद्भान्यथ कर्षाय प्राहिणोत् पाण्डु-
 नन्दनः । चक्राण्यश्वान्स्तथा चान्यद्यद्यत् पश्यति भूतले ॥ ८३ ॥
 तत्तदादाय चिच्छीप क्रुद्धः कर्षाय पाण्डवः । तदस्य सर्वञ्चिच्छेद
 क्षिप्रं क्षिप्रं शितैः शरैः ॥ ८४ ॥ भीमोऽपि मुष्टिसुद्यम्य वज्रगर्भं
 सुदारुणम् । हन्तुमिच्छन् सूतपुत्रं संस्मरन्नर्जनं क्षणात् ॥ ८५ ॥
 शक्तोऽपि नावधीत कर्णं समर्थः पाण्डुनन्दनः । रक्षमाणः
 प्रतिष्ठां तां या कृता सव्यसाचिना ॥ ८६ ॥ तमेव व्याकुलं भीमं
 भूयो भूयः शितैः शरैः । मूर्च्छयाभिपरीताङ्गमकरोत् सूत-
 नन्दनः ॥ ८७ ॥ व्यायुधं नावधीक्ष्वेनं कर्ष्यः कुक्त्वा वचः स्मरन् ।
 धनुषोऽग्रेण तं कर्णं स्वभिद्रुत्य परामृषत् ॥ ८८ ॥ धनुषासृष्ट-
 कात्रेण क्रुद्धः सर्प इव प्रवसन् । आच्छिद्य स धनुस्तस्य कर्ष्यं
 स्रद्धेन्यताडयत् ॥ ८९ ॥ ताडितो भीमसेनेन क्रोधादारक्त-
 लोचनः । विहसन्निव राधेयो वाक्यमेतदुवाच ह ॥ ९० ॥ पुनः
 पुनस्त्ववरक मूर्द्धेत्यौदरिकेति च । अङ्गतास्त्रक मायोत्तौर्बाल
 सङ्ग्रामकातर ॥ ९१ ॥ यत्र भोक्त्यं वद्भविधं भक्ष्यं पियञ्च पाण्डव ।
 तत्र त्वं दुर्मते योग्यो न युद्धेषु कदाचन ॥ ९२ ॥ मूलपुष्पफला-
 हारो ब्रतेषु नियमेषु च । उचितस्त्वं वने भीम न त्वं युद्धविद्या-
 रदः ॥ ९३ ॥ क्व युद्धं क्व मुनिलञ्ज वनं गच्छ त्वकोदर । न

लं युद्धोचितस्तात वनवासरतिर्भवान् ॥ ८४ ॥ सूदान् भृत्यजनान्
 दासास्त्वं गृहे त्वरयन् भृशम् । योग्यस्ताडयितुं क्रोधात् भोज-
 नार्थं त्वकोदर ॥ ८५ ॥ मुनिर्भूत्वाथ वा भीम फलान्यादत्स्व
 दुर्मते । वनाय व्रज कौन्तेय न त्वं युद्धविधारदः ॥ ८६ ॥ फल-
 मूलाशने युक्तस्त्वं तथातिथिपूजने । न त्वां शस्त्रमसुद्योगी योग्यं
 मन्ये त्वकोदर ॥ ८७ ॥ कौमारे यानि वृत्तानि विप्रियाणि
 विश्राभ्यते । तानि सर्वाणि चाप्येनं ह्यन्नाख्यशात्रयद्भृशम् ॥ ८८ ॥
 अथैनं तत्र संलौनमस्पृशन्ननुषा पुनः । प्रहसंश्च पुनर्वाक्यं भीम-
 माह त्वपस्तदा ॥ ८९ ॥ योद्धव्यं मारिष्यान्यत्र न योद्धव्यन्तु
 माहृशः । माहृशैर्युध्यमानानामेतच्चान्यच्च विद्यते ॥ ९० ॥ गच्छ
 वा यत्र तौ कृष्णौ तौ त्वां रक्षिष्यती रणे । गृहं वा गच्छ
 कौन्तेय किन्ते युद्धेन बालक ॥ ९१ ॥ कर्णस्य वचने श्रुत्वा
 भीमसेनोऽतिहारुणम् । उवाच कर्णं प्रहसन् सर्वेषां शृण्वतां
 वचः ॥ ९२ ॥ जितस्त्रमसकृद्दुष्ट कथ्यसे किं त्वथात्मना ।
 जयाजयौ महेन्द्रस्य लोके दृष्टौ पुरातनैः ॥ ९३ ॥ मत्तु युद्धं
 मया सार्द्धं कुरु दुष्कलसम्भव । महाबलो महाभोगी कौचको
 निहतो यथा ॥ ९४ ॥ तथा त्वां घातयिष्यामि पश्यत्सु सर्व-
 राजसु । भीमस्य मतमाज्ञाय कर्णो बुद्धिमताम्बरः ॥ ९५ ॥
 विरराम रणान्तस्मात् पश्यतां सर्वधन्विनाम् । एवं तं विरथं
 कृत्वा कर्णो राजन् व्यकथयत् ॥ ९६ ॥ प्रसुखि त्वृष्णासिंहस्य
 पार्थस्य च महात्मनः । ततो राजन् शिलाघोतान् शरान् शाखा-
 मृगध्वजः ॥ ९७ ॥ प्राहिणीत् सूतपुत्राय केशवेन प्रचोदितः ।
 ततः पार्थभुजोत्सृष्टः शराः कनकभूषणाः ॥ ९८ ॥ गाण्डीव-
 प्रभवाः कर्णं हंसाः क्रीडन्निवाविशन् । स भुजङ्गैरिवाविष्टै-
 र्गाण्डीवप्रेषितैः शरैः ॥ ९९ ॥ भीमसेनादपास्तेषु सूतपुत्रं
 वनञ्जयः । स हिनधन्व । भीमेन धनञ्जयशराहतः ॥ १०० ॥

कर्मो भीमादपायागीद्रेथेन महता द्रुतम् । भीमोऽपि सात्यके-
 र्वाहं समारुह्य नरर्षभ ॥ १११ ॥ अन्वयाद्भ्रातरं सङ्घे पाण्डवं
 सव्यसाचिनम् । ततः कर्मं समुद्दिश्य त्वरमाणो धनञ्जयः ॥ ११२ ॥
 नाराचं क्रोधतान्नाहः प्रैषीन्मृत्युमिवान्तकः । स गस्तमानिवा-
 काद्ये प्रार्थयन् भुजगोत्तमम् ॥ ११३ ॥ नाराचोऽभ्यपतत् कर्णं
 तूर्णं गाण्डीवचोदितः । तमन्तरीक्षे नाराचं द्रौणिश्चिच्छेद
 पत्रिणा ॥ ११४ ॥ धनञ्जयभयात् कर्ममुष्णिहीर्षन्महारथः ।
 ततो द्रौणिं चतुःपष्ट्या विव्याध कुपितोऽर्जुनः ॥ ११५ ॥ शिली-
 मुखेर्महाराज भागास्तिउेति चाब्रवीत् । स तु मत्तगजाकीर्ण-
 ननौकं रथजङ्गलम् ॥ ११६ ॥ तूर्णमभ्याविशत् द्रौणिर्धनञ्जय-
 धराद्वैतः । ततः सुवर्णपृष्ठानां चापानां कूजतां रणे ॥ ११७ ॥
 भव्यं गाण्डीवघोषिण कौन्तेयोऽभ्यभवहली । धनञ्जयस्तथायातं
 पृष्ठतो द्रौणिमभ्ययात् ॥ ११८ ॥ नातिदीर्घमिवाध्वानं शरैः
 सन्नासयन् बली । विद्राथ्ये देहान्दाराचैर्नरवानरवाजिनाम्
 ॥ ११९ ॥ कङ्कवर्हिणवासोभिर्वलं व्यधमदर्जुनः । तद्वलं भरत-
 श्रेष्ठ सबाजिद्विपमानवम् । पाकशासनिरायत्तः पार्थः सन्नि-
 जघान ह ॥ १२० ॥

इति द्रौणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भीमकर्णयुद्धे

एकोनचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १३८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अहन्यहनि मे दीप्तं यशः पतति सञ्जय ।
 हता मे वह्नी योधा मन्ये कालस्य पर्ययम् ॥ १ ॥ धनञ्जयः
 सुसंक्रुद्धः प्रविष्टो नामकं वलम् । रक्षितं द्रौणिकर्माभ्यामप्रवेश्य
 सुरैरपि ॥ २ ॥ ताभ्यामूर्जितवीर्याभ्यामाप्यायितपराक्रमः ।
 संहितः कृष्णभीमाभ्यां शिनोनाम्पभेण च ॥ ३ ॥ तदा प्रभृति

मां शोको दृश्यन्निरिवाशयम् । अस्तानिवं प्रपश्यामि भूमि-
पालान् ससैन्धवान् ॥ ४ ॥ अप्रियं सुमहत् कृत्वा सिन्धुराजः
किरीटिनः । चक्षुर्विषयमापन्नः कथं जीवितमाप्नुयात् ॥ ५ ॥
अनुमानाच्च पश्यामि नास्ति सञ्जय सैन्धवः । युद्धन्तु तद्यथाहत्तं
तन्ममावच्छु तत्त्वतः ॥ ६ ॥ यच्च विज्ञोभ्य महतीं सेनामालोड्य
चासकृत् । एकः प्रविष्टः संक्रुद्धो नलिनीमिव कुञ्जरः ॥ ७ ॥
तस्य मे तृष्णावीरस्य ब्रूहि युद्धं यथातथम् । धनञ्जयार्थं यत्तस्य
कुशलो ह्यसि सञ्जय ॥ ८ ॥

सञ्जय उवाच । तथा तु वैकर्त्तनपीडितं तं भीमम्पयान्तं
परुषप्रवीरम् । समीच्य राजन्नरवीरमध्ये शिनिप्रवीरोऽनुययौ
एतेन ॥ ९ ॥ नदन् यथा वचधरस्तपान्ते ज्वलन् यथा जलदान्ते
व सूर्यः । निन्नन्नमितान् धनुषा दृढेन सङ्गम्ययंस्तव पदस्य
सेनाम् ॥ १० ॥ तं यान्तमश्वैरजतप्रकाशैरायोधने वीरतरं नद-
त्तम् । नाशकृवन् वारयितुं त्वनीयाः सर्वे तथा भारत माध-
वाग्रम् ॥ ११ ॥ अमर्षपूर्णास्त्विन्नत्तयोधी परासनी काञ्चनवर्म-
गारी । अलम्बुषः सात्यकिं माधवाग्रमवारयद्राजवरोऽभिपत्य
१२ ॥ तयोरभूद्धरत सम्प्रहारो यथाविधो नैव बभूव ऋशित् ।
ञ्चिन्त एवाहवयोभिनौ तौ योधास्त्वदीयाश्च परे च सर्वे ॥ १३ ॥
विध्यद्वेनं दशभिः पृषत्कीरलम्बुषो राजवरः प्रसह्य । इना-
तानेव तु तान् पृषत्काञ्चिच्छेदः वाणैः शिनिपुङ्गवोऽपि ॥ १४ ॥
तः स वाणैस्त्रिभिरनिःकल्पैराऋर्णपूर्णेर्निश्चितैः सुपुङ्गवैः । विव्याध
हावरणं विदार्थं ते सात्यकेराविविशुः शरीरम् ॥ १५ ॥ तै-
रायमस्यान्नानिलप्रभावेर्विदार्थं वाणैर्निश्चितैर्ज्वलाङ्गैः । आजन्नि-
स्ताव्रजतप्रकाशानश्र्वांश्चतुर्भिश्चतुरः प्रसह्य ॥ १६ ॥ तथा तु
नाभिहतस्तरस्त्री नप्ता शिनेश्चक्रधरप्रभावः । अलम्बुषस्योत्तन-
गवद्भिरश्र्वांश्चतुर्भिर्निजघान वाणैः ॥ १७ ॥ अथास्य सूतस्य

शिरो निकृत्य भङ्गेन कालानलसन्निभेन । सकुण्डलं पूर्णशशि-
 प्रकाशं भ्राजिष्णु वक्त्रं विचकर्त्त देहात् ॥ १८ ॥ निहत्य तं
 पार्थिवपुत्रपौत्रं सङ्घे यदूनामृषभः प्रमाथी । ततोऽन्वया-
 दर्शुनमेव वीरः सैन्यानि राजंस्तव सन्निवार्य ॥ १९ ॥ अन्वा-
 गतं वृष्णिवीरं समीक्ष्य तथारिमध्ये परिवर्त्तमानम् । व्रतं
 कुसुमामिषुभिर्दलानि पुनः पुनर्वायुमिषु प्रपूगान् ॥ २० ॥ ततो
 ऽब्रह्मन् सैन्यवाः साधुदान्ता गोक्षीरान्दुहिमप्रकाशाः । सुवर्ण-
 जालावतताः सदृश्या यतो यतः मयते नृसिंहः ॥ २१ ॥
 अयातज्जास्ते सहिताभिपेतुरन्ये योधास्त्वरितास्त्वदीयाः ।
 कृत्वा मुखं भारत योधमुख्यं दुःशासनः सतमाजमीढम् ॥ २२ ॥
 ते सर्वतः सम्परिवार्य सङ्घे शैनेयः सधुरनीकसाहाः । स
 चापि तान् प्रवरः सास्त्रतानां न्यवारयहृत्तजालेन वीरः ॥ २३ ॥
 निर्वार्य तांस्तूर्णमभिव्रषातो नप्ता शिनेः पात्रभिरम्बिल्यैः । दुःशा-
 सनस्याभिजघान वाहानुद्यम्य वाणासनमाजमीढम् । ततोऽर्जुनी-
 हर्षमवाप सङ्घे कृष्णश्च दृष्ट्वा पुरुषप्रवीरम् ॥ २४ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि पलम्बुपबधे

चत्वारिंशदधिकशतोऽध्याय १४० ॥

सञ्जय उवाच । तमुद्यतं महाबाहुं दुःशासनरथं प्रति ।
 त्वरितं त्वरणीयेषु धनञ्जयजयैषिणम् ॥ १ ॥ त्रिगर्त्तानां मह-
 ष्वासाः सुवर्णविकृतध्वजाः । सेनासमुद्रमाविष्टमनन्तं पथ्यवार-
 यन् ॥ २ ॥ अथैनं रथवंशेन सर्वतः सन्निवार्य ते । अवाकि-
 ष्ण्वरप्रातैः क्रुद्धाः परमधर्म्बिनः ॥ ३ ॥ अजयद्राजपुत्रांस्तान् भ्राज-
 मानान्प्रवारणे । एकः पञ्चाशतं शत्रून् सात्यकिः सत्यव्रजमः ॥ ४ ॥
 सम्प्राप्य भारतौमर्थ्यं तत्रवीरसमाकुलम् । असिश्चक्तिगदापुष्पं

मप्लवं सलिलं यथा ॥ ५ ॥ तत्राद्भुतमपञ्चाम शैनेयचरितं रणे ।
 प्रतीच्यां दिधि तं दृष्ट्वा प्राच्यां पञ्चाम लाघवात् ॥ ६ ॥ उदीचीं
 दक्षिणां प्राचीं प्रतीचीं विदिषस्तथा । नृत्यन्निवाचरच्छूरो यथा
 रथगतं तथा ॥ ७ ॥ तद्दृष्ट्वा चरितं तस्य सिंहविक्रान्तगामिनः ।
 त्रिगन्ताः सन्नप्रवर्तन्त सन्तप्ताः स्वजनं प्रति ॥ ८ ॥ तमन्ये शूर-
 सेनानां शूराः सङ्घे न्यवारयन् । नियच्छन्तः शरव्रातैर्मत्तं
 हिपमिवाङ्घ्रैः ॥ ९ ॥ तैर्व्यवाहरदार्यात्मा मुहूर्त्तमिव सात्यकिः ।
 ततः कलिङ्गैर्युधुधे सोऽचिन्त्यवलविक्रमः ॥ १० ॥ ताञ्च सेनामति-
 क्रम्य कलिङ्गानां दुरत्ययाम् । अथ पार्थं महाबाहुर्धनञ्चत्रमुपा-
 सद् ॥ ११ ॥ तरन्निव जलेऽभ्रान्तो यथा स्खलमुपेयिवान् ।
 तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रं युयुधानः समाश्रुसत् ॥ १२ ॥ तमावान्त-
 मभिप्रेक्ष्य केशवः पार्थमब्रवीत् । असावायाति शैनेयस्तव पार्थ
 पदानुगः ॥ १३ ॥ एष शिष्यः सखा चैव तव सत्यपराक्रमः ।
 सर्वान् योधांस्तृणीकृत्य विजिग्ये पुरुषर्षभः ॥ १४ ॥ एष
 कौरवयोधानां कृत्वा घोरमुपद्रवम् । तव प्राणैः प्रियतमः
 किरीटिन्नेति सात्यकिः ॥ १५ ॥ एष द्रोणं तथा भोजं कृतवर्माण-
 मेव च । कदर्यीकृत्य विशिखैः फाल्गुनाभेति सात्यकिः ॥ १६ ॥
 धर्मराज प्रियान्वेपी हृत्वा योधान् वरान् वरान् । शूरश्चैव
 कृतास्त्रश्च फाल्गुनाभेति सात्यकिः ॥ १७ ॥ कृत्वा सुदुष्करं कर्म
 सैन्यमध्ये महाबलः । तव दर्शनमन्विच्छन् पाण्डवाभेति सात्यकिः
 ॥ १८ ॥ बहूनेकरथेनाजौ योधयित्वा महारथान् । आचार्य-
 प्रमुखान् पार्थ प्रायात्येष स सात्यकिः ॥ १९ ॥ स्वबाहुवल-
 माश्रित्य विदार्थं च वरूथिनीम् । प्रेषितो धर्मपुत्रेण पार्थैषो-
 ऽभ्येति सात्यकिः ॥ २० ॥ यस्य नास्ति समो योधः कौरवेषु
 कथञ्चन । सोऽयमायाति कौन्तेय सन्तत्र सात्यकियुद्धदुर्मदः ॥ २१ ॥
 कुशसैन्यादिमुक्त्वा वै सिंहो मध्याह्नवामिव । निहत्य बहून्नाः

सेनाः पार्थिवोऽभेति सात्यकिः ॥ २२ ॥ एष राजसहस्राणां
 'वक्त्रैः पङ्कजसन्निभैः । आस्तीर्य वसुधां पार्थ क्षिप्रमायाति
 सात्यकिः ॥ २३ ॥ एष दुर्योधनं जित्वा भ्रातृभिः सहितं रणे ।
 निहत्य जलसन्धेः क्षिप्रमायाति सात्यकिः ॥ २४ ॥ रुधिरौघवतीं
 कृत्वा नदीं शोणितकर्द्दमाम् । दणवदस्य कौरव्यानेष ह्यायाति
 सात्यकिः ॥ २५ ॥ ततोऽप्रकृष्टः कौन्तेयः केशवं वाक्यमब्रवीत् ।
 न मे प्रियं महाबाहो यन्नामभेति सात्यकिः ॥ २६ ॥ न हि
 जानामि वृत्तान्तं धर्मराजस्य केशव । सात्त्वतेन विहीनः स
 यदि जीवति वा न वा ॥ २७ ॥ एतेन हि महाबाहो रक्षितव्यः
 स पार्थिवः । तमेष कथमुत्सृज्य मम कृष्ण पदानुगः ॥ २८ ॥
 राजा द्रोणाय चोत्सृष्टः सैन्धवश्चानिपातितः । प्रत्युयाति च
 शैनेयमेष भूरिश्रवा रणे ॥ २९ ॥ सोऽयं गुरुतरो भारः सैन्ध-
 वार्थं समाहितः । ज्ञातव्यश्च हि मे राजा रक्षितव्यश्च सात्यकिः
 ॥ ३० ॥ जयद्रथश्च हन्तव्यो लम्बते च दिवाकरः । आन्तश्चैव
 महाबाहुरल्पबाणश्च साम्प्रतम् ॥ ३१ ॥ परिव्रान्ता हयाश्वस्य
 हयहन्ता च माधव । न च भूरिश्रवाः आन्तः ससहायश्च केशव
 ॥ ३२ ॥ अपीदानीं भवेदस्य क्षेममस्मिन् युवागमे । कश्चिन्न
 सागरे तीर्त्वा सात्यकिः सत्यविक्रमः ॥ ३३ ॥ गोष्पदं प्राप्य सीदति
 महौजाः शिनिपुङ्गवः । अपि कौरव्यमुख्येन कृतास्त्रेण महात्मना
 ॥ ३४ ॥ समेत्य भूरिश्रवसा स्वस्तिमान् सात्यकिर्भवेत् । व्यति-
 क्रममिमं मन्ये धर्मराजस्य केशव ॥ ३५ ॥ आचार्याङ्गयमुत्सृज्य
 यः प्रैषयत सात्यकिम् । ग्रहणं धर्मराजस्य खगः श्येन इवा-
 मिषम् । नित्यमाशंसते द्रोणः कश्चित् स्यात् कुशलौ नृपः ॥ ३६ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यक्यर्जुनदर्शने

एकचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४१ ॥

सञ्जय उवाच । तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य सात्त्वतं युद्धदुर्मदम् ।
 क्रोधाद्भूरिववा राजन् सहसा समुपाद्रवत् ॥ १ ॥ तमन्नवी-
 ञ्छहाराज कौरव्यः शिनिपुङ्गवम् । अद्य प्राप्नोऽसि दिष्ट्या मे
 चक्षुर्विषयमित्यत ॥ २ ॥ चिराभिलषितं काममहं प्राप्स्यामि
 संयुगे । न हि मे मोक्ष्यसे जीवन् यदि नोत्सृज्यसे रणम् ॥ ३ ॥
 अद्य त्वां समरे हत्वा नित्यं शूराभिमानिनम् । नन्दयिष्यामि
 दाशार्हं कुरुराजं सुयोधनम् ॥ ४ ॥ अद्य महाणनिर्द्दग्धं पतितं
 धरणीतले । द्रव्यतस्त्वां रणे वीरौ सहितौ केशवार्जुनौ ॥ ५ ॥
 अद्य धर्मसुतो राजा श्रुत्वा त्वां निहतं मया । सब्रीडो भविता
 सद्यो घेनासौह प्रवेशितः ॥ ६ ॥ अद्य मे त्किमं पार्थो विश्वा-
 स्यति धनञ्जयः । त्वयि भूमौ विनिहते शयाने रुधिरोक्षिते ॥ ७ ॥
 चिराभिलषितो ह्येष त्वया सह समागमः । पुरा देवासुरे युद्धे
 शक्रस्य बलिना यथा ॥ ८ ॥ अद्य युद्धं महाघोरं तव दास्यामि
 सात्त्वत । ततो ज्ञास्यसि तत्त्वेन महीर्थबलपौरुषम् ॥ ९ ॥ अद्य
 संयमनीं याता मया त्वं निहतो रणे । यथा रामानुजेनाजौ
 रावणिलक्ष्मणेन ह ॥ १० ॥ अद्य कृष्णश्च पार्थश्च धर्मराजश्च
 माधव । हते त्वयि निरुत्साहा रणं त्यज्यन्त्यसंशयम् ॥ ११ ॥
 अद्य तेऽपचितिं कृत्वा शितैर्माधव सायकैः । तत् स्त्रियो नन्दयि-
 ष्यामि घे त्वया निहता रणे ॥ १२ ॥ मच्चक्षुर्विषयं प्राप्नो न त्वं
 माधव मोक्ष्यसे । सिंहस्य विषयं प्राप्नो यथा क्षुद्रमृगस्तथा
 ॥ १३ ॥ युयुधानस्तु तं राजन् प्रत्युवाच हसन्निव । कौरवेव
 न सन्नासो विद्यते मम संयुगे ॥ १४ ॥ नाहं भीषयितुं शक्यो
 वाङ्मात्रेण तु केवलम् । स मां निहन्यात् सङ्ग्रामे वी मां कुर्ष्या-
 न्निरायुधम् ॥ १५ ॥ समास्तु शश्वताह्न्यादयो मां हन्याद्वि
 संयुगे । किं ह्यथोक्तेन वद्मना कर्मणा तत् समाचर ॥ १६ ॥
 शारदस्येव मेघस्य गर्जितं निष्कलं हि ते । श्रुत्वैतद्गर्जितं वीर

हास्यं हि मम जायते ॥ १७ ॥ विरकालेप्सितं लोके युद्ध-
 मयास्तु कौरव । त्वरते मतिस्तात तव युद्धाभिकाङ्क्षिणी
 ॥ १८ ॥ नाहत्वाहं निवर्त्तिष्ये त्वामद्य पुरुषाधम । अन्योऽन्यं
 तौ तथा वाग्भिस्तच्चन्तौ नरपुङ्गवौ ॥ १९ ॥ जिघांसूपरमक्रुदा-
 मभिजन्नतुराहवे । समेतौ तौ महेष्वाप्तौ शुष्मिणी सदिनौ
 रणे ॥ २० ॥ हिरदाविव संक्रुद्धौ वासितार्थं मदीकृतौ । भूरि-
 श्रवाः सात्यकिश्च ववर्षतुररिन्दमौ ॥ २१ ॥ शरवर्षाणि घोरानि
 मेघाविव परस्परम् । सौमदन्तिस्तु शैनेयं प्रच्छाद्येषुभिराशुगैः
 ॥ २२ ॥ जिघांसुर्भरतश्चेष्ट विव्याध निश्चितैः शरैः । दशभिः
 सात्यकिं विद्धा सौमदन्तिरथापरान् ॥ २३ ॥ सुभोज निश्चितान्
 वाणान् जिघांसु शिनिपुङ्गवम् । तामस्य विधिखांस्तीक्ष्णानन्त-
 रीक्षे विशाम्पते ॥ २४ ॥ अप्राप्तानस्त्वमायाभिरग्रसत् सात्यकिः
 प्रभो । तौ पृथक् शस्त्रवर्षाभ्यामवर्षितां परस्परम् ॥ २५ ॥
 उत्तमभिजनौ वीरौ कुरुवृष्णियशस्करौ । तौ नखैरिव शार्दूलौ
 दन्तैरिव महाहिपौ ॥ २६ ॥ रथशक्तिभिरन्योऽन्यं विशिखैश्चाप्य-
 क्तन्ताम् । निर्भिन्दन्तौ हि गात्राणि विचरन्तौ च शोणितम्
 ॥ २७ ॥ व्यष्टशयेतामन्योऽन्यं प्राणदृताभिर्देहिनी । एवमुत्तम-
 कर्माणौ कुरुवृष्णियशस्करौ ॥ २८ ॥ परस्परमयुध्येतां वारणा-
 विव यूथपौ । तावदीर्षण कालेन ब्रह्मलोकपुरस्कृतौ ॥ २९ ॥
 विवासन्तौ परं स्थानमन्योऽन्यं सञ्जगर्जतुः । सात्यकिः सौम-
 दन्तिश्च शरवृष्ट्या परस्परम् ॥ ३० ॥ हृष्टानां धार्तराष्ट्राणां
 पश्यतामभ्यवर्षताम् । सम्प्रैक्षन्त जनास्तौ तु युध्यमानौ युधा-
 म्पतौ ॥ ३१ ॥ यूथपौ वासिताहेतोः प्रयुद्धाविव कुप्सरौ ।
 अन्योऽन्यस्य हयान् हत्वा धनुषी विनिकृत्य च ॥ ३२ ॥ विरथा-
 वसियुद्धाय समेयातां महारणे । शार्पभे चर्मणी चित्रे प्रष्टश्च
 विपुले शुभे ॥ ३३ ॥ विकीर्णौ चाप्यसी कृत्वा समरे तौ विचरतुः ।

चरन्ती विधिवन्मार्गान्मण्डलानि च भागधः ॥ ३४ ॥ मुद्गराज-
 क्षतः क्रुद्धावन्योऽन्यमरिमर्द्दनी । सखद्भृगौ चित्रवर्माणौ स-
 निष्काङ्गदभूषणौ ॥ ३५ ॥ भ्रान्तमुद्गान्तमाविद्धमाद्भुतं विद्भुतं
 दृतम् । सम्पातं समुदीर्षञ्च दर्शयन्ती यशस्विनी ॥ ३६ ॥
 असिभ्यां सम्प्रजह्मते परस्परमरिन्दभौ । उभौ छिद्रैः पिणौ
 वीरावुभौ चित्रं त्वत्प्रातुः ॥ ३७ ॥ दर्शयन्तावुभौ शिष्टां लाघवं
 सौष्टवं तथा । रणे रणकृतां श्रेष्ठावन्योऽन्यं पर्यकर्षताम् ॥ ३८ ॥
 मुद्गर्तमिव राजेन्द्र समाहृत्य परस्परम् । पश्यतां सर्वसैन्यानां
 वीरावाश्वसतां पुनः ॥ ३९ ॥ असिभ्याञ्चर्मणौ चित्रे शतचन्द्रे
 नराधिप । निकृत्व पुरुषव्याघ्रौ वाङ्मयुद्धं प्रचक्रतुः ॥ ४० ॥
 व्यूढोरस्को दीर्घभुजौ नियुद्धकुशलावुभौ । बाहुभिः समसञ्जेता-
 मायसैः परिघैरिव ॥ ४१ ॥ तयोराजन् भुजाघातान्निग्रहप्रग्रहा-
 स्तथा । शिञ्जावलसमुद्भूताः सर्वयोधप्रदर्शनाः ॥ ४२ ॥ तयो-
 नृवरयोरराजन् समरे युद्धमानयोः । भीमोऽभवन्महाशब्दो वज्र-
 पर्वतयोरिव ॥ ४३ ॥ हिपाविव विद्याणाग्रैः शृङ्गैरिव महर्षभौ ।
 भुजयोक्तावबन्धैश्च शिरोभ्याञ्चावघातनैः ॥ ४४ ॥ पादावकर्ष-
 स्यन्दनैस्तोमराङ्गुशपाशनैः । पादोद्गिरिवबन्धैश्च भूमावुद्भूमणै-
 स्तथा ॥ ४५ ॥ गतप्रत्यागतक्षैपैः पातनोत्थानकाङ्गुतैः । युयु-
 धाते महात्मानो कुरुसात्त्वतपुङ्गवौ ॥ ४६ ॥ हासिंशत्करणानि
 स्युर्यानि युद्धानि भारत । तान्यदर्शयतां यत्र युध्यमानौ महा-
 बलौ ॥ ४७ ॥ क्षीणायुधे सात्त्वते युध्यमाने ततोऽप्रवीर्जुनं
 वासुदेवः । पश्यत्सैनं विरथं युध्यमानं रणे वरं सर्वधनुर्द्वेषाणाम्
 ॥ ४८ ॥ प्रविष्टो भारतो भित्त्वा तत्र पाण्डव पृष्ठतः । योधितश्च
 महावीर्यैः सर्वैर्भारत भारतैः ॥ ४९ ॥ परिभ्रान्तं युधा श्रेष्ठं
 सम्प्राप्तो भूरिदक्षिणः । युद्धाकाङ्क्षी समायान्तन्नैतत् सममिवा-
 र्जुनः ॥ ५० ॥ ततो भूरिशवाः क्रुद्ध सात्त्विकं युद्धदुर्मदः ।

उद्यम्याभ्यहनद्राजन् मत्तो मत्तमिव हिपम् ॥ ५१ ॥ रथस्थयो-
 र्द्वयोर्युद्धे क्रुद्धयोर्योधमुख्ययोः । केशवार्जुनयोर्राजन् समरे
 प्रेक्षमाणयोः ॥ ५२ ॥ अथ कृष्णो महाबाहुरर्जुनं प्रत्यभाषत ।
 पश्य तृष्णाग्रन्धकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ॥ ५३ ॥ परित्रान्तं
 गतं भूमौ कृत्वा कर्म सुदुष्करम् । तवान्तेवासिनं शूरं पालया-
 र्जुन सात्यकिम् ॥ ५४ ॥ न वशं यत्नशीलस्य गच्छेद्विषवरो-
 र्जुन । त्वत्कृते पुरुषव्याघ्र तदाशु क्रियतां विभो ॥ ५५ ॥
 अधाब्रवीत् हृष्टमना वासुदेवं धनञ्जयः । पश्य तृष्णाप्रवीरेण
 क्रीडन्तं कुरुपुङ्गवम् ॥ ५६ ॥ महाहिपेनेव वने मत्तेन हरियूथ-
 पम् । इत्येवं भाषमाणे तु पाण्डवे वै धनञ्जये ॥ ५७ ॥ हाहा-
 कारो महानसीत् सैन्यानां भरतर्षभ । यदुद्यम्य महाबाहुः
 सात्यकिं न्यहनद्भुवि ॥ ५८ ॥ स सिंह इव मातङ्गं विकर्षन्
 भूरिदक्षिणः । व्यरोचत कुरुश्रेष्ठः सात्त्वतप्रवरं युधि ॥ ५९ ॥
 अथ कोप्राहिनिष्कृष्य खड्गं भूरिश्रवा रणे । मूर्ध्वजेषु निज-
 ग्राह पदा चोरस्यताडयत् ॥ ६० ॥ ततोऽस्य केत्तुमारव्यः शिरः
 कायात् सकुण्डलम् । तावत् क्षणं सात्त्वतोऽपि शिरः सभ्रमयं-
 स्वरन् ॥ ६१ ॥ यथा रथाङ्गं कौलाक्षो दण्डविद्धन्तु भारतः ।
 सहैव भूरिश्रवसो वाहना केशधारिणा ॥ ६२ ॥ तं तथा परि-
 कृष्यन्तं दृष्ट्वा सात्त्वतमाहवे । वासुदेवस्ततो राजन् भूयोऽर्जुन-
 मभाषत ॥ ६३ ॥ पश्य तृष्णाग्रन्धकव्याघ्रं सौमदत्तिवशं गतम् ।
 तव शिष्यं महाबाहो धनुष्यनवरं त्वया ॥ ६४ ॥ असत्यो विक्रमः
 पार्थ यत्र भूरिश्रवा रणे । विशेषयति वार्ष्णेयं सात्यकिं सत्य-
 विक्रमम् ॥ ६५ ॥ एवमुक्त्वा महाबाहुर्वासुदेवेन पाण्डवः ।
 मनसा पूजयामास भूरिश्रवसमाहवे ॥ ६६ ॥ विकर्षन् सात्त्वत-
 श्रेष्ठं क्रीडमान इवाहवे । संहर्षयति मां भूयः कुरूणां कौर्त्ति-
 वद्भेन ॥ ६७ ॥ प्रवरं वृष्णावीराणां यन्न हन्याद्वि सात्यकिम् ।

महादिपमिवारण्ये मृगेन्द्र इव कर्षति ॥ ६७ ॥ एवन्तु मनसा
राजन् पार्थः सम्पूज्य कौरवम् । वासुदेवं महावाङ्मरुजुनः
प्रत्यभाषत ॥ ६८ ॥ सैश्ववे सक्तदृष्टितान्त्रेण पश्यामि माधव ।
एष त्वसुकरं कर्म यादवार्थं करोम्यहम् ॥ ६९ ॥ इत्युक्त्वा वचनं
कुर्वन् वासुदेवस्य पाण्डवः । ततः क्षुरप्रं निमित्तं गाण्डीवे सम-
योजयत् ॥ ७० ॥ पार्थवाङ्मरुष्टः स महोत्केव नभश्च्युता ।
सखङ्गं यज्ञशीलस्य साङ्गदं बाङ्गमच्छिनत् ॥ ७१ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भूरिश्रवोवाङ्मरुच्छेदे

हिचत्वारिंशदधिकश्रमतीऽध्यायः ॥ १४२ ॥

सञ्जय उवाच । स वाङ्मरुतङ्गमौ सखङ्गः सशुभा-
ङ्गदः । आदधञ्जीवलीकस्य दुःखमद्भुतसुत्तमम् ॥ १ ॥ प्रह-
रिष्यन् हृतो वाङ्मरुदृष्टेन किरौटिना । वेगेन न्यपतङ्गमौ पत्रास्य
इव पन्नगः ॥ २ ॥ स मोघं कृतमात्मानं दृष्ट्वा पार्थिनं कौरवः ।
उत्सृज्य सात्यकिं क्रोधाहर्हयामास पाण्डवम् ॥ ३ ॥

भूरिश्रवा उवाच । तृशंसं वत कौन्तेय कर्मदं कृतवानसि ।
प्रपश्यतोऽविषक्तश्च यन्मे वाङ्मरुचिच्छिदः ॥ ४ ॥ किन्तु वक्ष्यसि
राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् । किं कुर्वाणो मया सङ्घेऽहतो
भूरिश्रवा रणे ॥ ५ ॥ इदमिन्द्रेण ते साक्षादुपदिष्टं महात्मना ।
प्रखं रुद्रेण वा पार्थ द्रोणे नाथ कृपेण वा ॥ ६ ॥ ननु नामास्त्र-
मर्चस्त्वं लोकेऽभ्यधिकः परैः । सोऽयुध्यमानस्य कथं रणे
हृतवानसि ॥ ७ ॥ न प्रमत्ताय भीताय विरथाय प्रयाचते ।
प्रसने वत्तमानाय प्रहरन्ति मनस्विनः ॥ ८ ॥ इदन्तु नीचा-
रितमसत्पुरुषसेवितम् । कथमानरितं पार्थ पापकर्म सुदुष्करम्
९ ॥ आर्थेण सुकरं ह्याङ्गरार्थकर्म धनञ्जय । अनार्थकर्म

स्वार्थेण सुदुष्करतमं भुवि ॥ १० ॥ वेषु वेषु नरः पार्थ यत्र यत्र
च वर्तते । आशु तच्छीखतामेति तदिदं त्वयि दृश्यते ॥ ११ ॥
कथं हि राजवंशस्त्वं कौरवेयो विशेषतः । धत्रधर्मादपक्रान्तः
सुव्रत्तश्चरितव्रतः ॥ १२ ॥ इदन्तु यदतिक्षुद्रं वार्ष्णीयार्थं कृतं
त्वया । वासुदेवमतं नूनं नैतत्त्वय्युपपद्यते ॥ १३ ॥ को हि नाम
प्रमत्ताय परेण सह युध्यते । ईदृशं व्यसनं दद्याद्यो न कृष्णसखी
भवेत् ॥ १४ ॥ ब्राह्म्याः संश्लिष्टकर्माणाः प्रकृत्यैव विगर्हिताः ।
वृष्णाग्रन्थकाः कथं पार्थ प्रमाणं भवता कृताः । एवमुक्त्वा रणे
पार्थो भूरिश्रवसमब्रवीत् ॥ १५ ॥

अर्जुन उवाच । व्यक्तं हि जीर्णमाणोऽपि बुद्धिं जरयते
नरः । अनर्थकमिदं सर्वं यत्त्वया व्याहृतं प्रभो ॥ १६ ॥ जान-
न्नेव हृषीकेशं गर्हसे माह पाण्डवम् । सङ्ग्रामाणां हि धर्मज्ञः
सर्वमारुहार्थपारगः ॥ १७ ॥ न चाधर्ममहं कुर्यां जानीशैव हि
मुञ्चसे । युध्यन्ति चित्रियाः शत्रून् स्त्रैः स्त्रैः परिव्रता नरैः ॥ १८ ॥
भ्रातृभिः पितृभिः पुत्रैस्तथा सम्बन्धिवान्धवैः । वयस्यैरथ मित्रैश्च
ते च बाह्वं समाश्रिताः ॥ १९ ॥ स कथं सात्यकिं शिष्यं सुख-
सम्बन्धिमेव च । असदर्थं च युध्यन्तं त्यक्त्वा ाणान् सुदुस्वजान
॥ २० ॥ मम बाह्वं रणे राजन् दक्षिणं युद्धदुर्मदम् । न चात्मा
रक्षितव्यो वै राजन्नगगतेन हि ॥ २१ ॥ यो यस्य युज्यतेऽर्थेण
स वै रक्ष्यो नराधिप । तैरक्ष्यमाणैः स नृपो रक्षितव्यो महा-
मृधे ॥ २२ ॥ यद्यहं सात्यकिं पश्ये वध्यमानं भहारणे । तत-
स्तस्य वियोगेन पापं मेऽनर्थतो भवेत् ॥ २३ ॥ रक्षितश्च मया
यस्मात् तस्मात् क्रुध्यसि किं मयि । यच्च मे गर्हसे राजन्नन्येन सह
सङ्गतम् ॥ २४ ॥ अहं त्वया विनिकृतस्तत्र मे बुद्धिविभ्रमः । कवचं
धुन्वतस्तुभ्यं रथञ्चारोहतः स्वयम् ॥ २५ ॥ धनुर्ज्यां कर्षतश्चैव
युध्यतः सह शत्रुभिः । एवं रथगजाकीर्णं हयपत्तिसमाकुले ॥ २६ ॥

सिंहनादीद्वतरवे गन्धीरे सैन्यसागरे । स्वैः परैश्च समेतेभ्यः सास्त्र-
तेन च सङ्गमे ॥ २७ ॥ एकस्यैकेन हि कथं सङ्ग्रामः स भविष्यति ।
वज्रभिः सह सङ्गम्य निर्जित्य च महारथान् ॥ २८ ॥ श्रान्तश्च श्रान्त-
वाहश्च विमनाः शस्त्रपीडितः । ईदृशं सात्यकिं सङ्घेर् निर्जित्य च
महारथम् ॥ २९ ॥ अधिकलं विजानौषि स्ववीर्यवशमागतम् ।
यदिच्छसि शिरसास्य असिना हन्तुमाहवे ॥ ३० ॥ तथा कृच्छ्र-
गतञ्चैव सात्यकिं कः क्षमिष्यति । तं वै विगर्हयात्मानमात्मानं यो
न रक्षसि । कथं करिष्यसे वीर यो वा त्वां संयधीष्यनः ॥ ३१ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा महाबाहूर्यूपकेतुर्महाययाः । युयु-
धानं समुत्सृज्य रणे प्रायमुपाविशत् ॥ ३२ ॥ शरानास्तीर्य
सञ्जयेन पाणिना पुण्यलक्षणः । विवासुर्ब्रह्मलोकाय प्राणान्
प्राणेष्वथाजुहोत् ॥ ३३ ॥ सूर्यं चतुः समाधाय प्रसन्नं सलिले
मनः । ध्यायन्महीपनिषदं योगयुक्तोऽभवन्मुनिः ॥ ३४ ॥ ततः
स सर्वसेनायां जनः कृष्णाधनञ्जयौ । गर्हयामास तच्चापि शशंस
पुरुपर्षभम् ॥ ३५ ॥ निन्द्यमानौ तथा कृष्णौ नोचतुः किञ्चिदप्रि-
यम् । तथा प्रशस्यमानश्च नाहृदयदूपकेतनः ॥ ३६ ॥ तांस्तथा-
वादिनो राजन् पुत्रांस्तव धनञ्जयः । अमृष्यमाणो मनसा तेषां
तस्य च भाषितम् ॥ ३७ ॥ असंक्रुद्धमना वाचः स्मारयन्निव
भारत । उवाच पाण्डुतनयः साक्षिपमिव फाल्गवानः ॥ ३८ ॥ मम
सर्वेऽपि राजानो जानन्त्येव महाव्रतम् । न शक्यो मामको हन्तुं
यो मे स्याद्दाणगीचरे ॥ ३९ ॥ यूपकेतोः समीच्यै तन्न मामर्हसि
गर्हितुम् । न हि धर्ममविज्ञाय युक्तं गर्हयितुं परम् ॥ ४० ॥
श्रान्तशस्त्रस्य हि रणे तृष्णावीरं जिघांसतः । यद्दहंवाङ्गमच्छे त-
स्यन्न स धर्मो विगर्हितः ॥ ४१ ॥ न्यस्तशस्त्रस्य बालस्य विरथस्य
विवमणः । अभिमन्योर्विधं तात धार्मिकः कोऽनुपूजयेत् ॥ ४२ ॥
एवमुक्तः स पार्थिव शिरसा भूमिससृष्ट । पाणिना चैव सञ्जयेन

ग्राहिणीदस्य दक्षिणम् ॥ ४३ ॥ एतत् पार्थस्यानुवचस्ततः श्रुत्वा
महाद्युतिः । यूपकेतुर्महाराज तूष्णीमासीदवाद्भुखः ॥ ४४ ॥

अर्जुन उवाच । या प्रीतिर्धर्मराजे मे भीमे च बलिनां वरे ।
नकुले सहदेवे च सा मे त्वयि प्रलायज ॥ ४५ ॥ मया त्वं
समनुज्ञातः कृष्णेन च महात्मना । गच्छ पुण्यकृताहोक्रान् शिवि-
रौष्णीनरो यथा ॥ ४६ ॥

वासुदेव उवाच । ये लोका मम विमलाः सकृद्दिमान्ति
ब्रह्मायै सुरवृषभैरपीष्यमाणाः । तान् क्षिप्रं ब्रज सतताग्नि-
होत्रयाजिन्मत्तुल्यो मम गरुडोत्तमाङ्गयानः ॥ ४७ ॥

सञ्जय उवाच । उत्थितः स तु शैनेयो विमुक्तः सौमदत्तिना ।
खड्गमादाय विच्छित्सुः शिरस्तस्य महात्मनः ॥ ४८ ॥ निहतं
पाण्डुपुत्रेण प्रमत्तं भूरिदक्षिणम् । इद्येष सात्यकिर्हन्तुं प्रला-
यजमकल्मषम् ॥ ४९ ॥ निकृत्तभुजमासीनं किन्नहस्तमिव द्विपम् ।
क्रोशता सर्वसैन्येन निन्द्यमानः सुदुर्मणाः ॥ ५० ॥ वार्थ्यमाणः स
कृष्णं पार्थिनं च महात्मना । भीमेन चक्ररक्षाभ्यामश्रुत्याम्ना
कृपेण च ॥ ५१ ॥ कर्सेन वृषशेनेन सैन्येन तथैव च । विक्रो-
शताच्च सैन्यानामवधीत्तं यतव्रतम् ॥ ५२ ॥ प्राणोपविष्टाय रणे
पार्थिनं किन्नवाहवे । सात्यकिः कौरवेयाः खड्गिनापाहर-
च्छिरः ॥ ५३ ॥ नाम्यनन्दन्त सैन्यानि सात्यकिन्तेन कर्मणा ।
अर्जुनेन हतं पूर्वं यज्जघान कुरुहहम् ॥ ५४ ॥ सहस्राक्षसमं
तत्र सिद्धचारणमानवाः । भूरिव्यवसमालोक्य युद्धे प्रायगतं हृदम्
॥ ५५ ॥ अपूजयन्त तं देवा विस्मितास्तस्यकर्मभिः । पञ्चवादांश्च
सुबहून् प्रावदंस्तव सैनिकाः ॥ ५६ ॥ न वार्थ्यस्यापराधो
भवितव्यं हि तत्तथा । तस्मान्मन्युर्न वः कार्यः क्रोधी दुःखतरो
नृणाम् ॥ ५७ ॥ हन्तव्यश्चैष वीरेण नात्र कार्या विचारणा ।
विहितो ह्यस्य धात्रैव मृत्युः सात्यकिराहवे ॥ ५८ ॥

साह्यकिस्वाच । न हन्तव्यो न हन्तव्य इति यन्मां प्रभाषत ।
 धर्मवादैरधर्मिष्ठा धर्मकञ्चुकमास्थिताः ॥ ५९ ॥* यदा बालः
 सुभद्रायाः सुतः शस्त्रविनाकृतः । युष्माभिर्निहतो युद्धे तदा
 धर्मः क्व वो गतः ॥ ६० ॥ मया लेतत् प्रतिज्ञातं क्षेपे कस्मिं-
 श्चिद्देव हि । यो मां निक्षिप्य सङ्ग्रामे जीवन् हन्यात् पदा रूपा
 ॥ ६१ ॥ स मे बध्यो भवेच्छत्रुर्यद्यपि स्यान्मनिव्रतः । चेष्टमानं
 प्रतीघाति सभुजं मां सचक्षुषः ॥ ६२ ॥ मन्यध्वं मृतमित्येवमेतदो
 बुद्धिलाघवम् । युक्तो ह्यस्य प्रतीघातः कृतो मे कुरुपुङ्गवाः ॥ ६३ ॥
 यत्तु पार्थिन मे स्नेहात् प्रतिज्ञा चाभिरक्षिता । सखङ्गोऽस्य
 हतो बाहुरेतेनैवास्मि वञ्चितः ॥ ६४ ॥ भवितव्यञ्च यद्वावि दैवं
 चेष्टयतीव च' सोऽयं हतो विमर्द्दोऽस्मिन् किमत्राधमं चेष्टितम्
 ॥ ६५ ॥ अपिचायं पुरा गीतः श्लोको वाल्मीकिना भुवि । न
 हन्तव्याः स्त्रिय इति यदुब्रवीषि प्लवङ्गम ॥ ६६ ॥ सर्वकालं मनु-
 ष्येण व्यवसायवता सदा । पौडाकरममित्राणां यत स्यात्कर्तव्य-
 मेव तत् ॥ ६७ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्ते महाराज सर्वे पाण्डवकौरवाः ।
 न सा किञ्चिद्भाषन्त मनसा समपूजयन् ॥ ६८ ॥ मन्त्राभिपूतस्य
 महाध्वरेषु यशस्विनो भूरिसहस्रदस्य । मुनेरिवारण्यगतस्य तस्य
 न तस्य कश्चिदधमभ्यनन्दत् ॥ ६९ ॥ सुनीलकेशं वरदस्य तस्य
 भूरस्य पारावतलोहिताक्षम् । अश्वस्य मेध्यस्य शिरो निकृत्तं
 न्यस्तं हविर्दानमिवान्तरेण ॥ ७० ॥ स तेजसा शस्त्रहतेन पूतो
 महाहवे देहवरं विसृज्य । आक्रामदूर्ध्वं वरदो वराहो व्यावृत्य
 धर्मण परेण रोदसी ॥ ७१ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि भूरिशयोवधे

त्रिचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अजितो द्रोणराघेयविकर्षाकृतवर्मभिः ।
तीर्थैः सैन्यार्क्षवं वीरः प्रतिश्रुत्य युधिष्ठिरे ॥ १ ॥ स कथं कौर-
वेयेण समरेष्वनिघारितः । निगच्छ भूरिश्रवण वलाङ्गु वि निपा-
तितः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । शृणु राजन्निहीत्यन्तिं शैनेयस्य यथा पुरा ।
यथा च भूरिश्रवणो यत्र ते संशयो नृप ॥ ३ ॥ अत्रेः पुत्रोऽभवत्
सोमः सोमस्य तु बुधः स्रुतः । बुधस्यासीन्महेन्द्रामः पुत्र आसीत्
पुत्ररवाः ॥ ४ ॥ पुत्ररवस आयुस्तु आयुषो नङ्गषः सुतः ।
नङ्गषस्य ययातिस्तु राजर्षिर्द्वैवसन्मितः ॥ ५ ॥ ययातेर्दिवयान्यान्तु
यदुर्ज्योऽभवत् सुतः । यदोरभूदन्ववाये देवमौढ इति श्रुतः
॥ ६ ॥ यादवस्तस्य तु सुतः शूरस्त्रैलोक्यसम्मतः । शूरस्य शौनि-
र्नृवरो वसुदेवो महायथाः ॥ ७ ॥ धनुष्यनवरः शूरः कार्त-
वीर्यसमो युधि । तदीर्यस्तस्य तत्रैव कुले शिनिरभून्नृप ॥ ८ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु देवकस्य महात्मनः । दृष्टितुः सन्वरे राजन्
सर्वक्षत्रसमागमे ॥ ९ ॥ तत्र वै देवकीं देवीं वसुदेवार्यनाशु-
वै । निज्जित्य पार्थिवान् सर्वाग्रथमारोपयच्छिनिः ॥ १० ॥ तां
दृष्ट्वा देवकीं शौरैरथस्यां पुरुषर्षभ । नामृष्यन् महातेजाः सोम-
दत्तः शिनेर्नृप ॥ ११ ॥ तयोर्युद्धमभूद्राजन् । द्नार्द्धद्विदमद्भुतम् ।
वाङ्मयुद्धं सुबलिनोः प्रमत्तं पुरुषर्षभ ॥ १२ ॥ शिनिना सोम-
दत्तस्तु प्रसङ्ग भुवि पातितः । असिसुद्यम्य केशेषु प्रगच्छ च पदा-
हतः ॥ १३ ॥ मध्ये राजसहस्राणां प्रेक्षकाणां समन्ततः । कृपया
च पुनस्तेन स जीविति विसर्जितः ॥ १४ ॥ तदवस्थः कृतस्तेन
सोमदत्तोऽथ मारिष । प्रासादयन्महादेवममर्षवधमास्थितः ॥ १५ ॥
तस्य तुष्टो महादेवो वरदानां महाप्रभुः । वरेण कन्दयामास स
तु वत्रे वरं नृपः ॥ १६ ॥ पुत्रमिच्छामि भगवन् यो हि हन्या-
च्छिनेः सुतम् । मध्ये राजसहस्राणां पदा हन्याच्च संयुगी ॥ १७ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा सोमदत्तस्य पार्थिव । एवमस्त्विति तत्रोक्त्वा
स दिवोऽन्तरधीयत ॥ १८ ॥ स तेन वरदानेन लब्धवान् भूरि-
दक्षिणम् । न्यपातयच्च समरे सोमदत्तिः शिनेः सुतम् ॥ १९ ॥
पश्यतां सर्वसैन्यानां पदा चैनमताडयत् । एतत्ते कथितं राजन्
यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ २० ॥ न च शक्यो रणे जेतुं सात्त्वतो
मनुजर्षभैः । लब्धलक्ष्याश्च सङ्ग्रामे वहवस्त्रियोधिनः ॥ २१ ॥
दिवदानवगन्धर्वा विजेतारो ह्यविस्मिताः । स्ववीर्यैर्विजये युक्ता
नैते परपरिग्रहाः ॥ २२ ॥ न तुल्यं वृष्णिभिरिह दृश्यते किञ्चन
प्रभो । भूतं भव्यं भविष्यच्च वलीन भरतर्षभ ॥ २३ ॥ न ज्ञाति-
मवमन्यन्ते वृद्धानां यासने रताः । न देवासुरगन्धर्वा न यज्ञो-
रगराक्षसाः ॥ २४ ॥ जेतारो वृष्टिवीराणां किं पुनर्मानुषा
रणे । ब्रह्मद्रव्ये गुरुद्रव्ये ज्ञातिद्रव्येऽप्यहिंसकाः ॥ २५ ॥ एतेषां
रक्षितारश्च ये स्युः कस्याञ्चिदापदि । अर्थवन्तो न चीत्सिक्ता
ब्रह्मस्थाः सत्यवादिनः ॥ २६ ॥ समर्थानपि मन्यन्ते दीनानभु-
दरन्ति च । नित्यं देवपरा दान्ता दातारश्चाविकल्पनाः ॥ २७ ॥
तेन वृष्टिप्रवीराणां चक्रं न प्रतिहन्यते । अपि मेरुं वहैत्कश्चित्
तरेहा मकरालयम् ॥ २८ ॥ न तु वृष्णिप्रवीराणां समेत्यान्तं
व्रजेन्नृपः । एतत्ते सर्वमाख्यातं वत्र तो संशयो विभो । कुरु-
राज नरस्येष्ठ तव ह्यपनयो महान् ॥ २९ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सात्यकिप्रशंसायां

चतुश्चत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तदवस्थे हते तस्मिन् भूरिश्रवसि कौरवे ।
यथा भूयोऽभवद्युद्धं तन्ममाचक्ष सञ्जय ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । भूरिश्रवसि संक्रान्ते परलोकाय भारत ।

वासुदेवं महाबाह्वरर्जुनः समचूचुदत् ॥ २ ॥ चोदयाश्वान् भृशं
 कृष्ण यतो राजा जयद्रथः । प्रतिज्ञां सकलाञ्चापि कर्तुमर्हसि
 मेऽनघ ॥ ३ ॥ अस्तमेति महाबाहो त्वरमाणो दिवाकरः ।
 एतद्धि पुंस्यव्याघ्र महद्भ्युदितं मया ॥ ४ ॥ कार्यं संरक्ष्यते
 चैष कुरुसेनामहारथैः । नास्तमेति यथा सूर्यो यथा सत्यं
 भवेद्वचः ॥ ५ ॥ चोदयाश्वान्स्तथा कृष्ण यथा हन्यां जयद्रथम् ।
 ततः कृष्णो महाबाह्वरजतप्रतिमान् हयान् ॥ ६ ॥ हयक्षयोद्-
 यामास जयद्रथरथं प्रति । तं प्रयान्तमभोषेषुमुत्पतद्भिरिवाशुगैः
 ॥ ७ ॥ त्वरमाणो महाराज सेनामुख्याः समाव्रजन् । दुर्योध-
 धनश्च कर्षश्च ब्रह्मसेनोऽथ मद्रराट् ॥ ८ ॥ अश्वत्यामा कृपयैव
 स्वयमेव च सैन्धवः । समासाद्य तु वीभत्सुः सैन्धवं प्रमुखि स्थितम्
 ॥ ९ ॥ नेत्राभ्यां क्रोधदीप्ताभ्यां संप्रैक्षन्निर्दहन्निव । ततो दुर्योध-
 धनो राजा राधेयं त्वरितोऽब्रवीत् ॥ १० ॥ अर्जुनं वीश्य
 संयातं जयद्रथबधं प्रति । उवाच राजन् पुत्रस्ते कर्णं राजा
 सुधीधनः ॥ ११ ॥ अयं स वैकर्त्तन युद्धकालो प्रदर्शय स्वात्म-
 बल महात्मन् । यथा न वध्येत रणेऽर्जुनेन जयद्रथः कर्षं तथा
 कुरुष्व ॥ १२ ॥ अल्पावशिष्टं दिवसं नृवीर विष नयस्वाद्य रिपुं
 शरौषैः । दिनक्षयम्प्राप्य नरप्रवीर ध्रुवं हि कर्षं जयोभवि-
 ष्यति ॥ १३ ॥ सैन्धवे रक्ष्यमाणो तु सूर्यस्यास्तमनं प्रति ।
 मिथ्याप्रतिज्ञः कौन्तेयः प्रवेक्ष्यति ह्यताशनम् ॥ १४ ॥ अनर्जुना-
 याञ्च भुवि मुहूर्त्तमपि मानद् । जीवितुं नोत्सहेरन् वै भ्रातरो-
 ऽस्य सहानुगाः ॥ १५ ॥ विनष्टैः पाण्डवैश्च समैलवनकाननम् ।
 वसुन्धरामिमां कर्षं भोक्ष्यामी हतकण्टकाम् ॥ १६ ॥ दैवेनोप-
 हतः पार्थो विपरीतश्च मानद् । कार्याकार्यमजानन् यः प्रतिज्ञां
 कृतवान्नगे ॥ १७ ॥ नूनमात्मविनाशाय पाण्डवेन किरीटिना ।
 प्रतिज्ञेयं कृता कर्षं जयद्रथवधं प्रति ॥ १८ ॥ कथं जीवति

दुर्द्वेषं त्वयि राधेय फाल्गुनः । अनस्तं गत चादित्ये हन्यात्
 सैन्धवकं नृपम् ॥ १९ ॥ रक्षितं मद्रराजेन कृपेण च महात्मना ।
 जयद्रथं रणमुखि कथं हन्यादनञ्जयः ॥ २० ॥ द्रौणिना रक्ष्य-
 माणञ्च मया दुःशासनेन च । कथं प्राप्स्यति वीभत्सुः सैन्धवं
 कालचोदितः ॥ २१ ॥ युध्यन्ते बहवः शूरा लभ्यते च दिवाकरः ।
 षड्भ्यं जयद्रथं पार्थी नैव प्राप्स्यति मानद ॥ २२ ॥ स त्वं कर्ण
 मया सार्द्धं शूरैद्यान्यैर्महारथैः । द्रौणिना त्वं हि सहितो मद्रे-
 शन कृपेण च ॥ २३ ॥ युध्यस्व यत्नमास्थाय परं पार्थिव संयुगे ।
 एवमुक्तस्तु राधेयस्तत्र पुत्रेण मारिष ॥ २४ ॥ दुर्योधनमिदं
 वाक्यं प्रत्युवाच कुलत्तमम् । दृढलक्ष्मण शूरेण शीमसेनेन धन्विना
 ॥ २५ ॥ भयं भिन्नतनुः सङ्घे शरजालैरनेकयः । स्थातव्य-
 मिति तिष्ठामि रणे सम्प्रति मानद ॥ २६ ॥ नाङ्गमिद्धति
 किञ्चिन्ने सन्तप्तस्य महेषुभिः । योत्स्यामि तु यथाशक्त्या त्वदर्थं
 क्षीवितं मन ॥ २७ ॥ यथा पाण्डवमुख्योऽगौ न हनिष्यति
 सैन्धवम् । न हि मे युध्यमानस्य सायकानस्यतः शितान् ॥ २८ ॥
 सैन्धव प्राप्स्यते वीरः सव्यसाची धनञ्जयः । यत्त भक्तिमता
 कार्यं सततं हितकाङ्क्षिणा ॥ २९ ॥ तत् करिष्याम्यद्य कौरव्य
 जयो दैवे प्रतिष्ठितः । सैन्धवार्थं परं यत्नं करिष्याम्यद्य संयुगे
 ॥ ३० ॥ तत्प्रियार्थं महाराज जयो दैवे प्रतिष्ठितः । अद्य
 योत्स्योऽर्जुनमहं पौरुषं संव्यपायितः ॥ ३१ ॥ त्वदर्थं पुरुष-
 व्याघ्र जयो दैवे प्रतिष्ठितः । अद्य युद्धं कुरुष्येऽहं मम पार्थस्य
 चोभयोः ॥ ३२ ॥ पश्यन्तु सर्वसैन्यानि दारुणं लोमहर्षणम् ।
 कर्णकौरवयोरेवं रणे सन्धापमाणनयोः ॥ ३३ ॥ अर्जुनो निश्चितै-
 र्वांगैर्लक्ष्मण तव वाहिनीम् । चिच्छेद निश्चितैर्भक्तैः शूराणा-
 मनिर्वृत्तिनाम् ॥ ३४ ॥ भुजान् परिषसङ्गायान् हस्तिहस्ती-
 पमान्रुण । शिरांसि च महावाङ्मक्षिच्छेद निश्चितैः शरैः ॥ ३५ ॥

हस्तिहस्तान् हयग्रीवान् रथाक्षांश्च समन्ततः । शोणिताक्तान्
 हयायोधान् गृहीतप्रासतोमरान् ॥ ३६ ॥ क्षुरैश्चिच्छेद वीभत्-
 सुर्दिवेकैकं त्रिधैव च । हया वारणमुन्याश्च प्रापतन्त समन्ततः
 ॥ ३७ ॥ ध्वजांश्छत्राणि चापानि चामराणि शिरांसि च । कक्ष-
 मग्निरिवोद्धूतः प्रदहंस्तव वाहिनीम् ॥ ३८ ॥ अचिरेण महीं
 पार्थश्चकार रुधिरोत्तराम् । हनभूयिष्ठयोधन्तत् कृत्वा तत्र बलं
 वली ॥ ३९ ॥ आससाद् दुरोधर्षः सैन्धवं सत्यविक्रमः । वीभत्-
 सुभीमसेनेन सात्त्वतेन च रक्षितः ॥ ४० ॥ प्रवभौ भरतयेष्ठ
 ज्वलन्निव ह्यतामनः । तं तथावस्थितं दृष्ट्वा लद्रीया वीर्यसम्पदा
 ॥ ४१ ॥ नामृष्यन्त महेश्वासाः फाल्गुनं परुषर्षभाः । दुर्यो-
 धनश्च कर्णश्च वृषसेनोऽथ मद्वराट् ॥ ४२ ॥ अश्रुत्यामा कृपयैव
 स्वयमेव च सैन्धवः । संरब्धाः सैन्धवस्यार्थं समावृण्वन् किरी-
 टिनम् ॥ ४३ ॥ नृत्यन्तं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनिस्वनैः । सङ्ग्राम-
 कोविदं पार्थं सर्वं युद्धविशारदाः ॥ ४४ ॥ अभौताः पर्यैवर्तन्त
 व्यादितास्यमिवान्तक्रम् । सैन्धवं पृष्ठतः कृत्वा जिघांसन्तोऽर्जुना-
 च्युतौ ॥ ४५ ॥ सूर्यास्तमनमिच्छन्तो लोहितायति भास्करे ।
 ते भुजैर्भोगिभोगामैर्धनूंथानन्य सायकान् ॥ ४६ ॥ मुमुचुः सूर्य-
 रश्मिगामाञ्छतश्चः फाल्गुनं प्रति । तानस्त्वान् अमानांश्च किरीटी
 युद्धदुर्मदः ॥ ४७ ॥ द्विधा त्रिधाष्टधैकैकं शिञ्चा विव्याध तानृणो ।
 सिंहेलाङ्गूलकेतुस्तु दर्शयञ्छक्तिमात्मनः ॥ ४८ ॥ आरहतौसुतो
 राजन्नर्जुनं प्रत्यवारयत् । स विद्धा दृशभिः पार्थं वासुदेवञ्च
 सप्तभिः ॥ ४९ ॥ अतिष्ठद्रथमार्गेषु सैन्धवं परिपालयन् । अथैनं
 कौरवश्चेष्टाः सर्व एव महारथाः ॥ ५० ॥ महता रदसङ्गेन
 सर्वतः पथ्यवारयन् । विस्फारयन्तश्चापानि विमृजन्तश्च सायकान्
 ॥ ५१ ॥ सैन्धवं पर्यैरक्षन्त शासनात्तनयस्य ते । तत्र पार्थस्य
 शूरस्य वाह्नेर्बलमदृश्यत ॥ ५२ ॥ द्रुपूणामक्षयलञ्च धनुषो

गाण्डीवस्य च । अस्त्रैरस्त्राणि सन्वार्य द्वौणेः शारदतस्य च
 ॥ ५३ ॥ एकैकं नवभिर्वाणैः सर्वानेव समार्पयत् । तं द्वौणिः
 पञ्चविंशत्या व्रपसेनस्य सप्तभिः ॥ ५४ ॥ दुर्योधनस्तु विंशत्या
 कर्णशल्यौ त्रिभिस्त्रिभिः । त एनमभिर्गञ्जन्तो विध्यन्तश्च पुनः पुनः
 ॥ ५५ ॥ विधुन्वन्तश्च चापानि सर्वतः पर्यवारयन् । श्लिष्टञ्च
 सर्वतश्चक्रूरयमण्डलमाशु ते ॥ ५६ ॥ सूर्यास्तमनमिच्छन्तस्त्वर-
 माणा महारथाः । त एतमभिनर्दन्तो विधुन्वाना धनुषि च ॥ ५७ ॥
 सिषिचुर्मांगणैस्तीक्ष्णैर्गिरिं मेघा इवाम्बुभिः । ते महास्त्राणि
 दिव्यानि तत्र राजन् व्यदर्शयन् ॥ ५८ ॥ धनञ्जयस्य गात्रे तु
 शूराः परिघवाहनः । हतभ्रयिष्ठधीधं तत्कृत्वा तत्र बलं बली
 ॥ ५९ ॥ आसमाद् सुदुर्द्धर्षः सैन्यवं सत्यविक्रमः । तं कर्णः
 संयुगी राजन् प्रत्यवारयदाशुगै ॥ ६० ॥ मिप्रतो भीमसेनस्य
 सात्त्वतस्य च भारत । तं पार्थो दशभिर्वाणैः प्रत्यविध्यद्रणाजिरे
 ॥ ६१ ॥ सूतपुत्रं महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः । सात्त्वतस्तु
 त्रिभिर्वाणैः कर्णं विव्याध मारिष ॥ ६२ ॥ भीमसेनस्त्रिभिश्चैव
 पुनः पार्थश्च सप्तभिः । तान् कर्णः प्रतिविव्याध षष्ट्या षष्ट्या
 महारथः ॥ ६३ ॥ तद्युद्धमभवद्राजन् कर्णस्य बह्वभिः सह ।
 तत्राहुतमपश्याम सूतपुत्रस्य मारिष ॥ ६४ ॥ यद्विकः समरे
 क्रुद्धस्त्रीनुथान् पर्यवारयत् । फाल्गुनस्तु महाबाहुः कर्णं वैक-
 न्तनं मृधे ॥ ६५ ॥ सायकानां शतेनैव सर्वमर्मस्वताडयत् ।
 रुधिरोक्षितसर्वाङ्गः सूतपुत्रः प्रतापवान् ॥ ६६ ॥ शरैः पञ्चाशता
 बीरः फाल्गुनं प्रत्यविध्यत । तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा नामृष्यत रणे-
 र्जुनः ॥ ६७ ॥ तस्य पार्थो धनुष्कित्त्वा विव्याधिनं स्तनान्तरे ।
 सायकैर्नवभिर्वीरस्त्वरमाणो धनञ्जयः ॥ ६८ ॥ वधार्थं तस्य
 समरे सायकं सूर्यवर्चसम् । चिन्तेप त्वरया युक्तस्त्वरकाले
 धनञ्जयः ॥ ६९ ॥ तमापतन्तं वेगिनं द्वौणिविच्छेद् सायकम् ।

अर्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन स खिन्नः प्रापतद्भुवि ॥ ७० ॥ अथान्यद्भु-
 रादाव रूतपुत्रः प्रनापवान् । सायकैर्बद्धसाहस्रैश्छादयामास
 पाण्डवम् ॥ ७१ ॥ तां शस्त्रवृष्टिमतुलां कर्षाचापसमुत्थिताम् ।
 व्यधमत् सायकैः पार्थः शलभानिव मासुतः ॥ ७२ ॥ छादया-
 मास च तदा सायकैर्जुनो रणे । पश्यतां सर्वयोधानां दृश्यन्
 पाणिलाघवम् ॥ ७३ ॥ कर्षोऽपि द्विषतां हन्ता छादयामास
 फाल्गुनम् । सायकैर्बद्धसाहस्रैः कृतप्रतिकृतेप्सया ॥ ७४ ॥ तौ
 वृषाविव नर्दन्तौ नरसिंहौ महारथौ । सायकैश्च प्रतिच्छन्नं
 चक्रतुः खमजिह्वगै ॥ ७५ ॥ अट्टभ्यौ च शरौघैस्तौ निघ्नतामित-
 रेतरम् । पार्थोऽहमस्मि तिष्ठेह कर्षोऽहं तिष्ठ फाल्गुन ॥ ७६ ॥
 इत्येवं तर्जमानौ तु वाक्कृत्यैस्तुदतां तदा । युध्येतां समरे वीरौ
 चित्रं लघु च सुष्टु च ॥ ७७ ॥ प्रेक्षणीयावभवतां सर्वयोधसमा-
 गमे । प्रशस्यमानौ समरे सिद्धचारणावातिकैः ॥ ७८ ॥ अयु-
 धेयतां महाराज परस्परवधैषिणौ । ततो दुर्व्योधनो राजंस्ताव-
 कानभ्यभाषत ॥ ७९ ॥ यन्नाद्रक्षत राधेय नाहत्वा समरेऽर्जुनम् ।
 निवर्त्तिष्यति राधेय इति मासुक्तवान् वृषः ॥ ८० ॥ एतस्मिन्नन्तरे
 राजन् दृष्ट्वा कर्षस्य विक्रमम् । आकर्णमुक्तैरिष्टभिः कर्षस्य
 चतुरोहयान् ॥ ८१ ॥ अनयन्मृत्युलोकाय चतुर्भिः श्वेतवाहनः ।
 सारथिञ्चास्य भङ्गेन रथनीडाद्पाहरत् ॥ ८२ ॥ छादयामास
 च शरैस्तव पुत्रस्य पश्यतः । स छादयमानः समरे हताश्वो हत-
 सारथिः ॥ ८३ ॥ मोहितः शरजालेन कर्त्तव्यं नाभ्यपदात् । तं
 तथा विरथं दृष्ट्वा रथमारोप्य तं तदा ॥ ८४ ॥ अश्वत्यामा
 महाराज भूयोऽर्जुनमयोधयत् । मद्राजस्तु कौन्तेयमविध्य-
 त्तिश्रता शरैः ॥ ८५ ॥ शरहतस्तु विंशत्या वासुदेवं समा-
 र्पयत् । धबञ्जयं हादृग्भिराजघान शिलीमुखैः ॥ ८६ ॥ चतुर्भिः
 सिन्धुराजश्च वृषसेनश्च सप्तभिः । पृथक् पृथक् महाराज कृष्ण-

पार्थावविध्यताम् ॥ ८७ ॥ तथैव तान् प्रत्यविध्यत् कुन्तीपुत्रो
धनञ्जयः । द्रोणपुत्रं चतुःषष्ट्या मद्रराजं शतेन च ॥ ८८ ॥
सैन्धवं दशभिर्भल्लैर्द्विप्रसेनं त्रिभिः शरैः । शारदतञ्च विंशत्या-
विद्ध्वा पार्थः समुन्नदन् ॥ ८९ ॥ ते प्रतिज्ञाप्रतीघातमिच्छन्तः
सव्यसाचिनः । रोषितास्तावकास्तूर्णमभिपेतुर्धनञ्जयम् ॥ ९० ॥
अथार्जुनः सर्वतो वारुणास्त्रं प्रादुश्यक्रे त्रासयन् घातैराष्ट्रान् ।
तं प्रत्युदीधुः कुरवः पाण्डुसूनुं रथैर्महाहैः शरवर्षाण्यवर्षन् ॥ ९१ ॥
ततस्तु तस्मिंस्तुमुले समुत्थिते सुदारुणे भारत मोहनौघे । नामु-
ञ्चत प्राप्य स राजपुत्रं किरौटमाली बिसृजन् पृषत्कान् ॥ ९२ ॥
राज्यप्रेप्सुः सव्यसाची कुक्कुणां स्मरन् क्लेशान् हादशवर्षवृत्तान् ।
गाण्डीवमुक्तैरिषुभिर्महात्मा सर्वा दिशो व्याघ्रणोद्ग्रमेयः ॥ ९३ ॥
प्रदीप्तोत्कमभवच्चान्तरौचं देहेषु भूरीण्यपतन् वयांसि । यत्
पिङ्गलञ्चेन किरौटमाली क्रुद्धो रिपूनाजगवेन हन्ति ॥ ९४ ॥
ततः किरौटो महता महायथाः शरासनेनास्य शराननीकजित् ।
हयप्रवेकोत्तमनागधूर्गतान् कुरुप्रवीरानिषुभिर्व्यपातयत् ॥ ९५ ॥
गदाश्च गुर्वीः परिधानयस्त्रयानसींश्च शक्तीश्च रणे नराधिपाः ।
महान्ति शस्त्राणि च भीमदर्शनाः प्रगृह्य पार्थं सहसाभिदुद्रुवुः
॥ ९६ ॥ ततो युगान्ताभ्रसमस्त्रं महत् महेन्द्रचापप्रतिमं च
गाण्डिवम् । चकर्ष दोभंगा बिहसन् भृशं ययौ दहंस्त्वदीयान्
यमराष्ट्रवर्धनः ॥ ९७ ॥ स तानुदीर्क्षान् सरथान् सनागान्
पदातिसङ्घांश्च धनुर्धरांश्च । विपन्नसर्वायुधजीवितान्रणे चकार
वीरो यमराष्ट्रवर्धनान् ॥ ९८ ॥

इतिद्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे

पञ्चचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४५ ॥

सञ्जय उवाच । श्रुत्वा निनादं धनुषश्च तस्य विस्मृष्टमुत्-
 क्रुष्टमिवान्तकस्य । शक्राघनिस्फोटसमं सुवीरं विक्रममाणस्य
 धनञ्जयेन ॥ १ ॥ त्रासोद्दिग्गं तदीद्भ्रान्तं त्वदीयं तदहलं नृप ।
 युगान्तवातसङ्घुब्धं चलद्वीचितरङ्घ्रिणम् ॥ २ ॥ प्रलीनमीनमकरं
 सागराश्च इवाभवत् । स रणे व्यचरत् पार्थः प्रेक्षणीयो धन-
 ञ्जयः ॥ ३ ॥ युगपद्विस्तु सर्वासु चित्राण्यस्त्राणि दर्शयन् ।
 आददानं महाराज सन्धानञ्च पाण्डवम् ॥ ४ ॥ उत्कर्षन्तं
 सृजन्तञ्च न स पश्याम लाघवात् । ततः क्रुद्धो महाबाहुरैन्द्रमस्त्रं
 दुरासदम् ॥ ५ ॥ प्रादुश्चक्रे महाराज त्रासयन् सर्वभारतान् ।
 ततः शराः प्रादुरासन् दिव्यास्त्रप्रतिमन्त्रिताः ॥ ६ ॥ प्रदीप्ताश्च
 शिखिमुखाः शतशोऽथ सहस्रशः । आकर्णपूर्णनिर्मुक्तैरस्त्रकांश-
 निभैः शरैः ॥ ७ ॥ नाभोऽभवत् मुदुष्प्रेक्ष्यमुक्त्वाभिरिव संवृतम् ।
 ततः शरान्यकारं तत् कौरवैः समुदीरितम् ॥ ८ ॥ अशक्यं
 मनसाप्यन्यैः पाण्डवः समुमन्त्रिव । नाशयामास विक्रम्य शरै-
 र्दिव्यास्त्रमन्त्रितैः ॥ ९ ॥ नैशन्तमोऽशुभिः क्षिप्रं दिनादाविव
 भास्करः । ततस्तु तावकं सैन्यं दीप्तैः शरगमस्त्रिभिः ॥ १० ॥
 आक्षिपत् पल्ललाम्बूनि निदाघार्क इव प्रभुः । ततो दिव्यास्त्र-
 विदुषा प्रहिताः सायकांशवः ॥ ११ ॥ समाप्लुतं द्विषत्सैन्यं लोकं
 भानोरिवांशवः । तथा परे समुत्सृष्टा विशिखास्त्रिगमतेजसः
 ॥ १२ ॥ हृदयान्याशु वीराणां विविशुः प्रियवन्सुवत् । य
 एनमीयुः समरे त्वदीयाः शूरमानिनः ॥ १३ ॥ शलभा इव ते
 दीप्तमग्निं प्राप्य ययुः क्षयम् । एवं समृद्भन् शत्रूणां जीवितानि
 यथांसि च ॥ १४ ॥ पार्थश्चचार सङ्ग्रामे मृत्युर्विश्रहवानिव ।
 सकिरीटानि वक्त्राणि साङ्गदान् विपुलान् भुजान् ॥ १५ ॥ स
 कुण्डलयुगान् कर्मान् द्विषां निरहरच्छरैः । सतोमरान् गज-
 स्थानां सप्रासान् हयसार्दिनाम् ॥ १६ ॥ सचमरणः पदातीनां

रथिनाञ्च सधन्वनः । सप्रतोदान्नियन्तृणां वाह्वंश्चिच्छुः पाण्डवः
 ॥ १७ ॥ स दीपोग्रशरार्चिष्मान् वभौ तत्र धनञ्जयः । स-
 विस्फुलिङ्गाग्रशिखी ज्वलन्निव द्भृताशनः ॥ १८ ॥ तं देवराज-
 प्रतिमं सर्वशस्त्रभृतां वरम् । युगपर्द्वैक्षु सर्वासु रथस्थं पुरुष-
 र्षभम् ॥ १९ ॥ निक्षिपन्तं महास्त्राणि प्रेक्षणीयं धनञ्जयम् ।
 नृत्यन्तं रथमार्गेषु धनुर्ज्यातलनादितम् ॥ २० ॥ निरीक्षितुं न
 शिकुस्ते यत्रवन्तोऽपि पार्थिवाः । मध्यन्दिनगतं सूयं प्रतपन्त-
 मिवाम्बरे ॥ २१ ॥ दीपोग्रसंभृतशरः किरीटी विरराज ह ।
 वर्षास्त्रिवोदीर्णजलः सेन्द्रधन्वाभ्युदी महान् ॥ २२ ॥ महास्त्र-
 संप्लवे तस्मिन् जिष्णुना मम्प्रवर्तिते । सुदुस्तरे महाघोरे ममञ्जु-
 र्योधपुङ्गवाः ॥ २३ ॥ उत्कृत्तवदनैर्दहैः शरीरैः क्षतवाह्वभिः ।
 भुजैश्च पाणिनिर्मलैः पाणिभिव्यङ्गलीकृतैः ॥ २४ ॥ कृत्ताग्रहस्तैः
 करिभिः कृत्तदन्तैर्मदीकृतैः । ह्यैश्च विस्तरग्रोतैरथैश्च शकली-
 कृतैः ॥ २५ ॥ निकृत्तान्त्रैः कृत्तपादैस्तथान्यैः कृत्तसन्धिभिः ।
 नियैष्टैर्विस्फुरद्भिश्च शतशोऽप्य सहस्रशः ॥ २६ ॥ मृत्वोराघात-
 ललितं तत् पार्थायीधनं महत् । अपश्याम महीपाल भोक्तृणां
 भयवर्द्धनम् ॥ २७ ॥ आक्रीडामिव रुद्रस्य पुराभ्यर्द्धयतः पशून् ।
 गजानां क्षुरनिर्मलैः करैः सभुजगीव भूः ॥ २८ ॥ क्वचिदभौ
 स्वग्विणीव वक्त्रपद्मैः समाचिता । विचित्रांशुप्रसक्तुटैः केयूरा-
 ङ्गदकुण्डलैः ॥ २९ ॥ स्वर्साक्षितवकुलैश्च माण्डैश्च गजवाजिनाम् ।
 किरीटमृतसङ्घीर्णां तत्र तत्र समाचिता ॥ ३० ॥ विरराज भृशं
 चित्रा नही नववधूरिव । मञ्जामैः कर्द्द्विमिनो गोणितोयतर-
 ङ्गिणीम् ॥ ३१ ॥ मर्मास्त्रिधरगाधाच्च केयूरैश्च वनमाह्वताम् ।
 शिरोबाह्वपलतटां स्वक्मक्रीडास्थिसङ्घटाम् ॥ ३२ ॥ चित्रध्वज-
 पताकाढ्यां क्षत्रचापोर्मिमालिनीम् । विगतास्तु महाकायां गज-
 देहाभिसङ्घुलाम् ॥ ३३ ॥ रथोड्पपताक्रीणां ह्यसङ्घातरं धमम् ।

रथचक्रयुगीषाक्षकूर्वरैरतिदुर्गाम् ॥ ३४ ॥ प्रासादियक्तिपरशु-
 विशिखाहिदुरासदाम् । बलकङ्कमहानक्रां गोमायुमकरोत्-
 कटाम् ॥ ३५ ॥ वृधोद्ग्रमहाग्राहां पिपाभिसुतभैरवाम् । नृत्यत्
 प्रेतपिशाचाद्यैर्भूताक्रीणां सहस्रयः ॥ ३६ ॥ गतासुयोधनियेष्ट-
 शरीरशतवाहिनीम् । महाप्रतिभयां रौद्रां घोरां वैतरणीमिव
 ॥ ३७ ॥ नदीं प्रवर्तयामास भीरूणां भयङ्किनीम् । तं दृष्ट्वा
 तस्य विक्रान्तमन्तकस्येव रूपिणः ॥ ३८ ॥ अभूतपूर्वं कुरुषु
 भयमागाद्रणाजिरे । तत आहाय वीराणां स्त्रैरस्वाणा पाण्डवः
 ॥ ३९ ॥ आत्मानं रौद्रमाचष्ट रौद्रक्रीणां धिष्ठितः । ततो
 रथवरान् राजन्नद्यतिक्रामदर्जुनः ॥ ४० ॥ मथ्यन्दिनगतं सूर्यं
 प्रतपन्तमिवाम्बरे । न शेकुः सर्वभूतानि पाण्डवं प्रतिवीक्षितुम्
 ॥ ४१ ॥ प्रसृतान् तस्य गाण्डीवाच्छरत्रात आत्मनः । संग्रामे
 सम्प्रपश्यामी हंसपण्डुक्तोरिवाम्बरे ॥ ४२ ॥ विनिवार्य स
 वीराणामस्त्रैरस्त्राणि सर्वयः । दशयन् रौद्राणां आनमुग्रेकर्मणि
 धिष्ठितः ॥ ४३ ॥ स तान् रथवरान् राजन् क्रामत्तदाजुनः ।
 मोहयन्निव नाराचैर्जयद्रथबधेप्सया ॥ ४४ ॥ विसृजन् दिक्षु
 सर्वासु शरानसितसारथिः । स रणे वाचरत्तृणं प्लेक्षणीयो
 धनञ्जयः ॥ ४५ ॥ भ्रमन्त इव शूरस्य शरत्राता महात्मनाः ।
 अदृश्यन्तान्तरीक्षस्थाः शतशोऽथ सहस्रयः ॥ ४६ ॥ आददानं
 महेश्वामहे सन्द्धानञ्च पाण्डवम् । विसृजन्तन्तु कौन्तेयं नातु-
 पश्यामहे तदा ॥ ४७ ॥ तथा सर्वा दिशो राजन् सर्वांश्च रथिनी
 रणे । चाकुलीकृत्य कौन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत् ॥ ४८ ॥ विव्याध
 च चतुःषष्ट्या शराणां नतपर्वणाम् । सैन्यवाभिमुखं यान्तं वीधाः
 सम्प्रेक्ष्य पाण्डवम् ॥ ४९ ॥ न्यवर्तन्त रणाहीरा निराशास्तस्य
 जीविते । यो योऽभ्यधावदाक्रन्दे तावकः पाण्डवं रणे ॥ ५० ॥
 तस्य तस्यान्तगो वाणः शरीरे न्यपतत् प्रभो । कवन्धसङ्घसङ्घक्रे,

तव सैन्यं महारथः ॥ ५१ ॥ अर्जुनो जयतां श्रेष्ठः शरैरभ्य-
 सन्निभैः । एवं तत्तव राजेन्दु वतुरङ्गवत् तदा ॥ ५२ ॥ आर्कुजो-
 कृत्य कौन्तेयो जयद्रथमुपाद्रवत् । द्रौणिं पञ्चाशताविंध्यहृषसेनं
 त्रिभिः शरैः ॥ ५३ ॥ कृपायमाणः कौन्तेयः कृपन्नवमिरार्हेयत् ।
 शल्यं षोडशभिर्वाणैः कणं हात्रिंशता शरैः ॥ ५४ ॥ सैन्यवञ्च
 चतुषष्टया विद्धा सिंह इवानदत् । सैन्यवस्तु तदा विद्धः शरै-
 र्गाण्डीवधन्वना ॥ ५५ ॥ न चक्षमे सुसंक्रुदस्तोवार्हेत इव द्विपः ।
 स वराहध्वजस्तूर्णं गार्हपत्रानजिह्वागान् ॥ ५६ ॥ क्रुडाग्रीविष
 सङ्हाशान् कर्मारपरिमाञ्जितान् । आकर्णपूर्णांश्चक्षेप फल्वा-
 नस्य रथं प्रति ॥ ५७ ॥ त्रिभिस्तु विद्धा गोविन्दं नाराचैः षड्भि-
 रर्जुनम् । अष्टाभिर्वाजिनोऽविध्यङ्गजैकेन पत्रिणा ॥ ५८ ॥ स
 विश्वप्रार्जुनस्तीक्ष्णान् सैन्यवप्रक्षिताञ्छरान् । युगपत्तस्य चिच्छेद
 शरार्थां सैन्यवस्य ह ॥ ५९ ॥ सारथेयश्च शिरः कायात् ध्वजञ्च
 समलङ्कृतम् । स छिन्नयष्टिः सुमहान्दीर्घभागः शराहतः ॥ ६० ॥
 वराहः सिन्धुराजस्य पपाताम्निशिखोपमः । एतस्मिन्नेव काले तु
 द्रुतं गच्छति भास्करे ॥ ६१ ॥ अब्रवीत् पाण्डवं तत्र त्वरमाणो
 जनार्दनः । एष मध्ये कृतः षड्भिः पार्थ वीरैर्महारथैः ॥ ६२ ॥
 जीवितेप्सुर्महाबाहो भीतस्तिष्ठति सैध्यवः । एतानानाञ्जित्य रणे
 षड्भ्यान् पुरुषर्षभ ॥ ६३ ॥ न शक्यः सैन्यवो हन्तुं यत्तो निर्व्याज-
 मर्जुन । दोगमत्र विधास्यामि सूर्येत्यावरणं प्रति ॥ ६४ ॥ अस्तं
 गत इति व्यक्तं द्रक्ष्यत्येकः स सिन्धुराट् । हर्षेण जीविताकाङ्क्षी
 विनाशार्थं तव प्रभो ॥ ६५ ॥ न गोप्स्यति दुराचारः स आत्मानं
 कथञ्चन । तत्र छिद्रे प्रहर्तव्यं त्रयास्य कुरुसत्तम ॥ ६६ ॥
 व्यपेक्षा नैव कर्तव्या गतोऽस्त्रमिति भास्करः । एवमस्त्विति वीभत्सु-
 केयवं प्रत्यभाषत ॥ ६७ ॥ ततोऽष्टजत्तमः कृप्याः सूर्येष्टावरणं
 प्रति । योगी दोगेन संयुक्तो योगिनामौश्वरो हरिः ॥ ६८ ॥

सृष्टे तमसि कृष्णेण गतोऽस्तमिति भाष्करः । त्वदीया जहृषु-
 योधाः पार्थनाशान्तराधिप ॥ ६९ ॥ ते प्रहृष्टा रणे राजान्नाप-
 श्यन् सैनिकारविम् । उन्नास्य वक्त्राणि तदा स च राजा जय-
 द्रथः ॥ ७० ॥ वीक्षमाणो ततस्तस्मिन् सिन्धुराजे दिवाकरम् ।
 पुनरेवाब्रवीत् कृष्णो घनज्जयमिदं वचः । ७१ ॥ पश्य सिन्धुपतिं
 वीरं प्रेक्षमाणं दिवाकरम् । भयं हि विप्रमुच्येतक्षत्रो भरत-
 कृत्तम ॥ ७२ ॥ अयं कालो महाबाहो वधायास्य दुरात्मनः ।
 क्षिप्ति स्तूहीनमन्त्राशु क्लृप्त साफल्यमात्मनः । ७३ ॥ इत्येवं केशवे-
 नोक्तः पाण्डुपुत्रः प्रनापवान् । न्यवधीत्तावदां सैन्यं शरैरर्काग्नि-
 सन्निभैः ॥ ७४ ॥ कृपं विव्याध विश्रव्या कर्णो पद्माश्रिता शरैः ।
 श्रव्यं दूर्योधनश्चैव पद्भिः पद्भिरताडयत् ॥ ७५ ॥ वृषसेनं
 तथाष्टाभिः प्रष्टया सैन्यवमेव च । तथैव च महाबाहूस्त्वदीयान्
 पाण्डुनन्दनः ॥ ७६ ॥ गार्हं विद्धा शरैराजन् जयद्रथसुपाडवत् ।
 तं समीपस्थितं दृष्ट्वा क्षीणिज्जागदितिमन्त्रम् ॥ ७७ ॥ जयद्रथस्य
 गोप्तारः संशयं परमं गताः । ततः सर्वे महााराज तव योधा
 जयैर्पिपाः ॥ ७८ ॥ सिद्धिदुः शरधारामिः पाकशासनिसाहव ।
 सञ्क्राद्यमानः क्लृप्तनन्दनः । ततः शरमयं जायतुर्गुलं पाक-
 शासनिः ॥ ८० ॥ व्यसृजत् पुरुषव्याघ्रस्तव वैवजिघांसया । ते
 हन्यमाना वीरेण योधा राजव्रणे तव ॥ ८१ ॥ प्रजहृः सैन्यं
 भीता हौ समं नाप्यधायताम् । तत्राहृतमपगृह्याम हृन्तीपुत्रस्य
 विक्रमम् ॥ ८२ ॥ तादृशभावी भूतो वा यच्चकार महायशाः ।
 हिपान् हिप्रगतांश्चैव ह्वयान् ह्वयगतानपि ॥ ८३ ॥ तथा सार-
 धिनश्चैव न्यहन्य सद्रः पशूनिव । न तत समरे कश्चिन्नया दृष्टो
 नराधिप ॥ ८४ ॥ गजो वाजी नरो वापि यो न पार्थशराहतः ।
 रजसा तमसा चैव योधाः सञ्क्रान्तवक्षुपः ॥ ८५ ॥ कश्मलं

प्राविशन् घोरं नान्वजानन् परस्परम् । ते शरैर्भिन्नमर्षिणः
 सैनिकाः कालचोदिताः ॥ ८६ ॥ वभ्रन्सुखस्वल्ः पेतुः सिद्धुर्मन्सुश्च
 भारत । तस्मिन् महाभीषणके प्रजानामिव सङ्गद्ये ॥ ८७ ॥
 रणे महति दुष्पारे वर्त्तमाने सुदारुणे । शोकितस्य प्रसेकेन
 शीघ्रत्वादनिलस्य च ॥ ८८ ॥ अग्रस्यत्तद्रजो भौममसृक्ष्मिक्तो
 धरातले । आनाभि निरञ्जय रथवज्राणां शोकितैः ॥ ८९ ॥
 मग्ना वेगवतो राजंस्तावक्रानां रणाङ्गणे । स्तम्भिनश्च हतारोहा
 दारिताङ्गाः सहस्रयः ॥ ९० ॥ स्ताव्यनीकानि सुदृन्त आक्षिपादाः
 प्रदुद्रुवुः । हयास पतिनारोहाः पत्तयश्च नराधिप ॥ ९१ ॥
 प्रदुद्रुवुर्भवाद्राजन् धतञ्जयश्चराचता । सुक्तकेशा विक्रयवाः
 चरन्तः क्षतजं क्षतैः ॥ ९२ ॥ प्रपत्तायन्त सन्तस्ताख्यक्ता रण-
 यिरो जनाः । लसृष्टाक्षरहीताश्च कौचित्वाभवन् सुवि ॥ ९३ ॥
 हतानाञ्जापरे मध्ये हिरदानां निखिल्विरे । एवं तव वलं राजन्
 द्वावयित्वा धनञ्जयः ॥ ९४ ॥ न्यवधीत क्षयकीर्षोरैः सिन्धु-
 राजस्य रक्षिणाः । कर्णं द्रौणिं कृपं शल्यं द्रुपसेनं सुशोधनम्
 ॥ ९५ ॥ छादवानाम तौत्रेण अरजामेन पाण्डवः । न सृह्ण-
 न्क्षिप्रनाजन् सुदृन्तापि सन्दधन् ॥ ९६ ॥ अदृश्यतार्जुनः सङ्घेय
 शीघ्रास्त्रत्वात् कथञ्चन । धनुर्मण्डलसेवास्य दृश्यतेऽस्यास्यतः सदा
 ॥ ९७ ॥ सादकाश्च व्यदृश्यन्त निचरन्तः समन्ततः । कर्णस्य तु
 धनुष्छिन्ना वृषसेनस्य चैव ह ॥ ९८ ॥ शल्यस्य सूतं भक्तेन रथ-
 नौडादपातयत् । गाढविहाबुभौ कृत्वा शरैः स्वस्त्रीयमातुलौ
 ॥ ९९ ॥ अर्जुनो जयतां शिष्टो द्रौणिभारहतो रणे । एवं तान्
 व्याकूलौकृत्य तदीयानां महारथान् ॥ १०० ॥ जञ्जहार शरं
 घोरं पाण्डवोऽनलसन्निभम् । इन्द्राग्निममप्रख्यं दिव्यमन्ताभि-
 मन्त्रिणम् ॥ १०१ ॥ सर्वभारसहं यशद्वत् गन्धमाव्याक्षितं महत् ।
 वज्रेणास्त्रेण संयोज्य विधिवत् क्षुत्तनन्दनः ॥ १०२ ॥ सना-

दधन्महावाङ्मर्गाण्डीवे क्षिप्रमर्जुनः । तस्मिन् समीपमाने तु शरं
 ज्वलनतेजसि ॥ १०३ ॥ अन्तरीक्षे महानादो भूतानामभवन्नृप ।
 अन्नदीक्ष पुनस्तत्र त्वरमाणो जनार्दनः ॥ १०४ ॥ घनञ्जय शिर-
 श्किन्धि सैध्यवस्य दुरात्मनः । अस्तं मन्त्रीधरं अष्टं विद्याचरित
 दिवाकरः ॥ १०५ ॥ शृणुस्वैव च मे वाक्यं जयद्रथवधं प्रति ।
 दृढचतः सैम्बस्य पिता जगति विश्रुतः ॥ १०६ ॥ स कालेनेह
 महता सैम्बवं प्राप्तवान् सुतम् । जयद्रथममिषन्नं वागुवाचाशरी-
 रिणौ ॥ १०७ ॥ दामन्तर्हिता वाणी मेघदुन्दुभिनिस्वना ।
 तवात्सजोऽयं मर्त्येषु कुलशौलदमादिभिः ॥ १०८ ॥ गुणैर्भविष्यति
 विभो सृष्टो वंशयोर्दयोः क्षत्रियप्रवरलोके नित्यं शूराभि-
 सतकृतः ॥ १०९ ॥ किन्तुस्य युद्धमानस्य सङ्ग्रामे क्षत्रियप्रमः ।
 शिरश्छेत्सति संक्रुद्धः अत्र रालक्षितो भुवि ॥ ११० ॥ एतच्छ्रुत्वा
 सिन्धु राजो घ्यात्वा चिरभरिन्दमः । ज्ञातीन् सर्वात्तुवाचेदं पुत्र-
 स्त्रेहामिपोद्धितः ॥ १११ ॥ सङ्ग्रामे युध्यमानस्य वहतो महतीं
 धरम् । धरण्यां मम पुत्रस्य पातविष्यति यः शिरः ॥ ११२ ॥
 तस्यापि शतधा भूर्धा फलिष्यति न संशयः । एवमुक्त्वा ततो राज्ञ्ये
 स्थापयित्वा जयद्रथम् ॥ ११३ ॥ बृहच्चत्रो न यातस्तपयेष्टं
 समास्थितः । सोऽयं तप्यति तेजस्यो तपो धी । दुरासदम् ॥ ११४ ॥
 समन्तपङ्ककादस्काद्दिवानरकेतन । तस्माञ्जयद्रथस्य त्वं शिर-
 श्छेत्त्वा महामुधे ॥ ११५ ॥ दिव्येनास्त्रेण रिपुहन् धीरेणाङ्ग-
 कर्मणा । सङ्गण्डलं सिन्धु पतेः प्रमञ्जनसुतानुज ॥ ११६ ॥ उत्-
 नङ्गे पातयद्याशु बृहच्चत्रस्य भारत । अथ त्वमस्य भूर्धानं पात-
 यिष्यसि भूतले ॥ ११७ ॥ तवापि शतधा भूर्धा फलिष्यति न
 संशयः । यथा चैतन्नजानीयात् स राजा प्रथिवीपतिः ॥ ११८ ॥
 तथा कुरु कुरुयेष्ट दिव्यमस्त्रमुपायितः । न ह्यसाध्यमकार्यं वा
 विद्यते तव किञ्चन ॥ ११९ ॥ समस्त्रेष्वपि लोकेषु त्रिषु वासव-

मन्दन । एतच्छ्रुत्वा तु वचनं सुक्लृणी परिसंलिङ्घन् ॥ १२० ॥
 इन्द्राग्रनिमग्नस्यं दिव्यं मन्त्राभिमन्त्रितम् । सर्वभारसहं शश्व-
 द्ग्रथमाख्याञ्चितं शरम् ॥ १२१ ॥ बिससर्जार्जुनस्तूषां सैन्यवस्य
 वधे धृतम् । स तु गाण्डीवनिर्मुक्तः शरः श्येन इवाशुगः ॥ १२२ ॥
 शक्रन्तमिव वृक्षाग्रात् सैन्धवस्य शिरोऽहरत् । अहरत्तत् पुनश्चैव
 शरैरुद्धं धनञ्जयः ॥ १२३ ॥ दुहृदामप्रहर्षाय सुहृदां हर्षणाय
 च । शरैः कदम्बकीकृत्य काले तस्मिंश्च पाण्डवः ॥ १२४ ॥ समन्त-
 पञ्चकाढाञ्च शिरस्तदग्रमत्ततः । एतस्मिन्नेव काले तु वृद्धचवो
 महीपतिः ॥ १२५ ॥ सम्भ्रामुपास्ते तेजस्वी सम्बन्धी तव मारिष ।
 उपासीनस्य तस्याथ कृष्णकेयं सक्रण्डलम् ॥ १२६ ॥ सिन्धुराजस्य
 मूर्धानमुत्कृष्टं तमपातयत् । तस्योत्कृष्टे निपतितं शिरस्तच्चान्-
 क्रण्डलम् ॥ १२७ ॥ वृद्धचवस्य नृपतेरलक्षितमरिन्दम । कृत-
 क्षयस्य तस्याथ वृद्धचवस्य धीमतः ॥ १२८ ॥ उत्तिष्ठतस्तत्
 सहसा शिरोऽगच्छद्हरातलम् । ततस्तस्य नरेन्द्रस्य पुत्रमूर्धनि
 भूतलम् ॥ १२९ ॥ गते तस्यापि शतधा मूर्धागच्छदरिन्दम ।
 ततः सर्वाणि भूतानि विस्मयं जग्मुरुत्तमम् ॥ १३० ॥ वासुदेवश्च
 वीभत्सुं प्रशंसुर्महाबलम् । ततो विनिहते राजन् सिन्धुराजे
 किरीटिना ॥ १३१ ॥ तमस्तहासुदेवेन संहृतं भरतर्षभ । पश्चाज्-
 क्षातं महीपाल तव पुत्रैः सहानुगैः ॥ १३२ ॥ वासुदेवप्रयुक्तैर्यं
 मार्यति नृपसत्तम । एवं स निहतो राजन् पार्थिनामितेजसा
 ॥ १३३ ॥ अक्षौहिणीरष्ट हत्वा जामाता तव सैन्धवः । ततो
 दृष्ट्वा विनिहतं सिन्धुराजं जयद्रथम् ॥ १३४ ॥ एवाणां तव
 नेत्रेभ्यो दुःखादभ्यपतञ्जलम् । ततो जयद्रथे राजन् हते पार्थिन
 केधवः ॥ १३५ ॥ दध्नी शङ्खं महावाङ्मर्जुनस्य परन्तपः । भीम-
 सेनाऽपि संग्रामे बोधयन्निव पाण्डवम् ॥ १३६ ॥ सिंघनादिन
 महता पूरयामास रोदसी । तं शुद्धा तु महानादं धर्मपुत्रो

युधिष्ठिरः ॥ १३७ ॥ सैन्यं निहतं मेने फाल्वा, नेन महात्मना ।
 ततो वादिवर्षाणि स्वयोधानभ्यर्हयत् ॥ १३८ ॥ अभ्यवर्त्तत
 संग्रामे भारद्वाजं युयुत्सया । ततः प्रवृत्ते राजन्मस्तं गच्छति
 भास्करे ॥ १३९ ॥ द्रोणस्य सोमकैः सार्द्धं संग्रामो लोमहर्षणः ।
 ते तु सर्वप्रयत्नेन भारद्वाजं जिघांसवः ॥ १४० ॥ सैन्ये विनि-
 राजन्मयुध्यन्त महारथाः । पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा सैन्यं विनि-
 हत्य च ॥ १४१ ॥ अयोधयंस्ततो द्रोणं जयोन्मत्तास्ततस्ततः ।
 अर्जुनोऽपि रणे योधांस्तावकान् रथसत्तमान् । अयोधयन्महा-
 राज तं हत्वा सैन्यं नृपन् ॥ १४२ ॥ स दिवशतूनिव दिवराजः
 किरीटमाली व्यधमत् समन्तात् । यथा तमांस्यभ्युदितस्तमोघ्नः
 पूर्वा प्रतिज्ञां समवाप्य वीरः ॥ १४३ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि जयद्रथवधे

षट् चत्वारिंशद्दशमोऽध्यायः ॥ १४३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तस्मिन् विनिहते वीरे सैन्ये सव्यसाचिना ।
 मामका यदङ्गवन्त तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । सैन्यं निहतं दृष्ट्वा रणे नार्थं मारिष ।
 अनर्पवशमापन्नः क्रुपः शारहतस्तथा ॥ २ ॥ महता शरवर्षाणा
 पाण्डवं समवाकिरत् । द्रोणिश्याभ्यद्रवत् पाथं रथमास्याव
 फाल्वा नम ॥ ३ ॥ तावितौ रथिनां श्रेष्ठौ रथाभ्यां रथसत्तमौ ।
 उभावुभयतस्तीक्ष्णैर्विशिरक्षैरभ्यवर्षताम् ॥ ४ ॥ स तथा शरवर्षाभ्यां
 सुमहद्भगां महाभुजः । पीड्यमानः परामार्त्तिमगमद्रथिनाम्बरः
 ॥ ५ ॥ सोऽजिघांसुर्गुरुं सङ्घेयं गुरोस्तनयमेव च । चकाराचार्य्यकं
 तत्र कुन्तोपुत्रो धनञ्जयः ॥ ६ ॥ अस्त्रैरस्त्राणि संवार्थ्य द्रोणोः
 शारहतस्य च । मन्त्रेगानिघ्नंस्ताभ्यामजिघांसुरवाहजत् ॥ ७ ॥

ते चापि भृशमभ्युन्नन् विशिखा जयचोदिताः । वहुलात्तु परा-
 मार्त्तिं शराणान्तावगच्छताम् ॥ ८ ॥ अथ शरहतो राजन्
 कौन्तेयशरपीडितः । अवासीद्वथोपस्थे मूर्च्छामभिजगाम ह
 ॥ ९ ॥ विह्वलन्तमभिजाय भर्तारं शरपीडितम् । हतोऽयमिति
 च ज्ञात्वा सारथिस्तमपाहरत् ॥ १० ॥ तस्मिन् भग्ने महाराज
 कूपे शरहतं युधि । अश्रुत्यामाप्यपावासीत् पाण्डुविद्याद्रथान्तरम्
 ॥ ११ ॥ दृष्ट्वा शरहतं पार्थो मूर्च्छितं शरपीडितम् । रथ एव
 महेश्वासः कृपणं पथ्यदिववत् ॥ १२ ॥ अश्रुपूर्णासुखो दीनो वचन-
 छेदमब्रवीत् । पथ्यन्निदं महाप्राज्ञः क्षत्ता राजानमुक्तवान् ॥ १३ ॥
 कुलान्तकरणे पापे जातमात्रे सुयोधने । नीयतां परलोकाय
 साध्वयं कुलपांसनः ॥ १४ ॥ अस्माद्भिः कुरुमुख्यानां महदुत्-
 पत्स्यते भयम् । तदिदं समनुप्राप्तं वचनं सत्यवादिनः ॥ १५ ॥
 तत्कृत ह्यद्य पश्यामि शरतल्पगतं गुरुम् । धिगस्तु क्षात्रमाचारं
 धिगस्तु बलपीरुपम् ॥ १६ ॥ कां हि श्राश्रणमाचार्यमभिद्रुञ्चेत्
 नादृशः । ऋषिपुत्रो ममाचार्यो द्वीगत्य ददितः सखा ॥ १७ ॥
 एष श्रुते रथोपस्थे महाशौरमिपीडितः । अकामवानेन मया
 विशिखैरर्हितो भृशम् ॥ १८ ॥ अवासीद्वथोपस्थे प्राणान् पीड-
 यतीव मे । शरार्हितेन हि मया प्रेक्षणीयो महाद्युतिः ॥ १९ ॥
 अभ्यस्तो बहुभिर्वाणैर्ह्यधर्मगतेन वै । शोचयत्पे निवर्तं भूयः
 पुत्रवधाद्भि नाम् ॥ २० ॥ कृपणं स्वरथे सन्नं पश्य कृष्ण यथा-
 गतम् । उपाकृत्य तु वै विद्यामाचार्य्यभ्यो नरर्षभाः ॥ २१ ॥
 प्रयच्छन्तीह धी कानान् देवलमुपदान्ति ते । धी तु विद्यामुपादाय
 गुरुभ्यः पुरुषाधमाः ॥ २२ ॥ क्षन्ति तामेव दुर्वृत्तास्ते वै निरय-
 गामिनः । तदिदं नरकायाद्य कृतं कर्म मया ध्रुवम् ॥ २३ ॥
 आचार्य्यं शरवर्षेण रथे सादयता भृशम् । यत्तत् पूर्वमुपाकु-
 न्त्स्वं मामब्रवीत् कृपः ॥ २४ ॥ न क्रथञ्चन कौरव्य प्रहर्तव्यं

गुराविति । तदिदं वचनं साधोराचार्यस्य महात्मनः ॥ २५ ॥
 नातुष्ठितं ममेवाजौ विशिखैरभिवर्षता । तमस्तस्मै सुपूज्याय
 गौतमायापलायिने ॥ २६ ॥ धिगस्तु मम वार्ष्णेय धी द्युम्नै
 प्रह्वराम्यहम् । तथा विलपमाने तु सव्यसाचिनि तं प्रति ॥ २७ ॥
 सैम्यवं निहतं दृष्ट्वा राधेयः समुपाट्टवत् । तमापतन्तं राधेय-
 मर्जुनस्य रथं प्रति ॥ २८ ॥ पाञ्चाख्यौ सात्यकियैव सहसा समु-
 पाट्टवन् । उपायान्तस्तु राधेयं दृष्ट्वा पार्थो महारथः ॥ २९ ॥
 प्रहसन्देवकीपुत्रमिदं वचनमब्रवीत् । एष प्रयात्याधिरथिः सात्यकेः
 स्यन्दनं प्रति ॥ ३० ॥ न सृष्यति हतं नूनं भूरिश्यवसमाहवे ।
 यत्र बात्येष तत्र त्वं वोदयाञ्चान् जनार्दन ॥ ३१ ॥ मा सौम-
 दत्तेः पदवीं गमयेत् सात्त्वतं वृषः । एवमुक्तो महाबाहुः क्रोधवः
 सव्यसाचिना ॥ ३२ ॥ प्रत्युवाच महातेजाः कालयुक्तमिदं वचः ।
 अलमेष महाबाहुः कर्णादिको हि पाण्डव ॥ ३३ ॥ किञ्चन-
 द्रौपदेयाभ्यां सहितः सात्त्वतर्षभः । न च तावत् क्षमः पार्थ
 कर्णेन तव सङ्गरः ॥ ३४ ॥ प्रज्वलन्ती महोत्कीव तिष्ठत्यस्य हि
 वासवो । तदर्थं पूज्यमाना वै रक्ष्यते परवीरहृत् ॥ ३५ ॥ अतः
 कणोः प्रयात्त्र सात्त्वतस्य यथातथा । अहं क्षाम्यामि कौन्तेय काव-
 मस्य दुरात्मनः । यत्रैनं विशिखैस्तौक्ष्ण्यैः पातयिष्यामि भूतले ॥ ३६ ॥

धृमराट्ट उवाच । याऽसौ कर्णेन वीरेण वार्ष्णेयस्य सना-
 गमः । हते च भूरिश्यवसि सैम्यवे च निपातिते ॥ ३७ ॥ सात्यकि-
 श्यापि विरथः कं समाह्वदवात्रथम् । चक्ररक्षौ तु पाञ्चाख्य-
 तस्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ३८ ॥

सञ्जय उवाच । हन्त ते वर्त्तयिष्यामि यथावृत्तं महारणे ।
 शुश्रूषुस्व स्थिरो भूत्वा दुराचरितमात्मनः ॥ ३९ ॥ पूर्वमेव हि
 कृष्णस्य मनोगतमिदं प्रभो । विजितव्यो यथा वीरः सात्यकिर्यूप-
 केतुना ॥ ४० ॥ अतीतानागते राजन् स हि वीर्यं जनार्दन ।

षड्विंश खण्डम् ।

MAHABHARATAM

DRONA PARVA

TEXT

PUBLISHED AND DISTRIBUTED GRATIS

BY

PRATAP CHANDRA ROY, C. I. E.

श्रीमहाभारतम् ।

श्रीमन्महर्षिवेदव्यासविरचितम् ।

द्रोणपर्वम् ।

सि, आइ, इ, लपाधिधारिणा

रायश्रीप्रतापचन्द्रेण

प्रकाशितम्

मूल्यं विना वितोर्गञ्ज ।

“ इत्यतपादादिस्तपस्त्वा दयं किमयसोदत्त ”

तृतीयसंस्करणम् ।

कलिकाता बीडन् द्वीटान्तर्गत

१ नं राजा शुकदास द्वीट् भारतयन्त्रे

श्रीकालिदास सेनेन मुद्रितम् ।

प्रकाश्याः १८११ ।

२२५ ३६ ।

-

तन सूतं समानीय दानकं सन्दिश्ये च ॥ ४१ ॥ रथो मे युज्यतां
 कल्पमिति राजन्महाबलः । न हि देवान् गन्धर्वा न यक्षीरग-
 राक्षसाः ॥ ४२ ॥ मानदाश्च विजेतारः कृष्णाशोः सन्ति केचन ।
 पितामहपुरोगाश्च देवाः सिद्धाश्च तं विदुः ॥ ४३ ॥ तथाः प्रभाव-
 मतुलं शृणु युङ्गन्तु तत्तथा । सात्यकिं विरथं दृष्ट्वा कर्णाञ्जाभ्युद्यतं
 युधि ॥ ४४ ॥ दध्नीं शङ्खं महानादभार्यभेगाथ माधवः । दारुको
 वेत्ति सन्देहं श्रुत्वा शङ्खस्य च स्वनम् ॥ ४५ ॥ रथमन्वानवत्तस्मै
 सुवर्णोच्छ्रितकेतनम् । स केशवस्यानुमते रथं दारुकसंयुतम् ॥ ४६ ॥
 आरुरोह घ्निने पौत्रो ज्वलनादित्यसन्निभम् । कामगैः शैव्य-
 सुग्रीवमेघपुष्पबलाहकैः ॥ ४७ ॥ हयोद्गैर्महावेगैर्हमभाण्डविभू-
 षितैः । युक्तं समारुह्य च तं विमानप्रतिमं रथम् ॥ ४८ ॥ अभ्य-
 द्रवत राधेयं प्रवपन् सायकान् बहून् । चक्ररक्षावपि तदा युष्मा-
 सन्वृत्तभोजसौ ॥ ४९ ॥ धनञ्जयरथं हित्वा राधेयं प्रत्युत्थीयतु ।
 राधेयोऽपि महाराज शरवर्षं समुत्सृजन् ॥ ५० ॥ अभ्यद्रवत्
 सुसंक्रुद्धो रणे शैनेयमच्युत । नैव देवं न गान्धर्वं नासुरोरग-
 राक्षसम् ॥ ५१ ॥ तादृशं भुवि नो युद्धं दिवि वा श्रुतमित्युत ।
 उपारमत तत्सैन्यं सरथाश्वनरदिपम् ॥ ५२ ॥ तयोर्दृष्ट्वा महा-
 राज कर्म संस्रद्धचेतनम् । सर्वं च समपश्यन्त तद्युद्धमतिमानुषम्
 ॥ ५३ ॥ तयोर्नृवरयोराजन् सारथ्य दारुकस्य च । गतप्रत्या-
 गतावृत्तैर्मण्डलैः सन्निवर्त्तनैः ॥ ५४ ॥ सारथेस्तु रथस्थस्य काश्य-
 पेयस्य विस्मिताः । नभस्तलगतार्थैव दिग्गन्धर्वीदानवाः ॥ ५५ ॥
 भतीवावाहता द्रष्टुं कर्णशैनेययोरणम् । मित्रार्थं तौ पराक्रान्तौ
 सर्वाङ्घ्रिणौ शुष्मिणौ रणे ॥ ५६ ॥ कर्णाश्चामरसङ्काशो युधुधानश्च
 सात्यकिः । अन्योऽन्यं तौ महाराज शरवर्षैरवर्षताम् ॥ ५७ ॥
 प्रमथाथ घ्निनेः पौत्रं कर्णः सायकवृष्टिभिः । अष्टयमाणो निघनं
 कौरव्यजलसम्भवोः ॥ ५८ ॥ कर्णः शोकसमाविष्टो महोरग इव

प्रवसन् । स भैनेयं रणे क्रुद्धः प्रदहन्निव चक्षुषा ॥ ५९ ॥ अश्व-
 द्रवत धेगेन पुनः पुनररिन्दम । तन्तु सम्प्रैक्ष्य संक्रुद्धं सात्यकिः
 प्रत्यविध्यत ॥ ६० ॥ महता शरवर्षिण गजः प्रतिगजं यथा ।
 तौ समेत्य नरव्याघ्रौ व्यघ्राविव तरस्विनी ॥ ६१ ॥ अन्योन्यं
 सन्ततघ्राते रस्योऽनुपमविक्रमौ । ततः शरैः शिनेः पौत्रः सर्व-
 पारसवैः शरैः ॥ ६२ ॥ विभेद सर्वगार्होः पुनः पुनररिन्दमम् ।
 सारथिञ्चास्य भलेन रथनीडादपाहरत् ॥ ६३ ॥ अश्वान् चतुरः
 प्रवेतान् निजघ्ने निमित्तैः शरैः । कृत्वा शरैः शतेनैव शतथा
 पुरुषर्षभः ॥ ६४ ॥ चकार विरथं कर्णं तव पुत्रस्य पश्यतः ।
 ततो विमनसो राजंस्तावका भरतर्षभ ॥ ६५ ॥ दृषसेनः कर्ण-
 सुतः शल्यो मद्राधिपस्तथा । द्रोणपुत्रश्च भैनेयं सर्वतः पर्य-
 वारयन् ॥ ६६ ॥ ततः पर्याकुलं सर्वं न प्राच्यायत किञ्चन ।
 तथा सात्यकिना वीरं विरथे सूतजे क्रुते ॥ ६७ ॥ हाहाकार-
 स्ततो राजन् सर्वसैन्येषु चामबत् । कर्णोऽपि विह्वलो राजन्
 सात्त्वतेनाशितः शरैः ॥ ६८ ॥ दुर्योधनरथं राजन्मारुह बिनि-
 प्रवसन् । मानयंस्तव पुत्रस्य वाल्यात्प्रभृति सौहृदम् ॥ ६९ ॥
 कृतां राज्यप्रदानेन प्रतिज्ञां परिपालयन् । तथ तु विरथं कर्णं
 पुत्रान् वै तव पार्थिव ॥ ७० ॥ दुर्यासनस्य तु शूरान्नावधीत्
 सात्यकिर्वशी । रघुन् प्रतिज्ञां भीमेन पार्थिव च कृतां पुरा ॥ ७१ ॥
 विरथान् विह्वलांशुके न तु प्राणैर्व्यधाजयत् । भीमसेनेन तु
 वधः पुत्राणान्ते प्रतिश्रुतः ॥ ७२ ॥ पुनर्यूते पार्थिव च वधः
 कर्णस्य संश्रुतः । वधे लज्जुर्वन् यत्र ते तस्य कर्णमुखा रथाः
 ॥ ७३ ॥ नाशक्रुवंश तं हन्तुं सात्यकिं प्रवरा रथाः । द्रौणिश्च
 कृतवर्मा च तथैवास्ये महारथाः ॥ ७४ ॥ निर्लिता धनुषैकेन
 शतशः अत्रियर्षभाः । काङ्क्षता परलोकञ्च धर्मराजस्य च प्रियम्
 ॥ ७५ ॥ कृष्णयोः सदृशो वीर्य्यं सात्यकिः शत्रुकर्षणः । जितः

वान् सर्वसैन्यानि तावकानि हसन्निव ॥ ७६ ॥ कृष्णो वापि
भवेत्लोके पाथोवापि धनुर्धरः । शैनेयो वा नरश्रेष्ठं चतुर्थो
नोपलभ्यते ॥ ७७ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अजयं रथमास्थाय वासुदेवस्य सात्यकिः ।
विरथं कृतवान् कर्षं वासुदेवसमो युधि ॥ ७८ ॥ द्वासकेण
समायुक्तः स्वबाहुबलदर्पितः । कच्चिदन्यं समारुढः स रथं
सात्यकिः पुनः ॥ ७९ ॥ एतदिच्छास्यच्चं श्रोतुं कुशलो ह्यसिः
भाषितुम् । असह्यं तमहं मन्ये तन्ममावक्ष्य सञ्जय ॥ ८० ॥

सञ्जय उवाच । शृणु राजन् यथा तस्य रथमन्यं महाम-
र्षितः । दारुकस्थानुजस्तूणं कल्पनाविधिकल्पितम् ॥ ८१ ॥
आयसैः काञ्चनैश्चापि पटैः सन्नद्धकूर्वरम् । तारासहस्रखचितं
सिंहध्वजपताकिनम् ॥ ८२ ॥ अश्वैर्बातजवैर्युक्तं हेमभाण्डपरि-
च्छदैः । रथं सम्पादयाभास मेघगम्भीरनिस्त्रनम् ॥ ८३ ॥ तं
समारुह्य शैनेयस्तव सैन्यमुपाद्रवत् । दारुकोऽपि यथाकामं
प्रययौ केशवान्तिकम् ॥ ८४ ॥ कर्षस्यापि महाराज शङ्खगोचीर-
पाण्डुरैः । चित्रकाञ्चनसन्नाहैः सदश्वैर्वैगवत्तरैः ॥ ८५ ॥ हेम-
कक्षाध्वजोपेतं क्लृप्तयन्त्रपताकिनम् । अग्रं रथं सुयन्तारं वज्र-
शस्त्रपरिच्छदम् ॥ ८६ ॥ उपजङ्गस्तमास्थाय कर्णोऽप्यभ्यद्रव-
द्रिपुन् । एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ८७ ॥
भूयश्चापि निवीष त्वं तवापनयजं चयम् । एकत्रिंशत्तव सुता
भौमसेनेन पातिताः ॥ ८८ ॥ दुर्मुखं प्रमुखे कृत्वा सततं चित्र-
योधिना । शतशो निहताः शूराः सात्त्वतेनार्जुनेन च ॥ ८९ ॥
भीष्मं प्रमुखतः कृत्वा भगदत्तश्च मारिष । एवमेष क्षयो वृत्तो
राजन् दुर्मेन्द्रिते तव ॥ ९० ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कर्षंसात्यकियुद्धे

धृतराष्ट्र उवाच । तथा गतेषु शूरेषु तेषां मम च संयुगे ।
किं वै भीमस्तदाकार्पीतन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । विरथो भीमसेनो वै कर्षवाक्यत्वपीडितः ।
अमर्षबधमापन्नः फाल्गुनं वाक्यमब्रवीत् ॥ २ ॥ पुनः पुनस्तूव-
रक मूढ आद्रीकेति च । अकृतास्त्रक माघीत्सीर्वाल सग्राम-
कातर ॥ ३ ॥ इति मामब्रवीत् कर्षः पश्यतस्ते धनञ्जय । एवं
वक्ता च मे बध्यस्तेन चोक्तोऽस्मि भारत ॥ ४ ॥ एतद्ब्रतं महा-
वाहो त्वया सह कृतं मया । यथैतन्मम कौन्तेय तथा तव न
संशयः ॥ ५ ॥ तत् पालय नरवेष्ट स्मरैतद्वचनं मम । यथा
भवति तत् सत्यं तथा कुरु धनञ्जय ॥ ६ ॥ तच्छ्रुत्वा वचनं
तस्य भीमस्यामितविक्रमः । ततोऽर्जुनोऽब्रवीत् कर्णं किञ्चिद्भ्येत्य
संयुगे ॥ ७ ॥ कर्णं कर्णं वृथादृष्टे सूतप्रत्नात्संस्तुत । अधर्म-
युद्धे शृणु मे वच्चां वक्ष्यामि साम्प्रतम् ॥ ८ ॥ द्विविधं कर्म
शूराणां युद्धे जयपराजयौ । तौ चाप्यनित्यौ राधेय वासव-
स्यापि युध्यतः ॥ ९ ॥ सुसूर्पुर्द्युधामनेन विरथो विकलेन्द्रियः ।
मदध्यस्तमिति ज्ञात्वा जित्वा जीवन् विमर्जितः ॥ १० ॥ यदृ-
च्छ्या भीमसेनं विरथं कृतवानसि । अधर्मस्त्वेष राधेय यत्त्वं
भीममवोचथाः ॥ ११ ॥ नारिं जित्वा विकत्यरं न च जल्पन्ति
दुर्वचः । न च किञ्चन निन्दन्ति सन्त शूरा नरर्षभाः ॥ १२ ॥
लन्तु प्राकृतावज्ञानस्तत्तददसि सूतज । युध्यमानं पराक्रान्तं शूर-
माथ्येब्रते रतम् ॥ १३ ॥ यद्वोचोऽप्रियं भीमं नैतत् सत्त्वं वच-
स्तव । पश्यतां सर्वसैन्यानां केशवन्ध ममैव च ॥ १४ ॥ विरथो
भीमसेनेन कृतोऽसि वद्भयो रणे । न च त्वां परुषं किञ्चिदुक्त-
वान् पाण्डुनन्दनः ॥ १५ ॥ यस्माद्ब्रह्म च रूचञ्च आवितस्ते
वृकोदरः । परोक्षं यच्च सौमद्रो युष्माभिर्निहतो मम ॥ १६ ॥
तस्माद्स्यावलीपस्य सद्यः फलमवाप्नुहि । त्वया तस्य धनुःशू-
र-

मात्मनाषाव दुर्मते ॥ १० ॥ तस्मात्तथोऽसि मे भूढु सभृत्सवल्-
 वाहनः । कुरु त्वं सर्वकृत्यानि महत्ते भयमागतम् ॥ १५ ॥
 हन्तास्मि ब्रह्मसेनं ते प्रेक्षमाणस्य संयुगी । ये चान्ये तूपवात्यन्ति
 बुद्धिमोहेन मां नृपाः ॥ १६ ॥ तांश्च सर्वान् हनिष्यामि सद्ये-
 नायुधमालभे । त्वाञ्च भूढाकृतप्रक्षमभिमानिनमाह्वये ॥ २० ॥
 दृष्ट्वा दुर्योधनो मन्दो भृशं तपस्यति पातितम् । अर्जुनेन प्रति-
 क्षति वधे कर्णसुतस्य तु ॥ २१ ॥ महान् सुतमुलः शब्दो बभूव
 रथिनां तदा । तस्मिन्नाकुलमसंग्रामे वर्त्तमाने भद्रावहे ॥ २२ ॥
 मन्दरश्मिः सहस्रांशुरस्तं गिरिसुपागमत् । ततो राजन् हृषी-
 केशः संग्रामगिरसि स्थितम् ॥ २३ ॥ तीर्णप्रतिक्षंः बीभत्सुं
 परिष्वज्येद्ममव्रवीत् । दिष्ट्या सम्पादिता जिष्णो प्रतिज्ञा महती
 त्वया ॥ २४ ॥ दिष्ट्या च निहतः पापो ब्रह्मचरः सहात्मजः ।
 धार्तराष्ट्रवल् प्राप्य देवसेनोऽपि भारत ॥ २५ ॥ सीदित सनरे
 जिष्णो नात्र कार्या विचारणा । न तं पश्यामि लीकेषु चिन्तयन्
 पुरुषं क्वचित् ॥ २६ ॥ तदृते पुनश्चव्याघ्र य एतद्योधयेहलम् ।
 महाप्रभावा बहवस्तत्र तुख्याधिक्ये वा ॥ २७ ॥ समेताः पृथिवी-
 पाला धार्तराष्ट्रस्य शासनात् । ते त्वां प्राप्य रस्मे क्रुद्धं नाभ्यवर्त्तन्त
 दंष्ट्रिताः ॥ २८ ॥ तत्र वीर्यं बलञ्चैव रुद्रमक्रान्तकोपमम् ।
 नेदृशं शक्यतात् कश्चिद्गणे कर्त्तुं पराक्रमम् ॥ २९ ॥ यादृशं
 कृतवानद्य त्वमेकः शत्रुतापन । एवमेव हते कर्णे सानुबन्धे
 दुरात्मनि ॥ ३० ॥ वल्लेयिष्यामि भूयस्तां विजितारिं हत-
 दिप्रम् । तमर्जुनः प्रत्यवाच प्रसादात्तत्र माधव ॥ ३१ ॥ प्रतिज्ञेयं
 मया तीर्णं विबुधैरपि दृष्टरा । अनाश्वर्यो जयस्तेषां येषां
 नाथोऽसि केशव ॥ ३२ ॥ त्वत्प्रसादान्मर्त्तवीं कृतस्तां सम्प्राप्यति
 युधिष्ठिरः । तत्र प्रभावो वाष्पान्य तवैव विजयः प्रभो ॥ ३३ ॥
 वल्लेनोयस्तत्र वयं प्रेष्याथ मधुसूदन । एवमुक्त्वा स्मयन् कृष्णः

शनकैर्वायन् हयान् । दर्शयामास पार्थाय क्रूरमायोधने
महत् ॥ ३४ ॥

कृष्ण उवाच । प्रार्थयन्तो जयं युद्धे प्रथितश्च महद्ययः ।
पृथिव्यां शरते शूराः पार्थिवास्त्वच्छरैर्हताः ॥ ३५ ॥ विकीर्ण-
शस्त्राभरणा विपन्नाश्वरथदिपा । संच्छिन्नभिन्नवर्माणो वैकव्यं
परमं गताः ॥ ३६ ॥ ससत्त्वा गतसत्त्वाश्च प्रभया परया युताः ।
सजीवा इव लक्ष्यन्ते गतसत्त्वा नराधिपाः ॥ ३७ ॥ तेषां शरैः
क्षरणपुङ्खैः शस्त्रैश्च विविधैस्तथा । वाहनैरायुधैश्चैव सम्पूर्णं पश्य
मेदिनीम् ॥ ३८ ॥ वर्मभिर्मणिहारैश्च शिरोभिश्च सक्कुण्डलैः ।
उष्णीषमुकुटैः स्रग्भिश्च डामणिभिरेव च ॥ ३९ ॥ कण्ठसूत्रै-
रङ्गदैश्च निध्वैरपि च सुप्रभैः । अन्यैश्चामरसौश्रवैर्भाति भारत
मेदिनी ॥ ४० ॥ अनुकर्षैरुपासङ्गैः पताकाभिर्ध्वजैस्तथा । उप-
स्करैरधिष्ठानैरीषादण्डकवन्धुरैः ॥ ४१ ॥ चक्रैः प्रमाथतैश्चित्रै-
रक्षैश्च वज्रधारणैः । युगेर्वीक्रैः कलापैश्च धनुर्भिः सायकैस्तथा
॥ ४२ ॥ परिस्तोमैः कुष्माभिश्च परिधैरङ्गुमैस्तथा । शक्तिभि-
भिन्दिपालैश्च तूणैः शूलैः परश्वधैः ॥ ४३ ॥ प्रासैश्च तोमरैश्चैव
कुन्तैर्यष्टिभिरेव च । अतस्त्रौभिर्भुशुण्डौभिः शङ्खैः परशुभि-
स्तथा ॥ ४४ ॥ मुषलैर्मुद्गरैश्चैव गदाभिः पुष्पैस्तथा । मुवर्ण-
विकृताभिश्च कषाभिर्भरतर्षभ ॥ ४५ ॥ घण्टाभिश्च गजेन्द्राणां
भाण्डैश्च विविधैरपि । स्रग्भिश्च नानाभरणैर्वस्त्रैश्चैव महाधनैः
॥ ४६ ॥ अपविद्धैर्वभौ भूमिग्रहेद्यौरिव शारदी । पृथिव्यां
पृथिवीहेतोः पृथिवीपतयो हताः ॥ ४७ ॥ पृथिवीमुपगुह्याङ्गैः
सुप्ताः कान्तामिव प्रियाम् । इमांश्च गिरिकूटाभाजागानैरावती-
पमान् ॥ ४८ ॥ क्षरतः शोणितं भूरि शस्त्रच्छेददरीमुखैः ।
दरीमुखैरिव गिरीन् गौरिकाम्बुपरिस्रवान् ॥ ४९ ॥ तांश्च वाणा-
हतान् वीर पश्य निश्चनतः क्षितौ । हयांश्च पतितान् पश्य क्षण-

माण्डविभूषितान् ॥ ५० ॥ गन्धर्वनगराकाराग्रधांसि निहते-
 ष्वरान् । छिन्नध्वजपताकाक्षात् विचक्रान् हतसारथीन् ॥ ५१ ॥
 निकृत्तकूबरयुगान् मन्मेधावश्रुरान् प्रभो । पश्य पार्थ हतान्
 भूमौ विमानोपमदर्शनान् ॥ ५२ ॥ पत्नींश्च निहतान् वीर शत-
 शोऽथ सहस्रशः । धनुर्भृतश्चर्मभृत शयानान् रुधिरोक्षितान्
 ॥ ५३ ॥ महीपालि ज सर्वाङ्गैः पाशुध्वस्तशिरोरुहान् । पश्य
 योधान्महाबाहो लच्छरैर्भिन्नविग्रहान् ॥ ५४ ॥ चामरव्यजनैश्छत्रै-
 र्ध्वजैश्चाश्वरथद्विपैः । विविधैश्च परिस्तोमैरश्वानाञ्च प्रकर्षस्यैः ॥ ५५ ॥
 कुर्थाभिश्च विचित्राभिर्विरथैश्च महाधनैः । संस्तौर्णां वसुधां पश्य
 चित्रपटैरिवाक्षिताम् ॥ ५६ ॥ नागीभ्यः पतितानन्यान् कल्पितेभ्यो
 द्विपैः सह । सिंहान् वज्रप्रनुन्नेभ्यो गिर्यैग्रेभ्य इव च्युतान् ॥ ५७ ॥
 संस्यतान् वाजिभिः साहं धनुर्भिश्च तथापरान् । पदातीन्
 सादिसङ्घांश्च क्षतजौघपरिच्युतान् ॥ ५८ ॥ निपातितद्विपरथवाजि-
 संकुलमसृग्वासापिभ्रतसमृद्धकर्द्धमम् । निशाचरश्ववृकपिशाचमोदनं
 महीतलं नरवर पश्य दुष्टमम् ॥ ५९ ॥ इदं मच्चत्त्वय्युपपद्यते प्रभो
 रणाजिरे कर्मयज्ञोऽभिवर्द्धनम् । शतक्रतौ चापि च देवसत्तमे
 महाहवे जहृषि दैत्यदानवान् ॥ ६० ॥

सञ्जय उवाच । एवं सन्दर्शयन् कृष्णो रणभूमिं किरीटिने ।
 स्वैः समेतः समुद्रितैः पाञ्चजन्यं व्यनादयत् ॥ ६१ ॥ सन्दर्शयन्नेव
 किरीटिनेऽरिहा जनार्दनस्तामारिभूमिमञ्जसा । अजातशत्रुं समु-
 पेत्य पाण्डवं निवेद्यामास हतं जयद्रथम् ॥ ६२ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि युद्धभूमिदर्शने

अष्टचत्वारिंशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

सञ्जय उवाच । ततो राजानमभ्येत्य धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
 बवन्दे संप्रहृष्टात्मा हते पार्थिव सैन्धवे ॥ १ ॥ दिष्ट्या वर्द्धिसि
 राजेन्द्र हतशत्रुर्नरोत्तम । दिष्ट्या निस्तीर्णवांशैव प्रतिज्ञामनुज-
 स्तव ॥ २ ॥ सत्वेवमुक्तः कृष्णो हृष्टः परपुरञ्जयः । ततो
 युधिष्ठिरो राजा रथादाप्तुव्य भारत ॥ ३ ॥ पर्येष्वजत्तदा
 कृष्णावानन्दाशुपरिप्लुतः । प्रसृत्य बदनं शुभ्रं पुण्डरीकसमप्रभम्
 ॥ ४ ॥ अत्रवौहासुदेवञ्च पाण्डवञ्च धनञ्जयम् । दिष्ट्या पश्यामि
 संग्रामे तीर्णभारौ महारथौ ॥ ५ ॥ दिष्ट्या च निहतः पापः
 सैन्धवः पुरुषाधमः । कृष्णो दिष्ट्या मम प्रीतिर्महती प्रतिपादिता
 ॥ ६ ॥ दिष्ट्या शत्रु गणाश्चैव निमग्नाः शोकसागरे । न तेषां
 दुष्कृतं किञ्चित्त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ ७ ॥ सर्वलोकगुरुर्धैषां
 तन्नाथो मधुसूदन । तत्प्रसादाद्दि गोविन्द वयं जेष्यामहे
 रिपून् ॥ ८ ॥ यथा पूर्वं प्रसादात्ते दानवान् पाकशासनः ।
 षथिव्या विजयो वापि त्रैलोक्यविजयोऽपि च ॥ ९ ॥ ध्रुवो हि
 तेषां वार्ष्णेय धैषां तुष्टोऽसि मानद । न तेषां विद्यते पापं
 संग्रामे वा पराजयः ॥ १० ॥ त्रिदशेश्वरनाथस्त्वं धैषां तुष्टोऽसि
 मानद । तत्प्रसादात् हृषीकेश शक्रः सुरगणेश्वरः ॥ ११ ॥
 त्रैलोक्यविजयं श्रीमान् प्राप्तवाग्रमूर्धनि । तत्रैव प्रसादेन
 त्रिदशास्त्रदशेश्वर ॥ १२ ॥ अमरत्वं गताः कृष्ण लोकांशु-
 वतेऽक्षयान् । तत्प्रसादसमुत्थेन विक्रमेणारिसूदन ॥ १३ ॥
 सुरेश्वरं गतः शक्रो हत्वा दैत्यान् सहस्रयः । तत्प्रसादात्
 हृषीकेश जगत् स्थावरजङ्गमम् ॥ १४ ॥ स्वर्त्मनि स्थितं वीर
 जपहोमेषु वर्तते । एकास्त्रंमिदं पूर्वं सर्वमासीत्तमोमयम् ॥ १५ ॥
 तत्प्रसादात्कहावाहो जगत् प्राप्तं नरोत्तम । स्रष्टारं सर्वलोकानां
 परमात्मानमव्ययम् ॥ १६ ॥ ये पश्यन्ति हृषीकेशं न ते मुञ्चन्ति
 कर्हिचित् । पुराणं परमं देवं देवदेवं सनातनम् ॥ १७ ॥ ये

प्रपन्नाः सुरगुरुं न ते सुह्वान्ति कर्हिचित् । अनादिनिधनं देवं
 लोकाकर्त्तारमव्ययम् ॥ २८ ॥ ये भक्तास्त्वां हृषीकेश दुर्गाण्यति
 तरन्ति ते । परं पुरासं पुरुषं पराणां परमञ्च यत् ॥ १९ ॥
 प्रपद्यतस्तत् परमं परा भूर्तिर्विधीयते । यं गान्ति चतुरो वेदा
 वश्च वेदेषु गीयते ॥ २० ॥ तं प्रपद्ये महात्मानं भूतिमश्रान्यजु-
 क्षमात् । परमेश परेशेश तिर्य्यगीय नरेश्वर ॥ २१ ॥ सर्वेश्वरे-
 श्वरेशेश नमस्ते पुरुषोत्तम । त्वनीश ईश्वरेशान प्रभो वर्द्धस्व
 माधव ॥ २२ ॥ प्रभवाप्यथ सर्वस्य सर्वात्मन् पृथुलोचन । धन-
 क्षयसखा यस्य धनञ्जयधृतिथयः ॥ २३ ॥ धनक्षयस्य गोप्तारं
 प्रपद्य सुखमेधते । एवमुक्तौ महात्मानौ तदा केशवपाण्डवौ
 ॥ २४ ॥ तावब्रूतां तदा हृष्टौ राजानं पृथिवीपतिम् । तव
 कोपाम्बिना दग्धः पापो राजा जयद्रथः ॥ २५ ॥ उदीर्णञ्चापि
 सुनहृद्दार्त्तराष्ट्रवलं प्रभो । हन्यन्ते निहताश्चैव विनक्ष्यन्ति च
 भारत ॥ २६ ॥ तव क्रोधोद्धता ह्येते कौरवाः शत्रुसूदनः । त्वां
 हि चक्षुर्हणं वीर कोपयित्वा सुगोधनः ॥ २७ ॥ सनिद्रवम्भुः
 समरे प्राणांस्त्वय्यत्यति दुर्मतिः । तव क्रोधहतः पूर्वं दैरैरपि दुरा-
 सद्ः ॥ २५ ॥ शरतल्पगतः शैले भौषः कुरुपितामहः । दुर्गभी
 हि जयस्तेषां सन्नामे बिपुसूदन ॥ २८ ॥ याता मृत्वयं ते च
 येषां हेष्टा च पाण्डवः । राज्यं प्राणाः प्रियाः पुत्राः सौख्यानि
 विविधानि च ॥ २९ ॥ अधिरात्तस्य नश्यन्ति यस्य क्रुद्धः परन्तप ।
 विनष्टान् कौरवान् मन्ये सपुत्रपशुवाग्धवान् ॥ ३० ॥ राजधर्म-
 परे नित्यं त्वयि क्रुद्धे परन्तप । ततो भीमो महाराज सात्विकिय
 महारथ ॥ ३१ ॥ अभिवाद्य गुरुं श्रेष्ठं मागणैः क्षतविक्षतौ ।
 क्षितावास्तां महेश्वासौ पाञ्चात्यैः परिवारितौ ॥ ३२ ॥ तौ दृष्ट्वा
 मुदितौ वीरौ प्राञ्जली समुपस्थितौ । अभ्यनन्दत कौन्तेयस्तावुभौ
 भीमसात्वकी ॥ ३३ ॥ दिष्ट्या पश्यामि वां शूरो विमुक्तौ सैन्य-

सागरात् । द्रोणप्राङ्दुराधर्षात् हार्दिक्यमकरालयात् । दिष्ट्या
 नो निर्जिताः सर्वे पृथिव्यां सर्वपार्थिवा ॥ ३५ ॥ युवां विजयिनौ
 चापि दिष्ट्या पश्यानि संयुगे । दिष्ट्या द्रोणो जितः संख्ये
 हार्दिक्यञ्च महारथः ॥ ३६ ॥ दिष्ट्या विकर्षिभिः कर्णो रणे
 भीतः पराजयम् । विसुखञ्च कृतः शल्यो युवाभ्यां पुरुषर्षभौ
 ॥ ३७ ॥ दिष्ट्या युवां दुःखलिनो संग्रामात् पुनरागतौ । पश्यामि
 रथिनां श्रेष्ठावुभौ युद्धविभारदौ ॥ ३८ ॥ मन वाक्दक्रौ वीरौ
 मन गौरवमन्त्रितौ । सैवार्णवं समुत्तीर्ष्यौ दिष्ट्या पश्यामि
 बामहम् ॥ ३९ ॥ सनरस्याधिनौ वीरौ संग्रामेष्वपलायिनौ ।
 मन प्राणरमौ चैव दिष्ट्या पश्यामि बामहम् ॥ ४० ॥ इत्युक्त्वा
 पाण्डवो राजन् युयुधानहकोदरौ । ससृजे पुरुषव्याधौ हर्षा-
 हाष्पं नुमीच ह ॥ ४१ ॥ ततः प्रसुदितं सर्वं बलमाचीदियाम्पते ।
 पाण्डवानां रणे हृष्ट युधान च मनो दधे ॥ ४२ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्धरिहरहर्षे

एकीनपद्मायदधिक्रयतोऽध्यायः ॥ १४८ ॥

सञ्जय उवाच । सैवैवे निहतं राजन् पुत्रस्तव सुयोधनः ।
 अशुहितसखो दीनो निरुत्साहो दिष्यन्ध ॥ १ ॥ दुर्मना नि-
 प्रवसन्नुष्णं भग्नदंष्ट्र इवोरगः । आगस्कृत् सर्वलोकस्य तुवस्तेऽर्त्तिं
 परामनात् ॥ २ ॥ दृष्ट्वा तत कर्मणं घोरं स्वबलस्य कृतं महत् ।
 जिष्णुना भीमसेनेन सास्ततेन च संयुगे ॥ ३ ॥ स विवर्णः कृशो
 दीनो वाप्यविप्रुतलोचनः । अमन्यतार्जुनसमो न धीढा मुवि
 विद्यते ॥ ४ ॥ न द्रोणां न च राधेयो नाश्वत्यामा कृपो न च ।
 क्रुद्धस्य प्रमुखे स्यात् पथीप्ता इति मारिष ॥ ५ ॥ निर्जित्य दि-
 रणे पार्थीः सर्वाङ्गम महारथान् । अवधीत्सैव संख्ये नैनं

कश्चिद्वारवत् ॥ ६ ॥ सर्वथा हतमेवेदं पाण्डवैर्म महहसन् ।
 न ह्यस्य विद्यते दाता साक्षादपि पुरन्दरः ॥ ७ ॥ यमुपाश्रित्य
 संग्रामे कृतः प्रस्त्रसमुद्यमः । स कर्णो निर्जितः संख्ये हनयैव
 जयद्रथः ॥ ८ ॥ यस्य वीर्यं समाश्रित्य शमं याचन्तमन्यतम् ।
 दणवत्तमहं मन्ये स कर्णो निर्जितो युधि ॥ ९ ॥ एवं ह्यान्त-
 मना राजन् पाषात् शीघ्रभीक्ष्णितुम् । आगस्कृतं सर्वलोकस्य
 पुत्रस्ते भरतर्षभ ॥ १० ॥ ततस्तत् सर्वमाचखौ कुरूणां वैश्वसं
 महत् । परान् विजयतश्चापि धार्तराष्ट्रान्निमञ्चतः ॥ ११ ॥

दुर्धौघन उवाच । पश्य सूर्वाभिप्रित्तानामार्थं कदनं
 महत् । कृत्वा प्रमुखतो भीष्मं शूरं मम पितामहम् ॥ १२ ॥ तं
 निहत्य प्रलब्धोऽयं शिखण्डी पूर्णमानसः । पाञ्चालैः सहितः सर्वैः
 सेनाग्रमभिवर्त्तते ॥ १३ ॥ अपरश्चापि दुर्द्विषं शिष्यस्ते सव्य-
 साचिना । अक्षौहिणीः सप्त हत्वा हतो राजा जयद्रथः ॥ १४ ॥
 अस्मादिजयकामानां सुहृदानुपकारिणाम् । गन्तामि कथमानुत्थं
 गतानां यमसादनम् ॥ १५ ॥ ये मदर्थं परीप्सन्ते वसुधां वसुधा-
 शिपाः । ते हिलाः वसुधैश्चर्यं वसुधामधिगते ॥ १६ ॥ सोऽहं
 कापुरुषः कृत्वा भित्वाणां जयभीष्टमम । नाश्रुमेधसहस्रेण पातु-
 मात्मानमुत्तरे ॥ १७ ॥ मम लब्धस्य पापस्य तथा धर्मापचायिनः ।
 व्यावाभेन जिगौषन्तः प्राप्ता वैवखतक्षयम् ॥ १८ ॥ कथं पतित-
 वृत्तस्य प्रायवीसुहृदां दुःहः । त्रिवरं नाश्रुकदातुं पृथिवी नम
 दुर्मते ॥ १९ ॥ वोऽयं रुधिररक्ताक्षो राश्यां मध्ये पितामहः ।
 किम्पुवच्छति दुर्द्विषं समेत्य परलोकजित् ॥ २० ॥ जलसन्धं
 महेश्वासं पश्य सात्यकिना हतम् । मदर्थमुद्यतं शूरं प्राणां-
 ख्यक्त्वा महारथ ॥ २१ ॥ काम्बोजं निहतं दृष्ट्वा तथालम्बुषमेव
 च । अन्यान् वह्यंश्च सुहृदो जीवितार्थोऽय को मम ॥ २२ ॥
 व्यायच्छन्तो हताः शूरा मदर्थं येऽपराश्रुता । यतमाना परं

अन्त्या विजेतुमर्हितात्मन ॥ २३ ॥ तेषां गत्वाहमादृश्यमद्य अन्त्या
 परन्तप । तपयिष्यामि तानिव जलेन यमुनामनु ॥ २४ ॥ सन्तन्ते
 प्रतिजानामि सर्वं यस्त्वभताम्बर । इष्ट्वापूर्तेन च शपे वीर्यिणं च
 सुरैरपि ॥ २५ ॥ निहत्य तान्नशो सर्वान् पाञ्चालान् पाण्डुभिः
 सह । शान्तं गन्तास्मि तेषां वा रणे गन्ता सलोकताम् ॥ २६ ॥
 सोऽहं तत्र गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः । हता मदर्थं संग्रामे
 युद्धमानाः किरीटिना ॥ २७ ॥ न हीदानीं सहाया मे परीष्-
 सन्त्यनुपस्कृताः । अथो हि पाण्डून्मन्यन्ते न तथास्मान्महाभुज
 ॥ २८ ॥ इयं हि मृत्युर्विहितः सत्वसन्धेन संयुगे । भवानुपेक्षां
 कुर्वते शिष्यत्वादर्जुनस्य तु ॥ २९ ॥ अतो हि निहताः सर्वे
 येऽस्मज्जयचिकीर्षवः । कर्णमेव तु पश्यामि सम्प्रत्यस्मज्जयैषिणम्
 ॥ ३० ॥ यो हि मित्रमविज्ञाय याथातथ्येन मन्दधीः । मित्रार्थं
 योजवत्येनं तत्कार्यो ह्यवसीदति ॥ ३१ ॥ तादृशूषं कृतमिदं
 मन कार्थं सुहृत्तमैः । मोहात्सुख्यस्य पापस्य जिह्वास्य धन-
 भीहतः ॥ ३२ ॥ हतो जयद्रथो राजा सौमदन्तिश्च वीर्यवान् ।
 अभीषाहाः शूरसेनाः शिवयोऽथ वप्रातयः ॥ ३३ ॥ सोहमद्य
 गमिष्यामि यत्र ते पुरुषर्षभाः । हता मदर्थं संग्रामे युध्यमानाः
 किरीटिना ॥ ३४ ॥ न हि मे जीवितेनार्थस्तान्मृते पुरुषर्षभान् ।
 आचार्यैः पाण्डुपुत्राणामनुजानातु नो भवान् ॥ ३५ ॥

इति द्रोणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि दुर्योधनानुतापे

पञ्चाशदधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १५० ॥

धृतराष्ट्र उवाच । सिन्धुराजे हते तात समरे सव्यसाचिना ।
 तथैव भूरिश्रवसि किमासीद्वा मनस्सदा ॥ १ ॥ दुर्योधनेन च

द्रोणस्तथोक्तः कुरुसंसदि । किमुक्तवान् परं तस्मै तन्ममाचक्षु
सञ्जय ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । निष्टानको महानासीत् सैन्यानां तव भारत ।
सैन्धवं निहतं दृष्ट्वा भूरिख्यबसमेव च ॥ ३ ॥ अश्वामत्स्यन्त ते सर्वे
तव पुत्रस्य मन्त्रितम् । धेन मन्त्रेण निहताः शतशः पुरुषघ्नभाः
॥ ४ ॥ द्रोणस्तु तद्वचः श्रुत्वा तव पुत्रस्य दुर्मनाः । ध्यात्वा
सुहृत्तं राजेन्दु भृशमार्त्तोःभ्यभाषत ॥ ५ ॥

द्रोण उवाच । दुर्योधन किमेवं मां वाक्शरैरुपविध्यसि ।
अजयं हि तद्ग्रा संख्ये ब्रुवाणं सव्यसाचिनम् ॥ ६ ॥ एतेनैवार्जुनं
ज्ञातुमलं कौरव संयुगे । यच्छिखण्डप्रवधीद्भीष्मं पात्यमानः
किरौटिना ॥ ७ ॥ अजयं निहतं दृष्ट्वा संयुगे देवदानवैः । तद्दे-
वाज्ञासिपमहं नेयमस्तीति भारती ॥ ८ ॥ यः पंचां त्रिषु लोकेषु
पर्वशूरममंसाहि । तस्मिन्निपतिते शूरे किं शेषं पर्युपासकहे
॥ ९ ॥ यान् स्म तान् ग्लहते तात शक्रनिः कुरुसंसदि । अद्यान्
तेऽज्ञा निश्रिता वाणस्ते शत्रुसाधनाः ॥ १० ॥ तत्र ते घ्नन्ति
नस्तात विश्रित्वा जयनोद्विताः । यांस्तदाख्ययमानस्त्वं विदु-
रेण न बुध्यसे ॥ ११ ॥ यास्ता विलपतश्चापि विदुरस्य महा-
त्मनः । धीरस्य बाचो नाश्रीषीः क्षेमाय वदतः शुभाः ॥ १२ ॥
तदिदं वर्त्तते घोरमागतं वैशंसं महत् । तस्यावमानाहाक्यस्य
दुर्योधन कुते तव ॥ १३ ॥ योऽवमन्य वचः पथ्यं सुहृदामाप्त-
कारिणाम् । स्वमतं कुरुते मूढः स शोच्यो न चिरादिव ॥ १४ ॥
यच्च नः पश्यमानानां कृष्णामानाथ्य यत् सभाम् । अनर्हतीं कुले
जातां सर्वधर्मानुचारिणीम् ॥ १५ ॥ तस्याघर्मस्य गान्धारे फलं
प्राप्तमिदं महत् । नो चेत् पापं परे लोके लभश्छ्छ्वास्ततोऽधि-
कम् ॥ १६ ॥ यच्च त्वं पाण्डवान् द्यूते विषमेण विजित्य च ।
प्राब्राज्यस्तदाख्ये रौरवाजिनवासचः ॥ १७ ॥ पुत्राणामिव

तेषां वै धर्मनावरणां सदा । दुष्टेत् को नु नरो लोके मद्भ्यो
 ब्राह्मणव्रुवः ॥ १९ ॥ पाण्डवानामयं कोपस्त्वया शकुनिना सह ।
 आङ्गतो घृतराष्ट्रस्य समीते कुरुसंसदि ॥ १९ ॥ दुःशासनेन संयुक्तः
 कर्णेन परिवर्द्धितः । चतुर्वाक्यमनादृत्य त्वयाभ्यस्तः पुनः पुनः
 ॥ २० ॥ यत्ताः सर्वे पराभूताः पर्यवारयताजुनम् । सिन्धु-
 राजमपायित्य स वो मध्ये कथं हतः ॥ २१ ॥ कथञ्च त्वयि कर्णे
 च कृपे शल्ये च जीवति । अश्वत्थाम्नि च कौरव्य निधनं सैन्धवो
 गतः ॥ २२ ॥ युध्यतः सर्वराजानस्तेजस्तिग्ममुपासते । सिन्धु-
 राजं परिव्रातुं स वो मध्ये कथं हतः ॥ २३ ॥ मध्येव हि विघ्ने-
 षिण तथा दुर्धोधन त्वयि । आशंसत परिव्राणमर्जुनात् स
 मक्षीपतिः ॥ २४ ॥ ततस्तस्मिन् परिव्राणमलञ्चयति फास्वानात् ।
 न किञ्चिदपि पश्यामि जीवितस्थानमात्मनः ॥ २५ ॥ मष्णन्तमिव
 चात्मानं घृष्टदुग्धस्य किलिषि । पश्याम्यहत्वा पाञ्चालान् सह
 तेन शिखण्डिना ॥ २६ ॥ तस्मात् किमभितथ्यन्तं वाक्शरैरुप-
 क्रान्तमि । अगक्त सिन्धु राजस्य भूत्वा द्राणाय भारत ॥ २७ ॥
 सौवर्णं सत्यसन्धस्य ध्वजमक्लिष्टकारिणः । अपश्यन् युधि भीष्मस्य
 कथमाशंससे जयम् ॥ २८ ॥ मध्ये महानानाञ्च यत्राहन्त
 सैन्धवः । हतो भूरित्रवायैव किं शेषं तं नम्यसे ॥ २९ ॥ कृप
 एव च दुर्द्वेषी यदि जीवति पाथिव । यो नागात् सिन्धु राजस्य
 बलं तं पूजयाम्यहम् ॥ ३० ॥ यत्रापश्यं हतं भीष्मं पश्यतस्ते
 ऽनुजस्य वै । दुःशासनस्य कौरव्य कर्वाणं कर्म दुष्करम् ॥ ३१ ॥
 अवध्यकल्पं संग्रामे देवैरपि सवासवैः । न ते वसुन्धरास्तीति
 तदाहं चिन्तये नृप ॥ ३२ ॥ इमानि पाण्डवानाञ्च सृष्टयानाञ्च
 भारत । अनीकान्याद्रवन्ते मां सद्भितान्यद्य मारिष ॥ ३३ ॥
 नाहत्वा सर्वपाञ्चालान् कवचस्य विमोक्षणम् । कर्त्तास्मि समने
 कर्म अर्त्तराष्ट्र हितं तव ॥ ३४ ॥ राजन् ब्रूयाः सुतं मे त्ववश

त्यामानमाहवे । न सोमकाः प्रमोक्तव्या जीवितं परिरक्षता ॥३५ ॥
यच्च पितानुशिष्टोऽसि तद्वचः परिपालय । आनृशंस्ये इमे सत्ये
आर्क्षन्ने च स्थिरो भव ॥ ३६ ॥ धर्मार्थकामकुशला धर्मार्थावाप्य-
पीडयन् । धर्मप्रधानकार्याणि कुर्याद्येति पुनः पुनः ॥ ३७ ॥
दक्षिणाभिश्च सन्तर्प्या विप्राः पूज्याय सर्वशः । न चैषां विप्रिष्वं
कार्यं ते हि दक्षिणशिखोपमा ॥ ३८ ॥ एष त्वहमनीकानि प्रवि-
शान्यरिस्तदन । रणाय महते युक्तस्त्वया वाक्शक्यपीडितः
॥ ३९ ॥ त्वहं दुर्व्योधन बलं यदि शक्तोऽसि धारय । रात्रा-
वपि हि योतस्यन्ति संख्याः कुरुदृक्क्षयाः ॥ ४० ॥ एवमुक्त्वा
ततः प्रायान् द्रोणः पाण्डवसृष्टवान् । सुष्णान् क्षत्रियतेजांसि
मद्वेषाणामिवांशुमान् ॥ ४१ ॥

इति द्राणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि द्राणवाद्ये
एकपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५ ॥

सङ्ख्य उवाच । ततो दुर्व्योधनो राजा द्रोणेनैव प्रचोदितः ।
धर्मध्वंसमापन्नो युद्धायैव ननो दधे ॥ १ ॥ अत्रवीक्ष्य तदा कर्णो
पुत्रो दुर्व्योधनस्तव । पश्य कृष्णमहायुधेन पाण्डवेन किरौटिना
॥ २ ॥ आचार्यविहितं व्यूहं भित्वा देवैः सदुर्भितम् । तव
व्यायच्छ्रमानस्य द्राणस्य च महात्मनः ॥ ३ ॥ अपतां योध-
मुख्यानां सैन्यवो विनिपातितः । पश्य राधेय राजानः पृथिव्यां
प्रवरा युधि ॥ ४ ॥ पार्थनेकेन निहताः सिंहेनेवतरे मृगाः ।
नम व्यायच्छ्रमानस्य द्राणस्य च महात्मनः ॥ ५ ॥ अल्पावधिं
सैन्यं मे कृतं शक्नात्मजेन हि । कथं नित्यच्छ्रमानस्य द्राणस्य युधि
फाल्गुनः ॥ ६ ॥ प्रतिज्ञाया गतः पारं हत्वा सैन्यवमर्जुनः ।
पनिच्छ्वः कथं वीर द्राणस्य युधि पाण्डवः ॥ ७ ॥ भिन्द्यात्

सुदुर्भिक्षं ब्रूहं यतमानस्य संयुगे । प्रिवो हि फाल्गुनोऽत्यर्थमाचार्यस्य महात्मनः ॥ ८ ॥ ततोऽस्य दत्तवान् हारमयुद्धेनैव संयुगे । अभयं सैश्वर्यादौ दत्त्वा द्रोणः परन्तपः ॥ ९ ॥ प्रादात् किरीटिने हारं पश्य त्रिगुणतां मम । यद्यदास्यदनुज्ञां वै पूर्वमेव गृहान् प्रति ॥ १० ॥ सिन्धुराजस्य समरे नाभविष्यन्नक्षयः । जयद्रथो जीवितार्थी गच्छमानो गृहान् प्रति ॥ ११ ॥ मवानार्थीणं संरुद्धो द्रोणात् प्राप्यामयं रणे । अद्य मे भ्रातरः क्षीणाश्चित्सेनादयो युधि । भीमसेनं समासाद्य पश्यतां नो दुरात्मनाम् ॥ १२ ॥

कर्ण उवाच । आचार्य्यं मा विगर्हस्व अन्त्या युध्यत्यसौ हिमः । यथाबलं यथात्साहं त्यक्त्वा जीवितमात्मनः ॥ १३ ॥ वद्येनं समतिक्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः । नात्र स्रष्टोऽपि दोषः स्यादाचार्य्यस्य कथञ्चन ॥ १४ ॥ कृती दक्षो युवा शूरः कृतास्त्रो लघुविक्रमः । दिव्यास्त्रयुक्तनास्थाय रथं वानरलक्षणम् ॥ १५ ॥ कृष्णान् च गृहीताश्वत्थमेद्यकवचावृतः । गाण्डीवमजरं दिव्यं धनुरादाय वीर्यवान् ॥ १६ ॥ प्रवर्षन्निशितान् वाणान् बाहुद्रविणादपितः । यदर्जुनोऽभ्यदाद्द्रोणमुपपन्नं हि तस्य तत् ॥ १७ ॥ आचार्य्यः स्थविरो राजन् शौघयाने त्रयाक्षनः । बाहुव्यायामचेष्टायामग्रतस्तु नराधिप ॥ १८ ॥ तेनैतमभ्यक्रान्तः श्वेताश्वः कृष्णसारथिः । तस्माद्दोषं न पश्यामि द्रोणस्यनेन हेतुना ॥ १९ ॥ अजेवान् पाण्डवान् अन्ये द्रोणास्त्रविदा मृधे । तथा ह्येनमतिक्रम्य प्रविष्टः श्वेतवाहनः ॥ २० ॥ दैवादिष्टोऽन्यथाभावो न मन्ये विद्यते क्वचित् । यतो नो युध्यमानानां परे अन्त्या सुवीर्यधन ॥ २१ ॥ सैश्वरो निहतो युद्धे दैवमात्रं परं स्मृतम् । परं यत्नं कुर्वताञ्च त्वया साहं रणाजिरे ॥ २२ ॥ हत्वास्माकं पौरुषञ्च दैवं पश्चात् करोति नः । सततं चिष्टमानानां निःकृत्या विक्रमेण च ॥ २३ ॥ दैवोपसृष्टः पुरुषो यत् कर्म कुरुते नृप ।

कृतं कृतं हि तत्तस्य देवेन विनिपात्यते ॥ २४ ॥ यत् कर्तव्यं
 मनुष्येण व्यवसायवता रुदा । तत् कार्यमविशङ्कते सिद्धिर्देवे-
 प्रतिष्ठिता ॥ २५ ॥ निष्कृत्या वाङ्मताः पार्था विषयोगैश्च भारत ।
 दग्धा जतुशहे चैव द्यूतेन च पराजिताः ॥ २६ ॥ राजनीतिं
 समायित्य प्रहिताश्चैव काननम् । यत्रेन च कृतं तत्तद्देवेन विनि-
 पातितम् ॥ २७ ॥ पुण्यस्व यत्रमास्थाय देवं कृत्वा निरर्थकम् ।
 यततस्तव तेषाञ्च देव मार्गिण पश्यति ॥ २८ ॥ न तेषां मतिपूर्वं
 हि सुकृतं विद्यते क्वचित् । दुष्कृतं तव वा वीर बुद्ध्या हीनं
 कुस्वदह ॥ २९ ॥ देवं प्रनाथं सर्वत्र सुकृतस्येतरस्य वा । अनन्य
 कर्म देवं हि जागर्ति स्वपतामपि ॥ ३० ॥ बहूनि तव सैन्यानि
 धीधाय बहवस्तव । न तथा पाण्डुप्रवाणामेवं युद्धमवर्तत ॥ ३१ ॥
 तैरल्पैर्वहवी चूयं चूयं नीताः प्रहारिणः । ऋद्धे देवस्य तत् कर्म
 पौरुषं येन नाशितम् ॥ ३२ ॥

सञ्जय उवाच । एवं सम्राट्प्रनाथानां बद्ध तत्तत्सनाधिप ।
 पाण्डवानामनोक्रान्तिं समदृश्यन्त संयुगे ॥ ३२ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं
 व्यतिपत्तरथाहपम् । तावकानां परैः साङ्घैः राजान् दुर्मास्त्रिते
 तव ॥ ३४ ॥

इति द्वितीयपर्वणि त्रयदशोऽध्यायः पुनर्युद्धारम्भे द्विपहाय
 द्वाधिकशतः अध्यायः समाप्तश्च त्रयदशोऽध्यायः ॥ १५२ ॥

अथ वटोत्कचवधपर्वः ।

सञ्जय उवाच । तदुद्वीगं गजानीकं बलं तत्र जनाधिप ।
 ण्डुसेनामतिक्रम्य वीधयानाम् सर्वतः ॥ १ ॥ पाञ्चालाः कौरवा-
 व वीधयन्तः परस्परम् । वमराष्ट्राय महते परलोकाय दीक्षिताः
 २ ॥ शूराः शूरैः समागम्य परतोमरशक्तिभिः । विव्यधुः

समरे तृणं निन्युथैव यमक्षयम् ॥ ३ ॥ रथिनां रथिभिः सार्धं
 रुधिरस्रावदारुणम् । प्रावर्त्तत महद्युद्धं निघ्नतामितरेतरम् ॥ ४ ॥
 बारणाश्व महाराज समासाद्य परस्परम् । विषाणैरर्हयामासुः
 मुसंक्रुद्धमदोत्कटाः ॥ ५ ॥ हयारोहान् हयारोहाः प्रासशक्ति-
 परश्रुधैः । विभिदुस्तुमुले युद्धे प्रार्थयन्तो महद्यथः ॥ ६ ॥
 पत्तयश्च महावाहो यतश्च शस्त्रपाणयः । अन्याऽन्यमभ्यधावन्त
 नित्यं यत्ताः परन्तप ॥ ७ ॥ गोत्राणां नामधेयानां कुलानाञ्चैव
 मारिष । अरुणाद्वि विजानीमः पाञ्चालान् क्रुमिः सह ॥ ८ ॥
 अन्याऽन्यं समरे योधाः शरशक्तिपरश्रुधैः । प्रैषयन् परलोकाव
 विचरन्तो ह्यभीतवत् ॥ ९ ॥ शरैर्हृदिशो राजस्तेषां सुक्तः
 सहस्रयः । न भ्राजन्ते यथातत्त्वं भास्करेऽस्तं गतेऽपि च ॥ १० ॥
 तथा प्रयुध्यमानेषु पाण्डवेषु भारत । कुर्योश्चनो महाराज
 व्यवगाह्यत तदहम् ॥ ११ ॥ सैम्यवस्य वधेनैव मृशदुःखमनन्वितः ।
 मर्त्तव्यमिति सञ्चिन्त्य प्राविशत्तद्विषां बलम् ॥ १२ ॥ नादयन्नश-
 योषिण कम्पयन्निव सेदिनीम् । अर्धवर्त्तत पुत्रस्ते पाण्डवाना-
 मनीकिनीम् ॥ १३ ॥ स सन्निपातस्तुमुलस्तस्य तेषाञ्च भारत ।
 अभवत् सर्वसैन्यानामभावकरणो महान् ॥ १४ ॥ यथा मध्य-
 न्दिने सूर्यं प्रतपन्तमिवांशुभिः । तथा तव सुतं मन्ये प्रतपन्तं
 शरार्चिभिः ॥ १५ ॥ न शुकुर्भ्रातर युद्धे पाण्डवाः प्रतिवीक्षितुम् ।
 पलाययन्कृतात्माहा निरुत्साहा हिपञ्चये ॥ १६ ॥ पर्थ्यधावन्त
 पाञ्चाला वध्यमाना महात्मना । रुक्मपुङ्गवैः प्रसन्नाग्रैस्तव पुत्रेण
 धन्विना ॥ १७ ॥ अर्द्यमानाः शरैस्तीक्ष्णैर्न्यपतन् पाण्डुसैनिकाः ।
 न तादृश रणे यमं कृतवन्तः स पाण्डवाः ॥ १८ ॥ यादृशं कृत-
 वान् राजा पुत्रस्तव विशाम्पते । पुत्रेण तव सा सेना पाण्डवौ
 नथिता रणे ॥ १९ ॥ नलिनो हिरदिनेव समन्तादिप्रलोडिता ।
 क्षीणतया निलार्काभ्यां हर्तालडिव पद्मिनी ॥ २० ॥ बभूव पाण्डवौ

सेना तव पुत्रस्य तेजसा । पाण्डुसेनां हतां दृष्ट्वा तव पुत्रेण
 भारत ॥ २१ ॥ भीमसेनपुरोगास्तु पाञ्चालाः समुपाद्रवन् । स
 भीमसेनं दृग्भिमार्द्रोपुत्रौ त्रिभिस्त्रिभिः ॥ २२ ॥ विराटद्रुपदौ
 षड्भिः शतेन च शिखण्डिनम् । घृष्टद्युम्नञ्च सप्तत्या धर्मपुत्रश्च
 सप्तभिः ॥ २३ ॥ कैकेयांश्चैव चेदींश्च वज्रभिर्निशितैः शरैः ।
 सात्त्वतं पञ्चभिर्विह्वा द्रौपद्यांस्त्रिभिस्त्रिभिः ॥ २४ ॥ घटोत्कचञ्च
 समरे विद्धा सिंहा इवानदत् । शतशशापरान् योधान् हिपास्वनां
 महारणे ॥ २५ ॥ शरीराणि चक्रत्तोग्रैः क्रुद्धोन्तक इव प्रजाः ।
 तस्य तान्निघ्नतः शत्रून् रुक्मपृष्ठं महद्भुतः ॥ २६ ॥ भस्त्राभ्यां
 पाण्डवो ज्येष्ठस्त्रिधा चिच्छेद मारिष । बिव्याध चैनं दृग्भिः
 सम्यगस्त्रै शितैः परैः ॥ २७ ॥ मर्म भित्त्वा तु ते सर्वै संलम्नाः
 क्षितिमाविशन् । ततः परिव्रता योधाः परिवव्र्युधिष्ठिरम् ॥ २८ ॥
 वृत्रहृद्यै यथा देवा परिवव्रुः पुरन्दरम् । ततो युधिष्ठिरो राजा
 तव पुत्रस्य मारिष ॥ २९ ॥ शरं परमदुर्दृष्टैः प्रेषयामास संयुगे ।
 स तेन भृशसंविहो निषसाद् रथोत्तमे ॥ ३० ॥ ततः पाञ्चाल-
 सैन्यानां भृशमासीद्वो महान् । हतो राजेति राजेन्द्र तत्र
 शब्दोऽमबन्धनान् ॥ ३१ ॥ बाणशब्दरवशोग्रः शुश्रुवे तत्र भारत ।
 अथ द्वीणो द्रुतं तत्र प्रत्यदृश्यत संयुगे ॥ ३२ ॥ हृष्टो दुर्योधन-
 श्चापि दृढमादाय कार्मुकम् । तिष्ठतिष्ठेति राजानं ब्रुवन् पाण्डव-
 मभ्ययात् ॥ ३३ ॥ प्रत्यद्युश्च लरिताः पाञ्चाला राजशङ्किनः । तान्
 द्वीणः प्रतिजग्राह परोप्सन कुरुसत्तमम् ॥ ३४ ॥ चण्डवाताहता-
 न्बेधान् निघ्नन्नश्मिमुखो यथा । ततो राजन्महानासीत् संग्रामो
 भूमिवर्द्धनः । तावकानां परेषाञ्च समेतानां युयुत्सवा ॥ ३५ ॥

इति द्वीपवर्णणि घटोत्कचवधपर्वणि दुर्योधनपरामवे

अथःपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । यत्तदा प्राविशत् पाण्डूनाचार्यः कृपितो
 वली । उक्त्वा द्यूधिनं सम्यक् मम आस्त्रातिगं सुतम् ॥ १ ॥
 प्रविश्य विचरन्तश्च नद्यं शूरमवस्थितम् । कथं द्रोणं महेश्वासं
 पाण्डवाः समवारयन् ॥ २ ॥ केऽरक्षन् दक्षिणवृक्रमाचार्यस्य
 महाहवे । के च बामरक्षन्त निघ्नतः शत्रवान् दृढम् ॥ ३ ॥
 के वास्य पृष्ठतो कृत्वा वीरा वीरस्य योधिनः । के पुरस्ताद्वर्तन्त
 रथिनस्तस्य शत्रवः ॥ ४ ॥ मन्ये तानस्युग्रच्छीतमतिवैलम्बना-
 र्त्तवम् । मन्ये ते समवेपन्त गावो वै शिशिरे यथा ॥ ५ ॥ यत्
 प्राविशन्महेश्वासः पाञ्चालानपराजितः । नृत्यन् स रथमार्गेषु
 सर्वशस्त्रभृताम्बरः ॥ ६ ॥ निर्द्वेहन् सर्वसैन्यानि पाञ्चालानां
 रथर्षभः । धूमकेतुरिव क्रुद्धः कथं मृत्युमुपैयिवान् ॥ ७ ॥

सञ्जय उवाच । सायाङ्गे सैश्ववं हत्वा राज्ञा पार्थः समेत्य
 च । सात्यकिश्च महेश्वासी द्रोणमेवाभ्यधावताम् ॥ ८ ॥ ततो
 युधिष्ठिरस्तूर्णं भीमसेनश्च पाण्डवः । पृथक्चमूभ्यां संसत्तौ द्रोण
 मेवाभ्यधावताम् ॥ ९ ॥ तथैव नकुलो धीमान् स हृदेवश्च दुर्जन्यः ।
 धृष्टद्युम्नः सञ्जानीको विराटश्च सकैकयः ॥ १० ॥ मत्स्याः शालाः
 ससेनाश्च द्रोणमेव ययुर्युधि । कुपदश्च तथा राजा पाञ्चालैरभि-
 रक्षितः ॥ ११ ॥ धृष्टद्युम्नपिता राजन् द्रोणमेवाभ्यवर्त्तत ।
 द्रौपदेया महेश्वासा राक्षसश्च घटोत्कचः ॥ १२ ॥ ससेनास्ते-
 ऽभ्यवर्त्तन्त द्रोणमेव महाद्युतिम् । प्रभद्रकाश्च पाञ्चालाः षट्-
 सहस्राः प्रहारिणः ॥ १३ ॥ द्रोणमेवाव्यवर्त्तन्त पुरस्कृत्य शिख-
 ण्डिनम् । तथेतरे नरव्याघ्राः पाण्डवानां महारथाः ॥ १४ ॥
 सङ्घिताः सन्नऽवर्त्तन्त द्रोणमेव नरर्षभ । तेषु शूरेषु युद्धाय गतेषु
 भरतर्षभ ॥ १५ ॥ वभूव रजनी घोरा भीरुणां भयवर्द्धिनी ।
 योधानामपि सा घोरा राजन्नन्तकगामिनी ॥ १६ ॥ कुञ्जराश्च
 मनुष्याणां प्राणान्तकरणी तदा । तस्यां रजन्त्यां घोरावां नन्द्यः

सर्वत शिवाः ॥ १७ ॥ न्यवेद्य भयं घोरं सज्जालकवलैर्मुखैः ।
 उलूकाद्याप्यरायन्त शंसन्तो विपुलं भयम् ॥ १८ ॥ विभीषतः
 कौरवाणां ध्वजिन्यामतिदारुणाः । ततः सैन्येषु राजेन्द्र शब्द-
 समभवत्प्रहान् ॥ १९ ॥ भेरीशब्देन महता मृदङ्गानां स्वेनेन च ।
 गजानां गर्जितैरपि तुरङ्गाणाञ्च ह्येषितैः ॥ २० ॥ खुरशब्द-
 निनादैश्च तुमुलं सर्वतोऽभवत् । ततः समभवद्युद्धं सम्प्रायामति-
 दारुणम् ॥ २१ ॥ द्वीपस्य च महाराज सृष्टयानाञ्च सर्वशः ।
 तमसा चावृते लोके न प्राप्शायत किञ्चन ॥ २२ ॥ सैन्येन रजसा
 चैव समन्तादुच्छ्रितेन च । नरस्याश्वस्य नागस्य समसञ्जत
 घोषितम् ॥ २३ ॥ न पश्याम रजो भौमं कश्मलेनाभिसंवृताः ।
 रात्रौ वंशवनस्येव दृष्टमानस्य पर्वते ॥ २४ ॥ घोरश्वटचटाशब्दः
 शस्त्राणां पततामभूत् । मृदङ्गानकनिह्नादैर्बलकीपटहैस्तथा ॥ २५ ॥
 चीत्कारैर्ह्येषिताकारैः सर्वमेवाकुलं विभो । नैव स्वेन परे राजन्
 प्राप्शायन्त तमोवृते ॥ २६ ॥ सम्पत्तमिव तत्सर्वं भूव रजनीमुखे ।
 भौमं रजोऽथ राजेन्द्र घोषितेन समुच्छ्रितम् ॥ २७ ॥ श्यातकौ-
 श्यैश्च कवचैर्भूषणैश्च तमोभ्यगात् । ततः सा भारती सेना मणि-
 हेमविभूषिता ॥ २८ ॥ द्यौरिवासीत् सनत्तत्रा रजन्यां भरत-
 र्षभ । गीमायुवलसंधुष्टा शक्तिध्वजसमाकुला ॥ २९ ॥ वार-
 णाभिरुता घोरा ह्येडितोत्क्रुष्टनादिता । ततोऽभवत्प्रह्लाच्छब्द-
 स्तुमुलो लोमहर्षणः ॥ ३० ॥ समावृणान्दिशः सर्वा महेन्द्राशनि
 निखनः । सा निशीथे महाराज सेनादृश्यत भारती ॥ ३१ ॥
 अद्भुदैः कुण्डलैर्निष्कैः शस्त्रैश्चैवावभाषिता । तत्र नागा रथाश्चैव
 जाम्बूनद्विभूषिताः ॥ ३२ ॥ निघायां प्रत्यदृश्यन्त मेघा इव
 सविद्युतः । असिशक्तिगदाखड्गमुपलप्रासपट्टिशाः ॥ ३३ ॥
 सम्पतन्तः सा दृश्यन्ते भ्राजमाना इवामयः । दुर्योधनपुरोवातां
 रथगुल्मवलाङ्ककाम् ॥ ३४ ॥ वादिवषोषस्तानितां चापविद्युद्भजे-

वर्तताम् । द्रोणपाण्डवपर्जन्यां खड्गशक्तिगदाशनीम् ॥ ३५ ॥
 शरधारास्त्रपवनां मृगं शीतोष्णसंकुलाम् । घोरां विस्मापनीमुष्णं
 जीवितच्छेदविप्लवताम् ॥ ३६ ॥ तां प्राविशन्नतिभयां सेनां युद्ध-
 चिकीर्षवः । तस्मिन्नात्रिमुखि घोरे महाशब्दनिनादिते ॥ ३७ ॥
 भीक्षणां त्रासजनने शूराणां हर्षवर्द्धने । रात्रियुद्धे महाघोरे
 वर्त्तमाने सुदारुणे ॥ ३८ ॥ द्रोणमभ्यद्रवन् क्रुद्धाः संहिताः पाण्डु-
 सृष्टयाः । ये ये प्रमुखतो राजन्नावर्त्तन्त महात्सनः ॥ ३९ ॥
 तान् सर्वान् विमुखांश्चक्रे कांश्चिन्निन्ये यमक्षयम् । तानि नाग-
 सहस्राणि रथानामयुतानि च ॥ ४० ॥ पदातिहयसङ्घानां प्रयुता-
 न्यर्बुदानि च । द्रोणेनैकेन नाराचैर्निर्भिन्नानि निशामुखि ॥ ४१ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोक्तचवधपर्वणि द्रोणयुद्धे

चतु पञ्चाशदधिकशतोध्यायः ॥ १५४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तस्मिन् प्रविष्टे दुर्द्धेर्षे सृष्टयानामितौजसि ।
 शमृष्यमाणे संरव्ये का वाऽभूहै मतिस्तदा ॥ १ ॥ दुर्योधनं तथा
 पुत्रमुक्त्वा शास्त्रातिगं मम । यत् प्राविशदमेत्यात्मा किं पार्थः
 प्रत्यपद्यत ॥ २ ॥ निहते सैन्ये वीरे भुवि प्रवसि चैव हि ।
 यद्भ्यगात्प्रहातेजाः पाञ्चालानपराजितः ॥ ३ ॥ किममन्यत दुर्द्धेर्षि
 प्रविष्टे शत्रुतापने । दुर्योधनस्तु किं कृत्यं प्राप्तकालममन्यत ॥ ४ ॥
 के च तं वीरदं वीरमन्वयुर्द्विजसत्तमम् । के चास्य पृष्ठतः सुत
 वीराः शूरस्य युध्यतः ॥ ५ ॥ के पुरस्तादयुध्यन्त निघ्नतः शत्रु-
 वात्रणे । मन्येऽहं पाण्डवान् सर्वान् भारहाजशराहितान् ॥ ६ ॥
 शिशिरे कम्पमाना वै कुशा गाव इव प्रभो । प्रविश्य स महेश्वासः
 पाञ्चालानरिमर्दनः । कथं नु पुरुषव्याघ्रः पञ्चलमुपजग्मिवान् ॥ ७ ॥
 सर्वेषु सैन्येषु च संहितेषु रात्रौ समेतेषु महारथेषु । संलोड-

मानेषु पृथग्विधेषु के बस्तुदानीं मतिमन्त आसन् ॥ ८ ॥ कृता-
 श्वैव विषक्तांश्च पराभृतांश्च शंससि । रथिनेो विरथांश्चैव कृतान्
 युद्धेषु मामकान् ॥ ९ ॥ तेषां सलोड्यमानानां पाण्डवैर्हंतचेत-
 साम् । अश्वे तमसि मन्नानामभवत् का मतिस्तदी ॥ १० ॥
 प्रहृष्टांश्चाप्युदशांश्च पाण्डवेयान् ब्रवीषि मे । अप्रहृष्टान् विमनसो
 वितस्तांश्चैव मामकान् ॥ ११ ॥ कथमेषां ततः सूत पार्थानामप-
 लायिनाम् । प्रकाशमभवद्रात्रौ कथं कुरुषु सञ्जय ॥ १२ ॥

सञ्जय उवाच । रात्रियुद्धे तदा राजन् बर्त्तमाने सुदारुणे ।
 द्रोणमभ्यद्रवन् सर्वे पाण्डवाः सह सोमकैः ॥ १३ ॥ ततो द्रोणाः
 कौकयांश्च घृष्टदम्नस्य चाक्रमजान् । सम्युपयत् प्रेतलोकं सर्वा-
 निषुभिराशुगैः ॥ १४ ॥ ये ये प्रमुखतो राजन्ववर्त्तन्त महारथाः ।
 तान् सर्वान् प्रेषयानास पितृलोकाय पार्थिवान् ॥ १५ ॥ प्रमथन्तं
 तदा वीरं भारहाजं महारथम् । अभ्यवर्त्तत संक्रुद्धः शिवी
 राजा प्रतापवान् ॥ १६ ॥ तमापतन्तं सम्युच्य पाण्डवानां
 महारथम् । विव्याध दशभिर्द्रोणैः सर्वपारश्वैः शरैः ॥ १७ ॥
 तं शिविः प्रतिविव्याध त्रिंशद्भिः कङ्कपत्रकैः । सारथिच्छास्य भङ्गेन
 क्षयमानो न्यपातयत् ॥ १८ ॥ तस्य द्रोणो हयान् हत्वा सार-
 थिञ्च महात्मनः । अथान्य सशिरस्त्राणं शिरः कायादपाहरत्
 ॥ १९ ॥ ततोऽस्य सारथिं क्षिप्रमन्यं दुर्ध्वोर्धनोऽदिशत् । स
 तेन संगृहीताश्वः पुनरभ्यद्रवद्रिपून् ॥ २० ॥ कलिङ्गानाञ्च सैन्येन
 कलिङ्गस्य सुतो रणे । पूर्वं पितवश्चात् क्रुद्धो भीमसेनमुपाद्रवत्
 ॥ २१ ॥ स भीमं पञ्चभिर्विह्वा पुनर्विव्याध रुप्रभिः । विशोकं
 त्रिभिरानच्छ्रद्धुजमेकेन पत्रिणा ॥ २२ ॥ कलिङ्गानन्तु तं शूरं
 क्रुद्धं क्रुद्धो वृकोदरः । रथाद्रथमभिटुव्य मुष्टिना निजघान च
 ॥ २३ ॥ तस्य मुष्टिहतस्याजो पाण्डवेन बलीयसा । सर्वाण्य-
 स्त्रोनि सहसा प्रापतन् वै पृथक् पृथक् ॥ २४ ॥ तं कर्णो

भ्रातरस्यास्य नामधन्त परन्तर । ते भीमसेनं नाराचैर्जघुराथौ ।
 विघोपमैः ॥ २५ ॥ ततः शत्रुरथं त्यक्त्वा भीमो ध्रुवरथं गतः ।
 ध्रुवश्चास्यन्तमनिघ्नं मुष्टिना समपीथयत् ॥ २६ ॥ स तथा पाण्डु-
 पुत्रेण वलिनामिहृताऽपतत् । तं निहत्य महाराज भीमसेनो
 महाबलः ॥ २७ ॥ जयरातरथं प्राप्य मुहुः सिंह इवानदत् ।
 जयरातमथाक्षिप्य नदन् सव्येन पाणिना ॥ २८ ॥ तलेन नाथ-
 यामास कर्णस्यैवाग्रतः स्थितः । कर्णस्तु पाण्डवे शक्तिं काञ्चनीं
 समवासृजत् ॥ २९ ॥ ततस्तामवजग्राह प्रहसन् पाण्डुनन्दनः ।
 कर्माथैव च दुर्धर्षिक्षिप्तेपाजौ तृकोदरः ॥ ३० ॥ तामापतन्ती-
 द्विज्ज्हेद शकुनिस्तैलपायिना । एतत् कृत्वा महत् कर्म रस्मे-
 ऽद्भुतपराक्रमः ॥ ३१ ॥ पुनः स्वरथमास्थाय द्द्राव तव वाहि-
 नीम् । तमायान्तं जिघांसन्तं भीमं क्रुद्धमिवान्तकम् ॥ ३२ ॥
 नगवारयन्महावाहस्तत्र पुत्रो विशास्यते । महता शरवर्षिणा छाद-
 यन्तो महारथाः ॥ ३३ ॥ दुर्मदस्य ततो भीमः प्रहसन्निव
 संयुगे । सारथिवृ हयांस्यैव शरैर्निनेत्र यमक्षयम् ॥ ३४ ॥
 दुर्मदस्तु ततो यानं दुष्कर्णस्यावचक्रमे । तावेकरथमाह्वदौ
 भ्रातरौ परतापनौ ॥ ३५ ॥ संग्रामशिरसो रथे भीमं हाव-
 प्यधावताम् । तथास्युपतिमित्रो हि तारकं तैः सत्तमम् ॥ ३६ ॥
 ततस्तु दुर्मदस्यैव दुष्कर्णस्य तवात्मजौ । रथमेकं समारुह्य भीमं
 नाणैरविध्यताम् ॥ ३७ ॥ ततः कर्णस्य मिषतो द्रौणेर्दुर्व्योधनस्य
 च । कृपस्य सोमदत्तस्य बाह्लीकस्य च पाण्डवः ॥ ३८ ॥ दुर्मदस्य
 च वीरस्य दुष्कर्णस्य च तं रथम् । पादप्रहारेण धरां प्राविशय-
 दरिन्दमः ॥ ३९ ॥ ततः सुतौ तौ वलिनौ शूरो दुष्कर्णदुर्मदौ ।
 मुष्टिनाहत्य संक्रुद्धो ममई च ननई च ॥ ४० ॥ तयो जहाहाकृते
 सेने दृष्ट्वा भीमं नृपात्रुवन् । रुद्राऽयं भीमरूपेण धार्तराष्ट्रेषु
 शुभ्यति ॥ ४१ ॥ एवमुक्त्वा पलायन्ते सर्वे भारत पाथिवाः ।

विसंज्ञा वाहयन् वाहान्न च द्वौ सह घावतः ॥ ४२ ॥ ततो वले
 भृगुल्लिते निशामुखि सुपूजिते नृपवृषभैर्त्रिकोदरः । महावलः
 कमलबिम्बुदलोचनो युधिष्ठिरं नृपतिमपूजयदली ॥ ४३ ॥ ततो
 यमौ द्रुपद्विराटकीकया युधिष्ठिरश्चापि परां मुदं वयुः । वृको-
 दरं सुभृगमपूजयंश्च ते यथान्धके प्रतिनिहते हरं सुराः ॥ ४४ ॥
 ततः सुतास्ते वरुणात्मजोपमा रुषान्विताः सहगुरुणा महा-
 त्मना । वृकोदरं सरथपदातिकृच्छरा युयुत्सवो भृगमभिपर्यै-
 वारयन् ॥ ४५ ॥ ततोऽप्रमवत्तिभिरघनैरिवाकृते महाभये भयद-
 मतीव दारुणम् । निशामुखि वृकवत्क्षयध्रमोदनं महात्मनां नृप-
 वर युद्धसुत्तमम् ॥ ४६ ॥

इति श्रीगणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि भीमपराक्रमे

पञ्चपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५५ ॥

सञ्जय उवाच । प्राचीपविष्टे तु हते प्रणे सात्वकिना ततः ।
 सोमदत्तो भृगं क्रुद्धः सात्यकिं वाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ क्षत्रधर्मः
 पुरा दृष्टो यस्तु देवैर्महात्मभिः । तत्त्वं सात्त्वत सन्त्यज्य दस्यु-
 धर्मरतः कथम् ॥ २ ॥ पराङ्मुखाय दीनाय न्यस्तशस्त्राव
 याचते । क्षत्रधर्मरतः प्राज्ञः कथं नु प्राहरद्रुणे ॥ ३ ॥ हावेव
 किल वृष्णीनां तत्र मुख्यौ महारथौ । प्रद्यम्नश्च महातेजास्त्वञ्चैव
 युधि सात्त्वत ॥ ४ ॥ कथं प्राचीपविष्टाय पार्थिव चिन्मवाहवे ।
 नृशंसम्पतनोयन्न तादृशं कृतवानसि ॥ ५ ॥ कर्मणतस्य दुर्वृत्त
 फलं प्राप्नुहि संयुगे । अथ क्वीत्स्यामि ते मूढ शिरो विक्रम्य
 पत्रिणा ॥ ६ ॥ शपे सात्त्वतपुत्राभ्यामिष्टेन सुकृतेन च । अन-
 तीतामिमां रात्रिं यद्दि त्वां वीरनानिनम् ॥ ७ ॥ अरक्ष्यमाणं
 पार्थिव जिष्णुना समुतानुजम् । न हन्यां नरके धीरे पतियं वृष्टि-

धांसन ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वा तु संक्रुद्धः सोमदत्तो महाबलः । दध्नी
 शङ्खतारेण सिंहनादं ननाद च ॥ ९ ॥ ततः कमलपत्राक्षः
 सिंहदंष्ट्रो महाबलः । सात्यकिर्भृशसंक्रुद्धः सोमदत्तमथाब्रवीत्
 ॥ १० ॥ कौरवेय नमे त्रासः कथञ्चिदपि विद्यते । त्वया साह्व-
 मधान्यैश्च युध्यते हृदि कश्चन ॥ ११ ॥ यदि सर्वेण सैन्येन गुप्तो
 मां धीधबिष्यसि । तथापि न व्यथा काचित्त्वयि स्यान्नम कौरव
 ॥ १२ ॥ युद्धसारेण वाक्येन सतामबमतेन च । नाहं भौष-
 यितुं शक्यः शत्रुवृत्ते स्थितस्त्वया ॥ १२ ॥ यदि तेऽस्ति युयुत्-
 साद्य मया सह नराधिप । निर्हेया निश्चितैर्वाणैः प्रहर प्रहरामि
 ते ॥ १३ ॥ हतो भूरियवा राजंस्तव पुत्रो महारथः । शल्यैव
 तदा वीर वृषसेनश्च कर्षितः ॥ १४ ॥ त्वाङ्घ्राण्यद्य वधिष्यामि
 सपुत्रं सहवान्धवम् । तिष्ठेदानीं रणे यत्तः कौरवोऽसि महा-
 बलः ॥ १५ ॥ यस्मिन् दानं दमः शौचमहिंसा क्लीर्धृतिः क्षमा ।
 अनपावानि सर्वाणि नित्यं राक्षि युधिष्ठिरे ॥ १६ ॥ मृदङ्ग-
 केतोस्तस्य त्वं तेजसा निहतः पुरा । सकर्णसौबलः सङ्क्षेप-
 विनाशमुपयास्यासि ॥ १७ ॥ शपोऽहं कृष्णचरणैरिष्टापूर्त्तेन चैव
 हि । यद्दि त्वां ससृतं वाणैर्नहन्त्यां युधि रोषितः ॥ १८ ॥ अप-
 यास्यसि चेत्तत्रक्त्वा ततो मुक्तो भविष्यासि । एवमाभाष्य चान्धोऽन्यं
 क्रोधसंरक्तलोचनौ ॥ १९ ॥ प्रवृत्तौ शरसम्पातं कर्तुं पुरुष-
 सत्तमौ । ततो रथसहस्रेण हयानामगुतेन च ॥ २० ॥ दुर्यो-
 धनः सोमदत्तं परिवर्त्यै व्यवस्थितः । शकुनिश्च सुसंक्रुद्धः सर्व-
 शस्त्रपरिग्रहः ॥ २१ ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतो भ्रातृभिश्चेन्द्रविक्रमैः ।
 श्यालस्तव महाराज वज्रसंहननो युवा ॥ २२ ॥ साग्रं शतसह-
 स्रान्तु हवानां तस्य धीमतः । सोमदत्तं महेश्वासं समन्तात्
 पर्यैवारयत् ॥ २३ ॥ रक्ष्यमाणश्च वलिभिश्छादयामास सात्य-
 किम् । तं ह्याद्यमानं विशिखैर्दृष्ट्वा सन्नतपर्वभिः ॥ २४ ॥ धृष्ट-

द्युम्नोऽभ्ययात् क्रुद्धः प्रगृह्य महतींशुभ्रम् । षण्डवाताभिसृष्टाना-
 मुद्धीनामिव स्वनः ॥ २५ ॥ आसीद्राजन् वलीधानामन्योऽन्य-
 मभिनित्ताम् । विव्याध सोमदत्तश्च सात्त्वतं नवभिः शरैः ॥ २६ ॥
 सात्यकिर्नवभिश्चैनमवधीत् कुरुपुङ्गवम् । सोऽतिविहो बलवता
 समरे दृढधन्विना ॥ २७ ॥ रथोपस्थं समासाद्य सुमोह गत-
 चेतनः । तं विभूढं समालक्ष्य सारथिस्वरयान्वितः ॥ २८ ॥
 अपोवाह रणाहीरं सोमदत्तं महारथम् । तं विसृज्यं समालक्ष्य
 युयुधानशरार्द्रितम् ॥ २९ ॥ अभ्यवधावत्ततो द्रोणो यदुवीरजिघां-
 सया । तमायान्तमभिप्रेक्ष्य युधिष्ठिरपुरोगमाः ॥ ३० ॥ परि-
 ब्रज्मंहात्मानं परीप्सन्तो यदूढहम् । ततः प्रवृत्ते युद्धं द्रोणस्य
 सह पाण्डवैः ॥ ३१ ॥ वलेरिव सुरैः पूर्वं त्रैलोक्यजयकाङ्क्षया ।
 ततः सायकजालेन पाण्डुवानीकमावृणोत् ॥ ३२ ॥ भारहाजो
 महातेजा विव्याध च युधिष्ठिरम् । सात्यकिर्द्वैशभिर्वाणैर्विंशत्या
 पार्श्वतं शरैः ॥ ३३ ॥ भीमसेनञ्च नवभिर्नकुलं पञ्चभिस्तथा ।
 सहदेवं तथाष्टाभिः शतेन च शिखण्डिनम् ॥ ३४ ॥ द्रौपदेया-
 न्महाबाहुः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः । बिराटं मत्स्यमष्टाभिर्द्रुपदं
 दशभिः शरैः ॥ ३५ ॥ युधामन्युं त्रिभिः षड्भिरुत्तमौजस-
 माहवे । अन्यांश्च सैनिकान् विद्ध्वा युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ३६ ॥
 ते वध्यमाना द्रोणेन पाण्डुपुत्रस्य सैनिकाः । प्राद्रवन् वै भया-
 झाजन् सार्त्तमादा दिशो दश ॥ ३७ ॥ कात्यमानन्तु तत्क्षेप्यं
 दृष्ट्वा द्रोणेन फाल्गुनः । किञ्चिदागतसंरम्भो गुरुं पार्थोऽभ्य-
 यात् द्रुतम् ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा द्रोणस्तु वीभत्समभिधावन्तमाहवे ।
 सन्नप्रवर्त्तत तत्क्षेप्यं पुनर्यौधिष्ठिरं नृप ॥ ३९ ॥ ततो युद्धमभू-
 ष्णूथो भारहाजस्य पाण्डवैः । द्रौणस्तव सुतेराजन् सर्वतः परि-
 वारितः ॥ ४० ॥ व्यधमत् पाण्डुसैन्यानि तूलराग्निबानहः ।
 तं ज्वलत्यमिवादित्यं दीप्तानलगमद्युतिम् ॥ ४१ ॥ राजन्नं निश-

मत्यन्तं दृष्ट्वा द्रोणशराक्षिप्रम् । मण्डलीकृतधन्वानं तपन्तमिव
 भास्करम् ॥ ४२ ॥ दहन्तमहितान् सैन्ये नैनं कश्चिद्वारयत् ।
 धी धी हि प्रमुखे तस्य तस्यो द्रोणस्य पूरुषः ॥ ४३ ॥ तस्य तस्य
 शिरस्त्रिभुजा ययौ द्रोणशरः क्षितिम् । एवं सा पाण्डवी सेना
 बध्यमाना महात्मना ॥ ४४ ॥ प्रदुद्राव पुनर्भीता पश्यतः सव्य-
 साचिनः । सम्भ्रमन् वलं दृष्ट्वा द्रोणेन निधि भारत ॥ ४५ ॥
 गीविन्दमव्रवी ष्षिष्णुगच्छ द्रोणरथं प्रति । ततो रजतगोचीर-
 क्रन्देन्दुसदृशप्रभान् ॥ ४६ ॥ चोदयामास दाशार्हो हयान्
 द्रोणरथं प्रति । भीमसेनाऽपि तं दृष्ट्वा यान्तं द्रोणाय फाल्गुनम्
 ॥ ४७ ॥ स्वसारथिसुवाचेदं द्रोणानीकाय मां बह । सोऽपि
 तस्य वचः श्रुत्वा विशोकोऽवाहयहयान् ॥ ४८ ॥ पृथुतः सत्य-
 सन्धस्य जिष्णोर्भरतसत्तम । तौ दृष्ट्वा भ्रातरौ यत्नौ द्रोणानीक-
 मभिद्रुतौ ॥ ४९ ॥ पाञ्चालाः सुष्ठया मत्स्याश्वेदिकारूपकोशलाः ।
 श्रन्वगच्छन्महाराज कैकयास महारथाः ॥ ५० ॥ ततो राज-
 न्नभूह्वोरः संग्रामो लोमहर्षणः । वीभतसुर्हृक्षिणं पार्श्वमुत्तरञ्च
 वृकोदरः ॥ ५१ ॥ महद्भ्रां रथवृन्दाभ्यां वलं जगृहत्तुस्तव । तौ
 दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ भीमसेनघनच्छयौ ॥ ५२ ॥ दृष्ट्वास्त्रोऽभ्यया-
 द्राजन् सात्यकिश्च महाबलः । चण्डवाताभिपन्ननामुदधीनामिब-
 स्वनः ॥ ५३ ॥ आसीद्राजन् वलौघानां तदान्योऽन्यमभिघ्नताम् ।
 सौमदत्तिवधात् क्रुद्धो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे ॥ ५४ ॥ द्रौणिरभ्य-
 द्रवत् क्रुद्धः सास्वतं रणमूर्धनि । तमापतन्तं समरे शैनेयस्य रथं
 प्रति ॥ ५५ ॥ प्रत्युद्ययौ महद्द्रुक्षौ भैमसेनिर्महाबलः । कार्णा-
 यसं महाघोरमृच्चर्मवृतं महत् ॥ ५६ ॥ महान्तं रथमास्थाव
 विभ्रन्नलान्तरान्तरम् । विक्षिप्तयन्त्रसन्नाहं महामेधौघनिस्वनम्
 ॥ ५७ ॥ युक्तं गजनिभैर्वाहैर्न ह्यैर्नापि वारणैः । विक्षिप्तपञ्च-
 चरणबिहताक्षिण कूजता ॥ ५८ ॥ ध्वजेनात्यतदण्डेन शूद्रराजेन

राजता । लोहितार्द्रपताकञ्च यन्त्रमालाविभूषितम् ॥ ५८ ॥
 अष्टचक्रसमायुक्तमास्थाय विपुलं रथम् । शूलमुहरधारिण्या शैल-
 पादपद्मस्तया ॥ ६० ॥ रक्षसां घोररूपानामक्षौहण्या समा-
 वृतः । तमुद्यतमहाबापं निशम्य व्यथिता नृपाः ॥ ६१ ॥ युगाद्य-
 कालसमये दण्डहस्तमिवान्तकम् । ततस्तं गिरिशृङ्गामं भौम-
 रूपं भयावहम् ॥ ६२ ॥ दंष्ट्राकरालोग्रमुखं शङ्कुकर्षं महाहनुम् ।
 जर्दकेशं बिरुपाक्षं दीप्तास्यं निर्नृतोदरम् ॥ ६२ ॥ महाश्व-
 भगलहारं किरीटच्छन्नमुर्धजम् । वासनं सर्वभूतानां व्यात्तानन-
 मिवान्तकम् ॥ ६४ ॥ वीच्य दीप्तमिवायान्तं रिपुविन्दोमकारकम् ।
 तमुद्यतमहाबापं राक्षसेन्दं घटोल्कवम् ॥ ६५ ॥ भयार्हिता प्रच-
 क्षोभ तव पुत्रस्य वाचिनो । वायुना क्षोभितावर्त्ता गङ्गेवोह्व-
 तरङ्गिणी ॥ ६६ ॥ घटोल्कवप्रमुक्तेन सिंहनादेन भीषिताः ।
 प्रसुप्तबुर्गजा मूत्रं विव्यथुश्च नृपा भृशम् ॥ ६७ ॥ ततोऽश्मत्पाष्ट-
 रत्यन्तमासीत्तत्र समन्ततः । सन्ध्याकालाधिकबलैर्बिभृताः राक्षसैः
 क्षितौ ॥ ६८ ॥ आयसानि च चक्राणि भुशुण्ड्यः शक्तितोमराः ।
 पतन्त्यविरताः शूलाः शतघ्नः पट्टिशास्तथा ॥ ६९ ॥ तदुग्रमति-
 रौद्रञ्च दृष्ट्वा युद्धं नराधिपाः । तनयास्तव कर्णश्च व्यथिताः
 सम्पुट्टुदुःखः ॥ ७० ॥ तत्रैकोऽस्त्ववलम्बाधी द्रौणिर्मानी न विव्यथे ।
 व्यहनञ्च तदा मायां घटोल्कवनिर्मिताम् ॥ ७१ ॥ विहतायान्तु
 मायायाममर्षी स घटोल्कवः । विसर्ज्य शरान् घोरांस्तेऽश्व-
 त्यामानमाविशन् ॥ ७२ ॥ भुजगा इव वेगिन वल्मीकं क्रोध-
 मूर्च्छिताः । ते शरा रुधिराक्ताङ्गा भिक्षा शरहतीसुतम् ॥ ७२ ॥
 विविशुर्धरणीं शीघ्रं वल्मीकमिव पन्नगाः । अश्वत्यामा तु
 संक्रुद्धो लघुहस्तः पुतापवान् ॥ ७४ ॥ घटोल्कवमतिक्रुद्धो विभेद्
 दशभिः शरैः । चटोल्कवोऽतिविद्वस्तु द्रोणपुत्रेण मर्मसु ॥ ७५ ॥
 चक्रं शतसहस्रारमरुल्लाहप्रस्थितो भृशम् । क्षुरान्तं बालसूर्याभं

मणिवज्रविभूषितम् ॥ ७६ ॥ अश्वत्थाम्नि स विक्षेप भीमसेनि-
 जिज्ञासया । वेगीन महता गच्छद्विद्विषं द्रौणिना शरैः ॥ ७७ ॥
 अभाग्यस्यैव सङ्कल्पस्तन्मोघमपङ्कवि । घटोत्कचस्तत्सूयं दृष्ट्वा
 चक्रं निपातितम् ॥ ७८ ॥ द्रौणिं प्राच्छादतहायैः स्वर्भानुरिव
 भास्करम् । घटोत्कचसुतः श्रीमान् भिन्नास्त्रनचयोपमः ॥ ७९ ॥
 कुरोध द्रौणिमायान्तं प्रमस्त्रनमिवाद्रिराट् । पौत्रेण भीमसेनस्य
 शूरेणास्त्रनपर्वणा ॥ ८० ॥ बभौ मेघेन धाराभिर्गिर्गिर्मरुतिरवा-
 हितः । अश्वत्थामा तु संक्रुद्धो रुद्रोपेन्नेन्द्रविक्रमः ॥ ८१ ॥
 ध्वजमेकेन वाणेन चिच्छेदास्त्रनपर्वणः । हाभ्यान्तु रथयन्तारौ
 त्रिभिश्चास्य त्रिवेणुकम् ॥ ८२ ॥ धनुरेकेन चिच्छेद चतुर्भिश्चतुरौ
 हयान् । धिरथस्योद्यतं हस्ताद्धेमविन्द्रमिराचितम् ॥ ८३ ॥
 विमिखिन सुतीक्ष्णो न खड्गमस्य द्विधाकरोत् । गदा हेमाङ्गदा
 राजसूयं हैडम्बस्तनुना ॥ ८४ ॥ भ्राम्योत्क्षिप्त्वा शरैश्चापि
 द्रौणिना हत्य पातिता । ततोऽन्तरीक्षमुत्पत्य कालमेघ इवोन्नतम्
 ॥ ८५ ॥ ववर्षास्त्रनपर्वा स द्रुमवर्षं नभस्तलात् । ततो माया-
 धरं द्रौणिर्घटोत्कचसुतं दिवि ॥ ८६ ॥ मार्गशैरभिविव्याध धनं
 सूर्यं इवांशुभिः । सोऽतिवीर्यं पुनस्तस्यौ तस्य हेमविभूषिते
 ॥ ८७ ॥ महीगत इवाकृच्चः श्रीमान्स्त्रनपर्वतः । तमयस्त्रय-
 वर्माणं द्रौणिर्भीमात्मजात्मजम् ॥ ८८ ॥ जघानास्त्रनपर्वणं
 महेश्वर इवान्धकम् । अथ दृष्ट्वा हतं पुत्रमश्वत्थाम्ना महाबलम्
 ॥ ८९ ॥ द्रोणेः सकाशमभ्येत्य रोषात् प्रच्वलिताङ्गदः । प्राह
 वाक्यमसंभ्रान्तो वीरं शारहतीसुतम् । दहन्तं पाण्डुबानीकं वन-
 मग्निमिवोत्थितम् ॥ ९० ॥

घटोत्कच उवाच । तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवनं द्रोणपुत्र गमि-
 ष्यसि । त्वामस्य निहनिष्यामि क्रौञ्चमग्निसुतो यथा ॥ ९१ ॥

अश्वत्थामोवाच । गच्छ वत्स सदान्यैस्त्वं गुह्यस्वामरविक्रम ।

न तु पुत्रेण ह्रीड्भ्ये पिता न्यायः प्रवाधितुम् ॥ ८२ ॥ कामं
खलु नभे रोषो ह्रीड्भ्ये विद्यते त्वि । किन्तु रोषार्हिता जन्तु-
र्हन्यादात्मानमप्युत ॥ ८३ ॥

सकृद्य चवाच । श्रुत्वा च क्रोधताम्राक्षः पुत्रशोकसमन्वितः ।
अश्रुत्यामानमायस्त्रो भैमसेनिरभाषत ॥ ८४ ॥ किमहं कातरौ
द्रोणे पृथग्जन इवाह्वये । यन्मां भीषयसे वाग्भिरद्वैतदृश-
स्तव ॥ ८५ ॥ भीमात् खवुहमुत्पन्नः कुरूणां विपुले कुले ।
प्राण्डवानामहं पुत्रः समरेष्वनिर्वर्तिताम् ॥ ८६ ॥ राक्षसामधि-
राजोऽहं दशग्रीवसमो वले । तिष्ठ तिष्ठ न मे जीवनं द्रोणपुत्र
गनिष्ठासि ॥ ८७ ॥ युद्धमहामहं तेष्य विनेष्यामि रणाजिरे ।
प्रत्यक्ता रोषवास्त्राक्षो राक्षसः सुमहाबलः ॥ ८८ ॥ द्रौणिमभ्य-
द्रवत् क्रुद्धो गजेन्द्रमिव केशरी । रथाक्षमात्रैरिषुभिरभ्यवर्ष
हृद्योत्कवः ॥ ८९ ॥ रथिनामृषमं द्रौणिं धाराभिरिव तोयदः ।
शरवृष्टिं शरैर्द्रौणिंरप्राप्तान्ता व्यधातयत् ॥ ९० ॥ ततोऽन्त-
रीक्षे वाणानां संग्रामोऽन्य इवोभवत् । अथास्त्रसङ्घातकृतैर्विस्फु-
लिङ्गैस्तदा वभौ ॥ ९१ ॥ विमावरीमुखे व्योम खद्योतैरिव
चित्रितम् । निघ्नम्य निहतं मायां द्रौणिना रणमानिना ॥ ९२ ॥
घटोत्कचस्तदा मायां ससर्जान्तिर्हृदः पुनः । सोऽभवद्भिरिरत्यूञ्चः
शिखरैस्तद्वसङ्कटैः ॥ ९३ ॥ शूलप्रासासिमुषलजलप्रस्रवणो
महान् । तमञ्जनचक्षप्रख्यं द्रौणिर्दृष्ट्वा महीधरम् ॥ ९४ ॥
प्रपतद्भ्यश्च वज्रभिः शस्त्रसङ्घैर्न चूचभे । ततः स्रयन्निव द्रौणि-
र्वज्रमस्त्रमुदैरयत् ॥ ९५ ॥ स तेनास्त्रेण शैलेन्द्रः क्षिप्रः क्षिप्रं
व्यनश्यत् । ततः स तोयदो भूत्वा नीलः सेन्द्रायुधो दिवि ॥ ९६ ॥
अश्रुवृष्टिभिरत्युग्रो द्रौणिं प्राच्छादयद्रणे । अथ सन्ध्याय वायव्य-
मस्त्रमस्त्राविदास्वरः ॥ ९७ ॥ व्यधमत् द्रोणतनयो नीलमेघं
समुत्थितम् । स मार्गणगणैर्द्रौर्गार्हभः प्रच्छाद्य सर्वशः ॥ ९८ ॥

शतं रथसहस्राणां क्षयान् द्विपदाम्बरः । स दृष्ट्वा पुनरायान्तं
 रथेनावतक्रामुकम् ॥ १०८ ॥ घटोत्कचमसम्भ्रान्तं राक्षसैर्वज्रभि-
 र्वृतम् । सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्तद्विरदविक्रमैः ॥ ११० ॥ गज-
 स्वैश्च रथस्वैश्च वाजिपृष्ठगतैरपि । विकृतास्यधिम्रोशीवैर्हैङ्गिभ्यो-
 ऽनुचरैः सह ॥ १११ ॥ पौलस्तैर्यातुधानैश्च तादृशेन्द्रविक्रमैः ।
 नानाशस्त्रधरैर्वीरैर्नानाकवचभूषितैः ॥ ११२ ॥ महाभयङ्करैः
 क्रुद्धैः संरम्भाद्दत्तलोचनैः । उपस्थितैस्ततो युद्धे राक्षसैर्युद्धदुर्मदैः
 ॥ ११३ ॥ विप्रस्यमभिसंप्रेक्ष्य पुरं ते द्रौणिरब्रवीत् । तिष्ठ
 दुर्योधनाद्य त्वं न कार्यः सम्यग्मस्त्वया ॥ ११४ ॥ सहैभिर्भाटभि-
 र्वीरैः पार्थिवैश्चेन्द्रविक्रमैः । निहनिष्याम्यमित्रांस्ते तव नास्ति
 पराजयः । सत्यं ते प्रतिजानामि पर्याश्रवासय वाहिनीम् ॥ ११५ ॥

दुर्योधन उवाच । न लेतदद्भुतं मनेऽयत्ते महद्विदं मनः ।
 अस्मासु च परा भक्तिस्त्वयि यौतमिनन्दन ॥ ११६ ॥

सञ्जय उवाच । अश्रुत्यामानमुक्त्वा ततः सौवलमब्रवीत् ।
 वृतं शतसहस्रेण रथानां रणशोभिनाम् ॥ ११७ ॥ पृष्ट्वा रथ-
 सहस्रैश्च प्रयाहि त्वं धनञ्जयम् । कर्णश्च वृषसेनश्च कृपो नील-
 स्तथैव च ॥ ११८ ॥ उद्वीच्याः कृतवर्मा च पुनर्विजयसुताः पुनः ।
 दुःशासनो निकुञ्जश्च कुण्डभेदी पुनःक्रमः ॥ ११९ ॥ पुरञ्जयो
 दृढरथः पताकी हेमपुञ्जकः । शल्योऽरुणीन्द्रसेनाश्च सञ्जयो विजयो
 जयः ॥ १२० ॥ कमलाक्षः परक्राथी जयधर्मा सुदर्शनः । एते
 त्नामनुयास्यन्ति पत्नीनामयुतानि षट् ॥ १२१ ॥ जहि भीमं
 यमौ चैव धर्मराजश्च मातुल । असुरानिव दिवेन्द्रो जयाश-
 लयि मे स्थिता ॥ १२२ ॥ दारितान् द्रौणिना वाणैर्भृशं विक्षत-
 विग्रहान् । जहि मातुल कौन्तेयान् असुरानिव पावकः ॥ १२३ ॥
 एवमुक्त्वा ययौ शीघ्रं पुरेण तव सौवलः । पिप्रीषुस्ते सुताव्राजन्
 दिधक्ष्यैव पाण्डवान् ॥ १२४ ॥ अथ प्रवृत्ते युद्धं द्रौणिराक्षसयो-

मृषे । विभावय्यां सुतुमुलं शक्रप्रह्लादयोरिव ॥ १२५ ॥ ततो
 षटोक्कचो वाणैर्द्वैशभिर्गीतमौसुतम् । जघानोरसि र्मक्रुद्धो विषामि-
 प्रतिमैर्द्वैः ॥ १२६ ॥ स तैरभ्याहतो गाढं शरैर्भीमसुतेरितैः ।
 प्रचचाल रथोपस्थे वातोद्धूत इव द्रुमः ॥ १२७ ॥ भूयश्चाञ्जलि-
 केनास्य मार्गणेन महाप्रभम् । द्रौणिहस्तस्थितञ्चापं चिच्छेदाशु
 षटोक्कचः ॥ १२८ ॥ ततोऽन्यद्द्रौणिरादाय धनुर्भारसहं दृढम् ।
 ववर्ष विधिखांस्तीक्ष्णान् वारिधारा इवाम्बुदः ॥ १२९ ॥ ततः
 शारदतीपुत्रः प्रेषयामास भारत । सुवर्षपुङ्खाञ्छत्रुघ्नान् खचरान्
 खचरं प्रति ॥ १३० ॥ तदाणैरर्हितं यूथं रक्षसां पीनवक्षसाम् ।
 सिंहैरिव वभौ मत्तं गजानां चङ्गुलं कुलम् ॥ १३१ ॥ विधम्य
 राक्षसान् वाणैः साश्वसूतरथदिपान् । ददाह भगवान् वङ्गि-
 भूतानीव युगक्षये ॥ १३२ ॥ स दग्ध्वाक्षौहिणीं वाणैर्नैर्ऋतीं
 सुरुचे भृशम् । पुरेव द्विपुरं दग्ध्वा दिवि देवो महेश्वरः ॥ १३३ ॥
 युगान्ते सर्वभूतानि दग्ध्वेव वसुस्तुलाः । रराज जयतां श्रेष्ठो
 श्रेष्ठोऽपुत्रस्तवाहितान् ॥ १३४ ॥ ततो षटोक्कचः क्रुद्धो रक्षसां
 भीमकर्मणाम् । द्रौणिं हतेति महतीं चोदयामास ताञ्चभूम
 ॥ १३५ ॥ षटोक्कचस्य तामाक्षां प्रतिगृह्णाथ राक्षसाः । दंष्ट्रो-
 ज्ज्वला महावक्त्रा घोररूपा भयावहाः ॥ १३६ ॥ व्यात्तानना
 दीर्घजिह्वा क्रोधदौप्रेक्षणा भृशम् । सिंहनादेन महता नादयन्तो
 वसुधराम् ॥ १३७ ॥ हन्तुमभ्यद्रवन् द्रौणिं नानाप्रहरणायुधाः ।
 शक्तीः शतघ्नीः परिधानशनीः शूलपट्टिभान् ॥ १३८ ॥ खड्गान्
 गदा भिन्दिपालान् सुप्रलानि परश्वधान् । प्रासानसींस्तीमरांश्च
 कुणपान् कम्पनाञ्छितान् ॥ १३९ ॥ शूलान् भुशुण्डप्रसगुडाः
 स्थूणाः काष्ठायसीस्तथा । मुद्गरांश्च महाघोरान् समरे शत्रु-
 दारकान् ॥ १४० ॥ द्रौणिभूर्द्वैशमञ्जन्त राक्षसा भीमविक्रमाः ।
 चिच्छिपुः क्रोधताम्राक्षाः शतशोऽथ सहस्रयः ॥ १४१ ॥ तच्छस्त्रं

वर्षं समहद्द्रोणपुत्रस्य मूर्ध्नेनि । पतमानं समीच्याथ योधास्ते
 व्यथिताभवन् ॥ १४२ ॥ द्रोणपुत्रस्त्वसन्मान्तस्तद्वर्षं घोरमुच्छ्रि-
 तम् । शरैर्विध्वंसयामास वज्रकल्पैः शिलासितैः ॥ १४३ ॥ ततो-
 ऽन्यैर्विशिखैस्तूष्णं स्वर्गपुङ्खैर्महाभनाः । निजघ्ने राक्षसान् द्रौणि-
 द्विध्यास्त्वप्रतिमन्त्रितैः ॥ १४४ ॥ तद्वाणैरर्दितं यूथं रक्षसां पीन-
 वक्षसाम् । सिंहैरिव बभौ मत्तं गजानामाकुलं कुलम् ॥ १४५ ॥
 ते राक्षसाः सुसंक्रुद्धा द्रोणपुत्रेण ताडिताः । क्रुद्धाः सम्प्राद्रवन्
 द्रौणिं जिघांसन्तो महाबलाः ॥ १४६ ॥ तवाद्भुतमिमं द्रौणि-
 द्वैर्षयामास विक्रमम् । अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु भारत
 ॥ १४७ ॥ यदिकी राक्षसीं सेनां क्षणाद्द्रौणिर्महास्त्ववित् ।
 ददाह ज्वलितैर्वाणैराक्षसेन्द्रस्य पश्यतः ॥ १४८ ॥ स दहन्नाक्ष-
 सानीकं रराज द्रौणिराहवे । युगान्ते सर्वभूतानि सम्यक्तक
 इवानलः ॥ १४९ ॥ तं दहन्तमनीकानि शरैरागीणिपोषभैः ।
 तेषु राजसहस्रेषु पाण्डवेद्येषु भारत ॥ १५० ॥ नैनं निरीक्षितुं
 कश्चित् शक्नोति द्रौणिमाहवे । ऋते घटोत्कचाहीराद्राक्षसेन्द्रा-
 न्महाबलात् ॥ १५१ ॥ स पुनर्भरतयेष्ठ क्रोधादुद्भ्रान्तलोचनः ।
 तलं तलेन संहत्य सन्दृश्य दग्धनच्छदम् ॥ १५२ ॥ त्वं सूतमब्रवीत्
 क्रुद्धो द्रोणपुत्राय मां वह । स ययौ घोररुद्रेण तेन जैत्रपता-
 किना ॥ १५३ ॥ हैरथं द्रोणपुत्रेण पुनरप्यरिस्तूदनः । स विनद्य
 महानादं सिंहवद्भीमविक्रमः ॥ १५४ ॥ चिक्षेपाविध्य संग्रामे
 द्रोणपुत्राय राक्षसः । अष्टघण्टां महाघोरामशनीं दिवनिर्मिताम्
 ॥ १५५ ॥ तामवप्लुत्य जग्राह द्रौणिर्न्यस्य रथे धनुः । चिक्षेप
 चैनां तस्यैव स्यन्दनात् सोऽवपुप्लुवे ॥ १५६ ॥ साश्वस्तं ध्वजं
 वार्हं भस्म कृत्वा महाप्रभा । विवेश वसुधां भित्त्वा साशनिर्भृश-
 दारुणा ॥ १५७ ॥ द्रौणेस्तत् कर्म दृष्ट्वा तु सर्वभूतान्यपूजयन् ।
 यद्वप्लुत्य जग्राह घोरं शङ्करनिर्मिताम् ॥ १५८ ॥ घृष्टयुम्नरथं

गत्वा भीमसेनिस्ततो नृप । धनुर्घोरं समादाय महदिन्द्राशुधो-
पमम् ॥ १५८ ॥ सुमोच निधितान् वाणान् पुनर्द्रौणैर्महात्मनः ।
घृष्टद्युम्नोऽप्यसन्मान्तो सुमोचाशीविषोपमान् ॥ १६० ॥ सुवर्ष-
पुङ्गान् प्रवरान् द्रोणपुत्रस्य वक्षसि । ततो सुमोच नाराचान्
द्रोणिस्तांश्च सहस्रशः ॥ १६१ ॥ तावप्यग्निसमस्यर्षैर्लघ्नतुस्तस्य
मार्गणान् । अतिवीरमभूद्युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ १६२ ॥
योधानां प्रीतिजननं द्रोणेश्च भरतर्षभ । ततो रथसहस्रेण
हिरदानां त्रिभिः शतैः ॥ १६३ ॥ षड्भिर्वाजिसहस्रैश्च भीमस्तं
द्वेषमाब्रजत् । ततो भीमात्मजं वीरं घृष्टद्युम्नश्च सानुजम् ॥ १६४ ॥
अयोधयत धर्मात्मा द्रौणिरुत्कृष्टविक्रमः । तत्राद्भुततमं द्रौणि-
र्द्वेषयामास विक्रमम् ॥ १६५ ॥ अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु
भारत । निमेषान्तरमात्रेण साश्वस्तुरथहिपान् ॥ १६६ ॥
अक्षौहिणीं राक्षसानां धितैर्वाणैरघातयत् । मिपतो भीम-
सेनस्य हृदिम्बेः पार्श्वतस्य च ॥ १६७ ॥ यमयोर्द्धर्मपुत्रस्य विज-
यस्याच्युतस्य च । प्रगाढमञ्जोगतिभिर्नाराचैरथ ताडिताः ॥ १६८ ॥
निपेतुर्हिरदा भूमौ विशृङ्गा इव पर्वताः । निजृत्तैर्हस्तिहस्तैश्च
विचरद्भिरितस्ततः ॥ १६९ ॥ रराज वसुधा कीर्णा विस्पर्द्धि-
रिवोरगैः । छिन्नैः काञ्चनदण्डैश्च नृपच्छत्रैः क्षितिर्वभौ ॥ १७० ॥
यौरिवोदितचन्द्रार्का ग्रहाकीर्णा युगक्षये । प्रवृद्धध्वजमण्डूकां
भेरीविस्तीर्णकच्छपाम् ॥ १७१ ॥ कृत्रहंसावलोज्ज्वालां फेणचामर-
मालिनीम् । कङ्कणध्रमहाग्राहां नैकायुधभूषाकुलाम् ॥ १७२ ॥
विस्तीर्णगजपापाणां हस्त्यश्वमकराकुलाम् । रथक्षिप्रमहावप्रां
पताकारुचिरदुमाम् ॥ १७३ ॥ शरमीनां महारौद्रां प्राशशक्त्यृष्टि-
दुण्डुभाम् । मञ्जामांसमहापङ्कां कवम्बावर्जितोडुपाम् ॥ १७४ ॥
केशधैवलकल्पापां भीक्षणां कश्मलावहाम् । नागिन्द्रहययोधानां
शरीरव्ययसम्भ्रवाम् ॥ १७५ ॥ शोणितौघमहावेगां द्रौणिः प्राव-

त्तयन्नदीम् । योधार्तरवनिर्घोषां क्षतजोर्मिसमाकुलाम् ॥१७६॥
 पदातिभिर्महाघोरां यमक्षयमहोद्दिग्धम् । निपात्य राक्षसान्
 वाणैर्द्रौणिविद्धिभिमार्दयत् ॥ १७७ ॥ पुनरप्यतिसंक्रुद्धः सब्रको-
 दरपार्षतान् । स नाराचगणैः पार्थान् द्रौणिविद्धा महारथान्
 ॥ १७८ ॥ जघान सुरथं नाम द्रुपदस्य सुतं विभुः । पुनः शत्रु-
 क्षयं नाम सुरथस्यानुजं रणे १७९ ॥ वलानीकं जयानीकं
 जयञ्चात्र निजन्निवान् । पुनः शरेण तीक्ष्णेन द्रौणिः सिंह इवी-
 न्नदन् ॥ १८० ॥ जघान स पृषधञ्च चन्द्रसेनञ्च मानिनम् ।
 कुन्तीभोजसुतांश्चासौ दशभिर्दश जन्निवान् ॥ १८१ ॥ श्रुतायुषञ्च
 राजेन्द्र द्रौनिर्निन्ये यमक्षयम् । त्रिभियान्यैः शरैस्तीक्ष्णैः सुपुङ्खै-
 रक्तलोचनैः ॥ १८२ ॥ शत्रुक्षयञ्च वलिनं शक्रलोकं निनाय ह ।
 अश्वत्थामा सुसंक्रुद्धः सन्धायोग्रमजिह्वगम् ॥ १८३ ॥ सुभोचा-
 कर्मपूर्खेन धनुषा शरमुत्तमम् । यमदण्डोपमं घोरमुद्दिश्याशु
 षटोत्कचम् ॥ १८४ ॥ स भित्त्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य महा-
 शरः । विवेश वसुधां भित्त्वा सपुङ्खः पृथिवीपते ॥ १८५ ॥ तं
 हतं पतितं ज्ञात्वा घृष्टद्युम्नो महारथः । द्रौणोः सकाशाद्राजेन्द्र
 अपनिन्ये रथान्तरम् ॥ १८६ ॥ तथा पराङ्मुखं सैन्यं यौधि-
 ष्ठिरं नृप । पराजित्य रिपून् वीरो द्रौणपुत्रो ननाद ह । पूजितः
 सर्वलोकैश्च तव पुत्रैश्च मारिष ॥ १८७ ॥ अथ शरशतभिन्नकृत्त-
 देहैर्हतपतितैः क्षणदाचरैः समन्तात् । निधनमुपगतैर्बभूव मूमि-
 गिरिश्चिखरैरिव दुर्गमातिरौद्रा ॥ १८८ ॥ तं सिद्धगन्धर्वपिशाच-
 सङ्घा नागाः सुपर्णाः पितरो वयांसि । रक्षोगणा भूतगणाश्च
 द्रौणिमपूजयन्नप्सरसः सुराश्च ॥ १८९ ॥

इति द्रौणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि अश्वत्थामायुद्धे

षट्पञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५६ ॥

सञ्जय उवाच । द्रुपदस्यात्मजान् दृष्ट्वा कुन्तिभोजसुतांस्तथा ।
 श्रीणपुत्रेण निहतात्राक्षसांश्च सहस्रशः ॥ १ ॥ युधिष्ठिरो भीम-
 सेनो घृष्टदुम्नश्च पार्षतः । युयुधानश्च संसक्ता युद्धायैव मनो
 दधुः ॥ २ ॥ सोमदत्तः पुनः क्रुद्धो दृष्ट्वा सात्यकिमाहवे । महता
 शरवर्षेण ह्लादयामास भारत ॥ ३ ॥ ततः समभवद्युद्धमतीवा-
 द्धतदर्शनम् । लदीयानां परेषाञ्च घोरं विजयकाङ्क्षिणाम् ॥ ४ ॥
 दशभिः सात्त्वतस्यार्थं भीमो विव्याध कौरवम् । सोमदत्तोऽपि
 तं वीरं शतेन प्रत्यविध्यत ॥ ५ ॥ सात्त्वतस्त्वभिसंक्रुद्धः पुत्राधिभि-
 रभिभूतम् । वृद्धं वृद्धगुरुर्युक्तं ययातिमिव नाङ्गुषम् ॥ ६ ॥
 विव्याध दशभिस्तीक्ष्णैः शरैर्वच्चनिपातिभिः । शक्त्या चैनं विनि-
 र्भिय पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ७ ॥ ततस्तु सात्यकेरर्थं भीमसेनो
 नवं दृढम् । मुमोच परिषं घोरं सोमदत्तस्य मूर्धनि ॥ ८ ॥
 सात्त्वतोऽप्यग्निसङ्घाशं मुमोच शरमुत्तमम् । सोमदत्तोरसि क्रुद्धः
 सुपत्रं निश्चितं युधि ॥ ९ ॥ युगपत् पेततुर्वीरे घोरौ परिष-
 मार्गणौ । शरीरे सोमदत्तस्य स पपात महारथः ॥ १० ॥
 विमोहिते तु तनये बाह्लीकस्तमुपाद्रवत् । विसृजञ्छरवर्षाणि
 कालवर्षीव तीयदः ॥ ११ ॥ भीमोऽथ सात्त्वतस्यार्थं बाह्लीकं
 नवभिः शरैः । प्रपीडयन्महात्मानं विव्याध रणमूर्धनि ॥ १२ ॥
 प्रातिपीयस्तु संक्रुद्धः शक्तिं भीमस्य वक्षसि । निचखान महा-
 बाहुः पुरन्दर इवाग्निम् ॥ १३ ॥ स तथा निहतो भीमश्चाल
 च मुमोह च । प्राप्य चेतश्च बलवान् गदामस्त्रै ससृजे ह ॥ १४ ॥
 सा पाण्डवेन प्रहिता बाह्लीकस्य शिरोऽहरत् । स पपात हतः
 पृथ्वां वञ्चाहत इव द्रुमः ॥ १५ ॥ तस्मिन् विनिहते वीरे बाह्लीके
 पुरुषर्षभे । पुत्रास्तेऽभ्यर्ह्यन् भीमं दश दाशरथेः समाः ॥ १६ ॥
 नागदत्तो दृढरथो वीरवाङ्मरयोभुजः । दृढः सुहस्तो विरजाः
 प्रमाथश्चोग्रयायपि ॥ १७ ॥ तान् दृष्ट्वा चुक्रुधे भीमो जगृहे

भारसाधनान् । एकमेकं समुद्दिश्य पातयामास मर्मसु ॥ १८ ॥
 ते विहा व्यसवः पेतुः स्यन्दनेभ्यो हतौजसः । चण्डवातप्रभग्नास्तु
 पर्वताग्रान्महौरुहाः ॥ १९ ॥ नाराचैर्द्वैशभिर्भीमस्तान्निहत्य
 तवात्मजान् । कर्णस्य दयितं पुत्रं वृषसेनमवाकिरत् ॥ २० ॥
 ततो वृकरथो नाम भ्राता कर्णस्य विशृतः । विव्याध भीमं
 नाराचैस्तं समभ्यवधीदली ॥ २१ ॥ ततः सप्तरथान् वीरः
 श्यालानां तव भारत । निहत्य भीमो नाराचैः शतचन्द्रमपोथयम्
 ॥ २२ ॥ अमर्षयन्तो निहतं शतचन्द्रं महारथम् । शकुनेभ्रातरो
 वीर गवाक्षः शरभो विभुः ॥ २३ ॥ अभिद्रुत्य शरैस्तीक्ष्णैर्भीमसेन-
 मताडयत् । स ताड्यमानो नाराचैर्द्वैष्टिवेगैरिवाचलः ॥ २४ ॥
 जघान पञ्चभिर्वाणैः पञ्च चातिबलान्नृपान् । तान् दृष्ट्वा निह-
 तान् वीरान् विचेलुर्नृपसत्तमाः ॥ २५ ॥ ततो युधिष्ठिरः क्रुद्ध-
 स्तवानीकमघातयत् । त्रिषतः कुम्भघीनेश्च पुत्राणां तव चानघ
 ॥ २६ ॥ अम्बष्ठान्मालवान् शूरास्त्रिगर्तान् सशिवीनपि । प्राहि-
 णीम्भृत्युलोकाय गणान् युद्धे युधिष्ठिरः ॥ २७ ॥ अभीषाहान्
 शूरसेनान् वालीकांश्च वशातिकान् । निहत्य पृथिवीञ्चक्रे मास-
 शोणितकर्द्विमाम् ॥ २८ ॥ यौधेयान् मालवात्राजन् मद्रकांश्च गणान्
 युधि प्राहिणोद्यमलोकाय शूरान् वाणगणैः क्षणात् ॥ २९ ॥
 हता हरत गृह्णीत विध्यत अथकृन्तत । अभवत्सुखः शब्दो
 युधिष्ठिररथं प्रति ॥ ३० ॥ सैन्यानि द्रावयन्तन्तं द्रोणो दृष्ट्वा
 युधिष्ठिरम् । चोदितस्तव पुत्रेण सायकैरभ्यवाकिरत् ॥ ३१ ॥
 द्रोणस्तु परमः क्रुद्धो वायव्यास्त्रेण पाण्डवम् । विव्याध सोऽपि
 तद्विव्यमस्त्रशस्त्रेण जघ्नवान् ॥ ३२ ॥ तस्मिन्स्त्रे विनिहते भार-
 हाजो युधिष्ठिरे । वारुणं याम्यमानेयं द्वाष्ट्रं सावित्रमेव च
 ॥ ३३ ॥ चिक्षेप परमक्रुद्धो जिघांसुः पाण्डुनन्दनम् । क्षिप्तानि
 क्षिप्यमानानि तानि चास्त्राणि धर्मवित् ॥ ३४ ॥ जघानास्त्रैर्महा-

॥३३॥ कुम्भयोनेरविव्रसन् । सत्यां चिकीर्षमानस्तु प्रतिज्ञां कुम्भ-
 शम्भवः ॥ ३५ ॥ प्रादुश्चक्रोऽस्त्रमैन्द्रं वै प्राजापयञ्च भारत ।
 जिघांसुर्धर्मतनयं तव पुत्रहिते रतः ॥ ३६ ॥ पतिः कुरूणां
 गजसिंहगामी विशालवक्षाः पृथुलोहिताक्षः । प्रादुश्चकारास्त्र-
 महीनृतेजा माहेन्द्रमन्यत् स जघान चास्त्रम् ॥ ३७ ॥ निहन्य-
 मानेष्वस्त्रेषु द्रोणः क्रोधसमन्वितः । युधिष्ठिरवधं प्रेषसर्वाङ्घ्र-
 मस्त्रमुद्वैरयत् ॥ ३८ ॥ नाञ्जासिन्ना ततः किञ्चिद्द्वारेण तमसा
 वृते । सर्वभूतानि च त्रासं परं जग्मुर्विशाम्यते ॥ ३९ ॥ ब्रह्मास्त्र-
 मुद्यतं दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । ब्रह्मास्त्रेनैव राजेन्द्र तदस्त्रं
 पर्यवारयत् ॥ ४० ॥ ततः सैनिकमुखास्ते प्रशशंसुर्नरर्षभौ ।
 द्रोणपार्थौ महेश्वासौ सर्वयुद्धविभारदौ ॥ ४१ ॥ ततः प्रमुच्य
 कौन्तेयं द्रोणो द्रुपद्वाहिनीम् । व्यधमत् सोऽस्त्रमस्त्रेण क्रोध-
 पर्य्याकुलेक्षणः ॥ ४२ ॥ ते हन्यमाना द्रोणेन पाञ्चालाः प्राद्वन्
 भयात् । पश्यतो भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः ॥ ४३ ॥
 ततः किरौटी भीमश्च सहसा संन्यवर्त्तताम् । महद्भगां रथवंशाभ्यां
 प्रतिगृह्य दलं तदा ॥ ४४ ॥ वीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरञ्च
 वक्रोदरः । भारद्वाजं शरौषाभ्यां महद्भगामभ्यवर्षताम् ॥ ४५ ॥
 कैकयाः सुञ्जयाश्चैव पाञ्चालाश्च महौजसः । अन्वगच्छन्महा-
 राज मत्स्याश्च सह सात्त्वतैः ॥ ४६ ॥ ततः सा भारती सेना
 बध्यमाना किरौटिना । तमसा निद्रया चैव पुनरेव व्यदीर्यते
 ॥ ४७ ॥ द्रोणेन वार्यमाणस्ते स्वयं तव सुतेन च । नाशक्यन्त
 महाराज योधा वारयितुं तदा ॥ ४८ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि द्रोणयुधिष्ठिरयुद्धे

सप्तपञ्चाशदधिकशततोऽध्यायः ॥ १५७ ॥

सञ्जय उवाच । उदीर्यमाणं तं दृष्ट्वा पाण्डवानां मद्दहलम् ।
 अविस्मयन् मन्वानः कर्षं दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ १ ॥ अयं स
 कालः सम्प्राप्तो मित्राणां मित्रवत्सल । त्रायस्व समरे कर्षं
 सर्वान् योधान्महारथान् ॥ २ ॥ पाञ्चालैः कौक्यैर्मत्स्यैः पाण्ड-
 वैश्च महारथैः । वृतान् समन्तात् संक्रुद्धैर्निश्वसद्भिरिवीरगैः
 ॥ ३ ॥ एते नदन्ति संहृष्टाः पाण्डवा जितकाशिनः । शक्रो-
 पमाश्च बहवः पाञ्चालानां रथव्रजाः ॥

कर्ष उवाच । परिव्रातुमिह प्राप्तो यदि पार्थं पुरन्दरः ।
 तमप्याशु पराजित्य ततो हन्तास्मि पाण्डवम् ॥ ५ ॥ सत्यं ते
 प्रतिजानामि समाश्वसिहि भारत । हन्तास्मि पाण्डुतनयान्
 पाञ्चालांश्च समागतान् ॥ ६ ॥ जयन्ते प्रतिदास्यामि वासवस्येव
 पावकिः । प्रियं तव मया कार्यमस्मिन्नणसमागमे ॥ ७ ॥ सर्वेषा-
 मेव पार्थानां फ्रात्वानो बलवत्तरः । तस्यामोषां विमोक्ष्यामि
 शक्तिं शक्रविनिर्मिताम् ॥ ८ ॥ तस्मिन् हते महेष्वासे भ्रातर-
 स्तस्य मानद । तव वश्या भविष्यन्ति वनं यास्यन्ति वा पुनः ॥ ९ ॥
 मयि जीवति कौरव्य विषादं मा कृथाः क्वचित् । अहं जेष्यामि
 समरे सहितान् सर्वपाण्डवान् ॥ १० ॥ पाञ्चालान् कौक्यांश्चैव
 वृष्णींश्चापि समागतान् । वाणोघैः शकृलीकृत्य तव दास्यामि
 मेदिनीम् ॥ ११ ॥

सञ्जय उवाच । एवं ब्रुवाणं कर्षन्तु कृपः शारदतोऽब्रवीत् ।
 स्यान्निव महाबाहुः सूतपुत्रमिदं वचः ॥ १२ ॥ शोभनं शोभनं
 कर्षं मनाथः कुरुपुङ्गवः । त्वया नाथेन राधेय वचसा यदि
 सिध्यति ॥ १३ ॥ बद्धशः कथ्यसे कर्णं कौरवस्यु समीपतः । न
 तु ते विक्रमः कश्चिद्दृश्यते फलमेव वा ॥ १४ ॥ समागमः पाण्डु-
 सुतैर्दृष्टो वद्मशो युधि । सर्वत्र निज्जितश्चासि पाण्डवैः सूत-
 नन्दन ॥ १५ ॥ क्षियमाणे तदा कर्षं गन्धर्वैर्धृतराष्ट्रजे । तदा-

युध्यन्त सैन्यानि त्वमेकोऽग्रे पलायिथाः ॥ १६ ॥ विराटनगरे
 चापि समेताः सर्वकौरवाः । पार्थेन निर्जिता युद्धे त्वञ्च कर्ष
 सहानुजः ॥ १७ ॥ एकस्याप्यसमर्थस्त्वं फाल्गुनस्य रणाजिरे ।
 कथमुत्सहसे जेतुं सकृष्णान् सर्वपाण्डवान् ॥ १८ ॥ अमुवन् कर्ष
 युध्यस्व कत्यसे वद्भूतज । अनुत्था विक्रमेद्यस्तु तद्दे सत्पुरुष-
 व्रतम् ॥ १९ ॥ गर्जिता स्तनपुत्र त्वं भारदाभ्रमिवाजलम् ।
 निष्फलो दृश्यसे कर्ष तच्च राजा न बुध्यते ॥ २० ॥ तावद्गर्जसि
 राधेय यावत् पार्थं न पश्यसि । आरात् पार्थं हि ते दृष्ट्वा दुर्लभं
 गर्जितं पुनः ॥ २१ ॥ त्वमनासाद्य तान् वाणान् फाल्गुनस्य
 विगर्जसि । पार्थसायकविद्धस्य दुर्लभं गर्जितं तव ॥ २२ ॥
 वाङ्मिः क्षत्रियाः शूरा वाग्मिः शूरा हिजातयः । धनुषा
 फाल्गुनः शूरः कर्ष शूरो मनोरथैः ॥ २३ ॥ तोषितो येन
 हृद्रोऽपि कः पार्थं प्रतिघातयेत् । एवं स रुषितस्त्वेन तदा भार-
 इतेन ह ॥ २४ ॥ कर्षः प्रहरतां श्रेष्ठः कृपं वाक्यमयाव्रवीत् ।
 शूरा गर्जन्ति सततं प्रावृषीव वलाहकाः ॥ २५ ॥ फलञ्चाशु प्रय-
 ष्णन्ति वीजमुपं चिताविव । दोषमत्र न पश्यामि शूराणां रण-
 मूर्धनि ॥ २६ ॥ तत्तद्विकल्पमानानां भारद्वाहहतां युधि । यं भारं
 पुरुषो वोढुं मनसा हि व्यवस्यति ॥ २७ ॥ दैवमस्यं ध्रुवं तत्र साहा-
 याधीपपद्यते । व्यवसायद्वितीयोऽहं मनसा भारमुदहन् ॥ २८ ॥
 हला पाण्डुसुतानाजौ सकृष्णान् सहसात्त्वतान् । गर्जामि यद्यहं
 वेप्र तव किन्तत्र नश्यति ॥ २९ ॥ तथा शूरा न गर्जन्ति भारद्वा
 एव तीयदाः । सामर्थ्यमात्मना ज्ञात्वा ततो गर्जन्ति पण्डिताः
 ३० ॥ सोऽहमद्य रणे यत्तो सहितो कृष्णपाण्डवौ । उत्सहे
 नसा जेतुं ततो गर्जामि गौतम ॥ ३१ ॥ पश्य त्वं गर्जितस्यास्य
 त्वं मे विप्र सानुगान् । हला पाण्डुसुतानाजौ सहकृष्णान् स-
 गत्त्वतान् । दुर्योधनाय दास्यामि पृथिवीं हतक्रण्टकान् ॥ ३२

कृप उवाच । मनोरथप्रलापो मे न ग्राह्यस्तव सूतज । यदा-
 क्षिपसि वै कृष्णो धर्मराजश्च पाण्डवम् ॥ ३३ ॥ ध्रुवस्तस्य जयः
 कर्ष्यं यत्र युद्धविद्यारदौ । दिवगन्धर्वयक्षाणां मनुष्योरगपक्षिणाम्
 ॥ ३४ ॥ दक्षितानामपि रणेष्वजेयौ कृष्णपाण्डवौ । ब्रह्मण्यः
 सत्यवाग्दान्तः पितृदैवतपूजकः ॥ ३५ ॥ सत्यधर्मरतश्चैव कृता-
 स्त्रश्च विशेषतः । धृतिमांश्च कृतश्च धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ३६ ॥
 भ्रातरस्यास्य बलिनः सर्वास्त्रेषु कृतश्चमाः । गुस्त्रत्तिरताः प्राज्ञा
 धर्मनित्या यशस्विनः ॥ ३७ ॥ सस्वन्धिनश्चेन्द्रवीर्याः स्वनुरक्ताः
 प्रहारिणः । धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च दौर्मुखिर्जनमेजयः ॥ ३८ ॥
 चन्द्रसेनो मद्रसेनः कौर्त्तवर्मा ध्रुवो धरः । वसुचन्द्रो दामचन्द्रः
 सिंहचन्द्रः सुतेजनः ॥ ३९ ॥ द्रुपदस्य तथा पुत्रा द्रुपदश्च महास्त्र-
 वित् । येषामर्थाय संयत्तो मत्स्यराजः सहाजुजः ॥ ४० ॥ गजा-
 नौकः श्रुतानीको वीरभद्रः सुदर्शनः । श्रुतध्वजो बलानीको
 जयानीको जयप्रियः ॥ ४१ ॥ विजयो लब्धलक्षश्च जयाश्रवो रथ-
 वाहनः । चन्द्रोदयः कामरथो विराट्भ्रातरः शुभाः ॥ ४२ ॥
 यमो च द्रौपदेयाश्च राक्षसश्च घटोत्कचः ॥ येषामर्थाय युध्यन्ते
 तेषां विद्यते क्षयः ॥ ४३ ॥ एते चान्ये च बहवो गणाः पाण्डु-
 सुतस्य वै । कामं खलु जगत् सर्वं सदैव परमातुषम् ॥ ४४ ॥
 सयत्तराक्षसगणं समूतभुजगदिपम् । निःशेषमस्त्रवीर्य्येण कुर्यात्
 भीमफाल्गुनौ ॥ ४५ ॥ युधिष्ठिरश्च पृथिवीं निर्देहेहोरचक्षुषा
 अग्रमेयबलः शौरिर्येषामर्थं च दंशितः ॥ ४६ ॥ कथं तान् संयु-
 क्त्वा जेतुमुत्सहसे परान् । महानपनयस्त्वेष तव नित्यं ।
 सूतज । यस्त्वमुत्सहसे योद्धुं समरे शौरिणा सह ॥ ४७ ॥

सप्लय उवाच । एवमुक्त्वास्तु राधेयः प्रहसन् भरतर्षभ
 अब्रवीच्च तदा कर्षो गुरुं शारहतं कृपम् ॥ ४८ ॥ सत्यमु-
 लया ब्रह्मन् पाण्डवान् प्रति यद्वचः । एते चान्ये बहवो गुण-

पाण्डुसुतेषु वै ॥ ४८ ॥ अज्ञेयाश्च रणे पार्था देवैरधि सवासवैः ।
 सदैत्ययज्ञगन्धर्वैः पिशाचोरगराक्षसैः ॥ ५० ॥ तथापि पार्थान्
 जेष्यामि शक्त्या वासवदत्तया । ममाप्यमोघा दत्तयं शक्तिः शक्रो ण
 वै द्विज ॥ ५१ ॥ एतया निहनिष्यामि सव्यसाचिनमाहवे । हते
 तु पाण्डवे कृष्णो भ्रातरश्चास्य सोदराः ॥ ५२ ॥ अनर्जुना न
 शक्यन्ति महीं भोक्तुं कथञ्चन । तेषु सर्वेषु नष्टेषु पृथिवीर्यं
 पसागरा ॥ ५३ ॥ अयत्नात् कौरवेन्द्रस्य वशे स्थास्यति गौतम ।
 एनीतैरिह सर्वाणि सिध्यन्ते नात्र संशयः ॥ ५४ ॥ एतमर्थमहं
 ज्ञात्वा ततो गच्छामि गौतम । तन्तु वृद्धश्च विप्रश्च अकृतप्रज्ञश्च
 अंगुरी ॥ ५५ ॥ कृतस्नेहश्च पार्थेषु ततो मामवमन्यसे । यद्येवं
 त्व्यसे भूयो ममाप्रियमिह द्विज ॥ ५६ ॥ ततस्ते खड्गमुत्कृष्य
 जेह्वां क्सेत्स्यामि दुर्मते । यश्चापि पाण्डवान् विप्र स्तोतुमिच्छामि
 अंगुरी ॥ १७ ॥ भीषयन् सर्वसैन्यानि कौरवेयाणि दुर्मते ।
 गत्वापि ह्रुवतो वाक्यं यथावच्छृणु गौतम ॥ ५८ ॥ दुर्योधनश्च
 शीणश्च शकुनिर्दुर्मखो जयः । दुःशासनो वृषसेनो मद्रराज-
 त्तमेव च ॥ ५९ ॥ सोमदत्तश्च भूरिश्च तथा द्रौणिर्विविंशतिः ।
 तंष्टन्ति दंशिता यत्र सर्वं युद्धविधारदाः ॥ ६० ॥ जयदेताव्रणे
 तो हि शक्रतुल्यबलोऽप्यरिः । शूराश्च हि कृतास्त्राश्च बलिनः
 अर्गलिपसवः ॥ ६१ ॥ धर्मज्ञा युद्धकुशला हन्युर्युद्धे सुरानपि ।
 ते स्थास्यन्ति सङ्ग्रामे पाण्डवानां बधार्थिनः ॥ ६२ ॥ जयमाकाङ्क्ष-
 णस्य कौरवेयस्य दंशिताः । दैवायत्तमहं मन्ये जयं सुबलिना-
 पि ॥ ६३ ॥ यत्र भीष्मो महाबाहुः शीते शरशताक्षितः । विकर्ष-
 यत्रसेनश्च वाह्मीकश्च जयद्रथः ॥ ६४ ॥ भूरिश्चवा जयशैव जल-
 न्ध सुदक्षिणः । शलश्च रथिनां श्रेष्ठो भगदत्तश्च वीर्यवान् ॥ ६५ ॥
 ते चान्ये च बहवो देवैरपि च दुर्जयाः । निहताः समरे शूरा
 ण्डवैर्बलवत्तराः ॥ ६६ ॥ किमन्यह्वैवसंसोगात्मन्यसे पुरुषा-

धम । यथैतान् स्तौषि सततं दुर्योधनरिपून् द्विज ॥ ६७ ॥
 तेषामपि हताः शूरा शतशोऽथ सहस्रशः । क्षीयन्ते सर्वसैन्यानि
 कुङ्कुणां पाण्डवैः सह ॥ ६८ ॥ प्रभावं नात्र पश्यामि पाण्डवानां
 कथञ्चन । यस्तान् बलवतो नित्यं मन्त्रं हि नराधम ॥ ६९ ॥
 यतिष्येऽहं परं शक्त्या योद्धुं तैः सह युगे । दुर्योधन हितार्थाय
 जयो देवै प्रतिष्ठितः ॥ ७० ॥

इति द्रौणपर्वणि जयद्रथवधपर्वणि कृपकर्णवाक्ये

अष्टपञ्चाशदधिकशतोऽध्यायः ॥ १५८ ॥

उच्चय उवाच । तथा परुषिते दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मातुलम् ।
 खड्गमुद्यम्य वेगेन द्रौणिरभ्यपतद्दुद्रुतम् ॥ १ ॥ ततः परम-
 संक्रुद्धः सिंहो मत्तमिव द्विपम् । प्रेक्षतः कुरुराजस्य द्रौणिः
 कर्णं समभ्ययात् ॥ २ ॥

श्वत्थामोवाच । यद्दर्जुनमुष्मांस्तथ्यान् कीर्तयानं नराधम ।
 शूरं द्वेषात् सुदुर्बुद्धे त्वं मत्स्यसि मातुलम् ॥ ३ ॥ विकल्पमानः
 शौर्थ्येण सर्वलोकधनुर्धरम् । द्रुपद्वृष्टहीतोऽद्य न किञ्चिद्गण-
 यन्मृषे ॥ ४ ॥ क्व ते वीर्थ्यं क्व चास्त्राणि यस्त्वां निर्जित्य
 संयुगे । गाण्डीवधन्वा हतवान् प्रेक्षतस्ते जयद्रथम् ॥ ५ ॥
 येन साक्षान्महादिवः समरं योधितः पुरा । तमिच्छसि त्वया
 जेतुं सूताधम मनोरथैः ॥ ६ ॥ यं हि कृष्णेन सहितं सर्वशस्त्र-
 भताम्बरम् । जेतुं न शक्ताः सहिताः सेन्द्रा अपि सुरासुराः ॥ ७ ॥
 लोकैकवीरमजितमर्जुनं सूत संयुगे । किम्पुनस्त्वमलं जेतुं
 सहैर्भिर्वसुधाधिपैः ॥ ८ ॥ कर्णाद्य पश्य दुर्बुद्धे तिष्ठेदानीं नरा-
 धम । एष तेऽद्य भिरः काचादुद्धेरामि सुदुर्मते ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । तमुद्यतन्तु वेगेन राजा दुर्योधनः स्वयम् ।
न्यवारयन्महातेजाः कृपञ्च द्विपदां वरम् ॥ १० ॥

कर्ण उवाच । शूरोऽयं समरश्लाघौ दुर्मतिश्च द्विजाधमः ।
आसादयतु महीर्थं मुञ्चनं द्विजसत्तमम् ॥ ११ ॥

अश्वत्थामोवाच । तवैतत् क्षम्यतेऽस्माभिः सूतात्मज सुदु-
र्मते । दर्पमुत्थितमेतत्ते फाल्गुनो नाशयिष्यति ॥ १२ ॥

दुर्योधन उवाच । अश्वत्थामन् प्रसीदस्व चतुर्भुजं मानद ।
कीपः खलु न कर्तव्यः सूतपुत्रे लयानघ ॥ १३ ॥ त्वयि कर्णं
कृपे द्रोणे मद्राजे च सौबले । महत् कार्यं समायातं प्रसीद
द्विजसत्तम ॥ १४ ॥ एते क्षत्रियमुखाः सर्वे राधेयेन युयुत्सवः ।
आयान्ति पाण्डवाः ब्रह्मन्नाह्वयन्तः समन्ततः ॥ १५ ॥

सञ्जय उवाच । प्रसाद्यमानस्तु ततो राज्ञा द्रौणिर्महा-
मनाः । प्रससाद् महाराज क्रोधवेगसमन्वितः ॥ १६ ॥ ततः
कृप उवाचेद्माचार्यः सुमहामनाः । सौम्यस्वभावाद्राजेन्द्र क्षिप्र-
मागतमाद्देवः ॥ १७ ॥

कृप उवाच । तवैतत् क्षम्यतेऽस्माभिः सूतात्मज सुदुर्मते ।
दर्पमुत्थितमेतत्ते फाल्गुनो नाशयिष्यति ॥ १८ ॥

सञ्जय उवाच । ततस्ते पाण्डवा राजन् पाञ्चालाश्च यश-
स्विनः । आजग्मुः संहितास्तत्र तर्जयन्तः सहस्रशः ॥ १९ ॥
कर्णोऽपि रथिनां अष्टश्लथमुद्यम्य वीर्यवान् । कौरवाग्रैः परि-
वृतः शक्रो देवगणैरिव ॥ २० ॥ पर्यतिष्ठत तेजस्वी स्वबाहुवल-
माश्रितः । ततः प्रवहते युद्धं कर्णस्य सह पाण्डवैः ॥ २१ ॥
भीषणं सुमहाराज सिंहनादविराजितम् । ततस्ते पाण्डवा
राजन् पाञ्चालाश्च यशस्विनः ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा कर्णं महाबाहुमुच्चैः
शब्दमथानदन् । अयं कर्णः कुतः कर्णस्तिष्ठ कर्ण महारणे
॥ २३ ॥ युध्यस्व संहितोऽस्माभिर्दुरात्मन् पुरुषाधम । अन्ये तु

दृष्ट्वा राधेयं क्रोधदीप्तेश्चणाद्भवन् ॥ २४ ॥ बध्यतामयमुत्सिक्तः
 सूतपुत्रोऽल्पचेतनः । सर्वैः पार्थिवश्चादूर्खैर्ननिनार्थोऽस्ति जीवता
 ॥ २५ ॥ अत्यन्तवैरी पार्थानां सततं पापपूरुषः । एष मूलं
 ह्यनर्थानां दुर्योधनमते स्थितः ॥ २६ ॥ हतैनमिति जल्पन्तः
 क्षत्रियाः समुपाद्भवन् । महता शरवर्षेण क्वाद्यन्तो महारथाः
 ॥ २७ ॥ वधार्थं सूतपुत्रस्य पाण्डवेधेन नोदिताः । तांस्तु सर्वा-
 स्तथा दृष्ट्वा पाण्डपुत्रान्महाबलान् ॥ २८ ॥ न विव्यथे सूतपुत्रो
 न च त्रासमगच्छत् । दृष्ट्वा संहारकल्पं तदद्भुतं सैन्यसागरम्
 ॥ २९ ॥ प्रियकृत्तव पुत्राणां संग्रामेष्वपराजितः । सायकौघेन
 बलवान् क्षिप्रकारी महाबलः ॥ ३० ॥ वारयामास तत् सैन्यं
 समन्ताद्भरतर्षभ । ततस्तु शरवर्षेण पाण्डवाः समवारयन् ॥ ३१ ॥
 धनंषि ते विधुन्वानाः शतशोऽथ सहस्रशः । अयोधयन्त राधेयं
 शक्रं दैत्या यथा पुरा ॥ ३२ ॥ शरवर्षन्तु तत् कर्षः पार्थिवैः
 समुदीरितम् । शरवर्षेण महता समन्तादधमदली ॥ ३३ ॥
 तद्युद्धमभषत्तेषां हतप्रतिकृतैषिणाम् । यथा देवासुरे युद्धे शक्रस्य
 सह दानवैः ॥ ३४ ॥ तत्राद्भुतमपश्याम सूतपुत्रस्य लाघवम् ।
 यदेनं समरे यत्ता नापुवन्यपरै युधि ॥ ३५ ॥ निवार्य च
 शरौषांस्तान् पार्थिवानां महारथः । युगीष्वीणासु कृत्रेषु रथेषु
 च हथेषु च ॥ ३६ ॥ आत्मनामाङ्कितान् शीरान् राधेयः प्राहि-
 णोच्छरान् । ततस्ते व्याकुलीभूता राजानः कर्षपीडिताः ॥ ३७ ॥
 बभ्रमुस्तत्र तत्रैव गावः शीतार्हिता इव । हयानां बध्यमानानां
 गजानां रथिनां तदा ॥ ३८ ॥ तत्र तत्र स दृश्यन्ते सङ्घाः कर्षेण
 पीडिताः । शरोभिः पतितैराजन् वाङ्गभिश्च समन्ततः ॥ ४० ॥
 प्रकीर्षां वसुधा सर्वां शूराणामनिवर्त्तिनाम् । हतैश्च हन्यमानैश्च
 निष्टनद्विश्च संबन्धः ॥ ४१ ॥ बभूवायोधनं राजन् वैवस्वतपुरं
 यथा । दुर्योधनस्ततो राजन् दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ॥ ४२ ॥

अश्वत्थामानमासाद्य ततो वाक्यमुवाच ह । असौ हि दृश्यते
 कर्षो दंशितः सर्वपार्थिवैः ॥ ४३ ॥ पश्येमां द्रवतीं सेनां कर्ष-
 सायकपीडिताम् । कार्तिकेयसमुद्धूतामासुरीमिव तां चमूम् ॥ ४४
 दृष्टेमां निर्जितां सेनां रणे कर्षेन धीमता । अभियात्येप्र
 वीभत्सुः सूतपुत्रजिघांसया ॥ ४५ ॥ तद्यथा पश्यमानानां सूत-
 पुत्रं महारथम् । न हन्यात् पाण्डवः सङ्घेय तथा नीतिर्विधी-
 यताम् ॥ ४६ ॥ ततो द्रौणिः कृपः शल्यो हार्दिक्यश्च महारथः ।
 प्रत्युद्ययुस्तदा पार्थ सूतपुत्रस्य रक्षिणः ॥ ४७ ॥ आयान्तं वीक्ष्य
 कीन्तेयं शक्रं दैत्यचमूमिव । वीभत्सुरपि राजेन्द्र पाञ्चालैरभि-
 संवृतः । प्रत्युद्ययौ तदा कर्षं यथा वृत्रं पुरन्दरम् ॥ ४८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । संरब्धं फाल्गुनं दृष्ट्वा कालान्तक्रयमो-
 पमम् । कर्षो वैकर्त्तनः सूत प्रत्यपद्यत् किमुत्तरम् ॥ ४९ ॥ यो-
 ऽस्यद्धत च पार्थिन नित्यमेव महारथः । आशंसते च वीभत्सुमव-
 जेतुं सुदक्षिणः ॥ ५० ॥ स तु तं सहसा प्राप्तं नित्यमत्यन्त-
 वैरिणम् । कर्षो वैकर्त्तनः सूत क्षिमन्यत् प्रत्यपद्यत ॥ ५१ ॥

सञ्जय उवाच । आयान्तं पाण्डवं दृष्ट्वा गजः प्रतिगजं यथा ।
 असम्भ्रान्तस्ततः कर्षः प्रत्युद्दीयात् धनञ्जयम् ॥ ५२ ॥ तमापतन्तं
 वेगेन स्वर्णपुङ्खैरजिह्वगैः । छादयामास पार्थोऽथ कर्षन्तु
 विजयं शरैः ॥ ५३ ॥ तं कर्णं शरजालेन छादयामास पाण्डवः ।
 ततः कर्णः सुसंरब्धः शरैस्त्रिभिरविध्यत ॥ ५४ ॥ तस्य तल्लाघवं
 दृष्ट्वा नामृष्यत महारथः । तस्मै वाणाब्जिलाधीतान् प्रदीप्ताग्रा-
 नजिह्वगान् ॥ ५५ ॥ प्राक्षिणात् सूतपुत्राय क्षिप्रतं शत्रुयापनः ।
 विव्याध चैनं संरम्भात् वाणेनैकेन वीर्यवान् ॥ ५६ ॥ सव्ये
 भुजाग्रे बलवान्नाराचेन हसन्निव । तस्य विद्वस्य वेगेन कराञ्चापं
 पपात ह ॥ ५७ ॥ पुनरादाय तच्चापं निमेषाद्दाम्बाबलः ।
 छादयामास वाणौघैः फाल्गुनं कृतहस्तवत् ॥ ५८ ॥ शरस्रष्टिन्तु

तां मुक्तां सूतपुत्रेण भारत । व्यधमच्छरवर्षेण क्षयन्निव धन-
 च्छयः ॥ ५९ ॥ तौ परस्परमासाद्य छादयितां समन्ततः । शर-
 जलेर्महेष्वासैः कृतप्रतिकृतैः प्रियौ ॥ ६० ॥ तदद्भुतमभूद्युद्धं
 कारणपाण्डवयोर्मध्ये । उभयोर्वासिताहेतोर्वन्ययोगजयोरिव ॥ ६१ ॥
 ततः पार्थो महेश्वामो दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् । मुष्टिदेशे धनु-
 स्तस्य चिच्छेद त्वरयान्वितः ॥ ६२ ॥ अश्वान् चतुरो भलैरन-
 यद्यमसादनम् । सारथेश्च शिरः कायादहनच्छत्रुतापनः ॥ ६३ ॥
 अथैनं क्षिन्नधन्वानं हताश्वं हतसारथिम् । विव्याध सायकैः
 पार्थश्चतुर्भिः पाण्डुनन्दनः ॥ ६४ ॥ हताश्वान्तु रथान्तूर्णं अप-
 द्रुत्य नरर्षभः आन्तरोद्द रथं तूर्णं कृपस्य शरपीडितः ॥ ६५ ॥
 राधेयं निर्जितं दृष्ट्वा तावका भरतर्षभ । धनञ्जयशरैर्नुनाः
 प्राद्ववन्त दिशो दश ॥ ६६ ॥ द्रवतस्तान् समालोक्य राजा
 दुर्घोषधनः स्वयम् । निवर्तयामास तदा वाक्यञ्चेदमुवाच ह ॥ ६७ ॥
 अलं द्रुतेन वः शूरास्तिष्ठध्वं क्षत्रियर्षभाः । एष पार्थवधायाहं
 स्वयं गच्छामि संयुगे ॥ ६८ ॥ अहं पाथं हनिष्यामि सपाञ्चालं
 समागतम् । अद्य जे युध्यमानस्य सह गाण्डीवधन्वना ॥ ६९ ॥
 द्रव्यन्ति विक्रमं पार्था कालस्येव युगक्षये । अद्य महागजालानि
 विमुक्तानि सहस्रशः ॥ ७० ॥ द्रव्यन्ति समरे ार्याः शलभान-
 मिवायतीः । अद्य वाणमयं वर्षं सृजतो मम धन्विनः ॥ ७१ ॥
 जीमूतस्येव धर्मान्ते द्रव्यन्ति मम सैनिकाः । जेषाम्यद्य रणे
 पाथं सायकैर्नतपर्वभिः ॥ ७२ ॥ तिष्ठध्वं समरे वीरा भवं त्यजत
 फाल्गुनात् । न हि महीर्ष्यमासाद्य फाल्गुनः प्रसहिष्यति ॥ ७३ ॥
 यथा वेला समासाद्य सागरीः मकरालयः । इत्युक्त्वा प्रययौ राजा
 सैन्येन महता वृतः ॥ ७४ ॥ फाल्गुनं प्रति संरब्धः क्रोध-
 संरक्तलोचनः । तस्मैशान्तं महाबाह्वं दृष्ट्वा शारहतस्तदा ॥ ७५ ॥
 अश्वत्यामानमासाद्य वाक्यञ्चेदमुवाच ह । एष राजा महाबाह्वः

रमर्षी क्रोधमूर्च्छितः ॥ ७६ ॥ पतद्ब्रह्मन्तिमास्थाय फाल्गुनं
 योद्धुमिच्छति । यावन्नः पश्यमानानां प्राणान् पार्थिव संयुगे ॥ ७७ ॥
 न जह्यात् पार्थिवश्चेष्टस्तावत् वारय कौरवम् । यावत् फाल्गुन-
 वाणानां गोचरं नाधिगच्छति ॥ ७८ ॥ कौरव्यः पार्थिवो वीर-
 स्तावत्तिष्ठति संयुगे । यावत् पार्थशरैर्घोरैर्निर्मुक्तोरगसन्निभैः
 ॥ ७९ ॥ न भस्मीक्रियते राजा तावद्युद्धान्वित्वर्यताम् । अयुक्त-
 मिव पश्चामस्तिष्ठत्स्वन्मासु मानद ॥ ८० ॥ स्वयं युद्धाय यद्राजा
 रणं यात्यसहायवान् । दुःखं जीवितं मन्ये कौरवस्य किरीटिना
 ॥ ८१ ॥ युध्यमानस्य समरे शार्दूलेनेव हस्तिनः । मातुलेनैव-
 सुक्तस्तु द्रौणिः शस्त्रभृताम्बरः ॥ ८२ ॥ दुर्योधनमिदं वाक्यं
 त्वरितः समभाषत । मयि जीवति गान्धारे न युद्धं कर्तुमर्हसि
 ॥ ८३ ॥ मामनादृत्य कौरव्य तव नित्यं हितैषिणम् । न हि ते
 सम्भ्रमः कार्यः पार्थस्य विजयं प्रति । अहमावारयिष्यामि पार्थं
 तिष्ठ सुयोधन ॥ ८४ ॥

दुर्योधन उवाच । आचार्यः पाण्डुपुत्रान् वै पुत्रवत् परि-
 रक्षति । त्वमप्यपेक्षां कुन्धि तेषु नित्यं ममारिषु ॥ ८५ ॥ मम
 ग मन्दभाग्यत्वान्मन्दस्ते विक्रमो युधि । धर्मराजप्रियार्थस्त्वा
 दौपद्या वा न विद्म तत् ॥ ८६ ॥ धिगस्तु मम लब्धस्य यत् कृते
 उर्वबान्धवाः । सुखकामाः परं दुःखं प्राप्नुवन्ति पराजिताः ॥ ८७ ॥
 नो हि शस्त्रभृतां श्रेष्ठो महेश्वरसमो युधि । शत्रुं न क्षपयिच्छन्तो
 गो न स्याद्दौतमीसुतः ॥ ८८ ॥ अश्रद्धत्यामन् प्रसीदस्व नाश्रयै-
 ऽन्ममाहितान् । तवास्त्रगोचरे शक्ताः स्थातुं देवा न दानवाः
 ८९ ॥ पञ्चालान् सोमकांश्चैव जहि द्रौणो सहानुगान् । वयं
 शेषान् हनिष्यामस्त्वयैव परिरक्षिताः ॥ ९० ॥ एते हि सोमका
 वेप्र पाञ्चालाश्च यशस्विनः । मम सैन्येषु संक्रुद्धा विचरन्ति द्वा-
 नवत् ॥ ९१ ॥ तान् वारय महाबाहो कैकयांश्च नरोत्तम ।

पुरा कुर्वन्ति निःशेषं रक्ष्यमाणाः क्रिरीटिना ॥ ८२ ॥ अश्वत्थाम
स्वरायुक्तो याहि शीघ्रमरिन्दम । आदौ वा यदि वा पश्चात्तवे
कर्म ब्राह्मण ॥ ८३ ॥ तमुत्पन्नो महाबाहो पाञ्चालानां वधाः
वै । करिष्यसि जगत् कृत्स्नमपाञ्चालं किलीयतः ॥ ८४ ॥ ए
सिद्धान्ब्रुवन्नार्या भविष्यति च तत्तथा । तस्मात्त्वं पुरुषव्या
पाञ्चालान् जहि शत्रुगान् ॥ ८५ ॥ न तेऽस्त्रगोचरे शक्ताः स्यात्
द्दिवाः सवान्धवाः । किमु पार्थाः सपाञ्चालाः सत्यमेतद्वचो म
॥ ८६ ॥ न त्वां समर्याः संग्रामे पाण्डवाः सह सोमकैः । वला
द्योधयितुं वीर सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ८७ ॥ गच्छ गच्छ
महाबाहो न नः कालात्ययो भवेत् । इयं हि द्रवते सेना पार्थ
सायकपीडिता ॥ ८८ ॥ शक्तो ह्यसि महाबाहो दिव्येन स्त्रे
तेजसा । नियुद्धे पाण्डुपुत्राणां पाञ्चालानाम् मानम् ॥ ८९ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्सववधपर्वणि दुर्योधनवधाख्ये

एकोनषष्टाधिकशतोऽध्यायः ॥ १५९ ॥

सञ्जय उवाच । दुर्योधनेनैवमुक्त्वा द्रोणिराहवदुर्मद
चकारारिबधे यत्नमिन्द्रो दैत्यवधे यथा ॥ १ ॥ प्रत्युवाच महा
बाह्वस्तव पुत्रमिदं वचः । सत्यमेतन्महाबाहो यथा वदसि कौरव
॥ २ ॥ प्रिया हि पाण्डवा नित्यं मम चापि पितृभ्य मे । तथै
वावां प्रियौ तेषां न युद्धे तु कथञ्चन ॥ ३ ॥ शक्तितस्लात युष्मा
चस्यक्ता प्राणानभीमयन् । अहं कर्षीश्व सत्यश्च कृपो हार्दिक
एव च ॥ ४ ॥ निमेषात् पाण्डवीं सेनां क्षपयिष्युर्नृपोत्तम । ते
चापि कौरवीं सेनां निमेषात् कुक्षसत्तम ॥ ५ ॥ क्षपयिष्युर्महाबाहो
यदि न स्याम संयुगे । युध्यतः पाण्डवान् शक्त्या तेऽपि चास्मात्
युयुत्सवः ॥ ६ ॥ तेजस्तु तेज आसाद्य प्रथमं याति भारतम् ॥

अशक्या तरसा जेतुं पाण्डवानामनौकिनी ॥ ७ ॥ जीवत्स
पाण्डुपुत्रेषु तद्धि सत्यं ब्रवीमि ते । आत्मार्थं युध्यमानास्ते समर्थाः
पाण्डुनन्दनाः ॥ ८ ॥ किमर्थं तव सैन्यानि न हनिष्यन्ति भारत ।
तन्तु लुब्धतमो राजन्निष्कृतिञ्च श्च कौरव ॥ ९ ॥ सर्वाभिषङ्गी
मानी च ततोऽस्मानभिषङ्गसे । मन्ये त्वं कुत्सितो राजन् पापात्मा
पापपूरुषः ॥ १० ॥ अन्यानपि स नः क्षुद्र शङ्गसे पापभावितः ।
अहन्तु यत्रमास्थाय तदर्थं त्यक्तजोवितः ॥ ११ ॥ एष गच्छामि
सद्भ्रामं तत्कृते कुरुसत्तम । योत्स्यामि शत्रुभिः सार्द्धं हनि-
ष्यामि परान् बहून् ॥ १२ ॥ पाञ्चालैः सह योत्स्यामि सोमकैः
कैकयैस्तथा । पाण्डवेयैश्च संग्रामे तत्प्रियार्थमरिन्दम ॥ १३ ॥
अद्य महागणनिर्द्देश्याश्चेद्रिपाञ्चालसोमकाः । सिंहेनेवाह्विता गावो
विद्रविष्यन्ति सर्वतः ॥ १४ ॥ अद्य धर्मसुतो राजा दृष्ट्वा मम
पराक्रमम् । अश्वत्थाममयं लोकं मंस्यते सह सोमकैः ॥ १५ ॥
आगमिष्यति निर्वृत्तं धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः । दृष्ट्वा विनिहतान् सङ्घे
पाञ्चालान् सह सोमकैः ॥ १६ ॥ ये मां युद्धे प्रयास्यन्ति तान्
हनिष्यामि भारत । न हि ते वीर भोष्यन्ते महाह्रवलपीडिताः
एवमुक्त्वा महावाहः पुत्रं दुर्योधनं तव । अभ्यवर्त्तत युद्धाय
द्रावयन् सर्वधन्विनः ॥ १७ ॥ चिकीर्षुस्तव पुत्राणां प्रियं प्राण-
भृताम्बरः । ततोऽब्रवीत् सकैकेयान् पाञ्चालान् गौतमीसुतः
॥ १८ ॥ प्रहरध्वमितः सर्वं मम गात्रे महारथाः । स्थिरी-
भृताय युध्यध्वं दर्शयन्तोऽस्त्रलाघवम् ॥ १९ ॥ एवमुक्त्वास्तु ते
सर्वे शस्त्रहृष्टिमपातयन् । द्रौणिं प्रति महाराज जलं जलधरा
इव ॥ २० ॥ तान्निहत्य रणे द्रौणिर्द्देशवीरानप्राथयत् । प्रमुखि
पाण्डुपुत्राणां घृष्टदुस्त्रस्य वा विभो ॥ २१ ॥ निहन्यमानाः समरे
पाञ्चालाः सोमकास्तथा । परित्यज्य रणे द्रौणिं व्यद्रवन्त दिशो
दश ॥ २२ ॥ तान् दृष्ट्वा द्रवतः शरान् पाञ्चालान् सह सोमकैः ।

घृष्टदुम्नो महाराज द्रौणिमभ्यद्रवद्युधि ॥ २३ ॥ ततः काञ्चन-
 चित्राणां सजलाम्बुदनादिनाम् । इतः शतेन शूराणां यथाना-
 मनिवर्तिनाम् ॥ २४ ॥ पुत्रः पाञ्चालराजस्य घृष्टदुम्नो महा-
 रथः । द्रौणिमित्यर्ज्वीदाक्यं दृष्ट्वा योधान्निपातितान् ॥ २५ ॥
 आचार्यपुत्र दुर्बुद्धे किमन्यैर्निहतैस्तव । प्रयुध्यस्व मया सार्धं
 यदि शूरोऽसि संयुगे ॥ २६ ॥ अहं तां निहनिष्यामि तिष्ठेदानीं
 स्थिरो भव । ततस्तमाचार्यसुतं घृष्टदुम्नः प्रतापवान् ॥ २७ ॥
 मर्मभिद्धिः शरैस्तीक्ष्णैर्जघान भृशदारुणैः । ते तु पक्षीकृता
 द्रौणिं शरा विविशुराशुगाः ॥ २८ ॥ रुक्मपुङ्खाः प्ररुन्नाग्राः
 सर्वकायावदारणाः । मध्वर्थिन इवीदामा भ्रमराः पुष्पितं द्रुमम्
 ॥ २९ ॥ सोऽतिविद्धो भृशं क्रुद्धः पादाक्रान्त इवोरगः । मानी
 द्रौणिरसम्भ्रान्तः शरपाणिरभाषत ॥ ३० ॥ घृष्टदुम्न स्थिरो
 भूत्वा मुहूर्त्तं प्रतिपालय । यावत्त्वां निश्चितैर्भङ्गैः प्रेषयामि यम-
 च्चवम् ॥ ३१ ॥ द्रौणिरेवमथाभाष्य पार्श्वतं परवीरहा । क्वाद्या-
 मास वाण्यौघैः समन्ताल्लघुहस्तवत् ॥ ३२ ॥ सञ्छाद्यमानः समरे
 द्रौणिना युद्धदुर्मदः । द्रौणिं पाञ्चालतनयो वाग्भिरातर्जय-
 त्तदा ॥ ३३ ॥ न जानीषि प्रतिज्ञां मे विप्रो यत्तिं तथैव च ।
 द्रौणिं हत्वा किल मया हन्तव्यस्त्वं सुदुर्मते ॥ ३४ ॥ ततस्त्वाहं
 न हन्म्यद्य द्रौणे जीवति संयुगे । इमान्तु रजनीं प्राप्तां सुप्र-
 भातां सुदुर्मते ॥ ३५ ॥ निहत्य पितरं तेऽद्य ततस्त्वामपि संयुगे ।
 नेष्यामि प्रेतलोकाय एतन्मे मनसि स्थितम् ॥ ३६ ॥ यस्ते पार्थिषु
 विद्देशो या भक्तिः कौरवेषु च । तां दर्शय स्थिरो भूत्वा न मे
 जीवन् गमिष्यसि ॥ ३७ ॥ यो हि ब्राह्मणमुत्सृज्य क्षत्रधर्म-
 रतो हिजः । स बध्यः क्षत्रलोकास्य यथा त्वं पुरुषाधम ॥ ३८ ॥
 इत्युक्तः परुषं वाक्यं पार्श्वतेन हिजोत्तमः । क्रोधमाहारयत्तीव्रं
 तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३९ ॥ निर्देहन्निव चक्षुर्भया पार्श्वतं

षीऽभ्यवेक्षत । ह्यादयामास समरे निश्वसन्नुरगो यथा ॥ ४० ॥
 स तादृशमानः समरे द्रौणिना पार्षतः शरैः । सर्वपाञ्चालसेनाभिः
 संवृतो रथसत्तमः ॥ ४१ ॥ नाकम्पत महाबाहूः स्ववीर्यं समु-
 पाश्रितः । सायकांश्चैव विविधानश्वत्यान्नि मुमोव ह ॥ ४२ ॥
 तौ पुनः संन्यवर्त्ततां प्राणद्यूताभिर्देविनौ । निवारयन्तौ वाणौ-
 धान् परस्परममर्षणौ ॥ ४३ ॥ उत्सृजन्तौ महेश्वासी शरवृष्टीः
 समन्ततः । द्रौणिपार्षतयोर्युद्धं घोररूपं भयावहम् ॥ ४४ ॥
 दृष्ट्वा सम्पूजयामासुः सिद्धचारणवातिकाः । शरौघैः पूरयन्तौ
 तावाकाशं प्रदिशस्तथा ॥ ४५ ॥ अलक्ष्यौ समयुध्येतां महत् कृत्वा
 शरैस्तमः । नृत्यमानाविव रणे मण्डलीकृतकर्मकौ ॥ ४६ ॥
 परस्परबधे युक्तौ सर्वभूतभयङ्करौ । अयुध्येतां महाबाहू चित्रं
 लघु च सुष्टु च ॥ ४७ ॥ सम्पूज्यमानौ समरे योधमुख्यैः सह-
 स्रयः । तौ प्रयुक्तौ रणे दृष्ट्वा वने वन्यौ गजाविव ॥ ४८ ॥
 उभयोः सेनयोर्हर्षस्तुमुलः समपद्यत । सिंहनाद्रवाश्रासन् दधुः
 शङ्काश्च सैनिकाः ॥ ४९ ॥ वादिवाण्यभ्यवादान्त शतशोऽथ सह-
 स्रयः । तस्मिंस्तु तुमुले युद्धे भीरुणां भयवर्द्धने ॥ ५० ॥ मुहूर्त-
 मिव तद्युद्धं समरूपमिवाभवत् । ततो द्रौणिर्महाराज पार्षतस्य
 महात्मनः ॥ ५१ ॥ धनुर्ध्वजं तथा कृत्वं तथोभौ पार्षासारथी ।
 सूतमश्रुंश्च चतुरो निश्चत्याभ्यद्रवद्रणे ॥ ५२ ॥ पाञ्चालांश्चैव
 तान् सर्वान् शरैः सन्नतपर्वभिः । व्यद्रावयद्मेयात्मा शतशोऽथ
 सहस्रयः ॥ ५३ ॥ ततः प्रविव्यथे सेना पाण्डवी भरतर्षभ ।
 दृष्ट्वा द्रौणेर्महत् कर्म वासवस्येव संयुगे ॥ ५४ ॥ शतेन च शतं
 हत्वा पाञ्चालानां महारथः । त्रिभिश्च निशितैर्वाणैर्हत्वा त्रीन् वै
 नरर्षभान् ॥ ५५ ॥ द्रौणिद्रुपदपुत्रस्य फाल्गुनस्य च पश्यतः ।
 नाशयामास पाञ्चालान् भूयिष्ठं च व्यवस्थितः ॥ ५६ ॥ ते बध्य-
 मानाः पाञ्चालाः समरे सह सृष्टयैः । अगच्छन् द्रौणिमुत्सृज्य

विप्रकीर्षरथध्वजाः ॥ ५७ ॥ स जित्वा समरे यत्नून् द्रोणपुत्री
महारथः । ननाद सुमहानादं तपान्ते जलदो यथा ॥ ५८ ॥
स निहत्य वह्नन् शूरानश्वत्यामा व्यरोचत । युगान्ते सर्वभूतानि
प्रदहन्निव पावकः ॥ ५९ ॥ सम्पूज्यमानो युधि कौरवेयैर्निर्जित्य
सङ्घेऽरिगणान् सहस्रशः । व्यरोचत द्रोणसुतः प्रतापवान् यथा
सुरेन्द्रोऽरिगणान्निपात्य वै ॥ ६० ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोक्तचवधपर्वणि अश्वत्यानापराक्रमे
षष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६० ॥

सञ्जय उवाच । ततो युधिष्ठिरो राजा भौमसेनश्च पाण्डवः ।
द्रोणपुत्रं महाराज समन्तात् पथ्यवारयन् ॥ १ ॥ ततो दुर्य्यो-
धनो राजा भारद्वाजेन संवृतः । अभ्ययात् पाण्डवान् सङ्घे
ततो युद्धमवर्त्तत ॥ २ ॥ घोररूपं महाभीमं भीरुणां भयवर्द्धनम् ।
अश्वष्ठान्मालवान् वङ्गाञ्ज्जीवींस्त्रैर्गर्त्तकानपि ॥ ३ ॥ प्राहिणो-
न्मृत्युलोकाय गणान् क्रुद्धो युधिष्ठिरः । अमीषाद्यान् शूरसेनान्
क्षत्रियान् युद्धदुर्मदान् ॥ ४ ॥ निकृत्य पृथिवीञ्चक्रे भीम शोणित-
कर्द्दमाम् । यौधेयान्द्रिजाद्राजन् मद्रुक्कान्मालवानपि ॥ ५ ॥
प्राहिणोन्मृत्युलोकाय किरीटी श्वतवाहनः । प्रगाढमञ्जोगतिभि-
र्नारारैरभिताडिताः ॥ ६ ॥ निपेतुर्दिरदा भूमौ दिश्टङ्गा इव
पर्वताः । निकृत्तैर्हस्तिहस्तैश्च चेष्टमानैस्ततस्ततः ॥ ७ ॥ ॥ रराज
वसुधा कीर्णां विसर्पिभिरिवोरगैः । क्षिप्रैः कनकचित्तैश्च नृप-
कृत्यैश्च भूवंभौ ॥ ८ ॥ द्यौरिवादित्यचन्द्रायैर्ग्रहैः कीर्णां युग-
क्षये । हत प्रहरताभीना विध्यत व्यवकृन्तत ॥ ९ ॥ इत्यासी-
त्तुमुलः शब्दः स शोणाश्वरथं प्रति । द्रोणस्तु परमक्रुद्धो वाय-
व्यास्त्रेण संयुगे ॥ १० ॥ व्यधमत्तान्महावायुर्मघानिव दुरत्ययः ।

३ हन्यमाना द्रोणेन पाञ्चालाः प्राद्ववन् भवात् ॥ ११ ॥ पश्यतो
 भीमसेनस्य पार्थस्य च महात्मनः । किरौटी भीमसेनश्च सहसा
 सन्नप्रवर्त्तताम् ॥ १२ ॥ महता रथवंशेन परिगृह्य बलं महत् ।
 बीभत्सुर्दक्षिणं पार्श्वमुत्तरञ्च त्रिकोदरः ॥ १३ ॥ भारहाजं शरौ-
 वाभ्यां महद्भगामभ्यवर्षताम् । तौ तथा सृञ्जयाश्चैव पाञ्चालाश्च
 महारथाः ॥ १४ ॥ अन्वगच्छन्महाराज मत्स्यैश्च सह सोमकैः ।
 तथैव तव पुत्रस्य रथोदाराः प्रहारिणः ॥ १५ ॥ महत्या सेनया
 राजन् जग्मुर्द्रोणरथं प्रति । ततः सा भारती सेना बध्यमाना
 किरौटिना ॥ १६ ॥ तमसा निद्रया चैव पुनरेव व्यदीर्यत ।
 द्रोणेन वार्यमाणस्ते स्वयं तव सुतेन च ॥ १७ ॥ नाशक्यन्त
 महाराज योधा वारयितुं तदा । सा पाण्डुपुत्रस्य शरैर्बध्यमाना
 महाचमूः ॥ १८ ॥ तमसा संव्रते लोके व्यद्रवत् सर्वतोमुखी ।
 उत्सृज्य शतशो वाहांस्तत्र केचिन्मराधिपाः । व्यद्रवन्त महा-
 राज भयाविष्टाः समन्ततः ॥ १९ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्सववधपर्वणि सङ्कलयुद्धे

एकप्रष्टाधिकशतीऽध्यायः ॥ १६१ ॥

सञ्जय उवाच । सोमदत्तन्तु संक्रुद्धो विधुन्वानं महद्भनुः ।
 सात्यकिः प्राह यन्तारं सोमदत्ताय मां बह ॥ १ ॥ न ह्यहला
 रणे शत्रुं वाह्लीकं कौरवाधमम् । निवर्त्तिष्ये रणे सूत सत्यमेत-
 द्दवी मम ॥ २ ॥ ततः सम्प्रै प्रययन्ता सैन्धवांस्तान्महाजवान् ।
 तुरङ्गमाञ्कृच्छ्रवर्षान् सर्वशस्त्रातिगान्त्रण ॥ ३ ॥ तेष्वहन् युयु-
 धानन्तु मनोभारुतरंहसः । यथेन्द्रं हरयो राजन् पुरा दैत्य-
 बधोद्यतम् ॥ ४ ॥ तमापतन्तं सम्प्रै ज्य सात्त्वतं रभसं रणे ।
 सोमदत्तो महाराज ह्यसम्भ्रान्तो न्यवर्त्तत ॥ ५ ॥ विमुञ्चुश्चर-

वर्षाणि पञ्जन्य इव वृष्टिमान् । छाद्यामास सैन्यं भास्करं
 जलदी यथा ॥ ६ ॥ असम्भ्रान्तश्च समरे सात्यकिः कुरुपुङ्गवम् ।
 छाद्यामास वाणौघैः समन्ताद्भरतर्षभ ॥ ७ ॥ सोमदत्तस्तु
 तं प्रष्ट्या विव्याधोरसि माधवम् । सात्यकिश्चापि तं राजन्
 अविधात् सायकैः शिते ॥ ८ ॥ तावन्योन्यं शरैः कृत्तौ व्यरो-
 चितां परस्परम् । सुपृष्ठी पुष्पमये पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ ९ ॥
 रुधिरोन्वितसर्वाङ्गौ कुरुवृष्णियशस्करो । परस्परमवेक्षितां दह-
 न्ताविव लोचनैः ॥ १० ॥ रथमण्डलमार्गेषु चरन्तावरिमर्दनौ ।
 घोररूपौ हि तावास्तां वृष्टिमन्ताविवान्बुधौ ॥ ११ ॥ शर-
 सन्निभगात्रौ तौ सर्वतः सकलौकृतौ । श्वाविधाविव राजेन्द्र
 दृश्येतां भरविद्धतौ ॥ १२ ॥ सुवर्णपुङ्खैरिषुभिराचितौ तौ व्यरो-
 चताम् । खद्योतैरावृतौ राजन् प्रात्रपीव वनस्पतौ ॥ १३ ॥
 सम्प्रदीपितसर्वाङ्गौ सायकैस्तौ महारथौ । अदृश्येतां रणे
 क्रुद्धाबुल्काभिरिव कुञ्जरौ ॥ १४ ॥ ततो युधि महाराज सोम-
 दत्तो महारथः । अर्धचन्द्रेण चिच्छेद माधवस्य महद्दनुः ॥ १५ ॥
 अथैनं पञ्चविंशत्या सायकानां समार्पयत् । त्वरमाणस्वराकाले
 पुनश्च दशभिः शरैः ॥ १६ ॥ अथान्यद्दनुरादात् सात्यकिर्विग-
 वत्तरम् । पञ्चभिः सायकैस्तूर्णं सोमदत्तमविशत् ॥ १७ ॥ ततो-
 ऽपरेण भस्त्रेण ध्वजश्चिच्छेद काञ्चनम् । वाह्लीकस्य रणे राजन्
 सात्यकिः प्रहसन्निव ॥ १८ ॥ सोमदत्तस्वसम्भ्रान्तो दृष्ट्वा केतुं
 निपातितम् । सैन्यं पञ्चविंशत्या सायकानां समाचिनोत् ॥ १९ ॥
 सात्त्वतोऽपि रणे क्रुद्धः सोमदत्तस्य धन्विनः । धनुश्चिच्छेद समरे
 क्षुरप्रेण शितेन च ॥ २० ॥ अथैनं रुक्मपुङ्गवानां श्रितेन नतपर्व-
 णाम् । आचिनोत् महाराज भग्नदंष्ट्रमिवोरगम् ॥ २१ ॥
 अथान्यद्दनुरादाय सोमदत्तो महारथः । सात्यकिं छाद्यामास
 शरवृष्ट्या महाबलः ॥ २२ ॥ सोमदत्तञ्च संक्रुद्धो रणे विव्याध

सात्यकिः । सात्यकिश्चेषुजालेन सोमदत्तोऽभ्यपीडयत् ॥ २३ ॥
दशभिः सात्त्वतस्वार्थं भीमोऽहन् गार्हिकात्मजम् । सोमदत्तो-
प्यसम्भ्रान्तो भीममार्च्छच्छतेः शरैः ॥ २४ ॥ ततस्तु सात्त्वतः
क्रुद्धो हेमदण्डं नवं दृढम् । सुमोच परिघं घोरं सोमदत्तस्य
वक्षसि ॥ २५ ॥ तमापतन्तं वेगेन परिघं घोरदर्शनम् । द्विधा
चिच्छेद् समरे प्रहसन्निव कौरवः ॥ २६ ॥ स पपात द्विधा
छिन्न आयसः परिधो महान् । महौघरस्येव महच्छिखरं वज्र-
ताडितम् ॥ २७ ॥ ततस्तु सात्यकी राजन् सोमदत्तस्य संयुगे ।
धनुश्चिच्छेद् भल्लेन हस्तावापञ्च पञ्चभिः ॥ २८ ॥ ततश्चतुर्भिश्च
शरैस्तूर्णं तान् तुरगोत्तमान् । समीपं प्रेषयामास प्रेतराजस्य
भारत ॥ २९ ॥ सारथेश्च शिरः कायात् भल्लेनानतपर्वणा ।
जहार रथमार्दूलः प्रहसन्निव भारत ॥ ३० ॥ ततः शरं महा-
घोरं ज्वलन्तमिव पावकम् । सुमोच स्वर्षापुङ्खं तं तैलधौतं
शिलाशितम् ॥ ३१ ॥ स विमुक्तो बलवता शैनेद्येन शरोत्तमः ।
घोरस्तस्यौरसि विभो निपपाताशु श्येनवत् ॥ ३२ ॥ सोऽतिविद्धो
बलवता सात्त्वतेन महारथः । सोमदत्तो महाराज पपात च
ममारुच ॥ ३३ ॥ तं दृष्ट्वा निहतं तत्र सोमदत्तं महारथम् ।
शवका रथवंशेन युयुधानमुपाद्रवन् ॥ ३४ ॥ पाण्डवाश्च महा-
राज सह सर्वैः प्रभद्रकैः । महत्या सेनया सार्धं द्रोणानौक-
उपाद्रवन् ॥ ३५ ॥ ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धो भारद्वाजस्य सैनिकान् ।
रैर्विद्रावयामास भारद्वाजस्य पश्यतः ॥ ३६ ॥ सैन्यानि द्रावय-
तञ्च द्रोणो दृष्ट्वा युधिष्ठिरम् । अभिदुद्राव वेगेन क्रोधसंरक्त-
गोचनः ॥ ३७ ॥ ततः सुनिर्मितैर्वाणैः पार्थं विव्याध सप्तभिः ।
धिष्ठिरोऽपि संक्रुद्धः प्रतिविव्याध पञ्चभिः ॥ ३८ ॥ सोऽतिविद्धो
हेष्वासः सुक्लृणी विलिहन्मुहुः । युधिष्ठिरस्य चिच्छेद् ध्वजं
सर्मुकमेव च ॥ ३९ ॥ ततो विधन्वा त्वरितस्वराकाले नृपो-

क्षमः । अन्वदादत्त वेगिन कार्मुकं समरे दृढम् ॥ ४० ॥ ततः
 शरसहस्रेण द्रोणं विव्याध पाण्डवः । साश्वसूतध्वजरथं तद-
 द्भुतमिवाभवत् ॥ ४१ ॥ ततो मुहूर्त्तं व्यथितः शरघातप्रपी-
 डितः । निषरुद् रथोपस्थे द्रोणी ब्राह्मणपुङ्गवः ॥ ४२ ॥ प्रति-
 लभ्य ततः संज्ञां निश्वसन्नुरगो यथा । क्रोधेन महताविष्टो
 वायव्यास्त्रमथाह्वजत् ॥ ४३ ॥ असम्भ्रान्तोऽप्यर्षी धनुरादाय
 वीर्यवान् । तदस्त्रमस्त्रेण रणे स्तब्धोऽभास तस्य तु ॥ ४४ ॥
 चिच्छेद् च धनुर्दीर्घं ब्राह्मणस्य च पाण्डवः । अथान्यद्दनुरादाय
 द्रोणः क्षत्रियमर्द्दनः ॥ ४५ ॥ तदप्यस्त्रं प्रेतैर्भक्ष्यं चिच्छेद् कुरु-
 पुङ्गवः । ततोऽब्रवीद्वासुदेवः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ४६ ॥
 युधिष्ठिर महाबाहो यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु । उपारमस्व युद्धात्त्वं
 द्रोणाद्भारतसत्तम ॥ ४७ ॥ यतते हि सत् द्रोणी ग्रहणे तव
 संयुगे । नातु रूपमहं मन्ये युद्धमस्य त्वया सह ॥ ४८ ॥ योऽस्य
 सृष्टो विनाशाय स एवैनं हनिष्यति । पञ्चवर्ज्यं गुरुं याहि
 यत्र राजा सुयोधनः ॥ ४९ ॥ राज्ञा राजा हि योऽप्यो नाराज्ञा
 युद्धमिष्यते । तत्र त्वं व्रज कोन्तेय हस्त्रैः प्रसंघतः ॥ ५० ॥
 यावन्मात्रेण च मया सहायिन धनञ्जयः । नौमय्य नरघाटूर्लो
 युध्यते कौरवैः सह ॥ ५१ ॥ वासुदेववचः श्रुत्वा धर्मराजो युधि-
 ष्ठिरः । मुहूर्त्तं चिन्तयित्वा तु ततो दारुणमाहवम् ॥ ५२ ॥
 प्रायाद्दुद्रुतममित्रघ्नो यत्र भौमो व्यवस्थितः । विनिघ्नं स्तावकान्
 योधान् व्यादृतास्य इवान्तकः ॥ ५३ ॥ रथघोषिण महता नाद-
 यन् वसुधातलम् । स मेघ इव घर्मान्ते राजराजो युधिष्ठिरः
 ॥ ५४ ॥ भौमस्य निघ्नतः शत्रून् पाषाणं जग्राह पाण्डवः । द्रोणोऽपि
 शत्रून् पाञ्चालान् व्यधमद्रजनीमुखि ॥ ५५ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्सवधपर्वणि रात्रियुद्धे सोमदत्तवधे

द्विषष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६२ ॥

सञ्जय उवाच । वर्त्तमाने तथा युद्धे घोररूपे भयानके ।
तमसा संवृते लोके रजसा च महीपते ॥ १ ॥ नापश्यन्त रणे
योधाः परस्परमवस्थिताः । अतुमानेन संज्ञाभिर्युध्यन्ते क्षत्रिय-
र्षभाः ॥ २ ॥ नरनागाश्वपत्नीनां महारौद्रक्षये विभो । द्रोण-
कर्षकृपा वीरा भीमपार्षतमात्त्वताः ॥ ३ ॥ अन्योऽन्यं क्षीमया-
मासुः सैन्यानि भरतर्षभ । वध्यमानानि सैन्यानि समन्तात्तैर्महा-
रथैः ॥ ४ ॥ तमसा संवृते चैव समन्तादिप्रदुद्बुधुः । ते सर्वतो
विद्रवन्तो योधा विस्रस्तचेतसः ॥ ५ ॥ अहन्यन्त महाराज धाव-
मानाश्च सर्वतः । महारथसहस्राणि जङ्गरन्त्योऽन्यमाहवे ॥ ६ ॥
अन्धेतमसि मूढानि पुत्रस्य तव मन्त्रितैः । ततः सर्वाणि भूतानि
सेनामुख्याश्च भारत । व्यसृजन्त रणे वस्तास्तमसा संवृते मति ॥ ७

धृतराष्ट्र उवाच । अथ संलीड्यमानानां पाण्डवैर्निहतौ-
जसाम् । अन्धे तमसि मग्नानामासीत् किं वो मनस्तदा ॥ ८ ॥
कथं प्रकाशस्तेषां वा मम सैन्यस्य वा पुनः । बभूव लोके तमसा
तथा सञ्जय संवृते ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । ततः सर्वाणि सैन्यानि हतमिष्टानि यानि
वै । सेनागोप्त्रनथादिश्च पुनर्व्यहमकल्पयन् ॥ १० ॥ द्रोणः
पुरस्ताज्जघने तु शल्यस्तथा द्रोणिः पार्श्वतः सौवलय । स्वयञ्च
सर्वाणि बलानि राजन् राजाभ्ययाद्गोपयन् वै निपायाम् ॥ ११ ॥
उवाच सर्वोऽथ पदातिसङ्घान् दुर्योधनः पार्थिवान् सान्त्वपूर्वम् ।
उत्सृज्य सर्वे परमायुधानि गृह्णीत हस्तैर्ज्वलितान् प्रदीपान्
॥ १२ ॥ ते चोदिताः पार्थिवसत्तमेन ततः प्रहृष्टा जगृह्युः प्रदी-
पान् । दिवर्षिगन्धर्वसुरर्षिसङ्घा विद्याधरायाप्सरसां गणाश्च
॥ १३ ॥ नागाः सयक्षोरगकिन्नराश्च कृष्टा दिविस्था जगृह्युः
प्रदीपान् । दिग्दैवतेभ्यश्च समापतन्तोऽदृश्यन्त दीपाः ससुगन्धि-
तेलाः ॥ १४ ॥ विवेपती नारदपर्वताभ्यां सख्योध्यमानाः कुरु-

पुङ्गवार्थम् । सा चैव भूयो ध्वजिनो विषक्ता व्यरोचताग्निप्रभया
 निशायाम् ॥ १५ ॥ महाधनेरामरणैश्च दीप्तैः शस्त्रैश्च दिव्यैरभि-
 सम्पतद्भिः । रथे रथे पञ्च विदीपिकास्तु प्रदीपिका मत्तगजे
 तयश्च ॥ १६ ॥ प्रत्यश्वमेकय महाप्रदीपः कृतास्तु ताः पाण्डव-
 कौरवैः । क्षणेन सर्वे विहिताः प्रदीपा व्यादीपयन्तो ध्वजिनीं
 तवाशु ॥ १७ ॥ सर्वान्तु सेनां परिशीमन्तः पदातिभिः पावक-
 तैलहस्तैः । प्रकाशमाना ददृशुर्निशया यथान्तरौक्षी जलदा-
 स्तडिद्धिः ॥ १८ ॥ प्रकाशिताद्यान्तु ततो ध्वजिन्यां द्रोणोऽग्नि-
 कल्पः प्रपतन् समन्तात् । रराज राजेन्द्र सुवर्णवर्मा मध्यङ्गतः
 सूर्य इवांशुमाली ॥ १९ ॥ जाम्बूनदेष्वामरणेषु चैव निष्केषु
 शुद्धेषु शरासनेषु । पीतेषु शस्त्रेषु च पावकस्य प्रतिप्रभास्तत्र तदा
 वभूवुः ॥ २० ॥ गदाश्च शैक्याः परिघाश्च शुभ्रा रथेषु शतयश्च
 विवर्त्तमानाः । प्रतिप्रभा रश्मिभिराजमीढ पुनः पुनः सञ्जनयन्ति
 दीपान् ॥ २१ ॥ कृत्राणि बालव्यजनानि खड्गा दीप्ता महो-
 ल्काश्च तथैव राजन् । व्याघूर्णमानाश्च सुवर्णमाला व्यायच्छतां
 तत्र तदा विरेजुः ॥ २२ ॥ अस्त्रप्रभाभिश्च विराजमानं दीपप्रभा-
 मिश्च तदा बलन्तत् । प्रकाशितञ्चाभरणप्रभाभिर्भृशं प्रकाशं नृपते
 वभूव ॥ २३ ॥ पीतानि शस्त्राण्यष्टगुह्यितानि वीरावधृतानि
 सुशोभनानि । दीप्तां प्रभां प्राजनयन्त तत्र तपात्यघे विद्युद्विवा-
 न्तरौक्षी ॥ २४ ॥ प्रकम्पितानामभिघातवेगैरभिघ्नताञ्चापततां
 जवेन । वक्त्राण्यशोभन्त तदा नराणां वायूरितानीव महाम्बु-
 जानि ॥ २५ ॥ महावने दारुमये प्रदीप्ते यथा प्रभा भास्कर-
 स्याधिका स्यात् । तथा तदासीत् ध्वजिनो पदीप्तां महाभये तत्र
 तु भीमरूपाः ॥ २६ ॥ तत् सम्प्रदीप्तं बलमग्निदीपं निशम्य
 पार्थास्वरितास्तथैव । सर्वेषु सैन्येषु पदातिसङ्घानबोधयन्तोऽपि
 च चक्रुरेवम् ॥ २७ ॥ गजे गजे सप्त कृताः प्रदीपा रथे रथे चैव

दृश प्रदीपाः । हावप्रखपृष्ठे परिपाश्वर्ष तोऽन्ये ध्वजेषु गणेषु
 चान्ये ॥ २८ ॥ सेनासु सर्वासु च पाश्वर्ष तोऽन्ये पश्चात् पुरस्तात्
 समन्ततश्च । मध्ये तथान्ये ज्वलितप्रदीपाः सेनाद्वयेऽपि स तदा
 बभूवुः ॥ २९ ॥ सर्वेषु सैन्येषु पदातिसङ्घाः सम्मिश्रिता हस्ति-
 रथाश्ववृन्दैः । मध्ये तथान्ये ज्वलिताग्निहस्ता व्यदीपयन्
 पाण्डुसुतस्य सेनाम् ॥ ३० ॥ तेस्तु प्रदीपैस्तु तथा प्रदीप्तं वलं
 यथासीदलवदलेन । भाः कुर्वता भानुमता ग्रहेण दिवाकरेणाग्नि-
 रिवाभितप्तः ॥ ३१ ॥ तयोः प्रमा पृथिवीमन्तरीक्षं सर्वं व्यतिक्रम्य
 दिशश्च विद्धाः । तेन प्रकाशेन भृशं प्रकाशं तथा च तेषां तत्र चैव
 सैन्ये ॥ ३२ ॥ तेन प्रकाशेन दिवं गतेन सम्बोधिता देवगणाः
 समस्ताः । गन्धर्वयक्षाः सुरसिद्धसङ्घाः समागमन्प्रसरस्य सर्वाः
 ॥ ३३ ॥ तद्देवगन्धर्वसमाकुलञ्च यच्चैश्च सिद्धाप्सरसांगणैश्च ।
 हतैश्च योधैर्देवमाविशद्भिरायोधनं दिव्यकल्पं लभूव ॥ ३४ ॥
 रथाश्वनागाकुलदीर्घदीप्तं संरक्ष्ययोधं हतविद्रुताश्वम् । महद्वलं
 व्यूढनराश्वनागं सुरासुरब्यूहसमं बभूव ॥ ३५ ॥ तच्छ्रुत्तिसम्पर्क-
 सुचण्डवातं महारथाभ्रं नरवाजिनागम । शरौघवर्षं रुधिराम्बु-
 धारं निधि प्रवृत्तं नरदेवयुद्धम् ॥ ३६ ॥ तस्मिन्महान्निप्रतिभो
 महात्मा सन्तापयन् पाण्डवान् विप्रमुख्यः । गभस्तिभिर्मध्यगती
 यथाकीं वर्षात्यये तद्दद्भून्नरेन्द्रः ॥ ३७ ॥

द्विद्वीपपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि द्वीपोद्योतने

त्रिषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६३ ॥

सञ्जय उवाच । प्रकाशिते तथा लोके रजसा च समाह्वते ।
 समागमूरथोवीराः परस्परवधैः प्रिणः ॥ १ ॥ ते समेत्य रणे
 राजन् अस्त्रप्रासासिधारिणः । परस्परमुदैक्षन्त परस्परकृता-

गसः ॥ २ ॥ प्रदीपानां सहस्रैश्च दीप्यमानैः समन्ततः । रत्ना-
चितैः स्वर्षदण्डैर्गन्धतैलावसिञ्चितैः ॥ ३ ॥ दिवगन्धर्वदीपाद्यैः
प्रभाभिरधिकोज्ज्वलैः । विरराज तदा भूमिर्ग्रहैर्यौरिव भारत
॥ ४ ॥ उत्काशतैः प्रज्वलितैरणभूमिर्व्यराजत । दृश्यमानेव
लोकानामभावे च वसुधरा ॥ ५ ॥ व्यतीपन्त दिशः सर्वाः प्रदी-
पैस्तैः समन्ततः । वर्षाप्रदीपे खद्योतैर्वृता वृक्षा इवावभुः ॥ ६ ॥
असञ्जन्त तदा वीरा राजन् वीरैः पृथक् पृथक् । नागा नामैः
समाजग्मुस्तुरगा हयसादिभिः ॥ ७ ॥ रथा रथिवरैरेव समा-
जग्मुर्मदा युताः । तस्मिन्नात्रिसुखे घोरे पुत्रस्य तव यासनात् ॥ ८ ॥
चतुरङ्गस्य सैन्यस्य सम्पातश्च महानमृत । ततोऽर्जुनो महाराज
कौरवाणामनीकिनीम् । व्यधमन्त्रया युक्तः क्षपयन् सर्व-
पार्थिवान् ॥ ९ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तस्मिन् प्रविष्टे संरञ्जे मम पुत्रस्य वाहि-
नीम् । अमृष्यमाणे दुर्धर्षे किं व आसीन्नस्तदा ॥ १० ॥ किम-
मन्यन्त सैन्यानि प्रविष्टे परतापने । दुर्योधनश्च किं कृत्यं प्राप्-
कालममन्यत ॥ ११ ॥ के चैनं समरे वीरं युयुधुरिन्दमा ।
द्रोणश्च के व्यरक्षन्त प्रविष्टे श्वेतवाहने ॥ १२ ॥ केऽरक्षन्
दक्षिणशुक्रं के च द्रोणस्य सव्यतः । के पृष्ठतोऽन्वरक्षन्त वीरा
वीरस्य युधमतः ॥ १३ ॥ केपरस्तादगच्छन्त निघ्नतः शत्रुवात्रणे ।
यत् प्राविशन्नहंस्वासः पाञ्चालानपराजितः ॥ १४ ॥ नृत्यन्निव
नरव्याघ्रो रथनार्गिषु वीर्यवान् । यो ददाह अरैर्द्रोणः पाञ्चा-
लानां रथव्रजान् ॥ १५ ॥ धूमकेतुरिव क्रुद्धः कथं मृत्युमुपैषि-
वान् । अव्यग्रानेव हि परान् कथमस्यपराजितान् ॥ १६ ॥
हृष्टानुदीर्घान् सङ्ग्रामे न तु सञ्जय मामकान् । हतांश्चैव विव-
क्षांश्च विप्रकीर्क्षांश्च शंससि । रथिनो विरथांश्चैव कृतान् युद्धेऽपि
मामकान् ॥ १७ ॥

सञ्जय उवाच । द्रोणस्य मतमाश्राय योद्धुकामस्य तां
निशाम् । दुर्योधनो महाराज वश्यान् भ्रातॄन्भाषत ॥ १८ ॥
विकर्म्मञ्चित्रसेनञ्च सुपार्श्वन्तु तथैव च । दुर्द्वेषं दौर्धवाद्भुञ्ज ये च
तेषां पदानुगाः ॥ १९ ॥ द्रोणं यत्ताः पराक्रान्ताः सर्वे रक्षन्तु
पृष्ठतः । हार्दिक्यो दक्षिणञ्चक्रं शल्यश्चैवात्तरं तदा ॥ २० ॥
त्रिगर्त्तानाञ्च ये शूरा हतशेषा महारथाः । तांश्चैव पुरतः सर्वान्
पुत्रस्ते समचोदयत् ॥ २१ ॥ आचार्यो हि क्षमायुक्तो भृशं
यत्ताश्च पाण्डवाः । तं रक्षध्वं सुसंयुक्ता निघ्नन्तं शत्रुवात्रणे ॥ २२ ॥
द्रोणोऽपि बलवान् युद्धे क्षिप्रहस्तः पराक्रमी । निर्जघेत्त्रिदशान्
युद्धे किमु पाथान् ससोमकान् ॥ २३ ॥ ते यूयं संहिताः सर्वे
भृशं यत्ता महारणे । द्रोणं रक्षत दुर्द्वेषं घृष्टदुम्नान्महारथात्
॥ २४ ॥ पाण्डवेषु योधेषु योधं पश्याम्यहं न तम् । यो जघेत
रणे द्रोणं घृष्टदुम्नादृते पुमान् ॥ २५ ॥ तत्र सर्वात्मना मन्ये
भारहाजस्य रक्षणम् । स गुप्तः सोमकान् हन्यात् सञ्जयांश्च
क्रमागतान् ॥ २६ ॥ सञ्जयेषु च सर्वेषु निहतेषु चमूमुखे । घृष्ट-
दुम्नं रणे द्रौणिर्घातयिष्यत्यसंशयम् ॥ २७ ॥ तद्यार्जुनं रणे
कर्मो विजेष्यति महारथः । भीमसेनमुखांश्चाहं युद्धे जेष्यामि
दंशितान् ॥ २८ ॥ शेषांश्च पाण्डवान् योधाः प्रसभं हीनतेजसः ।
सोऽयं मम जयो व्यक्तो दीर्घकालं भविष्यति ॥ २९ ॥ तस्मा-
द्रक्ष्य सङ्ग्रामे द्रोणमेव महारथम् । इत्युक्त्वा भरतश्चेष्ट पुत्रो
दुर्योधनस्तव ॥ ३० ॥ व्यादिदेश तदा सैन्यं तस्मिंस्तमसि
दारुणे । ततः प्रवृत्ते युद्धं रात्रौ भरतसत्तम ॥ ३१ ॥ उभयोः
सैन्ययोराजन् विजयं प्रतिकारिणीः । अर्जुनः कौरवं सैन्य-
मर्जुनञ्चापि कौरवाः ॥ ३२ ॥ नानाशस्त्रसमावायैरन्योऽन्यं पर्य-
पीडयन् । द्रौणिः पाञ्चालराजानं भारहाजस्य सञ्जयान् ॥ ३३ ॥
कादयाञ्चक्रिरे सङ्घे शरैः सन्नतपर्वभिः । पाण्डुपाञ्चालसैन्यानां

कौरवाणाञ्च भारत ॥ ३५ ॥ आसीन्निष्ठानको घोरो निवृत्ता-
मितरेतरम् । नैवास्माभिर्न पूर्वैश्च दृष्टपूर्वन्तथाविधम् । यादृशं
युद्धमेवासीद्रात्रौ अत्रभयानकम् ॥ ३६ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि सङ्कुलयुद्धे

चतुःषष्ट्यधिकप्रथोऽध्यायः ॥ १६४ ॥

सञ्जय उवाच । वर्तमाने तथा रौद्रे रात्रियुद्धे विशाम्पते ।
सर्वभूतक्षयकरे धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ १ ॥ अत्रवीत् पाण्डवांश्चैव
पाञ्चालांश्च सोमकान् । मनुष्यरथनागानामभावाय नराधिप
॥ २ ॥ युधिष्ठिरोऽब्रवीद्राजा स्वान् योधान्मनुजाधिपः । अभ्या-
गच्छत गच्छध्वं द्रोणमेव जिघांसया ॥ ३ ॥ राक्षस्ते वचना-
द्राजन् पाञ्चालः सोमकास्तथा । द्रोणमेवाभ्यधावन्त नदन्तो
भैरवान्नवान् ॥ ४ ॥ तान् वयं प्रतिगर्जन्तः प्रत्युद्यातास्त्वमर्षिताः ।
यथाशक्ति यथोत्साहं यथासत्त्वञ्च संयुगे ॥ ५ ॥ कृतवर्मा तु
हार्दिक्यो युधिष्ठिरमुपाद्रवत् । द्रोणं प्रति समायान्तं मत्तो
मत्तमिव द्विपम् ॥ ६ ॥ शैनेयं शरवर्षाणि विसृजन्त समन्ततः ।
अभ्ययात् कौरवो राजन् भूरिः संग्राममर्दनः ॥ ७ ॥ सहदेव-
मथायान्तं द्रोणलिप्सुं महारथम् । कर्णो वैकर्त्तनो राजन्
वारयामास पाण्डवम् ॥ ८ ॥ भीमसेनं तथायान्तं रथेन रथिनां
वरम् । स्वयं दुर्योधनो युद्धे प्रतीपं मृत्युमाद्रजत् ॥ ९ ॥ नकुलञ्च
युधां श्रेष्ठं सर्वयुद्धविभारदम् । अकुनिः सौवलो राजन् वारया-
मास सत्वरः ॥ १० ॥ शिखण्डिनमथायान्तं रथेन रथिनां वरः ।
कृपः शारदतो राजन् वारयामास संयुगे ॥ ११ ॥ प्रतिविन्द्य-
मथायान्तं मयूरसदृशैर्हयैः । दुःशासनो महाराज यत्तो यत्त-
मवारयत् ॥ १२ ॥ भैमसेनिमथायान्तं मायाशतविभारदम् ।

अश्वत्थामा महाराज राक्षसं संन्यवारयत् ॥ १३ ॥ द्रुपदं वृष-
सेनस्तु ससैन्यं सपदातुगम् । वारयामास समरे द्रोणप्रेपुसं
महाबलम् ॥ १४ ॥ विराटं द्रुतमायान्तं द्रोणस्य निधनं प्रति ।
मद्रराज सुसंक्रुद्धो वारयामास भारत ॥ १५ ॥ अतानीकमथा-
यान्तं नाकुलिं रभसं रणे । चित्रसेनो सरोधैनं शरैर्द्रोणवधेप-
सया ॥ १६ ॥ अर्जुनन्तु युधां श्रेष्ठं प्राद्रवन्तं महारथम् । अल-
स्युषो महाराज राक्षसिन्द्री न्यवारयत् ॥ १७ ॥ ततो द्रोणं
महेष्वासं निघ्नन्तं शत्रवान्रणे । हृष्टद्युम्नोऽथ पाञ्चाख्यो हृष्ट-
रूपमवारयत् ॥ १८ ॥ तथान्यान् पाण्डुपुत्राणां समायातन्महा-
रथान् । तावका रथिनो राजन् वारयामासुरोजसा ॥ १९ ॥
गजारोहा गजैस्तूष्णीं सन्निपत्य महाशुभे । योधयन्तश्च सद्रन्तः
अतश्चोऽथ सहस्रशः ॥ २० ॥ निश्रीथे तुरगा राजन् द्रवन्तश्च
परस्परम् । प्रत्यदृश्यन्त विगीन पञ्चवन्तो यथाद्रयः ॥ २१ ॥
सादिनः सादिभिः सार्द्धं पाशमत्त्यूष्टिपाणयः । समागच्छन्महा-
राज विनदन्तः परस्परम् ॥ २२ ॥ नरास्तु बहवस्तत्र न्यहन्यन्त
परस्परम् । गदाभिर्मुपलैश्चैव नाचाशस्तैश्च सहस्रशः ॥ २३ ॥ कृत-
वर्मा तु हार्दिक्यो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् । वारयामास संक्रुद्धो
वैलेवोद्धतमर्षवम् ॥ २४ ॥ युधिष्ठिरस्तु हार्दिक्यं विद्ध्वा पञ्चभि-
राशुगैः । पुनर्विव्याध विंशत्या तिष्ठ तिष्ठेति चात्रवीत् ॥ २५ ॥
कृतवर्मा तु संक्रुद्धो धर्मराजस्य मारिष । धनुश्चिच्छेद मल्लेन
तच्च विव्याध सप्तभिः ॥ २६ ॥ अथान्यद्वनुरादाय धर्मपुत्रो महा-
रथः । हार्दिक्यं दशभिर्वाणैर्बाहोरुरसि चार्पयत् ॥ २७ ॥
माधवस्तु रणे विद्धो धर्मपुत्रेण मारिष । प्राकम्पत च रोषिण
सप्तभियार्दियच्छरैः ॥ २८ ॥ तस्य पाथो धनुश्छित्त्वा हस्तावार्प
निक्कृत्य तु । प्राहिणोन्निमित्तान् भलान् पञ्च राजञ्जिह्वाशितान्
॥ २९ ॥ तस्य तत् कवकं भित्त्वा हेमचित्तं महाधनम् । प्राविशन्

धरणीमुग्रां वल्मीकमिव पन्नगाः ॥ ३० ॥ अक्षोर्निमेषमात्रेण
 सोऽन्यदादाय कार्मुकम् । विव्याध पाण्डवं पृथ्वा पुनश्च दशभिः
 शरैः ॥ ३१ ॥ तस्य शक्तिममेयात्मा चित्तेप भुजगोपमाम् ।
 पाण्डवेन तदा क्षिप्ता रथे न्यस्य महद्भनुः ॥ ३२ ॥ सा हेमचित्रा
 महती पाण्डवेनानुप्रेषिता । निर्भय दक्षिणं बाह्वं प्राविश-
 च्छरणीतलम् ॥ ३३ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु गृह्य पार्थो महद्भनुः ।
 हार्दिक्यं ह्लादयामास शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३४ ॥ ततस्तु तत्र
 वै शूरो वृष्णीनां प्रवरो रथी । व्यश्वसूतरथञ्चक्रे निमेषार्द्धा-
 द्युधिष्ठिरम् ॥ ३५ ॥ ततस्तु पाण्डवो ज्येष्ठः खड्गचर्म समा-
 ददे । तदप्यस्य शितैर्भलैर्व्यधमन्माधवो रणे ॥ ३६ ॥ तोमरन्तु
 ततो गृह्य स्वर्षादण्डं दुरासदम् । अप्रैतीत् समरे तूष्णं हार्दि-
 क्यस्य महात्मनः ॥ ३७ ॥ तमापतन्तं सहस्र युधिष्ठिरभुजच्युतम् ।
 विधा विच्छेद हार्दिक्यः कृतहस्तः स्रयन्निव ॥ ३८ ॥ ततः
 शरशतेनाजौ धर्मपुत्रमवाकिरत् । कवचञ्च रणे क्रुद्धो वाण-
 जालैरवाकिरत् ॥ ३९ ॥ हार्दिक्यशरसञ्छन्नं जाम्बूनद्विभू-
 षितम् । व्यशीर्येत रणे राजंस्ताराजालमिव स्वरात् ॥ ४० ॥
 स क्लिन्नवर्मा विरथः कृतवर्मशराहितः । आयातो रणान्तूष्णं
 धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ४१ ॥ कृतवर्मा तु निर्जित्य धर्मपुत्रं युधि-
 ष्ठिरम् । पुनर्द्रोणस्य जुगुपे चक्रमेव महारथः ॥ ४२ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि युधिष्ठिरापयाने

पञ्चषष्ट्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १६५ ॥

सञ्जय उवाच । भूरिस्तु समरे राजन् शैनेयं रथिनाम्बरम् ।
 आपतन्तमवासेधत् प्रवणादिव कुञ्जरम् ॥ १ ॥ अथैनं सात्यकिः
 क्रुद्धः पञ्चभिर्निशितैः शरैः । विव्याध हृद्दये तस्य प्रास्त्रवत्तस्य

शीणितम् ॥ २ ॥ तथैव कौरवो युद्धे शैनेयं युद्धदुर्महम् । दशभि-
 र्विशिखैस्तूष्णमविध्यत भुजान्तरे ॥ ३ ॥ तावन्योऽन्यं महाराज
 ततच्चाति परस्परम् । क्रोधसंरक्तनयनौ दृढे विस्फार्य कार्मुके
 ॥ ४ ॥ तयोरासौन्महाराज शरवृष्टिः सुदासणा । क्रुद्धयोः
 सायकमुचोर्ध्वमान्तकनिकाशयोः ॥ ५ ॥ तावन्योऽन्यं महाराज
 प्रच्छाद्य समरे स्थितौ । सुहृत्तच्चैव तद्युद्धं समरूपमिवाभवत्
 ॥ ६ ॥ ततः क्रुद्धौ महाराज शैनेयः प्रहसन्निव । धनुश्चिच्छेद
 समरे कौरवस्य महात्मनः ॥ ७ ॥ अथैनं छिन्नधन्वानं नवभि-
 र्निशितैः शरैः । विव्याध हृदये तूष्णं तिष्ठ तिष्ठेति चात्रवीत्
 ॥ ८ ॥ सोऽतिविद्धो बलवता शत्रुणां शत्रुतापनः । धनुरन्यत्
 समादाय साक्षतं प्रत्यविध्यत ॥ ९ ॥ स विद्धा साक्षतं वाणै-
 स्त्रिभिरेव विधाम्यते । धनुश्चिच्छेद भङ्गेन सुतीक्ष्णो हसन्निव
 ॥ १० ॥ छिन्नधन्वा महाराज सात्यकिः क्रोधमूर्च्छितः । चिक्षेप
 सुमहावेगां शक्तिं तस्य महारसि ॥ ११ ॥ स तु शक्त्या विभि-
 न्नाङ्गो निपपात रथोत्तमात् । लोहिताङ्ग इवाकाशाद्दौष्टरश्मि-
 र्यदृच्छ्या ॥ १२ ॥ तन्तु दृष्ट्वा हतं शूरमश्वत्यामा महारथः ।
 अभ्यधावत वेगेन शैनेयं प्रति भारत ॥ १३ ॥ तिष्ठ तिष्ठेति
 चाभाष्य सात्यकिं स नराधिप । अभ्यवर्षच्छरौघेन मेरुं वृष्ट्या
 यथाम्बुदः ॥ १४ ॥ तमापतन्तं वेगेन शैनेयस्य रथं प्रति ।
 षटोत्कचोऽब्रवीद्राजन्नादं मुक्त्वा महारथः ॥ १५ ॥ तिष्ठ तिष्ठ न
 मे जीवन् द्रीणपुत्र गमिष्यसि । एष त्वां निहनिष्यामि महिषं
 षण्मुखी यथा ॥ १६ ॥ युद्धयद्दामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणा-
 जिरे । इत्युक्त्वा रोषताम्राक्षी राक्षसः परवीरहा ॥ १७ ॥
 द्रीणिमभ्यद्रवत् क्रुद्धो गजेन्द्रमिव केशरी । रथात्तमात्रैरिषुभि
 रभ्यवर्षहटोत्कचः ॥ १८ ॥ रथिनामृषभं द्रीणिं धाराभिरिव
 तोयदः । तां वाणवृष्टिमप्राप्तां शरैरासीविषीपमैः ॥ १९ ॥

श्रातयामास समरे तरसा द्रौणिराहवे । ततः शरधनेस्तीक्ष्णै
 र्ममभेद्भिराशुगैः ॥ २० ॥ समाचिनोद्राक्षसेन्द्रं घटोत्कचमरि-
 न्दनम् । स शरैराचितस्तेन राक्षसो रणमूर्धनि ॥ २१ ॥ व्यका-
 शत महाराज श्वाविच्छलक्षिता यथा । ततः क्रोधसमाविष्टो
 भैमसेनिः प्रतापवान् ॥ २२ ॥ शरैरवचकृत्तीग्रैर्द्रौणिं वज्राग्नि-
 खनैः । दुरप्रैरर्द्धचन्द्रैश्च नाराचैः सशिलीमुखैः ॥ २३ ॥ वराह-
 कर्णैर्नालीकैर्विकर्णैश्चाभ्यग्रीवापान् । तां यस्त्वद्दृष्टिमतुलां वज्राग्नि-
 समखनाम् ॥ २४ ॥ पतन्तीमुपरि क्रूरा द्रौणिरव्यथितेन्द्रियः ।
 सुदुःसहां शरैर्घोरैर्दिव्यास्त्रपरिमन्दिनैः ॥ २५ ॥ व्यधमत् स
 महाराज महाभागीव मास्ततः । ततोऽन्तरीक्षे वायानां संग्रा-
 मोऽन्य इवामवत् ॥ २६ ॥ घोररूपो महाराज योधानां हर्ष-
 वर्द्धनः । तयोस्तु सङ्घर्षकृतैर्विस्फुलिङ्गैरितस्ततः ॥ २७ ॥ बभौ
 निग्रामुखे व्योम खद्योतैरिव चित्रितम् । स मार्गगणगैर्द्रौणि-
 हिंस्रः प्रच्छाद्य सर्वशः ॥ २८ ॥ प्रियार्थं तत्र पुत्राणां राक्षसं
 समवाकिरत् । ततः प्रवृत्ते युद्धं द्रौणिराक्षसवीः पुनः ॥ २९ ॥
 विगाढे रजनीमध्ये शक्रप्रच्छादधारिव । ततो घटोत्कची वाणै-
 र्द्वेषभिर्द्रौणिमाहवे ॥ ३० ॥ जधानोरसि संक्रान्तकालज्वलन-
 सन्निभैः । स गाढविद्धो व्यथितो राक्षसेन हावलः ॥ ३१ ॥
 चचाल समरे द्रौणिर्वानदुग्ध इव द्रुमः । स मोहमनुसंप्राप्तो
 ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥ ३२ ॥ ततो जहाहातं सैन्यं तव सर्वं
 जनाधिप । हतं स मेनिरे सर्वं तावकास्तं विश्राम्यते ॥ ३३ ॥
 तन्तु दृष्ट्वा तथाऽस्त्रमप्रश्रामानमाहवे । पाद्भालां सृञ्जयाथैव
 सिंघनादं प्रचक्रिरे ॥ ३४ ॥ प्रतिलभ्य ततः संज्ञामश्रुत्यामा महा-
 रथः । धनुः प्रपीड्य वामेन करेणामित्रकर्षणः ॥ ३५ ॥ मुमो-
 चाकर्णपूर्णं धनुषा शरमुत्तमम् । यमदण्डोपमं घोरमुद्दिश्याशु
 घटोत्कचम् ॥ ३६ ॥ स भित्त्वा हृदयं तस्य राक्षसस्य शरोत्तमः ।

विवेश वसुधामुग्रः सुपुङ्खः पृथिवीपते ॥ ३७ ॥ सोऽतिविद्धो महा-
 राज रथोपस्थ उपाविशत् । राक्षसेन्द्रः स बलवान् द्रौणिना
 रणमानिना ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा विमूढं ह्रीडिष्वं सारथिस्तं रणा-
 जिरात् । द्रौणेः सकाशात् सम्भ्रान्तस्त्वपनिन्ये तरान्वितः ॥ ३९ ॥
 तथा तु समरे विद्धा राक्षसेन्द्रं घटोत्कचम् । ननाद् सुमहानादं
 द्रोणपुत्रो महारथः ॥ ४० ॥ पूजितस्तव पुत्रैश्च सर्वघाेषुश्च भारत ।
 वपुषा प्रतिजज्वाल मध्याङ्गे भास्करो यथा ॥ ४१ ॥ भीमसेनन्तु
 युध्यन्तं भारद्वाजरथं प्रति । स्वयं दुर्योधनो राजा प्रत्यविध्य-
 च्छितैः शरैः ॥ ४२ ॥ तं भीमसेनो नवभिः शरैर्विव्याध भारत ।
 दुर्योधनोऽपि विंशत्या शराणां प्रत्यविध्यत ॥ ४३ ॥ तौ सायकैः
 प्रतिच्छन्नावदृश्येतां रणाजिरे । मेषजालप्रतिच्छन्तौ नमजौवेन्दु-
 भास्करो ॥ ४४ ॥ ततो दुर्योधनो राजा भीमं विव्याध प्रतिभिः ।
 पञ्चभिर्भरतयेष्ठ तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ४५ ॥ तस्य भीमो
 धनुष्किला ध्वजञ्च निशितैः शरैः । विव्याध कौरवयेष्ठं नवत्या
 नतपर्वणाम् ॥ ४६ ॥ ततो दुर्योधनः क्रुद्धो धनुरन्यत्सहत्तरम् ।
 गृहीत्वा भरतयेष्ठो भीमसेनं शितैः शरैः ॥ ४७ ॥ अपौड्यद्रण-
 मुखे पश्यतां सर्वधन्विनाम् । निहत्य तान् शरान् भीमो दुर्यो-
 धनधनुश्रुतान् ॥ ४८ ॥ कौरवं पञ्चविंशत्या क्षुद्रकाणां समा-
 र्पयत् । दुर्योधनस्तु संक्रुद्धो भीमसेनस्य मारिष ॥ ४९ ॥ क्षुर-
 प्रेण धनुष्किला दशभिः प्रत्यविध्यत । अधान्यद्दनुरादाय भीम-
 सेनो महाबलः ॥ ५० ॥ विव्याध नृपतिं तूष्मं सप्तभिर्निशितैः
 शरैः । तदप्यस्य धनुः क्षिप्रं चिच्छेद् लघुहस्तवत् ॥ ५१ ॥
 द्वितीयञ्च तृतीयञ्च चतुर्थं पञ्चमन्तथा । आत्तमात्तं महाराज
 भीमस्य धनुराच्छिनत् ॥ ५२ ॥ तव पुत्रो महाराज जितक्राशी
 मदोत्कटः । स तदा ह्रिद्यमानेषु कार्मुकेषु पुनः पुनः ॥ ५३ ॥
 शक्तिञ्चिन्नेप समरे सर्वपारशवीं दृढाम् । मत्थोरिव स्वसारं हि

दीप्तां केतुशिखामिव ॥ ५४ ॥ सौमन्तमिव कुर्वन्तीं नभसोऽग्नि-
समप्रभाम् । अप्राप्तमेव तां शक्तिं त्रिधा चिच्छेद् कौरवः ॥ ५५ ॥
पश्यतः सर्वलोकस्य भीमसेनस्य चाग्रतः । ततो भीमो महाराज
गदां गुर्वीं महाप्रभाम् ॥ ५६ ॥ चिक्षेपाविध्य वेगेन दुर्योधन-
रथं प्रति । ततः सा सहसा वाहांस्तव पुत्रस्य संयुगे ॥ ५७ ॥
सारथिञ्च गदा गुर्वीं ममर्द्दास्य रथं पुनः । पुत्रस्तु तव राजेन्द्र
भीमाद्भौतः प्रणश्य च ॥ ५८ ॥ आरुरोह रथञ्चान्यं नदेकस्य
महात्मनः । ततो भीमो हतं मत्वा निशामध्ये सुधीधनम् ॥ ५९ ॥
सिंहनादं महच्चक्रो तर्जयन्निव कौरवान् । तावकाः सैनिकाश्चापि
मेनिरे निहतं नृपम् ॥ ६० ॥ ततो विचक्रुःशुः सर्वं हाहेति च
समन्ततः । तेषाञ्च निनदं श्रुत्वा वस्तानां सर्वधीधिनाम् ॥ ६१ ॥
भीमसेनस्य नादञ्च श्रुत्वा राजन्महात्मनः । ततो युधिष्ठिरो राजा
हतं मत्वा सुधीधनम् ॥ ६२ ॥ अभ्यवर्त्तत वेगेन यत्र पार्थो
वृकोदरः । पाञ्चालाः सृञ्जया मत्स्याः कैकेयाश्चेदयस्तथा ॥ ६३ ॥
सर्वोद्योगिनाभिजग्मुर्द्रोणमाशु जिघांसया । तत्रापि सुमहद्युद्धं
द्रोणस्यासीत् परैः सह । धीरे तमसि मन्मानां निघ्नतामितरे-
तरम् ॥ ६४ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोक्लवधपर्वणि दुर्योधनापयाने

षट्षष्ट्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६६ ॥

सञ्जय उवाच । सहदेवमथायान्तं द्रोणप्रेपसं महारथम् ।
कर्षो वैकर्त्तनो राजन् वारयामास संयुगे ॥ १ ॥ सहदेवस्तु
राधेयं विद्धा नवभिराशुगैः । पुनर्विव्याध समरे नवभिर्नतपर्वभिः
॥ २ ॥ तं कर्षः प्रतिविव्याध शतेन नतपर्वणाम् । सज्यञ्चास्य
धनुः शीघ्रं चिच्छेद् लघुहस्तत ॥ ३ ॥ ततोऽन्यद्दुरादाय

माद्रीपुत्रः प्रतापवान् । कर्षं विव्याध विंशत्या तदद्भुतमिवाभवत्
 ॥ ४ ॥ तस्य कर्षो हयान् हत्वा शरैः सन्नतपर्वभिः । सारथि-
 च्चास्य भङ्गेन द्रुतं निन्ये यमक्षयम् ॥ ५ ॥ बिरथः सहदेवस्तु
 खड्गचर्म समाददे । तदप्यस्य शितैर्वाणैर्व्यधमत् प्रहसन्निव
 ॥ ६ ॥ ततो गुर्वीं गदां घोरां हेमचित्रां महाबलः । प्रेषया-
 मास समरे वैकर्त्तनरथं प्रति ॥ ७ ॥ तामापतन्तीं सहसा सह-
 देवेन प्रेषिताम् । व्यष्टम्यच्छरैः कर्षो भूमावेवाभ्यपातयत् ॥ ८ ॥
 गदां विनिहतां दृष्ट्वा सहदेवस्वरान्वितः । शक्तिञ्चिन्नेप कर्षाय
 तामप्यस्याच्छिनच्छरैः ॥ ९ ॥ माद्रीसुतस्ततस्त्सूर्षमवप्लुत्य रथो-
 त्तमात् । प्रज्वलन्निव रोषिण दृष्ट्वा कर्षं व्यवस्थितम् ॥ १० ॥
 रथचक्रं ततो गृह्य सुमोचाधिरथिं प्रति । तदापतहे सहसा
 कालचक्रमिवोद्यतम् ॥ ११ ॥ शरैरनेकसाहस्रैरच्छिनत् सूत-
 वन्दनः । तस्मिंश्चिन्ने रथाङ्गे तु सहदेवस्तु मारिष ॥ १२ ॥
 ईषादण्डकघोक्ताणि युगानि विविधानि च । हस्त्यङ्गानि तथा-
 श्वांश्च मृतांश्च पुरुषान् बहून् ॥ १३ ॥ चिन्नेप कर्षमुद्दिश्य कर्ष-
 स्तान् व्यधमच्छरैः । स निरायुधमात्मानं ज्ञात्वा माद्रवतीसुतः
 ॥ १४ ॥ वार्थमाणस्तु विशिखैः सहदेवो रणं जहौ । तन्मि-
 द्रुय राघेयो मुहूर्त्तं भरतर्षभ ॥ १५ ॥ अब्रवीत् प्रहसन् वाक्यं
 सहदेवं सुनिष्ठरम् । मा युध्यस्व रणे वीर विशिष्टैरथिभिः सह
 ॥ १६ ॥ सदृशैर्युधैः माद्रेय वचो मे नाभिप्रक्षिप्याः । अथैनं
 धनुषीऽग्रेण तुदन् भूयोऽब्रवीदिदम् ॥ १७ ॥ एषोऽर्जुनो रणे
 यत्तो युधते कुरुभिः सह । तत्र वा गच्छ माद्रेय गृहं वा यदि
 मन्यसे ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वा तु तं कर्षो रथेन रथिनाम्बरः ।
 प्रायात् पाञ्चालराजन्य सैन्यानि प्रहसन्निव ॥ १९ ॥ वधप्राप्तु
 माद्रेयं नावधीत् समरेऽरिहा । कुन्त्याः स्मृत्वा वचो राजन् सत्य-
 रथो महारथः ॥ २० ॥ सहदेवस्ततस्तस्तीं विमनाः शर-

पौडितः । कर्णवाक्शब्दविवक्ष्य जीषितान्भिरवियत ॥ २१
 आरुरोह रथं तूष्णं पाञ्चाख्यस्य महात्मनः । जनमेजयस्य समं
 त्वरायुक्तो महारथः ॥ २२ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटीः। लक्षवधपर्वणि सहस्रैः। पयाने
 सप्तषष्ट्यधिकप्रथमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥

सञ्जय उवाच । विराटं सहसेनानु द्रोणार्थं द्रुतमागतम्
 मद्रराजः शरौषेण ह्लादयामास सर्वतः ॥ १ ॥ तयोः समभव
 युः समरे दृढधन्विनोः । यादृशो ह्यभवद्राजन् बलिवासवयो
 पुरा ॥ २ ॥ मद्रराजो महाराज विराटं वाह्निनीपतिम् ।
 आज्ञे त्वरितस्तीक्ष्णः शतेन नतपर्वणाम् ॥ ३ ॥ प्रतिविव्याध
 तं राजा नवभिर्निर्घितैः शरैः । पुनर्यैव त्रिसप्तत्या भूययैव शतेन
 तु ॥ ४ ॥ तस्य मद्राधिपो हत्वा चतुरो रथवाजिनः । कर्ण
 ध्वजञ्च समरे शराभ्यां सन्नप्रातयत् ॥ ५ ॥ हताश्वान्त रथा
 न्तूर्णमवप्लुत्य महीपतिः । तस्थौ विस्फारयं शार्पं विमुञ्चन्निशिता
 ङ्करान् ॥ ६ ॥ शतानीकस्तु तं दृष्ट्वा मद्रा र हतवाहनम् ।
 रथेनोभ्यपतन्तूष्णं सर्वलोकस्य पश्यतः ॥ ७ ॥ शतानीकमथायान्तं
 मद्रराजो महीपतिः । विशिखैर्दृढभिर्विद्धा ततो निन्ये यमक्षयम्
 ॥ ८ ॥ तस्मिंस्तु निहतो वीरे विराटो वाह्निनीपतिः । हता
 रोहाद्रथात्तूष्णं तमेवास्सुहे तदा ॥ ९ ॥ ततो विस्फार्थ्यं नयने
 क्रीडादिगुणविक्रमः । मद्रराजरथं तूष्णं ह्लादयामास पत्रिभिः
 ॥ १० ॥ ततो मद्राधिपः क्रुद्धः शतेन नतपर्वणाम् । आज
 धानोरसि शृणुं विराटं वाह्निनीपतिम् ॥ ११ ॥ सोऽतिविद्धो
 बलवता रथोपस्थ उपाविशत् । कश्मलं चाविशन्तूष्णं स विराटो
 महारथः ॥ १२ ॥ सारथिस्तमपोवाह समरे शरविद्यतम् । ततः

सा महती सेना प्राद्रवन्निधि भारत ॥ १३ ॥ बध्यमानाः शर-
 यतैः शल्येनाहवशोभिना । तां दृष्ट्वा द्रवतीं सेनां वासुदेवधन-
 क्षयौ ॥ १४ ॥ आयातौ तत्र राजेन्द्र यत्र शल्यो व्यवस्थितः ।
 तौ तु प्रत्युद्ययौ राजन् राक्षसेन्द्रो ह्यलम्बुषः ॥ १५ ॥ अष्टचक्र-
 समायुक्तमास्थाय प्रवरं रथम् । तुरङ्गवदनैर्युक्तं पिशाचैर्घोर-
 दर्शनैः ॥ १६ ॥ लोहितार्द्रपताकं तं रथं मात्यविभूषितम् ।
 कार्णायसमयं घोरमृक्षचर्मसमावृतम् ॥ १७ ॥ रौद्रेण चित्रपक्षेण
 विव्रताक्षेणकूजता । ध्वजेनोच्छ्रितदण्डेन मधुरूपेण पत्रिणा ॥ १८ ॥
 स बभौ राक्षसो राजन् मिन्नाक्षनचयोपमः । सरोधार्जुन-
 मायान्तं प्रमञ्जनमिवाद्रिराट् ॥ १९ ॥ किरन्निषुगणात्राजन्
 प्रायशोऽञ्जनमूढेनि । अतितीव्रमभवद्युद्धं नरराक्षसयोर्मृषे ॥ २० ॥
 द्रष्टृणां प्रीतिजननं सर्वेषां तत्र भारत । मधुकाकबलोलूककङ्क-
 गीमायुद्धर्षणम् ॥ २१ ॥ तमञ्जनः शरैः षड्भिरलम्बुषमता-
 डयत् । दशभिश्च शितैर्वाणैर्ध्वजश्चिच्छेद तस्य तु ॥ २२ ॥ सार-
 थिञ्च त्रिभिर्वाणैस्त्रिभिरेव त्रिवेणुकम् । धनुरेकेन चिच्छेद चतुर्भि-
 स्रतुरो हयान् ॥ २३ ॥ पुनः सञ्जं कृतञ्चापं तदप्यस्य दिधा-
 च्छिनत् । अथैनं निशितैर्वाणैश्चतुर्भिर्भरतर्षभ ॥ २४ ॥ पार्थो-
 ऽविध्यद्राक्षसेन्द्रं स विद्धः प्राद्रवद्भयात् । तं विजित्याजुंनस्सूक्ष्मं
 द्रोणान्तिकमुपाद्रवत् ॥ २५ ॥ किरञ्छरगणात्राजन् नरवारण-
 वाजिषु । युध्यमाना महाराज पाण्डवेन यशस्विना ॥ २५ ॥ सैनिका
 न्यपतन्नुव्यां वातनुम्ना इव द्रुमाः । तेषु तूत्साद्यमानेषु पाण्डवेन
 यशस्विना । सम्प्राद्रवन् मृगं सर्वं मृगा इव भयार्हिताः ॥ २७ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्सवधर्षणि अलम्बुषपरामवे

अष्टषष्टधिकशतोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

सञ्जय उवाच । शतानीकं शरैस्तीक्ष्णैर्निर्देहन्तश्चमून्तव ।
 चित्रसेनस्तव सुतो वारयामास भारत ॥ १ ॥ नाकुलिश्चित्रसेनस्तु
 विद्वा पञ्चभिराशुनैः । स च तं प्रतिविद्याध दशभिर्निश्चितैः शरैः
 ॥ २ ॥ चित्रसेनो महाराज शतानीकं पुनर्युधि । नवभिर्निश्चितै-
 राजञ्छरैर्विव्याध वक्षसि ॥ ३ ॥ नाकुलिस्तस्य विशिखैर्वर्म सन्नत-
 पर्वभिः । गात्रान् सञ्जयावयामास तद्भुतमिवाभवत् ॥ ४ ॥
 सोऽपेतवर्मा पुत्रस्ते विरराज भयं नृप । उतसृज्य काले राजेन्द्र
 निर्मोकमिव पन्नगः ॥ ५ ॥ ततोऽस्य निश्चितैर्वाणैर्ध्वजश्चिच्छेद
 नाकुलिः । धनुश्चैव महाराज यतमानस्य संयुगे ॥ ६ ॥ स
 छिन्नधन्वा विरथो विवर्मा च महारथः । अथान्यद्गनुराहाय
 सुदृढं वेगवत्तरम् ॥ ७ ॥ ततस्तूर्णं चित्रसेनो नाकुलिं नतपर्वभिः ।
 शरैर्विव्याध समरे भारतानां महारथः ॥ ८ ॥ शतानीकोऽथ
 संक्रुद्धश्चित्रसेनस्य भारत । जघान चतुरो वाहान् चारथिञ्च
 महाबलः ॥ ९ ॥ आप्तुत्य स रथात्तस्माच्चित्रसेनो महायथाः ।
 नाकुलिं पञ्चविंशत्या शराणामार्क्षियदली ॥ १० ॥ तस्य तत्कुर्वतः
 कर्म नकुलस्य सुतो रणे । अर्द्धचन्द्रेण चिच्छेद चापं हेमपरि-
 ष्कृतम् ॥ ११ ॥ स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हतचारथिः ।
 आरुरोह रथं शीघ्रं हार्दिक्यस्य महात्मनः ॥ १२ ॥ द्रुपदस्तु
 सशानीकं द्रोणप्रेप्सुं महारथम् । वृषसेनो महाराज किर-
 ष्करश्चतैस्तदा ॥ १३ ॥ यज्ञसेनस्तु समरे कर्णपुत्रं महारथम् ।
 षष्ट्या शराणां विव्याध वाहोरुरसि वा विभो ॥ १४ ॥ वृष-
 सेनस्तु संक्रुद्धो यज्ञसेनं रथे स्थितम् । बद्धभिः सायकैस्तूर्ण-
 माजघान स्तनान्तरे ॥ १५ ॥ ताडुभौ शरतुन्नाङ्गौ शरकण्टकिनौ
 रणे । व्यराजेतां महाराज श्वाविधौ शल्ललैरिव ॥ १६ ॥ रुक्म-
 पुङ्गवैरजिह्वाग्रैः शरैः सन्नतपर्वभिः । रुधिरौघपरिक्लिन्नौ व्यरा-
 जेतां महामुधे ॥ १७ ॥ तपनीयनिभौ चिह्नौ बल्लहस्ता विवाङ्मुतौ ।

किंशुकाविव पुष्पाढ्यौ प्रकाशितां रणाजिरे ॥ १८ ॥ वृषसेनस्तौ
 राजन् द्रुपदं नवभिः शरैः । विहा विव्याध सप्तत्या पुनस्तान्यै-
 स्त्रिभिः शरैः ॥ १९ ॥ ततः शरसहस्रानि विमुञ्चन विवभौ रणे ।
 कर्षपुत्रो महाराज वर्षमाण इवाम्बुदः ॥ २० ॥ द्रुपदस्तु ततः
 क्रुद्धो वृषसेनस्य कार्मुकम् । दिधा चिच्छेद भङ्गेन पीतेन निशि-
 तेन च ॥ २१ ॥ सोऽन्यत् कार्मुकमादाय रुक्मवदं नवं दृढम् ।
 तूणादाकृष्य विमलं मल्लं पीतं शीतं दृढम् ॥ २२ ॥ कार्मुके योज-
 यित्वा तं द्रुपदं सन्निरीक्ष्य च । आकर्षपूषं मुमुचे त्रासयन् सर्व-
 सोमकान् ॥ २३ ॥ हृदयं तस्य भित्त्वा च जगाम वसुधातलम् ।
 कश्मलं प्राविशद्राजा वृषसेनशराहतः ॥ २४ ॥ सारथिस्तमपो-
 वाह सारन् सारथिचेष्टितम् । तस्मिन् प्रभङ्गे राजेन्द्र पाञ्चालानां
 महारथे ॥ २५ ॥ ततस्तु द्रुपदानोकं शरैश्चिन्नतनुच्छदम् ।
 सभ्याद्रवञ्चभूः सर्वा निशिये भैरवे सति ॥ २६ ॥ प्रदीपैर्हिं
 परित्यक्तैः प्रच्चलद्भिः समन्ततः । व्यराजत मही राजन् वीताभ्रा
 द्यौरिव शरैः ॥ २७ ॥ तथाङ्गदैर्निपतितैर्व्यराजत वसुधरा ।
 प्रावृट्काले महाराज वियुद्भिरिव तोयदः ॥ २८ ॥ ततः कर्ष-
 सूतवस्ताः समन्तादिप्रदुद्रुवुः । यथेन्द्रभवविवस्ता दानवास्तारका-
 मथे ॥ २९ ॥ तेनार्यमानाः सङ्ग्रामे पाञ्चालाः सोमकैः सह ।
 व्यराजन्त महाराज प्रदीपैरिव भासिताः ॥ ३० ॥ तांस्तु निर्जित्य
 समरे कर्षपुत्रो व्यराजत । मध्यन्दिनमनुप्राप्तो घर्मांशुरिव भारत
 ॥ ३१ ॥ तेषु राजसहस्रेषु तावकेषु परेषु च । एक एव ज्वलं-
 स्तस्त्रौ वृषसेनः प्रतापवान् ॥ ३२ ॥ स निर्भय रणे शूरान्
 सोमकांश्च महारथान् । जगाम त्वरितो राजन् यत्र राजा
 युधिष्ठिरः ॥ ३३ ॥ प्रतिविभ्यं समायान्तं प्रदहन्तं रणे रिपून् ।
 दुःशासनस्तव सुतः प्रत्यगच्छन्महारथम् ॥ ३४ ॥ तथाः समागमो
 राजंश्चित्कपो बभूव ह । व्यपेतजलद् व्योम्नि युधभार्गवयो-

रिव ॥ ३५ ॥ प्रतिविम्बान्तु समरे कुर्वाणं कर्म दारुणम् ।
दुःशासनस्त्रिभिर्वाणैर्ललाटे समविध्यत ॥ ३६ ॥ सोऽतिविद्धो
बलवता तव पुत्रेण धन्विना । विरराज महाराज समृद्ध इव
पर्वतः ॥ ३७ ॥ दुःशासनन्तु समरे प्रतिविम्बो महारथः ।
नर्वाभिः सायकैर्विहा पुनर्विव्याघ सप्तभिः ॥ ३८ ॥ तत्र भारत
पुत्रस्ते कृतवान् कर्म दुष्करम् । प्रतिविम्बग्रहवानुग्रैः पातयामास
सायकैः ॥ ३९ ॥ सारथिञ्चास्य भङ्गेन ध्वजञ्च समपातयत् ।
रथञ्च तिलघो राजन् व्यधमत्तस्य धन्विनः ॥ ४० ॥ पताकाश्च
सतूणीरा रश्मीन् योक्ताणि च प्रभो । चिच्छेद् तिलघ्नः क्रुद्धः
शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ४१ ॥ विरथः स तु धर्मात्मा धनुष्पाणि-
रवस्थितः । अयोधयत्तव सुतं किरञ्करथतान् बहून् ॥ ४२ ॥
क्षुरप्रेण धनुस्तस्य चिच्छेद् कृतहस्तवत् । अथैनं दृशभिर्वाणै-
स्त्रिन्धन्धन्वानमाद्दयत् ॥ ४३ ॥ तं दृष्ट्वा भ्रातरं तत्र भ्रातरोऽस्य
महारथाः । अन्ववर्त्तन्त वेगेन महत्या सेनया सह ॥ ४४ ॥
सोऽद्रवन्तु ततो यानं श्रुतसोमस्य भास्वरम् । धनुर्गृह्य महाराज
विव्याध तनयं तव ॥ ४५ ॥ ततस्तु तावकाः नर्व परिवार्य्ये सुतं
तव । अभ्यवर्त्तन्त वेगेन महत्या सेनया ॥ ४६ ॥ ततः
प्रववृते युद्धं तव तेषाञ्च भारत । निशीथे दारुणे काले यम-
राष्ट्रविवर्द्धनम् ॥ ४७ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि शतानीकादियुद्धे

एकोनसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १६९ ॥

सञ्जय उवाच । नकुलं रभसं युद्धे निघ्नन्तं तव वाहिनीम् ।
अभ्ययात् सौवलः क्रुद्धस्तिष्ठतिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ १ ॥ कृतवैरौ
तु तौ शूरावन्योऽन्यवधकाङ्क्षिणौ । शरैः पूर्यायतीत्सृष्टैरन्योऽन्य-

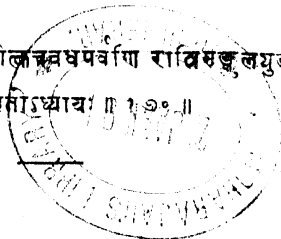
मभिजङ्गतुः ॥ २ ॥ यथैव नकुलो राजन् शरवर्षाण्यमुद्धत ।
 तथैव सौबल्यमपि सिद्धां सन्दर्षयन् युधि ॥ ३ ॥ तावुभौ समरे
 राजञ्छरकण्टकिनौ तदा । व्यभ्राजेतां महाराज श्वाविधौ
 मल्लैरिव ॥ ४ ॥ रुक्मपुङ्खैरजिह्वाग्रैः शरैः छिन्नतनुच्छदौ ।
 रुधिरौषपरिक्लिन्नौ व्यभ्राजेतां महामृधे ॥ ५ ॥ तपनीयनिभौ
 चित्तौ कल्पवृक्षाविव द्रुमौ । किंशुकाविव चात्फुल्लौ प्रकाशिते
 रणाजिरे ॥ ६ ॥ तावुभौ समरे शूरौ शरकण्टकिनौ तदा ।
 व्यराजेतां महाराज कण्टकैरिव शाल्मली ॥ ७ ॥ सुजिह्वां प्रेक्ष-
 माणौ तौ राजन् विवृतलोचनौ । क्रोधरक्तान्तनयनैर्निर्दहन्तौ
 परस्परम् ॥ ८ ॥ श्यालस्तव सुसंक्रुद्धो माद्रौपुत्रं हसन्निव ।
 कर्ष्मिणैकेन विव्याध हृदये निशितेन च ॥ ९ ॥ नकुलस्तु भृशं
 विद्धः श्यालेन तव धन्विना । निषसाद् रथोपस्थे कश्मलञ्चैन-
 माविशत् ॥ १० ॥ अत्यन्तवैरिणं दृष्टं दृष्ट्वा शत्रुं तथागतम् ।
 ननाद् शकुनिस्तत्र तपान्ते जलदो यथा ॥ ११ ॥ प्रतिलभ्य ततः
 संश्रं नकुलः पाण्डुनन्दनः । अभ्ययात् सौबलं भूयो व्यात्तानन
 द्रवान्तकः ॥ १२ ॥ स क्रुद्धः शकुनिं षष्ट्या विव्याध भरतर्षभ ।
 पुनथैनं शतेनैव नारावानां स्तनान्तरे ॥ १३ ॥ ततोऽस्य सशर-
 द्वापं मुष्टिदेशे द्विधाच्छिनत् । ध्वजञ्च त्वरितं छित्त्वा रथाद्भ्रूमा-
 वपातयत् ॥ १४ ॥ विशिखैन च तीक्ष्णेन पीतेन निशितेन च ।
 स ह्यनिर्भयं चैकेन नकुलः पाण्डुनन्दनः ॥ १५ ॥ श्येनं सपञ्चं
 व्याधेन पातयामास तं तदा । सोऽतिविद्धो महाराज रथोपस्थ
 सपाविशत् ॥ १६ ॥ ध्वजयष्टिं परिक्लिश्यं कामिनीं कामुको यथा ।
 तं विसंश्रं निपतितं दृष्ट्वा श्यालं तवानघ ॥ १७ ॥ अपोवाह
 रथेनाशु साराथध्वजिनीमुखात् । ततः सञ्जुक्रुशुः पार्था ये च
 तेषां पदानुगाः ॥ १८ ॥ निर्जित्य च रणे शत्रून् नकुलः शत्रु-
 तापनः । अग्रवीत् सार्थिं तत्र द्रोणानीकाय मां वद ॥ १९ ॥

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माद्रीपुत्रस्य सारथिः । प्रायात्तेन तदा राजन्
 येन द्रोणो व्यवस्थितः ॥ २० ॥ शिखण्डिनन्तु समरे द्रोणप्रेपसं
 महावल्लम् । कृपः शारदतो यत्तः प्रत्युद्गच्छत वेगितः ॥ २१ ॥
 गौतमं द्रुतमायान्तं द्रोणान्तिकमरिन्दमः । विव्याध नवभिर्वाणैः
 शिखण्डी प्रहसन्निव ॥ २२ ॥ तमाचार्यो महाराज विद्धा पञ्चभि-
 राशुगैः । पुनर्विव्याध विंशत्या पुत्राणां प्रियकृत्तव ॥ २३ ॥ मह-
 द्युद्धं तथीरासीहोररूपं विशाम्यते । यथा देवासुरे युद्धे अस्वरा-
 मरराजयोः ॥ २४ ॥ शरजालावृतं व्योम चक्रतुस्तौ महारथौ ।
 मेघात्रिव तपापाथे वीरौ समरदुर्मदौ ॥ २५ ॥ प्रकृत्या घोररूपं
 तदासीहोरतरं ततः । रात्रिश्च भरतश्चैष्ठ घेधानां युद्धशालिनाम्
 ॥ २६ ॥ कालरात्रिनिभा चासीहोररूपा भयावहा । शिखण्डी
 तु महाराज गौतमस्य महद्दनुः ॥ २७ ॥ अर्द्धचन्द्रेण चिच्छेद
 ससर्ज च धितान् शरान् । तस्य क्रुद्धः कृपो राजञ्छक्तिञ्चिन्नेप
 दारुणाम् ॥ २८ ॥ रुक्मदण्डामकुण्ठायां कर्मारपरिमार्जिताम् ।
 तामापतन्तीञ्चिच्छेद शिखण्डी दशभिः शरैः ॥ २९ ॥ सा पपात
 च मेदिन्यां शक्तिर्हमविभूषिता । अथान्यदनुदाहाय गौतमो
 वदताम्बरः ॥ ३० ॥ प्राच्छादयच्छितैर्वाणैर्महारथैः शिखण्डिनम् ।
 स ह्याद्यमानः समरे गौतमेन महात्मना ॥ ३१ ॥ व्यसीदत
 रथोपस्थे शिखण्डी रथिनाम्बरः । सोदन्तञ्चैनमालोक्य कृपः
 शारदतो युधि ॥ ३२ ॥ आजन्ने वद्भभिर्बाणैर्जिघांसन्निव भारत ।
 विमुखं तं रणे दृष्ट्वा याज्ञसेनिं महारथम् ॥ ३३ ॥ पाञ्चालाः
 सोमकाश्चैव परिवव्रुः समन्ततः । तथैव तव पुत्राश्च परिवव्रु-
 र्दिजोत्तमम् ॥ ३४ ॥ महत्या सेनया सार्द्धं ततो युद्धमभूत् पुनः ।
 रथिनाञ्च रणे राजन्नन्योऽन्यमभिधावताम् ॥ ३५ ॥ वभ्रुव तुमुलः
 शब्दो मेघानामिव भारत । द्रवतां सादिनाञ्चैव गजानाञ्च विष्णो-
 ष्यते ॥ ३६ ॥ अन्योऽन्यं निघ्नतां राजन् क्रूरमाघेधनं वभौ ।

पत्नीनां द्रवतां चैव पादशब्देन मेदिनी ॥ ३७ ॥ सकण्ठत महा-
 राज योषिचक्षुस्ता भयादिव । रथिनो रथमारुह्य प्रदुता वेग-
 वत्तरम् ॥ ३८ ॥ अगृह्णन् बहवो राजन् प्रलभान् वायसा इव ।
 तथा गजान् प्रभिन्नाङ्गान् सुप्रभिन्ना महागजाः ॥ ३९ ॥ तस्मि-
 न्नेव पदे यत्ता निगृह्णन्ति स्म भारत । सादी सादिनमासाद्य
 पदातीयः पदातिनम् ॥ ४० ॥ समासाद्य रणेऽन्योऽन्यं संख्या
 नातिचक्रमुः । धावतां द्रवताञ्चैव पुनरावर्त्ततामपि ॥ ४१ ॥
 वभूव तत्र सैन्यानां शब्दस्तु तुमुलौ निशि । दीप्यनानाः प्रदी-
 पाश्च रथवारणवाजिषु ॥ ४२ ॥ अटस्थन्त महाराज महोक्त्वा
 द्रुव खाञ्चुगताः । सा निशा भरतश्रेष्ठ प्रदीपैरवभासिता ॥ ४३ ॥
 दिवसप्रतिमा राजन् वभूव रणमूर्धनि । आदिव्येन यथा व्याप्तं
 तमो घोरं प्रणश्यति ॥ ४४ ॥ तथा नष्टं तमो घोरं दीपैर्दीपै-
 रणे कृतम् । दिवञ्च पृथिवीञ्चैव दिशश्च प्रदिशस्तथा ॥ ४५ ॥
 रजसा तमसा व्याप्ता द्योतिताः प्रभया पुनः । शस्त्राणां कवचा-
 नाञ्च मणीनाञ्च महात्मनाम् ॥ ४६ ॥ अन्तर्दधुः प्रभाः सर्वा दीपै-
 स्तैरवभासिताः । तस्मिन् युद्धे महारौद्रे वर्त्तमाने निशामुखि
 ॥ ४७ ॥ न केचिदिदुरात्मानमयमस्मीति भारत । अवधीत् समरे
 पुत्रं पिता भरतसत्तम ॥ ४८ ॥ सुत्रश्च पितरं मोहात् सखायञ्च
 तथा सखा । सम्बन्धिनञ्च सम्बन्धी स्वस्तीयञ्चापि मातुलः ॥ ४९ ॥
 स्वे स्वान् परे स्वकीयांश्च निजघ्नस्तत्र भारत । निर्मर्यादमभू-
 द्राजन् राजौ युद्धं भयानकम् ॥ ५० ॥

इतिद्वीगपर्वणि षटोत्तरपर्वणि रात्रिसङ्कलयुद्धे

सप्तत्यधिकशतीऽध्यायः ॥ १७० ॥

सञ्जय उवाच । तस्मिन् सुतुमुले युद्धे वर्तमाने भवावहे ।
 वृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणमेवाभ्यवर्त्तत ॥ १ ॥ सन्दधानो धनुः
 श्रेष्ठं ज्यां विकर्षन् पुनः पुनः । अभ्यद्रवत द्रोणस्य रथं रुक्म-
 विभूषितम् ॥ २ ॥ वृष्टद्युम्नमथायान्तं द्रोणस्यान्तं चिकीर्षया ।
 परिवर्तुर्महाराज पाञ्चालाः पाण्डवैः सह ॥ ३ ॥ तथा परिव्रतं
 दृष्ट्वा द्रोणमाचार्य्यसत्तमम् । पुत्रास्तं संतो यत्ता ररक्षुद्रोण-
 माहवे ॥ ४ ॥ बलास्र्खवौ ततस्तौ तु रमेयातां निशामुखि ।
 वातोद्भूतौ क्षुत्सस्र्खौ भैरवौ सागरा ॥ ५ ॥ ततो द्रोणं
 महाराज पाञ्चाल्यः पञ्चभिः शरैः । विव्याध हृदये तूष्णं सिंह-
 नादं ननाद् च ॥ ६ ॥ तं द्रोणः पञ्चविंशत्या बिद्धो भारत
 संयुगे । चिक्षेदान्येन भङ्गेन धनुरस्य महाप्रभम् ॥ ७ ॥ वृष्ट-
 द्युम्नस्तु निर्विद्धो द्रोणेन भरतर्षभ । उत्सृज्य च धनुः शीघ्रं
 सन्दृश्य दधनच्छेदम् ॥ ८ ॥ ततः क्रुद्धो महाराज वृष्टद्युम्नः
 प्रतापवान् । आददेऽन्यद्धनुः श्रेष्ठं द्रोणस्यान्तं चिकीर्षया ॥ ९ ॥
 विवृणुष्य तद्धनुः श्रीमानाकस्मात् परवीरहा । द्रोणस्यान्तकरं घोरं
 व्यसृजत् सायकं ततः ॥ १० ॥ स विस्मृतो बलवता तस्मिन्निद्रे
 महामुधे । भासयामास तत् सैन्यं दिवाकर इवोदितः ॥ ११ ॥
 तन्तु दृष्ट्वा शरं घोरं देवगन्धर्वदानवाः । स्वस्त्यस्तु समरे राजन्
 द्रोणायेत्यमुवन् वचः ॥ १२ ॥ तन्तु सायकमायान्तमाचार्य्यस्य रथं
 प्रति । कर्षो हादशधा राजंश्चिक्षेद कृतहस्तवत् ॥ १३ ॥ स
 ह्निन्नो बद्धधा राजन् वृष्टद्युम्नस्य मारिष । निपपात शरस्तूष्णं
 निर्विषो भुजगी यथा ॥ १४ ॥ ह्नित्वा तु समरे वाणान् शरैः
 सन्नतपर्वभिः । वृष्टद्युम्न ततः कर्षो विव्याध निशितैः शरैः
 ॥ १५ ॥ पञ्चभिर्द्रोणपुत्रस्तु स्वयं द्रोणश्च पञ्चभिः । शतस्तु
 नवभिर्भङ्गैस्त्रिभिर्दुःशासनस्तथा ॥ १६ ॥ दुर्योधनस्तु विंशत्या
 शकुनिश्चापि पञ्चभिः । पाञ्चाल्यं तरिताविध्यन् सर्व एव महा-

रथाः ॥ १७ ॥ स विद्वः सप्तभिर्वीरैर्द्वौषधवाणार्थमाहवे ।
 चापि प्रतिविद्याध सर्वाणिव त्रिभिस्त्रिभिः ॥ १८ ॥ द्वौषधं कर्षणं
 द्वौषधिञ्च विद्याध तनयं तव । त्वरायुक्ती महाराज घृष्टद्युम्नो
 महासुवे ॥ १९ ॥ निर्भिन्ना धन्विना तेन घृष्टद्युम्नं पुनर्मृषे ।
 विव्यधुः समवेतास्ते सुञ्चन्तो भैरवान् रवान् ॥ २० ॥ द्रुमसेनतु
 संक्रुद्धो राजन् विद्याध पत्रिणा । पुनश्च विशिखैस्तूष्णीं तिष्ठ-
 तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ २१ ॥ स तु तं प्रतिविद्याध त्रिभिस्त्रीक्ष्णै-
 रजिह्वगैः । स्वर्णपुङ्खैः शिलाधौतैः प्राणान्तकरणैर्युधि ॥ २२ ॥
 भल्लेनान्येन तु पुनः सुवर्णोज्ज्वलकुण्डलम् । उन्नमाय शिरः
 कायात् द्रुमसेनस्य संयुगे ॥ २३ ॥ तच्छिरः प्रापतद्भूमौ सन्द-
 श्यौष्ठपुटं रणे । महावातधमुद्धूतं पङ्कं तालफलं यथा ॥ २४ ॥
 तांश्च पिह्वा पुनर्योधान् वीरः सुनिश्चितैः शरैः । राधेयस्याच्छि-
 नत् भल्लैः कार्मुकं चित्रयोधिनः ॥ २५ ॥ न च तन्मृषे कर्षणं
 धनुषश्छेदनं तदा । प्रियेस्त्वन्मित्रान्युग्रो लाङ्गूलस्य यथा हरिः
 ॥ २६ ॥ सोऽन्यद्दनुः समादाय क्रोधरक्तेक्षणः श्वसन् । अश्व-
 वर्षच्छरौघेण घृष्टद्युम्नं महाबलम् ॥ २७ ॥ दृष्ट्वा कर्षणतु सरब्धं
 ते वीराः प्रहृद्यर्षभाः । पाञ्चालपुत्रं त्वरिताः परिव्रुज्जिघांसवः
 ॥ २८ ॥ पश्यां योधप्रवीराणां तावकानां पुरस्कृतम् । मृत्यो-
 रास्यमनुप्राप्तं मेनिरे सैनिका विभी ॥ २९ ॥ एतस्मिन्नेव काले
 तु दासाहो विकिरन् शरान् । घृष्टद्युम्नं पराक्रान्तं सात्यकिः
 प्रत्यपद्यत ॥ ३० ॥ तनापतन्तं सम्येद्य सात्त्वतं युद्धदुर्मदम् ।
 राधेयो दशभिर्वाणैस्ततो विद्याध संयुगे ॥ ३१ ॥ तं सात्यकि-
 र्महाराज विद्याध दशभिः शरैः । पश्यतां सर्ववीराणां भागा-
 स्तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३२ ॥ स सात्यकेस्तु बलिनः कर्षणस्य च
 महात्मनः । आसीत् समागमो राजन् बलिवासवयोरिव ॥ ३३ ॥
 दास्यन्नश्वेषीणं क्षत्रियान् क्षत्रियर्षभः । राजोऽलोचनं कर्षणं

सात्यकिः प्रत्यविध्यत ॥ ३४ ॥ कम्पयन्निव घोषिण धनुषो वसुधां
 बली । सूतपुत्रो महाराज सात्यकिं प्रत्यबोधयत् ॥ ३५ ॥ विपा-
 ठकर्मिनाराचैर्वत्सङ्गैः क्षुरैरपि । कर्मः शरशतैश्चापि श्रेनेयं
 प्रत्यविध्यत ॥ ३६ ॥ तथैव युयुधानोऽपि वृष्णीनां प्रवरो युधि ।
 अभ्यवर्षच्छुरैः कर्मं तद्युद्धमभवत् समम् ॥ ३७ ॥ कर्मं प्रमु-
 खतः कृत्वा पुत्रान्तत्र विशाम्पते । सात्यकिं विव्यधः सर्वं समन्ता-
 न्निशितैः शरैः ॥ ३८ ॥ अस्त्रैरस्त्राणि सम्वार्यै तेषां कर्मस्य वा
 विभो । अविध्यत् सात्यकिस्तूर्णं वृषसेनं स्तनान्तरे ॥ ३९ ॥
 तेन वाणेन निर्विद्धो वृषसेनो महायुतिः । न्यपतन्न रथे तूर्णं
 धनुस्तुह्यञ्च वीर्यवान् ॥ ४० ॥ ततः कर्मो हतं मत्वा वृषसेनं
 महारथम् । पुत्रशोकःभिषन्ततः सात्यकिं प्रत्यबोधयत् ॥ ४१ ॥
 पीडयमानस्तु कर्मिन युयुधानो महारथः । विव्याध बहुभिः
 कर्मो त्वरमाणः पुनः पुनः ॥ ४२ ॥ स कर्मं दयमिधिञ्चा वृष-
 सेनञ्च पञ्चभिः । सहस्तावाप्रधनुषो तयोश्चिच्छेद् सात्वतः ॥ ४३ ॥
 तावन्ये धनुषो सञ्चे कृत्वा शत्रुमयङ्करे । युयुधानमविध्यतां सम-
 न्तान्निशितैः शरैः ॥ ४४ ॥ वर्तमाने तथा रोद्रे तस्मिन् वीर-
 वरक्षये । अतीव शुश्रुवे राजन् गाण्डीवस्य महास्वनः ॥ ४५ ॥
 श्रुत्वा तु रथनिर्घोषं गाण्डीवस्य च निस्वनः । सूतपुत्रोऽब्रवी-
 द्राजन् दुर्व्योधनमिदं वचः ॥ ४६ ॥ एष सर्वाङ्गम् हत्वा मुख्य-
 अश्व नरर्षभान् । कौरवांश्च महेश्वासान् गाण्डीवनिनद्गो महान्
 ॥ ४७ ॥ श्रुयते रथनिर्घोषो वासवस्येव गर्जितः । करोति
 पाण्डवो व्यक्तं कर्मोपपिकमात्मनः ॥ ४८ ॥ एष पार्थो महाराज
 नद्देयेत् सुमहाचभूः । विप्रकीर्णान्यनेकानि नावतिष्ठन्ति कर्हि-
 चित् ॥ ४९ ॥ वातेनेव समुद्धूतमभ्रजालं विदीर्यते । सव्यसाचिन-
 मासाद्य भिन्ना नौरिव सागरे ॥ ५० ॥ द्रवतां योधमुख्यानां
 गाण्डीवप्रेषितैः शरैः । पततां समरे राजन् श्रूयते निनदी

महान् ॥ ५१ ॥ शृणु दुन्दुभिनिर्घोषमर्जुनस्य रथं प्रति । निधीये
 राजशार्दूल स्तनयित्नीरिवाम्बरे ॥ ५२ ॥ हाहाकाररवास्यैव
 सिंहनादांश्च पुष्कलान् । शृणु शब्दान् वद्धविधानर्जुनस्य रथं
 प्रति ॥ ५३ ॥ अयं मध्ये स्थितोऽस्त्राकं सात्यकिः सत्त्वताम्बरः ।
 इह चिल्लभ्यते लक्ष्यं कृतस्त्रान् जेष्यामहे परान् ॥ ५४ ॥ एवं
 पाञ्चालराजस्य पुत्रो द्रोणेन सङ्गतः । सर्वतः संवृतः शूरैरथैः
 पुरुषसत्तमैः ॥ ५५ ॥ सात्यकिं यदि हन्याम वृष्टयुग्मञ्च पार्श्व-
 तम् । असंशयं महाराज ध्रुवी- नो विजया भवेत् ॥ ५६ ॥
 सौमद्रवदिमौ वीरौ परिवार्य महारथौ । प्रयताम महाराज
 निहन्तुं वृष्णिपार्श्वतौ ॥ ५७ ॥ सव्यसाची पुरोऽभ्येति द्रोणा-
 नीकाय भारत । संमक्तं सात्यकिं ज्ञात्वा वद्धभिः कुरुपुङ्गवैः ॥ ५८ ॥
 तत्र गच्छन्तु वद्भवः प्रवरारथसत्तमाः । यावत् पार्थो न जानाति
 सात्यकिं वद्धभिर्हृतम् ॥ ५९ ॥ ते त्वरध्वं महाशूराः शराणां
 मोक्षणे भ्रमम् । यथा त्विह ब्रजत्येष परलोकाय माधवः ॥ ६० ॥
 कर्णस्य मतमाधाय पत्रस्ते प्राह सौवलम् । यद्येन्द्रः समरे
 राजन् प्राह विष्णुं महाययाः ॥ ६१ ॥ ततः सहस्रेर्दृशभिर्गजाना-
 मनिवर्तिनाम् । रथेय दृशसाहस्रैर्हृती याहि धनञ्जयम् ॥ ६२ ॥
 दुःशासनो दुर्विपहः सुवाङ्मदुष्प्रधर्षणः । एते त्वामनुयास्यन्ति
 पत्तिभिर्बद्धभिर्हृताः ॥ ६३ ॥ जहि कृष्णो महेष्वासौ धर्मराजञ्च
 मातुल । नकुलं सहदेवञ्च भीमसेनञ्च पाण्डवम् ॥ ६४ ॥ दिवाना-
 मिव देवन्द्रे जयाया त्वयि मे स्थिता । जहि मातुल कौन्तेया-
 नसुरानिव पावकिः ॥ ६५ ॥ एवमुक्तो ययौ पार्थान् तव पुत्रेण
 चोदितः । महत्या सेनया साध्वे तव पुत्रैश्च दंभितः ॥ ६६ ॥
 प्रियार्थं तव पुत्रस्य दिधत्तुः पाण्डुनन्दनान् । ततः प्रववृते युद्धं
 तावकानां परैः सह ॥ ६७ ॥ प्रयाते सौवले राजन् पाण्डवाना-
 मनीकिनीम् । बलेन महता युक्तः स्तपुत्रस्तु सात्त्वतम् ॥ ६८ ॥

अभ्यवात्सरितो युद्धे किरन् शरघतान् वहन् । समेत्य तावकाः
सर्वे सात्यकिं पर्यवारयन् ॥ ६९ ॥ भारद्वाजस्ततो गत्वा घृष्ट-
दुस्तरथं प्रति । महद्युद्धं तदा चक्रे निधीये भरतर्षभ । घृष्ट-
दुन्नेन शूरेण पाञ्चाख्ये च महाद्भुतम् ॥ ७० ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे
एकसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७१ ॥

सञ्जय उवाच । ततस्ते पार्थिवाः सर्वे तदीया युद्धदुर्मदाः ।
अमृद्यमाणाः संरत्वा युयुधानरथं प्रति ॥ १ ॥ ते रथैः कल्पितै
राजन् हेमरत्नविभूषितैः । सादिभिय गजैश्चैव परिवन्तुः स
सात्त्वतम् ॥ २ ॥ अथैनं कोष्ठक्रीडत्य सर्वतस्ते महारथाः ।
सिंहनादं महत् कृत्वा तर्जयन्त्यतुर्दिशम् ॥ ३ ॥ तेऽभ्यवर्षच्छरै-
स्तीक्ष्णैः सात्यकिं सत्यविक्रमम् । तरभाणा महावीरा माधवस्य
वधैप्रिणः ॥ ४ ॥ तान् दृष्ट्वापततस्तूर्णं शैनेयः परवीरहा ।
प्रत्यमृहान्महावाङ्ग प्रमुञ्चन विमिखान् वहन् ॥ ५ ॥ तत्र वीरौ
महेश्वासः सात्यकिर्युद्धदुर्मदः । निचकर्त्त शिपास्युग्रैः शरैः सन्नत-
पर्वभिः ॥ ६ ॥ हस्तिहस्तान् ह्वयग्रीवान् बाहूनपि न साङ्गदान् ।
क्षुरप्रैः श्वातयाभास तावकानान्तु माधवः ॥ ७ ॥ पतितैश्चामरैश्चैव
श्वेतच्छत्रैश्च भारत । वभूव धरणी पूर्णा नक्षत्रैर्यौरिव प्रभो
॥ ८ ॥ तेषान्तु युयुधानेन वध्यतां युधि भारत । वभूव तुमुलः
शब्दः प्रेतानामिव क्रन्दताम् ॥ ९ ॥ तेन शब्देन महता पूरितेयं
वसुन्धरा । रात्रिः समभवच्चापि घोररूपा भयावहा ॥ १० ॥
दीर्घमाणां बलं दृष्ट्वा युयुधानशराहतम् । श्रुत्वा तु विपुलं नादं
निधीये लोमहर्षणम् ॥ ११ ॥ सुतस्तवाव्रवौद्राजन् सारथिं
रथिनाम्बरः । यत्रैष शब्दस्तत्राखाच्चोदयति पुनः पुनः ॥ १२ ॥

ततो दुर्योधनो राजा दृढधन्वा जितकृमः । श्रीघ्नहस्तश्चित्रयोधी
युयुधानमुपाद्रवत् ॥ १३ ॥ ततः पूर्यायतोत्सृष्टैर्मांसशोणित-
भोजनैः । दुर्योधनं हादशभिर्माधवः प्रत्यविध्यत् ॥ १४ ॥ दुर्यो-
धनस्तेन तथा पूर्वमेवाहितः शरैः । शैनेवं दशभिर्वाणैः प्रत्य-
विध्यदमर्षितः ॥ १५ ॥ ततः समभवद्युद्धमद्भुतोपमदर्शनम् ।
पाञ्चालानाञ्च सर्वेषां तावकानाञ्च सर्वशः ॥ १६ ॥ शैनेयस्तु रणे
क्रुद्धस्तव पुत्रं महारथम् । सायकानामशौल्या तु विव्याधोरसि
भारत ॥ १७ ॥ ततोऽस्य वाहान् समरे शरैर्निन्ये यमक्षयम् ।
सारथिञ्च रथान्तूष्णं पालयामास शत्रुहा ॥ १८ ॥ हताश्वे तु
रथे तिष्ठन् पुत्रस्तव विश्राम्यते । मुमोच निशितान् वाणाञ्छैने-
यस्य रथं प्रति ॥ १९ ॥ शरान् पञ्चाशतस्तांस्तु शैनेयः कृत-
हस्तवत् । चिच्छेद समरे राजम् प्रेषितांस्तनयिनं ते ॥ २० ॥
अथापरेण भलेन मुष्टिदेशे महद्भनुः । चिच्छेद रभसा युद्धे तव
पुत्रस्य माधवः ॥ २१ ॥ विरथो विधनुष्कश्च सर्वलोकेष्वरः प्रभुः ।
आहुरोह रथं तूष्णं भास्वरं कृतवर्मणः ॥ २२ ॥ दुर्योधने
परावृत्ते शैनेयस्तव वाहिनीम् । द्रावयामास विधिस्रैर्निशामध्ये
विश्राम्यते ॥ २३ ॥ अर्जुनिश्चार्जुनं राजन् परिवार्य्य समन्ततः ।
रथैरनेकसाहस्रैर्गजैश्चैव सहस्रशः ॥ २४ ॥ तथा ह्यसहस्रैश्च
तुमुलं सर्वतोऽकरोत् । ते महास्त्राणि दिव्यानि विकिरन्ती-
र्जुनं प्रति ॥ २५ ॥ अर्जुनं योधयन्ति स्र चत्रिचाः कालचीहिताः ।
तान्यर्जुनः सहस्राणि रथवारणवाजिनाम् ॥ २६ ॥ प्रत्यवारय-
दावस्तः प्रकुर्वन् विमुखं रिपुम् । ततोऽर्जुनमरिचन्तं विव्याध
युधि सौवलः ॥ २७ ॥ रोषताम्रेक्षणः क्रुद्धो विंशत्या सायकै-
र्भृशम् । पुनश्चैव शतेनास्य संसरोध महारथम् ॥ २८ ॥ तम-
र्जुनस्तु विंशत्या विव्याध युधि भारत । अथतरान् महेष्वासां-
स्त्रिभिस्त्रिभिरविध्यत् ॥ २९ ॥ निवार्य्य तान् वाणगणान् युधि

राजन् धनञ्जयः । निजघ्ने तावकान् योधान् वज्रवेगीः शरी-
 त्तमैः ॥ ३० ॥ भुजैश्चिन्नैर्महाराज शरीरैश्च सहस्रशः । समा-
 स्तीर्णा धरा तत्र वभौ पुष्पैरिवावृता ॥ ३१ ॥ शिरोभिः सकिरी-
 टैश्च सुनसैश्चारुकुण्डलैः । सन्दष्टौष्ठपुटैः क्रुद्धैस्तथैबोद्धतलोचनैः
 ॥ ३२ ॥ निष्कचूडावणिधरैः क्षत्रियाणां प्रियम्बदैः । चम्पकैरिव
 विन्यस्तैः पर्वतैर्विबभौ महो ॥ ३३ ॥ कृत्वा तत् कर्म बीभत्सु-
 रुग्रमुग्रपराक्रमः । स विद्धा शकुनिं भृयः पञ्चभिर्नतपवंभिः ॥ ३४ ॥
 उल्लूकं पुनराजघ्ने युधि वाणेन रोषितः । तमुल्लूकं तथा विद्धा
 सौवलस्यैव पश्यतः ॥ ३५ ॥ ननाद् च महानादं पूरयन् वसुधा-
 तलम् । ततो दिवेन्द्रतनयः शकुनेर्द्धनुराच्छिनत् ॥ ३६ ॥ निन्ये
 च चतुरो वाहान् यमस्य सदनं प्रति । ततो रथादवप्लव्य
 सौवलो भरतर्षभ ॥ ३७ ॥ उल्लूकस्य रथं तूर्णमारुरोह त्वरा-
 न्वितः । ताविक्रथमारुढौ पितापुत्रौ महारथौ ॥ ३८ ॥ पाथं
 वद्वप्रतुर्वाणैर्गिरिं मेघाविवोत्थितौ । ततो विद्धा महाराज पाण्डवो
 निशितैः शरैः ॥ ३९ ॥ विद्रावयंस्तव चमूं शतशोऽथ सहस्रशः ।
 अनिलेन यथाभाणि विच्छिन्नानि ततस्ततः ॥ ४० ॥ विच्छि-
 न्नानि तथा राजन् बलान्यासन् विश्राम्यते । तद्वलं भरतश्चैष्ठ
 वध्यमानं तदा निशि ॥ ४१ ॥ प्रदुद्राव दिशः सर्वा वीक्षमाणं
 भयार्हितम् । उत्सृज्य वाहान् समरे चीदयन्तस्तथापरे ॥ ४२ ॥
 अन्तस्ताः पर्यवर्त्तन् तस्मिंस्तमसि दारुणे । निर्जित्य समरे
 योधास्तावकान् भरतर्षभ ॥ ४३ ॥ दध्नुर्मुदितौ शङ्खौ वासु-
 देवधनञ्जयौ । धृष्टद्युम्नो महाराज द्रोणं विद्धा त्रिभिः शरैः
 ॥ ४४ ॥ विच्छेद् धनुप्रस्तूषं ज्यां श्रितेन शरेण ह । स
 विहाय धनुर्भूमौ द्रोणः क्षत्रियमर्हिनः ॥ ४५ ॥ आद्देऽन्यद्भनुः
 शूरो वेगवत् सारवत्तमम् । धृष्टद्युम्नं ततो द्रोणो विद्धा सप्तभि-
 राशुगैः ॥ ४६ ॥ सारथिं पञ्चभिर्वाणैर्विव्याष भरतर्षभ । तं

निवार्य शरैर्द्रोणं धृष्टद्युम्नो महारथः ॥ ४७ ॥ व्यधमत्
 कौरवीं सेनामासुरीं मघवानिव । वध्यमाने बले तस्मिंस्तव
 पुत्रस्य मारिष ॥ ४८ ॥ प्रावसत नदी घोरा शोणितौषतर-
 ङ्गिणी । उभयोः सेनयोर्मध्ये नराश्वहिपवाहिनी ॥ ४९ ॥ यथा
 वैतरणी राजन् यमराष्ट्रं प्रति प्रभो । द्रावयित्वा तु तत् सैन्यं
 धृष्टद्युम्नः पतापवान् ॥ ५० ॥ अभ्यराजत तेजस्वी शक्रो देव-
 गणेष्विव । अथ दधुर्महाशङ्खान् धृष्टद्युम्नश्शिखण्डिनौ ॥ ५१ ॥
 यमौ च युयुधानश्च पाण्डवश्च वृकोदरः । जित्वा राजसहस्राणि
 तावकानां तरस्विनाम् ॥ ५२ ॥ सिंहनादरवांश्चक्रुः पाण्डवा जित-
 काशिनः । पश्यतस्तव पुत्रस्य कर्णस्य च रणोत्कटा । तथा
 द्रोणस्य शूरस्य द्रोणोयैव विश्राम्यते ॥ ५३ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्कवधपर्वणि सङ्कलनयुद्धे

द्विसप्तत्यधिकप्रतीऽध्यायः ॥ १७२ ॥

सञ्जय उवाच । विद्रुतं स्ववत्सं दृष्ट्वा वध्यमानं महात्मभिः ।
 क्रोधेन महताविष्टः पुत्रस्तव विश्राम्यते ॥ १ ॥ अभ्येत्य सहसा
 कर्षं द्रोणञ्च जयताम्बरम् । अनर्षवशमापन्नो वाक्यक्षी वाक्य-
 मब्रवीत् ॥ २ ॥ भवद्भ्यामिह संग्रामः क्रुद्धाभ्यां सम्प्रवर्तितः ।
 आहवे निहतं दृष्ट्वा सैन्यं सव्यसाचिना ॥ ३ ॥ निहन्यमानां
 पाण्डूनां बलेन मन वाहिनीम् । भूत्वा तद्विजये शक्तावशक्ता-
 विव पश्यतः ॥ ४ ॥ यद्यत्तं भवतीस्त्र्याज्यो न वाच्योऽस्मि तद्देव
 हि । आवां पाण्डुसुतान् सङ्घेय जेष्याव इति मानदौ ॥ ५ ॥
 तद्देवात्तं वचः श्रुत्वा भवद्भ्यामनुसम्मतम् । नाकरिष्यामिदं पार्थ-
 वरं यो धविनाशनम् ॥ ६ ॥ यदि नाहं परित्याज्यो भवद्भ्यां
 पुरुषप्रभौ । युध्यतामनुरूपाण्य विक्रमेण सुविक्रमौ ॥ ७ ॥

वाक्प्रतोद्देन तौ वीरौ प्रमुन्नौ तनयेन ते । प्रावर्त्तयितां तौ युद्धं
 घटिताविव पन्नगौ ॥ ८ ॥ ततस्तौ रथिनां श्रेष्ठौ सर्वलोकधनु-
 र्दरौ । शैनेयप्रमुखान् पार्थानभिदुद्रुवमूरुषे ॥ ९ ॥ तथैव
 सहिताः पार्थाः स्वेन सैन्येन सर्वथाः । अभ्यवर्त्तन्त तौ वीरौ
 नर्दमानौ सुहृन्महः ॥ १० ॥ अथ द्रोणो महेष्वासो दशभिः
 शनिपुङ्गवम् । अविध्यत्त्वरितं क्रुद्धः सर्वशस्त्रभृताभ्वरः ॥ ११ ॥
 कर्षथ दशभिर्वाणैः पुत्रय तव सप्तभिः । दशभिर्वृषसेनस्य सौबल-
 यापि सप्तभिः ॥ १२ ॥ एते कौरवसंक्रन्दे शैनेयं पथ्यवाकिरन् ।
 दृष्ट्वा च समरे द्रोणं निहन्तं पाण्डवो चमूम् ॥ १३ ॥ विव्यधुः
 सोमंकारसूतो समन्ताच्छरवृष्टिभिः । तत्र द्रोणोऽक्षरत् प्राणान्
 क्षत्रिवाणां विधास्यते ॥ १४ ॥ रश्मिभिर्भास्करो राजंस्तमाञ्चैव
 समन्ततः । द्रोणोऽथ दशमानानां पाञ्चालानां विधास्यते ॥ १५ ॥
 शुश्रुवे तुमुलः शब्दः शीघ्रनाभितरैतवम् । पुत्रानन्ये पितृनन्ये
 भ्रातृनन्ये च मातुलान् ॥ १६ ॥ भागिनेयान् बयस्याथ तथा
 सम्यन्निवाभ्यवान् । उत्सृज्योत्सृज्य गच्छन्ति त्वरिता जीवि-
 तेषुवः ॥ १७ ॥ अपरे मोहिता मोहात्तमेवाभिसुक्ता ययुः ।
 पाण्डवानां दले योधाः परतोऽकं गताः परे ॥ १८ ॥ तथा सा
 पाण्डवी सेना पीडयाना महात्मना । शिष्यं सम्प्राद्रवद्राजन्
 विशृज्योक्त्वाः समन्ततः ॥ १९ ॥ पश्यती भीमसेनस्य विजय-
 स्याय्युतस्य च । वमयोर्धर्मपुत्रस्य पार्थतस्य च पश्यतः ॥ २० ॥
 तमसा संतुते लोके न प्राञ्जायत किञ्चन । कौरवाणां प्रकाशेन
 दृश्यन्ते विद्वताः परे ॥ २१ ॥ द्रवमाणन्तु तत् सैन्यं द्रोणकर्षो
 महारथी । जग्मनुः पृष्ठतो राजन् किरन्तौ सायकान् बह्वन्
 ॥ २२ ॥ पाञ्चालेषु प्रभग्नेषु क्षीयमाणेषु सर्वतः । जनार्दनो
 दौनमनाः प्रत्यभाप्रत फल्गुनम् ॥ २३ ॥ द्रोणकर्षो महे-
 श्वासावेतौ पार्थतसायकौ । पाञ्चालैश्चैव सशितौ जग्मनुः सायकौ

र्युधि ॥ २४ ॥ सा तदा शरवर्षिण प्रभन्ना महती चम्बू । वार्थ-
माणापि कौन्तेय पृतना नावतिष्ठते ॥ २५ ॥ तान्तु विद्रवतीं
दृष्ट्वा जचतुः केशवार्जुनौ । माभिद्रवत विवस्ता भयं त्यजत-
पाण्डवाः ॥ २६ ॥ एतावावां सर्वसैन्यैर्व्यूढौ सम्यगुदायुधौ ।
द्रीणञ्च सूतपुत्रञ्च प्रयातौ सम्प्रबाधितुम् ॥ २७ ॥ वृकोदरमया-
यान्तं दृष्ट्वा तत्र जनाद्देनः । पुनरेवाब्रवीद्राजन् हर्षयन्निव पाण्ड-
वम् ॥ २८ ॥ एष भीमो रणश्लाघी वृतः सोमकपाण्डवैः । अभ्य-
वर्तत वेगेन द्रीणकर्णौ महारथौ ॥ २९ ॥ एतेन सहितो युध्य
पाञ्चालैश्च महारथैः । गच्छाश्वन्तं त्वमप्यद्य सैन्यानां पाण्डु-
नन्दन ॥ ३० ॥ ततस्तौ पुरुषव्याघ्रावुभौ पाण्डवमाधवौ । द्रीण-
कर्णौ समासाद्य धिष्ठितौ रणमूर्द्धनि ॥ ३१ ॥

सञ्जय उवाच । ततस्तत् पुनरावृत्तं युधिष्ठिरबलं महत् ।
यतो द्रीणश्च कर्णश्च परान् समदतुर्युधि ॥ ३२ ॥ सम्प्रहारस्तु
तुमुलो निशीथे चाभवन्महान् । यथा सागरयो राजन् चन्द्री-
दय समद्वयोः ॥ ३३ ॥ तत उत्सृज्य पाणिभ्यां प्रदीपांस्तव
वाहिनी । युयुधे पाण्डवैः सार्द्धमुन्मत्तवदसम्भ्रमम् ॥ ३४ ॥ रजसा
तमसा चैव संग्रामे भृशदारुणे । केवलं नाममात्रेण प्रायुध्यन्त
रणाजिरे ॥ ३५ ॥ अयूयन्त हि नामानि आव्यमाणानि पार्थिवैः ।
प्रहरद्धिर्महाराज स्वयम्बर इवाहवे ॥ ३६ ॥ निःशब्दमासीत्
सहसा पुनः शब्दो महानभूत् । क्रुद्धानां युध्यमानानां जयतां
जीयतामपि ॥ ३७ ॥ यत्र यत्र स दृश्यन्ते प्रदीपाः कुरुपुङ्गव ।
ते शूरास्तत्र तत्र स निपतन्ति पतद्भवत् ॥ ३८ ॥ तथा संयुध-
मानानां विगाढाभून्महानिशा । पाण्डवानाञ्च राजेन्द्र कौर-
वाणाञ्च भारत ॥ ३९ ॥

इति द्रीणपर्वणि षटोत्सवबधपर्वणि सङ्कलयुद्धे

त्रिसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १०३ ॥

सञ्जय उवाच । ततः कर्णो रथे दृष्ट्वा पार्श्वतं परवीरहा ।
 आजघानोरसि शरैर्द्वेषभिर्मर्मभेदिभिः ॥ १ ॥ प्रतिविव्याध तं
 कर्णं धृष्टद्युम्नो महारथे । पञ्चभिः सायकैस्तूष्णं तिष्ठतिष्ठेति
 चाब्रवीत् ॥ २ ॥ तावन्योऽन्यं शरैराजन् सञ्ज्ञाय सुमहारथे ।
 पुनः पूर्यायतोत्सृष्टैर्विव्याधाते परस्सरम् ॥ ३ ॥ ततः पाञ्चाल-
 मुख्यस्य धृष्टद्युम्नस्य संयुगे । सारथिञ्चतुरथाश्वान् कर्णो निन्ये
 यमक्षयम् ॥ ४ ॥ कार्मुकप्रवरञ्चास्य चिच्छेद् निश्चितैः शरैः ।
 सारथिञ्चास्य भङ्गेन रथनीडादपातयत् ॥ ५ ॥ धृष्टद्युम्नस्तु
 विरथो हताश्वो हतसारथिः । अत्रप्लुत्य रथान्तूष्णं गदामादाय
 वीर्यवान् ॥ ६ ॥ स बध्यमानः कर्णेन शरैः सन्नतपर्वभिः । गत्वा
 कर्णसमीपन्तु जघान चतुरो हयान् ॥ ७ ॥ पुनरावर्त्तय वेगेन
 पार्श्वतः परवीरहा । धनञ्जयरथं क्षिप्रमारुह्य रथिनाम्बरः ॥ ८ ॥
 प्रयातुकामः कर्णाय वारितो धर्मस्त्रुना । कर्णस्तु सुमहातेजाः
 सिङ्घनाद्विनिश्चितम् ॥ ९ ॥ धनुः शब्दं महश्चक्रे दध्मौ तारेण
 चाम्बुजम् । दृष्ट्वा विनिर्जितं युद्धे पार्श्वतं ते महारथाः ॥ १० ॥
 अमर्षवशमापन्नाः पाञ्चालाः सह सोमकैः । सूतपुत्रवधार्थाय
 प्रस्त्राण्यादाय सर्वशः ॥ ११ ॥ प्रययुः कर्णसदृश्यं मृत्युं कृत्वा
 निवर्त्तनम् । कर्णस्यापि रथे वाहानन्यान् रथेषुऽप्ययोजयत् ॥ १२ ॥
 शङ्खवर्षान् महावेगान् सैन्यवान् साधुवादिनः । लब्ध्वलक्षस्तु
 राधेयः पाञ्चालानां महारथान् ॥ १३ ॥ अभ्यपीडयदायस्तः
 शरैर्मघ इवाचलम् । सा पीडयमाना कर्णेन पाञ्चालानामनी-
 किनी ॥ १४ ॥ सम्प्राद्रवत् सुसन्नस्ता सिंहेनेवाहिता मृगी ।
 प्रपतन्तो रथेभ्यश्च गजेभ्यश्च महीपते ॥ १५ ॥ रथेभ्यो रथिन-
 स्तूर्णमदृश्यन्त समन्ततः । धावमानस्य योधस्य चुरप्रैश्च महा-
 रथे ॥ १६ ॥ बाहू चिच्छेद् वै कर्णः शिरश्वैव सकुण्डलम् । जरु
 चिच्छेद् चान्यस्य गजस्यस्य विधाम्पते ॥ १७ ॥ वाजिपृष्ठगत-

स्यापि भूमिष्ठस्य च मारिष । नाज्ञासिषुर्भावमाना बहवोऽन्ये
 महारथाः ॥ १८ ॥ संक्लिन्नान्यात्मगात्राणि वाहनानि च संयुगे ।
 वध्यमानाः शरैर्घोरैः पाद्भालाः सृष्टयैः सह ॥ १९ ॥ तृण-
 विस्फन्दनाञ्चापि सूतपुत्रञ्च मेनिरे । अपि स्वं समरे योधं धाव-
 मानं विचेतसः ॥ २० ॥ कर्णमेवाभ्यमन्यन्त ततो भीता द्रवन्ति
 ते । तान्यनीकानि भग्नानि द्रवमाणानि भारत ॥ २१ ॥ अभ्य-
 द्रवद्द्रुतं कर्णः सर्वतो विकिरञ्छरान् । वध्यन्ते समरे योधा
 धावमाना विचेतसः ॥ २२ ॥ नाशक्रुवन्नवस्थातुं कात्यमाना
 महात्मना । कर्णेनाभ्याहता राजन् पाद्भालाः परमेष्ठुभिः ॥ २३ ॥
 द्रोणेन च द्विभ्यः सर्वा वीक्ष्यमानाः प्रदुद्रुवुः । ततो युधिष्ठिरो
 राजा स्वसैन्यं प्रेष्य विद्रुत ॥ २४ ॥ अपयाने मतिं कृत्वा फाल्गुनं
 वाक्यमब्रवीत् । पश्य कर्णं महेश्वासं धनुष्पाणिभवस्थितम् ॥ २५ ॥
 निशीथे दारुणे काले तपन्तमिध भास्करम् । कर्णं सायकनुन्नानां
 क्रोशतामेष निखनः ॥ २६ ॥ अनिशं ययते पार्थ त्वदभ्युत्थानमाद्य-
 त् । यथा विह्वजतश्चास्य सन्दधानस्य चाशुगान् ॥ २७ ॥
 पश्यामि नान्तरं पार्थ क्षपयिष्यति वाम्भवान् । यद्वानन्तरं कार्यं
 प्राप्तकालं प्रपश्यसि ॥ २८ ॥ कर्णस्य बधसंयुक्तं तत् कुरुष्व धन-
 क्रय । एवमुक्त्वा महाराज पार्थः कृष्णमथाब्रवीत् ॥ २९ ॥ भीतो
 र्भ्रसुतो राजा राधेयस्याद्य विक्रमात् । एवङ्गते प्राप्तकालं
 र्शनीके पुनः पुनः ॥ ३० ॥ भवान् व्यवस्यतां शीघ्रं द्रवते हि
 स्रथिनी । द्रोणसायकनुन्नानां भग्नानां मधुसूदन ॥ ३१ ॥
 र्णो न त्रास्यमानानामवस्थानं न विद्यते । पश्यामीह तथा कर्णं
 चरन्तमभीतवत् ॥ ३२ ॥ द्रवमाणाग्रयोदारान् किरन्तं निशितैः
 र्णैः । नैनं पश्यामि संसीदुं चरन्तं रणसूडनि ॥ ३३ ॥ प्रत्यक्षं
 णाशार्दूल पादस्पर्शमिवोरगः । स भवांस्तत्र यात्वाशु यत्र
 र्णो महारथः । अहमेतं वधिष्यामि मां वैश्र मधुसूदन ॥ ३४ ॥

वासुदेव उवाच । पश्यामि कर्णं कौन्तेय दिवराजमिवाह्वये ।
 विचरन्तं नरव्याघ्रमतिमानुषविक्रमम् ॥ ३५ ॥ न तथान्योऽस्ति
 समरे प्रत्युद्याता धनञ्जय । ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र राक्षसाहा
 घटोत्कचात् ॥ ३६ ॥ न तु तावदहं मन्ये प्राप्तकालं तवानघ ।
 समागमं महाबाहो सूतपुत्रेण संयुगे ॥ ३७ ॥ दीप्यमाना महो-
 ल्केव तिष्ठत्यस्य हि वासवो । तदर्थञ्च महाबाहो सूतपुत्रेण
 संयुगे ॥ ३८ ॥ रक्षते शक्तिरेषा हि रौद्रं रूपं विभक्तिं च
 सततञ्चानुरक्तो वै हितैषी च घटोत्कचः ॥ ३९ ॥ घटोत्कचस्
 राधेयं प्रत्युद्यातु महाबलः । स हि भीमेन बलिना जातः सुर
 पराक्रमः ॥ ४० ॥ तस्मिन्नस्त्राणि दिव्यानि राक्षसान्यासुराणि
 च । विजेष्यति रणे कर्णमिति मे नास्ति संशयः ॥ ४१ ॥ एव
 मुक्तो महाबाहुः पार्थः पुष्करलोचनः । आजुहावाथ तद्रक्षस्तस्य
 सीत् प्रादुरग्रतः ॥ ४२ ॥ कवची समरः खड्गी सधन्वा
 विद्याम्भते । अभिवाद्य ततः कृष्णं पाण्डवञ्च धनञ्जयम् ॥ ४३ ॥
 अब्रवीत् स तदा गर्वाद्यमस्मि प्रथाधि माम् । ततस्तं मे
 सङ्घाशं दौप्तास्यं दौप्तलोचनम् । अभ्यभाषत हैडिम्बिं दामा
 प्रहसन्निव ॥ ४४ ॥

वासुदेव उवाच । घटोत्कच विजानोहि यत्त्वां वक्ष्या
 तच्छृणु । प्राप्तो विक्रमकालोऽयं तव नान्यस्य कस्यचित् ॥ ४५ ॥
 स त्वं निमञ्जतां युद्धे पाण्डवानां प्रवो भव । विविधानि त
 स्त्राणि सन्ति माया च राक्षसी ॥ ४६ ॥ पश्य कर्णेन हैडि
 पाण्डवानामनौकिनी । कात्यमाना यथा गावः पालेन च
 मूर्धनि ॥ ४७ ॥ एष क्रस्त्रो महेश्वासी मतिमान् दृढविक्र
 पाण्डवानामनौकेषु दहति क्षत्रियर्षभान् ॥ ४८ ॥ क्रिरन्तः
 वर्षाणि महान्ति दृढधन्विनः । नाशक्रुवन्नवस्थातुं पीड्या
 शराक्षिप्रा ॥ ४९ ॥ निशीथे सूतपुत्रेण शरवर्षेण पीडिताः

इवन्ति पाञ्चालाः सिंहेनेवाहिता मृगाः ॥ ५० ॥ एतस्यैवं प्रवृ-
त्तस्य सूतपुत्रस्य संयुगे । निषिद्धा विद्यते नान्यस्त्वामृते भीम-
विक्रम ॥ ५१ ॥ सत्वं कुरु महाबाहो कर्म युक्तमिहात्मनः ।
मातुलानां पितृणाञ्च तेजसा च बलेन च ॥ ५२ ॥ एतदर्थं हि
हैडिम्बे पुत्रानिच्छन्ति मानवाः । कथं न तारयेद्दुर्गात् सत्वं
तारय बान्धवान् ॥ ५३ ॥ इच्छन्ति पितरः पुत्रान् स्वार्थहेतो-
र्घटोक्त च । इह लोकात् परे लोके तारयिष्यन्ति ये हिताः ॥ ५४ ॥
तवाप्यसदृशं घोरं बलं युद्धे महात्मतः । संग्रामे युध्यमानस्य न
समस्तव विद्यते ॥ ५५ ॥ पाण्डवानां प्रभङ्गानां कर्णेन निशि-
सायकैः । मञ्जतां धार्तराष्ट्रेषु भव पारं परन्तप ॥ ५६ ॥ रात्रौ
हि राक्षसा भूयो भवन्त्यमितविक्रमाः । बलवन्तः सुदुर्धर्षाः
शूरा विक्रान्तयोधिनः ॥ ५७ ॥ जहि कर्णं महेष्वासं निशीथे
मायया रणे । पार्था द्वीपं बधिष्यन्ति घृष्टद्युम्नपुरोगमाः ॥ ५८ ॥

सञ्जय उवाच । केशवस्य वचः श्रुत्वा बौभत्सुरपि राक्षसम् ।
अभ्यभाषत कौरव्य घटोक्तचमरिन्दमम् ॥ ५९ ॥ घटोक्त च भवां-
स्यैव दीर्घवाङ्मय सात्यकिः । मतो मे सर्वसैन्येषु भीमसेनस्तु
पाण्डवः ॥ ६० ॥ स भवान् ज्ञातु कर्णेन हेरथं संयुगे निशि ।
सात्यकिः पृष्ठतो गोप्ता भविष्यति महारथः ॥ ६१ ॥ जहि कर्णं
रणे शूरं सात्त्वतेन सहायवान् । यथेन्द्रस्तारकं पूर्वं स्कन्देन
सह जघ्निवान् ॥ ६२ ॥

घटोक्त च उवाच । अलमेवास्मि कर्साय द्वीणायालञ्च भारत ।
अन्येषां क्षत्रियाणां वै कृतास्त्राणां महात्मनाम् ॥ ६३ ॥ अद्य
दास्यामि संग्रामं सूतपुत्राय तं निशि । यं जनाः सम्प्रवक्ष्यन्ति
यावद्भूमिर्धरिष्यति ॥ ६४ ॥ न चात्र शूरास्मोक्ष्यामि न भीतान्
कृताञ्जलीन् । सर्वमेव वधिष्यामि राक्षसं धर्ममास्थितः ॥ ६५ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा महाबाहुर्हैडिम्बिः परवीरहा ।

अभ्ययात्तमुले कर्णं तव सैन्यं विभीषयन् ॥ ६६ ॥ तमापतन्ते
संक्रुद्धं दौष्टास्यं दौष्टमूर्द्धजम् । प्रहसन् पुरुषव्याघ्रः प्रतिजग्राह
सूतजः ॥ ६७ ॥ तयोः समभवद्युद्धं कर्णराक्षसयोर्मृषे । गर्जतो
राजघातूँल शक्रप्रह्लादयोरिव ॥ ६८ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि घटोत्कचयाने

चतुःसप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७४ ॥

सञ्जय उवाच । दृष्ट्वा घटोत्कचं राजन् सूतपुत्ररथं प्रति ।
प्रतियातं महाबाहूँ जिघांसुं कर्णमाह्वते ॥ १ ॥ अत्रवीत्तत्र
पुत्रस्ते दुःशासनमिदं वचः । एतद्रक्षो रणे तूष्णं दृष्ट्वा कर्णस्य
विक्रमम् ॥ २ ॥ अभियाति रणे कर्णं तदारथ महारथम् ।
वृतः सैन्येन महता याहि यत्र महाबलः ॥ ३ ॥ कर्णो वैकर्त्तनी
युद्धे राक्षसेन युयुत्सति । रक्ष कर्णं रणे यत्तो वृतः सैन्येन
मानद् ॥ ४ ॥ मा कर्णं राक्षसी घोरः प्रमादन्नाशयिष्यति ।
एतस्मिन्नन्तरे राजन् जटासुरसुतो बली ॥ ५ ॥ दुर्योधनमुपा-
गम्य प्राह प्रहरताम्बरः । दुर्योधत तवामिन् प्रख्यातान्
युद्धदुर्मदान् ॥ ६ ॥ पाण्डवान् हन्तुमिच्छामि त्वयाश्रितः सहा-
नुगान् । जटासुरो मम पिता राक्षसाग्रो बली पुरा ॥ ७ ॥
प्रयुज्य कर्म रक्षोघ्नं क्षुद्रैः पार्थैर्निपातितः । तस्यापचिति-
मिच्छामि शत्रुशोणतपूजया ॥ ८ ॥ शत्रुमासैश्च राजेन्द्र मामनु-
श्चातुमर्हसि । तमप्रवीत्ततो राजा प्रीयमाणः पुनः पुनः ॥ ९ ॥
द्रोणकर्णादिभिः सार्धं पर्याप्तोऽहं द्विषञ्जये । तन्तु गच्छ मया-
श्रितो जहि युद्धे घटोत्कचम् ॥ १० ॥ राक्षसं क्रूरकर्माणं रक्षो
मानुषसम्भवम् । पाण्डवानां हितं नित्यं हस्यश्वरथघातिनम् ॥ ११ ॥
वैहायसगतं युद्धे प्रेषयेद्यमसादनम् । तथेत्युक्त्वा महाकायः

समाह्वय घटोत्कचम् ॥ १२ ॥ जाटासुरिभैमसेनिं नानाशस्त्रैरवा-
 किरत् । अलम्बुपञ्च कर्णञ्च कुरुसैन्यञ्च दुस्तरम् ॥ १३ ॥
 हैडिम्बिः प्रममाथैको महावातोम्बुदानिव । ततो मायावलं
 दृष्ट्वा रक्षस्तूर्णमलम्बुषः ॥ १४ ॥ घटोत्कचं शरव्रातर्नानालिङ्गैः
 समाकिरत् । विहा तु बह्मभिवाणैभैमसेनिमलम्बुषः ॥ १५ ॥
 व्यद्रावयच्छुरैस्तूर्णं पाण्डवानामनौकिनीम् । तेन विद्राव्यमाणानि
 पाण्डुसैन्यानि भारत ॥ १६ ॥ निशीथे विप्रकीर्यन्त वातनुन्ना
 घना इव । घटोत्कचशरैर्नुन्ना तथैव तव वाहिनी ॥ १७ ॥ निशीथे
 प्राद्रवद्राजन्तुसृज्योक्त्वा सहस्रशः । अलम्बुषस्ततः क्रुद्धो भैम-
 सेनिं महामृधे ॥ १८ ॥ आजघ्ने बह्मभिर्वाणै स्तोत्रैरिव महा-
 द्विपम् । तिलमश्च ततो यानं स्तृतं सर्वायुधानि च ॥ १९ ॥ घटो-
 त्कचः प्रविच्छेद् प्राहसच्चातिभैरवम् । ततः कर्णं शरव्रातैः
 कुरुंश्चापि सहस्रम् ॥ २० ॥ अलम्बुपञ्चाभ्यवर्षन्मघो मेरुमिवा-
 चलम् । ततः सञ्चुचुभे सैन्यं कुरुणां राक्षसाहितम् ॥ २१ ॥
 उपर्युपरि चान्योऽन्यं चतुरङ्गं ममद्देह । जाटासुरिर्महाराज
 विरथो हतसारथिः ॥ २२ ॥ घटोत्कचं रणे क्रुद्धो मुष्टिनाभ्यहनञ्च
 सः । मुष्टिनाभ्याहतः सोऽथ प्रचचाल घटोत्कचः ॥ २३ ॥ क्षिति-
 कम्पे यथा शैलः सत्सस्तृणगुल्मवान् । ततः स परिधाभेन
 द्विषदृष्टेन तु वाहना ॥ २४ ॥ जाटासुरिं भैमसेनिरवधीत्
 क्रोधमूर्च्छितः । ततः प्रमथ्य तं क्रुद्धं तूर्णं हैडिम्बिराक्षिपत्
 ॥ २५ ॥ दाभ्यां भुजाभ्यां संगृह्य निष्पिपेष महीतले । जाटा-
 सुरिर्मोक्षयित्वा आत्मानञ्च घटोत्कचात् ॥ २६ ॥ पुनरुत्थाय वेगीन
 घटोत्कचमुपाद्रवत् । अलम्बुषोऽपि विक्षिप्य समुत्क्षिप्य च
 राक्षसम् ॥ २७ ॥ घटोत्कचं रणे रोषानिष्पिपेष महीतले ।
 तथोः समभवद्युद्धं गर्जन्तोरतिकाययोः ॥ २८ ॥ घटोत्कचाल-
 म्बुषयोस्तुमुलं लोमहर्षणम् । विशेषयन्तावन्योऽन्यं मायाभि-

रतिमानिनौ ॥ २८ ॥ युयुधाते महावीर्याविन्द्रवैरोचनाविव ।
 पावकाम्बु निधी भूला पुनर्गर्हृतकौ ॥ २० ॥ पुनर्मघमहा-
 वातौ पुनर्वज्रमहाचलौ । पुनः कुञ्जरशार्दूलौ पुनः स्वर्भानु-
 भास्करौ ॥ २१ ॥ एवं मायाशतसृजावन्योन्यवधकाङ्क्षिणौ । भृश-
 द्विभयुध्येतामलम्बुषटोत्कचौ ॥ २२ ॥ परिघैश्च गदाभिश्च प्रास-
 मुहरपट्टिभ्यैः । सुप्रलैः पर्वताग्रैश्च तावन्योऽन्यं निजघ्नतुः ॥ २३ ॥
 ह्याभ्याञ्च गदाभ्याञ्च पदातिरथिनौ पुनः । युयुधाते महामायौ
 राक्षसां प्रवरौ युधि ॥ २४ ॥ ततो घटोत्कचो राजन्मलम्बुष-
 वधेप्सया । उत्पपात भृशं क्रुद्धः श्येनवन्निपपात च ॥ २५ ॥
 गृहीत्वा च महाकायं राक्षसेन्द्रमलम्बुषम् । उदयतं न्यवधीङ्गमौ
 भयं विष्णुरिवाहवे ॥ २६ ॥ ततो घटोत्कचः खड्गमुद्गृह्णाद्भुत-
 दर्शनम् । रौद्रस्य कायाद्धि शिरो भीमं विकृतदर्शनम् ॥ २७ ॥
 स्फुरतस्तस्य समरे नदतश्चातिभैरवम् । विचर्कत महाराज शत्रो-
 रनितविक्रमः ॥ २८ ॥ शिरस्तच्चापि सङ्गृह्य केशेषु रुधिरोक्षितम् ।
 ययौ घटोत्कचस्तूर्णं दुर्योधनरथं प्रति ॥ २९ ॥ अभ्येत्य च महा-
 बाहुः क्षयमानः स राक्षसः । शिरो रथेऽस्य निक्षिप्य विकृतानन-
 मूर्द्धेजम् ॥ ३० ॥ प्राणदङ्घ्रै रवं नादं प्रावृषीव वलाङ्कः । अन्नवीच
 ततो राजन् दुर्योधनमिदं वचः ॥ ३१ ॥ एष ते निहतो वन्मुख्यया
 संदृष्टविक्रमः । पुनर्दृष्टासि कर्णस्य निष्ठाभेतां तथात्मनः ॥ ३२ ॥
 स्वधर्ममथं कामञ्च त्रितयं योभिवाञ्छति । रिक्तपाणिर्न पश्येत
 राजानं ब्राह्मणं स्त्रियम् ॥ ३३ ॥ सुप्रीतस्तावत् तिष्ठस्व यावत्
 कर्णं वधाम्यहम् । एवमुक्त्वा ततः प्रायात् कर्णं प्रति नरेश्वर ॥ ३४ ॥
 क्रिरञ्करशतांस्तीक्ष्णान् विमुञ्चन कर्णमूर्द्धनि । ततः समभबद्युद्ध
 घोररूपं भयानकम् । विस्त्रापनं महाराज नरराक्षसयोर्मृधे ॥ ३५ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि अलम्बुषवधे

पृतराष्ट्र उवाच । यत्तद्वैकर्तनः कर्णो राक्षसश्च घटोत्कचः ।
निघ्नीथे समसञ्जेतां तद्युद्धमभवत् कथम् ॥ १ ॥ कीदृशश्चाभव-
द्रूपं तस्य घोरस्य रक्षसः । रथश्च कीदृशस्तस्य हयाः सर्वायुधानि
च ॥ २ ॥ किम्प्रमाणा हयास्तस्य रथकेतुर्ब्रह्मस्तथा । कीदृशं
वर्म चैवास्य शिरस्त्राणञ्च कीदृशम् । पृष्ठस्वमेतदावच्छ कुशलो
ह्यसि सञ्जय ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । लोहिताक्षो महाकायस्ताम्रास्यो निर्णती-
हरः । जह्वरोमा हरितश्मश्रुः शङ्खकर्णो महाहनुः ॥ ४ ॥
आकर्णाहारितास्रश्च तीक्ष्णदंष्ट्रः करालवान् । सुदीर्घताम्र-
जिह्वौष्ठो लम्बभ्रुः स्थूलनासिकः ॥ ५ ॥ नीलाङ्गो लोहितग्रीवो
गिरिवर्णा भयङ्करः । महाकायो महाबाहुर्महाशीर्षो महाबलः
॥ ६ ॥ विकृतः परुषस्पर्शो विकटीदण्डपिण्डिकः । स्थूलस्निग्-
गूढनाभिश्च शिथिलोपचयो महान् ॥ ७ ॥ तथैव हस्ताभरणो
महामायाऽङ्गदी तथा । उरसा धारयन्निष्कमग्निमालां यथा-
चलः ॥ ८ ॥ तस्य हेममयञ्जितं बहुरूपकशोभितम् । तोरण-
प्रतिमं शुभ्रं किरीटं मूर्द्ध्निगोभत ॥ ९ ॥ कुण्डले बालसूर्याभि-
मालां हेममयीं शुभाम् । धारयन् विपुलं कांस्यं कवचञ्च महा-
प्रभम् ॥ १० ॥ किङ्किणीयतनिर्घोषं रक्तध्वजपताकिनम् । ऋक्ष-
वर्मावनद्वाङ्गं मल्लमात्रं महारथम् ॥ ११ ॥ सर्वायुधवरोपेत-
मास्थितं ध्वजमालिनम् । अष्टवक्रसमायुक्तं मेघगन्धौरनिस्त्रनम्
॥ १२ ॥ मत्तमातङ्गसङ्घाशा लोहिताक्षा विभीषणाः । कामवर्ण-
जवोपेता बलवन्तश्च ते हयाः ॥ १३ ॥ वहन्तो राक्षसं घोरं
बलवन्तो जितश्रमाः । विपुलाभिः सटाभिस्ते ज्ञेयमाणा मुहु-
र्मुहुः ॥ १४ ॥ राक्षसोऽस्य विरूपाक्षः सुतो दीप्तास्यकुण्डलः ।
रश्मिभिः सूर्यारश्मिभैः सञ्जग्राह हयाव्रणे ॥ १५ ॥ स तेन
रहितस्तास्थावरुणेन यथा रविः । संसक्त इव चाभ्रेण यथाद्रि-

महता महान् ॥ १६ ॥ दिवस्यक् समहाकेतुः स्यन्दनेऽस्य समु-
 च्छितः । रत्नोत्तमाङ्गः क्रव्यादां यध्नः परमभीषणः ॥ १७ ॥
 वासवाग्रनिनिर्घोषं दृढव्यमतिविचिपन् । व्यक्तं किष्कुपरोणाञ्च
 हादशारत्निकार्मुकम् ॥ १८ ॥ रथाक्षमात्रैरिषुभिः सर्वाः प्रच्छा-
 दयन् दिशः । तस्यां वीरापहारिण्यां निशायां कर्णमभ्ययात्
 ॥ १९ ॥ तस्य विचिपतश्चापं रथे विष्टभ्य तिष्ठतः । अग्रयत
 धनुर्घोषो विस्फुल्लितमिवाग्नेः ॥ २० ॥ तेन वित्रास्यमानानि तव
 सैन्यानि भारत । समकम्पन्त सर्वाणि सिन्धोरिव महोर्मयः ॥ २१ ॥
 तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य विरूपाक्षं विभीषणम् । उत्स्रयन्निव
 राधेयस्त्वरमाणो न्यवारयत् ॥ २२ ॥ ततः कर्णोऽभ्ययाद्दिनमस्य-
 न्नस्यन्तमन्तिकात् । मातङ्गमिव मातङ्गो यूथर्षभ इवर्षभम् ॥ २३ ॥
 स सन्निपातस्तुमुलस्तदीरासीद्विशाम्पते । कर्णराक्षसधाराजन्निद्र
 शम्बरधोरिव ॥ २४ ॥ तौ प्रसृष्ट महाभीमे धनुषी भीमनिखने ।
 प्रच्छादयेतामन्योऽन्यं तक्षमाणौ महेशुभिः ॥ २५ ॥ ततः पूर्णा-
 यतोत्सृष्टैः शरैः सन्नतपर्वभिः । व्यहारयेतामन्योऽन्यं कांसे
 निर्भिद्य वर्मणी ॥ २६ ॥ तौ नखैरिव शार्दूलौ दन्तैरिव महा-
 हिपी । रथशक्तिभिरन्योऽन्यं विशिखैस्तौ वचतुः ॥ २७ ॥
 संच्छिद्यन्तौ च गात्राणि सन्धानौ च भायकान् । दहन्तौ च
 शरव्रातैर्दुष्प्रच्छौ च बभूवतुः ॥ २८ ॥ तौ शरक्षतसर्वाङ्गौ शीणि-
 तौषपरिप्लुतौ । विभ्राजेतां यथा वारिस्त्रवन्तौ गैरिकाचलौ ॥ २९ ॥
 तौ शराग्रविभिन्नाङ्गौ निर्भिदन्तौ परस्परम् । नाकम्पयेतामन्योऽन्यं
 यतमानौ महारथौ ॥ ३० ॥ तत् प्रवृत्तं निशायुद्धं चिरं सम-
 मिवाभवत् । प्राणयोर्दीव्यतीराजन् कर्षराक्षसयोर्मृषे ॥ ३१ ॥
 तस्य सन्धतस्तौक्ष्णान् शरांश्चासक्तमस्यतः । धनुर्घोषेण विब्रस्ता-
 स्त्रे परे च तदाभवन् ॥ ३२ ॥ घटीत्कचं तदा कर्णो न विशेषयति
 नृप । प्रादुश्चक्रे ततो दिव्यमस्त्रमस्त्रविदाम्बरः ॥ ३३ ॥ कर्णो

सन्धितं दृष्ट्वा दिव्यमस्त्रं घटोत्कचः । प्रादुश्यक्रे ततो मायां राक्षसीं
 राक्षसेश्वरः ॥ ३४ ॥ शूलपर्वतधारिण्या शैलमुद्गरहस्तया ।
 रक्षसां घोररूपाणां महत्या सेनया वृतः ॥ ३५ ॥ समुद्यतमहा-
 यस्त्रं दृष्ट्वा ते व्यथिता नृपाः । भूतान्तकमिवायान्तं कालदण्डोग्र-
 धारिणम् ॥ ३६ ॥ घटोत्कचप्रसुक्तेन सिंघनाद्दिन भीषिताः ।
 प्रसुप्तुवुर्गजा सूत्रं विव्यथुश्च नरा भयम् ॥ ३७ ॥ ततोऽस्मद्वृष्टि-
 रत्युग्रा महतासीत् समन्ततः । अर्द्धरात्राधिकवल्गैर्विसुक्ता राक्षसै-
 र्भयम् ॥ ३८ ॥ आयसानि च चक्राणि भुशुण्डाः शक्तितीमराः ।
 पतन्त्यविरलाः शूलाः शतघ्नः पट्टिशास्तथा ॥ ३९ ॥ तमुग्रमति-
 रौद्वृञ्च दृष्ट्वा युद्धं नराधिपा । पुत्राश्च तव योधाश्च व्यथिता
 विप्रदुद्रुवुः ॥ ४० ॥ तत्रैकोऽस्त्रवल्लभाघी कर्षो मानी न विव्यथे ।
 व्यधमत् स शरैर्मायां घटोत्कचविनिर्मिताम् । विससर्ज शरान्
 घोरान् सूतपुत्रवधेप्सया ॥ ४१ ॥ ततस्ते रुधिराभ्यक्ता भिक्षा
 कर्षं महाहवे । विविशुर्दरणीं वाणाः संक्रुद्धा इव पन्नगाः ॥ ४२ ॥
 सूतपुत्रस्तु संक्रुद्धो लघुहस्तः प्रतापवान् । घटोत्कचमतिक्रम्य
 विभेद दशभिः शरैः ॥ ४३ ॥ घटोत्कचो विनिर्मिन्नः सूतपुत्रेण
 भर्मसु । चक्रं दिव्यं सहस्रारमगृह्णाहायितो भयम् ॥ ४४ ॥
 क्षुरान्तं बालसूर्याभं भणिरत्नविभूषितम् । चित्तेपाधिरथेः क्रुद्धो
 भैयसेनिज्जिघांसया ॥ ४५ ॥ प्रविद्धमतिवेगेन विक्षिप्तं कर्णसायकैः ।
 अभाग्यस्येव सङ्कल्पस्तन्मीघमपतद्भुवि ॥ ४६ ॥ घटोत्कचः सुसं-
 क्रुद्धो दृष्ट्वा चक्रं निपातितम् । कर्षं प्राच्छादयद्वाणैः स्वर्भानु-
 रिव भास्करम् ॥ ४७ ॥ सूतपुत्रस्त्वसम्भ्रान्तो रुद्रीपेन्द्रेन्द्रविक्रमः ।
 घटोत्कचरथं तूष्णं छादयामास पत्रिभिः ॥ ४८ ॥ घटोत्कचेन तु
 गदा नद्धेमाङ्गदा तदा । क्षिप्ता भ्राम्य शरैश्चापि कर्षनाभ्या-
 हतापतत् ॥ ४९ ॥ ततोऽन्तरीक्षमुत्पत्य कालमेघ इवोन्नदन् ।
 प्रववर्ष महाकायी द्रुमवर्षं नभस्तलात् ॥ ५० ॥ ततो मायाविनं

कर्णो भीमसेनसुतं दिवि । मार्गणैरभिविद्याध धनं सूर्य्य इवां-
 शुभिः ॥ ५१ ॥ तस्य सर्वान् हयान् हत्वा सञ्चित्य शतधा रथम् ।
 अभ्यवर्षच्छुरैः कर्णः पर्जन्य इव वृष्टिमान् ॥ ५२ ॥ न तस्यासी-
 दनिर्भिन्नं गात्रे ह्यङ्गुलमन्तरम् । सोऽदृश्यत मुहूर्त्तेन श्वाविच्छ-
 ललितो यथा ॥ ५३ ॥ न हयान् रथं तस्य न ध्वजं न घटोत्-
 कचम् । दृष्टवन्तः स्र समरे शरीषेनाभिसंभृतम् ॥ ५४ ॥ स तु
 कर्णस्य तद्दिव्यमस्त्रमस्त्रेण शतयन् । मायायुद्धेन मायावी सूत-
 पुत्रमयोधयत् ॥ ५५ ॥ सोऽयोधयत्तदा कर्णं मायया लाघवेन
 च । अलक्ष्यमाणानि दिवि शरजालानि सम्मतन् ॥ ५६ ॥ भैम-
 सेनिर्महाभायो मायया कुरुसत्तम । विचकारात्तनात्मानं मोहय-
 न्निव भारत ॥ ५७ ॥ स तु कृत्वा विरूपाणि वदनान्यशुभानि
 च । अग्रसत् सूतपुत्रस्य दिव्यान्यस्त्राणि वीर्यवान् ॥ ५८ ॥ पुन-
 र्थापि महाकायः सञ्जिह्वः शतधा रणे । हतसत्त्वो निरुत्साहो
 पतितः समदृश्यत ॥ ५९ ॥ हतं तं मन्यमानाश्च प्रणेदुः कुरु-
 पुङ्गवाः । अथ देहैर्नवैरन्यैर्द्विषु सर्वास्वदृश्यत ॥ ६० ॥ पुनश्चापि
 महाकायः शतशीर्षः शतोदरः । व्यदृश्यत महाराज मैनाक इव
 पर्वतः ॥ ६१ ॥ अङ्गुष्ठमात्रो भूत्वा च पुनरेव स पञ्चसः । साग-
 रोर्मिरिवोद्धूतस्तिर्य्यगृह्वं भवर्त्तत ॥ ६२ ॥ वसुधां दारयित्वा च
 पुनरप्सु न्यमञ्जत । अदृश्यत तदा तत्र पुनरुन्मञ्जितोऽन्यतः
 ॥ ६३ ॥ सोऽवतीर्य्य पुनस्तस्थौ रथं हेमपरिष्कृतम् । क्षितिं
 खञ्ज दिशश्चैव माययाभ्येत्य दंशितः ॥ ६४ ॥ गत्वा कर्णरथाभ्यासं
 विचलत् कुण्डलाननः । प्राह वाक्यमसम्भ्रान्तः सूतपुत्रं विधा-
 म्यते ॥ ६५ ॥ तिष्ठेदानीं क्ष मे जीवन् सूतपुत्र गमिष्यसि ।
 युद्धमहामहं तेऽद्य विनेष्यामि रणाजिरे ॥ ६६ ॥ इत्युक्त्वा रोष-
 ताभ्राह्मं रक्षः क्रूरपराक्रमम् । उत्पपातान्तरीक्षञ्च जहास च
 सविस्तरम् ॥ ६७ ॥ कर्णमभ्यहनञ्चैव गजेन्द्रमिव केशरी । रथाक्ष-

मातैरिषुभिरभ्यवर्षहटोत्कथः ॥६८॥ रथिनामृषभं कर्णं धाराभि-
 रिव तोयदः । अरवृष्टिश्च तं कर्णो दूरात् प्राप्तमघातयत् ॥६९॥
 दृष्ट्वा च विहतां मायां कर्णेन भरतर्षभ । घटात्कचस्ततो मायां
 ससर्जान्तिर्हितः पुनः ॥ ७० ॥ सोऽभवद्गिरिरत्युच्चः शिखरैस्तारु-
 सङ्घटैः । शूलप्रासासिमुषलैर्जलप्रस्रवणो महान् ॥ ७१ ॥ तम-
 च्छनचयप्रस्थं कर्णो दृष्ट्वा महीधरम् । प्रपातैरायुधान्युग्राण्युद-
 हन्तं न चुत्तुभे ॥ ७२ ॥ अयन्निव ततः कर्णो दिव्यमस्त्रमुदैरयत् ।
 ततः सोऽस्त्रेण शैलेन्द्रो विक्षिप्तो वै व्यनश्यत् ॥ ७३ ॥ ततः स
 तोयदो भूत्वा नीलः सेन्द्रायुधो दिवि । अस्मत्पृष्टिभिरत्युगः
 सूतपुत्रमवाकिरत् ॥ ७४ ॥ अथ सन्धाय वायव्यमस्त्रमस्त्रविदा-
 म्बरः । व्यधमत् कालमेघं तं कर्णो वैकर्त्तनो वृषः ॥ ७५ ॥
 स मार्गणगनैः कर्णो दिशः प्रच्छाद्य सर्वशः । जघानास्त्रं महा-
 राज घटात्कचसमीरितम् ॥ ७६ ॥ ततः प्रहस्य समरे भैमसेनि-
 र्महावलः । प्रादुश्चक्रे महाकायां कर्णं प्रति महारथम् ॥ ७७ ॥
 स दृष्ट्वा पुनरायान्तं रथेन रथिनाम्बरम् । घटात्कचमसम्भ्रान्तं
 राक्षसैर्वद्भभित्तम् ॥ ७८ ॥ सिंहशार्दूलसदृशैर्मत्समातङ्गविक्रमैः ।
 गजस्यैश्च रथस्यैश्च वाजिपृष्ठगतैस्तथा ॥ ७९ ॥ नानाशस्त्रधरै-
 र्घोरैर्नानाकवचभूषणैः । हतं घटात्कचं क्रूरैर्मरुद्भिरिव वासवम्
 ॥ ८० ॥ दृष्ट्वा कर्णो महेष्वासो बोधयामास राक्षसम् । घटात्-
 कचस्ततः कर्णं विहा पञ्चभिराशुगैः ॥ ८१ ॥ ननाद् भैरवं नादं
 भीषयन् सर्वपार्थिवान् । भूयश्चाञ्जलिकेनाथ समार्गणगणं महत्
 ॥ ८२ ॥ कर्णहस्तस्थितश्चापं विच्छेदाशु घटात्कचः । अथान्य-
 दनुरादाय दृढम्भारसङ्घं महत् ॥ ८३ ॥ विचकर्ष वलात् कर्ण-
 इन्द्रायुधमिवाच्छितम् । ततः कर्णो महाराज प्रेषयामास साय-
 कान् ॥ ८४ ॥ सुवर्णपुङ्खाञ्जलुघ्नान् खचरान् राक्षसान् प्रति ।
 तदाणैरार्हितं यूथं रक्षसां पीनतक्षसान् ॥ ८५ ॥ सिंहेनेवार्हितं

वन्यं गजानामाकुलं कुलम् । विधम्य राक्षसान् वाणैः साश्व-
 सूतगजान् विभु ॥ ८६ ॥ ददाह भगवान् वल्लिभूतानौव युग-
 क्षये । स हत्वा राक्षसीं सेनां शुशुभे सूतनन्दनः ॥ ८७ ॥ पुरेव
 त्रिपुरं दग्ध्वा दिवि देवी महेश्वरः । तेषु राजसहस्रेषु पाण्ड-
 वेषु मारिष ॥ ८८ ॥ नैनं निरीक्षितुमपि कश्चिच्छक्नोति पार्थिव ।
 ऋते घटीत्कचाद्राजन् राक्षसेन्द्रात्महावलात् ॥ ८९ ॥ भीमवीर्य-
 बलोपेतात् क्रुद्धाहैवस्वतादिव । तस्य क्रुद्धस्य नेताभ्यां पावकः
 समजायत ॥ ९० ॥ मञ्जीष्काभ्यां यथा राजन् सार्धिप्रः स्नेह-
 विन्दवः । तलं तलेन संहत्य सन्दश्य दशनच्छदम् ॥ ९१ ॥ रथ-
 मास्थाय च पुनर्मायया निर्मितं ततः । युक्तं गजनिभैर्वाहैः
 पिशाचवदनैः खरैः ॥ ९२ ॥ स सूतमव्रवीत् क्रुद्धः सूतपुत्राय
 मां वह । स ययौ घोररूपेण रथेन रथिनाम्बरः ॥ ९३ ॥
 हैरथं सूतपुत्रेण पुनरेव विश्राम्यते । स चिक्षेप पुनः क्रुद्धः सूत-
 पुत्राय राक्षसः ॥ ९४ ॥ अष्टचक्रां महाघोरामघनीं सद्गनिर्भि-
 ताम् । तामवप्लुत्य जग्राह कर्णो न्यस्य रथे धनुः ॥ ९५ ॥
 चिक्षेप चैनां तस्यैव स्यन्दनात् सोऽवपुप्लुवे । साश्वसूतध्वजं यान
 भक्तं कृत्वा महाप्रभा ॥ ९६ ॥ विविश वसनां भित्वा सुरास्तत्र
 विमिस्त्रियुः । कर्णश्च सर्वभूतानि पूजयामासुरक्षसा ॥ ९७ ॥
 यदवप्लुत्य जग्राह देवच्छृष्टां महाघनौम् । एवं कृत्वा रथे कर्णं
 आसुरोह रथं पुनः ॥ ९८ ॥ ततो मुमोच विशिखान् सूतपुत्रः
 परन्तपः । अशक्यं कर्तुमन्येन सर्वभूतेषु मानद ॥ ९९ ॥ यद्-
 कार्ष्णीत्तदा कर्णः संग्रामे भीमदर्शने । स हन्यमानो नाराचै-
 र्धारिभिरिव पर्वतः ॥ १०० ॥ गन्धर्वनगराकारः पुनरन्तरधीयत ।
 एवं स वै महाकायो मायया लाघवेन च ॥ १०१ ॥ अस्त्राणि
 तानि दिव्यानि जघान रिपुसूदनः । निहन्यमानेष्वस्त्रेषु मायया
 तेन रक्षसा ॥ १०२ ॥ असम्भ्रान्तस्ततः कर्णस्तद्रक्षः प्रत्ययोधयत् ।

ततः क्रुद्धो महाराज भैमसेनिर्महावलः ॥ १०३ ॥ चकार
 बद्धधात्मानं भीष्मयाणो महारथान् । ततो दिग्भ्यः समापेतुः
 सिंहव्याघ्रतरक्षवः ॥ १०४ ॥ अग्निजिह्वास्तु भुजगा विहगा-
 श्चाप्ययोमुखाः । आक्रीर्यमाणो विधिस्त्रैः कर्षाचापच्युतैः शरैः
 ॥ १०५ ॥ नगराजसमप्रक्षस्तत्रैवान्तरधीयत । राक्षसाश्च पिशा-
 चाश्च यातुधानस्तथैव च ॥ १०६ ॥ शालातृकाश्च बहवो वृकाश्च
 विकृताननाः । ते कर्णं भक्षयिष्यन्तः सर्वतः समुपाद्रवन् ॥ १०७ ॥
 अथैनं वाग्भिरुग्राभिस्त्रासयाञ्चक्रिरे तदा । चयतैर्वृद्धभिर्षीरै-
 रःशुभैः शोणितोक्षितैः ॥ १०८ ॥ तेषामनेकीरेकीकं कर्णो विव्याध
 चाशुगैः । प्रतिहत्य तु तां मायां दिव्येनास्त्रेण राक्षसीम् ॥ १०९ ॥
 आजघान हयान् घोरान् शरैः सन्नतपर्वभिः । ते भग्ना विकृ-
 ताङ्गाश्च छिन्नपृष्ठाश्च सायकैः ॥ ११० ॥ वसुधामन्वपयन्त पश्यत-
 स्तस्य रक्षसः । स भग्नमायो हृदिम्बिः कर्णं वैकर्त्तनं ततः ।
 एष ते विद्धे मृत्युमित्युक्त्वान्तरधीयत ॥ १११ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि कर्षाघटात्कचयुद्धे

षट्सप्तत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १०६ ॥

सञ्जय उवाच । तस्मिंस्तथा वर्त्तमाने कर्षाराक्षसयोर्मृधे ।
 अलायुधो राक्षसेन्द्रो वीर्यवानभ्यवर्त्तत ॥ १ ॥ महत्या सेनया
 युक्तः सुयोधनमुपागमत् । राक्षसानां विरूपपाणां सहस्रैः परि-
 वारितः ॥ २ ॥ नानारूपधरैर्वीरैः पूर्ववैरमनुसरन् । तस्य
 क्षातिर्हि विक्रान्तो ब्राह्मणादो वक्रो हतः ॥ ३ ॥ किर्मीरश्च
 महातेजा हृदिम्बश्च तथा सखा । स दीर्घकालाध्युषितं पूर्ववैर-
 मनुसरन् ॥ ४ ॥ विज्ञायैतन्निशायुद्धं जिघांसुर्भीममाहवे । स
 मत्त इव मातङ्गः संक्रुद्ध इव चौरगः ॥ ५ ॥ दुर्योधनमिदं

वाक्यमब्रवीद्युद्धलालसः । विदितं ते महाराज यथा भीमेन
 राक्षसाः ॥ ६ ॥ हिडिम्बवककिर्मीरा निहता मम बान्धवाः ।
 परामर्षश्च कन्याया हिडिम्बायाः कृतः पुरा ॥ ७ ॥ किमन्य-
 द्राक्षसानन्यानक्षांश्च परिभूय ह । तमहं सगणं राजन् सवाजि-
 रथकुञ्जरम् ॥ ८ ॥ हैडिम्बिञ्च सञ्चामाद्यं हन्तुमभ्यागतः स्वयम् ।
 अद्य कुन्तीसप्तान् सर्वान् वासुदेबपुरोगमान् ॥ ९ ॥ हत्वा सभ-
 क्षयिष्यामि सर्वैरनुचरैः सह । निवारय वलं सर्वं वयं योत्स्याम
 पाण्डवान् ॥ १० ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा हृष्टो दुर्योधनस्तदा ।
 प्रतिगृह्णाब्रवीद्वाक्यं भ्रातृभिः परिवारितः ॥ ११ ॥ त्वां पुरस्कृत्य
 सगणं वयं योत्स्यामहे परान् । न हि वैरान्तमनसः स्थास्यन्ति
 मम सैनिकाः ॥ १२ ॥ एवमस्त्विति राजानमुक्त्वा राक्षसघुङ्गवः ।
 अभ्ययात्त्वरितो भीमं सहितः पुरुषादक्षैः ॥ १३ ॥ दीप्यमानेन
 वपुषा रथेनादित्यवच्चैसा । तादृशेनैव राजेन्द्रः यादृशेन घटात्-
 कचः ॥ १४ ॥ तस्याप्यतुलनिर्घोषो बद्धतीरणचित्रितः । ऋक्ष-
 चर्मावनढाङ्गो नल्लमात्रो महारथः ॥ १५ ॥ तस्यापि तुरगाः
 शीघ्रं हस्तिकायाः खरखराः । शतं युक्ता महाकाया मांस-
 शोणितभोजनाः ॥ १६ ॥ तस्यापि रथनिर्घोषो महामेघरवो-
 पमः । तस्यापि सुमहच्चार्पं दृष्टुञ्चं वलवत्तरः ॥ १७ ॥ तस्या-
 प्यक्षसमा वाणा रुक्मपुङ्खाः शिलाश्रिताः । सोऽपि बीरो महा-
 वाङ्मर्यधैव स घटात्कचः ॥ १८ ॥ तस्यापि गोमायुबलाभिगुप्ती
 बभूव केतुर्ज्वलनार्कतुल्य । स चापि रूपेण घटात्कचस्य श्रीमत्तमो
 व्याकुलदीपितास्यः ॥ १९ ॥ दीप्ताङ्गदो दीप्तकिरीटमाली बद्ध-
 सगुणीप्रनिवद्धखड्गः । गदो भृशुण्डी मुषली हली च शरा-
 सनौ वारणतुल्यवर्मा ॥ २० ॥ रथेन तेनानलवच्चैसा तदा विद्रा-
 वयन् पाण्डववाहिनीं ताम् । रराज सङ्घे परिवर्त्तमानो विद्यु-
 न्माली मेघ इवान्तरीक्षि ॥ २१ ॥ ते चापि सर्वे प्रवरा नरेन्द्रा

महाबला वर्मिणश्चर्मिणश्च । हर्षान्विता युयुधुस्तत्र राजन् सम-
न्ततः पाण्डवयोधवीराः ॥ २२ ॥

इतिद्वीपपर्वणि घटीक्वचवधपर्वणि अलायुधयुद्धे
सप्तसप्तत्यधिकशतीऽध्यायः ॥ १७७ ॥

सञ्जय उवाच । तमागतमभिप्रेक्ष्य भीमकर्माणमाहवे । हृषे-
माहारयाञ्जक्रुः कुन्वः सर्व एव ते ॥ १ ॥ तथैव तव पुत्रास्ते
दुर्योधनपुरोगमाः । अप्लवाः प्लवसासाद्य तत्तत्कामा इवार्णवम्
॥ २ ॥ पुनर्जितमिवात्मानं मन्वानाः पार्थिवास्तदा । अलायुधं
राक्षसेन्द्रं स्थागतिनाभ्यपूजयन् ॥ ३ ॥ तस्मिंस्त्वमानुषे युद्धे वर्त्त-
माने भयावहे । कर्मनात्रमयोर्गतं दारुणप्रतिदर्शनम् ॥ ४ ॥
उपप्रेक्षन्त पाञ्चालाः स्मयमानाः सराजकाः । तथैव तावका
राजन् रत्नमाणास्ततस्ततः ॥ ५ ॥ चक्रुश्चुर्जिदमस्तीति द्वीप-
द्वीपिण्युपादयः । तत् कर्म दृष्ट्वा सम्भ्रान्ता हैडिष्वन्य रणाजिरे
॥ ६ ॥ सर्वमाविग्नमभवत् हाहाभूतमचेतनम् । तत्र सैन्यं महा-
राज निरायं कर्षणीविते ॥ ७ ॥ दुर्योधनस्तु सम्प्रेक्ष्य कर्ण-
गार्त्तिं परां गतम् । अलायुधं राक्षसेन्द्रमाह्वयेदमघ्रात्रयीत् ॥ ८ ॥
एष वैकर्त्तनः कर्षणी हैडिष्वेन समागतः । कुसते कर्म सुमह-
द्यदस्योपयिकं मृषे ॥ ९ ॥ पश्यैतान् पार्थिवान् शूरान् निह-
तान् भैमसेनिना । नानाशस्त्रैरभिरुतान् पादपानिव दग्धिना
॥ १० ॥ तत्रैष भागः समरे राजनध्ये भया कृतः । तथैनानुनते
वीर तं विक्रम्य निवर्हय ॥ ११ ॥ पुरा वैवर्त्तनं कर्षणेप पापी
घटीक्वचः । मायावलमुपाचिन्व साहय्याच्छतकर्मिणः ॥ १२ ॥
एवमुक्तः च राया तु राक्षसेन्दीन्रविक्रमः । तथैवमुक्ता भयावाह
घटीक्वचमुपाद्रवत् ॥ १३ ॥ ततः कर्षणमुद्रुशुभ्य भैमसेनिरधि
प्रभो । प्रत्यमित्रमुपायान्तं मर्हयामास नागणैः ॥ १४ ॥ ततः

समभवद्युद्धं क्रुद्धयोराक्षसेन्द्रयोः । मत्तयोर्वासिताहेतोर्हिंपयो-
 रिव काननम् ॥ १५ ॥ राक्षसादिप्रमुक्तस्तु कर्णोऽपि रथिना-
 म्बरः । अश्वश्वत्थीमसेन रथेनादित्यवर्चसा ॥ १६ ॥ तमायान्त-
 मनादृत्य दृष्ट्वा ग्रस्तं घटीत्कचम् । अलायुधेन समरे सिंहेनेव
 गवाम्भतिम् ॥ १७ ॥ रथेनादित्यवपुषा भीमः प्रहरताम्बरः ।
 किरन् शरौघान् प्रययावलायुधरथं प्रति ॥ १८ ॥ तमायान्त-
 मभिप्रेक्ष्य स तदालायुधः प्रभो । घटीत्कचं समुत्सृज्य भीमसेनं
 ततोऽभ्ययात् ॥ १९ ॥ तं भीमः सहस्राभेप्रत्य राक्षसान्तकरः प्रभो ।
 सगणं राक्षसेन्द्रं तं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २० ॥ तथैवालायुधो
 राजञ्छिञ्चत् धौतेरजिह्वगैः । अभ्रवर्षत कौन्तेयं पुनः पुन-
 ररिन्दमः ॥ २१ ॥ तथा ते राक्षसाः सर्वे भीमसेनमुपाद्रवन् ।
 नानाप्रहरणा भीमः स्वत्सुतानां जयैषिणाः ॥ २२ ॥ स
 ताड्यमानो वल्लभिर्भीमसेनो महाबलः । पञ्चभिः पञ्चभिः सर्वा-
 स्तानविध्यच्छित्तैः शरैः ॥ २३ ॥ ते युध्यमाना भीमेन राक्षसाः
 क्रूरकुडयः । विदेहस्य गहानादान् दुद्रुवुय दिशो दृश ॥ २४ ॥
 तांस्त्रास्यमानान् भीमेन दृष्ट्वा रक्षी महाबलम् । अभिदुद्राव
 वेगेन शरैश्चैनमवाकिरत् ॥ २५ ॥ तं भीमसेनः सारं तीक्ष्णाश्रै-
 रनिगोचहृषैः । अलायुधस्ततस्तांस्तान् भीमेन विशखाग्रणे ॥ २६ ॥
 चिच्छेद् काञ्चित् समरे त्वरया काञ्चिदग्रहीत् । स तं दृष्ट्वा
 राक्षसेन्द्रं भीमो भीमपराक्रमः ॥ २७ ॥ गदाञ्चिच्छेप वेगेन वच-
 पातोपमा तदा । तामापतन्तीं वेगेन गदां ज्वालाकुलां ततः
 ॥ २८ ॥ गदया ताडयामास सा गदाभीममाद्रवत् । स राक्ष-
 सेन्द्रं कौन्तेयः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २९ ॥ तानप्यस्याकरोन्मीघा-
 ग्राक्षसो निमित्तैः शरैः । ते चापि राक्षसाः सर्वे सैनिका भीम-
 रूषिणः ॥ ३० ॥ आसनाद्राक्षसेन्द्रस्य निजघ्नुरथ कुञ्जरान् ।
 पाङ्गालाः सृञ्जयाश्चैव वाजिनः परमदिपाः ॥ ३१ ॥ न आन्ति

क्षेभिरे तत्र राक्षसैर्भ्रमपीडिताः । तं दृष्ट्वा तु महाघोरं वर्तमानं
 महाहवम् ॥ ४२ ॥ अत्रवीत् पुरुषश्रेष्ठो धनञ्जयमिदं वचः ।
 पश्य भीमं महाबाहूँ राक्षसेन्द्रवशङ्कतम् ॥ ४३ ॥ पद्मत्यानुगच्छ
 त्वं मा विचारय पाण्डव । घृष्टयुद्धः शिखण्डी च युधामन्युत्तमौ-
 जसौ ॥ ४४ ॥ सहितौ द्रौपदेयाश्च कर्णं यान्तु महारथाः ।
 नकुलः सहदेवश्च युयुधानश्च वीर्यवान् ॥ ४५ ॥ इतरान्नाक्षान्
 घ्नन्तु शासनात्तव पाण्डव । त्वमपीमां महाबाहो चमूं द्रोणपुर-
 स्कृतान् ॥ ४६ ॥ वारयस्व महाबाहो महद्भि भयमागतम् ।
 एवमुक्ते तु कृष्णेन यथोद्दिष्टा रथोत्तमाः ॥ ४७ ॥ जम्भुवर्कत्तनं
 कर्णं राक्षसांश्चेतरान्रणे । यथ पूर्यायतोत्कृष्टैः शरैराशीविषो-
 पमैः ॥ ४८ ॥ धनुश्चिच्छेद भीमस्य राक्षसेन्द्रः प्रतापवान् ।
 हृयाथैव शितैर्वाणैः सारथिञ्च महाबलः ॥ ४९ ॥ जवान मिषतः
 सङ्घेर् भीमसेनस्य भारत । सोऽवतीर्थ रथोपस्थाहवाश्र्वो हत-
 सारथिः ॥ ५० ॥ तस्मै सुर्वीं गदां घोरां स विनद्योत्ससज्ज ह ।
 ततस्तां भीमनिर्घोषामापतन्तीं महागदाम् ॥ ५१ ॥ गदया राक्षसो
 घोरो निजघान ननाद् च । तद्दृष्ट्वा राक्षसेन्द्रस्य घोरं कर्म
 भयावहम् ॥ ५२ ॥ भीमसेनः प्रहृष्टात्मा गदासुग्रां परामृषत् ।
 तयोः समभवद्युद्धं तुमुलं नररक्षसोः ॥ ५३ ॥ गदानिपात-
 संज्ञादैर्भुवं कम्पयतो भृशम् । गदाविमुक्तौ तौ मूयः समासाद्ये-
 तरेतरम् ॥ ५४ ॥ सुष्टिभिवजसंज्ञादैरन्योऽन्यमभिजघ्नतुः । रथ-
 चक्रैर्युगैरक्षैरधिष्ठानैरुपस्करैः ॥ ५५ ॥ यथासन्नसुरादाय तौ
 जम्भतुरमर्षणौ । तौ विचरन्तौ रुधिरं समासाद्ये तरेतरम् ॥ ५६ ॥
 मत्ताविव महानागौ चक्रुषाते परस्परम् । तदपश्यद्दृषीकेशः पाण्ड-
 वानां हिते रतः । स भीमसेनरक्षार्थं हेडिम्बिं प्रत्यचोदयत् ॥ ५७ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्सवधपर्वणि अलायुधयुद्धे

अष्टमसप्तत्यधिकतमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥

सञ्जय उवाच । सन्दृश्य भीमं समरे रक्षसा ग्रस्तमन्ति-
 कात् । वासुदेवोऽब्रवीदाक्यं घटीत्कचमिदं ततः ॥ १ ॥ पश्य
 भीमं मत्पादाहो रक्षसा ग्रस्तमाहवे । पश्यतां सर्वसैन्यानां तत्र
 रैव महायते ॥ २ ॥ स कर्णं त्वं समुत्सृज्य राक्षसेन्द्रमलायुधम् ।
 अहिं चित्रं महादाहो पश्चात् कर्णं बधिष्यसि ॥ ३ ॥ स वार्ष्णीय-
 वचः श्रुत्वा कर्णमुत्सृज्य वीर्यवान् । युयुधे राक्षसेन्द्रेण वक-
 भ्राता घटीत्कचः ॥ ४ ॥ तयोस्तु तुसुलं युद्धं बभूव निधि
 रत्तुनोः । अलायुधस्य विदोऽग्रं हैडिम्बस्य च भारत ॥ ५ ॥
 अलायुधस्य योधास्तु राक्षसान् घोरदर्शनान् । वेगेनापततः
 शूरान् प्रवृत्तहीतमरासनान् ॥ ६ ॥ आलायुधः सुसंक्रुद्धो युयुधानो
 महारथः । नकुलः सहदेवश्च विभिर्दुर्निमित्तैः शरैः ॥ ७ ॥
 सर्वेऽपि समरे राजन् किरीटी क्षत्रिचर्षभान् । परिचिक्षेप वीभक्तुः
 सर्वतः प्रक्षिपन् शरान् ॥ ८ ॥ कर्णस्य समरे राजन् व्यद्रावयत
 पार्थिवान् । घृष्टयुक्त्वाश्विखण्डादीन् पाञ्चालानां महारथान् ॥ ९ ॥
 तान् वध्यमानान् दृष्ट्वा तु भीमो भीमपराक्रमः । अभ्रवात्त्वरितः
 कर्णं विधिखान् विकिरन्नणे ॥ १० ॥ ततस्तेऽप्याययुर्हत्वा
 राक्षसान् यत्र सूतजः । नकुलः सहदेवश्च साकं कश्च महारथः
 ॥ ११ ॥ ते कर्णं योधयामासुः पाञ्चाला द्रोणमव तु । अला-
 युधस्तु संक्रुद्धो घटीत्कचमरिन्दमम् ॥ १२ ॥ परिधेनातिकायेन
 ताडयामास सूक्ष्मिनि । स तु तेन प्रहारेण भैमसेनिर्महाबलः
 ॥ १३ ॥ ईषन्मूर्च्छावृतात्मानं स्तम्भयामास वीर्यवान् । ततो
 दीपान्निमसङ्घायां शतघण्टामलङ्कृताम् ॥ १४ ॥ चिक्षेप समरे
 तस्मै गदां काञ्चनभूषणाम् । सा हयान् चारधिञ्चास्य रथञ्चास्य
 महास्वनम् ॥ १५ ॥ चूर्णयामास वेगेन निमृष्टा भीमकर्मणा ।
 स भग्नहयचक्राक्षादिशीर्षध्वजकूवरात् ॥ १६ ॥ उत्पपात रथा-
 कर्णं भायामास्थाय राक्षसीम् । स सनास्थाय भायान्तु ववर्ष

रुधिरं वद् ॥ १७ ॥ विद्युद्भिर्भाजितघ्नासीत्तिमिराभाकुलं नमः ।
 ततो वज्रनिपाताश्च साग्निस्तनविव्रवः ॥ १८ ॥ महांसटचटा-
 शब्दस्तद्रासीद्धि महाहवे । तां प्रेक्ष्य विहितं मायां राक्षसी
 राक्षसेन तु ॥ १९ ॥ ऊर्ध्वं सुत्पद्य हैडिम्बिस्तां मायां मायया-
 वधीत् । सोऽभिवीक्ष्य हतां मायां मायावी माययैव ह ॥ २० ॥
 अश्रवणं सुतुमुलं विससर्ज घटात्कचे । अश्रवणं स तहोरं शर-
 वर्षण वीर्यवान् ॥ २१ ॥ दित्तु विध्वंसयामास तदद्भुतमिवा-
 भवत् । ततो नानाप्रहरणैरन्योऽन्यमभिवर्षताम् ॥ २२ ॥ आयसैः
 परिधेः शूलैर्गन्धामुषलं मुहुरैः । पिनाकैः करवालेषु तोमरप्रास-
 कम्पनैः ॥ २३ ॥ नाराचैर्निशितैर्भल्लैः शरैश्चक्रैः परश्वधैः । अयो-
 गुडैर्भिन्दिपालैर्गोश्रीर्षोऽलूखलैरपि ॥ २४ ॥ उत्पाट्य च महा-
 पाखैर्विधिर्जगतीरुहैः । अमीपीलकरैरैश्च चम्पकैश्चैव भारतः
 ॥ २५ ॥ इङ्गुदीवदरीभिश्च कोबिदारैश्च पुष्पितैः । पलाशैररिमेदैश्च
 प्रक्षान्यग्रोधपिपलैः ॥ २६ ॥ महद्भिः संयुगे तस्मिन्नन्योऽन्यमभि-
 जघ्नतुः । विविधैः पर्वताग्रैश्च नानाधातुभिराचितैः ॥ २७ ॥
 तेषां शब्दो महानासीद्घ्राणां मित्यतामिव । युद्धं तत्राभवहोरं
 नैम्यलायुधयोर्दृष ॥ २८ ॥ हरीन्द्रयोर्यथा राजन् वालिसुग्री-
 वयोः पुरा । तौ युध्ये विविधैर्घोरैरायुधैर्विधिखैस्तथा ॥ २९ ॥
 अगच्छ निशितौ खड्गान्योऽन्यमभिजघ्नतुः । तावन्योऽन्यमभि-
 द्रुत्य केशेषु समहावली ॥ ३० ॥ प्रभिन्नागात्रौ प्रखेदं शशुवाते
 जनाधिप । रुधिरञ्च महाकायावमित्रष्टाविवाभ्यदौ ॥ ३१ ॥
 पथाभिपत्य वेगेन समुद्गाम्य च राक्षसम् । वलेनाधिप्य हैडिम्बि
 षकर्त्तास्य शिरो महत् ॥ ३२ ॥ सोऽपहत्य शिरस्तस्य कुण्ड-
 शाभ्यां विभूषितम् । ततः सुतुमुलं नादं ननाद् समहावलः ॥ ३३ ॥
 हतं दृष्ट्वा महाकायं बकक्षातिमरिन्दमम् । पाञ्चालाः पाण्डवा-
 येव सिंहनादान् विनेदिरे ॥ ३४ ॥ ततो मेरीचहस्ताणां शङ्खा-

नामयुतानि च । अवाद्यन् पाण्डवेयास्तस्मिन्नक्षत्रि पातिते ॥३४॥
 अतीव सा निशा तेषां बभूव विजयावहा । विद्योतमाना विबभौ
 समन्ताद्दौपमालिनी ॥ ३५ ॥ अलायुधस्य तु शिरो भैमसेनि-
 म्हावलः । दुर्योधनस्य प्रमुखे चिक्षेप गतचेतसः ॥ ३६ ॥ अथ
 दुर्योधनो दृष्ट्वा हतं वीरमलायुधम् । बभूव परमोदितः सह
 सैन्येन भारत ॥ ३७ ॥ तेन ह्यस्य प्रतिज्ञातं भीमसेनमहं युधि ।
 हन्तेति स्वयमागम्य स्मरता वैरमुत्तमम् ॥ ३८ ॥ ध्रुवं स तेन
 हन्तव्य इत्यमन्यत पार्थिवः । जीवितञ्चिरकालाय भ्रातृणामित्य-
 मन्यत ॥ ३९ ॥ स तं दृष्ट्वा विनिहतं भीमसेनात्मजेन वै । प्रतिज्ञां
 भीमसेनस्य पूर्यामेवाभ्यमन्यत ॥ ४० ॥

इति द्रोणपर्वणि षटीत्कचवधपर्वणि अलायुधयुद्धे

एकोनाशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १७९ ॥

सञ्जय उवाच । निहत्यालायुधं रक्षः प्रहृष्टात्मा षटीत्कचः
 ननाद विविधान्नादान् वाहिन्याः प्रमुखे स्थितः ॥ १ ॥ तस्य
 तुमुलं शब्दं श्रुत्वा कुञ्जरकम्पनम् । तावकात् महाराज भय
 भासीत् सदारुणम् ॥ २ ॥ अलायुधनिप्रकृत्यु भीमसेनिं महा
 बलम् । दृष्ट्वा कर्णो महावाहः पाद्भालान् समुपाद्रवत् ॥ ३ ॥
 दशभिर्दशभिर्वाणैर्धृष्टद्युम्नश्चिखण्डिनौ । दृष्ट्वैः पूर्यायतीतदृष्टै
 विभेद नतपर्वभिः ॥ ४ ॥ ततः परमनाराचैर्युधामन्युत्तमौजसौ
 सात्यकिञ्च रथोदारं कम्पयामास मार्गणैः ॥ ५ ॥ तेषामप्यस्यत
 सङ्घे सर्वेषां सव्यदक्षिणम् । मण्डलान्येव चापानि व्यदृश्यन्
 जनाधिप ॥ ६ ॥ तेषां ज्यातलनिर्घोषो रथनेमिस्वनश्च ह
 मेघानानिव घर्मान्ते बभूव तुमुलो निधिः ॥ ७ ॥ ज्यानेमिघोष-
 स्तनयित्तु मांश्च धनुस्तडिन्मण्डलकेतुशृङ्गः । शरौघवर्षाकुलद्वष्टिः

मांश्च संग्राममेघः स बभूव राजन् ॥ ८ ॥ तदद्भुतं शैल इवा-
 रकम्प्यो वर्षं महाशैलसमानरूपः । विध्वंसयामास रणे नरेन्द्र
 वैकर्त्तनः शत्रुगणावमर्द्दी ॥ ९ ॥ स तोमरेर्वज्रनिपाततुल्यैः शितैः
 परैः काञ्चनचित्रपुङ्खैः । शत्रून् व्यपोहन् समरे महात्मा वैकर्त्तनः
 पुत्रहितेरतस्ते ॥ १० ॥ संच्छिन्नभिन्नध्वजिनश्च केचित्तौच्छ्रैः
 परैरार्द्धैतभिन्नद्वैहाः । केचिद्विस्तृता विहयाश्च केचिद्वैकर्त्तनेनाशु
 कृता बभूवुः ॥ ११ ॥ अविन्दमानस्त्वथ शर्म शङ्खे यौधिष्ठिरं
 इदलमभ्यपद्यत । तान् प्रेक्ष्य भग्नान् विमुखीकृतांश्च षटोत्कची
 तोषमतीव चक्रे ॥ १२ ॥ आस्थाय तं काञ्चनरत्नचित्रं रथोत्तमं
 संचवत् संननाद् । वैकर्त्तनं कर्णमुपेत्य चापि विव्याध वज्र-
 तिमैः पृषत्कैः ॥ १३ ॥ तौ कर्णिनाराचशिलीमुखैश्च नालीक-
 ण्डामनिवत्सदन्तैः । वराहकर्मैः सविषाणशृङ्गैः क्षुरप्रसङ्खैश्च
 वर्षतुः स्वम् ॥ १४ ॥ तद्वाणवर्षाद्वृतमन्तरीचं तिर्यग्गताभिः
 समरे रराज । सुवर्णपुङ्खज्वलितप्रभाभिर्विचित्रपुष्पाभिरिव
 मजोभिः ॥ १५ ॥ समं हि तावप्रतिमप्रभावावन्योऽन्यमाजघ्नतु-
 त्तमास्त्रैः । तयोर्हि वीरोत्तमयोर्न कश्चिद्दृश्यं तस्मिन् समरे
 विशेषम् ॥ १६ ॥ अतीव तं चित्रमदुल्यरूपं बभूव युद्धं रवि-
 तौमसून्वोः । समाकुलं शस्त्रनिषातघोरं दिवीव राहंशुमतोः
 शीघ्रम् ॥ १७ ॥

सञ्जय उवाच । षटोत्कची यदा कर्णं न विशेषयते नृप ।
 तः प्रादुश्यकारोग्रमस्त्रमस्त्रविदास्वरः ॥ १८ ॥ तेनास्त्रेण हयान्
 वं निहत्य तस्य राक्षसः । सारथिञ्चैव हृदिभ्यः क्षिप्रमन्तर-
 षीयत ॥ १९ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तथा क्षन्नाह्निते तस्मिन् कूटयोधिनि
 चक्षे । यन्मानकैः प्रतिपन्नं तस्ममाचक्षु सञ्जय ॥ २० ॥

सञ्जय उवाच । अन्तर्हितं राक्षसं तं विदित्वा सम्प्राक्रोशन्

कुरवः सर्व एव । कर्षं नायं राक्षसः कूटयोधौ हन्यात् कर्षं
 समरे पश्यमानः ॥ २१ ॥ ततः कर्षीं लघुचित्रास्त्रयोधौ सर्वं
 दिग्घो व्यावृणोद्वाणजालैः । न वै किञ्चिद्गपटस्येत भूतं तमोभूतं
 सायकैरन्तरीक्षे ॥ २२ ॥ न चाद्दानो न च सन्दधानो न चेष्टुर्धै-
 स्पृश्यमानः कराग्रैः । अट्टश्यद्वै लाघवान् सूतपुत्रः सर्वैर्वाणै-
 ष्काद्यानोऽन्तरीक्षम् ॥ २३ ॥ ततो मायां विहितामन्तरीक्षे
 घोरां भीमां राक्षसीं दारुणेन । तां पश्यामी लोहिताभ्रप्रकाशां
 देदीप्यन्तीमन्मिश्रिखामिवीग्राम् ॥ २४ ॥ ततस्ततो विद्युत्
 प्रादुरासन्नुल्काश्चापि ज्वलिताः कौरवेन्द्र । घोषस्यासां प्रादु-
 रासीत् सुधोरः सहस्रशो नदतां दुन्दुभीनाम् ॥ २५ ॥ ततः
 शराः प्रायतन् रक्तपुङ्खाः शतशः प्रासा मुसलान्यायुधानि । पर-
 श्वधास्तैलघोताश्च खड्गः प्रदीपाग्राः पट्टिमास्तीमराश्च ॥ २६ ॥
 मयूखिनः परिघा लोहवद्वा गदाश्वित्राः मितधाराश्च शूलाः ।
 गुर्व्यो गदा हेमपट्टावनद्धाः शतशश्च प्रादुरासन् समन्तात् ॥ २७ ॥
 महाशिलायापतंस्तत्र तत्र सहस्रशः साशनमश्च वज्राः । चक्राणि
 चानेकमतचुराणि प्रादुर्बभूवुज्ज्वलनप्रभाणि ॥ २८ ॥ तां शक्ति-
 पाशासिपरश्वधानां प्रासष्टिवज्राश्वनिमुद्गराणां । वृष्टिं विशालां
 ज्वलितां पतन्तीं कर्णः शरौघैर्न शशाक हतुम् ॥ २९ ॥ शरा-
 हतानां पततां हयानां वज्राहतानाञ्च महागजानाम् । शस्ता-
 हतानाञ्च महारथानां महान्निनादः पततां वभूव ॥ ३० ॥ सुभीम-
 नानाविधशस्त्रपातैर्घघोल्कचेनाभिहतं समन्तात् । दौर्घ्योर्धनं
 तद्वलमार्त्तमासीद्ग्रावर्त्तमानं दृष्ट्ये भ्रमत्तत् ॥ ३१ ॥ हाहाकृतं
 सम्परिवर्त्तमानं संलीयमानञ्च विपस्वरूपम् । ते चार्थ्यभावात्
 पुरुषप्रवीराः पराङ्मुखा न वभूवुस्तदानीम् ॥ ३२ ॥ तां राक्षसीं
 घोरतरां सुभीमां वृष्टिं महाशस्त्रमयौ पतन्तीम् । दृष्ट्वा बली-
 षांश्च निपात्यमानान् सहस्रयं तत्र पुत्रान् विवेश ॥ ३३ ॥ शिवाश्च

सप्तविंश खण्डम् ।

MAHABHARATAM

KARNA PARVA

PUBLISHED AND DISTRIBUTED GRATIS

BY

PRATAP CHANDRA ROY, C. I. E.

श्रीमहाभारतम् ।

श्रीमत्सहस्रविंशत्यध्यायविरचितम् ।

कार्यपत्रम् ।

सि, आइ, इ, उपाधिधारिणा

रायश्रीप्रतापचन्द्रेण

प्रकाशितम्

मूल्यं विना वितोर्णञ्च ।

“ इत्युपादादिस्तथाप्युक्तं किमवशिष्यते ”

तृतीयसंस्करणम् ।

कलिकाता बीडन् द्वीटान्तर्गत

१ नं राजा गुरुदास द्वीट् भारतयन्त्रे

श्रीकालिदास सेनेन मुद्रितम् ।

शकाब्दाः १८११ ।

वैश्वानरदीपजिह्वाः सुभीमनादाः शतशो नदन्तीः । रक्षोगणा-
 न्दहतश्चापि वीक्ष्य नरेन्द्रवीधा व्यथिता बभूवुः ॥ ३४ ॥ ते दीप्त-
 जिह्वाननतीक्ष्णदंष्ट्रा विभीषणाः शैलनिकाशकायाः । नभोगताः
 शक्तिविपक्तहस्ता मेघा व्यसृञ्चन्निव व्रष्टिसुग्राम् ॥ ३५ ॥ तै-
 राहतास्ते शरशक्तिशूलैर्गदाभिरुग्रैः परिषेय दीप्तैः । वज्रैः
 पिनाकीरश्निप्रहारैश्चक्रैः शतघ्न्या मथिताश्च पेतुः ॥ ३६ ॥ शूलां-
 शुशूखाश्मगुडाः शतघ्नयः स्थूणाश्च कार्ष्णायसपट्टनदाः । अवा-
 किरंस्तव पुत्रस्य सेनां ततो रौद्रं कश्मलं प्रादुरासीत् ॥ ३७ ॥
 विभीर्षास्त्रा निहतैरुत्तमाङ्गैः सश्वग्नाङ्गाः शरते तत्र शूराः ।
 छिन्ना हयाः कुञ्जरायावभग्नाः सञ्चूर्णिताश्चैव रथाः शिलाभिः
 ॥ ३८ ॥ एवं महच्छरवर्षं सृजन्तस्ते वातुधाना भुवि घोर-
 रूपाः । मायाः सृष्टास्तत्र घटोत्कचिन नानुञ्चन् वै वाचमानं न
 भीतम् ॥ ३९ ॥ तस्मिन् क्रूरे कुरूवीरावमर्हि कालोत्सृष्टे क्षत्रि-
 याणामभावे । ते वै भग्नाः सहसा व्यद्वन्त तत्राक्रोशन् कौरवाः
 सर्वे एव ॥ ४० ॥ पलायध्वं कौरवा नैतदस्ति सिन्धुा देवा घ्नन्ति
 न पाण्डुवार्धं । ततो तेषां मञ्जतां भारतानां न क्ष्म दीपस्तत्र
 बभूव कथित् ॥ ४१ ॥ तस्मिन् संक्रन्दे तुमुले वर्तमाने सैन्ये भग्ने
 लीयमाने कुम्भाम् । अनीकानां प्रविभागी प्रकाशे न श्चायन्ते
 कुरवो नेतरे वै ॥ ४२ ॥ निर्मर्यादे विद्रवे घोररूपे सर्वा दिग्भः
 प्रेक्षमाणश्च शून्याः तां शङ्खद्वष्टिं सहसा ग्राहमानं कर्णञ्चैकं
 तत्र राजन्नपश्यन् ॥ ४३ ॥ ततो वाणैरावृणोदन्तरीक्षं दिव्यां
 मायां योधयन्नाक्षसस्य । ह्योमान् कुर्वन् दुष्करञ्चार्य्यकर्म नैवा-
 सुद्धत् संयुगं स्तनपुत्रः ॥ ४४ ॥ ततो भीताः समुद्वेचन्त कर्णं
 राजन् सर्वे सैन्यवा दाहिकाश्च । असंभोहं पूजयन्तोऽस्य सहस्रे
 सम्पश्यन्तो वै विजयं राक्षसस्य ॥ ४५ ॥ तेनात्सृष्टा चक्रयुक्ता
 शतशो समं सर्वेयतुरोऽश्वान् जघान । ते जानुभिर्जगतोमन्व-

पयन् गतासवी निर्देषनाच्च जिह्वाः ॥ ४६ ॥ ततो हताश्व-
 दवरुच्च यानादन्तर्मनाः कुरुषु प्रद्ववत्सु । दिव्ये चास्त्रे मायया
 बध्नमाने नैवासुच्छिन्तयन् प्राप्तकालम् ॥ ४७ ॥ ततोऽब्रुवन्
 कौरवाः सर्व एव कर्मं दृष्ट्वा घोररूपाञ्च मायाम् । शक्त्या रक्षो
 जहि कर्माय तूर्णं नश्यन्त्येते कुरवो धार्तराष्ट्राः ॥ ४८ ॥ करि-
 क्षतः किञ्च नो भीमपार्थो तपन्तमेन जहि पापं निशीथे । यो नः
 संग्रामाहोररूपादि मुञ्चेत् स पार्थान् धीत्स्यते संयुगीषु ॥ ४९ ॥
 तन्नादिनं राक्षसं घोररूपं शक्त्या जहि त्वं दत्तया वासवेन । मा
 कौरवाः सर्व एवेन्द्रकल्पा रात्रियुद्धे कर्म नैशुः सद्योधाः ॥ ५० ॥
 अवध्यमाने राक्षसे वै निशीथे दृष्ट्वा राक्षस्तासमानं बलञ्च । महत्
 श्रुत्वा निनदं कौरवाणां मतिं दध्रे शक्तिमोक्षाय कर्मः ॥ ५१ ॥
 स वै क्रुद्धः सिंह इवात्मवर्षी नामर्षयन् प्रतिघातं रणोऽसौ । शक्तिं
 श्रेष्ठा वैजयन्तीमजय्यां समाददे तस्य बधञ्चिकीर्युः ॥ ५२ ॥ यासौ
 राजन्निहिता वर्षपूगान् बधायाजौ सत्कृता पण्डवस्य । यां वै
 प्रादात् सूतपुत्राय शक्रः शक्तिं श्रेष्ठां कुण्डलाभ्यां निनाय ॥ ५३ ॥
 तां वै घोरां लेलिहानां प्रदीप्तां पाशैर्युक्तामन्तकस्यैकजिह्वाम् ।
 मृत्योः स्वसारं ज्वलमानामिवीघ्रां वैकर्त्तनः शिखीद्राक्षसाय
 ॥ ५४ ॥ तामुत्तमां परकायापहन्त्रीं दृष्ट्वा सौतेर्वाङ्मसंस्थां
 ज्वलन्तीम् । भीतं रक्षः सम्प्रदुद्राव राजन् कुलात्मानं बिम्ब-
 पादप्रमाणम् ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वा शक्तिं कर्मवाहन्तरस्यां नेदुर्भूता-
 न्यन्तरीक्षे नरेन्द्र । वयुर्गतास्तुमुलाश्वापि राजन् सनिर्घाता
 चाग्रनिर्गां जगाम ॥ ५६ ॥ सा तां मायां भस्म कृत्वा ज्वलन्तीं
 भिक्षा गाढं हृदयं राक्षसस्य । जह्वं ययौ दीप्यमाना निशायां
 नक्षत्राणामन्तराण्या विवेश ॥ ५७ ॥ युद्धा चित्रैर्विविधैः शस्त-
 पूगैर्दिव्यैर्वैरैराक्षसैर्मानुषैश्च । नदन्नादान् विविधान् भैरवांश्च
 प्राणानिष्टांस्त्याजितः शक्र शक्त्या ॥ ५८ ॥ इन्द्रश्चान्यच्चित्तं मायया-

हृषं चकारासौ कर्म शत्रुचयाय । तस्मिन् काले शक्तिनिर्मिन्न-
मर्मा बभौ राजन् शैलमेषप्रकाशः ॥ ५८ ॥ स तद्रूपं भैरवं भीम-
कर्मा भीमं कृत्वा भैमसेनिः पपात । हतोऽप्येव तव सैन्यैकदेशं
व्यपोथयत् स्वेन दिहेन राजन् ॥ ६० ॥ पतद्रुचः स्वेन कायेन
तूर्णमतिप्रमाणेन विवर्द्धता च । प्रियं कुर्वन् षाण्डवानां गतासु-
रक्षौचिणीं तव तूर्णं जघान ॥ ६१ ॥ ततो मिथ्याः प्राणदन्
सिंहनादैः शङ्खा भेर्यां सुरजाश्वानकाश्च । दग्धां मायां निहतं
राक्षसञ्च दृष्ट्वा हृष्टाः प्राणदन् कौरवेयाः ॥ ६२ ॥ ततः कर्षः
कुरुभिः पूज्यमानो यथा शक्रो वृत्रवधे मरुद्भिः । अन्वारूढस्तव
पुत्रस्य यानं दृष्ट्वापि प्राविशत् तत् स्वसैन्यम् ॥ ६३ ॥

इति द्वीणपर्वणि षटोत्कचवधपर्वणि षटोत्कचवधे

अशौत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८० ॥

सञ्जय उवाच । हैडिम्बं निहतं दृष्ट्वा विकीर्णमिव पर्वतम् ।
वभूवुः पाण्डवाः सर्वे शोकवाप्याकुलेक्षणाः ॥ १ ॥ वासुदेवस्तु
हर्षेण महताभिपरिप्लुतः । ननाद सिंहनादेन व्यथयन्निव
पाण्डवान् ॥ २ ॥ विनद्य च महानादं परिश्वजत पाण्डवम् ।
स विनद्य महानादमभीष्टुन् सन्नियम्य च ॥ ३ ॥ ननक्त हर्ष-
सम्वीतो वातोद्धूत इव द्रुमः । ततः परिश्वज्य पुनः पार्थमास्कोट्य
चासृजत् ॥ ४ ॥ रथोपस्थगतो धीमान् प्राणदत् पुनरच्युतः ।
प्रहर्षं तस्य तं ज्ञात्वा केशवस्य धनञ्जयः ॥ ५ ॥ अर्जुनाऽथा-
ब्रवीद्राजन्नातिदृष्टमना इव । अति हर्षोऽयमस्थाने तवाद्य मधु-
सूदन ॥ ६ ॥ शोकस्थाने परे प्राप्ते हैडिम्बस्य वधेन तु । विमु-
खानि तु सैन्यानि हतं दृष्ट्वा षटोत्कचम् ॥ ७ ॥ वयञ्च भृशमुदिम्ना
हैडिम्बस्य निपातनात् । नैतत् कारणमलमं हि भविष्यति जना-

ईन ॥ ८ ॥ तदद्य शंस मे पृष्टः सत्यं सत्यवताम्बर । यदेतन्न
रहस्यन्ते वक्तुमर्हस्यरिन्दम ॥ ९ ॥ धैर्यस्य वैकृतं ब्रूहि त्वमद्य
मधुसूदन । समुद्रस्यैव सङ्गीभो मेरोरिव विसर्पणम् । तथैत-
न्नाघतं मन्ये तव कर्म जनाईन ॥ १० ॥

वासुदेव उवाच । अतिहर्षमिमं प्राप्तं शृणु मे त्वं धनञ्जय ।
अतीव मनसः सद्यः प्रसादकरमुत्तमम् ॥ ११ ॥ शक्तिं घटील्लव-
नेना व्यंसयित्वा महाद्युते । कर्षं निहतमेवाजौ विद्धि सद्यो
धनञ्जय ॥ १२ ॥ शक्तिहस्तं पुनः कर्षं न लोकेऽस्ति पुमानिह ।
व एनमभितस्तिष्टेत् कार्तिकेयमिवाहवे ॥ १३ ॥ दिष्टप्रापनीत-
कवचो दिष्टप्रापहृतकुण्डलः । दिष्टप्रा विध्वंसिता शक्तिरभोधस
घटील्लव ॥ १४ ॥ यदि हि स्यात् सकवचस्यैव स्यात् सकुण्डलः
सामरानपि लोकांस्तीनेकः कर्षो जयेदहमी ॥ १५ ॥ वासुदेव
कुवेरो वा वरुणो वा जलेश्वरः । यमी वा नोत्सहेत् कर्षं रणे
प्रतिसमासितुम् ॥ १६ ॥ गाण्डीवमुद्यन्य भगंयक्रव्वाः सुदर्श-
नम् । न शक्तौ स्वी रणे जेतुं तद्या युक्तं नरर्षभम् ॥ १७ ॥
त्वद्वितार्थन्तु यक्रेण मायापहृतकुण्डलः । विहीनकवचश्चायं कृत
परपुरञ्जयः ॥ १८ ॥ उत्कृत्य कवचं यस्मात् कुण्डले विमले
ते । प्रादाच्छक्राय कर्षो वै तस्माद्देकर्त्तनः कृतः ॥ १९ ॥ आशी
विष इव क्रुद्धां जृम्भतो मन्त्रतेजसा ! तथाद्य भाति कर्षो
शान्तज्वाल इवानलः ॥ २० ॥ यदाप्रभृति कर्षाय शक्तिर्दत्त
महात्मना । वासवेन महावाहो प्राप्ता यासौ घटील्लवम् ॥ २१ ॥
कुण्डलाभ्यां निनायाथ दिव्येन कवचेन च । तां प्राप्यामन्यत द्वा
सततं त्वां हतं रणे ॥ २२ ॥ एवङ्गतोऽपि शक्योऽयं हन
नाम्बेन केनचित् । ऋते त्वां पुरुषव्याघ्र शपे सत्येन चानघ ॥ २३ ॥
ब्रह्मण्यः सत्यवादी च तपस्वी नियतव्रतः । रिपुष्वपि द्यावां
तस्मात् कर्षो वृषः सृतः ॥ २४ ॥ युद्धशौण्डो महावाहर्नित्योद्य

अरासनः । केयरीव वने नईलत्तात्मातङ्गवृषपान् ॥ २५ ॥
 विमदान्नथशार्दूलान् कुरते रणमूर्धनि । मध्यङ्गत इवादित्यो यो
 न शक्य उदौक्षितुम् ॥ २६ ॥ तदीवैः पुरुषव्याघ्र योधमुख्यै-
 महात्मभिः । अरजालसहस्रांशुः अरदीव दिवाकरः ॥ २७ ॥
 तपान्ते जलदो यदत् अरधाराः अरम्भुङ्गः । दिव्यास्त्रजलदः
 कर्षः पकैन्य इव वृष्टिमान् ॥ २८ ॥ त्रिदशैरपि चास्यद्भिः अर-
 वपं समन्ततः । अशक्यस्तदयं जेतुं स्रवद्भिर्मांसघोणितम् ॥ २९ ॥
 कवचेन विहीनश्च कुण्डलाभ्याञ्च पाण्डव । सोऽद्य मानुषतां प्राप्नो
 विमुक्तः शक्रदत्तया ॥ ३० ॥ एको हि योगोऽस्य भवेदधाय छिद्रे
 ह्येनं स्वप्रमत्तः प्रमत्तम् । कृच्छ्रप्राप्तं रथचक्रे निमग्ने हन्याः पूर्वं
 तन्तु संज्ञां विचार्य्य ॥ ३१ ॥ न सूद्यतास्त्रं युधि हन्यादजय-
 मयेकवीरो बलजित् सवचः । जरासन्धश्चेदिराजो महात्मा महा-
 बाहुश्चैकलव्यो निषादः ॥ ३२ ॥ एकैकयो निहताः सर्व एते
 योगैस्त्रैस्त्रैस्तद्विधायं मयैव । अथापरे निहता राजसेन्द्रा हिडिम्ब
 किमीरवक्रप्रधानाः । अलायुधः परसैन्यावमर्ही घटोत्कचश्चोग्र-
 कर्मावमर्ही ॥ ३३ ॥

इति श्रीगणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि कृष्णार्धे

एकाशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

अर्जुन उवाच । कथमस्तद्विधायं ते कैश्च योगैर्जिनाह्विन ।
 जरासन्धप्रभृतयो घातिताः पृथिवीश्वराः ॥ १ ॥

वासुदेव उवाच । जरासन्धश्चेदिराजो नैषादिश्च महाबलः ।
 यदि स्युर्न हताः पूर्वमिदानीं स्युर्भयङ्कराः ॥ २ ॥ दुर्योधन-
 स्नानवशं वृणुयाद्रथसत्तमान् । तेऽस्त्रास नित्यविदिष्टाः संयथे-
 युश्च कौरवान् ॥ ३ ॥ ते हि वीरा भहेष्वासाः कृतास्त्राः दृढ-

धोधिः । धार्तराष्ट्रं ते सर्वं रक्षेयुरमरा इव ॥ ४ ॥ सूत-
 पुत्रो जरासन्धश्चेदिराजो निषादजः । सुयोधनं समाश्रित्य जयेयुः
 पृथिवीमिमाम् ॥ ५ ॥ योगैरपि हतास्त्रैस्त्रैस्तन्मे शृणु धन-
 क्षय । अजय्या हि मृधे योगादृते ते दैवतैरपि ॥ ६ ॥ एकैको
 हि पृथक् तेषां समस्तां सुरवाहिनीम् । योधयेत् समरे पार्थ
 लोकपालाभिरक्षिताम् ॥ ७ ॥ जरासन्धोऽतिरुषितो रौहिणेय-
 प्रधर्षितः । असहधार्थञ्चिन्नेप गदां वै सर्वघातिनीम् ॥ ८ ॥
 सीमन्तमिव कुर्वाणां नभसः पावकप्रभाम् । व्यदृश्यत पतन्ती सा
 अक्रमुक्ता इवाग्निः ॥ ९ ॥ तामापतन्तीं दृष्ट्वैव गदां रौहिणि-
 नन्दनः । प्रतिघातार्थमस्तं वै स्थूणाकर्षणमवाच जत् ॥ १० ॥ अस्त्र-
 वेगप्रतिहता सा गदा प्रापतद्भुवि । दारयन्ती धरां देवीं
 कम्पयन्तीव पर्वतान् ॥ ११ ॥ तत्र स्य राक्षसी घोरा जरा नाम
 सुविक्रमा । सन्धयामास तं राजन् जरासन्धमरिन्दमम् ॥ १२ ॥
 हाभ्यां जातः स मातृभ्यामर्द्धदेहः पृथक् पृथक् । तथा स सन्धितो
 यस्माञ्जरासन्धस्ततोऽभवत् ॥ १३ ॥ सा तु भूमिं गता पार्थ हता
 असुतवान्भवा । गद्या तेन चास्त्रेण स्थूणाकर्षणं राक्षसी ॥ १४ ॥
 विनाभूतः स गद्या जरासन्धो महासन्धे । निहतो भीमसेनेन
 पश्यतस्ते धनक्षय ॥ १५ ॥ यदि हि स्याद्गदा णिर्जरासन्धः
 प्रतापवान् । सेन्द्रा देवा न तं हन्तुं रणे शक्ता नरोत्तम ॥ १६ ॥
 त्वद्वितार्थञ्च नैषाद्विरङ्गुष्ठेन वियोजितः । द्रोणेनाचार्यकं कृत्वा
 ऊद्वाना सत्यविक्रमः ॥ १७ ॥ स हि बद्धाङ्गुलित्राणो नैषाद्विद्व-
 विक्रमः । अतिमानो वनचरो वभौ राम इवापरः ॥ १८ ॥
 एकलव्यं हि साङ्गुष्ठमशक्ता देवदानवाः । सराक्षसीरगाः पार्थ
 विजेतुं युधि कर्हिचित् ॥ १९ ॥ किमु मानुषमात्रेण शक्यः
 सम्प्रति वीक्षितुम् । दृढमुष्टिः कृती नित्यमस्यमानो दिवानिग्रम्
 ॥ २० ॥ त्वद्वितार्थन्तु स मया हतः संग्राममूर्धनि । चेदिराजो

हि विक्रान्तः प्रत्यक्षं निहतस्तव ॥ २१ ॥ स चाप्यगदयः संग्रामे
 जेतुं सर्वैः सुरासुरैः । बधार्थं तस्य जातोऽहमन्येषाञ्च सुर-
 दिषाम् ॥ २२ ॥ तत्सहायो नरव्याघ्र लोकानां हितकाम्यया ।
 हैडिम्बवक्रकिर्मीरा भीमसेनेन पातिताः ॥ २३ ॥ रावणेन सम-
 प्राणा ब्रह्मयज्ञविनाशनः । हतस्तथैव मायावी हैडिम्बेनाप्यला-
 युधः ॥ २४ ॥ हैडिम्बशायुपायेन शक्त्या कर्मेन पातितः । यदि
 ज्ञेनं नाहनिष्यत् कर्मः शक्त्या महासृधे ॥ २५ ॥ मया वध्यो-
 ऽभविष्यत् स भैमसेनिर्घटोत्कचः । मया न निहतः पूर्वमेव युष्मत्-
 प्रियेप्सया ॥ २६ ॥ एष हि ब्राह्मणदेपी यज्ञदेपी च राक्षसः ।
 दक्षहन्ता च पापात्मा तस्मादेवं मिपातितः ॥ २७ ॥ व्यंसिता
 चाप्युपायेन शक्रदत्ता मयानघ । ये हि धर्मस्य लोप्तारो वध्यास्ते
 मम पाण्डव ॥ २८ ॥ धर्मसंस्थापनार्थाय प्रतिज्ञैषा मया कृता ।
 ब्रह्म सत्यं दमः शौचं धर्मो ज्ञीः श्रीर्घृतिः क्षमा ॥ २९ ॥ यत्र
 यत्र भवेन्नित्यमहं तत्राभवं सदा । अप्रमादस्त्वया कार्यः कस्मै
 वैकर्त्तनं प्रति ॥ ३० ॥ उपदेक्ष्यान्युपायेन येन तं प्रसहिष्यसि ।
 सुयोधनञ्चापि रणे हनिष्यति त्वकोदरः ॥ ३१ ॥ तस्य चापि
 बधोपायं वक्ष्ये च तव पाण्डव । वद्विते तुमुलस्त्वेष शब्दः परचमूं
 प्रति ॥ ३२ ॥ विद्रवन्ति हि सैन्यानि त्वरीयानि दिशो दश ।
 लज्जलक्ष्या हि कौरव्या विधमन्ति चमूं तव । दहत्येव च नः
 सङ्घे द्रोणः प्रहरतां वरः ॥ ३३ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि कृष्णावाक्ये

द्वितीयधिकशतोऽध्यायः ॥ १८२ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । एकवीरवधे भीषा शक्ति सूतात्मजे हि
 वै । कक्षात् सर्वान् समुत्सृज्य स तां पार्थ न मुक्तवान् ॥ १ ॥

तस्मिन् हते हताः शक्त्या सर्वे सञ्जयपाण्डवाः । फाल्गुनस्य वधे
 कम्पाद्युद्धे न जयमादधे ॥ २ ॥ आहूतो न निवर्त्तयामिति तेन
 व्रतं कृतम् । स्वयमाह्वयितव्यं स सूतपुत्रेण फाल्गुनः ॥ ३ ॥
 ततो हैरथनानीय फाल्गुनं अक्रदत्तया । न जघान वृषः कक्षा-
 तन्ममावच्छु सञ्जय ॥ ४ ॥ नूनं बुद्धिविहीनश्चाप्यसहायश्च रे
 सुतः । अत्रुभिव्यंसितः पापः स कथं नु जयेदरौन् ॥ ५ ॥ या
 च्छस्य परमा शक्तिर्जयस्य च परायणा । सा शक्तिर्वासुदेवेन
 व्यंसिता च घटोत्कचे ॥ ६ ॥ कुरोर्यथा हस्तगतं ह्वयेत् फलं
 वलीयसा । तथा शक्तिरमोषा सा मोघीभूता घटोत्कचे ॥ ७ ॥
 यथा वराहस्य शुनश्च युद्धे तयोरभावे प्रवचस्य लाभः । मन्थे
 विहन् वासुदेवस्य तददधे लाभः कर्णहृदिस्वयोर्वे ॥ ८ ॥ घटोत्
 कचो यदि हन्याद्वि कर्णं परो लाभः समरे पाण्डवानाम्
 वैकर्त्तनो यदि वा तन्निहन्यात्तथा कृत्यं शक्तिनाशात् कृतं स्यात्
 ॥ ९ ॥ इति प्राज्ञः प्रज्ञयवं विचार्य घटोत्कचं सूतपुत्रेण युद्धे
 अधातयद्वासुदेवो नृसिंहः प्रियं कुर्वन् पाण्डवानां हितञ्च ॥ १० ॥

सञ्जय उवाच । एतच्चिकीर्षितं शाला कर्णस्य मधुहा नृप
 नियोजयामास तदा हैरथे राक्षसेश्वरम् ॥ १ ॥ घटोत्कचं
 महावीर्यं महाबुद्धिर्जनाईनः । अमोघाया विघातार्थं राजन्
 दुर्मन्त्रिते तव ॥ १२ ॥ तदैव कृतकार्यं हि वयं स्याम कुक्षहह
 न रक्षीमहि कृष्णस्तं कर्मात् पार्थं महारथम् ॥ १३ ॥ साश्व
 ध्वजरथः सङ्घो घृतराष्ट्रहतो भवेत् । विना जनाईनं पार्थ
 योगानामीश्वरं प्रभुम् ॥ १४ ॥ तैस्तेरुपायैर्बहुभीरुच्यमाणः स
 पार्थिवः । जयत्यभिमुखाच्छूतून् पार्थः कृष्णान् पालितः ॥ १५ ॥
 सविशेषात्त्वमोघायाः कृष्णो रक्षति पाण्डवान् । हन्यात् क्षि
 हि कौन्तेयं शक्तिर्हृच्चमिवाशनिः ॥ १६ ॥

घृतराष्ट्र उवाच । विरोधी च कुमन्त्री च प्राज्ञमानी ममा

तजः । यस्यैष समतिक्रान्तो बधोपायो जयं प्रति ॥ १७ ॥ स
वा कर्षो महाबुद्धिः सर्वशस्त्रभृताम्बरः । न मुक्तवान् कथं सूत
ताममोघां धनञ्जये ॥ १८ ॥ तवापि समतिक्रान्तमेतद्भावलाघे
कथम् । एनमर्थं महाबुद्धे यत्त्वया नावबोधितः ॥ १९ ॥

सञ्जय उवाच । दुर्योधनस्य शकुनेर्मम दुःशासनस्य च ।
रात्रौ रात्रौ भवत्येषा नित्यमेव समर्थना ॥ २० ॥ तं सर्वसैन्य-
मुत्सृज्य जहि कर्षा धनञ्जयम् । प्रेष्यवत् पाण्डुपाञ्चालानुप-
भोक्ष्यामहे ततः ॥ २१ ॥ अथ वा निहतं पार्थ पाण्डुष्वन्यतमं
ततः । स्थापयेद्युधि वार्ष्णेयस्तस्मात् कृष्णो निपात्यताम् ॥ २२ ॥
वृष्णो हि मूलं पाण्डूनां पार्थ स्कन्ध इवोद्गतः । शाखा इवितरे
पार्थाः पाञ्चालाः पत्रसंज्ञकाः ॥ २३ ॥ कृष्णाश्रयाः कृष्णवलाः
कृष्णानाश्रया पाण्डवाः । कृष्णाः परायणञ्चैषां ज्योतिष्मिव
चन्द्रमाः ॥ २४ ॥ तस्मात् पर्शानि शाखाश्च स्कन्धञ्चोत्सृज सूतज ।
कृष्णां हि विद्धि पाण्डूनां मूलं सर्वत्र सर्वदा ॥ २५ ॥ हन्याद्यदि
दि दाशार्हं कर्षो यादवनन्दनम् । कुत्स्ना वसुमती राजन् वशे
ते स्थान्न संशयः ॥ २६ ॥ यदि स निह्नः शयीत भूमौ बटुकुल-
पाण्डवनन्दनो महात्मा । ननु तव असुधा नरेन्द्र सर्वा सर्गिरि-
समुद्रवना वशं प्रजेत् ॥ २७ ॥ सा तु बुद्धिः कृतायिवं जागर्ति
त्रिदशेभ्रवरे । अप्रमेये हृषीकेशे युद्धकाले त्वमुद्यत ॥ २८ ॥
अर्जुनश्चापि कौन्तेयं सदा रक्षति केशवः । न ह्येनमैच्छत् प्रमुखे
सौतेः स्थापयितुं रणे ॥ २९ ॥ अन्यांश्चास्मै रथोदारानुपास्था-
पयदञ्चुतः । अमोघां तां कथं शक्तिं मोघां कुर्यामिति प्रभो ॥ ३० ॥
यच्चैवं रक्षते पार्थ कर्षात् कृष्णो महाभना । आत्मानं च कथं
राजन् रक्षेत् पुरुषोत्तमः ॥ ३१ ॥ परिचिन्त्य तु पश्यामि चक्राशुध-
मरिन्दमम् । न सोऽस्ति त्रिषु लोकेषु यो जयित जनाद्देनम् ॥ ३२ ॥

सञ्जय उवाच । ततः कृष्णं मन्त्रावाह्नं सात्याकः सत्यविक्रमः ।

पप्रच्छ रथगार्दूलः कर्मं प्रति महारथम् ॥ ३३ ॥ अथ च प्रत्ययः
कर्मं शक्तिशामितविक्रमा । किमर्थं सूतपुत्रेण न मुक्त्वा फाल्गुने
तदा ॥ ३४ ॥

वासुदेव उवाच । दुःशासनश्च कर्णश्च अक्रुन्निथ ससेन्ववः ।
सततं मन्त्रयन्ति स्म दुर्योधनपुरोगमाः ॥ ३५ ॥ कर्णं कर्म
महेष्वास रणेऽमितपराक्रम । नान्यस्य शक्तिरेषा ते मोक्षव्या
जयताम्बर ॥ ३६ ॥ ऋते महारथात् पार्थात् कुन्तीपुत्राहन-
ञ्जयात् । स हि तेषामतियथा देवानामिव वासवः ॥ ३७ ॥
तस्मिन् विनिहते सर्वे पाण्डवाः सृञ्जयैः सह । भविष्यन्ति हता-
त्मानः सुरा इव निरमयः ॥ ३८ ॥ तथेति च प्रतिज्ञाते कर्म
शनिपुङ्गवः । हृदि नित्यन्तु कर्मस्य बधो गाण्डीवधन्वनः ॥ ३९ ॥
अहमेव तु राधेयं मोहयामि युधाम्बर । ततो नावासृजञ्जयि
पाण्डवे प्रवेतवाहने ॥ ४० ॥ फाल्गुनस्य हि तं सत्युमनिवार्य
युयुत्सनः । न निद्रा न च मे हर्षो मनसोऽस्ति युधाम्बर ॥ ४१ ॥
घटोत्कचं व्यंसितां तु दृष्ट्वा तां शनिपुङ्गव । सखीरात्यान्तर
न्मुक्तं पश्याम्यद्य धनञ्जयम् ॥ ४२ ॥ न पिता न च मे माता
दूयं भ्रातरस्तया । न च प्राणास्तथा रक्ष्या मथा वीभत्सुराह
॥ ४३ ॥ त्रैलोक्यराज्याय क्लिञ्चिद्धवेदन्यत् सुदुर्लभम् । नेच्छे
सास्वताहं सहिता पार्थं धनञ्जयम् ॥ ४४ ॥ अतः प्रहर्षैः सुमहा
युयुधानाय मेऽभवत् । मृतं प्रत्यागतमिव दृष्ट्वा पार्थं धनञ्जय
॥ ४५ ॥ अतश्च प्रहितो युद्धे मया कर्णाय राक्षसः । न ह्य
समरे रात्रौ यत्नः कर्णं प्रवाधितुम् ॥ ४६ ॥

सृञ्जय उवाच । इति सात्यकथे प्राह तदा देवकिमन्दन
धनञ्जयवहितं युक्तस्तत्प्रिये सततं रतः ॥ ४७ ॥

इति द्रोणपर्वणि घटोत्कचवधपर्वणि कृष्णावाक्ये

व्याशीत्यधिकशतं अध्यायः ॥ १८३ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । कर्णदुर्योधनादीनां यक्ष्मिणः सौबलस्य
 च । अपनीतं महत्तात तव चैव विशेषतः ॥ १ ॥ यदा जानीत
 तां यक्ष्मिणिकर्त्री सततं रणे । अनिवार्यामसञ्चास्य देवैरपि
 सवासवैः ॥ २ ॥ सा किमर्थं कर्णेन प्रवृत्ते समरे पुरा । न
 देवकीसुते मुक्ता फाल्गुने वापि सञ्जय ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । संग्रामादिनिवृत्तानां सर्वेषां सो विद्याम्यते ।
 रावौ ह्यसुकुलश्चैष्ठ मन्त्रो नः समजायत ॥ ४ ॥ प्रभातकाक्षे घ्नो-
 भूते केषवायार्जुनाय वा । यक्ष्मिणेषां विभोक्तव्या कर्णं कर्णति
 नित्यथः ॥ ५ ॥ ततः प्रभातसमये राजन् कर्णस्य देवतैः ।
 अन्येषाञ्चैव बोधानां सा बुद्धिर्नाशते पुनः ॥ ६ ॥ देवमेव परं
 मन्ये यत् कर्णो हस्तसंस्थया । न जघान रणे पार्थं कृशां वा
 देवकीसुतम् ॥ ७ ॥ तस्य हस्तस्थिता यक्ष्मिणः काह्नरात्रिरिवो-
 दयताः । देवापःतद्विद्वान्नास्ते तां कर्णो विमुक्तवान् ॥ ८ ॥ जघ्ने
 वा देवकीपुत्रे मोहिता देवमायया । पार्थं वा यक्ष्मिण्ये वै
 वधार्थं वासवो विभो ॥ ९ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । देवमेव हता ययं स्वबुद्ध्या केषवेन च ।
 गता हि वासवो हत्वा दणभूतं घटात्कचम् ॥ १० ॥ कर्णश्च मम
 पुत्राश्च सर्वे चान्ये च पार्थिवाः । अनेन दुष्प्रणीतेन गता वैवस्वत-
 क्षयम् ॥ ११ ॥ भूय एव च जे शंस ययां युद्धमवर्तत । कुक्षणां
 पाण्डवानाञ्च हृदिस्वि निहतं तदा ॥ १२ ॥ ये च तेऽभ्यद्रवन्
 द्रोणं व्यूढानीकाः प्रहारिणः । सञ्जयाः सह पाञ्चालैस्तोऽप्य-
 कुर्वन् कथं रणम् ॥ १३ ॥ सौमदत्तेर्वधाद्द्रोणमायान्तं सैश्वस्य
 च । अमर्षाञ्जोवितं त्यक्त्वा गाहमानं वरुधिनीम् ॥ १४ ॥ जृम्भ-
 माणमिव व्याघ्रं व्यात्ताननमिवान्तकम् । कथं प्रत्युद्युर्द्रोणमस्यन्तं
 पाण्डुसञ्जयाः ॥ १५ ॥ आचार्यं ये च तेऽरक्षन् दुर्योधनपुरो-
 गमाः । द्रोणिकर्णकृपास्तात ते वाकुर्वन् किमाहवे ॥ १६ ॥

भारतानं जिघांसन्तौ धनञ्जयवृकोदरौ । समार्क्यन्नामका युद्धे
कथं सञ्जय शंभ मे ॥ १७ ॥ चिन्धुराजवधेनेमे घटोत्कचवधेन ते ।
अमर्षिबाः सुसंरक्ष्या रणवृक्षः कथं निधि ॥ १८ ॥

सञ्जय उवाच । हते घटोत्कचे राजन् कर्णेन निधि राक्षसे ।
प्रणदत्सु च हृष्टेषु तावकेषु द्युयुत्सुषु ॥ १९ ॥ आपतत्सु च
द्वेगेन वध्यमाने बलेऽपि च । विगाढायां रजन्याञ्च राजा दैन्यं
परद्रवतः ॥ २० ॥ अत्रवीक्ष महाबाहो धार्तराष्ट्रस्य गहिनीम् ॥ २१ ॥ ह्यैद्धिम्वस्य च
घातेन मोक्षो मामविशन्महान् । एवं भीमं समादिश्य खरधे
समुपाश्रयत् ॥ २२ ॥ अश्रुपूर्णामुखो राजा निश्वसंश्च पुनः पुनः ।
कश्मलं प्राविशहोरं दृष्ट्वा कर्णस्य विक्रमम् ॥ २३ ॥ तं तथ
व्यथितं दृष्ट्वा कृष्णो वचनमब्रवीत् । मा व्यथां कुरु कौन्तेय
नेतस्त्वय्यपपद्यन्ने ॥ २४ ॥ वैह्वयं भरतप्रेष्ठ यथा प्राकृतपूरुषं
उत्सिष्ठ राजन् युध्मस्य वह गुर्वीं घुरं विभो ॥ २५ ॥ तदि
वैह्वयमापन्ने संशयो विजये भवेत् । श्रुत्वा कृष्णस्य वचनं धर्म
पुत्रो युधिष्ठिरः ॥ २६ ॥ विशुच्य नेत्रे पारिथ्यां कृष्णं वचन
मब्रवीत् । विदिता मे महाबाहो धर्माणां परमा गतिः ॥ २७ ॥
ब्रह्महत्याफलं तस्य यः कृतं नावबुध्यते । अस्माकं हि वनस्थान
ह्यैद्धिम्येन महात्मना ॥ २८ ॥ वालेनापि सता तेन कृतं क
जनाह्न । अस्वहृत्तोर्गतं ज्ञात्वा पाण्डवं श्वेतवाहनम् ॥ २९ ॥
असौ कृष्ण महेश्वासः काम्यके मासुपस्थितः । उग्रितय सह
स्वामिर्शान्नासीद्धनञ्जयः ॥ ३० ॥ गन्धमादनयावायां दुर्गेभ्य
स्त तारिताः । पाञ्चालीञ्च परिश्रान्तां पृष्ठेनोदहनात्मना ॥ ३१ ॥
अभिज्ञश्चैव युद्धानां यदेष कृतवान् प्रभो । मर्द्यं दुष्कृतं च
कृतं तेन महात्मना ॥ ३२ ॥ स्वभावादया च मे प्रीतिः सहर्त
जनाह्न । सैव मे दिगुणा प्रीतीराक्षसेन्द्रे घटोत्कचे ॥ ३३ ॥

मत्तश्च मे महाबाहुः प्रियोऽस्त्वाहं प्रियश्च मे । तेन विन्दामि
 वार्ष्णेय कर्म्मलं शोकतापितः ॥ ३४ ॥ पश्य सैन्यानि वार्ष्णेय
 द्राव्यमाणानि कौरवैः । द्रोणकर्म्मौ च संयत्तौ पश्य युद्धे महा-
 रथौ ॥ ३५ ॥ निश्रीये पाण्डवं सैन्यमेतत् पश्य प्रमद्वितम् ।
 गजाभ्यामिव मत्ताभ्यां यथा नववनं महत् ॥ ३६ ॥ अनादृत्य
 बलं बाहोर्भीमसेनस्य माधव । चित्रास्त्रताञ्च पाशंस्य विक्रमन्ति
 स्म कौरवाः ॥ ३७ ॥ एष द्रोणश्च कर्म्मश्च राजा चैव सुयोधनः ।
 निहत्य राक्षसं युद्धे हृष्टा नन्दन्ति संयुगे ॥ ३८ ॥ कथमस्मासु
 जीवत्सु त्वयि चैव जनार्दन । हेङ्गिस्वः प्राप्तवान् मृत्युं सूत-
 पुत्रेण सद्गतः ॥ ३९ ॥ कर्द्द्वीकृत्य नः सर्वान् पश्यतः सव्य-
 साचिन । निहतो राक्षसः कृष्ण भैमसेनिर्महाबलः ॥ ४० ॥
 यदाभिमन्युर्निहतो धार्तराष्ट्रैर्दुरात्मभिः । नामीत्तत्र रणे कृष्ण
 सव्यसाची महारथः ॥ ४१ ॥ निरुद्धाय वयं सर्वे सैन्येन महा-
 तना । निमित्तमभवद्द्रोणः सपुत्रस्तत्र कर्मणि ॥ ४२ ॥ उप-
 दिष्टो बधोपायः कर्म्मस्य गुरुणा स्वयम् । व्यायच्छतश्च खड्गेन
 हिधा खड्गञ्चकार ह ॥ ४३ ॥ व्यसने वर्त्तमानस्य कृतवर्मा
 नृशंसवत् । अज्ञान् जघान सहसा तथोभौ पाणिं सारथी ॥ ४४ ॥
 तथेतरे महेश्वासाः सौभद्रं यद्यपातयन् । अल्पे च कारणे कृष्ण
 हतो गाण्डीवधन्वना ॥ ४५ ॥ सैन्येनो याद्वयश्च तत्तु नातिप्रियं
 मम । यदि शत्रुबधो न्यायो भवेत् कर्त्तुञ्च पाण्डवैः ॥ ४६ ॥
 द्रोणकर्म्मौ रणे पूर्वं हन्तव्याविति मे मतिः । एतौ मूलं हि
 दुःखानामस्माकं पुरुषर्षभ ॥ ४७ ॥ एतौ रणे समासाद्य समा-
 श्वस्तः सुयोधनः । यत्र वध्यो भवेद्द्रोणः सूतपुत्रश्च सानुगः ॥ ४८ ॥
 तत्रावधीन्महाबाहुः सैन्यं दूरवासिनम् । अवहन्तु मया कार्यः
 सूतपुत्रस्य निग्रहः ॥ ४९ ॥ ततो योत्साम्यहं वीर सूतपुत्र-
 जिघांसया । भीमसेनो महाबाहुद्रोणानौकेन सद्गतः ॥ ५० ॥

एवमुक्त्वा ययौ कर्षं त्वरनाणो युधिष्ठिरः । स विस्मार्थं महत्त्वापं
 यद्गं प्रधाप्य भैरवम् ॥ ५१ ॥ ततो रथसहस्राणां गजानाञ्च शते-
 स्त्रिभिः । वाजिभिः षड्दशस्रैः पाञ्चालिः प्रमद्रकैः ॥ ५२ ॥ वृतः
 शिखण्डी त्वरितो राजानं पृष्ठतोऽन्वयात् । ततो भेरीः समाजङ्गः
 यद्भान् दध्म्य दंशिता ॥ ५३ ॥ पाञ्चालाः पाण्डवाथैव युधि-
 स्थिरपुरोगमाः । ततोऽब्रवीन्महाबाहुर्वासुदेवो धनञ्जयम् ॥ ५४ ॥
 एष प्रयाति त्वरितः क्रीधाविष्टो युधिष्ठिरः । जिघांसुः सूतपुत्रस्य
 तेऽस्यापेक्षा न युज्यते ॥ ५५ ॥ एवमुक्त्वा हृषीकेशः शीघ्रमश्रवा-
 नचीदयत् । दूरञ्च यातं राजानमन्वगच्छञ्जनाईनः ॥ ५६ ॥
 तं दृष्ट्वा सहसायान्तं सूतपुत्रजिघांसया । शोकोपहतसङ्कल्पं
 दृच्छमानमिवाग्निना । अभिगम्याब्रवीद्वासो धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम्
 ॥ ५७ ॥

व्यास उवाच । कर्षमासाद्य संग्रामे दिष्ट्या जीवति
 प्लात्यानः । सत्यसाचिवधाकाङ्क्षी शक्तिं रक्षितवान् हि मः ॥ ५८ ॥
 न चागाद्भैरथं जिष्णुर्दिष्ट्या तु भरतर्षभ । सृजेतां सङ्घिनावीतो
 दिव्यान्वस्त्राणि सर्वतः ॥ ५९ ॥ बध्यमानेषु चार्थेषु पीडितः
 सूतमन्दमः । वासवीं समरे शक्तिं श्रवं मुञ्चेत्पावष्ठिर ॥ ६० ॥
 ततो भवेत्ते व्यसनं घोरं भरतसन्तम । दिष्ट्या रक्षो हतं युद्धे
 सूतपुत्रेण मानह ॥ ६१ ॥ वासवीं कारणां कृत्वा कालेनापि
 हतो ह्यसौ । तवैव कारणाद्रक्षो निहतं तात संभुगे ॥ ६२ ॥
 मा क्रुधी भरतश्रेष्ठ मा च शोके मनः कृथाः । प्राणिनामिह
 सर्वेषामेषा निष्ठा युधिष्ठिरः ॥ ६३ ॥ भ्रातृभिः सहितः सर्वैः
 पार्थिवैश्च महात्मभिः । कौरवान् समरे सर्वानमियुध्यस्व भारत
 ॥ ६४ ॥ पञ्चमे दिवसे चैव पृथिवी ते भविष्यति । नित्यञ्च
 पुत्रपव्याघ्र धर्ममेव विचिन्तय ॥ ६५ ॥ आनृशंस्यं तपसा दामं

क्षमा सत्यञ्च पाण्डव । सेवस्व परमप्रीतो यतो धर्मस्ततो जयः ।
इत्युक्त्वा पाण्डवं व्यासस्तत्रेवान्तरधीयत ॥ ६५ ॥

इति द्रोणपर्वणि षटोत्सवधपर्वणि व्यासवाक्ये
चतुरशीत्यधिकशतोऽध्यायः समाप्तश्च षटोत्सवधपर्व ॥ १८४ ॥

अथ द्रोणबधपर्व ।

सञ्जय उवाच । व्यासेनैवमथोक्तस्तु धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
स्वयं कर्मावधादीरो निदृत्तो भरतर्षभ ॥ १ ॥ षटोत्सवे तु निहते
सूतपुत्रेण तां निशाम् । दुःखामर्षवशं प्राप्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः
॥ २ ॥ दृष्ट्वा भीमेन महतीं वार्यमाणाञ्चमूलव । धृष्टद्युम्न-
मुवाचेदं कुम्भघानि निवारय ॥ ३ ॥ त्वं हि द्रोणविनाशाय
समुत्पन्नो ज्ञतामनात् । सगरः कवची खड्गो धन्वी च पर-
तापनः ॥ ४ ॥ अभिद्रव रणे हृष्टो न च ते भीः कथञ्चन । जन-
नेजय शिशुण्डी च दौर्मुखिय यशोधरः ॥ ५ ॥ अभिद्रवन्तु
संक्रुद्धाः कुम्भघानि समन्ततः । नकुलः सहदेवश्च द्रौपदेयाः
प्रभद्रकाः ॥ ६ ॥ द्रुपदश्च विराटश्च पुत्रभ्रातृसमन्वितौ । सात्यकिः
कीकयाथैव पाण्डवाश्च धनञ्जयः ॥ ७ ॥ अभिद्रवन्तु वेगेन भार-
हाजं जिषांसवः । तथैव रथिनः सर्वे हस्त्यश्वं यच्च किञ्चन ॥ ८ ॥
पादाताश्च रणे द्रोणं पातयन्तु महारथम् । तथाश्वास्तु ते
सर्वे पाण्डवेन महात्मना ॥ ९ ॥ अभ्यद्रवन्त वेगेन कुम्भघानि
जयेप्सया । आगच्छतस्तान् सहसा सर्वोद्योगिन पाण्डवान् ॥ १० ॥
प्रतिजन्नाह समरे द्रोणः शस्त्रभृताम्बरः । ततो दुर्योधनो राजा
सर्वोद्योगिन पाण्डवान् ॥ ११ ॥ अभ्यद्रवत् सुसंक्रुद्ध इच्छन्
द्रोणस्य जीवितम् । ततः प्रवृत्ते युद्धे शान्तवाहनसैनिकम्
॥ १२ ॥ पाण्डवानां क्रुशणाश्च गर्जतीमितरेतरम् । निद्राम्बाश्च

महाराज परिश्रान्ताः संयुगे ॥ १३ ॥ नाभ्यजानन्त समरे काञ्चि-
 च्छेष्टां महारथाः । त्रियामा रजनौ चैषा घोररूपा भयानका
 ॥ १४ ॥ सहस्रशामप्रतिमा बभूव प्राणहारिणी । व्यथताञ्च
 तथा तेषां क्षतानाञ्च विशेषतः ॥ १५ ॥ अर्द्धरात्रिः समाजग्मे
 निद्रान्शानां विशेषतः । सर्वे ह्यासन् निरुत्साहाः क्षत्रिया दीन-
 चेतसः ॥ १६ ॥ तव सैन्ये परेषाञ्च गतास्त्वा विगतेष्ववः । ते
 तदा पारयन्तश्च क्लीमन्तश्च मनस्विनः ॥ १७ ॥ स्वधर्ममनुपश्यन्तो
 न जह्नः स्वामनीकिनौम् । शस्त्राण्यन्ये समुत्सृज्य निद्रान्शाः
 शिरते जनाः ॥ १८ ॥ गजेष्वन्ये रथेष्वन्ये ह्यघोषान्ये च भारत ।
 निद्रान्शा नो बुबुधिरै काञ्चिच्छेष्टां मराधिप ॥ १९ ॥ तानन्ये समरे
 योधाः प्रेषयान्त यमक्षयम् । स्वप्रायमानास्त्वपरे परानिति विचे-
 तसः ॥ २० ॥ आत्मानं समरे जघ्नः स्वानेव च परानपि । नाना-
 वाची विमुञ्चन्तः प्रयुद्धास्ते महारणे ॥ २१ ॥ अस्माकन्तु महा-
 राज परेभ्यो बहवो जनाः । योद्धव्यमिति तिष्ठन्तो निद्रासंसक्त-
 लोचनाः ॥ २२ ॥ संसर्पन्तो रणे केषिन्निद्रान्शास्ते परस्परम् ।
 जघ्नः शूरा रणे शूरास्तस्मिंस्तमसि दारुणे ॥ २३ ॥ हन्य-
 मानमथात्मानं परेभ्यो बहवो जनाः । नाभ्यजानन्त समरे निद्रया
 मोहिता भृशम् ॥ २४ ॥ तेषामेतादृशीञ्छेष्टा विज्ञाय पुरुषर्षभ ।
 उवाच वाक्यं वीभत्सुरुच्चैः सन्नादयन्निव ॥ २५ ॥ श्रान्ता भवन्तो
 निद्रान्शाः सर्वे एव सवाहनाः । तमसा च तृते सैन्ये रजसा
 बह्लेन च ॥ २६ ॥ ते यूयं यदि मन्यध्वमुपारमत सैनिकाः ।
 निमीलयत चात्रैव रणभूमौ मुहूर्तकम् ॥ २७ ॥ ततो विनिद्रा
 विश्रान्ताश्चन्द्रमस्युदिते पुनः । संसाधयिष्यथान्योऽन्यं स्वर्गाय कुरु-
 पाण्डवाः ॥ २८ ॥ तद्वचः सर्वधर्मज्ञा धार्मिकस्य निश्रम्य ते ।
 अरोचयन्त सैन्यानि तदा चान्योऽन्यमब्रुवन् ॥ २९ ॥ चुक्रुशुः
 कर्षं कर्षन्ति राजन् दुर्योधनैति च । उपारमत पाण्डूनां विरता

हि वक्रधिनी ॥ ३० ॥ तथा विक्रीयतस्तस्य फाल्गुनस्य ततस्ततः ।
 उपारमत पाण्डूनां सेना तव च भारत ॥ ३१ ॥ तामस्य वाचं
 देवाश्च ऋषयश्च महात्मनः । सर्वं सैन्यानि चाक्षुद्रां प्रहृष्टाः
 प्रत्यपूजयन् ॥ ३२ ॥ तत् सम्मूढ्य वचोऽक्रूरं सर्वसैन्यानि भारत ।
 सुहृत्समस्वपन्नाजन् आन्तानि भरतर्षभ ॥ ३३ ॥ सा तु सम्प्राप्य
 विश्रामं ध्वजिनी तव भारत । सुखमाप्सवती काममर्जनं पत्य-
 पूजयन् ॥ ३४ ॥ त्वयि वेदास्तथास्त्राणि त्वयि बुद्धिपराक्रमौः ।
 शर्म त्वयि महाबाहो दद्या भूतेषु चानघ ॥ ३५ ॥ यश्चाश्वस्ता-
 स्तवेच्छामः शर्मं पार्थ तदस्तु ते । मनसश्च प्रियानर्थान् वीर
 क्षिप्रमवाप्नुहि ॥ ३६ ॥ इति ते तं नरव्याघ्र प्रसंसन्तो महारथाः ।
 निद्रया समवाक्षिप्रास्तूष्णीमासन् विशाम्यते ॥ ३७ ॥ अश्वपृष्ठेषु
 चाप्यन्ये रथनीलेषु चापरे । गजस्वत्सगतास्थान्ये शिरते चापरे
 क्षितौ ॥ ३८ ॥ सायुधाः सगदाश्चैव सखड्गाः सपरश्वधाः ।
 सप्रासकवनायान्ये नराः सुप्राः पृथक् पृथक् ॥ ३९ ॥ गजाः
 पन्नगभोगामैर्हस्तैर्भूरेशुभूषितैः । निद्रास्था वसुधाञ्चक्रुः प्राणा-
 निश्वाचश्रीतलाम् ॥ ४० ॥ गजाः शुशुभिरै तत्र निःश्वसन्तो
 महीतले । विकीर्णा गिरयो यदन्निश्चरद्भिर्महोरगैः ॥ ४१ ॥
 समाञ्च विपमाञ्चक्रुः खुराग्रैर्विक्षतां महीम् । हयाः काञ्चन-
 योक्लाय केशरालम्बिभिर्यगैः ॥ ४२ ॥ सुषुप्तस्तत्र राजेन्द्र युक्ता
 वाहेषु सर्वेषु । एवं हयाश्च नागाश्च योधाश्च भरतर्षभ ॥ ४३ ॥
 युद्धादिरम्यं सुषुप्तुः अमेण महतान्विताः । तत् तथा निद्रया
 मग्नमबोधमस्वपदलम् । कुशलैरिव विन्यस्तं पटी चित्रमिवाद्भुतम्
 ॥ ४४ ॥ ते क्षत्रियाः कुण्डलिने युवानः परस्परं सायकविक्ष-
 ताङ्गाः । कुशेषु लीनाः सुषुपुर्गजानां कुचेषु लम्बा इव कामि-
 नीनाम् ॥ ४५ ॥ ततः कुसुदनाद्येन कामिनीगण्डपाण्डुना । नेत्रा-
 नन्देन चन्द्रेण माहेन्द्री दिगलङ्घिता ॥ ४६ ॥ दशमताचक्रकुन्दरि-

निःश्रुतः किरणकेशरभासुरपिञ्जरः । तिमिरवारणयूथविदारणः
 सगुदियादुदयाचलकेपरी ॥ ४० ॥ शरत्तपोद्गरगात्रसमद्युतिः
 सारशरासनपूर्णासमप्रभः । नवदधूक्षितचारुमनोहरः प्रविकसत्-
 कुमुदाकरवान्धवः ॥ ४८ ॥ ततो मुहूर्त्तात् स भगवान् पुरस्तात्
 शशलक्षणः । अरुणं दर्शयामास असन् ज्योतिः प्रभां प्रभुः ॥ ४९ ॥
 अरुणस्य च तस्यानुजातस्त्रपसमप्रभम् । रश्मिजालं महश्चन्द्रो
 मन्दं मन्दशिवासृजत् ॥ ५० ॥ उत्तारयन्तः प्रभया ततस्ते
 चन्द्ररश्मयः । प्रत्यगच्छच्छनैः सर्वा दिशः खञ्ज च्छितिं तथा ॥ ५१ ॥
 ततो मुहूर्त्ताद्भुवनं ज्योतिर्भूतमिवाभवत् । अप्रस्यमप्रकाशञ्च
 जगानाशु ततस्तथा ॥ ५२ ॥ प्रतिप्रकाशिते लोके दिवाभूते
 निशाकरे । विचेरुर्न विचेरुश्च राजन्मङ्गलरासुरतः ॥ ५३ ॥
 बोधमानन्तु तत्क्षेप्यं राजंश्चन्द्रस्य रश्मिभिः । बुबुधे शतपत्राणां
 वनं स्थांशुमिर्वेद्या ॥ ५४ ॥ यथा चन्द्रोदयोद्भूतः क्षुभितः साग-
 रोऽभवत् । तथा चन्द्रोदयोद्भूतः स दभूव बलासर्ववः ॥ ५५ ॥
 ततः प्रवृत्ते युद्धं पुनरेव विशाम्पते । लोके लोकविनाशाय लोकं
 परमभीप्सताम् ॥ ५६ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि सैन्यनिर्वाह्यां

पञ्चाशोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

सञ्जय उवाच । ततो दुर्योधनो द्रोणमभिगम्ये दमब्रवीत् ।
 अमर्षवशमापन्नो जनयन् हर्षतेजसी ॥ १ ॥

दुर्योधन उवाच । न मर्षणीयाः संग्रामे विश्वमन्तः अमा-
 न्विताः । सपत्ना ग्लानमनसो लब्धलक्षा विशेपतः ॥ २ ॥ यत्तु-
 मार्दितमस्माभिर्भवतः प्रियकाम्यया । तत एते परिश्रान्ताः पाण्डवा
 बलवत्तराः ॥ ३ ॥ सर्वथा परहीनाः स्म तेजसा च बलेन च ।

भवता पात्यमानास्ते बर्द्धन्ते स पुनः पुनः ॥ ४ ॥ दिव्यान्वस्त्राणि
 सर्वाणि ब्रह्मास्त्राणि च यान्यपि । तानि सर्वाणि तिष्ठन्ति
 भवत्येव विशेषतः ॥ ५ ॥ न पाण्डवेया न वयं नान्ये लोके
 धनुर्द्धराः । युध्यमानस्य ते तुल्याः सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ६ ॥
 ससुरासुरगन्धर्वानिमान् लोकान् द्विजोत्तम । सर्वास्त्रविद्भवान्
 हन्याद्विष्वैरस्त्रैर्न संग्रयः ॥ ७ ॥ स भवान् मर्षयत्येतांस्त्वत्तो
 भीतान् विशेषतः । शिष्यत्वं वा पुरस्कृत्य मम वा मन्दभाग्य-
 ताम् ॥ ८ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुद्धर्षितो द्रोणः कोपितश्चात्मजेन ते ।
 समन्युरब्रवीद्राजन् दुर्ध्वोधनमिदं वचः ॥ ९ ॥ स्वविरः सन् परं
 शक्त्या षटे दुर्ध्वोधनाहवे । अतः परं मया कार्यं हृद्रं विजय-
 वद्धिना ॥ १० ॥ अनस्त्रविद्यं सर्वो हन्तव्योऽस्त्रविदा जनः ।
 यद्भवान् मन्यते चापि शुभं वा यदि वाशुभम् ॥ ११ ॥ तद्दे
 कर्त्तास्मि कौरव्य वचनात्तव नान्यथा । निहत्य सर्पाञ्जालान् युद्धे
 कृत्वा पराक्रमम् ॥ १२ ॥ विभीष्ये कवचं राजन् सत्येनायुधमालभे ।
 मन्यसे यच्च कौन्तेयमर्जुनं धान्तमाहवे ॥ १३ ॥ तस्य वीर्यं
 महाबाहो शृणु सत्येन कौरव । तं न देवान् गन्धर्वा न यक्षा न
 च राक्षसाः ॥ १४ ॥ उत्सहन्ते रणे मोढुं कुपितं सद्यसावितम् ।
 खाण्डवे धीन भगवान् प्रत्युहातः सुरेश्वरः ॥ १५ ॥ सायकैर्वारित-
 श्चापि वर्षमाणो महात्मना । यक्षा नागास्तथा दैत्या धी चान्ये
 बलगर्विताः ॥ १६ ॥ निहताः पुरुषेन्द्रेण तच्चापि विदिषं तव ।
 गन्धर्वा घोषयात्रायां चित्रसेनादयी जिताः ॥ १७ ॥ यूयं
 तैर्ह्वयमाणाश्च मोक्षिता दृढधन्वना । निवातकवचाश्चापि
 देवानां शत्रवस्तथा ॥ १८ ॥ सुरैरवध्याः संग्रामे तेन वीरेण
 निज्जिताः । दानवानां सहस्राणि हिरण्यपुरवाशिनाम् ॥ १९ ॥
 विजिग्ये पुरुषश्चाग्रः स रक्ष्यो मानुषैः क्रयम् । प्रत्यक्षञ्चैव

ते सर्वे यथा बलमिदं तव । चयितुं पाण्डुपुत्रेण चेष्टमानं
विशाम्पते ॥ २० ॥

सञ्जय उवाच । तं तथा वै प्रशंसन्तमञ्जुनं कुपितस्तदा ।
द्रोणं तव सुतो राजन् पुनरेवेदमब्रवीत् ॥ २१ ॥ अहं दुःशासनः
कर्षः यक्षुनिर्मातुल्य मे । हनिष्यामोऽर्जुनं सङ्घेऽर्षेणैषीकृत्याद्य
भारतीम् ॥ २२ ॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा भारद्वाजो हसन्निव ।
अभ्यवर्तत वेगेन स्वस्ति तेऽस्त्विति चाब्रवीत् ॥ २३ ॥ को हि
गाण्डीवधन्वानं ज्वलन्तमिव तेजसा । अक्षयं क्षययेत् कथित्
क्षत्रियः क्षत्रियर्षभम् ॥ २४ ॥ तं न वित्तपतिर्मन्दो न यमो न
जलेप्रवरः । नासुरोऽरगरक्षांसि क्षययेयुः सहायुधम् ॥ २५ ॥
मूढास्त्वेवं प्रमादन्ते दानीमान्यात्य भारत । युद्धे त्वर्जुनमासाद्य
स्वस्तिमान् कौ प्रजेद्गृहान् ॥ २६ ॥ त्वं हि सर्वाभिश्छिन्वा-
न्निदुरः पापनिश्चयः । श्रेयसस्त्वद्धिते युक्तांस्तत्तद्वक्तुमिहेच्छसि
॥ २७ ॥ गच्छ त्वमपि कौन्तेयमात्मार्थं तं प्रवाधितुम् । त्वमथा-
शंससे युद्धं कुलजः क्षत्रियो ह्यसि ॥ २८ ॥ इमान् किं पार्थि-
वान् सर्वान् घातयिष्यस्यनागसः । त्वमस्य मूलं तैरस्य तस्मा-
दासादयार्जनम् ॥ २९ ॥ एष ते मातुलः प्राञ्चक्षत्रधर्ममनु-
व्रतः । दुर्युतदेवी गान्धारे प्रयात्त्वर्जुनमाहवे ॥ ३० ॥ एषो-
ऽक्षकुण्डलो जिह्वो द्यूतव्रत कृतवः शठः । देविता निवृत्तिप्राप्तो
युद्धे जेषति पाण्डवान् ॥ ३१ ॥ त्वया कथितमत्यर्थं कर्षेण
सह हृष्टवत् । असकृच्छून्यवन्मोहाद्गृतराष्ट्रस्य शृण्वतः ॥ ३२ ॥
अहञ्च तात कर्षश्च भ्राता दुःशासनश्च मे । पाण्डुपुत्रान् हनि-
ष्यामः सहिताः समरे त्वयः ॥ ३३ ॥ इति ते जल्पमानस्य श्रुतं
संसदि संसदि । अनुतिष्ठ प्रतिज्ञातं सत्यवाक् भव तैः सह
॥ ३४ ॥ एष ते पाण्डवः शत्रुर्विसृष्टोऽग्रतः स्थितः । क्षत्र-
धर्ममवेक्ष्य श्लाघ्यस्तव वधो जयात् ॥ ३५ ॥ दत्तं भुक्तमधी

तच्च प्राप्तमैश्वर्यमीप्सितम् । कृतकृत्योऽनृणश्चासि मा भैरुंध्यस्व
पाण्डवम् ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वा समरे द्रोणो न्यवर्त्तत अतः परे ।
हैधीकृत्य ततः सेनां युद्धं समभवत्तदा ॥ ३७ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणबधपर्वणि सैन्यहैधीकरणे

षड्शीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८६ ॥

सञ्जय उवाच । त्रिभागमात्रशेषायां रात्र्यां युद्धमवर्त्तत ।
कुरूणां पाण्डवानाञ्च संहृष्टानां विशाम्पते ॥ १ ॥ अथ चन्द्रप्रभां
सुहृन्नादित्यस्य पुरःसरः । अरुणोऽभ्युदयाञ्चक्रे ताम्नीकुर्वन्निवा-
न्वरम् ॥ २ ॥ प्राच्यां दिशि रुहस्रांशोररुणेनारुणीकृतम् ।
तापनीयं यथा चक्रं भ्राजते रविमण्डलम् ॥ ३ ॥ ततो रथाश्र्वांश्च
मनुष्यानान्युत्सृज्य सर्वं कुरुपाण्डुयोधाः । दिवाकरस्याभि-
सुखा जयन्तः सम्यगागताः प्राञ्जलवो बभूवुः ॥ ४ ॥ ततो हैधी-
कृते सैन्ये द्रोणः सोमकपाण्डवान् । अभ्यद्रवत् स पाञ्चालान्
दुर्योधनपुरोगमः ॥ ५ ॥ हैधीकृतान् कुरून् दृष्ट्वा माधवोऽर्जुन-
मव्रवीत् । सपत्नान् सव्यतः कृत्वा अपसव्यमिमं कुरु ॥ ६ ॥ स
माधवमनुज्ञाय कुरुष्वेति धनञ्जय । द्रोणकर्षोर्न महेष्वासौ
सव्यतः पर्यवर्त्तत ॥ ७ ॥ अभिप्रायन्तु कृशास्य शाला परपुर-
ञ्जयः । आजिशीर्षगतं पार्थं भीमसेनोऽभ्युवाच ह ॥ ८ ॥

भीमसेन उवाच । अर्ष्णुनार्ष्णुन वीभक्तो शृणुष्वैतद्वचो मम ।
यदर्थं क्षत्रिया सूते तस्य कालोऽयमागतः ॥ ९ ॥ अस्मिंश्चेदागते
काले अथो न प्रतिपत्स्यसे । असम्भावितरूपः सन्नानृशंस्यं करि-
ष्यसि ॥ १० ॥ सत्ययूधर्मयशसां वीर्येणानृष्यमाप्नुहि । भिन्ध-
नोक्तं युधां अथ अपसव्यमिमान् कुरु ॥ ११ ॥

सञ्जय उवाच । सव्यसाचौ च भीमेन चोदितः केषवेन च ।

कर्षद्दीणावतिक्रम्य समन्तात् पर्यवारयत् ॥ १२ ॥ तमाजिशीष-
 मायान्तं दहन्तं चत्रियर्षभान् । पराक्रान्तं पराक्रम्य ततः क्षत्रिय-
 पुङ्गवाः ॥ १३ ॥ नाशकृत्वन् वारयितुं बर्द्धमानमिवानलम् । यद्य
 दुर्योधनः कर्षः शकुनिश्चापि सीवलः ॥ १४ ॥ अभ्यवर्षच्छरव्रातैः
 कुन्तीपुत्रं धनञ्जयम् । तेषामस्त्राणि सर्वेषामुत्तमास्त्रविदाम्बरः
 ॥ १५ ॥ कर्दशीकृत्य राजेन्द्र शरवर्षैरवाक्रिरत् । अस्त्रैरस्त्राणि
 सम्यार्थं लघुहस्ती जितेन्द्रियः ॥ १६ ॥ सर्वानविध्यन्निमित्तैर्द्देषभि-
 र्द्देषभिः शरैः । उद्धृता रजसो वृष्टिः शरवृष्टिस्तथैव च ॥ १७ ॥
 तमस्य घोरशब्दश्च तदा समभवन्नहान् । न द्यौर्न भूमिर्न दिग्मः
 प्राञ्चायन्तः तथागते ॥ १८ ॥ सैन्येन रजसा मूढं सर्वमन्यमिवा-
 भवत् । नैव ते न वयं राजन् प्राञ्चासिष्म परस्परम् ॥ १९ ॥
 उद्देशेन हि तेन स्र समग्रुध्यन्त पाथिवाः । विरथा रथिनो राजन्
 समासाद्य परस्परम् ॥ २० ॥ केशेषु समसञ्जन्त कवचेषु भुजेषु
 च । हताश्वो हतसूताश्च निश्चेष्टा रथिनस्तथा ॥ २१ ॥ जीवन्त
 इव तत्र स्र व्यदृश्यन्त भयार्दिताः । हतान् गजान् समास्त्रिषु
 पर्वतानिव वाजिनः ॥ २२ ॥ गतसत्त्वा व्यदृश्यन्त तथैव सह
 सादिभिः । ततस्त्वभ्यवसृत्येव सङ्ग्रामादुत्तरा दिग्मम् ॥ २३ ॥
 अतिष्ठदाहवे द्रोणो विधूम इव पावक । तमाजिशीषादिकान्त-
 मपक्रान्तं निशम्य तु ॥ २४ ॥ समकम्पन्त सैन्यानि पाण्डवानां
 विश्राम्यते । भ्राजमानं त्रियया युक्तं ज्वलन्तमिव तेजसा ॥ २५ ॥
 दृष्ट्वा द्रोणं परे त्रेषुश्लुर्मस्तुश्च भारत । आह्वयन्तं परानीकं
 प्रभिन्नमिव वारणम् ॥ २६ ॥ नैनमार्षसिरे जेतुं दानवा वासवं
 यथा । केचिदासन्निरुत्साहाः केचित् क्रुद्धा मनस्विनः ॥ २७ ॥
 विस्मिताश्चाभवन् केचित् केचिदासन्नमर्षिताः । हस्तैर्हस्ताग्रमपरं
 प्रत्यपिषन्नराधिपाः ॥ २८ ॥ अपरे दशनैरोष्ठानदग्न् क्रोध-
 मूर्च्छिताः । व्याक्षिपन्त्यायुधान्यन्ये मसृदुश्चापरे भुजान् ॥ २९ ॥

मन्थे चाभ्यपतन् द्रोणं जितात्मानो महौजसः । पाञ्चालास्तु
 विशिषिण द्रोणसायकपीडिताः ॥ ३० ॥ समसज्जन्त राजानं समरे
 भृशवेदनाः । ततो विराटद्रुपदौ द्रोणं प्रतीयतुरणे ॥ ३१ ॥
 तथा चरन्तं संग्रामे भृशं परमदुर्जयम् । द्रुपदस्य ततः पौत्रास्त्रय
 एव विशाम्यते ॥ ३२ ॥ चेदयश्च महेष्वासा द्रोणमेवाभ्ययुर्युधि ।
 तेषां द्रुपदपौत्राणां त्रयाणां निमित्तैः शरैः ॥ ३३ ॥ त्रिभिर्द्रोणो-
 ष्वरत् प्राणांस्ते हता न्यपतन् भुवि । ततो द्रोणोऽजयद्यद्दे
 वेदिकीकेयसृञ्जवान् ॥ ३४ ॥ मत्स्यांश्चैवाजयत् सर्वान् भार-
 ः राजो महारथः । ततस्तु द्रुपदः क्रोधात् शरवर्षं समासृजत ॥ ३५ ॥
 द्रोणं प्रति महाराज विराटश्चैव संयुगे । तं निहत्येषुदर्पन्तु द्रोणः
 त्रिवियमर्द्दनः ॥ ३६ ॥ तौ शरैश्चादयामास विराटद्रुपदावुभौ ।
 द्रोणेन ह्यायमानौ तौ क्रुद्धौ संग्राममूर्द्दनि ॥ ३७ ॥ द्रोणं
 शरैर्विव्यधतुः परमं क्रोधमास्थितौ । ततो द्रोणो महाराज
 गोधामर्षसमन्वितः ॥ ३८ ॥ भल्लाभ्यां भृशतीक्ष्णाभ्यां चिच्छेद
 तनुषी तयोः । ततो विराटः कुपितः समरे तोनरान् दध ॥ ३९ ॥
 अचिच्छेप च शरान् द्रोणस्य वधकाङ्क्षया । शक्तिश्च द्रुपदो
 तिरामायसीं स्पर्शभृपिताम् ॥ ४० ॥ चिच्छेप भुजग्रीन्दाभां क्रुद्धो
 द्रोणरथं प्रति । ततो भल्लैः सुनिमित्तैश्चिच्छ्वा तांस्तोमरान्दध
 ॥ ४१ ॥ शक्तिं कनकवैदूर्यां द्रोणश्चिच्छेद सायकैः । ततो द्रोणः
 प्रीताभ्यां भल्लाभ्यामरिमर्द्दनः ॥ ४२ ॥ द्रुपदश्च विराटञ्च प्रेषया-
 मास मत्स्यवे । हते विराटे द्रुपदे कीकेषु तथैव च ॥ ४३ ॥
 यैव चेदिमत्स्येषु पाञ्चालेषु तथैव च । हतेषु त्रिषु वीरेषु
 द्रुपदस्य च नमृषु ॥ ४४ ॥ द्रोणस्य कर्म तद्दृष्ट्वा कोपदुःखसम-
 वतः । शशाप रथिनां मध्ये घृष्टद्युम्नो महामनाः ॥ ४५ ॥
 टापूतान्तथा चावाद्ब्राह्मण्याच्च स नश्यतु । द्रोणो यस्याद्य
 श्येत यं वा द्रोणः परामवेत् ॥ ४६ ॥ इति तेषां प्रतिश्रुत्य मध्ये

सर्वधनुष्मताम् । आयाहोणं सहानीकः पाञ्चाल्य परवीरहा ॥४७॥
 पाञ्चालास्त्वेकतो द्रोणमभ्युच्चन् पाण्डवोऽन्यतः । दुर्योधनस्य कर्णस्य
 अकुनिश्चापि सौवलः ॥ ४८ ॥ सोढ्याश्च यथा मुख्यास्तेऽरत्न
 द्रोणमाहवे । रक्ष्यमाणं तदा द्रोणं समरे तैर्महात्मभिः ॥ ४९ ॥
 यतमानास्तु पाञ्चाला न शुकुः प्रतिवीक्षितुम् । तत्राक्रुध्यङ्गीम-
 सेनो घृष्टदुम्नस्य मारिष । स एनं वाग्मिरुग्राभिस्ततश्च पुरुष-
 र्षभ ॥ ५० ॥

भीमसेन उवाच । द्रुपदस्य कुले जातः सर्वास्त्रेष्वस्त्रवित्तम ।
 कः क्षत्रियो मन्यमानः प्रेक्षितारिमवस्थितम् ॥ ५१ ॥ पितृपुत्रवधं
 प्राप्य पुमान् कः परिपालयेत् । विशेषतस्तु शपथं अपित्वा राज-
 संसदि ॥ ५२ ॥ एष वैश्वानर इव समिद्धः स्वेन तेजसा । शर-
 चापेभ्यो द्रोणः क्षत्रं दहति तेजसा ॥ ५३ ॥ पुरा करोति
 निःशेषा पाण्डवानामनीकिनीम् । स्थिताः पश्यत मे कर्म द्रोणसेव
 ब्रजाम्यहम् ॥ ५४ ॥ इत्युक्त्वा प्राविशत् क्रुद्धो द्रोणानीकं हृकी-
 दरः । शरैः पूर्यायतोत्सृष्टैर्द्रावयंस्तव वाहिनीम् ॥ ५५ ॥
 घृष्टदुम्नोऽपि पाञ्चाल्यः प्रविश्य महतीञ्चुम् । आससाद् रणे
 द्रोणं तदासौत्तमुलं महत् ॥ ५६ ॥ नैव नस्तांशं युद्धं दृष्टपूर्वं
 न च श्रुतम् । यथा सूर्योदये राजन् समुत्प्लवङ्गभवन्महान् ॥५७॥
 संशक्तान्येव चादृश्यन् रथद्वन्द्वानि मारिष । हतानि च विभी-
 र्शानि शरीराणि शरीरिणाम् ॥ ५८ ॥ केचिदन्यत्र गच्छन्तः
 पथि चान्यैरुपद्रुताः । विमुखाः प्रहृतश्चान्ये ताडयन्ते पार्श्वतः
 परे ॥ ५९ ॥ तथा संशक्तयुद्धन्तद्भवद्भृशदारुणम् । अथ सम्या-
 गतः सूर्यः क्षणेन समपद्यत ॥ ६० ॥

इतिद्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि सङ्कलयुद्धे

सतामीत्यधिकमतोऽध्यायः ॥ ३८७ ॥

सञ्जय उवाच । ते तथैव महाराज दंशिता रणमूर्धनि ।
सन्ध्यागतं सहस्रांशुमादित्यमुपतस्थिरे ॥ १ ॥ उदिते तु सह-
स्रांशो तप्तकाञ्चनसंप्रभे । प्रकाशितेषु लोकेषु पुनर्यद्वनवर्जित ॥ २ ॥
हन्धानि यानि तत्रासन् संसक्तानि परोदवाह । तान्येवाभ्युद्यते
सूर्य्यं समसञ्जन्त भारत ॥ ३ ॥ रथैर्हया हयैर्नागाः पादाता-
द्यापि कुञ्जरैः । हवा हयैः समाजग्मुः पादाताश्च पदातिभिः ॥ ४ ॥
रथा रथैरिभैर्नागा हयैश्च भरतर्षभ । संशुक्ताश्च विशुक्ताश्च योधाः
सन्नापतव्रणे ॥ ५ ॥ ते रात्रौ कृतकर्माणः शान्ताः सूर्य्यस्य
तेजसा । क्षुत्पिपासापरीताङ्गा विसंज्ञा बहवोऽभवन् ॥ ६ ॥
शङ्भेरीसदृङ्गानां कुञ्जराणाञ्च गर्जिताम् । विस्फारितविश्रुष्टानां
कार्मुकाणाञ्च कूजताम् ॥ ७ ॥ शब्द समभवद्वाजन् दिवस्पृक्
भरतर्षभ । द्रवताञ्च पदातीनां शस्त्राणां पतनमपि ॥ ८ ॥
हयानां क्षेपताञ्चैव रथानां विनिवर्जिताम् । क्रोशतां गर्जिताञ्चैव
तदासीत्तमुलं महत् ॥ ९ ॥ विद्वदस्तुमुलः शब्दो यामगच्छन्महा-
स्तदा । नानाशुधनिकृत्तानां चिष्टतामातुरः स्वनः ॥ १० ॥ भूभा-
वयूयत महसंस्तदासीत् कृपणं महत् । पततां पतितानाञ्च
पत्तश्वरथहस्तिनाम् ॥ ११ ॥ तेषु सर्वेष्वनीकेषु व्यतिपक्तेष्वने-
कशः । स्वे स्वान् जघ्नः परे स्वांश्च स्वान् परे च परान् परे ॥ १२ ॥
वीरवाङ्गविसृष्टाश्च वीधेषु च गजेषु च । राशयः प्रयट्टशन्त वाससां
नेजनेश्विव ॥ १३ ॥ उद्यतप्रतिविद्धानां खड्गानां वीरवाङ्गभिः ।
स एव शब्दस्तद्रूपो वाससां निलयतामिव ॥ १४ ॥ अथासिभि-
स्तथा खड्गैस्तोभरैः सपरश्वधैः । निकृष्टशुद्धं संसक्तं मह-
दासीत् सुदारुणम् ॥ १५ ॥ गजाश्वकायप्रभवां नरद्दिहप्रवा-
हिनीम् । शस्त्रमत्स्यसुसम्पूष्णां नांशुशोणितकर्द्दमाम् ॥ १६ ॥
शार्त्तनादस्त्रनवतीं पतारान्मत्स्यनिलाम् । नदीं प्रावर्तयन् वीराः
परलोकाप्रवाहिनीम् ॥ १७ ॥ सर्वशक्त्यार्हिवाः क्षान्ता रात्रि-

मूढाल्पचेतसः । विष्टभ्य सर्वगात्राणि व्यतिष्ठन् गजवाजिनः ॥१८॥
 संशुक्रवदना वीराः शिराभियारुकुण्डलैः । युद्धोपकरणैश्चैव तत्र
 तत्र चकाश्रिये ॥ १९ ॥ क्रव्यात्सङ्घैः समाकीर्णं मृतै रर्द्धमृतै रपि ।
 नासीद्द्रथपथस्तत्र सर्वमायोधनं प्रति ॥ २० ॥ सञ्जातसु चक्रेषु
 रथान् सत्त्वमास्थाय वाजिनः । कथञ्चिद्वचन् आन्ता विपमानाः
 शराद्धिताः ॥ २१ ॥ कुलसत्त्ववलोपेता वाजिनो वारणोपमाः ।
 विह्वलं तत् समुद्राभं समयं भारतातुरम् ॥ २२ ॥ बलमासीत्तदा
 सर्वमृते द्रोणार्जुनावुभौ । तावेवास्तां निलयनं तावार्त्तायनमेव
 च ॥ २३ ॥ तावेवान्ये समासाद्य जग्मुर्वैवस्वतक्षयम् । आविन्म-
 मभवत् सर्वं कौरवाणां महद्वलम् ॥ २४ ॥ पाञ्चालानाञ्च संसक्तं
 न प्राञ्चायत किञ्चन । अन्तकाङ्क्षीङ्गसदृशे भीरुणां भयवर्द्धने ॥२५॥
 पृथिव्यां राजवंशानामास्थिते महति क्षये । न तत्र कस्यं न
 द्रोणं नार्जुनं न युधिष्ठिरम् ॥ २६ ॥ न भीमसेनं न यमौ न
 पाञ्चाल्यं न सात्प्रकिम् । न च दुःशामनं द्रौणिं न दुर्योधनसौवलौ
 ॥ २७ ॥ न कृपं मद्रराजं वा कृतवर्माणमेव च । न चान्यान्यैव
 चात्मानं न क्षितिं न दिग्गस्तथा ॥ २८ ॥ पश्याम राजन् संसक्तान्
 सैन्येन रजसा हतान् । संवृत्ते तुमुल्ले घोरे रजोधि समुत्थिते
 ॥ २९ ॥ द्वितीयमिव सम्प्राप्तममन्यन्त निशां तदा । न ज्ञायन्ते
 कौरवेया न पाञ्चाला न पाण्डवाः ॥ ३० ॥ न दिग्धो न वियन्त्रोर्वी
 न समं विषमं तथा । हस्तसंस्पर्शं सम्पन्नान् परान् वाप्यथ वा
 स्वकान् ॥ ३१ ॥ न्यपातयंस्तदा युद्धे नराः स विजयैषिणः ।
 उद्धृतत्वाच्च रजसः प्रसेकाच्छीणितस्य च ॥ ३२ ॥ प्रथमाम रजो
 भौमं शौघ्रत्वादनिलस्य च । तत्र नागा हवा योधा रथिनोऽथ
 पदातयः ॥ ३३ ॥ पारिजातवनानीव व्यरोचन्नु क्षिरोक्षिलाः ।
 ततो दुर्योधनः कर्णो द्रोणो दुःशामनस्तथा ॥ ३४ ॥ पाण्डवैः
 समसृञ्जन्तश्चतुर्भिश्चतुरो रथाः । दुर्योधनः सह भ्रात्रा यमाभ्यां

समसञ्जत ॥ ३५ ॥ वृकोदरेण राघेयो भारद्वाज चार्जुनः ।
 तहोरं महदाययं सर्वं प्रैच्छन् सर्वतः ॥ ३६ ॥ रथनागीर्विचि-
 त्रैश्च विचित्ररथसङ्कुलम् । रथर्षिभानां मुख्यानां अग्निपातसमा-
 नुपम् ॥ ३७ ॥ अपश्यन्नथिनो युद्धं विचित्रद्विवर्षोधिनाम् । यत-
 मानाः पराक्रान्ताः परस्परजिगोषवः ॥ ३८ ॥ जीमूता इव
 घर्मान्ते शरवर्षैरवाकिरन् । ते रथान् सूर्यसङ्घामानास्थिताः
 पुरुषर्षभाः ॥ ३९ ॥ अशोभन्त महामेघाः शारदाः समुपस्थिताः ।
 योधास्ते तु महाराज क्रोधामर्षसमन्विताः ॥ ४० ॥ सद्भिः
 मरमेष्वासाः कृतयत्ना धनुर्धराः । अभ्यगच्छंस्तथान्योऽन्यं मत्ता
 गजहृषा इव ॥ ४१ ॥ न नूनं देहभेदोऽस्ति काले तस्मिन् समा-
 गमे । यत्र सर्वेण युगपदाशौच्यन्त महारथाः ॥ ४२ ॥ बाहुमि-
 थ्यरथैश्चिन्नेः शिरोमियासुकुण्डलेः । कार्मुकैर्विशिखैः प्रासैः
 खड्गैः परशुपट्टिभैः ॥ ४३ ॥ नालीकैः तुरनाराचैर्नखैः शक्ति-
 तोमरैः । अन्यैश्च विविधाकारैर्घोतैः प्रहरणोत्तमैः ॥ ४४ ॥
 चित्रैश्च विविधाकारैः शरीरावरणैरपि । विचित्रैश्च रथैर्भ्रमेर्हतेश्च
 गजवाजिभिः ॥ ४५ ॥ शूरैश्च नगराकारैर्हतयोधैर्ध्वजैरथैः ।
 अमनुष्यैर्हयैस्त्वस्तैः कृष्यमाणैस्ततस्ततः ॥ ४६ ॥ वातासमानैरस-
 ङ्गहतवीरैरलङ्कृतैः । व्यजनैः कङ्कटैश्चैव ध्वजैश्च विनिपातितैः ॥ ४७
 क्लृप्तैराभरणैर्वस्त्रमांख्यैश्च समुगन्धिभिः । हारैः किरौटैर्मुकुटै-
 र्मुष्णीषैः किङ्कीणीगणैः ॥ ४८ ॥ उरस्थैर्मणिभिर्निष्कैश्चूडामणिभि-
 रिव च । आचीदायोधनं तत्र नभस्तारागणैरिव ॥ ४९ ॥ ततो
 दुर्योधनस्यासीन्नकुलेन समागमः । अमर्षितेन क्रुद्धस्य क्रुद्ध-
 नामर्षितस्य च ॥ ५० ॥ अपसव्यञ्चकाराथ माद्रीपुत्रस्तवात्मजम् ।
 किरञ्करथतैर्हृष्टस्तत्र नादो महानभूत् ॥ ५१ ॥ अपसव्यं कृतः
 सङ्घे भ्रातृव्येनात्ममर्षिणा । सोऽमर्षितस्तमप्याजौ प्रतिचक्रौ ऽप-
 सव्यतः ॥ ५२ ॥ पुत्रस्तत्र महाराज, राजा दुर्योधनोऽद्भुतम् ।

ततः प्रतिचिकीर्षन्तमपसव्यन्तु ते सुतम् ॥५३॥ न्यवारयत तेजस्वी
नकुलद्विवमार्गवित् । स सर्वतो निवात्येनं शरजालेन पीडयन् ॥५४॥
विमुखं नकुलञ्चक्रे तत्सैन्याः समपूजयन् । तिष्ठ तिष्ठेति नकुली
वभाषि तनयं तव । संसृज्य बद्धदुःखानि तव दुर्मन्त्रितेन च ॥५५॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि नकुलयुद्धे

अष्टाशीत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

सञ्जय उवाच । ततो दृशामनः क्रुद्धः सहदेवमुपाद्रवत् ।
रथवेगेन तीव्रेण कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ १ ॥ तस्यापतत एवाशु
भङ्गेनामित्रकर्षणः । माद्रीसुतः शिरो यन्तुः सशिरस्त्वाणमाच्छि-
नत् ॥ २ ॥ नैनं दृशामनः सूतं नापि कथन सैनिकः । कृत्तो-
त्तमाङ्गमाशुत्वात् सहदेवेन बुद्धवान् ॥ ३ ॥ रथस्यासंगृहीतत्वात्
प्रयान्त्यश्रद्धा यथासुखम् । ततो दृशामनः सूतं बुद्धवान् गतदेत-
त् ॥ ४ ॥ सहयान् सन्निगच्छाजौ स्वयं हयविशारदः । युयु-
रथिनां श्रेष्ठो लघु चिद्रञ्च सशु च ॥ ५ ॥ तदस्यापूजयन् कर्म सं-
परे चैव संयुगे । हतसूतरथेनाजौ व्यचरन् दभीतवत् ॥ ६ ॥
सहदेवस्तु तानश्रवांस्तीक्ष्णैर्वाणैरवाकिरत् पीडयमानाः शरैश्चाशु-
पाद्रवंस्ते ततस्ततः ॥ ७ ॥ स रश्मिषु विपक्तत्वादुत्ससर्ज शर-
सतम् । घनपा कर्म कुर्वन्तु रश्मीन् स पुनस्तसृजन् ॥ ८ ॥
छिद्रेषु तेषु तं वाणैर्माद्रीपुत्रोऽप्यवाकिरत् । परीप्संस्त्वत्सुत-
कर्णस्तदनन्तरमथापतत् ॥ ९ ॥ त्वकीदरस्ततः कर्षं त्रिभिर्भङ्गै-
समाहितः । आकर्ष्यपूर्णैरभ्यघ्नन् ब्राह्मोरुरसि चार्पयत् ॥ १० ॥
न्यवर्त्तत ततः कर्षः सङ्घटित इवीरगः । भीममावारयामास
विकिरन्निशिताच्छरान् ॥ ११ ॥ ततोऽभूत्सुखं युद्धं भीमराधेययो-
स्तदा । तौ ह्यप्राविश नर्हेन्तौ दिवत्तनयनावुभौ ॥ १२ ॥ देवै-

महतान्योन्यं संरक्ष्यावभिनेदतुः । अतिसंश्लिष्टयोस्तत्र तथी-
 राह्ववश्रीण्डयोः ॥ १३ ॥ विच्छिन्नशरपातत्वात् गदायुद्धमवर्त्तत ।
 गदया भीमसेनस्तु कर्षस्य रथकूवरम् ॥ १४ ॥ विभेदाशु ततो
 राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् । ततो भीमस्य राधेयी गदामादाय
 वीर्यवान् ॥ १५ ॥ अवाहजद्रथे तान्तु विभेद गदया गदाम् ।
 ततो भीमः पुनर्गुर्वीं चिक्षिपाधिरथैर्गदाम् ॥ १६ ॥ तां शरै-
 र्बद्धभिः कर्षः सुपुङ्खैः सुप्रवेजितैः । प्रत्यविध्यत् पुनश्चान्यैः सा
 भीमं पुनराब्रजत् ॥ १७ ॥ व्यालीव मन्त्राभिहता कर्षवाशैरभि-
 दुता । तस्याः प्रतिनिपातेन भीमस्य विपुलो ध्वजः ॥ १८ ॥
 पपात सारथिशास्य मुनोह गदया हतः । स कर्षं सायकानशौ
 व्यसृजत् क्रोधमूर्च्छितः ॥ १९ ॥ ध्वजे शरासने चैव शरावापे
 च भारत । तैस्तस्य निमित्तैस्तीक्ष्णैर्भीमसेनो महाबलः । विच्छेद
 परवीरघ्नः प्रहसन्निव भारत ॥ २० ॥ ध्वजं शरासनञ्चैव
 शरावापञ्च भारत । कर्षोऽप्यन्यद्भुतुर्गच्छ हेमपृष्ठं दुरासदम्
 ॥ २१ ॥ ततः पुनस्तु राधेयी हयानस्य रथेषुभिः । ऋक्ष-
 वर्षान् जषानाशु तथोभौ पाणिंसारथी ॥ २२ ॥ स विपन्न-
 रथो भीमो नकुलस्याप्लुतो रथम् । हरिर्यग्रा गिरेः शृङ्गं समा-
 क्रामदरिन्दमः ॥ २३ ॥ तथा द्रोणार्जुनौ चित्रमयुध्येतां महत्-
 रथौ । आचार्यशिष्यौ राजेन्द्र कृतप्रहरणौ युधि ॥ २४ ॥ लक्ष-
 सन्धानयोगाभ्यां रथेयीशरणेन च । मोहयन्तौ मद्बुध्याणां चक्षुंषि
 च मनांसि च ॥ २५ ॥ उपारमन्त तेऽन्योन्यं दीघाश्चक्रन्विरे तथा ।
 अदृष्टपूर्वं पश्यन्तस्तद्युद्धं सुरुशिष्ययोः ॥ २६ ॥ विचित्रं पृतनामध्ये
 रथमार्गप्रदर्शिनोः । अन्योऽन्यमपसव्यत्तु कर्त्तुं वीरौ तदेषतुः
 ॥ २७ ॥ पराक्रमं तयोर्वीधा ददृशुस्तं सुविस्मिताः । तयोः मम-
 भवद्युद्धं द्रोणगण्डवयोर्महत् ॥ २८ ॥ आमिषार्थं महाराज
 गगने श्येनयोरिव । यद्यच्चकार द्रोणस्तु कुन्तीपुत्रजिगीषया ॥ २९ ॥

तस्य तस्य विधातायं तत्तत् सुकुरुतेऽर्जुनः । यदा द्रोणो न
 शक्नोति पाण्डवस्य विशेषितुम् ॥ ३० ॥ ततः प्रादुश्चकारास्त्रमस्त्र-
 मार्गविधारदः । ऐन्द्रं पाशुपतं त्वाष्ट्रं वायव्यमथ वारुणम् ॥ ३१ ॥
 मुक्तं मुक्तं द्रोणचापत्तञ्जघान धनञ्जयः । अस्त्राण्यस्त्रैर्यदा तस्य
 विधिवदन्ति पाण्डवः ॥ ३२ ॥ ततोऽस्त्रैः परमैर्दिव्यैर्द्रोणः पार्थ-
 मवाकिरत् । यद्यदस्त्रं स पार्थाय प्रयुङ्क्ते विजिगीषया ॥ ३३ ॥
 तस्य तस्य निधाताय तत्तद्धि कुरुतेऽर्जुनः । स बध्यमानेष्वस्त्रेषु
 दिव्येष्वपि यथाविधि ॥ ३४ ॥ अर्जुनेनार्जुनं द्रोणो मनसैवाभ्य-
 पूजयत् । मेने चात्मानमधिकं पृथिव्यामधि भारत ॥ ३५ ॥ तेन
 शिष्येण सर्वेभ्यः शस्त्रविद्भ्यः परन्तपः । वार्थ्येनाणस्तु पार्थेन तथा
 मध्ये महात्मानाम् ॥ ३६ ॥ यतमानोर्जुनं प्रीत्या प्रत्यवारयदुत्-
 क्षयन् । ततोऽन्तरीक्षे देवाश्च गन्धर्वाश्च सहस्रशः ॥ ३७ ॥ ऋषयः
 सिद्धसहाश्च व्यदृश्यन्त समन्ततः । तदप्सरोभिराकीर्णं यच्चराक्षस-
 सङ्कुलम् ॥ ३८ ॥ भ्रमदाकाशमभवद्भूयो भेषाकुलं यथा । तत्र
 स्नानार्हिता वाचा विचरन्ति पुनः पुनः ॥ ३९ ॥ द्रोणसंस्तव-
 संयुक्ताः पार्थस्य च महात्मनः । विमृज्यमानेष्वस्त्रेषु ज्वालयत्सु
 ततस्ततः ॥ ४० ॥ अश्रुवंस्तत्र सिद्धाश्च ऋषयश्च समागताः । नैवेदं
 मानुषं युद्धं नासुरं न च राक्षसम् ॥ ४१ ॥ न दैवैः न च गान्धर्वैः
 ब्रह्मं ध्रुवमिदं परम् । विचित्रमिदमाश्चर्यं न नो दृष्टं न च
 श्रुतम् ॥ ४२ ॥ अतिपाण्डवमाचार्यो द्रोणञ्चाप्यतिपाण्डवः ।
 नानयोरन्तरं द्रष्टुं शक्नमन्येन केनचित् ॥ ४३ ॥ यदि रुद्रो द्विधा-
 ब्रुव्य युध्येतात्मानमात्मना । तत्र शक्योपमा कर्तुमन्यत्र न तु वर्तते
 ॥ ४४ ॥ ज्ञानमेकस्थमाचार्यं ज्ञानं योगश्च पाण्डवे । शौर्य-
 मेकस्थमाचार्यं बलं शौर्यञ्च पाण्डवे ॥ ४५ ॥ नोभौ शक्यौ महे-
 प्वासी रणे क्षपयितुं परैः । इच्छमानौ पुनरिमौ हन्येतां
 सामरं जगत् ॥ ४६ ॥ इत्युवन्महाराज दृष्ट्वा तौ पुरुषर्षभौ ।

अन्तर्हितानि भूतानि प्रकाशानि च सङ्गशः ॥ ४७ ॥ ततो द्रोणी
ब्राह्ममस्त्रं प्रादुशक्रे महामतिः । सन्तापयन्नणे पार्थं भूतान्यन्त-
र्हितानि च ॥ ४८ ॥ ततश्चाल पृथिवी सपर्वतवनद्रुमा । ववौ
च विषमो वायुः सागराद्यापि चुक्षुभुः ॥ ४९ ॥ ततस्त्रासो महा-
नासीत् कुरुपाण्डवसैन्ययोः । सर्वपाञ्चैव भूतानामुद्यतेऽस्त्रे महा-
त्मना ॥ ५० ॥ ततः पार्थोऽप्यसश्रान्तस्तदस्त्रं प्रतिजज्ञिवान् ।
ब्रह्मास्त्रेणैव राजेन्द्र ततः सर्वमधीमयत् ॥ ५१ ॥ यदा न गम्यते
पारं तदीरन्यतरस्य वा । तदा सङ्कुलयुद्धे न तद्युद्धं व्याकुलीकृतम्
॥ ५२ ॥ नाञ्जायत् ततः किञ्चित् पुनरेव विशाम्भते । प्रवृत्ते
तुमुले युद्धे द्रोणपाण्डवयोर्मघे ॥ ५३ ॥ अरजालैः समाकीर्ण
मेघजालैरिवाम्बरे । न स्य सम्पतते कश्चिदन्तरीक्षचरस्तदा ॥ ५४ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणदधपर्वणि सङ्कुलयुद्धे

एकोनवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

सञ्जय उवाच । तस्मिंस्तदा वर्तमाने नराश्वगजसङ्घे ।
दुःशासनो महाराज घृष्टयुञ्जमधीषयत् ॥ १ ॥ स तु रुक्मरथा-
सक्तो दुःशासनशराद्दितः । अमर्षात्तव पुत्रस्य शरैर्वाहानवाकिरत्
॥ २ ॥ क्षणेन स रथस्तस्य सध्वजः सहसारथिः । नादृश्यत
महाराज पार्थतस्य शरैश्चितः ॥ ३ ॥ दुःशासनस्तु राजेन्द्र पाञ्चा-
थस्य महात्मनः । नाथकत् प्रमुखे स्थातुं अरजालप्रपीडितः ॥ ४ ॥
स तु दुःशासनं वाणैर्विसुखीकृत्य पार्थतः । किरञ्करसङ्घस्त्राणि
द्रोणमेवाभ्यवाद्गणे ॥ ५ ॥ प्रत्यपद्यत चाद्दिक्यः कृतवर्मात्मन-
तरम् । सोऽर्ष्याणां त्रयथैव तत्रैनं पर्यवारयन् ॥ ६ ॥ तं यमौ
ऋतोन्वैतां रक्षन्तौ पुरुप्रर्षभौ । द्रोणायाभिमुखं यान्तं हीप्य-
नमिवानलम् ॥ ७ ॥ सम्पहारमकुर्वन्ते सर्वे च सुमहारथाः ।

अमर्षिताः सत्त्ववन्तः कृत्वा मरणमग्रतः ॥ ८ ॥ शुद्धात्मानः शुद्ध
 वृत्ता राजन् स्वर्गपुरस्कृताः । आर्यं युद्धमकुर्वन्ते परस्परजिगी
 प्रवः ॥ ९ ॥ शुक्लभिजनजर्माणो मतिमन्तो जनाधिपाः । धर्म
 युद्धमयुध्यन्त पश्यन्तो गतिमुत्तमाम् ॥ १० ॥ न तत्राभीर्द्धर्माभिष्ट
 मयस्त्वं युद्धमेव च । नात्र कर्षी न नालौकी न लिप्ती न
 वस्त्रिकः ॥ ११ ॥ न सूचीकपिधो नैव न गवास्थिगजास्थिकः
 इपुरासीन्न शंश्लष्टो न पूतिर्न च जिह्वागः ॥ १२ ॥ ऋजून्यो
 हि शुद्धानि र्वे शस्त्राण्यधारयन् । सुयुद्धेन परान् लोकानीप्
 सन्तः कीर्त्तिमेव च ॥ १३ ॥ यदासीत्तमुलं युद्धं सर्वदोषधिव
 र्जितम् । चतुर्णां तत्र धीधाना तैस्त्रिभिः पाण्डवैः सह ॥ १४ ॥
 घृष्टद्युम्नस्तु तान् दृष्ट्वा तत्र राजद्रथधीमान् । यमाभ्यां वारितान्
 वीरान् धीघ्रास्तां द्रोणमभ्ययात् ॥ १५ ॥ निवारितास्तु ते वीरा
 स्तयोः पुत्रसिंहवीः । समसञ्जन्त चत्वारो वाताः पर्वतधीरिव
 ॥ १६ ॥ हाभ्यां हाभ्यां यमो साङ्गे रथाभ्या रथपुङ्गवौ । समा
 सक्तौ ततो द्रोणं घृष्टद्युम्नोऽभ्यवर्षत ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा द्रोणाय
 पात्राख्यं व्रजन्तं युद्धदुर्भेदम् । यमाभ्यां तांश्च संसक्तांस्तद्वार
 सुपादवत् ॥ १८ ॥ दुर्योधनो महाराज किं द्रोणितभोजनान् ।
 तं सात्यकिः धीघ्नतर पुनरेवाभ्यवर्षत ॥ १९ ॥ तौ परस्परमासाद्य
 समीपे कलमाधवौ । हन्यमानो दृष्ट्वा दूर्वावभितः समसञ्जताम्
 ॥ २० ॥ बाह्ये वृत्तानि सर्वाणि प्रीचमाणा विचिन्वतौ । ताव
 न्योऽन्यं प्रेक्षमाणां हसमानौ पुनः पुनः ॥ २१ ॥ अथ दुर्योधनो
 राजा सात्यकिं प्रत्यभाषत । प्रियं सखायं सततं गर्हयन् वृत्त
 मात्मनः ॥ २२ ॥ धिक् क्रोधं धिक् सखे लोभं धिक् मोहं धिग
 मर्षितम् । धिगस्तु चात्रमाचारं धिगस्तु वलमौरसम् ॥ २३ ॥
 यत्र मामभिसन्वत्सि लाङ्काहं धिनिपुङ्गव । त्वं हि प्राणैः प्रिय
 तरो ममाहङ्क तदा तव ॥ २४ ॥ सूरानि तानि सर्वाणि बाह्ये

वृत्तानि यानि नौ । तानि सर्वाणि जीर्णानि साम्प्रतं नौ रथा-
जिरे ॥ २५ ॥ किमद्य क्रोधलोभाभ्यां युद्धमेवाद्य सात्त्वत । तं
तथावादिनं राजन् सात्त्वतः प्रत्यभापत ॥ २६ ॥ प्रहसन् विशिखां-
स्तीक्ष्णानुद्यम्य परमास्त्रवित् । नेयं सभा राजपुत्र नवाचार्य्य-
निवेशनम् । यत्र क्रीडितमस्त्राभिस्तदा राजन् समागतैः ॥ २७ ॥

दुर्योधन उवाच । क्व सा क्रीडा गतास्त्राकं वात्ये वै श्विनि-
पुङ्गव । क्व च युद्धमिदम्भूयः कालो हि दुरतिक्रमः ॥ २८ ॥
किन्तु नो विद्यते कृत्यं धनेन धनलिप्सया । यत्र युध्यामहे सर्वं
धनलोभात् सनागताः ॥ २९ ॥

सञ्जय उवाच । तं तथावादिनं तत्र राजानं सात्त्वतोऽब्रवीत् ।
एवं वृत्तं सदा चात्रं युध्यन्तीह गुरूनपि ॥ ३० ॥ यद्यहं ते
प्रियो राजन् जहि मां मा चिरं क्रुथाः । त्वत्कृते सुकृतान् लोकान्
गच्छेयं भरतर्षभ ॥ ३१ ॥ या ते शक्तिर्वलञ्चैव तत् क्षिप्रं मयि
दर्शय । नेच्छामि तद्दहं द्रष्टुं मित्राणां व्यसनं महत् ॥ ३२ ॥
द्रष्टव्यं व्यक्तनाभाय प्रतिभाष्य च सात्यकिः । अन्वयात्तूर्णमव्यग्री
निरपेक्षं विशाम्भते ॥ ३३ ॥ तस्माद्यान्तमभिप्रेक्ष्य प्रत्यगुत्पन्न-
त्तजः । शरैश्चावाकिरद्राजन् शैनेयं तनयस्तव ॥ ३४ ॥ ततः
प्रववृते युद्धं कुरुमाधवसिंहयोः । अन्योऽन्यं क्रुद्धयोर्वीरं यथा
हिरदसिंहयोः ॥ ३५ ॥ ततः पूर्यावतीत्सृष्टैः सात्त्वतं युद्ध-
दुर्मदम् । दुर्योधनः प्रत्यविध्यत् सात्त्वतं निमित्तैः शरैः ॥ ३६ ॥
तं सात्यकिः प्रत्यविध्यत् सत्वरं निमित्तैः शरैः । पञ्चाशता पुन-
स्त्राजौ विंशत्या दशभिस्य वै ॥ ३७ ॥ सात्यकिन्तु रणे राजन्
प्रहसंस्तनयस्तव । आकर्ण्यसक्तैर्निमित्तैर्विव्याध त्रिशता शरैः ॥ ३८ ॥
ततोऽस्य सशरञ्चापं क्षुरप्रेण विधाकरोत् । सोऽन्यत् कार्मुक-
मादाय लघुहस्तस्ततो दृढम् ॥ ३९ ॥ सात्यकिर्व्यसृजच्चापि शर-
श्रेणीं सुतस्य ते । तामापतन्तीं सहसा शरश्रेणीं जिघांसया ॥ ४० ॥

चिच्छेद वद्भयो राजन् तत उच्चक्रशुक्लनाः । सात्यकिश्च त्रि-
 सप्तत्या पीडयामास वेगितः ॥ ४१ ॥ स्वर्षपुङ्खैः शिलाधौतै-
 राकर्णपूर्खनिःसृतैः । तस्य सन्दधतयेषून् संहितेषु कार्मुकम्
 ॥ ४२ ॥ अच्छिनत् सात्यकिस्तुर्षं शरैश्चैवाभ्यवीहपत् । स गाढ-
 विद्धो व्यधितः प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ॥ ४३ ॥ दुर्योधनो महाराज
 दाशार्हशरपीडितः । समाश्रयत्य तु पृथस्ते सात्यकिं पुनरभ्ययात्
 ॥ ४४ ॥ बिसृजन्निषुजालानि युयुधाते रथं प्रति । तथैव
 सात्यकिर्वाणान् दुर्योधनरथं प्रति ॥ ४५ ॥ सततं व्यसृजद्राजं-
 स्तत्सङ्कुलमवर्त्तत । तत्रेषुमिः क्षिप्रमाणैः पतद्भिश्च समन्ततः ॥ ४६ ॥
 अग्नेरिव महाकक्षे शब्दः समभवन्महान् । तयोः शरसहस्रैश्च
 संच्छन्नं वसुधातलम् ॥ ४७ ॥ अगम्यरूपञ्च शरैराकाशं सम-
 पद्यत । तत्राप्यधिकमालम्ब्य माधवं रथसत्तमम् ॥ ४८ ॥ क्षिप्र-
 मभ्यपतत् कर्णः परोपसंस्तनयं तव । न तु तं मर्षयामास भीम-
 सेनो महाबलः ॥ ४९ ॥ अभ्ययात्त्वरितः कर्णं व्यसृजत् सायकान्
 वहन् । तस्य कर्णः शितान् वाणान् प्रतिहृत्य हसन्निव ॥ ५० ॥
 धनुः शरांश्च चिच्छेद सूतज्ञाभग्रहनच्छरैः । भीमसेनस्तु संक्रुद्धो
 गदाभाहाय पाण्डवः ॥ ५१ ॥ धनुर्ध्वजञ्च तत्र सम्ममदीहर्व
 रिपोः । रथचक्रञ्च कर्णस्य वभक्ष स महाबलः ॥ ५२ ॥ भये
 चक्रे रथे तिष्ठन्नाकम्पच्छैलराडिव । एकचक्रं रथं तस्य तस्मिन्
 सुचिरं हयाः ॥ ५३ ॥ एकचक्रनिवाकस्य रथं सप्त हया यथा ।
 अमृष्यमाणः कर्णस्तु भीमसेनमयुध्यत ॥ ५४ ॥ विविधैरिषुजालैश्च
 नानाशस्त्रैश्च संयुगे । भीमसेनस्तु संक्रुद्धः सूतपुत्रमवोधयत् ॥ ५५ ॥
 सङ्कुले वर्त्तमाने तु राजा धर्मसुतोऽब्रवीत् । पाञ्चालानां रथ-
 व्याघ्रान्मत्स्याश्चैव नरर्षभान् ॥ ५६ ॥ ये नः प्राणाः शिरो धे च
 धे नो धोधा महाबलाः । त एते धार्तराष्ट्रेषु विपक्ताः पुरुष-
 र्षभाः ॥ ५७ ॥ किं तिष्ठत यथा मूढाः सर्वे विगतचेतसः । तत्र

गच्छत यत्रैते युध्यन्ते मामका रथाः ॥ ५८ ॥ चतुर्धमं पुरस्कृत्य
 सर्व एव गतञ्चराः । जयन्ती बध्यमाना वा गतिमिष्टां गमिष्यथ
 ॥ ५९ ॥ जित्वा च बद्धभिर्यज्ञैर्यजध्वं भूरिदक्षिणैः । हत्वा वा
 दिवसाङ्गुत्वा लोकान् प्राप्स्यथ पुष्कलान् ॥ ६० ॥ ते राक्ष्सा
 चेदिता वीरा धीतस्यमाना महारथाः । चातुर्धमं पुरस्कृत्य
 त्वरिता द्रोणमभ्ययुः ॥ ६१ ॥ पाञ्चालास्त्वेकतो द्रोणमभ्रघ्नन्
 बद्धभिः शरैः । भीमसेनपुरोगाथाप्येकतः पर्यवारयन् ॥ ६२ ॥
 आसंस्तु पाण्डुपुत्राणां त्रयो जिह्वा महारथाः । यमौ च भीम-
 सेनय प्राक्रौ मन्त धनञ्जयम् ॥ ६३ ॥ अभिद्रवार्जुनं क्षिप्रं कुरुन्
 द्रोणादपानुद् । तत एनं हनिष्यन्ति पाञ्चाला हतरक्षिणम् ॥ ६४ ॥
 कौरवियांस्ततः पार्थः सहसा सप्तपादवत् । पाञ्चालानेव तु द्रोणी
 धृष्टद्युम्नपुरोगमान् । मरुदुस्तरसा वीराः पञ्चमेऽहनि भारत ॥ ६५ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणबधपर्वणि सङ्गलयुद्ध

नवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९० ॥

सञ्जय उवाच । पाञ्चालानां ततो द्रोणस्त्वकरोत् कदरं
 महत् । यथा क्रुद्धो रणे शक्री दानवानां क्षयं पुरा ॥ १ ॥
 द्रोणास्त्रेण महाराज बध्यमानाः परे युधि । नात्रसन्त रणे
 द्रोणात् सत्त्वन्तो महारथाः ॥ २ ॥ युध्यमाना महाराज पाञ्चालाः
 सृञ्जयास्तथा । द्रोणमेवाभ्ययुर्युद्धे योधयन्तो महारथाः ॥ ३ ॥
 तेषान्तु ह्याद्यमानानां पाञ्चालानां समन्ततः । अभवद्भैरवो नादो
 बध्यतां शरशक्तिभिः ॥ ४ ॥ बध्यमानेषु संग्रामे पाञ्चालेषु महा-
 त्मना । उदीर्यमाणे द्रोणास्त्रे पाण्डवान् भयमाविशत् ॥ ५ ॥
 दृष्ट्वाश्वनरयोधानां विपुलञ्च क्षयं युधि । पाण्डवेयाहमहाराज
 नाशशंसुर्क्षयं तदा ॥ ६ ॥ कश्चित् द्रोणो न नः सर्वान् क्षययेत्

परमास्त्रवित् । समिद्धः शिशिरापायि दहन् कक्षमिवानलः ॥ ७
 न चैनं संयुगे कश्चित् समर्थः प्रतिवीक्षितुम् । न चैनमर्जुनो जा
 प्रतियुध्येत धर्मवित् ॥ ८ ॥ वस्तान् कुन्तीसुतान् दृष्ट्वा द्रोण
 सायकपीडितान् । मतिमात् अथसे युक्तः केशवोऽर्जुनमब्रवी
 ॥ ९ ॥ नैष युद्धेन संग्रामे जेतुं शक्यः कथञ्चन । सधनुर्धन्वि
 श्रेष्ठो देवैरपि सवासवैः ॥ १० ॥ न्यस्तशस्त्रस्तु संग्रामे श्व
 हन्तुं भवेन्नृभिः । आस्थीयतां जवे योगो धर्मसुत्सृज्य पाण्डव
 ॥ ११ ॥ यथा नः संयुगे सर्वान् हन्याद्रुक्मवाहनः । अप्रवृत्त्या
 हते नैष युध्येदिति मतिर्मम ॥ १२ ॥ तं हतं संयुगे कश्चिद्
 शंसतु मानवः । एतन्नारोचयद्राजन् कुन्तीपुत्री धनञ्जयः ॥ १३ ॥
 अन्ये लरोचयन् सर्वं कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः । ततो भीमो मह
 बाह्वरनीके खे महागजम् ॥ १४ ॥ जघान गदया राजन्नः
 त्यामानमित्युत । परप्रमथनं धीरं मालवस्येन्द्रवर्मणः ॥ १५ ॥
 भीमसेनस्तु सब्रीड उपेत्य द्रोणमाहवे । अप्रवृत्त्यामा हत इ
 शब्दमुच्चैश्चकार सः ॥ १६ ॥ अप्रवृत्त्यामेति हि गजः ख्यत
 नाम्नाहतोऽभवत् । कृत्वा मनसि तं भीमो मिथ्या व्याहृतवांस्तव
 ॥ १७ ॥ भीमसेनवचः शुला द्रोणस्तत् पद्माप्रियम् । मनसं
 सन्नगात्रोऽभूत् यथा सैकतमन्त्रसि ॥ १८ ॥ शङ्कमानः स तन्निश्च
 वीर्य्यञ्चः स्वसुतस्य वै । हतः स इति च शुला नैव धैर्यादकम्प
 ॥ १९ ॥ स लब्ध्वा चेतनां द्रोणः क्षणेनैव समाश्रवत् । अनु
 चिन्त्यात्मनः पुत्रमविषक्षमरातिभिः ॥ २० ॥ स पार्षतमभिद्रुत
 जिघांसुर्मुह्युमात्मनः । अवाकिरत् सहस्रेण तीक्ष्णानां कङ्कपत्रि
 णाम् ॥ २१ ॥ तं वै विंशतिषाहस्राः पाञ्चालानां रथर्षभाः ।
 तृथा चरन्तं संग्रामे सर्वतो व्यकिरन् शरैः ॥ २२ ॥ तैः शरैराहत
 द्रोणं नापश्याम महारथम् । भास्करं जलदैरुद्धं वर्षाश्विव विभा
 स्पते ॥ २३ ॥ विधूय तान् द्राणशणान् पाञ्चालानां महारथः

गदुश्चक्रे ततो द्रोणी ब्राह्ममस्त्रं परन्तपः ॥ २४ ॥ वषाव तेषां
 गुरणां पाञ्चालानाममर्षितः । ततो व्यरोचत द्रोणी विधूमो-
 ऽग्निरिव ज्वलन् ॥ २५ ॥ तथैव स पुनः क्रुद्धो भारद्वाजः प्रताप-
 वान् । ततो व्यरोचत द्रोणी विनिघ्नन् सर्वसमीकान् ॥ २६ ॥
 शिरांस्यापातयन्नापि पाञ्चालानां महामुधे । तथैव परिषाकारान्
 वाहन् कनकभूषणान् ॥ २७ ॥ ते वध्यमानाः समरे भारद्वाजेन
 पार्थिवाः । मेदिन्यामन्वतीर्थ्यन्त वातनुन्ना इव द्रुमाः ॥ २८ ॥
 कुक्षराणाञ्च पततां हयानाञ्चैव भारत । अगम्यरूपा पृथिवी
 मांसयोगितकर्हमा ॥ २९ ॥ हत्वा विंशतिसाहस्रान् पाञ्चालानां
 रथप्रजान् । अतिष्ठदाहवे द्रोणी विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ३० ॥
 तथैव स पुनः क्रुद्धो भारद्वाजः प्रतापवान् । वसुदानस्य भक्षेन
 शिरः कायादपाहरत् ॥ ३१ ॥ पुनः पञ्चशतान् मत्स्यान् षट्-
 सहस्रांश्च सृञ्चयान् । हस्तिनामयुतं हत्वा जघानाश्वायुतं पुनः
 ॥ ३२ ॥ क्षत्रियाणामभावाय दृष्ट्वा द्रोणमवस्थितम् । ऋषयो-
 ऽभ्यागमंस्तूष्णं हव्यवाहपुरोगमाः ॥ ३३ ॥ विश्वामित्रो जमदग्नि-
 भारद्वाजोऽपि गौतमः । वशिष्ठः कश्यपोऽतिश्च ब्रह्मलोकं निनीषवः
 ॥ ३४ ॥ सिकताः पृञ्जथो गर्गो वालिखिल्या मरीचिपाः । भृगवो-
 ऽङ्गिरसश्चैव सूक्ष्मास्थान्ये महर्षयः ॥ ३५ ॥ त एनमब्रुवन् सर्वे
 द्रोणमाहवशीभिनम् । अधर्मतः कृतं युद्धं समथो निधनस्य ते
 ॥ ३६ ॥ न्यस्यायुधं रणे द्रोण समीच्यास्त्रानिह स्थितान् । नातः
 क्रूरतरं कर्म पुनः कर्तुं त्वमर्हसि ॥ ३७ ॥ विद्वेदाङ्गविदुषः
 सत्यधर्मपरस्य ते । ब्राह्मणस्य विशेषेण तवैतन्नोपपद्यते ॥ ३८ ॥
 न्यस्यायुधममोहस्त्रं तिष्ठ बर्त्सनि शाश्वते । परिपूर्सस्तु कालस्ते
 वस्तुं लोकेऽय मानुषे ॥ ३९ ॥ ब्रह्मास्त्रेण लदग्धां अनस्त्रज्ञा नरा-
 भुवि । यदेतदीदृशं विप्र कृतं कर्म न साधु तत् ॥ ४० ॥ न्यस्या-
 युधं रणे क्षिप्रं द्रोण मा लं चिरं कृथाः । मा पापिष्ठतरं कर्म

करिष्यसि पुनर्हिज ॥ ४१ ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा भीमसेनवच
 तत् । वृष्टद्युम्नश्च सम्प्रेक्ष्य रणे स विमनाभवत् ॥ ४२ ॥ सन्दह
 मानो व्यथितः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् । अहतं वा हतं वेति पप्रच्छ
 सुतमात्मनः ॥ ४३ ॥ स्थिरा कुर्द्धिर्हि द्रोणस्य न पार्थो वच्यते
 ऽनृतम् । त्रयाणामपि लोकानामैश्वर्यार्थं कथञ्चन ॥ ४४ ॥ तस्मात्
 परिपप्रच्छ नान्यं कञ्चिद्दिजर्षभः । तस्मिंस्तस्य हि सत्याया वात्या
 प्रभृति पाण्डवे ॥ ४५ ॥ ततो निष्पाण्डवामुर्वीं करिष्यन्तं युध
 म्यतिम् । द्रोणं ज्ञात्वा महाराजं गोविन्दो व्यथितोऽब्रवीत् ॥ ४६ ॥
 यद्यद्वदिवसं द्रोणो युध्यते मन्युमास्थितः । अत्यं ब्रवीमि ते सेन
 विनाशं समुपैष्यति ॥ ४७ ॥ स भवांस्त्रातु नेो द्रोणात् सत्याञ्च
 ज्यायोऽनृतं वचः । अनृतं जीवितस्यार्थं वदन्न स्पृश्यते नृतैः ॥ ४८ ॥
 कामिनीषु विवाहेषु गवां भक्ते तथैव च । ब्राह्मणाभ्युपपत्तौ
 अनृते नास्ति पातकम् ॥ ४९ ॥ तथाः सम्बद्धतोरेवं भीमसेनो
 ऽब्रवीद्विदम् । श्रुत्वैवं ते महाराज वधोपायं महात्मनः ॥ ५० ॥
 गाहमानस्य ते सेनां मालवस्येन्द्रवर्मणः । अश्वत्यामेति विक्रान्तं
 गजः शक्रगजोपमः ॥ ५१ ॥ निहतो युधि विक्रम्य ततोऽ
 द्रोणमब्रुवम् । अश्वत्यामा हतो ब्रह्मन्निवर्तस्त्वत्पुत्रवादि ॥ ५२ ॥
 नूनं नाशहृद्यहाक्यमेष मे पुरुषर्षभ । स त्वं गोविन्दवाक्या
 मानयस्व जयैषिणः ॥ ५३ ॥ द्रोणाय निहतं शंस राजन् शार
 दतीसुतम् । त्वयोक्तो नैष युध्येत जातु राजन् दिजर्षभः ॥ ५४ ॥
 सत्यवान् हि त्रिलोकेऽस्मिन् भवान् ख्यातो जनाधिप । तस्
 तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णावाक्यप्रचोदितः ॥ ५५ ॥ भावित्वाञ्च महाराज
 वक्तुं समुपचक्रमे । तमतथ्यमये भग्नो जये सक्तो युधिष्ठिरः ॥ ५६ ॥
 अव्यक्तमब्रवीदाक्यं हतः कुप्पेर इत्युत । तस्य पूर्वं रथः पृथ्वा
 चतुरङ्गुलमुन्नतः ॥ ५७ ॥ बभूवैवन्तु तेनान्ते तस्य वाहाः स्पृह
 लक्ष्मीम् । युधिष्ठिरात्तु तदाक्यं श्रुत्वा द्रोणो महारथः ॥ ५८ ॥

पुत्रव्यसनसन्तप्तो निराशो जीवितेऽभवत् । आगस्कृतमिवात्मानं
पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ ५८ ॥ ऋषिवाक्येन मन्वानः शुक्ला
विनिहतं सुतम् । विचेताः परमोहिनीो घृष्टद्युम्नमवेक्ष्य च । योद्धुं
नाशक्तुवद्राजन् यथा पूर्वमरिन्दम ॥ ६० ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि युधिष्ठिरासत्यकथने
एकनवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८१ ॥

सञ्जय उवाच । तं दृष्ट्वा परमोहिनं शोकोपहतचेतसम् ।
पाञ्चालराजस्य सुतो घृष्टद्युम्नः समाद्रवत् ॥ १ ॥ य इष्ट्वा मनु-
जेन्द्रेण द्रुपदिन महामखि । लब्धो द्रोणविनाशाय समिद्धाद्वय-
वाहनात् ॥ २ ॥ स धनुर्जेत्रमादाय धीरं जलदनिस्वनम् ।
दृढज्यमजरं दिव्यं शरांश्चाशीविषीपमान् ॥ ३ ॥ सन्धे कार्मुके
तस्मिंश्च शरीरप्रियोपमम् । द्रोणं जिघांसुः पाञ्चाल्यो महाज्वाल-
मिवानलम् ॥ ४ ॥ तस्य रूपं शरस्यासौडनुर्व्यामण्डलान्तरे ।
द्योततो भास्करस्येव धनान्ते परिवेप्रिणः ॥ ५ ॥ पार्श्वेन परा-
सृष्टं ज्वलन्तमिव तद्धनुः । अन्तकालमनुप्राप्तं मेनिरे वीक्ष्य
सैनिकाः ॥ ६ ॥ तमिषुं सन्धितं तेन भारद्वाजः प्रतापवान् ।
दृष्ट्वा मन्यत दिहस्य कालपर्यायमागतम् ॥ ७ ॥ ततः अयन्न-
मातिष्ठदाचार्यैस्तस्य वारणे । न चास्यास्त्राणि राजेन्द्र प्रादु-
रासन्नहात्मनः ॥ ८ ॥ तस्य लहानि चत्वारि क्षपा चैकास्यतो
गता । तस्य चाङ्गस्त्रिभागेन क्षयं जग्मुः पतन्निणः ॥ ९ ॥ स
शरक्षयमासाद्य पुत्रशोकेन चाद्वितः । विविधानाञ्च दिव्याना-
मस्त्राणामप्रसादतः ॥ १० ॥ उत्सृष्टुकामः अस्त्राणि विप्रवाक्य-
प्रचोदितः । तेजसा पूर्यमाणस्तु युयुधे न यथा पुरा ॥ ११ ॥
अथान्यत् स समादाय दिव्यमाङ्गिरसं धनुः । शरांश्च ब्रह्मदण्डा-

भान् घृष्टद्युम्नमयोधयत् ॥ १२ ॥ ततस्तं शरवर्षेण महता
 समवाकिरत् । व्यशातयच्च संक्रुद्धो घृष्टद्युम्नममर्षणम् ॥ १३ ॥
 शरांश्च शतधा चास्य द्रौणश्चिच्छेद सायकैः । ध्वजं धनुश्च निश्चितैः
 सारथिञ्चाभ्यपातयत् ॥ १४ ॥ घृष्टद्युम्नः प्रहस्यान्यत् पुनरादाय
 कार्मुकम् । शितेन चैनं वाणेन प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे ॥ १५ ॥
 सोऽतिविद्धो महेष्वासः सम्भ्रान्त इव संयुगे । भङ्गेन शितधारेण
 चिच्छेदास्य पुनर्धनुः ॥ १६ ॥ यज्ञास्य वाणं विक्रतं धनूंषि च
 विशाभ्यते । सर्वञ्चिच्छेद दुर्द्धर्षी गदां खड्गञ्च वर्जयन् ॥ १७ ॥
 घृष्टद्युम्नं ततोऽविध्यन्नवभिर्निश्चितैः शरैः । जीवितकान्तरैः क्रुद्धः
 क्रुद्धरूपं परन्तप ॥ १८ ॥ घृष्टद्युम्नो रथस्याश्वान् स्वरथाश्वै-
 महारथः । व्यामिश्यदमेयात्मा ब्राह्मणमस्त्रमुदीरयन् ॥ १९ ॥
 तैर्मिथ्या वह्मशोभन्त जवना वातरंहसः । पारावतसवर्षाश्वो
 शोणाश्वः भरतर्षभ ॥ २० ॥ यथा सविद्युतो मेवा नदन्ती
 जलदागमे । तथा रेजुर्महाराज विमिथ्या रणमूर्धनि ॥ २१ ॥
 ईषावन्धं चक्रवन्धं रथवन्धं तथैव च । प्राणाशयदमेयात्मा घृष्ट-
 द्युम्नस्य स हिजः ॥ २२ ॥ स छिन्नधन्वा विरथो हताश्वो हत-
 सारथिः । उत्तमामापदं प्राप्य गदा वीरः परा द्रवत् ॥ २३ ॥
 तामस्य विशिखैस्तीक्ष्णैः क्षिप्यमाणं महारथः । निजघान शरै-
 द्रौणे क्रुद्धः सत्यपराक्रमः ॥ २४ ॥ तां दृष्ट्वा स नरव्याघ्रो द्रौणेन
 निहतां शरैः । विमलं खड्गमादत्त शरचन्द्रञ्च भानुमत् ॥ २५ ॥
 असंशयं तथा भूते पाञ्चाख्यः साध्वमन्यत । बधमाचार्यमुख्यस्य
 प्राप्तकालं महात्मनः ॥ २६ ॥ ततः स्वरथनीडस्थं स्वरथस्य रथे-
 षवा । अगच्छदसिमुद्यम्य शतचन्द्रञ्च भानुमत् ॥ २७ ॥ चिकीर्षु-
 दुष्करं मोहाद्घृष्टद्युम्नो महारथः । इषेष्टवक्षो भेत्तुञ्च भार-
 हाजस्य संयुगे ॥ २८ ॥ सोऽतिष्ठद्युगमध्ये वै युगसन्नहनेषु च ।
 शोणानां जघनाङ्घ्रिषु तत् सैन्याः समपूजयन् ॥ २९ ॥ तिष्ठती

युगपालीषु शोणानप्यधितिष्ठतः । नापश्यदन्तरं द्रोणस्तदद्भुत-
 मिवाभवत् ॥ ३० ॥ क्षिप्रं श्वेनस्य चरतो यथैवामिषगृह्णिनः ।
 तद्दत्तासीद्भीमसरो द्रोणपार्षतयोरग्रे ॥ ३१ ॥ तस्याश्वान्नथ-
 शक्त्यासौ तदा क्रुद्धः पराक्रमी । सर्वानेकैकशो द्रोणो नीलवर्णा-
 नजीघनत् ॥ ३२ ॥ ते हस्ता न्यपतन् भूमौ घृष्टद्युम्नस्य वाजिनः ।
 शोणाशवाः पर्यमुच्यन्त रथवन्साहिषाम्पते ॥ ३३ ॥ तान् हवा-
 न्निहतान् दृष्ट्वा हिजाग्रेण स पार्षतः । नामृष्यत युधां श्रेष्ठो
 यान्नसंनिर्महारथ ॥ ३४ ॥ विरथः स गृहीत्वा तु खड्गं
 खड्गभृताम्बरः । द्रोणमभ्यपतद्राजन् वैनतेय इवोरगम् ॥ ३५ ॥
 तस्य रूपं बभौ राजन् भारद्वाजं जिघांसतः । यथा रूपं पुरा
 विशोर्हिरण्यकशिपोर्बधे ॥ ३६ ॥ सोऽचरद्विविधान् मार्गान्
 प्रवरानेकविंशतिम् । दर्शयामास कौरव्य पार्षतो विचरन्नग्रे ॥ ३७ ॥
 भ्रान्तमुद्भ्रान्तमाविद्धमाप्लुतं प्रसृतं सृतम् । परिवृत्तं निवृत्तञ्च
 खड्गं चर्म च धारयन् ॥ ३८ ॥ सम्पातं समुदीर्णञ्च दर्शयामास
 पार्षतः । भारतं कौमिकञ्चैव सात्त्वतञ्चैव शिक्तया ॥ ३९ ॥
 दर्शयन्नचरद्युद्धे द्रोणस्थान्तचिकीर्षया । चरतस्तस्य तान्मार्गान्
 विचित्रान् खड्गचर्मिणः ॥ ४० ॥ व्यस्यन्त रणे योधा देवताश्च
 समागताः । ततः शरसहस्रेण शतचन्द्रमपातयत् ॥ ४१ ॥ खड्ग-
 चूर्मं च सन्वाधे घृष्टद्युम्नस्य स हिजः । ते तु वैतस्तिका नाम
 शरा श्लासन्नयोधिनः ॥ ४२ ॥ निकृष्टयुद्धे द्रोणस्य नान्येषां सन्ति
 ते शराः । ऋते शारहतात् पार्थाद्द्रोणोर्वैकर्त्तनात्तथा ॥ ४३ ॥
 प्रद्युम्नयुधुधानाभ्यामभिमन्योश्च ते शराः । अथेषुं स समाधत्त
 दृढं परमवेगिनम् ॥ ४४ ॥ अन्तेवासिनमाचार्यीं जिघांसुः पुत्र-
 सन्मितम् । तं शरैर्द्दृशमिस्तीक्ष्णैश्चिच्छेद मिनिपुङ्गवः ॥ ४५ ॥
 पश्यतस्तव पुत्रस्य कर्णस्य च महात्मनः । अस्तमाचार्यमुख्येन
 घृष्टद्युम्नमोचयत् ॥ ४६ ॥ चरन्तं रथमार्गिषु सात्यकिं सत्य-

विक्रमम् । द्रोणकर्णान्तरगतं कृपस्यापि च भारत ॥ ४७ ॥ अफ-
 श्वेतां महात्मनो विष्वक्सेनधनञ्जयौ । अपूजयेतां वार्ष्णेयं
 ब्रुवाणं साधु साध्विति ॥ ४८ ॥ दिव्यान्यस्त्राणि सर्वेषां युधि-
 निघ्नन्तमप्युतम् । अभिपत्य ततः सेना विष्वक्सेनधनञ्जयौ ॥ ४९ ॥
 धनञ्जयस्ततः कृष्णमब्रवीत् पश्य केशव । आचार्यरथमुखानां
 मध्ये क्रीडन्मधूदहः ॥ ५० ॥ आनन्दयति मां भूयः सात्यकिः
 सत्यविक्रमः । माद्रीपुत्रञ्च भीमञ्च राजानञ्च युधिष्ठिरम् ॥ ५१ ॥
 यः शिष्ययानुद्धतः सन् रणे चरति सात्यकिः । महारथानुपक्रीडन्
 वृष्णीनां कीर्त्तिवर्द्धनम् ॥ ५२ ॥ तमेते प्रतिनन्दन्ति सिद्धाः सैन्याश्च
 विस्मिताः । अजेयं समरे दृष्ट्वा साधु साध्विति सास्वतम् । योधा-
 श्चोमयतः सर्वे कर्मभिः समपूजयन् ॥ ५३ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि द्रोणवृष्ट्युत्सुद्धे

दिनवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १९२ ॥

सञ्जय उवाच । सास्वतस्य तु तत् कर्म दृष्ट्वा दुर्योधनादयः ।
 श्चैनेयं सर्वतः क्रुद्धा वारयामासुरञ्जसा ॥ १ ॥ कृपः कर्णोऽथ
 समरे तव पुत्राश्च मारिष । श्चैनेयं त्वरयाभ्ये त्य निघ्नन् निशितैः
 शरैः ॥ २ ॥ युधिष्ठिरस्ततो राजा माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । भीम-
 सेनश्च बलवान् सास्वतं पर्यवारयन् ॥ ३ ॥ कर्णश्च शरवर्षेण
 गौतमश्च महारथः । दुर्योधनादयश्चैव श्चैनेयं पर्यवारयन् ॥ ४ ॥
 तां वृष्टिं सहसा राजन्प्रत्यितां घोररूपिणीम् । वारयामास
 श्चैनेयी योधयस्ताम्बहारथान् ॥ ५ ॥ तेषामस्त्राणि दिव्यानि
 सन्धितानि महात्मनाम् । वारयामास विधिवद्विष्वैरस्त्रैर्महामुधे
 ॥ ६ ॥ क्रूरमायोधनं जज्ञे तस्मिन्न्राजसमागमे । रुद्रस्यैव हि
 क्रुद्धस्य निघ्नतस्तान् पश्यन् पुरा ॥ ७ ॥ इस्तानामुत्तमाङ्गानां

कामकाणाञ्च भारत । कृत्राणाञ्चापविद्वानां चामराणाञ्च सञ्चयैः
 ॥ ८ ॥ रौघवः स व्यदृश्यन्त तत्र तत्र रणाजिरे । भग्नचक्रै-
 रथैश्चापि पतितैश्च महाभुजैः ॥ ९ ॥ सादिभिश्च हतैः शूरैः
 सङ्गीष्वां वसुधाभवत् । वायुपातनिकृत्तास्तु धीधास्ते कुरुसत्तम
 ॥ १० ॥ चेष्टन्ती विविधाश्चेष्टा व्यदृश्यन्त महाहवे । वर्तमाने
 तथा युद्धे घोरे देवासुरोपमे ॥ ११ ॥ अब्रवीत् क्षत्रियांस्तत्र धर्म-
 राजी युधिष्ठिरः । अभिद्रवत संयत्ताः कुम्भयोनिं महारथाः
 ॥ १२ ॥ एष हि पार्षतो वीरो भारद्वाजेन सङ्गतः । घटते च
 यथाशक्ति भारद्वाजस्य नाशने ॥ १३ ॥ यादृशानि हि रूपाणि
 दृश्यन्ते स महारणे । अथ द्रोणञ्च संक्रुद्धः पातयिष्यति पार्षतः
 ॥ १४ ॥ ते यूयं सहिता भूत्वा युध्यध्वं कुम्भसम्भवम् । युधिष्ठिर-
 समाज्ञप्ताः सृञ्जयानां महारथाः ॥ १५ ॥ अभ्यद्रवन्त संयत्ता
 भारद्वाजं जिघांसवः । तान् समापततः सवान् भारद्वाजो महा-
 रथः ॥ १६ ॥ अभ्यवर्त्तत वेगेन मर्त्तव्यमिति निश्चितः । प्रयाते
 सत्यसन्धे तु समकम्पत मेदिनी ॥ १७ ॥ ववुर्वातास्ततो घोरा-
 स्त्रासयाना वक्रधिनीम् । पपात महती चोत्क्वा आदित्यान्निश्चर-
 न्निव ॥ १८ ॥ द्रौपयन्तीव पातेन ग्रंसतीव महद्भयम् । जज्वल-
 श्चैव शस्त्राणि भारद्वाजस्य मारिष ॥ १९ ॥ रथाः खनन्ति चात्थयं
 हयाश्चाथूष्णपातयन् । हतौजा इव चाप्यासीद्भारद्वाजो महा-
 रथः ॥ २० ॥ प्रास्फुरन्नयनञ्चास्य वामवाङ्गस्त्रथैव च । विमनस्को-
 ऽभवद्युद्धेऽदृष्टा पार्षतमग्रतः ॥ २१ ॥ ऋषीणां ब्रह्मवादीनां
 स्वर्गस्य गमनं प्रति । सुयुद्धेन ततः प्राणानुत्सष्टुसुपचक्रमे ॥ २२ ॥
 ततश्चतुर्दिशं सैन्यैर्द्रुपदस्याभिसंवृतः । निर्देहन् क्षत्रियब्रातान्
 द्रोणः पर्यवरदरणे ॥ २३ ॥ हत्वा विघ्नतिसाहस्रान क्षत्रिया-
 नरिमर्दनः । दद्यायुतानि तीक्ष्णाग्रैरवधीदिधिष्वैः धितैः ॥ २४ ॥
 शोऽतिष्ठदाह्वे यत्तो विधूम इव पावकः । क्षत्रियाणामभावात्

ब्राह्मणस्य समास्थितः ॥ २५ ॥ पाञ्चाल्यं विरथं भीमो हतसर्वा-
 युधं वशी । अविषच्छं महात्मानं तरमाणः समभ्ययात् ॥ २६ ॥
 ततः स्वरथमारोप्य पाञ्चाल्यमरिमर्द्दनः । अब्रवीद्भिसम्प्रेक्ष्य
 द्रोणमस्यन्तमन्तिकात् ॥ २७ ॥ न तदन्य इहाचार्यं योद्धुमुत्-
 सङ्घते पुमान् । तरस्व प्राग्बधादस्य त्वयि भारः समाहितः ॥ २८ ॥
 स तथोक्तो महाबाहुः सर्वभारसहं नवम् । अभिपत्याददे चिप्र-
 मायुधप्रवरं दृढम् ॥ २९ ॥ संरव्यश्च शरानस्यन् द्रोणं दुर्वारणं
 रणे । निवारयिषुराचार्यं शरवर्षैरवाकिरत् ॥ ३० ॥ तौ
 निवारयतां श्रेष्ठौ संरव्यौ रणशोभिणौ । उदीरयतां ब्राह्मणि
 दिव्यान्यस्त्राण्यनेकशः ॥ ३१ ॥ स महास्त्रैर्महाराज द्रोणमाच्छा-
 द्यद्रणे । निहत्य सर्वाण्यस्त्राणि भारद्वाजस्य पार्श्वतः ॥ ३२ ॥
 स वशातीन् शिवीशैव वाल्हिकान् कौरवानपि । रक्षिष्यमाणा
 संग्रामे द्रोणं व्यधमदच्युतः ॥ ३३ ॥ पृष्टयन्सुतो राजन् गभ-
 स्तिभिरिवांशुमान् । बभौ प्रच्छादयन्नाशाः शरजालैः समन्तत
 ॥ ३४ ॥ तस्य द्रोणो धनुष्कृत्वा विद्धा चैनं शिलीमुखैः । सर्वा
 ण्यभ्यहनङ्गूयः स व्यथां परमामगात् ॥ ३५ ॥ ततो भीमे
 दृढक्रीधो द्रोणस्याश्लिष्य तं रथम् । शरैरेव राजेन्द्र द्रोण
 वचनमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ यदि नाम न युष्मै रंश्चिन्विता ब्रह्मबन्धवः
 स्वकर्मभिरसन्तुष्टा न स्म च्छवं क्षयं व्रजेत् ॥ ३७ ॥ अहिंसा सर्व-
 भूतेषु धर्मस्य विस्तरं विदुः । तस्य च ब्राह्मणो मूलं भवान् दि-
 ब्रह्मवित्तमः ॥ ३८ ॥ श्वपाकवत् स्नेच्छुगणान् हत्वा चान्याप
 पृथग्विधान् । अज्ञानान्मूढवद्ब्रह्मन् पुत्रदारधनेप्सया ॥ ३९ ॥
 एकस्यार्थं वहन् हत्वा पुत्रस्याधर्मविद्यया । स्वकर्मस्थान् विक-
 र्मस्थो न व्यपत्रपसे कथम् ॥ ४० ॥ यस्यार्थं शस्त्रमादाय यमप्रेक्ष्य
 च जीवसि । स चाद्य पतितः शीते पृष्टेनावेदितस्तव ॥ ४१ ॥
 धर्मराजेन यदाक्यं नाभिषङ्कितुमर्हसि । एवमुक्तस्ततो द्रोणी

भीमेनोत्सृज्य तदनुः ॥ ४२ ॥ सर्वाण्यस्त्राणि धर्मात्मा हातु-
 कामोऽभ्यभाषत । कर्ष्यं कर्ष्यं महेश्वास कृप दुर्योधनेति च ॥ ४३ ॥
 संग्रामे क्रियतां यत्रो व्रवीम्येष पुनः पुनः । पाण्डवेभ्यः शिवं
 वोऽस्तु अस्त्रमभुत्सृजाम्यहम् ॥ ४४ ॥ इति तत्र महाराज
 प्राक्रोशद्द्वौणमेव च । स उत्सृज्य रणे अस्त्रं रथोपस्थी निविश्य
 च ॥ ४५ ॥ अभयं सर्वभूतानां प्रददौ योगयुक्तवान् । तस्य
 तच्छिद्रमाज्ञाय घृष्टद्युम्नः समुत्थितः ॥ ४६ ॥ सधरं तदनुर्धोरं
 संन्यस्याथ रथे ततः । खड्गो रथाद्बभूव्य सहसा द्रोणमभ्य-
 यात् ॥ ४७ ॥ हाहाकृतानि भूतानि मानुषाणीतराणि च । द्रोणं
 तथा गतं दृष्ट्वा घृष्टद्युम्नवयद्गतम् ॥ ४८ ॥ हाहाकारं भयञ्चक्रु-
 रहो धिगिति चान्नुवन् । द्रोणोऽपि अस्त्राण्युत्सृज्य परमं
 साम्यमास्थितः ॥ ४९ ॥ तथोक्त्वा योगमास्थाय ज्योतिर्भूता महा-
 तपाः । पुराणं पुरुषं विष्णुं जगाम मनसा परम् ॥ ५० ॥ सुखं
 किञ्चित् समुन्नान्य विष्टमत्र उरमग्रतः । निमीलिताक्षः सत्त्वस्थो
 निश्चिथ हृदि धारणाम् ॥ ५१ ॥ ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ज्योति-
 र्भूता महातपाः । स्मरित्वा देवदेवमक्षरं परमं प्रभुम् ॥ ५२ ॥
 दिवमाक्रामदाचार्यः साक्षात् सद्भिर्दुराक्रमम् । हौ सूर्याविति
 नो बुद्धिरासीत्तस्मिंस्तथा गते ॥ ५३ ॥ एकाग्रमिव चासीद्वि-
 ज्योतिर्भिः पूरितं नभः । समपद्यत चार्काभे भारद्वाजद्वाकरे
 ॥ ५४ ॥ निमेषमात्रेण च तज्ज्योतिरन्तरधीयत । आसीत् किल
 किलाशब्दः प्रहृष्टानां दिवोकसाम् ॥ ५५ ॥ ब्रह्मलोकं गते द्रोणे
 घृष्टद्युम्ने च मोदिते । वयमेव तदाद्राक्ष्ये पश्य मानुषधीनयः ॥ ५६ ॥
 योगयुक्तं महात्मानं गच्छन्तं परमाद्भुतिम् । अहं धनञ्जयः पार्थो
 भारद्वाजस्य चात्मजः ॥ ५७ ॥ वासुदेवश्च वार्ष्णेयी धर्मराजोऽथ
 पाण्डवः । अन्ये सर्वे च नापश्यन् भारद्वाजस्य धीमतः ॥ ५८ ॥
 महिमानं महाराज योगयुक्तस्य गच्छतः । ब्रह्मलोकश्च तद्दिक्

दिवगुह्यं हि तत्परम् ॥ ५८ ॥ गतिमैकान्तिकीं प्राप्तमजानन्ती
 नृपानयः । नापश्यन् गच्छमानं हि तं सार्धं नृपिपुङ्गवैः ॥ ६० ॥
 आचार्यं योगमास्त्राव ब्रह्मलोकमरिन्दम । वितुन्नाङ्गं शरव्रातै-
 न्यस्तायुधमसृक्चरम् ॥ ६१ ॥ धिक्कृतः पार्थतस्तन्तु सर्वभूतैः
 परामृशत् । तस्य मूर्धानमालोक्य गतसस्त्रस्य देहतः ॥ ६२ ॥
 किञ्चिद्ब्रुवतः कायादिचकर्त्तासिना शिरः । हर्षेण महता युक्ती
 भारहाजे निपातिते ॥ ६३ ॥ सिंहनादरवञ्चक्रे भ्रामयन् खड्ग-
 माहवे । आकर्ष्यपलितः श्यामो वयसाशौतिपञ्चकः ॥ ६४ ॥ लब्-
 क्कते व्यचरत् सङ्घे स तु षोडशवर्षवत् । चक्रवांश्च महावाङ्म-
 कुन्तीपुत्री धनञ्जयः ॥ ६५ ॥ जीवन्तमानवाचार्यं मा बधी-
 र्दुपदात्मज । न हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सैनिकाश्च ह ॥ ६६ ॥
 चत्क्रोपन्वर्जुनश्चैव सानुक्रोशस्तमाद्रवत् । क्रोशमानेऽर्जुने चैव
 पार्थिवेषु च सर्वथः ॥ ६७ ॥ घृष्टद्युम्नोऽबधीद्द्रोणं रथतल्पे नर-
 षंभ । शोणितेन परिक्लिन्नी रथाङ्गू मिमरिन्दमः ॥ ६८ ॥ लोहि-
 ताङ्ग इवादित्यो दुर्धर्षः समपद्यत । एवं तं निहतं सङ्घे ददृशे
 सैनिको जनः ॥ ६९ ॥ घृष्टद्युम्नस्ततो राजन् भारहाजशिरो
 महत् । तावकानां महेश्वारः प्रमुखे तत्समाश्रितः ॥ ७० ॥ ते
 तु दृष्ट्वा शिरो राजन् भारहाजस्य तावकाः । पलायनकृतेस्तादा
 दुद्रुवुः सर्वतो दिशः ॥ ७१ ॥ द्रोणस्तु दिवमास्त्राय नक्षत्रपथ-
 माविशत् । अहमेव तदाद्राक्षं द्रोणस्य निधनं नृप ॥ ७२ ॥
 ऋषेः प्रसादात् कृष्णस्य सत्यवत्याः सुतस्य तु । विधूमामिव सं-
 यान्तीमुक्तां प्रज्वलितामिव ॥ ७३ ॥ अपश्याम दिवं स्तब्ध्वा
 गच्छन्तं तं महाद्युतिम् । हते द्रोणे निरुत्साहाः कुरुपाण्डव-
 सृष्टयाः ॥ ७४ ॥ अभ्यद्रवन्महाविगास्ततः सैन्यं व्यदीर्यत ।
 निहता हतभूयिष्ठाः सङ्ग्रामे निमित्तैः शरैः ॥ ७५ ॥ तावकां निहतै
 द्रोणे गतासव इवाभवन् । पराजयमथावाप्य परत्र च महः

द्वयम् ॥ ७६ ॥ उभयेनैव ते हीना नाविदन् धृतिमात्मनः ।
 अन्विच्छन्तः शरीरन्तु भारद्वाजस्य पार्थिवाः ॥ ७७ ॥ नान्वगच्छ-
 न्नहाराज कवन्धायुतसंघते । पाण्डवास्तु जयं लब्ध्वा परत्र च
 महद्ययः ॥ ७८ ॥ वाणशङ्करवांसक्रुः सिंहनादांश्च पुष्कलान् ।
 भीमसेनस्ततो राजन् धृष्टद्युम्नश्च पार्थतः ॥ ७९ ॥ वक्रधिन्या-
 मदृश्येतां परिष्वज्य परस्परम् । अन्नवीक्ष्य तदा भीमः पार्थतं
 शत्रुतापनः ॥ ८० ॥ भूयाऽहं त्वां विजयिनं परिष्वक्ष्यामि पार्थत ।
 सूतपुत्रे हते पापे धार्तराष्ट्रे च संयुगे ॥ ८१ ॥ एतावदुक्त्वा
 भीमस्तु हर्षेण महता युतः । बाहुशब्देन पृथिवीं कम्पयामास
 पाण्डवः ॥ ८२ ॥ तस्य शब्देन विद्वस्ताः प्राद्ववंस्तावका युधि ।
 चतुर्धर्मं समुत्सृज्य पलावनपरावणाः ॥ ८३ ॥ पाण्डवास्तु जयं
 लब्ध्वा हृष्टा ह्यासन् विश्राम्यते । अरिहयश्च संग्रामे तेन ते सुख-
 माप्नुवन् ॥ ८४ ॥

इति द्रोणपर्वणि द्रोणवधपर्वणि द्रोणवधे

त्रिनवत्यधिकशतोऽध्यायः समाप्तश्च द्रोणवधपर्व ॥ १८३ ॥

अथ नारायणास्त्रमाक्षपर्व ।

सञ्जय उवाच । ततो द्रोणो हते राजन् क्रूरवः शस्त्र-
 गीड़िताः । हतप्रवीरा विद्वस्ता भृशं शोकपरायणाः ॥ १ ॥
 द्रुपदीर्षांश्च परान् दृष्ट्वा कम्पमानाः पुनः पुनः । अश्रुपूर्सिच्छणा-
 त्तस्ता दीनाश्चासन् विश्राम्यते ॥ २ ॥ विचेतसे हतोत्साहाः
 शस्त्रलाभिहतौजसः । आर्त्तस्वरेण महता पुत्रन्ते पथ्यवारयन्
 ३ ॥ रजस्वला विपमाना वीक्षमाणा दिशो दृश । अश्रुकण्ठा
 या दैव्या हिरण्वाक्षी पुरा हते ॥ ४ ॥ स तैः पद्भिव्रतो राज-
 न्मस्तैः क्षुद्रमृगैरिव । अशक्तुवन्नवस्थातुमपायात्तनयस्तत्र ॥ ५ ॥

क्षुत्पिपासापरिग्लाना ते धीषास्तव भारत । आदित्येनेव सत्यम्
 दृढं विमनसोऽभवन् ॥ ६ ॥ भास्करस्येव घतनं समुद्रस्येव शोष
 णम् । विपर्यासं यथा मेरोर्वासवस्येव निर्जलयम् ॥ ७ ॥ अमर्ष
 णीयं तद्दृष्ट्वा भारद्वाजस्य पातनम् । तस्तरूपतरा राजन् कौरवा
 प्राद्रवन् भयात् ॥ ८ ॥ गान्धारराजः शकुनिस्त्रस्तस्त्रस्ततरैः सह
 हतं रुक्मरथं दृष्ट्वा प्राद्रवत् सहितो रथैः ॥ ९ ॥ वरूथिनी
 वेगवतीं विद्रुतां सपताकिनीम् । परिगृह्य महासेनां सूतपत्नी
 ऽपयाङ्गयात् ॥ १० ॥ रथनागाश्वकलिलामुपहृत्य तु वाहिनीम्
 मद्राणामीश्वरः शल्यो वीच्यमाणोऽपयाङ्गयात् ॥ ११ ॥ हत
 प्रवीरैर्भूयिष्ठैर्दिपैर्बहुपदातिभिः । हतः शारदतोऽगच्छत् कः
 कष्टमिति ब्रुवन् ॥ १२ ॥ भोजानीकेन शिष्टेन कलिङ्गारदवाहिकैः
 कृतवर्मा हतो राजन् प्रायात् सुजवनेर्हदैः ॥ १३ ॥ पदातिगण
 संयुक्तस्वस्तो राजन् भयाहितः । उलूकः प्राद्रवत्तत्र दृष्ट्वा द्रोणं
 निपातितम् ॥ १४ ॥ दर्शनीयो युवा चैव शौर्यं च कुतलक्षणः ।
 दुःशासनो भृगोहिमः प्राद्रवद्गजसंघतः ॥ १५ ॥ रथानामयुतं गृह्य
 त्रिसाहस्रांश्च दन्तिनः । वृषसेनो ययौ तूष्णं दृष्ट्वा द्रोणं निपा
 तितम् ॥ १६ ॥ गजाश्वरथसंयुक्तो हतश्चैव पदातिभिः । दुर्यो
 घनो महाराज प्रायात्तव महारथः ॥ १७ ॥ अष्टकगणान् गृह्य
 हतशेषान् किरौटिना । सुसर्मा प्राद्रवद्वाजन् दृष्ट्वा द्रोणं निपा
 तितम् ॥ १८ ॥ गजाश्वान् समारुह्य व्यदस्य च हयान् जनाः ।
 प्राद्रवन् सर्वतः सङ्घो दृष्ट्वा रुक्मरथं हतम् ॥ १९ ॥ त्वरयन्तः
 पितृनन्ये भ्रातृनपि च मातुलान् । पुत्रानन्ये वयस्यांश्च प्राद्रवन्
 कुरवस्तथा ॥ २० ॥ चादयन्तश्च सैन्यानि स्वस्त्रीयांश्च तथा परे ।
 सम्बन्धिनस्तथा चान्ये प्राद्रवन्त दिशो दश ॥ २१ ॥ प्रकीर्णकेशा
 विह्वस्ता न दावेकत्र धावतः । नेदमस्तीति पुरुषा हतोत्साहा
 हतौजसः ॥ २२ ॥ उत्सृज्य क्रवचानन्ये प्राद्रवंस्तावका विभो ।

द्रोणपर्वः

अन्योऽन्यं ते समान्नीघन् सैनिका भरतर्षभ ॥ २३ ॥ तिष्ठ तिष्ठेति
 न च ते स्वयं तत्रावतस्थिरे । धुर्व्यानुत्सृज्य तु रथान् भूपण्यै-
 श्याप्यलङ्घयान् ॥ २४ ॥ अधिश्छ हयान् योधाः क्षिप्रं पङ्क्ति-
 रचीदयन् । द्रवमाणे तथा सैन्ये तस्तरूपे हतौजसि ॥ २५ ॥
 प्रतिश्रोत इव ग्राहो द्रोणपुत्रः परानियात् । तस्यासीत् सुमह-
 दुर्ध्वं गिन्निगिरप्रान्तेऽर्षभैः ॥ २६ ॥ प्रभद्रकैश पाञ्चालैश्चेदिभिश्च
 सकैक्यैः । हत्वा बहुविधाः सेनाः पाण्डूनां युद्धदुर्महाः ॥ २७ ॥
 कथञ्चित्कङ्कटान्मुक्त्वा मत्तद्विरद्विक्रमः । द्रवमाणं बलं दृष्ट्वा
 पलायनश्रुतक्षणम् ॥ २८ ॥ दुर्योधनं समासाद्य द्रोणपुत्रोऽब्रवी-
 दिदम् । क्षिमियं द्रवते सेना तस्तरूपेव भारत ॥ २९ ॥ द्रव-
 माणो च राजेन्द्र नावस्थापवसे रणे । लज्जापि न यथा पूर्वं
 प्रकृतिस्थ नराधिपः ॥ ३० ॥ कश्चिन्निद्रं हते राजन्प्रथसिंहे
 बलं तव । एतामवस्थां सम्प्राप्तं तन्ममावक्षु कौरव ॥ ३१ ॥
 कर्णप्रभृतयथेमे नावतिष्ठन्ति पार्थिवं । अन्येष्वपि च युद्धेषु नैव
 सेनाद्रवत्तथा ॥ ३२ ॥ कश्चित् क्षेमं महाराज तव सैन्यस्य भारत ।
 तत्र दुर्योधनः श्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य भाषितम् ॥ ३३ ॥ घोरमप्रिय-
 मास्त्रातुं नाशकत् पार्थिवर्षभः । भिन्ना नौरिव ते पुत्री निमग्नः
 शोकसागरे ॥ ३४ ॥ बाष्पेणापिहतो दृष्ट्वा द्रोणपुत्रं रथे स्थितम् ।
 ततः शारद्वतं राजन् सव्रीडमिदमब्रवीत् ॥ ३५ ॥ शंसिह पूर्वं
 भद्रस्ते यथा सैन्यमिदं द्रुतम् । अथ शरद्वतो राजन्नातिमाच्छेत्
 पुनः पुनः । अथं च द्रोणपुत्राय यथा द्रोणो निपातितः ॥ ३६ ॥

कृप उवाच । वयं द्रोणं पुरस्कृत्य पृथिव्यां प्रवरं रथम् ।
 प्रावृत्तवाम संग्रामं पाञ्चालैरेव केवलैः ॥ ३७ ॥ ततः प्रवृत्ते संग्रामे
 विमित्राः कुरुसीमकाः । अन्योऽन्यमभिगर्जन्तः अस्त्रैर्द्वैहानपा-
 तयन् ॥ ३८ ॥ वर्त्तमाने तथा युद्धे चौचभाषेषु संयुगे । धार्तरा-
 ष्ट्रेषु संक्रुद्धः पिता तेऽस्त्रसुहैरयत् ॥ ३९ ॥ ततो द्रोणो ब्राह्म-

मस्त्रं विकुर्वाणो नरर्षभः । न्यङ्गन् यच्छात्रवान् भक्तैः शतशोऽथ
 सहस्रशः ॥ ४० ॥ पाण्डवाः कैकया मत्स्याः पाञ्चालाश्च दिजो-
 त्तम । सङ्घे द्रोणरथं प्राप्य व्यनयन् कालचीदिताः ॥ ४१ ॥
 सहस्रं नरसिंहानां दिशाहस्रञ्च दन्तिनाम् । द्रोणो ब्रह्मास्त्र-
 योगेन प्रेषयामास सत्यवे ॥ ४२ ॥ आकर्ष्यपलितः श्वाभो वयसा-
 धीतिपञ्चकः । रणे पर्यचरद्द्रोणो वृद्धः पीड्यवर्षवत् ॥ ४३ ॥
 क्लिश्यमानेषु सैन्येषु युध्यमानेषु राजसु । अमर्षवशमापन्नाः पाञ्चाला
 विमुखाभवन् ॥ ४४ ॥ तेषु क्लिष्टित् प्रभन्नेषु विमुखेषु सपत्नजित् ।
 दिव्यमस्त्रं विकुर्वाणो वभूवार्क इवोदितः ॥ ४५ ॥ स मध्यं प्राप्य
 पाण्डूनां शररश्मिः प्रतापवान् । मध्यं गत इवादित्यो दुष्प्रे च्यस्ते
 पिताभवत् ॥ ४६ ॥ ते दह्यमाना द्रोणेन सूर्य्येणैव विराजता ।
 दग्धवीर्या निरुत्साहा वभूवुर्गतचेतसः ॥ ४७ ॥ तान् दृष्ट्वा पीडि-
 तान् वाणैर्द्रोणेन मधुसूदनः । जयैषी पाण्डुपुत्राणामिदं वचन-
 मब्रवीत् ॥ ४८ ॥ नैष जातु परैः शक्यो जेतुं शस्त्रभृताम्बरः ।
 अपि वृत्रहणा सङ्घे रथयूथपयूथपः ॥ ४९ ॥ ते यूयं धर्मसुत-
 सृज्य जयं रक्षत पाण्डवाः । यथा वः संयुगे सर्वान्न हन्याद्दुष्म-
 वाहनः ॥ ५० ॥ अश्वत्याग्निं हते नैष युध्ये दिति तिर्मम । हतं
 तं संयुगे कश्चिदाख्यातस्य सृष्टा नरः ॥ ५१ ॥ अन्नारोचयहाक्यं
 कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः । अरोचयंस्तु सर्वान्ये कृच्छ्रेण तु युधिष्ठिरः
 ॥ ५२ ॥ भौमसेनस्तु सत्रौडमब्रवीत् पितरं तव । अश्वत्यामा
 हत इति नाचाबुध्यत ते पिता ॥ ५३ ॥ स शङ्कमानस्तन्मित्र्या
 धर्मराजमपृच्छत । हतं वाप्यहतं वाजौ त्वां पिता पुत्रवत्सलः
 ॥ ५४ ॥ तमतथ्यमघे मग्नो जघे सक्तो युधिष्ठिरः । अश्वत्यामान-
 माघे हतं दृष्ट्वा महागजम् ॥ ५५ ॥ भौमेन गिरिवर्षाणं
 मालवस्येन्द्रवर्मणः । अभिसृज्य ततो द्रोणमुच्चैरिदमभाषत ॥ ५६ ॥
 यस्यार्थं शस्त्रमाधत्ते यमवेच्य च जीवसि । पुत्रस्ते दयितो नित्यं

सोऽश्वत्यामा निपातितः ॥ ५७ ॥ शीते विनिहतो भूमौ वने सिंह-
 शिशुर्यथा । जानन्नप्यतृप्तस्याथ द्रोणान् स दिजसत्तमम् ॥ ५८ ॥
 अव्यक्तमव्रवीद्राजा हतः कुष्कर इत्युत । स त्वां विहतमाक्रन्दे
 शुक्ला सन्तापपीडितः ॥ ५९ ॥ नियम्य दिव्यान्यस्त्राणि नाशुध्यत
 यथा पुरा । तं दृष्ट्वा परमोद्दिग्धं शोकोपहतचेतसम् ॥ ६० ॥
 पाञ्चालराजस्य सुतः क्रूरकर्मा समाद्रवत् । तं दृष्ट्वा विहितं मृत्युं
 लोकेतस्त्रविचक्षणः ॥ ६१ ॥ दिव्यान्यस्त्राण्यधीत्सृज्य रणे प्राथ
 उपाविशत् । ततोऽस्य केशान् सव्येन गृहीत्वा पाणिना तदा
 ॥ ६२ ॥ पापंतः क्रोशमानानां वीराणामाच्छिनच्छिरः । न
 हन्तव्यो न हन्तव्य इति ते सर्वतोऽब्रुवन् ॥ ६३ ॥ तथैव चार्जुनो
 वाहादवसृष्टैनमाद्रवत् । उद्यम्य लरितो बाहू ब्रुवाणश्च पुनः
 पुनः ॥ ६४ ॥ जीवन्तमानयाचांर्यं नावधीरपि धर्मवित् । तथापि
 वार्यमाणेन कौरवैरर्जुनेन च ॥ ६५ ॥ हत एव नृशंसेन पिता
 तव नरषंभ । सैनिकाश्च ततः सर्वे प्राद्रवन्त भयार्हिताः । वय-
 श्चापि निरुत्साहा हते पितरि तेऽनघ ॥ ६६ ॥

सञ्जय उवाच । तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्तु निधनं पितुराहवे ।
 क्रोधमाहारयत्तीव्रं पदाहत इवोरगः ॥ ६७ ॥ ततः क्रुद्धो रणो
 द्रौणिर्भृशं जज्वाल मारिष । यथेन्धनं महत् प्राप्य प्राज्वलन्नव्य-
 वाहनः ॥ ६८ ॥ तत्र तलेन निष्पिष्य दन्तैर्देन्तानुपसृशन् ।
 निःश्वसन्नुरगो यदहोहिताक्षोऽभवत्तदा ॥ ६९ ॥

इति द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि अश्वत्यामावधे

चतुर्नवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अघर्मण हतं शुक्ला घृष्टदुग्धेन सञ्जय ।
 श्राद्धाणं पितरं वृद्धमश्वत्यामा किमव्रवीत् ॥ १ ॥ मानवं वाक्-

णामेवं ब्राह्ममस्त्रञ्च वीर्यवान् । ऐन्द्रं नारायणञ्चैव यज्जिन्नित्यं
 प्रतिष्ठितम् ॥ २ ॥ तमधर्मण धर्मिष्ठं घृष्टद्युम्नेन संयुगे । श्रुत्वा
 निहतमाचार्यं सोऽश्वत्यामा किमब्रवीत् ॥ ३ ॥ येन रामाद्वा-
 प्येह धनुर्वेदं महात्मना । प्रोक्तान्यस्त्राणि दिव्यानि पुत्राय गुण-
 काङ्क्षिणा ॥ ४ ॥ एकमेव हि लोकेऽस्मिन्नात्मनो गुणवत्तरम् ।
 इच्छन्ति पुरुषा लोके पुत्रं नान्यं कथञ्चन ॥ ५ ॥ आचार्याणां
 भवन्त्येव रहस्यानि महात्मनाम् । तानि पुत्राय वा दद्युः शिष्या-
 यानुगताय वा ॥ ६ ॥ न शिष्यः प्राप्य तत्सर्वं स विशेषञ्च सञ्जय ।
 शूरः शारदतीपुत्रः सङ्घर्षे द्रोणादनन्तरः ॥ ७ ॥ रामस्यानुमतः
 सङ्घर्षे पुरन्दरसमो युधि । कार्तवीर्यसमो वीर्यं वृहस्पतिसमो
 मतौ ॥ ८ ॥ मञ्जीधरसमो घृत्वा तेजसाग्निसमो युवा । समुद्र
 इव गान्धीर्यं क्रोधे सर्पविषीपमः ॥ ९ ॥ स रथो प्रथमो लोके
 जितधन्वा जितह्वमः । शीघ्रोऽनिल इवाक्रन्दे चरन् क्रुद्ध इवान्तकः
 ॥ १० ॥ अस्यता येन संग्रामे धरस्थमिनिपीडिता । यो न व्यथति
 संग्रामे वीरः सत्यपराक्रमः ॥ ११ ॥ वेदस्त्रातो व्रतस्त्रातो धनु-
 र्वेदे च पारगः । महोदधिरिवाक्षोभ्यो रामो द शरयिर्था ॥ १२ ॥
 तमधर्मण धर्मिष्ठं घृष्टद्युम्नेन संयुगे । श्रुत्वा निहतमाचार्यं
 सोऽश्वत्यामा किमब्रवीत् ॥ १३ ॥ घृष्टद्युम्नस्य यो मृत्युः सृष्टस्तेन
 महात्मना । यथा द्रोणस्य पाञ्चाख्यो यज्ञसेनसुतोऽभवत् ॥ १४ ॥
 तं नृधंसेन पापेन क्षुद्रेणात्यल्पदर्शिना । श्रुत्वा निहतमाचार्यं
 मश्वत्यामा किमब्रवीत् ॥ १५ ॥

इतिद्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि अश्वत्यामाक्रीधे

पञ्चमवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८५ ॥

सञ्जय उवाच । कृष्णना निहतं श्रुत्वा पितरं पापकर्मणा ।
 बाष्पेणापूर्यत द्रौणीरोषेण च नरर्षभ ॥ १ ॥ तस्य क्रुद्धस्य
 राजेन्द्र वपुर्हीनमदृश्यत । अन्तःकस्येव भूतानि जिह्वीर्षीः काल-
 पर्यये ॥ २ ॥ अश्रुपूर्णां ततो नेत्रे अपमृच्य पुनः पुनः । उवाच
 कीपान्निःश्रुत्य दुर्योधनमिदं वचः ॥ ३ ॥ पिता मम यथा क्षुद्रै-
 र्न्यस्तशस्त्रो निपातितः । धर्मध्वजवता पापं कृतं तद्विदितं मम
 ॥ ४ ॥ अनार्थं सुतृशंरञ्च धर्मपुत्रस्य मे श्रुतम् । युद्धेष्वपि
 प्रवृत्तानां ध्रुवौ जयपराजयौ ॥ ५ ॥ हयमेतद्भवेद्राजन् वधस्तत्र
 ज्ञयस्यते । न्यायवृत्तौ वधो यस्तु सङ्ग्रामे युध्यती भवेत् ॥ ६ ॥
 न स दुःखाय भवति यथा दृष्टो हि स द्विजैः । गतः स वीर-
 लोकाय पितः मम न संशयः ॥ ७ ॥ म शोच्यः पुरुषव्याघ्रस्तथा
 स निधनं गतः । यत्तु धर्मप्रवृत्तः सन् केमग्रहणमाप्तवान् ॥ ८ ॥
 पश्यतां सर्वधेन्यानां तन्मे मर्माणि कृन्तति । मयि जीवति मत्तातः
 केमग्रहणमाप्तवान् ॥ ९ ॥ कथमन्ये करिष्यन्ति पुत्रेभ्यः पुत्रिणः
 स्पृहाम् । कामात् क्रोधाद्याज्ञानात् द्वेषाहात्येन वा पुनः ॥ १० ॥
 विधर्मिकाणि कुर्वन्ति तथा परिभवन्ति च । तद्विदं पार्श्वतेनेह
 महाधार्मिकं कृतम् ॥ ११ ॥ अवज्ञाय च मां नूनं नृशंसेन दुरा-
 त्मना । तस्यानुबन्धं स द्रष्टा धृष्टद्युम्नः सदारुणम् ॥ १२ ॥
 अनार्थं परमं कृत्वा मिथ्यावादी स पाण्डवः । यो ह्यसौ कृष्ण-
 माचार्यं शस्त्रं सन्त्याजयत्तदा ॥ १३ ॥ तस्याय धर्मराजस्य
 भूमिः पास्यति शोणितम् । शपे सत्येन कौरव्य इष्टापूर्त्तनं चैव
 हि ॥ १४ ॥ अहत्वा सर्वपाञ्चालान् जीवेयं न कथञ्चन । सर्वो-
 पायैर्यतिष्ठामि पाञ्चालानां महाहवे ॥ १५ ॥ धृष्टद्युम्नश्च समदे-
 हन्ताहं पाषकारिणम् । कर्मणा येन तेनेह सृदुना दारुणेन च
 ॥ १६ ॥ पाञ्चालानां वधं कृत्वा शान्तिं लब्धास्मि कौरव । यदर्थं
 पुरुषव्याघ्र पुत्रानिच्छन्ति मानवाः ॥ १७ ॥ प्रेत्य चेह च सम्प्राप्ता-

स्त्रायन्ते महतो भयात् । पित्रा तु मम सावस्था प्राप्ता निर्वन्धुना
 यथा ॥ १८ ॥ मयि शैलप्रतीकाद्ये पुत्रे शिष्येऽत्र जीवति । धिक्-
 ममास्त्राणि दिव्यानि धिक् बाहू धिक् पराक्रमम् ॥ १९ ॥ यन्मां
 द्रोणः सुतं प्राप्य केशग्रहणमाप्तवान् । स तथाहं करिष्यामि यथा
 भरतचत्तम ॥ २० ॥ परलोकगतस्यापि भविष्याम्यनृणः पितुः ।
 आर्थीण तु न कर्त्तव्या कदाचित् स्तुतिरात्मनः ॥ २१ ॥ पितुर्वध-
 भमृष्यंस्तु वक्ष्याम्यद्ये ह पौरुषम् । अद्य पश्यन्तु मे वीर्यं पाण्डवाः
 सजनाईनाः ॥ २२ ॥ मृद्गतः सर्वसैन्यानि युगान्तमिव कुर्वतः ।
 न हि देवा न गन्धर्वा नासुरोरगराक्षसाः ॥ २३ ॥ अद्य यज्ञा
 रणे जेतुं रथस्थं मां नरर्षभाः । मदन्यो नास्ति लोकेऽस्मिन्नर्जु-
 नादास्त्रवित् क्वचित् ॥ २४ ॥ अहं हि ज्वलतां मध्ये मयूखाना-
 मिवांशुमान् । प्रयोक्ता देवसृष्टानामस्त्राणां पृतनागतः ॥ २५ ॥
 भृशमिष्वासनदद्य मत्प्रयुक्ता महाहवे । दर्शयन्तः शरा वीर्यं
 प्रमथिष्यन्ति पाण्डवान् ॥ २६ ॥ अद्य सर्वा दिशो राजन् धाराभि-
 रिव सङ्कुलाः । आहतताः पत्रिभिस्तीक्ष्णैर्द्रष्टारो मामकैरिह ॥ २७ ॥
 विकिरन् शरजालानि सर्वतो भैरवस्वनम् । अत्रुन्निपातयिष्यामि
 महावात इव द्रुमन् ॥ २८ ॥ न हि जानाति शोभत्सुस्तदस्त्रं
 न जनाईनः । न भीमसेनो न यमौ न च राजा युधिष्ठिरः ॥ २९ ॥
 न पार्षतो दुरात्मासौ न शिखण्डी न सात्यकिः । यद्विदं मम
 कौरव्य सकल्पं सनिवर्त्तनम् ॥ ३० ॥ नारायणाय मे पित्रा
 प्रणम्य विधिपूर्वकम् । उपहारः पुरा दत्तो ब्रह्मरूप उपस्थितः
 ॥ ३१ ॥ तं स्वयं प्रतिगृह्णाय भगवान् स वरं ददौ । वज्रे पिता
 मे परममस्त्रं नारायणं ततः ॥ ३२ ॥ अथैनमब्रवीद्राजन् भग-
 वान् देवसत्तमः । भविता तत्समो नान्यः कश्चिद्युधि नरः क्वचित्
 ॥ ३३ ॥ न त्विदं सहसा ब्रह्मन् प्रयोक्तव्यं कथञ्चन । न ह्येत-
 दस्त्रमन्यत्र बध्नाच्छूत्रोर्निवर्त्तते ॥ ३४ ॥ न चैतच्छक्यत ज्ञातुं कं

न बध्येदिति प्रभो । अबध्यमपि हन्याद्वि तस्मान्नैतत् प्रयोजयेत्
 ॥ ३५ ॥ अथ सङ्घे रथस्यैव शस्त्राणाञ्च विसर्जने । प्रयाचताञ्च
 शत्रूणां गमनं शरणस्य च ॥ ३६ ॥ एते प्रथमने वीगा महास्त्रस्य
 परन्तप । सर्वथा पीडिता हि स्यादबध्यान् पीडयन्नणे ॥ ३७ ॥
 तज्जग्राह पिता मञ्जमन्नवीक्षैव स प्रभुः । तं बधियसि दिव्यानि
 शस्त्रवर्षाण्यनेकयः ॥ ३८ ॥ अनेनास्त्रेण संग्रामे तेजसा प्रच्वलि-
 ष्यसि । एवमुक्त्वा स भगवान् दिवमाचक्रमे प्रभुः ॥ ३९ ॥ एत-
 न्नारायणास्त्रं तत् प्राप्तं मम बन्धुना । तेनाहं पाण्डवाश्चैव
 पाञ्चालान्मत्स्यकैकयान् ॥ ४० ॥ विद्रावयिष्यामि रणे शचीपति-
 रिवासुरान् । यथा यथाहमिच्छेयं तथा भूत्वा शरा मम ॥ ४१ ॥
 निपतेयुः सपत्नेषु विक्रमश्चापि भारत । यथेष्टमस्त्रवर्षेण प्रव-
 र्षिष्ये रणे स्थितः ॥ ४२ ॥ अयोमुखैश्च विहगैर्द्रावयिष्ये रथो-
 त्तमान् । परश्वशांश्च विविधानुत्सृज्येऽहमसंशयम् ॥ ४३ ॥
 सोऽहं नारायणास्त्रेण महता शत्रुतापनः । शत्रून् विध्वंसयि-
 ष्यामि कदर्शीकृत्य पाण्डवान् ॥ ४४ ॥ मित्रब्रह्मगुरुहेपी जाल्मकः
 सुविगर्हितः । पाञ्चालापसदश्याय न मे जीवन् विमोच्यते ॥ ४५ ॥
 तच्छ्रुत्वा द्रोणपुत्रस्य पर्यवर्त्तत वाहिनौ । ततः सर्वं महाशङ्कान्
 दध्मः पुरुषसत्तमाः ॥ ४६ ॥ भेरौश्चाभ्यहनन् हृष्टा डिण्डिमांश्च
 सहस्रयः । तथा ननाद् वसुधा खुरनेनिप्रपीडिता ॥ ४७ ॥ स
 शब्दस्तुमुक्तः खं द्यां पृथिवीञ्च व्यनादयत् । तं शब्दं पाण्डवाः
 श्रुत्वा पर्जन्यनिनदीपमम् ॥ ४८ ॥ समेत्य रथिनां श्रेष्ठाः सहिताः
 सममन्त्रयन् । तथोक्त्वा द्रोणपुत्रोऽपि वार्युपसृश्व भारत । प्रादु-
 श्चकार तद्विद्यमस्त्रं नारायणं तदा ॥ ४९ ॥

इति द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि अश्वत्थामक्रोधे

प्रसवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १९६ ॥

सञ्जय उवाच । प्रादुर्भूते ततस्तस्मिन्स्त्रे नाराचणे तदा ।
 प्रावात् सपृष्ठतो वायुरनभ्रे स्तनयिद्वुमान् ॥ १ ॥ चचाल पृथिवी
 चापि समुद्राश्चैव चुत्तुभुः । प्रतिस्नोतः प्रवृत्ताश्च गत्तुं तत्र समुद्रगाः
 ॥ २ ॥ शिखराणि व्यदीर्यन्त गिरीणां तत्र भारत । अपसव्यं
 मृगाश्चैव पाण्डुपुत्रान् प्रचक्रिरे ॥ ३ ॥ तमसा चावकीर्यन्त सूर्यश्च
 कलुषोऽभवत् । सम्पतन्ति च भूतानि क्रव्यादानि प्रहृष्टवत् ॥ ४ ॥
 देवदानवगन्धर्वास्त्रस्तायासन् विशाम्पते । कथं कथाभवत्तीव्रा
 दृष्ट्वा तद्ग्राकुलं महत् ॥ ५ ॥ व्यथिताः सर्वराजानस्त्रस्तायासन्
 विशाम्पते । तं दृष्ट्वा घोररूपन्तु द्रोणेरस्त्रं भयावहम् ॥ ६ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । निर्वातितेषु सैन्येषु द्रोणपुत्रेण संयुगे । भयं
 शोकाभितप्तेन पितुर्वधममृष्यता ॥ ७ ॥ कुन्दनापततो दृष्ट्वा घृष्ट-
 द्युम्नस्य रक्षणे । की मन्त्रः पाण्डवस्वासीत्तन्मनाचक्षु सञ्जय ॥ ८ ॥

सञ्जय उवाच । प्रागेव विदुतान् दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान् युधि-
 श्ठिरः । पुनश्च तुमुलं युद्धं शुत्वार्जुनमथाव्रवीत् ॥ ९ ॥

युधिधिर उवाच । आचार्य्यं निहत्य द्रोणे घृष्टयस्त्रे न संयुगे ।
 निहत्य वज्रहस्तेन यथा वृत्रे महासुरे ॥ १० ॥ नाशं सन्त जयं
 युद्धे दीनात्मनो धनञ्जय । आत्मत्राणे मतिं कृत्वा प्राद्रवन्
 कुरवो रणात् ॥ ११ ॥ केचिद्भ्रान्तरथैस्तूर्यं निहतैः पार्थि-
 यन्तृभिः । विपताकध्वजच्छले पार्थिवाः शीर्षाकूबरैः ॥ १२ ॥
 भग्ननौडैराकुलैश्च प्रारुक्ष्यान्यान् विदितसः । भीताः पादैर्हवान्
 केचित् त्वरयन्तः स्वयं रथान् ॥ १३ ॥ युगचक्राक्षमनैश्च द्रुताः
 केचिद्भयातुराः । हयपृष्ठगताश्चान्ये कृष्यन्तेऽर्द्धच्युतासनाः ॥ १४ ॥
 गजस्कन्धैश्च संस्यूता नाराचैश्चलितासनाः । शरार्त्तविकृतैर्नागै-
 र्हताः केचिद्दिशो दश ॥ १५ ॥ विशस्त्रकवचाश्चान्ये वाहनैभ्यः
 क्षितिङ्गताः । संक्लिन्ना नेमिभिश्चैव मृदिताश्च हयहिपैः ॥ १६ ॥
 क्रोधन्तस्तात पुत्रेति पलायन्त्यपरं भयात् । नाभिजानन्ति चान्योन्यं

कश्मलाभिहतौजसः ॥ १७ ॥ पुत्रान् पितृन् सखीन् भ्रातृन्
समारोप्य दृढचतान् । जलेन क्लेदयन्त्यन्ये विमुच्य कवचान्यपि
॥ १८ ॥ अवस्थां तादृशीं प्राप्य हते द्रोणे द्रुतं वल्लम् । पुन-
रार्चितं केन यदि जानासि ग्रंथ मे ॥ १९ ॥ हयानां ह्येषतां
शब्दः कुञ्जराणाञ्च ह्यंहिताम् । रथनेमिस्वनेश्वात् विभिन्नः श्रूयते
महान् ॥ २० ॥ एते शब्दा भृशं तीव्राः प्रवृत्ताः कुरुसागरे ।
सुहृर्मुहुर्दुस्दीर्घ्यन्ते कम्पयन्ति हि मामकान् ॥ २१ ॥ य एष
तुमुलः शब्दः श्रूयते लोमहर्षणः । सेन्द्रानप्येव लोकास्त्रीन् ग्रहे-
दिति मतिर्मम ॥ २२ ॥ मन्ये वज्रधरस्यैष निनादो भैरवस्वनः ।
द्रोणे हते कौरवार्थं व्यक्तमभ्येति वासवः ॥ २३ ॥ प्रहृष्टरोन-
कृपाय संविन्ना रथपुङ्गवाः । धनञ्जय गुरुं श्रुत्वा तत्र नाहं
विभीषणम् ॥ २४ ॥ क एष भैरवान् दीर्घानवस्थाप्य महारथः ।
निवर्त्तयति युद्धार्थं मध्ये देवेश्वरो यथा ॥ २५ ॥

अर्जुन उवाच । उद्यम्यात्मानमुग्राय कर्मणे धैर्य्येनास्थितः ।
धमन्ति कौरवाः शङ्कान् यस्य वीर्य्यमुपाश्रिताः ॥ २६ ॥ यत्र ते
संग्रयो राजन् न्यस्तशस्त्रे गुरो हते । धर्त्तराष्ट्रमवस्थाप्य क
एष नदतीति हि ॥ २७ ॥ ह्रीमन्तं तं महाबाहुं मत्तद्विरट्-
गामिनम् । व्याघ्रास्यमुग्रकर्माणं कुल्लणामभयङ्करम् ॥ २८ ॥
यस्मिन् जाते ददौ द्रोणो गवां दमशतं धनम् । ब्राह्मणेश्वरो
महार्हभ्य सोऽश्वत्यामैष गर्जति ॥ २९ ॥ जातमातेन वीरेण
येनोच्चैःश्रवसा इव । ह्येषता कम्पिता भूमिलोकाय सकलास्त्वयः
॥ ३० ॥ तच्छ्रुत्वा नर्चितं भूतं नाम तस्याकरोत् प्रभो । अश्व-
त्यामेति सोऽद्यैष भूरो नदति पाण्डव ॥ ३१ ॥ यो ह्यनाथ
इवाक्रम्य पार्श्वतेन हतस्तदा । कर्मणा सुनृशंशेन तस्य नाथो
व्यवस्थितः ॥ ३२ ॥ गुरुं मे यत्र पाञ्चाख्यः केषपत्नी परामृषत् ।
तन्न जातु क्षमेद्दौषिर्भानिन् पौरुषमात्मनः ॥ ३३ ॥ उपवीर्यो

गुरुर्मिथ्या भवता राज्यकारणात् । धर्मज्ञेन सता नाम सोऽधर्मः
 सुमहान् कृतः ॥ ३४ ॥ चिरं स्थास्यति चाकीर्त्तिस्त्रै लोके सचरा-
 चरे । रामे बालिवधायइदिवं द्रोणे निपातिते ॥ ३५ ॥ सर्व-
 तमोपपन्नोऽयं मम शिष्यश्च पाण्डवः । नायं वक्ष्यति मिथ्येति
 प्रत्ययं कृतवांस्त्वयि ॥ ३६ ॥ स सत्यब्रह्मनां नाम प्रविष्टेन ततो-
 ऽवृतम् । आचार्य्य उक्तो भवता हतः कुञ्जर इत्युत ॥ ३७ ॥
 ततः शस्त्रं सनुत्सृज्य निर्ममो गतचेतनः । आसीत् स विह्वलो
 राजन् यथा दृष्टस्त्वया विभुः ॥ ३८ ॥ स तु शोकसमाविष्टो
 विमुखः पुत्रवत्सलः । शाश्वतं धर्ममुत्सृज्य शिष्येण निहतो गुरुः
 ॥ ३९ ॥ न्यस्तशस्त्रमधर्मण घातयित्वा गुरुं भवान् । रक्ष-
 लिदानीं सामाख्यो यदि शक्नोषि पार्षतम् ॥ ४० ॥ अस्तमाचार्य्य-
 पुत्रेण क्रुद्धेन हतवन्धुना । सर्वं वयं परित्नातुं न शक्यामोऽय
 पार्षतम् ॥ ४१ ॥ सौहार्दं सर्वभूतेषु यः करोत्यतिमातुषः ।
 सोऽयं केशग्रहं श्रुत्वा पितुर्धक्ष्यति नो रणे ॥ ४२ ॥ विक्रोशमाने
 हि मयि भृशमाचार्य्यशब्दिनि । अपाकीर्त्तये स्वयं धर्मं शिष्येण
 निहतो गुरुः ॥ ४३ ॥ यदा गतं वयो भूयः शिष्टं स्मरन् नः ।
 तस्येदानीं विकारोयममधर्मोऽयं कृतो महान् ॥ ४४ ॥ पितेव नित्यं
 सौहार्दात् पितेव हि च धर्मतः । सोऽल्पकालस्य राज्यस्य कारणा-
 दातितो गुरुः ॥ ४५ ॥ घृतराष्ट्रेण भीष्माय द्रोणाय च विभा-
 स्यते । विस्मृष्टा पृथिवी सर्वा सह पुल्लैश्च तत्परैः ॥ ४६ ॥
 सम्प्राप्य तादृशीं वृत्तिं सत्कृतः सततं परैः । अवृणोत सदा
 पुत्रान्ममेवाभ्यधिकं गुरुः ॥ ४७ ॥ अहीयनाणो न्यस्तास्त्रस्तदाक्ये
 नाहवे हतः । न हि तं युध्यमानं वै हन्यादपि शतक्रतुः ॥ ४८ ॥
 तस्याचार्य्यस्य वृद्धस्य द्रोहो नित्योपकारिणः । कृतो ह्यनार्थ-
 रक्षाम्भीराज्यार्थं लघुवृत्तिभिः ॥ ४९ ॥ अहो वत महत्यापं कृतं
 कर्म सुदारुणम् । यद्राज्यसुखलोभेन द्रोणोऽयं साधवातितः ॥ ५० ॥

पितॄन् भ्रातॄन् सुतान् दारान् जीवितञ्चैव वासविः । त्वजेत् सर्वं
मम प्रेम्णा जानात्येवं हि मे गुरुः ॥ ५१ ॥ स मया राजकामेन
हन्यमाने क्षुपेक्षितः । तस्माद्वाक्शिरा राजन् प्राप्नोऽस्मि नरकं
विभो ॥ ५२ ॥ ब्राह्मणं वृद्धमाचार्यं न्यस्तशस्त्रं महामुनिम् ।
आतयित्वाद्य राज्यार्थं मृतं त्रयो न जीवितम् ॥ ५३ ॥

इति द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि अर्जुनवाक्ये

सप्तनवत्यधिकशतोऽध्यायः ॥ १८७ ॥

सञ्जय उवाच । अर्जुनस्य वचः श्रुत्वा मोक्षस्तत्र महारथाः ।
अप्रियं वा प्रियं वापि महाराज धनञ्जयम् ॥ १ ॥ ततः क्रुद्धो
महाबाहूर्भीर्गोनीः श्यामापत । कुत्सयन्निव कौन्तेयमर्जुनं भरत-
र्षभ ॥ २ ॥ मुनिर्यथारण्यगती आपते धर्मसंक्षितम् । न्यस्तदण्डो
यथा पार्थ ब्राह्मणः संक्षितव्रतः ॥ ३ ॥ क्षतव्राता क्षताञ्जीवन्
क्षन्ता स्त्रीष्वथ साधुषु । क्षत्रियः क्षितिमाप्नोति क्षिप्रं धर्मयशः
श्रियः ॥ ४ ॥ स भवान् क्षत्रियगुणैर्युक्तः सर्वः कुलोद्भवः । अवि-
पश्चिद्यथा दाचं व्याहरन्नाद्य श्रीभसे ॥ ५ ॥ पराक्रमस्त्रे कौन्तेय
शक्रस्येव शचीपतेः । न चातिवर्त्तसे धर्मं वेलामिव महोदधिः ॥ ६ ॥
न पूजयेत्त्वां कोन्वद्य यत्तृयीदशवार्षिकम् । अमर्षं पृष्ठतः कृत्वा
धर्ममेवाभिकाङ्क्षसे ॥ ७ ॥ दिष्ट्या तात मनस्त्रोऽद्य स्वधर्ममनु-
वर्त्तते । आनृशंस्यश्च ते दिष्ट्या बुद्धिः सततमच्युत ॥ ८ ॥ यत्तु
धर्मप्रवृत्तस्य हृतं राज्यमधर्मतः । द्रौपदी च परानृष्टा सभा-
मानीय शत्रुभिः ॥ ९ ॥ वनं प्रव्रजिताश्च सा वल्कलाजिनवाससः ।
अनर्हमाणास्तं भावं त्रयोदश समाः परैः ॥ १० ॥ एतान्यमर्ष-
स्थानानि मर्षितानि लयानघ । क्षत्रधर्मप्रसक्तेन सर्वमेतदनुष्ठितम्
॥ ११ ॥ तमधर्ममपाकृष्टुं सुत्वाद्य सद्वितस्त्ववा । सानुवन्धान्

हनिष्यामि क्षुद्रान्नाज्यहरानहम् ॥ १२ ॥ त्वया तु कथितं पूर्वं
 पुद्गायाभ्युद्यता वयम् । घटाम स्म यथाशक्तिं तन्तु नोऽय जुगुप्-
 ससे ॥ १३ ॥ धर्ममन्विच्छसि ज्ञातुं मिथ्यावचनमेव ते । भया-
 र्हितानामस्माकं वाचा मर्माणि कृन्तसि ॥ १४ ॥ वपन् व्रणे चार-
 मिव क्षतानां शत्रुकर्षण । विदीर्यते मे हृदयं त्वया वाक्शब्द-
 पीडितम् ॥ १५ ॥ अधर्मतत्त्वं विपुलं धार्मिकः सन्न बुध्यसे ।
 यस्त्वयात्मानमस्मांश्च प्रशस्यान्न प्रशंससि ॥ १६ ॥ वासुदेवे स्थिते
 चापि द्रोणपुत्रं प्रशंससि । यः कलां षोडशीं पूसां धनञ्जय न
 तेऽर्हति ॥ १७ ॥ स्वमेवात्मनो दोषान् ब्रुवाणः किन्न लज्जसे ।
 दारयिष्यं महीं क्रोधादिकिरेयञ्च पर्वतान् ॥ १८ ॥ आविध्य तां
 गदां गुर्वीं भीमां काञ्चनमालिनीम् । गिरिप्रकाशान् क्षितिजान्
 भञ्जेयमनिलो यथा ॥ १९ ॥ द्रावयिष्यं शरैश्चापि सेन्द्रान् देवान्
 समागतान् । सराक्षसगणान् पार्थ सासुरोरगमानवान् ॥ २० ॥
 स त्वमेवम्बिधो जानन् भ्रातरं मां नरर्षभ । द्रोणपुत्राङ्गयं कर्तुं
 नार्हस्यमितविक्रम ॥ २१ ॥ अथवा तिष्ठ वीभत्सो सह सर्वैर्नर-
 र्षभैः । अहमेनं गदापाणिर्जेष्याम्येकी महारणे ॥ २२ ॥ संक्रु-
 मिव गर्जन्तं हिरण्यकशिपुर्हरिम् । ततः पाण्डुराजस्य पुत्रः
 पार्थमथाव्रवीत् ॥ २३ ॥

शृष्ट्युभ्र उवाच । वीभत्सो विप्रकर्माणि विहितानि मनी-
 षिणाम् । याजनाध्यापने दानं तथा यज्ञप्रतिग्रहौ ॥ २४ ॥
 व्रष्टमध्ययनं नाम तेषां कस्मिन् प्रतिष्ठितः । हतो द्रोणो मया
 यत्तत् किं मां पार्थ विगर्हसे ॥ २५ ॥ अपक्रान्तः स्वधर्माच्च क्ष-
 धर्ममुपाश्रितः । अमातृषिण हृत्यत्मानस्त्रेण क्षुद्रकर्मकृत् ॥ २६ ॥
 यथा मायां प्रयुञ्जानमसङ्गं ब्राह्मणब्रुवम् । माययैव निहन्त्यादौ
 न युक्तं तत्र पार्थ किम् ॥ २७ ॥ तन्मिंस्तथा मया शस्त्रे यदि
 द्रोणादनीरुपा । कुरुते भैरवं नाहं तत्र किं मम हीयते ॥ २८ ॥

न चाङ्गुतमिदं मन्ये यद्द्रीणिर्युद्धसंज्ञया । घातयिष्यति कौरव्यान्
परित्रातुमशक्तवन् ॥ २९ ॥ यच्च मां धार्मिको भूत्वा ब्रवीषि
गुरुघातिनम् । तदर्थमहमुत्पन्नः पाञ्चाल्यस्य सुतोऽनलात् ॥ ३० ॥
यस्य कार्यमकार्यं वा युध्यतः स्यात् समं रणे । ब्राह्मणं तं कथं
ब्रूयात् क्षत्रियं वा धनञ्जय ॥ ३१ ॥ यो ह्यनस्त्वविदो हन्याद्-
ब्रह्मास्त्रैः क्रोधमूर्च्छितः । सर्वोपायैर्न स कथं बध्यः पुरुषसत्तम
॥ ३२ ॥ विधर्मिणं धर्मविद्भिः प्रोक्तमेव विषोपमम् । जानन्
धर्माद्यंतत्त्वज्ञः किमर्जुन विगर्हसे ॥ ३३ ॥ नृशंसः स मयाक्रम्य
रथ एव निपातितः । तं मामनिन्द्यं बीभत्सो किमर्थं नाभिनन्दसे
॥ ३४ ॥ कालानलसमं पार्थ ज्वलनार्कविषोपमम् । भीमं द्रोण-
शिरश्च्छृण्वन् प्रशस्यं न प्रशंससि ॥ ३५ ॥ योऽसौ ममैव नान्यस्य
बान्धवान् युधि जघ्निवान् । किञ्चापि तस्य मूर्धानं नैवास्मि विगत-
ज्वरः ॥ ३६ ॥ तच्च मे कृन्तते मर्म यन्न तस्य शिरो मया ।
निषादनिषये क्षिप्तं जयद्रथशिरो यथा ॥ ३७ ॥ अथावधश्च
शत्रूणामधर्मः यूयतेऽर्जुन । क्षत्रियस्य लयं धर्मो हन्यादन्ये त वा
पुनः ॥ ३८ ॥ स शत्रुर्निहत सङ्घं मया धर्मिण पाण्डव । यथा
लया हतः शूरो भगदत्तः पितुः सखा ॥ ३९ ॥ पितामहं रणे
हत्वा मन्यसे धर्ममात्मनः । मया शत्रौ हते कस्मात् पापे धर्मं न
मन्यसे ॥ ४० ॥ सख्यन्धावनतं पार्थ न मा लं वक्तुमर्हसि । स्वगात्र-
कृतसोपानं निषस्यमिव दन्तिनम् ॥ ४१ ॥ क्षमामि ते सर्वमेव
शाम्भवात्क्रिममर्जुन । द्रौपद्या द्रौपदिवानां कृते नान्येन हेतुना
॥ ४२ ॥ कुलक्रमागतं वैरं ममाचार्य्येण विश्रुतम् । तथा जानात्ययं
लोके न द्यूषं पाण्डुनन्दनाः ॥ ४३ ॥ नानृती पाण्डवा ज्येष्ठो नाहं
वाधार्मिकोऽर्जुन । शिष्यद्रोही हतः पापो युध्यस्व विजयस्तव ॥ ४४ ॥

इति द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि ष्टष्टयुग्मवाक्ये

अष्टनवत्यधिकशततोऽध्यायः ॥ १८८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । साक्षा वेदा यथान्यायं घेनाधीता महा-
त्मना । यस्मिन् साक्षाद्गुर्वदो ऋनिषेवे प्रतिष्ठितः ॥ १ ॥ यस्मि-
न्नाक्रुशति द्रोणे महर्षितनये तथा । नीचात्मना नृशंसेन चुद्रेण
गुरुघातिना ॥ २ ॥ यस्य प्रसादात् कर्माणि कुर्वन्ति पुरुषर्षभाः ।
अमानुषाणि सर्वाणि देवैरसुकराणि च ॥ ३ ॥ तस्मिन्नाक्रुशति
द्रोण समक्षं पापकर्मणा । नामर्षन्तत्र कुर्वन्ति धिक् चारं
धिगमर्षिताम् ॥ ४ ॥ पार्थाः सर्वे च राजानः पृथिव्यां ये धनु-
र्द्धराः । श्रुत्वा क्रिमाद्गः पाञ्चाख्यं तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ५ ॥

सञ्जय उवाच । श्रुत्वा द्रुपदपुत्रस्य ता वाचः क्रूरकर्मणः ।
तूष्णींभूतास्तदा राजन् सर्वे एव विशास्यते ॥ ६ ॥ अर्जुनस्तु
कटाक्षेण जिह्वं विप्रेक्ष्य पार्षितम् । सवाष्पमतिनिःश्वस्य धिग्-
धिगित्येव चाब्रवीत् ॥ ७ ॥ युधिष्ठिरश्च भीमश्च यमौ कृष्णस्तथा-
परे । आसन् सुव्रीडिता राजन् सात्यकिस्त्वब्रवीद्दिदम् ॥ ८ ॥
न ह्यस्ति पुरुषः कश्चिद्य इमं पापपुरुषम् । भाषमाणमकल्याणं
शीघ्रं हन्यान्नराधमम् ॥ ९ ॥ एते त्वां पाण्डवाः सर्वे कुत्सयन्ति
विकुत्सया । कर्मणानेन पापेन श्वपाकं ब्राह्मण इव ॥ १० ॥
एतत् कृत्वा महत् पापं निन्दितः सर्वसाधुभिः । न लज्जसे कथं
वक्तुं समितिं प्राप्य शोभनाम् ॥ ११ ॥ कथञ्च यतथा जिह्वा न ती-
सूद्धावदीर्यते । गुरुमाक्रोशतः क्षुद्रं न चाधर्मण पात्यसे ॥ १२ ॥
वाच्यस्त्वमसि पार्थैश्च सर्वैर्याम्यक्रुद्धाणिभिः । यत् कर्म कलुषं कृत्वा
श्लाघसे जनसंसदि ॥ १३ ॥ अनार्यं तादृशं कृत्वा पुनरेव गुरो-
रिषन् । वध्यस्त्वं न त्वयार्योऽस्ति मुहूर्त्तमपि जीवता ॥ १४ ॥
कस्तेदध्ववसेदार्थैस्त्वदन्यः पुरुषाधमः । निगच्छ केपेषु बधं गुरो-
र्धर्मात्मनः सतः ॥ १५ ॥ सप्तावरे तथा पूर्वं बान्धवास्ते निपातिताः ।
यशसा च परित्यक्तास्त्वां प्राप्य कुलपांथनम् ॥ १६ ॥ उक्तवांश्चापि
यत् पाथं भीष्म प्रति नरर्षभम् । तथान्तो विहितस्तेन स्वयमेव

महात्मना ॥ १० ॥ तस्यापि तव सोदर्यो निहन्ता पापकृत्तमः ।
 नान्यः पाञ्चालपुत्रेभ्यो विद्यते भुवि पापकृत् ॥ १८ ॥ स चापि
 षष्ठः पित्रा ते भीष्मस्यान्तकरः किल । शिखण्डी रक्षितस्तेन स
 च सत्युर्महात्मनः ॥ १९ ॥ पाञ्चालाश्रयिता धर्मात् चुद्रा मित्र-
 गुरुद्रुहः । त्वं प्राप्य सहसोदर्यं धिक्कृतं सर्वसाधुभिः ॥ २० ॥
 पुनश्चेदीदृशीं वाचं मत्समीपे वदिष्यसि । शिरस्ते पातयिष्यामि
 गदया वज्रकल्पया ॥ २१ ॥ त्वाञ्च ब्रह्महृणं दृष्ट्वा जनः सूर्य-
 मवेक्षते । ब्रह्महत्या हि ते पाप प्रायश्चित्तार्थमात्मनः ॥ २२ ॥
 पाञ्चालक सुदुर्लभं ममैव गुरुमग्रतः । गुरुर्गुरुदधं भूयः क्षिप-
 न्निवेक्ष लज्जसे ॥ २३ ॥ तिष्ठ तिष्ठ सहस्रैकां गदापातमिमं मम ।
 तव वापि सहिष्येऽहं गदापाताननेकशः ॥ २४ ॥ सात्त्वतेनैव-
 माक्षिप्तः पार्षतः परुपाचरन् । संख्यं सात्यकिं प्राह संक्रुद्धः
 प्रहसन्निव ॥ १५ ॥

दृष्टवुम्भ उवाच । अयते अयते चापि क्षम्यते चेति माधव ।
 सदानार्थोऽभुमः साधुं पुरुषं क्षेमिच्छसि ॥ २६ ॥ क्षमा प्रय-
 स्यते लोके न तु पापोऽर्हति क्षमाम् । क्षमावन्तं हि पापात्मा
 जितोऽयमिति मन्यते ॥ २७ ॥ स त्वं चुद्रममाचारो नीचात्मा
 पापनिश्चयः । आकेशाग्रान्खाग्राञ्च वक्तव्ये वक्तुमिच्छसि ॥ २८ ॥
 वत् स भूरिश्चवास्किन्भुजः प्रायगतस्त्वया । वार्थमाणेन निहत
 स्ततः पापतरं नु किम् ॥ २९ ॥ व्यूहमानो मया द्वीपो दिव्ये-
 नास्त्रेण संयुगे । विसृष्टमस्त्री निहतः किन्तन्न क्रूर दुस्कृतम् ॥ ३० ॥
 अयुध्यमानं यस्त्वाजौ तथा प्रायगतं मुनिम् । छिन्नगङ्गं परै-
 र्हन्त्यात् मात्यके स कथं वदेत् ॥ ३१ ॥ निहत्य त्वां पदा भूमौ स
 विक्रामति वीर्यवान् । किन्तदा न निहंस्येन भूत्वा पुरुषसत्तमः
 ॥ ३२ ॥ त्वया पुनरनार्थिणं पूर्वं पार्थिवं निर्जितः । यदा तदा
 हतः भूरः सौमदन्ति प्रनापवान् ॥ ३३ ॥ यत्र यत्र च पाण्डूनां

द्रीणी द्रावयते चमूम् । किरञ्छरसहस्राणि तत्र तत्र प्रथाम्यहम्
 ॥ ३४ ॥ स त्वमेवंविधं कृत्वा कर्म चाण्डालवत् स्वयम् । वक्तु-
 मिच्छसि वक्तव्यः कस्मात्त्वं परुषाण्यथ ॥ ३५ ॥ कर्ता त्वं कर्मणो-
 ऽस्यस्य नाहं तृणिकुलाधम । पापानाञ्च त्वमावासः कर्मणां मा
 पुनर्वद ॥ ३६ ॥ जोषमास्व न मां भूयो वक्तुमर्हस्यतः परम् ।
 अधरोत्तरमेतद्धि न मां त्वं वक्तुमर्हसि ॥ ३७ ॥ अथ वक्ष्यसि मां
 मौर्ख्याद्भूयः परुषमीदृशम् । गमन्विष्यामि वास्यैस्त्वां युद्धे वैवस्वत-
 क्षयम् ॥ ३८ ॥ न चैवं मूर्ख धर्मण केवलेनेव शक्यते । तेषामपि
 क्षधर्मण चेष्टितं शृणु यादृशम् ॥ ३९ ॥ वञ्चितः पाण्डवः पूर्व-
 मधर्मण युधिष्ठिरः । द्रौपदी च परिक्लिष्टा तथाधर्मण सात्यके
 ॥ ४० ॥ प्रब्राजिता वने सर्वे पाण्डवाः सह कृशाया । सर्वस्व-
 मपकृष्टञ्च तथाधर्मण वालिम् ॥ ४१ ॥ अधर्मणापकृष्टश्च मद्राजः
 परैरितः । अधर्मण तथा बालः सौमद्रो विनिपातितः ॥ ४२ ॥
 इतोऽप्यधर्मण हतो भीमः कुरुपितामह । भूरिश्यवा क्षधर्मण
 त्वया धर्मविदा हतः ॥ ४३ ॥ एवं परैराचरितं पाण्डवेयैश्च
 संयुगी । रक्षमाणैर्जयं वीरैर्धर्मज्ञैरपि सात्वत ॥ ४४ ॥ दुर्ज्ञेयः
 स परो धर्मस्तथाधर्मः सुदुर्विदः । युध्यस्व कौरवैर्वाचं मा गाः
 पितृनिवेशनम् ॥ ४५ ॥

सञ्जय उवाच । एवमादीनि वाक्यानि क्रूराणि परुषाणि
 च । आवितः सात्यकिः श्रीमानाकम्पित इवामवत् ॥ ४६ ॥
 तच्छ्रुत्वा क्रोधताम्राक्षः सात्यकिश्चाददे शूदाम् । विनिःश्वस्य
 यथा सर्पः प्रणिधाय रथे धनुः ॥ ४७ ॥ ततोऽभिपत्य पाञ्चात्यं
 संरन्ध्रेणेदमब्रवीत् । न त्वां वक्ष्यामि परुषं हनिष्ये त्वां वधक्षमम्
 ॥ ४८ ॥ तमापतन्तं सहसा महाबलमनर्षणम् । पाह्यात्याबाभि-
 संक्रुद्धमन्तकायान्तकोपमम् ॥ ४९ ॥ चीदितो वासुदेवेन भीम-
 सेनो महाबलः । अवप्लुत्य रथात्सुखं बाहुभ्यां समदारयत् ॥ ५० ॥

द्रवमाणस्तथा क्रुद्धः सात्यकिः पाण्डवं बली । प्रत्यन्दमानमादाय
 जगाम बलिनं बलात् ॥ ५१ ॥ स्थिता विष्टभ्य चरणौ भौमेन
 शिनिपुङ्गवः । निष्टहीतः पदे पष्ठे बलेन बलिनाम्बरः ॥ ५२ ॥
 अत्रप्लुत्य रथात्तन्तु ध्रियमाणं बलीयसा । उवाच श्लक्ष्णया वाचा
 सहदेवो विशाम्पते ॥ ५३ ॥ अस्माकं पुत्रप्रव्याघ्र मित्रमन्यन्न
 विद्यते । परमन्महद्विष्टाभ्यः पाञ्चालेभ्यश्च माधव ॥ ५४ ॥ तथै-
 वाम्यकृत्वष्ठीनां तद्यैव च विशेषतः । कृष्णास्य च तथासृजती मित्र-
 मन्यन्न विन्दते ॥ ५५ ॥ पाञ्चालानाञ्च वार्ष्णेय समुद्रान्तं विचि-
 न्वतान् । नान्यदस्ति परं मित्रं यथा पाण्डवद्वयस्य ॥ ५६ ॥
 स भवानीदृशं मित्रमस्यैष च तथा तव । भवन्त्य यथास्माकं
 भवताञ्च यथा वयम् ॥ ५७ ॥ स एवं सर्वधर्मज्ञ मित्रधर्ममनु-
 स्मरन् । नियच्छ मन्युं पाञ्चाल्यात् प्रशाम्य शिनिपुङ्गव ॥ ५८ ॥
 पार्षतस्य क्षम त्वं वै क्षमताञ्चैव पार्षतः । वयं क्षमयितारथ
 किमन्यत्र समाद्भवेत् ॥ ५९ ॥ प्रशाम्यमाने शैतेथे सहदेविन मारिष ।
 पाञ्चालराजस्य सुतः प्रहसन्निदमव्रवीत् ॥ ६० ॥ सुञ्ज सुञ्ज शिनिः
 पौत्रं भौम युद्धमहान्वितम् । आसादयतु मागेष धराधरमिवा-
 निलः ॥ ६१ ॥ वायदस्य शितैर्बाणैः संरथं पातयाम्यहम् । युद्ध-
 चद्वाञ्च कौन्तेय जीवितञ्चास्य संयुगे ॥ ६२ ॥ किन्तु शक्यं मया
 कर्तुं कार्यं यदिदमुद्यतम् । समहन् पाण्डुपुत्राणांमायान्वेते
 हि कौरवाः ॥ ६३ ॥ अथ वा फाल्गुनः सर्वान् वारयिष्यति
 संयुगे । अहनप्यस्य मूर्ध्नि पातयिष्यामि सायकैः ॥ ६४ ॥ मन्यते
 छिन्नवाङ्गं मां भूरिथवसमाहवे । उत्सृजेनमश्चैतन्मेष मां वा
 हनिष्यति ॥ ६५ ॥ शृण्वन् पाञ्चालवाक्यानि सात्यकिः सर्पवत्
 श्वसन् । भौमवाहन्तरे सक्तो विस्फुरत्यनिशं बली ॥ ६६ ॥ तौ
 वृषाविव नद्दन्तौ बलिनौ वाङ्गमालिनौ । त्वरया वासुदेवश्च
 धर्मराजश्च मारिष ॥ ६७ ॥ यत्रेन महता वीरौ वारयामासतु-

शुभम् । निवार्य परमेव्यासौ क्रोधसंरक्तलोचनौ । युयुत्सु-
नपरान् सङ्घे प्रतीयुः क्षत्रियर्षभाः ॥ ६८ ॥

इति द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि धृष्टद्युम्नसायकि-
क्रोधे नवनवत्यधिकप्रतोऽध्यायः ॥ १६८ ॥

सञ्जय उवाच । ततः स कदनहृक्के रिपूणां द्रोणानन्दनः ।
युगान्ते सर्वभूतानां कालरुष्ट इवान्तकः ॥ १ ॥ ध्वजद्रुमं शस्त्रशृङ्गं
हतनागमहाशिलम् । अश्वक्रिष्णरुपाकीर्णं शरासनलतावृतम् ॥२॥
वक्रकलव्यादसङ्ख्यं भूतपक्षिगणाकुलम् । निहत्य श्राववान् भलैः
सोऽचिनोद्देहपर्वतम् ॥ ३ ॥ ततो वेगेन महता विनद्य भरतर्षभ ।
प्रतिज्ञां यावयामास पुनरेव तवात्मजम् ॥ ४ ॥ यस्माद्युध्यन्त-
माचार्यं धर्मकञ्चुकमाश्रितः । सुत्रं शस्त्रमिति प्राह कुन्तीपुत्री
युधिष्ठिरः ॥ ५ ॥ तस्मान् सम्पश्यतस्तस्य द्वावयिष्यामि वाहिनीम् ।
विद्राव्य सर्वान् हन्तास्मि पाञ्चाख्यं पापमेव च ॥ ६ ॥ सर्वानेतान्
हनिष्यामि यदि योत्स्यन्ति मां रणे । सत्यं ते पतितानामि
परावर्त्तय वाहिनीम् ॥ ७ ॥ तच्छ्रुत्वा तव पुत्रस्तु वाहिनीं पर्य-
वर्त्तयत् । सिंहनादेन महता व्यपोह्य सुमहद्दहम् ॥ ८ ॥ ततः
समागमो राजन् कुरुपाण्डवसेनयोः । पुनरेवाभवत्तौघ्रः पूर्वा-
सागरयोरिव ॥९॥ संख्या हि स्थिरीभूत्वा द्रोणपुत्रेण कौरवाः ।
उदग्राः पाण्डुपाञ्चाला द्रोणस्य निधनेन च ॥ १० ॥ तेषां परम-
हृष्टानां जयमात्मनि पश्यताम् । संख्यानां महावेगः प्रादुरासी-
द्द्रणाजिरे ॥ ११ ॥ यथा शिलोच्चये शैलाः सागरैः सागरा यथा ।
प्रतिहन्येत राजेन्द्र तथान् कुरुपाण्डवाः ॥ १२ ॥ ततः शङ्ख-
रुहस्त्राणि मेरीणासयुताणि च । अवाद्यन्त संहृष्टाः कुरुपाण्डव-
सदिकाः ॥ १३ ॥ यथा निर्भक्ष्यमानस्य सागरस्य सुनिखनः ।

अभवत्तस्य सैन्यस्य समहानङ्गुतोपमः ॥ १४ ॥ प्रादुश्चक्रे ततो
 द्रौणिरस्त्रं नारायणं तदा । अभिसन्धाय पाण्डूनां पाञ्चालानाञ्च
 बाह्विनीम् ॥ १५ ॥ प्रादुरासंस्ततो वाणा द्रौप्याग्रार्थं सहस्रशः ।
 पाण्डवान् क्षपयिष्यन्तो द्रौप्यास्या इव पन्नगाः ॥ १६ ॥ ते दिशः
 खञ्ज सैन्यञ्च समावृण्वन् महाहवे । महतीं द्वास्करस्येव राजन्
 लोके गभस्तयः ॥ १७ ॥ तथापरं द्योतमाना ज्योतींषीवाम्बरे-
 ऽमले । प्रादुरासन्महीपाल कार्णायसमवा गुडाः ॥ १८ ॥ चतु-
 श्चक्रा विचित्राश्च शतघ्नोऽथ गुडा मदाः । चक्राणि च तुरान्तानि
 मण्डलानीव भासतः ॥ १९ ॥ अस्त्राकृतिभिराक्रौर्णमतीव भरत-
 र्पभ । दृष्टान्तरीक्षमाविष्ठाः पाण्डुपाञ्चालसृञ्जयाः ॥ २० ॥ यथा
 यथा क्षुण्णन्त पाण्डवानां महारथाः । तथा तथा तदस्त्रं वै
 व्यवर्द्धत जनाधिप ॥ २१ ॥ दध्यमानास्तथास्त्रेण तेन नारायणेन
 वै । दक्षमानानलेनेव सर्वतोऽभ्यर्हिता रणे ॥ २२ ॥ यथा हि
 विधिरापाघे दहेत् कञ्चं ज्जताशनः । तथा तदस्त्रं पाण्डूनां
 ददाह ध्वजिनीं प्रभो ॥ २३ ॥ जगाम परमं त्रासं धर्मराजो
 युधिष्ठिरः । आपूर्यमाणेनास्त्रेण सैन्ये क्षीयति च प्रभो ॥ २४ ॥
 द्रवमाणस्तु तत्सैन्यं दृष्ट्वा विगतचेतनम् । मथ्यस्वताञ्च पार्थस्य
 धर्मपुत्रोऽब्रवीद्दिदम् ॥ २५ ॥ शृष्टवन्त पलायस्व सह पाञ्चाल-
 सेनया । सात्यके लञ्ज गच्छस्व वृष्णात्मकवृत्तः स्वयम् ॥ २६ ॥
 वासुदेवोऽपि धर्मात्मा कश्चिद्यत्मानः क्षमम् । उपदेष्टुं समर्थोऽयं
 लोकस्य किमुतात्मनः ॥ २७ ॥ सङ्ग्रामस्तु न कर्तव्यः सर्वसैन्यान्
 प्रवीनि वः । अहं हि सह सोदर्यैः प्रविश्ये हृद्यवाहनम् ॥ २८ ॥
 भीष्मद्रौणास्त्रं तौर्ला संग्रामे भीरुदुस्तरं । त्रिमञ्जिष्वाभि सलिले
 सगणो द्रौणिगोष्पदे ॥ २९ ॥ कामः सस्यदानानय राज्ञो दुर्धरो-
 धनस्य च । कल्याणवृत्तिराचार्यो मया युधि निपातितः ॥ ३० ॥
 येन बालः स सोमद्रो युद्धानामविधारदः । समर्धैर्वृद्धभि क्रूरै-

धातितो नाभिपालितः ॥ ३१ ॥ येन विद्रुवती प्रञ्जं यथा कृशा
 सभागता । उपेक्षिता सपुत्रेण दासभावं नियच्छती ॥ ३२ ॥
 जिघांसुर्धार्तिराष्ट्रश्च आन्तेष्वन्येषु फाल्गुनम् । कवचेन तथा युक्तो
 रक्षार्थं सैन्यवस्य च ॥ ३३ ॥ येन ब्रह्मास्त्रविदुषा पाञ्चालाः सत्य-
 चिन्तुखाः । कुर्वाणा मञ्जथे यत्नं समूला विनिपातिताः ॥ ३४ ॥
 येन प्रब्राज्यमानास राज्याः प्रमधर्मतः । निवार्यमाणा न वयं
 नानुयातास्तदैषिणः ॥ ३५ ॥ धीऽसावत्यन्तमस्त्राकं कुर्वाणः सौहृदं
 परम् । हतस्तर्द्धनरार्थं गमिष्यामि सवान्धवः ॥ ३६ ॥ एवं
 ब्रुवति कौन्तेये दणार्हं ह्यरितस्ततः । निवार्यं सैन्यं बाह्वभ्या-
 मिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३७ ॥ शीघ्रं न्यस्यत शस्त्राणि वाहेभ्य-
 थावरोहत । एष योगीऽत्र विहितः प्रतिप्राते महात्मना ॥ ३८ ॥
 द्विपाश्वत्यन्दनेभ्यश्च क्षितिं सर्वेऽवरोहत । एवमेतन्नवी हन्या-
 दस्त्रं भूमौ निरायुधान् ॥ ३९ ॥ यथा यथा शयुष्यन्त ये वा
 ह्यस्त्रबलं प्रति । तथा तथा भद्रत्येने फौरवा बलवचराः ॥ ४० ॥
 निक्षेप्यन्ति च शस्त्राणि वाहनेभ्योऽवन्तश्च ये । तान्नैतदस्त्रं
 संग्रासे निहनिष्यति मानवान् ॥ ४१ ॥ ये त्वेतत् प्रति शीत्स्यन्ति
 मनसापीह केचन । निहनिष्यति तान् सर्वान् रचातलगतानपि
 ॥ ४२ ॥ ते वचस्तस्य तस्मै वा वासुदेवस्य भारत । इषुः सर्वं
 समुत्सृष्टुं मनोभिःकरणेन च ॥ ४३ ॥ तत उत्सृष्टुकामांस्ता-
 ङ्कस्त्राखालोक्य पाण्डवः । भीमसेनोऽब्रवीद्भ्राजन्निदं संहर्षयन्
 वचः ॥ ४४ ॥ न कथञ्चन शस्त्राणि मोक्तव्यानीह केनचित् । अह-
 माशक्विष्यामि शीघ्रं पुमानाऽनुमी ॥ ४५ ॥ गद्वाप्यनवा गुर्व्या
 हेमविग्रहवा रणे । कालवह्निचरिष्यामि द्रौणेरस्त्रं त्रिशातयन्
 ॥ ४६ ॥ न हि मे विक्रमे तुल्यः कश्चिदस्ति पुमानिह । यथैव
 सविस्तुल्यं ज्योतिरन्यन्न विद्यते ॥ ४७ ॥ पश्यध्वं मे दृष्टौ बाहू
 नाजराजकरोपशौ । समर्थौ पर्वतस्यापि शैशिरस्य निपानते ॥ ४८

नागायुतसमप्राणो ह्यहमेको नरेखिह । शक्रो यथाप्रतिदम्बो
दिवि देवेषु विश्रुतः ॥ ४९ ॥ अद्य पश्यन्तु मे वीर्यं वाह्योः
पीनांसयोर्युधि । ज्वलमानस्य दीप्तस्य द्रौणोरस्त्रस्य वारणे ॥ ५० ॥
यद्दि नारायणास्त्रस्य प्रतियोद्धा न विद्यते । अथैनं प्रतियोत्सगामि
पश्यत्स कुरुपाण्डुषु ॥ ५१ ॥ अर्जुनार्जुन बीभत्सो न न्यस्यं
गाण्डिवं लवा । अथाङ्गस्येव ते कायात् नैर्मत्स्यं पातयिष्यति ॥ ५२ ॥
अर्जन उवाच । भीम नारायणास्त्रे मे गोषु च ब्राह्मणेषु
च । एतेषु गाण्डिवं न्यस्यमेतद्धि ब्रतमुत्तमम् ॥ ५३ ॥ एवमुक्त-
स्ततो भीमो द्रौणपुत्रमरिन्दमः । अभ्ययान्ने षधोपिण रथे-
नादित्यवर्चसा ॥ ५४ ॥ स एननिषुजालेन लघत्वाच्छीघ्रविक्रमः ।
निमेषमात्रेणासाद्य कुन्तीपुत्रोऽभ्यवाकिरत् ॥ ५५ ॥ ततो द्रौणिः
प्रहस्यैनं द्रवन्तमभिभाष्य च । अवाकिरत् प्रदीप्ताग्रैः शरैस्तैरभि-
मन्त्रितैः ॥ ५६ ॥ पन्नगैरिव द्रौणास्यैर्मर्मभिद्धिरलं रणे । अव-
कीर्णोऽभवत्पार्थः स्फुल्लिङ्गैरिव काञ्चनैः ॥ ५७ ॥ तस्य रूपमभू-
द्राजन् भीमसेनस्य संयुगे । खद्योतैराहतस्येव पर्वतस्य दिनक्षये
॥ ५८ ॥ तदस्त्रं द्रौणपुत्रस्य तस्मिन् प्रति समस्यति । अवर्द्धत
महाराज यथाग्निरनिलोद्धतः ॥ ५९ ॥ आवर्द्धमानमालक्ष्य तदस्त्रं
भीमविक्रमम् । पाण्डुसैन्यस्यते भीमं सुमहद्भयमाविशत् ॥ ६० ॥
ततः शस्त्राणि दिव्यानि समुत्सृज्य महीतले । अवरोहन्नथेभ्यश्च
तुरगेभ्यश्च सर्वथः ॥ ६१ ॥ तेषु निक्षिप्तशस्त्रेषु वाहनेभ्यश्च्युतेषु च ।
तदस्त्रं वीर्यविपुलं भीमसूदन्यथापतत् ॥ ६२ ॥ हाहाकृतानि
भूतानि पाण्डवाश्च विमेषतः । भीमसेनमपश्यन्त तेजसा संवृते
तदा ॥ ६३ ॥

इति द्रौणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि पाण्डव-

सैन्यास्त्रत्यागी हिमतोऽध्यायः ॥ २०० ॥

सञ्जय उवाच । भीमसेनं समाकीर्णं दृष्ट्वास्त्रेण धनञ्जयः ।
 तेजसः प्रतिघातार्थं वारुणेन समावृणोत् ॥ १ ॥ नालक्षयत तत्
 कश्चिद्धारुणास्त्रेण संवृतम् । अर्जुनस्य लघुत्वाच्च संवृतत्वाच्च तेजसः
 ॥ २ ॥ साश्वसूतरथो भीमो द्रोणपुत्रास्त्रसंवृतः । अग्नावनि-
 रिव न्यस्तो ज्वालामाली सुदुर्दृशः ॥ ३ ॥ यथा रात्रिच्छये राजन्
 ज्योतींश्चस्तगिरिं प्रति । समापेतुस्तथा वाणा भीमसेनरथं प्रति
 ॥ ४ ॥ स हि भीमो रथायस्य हयाः सूतश्च मारिष । संवृतो
 द्रोणपुत्रेण पावकान्तर्गतोऽभवत् ॥ ५ ॥ यथा जग्ध्वा जगत्कृत्स्नं
 समये सचराचरम् । गच्छेदग्निर्विभीरास्यं तथास्त्रं भीममावृ-
 णोत् ॥ ६ ॥ सूर्यमग्निप्रविष्टः स्याद्यथा चाग्निं दिवाकरः । तथा
 प्रविष्टं तत्तेजो न प्राञ्जायत किञ्चन ॥ ७ ॥ त्रिवीर्णमस्त्रं तद्दृष्ट्वा
 तथा भीमरथं प्रति । उदीर्यमाणं द्रौणिञ्च निष्प्रतिहन्द्महाहवे
 ॥ ८ ॥ सर्वसैन्यानि पाण्डूनां न्यस्तगस्त्राण्यः ॥ ९ ॥ युधिष्ठिर-
 पुरोगांश्च विमुखांस्तान्महारथान् ॥ १० ॥ अर्जुनो वासुदेवश्च त्वर-
 माणो महाद्युती । अत्रप्लव्य रथादीरौ भीममावृवतां तदा ॥ ११ ॥
 ततस्तौ द्रोणपुत्रस्य तेजोऽस्त्रबलसम्भवम् । विगाह्य तं सुबलिनौ
 मायानाविषतां तदा ॥ १२ ॥ न्यस्तगस्त्रौ ततस्तु नादहत्
 सोऽस्त्रजोऽनलः । वारुणास्तप्रयोगाच्च वीर्यवत्त्वाच्च कृशायोः ॥ १३ ॥
 ततश्चकृपतुर्भीमं तस्य सर्वयुधानि च । नारायणास्त्रशान्त्यर्थं नर-
 नारायणौ बलात् ॥ १४ ॥ आकृष्यमाणः कौन्तेयो नदत्येव महा-
 रथः । वद्धे चैव तद्द्वारं द्रौणेरस्त्रं सुदुर्जयम् ॥ १५ ॥ तम-
 ब्रवीद्वासुदेवः किमिदं पाण्डुनन्दन । वार्थ्यमाणोऽपि कौन्तेय
 यद्यद्दानं निवर्तसे ॥ १६ ॥ यदि युद्धेन जेयाः स्युरिमे कौरव-
 नन्दनाः । त्रयमप्यत्र युध्येम तथा चेमे नरर्षभाः ॥ १७ ॥ रथेभ्य-
 स्त्ववतीर्णाः स्त्राः सर्व एव हि तावकाः । तस्मात्त्वमपि कौन्तेय
 रथात्तूर्णमथाक्रम ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वा ततः कृशो रथाद्भूमिमपा-

हरत् । निश्वसन्तं यथा नागं क्रोधसंरक्तलोचनम् ॥ १८ ॥
यदापकृष्टः सरथान्नासितश्चाधुधं युधि । ततो नारायणास्त्रं तत्
प्रथान्तं शत्रुतापनम् ॥ १९ ॥

सञ्जय उवाच । तस्मिन् प्रथान्ते विधिना तथा तेजसि दुःसहे ।
वभ्रुवुर्विमलाः सर्वा दिग्भः प्रदिग् एव च ॥ २० ॥ प्रववुश्च शिवा
वाताः प्रथान्ता मृगपक्षिणः । वाहनानि प्रहृष्टानि योधाश्च मनु-
जश्चर ॥ २१ ॥ व्यपोढे च ततो घोरे तस्मिंस्तेजसि भारत ।
वभौ भीमो निशापाद्ये धीमान् सूर्य्य इवोदितः ॥ २२ ॥ हतशेषं
बलं तत्र पाण्डवानामतिष्ठत । अस्त्रव्युपरमं दृष्ट्वा तव पुत्रजिघां-
सया ॥ २३ ॥ व्यवस्थिते बले तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते तथा । दुर्य्यो-
धनो महाराज द्रोणपुत्रमथाब्रवीत् ॥ २४ ॥ अश्वत्यामन् पुनः शीघ्र-
मस्त्रमेतत् प्रथीजय । व्यवस्थिता हि पाञ्चालाः पुनरेव जयैषिणः
॥ २५ ॥ अश्वत्यामा तथोक्तस्तु तव पुत्रेण मारिष । सुदीनमति-
निःश्वस्य राजानमिदमब्रवीत् ॥ २६ ॥ नैतदावर्त्तते राजन्नास्त्रं
दिनोपपद्यते । आवृत्ते हि निहयैतत् प्रयोक्तारं न संशयः ॥ २७ ॥
एवञ्चास्त्रप्रतीघातं वासुदेवः प्रयुक्तवान् । अतो न विहितः सङ्घ्र-
बधः शत्रोर्जनाधिप ॥ २८ ॥ पराजयो वा मृत्युर्वा श्रेयो मृत्युर्न
निर्जयः । निर्जिताश्चारयो ह्येते शस्त्रोत्सर्गान्मृतोपमाः ॥ २९ ॥

दुर्य्योधन उवाच । आचार्य्यं पुत्र यद्येतत् हिरस्त्रं न प्रयुज्यते
अन्यैर्गुरुभ्या वध्यन्तामस्त्रैरस्त्रविदाम्बर ॥ ३० ॥ त्वयि दिव्यानि
चास्त्राणि त्र्यम्बके चामितौजसि । इच्छतो हि न ते मुच्येत्
क्रुद्धो ह्यपि पुरन्दरः ॥ ३१ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तस्मिन्नस्त्रे प्रतिहते द्रोणे चापाधिना हते ।
तथा दुर्य्योधनेनोक्तो द्रौणिः किमकरोत् पुनः ॥ ३२ ॥ दृष्ट्वा
पार्थस्तु सङ्ग्रामे युध्वाय समुपस्थितान् । नारायणास्त्रनिर्मुक्तां-
शरतः पृतनामुखे ॥ ३३ ॥

सञ्जय उवाच । जानन् पितुः स सिंहासने सिंहलाङ्गलकेतनः ।
 संक्रोधी भयमुत्सृज्य सोऽभिदुद्राव पापितम् ॥ ३४ ॥ अभिदुद्रा
 च विंशत्या क्षुद्रकायां नरर्षभः । पट्टभिश्चातिविगेन विव्याध
 पुरुषर्षभ ॥ ३५ ॥ घृष्टद्युम्नस्ततो राजन् ज्वलन्तमिव पावकम् ।
 द्रोणपुत्रं चतुःपष्टा राजन् विव्याध पत्रिणाम् ॥ ३६ ॥ सारथि-
 ज्ञास्य विंशत्या स्वर्षपुङ्खैः गिजाग्निैः । हयाश्च चतुरोऽविश्व-
 चतुर्भिर्निग्निथैः शरैः ॥ ३७ ॥ विद्वा विद्वा नदन् द्रौणिं कम्पय-
 न्निव मेदिनीम् । आददे सर्वलोकस्य प्राणानिव महारणे ॥ ३८ ॥
 पापितस्तु बली राजन् कृतास्त्रः कृतनिश्चयः । द्रौणिमेवाभिदुद्राव
 कृत्वा नृत्यनिर्वर्तनम् ॥ ३९ ॥ ततो वाणमयं वर्षं द्रोणपुत्रस्य
 मूर्धनि । अवासृजदमेयात्मा पाञ्चाल्या रथिनाम्बरः ॥ ४० ॥
 तं द्रौणिः समरे क्रुद्धं ह्यादयामाच पत्रिभिः । विव्याध चैनं दशभिः
 पितुर्वधभैरुत्तरन् ॥ ४१ ॥ हाभ्याञ्च सविसृष्टाभ्यां क्षुराभ्यां ध्वज-
 कार्मुकैः । कृत्वा पाञ्चालराजस्य द्रौणिरथैः समार्दयत् ॥ ४२ ॥
 व्यश्वसूतरथञ्चैव द्रौणिरथं महाहवे । तस्य चानुचरान् सर्वान्
 क्रुद्धः प्राच्छादयच्छरैः ॥ ४३ ॥ प्रदुद्राव ततः सैन्यं पाञ्चालानां
 विशाम्पते । सम्भ्रान्तरूपमार्त्तञ्च शरवर्षपरिहतम् ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वा
 तु विमुखान् योधान् घृष्टद्युम्नञ्च पीडितम् । शैनेयश्चोदयत्सं-
 रथं द्रौणिरथं प्रति ॥ ४५ ॥ अष्टभिर्निग्निथैश्चैव सोऽश्वत्यामान-
 मार्दयत् । विंशत्या पुनराहत्य नानारूपैरमर्षिणाम् ॥ ४६ ॥
 विव्याध च तथा सूतं चतुर्भिश्चतुरो हयान् । धनुर्ध्वजञ्च संयत्तै-
 श्चिच्छेदे कृतहस्तवत् ॥ ४७ ॥ स साश्वं व्यधमच्चापि रथं हेम-
 परिष्कृतम् । हृदि विव्याध समरे त्रिंशता सायकैर्भ्रमम् ॥ ४८ ॥
 एवं स पीडितो राजन्मश्वत्यामा महाबलः । शरजालैः परिवृतः
 कर्त्तव्यं नान्वपद्यत् ॥ ४९ ॥ एवङ्गते गुरोः पुत्रे तव पुत्रो महा-
 रथः । कृपकृष्णादिभिः साङ्गैः शरैः सात्त्वतमावृणोत् ॥ ५० ॥

दुःश्रीधनस्तु विंशत्या कृपः शारदतस्त्रिभिः । कृतवमोष दशभिः
 कर्णः पञ्चाशता शरैः ॥ ५१ ॥ दुःशासनः शतैव वृषसेनस्य
 सप्तभिः । सात्यकिं विव्यधुस्तूष्णीं समन्तान्निशितैः शरैः ॥ ५२ ॥
 ततः स सात्यकी राजन् सर्वानेव महारथान् । विरथान् विमुखां-
 श्चैव क्षणेनैवाकरोन्नृप ॥ ५३ ॥ अश्वत्यामा तु सम्प्राप्य चेतनां
 भरतर्षभ । चिन्तयामास दुःखात्तीनिःश्वसंश्च पुनः पुनः ॥ ५४ ॥
 ततो रथान्तरं द्रौणिः समारुह्य परन्तपः । सात्यकिं वारयामास
 किरच्छरयतान् बहून् ॥ ५५ ॥ तमापतन्तं सम्प्रेक्ष्य भारदाज-
 सुतं रथो । विरथं विमुखञ्चैव पुनश्चक्रे महारथाः ॥ ५६ ॥
 व्रतस्ते पाण्डवा राजन् दृष्ट्वा सात्यकिविक्रमम् । शङ्कशब्दान्
 शृण्वन्नृकः सिंहनादांश्च नेदिरे ॥ ५७ ॥ एवं तं विरथं कृत्वा
 सात्यकिः सत्यविक्रमः । जघान वृषसेनस्य त्रिसाहस्रात्महारथान्
 ॥ ५८ ॥ अयुतं दन्तिनां सार्धं कृपस्य निजघान सः । पञ्चा-
 युतानि चाश्वानां शकृन्नेनिजघान च ॥ ५९ ॥ ततो द्रौणिर्महा-
 राज रथमारुह्य वीर्यवान् । सात्यकिं प्रति संक्रुद्धः प्रययौ तद्-
 वधेऽपसया ॥ ६० ॥ पुनस्तमागतं दृष्ट्वा शैनेयो निशितैः शरैः ।
 अदारयत् क्रूरतरैः पुनः पुनररिन्दमः ॥ ६१ ॥ सोऽतिबिद्धो
 महेष्वासा नानालिङ्गैरमर्षणः । युयुधानेन वै द्रौणिः प्रहसन्
 वाक्यमब्रवीत् ॥ ६२ ॥ शैनेयाभ्युपपत्तिं ते जानान्याचार्यघातिनि ।
 न चैनं त्रास्यसि मया शस्तमात्मानमेव च ॥ ६३ ॥ शपे तवाहं
 शैनेय सत्येन तपसा तथा । अहत्वा सर्वपाञ्चालान् यदि शान्ति-
 मवाप्नुयाम् ॥ ६४ ॥ यद्वलं पाण्डवेयाना वृष्णीनामपि यद्वलम् ।
 क्रियतां सर्वमेवेह निहनिष्यामि सोमकान् ॥ ६५ ॥ एवमुक्त्वार्क-
 रश्लगामं सुपर्वाणं शरोत्तमम् । व्यसृजत् सात्त्वते द्रौणिवर्जं
 हले यथा हरिः ॥ ६६ ॥ स तं निर्भिय तेनास्तः सायकः सशरा-
 वरम् । विवेश वसुधां भिक्ष्वा श्वपन् विलमिवोरगः ॥ ६७ ॥ स

भिन्नकवचः शूरस्तोत्रार्हित इव द्विपः । विमुच्य सशरञ्चापं भूरि-
 ब्रणपरिस्रवः ॥ ६८ ॥ सीदन्न धिरसित्तश्च रथोपस्थ उपाविशत् ।
 सूतेनापहृतस्तूष्णं द्रोणपुत्राद्रथान्तरम् ॥ ६९ ॥ अथान्येन सुपु-
 ङ्गेन शरेणानतपर्वणा । आजघान भ्रुवोर्मध्ये घृष्टद्युम्नं परन्तपः
 ॥ ६८ ॥ स पूर्वमतिविद्वश्च भृशं पश्चात् समाहितः । ससाद् युधि
 पाञ्चाख्यो व्यपाययत च ध्वजम् ॥ ६९ ॥ तं मत्तमिव सिंहेन
 राजन् कुञ्जरमार्हितम् । जवेनाभ्यद्रवच्छूराः पञ्च पाण्डवती
 रथाः ॥ ७० ॥ क्रिरीटी भीमसेनश्च वृहत्क्षत्रश्च पौरवः । युव-
 राजश्च चेदीनां मालवस्तु सुदर्शनः ॥ ७१ ॥ एते हाहाकृताः सर्वे
 प्रगृहीतशरासनाः । वीरं द्रौणायनिं वीराः सर्वतः पर्यवारयन्
 ॥ ७२ ॥ ते विंशतिपदे यत्ता गुरुपुत्रममर्षणम् । पञ्चभिः पञ्चभि-
 र्वाणैरभ्यघ्नन् उर्वतः समम् ॥ ७३ ॥ आशीविशामैविंशद्भिः पञ्च-
 भिश्च शितैः शरैः । चिच्छेद् युगपद्द्रौणिः पञ्चविंशतिसायकान्
 ॥ ७४ ॥ सप्तभिश्च शितैर्वाणैः पौरवं द्रौणिरार्हयत् । मालव
 त्रिभिरेकेन पार्थं षड्भित्कोदरम् ॥ ७५ ॥ ततस्तैर्विव्यधुः सर्वे
 द्रौणिं राजन्महारथाः । युगपच्च पृथक् चैव रुक्मा कः शिला-
 शितैः ॥ ७६ ॥ युवराजश्च विंशत्या द्रौणिं विव्य पत्रिणाम् ।
 पार्थश्च पुनरष्टाभिस्तदा सर्वे त्रिभिस्त्रिभिः ॥ ७७ ॥ ततोऽर्जुनं
 षड्भिरथाजघान द्रौणायनिर्हृशभिर्वासुदेवम् । भीमं दशार्द्धै-
 र्युवराजं चतुर्भिर्हाभ्यां हाभ्यां मालवं पौरवन्तु ॥ ७८ ॥ सूतं
 विद्वा भीमसेनस्य षड्भिरहाभ्यां क्लृप्त्वा कार्मुकञ्च ध्वजञ्च । पुनः
 पार्थं शरवर्षिण विद्वा द्रौणिर्घोरं सिंघनादं ननाद ॥ ७९ ॥ तस्या-
 स्यतः सुनिशितान् पीतधारान् द्रौणिः शरान् पृष्ठतथाग्रतश्च ।
 धरा विव्यङ्गौः प्रदिशो दिशश्च कृन्ना वाणैरभवन् घोररूपैः ॥ ८० ॥
 आसन्नस्य खरथमुग्रतेजाः सुदर्शनस्येन्द्रकेतुप्रकाशौ । भुजौ शिर-
 येन्द्रसमानवीर्यांस्त्रिभिः शरैर्युगपत् सञ्चकर्त्त ॥ ८१ ॥ सपौरवं

दृश्यमानाभित्य कृत्वा रथं तिलघञ्चापि वाणैः । कृत्वा च
 बाहू वरचन्दनाक्षी भलेन कायाच्छिर उच्चकृतं ॥ ८२ ॥ युवान-
 मिन्दीवरदामवर्षञ्चेदिप्रभुं युवराजं प्रसञ्च । वाणैस्वरवान्
 च्वलितानिकल्पैर्वहा प्रादान्मृत्यवे साश्वसूतम् ॥ ८३ ॥ मात्सवं
 पौरवञ्चैव युवराजञ्च चेदिपम् । दृष्ट्वा समक्षं निहतं द्रोणपुत्रेण
 पाण्डवः ॥ ८४ ॥ भीमसेनो महाबाहुः क्रोधमाहारवत् परम् ।
 ततः शरघतैस्तीक्ष्णैः स क्रुद्धाशीविषोपमैः ॥ ८५ ॥ छादयामास
 समरे द्रोणपुत्रं परन्तपः । ततो द्रौणिर्महातेजाः शरवर्षं निहत्य
 तम् ॥ ८६ ॥ विव्याध निशितैर्वाणैर्भीमसेनममर्षणः । ततो भीमो
 महाबाहुर्द्रौणेर्युधि महाबलः ॥ ८७ ॥ क्षुरप्रेण धनुच्छिन्ना
 द्रौणिं विव्याध पत्रिणा । तदपास्य धनुच्छिन्नं द्रोणपुत्रो महा-
 मनाः ॥ ८८ ॥ अन्यत् कार्मुक्रमादाय भीमं विव्याध पत्रिभिः ।
 तौ द्रौणिमीमौ समरे पराक्रान्तौ महाबलौ ॥ ८९ ॥ अवर्षतां
 शरवर्षं वृष्टिमन्ताविवाम्बुदौ । भीमनामाङ्गिता वाणाः स्वर्षपुङ्खाः
 शिलाघिताः ॥ ९० ॥ द्रौणिं सच्छादयामासर्मघीषा इव भास्कर-
 रम् । तथैव द्रौणिनिर्मुक्तैर्भीमः सन्नतपर्वभिः ॥ ९१ ॥ अवा-
 कीर्यत स क्षिप्रं शरैः शतसहस्रशः । सच्छाद्यमानः समरे द्रौणिना
 रणशालिना ॥ ९२ ॥ न विव्यथे महाराज तद्द्रुतमिवाभवत् ।
 ततो भीमो महाबाहुः कार्तस्वरविभूषितान् ॥ ९३ ॥ माराचान्
 दृश्य सम्यै प्रीद्यमदृण्डनिभान् शितान् । ते जत्रुदेशमासाद्य द्रोण-
 पुत्रस्य मारिष ॥ ९४ ॥ निर्भिय विविशुस्तृष्णं वल्मीकमिव पन्नगाः ।
 सोऽतिविद्धो भृशं द्रौणिः पाण्डवेन महात्मना ॥ ९५ ॥ ध्वजयष्टिं
 समाश्रित्य न्यमीलयत लोचने । स मुहूर्त्तात् पुनः संज्ञां लब्ध्वा
 द्रौणिर्नराधिप ॥ ९६ ॥ क्रोधं परममातस्थौ समरे रुधिरोक्षितः ।
 दृढं सोऽभिहतस्तेन पाण्डवेन महात्मना ॥ ९७ ॥ विगच्छन्ने महा-
 बाहुर्भीमसेनरथं प्रति । तत्र आकर्षणपूर्णां शराणां तिग्म-

तेजसाम् ॥ ८८ ॥ अतमाघीविघ्नाभानां प्रेषयामास भारत ।
 भीमोऽपि समरस्नाघी तस्य वीर्यमचिन्तयन् ॥ ८९ ॥ तूर्णं प्रासृज-
 दुग्राणि शरवर्षाणि पाण्डवः । ततो द्रौणिर्महाराज क्विच्चास्य
 विश्विखैर्धनुः ॥ १०० ॥ आजघानोरसि क्रुद्धः पाण्डवं निशितैः
 शरैः । ततोऽन्यद्दतुरादाय भीमसेनोऽत्यमर्षणः ॥ १०१ ॥ विव्याध
 निशितैर्वाणैर्द्रौणिं पञ्चभिराहवे । जीमूताविव धर्मान्ते तौ
 शरौघप्रवर्षिणौ ॥ १०२ ॥ अन्योऽन्य क्रोधताम्राक्षौ ह्याद्या-
 मासतुर्युधि । तलशब्दैस्ततो घोरैश्चादयन्तौ परस्परम् ॥ १०३ ॥
 अयुध्येतां सुसंरक्षौ कृतप्रतिकृतैर्प्रिणौ । ततो विस्फार्थं सुमहच्चापं
 रुक्मविभूषितम् ॥ १०४ ॥ भीमं प्रैक्षत स द्रौणिः शरानस्यन्त-
 मन्तिकात् । शरदहर्मध्यगतो दीप्राच्चरिव भास्करः ॥ १०५ ॥
 आददानस्य विश्विखान् सन्धानस्य चाशुगान् । विकर्षतो मुञ्च-
 तश्च नान्तरं ददृधुर्जनाः ॥ १०६ ॥ अलातचक्रप्रतिमं तस्य मण्डल
 मायुधम् । द्रौणोरासीन्महाराज वाणान् विसृजतस्तदा ॥ १०७ ॥
 धनुश्प्रताः शरास्तस्य अतथोऽथ सहस्रशः । आकाशे प्रत्यदृश्यन्त
 श्लभानामिवायतीः ॥ १०८ ॥ ते तु द्रौणिधनुर्मुक्ता शरा हेम-
 विभूषिताः । अजस्रमन्वकीर्यन्त घोरा भीमरहं प्रति ॥ १०९ ॥
 तत्राद्भुतमपश्याम भीमसेनस्य विक्रमम् । बलं वीर्यं प्रभावञ्च
 व्यवसायञ्च भारत ॥ ११० ॥ तां समेषामिवोद्भूतां वाणवृष्टिं
 समन्ततः । जलवृष्टिं महाघोरां तपान्त इव चिन्तयन् ॥ १११ ॥
 द्रोणपुत्रबधप्रेप्सुर्भीमो भीमपराक्रमः । असुञ्चच्छरवर्षाणि प्रावृ-
 षीव वलाहकः ॥ ११२ ॥ तदुक्त्वपृष्ठं भीमस्य धनुर्घोरं महद्रेणे ।
 विबुध्यमाणं विबभौ प्रक्रवापमिवापरम् ॥ ११३ ॥ तस्माच्छराः
 प्रादुरासन् अतथोऽथ सहस्रशः । सञ्जादयन्तः समरे द्रौणि-
 माहवृषोभिनम् ॥ ११४ ॥ तयोर्विसृजतोरेवं शरजालानि मारिष ।
 वायुरप्यन्तरा राजन्नाशक्रीत् स विसर्पितुम् ॥ ११५ ॥ तथ

द्रौणिर्महाराज शरान् हेमविभूषितान् । तैलधौतान् प्रसन्ना-
ग्रान् प्राहिणोदधकाङ्क्षया ॥ ११६ ॥ तानन्तरीचे विप्रिखैस्त्रिधै-
कैकमघातयत् । विशेषयन् द्रोणसूतं तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत्
॥ ११७ ॥ पुनश्च शरवर्षाणि घोरारण्युग्राणि पाण्डवः । व्यसृजद्व-
बलवान् क्रुद्धो द्रोणपुत्रबधेऽपसया ॥ ११८ ॥ ततोऽस्त्रमायया
तूष्णं शरवृष्टिं निवार्य ताम् । धनुश्चिच्छेद भीमस्य द्रोणपुत्रो
महास्त्रवित् ॥ ११९ ॥ शरैश्चैनं सुवद्भूमिः क्रुद्धः सङ्घेऽपराभिनत् ।
स छिन्नधन्वा बलवान् रथशक्तिं सुदारुणम् ॥ १२० ॥ वेगीना-
विध्य चिच्चेप द्रोणपुत्ररथं प्रति । तामापतन्तीं सहस्रमहो-
क्ताभां शितैः शरैः ॥ १२१ ॥ चिच्छेद समरे द्रौणिर्दूर्ध्वयन्
पाणिलाघवम् । एतस्मिन्नन्तरे भीमो दृढमादाय कार्मुकम् ॥ १२२ ॥
द्रौणिं विव्याध विप्रिखैः स्त्रयमानो वृकोदरः । ततो द्रौणिर्महा-
राज भीमसेनस्य सारथिम् ॥ १२३ ॥ ललाटे दारयामास शरै-
र्याणतपर्वणा । सोऽतिविद्धो बलवता द्रोणपुत्रेण सारथि ॥ १२४ ॥
व्यामोहमगमद्राजन् रश्मीनुतसृज्य वाजिनाम् । ततोऽश्रवाः
प्राद्रवंस्तूष्णं मोहिते रथसारथौ ॥ १२५ ॥ भीमसेनस्य राजेन्द्र
पश्यतां सर्वधन्विनाम् । तं दृष्ट्वा प्रदुतैरश्वैरपक्वष्टं रणाजिरात्
॥ १२६ ॥ दधौ प्रमुदितः शङ्खं वृहन्तमपराजितः । ततः सर्वं
च पाञ्चाला भीमसेनश्च पाण्डवः ॥ १२७ ॥ घृष्टयन्त्ररथं त्यक्त्वाः
भीताः सम्प्राद्रवन् दिशः । तान् प्रभन्नांस्ततो द्रौणिः पृष्ठतो
विकिरन् शरैः ॥ १२८ ॥ अभ्यवर्तत वेगीन कालयन् पाण्डु-
वाहिनीम् । ते बध्यमानाः समरे द्रोणपुत्रेण चत्रियाः । द्रोण-
पुत्र भयाद्राजन् दिशः सर्वाश्च भेजिरे ॥ १२९ ॥

इति द्रौणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि अश्वत्थामपराक्रमे

एकाधिकद्विधशतोऽध्यायः ॥ २०१ ॥

सञ्जय उवाच । तत् प्रभक्तं बलं दृष्ट्वा कुन्तीपुत्री धनञ्जयः ।
 न्यवारयद्मेयात्मा द्रोणपुत्रवधेऽप्यथा ॥ १ ॥ ततस्ते सैनिका
 राजन्नेवं तत्रावतस्थिरे । संवार्थ्यमाणा यत्नेन गोविन्दे नार्जुनेन
 वै ॥ २ ॥ एक एव तु वीभत्सुः सीमकावयवैः सह । मत्सैरन्यैश्च
 सन्धाय पौरवैः स न्यवर्त्तत ॥ ३ ॥ ततो द्रुतमतिक्रम्य सिंहलाङ्गुल-
 केतनम् । सव्यसाची महेश्वासमश्रुत्यामानमब्रवीत् ॥ ४ ॥ या
 शक्तिर्यश्च ते वीर्यं यज्ज्ञानं यच्च पौरुषम् । धार्तराष्ट्रेषु या
 प्रीतिः प्रहेषोऽस्मासु यच्च ते ॥ ५ ॥ यच्च भूयोऽस्ति तेजस्तत्परमं
 मम दर्शय । स एव द्रोणहन्ता ते द्रुपं भेतस्यति पार्षितः ॥ ६ ॥
 कालानलसमप्रख्यं द्विषतामन्तकोपमम् । समासादय पाञ्चाल्यं
 माहापि सहकेशवम् । द्रुपं नाशयितास्त्राय तवोद्धतस्य संयुगे ॥ ७ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । आचार्यपुत्रो मानार्ही बलवांश्चापि सञ्जय ।
 प्रीतिर्धनञ्जये चास्य प्रियश्चापि महात्मनः ॥ ८ ॥ न भूतपूर्वं
 बीभत्सोर्वाक्यं परममीदृशम् । अथ कस्मात् स कौन्तेयः सखायं
 ह्यहमब्रवीत् ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । युवराजे हते राजन् वृहत्तमं ते च पौरवे ।
 इष्वस्त्रविधिसम्पन्ने मालवे च सुदर्शने ॥ १० ॥ दृष्ट्युन्ने सात्यकौ
 च भीमे चापि पराजिते । युधिष्ठिरस्य तैर्वाक्यैर्मर्मण्यपि च घटिते
 ॥ ११ ॥ अन्तर्भेदे च सञ्जाते दुःखं संसृत्य च प्रभो । अभूत-
 पूर्वो बीभत्सोर्दुःखान्मन्युरजायत ॥ १२ ॥ तस्मादनर्हमश्लील-
 मप्रियं द्रौणिमब्रवीत् । मान्यमाचार्यतनयं ह्यहं कापुरुषो यथा
 ॥ १३ ॥ एवमुक्तश्च स क्रोधान्महेश्वासतमो नृप । पार्थिन परुषं
 वाक्यं सर्वमश्लक्ष्णया गिरा ॥ १४ ॥ द्रौणिशुकोप पार्थाय कृष्णाय
 च विशेषतः । स तु यत्तो रथे स्थित्वा वार्युपसृष्ट्य वीर्यवान्
 ॥ १५ ॥ द्वैरपि सुदुर्बलमस्त्रमानेयमाददे । दृष्ट्वा दृष्ट्यानरि-
 गणानुद्दिष्ट्याचार्यनन्दनः ॥ १६ ॥ सोऽभिमन्त्र्य शरं दीप्तं विधूम-

मिव पावकम् । सर्वतः क्रोधमाविश्य चित्तेप परवीरहा ॥ १७ ॥
ततस्तुमुलमाकाशे शरवर्षमजायत । पावकार्थिः परीतं तत्
पार्थमेवाभिपुद्गुवे ॥ १८ ॥ सत्काश गगनात् पेतुर्द्विगश्च न चका-
श्विरे । तमश्च सहसा रौद्रं चमूमवततार ताम् ॥ १९ ॥ रक्षांसि
च पिशाचाश्च विनेदुरभिसङ्गताः । ववुश्चाप्यथिवा वाताः सूर्थी
नैव तताप च ॥ २० ॥ चक्रुशुर्वायसाश्चापि दिक्षु सर्वासु भैरवम् ।
रुधिरञ्चाभिवर्षन्तो विनेदुस्तोयदा दिवि ॥ २१ ॥ पक्षिणः पशवी
गावो मुनयश्चापि सुव्रताः । परमं प्रयतात्मानो न शान्तिमुप-
लेभिरे ॥ २२ ॥ भ्रान्तसर्वमहाभूतमावर्तितदिवाकरम् । त्रैलोक्य-
मभिसन्तप्तं ज्वराविष्टमिवाभवत् ॥ २३ ॥ अस्त्रतेजोभिसन्तप्ता
नागा भूमिशयास्तथा । निःश्वसन्त समुत्पेतुस्तेजो घोरं मुमु-
क्षवः ॥ २४ ॥ जलजानि च सत्त्वानि दक्षमानानि भारत । न
शान्तिमुपजग्मर्हि तथ्यमानैर्जलाशयैः ॥ २५ ॥ दिग्भ्यः प्रदिग्भ्यः
खाङ्गमेः सर्वतः शरवृष्टयः । उच्चावचानि पेतुर्व गरुडानिल-
रंहसः ॥ २६ ॥ तैः शरैर्द्वीपपुत्रस्य वञ्चवेगैः समाहता । प्रदग्धाः
शत्रवः पेतुरग्निदग्धा इव द्रुमाः ॥ २७ ॥ दक्षमाना महानागाः
पेतुर्व्या समन्ततः । नदन्तो भैरवान्नादान् जलदोपमनिस्त्रनान्
॥ २८ ॥ अपरे प्रद्रुतास्तत्र दक्षमाना महागजाः । रेमस्तस्ता
यथा घोरा वने दावाग्निसंव्रताः ॥ २९ ॥ द्रुमाणां शिखराणीव
दावदग्धानि मारिष । अश्ववन्दान्यदृश्यन्त रथवन्दानि वा विभो
॥ ३० ॥ अपतन्त रथौघाश्च तत्र तत्र सहस्रशः । तक्षैन्यं भग-
वानग्निर्द्वैदाह युधि भारत ॥ ३१ ॥ युगान्ते सर्वभूतानि सम्ब-
र्त्तका इवानलः । दृष्ट्वा तु पाण्डवीं सेनां दक्षमानां महाहवे ॥ ३२ ॥
प्रहृष्टास्तावका राजन् सिंहनादान् विनेदिरे । ततस्तूर्थसह-
स्राणि नानालिङ्गानि भारत ॥ ३३ ॥ तूर्णमाजघ्निरे हृष्टास्तावका
जितकाशिनः । कुत्स्था क्षत्रौहिणी राजन् सव्यसाची च पाण्डवः

॥ ३४ ॥ तमसा संवृते लोके नादृश्यन्त महाहवे । नैव तस्तादृशं
 राजन् दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ॥ ३५ ॥ यादृशं द्रोणपुत्रेण दृष्टमस्त-
 ममर्षिणा । अजुनस्तु महाराज ब्राह्ममस्त्राद्वैरयत् ॥ ३६ ॥
 सर्वास्त्रप्रतिघाताय विहितं पद्मयोनिना । ततोऽहर्त्तादिव तत्तमो
 व्युपश्याम ह ॥ ३७ ॥ प्रववौ चानिलः शीतः दिशश्च विमला
 बभुः । तत्राद्भुतनपश्याम कृत्स्नामक्षौहिणीं हताम् ॥ ३८ ॥
 अनभिज्ञैश्चरुपाञ्च प्रदग्धामस्त्रतेजसा । ततो वीरौ महेश्वामौ
 विमुक्तौ केशवार्जुनौ ॥ ३९ ॥ संहितौ समदृश्येतां नभसीव
 तमोनुदौ । ततो गाण्डीवधन्वा च केशवयाक्षतावुभौ ॥ ४० ॥
 सपताकध्वजह्वयः सानुकर्षवरायुधः । प्रबभौ सरथो मुक्तस्ताव-
 कानाम्भयङ्करः ॥ ४१ ॥ ततः किलकिलाशब्दः शङ्खभेरीस्वनैः सह ।
 पाण्डवानां प्रहृष्टानां क्षणेन समजायत ॥ ४२ ॥ हताविति
 तयोरासीत् सेनयोर्नभयोर्मतिः । तरसाभ्यागतौ दृष्ट्वा विमुक्तौ
 केशवार्जुनौ ॥ ४३ ॥ तावन्नतौ प्रसुदितौ दध्मतुर्वारिजोत्तमौ ।
 दृष्ट्वा प्रसुदितान् पार्थास्त्वदीया व्यथिता भृशम् ॥ ४४ ॥ विमुक्तौ
 च महात्मानो दृष्ट्वा द्रौणिः सुदुःखितः । मुहूर्त्तं चिन्तयामास
 किन्त्वेतदिति मारिष ॥ ४५ ॥ चिन्तयित्वा तु र .न्द्र ध्यानशोक-
 परायणः । निःश्वसन् दीर्घमुष्णाञ्च विमानश्चाभवत्ततः ॥ ४६ ॥
 ततो द्रौणिर्धनुर्न्यस्य रथात् प्रस्कान्य वेगित । धिग्घिक् सर्वमिदं
 मिथ्येद्युक्त्वा सम्प्राद्ववद्गतात् ॥ ४७ ॥ ततः स्निग्धाभ्युदाभासं
 वेदव्यासमकल्मषम् । वेदव्यासं सरस्वत्यावासं व्यासं ददर्श ह
 ॥ ४८ ॥ तं द्रौणिरग्रतो दृष्ट्वा स्थितं कुरुकुलोदह । सन्नकण्ठी-
 ऽब्रवीद्वाक्यमभिवाद्य स दीनवत् ॥ ४९ ॥ भो भो माया यदृच्छा
 वा न विद्मः किमिदंभवेत् । अस्त्वन्विदं कथं भिष्या मम कथं
 व्यतिक्रमः ॥ ५० ॥ अधरोत्तरमेतहा लोकानाञ्च पराभवः । यदिभौ
 जीवतः कृष्णौ कालो हि दुरतिक्रमः ॥ ५१ ॥ नासुरा न च

गन्धर्वा न पिशाचा न राक्षसाः । न सर्पयज्ञपतगा न मनुष्याः
 क्रथञ्चन ॥ ५२ ॥ उत्सङ्गन्ते त्रया कर्तुमेतदस्त्रं मघेरितम् । तदिदं
 केवलं हस्ता शान्तमक्षौहिणो ज्वलत् ॥ ५३ ॥ सर्वघाति मया
 मुक्तमस्त्रं परमदारुणम् । केन मानुषधर्माणौ नाबधीत् केशवा-
 र्जनौ ॥ ५४ ॥ एतस्मै ब्रूहि भगवन् मया पृष्टो यथातथम् ।
 श्रोतुमिच्छामि तत्त्वेन सर्वमेतन्महासुते ॥ ५५ ॥

व्यास उवाच । महान्तमेतमर्थं मां यत्त्वं पृच्छसि विष्णवात् ।
 तन्मवच्छामि ते सर्वं समाधाय मनः शृणु ॥ ५६ ॥ घोऽगौ
 नारायणो नाम पूर्वेषामपि पूर्वजः । अजायत च कार्याच्च पुत्रो
 धर्मस्य विश्वकृत् ॥ ५७ ॥ स तपस्तीव्रमातस्ये शिघ्रिरं गिरि-
 माश्रितः । जह्वंवाङ्गमहातेजा ज्वलनादित्यसन्निभः ॥ ५८ ॥
 षष्टिं वर्षसहस्राणि तावन्त्येव यतानि च । अशोषयत्तदात्मानं
 वायुभक्षोऽम्बुजेक्षणः ॥ ५९ ॥ तथा परं तपस्तप्त्वा दिस्ततोऽन्यत्
 पुनर्महत् । द्यावापृथिव्योर्दिवरं तेजसा समपूरयत् ॥ ६० ॥ स
 तेन तपसा तात ब्रह्मभूतो यदाभवत् । ततो विश्वेश्वरं योनिं
 विश्वस्य जगतः पतिम् ॥ ६१ ॥ ददर्श भृशदुर्दृशं सर्वदेवेश-
 मीश्वरम् । शशीयांसमणभ्यश्च वृहद्भृशमहत्तरम् ॥ ६२ ॥ रुद्र-
 मीशानमृषमं हरं शम्भुं कपर्दिनम् । चिकितानं परं योनि तिष्ठतो
 गच्छतश्च ह ॥ ६३ ॥ दुर्वारणं दुर्दृशं तिग्ममन्युं महात्मानं सर्व-
 हरं प्रचेतसम् । दिव्यञ्चापमिषुधी चाद्दानं हिरण्यवर्माणमनन्त
 वीर्यम् ॥ ६४ ॥ पिनाकिनं वञ्चिणं दीप्तशूलं परश्वधिनं गदिनं
 स्वायतासिमि । शुभ्रं जटिलं सुप्रलिनं शूलपाणिं व्याघ्राजिनं
 परिधिणं दण्डपास्त्रिम् ॥ ६५ ॥ शुभाङ्गदं नागयज्ञोपवीतं विश्वै-
 र्गणैः शोभितं भूतसङ्घैः । एकीभूतं तपसां सन्निधानं बयोतिनीः
 सुष्टु तमिष्टवाग्भिः ॥ ६६ ॥ जलं दिवं खं क्षितिं सूर्य्यचन्द्रौ तथा
 वायुमी प्रमिमाणं जगच्च । नालं द्रष्ट यमजं भिन्नवृत्ता ब्रह्म-

द्विषन्नमृतस्य योनिम् ॥ ६७ ॥ यं पश्यन्ति ब्राह्मणा साधुवृत्ताः
 क्षीणे पापे मनसा वीतशोकाः । तं निरिच्छन्ति तपसा धर्ममोक्षं
 तद्भक्तो वै विश्वरूपं ददर्श । दृष्ट्वा चैनं ततोऽनोबुद्धिर्दृष्टैः संहृ-
 टात्मा सुमुदे वासुदेवः ॥ ६८ ॥ अक्षमं विरिच्छिप्तं ज्योतिषां
 परमं निधिम् । ततो नारायणो देवं ववन्दे मत्प्रसन्नवम् ॥ ६९ ॥
 वरदं पृथुचार्वङ्ग्या पार्वत्या सहितं प्रभुम् । क्रौञ्चमानं महात्मानं
 भूतसङ्गणैर्त्वं तम् ॥ ७० ॥ अजमीघानमव्यक्तं कारणात्मानमच्यु-
 तम् । अभिवाद्याथ रुद्राय सद्योऽम्बकनिपातिने । पद्माक्षस्तं
 विरूपाक्षमभितुष्टाव भक्तिमान् ॥ ७१ ॥

नारायण उवाच । त्वत्सम्भूता भूतकृतो वरेण्य गोप्तारोऽस्य
 भुवनस्यादिदेव । आविश्येमां धरणीं येऽभ्यरक्षन् पुरा पुराणीं
 तत्र देव सृष्टिम् ॥ ७२ ॥ सुरासुरान्नागरक्षःपिशाचान्तरान् सुपर्शा-
 नश्च गन्धर्वयक्षान् । पृथग्विधान् भूतसङ्गान् सविष्टांस्त्वत्सम्भूतान्
 विद्म सर्वान्स्थैव ॥ ७३ ॥ ऐन्द्रं याम्यं वारुणं वैत्तपाल्यं पैत्रं
 त्वाष्ट्रं कर्म सौम्यञ्च तुभ्यम् । रूपं ज्योतिः शब्द आकाशवायुः
 सूर्यः स्वाद्यं सलिलं गन्ध उर्वी ॥ ७४ ॥ कालो ब्रह्मा ब्रह्म च
 ब्राह्मणाश्च त्वत् सम्भूतं स्थास्त्रं शरिण्यु चेदम् अद्भ्यस्तोका
 यान्ति यथा पृथक् त्वं ताभिश्चैक्यं सद्भूये यान्ति भूयः ॥ ७५ ॥
 एषं विद्वान् प्रभवद्वाप्ययञ्च मत्त्वा भूतानां तव सायुज्यमेति ।
 दिव्यावृत्तौ मानसौ हौ सुपर्शौ वाचा शाखाः पिप्पलाः सप्त गोपाः
 ॥ ७६ ॥ दश चान्ये ये पुरं धारयन्ति त्वया सृष्टास्त्वं हि तेभ्यः
 परश्च । भूतं भव्यं भविता चाप्यष्टुषं त्वत्सम्भूता सुवनानीह विश्वा
 ॥ ७७ ॥ भक्तञ्च मां भजमानं भजस्व मारौरिषो ममाहिताहितेन ।
 आत्मानं त्वामात्मनानन्यवीधं विदानेवं गच्छति ब्रह्म युक्तम् ॥ ७८ ॥
 अस्तीषं त्वां तव सम्मानमिच्छन् विचिन्वन् वै सदृशं देववर्थ्यं ।
 सुदुर्लभान् देहि वरान् ममेष्टानभिष्टतः प्रविकार्षींश्च मायाम् ॥ ७९ ॥

व्यास उवाच । तस्मै वरानचिन्त्यात्मा नीलकण्ठः पिनाक-
पृक् । अर्हते वासुदेवाय प्रायच्छुद्धप्रिसंस्तुतः ॥ ८० ॥

श्रीभगवानुवाच । मत्प्रसादात्मनुष्येषु देवगन्धर्वयोनिषु ।
अप्रमेयबलात्मा त्वं नारायण भविष्यसि ॥ ८१ ॥ न च त्वां प्रसङ्घि-
ष्यन्ति देवासुरमहोरगाः । न पिशाचा न गन्धर्वा न नरा न च
राक्षसाः ॥ ८२ ॥ न सुपर्णास्तथा नागा न च विश्वे विद्योनिजाः ।
न कश्चिस्त्वाञ्च देवाऽपि समरेषु विजेष्यति ॥ ८३ ॥ न शस्त्रेण न
वज्रेण नाम्निना न च वायुना । न चर्द्रेण न शुष्केण वसेन
स्थावरेण च ॥ ८४ ॥ कश्चित्तव रुजं कर्त्ता मत्प्रसादात् कथञ्चन ।
अपि चेत् समरं गत्वा भविष्यसि ममाधिकः ॥ ८५ ॥ एवमेतं वरा
लब्धाः वरास्ते विद्धि शौरिणा । स एष देवशरति मायया
मोहयन् जगत् ॥ ८६ ॥ तस्यैव तपसो जातं नरं नाम महा-
सूनिम् । तुल्यमेतेन देवेन त्वं जानीच्छर्जनं सदा ॥ ८७ ॥ तावत्सौ
पूर्वदेवानां परमौ पठितावृषी । लोकयात्राविधानार्थं सञ्जायते
युगे युगे ॥ ८८ ॥ ततैव कर्मणः कृत्स्नं महत्तप्तपसोऽपि च ।
तेजोमन्युञ्च विभ्रस्त्वं जातो रौद्री महासुते ॥ ८९ ॥ स भवान्
देहवान् प्राञ्ची श्राला भवभयं जगत् । अवाकर्षस्त्वमात्मानं
नियमैस्तत् प्रियेप्सया ॥ ९० ॥ शुभ्रं स तु भवान् कृत्वा महा-
पुरुषविग्रहम् । ईजिवांस्त्वं जपैर्हीमैरुपहारैश्च मानद ॥ ९१ ॥
स तथा पूज्यमानस्ते पूर्वदेहेष्वत्तुषत् । पुष्कलांश्च वरान् प्रादा-
स्त्वव विहन् हृदि स्थितान् ॥ ९२ ॥ जन्मकर्मतपो योगास्तयो-
स्तव स पुष्कलाः । ताभ्यां लिङ्गोऽर्चितो देवस्त्वयार्चायां युगे युगे
॥ ९३ ॥ स एष रुद्रभक्तश्च केशवो रुद्रसम्भवः । सर्वरूपं भवं
श्राला लिङ्गमर्चयति प्रभुम् ॥ ९४ ॥ आत्मयोगाश्च तस्मिन् वै
शास्त्रयोगाश्च शाश्वताः । एतमेवायजन् देवाः सिद्धाश्च परमर्षयः
॥ ९५ ॥ पार्थयन्ति परं लोके स्थाणुराकं स सर्वकृत् । कृष्ण एव हि

वष्टव्यो यज्ञैश्चैव सनातनः ॥ ८६ ॥ सर्वभूतमवं ज्ञात्वा लिङ्गमश्नति
यः प्रभुः । तस्मिन्नभ्यधिका प्रीतिं करोति वृषभध्वजः ॥ ८७ ॥

सञ्जय उवाच । तस्य तदचनं श्रुत्वा द्रोणपुत्रो महारथः ।
नमस्यकार रुद्राय वज्र मेने च केशवम् ॥ ८८ ॥ हृष्टरोमा च वध्यात्मा
नमस्कृत्य महर्षये । वस्त्रधिनीमभिप्रेक्ष्य ह्यवहारमकारयत् ॥ ८९ ॥
ततः प्रत्यवहारोऽभूत् पाण्डवानां विश्राम्यते । कौरवाणाञ्च दौनानां
द्रोणे युधि निपातिते ॥ ९० ॥ युद्धं कृत्वा दिनान् पञ्च द्रोणो हत्वा
वस्त्रधिनीम् । ब्रह्मलीके गतो राजन् ब्राह्मणो वेदपारग ॥ ९१ ॥

इतिद्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि व्यासवाक्ये

इतिशुक्रद्विषतीऽध्यायः ॥ २०२ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते पार्श्वतेन व ।
मामकाः पाण्डवाश्चैव किमकुर्वन्ततः परम् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । तस्मिन्नतिरथे द्रोणे निहते पार्श्वतेन वै ।
कौरवेषु च भस्मेषु कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ॥ २ ॥ दृष्ट्वा सुमहताश्चर्य्य-
मात्मनो विजयावहम् । यदृच्छ्या गतं व्यासं प्रपक्कुरन् वरमर्षभ ॥ ३ ॥

अर्जुन उवाच । सद्भासे न्यहनं शत्रुन् शरीरैर्विमलैरहम् ।
अग्रतो लक्ष्ये यान्तं पुरुषं पावकप्रभम् ॥ ४ ॥ ज्वलन्तं शूल-
मुद्यम्य यां दिशं प्रतिपद्यते । तस्यां दिशि विधीर्यन्ते शत्रवो मे
महामुने ॥ ५ ॥ तेन भस्मानरीत् सर्वास्त्रङ्गान्मन्यते जनः । तेन
भस्मानि सैन्यानि पृथतोऽनुतुदास्यहम् ॥ ६ ॥ भगवांस्तन्ममाचक्षु-
को वै स पुरुषोत्तमः । शूलपाणिर्मया दृष्टस्तेजसा सूर्य्यसन्निभः
॥ ७ ॥ न पद्भ्यां स्पृशते भूमिं न च शूलं विमुञ्चति । शूला-
च्छूलसहस्राणि निपेतुस्तस्य तेजसा ॥ ८ ॥

व्यास उवाच । प्रजापतीनां प्रथमं तेजसां पुरुषं प्रभुम् ।
भवन् भूर्भवं देवं सर्वलोकेश्वरं प्रभुम् ॥ ९ ॥ ईशानं वरदं पार्थ

दृष्टवानसि शङ्करम् । तं गच्छ शरणं देवं वरदं भुवनेश्वरम्
 ॥ १० ॥ महादेवं महात्मानमीमानं जटिलं शिवम् । त्र्यम्बं
 महाभुजं कद्रं शिखिनं चीरवाससम् ॥ ११ ॥ महादेवं ह्रं
 स्थाणुं वरदं भुवनेश्वरम् । जगत्प्रधानमधिकं जगत्प्रीतिमधी-
 श्वरम् ॥ १२ ॥ जगद्योनिं जगद्दीपं जयिनं जगतो गतिम् ।
 विश्वात्मानं विश्वसृजं विश्वसूक्तं यशस्विनम् ॥ १३ ॥ विश्वे-
 श्वरं विश्वनरं कर्मणामीश्वरं प्रभुम् । शश्वं स्वयश्वं भूतेशं भूत-
 भव्यभवीह्वयम् ॥ १४ ॥ योगं योगेश्वरं सर्वं सर्वलोकेश्वरेश्वरम् ।
 सर्वश्रेष्ठं जगच्छ्रेष्ठं वरिष्ठं परमेष्ठिनम् ॥ १५ ॥ लोकत्रयविधा-
 तारमेकं लोकत्रयाययम् । सुदुर्जयं जगन्नाथं जन्ममृत्युजराति-
 गम् ॥ १६ ॥ ज्ञानात्मानं ज्ञानगम्यं ज्ञानश्रेष्ठं सुदुर्बिन्दम् । दातार-
 श्चैव भक्तानां प्रसादबिहितान् वरान् ॥ १७ ॥ तस्य पारिषदा
 दिव्या रूपैर्नानाविधैर्विभोः । वामना जटिला मुण्डा ऋष्यग्रीवा
 महोदराः ॥ १८ ॥ महाकाया महोत्साहा महाकर्मास्तथापरे ।
 ज्ञाननैबिंशुकृतैः पादैः पार्थ वैश्वैश्च वैशुकृतैः ॥ १९ ॥ इदृशैः स महा-
 देवः पूज्यमानो महेश्वर । स शिवस्तात तेजस्वी प्रसादाद्याति
 तेऽग्रतः ॥ २० ॥ तस्मिन् घोरे सदा पार्थ संग्रामे लोमहर्षणे ।
 द्रौणिकर्षाङ्गुपैर्गुप्तां महेश्वासैः प्रहारिभिः ॥ २१ ॥ कस्तां सेनां
 तदा पार्थ मनसापि प्रधर्षयेत् । ऋते देवान्महेश्वासादङ्गरूपा-
 न्महेश्वरात् ॥ २२ ॥ स्थातुमुत्सहते कश्चिन्न तस्मिन्नग्रतः स्थिते ।
 न हि भूतं समन्तेन त्रिषु लोकेषु विद्यते ॥ २३ ॥ गन्धेनापि हि
 संग्रामे तस्य क्रुद्धस्य शत्रवः । विसंज्ञा हतभूयिष्ठा विपन्ति च
 पतन्ति च ॥ २४ ॥ तस्मै नमस्तु कुर्वन्तो देवास्तिष्ठन्ति वै दिवि ।
 ये चान्ये मानवा लोके ये च स्वर्गजितो नराः ॥ २५ ॥ ये भक्ता
 वरदं देवं शिवं रुद्रमुमापतिम् । इह लोके सुखं प्राप्य ते यान्ति
 परमाङ्गतिम् ॥ २६ ॥ नमस्कुरुष्व कौन्तेय तस्मै शान्ताय वै सदा ।

रुद्राय धितिकण्ठाय कनिष्ठाय सुवर्चसे ॥ २० ॥ कपर्दिने करा-
 लाय हृथ्यक्षवरदाय च । याम्यायारुणाय सद्गुप्ते शङ्कराय
 च ॥ २८ ॥ काम्याय हरिनेत्राय स्थाणुयै रुषाय च । हरि-
 केश्याय मुण्डाय कनिष्ठाय सुवर्चसे ॥ २९ ॥ शंकराय सुतीर्थाय
 देवदेवाय रंहसे । बृहन्नपाय सर्वाय प्रियाय विवाससे ॥ ३० ॥
 उष्णीषिणे सुवक्त्राय सहस्राक्षाय मीढषि । गिरिशाय सुशान्ताय
 पतये चीरवाससे ॥ ३१ ॥ हिरण्यवाहवे राजन्नुग्राय पतये दिशाम् ।
 पर्जन्यपतये चैव भूतानां पतये नमः ॥ ३२ ॥ वृक्षाणाम्पतये चैव
 गवाक्ष पतये तथा । वृक्षैरावृतकायाय सेनान्ये मध्यमाय च ॥ ३३ ॥
 श्रुवहस्ताय देवाय धन्विने भार्गवाय च । वृहन्नपाय विश्वस्य
 पतये मुष्णवाससे ॥ ३४ ॥ सहस्रधिरसे चैव सहस्रनयनाय च ।
 सहस्रवाहवे चैव सहस्रचरणाय च ॥ ३५ ॥ शरणं गच्छ कौन्तेय
 वरदं भुवनेश्वरम् । उमापतिं विरूपाक्षं दक्षयज्ञनिवर्हणम् ॥ ३६ ॥
 प्रजानाम्पतिमव्यग्रं भूतानां पतिमव्ययम् । कपर्दिनं वृषावर्तं
 वृषनाभं वृषध्वजम् ॥ ३७ ॥ वृषदंष्ट्रं वृषपतिं वृषशृङ्गं वृषर्षभम् ।
 वृषाक्षं वृषभोदारं वृषभं वृषभेक्षणम् ॥ ३८ ॥ वृषभुधं वृषशरं
 वृषभूतं महेश्वरम् । महोदरं महाकायं हीमर्षिनिवासिनम्
 ॥ ३९ ॥ लोकेशं वरदं सुण्डं ब्रह्मण्यं ब्राह्मणप्रियम् । त्रिशूल-
 पाणिं वरदं खड्गचर्मधरं शुभम् ॥ ४० ॥ पिनाकिनं खण्डपरशुं
 लोकानां पतिमीश्वरम् । प्रपद्ये देवमीशानं शरण्यं चीरवाससम्,
 ॥ ४१ ॥ नमस्तस्मै सुरेशाय यस्य वैश्रवणः सखा । सुवाससे
 नमो नित्यं सुव्रताय सुधन्विने ॥ ४२ ॥ धनुर्धराय देवाय प्रिय-
 धन्वाय धन्विने । धन्वन्तराय धनुषि धन्वाचार्याय ते नमः ॥ ४३ ॥
 उग्रायुधाय देवाय नमः सुरवराय च । नमोऽस्तु वृहन्नपाय
 नमस्ते वृहधन्विने ॥ ४४ ॥ नमोऽस्तु स्थाणुवे नित्यं नमस्तस्मै
 सुधन्विने । नमोऽस्तु त्रिपुरघ्राय भगन्नाय च वै नमः ॥ ४५ ॥

धनस्यतीनां पतये नराणां पतये नमः । मातृणाम्पतये चैव गणा-
 नाम्पतये नमः ॥ ४६ ॥ गवाञ्च पतये नित्यं यज्ञानां पतये नमः ।
 अषाञ्च पतये नित्यं देवानां पतये नमः ॥ ४७ ॥ पुष्पो दन्त-
 विनाशाय त्र्यम्बाय वरदाय च । हराय नीलकण्ठाय स्वर्ण-
 केशाय वै नमः ॥ ४८ ॥ कर्माणि यानि दिव्यानि महादेवस्य
 धीमतः । तानि ते कीर्त्तयिष्यामि यथाप्रज्ञं यथाश्रुतम् ॥ ४९ ॥
 न सुरा नासुरा लोके न गन्धर्वा न राक्षसाः । सुखमेधन्ते कुपिते
 तस्मिन्नपि गुहागताः ॥ ५० ॥ दक्षस्य यजमानस्य विधिवत्संभृतं
 पुरा । विव्याध कुपितो यज्ञं निर्द्वयस्त्वभवत्तदा ॥ ५१ ॥ धनुषा
 वाणमुत्सृज्य सघोषं विननाद च । ते न शर्म कृतः शान्तिं लेभिरे
 स्य सुरास्तदा ॥ ५२ ॥ बिद्रुते सहसा यज्ञे कुपिते च महेश्वरे ।
 तेन ज्यातलघोषिण सर्वे देवाः समाकुलाः ॥ ५३ ॥ वभ्रुवुर्वशगाः
 पार्थ निपेतुश्च सुरासुराः । आपश्चुत्तुभिरे सर्वाश्चकम्पे च बभ्रु-
 म्भरा ॥ ५४ ॥ पर्वताश्च व्यथीर्यन्त दिशो नागाश्च मोहिताः ।
 अग्नेन तमसा लोका न प्राकाशन्त संवृताः ॥ ५५ ॥ जज्ञिवान्
 सह सूर्येण सर्वेषां ज्योतिषां प्रभाम् । चुत्तुभुर्भयभीताश्च शान्ति-
 च्चक्रुस्तथैव च ॥ ५६ ॥ ऋषयः सर्वभूतानामात्मनश्च सुखैषिणः ।
 पूषाणमभ्यद्रवत् शङ्करः प्रहसन्निव ॥ ५७ ॥ पुरोडाशं भक्षयती
 दधनान् वै व्यशातयत् । ततो निश्चक्रमुर्द्ध्वा विपमाना नताः स्य
 तम् ॥ ५८ ॥ पुनश्च सन्दधे दौप्तान् देवानां निशितान् शरान् ।
 सधूमान् सस्फुलिङ्गांश्च विद्युत्तोयदसन्निभान् ॥ ५९ ॥ तं दृष्ट्वा
 तु सुराः सर्वे प्रणिपत्य महेश्वरम् । रुद्रस्य यज्ञभागञ्च विशिष्टं
 तेऽन्वकल्पयन् ॥ ६० ॥ भयेन त्रिदशा राजन् शरणञ्च प्रपे-
 दिरे । तेन चैवातिक्रोपेन स यज्ञः सन्धितस्तदा ॥ ६१ ॥ भन्ना-
 श्वापि सुराश्चासन् भीताश्चाद्यापि तं प्रति । असुराणां पुराख्यासं-
 स्कीणि वीर्यवतां दिशि ॥ ६२ ॥ आयसं राजतञ्चैव सीवशं

परमं महत् । सौवर्षं कमलाक्षस्य तारकाक्षस्य राजतम् ॥ ६३ ॥
 तृतीयन्तु परं तेषां विद्यान्मालिन आयसम् । न शक्तस्तानि
 मघवा नेतुं सर्वायुधैरपि ॥ ६४ ॥ अथ सर्वे सुरा रुद्रं जम्भुः
 शरणमर्हिताः । ते तमुचुर्महात्मानं सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ६५ ॥
 ब्रह्मदत्तवरा ह्येते घोरस्त्रिपुरवासिनः । पीडयन्त्यधिकं लोकं
 यस्मात्ते वरदर्पिताः ॥ ६६ ॥ तदृते दिवदेवेश नान्यः शक्तः
 कथञ्चन । हन्तुं दैत्यान्महादेव जहि तेषां सुरहिषः ॥ ६७ ॥
 रुद्र रौद्रा भविष्यन्ति पशवः सर्वकर्मसु । विपातयिष्यसे चैता-
 नसुरान् भुवनेश्वर ॥ ६८ ॥ स तद्योक्तस्तथेत्युक्त्वा दिवानां हित-
 काम्यया । गन्धमादनविन्धौ च कृत्वा वंशध्वजौ हरः ॥ ६९ ॥
 पृथ्वीं ससागरवनां रथं कृत्वा च यद्भरः । अक्षं कृत्वा तु नागेन्द्रं
 शेषं नाम त्रिलोचनः ॥ ७० ॥ चक्रे कृत्वा तु चन्द्राक्षौ देवदेवः
 पिनाकधृक् । अणीकृष्यैलपुत्रञ्च पुष्पदन्तञ्च ताम्बकः ॥ ७१ ॥ यत्
 कृत्वा तु मलयमवनाहञ्च तच्चक्रम् । योक्तृज्ञानि च सत्त्वानि कृत्वा
 सर्वः प्रतापवान् ॥ ७२ ॥ वेदान् कृत्वाथ चतुरश्रतुरीश्वरान् महेश्वरः ।
 उपवेदान् खलीनांश्च कृत्वा लोकत्रयेश्वरः ॥ ७३ ॥ गायत्रीं प्रग्रहं कृत्वा
 सावित्रीञ्च महेश्वरः । आङ्गारं प्रतोदञ्च ब्रह्माण्डैव सारथिम् ॥ ७४ ॥
 गाण्डीवं मन्दरं कृत्वा गुणं कृत्वा च बासुकिम् । विशुं शरीरतमं कृत्वा
 गलामग्निं तथैव च ॥ ७५ ॥ वायुं कृत्वाथ वाजाभ्यां पुङ्खे
 वैवस्वतं यमम् । विद्यत् कृत्वाथ निखानं मेरुं कृत्वाथ वै ध्वजम् ॥ ७६ ॥
 आरुञ्च स रथं दिव्यं सर्वदेवमयं शिवः । त्रिपुरस्य बधार्थाय स्थाणुः
 प्रहताम्बरः ॥ ७७ ॥ असुराणामन्तकरः श्रीमानतुलविक्रमः ।
 स्तूयमानः सुरैः पार्थ ऋषिभिश्च तपोधनेः ॥ ७८ ॥ स्थानं महेश्वरं कृत्वा
 दिव्यमप्रतिमं प्रभुः । अतिष्ठत् स्थाणुभूतः च सहस्रं परिवत्सरान् ॥ ७९ ॥
 यदा त्रीणि समेतानि अन्तरीक्षे पुराणि च । त्रिपर्वणा त्रि-

अख्येन तदा तानि विभेद सः ॥ ८० ॥ पुराणि न च तं श्रेष्ठ-
 दर्शनाः प्रतिवीक्षितुम् । अरं कालामिसंयुक्तं विष्णुमीमसमा-
 युतम् ॥ ८१ ॥ पुराणि दग्धवन्तं तं देवी याता प्रवीक्षितुम् ।
 बालमङ्गुगतं कृत्वा स्वयं पञ्चशिखं पुनः ॥ ८२ ॥ समा जिज्ञास-
 माना वै कोऽयमित्यब्रवीत् सुरान् । असूयतश्च अक्रस्य वक्षेण
 प्रहरिष्यतः ॥ ८३ ॥ बाह्वं सवच्चं तं तस्य क्रुद्धस्यास्तभयत्
 प्रभुः । पञ्चस्य भगवांस्तूष्णं सर्वलोकेश्वरो विभुः ॥ ८४ ॥ ततः
 संस्तश्चितभुजः अक्रो देवगणैर्हतः । जगाम ससुरस्तूष्णं ब्रह्माणं
 प्रभुमव्ययम् ॥ ८५ ॥ ते तं प्रणम्य शिरसा प्रोक्षु प्राञ्जलयस्तदा ।
 किमप्यङ्गगतं ब्रह्मन् पार्वत्या भूतमद्भुतम् ॥ ८६ ॥ बालरूपधरं
 दृष्ट्वा नास्माभिरभिवादितः । तस्मात्त्वां प्रष्टुमिच्छामो निर्जिता
 येन वै वयम् ॥ ८७ ॥ अयुध्यता हि बालेन लीलया सपुरन्दराः ।
 तेषां तदचनं श्रुत्वा ब्रह्मा ब्रह्मविदाम्बरः ॥ ८८ ॥ ध्यात्वा स
 यन्मुं भगवान् बालरूपमितेजसम् । उवाच भगवान् ब्रह्मा
 अक्रादींश्च सुरोत्तमान् ॥ ८९ ॥ चराचरस्य जगतः प्रभुः स भग-
 वान् हरः । तस्मात् परतरं नान्यत् किञ्चिदस्ति महेश्वरात् ॥ ९० ॥
 यो दृष्टो ह्यमया सार्धं युष्माभिरमितद्युतिः । स पार्वत्याः कृते
 देवः कृतवान् बालरूपताम् ॥ ९१ ॥ ते मया सहिता दूर्यं
 प्रापयध्वं तमेव हि । स एव भगवान् देवः सर्वलोकेश्वरः प्रभुः
 ॥ ९२ ॥ न सम्बुबुधिरे चैनं देवास्तं भुवनेश्वरम् । सप्रजापतयः
 सर्वे बालार्कसदृशप्रभम् ॥ ९३ ॥ अथाभ्येत्य ततो ब्रह्मा दृष्ट्वा च स
 महेश्वरम् । अयं अष्ट इति ज्ञात्वा वबन्दे तं पितामहः ॥ ९४ ॥
 ब्रह्मोवाच । त्वं यज्ञो भुवनस्यास्य त्वं गतिस्त्वं परायणः ।
 त्वत्प्रवृत्तं महादेवस्त्वं धाम परमं पदम् ॥ ९५ ॥ त्वया सर्वमिदं
 व्याप्तं जगत् स्थावरजङ्गमम् । भगवन् भूतमव्येय लोकनाथ जग-
 त्पते । प्रसादं कुरु अक्रस्य त्वया क्रोधादितस्य वै ॥ ९६ ॥

व्यास उवाच । पद्मयोनेर्वचः श्रुत्वा ततः प्रीतो महेश्वरः ।
 प्रासादाभिमुखो भूत्वा अट्टहासमथाकरोत् ॥ ९७ ॥ ततः प्रसा-
 दयामासुस्वामं रुद्रश्च ते सुराः । अमवच्च पुनर्बाहुः प्रकृतिस्त्री
 हि वज्रिणः ॥ ९८ ॥ तेषां प्रसन्नो भगवान् सपत्नीको वृषध्वजः ।
 दिवानां त्रिदशश्रेष्ठो दक्षयज्ञविनाशनः ॥ ९९ ॥ स वै रुद्रः स च
 शिवः सोऽग्निः सर्वः स सर्ववित् । स चेन्द्रश्चैव वायुश्च सोऽश्विनौ
 स च विद्युतः ॥ १०० ॥ स भवः स च पर्जन्यो महादेवः स
 चानघः । स चन्द्रमाः स चेशानः स सूर्यो वरुणश्च सः ॥ १०१ ॥
 स कालः सोऽन्तको मृत्युः स यमो रात्ररहानि च । मासाईमासा
 ऋतवः सन्धेः सम्बत्सराणि च ॥ १०२ ॥ धाता च स विधाता
 च विश्वात्मा विश्वकर्मकृत् । सर्वासां देवतानाञ्च धारयत्यवपु-
 र्वपुः ॥ १०३ ॥ सर्वदेवैः स्तुतो देवः सैकधा बहुधा च सः ।
 अतधा सहस्रधा चैव तथा अतसहस्रधा ॥ १०४ ॥ हे तनू तस्य
 ह्रिवस्थ वेदज्ञा ब्राह्मणा विदुः । घोरा चान्या शिवा चान्या ते
 तनू बहुधा पुनः ॥ १०५ ॥ घोरा तु या तनुस्तस्य सोऽग्निर्विष्णु
 स भास्करः । सौम्या तु पुनरेवास्य आपो ज्योतीषि चन्द्रमा
 ॥ १०६ ॥ वेदाङ्गाः सोपनिषदः पुराणाध्यात्म-व्यायाः । यदा
 परमं गुह्यं स वै देवो महेश्वरः ॥ १०७ ॥ ईदृशश्च महादेवि
 भूयांश्च भगवानजः । न हि सर्वे मया शक्या वक्तुं भगवतो गुण
 ॥ १०८ ॥ अपि वर्षसहस्रेण सततं पाण्डुनन्दन । सर्वैर्ग्री-
 ष्वहीतान् वै सर्वपापसमन्वितान् ॥ १०९ ॥ स मोचयति सप्री-
 यरस्थः शरणागतान् । आयुरारोग्यमैश्वर्यं वित्तं काम
 पुष्कलान् ॥ ११० ॥ स ददाति मनुष्येभ्यः स चैवाक्षिपते पुन
 सेन्द्रादिषु च देवेषु तस्य चैश्वर्यमुच्यते ॥ १११ ॥ स चैव व्याप-
 लोके मनुष्याणां शुभाशुभे । ऐश्वर्याश्चैव कामानामीश्वर-
 उच्यते ॥ ११२ ॥ महेश्वरश्च भूतानां महतामीश्वरश्च ।

तद्भिर्विष्णुणास्त्रैर्विश्वं व्याप्नोति वै जगत् ॥ ११३ ॥ तस्य देवस्य
 वदन्तं समुद्रे तदतिष्ठत । वद्वामुखैःतिविख्यातं पिवत्तीवमथं
 इविः ॥ ११४ ॥ एष चैव शशानेषु देवो वसति निरुद्यः । अज-
 न्त्वेन जनास्तत्र वीरस्थान इतीश्वरम् ॥ ११५ ॥ अस्य हीमानि
 कृपाणि घोराणि च वह्नि च । लोके यान्यस्य पूज्यन्ते मनुष्याः
 प्रवदन्ति च ॥ ११६ ॥ नामधेयानि लोकेषु बह्वन्यस्य यथार्थ-
 वित् । निरुच्यते महत्त्वाच्च विभुत्वात् कर्मभिस्तथा ॥ ११७ ॥
 वेदे चास्त्रं समान्नातं यतरुद्रियमुत्तमम् । नाम्ना चानन्तरुद्रेति
 श्रुपस्त्रानं महात्मनः ॥ ११८ ॥ स कामानां प्रभुर्देवो यो दिव्या
 यो च मानुषाः । स विभुः स प्रभुर्देवो विश्वं व्याप्नोति वै महत्
 ॥ ११९ ॥ ज्येष्ठभूतं वदन्त्वेनं ब्राह्मणा मुनयस्तथा । प्रथमो
 ज्येष्ठ देवानां मुख्यादस्यानिलोऽभवत् ॥ १२० ॥ सर्वथा यत्
 पशून् पाति तैश्च यद्रमते पुनः । तेषामधिपतिर्यच्च तस्मात् पशु-
 पतिः सृतः ॥ १२१ ॥ नित्येन ब्रह्मचर्येण लिङ्गमस्य यदा स्थितम् ।
 महद्यत्येष लोकांश्च महेश्वर इति सृतः ॥ १२२ ॥ ऋषयश्चैव
 देवाश्च गन्धर्वाप्सरसस्तथा । लिङ्गमस्यार्चयन्ति स तच्चाप्यहं
 समास्थितम् ॥ १२३ ॥ पूज्यमाने ततस्तस्मिन् मोदते स महेश्वरः ।
 सुखी प्रीतश्च भवति प्रहृष्टश्चैव शङ्करः ॥ १२४ ॥ यदस्य
 वज्रधा रूपं भूतभव्यभवत्स्थितम् । स्थावरं जङ्गमश्चैव बह्वरूप-
 स्तत सृतः ॥ १२५ ॥ एकाक्षी जाज्वलन्नास्ते सर्वतोऽक्षिमयीऽपि
 वा । क्रोधाद्यश्चाविश्लोकांस्तस्मात् सर्व इति सृतः ॥ १२६ ॥
 धूमरूपश्च यत्तस्य धूर्जटिस्तेन चोच्यते । विश्वे देवाश्च यत्तस्मिन्
 विश्वरूपस्ततः सृतः ॥ १२७ ॥ तिस्रो देव्यो यदा चैनं भजन्ते
 भुवनेश्वरम् । द्यौरापः पृथिवी चैव तत्राश्रयस्तु ततः सृतः
 ॥ १२८ ॥ समेधयति यन्नित्यं सर्वार्थान् सर्वकर्मसु । शिव-
 मिच्छन् मनुष्याणां तस्मादेष शिव सृतः ॥ १२९ ॥ सद्यस्माक्षी-

ऽयुताक्षी वा सर्वतोऽक्षिमयोऽपि वा । बभूव विश्वं महत् पाति
 महादेवस्ततः स्मृतः ॥ १३० ॥ दहत्यूहं स्थितो यश्च प्राणोत्पत्ति-
 स्थितश्च यत् । स्थितलिङ्गश्च यन्नित्यं तस्मात् स्थाणुरिति स्मृतः
 ॥ १३१ ॥ सूर्याचन्द्रमसौ लोके प्रकाशन्ते रुचस्य याः । ते
 केशसंज्ञितास्त्रयो व्योमकेश इति स्मृतः ॥ १३२ ॥ ब्रह्माणमिन्द्रा-
 वस्त्रणी यमं धनदमेव च । निगच्छ हरते यस्मात्तस्माद्हर इति
 स्मृतः ॥ १३३ ॥ भूतं भव्यं भविष्यश्च यश्च सर्वं मशेषतः । भव एव
 ततो यस्माद्भूतभव्यभवाद्भवः ॥ १३४ ॥ विषमस्त्रः शरीरेषु समश्च
 प्राणिनामिह । स वायुर्विषमस्त्रेषु पाणोऽपानः शरीरेषु ॥ १३५ ॥
 पूजयेद्विग्रहं यस्तु लिङ्गञ्चापि महात्मनः । लिङ्गं पूजयिता नित्यं
 महतीं श्रियमश्नुते ॥ १३६ ॥ जरुभ्यामर्द्धमानेयं सोमार्द्धं शिवा
 तनुः । आत्मनोऽर्द्धं तथा चाग्निः सोमार्द्धं पुनरुच्यते ॥ ४३० ॥
 तैजसौ महतीदीप्ता देविभ्योऽस्य शिवा तनुः । भास्वती मानुषे-
 ष्वस्य तनुर्घोरान्निरुच्यते ॥ १३८ ॥ ब्रह्मचर्यं चरत्येष शिवा
 यास्य तनुस्तथा । यस्य घोरतमा मूर्तिः सर्वानत्ति तद्येश्वरः
 ॥ १३९ ॥ यन्निर्दहति यत्तीक्ष्णो यदुग्रो यत् प्रतापवान् । मांस-
 शोणितमज्जादी उत्ततो रुद्र चञ्चते ॥ १४० ॥ कपिः श्रेष्ठ इति
 प्रोक्तो धर्मश्च वृष उच्यते । स देवदेवो भगवान् तीर्त्तप्रतिऽती
 वृषाकपिः ॥ १४१ ॥ उन्मीलिताभ्यां नेत्राभ्यां बलाद्देवो महे-
 श्वरः । ललाटी नेत्रमसृजत्तेन वपुश्च इति स्मृतः ॥ १४२ ॥ एष
 देवो महादेवो योऽसौ पार्थ तवाग्रतः । संग्रामे शास्त्रवान्निष्पं-
 ख्वया दृष्टः पिनाकपृक् ॥ १४३ ॥ सिन्धुराजवधार्थाय प्रतिश्राय
 त्वयानघ । कृशो न दर्शितः स्वप्ने यस्तु शैलेन्द्रमूर्धनि ॥ १४८ ॥
 एष वै भगवान्देवः संग्रामे याति तेऽग्रतः । येन दत्तानि ते-
 ऽस्त्राणि यैस्त्वया दानवा हताः ॥ १४५ ॥ धन्यं यमस्यमायुषं
 पुण्यं वैद्वैश्च सम्मितम् । देवदेवस्य ते पार्थ व्याख्यातं शतरुद्रियम्

॥ १४६ ॥ सर्वार्थसाधनं पुण्यं सर्वकिल्बिषनाशनम् । सर्वपाप-
प्रथमनं सर्वदुःखभयापहम् ॥ १४७ ॥ चद्रविंशभिर्दं स्तोत्रं वः
शृणोति नरः सदा । विजित्य शत्रून् सर्वान् स रुद्रलोके मही-
यते ॥ १४८ ॥ चरितं महात्मानो दिव्यं सांग्रामिकमिदं शुभम् ।
पठन् वै शतरुद्रीयं शृण्वंश्च सततोत्थितम् ॥ १४९ ॥ भक्तो
विश्वे श्वरं देवं मानुषिषु तु यः सदा । वरान् कामान् स लभते
प्रसन्ने त्र्यम्बके नरः ॥ १५० ॥ गच्छ पुण्यस्व कौन्तेय न तवास्ति
पराजयः । यस्य मन्त्री च गोप्ता च पार्श्वतस्ते जनार्दन ॥ १५१ ॥
सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा कर्णं सङ्घे पराशरसुतस्तदा ।
जगाम भरतश्रेष्ठ यथागतमरिन्दम ॥ १५२ ॥

इति द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि शतरुद्रीये
त्र्यधिकद्विप्रतोऽध्यायः ॥ २०३ ॥

सञ्जय उवाच । युद्धं कृत्वा महाघोरं पञ्चाहानि महाबलः ।
प्राह्मणो निहतो राजन् ब्रह्मलोकमवाप्तवान् ॥ १ ॥ अघीते यत्
फलं वेद्मि तदस्मिन्नपि पर्वणि । क्षत्रियाणामभीरुणामुक्तमत्र
महद्ययः ॥ २ ॥ य इदं पठते पर्वं शृणुयादापि नित्यशः । स
मुच्यते महापापैः कृतेघोरैश्च कर्मभिः ॥ ३ ॥ यश्चावाप्तिर्ब्राह्मण-
स्येह नित्यं घोरे युद्धे क्षत्रियाणां जयश्च । शेषा वर्णाः काममिष्टं
लभते पुत्रान् पौत्रान् नित्यमिष्टांस्तथैव ॥ ४ ॥

इति द्रोणपर्वणि नारायणास्त्रमोक्षपर्वणि द्रोणपर्वपाठफलश्रुती
चतुरधिकद्विप्रतोऽध्यायः । समाप्तञ्च नारायणास्त्रमोक्षपर्व ॥ २०४ ॥

॥ समाप्तञ्च द्रोणपर्व ॥

MAHABHARATAM

DRONA PARVA

TEXT

PUBLISHED AND DISTRIBUTED GRATIS

BY

PRATAP CHANDRA ROY, C. I. E.

श्रीमहाभारतम् ।

श्रीमन्महर्षिवेदव्यासविरचितम् ।

द्रोणपर्वम् ।

सि, आइ, इ, उपाधिधारिणा

रायश्रीप्रतापचन्द्रेण

प्रकाशितम्

मूल्यं विना वितोर्यञ्च ।

“ इत्युपादादिषुपञ्चायं तिस्रसोदश ”

तृतीयसंस्करणम् ।

कलिकाता बौडन् द्वीटान्तर्गत

१ नं राजा गुन्दास द्वीट् भारतयन्त्रे

श्रीकालिदास सेनेन मुद्रितम् ।

शकाब्दाः १८११ ।

श्रीमहाभारतम् ।

कथं पर्व ।

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् ।
देवीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

वैशम्पायन उवाच । ततो द्रोणे हते राजन् दुर्योधनसुखा
नृपाः । भृशमुद्दिग्मनसो द्रोणपुत्रमुपागमन् ॥ १ ॥ ते द्रोण-
मनुशोचन्तः कश्मलाभिहतौजसः । पर्युपासन्त श्रीकात्तास्ततः
शारदतीसुतम् ॥ २ ॥ ते मुहूर्त्तं समाश्र्वास्य हेतुभिः शास्त्र-
निश्चितैः । रात्रागमे महीपालाः स्वानि वैश्यानि भेजिरे ॥ ३ ॥
तेषु वैशसु कौरव्य पृथ्वीशा नाप्नुवन् सुखम् । चिन्तरन्तः क्षयं
तीव्रं न निद्राञ्चोपलेभिरे ॥ ४ ॥ विशेषतः सूतपुत्रो राजा चैव
सुयोधनः । दुःशासनश्च अकुनिर्न निद्रामुपलेभिरे ॥ ५ ॥ सहिता-
स्तां निशान्ते तु दुर्योधननिवेशने । चिन्तयन्तः परिक्षिप्तान्
पाण्डवानां महात्मनाम् ॥ ६ ॥ यत्ते द्यूतपरिक्षिप्ताः कृष्णा-
चानायिता सभाम् । तत् स्मरन्तीऽन्वतप्यन्त भृशमुद्दिग्मचेतसः ॥ ७ ॥
तथा तेषां चिन्तयतां तान् क्लेषान् द्यूतकारितान् । दुःखेन क्षणदा
राजन् जगामाब्दशतोपमा ॥ ८ ॥ ततः प्रभातसमये स्थिता
दिष्टस्य शापने । चक्रुरावशुक्रं सर्वं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ९ ॥

ते कृत्वावश्यकार्याणि समाश्रयस्य च भारत । धीगमाज्ञापयामासुर्युद्धाय च विनिर्ययुः ॥ १० ॥ कर्षं सेनापतिं कृत्वा कृतकौतुकमङ्गलाः । वाचयित्वा हिजश्रेष्ठान् दधिपात्रघृताक्षतैः ॥ ११ ॥ निष्कैर्गोभिर्हिरण्यैश्च वासोभिश्च महाधनैः । वन्द्यमाना जयाश्रीभिः सूतमागधवन्दिभिः ॥ १२ ॥ तथैव पाण्डवा राजन् कृतपूर्वाङ्गकक्रियाः । शिविःान्निर्ययू राजन् युद्धाय कृतनिययाः ॥ १३ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् । कुरुणां पाण्डवानाञ्च परस्परजयैषिणाम् ॥ १४ ॥ तयोर्हिदिवसं युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः । कर्षं सेनापतौ राजन् वभूवातीव दारुणाम् ॥ १५ ॥ ततः शत्रुक्षयं कृत्वा सुमहान्तं रणे वृषः । पश्यतां धार्तराष्ट्राणां फाल्गुनेन निपातितः ॥ १६ ॥ ततस्तत् सञ्जयः सर्वं गत्वा नागपुरं प्रति । आचष्ट धृतराष्ट्राय यदुत्तं कुरुजाङ्गले ॥ १७ ॥

जनमेजय उवाच । आपण्यं हतं श्रुत्वा द्रोणञ्चापि महारथम् । जगाम परमामर्षिं ब्रह्मी राजाश्विकासुतः ॥ १८ ॥ स श्रुत्वा निहतं कर्षं दुष्योधनक्षतैषिणम् । कथं हिजवर प्राणानधारयत दुःखितः ॥ १९ ॥ यस्मिन् जयायां पुत्राणाममन्यत स पार्थिवः । तस्मिन् हते स कौरव्यः कथं प्राणानधारन् ॥ २० ॥ दुर्मरं वत मन्येऽहं नृणां कृच्छ्रेऽपि वर्त्तताम् । इत् कर्षं हतं श्रुत्वा नात्यजञ्जीवितं नृपः ॥ २१ ॥ तथा शान्ततवं वृद्धं ब्रह्मन्वाह्लीकमेव च । द्रोणञ्च सोमदत्तञ्च भूरिश्रवसमेव च ॥ २२ ॥ तथैव चान्यान् सुहृदः पुत्रान् पौत्रांश्च पातितान् । श्रुत्वा यन्नाजहात् प्राणांस्तन्नन्ये दुष्करं हिज ॥ २३ ॥ एतानि सर्वाण्याचक्षुर्विस्तरैण यथातथम् । न हि दृश्यामि पूर्वेषां शृखानशरितं महत् ॥ २४ ॥

इति कर्षपर्वणि जनमेजयवाक्ये प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

वैशम्पायन उवाच । हते कर्णे महाराज निधि गाबलाणि-
 स्तदा । दौनो यथौ नागपुरमश्वैर्वातसमैर्जवे ॥ १ ॥ स हास्तिन-
 पुरं प्राप्तो भृशमुद्दिग्गमानसः । जगाम धृतराष्ट्रस्य क्षयं प्रक्षीण-
 वाश्ववम् ॥ २ ॥ समुदीच्य स राजानं कश्चलाभिहतौजसम् ।
 ववन्दे प्राञ्जलिर्भूत्वा मूर्ध्ना पादौ नृपस्य च ॥ ३ ॥ सम्पूज्य च
 यथान्यायं धृतराष्ट्रं महीपतिम् । हा कष्टमिति चोक्त्वा स ततो
 वचनमाददे ॥ ४ ॥ सञ्जयोऽहं क्षितिपते कश्चिदास्ते सुखं भवान् ।
 स्वदोषैरापदं प्राप्य कश्चिन्नाय विमुञ्चसि ॥ ५ ॥ क्षितान्युक्तानि
 विदुरद्रोणगाङ्गेयकेष्वैः । न गृहीतान्यनुस्मृत्य कश्चिन्न कुरुषि
 व्यथाम् ॥ ६ ॥ रामनारदकण्वाद्यैर्हितमुक्तं समातले । न गृहीत-
 मनुस्मृत्य कश्चिन्न कुरुषि व्यथाम् ॥ ७ ॥ सुहृदस्त्वदिति युक्तान्
 भीष्मद्रोणमुखान् परैः । निहतान् युधि संसृत्य कश्चिन्न कुरुषि
 व्यथाम् ॥ ८ ॥ तमेवंवादिनं राजा सूतपुत्रं कृताञ्जलिम् । सुदीर्घ-
 मुष्णं निश्वस्य दुःखार्त इदमब्रवीत् ॥ ९ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । आपगीथे हते शूरे दिव्यास्त्ववति सञ्जय ।
 द्रोणे च परमेष्वसि भृशं मे व्यथितं मनः ॥ १० ॥ यो रथानां
 सहस्राणि दंशितानां दशैव ह । अहन्यहनि तेजस्वी निजघ्ने
 वसुसन्धवः ॥ ११ ॥ स हतो यज्ञसेनस्य पुत्रेणोह शिखण्डिना ।
 पाण्डवेवाभियुप्तेन भृशं मे व्यथितं मनः ॥ १२ ॥ भागव प्रददौ
 यस्मै परमास्त्रं महात्मने । साक्षाद्रामेण यो बाल्ये धनुर्विद उपा-
 कृतः ॥ १३ ॥ यस्य प्रसादात् कौन्तेया राजपुत्रा महारथाः ।
 महारथत्वं संप्राप्तास्तथान्ये वसुधाधिपाः ॥ १४ ॥ तं द्रोणं निहतं
 श्रुत्वा धृष्टद्युम्नेन संयुगे । सत्यसन्धं महेश्वासं भृशं मे व्यथितं
 मनः ॥ १५ ॥ ययोर्लोकं पुमानस्त्वेन समोऽस्ति चतुर्बिधे । तौ
 द्रोणभीष्मौ श्रुत्वा तु हतौ मे व्यथितं मनः ॥ १६ ॥ त्रैलोक्ये
 यस्य चास्त्रेषु न पुमान् विद्यते समः । तं द्रोणं निहतं श्रुत्वा

किमकुर्वत मामकाः ॥ १७ ॥ संशप्तकानाञ्च बलं पाण्डवेन महा-
 क्षया । धनञ्जयेन विक्रम्य गमितं यमसादनम् ॥ १८ ॥ नारा-
 यणास्त्रे च हते द्रोणपुत्रस्य धीमतः । विप्रद्रुतेष्वनीकेषु किम-
 कुर्वत मामकाः ॥ १९ ॥ विप्रद्रुतानहं मन्ये निमन्त्रान् शोकसागरे ।
 प्रवमानान् हते द्रोणे भिन्ननीकानिवाणवे ॥ २० ॥ दुर्योधनस्य
 कर्णस्य भोजस्य कृतवर्मणः । मद्रराजस्य शल्यस्य द्रोणेद्यैव कृपस्य
 च ॥ २१ ॥ मत्स्यपुत्रस्य शेषस्य तथान्येषाञ्च सञ्जय । विप्र-
 द्रुतेष्वनीकेषु सुखवर्षोऽभवत् कथम् ॥ २२ ॥ एतत् सर्वं यथा वृत्तं
 तस्त्वं गावत्साणे रणे । आचक्षु पाण्डवेयानां मामकानाञ्च विक्र-
 मम् ॥ २३ ॥

सञ्जय उवाच । तवापराधायहृतं कौरव्येषु मारिष ।
 तच्छ्रुत्वा मा व्यथां कार्षीर्दिष्टे न व्यथते बुधः ॥ २४ ॥ तस्मा-
 दभावी भावी वा भवेद्दुर्यो नरं प्रति । अप्राप्तौ तस्य वा प्राप्तौ न
 बुधः कुरुते व्यथाम् ॥ २५ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । न व्यथाभ्यधिक्रा काचिद्दियते मम सञ्जय ।
 द्रिष्टमेतत्परं मन्ये कथयस्व यथेच्छकम् ॥ २६ ॥

इति कर्णपर्वणि सञ्जयधृतराष्ट्रसंवादे

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । हते द्रोणे महेष्वासे तव पुत्रा महारथाः ।
 बभूवुरस्त्रस्यमुखा विषसा गतचेतसः ॥ १ ॥ अवाङ्मुखाः शस्त्र-
 भृतः सर्व एव विशाम्यते । अप्रेक्षमाणाः शोकार्ता नाभ्यभाषन्
 परस्परम् ॥ २ ॥ तान् दृष्ट्वा व्यथिताकारान् सैन्यानि तव भारत ।
 ऊर्ध्वमेव निरैक्षन्त दुःखत्रस्तान्यनेकशः ॥ ३ ॥ अस्त्रास्थेयान्तु
 राजेन्द्र शीघ्रतांक्तान्यनेकशः । प्राभ्रश्यन्त कराग्रेभ्यो दृष्ट्वा द्रोणं

हृतं युधि ॥ ४ ॥ तानि वदाम्यनेकानि लक्ष्मणानानि भारत ।
 अदृश्यन्त महाराज नक्षत्राणि यथा दिवि ॥ ५ ॥ तथा तव
 स्तिमितं दृष्ट्वा गतसत्त्वमवस्मितम् । बलं तव महाराज राजा
 दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ६ ॥ भवतां बाहुवीर्यं हि समाश्रित्य मया
 युधि । पाण्डुवेयाः समाहृता युद्धेदं प्रवर्तितम् ॥ ७ ॥ तदिदं
 निहते द्रोणे विषममिव लक्ष्यते । युध्यमानाश्च समरे योधा
 बध्यन्ति सर्वशः ॥ ८ ॥ जयो वापि वधो वापि युध्यमानस्य संयुगे ।
 भवेत् किमत्र चित्रं वै युध्यध्वं सर्वतोमुखाः ॥ ९ ॥ पश्यध्वञ्च महा-
 त्मानं कर्णं वैकर्तनं युधि । प्रचरन्तं महेष्वासं दिव्यैरस्त्रैर्महा-
 बलम् ॥ १० ॥ यस्य वै युधि सन्नासात् कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः ।
 निवर्तते सदा मन्दः सिंहात् क्षुद्रमृगो यथा ॥ ११ ॥ येन नागा-
 युतप्राणो भीमसेनो महाबलः । मानुषिणैव युद्धेन तामवस्थां
 प्रवेशितः ॥ १२ ॥ येन दिव्यास्त्रवित् शूरो मायावी स घटोत्कचः ।
 अमोघया रणे शक्त्या निहता भैरवं नदन् ॥ १३ ॥ तस्य दुष्पार-
 तीर्यन्त्य सत्यसन्धस्य धीमतः । बाहोर्द्रविणमच्चथ्यमद्य द्रक्ष्यथ
 संयुगे ॥ १४ ॥ द्रोणपुत्रस्य विक्रान्तं राधेयस्यैव चोभयोः ।
 पाण्डुपाञ्चालसैन्येषु द्रक्ष्यथाद्य महात्मनोः ॥ १५ ॥ सर्व एव
 भवन्तश्च शक्ताः प्रत्येकशोऽपि वा । पाण्डुपुत्रान् रणे हन्तुं
 ससैन्यान् किमु संहता । वीर्यवन्तः कृतास्त्राश्च द्रक्ष्यथाद्य पर-
 स्परम् ॥ १६ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा ततः कर्णं चक्रे सेनापतिं तदा ।
 तव पुत्रो महावीर्यी भ्रातृभिः सहितोऽनघ ॥ १७ ॥ सैन्यापत्य-
 मवाप्याथ कर्णो राजन् महारथाः । सिंहनादं विनद्योच्चैः प्रायु-
 ध्यत रणोत्कटः ॥ १८ ॥ स सृष्टयानां सर्वेषां पाञ्चालानाञ्च
 पश्यताम् । केकयानां विदिहानामकरोत् कदनं महत् ॥ १९ ॥
 तस्येषुधाराः शतशः प्रादुरासन् शरासनात् । अग्रे पुष्टेषु संसक्ता

यथा भ्रमरपङ्क्तयः ॥ २० ॥ स पौड्यित्वा पाञ्चालान् पाण्डवांश्च
तरस्त्रिनः । हत्वा सहस्रशो योधानर्जुनेन निपातितः ॥ २१ ॥

इति कर्णपर्वणि सञ्जयवाक्ये तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

वैशम्पायन उवाच । एतत् श्रुत्वा महाराज धृतराष्ट्रोऽम्बिका-
सुतः । शोकस्यान्तमपश्यन् वै हतं मेने सुयोधनम् । विह्वलः
पतितो भूमौ नष्टचेता इव हिपः ॥ १ ॥ तस्मिन्निपतिते भूमौ
विह्वले राजसत्तमे । आर्त्तनादो महानासीत् स्त्रीणां भरतसत्तम ।
स शब्दः पृथिवीं कृत्स्नां पूरयामास सर्वशः ॥ २ ॥ शोकार्णवे
महाघोरे निमग्ना भरतस्त्रियः । रुदुर्भृशसन्तप्ता अतीवोद्विग-
मानसः ॥ ३ ॥ राजानञ्च समासाद्य गान्धारी भरतर्षभ । नि-
सञ्चा पतिता भूमौ सर्वाण्यन्तः पुराणि च ॥ ४ ॥ ततस्ताः सञ्जयो
राजन् समाश्रासयदातुराः । मुह्यमानाः सुवद्भ्यो मुञ्चन्तीर्वारि-
नेत्रजम् ॥ ५ ॥ समाश्रुस्ताः स्त्रियस्तास्तु वेपमाना मुह्युर्मुह्यः ।
कदम्ब इव वातेन धूयमानाः समन्ततः ॥ ६ ॥ राजानं विदुर-
स्यापि प्रञ्चाचक्षुषमीश्वरम् । आश्रासयामास ॥ ७ ॥ सिञ्चंस्तीक्ष्ण
कौरवम् ॥ ७ ॥ स लब्ध्वा शनकैः सञ्चां ताञ्च विज्ञाय घोषितः ।
उन्मत्त इव राजा तु स्थितस्तूष्णीं विशाम्पते ॥ ८ ॥ ततो ध्यात्वा
चिरं कालं निश्चसञ्च पुनः पुनः । स्वान् पुत्रान् गर्हयामास वद्भ-
मेने च पाण्डवान् ॥ ९ ॥ गर्हयंश्चात्मनो बुद्धिं शकुनेः सौवलस्य
च । ध्यात्वा च सुचिरं कालं वेपमानो मुह्युर्मुह्यः ॥ १० ॥ संस्तभ्य
च मनो भूयो राजा धैर्यसमन्वितः । पुनर्गावल्बाणि सूतं पर्थ्य-
पृच्छत् सञ्जयम् ॥ ११ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । त्वया यत् कथितं वाक्यं श्रुतं सञ्जय
तन्मया । कश्चिद्दुयोधनः सूत न गतो वै यमक्षयम् ॥ १२ ॥

कर्षपर्व ।

जये निराशः पुत्रो मे सततं जयकामुकः । ब्रूहि सञ्जय तत्त्वेन
पुनरुक्तां कथामिनाम् ॥ १३ ॥

वैशम्पायन उवाच । एवमुक्तोऽब्रवीत् सूतो राजानं जनमे-
जयः । हतो वैकर्तनो राजन् सह पुत्रैर्महारायः । भ्राट्भिश्च
महेष्वासैः सूतपुत्रैस्तनुत्यजैः ॥ १४ ॥ दुःशासनश्च निहतः पाण्ड-
देन यश्चस्विना । पीतञ्च रुधिरं कीपात् भीमसेनेन संयुगे ॥ १५ ॥

इति कर्षपर्वणि धृतराष्ट्रघोके चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

वैशम्पायन उवाच । एतत् श्रुत्वा महाराज धृतराष्ट्रोऽम्बिका-
सुतः । अब्रवीत् सञ्जयं सूतं शोकव्याकुलचेतनः ॥ १ ॥ दुष्प्र-
णीतिन मे तात पुत्रस्यादीर्घदर्शिनः । हतं वैकर्तनं श्रुत्वा तन्मे
गर्भाणि क्वन्तति ॥ २ ॥ तत्र मे संशयं ह्निम्नि दुःखपारं तितीर्षतः ।
कुरूणां पाण्डवानाञ्च के नु जीवन्ति के मृताः ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । हतः शान्तनवो राजन् दुराधर्षः प्रताप-
वान् । हत्वा सञ्जयपाञ्चालान् भीष्मोऽथ दशभिर्हिनेः ॥ ४ ॥
ततो द्रोणो महेष्वासः पाञ्चालानामनीम्निनीम् । निहत्य युधि
दुर्हर्षः पश्चाद्गुह्यरथो हतः ॥ ५ ॥ हतश्चिष्टस्य भीष्मेन द्रोणेन च
महात्मना । अर्द्धं निहत्य सैन्यस्य कर्षो वैकर्तनो हतः ॥ ६ ॥
विविंशतिर्महाराज राजपुत्रो महाबलः । शान्तयोधान् यतशो
निहत्य निहतो युधि ॥ ७ ॥ अथ पुत्रो विकर्षस्ते चतुर्धर्ममनु-
स्मरन् । क्षीणवाहायुधः शूरः स्थितो ह्यभिमुखः परान् ॥ ८ ॥
घोररूपान् परिल्लेषान् दुर्योधनकृतान् वद्धन् । प्रतिज्ञां स्मरता
चैव भीमसेनेन पातितः ॥ ९ ॥ विन्दानुविन्दावावन्यौ राजपुत्रौ
महाबलौ । कृत्वा नसुकरं कर्म गतौ वैवस्वतक्षयम् ॥ १० ॥
सिन्धुराष्ट्रमुखानीह दशराष्ट्राणि यस्य वै । वशे तिष्ठन्ति वीरस्य

यः स्मितस्तत्र यासने ॥ ११ ॥ अक्षीहिणीर्द्वैकाश्च निजित्व
 निघ्नितैः शरैः । अर्जुनेन हतो राजन् महावीर्यो जयद्रथः ॥ १२ ॥
 तथा दुर्योधनसुतस्तरस्त्री युद्धदुर्मदः । वर्तमानः पितुः यास्त्रे
 सौमद्रेण निपातितः ॥ १३ ॥ तथा दौःशासनि शूरो बाहुमाली
 रणोत्कटः । द्रौपदेयेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥ १४ ॥
 किरातानामधिपतिः सागरानूपवासिनाम् । देवराजस्य धर्मात्मा
 प्रियो बह्ममतः सखा ॥ १५ ॥ भगदत्तो महीपालः क्षत्रधर्मरतः
 रुदा । धनञ्जयेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥ १६ ॥ तथा
 कौरवदावादः सौमदत्तिर्महायथाः । हतो भूरिश्रवा राजन्
 शूरः सात्यकिना युधि ॥ १७ ॥ श्रुतायुरपि चास्वष्ठः क्षत्रियाणां
 धुरन्धरः । चरन्नभीतवत् सङ्घो निहतः सव्यसाचिना ॥ १८ ॥
 तव पुत्रः सदामर्षी कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः । दुःशासनो महाराज
 भीमसेनेन पातितः ॥ १९ ॥ यस्य राजन् गजानीकं बह्मसाहस्र-
 मद्भुतम् । सदक्षिणः स सङ्ग्रामे निहतः सव्यसाचिना ॥ २० ॥
 कौशल्यानामधिपतिर्हत्वा बह्मयतान् परान् । सौमद्रेणोह विक्रम्य
 गमितो यमसादनम् ॥ २१ ॥ वृद्धो योधयित्वा च भीमसेनं महा-
 रथम् । क्षत्रसेनस्तव सुतो भीमसेनेन पातितः ॥ २२ ॥ मद्र-
 राजानुजः शूरः परेषां भयवर्धनः । असिचर्मणः श्रीमान् सौम-
 द्रेण निपातितः ॥ २३ ॥ समः कर्षस्य समरे यः स कर्षस्य
 पश्यतः । वृषसेनो महातेजाः श्रीघ्रास्त्रो दृढविक्रमः ॥ २४ ॥
 अभिमन्योर्बन्धं स्मृत्वा प्रतिज्ञामपि चात्मनः । धनञ्जयेन विक्रम्य
 गमितो यमसादनम् ॥ २५ ॥ नित्यं प्रसक्तवैरो यः पाण्डवैः
 पृथिवीपतिः । विश्वाव्य वैरं पार्थेन श्रुतायुः स निपातितः ॥ २६ ॥
 शल्यपुत्रस्तु विक्रान्तः सहदेवेन मारिष । हतो रुक्मरथो राजन्
 आता मातुलजो युधि ॥ २७ ॥ राजा भगीरथो वृद्धो वृहत्-
 क्षत्रस्य वीकयः । पराक्रमन्तौ विक्रान्तौ निहतौ वीर्यवन्तौ ॥ २८ ॥

भगदत्तस्य तो राजन् कृतप्रश्नो महाबलः । अनेवचरता सङ्घे
 मकुलेन निपातितः ॥ २६ ॥ पितामहस्तव तथा वाहिकः सह
 वाहिकीः । निहतो भीमसेनेन महाबलपराक्रमः ॥ २७ ॥ जयत्-
 सेनस्तथा राजन् जारासन्धिमहाबलः । मागधो निहतः सङ्घे
 सौमद्रेण महात्मना ॥ २८ ॥ पुत्रस्तो दुर्मुखो राजन् दुःसहस्र
 महारथः । गदया भीमसेनेन निहतो शूरमानिनो ॥ २९ ॥
 दुर्मर्षणो दुर्विषहो दुर्जयस्य महारथः । कृत्वा नसुकरं कर्म गता
 वैवस्वतक्षयम् ॥ ३० ॥ उभौ कलिङ्गवृषभौ भ्रातरौ युद्धदुर्मदौ ।
 कृत्वा नसुकरं कर्म गतौ वैवस्वतक्षयम् ॥ ३१ ॥ सचिवो वृषवर्मा
 ते सुतः परमवीर्यवान् । भीमसेनेन विक्रम्य गमितो यमसादनम्
 ॥ ३२ ॥ तथैव पौरवो राजा नागायुतबलो महान् । सगणः
 पाण्डुपुत्रेण निहतः सव्यसाचिना ॥ ३३ ॥ वयातयो महाराज
 द्विसाहस्राः प्रहारिणः । शूरसेनाश्च विक्रान्ताः सर्वे युधि निपा-
 तिताः ॥ ३४ ॥ अभीषाहाः कवचिनः प्रहरन्तो रणोत्कटाः ।
 शिवयस्य रथोदाराः कलिङ्गसहिता हताः ॥ ३५ ॥ गोकुले नित्य-
 संवृद्धा युद्धे परमक्रोपनाः । तेषां वृत्तकवीराश्च निहताः सव्य-
 साचिना ॥ ३६ ॥ श्रेणयो बद्धसाहस्राः संश्रमकगणाश्च ये । ते
 सर्वे पार्थमासाद्य गता वैवस्वतक्षयम् ॥ ३७ ॥ श्यालौ तव महा-
 राज राजानो वृषकाचलौ । लक्ष्यमिति विक्रान्तौ निहतौ सव्य-
 साचिना ॥ ३८ ॥ उग्रकर्मा महेष्वासो नामतः कर्मतस्तथा ।
 शालराजो महाबाहुर्भीमसेनेन पातितः ॥ ३९ ॥ अघोवांश्च महा-
 राज वृहन्तः सहितौ रणे । पराक्रमन्तौ मित्रार्थं गतौ वैवस्वत-
 क्षयम् ॥ ४० ॥ तथैव रथिनां श्रेष्ठः क्षेमधूर्तिर्विश्राम्यते । निहतो
 गदया राजन् भीमसेनेन संयुगे ॥ ४१ ॥ तथा राजा महेष्वासो
 जलसन्धो महाबलः । सुमहत् कदनं कृत्वा हतः सात्यकिना रणे
 ॥ ४२ ॥ अलायुधो राक्षसेन्द्रः खरवन्धुरवानवान् । षटीत्सुचेन

विक्रम्य गमिती यमसादनम् ॥ ४६ ॥ राधेयाः सूतपुत्राश्च भात-
 रश्च महारथाः । कैकेयाः सर्वशशापि निहताः सव्यसाचिना
 ॥ ४७ ॥ मालवा मद्रकाश्चैव द्रविडाश्चोग्रविक्रमाः । यौधेयाश्च
 ललित्याश्च द्रुद्रकाश्चाप्युधीनराः ॥ ४८ ॥ मावेल्लकास्तुण्डिकेराः
 सावित्रीपुत्रकाश्च ये । प्राचीनीच्याः प्रतीच्याश्च दक्षिणात्याश्च
 भारिष ॥ ४९ ॥ पत्तीनां निहताः सङ्घा इयानां प्रयुतानि च ।
 रथव्रजाश्च निहता हताश्च वरवारणाः ॥ ५० ॥ सध्वजाः सायुधाः
 शूराः स्वर्मास्वरभूषणाः । कालेन महता यत्ताः कुलधीलविव-
 द्दिताः ॥ ५१ ॥ ते हताः समरे सर्वं पार्थिनाक्लिष्टकर्मणा । अन्ये
 तथामितवलाः परस्परवधैषिणः ॥ ५२ ॥ एते चान्ये च बहवो
 राजानः सगणा रणे । हताः सहस्रशो राजान् यन्मां त्वं परि-
 पृच्छसि ॥ ५३ ॥ एवमेव क्षयो वृत्तः कर्णाञ्छूनसमागमे । महै-
 न्द्रेण यथा वृषो यथा रामेण रावणः ॥ ५४ ॥ यथा कृष्णेन
 मरको मुरश्च निहतो रणे । कार्तवीर्य्यश्च रामेण भार्गवेण बली-
 यसा ॥ ५५ ॥ सञ्जातिवान्धवः शूरः समरे युद्धदुर्मदः । रणे
 कृत्वा महद्युद्धं घोरं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ ५६ ॥ ततः स्कन्देन
 महिषो यथा रुद्रेण चाम्बकः । तथार्जुनेन निहतो हैरथे युद्ध-
 दुर्मदः ॥ ५७ ॥ सामात्यवान्धवो राजान् कर्षः प्रहरतां वरः ।
 जयाथा धार्तराष्ट्राणां वैरस्य च सुखं यतः ॥ ५८ ॥ तीक्ष्णं तत्
 पाण्डवैरथ्यं यत् पुरा नावबुध्यसे । सच्यमानो महाराज वसुभि-
 र्हितवादिभिः । तद्दिदं समनुप्राप्तं व्यसनं सुमहात्ययम् ॥ ५९ ॥
 पुत्राणां राज्यकामानां लया राजान् हितैषिणा । अहितान्येव
 धीर्मानि तेषां तत्फलमागतम् ॥ ६० ॥

इति कर्षपर्वणि सञ्जयवाक्ये पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

वृतराष्ट्र उवाच । आख्याता नामकास्तात निहता युधि
पाण्डवैः । निहतान् पाण्डवैयानां मामकैर्ब्रूहि सञ्जय ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । कुन्तयो युधि विक्रान्ता महासत्त्वा महा-
बलाः । सानुवन्धाः सहामात्या भीष्मेण युधि पातिताः ॥ २ ॥
नारायणा वल्लवाश्च रामाश्च शतशो रणे । अतुरक्ताश्च विजये
भीष्मेण युधि पातिताः ॥ ३ ॥ समः किरीटिना सङ्घो वीर्येण
च बलेन च । सत्यजित् सत्यसन्धेन द्रोणेन निहतो युधि ॥ ४ ॥
साञ्जालानां महेष्वासाः सर्वे युद्धविधारदाः । द्रोणेन सह सङ्गम्य
गता वैवस्वतक्षयम् ॥ ५ ॥ तथा विराटद्रुपदौ वृद्धौ सहस्रतौ
दृपौ । पराक्रमन्तौ मित्रार्थं द्रोणेन निहतौ रणे ॥ ६ ॥ यो
बाल एव समरे सम्मितः सव्यसाचिना । केगवेन च दुर्द्वेषी बल-
दिवेन वा विभो ॥ ७ ॥ परेषां कदनं कृत्वा महद्गणविधारदः ।
परिवार्य महामातैः पङ्क्तिभिः परमकैः रथैः ॥ ८ ॥ अयङ्कवाङ्ग-
वीभत्सुमभिमन्युर्निपातितः । तं कृतं विरथं वीरं क्षत्रधर्मं व्यव-
स्थितम् । द्यौःशासनर्महाराज सौभद्रं हतवान्नरो ॥ ९ ॥ पट-
ञ्चरनिहन्ता च महत्या सेनया वृतः । अम्बलसञ्चितः श्रीमान्
मित्रहन्तोः पराक्रमन् ॥ १० ॥ आसाद्य लक्षणं वीरं दुर्योधन-
सुतं रणे । सुमहत् कदनं कृत्वा गतो वैवस्वतक्षयम् ॥ ११ ॥
वृहन्तस्तु महेष्वासः कृतास्त्रो युद्धदुर्मदः । दुःशामनेन विक्रम्य
गमितो यमसादनम् ॥ १२ ॥ मणिमान् दण्डधारश्च राजानो
युद्धदुर्मदो । पराक्रमन्तो मित्रार्थं द्रोणेन विनिपातितौ ॥ १३ ॥
अंशुमान् भोजराजश्च सहसैन्यो महारथः । भारद्वाजेन विक्रम्य
गमितो यमसादनम् ॥ १४ ॥ सामुद्रश्चित्रसेनश्च सह पुत्रेण भारत ।
समुद्रसेनेन बलात् गमितो यमसादनम् ॥ १५ ॥ अनूपयासी
नीलश्च व्याघ्रदत्तश्च वीर्यवान् । अश्वत्याम्ना महाराज गमितो
यमसादनम् ॥ १६ ॥ चित्रायुधश्चित्रयोधो कृत्वा तौ कदनं महत् ।

चित्रमार्गिण विक्रम्य विकर्षणं हतौ युधि ॥ १७ ॥ उकीदरसमी
 युद्धे हतः कैकेययोधिभिः । कैकेयेन च विक्रम्य भ्राता भ्राता
 निपातितः ॥ १८ ॥ जनमेजयो गदायोधी पार्वतीयः प्रतापवान् ।
 दुर्मुखित महाराज तव पुत्रेण पातितः ॥ १९ ॥ रोचमानौ नर-
 श्रेष्ठौ रोचमानौ महाविष । द्रोणेन युगपद्भ्राजन् दिवं संप्रापितौ
 शरैः ॥ २० ॥ नृपाश्चान्ये प्रयुध्यन्तः पराक्रान्ता विशाम्पते । कृत्वा
 नसुकरं कर्म गता वैवस्वतक्षयम् ॥ २१ ॥ पुरुजित् कुन्तिभोजश्च
 मातुलः सव्यसाचिनः । संग्रामे निर्जितांलोकान् गमितौ द्रोण-
 सायकैः ॥ २२ ॥ अभिभूः काशिराजश्च बद्धभिः काशिमिर्हृतः ।
 वसुदानस्य पुत्रेण न्यासितो देहमाहवे ॥ २३ ॥ अमितीजा युधा-
 मन्युरुत्तमौजाश्च वीर्यवान् । निहत्य शतशः शूरानस्रदीवैर्निपा-
 तिताः ॥ २४ ॥ मित्रवर्मा च पाञ्चालाः क्षत्रधर्मा च भारत ।
 द्रोणेन परमेष्वासौ गमितौ यमसादनम् ॥ २५ ॥ शिखण्डितनयो
 वीरः क्षत्रदेवो युधाम्पतिः । लक्ष्मणेन हतौ राजंस्त्वव पीत्रेण
 भारिष ॥ २६ ॥ सचित्रचित्रवर्मा च पितापुत्रौ महाबली । प्रश-
 रन्तौ रणे वीरौ द्रोणेन विनिपातितौ ॥ २७ ॥ वार्हन्गैर्मिर्महा-
 राज समुद्र इव पर्वणि । आयुश्चक्षयमासाद्य प्रशान्तिं परमां
 गतः ॥ २८ ॥ सेनाविन्दुः कुरुषेष्ठः शात्रवान् नृदहन् युधि ।
 वाह्लिकेन महाराज कौरवेण निपातितः ॥ २९ ॥ धृष्टकेतुर्महा-
 राज वीहीनां प्रवरो रथः । कृत्वा नसुकरं कर्म गतो वैवस्वत-
 क्षयम् ॥ ३० ॥ तथा सत्यधृतिर्वीरः कृत्वा कदनमाहवे । पाण्ड-
 वार्ये पराक्रान्तो गमितो यमसादनम् ॥ ३१ ॥ पुत्रस्तु शिशुपालस्य
 सुकेतुः पृथिवीपतिः । निहत्य शात्रवान् सङ्घे द्रोणेन निहतो
 युधि ॥ ३२ ॥ विराटपुत्रः शङ्खस्तु उत्तरथ महाबलः । कुर्वन्तो
 सुष्करं कर्म गतो वैवस्वतक्षयम् ॥ ३३ ॥ तथा सत्यधृतिर्मातृस्यो
 महिराश्वश्च वीर्यवान् । सूर्यदत्तश्च विक्रान्तो निहतो द्रोण-

सायकैः ॥ ३४ ॥ अग्निमांस्तु महाराज युध्यमानः पराक्रमी ।
 कृत्वा नसुकरं कर्म गतो वैवस्वतक्षयम् ॥ ३५ ॥ तथैव युधि-
 विक्रान्तो मागधः परमास्त्रवित् । भीष्मेण निहतो राजन् प्रीते
 ऽद्य परवीरहा ॥ ३६ ॥ वसुदानश्च कदनं कुर्वाणोऽतीव संयुगे ।
 भारहाजेन विक्रम्य गमितो यमसादनम् ॥ ३७ ॥ एते चान्ये च
 बहवः पाण्डवानां महारथाः । हता द्रोणेन विक्रम्य यन्मां त्वं
 परिपृच्छसि ॥ ३८ ॥

इति कर्मपर्वणि सप्तम्यवाक्ये षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । मामकस्यास्य सैन्यस्य हतशेषस्य सप्तम्य ।
 अवशेषं न पश्यामि मृदिते ककुदे सति ॥ १ ॥ तौ हि वीरौ
 महेश्वासी मदर्थं कुरुसत्तमौ । भीष्मद्रोणौ हतौ श्रुत्वा को न्वर्थो
 जीविते सति ॥ २ ॥ न मृष्यामि च राघेयं हतमाहवयोभिनम् ।
 यस्य बाहोर्वलं तुल्यं कुञ्जराणां शतं शतम् ॥ ३ ॥ हतप्रवीरे
 सैन्येऽस्मिन्मामके वदतां वर । अहतान् शंस मे स्मृत येऽत्र
 जीवन्ति केचन ॥ ४ ॥ एतेषु निहतेष्वद्य ये त्वया परिकीर्त्तिताः ।
 येऽपि जीवन्ति ते सर्वे मृता एवेति मे मतिः ॥ ५ ॥

सप्तम्य उवाच । यस्मिन्महास्त्राणि समर्पितानि शिवाणि
 शुभाणि चतुर्विधानि । दिव्यानि राजन्निहितानि चैव द्रोणेन
 वीरे हिजसत्तमेन ॥ ६ ॥ महारथः कृतिमान् क्षिप्रहस्ती दृढा-
 युधो दृढमुष्टिर्दंष्ट्रेषुः । स दूरपातौ द्रोणपुत्रो महात्मा व्यवस्थितो
 योहुकामस्त्वदर्थं ॥ ७ ॥ आनर्त्तवाशी हृदिकात्मजोऽसौ महा-
 रथः सात्वतानां वरिष्ठः । स्वयं भोजः कृतवर्मा त्वदर्थं व्यवस्थितो
 योहुकामः कृतास्त्रः ॥ ८ ॥ आर्त्तायनिः समरे दुष्प्रकम्पः सेना-
 प्रणीः प्रथमस्तावक्रानाम् । यः स्वस्त्रीयान् पाण्डवेयान् विसृज्य

सत्यां वाचं तां चिकीर्षुस्तरस्वी ॥ ८ ॥ तेजोवधं सूतपुत्रस्य सङ्घे
 प्रतिश्रुत्याजातघ्नोः पुरस्तात् । दुराधर्षः यक्रसमानवीर्यः शल्यः
 स्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थं ॥ १० ॥ आजानेयैः सैन्यैः पार्वतीयै-
 र्नदीजकाम्बोजवनायुवाह्निकैः । गान्धारराजः सुबलेन युक्तो
 व्यवस्थितो योद्धुकामस्त्वदर्थं ॥ ११ ॥ शारदतो गौतमश्चापि राज-
 न्नहावलो बह्वचित्रास्त्रयोधी । धनुश्चित्रं समहद्धारसाहं व्यव-
 स्थितो योद्धुकामः प्रवृद्ध ॥ १२ ॥ महाधर्मो केकयराजपुत्रः
 समप्रव्युक्तश्च पताकिनश्च । रथाग्रमारुह्य प्रवीरो व्यवस्थितो
 योद्धुकामस्त्वदर्थं ॥ १३ ॥ तथा सुतस्ते जाम्बूनदोऽर्कतुल्यं रथं समा-
 स्थाय कुरुप्रवीरः । व्यवस्थितः पुरुमित्रो नरेन्द्र व्यभ्रे सूर्यो
 भ्राजमानो यथा खि ॥ १४ ॥ दुर्योधनो नरकालस्य मध्ये महा-
 वीर्यः सह सैन्यप्रवीरैः । रथेन जाम्बूनदोऽरणेन व्यवस्थितः
 समरे योत्स्यमानः ॥ १५ ॥ स राजमध्ये पुरुप्रवीरो रराज
 जाम्बूनदचित्रवर्मा । प्रद्वप्रभो वङ्गिरिवाल्पधर्मो मेघान्तरे सूर्य
 इव प्रकाशः ॥ १६ ॥ तथा सुषिणोऽप्यसिंहाणाणिस्तवात्मजः
 सत्यसेनश्च वीरः । व्यवस्थितो चित्रसेनेन साहं दृष्टात्मानो समरे
 योद्धुकामौ ॥ १७ ॥ क्लीनिषिवा भारतराजोऽप्राश्चित्वायुधः श्रुत-
 वर्मा जयश्च । शलश्च सत्यव्रतदुःश्लो च व्यवस्थिता वलिगो योद्धु-
 कामाः ॥ १८ ॥ कैतव्यानामधिपः शूरभानी रणे चरन् शतुहा
 राजपुत्रः । पत्नी ह्ययी नागरथप्रयायौ व्यवस्थितो योद्धुकाम-
 स्त्वदर्थं ॥ १९ ॥ वीरः श्रुतायुश्च श्रुतायुधश्च चित्राङ्गदृष्टिवर्मा
 तथैव । व्यवस्थितो योद्धुकामा नराग्र्याः प्रहारिणो मानिनः
 सत्यसन्धाः ॥ २० ॥ कर्णात्मजः सत्यसन्धो महात्मा व्यवस्थितः
 समरे योद्धुकामः । अथापरौ कर्णसुतौ वरास्त्रौ व्यवस्थितौ
 लघुहस्तौ नरेन्द्र । बलं महद्दुर्भिमदमल्पवीर्यैः समाश्रितौ यात्स्यः
 मानौ त्वदर्थं ॥ २१ ॥ एतैश्च मुखैरपरैश्च राजन् योधप्रवीरैः

रमितप्रभावैः । व्यवस्थितो नागकुलस्य मध्ये यथा महेन्द्रः कुरु-
राज्ञो जयाय ॥ २२ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । आख्याता जीवमाना ये परेभ्योऽपि यथा-
तथम् । इतीदमवगच्छामि व्यक्तमर्थाभिपत्तितः ॥ २३ ॥

वैशम्पायन उवाच । एवं ब्रुवन्नेव तदा धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ।
हतप्रवीरभूयिष्ठं किञ्चिच्छेषं बलं स्वकम् ॥ २४ ॥ श्रुत्वा तु मोह-
मगनच्छोकव्याकुलचित्तनः । मुञ्चमानोऽब्रवीच्चापि मुहूर्तं तिष्ठ
सञ्जय ॥ २५ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । व्याकुलं मे मनस्तात श्रुत्वा सुमहदप्रियम् ।
मनो मुञ्चति चाङ्गानि न च शक्नोमि धारितुम् ॥ २६ ॥ इत्येव-
मुक्त्वा वचनं धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः । नष्टचित्तस्तथा सोऽथ पपात
जगतीपतिः ॥ २७ ॥

इति कर्णपर्वणि सञ्जयवाक्ये सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

जनमेजय उवाच । श्रुत्वा कर्णं हतं युद्धे पुत्राश्चैव निपा-
तितम् । नरेन्द्रः किञ्चिदाश्रुस्तो हिजयिष्ठ किमब्रवीत् ॥ १ ॥
प्राप्तवान् परमं दुःखं पुत्रव्यसनजं महत् । तस्मिन् यदुक्तवान्
काले तन्ममाचक्षु पृच्छतः ॥ २ ॥

वैशम्पायन उवाच । श्रुत्वा कर्णस्य निघनमग्रहे यमिवा-
द्भुतम् । भूतसम्भोहनं भीमं मेरोः प्रपतनं यथा ॥ ३ ॥ चित्र-
मोहमिवायुक्तं भार्गवस्य महामतेः । पराजयमिविन्द्रस्य द्विषद्भ्यो
भीमकर्मणः ॥ ४ ॥ दिवः प्रपतनं भानोरुर्व्यामिव महाद्युतेः ।
संशोषणमिवाचिन्त्यं समुद्रस्याक्षयान्धसः ॥ ५ ॥ महोवियद्दिग-
म्बूनां सर्वनाशमिवाद्भुतम् । कर्मणोरिव वैफल्यमुभयोः पुण्य-
पापयोः ॥ ६ ॥ सञ्चिन्त्य निपुणं बृहदा धृतराष्ट्रो जनेश्वरः ।

नेदमस्तीति सञ्चिन्त्य कर्णस्य समरे वधम् ॥ ७ ॥ प्राणिनामेव
मन्येषां स्यादपीति विचार्य सः । शोकाग्निना घन्यमानो दृष्ट-
मान इवोरगः ॥ ८ ॥ विस्रस्ताङ्गः प्रवसन् दीनो हाहेत्युक्त्वा सुदुः-
खितः । विललाप महाराज धृतराष्ट्रोऽम्बिकासुतः ॥ ९ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । सञ्जयाधिरथिर्वीरः सिंहद्विरद्विक्रमः ।
ऋषभप्रतिमस्कन्धो वृषभाक्षगतिस्रनः ॥ १० ॥ ऋषभो वृषभस्येव
यो युद्धे न निवर्तते । शत्रोरपि महेन्द्रस्य वक्षसंहननो युवा
॥ ११ ॥ यस्य ज्योतिषाद्येन शरवृष्टिरवेण च । नराश्वरथ-
मातङ्गा नाधितिष्ठन्ति संयुगे ॥ १२ ॥ यमाश्रित्य महावाङ्मं दिषत्-
सङ्घमच्युतम् । दुर्योधनोऽकरोद्दैरं पाण्डुपुत्रैर्महारथैः ॥ १३ ॥
स कथं रथिनां श्रेष्ठः कर्णः पार्थिव संयुगे । निहतः पुरुषव्याघ्रः
प्रसञ्चासञ्चविक्रमः ॥ १४ ॥ यो नामन्यत वै नित्यमच्युतञ्च धन-
ञ्जयम् । न वृष्णोन्नाहितानन्यान् स्ववाङ्मवलमाश्रितः ॥ १५ ॥
शार्ङ्गगाण्डीवधन्वानो सञ्जितावपराजितौ । अहं दिव्याद्रथादिकः
पातयिष्यामि संयुगे ॥ १६ ॥ इति यः सततं मन्दमवोचल्लोभ-
मोहितम् । दुर्योधनमवाचीनं राज्यकामुकमातुरम् ॥ १७ ॥
यश्चाजैषीदतिवलानमित्रानतिदुर्जयान् । गान्धार्वाद्रथान् मत्-
स्यांस्त्रिगर्तास्तद्गणान् खड्गान् ॥ १८ ॥ पाञ्चालांश्च विदेहाश्च
कुञ्जिन्दान् काशिकीश्वलान् । सुह्यानङ्गांश्च बड्ढाश्च निषधान्
पुण्ड्रकीचकान् ॥ १९ ॥ वत्सान् कलिङ्गांस्तरलानश्शकान्पिका-
नपि । यो जित्वा समरे वीरांश्चक्रे वलिभृतः पुरा ॥ २० ॥ शर-
व्रातैः सुनिमित्तैः सुतीक्ष्णैः कङ्कपत्रिभिः । दुर्योधनस्य वृद्धायं
वर्तते यो जयाय च ॥ २१ ॥ सेनागोपश्च स कथं शत्रुभिः पर-
मास्त्रवित् । घातितः पाण्डवैः शूरैः समरे वलघालिभिः ॥ २२ ॥
वृषो महेन्द्रो देवेषु वृषः कर्णो नरेष्वपि । तृतीयमन्यं लोकै-
ऽस्मिन् वृषं नैवानुशुश्रुम ॥ २३ ॥ सञ्जैःश्रवा वरोऽश्वानां राज्ञां

वश्यवर्णो वरः । वरो महेन्द्रो देवानां कर्णः प्रहरतां वरः ॥२४॥
 योऽजितः पार्थिवैः शूरैः समर्थैर्भोग्निभिः । दुर्व्योधनस्य
 वृद्धयं कृतस्त्रामुर्वीमथाजयत् ॥ २५ ॥ यं लब्ध्वा मागधो राजा
 सान्त्वमानार्थगौरवैः । अरौत्सीत् पार्थिवं क्षत्रवृते कौरवयाद-
 वान् ॥ २६ ॥ तं श्रुत्वा निहतं कर्णं दैरथे सव्यमाचिना ।
 शोकार्णवे निमग्नोऽग्नि समुद्रे भिन्ननौरिव ॥ २७ ॥ दृष्ट्वा निहतं
 श्रुत्वा दैरथे रथिनां वरम् । शोकार्णवे निमग्नोऽहमद्भुतः सागरे
 यथा ॥ २८ ॥ ईदृशैर्विद्यहं दुःखैर्न विनश्यामि सञ्जय । वञ्चा-
 द्दृढतरं मन्ये हृदयं मम दुर्भिदम् ॥ २९ ॥ ज्ञातिसम्बन्धिमित्राणा-
 मिमं श्रुत्वा पराभवम् । को मदन्यः पुमान् लोको न जह्यात् सूत
 जीवितम् ॥ ३० ॥ विषमग्निं प्रपातं वा पर्वताग्रादहं वृणे । न
 हि शक्यामि दुःखानि सीढुं कष्टानि सञ्जय ॥ ३१ ॥

इति कर्णपर्वणि धृतराष्ट्रवाक्ये अष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

सञ्जय उवाच । त्रियया कुलेन यमसा तपसा च श्रुतेन च ।
 त्वामद्य सन्तो मन्यन्ते ययातिमिव नाल्लषम् ॥ १ ॥ श्रुते महर्षि-
 प्रतिमः कृतकृत्योऽसि पार्थिव । पर्य्यदस्यापयात्मानं मा विषादो
 मन कृथाः ॥ २ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । दैवमेव परं मन्ये पौरुषन्तु निरर्थकम् ।
 यत्र शालप्रतीकाशः कर्णोऽवध्यत संभुगे ॥ ३ ॥ हत्वा युधिष्ठिरा-
 नौकं पाञ्चालानां रथत्रजान् । प्रताप्य भरवर्षिण दिग्मः सर्वा
 महारथः ॥ ४ ॥ मोहयित्वा रणे पार्थान् वज्रहस्त इवासुरान् ।
 कथं स निहतः शैते वातरुग्ण इव द्रुमः ॥ ५ ॥ शोकस्यान्तं न
 पश्यामि समुद्रस्यैव विप्लुतः । चिन्ता मे वद्धेति तीव्रा मुमूर्षा चापि
 जायते ॥ ६ ॥ कर्णस्य निधनं श्रुत्वा विजयं फास्तानस्य च ।

अथ द्वेयमहं मन्ये वधं कर्णस्य सञ्जय ॥ ७ ॥ ब्रह्मसारमयं ननं
 हृदयं सुदृढं मम । अतः श्रुत्वा निहतं कर्णं न दीर्यति सहस्रधा
 ॥ ८ ॥ आयुर्नूनं सुधीर्षं मे विहितं देवतैः पुरा । यत्र कर्णं हतं
 श्रुत्वा जीवास्यद्य सुदुःखितः । धिग्जीवितमिदञ्चैव सुहृद्दीनस्य
 सञ्जय ॥ ९ ॥ अद्य चाहं दशामेतां गतः सञ्जय गर्हिताम् ।
 कृपणं वर्तयिष्यामि शोच्यः सर्वस्य मन्दधीः ॥ १० ॥ अहमेव
 पुरा भूत्वा स्वर्लोकस्य उत्कृतः । परिभूतः कथं सूत परैः
 प्रच्छामि जीवितुम् ॥ ११ ॥ दुःखात् सुदुःखं व्यसनं प्राप्तवानस्मि
 सञ्जय । भीष्मद्रोणवधेनैव कर्णस्य च महात्मनः ॥ १२ ॥ नात्र
 शेषं प्रपश्यामि सूतपुत्रे हते युधि । स हि पारं महानासीत्
 पुत्राणां मम सञ्जय ॥ १३ ॥ युद्धे विनिहतः शूरो विद्वज्जन्
 जायकान् बहून् । को हि मे जीवितेनार्थस्तस्मै पुरुषर्षभम् ॥ १४ ॥
 रथादाधिरथिनं न्यपतत् सावकाहितः । पर्वतस्येव शिखरं
 वज्रपाताद्दिदारितम् ॥ १५ ॥ स शीते पृथिवीं नूनं शोभयन्नु धिरो-
 च्छितः । मातङ्ग इव मत्तेन द्विपेन्द्रेण निपातितः ॥ १६ ॥ यद्वलं
 धार्तराष्ट्राणां पाण्डवानां यतो भयम् । सोऽर्जुनेन हतः कर्णः
 प्रतिमानं धनुष्मताम् ॥ १७ ॥ स हि वीरो मेऽवासः पुत्राणां
 मेऽभयङ्करः । शीते विनिहतो वीरो द्विपेन्द्रेण इवाचलः ॥ १८ ॥
 पङ्गोरिवाध्वगमनं हरिद्रस्येव काभितम् । दुर्योधनस्य चाकूतं
 लघितस्येव विप्रुषः ॥ १९ ॥ अन्यथा चिन्तितं कार्यमन्यथा तत्
 जायते । अहो नु बलवद्दैवं कालय दुरतिक्रमः ॥ २० ॥ पलाय-
 मानः कृपणो दीनःत्मा दीनपौरुषः । कश्चिद्विनिहतः सूत पुत्रो
 दुःशासनो मम ॥ २१ ॥ कश्चिन्न दीनाचरितं कृतवांस्तात सञ्जय ।
 कश्चिन्न निहतः शूरो यथान्ये क्षत्रिया हताः ॥ २२ ॥ युधि-
 ष्ठिरस्य वचनं मा युध्यस्वेति सर्वदा । दुर्योधनो नाभ्यसङ्गान्मूढः
 पश्यमिषौषभम् ॥ २३ ॥ भरतल्ले शयानेन भीषणेण सुमहाययाः ।

पानीयं याचितः पार्थः सोऽविध्यन्नेदिनीतलम् ॥ २४ ॥ जलस्य
 धारां जनितां दृष्ट्वा पाण्डुसुतेन च । अत्रवीत् स महाबाहुस्तात
 संग्राम्य पाण्डवैः ॥ २५ ॥ प्रथमाद्भि भवेच्छान्तिर्मदन्तं युद्धमस्तु
 वः । भ्रातृभावेन पृथिवीं भुङ्क्षु पाण्डुसुतैः सह ॥ २६ ॥ अकु-
 र्वन् वचनं तस्य नूनं शोचति पुत्रकः । तदिदं समनुप्राप्तं वचनं
 दीर्घदर्शिनः ॥ २७ ॥ अहन्तु निहतान्मात्यो हतपुत्रस्तु सञ्जय ।
 द्यूततः कृच्छ्रमापन्नो लूनपक्ष इव द्विजः ॥ २८ ॥ यथाहि भक्तुनिं
 गच्छ क्लिप्त्वा पक्षौ च सञ्जय । विमञ्जयन्ति संहृष्टाः क्रीडमानाः
 कुमारकाः ॥ २९ ॥ लूनपक्षतया तस्य गमनं नोपपद्यते । तथाह-
 मपि संप्राप्तो लूनपक्ष इव द्विजः ॥ ३० ॥ क्षीणः सर्वार्थहीनश्च
 निर्झातिर्वैश्वर्जितः । कां दिशं प्रतिपत्स्यामि दीनः प्रवृष्य
 गतः ॥ ३१ ॥ सोऽजयत् सर्वकाव्योजानशठान् कीकयैः सह ।
 गान्धारांश्च विदेहांश्च जित्वा कार्थार्थमाह्वये ॥ ३२ ॥ दुर्योधनस्य
 वृद्धार्थं पृथिवीं योऽजयत् प्रभुः । स जितः पाण्डवैः शूरैः
 समर्थैर्वाङ्गशालिभिः ॥ ३३ ॥ तस्मिन् हते महेष्वासं कर्णं युधि
 किरीटिना । के वीराः पर्यतिष्ठन्त तन्ममात्रक्षु सञ्जय ॥ ३४ ॥
 कश्चिन्नैकः परित्यक्तः पाण्डवैर्निहतो रणे । उक्तं त्वया पुरा
 तात यथा वीरा निपातिताः ॥ ३५ ॥ भीष्मप्रतियुध्यन्तं शिखण्डी
 सायकोत्तमैः । पातयामास समरे सर्वशस्त्रभृतां वरम् ॥ ३६ ॥
 तथा द्रौपदिना द्रोणी न्यस्तसर्वायुषी युधि । युक्तयोगो महे-
 ष्वासः शरैर्वह्निभिराचितः । निहतः खड्गमुद्यम्य धृष्टद्युम्नेन
 सञ्जय ॥ ३७ ॥ अन्तरेण हतावितौ क्लेन च विशेषतः । अश्रीप-
 महमेवैव भीष्मद्रोणी निपातितौ ॥ ३८ ॥ भीष्मद्रोणी हि समरे
 न हन्याद्वज्रभृत् स्वयम् । न्यातेन युष्मानौ हि तद्वै सत्यं ब्रवीमि
 ते ॥ ३९ ॥ कर्णस्त्वस्यन्तमस्ताणि दिव्यानि च वह्नि च । कथ-
 मिन्द्रोपमं वीरं मृद्युर्गुह्ये समस्पृशत् ॥ ४० ॥ यस्य विद्युत्प्रभां

शक्तिं दिव्यां कनकभूषणाम् । प्रायच्छत् द्विपतां हन्त्रीं कुण्ड-
 लाभ्यां पुरन्दरः ॥ ४१ ॥ यस्य सर्पमुखो दिव्यः शरः काञ्चन-
 भूषणः । अशेत निहितः पत्रौ चन्दनेष्वरिस्तदनः ॥ ४२ ॥ भीष्म-
 द्रोणमुखान् वीरान् योऽवमन्य महारथान् । जामदग्न्यान्महा-
 राजं ब्राह्मणस्त्वमधिचत ॥ ४३ ॥ यश्च द्रोणमुखान् दृष्ट्वा विमुखा-
 नर्हितान् शरैः । सौभद्रस्य महाबाहुर्व्यधमत् कार्मुकं शितैः ॥ ४४ ॥
 यश्च नागायुतप्राणं वातरं हसमच्युतम् । विरथं सहसा कृत्वा
 भीमसेनमथाहसत् ॥ ४५ ॥ सहदेवञ्च निर्जित्य शरैः सन्नत-
 पर्वभिः । कृपया विरथं कृत्वा ताहनदर्मचिन्तया ॥ ४६ ॥ यश्च
 मायासहस्राणि विकुर्वाणं जयैषिणम् । घटोत्कचं राक्षसेन्द्रं
 यक्रशक्त्या निजघ्नितान् ॥ ४७ ॥ एतांश्च दिवसान् यस्य युद्धे
 भीतो घनञ्जयः । नागमहैरथं वीरः स कथं निहतो रणे ॥ ४८ ॥
 रथभङ्गो न वेत्तस्य धनुर्वा न व्यभीर्येत । न चेदस्त्राणि निर्णीशुः
 स कथं निहतः परैः ॥ ४९ ॥ को हि शक्नो रणे कश्चिं विधु-
 न्वानं महद्धनुः । विसृजन्तं शरान् घोरान् दिव्यान्यस्त्राणि चाहवे ।
 जेतुं पुरुषगार्दूलं गार्दूलमिव वेगितम् ॥ ५० ॥ ध्रुवं तस्य
 धनुश्चिह्नं रथो वापि महीं गतः । अस्त्राणि वा नष्टानि यथा
 प्रसंसि ये हतम् । न ह्यन्यदपि पश्यामि कारणं तस्य नाशने
 ॥ ५१ ॥ न हन्मि फाल्गुनं यावत् तावत् पादौ न धावथि ।
 इति यस्य महहोरं व्रतमासीन्महात्मनः ॥ ५२ ॥ यस्य भीतो
 वने निद्रां धर्मराजो युधिष्ठिरः । तयोद्दशसमा नित्यं नालभत्
 पुरुषर्षभः ॥ ५३ ॥ यस्य वीर्यवती वीर्यं समाश्रित्य महात्मनः ।
 मम पुत्रः सभां भार्य्यां पाण्डूनां नीतवान् बलात् ॥ ५४ ॥ तत्रापि
 च सभामध्ये पाण्डवानाञ्च पश्यताम् । दासभार्य्यैः पाञ्चालीमब्र-
 वीत् कुरुसन्निधौ ॥ ५५ ॥ न सन्ति पतयः कृष्णं सर्वं प्रण्डतिलैः
 समाः । उपतिष्ठस्य भर्तारमन्यं वा वरवर्णिनी ॥ ५६ ॥ इत्येवं

यः पुमान् वाचो रक्षाः संश्रावयन्नुषा । समायां सूतजः कृष्णा
स कथं निहतः परैः ॥ ५७ ॥ यश्च गाण्डीवमुक्तानां स्वर्गमुग्र-
मचिन्तयन् । अपतिर्हंसि कृष्योति हुवन् पार्थानवैद्यत ॥ ५८ ॥
यस्य नासीद्भयं पार्थैः सपुत्रैः सजनाईनैः । स्ववाङ्मवलमाश्रित्य
मुहूर्त्तमपि सञ्जय ॥ ५९ ॥ तस्य नाहं वधं मन्ये देवैरपि सवा-
सवैः । प्रतीपमभिधावद्भिः किं पुनस्तात पाण्डवैः ॥ ६० ॥ न चि-
ज्यां संसृष्टानस्य तलत्रे चापि गृह्णतः । पुमानाधिरथेः स्थातुं
कश्चित् प्रमुखतोऽर्हति ॥ ६१ ॥ अपि स्यान्मेदिनी चीना सोम-
सूर्यप्रभांशुभिः । न वधः पुरुषेन्द्रस्य संयुगेऽपलायिनः ॥ ६२ ॥
येन मन्दः सहायेन भ्रात्रा दुःशासनेन च । वासुदेवस्य दुर्बुद्धिः
प्रत्याख्यानमरोचत ॥ ६३ ॥ स ननं वृषभस्कन्धं कर्षं दृष्ट्वा निपा-
तितम् । दुःशासनञ्च निहतं मन्ये शोचति पुत्रकः ॥ ६४ ॥ हतं
वैकर्त्तनं दृष्ट्वा हरिथे सव्यसाचिना । जयतः पाण्डवांश्चापि किंस्वित्
दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ६५ ॥ दुर्मर्षणं हतं दृष्ट्वा वृषसेनञ्च संयुगे ।
प्रभङ्गञ्च बलं दृष्ट्वा वध्यमानं महारथैः ॥ ६६ ॥ पराङ्मुखंश्च
राक्षस्तु पलायनपरायणान् । विद्रुतान् रथिनो दृष्ट्वा मन्ये शोचति
पुत्रकः ॥ ६७ ॥ अनेयथाभिमानी च दुर्बुद्धिरजितेन्द्रियः । हतोत्-
साहं वलं दृष्ट्वा किंस्विद्दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ६८ ॥ स्वयं देवं महत्
कृत्वा वार्यमाणः सुहृद्गणैः । प्रधने हतभूयिष्ठः किंस्विद्दुर्यो-
धनोऽब्रवीत् ॥ ६९ ॥ भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा भीमसेनेन संयुगे ।
रुधिरे पीयमाने च किंस्विद्दुर्योधनोऽब्रवीत् ॥ ७० ॥ सह गान्धार-
राजेन सभायां यद्भाषत । कर्षोऽर्जुनं रणे हन्ता हते तस्मिन्
किमब्रवीत् ॥ ७१ ॥ द्यूतं कृत्वा पुरा दृष्टो वञ्चयित्वा च पाण्ड-
वम् । शकुनिः सौबलस्तात हते कर्षं किमब्रवीत् ॥ ७२ ॥ कृत-
वर्मा महेष्वासः साक्षतानां महारथः । हतं वैकर्त्तनं दृष्ट्वा
हार्दिक्यः किमभाषत ॥ ७३ ॥ ब्राह्मणाः च विद्या वैश्या वस्य

शिञ्जामुपासते । धनुर्वेदं चिकीर्षन्तो द्रोणपुत्रस्य धीमतः ॥ ७४ ॥
 युवा रूपेण सम्पन्नो दर्शनीयो महायथाः । अश्वत्यामा हते
 कर्षे किमभाषत सञ्जय ॥ ७५ ॥ आचार्यो यो धनुर्वेदे गौतमो
 रथसत्तमः । कृपः शारदतस्तात हते कर्षे किमब्रवीत् ॥ ७६ ॥
 मद्राजो महेष्वासः शल्यः समितिशोभनः । दृष्ट्वा विनिहतं कर्षे
 शारथ्ये रथिनां वरः ॥ ७७ ॥ किमभाषत सौवीरो मद्राणा-
 मधिपो बली । दृष्ट्वा विनिहतं सर्वं योधा वा रणदुर्जयाः ॥ ७८ ॥
 ये च केचन राजानः पृथिव्यां शीघ्रमागताः । वैकर्त्तनं हतं दृष्ट्वा
 कान्यभाषन्त सञ्जय ॥ ७९ ॥ द्रोणे तु निहते वीरे रथव्याघ्रे
 नरर्षभे । के वा मुखमनीकानामासन् सञ्जय भागशः ॥ ८० ॥
 मद्राजः कथं शल्यो नियुक्तो रथिनां वरः । वैकर्त्तनस्य शारथ्ये
 तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ८१ ॥ केऽरक्षन् दक्षिणं चक्रं सूतपुत्रस्य
 युध्यतः । वामं वक्रं ररक्षुर्वा के वा वीरस्य पृष्ठतः ॥ ८२ ॥ के
 कर्षे न जङ्गः शूराः के क्षुद्राः प्राङ्मस्ततः । कथञ्च वः समेतानां
 हतः कर्षो महारथः ॥ ८३ ॥ पाण्डवांश्च कथं शूराः प्रत्युदीयु-
 र्महारथाः । सृजन्तः शरवर्षाणि वारिधारा इवास्वदाः ॥ ८४ ॥
 स च सर्पमुखो दिव्यो महेष्पुत्रवरस्तदा । व्यर्थः न समभवत्त-
 न्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ८५ ॥ मामकस्यास्य सैन्यस्य हतोत्साहस्य
 सञ्जय । अवशेषं न पश्यामि क्रकुदे सृष्टि सति ॥ ८६ ॥ तौ हि
 वीरौ महेष्वासौ मर्द्यं त्यक्तजीवितौ । भीमद्रोणौ हतौ श्रुत्वा
 को न्वर्थो जीवितेन मे ॥ ८७ ॥ पुनः पुनर्न सृष्ट्यामि हतं कर्णञ्च
 पाण्डवैः । यस्य बाहोर्विलं तुल्यं कुञ्जराणां शतं शतम् ॥ ८८ ॥
 द्रोणे हते च यदृत्तं कौरवाणां परैः सह । संग्रामे नरवीराणां
 तन्ममाचक्षु सञ्जय ॥ ८९ ॥ यथा कर्णेन कोन्तेयाः सह युद्धमयो-
 जयन् । यथा च द्विघतां हन्ता रणे शान्तस्तदुच्यताम् ॥ ९० ॥
 इति कर्णपर्वणि धृतराष्ट्रानुतापे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । हते द्रोणे महेश्वासे तस्मिन्नहनि भारत ।
 कृते च मोघसङ्कल्पे द्रोणपुत्रे महारथे ॥ १ ॥ इवमाणे महाराज
 कौरवाणां वलाणवे । व्यूह्य पार्थः स्वकं सैन्यमतिष्ठद्गाढभिः सह
 ॥ २ ॥ तमवस्थितमाश्राय पुत्रस्ते भरतर्षभ । विदुतं स्वबलं
 दृष्ट्वा पौरुषेण न्यवारयत् ॥ ३ ॥ स्वमनीकमवस्थाप्य वाङ्मवीर्य-
 मुपाश्रितः । युद्धा च सुचिरं कालं पाण्डवैः सह भारत ॥ ४ ॥
 लव्यलक्ष्यैः परैर्हृष्टैर्वायच्छद्भिश्चिरं तदा । सन्ध्याकालं समा-
 साद्य प्रत्याहारमकारयत् ॥ ५ ॥ कृत्वावहारं सैन्यानां प्रविश्य
 शिविरं स्वकम् । कुरवः स्वहितं मन्त्रं मन्त्रयाञ्चक्रिरे मियः ॥ ६ ॥
 पथ्यङ्केषु परार्द्धेषु सद्गर्गस्तरणवत्सु च । वरासनेषूपविष्टाः
 सुखमय्यास्त्रिवामराः ॥ ७ ॥ ततो दुर्योधनो राजा साम्ना परम-
 वत्सुना । तानाभाष्य महेश्वासान् प्राप्तकालमभाषत ॥ ८ ॥

दुर्योधन उवाच । मतं मतिमतां श्रेष्ठाः सर्वे प्रब्रूत मा
 चिरम् । एवं गते तु किं कार्यं किञ्चकार्यतरं नृपाः ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्ते वरेन्द्रेण तुरसिंहा युयुत्सवः ।
 चक्रुर्नानाविधायिश्रेष्ठाः सिंहासनगतास्तदा ॥ १० ॥ तेषां निश्चये-
 ङ्गितानि युद्धे प्राणान् जुह्वयताम् । समुदीच्य मुखं राक्षो
 वालार्कसमवर्चसम् ॥ ११ ॥ आचार्यपुत्रो मेधावी वाक्यज्ञो वाक्य-
 मादरे । रागो धीगस्तथा दाक्ष्यं नयशैत्यर्थसाधकाः । उपायाः
 पण्डितैः प्रोक्तास्ते तु दैवमुपाश्रिताः ॥ १२ ॥ लोकप्रवीरा धीःश्लाकं
 दिवकल्पा महारथाः । नीतिमन्तस्तथा युक्ता दक्षा रक्ताश्च ते
 हताः ॥ १३ ॥ न लेव कार्यं नैराश्वमन्नाभिविजयं प्रति । सुनीतै-
 रिह सर्वार्थैर्देवमध्यतुलाम्यते ॥ १४ ॥ ते वयं प्रवरं नृणां सर्व-
 र्गुणैर्युतम् । कर्णसेवाभिप्रेक्ष्यामः सैन्यापत्येन भारत ॥ १५ ॥
 कर्णं सेनापतिं कृत्वा प्रमथिष्यामहे रिपून् । एषो ह्यतिबलः शूरः
 कृतास्त्रो युद्धदुमदः । वैवस्वत इवासञ्चः प्रतो जेतुं रणे रिपून्

॥ १६ ॥ एतदाचार्यैतवबाणशुला राजंस्तवात्मजः । आघातु
 महतीं हस्ते कर्णं प्रति स वै तदा ॥ १७ ॥ हते भीष्मे च द्रोणे च
 कर्णो जेष्यति पाण्डवान् । तामाभ्यां हृदये कृत्वा समाश्वास्य च
 भारत ॥ १८ ॥ ततो दुर्योधनः प्रीतः प्रियं शुलास्य तद्वचः ।
 प्रीतिस्त्कारसंयुक्तं तथ्यमात्महितं शुभम् ॥ १९ ॥ खं मनः समव-
 स्थाप्य वाङ्मवीर्यमुपाश्रितः । दुर्योधनो महाराज राधेयमिद-
 मब्रवीत् ॥ २० ॥ कर्णं जानानि ते वीर्यं सौहृदञ्च परं मयि ।
 तथापि त्वां महाबाहो प्रवक्ष्यामि हितं वचः ॥ २१ ॥ शुला
 यथेष्टञ्च कुरु वीर यत्तव रोचते । भवान् प्राञ्जतमी नित्यं मम
 चैव परा गतिः ॥ २२ ॥ भीष्म द्रोणावतिरथौ हतौ सेनापती
 मम । सेनापतिभवानस्तु ताभ्यां द्रविणवत्तरः ॥ २३ ॥ वृद्धो
 हि तौ महेश्वासौ सापेक्षौ च धनञ्जयै । मानितौ च मया वीरौ
 राधेय वचनान्तव ॥ २४ ॥ पितामहत्वं संप्रेक्ष्य पाण्डुपुत्रा महा-
 रणे । रक्षितास्तात भीष्मेण दिवसानि दशैव च ॥ २५ ॥
 न्यस्तशस्त्रे च भवति हतो भीष्मः प्रतापवान् । शिखण्डिनं पुर-
 स्कृत्य फाल्गुनेन महाह्वये ॥ २६ ॥ हते तस्मिन् महेश्वासे शर-
 तल्पगते तदा । लयोक्ते पुरुषव्याघ्र द्रोणो ह्यर्षिः पुरःसरः
 ॥ २७ ॥ तेनापि रक्षिताः पार्थाः शिष्यत्वादिति मे मतिः ।
 स चापि निहते वृद्धो घृष्टद्युम्नेन सत्वरम् ॥ २८ ॥ निहताभ्यां
 प्रधानाभ्यां ताभ्याममितविक्रमम् । तत्समं समरे योधं नान्यं
 पश्यामि चिन्तयन् ॥ २९ ॥ भवानेवाद्य नः शक्ती विजयाय न
 संशयः । पूर्वं मध्ये च पश्चाच्च तथैव विहितं हितम् ॥ ३० ॥ स
 भवान् धुर्यवत् सङ्गे धुरमुहोढुमर्हति । अभिप्रेचय सेनान्ये
 स्वयमात्मानमात्मना ॥ ३१ ॥ देवतानां यथा स्कन्दः सेनानीः
 प्रभुरव्ययः । तथा भवानिमां सेनां धार्तराष्ट्रों विभक्तुवै । जहि
 शत्रुगणान् सर्वान् महेंद्रो दानवानिव ॥ ३२ ॥ अत्रस्थितं रणे

षष्ठविंश खण्डम् ।

MAHABHARATAM

KARNA PARVA

TEXT

PUBLISHED AND DISTRIBUTED GRATIS

BY

PRATAP CHANDRA ROY, C. I. E.

श्रीमहाभारतम् ।

श्रीमन्नक्षत्रपिण्डवेदव्यासविरचितम् ।

कर्मपर्वम् ।

सि, आइ, इ, उपाधिधारिणा

रायश्रीप्रतापचन्द्रेण

प्रकाशितम्

मूल्यं विना वितोर्गञ्जम् ।

" इत्यतः पादादिषु पञ्चमः यद्य किञ्चिदपि "

द्वितीयसंस्करणम् ।

कलिकाता बीडन् द्वीटान्तर्गत

१ नं राजा गुरुदास द्वीट् भारतयन्त्रे

श्रीकालिदास सेनेन मुद्रितम् ।

शकाब्दाः १८११ ।

२० नं खण्ड ।

इहा पाण्डवास्तां महारथाः । द्रविष्यन्ति सपाञ्चाला विश्वा
 इष्टेव दानवाः । तस्मात्त्वं पुरुषथाघ्न प्रकृषेती महाबभूव ॥ ३३ ॥
 भवत्यवस्थिते यत्ते पाण्डवा मन्दचेतसः । द्रविष्यन्ति सञ्जामात्याः
 साञ्जाला सञ्जवाश्च ह ॥ ३४ ॥ यथा ह्यभ्युदितः सूर्यः प्रतपन्
 खिनतेजसा । व्यपीडति तमस्तीव्रं तथा शत्रून् प्रतापत ॥ ३५ ॥

सञ्जय उवाच । आया बलवती राजान् पृथस्य तव साऽभवत् ।
 हते भीष्मे च द्रोणे च कर्णे जेष्यति पाण्डवान् ॥ ३६ ॥ तामाथां
 हृदये कृत्वा कर्णमेवं तदाब्रवीत् । सूतपुत्र न ते पार्थः स्थित्वाग्ने
 संयुयुत्सति ॥ ३७ ॥

कर्ण उवाच । उक्तमेतन्नया पूर्वं गान्धारे तव सन्निधौ ।
 तेषामि पाण्डवान् सर्वान् सपत्नान् सजनार्द्दितान् ॥ ३८ ॥ सेना-
 त्तिर्भविष्यामि तत्राहं नात्र संशयः । स्थिरो भव महाराज जितान्
 वेद्वि च पाण्डवान् ॥ ३९ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा महाराज ततो दुर्योधनो नृपः ।
 उत्तस्थौ राजभिः सार्द्धं दिवैरिव यतक्रतुः । सेनापद्येन सत्कृत्तुं
 तर्णं स्कन्दमिवामराः ॥ ४० ॥ ततोऽभिषिषिषुः कर्णं विधि-
 श्च्येन कर्मणा । दुर्योधनमुखा राजान् राजानो विजयैषिणः
 ॥ ४१ ॥ घातकुन्धमयैः कुम्भैर्भ्रन्त्रैश्चैवानुमन्त्रितैः । तोयपूषै-
 र्विषाणैश्च द्विपस्तङ्गमहर्षभैः ॥ ४२ ॥ मणिमुक्तायुतैरान्यैः पुण्य-
 न्यैस्तथोषधैः । औडुम्बरे सुखासीनमासने क्षीमसंवृतैः ॥ ४३ ॥
 पास्तदृष्टेन विधिना समारैश्च सुसंभृतैः । ब्राह्मणाः क्षत्रिया
 शिखास्तथा शूद्राश्च सम्मताः । तृष्टबुस्तं महात्मानमभिषिक्तं वरा-
 णे ॥ ४४ ॥ ततोऽभिषिक्तो राजेन्द्र निष्कर्णोभिर्धनेन च । वाचया-
 णस विप्राग्रान् राधेयः परवीरहा ॥ ४५ ॥ जय पार्थान् सगो-
 वन्दान् सानुगास्तान्महाहवे । इति ते वन्दिनः प्राद्गर्हिजाश्च
 स्रुपर्षभ ॥ ४६ ॥ जहि पार्थान् सपाञ्चालान् राधेय विजयाद्य

नः उद्यन्निव सदा आनुस्तमांसाग्रैर्गभस्तिभिः ॥ ४७ ॥ न ह्यलं
 लडिसृष्टानां शराणां वै मकोषवाः । कृतज्ञाः सूर्यरश्मीनां ज्वलता-
 भिव दर्शने ॥ ४८ ॥ न च पार्याः सपाञ्चालाः स्थातुं अक्तास्तवा-
 ग्रतः । आत्तशस्त्रस्य समरे महेन्द्रस्यैव दानवाः ॥ ४९ ॥ अभि-
 षिक्तस्तु राधेयः प्रभया मोऽनितप्रभः । अत्यरिच्यत रूपेण दिवा-
 कर इवापरः ॥ ५० ॥ सैन्यापत्ये तु राधेयमभिप्रियं सतस्तव ।
 अमन्यत तदात्मानं कृतार्थं कालचीदितः ॥ ५१ ॥ कर्णोऽपि राजन
 संप्राप्य सैनापत्यमरिन्दम । योगमाज्ञापयामास सूय्यस्योदय
 प्रति ॥ ५२ ॥ तव पुत्रैर्द्वितः कर्णः शुशुभे तत्र भारत । इवैरि-
 यथा स्कन्दः संग्रामे तारकामघे ॥ ५३ ॥

इति कर्णपर्वणि कर्णाभिषिक्ते दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

धृतराष्ट्र उवाच । सैनापत्यन्तु संप्राप्य कर्णो वैकर्त्तनस्तदा
 तथोक्तञ्च स्वयं राज्ञा स्निग्धं भ्रातृनमं वचः ॥ १ ॥ योगमाज्ञा
 सेनानामादित्वेषु दिते तदा । अकरोत् किं महाप्राज्ञस्तन्मवाच
 सञ्जय ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । कर्णस्य मतसाक्षाय पुत्रास्ते भरतर्षभ
 योगमाज्ञापयामासनेन्द्रिण्युर्ध्वपुरःसरम् ॥ ३ ॥ महत्पररात्रे
 तव सैन्यस्य पार्थिव । योग धीनेति सञ्जया प्रादुरासीन्महास्त्र
 ॥ ४ ॥ कल्पयतां नागगुह्यानां रथानाञ्च वक्रथिनाम् । सन्नञ्जय
 पदातीनों वाजिनाञ्च विद्याम्पते ॥ ५ ॥ क्रोशताञ्चापि वोधा
 लरितानां परस्परम् । बभूव तुमुक्तः शब्दो दिवस्युक् सुमहांस्त
 ॥ ६ ॥ ततः श्वेतपताकेन वक्राकावर्णवाजिना । हेमपृष्टेन धनु
 नागकक्षेण केतुना ॥ ७ ॥ तूणीरघतपूर्णन साङ्गदिन वक्रथिना
 यतश्चौकिङ्किणीयन्तिभूतोमरधारणा ॥ ८ ॥ कामुकेरुपपत्ते

विमलादित्यवर्चसा । रथेनातिपताकेन नृत्तपुत्रोऽभ्यदृश्यत ॥ ९ ॥
 ध्मापयन् वारिजं राजन् हेमजालविभूषितम् । विघ्नन्वानो मह-
 च्चापं कार्तिस्वरविभूषितम् ॥ १० ॥ दृष्ट्वा कर्णं महेश्वामं रथस्थं
 रथिनां वरम् । भानुमन्तमिषोद्यन्तं तमोघ्नन्त दरामदम् ॥ ११ ॥
 न भीष्मव्यसनं केचिन्नापि द्रोणस्य मारिष । नान्येषां पुरुषव्याघ्र
 मेनिरे तत्र कौरवाः ॥ १२ ॥ ततस्तु त्वरयन् वीषान् शङ्खशब्देन
 मारिष । कर्णो निष्कर्षयानास कौरवाणां महदलम् ॥ १३ ॥
 व्यूहं व्यूह्य महेश्वापो मकरं शत्रुतापतः । प्रभृद्ययौ तदा कर्णः
 पाण्डवान् विजिगीषया ॥ १४ ॥ मकरस्य तु तुण्डे वै कर्णो राजन्
 व्यवस्थितः । नेत्राभ्यां शकुनिः शूर उल्लूक्य महारथः ॥ १५ ॥
 द्रोणपुत्रस्तु धिरसि ग्रीवायां सर्वभोदराः । मध्ये दुर्योधनो राजा
 बलेन महताहतः ॥ १६ ॥ वामे पादे तु राजेन्द्र कृतवर्मा व्यव-
 स्थितः । नारायणवलैर्युक्तो गोपालैर्युद्धदुर्भेदैः ॥ १७ ॥ पादे
 तु दक्षिणे राजन् गौतमः सत्यविक्रमः । त्रिगर्तेश्च महेश्वासै-
 दाक्षिणात्यैश्च संवृतः ॥ १८ ॥ अदृपादस्तु यो वामस्तत्र शल्यो
 व्यवस्थितः । महत्या सेनया साई मद्रदंशननुत्थया ॥ १९ ॥
 दक्षिणे तु महाराज सुप्रियः सत्यमद्भरः । वृतो रथमहस्त्रेण
 दान्तिनाञ्च त्रिभिः शतैः ॥ २० ॥ पृच्छेऽप्यास्तां महावीर्यौ भ्रातरौ
 पार्थिवौ तदा । चित्रश्च चित्रसेनश्च महत्या सेनया वृतौ ॥ २१ ॥
 तथा प्रयाते राजेन्द्र कर्णं नरवरोत्तमे । धनञ्जयमभिप्रेक्ष्य धर्म-
 राजोऽब्रवीद्दिदम् ॥ २२ ॥ पश्य पार्थ यथा सेना धार्तराष्ट्रीह
 संयुगी । कर्णेन विहिता वीर गुप्ता दीरैर्भहारथैः ॥ २३ ॥ हत-
 वीरतमा ह्येषा धार्तराष्ट्री महाचमूः । फल्गुयेषा महावाहो
 दणैस्तुल्या मता मम । एकां ह्यत्र महेश्वामः सूतपुत्रो विराजते
 ॥ २४ ॥ सदेवासुरमथर्वैः सकिन्तनमहोरगैः । चराचरैस्त्रिभि-
 लोकेर्योऽजयो रथिनां वरः ॥ २५ ॥ तं हत्वाद्य महावाहो विजय-

स्तव फाल्गुनः । उद्धृतय भवेच्छुभो मम हादशवाषिष्ठिक । एवं
 श्रुत्वा महाबाहो व्यूहं व्यूह्य यथेच्छसि ॥ २६ ॥ भ्रातुरेतद्वचः
 श्रुत्वा पाण्डवः प्रवेत्तवाहनः । अद्वैवन्द्रेण व्यूहेन प्रत्यव्यूह्यत ता-
 क्कभूम ॥ २७ ॥ दामपाश्र्वे तु तस्याथ भीमसेनो व्यवस्थितः ।
 दक्षिणे च महेश्वासी पृष्टयन्त्री व्यवस्थितः ॥ २८ ॥ मध्ये व्यूहस्य
 राजा तु पाण्डवश्च धनञ्जयः । नकुलः सहदेवश्च धर्मराजस्य पृष्ठतः
 ॥ २९ ॥ चक्ररक्षौ तु पाञ्चाल्यौ युधामन्युत्तमौजसौ । नार्जुनं जहतु
 युद्धे पात्यमानौ किरौटिना ॥ ३० ॥ प्रेषा नृपतयो वीराः स्थिताः
 व्यूहस्य दंशिताः । यथाभागं यथोक्ताः शायन्नञ्च भारत ॥ ३१ ॥
 एवमेतन्महाव्यूहं व्यूह्य भारत पाण्डवाः । पावकाश्च महेश्वासा
 युद्धायैव मनो दधुः ॥ ३२ ॥ दृष्ट्वा व्यूहं च चमूं सूतपुत्रेण
 संयुगे । निहतान् पाण्डवान् सेने धार्तराजस्य सदान्ववः ॥ ३३ ॥
 तथैव पाण्डवो सेनां व्यूहा दृष्ट्वा पुषिष्ठिरः । उत्तेराष्ट्रान् हतान्
 सेने सकर्षान् वै जनाधिप ॥ ३४ ॥ ततः शय भेर्यश्च पणवा
 मकदुन्दुभीः । डिण्डिमायात्यहन्यन्त भर्मा व सवन्ततः ॥ ३५ ॥
 सेनयोः कभयो राजन् प्रावाद्यन्त महास्वना । सिंहनादश्च संजज्ञे
 शूराणां जडगद्दिनाम् ॥ ३६ ॥ हयक्षेपितशब्दाश्च वारणानाञ्च
 वृंहताम् । रथनिस्सुनायाग्रः संवभूवुर्जनाधिप ॥ ३७ ॥ न
 द्रोणव्यसनं वद्विद्वानोते तदा भारत । दृष्ट्वा कर्णं महेश्वासं मुखे
 व्यूहस्य दंशितम् ॥ ३८ ॥ उभे सैन्ये महाराज प्रहृष्टनरसङ्गुले ।
 योद्धुकामे स्थिते राजन् हन्तुमन्योऽन्यमञ्जसा ॥ ३९ ॥ तत्र यत्नौ
 सुमंरत्नौ दृष्ट्वान्योन्यं व्यवस्थितौ । अनीकमध्ये राजेन्द्र चिरतुः कर्ण-
 पाण्डवौ ॥ ४० ॥ नृत्वमेव च ते सेने समेयातां परस्परम् । तेषां पक्षैः
 प्रपक्षैश्च निर्जिम्बुस्तेयुयुत्सवः ॥ ४१ ॥ ततः प्रवृत्ते युद्धं नरवारण-
 वाजिनाम् । रथानाञ्च महाराज अन्याऽन्यमभिनिस्रताम् ॥ ४२ ॥
 इति ऋष्यपर्वाणि युद्धारम्भे एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

रुक्मय उवाच । ते सेनेऽन्योऽन्यमासाद्य प्रहृष्टाश्वनरदिपे ।
 वृहत्यां संप्रजङ्घाते दिवासुरसमप्रभे ॥ १ ॥ ततो नररथाश्वेभाः
 पत्तयश्रीश्रविक्रमाः । संप्रहारान् भृशञ्चक्रुर्द्विपाप्मप्रणाशनान् ॥ २ ॥
 पूर्णचन्द्रार्कपद्मानां कान्तिभिर्गन्धतः समैः । उत्तमाङ्गैर्नृसिंहानां
 नृसिंहास्तस्तरुर्महीम् ॥ ३ ॥ शर्वचन्द्रैस्तथा भक्षैः क्षुरप्रैरसि-
 पट्टिभैः । परश्वधैश्चाप्यकृन्तन्नुत्तमाङ्गानि युध्यताम् ॥ ४ ॥ व्याय-
 तायतवाहनां व्यायतायतवाहभिः । वाहवः पातिता रेजुर्द्वरण्यां
 सायुधाङ्गदाः ॥ ५ ॥ तैः स्फुरद्भिर्मही भाति रक्ताङ्गुलितलै-
 स्तथा । गरुडप्रहतैःसुरैः पद्मास्येस्वरगैरिव ॥ ६ ॥ हिरदस्यन्द-
 नाश्वेभ्यः पेतुर्वीरा द्विषदताः । विमानेभ्यो यथा क्षीणे पुण्य
 स्वर्गसदस्तथा ॥ ७ ॥ गदाभिरन्ये शुर्वीभिः परिवैर्मुषलैरपि ।
 पोथिताः शतशः पेतुर्वीरा वीरतरै रणे ॥ ८ ॥ रथा रथैर्विम-
 थिता मत्ता मत्तैर्हिपैर्हिपाः । सादिनः सादिभिश्चैव तस्मिन् परम-
 संकुले ॥ ९ ॥ रथैर्नरा रथा नाभिरश्वारोहाश्च पत्तिभिः ।
 अश्वारोहैः पदाताश्च निहता युधि शरते ॥ १० ॥ रथाश्वपत्तयो
 नागै रथाश्वे भाश्च पत्तिभिः । रथपत्तिद्विपाशाश्वै रथैश्चापि नर-
 दिपाः ॥ ११ ॥ रथाश्वे भनराणात्तु नराश्वे भरथैः कृतम् । पाणि-
 पादेषु शस्त्रैश्च रथैश्च कदनं महत् ॥ १२ ॥ तथा तस्मिन् बले
 शूरैर्वध्यमाने हतेऽपि च । अस्मानभ्याययुः पार्था वक्रोदरस्पुरो-
 गमाः ॥ १३ ॥ धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपदेयाः प्रमद्रकाः ।
 सात्यकिश्चेकितानश्च द्राविडैः सैनिकैः सह ॥ १४ ॥ वृता व्यूहेन
 महता पाण्डुराश्वीलाः सकेरलाः । व्यूढीरस्का दीर्घभुजाः प्राणवः
 पृथुलोचनाः ॥ १५ ॥ आपीडिनी रक्तदन्ता मत्तमातङ्गविक्रमाः ।
 नानाविरागवचना गन्धचूर्णावचस्त्रिताः ॥ १६ ॥ वडासयः पाश-
 हस्ता वारणप्रतिवारणाः । समानमृत्यवी राजन् नात्यजन्त पर-
 स्परम् ॥ १७ ॥ कलापिनश्चापहस्ता दीर्घकेशाः प्रियश्वदाः ।

महाभारतम्

पत्तयः सात्यकेरन्था घोरस्त्रीपपराक्रमाः ॥ १८ ॥ अथापरे पुनः
 शूराद्येदिपाञ्चालकैकयाः । कास्त्रिणा कोशलाः काञ्चरा मागधा-
 श्चाभिदुद्रुवुः ॥ १९ ॥ तेषां रथाश्वनागाश्च प्रवराश्वीग्रपत्तय ।
 नानावाद्यरवैर्हृष्टा नृत्यन्ति च हसन्ति च ॥ २० ॥ तस्य सैन्यस्य
 महती महामात्रवरैर्हृतः । मध्ये वृकीदरोऽभ्यायात्त्वदीयान्नाग-
 धूर्गतः ॥ २१ ॥ स नागप्रवरोऽत्युग्रो विधिवत्कल्पितो बभौ ।
 उदयाग्राद्रिभवनं यथाभ्युदितभास्करम् ॥ २२ ॥ तस्यायसं वर्म-
 वरं वररत्नविभूषितम् । ताराव्याप्रास्य नभसः शारदस्य समलिप्तम्
 ॥ २३ ॥ स तोमरव्यग्रकरश्चारुमौलिः स्वलङ्कृतः । शरन्मध्य-
 न्दिनार्कभस्तेजसा व्यदहद्रिपून् ॥ २४ ॥ तं दृष्ट्वा हिरदं दूरात्
 क्षेमधूर्त्तर्हपस्थितः । आह्वयन्मिदुद्राव प्रमनाः प्रमनस्तरम् ॥ २५ ॥
 तयो समभवद्यद्दं द्विपयीरुग्ररूपयोः । यदृच्छया द्रुमवतीर्महा-
 पर्वतचोरिव ॥ २६ ॥ संसक्तनागौ तौ वीरौ तोमरैरितरेतरम् ।
 बलनत् सूर्यरश्मिग्राभैर्भित्त्वान्योऽन्यं विनेदतुः ॥ २७ ॥ अपसृत्य
 तु नागाभ्यां मण्डलानि विचिरतुः । प्रगच्छ चोभौ धनुषी जघ्नतुर्वे-
 परस्परम् ॥ २८ ॥ क्षुब्दितास्फोटितरवैर्वाणशब्दैश्च सर्वतः । तौ
 जनं हर्षयन्तौ च सिंहनादं प्रचक्रतुः ॥ २९ ॥ समुद्यतकराभ्यां तौ
 द्विपाभ्यां कृतिनावुभौ । वाताहूतपताकाभ्यां युयुधातेः शोभाबलौ
 ॥ ३० ॥ तावन्योऽन्यस्य धनुषी क्त्स्वान्योऽन्यं विनेदतुः । शक्ति-
 तोमरवर्षेण प्राह्वण्णे घाविवास्वभिः ॥ ३१ ॥ क्षेमधूर्त्तस्तदा भीमं
 तोमरेण स्तनान्तरे । निर्विभेदातिवेगेन षड्भिश्याप्यपरैर्नदन्
 ॥ ३२ ॥ स भीमसेनः शुशुभे तोमरैरङ्गमाश्रितैः । क्रोधदीप्तवपु-
 र्भधैः सप्तसप्तिरिवांशुमान् ॥ ३३ ॥ ततो भास्करवर्ष्णभमञ्जोगति-
 मयञ्जयम् । ससर्ज तोमरं भीमः प्रत्यमित्राय यत्नवान् ॥ ३४ ॥
 ततः कुलूताधिपतिश्चापमायन्य सायकैः । दशभिस्तोमरं क्त्स्वा
 षष्ट्या विव्याध पाण्डवम् ॥ ३५ ॥ अथ कार्मुकमादाय भीमो

जलदनिखनम् । रिपोरभ्यर्ह्यन्नागमुदन्नन् पाण्डव शरैः ॥ ३६ ॥
 स शरैरर्हितो नागो भीमसेनेन संयुगे । मृच्छमाणोऽपि नातिष्ठ-
 हातोद्धूत इवाम्बुदः ॥ ३७ ॥ तमभ्यधावहिरदं भीमो भीमस्य
 नागराट् । महावातेरितं मेघं वातोद्धूत इवाम्बुदः ॥ ३८ ॥ सं-
 निवर्त्तग्राह्यनो नागं क्षेमधूर्त्तिः प्रतापवान् । विव्याधाभिद्रुतं बाणै-
 भीमसेनस्य कुञ्जरम् ॥ ३९ ॥ ततः साधुविसृष्टेन क्षुरेणानत-
 पर्वणा । ह्रित्त्वा शरासनं शत्रोर्नागमाविवमार्हयत् ॥ ४० ॥
 ततः क्रुद्धो रणे भीमं क्षेमधूर्त्तिः पराभिनत् । जघान चास्य हिरदं
 नाराचैः सर्वमर्मसु । स पपात महानागो भीमसेनस्य भारत
 ॥ ४१ ॥ पुरा नागस्य पतनादवप्लुत्य स्थितो महौम् । तस्य
 भीमोऽपि हिरदं गदया समपोथयत् ॥ ४२ ॥ तस्मात् प्रमथिता-
 न्नागात् क्षेमधूर्त्तिमवप्लुतम् । उद्यतायुधमायान्तं गदयाहन् वृको-
 द्दरः ॥ ४३ ॥ स पपात हतः चासिर्व्यसुस्तमभितो द्विपम् । वज्र-
 प्रभन्मचलं सिंहो तज्जहतो यथा ॥ ४४ ॥ तं हतं नृपतिं दृष्ट्वा
 कुलूतानां यशस्करम् । प्राद्रवद्ग्रथिता सेना त्वहीया भरतर्षभ ॥ ४५ ॥
 इति कर्णपर्वणि क्षेमधूर्त्तिबधे द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥

सञ्जय उवाच । ततः कर्णो महेष्वासः पाण्डवानामनीकिनीम् ।
 जघान समरे शूरः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १ ॥ तथैव पाण्डवा राज्ञं
 स्तव पुत्रस्य वाहिनीम् । कर्णस्य प्रमुखे क्रुद्धा निजघ्नस्ते महा-
 रथाः ॥ २ ॥ कर्णोऽपि राजन् समरे व्यहनत् पाण्डवीं चम्बुम् ।
 नाराचैरर्करश्म्याभैः कर्मारपरिमाञ्जितैः ॥ ३ ॥ तत्र भारत
 कथैव नाराचैस्त्राडिता गजाः । नेदुः सेदुश्च मस्तुय वम्बुय दिशो
 दय ॥ ४ ॥ बध्यमाने वले तस्मिन् सूतपुत्रेण मारिष । नकुलो-
 ऽभ्यद्रवत्तणं सूतपुत्रं महारथम् ॥ ५ ॥ भीमसेनस्तथा द्रौणिं

कुर्वाणं कर्म दुष्करम् । विन्दानुविन्दौ कैकेयौ सात्यकिः सम-
 वारयत् ॥ ६ ॥ श्रुतकर्माणमायान्तं चित्रसेनो महीपतिः । प्रति-
 विम्ब्यस्तथा चित्रं चित्रकेतनकार्मुकम् ॥ ७ ॥ दुर्योधनस्तु राजानं
 धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् । संशप्तकगणान् क्रुद्धानभ्यधावह्ननञ्जयः ॥ ८ ॥
 घृष्टदुम्नः कृपं प्रायात् तस्मिन् वीरवरक्षये । शिखण्डी कृतवर्माणं
 समासादयदच्युतः ॥ ९ ॥ श्रुतकीर्तिस्तथा शब्दं माद्रीपुत्रः सुतं
 तव । दुःशासनं महाराज सहदेवः प्रतापवान् ॥ १० ॥ कैकेयौ
 सात्यकिं युद्धे शरवर्षेण भास्वता । सात्यकिः कैकेयौ चापि ह्लाद-
 यामास भारत ॥ ११ ॥ तावेनं भ्रातरौ वीरौ जज्ञतुर्हृदये भृशम् ।
 विषाणाभ्यां यथा नागौ प्रतिनागं महारणे ॥ १२ ॥ शरसंभिन्न-
 मर्माणौ तावुभौ भ्रातरौ रणे । सात्यकिं सत्यकर्माणं राजन्
 विभिदतुः शरैः ॥ १३ ॥ तौ सात्यकिर्महाराज प्रहसन् सर्वतो
 दिशः । ह्लादयन् शरवर्षेण वारयामास भारत ॥ १४ ॥ वार्थ्य-
 माणौ ततस्तौ हि शैनेयशरवृष्टिभिः । शैनेयस्य रथं तूष्णं ह्लाद-
 यामासतुः शरैः ॥ १५ ॥ तयोस्तु धनुषी चित्रे कृत्वा शौरि-
 र्महाप्रथाः । अथ तौ सात्यकीस्तीक्ष्णैर्वारयामास संयुगे ॥ १६ ॥
 अथान्ये धनुषी चित्रे प्रसृज्य च महामरान् । सात्यकिं ह्लादयन्ती
 तौ चैरतुर्लघु सुष्ठु च ॥ १७ ॥ ताभ्यां मुक्ता महावाण कङ्क-
 वहिणवाससः । द्योतयन्तो दिशः सर्वाः संपेतुः ॥ १८ ॥ भ्रूषणाः
 ॥ १८ ॥ वाणान्धकारमभवत् तयो राजन्महामुधे । अन्योऽन्यस्य
 धनुष्यैव चिच्छिदुस्ते महारथा ॥ १९ ॥ तत क्रुद्धो महाराज
 सात्त्वती युद्धदुर्मदः । धनुरन्यत् समादाय सन्धं कृत्वा च संयुगे ।
 क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णैर् अनुविन्द्यशिरोऽहरत् ॥ २० ॥ अपतत्तच्छिरो
 राजन् कुण्डलोपचितं महत् । शन्यरस्य शिरो यद्वन्निरहतस्य
 महारणे । शोचयन् कैकेयान् सर्वान् जगामाशु वसुन्धराम् ॥ २१ ॥
 तं दृष्ट्वा निहतं शूरं भ्राता तस्य महारथः । सन्धमन्यद्वत् कृत्वा

शैनेयं पश्यैवारयत् ॥ २२ ॥ स प्रष्ट्या सात्यकिं विद्वा स्वर्षपुङ्गैः
 शिलाशितैः । ननाद् बलवन्नादं तिष्ठ तिष्ठेति चान्नवीत् ॥ २३ ॥
 सात्यकिञ्च ततस्तूर्षं कैकेयानां महारथः । शरैरनेकसाहसै-
 बाह्योरसि चार्पयत् ॥ २४ ॥ स शरैः क्षतसर्वाङ्गः सात्यकिः
 सत्यविक्रमः । रराज समरे राजन् सपुष्प इव किंशुकः ॥ २५ ॥
 सात्यकिः समरे विद्धः कैकेयेन महात्मना । कैकेयं पञ्चविंशत्या
 विव्याध प्रहसन्निव ॥ २६ ॥ तावन्योऽन्यस्य समरे सञ्जिह्व्य धनुषी
 शुभे । हत्वा च सारथिं तूर्षं हयांश्च रथिनां वरौ । विरथा-
 वसिष्ठुद्वाय समाजम्मतुराहवे ॥ २७ ॥ शतचन्द्रचिते गृह्य चर्मणी
 सुभुजौ तथा । व्यरोचेतां महारङ्गे निस्त्रिंशवरधारिणौ । यथा
 देवासुरे युद्धे जम्भगक्रौ महावलौ ॥ २८ ॥ मण्डलानि ततस्तौ
 तु विचरन्तौ महारणे । अन्योऽन्यमभितस्तूर्षं समाजम्मतुराहवे ।
 अन्योऽन्यस्य वधे चैव चक्रतुर्धत्तसूक्तमम् ॥ २९ ॥ कैकेयस्य द्विधा
 चर्म ततश्चिच्छेद सात्वतः । सात्यकेस्तु तथैवासौ चर्म चिच्छेद
 पार्थिवः ॥ ३० ॥ चर्म छित्त्वा तु कैकेयस्तारागणयतैर्धृतम् ।
 चचार मण्डलान्येव गतप्रत्यागतान्यपि ॥ ३१ ॥ तं चरन्तं महा-
 रङ्गे निस्त्रिंशवरधारिणम् । अपहस्तेन चिच्छेद शैनेयस्वरया-
 न्वितः ॥ ३२ ॥ सवर्मा कैकयो राजन् द्विधा छिन्नो महारणे ।
 निपपात महेश्वासी वज्राहत इवाचलः ॥ ३३ ॥ तं निहत्य रणे
 शूरः शैनेयो रथसत्तमः । युषामन्युरथं तूर्षामासुरोह परन्तपः
 ॥ ३४ ॥ ततोऽन्यं रथमास्थाय विधिवत् कल्पितं पुनः । कैके-
 यानां महत् सैन्यं व्यधमत् सात्यकिः शरैः ॥ ३५ ॥ सा वध्यमाना
 समरे कैकेयानां महाचमूः । तमुत्सृज्य रणे श्वत्सुं प्रदुद्राव
 दिक्षो दृश ॥ ३६ ॥

इति कर्मपर्वणि विन्दानुविन्दवधे तयोर्दशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

सञ्जय उवाच । श्रुतकर्मा ततो राजंश्चित्रसेनं महीपतिम् ।
 आजघ्ने समरे क्रुद्धः पद्माशङ्घिः शिखीमुखैः ॥ १ ॥ अभिचारस्तु
 तं राजन्नावभिर्नतपर्वभिः । श्रुतकर्माणमाहृत्य सूतं विव्याध पद्मभिः
 ॥ २ ॥ श्रुतकर्मापि तं क्रुद्धश्चित्रसेनं चमूसुखे । नाराचेन सुती-
 क्ष्णेन मर्मदेशे समर्पयत् ॥ ३ ॥ सोऽतिविद्धो महाराज नाराचेन
 महात्मना । मूर्च्छामभिययौ वीरः कश्मलञ्च विवेगं ह ॥ ४ ॥
 एतस्मिन्नन्तरे चैनं श्रुतकीर्तिर्महायथाः । नवत्या जपतीपालं
 ह्यादयामास पत्रिभिः ॥ ५ ॥ प्रतिलभ्य ततः संज्ञां चित्रसेनो
 महारथः । धनुश्चिच्छेद भङ्गेन तच्च विव्याध सप्तभिः ॥ ६ ॥
 सोऽन्यत् कार्मुकमादाय वेगघ्नं रुक्मभूषणम् । चित्ररूपधरं चक्रे
 चित्रसेनं शरोर्मिभिः ॥ ७ ॥ स शरैश्चित्रितो राजा चित्रमाला
 धरो युवा । युवेव समरेऽशोभद्गोष्ठीमध्ये खलङ्कृतः ॥ ८ ॥ श्रुत-
 कर्माणमथ वै नाराचेन स्तनान्तरे । विभेद तरसा राजंस्तिष्ठ
 तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ९ ॥ श्रुतकर्मापि समरे नाराचेन समर्पितः ।
 सुश्राव रुधिरं तत्र गैरिकाम्श्च इवाचलः ॥ १० ॥ ततः स रुधिरा-
 क्ताङ्गो रुधिरेण कृतच्छविः । रराज समरे वीरः सपुष्य इव
 किंशुकः ॥ ११ ॥ श्रुतकर्मा तदा राजन् शत्रुण्णं मभिद्रुतः ।
 शत्रुसंवारणं क्रुद्धो द्विधा चिच्छेद कार्मुकम् ॥ १२ ॥ अथैनं
 ह्निन्धन्वानं नाराचानां शतैस्त्रिभिः । ह्यादयन् समरे राजन्
 विव्याध च सुपत्रिभिः ॥ १३ ॥ ततोऽपरेण भङ्गेन तीक्ष्णेन
 निघ्नितेन च । जहार सशिरस्त्राणं शिरस्तस्य महात्मनः ॥ १४ ॥
 तच्छिरो न्यपतद्भूमौ चित्रसेनस्य दीप्तिमत् । यदृच्छ्या यथा
 चन्द्रसूतः स्वर्गान्महीतलम् ॥ १५ ॥ राजानं निहतं दृष्ट्वा ते-
 ऽसिसारन्तु मारिष । अभ्यद्रवन्त वेगेन चित्रसेनस्य सैनिकाः
 ॥ १६ ॥ ततः क्रुद्धा महेष्वासस्तत् सैन्यं प्राद्रवच्छरैः । शन्त-
 काले यथा क्रुद्धः सर्वभूतानि प्रेतराट् ॥ १७ ॥ ते बभ्यमानाः

समरे तव पौत्रेण धन्विना । व्यद्रवन्त दिग्भ्रूयं द्वावद्गन्धा इव
 दिपाः ॥ १८ ॥ तांस्तु विद्रवती दृष्ट्वा निरुत्साहान् दिग्भ्रूयः ।
 द्वावयन्निष्ठुभिस्तीक्ष्णैः श्रुतकर्मा व्यरोचत ॥ १९ ॥ प्रतिविम्ब-
 स्ततश्चित्रं भित्त्वा पञ्चभिराशुनैः । सारथिञ्च त्रिभिर्विद्धा ध्वज-
 मेकेषुणापि च ॥ २० ॥ तं छित्त्वा नवभिर्भल्लैर्वाहोत्सृजि चार्प-
 यत् । स्वर्णपुद्गैः प्रसन्नाग्रैः कङ्कवर्हिणवाजितैः ॥ २१ ॥ प्रति-
 विम्बो धनुश्छित्त्वा तस्य भारत सायकैः । पञ्चभिर्निश्चितैर्वाणै-
 रथैनं सम्प्रजघ्निवान् ॥ २२ ॥ ततः शक्तिं महाराज स्वर्णघण्टां
 दुरासदाम् । प्राहिणोत्तव पौत्राय धोरामन्निश्चिखामिव ॥ २३ ॥
 तामापतन्तीं सहसा महोक्त्वाप्रतिमां तदा । त्रिधा चिच्छेद
 समरे प्रतिविम्बो हसन्निव ॥ २४ ॥ सा पपात त्रिधा छिन्ना
 प्रतिविम्बग्रथरैः शितैः । युगान्ते सर्वभूतानि त्रासयन्ती यथाशनिः
 ॥ २५ ॥ शक्तिं तां प्रहतां दृष्ट्वा चित्रो गृह्य महाराजाम् । प्रति-
 विम्ब्याय चिच्छेप स्वर्णजालविभूषिताम् ॥ २६ ॥ सा जघान
 हयांस्तस्य सारथिञ्च महारणे । रथं प्रमृद्य वेगिन धरणीमन्व-
 पद्यत ॥ २७ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु रथादाप्त्य भारत । शक्तिं
 चिच्छेप चित्राय स्वर्णघण्टामलङ्कृताम् ॥ २८ ॥ तामापतन्तीं
 जग्राह चित्रो राजा महामनाः । ततस्तामेव चिच्छेप प्रतिविम्ब्याय
 भारत ॥ २९ ॥ समासाद्य रणे शूरं प्रतिविम्बं महाप्रभा ।
 निर्भिय दक्षिणं वाङ्गं निपपात महीतले । पतिताभासयञ्चैव
 तं दिग्भ्रमनिर्यथा ॥ ३० ॥ प्रतिविम्बग्रस्ततो राजंस्तीमरं हेम-
 भूषितम् । प्रेषयामास संक्रुद्धश्चित्तस्य वधकाम्यया ॥ ३१ ॥ स
 तस्य वर्मावरणं भित्त्वा हृद्यमेव च । जगाम धरणीं तूष्णं
 महोरग इवाश्रयम् ॥ ३२ ॥ स पपात तदा राजा तीमरेण समा-
 हतः । प्रसार्थ्य विपुलौ बाहू पीनौ परिषसन्निभौ ॥ ३३ ॥ चित्रं
 संप्रेक्ष्य निहतं तावका रणशोभिनः । अभ्यद्रवस्त वेगिन प्रति-

विस्म्यं समन्ततः ॥ ३५ ॥ सृजन्तो विविधान् वाणान् शतघ्नीय
सकिङ्किणीः । तमवच्छादयामासुः सूर्यसभ्रगणा इव ॥ ३६ ॥
तान् विधम्य महाबाहुः शरजालेन संयुगे । व्यद्रावयत्तव चमू
वज्रहस्त इवासुरीम् ॥ ३७ ॥ ते वध्यमानाः समरे तावकाः पाण्डव-
नृप । विप्राकीर्यन्त सहसा वातगुन्ना घना इव ॥ ३७ ॥ विप्र-
द्रुते वले तस्मिन् वध्यमाने समन्ततः । द्रौणि-
भीमसेनं महाबलम् ॥ ३८ ॥ ततः समागमो शरीरं बभूव सहसा
तयोः । यथा देवासुरे युद्धे वृत्रवासवयोरभूत् ॥ ३९ ॥

इति कर्षपर्वणि चित्रवधे चतुर्दशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

सञ्जय उवाच । भीमसेनं ततो द्रौणी राजन् विव्याध
पत्रिणा । परया त्वरया युक्ती दर्शयन्नस्त्रलाघवम् ॥ १ ॥ तथैव
पुनराजघ्ने नवत्या निमित्तैः शरैः । सर्वममांणि संप्रेक्ष्य मर्मज्ञो
लघुहस्तवत् ॥ २ ॥ भीमसेनः समाकीर्णो द्रौणिना निमित्तैः
शरैः । रराज समरे राजव्रश्मिमानिव भास्करः ॥ ३ ॥ ततः
शरसहस्रेण सुप्रयुक्तेन पाण्डवः । द्रोणपुत्रमव- शं सिंहनाद
ममुञ्चत ॥ ४ ॥ शरैः शरांस्ततो द्रौणिः संवार्य युधि पाण्डवम् ।
ललाटोऽभ्यहनद्राजन् नाराचेन स्रयन्निव ॥ ५ ॥ ललाटस्थं ततो
वाणं धारयामास पाण्डवः । यथा शृङ्गं वने दृष्टः खड्गो
धारयते नृप ॥ ६ ॥ ततो द्रौणिं रणे भीमो यतमानं पराक्रमी ।
त्रिभिर्विव्याध नाराचैर्ललाटे विस्मयन्निव ॥ ७ ॥ ललाटस्थैस्ततो
वाणैर्ब्राह्मणोऽसौ व्यथोमत । प्राद्वषीव यथा सिक्तस्त्रिशृङ्गः
पर्वतोत्तमः ॥ ८ ॥ ततः शरशतैर्द्रौणिरर्दयामास पाण्डवम् । न
चेनं कम्पयामास मातरिष्वेव पर्वतम् ॥ ९ ॥ तथैव पाण्डवो युद्धे
द्रौणिं शरशतैः शितैः । नाकम्पयत संहृष्टो वायुघोष इव पर्व-

तम् ॥ १० ॥ तावन्व्योम्यं शरैर्घोरैश्छादयानौ महारथौ । रथ-
वय्यंगतौ वीरौ शुशुभाते वलोककटौ ॥ ११ ॥ आदित्याविव सं-
दीप्तौ लोकक्षयकरावुभौ । खरश्मिभिरिवान्योऽन्यं तापयन्तौ
शरोत्तमैः ॥ १२ ॥ ततः प्रतिक्रते यत्नं कुर्वाणौ तौ महारणे ।
कृतप्रतिक्रते यत्तो शरसंघैरभीतवत् ॥ १३ ॥ व्याघ्राविव च संग्रामे
चेरतुस्तौ नरोत्तमौ । शरदंष्ट्रौ दुराघर्षौ चापवक्त्रौ भयङ्करौ
॥ १४ ॥ अभूतां तावदृश्यौ च शरजालैः समन्ततः । मेघजालै-
रिवच्छन्नौ गगणे चन्द्रभास्करौ ॥ १५ ॥ चकाशते मुहूर्त्तन
ततस्तावप्यरिन्दमौ । विमुक्तावभ्रजालेन अङ्गारकबधाविव ॥ १६ ॥
अथ तत्रैव संग्रामे वर्त्तमाने सुदारुणे । अपसव्यं ततश्चक्रे द्रौणि-
स्तत्र वृकोदरम् ॥ १७ ॥ किरञ्करशतैस्सुरैर्दाराभिरिव पर्वतम् ।
न तु तन्मृषि भीमः शत्रोर्विजयलक्षणम् ॥ १८ ॥ प्रतिचक्रे ततो
राजन् पाण्डवोऽप्यपसव्यतः । मण्डलानां विभागीषु गतप्रत्यागतेषु
च ॥ २९ ॥ वभूव तुमुलं युद्धं तयोः पुरुषसिंहयोः । चरित्वा
विविधान् मार्गान् मण्डलस्थानमेव च ॥ २० ॥ शरैः पूर्यायतीत्-
सृष्टेरन्योऽन्यमभिजघ्नतुः । अन्योऽन्यस्य बधे चैव चक्रतुर्व्यत्रमुत्तमम् ।
ईशतुर्विरथञ्चैव कर्तुमन्योऽन्यमाहवे ॥ २१ ॥ ततो द्रौणिर्महा-
स्त्राणि प्रादुश्चक्रे महारथः । तान्यस्त्रैरेव समरे प्रतिजघ्नेऽस्य
पाण्डवः ॥ २२ ॥ ततो घोरं महाराज अस्त्रयुद्धमवर्त्तत । अहयुद्धं
यथा घोरं प्रजासंहरणे ह्यभूत् ॥ २३ ॥ ते वाणाः समसञ्जन्त
मुक्तास्ताभ्यान्तु भारत । द्योतयन्तो द्विभ्यः सर्वास्तव सैन्यं सम-
न्ततः ॥ २४ ॥ वाणसंघैर्त्तं घोरमाकार्यं समपद्यत । उल्का-
पात्रावृतं यहत् प्रजानां सङ्घे नृप ॥ २५ ॥ वाणाभिघातात्
सञ्जज्ञे तत्र भारत पावकः । सविस्फुल्लिङ्गो दीप्ताक्षिर्योऽदृक्-
दाहिनीदयम् ॥ २६ ॥ तत्र सिद्धा महाराज संप्रतन्तोऽब्रुवन् वचः ।
युद्धानामति सर्वेषां युद्धमेतदिति प्रभो ॥ २७ ॥ सर्वयुद्धानि

दुन्दुभयो नेदुः पुष्पवर्षाणि चापतन् । केशवार्जुनयोर्मूर्ध्नि प्राह
 वागधरौरिणी ॥ १५ ॥ चन्द्राम्बुनिखसूर्याणां कान्तिदीप्तिबल-
 द्युतीः । यौ सदा विभ्रतौ वीराविभौ तौ केशवार्जुनौ ॥ १६ ॥
 ब्रह्मेष्टानाविवाजेयौ वीरावेकरथे स्थितौ । सर्वभूतवरी वीरौ
 नरनारायणाविभौ ॥ १७ ॥ इत्येतन्नहदाश्चयं दृष्ट्वा शुक्ला च
 भारत । अश्वत्यामा सुसंयत्तः कृष्णावभ्यद्रवद्रणे ॥ १८ ॥ अथ
 पाण्डवमस्यन्तममिन्नघ्नकरान् शरान् । सेषुणा पाणिनाह्वय प्रहसन्
 द्रौणिरब्रवीत् ॥ १९ ॥ यदि मां मन्यसे वीर प्राप्तमर्हमिवातिथिम् ।
 ततः सर्वात्मनाद्य त्वं युद्धातिथ्यं प्रयच्छ मे ॥ २० ॥ एवमाचार्य-
 पुत्रेण समाहृतो युयुत्सवा । बहू मेनेऽर्जुनोत्मानमिदञ्चाह जना-
 र्हेनम् ॥ २१ ॥ संशप्तकाश्च मे वध्या द्रौणिराह्वयते च माम् ।
 यद्वानन्तरं प्राप्तं शंस मे तद्धि माधव । आतिथ्यकर्माभ्युत्थाय
 दीयतां यदि मन्यसे ॥ २२ ॥ एवमुक्तोऽवहत् पार्थं कृष्णो द्रोणा-
 त्मजान्तिकम् । जैत्रेण विधिनाहृतं वायुरिन्द्रमिवाध्वरे ॥ २३ ॥
 तमामन्त्रैकमनसं केशवो द्रौणिमब्रवीत् । अश्वत्यामन् स्थिरो
 भूत्वा प्रहराशु सहस्र च ॥ २४ ॥ निर्वेष्टुं भर्तृपिण्डं हि कालो
 ऽयमुपजीविनाम् । सूक्तो विवादो विप्राणां शूलो द्वात्रौ जया-
 जयौ ॥ २५ ॥ यामभ्यर्थयसे महादिव्यां पार्थस्य सत्क्रियाम् ।
 तामामुमिच्छन् युध्यस्व स्थिरो भूत्वाद्य पाण्डवम् ॥ २६ ॥ इत्युक्तो
 वासुदेवेन तथेत्युक्त्वा हिजोत्तमः । विव्याध केशवं षष्ट्या नाराचै-
 रर्जुनं त्रिभिः ॥ २७ ॥ तस्यार्जुनः सुसंक्रुद्धस्त्रिभिर्वाणैः शरा-
 सनम् । चिच्छेद् चान्यदाहत्त द्रौणिर्घोरतरं धनुः ॥ २८ ॥ सत्यं
 कृत्वा निमेषाच्च विव्याधार्जुनकेशवौ । त्रिभिः शतैर्वासुदेवं सह-
 स्त्रेण च पाण्डवम् ॥ २९ ॥ ततः शरसहस्राणि प्रशुतान्वर्षुदानी
 च । ससृजे द्रौणिरायस्ताः संस्तभ्य चरणोऽर्जुनम् ॥ ३० ॥ इषुषे-
 र्धनुषो ज्याया अङ्गुलिभ्यश्च मारिष । बाह्वोः कराभ्यामुरसी

वदनप्राणनेत्रतः ॥ ३१ ॥ कर्षाभ्यां शिरसोऽङ्गेभ्यो लोमवर्णभ्य एव
 च । रथध्वजेभ्यश्च शरा निष्पेतुर्वृह्णवाहिनः ॥ ३२ ॥ शरजालेन
 महता विद्धा माधवपाण्डवौ । ननाद् मुदितो द्रौणिर्महामेषौघ-
 निस्वनम् ॥ ३३ ॥ तस्य तं निनदं श्रुत्वा पाण्डवोऽच्युतमद्रवीत् । पश्य
 माधव दौरात्म्यं गुरुपुत्रस्त्वं मां प्रति ॥ ३४ ॥ बधं प्राप्तौ मन्यते नौ
 प्रवेश्य शरवैश्रनि । एषोऽस्मि हन्मि सङ्कल्पं शिञ्जया च वलेन च
 ॥ ३५ ॥ अश्वत्याम्नः शरानस्तांश्चि त्वैकैकं त्रिभिस्त्रिभिः । व्यध-
 मद्भरतश्रेष्ठो नीहारमिव भास्करः ॥ ३६ ॥ ततः संशप्तकान् भूयः
 साश्वस्तूरथदिपान् । ध्वजपत्तिरथानुग्रैर्वाणैर्विव्याध पाण्डवः
 ॥ ३७ ॥ धे धे दृष्टशिरै तत्र यद्यद्रूपास्तदा जनाः । ते ते तत्र
 शरैर्व्याप्तं मेनिवेऽत्मानमात्मना ॥ ३८ ॥ ते गाण्डीवप्रसुक्तास्तु नाना-
 रूपाः पतन्निगः । क्रोधे सग्रे स्थितान् घ्नन्ति दिपाश्वपुरुपाश्रणे
 ॥ ३९ ॥ भल्लैश्चिन्नाः कराः पेतुः करिणां मदवर्षिणाम् । यथा
 वने परशुभिर्निऋक्ताः सुमहाद्रुमाः ॥ ४० ॥ पश्चान्तु शैलवत् पेतुस्ते
 गजाः सहस्रादिभिः । वञ्चिवञ्चप्रमथिता यथैवाद्रिचयास्तथा ॥ ४१ ॥
 गन्धर्वनगराकारान्नद्यांश्चापि सुकल्पितान् । विनीतैर्ज्वनैर्यत्काना-
 स्थितान् युद्धदुर्मदैः ॥ ४२ ॥ शरैर्विशकलैर्कूर्बन्मिवानभ्यवीरुषत् ।
 खलंक्रतानश्वसादीन् पत्तींश्चाहन् धनञ्जयः ॥ ४३ ॥ धनञ्जययुगा-
 न्तार्कः संशप्तकमहार्षिवम् । व्यशोषयत दुःशोषं तीक्ष्णैः शरगभ-
 स्त्रिभिः ॥ ४४ ॥ पुनर्द्रौणिं मद्भागैलं नाराचैः सूर्यसन्निभैः । निर्विभेद्
 महावेगैस्त्वरन् वज्रोव पर्वतम् ॥ ४५ ॥ तमाचार्यैस्तुतः क्रुद्धः साश्व-
 यन्तारमाशुगैः । युयुत्सुरागमहेडुं पार्थस्तानच्छिनच्छरान् ॥ ४६ ॥
 ततः परमसंक्रुद्धः काण्डकोपानवाञ्जित् । अश्वत्यामाभिरुपाय
 गृह्णानतिथये यथा ॥ ४७ ॥ अथ संशप्तकांस्त्वह्ना पाण्डवो द्रौणिमभ्य-
 यात् । अपाङ्क्ते यानिव त्यक्त्वा दाता पाङ्क्ते यमर्थिनम् ॥ ४८ ॥

इति कर्षपर्वणि अश्वत्यामार्जुनयुद्धे षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सञ्जय उवाच । ततः समभवद्युद्धं युक्ताङ्गिरसवर्षीः ।
 नक्षत्रमभितो व्योम्नि युक्ताङ्गिरसयो रिव ॥ १ ॥ सन्तापयन्ता-
 वन्योऽन्यं दौष्टैः शरगमस्तिभिः । लोकत्रासकरावास्तां विमार्गस्यौ
 ग्रहाविष ॥ २ ॥ ततोऽविध्यत् भ्रुवोर्मध्ये नाराचेनार्जुनो भ्रमम् ।
 स तेन विवभौ द्रौणिशूङ्घरश्मिर्यथा रविः ॥ ७ ॥ अथ कृष्णौ
 शरशतैरश्वत्थाम्नाहृतौ भ्रमम् । स्वरश्मिजालविकचौ युगा-
 न्तार्काविवासतुः ॥ ४ ॥ ततोऽर्जुनः सर्वतोधारमस्त्रमवासृजदास-
 द्वेऽभिभूते । द्रौणायनिं चाभ्यहनत् पृषत्कैर्वृष्णिवैवस्वतदण्ड-
 कल्पैः ॥ ५ ॥ स केशवञ्जार्जुनञ्चातितेजा विव्याध मर्मस्वतिरौद्र-
 कर्मा । वाणैः सुसुक्तेरतितीव्रवेगैर्यैराहतो मृत्युरपि व्यथेत ॥ ६ ॥
 द्रौणेरिषूनर्जुनः संनिवार्यं व्यायच्छतस्तद्दिगुणैः सुपुङ्गैः । तं
 साश्वसूतध्वजमेकवीरमावृत्य संघतकटैन्यमार्च्छत् ॥ ७ ॥ धनूंषि
 वाणानिषुधीर्धनुर्च्याः पाणीन् भुजान् पाणिगतञ्चयस्त्रम् । हृत्वाणि
 केतून्स्तुरगानथेषां वस्त्राणि मात्यानि च भूप्रणानि ॥ ८ ॥ वर्माणि
 चर्माणि मनोरमानि प्रियाणि सर्वाणि शिरांसि चैव । चिच्छेद्
 पार्थो द्विषतां समुक्तेर्वर्णैः स्थितानामपराङ्मुखानाम् ॥ ९ ॥ सुक-
 ल्पिताः स्यन्दनवाजिनागाः समास्थिता यद्भङ्गतेनृर्षीः । पार्थे
 रितैर्वाणशतैर्निरस्तास्तैरेव सार्द्धं नृवरा निपेतुः ॥ १० ॥ पद्मार्क-
 पूष्णन्दुनिभाननानि किरौटमालामुकुटोत्कटानि । भल्लार्धचन्द्र-
 च्चुरहिंसितानि प्रपेतुस्त्वां नृशिरांस्यजस्रम् ॥ ११ ॥ अथ द्विपै-
 दत्यरिपुद्दिपामैर्देवारिदर्पापहमत्यदग्रम् । कलिङ्गवङ्गाङ्गनिषाद-
 वीरा जिघांसवः पाण्डवमशयधावन् ॥ १२ ॥ तेषां द्विपानां निचकर्त
 पार्थो वर्माणि मर्माणि करान् नियन्तृन् । ध्वजाः पताकाश्च तत
 प्रपेतुर्वृष्णाहतानौव गिरेः शिरांसि ॥ १३ ॥ तेषु प्ररुन्धेषु गुरो
 स्तनूजं वाणैः किरौटी नवसूर्य्यवर्णैः । प्रच्छाद्यामास महाभ
 जालवार्धु समुदान्तमिवांशुमन्तम् ॥ १४ ॥ ततोऽर्जुनेषुनिषु

निरस्य द्रौणिः शरैरर्जुनवासुदेवौ । प्रच्छाद्विजा द्विवि चन्द्र-
सूर्यौ ननाद सोऽश्वोद् इवातपान्ते ॥ १५ ॥ तमर्जुनस्तांश्च पुन-
स्त्वदीयानभ्यर्हितस्तैरभिसृज्य शस्त्रैः । वाणान्धकारं सहसैव कृत्वा
विव्याध सर्वानिषुभिः सुपुङ्खैः ॥ १६ ॥ नाप्याददत् सन्धनेव
सुञ्चन् वाणान्नणेऽदृश्यत सव्यसाची । हतांश्च नागांस्तुरगान् पदा-
तीन् संस्यूतदेहान् ददृशूरथांश्च ॥ १७ ॥ सन्धाय नाराचवरान्
दशशु द्रौणिंस्त्वरन्नेकमिबीत्ससर्ज । तेषान्तु पञ्चाजुनमभ्यविध्यन्
पञ्चाच्युतं निर्विभिदुः समुक्ताः ॥ १८ ॥ तैराहतौ सर्वमनुष्य-
सुखावसृक् चरन्तौ धनदेन्द्रकल्पौ । समाप्रविष्टौ तथाभिभूतौ
हतौ रणे ताविति मेनिरेऽन्ये ॥ १९ ॥ अथार्जुनं प्राह दशाहनाथः
प्रमाद्यसे किं जहि योधमेतम् । कुर्याच्चि दीपं समुपेक्षितोऽयं
कृष्टो भवेद्ग्राधिरिवाक्रियावान् । तथेति चोक्ताच्युतमप्रमादी
द्रौणिं प्रयत्नादिषुभिस्ततश्च ॥ २० ॥ भुजौ वरौ चन्दनसारदिग्धौ
वक्षः शिरोऽश्वाप्रतिभौ तथोक्त्वा । गाण्डीवमुक्तैः कुपितो विकर्ष्यै-
द्रौणिं शरैः संयति निर्विभेद । कृत्वा तु रश्मींस्तुरगानविध्यन्ते
तं रणादूर्जरतीव दूरम् ॥ २१ ॥ स तैर्हृतौ वातजवैस्तुरङ्गैर्द्रौणि-
र्दृढं पार्थशराभिभूतः । इथेष नावृत्य पुनस्तु योद् पार्थिन सार्धं
मतिमान् विमृश ॥ २२ ॥ जानन् जयं नियतं वृष्णिवीरे धनच्छेषे
चाङ्गिरसां वरिष्ठः । विविश कर्णस्य बलं तरस्वौ क्षीणोत्साहः
क्षीणवाणास्त्रयोगः ॥ २३ ॥ नियम्य तु हयान् द्रौणिः समाश्वस्य
च मारिष । रथाश्वनरसंवाधं कर्णस्य प्राविशदलम् ॥ २४ ॥
प्रतीपकामे तु रणादश्वत्याम्नि हृते हयैः । मन्त्रौषधिक्रियायोगै-
र्व्याधौ देहादिवाहते ॥ २५ ॥ संशप्तकानभिमुखौ प्रयातौ केशवा-
र्जुनौ । वातोच्चूतपताकेन स्यन्दनेनौषनादिना ॥ २६ ॥

इति कर्णपर्वणि अश्वत्थामपराजये सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

सञ्जय उवाच । प्रत्यागत्य पुनर्जिष्णुर्जिज्ञे संप्रपकान् बहून् ।
 वक्रातिवक्रगमनादङ्गारक इव ग्रहः ॥ १ ॥ पार्थवाणहता राज-
 न्नराश्वरथकुञ्जराः । विचेलुर्वभ्रमुर्नशुः पेतुर्मन्सुश्च भारत ॥ २ ॥
 धुर्यान् धुर्यगतान् सूतान् ध्वजांश्चापानि सायकान् । पाणीन्
 पाणिगतं शस्त्रं वाहूनपि शिरांसि च ॥ ३ ॥ भक्तैः चुरैरर्द्धचन्द्रे-
 र्वत्सदन्तैश्च पाण्डवः । चिच्छे दामिन्नवीराणां समरे प्रतियुध्यताम्
 ॥ ४ ॥ वासितार्थं युयुत्सन्तो वृषभा वृषभं यथा । निपतन्त्यर्जुनं
 शूराः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५ ॥ तेषां तस्य च तद्युद्धमभवत्क्षोभ-
 हर्षणम् । त्रैलोक्यविजये यादृग्देत्यानां सह वज्रिणा ॥ ६ ॥
 तमविध्यत् त्रिभिर्वाणैर्द्वन्द्वशूकैरिवाह्विभिः । उग्रायुधसुतस्तस्य
 शिरः कायादपाहरत् ॥ ७ ॥ तेऽर्जुनं सर्वतः क्रुद्धा नानाशस्त्रै-
 रवीवृषन् । मरुद्भिः प्रेषिता मेघा हिमवन्तमिवोष्णाग्रे ॥ ८ ॥
 अस्त्रैरस्त्राणि संवाथ्ये द्विषतां सर्वतोऽर्जुनः । सम्यगस्त्रैः शरैः
 सर्वान्हितानहनहङ्गन् ॥ ९ ॥ छिन्नत्रिवेणुसङ्घातान् हताश्व-
 पाणिं शरथीन् । विध्वस्तायुधतूणीरान् विचक्ररथकेतनान् ॥ १० ॥
 संछिन्नरश्मियोक्ताक्षान् व्यनुकर्षयुगान्रथान् । विध्वस्तसर्वसन्नाहान्
 वाणैश्चक्रेऽर्जुनस्तदा ॥ ११ ॥ ते रथास्तत्र विध्वस्ताः पराङ्घ्रां
 भान्त्यनेकशः । धनिनामिव वेष्मानि हतान्यग्रनिलाम्बुजैः ॥ १२ ॥
 द्विषाः सन्धिन्नवर्माणो वज्राशनिसमैः शरैः । पेतुर्गिर्थ्यग्रवेष्मानि
 वज्रपाताग्निभिर्यथा ॥ १३ ॥ सारोद्वास्तुरगाः पेतुर्बहवोऽर्जुन-
 ताङ्गिताः । निर्जिह्वान्त्राः क्षितौ क्षीणाः रुधिरार्द्राः सुदुर्दृशः
 ॥ १४ ॥ नराश्वनागा नाराचैः संस्यूताः सव्यसाचिना । वभ्रमु-
 श्चस्त्रवतुः पेतुर्नदुर्मन्सुश्च मारिष ॥ १५ ॥ अनेकैश्च शिलाधौतै-
 र्वज्राशनिविषोपमैः । शरैर्निजस्त्रिवान् पार्थो महेन्द्र इव दानवान्
 ॥ १६ ॥ महार्द्धवर्माभरणा नानारूपा वरायुधाः । सरथाः
 सध्वजा वीरा हताः पार्थेन शरते ॥ १७ ॥ विजिताः पुण्यकर्माणो

विमिष्टाभिजनश्रुताः । गताः शरीरैर्वसुधामूर्जितैः कर्मभिर्दिवम्
 ॥ १८ ॥ अथार्जुनं रथवरं तदीयाः समभिद्रवन् । नानाजन-
 पदाश्रय्याः सगणा जातमन्यवः ॥ १९ ॥ उद्धमाना रथाश्वभैः
 पत्तयश्च जिघांसवः । समाभ्यधावन्नस्यन्ती विविधं क्षिप्रमायुधम्
 ॥ २० ॥ तदायुधमहावर्षं मुक्तं योधमहाम्बुदैः । व्यधमन्निधि-
 तैर्वाणैः क्षिप्रमर्जुनमारुतः ॥ २१ ॥ साश्वपत्तिहिपरथं महा-
 षस्त्रौघमप्लवम् । ददृशुः सन्तितीर्षन्तं महाशस्त्रास्त्रसेतुना ॥ २२ ॥
 अथात्रवीहासुदेवः पार्थं किं क्रीडसेऽनघ । संश्रमकान् प्रमथ्यैतान्
 ततः कर्षवधे त्वर ॥ २३ ॥ तथेत्यक्त्वाञ्जनः क्रुशं शिष्टान् सं-
 श्रमकांस्तदा । आक्षिप्य शस्त्रेण वलात् दैत्यानिन्द्र इवावधीत् ॥ २४ ॥
 आददत् सन्दधन्नेषून् दृष्टः कैश्चिद्रणेर्जुनः । विमुञ्चन् वा शरान्
 शीघ्रं दृश्यतेऽवहितैरपि ॥ २५ ॥ आश्चर्यमिति गोविन्दः सम-
 मन्यत भारत । हंसांशुगौरास्ते सेनां हंसाः सर इवाविशन् ॥ २६ ॥
 ततः संग्रामभूमिञ्च वर्त्तमाने जनक्षये । अवेक्षमाणो गोविन्दः
 सव्यसाचिनमत्रवीत् ॥ २७ ॥ एष पार्थ महारौद्री वर्त्तते भरत
 क्षयः । पृथिव्यां पार्थिवानां वै दृश्योऽधनकृते महान् ॥ २८ ॥
 पश्य भारत चापानि रुक्मपृष्ठानि धन्विनाम् । महताञ्चापविद्वानि
 कलापानिषुधोस्तथा ॥ २९ ॥ जातरूपमयैः पुङ्खैः शरांश्चानत-
 पर्षणः । तैस्त्रधौतांश्च नाराचान् निर्मुक्तानिव पन्नगान् ॥ ३० ॥
 आक्रीष्णांस्तोमरांश्चापि विचित्रान् हेमभूषितान् । वर्माणि चाप-
 विद्वानि रुक्मपृष्ठानि भारत ॥ ३१ ॥ सवर्णविकृतान् प्रासान्
 शक्तीः कनकभूषिताः । जाम्बूनदमयैः पट्टैर्वहाश्च विण्णला गदाः
 ॥ ३२ ॥ जातरूपमयीशर्पीः पट्टिषान् हेमभूषितान् । दण्डैः
 कनकचित्रैश्च विप्रविद्वान् परश्वधान् ॥ ३३ ॥ परिधान् भिन्दि-
 पालांश्च भुषण्डीः कणयानपि । अयःकुन्तांश्च पतितान् सुषलानि
 गुरुणि च ॥ ३४ ॥ नानाविधानि शस्त्राणि प्रगृह्य जयगृहिनः ।

जीवन्त इव दृश्यन्ते गतसत्त्वास्तरस्त्रिनः ॥ ३५ ॥ गदाविमद्वितै-
 गात्रैर्मुपलैर्भिन्नमस्तकान् । गजवाजिरथैः सृष्ट्यान् पश्य योधान्
 सहस्रशः ॥ ३६ ॥ मनुष्यगजवाजीनां शरशक्त्यृष्टितोमरैः । निस्त्रिंशैः
 पट्टिशैः प्रासैर्नखरैर्लगुडैरपि ॥ ३७ ॥ शरीरैर्वद्भधाच्छिन्नैः
 शोणितौघपरिप्लुतैः । गतासुभिरभिव्रज संवृता रणभूमयः ॥ ३८ ॥
 वाह्यभिक्षन्दिनादिग्धैः साङ्गदैः शुभलक्षणैः । सतलत्रैः सकेयूरै-
 र्भाति भारत मेदिनी ॥ ३९ ॥ साङ्गलितैर्भुजाग्रैश्च विप्रविद्धै-
 रलङ्कृतैः । हस्तिहस्तोपमैश्चिन्नैरुक्कभिक्ष तरस्त्रिनाम् । वद्भ-
 च्छामणिवरैः धिरोभिक्ष सकुण्डलैः ॥ ४० ॥ रथांश्च वद्भधा
 भग्नान् हेमकिङ्किणिनः शुभान् । अश्वान्श्च वद्भधा पश्य शोणितेन
 परिप्लुतान् । अतुक्पर्षानुपासङ्गान् पताका विविधान् ध्वजान् ॥ ४१ ॥
 योधानाञ्च महासङ्गान् पाण्डुरांश्च प्रकीर्षकान् । निरस्तजिह्वा-
 न्मातङ्गान् शयानान् पर्वतोपमान् ॥ ४२ ॥ वैजयन्तीविचित्रांश्च
 हतांश्च गजयोधिनः । वारणानां परिस्तीमान् सयुक्तानेककम्बलान्
 ॥ ४३ ॥ दिपाटिता विचित्राश्च रूपचित्राः कुधास्तथा । भिन्नाश्च
 वद्भधा घण्टाः पतद्भिन्नसिंहा गजैः ॥ ४४ ॥ वैदूर्यमणिदण्डांश्च
 पतितांश्चाङ्गुयान् भुवि । अश्वानाञ्च युगापीडान् रत्नचित्रानुर-
 म्भुजान् । वद्भधाः सद्विध्वजाग्रेषु सुवर्षाविकृताः कुशाः ॥ ४५ ॥
 विचित्रान् मणिचित्रांश्च जातरूपपरिष्कृतान् । अश्वान्श्च परि-
 स्तीमान् राङ्गवान् पतितान् भुवि ॥ ४६ ॥ चूडामणीन् नरेन्द्राणां
 विचित्राः काञ्चनस्रजः । कृदाणि चापविद्वानि चामरव्यजनानि च
 ॥ ४७ ॥ चन्द्रनक्षत्रभासैश्च वदनैश्चरुकुण्डलैः । कृमशशुभिरा-
 कीर्षां पूर्वचन्द्रनिर्भैर्महीम् ॥ ४८ ॥ कुमुदीत्पलपद्मानां घण्टैः फुल्लं
 यथा सरः । तथा मही स्तृता वक्त्रैः कुमुदीत्पलपद्भिः ॥ ४९ ॥
 तारागणविचित्रस्य निर्मलेन्दुद्युतिलिषः । पश्येमान् नभसस्तुल्यां
 शरन्नक्षत्रमालिनीम् ॥ ५० ॥ एतत्तत्रैवानुत्सर्प कर्माङ्गुन महाहवे ।

दिवि वा देवराजस्य त्वया वा कृतमद्य वै ॥५१॥ एवं तां दर्शयन्
 कृष्णो युद्धभूमिं किरीटिने । गच्छन्नेवाशृणोत् शब्दं दुर्योधनबले
 महत् ॥ ५२ ॥ शङ्खदुन्दुभिनिर्घोषं भेरीपटहनिस्वनम् । रथाश्व-
 गजनादांश्च शस्त्रशब्दांश्च दारुणान् ॥ ५३ ॥ प्रविश्य तदलं कृष्ण-
 स्तुरगेर्वातवेगितैः । पाण्डेयनाभगर्हितं सैन्यं तदीयं वीक्ष्य विस्मितः
 ॥ ५४ ॥ स हि नानाविधैर्वाणैरिष्वस्त्रप्रवरो युधि । न्यहन-
 द्विघतां पूगान् गतास्त्रनन्तको यथा ॥ ५५ ॥ गजवाजिमनुष्याणां
 शरीराणि शितैः शरैः । भित्त्वा प्रहरतां श्रेष्ठो विद्दिहास्त्रनपा-
 तयत् ॥ ५६ ॥ शत्रुप्रवीरैरस्तानि नानाशस्त्राणि सायकैः ।
 छित्त्वा तानवधीत् शत्रून् पाण्ड्यः शक्र इवासुरान् ॥ ५७ ॥

इति कर्णपर्वणि सङ्खुलयुद्धे एकोनविंशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

शुतराष्ट्र उवाच । प्रोक्तस्त्वया पूर्वमेव प्रवीरो लोकविश्रुतः ।
 न त्वस्य कर्म संग्रामे त्वया सञ्जय कीर्तितम् ॥ १ ॥ तस्य विस्त-
 रशो ब्रूहि प्रवीरस्याद्य विक्रमम् । शिष्टां प्रभावं वीर्यञ्च प्रमाणं
 कर्णमेव च ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । भीष्मद्रोणकृपद्रौणिर्कर्णार्जुनजनार्दनान् ।
 समाप्तविद्यान् धनुषि श्रेष्ठान् याम्बन्यसे रथान् ॥ ३ ॥ यो ह्यास्त्रि-
 पति वीर्य्येण सर्वानेताम्वहारथान् । न मेने चात्मना तुल्यं कश्चि-
 देव जनेश्वरम् ॥ ४ ॥ तुल्यतां कर्णभीष्माभगामात्मनो यो न
 मृष्यते । वासुदेवार्जुनाभग्राञ्च न्यूनतां नैच्छद्दात्मनि ॥ ५ ॥ स
 पाण्ड्यो नृपतिश्च्रेष्ठः सर्वशस्त्रभृताम्बरः । कर्णस्यानीकमघ्नत्
 पराभूत इवान्तकः ॥ ६ ॥ तदुदीर्शरथाश्वञ्च पत्तिप्रवरसङ्खुलम् ।
 कुलालचक्रवत् भ्रान्तं पाण्डेयनाभग्राहतं बलम् ॥ ७ ॥ व्यश्वस्त-
 ध्वजरथं विप्रविद्यायुधदिपम् । सम्यगस्तैः शरैः पाण्ड्यो वायु-

र्भेधानिवाक्षिपत् ॥ ८ ॥ हिरदान् हिरदारोहान् विपताक्रायुष-
 ध्वजान् । सपादरक्षानहमत् वज्रेणाद्रीनिवाद्विहा ॥ ९ ॥ स
 शक्तिप्रासत्पूरीरानश्वारोहान् हयानपि । पुलिन्दखशवाञ्छीका-
 निषादान्धकतङ्गणान् ॥ १० ॥ दाक्षिणात्यांश्च भोजांश्च शूरान्
 संग्रामकर्त्तृशान् । विशस्तकवचान् वाणैः कृत्वा चैवाकरोद्गसून्
 ॥ ११ ॥ चतुरङ्गबलं वाणैर्निघ्नन्तं पाण्डुरमाहवे । दृष्ट्वा द्रौणि-
 रसंभ्रान्तमसम्भ्रान्तस्ततोऽभ्रयात् ॥ १२ ॥ आभाष्य चैनं मधुर-
 मानृत्यन्तमभीतवत् । प्राह प्रहरतः श्रेष्ठः क्षितपूर्वं समाह्वयन्
 ॥ १३ ॥ राजन् कमलपत्राक्ष विशिष्टाभिजनश्रुत । वज्रसंघनन-
 प्रह्य प्रख्यातबलपौरुष ॥ १४ ॥ मुष्टिस्त्रिष्टायतज्यञ्च व्यायताभ्यां
 दधदनुः । दीर्घां विस्फारयन् भासि महाजालद्वन्द्वशम् ॥ १५ ॥
 शरवर्षमहावेगैरमितानभिवर्षतः । मदन्त्यं नानुपश्यामि प्रतिवीरं
 तवाहवे ॥ १६ ॥ रथहिरदपत्त्रप्रखानेकः प्रमथसे वङ्गन् । मृग-
 सङ्घानिगारण्ये विभीर्भीमवलो हरिः ॥ १७ ॥ महता रथघोषिण
 दिवं भूमिञ्च नादयन् । वर्षान्ते अस्यहा मेघो भासि द्वादीव
 पार्थिव ॥ १८ ॥ संसृशानः शरांस्तीक्ष्णांस्तूणादाशीविषोपमान् ।
 मयैवैकेन युध्यस्व त्राम्बकेनाम्बको वीथा ॥ १९ ॥ एतुक्तस्तथे-
 त्युक्त्वा प्रहरेति च ताडितः । कर्णिना द्रोणतनयं विव्याध मलय-
 ध्वजः ॥ २० ॥ मर्मभेदिभिरत्युग्रैर्वाणैरग्निशिखोपमैः । स्रव-
 न्मभ्यहनद्द्वौणिः पाण्डुरमाचार्यसत्तमः ॥ २१ ॥ ततोऽपरान् सुती-
 क्ष्णाग्रान् नाराचान्मर्मभेदिनः । गत्या दशम्या संयुक्तानश्वत्यामा-
 प्यवासृजत् ॥ २२ ॥ तान् शराणच्छिनत् पाण्डुो नवभिर्निघ्नितैः
 शरैः । चतुर्भिराद्द्वैयज्ञाप्रखानाशु ते व्यसवोऽभवन् ॥ २३ ॥ अथ
 द्रोणसुतस्येष्टंस्तान्श्चिह्त्वा निघ्नितैः शरैः । धनुष्यां विततां पाण्डुर-
 श्चिह्त्वा दादित्यतेजसः ॥ २४ ॥ विच्यं धनुरथाधिच्यं कृत्वा द्रौणि-
 रमितहा । प्रेक्ष्य चाशु रथे युक्तान् नरैरन्यान् हयोत्तमान् ॥ २५ ॥

सतः शरसहस्राणि प्रेषयामास वै हिजः । इषुसंवाधमाकाश-
 यकरोद्भिष एव च ॥ २६ ॥ ततस्तानस्यतः सर्वान् द्रौणोर्वाणा-
 न्नहात्मनः । जानानोऽप्यक्षयान् पाण्डुरोऽघातयत् पुरुषर्षभ ॥ २७ ॥
 प्रयुक्तांस्तान् प्रयत्नेन छित्त्वा द्रौणेरिषूनरिः । चक्ररक्षी रथे
 तस्य प्राणदन्बिधितैः शरैः ॥ २८ ॥ अघारेर्लाघवं दृष्ट्वा मण्डली-
 कृतकार्मुकः । प्रास्यद्द्रीणसतो वाणान् वृष्टिं पूषानुजो यथा
 ॥ २९ ॥ अष्टावष्टगवान्यूङ्गः शक्रटानि यदायुधम् । अङ्गस्तदष्ट-
 भागीन द्रौणिश्चिपे मारिष ॥ ३० ॥ तदन्तकमिव क्रुद्धमन्तक-
 स्यान्तक्रोपमम् । धे धे ददृग्निरे तत्र विसंशाः प्राययोऽभवन् ।
 ॥ ३१ ॥ पञ्जन्य इव घर्मान्ते वृष्ट्या साद्रिद्रुमां महीम् । आचार्य-
 पुत्रस्तां सेनां वाणवृष्ट्याभ्यवीवृषत् ॥ ३२ ॥ द्रौणिपञ्जन्यमुक्तां
 तां वाणवृष्टिं सुदुःसहाम् । वायव्यास्त्रेण सङ्घिष्य मुदा पाण्ड्या-
 निलोऽनदत् ॥ ३३ ॥ तस्य नानदतः केतुं चन्दनागुरुद्वेषितम् ।
 मलयप्रतिमं द्रौणिष्कित्वाश्रवांश्चतुरोऽहनत् ॥ ३४ ॥ सूतमेकेषुणा
 हत्वा महाजलदनिखनम् । धनुष्कित्वाद्ध्वष्ट्रेण तिलषो व्यधम-
 द्रथम् ॥ ३५ ॥ अस्त्रैरस्त्राणि संवार्ये छित्त्वा सर्वायुधानि च ।
 प्राप्तमप्यहितं द्रौणिर्न जघान रणेष्मया ॥ ३६ ॥ एतस्मिन्नन्तरे
 कर्षी गजानीकमुपाद्रवत् । द्रावयामास स तदा पाण्डवानां मह-
 इलम् ॥ ३७ ॥ विरथाग्रथिनसक्रे गजानश्रवांश्च भारत । योधान्
 बद्धभिरानर्च्छत् शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ ३८ ॥ अथ द्रौणिमंहेष्वासः
 पाण्ड्यां शत्रुनिवर्हणम् । विरथं रथिनां श्रेष्ठं नाहनद्युद्धकाङ्क्षया
 ॥ ३९ ॥ हतेश्वरो दन्तिवरः सुकल्पितस्वराभिसृष्टः प्रतिशब्दगो
 वली । तमाद्रवद्द्रौणिशराहतस्वरन् जवेन हत्वा प्रतिहस्ति-
 गर्जितम् ॥ ४० ॥ समागतं वारणयुद्धकोविदो हिपोत्तमं पर्वत-
 सानुसन्निभम् । तमभ्यतिष्ठन्मलयध्वजस्वरन् यथाद्रिशृङ्गं हरि-
 कन्दंस्तथा ॥ ४१ ॥ स तोमरं भास्कररश्मिवर्चसं वलास्त्रसर्गो-

त्तमयत्तमन्युभिः । ससर्जं श्रीघ्नं परिपीडयन् गर्जं गुरोः सुता-
 याद्रिपतीश्वरो नदन् ॥ ४२ ॥ मणिप्रवेकोत्तमवञ्छाटकीरत्न-
 कृतं चांशुकमाख्यमौक्तिकैः । हतो हतोऽभीत्यसङ्गमुदा नदन्
 परामिनद्वौणिवराङ्गभूषणम् ॥ ४३ ॥ तदर्कचन्द्रग्रहपावकृत्विषं
 भ्रशामिपातप्तं पतितं विचूर्णितम् । महेन्द्रवज्राभिहतं महास्वनं
 यश्चाद्रिशृङ्गं घरणीतलै तथा ॥ ४४ ॥ ततः प्रजज्वाल परेण
 मन्युना पदाहतो नागपतिर्यथा तथा । समादद्द्वि वान्तकदण्ड-
 स्रष्टिभानिघ्नमिवात्सिकरांश्चतुर्ह्यथ ॥ ४५ ॥ द्विपस्य पादाग्रकरान्
 स पञ्चभिर्नृपस्य बाहू च शिरोऽथ च त्रिभिः । जघान षड्भिः
 षड्भुक्तमन्त्रिषः स पाण्डुराजानुचरान्महारथान् ॥ ४६ ॥ सुदीर्घ-
 वृत्तौ वरचन्दनोक्षितौ सुवर्णमङ्गामणिवञ्चभूषणौ । भुजो घरायां
 पतितौ नृपस्य तौ विचिष्टतुस्ताच्छर्हताविबोरगौ ॥ ४७ ॥ शिरस्य
 तत् पूर्य्यशशिप्रभाननं सरोषताम्रायतनेत्रमुन्नसम् । क्षितावपि
 भ्राजति तत् सकुण्डलं विशाखयोर्मध्यगतः शशी यथा ॥ ४८ ॥
 स तु द्विपः पञ्चभिरुत्तमेषुभिः कृतः षड्भ्यश्चतुरो नृपस्त्रिभिः ।
 कृतो दशभ्यः कुशलेन युध्यता यथा हविस्तद्दशदेवतं तथा ॥ ४९ ॥
 स पादशो राक्षसभोजनान् बहून् प्रदाय पाण्डुरोऽश्वमनुषकुम्भ-
 रान् । स्वधामिवाप्य ज्वलनः पिटप्रियस्ततः प्रशान्तः सन्नि-
 प्रवाहितः ॥ ५० ॥ समाप्तविद्यन्तु गुरोः सुतं नृपः समाप्तकर्माण-
 मुपेत्य ते सुतः । सुहृद्दृतोऽत्यर्थमपूजयन्मुदा जिते बलौ विष्णु-
 भिवामरेश्वरः ॥ ५१ ॥

इति कर्णपर्वणि पाण्डुरवधे विंशतितमोऽध्यायः ॥ २० ॥

घृतराष्ट्र उवाच । पाण्डेय हते किमकरोदर्जुनो युधि सङ्कथ ।
 एकवीरेण कर्णेन द्रावितेषु परेषु च ॥ १ ॥ समाप्तविद्यो बलवान्

पुक्तो वीरः स पाण्डवः । सर्वभूतेषुनुद्यातः शङ्करेण महात्मना
॥ २ ॥ तस्मान्महद्भयं तीव्रममित्रघादनञ्जयात् । स यत्तदा-
करोत् पार्थस्तन्नमाचक्षु सञ्जय ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । हते पाण्डेऽर्जुनं कृष्णस्वरन्नाह वचो
हितम् । पश्यामि नाहं राजानमपयातांश्च पाण्डवान् ॥ ४ ॥
निवृत्तैश्च पुनः पार्थैर्भक्तं शत्रुवलं महत् । अप्रवत्याम्नश्च सङ्कल्पा-
द्धताः कर्षेण सृष्टयाः ॥ ५ ॥ तथाश्वरथनागानां कृतञ्च कदनं
महत् । सर्वमाख्यातवान् वीरो वासुदेवः किरीटिने ॥ ६ ॥
एतच्छ्रुत्वा च दृष्ट्वा च भ्रातुर्घोरं महद्भयम् । बाहयाश्वान् हृषी-
केयश्चिप्रमित्याह पाण्डवः ॥ ७ ॥ तत प्रायात् हृषीकेषो रथे
नाप्रतिवोधना । दारुणश्च पुनस्तत्र प्रादुरासीत् समागमः ॥ ८ ॥
ततः पुनः समाजग्मुर्भौताः कुरुपाण्डवाः । भीमसेनमुखाः पार्थाः
सूतपुत्रमुखा वयम् ॥ ९ ॥ ततः प्रवृत्ते भूयः संग्रामो राज-
सत्तम । कर्णस्य पाण्डवानाञ्च यमराष्ट्रविवर्द्धनः ॥ १० ॥ धनुंषि
वाणान् परिधानधितोमरपट्टिषान् । सुषलानि भुषुण्डीश्च स-
शक्त्यष्टिपरश्वधान् ॥ ११ ॥ गदाः प्रासान् शितान् क्रुन्तान् भिन्दि-
पालांस्तथाङ्गुधान् । प्रष्टश्च चिप्रमापेतुः परस्परजिघांसया ॥ १२ ॥
वाणञ्ज्यातलशब्देन द्यां दिग्भः प्रविशो वियत् । पृथिवीं नेमि-
घोषिण नादयन्तोऽभ्ययुः परान् ॥ १३ ॥ तेन शब्देन महता
सङ्कष्टाश्चक्रुराहवम् । वीरा वीरैर्महाघोरं कलहान्तं तित्तीषवः
॥ १४ ॥ ज्यातलशब्दः कुक्कराणाञ्च ब्रंहताम् । पादा-
तानाञ्च पततां नृणां नादो महानभूत् ॥ १५ ॥ वाणशब्दांश्च
विविधान् शूराणाञ्चाभिगर्जताम् । श्रुत्वा तत्र भृशं त्रेसुः पेतु-
र्मस्तुश्च सैनिकाः ॥ १६ ॥ तेषां निनदताञ्चैव शस्त्रवर्षञ्च मुञ्चताम् ।
बहूनाधिरथिर्वीरः प्रममाथेषुभिः परान् ॥ १७ ॥ पञ्च पञ्चाल-
वीरःषां रथान् दश च पञ्च च । साश्वसूतध्वजान् कर्णः शरै-

निन्द्ये वमस्रवम् ॥ १८ ॥ योधमुखा महावीर्याः पाण्डूनां कस्य-
 माहवे । शीघ्रास्त्रा दिवमावृत्य परिवव्रुः समन्ततः ॥ १९ ॥
 ततः कर्षो द्विषत्सेनां शरवर्षैर्विलोडयन् । विजगाद्वाण्डजा-
 कीर्षां पद्मिनीमिव वृषपः ॥ २० ॥ द्विषन्मध्यमवस्त्रान्य राशेयो
 धनुस्तमम् । विधुन्वानः शिखेर्वाणैः शिरास्युन्मथ्य पातयन् ॥ २१ ॥
 चर्मवर्माणि संछिन्नान्यपतन् भुवि देहिनाम् । विषिद्धनास्य संस्रग्ं
 द्वितीयस्य पतन्निष्ठः ॥ २२ ॥ वर्मदेहासुमथनैर्धनुषः प्रप्युतैः शरैः ।
 मौर्व्यां तल्लेभ्यश्नत् कथया वाजिनो यथा ॥ २३ ॥ पाण्डु-
 सृष्टवपाञ्चालान् शरगोचरमागतान् । ममद्दे तरसा कर्णः सिन्धो
 मृगगणानिव ॥ २४ ॥ ततः पाञ्चालराजश्च द्रौपद्याश्च मारिष ।
 यमौ च युयुधानश्च सञ्चिताः कर्षमभ्ययुः ॥ २५ ॥ तेषु व्यावच्छ-
 मानेषु कुरुपाञ्चालपाण्डुषु । प्रियानसून् रणे त्यक्त्वा योधा जघ्नुः
 परस्परम् ॥ २६ ॥ सुसन्नदाः कवचिनः सशिरस्त्राणभूषणाः ।
 गदाभिर्मुष्पलैश्चान्यैः परिघैश्च महाबलाः ॥ २७ ॥ समभ्यघावन्त
 भृशं कालदण्डैरिवोद्यतैः । नर्दन्तथाह्वयन्तश्च प्रवल्थान्तश्च मारिष
 ॥ २८ ॥ ततो निजघ्नुरन्योन्यं पेतुरन्योन्यताङ्गिताः । वमन्तो
 रुधिरं गात्रैर्विमस्तिष्केक्षणा युधि ॥ २९ ॥ दन्तपूर्सैः ससधिरै-
 र्वक्त्रैर्हृदिमसन्निभैः । जीवन्त इव चाप्येके तस्य शस्त्रोप-
 त्तङ्गिताः ॥ ३० ॥ परश्वधैश्चाप्यपरे पहिगैरसिमिस्तथा । शक्ति-
 भिर्भन्दिपालैश्च नखरप्रासतोमरैः ॥ ३१ ॥ ततश्चुक्षिच्छिदुश्चान्ये
 विभिदुश्चिप्सुस्तथा । सञ्चकर्तुश्च जघ्नुश्च क्रुद्धा रणमहाणवे ॥ ३२ ॥
 पेतुरन्योन्यनिहता व्यसवो रुधिरोक्षिताः । शरन्तः सुरसं रक्तं
 प्रकृत्ताश्चन्दना इव ॥ ३३ ॥ रथै रथा विनिहता हस्तिभिश्चापि
 हस्तिनः । नरैर्नरा हताः पेतुरश्वशास्त्रैः सहस्रशः ॥ ३४ ॥
 ध्वजाः शिरांसि छत्राणि द्विपहस्ता नृणां भुजाः । दूरैर्मलाब्धि-
 चन्द्रैश्च छिन्नाः पेतुर्महीतले ॥ ३५ ॥ नरांश्च मागान् शरयान्

हयान् मन्दुराहवे । अश्वारोहिहताः शूराश्चिह्नहस्ताश्च दन्तिनः
 ॥ ३६ ॥ सपताका ध्वजाः पेतुर्विभीर्षा इव पर्वताः । पत्तिभिश्च
 समाप्लव्य हिरदाः स्यन्दनास्तथा ॥ ३७ ॥ हताश्च हन्यमानाश्च
 पतिताश्चैव सर्वं यः । अश्वारोहाः समासाद्य लरिताः पत्तिभिर्हताः
 ॥ ३८ ॥ सादिभिः पत्तिभङ्गाश्च निहता युधि धेरते । मृदितान्
 नीव पद्मानि प्रस्नाना इव च स्रजः ॥ ३९ ॥ हतानां वदनाभ्यासन्
 गात्राणि च महाहवे । रूपाण्यत्यर्थकान्तानि हिरदाश्चतुर्णां
 नृप । समुन्नानीव वस्त्राणि ययुर्दुर्द्वेषतां पराम् ॥ ४० ॥

इति कर्णपर्वणि सङ्खल्युद्धे एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥

सङ्ख्य सवाच । हस्तिभिस्तु महामात्रास्तव पुत्रेण चोदिताः ।
 घृष्टद्युम्नं जिघांसन्तः क्रुद्धाः पार्षतमभ्ययुः ॥ १ ॥ प्राच्याश्च
 दक्षिणात्याश्च प्रवरा गजबीधिनः । अङ्गा वङ्गाश्च पुण्ड्राश्च माग-
 धास्तामलिप्रकाः ॥ २ ॥ मेकलाः कोशला मद्रा दधार्षा निषधा-
 स्तथा । गजयुद्धेषु कुशलाः कलिङ्गैः सह भारत ॥ ३ ॥ शर-
 तोमरनाराचैर्द्वष्टिमन्त इवाम्बुदाः । सिषिवुस्ते ततः सर्वे पाञ्चाल-
 बलमाहवे ॥ ४ ॥ तान् मिमर्द्दयिषून् नागान् पाष्णां प्रङ्गुष्ठाङ्गुष्ठी-
 भृशम् । चोदितान् पार्षतो वासैनाराचैरभ्यवीवृषत् ॥ ५ ॥
 एकैकः दशभिः षड्भिरष्टभिरपि भारत । हिरदानभिविव्याध
 शितैर्गिरिनिभान् शरैः ॥ ६ ॥ प्रच्छाद्यमानं हिरदैर्मघैरिव दिवा-
 करम् । प्रययुः फण्डुपाञ्चाला नदन्तो निशितायुधाः ॥ ७ ॥
 तान्नागानभिवर्षन्तो ज्यातन्नीतलनादितैः । वीरनृत्यं प्रनृत्यन्त-
 स्तलतालप्रणादितैः ॥ ८ ॥ नङ्गलः सहदेवश्च द्रौपदेवाः प्रभ-
 द्रकाः । सात्यकिश्च शिखण्डी च चेकितानश्च वीर्यवान् । समन्तात्
 सिषिवर्वीरा मेघास्तोयैरिवाचलान् ९ ॥ ते स्त्रैश्चै प्रेषिता

नागा नरानश्वाश्रयानेपि । हस्तैराक्षिप्य ममदुःपक्षिष्यति
 मन्यवः ॥ १० ॥ विभिदुश्च विषाणाग्रैः समाक्षिप्य च चिक्षिपुः
 विषाणलम्बाश्रयान्ये परिपेतुर्विभीषणाः ॥ ११ ॥ प्रमुखे वर्त्त
 मानन्तु द्विपं वङ्गस्य सात्यकिः । नाराचेनोग्रवेगेन भित्त्वा मम
 ष्यपातयत् ॥ १२ ॥ तस्यावर्जितकायस्य हिरदादुत्पतिष्यतः
 नाराचेनाहनदक्षः सात्यकिः सोऽपतद्भुवि ॥ १३ ॥ पुण्ड्रस्यापतत
 नागं चलन्तमिव पवंतम् । सहदेवः प्रयत्नास्तैर्नाराचैरहनन्तिभि
 ॥ १४ ॥ विपताकं वियन्तारं त्रिवर्मध्वजजीवितम् । तं क्वल
 हिरदं भूयः सहदेवोऽङ्गमभ्रयात् ॥ १५ ॥ सहदेवन्तु नकुल
 वास्यित्वाङ्गमाह्वयत् । नाराचेर्यमदण्डामैस्त्रिभिर्नागं शतेन च
 ॥ १६ ॥ दिवाकरकरप्रस्थानङ्गश्चिक्षेप तोमरान् । नकुलाय शता
 नष्टौ त्रिधैकैरन्तु सोऽच्छिनत् ॥ १७ ॥ तथार्द्धचन्द्रेण शिरस्तस्य
 चिक्षेद् पाण्डवः । स पपात हतो स्नेच्छस्तेनैव सह दन्तिन
 ॥ १८ ॥ अथाङ्गपुत्रेण निहतो हस्तिश्चिचाविषारद् । अङ्गाः
 क्रुद्धा महामात्रा नागैर्नकुलमभ्रयुः ॥ १९ ॥ चलत्पताकैः सुमुखैः
 हर्मकचातनुच्छदैः । मिमर्दिपन्तस्वरिताः प्रदीप्तैरिव पर्वतैः ॥ २० ॥
 मेकलीकलकालिङ्गा निषधास्ताम्रलिप्तकाः । शरतोऽश्वघर्षाणि
 विमुञ्चन्तो जिघांसवः ॥ २१ ॥ तैश्छाद्यमानं नकुलं दिवाकर-
 मिवाश्वदैः । परिपेतुः सुसंरथ्याः पाण्डुपाञ्चालसोमकाः ॥ २२ ॥
 ततस्तदभवद्युद्धं रथिनां हस्तिभिः सह । सृजतां शरवर्षाणि
 तोमरांश्च सहस्रशः ॥ २३ ॥ नागानां प्रास्फुटन् कुम्भा मर्माणि
 विविधानि च । दन्ताश्वैवातिविहानां नाराचैर्भूषणानि च ॥ २४ ॥
 तेषामष्टौ महानागांश्चतुःषष्ट्या सुतेजनैः । सहदेवो जघानाशु
 तेषपतन् सह सादिभिः ॥ २५ ॥ अञ्जोगतिभिरायम्य प्रयत्नादनु-
 क्तमम् । नाडाचैरहनन्नागान्नकुलः कुलमन्दनः ॥ २६ ॥ ततः
 पाञ्चाख्यमैनेयौ द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः । शिखण्डी च महानागान्

शिपिषुः शरवृष्टिभिः ॥ २७ ॥ ते पाण्डुबोधाम्बधरैः शत्रुहिरद-
पर्वताः । वाणवर्षैर्हताः पेतुर्वज्रवर्षैरिवाचलाः ॥ २८ ॥ एवं
हत्वा तव गजांस्ते पाण्डुरथकुञ्जराः । द्रुतां सेनामवैचन्त भिन्न-
कूलामिवापयाम् ॥ २९ ॥ तां ते सेनां समालोह्य पाण्डुपुत्रस्य
सैनिकाः । विज्ञोभयित्वा च पुनः कर्णं समभिदुद्रुवुः ॥ ३० ॥

इति कर्णपर्वणि सहस्रलघुद्वे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

सहस्रय उवाच । सहदेवं तथाक्रुद्धं दहन्त तव बाहिनोम् ।
दुःशासनो महाराज भ्राता भ्रातरमभ्ययात् ॥ १ ॥ तौ समेतौ
महायुद्धे दृष्ट्वा तत्र महारथाः । सिंहनादरवांस्रकुर्वासांस्या-
दुधवुयुह ॥ २ ॥ ततो भारत क्रुद्धेन तव पुत्रेण धन्विना ।
पाण्डुपुत्रस्त्रिभिर्वाणैर्वैचस्यभिहतो वली ॥ ३ ॥ सहदेवस्ततो
राजन् नाराचिन तवात्मजम् । विद्धा विव्याध सप्तत्या सारथिषु
त्रिभिः शरैः ॥ ४ ॥ दुःशासनस्ततयापं कृत्वा राजन् महाहवे ।
सहदेवं त्रिसप्तत्या बाह्नोरुरसि चापीयत् ॥ ५ ॥ सहदेवस्तु
संक्रुद्धः खड्गं गृह्य महोहवे । आयिध्य प्रासृजन्तूर्णं तव पुत्र-
रथं प्रति ॥ ६ ॥ समागणगुणं चापं कृत्वा तस्य महानसिः ।
निपपात ततो भूमौ च्युतः सर्प इवाश्वरात् ॥ ७ ॥ अथान्यदनु-
रादाय सहदेवः प्रतापवान् । दुःशासनाय विज्ञेय वाणमन्तकरं
ततः ॥ ८ ॥ तमापतन्तं विप्रिखं यमदण्डोपमलिपम् । खड्गेन
श्रितधारेण दिधा चिच्छेद् कौरवः ॥ ९ ॥ ततस्तं निशितं खड्ग-
माविध्य युधि सत्वरः । धनुशान्यत् समादाय शरं जग्राह वीर्य्य-
वान् ॥ १० ॥ तमापतन्तं सहसा निस्त्रिंशं निशितैः शरैः ।
पातयामास समरे सहदेवां हसन्निव ॥ ११ ॥ ततो वाणांशुतु-
षष्टिं तव पुत्रो महारथे । सहदेवश्रे तूर्णं प्रपशामास भारत

॥ १२ ॥ तान् धरान् समरे राजन् वेगीनापततो बहून् । एकीकं
 पञ्चभिर्वाणैः सहदेवो न्यक्तत ॥ १३ ॥ स निवार्यै महावाणां-
 स्तव पत्रेण प्रेषितान् । अथास्मै सुबहून् वाणान् प्रेषयामास
 संयुगे ॥ १४ ॥ तान् वाणांस्तव पुत्रोऽपि ह्रिस्त्वैकीकं त्रिभिः शरैः ।
 मनाद् सुमहानादं नादयानो वसुधराम् ॥ १५ ॥ ततो दुःशा-
 संनो राजन् विहा पाण्डुसुतं रणे । सारथिं नवभिर्वाणैर्माद्रेयस्य
 समापयत् ॥ १६ ॥ ततः क्रुद्धो महाराज सहदेवः प्रतापवान् ।
 समाधत्त शरं घोरं मृत्युकालान्तकीपमम् । विह्वलवल्गुपां
 तव पुत्राय सोऽसृजत् ॥ १७ ॥ स तं निर्भयं वेगीन भिक्षा च
 कवचं महत् । प्राविषद्वरणीं राजन् बल्मीकमिः पन्नगाः । ततः
 स मुमुहे राजंस्तव पुत्रो महारथः ॥ १८ ॥ मूढद्वैनं समालोक्य
 सारथिस्त्वरितो रथम् । अपीवाह भयं तस्मिन् बध्यमानः शितैः
 शरैः ॥ १९ ॥ पराजित्य रणे तन्तु कौरव्यं पाण्डुनन्दनः । दुर्घो-
 घनवलं दृष्ट्वा प्रमथाद्य समन्ततः ॥ २० ॥ पिपीलिकपुटं राजन्
 यथा मृद्गन्धरो रुषा । तथा सा कौरवी सेना मृदिता तेन
 भारत ॥ २१ ॥

इति कर्णपर्वणि सहदेवदुःशासमयुद्धे त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥

सञ्जय उवाच । नकुलं रभसं युद्धे द्रावयन्तं वरुथिनीम् ।
 कर्णो वैकर्तनो राजन् वारयामास वै रुषा ॥ १ ॥ नकुलस्तु
 ततः कर्णं प्रहसन्निदमब्रवीत् । चिरस्य वत दृष्टोऽहं दैवतैः
 सौम्यचक्षुषा ॥ २ ॥ यस्य मे त्वं रणे पापं चक्षुर्विषयमागतः ।
 त्वं हि मूलमनर्थानां वैरस्य कलहस्य च ॥ ३ ॥ त्वद्दोषात् कुरवः
 क्षीणाः समासाद्य परस्परम् । त्वामद्य समरे हला कृतकृत्योऽस्मि
 त्रिज्वरः ॥ ४ ॥ एवमुक्तः प्रत्यवाच नकुलं सूतनन्दनः । सदृशं

राजपुत्रस्य धन्विनश्च विशेषतः ॥ ५ ॥ प्रहरस्व च मे वीर पश्याम-
 स्तव पौरुषम् । कर्म कृत्वा रणे शूर ततः कथितुमर्हसि ॥ ६ ॥
 अनुक्त्वा समरे तात शूरा युध्यन्ति शक्तितः । स युध्यस्व मया
 शक्त्या हनिष्ये दर्पमेव ते ॥ ७ ॥ इत्युक्त्वा प्राहरत्सूक्ष्मं पाण्डुपुत्राय
 सूतजः । विव्याध चैनं समरे त्रिसप्तत्या शिलीमुखैः ॥ ८ ॥
 नकुलस्तु ततो विहः सूतपुत्रेण भारत । अशीत्याशीविषप्रस्थैः
 सूतपुत्रमविध्यत ॥ ९ ॥ तस्य कर्णो धनुस्मिन्त्वा स्वर्णपुङ्खैः शिला-
 धितैः । त्रिंशता परमेष्वासः शरैः पाण्डवमाद्द्वियत् ॥ १० ॥ ते
 तस्य कवचं भिक्ष्वा पपुः शोणितमाहवे । आशीविषा यथा नागा
 भिक्ष्वा गां सलिलं पपुः ॥ ११ ॥ अथान्यद्दनुरादाय हेमपृष्ठं
 दुरासदम् । कर्णं विव्याध विंशत्या सारथिञ्च त्रिभिः शरैः ॥ १२ ॥
 ततः क्रुद्धो महाराज नकुलः परवीरहा । क्षुरप्रेण सतीक्ष्णेण
 कर्णस्य धनुराच्छिनत् ॥ १३ ॥ अथैनं क्षिन्नधन्वानं सायकानां
 शतैस्त्रिभिः । आलप्ते प्रहसन् वीरः सर्वलोकमहारथम् ॥ १४ ॥
 कर्णमभ्यर्हितं दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रेण मारिष । विन्मयं परमं जग्मू
 रथिनः सह देवतैः ॥ १५ ॥ अथान्यद्दनुरादाय कर्णो वैकर्त्तन-
 स्तदा । नकुलं पञ्चभिर्वाणैर्जैत्रदेशे समार्पयत् ॥ १६ ॥ तत्रस्थै-
 रथ वाणैस्त्रैर्माद्रीपुत्रो व्यथोभत । स्वरश्मभिरिवादित्यो भुवने
 विह्वजन् प्रभाम् ॥ १७ ॥ नकुलस्तु ततः कर्णं विह्वा सप्तभि-
 राशुगैः । अथास्य धनुषः कोटिं पुनश्चिच्छेद् मारिष ॥ १८ ॥
 सोऽन्यत् कार्मुकमादाय समरे वेगवत्तरम् । नकुलस्य ततो वाणैः
 समन्ताहारयद्द्विषः ॥ १९ ॥ संह्लाद्यमानः सहसा कर्णचापच्युतैः
 शरैः । चिच्छेद् स शरांस्तूक्ष्मं शरैरेव महारथः ॥ २० ॥ ततो
 वाणमयं जालं विततं व्योम्नि दृश्यते । खद्योतानामिव व्रातैः
 संपतद्द्विर्यथा नभः ॥ २१ ॥ तैर्विमुक्तैः शरशतैश्छादितं गमर्षां
 तदा । शलभानां यथाव्रातैस्तद्ददासीद्विषाम्यते ॥ २२ ॥ ते शरा

हेमविक्रताः सम्यतन्तो मुहुर्मुहुः । श्रेणीकृता व्यकामन्त क्रौञ्चाः
 श्रेणी कृता इव ॥ २३ ॥ वाणजालावृते व्योम्नि क्वाण्डिते च
 दिवाकरे । न क्व सम्यतते भूम्यां किञ्चिदप्यन्तरीक्षगम् ॥ २४ ॥
 निरुद्धे तत्र मार्गे च शरसङ्घैः समन्ततः । व्यरोचतां महात्मानौ
 कालसूर्याविवोदितौ ॥ २५ ॥ कर्षाचापच्युतैर्वाणैर्वेध्यमानास्तु
 सोमकाः । अवालीयन्त राजेन्द्र वेदनार्ता भृशार्दिताः ॥ २६ ॥
 नकुलस्य तथा वाणैर्हन्यमाना चमूस्तव । व्यशीर्यत दिशो राजन्
 वातनुन्ना इवाम्बुदाः ॥ २७ ॥ ते सेने हन्यमाने तु ताभ्यां दिव्यै-
 र्महाशरैः । शरपातमपक्रम्य तस्थतुः प्रेक्षिके इव ॥ २८ ॥ प्रोत्-
 सारिते जने तस्मिन् कर्णपाण्डवयोः शरैः । अविद्येतां महा-
 त्मानावन्योऽन्यं शरद्वष्टिभिः ॥ २९ ॥ विदग्धयन्तौ दिव्यानि
 शस्त्राणि रणमूर्धनि । क्वाण्डयन्तौ च सहसा परस्परवधैषिणौ
 ॥ ३० ॥ नकुलेन शरा मुक्ताः कङ्कवर्हिणावासस । सूतपुत्र-
 मवच्छाद्य व्यतिष्ठन्त इवाम्बरे ॥ ३१ ॥ तथैव सूतपुत्रेण प्रेषिताः
 शरमाहवे । पाण्डुपुत्रमवच्छाद्य व्यतिष्ठन्ताम्बरे शराः ॥ ३२ ॥
 शरवेश्मप्रविष्टौ तौ दृष्ट्वाते न केश्वन । सूर्याचन्द्रमसौ राज-
 ण्क्याद्यमानौ घनैरिव ॥ ३३ ॥ ततः क्रुद्धो रणे कृत्वा
 घोरतरं वपुः । पाण्डवं क्वाद्यामास समन्ताच्छरद्वष्टिभिः ॥ ३४ ॥
 सोऽतिच्छन्नी महाराज सूतपुत्रेण पाण्डवः । न चकार व्यथां
 राजन् भास्करो जलदैर्यथा ॥ ३५ ॥ ततः प्रहस्याधिरथिः शर-
 जालानि मारिष । प्रेषयामास समरे शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३६ ॥
 एकच्छाद्यमभूत् सर्वं तस्य वाणैर्महात्मनः । अभ्रच्छायिव सञ्जघे
 सम्यतद्भिः शरोत्तमैः ॥ ३७ ॥ ततः कर्षी महाराज धनुश्छिन्ना
 महात्मनः । सारथिं पातयामास रथनीडाद्धसन्निव ॥ ३८ ॥
 ततोऽश्वांस्यतुरश्यास्य चतुर्भिर्निशितैः शरैः । यमस्य भवनं तूर्णं
 प्रेषयामास भारत ॥ ३९ ॥ अथास्य तं रथं दिव्यं तिलशो व्यध-

मच्छरैः । पताकां चक्ररक्षांश्च गदां खड्गञ्च मारिष । शत-
 चन्द्रश्च तच्चर्म सर्वोपकरणानि च ॥ ४० ॥ हताश्वो विरभश्चैव
 विचर्मा च विश्वाभ्यते । अश्वतीर्थं रथात्सुखं परिघं गृह्य विष्टितः
 ॥ ४१ ॥ तमुद्यतं महाधीरं परिघं तस्य सूतजः । व्यहनत्
 सायकै राजन् सुतीक्ष्णैर्भारसाधनैः ॥ ४२ ॥ व्यायुधञ्चैवमालम्ब्य
 शरैः सन्नतपर्वभिः । अर्ह्यदद्भिः कर्षी न चैनं समपीडयत् ॥ ४३ ॥
 स हन्यमानः समवे कृतास्त्रेण वलीयसा । प्राद्रवत् सहसा राड्मन्
 नकुलो व्याकुलेन्द्रियः ॥ ४४ ॥ तमनुद्रुत्य राधेयः प्रहसन् वै
 पुनः पुनः । सन्धमस्य धनुः कण्ठे व्यपासृजत भारत ॥ ४५ ॥
 ततः स शुशुभे राजन् कण्ठासक्तमहद्दनुः । परिवेशमनुप्राप्तो
 यथा स्यादोम्नि चन्द्रमाः । यथैव चासितो मेघः शक्रचापिन
 शोभितः ॥ ४६ ॥ तमब्रवीत्ततः कर्षी व्यथं व्याहृतवानसि ।
 वदेदानीं पुनच्छृष्टो वध्यमानः पुनः पुनः ॥ ४७ ॥ मा यौत्सीः
 कुशभिः सार्धं बलवद्भिश्च पाण्डव । सदृशैस्तात युधस्व व्रीडां मा
 कुरु पाण्डव ॥ ४८ ॥ गृहं वा गच्छ माद्रेय यत्र वा कृष्णा-
 फाल्गुनौ । एवमुक्त्वा महाराज व्यसर्जयत तं तदा ॥ ४९ ॥
 दधप्राप्तन्तु तं शूरो नाहनहर्मवित्तदा । मृत्वा कुन्त्या वचो राज-
 स्तत एनं व्यसर्जयत् ॥ ५० ॥ विस्मृतः पाण्डवो राजन् सूतपुत्रेण
 धन्विना । व्रीडन्निव जंगामाथ युधिष्ठिररघं प्रति ॥ ५१ ॥
 आरुरोह रथश्चापि सूतपुत्रप्रतापितः । निश्वसन् दुःखसन्तप्तः
 कुशस्य इव पन्नगः ॥ ५२ ॥ तं विजित्वाथ कर्षीऽपि पाञ्चालां-
 स्स्वरितो ययौ । रथेनातिपताकेन चन्द्रवर्णहृद्येन च ॥ ५३ ॥
 तत्राक्रन्दो महानासीत् पाण्डवानां विश्वाभ्यते । दृष्ट्वा सेनापतिं
 यान्तं पाञ्चालानां रथप्रजान् ॥ ५४ ॥ तत्राकरोन्महाराज कदमं
 सूतनन्दनः । मध्यं प्राप्ते दिनकरे चक्रवह्निचरन् प्रभुः ॥ ५५ ॥
 भ्रमचक्रै रथैः कैश्चित् छिन्नध्वजपताकिभिः । हताश्वैर्हतसूतैश्च

प्रभञ्जाक्षैश्च मारिष ॥ ५६ ॥ द्वियमाशानपश्याम पाञ्चालानां
 रथप्रजान् । तत्र तत्र च संभ्रान्ता विचेरुश्च कुञ्जराः ॥ ५७ ॥
 दावानिपरिदग्धाङ्गा यथैव सुप्रमहावने । भिन्नकुम्भार्द्रसधिरा-
 श्किन्नहस्ताश्च वारणाः ॥ ५८ ॥ किन्नगात्रावराशैव किन्नवालाश्च
 मारिष । किन्नाभ्राणीव संपेतुर्हन्यमाना महात्मना ॥ ५९ ॥
 अपरे चासिता नागा राक्षेयशरतीमरैः । तमेवाभिमुखा जम्मुः
 शलभा इव पावकम् ॥ ६० ॥ अपरे निष्टनन्तश्च व्यदृश्यन्त महा-
 हिपाः । क्षरन्तः शोणितं गात्रैर्नगा इव जलस्रवाः ॥ ६१ ॥
 उरश्चरैर्विमुक्तांश्च बालवन्धैश्च वाजिनः । राजतैश्च तथा कांस्यैः
 सौवर्णैश्चैव भूषणैः ॥ ६२ ॥ हीनांश्चाभरणैश्चैव खलीनेश्च विव-
 र्हितान् । चामरैश्च कुथाभिश्च तूणीरैः पतितैरपि ॥ ६३ ॥
 निहतैः सादिभिश्चैव शूरे राहवयोभितैः । अपश्याम रणे तत्र
 भ्रान्त्यमाणान् हयोत्तमान् ॥ ६४ ॥ प्रासैः खड्गैश्च संस्यूता-
 नृष्टिभिश्चापि भारत । हययोधानपश्याम कञ्जुकोशीप्रधारिणः
 ॥ ६५ ॥ निहतान् बध्यमानांश्च विपमानांश्च भारत । नानाङ्गा-
 बयवैर्हीनांस्तत्र तत्रैव भारत ॥ ६६ ॥ रथान् हेमपरिष्कारान्
 संयुक्तान् जवनेर्हयैः । भ्रान्त्यमाणानपश्याम हतेषु रथिषु दग्धम्
 ॥ ६७ ॥ भग्नाक्षकूवरान् कांश्चित् भङ्गचक्रांश्च भारत । विजाक-
 ध्वजांश्चान्यांश्चिन्नेषादण्डवन्धुरान् ॥ ६८ ॥ विहीनाग्रयिनस्तत्र
 धावमानान् समन्ततः । सूतपुत्रशरैस्तप्तानपश्याम विधाम्यते ।
 विशस्त्रांश्च तथैवान्यान् सशस्त्रांश्च हतान् बहून् ॥ ६९ ॥ तारका-
 जालसंकुन्तान् वरषष्टाविशोभितान् । नानावर्षविचित्राभिः पता-
 काभिरलङ्कृतान् । वारणानन्वपश्याम धावमानान् समन्ततः ॥ ७० ॥
 शिरांसि वाङ्मनून्श्च किन्नानन्यांस्तथैव च । कर्षवापच्युतैर्वाणै-
 रपश्याम समन्ततः ॥ ७१ ॥ महान् व्यतिकरो रौद्रो योधाना-
 मन्वपद्यत । कर्षसायकनुन्तानां युध्यताञ्च मितैः शरैः ॥ ७२ ॥

ते बध्मनाः समरे सूतपुत्रेण सृष्टयाः । तमेवाभिमुखं यान्ति
पतङ्गा इव पावकम् ॥ ७३ ॥ तं दहन्तमनीकानि तत्र तत्र महा-
रथम् । चत्रिया वर्जयामासुर्युगान्ताग्निमिवोल्गुणम् ॥ ७४ ॥
हतशेषास्तु धी वीराः पाञ्चालानां महारथाः । तान् प्रभम्भान्
दृशन् वीरः पृष्ठतो विकिरच्छरैः । अभ्यधावत तेजस्वी विशीर्ण-
कवचध्वजान् ॥ ७५ ॥ तापयामास तान् वाणैः सूतपुत्रो महा
बलः । मध्यं दिनमनुप्राप्तो भूतानीव तमोनुदः ॥ ७६ ॥

इति कर्षपर्वणि कर्षपराक्रमे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥

सञ्जय उवाच । युयुत्सुं तव पुत्रस्य द्रावयन्तं वलं महत् ।
उलूकीऽभ्यपतन्तूणं तिष्ठ तिष्ठेति चान्द्रवीत् ॥ १ ॥ युयुत्सुश्च ततो
राजन् शितधारेण पत्रिणा । उलूकं ताडयामास बज्रैरेव महा-
चलम् ॥ २ ॥ उलूकस्तु ततः क्रुद्धस्तव पुत्रस्य संयुगे । क्षरप्रेण
धनुश्छित्त्वा ताडयामास कर्णिना ॥ ३ ॥ तदपास्य धनुश्छिन्नं
युयुत्सुर्वगवत्तरम् । अन्यदादत्त समहञ्जापं संरक्तलोचनः ॥ ४ ॥
उलूकस्तु ततः पृष्ट्या विव्याध भरतर्षभ । शरथिं त्रिभिरानर्च्छत्
तच्च भूयोऽप्यविध्यत ॥ ५ ॥ उलूकस्तन्तु विश्वत्या विद्धा स्वर्ण-
विभूषितैः । अथास्य समरे क्रुद्धो ध्वजं चिच्छेद काञ्चनम् ॥ ६ ॥
स छिन्नयष्टिः समहान् शीर्थमाणो महाध्वजः । पपात प्रमुखि
राजन् युयुक्तोः काञ्चनध्वजः ॥ ७ ॥ ध्वजमुन्मथितं दृष्ट्वा युयुत्सुः
क्रोधमूर्च्छितः । उलूकं पद्मभिर्वाणैराजघान स्तनान्तरे ॥ ८ ॥
उलूकस्तस्य समरे तैलधौतेन मारिष । शिरश्चिच्छेद भङ्गेन यन्तु-
र्भरतसत्तम ॥ ९ ॥ जघान चतुरोऽश्वान्श्च तच्च विव्याध पद्मभिः ।
सोऽतिविद्धो बलवता प्रत्यपायाद्रथान्तरम् ॥ १० ॥ तं निर्जित्य
रणे राजन्न लक्ष्मण रेतो ययौ । पाञ्चालान् सृष्टयांश्चैव विनिष्प-

न्निधितैः शरैः ॥ ११ ॥ अतानीकं महाराज श्रुतकर्मा सुतस्तव ।
 व्यश्वस्तुरथश्चक्रे निमेषार्द्धादसम्भ्रमः ॥ १२ ॥ हताश्वे तु रथे
 तिष्ठन् अतानीको महारथः । गदां चिक्षेप संक्रुद्धस्तव पुत्रस्य
 मारिष ॥ १३ ॥ सा कृत्वा स्यन्दनं भस्म हयांश्चैव समारथीन् ।
 पपात धरणीं तूष्णं दारयन्तीव भारत ॥ १४ ॥ तावुभौ विरथौ
 वीरौ कुरूणां कीर्तिवर्द्धनौ । व्यपाक्रमेतां युद्धात् प्रेक्षमाणौ
 परस्परम् ॥ १५ ॥ पुत्रस्तु तव सन्तान्तो विविधो रथभाविषत् ।
 अतानीकोऽपि त्वरितः प्रतिबिम्बप्ररथं गतः ॥ १६ ॥ सुतसोमस्तु
 शकुनिर्विद्धा सुनिधितैः शरैः । नाक्रमयत संक्रुद्धो वार्य्यीष इव
 पर्वतम् ॥ १७ ॥ सुतसोमस्तु तं दृष्ट्वा पितुरद्यन्तैरिणम् । शरै-
 रनेकसाहस्रैश्छादयामास भारत ॥ १८ ॥ तान् शरान् शकुनि-
 स्तूष्णं चिच्छेदान्यैः पतत्त्रिभिः । लघुस्तश्चित्रयोधौ च जितकाशी
 च संयुगे ॥ १९ ॥ निवार्य्य समरे चापि शरांस्तान्निधितैः शरैः ।
 आजघान सुसंक्रुद्धः सुतसोमं त्रिभिः शरैः ॥ २० ॥ तस्याश्वान्
 केतनं सूतं तिलशो व्यधमच्छरैः । श्यालस्तव महाराज तत
 उच्चक्रुशुष्मनाः ॥ २१ ॥ हताश्वो विरथश्चैव छिन्नकेतुश्च मारिष ।
 धन्वी धनुर्धरं गच्छ रथाद्भूमावतिष्ठत ॥ २२ ॥ व्यसृजत् सापकां-
 श्चैव स्वर्णपुङ्गान् शिलाशितान् । छादयामास समरे तव श्यालस्य
 तं रथम् ॥ २३ ॥ अलभानामिव व्रातान् शरव्रातान्महारथः ।
 रथोपगान् समीक्ष्यैवं विव्यथे नैव सौत्रलः । प्रममाथ शरांस्तांस्तु
 शरव्रातैर्महाथथाः ॥ २४ ॥ तत्रातुष्यन्त योधाय सिद्धायापि दिवि
 स्थिताः । सुतसोमस्य तत् कर्म दृष्ट्वायद्देयमद्भुतम् । रथस्थं
 शकुनिं यस्तु पदातिः समयोधयत् ॥ २५ ॥ तस्य तीक्ष्णैर्महा-
 वेगैर्भल्लैः सन्नतपर्वभिः । व्यहनत् कार्मुकं राजंस्तूष्णीरांश्चैव सर्वथः
 ॥ २६ ॥ स छिन्नधन्वा विरथः खड्गमुग्रस्य चानदत् । वैदू-
 र्य्योत्पलवर्णाभं हस्तिदन्तमयत्सरम् ॥ २७ ॥ भ्राम्यमाणं तव-

स्तन्नु विमलाश्वरवर्चसम् । कालदण्डोपमं मेने सुतसोमस्य धीमतः
 ॥ २८ ॥ सोऽश्वरत् सहसा खड्गी मण्डलानि समन्ततः । चतु-
 र्दश महाराज शिचावलसमन्वितः ॥ २९ ॥ भ्रान्तमुद्गान्तमाधूत-
 माधूतं धूतनिःसृतम् । सम्पातं समुदीर्षञ्च दर्शयामास संयुगे
 ॥ ३० ॥ सौवलयस्तु ततस्तस्य शरांश्चिदपि वीर्यवान् । तानापतत
 एवाशु चिच्छेद परमासिना ॥ ३१ ॥ ततः क्रुद्धो महाराज सौवलः
 पुनरेव च । प्राह्विणोत् सुतसोमाय शरानाशौविप्रोपमान् ॥ ३२ ॥
 चिच्छेद तांस्तु खड्गेन शिचया च बलेन च । दर्शयन्नाशवं
 युद्धे तार्क्ष्यतुल्यपराक्रमः ॥ ३३ ॥ तस्य सञ्चरतो राजन् मण्डला-
 वर्तने तदा । क्षुरप्रेण सुतीक्ष्णो न खड्गश्चिच्छेद सुप्रभम् ॥ ३४ ॥
 स हिन्नः सहसा भूमौ निपपात महानसिः । अर्द्धमन्यत् स्थितं
 हस्ते सुतसरोस्तस्य भारत ॥ ३५ ॥ हिन्नमाज्ञाय निस्त्रिंशमव-
 धृत्य पदानि षट् । प्राविध्यतः ततः शेषं सुतसोमो महारथः ॥ ३६ ॥
 स हिन्त्वा सगुणद्वापं रणे तस्य महात्मनः । पपात धरणीं तूर्णं
 स्वर्णवज्रविभूषितम् ॥ ३७ ॥ सुतसोमस्ततोऽगच्छत् श्रुतकीर्त्त-
 मंहारथम् ॥ ३८ ॥ सौवलोऽपि घनुरर्गञ्च घोरमन्यत् सदुर्जयम् ।
 अभ्ययात् पाण्डवानीकं निघ्नन् अत्रगणान् बहून् ॥ ३९ ॥ तत्र
 नादो महानासीत् पाण्डवानां विशाम्यते । सौवलं समरे दृष्ट्वा
 विशरन्तमभीतवत् ॥ ४० ॥ तान्यनौकानि दृप्तानि अस्त्वन्ति
 महान्ति च । द्राव्यमागान्यदृश्यन्त सौवलेन महात्मना ॥ ४१ ॥
 यथा दैत्यचमूँ राजन् देवराजो ममर्द्द ह । तथैव पाण्डवीं
 सेनां सौवलयो व्यनाशयत् ॥ ४२ ॥

इति कर्षपर्वणि सुतसोमसौवलयुद्धे पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥

सख्य उवाच । धृष्टद्युम्न कृपो राजन् वारवामास संयुगे ।
 यथा दृष्टं वने सिंहं शरभो वारयेद्युधि ॥ १ ॥ निरुद्धः पार्षत-
 स्तेन गौतमेन बलीयसा । पदात् पदं विचलितुं नाशकत्तत्र
 भारत ॥ २ ॥ गौतमस्य रथं दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नरथं प्रति । वित्रेसुः
 सर्वभूतानि क्षयं प्राप्तञ्च मेनिरे ॥ ३ ॥ तत्रावोचन् विमनसो
 रथिनः सादिनस्तथा । द्रोणस्य निधनान्नूनं संक्रुद्धो हिपदां वरः
 ॥ ४ ॥ शारदतो महातेजा दिव्यास्त्रविदुदारधीः । अपि स्वस्ति
 भवेद्दद्य धृष्टद्युम्नस्य गौतमात् ॥ ५ ॥ अपीयं वाहिनो कृत्स्ना
 मुच्येत महती भयात् । अथयं ब्राह्मणः सर्वान्न तो हन्यात् समा-
 गतान् ॥ ६ ॥ यादृशं दृश्यते रूपमन्तःकप्रतिमं भृशम् । गमिष्य
 त्यद्य पदवीं भारहाजस्य गौतमः ॥ ७ ॥ आचार्यः क्षिप्रहस्तश्च
 विजयी च सदा युधि । अस्त्रवान् वीर्यसम्पन्नः क्रोधेन च सम-
 न्वितः । पार्षतश्च महायुद्धे विमुखोऽद्याभिलक्ष्यते ॥ ८ ॥ इत्येवं
 विविधा वाचस्तावकानां परैः सह । व्यथूयन्त महाराज तयो-
 स्तत्र समागमे ॥ ९ ॥ विनिश्चयस्य ततः क्रोधात् कृप शारदतो
 नृप । पार्षतश्चाद्दियामास निश्चेष्टं सर्वमर्मसु ॥ १० ॥ स हन्य-
 मानः समरे गौतमेन महात्मना । कर्त्तव्यं न स्र जानाति मोहेन
 महता वृतः ॥ ११ ॥ तम ब्रवीत्ततो यन्ता कश्चित् क्षेमं नु पार्षत ।
 ईदृशं व्यसनं युद्धे न ते दृष्टं मया क्वचित् ॥ १२ ॥ दैवयोगात्तु
 ते वाणा नापतन्मर्मभेदिनः । प्रेषिता हिजमुख्येन मर्माण्युद्दिश्य
 सर्वतः ॥ १३ ॥ व्यावर्त्तये रथं तूष्णं नदीवेगमिवाणवात् । अवर्थ्य
 ब्राह्मणं । मन्ये येन ते विक्रमो हतः ॥ १४ ॥ धृष्टद्युम्नस्ततो राजन्
 शनकैरब्रवीद्वचः । मुह्यते मे मनस्तात गात्रे स्वेदश्च जायते ॥ १५ ॥
 वेपथुश्च शरीरे मे लोमहर्षश्च जायते । वर्ष्म यन् ब्राह्मणं युद्धे
 अनैर्याहि यतोऽर्जुनः ॥ १६ ॥ अर्जुनं भीमसेनं वा समरे प्राप्य
 शरथे ब्र क्षेममद्य भवेद्देवमेषा वै नैष्ठिकी मतिः ॥ १७ ॥ ततः

प्रायान्नहाराज सारथिस्वरयन् हवान् । यतो भीमो महेष्वापो
 युयुधे तव सैनिकैः ॥ १८ ॥ प्रदुतश्च रथं दृष्ट्वा घृष्टद्यम्बस्य
 मारिष । किरच्छरथतान्येव गौतमोऽनुययौ तदा ॥ १९ ॥ अङ्गश्च
 पूरयामास मुद्गमुद्गररिन्दम । पाषातं द्रावयामास महेन्द्री
 नमुचिं यथा ॥ २० ॥ शिखण्डिनन्तु समरे भीष्ममृत्युं दुरासदम् ।
 चार्द्धिक्यो वारयामास जयन्निव मुद्गमुद्गः ॥ २१ ॥ शिखण्डी तु
 समासाद्य हृदिकानां महारथम् । पशुभिर्निमित्तैर्भङ्गैर्जैत्रद्वेषे
 समाहनत् ॥ २२ ॥ कृतवर्मा तु संक्रुद्धो भित्त्वा षष्ट्या पतत्रिभिः ।
 धनुरेकेन चिच्छेद हसत्राजन्महारथः ॥ २३ ॥ अथान्यद्दुरादाय
 द्रुपदस्यात्मजो बली । तिष्ठ तिष्ठेति संक्रुद्धो चार्द्धिक्यं प्रत्यभाषत
 ॥ २४ ॥ ततोऽस्य नवतिं वाणात्रुक्मपुङ्गान् सुतेजनान् । प्रेषया-
 मास राजेन्द्र तेऽस्याभ्रश्मन्त वर्मणः ॥ २५ ॥ वितथांस्तान् समा-
 लक्ष्य पतितांश्च महीतले । क्षुरप्रेण सुतौष्णो न कार्मुकं चिच्छिदे
 भृशम् ॥ २६ ॥ अथैनं छिन्नघन्वानं भ्रमशृङ्गमिवर्षभम् । अशीत्या
 मार्गणैः क्रुद्धो बाह्योस्तरसि चार्पयत् ॥ २७ ॥ कृतवर्मा तु संक्रुद्धो
 मार्गणैः क्षतविक्षतः । ववाम रुधिरं गात्रैः कुम्भवक्त्रादिवोदकम्
 ॥ २८ ॥ रुधरेण परिक्लिन्नः कृतवर्मा व्यराजत । वर्षणं क्लेदितो
 राजन् यथा गौरिकपर्वतः ॥ २९ ॥ अथान्यद्दुरादाय समार्गण-
 गुणं प्रभुः । शिखण्डिनं वाणवरैः स्कन्धदेशे व्यताडयत् ॥ ३० ॥
 स्कन्धदेशस्त्रैर्वर्णैः शिखण्डी तु व्यराजत । शाखाप्रशाखा-
 विपुलः सुमहान् पादपो यथा ॥ ३१ ॥ तावन्योऽन्यं भृशं विद्धा
 रुधरेण समुक्षितौ । अन्योऽन्यशृङ्गाभिहतौ रेजतुर्वृषभाविव
 ॥ ३२ ॥ अन्योऽन्यस्य वधे यत्रं कुर्वाणौ तौ महारथौ । रथा-
 भ्याश्चेरतुस्तव मण्डलानि सहस्रशः ॥ ३३ ॥ कृतवर्मा महाराजा
 पाषातं निमित्तैः धरैः । रणे विव्याध सप्तत्या स्वर्षपुङ्गैः शिला-
 मित्तैः ॥ ३४ ॥ ततोऽस्य समरे वाणं भोजः प्रहरतां वरः ।

जोवितान्तकरं घोरं व्यसृजत्स्वरयान्वितः ॥ ३५ ॥ स तेनाभिहतो
 राजन् सूक्ष्माभाशु समाविशत् । ध्वजयष्टिञ्च सहसा शिश्रिघे
 कश्मलावृतः ॥ ३७ ॥ अपोवाह रणान्तूर्खं सारथी रथिना
 वरम् । हार्दिक्यश्वरसन्तप्तं निश्वसन्तं पुनः पुनः ॥ ३७ ॥ परा-
 जिते ततः शूरे द्रुपदस्यात्मजे प्रभो । व्यद्रवत् पाण्डवी सेना
 बध्यमाना समन्ततः ॥ ३८ ॥

इति कर्णपर्वणि शिखण्डप्रपयाने षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥

सञ्जय उवाच । श्वेताश्विोऽपि महाराज ध्वजमत्तावकं बलम् ।
 यथा वायुः समासाद्य तूलराशिं समन्ततः ॥ १ ॥ प्रत्युद्ययुस्त्रि-
 गर्तास्तं शिवयः कौरवैः सह । शाल्वाः संसप्तकाश्चैव नारायण
 वलञ्च यत् ॥ २ ॥ सत्यसेनश्चन्द्रदेवो मित्रदेवः श्रुतप्लवः । सौ-
 श्रुतिश्चित्रसेनश्च मित्रवर्मा च भारत ॥ ३ ॥ त्रिगर्तराजः समरे
 भ्रातृभिः परिवारितः । पुत्रैश्चैव महेष्वासैर्नानाशस्त्रविशारदैः
 ॥ ४ ॥ व्यसृजन्त श्वरव्रातान् किरन्तोऽर्जुनमाहवे । अश्ववर्षन्त
 सहसा वार्थीषा इव सागरम् ॥ ५ ॥ ते लघ्णुनं समासाद्य योधाः
 शतसहस्रशः । अगच्छन् विलयं सर्वं तार्क्ष्यं दृष्ट्वेव पन्नगाः ॥ ६ ॥
 ते बध्यमानाः समरे नाजह्रुः पाण्डवं तदा । दृष्टमाना महाराज
 अलभा इव पावकम् ॥ ७ ॥ सत्यसेनस्त्रिभिर्वाणैर्विव्याध युधि
 पाण्डवम् । मित्रदेवस्त्रिषष्ट्या तु चन्द्रदेवस्तु सप्तभिः ॥ ८ ॥
 मित्रवर्मा त्रिसहस्रा सौश्रुतिश्चापि सप्तभिः । शत्रुप्लवस्तु विंशत्या
 सुशर्मा नवभिः शरैः ॥ ९ ॥ स विद्धो वज्रभिः सङ्घे प्रतिविव्याध
 तान् नृपान् । सौश्रुतिं सप्तभिर्विहा सत्यसेनं त्रिभिः शरैः ॥ १० ॥
 शत्रुप्लवञ्च विंशत्या चन्द्रदेवं तथाष्टभिः । मित्रदेवं शतेनैव श्रुत-
 सेनं त्रिभिः शरैः ॥ ११ ॥ नवभिर्मित्रवर्माणं सुशर्माणं तथाष्टभिः ।

शत्रुप्लवञ्च राजानं हत्वा तत्र शिलाश्रितैः । सौश्रुतेः सशिरस्त्राणं
 शिरः कायादपाहरत् ॥ १२ ॥ तरितश्चन्द्रदेवञ्च शरैर्निन्ये यम-
 क्षयम् । तथेतरान्महाराज यतमानान्महारथान् । पञ्चभिः
 पञ्चभिर्वाणैरेकीकं प्रत्यवारयत् ॥ १३ ॥ सत्यसेनस्तु संक्रुद्धस्तोमरं
 व्यसृजन्महत् । समुद्दिश्य रणे कृष्णं सिंघनादं ननाद च ॥ १४ ॥
 स निर्भय भुजं स्वयं माधवस्य महात्मनः । शयस्त्रयो हेमदण्डो
 जगाम धरणीं तदा ॥ १५ ॥ माधवस्य तु विद्धस्य तोमरेण
 महारणे । प्रतोदः प्रापतद्वस्ताद्रश्मयश्च विशाम्पते ॥ १६ ॥ वासु-
 देवं विभिन्नाङ्गं दृष्ट्वा पार्थो धनञ्जयः । क्रोधमाहारयत्तीव्रं
 कृष्णञ्चेदमुवाच ह ॥ १७ ॥ प्रापयाश्वान्महाबाहो सत्यसेनं प्रति
 प्रभो । यावदेनं शरैस्तीक्ष्णैर्नयामि यमसादनम् ॥ १८ ॥ स
 प्रतोदं प्रयच्छाशु तथा रश्मीन्महायथाः । वाहयामास तानश्वान्
 सत्यसेनरथं प्रति ॥ १९ ॥ विश्वक्सेनन्तु निर्भिन्नं दृष्ट्वा पार्थो
 धनञ्जयः । सत्यसेनं शरैस्तीक्ष्णैर्वारयित्वा महारथः ॥ २० ॥
 ततः सुनिशितैर्भल्लै राक्षस्तस्य महच्छिरः । कुण्डलोपचितं काया-
 च्चकृतं पृतनामुखे ॥ २१ ॥ तन्निङ्कृत्य श्रितैर्वाणैश्चित्रवर्माणमाक्षि-
 पत् । वत्सदन्तेन तीक्ष्णैः सारथिञ्चास्य मारिष ॥ २२ ॥ ततः
 शरशतैर्भूयः संशप्तकगणान् वली । पातयामास संक्रुद्धः शतशोऽथ
 सहस्रशः ॥ २३ ॥ ततो राजतपुङ्गेन राजन् शीघ्रं महात्मनः ।
 मित्रसेनस्य चिच्छेद द्युरप्रेण महारथः । सुशर्मणञ्च संक्रुद्धो
 जलदेशे समाहनत् ॥ २४ ॥ ततः संशप्तकाः सर्वे परिवार्यं धन-
 क्षयम् । शस्त्रौषैर्मन्दुः क्रुद्धा नादयन्तो दिशो दश ॥ २५ ॥
 अभ्यर्हितस्तु तैर्जिष्णुः शक्रतुल्यपराक्रमः । ऐन्द्रमस्त्रममेयात्मा
 प्रादुशक्रो महारथः । ततः शरसहस्राणि प्रादुरासन् विशाम्पते
 ॥ २६ ॥ ध्वजानां छिद्यमानानां कार्मुकाणाञ्च मारिष । रथानां
 सपताकानां तूष्णीराणां युगैः सह ॥ २७ ॥ अद्याणामथ चक्राणां

योक्त्राणां रश्मिभिः सह । क्रूवराणां वक्रधानां पृषत्कानाञ्च
 संयुगे ॥ २८ ॥ अश्वानां पतताञ्चापि प्रासानामृष्टिभिः सह ।
 गदानां परिघाणाञ्च शक्तितोमरपट्टिभैः ॥ २९ ॥ अतस्त्रीनां
 सचक्राणां भुजानाञ्चोदभिः सह । कण्ठसूत्राङ्गदानाञ्च केयूरा-
 णाञ्च मारिष ॥ ३० ॥ हाराणामथ निष्काणां तनुव्राणाञ्च भारत ।
 कृत्राणां व्यजनानाञ्च शिरसां मुकुटैः सह । अश्रूयत महाअश्रु-
 स्तत्र तत्र विद्याम्पते ॥ ३१ ॥ सकुण्डलानि स्वर्चीणि पूर्वचन्द्र-
 निभानि च । शिरांस्युर्व्यामदृश्यन्त ताराजालमिव शिरे ॥ ३२ ॥
 सुस्रग्वीणि सुवासांसि चन्दनेनोद्धितानि च । शरीरानि व्यदृश्यन्त
 निहतानां महीतले ॥ ३३ ॥ गन्धर्वनगराकारं धरमायोधनं
 तदा । निहतैराजपुत्रैश्च त्रियैश्च महावलैः ॥ ३४ ॥ हस्तिभिः
 पतितैश्चैव तुरगैश्चामवमही । अगम्यरूपा समरे विष्णीर्षैरिव
 पर्वतैः ॥ ३५ ॥ नासीञ्चक्रपथस्तत्र पाण्डवस्य महात्मनः । निघ्नतः
 शत्रवान् भङ्गैर्हंस्यश्वहास्यतो महत् ॥ ३६ ॥ आतङ्गादिः सीदन्ति
 रथचक्राणि मारिष । चरतस्तस्य संग्रामे तन्मिंशोद्धितानि च ॥ ३७ ॥
 सीदमानानि चक्राणि समूहस्तुरगा भृशम् । अमेण ता युक्ता
 मनोमारुतरंहसः ॥ ३८ ॥ वध्यमानन्तु तत् सैन्यं पाण्डुपुत्रेण
 धन्विना । प्रावयो विभुखं सर्वं नावतिष्ठति भारत ॥ ३९ ॥ तान्
 जित्वा समरे जिष्णुः संप्रपन्नकणान् वद्धन् । विरराज तदा
 पार्थो विधूमोऽभिरिवोच्छ्वलन् ॥ ४० ॥

इति कर्णपर्वणि अर्जुनविजये सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥

सञ्जय उवाच । युधिष्ठिरं महाराज विद्वजन्तं शरान् वद्धन् ।
 स्वयं दुर्योधनो राजा प्रत्यगृह्णाद्भीतवत् ॥ १ ॥ तमापतन्तं
 सहसा तव पुत्रं महारथम् । धर्मराजो द्रुपं विद्धा तिष्ठ तिष्ठेति

चाग्रवीत् ॥ २ ॥ स तु तं प्रतिविद्याध नवमिर्निश्चितैः शरैः ।
 सारथिह्वास्य भक्तेन भृशं क्रुद्धोऽभ्यताडयत् ॥ ३ ॥ ततो युधि-
 छिरो राजा स्वर्षपुङ्गान् शिलीमुखान् । दुय्योधनाव विक्षेप
 वयोदध शिलाशितान् ॥ ४ ॥ चतुर्मिषतुरो वाह्वांस्तस्य हत्वा
 महारथः । पञ्चमेन शिरः कायात् सारथेस्तु समाक्षिपत् ॥ ५ ॥
 घष्टेन तु ध्वजं राक्षः सप्तमेन तु कार्मुकम् । अष्टमेन तथा खड्गं
 पातयामास भूतले ॥ ६ ॥ पञ्चमिदृ पतिह्वापि धर्मराजोऽद्वैय-
 ङ्गुशम् । हताश्वान्तु रथात्तस्मादवप्लुत्य सुतस्तव । उत्तमं व्यसनं
 प्राप्नो भूमावेवावतिष्ठते ॥ ७ ॥ तन्तु कृच्छ्रगतं दृष्ट्वा कर्णद्रौणि-
 क्कपादयः । अभ्यवर्तन्त सहसा परीप्सन्तो नराधिपम् ॥ ८ ॥
 अथ पाण्डुसुताः सर्वे परिवार्य्य युधिष्ठिरम् । अन्वयुः समरे
 राजंस्ततो युद्धमवर्तत ॥ ९ ॥ ततस्तूर्य्यसहस्राणि प्रावाद्यान्त महा-
 मृधे । ततः किलकिलाशब्दाः प्रादुरासन्नहीपते ॥ १० ॥ यत्रा-
 भ्यगच्छन् समरे पाञ्चालाः कौरवैः सह । नरा नरैः समाजम्भु-
 वीरणा वरदारणैः ॥ ११ ॥ रथाश्च रथिभिः सार्द्धं हयाश्च हय-
 सादिभिः । इन्द्रान्यासन्नहाराज प्रेक्षणीयानि संयुगे । विविधा-
 न्यग्रचिन्त्यानि शस्त्रवन्धुत्तमानि च ॥ १२ ॥ ते शूराः समरे सर्वे
 चित्रं लघु च सुष्ठु च । अयुध्यन्त महावेगाः परस्परवधैषिणः
 ॥ १३ ॥ अन्योऽन्यं समरे जघ्नर्योधप्रतमनुष्ठिताः । न हि ते
 समरशुक्रः पृष्ठतो वै कथञ्चन ॥ १४ ॥ सुहृत्तमेव तद्यद्दमासी-
 त्पथुरदर्शनम् । तत उन्नत्तवद्राजन्निर्मर्यादमवर्तत ॥ १५ ॥ रथी
 नागं समासाद्य दारयन्निश्चितैः शरैः । प्रेषयामास कालाय शरैः
 सन्नतपर्वभिः ॥ १६ ॥ नागा हयान् समासाद्य विक्षिपन्तो बहू-
 व्रणे । दारयामासुरत्युग्रं तत्र तत्र तदा तदा ॥ १७ ॥ हया-
 रोहाश्च बहवः परिवार्य्य हयोत्तमान् । तलशब्द्वरांश्चक्रुः सम्प-
 तन्तस्ततस्ततः ॥ १८ ॥ धावमानांस्ततस्तांस्तु द्रवमाणान् महा-

गजान् । पार्श्वतः पृष्ठतश्चैव निजघ्नूर्हयसादिनः ॥ १९ ॥ विद्राव्य
 च बह्वनश्चान्नागा राजन्मदीक्ष्णः । विषाणैश्चापरे जघ्नुर्मृदु-
 द्यापरे भृशम् ॥ २० ॥ साश्वारोहान्श्च तुरगान् विषाणैर्विव्यधू-
 र्मुपा । अपरे चिच्छिपूर्वगात् प्रगृह्णातिवलास्तदा ॥ २१ ॥ पादात्-
 राहता नागा विवरेषु समन्ततः । चक्रुरात्सखरं घोरं दुद्रुवुश्च
 द्विषो दृश ॥ २२ ॥ पदातीनान्तु सहसा प्रदुतानां महाहवे ।
 उत्सृज्याभरणं तूर्णमवप्लव्य रणाजिरे ॥ २३ ॥ निमित्तं मन्य-
 मानास्तु परिणाम्य महागजाः । जगद्भ्रविभिदुश्चैव चित्रास्था-
 भरणानि च ॥ २४ ॥ तांस्तु तत्र पसक्तान् वै परिवार्य पदातयः ।
 हस्त्यारोहान्निजघ्नस्ते महावेगा वलोत्कटाः ॥ २५ ॥ अपरे
 हस्तिभिर्हस्तैः खे विच्छिन्ना महाहवे । निपतन्तो विषाणाग्रैर्भृशं
 विद्धाः सुशिक्षितैः ॥ २६ ॥ अपरे सहसा गृह्य विषाणैरव-
 सूदिताः । सेनान्तरं समासाद्य केचित्तत्र महागजैः । क्षुसागात्रा
 महाराज विक्षिप्य च पुनः पुनः ॥ २७ ॥ अपरे व्यजनानीव
 विभ्राम्य निहता मृधे । पुरःसराश्च नागानामपरेषां विश्राम्यते ।
 शरीरास्थतिविद्धानि तत्र तत्र रणाजिरे ॥ २८ ॥ प्रतिमानेषु
 कुम्भेषु दन्तवेष्टेषु चापरे । निगृहीता भृशं नागाः असतोमर-
 शक्तभिः ॥ २९ ॥ निगृह्य च गजाः केचित् पार्श्वस्थैर्भृशदारुणैः ।
 रथाश्वसादिभिस्तत्र संभिन्ना न्यपतन् भुवि ॥ ३० ॥ सहसा
 सादिनस्तत्र तोमरेण महामृधे । भूमावमृद्गन् वेगेन सर्वमाणं
 पदातिनम् ॥ ३१ ॥ तथा सावरणान् कांश्चित्तत्र तत्र विश्राम्यते ।
 रथान्नागा समासाद्य परिगृह्य च भारिष । व्यक्षिपन् सहसा
 तत्र घोररूपे भयानके ॥ ३२ ॥ नाराचैर्निहतस्यापि निपपात
 महागजः । पर्वतस्येव शिखरं वच्चमग्नं महीतले ॥ ३३ ॥ योधा
 योधान् समासाद्य सुष्टिभिर्यहनन् युधि । केशेष्वन्योऽन्यमाक्षिप्य
 चिच्छिपूर्वभिदुश्च च ॥ ३४ ॥ उद्यम्य च भुजानन्ये निक्षिप्य च

महौतले । तदा चौरः समाक्रम्य स्फुरन्तीऽपाहरञ्छिरः ॥ ३५ ॥
 मृतमन्यो महाराज पद्भ्यां ताडितवांस्तदा । पततश्चापरो राजन्
 विजहारासिना शिरः ॥ ३६ ॥ जीवतश्च तथैवान्यः शस्त्रं काये
 न्यमञ्जयत् । मुष्टियुद्धं महश्चासीत् योधानां तत्र भारत । तथा
 केशग्रहशीघ्रो वाङ्मयुद्धञ्च भैरवम् ॥ ३७ ॥ समासक्तस्य चान्येन
 अविज्ञातस्तथापरः । जहार समरे प्राणान् नानाशस्त्रैरनेकधा
 ॥ ३८ ॥ संसक्तेषु च योधेषु वर्तमाने च संकुले । कवन्धातुरस्थि-
 तानि स्युः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ३९ ॥ शोणितैः सिञ्चमानानि
 शस्त्राणि कवचानि च । महारागातुरक्तानि वस्त्राणीव चकाशिरै
 ॥ ४० ॥ एवमेतन्महायुद्धं दारुणं शस्त्रसंकुलम् । उन्मत्तगद्ग-
 प्रतिमं शब्देनापूरयञ्चगत् ॥ ४१ ॥ नैव खे न परे राजन् विज्ञा-
 यन्ते शरातुराः । योद्धव्यमिति युध्यन्ते राजानो जयमद्भिः ॥ ४२ ॥
 खान् खे जन्तुर्महाराज परांथेन समगतान् । उभयोः सेनयो-
 वीरैर्व्याकुलं समपद्यत् ॥ ४३ ॥ रथैर्मन्मैर्महाराज वारणेश्च
 निपातितैः । हृद्यैश्च पतितैस्तत्र नरैश्च विनिपातितैः ॥ ४४ ॥
 अग्न्यस्त्रपा पृथिवी मांसशोणितऋद्धिमा । क्षणेनासीन्महीपाल
 क्षतजोषप्रवर्तिनौ ॥ ४५ ॥ पाञ्चालानहनत् कर्मास्त्रिगत्तांश्च धन-
 च्छयः । भीमसेनः कुक्षेद्राजन् हस्त्यनीकञ्च सर्वशः ॥ ४६ ॥ एव-
 मेष क्षयो वृत्तः कुरुपाण्डवसेनयोः । अपराह्णे गते सूर्य्यं काङ्क्षतां
 विपुलं यशः ॥ ४७ ॥

इति कर्मापञ्चणि सङ्कलयुद्धे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अतितीव्राणि दुःखानि दुःसहानि बहूनि
 च । ततोऽहं सञ्जयाश्रीषं पुत्राणाञ्चैव सङ्गमम् ॥ १ ॥ यथा
 लं मे कथयसे यथा युद्धञ्च वर्तते । न सन्ति सूत कौरव्या इति

मे निश्चिता मतिः ॥ २ ॥ दुर्योधनश्च विरथः कृतस्तव महारणे ।
धर्मपुत्रः कथञ्चक्रे तस्य वा नृपतिः कथम् ॥ ३ ॥ अपराह्णे कथं
युद्धमभवत्सोमहर्षणम् । तन्ममाचक्षु तत्त्वेन कुण्ठो ह्यसि सञ्जय ॥ ४

सञ्जय उवाच । संसृतेषु च सैन्येषु युध्यमानेषु भागशः ।
रथमन्यं समास्थाय पुत्रस्तव विशाम्पते । क्रोधेन महता युक्तः
सविषो भुजगो यथा ॥ ५ ॥ दुर्योधनस्तु दृष्ट्वा वै धर्मराजं
युधिष्ठिरम् । प्रोवाच सूतं त्वरितो याहि याहीति भारत ॥ ६ ॥
तत्र मां प्रापय क्षिप्रं सारथ्ये यत्र पाण्डवः । ध्रियमाणातपत्रेण
राजा राजति दंष्ट्रितः ॥ ७ ॥ स सूतयोदितो राज्ञा राज्ञः
स्यन्दनमुत्तमम् । युधिष्ठिरस्याभिमुखं प्रेषयामास संयुगे ॥ ८ ॥
ततो युधिष्ठिरः क्रुद्धः प्रभिन्न इव कुञ्जरः । सारथिञ्चोदयामास
याहि यत्र सुवोधनः ॥ ९ ॥ तौ समाजम्भतुर्वीरौ भ्रातरौ रथ-
सत्तमौ । समेत्य च महावीर्यौ संरक्षौ युद्धदुर्महौ । ततश्चतु-
र्महेश्वासौ शरैरन्योऽन्यमाहवे ॥ १० ॥ ततो दुर्योधनो राजा
धर्मशीलस्य मारिष । शिलाघ्रितेन भङ्गेन धनुश्चिच्छेद संयुगे
॥ ११ ॥ तन्नामृष्यत संक्रुद्धो ह्यवमानं युधिष्ठिरः ॥ १२ ॥ अप-
विध्य धनुश्चिन्नं क्रोधसंरक्तलोचनः । अन्यत् कार्मुकम् शाय
धर्मपुत्रश्चमूमुखे । दुर्योधनस्य चिच्छेद ध्वजं कार्मुकमेव च ॥ १३ ॥
अथान्यद्दनुरादाय प्रत्यविध्यत पाण्डवम् ॥ १४ ॥ तावन्योऽन्यं
सुसंरक्षौ शस्त्रवर्षाण्यमुञ्चताम् । सिंहाविव सुसंरक्षौ वरस्सर-
जिगीषया ॥ १५ ॥ जघ्नतुस्तौ रणेऽन्योन्यं नर्द्धमानौ वृषाविव ।
अन्तरं मार्गमानौ च चेरतुस्तौ महारथौ ॥ १६ ॥ ततः पूर्या-
यतोत्सृष्टैः शरैस्तौ तु कृतव्रणौ । विरेजतुर्महाराज किंशुकाविव
पुष्पितौ ॥ १७ ॥ ततो राजन् प्रतिभयान् सिंघनादान्मुद्गमुद्गः ।
तलयोश्च तथा शब्दान् धनुषोश्च महाहवे । शङ्खशब्द्वराश्वैव
चक्रतुस्तौ नरेश्वरौ ॥ १८ ॥ अन्योऽन्यं तौ महाराज पीडया

अक्रतुर्भृशम् ॥ १९ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा पुत्रं तव शरैस्त्रिभिः ।
 आजघानोरसि क्रुद्धो वज्रवेगैर्दुरासदैः ॥ २० ॥ प्रतिविव्याध तं
 तूष्णं तव पुत्री महोपतिः । पञ्चभिर्निशितैर्वाणैः सुकपुङ्गैः शिला-
 शितैः ॥ २१ ॥ ततो दुर्योधनो राजा शक्तिं चिक्षेप भारत ।
 सर्वपारश्वीं तोच्छां महोत्काप्रतिमां तदा ॥ २२ ॥ तामापतन्तीं
 सहसा धर्मराजः शितैः शरैः । त्रिभिस्त्रिच्छेद सहसा तच्च
 विव्याध पञ्चभिः ॥ २३ ॥ निपपात ततः साथ स्वसदृण्डा महा-
 स्वना । निपतन्ती महोत्केव व्यराजत् शिखिसन्निभा ॥ २४ ॥
 शक्तिं विनिहतां दृष्ट्वा पुत्रस्तव विशम्पते । नवभिर्निशितैस्तीक्ष्णै-
 र्निजघान युधिष्ठिरम् ॥ २५ ॥ सोऽतिविद्धो बलवता शत्रूणां शत्रु-
 तापनः । दुर्योधनं समुद्दिश्य वाणं जग्राह सत्वरः ॥ २६ ॥
 समावत्त च तं वाणं धनुर्मध्ये महाबलः । चिक्षेप च महाराज
 ततः क्रुद्धः पराक्रमी ॥ २७ ॥ स तु वाणः समासाद्य तव पुत्रं
 महारथम् । व्यामोहयत राजानं धरणीञ्च जगाम ह ॥ २८ ॥
 ततो दुर्योधनः क्रुद्धो गदामुद्यम्य वेगितः । विधित्सुः कलह-
 स्यान्तं धर्मराजनुपाद्रवत् ॥ २९ ॥ तमुद्यतगदं दृष्ट्वां दण्डहस्त-
 मिवानुकम् । धर्मराजो महाशक्तिं प्राहिणोत्तव स्तनवे । दौष्य-
 मानां महाविगां महोत्कां ज्वलितामिव ॥ ३० ॥ रथस्थः स तथा
 विद्धो मर्म भित्त्वा स्तनान्तरे । भृशं संविम्वहृदयः पपात च
 मुमोह च ॥ ३१ ॥ भीमस्तमाह च ततः प्रतिज्ञामनुचिन्तयन् ।
 नायं बध्यस्तव नृप इत्युक्तः संन्यवर्त्तत ॥ ३२ ॥ ततस्त्वरितमागम्य
 कृतवर्मा तवात्मजम् । प्रत्यपद्यत राजानं निमग्नं व्यसनार्थवे ॥ ३३ ॥
 गदामाहाय भीमोऽपि हेमपटपरिष्कृतम् । अभिदुद्राव वेगेन
 कृतवर्माणमाहवे ॥ ३४ ॥ एवं तदभवद्युद्धं लदीयानां परैः सह ।
 अपराह्णे महाराज काङ्क्षतां विजयं युधि ॥ ३५ ॥

इति कर्मापर्वणि सङ्कुरुयुद्धे जनस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥

सञ्जय उवाच । ततः कथं पुरष्कृत्य त्वदीया युद्धदुर्मदाः ।
 पुनरावृत्य संग्रामं चक्रुर्देवासुरोपमम् ॥ १ ॥ हिरदनररथाश्व-
 शङ्खशब्दैः परिहृषिता विविधैश्च शस्त्रपातैः । हिरदरथपदाति-
 सादिसङ्घाः परिकुपिताभिसुखाः प्रजघ्निरे ते ॥ २ ॥ शितपर-
 श्वधसासिपट्टिभैरिषुभिरनेकविधैश्च सादिताः । हिरदरथहत्या
 महाहवे वरपुरुषैः पुरुषाश्च वाहनैः ॥ ३ ॥ कमलदिनकरेन्दु-
 सन्निभैः सितदशनैः सुमुखाक्षिनासिकैः । रुचिरमुकुटकुण्डलै-
 र्मही पुरुषशिरोभिरास्तृता वभौ ॥ ४ ॥ परिघमुपलभ्यक्तितोमरै-
 र्नखरभुषण्डिगदाशतैर्हताः । हिरदनरहत्याः सहस्रशो रुधिर-
 नदीप्रवाहस्तदाभवन् ॥ ५ ॥ प्रहतरथनराश्वकुञ्जरं प्रतिभय-
 दर्शनमुल्लूणव्रणम् । तद्वह्निहतमावभौ बलं पितृपतिराष्ट्रमिव
 प्रजाक्षये ॥ ६ ॥ अथ तव नरदेव सैनिकास्तव च सभाः सुरसत्तु-
 सन्निभाः । अमितबलपुरःचरा रणे कुरुव्रषभाः शिनिवृत्रमभ्ययुः
 ॥ ७ ॥ तदतिरुचिरभीममावभौ पुरुषवराश्वरथदिपाकुलम् ।
 लवणजलसमुद्धतस्वनं बलमसुरामरसैन्यसन्निभम् ॥ ८ ॥ सुर-
 पतिसमविक्रमस्ततस्त्रिदशवरावरजोपमं युधि । दिनकररिररश-
 प्रभैः पृथक्की रवितनयोऽभ्यहनच्छिनिप्रवीरम् ॥ ९ ॥ तमपि
 सरथवाजिसारथिं शिनिवृत्रमभो विविधैः शरैस्त्वरन् । भुजगविष-
 ममप्रभै रणे पुरुषवरं समवास्तृणोत्तदा ॥ १० ॥ शिनिवृत्रमश्वर-
 प्रपौडितं तव सुहृदी वसुषिणमभ्ययुः । त्वरितमतिरथा रथर्षभं
 हिरदरथाश्वपदातिभिः सह ॥ ११ ॥ तदुदधिनिभमाद्रवहलं
 त्वरिततरैः समभिद्रुतं परैः । द्रुपदसुतमुखैस्तदाभवत्पुरुषरथाश्व-
 गजक्षयो महान् ॥ १२ ॥ अथ पुरुषप्रवरौ कृताङ्गिकौ भवमभि-
 पूज्य यथाविधि प्रभुम् । अरिबधकृतनिश्चयो द्रुतं तव बलमजुन-
 केशवौ सतौ ॥ १३ ॥ जलदनिनदनिस्वनं रथं पवनविधूतपताक-
 केतनम् । सितहयमुपयान्तमन्तिकं हतमनसो दृष्टशुस्तदारथः

। १४ ॥ अथ विस्फार्य गाण्डीवं रणे नृत्यन्निर्वाजनः । शर-
 षंवाधमकरोत् खं दिशः प्रदिशस्तथा ॥ १५ ॥ रथान् विमान-
 प्रतिमान् सञ्जयन् सायुधध्वजान् । ससारथींस्तदा वाणैरभा-
 णीवानिलोऽवधीत् ॥ १६ ॥ गजान् गजनियन्तृंश्च वैजयन्त्यायुध-
 ध्वजान् । सादिनोऽश्वांश्च पत्तींश्च शरैर्नित्ये यमन्तयम् ॥ १७ ॥
 तमन्तकमिव क्रुद्धमनिवार्यं महारथम् । दुर्योधनोऽभ्ययादेको
 निघ्नन् वाणैरजिह्मगैः ॥ १८ ॥ तस्यार्जुनो धनुः सूतमश्वान्
 केतुञ्च शायकैः । हत्वा सप्तभिरेकेन हतं चिच्छेद पत्रिणा ॥ १९ ॥
 अन्तरञ्च समासाद्य व्यसृजत् प्राणघातिनम् । दुर्योधनायेषुवरं तं
 द्रौणिः सप्तधाच्छिनत् ॥ २० ॥ ततो द्रौणोर्धनुश्छित्त्वा हत्वा चाश्व-
 वराच्छरैः । कृपस्यापि तदत्युग्रं धनुश्चिच्छेद पाण्डवः ॥ २१ ॥
 हार्दिक्यस्य धनुश्छित्त्वा ध्वजञ्चाश्वान्स्तथावधीत् । दुःशासनस्ये-
 ष्वसनं हित्वा राधेयमभ्ययात् ॥ २२ ॥ अथ सात्यकिसुत्सुच्य
 त्वरन् कर्णोऽर्जनं त्रिभिः । विद्धा विव्याध विंशत्या कृष्णां पाथं
 पुनः पुनः ॥ २३ ॥ न ग्लानिरासीत् कर्णस्य क्षिपतः सायकान्
 वहन् । रणे विनिघ्नतः शत्रून् क्रुद्धस्येव शतक्रतोः ॥ २४ ॥ अथ
 सात्यकिरागत्य कर्णं विद्धा शितैः शरैः । नवत्या नवमिश्रोग्रैः
 शतेन पुनरापयत् ॥ २५ ॥ ततः प्रवीराः पार्थानां सर्वे कर्णमपी-
 ङ्गयन् । युधामन्युः शिखण्डौ च द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ॥ २६ ॥
 उत्तमौजा युयुत्सुश्च यमौ पार्श्वत एव च । चेद्विकारुप्रमत्स्रानां
 कैकेयानाञ्च यदलम् ॥ २७ ॥ चेकितानश्च बलवान् धर्मराजश्च
 सुव्रतः । एते रथाश्वद्विरद्वैः पत्तिमिश्रोग्रविक्रमैः ॥ २८ ॥ परि-
 वार्य रणे कर्णं नानाशस्त्रैरवाकिरन् । भाषन्तो वाग्भिरुग्राभिः
 सर्वे कर्णवधे धृताः ॥ २९ ॥ तां शस्त्रवृष्टिं वद्ध्वा कर्णश्छित्त्वा
 शितैः शरैः । अपोवाहास्त्रवीर्येण द्रुमं भुङ्क्तेव मारुतः ॥ ३० ॥
 रथिनः समहामात्रान् गजानश्वान् ससादिनः । पत्तिव्रातांश्च

संक्रुद्धो निघ्नन् कर्षो व्यदृश्यत ॥ ३१ ॥ तदध्यमानं पाण्डूनां बलं
 कर्षास्ततेजसा । विषस्तत्तदेहन्तु प्रायं आसीत् पराङ्मुखम्
 ॥ ३२ ॥ अथ कर्षास्त्रमस्त्रेण प्रतिहत्तार्जुनः क्षयन् । द्विषः
 खञ्जैव भूमिञ्च प्रावृणोत् अरवृष्टिभिः ॥ ३३ ॥ सुषलानीव सम्येतुः
 परिषा इव क्षेपवः । अतश्च इव चाप्यन्ये वञ्चाणुग्राणि चापरे
 ॥ ३४ ॥ तैर्बध्यमानं तत् सैन्यं सपत्तप्रखरद्यदिपम् । निमी-
 लिताक्षमत्यथं वभ्राम च ननाद च ॥ ३५ ॥ निष्कैवल्यं तदा
 युद्धं प्रापुरश्चनरहिपाः । हन्यमानाः शरैरार्त्तास्तदा भीताः
 प्रदुद्रुवुः ॥ ३६ ॥ तद्दीयानां तदा युद्धे संसक्तानां जयैषिणाम् ।
 गिरिमस्तं समासाद्य प्रत्यपद्यत भानुमान् ॥ ३७ ॥ तमसा च
 महाराज रजसा च विशेषतः । न किञ्चित् प्रत्यपश्याम शुभं वा
 यदि वाशुभम् ॥ ३८ ॥ ते त्रस्यन्ती महेश्वासा रात्रियुद्धस्य भारत ।
 अपयानं ततश्चक्रुः संहिताः सर्वयोधिभिः ॥ ३९ ॥ कौरवेष्वप-
 यातेषु तदा राजन् दिनक्षये । जयं सुमनसः प्राप्य पार्थाः स्वभिविरं
 ययुः ॥ ४० ॥ वादित्प्रवृद्धैर्विविधैः सिंहनादैः सर्गजितैः । परानुप
 हसन्तश्च स्तुवन्तश्चाच्युतार्जुनौ ॥ ४१ ॥ कृतेऽवहारे तैर्वीरैः सौनेकाः
 सर्वं एव ते । आशीर्वाचः पाण्डवेषु प्रायुज्यन्त नरेश्चरन् ॥ ४२ ॥
 ततः कृतेऽवहारे च प्रहृष्टास्तत्र पाण्डवाः । निशायां भिविरं
 गत्वा न्यवसन्त नरेश्वराः ॥ ४३ ॥ ततीरक्षः पिशा वास्य स्वापदाश्चैव
 सङ्घयः । जम्बुरायोधनं घोरं रुद्रस्याक्रीडसन्निभम् ॥ ४४ ॥

इति कर्षपर्वणि प्रथमदिवसयुद्धे त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३०

धृतराष्ट्र उवाच । स्वेन हृन्देन वः सर्वानवधीड्यत्तमर्जुनः ।
 न ह्यस्य समरे मुञ्चेदन्तकीऽप्याततायिनः ॥ १ ॥ पार्थशैकोऽह-
 रद्द्रामेकस्यान्मिमत्तर्पयत् । एकश्रेमां महीं जित्वा चक्रे बलिभृती

वान् ॥ २ ॥ एको निवातकदवानहनदिव्यकार्मुकः । एकः
 रातस्त्रेण स्थितं शर्वमयः शयत् ॥ ३ ॥ एको ह्यरक्षह्यरतानेको
 वमतोषयत् । तेनैकेन जिता सर्वे महिषा ह्युग्रतेजसा ॥ ४ ॥
 ते निन्द्याः प्रयत्नास्ते यत्ते चक्रुर्ब्रवीहि तत् । ततो दुःखो धनः
 त पश्चात् किमकरोत्तदा ॥ ५ ॥

सञ्जय उवाच । हतप्रहतविधस्तविवर्मायुधवाहनाः । दीन-
 रा दूयमाना मानिनः शत्रुनिर्जिताः ॥ ६ ॥ शिविरस्थाः पुन-
 न्न मन्त्रयन्ति स्म कौरवा । श. नदं दृष्ट्वा हतविद्याः पादाक्रान्ता
 वीरगाः ॥ ७ ॥ तान् लब्ध्वा ततः कर्षः क्रुद्धः सर्व इव श्वसन् ।
 तं करेण निष्ठीक्य प्रेक्षन् पृथक् जगन् ॥ ८ ॥ यत्तो दृढश्च
 चक्षुष्टेजमानर्जुनः सदा । संकीर्णप्रति चाप्येन यथाकालमधी-
 वजः ॥ ९ ॥ स यथाह विस्मरणं वयं तेनाय वक्षिष्याः । श्वस्वहं
 यस्य सङ्ख्यं सर्वं हन्ता महीपते ॥ १० ॥ एवमुक्त्वास्तथैव्युक्त्वा
 षोऽनुजज्ञे नृपीक्षुमान् । तेऽनुज्ञता नृपाः सर्वे स्वानि विश्रानि
 भेजिरे ॥ ११ ॥ सुखोषितास्ते रजनीं हृष्टा मुखाय निर्ययुः ॥ १२ ॥
 तेऽपश्यन् विहितं व्यूहं धर्मराजेन दुःखियन् । प्रयत्नात् कुरुमुख्येन
 वृहस्पत्युग्रनोमतम् ॥ १३ ॥ अथ प्रतिपकर्त्तरं प्रदीरं परवीरहा ।
 सञ्चार वृद्धमस्त्रं कर्षं दुःखो धनस्तदा ॥ १४ ॥ पुरन्दरसमं
 युद्धे मरुत्तणसमं बले । कार्तवीर्यसमं वीर्यं कर्षं राज्ञोऽगमन्मनः
 ॥ १५ ॥ सर्वेषाञ्चैव सैन्यानां कर्णमेवागमन्मनः । सूतपुत्रं
 महेश्वासं वन्धुमात्ययिकेष्विव ॥ १६ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । यदोऽगमन्मनः मन्दाः कर्षं वैकर्त्तनं प्रति ।
 अथपश्यत राधेयं शीतार्त्ता इव भास्करम् ॥ १७ ॥ कृतेऽवहारे
 सैन्यानां प्रवृत्ते चरणे पुनः । कथं वैकर्त्तनः कर्षस्तत्रायुध्यत
 सञ्जय ॥ १८ ॥ कथञ्च पाण्डवाः सर्वे युयुधुस्तत्र सूतजम् । कर्षो
 ष्येको महावाङ्महान्यात् पार्थान् वसृञ्जयान् ॥ १९ ॥ कर्षस्य

भुजयोवीर्यं शक्रविष्णुसमं युधि । तस्य शस्त्राणि घोराणि विक्र-
मश्च महात्मनः ॥ २० ॥ कर्णमाश्रित्य संग्रामे यत्तो दुर्योधनो
नृपः । दुर्योधनं ततो दृष्ट्वा पाण्डवेन शृण्वार्हितम् । पराक्रान्तान्
पाण्डुसुतान् दृष्ट्वा चापि महारथः ॥ २१ ॥ कर्णमाश्रित्य संग्रामे
मन्दो दुर्योधनः पुनः । जेतुमुत्सहते पार्थान् सपुत्रान् सहकेशवान्
॥ २२ ॥ अहोवत महद्दुःखं यत्र पाण्डुसुताग्रणे । नातरद्रभसः
कर्णो दैवं नूनं परायणम् ॥ २३ ॥ अहो द्यूतस्य निष्ठेयं घोरा
सम्प्रति वसते । अहो तीव्राणि दुःखानि दुर्योधनकृतान्यहम् ।
सोढा घोराणि वद्मशः शल्यभूतानि सञ्जय ॥ २४ ॥ सौबल्य
तदा तात नीतिमानिति मन्यते । कर्णश्च रभसो नित्यं राजानं
चाप्यनुव्रतः ॥ २५ ॥ यदेवं वर्त्तमानेषु महायुद्धेषु सञ्जय ।
अश्रापं निहतान् पुत्रान् नित्यमेव च निर्जितान् ॥ २६ ॥ न
पाण्डवानां समरे कश्चिदस्ति निवारकः । स्त्रीमध्यमिव गाहन्ते
दैवन्तु बलवत्तरम् ॥ २७ ॥

सञ्जय उवाच । राजन् पूर्वनिमित्तानि धर्मिष्ठानि विचिन्तय
॥ २८ ॥ अतिक्रान्तं हि यत् कार्यं पश्चाच्चिन्तयते नरः । तच्चास्य
न भवेत् कार्यं चिन्तया च विनश्यति ॥ २९ ॥ तद्दिदं तं कार्येत्
दूरप्राप्तं विजानता । न कृतं यत्त्वया पूर्वं प्राप्ताप्रतावधारणम्
॥ ३० ॥ उक्तोऽसि वद्मश राजन् मा युध्यस्वेति पाण्डवैः । गृह्णीषि
न च तन्मोहादच नञ्च विशाम्यते ॥ ३१ ॥ त्वया पापानि घोराणि
समाचीर्ष्यानि पाण्डुषु । त्वत्कृते वर्त्तते घोरः पार्थिवानां जनशयः
॥ ३२ ॥ तत्स्विदानीमतिक्रान्तं मा शुचो भरतर्षभ । शृणु सर्वं
यथा हतं घोरं वैश्वसमच्यत ॥ ३३ ॥ प्रभातायां रजन्यान्तु कर्ण
राजानमभ्ययात् । समेत्य च महावाहुर्दुर्योधनमथाब्रवीत् ॥ ३४ ॥

कर्ण उवाच । अद्य राजन् समेष्यामि पाण्डवेन यश्चस्त्रिणा
निहनिष्यामि तं वीरं स वा मां निहनिष्यति ॥ ३५ ॥ वद्मशान्

ऋष्याणां तथा पार्थस्य भारत । नाभूत् समागमो राजन् मम
 वेवार्जुनस्य च ॥ ३६ ॥ इदन्तु मे यथाप्रज्ञं शृणु वाक्यं विद्या-
 म्यते । अनिहत्य रणे पार्थं नाहमेधामि भारत ॥ ३७ ॥ हत-
 प्रवीरे सैन्येऽस्मिन् मयि चावस्थिते युधि । अभियास्यति मां पार्थः
 शक्रशत्र्या विनाकृतम् ॥ ३८ ॥ ततः श्रेयस्करं यच्च तन्निबोध
 जनेश्वर । आयुधानाञ्च मे वीर्यं दिव्यानामर्जुनस्य च ॥ ३९ ॥
 कार्यस्य महतो भेदे लाघवे दूरपातने । सौष्ठवे चास्त्रपाते च
 सव्यसाची न मे समः ॥ ४० ॥ प्राणे शौर्यं च ज्ञाने च विक्रमे
 चापि भारत । निमित्तज्ञानयोगी च सव्यसाची न मत्समः ॥ ४१ ॥
 सर्वायुधमहामात्रं विजयं नाम मे धनुः । इन्द्रार्थं प्रियकामेन
 निर्मितं विश्वकर्मणा ॥ ४२ ॥ येन दैत्यगणान् राजन् जितवान् वै
 शतक्रतुः । यस्य घोषेण दैत्यानां व्यामुञ्चन्त दिशो दश ॥ ४३ ॥
 तद्भार्गवाय प्रायच्छच्छक्रः परमसम्मतम् । तद्दिव्यं भार्गवो मञ्च-
 मद्दददनुसुत्तमम् ॥ ४४ ॥ तेन योत्स्ये महाबाहूमर्जुनं जयता-
 म्बरम् । यथेन्द्रः समरे सर्वान् दैतेयान् वै समागताम् ॥ ४५ ॥
 धनुर्धोरं रामदत्तं गाण्डीवात्तद्विशिष्यते । त्रिःशतशूलः पृथिवी
 धनुषो येन निर्जिता ॥ ४६ ॥ धनुषो ह्यस्य कर्माणि दिव्यानि
 प्राह भार्गवः । तद्रामो ह्यददन्मञ्चं येन योत्स्यामि पाण्डवम् ॥ ४७ ॥
 अथ दुर्योधनाहं त्वां नदयिष्ये सवान्धवम् । निहत्य समरे वीर-
 मर्जुनं जयतां वरम् ॥ ४८ ॥ सर्वतवनदीपा हतवीरा ससागरा ।
 पुत्रपौत्रप्रतिष्ठा ते भविष्यत्यद्य पार्थिव ॥ ४९ ॥ नाशक्यं विद्यते
 मेऽद्य त्वत्प्रियार्थं विशेषतः । सम्यग्धर्मानुरक्तस्य सिद्धिरात्मवतो
 यथा ॥ ५० ॥ न हि मां समरे सोढुं संशक्तोऽस्मि तरुयंथा ।
 अवश्यन्तु मया वाच्यं येन हीनोऽस्मि फाल्गुनात् ॥ ५१ ॥ ज्या
 तस्य धनुषो दिव्या तथाक्षय्यौ महेषुधी । सारथिस्तस्य गोविन्दो
 मम तादृङ्गन् विद्यते ॥ ५२ ॥ तस्य दिव्यं धनुःश्रेष्ठं गाण्डीव-

मजरं युधि । विजयञ्च महद्दिव्यं ममापि धनुस्समम् ॥ ५३ ॥
 तत्राहमधिकः पार्थात् धनुषा तेन पार्थिव । येन चाप्यधिको वीरः
 पाण्डवस्तन्निबोध मे ॥ ५४ ॥ रुशिश्राहस्य दाशार्हः सवलोक-
 नमस्कृतः । अग्निदत्तश्च वै दिव्यो रथ काञ्चनभूषणः ॥ ५५ ॥
 अर्जुनः सर्वतो वीर वाजिनश्च मनोजवाः । ध्वजश्च दिव्यो द्युति-
 मानः वाजरो विसयङ्करः ॥ ५६ ॥ कृष्णश्च स्रष्टा जगती रथं
 समभिरक्षति । एतैर्द्रव्यैरहं ह्रीनो योद्गुमिच्छामि पाण्डवम्
 ॥ ५७ ॥ अवनु सद्यः शीरेः शल्यः समितिशोभनः । सारथ्यं
 योहि मे कुर्यात् ध्रुवस्ते विजयो भवेत् ॥ ५८ ॥ तस्य मे सारथिः
 शल्यो भूवल्लुकेकरः परैः । नाराचान् गार्हपत्रांश्च शकटानि वहन्तु
 मे ॥ ५९ ॥ रथाश्च मुख्या राजेन्द्र युक्ता वाजिभिरुत्तमैः । आयातु
 पश्चात् सततं मामेव भरतर्षभ ॥ ६० ॥ एवमभ्यधिकः पार्थात्
 भविष्यामि गुणैरहम् । शल्योऽप्यभ्यधिकः कृष्णादर्जनादपि चाप्य-
 हम् ॥ ६१ ॥ यथाश्रद्धदयं वेद दाशार्हः परवीरहा । तथ
 शल्यो विजानीते हयज्ञानं महारथः ॥ ६२ ॥ वाङ्मूर्च्छं समं
 नास्ति मद्रराजस्य कथन ॥ ६३ ॥ यथास्मैर्मतसमो नास्ति कश्चि
 देव धनुर्धरः । तथा शल्यसमो नास्ति हयज्ञाने हि ॥ ६४ ॥
 सोऽयमभ्यधिकः पार्थाद्भविष्यति रथो मम । समुद्यातुं न शक्यमि
 दिवा अपि सवासवाः ॥ ६५ ॥ एवं कृते रथस्थोऽहं गुणैरप्यधि-
 कोऽर्जुनात् । भवेयं विजयेयञ्च फाल्गुनं कुरुसत्तम ॥ ६६ ॥ एत
 कृतं महाराज त्वयेच्छामि परन्तप । क्रियतामेष कामो मे माः
 कालोऽत्यगाद्यम् ॥ ६७ ॥ एवं कृते कृतं सद्यं सर्वकामैर्भवि-
 ष्यति । ततो द्रुप्यसि संग्रामे यत् करिष्यामि भारत ॥ ६८ ॥
 सर्वथा पाण्डवान् सङ्घो विजेष्ये वै समागतान् । न हि मे सम्-
 शक्ताः समुद्यातुं सरासराः । किमु पाण्डुसता राजन् र-
 मानुषयोनयः ॥ ६९ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्तस्तव सुतः कर्षणाहवशोभिना ।
सम्पूज्य संप्रहृष्टात्मा ततो राधेयमब्रवीत् ॥ ७० ॥

दुर्योधन उवाच । एवमेतत् करिष्यामि यथा त्वं कर्णं मन्यसे ।
सोपासद्वा रथाः साश्वता अनुयास्यन्ति संयुगे ॥ ७१ ॥ नाराचान्
गार्हपत्यांश्च शकटानि वहन्तु ते । अनुयास्याम कर्षं त्वां वर्यं
सर्वं च पार्थिवाः ॥ ७२ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा महाराज तव पुत्रोऽपि परमपवान् ।
अभिगम्याब्रवीद्राजा मद्रराजमिदं वचः ॥ ७३ ॥

इति कर्णपर्वणि कर्णदुर्योधनसंवादे एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥

सञ्जय उवाच । पुत्रस्तव महाराज मद्रराज महारथम् ।
विनयेनोपसङ्गम्य प्रणशाहाक्यमब्रवीत् ॥ १ ॥ सत्यव्रत महाभाग
द्विषतां तापवर्द्धनः । मद्रे श्वर रणे शूर परसेन्यभयङ्कर ॥ २ ॥
श्रुतवानसि कर्णस्य ब्रुवतो वदताम्बर । यथा नृपतिसिंहानां
मध्ये त्वां वरयत्ययम् ॥ ३ ॥ स त्वामप्रतिवीर्याद्य शत्रुपक्षक्षयाय
च । मद्रे श्वर प्रयाचेऽहं शिरसा विनयेन च ॥ ४ ॥ तस्मात्
पार्थविनाशार्थं ह्यिताथं मम चैव हि । सारथ्यं रथिनां श्रेष्ठ
प्रणयात् कर्तुमर्हसि ॥ ५ ॥ त्वयि यन्तरि राधेयो विद्विषो मे
विजेष्यते ॥ ६ ॥ अभीपूणां हि कर्णस्य शहीतान्यो न विद्यते ।
ऋते हि त्वां महाभाग वासुदेवसमं युधि । स पाहि सर्वथा कर्णं
यथा ब्रह्मा महेश्वरम् ॥ ७ ॥ यथा च सर्वथापत्सु वर्षा यः
पाति पाण्डवम् । तथा मद्रे श्वराद्य त्वं राधेयं प्रतिपालय ॥ ८ ॥
भीष्मो द्रोणः कृपः कर्षो भवान् भोजश्च वीर्यवान् । शकुनिः
सौवलो द्रौणिरहमेव च नो बलम् ॥ ९ ॥ एवमेष कृतो भागो
नवधा पृथिवीपते । न च भागोऽत्र भीष्मस्य द्रोणस्य च महा-

त्वनः ॥ १० ॥ ताभ्यामतीत्य तौ भागौ निहता मम शत्रवः ॥ ११ ॥
 वृद्धौ हितौ नरव्याघ्रौ कुलेन निहृतौ च तौ । कृत्वा नसुकरं कर्म
 गतौ स्वर्गमितोऽनघ । तथान्ये पुरुषव्याघ्राः परैर्विनिहता युधि
 ॥ १२ ॥ अस्मदीयाश्च बहवः स्वर्गाय प्रहिता रणे । त्यक्त्वा
 प्राणान् यथाशक्ति चेष्टां कृत्वा च पुष्कलाम् ॥ १३ ॥ तदिदं हत-
 भूयिष्ठं बलं मम नराधिप । पूर्वमप्यल्पकैः पार्थैर्हतं किमुत साम्प्र-
 तम् ॥ १४ ॥ बलवन्तो महात्मानः कौन्तेयाः सत्यविक्रमा ।
 बलश्रेष्ठं न हन्युर्मं यथा तत् कुरु पार्थिव ॥ १५ ॥ हतवीरमिदं
 सैन्यं पाण्डुनैः समरे विभो ॥ १६ ॥ कर्षो ज्येष्ठो महाबाहु-
 रस्मत्प्रियार्हिते रतः । भवांश्च पुरुषव्याघ्र सर्वलोकमहारथः ॥ १७ ॥
 अथ कर्षोऽर्जुनेनाद्य योद्धमिच्छति संयुगे । तस्मिन् जयाया
 विपुला मम मद्रजनाधिप ॥ १८ ॥ तस्याभौषुग्रहवरो नान्योऽस्ति
 भुवि कश्चन । पार्थस्य समरे कृष्णो यथामीषुग्रहो वरः । तथा
 कर्णारथे राजंस्त्वमभौषुग्रहो भव ॥ १९ ॥ तेन युक्तो रणे पार्थो
 रथ्यभाणश्च मारिष । यानि कर्माणि कुरुते प्रत्यक्षाणि तवैव
 तत् ॥ २० ॥ पूर्वं न समरे ज्यैवमवधीदर्जुनो रिपून् । तदानीं
 विक्रमो ज्यैस्य कृष्णेन सहितस्य च ॥ २१ ॥ कृष्णे सहितः
 पार्थो धार्तराष्ट्रीं महाचमूम् । अहन्यहनि मद्रेश द्रावयन् दृश्यते
 युधि ॥ २२ ॥ भागोऽवशिष्टः कर्णस्य तव चैव महाद्युते । तं
 भागं सह कर्णेन युगपन्नाशयाहवे ॥ २३ ॥ अरुणेन यथा सार्द्धं
 तमः सूर्यो व्यपोहति । तथा कर्णेन सहितो जहि पार्थं महा-
 हवे ॥ २४ ॥ उद्यन्तौ च यथा सूर्यौ बालसूर्यसमप्रभौ । कर्ष-
 षष्ठ्यौ रणे दृष्ट्वा विद्रवन्तु महारथाः ॥ २५ ॥ सूर्य्यारुणौ यथा
 दृष्ट्वा तमो नश्यति मारिष । तथा नश्यन्तु कौन्तेयाः सपाञ्चालाः
 सहस्रजयाः ॥ २६ ॥ रथिनां प्रवरः कर्षो यन्तृणां प्रवरो भवान् ।
 सन्निपाते समो लोके भवतोर्नास्ति कश्चन ॥ २७ ॥ यथा सर्वा

स्वस्वासु वाष्पैः पाति पाण्डवम् । तथा भवान् परित्रातुं
कणं वैकर्तनं रणे ॥ २८ ॥ त्वया सारथिना श्लेष अप्रसृष्टो भवि-
ष्यति । देवतानामपि रणे सशक्राणां महीपते । किं पुनः
पाण्डुवेद्यानां मा विशङ्कौर्वचो मम ॥ २९ ॥

सञ्जय उवाच । दुर्योधनवचः श्रुत्वा शल्यः क्रोधसमन्वितः ।
त्रिषिखां भुक्तुं कृत्वा धुन्वन् हस्तौ पुनः पुनः ॥ ३० ॥ क्रोध-
रक्ते महानेत्रे परिवृत्य महाभुजः । कुलैश्वर्यश्रुतबलैर्दृष्टः शल्यो-
ऽप्रवीदिदम् ॥ ३१ ॥

शल्य उवाच । अत्रमन्यसि गान्धारे ध्रुवं वा परिशङ्कसे ।
यन्मां ब्रवीषि विस्रव्यं सारथ्यं क्रियतामिति ॥ ३२ ॥ असक्तो-
ऽभ्यधिकं कथं मन्यमानः प्रशंससि । न चाहं युधि राधेयं गणये
तुल्यमात्मना ॥ ३३ ॥ आदिश्वतामभ्यधिको ममांशः पृथिवीपते ।
तमहं समरे हत्वा गमिष्यामि यथागतम् ॥ ३४ ॥ अथ वाप्येक
एवाहं योतस्यामि कुरुनन्दन । पश्य वीर्यं ममाद्य त्वं संग्रामे
दहतो रिपून् ॥ ३५ ॥ न चाभिमानं कौरव्य निघाय हृदये
पुमान् । अस्मदिधः प्रवर्त्तत मा मां त्वमभिषङ्क्षिथाः । युधि
चाप्यवमानो मे न कर्त्तव्यः कथञ्चन ॥ ३६ ॥ पश्य पीनौ मम भुजौ
वज्रसंहननोपमौ । धनुः पश्य च मे चित्रं शरांश्चाग्नीविषोपमान्
॥ ३७ ॥ रथं पश्य च मे क्षुप्तं सदृशैर्वातवेगितैः । गदाञ्च पश्य
गान्धारे ह्येवमपटविभूषिताम् ॥ ३८ ॥ दारयेयं महीं क्रुद्धो विक्रि-
रेयञ्च पर्वतान् । शोषयेयं समुद्रांश्च तेजसा स्वेन पार्थिव ॥ ३९ ॥
तं मामेवंविधं राजन् समर्थमरिनिग्रहे । कस्माद्युनक्षि सारथ्ये
न्यूनस्याधिरये रणे ॥ ४० ॥ न मामधुरि राजेन्द्र नियोक्तं त्व-
मिहार्हसि । न हि पापीयसः श्रेयान् भूत्वा प्रेषत्वमुत्सहे ॥ ४१ ॥
दो ह्यभ्युपगतं प्रीत्या गरौयासं वशे स्थितम् । वशे पापीयसो
शक्ते तत्पापमधरोत्तरम् ॥ ४२ ॥ ब्रह्मावृजन्मुखे विमान् क्षत्रि-

यानपि बाहुतः । ऊरुभ्यामसृजहैश्यान् पद्भ्यां शूद्रानिति स्थितिः
 ॥ ४३ ॥ तेभ्यो वर्णविशेषाश्च प्रतिखोभानुलोमजाः । अथान्यो-
 ऽन्यस्य संयोगात् चातुर्वर्ण्यस्य भारत ॥ ४४ ॥ गौप्तारः संग्रही-
 तारो दानारः क्षत्रियाः सृताः । याजनाध्यापनैर्गिप्रा विशुद्धैश्च
 प्रतिग्रहैः । लोकस्यानुग्रहार्थाय स्थापिता ब्राह्मणा भुवि ॥ ४५ ॥
 क्षत्रिश्च पाशुपात्यञ्च विशां दानञ्च धर्मतः । ब्रह्मक्षत्रविशां शूद्रा
 विहिताः परिचारकाः ॥ ४६ ॥ तथा वै क्षत्रियाणाञ्च सूता वै
 परिचारकाः । न क्षत्रिया वै सूतानां शृणु वाक्यं ममानघ ॥ ४७ ॥
 सोऽहं मूर्खाभिषिक्तश्च राजर्षिकुलसम्भवः । महारथः समाख्यातः
 सेव्यः स्तव्यश्च वन्दिनाम् ॥ ४८ ॥ सोऽहमेतादृशो भूत्वा नेहारि-
 बलसूदन । सूतपुत्रस्य संग्रामे चारथ्यं कर्तुमुत्सहे ॥ ४९ ॥
 अयमानमहं प्राप्य न योत्स्यामि कथञ्चन । आपृच्छे त्वाद्य
 गाम्भारे गमिष्यामि गृहाय वै ॥ ५० ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्त्वा नरव्याघ्रः शल्यः समितिशोभनः ।
 उत्थाय प्रययौ तूर्णं राजमध्यादमर्षितः ॥ ५१ ॥ प्रणयाद्भ्रमानाश्च
 निगृह्य च सुतस्तव । अत्रवीन्मधुरं वाक्यं साम्ना सर्वार्थसाधकम्
 ॥ ५२ ॥ यथा शल्यत्वमात्येत्यमेवमेतदसंशयम् । अग्निं यस्तु
 मे कश्चित्त्रिवोध जनेश्वर ॥ ५३ ॥ न कर्षोऽप्यधिकस्त्वत्तो न
 अङ्गे त्वाञ्च पार्थिव । न हि मद्रेश्वरो राजा कुर्याद्यदनृतं भवेत्
 ॥ ५४ ॥ ऋतमेव हि पूर्वास्ते वदन्ति पुरुषोत्तमाः । तस्मादार्ता-
 यनिः प्रोक्तो भवानिति मतिर्मम ॥ ५५ ॥ शल्यभूतश्च शत्रूणां
 यस्मात्त्वं भुवि मानद । तस्माच्छ्लेषति ते नाम कथ्यते पृथिवीतले
 ॥ ५६ ॥ यदेव व्याहृतं पूर्वं भवता भूरिदक्षिण । तदेव कुरु
 धर्मज्ञ मदर्थं मदादुच्यसे ॥ ५७ ॥ न च त्वत्तो हि राधेयो न
 चाहमपि वीर्यवान् । वृणीमस्त्वं हयाश्राणां यन्तारमिति संयुगे
 ॥ ५८ ॥ यथा ह्यभ्यधिकः कर्षो गुणैस्तात वनञ्जयात् । वासु-

देवादपि तच्च लोकोऽवमिति मन्यते ॥ ५८ ॥ कर्णो ह्यभ्यधिकः
पार्थादस्त्रैरेव नरर्षभ । भवानप्यधिकः कृष्णादश्वक्षाने तथा वले
॥ ६० ॥ यथाश्वहृदयं वेद वासुदेवो महामनाः । द्विगुणं त्वं
तथा वेत्सि मद्राज न संशयः ॥ ६१ ॥

शल्य उवाच । यन्मां ब्रवीषि गान्धारे मध्ये सैन्यस्य कौरव ।
विशिष्टं देवकीपुत्रात् प्रीतिमानस्मरहं त्वयि ॥ ६२ ॥ एष सारथ्य-
मातिष्ठे राधेयस्य यशस्विनः । युध्यतः पाण्डवाग्रैरण यथा त्वं
वीर मन्यसे ॥ ६३ ॥ समयश्च हि मे वीर कश्चिद्वैकर्त्तनं प्रति ।
उत्तृजेयं यथाश्वहृदमहं वाचोऽस्व सन्निधौ ॥ ६४ ॥

सञ्जय उवाच । तथेति राजन् पुत्रस्ते सह कर्णं न भारत ।
अत्रवीरमद्राजस्य सुतं भरतसत्तम ॥ ६५ ॥

इति कर्णपर्वणि शल्यस्य कर्णसारथ्यस्त्रीकारे द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥

दुर्योधन उवाच । भूय एव तु मद्रेश यत्त्वां वक्ष्यामि तच्छृणु ।
यथा पुरावृत्तमिदं युद्धे देवासुरे प्रभो ॥ १ ॥ यदुक्तवान् पितु
मंघ्यं मार्कण्डेयो महावृषिः । तद्विषिणं ब्रुवतो मम राजर्षि-
सत्तम । तन्निबोध न चाप्यत्र कर्त्तव्या ते विचारणा ॥ २ ॥ देवाना-
मसुराणाञ्च परस्परजयैषिणाम् । बभूव परमो राजन् संग्राम-
स्तारकामयः । निर्जिताश्च तदा दैत्या दैवतैरिति नः श्रुतम् ॥३॥
निर्जितेषु च दैत्येषु तारकस्य सुतास्त्रयः । ताराश्चः कमलाक्षश्च
विद्युन्माली च पार्थिव ॥ ४ ॥ तप उग्रं समास्थाय परमे नियमे
स्थिताः । तपसा कर्षयामासुर्दंहांस्ते अत्रुतापन ॥ ५ ॥ दमेन
तपसा चैव नियमेन समाधिना । तेषां पितामहः प्रीतो वरदः
प्रददौ वरान् ॥ ६ ॥ अवध्यत्तच्च ते राजन् सर्वं भूतेषु सर्वदा ।
सहिता वरयामासुः सर्वलोकपितामहम् ॥ ७ ॥ तानब्रवीत्तदा

नान्यथा । न च स्वाणुमृते शक्तौ भेत्तुमेकेषुणापरः ॥ ४२ ॥ तै
 यूयं स्वाणुमौशानं जिष्णुमक्षिण्टकारिणम् । योद्धारं वृणुतादित्याः
 स तान् हन्ता सुरेतरान् ॥ ४३ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा देवाः
 अक्रपुरोगमाः । ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा वृषाङ्गं अरणं ययुः ॥ ४४ ॥
 तपः परमभातस्वर्गगन्तो ब्रह्म शाश्वतम् । ऋषिभिः सह धर्मज्ञा
 भवं सर्वात्मना गताः ॥ ४५ ॥ तुष्टुवुर्वाग्भिरुग्राभिर्भयेष्वभयदं
 नृप । सर्वात्मानं महात्मानं धेनाप्तं सर्वमात्मना ॥ ४६ ॥ तपो-
 विशेषैर्ब्रह्मभिर्योगं यो वेद चात्मनः । यः साङ्ख्यमात्मनो वेद
 यस्य चात्मा वशे सदा ॥ ४७ ॥ तं ते ददृशुरीशानं तेजोराशि-
 मुमापतिम् । अनन्यसदृशं लोके प्रभवन्तमक्रत्प्रमम् ॥ ४८ ॥ एकञ्च
 भगवन्त ते नानारूपमक्रल्पयन् । आत्मनः प्रतिरूपाणि रूपाण्यथ
 महात्मनि । परस्परस्य चापश्यन् सर्वं परमविक्षिताः ॥ ४९ ॥
 सर्वभूतमयं दृष्ट्वा तत्र जगतः पतिम् । देवा ब्रह्मर्षयश्चैव शिरोभि-
 र्द्वरगौ गताः ॥ ५० ॥ तान् स्वस्तिवादिनाभ्यर्च्य समुत्थाप्य च
 अङ्गरः । वत ब्रूतेति भगवान् ज्ञयमानोऽथ्यभाषत ॥ ५१ ॥
 त्रस्र्वकेणाभ्यनुज्ञातास्ततस्ते स्वस्थचेतसः । नमो नमो नमस्तेऽस्तु
 प्रभो इत्यब्रुवन् बचः ॥ ५२ ॥ नमो देवाधिदेवाय वान्वनेऽथाति-
 मन्यवे । प्रजापतिमखन्नाय प्रजापतिमिरीक्ष्यते ॥ ५३ ॥ नमः
 स्तुताय स्तुत्याय स्तूयमानाय मृत्यवे । विलोहिताय चोग्राय
 नीलग्रीवाय शूलिने ॥ ५४ ॥ अमोघाय मृगाक्षाय प्रवरायुध-
 योधिने । अर्हाय चैव शुद्धाय क्षयाय क्रथनाय च ॥ ५५ ॥
 दुर्वारणाय शुक्राय ब्रह्मणे ब्रह्मचारिणे । ईमानायाप्रमेयाय नियन्त्रे
 चौरवाससे ॥ ५६ ॥ तपोनित्याय पिङ्गाय व्रतिने कृत्तिवाससे ।
 कुमारपित्रे त्रक्षाय प्रवरायुधपाणिने ॥ ५७ ॥ प्रपत्तिविना-
 शाय ब्रह्महिट्सङ्घातिने । वनस्पतीनां पतये नराणां पतये नमः ।
 गवाञ्च पतये नित्यं यज्ञानां पतये नमः ॥ ५८ ॥ नमोऽस्तु ते

समैत्याय त्र्यम्बकाद्योद्यतेजसे । मनोवाक्कर्मभिर्देवैः त्वां प्रपन्नान्
भजस्व नः ॥ ५९ ॥ ततः प्रसन्नो भगवान् स्वागतेनाभिनन्द्य तान् ।
प्रोवाच व्येतु वस्त्रासो ब्रूत किं करवाणि वः ॥ ६० ॥

इति कर्णपर्वणि त्रिपुराख्याने त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥

दुर्योधन उवाच । पितृदेवर्षिसङ्घेभ्योऽभये दत्ते महात्मना ।
सत्कृत्य शङ्करं प्राह लोकैः तं वचः ॥ १ ॥ तवातिमर्गात्
सर्वेषु प्राजापत्यमिदं पदम् । मयाधितिष्ठता दत्ता दानवेभ्यो
महान् वरः ॥ २ ॥ तानतिक्रान्तमन्त्रैः दानान्य संहर्तमर्हति
त्वामृते भूतभव्येषु त्वं ह्येषां प्रत्यरिर्वधे ॥ ३ ॥ स त्वं देव प्रपन्नानां
याचताञ्च दिवोकुरुम् । कुरु प्रसादं देवेषु दानवान् जहि शूल-
धृक् ॥ ४ ॥ तत्प्रसादाज्जगत् सर्वं सुखीधतु मानद । शर-
ण्यस्त्वं हि लोकेषु ते वयं शरणं गताः ॥ ५ ॥

स्वाणु उवाच । हन्तव्याः शत्रवः सर्वे युः कमिति मे मतिः ।
न त्वेक उत्तरे हन्तुं बलस्था हि सुरदिपः ॥ ६ ॥ ते यूयं सहिता
सर्वे मदीयेनार्द्धतेजसा । जलध्वं युधि तान् शत्रून् सङ्घातो हि
महाबलः ॥ ७ ॥

देवा ऊचुः । अस्मत्तेजोबलं यावत्तावद्दिगुणैव च । तेषा-
मिति ह मन्यामो दृष्टतेजोबला हि ते ॥ ८ ॥

श्रीभगवानुवाच । वध्यास्ते सर्वतः पापा ये युष्मास्वपरादिनः ।
मम तेजोबलार्द्धं न सर्वान्निघ्नत शत्रवान् ॥ ९ ॥

देवा ऊचुः । विभर्तुं तव तेजोऽर्द्धं न शक्यामो महेश्वर ।
सर्वेषां नो बलार्द्धं न त्वमेव जहि शत्रवान् ॥ १० ॥

श्रीभगवानुवाच । यदि शक्तिर्न वः काचिद्विभर्तुं मामकं बलम् ।
अहमेतान् हनिष्यामि युष्मत्तेजोऽर्द्धसंगुतः ॥ ११ ॥

दुयोधन उवाच । ततस्तथेति दिवेशस्तर्कतो राजसत्तम ।
 अर्द्धमादाय सर्वेभ्यस्तेजसाभ्यधिकोऽभवत् ॥ १२ ॥ स तु देवो
 बलेनासीत् सर्वेभ्यो बलवत्तरः । महादेव इति ख्यातस्ततः प्रभृति
 शङ्करः ॥ १३ ॥ ततोऽब्रवीन्महादेवो धनुर्वाणधरस्त्वहम् । हनि-
 ष्यामि रथेनाजौ तान् रिपून् वो दिवोकसः ॥ १४ ॥ ते यूयं मे
 रथञ्चैव धनुर्वाणं तथैव च । पश्यध्वं यावद्दयैतान् पातयामि
 महीतले ॥ २५ ॥

देवा जनुः । मूर्त्तं सर्वां समाधाय त्रैलोक्यस्य ततस्ततः ।
 रथं ते ऋत्पयिष्यामी दिवेश्वर महीजसम् ॥ १६ ॥ तथैव बुद्ध्या
 विहितं विश्वकर्मकृतं महत् । ततो विवुधमारूलास्तं रथं सम-
 कल्पयन् ॥ १७ ॥ विष्णुं सोमं ह्यताशङ्क तस्येषुं समकल्पयन् ।
 शृङ्गमनिर्वभूवास्य भल्लः सोमो विशाम्यते । कुट्टालञ्चाभवद्विष्णु-
 स्तस्मिन्निषुवरे तदा ॥ १८ ॥ वन्धुरं पृथिवीं देवीं विशालपुर-
 मालिनीम् । सपर्वतवनहीपां चक्रुर्भूतधरां तदा ॥ १९ ॥ मन्दरः
 पर्वतश्चाक्षं जङ्घा तस्य महानदी । दिशश्च प्रदिशश्चैव परिवारो
 रथस्य च ॥ २० ॥ ईषा नक्षत्रवंशश्च युगः कृतयोऽभवत् ।
 क्रूरश्च रथस्यासीद्वासुकिर्भुजगोत्तमः ॥ २१ ॥ अपस्करमधिष्ठानं
 ह्निमवान् विश्वपर्वतः । उदयास्तावधिष्ठाने गिरी चक्रुः सुरो-
 त्तमाः ॥ २२ ॥ समुद्रमक्षमसृजन् दानवालयमुत्तमम् । सप्तर्षि-
 मण्डलञ्चैव रथस्यासीत्परिष्करः ॥ २३ ॥ गङ्गा सरस्वती सिन्धु-
 धुरमाकाशमेव च । सपस्कारो रथस्यासन्नापः सर्वाश्च निम्नगाः
 ॥ २४ ॥ अहोरात्राः कलाश्चैव काष्ठाश्च ऋतवस्तथा । अनुकपे
 अहा दीप्ता वरुणश्चापि तारकाः ॥ २५ ॥ धर्मार्थकामसंयुक्तं
 त्रिवेणुं दासुवन्धनम् । ओषधीर्वीरुधस्तत्र नानापुष्पफलोपगाः
 ॥ २६ ॥ सूर्याचन्द्रमसौ ङ्कत्वा चक्रे रथवरोत्तमे । पक्षौ पूर्वा
 परौ तत्र कृते रात्राहवी शुभे ॥ २७ ॥ दशनागपतीनीषां हृत-

राष्ट्रमुखान् दृढान् । द्यां युगं युगचर्माणि संवर्तकबलाहकान् ।
 धन्व्यां धृतिञ्च मेघाञ्च स्थितिं सन्नतिमेव च ॥ २८ ॥ ग्रहनक्षत्र-
 ताराभिश्चर्म चित्रं नभस्तलम् । सुराम्बुप्रेतवित्तानां पतौर्लोकै-
 श्वरान् हयान् ॥ २९ ॥ कालपृष्टोऽथ नङ्गप्रः कर्कोटकघनप्लव्यौ ।
 इतरे चाभवन्नागा हयानां वालवन्धनाः ॥ ३० ॥ दिशश्च प्रदिश-
 शैव रश्मयो रथवाजिनाम् । वषट्कारः प्रतोदोऽभूत् गायत्री
 शीर्षवन्धनी ॥ ३१ ॥ सिनीवालीमनुमतिं कुहं राकाञ्च सुव्रताम् ।
 योक्ताणि चक्रुर्बाहानां रोहकांस्तत्र कण्टकान् ॥ ३२ ॥ कर्म सत्यं
 तपोऽर्थश्च विहितास्तत्र रश्मयः । अघिष्ठानं मनयासीत् परि-
 रथ्या सरस्वती ॥ ३३ ॥ नानावर्णाश्च चित्राश्च पताकाः पवने-
 रिताः । विद्युदिन्द्रधनुर्नदं रथं दीपं व्यदीपयन् ॥ ३४ ॥ यो
 यञ्चे विहितः पूर्वभोगानस्य महात्मनः । सम्बन्धरो घनुस्तद्वै
 सावित्री ज्या महासूना ॥ ३५ ॥ दिव्यञ्च वर्म विहितं महाहृ-
 रत्नभूषितम् । अभेद्यं विरजस्कं वै कालचक्रवह्निष्कृतम् ॥ ३६ ॥
 ध्वजयष्टिरभून्नेरुः श्रीमान् कनकपर्वतः । पताकाश्चाभवन्मेघा-
 स्तडिङ्गिः समलङ्कृताः ॥ ३७ ॥ रेजुरध्वर्युमध्यस्था ज्वलन्त इव
 पावकाः । क्लृप्तन्तु तं रथं दृष्ट्वा विस्मिता देवताभवन् ॥ ३८ ॥
 सर्वलोकस्य तेजांसि दृष्ट्वा कस्थानि मारिष । युक्तं निवेद्यामासु-
 र्देवास्तस्मै महात्मने ॥ ३९ ॥ एवं तस्मिन् महाराज कल्पिते
 रथसत्तमे । देवैर्मनुजभार्दूल हिप्रतामभिमर्द्दने ॥ ४० ॥ स्वान्या-
 युधानि दिव्यानि न्यदधात् शङ्करो रथे । ध्वजयष्टिं वियत् कृत्वा
 स्त्रापयामास गोवृषम् ॥ ४१ ॥ ब्रह्मदण्डः कालदण्डो रुद्रदण्ड-
 स्तथा ज्वरः । परिष्कन्दा रथस्यासन् सर्वतोदिशमुद्यताः ॥ ४२ ॥
 अथवाङ्गिरसावास्तां चक्ररक्षौ महात्मनः । ऋग्वेदः सामवेदश्च
 पुराणश्च पुरःसराः ॥ ४३ ॥ इतिहासयजुर्वेदौ पृष्ठरक्षौ बभूवतुः ।
 दिव्या वाचश्च दिव्याश्च परिपार्श्वचराः स्थिताः ॥ ४४ ॥ स्तोत्राः

दयश्च राजेन्द्र वषट्कारस्तथैव च । श्रीङ्कारश्च मुखे राजन्नति-
 शोभाकरोऽभवत् ॥ ७५ ॥ विचित्रमृत्युभिः षड्भिः कृत्वा संवत्-
 सरं धनुः । क्वावामेवात्मनश्चक्रे धनुर्च्यामक्षयां रणे ॥ ७६ ॥
 कालो हि भगवान्द्रुष्टस्तस्य संवत्सरो धनुः । तस्माद्द्रौढी काल-
 रात्रिर्च्या कृता धनुषोऽजरा ॥ ७७ ॥ द्रुष्टुषास्याभवद्विष्णुज्वलनः
 सोम एव च । घनीषोमं जगत् कृत्स्नं वैष्णवञ्चोच्यते जगत्
 ॥ ७८ ॥ विष्णुषात्मा भगवतो भवस्यामिततेजसः । तस्माद्धनु-
 र्च्यासंस्पर्शं न विषेद्गर्हरस्य ते ॥ ७९ ॥ तस्मिन् शरं तिग्ममन्यु-
 र्मुमोचाविषहं प्रभुः । भृग्वङ्गिरोमन्युभवं क्रोधानिमितदुःसहम्
 ॥ ८० ॥ स नीललोहितो धूम्रः कृत्तिवासा भयङ्करः । आदित्या
 युतसङ्घाशस्तेजोज्वालावृत्तोऽज्ज्वलत् ॥ ८१ ॥ दुश्श्रावश्रावणो जेता
 हन्ता ब्रह्मद्विषां हरः । नित्यं दाता च हन्ता च धर्माधर्माश्रिता-
 न्नरान् ॥ ८२ ॥ प्रमाथिभिर्भीमवल्लैर्भीमरूपैर्मनोजवैः । विभाति
 भगवान् स्थाणुस्तैरेवात्मगुणैर्वृतः ॥ ८३ ॥ तस्याङ्गानि समा-
 श्रित्य स्थितं विश्वमिदं जगत् । जङ्गमाजङ्गमं राजन् शुशुभेऽद्भुत-
 दर्शनम् ॥ ८४ ॥ दृष्ट्वा तन्तु रथं युक्तं कवची स शर एनी ।
 वाणमादाय तं दिव्यं सोमविष्णुमिसम्भवम् ॥ ८५ ॥ तस्य राजं
 स्तदा देवाः कल्पयाञ्चक्रिरे प्रभोः । पुण्यगन्धर्वं राजन् श्वसनं
 देवसत्तमम् ॥ ८६ ॥ तमास्थाय महादेवस्त्रासयन् देवतानपि ।
 आरुरीह तदा यत्तः कम्पयन्निव मेदिनीम् ॥ ८७ ॥ तमारुह्य
 देवेशं तुष्टुष्टुः परमर्षयः । गन्धर्वा देवसङ्घाश्च तथैवाप्सरसांगणाः
 ॥ ८८ ॥ ब्रह्मर्षिभिस्तयमानो वन्द्यमानश्च वन्दिभिः । तथैवाप्स-
 रसावृन्दैर्नृत्यद्भिर्नृत्यकोविदैः ॥ ८९ ॥ स शोभमानो वरदः
 खड्गो वाणो शरासनी । हसन्निवाब्रवीद्देवान् सारथिः को
 भविष्यति ॥ ९० ॥ तमब्रुवन् देवगणा यं भवान् संनियोच्यते ।
 स भविष्यति देवेश सारथिस्ते न संशयः ॥ ९१ ॥ तानप्रवीत्

पुनर्देवो मत्तः अष्टतरो हि यः । तं सारथिं कुरुष्व मे स्वयं
 सञ्चिन्त्य मा चिरम् ॥ ६२ ॥ एतच्छ्रुत्वा ततो देवा वाक्यमुक्तं
 महात्मना । गत्वा पितामहं देवाः प्रसाद्येदं वचोऽब्रुवन् ॥ ६३ ॥
 यथा त्वत्कथितं देव त्रिदशारिविनिग्रहे । तथा च कृतमस्माभिः
 प्रसन्नो नो वृषध्वजः ॥ ६४ ॥ रथस्य विहितोऽस्माभिर्विचित्रायुध
 उन्वतः । सारथिञ्च न जानीमः कः स्यात्तस्मिन्नथोत्तमे ॥ ६५ ॥
 तस्माद्दिधीयतां कश्चित् सारथिर्देवसत्तमः । सफलं तां गिरं देव
 कर्तुमर्हसि नो विभो ॥ ६६ ॥ एवमस्मासु हि पुरा भगवन्नुक्त-
 वानसि । हितं कर्त्तास्मि भवतामिति तत् कर्तुमर्हसि ॥ ६७ ॥
 स देवयुक्तो रथसत्तमो नो दुराधरो द्रावणः श्राववाणाम् ।
 पिनाक्रपाणिर्विहितोऽत्र योद्वा विभीषयन् दानवानुद्यतोऽसौ ॥ ६८ ॥
 तथैव वेदाश्रुतरो हयाग्रग धरा सशैला च रथो महात्मनः ।
 नक्षत्रवंशानुगतो वरूथी हरो योद्वा सारथिर्नाभिलक्ष्यः ॥ ६९ ॥
 तत्र सारथिरेष्टव्यः सर्वैरेतैर्विशेषवान् । तत्प्रतिष्ठो रथो देव
 हरो योद्वा तथैव च । कवचानि सशस्त्राणि कार्मुकञ्च पितामह
 ॥ ७० ॥ त्नामृते सारथिं तत्र नान्यं पश्यामहे वयम् । त्वं हि
 सर्वगुणैर्युक्तो देवतेभ्योऽधिकः प्रभो ॥ ७१ ॥ स रथं तूर्णमारुह्य
 संयच्छ परमान् हयान् । जयाय त्रिदशैशानां वधाय त्रिदश-
 हिषाम् ॥ ७२ ॥ इति ते शिरसा नत्वा त्रिलोकेषां पितामहम् ।
 देवाः प्रसादयामासुः सारथ्यायेति नः श्रुतम् ॥ ७३ ॥

पितामह उवाच । नात्र किञ्चिन्मृषा वाक्यं यदुक्तं त्रिदिवौ-
 कसः । संयच्छामि हयानेष युध्यतो वै कपर्दिनः ॥ ७४ ॥ ततः
 स भगवान्देवो लोकस्रष्टा पितामहः । सारथ्ये कल्पितो देवै-
 रीशानस्य महात्मनः ॥ ७५ ॥ तस्मिन्नारोहति क्षिप्रं स्यन्दने
 लोकपूजिते । शिरोभिरगमन् भूमिं ते हया वातरंहसः ॥ ७६ ॥
 आरुह्य भगवान्देवा दीप्यमानः रूतेजसा । अभीषून् हि प्रतो-

दृष्टुं सञ्जग्राह पितामहः ॥ ७७ ॥ तत उत्थाप्य भगवान् तान्
 हयाननिलोपमान् । वभाषि च तदा स्थाणुमारोहेति सुरोत्तमम्
 ॥ ७८ ॥ ततस्तमिषुमादाय विष्णुसोमान्सम्भवम् । आसुरीह
 तदा स्थाणुर्धनुषा कम्पयन् परान् ॥ ७९ ॥ तमाहूदन्तु देवेशं
 तुष्टुवुः परमर्षयः । गन्धर्वा देवसङ्घाश्च तथैवाप्सरसां गणाः ॥ ८० ॥
 स शोभमानो वरदः खड्गी वापी शरासनी । प्रदीपयन्नथे
 तस्थौ व्रीह्योक्तान् स्वेन तेजसा ॥ ८१ ॥ ततो भूयोऽब्रवीद्देवा
 देवानिन्द्रपुगेमान् । न हन्यादिति कर्त्तव्यो न शोको वः कथ-
 च्छ्वन ॥ ८२ ॥ हतानीत्येव जानीत वाणेनानेन चासुरान् । ते
 देवाः सत्यमित्याहुर्निहता इति चाक्रुवन् ॥ ८३ ॥ न च तदचनं
 मिथ्या यदाह भवान् प्रभुः । इति सञ्चिन्त्य वै देवाः परां तुष्टि-
 मवाप्नुवन् ॥ ८४ ॥ ततः प्रयातो देवेशः सर्वैर्दिव्यगणैर्वृतः । रथेन
 महता राजन्नुपमा यस्य नास्ति ह ॥ ८५ ॥ स्वैश्च पारिप्रदैर्देवः
 पूञ्जमानो महावशाः । नृयद्भिरपरैश्चैव मांसमन्धैर्दुरासदैः ।
 धावमानैः समन्ताच्च तर्ज्जमानैः परस्परम् ॥ ८६ ॥ ऋषयश्च महा-
 भागास्तपोयुक्ता महागुणाः । आशंसुर्विजयं देवा मया एवस्य
 सर्वशः ॥ ८७ ॥ एवं प्रयाते वरदे लोकानामभयङ्करे । तुष्ट-
 मासीज्जगत् सर्वं देवताश्च नरोत्तम ॥ ८८ ॥ ऋषयस्तत्र देवेशं
 स्तुवन्तो बह्वभिः स्तवैः । तेजश्चासौ वर्द्धयन्तो राजन्नासन् पुनः
 पुनः ॥ ८९ ॥ गन्धर्वाणां सहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च । वाद्-
 यन्ति प्रयाण्येऽस्य वाद्यानि विविधानि च ॥ ९० ॥ ततोऽधिस्त्रुद्धे
 वरदे प्रयाते चासुरान् प्रति । साधुसाध्विति विप्रशेषः क्षयमानो-
 ऽभ्यभाषत ॥ ९१ ॥ याहि देव यतो दैत्याश्चोदयाश्चानतन्द्रितः ।
 पश्य वाह्नीर्वलं मेऽय निघ्नतः शत्रवानरणे ॥ ९२ ॥ ततोऽश्वा-
 शोदयामास मनोमास्तुरंहसः । येन तत्रिपुरं राजन् दैत्यदानव-
 रक्षितम् ॥ ९३ ॥ पिवद्भिरिव चाकाशं तैर्हयैर्लोकपूजितैः ।

जगाम भगवान् क्षिप्रं जयाय त्रिदिवीकसाम् ॥ ९४ ॥ प्रयाते
 रथमास्थाय त्रिपुराभिमुखि भवे । ननाद सुमहानादसृषभः पूर-
 वन् दिशः ॥ ९५ ॥ ऋषभस्यास्य निनदं श्रुत्वा भयकरं महत् ।
 विनाशमगमंस्तत्र तारकाः सुरशत्रवः ॥ ९६ ॥ अपरेऽवस्थिता-
 स्तत्र युद्धायाभिमुखास्तदा । ततः स्थाणुर्महाराज शूलधृक् क्रीध-
 मूर्च्छितः ॥ ९७ ॥ वस्तानि सर्वभूतानि त्रैलोक्यं भूः प्रकम्पते ।
 निमित्तानि च घोराणि तत्रासन्दधतः शरम् ॥ ९८ ॥ तस्मिन्
 सोमाम्निविष्णूनां क्षेमेण ब्रह्मरुद्रयोः । स रथो धनुषः क्षीभा-
 दतीव ह्यवसौदति ॥ ९९ ॥ ततो नारायणस्तस्माच्छरभागा-
 दिनिःसृतः । वृषरूपं समास्थाय उज्जहार महारथम् ॥ १०० ॥
 सौदमाने रथे चैव नर्द्दमानेषु शत्रुषु । स संभ्रमात् भगवान् नादं
 चक्रे महाबलः ॥ १०१ ॥ वृषभस्यास्थितो मूर्द्ध्नि ह्यपृष्ठे च मानद ।
 तदा स भगवान् रुद्री निरैच्छदानवं पुरम् ॥ १०२ ॥ वृषभस्या-
 स्थितो रुद्री ह्यस्य च नरोत्तम । स्तनांस्तदाघातयत् खुरांश्चैव
 द्विधाकरोत् ॥ १०३ ॥ ततः प्रभृति भद्रन्ते गवां द्वैधीकृताः खुराः ।
 हयानाञ्च स्तना राजंस्तदाप्रभृति नाभवन् । पीडितानां बलवता
 रुद्रेणाह तर्कमणा ॥ १०४ ॥ तथाधिज्यं धनुः कृत्वा सर्वः सन्धाय
 तं शरम् । युक्त्वा पाशुपतास्त्रेण त्रिपुरं सनचिन्तयत् ॥ १०५ ॥
 तस्मिन् स्थिते महाराज रुद्रे विधृतकार्मुके । पुराणि तेन कालेन
 जग्मुरेवैकतां तदा ॥ १०६ ॥ एकीभावं गते चैव त्रिपुरत्वमुपा-
 गते । वभूव तुमुलो हर्षो देवतानां महात्मनाम् ॥ १०७ ॥
 ततो देवगणाः सर्वे सिद्धाश्च परमर्षयः । जयेति वाचा मुमुक्षुः
 संस्तवन्तो महेश्वरम् ॥ १०८ ॥ ततोऽग्रतः प्रादुरभूत्त्रिपुरं जघ्नु-
 गोऽसुरान् । अनिर्दृश्योग्रवपुषो देवस्यासह्यतेजसः ॥ १०९ ॥ स
 तद्विह्वल्य भगवान् दिव्यं लोकेश्वरो धनुः । त्रैलोक्यसारं तमिषुं
 उमोच त्रिपुरं प्रति ॥ ११० ॥ सत्सृष्टे वै महाभाग तस्मिन्निषु-

वरे तदा । महानार्त्तस्वरो ह्यासीत् पुराणां पततां भुवि । तत्
 सासुरगणां दग्धा प्राक्षिपत् पश्चिमांशवे ॥ १११ ॥ एवं तत्रिपुरं
 दग्धं दानवाश्चाप्यशेषिताः । महेश्वरेण क्रुद्धेन त्रैलोक्यस्य हितै-
 पिणा ॥ ११२ ॥ स चात्मक्रोधजो वक्रिर्चाहेत्युक्त्वा निवारितः ।
 मा कार्षींभस्त्रसाल्लोकानिति व्राज्ञोऽब्रवीच्च तम् ॥ ११३ ॥ ततः
 प्रकृतिमापन्ना देवा लोकास्तथर्षयः । तुष्टुबुर्वाग्भिरुग्राभिः स्थाणु-
 मप्रतिमौजसम् ॥ ११४ ॥ तेऽनुज्ञाता भगवता जग्मुः सर्वे यथा-
 गतम् । कृतकामाः प्रयत्नेन प्रजापतिमुखाः सुराः ॥ ११५ ॥ एवं
 स भगवान् देवा लोकास्त्रष्टा महेश्वरः । देवासुरगणाध्यक्षो
 लोकानां विद्ध्ये शिवम् ॥ ११६ ॥ यथैव भगवान् ब्रह्मा लोकधाता
 पितामहः । सारथ्यमकरोत्तत्र रुद्रस्य परमोऽव्ययः ॥ ११७ ॥
 तथा भवानपि क्षिप्रं रुद्रस्यैव पितामहः । संयच्छतु हयानस्य
 राधेयस्य महात्मनः ॥ ११८ ॥ तं हि कृष्णाच्च कर्षाच्च फाल्गुनाच्च
 विशिषतः । विशिष्टो राजगार्दूल नास्ति तत्र विचारणा ॥ ११९ ॥
 युवं ह्ययं रुद्रकल्पस्त्वच्च ब्रह्मसमो नथे । तस्माच्छक्तौ युवां जेतुं
 मच्छतुंस्तानिवासुरान् ॥ १२० ॥ यथा मृत्याय कर्षोऽयं श्वेताश्वं
 कृष्णासारथिम् । प्रमथ्य हन्यात् कौन्तेयं तथा शीं विधीयताम्
 ॥ १२१ ॥ त्वयि कर्षस्य राज्यञ्च वयञ्चैव प्रतिष्ठिताः । विजययैव
 संग्रामे संयच्छास्य हयोत्तमान् ॥ १२२ ॥ इमञ्चाप्यपरं भूय इति-
 हासं निबोध मे । पितुर्मम सकाशे यं ब्राह्मणः प्राह धर्मविक-
 ॥ १२३ ॥ श्रुत्वा वै तदचञ्चितं हेतुकार्यार्थसंज्ञितम् । कुरु मत्त-
 विनिश्चित्य मा भूदत्र विचारणा ॥ १२४ ॥ भार्गवाणां कुले जाती
 जमदग्निर्महातपाः । तस्य रामेतिविख्यातः पुत्रस्तेजोगुणान्वितः
 ॥ १२५ ॥ स तीव्रं तप आस्थाय प्रसादयितवान् भवम् । अस्त्रहेतो-
 प्रसन्नात्मा नियतः संयतेन्द्रियः ॥ १२६ ॥ तस्य तुष्टो महादेवो भक्त्या
 च प्रथमेन च । हृहतञ्चास्य विज्ञाय दर्शयामास मङ्गुरः ॥ १२७ ॥

महादेव उवाच । राम तुष्टोऽस्मि भद्रन्ते विदितं मे तर्वे-
सितम् । कुरुष्व पूतमात्मानं सर्वमेतदवाप्स्यसि ॥१२८॥ दास्यामि
ते तदस्त्राणि तदा पूतो भविष्यसि । अपात्रमसमर्थञ्च दहन्त्य-
स्त्राणि भार्गव ॥१२९॥ इत्युक्तो जामदग्न्यस्तु देवदेवेन शूलिना ।
प्रत्युवाच महात्मानं शिरसावनतः प्रभुम् ॥ १३० ॥ यदा जानाति
देवेशः पात्रं मामस्त्रधारणे । तदा शुश्रूषतेऽस्त्राणि भवान्मे
दातुमर्हति ॥ १३१ ॥

दुर्योधन उवाच । ततः स तपसा चैव दमेन नियमेन च ।
पूजोपहारवलिभिर्होममन्त्रपुरस्कृतैः । आराधयितवान् सर्वं बहून्
वर्षगणांस्तदा ॥ १३२ ॥ प्रसन्नश्च महादेवो भार्गवस्य महात्मनः ।
अब्रवीत्तस्य बहूणो गुणान् देव्याः समीपतः ॥ १३३ ॥ भक्तिमानेष
सततं मयि रामो दृढव्रतः । एवं तस्य गुणान् प्रीतो बहूषोऽक-
थयत् प्रभुः । देवतानां पितृणाञ्च उमच्चमरिस्त्रदन ॥ १३४ ॥
एतस्मिन्नेव काले तु दैत्या ह्यासन् महाबलाः । तैस्तदा दर्प-
मोहाभ्रैरवध्यन्त दिवोकसः ॥ १३५ ॥ ततः सभूय विबुधास्तान्
हन्तुं कृतनिश्चयाः । चक्रुः शत्रुवधे यत्नं न शिकुर्जितुमेतान्
॥ १३६ ॥ अभिगम्य ततो देवा महेश्वरसुमापतिम् । प्रासा-
दयन्त ते भक्त्या जह्नि शत्रुगणानिति ॥ १३७ ॥ प्रतिज्ञाय ततो
देवो देवतानां रिपुक्षयम् । रामं भार्गवमाह्वय सोऽभ्यभाषत
शङ्करः ॥ १३७ ॥

रुद्र उवाच । रिपून् भार्गव देवानां जह्नि सर्वान् समागतान् ।
लोकानां हितकामार्थं मत्प्रीत्यर्थं तथैव च । एवमुक्तः प्रत्युवाच
वाम्भकं वरदं प्रभुम् ॥ १३८ ॥

राम उवाच । का शक्तिर्मम देवेश अकृतास्त्रस्य संयुगे ।
निहतुं दानवान् सर्वान् कृतास्त्रान् युद्धदुर्पदान् ॥ १४० ॥

महेश्वर उवाच । गच्छ त्वं मदनुज्ञातो निहनिष्यामि शत्रु-

वान् । विजित्य च रिपून् सर्वान् गुणान् प्राप्स्यसि पुष्कलान् ॥ १४१ ॥
 एतच्छ्रुत्वा च वचनं प्रतिपद्य च सर्वशः । रामः कृतस्वस्थयनः
 प्रययौ दानवान् प्रति ॥ १४२ ॥ अन्नवीद्देवशत्रून्स्तान् मद्दर्प-
 बलान्वितान् । मम युद्धं प्रवच्छ्वेदं दैत्या युद्धमदीक्षताः ॥ १४३ ॥
 प्रेषितो देवदेवेन वो विजेतुं महासुरान् । इत्युक्त्वा भार्गवेणाथ
 दैत्या योद्दुं प्रवक्रन्तुः ॥ १४४ ॥ स तान्निहत्य समरे दैत्यान्
 भार्गवमनन्दनः । वज्राग्निमस्यस्यैः प्रहारैरेव भार्गवः ॥ १४५ ॥
 स दानवैः क्षततनुर्जामदम्नो द्विजोत्तमः । संसृष्टः स्थाणना
 सद्यो निव्रणः समजायत ॥ १४६ ॥ प्रीतश्च भगवान्देवः कर्मणा
 तेन तस्य वै । वरान् प्रादाद्द्विविधान् भार्गवात् महात्मने ॥ १४७ ॥
 उक्तश्च देवदेवेन प्रीतियुक्तेन शूलिना ॥ १४८ ॥ निपातात्तत्र
 शस्त्राणां शरीरे याभवद्द्रुजा । तथा ते मानुषं कर्म व्यपोदं
 भृगुनन्दन । गृहाणास्त्राणि दिव्यानि मत्सकाशात् यथेषि-
 तम् ॥ १४९ ॥

दुर्योधन उवाच । ततोऽस्त्राणि समस्तानि वरं य मनसेप-
 सितान् । लब्ध्वा बहुविधाभ्रामः प्रणम्य शिरसा पि ॥ १५० ॥
 अनुज्ञां प्राप्य देवेशाञ्जगाम स महातपाः । एवमेतत् सुरावृत्तं
 तदा कथितनादपि ॥ १५१ ॥ भार्गवोऽप्यददत् सर्वं धनुर्वेदं महा-
 त्मने । कर्षाय पुरुषव्याघ्र सुप्रीतेनान्तरात्मना ॥ १५२ ॥ त्वजिनं
 हि भवेत् किञ्चिद्यदि कर्षस्य पार्थिव । नास्मै ह्यस्त्राणि दिव्यानि
 प्रादास्यद्भृगुनन्दनः ॥ १५३ ॥ नापि सूतकुलै जातं कर्षं मन्ये
 कथञ्चन । देवपुत्रमहं मन्ये क्षत्रियाणां कुलोद्भवम् ॥ १५४ ॥
 विसृष्टमवबोधार्थं कुलस्येति मतिर्मम । सर्वथा न ह्ययं शक्य
 कर्षः सूतकुलोद्भवः ॥ १५५ ॥ सकुण्डलं सकवचं दीर्घबाहुं
 महारथम् । कथमादित्यसदृशं मृगी व्याघ्रं जनिष्यति ॥ १५६ ॥
 यथा ह्यस्य भुजो पीनौ नागराजकरोपमौ । वक्षः पश्य विभालक्ष

सर्वघटु निवर्द्धणम् ॥ १५७ ॥ न तेष प्राङ्गतः कश्चित् कर्णो वैक-
र्त्तनो नृप । महात्मा ह्येष राजेन्द्र रामप्रियः प्रतापवान् ॥ १५८ ॥
इति कर्णपर्वणि त्रिपुरबन्धोपाख्याने चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥

दुष्योधन उवाच । एवं स भगवान् देवः सर्वलोकपितामहः ।
सारथ्यमकरोत्तत्र ब्रह्मा रुद्रोऽभवद्रथी ॥ १ ॥ रथिनोऽभ्यधिको
वीरः कर्त्तव्यो रथसारथिः । तस्मात्त्वं पुरुषव्याघ्र नियच्छ तुर-
गान् युधि ॥ २ ॥ यथा देवगणैस्तत्र वृतो यत्रात् पितामहः ।
तथास्माभिर्भवान् यत्रात् कर्णोऽभ्यधिको वृतः ॥ ३ ॥ यथा देवै-
र्महाराज ईश्वरादधिको वृतः । तथा भवानपि क्षिप्रं रुद्रस्यैव
पितामहः । नियच्छ तुरगान् युद्धे राधेयस्य महाद्युते ॥ ४ ॥

शत्रु उवाच । मयाप्येतन्नरथेष्ठ बह्वृषोऽमरसिंहयोः । कथ्य-
माः श्रुतं दिव्यमाख्यानमतिमानुषम् ॥ ५ ॥ यथा च चक्रे
सारथ्यं भवस्य प्रपितामहः । यथासुराश्च निहता द्रुपुणैकेन
भारत ॥ ६ ॥ कृष्णस्य चापि विदितं सर्वमेतत् पुरा ह्यभूत् ।
यथा पितामहो जज्ञे भगवान् सारथिस्तदा । अनागतमतिक्रान्तं
वेद् कृष्णोऽपि तत्त्वतः ॥ ७ ॥ एतदर्थं विदित्वा तु सारथ्यमुप-
जग्मिवान् । स्वायम्भुरिव रुद्रस्य कृष्णः पार्थस्य भारत ॥ ८ ॥
यदि हन्याच्च कौन्तेयं सूतपुत्रः कथञ्चन । दृष्ट्वा विनिहतं पार्थं
स्वयं धीतुस्यति केशवः । शङ्खचक्रगदापाणिर्ब्रह्मते तव वाहिनीम्
॥ ९ ॥ न चापि तस्य क्रुद्धस्य वार्ष्णेयस्य महात्मनः । स्थास्यते
प्रत्यनीकेषु कश्चिदत्र नृपस्तव ॥ १० ॥

सञ्जय उवाच । तं तथा भाषमाणन्तु मद्रराजमरिन्दमः ।
प्रत्युवाच महाबाहुरद्दीनात्मा सुतस्तव ॥ ११ ॥ मावमंस्था महा-
वाहो कर्णं वैकर्त्तनं रणे । सर्वशस्तभृतां श्रेष्ठं सर्वशास्त्रार्थपार-
गम् ॥ १२ ॥ यस्य न्यातलनिर्घोषं श्रुत्वा भयकरं महत् । पाण्ड-

वेद्यानि सैन्यानि विद्रवन्ति दिशो दश ॥ १३ ॥ प्रत्यक्षं ते महा-
 वाहो यथा रात्रौ घटील्लवः । मायाप्रतविकुर्वाणो हतो माया-
 पुरस्कृतः ॥ १४ ॥ न चातिष्ठत वीभत्सुः प्रत्यनीके कथञ्चन ।
 एतांश्च दिवसान् सर्वान् भयैर्न महता वृतः ॥ १५ ॥ भीमसेनश्च
 बलवान् धनुष्कोटग्राभिर्चोदितः । सक्तश्चासञ्जया राजन् मूढ
 औद्दरिकेति च ॥ १६ ॥ माद्रीपुत्रौ तथा शूरौ येन जिह्वा महा-
 रणे । कमथयं पुरस्कृत्य न हतौ युधि मारिष ॥ १७ ॥ येन
 वृष्णिप्रवीरस्तु सात्यकिः सात्त्वतां वरः । निर्जित्य समरे वीरो
 विरथश्च तथा कृतः ॥ १८ ॥ सृञ्जयाश्चेतरे सर्वे ष्टष्टदुम्नपुरो-
 गमाः । असङ्गनिर्जिता सङ्घेऽस्यमानेन संयुगे ॥ १९ ॥ तं
 कथं पाण्डवा युद्धे विजेष्यन्ति महारथम् । धो हन्यात् समरे
 क्रुद्धो बज्रहस्तं पुरन्दरम् ॥ २० ॥ लञ्जु सर्वास्त्रविहीर सर्वविद्यासु
 पारगः । बाहुवीर्य्येण ते तुलगः ष्टथिव्यां नास्ति कश्चन ॥ २१ ॥
 लं शलग्रभूतः शत्रूणामविप्रह्वः पराक्रमे । अतस्त्वमुच्यसे राजन्
 शलग इत्यरिस्तदन ॥ २२ ॥ तव बाहुबलं प्राप्य न शक्नुः सर्व-
 सात्त्वताः । तव बाहुबलाद्राजन् किन्तु कृष्णो बलाधिकः ॥ २३ ॥
 यथा हि कृष्णो न बलं धार्य्यं वै फाल्गुने हते । तथा कम्पात्ययी-
 भावे त्वया धार्य्यं महदलम् ॥ २४ ॥ किमर्थं समरे सैन्यं वासु-
 देवो न्यवारयत् । किमर्थञ्च भवान् सैन्यं न हनिष्यति मारिष
 ॥ २५ ॥ लतृकृते पदवीं गन्तुमिच्छेयं युधि मारिष । सोद-
 राणाञ्च वीराणां सर्वेषाञ्च महीक्षिताम् ॥ २६ ॥

शलग उवाच । यस्मां ब्रवीषि गान्धारे अग्रे सैन्यस्य मानद ।
 विशिष्टं देवकीपुत्रात् प्रीतिमानस्यप्रहं त्वयि ॥ २७ ॥ एष सारथ्य-
 मातिष्ठे राधेयस्य यशस्विनः । युध्यतः पाण्डवाग्रगण यथा लं
 वीर मन्यसे ॥ २८ ॥ समयश्च हि मे वीर कश्चिद्वैकर्त्तनं प्रति ।
 सत्सृजेयं यथाश्रद्धमहं वाचोऽस्य सन्निधौ ॥ २९ ॥

सञ्जय उवाच । तथेति राजन् पुत्रस्ते सह कर्मैर्न मारिष ।
 अब्रवीन्मद्राजानं सर्वक्षत्रस्य सन्निधौ ॥ ३० ॥ सारथ्यस्याभ्युप-
 गमात् शल्येनाश्रासितस्तदा । दुर्योधनस्तदा हृष्टः कर्षं समभि-
 षस्वजे ॥ ३१ ॥ अब्रवीच्च पुनः कर्षं स्तूयमानः सुतस्तव । जहि
 पार्थाव्रणे सर्वान् महेन्द्री दानवानिव ॥ ३२ ॥ स शल्येनाभ्युपगते
 हयानां संनियच्छने । कर्षो हृष्टमना भूयो दुर्योधनमभाषत
 ॥ ३३ ॥ नातिहृष्टमना ह्येष मद्राजोऽभिभाषते । राजन्मधुरया
 वाचा पुनरेवं ब्रवीहि वै ॥ ३४ ॥ ततो राजा महाप्राज्ञः सर्वार्थ-
 कुशलो बली । दुर्योधनोऽब्रवीच्छूलं मद्राजं महीपतिम् ।
 पूरयन्निव घोषिण मेघगम्भीरया गिरा ॥ ३५ ॥ शल्यः कर्षोऽर्जुने-
 नाद्य योद्धव्यमिति मन्यते । तस्य त्वं पुरुषव्याघ्र नियच्छ तुरगान्
 युधि ॥ ३६ ॥ कर्षो हलेतरान् सर्वान् फाल्गुनं हन्तुमिच्छति ।
 अस्याभीषुग्रहे राजन् प्रसादे त्वां पुनः पुनः ॥ ३७ ॥ पार्थस्य
 सचिवः कृष्णो यथाभीषुग्रहो वरः । तथा त्वमपि राधेयं सर्वतः
 परिपालय ॥ ३८ ॥

सञ्जय उवाच । ततः शल्यः परिष्वज्य सुतं ते वाक्यमब्रवीत् ।
 दुर्योधनममित्रघ्नं प्रीतो मद्राधिपस्तदा ॥ ३९ ॥

शल्य उवाच । एवञ्चेन्नान्यसे राजन् गान्धारे प्रियदर्शन ।
 तस्मान्ते यत् प्रियं किञ्चित् तत् सर्वं करवाण्यहम् ॥ ४० ॥ यत्रास्मि
 भरतश्रेष्ठ योग्यः कर्मणि कर्हिचित् । तत्र सर्वात्मनो युक्तो वक्ष्ये
 कार्यधुरं तव ॥ ४१ ॥ यत्तु कर्णमहं ब्रूयां हितकामः प्रिया-
 प्रिये । मम तत् क्षमतां सर्वं भवान् कर्षंश्च सर्वशः ॥ ४२ ॥

कर्ष उवाच । ईशानस्य यथा ब्रह्मा यथा पार्थस्य केशवः ।
 तथा नित्यं हिते युक्तो मद्राज भवस्व नः ॥ ४३ ॥

शल्य उवाच । आत्मनिन्दात्मपूजा च परनिन्दा परन्तवः ।
 अनाचरितमाख्याणां वृत्तमेतच्चतुर्विधम् ॥ ४४ ॥ यत्तु विद्वन् प्रव-

श्वामि प्रत्ययार्थमहं तव । आत्मनः स्ववसंयुक्तं सन्निवीध यथा
 तथम् ॥ ४५ ॥ अहं अथस्य सारथ्ये योग्यो मातलिवत् प्रभो ।
 अप्रमादप्रयोगाच्च ज्ञानविद्याचिकित्सितैः ॥ ४६ ॥ ततः पार्थेन
 संग्रामे युध्यमानस्य तेऽनघ । वाहयिष्यामि तुरगान् विज्वरो भव
 सूतज ॥ ४७ ॥

इति कर्षपर्वणि शल्यस्य कर्णसारथ्यस्वीकारे पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५

दुर्योधन उवाच । अयं ते कर्ण सारथ्यं मद्रराजः करिष्यति ।
 कृष्णादप्यधिको यन्ता द्विवेशस्येव मातलिः ॥ १ ॥ यथा हरि-
 हयैर्युक्तं संगृह्णाति स मातलिः । शल्यस्तथा तवाद्यायं संयन्ता
 रथवाजिनाम् ॥ २ ॥ योषे त्वयि रथस्थे च मद्रराजे च सारथौ ।
 रथय्येष्टो ध्रुवं सङ्केतं पार्थानभिभविष्यति ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । ततो दुर्योधनो भूयो मद्रराजं तरस्विनम् ।
 उवाच राजन् संग्रामे व्युषिते पर्युपस्थिते ॥ ४ ॥ कर्णस्य यच्छ
 संग्रामे मद्रराज हयोत्तमान् । त्वयाभिगुप्तो राधेयो विजेणति
 धनञ्जयम् । इत्युक्तो रथमास्थाय तथेति प्राह भारत ५ ॥
 शल्येऽभ्युपगते कर्णः सारथ्यं सुमनाव्रवीत् । तं सूत स्यन्दनं मच्चं
 कल्पयेत्यसकृत्परन् ॥ ६ ॥ ततो जैत्रं रथवरं गन्धर्वनगरोपमम् ।
 विधिवत् कल्पितं भद्रं जयेत्युक्त्वा न्यवेदयत् ॥ ७ ॥ तं रथं
 रथिनां अष्टैः कर्णोऽभ्यर्च्यैव यथाविधि । सम्पादितं ब्रह्मविदा
 पूर्वमेव पुरोधसा ॥ ८ ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं यत्रादुपस्थाय च
 भास्करम् । समीपस्थं मद्रराजमारोह त्वमथाव्रवीत् ॥ ९ ॥ ततः
 कर्णस्य दुर्बलं स्यन्दनप्रवरं महत् । आकरोह महातेजाः शल्यः
 सिंह इवाचलम् ॥ १० ॥ ततः शल्यस्थितं दृष्ट्वा कर्णः स्वरथ-
 मुत्तमम् । अद्यतिष्ठयथाश्रोतं विद्युत्तन्तं दिवाकरः ॥ ११ ॥

तावेकरदमस्त्रदावादित्याग्निममलिषी । व्यभ्राजेतां यथा मेवं
सूर्याग्नी सहितौ दिवि ॥ १२ ॥ संस्तूयमानौ तौ वीरौ तदास्ता
द्युतिमन्तमौ । ऋत्विक्सदस्यैरिन्द्राग्नी स्तूयमानाविवाञ्चरे ॥ १३ ॥
स शलग्रसंगृहीताश्वे रथे कर्ष्य स्थिताऽभवत् । धनुर्विस्फारयन्
घोरं परिवेषीव भास्करः ॥ १४ ॥ आस्थितः स रथश्रेष्ठं कर्ष्यः
शरगभस्तिमान् । प्रवभौ पुरुषव्याघ्री मन्दरस्य इवांशुमान् ॥ १५ ॥
तं रथस्थं महावाङ्गं युद्धायामिततेजसम् । दुर्योधनस्तु राधेय-
मिदं वचनमब्रवीत् ॥ १६ ॥ अकृतं द्रोणभीष्माभ्यां दुष्करं कर्म
संयुगे । कुरुष्वाधिरथे बीर मिषतां सर्वधन्विनाम् ॥ १७ ॥
मनोगतं मम ह्यासीत् भीष्मद्रोणौ महारथौ । अर्जुनं भीमसेनञ्च
निहन्ताराविति ध्रुवम् ॥ १८ ॥ ताभ्यां यदकृतं वीर वीरकर्म
महाश्रुते । तत् कर्म कुरु राधेय वज्रपाणिरिवापरः ॥ १९ ॥
गृह्णाण धर्मराजं वा जहि वा त्वं धनञ्जयम् । भीमसेनञ्च राधेय
माद्रीपुत्रौ यमावपि ॥ २० ॥ जयश्च तेऽस्तु भद्रं ते प्रयाहि
पुरुषर्षभ । पाण्डुपुत्रस्य सैन्यानि कुरु सर्वाणि भस्मसात् ॥ २१ ॥
ततस्तूर्थ्यसहस्राणि भेरीणामयुतामि च । वाद्यमानान्यरोचन्त मेघ-
शब्दा यथा दिवि ॥ २२ ॥ प्रतिगृह्य तु तदाक्यं रथस्थो रथ-
सत्तमः । अभ्यभाषत राधेयः शलग्रं युद्धविषारदम् ॥ २३ ॥
चोदयाश्वाभ्यहावाहो यावद्वन्मि धनञ्जयम् । भीमसेनं यमौ चोभौ
राजानञ्च युधिष्ठिरम् ॥ २४ ॥ अद्य पश्यतु मे शलग्रं बाहुवीर्यं
धनञ्जयः । अस्यतः कङ्कपत्राणां सहस्राणि शतानि च ॥ २५ ॥
अद्य क्षेपस्याम्यहं शलग्रं शरान् परमतेजनान् । पाण्डवानां विना-
शाय दुर्योधनजयाय च ॥ २६ ॥

शलग्र उवाच । सूतपुत्र कथं नु त्वं पाण्डवानवमन्यसे । सर्वास्त्र-
शान्हेत्वासान् सर्वानेव महाबलान् ॥ २७ ॥ अनिर्वर्तिनो महा-
भागान् अजय्यान् सत्यविक्रमान् । अपि सञ्जनश्रेयुर्वै भयं साक्षात्

अतक्रतोः ॥ २८ ॥ यदा शोषसि निर्घोषं प्रिस्फुल्लिमिवाग्नेः ।
 राशेय गाण्डीवस्याजौ तदा नैवं वदिष्यसि ॥ २९ ॥ यदा द्रव्यसि
 संग्रामे धर्मपुत्रं यमौ तथा । शितैः पृषत्कीः कुर्वाणानभ्रच्छाया-
 मिवाग्वरे ॥ ३१ ॥ अस्यतः क्षिणतशारीलघुहस्तान् दुरासदान् ।
 पार्थिवानपि चान्यास्त्वं तदा नैवं वदिष्यसि ॥ ३२ ॥

सञ्जय उवाच । अनादृत्य तु तदाक्यं मद्रराजेन भाषितम् ।
 याज्ञीत्येवाव्रवीत् कर्णो मद्रराजं तरस्विनम् ॥ ३३ ॥

इति कर्णपर्वणि कर्णमलग्नसंवादे षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥

सञ्जय उवाच । दृष्ट्वा कर्णं महेष्वासं युयुत्सुं समवस्थितम् ।
 चुक्रभुः क्रुरवः सर्वं हृष्टरूपाः समन्ततः ॥ १ ॥ ततो दुन्दुभि-
 निर्घोषैर्भरौणां निनदिन च । वाणमव्यैश्च विविभैर्गर्जितैश्च तर-
 स्विनाम् । निर्ययुस्तावका युद्धे मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनम् ॥ २ ॥
 प्रयाते तु ततः कर्णं योषेषु मुदितेषु च । चचाल पृथिवी राजन्
 ररास च सुविस्तरम् ॥ ३ ॥ निश्चरन्तौ व्यदृश्यन्त रथ्यात् रथ
 महाग्रहाः । दृक्त्वापाताश्च सञ्जग्मुर्द्दिगां दाहारात् तव च ॥ ४ ॥
 शुष्काशन्यश्च सम्पेतुर्ववुर्वाताश्च भैरवाः ॥ ५ ॥ मृगपक्षिगगाथैव
 पृतनां वद्भ्रमस्तव । अपसव्यं तदा चक्रुर्वदयन्ती महाभयम् ॥ ६ ॥
 प्रस्थितस्य च कर्णस्य निपेतुस्तुरगा भुवि । अस्थिवर्षञ्च पतित-
 मन्तरीक्षाद्भयानकम् ॥ ७ ॥ जञ्ज्वलुथैव शस्त्राणि ध्वजाश्चैव
 चकम्बिरे । अयूणि च व्यसुञ्जन्त वाहनानि विशाम्पते ॥ ८ ॥
 एते चान्ये च बहव उत्पातास्तव दारुणाः । समुत्पेतुर्विनाशाय
 कौरवाणां सुदारुणाः । न च तान् गणयामासुः सर्वं दैवेन
 मोहिताः ॥ ९ ॥ प्रस्थितं सूतपुत्रञ्च जघेयूचूर्नराधिपाः । निर्जि-
 तान् पाण्डवांश्चैव मेनिरे तत्र कौरवाः ॥ १० ॥ ततो रथस्य

परवीरहन्ता भीष्मद्रोणावस्तवीर्योऽभीक्ष्य । समुज्ज्वलद्वास्कर-
 पावकामो वैकर्त्तनोऽसौ रथकुक्षरो नृपः ॥ ११ ॥ स शल्यमाभाष्य
 जगाद् वाक्यं पार्थस्य कर्मातिशयं विचिन्त्य । मानेन दर्पेण विदह्य-
 मानः क्रोधेन दीप्यन्निव निश्वसंश्च ॥ १२ ॥ नाहं महेन्द्रादपि
 वज्रपाणोः क्रुद्धाहिभेम्यात्तधनू रथस्थः । दृष्ट्वा तु भीष्मप्रमुखान्
 शयानानतीव मां ह्यस्थिरता जहाति ॥ १३ ॥ महेन्द्रविष्णुप्रतिमा-
 वनिन्दितौ रथाश्वनागप्रवरप्रमाथिनौ । अवध्यकल्पौ निहतौ यदा
 परैस्ततो ममाप्यस्ति रणोऽद्य साध्वसम् ॥ १४ ॥ समीक्ष्य सङ्घे-
 ऽतिवलान्नराधिपान् ससूतमातङ्गरथान् परैर्हतान् । कथं न
 सर्वानहितान् रणोऽवधीष्यहास्त्रविदुब्राह्मणपुङ्गवो गुरुः ॥ १५ ॥
 स संस्मरन् द्रोणमहं महाहवे ब्रवीमि सत्वं कुरवो निबोधत । न
 वा मदन्यः प्रसहेद्रणोऽर्जुनं समागतं मृत्युमिवोग्ररुण्णिणम् ॥ १६ ॥
 शिवाप्रसादश्च बलं धृतिश्च द्रोणे महास्त्राणि च सन्ततिश्च । स
 चेद्गन्तव्यवशं महात्मा सर्वानन्यानातुरानय मन्ये ॥ १७ ॥ नहं
 ध्रुवं किञ्चिदपि प्रचिन्तयन् विद्यां लोके कर्मणो नित्ययोगात् ।
 सुखीन्द्रे को हि विमुक्तसंशयो भावं कुर्वीताय गुरौ निपातिते
 ॥ १८ ॥ न नूनमस्त्राणि बलं पराक्रमः क्रिया सुनीतं परमायु-
 धानि वा । अलं भनुष्यत्य सुखाय वर्त्तितुं तथा हि युद्धे निहतः
 परैर्गुरुः ॥ १९ ॥ हताशनादित्यसमानतेजसं पराक्रमे विष्णुपुर-
 न्द्रोपमम् । नद्ये वृहसत्युग्रनःसमं सदा न चैनमस्त्रं तदपात्
 सुदुःसहम् ॥ २० ॥ संप्राक्रुष्टे रुदिते खलौकुमारे पराभूते पौरुषे
 धार्तराष्ट्रे । मया कृत्यमिति जानामि यत्प्र प्रयाहि तस्माद्विप्रना-
 मनीकम् ॥ २१ ॥ यत्र राजा पाण्डवः सत्यसन्धो व्यवस्थितो भीम-
 सेनार्जुनौ च । वासुदेवः सात्यकिः सृञ्जयाश्च यमौ च कस्तान्
 विप्रहेम्बदन्यः ॥ २२ ॥ तस्मात् क्षिप्रं मद्रपते प्रयाहि रणे पाञ्चा-
 लान् पाण्डवान् सृञ्जयांश्च । तान् वा हनिष्यामि समेत्य सङ्घे

यास्यामि वा द्रोणपथा यमाय ॥ २३ ॥ न त्वे वाहं न गमिष्यामि
 मध्यं तेषां शूराणामिति मां शल्य विद्धि । मित्तद्रोहो नर्षणीयो
 न मेऽयं त्यक्त्वा प्राणानमुवास्यामि द्रोणम् ॥ २४ ॥ प्राञ्चस्य मूढस्य
 श जीवितान्ते नास्ति प्रमोक्षोऽन्तःकसत्कृतस्य । अतो विद्वन्मि-
 यास्यामि पार्थान् दिष्टं न शक्यं व्यतिवर्तितुं वै ॥ २५ ॥ कश्याण-
 दृष्टिः सततं हि राजन् वैचित्रवीर्यस्य सुतो ममासीत् । तस्यार्थं
 सिद्धयर्थमहं त्यजामि प्रियान् प्राणान् दुस्वयजं जीवितञ्च ॥ २६ ॥
 वैयाघ्रचर्मणमकूजनाचं हैमत्रिकीषं रजतत्रिवेणुम् । रथप्रवहं
 तुरगप्रवहं वृक्तं प्रादान्मद्यमिमं हि रामः ॥ २७ ॥ धनूंषि
 चित्राणि निरीक्ष्य शल्य ध्वजान् गदाः सायकांश्चोश्रुत्पान् । असिञ्च
 दौषं परमायुधञ्च शङ्खञ्च शुभ्रं खनवन्तमुग्रम् ॥ २८ ॥ यताकिनं
 वञ्चनिपातनिखनं सिताश्वयुक्तं शुभतूणशोभिनम् । इमं समास्थाय
 रथं रथर्षभं रणे हनिष्याम्यहमर्जुनं बलात् ॥ २९ ॥ श्लेष्मृत्युः
 सधं हरोऽभिरक्षेत् सदाप्रमत्तः समरे पाण्डुपुत्रम् । हनि-
 ष्यामि समेत्य युद्धे यास्यामि वा भीष्ममुखो यमाय ॥ ३० ॥ यम-
 वरुणकुवेरवासवा यदि युगपत् सगणा महाहवे । जगुषिषव
 इहेत्य पाण्डवं किमु वदना सह तैर्जयामि तम् ॥ ३१ ॥

सञ्जय उवाच । इति रणरभसस्य कथ्यतस्तदुपनिशम्य वचः
 स मद्रराट् । अवहसद्वमन्य वीर्यवान् प्रतिषिषिधे च जगाद्
 षोत्तरम् ॥ ३२ ॥

शल्य उवाच । विरम विरम कर्ण कथ्यतादयिरभसोऽति
 चाप्ययुक्तवाक् । क्व च हि नरवरो धनञ्जयः क्व पुनरहो पुरुषा
 धमो भवान् ॥ ३३ ॥ यदुसदनमुपेन्द्रपालितं त्रिदिवमिवामर-
 राजंरक्षितम् । प्रसभमभिविलोड्य को हरेत् पुरुषवरावरजा-
 ऋतेऽर्जुनात् ॥ ३४ ॥ त्रिभुवनमृजनीश्वरेश्वरं क इह पुमान्
 भवमाह्वयेद्युधि । ऋगवधकलहे ऋतेऽर्जुनात् सुरपतिवीर्यसम

प्रभावतः ॥ ३५ ॥ असुरसुरमहोरगान्तरान् गरुडपिशाचयक्ष-
राक्षसान् । इषुभिरजवद्विगौरवात् खभिलपितृश्च हविर्हीरो
जयः ॥ ३६ ॥ अरसि ननु यदा परैर्हृतः स च धृतराष्ट्रसुतोऽपि
मोक्षितः । दिनकरसदृशैः शरोत्तमैर्युधा कुरुषु बह्वम् विनिहत्य
तानरीन् ॥ ३७ ॥ प्रथममपि पलायिते द्वयि प्रियकलाहा धृत-
राष्ट्रसूतवः । अरसि ननु यदा प्रमोक्षिताः खचरगणानवजित्य
पाण्डवैः ॥ ३८ ॥ समुदितबलवाहनाः पुनः पुरुषवरेण जिताः
स्थ गोश्रुहे । सगुरुगुरुसुताः समीपकाः किमु न जितः स तदा
द्वयार्जुनः ॥ ३९ ॥ इदमपरमुपस्थितं पुनस्तव निधनाय सुयुद्ध-
मद्य वै । यदि न रिपुभयात् पलायसे समरगतोऽद्य हतोऽसि
सूतज ॥ ४० ॥

सञ्जय उवाच । इति बह्व परुषं प्रभाषति प्रमनसि मद्रपतौ
रिपुस्तवम् । मृशमभिरुषितः परन्तपः कुरुपृतनापतिराह मद्र-
पम् ॥ ४१ ॥

कर्ष उवाच । भवतु भवतु किं विकल्पसे ननु मम तस्य च
युद्धमुद्यतम् । यदि स जयति मामिहाहवे तत इदमस्तु सुकल्पितं
तव ॥ ४२ ॥

सञ्जय उवाच । एवमस्त्विति मद्रेश उक्त्वा नोत्तरमुक्त्वावान् ।
याहि श्लेप्रति चाप्येनं कर्षः प्राह युयुत्सया ॥ ४३ ॥ स रथः
प्रययौ शत्रून् श्वे ताश्वः शल्यसारथिः । निघ्नन्नमित्रान् समरे तमो
घ्नन् सविता यथा ॥ ४४ ॥ ततः प्रायात् प्रीतिमान् वै रथेन वैया-
घ्रेण श्वे तयुजाश्च कर्षः । स चालोक्य ध्वजिनीं पाण्डवानां धन-
क्षयं तरया पर्यपृच्छत् ॥ ४५ ॥

इति कर्षपर्वणि कर्षशल्यसंवादे सहस्रिंशोऽध्यायः ॥ ३७ ॥

सञ्जय उवाच । प्रयानेव ततः कर्षो हर्षयन् वाहिनीं तत्र ।
 एकीकं समरे दृष्ट्वा पाण्डवं पर्यपृच्छत ॥ १ ॥ त्री ममाद्य महा-
 त्मानं दर्शयेत् श्वेतवाहनम् । तस्मै दद्यामभिप्रेतं धनं यन्मनसे-
 च्छति ॥ २ ॥ स चेत्तदभिमन्येत तस्मै दद्यामहं पुनः । अकटं
 रत्नपूर्णञ्च यो मे ब्रूयाद्धनञ्जयम् ॥ ३ ॥ स चेत्तदभिमन्येत पुरु-
 षोऽर्जुनदर्शिवान् । अतं दद्यां गवां तस्मै नैत्यकं कांस्यदोहनम्
 ॥ ४ ॥ अतं ग्रामदरं श्वैव दद्यामर्जुनदर्शने । तथा तस्मै पुनर्दद्यां
 श्वेतमश्वरीरथम् । युक्तमञ्जनकेशीभिर्द्यौं मे ब्रूयाद्धनञ्जयम् ॥ ५ ॥
 स चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् । अन्यं तस्मै वरं दद्यां
 सौवर्षं हस्तिपङ्कगवम् ॥ ६ ॥ तथात्यस्मै पुनर्दद्यां स्त्रीणां अत-
 मलङ्कृतम् । श्यामानां निष्ककण्ठीनां गीतवाद्यविपश्चिताम् ॥ ७ ॥
 स चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् । तस्मै दद्यां अतं नागान्
 अतं ग्रामान् अतं रथान् ॥ ८ ॥ सुवर्णस्य च मुख्यस्य हयाग्राणां
 अतं अतान् । ऋद्ध्या गुणैः सुदान्तांश्च धुर्यवाहान् सशिक्षितान्
 ॥ ९ ॥ तथा सुवर्षशृङ्गीणां गोधेनूनां चतुःशतम् । दद्यां तस्मै
 सवत्सानां यो मे ब्रूयाद्धनञ्जयम् ॥ १० ॥ स चेत्तदभिमन्येत
 पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् । अन्यं तस्मै वरं दद्यां श्वेतान् पञ्च शतान्
 हयान् ॥ ११ ॥ हेममाण्डपरिच्छन्नान् सुमृष्टमणिभूषणान् ।
 सुदान्तानपि चैवाहं दद्यामष्टादशपरान् ॥ १२ ॥ रथञ्च शुभं
 सौवर्षं दद्यां तस्मै स्वलङ्कृतम् । युक्तं परमक्रास्वोजैर्यो मे ब्रूया-
 द्दनञ्जयम् ॥ १३ ॥ स चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् । अन्यं
 तस्मै वरं दद्यां कुञ्जराणां अतानि षट् ॥ १४ ॥ काञ्चनैर्विविधै-
 र्भाण्डैः संकृन्नान् हेममालिनः । उत्पन्नानपरान्तेषु विनीतान्
 हस्तिशिक्षकैः ॥ १५ ॥ स चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽर्जुनदर्शिवान् ।
 अन्यं तस्मै वरं दद्यां वैश्वग्रामांश्चतुर्दश ॥ १६ ॥ सुस्मोतान धन-
 संयुक्तान् प्रत्यासन्नवनोदकान् । अकुतोभयान् सुसम्पन्नान् राज-

भोज्यांश्चतुर्दश ॥ १७ ॥ दासीनां निष्ककण्ठीनां मागधीनां शतं
 तथा । प्रथमवयसां दद्यां यो मे ब्रूयाद्धनञ्जयम् ॥ १८ ॥ स
 चेत्तदभिमन्येत पुरुषोऽङ्गुनदर्शिवान् । अन्यं तस्मै वरं दद्यां
 यमसौ कामयेत् स्वयम् ॥ १९ ॥ पुत्रदारान् विहारांश्च यदन्य-
 हित्तमस्ति मे । तच्च तस्मै वरं दद्यां यद्यच्च मनसेच्छति ॥ २० ॥
 ह्यत्र च सहितौ कृष्णौ तयोर्वित्तानि सर्वशः । तस्मै दद्यामहं यो
 मे प्रब्रूयात् कोशवाङ्गुनौ ॥ २१ ॥ एता वाचः सवद्भयः कर्म उच्चा-
 रयन् युधि । दध्नी सागरसम्भूतं सुस्वरं शङ्खमुत्तमम् ॥ २२ ॥
 ता वाचः सूतपुत्रस्य यथायुक्ता निशम्य ह । दुर्योधनो महाराज
 संहृष्टः सानुगोऽभवत् ॥ २३ ॥ ततो दुन्दुभिनिर्घोषो मद्द्वजानाञ्च
 सर्वशः । सिंहनादः सवादितः कुञ्जराणाञ्च निखनः ॥ २४ ॥
 प्रादुरासीत्तदा राजन् सैन्येषु पुरुषर्षभ । योधानां संप्रहृष्टानां
 तथैव समभवत् स्वनः ॥ २५ ॥ तथा प्रहृष्टे सैन्ये तु प्लवमानं महा-
 रथम् । विकल्पमानञ्च तदा राधेयमरिकर्षणम् । मद्राजः
 प्रहस्येदं वचनं प्रत्यभाषत ॥ २६ ॥

इति कर्मपर्वणिकर्णावलेपे अष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥

शला उवाच । मा सूतपुत्र दानेन सौवर्षं हस्तिपङ्कगवम् ।
 प्रयच्छ पुरुषायाद्य द्रव्यसि त्वं धनञ्जयम् ॥ १ ॥ बालादिह त्वं
 त्यजसि वसु वैश्वरगो यथा । अयत्नेनैव राधेय दृष्टास्यद्य धन-
 ञ्जयम् ॥ २ ॥ परासृजसि यद्वित्तं किञ्चित्त्वं बद्ध मूढवत् । अपात्र-
 दाने यो दोषास्तास्मोहान्नावबुध्यसे ॥ ३ ॥ यत्त्वं प्रेरयसे वित्तं बद्ध
 तेन खलु त्वया । शक्यं बद्धविधेर्पञ्चैर्दष्टुं सूत यजस्व तैः ॥ ४ ॥
 यच्च प्रार्थयसे हन्तुं कृष्णो मोहात् त्वथैव तत् । न हि शुश्रुम
 संमद्ं क्रोधा सिंघौ निपातितौ ॥ ५ ॥ अपार्थितं प्रार्थयसे

सुहृदो न हि सन्ति ते । ये त्वां निवारयन्त्याशु प्रपतन्तं हताशने
 ॥ ६ ॥ कार्याकार्यं न जानीषि कालपत्नोऽस्य संशयम् । बह्वबद्ध-
 मकूर्षीयं को हि ब्रूयात्पि जीविषुः ॥ ७ ॥ समुद्रतरणं दीर्घं
 कण्ठे बद्धा यथा शिलाम् । गिर्यैग्राहा निपतनं तादृक् तव चिकी-
 र्षितम् ॥ ८ ॥ संहितः सर्वयोधैस्त्वं व्यूढानीकैः सुरक्षितः । धन-
 क्षयेन युध्यस्व अथ येत् प्राप्नुमिच्छसि ॥ ९ ॥ हितार्थं धार्तराष्ट्रस्य
 ब्रवीमि त्वां न हिंसया । अद्वत्स्वैव मया प्रोक्तं यदि तेऽस्ति
 जिजीविषा ॥ १० ॥

कर्षं उवाच । स्वबाहुवीर्यमाश्रित्य प्रार्थयाम्यर्जुनं रणे ।
 क्षन्तु मिवमुखः शत्रुमाभीषयितुमिच्छसि ॥ ११ ॥ न मामस्मा-
 दभिप्रायात् कश्चिद्दय निवर्त्तयेत् । अपीन्द्रो वक्षमुद्यम्य किमु
 मर्त्तयः कथञ्चन ॥ १२ ॥

सञ्जय उवाच । इति कर्षस्य वाक्यान्ते शल्यः प्राहोत्तरं वचः ।
 चुकोपयिषुरत्यर्थं कर्षं मद्दे श्वरः पुनः ॥ १३ ॥ यदा वै फाल्गुन-
 वेगमुक्त्वा ज्याचोदिता हस्तवता विदुष्टाः । अन्वेतारः कङ्कपत्राः
 शिताग्रास्तदा तपस्यस्यर्जुनस्यानुयोगात् ॥ १४ ॥ यदा दिव्यं धनु-
 रादाय पाथंः प्रतापयान् पृतनां सव्यसाची । कामर्द्देयिष्यन्ति प्रेतैः
 पृषत्कैस्तदा पश्चात्तपस्यसे सूतपुत्र ॥ १५ ॥ वालश्चन्द्रं तुरङ्गे
 शयानो यथा कश्चित् प्रार्थयतेऽपहर्त्तुम् । तदन्मोहात् द्योतमानं
 रथस्थं त्वं प्रार्थयस्यर्जुनं जेतुमद्य ॥ १६ ॥ त्रिशूलमाश्रित्य सुतीक्ष्ण
 धारं सर्वाणि गात्राणि निघर्षसि त्वम् । सुतीक्ष्णधारोपमकर्मणा
 त्वं युयुत्ससे योऽर्जुनेनाद्य कर्षं ॥ १७ ॥ क्रुद्धं सिंहं केशरिणं
 वृहन्तं बालो मूढः दृष्ट्वागोऽतरस्वी । समाह्वयेत्तद्वदेत्तत्तवाद्य
 समाह्वानं सूतपुत्रार्जुनस्य ॥ १८ ॥ मा सूतपुत्राह्वय राजपुत्रं
 महावीर्यं केशरिणं यथैव । वने शृगालः पिधितस्य दृष्टो मा
 पार्थमासाद्य विनङ्गसि त्वम् ॥ १९ ॥ ईशादन्तं महानागं प्रभिन्न-

करटामुखम् । शशकाह्वयसे युद्धे कर्णं पार्थं धनञ्जयम् ॥ २० ॥
 विलस्यं कृष्णसर्पं त्वं बाह्यात् काष्ठेन विध्यसि । महाविषं पूर्ण-
 कोपं यत् पार्थं योद्धुमिच्छसि ॥ २१ ॥ सिंहं केशरिणं क्रुद्ध-
 मतिक्रम्याभिनर्हसे । शृगाल इव मूढस्त्वं नृसिंहं कर्णं पाण्डवम्
 ॥ २२ ॥ सुपर्णं पतगश्रेष्ठं वैनतेयं तरस्विनम् । भोगीवाह्वयसे
 पाते कर्णं पार्थं धनञ्जयम् ॥ २३ ॥ सर्वाभ्यासां निधिं भीममूर्ति-
 मन्तं भ्रष्टान्वितम् । चन्द्रोदये विवर्द्धन्तमप्लवः सन्तितीर्षसि ॥ २४ ॥
 ऋषभं दुन्दुभिग्रीवं तीक्ष्णशृङ्गं प्रहारिणम् । वत्स आह्वयसे
 युद्धे कर्णं पार्थं धनञ्जयम् ॥ २५ ॥ महामेषं महाघोरं ददुरः
 प्रतिनर्हसि । कामतोयप्रदं लोके नरपञ्जन्यमर्जुनम् ॥ २६ ॥
 यथा च स्वगृहस्थः श्वा व्याघ्रं वनगतं भवेत् । तथा त्वं भ्रष्टसे
 कर्णं नरव्याघ्रं धनञ्जयम् ॥ २७ ॥ शृगालोऽपि वने कर्णं शशैः
 परिव्रतो वसन् । मन्यते सिंहमात्मानं यावत् सिंहं न पश्यति
 ॥ २८ ॥ तथा त्वमपि राधेय सिंहमात्मानमिच्छसि । अपश्यन्
 शत्रुदमनं नरव्याघ्रं धनञ्जयम् ॥ २९ ॥ व्याघ्रं त्वं मन्यसेत्मानं
 यावत् कृष्णौ न पश्यसि । समास्थितावेकरथे सूर्याचन्द्रमसाविव
 ॥ ३० ॥ यावद्गाण्डीवनिर्वीषं न शृणोषि महाहवे । तावद्दिव
 लया कर्णं शक्यं वक्तुं यथेच्छसि ॥ ३१ ॥ रथशब्दधनुःशब्दैर्नाद-
 यन्तं दिशो दृश्य । नर्हन्तमिव शार्दूलं दृष्ट्वा क्रोष्टा भविष्यसि ॥ ३२ ॥
 नित्यमेव शृगालस्त्वं नित्यं सिंहो धनञ्जयः । वीरप्रहेषणाम्बूढ
 तस्मात् क्रोष्टेव लक्ष्यसे ॥ ३३ ॥ यथाखुः स्याद्दिङ्गलश्च श्वा व्याघ्रश्च
 वलाबले । यथा शृगालः सिंहश्च यथा च शशकुञ्जरौ ॥ ३४ ॥
 यथानृतञ्च सत्यञ्च यथा चापि विषामृते । तथा त्वमपि पार्थश्च
 प्रत्यातावात्मकर्मभिः ॥ ३५ ॥

इति कर्णपर्वणि कर्णाधिक्षेपे एकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥

सञ्जय उवाच । अधिच्छिप्तस्तु राधेयः शल्येनामिततेजसा ।
शल्यमाह सुसंक्रुद्धो वाक्शल्यमवधारयन् ॥ १ ॥

कर्ण उवाच । गुणान् गुणवतां शल्य गुणवान् वेत्ति नागुणः ।
त्वन्तु सर्वैर्गुणैर्हीनः किं ज्ञास्यसि गुणागुणम् ॥ २ ॥ अर्जुनस्य
महास्त्राणि क्रोधं वीर्यं धनुः शरान् । अहं शल्य विजानामि
विक्रमञ्च महात्मनः ॥ ३ ॥ तथा कृष्णस्य माहात्म्यमृषभस्य मही-
क्षिताम् । यथाहं शल्य जानामि न त्वं जानासि तत्तथा ॥ ४ ॥
एवमेवात्मनो वीर्यमहं वीर्यञ्च पाण्डवे । जानन्नेवाह्वये युद्धे शल्य
नामिं पतद्भवत् ॥ ५ ॥ अस्ति चायमिषुः शल्य सुमुखो रक्त-
भोजनः । एकनूणीशयः पत्नी सुधौतः समलङ्कृतः ॥ ६ ॥ श्वेते
चन्दनचूर्णेन पूजितो बद्धलाः समाः । आह्वेयो विषवानुग्रो नराश्व-
द्विपसङ्घहा ॥ ७ ॥ घोररूपो महारौद्रस्तनुत्रास्थिविदारणः ।
निभिन्यां घेन रूष्टोऽहमपि मेरुं महागिरिम् ॥ ८ ॥ तमहं जातु
नास्येयमन्यस्मिन् फाल्गुनादृते । कृष्णाहा देवकीपुत्रात् सत्यञ्चात्र
शृणुष्व मे ॥ ९ ॥ तेनाहमिषुणा शल्य वासुदेवधनञ्जयौ । योत्से
परमसंक्रुद्धस्तत् कर्म सदृशं मम ॥ १० ॥ सर्वेषां तृष्णिवीराणां
कृशो लक्ष्मीः प्रतिष्ठिता । सर्वेषां पाण्डुपुत्राणां जयः प्रथमं प्रति-
ष्ठितः । उभयं तत् समासाद्य कोऽतिवर्त्तितुमर्हति ॥ ११ ॥ तावुभौ
पुरुषव्याघ्रौ समेतौ स्यन्दने स्थितौ । मामेकमभिसंयातौ सुजातं
पथ्य शल्य मे ॥ १२ ॥ पितृष्वसामातुलजौ भ्रातरावपराजितौ ।
मणी सूत्र इव प्रीतौ दृष्टासि निहतौ मया ॥ १३ ॥ अर्जुने
गाण्डिवं कृष्णे चक्रं तार्क्ष्यकपीध्वजौ । भीक्षणां त्रासजननं
शल्य हर्षकरं मम ॥ १४ ॥ त्वन्तु दुष्प्रकृतिर्मूढो महायुद्धेषु
कोविदः । भयावदीर्णः संवासाद्वदं वद्ध भाषसे ॥ १५ ॥
संस्तौषि तौ तु केनापि हेतुना त्वं कुदेशज । तौ हत्वा समरे
हन्ता त्वामद्य सहबान्धवम् ॥ १६ ॥ पापदेशज दुर्बुद्धे क्षुद्र

सत्रियपांसन । सहङ्गुत्ता रिपुः किं मां कृष्णाभ्यां भीषयस्यलम्
 ॥ १७ ॥ तौ वा ममाद्य हन्तारौ हनिथे वापि तावहम् । नाहं
 विभेमि कृष्णाभ्यां विजानन्नात्मनो वलम् ॥ १८ ॥ वासुदेवसहस्रं
 वा फाल्गुनानां शतानि वा । अहमेको हनिष्यामि जोषमास्व
 कुद्देशज ॥ १९ ॥ स्त्रियो बालाश्च वृद्धाश्च प्रायः क्रीडागता जनाः ।
 आगाथाः संप्रगायन्ति कुर्वन्तोऽध्ययनं यथा ॥ २० ॥ ता गाथाः
 शृणु मे शल्य मद्रकेषु दुरात्मसु । ब्राह्मणैः कथिताः पूर्वं यथा-
 वद्राजसन्निधौ । श्रुत्वा चैकमना मूढ क्षम वा ब्रूहि वीत्तरम् ॥ २१ ॥
 मित्रधुञ्जद्रको नित्यं यो नो देष्टि स मद्रकः । मद्रके सङ्गतं
 नास्ति द्रुद्रवाक्ये नराधमे ॥ २२ ॥ दुरात्मा मद्रको नित्यं नित्य-
 मानृतिकोऽनृजुः । यावदन्तं हि दौरात्म्यं मद्रकेष्विति नः
 श्रुतम् ॥ २३ ॥ पिता पुत्रश्च माता च प्रवश्युश्चशुरमातुलाः । जामाता
 दुहिता भ्राता नप्ता ते ते च बान्धवाः ॥ २४ ॥ वयस्याभ्यागता-
 स्यान्ते दासीदासञ्च सङ्गतम् । पुंभिर्विभिश्चा नार्थ्यश्च ज्ञाताज्ञाताः
 स्वयेच्छ्रया ॥ २५ ॥ घेषां गृहेष्वग्निष्टानां सक्तुमत्स्राग्निनां तथा ।
 पीलासीधु सगोमांसं क्रन्दन्ति च हसन्ति च ॥ २६ ॥ गायन्ति
 चाप्यब्रह्मानि प्रवर्तन्ते च कामतः । कामप्रलापिनोऽन्योऽन्यं तेषु
 घर्मः कथं भवेत् । मद्रकेष्ववलिष्ठेषु प्रख्याताशुभकर्मसु ॥ २७ ॥
 नापि वैरं न सौहाहं मद्रकेण समाचरेत् । मद्रके सङ्गतं नास्ति
 मद्रको हि सदा मलः ॥ २८ ॥ मद्रकेषु च संसृष्टं शौचं गान्धार-
 केषु च । राजयाजकयाच्ये च नष्टं दत्तं हविर्भवेत् ॥ २९ ॥
 शूद्रसंस्कारको विप्रो यथा याति पराभवम् । यथा ब्रह्मदिषो
 नित्यं गच्छन्तीह पराभवम् । तथैव सङ्गतं कृत्वा नरः पतति
 मद्रकैः ॥ ३० ॥ मद्रके सङ्गतं नास्ति हतं वृश्चिक ते विषम् ।
 आथर्वणेन मन्त्रेण यथा भ्रान्तिः कृता मया ॥ ३१ ॥ इति वृश्चिक-
 दष्टस्य विप्रवेगहतस्य च । कुर्वन्ति भेषजं प्राज्ञाः सत्यं तच्चापि

दृश्यते ॥ ३२ ॥ एवं विदन् जीषमास्व शृणु चात्रोत्तरं वचः ॥ ३३ ॥
 वासांस्युत्सृज्य नृत्यन्ति स्त्रियो या मद्यमोहिताः । मैथुनेऽसंयता-
 खापि यथाकामचराश्च ताः ॥ ३४ ॥ तासां पुत्रः कथं धर्मं मद्रकी
 वक्तुमर्हति । यास्तिष्ठन्त्यः प्रमेहन्ति यथैवोष्ट्रदशिरकाः ॥ ३५ ॥
 तासां विभ्रष्टधर्माणां निर्लज्जानां ततस्ततः । त्वं पुत्रस्तादृशीनां
 हि धर्मं वक्तुमिहेच्छसि ॥ ३६ ॥ सुवीरकं याच्यमाना मद्रिका
 कर्षति स्फिचौ । अदातुकामा वचनमिदं वदति दारुणम् ॥ ३७ ॥
 मा मां सुवीरकं कश्चित् याचतां दयितं मम । पुत्रं दद्यां प्रति
 दद्यां न तु दद्यां सुवीरकम् ॥ ३८ ॥ गौर्योऽब्रुवत्यो निर्झिकाः
 मद्रिकाः कम्बलावृताः । घमरा नष्टशौचाश्च प्राय इत्यनुशुश्रुम् ।
 ॥ ३९ ॥ एवमादि मयानैर्वा शक्यं वक्तुं भवेदद्भ । आकेषाग्रा-
 न्खाग्राश्च वक्तव्येषु कुकर्मसु ॥ ४० ॥ मद्रकाः सिन्धुसौवीरा धर्मं
 विद्युः कथन्त्वह । पापदेशोद्भवा स्नेच्छा धर्माणामविचक्षणः ॥ ४१ ॥
 एष मुखतमो धर्मः क्षत्रियस्येति नः श्रुतम् । यदाजौ निहतः
 श्रुते गद्भिः समभिपूजितः ॥ ४२ ॥ आयुधानां साम्पराधे यन्मुच्येय-
 महं ततः । ममैष प्रथमः कल्यो निधने स्वर्गमिच्छतः ॥ ४३ ॥
 सोऽहं प्रियः सखा चास्मि धार्तराष्ट्रस्य धीमतः । तदर्थं हि मम
 प्राणा यच्च मे विद्यते वसु ॥ ४४ ॥ व्यक्तं त्वमप्युपहृतः पाण्डवैः
 पापदेशज । यथाचामिद्वत् सर्वं त्वमस्मासु प्रवर्त्तसे ॥ ४५ ॥ कामं
 न खलु शक्योऽहं त्वदिधानां शतैरपि । संग्रामादिमुखः कर्तुं
 धर्मस्य इव नास्तिकैः ॥ ४६ ॥ सारङ्ग इव धर्मात्तः कामं विलप
 शृणु च । न हि भीषयितुं शक्यः क्षत्रवृत्ते व्यवस्थितः ॥ ४७ ॥
 तनुत्यजां नृसिंहानामाहवेष्वनिवर्त्तिताम् । या गतिर्गुरुणा प्रोक्ता
 पुरा रामेण तां स्मरे ॥ ४८ ॥ तेषां त्राणार्थमुद्युक्तं बधार्थं द्विषता-
 मपि । विद्धि मामास्थितं वृत्तं पौरुवरसमुत्तरम् ॥ ४९ ॥ न
 तद्भूतं प्रपश्यामि त्रिषु लोकेषु मद्रप । यो मामस्माद्भिप्रायादारधी-

दिति मे मतिः ॥ ५० ॥ एवं विद्वान् जीषमास्व त्रासात् किं
 ब्रह्म भाषसे । मा त्वां हत्वा प्रदास्यामि क्रव्याद्भृगो मद्रकाधम ॥ ५१ ॥
 मितप्रतीक्षया शल्य धार्तराष्ट्रस्य भीमयोः । अपवादतितिक्षामि-
 स्त्रिभिरेतैर्हि जीवसि ॥ ५२ ॥ पुनश्चेद्दौष्ट्यं वाक्यं मद्रराज
 वदिष्यसि । शिरस्ते पातयिष्यामि गदया वक्त्रकल्पया ॥ ५३ ॥
 श्रोतारस्त्रिदमद्येह द्रष्टारो वा कुदेशज । कर्म वा जघ्नतुः कृष्णौ
 कर्णौ वा निजघान तौ ॥ ५४ ॥ एवमुक्त्वा तु राधेयः पुनरेव
 विशाम्पते । अत्रवीन्द्रराजानं याहि याहीत्यसन्नमम् ॥ ५५ ॥

इति कर्णपर्वणि कर्णशलग्रसंवादे चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥

सञ्जय उवाच । मारिषाधिरथेः श्रुत्वा वाचो युद्धाभिनन्दिनः ।
 शलग्रोऽब्रवीत् पुनः कर्णं निर्दर्शनमुदाहरन् ॥ १ ॥ जतोऽहं
 यज्वनां वंशे संग्रामेष्वनिवर्त्तिनाम् । राज्ञां मूर्धाभिषिक्तानां स्वयं
 धमंपरायणः ॥ २ ॥ यथैव मत्तो मद्येन त्वं तथा लक्ष्यसे वृष ।
 तथापि त्वां प्रमाद्यन्तं चिकित्सेयं सुहृत्तया ॥ ३ ॥ इमां काकी-
 पमां कर्णं प्रोच्यमानां निबोध मे । श्रुत्वा यथेष्टं कुर्यास्त्वं निहीन-
 कुलपांसन ॥ ४ ॥ नाहमात्मनि किञ्चिद्द्वै किलिषं कर्णं संस्मरे ।
 येन मां त्वं महावाहो हन्तुमिच्छस्यनागसम् ॥ ५ ॥ अवश्यन्तु
 मया वाच्यं बुध्यता लक्षिताहितम् । विशेषतो रथस्थेन राक्षसैव
 हितेऽपि ॥ ६ ॥ समञ्च विषमञ्चैव रथिनश्च वलाबलम् । अमः
 खिद्यस्य सततं हयानां रथिना सह ॥ ७ ॥ आयुधस्य परिज्ञानं
 रतञ्च मृगपक्षिणाम् । भारश्चाप्यतिभारश्च शलग्रानाञ्च प्रतिक्रिया
 ॥ ८ ॥ अस्त्रयोगश्च युद्धञ्च निमित्तानि तथैव व । सर्वमेतन्नया
 ज्ञेयं रथस्यास्य कुटुम्बिना । अतस्त्वां कथये कर्णं निर्दर्शनमिदं
 पुनः ॥ ९ ॥ वैश्वः किलसमुद्रान्ते प्रभृतधनधान्यवान् । यज्वा

हानपतिः चान्तः स्वकर्मस्थोऽभवच्छुचिः ॥ १० ॥ ब्रह्मपुत्रः प्रिया-
 पत्यः सर्वभूतानुकम्पकः । राशो धर्मप्रधानस्य राष्ट्रे वसति निर्भवः
 ॥ ११ ॥ पुत्राणां तस्य बालानां कुमारानां यथस्त्रिनाम् । काको
 बहूनामवदुच्छिष्टकृतभोजनः ॥ १२ ॥ तस्मै सदा प्रयच्छन्ति वैश्व-
 पुत्राः कुमारकाः । मांसौदनं दधि क्षीरं पायसं मधुसर्पिणी ॥ १३ ॥
 स चोच्छिष्टभृतः काको वैश्वपुत्रैः कुमारकैः । सदृशान् पक्षिणो
 दृप्तः श्रेयसश्चावमन्यते ॥ १४ ॥ अथ हंसः समुद्रान्ते कदाचिदति-
 पातिनः । गरुडस्य गतौ तुलगाश्चक्राङ्गा दृष्टचेतसः ॥ १५ ॥
 कुमारकास्ततो हंसान् दृष्ट्वा काकमथाब्रुवन् । भवानेव विप्रिष्टो
 हि पतत्रिभ्यो विहङ्गम ॥ १६ ॥ प्रतार्थ्यमानस्तैः सर्वैरल्पबुद्धिभि-
 रण्डजः । तद्वचः सत्यमित्येव मौर्ख्याद्दर्पाच्च मन्यते ॥ १७ ॥ तान्
 सोऽभिपत्य जिज्ञासुः क एषां श्रेष्ठभागिति । उच्छिष्टदर्पितः
 काको बहूनां दूरपातिनाम् ॥ १८ ॥ तेषां यं प्रवरं मेने हंसानां
 दूरपातिनाम् । तमाह्वयत दुर्बुद्धिः पताव इति पक्षिणम् ॥ १९ ॥
 तच्छ्रुत्वा प्राहसन् हंसा ये तत्रासन् समागता । भाषतो ब्रह्म
 काकस्य बलिनः पततां वराः ॥ २० ॥ इदमूचुः स चक्राङ्गा तवः
 काकं विहङ्गमाः ॥ २१ ॥

हंसा जवुः । वयं हंसाश्चरामेमां पृथिवीं मानसौकसः ।
 पक्षिणाञ्च वयं नित्यं दूरपातेन पूजिताः ॥ २२ ॥ कथं नु हंसं
 बलिनं चक्राङ्गं दूरपातिनम् । काको भूत्वा निपतने समाह्वयसि
 दुर्मते । कथं त्वं पतिता काक सहास्राभिर्ब्रवीहि तत् ॥ २३ ॥
 अथ हंसवचो मूढः कुत्सयित्वा पुनः पुनः । प्रजगादोत्तरं काकः
 कस्यनो जातिलाघवात् ॥ २४ ॥

काक उवाच । अतमेकञ्च पातानां पतितास्मि न संशयः ।
 अतयोजनमेकैकं विचित्रं विविधं तथा ॥ २५ ॥ उड्डीनमवड्डीनञ्च
 प्रड्डीनं ड्डीनमेव च । निड्डीनमथ संड्डीनं तिर्यग्ड्डीनगतानि

३ ॥ २६ ॥ विहीनं परिहीनञ्च पराहीनं सुहीनकम् । अतिहीनं
महाहीनं स्वहीनं परिहीनकम् ॥ २७ ॥ अवहीनं प्रहीनञ्च सं-
हीनं हीन हीनकम् । सहीनोद्धीनहीनञ्च पुनर्हीनावहीनकम्
॥ २८ ॥ सन्तातं समुदीर्णञ्चततोऽन्यदप्रतिरिक्तकम् । गतागतं
प्रतिगतं बह्वीश्व निकुलीनिकाः । कर्त्तास्मि मिषतां बोध्या ततो
द्रव्यथ मे बलम् ॥ २९ ॥ तेषामन्यतमेनाहं पतिष्यामि विहा-
यसम् । प्रदिग्ध्वं यथान्यायं केन हंसाः पताम्यहम् ॥ ३० ॥
ते वै ध्रुवं विनिश्चित्य पतध्वं नु मया सह । पातैरेभिः खलु
खगाः पतता खि निराश्रये ॥ ३१ ॥ एवमुक्ते तु काकेन प्रहस्यैको
विहङ्गमः उवाच काकं राघेय वचनं तन्निबोध मे ॥ ३२ ॥

हंस उवाच । शतमेकञ्च पातानां त्वं काक पतिता ध्रुवम् ।
एकमेव तु यं पातं विदुः सर्वं विहङ्गमाः ॥ ३३ ॥ तमहं पतिता
काक नान्यं जानामि कश्चन । पत त्वमपि रक्ताच्च येन पातेन
मन्यसे ॥ ३४ ॥ अथ काकाः प्रजहसुर्यं तत्रासन् समागताः । कथ-
मेकेन पातेन हंसः पातशतं जयेत् ॥ ३५ ॥ एकेनैव समस्यैकं
पातेताभिपतिष्यति । हंसस्य पतितं काको बलवानाशु विक्रमः ॥ ३६ ॥
प्रपेततुः स्पृष्ट्या च ततस्तौ हंसवायसौ । एकपातौ च चक्राङ्गः
काकः पातशतेन च ॥ ३७ ॥ पतिवानथ चक्राङ्गः पतिवांशपि
वायसः । विसिन्नापयिषुःपातैराचक्ष्णाणः स्वकां क्रियाम् ॥ ३८ ॥
अथ काकस्य चित्राणि पतितानि मुहुर्मुहुः । दृष्ट्वा प्रमुदिताः
काका विनेदुरधिक्तेः स्वरैः ॥ ३९ ॥ हंसांश्चावहसन्ति स्म प्राव-
दन्नप्रियानि च । उत्पत्योत्पत्य च मुहुर्मुहुर्हर्त्तमिति चेति च ॥ ४० ॥
वृक्षाग्नेभ्यः स्थलेभ्यश्च निपतन्त्युत्पतन्ति च । कुर्वाणा विविधा-
त्रावानाशंसन्तस्तथा जयम् ॥ ४१ ॥ हंसस्तु मृदुनैकेन विक्रान्तु-
मुपचक्रमे । पर्येहीयत काकाञ्च मुहूर्त्तमिव मारिष ॥ ४२ ॥
मन्य च हंसांस्तानिहं वैचनमब्रुवन् । योऽसावुत्पतितो हंस

सोऽसावेवं प्रक्षीयते ॥ ४३ ॥ अथ हंसः स तत्शुक्ला प्रापतत्
 पश्चिमां दिग्म् । उपर्युपरि वेगेन सागरं मकरालयम् ॥ ४४ ॥
 ततो भौः प्राविषत् काकं तदा तत्र विचेतसम् । हीपदुमानपश्यन्तं
 निपातार्थं अमान्वितम् । निपतेयं क्व नु आन्त इति तस्मिन् जला-
 र्णवे ॥ ४५ ॥ अविषच्छः समुद्री हि बद्धसत्त्वमयः । महा-
 भूतगतोद्भासी नभसोऽपि विशिष्यते ॥ ४६ ॥ गन्धीर्याहि समुद्रस्य
 न विशिषं कुलाधम । दिगस्वराश्रसां कर्णं समुद्रस्था विदुर्जनाः ।
 विदूरपातात्तोयस्य किं पुनः कर्णं वायसः ॥ ४७ ॥ अथ हंसो-
 ऽप्यतिक्रम्य मुहूर्त्तमिति चेति च । अवेक्षमाणस्तं काकं नाशक-
 ह्यपसर्पितुम् ॥ ४८ ॥ अतिक्रम्य तु चक्राङ्गः काकं तं समुद्रेक्षत ।
 यावन्नत्वा पतत्येष काको मामिति चिन्तयन् ॥ ४९ ॥ ततः काको
 भृशं आन्तो हंसमभ्यागमत्तदा ॥ ५० ॥ तं तः शीयमानन्तु
 हंसो दृष्ट्वाब्रवीद्दिदम् । उज्जिहीर्षुनिमज्जन्तं स्रग्मत्पुरुष-
 व्रतम् ॥ ५१ ॥

हंस उवाच । बहूनि पतितानि त्वमाचक्षाणं हर्मजः ।
 पातस्य व्याहरंयेदं न नो गुह्यं प्रभाषसे ॥ ५२ ॥ तं नाम पतितं
 काक यत्त्वं पतसि साम्प्रतम् । जलं स्पृशसि पक्षाभ्यां तुण्डेन च
 पुनः पुनः ॥ ५३ ॥ प्रब्रूहि कतमो यत्र पाते वर्त्तसि वायस । एच्छेहि
 काक शीघ्रं त्वमेष त्वां प्रतिपालये ॥ ५४ ॥

शलग उवाच । स पाक्षाभ्यां स्पृशन्नार्त्तस्तुण्डेन च जलं तदा
 दृष्टो हंसेन दुष्टात्मन्निदं हंसं ततोऽब्रवीत् ॥ ५५ ॥ अपश्यन्नश्रसः
 पारं निपतंश्च अमान्वितः । पातवेगप्रमथितो हंसं काकोऽब्रवी-
 द्दिदम् ॥ ५६ ॥ वयं काकाः कृता नाम चरामः काकरासिकाः ।
 हंस प्राणैः प्रपद्ये त्वामुदकान्तं नयस्व माम् ॥ ५७ ॥ स पाक्षाभ्यां
 स्पृशन्नार्त्तस्तुण्डेन च महार्णवम् । काको दृढपरिआन्तः सहसा
 निपपात ह ॥ ५८ ॥ सागराश्रसि तं दृष्ट्वा पतितं दीनचेतसम् ।

म्निवमाणमिदं काकं हंसो वाक्यमुवाच ह ॥ ५९ ॥ शतमेकह
 पातानां पताम्यहमनुत्तरः । श्लाघमानस्त्वमात्मानं काक भाषित-
 वानसि ॥ ६० ॥ स त्वमेकशतं पातं पतन्नभ्यधिको मया । कथमेवं
 परिश्रान्तः पतितोऽसि महार्णवे ॥ ६१ ॥ प्रत्युवाच ततः काकः
 भीदमान इदं वचः । उपरिष्टात्तदा हंसमभिवीक्ष्य प्रसादयन् ॥ ६२
 काक उवाच । उच्छिष्टदर्पितो हंस मन्येत्मानं सुपर्णवत् ।
 अवमन्ये बह्वंशाहं काकानन्यांश्च पक्षिणः ॥ ६३ ॥ प्राणैर्हंस
 प्रपद्ये त्वां हीपान्तं प्रापयस्व माम् ॥ ६४ ॥ यद्यहं स्वस्तिमान् हंस
 स्वदेशं प्राप्नुयां विभो । न कश्चिद्वमन्येयमापदी मां समुद्धर ॥ ६५ ॥
 तमेवं वादिमं दीनं विलपन्तमचेतनम् । काककाकेति रासन्तं
 निमज्जन्तं महार्णवे ॥ ६६ ॥ अनुक्त्वा वायसं हंसो जलक्लिनं
 सुदुर्दृशम् । पद्भ्यामुत्क्षिप्य वेपन्तं पृष्ठमारोपयच्छूनैः ॥ ६७ ॥
 आरोप्य पृष्ठं हंसस्तं काकं तूष्णं विचेतसम् । आजगाम पुनर्दीपं
 स्पृह्येयोत्पेततुर्यतः ॥ ६८ ॥ संस्थाप्य तञ्चापि पुन समाश्रयास्य च
 खेचरम् । गतो यथेप्सितं देशं हंसो मन इवाशुगः ॥ ६९ ॥
 एवमुच्छिष्टपुष्टः स काको हंसपराजित । बलवीर्यमहं कर्ण
 त्यक्त्वा चान्तिमुपागत ॥ ७० ॥ उच्छिष्टभोजनः काको यथा
 वैश्यकुले तु सः । एवं त्वमुच्छिष्टभृतो धार्तराष्ट्रैर्न संशयः ।
 सदृशान् श्रेयसश्चापि सर्वान् कर्णावमन्यसे ॥ ७१ ॥ द्रोणद्रौणि-
 कृपैर्गुप्तो भीष्मेणान्यैश्च कौरवैः । विराटनगरे पार्थमेकं किं
 नावधीस्तदा ॥ ७२ ॥ यत्र व्यस्ताः समस्ताश्च निर्जिताः स्थ
 किरीटिना । शृगाला इव सिंहेन क्रुते वीर्यमभूत्तदा ॥ ७३ ॥
 भ्रातरश्च हतं दृष्ट्वा समरे सव्यसाचिना । पश्यतां कुस्वीराणां
 प्रथमं त्वं पलायितः ॥ ७४ ॥ तथा दैतवने कर्ण गन्धर्वैः समभि-
 द्रुतः । कुकुरं समग्रानुत्सृज्य प्रथमं त्वं पलायितः ॥ ७५ ॥
 इत्था जित्वा च गन्धर्वान्द्वित्रसेनमुखाग्रणं । कर्णं दुर्योधनं पार्थः

सभार्यं सममोक्षवत् ॥ ७६ ॥ पुनः प्रभावः पार्थस्य पौराणः
 केषवस्य च । कथितः कर्णं रामेण सभायां राजसंसदि ॥ ७७ ॥
 सततञ्च त्वमश्रीषीर्वचनं द्रोणभीष्मयोः । अवधौ वदतीः कृष्णौ
 सन्निधौ च महीक्षिताम् ॥ ७८ ॥ कियत्तु ततः प्राञ्चामि येन
 येन धनञ्जयः । त्वत्तोऽतिरिक्तः सर्वेभ्यो भूतेषु ब्राह्मणो यथा
 ॥ ७९ ॥ इदानीमेव द्रष्टासि प्रधाने स्यन्दने स्थितौ । पुत्रञ्च
 वसुदेवस्य कुन्तीपुत्रञ्च पाण्डवम् ॥ ८० ॥ यथाश्रयत चक्राङ्गं
 वावरो बुद्धिमाश्रितः । तथाश्रयस्व वाष्पीं यं पाण्डवञ्च धनञ्जयम्
 ॥ ८१ ॥ यदा त्वं युधि विक्रान्तौ वासुदेवधनञ्जयोः । द्रष्टास्येक-
 रथे कर्णं तदा नैवं वदिष्यसि ॥ ८२ ॥ यदा शरणागतौ पार्थो द्रुप-
 ते वारयिष्यति । तदा त्वमन्तरं द्रष्टा भ्रातृनशार्जुनश्च ॥ ८३ ॥
 देवासुरमनुष्येषु प्रख्यातौ यौ नरोत्तमौ । तौ मावमंस्तु तौ ख्यास्त्वं
 खद्योत इव रोचनौ ॥ ८४ ॥ सूर्याचन्द्रमसौ यदत्तददौ केषवौ ।
 प्राकाशेनातिविख्यातौ तन्तु खद्योतवन्दृषु ॥ ८५ ॥ त्वं विहा-
 न्मावमंस्थाः सूतपुत्राच्युतार्जुनौ । नृसिंहौ तौ महानौ जीप-
 मास्व स्व विकत्यने ॥ ८६ ॥

इति कर्णपर्वणि हंसकाकीयोपाख्याने एक-

चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४१ ॥

सञ्जय उवाच । मद्राधिपस्याधिरथिर्महात्मा वधो निशम्या
 प्रियमप्रतीतः । उवाच शल्यं विदितं ममैतत् यथाविधावर्जुन-
 वासुदेवौ ॥ १ ॥ शीरे रथं वाहयतोऽर्जुनस्य बलं महास्त्राणि
 च पाण्डवस्य । अहं विजानामि यथावदद्य परोक्षभूतं तव तत्तु
 शल्य ॥ २ ॥ तौ चाप्यहं शस्त्रभृतां वरिष्ठौ व्यपेतभौर्द्यौधियामि
 कृष्णौ । सन्तापयत्यभ्यधिकन्तु रामाच्छापोऽद्य मां ब्राह्मणसत्त-

माञ्च ॥ ३ ॥ अथसं वै ब्राह्मणच्छुद्धानाहं रामे पुरा दिव्यपक्षे
 चिकीर्षुः । तत्रापि मे देवराजेन विघ्नो हितार्थिना फाल्गुनस्यैव
 शलग्र । कृतो विभेदेन ममोरुमेत्य प्रविश्य कौटस्य तनुं विद्वपाम्
 ॥ ४ ॥ ममोरुमेत्य प्रविभेद कौटः सप्तै गुरौ तत्र शिरो निधाय ।
 जरुप्रभेदाच्च महान् बभूव शरीरतो मे घनघोषितीघः ॥ ५ ॥
 गुरोर्भयाच्चापि न चेलिवानहं तच्चावबुद्धो दृष्ट्येऽथ विप्रः । स
 धैर्य्युक्तं प्रसमीक्ष्य मां वै न त्वं विप्रः कोऽसि सत्वं वदति ॥ ६ ॥
 तस्मै तदात्मानमहं यथावदाख्यातवान् सूतवदित्य शलग्र । स मां
 निश्चन्याथ महातपस्वीं संशप्तवान् रोषपरीतचेताः ॥ ७ ॥ सूतो-
 पधावाप्तमिदं तत्रास्त्वं न कर्मकाले प्रतिभास्यति त्वाम् । अन्यत्र
 तस्मात्तव मृत्युकालाद्ब्राह्मणे ब्रह्म न हि ध्रुवं स्यात् ॥ ८ ॥ तदद्य
 पथ्याप्तमतीव चास्त्रमस्मिन् संग्रामे तुमुलेऽतीव भीमे ॥ ९ ॥ योऽयं
 शलग्र भरतेद्रूपपन्नः प्रकर्षणः सर्वहरोऽतिभीमः । सोऽभिमन्ये
 चत्रियाणां प्रवीरान् प्रतापिता बलवान् वै विमर्द्दः ॥ १० ॥ शलग्रो-
 ग्रधन्वानमहं वरिष्ठं तरस्त्रिनं भीममसञ्जवीर्य्यम् । सत्यप्रतिज्ञं
 युधि पाण्डवेयं धनस्त्रयं मृत्युमुखं नयिष्ये ॥ ११ ॥ अस्त्वं हि मे
 तत् प्रतिपन्नमद्य घेन क्षीप्स्ये समरे शत्रुपूगान् । प्रतापिनं बल-
 वन्तं कृतास्त्वं तमुग्रधन्वानममितौजसञ्च । क्रूरं शूरं रौद्रममित्र-
 साहं धनस्त्रयं शंयुगेऽहं हनिष्ये ॥ १२ ॥ अपाम्पतिर्वेगवानप्रमेयो
 निमज्जयिष्यन् बहूलाः प्रजाश्च । महावेगं सङ्घ्स्ते समुद्रो वेला
 चैनं धारयत्यप्रमेयम् ॥ १३ ॥ प्रमुञ्चन्तं वाणसङ्घानमोघान् मर्म-
 च्छिदो वीरहनः सुपत्नान् । कुन्तीपुत्रं प्रतियोत्थामि युद्धे ज्याः
 कर्षतामुत्तममद्य लोके ॥ १४ ॥ एवं बलेनातिबलं महास्त्वं समुद्र-
 कल्पं सुदुरापमुग्रम् । शरौघिणं पार्थिवात्मज्यन्तं विलेव पार्थ-
 मिषुभिः संसद्दिष्ये ॥ १५ ॥ अद्याहवे यस्य न तुल्यमन्यं मन्ये
 मनुष्यं धनुराददानम् । सुरासुरान् यो युधि वै जयित तेनाद्य

मे पश्य युद्धं सुधीरम् ॥ १६ ॥ अतीव मानो पाण्डवो युद्धक्षामो
 ह्यमानुषैरेष्यति मे महास्त्रैः । अस्यास्त्रमस्त्रैः प्रतिहत्य सङ्घो
 वाणोत्तमैः पातयिष्यामि पाथम् ॥ १७ ॥ दिवाकरेणाभिसमं तपन्तं
 समाप्तं यथा ज्वलन्तम् । तमोनुद्धं मेघ इवातिमात्रं धन-
 क्षयं ह्यदयिष्यामि वाणैः ॥ १८ ॥ वैश्वानरं धमयिष्वं ज्वलन्तं
 तजस्विनं लोकमिमं दहन्तम् । मेघो यथा शरवर्षस्तथाहं कुन्ती-
 पुत्रं धमयिष्यामि युद्धे ॥ १९ ॥ आशौचिषं दुर्धरं वै सुधीरं
 सुतीक्ष्णदंष्ट्रं ज्वलनप्रभावम् । क्रोधप्रदीप्तमहितं दहन्तं कुन्ती-
 पुत्रं धमयिष्यामि भक्तैः ॥ २० ॥ प्रभाथिनं बलवन्तं प्रहारिणं
 प्रभञ्जनं मातरिश्वानमुत्तमम् । युद्धे सद्दिष्ये हिमवानिवाचलो
 धनक्षयं क्रुद्धमसृष्टमाणम् ॥ २१ ॥ विभारदं रथमार्गेषु शक्तं
 धुष्यं नित्यं समरेषु प्रवीरम् । लोके वरं सर्वधनुर्दराणां धनक्षयं
 संयुगे संसद्दिष्ये ॥ २२ ॥ अद्याहवे यस्य न तुल्यमन्यं मन्ये मनुष्यं
 धनुराददानम् । सर्वामिमां यः पृथिवीं विजिष्ये तथा विद्वान्
 योत्स्यमानोऽस्मि तेन ॥ २३ ॥ यः सर्वभूतानि सदेवकानि प्रस्थे
 ऽजयत् खाण्डवे सव्यसाची । को जीवितं रक्षमाणो हि तेन
 युयुत्सुर्ह्ये मामृते मानुषोऽन्यः ॥ २४ ॥ मानो दृढास्त्रः कर्णस्त-
 योगो दिव्यास्त्रवित् श्वेतहयः प्रमाथी । तस्याहमदातरथस्य
 कायात् शिरो हरिष्यामि शितैः पृषत्कीः ॥ २५ ॥ योत्स्याम्यहं
 शल्य धनक्षयेन मृत्युं पुरस्कृत्य रणे जयं वा । अन्यो हि नास्त्र्येक-
 रथेन मत्तो युध्येत यः पाण्डवं मृत्युकल्पम् ॥ २६ ॥ तस्याहवे
 पौरुषं पाण्डवस्य ब्रूयां हृष्टः समितौ चत्रियाणाम् । किं त्वं मूर्खः
 प्रसमं मूढचेताः समावोचः पौरुषं फाल्गुनस्य ॥ २७ ॥ अप्रियो
 यः पुरुषो निष्ठुरो हि क्षुद्रः क्षेप्रा क्षमिणश्चाक्षमावान् । हन्यामहं
 तादृशानां यतानि क्षमाम्यहं क्षमया कालयोगात् ॥ २८ ॥
 अतीवस्त्वं पाण्डवार्थेऽप्रियाणि प्रधर्षयन्नां मूढवत पापकर्मा ।

मय्यार्जवे जिह्वामतिहंतस्त्वं मित्रद्रीही साप्तपदं हि मैत्रम् ॥ २८ ॥
 कालस्त्वयं प्रत्युपयाति दारुणो दुर्योधनो युद्धमुपागमद्वयत् ।
 तस्यार्थसिद्धिं लभिकाङ्क्षमाणस्तन्मन्यसे यत्र नैकान्यमस्ति ॥ ३० ॥
 मित्रं मिर्दिनन्दतेः प्रीयतेर्वा संव्रायतेर्मितुतेर्मादतेर्वा । ब्रवीमि ते
 सर्वमिदं ममास्ति तच्चापि सर्वं समवेत्ति राजा ॥ ३१ ॥ शत्रुः शत्रुः
 शासतेर्वा श्वतेर्वा शृणोतेर्वा श्वसतेः सीदतेर्वा । उपसर्गाद्भङ्गधा
 सूदतेश्च प्रायेण सर्वं त्वयि तच्च मच्छम् ॥ ३२ ॥ दुर्योधनार्थं तत्र च
 प्रियायं यमोऽर्थनात्मार्यमपीश्वरार्थम् । तस्माद्दहं पाण्डववासुदेवौ
 योत्स्ये यत्रात् कर्म तत् पश्य मेऽद्य ॥ ३३ ॥ अस्त्राणि पश्याद्य ममो
 त्तनानि ब्राह्मणाणि दिव्यान्यथ मानुषाणि । आसादयिष्याम्यह-
 मुग्रवीर्यं द्विपो द्विपं मत्तमिवातिमत्तः ॥ ३४ ॥ अस्त्रं ब्राह्मणं
 मनसा तद्व्रजय्यं क्षेपस्ये पार्थायाप्रमेयं जयाय । तेनापि मे नैव
 मुचेत युद्धं चेत् पतेद्विप्रमे मेऽद्य चक्रम् ॥ ३५ ॥ वैवस्वताद्दण्ड-
 हस्ताद्दृष्ट्वाहापि पायिनः । समदाहा धनपतेः सब्रज्जाहापि वास-
 वात् ॥ ३६ ॥ अन्यस्मादपि कस्माच्चिदमिवादाततायिनः । इति
 शल्य विजानीहि यथा नाहं विभेम्यतः ॥ ३७ ॥ तस्मान्न मे भयं
 पार्थान्नापि चैव जनार्देनात् । सच्च युद्धं हि मे ताभ्यां साम्पराथे
 भविष्यति ॥ ३८ ॥ कदाचिद्विजयस्याहमस्त्रहेतोरटन्नृप । अज्ञाना-
 दिक्षिपन् वाणान् घोररूपान् भयानकान् ॥ ३९ ॥ ह्येमधेन्वा
 वत्स्यमस्य प्रमत्त इषुणाहमम् । चरन्तं विजने शल्य ततोऽनु-
 व्याजहार माम् ॥ ४० ॥ यस्मात्त्वया प्रमत्तेन होमधेन्वा हतः
 सुतः । श्वभ्रे ते पततां चक्रमिति मां ब्राह्मणोऽब्रवीत् । युध्य-
 मानस्य संग्रामे प्राप्स्यैकायनं भयम् ॥ ४१ ॥ तस्माद्विभेमि बल-
 बद्ब्राह्मणव्याहृताद्दहम् । एते हि सोमराजान ईश्वराः सुख-
 दुःखयोः ॥ ४२ ॥ अदां तस्मै गोसहस्रं बलीवद्दंशं षट्शतान् ।
 प्रसादं न लभे शल्य ब्राह्मणाभ्यद्रकेश्वर ॥ ४३ ॥ ईषादन्तान्

सप्तशतान् दासीदासशतानि च । इदतो दिजसुख्यो मे प्रसाहं न
 चकार सः ॥ ४४ ॥ कृष्णानां श्वेतवल्गानां सहस्राणि चतुर्दश ।
 आहरन्न लभे तस्मात् प्रसाहं दिजसत्तमात् ॥ ४५ ॥ ऋद्धं गृहं
 सर्वकामैर्यज्ञ मे वसु किञ्चन । तत् सर्वमस्मै सत्कृत्य प्रयच्छामि
 न चेच्छति ॥ ४६ ॥ ततोऽब्रवीन्मां याचन्तमपराद्धं प्रयत्नतः ।
 व्याहृतं यन्मया सूत तत्तथा न तदन्यथा ॥ ४७ ॥ शनृतोक्तं प्रजां
 हन्यात्ततः पापमवाप्नुयाम् । तस्माद्दर्माभिरुद्धार्यं नानृतं वक्तु-
 मुत्सहे ॥ ४८ ॥ मा त्वं ब्रह्मगतिं हिंस्याः प्रायश्चित्तं कृतं त्वया ।
 महाकथं नानृतं लोके कश्चित् कुर्यात् समाप्नुहि ॥ ४९ ॥ इत्येतत्ते
 मया प्रोक्तं क्षिप्तेनापि सुहृत्तया । जानामि त्वां विक्षिपन्तं जीष-
 मास्वोत्तरं शृणु ॥ ५० ॥

इति कर्णपर्वणि कर्णशलग्रसंवादे दिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥

सञ्जय उवाच । ततः पुनर्महाराज मद्राजमरिन्दमः ।
 अथभाषत राधेयः सन्निवार्योत्तरं वचः ॥ १ ॥ यत्त्वं नितर्षनाथं
 मां शलग्र जल्पितवानसि । नाहं शक्यस्त्वया वाचा विप्रप्रियतु-
 माहवे ॥ २ ॥ यदि मां देवताः सर्वा योधयेयुः श्वासवाः ।
 तथापि मे भयं न स्यात् किमु पार्थात् सकेशवात् ॥ ३ ॥ नाहं
 भीषयितुं शक्यो वाङ्मात्रेण कथञ्चन । अन्यं जानीहि यः शक्य-
 स्त्वया भीषयितुं रणे ॥ ४ ॥ नौवस्य बलमेतावत् पार्थयं यत्
 त्वमात्य माम् । अशक्ती मद्गुणान् वक्तुं वल्गसे बद्ध दुर्मते ॥ ५ ॥
 न हि कर्मैः समुद्धृतो भवार्थमिह मद्रकः । विक्रमार्थमहं जातो
 ययोऽर्थञ्च तथात्मनः ॥ ६ ॥ सखिभावेन सौहार्दान्निव्रभावेन चैव
 हि । करणैस्त्रिभिरेतैस्त्वं शलग्र जीवसि साम्प्रतम् ॥ ७ ॥ राश्व-
 धृतराष्ट्रस्य कार्यं सुमहदूद्यतम् । मयि तच्चाहितं शलग्र तेन

जीवसि मे क्षणम् ॥ ८ ॥ कृतश्च समयः पूर्वं क्षणत्वं विप्रियं
वचः । समयः परिपाल्यो वै तेन जीवसि मद्रक ॥ ९ ॥ ऋते
शलासहस्रेण विजयेयं परानहम् । निद्रद्रोहस्तु पापीचानिति
जीवसि साम्प्रतम् ॥ १० ॥

इति कर्णपर्वणि कर्णशलासंवादे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥

शला उवाच । ननु प्रलापाः कर्णेते यान् ब्रवीषि परान् प्रति ।
ऋते कर्णसहस्रेण शक्यं जेतुं परान् युधि ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । तथा ब्रुवन्तं परुषं कर्णो मद्राधिपं तदा ।
परुषं दिगुणं भूयः प्रोवाचाप्रियदर्शनः ॥ २ ॥

कर्ण उवाच । इदन्तु मे त्वमेकाग्रः शृणु मद्रजनाधिप ।
सन्निधौ धृतराष्ट्रस्य प्रोच्यमानं मया श्रुतम् ॥ ३ ॥ देशांश्च विवि-
धांश्चितान् पूर्ववृत्तांश्च पार्थिवान् । ब्राह्मणाः कथयन्तः स धृतरा-
ष्ट्रमुपासते ॥ ४ ॥ तत्र वृद्धः पुरावृत्ताः कथाः कश्चिद्विजित्तमः ।
वाहीकदेशान् मद्रांश्च कुत्सयन् वाक्यमब्रवीत् ॥ ५ ॥ वहिष्कृता
हिमवता गङ्गायां च वहिष्कृताः । सरस्वत्या यमुनया कुरुक्षेत्रेण
चापि ये ॥ ६ ॥ पञ्चानां सिन्धुषष्ठानां नदीनां येऽन्तराश्रिताः ।
तान् धर्मवाञ्छानशुचीन् वाहीकान् परिवर्जयेत् ॥ ७ ॥ गोवर्षणो
नाट वटः सुभाण्डं नाम चत्वरम् । एतद्राजकुलहारमाकुमारात्
स्यराम्यहम् ॥ ८ ॥ कार्य्यणात्यर्थगूढेन वाहकेषूप्रसितं मया । तत-
स्तेषां समाचारः संवासादिदितो मया ॥ ९ ॥ शकलं नाम नगर-
मापगा नाम निम्नगा । जर्तिका नाम वाहीकास्तेषां वृत्तं सुनि-
न्दितम् ॥ १० ॥ धानागौडासवं पीढा गोमांसं लसुनैः सह ।
अपूपमांसवाटानामाश्रितः शीलवर्जिताः ॥ ११ ॥ हसन्त्यथ च
नृत्यन्ति स्त्रियो मत्ता विवाससः । नगरागारवप्रेषु वहिर्माद्वानु-

लेपनाः ॥ १२ ॥ मत्तावगीतैर्विविधैः खरोष्ट्रनिनदोपमैः । अना-
 वृता मैथुने ताः कामचाराश्च सर्वशः । आङ्गुरन्योऽन्यसूक्तानि
 प्रब्रुवाना मदोत्कटाः ॥ १३ ॥ हे हते हे हतेत्येवं स्वामिभर्तृ-
 हतेति च । आक्रोशन्त्यः प्रवृत्त्यन्ति ब्राह्म्याः पर्वस्वसंयताः ॥ १४ ॥
 तासां किलावलिप्तानां निवसन् कुरुजाङ्गले । कश्चिहाहीकदुष्टानां
 नातिहृष्टमना जगौ ॥ १५ ॥ सा नूनं वृहती गौरी सूक्तमकम्वल-
 वासिनी । मामनुस्मरती श्रुते वाहीकं कुरुवासिनम् ॥ १६ ॥
 शतद्रकां नदीं तीर्त्वा ताञ्च रम्यामिरावतीम् । गत्वा स्वदिशं
 द्रव्यामि स्थूलशङ्काः शुभाः स्त्रियः ॥ १७ ॥ मनःशिलोच्चला-
 पाङ्गो गौर्यैस्त्रिककुदञ्जनाः । कम्वलाजिनसम्बीताः कुर्वन्त्यः
 प्रियदर्शनाः ॥ १८ ॥ मृदङ्गानकशङ्कानां मर्द्दलानाञ्च निस्त्रनैः ।
 खरोष्ट्राश्वतरैश्चैव मत्ता यास्यामहे सुखम् ॥ १९ ॥ शमीपीलु-
 करीराणां बनेषु सुखवर्त्मसु । अपूपान् शक्तुपिण्डांश्च प्राञ्जन्त्यौ
 मथितान्वितान् ॥ २० ॥ पथिषु प्रवला भूत्वा कदा सम्पततोऽध्वगान् ।
 चेलापहारं कुर्वाणास्ताडयिष्याम भूयसः ॥ २१ ॥ ए शीलेषु
 ब्राह्मिण्येषु वाहीकेषु दुरात्मसु । कथ्येतयानो निवसेन्मुहूर्त्तं न मानवः
 ॥ २२ ॥ ईदृशा ब्राह्मणेनोक्ता वाहीका मोघचारिणः । धीषां
 षड्भागहर्त्ता लसुमयोः शुभपापयोः ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वा ब्राह्मणः
 साधुरुत्तरं पुनरुक्तवान् । वाहीकेष्विनीतेषु प्रोच्यमानं निवी-
 धत ॥ २४ ॥ तत्र अ राक्षसी गाति सदा कृष्णचतुर्दशीम् ।
 नगरे शकले स्फूर्ति आहृत्य निग्रि दुन्दुभिम् ॥ २५ ॥ कदा
 बाह्यैयिका गाथाः पुनर्गास्यामि शकले । गव्यस्य तप्ता मांसस्य
 पीत्वा गौडं सुराश्वम् ॥ २६ ॥ गौरीभिः सह नारीभिर्वृहतीभि-
 रलङ्कृता । पलाण्डुगण्डूषयुतान् खादन्ती चैडुकान् वहन् ॥ २७ ॥
 वाराहं कौक्कुटं मांसं गव्यं गार्दिभमौष्टिकम् । हृदिञ्च ये न खादन्ति
 तेषां जन्म निरर्थकम् ॥ २८ ॥ इति गायन्ति ये मत्ताः शीघ्रता

शाकलाश्च ये । सबालवृद्धाः क्रन्दन्तस्तेषु धर्मः कथं भवेत् ॥ २६ ॥
 इति शलग्र विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते । यदन्वोऽप्युक्त-
 वान्मान् ब्राह्मणः कुरुसंसदि ॥ ३० ॥ पञ्च नद्यो वहन्त्येता यत्र
 पीलुवनान्यत । शतदुश्च विपाशा च तृतीयैरावती तथा ॥ ३१ ॥
 चन्द्रभागा वितस्ता च सिन्धुप्रष्टा वह्निर्गिरेः । आरहा नाम ते
 देवा नष्टधर्मानानान् ब्रजेत् ॥ ३२ ॥ ब्राह्म्यानां दासमीयानां
 वैदेह्यानामयज्वनाम् । न देवाः प्रतिगृह्णन्ति पितरो ब्राह्मणा-
 स्तथा ॥ ३३ ॥ तेषां प्रनष्टधर्माणां वाहीकानामिति श्रुतिः ।
 ब्राह्मणेन तथा प्रोक्तं विदुषा साधुसंसदि ॥ ३४ ॥ काष्ठकुण्डेषु
 वाहीका मण्डपेषु च भुञ्जते । शक्तुलाटप्रावलिषु श्वावलीढेषु
 निर्धृणाः ॥ ३५ ॥ आविकञ्चोष्टिकञ्चैव क्षीरं गाईभमेव च ।
 तद्विकारांश्च वाहीकाः खादन्ति च पिवन्ति च ॥ ३६ ॥ पुत्र-
 सङ्गरिणो जालाः सर्वान्क्षीरभोजनाः । आरहा नाम वाहीका
 वर्जनीया विपश्चिता ॥ ३७ ॥ हन्त शलग्र विजानीहि हन्त भूयो
 ब्रवीमि ते । यदन्वोऽप्युक्तवान् मह्यं ब्राह्मणः कुरुसंसदि ॥ ३८ ॥
 युगन्धरे पयः पीत्वा प्रीष्य चाप्यच्युतस्थले । तद्दूतिलये स्नात्वा
 कथं स्वर्गं गमिष्यति ॥ ३९ ॥ पङ्क नद्यो वहन्त्येता यत्र निःसृत्य
 पर्वतात् । आरहा नाम वाहीका न तेष्वार्योद्गच्छं वसेत् ॥ ४० ॥
 वह्निश्च नाम क्षीकश्च विपाशायां पिशाचको । तथोरपत्यं वाहीका
 नैषा सृष्टिः प्रजापतेः । ते कथं विहितान् धर्मान् घ्रास्यन्ते क्षीन-
 योनयः ॥ ४१ ॥ कारस्करान्माहिषकान् कालिङ्गान् केरलांस्तथा ।
 कर्कोटकान् वीरकांश्च दुर्धमांश्च विवर्जयेत् ॥ ४२ ॥ इति तीर्थी-
 नुसर्त्तारं राक्षसी काचिद्ब्रवीत् । एकरात्रमयी गेहे महोलूखल-
 मेखला ॥ ४३ ॥ आरहा नाम ते देवा वाहीका नाम ते जनाः ।
 ब्राह्मणापसदा यत्र तुलग्रकालाः प्रजापतेः ॥ ४४ ॥ वेदा न तेषां
 वेद्यञ्च यज्ञं यजनमेव च । ब्राह्म्यानां दासमीयानामन्नं देवा न

भुञ्जते ॥ ४५ ॥ प्रस्थला मद्रगान्वारा आरटा नामतः खयाः ।
वसातिसिन्धुसौवीरा इति प्रायो विकुल्लिताः ॥ ४६ ॥

इति कर्षपर्वणि कर्णशलग्रसंवादे चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥

कर्ष उवाच । हन्त शलग्र विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते ।
उच्यमानं मया सम्यक् त्वमेकाग्रमनाः शृणु ॥ १ ॥ ब्राह्मणः किल
नो गेहमभ्यागच्छत् पुरातिथिः । आचारं तत्र संप्रेक्ष्य प्रीतो
वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ मया हिमवतः शृङ्गमेकेनाधुषितं चिरम् ।
दृष्टाश्च बहवो देशा नानाधर्मसमावृताः ॥ ३ ॥ न च केन च
धर्मेण विरुध्यन्ते प्रजा इमाः । सर्वं हि तेऽब्रुवन् धर्मं यदुक्तं
वेदपारगैः ॥ ४ ॥ अटता तु ततो देशान् मानाधर्मसमाकुलान् ।
आगच्छता महाराज वाहीकेषु निशामितम् ॥ ५ ॥ तत्र वै
ब्राह्मणो भूत्वा ततो भवति क्षत्रियः । वैश्यः शूद्रश्च वाहीकस्ततो
भवति नापितः ॥ ६ ॥ नापितश्च पुनर्भूत्वा ततो भवति ब्राह्मणः ।
हिजो भूत्वा तु तत्रैव पुनर्दासोऽभिजायते ॥ ७ ॥ भवन्त्येककुले
विप्राः प्रसृष्टाः कामचारिणः । गान्धारा मद्रकाश्चैव वाहीका-
श्याल्पचेतसः ॥ ८ ॥ एतन्मया श्रुतं तत्र धर्मसङ्करकारकम् । ब्रह्म-
मटिला पृथिवीं वाहिकेषु विपर्ययः ॥ ९ ॥ हन्त शलग्र विजा-
नीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते । यदप्यन्योऽब्रवीद्वाक्यं वाहीका-
नाञ्च कुल्लितम् ॥ १० ॥ सती पुरा हता काचिदारटात् किल
दस्युभिः । अधर्मतद्योपयाता सा तानभ्यशपत्ततः ॥ ११ ॥ बालां
वन्धुमतीं यन्मामधर्मोपगच्छथ । तस्मान्नार्थी भविष्यन्ति वन्धक्यो
वै कुलस्य वः ॥ १२ ॥ न चैवांसान् प्रमोक्षध्वं घोरात् पापा-
न्नराधमाः । तस्मात्तेषां भागहरा भागिनेया न स्तुनवः ॥ १३ ॥
कुरवः सहपाञ्चालाः भाल्वा मत्स्याः सनैमिषाः । कोशलाः काशः

सोऽङ्गाश्च कालिङ्गा मागधास्तथा ॥ १४ ॥ चैदयश्च महाभागा
धर्मं जानन्ति शाश्वतम् । नानादेशेषु सन्तश्च प्रायो वाञ्छालया-
दृते ॥ १५ ॥ आमत्स्येभ्यः कुरुपाञ्चालदेश्या अनैमिषाश्चेदयी
ये विप्रिष्टाः । धर्मं पुराणमुपजीवन्ति सन्तो मद्रादृते पाञ्चनदांश्च
जिह्वान् ॥ १६ ॥ एवं विद्वान् धर्मकथासु राजंस्तथाभूतो जड-
वच्छला भूयाः । त्वं तस्य गोप्ता च जनस्य राजा षड्भागहर्ता
शुभदुष्कृतस्य ॥ १७ ॥ अथ वा दुष्कृतस्य त्वं हर्ता तेषामरक्षिता ।
रक्षिता पुण्यभाग्राजा प्रजानां त्वं ह्यपुण्यभाक् ॥ १८ ॥ पूज्यमाने
पुरा धर्मं सर्वदेशेषु शाश्वते । धर्मं पाञ्चनदं दृष्ट्वा धिगित्याह
पितामहः ॥ १९ ॥ ब्राह्म्यानां दासमीयानां कृतेऽप्यशुभकर्मणाम् ।
ब्रह्मणा निर्मिते धर्मं कस्तान् धिक्कर्तुमर्हति ॥ २० ॥ इति पाञ्च-
नदं धर्ममवमेने पितामहः । स्वधर्मस्थेषु वर्णेषु सोऽप्येतान्नाभ्य-
पूजयत् ॥ २१ ॥ हन्त शला विजानीहि हन्त भूयो ब्रवीमि ते ।
ऋत्माषपादसरसि निमज्जन्नाक्षसोऽब्रवीत् ॥ २२ ॥ क्षत्रियस्य मलं
मैच्छं ब्राह्मणस्याव्रतं मलम् । मलं पृथिव्या वाह्रीकाः स्त्रीणां
मद्रस्त्रियो मलम् ॥ २३ ॥ निमज्जमानमुद्धृत्य कश्चिद्राजा निष्ठा-
वरम् । अपृच्छतेन चाख्यातं प्रोक्तवांस्तन्निबोध मे ॥ २४ ॥
मानुषाणां मलं श्लेच्छा श्लेच्छानामौष्टिका मलम् । औष्टैकान्नां
मलं षण्डाः षण्डानां राजयाजकाः ॥ २५ ॥ राजयाजकयाज्यानां
मद्रकाणाञ्च यन्मलम् । तद्भवेद्वै तव मलं यद्यज्ञांस्त्वं न मुञ्चसि
॥ २६ ॥ इति रक्षीपसृष्टेषु विषवीर्य्यहतेषु च । राक्षसं भेषजं
प्रोक्तं संसिद्धवचनोत्तरम् ॥ २७ ॥ ब्राह्मं पाञ्चालाः कौरवेयास्तु
धर्मं सत्यं मत्स्याः शूरसेनाश्च वक्षम् । प्राच्या दासा वृषला
राक्षिणात्याः स्तेना वाह्रीकाः सङ्गरा वै सुराष्ट्राः ॥ २८ ॥ कृत-
व्रता परवित्तापहारी मद्यपानं सुरुदारारवमर्हः । वाक्पारुष्यं
गोवधो रात्रिचर्यां वह्निर्गृहं परवस्त्रोपभोगः । येषां धर्मस्तान्

प्रति नास्वधर्मो ह्यारट्कान् पाञ्चनदान् धिगस्तु ॥ २८ ॥ आपा-
 च्चालेभ्यः कुरवो नैमिषाश्च मत्स्याश्चैतेऽप्यथ जानन्ति धर्मम् ।
 अथोदीच्याश्चाङ्गका मागधाश्च श्रिष्टान् धर्मानुपजीवन्ति वृद्धाः ॥ २९ ॥
 प्राचीं दिशं श्रिता देवा जातवेदःपुरोगमाः । दक्षिणां पितरो
 गुप्तां यमेन शुभकर्मणा ॥ ३१ ॥ प्रतीचीं वरुणः पाति पालयान्
 सुरान् वली । उदीचीं भगवान् सोमो ब्राह्मणैः सह रक्षति ॥ ३२ ॥
 तथा रक्षःपिशाचाश्च हिमवन्तं नगोत्तमम् । गुह्यकाश्च महाराज
 पर्वतं गन्धमानदम् । ध्रुवः सर्वाणाम् भूतानि विष्णुः पाति जना-
 र्हेन ॥ ३३ ॥ इङ्गितज्ञाश्च मगधाः प्रेक्षितज्ञाश्च कीमलाः । अर्द्धोक्ताः
 कुरुपाञ्चालाः शालाः कुत्स्नानुशासनाः ॥ ३४ ॥ पार्वतीयाश्च
 विषमा यथैव शिवयस्तथा । सर्वज्ञा यवना राजन् शूराश्चैव
 विघ्नप्रतः ॥ ३५ ॥ स्नेच्छाः स्वसंज्ञानियता नानुक्ता इतरैर्जम-
 प्रतिवद्धास्तु वाह्योका न च वेचन मद्रकाः । स त्वमेतादृशः शला-
 नोत्तरं वक्तुमर्हसि ॥ ३६ ॥ पृथिव्यां सर्वदेशानां मद्रको मल-
 मुच्यते । तथा स्त्रीणाञ्च सर्वासां मद्रिका मलमुच्यते ॥ ३७ ॥
 सीधोः पानं गुरुतल्यावमर्दो भ्रूणहत्या परवित्तापहारः । दीपां
 धर्मस्तान् प्रति नास्वधर्म आरट्कान् पाञ्चनदान् धिगस्तु ॥ ३८ ॥
 एतज्ज्ञात्वा जोषमास्व प्रतीपं मा स्म वै कृथाः । मा त्वां पूर्वमर्ह-
 हत्वा हनिष्ये केष्ववार्जुनो ॥ ३९ ॥

शलग्र उवाच । आतुराणां परित्यागः सद्वारसुतविक्रयः ।
 अङ्गेषु वर्तते कर्म दीपामधिपतिर्भवान् ॥ ४० ॥ रथान्तरथसङ्घरायां
 यस्त्वां भीष्मस्तदाब्रवीत् । तान् विदित्वात्मनो दीपान्निर्मन्युर्भव-
 मा क्रुधः ॥ ४१ ॥ सर्वत्र ब्राह्मणाः सन्ति क्षत्रियाः सन्ति सर्वतः ।
 वैश्याः शूद्रास्तथा कर्णं स्त्रियः साध्यश्च सुव्रताः ॥ ४२ ॥ रमन्ते
 चोपहासेन पुरुषाः पुरुषैः सह । अन्योऽन्यमतितक्षन्तो दिशं दिशं
 समैद्युनाः ॥ ४३ ॥ परवाच्येषु निपुणः सर्वो भवति सर्वदा ।

आत्मवाच्यं न जानीते जानन्नपि च मुञ्चति ॥ ४४ ॥ सर्वत्र सन्ति
राजानः स्वं स्वं धर्ममनुव्रताः । दुर्मनुष्यान्निष्कृन्ति सन्ति सर्वत्र
धार्मिकाः ॥ ४५ ॥ न कर्षं देशसामान्यात् सर्वः पापं निधिवते ।
यादृशाः स्वस्वभावेन देवा अषि न तादृशाः ॥ ४६ ॥

सञ्जय उवाच । ततो दुर्योधनो राजा कर्षं गत्याववारयत् ।
सखिभावेन राधेयं गत्वं स्वाजन्यकेन च ॥ ४७ ॥ ततो निवारितः
कर्षो धार्तराष्ट्रेण मारिष । कर्षोऽपि नोत्तरं प्राह गत्यऽप्यभि-
मुखः परान् ॥ ४८ ॥ ततः प्रहस्य राधेयः पुनर्याहीत्यचोदयत् ॥ ४९ ॥

इति कर्णपर्वणि कर्णमल्लसंवादे पञ्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥

सञ्जय उवाच । ततः परानीकसहं व्यूहमप्रतिमं कृतम् ।
समीच्य कर्षः पार्थानां घृष्टद्युम्नाभिरक्षितम् ॥ १ ॥ प्रययौ रथ-
घोषिण सिंहनादरवेण च । वादित्राणाञ्च निनदैः कम्पयन्निव
मेदिनीम् ॥ २ ॥ विपमान इव क्रोधाद्युद्धशौण्डः परन्तपः । प्रति-
व्यूह्य महातेजा यथावद्भुरतर्षभ ॥ ३ ॥ व्यधमत् पाण्डवीं सेना-
मासुरीं मघवानिव । युधिष्ठिरञ्चाभ्यहनदपसव्यञ्चकार ह ॥ ४ ॥

घृतराष्ट्र उवाच । कर्षं सञ्जय राधेयः प्रत्यव्यूहत पाण्डवान् ।
घृष्टद्युम्नमुखान् सर्वान् भीमसेनाभिरक्षितान् । सर्वानेव महे-
ष्वासानजय्यानमरैरपि ॥ ५ ॥ के च पत्नौ प्रपत्नौ वा मम सैन्यस्य
सञ्जय । प्रविभज्य यथान्यायं कथं वा समवस्थिताः ॥ ६ ॥ कथं
पाण्डुसुताश्चापि प्रत्यव्यूहन्त मामक्रान् । कथञ्चैव महद्युद्धं प्राव-
र्त्तत सुदारुणम् ॥ ७ ॥ क्व च वीभत्सुरभवत् यत् कर्षोऽयाद्-
युधिष्ठिरम् । को ह्यजुंनस्य सान्निध्ये यत्तोऽभ्येतुं युधिष्ठिरम् ॥ ८ ॥
सर्वभूतानि यो ह्येकः खाण्डवे जितवान् पुरा । कस्तमन्यस्तु
राधेयात् प्रतिगुध्येन्विजौविषुः ॥ ९ ॥

सञ्जय उवाच । शृणु व्यूहस्य रचनामर्जुनश्च यथागतः ।
 परिवार्यै नृपं खं खं संग्रामश्चाभवद्यथा ॥ १० ॥ कृपः शारदती
 राजन्मागधाश्च तरस्त्रिभः । सात्वतः कृतवर्मा च दक्षिणं पक्ष-
 माश्रिताः ॥ ११ ॥ तेषां प्रपक्षौ शकुनिरुलूकश्च महारथः ।
 साहिभिर्विमलप्रासैस्तवानीकमरक्षताम् ॥ १२ ॥ गान्धारिभिरसं-
 भ्रान्तैः पार्वतीयैश्च दुर्जयैः । शलभानामिव व्रातैः पिशाचैरिव
 दुर्दृष्टैः ॥ १३ ॥ चतुस्त्रिंशत्सहस्राणि रथानामनिवर्त्तिनाम् ।
 संग्रप्रका युद्धशौण्डा वामं पार्श्वमपालयन् । समन्वितास्तव सुतैः
 कृष्णार्जुनजिघांसवः ॥ १४ ॥ तेषां प्रपक्षाः काम्बोजाः शकाश्च
 यवनैः सह । निदेशात् सूतपुत्रस्य सरथाः शाश्वपत्तवः । आह-
 वन्तोऽर्जुनं तस्युः केशवश्च महाबलम् ॥ १५ ॥ मध्ये सेनामुखे
 कर्णो व्यवातिष्ठत दंशितः । चित्रवर्माङ्गदः सग्वी पालयन् वाहिनो-
 मुखम् ॥ १६ ॥ रक्ष्यमाणः सुसंरक्ष्यैः पुत्रैः शस्त्रभृतां वरः ।
 वाहिनौप्रमुखे वीरः संप्रकर्षन्प्रभोमत ॥ १७ ॥ अभ्यवर्त्तन्महाबाहु-
 यन्द्रवैश्वानरप्रभः । महाहिपस्कन्धगतः पिङ्गाक्षः प्रियदर्शनः ॥ १८ ॥
 दुःशासनो व्रतःसैन्यैः स्थितो व्यूहस्य पृष्ठतः । तमन्वयान्महा-
 राज स्वयं दुर्योधनो नृपः । चित्राश्वैश्चित्रसन्नाहैः सोदर्यैः मि-
 रक्षितः ॥ १९ ॥ रक्ष्यमाणो महावीर्यैः सहितैर्मद्रकेकयैः ।
 अभोमत महाराज देवैरिव शतक्रतुः ॥ २० ॥ अश्वत्थामा कुन्ति-
 णाञ्च ये प्रवीरा महारथाः । नित्यमत्ताश्च मातङ्गाः शरैस्त्रिच्छैः
 समन्विताः । अन्वयुस्तद्व्यानीकं चरन्त इव तोयदाः ॥ २१ ॥ ते
 ध्वजैर्वैजयन्तीभिर्ज्वलद्भिः परमायुधैः । साहिभिश्चास्थिता रेजु-
 दुर्भवन्त इवाचलाः ॥ २२ ॥ तेषां पदातिनागानां पादरक्षाः
 सहस्रशः । पट्टिशासिधराः शूरा वभृदुरनिवर्त्तनः ॥ २३ ॥
 साहिभिस्यन्दनैर्नागैरधिकं समलङ्कृतैः । स व्यूहराजो विवभौ
 दिवाभ्युत्थन्मूपमः ॥ २४ ॥ वार्हस्पत्यः सुविहितो नायकेन विप-

क्षिता । नृत्यतीव महाव्यूहः परेषां भवमादधत् ॥ २५ ॥ तस्य
पक्षप्रपक्षेभ्यो निष्पतन्ति युयुत्सवः । पक्षप्रखरथमातङ्गाः प्राह-
षीव बलाहकाः ॥ २६ ॥ ततः श्रेणामुखि कर्षं दृष्ट्वा राजा युधि-
ष्ठिरः । धनञ्जयममित्रघ्नमेकवीरमुवाच ह ॥ २७ ॥ पश्चात्कुन
महाव्यूहं कर्षेन विहितं रणे । युक्तं पक्षैः प्रपक्षैश्च परानीकं
प्रकाशते ॥ २८ ॥ तद्विद्वै समालोक्य प्रत्यामित्रं महाबलम् । यथा
नाभिभवत्यक्षांस्तथा नीतिर्विधीयताम् ॥ २९ ॥ एवमुक्तोऽर्जुनो
राज्ञा प्राञ्जलिर्नृपमब्रवीत् । यथा भवानाह तथा तत् सर्वं न
तदन्वया ॥ ३० ॥ यस्त्वस्य विहितो घातस्त्वं करिष्यामि भारत ।
प्रधानवध एवास्य विनाशस्तं करोम्यहम् ॥ ३१ ॥

युधिष्ठिर उवाच । तस्मात्त्वमेव राधेयं भीमसेनः सुयोधनम् ।
वृषसेनञ्च नकुलः सहदेवोऽपि सौबलम् ॥ ३२ ॥ दुःशासनं शता-
नीको हार्दिक्यं शनिपुङ्गवः । पाण्डो द्रोणसुतं धातु स्वयं
योत्स्याम्यहं कृपम् ॥ ३३ ॥ द्रौपदेया धार्तराष्ट्रान् शिष्टान् सह
शिखण्डिना । ते ते च तांस्तान् सहितानस्माकं घ्नन्तु मामकाः ॥ ३४ ॥

सञ्जय उवाच । इत्युक्तो धर्मराजेन तथेत्युक्त्वा धनञ्जयः ।
व्यादिदेश स्वसैन्यामि स्वयञ्चागाच्चमूमुखम् ॥ ३५ ॥ अग्निवैश्वान-
नरः पूर्वी ब्रह्मेडः सप्तितां गतः । तस्माद्यः प्रथमो जातस्तं देवा
ब्राह्मणं विदुः ॥ ३६ ॥ ब्रह्मेष्टानेन्द्रवरुणान् क्रमशो योऽवहत् पुरा ।
तमाद्यं रथमास्थाय प्रयातौ केशवार्जुनौ ॥ ३७ ॥ अथ तं रथ-
मायान्तं दृष्ट्वा चाङ्गुतदर्शनम् । उवाचाधिरथिं शल्यः पुनस्तं युद्ध-
दुर्मदम् ॥ ३८ ॥ अयं सरथ आयाति श्वेताश्वः कृप्यासारथिः ।
दुर्वारः सर्वसैन्यानां विपाकः कर्मणामिव । निघ्नन्नमितान् कौन्तेयो
यं कर्षं परिपृच्छसि ॥ ३९ ॥ श्रूयते तुमुलः शब्दो यथा मेघ-
स्वनो महान् । ध्रुवमेतौ महात्मानौ वासुदेवधनञ्जयो ॥ ४० ॥
एष रेणुः समुद्भूतो दिवमावृत्य तिष्ठति । चक्रनेमिप्रणुनेव कम्पते

कर्म मेदिनी ॥ ४१ ॥ प्रवात्येष महावायुरभितस्तव वाहिनीम् ।
 क्रव्यादा व्याहरन्त्येते मृगाः क्रन्दन्ति भैरवम् ॥ ४२ ॥ पश्य कर्म
 महाघोरं भयदं लोमहर्षणम् । कवन्धं भेषसङ्काशं भानुमावृत्य
 संस्थितम् ॥ ४३ ॥ पश्य यूथैर्बहुविधैर्मृगाणां सर्वतो दिशम् ।
 बलिभिः कर्णं शार्ङ्गैर्लेरादित्योऽभिनिरीक्ष्यते ॥ ४४ ॥ पश्य कङ्कांश्च
 गृध्रांश्च समवेतान् सहस्रशः । स्थितानभिमुखान् घोरानन्योऽन्य-
 मभिभाषतः ॥ ४५ ॥ रञ्जिताश्चामरा युक्तास्तव कर्णं महारथे ।
 प्रवराः प्रचलन्त्येते ध्वजयैव प्रकम्पते ॥ ४६ ॥ सवेपथून् हयान्
 पश्य महाकायान्महाजवान् । प्लवमानान् दर्शनीयानाकाशे ग-
 ङ्गानिव ॥ ४७ ॥ ध्रुवमेषु निमित्तेषु भूमिमाश्रित्य पार्थिवः ।
 स्वप्सन्ति निहताः कर्मं यतयोऽथ सहस्रशः ॥ ४८ ॥ शङ्खानां
 तुमुलः शब्दः श्रूयते लोमहर्षणः । शानकानाञ्च राधेय मृदङ्गा-
 नाञ्च सर्वशः ॥ ४९ ॥ वाणशब्दान् बहुविधान् मराश्वरथनिस्त्र-
 नान् । ज्यातलत्रेषु शब्दांश्च शृणु कर्म महात्मनाम् ॥ ५० ॥ हेम-
 रूपप्रसृष्टानां वाससां शिल्पनिर्मिताः । नानावर्णा रथे भान्ति
 प्रवसनेन प्रकम्पिताः ॥ ५१ ॥ सहेमचन्द्रतारार्काः पताकाः शङ्खी-
 युताः । पश्य कर्माजिनस्यैताः सौदामिन्य इवाम्बुः ॥ ५२ ॥
 ध्वजाः कणकगायन्ते घातेनाभिसमीरिताः । पिभ्राजन्ति रणे कर्म
 विमाने देवता यथा । सपताका रथाश्चैते पाञ्चालानां महात्मनाम्
 ॥ ५३ ॥ पश्य कुन्तीसुतं वीरं बीभत्सुमपराजितम् । प्रधर्षयितु-
 मायान्तं कपिप्रवरकेतनम् ॥ ५४ ॥ एष ध्वजाग्रे पार्थस्य प्रेक्ष-
 णीयः समन्ततः । दृश्यते वानरो भीमो हिषतां मन्युवर्द्धन ॥ ५५ ॥
 एतच्चक्रं गदा शार्ङ्गं शङ्खं कृष्णस्य धीमतः । अत्यर्थं भ्राजते कृष्णे
 कौस्तुभस्तु मणिस्ततः ॥ ५६ ॥ एष शार्ङ्गगदापाणिर्वासुदेवोऽति-
 वीर्यवान् । बाह्वयन्नेति तुरगान् पाण्डुरान् वातरंहसः ॥ ५७ ॥
 एतत् क्रूजति गाण्डीवं विकृष्टं सव्यराशिना । एते हस्तवता मुक्ता

सन्धमितान् शिताः शराः ॥ ५८ ॥ विधात्वावतनाम्नाच्चैः पूषं-
चन्द्रनिभाननैः । एषा भूः कीर्यते राश्यां शिरोभिरपलायिनाम्
॥ ५९ ॥ एते परिषसङ्घायाः पुण्यगन्धानुलेपनाः । उद्यतायुध-
श्रीखानां पात्यन्ते सायुधा भुजाः ॥ ६० ॥ निरस्तनेत्रजिह्वाङ्गा
वाजिनः सह सादिभिः । पतिताः पात्यमानाश्च क्षिती क्षीणाश्च
शेरते ॥ ६१ ॥ एते पर्वतशृङ्गाणां तुल्यरूपा हता द्विपाः । सं-
क्षिन्नभिन्नाः पार्थिवं प्रपतन्त्यद्रयो यथा ॥ ६२ ॥ गन्धर्वनगराकारा
रथा हतनरेश्वराः । विमानानीव पुण्यान्ते स्वर्गिणां निपतन्त्वमी
॥ ६३ ॥ व्याकुलीकृतमत्यर्थं पश्य सैन्यं किरौटिना । नानामृग-
सहस्राणां यूथं केशरिणा यथा ॥ ६४ ॥ सन्त्यते पार्थिवान् वीराः
पाण्डवाः समभिद्रुताः । नागाश्चरथपत्तरोषांस्तावकान् समभि-
घ्नतः ॥ ६५ ॥ एष सूर्य इवाग्नीदैश्चक्रः पार्थो न दृश्यते ।
ध्वजाग्रं दृश्यते तस्य ज्याग्रद्वेषापि श्रूयते ॥ ६६ ॥ अद्य द्रष्टासि
तं वीरं श्वेताश्वं कृष्णसारथिम् । निघ्नन्तं शत्रवान् सङ्घेयं
कर्णं परिपृच्छसि ॥ ६७ ॥ अद्य तौ पुरुषव्याघ्रौ लोहिताक्षौ
परन्तपौ । वासुदेवार्जुनौ कर्णं द्रष्टास्येकरथे स्थितौ ॥ ६८ ॥
सारथिर्यस्य वाष्पायो गाण्डीवं यस्य कर्मकम् । तच्चेदन्तासि
राधेय तन्नी राजा भविष्यसि ॥ ६९ ॥ एष संशप्तकाहृतस्तानेवा-
भिमुखो गतः । करोति कदनञ्चैषां संग्रामे द्विप्रतां बली ॥ ७० ॥
इति ब्रुवाणं मद्रेशं कर्णः प्राहातिमन्युवान् । पश्य संशप्तकैः
क्रुद्धैः सर्वतः समभिद्रुतः ॥ ७१ ॥ एष सूर्य इवाग्नीदैश्चक्रः
पार्थो न दृश्यते । एतदन्तोर्जुनः शल्य निमकी योधसागरे ॥ ७२ ॥

शल्य उवाच । वरुणं कोऽभ्यसा हन्यादित्थनेन च पावकम् ।
कोऽनिलं वा निगृह्णीयात् पिवेदा को महार्णवम् ॥ ७३ ॥ ईदृग्रूप-
महं मन्ये पार्थस्य युधि निग्रहम् । न हि शक्योऽर्जुनो जेतुं युधि
सेनैः सुरासुरैः ॥ ७४ ॥ अथ वा परितोषस्ते वाचोक्त्वा सुमना

भव । न स शक्यो युधा जेतुमन्यं कुरु मनोरथम् ॥ ७५ ॥
 बाह्यभ्यामुदरेऽङ्गुलिं दहेत क्रुद्ध इमाः प्रजाः । पातयेत्त्रिदिवाह्वेवान्
 योऽर्जुनं समरे जघेत् ॥ ७६ ॥ पश्य कुन्तीसुतं वीरं भीममक्लिष्ट-
 कारिणम् । प्रभासन्तं महाबाह्वं स्थितं मेरुभिवापरम् ॥ ७७ ॥
 अमर्षीं नित्यसंरक्ष्यश्चिरवैरमतुञ्जरन् । एष भीमो जयप्रेप्सुर्युधि-
 तिष्ठति वीर्यवान् ॥ ७८ ॥ एष धर्ममृतां श्रेष्ठो धर्मराजो युधि-
 श्ठिरः । तिष्ठत्यसुकरः सङ्घेऽपरेः परपुरञ्जयः ॥ ७९ ॥ एतौ
 च पुरुषव्याघ्रावश्विनाविव सोदरौ । नकुलः सहदेवश्च तिष्ठतो
 युधि दुर्जयौ ॥ ८० ॥ दृश्यन्त एते वार्ष्णीयाः पञ्च पञ्चाचला इव ।
 व्यवस्थिता योद्धुकामाः सर्वेऽर्जुनसमा युधि ॥ ८१ ॥ एते दुपद्-
 पुत्राथ घृष्टद्युम्नारोगमाः । स्त्रीताः सत्यजितो वीरास्तिष्ठन्ति
 परमौजसः ॥ ८२ ॥ असाविन्द्र इवासङ्घः सात्यकिः सात्वतां वरः ।
 युयुत्सुसुपयात्यस्नान् क्रुद्धान्तरुममः पुरः ॥ ८३ ॥ इति संवदतो
 देव तयोः पुरुषसिंहयोः । ते सेने समसञ्ज्ञतां गङ्गायमुनवद्द-
 मृशम् ॥ ८४ ॥

इति कर्णपर्वणि कर्णशल्यसंवादे षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ १ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तथा व्यूढेष्वनीकेषु संसक्तेषु च सञ्जय ।
 संग्रप्तकान् कथं पार्थी गतः कर्णश्च पाण्डवान् ॥ १ ॥ एतद्विस्तरमो
 युद्धं प्रब्रूहि कुशलो ह्यसि । न हि त्वय्यामि वीराणां शृङ्खलानो
 विक्रमात्रणे ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । तथास्थितमवज्ञाय प्रत्यभिव्रबलं महत् ।
 अव्यूहताञ्जुनो व्यूहं पुत्रस्य तव दुर्नये ॥ ३ ॥ तत् सादिनाग-
 कलिलं पदातिपथसंकुलम् । घृष्टद्युम्नमुखं व्यूढमशोभत मह-
 दलम् ॥ ४ ॥ पारावतसवर्णांश्च शन्द्रादित्यसमद्युतिः । पार्श्वतः

प्रथमौ घन्वी कालो विग्रहवानिव ॥ ५ ॥ पार्श्वतन्वभितस्तस्त्रु-
 द्रौपदेया युयुत्सवः । दिव्यवर्मायुधधराः शार्दूलसमविक्रमाः ।
 सानुगा दीपवपुषश्चन्द्रं तारागणा इव ॥ ६ ॥ अथ व्यूढेष्वनीकेषु
 प्रेक्ष्य संघप्रकाशणे । क्रुद्धोर्जुनोऽभिदुद्राव व्याप्तिपन् गाण्डिवं
 धनुः ॥ ७ ॥ अथ संघप्रकाः पार्थमस्यधावन् वधैषिणः । विजयि
 धृतसङ्ख्या मृत्युं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ८ ॥ तन्नराश्वौषवद्गलं मत्त-
 नागरयाकुलम् । पत्तिमच्छूरवीरौघं द्रुतमङ्गुनमार्हयत् ॥ ९ ॥
 स संप्रहारस्तुमुलस्तेषामासीत् किरीटिना । तस्यैव नः श्रुती
 यादृङ्घ्रिवातकवचैः सह ॥ १० ॥ रथानश्वान् ध्वजान्नागान् पत्नी-
 व्रणगतानपि । इषून् धनुषि खड्गान्श्च चक्राणि च परश्वधान्
 ॥ ११ ॥ सायुधानुद्यतान् बाह्वव् विविधान्यायुधानि च । चिन्हेद्
 हिपतां पार्थः शिरांसि च सहस्रशः ॥ १२ ॥ तस्मिन् सैन्यमहावर्त्ति
 पातालतलसन्निभे । निमग्नं तं रथं मत्वा नेदुः संघप्रकास्तदा
 ॥ १३ ॥ च पुरस्तादरीन् हत्वा पुनरुत्तरतोऽवधीत् । दक्षिणेन
 च पश्चाच्च क्रुद्धो रुद्रः पशूनिव ॥ १४ ॥ अथ पाञ्चालचेदीनां सृञ्ज-
 यानाञ्च मारिष । त्वदीयैः सह संग्राम आसीत् परमदारुणः
 ॥ १५ ॥ कृपश्च कृतवर्मा च शकुनिय्यापि सौवल् : हृष्टयेनाः
 सुसंरक्ष्या रथानीकप्रहारिणः ॥ १६ ॥ कोमल्यैः काशिमत्स्यैश्च
 कारुषैः कौक्यैरपि । शूरसेनैः शूरवरैर्युधुयुद्धदुर्महाः ॥ १७ ॥
 तेषामन्तकरं युद्धं देहपाप्मासुनाशनम् । क्षत्रविट्शूद्रवीराणां
 धर्म्यं स्वर्गं यमस्करम् ॥ १८ ॥ दुर्योधनोथ संहितो भ्रात्रभि-
 र्भरतर्षभ । गुप्तः कुरुप्रवीरैश्च मद्राणाञ्च महारथैः ॥ १९ ॥
 पाण्डवैः सह पाञ्चालैश्चेदिभिः सात्यकेन च । युध्यमानं रणे कर्णं
 कुरुवीरोऽभ्यपालयत् ॥ २० ॥ कर्णोऽपि निमित्तैर्वाणैर्विनिहत्य
 महाचमूम् । प्रमृद्य च रथश्चेष्ठान् युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ २१ ॥
 विवर्मायुधदिहास्तु कृत्वा शत्रून् सहस्रशः । युक्त्वा स्वर्गयमोभ्याञ्च

स्त्रेभ्यो मुहमुदावहत् ॥ २२ ॥ एवं मारिष्य संग्रामो नरवाजिरथ-
क्षयः । कुक्षणां सृक्षयामाञ्च देवासुरसमोऽभवत् ॥ २३ ॥

इति कर्षपर्वणि संकुलयुद्धे सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । यत्तत् प्रविश्य पार्थानां सैन्यं कुर्वत् जन-
क्षयम् । कर्षो राजानमभ्यर्क्षत्तमाचक्षु सञ्जय ॥ १ ॥ के च
प्रवीराः पार्थानां युधि कर्षमवारयन् । काञ्च प्रमथ्याधिरथिर्युधि-
ष्ठिरमपीडयत् ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । धृष्टद्युम्नमुखान् पार्थान् दृष्ट्वा कर्षो व्यव-
स्थितान् । समभ्यधावत्क्षरितः पाञ्चालान् शत्रुकर्षणः ॥ ३ ॥ तं
तूर्णमभिधावन्तं पाञ्चाला जितकाशिनः । प्रत्युद्युर्महात्मानं हंसा
इव महासर्षवम् ॥ ४ ॥ ततः शङ्खसहस्राणां निस्वनो हृदयङ्गमः ।
प्रादुराग्नीदुभयतो भेरीशब्दश्च दारुणः ॥ ५ ॥ नानावाद्भिर्नादश्च
हिपाश्वरथनिस्वनः । सिंहनादश्च वीराणामभवद्दारुणस्तदा ॥ ६ ॥
साद्रिद्रुमार्सवा भूमिः सवाताम्बुद्मम्बरम् । सार्किन्दुग्रहणं तत्रा-
द्यौश्च व्यक्तं विधूर्सिता ॥ ७ ॥ इति भृतानि तं शब्दं श्रुत्वा नरे ते
च विव्यथुः । यानि चाप्यल्पमत्त्वानि प्रायस्तानि मृतानि च ॥ ८ ॥
अथ कर्षो भृशं क्रुद्धः शीघ्रमस्त्रमुदीरयन् । जघान पाण्डवीं
सेनामासुरीं मघवानिव ॥ ९ ॥ स पाण्डवबलं कर्षः प्रविश्य
विस्मजन् शरान् । प्रभङ्गकाणां प्रवरानहनत् सप्तसप्ततिम् ॥ १० ॥
ततः सुपुङ्खैर्निमित्तै रथश्रेष्ठो रथेषुभिः । अवधीत् पञ्चविंशत्या
पाञ्चालान् पञ्चविंशतिम् ॥ ११ ॥ सुवर्णपुङ्खैर्नाराचैः परकायविदा-
रणैः । चेद्रिकानवधीहीरः शतशोऽथ सहस्रशः ॥ १२ ॥ तं तथा
समरे कर्म कुर्वाणमतिमानुषम् । परिव्रुर्महाराज पाञ्चालानां
रथव्रजाः ॥ १३ ॥ ततः सन्धाय विभिखान् पञ्च भारत दुःसहान् ।

पाञ्चालानवधीत् पञ्च कर्षो वैकर्त्तनो वृषः ॥ १४ ॥ भानुदेवं चित्त-
 सेनं सेनाविन्दुञ्च भारत । तपनं शूरसेनञ्च पाञ्चालानहनद्रथे
 ॥ १५ ॥ पाञ्चालेषु च शूरेषु वध्यमानेषु सायकैः । हाहाकारो
 महानासीत् पाञ्चालानां महाहवे ॥ १६ ॥ परिवर्तुर्महाराज
 पाञ्चालानां रथा दग्ध । पुनरेव च तान् कर्षो जघानाशु पत-
 त्रिभिः ॥ १७ ॥ चक्ररक्षौ तु कर्षस्य पुत्रौ मारिष दुर्जयौ ।
 सुषेणः सत्यसेनश्च त्यक्त्वा प्राणानयुध्यताम् ॥ १८ ॥ पृष्ठगोप्ता तु
 कर्षस्य ज्येष्ठः पुत्रो महारथः । वृषसेनः स्वयं कर्षं पृष्ठतः पर्य-
 पालयत् ॥ १९ ॥ पृष्ठद्युम्नः सात्यकिश्च द्रौपद्या तृकोदराः ।
 जनमेजयः शिखण्डौ च प्रवीराश्च प्रभद्रकाः ॥ २० ॥ चेदिकैकय-
 पाञ्चाला यमौ मत्स्याश्च दंशिताः । समभ्यधावन्नाधेयं जिघांसन्तः
 प्रहारिणम् ॥ २१ ॥ त एनं विविधैः शस्त्रैः शरधाराभिरेव च ।
 अभ्यवर्षन् विमर्द्दन्तं प्रावृषीवाम्बुदा गिरिम् ॥ २२ ॥ पितरन्तु
 परीप्सुन्तः कर्णपुत्राः प्रहारिणः । लक्ष्मीयाश्चापरे राजान् वीरा
 वीरानवारयन् ॥ २३ ॥ सुषेणो भीमसेनस्य छित्त्वा भङ्गेन कामु-
 क्रम् । नाराचैः सप्तमिर्विद्धा हृदि भीमं ननाद् ह ॥ २४ ॥
 अथान्यदनुरादाय सुदृढं भीमविक्रमः । सज्यं तृकोदरः कृत्वा
 सुषेणस्याच्छिनद्धतः ॥ २५ ॥ विव्याध चैनं दशभिः क्रुद्धो नृत्य-
 न्निवेषुभिः । कर्णञ्च तूष्णं विव्याध सप्तव्या निशितैः शरैः ॥ २६ ॥
 भानुसेनञ्च दशभिः साश्वसूतायुधध्वजम् । पश्यतां सुहृदां मध्ये
 कर्णपुत्रमपातयत् ॥ २७ ॥ दूरप्रणनं तत्तस्य शिरश्चन्द्रनिभा-
 ननम् । शुभदर्शनमेवासीन्नालभ्रष्टमिवाम्बुजम् ॥ २८ ॥ हत्वा
 कर्णसुतं भीमस्तावकान् पुनराह्वयत् । रूपहाद्विक्रियीच्छित्त्वा
 चापौ तावप्यथाह्वयत् ॥ २९ ॥ दुःशासनं त्रिभिर्विद्धा शकुनिं
 षड्भिरायसैः । उलूकञ्च पतत्रिञ्च चकार विरथावुभौ ॥ ३० ॥
 हा सुषेण हतोऽसीति ब्रुवन्नादत्त शायकम् । यमस्य कर्णश्चिच्छेद

त्रिभिश्चैनमताडयत् ॥ ३१ ॥ अथान्यं परिजग्राह सुपर्वाणं सुते-
 जनम् । सुषिणायाहजङ्गीमस्तमप्यस्याच्छिनदृषः ॥ ३२ ॥ पुनः
 कर्णस्त्रिसप्तत्या भीमसेनमयेषुभिः । पुत्रं परीप्सन् विव्याध क्रूरं
 क्रूरैर्जिघांसया ॥ ३३ ॥ सुषिणस्तु धनुर्गृह्य भारसाधनमुत्तमम् ।
 नकुलं पञ्चभिर्वाणैर्बाह्योत्तरसि चार्पयत् ॥ ३४ ॥ नकुलस्तनु
 विंशत्या विद्धा भारसहैर्दृढैः । ननाद बलवन्नादं कर्णस्य भय-
 मादधत् ॥ ३५ ॥ तं सुषिणो महाराज विद्धा दशभिराशुभिः ।
 चिच्छेद च धनुः शीघ्रं क्षुरपेण महारथ ॥ ३६ ॥ अथान्यदनु-
 रादाय नकुलः क्रोधमूर्च्छितः । सुषिणं नवभिर्वाणैर्वारयामास
 संयुगे ॥ ३७ ॥ स तु वाणैर्दिशो राजन्नाच्छाद्य परवीरहा ।
 आजप्रे सारथिज्ञास्य सुषिणञ्च ततस्त्रिभिः । चिच्छेद चास्य सुदृढं
 धनुर्भलैस्त्रिभिस्त्रिधा ॥ ३८ ॥ अथान्यदनुरादाय सुषिणः क्रोध-
 मूर्च्छितः । अविध्यन्नकुलं षष्ट्या सहदेवञ्च सप्तभिः ॥ ३९ ॥ तद्-
 युद्धं समहद्वोरमाभीह्वेवासुरोपमम् । निहतं सायकैस्त्पर्णमन्यो-
 ऽन्यस्य वधं प्रति ॥ ४० ॥ सायकिर्बृषसेनस्य सूतं हत्वा त्रिभिः
 शरैः । धनुश्चिच्छेद भस्त्रेण जघानाश्रवांश्च सप्तभिः ॥ ४१ ॥ ध्वज-
 निकेष्णोन्मथ्य त्रिभिस्तं हृष्यताडयत् । अथावसन्नः स रथे सुहृ-
 र्त्तात् पुनरुत्थितः ॥ ४२ ॥ स रणे युयुधानेन विस्तृताश्वरथध्वजः ।
 कृतो जिघांसुः शैनेयं खड्गचर्मभृगभ्ययात् ॥ ४३ ॥ तस्य चाप्लवतः
 शीघ्रं वृषसेनस्य सायकिः । वराहकर्णैर्दशभिरविध्यदसिचर्मणी
 ॥ ४४ ॥ दुःसासनस्तु तं दृष्ट्वा विरथं व्यायुधं कृतम् । आरोप्य
 श्वरथं तूर्णमपोवाह रथान्तरम् ॥ ४५ ॥ अथान्यं रथमास्थाय
 वृषसेनो महारथः । द्रौपदेयांस्त्रिसप्तत्या युयुधानञ्च पञ्चभिः ॥ ४६ ॥
 भीमसेनं चतुःषष्ट्या सहदेवञ्च पञ्चभिः । नकुलं त्रिंशता वाणैः
 शतानीकञ्च सप्तभिः ॥ ४७ ॥ पिखण्डिनञ्च दशभिर्धर्मराजं शतेन
 । च एतांशान्यांश्च राजेन्द्र प्रवीरान् जयगृह्णिनः ॥ ४८ ॥ अथ-

हेयन्महेष्वासः कर्णपुत्रो विशाम्भते । कणस्य युधि दुर्धर्षस्ततः
 पृष्ठमपालयत् ॥ ४८ ॥ दुःशासनञ्च शैनेयो नवैर्नवभिरावसैः ।
 विस्तृताश्वरथं कृत्वा ललाटे त्रिभिरार्पयत् ॥ ५० ॥ स त्वन्यं रथ-
 मास्थाय विधिवत् कल्पितं पुनः । युयुधे पाण्डवैः सार्द्धं कर्ण-
 स्याप्याययन् बलम् ॥ ५१ ॥ घृष्टद्युम्नस्ततः कर्णमविध्यद्दशभिः
 शरैः । द्रौपदेयास्त्रिसप्तत्या युयुधानस्तु सप्तभिः ॥ ५२ ॥ भीम-
 सेनश्चतुःषष्ट्या सहदेवश्च सप्तभिः । नकुलस्त्रिंशता वाणैः शता-
 नीकश्च सप्तभिः । शिखण्डी दशभिर्वीरो धर्मराजः शतेन च ॥ ५३ ॥
 एते सान्ये च राजेन्द्र प्रवीरा जयश्रद्धिनः । अस्यहेयन्महेष्वासं
 सूतपुत्रं महाशुभे ॥ ५४ ॥ तान् सूतपुत्रो विशिखीर्दशभिर्दशभिः
 शरैः । रथेनानुचरन् वीरः प्रत्यविध्यदरिन्दमः ॥ ५५ ॥ तत्रास्त्र-
 वीर्यं कर्णस्य लाघवञ्च महात्मनः । अपश्याम महाराज तद्-
 द्युतश्चिवाभवत् ॥ ५६ ॥ न ह्याददानं ददृशुः सन्दधानञ्च साय-
 कान् । विमुञ्चन्तञ्च संरम्भाददृशुस्त हतानरीन् ॥ ५७ ॥ द्यौ-
 र्वियद्दृष्टिंशयेव प्रपूर्सा निशितैः शरैः । शरुणाभ्रावृताकारं
 तस्मिन्दृशे वभौ वियत् ॥ ५८ ॥ नृत्यन्निव ह्ये राधेयश्चापहस्तः
 प्रतापवान् । यैर्विद्धः प्रत्यविध्यत्तानेकैकं त्रिगुणैः शरैः ॥ ५९ ॥
 दशभिर्दशभिश्चैनान् पुनर्विद्धा ननाद च । साश्वसूतरथच्छत्रां
 स्ततस्ते विवरं ददुः ॥ ६० ॥ तान् प्रमद्य महेष्वासान्नाशेयः शर-
 वृष्टिभिः । राजानीकमसंग्रहं प्राविशच्छत्रुकर्षणः ॥ ६१ ॥ स
 रथांस्त्रिंशतं हत्वा चेद्दीनामनिवर्तिनाम् । राधेयो निशितैर्वाणै-
 स्ततोऽभ्यर्क्ष्यद्युधिष्ठिरम् ॥ ६२ ॥ ततस्ते पाण्डवा राजन् शिखण्डी
 च ससात्यकिः । राधेयात् परिरक्षन्तो राजानं पर्यवारयन् ॥ ६३ ॥
 तथैव तावकाः सर्वे कर्णं दुर्वारणं रणे । यत्ताः शूरा महेष्वासाः
 पर्येरक्षन्त सर्वशः ॥ ६४ ॥ नानावादित्रषोषाश्च प्रादुरासन् विशा-
 म्भते । सिंहनादश्च सञ्जज्ञे शूराणामभिगर्जताम् ॥ ६५ ॥ ततः

पुनः समाजस्मरभीताः कुरुपाण्डवाः । युधिष्ठिरमुखाः पार्थाः
सूतपुत्रमुखा वयम् ॥ ६६ ॥

इति कर्णपर्वणि संकुलपुङ्गे षष्ट्यक्षरिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

सञ्जय उवाच । विदार्थ्य कर्णस्तां सेनां धर्मं ॥ मुपाद्रवत् ।
रथहस्त्यश्वपत्तीनां सहस्रैः परिवारितः ॥ १ ॥ नानायुधसह-
स्राणि प्रेषितान्यरिभित्तपः । कृत्वा वाणशतैश्चैस्तानविध्यदं-
भ्रमात् ॥ २ ॥ निचकृत् शिरांस्येषां बाहूनूत्श्च सूतजः । ते
हता वसुधां पेतुर्भन्नाश्चान्ये विदुद्रुवुः ॥ ३ ॥ द्रविडान्मृनिषादाश्च
पुनः सात्यकिचोदिताः । अभ्यद्रवन् जिघांसन्तः पत्तयः कर्णमाहवे
॥ ४ ॥ ते त्रिवाङ्गधिरस्त्राणाः प्रहताः कर्णमायकैः । पेतुः पृथिव्यां
युगपच्छिन्नं शालवनं यथा ॥ ५ ॥ एवं योधयतान्याजौ हस्त्रा-
ण्ययुतानि च । हतानीयुर्महो देहैर्यशसापूर्य्य रोदसी ॥ ६ ॥
अथ वैकर्तनं कर्णं रणे क्रुद्धमिवान्तकम् । रुरुधुः पाण्डुपाञ्चाला
व्याधिं मन्त्रौषधैरिव ॥ ७ ॥ स ताम् मृद्याभ्यपतत् पुनरेव युधि-
ष्ठिरम् । मन्त्रौषधिक्रियातीतो व्याधिरत्युल्लूणो यथा ॥ ८ ॥ स
राजशुद्धिमी रुद्धः पाण्डुपाञ्चालकेक्यैः । नाशकत्तानतिक्रान्तुं
मृत्युर्ब्रह्मविदो यथा ॥ ९ ॥ ततो युधिष्ठिरः कर्णमदूरस्थं निवा-
रितम् । अब्रवीत् परवौरत्नं क्रोधसंरक्तलोचनः ॥ १० ॥ कर्ण
कर्णं त्रयादृष्टे सूतपुत्र वचः शृणु । सदा सर्व्वसि संग्रामे फाला-
नेन तरस्विना ॥ ११ ॥ तथास्मान् बाधसे नित्यं धार्तराष्ट्रमते
स्थितः । वहलं यच्च ते वीर्य्यं प्रदेषी यच्च पाण्डुषु ॥ १२ ॥ तत्
सर्वं दर्शयाद्भय पौरुषं महदास्थितः । युद्धश्रद्धाञ्च तेष्याहं
विनेष्यामि महाहवे ॥ १३ ॥ एवमुक्त्वा महाराज कर्णं पाण्डुसत-
स्तदा । सुवर्णपुङ्गे दैवभिर्विव्याधायक्यैः शरैः ॥ १४ ॥ तं सूतः

MAHABHARATAM

KARNATAK STATE
COOCHBEHAR.

TEXT

PUBLISHED AND DISTRIBUTED GRATIS

BY

PRATAPA CHANDRA ROY, C. I. E.

श्रीमहाभारतम् ।

श्रीमद्महर्षिर्वेदव्यासविरचितम् ।

कौर्ण्यम् ।

सि, चाद्, इ, उपाधिवारिणा

राज्यप्रतापचन्द्रेण

प्रकाशितम्

मूल्यं विना वितोर्गञ्च ।

“ इत्युपादादिप्रपञ्चा यथ किञ्चनसोदक ”

तृतीयसंस्करणम् ।

कलिकाता बीडन द्वीटान्तर्गत

१ नं राजा गुरुदास द्वीट् भारतयन्त्रे

श्रीकालिदास सेनेन मुद्रितम् ।

शकाब्दाः १८११ ।

२०११ ।

पुत्रो दशमिः प्रत्यविश्वदरिन्दमः । वत्पदन्तैर्महेष्वासः प्रहसन्निव
 भारत ॥ १५ ॥ सोऽवज्ञाया तु निर्वहः सूतपुत्रेण मारिष ।
 प्रजज्वाल महावाङ्महविषिव ह्यतापनः ॥ १६ ॥ ततो विस्फार्य
 सुमहत्पापं हेमपरिष्कृतम् । समाधत्त शितं वाणं गिरीणामपि
 दारणम् ॥ १७ ॥ ततः पूर्णायतोतकर्षं यमदण्डनिभं शरम् ।
 सुमोच त्वरितो राजा सूतपुत्रजिघांसया ॥ १८ ॥ स तु विगवता
 सुक्तो वाणो वज्रागनिस्वन । विभेद सहसा कर्णं सव्यपार्श्वं
 महारथम् ॥ १९ ॥ स तु तेन प्रहारेण पीडितः प्रसुमोह वै ।
 क्षस्तगात्रो महावाङ्महर्षदुरुतसृज्य स्यन्दने ॥ २० ॥ ततो चाहा-
 कृतं सर्वं घातितराश्रुवलं भङ्गत् । विवर्णमुखभूयिष्ठं दृष्ट्वा कर्णं
 नयागतम् ॥ २१ ॥ सिंहेनादय सञ्जज्ञे क्षुब्धः किलकिलास्तथा ।
 गण्डवानां महाराज दृष्ट्वा राज्ञः पराक्रमम् ॥ २२ ॥ प्रतिलभ्य
 तु रावेयः संज्ञां नातिभिरादिव । दध्ने राजन् विनाशाय मनः
 हूरपराक्रमः ॥ २३ ॥ स हेमविकृतं पापं विस्फार्य विजयं
 महत् । अवारयदमेयात्मा पाण्डवं निशितैः शरैः ॥ २४ ॥ ततः
 क्षुराभ्यां पाञ्चाल्यौ चक्ररक्षौ महात्मनः । जघान चन्द्रदेवश्च
 ण्डधारञ्च संयुगे ॥ २५ ॥ तावुभौ धर्मराजस्य प्रवीरो परि-
 गर्भवतः । रथाभ्यासे चकाशिते चन्द्रस्यैव पुनर्वसू ॥ २६ ॥ युधि-
 श्ठिरः पुनः कर्णमविध्यन्निशिता शरैः । सुषेणं सत्यसेनश्च विभि-
 स्त्रभिरताडयत् ॥ २७ ॥ शल्यं नवत्या विव्याध त्रिसप्तत्याथ
 सुतजम् । तांश्चास्य गोप्तृन् विव्याध विभिस्त्रिभिरजिह्वगैः ॥ २८ ॥
 ततः प्रहस्याधिरथिर्विध्रन्वानः स्वकार्मुकम् । क्लिप्त्वा भङ्गेन राजानं
 विह्वा षष्ट्यानदत्तदा ॥ २९ ॥ ततः प्रवीराः पाण्डुनामभ्यधाव-
 नमर्षिताः । युधिष्ठिरं परीप्सन्तः कर्णमभ्यर्हन्बहुरैः ॥ ३० ॥
 गत्यक्रियेकितानश्च युयुत्सुः पाण्ड्य एव च । घृष्टयुग्मः शिखण्डी
 व द्रौपदेयाः प्रभद्रकाः ॥ ३१ ॥ यमो च भीमसेनश्च शिशुपालस्य

चात्मजः । काक्षपा मत्स्यपुराश्च कौकयाः काशिकोपलाः ॥ ३२ ॥
 हते च त्वरिता वीरा वसुसेनमताङ्घ्रयन् ॥ जनमेजयश्च पाञ्चाख्यः
 कर्णं विव्याध सायकैः ॥ ३३ ॥ वराहकर्णो नाराचैर्नालीकैर्नाश्रितैः
 शरैः । वत्सदन्तैर्विपाठैश्च चुरप्रैश्शटकामुखैः ॥ ३४ ॥ नाना-
 प्रहरणैश्चोग्रै रथहस्त्यश्वसादिभिः । सर्वतोऽभ्यद्रवन् कर्णं पार-
 वार्य्यं जिघांसया ॥ ३५ ॥ स पाण्डवानां प्रवरैः सर्वतः समभि-
 द्रुतः । उदीरयन् द्राक्षामस्त्रं शरैरापूरवद्दिग्भः ॥ ३६ ॥ ततः
 शरमहाज्वालो वीर्य्योष्मा कर्णपावकः । निर्देहन् पाण्डववन्
 वीर पर्य्यचरद्गणे ॥ ३७ ॥ स सन्ध्याय महास्त्राणि महेश्वासो
 महामनाः । प्रहस्य पुरुषिन्द्रस्य शरैश्चिच्छेद कार्मुकम् ॥ ३८ ॥
 ततः सन्ध्याय नवतिं निमेषान्मतपर्वणः । विभेद कवचं रात्रौ
 रणे कर्णः श्रितैः शरैः ॥ ३९ ॥ तदहर्मे हेमविकृतं रत्नविव्रं बभौ
 पतत् । सवित्युद्भ्रं सवितुः श्लिष्टं वातहतं यथा ॥ ४० ॥ तदद्भ्रात्
 पुरुषिन्द्रस्य भ्रष्टं बभौ व्यरोचत । रत्नैरलङ्कृतं मुख्यैर्व्यभ्रं निधि-
 यथास्वरम् ॥ ४१ ॥ छिन्नवर्मा शरैः पार्थो रुधिरेण समुक्षितः ।
 क्रुद्धः सर्वावर्षी शक्तिं विक्षेपाधरथिं प्रति ॥ ४२ ॥ तां पतन्तो-
 मिवाकाशे शरैश्चिच्छेद सप्तभिः । सा छिन्ना भूमिभगम महेश्वासस्य
 सायकैः ॥ ४३ ॥ ततो पाण्डोर्लाटे च च हृदि चैव युधिष्ठिरः ।
 चतुर्भिस्तीमरैः कर्णं ताडयित्वा नदन्क्रुद्धः ॥ ४४ ॥ उद्भिस्स रुधिरः
 कर्णः क्रुद्धः सर्प इव श्वसन् । ध्वजं चिच्छेद भस्मेन त्रिभि-
 र्विव्याध पाण्डवम् । इषुधी चास्य चिच्छेद रथञ्च त्रिलशोऽच्छि-
 नत् ॥ ४५ ॥ कालवालास्तु ये पार्थं दन्तवर्णावहन् हयाः ।
 तैर्युक्तं रथमास्थाय प्रायाद्राजा पराङ्मुखः ॥ ४६ ॥ एवं पार्थो-
 ऽभ्यपायात् स निहतः पार्थासारथिः । अशक्रवन् प्रमुखतः
 स्यात् कर्णस्य दुर्मनाः ॥ ४७ ॥ अभिद्रुत्य तु राधेयः स्वन्धे संसृश्य
 पाणिना । अब्रवीत् प्रहसन् राजन् कुत्सार्थस्त्रव पाण्डवम् ॥ ४८ ॥

कथं नाम कुले जातः क्षत्रधर्मं व्यवस्थितः । प्रजज्ञात् समरं
 भीतः प्राणात्रक्षन्महाहवे ॥ ४८ ॥ न भवान् क्षत्रधर्मेषु कृषले,
 हीति मे मतिः । ब्राह्मे वले भवान् युक्तः स्वाध्याये यज्ञकर्मणि
 ॥ ५० ॥ मास युध्यस्व कौन्तेय मास वीरान् समासदः । मा
 चैनानप्रियं ब्रूहि मा वै व्रज महारणम् ॥ ५१ ॥ एवमुक्त्वा ततः
 पाथं विवृण्व्य च महाबलः । न्यहनत् पाण्डवीं सेनां वज्रहस्त
 इवासुरीम् ॥ ५२ ॥ ततोऽपायाद्द्रुतं राजन् व्रीडन्निव जनेश्वरः
 ॥ ५२ ॥ अथापयातं राजानं मत्वान्वीयुस्तमच्युतम् । चेदि-
 पाण्डवपाञ्चालाः सात्यकिश्च महारथः । द्रौपदीथास्तथा शूरा
 माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ ५४ ॥ ततो युधिष्ठिरानीकं दृष्ट्वा कर्णः
 पराङ्मुखम् । कुरुभिः संहिता वीरः प्रहृष्टः पृष्ठतोऽन्वगात् ॥ ५५ ॥
 भेरीशङ्खमृदङ्गानां कार्मुकाणाञ्च निखनैः । वभूव धार्तराष्ट्राणां
 सिंहनान्तरवस्तथा ॥ ५६ ॥ युधिष्ठिरस्तु कौरव्य रथमासृञ्च
 सत्वरः । श्रुतकीर्त्तिर्महाराज दृष्टवान् कर्णविक्रमम् ॥ ५७ ॥
 कात्थमानं वलं दृष्ट्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः । खान् योधानब्रवीत्
 क्रुद्धो निहतैनान् किमासत ॥ ५८ ॥ ततो राज्ञाभ्यनुज्ञाताः पाण्ड-
 वानां महारथाः । भीमसेनमुखाः सर्वे पुत्रास्ते प्रत्युपाद्रवन् ॥ ५९ ॥
 अभवत्तुसुलः शब्दो योधानां तत्र भारत । रथहस्त्यश्चपत्तीनां
 शस्त्रानाञ्च ततस्ततः ॥ ६० ॥ उत्तिष्ठत प्रहरत प्रेनातिपततेति च ।
 इति ब्रूवाणा ह्यन्यान्यं जङ्घयोधा महारणे ॥ ६१ ॥ अभ्रच्छायेव
 तत्रासीच्छरवृष्टिभिरम्बरे । समान्वृतैर्नरवरैर्निर्गद्गिरितरेतरम्
 ॥ ६२ ॥ विपताकध्वजच्छूवा व्यश्रुतायुधा रणे । व्यङ्गाङ्गा-
 वयवाः पेतुः क्षिती क्षीणाः क्षितीश्वराः ॥ ६३ ॥ प्रवणादिव
 शैलानां शिखराणि दिपोत्तमाः । सारोहा निहताः पेतुर्वज्र-
 भिन्ना इवाद्रवः ॥ ६४ ॥ छिन्नभिन्नविपर्यस्तैर्वर्माङ्कारभूपक्षैः ।
 सारोहास्तूरगाः पेतुर्द्वैतवीराः सहस्रयः ॥ ६५ ॥ विप्रविहायुधा

ज्ञास हिरदाश्वरथैर्हताः । प्रतिवीरैश्च संमर्द्धं पत्तिसङ्घाः सह-
 स्रगः ॥ ६६ ॥ विमालावतताम्राक्षैः पद्मेन्दु सदृशाननैः । शिरोभि-
 र्युद्धशौण्डानां सर्वतः संवृता मही ॥ ६७ ॥ यथा भुवि तथा
 व्योम्नि निखनं शुश्रुवुर्जनाः । विमानैरप्सरःसङ्घैर्गीतवादित्र-
 निखनैः ॥ ६८ ॥ हतानभिसुखान् वीरान् वीरैः शतसहस्रगः ।
 आरोप्यारोप्यगच्छन्ति विमानेष्वप्सरोगणाः ॥ ६९ ॥ तद्दृष्ट्वा
 महदाश्चयं प्रत्यक्षं स्वर्गलिप्सया । प्रहृष्टमनसः शूराः क्षिप्रं
 जङ्घः परस्परम् ॥ ७० ॥ रथिनो रथिभिः सार्द्धं चिवं युयुधु-
 राहवे । पत्तयः पत्तिभिर्नागाः सह नागैर्हयैर्हयाः ॥ ७१ ॥ एवं
 प्रवृत्ते संग्रामे गजवाजिनरक्षयि । सैन्येन रजसा व्याप्ते स्वे स्वान्
 जङ्घः परे परान् ॥ ७२ ॥ कचाकचि युद्धमासीद्दन्तादन्ति नखा-
 नाखि । मुष्टियुद्धं नियुद्धञ्च दिङ्घपाप्मासुनाशनम् ॥ ७३ ॥ तथा-
 वर्त्तति संग्रामे मजवाजिनरक्षयि । नराश्वगजदेहेभ्यः प्रसृता
 लोहितापगा ॥ ७४ ॥ नराश्वगजदेहान् सा व्यवाहृ पतितान्
 वहन् ॥ ७५ ॥ रथ्यामश्वगजसम्वाधे नराश्वरथनादिनाम् । लोहि-
 तादा महाघोरा मांसशोणितकर्हमा । नराश्वगजदेहान् सा
 वहन्ती भीरुभीषणा ॥ ७६ ॥ तस्याः पारमपारश्च ब्रजन्ति विजयै-
 पिणः । गाधेन चाप्लवन्ति सा निमज्जोत्सृज्य चापरे ॥ ७७ ॥ ते
 तु लोहितदिग्धाङ्गा रक्तवर्मायुधाभ्वराः । मस्तस्तस्यां पपुस्तस्यां
 मस्तस्य भरतर्षभ ॥ ७८ ॥ रथानश्वान्नरान्नागानायुधाभरणानि
 च । वसनान्यथ वर्माणि वध्यमानान् हतानपि । खं द्यां सूर्मिं
 दिग्मथैव प्रायः पश्याम लोहिताः ॥ ७९ ॥ लोहितस्य तु गन्धेन
 स्यर्धेन च रसेन च । क्लृपेण चातिरिक्तेन मज्जेन च विसर्पता ।
 विषादः सुमहानासीत् प्रायः सैन्यस्य मारिष ॥ ८० ॥ तत्तु विप्र-
 हतं सैन्यं भीमसेनमुखास्तदा । भूयः समाद्रवन् वीराः सत्यकि-
 प्रमुखास्तदा ॥ ८१ ॥ तेषामापततां दिगमधिपक्ष्यं निरीक्ष्य च ।

पुत्रानां ते महत् सैन्यमासीद्राजन् पराङ्मुखम् ॥ ८२ ॥ तत्
प्रकीर्णरथाश्वेभं नरवाजिसमाकुलम् । विश्वस्तचर्मकवचं प्रविद्धा-
युषकार्मुकम् ॥ ८३ ॥ व्यद्रवत्तावकं सैन्यं लोड्यमानं समन्ततः ।
सिंहार्द्धितमिवारण्ये यथा गजकुलं तथा ॥ ८४ ॥

इति कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे एकोनपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥

सञ्जय उवाच । तानभिद्रवती दृष्ट्वा पाण्डवांस्तावकं वलम् ।
दुर्योधन महाराज वारयामास सर्वशः ॥ १ ॥ योधांश्च स्वबल-
श्रैव समन्ताद्भरतर्षभ । क्रोधतस्तव पुत्रस्य न स्म राजन्प्रवर्त्तत ॥ २ ॥
ततः पक्षः प्रपक्ष्य शकुनिश्चापि सौवलः । तदा सशस्त्राः कुरवो
भीममभ्यद्रवन्ने ॥ ३ ॥ कर्णोऽपि दृष्ट्वा द्रवती धार्तराष्ट्रान् स-
राजकान् । मद्रराजमुवाचेदं याहि भीमरथं प्रति ॥ ४ ॥ एव-
मुक्तस्तु कर्णेन शल्यो मद्राधिपस्तदा । हंसवर्णान् हयानग्रन्
प्रेषीद्यत्र तृकोदरः ॥ ५ ॥ ते प्रेषिता महाराज शल्येनाश्व-
शोभिना । भीमसेनरथं प्राप्य समसञ्जन्त वाजिनः ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा
कर्णं समायान्तं भीमः क्रोधसमन्वितः । मतिं चक्रे विनाशाय
कर्णस्य भरतर्षभ ॥ ७ ॥ सोऽब्रवीत् सात्यकिं वीरं वृष्टद्युम्नञ्च
पार्षितम् । व्ययं रक्षत राजानं धर्मात्मानं युधिष्ठिरम् । संग्रया-
न्महतो मुक्तं कथञ्चित् प्रेक्षतो मम ॥ ८ ॥ अग्रतो मे कृतो राजा
श्चिन्नसर्वपरिच्छेदः । दुर्योधनस्य प्रीत्यर्थं राधेयेन दुरात्मना ॥ ९ ॥
शन्तमद्य गमिष्यामि तस्य दुःखस्य पार्षित । हन्तास्मद्य रणे
कर्णं स वा मां निहनिष्यति । संग्रामेण सुघोरेण सत्यमेतद्-
ब्रवीमि ते ॥ १० ॥ राजानमद्य भवतां न्यासभूतं ददामि वै ।
तस्य संरक्षणे सर्वे यतध्वं विगतज्वराः ॥ ११ ॥ एवमुक्त्वा महा-
वाङ्मः प्रायादाधिरथिं प्रति । सिंहेनादेन मद्भता सर्वाः सन्ना-

दयन्दिशः ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा त्वरितमायान्तं भीमं युद्धाभिनन्दिनम् ।
रुतपुत्रमथोवाच मद्राणामीश्वरो विभुः ॥ १३ ॥

शल्य उवाच । पश्य कर्णं महाबाहुं संक्रुद्धं पाण्डुनन्दनम् ।
दीर्घकालार्जितं क्रोधं भीक्तुकामं त्वयि ध्रुवम् ॥ १४ ॥ ईदृशं
नास्य रूपं मे दृष्टपूर्वं कदाचन । अभिमन्यौ हते कर्सा राजसे
च षटोत्कचे ॥ १५ ॥ वैलोक्यस्य समस्तस्य शक्तः क्रुद्धो निवारणे ।
विभक्तिं यादृशं रूपं युगान्ताग्निसनप्रभम् ॥ १६ ॥

सञ्जय उवाच । इति ब्रुवति राधेयं मद्राणामीश्वरे नृप ।
अभ्यवर्त्तत वै कर्षं क्रोधदोषो वृकोदरः ॥ १७ ॥ तथागतन्तु
संप्रेक्ष्य भीमं युद्धाभिनन्दिनम् । अब्रवीहचनं शल्यं राधेयः प्रहस-
न्निव ॥ १८ ॥ यदुक्तं वचनं मेऽद्य त्वया मद्रजनेश्वर । भीमसेनं
प्रति विभो तत् सत्त्वं नात्र संशयः ॥ १९ ॥ एष शूरश्च वीरश्च
क्रोधनश्च वृकोदरः । निरपेक्षः शरीरे च प्राणतश्च वल्गाधिकः
॥ २० ॥ अज्ञातवासं वसता विराटनगरे तदा । द्रोपद्याः प्रिय-
कामेण केवलं बाहुसंश्रयात् । गूढभावं समाश्रित्य कीचकः सगणो
हतः ॥ २१ ॥ सोऽद्य संग्रामशिरसि सन्नद्धः क्रोधमूर्च्छितः । किं
करोद्यतदण्डेन मृत्युनापि व्रजेद्रणे ॥ २२ ॥ चिरकालाभिः लक्षितो
ममायन्तु जनोरथः । अर्जनं समरे हन्यां मां वा सन्नाहनञ्जयः
॥ २३ ॥ स मे कदाचिद्दयैव भवेद्धीमसमागमात् ॥ २४ ॥ निहते
भीमसेने तु यदि वा विरथीकृते । अभियास्यति मां पार्थस्तस्ये
साधु भविष्यात् । अत्र थल्लन्यसे प्राप्तं तच्छीघ्रं संप्रधारय ॥ २५ ॥
एतच्छ्रुत्वा तु वचनं राधेयस्यामितोजसः । उवाच वचनं शल्यः
रुतपुत्रं तथागतम् ॥ २६ ॥ अभियाहि महाबाहो भीमसेनं
महाबलम् । निरय्य भीमसेनन्तु ततः प्राप्स्यसि फाल्गुनम् ॥ २७ ॥
यस्ते कामोऽभिलषितश्चिरात्प्रभृति हृद्गतः । स वै संपत्स्यते
कर्षं सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ २८ ॥ एवमुक्ते ततः कर्णं शल्यं

पुनरभाषत । इन्तार्जुनमहं सङ्ग्रामं वा हन्यादनञ्जयः । युद्धे
मनः समाधाय वाहि यत्र वृकोदरः ॥ २९ ॥

सञ्जय उवाच । ततः प्रायाद्रथेर्नाशु शल्यस्तत्र विशाम्यते ।
यत्र भीमो महेश्वासो व्यद्रावयत वाहिनीम् ॥ ३० ॥ ततस्तूर्य्य-
निनादश्च भेरीणाञ्च महास्वनः । उदतिष्ठच्च राजेन्द्र कर्षभौम-
रुमागमे ॥ ३१ ॥ भीमसेनोऽथ संक्रुद्धस्तव सैन्यं दुरासदम् ।
नाराचैर्विमलेस्तीक्ष्णैर्दृशः प्राद्रावयदली ॥ ३२ ॥ स सन्निपात-
स्तुमुलो घोररूपो विशाम्यते । आसीद्रौद्रो महाराज कर्ष-
पाण्डवयोर्मघे । ततो मुहूर्त्ताद्राजेन्द्र पाण्डवः कर्षमाद्रवत् ॥ ३३ ॥
तनापतन्तं संप्रेक्ष्य कर्णो वैकर्त्तनो वृषः । आजघान सुसंक्रुद्धो
नाराचैर्न स्तनान्तरे ॥ ३४ ॥ पुनश्चैनमसेयात्मा शरवर्षैरवाकिरत् ।
स विद्धः सूतपुत्रेण ह्लाद्वामास पत्रिभिः ॥ ३५ ॥ विव्याध निशितैः
कर्णं नवभिर्नतपर्वभिः । तस्य कर्णो धनुर्मध्ये दिघा विच्छेद
पत्रिभिः ॥ ३६ ॥ अथैनं क्लिन्नधन्वानं प्रत्याविधत् स्तनान्तरे ।
नाराचैर्न सुनीक्ष्णैर्न सर्वांबरणभेदिना ॥ ३७ ॥ सोऽन्यत् कार्मुक-
मादाथ सूतपुत्रं वृकोदरः । राजव्यमंसु मर्मज्ञो विव्याध निशितैः
शरैः । ननाद वलवन्नादं कम्पयन्निव भेदिनीम् ॥ ३८ ॥ तं
कर्णः पञ्चविंशत्या नाराचानां समार्षयत् । मदीकृतं वने दृप्त-
मुल्काभिरिव कुञ्जरम् ॥ ३९ ॥ ततः सायकभिन्नाङ्गः पाण्डवः
क्रोधमूर्च्छितः । सरश्चामर्षताम्राक्षः सूतपुत्रवधेपसया ॥ ४० ॥
स कामुके महावेगं भारसाधनमुत्तमम् । गिरीणामपि भेत्तारं
सायकं समयोजयत् ॥ ४१ ॥ विहृष्य वलवच्चापनाकर्षादति
भारुतिः । तं सुभोच महेश्वासः क्रुद्धः कर्षाजिघांसया ॥ ४२ ॥
स बिसृष्टो बलवता वाणो वज्राशनिस्वनः । अदारयद्रणे कर्षं
वज्रवेगो यथाचलम् ॥ ४३ ॥ स भीमसेनाभिहतः सूतपुत्रः क्रुद्ध-
हृत् । निप्रपाद रथोपस्थे विसंज्ञः पृथनापतिः ॥ ४४ ॥ ततो

महाधिपो दृष्ट्वा विसंश्रं सूतनयनम् । अपोवाह रथेनाजौ कर्ष-
माहवशोभिनम् ॥ ४५ ॥ ततः पराजिते कर्षे धार्तराष्ट्रीं महा-
बभूम् । व्यद्रावयङ्गोमसेनो वथेन्द्रो दानवान् पुरा ॥ ४६ ॥

इति कर्षपर्वणि कर्षापयाने पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५० ॥

धृतराष्ट्र उवाच । सुदुष्करमिदं कर्म कृतं भीमेन सञ्जय ।
येन कर्षो महावाहुरथोपस्थे निपातितः ॥ १ ॥ कर्णो ह्येको
रणे हन्ता पाण्डवान् सञ्जयैः सह । इति दुर्योधनः सूत
प्राब्रवीन्मां मुद्गर्मुद्गः ॥ २ ॥ पराजितन्तु राधेयं दृष्ट्वा भीमेन
संयुगे । ततः परं किमकरोत् पुरो दुर्योधनो मम ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । विमुखं प्रेक्ष्य राधेयं सूतपुत्रं महाहवे ।
पुत्रस्तव महाराज सोदर्यान् समभाषत ॥ ४ ॥ शीघ्रं गच्छत
भद्रं वो राधेयं परिरक्षत । भीमसेनभयागाधे मन्तव्यं व्यसना-
र्थावे ॥ ५ ॥ ते तु राजा समादिष्टा भीमसेनं जिषांशवः । अभ्य-
वर्तन्त संक्रुद्धाः पतङ्गाः पावकं यथा ॥ ६ ॥ श्रुतवांश्चैरः क्रायो
विवित्सुर्विकठः समः । निषङ्गी कवची पाशो तथा नन्दोप-
नन्दकौ ॥ ७ ॥ दुष्प्रघ्नः सुवाहस्र बातवेगसुवर्चसौ । घनुर्ग्राहो
दुर्मदश्च जलसम्बः शलः सहः ॥ ८ ॥ एते रथैः परिवृता वीर्य-
वन्तो महाबलाः । भीमसेनं समासाद्य समन्तात् पथिवारयन्
॥ ९ ॥ ते व्यमुञ्चन् शरव्रातान् नानालिङ्गान् समन्ततः ॥ १० ॥
स तैरभ्यर्द्धमानस्तु भीमसेनो महाबलः । तेषामापततां क्षिप्रं
पुत्राणां ते जनाधिप । रथैः पञ्चशतैः सार्धं पञ्चाशदहनद्रथान्
॥ ११ ॥ विवित्सोस्तु ततः क्रुद्धो मल्लेनापहरच्छिरः । भीमसेनो
महाराज तत् पपात ततो भुवि । सक्रण्डलग्निरस्त्राणं पूर्वचन्द्रो-
पमं तदा । तं दृष्ट्वा निहतं शूरं भ्रातरः सर्वतः प्रभो । अभ्य-

द्रवन्त समरे भीमं भीमपराक्रमम् ॥ १३ ॥ ततोऽपराभ्यां भक्ताभ्यां
 पुत्रयोस्ते महाहवे । जहार समरे प्राणान् भीमो भीमपराक्रमः
 ॥ १४ ॥ तौ धरानन्वपद्यतां वातचक्रमाविव द्रुमौ । विकटय
 सन्नयोभौ देवपुत्रोपमौ नृप ॥ १५ ॥ ततस्तु त्वरिता भीमः क्रायं
 निग्ये यमक्षयम् । नाराचिन सुतीक्ष्णैः स हता नृपतङ्गुलि ॥ १६ ॥
 हाहाकारस्तनन्तीन्द्रः सख्यभूव जनेश्वर । वधनादैषु दीरेषु तव
 पुत्रेषु धन्विषु ॥ १७ ॥ तेषां संललिते सैन्ये पुनर्भीमो महा-
 बलः । नन्दीपनन्तौ समरे प्रैषवद्यमसादनम् ॥ १८ ॥ ततस्ते
 प्राट्ठवन् भीताः प्रवास्ते विह्वलीकृताः । भीमसेनं रणे दृष्ट्वा
 कालान्तकयमोपमम् ॥ १९ ॥ पुत्रास्ते निहतान् दृष्ट्वा सूतपुत्रः
 सुदुर्मनः । हंसवर्णान् हयान् भूयः प्राहिणोद्यत् पाण्डवः ॥ २० ॥
 ते प्रेषिता महाराज महाराजेन वाजिनः । भीमसेनश्चं प्राप्य
 समसञ्चन्त वेगिताः ॥ २१ ॥ स सन्निपातस्तुमुलो घोररूपो
 विश्वास्यते । आसीद्गौडो महाराज कर्णपाण्डववीर्मथे ॥ २२ ॥
 दृष्ट्वा मम महाराज तौ समेतौ महारथौ । आसीद्बुद्धिः कथं
 युद्धमेतदद्य भविष्यति ॥ २३ ॥ ततो भीमो रणश्लाघी क्वाद्यामास
 पत्रिभिः । कर्णं रणो महाराज प्रवाणां तव पश्यताम् ॥ २४ ॥
 ततः कर्णो भृशं क्रुद्धो भीमं नवभिरावसैः । विव्याध परमास्त्रज्ञो
 भक्तैः सन्नतपत्रिभिः ॥ २५ ॥ आहत स महावाह्वर्भीमो भीम-
 पराक्रमः । आकर्णपूर्णैर्विशिखैः कर्णं विव्याध सप्तभिः ॥ २६ ॥
 ततः कर्णो महाराज आग्नीविघ्न इव प्रसन्न । शरवर्षेण महता
 क्वाद्यामास पाण्डवम् ॥ २७ ॥ भीमोऽपि तं शरव्रातैश्काटविला
 महारथम् । पश्यतां कौरवेयाणां विजनाद् महाबलः ॥ २८ ॥
 ततः कर्णो भृशं क्रुद्धो दृढमादाय कार्मुकम् । भीमं विव्याध
 दशभिः कङ्कपत्रैः शिलाशितैः । कार्मुकञ्चास्य चिच्छेद् भलेन
 निश्चितेन च ॥ २९ ॥ ततो भीमो महाराजैर्हंसपट्टपरिष्कृतम् ।

परिषं घोरमादाय लुब्धुर्दण्डमिवापरम् । कर्णस्य निघनाकाङ्क्षी
 चिक्षिपातिवज्रोत्तमम् ॥ ३० ॥ तनापतन्तं परिषं वजाग्निचम-
 स्तनम् । चिक्षुद वद्धघा कर्णः शरैराघोविशोपमैः ॥ ३१ ॥
 ततः कार्मुकमादाय भोमो दृढतरं तदा । छादयामास विशिखैः
 कर्णं परःश्लाङ्गिनः ॥ ३२ ॥ ततो युद्धमभूद्गौरं कर्णपाण्डवयो-
 र्मृधे । हरीन्द्रघोरिव सुद्धः परस्परवधैषिणोः ॥ ३३ ॥ ततः
 कर्णो महाराज भोमसेनं त्रिभिः शरैः । आकर्णमूलं विव्याध
 दृढभायस्य कार्मुकम् ॥ ३४ ॥ सोऽतिविद्धो नहेष्वासः कर्णेन
 वलिनास्वरः । घोरनादत्त विशिखं कर्णकायविदारणम् ॥ ३५ ॥
 तस्य क्लिप्त्वा तनुत्राणां भिक्ष्वा कावज्ज चावकः । प्राविशद्दरणीं
 राजन् दल्मीकमिव पद्मगः ॥ ३६ ॥ स तेनातिप्रहारेण व्यथितो
 विह्वलन्निव । सञ्चुवाञ्च रणे कर्णः क्षितिकल्पे यथाचलः ॥ ३७ ॥
 ततः कर्णो महाराज रोषानर्षसमन्वितः । भीमं तं पञ्चविंशत्या
 नारायणां समर्पयत् ॥ ३८ ॥ आकृष्टे वद्धभिर्वासौर्ध्वजसिकेसुणा-
 हनत् । नारयिञ्चास्य यज्ञेन प्रेषयामास सुखये ॥ ३९ ॥ क्लिप्त्वा
 च कार्मुकं तूष्णीं पाण्डवस्यागु पद्विणा । विरहं च कर्णोत्तं
 शीघ्रं तस्मादकार ह ॥ ४० ॥ शिरसो भरतयोश्च प्रोक्तानिलो-
 पयः । सदा लुब्धु महापाण्डुरपतत् स्यन्दनोत्तमम् ॥ ४१ ॥ अ-
 पूत्य तु विभीत तव सैन्यं विमोस्यते । व्यधमद्भव्या भीमः शर-
 ण्मोर्वाजिवालिखः ॥ ४२ ॥ नागान् सप्तमताद्वाजन्तोप्रादन्तान् प्रहा-
 रिणः । व्यधमत् सहसा भीमः क्रुद्धस्त्रपः परन्तपः ॥ ४३ ॥ दन्त-
 वेष्टेषु नेष्टेषु कृष्णेषु च कटेषु च । नर्मस्त्रपि च मर्मस्त्रस्तान्नागा-
 नहन्तुः ॥ ४४ ॥ ततस्ते प्राड्वन् सीताः प्रतीपं प्रहिताः पुनः ।
 महानात्रे स्तनावद्भ्रुर्मेषा इव दिवाकरम् ॥ ४५ ॥ तान् स सप्त-
 मतान् नागान् सारोहायुधकृतनान् । भूमिष्ठो गदया जघ्ने
 वज्रोन्न्द इवाचलान् ॥ ४६ ॥ ततः सुवलपुत्रस्य नागानतिवलान्

पुनः । पीथयामास कौन्तेयो दापञ्चाशदरिन्दमः ॥ ४७ ॥ तथा
 रथगतं साशं पत्नींश्च शतशोऽपरान् । न्यहनत् पाण्डवो युद्धे
 तापयंस्तव वार्हनीम् ॥ ४८ ॥ प्रताप्यमानं सूर्य्येण भीमेन च
 महात्मना । तव सैन्यं सञ्चकोच चर्माणावहितं यथा ॥ ४९ ॥
 ते भीममवनन्तस्तास्तावका भरतर्षभ । विहाय कर्मणे भीमं
 दुद्रुवुर्वै दिशो दश ॥ ५० ॥ रथाः पल्लवताम्रान्ये ह्यादिभ्यश्च
 सुवर्मिणः । भीममभ्यद्रवन् घ्नन्तः शरपूगैः समन्ततः ॥ ५१ ॥ तान्
 ससूतरथान् वीरान् सपताकाध्वजायुधान् । पीथयामास गदया
 भीमो विष्णुर्वासुरान् ॥ ५२ ॥ ततः प्रकृतिजिह्विष्टाः सन्दिताः
 शूरसमेताः । त्रिदहस्राभ्यधुर्मिमं शतानुष्टिपाशपाणवः ॥ ५३ ॥
 प्रत्युहस्य ज्विनाशु साध्वारोहास्तदारिहा । विविधान् विचर-
 न्मार्गान् गदया समपीथयत् ॥ ५४ ॥ तेषामासीन्ब्रह्माश्वस्तार्ङ्गि-
 तानाञ्च सशयः । अस्समिबध्धमानाजो नागानामिव भारत ॥ ५५ ॥
 एवं सुवलपुत्रस्य त्रिशाङ्गनाम् जघीत्तमान् । हत्वान्यं रथमास्थाय
 क्रुद्धो राघेयमभ्ययात् ॥ ५६ ॥ कर्णोऽपि सन्नरे राजन् धर्मपुत्र-
 मरिन्दमम् । स शरैश्छादयामास चारथिञ्चापपातयत् ॥ ५७ ॥
 ततः स प्रदुतं संख्ये रथं दृष्ट्वा महारथः । अन्वधावत किरन्
 गणैः कङ्कपत्रैरजिह्वगैः ॥ ५८ ॥ राजानमभिधावन्तं श्वैरावृत्य
 रोदसी । क्रुद्धः प्राच्छादयामास शरजालेन नासतिः ॥ ५९ ॥
 संनिवृत्तस्ततस्तूष्णं राघेयः शतकर्षणः । भीमं प्रच्छादयामास
 उमन्तान्निशितैः शरैः ॥ ६० ॥ भीमसेनरथव्यथं कर्णं भारत
 गत्यकिम् । अभ्यर्ह्यदमेयात्मा पाणिं ग्रहणकारणात् ॥ ६१ ॥
 अभ्यर्तत कर्णस्तमार्हितोऽपि शरैर्मथम् ॥ ६२ ॥ तावन्योऽन्यं
 तामासाद्य वृषभौ सर्वधन्विनाम् । विस्फुन्तोऽश्वान् विभा-
 तौ मनस्विनौ ॥ ६३ ॥ ताभ्यां द्विवति राघेन्द्र विततं भीम-
 र्थनम् । क्रौञ्चपृष्ठाक्षुणं रौद्रं वाणजालं व्यदृश्यन् ॥ ६४ ॥ नैव

कूर्मप्रभां राजन् न द्विषः प्रद्विषस्तथा । प्राज्ञाभिष्व वयं ते वा
 शरीरुक्तैः सहस्रयः ॥ ६५ ॥ मध्याङ्गे तपतो राजन् भास्करस्य
 महाप्रभाः । हृताः सर्वाः शरीरैस्तेः कर्णपाण्डवयोस्तदा ॥ ६६ ॥
 सौबलं कृतवर्माणं द्रौणिमाधिरथिं कृपम् । संसक्तान् पाण्डवै
 दृष्ट्वा निवृत्ताः कुरवः पुनः ॥ ६७ ॥ तेषामापततां शब्दस्तीव्र
 आसीद्विप्रास्यते । उदृत्तानां यथा वृष्ट्या सागराणां भयावहः
 ॥ ६८ ॥ ते सेने भ्रमसंसक्ते दृष्टान्योऽन्यं महाहवे । हर्षिण
 मरुता युक्ते परिगृह्य परस्परम् ॥ ६९ ॥ ततः प्रववृते युद्धं मध्यं
 प्राप्ते दिवाकरे । यादृशं न कदाचिदिदं दृष्टपूर्वं न च श्रुतम् ॥ ७० ॥
 वल्लोघस्तु समासाद्य वल्लोघं सहसा रणे । उषारुर्षत वेगेन
 वार्योष इव सागरम् ॥ ७१ ॥ आसीद्विनादः सुमहान् वल्लोधानां
 परस्परम् । गर्जतां सागरौघानां यथा स्वान्निस्वतो महान् ॥ ७२ ॥
 ते तु सेने समासाद्य विगवत्वौ परस्परम् । एकाभावननुप्राप्ते
 नद्याविव समासते ॥ ७३ ॥ ततः प्रववृते युद्धं घोररूपं भया-
 गमम् । कृच्छणां पाण्डवानाञ्च लिप्सतां सुमहद्यथः ॥ ७४ ॥
 शूराणां गर्जतां तत्र ह्यविच्छेदन्नता गिरः । शूदन्ते विविधा
 राजन्नामान् दिश्य भारत ॥ ७५ ॥ वल्लोघं रणे पितृतां
 नाहताऽपि वा । कर्मतः शीलता वापि स तत आवचते युधि ॥ ७६ ॥
 तान् दृष्ट्वा सद्यरे शूरांस्तर्ज्जमानान् परस्परम् । अभवन्ने मती
 राजन्वैषामस्तीति जीवितम् ॥ ७७ ॥ तेषां दृष्ट्वा तु क्रान्दानां
 वषथमिततेजसाम् । अभवन्ने भवं तीव्रं कथमेतद्भविष्यति ॥ ७८ ॥
 ततस्ते पाण्डवा राजन् कौरवाश्च महारथाः । ततश्चुः सायकी-
 स्तीक्ष्णैर्निघ्नन्तो हि परस्परम् ॥ ७९ ॥

इति कर्णपर्वणि संकुलशुद्धे एकपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५१ ॥

सञ्जय उवाच । क्षत्रियास्ते महाराज परस्परवधेषिणः ।
 अन्योऽन्यं समरे जघ्नुः कृतवैराः परस्परम् ॥ १ ॥ रथौघाश्च हयौ-
 घाश्च नरौघाश्च समन्ततः । गजौघाश्च महाराज संशक्ताश्च पर-
 स्परम् ॥ २ ॥ गदानां परिधानाञ्च कृण्वानाञ्च क्षिप्यताम् ।
 प्रासानां भिन्दिपालानां भुष्टुण्डीनाञ्च सर्वशः । सम्पातं चानु-
 पश्यामः संग्रामे भृशदारुणे ॥ ३ ॥ अलभा इव सम्पेतुः अरवृष्टयः
 सुदारुणाः ॥ ४ ॥ नागा नागान् समासाद्य व्यधनन्त परस्परम् ।
 हया हयांश्च समरे रथिनी रथिनस्तथा ॥ ५ ॥ पत्तयः पत्ति-
 सङ्घांश्च हयसङ्घांश्च पत्तयः । पत्तयी रथमातङ्गान् रथा हस्त्यश्व-
 भेव च । नागाश्च समरे व्रजङ्गं ममृदुः घ्नीघ्नगा नृप ॥ ६ ॥
 वध्यतां तत्र शूराणां क्रामताञ्च परस्परम् । घोरमाघाघनं जज्ञे
 पशूनां वैशंसं यथा ॥ ७ ॥ रुधिरेण समास्तीर्णा भाति भारत
 मेदिनी । अक्रगोपगणाकीर्णा प्रावृषीव यथा धरा ॥ ८ ॥ यथा
 वा वाससी शुक्ले महारजनरञ्जिते । विभ्रयाद्युवती श्यामा तद-
 दासीदसुन्धरा । मांसघोणितचित्रेव श्रातकुम्भमयीव च ॥ ९ ॥
 छिन्नानां चोत्तमाङ्गानां वाहनाञ्चोत्तमिः सह । कृण्वलानां प्रवृ-
 ङ्गानां भूषणानाञ्च भारत ॥ १० ॥ निष्काणामथ शूराणां अरी-
 राणाञ्च घन्विनाम् । वर्मणां सपताकानां सङ्घास्तत्रापतन् भुवि
 ॥ ११ ॥ गजा गजान् समासाद्य विषाक्षैरार्द्वयन्तृप । विषा-
 णाभिहतास्तत्र भाजन्ते हिरदास्तथा ॥ १२ ॥ रुधिरेणाव-
 सिक्ताङ्गा गैरिकाप्रस्रवा इव । यथा भाजन्ति स्यन्दन्तः पर्वता
 धातुमण्डिताः ॥ १३ ॥ तोमरान् भुजनिर्मुक्तान् प्रतीपानास्थितान्
 वहन् । हस्तैर्विचिस्ते नागा वभञ्जन्वापरे तथा ॥ १४ ॥ नाराचै-
 ष्छिन्नवर्मणो भाजन्ति स्त गजोत्तमाः । हिमागमे महाराज
 व्यभा इव महीधराः ॥ १५ ॥ अरैः कनकपुङ्खैश्च चिता रेजु-
 गजोत्तमाः । उल्काभिः संप्रदीप्ताग्राः पर्वता इव मारिष ॥ १६ ॥

केचिद्भ्याहता नागैर्नागा नगनिभोपमाः । विनेशुः समरे तस्मिन्
 पञ्चवन्त इवाद्रय ॥ १७ ॥ अपरे प्राद्रवन्नागाः शल्यार्त्ता व्रण-
 तापिताः । प्रतिमानैश्च कुम्भैश्च पेतुस्त्वा महाहवे ॥ १८ ॥ विनेदुः
 सिंहवच्चान्ये नदन्तो भैरवान्ब्रवान् । बभ्रमुर्वहवो राजंशुकुशु-
 श्चापरे गजाः ॥ १९ ॥ हयाश्च निहता वास्यैः स्वर्गमाण्डपरि-
 च्छेदाः । निषेदुश्चैव मत्स्यश्च बभ्रमुश्च दिशो द्रय ॥ २० ॥ अपरे
 कृष्णमागाश्च विचेष्टन्तो महीतले । भावान् वज्रविधांश्चक्रस्ताडिताः
 शरतोमरैः ॥ २१ ॥ नरास्तु निहता भूमौ कूर्मन्तस्तत्र सारिष ।
 दृष्ट्वा च बाम्बवान्ये पितृनन्ये पितामहान् ॥ २२ ॥ धावमानान्
 परांशान्यान्ये दृष्ट्वान्ये तत्र भारत । स्यातानि गोवनामानि शशंसु-
 रितरेतरम् ॥ २३ ॥ तेषां छिन्ना महाराज भुजाः कनकसूत्रगाः ।
 उहेष्टन्ते विचेष्टन्ते पतन्ति सौत्यतन्ति च ॥ २४ ॥ निपतन्ति तथै-
 वान्ये स्फुरन्ति च सहस्रयः । विगांशान्ये रणे चक्रुः पञ्चास्या
 इव पन्नगाः ॥ २५ ॥ ते भुजा भोगिभोगाभाश्चन्दनाक्ता विष्मा-
 म्यते । लोहितार्द्रा मृशं रेजुस्तपनीयध्वजा इव ॥ २६ ॥ वर्त्त-
 माने तथा घोरैः सङ्कुले सर्वतो दिशम् । अविज्ञाताः स्म युगन्ते
 विनिघ्नन्तः परस्परम् ॥ २७ ॥ भूमिर्न रजसाक्रीर्णा शस्त्रात्त-
 संकुले । नैव स्तेन परे राजन् व्यञ्चायन्त तमोदताः ॥ २८ ॥
 तथा तद्भवद्युद्धं घोररूपं भवानकम् । शोणितोदा महानद्यः
 प्रसस्युस्तत्र चासकृत् ॥ २९ ॥ शोणपाप्राणसङ्कुन्नाः केयशैवल-
 शाहलाः । अस्थिमौनसमाक्रीर्णा ध्रुवशरगदीडपाः ॥ ३० ॥ नांस-
 शोणितपर्ङ्गन्यो घोररूपाः सुदारुणाः । नदीः प्रावर्त्तयामासुः
 शोणितौवप्रवर्त्तिनीः ॥ ३१ ॥ भीसुवित्वासकारिण्यः शूराणां हर्ष-
 वर्धनाः । तानद्यो घोररूपास्तु नयन्त्यो यमसादनम् । अव-
 गाढाभञ्जयन्तः तत्रस्याजनयन् भयम् ॥ ३२ ॥ क्रव्यादानां नर-
 व्याघ्र नर्हतां तत्र तत्र च । घोरमायोधनं जज्ञे प्रैतराजपुरी-

धमम् ॥ ३३ ॥ उत्थितान्यगणेषु कवन्भानि समन्ततः ॥ ३४ ॥
 नृह्यन्ति वै भूतगणाः सुहृता मांसशोणितैः । पीत्वा च शोषितं
 तत्र वसां पीत्वा च भारत ॥ ३५ ॥ मेदीमज्जावसामत्तास्तृप्ता मांसस्य
 चैव हि । धावनानाः स दृश्यन्ते काकगृध्रवकास्तथा ॥ ३६ ॥
 शूरास्तु समरे राजन् भयं त्यक्त्वा सुदुःखजम् । योधव्रतं समा-
 साद्य चक्रुः कर्मान्यभीतवत् ॥ ३७ ॥ शरशक्तिसमाकीर्णं क्रवाद्-
 गणसंकुले । व्यवरन्त रणे शूराः ख्यापयन्तः स्वपौरुषम् ॥ ३८ ॥
 अन्योऽन्यं यावयन्ति स नामगोत्राणि भारत । पितृनामानि च
 रणे गोत्रनामानि वा त्रिभो ॥ ३९ ॥ यावयाणाश्च वद्ववस्तत्र योधा
 विशाम्पते । अन्योऽन्यमवसृद्मन्तः शक्तितोमरपर्षद्विभैः ॥ ४० ॥ वर्त्त-
 माने तथा युद्धे घोररूपे सुदारुणे । व्यषीदत् कौरवी सेना
 भिन्ना नौरिव सागरे ॥ ४१ ॥

इति कर्णपर्वणि संकलयुद्धे द्विपञ्चमोऽध्यायः ॥ ५२ ॥

सञ्जय उवाच । वर्त्तमाने तथा युद्धे क्षत्रिवाणां निमज्जते ।
 गाण्डीवस्य महाधोषः शूयते युधि मारिष ॥ १ ॥ संशप्तकानां
 कदम्बकरोद्यत्र पाण्डवः । कोशलानां तथा राजन्नारावणवलस्य
 च ॥ २ ॥ संशप्तकास्तु समरे शरदृष्टोः समन्ततः । अपातयन्
 पाथंस्सृष्टिं जयशृङ्गाः प्रमन्यवः ॥ ३ ॥ ता दृष्टीः सहसा राजं
 स्तरसा वारयन् प्रभुः । व्यगाहत रणे पाथो विनिघ्नप्रथिनां
 तरान् ॥ ४ ॥ विगाह्य तु रथानीकं कङ्कपदैः शिलाश्रितैः । आस-
 साद् ततः पाथं सुशर्माणं महारथम् ॥ ५ ॥ स तस्य शरवर्षाणि
 बवर्षे रथिनां वरः । यथा संशप्तकाश्चैव पाथं वाणैः समापयन्
 ॥ ६ ॥ सुशर्मा तु ततः पाथं विद्ध्वा दग्धभिराशुभैः । जनाहिनं

त्रिभिर्वाणैरहनदृच्छिणे मुजे । ततोऽपरेण भक्तेन केतुं विव्याध
 मारिष ॥ ७ ॥ स वानरवरो राजन् विश्वकर्मकृतो महान् ।
 ननाद सुमहानादं भीषयाणो जगज्ज व ॥ ८ ॥ कपेस्तु निनदं
 श्रुत्वा सन्तस्ता तव वाहिनी । मां विपुलमाधाय निश्चेष्टा सम-
 पद्यत ॥ ९ ॥ ततः सा शुशुभे किं निश्चेष्टावस्थिता नृप । नाना-
 पुष्पसमाकीर्णं यथा चैत्ररथं वनम् ॥ १० ॥ प्रतिलभ्य ततः संज्ञां
 घोषास्ते कुरुसत्तम । अर्जुनं सिद्धिचुर्वाणैः पर्वतं जलदा इव
 ॥ ११ ॥ परिवव्रुस्ततः सर्वे पाण्डवस्य नहारथम् । निरुद्धं तं
 प्रवृक्कृशुर्ध्वनानाः श्रितैः शरैः ॥ १२ ॥ ते हवात्रयवक्त्रे च
 रथेप्राज्ञापि मारिष । निरुद्धं बलवत् सर्वं सिंहनादमथोऽनदन्
 ॥ १३ ॥ अपरे जगद्भ्यैव केशवस्य नहाभुजौ । पार्थमन्ये महा-
 राज रथस्थं जगद्भुंदा ॥ १४ ॥ केशवस्तु ततो वाङ्ग विधुन्वन्
 रणमूर्धनि । पातयामास तान् सर्वान् दृष्टहस्तीव हस्तिपान् ॥ १५ ॥
 ततः क्रुद्धो रथे पार्थः संव्रतस्तैर्महारथैः । निरुद्धो रथं दृष्ट्वा
 केशवश्चाप्याभदुतम् । रथान्दृष्ट्वा सुबहून् पदातींश्चाप्यपातयत्
 ॥ १६ ॥ आसन्नांश्च तथा घोधान् शरैरासन्नयोधिभिः । ह्लादना-
 मास समरे केशवश्चेदमब्रवीत् ॥ १७ ॥ पश्य कृष्ण मच्च हो
 संगप्रकृगणान् बहून् । कुर्वाणान् दासुणां कर्म बध्यमानान् सह-
 स्रयः ॥ १८ ॥ रथवन्धमिमं घोरं पृथिव्यां नास्ति कश्चन । वः
 सहेत पुमांल्लोके मदन्यो यदुपुङ्गव ॥ १९ ॥ इत्येवमुक्त्वा वीभत्सु-
 र्द्विदत्तमथाधमत् । पाञ्चजन्यञ्च कृष्णोऽपि पूरयन्निव रोदसी ॥ २० ॥
 तन्तु गृह्णन् श्रुत्वा संगप्रकवस्त्वाशनी । सञ्ज्वाल महाराज
 विवस्ता चाभवद्भृशम् ॥ २१ ॥ पादबन्धं ततश्चक्रे पाण्डवः पर-
 वीरहा । नागमस्त्रं महाराज संप्रोदीर्यै सुद्गर्भुजः ॥ २२ ॥ ते
 वनाः पादबन्धेन पाण्डवेन मन्नात्मना । निश्चेष्टाश्चाभवद्राजन्
 अश्लसारमया इव ॥ २३ ॥ निश्चेष्टांस्तु ततो घोधानवधीत् पाण्डु-

मन्दनः । यथेन्द्र समरे देव्यांस्तारकस्य वधे पुरा ॥ २४ ॥ ते
 बध्यमानाः समरे मुमुक्षुस्तं रथोत्तमम् । अयुधानि च सर्वाणि
 विस्मृष्टमुपचक्रमुः ॥ २५ ॥ ते वङ्गाः पादवन्धेन न श्रेष्ठेष्टितुं
 नृप । ततस्तानवधोत् पार्थः शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ २६ ॥ सर्वे
 योधा हि समरे भुजगैर्वेष्टिताभवन् । यानुद्दिश्य रणे पार्थः
 पादवन्धं चकार ह ॥ २७ ॥ ततः सुशर्मा राजेन्द्र गृहीतां वीक्ष्य
 वाहिनोम् । सौपर्णमस्त्रं लरितः प्रादुशक्रे महारथाः ॥ २८ ॥
 ततः सुपर्णाः संपेतुर्भञ्जयन्तो भुजङ्गमान् । ते वै विदुदुवुर्नागा
 दृष्ट्वा तान् खवरान्नृप ॥ २९ ॥ वभौ वलं तद्विमुक्तं पादवन्धा-
 दिशाम्भते । मेघद्वन्दाद्यथा मुक्तो भास्करस्तापयन् प्रजाः ॥ ३० ॥
 विप्रमुक्तास्तु ते योधाः फाल्गुनस्य रथं प्रति । सृजुर्वाणसङ्घाश्च
 शस्त्रसङ्घाश्च मारिष । विविधानि च शस्त्राणि प्रत्यविध्यन्त सर्वशः
 ॥ ३१ ॥ तां महास्त्रमयीं वृष्टिं संकृष्य शरवृष्टिभिः । न्यवधीञ्च
 ततो योधान् वासविः परवीरहा ॥ ३२ ॥ सुशर्मा तु ततो राजन्
 वाणेनानतपर्वणा । अर्जुनं हृदये विद्ध्वा विव्याधान्यैस्त्रिभिः शरैः
 ॥ ३३ ॥ स गाढविहो व्यथितो रथोपस्थ उपाविशत् । तत
 उच्चक्र,शुः सर्वे हतः पार्थ इति स्म ह ॥ ३४ ॥ ततः शङ्खनिनादाश्च
 भेरौशब्दाश्च पुष्कलाः । नानावादिर्निनादाः सिंघनादाश्च जञ्जिरे
 ॥ ३५ ॥ प्रतिलभ्य ततः संज्ञां श्वेताश्वः कृष्णासारथिः । ऐन्द्र-
 मस्त्रममेवात्मा प्रादुशक्रे त्वरान्वितः ॥ ३६ ॥ ततो वाणसहस्राणि
 समुत्पन्नानि मारिष । सर्वदिक्षु व्यदृश्यन्त सूदयन्ति नृपदिपान् ।
 हवात्रयांश्च समरे शस्त्रैः शतसहस्रशः ॥ ३७ ॥ बन्धमाने ततः
 सैन्ये भयं सुभहदाविशत् ॥ ३८ ॥ संशप्तकगणानाञ्च गोपालानाञ्च
 भारत । न हि तत्र पुमान् कश्चिदोऽर्जुनं प्रत्ययुध्यत ॥ ३९ ॥
 पश्यतां तत्र वीराणामहन्यत वलं तव । हन्यमानमपश्यंश्च निशेष्टाः
 अ पराक्रमे ॥ ४० ॥ अयुतं तत्र योधानां हला पाण्डुसुतो रणे ।

व्यभ्राजत महारण्य विधूमोऽग्निरिव ज्वलन् ॥ ४१ ॥ चद्रदृश्य-
सहस्राणि यानि दृष्टानि भारत । रथानामयुतञ्चैव त्रिसाहस्राश्च
दन्तिनः ॥ ४२ ॥ ततः संशप्तका भूयः परिवर्द्धुर्धनञ्चयम् ।
मर्त्तव्यमिति निश्चित्य जयं वापि निवर्त्तनम् ॥ ४३ ॥ तत्र युद्धं
महत्त्वासीत्तावकानां विश्राम्यते । शूरेण बलिना साहं पाण्डवेन
किरीटिना ॥ ४४ ॥

इति कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे त्रिपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५३ ॥

सञ्जय उवाच । कृतवर्मा कृपो द्रौणिः सूतपुत्रश्च मारिष्य ।
ललूकः सौवलयश्चैव राजा च सह सोदरैः ॥ १ ॥ सीदमानां चमूं
दृष्ट्वा पाण्डुपुत्रमवार्द्धितम् । समुज्जहार वेगेन भिन्नां दाबमिवा-
संवे ॥ २ ॥ ततो युद्धमतीवासीन्मुहूर्त्तमिव भारत । भीरुणां
वासजननं शूराणां हर्षवर्द्धनम् ॥ ३ ॥ कृपेण शरवर्षाणि प्रवि-
सुक्तानि संयुगे । सृञ्जयांश्कादयामासुः शलभानां व्रजा इव ॥ ४ ॥
शिखण्डी च ततः क्रुद्धो गौतमं लरितो ययौ । वर्षं शरैः पाणि
समन्ताद्दिजपुङ्गवम् ॥ ५ ॥ कृपस्तु शरवर्षन्तद्दिनिहत्य महास्त्र-
वित् । शिखण्डीनं रणे क्रुद्धो विव्याध दशभिः शरैः ॥ ६ ॥ ततः
शिखण्डी कृपितः शरैः सप्तभिराहवे । कृपं विव्याध सुभृशं कङ्क-
पतैरजिह्वगैः ॥ ७ ॥ ततः कृपः शरैस्तीक्ष्णैः सोऽतिविद्धो महा-
रथः । व्यश्वसूतरथं चक्रे शिखण्डीनमथो द्विजः ॥ ८ ॥ हता-
श्वान्तु ततो यानादवप्लुत्य महारथः । खड्गचूर्मं तथा गृह्य
सत्वरं ब्राह्मणं ययौ ॥ ९ ॥ तमापतन्तं सहसा शरैः सन्नतपर्वभिः ।
कादयामास समरे तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १० ॥ तत्राद्भुतमपश्याम
शिलानां प्रवर्णं यथा । निश्रेष्ठो यद्रणे राजन् शिखण्डी सम-
तिष्ठत ॥ ११ ॥ कृपेण कादितं दृष्ट्वा नृपोत्तम शिखण्डीनम् ।

प्रत्युद्यौ कृपं तूष्णं घृष्टद्युम्नो महारथः ॥ १२ ॥ घृष्टद्युम्नं ततो
 यान्तं शारदतरथं प्रति । प्रतिजग्राह वेगेन कृतवर्मा महारथः
 ॥ १३ ॥ युधिष्ठिरमथायान्तं शारदतरथं प्रति । सपुत्रं सङ्घ-
 सैन्यञ्च द्रोणपुत्रो न्यवारयत् ॥ १४ ॥ नकुलं सहदेवञ्च तरमाणौ
 महारथौ । प्रतिजग्राह ते पुत्रः शरवर्षेण वारयन् ॥ १५ ॥ भीम-
 सेनं कल्लषांश्च कैकयान् सह सृष्ट्यैः । कर्णो वैकर्त्तनो युद्धे
 वारयामास भारत ॥ १६ ॥ शिखण्डिनस्ततो वाणान् कृपः शार-
 दतो युधि । प्राहिणोत्तरया युक्तो दिघच्चरिव मारिष ॥ १७ ॥
 तान् शरान् प्रेषितांस्तेन समन्तात् स्वर्णभूषितान् । चिच्छेद्
 खड्गमाबिध्य भ्रामयंश्च पुनः पुनः ॥ १८ ॥ शतचन्द्रं ततश्चर्म
 गौतमः पार्षतस्य ह । व्यधमत् सायकैस्तूष्णं तत उच्चक्रुशुर्जनाः
 ॥ १९ ॥ स विचर्मा महाराज खड्गपाणिरुपाद्रवत् । कृपस्य
 वधमापन्नो मृत्योरास्यमिवातुरः ॥ २० ॥ शारदतशरैर्ग्रस्तं क्षिप्र-
 मानं महाबलम् । चित्रकेतुसुतो राजन् सुकेतुस्वरिता ययौ ॥ २१ ॥
 विकिरन् ब्राह्मणं युद्धे वज्रभिर्निधितैः शरैः । अभ्यापतद्मेयात्मा
 गौतमस्य रथं प्रति ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा विषक्तं तद्युद्धे ब्राह्मणं चरित-
 व्रतम् । अपयातस्ततस्तूष्णं शिखण्डी राजसत्तम ॥ २३ ॥ सुके-
 तुस्तु ततो राजन् गौतमं नबभ्रिः शरैः । विद्ध्वा विव्याध सप्तत्या
 पुनश्चैनं त्रिभिः शरैः ॥ २४ ॥ अथास्य सशरञ्चापं पुनश्चिच्छेद्
 मारिष । सारथिञ्च शरेणास्य भृशं मर्मस्वताडयत् ॥ २५ ॥
 गौतमस्तु ततः क्रुद्धो घनुगंश्च नलं दृढम् । सुकेतुं विंशता
 वाणैः सर्वमर्मस्वताडयत् ॥ २६ ॥ स विह्वलितसर्वाङ्गः प्रचचाल
 रथोत्तमे । भूमिकम्पे यथा वृक्षश्चाल कम्पितो भृशम् ॥ २७ ॥
 चलतस्तस्य कायात् शिरो ज्वलितकुण्डलम् । सोष्णीपं सशर-
 स्त्राणं क्षुरप्रेण त्रपातयत् ॥ २८ ॥ तच्छिरः प्रापतद्भूमौ श्वेना-
 हृतमिवाभिषम् । ततोऽस्य कायो वसुधां पश्चात् प्रापतदच्युत ॥ २९ ॥

तस्मिन् हते महाराज वस्त्रास्तस्य पुरोगमाः । गौतमं समरे
 त्यक्त्वा दुद्रुमुस्ते दिशो दश ॥ ३० ॥ घृष्टद्युम्नस्तु समरे परिवार्य
 महाबलम् । कृतवर्मानददृष्टस्तिष्ठ तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ३१ ॥
 तदभूत्सुमुलं युद्धं वृष्णिपार्षतेचो रणे । आमिषार्थं यथा युद्धं
 श्येनयोः क्रुद्धयोर्नृप ॥ ३२ ॥ घृष्टद्युम्नस्तु समरे हार्दिक्यं नवभिः
 शरैः । आजघानो रसि क्रुद्धः पीडयन् हृदिकात्मजम् ॥ ३३ ॥
 कृतवर्मा तु समरे पार्षतेन दृढाहतः । पार्षतं सरथं साश्वं
 छादयामास सायकैः ॥ ३४ ॥ सरथम्छादितो राजन् घृष्टद्युम्नो
 न दृश्यते । भेषैरिव परिच्छन्नो भास्करो जलधारिभिः ॥ ३५ ॥
 विधूय तं बाणगणं शरैः कनकभूषणैः । व्यरोचत रणे राजन्
 घृष्टद्युम्नः कृतव्रणः ॥ ३६ ॥ ततस्तु पार्षतः क्रुद्धः शरवृष्टिं
 सुदारुणाम् । कृतवर्माणमासाद्य व्यसृजत् पृतनापतिः ॥ ३७ ॥
 तामापतन्तीं सहसा शरवृष्टिं सुदारुणाम् । शरैरनेकसाहस्रै-
 र्हार्दिक्यो व्यघमद्युधि ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा तु वारितां युद्धे शरवृष्टिं
 दुरासदम् । कृतवर्माणमभ्येत्य वारयामास पार्षतः ॥ ३९ ॥
 सारधिञ्चास्य तरसा प्राहिणोद्यमसादनम् । मत्नेन शितधारेण
 स हतः प्रापतद्रथात् ॥ ४० ॥ घृष्टद्युम्नस्तु बलवान् जिता शत्रुं
 महाबलम् । कौरवान् समरे तूर्णं वारयामास सायकैः ॥ ४१ ॥
 ततस्ते तावका योधा घृष्टद्युम्नमुपाद्रवन् । सिंहनादरवं कृत्वा
 ततो युद्धमवर्तत ॥ ४२ ॥

इति कर्ष्यपर्वणि संपन्नसंग्रामे चतुःपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५४ ॥

सञ्जय उवाच । द्रौणिर्युधिष्ठिरं दृष्ट्वा शैनेचेनाभिरक्षितम् ।
 द्रौपदेयैस्तथा शूरैरभ्यवर्तत हृष्टवत् ॥ १ ॥ किरन्निमुगणान्
 धीरान् स्वर्णपुङ्खाञ्छिखामितान् । दशयन् विविधान् मार्गान्

विद्याय लघुहस्तवत् ॥ २ ॥ ततः खं पूरयामास शरैर्दिव्यास्त्र-
 मन्यितैः । युधिष्ठिरन्तु समरे पर्यवारवदस्त्रवित् ॥ ३ ॥ द्रौणा-
 यनिशरच्छन्नं न प्राञ्चायत किञ्चन । वाणभूतमभूत् सर्वमायो-
 घनशिरो महत् ॥ ४ ॥ वाणजालं दिविच्छन्नं क्षर्षजालविभू-
 पितम् । कुशुभे भरतश्रेष्ठ विताननिव विष्टितम् ॥ ५ ॥ तेन
 -च्छन्नं नमो राजन् वाणजालेन भास्वता । अभ्रच्छायेव सञ्चञ्चे
 वाणरुद्धे नभस्तले ॥ ६ ॥ तत्रायथ्यमपश्याम वाणभूते तथाविधे ।
 न स सम्पतते भूतं किञ्चिद्देवान्तरौचगम् ॥ ७ ॥ सात्यकिर्यत-
 मानस्तु धर्मराजश्च पाण्डवः । तथेतराणि सैन्यानि न स चक्रुः
 पराक्रमम् ॥ ८ ॥ लाघवं द्रौणपुत्रस्य दृष्ट्वा तत्र महारथाः ।
 व्यस्यन्त महाराज न चैनं प्रत्युदीक्षितुम् । शिकुस्ते सर्वराजान-
 स्तपन्तमिव भास्करम् ॥ ९ ॥ बध्यमाने ततः सैन्ये द्रौपदेया महा
 रथाः । सात्यकिर्द्धर्मराजश्च पाञ्चालाश्चापि सङ्गताः । त्यक्त्वा सत्यु-
 भयं घोरं द्रौणायनिमुपाट्टवन् ॥ १० ॥ सात्यकिः सप्तविंशत्या
 द्रौणिं विहा शिलीमुखैः । पुनर्विव्याध नाराचैः सप्तभिः स्वर्ष-
 भूपितैः ॥ ११ ॥ युधिष्ठिरस्त्रिसप्तत्या प्रतिविन्द्यश्च सप्तभिः ।
 श्रुतकर्मा त्रिभिर्वासैः श्रुतकीर्त्तिश्च पञ्चभिः ॥ १२ ॥ सुतसोमस्तु
 नवभिः शतानीकश्च सप्तभिः । अन्ये च बहवः शूरा विविधुस्तं
 समन्ततः ॥ १३ ॥ स तु क्रुद्धस्ततो राजन्नाश्रीविष इव श्वसन् ।
 सात्यकिं पञ्चविंशत्या प्राविध्यत शिलाश्रितैः ॥ १४ ॥ श्रुतकीर्त्तिश्च
 नवभिः सुतसोमश्च पञ्चभिः । अष्टाभिः श्रुतकर्मासं प्रतिविन्द्य
 त्रिभिः शरैः ॥ १५ ॥ शतानीकश्च नवभिर्द्धर्मपुत्रश्च पञ्चभिः ।
 अथेतरांस्ततः शूरान् दाभ्यां दाभ्यामताडयत् । श्रुतकीर्त्तिस्तथा
 चापं चिच्छेद निश्रितैः शरैः ॥ १६ ॥ अथान्यद्धनुरादाय श्रुत-
 कीर्त्तिमंहारथः । द्रौणायनिं त्रिभिर्विहा विव्याधान्यैः श्रितैः
 शरैः ॥ १७ ॥ ततो द्रौणिर्महाराज शरवर्षेण मारिष । ह्लादया-

मास तत् सैन्यं समन्ताद्भरतर्षभ ॥ १८ ॥ ततः पुनरभेयात्का
 धर्मराजस्य कार्मुकम् । द्रौणिश्चिच्छेद विहसन् विव्याध च सरै-
 स्त्रिभिः ॥ १९ ॥ ततो धर्मसुतो राजन् प्रगृह्णान्यन्महद्गुः । द्रौणिं
 विव्याध सप्तत्या वाहोहरसि चैव ह ॥ २० ॥ सात्यकिस्तु ततः
 क्रुद्धो द्रौण्येः प्रहरतो रणे । अर्द्धचन्द्रेण तीक्ष्णेन धनुश्चिह्त्वा-
 नदङ्गुशम् ॥ २१ ॥ छिन्नघन्वा ततो द्रौणिः प्रत्या भक्तिमतां
 वरः । सारथिं पातयामास शैनेयस्य रथाद्द्रुतम् ॥ २२ ॥
 अथान्यद्गुरादाय द्रोणपुत्रः प्रतापवान् । शैनेयं शरवर्षेण छाद-
 यामास भारत ॥ २३ ॥ तस्याश्रवाः प्रद्रुताः संख्ये पातिते रथ-
 सारथौ । तत्र तत्रैव धावन्तः समदृश्यन्त भारत ॥ २४ ॥ युधि-
 श्ठिरपुरोगास्तु द्रौणिं शस्त्रभृतां वरम् । अभ्यवर्तन्त वेगेन विहृ-
 जन्तः शितान् शरान् ॥ २५ ॥ आगच्छमानांस्तान् दृष्ट्वा क्रुद्ध-
 कृपान् परतन्तपः । प्रहसन् प्रतिजग्राह द्रोणपुत्रो महारथे ॥ २६ ॥
 ततः शरशतजालः सेनाकक्षं महारथः । द्रोणिर्द्दिदाह समरे
 कक्षमग्निमयथा वने ॥ २७ ॥ तद्वलं पाण्डुपुत्रस्य द्रोणपुत्रप्रता-
 पितम् । चक्षुभे भरतश्रेष्ठ तिमिनेव नदीमुखम् ॥ २८ ॥ दृष्ट्वा
 तै च महाराज द्रोणपुत्रपराक्रमम् । निहताम्बेनिरे सर्वांन् पाण्डुन्
 द्रोणसुतेन वै ॥ २९ ॥ युधिष्ठिरस्तु त्वरितो द्रौणिं श्लिष्य महा-
 रथम् । अब्रवीद्द्रोणपुत्रं स रोषामर्षसमन्वितः ॥ ३० ॥ नैव
 नाम तव प्रीतिर्नैव नाम कृतज्ञता । यतस्त्वं पुरुषव्याघ्र मामेवाय
 जिघांससि ॥ ३१ ॥ ब्राह्मणेन तपः कार्यं दानमध्ययनं तथा ।
 शत्रुघ्निषु धनुर्नान्यं स भवान् ब्राह्मणब्रुवः ॥ ३२ ॥ मिषतस्ते
 महाबाहो जेष्यामि युधि कौरवान् । कुरुष्व समरे कर्म ब्रह्म-
 बन्धुरसि ध्रुवम् ॥ ३३ ॥ एवमुक्तो महाराज द्रोणपुत्रः स्रव-
 न्निव । युक्तं तत्त्वञ्च सच्चिन्त्य नीत्तरं किञ्चिदब्रवीत् ॥ ३४ ॥
 अनुक्त्वा च ततः किञ्चित् शरवर्षेण पाण्डवम् । छादयामास समरे

क्रुद्धोऽन्तक इव प्रजाः ॥ ३६ ॥ संशयमानस्तु तदा द्रोणपुत्रेण
मारिष । पाषीऽपयातः शीघ्रं वै विहाय महतीं चमूम् ॥ ३६ ॥
अपयाते ततस्तस्मिन् धर्मपुत्रे युधिष्ठिरे । द्रोणपुत्रस्ततो राजन्
प्रत्यगात् स महामनाः ॥ ३७ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजस्यङ्गा
द्रौणिं महाहवे । प्रययौ तावकं सैन्यं युक्तः क्रूराय कर्मणे ॥ ३८ ॥
इति कर्मपर्वणि युधिष्ठिरापयाने पञ्चपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५५ ॥

सञ्जय उवाच । भीमसेन सपाञ्चालं चेदिकैकेयसंवृतम् ।
बैकर्तनः स्वयं रुद्धा ह्याद्यामास सायकैः ॥ १ ॥ ततस्तु चेदि-
कारूपान् सृष्ट्यांश्च महारथान् । कर्णो जघान समरे भीम-
सेनस्य पश्यतः ॥ २ ॥ भीमसेनस्ततः कर्षं विहाय रथसत्तमम् ।
प्रययौ कौरवं सैन्यं कक्षमग्निरिव ज्वलन् ॥ ३ ॥ सूतपुत्रोऽपि
समरे पाञ्चालान् केककयांस्तथा । सृष्ट्यांश्च महेश्वासान् निजघान
सहस्रयः ॥ ४ ॥ संग्रमकेषु पार्थश्च कौरवेषु वृकोदरः । पाञ्चा-
लेषु ततः कर्षं क्षयं चक्रुर्महारथाः ॥ ५ ॥ ते क्षत्रिया दक्ष-
मानास्त्रिभिरुः पावकोत्तमैः । जग्मुर्विनाशं समरे राजन्
दुर्मन्त्रिते तव ॥ ६ ॥ ततो दुर्योधनः क्रुद्धो नवमिर्नकुलं शरैः ।
विव्याध भरतश्चेष्ट सतुरखास्य वाजिनः ॥ ७ ॥ ततः पुनरमेयात्मा
तव पुत्रो जनाधिप । क्षुरेण सहदेवस्य श्वजं विच्छेद काञ्च-
नम् ॥ ८ ॥ नकुलस्तु ततः क्रुद्धस्तव पुत्रं त्रिसप्तभिः । जघान
समरे राजन् सहदेवश्च पञ्चभिः ॥ ९ ॥ तावुभौ भरतश्चेष्टौ श्रेष्ठौ
सर्वधनुष्मताम् । विव्याधोरसि संक्रुद्धः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः
॥ १० ॥ ततोऽपराभ्यां भक्ताभ्यां धनुषी समकुन्तत । यमयोः
सहसा राजन् विव्याध च त्रिसप्तभिः ॥ ११ ॥ तावन्ये धनुषी श्रेष्ठे
अक्रवापनिभे शुभे । प्रगृह्य रेजतुः शूरी देवपुत्रोपमौयुधि ॥ १२ ॥

ततस्तौ रमसो युद्धे भ्रातरौ भ्रातरं नृप । शरैर्वृषतुषीरैर्महा-
 मेधौ यथाचलम् ॥ १३ ॥ ततः क्रुद्धो महाराज तव पुत्रो महा-
 रथः । पाण्डुपुत्रौ महेष्वासौ वारयामास पतिभिः ॥ १४ ॥ धनु-
 र्मण्डलमेवास्य दृश्यते युधि भारत । सायकाथैव दृश्वन्ते निशरन्तः
 समन्ततः ॥ १५ ॥ तस्य सायकसंक्रन्तौ चक्राश्रान्ते न पाण्डवौ ।
 मेघच्छन्तौ यथा व्योम्नि चन्द्रसूर्यौ हृतप्रभौ ॥ १६ ॥ ते तु वाणा
 महाराज हेमपुङ्खाः शिलाश्रिताः । आच्छादयन् दिशः सर्वाः
 सूर्यस्येवांशवस्तदा ॥ १७ ॥ वाणभूते ततस्तस्मिन् संक्रन्ते च
 नमस्तले । यमयोर्दृष्टये रूपं कालान्तकयमोपमम् ॥ १८ ॥ परा-
 क्रमन्तु तं दृष्ट्वा तव सूनुर्महारथाः । मृत्योरुपान्तिकं प्राप्तौ
 माद्रीपुत्रौ स मेनिरे ॥ १९ ॥ ततः सेनापती राजन् पाण्डवस्य
 संहारथः । पार्षतः प्रययौ तत्र यत्र राजा सुबोधनः ॥ २० ॥
 माद्रीपुत्रौ ततः शूरौ व्यतिक्रम्य महारथौ । घृष्टद्यून्मस्तव सुतं
 वारयामास सायकैः ॥ २१ ॥ तमविध्यदमेवात्मा तव पुत्रोऽत्य-
 मर्षणः । पाञ्चाल्यं पञ्चविंशत्या प्रहस्य पुरुपर्षभः ॥ २२ ॥ ततः
 पुनरमेवात्मा तव पुत्रोऽप्रथमर्षणः । विद्धा ननाद पाण्डुं घृष्टा
 पञ्चभिरेव च ॥ २३ ॥ अथास्य सशरञ्चापं हस्तापाण्डु मारिष ।
 चुरप्रेण सुतीक्ष्णेन राजा चिच्छेद संयुगे ॥ २४ ॥ तदपास्य
 धनुस्क्रिन्नं पाञ्चाल्यः शत्रुकर्षणः । अनपदादत्त वेगेन धनुर्भार-
 सहं नवम् ॥ २५ ॥ प्रज्वलन्निव वेगेन संरम्भाद्गुधिरेक्षणः ।
 अग्नीमत महेष्वासो घृष्टद्यून्मः कृतव्रणः ॥ २६ ॥ स पञ्चदश
 नाराचान् श्वसतः पन्नगानिव । जिघांसुर्भरतश्रेष्ठ घृष्टद्यून्तौ
 व्यबासृजत ॥ २७ ॥ ते बर्म हेमबिकृतं क्लिप्त्वा राशः शिला-
 श्रिताः । विविशुर्वसुधां वेगात् कङ्कवर्हिणवाससः ॥ २८ ॥ सीऽति-
 विद्धो महाराज पुत्रस्तेऽतिव्यराजत । बसन्तकाले सुमहान् सपुष्प
 इव किंशुकः ॥ २९ ॥ स भिन्नवर्मा नाराचैः प्रहारैर्ज्ज्वरीकृतः ।

पृष्टयुक्तस्य भलेन क्रुद्धश्चिच्छेदं कार्मुकम् ॥ ३० ॥ अथैनं किन्न-
 धन्वानं त्वरमाणो महीपतिः । सायकैर्दृश्यभौ राजन् भ्रुवोर्मध्ये
 समार्पयत् ॥ ३१ ॥ तस्य तैःशोभयन् वक्त्रं कर्मारपरिमार्जिताः ।
 प्रफुल्लं पङ्कजं यदङ्गमरा मधुलिप्सवः ॥ ३२ ॥ तदपास्य धनु-
 श्छिन्नं पृष्टयुक्तो महामनाः । अन्यदादत्त वेगेन धनुमंलाञ्छ
 षोडश ॥ ३३ ॥ ततो दुर्योधनस्याश्वान् हत्वा सूतञ्च पञ्चभिः ।
 धनुश्छिच्छेद भलेन जातरूपपरिष्कृतम् ॥ ३४ ॥ रथं सोपस्करं
 क्वं अग्निं खड्गं गदां ध्वजम् । भलैश्छिच्छेद दशभिः पुत्रस्य
 तव पार्थतः ॥ ३५ ॥ तपनीयाद्भद्रं चित्रं नागं मणिमयं शुभम् ।
 ध्वजं कुरुपतिश्छिन्नं ददृशुः सर्वपाथिवाः ॥ ३६ ॥ दुर्योधनस्तु
 विरथं किन्नसर्वायुधं रणे । भातर पथिरक्षन्त सीहरा भरत-
 र्थम् ॥ ३७ ॥ तमारोप्य रथे राजन् दण्डधारो नराधिपम् ।
 अपोवाह रणादाशु पृष्टयुक्तञ्च पश्यतः ॥ ३८ ॥ कर्णस्तु सात्विकिं
 जिला राज्यशही महाबलः । द्रोणहन्तारमुग्रेषुं सभाराभिसुखी
 रणे ॥ ३९ ॥ तं पृष्टतोऽभ्ययात्तूर्णं घनेयो वितुदञ्छरैः । वारण्यं
 जघनोपान्ते विघाणाभ्यामिव द्विपाः ॥ ४० ॥ स भारत महानाधीत्
 योधानां सुमहात्मनाम् । कर्णपार्थतयोर्मध्ये त्वदीयानां महा-
 रणः ॥ ४१ ॥ न पाण्डवानां नास्त्राकं वीधः कश्चित् पराङ्मुखः ।
 प्रत्यदृश्यत यत् कर्णः पाञ्चालास्त्वरितो ययौ ॥ ४२ ॥ तस्मिन्
 क्षणे नरत्र्येष्ठ गजवाजिजनक्षयः । प्रादुरासीदुभयतो राजन्मध्व-
 गतेऽहनि ॥ ४३ ॥ पाञ्चालास्तु महाराज त्वरिता विजिगीषवः ।
 ते सर्वेऽभ्यद्रवन् कर्णं पतत्रिण इव द्रुमम् ॥ ४४ ॥ तांस्तथाधि-
 रथिः क्रुद्धो यतमानान्मनस्विनः । विचिन्तन्निव वाणार्थिः समा-
 सादयदग्रतः ॥ ४५ ॥ व्याघ्रकेतुं सुशभांश्च चित्रञ्चोग्रायुधं जयम् ।
 शुक्लश्च रोचमानश्च सिंहसेनश्च दुर्जयम् ॥ ४६ ॥ ते वीरा रथ-
 वेगेन परिवब्रुवन् नरोत्तमम् । सृजन्तं यावकान् क्रुद्धं कर्णमाहव-

शोभितम् ॥ ४० ॥ युध्यमानांस्तु तान् शूरान् मनुजेन्द्रः प्रताप-
 वान् । अष्टाभिरष्टौ राघेयोभ्यर्ह्यन्निमित्तैः शरैः ॥ ४८ ॥ अथा-
 परान् महाराज स्तुतपुत्रः प्रतापवान् । जघान बह्वसाहस्रान्
 योधान् युद्धविशारदान् ॥ ४९ ॥ जिष्णुञ्च जिष्णुकर्माणं देवाधि-
 भद्रमेव च । दण्डञ्च राजन् समरे चित्रं चित्रायुधं शरम् ॥ ५० ॥
 सिंहेकेतुं रोचमानं शलभञ्च महारथम् । निजघान सुसंक्रु-
 खेदीनाञ्च महारथान् ॥ ५१ ॥ तेषानाददतः प्राणानासीदाधि-
 रथेर्वपुः । शोणिताभ्यूक्षिताङ्गस्य रुद्रस्येवोर्जितं महत् ॥ ५२ ॥
 तत्र भारत कर्षेण मातङ्गास्ताडिताः शरैः । सर्वतोऽभ्यद्रवन्
 भीताः कुर्वन्तो महदाकुलम् ॥ ५३ ॥ निपेतुस्त्वर्षामपरे कर्ण-
 सायकताडिताः । कुर्वन्तो विविधान्नादान् वज्रनुन्ना इवापलाः
 ॥ ५४ ॥ गजवाजिमनुर्जेष निपतङ्घिः समन्ततः । रथैश्चाधि-
 रथेमार्गं समास्तीर्यत मेदिनी ॥ ५५ ॥ नैव भीष्मो न च द्रोणो
 नाप्यन्ते युधि तावकाः । चक्रुः स तादृशं कर्म यादृशं वै कृतं
 रणे ॥ ५६ ॥ स्तुतपुत्रेण नागेषु हथेषु च रथेषु च । नरेषु च
 नरव्याघ्र कृतं स कदनं महत् ॥ ५७ ॥ तदगमथ्ये यथा सिंहे
 दृश्यते निर्भयशरन् । पाञ्चालानां तथा मध्ये कर्णोऽचरदभीतवत्
 ॥ ५८ ॥ यथा मृगगणांस्त्रस्तान् सिंहे द्रावयते दिशः । पाञ्चा-
 लानां रथव्रातान् कर्णो व्यद्रावयत्तथा ॥ ५९ ॥ सिंहास्यञ्च यथा
 प्राप्य न जीवन्ति मृगाः क्वचित् । तथा कर्णमनुप्राप्य न जीवन्ति
 महारथाः ॥ ६० ॥ वैश्वानरं यथा दीप्तं प्राप्य दहन्ति वै जनाः ।
 कर्णाग्निना रसे तदहङ्घा भारत सृञ्जयाः ॥ ६१ ॥ कर्षेण वेदि-
 श्विकेन पाञ्चालेषु च भारत । विश्वाव्य नाम निहता वचवः शूर-
 समेताः ॥ ६२ ॥ मम चासीन्नती राजन् दृष्ट्वा कर्षस्य विक्रमम् ।
 नैकोऽप्याधिरथेर्जीवन् पाञ्चाल्यो मोक्ष्यते युधि ॥ ६३ ॥ पाञ्चा-
 लान् व्यधमत् सङ्घे स्तुतपुत्रः पुनः पुनः ॥ ६४ ॥ पाञ्चालानश्च

निघ्नन्तं कर्णं दृष्ट्वा महारणे । अभ्यधावत् संक्रुद्धो धर्मराजो
युधिष्ठिरः ॥ ६५ ॥ दृष्टद्युन्नस्तु राधेयं द्रौपदेवाद्य नारिष ।
परिवन्न रमितन्नं शतशशापरे जनाः ॥ ६६ ॥ शिखण्डी सहदेवश्च
मकुलो नाकुलिस्तथा । जनमेजयः शिनेनैप्ता बहवश्च प्रभद्रकाः
॥ ६७ ॥ एते पुरोगमा भूत्वा दृष्टद्युन्नस्य संयुगे । कर्णमस्यन्त
दृष्यस्त्रैर्विरेजुरमितौजसः ॥ ६८ ॥ तांस्तवाथिरथिः सङ्घेऽपि चेदि-
पाञ्चालपाण्डवान् । एको बहूनभ्यपतद्गुह्यतान् पन्नगानिव ॥ ६९ ॥
तैः कर्णस्याभवद्युद्धं घोररूपं विशास्यते । तादृक् यादृक् पुरा
वृत्तं देवानां दानवैः सह ॥ ७० ॥ तान् समेतान् महेश्वासान्
अरवर्षीषवर्षिणः । एकोऽभ्यहनद्व्यग्रस्तमांसीव दिवाकरः ॥ ७१ ॥
भीमसेनस्तु संसक्तो राधेये पाण्डवैः सह । कुहूनभ्यहनत् क्रुद्धो
यमदण्डनिभैः शरैः ॥ ७२ ॥ बाह्नीयान् कौकयान् मत्स्यान्
वासात्यान्मद्रसैन्धवान् । एकः संखेऽपि महेश्वासी योषवन् बह्व-
शोभत ॥ ७३ ॥ तत्र ममंसु भीमेन नाराचैस्ताडिता घ्नन्नाः ।
प्रपतन्तो हतारोहाः कम्पयन्ति न मेदिनीम् ॥ ७४ ॥ वाजिनश्च
हतारोहाः पत्तयश्च गतासवः । शरते युधि निर्भिन्ना वमन्तौ
रुधिरं वद्ध ॥ ७५ ॥ सहस्रशश्च रथिनः पतिता पतितायुधाः ।
ते कृत्ताः समदृश्यन्त भीमाङ्गीता गतासवः ॥ ७६ ॥ रथिभिः
सादिभिः सूतैः पादातैर्वाजिभिर्गजैः । भीमसेनश्चरच्छिन्नैराच्छन्ना
वसुधाभवत् ॥ ७७ ॥ तत् स्तम्भितमिवातिष्ठद्भीमसेनमयार्द्धितम् ।
दुर्योधनबलं राजन् निरुत्साहं कृतव्रणम् ॥ ७८ ॥ निशेष्टं तद्वलं
हीनं वभौ तस्मिन् महारणे ॥ ७९ ॥ प्रसन्नसलिले काले यथा
स्यात् सागरो नृप । तद्वत्तव वलं तद्वै निश्चलं समवास्थितम् ॥ ८० ॥
मन्युवीर्यवलोपितं दर्पात् प्रत्यवरोपितम् । अभवत्तव पुत्रस्य तत्
सैन्यं निष्प्रभं तदा ॥ ८१ ॥ तद्वलं भरतश्रेष्ठ मुध्यमानं पर-
स्परम् । रुधिरौषपरिक्लितं रुधिराद्गं वभूव तु । जगाम भरत-

श्रेष्ठ वक्ष्यमानं परस्परम् ॥ ८२ ॥ सूतपुत्री रणे क्रुद्धः पाण्डवाना-
 मनीकिनीम् । भीमसेनः कुरुंश्चापि द्रावयन् वद्धयोभत ॥ ८० ॥
 वर्त्तमाने तथा रौद्रे संग्रामेऽद्भुतदर्शने । निहत्य पृतनामध्ये
 संग्रप्रकगणान् वद्धन् । अर्जुनो जयतां श्रेष्ठो वामुदेवमथाब्रवीत्
 ॥ ८३ ॥ प्रभङ्गं वलमेतद्धि योत्स्यमानं जनाद्देन ॥ ५८ ॥ एते
 द्रवन्ति सगणाः संग्रप्रकमहारथाः । अपारयन्तो पाणान् सिंह-
 शब्दं सृगा इव ॥ ८६ ॥ दीर्यते च महत् सैन्यं सुष्ठयानां महा-
 रणे ॥ ८७ ॥ हस्तिकक्षी क्षप्तौ कृष्ण केतुः कर्णस्य धीमतः ।
 दृश्यते राजसैन्यस्य मध्ये विचरतो मुहुः । न च कर्णं रणे शक्ता
 जेतुमन्य महारथाः ॥ ८८ ॥ जानीते हि भवान् कर्णं वीर्यवन्तं
 पराक्रमे । तत्र याहि यतः कर्णो द्रावयत्येष नो वलम् ॥ ८९ ॥
 वर्जयित्वा रणे याहि सूतपुत्रं महारथम् । एष मे रोचते कृष्ण
 यथा वा तव रोचते ॥ ९० ॥ एतच्छ्रुत्वा बचस्तस्य गोविन्दः
 प्रहसन्निव । अन्नबीर्जुनं तूष्णं कौरवान् जहि पाण्डव ॥ ९१ ॥
 ततस्त्वव महासैन्यं गोविन्दप्रेषिता हयाः । ह्यं वर्णाः प्रविविशु-
 बंहन्तः कृष्णपाण्डवौ ॥ ९२ ॥ केशवप्रेषितैरश्वैः श्वेतैः काञ्चन-
 भूषणैः । प्रविशद्भिस्तव बलं चतुर्द्विगमभियत ॥ ९३ ॥ मेघ-
 स्तनितनिर्हार्दः स रथो वानरध्वजः । चलत्पताकस्तां सिनां
 विमानं द्यामिवाविशत् ॥ ९४ ॥ तौ विदार्य महासेनां प्रविष्टौ
 केशवार्जुनौ । क्रुद्धौ संरम्भरक्ताक्षौ व्यभाजितां महद्युतौ ॥ ९५ ॥
 शुद्धशौण्डी समाह्वतावागतौ तौ रणाव्यरम् । यच्चभिर्विधिना-
 ह्वतौ मखे देवाविवाश्विनौ ॥ ९६ ॥ क्रुद्धौ तौ तु नरब्याधौ
 विगबन्तौ बभूवतुः । तलमव्देन सप्रितौ यथा नागौ महावने ॥ ९७ ॥
 विगाह्य तु रथानीकमश्वसङ्घांश्च फाल्गुनः । व्यचरत् पृतनामध्ये
 पाण्डवस्त इवान्तकः ॥ ९८ ॥ तं दृष्ट्वा युधि विक्रान्तं सेनायां
 तव भारत । संग्रप्रकगणान् भूय पुनस्ते समसृचृष्ट ॥ ९९ ॥

ततो रथसहस्रेण हिरदानां त्रिभिः शतैः । चतुर्दशसहस्रेण
 तुरगाणां महाहवे ॥ १०० ॥ हाभ्यां शतसहस्राभ्यां पदातीनाञ्च
 षन्विनाम् । शूराणां लब्धलक्षानां विदितानां समन्ततः ॥ १०१ ॥
 अभ्यवर्तन्त कोन्तेयं ह्यादबन्तो महारथाः । शरवर्षैर्महाराज
 सर्वतः पाण्डुनन्दनम् ॥ १०२ ॥ संह्राद्यमानः समरे शरैः पर-
 वलाहिनः । दर्शयन्नीद्रमात्मानं पाण्डुस्त इवान्तकः । निघ्नन्
 संशप्तकान् पार्थः प्रेक्षणीयतरोऽभवत् ॥ १०३ ॥ ततो विसृत्प्रभै-
 र्वायैः कार्तिस्ररविभूषितैः । निरन्तरमिवाकाशमासीच्छूनं किरी-
 टिना ॥ १०४ ॥ किरीटिभुजनिर्मुक्तैः सम्पतद्भिर्महाशरैः । समा-
 च्छूनं वभौ सर्वं काट्टवेयैरिव प्रभो ॥ १०५ ॥ रुक्मपुङ्गवान् प्रस-
 न्नाग्रान् शरान् सन्नतपर्वणः । अवांसृजदमेयात्मा दिक्षु सर्वासु
 पाण्डवः ॥ १०६ ॥ मही वियद्विशः सर्वाः समुद्रा गिरयोऽपि वा ।
 स्फुटन्तीति जना जघ्नः पार्थस्य तलनिस्त्रनात् ॥ १०७ ॥ हृत्वा
 इय सहस्राणि पार्थिवानां महारथः । संशप्तकानां कौन्तेयः
 प्रपद्यं त्वरितोऽभ्ययात् ॥ १०८ ॥ प्रपद्यञ्च समासाद्य पार्थः काम्बोज-
 रक्षितम् । प्रममाथ वलाहाणैर्हीनवानिव वासवः ॥ १०९ ॥
 प्रविच्छेदाशु भल्लेन द्विप्रतामाततायिनाम् । सखपाणींस्तथा
 वाहंस्तथा जङ्घाः शिरसि च ॥ ११० ॥ अङ्गाङ्गावयवैश्चिह्नै-
 र्व्याधुधास्तोऽपतन् भुवि । विश्वग्वाताभिसंभक्त्वा वज्रशाखा इव
 द्रुमाः ॥ १११ ॥ हस्यश्वरथपत्नीनां ब्रातान्निघ्नन्तमर्जुनम् ।
 सुदक्षिणादवरजः शरवृष्ट्याभ्यवीवृषत् ॥ ११२ ॥ तस्यास्यते-
 ष्वैवन्द्राभ्यां वाहू परिषसन्निभौ । पूर्णचन्द्राभवक्लञ्च क्षुरेणाभ्य-
 हरच्छिरः ॥ ११३ ॥ स पपात हतो वाहात् सुलोहितपरिस्त्रवः ।
 मनःशिलागिरेः शृङ्गं वज्रोणेव विदारितम् ॥ ११४ ॥ सुदक्षिणा-
 दवरजं काम्बोजं ददृशुर्हतम् । प्रांशुं कमलपत्राक्षमत्यर्थं प्रिय-
 दर्शनम् । काञ्चनस्तम्भसदृशं भिन्नं हेमगिरिं यथा ॥ ११५ ॥

ततोऽभवत् पुनर्युद्धं घोरमत्यन्तमद्भुतम् । नानावस्थाश्च वीरानां
 बभूवुस्तत्र युध्यताम् ॥ ११६ ॥ एकेषुनिहतैरश्वैः काम्बोजैर्यवमैः
 शकैः । शोणिताक्तैस्तदा रक्तं सर्वमासीद्विषाम्यते ॥ ११७ ॥
 रथैर्हताश्वसूतैश्च हतारोहैश्च बाजिभिः । हिरदैश्च हतारोहै-
 र्महामात्रैर्हतहिपैः । अन्योऽन्येन महाराज कृती घोरो जनक्षयः
 ॥ ११८ ॥ तस्मिन् प्रपक्षे पक्षे च निहतैः सव्यसाचिना । अर्जुनं
 जयतां श्रेष्ठं त्वरितो द्रौणिरभ्यवात् ॥ ११९ ॥ विभ्रवानो मह-
 चापं कार्त्तस्वरविभूषितम् । आददानः शरान् शरान् शरश्री-
 निव भास्करः ॥ १२० ॥ क्रोधामर्षाद्विब्रत्तास्यो लोहितो वभौ
 वली । अन्तकाले यथा क्रुद्धो मृत्युः किङ्करदण्डभृत् ॥ १२१ ॥
 ततः प्राञ्जदुग्वाणि शरवर्षाणि सङ्घमः । तैर्विंशत्यैर्महाराज
 व्यद्ववत् पाण्डवी चमूः ॥ १२२ ॥ स दृष्ट्वैव दुःदाशाहं स्यन्दनस्थं
 विश्राम्यते । पुनः प्राञ्जदुग्वाणि शरवर्षाणि मानिष ॥ १२३ ॥
 तैः पतद्भिर्महाराज द्रौणिमुक्तैः समन्ततः । संक्छादितो रथस्थो
 ताबुभौ कृष्णाघनञ्जयौ ॥ १२४ ॥ ततः शरशतैस्तीक्ष्णैरश्वत्यामा
 प्रतापवान् । निषेष्टौ ताबुभौ चक्रे युद्धे माघत्रपाण्डवी ॥ १२५ ॥
 हाहाकृतमभूत् सर्वं जङ्गमं स्यावरं तथा । चराचरस्य गोप्पारौ
 दृष्ट्वा संक्छादितौ शरैः ॥ १२६ ॥ सिद्धचारणसङ्घाच्च संपेतुस्ते
 समन्ततः । चिन्तयन्तो भवेदद्य लोकानां स्वस्थपीति च ॥ १२७ ॥
 न मया तादृशो राजन् दृष्टपूर्वः पराक्रमः । संग्रामे यादृशो द्रौणोः
 कृष्णो संक्छादविष्यतः ॥ १२८ ॥ द्रौणेस्तु घनदुषः शब्दमहितत्राचनं
 रणे । अश्रीषं वद्मशो राजन् सिंहस्य नदतो यथा ॥ १२९ ॥
 ज्या चास्य चरतो युद्धे सव्यदक्षिणमस्यतः । विद्युदम्बुदमध्यस्था
 भ्राजमानेव साभवत् ॥ २३० ॥ स तथा क्षिप्रकारो च दृढहस्तश्च
 पाण्डवः । प्रमोहं परमं गत्वा प्रेक्ष्य तं द्रौणजं ततः ॥ १३१ ॥ स
 विक्रमं हतं मेने श्लाघनः सुमहात्मना । तथास्य समरे राजन्

बपुरावीत् सुदुर्दृशम् ॥ १३२ ॥ द्रोणिपादबोरेण
 महारणे । वर्धमाने च राजेन्द्र द्रोणपुत्रे महावले ।
 च कौन्तेये कृष्णे रोषः समाविशत् ॥ १३३ ॥ स रोषान्निश्वस-
 प्राजन् निर्द्वन्द्वन्निव चक्षुषा । द्रौणिं ह्यपश्यत् संग्रामे फ्र त्वानुह
 मुङ्गमुङ्गः ॥ १३४ ॥ ततः क्रुद्धोऽब्रवीत् कृष्णः पार्थं सप्रणयं तदा
 ॥ १३५ ॥ अत्यद्भुतमिदं पार्थ तव पश्यामि संयुगे । अतिशये
 हि यत्र त्वां द्रोणपुत्रोऽयं भारत ॥ १३८ ॥ कश्चिद्द्वौर्ध्वं यथापूर्वं
 भुङ्गयोर्वा वलं तव । कश्चित्ते गाण्डिवं हस्ते रथे तिष्ठसि चार्जुन
 ॥ १३७ ॥ कश्चित् कुम्भिनौ वाङ्ग मुष्टिर्वा न व्यशीर्यते ।
 उदीर्यमाणं हि रथे पश्यामि द्रौणिमाहवे ॥ १३६ ॥ गुरुपुत्र
 इति ह्येनं मानयन् भरतर्षभ । उपैच्छां क्रुस् मा पार्थ नायं काञ्च
 उपैच्छितुम् ॥ १३९ ॥ एवमुक्तस्तु कृष्णेन गृह्य भलांश्चतुर्दश ।
 खरमाणस्वराकाले द्रौणेर्द्विनुरथाच्छिनत् । ध्वजं क्लृप्तं पताकाञ्च
 रथं शक्तिं गदां तथा ॥ १४० ॥ जत्रुर्दशैश्च सुभ्रशं बत्सदन्ते-
 रताडयत् । स मूर्च्छां परमां गत्वा ध्वजयष्टिं समाश्रितः ॥ १४१ ॥
 तं विसंश्रं महाराज शत्रुणा भृशपीडितम् । अपोवाह रणात्
 सूतो रक्षमाणो धनञ्जयात् ॥ १४२ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु
 बिजयः शत्रुतापनः । न्यहनत्तावकं सैन्यं शतशोऽथ सहस्रशः ।
 पश्यतस्तस्य वीरस्य तव पुत्रस्य मारिष ॥ १४३ ॥ एवमेष क्षयो
 वृत्तस्तावकानां परैः सह । क्रूरो विशसनो घोरो राजन् दुर्म-
 न्त्रिते तव ॥ १४४ ॥ संशप्तकांश्च वीभत्सुः कुक्कुंश्चापि वृकोदरः ।
 वसुषिणश्च पाञ्चालान् हृष्येन व्यधमद्रणे ॥ १४५ ॥ वर्त्तमाने तथा
 रौद्रे राजन् वीरवरक्षये । उत्थितान्यगणेष्वानि कवन्धानि सम-
 न्ततः ॥ १४६ ॥ युधिष्ठिरोऽपि संग्रामात् प्रहारैर्गाढवेदनः ।
 क्रोधमात्रमपक्रम्य तस्थौ भरतसत्तम ॥ १४७ ॥

इति कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे प्रहृष्टवायोऽध्यायः ॥ ५६ ॥

सञ्जय उवाच । दुर्योधनस्ततः कर्णमुपेत्य भरतपंभ ।
 अत्रवीरमद्राजञ्च तर्षेवान्यांश्च पार्थिवीन् ॥ १ ॥ यदृच्छयैतत्
 संप्राप्तं स्वर्गद्वारमपाहतम् । सुखिनः सुत्रियाः कर्णं लभन्ते
 युद्धेभीष्टमम् ॥ २ ॥ सदृशैः सुत्रिवैः शूरैः शूराणां युद्धतां युधि ।
 द्रष्टुं भवति राधेश तदिदं समुपस्थितम् ॥ ३ ॥ हत्वा वा पाण्डु-
 वान् युद्धे स्फीतामुर्वीमवाप्स्यथ । निहता वा परैर्युद्धे वीर-
 लोकमवाप्स्यथ ॥ ४ ॥ दुर्योधनस्य तच्छ्रुत्वा बचनं सुत्रियर्षभाः ।
 हृष्टा नादानुदक्रोधन् वार्दित्वाणि च सर्वशः ॥ ५ ॥ ततः प्रसु-
 दिते तस्मिन् दुर्योधनवले तदा । हृष्यंस्तावकान् योधान् द्रौणि-
 बचनमब्रवीत् ॥ ६ ॥ प्रत्यक्षं सर्वसैन्यानां भवताञ्चापि पश्यताम् ।
 न्यस्तशस्त्रो मम पिता घृष्टयस्त्रेण पातितः ॥ ७ ॥ स तेनाहनम-
 र्पिण मित्रार्थं चापि पार्थिवाः । सर्वं वः प्रतिजानामि तद्वाक्यं
 मे निबोधत ॥ ८ ॥ घृष्टयुस्त्रमहत्लाहं न विमोक्ष्यामि दंशनम् ।
 अमृतायां प्रतिज्ञायां न हि स्वर्गमवाप्नुयाम् ॥ ९ ॥ अर्जुनो भीम-
 सेनश्च यश्च मां प्रत्युद्दिष्यति । सर्वास्तान् प्रनयिष्येहमिति मे मात्र
 संशयः ॥ १० ॥ एवमुक्ते ततः सर्वा सहिता भार्गवः चमू ।
 अभ्यद्रवत कौन्तेयांस्तथा ते चापि पाण्डवाः ॥ ११ ॥ वान्निपातो
 रथदूथपानां महात्मनां भारत मोहनीयः । जनक्षये कालयुगान्त-
 कल्पः प्रावर्त्तताग्रे कुरुसृञ्जयानाम् ॥ १२ ॥ ततः प्रवृत्ते युधि
 संप्रहारे भूतानि सर्वाणि सदैवतानि । आसन् समेतानि सहाप-
 सरोभिर्दिदृक्षमाणानि नरप्रवीरान् ॥ १३ ॥ दिव्यैश्च मात्थ्यैर्विबि-
 धैश्च गन्धैर्दिव्यैश्च रत्नैर्विबिधैर्नराग्रान् । रणे स्वकर्माद्दहतः
 प्रवीरानवाकिरन्नप्सरसः प्रहृष्टाः ॥ १४ ॥ समीरणस्तांश्च निषेव्य-
 गन्धान् सिधिव सर्वांश्च योधमुख्यान् । निषेव्यमाणास्त्वनिलेन
 योधाः परस्परञ्चा धरणीं निपेतुः ॥ १५ ॥ सा दिव्यपृष्ठीरव-
 कीर्यमाणा सुवर्णपुङ्खैश्च शरैर्विचित्रैः । नक्षत्ररङ्गैरिव चित्रिता

द्यौः क्षितिर्वभौ योधवरैर्विचित्रा ॥ १६ ॥ ततोऽन्तरीक्षादपि
साधुवाहैर्वादितघोषैः समुद्दीर्घ्यमाणः । ज्याघोषनेमिसननादमिश्रः
समाकुल सोऽभवत् संप्रहारः ॥ १७ ॥

इति कर्णपर्वणि अश्वत्थामप्रतिज्ञायां सप्तपञ्चाशोऽध्यायः ॥५७॥

सञ्जय उवाच । एवमेव महानासीत् संग्रामः पृथिवीक्षिताम् ।
क्रुद्धेऽर्जुने तथा कर्णे भीमसेवे च पाण्डवे ॥ १ ॥ द्रोणपुत्रं
पराजित्य जित्वा चान्यान् महारथान् । अत्रवीदर्जुनो राजन्
वासुदेवमिदं वचः ॥ २ ॥ पश्य कृष्ण महावाहो द्रवन्तीं पाण्डवीं
चमूम् । कर्णञ्च पश्य संग्रामे कालवन्तं महारथान् ॥ ३ ॥ न
च पश्यामि दाशार्ह धर्मराजं युधिष्ठिरम् । नापि केतुर्युधां अष्ट-
धर्मपुत्रस्य दृश्यते ॥ ४ ॥ द्विभागश्चावशिष्टोऽयं दिवसस्य जना-
हेन । न च मां धार्तराष्ट्रेषु कश्चिद्युध्यति संयुगे । तस्मात्त्वं
मत्प्रियं कर्तव्यं चाहि यत्र युधिष्ठिरः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा कुमलिनं
युद्धे धर्मपुत्रं सहानुजम् । पुनर्योद्वाप्सि वार्ष्णेय शत्रुभिः सह
संयुगे ॥ ६ ॥ ततः प्रायाद्रथेनाशु वीनत्सर्वचनावरिः । यतो
युधिष्ठिरो राजा सञ्जयाश्च महारथाः । अयुध्यन्त महासत्त्वा
मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनम् ॥ ७ ॥ ततः संग्रामभूमिं तां वर्त्तमाने जन-
क्षये । अवेक्षमाणो गोविन्दः सव्यसाचिनमब्रवीत् ॥ ८ ॥ पश्य
पार्थ महारौद्रो वर्त्तते भरतक्षय । पृथिव्यां क्षत्रियाणां वै
दुर्ध्वो धनकृते महान् ॥ ९ ॥ पश्य भारत चापानि रुक्मपृष्ठानि
धन्विनाम् । मृतानामपविद्धानि कलापांश्च महाधनान् ॥ १० ॥
जातरूपमयैः पुङ्खैः शरांश्चानतपर्वणः । तैलधौतांश्च नाराचान्
निर्मुक्तान् पन्नगानिव ॥ ११ ॥ हस्तिदन्तसञ्जन खड्गान् जात-
रूपपरिष्कृतान् । चर्माणि चापविद्धानि रुक्मगर्भाणि भारत ॥ १२ ॥

सुवर्षाविकृतान् प्रासान् शक्तीः कनकभूषणाः । जाम्बूनदमयैः पट्टै-
 र्बद्धाश्च विपुला गदाः ॥ १३ ॥ जातरूपमघोषश्रीः पट्टिभ्यान् हेम-
 भूषितान् । दण्डैः कनकचित्तैश्च विप्रविहान् परश्वधान् ॥ १४ ॥
 अयःकुन्तांश्च पतितान् मुषलानि गुरुणि च । शतघ्नीः पश्य
 चित्राश्च विपुलान् परिषांस्तथा । चक्राणि चापविहानि तोम-
 रांश्च महारणे ॥ १५ ॥ नानाविधानि शस्त्राणि प्रगृह्य जय-
 गृह्णिनः । जीवन्त इव दृश्यन्ते गतसत्त्वास्तरस्त्रिनः ॥ १६ ॥ गदा-
 धिमथितैर्गात्रैर्मुषलैर्भिन्नमस्तकान् । गजवाजिरथक्षुसान् पश्य
 योधान् सहस्रयः ॥ १७ ॥ मनुष्यहयनागानां शरशक्त्यृष्टिपट्टिभैः ।
 निस्त्रिभैः परिषैः प्रासैरथ कुन्तैः परश्वधैः ॥ १८ ॥ शरीरै-
 र्बद्धभिष्किन्नैः शोणितौघपरिप्लुतैः । गतासुभिरमितश्च संवृता
 रणभूमयः ॥ १९ ॥ वाह्निभ्यन्दिनादिग्धैः साङ्गदैर्हेमभूषितैः ।
 सतलत्रैः सकेयूरैर्भार्ति भारत मेदिनी ॥ २० ॥ साङ्गुलित्रै-
 र्भुजाग्रैश्च विप्रविहैरलङ्कृतैः । हस्तिहस्तोपमैश्किन्नैस्त्रसुभिय
 तरस्त्रिणाम् ॥ २१ ॥ बह्वचूडामणिवरैः शिरोभिश्च सकुण्डलैः ।
 पतितैर्वृषभाक्षाणां विराजति वसुन्धरा ॥ २२ ॥ कवचैः शोणिता-
 दिग्धैश्किन्नगात्रशिरोधरैः । भूर्भार्ति भरतश्रेष्ठ शान्तश्चिभि-
 रिवान्निभिः ॥ २३ ॥ रथांश्च वज्रघाभग्नान् हेमकङ्किणिनः
 शुभान् । वाजिनश्च हतान् पश्य विनिकीर्णान् शराहतान् ॥ २४ ॥
 अनुकर्षानुपासङ्गान् पताका विविधध्वजान् । रथिनाञ्च महा-
 शङ्खान् पाण्डुरांश्च प्रकीर्णकान् ॥ २५ ॥ निरस्तजिह्वान् मात-
 ङ्गान् शयानान् पर्वतोपमान् । वैजयन्तीर्विचित्राश्च हतांश्च गज-
 वाजिनः ॥ २६ ॥ वारणानां परिस्तोमांस्तथैवाजिनकम्बलान् ।
 विपाटितविचित्रांश्च चित्ररूपाः कुशास्तथा ॥ २७ ॥ किन्नाश्च
 वज्रघा घण्टा सहस्रिः पतितैर्गजैः । वैदूर्यदण्डांश्च शुभान् पतितान-
 नकुभान् भुवि ॥ २८ ॥ वहाः सादिभुजाग्रेषु सुवर्णाविकृताः कथाः ।

विचित्रमणिचित्रांश्च जातकूपपरिष्कृतान् । अश्वस्तारपरिस्त्रोमान्
 राहुवान् पतितान् भुवि ॥ २८ ॥ चूडामणीन्नेन्द्राणां विचित्राः
 काञ्चनस्रजः । कृत्राणि चापविद्वानि चामरव्यजनानि च ॥ ३० ॥
 चन्द्रनक्षत्रभासैश्च वदनैश्चारुकुण्डलैः । कृत्प्रशम्भुभिरत्यथं वीराणां
 समलङ्कृतैः । वदनैः पश्य संछन्नां महीं शोणितकर्माम् ॥ ३१ ॥
 सजीवांश्चापरान् पश्य कूजमानान् समन्ततः । उपास्यमानान्
 वङ्गयो न्यस्तशस्त्रैर्विशाम्यते । ज्ञातिभिः सहितांस्तत्र रोदमानैः
 पुनः पुनः ॥ ३२ ॥ व्युत्क्रान्तानपरान् योधांश्छादयित्वा तरस्त्रिनः ।
 पुनर्युद्धाय गच्छन्ति जयशृङ्गाः प्रमन्यवः ॥ ३३ ॥ अपरे तत्र तत्रैव
 परिधावन्ति मानवाः । ज्ञातिभिः पतितैः शूरैर्यच्चमानास्तथो-
 दकम् ॥ ३४ ॥ जलार्थञ्च गताः केचिन्निष्प्राणा बहवोऽर्जुन ।
 सन्निवृत्ताश्च ते शूरास्तान् वै दृष्ट्वा विचेतसः ॥ ३५ ॥ जलं त्यक्त्वा
 प्रधावन्ति क्रोशमानाः परस्परम् । जलं पीत्वा मृतान् पश्य
 पिबतोऽन्यांश्च भारत ॥ ३६ ॥ परित्वन्ध प्रियानन्ये वाम्भवान्
 वाम्भवप्रियाः । व्युत्क्रान्ताः समदृश्यन्त तत्र तत्र महारणे ॥ ३७ ॥
 तथापरान्नरयेष्ठ सन्दष्टौष्ठपुटान् पुनः । भ्रुकुटीकुटिलैर्बलैः
 प्रेक्षमानान् समन्ततः ॥ ३८ ॥ एवं त्रुवंस्तदा कृष्णा ययौ तत्र
 युधिष्ठिरः । अजनस्यापि नृपतेर्दृशनायं महारणे । याह्य याहीति
 गोविन्दं पुनः पुनरचोदयत् ॥ ३९ ॥ तां युद्धभूमिं पार्थस्य दर्शयित्वा च माधवः ।
 त्वरमाणस्ततः कृष्णाः पार्थमाह मनैरिदम् ॥ ४० ॥ पश्य कौरवराजानमुपयातांश्च पार्थिवान् । कस्यं पश्य
 महारङ्गे ज्वलन्तमिष पावकम् ॥ ४१ ॥ असौ भीमो महेश्वासः
 सन्निवृत्तो रणं प्रति । तमेते विनिवर्तन्ते घृष्टद्युम्नपुरोगमाः ।
 पाञ्चालसृष्टयानाञ्च पाण्डवानाञ्च ये मुखम् ॥ ४२ ॥ निवृत्तैश्च
 पुनः पार्थैर्भस्मं यत्रुवलं महत् । कौरवान् द्रवतो ह्येष कर्णो
 कारयतेऽर्जुन ॥ ४३ ॥ अन्तःप्रतिमो वेगी अक्रतुल्यपराक्रमः । असौ

गच्छति कौरव्य द्रौणिः शस्त्रभृतांवर ॥ ४४ ॥ तमेव प्रदुतं संख्ये
 घृष्टयुक्नो महारथः । अनुप्रयाति संग्रामे हतान् पश्य च सृञ्ज-
 यान् ॥ ४५ ॥ सर्वमाह सुदुर्दर्शो वासुदेवः किरौटिने । ततो
 राजन् प्रादुरासीन्महाघोरो महारणः ॥ ४६ ॥ सिंहनादरबा-
 श्चैव प्रादुरासन् समागमे । उभयोः सेनयो राजन् सख्यं कृत्वा
 निवर्तनम् ॥ ४७ ॥ एवमेव चयो वृत्तः पृथिव्यां पृथिवीपते ।
 तावकानां परेषाञ्च राजन् दुर्मन्त्रिते तव ॥ ४८ ॥

इति कर्णपर्वणि कृष्णवाक्ये अष्टपञ्चाशोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

सञ्जय उवाच । ततः पुनः समाजम्भुरभीताः क्रूरसृञ्जयाः ।
 युधिष्ठिरमुखाः पार्थाः सूतपुत्रमुखा वयम् ॥ १ ॥ ततः प्रवृत्ते
 भीमः संग्रामो लोमहर्षणः । कर्णस्य पाण्डवानाञ्च यमराष्ट्रविव-
 र्दनः ॥ २ ॥ तस्मिन् प्रवृत्ते संग्रामे तुमुले शोणितोदके । संग्र-
 केषु शूरेषु किञ्चिच्छिष्टेषु भारत ॥ ३ ॥ घृष्टयुक्नो महाराज
 सहितः सर्वराजभिः । कर्णमेवाभिदुद्राव पाण्डवाश्च महारथाः
 ॥ ४ ॥ आगच्छमानांस्तान् संख्ये प्रहृष्टान् विजयैषिणः । दधा-
 रैकोरणे कर्णो जलोघानिव पर्वतः ॥ ५ ॥ समासाद्य तु ते
 कर्णं व्यभीर्यन्त महारथाः । यथाचलं समासाद्य वार्योषाः
 सर्वतोदिशम् ॥ ६ ॥ तयोरासीन्महाराज संग्रामो लोमहर्षणः ।
 घृष्टयुक्स्तु राधेयं शरैरानतपर्वणा । ताडयामास समरे तिष्ठ
 तिष्ठेति चाब्रवीत् ॥ ७ ॥ विजयञ्च धनुः श्रेष्ठं विधुन्वानो महा-
 रथः । पार्षतस्य धनुश्कृत्वा शरांश्चाग्नीविधोपमान् । ताडया-
 मास संक्रांढः पार्षतं नवभिः शरैः ॥ ८ ॥ ते वर्म हेमविकृतं
 भिक्ष्वा तस्य महात्मनः । शोणिताक्ता व्यराजन्त शक्रगोपा इवा-
 नघ ॥ ९ ॥ तदपास्य धनुश्कृत्वा घृष्टयुक्नो महारथः । अन्यदनु-

कृपादाय शरांश्चाग्नीविघ्नोपमान् । कण्वं विव्याध सप्तत्या शरैः
 सन्नतपर्वभिः ॥ १० ॥ तथैव राजन् कर्णोऽपि पार्षतं शत्रु-
 तापनम् । ह्यादयामास समरे शरैराग्नीविघ्नोपमैः ॥ ११ ॥ द्रोण-
 शत्रुमहेष्वासो विव्याध निश्रितैः शरैः ॥ १२ ॥ तस्य कर्णो
 महाराज शरं कनकभूषणम् । प्रेषयामास संक्रुद्धो मृत्कुण्डलिवा-
 परम् ॥ १३ ॥ तमापतन्तं सहसा घोररूपं विश्राम्यते । चिच्छेद
 सप्तधा राजन् शैनेयः कृतहस्तवत् ॥ १४ ॥ दृष्ट्वा विनिहतं वाणं
 शरैः कर्णो विश्राम्यते । सार्त्वाकं शरवर्षणं समन्तात् पथ्यवारयत्
 ॥ १५ ॥ विव्याध चैनं समरे नाराचैस्तत्र सप्तभिः । तं प्रत्य-
 विध्यच्छैनेयः शरैर्हमविभूषितैः ॥ १६ ॥ ततो युद्धं महाराज
 चक्षुयोत्रभयावहम् । आसीहोरञ्च चित्रञ्च प्रेक्षणीयं समन्ततः
 ॥ १७ ॥ सर्वेषां तत्र भूतानां रोमहर्षीऽभ्यजायत । तद्दृष्ट्वा
 समरे कर्म कण्वशैनेययोर्दृप ॥ १८ ॥ एतस्मिन्नन्तरे द्रौणिरभ्य-
 यात् सुमहाबलः । पार्षतं शत्रुदमनं शत्रुवीर्यासनाशनम् ॥ १९ ॥
 अभ्यभाषत संक्रुद्धो द्रौणिः परपुरञ्जयः । तिष्ठ तिष्ठाय ब्रह्मस्र-
 न मे जीवनं विमोक्ष्यसे ॥ २० ॥ इत्युक्त्वा सुभ्रमं वीरं श्रीघ्न-
 निश्रितैः शरैः । पार्षतं ह्यादयामास घोररूपैः सुतेजनैः । यत-
 मानं परं शक्त्या यतमानो महारथः ॥ २१ ॥ यथा हि समरे
 द्रोणः पार्षतं वीक्ष्य मारिष । तथा द्रौणिं रसे दृष्ट्वा पार्षतः
 परवीरहा । नातिहृष्टमना भूत्वा ज्ञातवान् मृत्युमात्मनः ॥ २२ ॥
 स ज्ञात्वा समरेऽत्मानं अस्त्रेणावध्यमेव तु । जवेनाभ्यद्रवद्द्रोणिं
 कालः कालमिव क्षये ॥ २३ ॥ द्रौणिस्तु दृष्ट्वा राजेन्द्रं हृष्टदुम्न-
 मवस्थितम् । क्रोधेन निश्रवसन् वीरः पार्षतं समुपाद्रवत् ॥ २४ ॥
 तावन्वोऽन्यस्तु दृष्ट्वैव संरम्भं जग्मतुः परम् ॥ २५ ॥ अथाब्रवी-
 महाराज द्रोणपुत्रः प्रतापवान् । हृष्टदुम्नं समीपस्थं तरमाणो
 विश्राम्यते ॥ २६ ॥ पाञ्चालापसदाय त्वां प्रेषयिष्यामि मृत्यवे ॥ २७ ॥

पापं हि यत्तदा कर्म क्षता द्रोणं पुरा कृतम् । अद्य त्वां तपस्यते
 तद्दे यथा न कुशलं तथा ॥ २८ ॥ अरक्षमाणः पार्थिव यदि
 तिष्ठति संयुगे । नापक्रामसि वा मूढ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ २९ ॥
 एवमुक्तः प्रत्युवाच वृष्टद्युम्नः प्रतापवान् ॥ ३० ॥ प्रतिवाक्यं स
 एवासिर्भामको दास्यते तव । धनैव ते पितुर्दत्तं यतमानस्य
 संयुगे ॥ ३१ ॥ यदि तावन्नया द्रोणो निहतो कश्चिन्नब्रुवः ।
 त्वामिदानीं कथं युद्धे न हनिष्यामि विक्रमात् ॥ ३२ ॥ एवमुक्त्वा
 महाराज सेनापतिरभर्षणः । निश्चितेनाथ वाणेन द्रौणिं विव्याध
 पार्थतः ॥ ३३ ॥ ततो द्रौणिः सुसंक्रुद्धः शरैः सन्नतपर्वभिः ।
 आच्छादयद्दिशो राजन् वृष्टद्युम्नस्य संयुगे ॥ ३४ ॥ नैवान्तरीक्षं
 न दिशो नापि योधाः समन्ततः । दृश्यन्त वै महाराज शरै-
 श्छन्ताः सहस्रशः ॥ ३५ ॥ तथैव पार्थतो राजन् द्रौणिमाहव-
 शोभिनम् । शरैः संछादयामास सूतपुत्रस्य पश्यतः ॥ ३६ ॥
 राधेयोऽपि महाराज पाञ्चालान् सह पाण्डवैः । द्रौपदेयान्
 युधामन्युं सात्यकिञ्च महारथम् । एकः संवारयामास प्रेक्षणीयः
 समन्ततः ॥ ३७ ॥ वृष्टद्युम्नस्तु समरे द्रौणेश्चिच्छेद वसुं कम् ।
 विगवत् समरे घोरं शरांश्चाग्नीविधोपमान् ॥ ३८ ॥ पार्थस्य
 राजेन्द्र धनुः शक्तिं गदां ध्वजम् । हयान् सूतं रथञ्चैव निमे-
 षाद्गधमच्छरैः ॥ ३९ ॥ स छिन्नधन्वा विरधो हताश्वो हत-
 सारथिः । खड्गमादत्त विपुलं शतचन्द्रञ्च भानुमत् ॥ ४० ॥
 द्रौणिस्तदपि राजेन्द्र भक्तैः क्षिप्रं महारथः । चिच्छेद समरे
 वीरः क्षिप्रहस्तो दृढायुधः । रथादनवच्छेदस्य तदङ्गुलिमिवाभवत्
 ॥ ४१ ॥ वृष्टद्युम्नस्तु विरथं हताश्वं छिन्नकार्मुकम् । शरैश्च
 वद्धधा विद्धमस्त्रैश्च शकलीकृतम् । नाशकङ्करतश्छेद्यतमानो
 महारथः ॥ ४२ ॥ तस्यान्तमिषुभो राजन् यदा द्रौणिर्न जन्मि-
 बान् । अथ त्यक्त्वा धनुर्वीरः पार्थतं ज्वरितोऽन्वगात् ॥ ४३ ॥

आसीदाप्रवतो विगस्तस्य राजन्महात्मनः । गरुडस्यैव पततो
 जिष्टुक्षोः पन्नगोत्तमम् ॥ ४४ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु माधवोऽर्जुन-
 मब्रवीत् । पथ्य पार्थ यथा द्रौणिः पार्थतस्य रथं प्रति । यत्र
 करोति विपुलं हन्याच्चैनं न संशयः ॥ ४५ ॥ तं मोक्षय महा-
 वाहो पार्थतं शत्रुकर्षण । द्रौण्येरास्यमनुप्राप्तं मत्प्योरास्यगतं
 यथा ॥ ४६ ॥ एकमुक्त्वा महाराज वासुदेवः प्रतापवान् । प्रैषय-
 त्पुरगांस्तत्र यत्र द्रौणिव्यवस्थितः ॥ ४७ ॥ ते हयाश्वन्द्रसङ्घाशाः
 केशवेन प्रचोदिताः । आपिवन्त इव व्योम जग्मुर्द्रौणिरथं प्रति
 ॥ ४८ ॥ दृष्ट्वायान्तो महावीर्याबुभौ कृष्णधनञ्जयो । धृष्टद्युम्न-
 बधे यत्रमकरोत् स महाबल ॥ ४९ ॥ विकृष्यमासं दृष्ट्वैव धृष्ट-
 द्युम्नं जनेश्वर । शरांश्चिच्छिप वै पार्थो द्रौणिं प्रति महाबलः
 ॥ ५० ॥ ते शरा हेमबिकृता गाण्डीवप्रेषिता भृशम् । द्रौणि-
 मासाद्य विविशुर्वत्सीकमिव पन्नगाः ॥ ५१ ॥ स विद्वस्तैः शरै-
 र्घोरैर्द्रौणपुत्रः प्रतापवान् । सटसृज्य समरे राजन् पाञ्चाल्य-
 ममितौजसम् ॥ ५२ ॥ रथमारुरुहे वीरो धनञ्जयशरार्हितः ।
 प्रगृह्य च धनुः श्रेष्ठं पार्थं विव्याध सायकैः ॥ ५३ ॥ एतस्मिन्नन्तरे
 वीरः सहदेवो जनाधिप । अपोवाह रथेनाजौ पार्थतं शत्रु-
 तापनम् ॥ ५४ ॥ अर्जुनोऽपि महाराज द्रौणिं विव्याध पत्रिभिः ।
 तं द्रौणपुत्रः संक्रुद्धो वाहोऽरुसि चार्पयत् ॥ ५५ ॥ क्रोधात्स्तु
 रस्मै पार्थो नाराचं कालसंस्मितम् । द्रौणपुत्राय चिच्छिप काल-
 दण्डनिवापरम् । ब्राह्मणस्यांसदृशे स निपपात रुहाद्युतिः ॥ ५६ ॥
 स विह्वलो महाराज शरवेगेन संयुगे । निप्रसाह रथोपस्थे
 वैल्लव्यञ्च परं ययौ ॥ ५७ ॥ ततः कर्णो महाराज व्यान्तिर्पादजयं
 धनुः । अर्जुनं समरे क्रुद्धः प्रेक्षमाणो मुहुर्मुहुः । हेरथञ्चापि
 पार्थेन कामयानो महारणे ॥ ५८ ॥ विह्वलं तन्तु वीक्ष्याथ द्रौण-
 पुत्रञ्च सारथिः । अपोवाह रथेनाजौ लरमाणा रणाजिरात् ॥ ५९ ॥

अश्वीतक्रुष्टं महाराज पाञ्चालैर्जितकाशिमिः । मोक्षितं पार्थतं
 दृष्ट्वा द्रोणपुत्रश्च पीडितम् ॥ ६० ॥ वादित्राणि च दिव्यानि
 प्रावाप्यन्त सहस्रशः । सिंहनादांश्च चक्रुस्ते दृष्ट्वा संख्ये तदद्भुतम्
 ॥ ६१ ॥ एवं कृत्वा ब्रवीत् पार्थो वासुदेवं धनञ्जयः । याहि
 संशयकान् कृष्ण कार्यमेतत् परं मम ॥ ६२ ॥ ततः प्रयातो दामार्हः
 युत्वा पाण्डवमाश्रितम् । रथेनातिपताकेन मनोमहोत्तरं हसा ॥ ६३ ॥

इति कर्षपर्वणि द्रौष्यपयाने एकोनपट्टिनमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥

सञ्जय उवाच । एतस्मिन्नन्तरे कृष्णः पार्थं वचनमब्रवीत् ।
 दर्शयन्निव कौन्तेयं धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥ १ ॥ एष पाण्डव ते
 भ्राता धार्तराष्ट्रैर्महाबलीः । जिघांसुभिर्महेष्वासैर्दुतं पार्थोऽनु-
 सार्थ्यते ॥ २ ॥ तच्चानुयान्ति संख्यः पाञ्चाला युद्धदुर्मदाः ।
 युधिष्ठिरं महात्मानं परीप्सन्तो महाबलाः ॥ ३ ॥ एष दुर्यो-
 धनः पार्थ रथानीकेन दंशितः । राजा सर्वस्य लोकस्य राजान-
 मनुधावति ॥ ४ ॥ जिघांसुः पुरुषव्याघ्र भ्रातृभिः सहितो बली ।
 आशीविषसमसर्षोः सर्वयुद्धविशारदैः ॥ ५ ॥ एते जिघृक्षुवो यान्ति
 द्विपाश्वरथपत्तयः । युधिष्ठिरं धार्तराष्ट्रा रत्नोत्तममिवार्थिनः
 ॥ ६ ॥ पश्य सात्त्वतभौमाभ्यां निरुद्धा विष्टिताः पुनः । जिही-
 र्षवोऽमृतं दैत्याः शक्राग्निभ्यामिवावयाः ॥ ७ ॥ एते वज्रत्वात्स्वारताः
 पुनर्गच्छन्ति पाण्डवम् । समुद्रमित्त वायुर्धोषाः प्रावृट्काले महा-
 रथाः ॥ ८ ॥ नदन्तः सिंहनादांश्च धनन्तश्चापि बारिजान् । बल-
 वन्तो महेष्वासा विधुन्वन्तो धनं पि च ॥ ९ ॥ मृत्योर्मुखगतं मन्ये
 क्वन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् । ज्ञतमनौ च कौन्तेयं दुर्योधनवशंगतम्
 ॥ १० ॥ यथाविधननीकन्तु धार्तराष्ट्रस्य पाण्डव । नास्य शक्रो-
 ऽपि मुच्येत संप्राप्तो वाणगोचरम् ॥ ११ ॥ दुर्योधनस्य वीरस्य

शरीरान् श्रीघ्नमस्यतः । सक्रुहस्यान्तकस्यैव क्रो वेगं संसहेद्रणे
 ॥ १२ ॥ दुर्योधनस्य वीरस्य द्रौणोः शरहतस्य च । कर्णस्य
 क्षेषुविगो वै पर्वतानपि यातयेत् ॥ १३ ॥ कर्णेन च कृतो राजा
 विमुखः शत्रुतापनः । बलबालेषुहस्तश्च कृती युद्धविशारदः ॥ १४ ॥
 राधेवः पाण्डवश्चेष्टं शक्तः पीडयितुं रणे । सहितो धृतराष्ट्रस्य
 पुत्रैः शूरैर्महाबलैः ॥ १५ ॥ तस्यैर्भिर्युष्मानस्य संग्रामे शंशिता-
 लनः । अन्यैरपि च पार्थस्य कृतं कर्म महारथैः ॥ १६ ॥ उप-
 वासकृणो राजा भृशं भरतसत्तम । ब्राह्म्ये बले स्थितो ह्येष न
 चात्रे हि बले विभुः ॥ १७ ॥ कर्णेन चाभियुक्तोऽयं भूपतिः शत्रु-
 तापनः । संशयं समनुप्राप्तः पाण्डवो वै युधिष्ठिरः ॥ १८ ॥ न
 जीवति महाराजो मन्ये पार्थ युधिष्ठिरः । यद्धीमसेनः सहते
 सिंहनादममर्षणः ॥ १९ ॥ नर्दतां धार्तराष्ट्राणां पुनः पुनरारि-
 न्दमः । धमताञ्च महाशङ्कान् संग्रामे जितकाशिनान् ॥ २० ॥
 युधिष्ठिरं पाण्डवेयं हतेति पुरुषर्षभ । सञ्ज्ञोदयन्धुषी कर्णे
 धार्तराष्ट्रान् महारथान् ॥ २१ ॥ स्थूणाकर्णेन्द्रजालिन-पाथं पाशु-
 पतेन च । प्रच्छादयन्ति राजानं शस्त्रजालैर्महारथाः ॥ २२ ॥
 आतुरो हि कृतो राजा सन्निप्रस्यश्च भारत । यथैनमनुवर्तन्ते
 पाञ्चालाः सह पाण्डवैः ॥ २३ ॥ त्वरमाणस्त्वरकाले सर्वशास्त्र-
 भृतां वराः । मञ्जन्तमिव पाताले वलिनाऽप्युञ्जिहीषवः ॥ २४ ॥
 न केतुर्दृश्यते राज्ञः कर्णेन निहतः शरैः । पश्यतीर्यमयोः पार्थं
 सात्यकेश्च शिखण्डिनः ॥ २५ ॥ धृष्टद्युम्नस्य भीमस्य शतानीकस्य
 वा विभो । पाञ्चालानाञ्च सर्वेषां चेदीनाञ्चैव भारत ॥ २६ ॥ एष
 कर्णे रणे पार्थ पाण्डवानामनीकिनीम् । शरैर्विध्वंसयति वै
 नलिनीमिव कुक्षरः ॥ २७ ॥ एते द्रवन्ति रथिनस्त्वदीयाः पाण्डु-
 नन्दन । पश्य पश्य यथा पार्थ गच्छन्तेते महारथाः ॥ २८ ॥
 एते भारत मातङ्गाः कर्णेनाभिहत्य रणे । आर्त्तनादान् विकुर्वाणा

विद्रवन्ति दिशो रणे ॥ २९ ॥ रथानां द्रवते वृन्दमेतच्चैव सम-
 न्ततः । द्रव्यमाणं रणे पार्थ कर्णेनामितकर्षिणा ॥ ३० ॥ हस्ति-
 कक्षां रणे पश्य परन्तीं तत्र तत्र च । रथस्थं सूतपुत्रस्य केतुं
 क्लेतुमतां वर ॥ ३१ ॥ असौ धावति राधेयो भीमसेनरथं प्रति ।
 किरन् शरघ्नतान्येव विनिभंस्तव वाहिनीम् ॥ ३२ ॥ एतांश्च पश्य
 पाशालान् द्राव्यमानान् महारथान् । शक्रेणैव यद्यत्पुत्रान् दृश्य-
 मानाम्महाहवे ॥ ३३ ॥ एष कर्णो रणे जिह्वा पाशालान् पाण्डु-
 सृक्षयान् । दिशो वै प्रेक्षते सर्वास्त्वदर्शमिति मे मनः ॥ ३४ ॥
 पश्य पार्थ धनुःश्रेष्ठं विकर्षणं साधु शोभते । शत्रुं जिह्वा बध्ना
 शक्रो ह्यवशङ्कः समावृतः ॥ ३५ ॥ एते नर्हन्ति कौरव्या दृष्ट्वा
 कर्णस्य विव्रमम् । त्रासयन्तो रणे पाण्डून् सृक्षयांश्च समन्ततः
 ॥ ३६ ॥ एष सर्वात्मना पाण्डूंस्त्रासयित्वा महारणे । अभिभाषति
 राधेयः सर्वसैन्यानि मानद ॥ ३७ ॥ अभिद्रवत भद्रं वा द्रुतं
 द्रवत कौरवाः । यथा जीवन्न वः कश्चिन्मृच्येत युधि सृक्षयः ॥ ३८ ॥
 तथा कुरुत संयत्ता बयं यास्याम पृष्ठतः । एवमुक्त्वा गतो ह्येष
 पृष्ठतो विकिरच्छरान् ॥ ३९ ॥ पश्य कर्णो रणे पार्थ श्रेष्ठस्त्व-
 विराजितम् । उदयं पर्वतं यदत् शशाङ्केनोपशोभि ॥ ४० ॥
 पूर्णचन्द्रनिकाशेन मूर्द्ध्नि कृत्रेण भारत । ध्रिष्टनाशेन समरे
 श्रीमच्छतशलाकिना ॥ ४१ ॥ एष त्वां प्रेक्षते कर्णः सकटाक्षं
 विशाम्यते । उत्तमं जवमास्त्राय ध्रुवमेष्यति संयुगे ॥ ४२ ॥ पश्य
 ह्येनं महाबाहो विधुन्वानं महद्दनुः । शरांश्चाशीविषाकारान्
 विशृजन्तं महारथे ॥ ४३ ॥ असौ निवृत्तो राधेयो दृष्ट्वा ते
 वानरध्वजम् । प्रार्थयन् समरं पार्थ त्वया सह परन्तप । वधाय
 चात्मनोऽभ्येति हीप्तास्थं शलभो यथा ॥ ४४ ॥ एष ह्यमर्षो शूरश्च
 धार्तराष्ट्रचित्ते रतः । न त्वां मर्षयते पार्थ नित्यमेव च मन्दधीः
 ॥ ४५ ॥ कर्णमेकाकिनं दृष्ट्वा रथानीकेन भारत । रिरक्षिषुः

सुसंयत्तो घातैराष्ट्रो निवर्त्तते ॥ ४६ ॥ सवः सहैभिर्दुष्टात्मा
 बध्यताञ्च प्रयत्नतः । तत्रा यमञ्च राज्यञ्च सुखञ्चोत्तमनिच्छता
 ॥ ४७ ॥ अग्नीनयोर्विश्रुतयोर्वीतस्यमानयोः । देवासुरे पार्श्व
 मध्ये देवदानवयोरिव ॥ ४८ ॥ त्वाञ्च दृष्टातिसंरक्ष्यं कर्ष्यञ्च भरत-
 र्षभ । असौ दुर्योधनः क्रुद्धो नोत्तरं प्रतिपद्यते ॥ ४९ ॥ आत्मनञ्च
 कृतात्मानं समीक्ष्य भरतर्षभ । कृतागसञ्च राधेयं धर्मात्मनि
 युधिष्ठिरे ॥ ५० ॥ प्रतिपद्यस्व कौन्तेय प्राप्तकालमनन्तरम् ।
 आर्यां युद्धे मतिं कृत्वा प्रत्येहि रथयूथपम् ॥ ५१ ॥ पञ्च ह्येतानि
 मुख्यानां रथानां रथसत्तम । यतान्यायान्ति समरे वलिनां तिम्र-
 तेजसाम् ॥ ५२ ॥ पञ्च नागसहस्राणि दिगुणा वाजिनस्तथा ।
 अभिसंहत्य कौन्तेय पदातिप्रयुतानि षट् ॥ ५३ ॥ अन्योऽन्यरक्षितं
 वीर वलं त्वामभिवर्त्तते । सूतपुत्रं महेष्वासं दर्शयात्मानमात्मना ।
 सत्तमं जवमास्त्राय प्रत्येहि भरतर्षभ ॥ ५४ ॥ असौ कर्णः सुसं-
 रक्ष्यः पाञ्चालानभिधावति । केतुमस्य हि पश्यामि धृष्टद्युम्नरथं
 प्रति । समुच्छेत्स्यति पाञ्चालानिति मे धीयते नतिः ॥ ५५ ॥
 आचक्षे च प्रियं पार्थ तवेदं भरतर्षभ । राजा जीवति कौरव्यो
 धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ५६ ॥ असौ भीमो महाबाहुः सन्निवृत्त-
 यस्मूमुखि । वृतः सृञ्जयसैन्येन सात्यकेन च भारत ॥ ५७ ॥
 बध्यन्त एते समरे कौरवा निशितैः शरैः । भीमसेनेन कौन्तेय
 पाञ्चालैश्च महात्मभिः ॥ ५८ ॥ सेना हि घातैराष्ट्रस्य विमुक्ता
 बिस्रवद्गणा । विप्रधावति वेगेन भीमस्य निहता शरैः ॥ ५९ ॥
 विपन्नसस्येव मञ्ची रुचिरेण समुक्षिता । भारती भरतश्चेष्ट सेना
 कृपणदर्शना ॥ ६० ॥ निवृत्तं पञ्च कौन्तेय भीमसेनं युधाप्यतिम् ।
 आभीविषमिव क्रुद्धं द्रावयन्तं वद्धधिनीम् ॥ ६१ ॥ पीतरक्ता-
 सितसितास्त्राराचन्द्रार्कमण्डिताः । पताका विप्रकीर्यन्ते कृत्वा-
 ष्येतानि चार्जुन ॥ ६२ ॥ सौवणा राजतास्येव तेजसाश्च पृथग्-

विधाः । केतवोऽभिनिपात्यन्ते हस्त्वश्वञ्च प्रकीर्यते ॥ ६३ ॥ रथेभ्यः
 प्रपतन्त्येते रथिनो विगतासवः । नानावर्णैर्हता वाणैः पाञ्चालै-
 रपलायिभिः ॥ ६४ ॥ निर्भन्तुष्यान् गजानश्चाव्रथांश्चैव धनञ्जय ।
 समाद्रवन्ति पाञ्चाला धार्तराष्ट्रांस्तरस्विनः ॥ ६५ ॥ विमृद्नन्ति
 नरव्याघ्रो भीमसेनवलाययात् । वलं परेषां दृढैर्षास्वक्ता प्राणा-
 नरिन्दम ॥ ६६ ॥ एते नर्दन्ति पाञ्चाला ध्मापयन्ति च वारि-
 जान् । अभिद्रवन्ति च रथो मृद्नन्तः सायकैः परान् ॥ ६७ ॥
 पश्यस्त्रैषाञ्च माहात्म्यं पाञ्चाला हि पराक्रमात् । धार्तराष्ट्रान्
 विनिघ्नन्ति क्रुद्धाः सिंहा इव हिपान् ॥ ६८ ॥ शस्त्रमाच्छिद्य
 शत्रूणां सायुधानां निरायुधाः । तेनैवैतानभोधास्त्वान्निघ्नन्ति च
 नदन्ति च ॥ ६९ ॥ शिरांस्येतानि पात्यन्ते शत्रूणां बाहवोऽपि
 च । रथनागहत्या वीरा यशस्याः सर्व एव च ॥ ७० ॥ सर्त-
 श्चाभिपन्नैषां धार्तराष्ट्री महाचभूः । पाञ्चालैर्मानगदित्य हंसै-
 रगङ्गैव वेगितैः ॥ ७१ ॥ सुभ्रशञ्च पराक्रान्ताः पाञ्चालानां निवा-
 रणे । कृपकर्णादयो वीरा ऋषभाणामिवर्षभाः ॥ ७२ ॥ सुनि-
 मन्नांश्च भीमास्त्रे धार्तराष्ट्रान् महारथान् । धृष्टद्युम्नमुखं वीरा
 घ्नन्ति शत्रून् सहस्रश ॥ ७३ ॥ पाञ्चालेष्वभिभूतेषु हिपैरुपभी-
 नदन् । शत्रुपक्षमवस्कन्द्य शरानस्यति मासृतिः ॥ ७४ ॥ विषम-
 भूयिष्ठतरा धार्तराष्ट्री महाचभूः । रथाश्वेभ्यः सुबिद्रस्ता भीम-
 सेनभयाद्दिताः ॥ ७५ ॥ पश्य भीमेन नाराचैर्भिन्ना नागाः पत-
 न्त्यमी । वज्रिवज्रहतानीव शिखराणि घराभृताम् ॥ ७६ ॥ भीम-
 सेनस्य निर्विहा वास्यैः सन्नतपर्वभिः । स्वान्यनीकानि मृद्नन्तो
 द्रवन्त्येते महागजाः ॥ ७७ ॥ नाभिजानासि भीमस्य सिंहनादं
 सुदुःसहम् । नदतोऽर्जुन संग्रामे भैरवं जितकाशिनः ॥ ७८ ॥
 एष नैघादिरभ्येति हिपमुख्येन पाण्डवम् । जिघांसस्तोमरैः क्रुद्धो
 दण्डपाणिरिवान्तकः ॥ ७९ ॥ सतोमराद्यस्य भुजौ क्खिनौ भीमेन

गर्जतः । तीक्ष्णैरभिरविप्रस्थैर्नाराचैर्दृशमिहंतः । हृत्वेन पुन-
रायाति नागानन्यान् प्रहारिणः ॥ ८० ॥ पश्य नीलाम्बुदनिभान्
महामात्रैरधिष्ठितान् । शक्तितोमरसङ्घातैर्विनिघ्नन्तं तृकोदरम् ।
सप्तसप्त च नागांस्तान् वैजयन्तीश्च सध्वजाः ॥ ८१ ॥ निहत्य
निमित्तैर्वाणैस्किन्नाः पार्थाग्रजेन ते । दशभिर्दृशमिथैको नाराचै-
र्निहतो गजः ॥ ८२ ॥ न चासौ धार्तराष्ट्राणां श्रूयते निनद-
स्तथा । पुरन्दरसमे युद्धे निवृत्ते भरतर्षभ ॥ ८३ ॥ अक्षौहिण्य-
न्तथा तिस्रो धार्तराष्ट्रस्य संहताः । क्रुद्धेन नरसिंहेन भीमसेनेन
वारिताः ॥ ८४ ॥

सञ्जय उवाच । भीमसेनेन तत् कर्म कृतं दृष्ट्वा सुदुष्करम् ।
अर्जुनो व्यथमच्छृष्टान्हितान्निमित्तैः शरैः ॥ ८५ ॥ ते बध्यमानाः
समरे संग्रमकगणाः प्रभो । प्रभन्नाः समरे भीता दिशो द्रम
महाबलाः । शक्रस्यातिथितां गत्वा विशोका ह्यभवंस्तदा ॥ ८६ ॥
पार्थश्च पुरुषव्याध शरैः सन्नतपर्वभिः । जघान धार्तराष्ट्रस्य
चतुर्विधवलाङ्गभूमम् ॥ ८७ ॥

इति कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे षष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥

धृतराष्ट्र उवाच । निवृत्ते भीमसेने तु पाण्डवे च युधिष्ठिरे ।
बध्यमाने वले चापि मामके पाण्डुसञ्जयैः ॥ १ ॥ द्रवमाने वल्लोषे
च निरानन्दे मुहुर्मुहुः । किमकुर्वन्त क्रवस्तस्ममाचक्षु सञ्जय ॥ २ ॥

सञ्जय उवाच । दृष्ट्वा भीमं महाबाहून् सूतपुत्रं प्रतापवान् ।
क्रोधरक्तेक्षणो राजन् भीमसेनमुपाद्रवत् ॥ ३ ॥ तावकन्तु वलं
दृष्ट्वा भीमसेनात् पराङ्मुखम् । यत्नेन महता राजन् पथिवस्था-
पदहली ॥ ४ ॥ व्यवस्थाप्य महाबाहुस्तव पुत्रस्य वाहिनीम् ।
प्रत्युद्यथौ तदा कर्णः पाण्डवान् युद्धदुर्मदान् ॥ ५ ॥ प्रत्युद्युस्तु

तु ततः कर्ष्यं नङ्गुलः कौरवान् ययौ । कर्ष्यं पुत्रस्तु समरे द्विजा
 नङ्गुलमेव तु । जगोप चक्रं क्षरितो राधेयस्यैव मारिषः ॥ ४१ ॥
 उल्लूकस्तु रणे क्रुद्धः सहदेवेन वारितः ॥ ४२ ॥ तस्याश्वांसुतुरी
 हृत्वा सहदेवः प्रतापवान् । सारथिं प्रेषयामास वनस्य सहनं
 प्रति ॥ ४३ ॥ उल्लूकस्तु ततो यानादबध्नत्य विद्याम्यते । त्रिगर्तानां
 वलं तूष्णं जगाम पितृनन्दनः ॥ ४४ ॥ सात्यकिः शकुनिं विद्वा
 विंशत्या निशितैः शरैः । ध्वजं विच्छेद मत्सेन सौवलस्य हस-
 न्निव ॥ ४५ ॥ सौवलस्यस्य समरे क्रुद्धो राजन् प्रतापवान् ।
 विदायै कवचं भूयो ध्वजं विच्छेद काञ्चनम् ॥ ४६ ॥ अथैनं
 निशितैर्बाणैः सात्यकिः प्रत्यविध्यत । सारथिञ्च महाराज त्रिभि-
 देव समर्पयत । अथास्य वाहांस्त्वरितः शरैर्निन्ये यमक्षयम्
 ॥ ४७ ॥ ततोऽवध्नत्य सहसा शकुनिभंरतर्षभ । आरुरोह रथं
 तूर्णमुल्लूकस्य महारथः । अथोवाहाथ शीघ्रं स शैनेयाद्युह-
 शालिनः ॥ ४८ ॥ सात्यकिस्तु रणे राजंस्तावकानामनीकिनीम् ।
 अभिदुद्राव वेगेन ततोऽनीकवमन्थयत ॥ ४९ ॥ शैनेयशरसंछन्तं
 तव सैन्यं विशाम्यते । भेजे दश दिशस्तूर्णं न्यपतच्च गतासुवत्
 ॥ ५० ॥ भीमसेनं तव सुतो वारयामास संयुगे । तन्तु भीमो
 मुहूर्त्तान व्यध्नस्तुरथध्वजम् ॥ ५१ ॥ चक्रे लोकेश्वरं तत्र तेना-
 तुष्यन्त वै जनाः । ततोऽपायान्नृपस्तत्र भीमसेनस्य गच्छरात् ॥ ५२ ॥
 कुरुसैन्यं ततः सर्वं भीमसेनमुपाद्रवत् । तत्र नाहो महानासी-
 ष्ठीमसेनं जिघांसताम् ॥ ५३ ॥ युधामन्युः कृपं विहा घनुरस्याशु
 विच्छेदे । आन्यहनुराहाव कृपः शस्त्रभृतांवरः ॥ ५४ ॥ युधा-
 मन्योर्ध्वजं सुतं कृत्वज्ञापातवत् क्षितौ । ततोऽपायाद्रथेनैव
 युधामन्युर्महारथः ॥ ५५ ॥ उत्तमोजास हार्दिक्यं भीमं भीम-
 पराक्रमम् । छादयामास सहसा वृष्ट्या मेघ इवाचलम् ॥ ५६ ॥
 तद्युद्धं सुमहद्वासीहोरकृपं परन्तप । बाहयं न मया युद्धं

इष्टपूर्वं विश्राव्यते ॥ ५० ॥ इतवर्मा ततो राजन्तमौजवमा-
 हवे । इति विव्यास सहसा च रथोपस्थ आविशत् ॥ ५८ ॥
 सारथिस्तपपोवाह रथेन रथिनां वरम् । कुरुसेन्यं ततः सर्वं
 भीमसेनमुपाद्रवत् ॥ ५९ ॥ दुःशासनः सौबलस्य गजानीकेन
 पाण्डवम् । महता परिवार्यैव चद्रुकेरभ्यताडयत् ॥ ६० ॥ ततो
 भीमः शरयते दुर्ध्याघनममर्षणम् । विमुखीकृत्य तरुणा मज्जा-
 तीकमुपाद्रवत् ॥ ६१ ॥ तमापतन्तं सहसा गजानीकं वृकोदरः ।
 इष्टैव सुभ्रमं क्रुद्धो दिव्यमस्त्रमुदैरयत् । गजैर्गजानभ्यहनहजे-
 ष्येन्द्र इवासुरान् ॥ ६२ ॥ ततोऽन्तरीक्षं वाणौघैः शस्त्रमैरिव
 पावकम् । छाद्यामास समरे गजान्निघ्नन् वृकोदरः ॥ ६३ ॥
 ततः कुञ्जरयूथानि समेतानि सहस्रशः । व्यधमत्तरसा भीमो
 मेघसङ्घानिवानिलः ॥ ६४ ॥ सुवर्णजालपिहितो मणिजालैश्च
 कुञ्जराः । रेजुरभ्यधिकं सङ्घेऽपि विद्युत्सन्त इवाव्युदाः ॥ ६५ ॥
 ते व्यधमाना भीमेन गजा राजन् बिदुदुबुः । केचिदिभिनन्नहृदयाः
 कुञ्जरा न्यपतन्भुवि ॥ ६६ ॥ प्रातितैर्निपतद्भिश्च गजैर्हमविभू-
 षितैः । अयोभत मही तत्र विप्रिर्षौरिव पवतैः ॥ ६७ ॥ दीपाम्भे
 वत्तवद्भिश्च पतितैर्गजयोधिभिः । रराज भूमिः पतितैः क्षीण-
 पुष्पैरिव ग्रहैः ॥ ६८ ॥ तत्र भिन्नकटा नागा भिन्नकुम्भकरा-
 स्तथा । दुद्रुबुः शतशः सङ्घेऽपि भीमसेनशराहताः ॥ ६९ ॥ केचि-
 हनन्तो रुधिरं मथार्त्ताः सर्वतोपमाः । व्यद्रवन् शरविहाङ्गा
 चातुषिता इवाचलाः ॥ ७० ॥ महाभुजगसङ्घायौ चन्द्रनागुरु-
 षपितौ । अपश्यन् भीमसेनस्य धनुर्विचित्रपतो भुजो ॥ ७१ ॥ तस्य
 श्यातलनिर्घोषं श्रुत्वायनिसमस्तनम् । विमुदन्तः शङ्कसूत्रं गजः
 प्रादुद्रुबुर्भृगम् ॥ ७२ ॥ भीमसेनस्य तत् कर्म राजन्नेकस्य भीमतः ।
 निहतः सर्वभूतानि रुद्रस्यैव च निर्वभौ ॥ ७३ ॥

इति कर्मपर्वणि संकुलशुद्धे एकप्रष्टोऽध्यायः ॥ ६१ ॥

सञ्जय उवाच । ततः श्वेताश्वसंयुक्ते नारायणसमाहिते ।
 तिष्ठन्नथवरे श्रीमानर्जुनः समपद्यत ॥ १ ॥ तद्वलं नृपतिश्रेष्ठ
 तावकं विजयो रणे । व्यक्षोभयदुर्दीर्णाश्वं महोदधिभिवानलः
 ॥ २ ॥ दुर्योधनस्तव सुतः प्रमत्ते श्वेतवाहने । अभ्येत्य सहसा
 क्रुद्धः सैन्याह्नाभिसंवृतः । पर्यवारयदायान्तं युधिष्ठिरमम-
 र्जणम् ॥ ३ ॥ क्षुरप्राणां त्रिसप्तत्या ततोऽविध्यत पाण्डवम् ।
 अक्रुध्यत भयं तत्र कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ४ ॥ स भक्तांस्त्रिंशत-
 स्तूष्णं तव पुत्रे न्यवेशयत् । ततोऽघावन्त कौरव्या जिहृचन्तो
 युधिष्ठिरम् ॥ ५ ॥ दुष्टभावान् परान् ज्ञात्वा समवेता महारथाः ।
 आजम्भस्तं परीप्सन्तः कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ६ ॥ नकुलः
 सहदेवश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्श्वतः । अक्षौहिण्या परिव्रतास्तेऽभ्यघावन्
 युधिष्ठिरम् ॥ ७ ॥ भीमसेनश्च समरे मृद्गंस्तव महारथान् ।
 अभ्यघावदभिप्रेप्लु राजानं शत्रुनिर्जीतम् ॥ ८ ॥ तांस्तु सर्वा-
 ऋहेष्वाणान् कर्णो वैकर्त्तनो नृपः । शरवर्षेण महता प्रत्य-
 वारयदागतान् ॥ ९ ॥ शरौघान् विसृजन्तस्ते प्रेरयन्तश्च तोम-
 रान् । न श्रेकुर्यन्नवन्तोऽपि राधेयं प्रतिवीक्षितुम् ॥ १० ॥ तांश्च
 सर्वांश्चहेष्वाणान् सर्वशस्त्रास्त्रपारगः । महता शरवर्षेण राधेयः
 प्रत्यवारयत् ॥ ११ ॥ दुर्योधनन्तु विंशत्या शीघ्रमस्त्रमुदीरयन् ।
 अविध्यत्सूक्ष्मभ्येत्य सहदेवो महामनाः ॥ १२ ॥ स विद्धः सह-
 देवेन रराजावलसन्निभः । प्रमिन्न इव मातङ्गो रुधिरेण परि-
 झुतः ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा तव सुतं तत्र गाढविद्धं सुतेजनैः । अभ्यघावत
 संक्रुद्धो राधेयो रथिनां वरः ॥ १४ ॥ दुर्योधनं तथा दृष्ट्वा
 शीघ्रमस्त्रमुदीर्य सः । तेन यौधिष्ठिरं सैन्यमवधीत् पार्श्वतं तथा
 ॥ १५ ॥ ततो यौधिष्ठिरं सैन्यं वध्यमानं महात्मना । सहसा
 प्राद्रवद्भ्राजन् सुतपुत्रशरार्हितम् ॥ १६ ॥ विविधा, विविधास्तत्र
 संपतन्तः परस्परम् । फलेः पुद्गान् समाजम्भुः सुतपुत्रश्चतुस्रप्रताः

॥ १० ॥ अन्तरीक्षे शरीषाणां पतताञ्च परस्परम् । सङ्घर्षाच्च
महाराज पावकः समजायत ॥ १८ ॥ ततो दश दिशः कर्णः
अलभैरिव यायिभिः । अभ्यहंस्तरसा राजन् शरैः परशरीरगैः
॥ १९ ॥ रक्तचन्दनसन्दिग्धौ मणिहेमविभूषितौ । दाह्य व्यत्य-
क्षिपत् कर्णः परमास्त्रं विदधयन् ॥ २० ॥ ततः सर्वा दिशो
राजन् सायकैर्विप्रमोहयन् । अपीडयद्भृशं कर्णो धर्मराजं
युधिष्ठिरम् ॥ २१ ॥ ततः क्रुद्धो महाराज धर्मपुत्रो युधिष्ठिरः ।
निप्रितैरिषुभिः कर्णं पञ्चाशद्भिः समापयत् ॥ २२ ॥ वाणान्ध-
कारमभवत्तद्वदः घोरदर्शनम् । हाहाकारो महानासीत्तावकानां
विश्राम्यते ॥ २३ ॥ वध्यमाने यथा सैन्ये धर्मपुत्रेण मारिष ।
सायकैर्विविधैस्तोक्ष्यैः कङ्कपत्रैः शिलाशितैः । भङ्गैरनेकैर्विविधैः
शक्त्यृष्टमुषलैरपि ॥ २४ ॥ यत्र यत्र स धर्मात्मा दुष्टां दृष्टिं
व्यर्ज्जयत् । तत्र तत्र व्यभीक्ष्यन्त तावका भरतर्षभ ॥ २५ ॥
कर्णोऽपि भृशसंक्रुद्धो धर्मराजं युधिष्ठिरम् । नाराचैरर्द्धचन्द्रैश्च
वंक्षदन्तैश्च संयुगे ॥ २६ ॥ धर्मर्षी क्रोधनश्चैव रोषप्रस्फुरिता-
ननः । सायकैरप्रमेयात्मा युधिष्ठिरमुपाद्रवत् । युधिष्ठिरश्चापि
स तं क्षर्णपुङ्खैः शिलाशितैः ॥ २७ ॥ प्रहसन्निव तं कर्णः कङ्क-
पत्रैः शिलाशितैः । उरस्यविध्यद्राजानं त्रिभिर्भङ्गैश्च पाण्डवम्
॥ २८ ॥ स पीडितो भृशं तेन धर्मराजो युधिष्ठिरः । उपविश्य
रथोपस्थे सूतं याहीत्यचोदयत् ॥ २९ ॥ प्राक्रोशन्त ततः सर्वे
घात्ताष्ट्राः सराजकाः । शङ्गीव्यमिति राजानमभ्यधावन्त सर्वशः
॥ ३० ॥ ततः अताः सप्तदश कीकैयानां प्रहारिणाम् । पाञ्चालैः
अहिता राजन् घात्सैराष्ट्रानवारयन् ॥ ३१ ॥ तजिंस्तु तुमुले युद्धे
वर्तमाने महाभयि । दुर्भ्योघनञ्च भीमश्च समेवातां महाबली ॥ ३२ ॥
इति कर्णपर्वण संकुलयुद्धे द्विषष्टोऽध्यायः ॥ ६२ ॥

सक्तय उवाच । कर्णोऽपि शरजालेन कीकेवानां महारथान् ।
 व्यधमत् परमेस्वासानघतः पर्यवस्थितान् ॥ १ ॥ स तेषां दत्त-
 मानानां राधेयस्य निवारणे । रथान् पञ्चशतान् कर्णः प्राहिणो-
 द्यमसादनम् ॥ २ ॥ अविपद्यं ततो दृष्ट्वा राधेयं युधि योषिनः ।
 भीमसेनमुपागच्छन् कर्णबाणप्रपीडिताः ॥ ३ ॥ रथानीकं विद्वा-
 र्यैव शरजालैरनेकधा । कर्ण एकरथेनैव युधिष्ठिरमुपाद्रवत् ॥ ४ ॥
 सेनानिवेशमाच्छ्रन्तं मार्गणैः क्षतविक्षतम् । यमयोर्मध्यगं वीरं
 श्मैर्यान्तं विक्षेतसम् ॥ ५ ॥ समासाद्य तु राजानं दुर्योधन-
 हितेषुषया । सूतपुत्रस्त्रिभिस्तीक्ष्णैर्विन्वाद्य परमेष्ठुभिः ॥ ६ ॥
 तथैव राजा राधेयं प्रत्यविध्यत् स्तनान्तरे । शरैस्त्रिभिश्च यन्तारं
 चतुर्भिश्चतुरो हयान् ॥ ७ ॥ चक्ररक्षौ तु पार्थस्य माद्रीपुत्रौ
 परन्तपौ । तावद्यथावतां कर्णं राजानं मा वधीदिति ॥ ८ ॥ तौ
 पृथक् शरवर्षाभ्यां राधेयमभ्यवर्षताम् । नकुलः सहदेवश्च परमं
 चक्रमास्थितौ ॥ ९ ॥ तथैव तौ प्रत्यविध्यत् सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
 भल्लाभ्यां शितधाराभ्यां महात्मानावरिन्दमौ ॥ १० ॥ दन्तवर्णास्तु
 रधेयो निजघान मनोजवान् । युधिष्ठिरस्य संग्रामे कालवासान्
 हयोक्तमान् ॥ ११ ॥ ततोऽपरेण भक्तेन शिरस्त्राणमुपातयत् ।
 कौन्तेयस्य भद्रेष्वासः प्रहसन्निव सूतजः ॥ १२ ॥ तथैव नकुल-
 स्यापि हयान् हस्ता प्रतापवान् । ईषां धनुष चिच्छेद माद्री-
 पुत्रस्य धीमतः ॥ १३ ॥ तौ हताश्वौ हतरथौ पाण्डवौ भृश-
 विक्षतौ । आतरावाहंरुहतुः सहदेवरथं तदा ॥ १४ ॥ तौ दृष्ट्वा
 मातुलस्तत्र विरथौ परवीरहा । अभ्यभाषत राधेयं मद्राजो-
 ऽनुकम्पया ॥ १५ ॥ योदव्यमद्य पार्थेन फाल्गुनेन जया सह ।
 किमर्थं धर्मराजेन युध्यसे भृशरोषितः ॥ १६ ॥ क्षीणशस्त्रास्त्र-
 कवचः क्षीणवाणो विवाणधिः । आन्तसारविबाहस्य मुक्तोऽस्त्रै-
 ररिभिस्तथा । पार्थमासाद्य राधेय उपहास्यो भविष्यसि ॥ १७ ॥

एवमुक्तोऽपि कर्णस्तु मद्राजेन संयुगी । तथैव कर्णः संरक्ष्यो
युधिष्ठिरमताह्वयत् ॥ १८ ॥ शरैस्तीक्ष्णैः पराबिध्यन्माद्रीपुत्री च
पाण्डवौ । प्रहस्य समरे कर्णसकार विमुखं शरैः ॥ १९ ॥ ततः
शल्यः प्रहस्येदं कर्णं पुनरुवाच ह । रघस्यमति संरक्ष्यं युधिष्ठिर-
वधे धृतम् ॥ २० ॥ वदथं धार्तराष्ट्रेण सततं मानितो भवान् ॥
तं पाथं जह्वा राधेय किन्ते हत्वा युधिष्ठिरम् ॥ २१ ॥ शङ्खो-
ध्मातयोः शब्दः सुमहानेष कृष्णयोः । श्रूयते चापघोषीयं प्रावृ-
षीवाभ्वदस्य ह ॥ २२ ॥ असौ निघ्नन्नथोदारानर्जुनः शरवृष्टिभिः ।
सर्वं शसति नः सेनां कर्म पश्यैनमाहवे ॥ २३ ॥ पृष्ठरक्षौ च
शूरस्य युधामन्यूत्तमौजसौ । उत्तरञ्चास्य वै शूरसक्रं रक्षति
सात्यकिः ॥ २४ ॥ घृष्टदन्तस्तथा चास्य चक्रं रक्षति दक्षिणम् ।
भीमसेनस्तु वै राज्ञा धार्तराष्ट्रेण युध्यते ॥ २५ ॥ यथा न
हन्वात्तं भीमः सर्वेषां नेऽद्य पश्यताम् । तथा राधेय क्रियतां
राजा मुच्येत नो यथा ॥ २६ ॥ पश्यैनं भीमसेनेन ग्रस्तमाहव-
शोभिना । यदि त्वासाद्य मुच्येत विजयः सुमहान् भवेत् ॥ २७ ॥
परित्राञ्छेनमभ्येत्य संसयं परमं गतम् । किन्तु माद्रीसुतो हत्वा
राजानं वा युधिष्ठिरम् ॥ २८ ॥ इति शल्यवचः श्रुत्वा राधेयः
पृथिवीपते । दृष्ट्वा दुर्घोषनञ्चैव भीमग्रस्तं महाहवे ॥ २९ ॥
राजशही भृशञ्चैव शल्यवाक्यप्रचोदितः । अजातशत्रुमुत्सृज्य माद्री-
पुत्री च पाण्डवौ ॥ ३० ॥ तव पुत्रं परित्रातुमभ्यधावत वीर्य-
वान् । मद्राजप्रसुदितैरश्वैराकाशगैरिव ॥ ३१ ॥ गते कर्म तु
कौन्तेयः पाण्डुपुत्री युधिष्ठिरः । अपायाज्जवनैरश्वैः सह देवस्य
मारिष ॥ ३२ ॥ ताभ्यां स संहतस्तूर्षं ब्रीडन्निव नरेश्वरः ।
प्राप्यसेनानिवेशञ्च मार्गशैः क्षतविक्षतः ॥ ३३ ॥ अबतीर्णो रथा-
तूर्षमाविशच्छूयनं शुभम् । अपनीतशल्यः सुभयं हृच्छुत्वाभि-
निपौडितः ॥ ३४ ॥ सोऽत्रवीद्वातरौ राजा माद्रीपुत्री महारथो

अनीकं भीमसेनस्य पाण्डवावाशु गच्छताम् ॥ ३५ ॥ जीमूत इव
 नहंस्तु युध्यते स लकोदरः ॥ ३६ ॥ ततोऽन्यं रथमाख्याय नकुलो
 रथपुङ्गवः । सहदेवश्च तेजसी भ्रातरौ यत्कर्षणी ॥ ३७ ॥
 तुरगैरग्ररंहोभिर्वाला भीमस्य शुषिणी । अनीकं सहितौ तत्र
 भ्रातरौ पर्यवस्थितौ ॥ ३८ ॥

इति कर्णपर्वणि युधिष्ठिरापयाने त्रिषष्टोऽध्यायः ॥ ६३ ॥

सप्तम्य उवाच । द्रोणिस्तु रथवंशेन महता परिवारितः ।
 आपतत् सहसा राजन् यत्र पार्थो व्यवस्थितः ॥ १ ॥ तमापतन्तं
 सहसा शूरः शौरिसहायवान् । दधार सहसा पार्थो वेल्लेव
 मकरालयम् ॥ २ ॥ ततः क्रुद्धो महाराज द्रोणपुत्रः प्रतापवान् ।
 अर्जुनं वासुदेवश्च ह्लादयामास सायकैः ॥ ३ ॥ अवच्छन्तौ ततः
 कृष्णौ दृष्ट्वा तत्र महारथाः विभ्रयं परमं गत्वा प्रैक्षन्त कुरव-
 स्तथा ॥ ४ ॥ अर्जुनस्तु ततो दिव्यमस्त्रं चक्रे हसन्निव । तदस्त्रं
 ब्राह्मणो युद्धे वारयामास भारत ॥ ५ ॥ यदाहि व्यासिपद्युद्धे
 पाञ्चवोऽस्त्रं जिघांसया । तत्तदस्त्रं महेष्वासो द्रोणपुत्रो व्यधा-
 तयत् ॥ ६ ॥ अस्त्रयुद्धे ततो राजन् वर्त्तमाने मयावहे । अपश्याम
 रथे द्रोणिं व्याप्ताननमिदान्तकम् ॥ ७ ॥ स दिशः प्रदिशयैव
 ह्लादयित्वा ह्यजिह्वगैः । वासुदेवं त्रिभिर्बाणैरविध्यद्दक्षिणे भुजे
 ॥ ८ ॥ ततोऽर्जुनो हयान् हत्वा सर्वास्तस्य महात्मनः । चकार
 समरे भूमिं शोणितौघतरङ्गिणीम् । सर्वप्राणिवहं रौद्रां पर-
 लोकोवहं नदीम् ॥ ९ ॥ सरथाग्रथिनः सर्वान् पार्थपापभ्युतैः
 शरैः । द्रोणैरपहतान् सर्वे दृष्टशुः स च तांस्तथा । प्रावर्त्तय
 आहाघोरं नदीं परवहं तदा ॥ १० ॥ ततोस्तु व्याकुले युद्धे द्रोणेः
 पार्थस्य दारुणे । अमर्यादं योषयन्तः पर्येषावब्रितस्ततः ॥ ११ ॥

रश्मिंताश्वसूतैश्च दतारोहैश्च वाजिभिः । हिरदैश्च दतारोहि-
 मंहामात्रैश्चतद्विपैः । पार्थेन समरे राजन् कृतो धीरो जनश्रयः
 ॥ १२ ॥ निहता रथिनः पेतुः पार्थैवापच्युतैः शरैः । हवाश्च
 पर्थैषावन्त मुक्तयोक्तास्ततस्ततः ॥ १३ ॥ तद्दृष्ट्वा कर्म पार्थस्य
 द्रौणिराह बभ्रुमिनः । अर्जुनं जयतां श्रेष्ठं क्षरतीभ्येत्य बौध्दी-
 बान् ॥ १४ ॥ विधुन्वानो महद्घातं कार्त्तस्वरविभूषितम् । अवा-
 किरत्ततो द्रौणिः समन्तान्निश्रितैः शरैः ॥ १५ ॥ भूयोऽर्जुनं
 महाराज द्रौणिरायस्य पत्रिणा । वज्रोदिशे पृषत्केन ताड्या-
 मास निर्ह्वयम् ॥ १६ ॥ सोऽतिविहो रणे तेन द्रोणपुत्रेण भारत ।
 गाण्डीवधन्वा प्रसभं शरवर्षैस्सदारधीः । संह्राय समरे द्रौणिं
 चिच्छेदास्य च कार्मुकम् ॥ १७ ॥ स क्षिन्नधन्वा परिषं वज्रस्यर्ध-
 समं युधि । आदाय चिच्छेप तदा द्रोणपुत्रः किरीटिने ॥ १८ ॥
 तमापतन्तं परिषं जम्बूनदपरिष्कृतम् । चिच्छेद सहस्रा राजन्
 प्रहसन्निव पाण्डवः ॥ १९ ॥ स पपात तदा भूमौ निहत्तः पार्थ-
 सायकैः । विकीर्णः पवंतो राजन् यथा बज्रेण ताडितः ॥ २० ॥
 ततः क्रुद्धो महाराज द्रोणपुत्रो महारथः । ऐन्द्रेण चास्त्रवेगिन
 वीमत्सुं समवाकिरत् ॥ २१ ॥ तस्येन्द्रजालावततं समीच्छ पार्थो
 राजन् गाण्डिवमाददानः । ऐन्द्रं जालं प्रत्यहनत्तरस्त्री वरास्त्र-
 मादाय महेन्द्रसृष्टम् ॥ २२ ॥ विदार्य तस्त्रालमहेन्द्रयुक्तं पार्थ-
 स्ततो द्रौणिरथं क्षणेन । प्राच्छादयामास तथाभ्युपेत्य द्रौणि-
 स्तथा पार्थशराभिभूतः ॥ २३ ॥ विगाह्य तां पाण्डववाण्डाष्टं
 शरैः परं नाम ततः प्रकाश्य । शतेन कृष्णां सहस्राभ्यविध्यात्रिभिः
 शरैर्जुनं चद्रकाणाम् ॥ २४ ॥ ततोऽर्जुनः सायकानां शतेन गुरोः
 सुतं ममंसु निर्विभेद् । अश्रुंश्च सूतञ्च तथा घनुर्घ्यामवाकिरत्
 पश्यतां तावकानाम् ॥ २५ ॥ स विह्वा ममंसु द्रौणिं पाण्डवः पर-
 वीरहा । सारथिश्चास्य भङ्गेन रथनीडादपातयत् ॥ २६ ॥ स

संयुज्य स्वयं वाहान् कृणो प्राच्छाद्यच्छरैः । तत्राहुतमपञ्चाम
 द्रौणे राशुपराक्रमम् ॥ २० ॥ प्रावच्छत्तुरगान् यच्च फला न
 श्चाप्यबोधयत् । तदस्य समरे राजन् सर्वे योधा न्यपूजयन् ॥ २८ ॥
 ततः प्रहस्य बीभत्सुर्द्रीणपुत्रस्य संयुगे । क्षिप्रं रश्मोनथाश्वानां
 चरप्रैश्चिच्छिदे जयः ॥ २९ ॥ प्राद्वंस्तुरगास्ते तु शरवेगप्रपी-
 ङिताः । ततोऽभून्नदिनदो घोरस्तव सैन्यस्य भारत ॥ ३० ॥ पाण्ड-
 वास्तु जयं लब्ध्वा तव सैन्यं समाद्रवन् । समन्तान्निशितान् वाणान्
 विमुञ्चन्तो जयैषिणः ॥ ३१ ॥ पाण्डवैस्तु महाराज धार्तराष्ट्री
 महाबभूवुः । पुनः पुनरथो वीरैरभञ्जितकाश्रिभिः ॥ ३२ ॥
 पश्यतां ते महाराज पुत्राणां चित्रयोधिनाम् । शक्रनेः सौवलेयस्य
 कर्णस्य च विश्राम्यते ॥ ३३ ॥ वार्य्यमाणा महासेना पुत्रैस्तत्र
 जनेश्वर । नावातिष्ठत संग्रामे पीड्यमाना समन्ततः ॥ ३४ ॥
 ततो योधैर्महाराज पलायद्भिः समन्तत । अभवद्गोकुलं भीतं
 पुत्राणां ते महदहम् ॥ ३५ ॥ तिष्ठ तिष्ठेति च ततः सुतपुत्रस्य
 जल्पतः । नावातिष्ठत सा सेना बध्यमाना महात्मभिः ॥ ३६ ॥
 तथोत्क्रुष्टं महाराज पाण्डवैर्जितकाश्रिभिः । धार्तराष्ट्रवलं
 दृष्ट्वा विदुतं वै समन्ततः ॥ ३७ ॥ ततो दुर्योधनः लं मद्रवीत्
 प्रणयादिव । पश्य कर्णं यथा सेना पाण्डवैरर्हिता भृशम् ॥ ३८ ॥
 त्वयि तिष्ठति संग्रामात् पलायनपरायणा । एतज्ज्ञात्वा महा-
 वाहो कुरु प्राप्तमरिन्दम ॥ ३९ ॥ सहस्राणि च योधानां त्वामेव
 पुरुषोत्तम । क्रोशन्ति समरे वीर द्राव्यमाणानि पाण्डवैः ॥ ४० ॥
 एतच्छ्रुत्वा तु राधेयो दुर्योधनवचो महत् । मद्रराजमिदं वाक्य-
 मद्रवीत् प्रहसन्निव ॥ ४१ ॥ पश्य मे भुजयोर्वीर्य्यमस्त्राणाञ्च जने-
 श्वर । अद्य हन्मि रणे सर्वान् पाञ्चालान् पाण्डुभिः सह ।
 बाहवाश्वान्तरव्याघ्र मद्रैरेव न संग्रयः ॥ ४२ ॥ एवमुक्त्वा महा-
 राज सुनपुत्रः प्रतापवान् । प्रगृह्यं विजयं वीरो धनुःशुष्ठं पुरा-

तनम् ॥ ४३ ॥ सत्यं कृत्वा महाराज संमन्थ च पुनः पुनः ।
 संनिवार्यं च योधान् स सत्येन प्रपथेन च । प्रायोजयदमेवात्मा
 भार्गवास्त्रं महाबलः ॥ ४४ ॥ ततो राजन् सहस्राणि प्रयुता-
 न्यर्बुदानि च । कोटिशस्य शरास्तीक्ष्णा निरगच्छन्महामुघे ॥ ४५ ॥
 ज्वलितैस्तैः शरैर्घोरैः कङ्कवर्हिणवाजितैः । संकुन्ना पाण्डवी
 सेना न प्राञ्चायत किञ्चन ॥ ४६ ॥ हाहाकारो महानासीत् पाञ्चा-
 लानां विशाम्पते । पीडितानां बलवता भार्गवास्त्रेण संयुगे ॥ ४७ ॥
 निपतद्भिर्गजै राजन्नप्रवेशापि सहस्रयः । रथैश्चापि महाराज
 नरैश्चापि समन्ततः ॥ ४८ ॥ प्राक्रमत महौ राजन्निहतैस्तेस्तत-
 स्ततः । व्याकुलं सर्वमभवत् पाण्डवानां महदहलम् ॥ ४९ ॥ कर्म-
 स्त्रेको युधां श्रेष्ठो विधूम इव पावकः । दहनं शत्रून् नरव्याघ्रः
 शुशुभे स परन्तपः ॥ ५० ॥ ते वध्यमानाः कर्मिन् पाञ्चालार्थादिभिः
 सह । तत्र तत्र व्यमुञ्चन्त वनदाहे यथा द्विपाः । चुक्रुशुश्च नर-
 व्याघ्र यथा व्याघ्रा नरोत्तमाः ॥ ५१ ॥ तेषान्तु क्रोयतामासी-
 ङ्गीतानां रणमूर्धनि । घावताञ्च दिशो राजंस्वस्तानाञ्च समन्ततः ।
 शार्त्तनादो महान्स्त्व भूतानामिव संप्रवे ॥ ५२ ॥ वध्यमानांस्तु
 तान् दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मारिष । विवेषुः सर्वभूतानि तिर्यग्यानि-
 गतान्यपि ॥ ५३ ॥ ते वध्यमानाः समरे सूतपुत्रेण सृञ्जयाः ।
 अर्जुनं वासुदेवञ्च कोशन्ति स मुहुर्मुहुः । प्रेतराजपुरे यदत्
 प्रेतराजं विचेतसः ॥ ५४ ॥ श्रुत्वा तु निनदं तेषां वध्यतां कर्ण-
 सायकैः । अथाब्रवीद्वासुदेवं कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः । भार्गवास्त्रं
 महाघोरं दृष्ट्वा तत्र समीरितम् ॥ ५५ ॥ पश्य कृष्ण महाबाहो
 भार्गवास्त्रस्य विक्रमम् । नैतदस्त्रं हि समरे प्रक्यं हन्तुं कथ-
 ञ्चन ॥ ५६ ॥ सूतपुत्रञ्च संरब्धं पश्य कृष्ण महारथे । अन्तक-
 प्रतिमं वीर्यं कुर्वाणं कर्म दारुणम् ॥ ५७ ॥ अभीक्ष्णं सोदय-
 न्मश्वान् प्रेक्षते मां मुहुर्मुहुः । न च मध्यामि समरे कर्णस्य

प्रपलायितुम् ॥ ५८ ॥ जीवनं प्राप्नोति पुरुषः सङ्घे जयपरा-
जयौ । मृतस्य तु हृषीकेश वध एव कृतोऽजयः ॥ ५९ ॥ एव-
मुक्तस्तु पार्थेन कृष्णो मतिमतांवरम् । धनञ्जयमुवाचेदं पाप-
कालमरिन्दमः ॥ ६० ॥ कर्णेन हि दृढं राजा कुन्तीपुत्रः परि-
क्षतः । तं दृष्ट्वाश्वास्य च पुनः कर्णं पार्थं वधिष्यसि ॥ ६१ ॥ ततो
जनाह्नैः प्रायात् द्रष्टुमिच्छन् युधिष्ठिरम् । अमेन ग्राहयिष्यंश्च
कर्णं युद्धे विशाम्भते ॥ ६२ ॥ ततो धनञ्जयो द्रष्टुं राजानं वाण-
पीडितम् । रथेन प्रययौ क्षिप्रं संग्रामात् केशवाज्ञया ॥ ६३ ॥
गच्छन्नेव तु कौन्तेयो धर्मराजदिदृक्षया । सैन्यमालोकयामास
नापश्यत्तत्र काग्रजम् ॥ ६४ ॥ युद्धं कृत्वा तु कौन्तेयो द्रोसपुत्रेण
भारत । दुःसहं वज्रिणा सङ्घे पराजित्य गुरोः सुतम् ॥ ६५ ॥

इति कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे चतुःषष्टोऽध्यायः ॥ ६४ ॥

सञ्जय उवाच । द्रोणिं पराजित्य ततोऽग्रधन्वा कृत्वा मच्च-
दुष्करं शूरकर्म । आलोकयामास ततः स्वसैन्यं धनञ्जयः अत्रुभि-
रप्रभृष्यः ॥ १ ॥ 'स युध्यमानान् पृतनासुखस्थान् योऽनू शूरो
हर्षयन् सव्यसाची । पूर्वावदानैः प्रथितैः प्रथस्य स्थिरांश्चकाराल-
रथाननीके ॥ २ ॥ अपश्यमानन्तु किरीटमाली युधिष्ठिरं भातर-
माजमीढम् । उवाच भीमं तरसाभ्युपेत्य राज्ञः प्रवृत्तिं वद कुत्र
राजा ॥ ३ ॥

भीम उवाच । अपयात इतो राजा धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
कर्णवाणाभितप्ताङ्गो यदि जीवेत् कथञ्चन ॥ ४ ॥

अर्जुन उवाच । तस्माद्भवान् यीघ्रमितः प्रयातु राज्ञः प्रवृत्तौ
कुरुसत्तमस्य । नूनं स विद्वोऽतिभ्रमं पृषत्कैः कर्णेन राजा शिविरं
गतोऽसौ ॥ ५ ॥ यः संप्रहारे निधितैः पृषत्कैर्द्रोणेन विद्वोऽति-

भृशं तरसी । तस्यै च तत्रापि जयप्रतीक्षो द्रोणोऽपि यावन्न
हृतः किलासीत् ॥ ६ ॥ स संशयं गमितः पाण्डवाग्रः कर्णेन
सङ्घेऽद्य महानुभावः । ज्ञातुं प्रयाच्याद्यु तमद्य भीम स्यास्या-
स्यहंशत्रु गणान्निरुध्य ॥ ७ ॥

भीम उवाच । त्वमेव जानीहि महानुभाव राज्ञः प्रवृत्तिं
भरतर्षभस्य । अहं हि यद्यर्जुन यामि तत्र वक्ष्यन्ति मां भीत
इति प्रवीरा ॥ ८ ॥ ततोऽप्रवीर्दर्जुनो भीमसेनं संघप्रकाः प्रत्य-
नीकस्थिता मे । एतानहला तु मया न शक्यमितोऽपयातुं रिपु-
सङ्घगोष्ठात् ॥ ९ ॥ अथाप्रवीदर्जुनं भीमसेनः स्ववीर्यमास्थाय
कुरुप्रवीर । संघप्रकान् प्रतियोत्स्यामि संख्ये सर्वानहं याहि
धनञ्जय त्वम् ॥ १० ॥

सञ्जय उवाच । तद्धीमसेनस्य वचो निशम्य सुदुर्वचं भातु-
रभित्वमध्ये । द्रष्टुं कुर्येष्टमभिप्रयास्यन् प्रोवाच वृष्णिप्रवरं
तदानौम् ॥ ११ ॥

अर्जुन उवाच । चोदयाश्वान् हृषीकेश विहायैतदहसार्धवम् ।
अजातशत्रुं राजानं द्रष्टुमिच्छामि केशव ॥ १२ ॥

सञ्जय उवाच । ततो हयान् सर्वदाशंसमुखः प्रचोदयन्
भीममुवाच चेदम् । नैतच्चित्रं तव कर्माद्य भीम यात्याम्यहं
जहि पार्थारिसङ्घान् ॥ १३ ॥ ततो ययौ हृषीकेश यत्र यत्र राजा
युधिष्ठिरः । शीघ्राच्छीघ्रतरं राजन् वाजिभिर्गरुडोपमैः ॥ १४ ॥
प्रत्यनीके व्यवस्थाप्य भीमसेनमरिन्दमम् । सान्दिश्य चैनं राजेन्द्र
युद्धं प्रति वृकोदरम् ॥ १५ ॥ ततस्तु गत्वा पुरुषप्रवीरो राजान-
नासाद्य शयानमेकम् । रथाद्गुभौ प्रत्यवरुह्य तस्मादवन्दतुर्षम-
राजस्य पादौ ॥ १६ ॥ तं दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रं क्षेमिषं पुरुषर्षभम् ।
मुदाभ्यपगतौ कृष्णावश्विनाविव वासरम् ॥ १७ ॥ तावभ्यनन्द-
द्राजापि विवश्वानश्विनाविव । हतं महासुरे जम्भे शक्रविष्णुं

यथा गुरुः ॥ १८ ॥ मन्यमानो हतं कर्णं धर्मराजो युधिष्ठिरः ।
हर्षगद्गदवा वाचा प्रीतः प्राहः परन्तपः ॥ १९ ॥

इति कर्णपर्वणि अर्जुनस्य युधिष्ठिरसमीपगमने
पञ्चषष्ठोऽध्यायः ॥ ६५ ॥

युधिष्ठिर उवाच । स्वागतं देवकीमातः स्वागतं ते धनञ्जय ।
प्रियं मे दृष्ट्वैनं गाढं युवद्वोरच्युतार्जुनौ ॥ १ ॥ अक्षताभ्यामरि-
ष्टाभ्यां हतः कर्णो महारथः ॥ २ ॥ आग्नीविषसमं युद्धे सर्व-
अस्त्रविद्यारत्नम् । अग्रगं धार्तराष्ट्राणां सर्वेषां शर्म वर्म च ॥ ३ ॥
रक्षितं व्रषसेनेन सुप्रेणेन च धन्विना । अनुज्ञातं महावीर्यं
रामेणास्त्रे सुदुर्जयम् ॥ ४ ॥ मुख्यं सर्वस्य लोकस्य रथिनं लोक-
विश्रुतम् । छातारं धार्तराष्ट्राणां गन्तारं वाह्निनीमुखि ॥ ५ ॥
हन्तारं परसैन्यानाममित्रगणमर्दनम् । दुर्योधनहृते युक्तमञ्ज-
हुःखाय चोद्यतम् ॥ ६ ॥ अप्रवृष्टं महायुद्धे देवैरपि सवासवैः ।
अनलानिलयोस्तुल्यं तेजसा च वलीन च ॥ ७ ॥ पातञ्जलि-
गम्भीरं सुहृदां नन्दिवर्द्धनम् । अन्तकामममित्राणां हृदा कर्णं
महाहवे । दिष्ट्या युवामनुप्राप्तौ जित्वासुरमिवामरौ ॥ ८ ॥
घोरं युद्धमदीनेन मया ह्यद्याच्युतार्जुनौ । कृतं तेनान्तकेनेव
प्रजाः सर्वा जिघांसता ॥ ९ ॥ तेन केतुश्च मे छिन्नो निहतौ
पाणिंसारथौ । हतवाहस्ततश्चास्त्र युयुधानस्य पश्यतः ॥ १० ॥
धृष्टद्युम्नस्य यमयोर्वीरस्य च शिखण्डिनः । पश्यतां द्रौपदियानां
पाञ्चालानाञ्च सर्वशः ॥ ११ ॥ एतान् जित्वा महावीर्यैः कर्णः
शत्रुगणान् वहन्न । जितवान् मां महावाहो यतमानं महारणे
॥ १२ ॥ अभिसृज्य च मां युद्धे परुषाण्युक्तवान् वज्र । तत्र तत्र
युधांशुष्ठः परिभूय न संशयः ॥ १३ ॥ भोमसेनप्रभावात्तु यज्जा-

वामि घनञ्जय । बद्धनात्र किमुक्तेन नाहं तत् सोढुमुत्सहे ॥ १४ ॥
 तयोद्ग्राहं वर्णाणि वञ्चाङ्गीतो घनञ्जय । न ज्ञानिद्रां लभे
 रात्रौ न चाहनि सुखं क्वचित् ॥ १५ ॥ तस्य द्वेषेण संयुक्तः परि-
 दृष्टे घनञ्जय । आत्मनो मरणे यातो वार्द्धीणस इव हिजः ॥ १६ ॥
 तस्यायमगमत् कालाश्रित्तवानस्य मे चिरम् । कथं कर्णो मया
 शक्यो युद्धे क्षययितुं भवेत् ॥ १७ ॥ जाग्रत् रूपंश्च कौन्तेय
 कर्णमेव सदा ह्यहम् । पश्यामि तत्र तत्रैव कर्णभूतमिदं जगत्
 ॥ १८ ॥ यत्र यत्र हि गच्छामि कर्णाङ्गीतो घनञ्जय । तत्र तत्र
 हि पश्यामि कर्णमेवाग्रतः स्थितम् ॥ १९ ॥ सीऽहं तेनैव वीरेण
 समरेष्वपलायिना । सहयः सरथः पार्थ जित्वा जीवन् विस-
 र्जितः ॥ २० ॥ की नु मे जीवितेनार्थो राक्ष्येनार्थो भवेत् पुनः ।
 ममैवं धिक्कृतस्याद्य कर्णेनाहवशोभिना ॥ २१ ॥ न प्राप्तपूर्वं
 यद्भीष्मात् कृपाद्दोषाच्च संयुगी । तत् प्राप्तमद्य मे युद्धे सूतपुत्रा-
 न्महारथात् ॥ २२ ॥ स त्वां पृच्छामि कौन्तेय यथाद्य कुशल-
 न्तथा । तन्ममाचक्षु कार्तस्त्रेण यथा कर्णो हतस्त्वया ॥ २३ ॥
 शक्रतुल्यवली युद्धे यमतुल्यः पराक्रमे । रामतुल्यस्तथास्त्रेण स
 कथं वै निस्सूहितः ॥ २४ ॥ महारथः समाख्यातः सर्वयुद्धविशा-
 रदः । धनुर्द्धराणां प्रवरः सर्वेषामेकपूरुषः ॥ २५ ॥ पूजितो
 धृतराष्ट्रेण सपुत्रेण विशाम्पते । तदर्धमेव राधेयः स कथं निहत-
 स्त्वया ॥ २६ ॥ धार्तराष्ट्रो हि युद्धेषु सर्वेष्वेव सदार्जुन । तव
 मृत्युं रणे कस्मिं मन्यते पुरुषर्षभ ॥ २७ ॥ स त्वया पुरुषव्याघ्र कथं
 युद्धे निस्सूहितः । तन्ममाचक्षु कौन्तेय यथा कर्णो हतस्त्वया
 ॥ २८ ॥ युध्यमानस्य च धिरः पश्यतां सहृदां हतम् । त्वया
 पुरुषशार्दूल शार्दूलेन यथा रुरुः ॥ २९ ॥ यः पर्युपासीत्
 प्रदिशो दिशश्च त्वां सूतपुत्रः समरे परीप्सन् । दित्सुः कर्णः
 समरे हस्तिधड्गवं स द्रुदानीं कङ्कपत्रैः भृतीक्षौः । त्वया-

रणे निहतः सूतपुत्रः कञ्चिच्छेते भूमितले दुरात्मा ॥ ३० ॥ प्रियञ्च
 मे परमो वै कृतोऽयं त्वया रथे सूतपुत्रं निहत्य ॥ ३१ ॥ यः
 सर्वतः पर्यपतस्त्वदर्थं मदान्वितो गर्वितः सूतपुत्रः । स शूरभानी
 समरे समेत्य कञ्चित्त्वया निहतः संयुगोऽसौ ॥ ३२ ॥ रीक्षं वरं
 हस्तिगवाश्वयुक्तं रथं प्रदत्तसुर्यः परेभ्यस्तदर्थं । सदा रणे सार्द्धे
 यः स पापः कञ्चित्त्वया निहतस्तात युद्धे ॥ ३३ ॥ योऽसौ सदा
 शूरमदेन मत्तो विकल्पते संसदि कौरवाणाम् । प्रियोऽत्यर्थं तस्य
 सुयोधनस्य कञ्चित् स पापो निहतस्त्वयाद्य ॥ ३४ ॥ कञ्चित् समागम्य
 धनुःप्रयुक्तेस्त्वत्पेरितैर्लोहिताङ्गैर्विहङ्गैः । श्रिते स पापः सुविभिन्न-
 गात्रः कञ्चिद्धूमौ घात्तराष्ट्रस्य वाह ॥ ३५ ॥ योऽसौ सदा श्लाघते
 राजमध्ये दुर्योधनं हर्षयन् दर्पपूर्णः । अहं हन्ता फाल्गुनस्येति
 भोहात् कञ्चिद्वस्तस्य न वै तथा तत् ॥ ३६ ॥ नाहं पादो धाव-
 यिष्ये कदाचित् यावत् स्थितः पार्थ इत्यल्पबुद्धेः । व्रतं यस्यैतत्
 सर्वदा शक्रसूनो कञ्चित्त्वया निहतः सोऽद्य कर्णः ॥ ३७ ॥ योऽसौ
 कृष्णमब्रवीद्दुष्टबुद्धिः कर्णः सभायां कुरूवीरमध्ये । किं पाण्ड-
 वांस्त्वं न जहासि कृष्णे सुदुर्बलान् पतितान् हीनसन्धान ॥ ३८ ॥
 योऽसौ कर्णः प्रत्यजानात्त्वदर्थं नाहलाहं सह कृष्णेन पार्थम् ।
 इहोपयातेति स पापबुद्धिः कञ्चिच्छेते शरसंभिन्नगात्रः ॥ ३९ ॥
 कञ्चित् संग्रामो विहितो वै तवायं समागमे सृञ्जयकौरवाणाम् ।
 यथावस्थानीदृशीं प्रापितोऽहं कञ्चित्त्वया सोऽद्य हतः समेत्य ॥ ४० ॥
 कञ्चित्त्वया तस्य सुमन्दबुद्धेर्गाण्डीवमुक्तैर्विशिखैर्ज्वलद्भिः । स-
 कुण्डलं भानुमदुत्तमाङ्गं कायात् प्रकृत्तं युधि सव्यसाचिन् ॥ ४१ ॥
 यत्तन्मया वाणसमर्पितेन ध्यातोऽसि कर्णस्य वधाय वीर । तन्मे
 त्वया कञ्चिद्मोघमद्य ध्यानं कृतं कर्णनिपातनेन ॥ ४२ ॥ यद्दर्प-
 पूर्णः स सुयोधनोऽस्मानुदीचते कर्णसमाश्रयेण । कञ्चित्त्वा
 सोऽद्य समाश्रयोऽस्य भन्नः पराक्रान्त्य सुयोधनस्य ॥ ४३ ॥ यो

नः पुरा षण्डतिलानबोचत् सभामध्ये कौरवाणां समक्षम् । सुदु-
र्भतिः कच्चिदुपेत्य संख्ये त्वया हतः सूतपुत्रोऽत्यमर्षी ॥ ४४ ॥ यः
सूतपुत्रः प्रहसन दुरात्मा पुर ब्रवीत् निर्लितां सौवलेन । स्वयं
प्रसङ्गानय वाञ्छसेनीमपीह वञ्चित स हतस्त्वयद्य ॥ ४५ ॥ यः
शस्त्रधृक्श्रेष्ठतमं पृथिव्यां पितामहं व्याधिपदल्पचेताः । संख्याय-
मानोऽर्द्धरथः स कच्चित्त्वया हतो ह्याधिरथिमहात्मन् ॥ ४६ ॥
अमर्षजं निकृत्तिसमीरखेरितं हृदि स्थितं ज्वलनमिमं सदा मम ।
हते मया सोऽद्य समेत्य कर्म इति ब्रुवन् प्रथमय मेऽद्य फाल्गुन
॥ ४७ ॥ ब्रवीहि मे दुर्लभमेतदद्य कथं त्वया निहतः सूतपुत्रः ।
अनुध्याये त्वां सततं प्रवीरं वृत्रे हतेसौ भगवानिवेन्द्रम् ॥ ४८ ॥

इति कर्मापर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये षट्षष्टोऽध्यायः ॥ ६६ ॥

सञ्जय उवाच । तद्धर्मशीलस्य वचो निश्चम्य राज्ञः क्रुद्ध-
स्यातिरथो नहात्मा । उवाच दुर्द्धर्मदीनसत्त्वं युधिष्ठिरं जिष्णु-
रनन्तवीर्यैः ॥ १ ॥

अर्जुन उवाच । संशप्तकैर्युध्रमानस्य मेऽद्य सेनाग्रयायी कुसु-
सैन्यराज्ञः । आंश्वीविषामान् खगमान् प्रमुञ्चन् द्रौणिः पुरस्तात्
सहसाभ्यतिष्ठत् ॥ २ ॥ दृष्ट्वा रथं मेघरवं ममैव समस्तसेना च
रसेभ्यतिष्ठत् । तेषामहं पञ्च शतानि हत्वा ततो द्रौणिमगमं
पार्थिवाग्र ॥ ३ ॥ स मां समासाद्य नरेन्द्र यत्तः समभ्ययात्
सिंहमिव हिमेन्द्रः । अकार्षीञ्च रथिनांमुज्जिहीर्षां मद्भाराज
बध्नतां कौरवाणाम् ॥ ४ ॥ ततो रसे भारत दुष्प्रकम्प आचार्यै-
पुत्रः प्रवरः क्रुद्धणाम् । मामद्दयामास श्रितैः पृषत्कैर्कनार्हेन-
स्रैव विषाम्निकल्पैः ॥ ५ ॥ अष्टौ गवामष्टशतानि वाणान् मया
प्रमुहस्य वहन्ति तस्य । तांस्तेन मुक्तानहमस्य वासैर्बन्धुं सयं

वायुरिवाभ्रजालम् ॥ ६ ॥ ततोऽपरान् वाणसङ्घाननेकानाकस्य-
पूर्णावतविप्रमुक्तान् । ससर्ज सिन्धुस्त्रवणप्रयत्नेस्तथा यथा प्रादृषि
कालमेघः ॥ ७ ॥ नैवाद्दानं न च संदधानं जानीमहे कतरे-
णास्यतीति । बामेन वा यदि वा दक्षिणेन स द्रोणपुत्रः समरे
पर्यवर्तत ॥ ८ ॥ तस्याततं मण्डलमेव सज्यं प्रदृश्यते कार्मुकं द्रोण-
सूनोः । सोऽविघ्नान्मां पञ्चभिद्रोणपुत्रः शितैः शरैः पञ्चभिर्वासु-
देवम् ॥ ९ ॥ अहन्तु तं विंशता वज्रकल्पैः समार्द्धयं निमिष-
स्यान्तरेण । क्षणात् श्वावित्समरूपो बभूव समार्द्धितो महिसृष्टैः
पृषत्कैः ॥ १० ॥ स विक्षरन्न, धिरं संवगात्रै रथानीकं सूतसूनो-
र्विनेष । मयाभिभूतान् सैनिकानां प्रवर्हानसौ प्रपश्यन्न, धिर-
प्रदिग्धान् ॥ ११ ॥ ततोऽभिभूतं युधि बीक्ष्य सैन्यं विवस्तयोधं
द्रुतवाजिनागम् । पञ्चाशता रथमुख्यैः समेत्य कर्षस्वरन्मामु-
पायात् प्रमाथी । तान् सूदयित्वाहमपास्य कस्यं द्रष्टुं भवन्तं
लरयाभिजातः ॥ १२ ॥ सर्वे पाञ्चाला द्युहिजन्ते स्म कर्णाहन्वा-
हावः केशरिणो यथैव । मृत्योरास्यं व्यात्तमिवाभ्यपद्यन् प्रम-
द्रकाः कर्षमासाद्य राजन् ॥ १३ ॥ रथास्तु तान् सप्तशतान्निमन्मां-
स्तदा कस्यः प्राह्मिणोन्मृत्युसद्य । न चाप्यभूत् क्लान्तमनाः राजन्
यावन्नाम्नान् दृष्टवान् सूतपुत्रः ॥ १४ ॥ शुत्वा तु त्वां तेन दृष्टं
समेतमश्वस्याम्ना पूतंतरं क्षतञ्च । मन्ये कालमपयानस्य राजन्
क्रूरात् कर्णात्तिऽहमचिन्त्यकर्मन् ॥ १५ ॥ मया कर्षस्यास्त्रमिदं
पुरस्ताद्युद्धे दृष्टं पाण्डवं चित्ररूपम् । न ह्यन्ययोहा विद्यते
सृञ्जयानां महारथं योऽद्य सहेतु कर्षम् ॥ १६ ॥ शैनेयो मे
सात्यकिश्चक्ररथो धृष्टद्युम्नश्चापि तथैव राजन् । युधामन्युश्चोत्त-
मौजाश्च शूरौ पृष्ठतो मां रक्षतां राजपुत्रौ ॥ १७ ॥ रथप्रवीरेण
महानुभाव दिप्रत्सैन्ये वर्त्तता दुस्तरेण । समेत्याहं सूतपुत्रेण
संख्ये ह्वयेण वज्रीव नरेन्द्रमुख्य ॥ १८ ॥ योत्स्याम्यहं भारत

सूतपुत्रमस्मिन् संग्रामे यदि वै दृश्यतेऽद्य । आयाहि पश्याद्य
युयुत्समानं मां सूतपुत्रञ्च रणे जयाय ॥ १९ ॥ महर्षभस्येव
मुखं प्रपन्नाः प्रभद्रकाः कर्णमभिद्रवन्ति । पट्साहस्रा भारत
राजपुत्राः स्वर्गाय लोकाय रणे निमग्नाः ॥ २० ॥ कर्णं न चेदद्य
निहन्मि राजन् स्वाम्भवं युध्यमानं प्रसङ्ग । प्रतिश्रुत्याकुर्वतो
वै गतिर्यां कष्टां याता तामहं राजसिंह ॥ २१ ॥ आमन्त्रये त्वां
ब्रूहि रणे जयं मे पुराहि भीमं धार्तराष्ट्रा ग्रहन्ते । सीतिं
हनिष्यामि नरेन्द्रसिंह सैन्यं तथा शत्रुगणांश्च सर्वान् ॥ २२ ॥

इति कर्णपर्वणि अर्जुनप्रतिज्ञायां सप्तप्रष्टोऽध्यायः ॥ ६७ ॥

सञ्जय उवाच । श्रुत्वा कर्णं कल्पमुद्गारवीर्यं क्रुद्धः पाथः
फाल्गुनस्यामितौजाः । धनञ्जयं वाक्यमुवाच चेदं युधिष्ठिरः
कर्णशराभितप्तः ॥ १ ॥ विप्रद्रुता तात दमूस्वदीया तिरस्कृता
चाद्य यथा न साधु । भीतो भीमं त्यज्य चायास्तथा त्वं यन्ना-
शकः कर्णभयो निहन्तुम् ॥ २ ॥ स्तेयस्त्वया पार्थ हतः पृथावा
गर्भः समाविश्य यथा न साधु । त्यक्त्वा रणे यद्पथावाः स भीमं
यन्नाशकः सूतपुत्रं निहन्तुम् ॥ ३ ॥ यत्तद्वाक्यं हैतवने त्वयोक्तं
कर्णं हन्तास्त्रेकरथेन पार्थ । तं त्यक्त्वा त्वं कथमद्यापयातः कर्णा-
ङ्गीतो भीमसेनं विहाय ॥ ४ ॥ इदं यदि हैतवनेऽप्यचक्षः कर्णं
योद्धं न प्रशङ्खे नृपेति । वयं ततः प्राप्तकालञ्च सर्वं कृत्यानुपैष्याम
तथैव पार्थ ॥ ५ ॥ मयि प्रतिश्रुत्य वधं हि तस्य न वै कृतं तच्च
तथैव वीर । शानीय नः शत्रुमध्यं स कस्मात् समुत्क्षिप्य स्थण्डिले
प्रत्यर्षिष्ठाः ॥ ६ ॥ अन्वाशिष्य वयमर्जुन त्वयि यिवासवो वद्म
कल्याणमिष्टम् । तन्नः सर्वं विफलं राजपुत्र कलार्थिनो विदुल
दृवातिपुष्यः ॥ ७ ॥ प्रच्छादितं षड्भिःशमिवाभिषिण संच्छादितं

मरुत्तमिवाग्नेन । अनर्थकं दग्धितवानसि त्वं राव्याधिनी राज्य-
 रूपं विनाशम् ॥ ८ ॥ त्रयोदशेमा हि समाः सदा वयं त्वामन्व-
 जीविम धनञ्जयाश्रया । काले बधं दैवमिवोत्तवीजं तन्नः सर्वान्
 नरके त्वं न्यमज्जः ॥ ९ ॥ यद्यत् पृथां वाशुवाचान्तरीक्षे सप्ताह-
 जाते त्वयि मन्दबुद्धे । जातः पुत्रो वासवविक्रमोऽयं सर्वान् भूरान्
 आत्मान् जेष्यतीति ॥ १० ॥ अयं जेता खाण्डवो देवसङ्घान् सर्वाणि
 भूतान्यपि चोत्तमौजाः । अयं जेता मद्रकलिङ्गकेकयानयं कुरु-
 ब्राजमध्ये निहन्ता ॥ ११ ॥ अस्मात् परो न भविता धनुर्वीरो नैनं
 भूतं किञ्चन जातु जेता । इच्छन्तयं सर्वभूतानि कुर्यादृषी वशी
 सर्वसमाप्तविद्यः ॥ १२ ॥ कान्त्या शशाङ्कस्य जनेन वायोः स्वैर्धैर्य
 भेरोः क्षमया पृथिव्याः । सूर्येभ्य माना धनदस्य तत्क्षया भौर्धैर्य
 शक्रस्य बलेन विश्वाः ॥ १३ ॥ तुष्यो महात्मा तव कुन्ति पुत्रो
 जातोऽदितेर्विष्णुरिवारिहन्ता । स्वेषां जयाव हिपतां वधाय
 ख्यातोऽमितौजाः कुलतन्तुकर्ता ॥ १४ ॥ इत्यन्तरीक्षे शतशृङ्ग-
 भूर्द्धिं तपस्वितां शृणातां वाशुवाच । एवंविधं तच्च नाभूत्तथा ते
 देवापि नूनमदृतं वदन्ति ॥ १५ ॥ तथापरेणामृपिमन्त्रिणां श्रुत्वा
 गिरः पूजयतां सदा त्वान् । म सन्नतिं प्रैमि सुयोधनस्य । त्वां
 जानाम्याधिरथेर्भयार्त्तम् ॥ १६ ॥ त्वष्टा कृतं वाहमकूज तत्त्वं शुभं
 समास्थाय क्रपिध्वजं त्वम् । खड्गं गृहीत्वा हेमपट्टावनद्धं धनु-
 शेहं गाण्डिवं तान्त्रिमाजम् । स केशविनोद्यमानः कथं त्वं कर्णा-
 क्षीतो व्यपयातोऽसि पार्थ ॥ १७ ॥ धनुश्चैतत् केशवाय प्रदाय
 यन्तामविष्यद्भवं रणे चेद्दुरात्मन् । ततोऽहनिष्यत् केशवः कर्णा-
 सुग्रं मरुत्पतिर्द्वारमिवात्तवज्रः ॥ १८ ॥ राधेयमेवं यदि नाद्य
 शक्तश्चरन्तसुग्रं प्रतिवाधनाय । देह्यन्त्यस्मै गाण्डिवमेतदद्या त्वत्तो
 योऽस्त्रेष्वभ्यधिको मरेन्द्रः ॥ १९ ॥ अस्मान्नेवं पुत्रदारैर्विहीनान्
 सुखाद्भ्रष्टान्नाज्यनामाश्च भूयः । द्रष्टा लोकः पतितानप्यगाधे पापै-

जुष्टे नरके पाण्डवेय ॥ २० ॥ मासेऽपतिथः पञ्चमे त्वं सुहृच्छे
न वा गर्भेऽप्यभविष्यः पृथायाः । तत्ते श्रेयां राजपत्नाभविष्यन्
चेत् संग्रामादपयानं दुरात्मन् ॥ २१ ॥ धिक् गाण्डीवं धिक् च
ते वाङ्मवौर्ध्वमसङ्क्षेपयान् वाग्गणांश्च धिक् ते । धिक् ते केतुं
केमरिणः सुतस्य कृमानुदत्तञ्च रथञ्च धिक् ते ॥ २२ ॥

इति कर्णपर्वणि युधिष्ठिरवाक्ये अष्टषष्टोऽध्यायः ॥ ६८ ॥

सञ्जय उवाच । युधिष्ठिरेशौवमुक्तः कौन्तेयः श्वेतवाहनः ।
असिं जग्राह संक्रुद्धो जिघांसुर्भरतर्षभम् ॥ १ ॥ तस्य कोपं समु-
हीक्ष्य चित्तञ्चः केषवस्तदा । उवाच किमिदं पार्थ शृण्वीत खड्ग
इत्युत ॥ २ ॥ न हि पश्यामि योद्धव्यं त्वया किञ्चिद्दमञ्जय । ते
अस्ता धार्तराष्ट्रा हि भीमसेनेन धोमता ॥ ३ ॥ अपयतोऽसि
कौन्तेय राजा द्रष्टव्य इत्यपि । स राजा भवता दृष्टः कृष्णली च
युधिष्ठिरः ॥ ४ ॥ स दृष्ट्वा नृपघातून्लं घातून्लसनविक्रमम् । हर्ष-
काले च संप्राप्ते किमिदं मोहकारितम् ॥ ५ ॥ न तं पश्यामि
कौन्तेय यस्ते वध्यो भविष्यति । प्रहर्त्तमिच्छसे कस्मात् किं वाते
चित्तविभ्रमः ॥ ६ ॥ कस्माद्भवान् मन्त्राखड्गं परिशृङ्खाति सत्वरः ।
तत्त्वां पृच्छामि कौन्तेय किमिदं ते चिकीर्षितम् । पराश्रयसि
यत् क्रुद्धः खड्गमद्भुतविक्रम ॥ ७ ॥ एवमुक्तस्तु कृष्णेन प्रेक्ष-
माणो युधिष्ठिरम् । अर्जुनः प्राह गोविन्दं क्रुद्धः सर्प इव श्वसन्
॥ ८ ॥ अन्यस्मै देहि गाण्डीवमिति मां योऽभिचोदयेत् । हिन्या-
सहं तस्य धिर इत्युपांशुव्रतं मम ॥ ९ ॥ तदुक्तं मम चानेन
राज्ञामितपराक्रम । समक्षं तव गोविन्द न तत् क्षन्तुमिहोत्सहे
॥ १० ॥ तस्मादेनं वधिष्यामि राजानं धर्मभीरुकम् । प्रतिज्ञां
पालयिष्यामि हत्वैनं नरसत्तमम् ॥ ११ ॥ एतदर्थं मया खड्गो-

गृहीतो यदुनन्दन । सोऽहं युधिष्ठिरं हत्वा सत्यस्यानृष्यतां
गतः ॥ १२ ॥ विप्रोऽपि विक्वरश्चापि भविष्यामि जनार्दन । किं
वा त्वं मन्यसे प्राप्तमस्मिन् काले समुत्थिते ॥ १३ ॥ त्वमस्य जगत-
स्तात वेत्स्य सर्वं गतागतम् । तत्तथा प्रकरिष्यामि यथा मां वक्ष्यते
भवान् ॥ १४ ॥

सञ्जय उवाच । धिग्धित्तेव गोविन्दः पार्थमुक्त्वावतीत्
पुनः ॥ १५ ॥

कृष्ण उवाच । इदानीं पार्थ जानामि न वृद्धाः सेवितास्त्वया ।
अकाले पुरुषव्याघ्र संरम्भं यद्भवानगात् ॥ १६ ॥ न हि धर्म-
विभागश्च कुर्यादिव धनञ्जय । यथा त्वं पाण्डवाद्येह धर्मभीरु-
रपण्डितः ॥ १७ ॥ अकार्याणां क्रियाणाञ्च संयोगं यः करोति
वै । कार्याणामक्रियाणाञ्च स पार्थ पुरुषाधमः ॥ १८ ॥ अनुसृत्य
तु ये धर्मं कथयेयुरुपस्थिताः । समासविस्तरविदां न तेषां वेत्स्य-
निश्चयम् ॥ १९ ॥ अनिश्चयश्चो हि नरः कार्याकार्यविनिश्चये ।
अवशो मुञ्चते पार्थ यथा त्वं मूढ एव तु ॥ २० ॥ न हि कार्य-
मकार्यं वा सुखं ज्ञातुं कथञ्चन । श्रुतेन ज्ञायते सर्वं तच्च त्वं
नावबुध्यसे ॥ २१ ॥ अविज्ञानाद्भवान् यञ्च धर्मं रक्षति धर्मवित् ।
प्राणिनां त्वं वधं पार्थ धार्मिको नावबुध्यसे ॥ २२ ॥ प्राणिना-
मवधस्तात सर्वज्यायास्मृतो मम । अनृता वा बर्देहाचं न तु
हिंस्यात् कथञ्चन ॥ २३ ॥ स कथं भ्रातरं ज्येष्ठं राजानं धर्म-
कीविद्म् । हन्याद्भवान्नरवेष्टं प्राकृतोऽन्यः पुमानिव ॥ २४ ॥
अयुध्यमानस्य वधस्तथा शत्रोश्च भारत । पराङ्मुखस्य द्रवणः
शरणञ्चाभिगच्छतः ॥ २५ ॥ कृताञ्जलिः प्रपन्नस्य प्रमत्तस्य तथैव
च । न वधः पूज्यते सद्भिस्तच्च सर्वं गुरौ तव ॥ २६ ॥ त्वया
चैव हतं पार्थ बालिनेव कृतं पुरा । तस्माद्धर्मसंयुक्तं मौढ्यात्
कर्म व्यवर्त्ससि ॥ २७ ॥ स गुरुं पार्थ कस्मात्त्वं हन्तुकामोऽसि-

आबसि । असंप्रधार्थ्यं धर्माणां गतिं सूच्यां दुरत्ययाम् ॥ २८ ॥
 इदं धर्मरहस्यञ्च तव वक्ष्यामि पाण्डव । यद्ब्रूयात्तव भीषो हि
 धर्मज्ञो वा युधिष्ठिर ॥ २९ ॥ विदुरो वा तथा क्षत्ता कुन्ती
 वापि यश्चिनी । तत्ते वक्ष्यामि तत्तेन निबोधेदं धनञ्जय ॥ ३० ॥
 सत्यस्य वचनं साधु न सत्याद्विद्यते परम् । तत्तेनैव सुदुर्ज्ञेयं यस्य
 सत्यमनुष्ठितम् ॥ ३१ ॥ भवेत् सत्यमवक्तव्यं वक्तव्यमनृतं भवेत् ।
 यत्रानृतं भवेत् सत्यं सत्यञ्चाप्यनृतं भवेत् ॥ ३२ ॥ प्राणात्यये विवाहे
 च वक्तव्यमनृतं भवेत् । सर्वस्वस्यापहारे च वक्तव्यमनृतं भवेत्
 ॥ ३३ ॥ विवाहकाले रतिसंप्रयोगे प्राणात्यये सर्वधनापहारे ।
 विप्रस्य चार्थं ह्यनृतं वदेत् पञ्चानृतान्याङ्गरपातकानि ॥ ३४ ॥
 तत्रानृतं भवेत् सत्यं सत्यञ्चाप्यनृतं भवेत् ॥ ३५ ॥ तादृशं मन्यते
 वालो यस्य सत्यमनुष्ठितम् । सत्यानृते विनिश्चित्य ततो भवति
 धर्मवित् ॥ ३६ ॥ किमाश्चर्यं कृतप्रज्ञः पुरुषोऽपि सुदारुणः ।
 समहत् प्राप्नुयात् पुरुषं वलाकोऽन्धवधादिव ॥ ३७ ॥ किमाश्चर्यं
 पुनर्मूर्खो धर्मकामो ह्यपण्डितः । समहत् प्राप्नुयात् पापमापगा-
 स्त्रिव कौशिकः ॥ ३८ ॥

अर्जुन उवाच । आचक्षु धगवन्नेतत् यथा विन्द्याम्यहं तथा ।
 वलाकस्याभिसम्बन्धं नदीनां कौशिकस्य च ॥ ३९ ॥

वासुदेव उवाच । मृगव्याधोऽभवत् कश्चित् वलाको नाम भारत ।
 यात्रार्थं पुत्रदारस्य मृगान् हन्ति न कामतः ॥ ४० ॥ तृद्धौ च
 मातापितरौ विभर्त्तान्यांश्च संश्रितान् । स्वधर्मनिरतो नित्यं सत्य-
 वागनसूयकः ॥ ४१ ॥ स कदाचिन्मृगं लिपमुनीभ्यविन्द्यत् प्रयत्नवान् ।
 अपः पिवन्तं दृष्ट्ये प्र्वापदं ध्राणचक्षुषम् ॥ ४२ ॥ अदृष्टपूर्वमपि तत्
 सख्यं तेन हतं तदा । अन्धे हते ततो व्योम्नः पुष्पवर्षं पषात च
 ॥ ४३ ॥ अप्सरोगीतवादिवैर्नादितञ्च मनोरमम् । विमानभाग-
 मत् स्वर्गात् मृगव्याधनिनीषया ॥ ४४ ॥ तद्भूतं सर्वभूतानामभावाच्च

किलार्जुन । तपस्तप्ता वरं प्राप्तं कृतमन्धं स्वयम्भुवा ॥ ४५ ॥
 तद्वत्त्वा सर्वभूतानामभावकृतनिश्चयम् । ततो वलाकः स्वरगादेवं
 धर्मः सुदुर्विदः ॥ ४६ ॥ कौशिकोऽप्यभवद्विप्रस्तपस्वी नवद्विश्रुतः ।
 नदीनां सङ्गमे ग्रामाद्दूरात् स किलावसत् ॥ ४७ ॥ सत्यं मया
 सदा वाच्यमिति तस्याभवद्व्रतम् । सत्यवादीति विख्यातः स
 तद्दासीहनञ्जय ॥ ४८ ॥ अथ दस्युभयात् केचित्तदा तदन-
 भाविमन् । तत्रापि दस्यवः क्रुद्धास्तानमार्गन्त यत्नतः ॥ ४९ ॥
 अथ कौशिकमभ्येत्य प्राङ्गस्ते सत्यवादिनम् । कतमेन पथा याता
 भगवन् बहवो जनाः । सत्येन पृष्टः प्रब्रूहि यदि तान् दित्य शंस
 नः ॥ ५० ॥ स पृष्टः कौशिकः सत्यं वचनं तानुवाच ह । ब्रह्म-
 ह्वचलतागुल्ममेतदनमुपाश्रिताः ॥ ५१ ॥ इति तान् ख्यापयामास
 तैश्च पाथं स कौशिकः । ततस्ते तान् समासाद्य क्रूरा जघ्नरिति
 श्रुतिः ॥ ५२ ॥ तेनाधर्मण महता वाग्दुर्गतेन कौशिकः । गतः
 स कष्टं नरकं सूक्ष्मधर्मेष्वकोविदः ॥ ५३ ॥ यथा चाल्पश्रुती मूढो
 धर्माणामभिभागवित् । ब्रह्मानुपृष्ट्वा सन्देहं महच्छुभ्रमितोऽर्हति
 ॥ ५४ ॥ तत्र ते लक्ष्णोद्देशः कश्चिदेवं भविष्यति । दुष्करं परमं
 ज्ञानं तर्कणानुव्यवस्यति ॥ ५५ ॥ श्रुतेधर्म इति ह्येव दर्शन्ति
 बहवो जनाः । तत्ते न प्रत्यसूयामि न च सर्वं विधीयते ॥ ५६ ॥
 प्रभवार्थाय भूतानां धर्मप्रवचनं कृतम् ॥ ५७ ॥ यत् स्याद्द्विंसा-
 संयुक्तं स धर्म इति निश्चयः । अद्विंसाथाय भूतानां धर्मप्रवचनं
 कृतम् ॥ ५८ ॥ धारणाद्धर्ममित्याङ्गर्जुर्धर्मो धारयते प्रजाः । यत्
 स्याद्धारणसंयुक्तं स धर्म इति निश्चयः ॥ ५९ ॥ ये न्यायिन जिज्ञी-
 र्षन्तो धर्ममिच्छन्ति कर्हिचित् । अकूजनेन वा मोक्षो नानुकूजेव
 कथञ्चन ॥ ६० ॥ अत्रयं कूजितव्ये वा शङ्खेरन् वाप्यकूजतः ।
 श्रेयस्तत्रानृतं वक्तुं तत् सत्यमविचारितम् ॥ ६१ ॥ यः कार्य्यभ्यो
 ब्रतं कृत्वा कर्मणा नीपपादयेत् । न तत् फलमवाप्नोति एवमाङ्ग

मनीषिणः ॥ ६२ ॥ प्राणात्यये विवाहे वा सर्वज्ञातिवधात्यये ।
कर्मण्यभिप्रवृत्ते वा न च प्रोक्तं मृषा भवेत् ॥ ६२ ॥ अधमं नात्र
पश्यन्ति धर्मतत्त्वार्थदर्शिनः । यत् स्तनेः सह सम्बन्धान्मुच्यते
अपथैरपि ॥ ६४ ॥ अथस्तत्रानृतं वक्तुं, तत् सत्यमबिचारितम् ।
न च तेभ्यो धनं देयं शक्ये सति कथञ्चन ॥ ६५ ॥ पापेभ्यो हि
धनं दत्तं दातारमपि पीडयेत् । तस्माद्दर्माद्यमनृतमुक्त्वा नानृत-
वाग्भवेत् ॥ ६६ ॥ एष ते लक्षणोद्देशो मयाद्दिष्टो यथाविधि ।
एतच्छ्रुत्वा ब्रूहि पार्थ यदि वध्यो युधिष्ठिरः ॥ ६७ ॥

अर्जुन उवाच । यथा ब्रूयान्महाप्राज्ञो यथा ब्रूयान्महा-
मतिः । हितञ्चैव यथास्माकं तथैव वचनं तव ॥ ६८ ॥ भवान्मातृ-
समोऽस्माकं तथा पितृसमोऽपि च । गतिश्च परमा कृष्ण तं ते
वाक्यमुत्तमम् ॥ ६९ ॥ न हि ते त्रिषु लोकेषु विद्यतेऽविदितं
क्वचित् । तस्माद्भवान् परं धर्मं विद सर्वं यथातथम् ॥ १७ ॥ अर्धं
पाण्डवं मन्ये धर्मराजं युधिष्ठिरम् । अस्मिंस्तु मम सङ्कल्पे ब्रूहि
कञ्चिदनुग्रहम् । इदञ्चापरमत्रैव शृणु हृतस्थं विवक्षितम् ॥ ७१ ॥
जानासि दासार्हं मम व्रतं त्वं यो मां ब्रूयात् कथनं मानुषिण ।
अन्यस्मै त्वं गाण्डिवं देहि पार्थ यस्त्वत्तोऽस्ताहोर्ध्वतो वा वरिष्ठः
॥ ७२ ॥ हन्यासहं कोमव तं प्रचक्षु भौमो हन्यात्तूवरकोति चोक्तः ।
तस्मै राजा प्रोक्तवांस्ते समक्षं धनुर्द्विहोत्यमङ्गदृशावीर ॥ ७३ ॥
तं हन्याञ्चेत् कोमव जीबलिके स्थाता नाहं कालमप्यल्पमात्रम् ।
ध्यात्वा नूनं ह्येनसा चापि युक्तो वधं राज्ञो भ्रष्टवीर्यो विचेता ॥ ७४ ॥
यथा प्रतिज्ञा मम लोकसिद्धा भवेत् सत्या धर्मभृतां वरिष्ठ । यथा
जीवेत् पाण्डवोऽहञ्च कृष्ण तथा बुद्धिं दातुमयार्हांसि त्वम् ॥ ७५ ॥

वासुदेव उवाच । राजा आन्तो दुःखितो विचिन्तश्च कर्णेन
सङ्कोपे निर्मितैर्वाणसङ्घैः । पथाज्ञायं सूतपुत्रेण वीर शरैर्भृशं
।।ङ्कितोऽयुध्यमानः ॥ ७६ ॥ अतस्त्वमेतेन सरोप्रमुक्तो दुःखा-

वाग्विद्विखिनं हंसि त्वत्तः सुखं न वयं विद्मः किञ्चित् ॥ १३ ॥ मा
 मावमंस्थो द्रौपदीतल्पसंस्थो महारथान् प्रतिहन्मि त्वदर्थं । तेना-
 विशङ्की भारतं निष्ठुरोऽसि त्वत्तः सुखं नाभिजानामि किञ्चित् ॥ १४ ॥
 प्रोक्तः स्वयं मत्पुत्रस्येन मत्पुत्रस्तव प्रियार्थं नरदेव युद्धे । वीरः
 शिखण्डी द्रौपदीऽसौ महात्मा मयाभिगुप्तेन हतश्च तेन ॥ १५ ॥
 न चाभिनन्दामि तवाधिराज्यं यत्स्वतन्मत्तैस्वहिताय सक्तः । स्वयं
 कृत्वा पापननायैज्जष्टमस्माभिवै तर्त्तमिच्छन्वरींस्त्वम् ॥ १६ ॥ यत्पु-
 द्दिपा बहवो विधर्माः श्रुतास्त्वथा सद्देवोऽब्रवीद्यान् । तान्नेपि
 त्वं त्यक्तमसाधज्जांस्तेन च सर्वं निरयं प्रपन्नाः ॥ १७ ॥ सुखं
 त्वत्तो नाभिजानीम किञ्चित् यत्स्वतन्मत्तैर्देवितुं संप्रवृत्तः । स्वयं कृत्वा
 व्यसनं पाण्डव त्वं भूयस्तीक्ष्णाः आवयस्यद्य वाचः ॥ १८ ॥ धृते-
 ऽस्माभिनिहता यत्सेना किन्तैर्गात्रैर्भूमितले नदन्ती । त्वया हि
 तत् कर्म कृतं नृपसं यन्माद्द्वेषः कौरवाणां वचश्च ॥ १९ ॥ हता
 सदीच्या निहताः प्रतीच्या नष्टाः प्राच्या दाक्षिणात्या विषस्ताः ।
 कृतं कर्माप्रतिरूपं महद्भिस्तेषां वोधैरस्यदीयैश्च युद्धे ॥ २० ॥ त्वं
 देविता त्वत्कृते राज्यनाशस्वत्सम्भवं नो व्यसनं नरेन्द्र । माम्भान्
 क्रूरैर्वाक्प्रतोदैस्तुदंस्त्वं भूयो राजन् कोपयिस्वल्पमायः ॥ २१ ॥

सञ्जय उवाच । एता वाचः परुषाः सव्यसाची स्थिरप्रज्ञः
 आवयित्वातिरुद्धा । वभूवामौ विमना धर्माभौरः कृत्वा प्राज्ञः
 पातकं किञ्चिदेवम् ॥ २२ ॥ ततोऽनुतेपे सुरराजपुत्रो विनिश्चसं-
 स्थाप्यसिमुदबद्धं । तनाह कृष्ण किमिदं पुनर्भवान् विक्रोषमाकाश-
 निभं करोत्यसिम् ॥ २३ ॥ ब्रवीहि मां त्वं पुनस्तत्तरं वचस्तथा
 प्रवक्ष्याम्यहमर्थसिद्धये । इत्येवमुक्ताः पुरुषोत्तमेन मुदुःखितः
 केचनमर्जुनोऽब्रवीत् ॥ २४ ॥ अहं हनिष्ये सशरीमेव प्रसङ्ग-
 धेनाहितमाचरं वै । निशाम्य तत् पार्थवचोऽब्रवीद्दिदं चनञ्जयं
 धर्मभृतां वारिष्ठः ॥ २५ ॥ राजानमेनं लमितीदमुक्त्वा किं कश्चन

प्राविशः पार्थ घोरम् । त्वाद्यात्मानं हन्तुमिच्छत्यारुह्य मेढं सङ्घः
 सेवितं वै किरौटिन् ॥ २६ ॥ धर्मात्मानं भ्रातयं ज्येष्ठमद्य खड्ग-
 गीनं चैनं यदि हन्या नृवीर । धर्माङ्गीतस्तत् कथं नाम ते स्यात्
 किञ्चोत्तरं वाकरिष्यस्वमेव ॥ २७ ॥ सूक्तो धर्मो दुर्विद्वेषापि
 पार्थ विशेषतोऽज्ञैः प्रोच्यमानं निबोध । हत्वात्मानमात्मना प्राप्नु-
 यास्त्वं वधाद्भ्रातुर्नरकञ्चातिघोरम् ॥ २८ ॥ ब्रवीहि वाचाद्य
 गुणानिहात्मनस्तथा हतात्मा भवितासि पार्थ ॥ २९ ॥ यथास्तु
 कृशोत्प्रेमिनन्द्य तदवो धनञ्जयः प्राह धनुर्विनाम्य । युधिष्ठिरं
 धर्मभृतां वरिष्ठं शूश्रूष्व राजन्निति शक्रस्तनुः ॥ ३० ॥ न मादृ-
 श्याम्यो नरदेव विद्यते धनुर्द्धरो देवमते पिनाकिनम् । अहं हि
 तेनानुमते न ह्यात्मना क्षप्तेन हन्यां सचराचरं जगत ॥ ३१ ॥ मया
 हि राजन् सदिगोश्वरा दिशो विजित्वा सर्वा भवतः कृता वशे ।
 स राजसूयश्च समाप्तर्क्षिणः समा च दिव्या भवतो भभौजसा
 ॥ ३२ ॥ पाणौ पृथक्का निशिता ममेव धनुश्च सज्यं विहितं
 सवाणम् । पादौ च मे सरथौ सध्वजौ च न मादृशं युद्धगतं
 जयन्ति ॥ ३३ ॥ हता उदीच्या निहताः प्रतीच्याः प्राच्या निरस्ता
 दार्क्षिणातत्रा विशस्ताः । संशप्तकानां किञ्चिदेवावशिष्टं सर्वस्य
 सैन्यस्य हतं मयाद्धम् ॥ ३४ ॥ श्रेते मया निहता भारतीया चमू
 राजन् देवचमूपकाया । ये चास्त्रज्ञास्तानहं हन्मि चास्त्रैस्तन्मा-
 ल्लोकान्नेह करोमि भस्ममात् ॥ ३५ ॥ जैत्रं रथं भीममास्थाय
 कृष्ण यावः शीघ्रं सूतपुत्रं निहन्तुम् । राजा भवत्वद् सुनि-
 र्वृतोऽयं कर्षं रक्षे नाशयितासि वाणः ॥ ३६ ॥ अद्यापत्रा सूत-
 माता भवित्री कुन्ती बाधो मया वा तेन वापि । सतत्रं वदास्यद्य
 न कर्षमाजौ शरैरहत्वा कदचं विमोच्ये ॥ ३७ ॥

सञ्जय उवाच । इति प्रमुक्त्वा पुनरेव पार्थो युधिष्ठिरं धर्म-
 भृतां वरिष्ठम् । विमुच्य शस्त्राणि धनुर्विद्वज्य कोपे च खड्गं

विनिषाय तूष्णम् ॥ ३८ ॥ स ब्रौह्म्या नम्रशिराः किरौटी युधि-
 ष्ठिरं प्राञ्जलिरभ्युवाच । प्रसीद राजन् क्षमयन् मयीक्तं काली
 भवान् नेत्स्यति तन्नमस्ते ॥ ३९ ॥ प्रसाद्य राजानमनित्रसाहं
 स्थितोऽब्रवीच्चैव पुनः प्रवीरः । नेदं चिरात् क्षिप्रमिदं भवि-
 ष्यत्प्रावर्त्ततेऽसावभियामि चैनम् ॥ ४० ॥ याम्येव भीमं सनरात्
 प्रमोक्तुं सर्वात्मना सूतपुत्रञ्च हन्तुम् । तव प्रियार्थं मम जीवितं
 हि ब्रवीमि सतत्र तदवेहि राजन् ॥ ४१ ॥ इति प्रयास्यन्नपण्ड्य
 पादौ समुत्थितो द्वीपतेजाः किरौटी ॥ ४२ ॥ एतच्छूद्रा पाण्डवो
 धर्मराजो भ्रातुर्वाक्यं परुषं फाल्गुनस्य । सत्याय तस्माच्छूयना-
 दुवाच पार्थं ततो दुःखपरीतचेताः ॥ ४३ ॥ कृतं मया पार्थ यथा
 न साधु येन प्राप्तं व्यसनं वः सुधोरम् । तस्माच्छिरश्चिन्धि
 नमेदमद्य कुलान्तकस्याधमपुरुषस्य ॥ ४४ ॥ पापस्य पापव्यसना-
 न्वितस्य विमूढबुद्धेरलसस्य भीरोः । ब्रह्मावमन्तुः परुषस्य चैव
 किन्ते चिरं मे ह्यनुसृजत रुद्धम् ॥ ४५ ॥ गच्छाम्यहं वनमेताद्य
 पापः सुखं भवान् वर्त्ततां महिच्छीनः । योग्यो राजा भीमसेना
 महात्मा क्लीवस्य वा मम किं राजकृतम् ॥ ४६ ॥ न चास्मि यत्तः
 परुषाणि सीदं पुनस्तवेमानि रुषान्वितस्य । भीमोऽस्य राजा
 मम जीवितेन न कार्यमद्यावमतस्य वीरः ॥ ४७ ॥ इतिऽवमुक्त्वा
 सहसैत्पपात राजा ततस्तच्छूयनं विहाय । इयं निर्गन्तुमथो
 वनाय तं वासुदेवः प्रणतोऽभ्युवाच ॥ ४८ ॥ राजन् विदितमेतत्ते
 यथा गाण्डीवधन्वनः । प्रतिष्ठा सतप्रसन्नस्य गाण्डीवं प्रति विश्रुता
 ॥ ४९ ॥ ब्रूयाद्य एनं गाण्डीवं दिङ्मन्यस्मै तमित्प्रत । वध्योऽस्य
 स पुमांल्लोके त्वया चोक्तोऽयमीदृशम् ॥ ५० ॥ ततः सत्रां प्रतिष्ठां
 तां पार्थेन प्रतिरक्षता । मच्छन्दादवमानोऽयं कृतस्तव महीपते ।
 गुरूणामवमानो हि बध इतप्रभिधीयते ॥ ५१ ॥ तस्मात्त्वं वै
 महावाहो मम पार्थस्य चोभयोः । व्यतिक्रममिमं राजन् स

संरक्षार्जुनं प्रति ॥ ५२ ॥ शरयं त्वां महाराज प्रपन्नौ ख उभा-
वपि । क्षन्तुमर्हसि मे राजन् प्रणतस्याभियाचतः ॥ ५३ ॥ राधेव-
स्याद्य पापस्य भूमिः पात्यति शोणितम् । सत्यं ते प्रतिजानामि
हृतं विद्वद्य सूतजम् । यस्येच्छसि वधं तस्य गतमप्यद्य जीवि-
तम् ॥ ५४ ॥ इति कृष्णवचः श्रुत्वा धर्मराजो युधिष्ठिरः । सस-
न्ध्रमं हृषीकेशमुत्याप्य प्रणतं तदा ॥ ५५ ॥ कृताञ्जलिस्ततो
वाक्यमुवाचानन्तरं वचः । एवमेव यथात्यल्पमस्त्वेषांऽतिक्रमो मम
॥ ५६ ॥ अतुनीतोऽस्मि गोविन्द तारितश्चास्मि माधव । मोक्षिता
व्यसनाह्वीराह्वयमद्य लयाच्युत ॥ ५७ ॥ भवन्तं नायमासाद्य ह्यावां
व्यसनसागरात् । घोरादद्य समुत्तीर्णाद्युभावज्ञानमोक्षितौ ॥ ५८ ॥
लहुङ्घिप्लवमासाद्य दुःखयोकार्णवह्वयम् । समुत्तीर्णाः सद्दामात्याः
सनाथाः स लयाच्युत ॥ ५९ ॥

इति कर्णपर्वणि युधिष्ठिरप्रबोधने सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥

सञ्जय उवाच । इति स कृष्णवचनात् प्रत्युच्चार्य युधि-
ष्ठिरम् । वभूव त्रिमनाः पार्थः किञ्चित् कृत्वेव पातकम् ॥ १ ॥
ततोऽद्रवीदासुदेवः प्रहसन्निवः पाण्डवम् ॥ २ ॥ कथं नाम भवे-
देतद्यदि त्वं पार्थ धर्मजम् । अग्निना तीक्ष्णधारेण हन्या धर्मं
व्यवस्थितम् ॥ ३ ॥ त्वमितुग्ल्हाथ राजानमेवं कश्मलमाविष्टः ।
हत्वा तु नृपतिं पार्थ अकरिष्यः किमुत्तरम् । एवं हि दुर्विंदा
धर्मो मन्दप्रज्ञैर्विंशतः ॥ ४ ॥ स भवान् धर्मभीरुत्वात् ध्रुवमेष्य-
न्नहन्तः । नरकं घोरोरुपञ्च भ्रातुर्ज्येष्ठस्य वै वधात् ॥ ५ ॥ स
त्वं धर्मभृतां श्रेष्ठं राजानं धर्मसंज्ञितम् । प्रसादय कुरुष्वेष्टमेत-
द्वत्स मत्तं मम ॥ ६ ॥ प्रसाद्य भक्त्या राजानं प्रीतिं चैव युधिष्ठिरे ।

प्रयावस्त्वरितौ योद्धुं सूतपुत्ररथं प्रति ॥ ७ ॥ हत्वा तु समरे
 कर्णं त्वमद्य निश्चितैः शरैः । विपुलां प्रीतिमाघत्स्व धर्मपुत्रस्य
 मानद् ॥ ८ ॥ एतदत्र महावाहो प्राप्तकालं मतं मम । एवंकृते
 कृतञ्चैव तव कार्यं भविष्यति ॥ ९ ॥ ततोऽर्जुनो महाराज लज्जया
 वै समन्वितः । धर्मराजस्य चरणौ प्रपद्य शिरसा नतः ॥ १० ॥
 उवाच भरतश्रेष्ठं प्रवीदैति पुनः पुनः । क्षमस्व राजन् यत् प्रोक्तं
 धर्मकामेण भीरुणा ॥ ११ ॥

सञ्जय उवाच । दृष्ट्वा तु पतितं पङ्कगं धर्मराजो युरिष्ठिरः ।
 धनञ्जयममित्रघ्नं रुदन्तं भरतर्षभ ॥ १२ ॥ उत्थाप्य भ्रातरं राजा
 धर्मराजो धनञ्जयम् । समाश्लिष्य च सस्त्रेहं प्रकरोद् महीपतिः
 ॥ १३ ॥ रुदित्वा सुविरं कालं भ्रातरौ सुमहाद्युतौ । कृतशौचौ
 महाराज प्रीतिमन्तौ बभूवतुः ॥ १४ ॥ तत आश्लिष्य तं प्रेम्णा
 मूर्द्ध्नि चाघ्राय पाण्डवः । प्रीत्या परमया युक्तः प्रसन्नश्चाब्रवी-
 ज्जयम् ॥ १८ ॥ कर्णेन मे महावाहो सर्वसैन्यस्य पश्यतः ।
 कवचञ्च ध्वजञ्चैव धनुः शक्तिर्हयाः शराः । शरैः कृत्वा महेश्वास
 यतमानस्य संयुगे ॥ १६ ॥ सोऽहं ज्ञात्वा रणे तस्य कर्म दृष्ट्वा च
 फाल्गुन । व्यवसीदामि दुःखिन न च मे जीवितं प्रियम् ॥ १७ ॥
 न चेदद्य हि तं वीरं निहनिष्यसि संयुगे । प्राणानेव परित्यज्ये
 जीवितार्थी हि को मम ॥ १८ ॥ एवमुक्तः प्रत्यावाच विजयो
 भरतर्षभ ॥ १९ ॥ सत्प्रेतं ते शपे राजन् प्रसादेन तथैव च ।
 भीमेन च नरश्रेष्ठ वमाभ्याञ्च महीपते ॥ २० ॥ यथाद्य समरे
 कर्णं हनिष्यामि हतोऽपि वा । महीतले पतिष्यामि सत्प्रेतनायुध-
 मालभे ॥ २१ ॥ एवमाभाष्य राजानमब्रवीन्नाधवं वचः । अद्य
 कर्णं रणे कृष्ण सुदयिष्ये न संग्रथः । तव बुद्ध्या हि भद्रं ते
 वधस्तस्य दुरात्मनः ॥ २२ ॥ एवमुक्तोऽब्रवीत् पाथ केशवो राज-
 सत्तम । शक्तोऽसि भरतश्रेष्ठ हन्तुं कर्णं महाबलम् ॥ २३ ॥

एष चापि हि मे कामो नित्यमेव महारथ । कथं भवाग्रणे कर्णं
निहत्यादिति सत्तम ॥ २४ ॥ भूयशोवाच मतिमान् माधवी
धर्मनन्दनम् । युधिष्ठिरेमं वीभत्सुं त्वं सान्त्वयितुमर्हसि ॥२५॥
अनुज्ञातुञ्च कर्णस्य वधायाद्य दुरात्मनः । श्रुत्वा ह्यहमयञ्चैव
त्वं कर्णं प्रपीडितम् । प्रवृत्तिं ज्ञातुमायाताविहावां पाण्डुनन्दन
॥ २६ ॥ दिष्ट्यासि राजन् हतो दिष्ट्या न ग्रहणं गतः । परि-
सान्तय वीभत्सुं जयमाश्रयिष्ये चानघ ॥ २७ ॥

युधिष्ठिर उवाच । एहोहि पार्थ वीभत्सो मां परिश्रज
पाण्डव । वक्तव्यमुक्तोऽसि हितं त्वया ज्ञान्तव्यं तन्मया ॥ २८ ॥
अहं त्वामनुजानामि जहि कर्णं धनञ्जय । मन्युञ्च मा कृथाः
पार्थ यन्मयोक्तोऽसि दारुणम् ॥ २९ ॥

सञ्जय उवाच । ततो धनञ्जयो राजन् शिरसा प्रणतस्तदा ।
पादौ जग्राह पाणिभ्यां भ्रातुर्व्यष्टस्य मारिष ॥ ३० ॥ तमुत्थाप्य
ततो राजा परिश्रज्य च पीडितम् । मूढर्षुप्राघ्राय चैवैनमिदं
पुनरुवाच ह ॥ ३१ ॥ धनञ्जय महावाहो मानितासि दृढं
त्वया । माहात्म्यं विजयञ्चैव भूयः प्राप्नुहि शाश्वतम् ॥ ३२ ॥

अर्जुन उवाच । अद्य तं पापकर्माणां सानुवन्धं रक्षे शरैः ।
नयाम्यन्तं समासाद्य राधेयं बलगर्वितम् ॥ ३३ ॥ येन त्वं पीडितो
वाणैर्दृढमायम्य कार्मुकम् । तस्याद्य कर्मणः कर्णं फलं प्राप्स्यति
दारुणम् ॥ ३४ ॥ अद्य त्वामनुयास्यामि कर्णं हत्वा महीपते ।
समाजयितुमाक्रन्दामिति सत्यं ब्रवीमि ते ॥ ३५ ॥ नाहत्वा
त्रिनिवर्तिष्ये कर्णमद्य महारणात् । इति सतेग्रन ते पादौ स्पृश्यामि
जगतीपते ॥ ३६ ॥

सञ्जय उवाच । इति ब्रुवाणं सुमनाः किरीटिनं युधिष्ठिरः
प्राह वचो वृहत्तरम् ॥ ३७ ॥ यमीदृश्य जीवितमीप्सतं ते
जयं सदा वीर्यमरिचर्यं तथा । प्रयाहि वृद्धिञ्च दिग्भन्तु देवता

धर्मादभिच्छामि तवास्तु तत्तथा । प्रयाहि तूष्णं जहि कर्ण-
माहवे पुरन्दरो वृत्रमिवात्मवृक्षे ॥ ३८ ॥

इति कर्णपर्वणि युधिष्ठिरार्जुनसंवादे एकसप्ततोऽध्यायः ॥ ७१ ॥

सञ्जय उवाच । प्रसाद्य धर्मराजानं प्रहृष्टेनान्त्वात्मना ।
पार्थः प्रोवाच गोविन्दं सूतपुत्रवधोद्यतः ॥ १ ॥ कर्णोऽपि मे रथो
भूयो युज्यन्ताञ्च ह्युत्तमाः । आयुधानि च सर्वाणि सज्यन्तां वै
महाराथे ॥ २ ॥ उपावृत्ताश्च तुरगाः सिञ्चिताश्चाश्वसादिभिः ।
रथोपकरणैः सञ्जा उपयान्तु त्वरान्विताः । प्रयाहि शीघ्रं
गीघिन्द सूतपुत्रजिघांसया ॥ ३ ॥ एवमुक्त्वा महाराज फाल्गुनेन
महात्मना । उवाच दारुकं कृष्णं कुरु सर्वं यथाव्रवीत् । अर्जुनो
मरतश्चेष्टः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥ ४ ॥ आश्रमस्त्वथ कृष्णोऽन
दारुको राजसत्तम । योजयामास स रथं वैशाघ्रं शत्रुतापनम् ।
सञ्जं निवेदयामास पाण्डवस्य महात्मनः ॥ ५ ॥ युक्तन्तु तं रथं
दृष्ट्वा दारुकेन महात्मना । आपृच्छ्य धर्मराजानं ब्राह्मणान्
स्वस्तिवाच्य च । सुमङ्गलं स्वस्त्यबनमारुरोह रथोत्तमम् ॥ ६ ॥
तस्य राजा महाप्राज्ञो धर्मराजो युधिष्ठिरः । आशिषोऽयुञ्क्त
स ततः प्रायात् कर्णरथं प्रति ॥ ७ ॥ तं प्रयान्तं महेश्वासं दृष्ट्वा
भूतानि भारत । निहतं मेनिरे कर्णं पाण्डवेन महात्मना ॥ ८ ॥
बभ्रुवुर्विमनाः सर्वा दिशो राजन् समन्ततः । चाप्राश्च शतपत्राश्च
क्रौञ्चाश्चैव जनेश्वर । प्रदक्षिणमकुर्वन्त तदा वै पाण्डुनन्दनम् ॥ ९ ॥
बहवः पक्षिणो राजन् पुत्रामानः शुभा शिवाः । त्वरयन्तीऽर्जुनं
युद्धे हृष्टरुपा बवाशिरै ॥ १० ॥ कङ्का शृङ्गा वकाः श्येनाः वाय-
साश्च विश्राम्यते । अग्रतस्तस्य गच्छन्ति भक्षहेतोर्भयानकाः ॥ ११ ॥
निमित्तानि च धन्यानि पाण्डवस्य शशंसिरे । विनाशमरिष्येत्यानां

कर्णस्य च वधं प्रति ॥ १२ ॥ प्रयातत्याथ पार्थस्य महान् खेदो
व्यजायत । चिन्ता च विपुला जज्ञे कश्चेदं भविष्यति ॥ १३ ॥
ततो गाण्डीवधन्वानमब्रवीत्सुहृदः । दृष्ट्वा पार्थं तथा यान्तं
चिन्तापरिगतं तदा ॥ १४ ॥

वासुदेव उवाच । गाण्डीवधन्वन् संग्रामे ये लया धनुषा
जिताः । न तेषां मानुषो जेता लदन्य इह विद्यते ॥ १५ ॥ दृष्ट्वा
हि बहवः शूराः शक्रतुल्यपराक्रमाः । त्वां प्राप्य समरे शूरं ये
गताः परमां गतिम् ॥ १६ ॥ को हि द्रोणाच्च भीष्मच्च भगदत्तञ्च
मारिष । विन्दानुविन्दाबावन्तौ काम्बोजञ्च सुदक्षिणम् ॥ १७ ॥
श्रुतायुधं महावीर्यमयुतायुधमेव च । प्रबुद्धम्य भवेत् क्षीमी यो
न स्यात् तमिव प्रभो ॥ १८ ॥ तव क्षत्राणि दिव्यानि लाघवं
वलमेव च । असम्मोहश्च युद्धेषु विज्ञानस्य च सन्ततिः । वेधः
पातश्च लक्ष्येषु योगश्चैव तवार्जुन ॥ १९ ॥ भवान् देवान् सगन्ध-
र्वान् निहन्त्यात् सचराचरान् । पृथिव्यां हि रणे पार्थं न योद्धा
त्सत्समः पुमान् ॥ २० ॥ धनुर्ग्रहा हि ये केचित् क्षत्रिया युद्ध-
दुर्मदाः । आदेवात् तत्समं तेषां न पश्यामि शृणोमि वा ॥ २१ ॥
ब्रह्मणा च प्रजाः सृष्टा गाण्डीवञ्च महद्दनुः । येन तं युध्यसे पार्थ
तस्मान्नास्ति लया समः ॥ २२ ॥ अवश्यन्तु मया वाच्यं यत् पर्थ्यं
तव पाण्डव । मावमंस्था महाबाहो कर्णनाहवप्रोभिन्म् ॥ २३ ॥
कर्णो हि बलवान् दृप्तः कृतास्त्रश्च महारथः । कृती च चित्रयोधी
च दिशकालस्य कोविदः ॥ २४ ॥ बद्धनात्र किमुक्तेन संचेपाच्छृणु
पाण्डव । तत्समं त्वदिच्छिष्टं वा मन्ये कर्णं महारथम् । परमं
यत्नमास्थाय लया वध्यो महाहवे ॥ २५ ॥ तेजसा बह्निःसदृशो
वायुवेगसमो जवे । अन्तकप्रतिमः कोपे सिंहसंहननो बली ॥ २६ ॥
अष्टरत्नमहाबाह्वर्ष्यद्वोरस्कः सुदुर्जयः । अभिमानी च शूरश्च
प्रवीरः प्रियदर्शनः ॥ २७ ॥ सर्वैर्योषगुणैर्युक्तो मित्राणामभव-

कुरः । सततं पाण्डवहेषी धार्तराष्ट्रहिते रतः ॥ २८ ॥ सर्वै-
 रबन्धो राधेयो देवैरपि सवासवैः । ऋते त्वामिति मे बुद्धिस्तदद्य
 जहि सूतजम् ॥ २९ ॥ देवैरपि हि संयत्तैर्विभ्रद्भिर्मांसयोणि-
 तम् । अशक्यः स रथो जेतुं सर्वैरपि युयुत्सुभिः ॥ ३० ॥ दुरा-
 त्मानं पापवृत्तं नृशंसं दुष्टप्रशं पाण्डवेषु नित्यम् । अनन्धायं
 पाण्डवेष्वैर्विरोधे हत्वा कर्णं निश्चिंतार्थो भवाद्य ॥ ३१ ॥ तं सूत-
 पुत्रं रथिनां वरिष्ठं निष्कालिकं कालवशं नयाद्य । अवजानाति
 हि पाण्डुपुत्रानसौ दर्पात् सूतपुत्रो दुरात्मा ॥ ३२ ॥ आत्मानं
 मन्यते वीरं येन पापः सुयोधनः । त्वमद्य मूलं पापिनां जहि
 क्रीतिं धनञ्जय ॥ ३३ ॥ खड्गजिह्वं धनुरास्यं शरैश्च तं तर-
 स्विनम् । द्रुपं पुरुषप्रार्दूलं जहि कर्णं धनञ्जय ॥ ३४ ॥ अह-
 न्त्वामनुजानामि वीर्येण च वलेन च । जहि कर्णं रथे शूरं
 मातङ्गमिव केशरी ॥ ३५ ॥ यस्य वीर्येण वीर्यं ते धार्तराष्ट्रो-
 ऽवमन्यते । तमद्य पार्थ संग्रामे कर्णं वैकर्तनं जहि ॥ ३६ ॥

इति कर्णपर्वणि कृष्णार्जुनसंवादे द्विसप्ततिसध्यायः ॥ ३६ ॥

सञ्जय उवाच । ततः पुनरभेयात्मा केशवोऽर्जुनमब्रवीत् ।
 कृतसङ्कल्पमायान्तं वधे कर्णस्य भारत ॥ १ ॥ अद्य सप्तदशाहानि
 वर्तमानस्य भारत । विनाशस्यातिघोरस्य नरवारणवाजिनाम्
 ॥ २ ॥ भूत्वा हि विपुला सेना तावकानां परैः सह । अन्योऽन्यं
 समरं प्राप्य किञ्चिच्छेषा विशाम्यते ॥ ३ ॥ भूत्वा हि कौरवाः
 पार्थ प्रभूतगजवाजिनः । त्वां वै शत्रुं समासाद्य बिनष्टा रण-
 मूर्धनि ॥ ४ ॥ एते तु पृथिवीपालाः सञ्जयाश्च समागताः । त्वां
 समासाद्य दुर्द्वेषं पाण्डवाश्च व्यवस्थिताः ॥ ५ ॥ पाञ्चालैः पाण्डवै-
 र्मेतस्यैः काङ्क्षैश्चेदिमिः सह । त्वया गुप्तैरमित्तरु कृतः शत्रुगण-

श्वः ॥ ६ ॥ को हि यत्तो रणे जेतुं कौरवांश्चात सङ्गतान् ।
 अन्यत्र पाण्डवान् युद्धे त्वया गुप्तान् महारथान् ॥ ७ ॥ यत्तस्त्वं
 हि रणे जेतुं ससुरासुरमानुषान् । वीहोक्तान् समरे युक्तान्
 किं पुनः कौरवं बलम् ॥ ८ ॥ भगदत्तश्च राजानं कोऽभ्यः यत्त-
 स्त्ववा विना । जेतुं पुरुषभार्दूल योऽपि स्याहासवोपमः ॥ ९ ॥
 तथेमां विपुलां सेनां गुप्तां पाथ त्वयानघ । न शिकुः पार्थिवाः
 सर्वे सद्भूमिरपि वीक्षितुम् ॥ १० ॥ तथैव सततं पार्थ रक्षिताम्बां
 त्वया रणे । वृष्टयुद्धप्रिखण्डिभ्यां भीष्मद्रोणौ निपातितौ ॥ ११ ॥
 को हि यत्तो रम्भे पार्थ भारतानां महारथौ । भीष्मद्रोणौ युष्वा
 जेतुं यत्तुत्पराक्रमौ ॥ १२ ॥ कोहि यान्तनवं भीष्मं द्रोणं
 वैकर्त्तनं हृपम् । द्रोणिञ्च सौमदत्तिञ्च कृतवर्माणमेव च ॥ १३ ॥
 सैन्धवं मद्राजानं राजानञ्च सुयोधनम् । वीरान् कृतास्तान्
 समरे सर्वानेवानिवर्त्तिनः ॥ १४ ॥ अक्षौहिणीपतीनुग्रान् संह-
 तान् युद्धदुर्मदान् । त्वास्मते पुरुषव्याघ्र जेतुं यत्तु पुमानिह ॥ १५ ॥
 श्रेष्ठश्च बह्वलाः क्षीणाः प्रदीर्णाश्चरथहिपाः । नानाजनपदा-
 श्वोग्राः क्षत्रियाणाममर्षिणाम् ॥ १६ ॥ गोदासदासभीयानां वध्या-
 तीनाञ्च भारत । प्राच्यानां वाटधानानां भोजानाञ्चाभिमानीनाम्
 ॥ १७ ॥ उदीर्णाश्चगजा सेना ब्रह्मक्षत्रस्य भारत । त्वां समा-
 साय निघनं गता भीमञ्च भारत ॥ १८ ॥ उग्राश्च भीमकर्माण-
 स्तुखारा यवनाः खग्नाः । दार्वामिसारा दरुटाः शका रमठ-
 तङ्गनाः ॥ १९ ॥ अम्बुकाश्च पुलिन्दाश्च किराताशोग्रविक्रमाः ।
 श्वेच्छाश्च पार्वतीबाश्च सागरानूपवासिनः ॥ २० ॥ संरन्धिणो
 युद्धशौण्डा वलिनो दण्डपाणयः । एते सुयोधनस्यार्थं संरव्याः
 कुरुभिः सह । न शक्या युधि निर्जितुं त्वदन्येन परन्तप ॥ २१ ॥
 घातैराष्ट्रमुद्ग्रं हि व्यूढं दृष्ट्वा महहलम् । यदि त्वं न भवेस्त्राता
 प्रतीयात् को नु मानवः ॥ २२ ॥ तत् सागरमिबोद्धूतं रजसा

संवृतं बलम् । विदार्य पाण्डवैः क्रुद्धस्त्वया सुप्तैर्हतं विभो ॥ २३ ॥
 मागधानामधिपतिर्जयत्सेनो महाबलः । अथ सप्तैव चाहानि
 हतः संख्येऽभिमन्युना ॥ २४ ॥ ततो दशसहस्राणि गजानां
 भीमकर्मणाम् । जघान गदया भीमस्तस्य राक्षः परिच्छदम् ॥ २५ ॥
 ततोऽन्येऽभिहता नागा रथाश्च शतशो बलात् ॥ २६ ॥ तदेवं
 समरे पार्थ वर्तमाने महामथे । भीमसेनं समासाद्य त्वाञ्च पाण्डव
 कौरवाः । सवाजिरथमातङ्गा मृदुलोकमितो गताः ॥ २७ ॥
 तथा सेनामुखे तत्र निहत्ये पार्थ पाण्डवः । भीष्मः प्रासृजदुग्धाणि
 शरजालानि मारिष ॥ २८ ॥ स चेदिकाग्रिपाञ्चालान् कुरुषा-
 न्यत्स्यकेकयान् । शरैः प्रच्छाद्य निघ्ननमनयत् परमास्त्रवित् ॥ २९ ॥
 तस्य चापच्यतेर्वाणैः परदेहविदारणैः । पूष्णमाकाशमभवत् रुक्म-
 पुङ्खैरजिह्वगैः ॥ ३० ॥ हन्याद्रथसहस्राणि एकैकेन तु मुष्टिना ।
 लक्षं नरहिपान् हत्वा समेतान् स महाबलान् ॥ ३१ ॥ गत्या
 दशम्या ते गत्वा जघ्नर्वाजिरथहिपान् । हित्वा नवगतीर्दुष्टाः स
 वाणानाहवेत्यजत् ॥ ३२ ॥ दिनानि दश भीष्मेण निघ्नता तावकं
 बलम् । शून्याः कृता रथोपस्था हताश्च गजवाजिनः ॥ ३३ ॥
 दशयित्वात्मनो रूपं रुद्रोपेन्द्रसमं युधि । पाण्डवानामनैः पानि
 निगृह्णासौ व्यथातयत् ॥ ३४ ॥ विनिघ्नन् पृथिवीपालांशेदिपाञ्चाल-
 केकयान् । अहनत् पाण्डवीं सेनां रथाश्वगजसंलाम् । मञ्चन्त-
 मप्लवे मन्दमुष्णिहीर्षुः सुयोधनम् ॥ ३५ ॥ तथा चरन्तं समरे
 तपन्तमिव भास्करम् । पटार्तिकोटिसाहस्राः प्रवरायुधपाणयः ।
 न श्रेकुः सृञ्जया द्रष्टुं तथैवान्ये महीक्षितः ॥ ३६ ॥ विचरन्तं तथा
 तन्तु संग्रामे जितकार्शणम् । सर्वोद्योगिन महता पाण्डवाः सम-
 मिद्रवन् ॥ ३७ ॥ स तु विद्राव्य समरे पाण्डवान् सृञ्जयानपि ।
 एक एव रथे भीष्म एकवीरत्वमागतः ॥ ३८ ॥ तं शिखण्डौ
 समासाद्य त्वाया गुप्तो महाव्रतम् । जघान पुरुषव्याघ्रं शरैः

सन्नतपर्वभिः ॥ ३६ ॥ स एष पतितः शैते शरतल्पे पितामहः ।
 त्वां प्राप्य पुरुषव्याघ्रं वृत्रः प्राप्येव वासवम् ॥ ४० ॥ द्रोणः पञ्च
 दिनान्युग्रो विघ्नस्य रिपुवाहिनीम् । कृत्वा व्यूहमभेद्यञ्च पात-
 यित्वा महारथान् ॥ ४१ ॥ जयद्रथस्य समरे कृत्वा रक्षां महा-
 रथः । अन्तकप्रतिमद्योगो रात्रियुद्धेऽदहत् प्रजाः ॥ ४२ ॥ दग्ध्वा
 धीष्वाच्छरैर्वीरो भारद्वाजः प्रतापवान् । वृष्टद्युम्नं समासाद्य स
 गतः परमां गतिम् ॥ ४७ ॥ यदि चाद्य भवान् युद्धे सूतपुत्रमुखा-
 न्रथान् । नावारविष्यद् संग्रामे न स्य द्रोणो व्यनङ्गत ॥ ४४ ॥
 भवता तु वलं सर्वं धार्तराष्ट्रस्य वारितम् । ततो द्रोणो हतो
 युद्धे पार्श्वतेन घनञ्जय ॥ ४५ ॥ क एवान्यो रणे कृथ्यात्स्वदन्यः
 क्षत्रियो युधि । यादृशं ते कृतं पार्थ जयद्रथवधं प्रति ॥ ४६ ॥
 निबार्थ्य सेनां महतीं हत्वा शूरांश्च पार्थिवान् । निहतः सैन्धवो
 राजा त्वदास्त्रवलतेजसा ॥ ४७ ॥ आश्चर्यं सिन्धुराजस्य वधं
 जानन्ति पार्थिवाः । अनाश्चर्यं हि तत्स्वतस्त्वं हि पार्थ महा-
 रथः ॥ ४८ ॥ त्वां हि प्राप्य रणे चक्रमेकाहादिति भारत ।
 नञ्चमानमहं युक्तं मन्ये यमिति मे मतिः ॥ ४९ ॥ सेयं पार्थ चमू-
 षोरा धार्तराष्ट्रस्य संयुगे । हतसर्वस्ववीरा हि भीष्मद्रोणौ यदा
 हतौ ॥ ५० ॥ शीर्णप्रवरयोश्चाद्य हतवाजिरथहिपा । हीना
 सूर्येन्दुनक्षत्रैर्यौरिवाभाति मारती ॥ ५१ ॥ विद्वस्ता हि रणे
 पार्थ सेनेयं भौमविक्रमा । आसुरीव पुरा सेना अक्रस्वेव परा-
 क्रमैः ॥ ५२ ॥ तेषां हतावशिष्टस्तु सन्ति पञ्च महारथाः ।
 अश्वत्थामा कृतवर्मा कर्णो मद्राक्षिपः कृपः ॥ ५३ ॥ तांस्त्वमद्य
 नरव्याघ्र हत्वा पञ्च महारथान् । हतामित्रः प्रयच्छोर्वीं राक्षे
 सहोपपत्तनाम् ॥ ५४ ॥ साकाशजलपातालां सपर्वतमहावनाम् ।
 प्राप्नोत्वनितवीर्य्यथीरद्य पार्थो वसुन्धराम् ॥ ५५ ॥ एतां पुरा
 विष्णुरिव हत्वा दैतेयदानवान् । प्रयच्छ मेदिनीं राक्षे अक्रायैव

वषा हरिः ॥ ५६ ॥ अद्य मोदन्तु पाञ्चाला निहतेष्वरिषु तत्रा ।
 विष्णुना निहतेष्वजौ दानवेष्विव देवताः ॥ ५७ ॥ यदि वा
 हिपदां श्रेष्ठं द्रोणं मानयतो गुरुम् । अश्वत्थाम्नि कृपा तेऽस्ति
 कृपे चाचार्य्यगौरवात् ॥ ५८ ॥ अत्यन्तापचितान् वभून् मानवन्
 मातृवान्श्वान् । कृतवर्माणमासाद्य न नेष्यसि यमश्चयम् ॥ ५९ ॥
 भ्रातरं मातुरासाद्य शल्यं मद्भजनाधिपम् । यदि त्वमरविन्दाश्च
 दद्यावान् जघांससि ॥ ६० ॥ इमं पापमतिं क्षुद्रमत्यन्तं पाण्डु-
 वान् प्रति । कर्णमद्य नरश्रेष्ठ जघ्नाशु निमित्तैः शरैः ॥ ६१ ॥
 एतत्ते सुकृतं कर्म नात्र किञ्चन युज्यते । वयमप्यनुजानीमो नात्र
 दोषोऽस्ति कश्चन ॥ ६२ ॥ दहने यत् सपुत्राया निधि मातुस्तवा-
 नघ । द्यूतार्थं यच्च युष्मासु प्रावर्त्तत सुयोधनः । तस्य सर्वस्य
 दुष्टात्मा कर्णो वै भूलमिच्छुत ॥ ६३ ॥ कर्णाहि मन्यते त्राणं
 नित्यमेव सुयोधनः । ततो मामपि संरक्ष्यो निग्रहीतुं प्रचक्रमे
 ॥ ६४ ॥ स्थिरा बुद्धिर्नरेन्द्रस्य धार्तराष्ट्रस्य मानद । कर्णः
 पार्थात्रणे सर्वान् विजेष्यति न संग्रयः ॥ ६५ ॥ कर्षमाश्रित्य
 कौन्तेय धार्तराष्ट्रेण विग्रहः । रोचिता भवता सार्द्धं जानतापि
 वलं तव ॥ ६६ ॥ कर्णोऽपि भाषते नित्यमहं पार्थान् समानान् ।
 वासुदेवश्च दायाहं विजेष्यामि महारथम् ॥ ६७ ॥ प्रोक्त्वाहयन्
 दुरात्मानं धार्तराष्ट्रं सुदुर्मतिः । समितौ गर्जते कर्णस्तमद्य
 जहि भारत ॥ ६८ ॥ यच्च युष्मासु पापं वै धार्तराष्ट्रः प्रयुक्त-
 वान् । तत्र सर्वत्र दुष्टात्मा कर्षः पापमतिर्मुखम् ॥ ६९ ॥ यच्च
 तद्दार्तराष्ट्रस्य क्रूरैः षड्भिर्महारथैः । अपश्वं निहतं वीरं
 सोमद्रमप्रभञ्जनम् ॥ ७० ॥ द्रोणद्वीणिकृपान् वीरान् कर्षयन्तं
 नरपमान् । निर्मनुष्यांश्च मातङ्गान् विरथांश्च महारथान् ॥ ७१ ॥
 व्यखारोहांश्च तुरगान् पत्नीन् व्यायुधजौघितान् । कुर्वन्तमृषम-
 स्तस्यं कुरुवृष्णियप्रस्करम् ॥ ७२ ॥ विषमन्तमनीकानि व्यथयन्तं

महारथान् मनुष्यवाजिमातङ्गान् प्रहिण्युन्तं वमश्चवम् ॥ ७३ ॥
 शरैः सौमद्रमावासां दहन्तमरिवाहिनीम् । तस्मै दहति गात्राणि
 सखि सत्त्वेन ते शपे ॥ ७४ ॥ यस्तत्रापि च दुष्टात्मा कर्णोऽभ्यदुञ्चत
 प्रभो । अग्रज्जवंशाभिमन्योः पार्थं स्थातुं रणेऽग्रतः ॥ ७५ ॥
 सौमद्रशरनिभिन्नो विचञ्चः शोणितोक्षितः । निप्रवृत्तन् क्रोध-
 संदीप्तो विमुखः सावकारहितः ॥ ७६ ॥ अग्रयानकृतोत्साहो निरुत्-
 साहस जीविते । स्थितः स विह्वलः सङ्केपे प्रहारजनितश्रमः ॥ ७७ ॥
 अथ द्रोणस्य समरे तत्कालसदृशं तदा । शुक्ला कर्णो वचः क्रूरं
 तर्तश्चिच्छेद कार्मुकम् ॥ ७८ ॥ ततस्मिन्नायुधं तेन रस्मे पञ्च
 महारथाः । तच्चैव निक्कतिप्रज्ञाः प्राह्ननच्छरवृष्टिभिः ॥ ७९ ॥
 तस्मिन् विनिहते वीरे सर्वेषां दुःखमाश्रित् । प्राहसत् स तु
 दुष्टात्मा कर्षः स च सुयोधनः ॥ ८० ॥ यच्च कर्णोऽब्रवीत् कृष्णां
 सभायां परुषं वचः । प्रमुखे पाण्डुवैद्यानां क्रूरुणाञ्च नृशंसवत्
 ॥ ८१ ॥ विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णे साप्रवृत्तं नरकं गताः । पति-
 मन्यं पृथुश्रीणि वृषणीञ्च मृदुभाषिणि ॥ ८२ ॥ एषा त्वं धृत-
 राष्ट्रस्य दासीभूता निवेशनम् । प्रविशारालपद्माक्षि न सन्ति
 पतयस्तव ॥ ८३ ॥ पाण्डवाः प्रभवन्त्यद्य न ते कृष्णे कथञ्चन ।
 दासभार्यासि पाञ्चालि स्वयं दासीति शोभने ॥ ८४ ॥ अद्य
 दुर्योधनो ह्येकः पृथिव्यां नृपतिः क्षुतः । सर्वे तस्य महीपाला
 योगक्षेममुपासते ॥ ८५ ॥ पश्येदानीं यथा भद्रे विनष्टान् पाण्ड-
 वान् समम् । अन्योऽन्यं समुदीचन्ते धार्तराष्ट्रस्य तेजसा ॥ ८६ ॥
 व्यक्तं षण्डतिला ज्ञेते निरथे च निर्मज्जिताः । प्रथेत्तमपि राजेन्द्र-
 मुपयास्यन्ति कौरवम् ॥ ८७ ॥ इत्युक्तवानधर्मशस्त्रदा परम-
 दुर्मतिः । पापः पापं वचः वर्णः शृण्वतस्तव भारत ॥ ८८ ॥ अद्य
 पापस्य तदाक्यं सुवर्षविकृताः शराः । शमयन्तु शिलाघीता-
 स्त्रवास्ता जीवितच्छेदः ॥ ८९ ॥ यानि चान्यानि दुष्टात्मा पापानि

कृतवांस्त्ववि । तान्यद्य जीवितश्चास्य श्रमवन्तु शरास्तव ॥ ९० ॥
 गाण्डीवप्रहितान् घोरानद्य गात्रैः सृष्टुच्छरान् । कर्षः क्षरतु
 दुष्टात्मा वचनं द्रोणभीषयोः ॥ ९० ॥ सुवर्षपुङ्खा नाराधाः शत्रुघ्ना
 वैद्युतप्रभाः । त्वयास्तास्तस्य मर्माणि भिक्ष्वा पास्यन्ति शोणितम्
 ॥ ९२ ॥ स्रग्नास्त्वद्भुजनिर्मुक्ता मर्म भिक्ष्वा महाशराः । अद्य
 कर्षं महावेगाः प्रेषयन्तु यमक्षयम् ॥ ९३ ॥ अद्य ह्याहाकृतो
 दीना विषसास्त्वच्छरार्हितम् । प्रपतन्तं रथात् कर्षं पश्यन्तु वसुधा-
 धिपाः ॥ ९४ ॥ अद्य शोणितसंमन्मं शयानं पतितं भुवि । अप-
 विहायुधं कर्षं दीनाः पश्यन्तु वाम्भवाः ॥ ९५ ॥ हस्तिकक्षो महा-
 नस्य मङ्गोऽनोन्मथितस्त्वया । प्रकम्पमानः पततु भूमावाधिरथेर्ध्वजः
 ॥ ९६ ॥ त्वया शरघतेऽश्विक्लृप्तं रथं हेनविभ्रूपितम् । हतयोधाश्व-
 मुत्सृज्य भीतः शल्यः पलायताम् ॥ ९७ ॥ ततः सुयोधनो दृष्ट्वा
 हतमाधिरथिं त्वया । निराशो जीविते त्वद्य राज्ये चैव भवत्परिः
 ॥ ९८ ॥ एष वै तावकान्पार्थ कर्णो हन्ति स सावके । शत-
 क्रतुसमो वीर्यं शङ्करप्रतिनोऽपि वा ॥ ९९ ॥ एते द्रवन्ति पाञ्चाला
 वध्यमावाः शितैः शरैः । कर्षेण भरतश्रेष्ठ पाण्डवानुष्णिहीर्षवः
 ॥ १०० ॥ पाञ्चालान् द्रौपदेयांश्च धृष्टद्युम्नश्चिखण्डिनौ । नष्ट-
 द्युम्नतनूजांश्च शतानीकञ्च नाकुलिम् ॥ १०१ ॥ नकुलं रुहदेवञ्च
 दुर्मुखं जनमेजयम् । सुधर्माक्षं सात्यकिञ्च विदि कर्षं वशं गतान्
 ॥ १०२ ॥ अभ्याहतानां कर्णेन पाञ्चालानां महारणे । शूयते
 निनदो घोरस्त्वहम्भूनां परन्तप ॥ १०३ ॥ न त्वेव भीताः पाञ्चालाः
 कथञ्चित् स्युः पराङ्मुखः । न हि मृत्युं महेश्वासा गणयन्ति
 महारणे ॥ १०४ ॥ य एकः पाण्डवीं सेनां शरोधैः समवेष्टयत् ।
 तं समासाद्य पाञ्चाला भीषं नासन् पराङ्मुखः ॥ १०५ ॥ तथा
 ज्वलन्तमस्त्रानिं गुरुं सर्वघनुषताम् । निर्देहन्तञ्च समरे दुर्दंष्ट्रं
 द्रोणमच्छसा ॥ १०६ ॥ ते नित्यमुदिता जेतुं मध्ये शत्रुमरिन्दम ।

न जात्राभिरचेर्भिताः पाञ्चालाः स्युः पराङ्मुखाः ॥ १०० ॥ तेषा-
 भापततां शूरः पाञ्चालानां तरस्विनाम् । आदत्तेऽसूतु शरैः कर्ण
 पतङ्गानामिवानलः ॥ १०८ ॥ तांस्तथाभिमुखान् वीरान् मित्रार्थे
 त्यक्तजीवितान् । क्षवं नयति राधेयः पाञ्चालाञ्छतयो रणे
 ॥ १०९ ॥ तद्भारत महेष्वासानगाधे मञ्जतोप्लवे । कर्णार्थवे
 भ्रूवो भूत्वा पाञ्चालांस्त्रातुमर्हसि ॥ ११० ॥ यस्त्वं हि रामात् कर्णेन
 भार्गवाद्दृषिसत्तमात् । यदुपात्तं महाघोरं तस्य रूपमुदीर्यते
 ॥ १११ ॥ तापनं सर्वसैन्यानां घोररूपं सुदारुणम् । सनातन्य
 महासेनां ज्वलितं स्वेन तेजसा ॥ ११२ ॥ एते चरन्ति संग्रामे
 कर्षवापच्युताः शराः । भ्रमराणामिव ब्रातास्तापयन्तः स ताव-
 कान् ॥ ११३ ॥ एते द्रवन्ति पाञ्चाला दिक्षु सर्वासु भारत ।
 कर्णस्त्वं समरे प्राप्य दुर्निवार्यमनात्मभिः ॥ ११४ ॥ एष भीमो
 दृढक्रोधो वृतः पार्थ समन्ततः । सृञ्जयैर्यौघयन् कर्णं पीडयते
 निघ्नितैः शरैः ॥ ११५ ॥ पाण्डवान् सृञ्जयाथैव पाञ्चालाथैव
 भारत । हन्यादुपेक्षितः कर्णो रोगो दिहमिवागतः ॥ ११६ ॥
 नान्यं लक्ष्मो हि पश्यामि योधं यौधिष्ठिरे वले । यः समासाद्य
 राधेयं स्वस्तिमानाप्रजहृच्चान् ॥ ११७ ॥ तमद्य निघ्नितैर्वाणै-
 विनिहत्य नरप्रभम् । यथाप्रतिश्रं पार्थ त्वं कृत्वा कीर्त्तिमवाप्सि
 ॥ ११८ ॥ त्वं हि शक्तो रणे जेतुं सकर्णानपि कौरवान् । नान्यो
 युधि युष्मां श्रेष्ठ सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ ११९ ॥ एतत् कृत्वा महत्
 कर्म कृत्वा कर्णं महारथम् । कृतार्थः सफलः पार्थ सुखी भव
 नरोत्तम ॥ १२० ॥

इति कर्णपर्वणि अर्जुनं प्रति श्रीकृष्णोपदेशे

त्रिसप्ततोऽध्यायः ॥ ७३ ॥

सङ्ख्य उवाच । स केशवस्य वीभत्सुः श्रुत्वा भारत भाषि-
 तम् । विशाकः संप्रहृष्टश्च क्षणेन समपद्यत ॥ १ ॥ ततो ज्ञा-
 मभिसृज्याशु व्यासपुत्रं गाण्डिवं धनुः । दध्ने कर्णविनाशाय
 केशवश्चाभ्यभाषत ॥ २ ॥ त्वया नाथेन गोविन्द ध्रुव एव जघी-
 मम । प्रसन्नो यस्य मेऽद्य त्वं लोके भूतभविष्यवित् ॥ ३ ॥ त्वत्-
 सहायो ह्यहं कृष्ण त्रीँलोकान् वै समागतान् । प्रापद्यं परं
 लोकं किमु कर्णं महाहवे ॥ ४ ॥ पश्यामि द्रवतीं सेनां पाञ्चा-
 लानां जनार्दन । पश्यामि कर्षं समरे विचरन्तमभीतवत् ॥ ५ ॥
 मार्गवास्तुश्च पश्यामि विचरन्तं समन्ततः । सृष्टं कर्षेण यत्संय-
 यक्रेणैव महाघनिम् ॥ ६ ॥ अयं खलु स संग्रामो यत्र कर्णं मया
 हतम् । कथयिष्यन्ति भूतानि यावद्भूमिर्द्धरिष्यति ॥ ७ ॥ अद्य
 कृष्ण विकर्णं मे कर्षं नेष्यन्ति मृत्यवे । गाण्डीवमुक्ताः पुन्तो
 मम हस्तप्रचोदिताः ॥ ८ ॥ अद्य राजा धृतराष्ट्रः स्वां मम-
 वंस्यते । दुर्योधनमराज्याहं त्वया राज्येऽभ्यषिष्यत् ॥ ९ ॥ अद्य
 राज्यात् सुखाश्चैव श्रियो राष्ट्रात् तथा पुरात् । पुत्रेभ्यः महा-
 वाहो धृतराष्ट्रो विमोक्ष्यते ॥ १० ॥ अद्य दुर्योधनो राज्यात्
 जीविताश्च निराश्रवान् । भविष्यति हते कर्णे कृष्ण सत्यं प्रवीमि-
 ते ॥ ११ ॥ अद्य दृष्ट्वा मया कर्षं शरैर्विशकलीकृतम् । पुरा
 दिवासुरे युद्धे त्वत् वलमिदा मया । स्मरतां तव वाक्यानि शमं
 प्रति जनेश्वरः ॥ १२ ॥ अद्यासौ शौवलः कृष्ण गलहान् जानातु
 वै शरान् । दुरोदरश्च गाण्डीवं मण्डलञ्च रथं मम ॥ १३ ॥ अद्य
 कुन्तीसुतस्याहं दृढं राज्यः प्रजागरम् । व्यपनेष्यामि गोविन्द
 हत्वा कर्षं शितैः शरैः ॥ १४ ॥ अद्य कुन्तीसुतो राज्ञः हते सुत-
 सुते मया । सुप्रहृष्टमनाः प्रीतिश्चिरं सुखमवाप्स्यति ॥ १५ ॥ अद्य
 चाहमनापृथं केशवाप्रतिमं शरम् । उत्सृज्यामीह यः कर्षं
 जीविताश्च भविष्यति ॥ १६ ॥ यस्यैतद्वै व्रतं मद्यां बधे किल

दुरात्मनः । पादौ न चावधे तावत् यावन्न्यां न फाल्हा नम ॥ ७ ॥
 मृषा कृत्वा व्रतं तस्य पापस्य मधुसूदनः । पातयिष्ये न्यायं कार्य
 शरैः सन्नतपर्वभिः ॥ १८ ॥ योऽसौ रणे नरं नान्यं पृथिव्या-
 मभिमन्यते । तस्याद्य स्रुतपुत्रस्य भूमिः पास्यति शोणितम् ॥ १९ ॥
 अपतिञ्चंसि कृण्वेति स्रुतपुत्रो यदब्रवीत् । धृतराष्ट्रमते कर्णः
 श्लाघमानः स्वकान् गुणान् ॥ २० ॥ अनृतं तत् करिष्यन्ति मामका-
 निशिताः शराः । आशौविषा इव क्रुद्धास्तस्य पास्यन्ति शोणितम्
 ॥ २१ ॥ मया हस्तवता मुक्ता नाराचा वैद्यतद्विषः । गाण्डीव-
 वृष्टा दास्यन्ति कर्णस्य परमां गतिम् ॥ २२ ॥ अद्य तपस्यति
 राधेवः पाञ्चालीं यत्तदाब्रवीत् । समामध्ये वचः क्रूरं कृतयन्
 पाण्डवान् प्रति ॥ २३ ॥ ये वै प्रण्डतिलास्तव भवितारोऽद्य ते
 तिलाः । हते वैकर्त्तने कर्णं स्रुतपुत्रे दुरात्मनि ॥ २४ ॥ अहं
 वः पाण्डुपुत्रेभ्यस्त्रास्यामीति यदब्रवीत् । धृतराष्ट्रसुतान् कर्णः
 श्लाघमन्मोक्षनो गुणान् । अनृतं तत् करिष्यन्ति मामका निशिताः
 शराः ॥ २५ ॥ हन्ताहं पाण्डवान् सर्वान् सपुत्रानिति योऽब्रवीत् ।
 तमद्य कर्णं हन्तास्मि मिषतां सर्वघन्विनाम् ॥ २६ ॥ तस्य वीर्यं
 समाश्रुत्स्व घातैराष्ट्रो महामनाः । अवामन्यत दुर्बुद्धिर्नित्यमस्मान्
 दुरात्मवान् । तमद्य कर्णं राधेयं हन्तास्मि मधुसूदन ॥ २७ ॥
 अद्य कर्णं हते कृष्ण घातैराष्ट्राः सराजकाः । विद्रवन्तु दिशो
 भीताः सिंहरस्ता नृगा इव ॥ २८ ॥ अद्य दुर्योधने राजा
 आत्मानञ्चानुशोच्यताम् । हते कर्णं मया सङ्घे सपुत्रे ससृष्ट्यने
 ॥ २९ ॥ अद्य कर्णं हतं दृष्ट्वा घातैराष्ट्रोऽत्यमर्षणः । जानातु
 मां रणे कृष्णा प्रवरं सर्वघन्विनाम् ॥ ३० ॥ सपुत्रपौत्रं सामात्यं
 समृत्यञ्च निराश्रयम् । अद्य राज्ये करिष्यामि धृतराष्ट्रं जने-
 श्वरम् ॥ ३१ ॥ अद्य कर्णस्य चक्राङ्गाः क्रुध्यादास्य पृथग्विधाः ।
 शरैस्त्रिजानि गात्राणि विहरिष्यन्ति केषु ॥ ३२ ॥ अद्य राधा-

सुतस्याहं संग्रामे मधुसूदन । शिरश्छेत्स्यामि कर्णस्य निघ्नती
 सर्वधन्विनाम् ॥ ३३ ॥ अद्य तीक्ष्णैर्विपाठैश्च शुरैश्च मधुसूदन ।
 रणे ह्येतस्यामि गात्राणि राधेषस्य दुरात्मनः ॥ ३४ ॥ अद्य राजा
 महत् कृच्छ्रं सन्त्यच्छति युधिष्ठिरः । सन्तापं मानसं वीरशिरं
 संभृतमात्मनः ॥ ३५ ॥ अद्य केशव राधेयमहं हत्वा सवान्धवम् ।
 नन्दविष्यामि राजानं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ ३६ ॥ अद्राहमनु-
 गान् कृष्ण कर्णस्य कृपणान् युधि । हन्ता ज्वलनसङ्घाशैः शरैः
 सर्पविषोपमैः ॥ ३७ ॥ अद्राहं हेमकवचैर्गाह्विपत्रैरजिह्वगैः ।
 संस्तरिष्यामि गोविन्द वयुधां बसुधाधिपैः ॥ ३८ ॥ अद्रामि-
 मन्योः शत्रूणां सर्वेषां मधुसूदन । प्रमथिष्यामि गात्राणि शिरांसि
 च शितैः शरैः ॥ ३९ ॥ अद्य निर्घातिराद्वाञ्छ आत्रे दास्यमि
 मेदिनीम् । निर्जुनां वा पृथिवीं केशवानुचरिष्यसि ॥ ४० ॥
 अद्राहमनृणः कृष्ण भविष्यामि घनुर्भूताम् । क्रोधस्य च कृच्छ-
 णाञ्च शराणां गाण्डिवस्य च ॥ ४१ ॥ अद्य दुःस्वमहं मोक्ष
 तवोद्देशसमार्जितम् । हत्वा कर्णं रणे कृष्ण शम्बरं मघवानिव
 ॥ ४२ ॥ अद्य कर्णं हते युद्धे सोमकानां महारथाः । अतं
 कार्यञ्च मन्थन्तां मित्रकार्येष्ववो युधि ॥ ४३ ॥ न जाने कथं
 प्रीतिः शैनेयस्यादय माधव । भविष्यति हते कर्णं मयि चापि
 जयाधिके ॥ ४४ ॥ अहं हन्ता रणे कर्णं पुत्रश्यास्य महारथम् ।
 प्रीतिं दास्यामि भीमस्य यमवोः सात्वकस्य च ॥ ४५ ॥ दृष्टदुःख-
 शिखण्डिभ्यां पाञ्चालानाञ्च माधव । अद्रानृष्वं गमिष्यामि हत्वा
 कर्णं महाहवे ॥ ४६ ॥ अद्य पश्यन्तु संग्रामे धनञ्जयममर्षणम् ।
 युध्यन्तं कौरवान् सङ्घे पातयन्तश्च सूतजम् ॥ ४७ ॥ भवत्सकाशे
 वष्ये च पुनरेवात्मसंस्तवम् ॥ ४८ ॥ धनुर्वेदे मत्समी नान्ति
 लोके पराक्रमे वा मम कोऽस्ति तुल्यः । को वाप्यन्यी मत्समोऽस्ति
 चमावांस्तथा क्रोधे सदृशोऽन्यो न मेऽस्ति ॥ ४९ ॥ अहं धनुसा-

नसुरान् सुरांश्च सर्वाणि भूतानि च सङ्गतानि । सवाङ्मयीणा-
 इमथि परामवं मत्पौरुषं विधिं परं परेभ्यः ॥ ५० ॥ शरासिंघा
 गाण्डिवेनाहमेकः सर्वान् कुरुन् वाह्नुकांशमिदृशम् । हिमात्मधि
 कश्चगतो यथान्निस्तथा दृश्यं समणान् प्रसङ्ग ॥ ५१ ॥ पाणौ
 पृषत्का लिखिता ममैते धनुश्च दिव्यं विततं सवाणम् । पादौ च
 मे सरथौ सुध्वजौ च न मादृशं युद्धगतं जयन्ति ॥ ५२ ॥ इत्येव-
 मुक्त्वाच्युतमेकवीरः क्षिप्रं रिपुघ्नः क्षतजोपमाक्षः । भीमं सुमुक्षुः
 समरे प्रयातः कर्णस्य कायाश्च गिरो जिह्वीर्षुः ॥ ५३ ॥

इति कर्णपर्वणि अर्जुनात्मज्ञाघायां चतुःसप्ततोऽध्यायः ॥ ७४ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । समागमे पाञ्चवसुञ्जयानां महाभये माम-
 कानामगाधे । धमञ्जये तात रणाय याते वभूव तदुद्रमथो नु
 कौटक् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । तेषामनीकानि वृहद्भुजानि रणे समृहानि
 समागतानि । गर्जन्ति भेरीनिनदोन्मुखानि नादैर्यथा मेघगणा-
 स्तपान्त ॥ २ ॥ महागजाभ्राकुलमस्त्रतोयं वादिदनेमीतलशब्द-
 वच्च । हिरण्यचिन्नायुधविद्युतश्च शरासिनाराचमहास्त्रधारम् ॥ ३ ॥
 तल्लीमवेगं रुधिरौघवाहं खड्गकुलं क्षत्रिय जीवधाति । अना-
 र्त्तवं क्रूरमनिष्टवर्षं वभूव तत् संहरणं प्रजानाम् ॥ ४ ॥ एकं रथं
 संपरिवार्यं मृत्युं नयन्त्यनेके च रथाः समेताः । एकस्तथैकं रथिनं
 रथाग्रस्तथा रथशपि रथाननेकान् ॥ ५ ॥ तथा ससूतं सद्यश्च
 कश्चित् कश्चिद्रथी मृत्युवधं निनाय । निनाय चाप्येकगजेन कश्चि-
 थान् बहून् मृत्युवधं तथाश्वान् ॥ ६ ॥ रथान् ससूतान् सञ्जयान्
 प्रजांश्च सर्वानरीक्षुवधं शरीषैः । निन्दे हवाश्वैव तथा ससा-
 दीन् पदातिसङ्घांश्च तथैव धर्मः ॥ ७ ॥ रूपः शिखण्डी च रथो

समेवौ दुर्योधनं सात्यकिरभ्यगच्छत् । श्रुतश्चवा द्रौणिसूतेन शार्ङ्गं
युधामन्युश्चितसेनेन शार्ङ्गम् ॥ ८ ॥ कर्णस्य पुत्रन्तु रथो सुप्रसङ्गं
समागतं हृत्स्नयद्योत्तमौजाः । गान्धारराजं सहदेवः क्षुधाक्षीं
महर्षभं सिंघ इवाभ्यधावत् ॥ ९ ॥ अतानीको नाकुलि कर्णपुत्रं
युयुधानो हृत्सेनं शरौघैः । समर्पयत् कर्णपुत्रस्य शूरं पाञ्चा-
क्षेयं शरवर्षैरनेकैः ॥ १० ॥ रथर्षभः कृतवर्माणमाच्छुभ्राद्रीपुत्रो
नकुलश्चितयोषी । पाञ्चाक्षानामक्षिपो याज्ञसेनिः सेनापतिं कर्ण-
माच्छुत् ससैन्यम् ॥ ११ ॥ दुःशासनो भारत भारती च संघातकानां
पुतना समृद्धा । भीमं रणे प्रस्त्रभृतां बरिष्ठं भीमं समाच्छुत्त-
मसञ्चवेगम् ॥ १२ ॥ कर्णात्मजं तत्र जघान शूरस्तथाच्छिन-
द्योत्तमौजाः प्रसञ्च । तस्योत्तमाङ्गं निपपात भूमौ निनादयद्वां
निबदेन खड्ग ॥ १३ ॥ सुषिणशीघ्रं पतिष्ठं पृथिव्यां विलोक्य
कर्णोऽथ तदर्शित्वपः । क्रोधाह्वयांस्तस्य रथं ध्वजस्रु वासैः सुधारै-
र्निधितैरकृन्तत् ॥ १४ ॥ स तूत्तमौजा निधितैः पृथक्कैर्विव्याध
खड्गेन च भास्वरेण । पाणिं हवांश्चैव कृपस्य हत्वा शिखण्डि-
वाहं स ततोऽध्यरोहत् ॥ १५ ॥ कृपन्तु दृष्ट्वा विरथं रथो
नैच्छुक्लुरैस्ताडयितुं शिखण्डी । तं द्रौणिरावाय्यै रथं कृपस्य
समुष्मङ्गे पङ्कगतां यथा गाम् ॥ १६ ॥ हिरण्यवर्मा निधितैः
पृथक्कैश्चवात्मजानामनिन्नात्मजो वै । अतापयत् सैन्यमतीव भीमः
काले शुचौ मध्यगतो यथाकः ॥ १७ ॥

इति कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे पञ्चसप्ततोऽध्यायः ॥ ७५ ॥

सञ्चय उवाच । अथ लिदानो तुमुले धिमर्हं हिप्रद्विरेको
वद्भभिः समावृतः । महारणे सारथिमित्तुगवाच भीमशर्म वाहय
घातैराष्ट्रीम् । तं सारथे याहि जवेन वाहैर्नवाभ्येतान् घातैः

राष्ट्रान् यमाय ॥ १ ॥ सञ्ज्ञोदितो भीमसेनेन चैवं स सारथिः
 पुत्रवलं त्वदीयम् । प्रायात्ततः सत्वरमुग्रवेगो यतो भीमस्तद्वलं
 हन्तुमैच्छत् ॥ २ ॥ तस्येऽपरे नागरथाश्वपत्तिभिः प्रतुष्टय्युस्तं
 कुरवः समन्तात् । भीमस्य बाह्याग्रमुदारवेगं समन्ततो बाण-
 गणैर्निजघ्नः ॥ ३ ॥ ततः शरानापततो महात्मा चिच्छेद् बाणै-
 स्तपनीयपुङ्खैः । ते वै निपेतुस्तपनीयपुङ्खा द्विधा त्रिधा भीम-
 शरैर्निजघ्नाः ॥ ४ ॥ ततो राजन्नागरथाश्वयूनां भीमाहतानां
 वरराजमध्ये । घोरो निनादः प्रवभौ नरेन्द्र बन्धाहतानामिव
 पर्वतानाम् ॥ ५ ॥ ते बध्यमानाश्च नरेन्द्रमुष्ट्या निर्भिषन्तो भीम-
 शरप्रवेकैः । भीमं समन्तात् समरेऽभ्यरोहन् वृक्षं यकुन्ता इव
 जातपद्माः ॥ ६ ॥ ततोऽभियाते तव सैन्ये स भीमः प्रादुच्छक्रे वेग-
 मनन्तवैगः । बथान्तकाले क्षमयन् दिग्घर्भतान्तकृत काल इवात्त-
 दण्डः ॥ ७ ॥ तस्यातिवेगस्य रणेऽतिवेगं नाशक्नुवन् वारयितुं
 त्वदीयाः । व्यात्ताननस्यापततो यथैव कालस्य काले हरतः प्रजा
 वै ॥ ८ ॥ ततो वलं भारत भारतानां प्रदह्यमानं समरे महा-
 त्मना । भीतं दिशोऽकीर्यत भीमद्वन्द्वं महानिलेनाभ्रगणो यथैव
 ॥ ९ ॥ ततो धीमान् सारथिमब्रवीहली स भीमसेनः पुनरेव
 हृष्टः । सुताभिजानीहि स्वकान् परान् वा रथान् ध्वजांश्चापततः
 समेतान् ॥ १० ॥ युध्यन् ह्यहं नामिजानामि किञ्चिन्मा सैन्यं स्वं
 ह्यादयिष्ये पृषत्कैः । अरीन् विशोकामिनिरीक्ष्य सर्वतो रथान्
 ध्वजाग्राण्यं दूनोमि वै भृष्टम् ॥ ११ ॥ राजातुरो नागमद्यत्
 किरौटी वह्निं दुःखान्यभियातोऽस्मि स्रुतः । एतद्दुःखं सारथे
 धर्मराजो यन्मां हित्वा यातवान् यत्तुमध्ये । नैनं जीवं नापि
 जानाम्यजीवं वीमत्सुं वा तन्ममाद्यातिदुःखम् ॥ १२ ॥ सोऽहं
 द्विपत्सैन्यमुदग्रकल्पं निनाशयिष्ये परमप्रतीतः । एवं निहत्या-
 जिमध्ये समेतं प्रीतो भविष्यामि सह त्वयाद्य ॥ १३ ॥ सर्वा-

स्मृणान् सायकानामवेच्छ किं शिष्टं स्यात् सायकानां रथे जे । का
वा जातिः किं प्रमाणञ्च तेषां शाला व्यक्तं तन्ममाचक्षु सूत ॥ १४ ॥

विशोक उवाच । षण्णगार्गणानामयुतानि वीर क्षुराश्च भस्त्राश्च
तथायुताख्याः । बाराचानां द्वे सहस्रे च वीर वीर्येव च प्रद-
राणां स पथं । अस्थ्यायुधं पाण्डवियावशिष्टं न यदहेच्छकटं
षड्गवीयम् ॥ १५ ॥ एतद्विदन् मुञ्च सहस्रशोऽपि गदामिवाङ्ग-
द्रविणञ्च तेऽस्ति । प्रासाश्च खड्गाः शक्तयस्तोमराश्च मा भैषीस्त्वं
संक्षयादायुधानाम् ॥ १६ ॥

भीम उवाच । सूतादिमं पश्य भीमप्रसूतैः संखिन्दुभिः
पार्थिवानाशुवेगैः । कुन्तं वास्यैराह्वं घोररूपं नष्टादित्यं मृत्यु-
लोकेन तल्यम् ॥ १७ ॥ अद्यैतद् विदितं पार्थिवानां भविष्यति
छाकुमारञ्च सूत । निमज्जो वा समरे भीमसेनो ह्येकः कुरुन् वा
समरे व्यजैषीत ॥ १८ ॥ सर्वे संख्ये कुरवो निष्पतन्तु मां वा
लोकाः कीर्तयन्त्याकुमारम् । सर्वानेकस्तानहं पातयिष्ये ते वा
सर्वे भीमसेनं तुदन्तु ॥ १९ ॥ आघास्तारः कर्म चाप्युत्तमं ये
तन्मे देवाः केवलं साधयन्तु । आयातिहायार्जुनः शत्रुघाती
अक्रस्तस्यं यत्र इवोपहृतः ॥ २० ॥ ईक्षस्वैतां भारतीं दीर्घमासा-
मेते कम्पाहिद्रवन्ते नरेन्द्राः । व्यक्तं धीमान् सव्यसाची तराश्रः
सैन्यं ह्येतच्छादयत्याशु बाणैः ॥ २१ ॥ पश्य ध्वजांश्च द्रवतो
विशोक नामान् हयान् पत्तिसङ्घांश्च संख्ये । रथान् विकीर्णान्
शरशक्तिताडितान् पश्यस्वैताग्रथिष्यैव सूत ॥ २२ ॥ आपूर्यते
कौरवो चाप्यभोक्ष्यं सेना ह्यसौ सुभृशं हन्यमाना । घनस्रव-
ध्याशनितुल्यवेगैर्ग्रस्ता शरैः काञ्चनवर्हवाजैः ॥ २३ ॥ एते द्रवन्ति
स रथाश्रवनागाः पदातिसङ्घानमर्हयन्तः । संमुख्यमग्नः कौरवाः
सर्व एव द्रवन्ति नागा इव दावभीताः । हाहाकृताश्चैव रणे
विशोक मुञ्चन्ति नादान् त्रिपुलान् गजेन्द्रा ॥ २४ ॥

विशोक उवाच । किं भीमं नैनं तमिहाशृणोषि विष्णार्थेते
गाण्डीवस्यातिघोषम् । क्रुद्धेन पार्थेन विकृष्यतोऽय कश्चिन्नेमौ
तव कर्णौ विनष्टौ ॥ २५ ॥ सर्वे कामाः पाण्डव ते समृद्धाः कपि-
र्द्धासौ दृश्यते हस्तिसेन्ये । नीलाहनाह्रियुतमुच्चरन्तीं तथ्य पश्य
विस्फुरन्तीं धनुर्धाम् ॥ २६ ॥ कपिर्द्धासौ दृश्यते सर्वतो वै
ध्वजाग्रमारुह्य धनञ्जयस्य । विवासयन् द्विषत्सङ्घान् विमर्ह
विभेम्यन्मादात्मनैवाभिवीक्ष्य ॥ २७ ॥ विभ्राजते चातिमावं किरीटं
विचित्रमेतच्च धनञ्जयस्य । दिवाकराभो मणिरेष दिव्यो विभ्रा-
जते चैव किरीटसंस्थः ॥ २८ ॥ पार्श्वे भीमं पाण्डुराभ्रप्रकाशं
पश्यस्व गङ्गां देवदत्तं सुषोषम् । अभीषुहस्तस्य जनार्दनस्य
विगाहमानस्य चमूं परेषाम् ॥ २९ ॥ रविप्रभं वज्रनाभं क्षुराभं
पार्श्वे स्थितं पश्य जनार्दनस्य । चक्रं यथोवर्द्धनं केशवस्य सदा-
क्षितं यदुभिः पश्य वीरः ॥ ३० ॥ महादिपानां सरलद्रुमोपमाः
करा निङ्कलाः प्रपतन्त्यमी क्षुरैः । किरीटिना ते च पुनः ससाद्दिनः
शरैः प्रामन्नाः कुलिशैरिवाद्भवः ॥ ३१ ॥ तथैव कुष्यास्य च पाञ्च-
जन्यं महाहमेतद्विजराजवर्षाम् । कौन्तेय पश्योरसि कौस्तुभञ्च
जाञ्जल्यमानं विजयां स्रजञ्च ॥ ३२ ॥ ध्रुवं रथाग्रः समुपैति
पार्थो विद्रावयन् सैन्यमिदं परेषाम् । सिताभ्रवर्षैरसितप्रयुक्तै-
र्हयैर्महाहै रथिनां वरिष्ठः ॥ ३३ ॥ रथान् हयान् पत्तिगणांश्च
सायकैर्विदारितान् पश्य पतन्त्यमी यथा । तवानुजेनामरराज-
तेजसा महावतानीव सुपर्शवायुना ॥ ३४ ॥ चतुःशतान् पश्य
रथानिमान् हतान् सवाजिस्तान् समरे किरीटिना । महैषुभिः
सप्तशतानि दन्तिनां पदातिसाद्गैश्च हताननेकशः ॥ ३५ ॥ अयं
समभ्येत तवान्तिकं वली निघ्नन् कुक्कुं शिख्र इव ग्रहोऽर्जुनः ।
समृद्धकामोऽसि हतास्तवाहिता वलं तवायुश्च चिराय वद्धेतान् ॥ ३६ ॥

भीम उवाच । ददानि ते ग्रामवरांश्चतुर्दश प्रियाख्याने सारथे

सप्तमन्त्रः । दासीशतञ्चापि रथांश्च विंशतिं यदर्जुनं वेदवसे
विशोक ॥ ३७ ॥

इति कर्णपर्वणि भीमविशोकसंबाद्द्विषट् सप्ततोऽध्यायः ॥ ७६ ॥

सञ्जय उवाच । श्रुत्वा च रथनिर्घोषं सिंहनादञ्च संयुगी ।
अर्जुनः प्राह गोविन्दं शीघ्रं चोदय वाजिनः ॥ १ ॥ अर्जुनस्य
वचःश्रुत्वा गोविन्दोऽर्जुनमब्रवीत् । एष गच्छामि सुचिप्रं यत्र
भीमो व्यवस्थितः ॥ २ ॥ तं यान्तमश्वैर्हिंससङ्घवर्णैः सुवर्णसुक्ता-
मणिजालनद्धैः । जम्भं जिघांसुं प्रशुभ्रोतवच्चं जयाय द्वेन्द्र-
मिवोग्रमन्युम् ॥ ३ ॥ रथाश्वमातङ्गपदातिसङ्घा वाणखनैर्निमि-
खुरस्वनैश्च । संनादयन्तो वसुधां दिग्दश क्रुद्धा नृसिंहा जय-
मभ्युदीयुः ॥ ४ ॥ तेषाञ्च पार्थस्य च मारिषासीद्देहासुपापक्षपणं
सुयुद्धम् । त्रैलोक्यहेतोर्ध्वसुरैर्यथासीद्देवस्य विष्णोर्जयतां वरस्य
क्षुरार्द्धचन्द्रैर्निश्चितैश्च भल्लैः शिरांसि तेषां वद्गधा च बाह्वन् ॥ ५ ॥
क्षुरार्द्धचन्द्रैर्निश्चितैश्च भल्लैः शिरांसि तेषां वद्गधा च बाह्वन् ॥ ६ ॥
ऊर्वाणि बालव्यजनानि केतूनश्वान्प्रथान् पत्तिगणान् हिपां च । ते
तेतुस्त्व्यां वद्गधा विरूपा वातप्रमन्नानि यथा वनानि ॥ ७ ॥
सुवर्णजालावतता महागजाः सर्वेजयन्तीध्वजयोधकल्पिताः ।
सुवर्णपुङ्खैरिष्टुभिः समाचिताशकाग्निरे प्रज्वलिता यथाचलाः ॥ ८ ॥
विदार्ये नःगश्वरथान् घनञ्जयः शरोत्तमैर्बाधववज्रसन्निभैः । द्रुतं
ययौ कर्णजिघांसया तथा यथा मरुत्वान् वलभेदने पुरा ॥ ९ ॥
ततः स पुरुषव्याघ्रस्तव सैन्यमरिन्दमः । प्रविवेश महाबाह्वर्भकरः
सागरुं यथा ॥ १० ॥ तं दृष्ट्वा तावका राजव्रथपत्तिसमन्विताः ।
गजाश्वसादिवद्गलाः पाण्डवं समुपाद्रवन् ॥ ११ ॥ तेषामापततां
पार्थमारावः सुमहानभूत् । सागरस्येव क्षुब्धस्य यथा स्यात्

सलिलघ्नः ॥ १२ ॥ ते तु तं पुरुषव्याघ्रं व्याघ्रा इव महारथाः ।
 अभ्यद्रवन्त संग्रामे त्यक्त्वा प्राणकृतं भयम् ॥ १३ ॥ तेषामापततां
 तत्र शरवर्षाणि मुञ्चताम् । अर्जुनो व्यधमत् सैन्यं महावातो
 घ्नानिव ॥ १४ ॥ तेषुर्जुनं सहिता भूत्वा रथवशैः प्रहारिणः ।
 अभियाय महेश्वासा विव्यधुर्निमित्तैः शरैः ॥ १५ ॥ ततोऽर्जुनः
 सहस्राणि रथवारणवाजिनाम् । प्रेषयामास विशिखैर्यमस्य सदनं
 प्रति ॥ १६ ॥ ते वध्यमानाः समरे पार्थवापच्युतैः शरैः । तत्र तत्र
 क्ष लीयन्ते भये जाते महारथाः ॥ १७ ॥ तेषाञ्जतुःप्रतान् वीरान्
 यतमानान् महारथान् । अर्जुनो निमित्तैर्वाणैरनयद्यमसादनम्
 ॥ १८ ॥ ते वध्यमानाः समरे नानालिङ्गैः मितैः शरैः । अर्जुनं
 समभित्यच्च दृदुर्बुधैर्दिशो दध ॥ १९ ॥ तेषां शब्दो महानासीत्
 द्रवतां वाहिनौमुखे । महौघस्यैव जलधेगिरिमासाद्य दीर्घतः
 ॥ २० ॥ तान्तु सेनां शृषं वस्तां द्रावयित्वा अर्जुनः शरैः । प्राया-
 दभिसुखः पार्थः सूतानीकाय मारिष ॥ २१ ॥ तस्य शब्दो महा-
 नासीत् परानभिसुखस्य वै । गरुडस्यैव पततः पन्नगार्थं यथा
 पुरा ॥ २२ ॥ तन्तु शब्दमभिश्रुत्य भीमसेनो महावलः । वभूव
 परमप्रोतः पार्थदर्शनलालसः ॥ २३ ॥ श्रुत्वैव पार्थमायान्तं भीम-
 सेनः प्रतापवान् । त्यक्त्वा प्राणान् महाराज सेनां तव ममई ह
 ॥ २४ ॥ स वायुवीर्यप्रतिभो वायुवेगसमो जवे । वायुवह्यचर-
 ङ्गीभो वायुपुत्रः प्रतापवान् ॥ २५ ॥ तेनाद्दृशमाना राजेन्द्र सेना
 तव विश्राम्यते । व्यभ्राम्यत महाराज भिन्ना नौरिव सागरे ॥ २६ ॥
 तान्तु सेनां तदा भीमो दर्शयन् पाणिलाघवम् । शरैरवचकर्त्तौघैः
 प्रेषयिष्यन् यमक्षयम् ॥ २७ ॥ तत्र भारत भीमस्य वलं दृष्टाति-
 मानुषम् । व्यदस्यन्त रणे योधाः कालस्यैव युगक्षये ॥ २८ ॥
 तथाहितान् भीमवलान् भीमसेनेन भारत । दृष्ट्वा दुर्घोषनो
 राजा इदं वचनमब्रवीत् ॥ २९ ॥ सैनिकांश्च महेश्वासान् योधांश्च

त्तादिव राजेन्द्र छादयामास सायकी । सौवलय्य वलं संख्ये
 व्यक्तात्मानं महाबलः ॥ ६४ ॥ तस्याश्वत्थतुरो हत्वा सूतं चैव
 विशास्यते । ध्वजं विच्छेद मङ्गेन त्वरमाणः पराक्रमी ॥ ६५ ॥
 हताश्वं रथमुत्सृज्य त्वरमाणो नरोत्तमः । तस्यो विस्फारय-
 स्थापं क्रोधरत्नेक्षणः श्वसन् । शरैश्च बहुधा राजन् भीममार्च्छत
 समन्ततः ॥ ६६ ॥ प्रतिहत्य तु वेगेन भीमसेमः प्रतापवान् ।
 अनुशिच्छेद संक्रुद्धो विव्याध च शितैः शरैः ॥ ६७ ॥ सोऽति-
 विद्धो बलवता शत्रुणा शत्रुकर्षणः । निपपात ततो भूमौ किञ्चित्-
 प्राणो नराधिप ॥ ६८ ॥ ततस्तं विह्वलं ज्ञात्वा पुत्रस्तव विशा-
 स्यते । अपोवाह रथेनाजौ भीमसेनस्य पश्यतः ॥ ६९ ॥ रथस्थे
 तु नरव्याघ्रे घातैराष्ट्राः पराङ्मुखाः । प्रदुद्गुर्हिद्यो भीता भीमा-
 ज्जाते महाभये ॥ ७० ॥ सौवले निर्जिते राजन् भीमसेनेन
 धन्विना । भयेन महताविष्टः पुत्रो दुर्ध्याधनस्तव । अपाया-
 ल्वनैरश्वैः सापेक्षो मातुलं प्रति ॥ ७१ ॥ पराङ्मुखान् राजानं
 दृष्ट्वा सैन्यानि भारत । विप्रजग्मुः समुत्सृज्य हैरथानि समन्ततः
 ॥ ७२ ॥ तान् दृष्ट्वा विदुतान् सर्वान् घातैराष्ट्रान् पराङ्मुखात् ।
 जवेनाभ्यपतद्भीमः किरन् शरशतान् बहून् ॥ ७३ ॥ ते वदमाना
 भीमेन घातैराष्ट्राः पराङ्मुखाः । कर्णमासाद्य समरे स्थिता
 राजन् समन्ततः । स हि तेषां महावीर्यो हीपोऽभूत् सुमहा-
 बलः ॥ ७४ ॥ भिन्ननौका यथा राजन् हीपमासाद्य निर्वृताः ।
 भवन्ति पुष्पव्याघ्र नाबिकाः कालपर्य्यये ॥ ७५ ॥ तथा कर्णं
 समासाद्य तावका भरतर्षभः समाश्रुस्ताः स्थिता राजन् संप्रहृष्टाः
 परस्परम् । समाजग्मुश्च युद्धाय मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनम् ॥ ७६ ॥
 इति कर्णपर्वणि सौवलेयापयाने सप्तसप्ततीर्थ्यायः ॥ ७७ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । ततो मन्त्रेषु सैन्येषु भीमसेनेन संयुगी ।
दुर्योधनोऽब्रवीत् किन्तु सौवल्हो वापि सञ्जय ॥ १ ॥ कर्णो वा
जयतां श्रेष्ठो योधा वा मामका युधि । कृपो वा हतवर्मा वा
द्रीणिर्दुःशासनोऽपि वा ॥ २ ॥ अत्यद्भुतमहं मन्ये पाण्डुवैद्यस्य
विक्रमम् । यद्देकः समरे सर्वान् योधयामास मामकान् ॥ ३ ॥
यथाप्रतिज्ञं योधानां राधेयः हतवानपि । कुक्षुणामथ सर्वेषां
कर्णः शत्रु निस्सूदनः । धर्मवर्म प्रतिष्ठा च जीविताशाच सञ्जय
॥ ४ ॥ तत् प्रभङ्गं वलं दृष्ट्वा कौन्तेयेनामितीजसा । राधेयो
बाप्याधिरथिः कर्णः किमकरोद्युधि ॥ ५ ॥ पुत्रा वा मम दुर्द्वेषी
राजानो वा महारथाः । एतन्मे सर्वमाचक्षु कुशलो श्लाघि
सञ्जय ॥ ६ ॥

सञ्जय उवाच । अपराङ्गे महाराज सूतपुत्रः प्रतापवान् ।
जघान सोमकान् सर्वान् भीमसेनस्य पश्यतः ॥ ७ ॥ भीमोऽप्यति-
वलः सैन्यं घातंराष्ट्रं व्यपोषयत् । अथ कर्णोऽब्रवीच्छूल्यं पाञ्चालान्
प्रापयस्व माम् ॥ ८ ॥ द्राव्यमाणां वलं दृष्ट्वा भीमसेनेन
धीमता । यन्तारमब्रवीत् कर्णः पाञ्चालानेव मां वह ॥ ९ ॥
मद्रराजस्ततः शल्यः श्वेतानश्वान् मनोजवान् । प्राहिणोश्चेदि-
पाञ्चालान् कारुषांश्च महावलः ॥ १० ॥ प्रविश्य च महत् सैन्यं
शल्यः परवलाद्देनः । न्ययच्छुत्तुरगान् हृष्टो यत्र यत्रैच्छुदग्रणीः
॥ ११ ॥ तं रथं मेघसङ्काशं वैयाघ्रपरिवारणम् । संदृश्य पाण्डु-
पाञ्चालास्त्रस्ता ह्लासन् विशाम्यते ॥ १२ ॥ ततो रथस्य निनदः
प्रादुरासीन्महारणे । पर्येण्यसननिर्घोषः पर्वतस्येव दीर्यतः ॥ १३ ॥
ततः शरशतैस्तीक्ष्णैः कर्ण आकर्णनिःसृतैः । जघान पाण्डुवल्लं
शतगोऽथ सहस्रमः ॥ १४ ॥ तं तथा समरे कर्म कुर्वाणमपरा-
जितम् । परिवर्तुर्महेश्वसाः पाण्डवानां महारथाः ॥ १५ ॥ तं
मिखण्डी च भीमश्च धृष्टद्युम्नश्च पार्पतः । नकुलः सहदेवश्च

द्रौपदेयाश्च सात्यकिः । परिवृत्रं जिघांसन्तो राघेयं शरवृष्टिभिः
 ॥ १६ ॥ सात्यकिस्तु तदा कर्णं विंशत्या निश्रितैः शरैः । अता-
 ङ्ङवङ्गणे शूरो जवुद्देशे नरोत्तमः ॥ १७ ॥ शिखण्डी पञ्चविंशत्या
 वृष्टयाम्नास्तु सप्तभिः । द्रौपदेयाश्चतुःषष्ट्या सहदेवश्च सप्तभिः ।
 नकुलश्च शतेनाजौ कर्णं विव्याध सायकैः ॥ १८ ॥ भीमसेनस्तु
 राघेयं नवत्या नतपर्वणाम् । विव्याध समरे क्रुद्धो जवुद्देशे
 महाबलः ॥ १९ ॥ अथ प्रहत्याधिरथिव्याच्छिपन् धनुःसमम् ।
 सुमोच निश्रितान् वाणान् पीडयन् सुमहाबलः । ततः प्रत्य-
 विध्यद्राघेयः पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः ॥ २० ॥ सात्यकेस्तु धनुःशस्त्रा
 व्यजञ्च भरतर्षभ । तथैव नर्वाभिर्वाणैराजघान स्तनान्तरे ॥ २१ ॥
 भीमसेनं ततः क्रुद्धो विव्याध त्रिंशता शरैः । सहदेवस्य कर्णेन
 ध्वजं विच्छेद मारिष । सारथिञ्च त्रिभिर्वांसैराजघान परत्पः
 ॥ २२ ॥ विरथान् द्रौपदेयांश्च चकार भरतर्षभ । अक्षोर्निप्र-
 मात्रेण तदङ्गुतमिवाभवत् ॥ २३ ॥ विमुखीकृत्य तान् शूरांन्
 शरैः सन्नतपर्वभिः । पाञ्चालानहनत शूरयेदीनाञ्च महान् ॥
 २४ ॥ ते बध्यमानाः समरे चेदिमत्क्रा विशाम्यते । कर्णो-
 मेक्रमभिद्रुय शरसङ्घैः समार्षयन् । तान् जघान श्रितैर्वाणैः
 सूतपुत्रो महारथः ॥ २५ ॥ एतदत्यङ्गुतं कर्म दृष्टवानस्मि भारत ।
 यदिक्रः समरे शूरान् सूतपुत्रः प्रतापवान् ॥ २६ ॥ यतमानान्
 परंशक्त्या योधयंस्तांश्च धन्विनः । पाण्डुवेयान् महाराज शरै-
 र्वारितवान्रथो ॥ २७ ॥ तत्र भारत कर्णस्य लाघवेन महात्मनः ।
 तुतुषुर्देवताः सर्वाः सिद्धाश्च सह चारणैः ॥ २८ ॥ अपूजयन्महे-
 स्वासा धार्तराष्ट्रा नरोत्तम । कर्णं रथवरश्रेष्ठं श्रेष्ठं सर्वधनु-
 ष्यताम् ॥ २९ ॥ ततः कर्णो महाराज ददाह रिपुवाहिनीम् ।
 कक्षमिद्धो यथा वह्निर्निदाघे ज्वलितो महान् ॥ ३० ॥ ते बध्य-
 मानाः कर्णेन पाण्डुवेयास्ततस्ततः । प्राद्वन्त रथे भीताः कर्णं

दृष्ट्वा महारथम् ॥ ३१ ॥ तत्राक्रन्दी महानासीत् पाञ्चालानां
 महारथे । वध्यतां सायकैस्तीक्ष्णैः कर्णवापवरच्युतैः ॥ ३२ ॥
 तेन शब्देन विस्तत्रा पाण्डवानां महाचमूः । कर्णमेकं रथे योर्ध
 मेनिरे तत्र शत्रवाः ॥ ३३ ॥ तत्राद्भुतं पुनश्चक्रे राधेयः शत्रु-
 कर्षणः । यदेनं पाण्डवाः सर्वे न धीकुरभिवीक्षितुम् ॥ ३४ ॥
 यथौघः पर्वतश्रेष्ठमासाद्याभिप्रदीर्यते । तथा तत् पाण्डवं सैन्यं
 कर्णमासाद्य दीर्यते ॥ ३५ ॥ कर्णोऽपि समरे राजन् विधूमोऽग्नि-
 रिव ज्वलन् । दहंस्तस्यौ महावाहः पाण्डवानां महाचमूम् ॥ ३६ ॥
 शिरांसि च महाराज कर्णाथैव सकुण्डलान् । बाहूश्च वीरी
 बीराणां विच्छेद लघु चेषुभिः ॥ ३७ ॥ हस्तिदन्तसङ्घान्
 खड्गान् ध्वजान् शक्तीर्हयान् गजान् । रथांश्च विविधाश्राजान्
 पताका व्यजनानि च ॥ ३८ ॥ अक्षय्य युगयोक्ताणि चक्रानि
 विविधानि च । विच्छेद वल्लभा कर्णो योधव्रतमनुष्ठितः ॥ ३९ ॥
 तत्र भारत कर्णेन निहतैर्गजवाजिभिः । अगम्यरूपा पृथिवी
 मांसशोणिकर्द्वमा ॥ ४० ॥ विषमञ्च समञ्चैव हतैरश्वपदातिभिः ।
 रथैश्च कुञ्जरैश्चैव न प्राञ्जायत किञ्चन ॥ ४१ ॥ नापि स्वेन परे
 योधाः प्राञ्जायन्त परस्परम् । घारे शरान्धकारे तु कर्णास्त्रे च
 विजृम्भिते ॥ ४२ ॥ राधेयवापनिर्मुक्तैः शरैः काञ्चनभूषणैः ।
 संहृदिता महाराज पाण्डवानां महारथाः ॥ ४३ ॥ ते पाण्ड-
 वेधाः समरे राधेयेन पुनः पुनः । अभ्युद्यन्त तदा राजन् यत-
 माना महारथाः ॥ ४४ ॥ शृगसङ्घान् यथा क्रुद्धः सिंहो द्रावयते
 वने । पाञ्चालानां रथश्रेष्ठान् द्रावयंस्कात्रवांस्तथा ॥ ४५ ॥ कर्णस्तु
 समरे योधांस्तत्र तत्र महायथाः । कालयामास पाण्डूनां यथा
 पशुगणान् वृकः ॥ ४६ ॥ दृष्ट्वा तु पाण्डुवीं सेनां धार्तराष्ट्राः
 पराङ्मुखीम् । अभिजग्मुर्महेश्वासा रुवन्तो भैरवानवान् ॥ ४७ ॥
 दुर्योधनो हि राजेन्द्र मुदा परमया युतः । वादयामास संहृष्टो

नानावाद्यानि सर्वशः ॥ ४८ ॥ पाञ्चालापि महेष्वासा भन्मास्तत्र
 नरोत्तमाः । न्यवर्तन्त यथाशूरं मृत्युं हृत्वा निर्वर्तनम् ॥ ४९ ॥
 तान्निवृत्ताग्रणे शूरान् राधेयः शत्रुतापनः । अनेकशो महाराज
 वमञ्च पुरुषर्षभः ॥ ५० ॥ तत्र भारत कर्णेन पाञ्चाला विंशती
 रथाः । निहताः सायकीर्योधाश्वेदयश्च परःशताः ॥ ५१ ॥ हृत्वा
 शून्यान् रथोपस्थान् वाजिपृष्ठांश्च भारत । निर्मनुष्यान् गज-
 स्कन्धान् पादातांश्चैव विद्युतान् ॥ ५२ ॥ आदित्य इव मध्याह्ने
 दुर्निरीक्ष्यः परन्तपः । कालान्तकवपुः शूरः स्तुतपुत्रो व्यराजत
 ॥ ५३ ॥ एवमेतन्महाराज नरवाजिरथद्विपान् । हृत्वा तस्यौ
 महेष्वासः कर्णोरिगणसूदनः ॥ ५४ ॥ यथा भूतगणान् हृत्वा
 कालस्त्रिष्टेन्महावलः । तथा च सोमकान् हृत्वा तस्त्रावेको महा-
 रथः ॥ ५५ ॥ तत्राद्भुतमपश्याम पाञ्चालानां पराक्रमम् । वध्य-
 मानापि यत् कर्णं नाजह् रणमूर्धनि ॥ ५६ ॥ राजा दुःशासन-
 श्चैव कृपः शारदतस्तथा । अश्रुत्यामा कृतवर्मा शकुनिश्च महावलः ।
 न्यहनन् पाण्डवीं सेनां शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ५७ ॥ कर्णपुत्रौ
 तु राजेन्द्र भ्रातरौ सत्यविक्रमौ । निजघ्नते वलं क्रुद्धौ पाण्ड-
 वानामितस्ततः ॥ ५८ ॥ तत्र युद्धं महत्सासीत् क्रूरं विषमं
 महत् ॥ ५९ ॥ तथैव पाण्डवाः शूरा घृष्टद्युम्नश्चिखण्डिनी ।
 द्रौपद्यांश्च संक्रुद्धा अभ्यघ्नंस्तावकं वलम् ॥ ६० ॥ एवमेव श्यो
 वृत्तः पाण्डवानामितस्ततः । तावकानामपि रणे भीमं प्राप्य
 महावलम् ।

इति कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे अष्टमपर्वोऽध्यायः ॥ ७८ ॥

सप्तम उवाच । अर्जुनस्तु महाराज हृत्वा सैन्यं चतुर्विधम् ।
 स्तुतपुत्रश्च संरक्ष्यं दृष्ट्वा चैव महारथे ॥ १ ॥ शोणितोदां नदीं

कृत्वा मांसमज्जास्त्रिपङ्क्तिलाम् । मनुष्यधीर्षपाषाणां हृत्पञ्चकत-
रोधसम् ॥ २ ॥ शूरास्त्रिचवसंकीणां काकश्वधानुनादिताम् ।
कृत्वाहंसप्लवोपेतां वीरवृक्षापहारिणीम् ॥ ३ ॥ हारपद्माकरवती-
मुष्णीषवरफेनिलाम् । घनुःशरभ्रघोपेतां नरक्षुद्रकपालिनीम् ॥ ४ ॥
चर्मवर्मभ्रमोपेतां रथोडुपसमाकुलाम् । जयैषिणान्तु सुतरां भीष्म-
णाञ्च सुदुस्तराम् ॥ ५ ॥ तां नदीं प्रापयित्वा तु वीभत्सुः पर-
वीरहा । वासुदेवमिदं वाक्यमब्रवीत् पुरुषर्षभः ॥ ६ ॥

अर्जुन उवाच । एष केतू रणे कृष्णा सूतपुत्रस्य दृश्यते ।
भीमसेनादयश्चैते योधयन्ति महारथान् । एते द्रुवन्ति पाञ्चालाः
कर्णस्तदा जनार्दन ॥ ७ ॥ एष दुर्योधनो राजा श्वेतकृष्णेण
धार्यता । कर्णेन भग्नान् पाञ्चालान् द्रावयन् बह्वशोभत ॥ ८ ॥
कृपञ्च कृतवर्मा च द्रौणिश्वैव महारथः । एते रक्षन्ति राजानं
सूतपुत्रेण रक्षिताः । अवध्यमानास्तेऽस्त्राभिः पातयिष्यन्ति सोम-
कान् ॥ ९ ॥ एष शल्यो रथोपस्थे रश्मिसञ्चारकोविदः । सूत-
पुत्ररथं कृष्ण वाहयन् वृद्ध शोभते ॥ १० ॥ तत्र मे बुद्धिरुत्पन्ना
वाहयात्र महारथम् । नाहत्वा समरे कर्षं निवर्त्तिष्ये कथञ्चन
॥ ११ ॥ राधेशोऽप्यन्यथा पार्थान् सृञ्जयांश्च महारथान् । नि-
शेषान् समरे कुर्यात् पश्यतां नो जनार्दन ॥ १२ ॥ ततः प्राया-
द्रथेनाशु केशवस्तव वाहिनीम् । कर्षं प्रति महेश्वासं हरथे सव्य-
साचिना ॥ १३ ॥ प्रयातश्च महावाङ्मनः पाण्डवानुञ्जया हरिः ।
आश्रवासयन्नथेनैव पाण्डुसैन्यानि सर्वशः ॥ १४ ॥ रथघोषः स
संग्रामे पाण्डवैयस्य संवभौ । वासवाश्रनितुल्यस्य महौघस्येव मारिष
॥ १५ ॥ महता रथघोषिण पाण्डवः सत्यविक्रमः । अभ्यया-
दप्रमेयात्मा निर्ज्जयंस्तवर्बाहनीम् ॥ १६ ॥ तमायान्तं समीप्यैव
श्वेताश्वं कृष्णासारथिम् । मद्रराजोऽब्रवीत् कर्षं केतुं दृष्ट्वा महा-
त्मनः ॥ १७ ॥ अयं स रथ आयाति श्वेताश्वः कृष्णासारथिः ।

निघ्नन्मित्रान् समरे यं कर्णं परिपृच्छसि ॥ १८ ॥ एष तिष्ठति
 कौन्तेयः संसृजन् गाण्डिवं धनुः । तं हनिष्यसि चेद्य तन्नः
 श्रेयो मविष्यसि ॥ १९ ॥ त्वामभिप्रेप्सुरायाति कर्णं निघ्नन् वरान्
 वराद् । असह्यमानो राधेय तं याहि प्रति भारतम् ॥ २० ॥
 एषा विदीर्यते सेना धार्तराष्ट्रः समन्ततः । अर्जुनस्य भयात्तूष्णं
 निघ्नतः शाठवान् वज्रन् ॥ २१ ॥ वर्ज्जयन् सर्वसैन्यानि त्वरते हि
 धनञ्जयः । तदर्थमिति मन्येऽहं यथाम्योदीर्यते वपुः ॥ २२ ॥
 न ह्यावस्थास्यते पार्थो युयुत्सुः केनचित् सह । त्वामृते क्रोधदीप्तो
 हि पीड्यमाणो वृकोदरे ॥ २३ ॥ विरथं धर्मराजञ्च दृष्ट्वा सदृढ-
 बिघ्नतम् । शिखण्डिनं सात्यकिञ्च पृष्ट्वाऽन्वञ्च पार्थतम् ॥ २४ ॥
 द्रौपदेवान् युधामन्युमुत्तमौजसमेव च । नकुलं सहदेवञ्च भ्रातरौ
 हौ समीच्य च ॥ २५ ॥ सहसैकरथः पार्थस्त्वामभ्येति परन्तपः ।
 क्रोधरक्तेक्षणः क्रुद्धो जिघांसुः सर्वपार्थिवान् ॥ २६ ॥ त्वरितो-
 ऽभिपतत्वस्त्रांस्त्राक्त्वा सैन्यान्यसंशयम् । तं कर्णं प्रतियाह्येनं नास्यन्यो
 हि धनुर्धरः ॥ २७ ॥ न तं पश्यामि लोकेऽस्मिंस्यत्तो ह्यन्यं
 धनुर्धरम् । अर्जुनं समरे क्रुद्धं यो वेलामिव धारयत् ॥ २८ ॥
 न चास्य रक्षां पश्यामि पार्श्वतो न च पृष्ठतः । एक एवाभिधाति
 त्वां पश्य साफल्यमात्मनः ॥ २९ ॥ तं हि कृणौ रणे शक्तः
 संसाधयितुमाहवे । तवैष भारो राधेय प्रत्युद्याहि धनञ्जयम्
 ॥ ३० ॥ समानो ह्यसि भीष्मेण द्रोणद्रौणिक्पैरपि । सव्यसाचिन-
 मायान्तं निवारय महारणे ॥ ३१ ॥ लोलहानं यथा सपं गर्जन्त
 मृगभं यथा । वनस्मितं यथा व्याघ्रं जहि कर्णं धनञ्जयम् ॥ ३२ ॥
 एते द्रवन्ति समरे धार्तराष्ट्रा महारथाः । अर्जुनस्य भयात्तूष्णं
 निरपेक्षा नराधिपाः ॥ ३३ ॥ द्रवतामथ तेषान्तु नान्योऽस्ति युधि
 मानवः । भयहा यो भवेहीरस्त्वामृते सूतनन्दन ॥ ३४ ॥ एते
 ह्यं कुरव सर्वे ह्योपमासाद्य संयुगे । धिष्टिताः पुरुषव्याघ्र तत्तः

रणक्राद्भिणः ॥ ३५ ॥ वैदेहाभ्यष्टकाभ्योजास्तथा नमजितस्त्वया ।
।म्बाराश्च यथा धृत्या जिताः संख्ये सुदुर्ज्ञयाः । तां धृतं कुरु
।षेय ततः प्रत्वेहि पाण्डवम् ॥ ३६ ॥ बासुदेवञ्च वार्ष्णेयं प्रीयमाणं
।रीटिना । प्रत्युद्याहि महाबाहो पौरुषे महति स्थितः ॥ ३७ ॥

कर्ण उवाच । प्रकृतिस्थोऽसि मे शक्य इदानीं सम्मतस्तथा ।
।तिमासि महाबाहो विभीषैव धनञ्जयात् ॥ ३८ ॥ पश्य बाहो
।लं मेऽद्य शिञ्चितस्य च पश्य मे । एकोऽद्य निहनिष्यामि पाण्ड-
।नां महाबभ्रुम् । कृष्णो च पुरुषव्याघ्रौ तत् सत्त्वं प्रब्रवीमि ते
३९ ॥ नाहत्वा युधि तौ वीरौ व्यपयास्ये कथञ्चन । शिष्ये वा
।हतस्ताभ्यामनित्यो हि रणे जयः ॥ ४० ॥ कृतार्थोऽद्य भविष्यामि
।त्वा वाप्यथवा हतः ॥ ४१ ॥

शक्य उवाच । अजय्यमेनं प्रवदन्ति युष्मे महारथाः कर्ण
।प्रवीरम् । एकाकिनं किमु कृष्णाभिगुप्तं विजेतुमेनं क इहोत्-
।हेत ॥ ४२ ॥

कर्ण उवाच । नैतादृशो जातु बभूव लोके रथोत्तमो याव-
।पशुतन्नः । तमीदृशं प्रतियोत्स्यामि पाथं महाहवे पश्य च
।रुधं मे ॥ ४३ ॥ रणे चरत्येष रथप्रवीरः सितैर्हयैः कौरव-
।जपुत्रः । स वाद्य मां नेष्यति कृच्छ्रमेतत् कर्णस्यान्तादितदन्ताः
।सर्वे ॥ ४४ ॥ अस्वेदिनौ राजपुत्रस्य हस्ताववेपमानौ जात-
।ःशौ हृहन्तौ । दृढायुधः कृतिमान् क्षिप्रहस्तो न पाण्डवेद्येन
।मोऽस्ति शोचः ॥ ४५ ॥ शृङ्गात्यनेकानपि कङ्कपत्रानेकं यथा
।न् प्रतियोच्य चाशु । ते क्रोधमात्रे निपतन्त्यमोघाः कस्तेन
।षोऽस्ति समः पृथिव्याम् ॥ ४६ ॥ अतोषयत् खाण्डवे यो ज्ञताशं
।शाहितौयोऽतिरथस्तरस्वी । लेभे चक्रं यत्र कृष्णो महात्मा
।तुर्गाण्डीवं पाण्डवः सव्यसाची ॥ ४७ ॥ श्वेताश्वयुक्तञ्च सुषोष-
।शं रथं महाबाहुरदीनसखः । महेषुधौ चाक्षये दिव्यरुद्रे

यस्त्राणि दिव्यानि च ह्यव्यवाहात् ॥ ४८ ॥ तथेन्द्रलोकं निजघान
 दैत्यनसङ्घेऽयान् कालकेयासु सर्वाङ् । लोभे यद्द्वं देवदत्तं च
 तन्न को नाम तेनाभ्यधिकः पृथिव्याम् ॥ ४९ ॥ महादेवं तोषया-
 मास यो वै साक्षात् सुयुद्धेन महानुभावः । लोभे ततः पाशुपतं
 भुधोरं त्रैलोक्यसंहारकरं महास्त्रम् ॥ ५० ॥ पृथक् पृथक् लोक-
 पालाः समेता ददुर्द्धस्त्राण्यप्रमेयाणि यज्ञैः । यैस्तान् जघानाशु-
 रणे नृसिंहः स कालकञ्चानसुरान् समेतान् ॥ ५१ ॥ तथा
 विराटस्य पुरे समेतान् सर्वान्छानेकरथेन जिह्वा । जहार तद्-
 गोघनमाजिमध्ये वस्तानि चादत्त महारथेभ्यः ॥ ५२ ॥ तमीदृशं
 वीर्यगुणोपपन्नं कृष्णादितीयं परमं नृपाणाम् । समाह्वयन् साहस-
 मुत्तमं वै जाने स्वयं सर्वलोकस्य शल्य ॥ ५३ ॥ अनन्तवीर्येण च
 केशवेन नारायणेनाप्रतिभेन युतः । बर्षायुतैर्यस्य गुणा न शक्या
 वक्तुं समेतैरपि सर्वलोकैः ॥ ५४ ॥ महात्मनः शङ्खचक्रासिपाणे-
 बिष्णोर्जिष्णोर्वसुदेवात्मजस्य । भयञ्च मे जायतेऽसाध्वसञ्च दृष्ट्वा
 कृष्णावेकरथे समेता ॥ ५५ ॥ अतीव पाथो युधि कार्मुकिभ्यो-
 नारायणश्चाप्रति चक्रयुद्धे । एवंविधौ पाण्डववासुदेवौ चलेत्
 स्वदेशादिमवान्न कृष्णौ ॥ ५६ ॥ उभौ हि शूरो कृतिनो दृढास्त्रौ
 महारथौ संहननोपबन्धौ । एतादृशौ फाल्गुनवासुदेवौ कोऽन्यः
 प्रतीयान्नदते तु शल्य ॥ ५७ ॥ मनोरथो यस्तु ममाद्य तस्य
 मद्देशे युद्धं प्रति पाण्डवस्य । नैवं चिरादाशु भविष्यतीदमत्य-
 ङ्गुतं चित्तमत्युत्थरूपम् । एतावच्च वा युधि पातयिष्ये मां वापि
 कृष्णौ निहनिष्यतोऽद्य ॥ ५८ ॥ इति ब्रुवन् शल्यमनिवहन्ता
 कृष्णौ रणे मेघ इवोन्ननाद । अभ्येत्य पुत्रेण तवाभिनन्दितः समेत्य
 चोवाच कुरुप्रवीरम् ॥ ५९ ॥ कृपञ्च भोजञ्च महाभुजाकुभौ तथैव
 शान्दारपतिं सहात्मजम् । गुरोः सुतश्चावरजन्तथात्मनः पदा-
 तिनोऽद्य दिपसादिनश्च तान् ॥ ६० ॥ निहन्ताभिद्रवताश्च्युतार्जुनौ

नेण संवीजताणु सर्वथः । यथा भवद्भिर्मृगविद्यताकुम्भो सुखिन
 न्यामहमद्य भूमिषाः ॥ ६१ ॥ तद्येति चोक्ता क्षरिताः ज्ञान-
 र्जुमं जिघांसवो वीरतमाः समाह्वयुः । शरैश्च जघुर्युश्चितं महा-
 था घनञ्जयं कर्णनिदेशकारिणः ॥ ६२ ॥ नदीनदं भूरिजलो
 हार्णवो यथा तथा तान् समरेऽर्जुनोऽग्रसत् ॥ ६२ ॥ न सन्द-
 ानो न तथा शरोत्तमान् प्रमुञ्चमानो रिपुभिः प्रदृश्यते । घन-
 ायास्तैस्तु शरैर्विदारिता हता निपेतुर्नरवाजिकुञ्जराः ॥ ६४ ॥
 राक्षिप्रं गाण्डिवचारुमण्डलं युगान्तसूर्य्यप्रतिमानतेजसम् । न
 रैरवाः श्रेकुरुदीक्षितुं जयं यथा रविं व्याधितचक्षुषो जनाः
 ६४ ॥ शरोत्तमान् स प्रहितान् महारथैश्चच्छेद पाथः प्रहस-
 कुरौषैः । भूयश्च तानहनहाणसङ्गान् गाण्डीवघन्वायतपूर्ण
 ण्डलः ॥ ६६ ॥ यद्योग्ररश्मिः शुचिशुक्रमध्यगो सुखं विवस्वान्
 रते जलौघान् । तथार्जुनो वाणगणान्निरस्य ददाह सेनां तव
 र्थिवेन्द्र ॥ ६७ ॥ तमभ्यधावद्विष्टजन् कृपः शरान् तथैव भोज-
 प्रव चात्मज क्षयम् । महारथो द्रोणसुतश्च सायकैरवाकिरं-
 प्रोयधरा यथाचलम् ॥ ६६ ॥ जिघांशुभिस्तान् कुशलैः शरो-
 ामान् महाहवे संप्रहितान् प्रयत्नतः । शरैः प्रविच्छेद स
 ण्डवस्त्ररन् पराभिनहक्षसि चेशुभिस्त्रिभिः ॥ ६८ ॥ स गाण्डिव-
 ायतपूर्णमण्डलस्तपत्रिपूनर्जुनभास्करो बभौ । शरोग्ररश्मिः
 चिशुक्रमध्यगो यथैव सूर्य्यः परिवेशवांस्तथा ॥ ७० ॥ अथाग्र-
 णैर्हैशभिर्धनञ्जयं पराभिनद्द्रोणसुतोऽच्युतं त्रिभिः । चतुर्भि-
 श्वांश्चतुरः कपिन्ततः शरैश्च नाराचवरैरवाकिरत् ॥ ७१ ॥ तथापि
 प्रस्फुरदात्तकार्मुकं त्रिभिः शरैर्यन्तृशिरः क्षुरेण ह । हयां-
 तुर्भिश्चतुरस्त्रिभिर्ह्वजं घनञ्जयो द्रौणिरथादपातयत् ॥ ७२ ॥ स
 ापपूर्णां मणिवज्रदाटकैरलङ्कृतं तच्चकभोगवर्चसम् । महाधनं
 ार्मुकमन्यदाददे यथा महाहिमवर्षं गिरेस्तटात् ॥ ७३ ॥ स्व-

मायुषस्योपनिर्णीयं भूतले धनुश्च कृत्वा सगुणं गुणाधिकः । समा-
 द्द्वेषत्तावजितौ नरोत्तमौ शरोत्तमैर्द्रौणिरविध्यदन्तिकात् ॥ ७४ ॥
 कृपस्य भोजस्य तवात्मजस्य ते शरैरनेकैर्युधि पाण्डुबर्षभम् । महा-
 रथाः संयुगमूर्धनि स्थितास्तमोनुदं वारिधारा इवापतन् ॥ ७५ ॥
 कृपस्य पार्थः सशरं शरासनं हयान् स्वजान् सारथिमेव पत्रिभिः ।
 समार्पयदाङ्गसहस्रविक्रमस्तथा यथा वज्रधरः पुरा वलेः ॥ ७६ ॥
 स पार्थबाणैर्विनिपातितायुषो ध्वजावर्द्धं च कृते महाहवे । कृतः
 कृपो वाणसहस्रयन्त्रितो यथापगीयः प्रथमं किरौटिना ॥ ७७ ॥
 शरैः प्रविच्छेद तवात्मजस्य च ध्वजं धनुश्च प्रथकत्तं नर्हतः ।
 जघान चाश्वान् कृतबर्मणः शुभान् ध्वजश्च विच्छेद ततः प्रतापवान्
 ॥ ७८ ॥ सवाजिसूतेष्वसनान् सकेतमान् जघान नागांश्च रथांस्त्वरंश्च
 सः । ततः प्रकीर्षं सुमचहलं तव प्रदारितः सेतुरिवाश्रया यथा
 ॥ ७९ ॥ ततोऽर्जुनस्याशु रथेन केशवश्चकार शठूनपसव्यमातुरान्
 ॥ ८० ॥ ततः प्रयातं लरितं धनञ्जयं शवक्रतुं वृषनिजघ्नं
 यथा । समभ्यधावन् पुनरुच्छित्तैर्ध्वजै रथैः प्रयुक्तैरपरे युयुत्सव
 ॥ ८१ ॥ अथाभिसृत्य प्रतिबार्थ्ये तानरीन् धनञ्जयस्याभिमुखं
 महारथाः । शिखण्डिशैनेययमाः शितैः शरैर्विदारयन्तो व्याहन
 सुभैरवम् ॥ ८२ ॥ ततोऽभिजघ्नुः कुपिताः परस्परं शरैस्त्रिजघ्नी-
 गतिभिः सुतेजनैः । कुरुप्रवीराः सह सृञ्जयैर्यथासुराः पुरा
 देवगणैस्तथाहवे ॥ ८२ ॥ जघेप्सवः स्वर्गमनाय चोत्सुकाः पतन्ति
 नागाश्वरथाः परन्तपाः । जगर्जुरुश्चैर्बलवश्च विव्यधुः शरैः
 सुसुक्तैरितरेतरं पृथक् ॥ ८४ ॥ शराम्बकारे तु महात्मभिः कृते
 महामृधे योधवरैः परस्परम् । चतुर्दशो वै विदिशश्च पार्थिव
 प्रभा च सूर्यस्य तमोद्भूताभवत् ॥ ८५ ॥

इति कर्णपर्वणि एकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

सञ्जय उवाच । राजन् कुक्षणां प्रवरैर्वलैर्भीममभिद्रुतम् ।
 भञ्जन्तमिव कौन्तेयमुज्ज्विहीर्षुधनञ्जयः ॥ १ ॥ विसृज्य सृतपुत्रस्य
 सेनां भारत सायकैः । प्राक्षिणोऽमृत्युलोकाय परबीरान् धन-
 ञ्जयः ॥ २ ॥ ततोऽस्याम्बरमाश्रित्य शरजालानि भागयः । अट्ट-
 श्यन्त तथान्ये च निघ्नन्तस्तव वाहिनीम् ॥ ३ ॥ स पश्चिमङ्गा-
 चरितमाकाशं पूरयच्छरैः । धनञ्जयो महाराज कुक्षणामन्तको-
 ऽभवत् ॥ ४ ॥ ततो भल्लैः क्षुरप्रैश्च नाराचैर्विमलैरपि । गात्राणि
 प्राक्षिणोत् पार्थः शिरांसि च चकर्त्त ह ॥ ५ ॥ छिन्नगात्रैर्विक-
 वचैर्विशिरस्कैः समन्ततः । पतितैश्च पतद्भिश्च योधैरासीत् समा-
 वृता ॥ ६ ॥ धनञ्जयशराभ्यस्तैः स्यन्दनाश्वरथद्विपैः । संहिन्न-
 भिन्नविध्वस्तैर्यद्गाङ्गावयवैः स्तता ॥ ७ ॥ सुदुर्गमा सुविषमा
 घोरात्यर्थं सुदुर्दृषा । रणभूमिरभूद्राजन् महावैतरणी यथा
 ॥ ८ ॥ ईषाचक्राक्षमनैश्च व्यष्टैः साश्वैश्च युध्यताम् । ससूते-
 हंतसूतैश्च रथैः स्तीर्णाभवन्महौ ॥ ९ ॥ सुवर्णवर्ष्मसन्नाहैर्योधैः
 कनकभूषणैः । आस्थिताः क्लृप्तबर्माणो भद्रा नित्यमदा द्विपाः
 ॥ १० ॥ क्रुद्धाः क्रूरैर्महामात्रैः पार्थागङ्गुष्ठप्रचोदिताः । चतु-
 श्रताः शरवरैर्हन्ताः पितुः किरीटिना । पर्यस्तानीव शृङ्गाणि
 ससत्त्वानि महागिरेः ॥ ११ ॥ धनञ्जयशराभ्यस्तैस्तीर्णा भूव-
 वारणैः ॥ १२ ॥ समन्ताञ्जलदप्रख्यानं वारणाण्यद्वर्षिणः । अमि-
 पेदेऽर्जुनरथो घनान् भिन्दन्निवांशुमान् ॥ १३ ॥ हतैर्गजमनु-
 ष्याश्वैर्भिनैश्च वज्रधा रथैः । विशस्त्रयन्त्रकवचैर्युद्धशौण्डैर्गतासुभिः ।
 अपविहायुधैर्मार्गः स्तीर्णोऽभूत् फाल्गुनेन वै ॥ १४ ॥ व्यस्फू-
 र्जयश्च गाण्डीवं सुमहद्भैरवं वरम् । घोरञ्जविनिष्पेषः स्तन-
 यित्रोरिबाम्बरे ॥ १५ ॥ ततः प्रादीर्यत चभूर्धनञ्जयशराहता ।
 महावातसमाविहा महानौरिवि सागरे ॥ १६ ॥ नानाक्षपाः प्राण-
 चराः शरा गाण्डीवचोदिताः । अलातात्क्वायनिप्रख्यास्तव सैन्यं

विनिर्द्द्वेष्टन् ॥ १७ ॥ महागिरौ वेणुवनं निधिं प्रज्वलितं यथा ।
 तथा तव महासैन्यं प्रास्फुटच्छरपीडितम् ॥ १८ ॥ संपिष्टदग्ध-
 विध्वस्तं तव सैन्यं किरीटिना । कृतं प्रविहृतं बाणैः सर्वतः प्रद्रुतं
 दिशः ॥ १९ ॥ महावने सृगगणा दावामित्रासिता यथा । कुरवः
 पर्यैवर्तन्त निर्द्द्वेष्ट्या सव्यसाचिना ॥ २० ॥ सत्सृष्ट्यं हि महावाङ्गं
 भीमसेनं तथा रणे । बलं कुरुणामुद्दिनं सर्वमासीत् पराङ्ग-
 मुखम् ॥ २१ ॥ ततः कुरुषु भग्नेषु वीभत्सुरपराजितः । भीम-
 सेनं समासाद्य मुहूर्त्तं सोऽभ्यवर्तत ॥ २२ ॥ समागम्य च भीमेन
 मन्त्रयित्वा च फाल्गुनः । विश्वामरुजं चासौ कथयित्वा युधि-
 छिरम् ॥ २३ ॥ भीमसेनाभ्यनुज्ञातस्ततः प्रायादनक्षत्रयः । नादय-
 ग्रथघोषिण पृथिवीं द्याञ्च भारत ॥ २४ ॥ ततः परिव्रजतो वीरै-
 र्द्द्वैशभिर्वीधपुङ्गवैः । दुःशासनादवरजैस्तव पुत्रैर्जनक्षत्रयः ॥ २५ ॥
 ते तमभ्यर्द्द्वेष्टन् बाणैस्त्काभिरिव कुञ्जरम् । आततेष्वसनाः शूरा
 नृत्यन्त इव भारत ॥ २६ ॥ अपसव्यांस्तु स्तांस्रक्रे रथेन मघु-
 स्तदनः । नियुक्तान् हि स तान्मेने यमायाशु किरीटिना ॥ २७ ॥
 ततस्ते प्राद्रवच्छूराः पराङ्गुखरथैर्जुने ॥ २८ ॥ तेषाम्पततां
 केतुनश्रवांश्चापानि सायकान् । नाराचैरर्धचन्द्रैश्च हिप्र पार्थी
 न्यपातयत् । अथान्यैर्द्द्वैशभिर्भक्तैः शिरांस्त्येषां न्यपातयत् ॥ २९ ॥
 रोधसंरक्तनेत्राणि सन्दृष्टौष्ठानि भूतले । तानि वक्त्राणि विवशुः
 कमलानीव भूरिशः ॥ ३० ॥ तांस्तु भक्तैर्महावेगैर्द्द्वैशभिर्द्द्वैश कौर-
 वान् । रुक्माङ्गदानुक्नपुङ्गवैर्द्द्वैशैः प्रायादमित्त्रहा ॥ ३१ ॥

इति कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे अशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥

सञ्जय उवाच । तं प्रयान्तं महावेगैश्चैः कपिवरध्वजम् ।
 शुभायाभ्याद्रवन् वीराः कुरुणां नवती रथाः ॥ १ ॥ इति

संशप्तका घोरं शपथं पारलौकिकम् । परिव्रजन् रव्याग्रा नर-
 व्याघ्रं रसोर्जुनम् ॥ २ ॥ कृष्ण श्वेतान् महावेगान्श्वान् काञ्चन-
 भूषणान् । मुक्ताजालप्रतिच्छन्नान् प्रेषीत् कर्णरथं प्रति ॥ ३ ॥
 ततः कर्णरथं यान्तमरिच्यन्तं धनञ्जयम् । वाणवर्षैरभिघ्नन्तः
 संशप्तकरथा ययुः ॥ ४ ॥ त्वरमाणांस्तु तान् सर्वान् सस्तुतेष्वसन-
 ध्वजान् । जघान नवतिं वीरानर्जुनो निमित्तैः शरैः ॥ ५ ॥
 तेऽपतन्त हता वासुदेवान्नाह्वयैः किरीटिना । सविमाना यथा
 सिद्धाः स्वर्गात् पुण्ड्रद्वये तथा ॥ ६ ॥ ततः सरथनागाश्रवाः क्रूरवः
 कुरुसन्तमम् । निर्भया मरतश्चेष्टमभ्यवर्तन्त फाल्गुनम् ॥ ७ ॥
 तदायस्त्रमनुष्याश्वमुदीर्णवरवारणम् । पुत्राणान्ते महासेन्यं
 समरीत्सीद्वनञ्जयम् ॥ ८ ॥ शक्त्युश्रितोमरप्रासैगदानिस्त्रंश-
 सायकैः । प्राच्छादयन्महेष्वासाः कुरवः कुरुनन्दनम् ॥ ९ ॥ ताम-
 न्तरीक्षे विततां शस्त्रवृष्टिं समन्ततः । व्यधमत् पाण्डवा वाणै-
 स्तमः सूर्य्य इवांशुभिः ॥ १० ॥ ततो स्लेच्छाः स्थितैर्मत्तैस्त्रयोदश-
 शतैर्गजैः । पार्श्वतो व्यहनन् पार्थं तव पुत्रस्य शासनात् ॥ ११ ॥
 कर्षिनालीकनारावैस्त्रोमरप्रासशक्तिभिः । कम्पनैर्भिन्दिपालैश्च
 रथस्यं पार्थनाह्वयन् ॥ १२ ॥ तां शस्त्रवृष्टिमतुलां दिपहस्तैः
 प्रवेरिताम् । विच्छेद् निमित्तैर्भल्लैरर्द्धशन्दैश्च फाल्गुनः ॥ १३ ॥
 अथ तान् हिरदान् सर्वान्भानालिङ्गैः शरोत्तमैः । सपताकध्वजा-
 रोहान् गिरौन् वज्रैरिवाहनत् ॥ १४ ॥ ते हेमपुङ्खैरिषुभिरर्हिता
 हेममालिनः । हताः पितुर्महानागाः सामिज्ज्वाला इवाद्वयः ॥ १५ ॥
 ततो गाण्डीवनिर्घोषो महानासीद्विद्यम्पते । स्तनतां कूजताञ्चैवे
 मनुष्यगजवाजिनाम् ॥ १६ ॥ कुञ्जराश्च हता राजन् दुद्रुवुस्त
 समन्ततः । अश्वान् पथ्येषावन्त हतारोहा दिग्यो दश ॥ १७ ॥
 रथा ह्येता महाराज रथिभिर्वाजिभिस्तथा । गन्धर्वनगराकारा
 दृश्यन्ते स सहस्रशः ॥ १८ ॥ अश्वारोहः महाराज धावमाना-

स्ततस्ततः । तत्र तत्रैव दृश्यन्ते निहताः पार्थसायकैः ॥ १९ ॥
 तस्मिन् क्षणे पाण्डवस्य बाह्वोर्वलमदृश्यत । यत् सादिना वार-
 णांश्च रथाश्चैकोऽजयद्युधि ॥ २० ॥ ततस्त्राङ्गेण महता वलेन
 भरतर्षभ । दृष्ट्वा परिवृतं राजन् भीमसेनः किरीटिनम् ॥ २१ ॥
 हतावशेषानुत्सृज्य लक्ष्मीयान् कतिचिद्रथान् । ज्वेनाभ्यद्रवद्राजन्
 घनप्लयरथं प्रति ॥ २२ ॥ ततस्तत् प्राद्रवत् सैन्यं हतभूयिष्ठ-
 मातुरम् । दृष्ट्वाजुर्न तदा भीमो जगाम भ्रातरं प्रति ॥ २३ ॥
 हतावशिष्टांस्तुरगानर्जुनेन महावलान् । भीमो व्यधमदथान्तो
 गदापाणिर्महाह्वे ॥ २४ ॥ कालरात्रिमिवाढ्युग्रां नरनागाश्व-
 भोजनाम् । प्राकारादृपुरद्वारद्वारणीमतिदारुणाम् । ततो गदां
 नृनागाश्वेष्वशु भीमो व्यवासृजत् ॥ २५ ॥ सा जघान वङ्घनश्रवा-
 नश्वारोहान्श्च मारिष ॥ २६ ॥ काष्णायसतनुत्राणान्द्वरानश्वान्श्च
 पाण्डवः । पोथयामास गदया सशब्दं तेऽपतन् हता ॥ २७ ॥
 दन्तैर्द्वेषन्तो बसुधां शेरते क्षतजोक्षताः । भग्मसूक्ष्मस्थिचरणाः
 क्रुश्याद्गणभोजनाः ॥ २८ ॥ असृङ्घान्सवसाभिश्च तृप्तिमभ्यागता
 गदा । अस्थीन्यप्यञ्जती तस्थौ कालरात्रीव दुर्दृशा ॥ २९ ॥
 सहस्राणि दशाश्वानां हत्वा पर्वींश्च भूयसः । भीमोऽवावत्
 संक्रुद्धो गदापाणिरितस्ततः ॥ ३० ॥ गदापाणिं ततो भीमं दृष्ट्वा
 भारत तावकाः । मेनिरे समनुप्राप्तं कालदण्डोद्यतं यमम् ॥ ३१ ॥
 स मत्त इव मातङ्गः संक्रुद्धः पाण्डुनन्दनः । प्रबिवेश गजानीकं
 मकरः सागरं यथा ॥ ३२ ॥ विगाञ्च च गजानीकं प्रगृह्य महतीं
 गदाम् । क्षणेन भीमः संक्रुद्धस्तन्निधे यमसादनम् ॥ ३३ ॥
 गजान् सकङ्कटान् भक्तान् सारोहान् सपताकिनः । पततः सम-
 पश्याम सपत्नानिव पर्वतान् ॥ ३४ ॥ हत्वा तु स गजानीकं भीम-
 सेना महावलः । पुनः स रथमास्थाय पृष्ठतोऽर्जुनमभ्यधात् ॥ ३५ ॥
 निहतं प्राङ्मुखप्रायं निरुत्साहं परं वलम् । व्यालम्बत महाराज

प्रायमः शस्त्रवेष्टितम् ॥ ३६ ॥ विलम्बमानं तत् सैन्यमप्रगल्भमव-
स्थितम् । दृष्ट्वा प्राच्छादवहासैरर्जुनः प्राणतापनैः ॥ ३७ ॥
नराश्वरथमातङ्गा युधि गाण्डीवधन्वना । शरव्रातैश्चिता रेजु-
कदम्बा इव कैशरैः ॥ ३८ ॥ ततः क्रुद्धणामभवदार्त्तनादी महा-
न्मृपः । नराश्वनागासुहृदैर्वध्यतामर्जुनेषुभिः ॥ ३९ ॥ हाहाकृतं
स्रग् वस्तुं लीयमानं परस्परम् । अलातचक्रवत् सैन्यं तदाभ्रमत
तावकम् ॥ ४० ॥ ततस्तद्यद्भ्रमभवत् क्रुद्धाणां सुमहदलैः । न
क्ष्त्रासीद्निर्भिन्नो रथः सादी हयो गजः ॥ ४१ ॥ आदीप्तमिव
तत् सैन्यं शरैश्चिन्नतनुच्छदम् । आसीत् स्रयोणितक्लिन्नं फुल्ला-
शीकवनं यथा ॥ ४२ ॥ तं दृष्ट्वा कुरवस्तत्र विक्रान्तं सव्यसाचिनम् ।
निराशाः समपद्यन्त सर्वे कर्मस्य जीविते ॥ ४३ ॥ अविषञ्चन्तु
पार्थस्य शरसम्पातमाहवे । मत्वा न्यवर्त्तन् कुरवो जिता गाण्डीव
धन्वना ॥ ४४ ॥ ते हित्वा समरे कर्मं वध्यमानाश्च सावकैः ।
प्रदुद्रुवुर्हि शो भीतायुक्रुशुशापि सूतजम् ॥ ४५ ॥ अभ्यद्रवत तान्
पार्थः क्रिरच्छरमतान् वह्नन् । हर्षयन् पाण्डवान् योधान् भीम-
सेनपुरोगमान् ॥ ४६ ॥ पुत्रास्तु मे महाराज जग्मुः कर्णरथं
प्रति । अगाधे मञ्जतां तेषां हौपः कर्णोऽभवत्तदा ॥ ४७ ॥ कुरवो
हि महाराज निर्विषा पन्नगा इव । कर्णमेवोपलीयन्त मया-
हाण्डीवधन्वनः ॥ ४८ ॥ यथा सर्वाणि भूतानि मृत्योर्भीतानि
मारिष । धर्ममेवोपलीयन्ते कर्मवन्ति हि यानि च ॥ ४९ ॥
तथा कर्मं महेश्वासं पुत्रास्तव नराधिप । उपलीयन्त संव्रासात्
पाण्डवस्य महात्मनः ॥ ५० ॥ ताञ्छोणितपरिक्लिन्नान् विषमस्था-
च्छरातुरान् । मा भैष्टेत्वद्रवीत् कर्णो ह्यभितो मामितीति च ॥ ५१ ॥
प्रममं हि वलं दृष्ट्वा वलात् पार्थेन तावकम् । धनुर्विष्कारयन्
कर्णस्तस्थौ शत्रुजिघांसया ॥ ५२ ॥ तान् विद्रुतान् क्रुद्धन् दृष्ट्वा
कर्मः शस्त्रभृताम्बरः । सञ्चिन्तयित्वा पार्थस्य वधे दध्ने मनः

श्वसन् ॥ ५३ ॥ विस्फार्य सुमहत्त्वापं तत आधिरथिर्वृषः ।
 पाञ्चालान् पुनराधावत् पश्यतः सव्य साचिनः ॥ ५४ ॥ ततः क्षणेण
 क्षितिपाः क्षतजप्रतिभेक्षणाः । कर्णं ववर्षुर्वाणैर्वैर्यथा मेधा
 महीधरम् ॥ ५५ ॥ ततः शरसहस्राणि कर्णमुक्तानि मारिष्य
 व्ययोजयत् पाञ्चालान् प्रास्यैः प्राणभृताम्बर ॥ ५६ ॥ तत्र शब्दो
 महानासीत् पाञ्चालानां महामते । वध्यतां सूतपुत्रेण मित्रार्थं
 मित्रशहिना ॥ ५७ ॥

इति कर्णपर्वणि संकुलयुद्धे एकाशीतोऽध्यायः ॥ ८१ ॥

सञ्जय उवाच । ततः कर्णः क्रुशु प्रदृतेषु वस्त्रयिना श्वेत-
 हयेन राजत् । पाञ्चालपुत्रान् व्यधमत् सूतपुत्रो महेषुभिर्वात
 इवाभ्रसङ्घान् ॥ १ ॥ सूतं रथादञ्जलिर्कैर्निपात्य जघान चाश्वान्
 जनमेजयस्य । यतानीकं सुतसोमञ्च भङ्गैरवाकिरद्धनुषी चाप्य-
 क्तन्तत् ॥ २ ॥ धृष्टद्युम्नं निर्विभेदाय षड्भिर्जघान चाश्वान्तरसा
 तस्य सङ्घे । हत्वा चाश्वान् सात्यकेः सूतपुत्रः कैकेयपुत्रं न्यबधी-
 त्तिथोकम् ॥ ३ ॥ तमभ्यधावन्निहतं कुमारं कैकेयसेनापि शू-
 कर्मा । शरैर्विधुध्वन् भृशमुग्रवेगैः कर्णाज्जं चाभ्यहनत् प्रसेनम्
 ॥ ४ ॥ तस्यार्द्धवन्द्यैः स्त्रिभिरुच्चकृत् प्रसङ्गं वाह्यं च शिरश्च कर्णः ।
 स सन्दनाहामगमद्गतासुः परश्वर्धेः शाल इवाबरुमः ॥ ५ ॥
 हताश्वमञ्जोगतिभिः प्रसेनः शिनिप्रवीरं निमित्तै पृथत्कैः ।
 प्रच्छाद्य नृत्यन्निव कर्णपुत्रः शैनेयवाणाभिहतः पपात ॥ ६ ॥ पुत्रे
 हते क्रोधपरीतचेताः कर्णः शिनीनामृषमं जिघांसुः । हतोऽपि
 शैनेय इति ब्रुवन् स व्यबाहृजहाणममित्रसाहम् ॥ ७ ॥ तमस्य
 विश्क्वेद् शरं शिखण्डी त्रिभिस्त्रिभिरुच्च प्रततोद् कर्णम् । शिख-
 ण्डिनः कार्मुकं स ध्वजञ्च ह्रिस्वा क्षुराभ्यां व्यधमत् सूतजातः ॥ ८ ॥

शिखण्डिनं षड्भिरबिध्यदुष्टो घाष्ट्युक्तेः स धिरथोश्चकर्त्त ।
 अथाभिनत सुतसोमं शरेण सुसंश्रितेनाधिरथिर्महात्मा ॥ ८ ॥
 अथाक्रन्दे तुमुले वर्त्तमाने घाष्ट्युक्त्वौ निहतौ तत्र कृष्णः । अपा-
 स्त्राख्यं क्रियते याहि पार्थ कर्णं जह्नीत्यब्रवीद्राजसिंह ॥ १० ॥ ततः
 प्रहस्याशु नरप्रवीरो रथं रथेनाधिरथेर्जगाम । भये तेषां त्राण-
 मिच्छन् सुवाङ्मरभ्याहतानां रथयूथपेन ॥ ११ ॥ विस्फार्य
 गाण्डीवमथोग्रघोषं ज्यया समाहृत्य तले भ्रमश्च । वाणान्धकारं
 सहसैव कृत्वा जघान नागाश्वरथध्वजांश्च ॥ १२ ॥ प्रतिश्रुतः प्राच-
 रन्नन्तरीक्षे गुहा गिरिणामपतन् ववांसि । यन्मण्डलक्ष्येन
 विजृम्भमाणो रौद्रे मुहूर्त्तैः पतत् किरौटी ॥ १३ ॥ तं भीम-
 सेनोऽनुययौ रथेन पृष्ठे रक्षन् पाण्डवमेकवीरः । तौ राजपुत्री
 त्वरितौ रथाभ्यां कर्णाय यातावरिभिर्विषक्तौ ॥ १४ ॥ तवान्तरे
 सुमहत् सूतपुत्रश्चक्रे युद्धं सोमकान् सम्प्रहृद्गन् । रथाश्वमातङ्ग-
 गणान् जघान प्रच्छादवामास शरैर्हिंशस ॥ १५ ॥ तसुत्तमौजा
 जनमेजयस्य क्रुद्धौ युधामन्युशिखण्डिनौ च । कर्णं विभेदुः सहिताः
 पृषत्कैः संनर्द्दमानाः सह पार्श्वतेन ॥ १६ ॥ ते पञ्च पञ्चालरथ
 प्रवीरा वैकर्त्तनं कर्षमभिद्रवन्तः । तस्माद्रथाश्चावयितुं न श्रेकु-
 र्धैर्थात् कृतात्मानमिवेन्द्रियार्थाः ॥ १७ ॥ तेषां धनुषि ध्वजवाजि-
 सूतांस्तूणं पताकाश्च निहृत्य वाणैः । तान् पञ्चभिः स्रभ्यहन्यत्
 पृषत्कैः कर्णस्ततः सिंह इवोन्ननाद ॥ १८ ॥ तस्यास्यतस्तानभि-
 निहतस्य च्यावाणहस्तस्य धनुःस्त्रेण । साद्रिद्रुमा स्यात् पृथिवी
 विभीर्षीत्यतीव मत्वा जनता व्यसैदत् ॥ १९ ॥ स शक्रचापप्रतिमेन
 घन्वना भृशायतेनाधिरथिः शरान् सृजन् । वभौ रणे दीप्त-
 मरौचिमण्डलो यथांशुमाली परिवेशवांस्तथा ॥ २० ॥ शिखण्डिनं
 हादशभिः पराभिनच्छितैः शरैः षड्भिरथोत्तमौजसम् । त्रिभि-
 र्बुधामन्यु रत्रियद्दशु गैस्त्रिभिस्त्रिभिः सोमकपाश्वतात्मजौ ॥ २१ ॥

पराजिताः पञ्च महारथास्तु ते महाहवे सूतसुनेन मारिष ।
 निरुद्यमास्तस्त्रुरमित्रनन्दना यथेन्द्रवार्धात्मवता पराजिता ॥२२॥
 निमज्जतस्तानथ कर्णसागरे विपन्ननायो वणिजो यथाणवे ।
 उद्भिरे नौभिरिवार्थावाद्भयैः सुकल्पितैर्द्रौपदिजाः समातुलान्
 ॥ २३ ॥ ततः शिनीनाम्बुषभः शितैः शरैर्निहृत्य कर्णप्रहिता-
 निघ्नन् वह्नन् । विदार्य कर्णं निशितैरयस्त्रयैस्तवात्मजं व्येष्ट-
 मविध्यदृष्टभिः ॥ २४ ॥ कृपोऽथ भोजश्च तवात्मजस्तथा स्वयश्च
 कर्णोनिशितैरताडयत् । स तैश्चतुर्भिर्युधेषु यदूत्तमो दिगीश्वरै-
 र्दैत्यपतिर्यथा तथा ॥ २५ ॥ समाततेनेश्वसनेन कूजता भृशायते-
 नामितवाणवर्षिणा । वभूव दुर्द्धर्षतरः स सात्यकिः शरन्नभोमध्य-
 गतो यथा रविः ॥ २६ ॥ पुनः समास्थाय रथान् सुदर्शिताः
 शिनिप्रवीरं जुगुपुः परन्तपाः । समेत्य पाञ्चालमहारथा रक्षे
 मरुद्गणाः शक्रमिवारिनिग्रहे ॥ २७ ॥ ततोऽभवद्युद्धमतीव दारुणं
 तवाहितानां तव सैनिकैः सह । नराश्वमातङ्गविनाशनं तथा
 यथा सुराणामसुरैः पुराभवत् ॥ २८ ॥ रथद्विपा वाजिपदातय-
 स्तथा भ्रमन्ति नानाविधशस्त्रवेष्टिताः । परस्परैस्सामिप्राश
 चस्त्रलुर्विवेदुरार्त्ता व्यसवोऽपतस्तथा ॥ २९ ॥ तथागत भीम-
 मभीस्तवात्मजः ससार राजावरजः किरच्छरैः । तमभ्यघाव-
 स्त्वारतो वृकोदरो महारुक् सिंह इवामिपेदिवान् ॥ ३० ॥ तत-
 स्तयोर्युद्धमतीवदारुणं प्रद्वीव्यतोः प्राणदुरोद्हरं हयोः । परस्परै-
 णाभिर्निवष्टरोषयोयथा पुरा शम्बरशक्रयोरभूत् ॥ ३१ ॥ शरैः
 शरीरार्त्तिकरैः सुतेजनैर्निजघ्नतुस्तावितरैतरं भृशम् । सकृत्
 प्रभिन्नाविव वासितान्तरे महागजौ मन्मथसक्तचेतसौ ॥ ३२ ॥
 तवात्मजस्याश्च वृकोदरस्त्वरन् घनुः क्षुराभ्यां ध्वजमेव चाच्छिनत् ।
 ललाटमप्यस्य विभेद् पत्रिणा शिरश्च कायात् प्रजहार सारथेः
 ॥ ३३ ॥ स राजपुत्रोऽन्यद्वाप्य कार्मुकं वृकोदरं द्वादशभिः परा-

विश्वविश्वप्रियम् ।

द्वितीयसंस्करणे मुद्रितस्य भारतग्रन्थस्य चयसुपगतायां संख्यायामारब्धमन्नामिरुतीयसंस्करणमस्य । अधुना च प्रथमसंस्करणग्राहका द्वितीयसंस्करणग्राहकाश्च तुल्यमेव भारतखण्डं प्राप्नुवन्ति । द्वितीयसंस्करणे मुद्रितानां भारतस्य खण्डितखण्डानां मुद्रनात् परं द्वितीयसंस्करणमुद्रितानि सर्वाण्येव भारतस्य साम्प्रतं विद्यमानान्युत्तरखण्डानि दातव्यानि युगपदेव ग्राहकेभ्यः । प्रावृद्धन्ते अरदि त्रीण्येव संस्करणानि युगपत् परिसमाप्तिभागमिच्छन्तीति आशास्यते । कतिपयसंख्याय भारतस्याधुनापि वितरणीयाः सन्ति । पुनः संस्करणमस्य च नो भावि स्थिरमेतत् । विज्ञापयामोऽतः प्रेषवः कृपयातिदयन्वाशु । प्रेषणव्ययादिकञ्चयथावत् ।

दातव्य भारत कार्यालयः

कलिकाता ।

श्रीप्रतापचन्द्र रायः ।

Printed by Kāli Dāss Sen, at the Bhārata Press,
No. 1, Rājā Gooroo Dāss' Street, Calcutta.

MAHABHARATAM

MAHABHARATAM
KARVA PARVA
KOOCH BENAR.

PUBLISHED AND DISTRIBUTED GRATIS

BY

PRATAPA CHANDRA ROY, C. I. E.

श्रीमहाभारतम् ।

श्रीमन्महाभारतव्यासविरचितम् ।

कर्णपर्वम् ।

सि, याद, इ. उपाधिधारिणा

रायश्रीप्रतापचन्द्रेण

प्रकाशितम्

मूल्यं विना वितोर्गोच्छ्र ।

“ इत्यथादादिजापन्ना इत्य किमप्योदय ”

तृतीयसंस्करणम् ।

कलिकाता बीडन द्वीटान्तर्गत

१ नं राजा शुक्रदास द्वीट भारतयन्त्रे

श्रीकालिदास सेनेन सुद्वितम् ।

यकाब्दाः १८११ ।

७७७७७७ ।

भनत् । स्वयं निवच्छंस्तुरगानजिह्वगैः शरैश्च भीमं पुनरप्य-
 ीवृषत् ॥ ३४ ॥ ततः शरं सूर्यमरीचिसप्रभं सुवर्षवज्जोत्तमरत्न-
 रूपितम् । महेन्द्रवज्राग्निपातदुःसहं मुमोच भीमाङ्गविदारण-
 हम् ॥ ३५ ॥ स तेन निर्विद्धेतनुर्व्र कोदरो निपातितः स्रस्ततनु-
 तासुवत् । प्रमार्थं वाह्य रथत्रयंमाश्रितः पुनः स संशामुपलभ्य
 भानदत् ॥ ३६ ॥

इति कर्णपर्वणि भीमदुःशासनयुद्धे द्वायीतोध्यायः ॥ ८२ ॥

सञ्जय उवाच । तत्राकरोद्दुष्करं राजपुत्रो दुःशासनस्तुमुलं
 ष्यमानः । चिच्छेद् भीमस्य धनुः शरेण षड्भिः शरैः सारथि-
 ष्यविध्यत् ॥ १ ॥ स तत् कृत्वा राजपुत्रस्तरक्षी विव्याध भीमं
 षड्भिः पृषत्कैः । ततोऽभिनहद्भूमिः क्षिप्रमेव वरेषुभिर्भीमसेनं
 नहात्मा ॥ २ ॥ ततः क्रुद्धो भीमसेनस्तरक्षी शक्तिज्ञोग्रं प्राहि-
 णोत्ते सुताय । तामापनन्तीं सहसातिघोरां दृष्ट्वा सुतस्ते ज्वलिता-
 मिवोत्काम् । आकर्ण्यपूर्वैरिषुभिर्महात्मा चिच्छेद् पुत्रो दशभिः
 पृषत्कैः ॥ ३ ॥ दृष्ट्वा तु तत् क्रमं कृतं सुदुष्करं प्रापूजयन् सर्व-
 योधाः प्रहृष्टाः । अथाशु भीमञ्च शरेण भूयो गाढं स विव्याध
 सुतस्त्वदीयः ॥ ४ ॥ चक्रोध भीमः पुनराशु तस्मै भृशं प्रज्ज्वाल
 रुषामिवीच्छ । विद्धोऽस्मि वीराशु भृशं त्वयाद्य सहस्र भूयोऽपि
 गदाप्रहारम् ॥ ५ ॥ उत्तैवमुच्चैः क्वापतोऽथ भीमो जग्राह तां
 भीमगदां वधाय । उवाच चाद्याह्नहं दुरात्मन् पास्यामि ते
 शोणितमाजिमध्ये ॥ ६ ॥ अथैवमुक्तस्तनयस्तबोग्रं शक्तिं विगात्
 प्राहिणोन्मृत्युक्षपाम् । आबिध्य भीमोऽपि गदां सुघोरां विचि-
 क्षिपे रोषपरीतमूर्तिः ॥ ७ ॥ सा तस्य शक्तिं सहसा विसृज्य
 पुनं तवाजौ ताडयःमास मूर्ध्नि । स विस्फुरन्नाग इव प्रमिन्नो

गदामभौ तुमुले प्राहिणोदौ ॥ ८ ॥ तथाहरहृषधन्वन्तराणि दुः-
 शासनं भीमसेनः प्रसञ्च । तथा हतः पतितो विपमानो दुःशासो
 गदया विगवत्या ॥ ९ ॥ हयाः समग्रा निहता नरेन्द्र चूर्णीकृत-
 खास्य रथः पतन्त्या । विध्वस्तवर्माभरणाम्बरस्रग्विविह्वलानो भृश-
 वेदनातुरः ॥ १० ॥ ततः क्षुब्धा भीमसेनस्तरस्त्री सापन्नकं यत्
 प्रयुक्तं सुतैस्ते । तस्मिन् घोरे तुमुले वर्तमाने प्रधानभूविष्ठतैः
 समन्तात् ॥ ११ ॥ दुःशासनं तत्र समीप्य राजन् भीमो महा-
 वाहुरचिन्त्यकर्मा । क्षत्वा च केशग्रहणञ्च दिव्या वस्त्रापहारञ्च
 रजस्रलायाः ॥ १२ ॥ अनागसो भक्तृपराञ्च खाया दुःखानि दत्ता-
 न्यपि विप्रचिन्त्य । जज्वाल कोपादय भीमसेन आच्यप्रसिक्तो हि
 यथा ज्जताशः ॥ १३ ॥ तत्राह कर्णञ्च सुयोधनञ्च कृपं द्रौणिं कृत-
 वर्माणमेव । निहन्नि दुःशासनमद्य पापं संरक्षतामद्य समस्त-
 योधाः ॥ १४ ॥ इत्येवमुक्त्वा सहसाभ्यधावनिहन्तुकामोऽतिवल-
 स्तरस्त्री ॥ १५ ॥ तथा तु विक्रम्य रणे वृकोदरो महागजं केशरी-
 वोग्रवेगः । निगृह्य दुःशासनमेकवीरः सुयोधनस्याधिरथेः सम-
 क्षम् ॥ १६ ॥ रथाद्बभूवुत्य गतः स भूमौ यत्रेन तस्मिन् प्रणिधाय
 चक्षुः । अंसिं समुहृक्ष्य शितं सुधारं कण्ठे पदाक्रम्य च विपमानम्
 उत्कृत्य वक्षः पतितस्य भूमावथापिवच्छोणितमस्य कोष्णम् ॥ १७ ॥
 ततो निपात्यास्य शिरोऽपकृत्य तेनाग्निना तव पुत्रस्य राजन् । सर्वां
 चिकीर्षुर्मतिमान् प्रतिष्ठां भीमोऽपिवच्छोणितमस्य कोष्णम् ॥ १८ ॥
 आस्ताद्य चास्ताद्य च वीक्षमाणः क्रुद्धो हि चैनं निजगाद वाक्कम्
 ॥ १९ ॥ स्तन्यस्य मातुर्मधुसर्पिणीर्दा माध्वीकपानस्य च सत्-
 कृतस्य । दिव्यस्य वा तोयरसस्य पानत्रत् पयोदधिभ्यां मथिताच्च
 मुख्यात् ॥ २० ॥ अन्यानि पानानि च यानि लोके सुधान्तस्वादु-
 रानि तेभ्यः । सर्वेभ्य एवाभ्यधिको रसोऽयं मतो ममाद्याहित-
 लोहितस्य ॥ २१ ॥ अथाह भीमः पुनरुग्रकर्मा दुःशासनं क्रोध-

तैतचेताः । गतासुमालोक्य विहस्य सुखरं किं वा कुर्यां मृत्युना
 क्षितोऽसि ॥ २२ ॥ एवं ब्रुवाणं पुनराद्रवन्तमासाद्य रत्नं
 मतिप्रहृष्टम् । ये भीमसेनं ददृशुस्तदानीं भयैव तेषां व्यथिता
 पितुः ॥ २३ ॥ ये चापि तत्रापतिता मनुष्यास्तेषां करेभ्यः पतितं
 ह प्रस्रम् । भयाच्च सञ्जु रस्त्ररैस्ते निभीलिताद्या ददृशुश्च
 ततः ॥ २४ ॥ ये तत्र भीमं ददृशुः समन्ताद्द्वैःशासनं तद्दुर्घरं
 पवन्तम् । सर्वेऽपलायन्त भयाभिपन्ना नायं मनुष्य इति भाष-
 णाः ॥ २५ ॥ तस्मिन् कृते भीमसेनेन क्षमे दृष्ट्वा च तच्छोणितं
 गौरमानम् । संप्राद्रवंश्चित्रसेनेन साहं भीमं रक्षो भाषमाणा
 श्यास्ताः ॥ २६ ॥ युधामन्युः प्रद्रुतं चित्रसेनं सहानीकस्त्रभ्यवा-
 हाजपुत्रः । विव्याध चैनं निशितैः पृषत्कीर्त्यपेतभीः सप्तभिराशु-
 मुक्तैः ॥ २७ ॥ संक्रान्तभोग इव लेलिहानो महोरगः क्रोधविषं
 सिद्धुः । निवृत्य पाञ्चालजमभ्यविध्यत्रिभिः शरैः सारथिमस्य
 प्रह्वभिः ॥ २८ ॥ ततः सुपुङ्गेन सुपत्रितेन सुसंभिताग्रेण शरेण
 शूरः । आकर्णमुक्तेन समाहितेन युधामन्युस्तस्य शिरो लहार
 ॥ २९ ॥ तस्मिन् कृते भ्रातरि चित्रसेने क्रुद्धः कर्णः पौरुषं
 दर्शयामः । व्यद्रावयत् पाण्डवानामनीकं प्रत्युद्यातो नकुले-
 नामितौजाः ॥ ३० ॥ भीमोऽपि हत्वा तत्रैव दुःशासनममर्षणम् ।
 पूरयित्वाक्कलिं भूयो रुधिरस्योग्रनिस्त्रनः । शृङ्खतां लोकवीराणा-
 मिदं वचनमब्रवीत् ॥ ३१ ॥ एष ते रुधिरं कण्ठात् पिबामि पुरुषा-
 धम । ब्रूहीदानीं सुसंहृष्टः पुनर्गौरिति गौरिति ॥ ३२ ॥ ये
 तदास्मान् प्रनृत्यन्ति पुनर्गौरिति गौरिति । तान् वयं प्रति
 नृत्यामः पुनर्गौरिति गौरिति ॥ ३३ ॥ प्रमाणक्रीटां शयनं काल-
 कूटस्य भोजनम् । दंशनश्चाहिभिः कृष्यैर्दाहश्च जतुवेष्यनि ॥ ३४ ॥
 द्यूतेन राज्यहरणनरूपे वसतिश्च या । द्रौपद्याः केशपञ्चस्य
 ग्रहणञ्च सुदारुणम् ॥ ३५ ॥ इष्वस्त्राणि च संग्रामेष्वसुखानि च

वेक्षणि । विराटमवने यश्च क्लेशोऽस्माकं पृथदिषः ॥ ३६ ॥ अकुने-
 र्धात्तिराष्टस्य राधेयस्य च मन्त्रिते । अनुभूतानि दुःखानि तेषां
 हेतुस्त्वमेव हि ॥ ३७ ॥ दुःखान्येतानि जानीमो न सुखानि कदा-
 चन । धृतराष्ट्रस्य दौरात्म्यात् सपुत्रस्य सदा वयम् ॥ ३८ ॥
 इत्युक्त्वा वचनं राजन् जयं प्राप्य हृकोदरः । पुनराह महाराज
 अयंस्तौ केशवार्जुनौ ॥ ३९ ॥ अस्मद्दिग्धो विस्त्रवक्त्रोहितास्यः
 क्रुद्धोऽत्यर्थं भीमसेनस्तरस्त्री । दुःशासनो यद्रक्षे संश्रुतं मे तद्दे-
 सत्वं कृतमद्येह वीरौ ॥ ४० ॥ अत्रैव दास्याम्यपरं द्वितीयं दुर्व्यो-
 धनं यज्ञपशुं विशस्य । शिरो मृदित्वा च पदा दुरात्मनः शान्तिं
 लप्स्ये कौरवाणां समक्षम् ॥ ४१ ॥ एतावदुक्त्वा वचनं प्रहृष्टो
 ननाद वोच्चैः रुधिराद्र्गात्रः । ननदं चैवातिवलो महात्मा वृत्रं
 निहत्येव सहस्रनेत्रः ॥ ४१ ॥

इति कर्णपर्वणि दुःशासनवधे ब्रह्मघोषोऽध्यायः ॥ ८३ ॥

सञ्जय उवाच । दुःशासने तु निहते पुत्रास्तव महारथाः ।
 महाक्रोधविषा वीराः समरेष्वपलायिनः । दग्धं राजन् महा-
 वीर्यामीमं प्राच्छादवञ्करैः ॥ १ ॥ निषङ्गी कवची पाशो दण्ड-
 धारो धनुर्ग्रहः । अलोलुपः सहः षण्ढो वातवेगसुवर्चसौ ॥ २ ॥
 एते समेत्य सहिता भ्रातृव्यसनकर्षिताः । भीमसेनं महाबाहुं
 मार्गणैः समवारयन् ॥ ३ ॥ स वार्यमाणो विशिखैः समन्तात्तै-
 र्महारथैः । भीमः क्रोधान्निरक्ताक्षः क्रुद्धः काल इवावभौ ॥ ४ ॥
 तांस्तु भक्तेर्महाविगैर्दशभिर्दश भारतान् । रुक्माङ्गदाश्रुक्मपुङ्खैः
 पार्थो नित्ये यमक्षयम् ॥ ५ ॥ हतेषु तेषु वीरेषु प्रदुद्राव वलं
 तव । पश्यत सूतपुत्रस्य पाण्डवस्य भयाहितम् ॥ ६ ॥ ततः कर्णं

सहा राज प्रविवेच महद्भवम् । दृष्ट्वा भीमस्य विक्रान्तमन्तकस्य
 प्रजाशिव ॥ ७ ॥ तस्य त्वाकारभावात्तः शल्यः समितिशोभनः ।
 सवाच वचनं कर्णं प्राप्तकालमरिन्दमम् ॥ ८ ॥ मा व्यथां कुस्
 राधेय नैतत्त्वय्युपपद्यते । एते इवन्ति राजानो भीमसेनमयाहिताः
 ॥ ९ ॥ दुर्योधनस्य संमूढो भ्रातृव्यसनकर्षितः । दुःशासनस्य
 रुद्धिरे पीयमाने मयात्मना ॥ १० ॥ व्यापन्नचेतसश्चैव शोकोप-
 हतमन्यवः । दुर्योधनमुपासन्ते परिवार्य्य समन्ततः । कृपप्रभृतयः
 कर्णं हतशेषाश्च सोदराः ॥ ११ ॥ पाण्डवा लब्धलज्याश्च धनञ्जय-
 पुरोगमाः । त्वामेवाभिमुखाः शूरा युद्धाय समुपस्थिताः ॥ १२ ॥
 स त्वं पुरुषशार्दूल पौरुषे महति स्थितः । क्षत्रधर्मं पुरस्कृत्य
 प्रत्युदाहि धनञ्जयम् ॥ १३ ॥ भारो हि धार्तराष्ट्रेण त्वयि सर्वः
 समर्पितः । तमुद्दह महःवाहो यथाशक्ति यथावलम् ॥ १४ ॥
 जघे स्यादिपुला कीर्त्तिर्ध्रुवः स्वर्गः पराजघे ॥ १५ ॥ वृषसेनश्च
 राधेय संक्रुद्धस्तनयस्तव । त्वयि मोहं समापन्ने पाण्डवानभि-
 धावति ॥ १६ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं शल्यस्यामिततेजसः । हृदि
 चावश्यकं भावं चक्रे युद्धाय सुस्विरम् ॥ १७ ॥ ततः क्रुद्धो वृष-
 सेनोऽभ्यधावदवस्थितः स्वरथे पाण्डवं तम् । वृक्रीदरं काल-
 मिवात्तदण्डं गदाहस्तं पोथयन्तं तदीयान् ॥ १८ ॥ अथाभ्यधाव-
 न्नकुलः प्रवीरो रोषादमितं प्रतुदन् पृषतकैः । कर्णस्य पुत्रं समरे
 प्रहृष्टो जिष्णुर्जिघांसुर्मघवेव जग्मम् ॥ १९ ॥ ततो ध्वजं स्फाटिक-
 विन्दुचित्रं चिच्छेद वीरो नकुलः क्षुरेण । कर्णात्मजस्येष्वसनञ्च
 चित्रं भङ्गेन जाम्बूनदपट्टनहम् ॥ २० ॥ अथान्यदादाय धनुः
 सुग्रीध्रं कर्णात्मजः पाण्डवमभ्यविध्यत् । दिव्यैर्महास्त्रैर्नकुलं
 महास्त्रो दुःशासनस्यापचितिं चियासुः ॥ २१ ॥ ततः स क्रुद्धो
 नकुलो महात्मा शरैर्महोक्त्वाप्रतिमैरविध्यत् । दिव्यैरस्त्रैरभ्य-
 वर्षञ्च सोऽपि कर्णस्य पुत्रो नकुलं कृतास्त्रः ॥ २२ ॥ शरामि-

धानाच्च स्या राजन् स्वया च भासास्त्रसमीरणाच्च । जज्वाल
 कर्णस्य सुतोऽतिमात्रमिहो यथाज्वाहृतिमिहृतायः ॥ २३ ॥ कर्णस्य
 पुत्रो नकुलस्य राजन् सर्वानश्वानश्चिणोदुत्तमास्त्रैः । वनायुजान्
 सुकुमारस्य शुभ्रानभङ्गृतान् जातस्त्रपेण चित्रान् ॥ २४ ॥ ततो
 हताश्वान्देवस्य चानादादाव चर्मानलककचन्द्रम् । आकाश-
 सङ्घाशमसिं गृहीत्वा पोषूयमानः खगवच्चचार ॥ २५ ॥ ततो-
 ऽन्तरीक्षे नृवराश्वनागांश्चिच्छेद मार्गान्निचरन्विचित्रान् । ते
 प्रापतन्महिना गां विशस्ता यथाश्वमेधे पशवः शर्मिता ॥ २६ ॥
 द्विसाहस्रा विदिता युद्धशीला नानादिभ्याः सुभृताः सत्यसन्धाः ।
 एकेन शीघ्रं नकुलेन हृत्ताः सारेपसुनेदोत्तमश्चन्द्रनास्ते ॥ २७ ॥
 तमापतन्तं नकुलं जवेन कर्णस्य पुत्रः सहसामिपथ्य । रक्षे
 जिघांसन्निशितैरनेकैः समन्ततः सायकैः प्रत्यविध्यत् ॥ २८ ॥ स
 तुद्यमानो नकुलः पृषत्कैर्विव्याध वीरं स च्चकोप विहः । महाभये
 रक्ष्यमाणो महात्मा भ्रात्रा भीमेनाकरोत्तत्र भीमम् ॥ २९ ॥ तं
 कर्णपुत्रो विधमन्तमेकं नराश्वमातङ्गरथप्रवेकान् । कीडन्तमष्टा-
 दशभिः पृषत्कैर्विव्याध वीरं नकुलं सरोषः ॥ ३० ॥ स
 विहोऽतिभयं तरस्वी महाहवे वृषसेनेन राजन् । क्रुद्धोऽभ्यघावत्
 समरे जिघांसुः कर्णात्मजं पाण्डुसुतो नृवीरः ॥ ३१ ॥ बितत्य
 पक्षौ सहसापतन्तं श्वेनं यथैवामिषलुब्धमाजौ । अवाकिरदृष-
 सेनस्तस्यं धितैः शरैर्नकुलमुदारवीर्यम् ॥ ३२ ॥ स तान् मोघां-
 स्तस्व कुर्वञ्छरीषान् चचार मार्गान्नकुलश्चितरूपान् । यथास्य
 तूष्णं चरतो नरेन्द्र खड्गेन चिह्नं नकुलस्य तस्य । महेशुभि-
 र्यधमत् कर्णपुत्रो महारणे चर्मं सहस्रतारम् ॥ ३३ ॥ तस्यायसं
 निधितं तीक्ष्णधारमसिं विकोषं गुरुमारसाहम् । द्विषच्छरीरा-
 पहरं सुषोरमाधुन्वतः सर्पमिवोग्ररूपम् ॥ ३४ ॥ क्षिप्रं शरैः
 षड्भिरमित्त्रसाहस्रकर्तं खड्गं निधितैः क्षुरप्रैः । पुनश्च पीतै

निर्मितैः पृषत्कैः स्तनान्तरे गर्दभद्याभ्यविध्यत् ॥ ३५ ॥ कृष्णा
 च तद्दृष्करमार्थ्यज्जुष्टं नरैरथैः कर्म रथे महात्मा । ययौ रथं
 भीमसेनस्य राजन् शराभितप्तो नकुलस्वरवान् ॥ ३६ ॥ स भीम-
 सेनस्य रथं हताश्वो माद्रीसुतः कर्णसुताभितप्तः । आपुप्लुवे सिंहे
 द्रवाचलाग्रं संप्रेक्षमाणस्य घनञ्जयस्य ॥ ३७ ॥ ततः क्रुद्धो वृष-
 सेनो महात्मा ववर्ष ताक्लिषुजालिन वीरः । महारथावेकरथे
 समेती शरैः प्रभिन्नन्निव पाण्डवेयौ ॥ ३८ ॥ तस्मिन्नथे विहृती
 पाण्डवस्य क्षिप्रञ्च खड्गी विशिखैर्निकृत्ते । अथाब्रवीन्मार्सतः
 फाल्गुनन्तु पञ्चस्रैनं नकुलं पीडयमानम् । अथञ्च नो धावति
 कर्णपुत्रस्तस्माद्भवान् प्रत्युपयातु कार्णिकम् ॥ ३९ ॥ स तन्निशम्यैव
 वचः किरीटी रथं समासाद्य त्रकोदरस्य । कपिध्वजं केशवसंर-
 क्षीतं प्रैषीदुद्यो वृषसेनाय आहम् ॥ ४० ॥

इति कर्णपर्वणि नकुलपराजये चतुरशीतोऽध्यायः ॥ ८४ ॥

सञ्जय उवाच । नकुलमथ विदित्वा किन्नुवाणासनासिं विरथ-
 मतिशरात्तं कर्णपुत्रास्त्रभङ्गम् । पवनधूतपताका ज्वादिनो वल्-
 गिताश्वो वरपुरुषनि युक्तास्ते रथाः शीघ्रमीयुः ॥ १ ॥ द्रुपदसुत-
 वरिष्ठाः पञ्च शैनेयषष्ठा द्रुपददुहितपुत्राः पञ्च चामित्रसाहाः ।
 हिरदरथनराश्वान् सुदयन्तस्वदीयान् भुजगपत्तिनिकाशैर्मागणै-
 रात्तमस्त्राः ॥ २ ॥ अथ तव रथमुखास्तान् प्रतीयुस्वरन्तो हृदिक-
 सुतङ्कपो च द्रौणिदुर्थो धनौ च । शकुनिसुतवृको च क्रायदेवावृधौ
 च हिरदजलदशोषैः स्यन्दनैः कार्मुकीश्च ॥ ३ ॥ नरवररथवर्था-
 स्तान् दशैकञ्च वीरान् नृवर शरवराशैस्ताडयन्तोऽभ्यरन्धन ।
 नवजलदसवर्णैश्चेस्तिभिस्तावुदीयुर्गिरिशिखरनिकाशैर्भीमवैगैः कु-
 लिन्दाः ॥ ४ ॥ सुकल्पिता हैमवता अदीकृता रणाभिकामैः

कृतिभिः समास्थिताः । सुवर्णजालावतता वभुर्गजास्तथा यथा
 खि जलदाः सविद्युतः ॥ ५ ॥ विखाडिपुत्रो दशभिर्महायसैः कृपं
 ससूताश्वमपीडङ्घ्रम् । ततः शरहतसुतसायकैर्हतः सहेव नागिन
 पपात भूतले ॥ ६ ॥ विखाडिपुत्रावरजस्य तोमरैर्द्वैवाकरांशुप्रतिमै-
 रथक्षयैः । रथञ्च विक्षोभ्य ननाद् नर्दतस्ततोऽस्य गान्धारपतिः
 शिरोऽहरत् ॥ ७ ॥ ततः कुलिन्देषु हतेषु तेष्वथ प्रहृष्टरूपास्तव
 ते महारथाः । भृशं प्रदध्मुलंबणास्वुसम्भवान् परांश्च वाणासन-
 पाणयोऽभ्ययुः ॥ ८ ॥ अथाभवद्युद्धमनीव हारणं पुनः कुङ्कुणां
 सह पाण्डुसंज्ञयैः । शरासि मत्तयृष्टिगदापरश्वधैर्नराश्वनागासु-
 हरं भृशान्जलम् ॥ ९ ॥ रथाश्वमातङ्गपदातिभिस्ततः परस्परं
 विप्रहताः पतन् क्षितौ । यथा सविद्युत्स्तानिता वलाहकाः समा
 हता दिग्भ्य इवाग्रमास्रतैः ॥ १० ॥ ततः शतानीकमताम्हागजां-
 स्तथा रथान् पत्तिगणांश्च तान् बहून् । जघान भोजस्तु हया-
 नथापतन् क्षणादिशस्ताः कृतवर्मणः शरैः ॥ ११ ॥ अथापरे द्रौणि-
 शराहता द्विपास्तयः ससर्वायुधयोधकेतनाः । निपेतुस्त्वयां व्यसवः
 प्रपार्तितास्तथा यथा वज्रहता महाबलाः ॥ १२ ॥ कुलिन्दराजा-
 वरजादनन्तरः स्तनान्तरे पत्रिवरैरताडयत् । तवात्मजं तस्मै
 तवात्मजः शरैः शितैः शरीरं विभित्ते द्विपञ्च तम् ॥ १३ ॥ स
 नागराजः सह राजसूतुना पपात रत्तं बद्ध सर्वतः क्षरन् ।
 शचीशवज्रप्रहतोऽस्मृडागमे यथा जलं गौरिकपर्वतस्तथा ॥ १४ ॥
 कुलिन्दपुत्रप्रहितोऽपरो द्विपः शकं ससूताश्वरथं व्यपोथयत् ।
 ततोऽपतत् क्राथशराभिदारितः सहेश्वरो वज्रहतो यथा गिरिः
 ॥ १५ ॥ रथौ द्विपस्थेन हतोऽपतच्छरैः क्राथाधिपः पर्वतजेन
 दुर्जयः । सवाजिसूतेष्वसनध्वजस्तथा यथा महावातहतो महा-
 द्रुमः ॥ १६ ॥ वृको द्विपस्थं गिरिराजवासिनं भृशं शरैर्दादशभिः
 पराभिनत् । ततो वृकं साश्वरथं महाद्विपो द्रुतं चतुर्भिरशरै-

गीथयन् ॥ १७ ॥ स नागराजः सनियन्तृकोऽपतत् पराहते
 न्न सुतेषुभिर्भृशम् । स चाङ्गदो नागधस्तुराहितः पपात वाणैः
 । हृद्वेवस्तुना ॥ १८ ॥ विषाणपुच्छावरगात्रघातिना गजेन वाहाः
 । कुनेः कुलिन्दजाः । सुवर्णघातप्रहता यथा नगास्तथा गता
 । मवमा विचूर्णिताः ॥ १९ ॥ ततोऽभ्यविध्यदृङ्गभिः श्रितैः शरैः
 । कुलिन्दपुत्रो नकुलात्मजं सायन् । ततोऽस्य कायाद्विचर्कत नाकुलिः
 शरः क्षुरेणाभ्युजसन्निभाननम् ॥ २० ॥ ततः शतानौकमविध्य-
 । दशैस्त्रिभिः शरैः कर्णसुतोऽर्जुनं त्रिभिः । त्रिभिश्च भीमं नकु-
 । द्वा सप्तभिर्जिनाहैनं द्वादशभिश्च सायकैः ॥ २१ ॥ तदस्य कर्माति-
 नुष्यकर्मणः सनीच्य हृष्टाः क्रूरवोऽभ्यपूजयन् । पराक्रमञ्चास्तु
 । नञ्जयस्य ये हृतोऽयमन्नाविति ते तु मेतिरे ॥ २२ ॥ ततः
 क्रुरीटौ परवीरघातो हताश्रुनालोक्य नरप्रवीरम् । माद्रौसुतं
 कुलं लोकमध्ये समीच्य कृष्णं भृशविचतश्च । तमभ्यधावदृष-
 । नमाहवे स सूतजस्य प्रमुखि स्थितं तदा ॥ २३ ॥ तमापतन्ते
 रवीरमुग्रं महाहवे वाणसहस्रधारिणम् । अभ्यापतत् कर्णसुतो
 हारथो यथैव चेन्द्रं नमुविस्तथैव तम् ॥ २४ ॥ ततो द्रुतं चैक-
 । धेन पाथं शरेण विद्धा युधि कर्णपुत्रः । ननाद नादं सुमहा-
 । भावो विद्धेव शक्रं नमुविः पुरा वै ॥ २५ ॥ पुनः स पाथं वृष-
 । णेन उग्रैर्वाणैरविध्यद्भ्रजमूले तु सव्ये । तथैव कृष्णं नवभिः
 । मारपयन् पुनश्च पाथं दशभिः पृषत्कैः ॥ २६ ॥ पूर्वं तथा वृष-
 । णेन विद्धो महाजवैः श्वेतहयः शरैस्तैः । संरम्भभीषदमितो
 । धाय कर्णात्मजस्याथ मनः प्रदधे ॥ २७ ॥ ततः क्रुरीटौ रण-
 । र्हाद्वै कोपात् कृत्वा त्रिशाखां भ्रुकृटिं ललाटे । समर्ज्जं तूष्णं
 । वशिखान्महात्मा वधाय राजन् कर्णसुतस्य सह्ये ॥ २८ ॥
 । प्रयाध चैनं दशभिः पृषत्कैर्मर्मस्त्रशङ्खं प्रसभं क्रुरीटौ । विच्छेद
 । । स्थेष्व सनं भुजौ च क्षुरैश्चतुर्भिः शिर एव चोग्रैः ॥ २९ ॥ स

पार्थवाणाभिहतः पपातः रथाद्दिवाद्भविषिरा धरायाम् । सपु-
ष्पितो वृक्षबरोऽतिकायो वातेरितः शाल इवाद्दिशृङ्गात् ॥ ३० ॥
तं प्रेक्ष्य वाणाभिहतं पतन्तं रथात् सूतजः क्षिप्रकारी । रथं
रथेनाशु जगाम रोषात् किरीटिनः पुत्रवधातितप्तः ॥ ३१ ॥

इति कर्णपर्वणि वृषसेनवधे पञ्चाशोऽध्यायः ॥ ८५ ॥

सञ्जय उवाच । तमायान्तमभिप्रेक्ष्य वेलोदृत्तमिवाणवम् ।
गर्जन्तं सुमहाकायं दुर्निवारं सुरैरपि । अर्जुनं प्राह दाशार्हः
प्रहस्य पुरुषर्षभः ॥ १ ॥ अयं स रथ आयाति प्रवेताश्वः शल्य-
सारथिः । येन ते सह योद्धव्यं स्थिरो भव घनञ्जय ॥ २ ॥
पश्य चैनं समायुक्तं रथं कर्णस्य पाण्डव । श्वेतवाजिसमायुक्तं
युक्तं राधासुतेन च ॥ ३ ॥ नानापताकाकलिलं किङ्किणीजाल-
मालिनम् । उच्चमानमिवाकाशे बिमानं पाण्डुरैर्हृदयैः ॥ ४ ॥
ध्वजञ्च पश्य कर्णस्य नागकक्षं महात्मनः । आखण्डलघनुःप्रख्य-
नुल्लिखन्तमिवाम्बरम् ॥ ५ ॥ पश्य कर्णं समायान्तं धार्तराष्ट्रप्रियै-
प्रिणम् । धरधारा विमुञ्चन्तं धारासारमिवाम्बुदम् ॥ ६ ॥ एष
मद्देश्वरो राजा रथाग्रे पथ्यैवस्थितः । नियच्छति हयानस्य
राधेयस्यामितौजसः ॥ ७ ॥ शृणु दुन्दुभिनिर्घोषं शङ्खशब्दञ्च
दारुणम् । सिंहनादांश्च विविधान् शृणु पाण्डव सर्वशः ॥ ८ ॥
अन्तर्द्वाय महाशब्दान् कर्णेनामिततेजसा । दोषयमानस्य भृशं
घनुषः शृणु निस्वनम् ॥ ९ ॥ एते दीर्यन्ति सगणाः पाञ्चालानां
महारथाः । दृष्ट्वा केशरिष्यं क्रुद्धं मृगा इव महावने ॥ १० ॥
सर्वयत्नेन कौन्तेय हन्तुमर्हसि सूतजम् । न हि कर्णशरानन्यः
सीदुमुत्तहते नरः ॥ ११ ॥ सहद्देवान् सगम्भवीस्त्रील्लोकान् सवरा-
चरान् । तं हि जेतुं रणे शक्तस्तथैव विदितं मम ॥ १२ ॥

भीममुग्रं महादेवं त्र्यम्बकं सर्वं कपर्दिनम् । न शक्ता द्रष्टुमीशानं
किं पुनर्योषितुं प्रभुम् ॥ १३ ॥ त्वया साक्षान्महादेवः सर्वभूत-
शिवः शिवः । युद्धेनाराधितः स्थाणर्देवाश्च वरदास्तव ॥ १४ ॥
तस्य पार्थ प्रसादेन देवदेवस्य शूलिनः । जहि कर्णं महाबाहो
नमुचिं वृद्धा वथा । अयेस्तेऽस्तु सदा पार्थ युद्धे जयमवा-
प्नुहि ॥ १५ ॥

अर्जुन उवाच । ध्रुव एव जयः कृष्ण मम नास्त्यत्र संशयः ।
सर्वलोकगुरुर्यस्त्वं तृष्टोऽसि मधुसूदन ॥ १६ ॥ चादवाश्वान्
हृषीकेश रथं मम रुद्धारथ । नाहत्वा समरे कर्णं निर्वात्स्यसि
फाल्गुनः ॥ १७ ॥ अद्य कर्णं हतं पश्य मच्छुरैः शकलीकृतम् ।
मां वा द्रक्ष्यसि गोविन्द कर्णेन निहतं शरैः ॥ १८ ॥ उपस्थित-
मिदं घोरं युद्धं त्रैलोक्यमोहनम् । वज्रनाः कथयिष्यन्ति याव-
द्धूमिर्द्वेरिष्यति ॥ १९ ॥ एवं ब्रुवंस्तदा पार्थं कृष्णमस्त्रिष्टकारि-
णम् । प्रव्यथयौ रथेनाशु गजं प्रतिगजो तथा ॥ २० ॥ पुनश्चाह
महातेजाः पार्थः कृष्णामरिन्दमम् । चादवाश्वान् हृषीकेश-
कालोऽयमतिवर्तते । एवमुक्तस्तदा तेन पाण्डवेन महात्मना ॥ २१ ॥
जयेन सम्पूज्य स पाण्डवं तदा प्रचादयामास हयान्मनोजवान् ।
स पाण्डुपुत्रस्य रथो महाजवः क्षणेन कर्णस्यरथाग्रतोऽभवत् ॥ २२ ॥

इति कर्णपर्वणि श्रीकृष्णावाक्ये षड्गीतोऽध्यायः ॥ ८६ ॥

सञ्जय उवाच । तृषसेनं हतं दृष्ट्वा शोकामर्षसमन्वितः ।
पुत्रशोकोद्धवं वारि नेत्राभ्यां समबाह्वजत् ॥ १ ॥ रथेन कर्ण-
स्तेजसी जगामाभिमुखो रिपुम् । युद्धायामर्षतान्नाहः समाह्वयः
घनञ्जयम् ॥ २ ॥ तौ रथौ सूर्यसङ्घाग्नौ वैयाघ्रपरिवारणौ ।
समेतौ ददृशुस्तत्र हाबिवाकीं समागतौ ॥ ३ ॥ श्वेताश्वौ पुरुषा-

दिव्यावास्त्रितावैरमर्दनौ । शुशुभाते महेश्वासी चन्द्रादित्यौ यथा
 दिवि ॥ ४ ॥ तौ दृष्ट्वा विस्मयं जग्मुः सर्वभूतानि मारिष ।
 त्रैलोक्यविजये यत्ताविन्द्रवैरोचनाविव ॥ ५ ॥ रथज्यातलनिर्वोपै-
 र्वाणसङ्घरवैरपि । तौ रथावभिधावन्तौ समालोक्य महीक्षिताम्
 ॥ ६ ॥ ध्वजो च दृष्ट्वा संयुक्तौ विस्मयः समपद्यत । हस्तिकच्छात्र
 कर्णस्य वानरञ्च किरौटिनः ॥ ७ ॥ तौ रथौ संप्रयुक्तौ तु दृष्ट्वा
 भारत पार्थिवाः । सिंहनादरवांश्चक्रुः साधुवादांश्च पुष्कलान् ॥ ८ ॥
 दृष्ट्वा च हरथं ताभ्यां तत्र योधाः सहस्रयः । चक्रुर्वाहस्रनांश्चैव
 तथा चेलावधूननम् ॥ ९ ॥ आज्ञः कुरवस्तत्र वादिद्याणि सम-
 न्ततः । कस्यं प्रहर्षयिष्यन्तः शङ्कान् दध्नुश्च पुष्कलान् ॥ १० ॥
 तथैव पाण्डवाः सर्वे हर्षयन्तौ धनञ्जयम् । तूर्थ्यशङ्कनिनादेन
 दिग्मः सर्वां क्षुब्धितास्फोटितास्तुष्टैस्तुमुलं
 सर्वतोऽभवत् । वाह्ममद्वैश्च शूराणां कर्णार्जुनसमागमे ॥ १२ ॥
 तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ रथस्थौ रथिनां वनी । प्रगृहीतमहाबाणौ
 शरशक्तिध्वजाकुभौ ॥ १३ ॥ वर्मिणौ वहनिस्त्रिंशौ श्वेताश्वौ
 शङ्खशोभितौ । कृष्णाश्वत्थरथोपेतौ तुल्यरूपौ महारथौ ॥ १४ ॥
 सिंहस्कन्धौ हीर्षभुजौ रक्ताक्षौ हेममालिनौ । चापविद्युद्भुजोपेतौ
 शस्त्रसम्पत्तिशोभितौ ॥ १५ ॥ चामरव्यजनोपेतौ श्वेतच्छत्रोप-
 शोभितौ । तूणीरवरसम्पन्नौ हावप्येतौ सुदर्शनौ ॥ १६ ॥ रक्त-
 चन्दनदिग्धाङ्गौ समदौ गोवृषाविव । सिंहस्कन्धप्रतीकाशौ व्यूढौ
 रस्कौ महाबलौ ॥ १७ ॥ अन्योऽन्यद्विनो राजन्नन्योऽन्यस्य
 बधैःप्रिणौ । अन्योऽन्यमभिधावन्तौ गोष्ठेष्विव महर्षभौ ॥ १८ ॥
 प्रभिन्नाविव मातङ्गौ सुसंख्याविवाचलौ । आशौविषमिशुप्रस्थौ
 यमकालान्तक्रोपमौ ॥ १९ ॥ इन्द्रव्रताविव क्रुद्धौ सूर्यचन्द्रसम-
 प्रभौ । महाग्रहाविव क्रुद्धौ युगान्ताय समुत्थितौ ॥ २० ॥ देव-
 गर्भौ देवसमौ देवतुल्यौ च रूपतः । यदृच्छ्या समायातौ सूर्याः

चन्द्रमसाविव ॥ २१ ॥ बलिनौ समरे दृप्तौ नानाशस्त्रधरौ युधि ।
 तौ दृष्ट्वा पुरुषव्याघ्रौ शार्दूलाविव वेगितौ । वभूव परमो हर्ष-
 स्तावकानां विश्राम्यते ॥ २२ ॥ संशयः सर्वभूतानां विजये सम-
 पद्यत । समेतौ पुरुषव्याघ्रौ प्रेक्ष्य कर्षधनक्षयौ ॥ २३ ॥ उभो
 बरायुधधरादुभौ रणकृतश्रमौ । उभौ च बाहुशब्देन नादयन्तौ
 नभस्तलम् ॥ २४ ॥ उभौ विभ्रुतकर्माणी पौरुषिण वलिन च ।
 उभौ च सदृशौ युद्धे शम्बरामरराजयोः ॥ २५ ॥ कार्तवीर्यसमी
 युद्धे तथा दामरये समौ । विष्णुवीर्यसमौ चोभौ तथा भवसमौ
 युधि ॥ २६ ॥ उभौ प्रवृत्तयौ राजन् रथप्रवरवाहिनौ । सारथि-
 प्रवरौ चापि तयिरास्तां महारणे ॥ २७ ॥ तौ तु दृष्ट्वा महा-
 राज राजमानौ महारथौ सिद्धचारणसङ्घानां विस्मयः सम-
 पद्यत ॥ २८ ॥ धार्तराष्ट्रास्ततः कस्यं सवला भरतर्षभ । परि-
 व्रज्जुर्महात्मानं क्षिप्रमाहवशोभिनम् ॥ २९ ॥ तथैव पाण्डवा हृष्टा
 धृष्टद्युम्नपुरोगमाः । परिव्रज्जुर्महात्मानं पार्थमप्रतिमं युधि ॥ ३० ॥
 तावकानां रणे कर्णो ग्लहो ह्यासीद्विश्राम्यते । तथैव पाण्डवे-
 यानां ग्लहः पार्थोऽभवत्तदा ॥ ३१ ॥ त एव सभ्यास्त्रवासन्
 प्रेक्षकाश्चाभवन् क्षते । तत्रैषां ग्लहमानानां ध्रुवौ जयपराजयौ
 ॥ ३२ ॥ ताभ्यां द्यूतं समासक्तं विजयायैतराय वा । अस्माकं
 पाण्डवानाञ्च स्थितानां रणमूर्च्छणि ॥ ३३ ॥ तौ तु स्थितौ महा-
 राज समरे युद्धशालिनौ । अन्योन्यं प्रतिस्मरन्त्यावन्योऽन्यस्य
 वधैश्चिणी ॥ ३४ ॥ तावुभौ प्रजिहीर्षन्ताविन्द्रवृत्राविव प्रभो ।
 भीमरूपधरावास्तां महाध्रुमाविव ग्रहौ ॥ ३५ ॥ ततोऽन्तरीक्षे
 साक्षीपा विवाद् भरतर्षभ । मिथो भेदाश्च भूतानामासन् कर्णा-
 र्जुनान्तरे । व्यग्रयन्त मिथो भिन्नाः सर्वलोकास्तु मारिष ॥ ३६ ॥
 देवदानवगन्धर्वाः पिशाचौरगराक्षसाः । प्रतिपक्षग्रहक्षत्रुः कर्णा-
 र्जुनसनागमे ॥ ३७ ॥ द्यौरासीत् कर्षती व्यग्रा समक्ष्ण्वा विशा-

म्यते । भूमिर्विर्माणा पार्थस्य माता पुत्रस्य वै यथा ॥ ३८ ॥
 सरितः सागराश्चैव गिरयश्च नरोत्तम । तृचाशौषधयश्चैव ह्यश्र-
 यन्त किरीटिनम् ॥ ३९ ॥ असुरा यातुधानाश्च गुह्यकाश्च पर-
 न्तप । कर्णातः समपद्यत क्षिप्रराश्च बयांसि च ॥ ४० ॥ रत्नानि-
 निधयः सर्वे वेदाश्चाख्यानपञ्चमाः । सीपवेहोनिषद्ः सरङ्गाः
 ससंग्रहाः ॥ ४१ ॥ वासुकिश्चित्रसेनश्च तच्चकोऽथोपतच्छर्मा पर्व-
 ताश्च तथा सर्वे काद्रवेयाश्च सान्वयाः । विषवन्तो महारोषा
 नागाश्चार्जुनतोऽभवन् ॥ ४२ ॥ ऐरावताः सोरभेया वैशालेयाश्च
 भोगिनः । एतेऽभवन्नर्जुनतः क्षुद्रसर्पास्तु कर्णातः ॥ ४३ ॥ ईहा-
 मृगा व्याडमृगा माङ्गल्याश्च मृगहिजाः । पार्थस्य विजये राजन्
 सर्वे एवाभिसंश्रिताः ॥ ४४ ॥ वसुवो मरुतः साध्या रुद्रा विश्वे-
 ऽश्विनौ तथा । अग्निर्हिन्द्रश्च सोमश्च पवनोऽथ दिशो द्यम ।
 धनञ्जयस्य ते पक्षे आदित्याः कर्मातोऽभवन् ॥ ४५ ॥ विषय शूद्राश्च
 क्षूताश्च ये च सङ्करजातयः । सर्वग्रस्ते महाराज राधेयमभजं-
 स्तथा ॥ ४६ ॥ दिवास्तु पितृभिः सार्द्धं सगणाः सपदानुगाः ।
 यमो वैश्रवणश्चैव वरुणश्च यतोऽर्जुनः । ब्रह्म क्षत्रञ्च यज्ञाश्च
 दक्षिणाश्चार्जुनश्रिताः ॥ ४७ ॥ प्रेताश्चैव पिशाचाश्च क्रव्यादाश्च
 मृगाण्डजाः । राक्षसाः सह यादोभिः श्वश्रुगालाश्च कर्मातः ॥ ४८ ॥
 देवब्रह्मनृपर्षीणां गणाः पाण्डवतोऽभवन् । तुम्बुरुप्रमुखा राजन्
 गन्धर्वाश्च यतोऽर्जुनः ॥ ४९ ॥ प्राधेयाः सह मौनेयैर्गन्धर्वाप्सरसां
 गणैः । ईहामृगा व्याडमृगैर्हिंसाश्च रथपत्तिभिः ॥ ५० ॥ उच्छ-
 मानास्तथा भेषैर्वायुना च मनीषिणः । दिदृक्षुवः समाजम्भुः
 कर्णार्जुनसमागमम् ॥ ५१ ॥ देवदानवगन्धर्वा नागयक्षाः पत-
 त्रिणः । महर्षयो वेदविदः पितरश्च स्वधाभुजः ॥ ५२ ॥ तपो-
 निष्ठास्तथौषधो नानारूपाम्बररत्नजः । अन्तरीक्षे महाराज
 विनदन्तोऽवतस्थिरे ॥ ५३ ॥ ब्रह्मा ब्रह्मर्षिभिः सार्द्धं प्रजापतिभि-

देव च । भवेनावस्थितो यानं दिव्यं तं द्विशमागमत् ॥ ५४ ॥
 समेतौ तौ महात्मानौ दृष्ट्वा कर्णधनञ्जयौ । अर्जुनो जयतां कर्ण-
 मिति शक्रोऽब्रवीत् स्वयम् । जयतामर्जुनं कर्ण इति सूर्योऽभ्य-
 भाषत ॥ ५५ ॥ इत्थार्जुनं मम सुतः कर्णो जयतु संयुगे । इत्था
 कर्णं जयत्य मम पुत्रो धनञ्जयः ॥ ५६ ॥ इति सूर्यस्य चैवासी-
 हिवादो वासवस्य च । पक्षतः स्थितयोस्तत्र तयोः पुरुषसिंहयोः
 ॥ ५७ ॥ द्वैपद्यमासीद्देवानामसुराणान्तथैव च । समेतौ तौ
 महात्मानौ दृष्ट्वा कर्णधनञ्जयौ ॥ ५८ ॥ अकम्पन्त त्रयो लोकाः
 सह देवर्षिचारणाः । सर्वे देवगणाश्चैव सर्वभूतानि यानि च ॥ ५९ ॥
 यतः पार्थस्ततो देवा यतः कर्णस्ततोऽसुराः । रथयूथपथो पक्षौ
 कुरुपाण्डववीरयोः ॥ ६० ॥ दृष्ट्वा प्रजापतिं देवाः स्वयम्भुवमचा-
 दयन् । समोऽस्तु देव विजय एतयोर्नरसिंहयोः ॥ ६१ ॥ कर्णा-
 र्जुनविवादेन मा नश्यत्त्राखलं जगत् । स्वयम्भो ब्रूहि तद्वाक्यं
 समोऽस्तु विजयोऽनयोः ॥ ६२ ॥ तदुपश्रुत्य मघवा प्रणिपत्यं
 पितामहम् । व्यञ्जापयत देवेभ्यमिदं मतिनतां वर ॥ ६३ ॥ पूर्वं
 भगवता प्रोक्तं कृष्णार्थो विजयो ध्रुवः । तत्तथास्तु नमस्तेऽस्तु प्रसीद
 भगवन्मम ॥ ६४ ॥ ब्रह्मेयानावधो वाक्यमूचतुस्त्रिदशेश्वरम् ।
 विजयो ध्रुव एवास्तु विजयस्य महात्मनः ॥ ६५ ॥ खाण्डवे येन
 ङ्गतभुक् तोषितः सव्यसाचिना । स्वर्गञ्च समनुप्राप्य साहाय्यं शक्र
 ते कृतम् ॥ ६६ ॥ कर्णश्च दानवः पक्ष अतः कार्यः पराजयः ।
 एवं कृते भवेत् कार्यं देवानामेव निश्चितम् ॥ ६७ ॥ आत्मकार्यञ्च
 सर्वेषां गरीयस्त्रिदशेश्वर । महात्मा फाल्गुनश्चापि सत्यधर्मरतः
 सदा । विजयस्तस्य निचरतं जायते नात्र संशयः ॥ ६८ ॥ तोषितो
 भगवान् येन महात्मा वृषभध्वजः । कथं वा तस्य न जयो जायते
 शतलोचन ॥ ६९ ॥ यस्य चक्रं स्वयं दिष्णुः सारथ्यं जगतः
 प्रभुः । ननस्त्री वलवान् शूरः कृतास्त्रश्च तपोधनः ॥ ७० ॥ विभर्ति

च महातेजा धनुर्वेदमशेषतः । पार्थः सर्वगुणीपेते देवकार्यमिदं
 यतः ॥ ७१ ॥ अतिक्रमेच्च माहात्म्याद्दृष्टमप्यस्य पथ्येच्छः अति-
 क्रान्ते लोकानामभावो नियतं भवेत् ॥ ७२ ॥ न विद्यते व्यव-
 स्थानं क्रुद्धेयाः कृष्णयोः क्वचित् । स्रष्टारौ ह्यसतयैतौ सतश्च
 पुरुषर्षभौ ॥ ७३ ॥ नरनारायणावितौ पुराणावृषिसत्तमौ ।
 अनियम्यौ नियन्तारावभीतौ स परन्तपौ ॥ ७४ ॥ नैतयोस्तु
 समः कश्चिद्द्वि वा मानुषेषु वा । अनुगम्य तथो लोकाः सह
 देवर्षिचारणैः ॥ ७५ ॥ सर्वे देवगणाश्चापि सर्वभूतानि यानि
 च । अनयोस्तु प्रभावेण वर्तन्ते निखिलं जगत् ॥ ७६ ॥ कर्णो
 लोकानयं मुख्यान् प्राप्नोतु पुरुषर्षभः । वस्तुनाञ्च सलोकलं मरुतां
 वा समाप्नुयात् ॥ ७७ ॥ सद्दितो द्रोणभीष्माभ्यां नाकलौके मही-
 यताम् । वीरो वैकर्त्तनः शूरो विजयस्त्वस्तु कृष्णयोः ॥ ७८ ॥
 इत्युक्तो देवदेवाभ्यां सहस्राक्षीः प्रवीडवः । आमन्त्र्य सर्वभूतानि
 ब्रह्मेष्टानानुशासनम् ॥ ७९ ॥ श्रुतं भवद्भिर्यत् प्रोक्तं भगवद्भ्यां
 जगद्धितम् । तत्तथा नान्यथा तद्धि तिष्ठध्वं गतमन्यवः ॥ ८० ॥
 इति श्रुत्वेन्द्रवचनं सर्वभूतानि मारिष । विस्मितान्यभवशाजन
 पूजयाञ्चक्रिरे च तम् ॥ ८१ ॥ व्यसृजंश्च सुगन्धीनि नाराक्षपाणि
 खात्तदा । पुष्यवर्षाणि विवुधा देवतूर्थाण्यवाद्यन् ॥ ८२ ॥ दिष्ट-
 च्चवञ्चाप्रतिमं देवैरथं नरसिंहयोः । देवदानवगन्धर्वाः सर्व एवा-
 वतस्थिरे ॥ ८३ ॥ रथौ तयोः प्रवेतहयौ युक्तकेतु महार्जुनौ ।
 यौ तौ कर्णार्जुनो राजन् प्रहृष्टावभ्यतिष्ठताम् ॥ ८४ ॥ समागता
 लोकावीराः शङ्खान् दध्मुः पृथक् पृथक् । वासुदेवार्जुनौ वीरौ
 शल्यकर्णौ च भारत ॥ ८५ ॥ तद्धीरुत्सासनकरं युद्धं समभवत्तदा ।
 अन्योऽन्यस्पर्द्धिनोरुग्रं शक्रमन्वरयोरिव ॥ ८६ ॥ तयोर्द्विजौ वीत-
 मलौ शुशुभाते रथे स्थितौ । राज्ञकेतु यथाकाशे सद्दितौ जगतः
 चये ॥ ८७ ॥ कर्णस्याग्नीविषनिभा रत्नसारमयी दृढा । पुर-

न्दरधनु प्रस्था हस्तिरुचा व्यराजत ॥ ८८ ॥ कपित्रेष्ठस्तु पाथंस्य
 व्यादितास्यो भयङ्करः । भीषयन्नेव दंष्ट्राभिर्दुर्नरीक्षो राब-
 र्यथा ॥ ८९ ॥ युवाभिलाषुको भूत्वा ध्वजो गाण्डीबधन्वनः ।
 कर्णध्वजमुपातिष्ठत् स्वस्थानाद्देगवान् कपिः ॥ ९० ॥ उत्पत्य तु
 महाविगः कक्षानभ्यहनत् कपिः । नखैश्च दग्धनथैव गरुडः पन्नगं
 यथा ॥ ९१ ॥ सकिङ्किणीकाभरणा कालपाशोपमायसी । अभ्य-
 द्रवत् सुसंक्रुहा नागकक्षाय तं कैपिम् ॥ ९२ ॥ तथौघोरतमे युद्धे
 हैरथे द्यूत आहिते । प्रकुर्वाते ध्वजौ युद्धं प्रत्यहेसन् हवान्
 हयाः ॥ ९२ ॥ अविध्यत् पुण्डरीकाक्षः शल्यं नयनसायकैः । स
 चापि पुण्डरीकाक्षं तथैवाभिसमैक्षत् ॥ ९४ ॥ तत्राजयदासुदेवः
 शल्यं नयनसायकैः । कर्णश्चाप्यजयद्दृष्ट्वा कुन्तीपुत्रो धनञ्जयः
 ॥ ९५ ॥ अयाज्रवीत् सूतपुत्रः शल्यमाभाष्य सम्मितम् । बद्धि
 पार्थो रणे हन्यादद्य मामिह कर्हिचित् ॥ ९६ ॥ किमुत्तरं तदा
 ते स्यात् सखि सख्यं ब्रवीहि मे । हते त्वयि त्वहं हन्यामुभौ कृष्ण-
 धनञ्जयो ॥ ९७ ॥

शल्य उवाच । यदि कर्ण रणे हन्यादद्य त्वां श्वेतवाहनः ।
 उभावैकरथेनाहं हन्यां माघवफाल्गुनौ ॥ ९८ ॥

सञ्जय उवा । एवमेव तु गोविन्दमर्जुनः प्रत्यभाषतः । तं
 प्रहृष्टाब्रवीत् कृष्णः पाथं परमिदं वचः ॥ ९९ ॥ प्रतेद्दिवाकरः
 स्थानात् दीर्घ्येतानेकधा त्रितिः । शैल्यमग्निरिवायान्न त्वां कर्णो
 हन्यादनञ्जय ॥ १०० ॥ यदि त्वेवं कथञ्चित् स्यात् लोकपर्थासनं
 तथा । हन्यां कर्णं तथा शल्यं वाद्भ्यामेव संयुगे ॥ १०१ ॥ इति
 कृष्णवचः श्रुत्वा प्रहसन् कपिकेतनः । अर्जुनः प्रत्युवाचेदं कृष्ण-
 मक्लिष्टकारिणम् ॥ १०२ ॥ ममैव तावत् पर्याप्तौ शल्यकर्णौ जना-
 हिन । सपताकध्वजं कर्णं समख्यरथवाजिनम् ॥ १०३ ॥ सङ्ख-
 कवचञ्चैव समक्लिष्टरकार्मुकम् । द्रष्टास्यद्य रथं कृष्ण पुरैस्किन्न-

मनेकधा ॥ १०४ ॥ अद्यैनं सरथं साश्वं सशक्तिकवनायुधम् ।
 संचूर्णितनिवारण्ये पादपं दन्तिना यथा ॥ १०५ ॥ अद्य राधेय-
 भार्याणां वैधव्यं समुपस्थितम् । ध्रुवं स्वप्ने क्षनिष्टानि ताभि-
 दृष्टानि माधव ॥ १०६ ॥ ध्रुवमद्यैव द्रष्टासि विषयाः कर्ण-
 द्योषितः । न शान्म्यते हि मे मन्यर्थदनेन कृतं पुरा ॥ १०७ ॥
 कृष्णां सभागतां दृष्ट्वा मूर्खेनादीर्घदर्शिना । अस्मांस्तदोपहसता
 क्षिपता च पुनः पुनः ॥ १०८ ॥ अद्य द्रष्टासि गोविन्द कर्णसुन्म-
 यितं मया । वारणेनेव मत्तेन पुष्यितं जगतीरुहम् ॥ १०९ ॥
 अद्य ता मधुरा वाचः श्रोतासि मधुसूदन । दिष्ट्या जयसि
 वार्ष्णीय इति कर्षे निपातिने ॥ ११० ॥ अद्याभिमन्यजननीमनृणः
 सान्त्वयिष्यसि । कुन्तीं पितृष्वसारञ्च संप्रहृष्टो जनार्दन ॥ १११ ॥
 अद्य वास्यमुखीं कृष्णां सान्त्वयिष्यसि माधव । वाग्भिसामृत-
 कल्पाभिर्धर्मराजं युधिष्ठिरम् ॥ ११२ ॥

इति कर्णपर्वणि कर्णार्जुनद्वैरथे सप्ताशीतोऽध्यायः ॥ ८७ ॥

सञ्जय उवाच । तद्देवनागासुरसिद्धयक्षैर्गन्धर्वरक्षोऽप्सरसाञ्च
 अङ्गैः । ब्रह्मर्षिराजर्षिसुपर्णजुष्टं वभौ विद्यद्विष्णयनीयरूपम्
 ॥ १ ॥ नानद्यमानं निनदैमनोक्षैर्वादित्रगीतस्तुतिहासकृतैः ।
 सर्वान्तरिक्षं ददृशुर्मनुष्याः खस्थांश्च तान्विष्णवनीयरूपान् ॥ २ ॥
 ततः प्रहृष्टाः कुरुपाण्डुयोषा वादित्रशङ्खनसिंहनादैः । निना-
 दयन्तो वसुधां दिग्भ्यस्त्वेनेन सर्वे हिप्रतो निजघ्नुः ॥ ३ ॥ नराश्व-
 मातङ्गरथायुधाकुलं गदासिंघत्तृष्टिनिपातदुःसहम् । अभीरुजुष्टं
 हततेहसंकुलं रणाजिरं लोहितमावभौ तदा । वभूव युद्धं कुरु-
 पाण्डवानां यथा सुराणामसुरैः सङ्घाभवत् ॥ ४ ॥ तथा प्रवृत्ते
 ऽस्त्रभृतां पराभवे धनञ्जयस्याधिरथश्च सायकैः । दिग्भ्यस्त्वेन्यद्

शितैरजिह्वगैः परस्परं प्रावृणुतां सुदंशितौ ॥ ५ ॥ ततस्त्वदीयाश्च
 परे च सायकैः कृतेऽम्बकारे विविदुर्न किञ्चन । भयात् तावेक-
 रथौ समाश्रयंस्तमोनुदौ खि प्रसृता इवांशवः ॥ ६ ॥ ततोऽस्त्र-
 मस्त्रेण परस्परस्य तौ विधूय वातावित्र पूर्वपक्षिभौ । घनाम्बकारे
 वितते तमोनुदौ यथोदितौ तददतीत्र रेजतुः ॥ ७ ॥ न चाभि-
 सत्तव्यमिति प्रचोदिताः परे त्वदीयाश्च तदाबतस्थिरे । महारथौ
 तौ परिवार्ये सर्वतः सुरासुराः शम्बरवासवावित्र ॥ ८ ॥ मृदङ्ग-
 भेरीपणवानकस्त्रनैर्निनादितौ भारत शङ्कनिस्त्रिनैः । तौ सिंह-
 नादं नदतुर्नरोत्तमौ शशाङ्गसूर्यावित्र मेघसंप्रवे ॥ ९ ॥ महा-
 धनुर्मण्डलमध्यगावुभौ सुवर्चसौ वाणसहस्ररश्मिनौ । दिधञ्ज-
 मासौ सचराचरं जगत् युगान्तसूर्यावित्र दुःसहौ रणे ॥ १० ॥
 उभावजेयावहितान्तकावुभावुभौ जिघांसू कृतिनौ परस्परम् ।
 महाहवे वीरतरौ समीयतुर्महेन्द्रजम्भावित्र कर्णपाण्डवौ ॥ ११ ॥
 ततो महास्त्राणि महाधनुर्वरौ विमुञ्चमानाविशुभिर्भयानकैः ।
 त्राश्वनागानमितान्निजघ्नतुः परस्परञ्चापि महारथौ नृप ॥ १२ ॥
 ततो विसस्रुः पुनरर्द्धिता नरा नरोत्तमाभ्यां कुरुपाण्डवाश्रयाः ।
 वनागपत्तः श्वरथा दिशो दृशस्तथा यथा सिंहहता वनौकसः ॥ १३ ॥
 तस्तु दुर्योधनभोजसौवलाः कृपय शारद्वत्सुतनासह । महा-
 तथाः पञ्च धनञ्जयाच्युतौ शरैः शरीरान्तकरैरताडयन् ॥ १४ ॥
 तनूपि तेषामिषुधीन् ह्वयान् गजाग्रथान् ससृतांश्च धनञ्जयः शरैः ।
 तं प्रविच्छेदपराभिनञ्च ताञ्करोत्तमैर्हादशभिश्च सूतजम् ॥ १५ ॥
 तथाभ्यधावंस्त्वरितं शतं रथाः शतं गजाश्चार्जुनमाततायिनः ।
 त्कास्तुखारा यवनाश्च सादिनः सहैव काम्बोजवरैर्जिघांसवः ॥ १६ ॥
 त्रायुधान् पाणिगतैः शरैः सह शरैर्निर्कृन्तंस्त्वरितः शिरांसि च ।
 हयाञ्च नागांश्च रथांश्च युध्यती धनञ्जयः शत्रुगताञ्चितौ क्षिणोत्
 ॥ १७ ॥ ततोऽन्तरौक्षे सुरतूर्यनिस्त्रनाः ससाधुवादा हृषितैः

समीरिताः । न पीतुरध्युत्तमपुष्पद्वष्टयः सुगन्धिगन्धाः पवनेरिताः
 शिवा ॥ १८ ॥ तदद्भुतं देवमनुष्यसाध्यकं समीक्ष्य भूतानि विस्मि-
 त्तियुर्नृप । तवात्मजः सूतसुतश्च न व्याथां न विस्मयं जन्मतुरेक-
 नित्ययो ॥ १९ ॥ यथाब्रवीद्दोणसुतस्तवात्मजं करं करेण प्रति-
 पौष्ट्यं सान्त्वयन् ॥ २० ॥ प्रसीद् दुर्ध्वो धनं शान्त्य पाण्डवैरलं
 विरोधेन धिगस्तु विग्रहम् । हतो गुरुर्ब्रह्मसमो महास्त्ववित्
 अथैव भीष्मप्रमुखा नरर्षभाः ॥ २१ ॥ अहं त्ववधो मम चापि
 मातुलः प्रसाधि राज्यं सह पाण्डवैश्चिरम् । धनञ्जयः शान्त्यति
 वारितो मया जनाह्नो नैव विरोधमिच्छति ॥ २२ ॥ युधिष्ठिरो
 भूतहिते सदा रतो त्वकोदरस्तद्वयगस्तथा यमौ । त्वया तु पार्थिव
 कृते च संविदे प्रजाः शिवं प्राप्नुयुरिच्छन्त्या तव ॥ २३ ॥ ब्रजन्तु
 श्रेष्ठाः स्वपुराणि पार्थिवा निवृत्तैरेस्तु भवन्तु सैनिकाः । न
 चेदवः श्रोयसि मे नराधिप ध्रुवं प्रतप्तासि हतौऽरिभिर्युधिष्ठि ॥ २४ ॥
 इदञ्च दृष्टं जगता सह त्वया कृतं यदेकेन किरीटमालिना । यथा
 न कुर्यादहलभिन्नं चान्तको न च प्रचेता भगवान् यच्चराट् ॥ २५ ॥
 अतोऽपि भूयांश्च गुणैर्जनञ्जयो न चातिवर्तिष्यति मे वचोऽपि ।
 तवानुयात्रश्च सदा करिष्यति प्रसीद् राजन् जगतः शिवाय वै
 ॥ २६ ॥ ममापि मानं परमं सदा त्वयि ब्रवीम्यतस्त्वां परमाश्च
 सोऽहदात् । निवारयिष्याम्यथ कर्णमप्यहं यदा भवान् सप्रणयो
 भविष्यति ॥ २७ ॥ वदन्ति मित्रं सहजं विचक्षणैस्तथैव सत्त्वा
 च धनेन चार्जितम् । प्रतापतश्चोपनतश्चतुर्विधं तदस्ति सर्वं तव
 पाण्डवेषु च ॥ २८ ॥ निसङ्गतस्ते तव वीर वास्रवाः पुनश्च सत्त्वा
 समवाप्नुहि स्थिरम् । त्वयि प्रसन्ने यदि मित्रतामियुध्रुवं नरेन्द्रेण
 तथा त्वमाचर ॥ २९ ॥ स एवमुक्तः सङ्गदा वचो हितं विवित्
 निश्वस्य च दुर्मनाब्रवीत् । यथा भवानाह सखि तथैव तन्ममापि
 विद्यापयतो वचः शृणु ॥ ३० ॥ निहृत्य तु यासन्मुक्तवान् वचः

प्रसङ्गं शार्दूलदीपं दुर्मतिः । त्रकोटेरस्तदृद्ध्यै मम स्थितं न
 तत् पराञ्च भवतः कुतः शमः ॥ ३१ ॥ न चापि कर्णं प्रसहेद्भ्यो-
 ऽर्जुनो महागिरिं मेतृमिवो ग्रमाकृतः । न चाश्वसिष्यन्ति पृथ्वात्मजा
 मयि प्रसङ्गं वैरं वद्मयो विचिन्त्य ॥ ३२ ॥ न चापि कर्णं गुंरुपुत्र
 संयुगादुपारमेत्सहसि वक्तुमच्युत । अमेण युक्तो महताय फास्ता, त-
 स्समेप कर्णः प्रसभं हनिष्यति ॥ ३३ ॥ तमेवमुक्त्वाभ्यनुनीय चास-
 क्तत् तवात्मजः स्वाननुशास्ति सैनिकान् । विनिघ्नताभिद्रवताच्चिता-
 निमान् सवाणहस्ताः किमु जोषमासत ॥ ३४ ॥

इति कर्णपर्वणि अश्वत्थामवाक्ये अष्टाशीतोऽध्यायः ॥ ८८ ॥

सञ्जय उवाच । तौ शङ्खभेरीनिनदे समृद्धे समीयतुः प्रवेत-
 ह्यौ नाराग्रौ । वैकर्त्तनः सूतपुत्रोऽर्जुनश्च दुर्मन्त्रिते तव पुत्रस्त्र
 राजन् ॥ १ ॥ यथा गजौ हेमवतौ प्रभिन्दौ प्रवृद्धदन्ताविव वासि-
 तार्थे । तथा समाजग्मतुपुग्रवेगौ धमञ्जयश्चाधिरथिश्च बीरौ ॥ २ ॥
 वलाहकेनेव यथा वलाहको यदृच्छ्या वा गिरिणा गिरिर्यथा ।
 तथा धनुर्ध्यातलनेमिन्दुर्भैः समीयतुस्ताविषुवर्षवर्षणौ ॥ ३ ॥
 प्रवृद्धशृङ्गद्रुमवोरुधौषधी प्रवृद्धनानाविषपर्वतौकसौ । यथाचला-
 वाचलितौ महावलौ तथा महास्त्रैरितरेतरं स्रतुः ॥ ४ ॥ स
 सन्निपातस्तु तयार्महानभूत् सुरेयवैरोचनयोर्वथा पुरा । अरे-
 विभिन्नाङ्गनियन्तृषाहयोः सुदुःसहोऽन्यैः कटुघोणितोदकः ॥ ५ ॥
 प्रभूतपद्मोत्पलमत्स्यकच्छपौ महाहृदौ पक्षिगणानुनादितौ ।
 सुसन्निष्ठावनिश्लोक्तौ यथा तथा रथौ तौ ध्वजिनौ समीयतुः
 ॥ ६ ॥ उभौ महेन्द्रस्य समानविक्रमाबुभौ महेन्द्रप्रतिभौ महा-
 रथौ । महेन्द्रवज्रप्रतिमैश्च सायकैर्महेन्द्रस्राविष संप्रजङ्गतुः ॥ ७ ॥
 सनागपत्तश्वरथे सभे वले विचित्रवर्माभरणास्वरायुधे । सकम्पतु-

सोन्नमतुश्च विस्मयाद्वियहताश्चार्जुनकर्णसंयुगे ॥ ८ ॥ भुजाः स-
 बस्त्राङ्गुलयः समुच्छ्रिताः ससिंहनादैर्द्रुषितैर्द्विदृक्षुभिः । यदर्जुनं
 मत्तमिव द्विषो द्विपं समभ्ययादाधिरर्षिर्जिघांसया ॥ ९ ॥ उद-
 क्रोशन स्त्रेमकास्तत्र पार्थं त्वरस्य वाद्यर्जुन भिम्भि कर्षाम् ।
 छिन्नास्य मूर्धानमबन्धिरेण अद्वाच्च राज्याद्धृतराष्ट्रसूनोः ॥ १० ॥
 तथास्त्राकं वहवस्तत्र बोधाः कर्णं तदा याहि याहीत्यवोचन् ।
 जद्यर्जुनं कर्णं शरैः सुतीक्ष्णैः पुनर्वनं याम्तु चिराय शार्थाः ॥ ११ ॥
 ततः कर्षाः प्रथमं तत्र पार्थं महेष्पुभिर्द्वैशभिः प्रत्यविभ्यत् । तमर्जुनः
 प्रत्यबिध्वच्छ्रिताग्रैः कक्षान्तरे दशभिः संप्रसृज्य ॥ १२ ॥ परस्परं
 तौ विशिखैः सुपुङ्खैस्तत्क्षतुः स्तनपुत्रोऽर्जुनश्च । परस्तरस्तान्त-
 रेपसू विमर्दं सुभीममभ्यापततुश्च हृष्टौ ॥ १३ ॥ ततोऽर्जुनः
 प्राण्डजदुग्धन्वा भुजाबुभौ गाण्डिवञ्चापसृज्य । नाराचनालीक-
 बराहकर्णान् क्षरांस्तथा सास्त्रलिकाञ्चन्द्रान् ॥ १४ ॥ ते सर्वतः
 समक्रीर्यन्त राजन् पार्थिषवः कर्णारथं विशन्तः । अवाङ्मुखाः
 पश्चिगणा दिनान्ते विशन्ति केतार्थमिवाशु वृहद्म् ॥ १५ ॥ या-
 नर्जुन सभ्रकुटीकटाक्षः कर्णाय राजन्नसृजञ्जितारिः । तान्
 सायकैर्ग्रसति सूतपुत्रः क्षिप्तान् क्षिप्तान् पाण्डवस्येपुसृजान् ॥ १६ ॥
 ततोऽस्त्रमाग्नेयमनिवसाधनं सुमोच कर्णाय महेन्द्रसूतुः । भूम्य-
 न्तरीक्षे च द्विघोऽर्कमाणं प्रावृत्य दैहोऽस्य वभूव दीप्तः ॥ १७ ॥
 योधाश्च सर्वे ज्वलिताम्बरा भृशं प्रबुद्बुस्तत्र विदग्धवस्ताः । शब्दश्च
 घोरोऽतिवभूव तत्र यथा बने वेणुवनस्य दह्यतः ॥ १८ ॥ तदीक्ष्य
 कर्णो ज्वलनास्त्रसुद्यतं स वारुणं तत्प्रथमार्थमाहवे । समुत्सृजन्
 सूतसुतः प्रतापवान् स तेन वङ्गिं शमयाध्वभूव ॥ १९ ॥ वल्गा-
 हकौघश्च दिखस्तरस्त्री चकार सवास्तिमिरेण संवृताः । ततो
 धरित्रीधरतुल्यरोधसः समन्ततो वै शरिवाथी बारिणा ॥ २० ॥
 तैश्चापि वेगात् स तथाविधोऽपि नीतः शमं वङ्गिरुतिप्रचण्डः ।

वलाहकैश्चैव दिगन्तराणि व्याप्तानि सर्वाणि तथा नमश्च ॥ २१ ॥
 तथा च सर्वास्तिमिरेण वै दिग्धो मेघैर्दृता न प्रदृश्येत किञ्चित् ।
 अथापोवाहास्त्रसङ्घांस्ततस्तान् वायव्यास्त्रेण ततः सकर्णात् ॥ २२ ॥
 ततोऽप्यस्त्रं ददित देवराज्ञः प्रादुश्चक्रे वज्रप्रतिमप्रभावम् । गाण्डीवं
 ज्यां बिम्बिकांश्चानुमन्त्र्य धनञ्जयः शत्रुभिरप्रपृष्यः ॥ २३ ॥ ततः
 चुरप्राञ्जलिकार्द्धचन्द्रा नालीकनाराचवराहकर्णाः । गाण्डीवतः
 प्रादुरासन् सुतीक्ष्णाः सहस्रशो वज्रसमानवेगाः ॥ २४ ॥ ते
 कर्णमासाद्य महाप्रभावाः सुतेजना गार्द्धपत्नाः सुवेगाः । गात्रेषु
 सर्षु हृषेषु चापि शरासने युगचक्रे ध्वजे च ॥ २५ ॥ निर्भिय
 तूर्णं विविशुः सुतीक्ष्णास्तार्चवस्ता भूमिमिवोरगास्ते । शराचिताङ्गो
 रुधिरार्द्रगात्रः कर्णस्तदा रोप्रविवृतनेत्रः ॥ २६ ॥ दृढन्यमानाम्य
 समुद्रघोषं प्रादुश्चक्रे नार्गवास्त्रं महात्मा । महेन्द्रशस्त्राभिमुखान्
 विमुक्तान् कृत्वा कर्णः पाण्डवस्थेषुसङ्घान् ॥ २७ ॥ तस्यास्त्र-
 मस्त्रेण निहत्य सोऽथ जघान सङ्घे रथनागपत्नीन् । अमृष्य-
 माणस्तु महाविमर्दं महारथो भाङ्गवास्त्रप्रभवात् ॥ २८ ॥ पाञ्चालानां
 प्रवरांश्चापि योधान् क्रोधाविष्टः सूतपुत्रस्तरस्त्री । वास्यै-
 र्विव्याधाहवे सुप्रयुक्तैः प्रहत्य कृष्णौ तु नरप्रवीरः ॥ २९ ॥ ततः
 पाञ्चालाः सोमकाश्चापि राजन् कर्णेनाजौ पीडयमानाः शरैश्चैः ।
 क्रोधाविष्टा विविधस्ते समन्तात् तीक्ष्णैर्वास्यैः सूतपुत्रं समेतः
 ॥ ३० ॥ तांस्तांस्तैस्तैः सन्निकृत्याशु वाणान् पाञ्चालानां रथ-
 नागाश्वसङ्घान् । अभ्यर्ह्यहाणगस्यैः प्रसृज्य विक्षोभयन् समरे
 सूतपुत्रः ॥ ३१ ॥ ते भिन्नदेहा व्यसवो निपेतुः कर्षेषुभिर्भूमितले
 स्तनन्तः । क्रुद्धेन सिंहेन यथैव नागा महाबला भीमवलेन तदत्
 ॥ ३२ ॥ पाञ्चालानां प्रवरान् सन्निकृत्य संसर्षमानान् बलिनी
 योधमुखान् । ततः स राजन् विरराज कर्णः शरान् सृजन्मेष
 इवाम्बुधाराः ॥ ३३ ॥ कर्णस्य मत्वा तु जयं लक्ष्मीयास्तलान्निजघ्नः

सिंघनादांश्च चक्रुः । सर्वे ह्यमन्यन्त वयं कृतौ तौ कर्णेन कृष्णा-
 धिति कौरवेन्द्र ॥ ३४ ॥ तत्तादृशं प्रेष्य महारथस्य कर्णस्य
 वीर्येणु परैरसह्यम् । दृष्ट्वा च कर्णेन घनश्लथस्य संग्राममध्ये
 विहतं तदस्त्रम् ॥ ३५ ॥ ततस्त्वमर्षी क्रोधसंदीप्तनेत्रो वातात्मजः
 पाणिना पाणिमाच्छ्रुत् । भौमोऽत्रबीदजुनं सत्यसन्धममर्षितो
 निश्वसन् जातमन्युः ॥ ३६ ॥ कथन्त पापोऽयपेतधर्मः सूतात्मजः
 समरेऽद्य प्रसह्य । पाञ्चालानां योधमुख्याननेकान्निजघ्निषांस्तव
 जिष्णो समक्षम् ॥ ३७ ॥ पूर्वं द्वैरजितं कालकेयैः साक्षात्
 स्थाणोर्वाङ्मसंस्पर्धनेत्य । कथं तु त्वां सूतपुत्रः किरीटिब्रथेषुभि-
 र्हृषभिः प्रागबिध्यत् । त्वया क्षिप्रानग्रसहाणसङ्घानाद्यर्थमेतत्
 प्रतिमाति मेऽद्य ॥ ३८ ॥ कृष्णापरिक्लेशमनुस्मर त्वं यद्वाब्रवीत्
 पण्डितिलानिति ह्य । वाचः सुतीक्ष्णास्त्रिभिदोऽबनोक्षाः सूता-
 त्मजोऽयं गतभीर्दुरात्मा ॥ ३९ ॥ संखृत्य तत् सर्वमिहाद्य पापं
 जङ्घाशु कर्णं युधि सव्यसाचिन् । कस्मादुपेक्षां कुरुषि किरीटि-
 न्नुपेक्षितुं नायमिहाद्य कालः ॥ ४० ॥ यया धृत्या सर्वभूता-
 न्यजैषीर्ग्रासं ददद्दङ्घ्रि खाण्डवे त्वम् । तया धृत्या सूतपुत्रं जह्वि
 त्वमहञ्चैनं गदया पोथयिष्ये ॥ ४१ ॥ अथाब्रवीदासुदेवोऽपि पाशं
 दृष्ट्वा रथेषून् प्रतिहन्यमानाम् ॥ ४२ ॥ अमीमृदत् सर्वथा तेऽद्य
 कर्णे ह्यस्त्रै रस्त्रं किमिदं भोः किरीटिन् । स वीर किं मुञ्चसि
 नावधत्त नदन्यते क्रूरवः संप्रहृष्टाः । कर्णं पुरष्कृत्य विदुर्हि सर्वे
 तवस्त्रमस्त्रैर्विनिपात्यमानम् ॥ ४३ ॥ यया धृत्या निहतं ताम-
 सास्त्रं युगे युगे राक्षसाश्चापि घोराः । दम्भोद्धवाश्चासुराश्चाहवेष्टु
 तया धृत्या जह्वि कर्णं त्वमद्य ॥ ४४ ॥ अनेन चास्य क्षुरनेमिनाय
 संक्षिन्धि मूर्धानमरेः प्रसह्य । मया विसृष्टेन सुदर्पनेन वज्रेण
 अक्रौ नमुचेरिवारे ॥ ४५ ॥ किरातरूपी भगवान् यया च त्वया
 महात्मा परितोषितोभूत् । तां त्वं धृतिं वीर पुनर्महीला

सहानुग्रहं जहि सूतपुत्रम् ॥ ४६ ॥ ततो महीं सागरनेत्रलां
 लं सपत्न्यां ग्रामवतीं समृद्धाम् । प्रयच्छ राज्ञे निहतारिसङ्घां
 यश्च पार्थातुलमापुहि लम् ॥ ४७ ॥ स एवमुक्तोऽतिबलो महात्मा
 चकार बुद्धिं हि वधाय सौतेः । स चौदितो भीमजनाद्देनाभ्यां
 स्मृत्वा तथात्मानमवेक्ष्य सर्वम् । इहात्मनशागमने विदित्वा प्रथो-
 जनं केशवमित्युवाच ॥ ४८ ॥ प्रादुस्करोम्येष महास्त्रमुग्रं शिवाद्य
 लोकस्य वधाय सौतेः । तन्मेऽनुजानातु भवान् सुरास्य ब्रह्मा भवो
 ब्रह्मविदस्य सर्वं ॥ ४९ ॥ इत्युच्य देवं स तु सव्यसाची नमस्कृत्वा
 ब्रह्मणे सोऽमितात्मा । तदुत्तमं ब्राह्मणमसह्यमस्त्रं प्रादुशक्रे मनसा
 यहिधेयम् ॥ ५० ॥ तदस्य हत्वा विरराज कर्णो मुक्त्वा शरान्नेष
 इवास्वुधाराः ॥ ५१ ॥ समीच्य कर्णेन किरीटिनस्तु तथाजिमध्ये
 विहितं तदस्त्रम् । ततोऽमर्षी बलवान् क्रोधदीप्तो भीमोऽब्रवी-
 दर्जनं सत्वसम्भम् ॥ ५२ ॥ ननुत्वाङ्गर्वेदितारं महास्त्रं ब्राह्मण
 विधेयं परमं जनास्तत् । तस्मादन्यद्योजय सव्यसाचिन्निति स्रोक्तो-
 ऽयोजयत् सव्यसाची ॥ ५३ ॥ ततो द्विषस्य प्रद्विषस्य सर्वाः समा-
 वृणोत् सायकैर्भूरितेजाः । गाण्डीवमुक्तैर्भुजगेरिवोग्रैर्द्देवाकरांशु-
 प्रतिमैर्ज्वलद्भिः ॥ ५४ ॥ सृष्टास्तु वाणा भरतर्षभेण शतं शता-
 नीव सुवर्षपुङ्खाः । प्राच्छादयत् कर्णरथं क्षणेन युगान्तवङ्गप्रक-
 करप्रकाशाः ॥ ५५ ॥ ततश्च शूलानि परश्वधानि चक्राणि नाराच-
 शतानि चैव । निशक्रमुर्धोरतराणि योधास्ततो ह्यहन्यन्त सम-
 न्ततोऽपि ॥ ५६ ॥ किन्तं शिरः कस्यचिदाजिमध्ये पपात योधस्य
 परस्य कायात् । भयेन सोऽथाशु पपात भूमावन्यः प्रनष्टः पतितं
 विलोक्य ॥ ५७ ॥ अन्यस्य सासिर्निपपात कृत्वा योधस्य वाङ्गः
 करिहस्ततुङ्घः । अन्यस्य सव्यः सह चर्मणा च क्षुरप्रकृत्त पतितो
 षरण्याम् ॥ ५८ ॥ एवं समस्तानपि योधमुख्यान् विध्यं सयामास
 किरीटमाली । शरैः शरीरान्तकरैः सुयोरैर्दौर्घ्योषनं सैन्यमभेप-

भव ॥ ५९ ॥ वैकर्त्तनेनापि तथाजिमर्थं सहस्रयो वासगणा
 विहृष्टाः । ते घोषिणः पाण्डवमभ्युपेयुः पर्जन्यमुक्ता इव वा
 धाराः ॥ ६० ॥ स भीमसेनञ्च जनाह्ननञ्च किरीटिनञ्चाप्यमनुष्य-
 कर्मा । त्रिभिस्त्रिभिर्भीमवलेऽभिहत्य ननाद् घोषं महता स्वरेण
 ॥ ६१ ॥ स कर्णवाणाभिहतः किरीटी भीमं तदा प्रेक्ष्य जना-
 ह्ननञ्च । अमृष्यमाणः पुनरेव पार्थः शरान् दद्याद्यौ च समुदवर्ह
 ॥ ६२ ॥ सुषिणमेकेण शरेण बिद्धा अत्यञ्जतुर्भिस्त्रिभिरेव कर्षाम् ।
 ततः सुमुक्तैर्द्वैशभिर्जघान सभापतिं काञ्चनवमेनहम् ॥ ६३ ॥ स
 राजपुत्रो विशिरः । विवाङ्गविबाजिसूतो विघ्नतुर्विकेतुः । हृता
 रथाग्रादपतत् स रुमः परश्रुधैः शाल इवावकृतः ॥ ६४ ॥ पुनश्च
 कर्णं त्रिभिरष्टभिश्च हाभ्याञ्जतुर्भिर्द्वैशभिश्च विद्धा । चतु
 हिरदान् सायुधीयान् हत्वा रथानष्टशतं जघान ॥ ६५ ॥ सच
 मश्रवांश्च पुनः ससादीनष्टौ सहस्राणि न पत्तिवीरान् । कर्षं सर
 सरथाश्रुकेतुमदृश्यमञ्जोगतिभिश्च चक्रे ॥ ६६ ॥ ततोऽक्रो
 कुरवो बध्यमाना धनस्त्रयेनाधिरथिं समन्तात् । विमुञ्च वाण
 जहि पाण्डुपुत्रं वास्यैः पुरा हन्ति कुर्वन् समग्रान् ॥ ६७ ॥ स
 चोदितः सर्वयत्नेन कर्णो मुमोच वाणान् सुबह्वनभीक्ष्णम् । ते
 पाण्डुपाञ्चालगणान्निजघ्नूर्मर्माच्छ्रुदः शोणितपाः सुमुक्ताः ॥ ६८ ॥
 तावुत्तमौ सर्वघनुर्द्वैराणां महावलौ सर्वसपन्नसाहौ । निजघ्नतु-
 श्चाहितसैन्यमुग्रावन्थोऽन्यमप्यस्त्रविदौ महास्त्रैः ॥ ६९ ॥ अथोप-
 यातस्त्वरितो दिदृक्षुर्मन्त्रौप्रधिभ्यां विरुजो विशख्यः । कृतः
 सुहृद्भिर्भिषजांवरिष्ठैर्युधिष्ठिरस्तत्र सुवर्णवर्मा ॥ ७० ॥ तत्रोप-
 यातं युधि धर्मराजं दृष्ट्वा मुदा सर्वभूतान्यनन्दन् । राहोर्विमुक्तं
 विमलं समग्रं चन्द्रं यथैवाभ्युदितं तथैव ॥ ७१ ॥ दृष्ट्वा तु मुख्या-
 वश्च युध्यमानौ दिदृक्षवः शूरवरावरिष्ठौ । कर्षञ्च पार्थञ्च नियम्य
 बाह्वान् खस्त्रा महीस्त्राञ्च जना वितस्त्रः ॥ ७२ ॥ स कार्मुक-

ज्यातलसन्निपातः समुक्तबाणस्तुमुल्बो वभूव । धृतीस्तथान्योन्य-
निष्ठप्रवेकैर्द्वेनञ्जयस्याधिरथेश राजन् ॥ ७३ ॥ ततो धनुर्च्या
सहसातिकृष्टा सघोषमच्छिद्यत पाण्डवस्य । तस्मिन् क्षये सूत-
पुत्रस्तु पार्थं समाचिनोत् क्षुद्रकाणां शतेन ॥ ७४ ॥ निर्मुक्तसर्प-
प्रतिमैश्च तीक्ष्णैस्तेलप्रधौतैः खगपत्रवाजैः । षष्ट्या नाराचैर्वासु-
दिवं विभेद तदन्तरं प्राद्ववन् सोमकाश ॥ ७५ ॥ प्राच्छादयंस्ते
निमित्तैः पृषत्कैर्जीभूतसङ्घा नभसोव सूर्येन । आगच्छतस्तान्
विश्रिखैरनेकीर्यष्टश्वयत् सूतपुत्रः कृतास्त्रः ॥ ७६ ॥ तैरस्त्रमस्त्रै-
र्विनिहत्स्य सर्वं जघान तेषां रथवाजिनागान् । तथा तु सैन्य-
प्रवरांश्च राजन्नभ्यर्हयन्मार्गस्यैः सूतपुत्रः ॥ ७७ ॥ ते भिन्नदृष्ट्वा
व्यसवो निपेतुः कर्णेषुभिर्भूमितले स्तनन्तः । क्रुद्धेन सिंहेन यथा
प्रव्यूषा महाबला भीमवलेन तदत् ॥ ७८ ॥ पुनश्च पाञ्चालवरा-
स्तथान्ये तदन्तरे कर्णधनञ्जयाभ्याम् । प्रस्कन्दतो वलिनः साधु-
मुक्तैः कर्णेन वाणैर्निहता प्रसङ्ग ॥ ७९ ॥ जयन्तु मत्वा विपुलं
त्वदीयास्तलान्निजघ्नुः सिंहेनादांश्च नेदुः । सर्वे ह्यमन्यन्त वशे
कृतौ तौ कर्णेन कृष्णावित ते विमर्दं ॥ ८० ॥ ततो धनुर्च्यामव-
नाम्य शीघ्रं शरानस्तानाधिरथेर्विधम्य । सुसंरब्धः कर्णशर-
क्षताङ्गो रथे पार्थः कौरवान् प्रत्यगृह्णात् ॥ ८१ ॥ ज्याञ्चानुमृज्या-
भ्यहनत्तलत्रे वाणान्धकारानकरोत् क्षणेन । शब्दश्च कर्णञ्च
क्रुद्धं च सर्वान् बाणैरविध्यद्युगपत् किरीटी ॥ ८२ ॥ न पश्चिणो
व्यपतन्नन्तरीक्षे क्षीपीयसास्त्रेण कृतान्धकारे । बायुर्वियत्स्त्रै-
रीरितो भूतसङ्घैस्त्वाह दिव्यः सुरमिस्तादानीम् ॥ ८३ ॥ शब्दन्तु
पार्थो दृशभिः पृषत्कैर्भृशं तनुत्रे प्रहसनविध्यत् । ततः कर्णं
हादशभिः समुक्तैर्विद्ध्वा पुनः सप्तभिरत्यविध्यत् ॥ ८४ ॥ स पार्थ-
वाणासनवेगमुक्तैर्दृढाहतः पत्रभिरुग्रवेगैः । विभिन्नगात्रः क्षत-
जोक्षिताङ्गः कर्णो वभौ रुद्र इवाततेषुः । प्रक्रीडमाणश्च प्रसङ्ग-

मध्ये रौद्रे मुहूर्ते रुधिरार्द्रगात्रः ॥ ८५ ॥ ततस्त्रिभिस्तं त्रिदशा-
धिपोषमं शरैर्विभेदाधिरथिर्धनञ्जयम् । शरांश्च पञ्च ज्वलिता-
निवीरगान् प्रवेरयामास जिघांसुरच्युतम् ॥ ८६ ॥ ते वर्षे
पुरुषोत्तमस्य सुवर्णचित्रा ह्यपतन् सुमुक्ताः । वेगेन गाभाविबिभुः
सुवेगाः क्षात्रा च कर्णाभिमुखाः प्रतीयुः ॥ ८७ ॥ तान् पञ्च
महैर्दशभिः सुमुक्तैस्त्रिधात्रिकैकमथोच्चकर्त । धनञ्जयस्ते न्यप-
तन् पृथिव्यां महाहयस्तच्चकपुत्रपक्षाः ॥ ८८ ॥ ततः प्रजज्वाल
किरीटमाली क्रोधेन कक्षं प्रदहन्निवाम्निः । तथा वितुन्नाङ्ग
मवेक्ष्य कृष्णं सर्पेषुभिः कर्षभुजप्रसृष्टैः ॥ ८९ ॥ स कर्षमाकर्ण
विकृष्टसृष्टैः शरैः शरीरान्तकरैर्ज्वलद्भिः । मर्मष्वविध्यत् स
चचाक्ष दुःखाद्द्वेष्यत् तस्यावतिमात्रधैर्यैः ॥ ९० ॥ ततः शरौघैः
प्रदिग्धो दिग्धश्च रविप्रभाः कर्णरथश्च राजन् । अदृश्य आसीत्
क्षुपिते धनञ्जये तुषारनीहारवृत्तं यथा नभः ॥ ९१ ॥ स चक्र-
रक्षानथ पादरक्षान् पुरःसरान् पृष्ठगोपांश्च सर्वान् । दुर्योधन-
स्यानुमतान् वरिष्ठान् समुच्छ्रिताग्रथिनः सारभूतान् ॥ ९२ ॥ हि-
साहस्रान् समरे सब्यसाची कुरुप्रवीरानृषभः कुक्षुणाम् । क्षणेन
सर्वान् सरथाश्वसूतान् निनाय राजन् क्षयमेकवीरः ॥ ९३ ॥ अथो
पलायन्त विहाय कर्षं तवात्मजाः कुरवश्चावशिष्टाः । हतानवा-
कीर्यै शरक्षतांश्च लालप्यमानांस्तनयान् पितृंश्च ॥ ९४ ॥ स सर्वतः
प्रेक्ष्य दिग्धो विभून्व्या भयावदीर्णैः कुरुभिर्विहीनैः । न विव्यथे
भारत तत्र तर्षः प्रतीपमेवार्जुनमभ्यधावत् ॥ ९५ ॥

इति कर्षपर्वणि कर्णार्जुनसंग्रामे एकोनमवतोऽध्यायः ॥ ८९ ॥

सञ्जय उवाच । ततोऽपदाताः शरपातमात्रमवास्त्रताः कुरवो
भिस्त्रसेनाः । विद्युत्प्रकाशं दृष्टुः समन्ताद्दहनञ्जयास्त्रं समुदीर्य-

भाणम् ॥ १ ॥ तदर्जुनास्त्रं ग्रसति स कर्णो विग्रहतं घोरतरैः
 शरौघैः क्रुद्धेन पार्थेन भृशमिष्टं वधाय कर्णस्य महाविमर्हं
 ॥ २ ॥ सद्योर्थाभासं स कुच्छन् दहन्तं सुवर्णपुङ्खैर्विशिखैर्विमर्हं ।
 कर्णः सुषोषिष्वसनं दृढज्यं विस्फारयित्वा व्यसृजच्छरौघान् ॥ ३ ॥
 रामादुपात्तेन महामहिम्ना द्वाथर्वसेनारिविघातनेन । तद-
 र्जुनास्त्रं व्यधमद्दहन्तं पार्थञ्च वास्यैर्निशितैर्निजघ्ने ॥ ४ ॥ ततो
 विमर्हैः सुमहान् वभूव तत्रार्जुनस्याधिधरयेश राजन् । अन्योऽन्य-
 मासादयतोः पृषत्कैर्विघाणघातैर्हिपयोरिवोग्रैः ॥ ५ ॥ ततोऽस्त-
 सङ्घातसमावृतं तदा वभूव दिक्चक्रमदृश्यभास्करम् । यत् कर्ण-
 पार्थौ शरजालवृष्ट्या निरन्तरं चक्रतुरन्तरीक्षम् ॥ ६ ॥ ततो
 जालं वाणमयं महान्तं सर्वेऽद्राक्षुः कुरवः सोमकाश्च । नान्यत्
 किञ्चिद्दृश्युः सम्पतहे वाणान्धकारे तुमुले च तस्मिन् ॥ ७ ॥ तौ
 सन्दधानाबनिशं स राजन् समस्यन्तौ चापि शराननेकान् । सन्द-
 र्भयन्तौ युद्धमार्गान्विचिन्तान् धनुर्दराणां प्रवरौ कृतास्त्रौ ॥ ८ ॥
 तयोरेवं युध्यतीराजिमध्ये सूनात्मजोऽभूदधिकः कदाचित् । पाथंः
 कदाचित्त्वधिकः किरीटी वीर्यास्त्रसम्पदललाघवैस्तु ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा
 तयोस्तं युधि संप्रहारं परस्परस्यान्तरप्रेक्षिणोस्तु । घोरं तदा
 दुर्विप्रहं रणोऽन्ये बोधाः सर्वे विस्मयमभ्यगच्छन् ॥ १० ॥ ततो
 भूतान्यन्तरीक्षस्थितानि कर्णार्जुनौ तौ प्रशशंसुर्नरेन्द्र । भोः कर्ण
 साध्वर्जन साधु चेति हृष्टाः प्रोचुः सङ्घश्च प्रीतिमन्तः ॥ ११ ॥
 तस्मिन् विमर्हं रथवाजिनागैस्तदाभिघातैर्हिलिती भूतले च । ततस्तु
 पातालतले शयानो नागोऽश्वसेनः कृतवैरोऽर्जुनेन ॥ १२ ॥ राज-
 स्तदा खण्डवदाहमुक्तो विवेश कौपाहसुघातलं यः । स नाग-
 वीरोऽथ समुत्थितोऽग्रतो मातुर्वधं संहरंश्च स वैरम् । शयोर्ह-
 यातोर्हगतिर्ज्वेन संदृश्य कर्णार्जुनयोर्विमर्हम् ॥ १३ ॥ अयं हि
 कालोऽस्य दुरात्मनो वै पार्थस्य वैरप्रतिघातनाथम् । सञ्चिन्त्य

चैवं प्रविवेश तूष्णं कर्णस्य राजन् शररूपधारी ॥ १४ ॥ ततो-
 ऽस्त्रसङ्घातसमाकुलं तदा बभूव जालं विततांशुजालम् । तौ
 कर्णपार्थौ शरसङ्घवृष्टिभिर्निरन्तरं चक्रतुरश्वरं तदा ॥ १५ ॥
 तदाणजालैकमयं महाज्ज्त्वं सर्वोऽत्रसन् कुरवः सोमकाणां नान्यत्
 किञ्चिद्दृष्टुः सम्पतद्वा वाणान्धकारे तुमुल्लेऽतिमात्रम् ॥ १७ ॥ ततस्ती
 पुरुषव्याघ्रौ सर्वलोकधनुर्वरौ । प्रेक्ष्यमाणौ रणे वीरौ युद्धम-
 मुपागतौ ॥ १७ ॥ समुत्तेपैर्वीज्यमानौ सित्नी चन्दनवारिणा ।
 सवालव्यजनैर्द्विव्यैर्द्विस्थैरप्सरोगणैः । शक्रसूर्यकराज्राभ्यां
 प्रमार्जितमुखावुभौ ॥ १८ ॥ कर्णोऽथ पार्थं न विशेपथेद्यदा भृशञ्च
 पार्थेन पराभितप्तः । ततस्तु वीरः शरविचिताङ्गो दध्ने मनो
 ह्येकग्रयस्य तस्य ॥ १९ ॥ ततो रिपुञ्च समधत्त कर्णः सुशंसितं
 सर्पमुखं ज्वलन्तम् । रौद्रं शरं संयतिमुप्रधौतं पार्थार्थमत्यर्थ-
 चिराभिगुप्तम् ॥ २० ॥ सदाश्चितं चन्दनचूर्णं प्रायितं सुवर्णं तूष्णीर-
 शयं महार्क्षिषम् । आकर्णं पूर्णं प्रविह्वय कर्णः पार्थोन्मुखं सन्दधे
 तिग्ममन्यम् ॥ २१ ॥ प्रदीप्तमैरावतवंशसम्भवं शिरोजिहीषु-
 र्युध फाल्गुनस्य । ततः प्रजज्वाल दिगो नभस्य उल्काश्च घोरौ
 ह्यनिर्निपेतुः ॥ २२ ॥ तस्मिंस्तु नागी धनुषि प्रयुक्ते हाहाकृता
 लोकपालाः सशक्राः । न चापि तं ह्यवुधे स्तुतपुत्रो वाणो प्रविष्टं
 योगवलेन नागम् ॥ २३ ॥ ततोऽब्रवीन्मद्राजो महात्मा वैक-
 र्त्तनं प्रेक्ष्य हि सन्धितेषुम् । न कर्णं श्रीवामिषुरेष लप्स्यते
 समीक्ष्य सन्धत्स्व शरं शिरोघ्नम् ॥ २४ ॥ अथाब्रवीत् क्रोधसदीप्त-
 नेत्रो मद्राधिपं स्तुतपुत्रस्तरस्त्री । न सन्धत्ते हिः शरं शब्द कर्णो
 न मादृशा जिह्वयुद्धा भवन्ति ॥ २५ ॥ इतीदमुक्त्वा विससर्ज तं
 शरं प्रयत्नतो वर्षगणाभिपूजितम् । हतोऽसि वै फाल्गुन इत्ये-
 वोचस्वरन् सर्वराजन् विजयाथमुद्यतः ॥ २६ ॥ स सायकः कर्ण-
 भुजाभिदृष्टो ज्ञताशनाकर्षतिमः सुधीषः । गुणच्युतः प्राज्वल-

दन्तरीक्षे कुर्वन् सीमन्तं नभसोभीमरूपः ॥ २७ ॥ तं वीक्ष्य
दीप्तं युधि माधवस्तु त्वरान्वितः कंसरिपुः सलीलम् । पदा विनि-
षिष्य रथोत्तमं तं प्राविशयज्जगतीं किष्कमात्रम् । क्षितिं गता
जानुभिस्तेऽथ वाहा हेमच्छन्ना चन्द्रमरीचिवर्णाः ॥ २८ ॥ समीप-
मानं भुजगं दृष्ट्वा कर्णेन माधवः । आक्रामत् स्यन्दनं पद्भ्यां
वलेन वलिनां वरः । अवगाढे रथे भूनौ जानुभ्यामगमन् हवाः
॥ २९ ॥ ततोन्तरीक्षे सुमहान्निनादः संपूजनाथं मधुसूदनस्य ।
दिव्याश्च वाचः सहसा वभूर्बुद्धिव्यानि पुष्पाख्यथ सिंघनादाः ।
तस्मिंस्तथा वै धरणीं निमग्ने रथे प्रयत्नान्मधुसूदनस्य ॥ ३० ॥
अथार्जुनस्योत्तमगात्रभूषणं घराबियद्द्रोसलिलेषु विश्रुतम् । व्या-
लास्त्रसर्गोत्तमवत्तमन्युभिः शरेण मूर्द्धः प्रजहार सूतजः ॥ ३१ ॥
द्विवाकरेन्दुज्वलनग्रहद्विषं सुवर्णमुक्तामणिबच्चभूषितम् । पुर-
न्दराथं तपसा प्रयत्नतः स्वयं कृतं वहिभुना स्वयम्भुवा ॥ ३२ ॥
महार्हंरूपं दिष्टतां भवङ्करं विभर्तुरत्यर्थं सुखं सुगन्धिनम् । जिघां-
सते देविरिपून् सुरेश्वरः स्वयं ददौ यत् सुमनाः किरौटिने ॥ ३३ ॥
हराम्बुपाखण्डलवित्तगोप्तृभिः पिनाकपाशाशनिसायकोत्तमैः ।
सुरोत्तमैरप्यविसृष्टमार्दितुं प्रसृष्ट नागिन जहार यहृतः ॥ ३४ ॥
स दुष्टभावो वितथप्रतिघ्नः किरौटमासाद्य तमुग्ररूपः । विशुद्ध-
जाम्बूनदरत्रयिषं पार्थोत्तमाङ्गादहरत्तरस्वी ॥ ३५ ॥ तद्रत्न-
मालावततं सुवाक् जाज्वल्यमानं वपुषा श्रिया च । दिव्यं प्रम-
थ्याशु नरेन्द्र सङ्घे जहार नागोऽर्जुनमूर्द्धतो बलात् । गिरेः
सुजातोत्तमधुषितद्रुमं यथैव शृङ्गं खलुवच्चदारितम् ॥ ३६ ॥ तदु-
त्तमेषुक्षयितं विषाम्निना प्रदीप्तमार्क्षिष्मदभिहितौ प्रियम् । पपात
पार्थस्य किरौटमुत्तमं द्विवाकरोऽस्तादिव पर्वताज्वलन ॥ ३७ ॥
स वै किरौटं वङ्गरत्नभूषितं जहार नागोऽर्जुनमूर्द्धतो बलात् ।
गिरे मज्जाताङ्कुरपुष्पिद्रुमं महेन्द्रवज्रः शिखरोत्तमं यथा ॥ ३८ ॥

महीविवद्गोसलिलानि वायुना यथा विस्मानि नदन्ति भारत ।
 तथैव शब्दं भुवनेषु तं तदा जना व्यवस्थान् व्यथिताश्च चखलः
 ॥ ३८ ॥ विना किरौटं शुशुभे न पार्थः श्यामो युवा शैल इवात्त-
 शुङ्गः । ततः स लङ्गथ्य सितेन वाससा स्वसूर्वेजानाम् अत स्थितो-
 ऽर्जुनः ॥ ४० ॥ गोकर्णा सुमुखीकृतेन इषुणा गोपुत्रसुप्रेषिता
 गोशब्दात्मजभूषणं सुविहितं सुव्यक्तगोसुप्रभम् । दृष्ट्वा गोगतकं
 जह्वार सुकुटं गोशब्दगोपूरि वै गोकर्णासनमर्हैनस्य न यथावप्राप्य
 मृत्योर्वषम् ॥ ४१ ॥ स सायकः कर्षभुजप्रसृष्टो ह्यतापनार्कप्रतिमो
 मन्नाहः । महारगः कृतवैरोऽर्जुनेन किरौटमाहृत्य ततो व्यती-
 यात् ॥ ४२ ॥ तच्चापि दग्ध्वा तपनीयचित्रं किरौटमाविष्कृतमर्जु-
 नस्य । इषेप गन्तुं पुनरेव तूष्णं पृष्ठस्य कर्णेन ततोऽब्रवीदिदम्
 ॥ ४३ ॥ मुक्तस्त्वयाहं न समीक्ष्य कर्षभिरो हृतं यन्न मयार्जुनस्य ।
 समीक्ष्य मां मुञ्च रणे त्वमाशु हन्तास्मि शत्रुं तव चात्मनस्य ॥ ४४ ॥
 स एवमुक्त्वा युधि सूतपुत्रस्तमब्रवीत् कोभवानुग्रहरूपः । नागो-
 ऽब्रवीद्विहितं कृतागसं मां पार्थिन मातुबंधजातवैरम् ॥ ४५ ॥ यदि
 स्वयं बन्धधरोऽस्य गोप्ता तथापि याता पिटराजवैरम् । त्वं माव-
 संस्थाः क्लृप्त मे बचोऽस्य निहन्मि शत्रुं तत्र मुञ्च मां द्रुतम् ॥ ४६ ॥
 कर्षभ उवाच । न नाम कर्णोऽस्य रणाय वान्यवलं समास्थां व
 जयं बुभूषित । न सन्दृश्यां हि शरं चैव नाग यद्यर्जुनानां शतमेव
 हन्याम ॥ ४७ ॥ तमाह कर्णः पुनरेव नागं तदाजिमध्ये रविस्तु-
 सत्तमः । व्यालास्त्रसर्गोत्तमयत्नमन्य भिर्हन्तास्मि पार्थं सुमुखो ब्रज
 त्वम् ॥ ४८ ॥ इत्येवमुक्त्वा युधि नागराजः कर्णेन रोषादसहस्रं
 वाक्यम् । स्वयं प्रायात् पार्थबधाय राजन् हृत्पुरुषं विजिघांसुरुग्रं
 ॥ ४९ ॥ कृष्णस्ततः पार्थमुवाच सङ्घे महारगं कृतवैरं जहि त्वम् ।
 स एवमुक्त्वा मधुसूदनेन गाण्डीवधन्वा रिपूषूग्रधन्वा । उवाच
 कोन्वेप ममाद्य नागः स्वयं य अयात् गरुडस्य वक्त्रम् ॥ ५० ॥

कृष्ण उवाच । योऽसौ त्वया खाण्डवे चित्रभानुं सन्तर्पयाद्येन
घनुर्दरेण । विद्यहतो जननीगुप्तदेहो मल्लैकरूपं निहतास्य
माता ॥ ५१ ॥ स एष ते वैरमनुष्मरन् वै त्वामद्य चावाति वधाय
पीथ । नक्षत्रुतां प्रज्वलितार्मिबोल्कां पश्यैनमाद्यान्तमभित्र-
साह ॥ ५२ ॥

सञ्जय उवाच । ततः स जिष्णुः परिवृत्य रोषाञ्चिच्छेद
खड्गभिर्निमित्तैः पृषत्कैः । नागं विद्यन्तिर्व्यगिवापतन्तं स छिन्न-
गात्रो निपपात भूमौ ॥ ५३ ॥ हते तु तस्मिन् भुजगे किरीटिना
खयं विभुः पार्थिव भूतलादथ । समुज्जहाराशु महाभुजः स तं
रथं भुजाभ्यां पुरुषोत्तमः पुनः ॥ ५४ ॥ तस्मिन्नुद्धर्त्त दशभिः
पृषत्कैः शिखाभित्तैर्वर्हिणवर्हदाजितैः । विव्याध कर्णः पुरुष-
प्रवीरं धनञ्जयं तिर्यग्विचक्षमासः ॥ ५५ ॥ ततोर्जुनो दादशभिः
सुसुक्तेर्वराहकर्णैर्निमित्तैः समर्थ्य । नाराचमाघीविषतुल्यविग-
भाकर्णपूर्णाद्यतमुत्ससर्ज ॥ ५६ ॥ स चित्रवर्मेषुवरो विदार्य
प्राणान्निरस्यन्निव साधुमुक्तः । कर्णस्य पीला रुधिरं विविष
वसुन्धरां शोणितदिग्धवाजः ॥ ५७ ॥ ततो वृषो वाणनिपात-
कांपितो महोरगी दण्डविषद्विती यथा । तद्वाशुकारी व्यसृज-
च्छरोत्तमान् महाविष सर्प इवाहमन् विषम् ॥ ५८ ॥ जनाहिनं
दादशभिः पराभिनन्नर्वेर्नवत्या च शरैस्तथार्जुनम् । शरेण घोरेण
पुनश्च पाण्डवं विभिय कर्णो व्यनदञ्जहास च ॥ ५९ ॥ स तस्य
हृषं मसृषे न पाण्डवो विभेद् मर्माणि ततोऽस्य ममं वित् । पर-
श्रुतैः पत्रिभिरिन्द्रविक्रमस्तथा यथेन्द्रो बलभोजसाहनत् ॥ ६० ॥
ततः शराणां नवतीर्नवार्जुनः ससर्ज कर्षोऽन्तकदण्डसन्निभाः ।
सुतेर्मृगाविद्धतनुः प्रविव्यथे तथा यथा वज्रविदारितोऽचलः ॥ ६१ ॥
मणिप्रवेकोत्तमवज्रहाटकीरलंकृतं चास्य वराहभूपयाम् । प्रकृत-
सुर्यां निपपात पत्रिभिर्घ्नन्नञ्जयेनेत्तमकुण्डलोप च ॥ ६२ ॥ महा-

धनं शिल्पिवरैः प्रयत्नतः कृतं तदस्योत्तमवर्म भास्वरम् । सुदीर्घ-
 कालेन ततोऽस्य पाण्डवः क्षणेन वाणैर्वद्भधा व्यघातयत् ॥ ६३ ॥
 स तं विवर्णाग्रभयोत्तनेपभिः शितैश्चतुर्भिः कुपितः पराभि-
 स विव्यथेऽप्यथंमरिप्रतारिता यथातुरः पित्तकफानिलज्ज्वलितः ॥ ६४ ॥
 महाधनुर्मण्डलनि कृतैः शितैः क्रियाप्रयत्नप्रहितैर्वलेन च । ततश्च
 कर्णं वडभिः शरोत्तनैर्विभेद मर्मत्वपि चार्जुनस्वरन् ॥ ६५ ॥
 दृष्टाहतः पत्रिभिरुद्यवेगैः पार्थेन कर्णो विविधैः शिताग्रैः वभै-
 गिरिगैरिकधातुरक्तः क्षरन् प्रपातैरिव रक्तमम्भः ॥ ६६ ॥ शी-
 र्जुनः कर्णं भवक्रगैर्नवैः सुवर्णपुङ्खैः सुदृढैरयस्त्रयैः । यस्मिन्
 दण्डप्रतिमैः स्तनान्तरे पराभिनत् क्रौञ्चमिवाद्रिमन्निजः ॥ ६७ ॥
 ततः शरावापमपास्य सूतजो धनुश्च तच्छक्रशरासनापमम् । तत-
 तस्थौ च सुमोह चस्वले प्रशीर्णमुष्टिः मुग्धधातुरस्तदा ॥ ६८ ॥
 न च्छर्जुनस्तं व्यसनेतदेषिवान् विहन्तुमार्यैः पुनश्चरते स्थितः । तत-
 स्तमिन्द्रावरजोऽपि सम्भ्रमादुवाच किं पाण्डव हे प्रमाद्यसे ॥ ६९ ॥
 नैवाहितानां सततं विपश्चितः क्षणं प्रतीक्षन्त्यपि दुर्वलीयस
 विशेप्रतोऽरौन् व्यसनेषु पण्डितो निहत्य धर्मञ्च यश्च चिन्दति
 ॥ ७० ॥ तमेकवीरं तव चाहितं सदा त्वरस्व कर्णं सहसाभि-
 भर्हितुम् । पुरा समर्थः समुपैति सूतजो जहि त्वमेनं नमुधिं
 यथा हरिः ॥ ७१ ॥ तथास्तु कृणोत्यभिपूज्य सत्वरं जनार्दनं
 कर्णं भविष्यदर्जुनः । शरोत्तमैः सर्वकुस्तन्तमस्वरन् यथा तथा
 शम्बरमम्बराधिपः ॥ ७२ ॥ साश्रुन्तु कर्णं सरथं किरीटी समा-
 विनात भारत वत्सदन्तैः । प्रच्छादयामास दिग्भ्यश्च वाणैः सर्व-
 प्रयत्नात्तपनीयपुङ्खैः ॥ ७३ ॥ स वत्सदन्तैः पृथुपोनवद्भाः सना-
 दितः सोऽधरथिर्विभाति । सुपुष्पिताशोकपलाशशाल्मलिथंथा-
 चलश्चन्दनकाननायुतः ॥ ७४ ॥ शरैः शरीरे वद्भभिः समर्पितो
 विभाति कर्णः समरे विशाम्पते । महीरुहैराचितसानुकन्दरे

अथा गिरीन्द्रः स्फुटकर्णिकारवान् ॥ ७५ ॥ स वाणसङ्घान्
 ब्रह्मो व्यवाहृजन् विभाति कर्णः शरजालरश्मिवान् । सलोहितो
 रक्तगभस्तिमण्डलो दिवाकरोऽस्ताभिसुखो यथा तथा ॥ ७६ ॥
 बाह्वन्तरादाधिरथेर्विसुक्तान् बाणान्महाहीनव दौष्यमानान् ।
 व्यध्वंसयन्नर्जुनवाह्नुमुक्ताः शराः समासाद्य दिव्यः श्रिताग्राः ॥ ७७ ॥
 ततः स कर्णः समवाप्य धैर्य्यं वाणान् विभुञ्जन् कुपिताहिकल्पान् ।
 विव्याध पाथं दशभिः पृषत्कीः कृष्णञ्च षड्भिः कुपिताहिकल्पैः
 ॥ ७८ ॥ ततो महेन्द्राशनिमुखानिस्त्रयं महाशरं रूर्पविपानलो-
 पमम् । अयस्मयं रौद्रमहास्त्रसंस्मृतं महाहवे क्षैप्तमना धन-
 क्षयः ॥ ७९ ॥ कालो ह्यदृश्यस्त्वथ विप्रयापं निर्दशयन् कर्ण रथं
 ब्रुवाणम् । भूमिश्चक्रं शसतीत्यवेत्तत् कर्णस्य तस्मिन् बधकाले-
 ऽप्युपान्ते ॥ ८० ॥ ब्राह्मं महास्त्रं मनसि प्रनष्टं ब्रह्मार्गिवाऽसौ
 प्रददौ महात्मा । वानञ्चक्रं शसते मेदिनी सा प्राप्ते तस्मिन्
 बधकाले नृवीर ॥ ८१ ॥ ततो रथो घूर्णितवान्दरेन्द्र शपात्तदा
 ब्राह्मणसत्तमस्य । सर्वेदिकथैत्य द्रवातिमात्रं सुपुष्पिते भूमितले
 निभमः ॥ ८२ ॥ घूर्णो रथे ब्राह्मणस्याभिशापाद्रामादुपात्तेऽप्रति-
 भाति चास्त्रे । ह्निने शरे सर्पमुखे च घोरे पार्थिवे तस्मिन् विप-
 साद् कर्षः ॥ ८३ ॥ अमृष्यमाणो व्यसनानि तानि हस्तौ विधु-
 न्वन् स विगह्यमाणः । धर्मप्रधानानभिपाति धर्म इत्यब्रुवन् धर्म-
 विद्ः सदैव ॥ ८४ ॥ ब्रह्म नित्यं प्रयताम धर्मं वर्त्तुं यथाशक्ति
 यथाश्रुतञ्च । स चापि निघ्नति न पाति भक्तात्मन्ये न नित्यं
 परिपाति धर्मः ॥ ८५ ॥ एवं ब्रुवन् प्रखलिताश्रुत्सुतो विचार्य-
 मानोऽर्जुनवाणपातैः । मर्माभिघाताच्छिथिल क्रियासु पुनः
 पुनर्धर्ममगर्हदाजौ ॥ ८६ ॥ ततः शरैर्निगारे रश्मिनिनिगारे ।
 हस्ते कृष्णां तथा पार्थिवस्यविध्यञ्च सर्पभिः ॥ ८७ ॥ ततोऽर्जुनः
 सप्तदश तिग्मवेगानजिह्वगान् । इन्द्राशनिसमान् घोरानसृजत्

पावकोपमान् ॥ ८८ ॥ निर्भय ते भीमवेगा ह्यपतन् पृथिवीतले ।
 कम्पितात्मा ततः कर्ष्यः शक्त्या चेष्टामदर्शयत् ॥ ८९ ॥ वलेनाथ
 स संस्तभ्य ब्रह्मास्त्रं समुदीरयत् । ऐन्द्रं ततोऽर्जुनश्चापि तद्दृष्ट्वा
 भ्युपमन्त्रयत् ॥ ९० ॥ गाण्डीवं ज्याञ्च वाणांश्च सोऽनुमन्त्र्य पर-
 न्तपः । असृजच्छूरवर्षाणि वर्षाणीव पुरन्दरः ॥ ९१ ॥ तत-
 स्तेजोमया वाणा रथात् पार्थस्य निःसृताः । प्रादुरासन्महावीर्याः
 कर्ष्यस्य रथमन्तिकात् । तान् कर्ष्यस्त्वग्रतो न्यस्ताम्बोधांश्चक्रे महा-
 रथः ॥ ९२ ॥ ततोऽब्रवीद्दृष्ट्वा वीरस्तस्मिन्नस्त्रे विनाशिते । विह-
 जास्त्रं परं पार्थ राधेयो ग्रसते शरान् ॥ ९३ ॥ ततो ब्रह्मास्त्र-
 मव्यग्रः संमन्त्र्य समयोजयत् । क्वादयित्वा दिशो वाणैः कर्ष्यं
 प्रव्यस्यदर्जनः ॥ ९४ ॥ ततः कर्ष्यः शितैर्वाणैश्चिच्छेद ज्यां सुते-
 जनैः । द्वितीयाञ्च तृतीयाञ्च चतुर्थीं पञ्चमीं तथा ॥ ९५ ॥ षष्ठी-
 मथास्य चिच्छेद सप्तमीञ्च तथाष्टमीम् । नवमीं दशमीञ्चैव तथा
 वैकादमीं वृषः । ज्याग्रतं शतसन्धानः स कर्णो नावदुध्यते ॥ ९६ ॥
 ततो ज्यामवधः शान्यामनुहृज्य च पाण्डवः । शरैरबाहिरत् कर्णं
 दीपास्यैशरगैरिव ॥ ९७ ॥ तस्य ज्याच्छेदनं कर्णो ज्यावध्वात्
 संयुगे । नान्यदुध्यत शीघ्रत्वात्तद्भ्रतमिवाभवत् ॥ ९८ ॥ अस्त्रै-
 रस्त्राणि राधेयः प्राहृत सव्यसाचिनः । चक्रेऽभ्यधिकमात्मानं
 स्ववीर्यं प्रतिदर्शयन् ॥ ९९ ॥ ततः कृष्णोऽर्जुनं दृष्ट्वा कर्णास्त्रे-
 णाभिषीडितम् । अभ्यस्येत्यब्रवीत् पार्थमातिष्ठास्त्रमनुत्तमम् ॥ १०० ॥
 ततोऽन्यमग्निसदृशं क्रुद्धः सर्पविषोपमम् । अश्रससारमयं दिव्य-
 मनुमन्त्र्य घनञ्जयः ॥ १०१ ॥ रौद्रमन्त्रं समाधाय क्षीप्तकामः
 किरीटवान् । ततोऽग्रसन्मही चक्रं राधेयस्य तदा नृप ॥ १०२ ॥
 ग्रस्तचक्रस्तु राधेयः कोपादशृण्ववर्त्तयत् । अर्जुनञ्चाब्रवीत् कर्णो
 मुहूर्त्तं क्षम पाण्डव ॥ १०३ ॥ सव्यं चक्रं महीग्रस्तं दृष्ट्वा देवा-
 दिदं मम । पार्थ कापुरुषाचीणमभिसन्धिं विसर्ज्य ॥ १०४ ॥

प्रकीर्णकेमे विमुखि ब्रह्मवादिक्कताक्कलौ । शरणागते याचमाने
 न्यस्तशस्त्रे तथैव च ॥ १०५ ॥ शवाणे भ्रष्टकवचे भ्रष्टमनायुधे
 तथा । न विमुञ्चन्ति शस्त्राणि शूराः साधुव्रते स्थिताः ॥ १०६ ॥
 •लञ्ज शूरतमो लोके साधुव्रतश्च पाण्डव । अभिज्ञो युद्धधर्माणां
 तस्मात् क्षम मम क्षणम् ॥ १०७ ॥ यावच्चक्रमिदं भूमेरुद्धरामि
 धनञ्जय । न मां रथस्थी भूमिष्ठमसज्जं हन्तुमर्हसि ॥ १०८ ॥
 न वासुदेवात्तस्त्रो वा पाण्डवेय विभेम्यहम् । त्वं हि तत्रिय-
 दाद्याही महाकुलविवर्द्धनः । सृष्ट्वा धर्मोपदेयं त्वं सुहृन्मं क्षम
 पाण्डव ॥ १०९ ॥

इति कर्णपर्वणि कर्णरथचक्रासे नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥

सञ्जय उवाच । तमब्रवीद्वासुदेवो रथस्थो राधेय दिष्ट्या
 अरमोह धर्मम् । प्रायेण नीचा व्यसने निमग्ना निन्दन्ति दैवं
 कृत्वा न तु स्वम् ॥ १ ॥ यद्दीपदीमेकवस्त्रां सभायामानायधि-
 स्वञ्च सुयोधनश्च । दुःशासनः शकुनिः सौवल्लश्च न ते कर्णं प्रत्य-
 भात्तत्र धर्मः ॥ २ ॥ यदा सभायां कौन्तेयमनञ्जयं शुषिष्ठिरम् ।
 अञ्जयः शकुनिर्जिता क्व ते धर्मस्तदा गतः ॥ ३ ॥ यङ्गीमसेनं
 सपैश्च विप्रयुक्तैश्च भोजनैः । आचरत्त्वन्मते राजा क्व ते धर्मस्तदा
 गतः ॥ ४ ॥ वनवासि व्यतीते च वर्षे कर्णं त्रयोदशे । न प्रय-
 च्छसि यद्राज्यं क्व ते धर्मस्तदा गतः ॥ ५ ॥ यदारणावते पार्थान्
 सुप्तान् जतुग्हे तदा । आदीपयस्त्वं राधेय क्व ते धर्मस्तदा
 गतः ॥ ६ ॥ यदा रजस्वलां कृष्णां दुःशासनवशे स्थिताम् ।
 सभायां प्राहसः कर्णं क्व ते धर्मस्तदा गतः ॥ ७ ॥ यदा नारी-
 पुरे कृष्णां कृष्यमाणाननागसम् । उपप्रेच्छसि राधेय क्व ते धर्म-
 स्तदा गतः ॥ ८ ॥ विनष्टाः पाण्डवाः कृष्णां शश्वतं नरकं गताः ।

पतिमन्यं वृणीष्वेति वदंस्त्वं गजगामिनीम् । उपप्रेक्षितवांस्त्वं
 हि क्व ते धर्मस्तदा गतः ॥ ९ ॥ राज्यलुब्धः पुनः कर्ण समा-
 ह्वयसि पाण्डवान् । गान्धारराजमाश्रित्य क्व ते धर्मस्तदा गतः
 ॥ १० ॥ यदाभिमन्युं वहवो युद्धे जघ्नुर्महारथाः । पाण्डु-
 रस्मेवालं क्व ते धर्मस्तदा गतः ॥ ११ ॥ यद्येष धर्मस्तत्र न
 विद्यते हि किं सर्वथा तालविभोप्रथेन । अद्येह धर्माणि विधत्स्व
 स्तुन तथापि जीवन्न विमोक्ष्यसे हि ॥ १२ ॥ नलो ह्यद्वैर्निर्जितः
 पुष्करेण पुनर्यथा राज्यमवाप वीर्यात् । प्राप्तास्तथा पाण्डवा वाङ्-
 वीर्यात् सर्वं समस्ताः परिवृत्तलोभाः ॥ १३ ॥ निहत्य शत्रून्
 समरे प्रवृत्तान् ससोमका राज्यमवाप्नुयुस्ते । तथा गता धार्तरा-
 ष्ट्रा विनाशं धर्माभिगुप्तैः सततं नृसिंहैः ॥ १४ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्तस्तदा कर्णो वासुदेवेन भारत ।
 लज्जयावनता भूत्वा नोत्तरं किञ्चिदुक्तवान् ॥ १५ ॥ क्रोधात्
 प्रस्फुरमाणोष्ठो धनुस्त्यम्य भारत । योषयामास वै पार्थं महा-
 वेगपराक्रमः ॥ १६ ॥ ततोऽब्रवीद्वासुदेवः फाल्गुनं पुरुषर्षभम् ।
 दिव्यास्त्रेणैव निर्भेद्य पातयस्व महाबल ॥ १७ ॥ एवमुक्तस्तु
 देवेन क्रोधमागात्तदाजुनः । मन्युमभ्यविष्करोरं स्मृत्वा तत्तु धन-
 ञ्जयः ॥ १८ ॥ तस्य क्रुद्धस्य सर्वेभ्यः स्नातोभ्यस्तेजसोऽर्चिप्रः ।
 प्रादुरासंस्तदा राजंस्तदद्भुतमिवाभवत् ॥ १९ ॥ तत् समीक्ष्य
 ततः कर्णो ब्रह्मास्त्रेण धनञ्जयम् । अध्ववर्षन् पुनर्यत्नमकरोद्रथ-
 सञ्जने ॥ २० ॥ ब्रह्मास्त्रेणैव तं पार्थो ववर्ष शरवृष्टिभिः । अस्त्र-
 मस्त्रेण संवार्थं प्रजहार च पाण्डवः ॥ २१ ॥ ततोऽन्यदस्त्रं
 कौन्तेयो ददितं जातवेदसः । सुमोच कर्णमुद्दिश्य तत् प्रजज्वाल
 तेजसा ॥ २२ ॥ वारुणेन ततः कर्णः शमयामास पावकम् ।
 जीमूतैश्च दिग्ः सर्वासक्रे तिमिरदुर्हिनाः ॥ २३ ॥ पाण्डवेयस्त्रसं-
 भ्रान्तो वायव्यास्त्रेण वीर्यवान् । अपोवाह तद्भ्राणि राधेयस्य

प्रपश्यन्तः ॥ २४ ॥ ततः शरं महाघोरं ज्वलन्तमिव पावकम् ।
 आददे पाण्डुपुत्रस्य सूतपुत्रो जिघांसया ॥ २५ ॥ योच्यमाने
 ततस्तस्मिन् वाणे धनुषि पूजिते । चचाल पृथिवी राजन् सशैल-
 वनकानना ॥ २६ ॥ ववौ सशर्करो वायुर्द्विशश्च रजसा वृताः ।
 ह्याहाकारश्च सञ्चजे सुराणां दिवि भारत ॥ २७ ॥ तमिषुं
 सन्धितं दृष्ट्वा सूतपुत्रेण मारिष । विषादं परमं जम्मुः पाण्डवा
 दीनचेतसः ॥ २८ ॥ स सायकः कर्णभुजप्रमुक्तः शक्राग्निप्रख्य-
 कृत्विः शिताग्रः भुजान्तरं प्राप्य धनञ्जयस्य विवेश बल्मीकमिवो-
 रगोत्तमः ॥ २९ ॥ स गाढविहः समरे महात्मा विघूर्णमानः
 श्लघहस्तगाण्डिवः । चचाल वीभत्सुरमित्तमर्दनः क्षिते प्रकम्पे
 च यथाचलोत्तमः ॥ ३० ॥ तदन्तरं प्राप्य दूषो महारथो रथाङ्ग-
 मुर्वीगतमुष्णिह्वीर्षुः । रथाद्बलप्लव्य निरृच्छ दीर्घ्यां शशाक दैवान्न
 महाबलोऽपि ॥ ३१ ॥ ततः किरौटी प्रतिलभ्य संज्ञां जग्राह वाणं
 यमदण्डकल्पम् । दौप्तोऽर्जुनः प्राञ्जलिकं महात्मा ततोऽत्रवी-
 दासुदेवोऽपि पार्थम् । छिन्ध्यास्य मूर्धानमरेः शरेण न यावदा-
 रोहति वै रथं व्रषः ॥ ३२ ॥ तथैव सम्पूज्य स तद्वचः प्रभोस्ततः
 क्षरं प्रज्वलितं प्रगृह्य । जघान कक्षाममलार्कवर्णां महारथो
 रथचक्रे निमग्ने ॥ ३३ ॥ तं हस्तिकक्षाप्रवरञ्च केतुं सुवर्णमुक्ता-
 मणिञ्ज्वलपृष्ठम् । ज्ञानप्रकर्षोत्तमशिल्पयज्ञैः कृतं सुरूपं तपनीय-
 चित्रम् ॥ ३४ ॥ ऊर्जस्करं तव सैन्यस्य नित्यममित्रवित्रासनभीड-
 रूपम् । विख्यातमादित्यसमस्य लोके सर्वाल्लषं पावकभानुचन्द्रैः
 ॥ ३५ ॥ ततः क्षुरप्रेण सुसंश्रितेन सुवर्णपुङ्गेन ज्जताग्निवर्चसा ।
 श्रिया ज्वलन्तं ध्वजमुन्मथाथ महारथस्याधिरथे किरौटी ॥ ३६ ॥
 यश्च दर्पञ्च तथा जयोऽपि प्रियाणि सर्वाणि च तेन केतुना ।
 साकं कुरुणां हृदयाणि चापतन् बभूव हाहेति च निस्त्रनो महान्
 ॥ ३७ ॥ दृष्ट्वा ध्वजं पातितमाशुकारिणा कुरुप्रवीरेण निहन्त-

माहवे । नाशंसिरे सूतपुत्रस्य सर्वे जयं तदा भारत धी लक्ष्मीयाः
 ॥ ३८ ॥ अथ त्वरन् कर्णवधाय पार्थो महेन्द्रवज्रामलदण्डसन्नि-
 भम् । आदत्त पार्थोऽञ्जलिकं निषङ्गात् सहस्ररश्मोरिव रश्मि-
 मुत्तमम् ॥ ३९ ॥ मर्माच्छृङ्खलितमांसदिग्धं वैश्वानराकंप्रतिभं
 महाहर्मम् । नराश्वनागासुहरं त्रारत्निं षड्वाजमञ्जोगतिमुग्र-
 वेगम् ॥ ४० ॥ सहस्रनेत्राश्वनितुल्यतेजसं निशासु क्रव्यादमिवाति-
 दुःसहम् । पिनाकनारायणचक्रसन्निभं भयङ्करं प्राणभृतां विना-
 शनम् ॥ ४१ ॥ जग्राह पार्थः स्वशरं प्रहृष्टो यो देवसङ्घैरपि
 दुर्निवार्यः । संपूजितो यः सततं महात्मा देवासुरान् यो विज-
 येन्नहेषुः ॥ ४२ ॥ तं वै प्रमृष्टं प्रसमीक्ष्य युद्धे चवाल सर्वं
 सचराचरं जगत् । स्वस्ति जगत् स्यादृषयः प्रवक्रुः शुस्तमुद्यतं प्रेक्ष्य
 महाहवेषु ॥ ४३ ॥ ततस्तु तं वै शरमप्रमेयं गाण्डीवधन्वा धनुषि
 व्ययोजयत् । युक्ता महास्त्रेण परेण चापं विक्रुष्य गाण्डीवमुवाच
 सत्वरम् ॥ ४४ ॥ अयं महास्त्रप्रतिभोस्तु मे शरः शरीरहृत्चासु-
 हरश्च दुर्हृदः । तपोऽस्ति तप्तं गुरवश्च तोषिता मया यदौष्टं
 सुहृदां तथा श्रुतम् ॥ ४५ ॥ अनेन मत्प्रेन निहन्तव्यं शरः सु-
 श्रितः कर्णमरिं मया चिह्नितः । द्रव्यचिवांस्तं प्रसमीच वासुं धनञ्जयः
 कर्णवधाय घोरम् ॥ ४६ ॥ कृत्यामथर्वाङ्गिरसीभिवोग्रां दीप्ता-
 मसन्धां युधि मृत्युनापि । ब्रुवन् किरीटीत्यतिसंप्रहृष्टो ह्ययं शरो
 मे विजयावहोऽस्तु । जिघांसुरर्केन्दुसमप्रभावः कर्षं मयास्तो
 नयतां यमाय ॥ ४७ ॥ तेनेषुवर्ष्यण क्रौरौटमाली प्रहृष्टरूपो
 विजयावहेन । जिघांसुरर्केन्दुसमप्रभेण चक्रे बिषत्तां रिपुमात-
 ताथी ॥ ४८ ॥ तथा विमुक्तो वलिनार्कतजाः प्रज्वालयाभास
 दिग्गो नभस्य ॥ ४९ ॥ ततोऽर्जुनस्तस्य शिरो जहार वज्रेण वृषस्य
 यथा महेन्द्र । शरोत्तमेनाञ्जलिकेन राजंस्तदा महास्त्रप्रति-
 भन्मितेन ॥ ५० ॥ पार्थो पराङ्गे शिर उच्चकृत् वैकर्तनस्याथ

महेन्द्रस्तुः । तत् प्राञ्जलिकेन छिन्नमयास्य कायो निपपात
 पथात् ॥ ५१ ॥ तद्दद्यातादित्यसमानवर्चसं शरन्नभोमध्यगभास्का-
 रोपमम् । वराङ्गसुवर्णमपतच्चसूपतेर्हिवाकरोऽस्तादिव रक्तमण्डलः
 ॥ ५२ ॥ तमस्य देहं सततं सुखोचितं शुक्लपमव्यर्थमुदारवर्मणः ।
 परेण कृच्छ्रेण शिरः समत्यजद्देहं महर्हीव सुसङ्गभीष्वरः ॥ ५३ ॥
 शरैर्गितुन्नं व्यसु तत् सुवर्चसः पपात कर्णस्य शरीरसुच्छ्रितम् ।
 स्ववद्गणं गौरिकतोयविस्त्रवं गिरेर्यथा वज्रहतं शिरस्तथा ॥ ५४ ॥
 देहात् कर्णस्य निपातितस्य निजः सूर्य्यं खं विगाह्याविविष्म ।
 तद्भुतं सर्वं ननुष्ययोधाः पश्यन्ति राजन्निहतं स कर्णो ॥ ५५ ॥
 ततः शङ्कान् पाण्डवा दध्नुस्सर्वेदृष्ट्वा कर्णं पातितं फाल्वा नेन ।
 तद्यैव कृपास धनञ्जयश्च हृष्टौ तदा दध्नुःपुराशु शङ्कौ ॥ ५६ ॥ तं
 सोमकाः प्रेष्य हतं शयानं प्रीता नादान् सद् सैन्यैरक्तुर्वेन ।
 तूष्पाणि चाजधरतीव हृष्टा वासांसि चैवादुधुवुर्मुजांस्य । सं-
 वक्ष्यन्तश्च नरेन्द्रयोधाः पार्थं समाजग्मरतीव हृष्टाः ॥ ५७ ॥
 वलान्विवाद्याप्यपरे ह्यदृत्वन्त्वोऽन्यमाश्लिष्य नदन्त जघ्नुः । दृष्ट्वा
 तु कर्णं भुवि निष्टनन्तं कृतं तथा शायकेनातिभिन्नम् ॥ ५८ ॥
 महानिलेनाद्रिनिवापविद्धं यद्भावसानेऽग्निमिव प्रशान्तम् । रराज
 कर्णस्य शिरो निक्कृतमस्तङ्गते भास्करस्यैव विम्बम् ॥ ५९ ॥ प्रनाथ
 चेनामामित्रीं दीप्तैः सरगमस्तिभिः । वलिनार्जुनकालेन नीतो-
 ऽस्तं कर्णभास्करः ॥ ६० ॥ अस्तं गच्छन् यथादित्यः प्रमामादाय
 गच्छति । एवं जीवितमादाय कर्णस्येपुञ्जगाम ह ॥ ६१ ॥ अप-
 राङ्गे पराङ्गस्य स्तपुत्रस्य मारिष । छिन्नमञ्जलिकेनाजौ स्तोत्-
 सेधमपतच्छिरः ॥ ६२ ॥ उपर्युपरि सैन्यानां तस्य शत्रोस्तद-
 क्षणा । शिरः कर्णस्य सीत्सेधनिष्ठः सोऽपाहरद्दुद्रुत् ॥ ६३ ॥
 कर्णान्तु शूरं पतितं पृथिव्यां शराचितं योगितादिः गात्रम् । दृष्ट्वा
 शयानं भुवि मद्रराजश्छिन्नध्वजेनापययौ रथेन ॥ ६४ ॥ हते

कर्णो कुरवः प्राद्वन्त भयाद्द्वैता गाढविहास संख्ये । अवेक्षमाणा
मुहुरर्जुनस्य ध्वजं महान्तं वपुषा ज्वलन्तम् ॥ ६५ ॥ सहस्र-
नेत्रप्रतिमानकर्मणः सहस्रनेत्रप्रतिमाननं शुभम् । सहस्ररश्मि-
हिंसद्भयै तथा तथापतत् कर्णाग्नौ वसुधराम् ॥ ६६ ॥

इति कर्णपर्वणि कर्णवधे एकत्रयोध्यायः ॥ ६१ ॥

सञ्जय उवाच । शल्यस्तु कर्णार्जुनयोर्विमर्द्दं वलानि दृष्ट्वा
मृदितानि वाणैः । ययो परीतो भृशमन्युनासो रथेन संहित-
परिच्छेदेन ॥ १ ॥ निपातितस्यन्दनवाजिनागं बलञ्च दृष्ट्वा हत-
स्तपुत्रम् । दुर्योधनोऽश्रुपरिपूर्णनेत्रो मुहूर्मुहूर्न्यश्चमर्दात्तक्षपः
॥ २ ॥ कर्णान्तु शूरं पतितं पृथिव्यां अराचितं शोभितदिग्ध-
गात्रम् । यदृच्छ्या सूर्यमिवावनिस्थं दिदृक्षवः सं वार्थं
तस्युः ॥ ३ ॥ प्रहृष्टविषस्रविषस्रविस्मितास्तथापरे शोकपणा-
भवन् । परे तदीयाश्च परस्परं जनायथायथैषां प्रह्लासाया-
भवन् ॥ ४ ॥ प्रविह्वर्माभरणाश्वरायुधा धनश्लयीनामिहतमहौ-
जसा । निशम्य कर्णो कुरवः प्रदुदुबुर्हतर्षभा गाव इवाकुला-
कुलाः ॥ ५ ॥ भीमद भीमेन महास्वनेन नादं कृत्वा रोदशी
कम्पयानः । आस्फोटयन् वल्गाते नृत्यते च हते कर्णे वासयन्
धार्तराष्ट्रान् ॥ ६ ॥ तथैव राजन् सोमकाः सृष्ट्याश्च शङ्खान्
दधुः सस्वजुषापि सर्वे । परस्परं क्षत्रिया हृष्टरूपाः सूताकजे
वै निहते तदानीम् ॥ ७ ॥ कृत्वा विमर्द्दं भृशमर्जुनेन कर्णो हतः
केयरिणोव नागः । तीर्णां प्रतिष्ठा पुरुषर्षभेण वैरस्थान्तं गतवां-
श्वैव पार्थः ॥ ८ ॥ मद्राधिपस्यैव विमूढचेतास्तूष्णीं रथेनापहृत-
ध्वजेन । दुर्योधनस्यान्तिकमेत्य राजन् संभाष्य दुःखार्त्त उवाच
वाक्यम् ॥ ९ ॥ विभीर्षिणागाश्वरथप्रवीरं बलं तदीयं यमराष्ट्र-

कल्पम् । अन्योन्यमासाद्य हतैर्महद्भिर्नराश्वनागैर्गिरिकूटकल्पः
 ॥ १० ॥ नैतादृशं भारत युद्धमासीद्यथाय कर्णार्जुनयोर्वभूव ।
 प्रस्ती हि कर्णेन समेत्य कृष्णावन्ये च सर्वे तव शत्रवो धी ॥ ११ ॥
 देवन्तु यत्रात् स्ववशं प्रवृत्तं तत् पाण्डवान् पाति हिनस्ति चास्मान् ।
 तवार्थसिद्धार्थकरास्तु सर्वे प्रसन्न वीरा निहता हिपद्भिः ॥ १२ ॥
 कुबेरबैवस्वतवासवानां तुल्यप्रभावाम्बुपतेषु वीराः । वीर्य्येण
 शौर्य्येण बलेन चैव तेस्तैश्च युक्ता विविधैर्गुणौघैः ॥ १३ ॥ अथध्य-
 कल्पानिहता नरेन्द्रास्तवार्थकामा युधि पाण्डवैः । तन्माशुचो
 भारत दिष्टमेतत् पर्यायसिद्धिर्न सदास्ति सिद्धिः ॥ १४ ॥ एतद्वचो
 मद्रपतेर्निशम्य स्वं चापनीतं मनसा निरीक्ष्य । दुर्ध्वोर्धनो दीन-
 मना विसन्नः पुनः पुनन्व श्वसदार्त्तरूपः ॥ १५ ॥

इति कर्णपर्वणि अत्यवाक्ये हिनवतोऽध्याय ॥ ८२ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । तस्मिंस्तु कर्णार्जुनयोर्विमर्द्दं दग्धस्य
 रौद्रेऽहनि विद्रुतस्य । वभूव रूपं क्रुत्सृञ्जयानां बलस्य वाणो-
 ष्पाथितस्य कीदृक् ॥ १ ॥

सञ्जय उवाच । शृणु राजन्बवहितो यथा वृत्तो महाक्षयः ।
 घोरो मनुष्यदेहानामाजौ नरवरक्षयः ॥ २ ॥ यत्तत् कर्णे हते
 पार्थः सिंहनादमथाकरोत् । तदा तव सुतान्राजन्नाबिवेश मह-
 क्षयम् ॥ ३ ॥ न सन्धातुमनीकानि न च वाय पराक्रमे । आसी-
 दुद्धिर्हते कर्णे तव योधस्य कस्यचित् ॥ ४ ॥ वणिजो नावि
 भिन्नायामगाधे षड्भवा यथा । अपारे पारमिच्छन्तो हते ह्योपे-
 किरीटिना ॥ ५ ॥ सूतपुत्रे हते राजन् वितस्ताः शरविभ्रताः ।
 अनाथा नाथमिच्छन्तो नागाः सिद्धैरिवाहताः ॥ ६ ॥ भग्नशृङ्गा
 इव वृषा भग्नदंष्ट्रा इवोरगाः । प्रत्यपायाम सात्राङ्गे निर्ज्विताः

सख्यसाचिना ॥ ७ ॥ हतप्रवीरा विध्वस्ता निहत्ता निर्भ्रतैः
 शरैः । सूतपुत्रे हते राजन् पुत्रास्ते प्राद्ववन् भयात् ॥ ८ ॥ विशस्त्र
 कवचाः सर्वे कान्दिशौका विचेतसः । अन्योऽन्यमवमृदन्तो वीच्य
 नाणा भयार्हिताः ॥ ९ ॥ मामेव तूर्णं वीभत्सुर्मामेव च वृको-
 दरः । अभियातीति यन्वानाः पितृमस्तुश्च सम्भ्रमात् ॥ १० ॥
 हवानन्ये रथानन्ये गजानन्ये महारथाः । आरुह्य जवसम्पन्नाः
 पादाता प्राद्ववन् भयात् ॥ ११ ॥ कुञ्जरैः स्थन्दिनाः क्षुणाः सादि-
 नश्च महारथैः । पदातिक्रान्ताश्चोवैः पलायद्भिर्भयार्हिताः ॥ १२ ॥
 व्यालतस्करसङ्घीर्णं सार्धंहीना यथा वने । तथा त्वदीया निहते
 सूतपुत्रे तदाभवन् ॥ १३ ॥ हतारोहास्तदा नागास्मिन्नहस्ता-
 स्तथा नराः । सर्वे पायमयं लोकं संपश्यन्तो भयातुराः ॥ १४ ॥
 तान् प्रेक्ष्य द्रवतः सर्वान् भीमसेनभयार्हितान् । तान् दृष्ट्वा विदु-
 तान् सर्वान् योधांश्चात्र रुहस्रमः । दुर्योधनोऽथ खं सूतं वाहे-
 कुहोदमव्रवीत् ॥ १५ ॥

दुर्योधन उवाच । नातिक्रमिष्यते पार्थो धनुष्पाणिर्व्यवस्थितः
 जघने सर्वसैन्यानां मनैरश्वान् प्रचीदय ॥ १६ ॥ जघने युध्यमान
 हि कौन्तेयो मां न संशयः । नोत्सहेत व्यतिक्रान्तं विलासिव
 महोदधिः ॥ १७ ॥ अद्यार्जुनं सगोविन्दं मानिनञ्च वृकोदरम् ।
 निहत्य मिथान् शत्रुंश्च कर्षस्यावृणुष्यापुत्राम् ॥ १८ ॥ तत् श्रुत्वा
 कुरुराजस्य शूराथ्येनदृशं वव । सूतो हेमपरिच्छन्नान् मनै-
 रश्वान्प्रचीदयत् ॥ १९ ॥ रथाश्वगजहीनास्तु पादातान्त्सय मारिष ।
 पञ्चविंशतिसाहस्रा युद्धायैव व्यवस्थिताः ॥ २० ॥ तान् भीमसेनः
 सक्रुद्धो घृष्टदुम्नश्च पार्षतः । वलेन चतुरङ्गेन संवृत्याजघ्नतुः
 शरैः ॥ २१ ॥ प्रवृथुषास्त ते सर्वे भीमसेनं सपार्षतम् । पार्थ-
 पार्षतयोद्यान्ये जगद्गस्तात्र नामनी ॥ २२ ॥ अक्रुध्यत तदा भीमस्तै
 रसौ प्रवृथुष्यतैः । सोऽवनीथ्यै रथान्तूर्णं गदापाणिबधुधान् ॥ २३ ॥

न तान्नद्यस्थो भूमिष्ठान् धर्मापेक्षी वृकोदरः । योषयामास
 कौन्तेयो भुजवीर्यसमाश्रितः ॥ २४ ॥ जातरूपपरिच्छन्नां प्रगृह्य
 महतीं गदाम् । अवधौत्तावकान् सर्वान् दण्डपाणिरिवान्तकः
 ॥ २५ ॥ पदातिनोऽपि संख्यास्यक्त्वा जीवितमात्मनः । भीम-
 मभ्यद्रवन् सङ्घेऽपतङ्गा इव पावकम् ॥ २६ ॥ आसाद्य भीमसेनन्तु
 संख्या युद्धदुर्मदाः । विनेशुः सहसा दृष्ट्वा भूतग्रामा इवान्तकम्
 ॥ २७ ॥ श्येनवहिवरन् भीमो गदाहस्तो महाबलः । पञ्च-
 िंशतिमाहम्रास्तावकानामपोथदा ॥ २८ ॥ हत्वा तत् पुरुषा-
 नोर्कं भीमः सत्यपराक्रमः । घृष्टद्युम्नं पुरस्कृत्य पुनस्तस्थौ महा-
 बलः ॥ २९ ॥ धनञ्जयो रथानीकमभ्यवर्त्तत वीर्यवान् ॥ ३० ॥
 माद्रीपुत्रो तु शक्तिं सात्यकिश्च महारथः । जनेनाभ्यपतन् हृष्टा
 निघ्नन्त सोवलं वलम् ॥ ३१ ॥ तस्याश्रुंश्च गतानाजौ विनिहत्य
 शितैः शरैः । तमभ्यधावंस्वरितास्ततो युद्धमभूत्तदा ॥ ३२ ॥ धन-
 ञ्जयोऽपि चाभ्येत्य रथानीकं तव प्रभो । विश्रुतं त्रिषु लोकेषु
 व्याक्षिपत् गाण्डिवं धनुः ॥ ३३ ॥ कृष्णसारथिमायान्तं दृष्ट्वा
 श्वेतहयं रथम् । अर्जुनञ्चापि योद्धारं त्वदीयाः प्राद्रवन् भयात्
 ॥ ३४ ॥ विप्रहौणरथाथैव शरैश्च परिकर्षिताः । पञ्चविंशति-
 साहस्राः कालमाच्छन् पदातयः ॥ ३५ ॥ हत्वा तान् पुरुषव्याघ्रः
 पाञ्चालानां महारथः । पुत्रः पाञ्चालराजस्य घृष्टद्युम्नो महा-
 मनाः ॥ ३६ ॥ भीमसेनं पुरस्कृत्य नचिरात् प्रत्यदृश्यत । महा-
 धनुर्धरः शौमानमिवगणसूदनः ॥ ३७ ॥ पारावतसवर्णाश्रुं
 कोविदारमहाध्वजम् । घृष्टद्युम्नरथं दृष्ट्वा प्राद्रवन्त भयाङ्गुणम्
 ॥ ३८ ॥ गाम्भारराजं श्रीघ्नास्त्रमनुसृत्य यशस्विनी । नचिरात्
 पश्यदृशेतां माद्रीपुत्रौ ससात्यकौ ॥ ३९ ॥ चैकितानः शिखण्डी
 च द्रोपदेयाश्च मारिष । हत्वा तदीयं सुमहत् सैन्यं शङ्खानथा-
 धमन् ॥ ४० ॥ ते सर्वे तान्नकान् प्रेक्ष्य द्रततोऽपि पराङ्मुखान् ।

अभ्यवर्तन्त संरथान् वृषान् जिज्ञा यथा वृषाः ॥ ४१ ॥ सेनाव-
 शेषं तं दृष्ट्वा सैन्यस्य पाण्डवः । व्यवस्थितं सव्यसाची चक्रोध
 वलवान् नृप ॥ ४२ ॥ धनञ्जयो रथानीकमभ्यवर्तत वीर्यवान् ।
 विश्रुतं त्रिषु लोकेषु व्याचिपन् गाण्डिवं धनुः ॥ ४३ ॥ तत एनं
 शरव्रातैः सहसा समवाकिरत् । रजसा सोढृतेनाथ न स किञ्चि-
 द्वाद्दृश्यत ॥ ४४ ॥ अश्वकारीकृते लोके रजोभूते महीतले । दिशः
 सर्वा महाराज तावकाः प्राद्रवन् भयात् ॥ ४५ ॥ भक्ष्यमानेषु
 सैन्येषु कुरुराजे विश्राम्यते । परानभिमुखांश्चैव सूतस्ते समुपा-
 द्रवत् ॥ ४६ ॥ ततो दुर्योधन सर्वानाजुहावाथ पाण्डवान् । युद्धाय
 भरतश्रेष्ठ देवानिव पुरा वलिः ॥ ४७ ॥ त एनमभिवर्तन्तं सहिताः
 समुपाद्रवन् । नानाशस्त्रसृजः सर्वे भर्त्सयन्तो मुहुर्मुहुः ॥ ४८ ॥
 दुर्योधनस्त्वसंभ्रान्तस्तानरीन्निशितैः शरैः । तत्रावधीत्ततः क्रुद्धः
 शतशोऽथ सहस्रशः ॥ ४९ ॥ तत्राद्भुतमपश्याम तत्र पुत्रस्य पौरु-
 षम् । यदेकः सहितान् सर्वान् रणोऽयुद्धत पाण्डुध्वान् ॥ ५० ॥
 नातिदूरापयातन्तु कृतबुद्धिं पलायने । दुर्योधनः स्वकं सैन्यं
 मपश्यच्छरविद्यतम् ॥ ५१ ॥ ततोऽवस्थाप्य राजेन्द्र कृतबुद्धिस्ता-
 त्तजः । हर्षयन्निब तान् योधानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ५२ ॥ न
 तं देवं प्रपश्यामि पृथिव्यां पर्वतेषु च । यत्र यातान् न वो हन्युः
 पाण्डवाः किं सृतेन वः ॥ ५३ ॥ अल्पञ्च बलमेतेषां कृष्णो च
 भृशविद्यतौ । यदि सर्वेऽत्रतिष्ठामो ध्रुवं नो विक्रयो भवेत् ॥ ५४ ॥
 विप्रयातांस्तु नो भिन्नान् पाण्डवाः कृतकिल्बिषान् । धनुसृत्य
 वधिष्यन्ति श्रेयान्नः समरे वधः ॥ ५५ ॥ सुखं सांग्रामिको मृत्युः
 क्षत्रधर्मण युध्यताम् । मृतो दुःखं न जानीते प्रेत्य चानन्यमङ्गते
 ॥ ५६ ॥ शृणुष्वं क्षत्रियाः सर्वे यावन्तः स समागताः । यदा
 शूरश्च भीरुश्च मारयत्यन्तको यमः । को तु मूर्खो न युध्येत मादृशः
 क्षत्रियव्रतः ॥ ५७ ॥ दिष्यतो भीमसेनस्य क्रुद्धस्य वचनेष्वथ ।

पितामहैराचरितं न धर्मं हातुमर्हथ ॥ ५८ ॥ न हि धर्मोऽस्ति
पापीयान् क्षत्रियस्य पलायने । न युद्धधर्माच्छ्रेयोऽन्यः पन्थाः
स्वर्गस्य कौरवाः । अचिरेण हता लोकं सर्वे योधाः समञ्जतः ॥ ५९ ॥

सञ्जय उवाच । एवं ब्रुवति ते पुत्रे सैनिका भृशविद्यताः ।
अनवेष्ट्यैव तदाक्यं प्राद्रवन् सर्वतोऽस्रम ॥ ६० ॥

इति कर्मपर्वणि कौरवसैन्यपलायने त्रिनवतीऽध्यायः ॥ ६३ ॥

सञ्जय उवाच । दृष्ट्वा तु सैन्यं विनिवर्त्तमानं पुत्रेण ते
मद्रपतिस्तदानीम् । सन्नस्तस्त्रपः परिमूढचेता दुर्योधनं वाक्य-
मिदं वभाषि ॥ १ ॥

शल्य उवाच । पश्येदमुग्रं नरवाजिनागैरायोधनं वीर हतैः
सुपूर्णम् । महीधरामैः पतितैर्महागजैः सकृत् प्रभिन्नैः शरविद्ध-
मर्मभिः ॥ २ ॥ तैर्विह्वलङ्घिषु समन्ततो वै प्रध्वस्तवर्मायुधयोधमुखैः ।
वज्रापविद्धै रिव चाचलेन्द्रै र्विभिन्नपाषाणमहाद्रुमौषधैः ॥ ३ ॥ प्रविद्ध-
घण्टाङ्गुशतोमरध्वजैः सहेमजालैरुधिरौघसंप्रुतैः । शरावभिन्नैः
पतितैश्च वाजिभिः श्वसङ्घिराक्तैः क्षतजं वमद्भिः ॥ ४ ॥ दीनं स्तनङ्घ्रिः
परिव्रत्यनेत्रैर्महीं दशङ्घ्रिः कृपस्यं नदङ्घ्रिः । तथापविद्धैर्गजवाजि-
योधैर्वलापविद्धै रथवीरसङ्घैः ॥ ५ ॥ मन्दासुभियैव गतासुभिश्च
नराश्रुनागैश्च रथैश्च मर्द्दितैः । मही महाघैतरणीव दुर्दृशा
गजैर्निहृत्तैर्यतहस्तगात्रैः ॥ ६ ॥ उद्वेपमानैः पतितैः पृथिव्यां
विशीर्णदन्तैः क्षतजं वमद्भिः । स्फुरद्घिराक्तैः करुणं रणाजिरे
नयोधवर्मायुधपादगः स्रृभिः । प्रकीर्णतृणौरपताककेतुभिः सुवर्ण-
जालावततैर्भृश्राहतैः ॥ ७ ॥ मही वभौ द्यौञ्जलदैरिवावृता
यथस्त्रिभिर्नागरयाश्रयोधिभिः । पदातिभिश्चाभिमुखैर्हतैः परै-
विशीर्णवर्माभरणाम्बरायुधैः ॥ ८ ॥ शरप्रहाराभिहतैर्महावल्गै-

रवेच्छमाणैः पतितैः सहस्रशः । प्रनष्टसञ्जैः पुनरुच्छुग्द्विर्नही
 वभूवानुगतैरिवाग्निभिः ॥ ९ ॥ कर्णार्जुनाभ्यां शरभिन्नागतैर्हतैः
 प्रवीरैः कुरुसृञ्जयनाम् । दिव्यश्रुतैर्भूरतिदीप्तिनञ्जितैः प्रहै
 द्यौरमलैश्च दीप्तैः ॥ १० ॥ शराश्च कर्णार्जुनवाहृतुषा विदार्य
 नागाश्वमनुष्यदेहान् । प्राणान्निरस्याशु मर्द्द्वी व्यतीर्थुर्महोरगा
 वासनिवातिताम्नाः ॥ ११ ॥ हतैर्मनुष्याश्वगजैरमहैः शराव-
 भिनैश्च रथैर्वभूव । धनञ्जयस्याधिरथेश्च मार्गणगजैरगम्या
 बसुधातिदुर्गमा ॥ १२ ॥ रथैर्वैरेषून्मथितैः सयोधैः संसृज्यताश्व-
 वरायुधध्वजैः । विभीर्षाश्चस्त्रैर्विनिकृत्तकन्धरैर्निकृत्तचक्रा
 वेणुभिः ॥ १३ ॥ विमुक्तवक्रैर्विहतैरुपस्करैः कृतानुकर्षैर्वि
 वन्धनैः । प्रभन्ननौडैर्मणिहेममण्डितैः स्तुता मर्द्द्वी द्यौरिव शान्ति
 धनैः ॥ १४ ॥ विकृष्यमाणैर्ज्वनैस्तुरङ्गमैर्हतेष्वरैः राजरथैः सु
 ल्यितैः । मनुष्यमातङ्गरथाश्वराश्विमिदृष्टं द्रजन्तो बह्वधा वि
 स्थिताः ॥ १५ ॥ सहेमपटाः परिधाः परश्वधाः शिताश्च
 सुप्रलानि पट्टिशः । पेतुश्च खड्गो विमला विकीर्णा र
 जाम्बूनष्टपट्टनहाः ॥ १६ ॥ चापानि कृत्वा द्रव्यभूषणानि प्राय
 कार्तस्वरचित्रपुङ्गाः । ऋष्टशस्त्र पीता विमला विकीर्णाः प्रासा
 सखड्गाः कनकावभासाः ॥ १७ ॥ कृत्राणि वाद्यव्यजनानि शङ्खा
 भुजाश्च पुष्पोत्तमहेमभूषिताः । कुथा पताका रथवेष्टनानि किरीट
 माला मुकुटाश्च शुभ्राः ॥ १८ ॥ प्रकीर्णाका विप्रकीर्णाश्च राजन्
 प्रबालमुक्तातरलाश्च हाराः । आपीडकेयूरवराङ्गदानि श्रैवेय-
 निष्काश्च सुवर्णसूत्राः ॥ १९ ॥ मरुत्तमा वज्र सुवर्णमुक्ता रत्नानि
 चोच्चाबचमङ्गलानि । गात्राणि चात्यन्तमुखोचितानि शिरांसि
 चेन्दुप्रतिमाननानि ॥ २० ॥ देहांश्च भोगांश्च परिच्छेदांश्च त्यक्त्वा
 मनोज्ञानि सुखानि चापि । स्वधर्मनिष्ठां नहतीमवाप्य चाप्याशु
 लोकान् यशसा गतास्ते ॥ २१ ॥ निवृत्तं दुर्योधन यान्तु सैनिका

ब्रजस्य राजन् शिविराय मानद । दिवाकरो ह्येष किलस्वते प्रभो
 पुनस्त्वमेवात्र नरेन्द्र कारणम् ॥ २२ ॥ इत्येवमुक्त्वा विरराम शल्यो
 दुर्ध्वोधनं शोकपरीतचेताः । हा कर्ण हा कर्ण इति ब्रुवाणमात्तं
 प्रसंज्ञं भृशमश्रुनेत्रम् ॥ २३ ॥ तं द्राणपुत्रप्रसूखा नरेन्द्रा सर्वं
 समाश्रुत्वात्य मुहुः प्रयान्ति । निरीक्षमाणा मुहुरर्जुनस्य ध्वजं
 महान्तं यमसा ज्वलन्तम् ॥ २४ ॥ नराश्वनातङ्गरीरजेन रक्तान
 सिक्ताञ्च तथैव भूमिम् । रक्ताम्बरस्रक्तपनीययोगान्दारीं
 प्रकाशामिव सर्वगम्याम् ॥ २५ ॥ प्रच्छन्नरूपा रुधरेण राज-
 द्रौद्रे मुहूर्त्सतिविराजमाने । नैवावतस्थः कुबवः समीच्य प्रब्रा-
 जिता देवलोक्याय सर्वे ॥ २६ ॥ वधेन कर्णस्य च दुःखितास्ते हा
 कर्ण हा कर्ण इति ब्रुवाणाः । द्रुतं प्रयाताः शिविराणि राजन्
 दिवाकरं रक्तमवेक्षमाणाः ॥ २७ ॥ गाण्डीवमुक्तैश्च सुवर्णपङ्क्तैः
 शिलाप्रितैः शोणितदिग्धवाजैः । शरैश्चिताङ्गो मुवि भाति कर्णो
 हताऽपि सन् स्थे इवांशुमाली ॥ २८ ॥ कर्णस्य देवः रुधिरा-
 वधितं भक्तानुकम्पो भगवान् विवस्वान् । सृष्ट्वांशुभिर्लोहित-
 रक्तलपः सिन्धुसुरभ्येत परं समुद्रम् ॥ २९ ॥ इतीव सञ्चिन्त्य
 सुरर्षिसङ्घाः संप्रस्थिता यान्ति यथानिकेतम् । सञ्चिन्त्यित्वा
 जनता विसस्तु यथासुखं खञ्ज महीतलञ्ज ॥ ३० ॥ तदद्भुतं प्राण-
 म्भवां भयङ्करं निशम्य युद्धं कुरुवीरमुखाः । धनञ्जयस्याधि-
 रथेश्व विस्मिताः प्रशंसमानाः प्रययुस्तदा जनाः ॥ ३१ ॥ शरः
 संकुत्तवर्माणं वीरं विशसन्ने हतम् । गतासुमपि राधेयं न लक्ष्मीः
 प्रतिमुञ्चति ॥ ३२ ॥ निष्ठहेमवपुषं ज्वलनार्कसमप्रभम् । जीवन्त-
 मिव शूरञ्च सर्वभूतानि मेनिरे ॥ ३३ ॥ हतस्यापि महाराज
 सूतपुत्रस्य संयुगे । वित्रेसुः सर्वतो योषाः सिद्धस्येवेतरे मृगाः
 ॥ ३४ ॥ हतोऽपि पुरुषव्याघ्रो व्याहरन्निव दृश्यत । नाभवदिकृतं
 किञ्चित् मृतस्यापि महात्मनः ॥ ३५ ॥ चासुवेधशरं राजन् चासु-

मौलिशिरोधरम् । तन्मुखं स्तनपुत्रस्य पूर्णवन्द्यसमद्युति ॥ ३६ ॥
 नानाभरणवाद्यजंस्तप्तकाम्बुनदाङ्गदः । हतो वैकर्ततः श्रुते पाद-
 पोद्दूरवानिव ॥ ३७ ॥ कनकौत्तमसङ्गाथो ज्वलन्निव विद्युत्सुः ।
 स शान्तः पुरुषव्याघ्रः पार्थसायकवारिणा ॥ ३८ ॥ यथा हि
 ज्वलनो दीप्तो जलमासाद्य शाम्यति । कर्णाग्निः शमितस्तरत्
 पार्थमेघेन संयुगे ॥ ३८ ॥ प्रगच्छ च यद्यो दीप्तं सुयुद्धेनात्मनो
 भुवि । विसृज्य शरवर्षाणि प्रताप्य च दिशो द्रुमः । सपुत्रः पुरुष-
 व्याघ्रः संशान्तः पार्थतेजसा ॥ ४० ॥ पताप्य पाण्डुवाज्राजन् पाङ्ग-
 लान स्वतेजसा । वर्षित्वा शरवर्षेण प्रताप्य रिपुवाहिनौम् ॥ ४१ ॥
 श्रीमानिव सहस्रांशुर्जगत् सर्वं प्रताप्य च । हतो वैकर्तनः कर्णः
 सपुत्रः सहवाहनः ॥ ४२ ॥ अर्थिनां पक्षिसङ्घस्य कल्पवृक्षो
 निपातितः । ददानोत्खेब योऽवोचन्न नास्तीत्यर्थिताऽर्थिभिः ॥ ४३ ॥
 सद्भिः सदा सत्पुरुष स हतो हैरथे व्रधः । यस्य ब्राह्मणसात्
 सर्वं वित्तमासीन्नहात्मनः । नादियं ब्राह्मणेष्वामीयस्य स्वमपि
 जीवितम् ॥ ४४ ॥ सदा नृणां प्रियो दाता प्रियदानोऽप्रियं गतः ।
 स पार्थास्त्रविनिर्द्देशो गतः परमिकां गतिम् ॥ ४५ ॥ यमाश्रित्या-
 करोहैरं सुगस्ते स गतो दिवम् । आनाय तत्र पुत्राणां जयायां
 शर्म वर्म व ॥ ४६ ॥ हते कर्णे सरितो न प्रसस्रुर्जगाम चास्तं
 कलपो दिवाकरः । ग्रहश्च तिर्थेगज्वलितार्कवर्णः सोमस्य पुत्री-
 ऽभ्युदियाय तिर्थेक ॥ ४७ ॥ नभः पफालाय चचाल चोर्वी ववुष
 वाताः पक्ष्वा सुधोराः । दिशः सधूमाश्च भृशं प्रजत्त्वल्महा-
 णाश्चक्षुभिरे च सस्त्रनाः ॥ ४८ ॥ सकाननाशाद्रिचया विदद्रिरे
 श्रवित्र्यभूतगणाश्च मारिषः । वृहस्पती रोहिणीं संप्रीड्य वभूव
 चन्द्राकंसनानवर्णः ॥ ४९ ॥ हतंऽपि कर्णे विदिशोऽपि जज्वल-
 स्तमोवृता श्यार्विचचाल भूमिः । पपात चोक्त्वा ज्वलनप्रकाशा
 निशाचराश्चाप्यभयन् प्रहृष्टाः ॥ ५० ॥ अग्निप्रकाशाननमर्जनी यदा

क्षत्रेण कर्णस्य धिरो न्यपातयत् । तदान्तरीक्षे दिवि चेद् राजन्
 वभूव ह्यहेति जनस्य निस्वनः ॥ ५१ ॥ स देवगन्धर्वमनुष्यपूजितं
 निहत्य कर्णं रिपुमाहवेऽर्जुनः । रराज पार्थः परमेण तेजसा
 'द्वयं निहत्येव सहस्रलोचनः ॥ ५२ ॥ ततो रथेनास्व दद्वन्दनादिना
 शरन्नभोमध्यगभास्करत्विषा । पताकिना भीमनिनादकेतुना हिमेन्द-
 शङ्खस्कटिकावभासिना ॥ ५३ ॥ महेन्द्रवाहप्रतिभेन ताबुभौ
 महेन्द्रवीर्यप्रतिमानपौरुषौ । सुवर्णमुक्तामणित्रयविदुमैरलङ्कता-
 वप्रतिभेन रंहसा ॥ ५४ ॥ नरोत्तमो पाण्डवकेशिमहिर्नो तदा-
 द्दितावग्निद्वाकरोपमौ । रणाजिरे बीतभयौ विचिरतुः समान-
 यानादिव विष्णुवासवौ ॥ ५५ ॥ ततो धनुर्ज्यातलघातनिस्त्रैः
 प्रसृज्य कृत्वा च रिपुं हनप्रभम् । संसाधविल्लैव कुक्षुन् शरौघैः
 कपिध्वजः पञ्चवरध्वजश्च ॥ ५६ ॥ हृष्टो ततस्तावमितप्रभावी
 मनांस्यरीणामवदारयन्तौ । सुवर्णजालावतनौ महाध्वनौ हिमा-
 वदातौ परिगृह्य पाणिभिः । चुचुस्वतुः शङ्खवरो दृणावरो वरा-
 ननाभ्यां युगपच्च दध्मतुः ॥ ५७ ॥ पाञ्चजन्यस्य निघोषो देवदत्तस्य
 घोभयोः । पृथिवीञ्चान्तरीक्षञ्च दिवञ्च समपूरयत् ॥ ५८ ॥
 विवस्ताशाभवन् सर्वं कुरवो राजसत्तम । शङ्खघ्देन शूरस्य
 माधवस्यार्जुनस्य च ॥ ५९ ॥ तौ शङ्खघ्देन निनादयन्तौ बनानि
 श्लैलान् सरितां दिशश्च । विदासयन्तौ तव पुत्रसेनां युधिष्ठिरं
 नन्दयतां वरिष्ठौ ॥ ६० ॥ ततः प्रयाताः कुरवो ज्वेन श्रुल्लैव
 शङ्खस्वनमीर्यमाणम् । विहाय मद्राधिपतिं पतिञ्च दुर्योधनं
 भारत भारतानाम् ॥ ६१ ॥ महाहवे तं वज्रभीभमानं धनञ्जयं
 भूतगणाः समेताः । तदानुमोदन्त जनार्दनञ्च प्रभाकरावभ्यदितौ
 यथैव ॥ ६२ ॥ समाचितौ कर्माश्रयैः परन्तपाबुभौ व्यभातां समरे-
 ऽच्यतार्जुनौ । तमो विहत्याभ्यदितौ यथानलां शशाङ्कसूर्याविव
 रश्मिमाक्षिभौ ॥ ६३ ॥ विहाय तान् वाणगणास्त्रहावलौ सुहृ-

हृतावप्रतिमानविक्रमौ । सुखं प्रविष्टौ शिविरं स्वमीश्वरौ सद्य-
निन्द्याशिव वासवाच्यतौ ॥ ६४ ॥ तौ देवगन्धर्वमनुष्यचारणैर्मह-
र्षिभिर्यज्ञमहोरगैरपि । जयाभिवृद्ध्या परयाभिपूजितौ हते तु
कर्णं परमाहवे तदा ॥ ६५ ॥ वयोऽभिरूपं प्रतिगच्छन्तानथ
प्रमथ्यमानावतुल्यैश्च कर्मभिः । ननन्दतुस्तौ ससृष्टदृशो तदा बलिं
नियम्येव सुरेशकेयवौ ॥ ६६ ॥

इति कर्णपर्वणि शिविरप्रवेशे चतुर्नवतोध्यायः ॥ ६४ ॥

सञ्जय उवाच । हते वैकर्त्तने कर्णे क्रूरवा भयपीडिताः ।
वीक्षमाणा दिशः सर्वाः पलायन्ते स्म सर्वतः ॥ १ ॥ वीरं तु
निहतं श्रुत्वा शत्रुभिः परमाहवे । सर्वे दिशोऽन्वकीर्ष्यन्त तावका
मयमोहिताः ॥ २ ॥ ततोऽवहारं चक्रुस्ते राजन् योधाः सम-
न्ततः । वार्यमाणा मयोहिनास्तव पुत्रेण भारत ॥ ३ ॥ तेषान्तु
मतमाज्ञाय पुत्रस्ते भरतर्षभ । अवहारं ततश्चक्रे शत्रुस्यानुमते
नृप ॥ ४ ॥ योधैर्महारथैः साङ्गे हृतो भारत तावकीः । हता-
वशेषैस्त्वरितः शिविरायैव द्रुद्रुवे ॥ ५ ॥ गान्धाराणां सहस्रेण
शकुनिः परिवारितः । हतमाधिरथिं दृष्ट्वा शिविरायैव द्रुद्रुवे ॥ ६ ॥
कृपः शारहतो राजन् नागानीकेन संवृतः । महता मेघकल्पेन
शिविरायैव द्रुद्रुवे ॥ ७ ॥ अश्रुत्यामा ततः शूरो विनिश्चस्य
सुहृर्मुहुः । पाण्डवानां जयं दृष्ट्वा शिविरायैव द्रुद्रुवे ॥ ८ ॥
गंगप्रकावर्गिणा वल्लेन महता वृतः । सुप्रभापि ययौ राजन्
वीक्षमाणो भयातुरान् ॥ ९ ॥ दुर्योधनस्तु नृपतिर्हतसर्वश-
यातुरः । ययौ शोकसमाविष्टश्चिन्तयन् विमना वृद्ध ॥ १० ॥ ह्येन-
ध्वजेन शत्रुस्तु रथेन रथिनाम्बरः । प्रययौ शिविरायैव वीक्ष-
माणा दिशो द्रम ॥ ११ ॥ ततोऽपरे सुवहवो भारतानां महा-

रथाः । प्राद्वन्त भयवस्ता ह्रियाविष्टा विचेत्सः ॥ १२ ॥ अमु-
कण्टा भयोद्विग्नानि विपमाना भयातुराः । कुरवः प्रदुताः सर्वे दृष्ट्वा
कर्णं निपातितम् ॥ १३ ॥ प्रसंसन्तोऽर्जुनं केचित् केचित् कर्णं
महारथाः । व्यद्वन्त दिग्भो भीताः कुरवः क्रुसत्तम ॥ १४ ॥
तेषां योषसहस्राणां तावकानां महामुधे । नासीत्तत्र पुमान्
कश्चिद्योद्गुं यो मन आदधे ॥ १५ ॥ हते कर्णे महाराज निराशाः
क्रुवोऽभवन् । जीवितेष्वथ राज्ञेषु दारेषु च धनेषु च ॥ १६ ॥
तान् समानीय पुत्रस्ते यत्नेन महता प्रभो । निवेशाय मनो दधे
दुःस्वप्नोऽकसमन्वितः ॥ १७ ॥ तस्याञ्चां शिरसा तेऽपि प्रतिगृह्य
विश्रास्यते । विवर्णवदना दीना न्यवर्त्तन्त महारथाः ॥ १८ ॥

इति कर्णपर्वणि कौरवपलायने पञ्चमवतोऽध्याय ॥ ८५ ॥

सञ्जय उवाच । तथा निपातिते कर्णे तत्र सेन्ये च विदुते ।
आश्लिष्य पार्थ दामार्हो हर्षादचनमत्रवीत् ॥ १ ॥ हतो वज्रभृता
वृषस्त्वया कर्णो निपातितः । वधं वै वृषकर्णाभ्यां कथयिष्यन्ति
मानवाः ॥ २ ॥ दज्जेण निहतो वृषः संयुगो भूरितिजसा । त्वथा
तु निहतः कर्णो धनुषा निमित्तैः शरैः ॥ ३ ॥ तमिमं विक्रमं
लोके प्रथितन्ते यशस्करम् । निवेद्य त्वं कौन्तेय धर्मराजाय
भारत ॥ ४ ॥ वधं कर्णस्य संग्रामे दीर्घकालचिकीर्षितम् । निवेद्य
धर्मराजाय त्वमानृष्यं गमिष्यसि ॥ ५ ॥ वर्त्तमाने तु युद्धे वै तव
कर्णस्य चोभयोः । द्रष्टुमायोधनं पूर्वमागतो धर्मनन्दनः ॥ ६ ॥
सुभयं गाढविद्वलान् शक्तः स्थातुमाहवे । ततः स्वप्निविरं यातः
स राजा पुरुप्रथमः ॥ ७ ॥ तथेत्युक्तः केशवस्तु पार्थिव ददुपुङ्गव ।
पर्यावर्त्तयद्व्यग्रो रथं रथवरस्य तम् ॥ ८ ॥ एवमुक्त्वार्जुनं कृष्णः
सैनमानिऽमत्राः । परानभिसुखा यत्तास्त्रिष्टधं भद्रमस्तु वः

॥ ८ ॥ वृष्टद्युन्नं पुषामन्यं माद्रीपुत्रो वृकोदरम् । युयुधानञ्च
 गोविन्द इदं वचनमब्रवीत् ॥ १० ॥ यावद्विद्यतां राज्ञे हतः
 कर्णोऽर्जुनेन वै । तावद्भवद्भिर्यत्तैस्तु भवितव्यं नराधिपैः ॥ ११ ॥
 स तैः शूरैरनुज्ञातो ययौ राजनिवेग्नम् । पार्थमादाय गोविन्दो
 ददर्श च युधिष्ठिरम् ॥ १२ ॥ शयानं राजपार्दूलं काञ्चने शय-
 नोत्तमे । अगृह्णीताञ्च मुदितौ चरणौ पार्थिवस्य तौ ॥ १३ ॥
 तयोः प्रहर्षमालोक्य प्रहारांश्चातिमानुषान् । राधेयं निहतं मत्वा
 समुत्तस्थौ युधिष्ठिरः ॥ १४ ॥ समुत्थाय महाबाहुः पुनः पुन-
 ररिन्दमः । वासुदेवर्जुनौ प्रेम्ना पुनश्च परिपृच्छजे । वासुदेवञ्च
 वाष्पिंशं पप्रच्छ कुरुनन्दनः ॥ १५ ॥ ततोऽस्मै तद्यथावृत्तं वासु-
 देवः प्रियम्बदः । कथयामास कर्णस्य निधनं यदुनन्दनः ॥ १६ ॥
 ईषदुत्स्रयमानस्तु कृष्णां राजानमब्रवीत् । युधिष्ठिरं हतामित्रं
 कृताञ्जलिरथाच्युतः ॥ १७ ॥ दिष्ट्या गाण्डीवधन्वा च पाण्डवश्च
 वृकोदरः । तञ्चापि कृमली राजा माद्रीपुत्रो च पाण्डवो ।
 मुक्त्वा वीरचयादस्मात् संग्रामात्त्रोमहर्षणात् ॥ १८ ॥ क्षिप्रमुत्त-
 कालानि कुरु कार्याणि पाण्डव । हतो वैकर्तनः रघुवी
 महाबलः । दिष्ट्या जयसि राजेन्द्र दिष्ट्या वञ्चसि पाण्डव ॥ १९ ॥
 यस्तु द्यूतजितां कृष्णां प्राहसत् पुरुषाधमः । तस्याद्य सूतपुत्रस्य
 भूमिः पिवति शोणितम् ॥ २० ॥ श्रितोऽसौ शरपूर्णाङ्गः शत्रुसे
 कुरुपुङ्गव । तं पश्य पुरुषव्याघ्रं विभिन्नं बद्धधा शरैः ॥ २१ ॥
 हतामित्रामिमामुर्वीमनुशाधि महाभुज । यत्तो भूत्वा सहा-
 ञ्जामिर्भुङ्क्षु भोगांश्च पुष्कलान् ॥ २२ ॥

सञ्जय उवाच । इति श्रुत्वा वचस्तस्य केशवस्य महात्मनः ।
 युधिष्ठिरस्तु दायाहं प्रहृष्टः प्रत्यपूजयत् । दिष्ट्या दिष्ट्येति
 राजेन्द्र वाक्यं चेद्मुवाच ह ॥ २३ ॥ नैतच्चित्रं महाबाहो त्वयि
 दिवकिनन्दन । त्वया सारथिना पार्थो यत् कुर्यादप्यमानुषम् ॥ २४ ॥

प्रदृष्टं च कुरुश्रेष्ठः साङ्गदं दक्षिणं भुजम् । उवाच धर्मभृत्
 पाथं उभौ तौ केशवार्जुनौ ॥ २५ ॥ नरनारायणौ द्विबौ कथितौ
 नारद्रेण मे । धर्मसंरक्षणे युक्तौ पुराणवृषिसत्तमौ ॥ २६ ॥
 असकृच्चापि मेधावी कृष्णदेपायनो मम । कथामेतां महाभागो
 दिव्यामकथयत् प्रभुः ॥ २७ ॥ तव कृष्ण प्रभावेन पाण्डुवीर्यं
 धनञ्जयः । जिगायाभिमुखः शत्रून् चासीदमुखः क्वचित् ॥ २८ ॥
 जयशैब ध्रुवोऽस्माकं न लज्जाकं पराजयः । यदा त्वं युधि पार्थस्य
 सारथ्यमुपजग्मिवान् ॥ २९ ॥ इत्युक्त्वा धर्मराजस्तु तं रथं हेम-
 भूषितम् । दन्तवर्षे हयैर्युक्तं कालवालैर्मनोजवैः ॥ ३० ॥ आस्थाय
 पुरुषव्याघ्रः स्ववलेनाभिसंनतः । कृष्णार्जुनाभ्यां वीरभ्यामनुमन्त्र्य
 ततः प्रियम् । आगतो वज्रवृत्तान्त द्रष्टुमायोधनं तदा ॥ ३१ ॥
 आभाषमाणस्तौ वीराबुभौ माधवफाल्गुनौ । ददर्श च रणे
 कर्णं शयानं पुरुषर्षभम् ॥ ३२ ॥ यथा कदम्बकुसुमं केशरैः सर्वती
 वृतम् । चितं धरयतैः कर्णं धर्मराजो ददर्श सः ॥ ३३ ॥ गन्ध-
 तैलावसक्ताभिः काञ्चनौभिः सहस्रमः । दौषिकाभिः कृतोद्ग्रातं
 पश्यते वै वृषं तदा ॥ ३४ ॥ गाण्डीवमुक्तैर्विश्रखैः सर्वतः शकलौ-
 क्तम् । सपुत्रं निहतं दृष्ट्वा कर्णं राजा युधिष्ठिरः ॥ ३५ ॥
 सञ्जातप्रत्ययोऽतीव बीच्य चैव पुनः पुनः । प्रशशंस नरव्याघ्रा-
 बुभौ माधवफाल्गुनौ ॥ ३६ ॥ अद्य राजास्मि गोविन्द पृथिव्यां
 भ्रातृभिः सह । त्वया नाथेन वीरेण विदुषा परिपालितः ॥ ३७ ॥
 हतं श्रुत्वा नरव्याघ्रं राधेयमतिमानिनम् । निराशोऽद्य दुरात्मा
 स घातैराद्यो भविष्यति ॥ ३८ ॥ जीविताञ्चैव राज्यञ्च हते कर्णे
 महारथे । तत्प्रसादादयं चैव कृतार्थाः पुरुषर्षभ ॥ ३९ ॥ दिष्ट्या
 जयति गोविन्द दिष्ट्या शत्रुनिपातित । दिष्ट्या गाण्डीवघन्वा
 च विजयौ पाण्डुनन्दनः ॥ ४० ॥ त्रयोदश समाप्तौषां जागरेण
 सुदुःखिताः । स्वप्स्यामोऽद्य सुखं रात्रौ तत्प्रसादात्पहाभुज ॥ ४१ ॥

एवं स वङ्गयो राजन् प्रथमं स जनार्दनम् । अर्जुनञ्चापि राजेन्द्र
धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ४२ ॥

सञ्जय उवाच । दृष्ट्वा च कर्णं निहतं पार्थसायकैः ।
पुनर्जातमिवात्मानं मेने कुसकुलोदहः ॥ ४३ ॥ समेत्य च महा-
राज कुन्तीपुत्रं युधिष्ठिरम् । हर्षयन्ति स्म राजानो हर्षयुक्ता
महारथाः ॥ ४४ ॥ नकुलः सहदेवश्च पाण्डवश्च वृकोदरः ।
सात्यकिश्च महाराज वृष्णीनां प्रवरो रथः ॥ ४५ ॥ दृष्ट्युक्तः
शिखण्डी च पाण्डुपाञ्चालसञ्जयाः । पूजयन्ति स्म कौन्तेयं निहते
स्वतनन्दने ॥ ४६ ॥ ते वर्द्धयित्वा नृपतिं पाण्डुपुत्रं युधिष्ठिरम् ।
जितकाशिनो लज्जलक्ष्या युद्धयौण्डाः प्रहारिणः ॥ ४७ ॥ स्तुवन्तः
स्तवयुक्ताभिर्वाग्भिः कृष्णो परन्तपो । जग्मुः स्वर्धावरायैव
मुदायुक्ता महारथाः ॥ ४८ ॥ एवमेष क्षयो वृत्तः सुमहात्सोम-
हर्षणः । तव दुर्मन्त्रिते राजंस्तत्त्वं किमनुशोचसि ॥ ४९ ॥

वैशम्पायन उवाच । श्रुत्वैतदप्रियं राजा धृतराष्ट्रो मही-
पतिः । पपात भूमौ निश्चेष्टः कौरव्यः परमासनात् ॥ ५० ॥ तदा
सा पतिता देवी गान्धारी दौर्घदर्शिनो । शुभोच वङ्गलायैः
कर्णस्य निधनं युधि ॥ ५१ ॥ तं प्रत्यष्टङ्गादिदुरो नृपतिं सञ्जय-
स्तथा । पथ्याप्रवासयताञ्चैव ताबुभावेव भूमिपम् ॥ ५२ ॥ तथै-
वोत्थापयामासुर्गान्धारीं कुन्तयोषितः ॥ ५३ ॥ स दैवं परमं मत्वा
भवितव्यञ्च पार्थिव । परां पीडां समाश्रित्य नष्टचित्तो महा-
तपाः ॥ ५४ ॥ चिन्ताशोकपरीतात्मा न लज्जे मोहपीडितः ।
ताभ्यामाश्रवासितो राजा तृष्णीमासीद्विचेतनः ॥ ५५ ॥ इदं महा-
शुद्धमखं महात्सनोर्देनञ्जयस्याधिरथेश चः पटेत् । स मन्यगिष्टस्य
मखस्य यत् फलं तदाप्रुयात् संश्रकणाच्च भारत ॥ ५६ ॥ मखा
हि त्रिणुभंगैवान् सनातनो वहन्ति तं चाग्नप्रिन्लेन्दुमानवः ।
अतोऽनुसूयुः शृणुयात् पटेत् चः स सर्वलोकानुत्तरः सुखी

भवेत् ॥ ५७ ॥ तां सर्वदा भक्तिमुपागता नराः पठन्ति पुण्यां
 वरसंहितामिमाम् । धनेन धान्येन यज्ञसा च मानुषा नदन्ति ते
 ज्ञात्र विचारणास्ति ॥ ५८ ॥ अतोऽनुसूयुः शृणुयात् सदा तु वै
 नरः स सर्वाणि सुखानि चाप्नुवात् । विष्णुः स्वयम्भुर्भगवान्
 भवञ्च तुष्यन्ति ते तस्य नरोत्तमस्य ॥ ५९ ॥ वेदावाग्निर्ब्राह्मणस्येह
 दृष्ट्वा रणे बलं क्षत्रियाणां जयो युधि । धनज्येष्ठश्चापि भवन्ति
 वैश्याः शुद्रारोग्यं प्राप्नुवन्तीह सर्वे ॥ ६० ॥ तथैव विष्णुर्भगवान्
 सनातनः स चात्र देवः परिकीर्तयते यतः । ततः स कामाङ्गमते
 सुखो नरो मन्नामुनेस्तस्य उचोऽर्चितं यथा ॥ ६१ ॥ कपिलानां
 सवत्सानां वधमेकं निरन्तरम् । यो दद्यात् सुकृतं तद्धि श्रवणात्
 कर्णपर्वणः ॥ ६२ ॥

इति कर्णपर्वणि युधिष्ठिरद्विपि पद्मवतोऽध्यायः ॥ ९६ ॥

समाप्तञ्च कर्णपर्व ॥

MAHABHARATAM

PUBLISHED AND DISTRIBUTED GRATIS
BY

PRATAPA CHANDRA ROY, C. L. E.

श्रीमहाभारतम् ।

श्रीमन्महापर्विवेदव्यासविरचितम् ।

सर्गपञ्च ।

सि. याद. इ. उपाधिधारिणा

रायश्रीप्रतापचन्द्रेण

प्रकाशितम्

सत्यं विना वितीर्णञ्च ।

"इत्यतः प्रारम्भः" इति श्लोकः

तृतीयमंस्कणम् ।

कलिकाता बौद्धन् द्वीटान्तर्गत

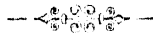
१ नं राजा शुक्रदास द्वीट् भारतयन्त्रे

श्रीकालिदास सेनेन मुद्रितम् ।

प्रकाशना १९११ ।

श्रीमहाभारतम् ।

अथ प्रथमः ।

अथ प्रथमवधपर्वः ॥

नारायणं नमस्कृत्य नरञ्चैव नरोत्तमम् ॥

द्वीं सरस्वतीञ्चैव ततो जयमुदीरयेत् ॥

जनमेजय उवाच । एवं निपातिते कर्णे समरे सव्यसाचिना ।
अल्पावशिष्टाः कुरव किमकुर्वत वै द्विज ॥ १ ॥ उदीर्यमाणञ्च
दलं दृष्ट्वा राजा सुयोधनः । पाण्डवैः प्राप्तकालञ्च किम्प्रापयत्
कौरवः ॥ २ ॥ एतद्विक्लाम्यहं श्रोतुं तदाकक्षु द्विजोत्तम । न
हि त्वय्यामि पूर्वेषां शृण्वानश्चरितं महत् ॥ ३ ॥

वैशम्पायन उवाच । ततः कर्णे हते राजन् धार्तराष्ट्रः सुयो-
धनः । भृशं शोकार्णवे मग्नो निराशः सर्वतोऽभवत् ॥ ४ ॥ हा
कर्णं हा कर्णं इति शोचमानः पुनः पुनः । कच्छात् स्वधिविरं
प्रायाहतशेषैर्नृपैः सह ॥ ५ ॥ स समाश्रयास्थमानाऽपि हेतुभिः
आस्त्रनिशितैः । राजभिर्नालमच्छर्म सूतपुत्रबधं स्मरन् ॥ ६ ॥
स देवं वलवन्मत्स्यं भवितव्यञ्च पार्थिवः । संग्रामे निश्चयं कृत्वा
पुनर्युधाय निर्ययौ ॥ ७ ॥ अत्थं सेनापतिं कृत्वा विधिवद्राजपुङ्गवः ।
रणाव निर्ययौ राजन् हतशेषैर्नृपैः सह ॥ ८ ॥ ततः सुतमुखं
युद्धं कुरुपाण्डवसेनयोः । अभवद्भरतश्रेष्ठ देवासररणीपमम् ॥ ९ ॥

ततः शत्रो महाराज इत्या कदनमाहवे । हतसैन्योऽथ मध्याह्ने
 धर्मराजेन घातितः ॥ १० ॥ ततो दुर्व्योधनो राजा हतवन्धुरणा-
 जिरात् । अपहृत्य हृदं घोरं विवेश रिपुजाह्वयात् ॥ ११ ॥ तथा-
 पराह्ने तस्याङ्गः परिवार्य महारथैः । हृदादाह्वय वेगेन भीम-
 सेनेन घातितः ॥ १२ ॥ तस्मिन् हते महेश्वासे हतशिशुस्यो
 रथाः । संरथान्निग्रि राजेन्द्र जघ्नः पाञ्चालसैनिकान् ॥ १३ ॥
 ततः पूर्वाङ्गसमये शिविरादित्य सञ्जयः । प्रविवेश पुरं शीतो
 दुःखग्रोकसमन्वितः ॥ १४ ॥ प्रविश्य च पुरं सूतो भुजाबुध्निव
 दुःखितः । वेपमानस्ततो राज्ञः प्रविवेश निवेशनम् ॥ १५ ॥
 क्रोदं स नरव्याघ्रं हा राजन्निति दुःखितः । अहो बत विनिः
 श्लो निघनेन महात्मनः ॥ १६ ॥ अहो सुबलवान् कालो गतिश्च
 विषमा तथा । शक्रतुल्यबलाः सर्वे यत्रावध्यन्त पाण्डवैः ॥ १७ ॥
 दृष्ट्वैव तु पुरो राजन् जनः सर्वः स सञ्जयम् । क्लेशेन महता यु-
 र्बर्तो राजसत्तम । प्रक्रोद भृशोद्विग्नो हा राजन्निति स
 ॥ १८ ॥ आकुमारं नरव्याघ्रं तत् पुरं वै समन्ततः । शार्ङ्गं
 ततश्चक्रे श्रुत्वा विनिहतं नृपम् ॥ १९ ॥ धावतश्चाप्यपश्यन् तत्र
 स्त्रीपुरुषांस्तथा । नष्टचित्तानिवोन्मत्तान् शोकेन भयपीडितम्
 ॥ २० ॥ तथा स विह्वलः सूतः प्रविश्य नृपतिचयम् । ददर्श
 नृपतिश्रेष्ठं प्रश्नाच्चक्षुषमीश्वरम् ॥ २१ ॥ दृष्ट्वा चासीनमनघं सम-
 न्नात् परिवारितम् । स्तुषामिर्भरतश्रेष्ठं गान्धार्थ्या विदुरेण च
 तथाय्यैश्च सुहृद्भिश्च श्रान्तिमिश्र हितैः सदा ॥ २२ ॥ तमेव वार्थं
 ध्यायन्तं कर्णस्य निधनं प्रति । रुदन्नेवान्नबौदाक्यं राजानं जन-
 मेजय ॥ २३ ॥ नातिहृष्टमनाः सुतो वाप्यसन्दिग्धया गिरा ।
 सञ्जयोऽहं नरव्याघ्रं नमस्ते भरतर्षभ ॥ २४ ॥ मद्राधिपो हतः
 शत्रुः प्रकृतिः शैबलस्तथा । चलुकः पुरुषव्याघ्रं कीतव्यो दृढ-
 विक्रमः ॥ २५ ॥ संयुक्तां हताः सर्वे काञ्चीजम्भस्य शकैः सह ।

श्लेच्छाश्च पार्वतीयाश्च यवनाश्च निपातिताः ॥ २६ ॥ प्राच्या इत्य
 महाराज द्वाचिणात्वाश्च सर्वथः । उदीच्या निहताः सर्वे प्रती-
 ष्याश्च नराधिप ॥ २७ ॥ राजानो राजपुत्राश्च सर्वभो निहता
 नृप । दुर्योधनो हतो राजा यद्योक्तं पाण्डवेन च ॥ २८ ॥
 भग्नसकथो महाराज येते प्रांशुषु क्षणितः । वृष्टयुक्तो हतो
 राजन् शिखण्डी चापरान्जितः ॥ २९ ॥ सत्तमौजा युधामन्युस्तथा
 राजन् प्रभद्रकाः । पाञ्चालाश्च नरव्याघ्राश्चेदयश्च निहृदिताः ॥ ३० ॥
 तव पुत्रा इताः सर्वे द्रौपदेयाश्च भारत । कर्णपुत्रो हतः शूरो
 वृषसेनो महाबलः ॥ ३१ ॥ नरा विनिहताः सर्वे गजाश्च विनि-
 हृदिताः । रथिनश्च नरव्याघ्र इवाश्च पतिता युधि ॥ ३२ ॥
 किञ्चिच्छेषश्च शिविरं तावकानां कृतं प्रभो । पाण्डवानां कुक्षणाश्च
 समासाद्य परस्परम् ॥ ३३ ॥ प्रायः स्त्रीषेधमभवञ्जगत् कालेन
 मोहितम् । सप्त पाण्डवतः श्रेष्ठा धार्तराष्ट्रास्तथा वयः ॥ ३४ ॥
 ते चैव भातरः पञ्च वासुदेवोऽथ सात्यकिः । कृपश्च कृतवर्मा च
 द्रौणिश्च जयतां वरः ॥ ३५ ॥ तवाप्येते महाराज रथिनो नृप-
 सत्तम । अक्षौहिनीणां सर्वासां समेतानां जतेश्वर ॥ ३६ ॥ एते
 श्रेष्ठा महाराज सर्वेऽन्ये निघ्नन् गताः । कालेन निहतं जगद्दे
 भरतर्षभ । दुर्योधनं वै पुरतः कृत्वा वैरञ्च भारत ॥ ३७ ॥

वैशम्पायन उवाच । एतच्छूला वचः क्रूरं धृतराष्ट्रो जने-
 श्वरः । निपपात महाराज गतसत्त्वो महीतले ॥ ३८ ॥ तस्मि-
 न्निपतिते भूमौ विदुरोऽपि महायथाः । निपपात महाराज राज-
 व्यसनकर्षितः ॥ ३९ ॥ गान्धारी च नृपश्रेष्ठ सर्वाश्च कुशयोधितः ।
 पतिताः सहसा भूमौ श्रुत्वा क्रूरं वचः स्रताः ॥ ४० ॥ निःसंशं
 पतितं भूमौ तदाक्षौद्राजमण्डलम् । प्रलापयुक्तं महति चित्रव्यस्तं
 पटे यथा ॥ ४१ ॥ कञ्छेण तु ततो राजा धृतराष्ट्रो महीपतिः ।
 धनैरलभत प्राणान् पुत्रव्यसनकर्षितः ॥ ४२ ॥ लब्ध्वा तु च नृपः

संज्ञां विपमानः सुदुःखितः । उदीच्य च दिग्ः सर्वाः सत्तारं
 वाक्यमब्रवीत् ॥ ४३ ॥ विद्वन् चतुर्महाप्राज्ञं तं गतिभरतर्षभ ।
 ममानाद्यस्य सुभ्रमं पुत्रैर्हीनस्य सर्वशः ॥ ४४ ॥ एवमुक्त्वा ततो
 भूयो विसंज्ञो निपपात ह । तं तथा पतितं दृष्ट्वा वाम्बवा धीःस्य
 केषन ॥ ४५ ॥ शीतैस्ते सिपिचुस्तावैर्विव्यजुर्व्यङ्गनैरपि । स तु
 दीर्घेण कालेन प्रत्याश्वस्तो महीपतिः ॥ ४६ ॥ तूष्णीन्दधौ मही-
 धालः पुत्रव्यसनकृषितः । निश्वसन् जिह्वग इय कुम्भच्छिप्रो विद्या-
 ष्यते ॥ ४७ ॥ सञ्जयोऽप्यरुदत्तत्र दृष्ट्वा राजानमातुरम् । तथा
 सर्वाः स्त्रियश्चैव गाम्भारी च यशस्विनी ॥ ४८ ॥ ततो दीर्घेण
 कालेन विदुरं वाक्यमब्रवीत् । धृतराष्ट्रो नरश्रेष्ठ सुज्ञमानो मुहु-
 र्मुहुः ॥ ४९ ॥ गच्छन्तु योषितः सर्वा गाम्भारी च यशस्विनी ।
 तथेवे सुहृदः सर्वे भ्रश्यते मे मनो भ्रमम् ॥ ५० ॥ एवमुक्तस्ततः
 श्रुत्वा ताः स्त्रियो भरतर्षभ । विसर्ज्जयामास शनैर्विपमानः पुनः
 पुनः ॥ ५१ ॥ निश्चक्रमुस्ततः सर्वास्ता स्त्रियो भरतर्षभ । सुहृदश्च
 ततः सर्वे दृष्ट्वा राजानमातुरम् ॥ ५२ ॥ ततो नरपतिं तन्तु
 लक्ष्यसंज्ञं परन्तप । श्वैच्छत् सञ्जयो दीनो रोदमानं भ्रम-
 तुरम् ॥ ५३ ॥ प्राञ्जलिनिश्वसन्तश्च तं नरेन्द्रं मुहुर्मुहुः । समा-
 श्वासयत श्रुत्वा वचसा मधुरेण ह ॥ ५४ ॥

इति शल्यपर्वणि शल्यवधपर्वणि धृतराष्ट्रप्रमोहे

प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

वैशम्पायन उवाच । विसृष्टाख्य नारीषु धृतराष्ट्रोऽम्बिका-
 स्ततः । विललाप महाराज दुःखाद्दुःखतरं गतः ॥ १ ॥ सधूम-
 मिव निश्वस्य करौ धून्वन् पुनः पुनः । विचिन्त्य च महाराज
 ततो वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । अहो वत महद्दुःखं यदहं पाण्डवाग्रणे ।
 द्विमिणश्चाव्ययाश्चैव ललतः सूत शृणोमि वै ॥ ३ ॥ वक्षसारमयं
 नूनं हृदयं सुदृढं मम । यच्छ्रुत्वा निहतान् पुत्रान् दीर्घ्यते न
 सहस्रधा ॥ ४ ॥ चिन्तयित्वा वयस्तेषां वालक्रीडांश्च सञ्जय ।
 अद्य श्रुत्वा हतान् पुत्रान् भृशं मे दीर्घ्यते मनः ॥ ५ ॥ अश्रुत्वाद्यदि
 तेषान्तु न मे रूपनिदर्शनम् । पुत्रस्त्रेहकृता प्रीतिर्नित्यमेतेषु
 धारिता ॥ ६ ॥ बालभावमतिक्रान्तान् यौवनस्थांश्च तानहम् ।
 मध्यप्रासांस्तथा श्रुत्वा हृष्ट आसं तद्दानव ॥ ७ ॥ तानद्य निहतान्
 श्रुत्वा हृतेष्वर्थान् हतौजसः । न लभे वै क्वचिच्छान्तिं पुत्राधि-
 भिरभिप्लुतः ॥ ८ ॥ एष्टेहि पुत्र राजेन्द्र ममानाथस्य साम्प्रतम् ।
 लया हीनो महाबाहो कान्तु यास्याम्यहं गतिम् ॥ ९ ॥ कथं त्वं
 पृथिवीपालांस्तथा तात समागतान् । श्रेष्ठे विनिहतो भूमौ
 प्राकृतः कुतूपो यथा ॥ १० ॥ गतिर्भूत्वा महाराज श्चातीनां सुहृदां
 तथा । अश्वं वृद्धं मां वीर विहाय क्षामिगच्छेसि ॥ ११ ॥ सा
 कृपा सा च ते प्रीतिः सा च राजन् सुमानिता । कथं विनिहतः
 पार्थः संयुगेष्वपराजितः ॥ १२ ॥ को नु मामुत्थितं काले तात
 तातेति वक्ष्यति । महाराजेति सततं लोकनाथेति चासङ्कत ॥ १३ ॥
 परिष्वज्य च मां कण्ठे स्नेहेनाङ्घ्रिन्लोचनः । अनुशाधीति कौरव्य
 तत् साधु पदमेव च ॥ १४ ॥ ननु नामाहमशौषं वचनं तव
 पुत्रक । भृयसी मम पृथ्वीयं यथा पार्थस्य नो तथा ॥ १५ ॥
 भगदत्तः कृपः शल्य आबन्धोऽथ जयद्रथः । भूरिश्रवाः शल्यश्चैव
 सोमदत्तोऽथ वाहिकः ॥ १६ ॥ अप्रवृत्त्यामा च भोजश्च मागधश्च
 महाबलः । वृद्धहलश्च काशीयः शकुनिश्चापि सौबलः ॥ १७ ॥
 स्नेच्छाश्च वृद्धसाहस्राः शकाश्च यवनैः सह । सुदृष्टिगणश्च काश्वोज-
 स्त्रिगर्ताधिपतिस्तथा ॥ १८ ॥ भीष्मः पितः महयैव भारद्वाजोऽथ
 गौतमः । श्रुतायुषायुतायुश्च श्रुतायुषैव वीर्यवान् ॥ १९ ॥ जल-

धृतराष्ट्र उवाच । भीष्मद्रोणी हतौ युद्धा सुतपुत्रश्च पाति-
 तम् । सेनापतिं प्रस्येतारं किमकुर्वत मामकाः ॥ ५४ ॥ यं यं
 सेनाप्रणेतारं युधि कुर्वन्ति मामकाः । अचिरेणैव कालेन तं तं
 निहन्ति पाण्डवा ॥ ५५ ॥ रणमूर्द्धि हतो भीष्मः पश्यतां वः
 किरीटिना । एवमेव हतो द्रोणः सर्वेषामेव पश्यताम् ॥ ५६ ॥
 एवमेव हतः कर्णः सुतपुत्रः प्रतापवान् । सराजकानां सर्वेषां
 पश्यतां वः किरीटिना ॥ ५७ ॥ पूर्वमेवाहमुक्त्वा वै विदुरेण
 महात्मना । दुर्योधनापराधेन प्रजेयं विनाशिष्यति ॥ ५८ ॥ केचित्त
 सम्यक् पश्यन्ति नूढाः सम्यगवेच्छन् च । तद्दिग्ं मम मूढस्य तथा
 भूतं वचस्तु तत् ॥ ५९ ॥ यदब्रवीत् स धर्मात्मा विदुरः सर्वधर्म-
 वित् । तत्तथा समनुप्राप्तं वचनं सत्यमीरितम् ॥ ६० ॥ देवो-
 पहतचित्तेन यन्मया न कृतं पुरा । अनयस्य फलं तस्य ब्रूहि
 गावल्वाणे पुन ॥ ६१ ॥ कां वै मुखनतीकानामासीत् कर्णे निपा-
 तिते । अर्जुनं वासुदेवञ्च कां वा प्रत्युद्ययौ रथी ॥ ६२ ॥ के-
 ऽरञ्चन् द्राक्षणाङ्गुलं मद्रराजस्य संयुगी । वामस्वा योद्धुकामस्य
 के वा वीरस्य पृष्ठतः ॥ ६३ ॥ कथञ्च वः समेतानां मद्रराजं
 महाबलः । निहतः पाण्डवैः सङ्घेऽपुत्रो वा मम सञ्जय ॥ ६४ ॥
 ब्रूहि सर्वं यथातत्त्वं भारतानां महाक्षयम् । यथा च निहत
 संख्ये पुत्रो दुर्योधनो मम ॥ ६५ ॥ पाञ्चालाश्च यथा सर्वे निहत
 उपद्रानुगाः । धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च द्रौपद्याः पञ्च चात्मजाः ॥ ६५ ॥
 पाण्डवाश्च यथा युक्तास्तथोभौ सान्त्वितौ युधि । कृपय कृतवर्मा
 भावहाजस्य चात्मजः ॥ ६६ ॥ यद्यथा यादृशञ्चैव युद्धं वृत्तम-
 त्ततः । अखिलं श्रोतुमिच्छामि कुशलो ह्यसि सञ्जय ॥ ६७ ॥

इति शल्यपर्वणि शल्यवधपर्वणि धृतराष्ट्रविलापे

द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

सकृद्य उवाच । शृणु राजन्वदिति यथा वृत्तो ज्ञानक्षयः ।
 कुक्षुणां पाण्डवानाञ्च समासाद्य परस्परम् ॥ १ ॥ निहतो सूत-
 पुत्रे तु पाण्डवेन मद्भात्मना । विदुतेषु च सैन्येषु समानीतेषु चास-
 कृत् ॥ २ ॥ धीरे मनुष्यदेहानामाजौ गजवरक्षये । यत्तत् कर्णे
 हते पार्थः सिंहनादनथाकरोत् । तदा तव सुतान्राजन् प्राविशत्
 सुमहद्भयम् ॥ ३ ॥ न सम्भातुमनौकानि न चैवाथ पराक्रमे ।
 प्रासीदुद्धिर्हते कर्णे तव योधस्य कस्यचित् ॥ ४ ॥ वाणिजो नाबि
 भन्नायामगाधे विप्लवा इव । अपरं पारमिच्छन्तो हते हीप्ते
 किरीटिना ॥ ५ ॥ सूतपुत्रे हते राजन् विरस्ताः शरविद्यताः ।
 अनाथा नायमिच्छन्तो मृगाः सिंहाङ्गिता इव ॥ ६ ॥ मग्नशृङ्गा
 इव वृषाः शीर्षाङ्गि इवोरगाः । प्रत्यपायाम सायाङ्गे निर्जिताः
 सद्यसादिना ॥ ७ ॥ हतप्रवीरा विध्वस्ता निहता निमित्तैः शरैः ।
 सूतपुत्रे हते राजन् पृथक्प्राद्ववन् भयात् ॥ ८ ॥ विमस्त्रकवचाः
 सर्वे कान्दिशौका विचेतसः । अन्योऽन्यमभिनिघ्नन्तो वीक्षमाणा
 भयाद्दिग्मः ॥ ९ ॥ मामेव नूनं वीभत्सुमामेव च वृकसेदरः ।
 अभियतीति मन्वानाः पितुर्मन्सुय भारत ॥ १० ॥ जयानन्ये रथा-
 नन्ये गजानन्ये महारथाः । आरुह्य जवसम्यन्तान् पादातानाजङ्ग-
 मंयात् ॥ ११ ॥ कुक्षुरैः सन्दना भन्ना सादिनय महारथः ।
 पदातिसङ्घाश्चाश्वौघैः पलायद्भिर्भयं हताः ॥ १२ ॥ व्यालतस्कर-
 सङ्घौर्णो सार्थहीना यथा बने । तथा त्वदीया निहते सूतपुत्रे
 तदाभवन् ॥ १३ ॥ हतारोहास्तथा नागाश्चिन्नहस्तास्तथापरे ।
 सर्वे पार्थमयं लोकमपश्यन् वै भयातुराः ॥ १४ ॥ तान् प्रेष्य
 द्रवतः सर्वान् भीमसेनभयाद्दितान् । दुर्व्योधनोऽथ स्वं सूतं हाहा
 ह्वलेदमब्रवीत् ॥ १५ ॥ नातिक्रमिष्यते पार्थो धनुष्पाणिमवस्थितम् ।
 जघने वर्त्तमानं मां तूर्णमश्वान् प्रचीदय ॥ १६ ॥ समरे युध्य-
 मानं हि कौन्तेयो मां धनञ्जयः । नेत्सदेदभ्यतिक्रान्तुं विलासिब

बजाणवः ॥ १७ ॥ अद्यार्जुनं सगोविन्दं मानिनश्च वृकोदरम् ।
 निहत्य शिष्टान् शत्रून् कर्णस्यानृण्यमाप्नुवाम् ॥ १५ ॥ तच्छ्रुत्वा
 कुन्तिराजस्य शूरार्थ्यमदृशं बचः । सुतो हेमपरिच्छन्नाच्छनैरश्वान-
 नशोदयत् ॥ १८ ॥ गजाश्वरथहीनाश्च पादाताश्चैव मारिष्ठा ।
 पञ्चविंशति साहस्राः प्राद्रवच्छनकैरिव ॥ २० ॥ तान् भीमसेनः
 संक्रुद्धो घृष्टद्युम्नश्च पापंतः । बलेन चतुरङ्गेन परिद्विष्याहनच्छरैः
 ॥ २१ ॥ प्रथमुद्यन्त ते सर्वे भीमसेनं सपार्श्वतम् । पार्श्वपार्श्व-
 त्तोऽप्यन्येऽप्यङ्गस्तत्र नामनी ॥ २२ ॥ अक्रुध्यत रणे भीमसै-
 नश्चे पर्यपस्थितैः । सोऽवतीर्थ्य रथात्तूर्ण्यं गदापाणिभुजैश्च
 ॥ २३ ॥ न तान्नयस्वो भूमिष्ठान्मर्मापिच्छी वृकोदरः । योधव्यवस-
 र्णेन्यो भुजवीर्यं सनाश्रितः ॥ २४ ॥ ततः शैक्यावसीं सुवी-
 काखान्तकवमापमाम् । जातरूपपरिच्छन्नां प्रयच्छ महतीं गदाम्
 न्यवधीत्तावधान् सर्वान्दण्डपाणिरिवान्तकः ॥ २५ ॥ पदातयो
 ऽतिसंरम्भास्वक्त्रजीवितवान्मवाः । भीममभ्यद्रवन् सङ्घेऽपतङ्ग-
 म्बलन यथा ॥ २६ ॥ आसूय भीमसेनं ते संख्या युद्धदुर्मना-
 न्नेशुः सद्यसा दृष्ट्वा भूतग्रामा इवान्तकम् ॥ २७ ॥ श्वेनवत् ॥
 श्वेनमः खड्गिनं गदया तथा । पञ्चविंशतिसाहस्रांस्तावकान्
 नपशयत् ॥ २८ ॥ हत्वा तत् पुरुषानीकं भीमः सत्यपराक्रम-
 घृष्टद्युम्नं पुरस्कृत्य पुनस्तस्मै मञ्जुबलः ॥ २९ ॥ धनञ्जयो रथ-
 नीकमन्वपद्यत वीर्यवान् । माद्रीपुत्रो तु प्रकुनिं सात्यकिश्च म-
 रथः । जवेनाभ्यपतन् हृष्ट्वा हस्तुकामा महम्बलाः ॥ ३० ॥ तस्याश्व-
 वरान् सुबह्वंशे निहत्य श्रितैः शरैः । तमन्वधावंस्तरितास्तत्र
 शूराभून्महत ॥ ३१ ॥ ततो धनञ्जयो राजन् रथानीकमगाहत् ।
 विश्रुतं त्रिषु लीकेषु गाण्डीवं विद्विपम्बनुः ॥ ३२ ॥ कृष्णसारथि-
 भाग्रान्तं दृष्ट्वा श्वेतहयं रथम् । अर्जुनश्चापि योद्धारं तदीया
 भाद्रवन् मयात् ॥ ३३ ॥ विप्रहीनरथाश्वाश्च शरैश्च परिवारिताः ।

पञ्चविंशतिशतस्राः पार्श्वमार्च्छन् पदातयः ॥ ३४ ॥ इत्या तत्-
 पुरुषानीकं पञ्चालानां महारथः । भीमसेनं पुरुस्कृत्य नचिरात्
 प्रत्यपद्यत ॥ ३५ ॥ महाघनुर्देवः श्रीमानमिदगणमर्दनः । प्रव-
 पञ्चालराजस्य घृष्टदुस्त्रो महायथाः ॥ ३६ ॥ पारावतसवर्णाश्वं
 क्रोवित्दारवरध्वजम् । घृष्टदुस्त्रं रणे दृष्ट्वा तदीया प्राद्रवन् भयात्
 ॥ ३७ ॥ गान्धारराजं श्रीघ्नस्त्रभनुसृत्य यथास्त्रिभौ । नचिरात्
 प्रत्यपद्येतां माद्रीपुत्री उगादभी ॥ ३८ ॥ चिकितानः शिन्दुखी च
 द्रौपदीयाश्च मारिषः । इत्या तदीयं सुमहत् सैन्यं शङ्कानथाधमम्
 ॥ ३९ ॥ ते सर्वेस्तावकान् प्रेक्ष्य द्रवती वै पराङ्मुखान् । अश्व-
 धावन्त निघ्नन्तो वृषान् जित्वा वृषा इव ॥ ४० ॥ सेनावशीरं तं
 दृष्ट्वा तत्र पुरुस्य पाण्डवः । अवास्त्रतं संव्यसाची चुक्रोध बलवा-
 न्नुप । तत एनं शरै राजन् सहसा समवाक्रिरत् ॥ ४१ ॥ राजसा
 कीदृशः श्व न स किञ्चन दृश्यते ॥ ४२ ॥ अश्वकारी कुते लोके
 धरीभूते महीतले । दिशः सर्वा महाराज तावकाः प्राद्ववन्
 भयात् ॥ ४३ ॥ भयमानेषु सैन्येषु कुरुराजो दिशाम्पतिः ।
 परेषामात्मनश्चैव समन्तात् समुपाद्रवत् ॥ ४४ ॥ ततो दुर्योधनः
 सर्वानाजुह्वावाथ पाण्डवान् । युद्धाय भरतश्रेष्ठं दिवानिव पुरा
 वलिः ॥ ४५ ॥ त एनमभिगर्जन्तं सहिताः समुपाद्रवन् । नाना-
 शस्त्रसृजः क्रुद्धा भर्तृयन्तो मुहुर्मुहुः ॥ ४६ ॥ दुर्योधनोऽप्यस-
 म्भ्रान्तस्तानरीन् व्यधमच्छरैः । तत्राद्भुतमपश्याम तव पुरुस्य
 पीरुषम् ॥ ४७ ॥ यदेनं पाण्डवाः सर्वे न शिकुरतिर्भर्तुम् ।
 नातिदूरापयालन्तं कृतबुद्धिं पलायने ॥ ४८ ॥ दुर्योधनः स्वकं
 सैन्यमपश्यद्बृशविद्धतम् । ततोऽवस्थाप्य राजेन्द्र कृतबुद्धिस्त्वा
 त्तजः । हर्षयन्निव तान् योधानिदं वचनमब्रवीत् ॥ ४९ ॥ न
 तं दिशं प्रपश्यामि पृथिव्यां पर्वतेषु च । यत्र वातान्न वो हन्युः
 पाण्डवाः किं सृतेन वः ॥ ५० ॥ स्वल्पञ्चापि वलंतेषां कृषी च

भृशविद्यते । यदि सर्वेऽत्र तिष्ठामो ध्रुवो नो विक्रयो भवेत्
 ॥ ५१ ॥ विप्रयातांस्तु बी मिथ्यान् पाण्डवाः कृतकिल्बिषान् ।
 अनुसृत्य हनिष्यन्ति श्रेयो नः समरे वधः ॥ ५२ ॥ सुखं सांप्रा-
 मिको मृत्युः क्षत्रधर्मेषु युध्यतः । ततो दुःखं न जानीति प्रेक्ष्य
 चानस्यमश्रुते ॥ ५३ ॥ शृणुन्तु क्षत्रियाः सर्वे यावन्तो वै समा-
 गताः । द्विषतो भीमसेनस्य क्रुद्धस्य वशमेष्टथ । पितामहैराव-
 रितं न घमं हातुमर्हथ ॥ ५४ ॥ न च कर्मास्ति पापीयः क्षत्रि-
 यस्य पलायनात् ॥ ५५ ॥ न युद्धधर्माच्छ्रेयान् हि पश्या स्वर्गस्य
 कौरवाः । सुचिरेणार्जितांशुकान् सखी योधः समश्रुते ॥ ५६ ॥
 तस्य तद्वचनं राज्ञः पूरायत्ना महारथाः । पुनरेवाभ्यवर्त्तन्त
 क्षत्रियाः पाण्डवान् प्रति । पराजयममृष्यन्तः कृतवित्ताश्च विक्रमे
 ॥ ५७ ॥ तत प्रवहते युद्धं पुनरेव सुहासणम् । तावकानां
 धरेषाञ्च देवासुररणीपमम् ॥ ५८ ॥ युधिष्ठिरपुरोगांश्च सर्वसैन्येन
 पाण्डवान् । अन्वधावन्महाराज पुत्रो दुर्व्योधनस्तव ॥ ५९ ॥

इति शल्यपर्वण शल्यवधपर्वण कौरवपलायने

तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

सञ्जय उवाच । पतिताग्रथनीडांश्च रथांश्चापि महात्मनाम् ।
 रणे विनिहतान् दृष्ट्वा नागान् पत्नींश्च मारिष ॥ १ ॥ आयोधन-
 क्षातिघोरं रुद्रस्वाक्रीडसन्निभम् । अप्रस्यार्तिं गतानान्तु राज्ञां
 अतसहस्रमः ॥ २ ॥ विमुखे तव पुत्रे तु शोकोपहृचेततसि ।
 भृशोद्विभेषु सैन्येषु दृष्ट्वा पार्थस्य विक्रमम् ॥ ३ ॥ ध्यायमानेषु
 सैन्येषु दुःखं प्राप्तेषु भारत । बलानां मथ्यमानानां श्रुत्वा निनद-
 मुत्तमम् ॥ ४ ॥ अभिज्ञानं तरेन्द्राणां विकृतं प्रेक्ष्य संयुगे । कृपा-
 विष्टः कृपो राजन् वयःश्रीलसमन्विनः ॥ ५ ॥ अप्रवीत् तत्र तजस्वी

सोऽभिसृज्य जनाधिपम् । दुर्योधनं मन्युवशाद्वचनं वचनक्षमः ॥६॥
 दुर्योधनं निबोधेदं वत्सां वक्ष्यामि भारत । युवा कुस महाराज
 वह्नि ते रोषतेऽनघ ॥ ७ ॥ न युद्धघर्माच्छ्रेयान वै पत्या राजेन्द्र
 विद्यते । यं समाश्रित्य युध्यन्ते क्षत्रियाः क्षत्रियधम ॥ ८ ॥ पत्नी
 भ्राता पिता चैव स्वस्तीयो मातुलस्तथा । स्वस्निदान्धवाश्चैव
 योध्या वै क्षत्रजीविना ॥ ९ ॥ वधे चैव परो घर्मस्तथाघर्मः
 पलायने । तस्माद्दोरां समापन्ना जीविकां जीवितार्थिनः ॥ १० ॥
 तत्र त्वां प्रति वक्ष्यामि किञ्चिद्देव हितं वचः । हते भीष्मे च द्रौणे
 च कर्णे चैव महारथे ॥ ११ ॥ जयद्रथे च निहते तव भ्रातृषु
 धानघ । लक्षणे तव पुत्रे च किं शेषं पर्युपास्यहे ॥ १२ ॥ येषु-
 भारं समासृज्य राज्ये मतिमकुर्महि । ते सन्त्यज्य तनूर्याताः
 शूरा ब्रह्मविदां गतिम् ॥ १३ ॥ वयं त्विह विनाभूता गुणवद्भि-
 र्महारथैः । कृपणां वर्त्तविष्यामः पातयित्वा नृपान वह्न् ॥ १४ ॥
 सर्वैरपि च जीवद्भिर्वीभत्सुर्न पराजितः । कृष्णनेत्रो महावाङ्म-
 द्बैरपि दुरासदः ॥ १५ ॥ इन्द्रकार्मुकवज्राभमिन्द्रकेतुमिवोच्छ्रि-
 तम् । वानरं केतुमासाद्य सञ्ज्वाल महाचमूः ॥ १६ ॥ सिंह-
 नाद्दिन भीमस्य पाञ्चजन्यस्वनेन च । गाण्डीवस्य च निर्घोषात्
 संहृष्यन्ति मनांसि नः ॥ १७ ॥ चरन्तीव महाविद्युस्सुषान्ती
 नयनप्रभाम् । अलातमिव चाविहं गाण्डीवं समदृश्यत ॥ १८ ॥
 जाम्बूनदविचित्रञ्च धूयमानं महत्तनुः । दृश्यते दिक्षु सर्वासु विद्यु-
 दभ्रघनेजिव ॥ १९ ॥ श्वेताश्व वेगसम्पन्नाः शशिकाशसमप्रभाः ।
 पिवन्त इव चाकाशं रथे युक्ताश्च वाजिनः ॥ २० ॥ सञ्चमानाश्च
 कृष्णा न वायुनेव वलाहकाः । जाम्बूनदविचित्राङ्गा हवन्ते चार्जुनं
 रथे ॥ २१ ॥ तावकं तद्वलं राजन्नर्जुनोऽस्त्रविदास्वरः । गहनं
 यिशिरे कक्षं ददाह्वामिरिवीत्यतः ॥ २२ ॥ गाहमानमनीकानि
 महैन्द्रसदृशप्रभम् । धनञ्जयमपश्याम चतुर्दंष्ट्रमिव दिपम् ॥ २३ ॥

विज्ञोभयन्तं सेनान्ते द्वासयन्तश्च पार्थिवान् । धनञ्जयमप्युप-
 नलिनीमिव कुञ्जरम् ॥ २४ ॥ द्वासयन्तं तथा बोधान् घसुधापिण
 पाण्डवम् । भूय एनपश्याम सिंहं मृगगणानिव ॥ २५ ॥ सर्व-
 लोकमहेष्वासौ वृषभौ सर्वधन्विनाम् । आसुक्तकवचौ कृष्णौ लोक-
 मध्ये व्यराजताम् ॥ २६ ॥ अद्य सप्तदशाहानि वर्त्तमानस्य भारत ।
 संग्रामस्यातिघोरस्य वध्यताञ्चाभितो युधि ॥ २७ ॥ वायुनेव विधू-
 तानि तवानीकानि सर्वशः । शरदश्वोदजालानि व्यशीर्यन्त सग-
 न्ततः ॥ २८ ॥ तां नावमिव पर्येस्तां वातभ्रान्तां महागणवे । तव
 सेनां महाराज सव्यसाची व्यकम्पयत् ॥ २९ ॥ क्व तु ते सूत-
 पुत्रोऽभूत् क्व तु द्रोणः सदानुगः । अहं क्व च क्व चात्मा ते
 हार्दिक्यश्च तथा क्व तु । दुःशासनश्च भ्राता ते भ्रातृभिः सहितः
 क्व तु ॥ ३० ॥ वाणगोचरसंप्राप्तं प्रेक्ष्य चैव जयद्रथम् । मन्वस्यिन-
 स्तथा भ्रातृन् सहायाम्नातुलांस्तथा ॥ ३१ ॥ सर्वान् विक्रम्य निपतो
 लोकञ्चाक्रम्य मूर्धनि । जयद्रथो हतो राजा किन्तु उपमुपाकृते
 ॥ ३२ ॥ को वेह्य ए पुमानस्ति यो विजेष्यति पाण्डवम् ॥ ३३ ॥
 तस्य चास्त्राणि दिव्यानि विविधानि महादानः । गाण्डीवस्त्र च
 निर्बोधो वीर्यानि हरते हि मः ॥ ३४ ॥ नष्टचन्द्रा यथा रात्रिः
 सेनेयं हतनायका । नागभक्तद्रुमा शुष्का नदीवाकुलताङ्गता ॥ ३५ ॥
 ध्वजिन्यां हतनेत्रायां यथेष्टं श्वेतवाहनः । चरिष्यति महावाङ्म-
 कर्त्तेश्मिरिव संज्वलन् ॥ ३६ ॥ सात्यकेशैव यो वेगो भीमसेनस्य
 चोभयोः । दारयेत् गिरौन् सर्वान् शोषयेत् च सागरान् ॥ ३७ ॥
 सवाच वाक्यं यद्भीमः सभामध्ये विश्राम्यते । कृतञ्च सकलं तद-
 भूयश्चैव करिष्यति ॥ ३८ ॥ प्रमुखस्थे तदा कर्णे बलं पाण्डव-
 रक्षितम् । दुरासदं तथा गुप्तं दृढं गाण्डीवधन्वना ॥ ३९ ॥
 युष्मामिस्त्रानि चीर्णानि यान्यसाधूनि साधुषु । अकारणकृतान्येव
 तेषां वः फलमागतम् ॥ ४० ॥ आत्मनोऽर्थं त्वया लोको यत्नतः

सर्वं आहृतः । स ते संशयितस्तात आत्मा च भरतर्षभ ॥ ४१ ॥
 रक्ष दुर्योधनात्मानमात्मा सर्वस्य भाजनम् । भिन्ने हि भाजने
 तात दिशो गच्छति तद्गतम् ॥ ४२ ॥ क्षीयमानेन वै सन्धिः पर्य्य-
 ष्टव्यः समेन च । विग्रहो वर्द्धमानेन नीतिरेषा वृहस्पतेः ॥ ४३ ॥
 ते वयं पाण्डुपुत्रेभ्यो क्षीनश्च वलशक्तितः । तदत्र पाण्डवैः सार्धं
 सन्धिं मन्ये क्षमं प्रभो ॥ ४४ ॥ न जानीते हि यः श्रेयः श्रेय-
 श्चैवामन्यते । स क्षिप्रं भ्रश्यते राज्यान् च श्रेयोऽनुविन्दति ॥ ४५ ॥
 प्रणिपत्य हि राजानं राज्यं यदि लभेमहि । श्रेयः स्यान्न तु
 मौढ्येन राजन् गन्तुं परामवम् ॥ ४६ ॥ वैचित्रवीर्य्यवचनात्
 कृपाशोलो युधिष्ठिरः । विनियुञ्जीत राज्ये त्वां गौविन्दवचनेन
 च ॥ ४७ ॥ यद्ब्रूयाद्दृष्टीकेशो राजानपराजितम् । अर्जुनं
 भीमसेनञ्च सर्वं कुर्युरसंशयम् ॥ ४८ ॥ नातिक्रमिष्यते कृष्णो
 वचनं कौरवस्य ह । धृतराष्ट्रस्य मन्येऽहं नापि कृष्णस्य पाण्डवः
 ॥ ४९ ॥ एतत् क्षेममहं मन्ये तव पार्थेन विग्रहम् । न त्वां
 ब्रवीमि कार्पण्यात् न प्राणपरिरक्षणात् । पथ्यं राजन् ब्रवीमि
 त्वां तत्परासुः स्मरिष्यसि ॥ ५० ॥ इति वृद्धो विलप्यैतत् कृपः
 शारदतो वचः । दीर्घमुष्णाञ्च निश्वस्य शुश्रोच च मुमोह च ॥ ५१ ॥

इति शल्यपर्वणि शल्यवधपर्वणि कृपाचार्य्यवाक्ये

चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

सञ्जय उवाच । एवमुक्तस्ततो राजा गौतमेन यथास्विना ।
 निश्वस्य दीर्घमुष्णाञ्च तृष्णीमासौ हि ग्राम्यते ॥ १ ॥ ततो मुहूर्त्तं
 स ध्यात्वा धार्तराष्ट्रो महामनाः । कृपं शारदतं वाक्यमित्युवाच
 परन्तपः ॥ २ ॥ यत् किञ्चित् सहृदा वाच्यं तत् सर्वं आवितो
 ह्यहम् । कृतञ्च भवता सर्वं प्राणान् सन्त्यज्य युध्यता ॥ २ ॥ गाह-

मानमनोकानि युध्यमानं महारथैः । पाण्डवैरतितेजीमिक्लीक-
 स्वामनुदृष्टवान् ॥ ४ ॥ सुहृदा यदिदं वाक्यं भवता आवितो
 ह्वयम् । न मां प्रीणाति तत् सर्वं सुमूर्षीरिव भेषजम् ॥ ५ ॥
 हेतुकारणसंयुक्तं हितं वचनमुत्तमम् । उच्यमानं महावाहो न
 मे विप्राग्र रोचते ॥ ६ ॥ राज्याद्विनिकृतोऽस्माभिः कथं सोऽस्मासु
 विश्वसेत् । अक्षयूतेन नृपतिर्जिताऽस्माभिर्महाबलः । स कथं
 मम वाक्यानि श्रद्धयाद्भूय एव तु ॥ ७ ॥ तथा दौत्येन संप्राप्तः
 कृष्ण पार्थहिते रतः । विप्रलब्धो हृषीकेशस्तच्च कर्माविचारि-
 तम् । स च मे वचनं ब्रह्मन् कथमेवाभिपद्यते ॥ ८ ॥ विललाप
 द्वि यत् कृष्णा सभामध्ये समेयुषो । न तन्मर्षयते कृष्णो न राज्य-
 हरणं तथा ॥ ९ ॥ एकप्राणात्तुभौ कृष्णावन्योऽन्यप्रतिसङ्गतौ ।
 पुरा यच्छ तमेवासीदद्य पश्यामि तत् प्रभो ॥ १० ॥ स्वस्तीवच्च
 हतं शुला दुःखं स्वपिति केशवः । कृतागसो वचन्तस्य स मदर्थं
 कथं क्षमेत् ॥ ११ ॥ अभिमन्योर्विनाशेन न शर्म लभतेऽर्जुनः ।
 स कथं मद्दिते यत्नं प्रकरिष्यति याचितः । मध्यमः पाण्डवस्तीक्ष्णो
 भीमसेनो महाबलः । प्रतिज्ञातञ्च तिनःश्रं च भज्येत न संनमेत
 ॥ १२ ॥ उभौ तौ वदनिस्त्रिशात्तुभौ चावहकङ्कटौ । कृतवैर-
 तुभौ वीरौ यमावपि यमापभौ ॥ १४ ॥ घृष्टयन्त्र शिखण्डी च
 कृतवैरौ मया सह । तौ कथं मद्दिते यत्नं प्रकुर्यातां द्विजोत्तम
 ॥ १५ ॥ दुःशासनेन यत् कृष्णा एकवस्त्रा रजस्वला । परिक्लिष्टा
 सभामध्ये सर्वलोकस्त्र पश्यतः ॥ १६ ॥ तथा बिवसनां दीनां
 स्मरन्त्यद्यापि पाण्डवाः । न निवारयितुं शक्याः संग्रामात्ते पर-
 न्तपाः ॥ १७ ॥ यदा च द्रौपदी कृष्णा मदिनाशाय दुःखिता ।
 उग्रं तेषु तपः कृष्णा भर्त्तुणामर्थसिद्धये । स्थण्डिले निवृत्ता घृते
 यावदैरस्य यातनम् ॥ १८ ॥ निश्चिष्य मानं दर्पञ्च वासुदेवसही-
 दरा । कृष्णायाः प्रैश्वर्यद्वूला शुश्रूषां कुरुते सदा ॥ १९ ॥ इति

सर्वं समुन्नद्धं न निर्वाति कथञ्चन ॥ २० ॥ अभिमन्योर्विनाशेन
सन्धेयः स कथं मया ॥ २१ ॥ कथञ्च नाम भुक्तेषां पृथिवीं
सागरास्वराम् । पाण्डवानां प्रसादेन भोक्ष्ये रौज्यमकण्टकम् ॥ २२ ॥
क्षुप्युपरि वै राज्ञां ज्वलित्वा भास्करो वया । युटिष्ठिरं कथं
पश्चादनुयास्यामि हासवत् ॥ २३ ॥ कथं भुक्त्वा स्वयं भोगान्
दत्त्वा दयांश्च पुष्कलान् । कृपणं वर्त्तयिष्यामि कृपणैः सह जीवि-
काम् ॥ २४ ॥ नाभ्यस्तुयामि ते वाक्यमुक्तं स्निग्धं हितं तया ।
न तु सन्निमहं मन्ये प्राप्तकालं कथञ्चन ॥ २५ ॥ सुनीतमनु-
पश्यामि सुयुद्धेन परन्तप । नायं क्लीवायितुं कालः संयोद्धुं काल
एव नः ॥ २६ ॥ इष्टं मे बद्धमिर्यञ्चैर्दत्ता विप्रेषु दक्षिणा । प्राप्ताः
कामाः श्रुता वेदाः शत्रूणां मूर्द्ध्नि च स्थितम् ॥ २७ ॥ भृत्या मे
सुभृतास्तात दौनश्चाभ्युदृती जनः । नात्सहेऽयं द्विजश्रेष्ठ पाण्ड-
वान् बन्तुमीदृशम् ॥ २८ ॥ जितानि परराष्ट्राणि स्वराष्ट्रमनु-
पालितम् । भुक्त्वाश्च विविधा भोगास्त्रिवर्गः सेवितो मया ।
पितृणां कृतमानुष्यं क्षत्रधर्मस्य चीभयोः ॥ २९ ॥ न ध्रुवं सुख-
मस्तीह कुतो राज्यं कुतो वयः । इह कीर्त्तिर्विधातव्या सा च
युद्धेन नान्वया ॥ ३० ॥ गृहे यत् क्षत्रियस्यापि निधनं तद्दिगर्हि-
तम् । अधर्मः सुमहानेष यच्छ्रुत्यामरुषं गृहे ॥ ३१ ॥ अरण्ये
यो विमुञ्चेत संग्रामे वा तनुं नरः । क्रतूनाहृत्य महतो महि-
मानं स गच्छति ॥ ३२ ॥ कृपणं विलपन्नात्तौ जरयाभिपरिप्लुतः ।
स्निवते रुदतां मध्ये ज्ञातीनां न स पूरुषः ॥ ३३ ॥ त्यक्त्वा तु
विविधान् भोगान् प्राप्तानां परमां गतिम् । अपीदानीं सुयुद्धेन
गच्छेयं शक्रलोकताम् ॥ ३४ ॥ शूराणामार्थ्यवृत्तीनां संग्रामेष्वनि-
वर्त्तिताम् । धीमतां सत्यसन्धानां सर्वेषां क्रतुयाजिनाम् । शस्त्रा-
बभूवपूमानां ध्रुवं वासस्त्रिपिष्टपे ॥ ३५ ॥ मुदा नूनं प्रपश्यन्ति
युद्धे क्षपस्वराङ्गणाः । पश्यन्ति नूनं पितरः पूजितान् सुर-

संसृष्टिः । अप्सरीभिः परिवृतान् मोदमानांस्त्रिपिष्टपे ॥ ३६ ॥
 पत्न्यान्ममरैर्वातं शूरैश्चाप्यनिर्वात्तिभिः । अपि तैः सङ्गतं मागं
 वयमध्यारुहेमहि ॥ ३७ ॥ पितामहेन वृद्धेन तथाचार्य्येण धीमता ।
 जयद्रथेन कर्णेन तथा दुःशासनेन च ॥ ३८ ॥ घटमाना मदर्थे-
 ऽस्मिन् हताः शूरा नराधिपाः । शिरते लोहिताक्ताङ्गाः पृथिव्यां
 श्रवविचिताः ॥ ३९ ॥ उत्तमास्त्रविदः शूरा यथोक्तक्रतुव्रतानः ।
 त्यक्त्वा प्राणान् यथान्यावमिन्द्रसद्वस्त्रधिष्ठिताः ॥ ४० ॥ स्वयं
 रचितः पत्न्या दुर्गमो हि सुखं भवेत् । सम्पन्नद्धिर्महावेगैः शत्रु-
 रिह सहतिम् ॥ ४१ ॥ धीमदर्थे हताः शूरास्तेषां कृतमनुभवं ।
 ऋणां तव प्रतिमुञ्चानो न राज्ये मन आदधे ॥ ४२ ॥ पातयिष्ये
 वयस्यांश्च भ्रातृनथ पितामहान् । जीवितं यदि रक्षेयं लोका-
 मां गर्हयेद्भ्रुवम् ॥ ४३ ॥ कीदृशं तद्भवेद्राज्यं मम हीनव-
 वन्धुभिः । सखिमिश्रं सुहृद्भिश्च प्रणिपत्य च पाण्डवम् ॥ ४४ ॥
 सोऽहमेतादृशं कृत्वा जगतोऽस्य परामवम् । सुयुद्धेन ततः स्व-
 प्राप्स्यामि न तदन्यथा ॥ ४५ ॥ एवं दुर्योधनेनोक्ताः शत्रु-
 सम्पूज्य तद्वचः । साधु साध्वीति राजानं क्षत्रियाः संबभूवुः
 ॥ ४६ ॥ पराजयमभोचन्तः कृतचित्ताश्च विक्रमे । सर्वे क्षत्रि-
 क्षिता योद्धुमुद्ग्रमनसोऽभवन् ॥ ४७ ॥ ततो दाहान् समाश्रवात्य
 सर्वे युद्धाभिनन्दिनः । जने द्वियोजने गत्वा प्रत्यतिष्ठन्त कौरवाः
 ॥ ४८ ॥ आकाशे विद्रुमे पुरथे प्रस्थे हिमवतः शुभे । अरुणां
 सरस्वतीं प्राप्य पपुः सङ्गुश्च तज्जलम् । तव पुत्रकृतोक्ताहाः
 पर्यवर्तन्त ते ततः ॥ ४९ ॥ पर्यवस्थाप्य चात्मानमन्योऽन्येन पुन-
 स्तदा । सर्वे राजन् न्यवर्तन्त क्षत्रियाः कालचोदिताः ॥ ५० ॥

इति ब्रह्मपर्वणि ब्रह्मवधपर्वणि दुर्योधनवाक्ये

पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

सञ्जय उवाच । अथ हैमवते प्रस्थे स्थिता युद्धामिनन्दिनः ।
 सर्व एव महाराज योधास्तत्र समागताः ॥ १ ॥ अथ चित्रसेनश्च
 अक्रुनिश्च महारथः । अश्वत्थामा कृपश्चैव कृतवर्मा च सात्वतः ॥ २ ॥
 सुप्रीणोऽरिष्टसेनश्च धृतसेनश्च वीर्यवान् । जयत्सेनश्च राजानस्ते
 रात्रिमुपितास्ततः ॥ ३ ॥ रणे कर्णे हते वीरे वासिता जित-
 काश्रिभिः । नालमन् शर्म ते पुत्रा हिमवन्तमृते गिरिम् ॥ ४ ॥
 तेऽद्रुवन सहितास्तत्र राजानं अथ्यसन्निधौ । कृतयन्त्रा रथे राजन्
 सम्पूज्य विधिवत्तदा ॥ ५ ॥ कृत्वा सेनाप्रणेतारं परांस्त्वं योद्धु-
 मर्हसि । धेनाभिगुप्ताः संग्रामे जयमासुहृदो वयन् ॥ ६ ॥ ततो
 दुर्योधनः स्थित्वा रथे रथवरोत्तमम् । सर्वयुद्धविधानक्षमन्तकप्रतिमं
 युधि ॥ ७ ॥ स्वङ्गं प्रच्छन्नाशिरसं कम्बुश्रीवं प्रियम्बदम् । व्याकोष-
 पद्मपत्राक्षं व्याघ्रास्यं मेरुगौरवम् ॥ ८ ॥ स्थाणोर्द्वप्रस्य सदृशं
 स्कन्धनेत्रगतिस्वनैः । पुष्टाश्लिष्टाद्यतभुजं सुविस्तीर्णवनोरसम् ॥ ९ ॥
 जवे बले च सशृणमरुणानुजवातयोः । आदित्यस्यार्चिणा तुल्यं
 बुद्ध्या चोशनसा समनम् ॥ १० ॥ कान्तिरूपमुखैः प्रवृत्तैः स्त्रिभिरक्षत्रमसा
 समम् । काञ्चनोत्पलसङ्घातैः सदृशं श्लिष्टसन्धिकम् ॥ ११ ॥ सुत्र-
 त्तोरुकटौजङ्गं सुपादं स्वङ्गुलीनखम् । स्मृत्वा स्तूलैव तु गुणा-
 न्धात्रा यत्रादिनिर्मितम् ॥ १२ ॥ सर्वलक्षणसम्पन्नं निपुणं श्रुति-
 सागरम् । जेतारं तरसारीणामजेयं शत्रुभिर्वलात् ॥ १३ ॥ दशङ्गं
 वशतुष्पादमिष्वस्त्रं वेदतत्त्वतः । साङ्गांश्च चतुरो वेदान् सम्यगा-
 ख्यानपञ्चमान् ॥ १४ ॥ आराध्य त्रभुवकं यत्राद्रुतैरुग्रैर्महातपाः ।
 प्रयोनिजायामुत्पन्नी द्रोणेनायोनिजेन यः ॥ १५ ॥ तमप्रतिमकर्माणं
 कृपेणासदृशं भुवि । पारगं सर्वं विद्यानां गुणार्णवमनिन्दितम् ॥ १६ ॥
 तमभ्येत्यात्मजस्तुभ्यमश्वत्थामानमब्रवीत् । यं पुरस्कृत्य सहिता
 युधि जेष्याम पाण्डवान् ॥ १७ ॥ शुरुपुत्रोऽय सर्वेषामस्त्राकं परमा
 गतिः । भवांस्तस्मान्निघोगात्ते कोऽस्तु सेनापतिर्मम ॥ १८ ॥

द्रौणिरुवाच । अयं कुलेन वीर्येण तेजसा वयसा श्रिया ।
 सर्वगुणैः समुद्रितः शल्यो नोऽस्तु चमूपतिः ॥ १९ ॥ भागिनेया-
 न्निजांस्त्र्यङ्गा कृतघ्नोऽस्मानुपागतः । महासेनो महाबाह्वर्महा-
 सेन इवापरः ॥ २० ॥ एनं सेनापतिं कृत्वा नृपतिं नृपस्यमम् ।
 शक्यः प्राप्तुं जयोऽस्मामिर्देवः स्कन्दमिवाजितम् ॥ २१ ॥ तथोक्ते
 द्रोणपुत्रेण सर्व एव नराधिपाः । परिवार्ये स्थिताः शल्यं जव-
 शब्दांश्च चक्रिरे । युद्धाय च मतिञ्चक्रुरावेशञ्च परं वयुः ॥ २२ ॥
 ततो दुर्योधनः शल्यं भूमौ स्थित्वा रथे स्थितम् । उवाच प्राञ्जलि-
 भूत्वा रामभीष्मसमं रथे ॥ २३ ॥ अयं सः कालः संप्राप्तो मित्राणां
 मित्रवत्सल । यत्र मित्रममित्रत्वा परीक्षन्ते वृधा जनाः ॥ २४ ॥
 स भवानस्तु नः शूरः प्रणेता वाहिनीमुखि । रणञ्च याते भवति
 पाण्डवा मन्दचेतसः । भविष्यन्ति संहामात्याः पाञ्चालाश्च निरु-
 द्यामाः ॥ २५ ॥

शल्य उवाच । यत्तं मां मन्यसे राजन् कुरुराज करामि तत् ।
 त्वत् प्रियार्थं हि मे सर्वं प्राणा राज्यं घनानि च ॥ २६ ॥

दुर्योधन उवाच । सेनापत्येन वरये त्वमाहं मातुलातुलम् ।
 सोऽस्मान् पाहि युधां श्रेष्ठ स्कन्दो देवानिवाहवे ॥ २७ ॥ अमि-
 प्रिच्यन्व राजेन्द्र देवानामिव पादाक्रिः । जहि शत्रून् रथे वीर
 महेन्द्रो दानवाविव ॥ २८ ॥

इति शल्यपर्वणि शल्यवधपर्वणि दुर्योधनवाक्ये

षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

सप्तम उवाच । एतच्छ्रुत्वा वचो राज्ञो मद्रराजः प्रता-
 वान् । दुर्योधनं तदा राजन् वाक्यमेतदुवाच च ॥ १ ॥ दुर्ध-
 वन महाबाहो शृणु वाक्यविदाम्बर । यावेतौ मन्यसे कृष्णौ

रथस्थौ रथिनान्दरौ । न मे तुल्यावुभावेतौ वाङ्मवीर्यं कथ-
ञ्चन ॥ २ ॥ उद्यतां पृथिवीं सर्वां ससुरासुरमानवाम् । योधययं
रथमुखि संक्रुहः किमु पाण्डवान् ॥ ३ ॥ विजेष्ये च रथे पार्थान्
सोमकांश्च समागतान् । अहं सेनाप्रसूता ते भविष्यामि न संशयः
॥ ४ ॥ तच्च त्वूहं विधाष्यामि न तरिष्यन्ति यं परे । इति सत्त्वं
ब्रवीम्येष दुर्योधन न संशयः ॥ ५ ॥ एवमुक्तस्ततो राजा मद्रा-
धिपतिमप्लसा । अभ्यपिञ्चत सेनाया मध्ये भारतसत्तम । विधिना
शास्त्रदृष्टेन दृष्टरूपो विधास्यते ॥ ६ ॥ अभिषिक्ते ततस्तस्मिन्
सिंहनादो महानभूत् । तव सैन्येष्ववाद्यन्त वादित्राणि च भारत
॥ ७ ॥ दृष्टाश्वासंस्ततो योधा मद्रकाश्च महारथाः । तुष्टुबुधैव
राजानं शल्यमाहवयोभिनम् ॥ ८ ॥ जय राजंश्चिरंजीव जहि
शत्रून् समागतान् । तव वाङ्मवलं प्राप्य धार्तराष्ट्रा महावलाः ।
निखिलां पृथिवीं सर्वां प्रयासन्तु हतदिग्धः ॥ ९ ॥ तं हि शक्तो
रथे जेतुं ससुरासुरमानवान् । मर्त्तप्रधर्मान् इह तु किमु सोमक-
सृञ्चयाः ॥ १० ॥ एवं संसूयमानस्तु मद्राणामधिपो वली ।
हृषं प्राप तदा वीरो दुरापमकृतात्मभिः ॥ ११ ॥

शल्य उवाच । अद्य चाहं रथे सर्वान् पाण्डालान् सह
पाण्डवैः । निहनिष्यामि वा राजन् स्वर्गं यास्यामि वा हतः ॥ १२ ॥
अद्य पश्यन्तु मां लोका विचरन्तमभीतवत् । अद्य पाण्डुसुताः सर्वे
वासुदेवः ससात्यकिः ॥ १३ ॥ पाण्डालाशेदयश्चैव द्रौपदेयाश्च
सर्वशः । धृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सर्वे चापि प्रमद्रकाः ॥ १४ ॥
विक्रमं मम पश्यन्तु धनुषश्च महावलम् । लाघवश्चस्त्रवीर्यञ्च
भुजयोश्च बलं युधि ॥ १५ ॥ अद्य पश्यन्तु मे पार्थाः सिंहाश्च सह
चारणैः । यादृशं मे बलं वाह्योः सम्पदस्त्रेषु या च मे ॥ १६ ॥
अद्य मे विक्रमं दृष्ट्वा पाण्डवानां महारथाः । प्रतीकारपरा भूत्वा
चेष्टन्तां विविधाः क्रियाः ॥ १७ ॥ अद्य सैन्यानि पाण्डूनां द्राव-

महामारतम् ।

विद्ये समन्ततः । द्रोणभीष्मावति विभो स्तपुत्रश्च संयुगे ।
विचरिष्ये रणे युध्यन् प्रियार्थं तव कौरव ॥ १८ ॥

सञ्जय उवाच । अभिषिक्ते तदा शल्ये तव सैन्येषु मानसः ।
न कर्ष्यव्यसनं कैचित् मेनिरे भरतर्षभ ॥ १९ ॥ दृष्टाः सुमनस-
श्चैव वभूवुस्तत्र सैनिकाः । मेनिरे निहतान् पार्थान् मद्रराज-
वशंगतान् ॥ २० ॥ प्रहर्षं प्राप्य सेना तु तावकी भरतर्षभ । तां
रात्रिं सुखिनीं सुप्ता सुस्वचित्ता च साभवत् ॥ २१ ॥ सैन्यस्य
तव तं शब्दं श्रुत्वा राजा युधिष्ठिरः । वार्ष्णेयमद्रवीहाक्यं सर्व-
क्षत्रस्य शृणुतः ॥ २२ ॥ मद्रराजः कृतः शल्यो धार्तराष्ट्रेण
माघव । सेनापतिर्महेष्वासः सर्वसैन्येषु पूजितः ॥ २३ ॥ एतज्-
ज्ञात्वा यथा भूतं कुरु माघव यत् क्षमम् । भवान्निता च गोप्ता
च विघत्सु यदनन्तरम् ॥ २४ ॥ तमद्रवीन्महाराज वासुदेवो
जनाधिपम् । धार्तायनिमहं जाने यथातत्त्वेन भारत ॥ २५ ॥
वीर्यवांश्च महातेजा महात्मा च विशेषतः । कृती च चित्रवीर्यो
च संयुक्तो लाघवेन च ॥ २६ ॥ यादृग्भीष्मो यथा द्रोणो यादृक्
कर्णश्च संयुगे । तादृग्स्तद्विमिष्टो वा मद्रराजो मतो मम ॥ २७ ॥
युध्यमानस्य तस्याजौ चिन्तयन्निव भारत । योद्धारं नाविगन्शामि
तुल्यरूपं जनाधिप ॥ २८ ॥ शिखण्डार्जुनभीमानां सात्त्वतस्य च
भारत । घृष्टयुम्नस्य च तथा वलेनाभ्यधिको रणे ॥ २९ ॥ मद्र-
राजो महाराज सिंहद्विरद्विक्रमः । विचरिष्यत्यभीः काले कालः
क्रुद्धः प्रजास्त्रिव ॥ ३० ॥ तस्याद्य न प्रपश्यामि प्रतियोद्धारमाहवे ।
त्वामृते पुरुषव्याघ्र शार्दूलसमविक्रमम् ॥ ३१ ॥ सदेवलोके कृत्स्ने-
ऽस्मिन्नान्यस्त्वत्तः पुमान् भवत् । मद्रराजं रणे क्रुद्धं यो हन्यात्
कुरुनन्दन ॥ ३२ ॥ अहन्त्यहनि युध्यन्तं क्षीभयन्तं बलं तव ।
तस्मात्प्रहि रणे शल्यं मघवानिव शम्बरम् ॥ ३३ ॥ अजेयस्याप्यसौ
वीरो धार्तराष्ट्रेण सत्कृतः । तवैव विजयो नूनं हते मद्रेश्वरे

युधि । तस्मिन् हते हतं सर्वं घातैराष्ट्रस्यैवं महत् ॥ ३४ ॥ एतत्
 श्रुत्वा महाराज वचनं मम साम्प्रतम् । प्रत्यद्याहि रणे पार्श्वं
 मद्राजं महारथम् ॥ ३५ ॥ जहि चैनं महाबाहो वासवो नमुचिं
 यथा । न चैवात्र द्या कार्या मातुलोऽयं भवेति वै । क्षत्रधर्मं
 पुरस्कृत्य जहि मद्रजनेश्वरम् ॥ ३६ ॥ भीष्मद्रोणार्णवं तीर्त्वा
 कर्णपातालसम्भवम् । मा निमज्जस्व सगणः शल्यमासाद्य गो-
 ष्पदम् ॥ ३७ ॥ यच्च ते तपसो वीर्यं यच्च क्षात्रबलं तव । तद्-
 ग्रय रणे सर्वं जहि चैनं महारथम् ॥ ३८ ॥ एतावदुक्त्वा वचनं
 केयवः परवीरहा । जगाम शिविरं सायं पूज्यमानोऽथ पाण्डवैः
 ॥ ३९ ॥ केयवे तु तदा याते धर्मराजो युधिष्ठिरः । विसृज्य
 सर्वान् भ्रातृंश्च पाञ्चालानथ सोमकान् । सुखाप रजनीं तान्तु
 विशल्य इव कुञ्जरः ॥ ४० ॥ तं च सर्वं महेश्वासाः पाञ्चालाः
 पाण्डवास्तथा । कर्णस्य निधने हृष्टाः सुषुपुस्तां निशान्तदा ॥ ४१ ॥
 गतज्वरं महेश्वासं तीर्त्वापारं महारथम् । वभूव पाण्डवैयानां सैन्यं
 प्रमुदितं निधि । सुतपुत्रस्य निधने जयं लब्ध्वा च मारिष ॥ ४२ ॥

इति शल्यपर्वणि शल्यवधपर्वणि शल्यसेनापत्याभित्तिके
 सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

सञ्जय उवाच । व्यतीतायां राजन्वान्तु राजा दुर्योधन-
 स्तदा । अत्रवीत्तावकान् सर्वान् सन्नद्धान् महारथाः ॥ १ ॥
 राज्ञस्तु मतमाज्ञाय समनद्धत सा चमूः । अयोजयत्रथांस्तूणां
 पर्येषावंस्तथापरे ॥ २ ॥ अकल्पान्तं च सातङ्गाः समनद्धन्त
 पत्तयः । रथांश्चास्तरणोपेतांश्चक्रुरण्ये सहस्रशः ॥ ३ ॥ वादि-
 वाणाञ्च निनदः प्रादुरासीद्विद्याम्यते । योधनाथं हि सैन्यानां
 योधानाञ्चाप्युदीर्यताम् ॥ ४ ॥ ततो वलानि सर्वाणि समाविष्टानि

भारत । सन्नदान्येव ददृशुर्मृत्यं कृत्वा निवर्त्तनम् ॥ ५ ॥ शला
सेनापतिं कृत्वा मद्राजं महारथाः । प्रविभज्य बलं सर्वमनीकेषु
व्यवस्थिताः ॥ ६ ॥ ततः सर्वे समागम्य पुत्रेण तव सैनिकाः ।
कृपश्च कृतवर्मा च द्रौणिः शल्योऽप्य सौवल्हः ॥ ७ ॥ अन्ये च
पार्थिवाः श्रेष्ठाः समर्थे चक्रिरे तदा । न न एकेन योद्धव्यं कथ-
ञ्चिदपि पाण्डवैः ॥ ८ ॥ यो ह्येकः पाण्डवैर्युध्यो वा युध्यन्त-
मुत्सृजेत् । स पञ्चभिर्भवेद्युक्तः पातकैषोपपातकैः । अन्योऽन्यं
परिरक्ष्य योद्धव्यं संहितैश्च नः ॥ ९ ॥ एवं ते समयं कृत्वा सर्वे
तत्र महारथाः । मद्राजं पुरस्कृत्य तूर्णमभ्यद्रवन् परान् ॥ १० ॥
तथैव पाण्डवाः सर्वे व्यूहं सैन्यं महारथे । अभ्ययुः कौरवा-
न्नाजन् योत्स्यमानाः समन्ततः ॥ ११ ॥ तदलं भरतश्रेष्ठ क्षुत्वा-
र्णवसास्वनम् । समुद्धूतार्णवाकारमुद्धूतरथकुञ्जरम् ॥ १२ ॥

धृतराष्ट्र उवाच । द्रोणस्य भौमस्य च वै राधेयस्य मया
श्रुतम् । पातनं शंस मे भूयः शलास्याथ सुतस्य मे ॥ १३ ॥ कथं
रणे हतः शलागो धर्मराजेन सञ्जय । भीमसेनेन बलिना पुत्रो
दुर्योधनो मम ॥ १४ ॥

सञ्जय उवाच । क्षयं मनुष्यदेहानां तथा नागाश्चसङ्घमम् ।
शृणु राजन् स्थिरो भूत्वा संग्रामं शंसतो मम ॥ १५ ॥ आशा
वल्लवती राजन् पुत्राणान्तेभवत्तदा । हते द्रोणे च भौमे च
सूतपुत्रे च प्रातिते । शलाः पार्थाग्रणे सर्वान्निहनिष्यति मारिष
॥ १६ ॥ तमाशां हृदये कृत्वा समाश्रुस्य च भारत । मद्राजश्च
समरे समाश्रित्य महारथम् । नाथवन्तं तदात्मानममन्वत सुत-
स्ताव ॥ १७ ॥ यदा कर्णे हते पार्थाः सिंहनाष्टं प्रचक्रिरे । तदा
राजन् धार्तराष्ट्रानाविवेश महद्भयम् ॥ १८ ॥ तान् समाश्रास्य
तु तदा मद्राजः प्रतापवान् । व्यूहं व्यूहं महाराजं सर्वतोभद्र-
संहितम् ॥ १९ ॥ प्रत्यद्यत्रौ रणे पार्थमद्राजः प्रतापवान् ।

विश्वन्तन् कार्मुकं चित्रं वेगवदलवत्तरम् ॥ २० ॥ रथप्रवरनास्त्राव
 धैत्यवाश्र्वं महारथः । तस्य सीता महाराज रथस्त्रायोग्यद्रथम्
 ॥ २१ ॥ स तेन सम्भृतो वीरो रथेनामितकर्षणः । तस्मै शूरो
 महाराज पुत्राणान्ते भवप्रणत् ॥ २२ ॥ प्रयाणे मद्रराजोऽभू-
 भुखं व्यूहस्य दक्षितः । मद्रकैः सहितो वीरैः कर्णपुत्रैश्च दुर्जयैः
 ॥ २३ ॥ सव्येऽभूत् कृतवर्मा च त्रिगर्तैः परिवारितः । गौतमो
 दक्षिणे पार्श्वे शकैश्च जवनेः सह ॥ २४ ॥ अश्वत्थामा पृष्ठतोऽभूत्
 काम्बोजैः परिवारितः । दुर्योधनोऽभवन्मध्ये रक्षितः कुरुपुङ्गवैः
 ॥ २५ ॥ हृदानीकेन मद्भृता सौवलय्यापि संवृतः । प्रययौ सर्व-
 सैन्येन केतव्यश्च महारथः ॥ २६ ॥ पाण्डवाश्च महेश्वासा व्यूह
 सैन्यमनिन्दिताः । त्रिधा भूत्वा महाराज तव सैन्यमुपाद्रवन् ॥ २७ ॥
 घृष्टद्युम्नः शिखण्डी च सात्यकिश्च महारथः । शलग्रस्य वाहिनीं
 तूष्णमभिदुद्रुवुराहवे ॥ २८ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा स्नेनानीकेन
 सम्भृतः । शलग्रमेवामिदुद्राव जिघांसुर्मरतर्षभ ॥ २९ ॥ द्वाहि-
 क्तन्तु महेश्वासमर्जुनः शत्रुपूगहा । सशप्तकगणायैव वेगितोऽभि-
 प्रदुद्रुवे ॥ ३० ॥ गौतमं भीमसेनो वै सोमकाश्च महारथा । अभ्य-
 वर्त्तन्त राजेन्द्र जिघांसन्तः परान् युधि ॥ ३१ ॥ माद्रीपुत्रो तु
 शक्रमिमुलूकञ्च महारथम् । समैत्यं सहसेनौ तु उपतस्थतुराहवे
 ॥ ३२ ॥ तथैवायुतशो योषास्तावकाः पाण्डवाग्रणे । अव्यवर्त्तन्त
 संक्रुद्धा विविधायुधपाणयः ॥ ३३ ॥

घृतराष्ट्र उवाच । हते भीष्मे महेश्वासे द्रोणे कर्णे महारथे ।
 कुरुक्षेत्रावशिष्टेषु पाण्डवेद्येषु संयुगे ॥ ३४ ॥ सुसंरक्षेषु पार्श्वेषु परा-
 क्रान्तेषु सञ्जय । मामकानां परेषाञ्च किं शिष्टमभवदलम् ॥ ३५ ॥

सञ्जय उवाच । यथा वयं परे राजन् युहाय समवस्थिताः ।
 यावन्नासीदलं शिष्टं संग्रामे तन्निवीध मे ॥ ३६ ॥ एकादश सह-
 स्राणि रथानां भरतर्षभ । दश दन्तिसहस्राणि सप्त चैव शतानि

च ॥ ३७ ॥ पूर्णं भवसहस्रे इ हयानां भरतर्षभ । नरकोट्य-
स्तथा तिस्रो बलमेतत्तवाभवत् ॥ ३८ ॥ रथानां षट् सहस्राणि
षट् सहस्राश्च कुञ्जराः । दश चाश्वसहस्राणि पत्तिकोटी च
भारत ॥ ३९ ॥ एतद्वलं पाण्डवानामभवच्छेषमाहवे । एत एव
समाजम्पर्युद्धाय भरतर्षभ ॥ ४० ॥ एवं विभक्ष्य राजेन्द्र मद्र-
राजमते स्थिताः । पाण्डवान् प्रत्युदीयाम जयशुद्धाः प्रमन्यवः
॥ ४१ ॥ तथैव पाण्डवाः शूराः समरे जितकाशिनः । उपयाता
नरव्याघ्रा पाञ्चालाश्च दग्धस्तिनः ॥ ४२ ॥ एवमेतं महाराज पर-
स्परवधैर्पिणः । उपयाता नरव्याघ्राः पूर्वा सन्ध्यां प्रति प्रभो
॥ ४३ ॥ ततः प्रवृत्तै युद्धं धाररूपं भवानक्रम् । तावकानां
धरेषाञ्च निघ्नतामितरेतरम् ॥ ४४ ॥

दूर्तिं शल्यपर्वणि शल्यवधपर्वणि व्यूहनिघ्नाने
अष्टमोऽध्याय ॥ ८ ॥

सङ्कय उवाच । ततः प्रवृत्तै युद्धं कुरूणां भयवर्द्धनम्
रुक्मयैः सह राजेन्द्र धारं देवासुरीपमम् ॥ १ ॥ नरा दशगजौ
घाश्च सादिनश्च सहस्रयः । बाजिनश्च पराक्रान्ता समाजम्भुः
परस्परम् ॥ २ ॥ नागानां भीमक्षपाण्यां द्रवतां निस्त्रयो महान् ।
असूयत यथा काले जलदानां नभस्तले ॥ ३ ॥ नागैरभ्याहताः
केचिद्विरथा रथिनोऽभवन् । अद्रवन्त रणे वीरा द्वाव्यमाणा
मदोत्कटेः ॥ ४ ॥ हयैषान् पादरक्षांश्च रथिनस्तत्र शिञ्चिताः ।
अरैः सम्प्रेषयामासुः परलोकाय भारत ॥ ५ ॥ सादिनः शिञ्चिता
राजन् पारिवार्यै महारथान् । विचरन्तो रणेऽभ्यघ्नन् प्राण-
शक्त्यृष्टिभस्तथा ॥ ६ ॥ घन्विनः पुरुषाः केचित् परिवार्यै महा-
रथान् । एकं बहव आसाद्य प्रेषयैर्युयमक्षयम् ॥ ७ ॥ नागा

रथवराश्वानि परिवार्य महारथाः । सान्तराशुधिनं जङ्घ्रुं वमासं
 महारथम् ॥ ८ ॥ तथा च रथिनं क्रुद्धं विकिरन्तं शरान् वहन्ना
 नागा जङ्घर्महाराज परिवार्य समन्ततः ॥ ९ ॥ नागो नाग-
 मभिद्रुत्य रथी च रथिनं द्रणे । शक्तितोमरनाराचिर्निजघ्नस्तत्र
 भारत ॥ १० ॥ पादातानवमृद्गन्तो रथशरणवाजिनः । रणमध्ये
 व्यदृश्यन्त कुर्वन्तो महदाकुलम् ॥ ११ ॥ हयास्य पथ्येषावन्त
 चामरैरुपशोभिताः । हंसाह्निमवतः प्रस्थे पिवन्त इव मेदिनीम्
 ॥ १२ ॥ तेषान्तु वाजिनां भूमिः खरैश्चित्रा विशाम्यते । शशोभक्त
 यथा नारी करजैः क्षतविक्षता ॥ १३ ॥ वाजिनां खरमष्टेन रथ-
 नेमिस्वनेन च । पत्नीनाञ्चापि मष्टेन नागानां वृंहितेन च ॥ १४ ॥
 वादित्राणाञ्च शोषेण मङ्गानां निस्वनेन च । असवन्नादिता भूमि-
 निर्घातिरिव भारत ॥ १५ ॥ धनुषां कूजमानानां निस्त्रिंशानाञ्च
 दीप्यताम् । कवचानां प्रभाभिय न प्राञ्जायत किञ्चन ॥ १६ ॥
 वहवो वाहवश्चिन्ना नागराजकरोपमाः । लहेशन्ते विचेशन्ते
 वेगं कुर्वन्ते दारुणम् ॥ १७ ॥ शिरसाञ्च महाराज पततां
 वसुधातले । च्यतानानिव तालेभ्य फलानां शूयते स्तनः ॥ १८ ॥
 शिरोभिः पतितैर्भाति रुधिराट्टं वसुधरा । तपनीयनिभैः काले
 नलिनैरिव भारत ॥ १९ ॥ लहत्तनयमैस्तेस्तु गतमत्स्यैः सुविक्षतैः ।
 व्यभ्राजत मही राजन् प्रण्डरीकैरिवावृता ॥ २० ॥ वाहभि-
 सन्दनाद्दिग्धैः सकेयूरैर्महाधनैः । पतितैर्भाति वसुधा यथा शक्र-
 ध्वजैस्तथा ॥ २१ ॥ जरुभिय नरेन्द्राणां विनिर्गतैर्महाह्वयैः ।
 हस्तिहस्तोपमैरनैः संवृतं तद्रणाङ्गनम् ॥ २२ ॥ कबन्धप्रतमङ्गीशं
 ह्रस्वानररुङ्गलम् । सेनावनं तच्छू शुभे वनं पुष्पाक्षितं यथा ॥ २३ ॥
 तत्र योधा महाराज विवरन्तो क्षभीतवत् । दृश्यन्ते रुधिराक्ताङ्गाः
 पुष्पिता इव किंशुकाः ॥ २४ ॥ मातङ्गाश्चाप्यदृश्यन्त शरतोमर-
 पीडिताः । पतन्तस्तत्र तत्रैव ह्रिताभ्रसदृशा रणे ॥ २५ ॥ गजा-

नौकं महाराज वध्यमानं महात्मभिः । व्यदीर्घ्यत दिशः सर्वा
 वातगुन्ना घना इव ॥ २६ ॥ ते गजा मेघसङ्घाशाः पितृकुवां
 समन्ततः । वज्ररुम्भा इव विभो पर्वता युगसङ्घे ॥ २७ ॥ हयानां
 सार्द्धं पतितानां महीतले । राशयः स्य प्रदृश्यन्ते गिरि-
 मात्रास्ततस्ततः ॥ २८ ॥ सञ्जघ्ने रणभूमौ तु परलोकावहा नदी ।
 शोणितोदा रथावर्त्ता ध्वजवृक्षास्थिरकर्करा ॥ २९ ॥ भुजनक्रा
 घनुःश्रीता हस्तिशैला हयोपला । मेदोमष्ठाकर्द्दमिनी क्ववहंवा
 गदाहुपा ॥ ३० ॥ कवचोष्णीषसम्पन्ना पताकाहचिरदृमा । चक्र-
 चक्रावलीजुष्टा त्रिवेणाङ्गुलकावृता ॥ ३१ ॥ शूराणां चर्षजननी
 भीरुणां भयवर्द्धनी । प्रार्वर्त्तत नदी रौद्रा कुरुस्यसंकुला
 ॥ ३३ ॥ तां वदीं पिटलोकाय वहन्तीमतिभैरवाम् । तन्वर्वा-
 हननौभिस्ते शूराः परिषवाहवः ॥ ३३ ॥ वर्त्तमाने तथा युद्धे
 निर्मथ्याद्दे विशाम्यते । चतुरङ्गक्षये घोरे पूर्वं देवासुरोपमे ॥ ३४ ॥
 व्याक्रोशन् वाम्बवासान्ये तत्र तत्र परन्तप । क्रोशद्विर्वाभ्यवैश्वानरं
 भयार्त्ता निववर्त्तिरे ॥ ३५ ॥ निर्मथ्याद्दे तथा युद्धे वीरानि
 मयानके । अर्जुना भीमसेनश्च मोहवाञ्छचक्रतुः परान् ॥ ३६ ॥
 सा वध्यमाना महीती सेना तव जनाधिप । अमुञ्चत्तव तत्रैव
 योषिन्मद्वयादिव ॥ ३७ ॥ मोहयित्वा च तां सेनां भीमसेनघन-
 च्छयौ । दध्मत्तुर्वारिजौ तत्र सिंहनादाश्च नेदतुः ॥ ३८ ॥ शुक्रेव
 तु महाशब्दं घृष्टयन्नाश्रिखण्डिनौ । धर्मराजं पुरस्कृत्य मद्र-
 राजमभिदुतो ॥ ३९ ॥ तत्राद्यथमपस्थाम घोररूपं विशाम्यते ।
 शक्येन सङ्गताः शूरा यदयुध्यन्त भागधः ॥ ४० ॥ माद्रौपुत्रौ तु
 रभसी कृतास्त्रौ युद्धदुर्मदौ । अभ्ययातां तरायुक्तौ जिगौषन्तौ
 बलं तव ॥ ४१ ॥ ततो न्यवर्त्तत बलं तावकं भरतर्षभ । शरे
 प्रणुन्नं बद्धधा पाण्डुर्बैर्जितकाशिमिः ॥ ४२ ॥ वध्यमाना चम
 सा तु पुत्राणां प्रेक्षतां तव । भेजे दिशो महाराज प्रणुन्ना हृद्

सन्धिभिः ॥ ४३ ॥ चाहाकारो महान् जज्ञे योधानां तव भारत ।
तिष्ठ तिष्ठेति चाप्यासीद्भावितानां महात्मनाम् । स्रविषाणां
तदान्योऽन्यं संयुगी जवमिच्छताम् ॥ ४४ ॥ प्राद्रवन्नेव सन्नास्ते
पाण्डवैस्तव सैनिकाः । त्यक्त्वा युद्धे प्रियान् पुत्रान् भातृनश्च
पितामहान् । मातुलान् भागिनेयांश्च तथा सम्बन्धिवान्त्वहान् ॥ ४५ ॥
हयान् द्विपांस्त्वरयन्तो योधा जग्मुः सहस्रशः । आत्मदाणकुतीत्-
साहास्तावका भरतर्षभ ॥ ४६ ॥

शल्यपर्वणि शल्यवधपर्वणि संकुलयुद्धे

नवमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

सञ्जय उवाच । तत् प्रभञ्जं बलं दृष्ट्वा मद्राजः प्रतापवान् ।
उवाच सारथिं तूष्णं चोदवाग्ध्वान् मनोजवान् ॥ १ ॥ एष तिष्ठति
वै राजा पाण्डुपुत्रो युधिष्ठिरः । कृत्रेण धियमाणेन पाण्डुरेण
बिराजता ॥ २ ॥ अत्र प्रापय मां क्षिप्रं पश्य मे सारथे बलम् ।
न समर्था हि मे पार्था स्थातुमद्य पुरो युधि ॥ ३ ॥ एवमुक्तस्ततः
प्रायात्सद्राजत्य सारथिः । यत्र राजा सत्यसन्धो धर्मराजो
युधिष्ठिरः ॥ ४ ॥ अपतत्तच्च सहसा पाण्डवानां महदलम् ।
दधारैको रणे शलगो विलोडू तमिवार्णवम् ॥ ५ ॥ पाण्डवानां
बलौघस्तु शलग्रमासाद्य मारिष । व्यतिष्ठत तदा युद्धे सिन्धोर्बिग
इवाचलम् ॥ ६ ॥ मद्राजन्तु समरे दृष्ट्वा युद्धाय विष्ठितम् ।
क्रुरवः संन्यवर्तन्त सृचुं कृत्वा निवर्तनम् ॥ ७ ॥ तेषु राजान्निद्र-
त्तेषु व्यूढानीकेषु भागशः । प्रावर्तत महारौद्रः संग्रामः शोणि-
तोदकः । समाच्छुच्चित्तसेनन्तु नकुलो युद्धदर्मदः ॥ ८ ॥ तौ
परस्परमासाद्य वित्तकार्मुकधारिणौ । मेधाविव यथोद्दृत्तौ दक्षि-
णोत्तरवर्षिणौ ॥ ९ ॥ अरतोयैः सिषिचतुस्तौ परस्परमाहवै ।

नान्तरं तत्र पश्यामि पाण्डवस्येतरव्य वा ॥ १० ॥ उभौ कृतास्त्रौ
 वलिनौ रथचर्याविशारदौ । परस्परवधे यत्नौ क्लिप्तान् प्रणतत-
 परौ ॥ २१ ॥ चित्रसेनस्तु भलेन पीतेन निमित्तेन च । नकुलस्य
 महाराजमुष्टिद्विविष्कृण्वतुः ॥ १२ ॥ तथैनं क्लिप्तघन्वानं रुक्म-
 पुङ्गवैः शिलाश्रितैः । त्रिभिः शरैरसंभ्रान्तो ललाटे वै समुपवत्
 ॥ १३ ॥ ह्यवांश्चास्य शरैस्तीक्ष्णैः प्रेषयामास मृत्यवे । तथा
 ध्वजं सारथिञ्च त्रिभिस्त्रिभिरपातयत् ॥ १४ ॥ स शत्रुभुजनिर्मुक्तै-
 र्लालास्यैस्त्रिभिः शरैः । नकुलः शुशुभे राजस्त्रिष्टुङ्ग इव पर्वतः
 ॥ १५ ॥ स क्लिप्तघन्वा विरथः खड्गमादाय चर्म च । रथा-
 द्वातरहीरः शैलाश्रादिव केशरी ॥ १६ ॥ पद्भ्यामापततस्तस्य
 शरद्वष्टिं समासृजत् । नकुलोऽप्यग्रसत्तां वै चर्मणा लघुविक्रमः
 ॥ १७ ॥ चित्रसेनरथं प्राप्य चित्रचोधी जितयमः । आरुरोह
 महाबाहुः सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ १८ ॥ सकुण्डलं समुत्तुटं सुनसं-
 स्थायतेक्षणम् । चित्रसेनशिरः कायादपाहरत पाण्डवः । स
 पपात रथोपस्थे दिवाकरसमप्रभः ॥ १९ ॥ चित्रसेनं विशस्तु
 दृष्ट्वा तत्र महारथाः । साधुवाद्स्वनांश्चक्रुः सिंहनादांश्च पुष्कलान्
 ॥ २० ॥ विशस्तं भ्रातरं दृष्ट्वा कर्णपत्नौ महारथौ । सुषेणः
 सत्यसेनश्च मुञ्चन्तौ निशिताञ्जुगान् ॥ २१ ॥ ततोऽभ्यधावतां तूष्णीं
 पाण्डवं रथिनाम्बरौ । जिघांसन्तौ यथा नागं व्याघ्रौ राजन्
 महावने ॥ २२ ॥ तावभ्यवर्षतां तौच्छौर्हावप्येन महारथम् ।
 शरौघान् सम्भगस्यन्तौ जीमूतौ सलिलं यथा ॥ २३ ॥ स शरैः
 सर्वतो विद्धः प्रहृष्ट इव पाण्डवः । अन्यत् कार्मुकमादाय रथ-
 मारुह्य वीर्यवान् । अतिष्ठत रणे वीरः क्रुद्धरूप इवान्तकः ॥ २४ ॥
 तस्य तौ भ्रातरौ राजन् शरैः सन्नतपर्वभिः । रथं विशकलीकर्तुं
 समारब्धौ विशाम्यते ॥ २५ ॥ ततः प्रहस्य नकुलश्चतुर्भिरशतुरो-
 रणे । जघान निमित्तैस्तीक्ष्णैः सत्यसेनस्य वाजिनः ॥ २६ ॥ ततः

सन्धाय नाराचं रुक्मपुङ्गं शिलाशितम् । धनुश्चिच्छेद राजेन्द्र
 सत्यसेनस्य पाण्डवः ॥ २७ ॥ अथान्यं रथमास्थाय घटुरादाय
 चापरम् । सत्यसेनः सुषेणश्च पाण्डवं पर्येषावताम् ॥ २८ ॥ अवि-
 ध्यत्तावसंभ्रान्तो नाट्रोपुत्रः प्रतापवान् । हाभ्यां हाभ्यां महाराज
 शराभ्यां रणमूर्च्छति ॥ २९ ॥ सुषेणस्तु ततः क्रुद्धः पाण्डवस्य
 नङ्गदनुः । चिच्छेद प्रहसन् युद्धे शरप्रेण महारथः ॥ ३० ॥
 अथान्यद्वनुरादाय नकुलः क्रोधमूर्च्छितः । सुषेणं पञ्चभिर्विद्धा
 ध्वजमेकेन चिच्छेदे ॥ ३१ ॥ सत्यसेनस्य च धनुर्हस्तावापञ्च
 मारिष । चिच्छेद तरसा युद्धे तत उच्चक्र शुर्जनाः ॥ ३२ ॥
 अथान्यद्वनुरादाय शत्रुघ्नं भारसाधनम् । शरैः संक्रादयामास
 समन्तात् पाण्डुनन्दनम् ॥ ३३ ॥ सन्निवार्यं तु तान् बाणान् नकुलः
 परवीरहा । सत्यसेनं सुषेणञ्च हाभ्यां हाभ्यामविध्यत ॥ ३४ ॥
 तावेनं प्रत्यविध्यतां पृथक् द्वयगजिह्वगैः । सारथिञ्चास्य राजेन्द्र
 शितैर्विविधतुः शरैः ॥ ३५ ॥ सत्यसेनो रथेषान्तु नकुलस्य धनु-
 स्तथा । पृथक् शराभ्यां चिच्छेद कृतहस्तः प्रतापवान् ॥ ३६ ॥
 स रथेऽतिरथस्तिष्ठन्नथशक्तं परामुपत । स्वर्णदण्डामकुण्डाश्रां
 तैलधौतां सुनिर्मलाम् ॥ ३७ ॥ लेलिहानामिव विभो नागकन्यां
 महाविषाम् । समुद्यम्य च चिक्षेप सत्यसेनस्य संयुगे ॥ ३८ ॥ सा
 तस्य हृदयं रुद्धेऽ विभेद शतघा नृप । स पपात रथाङ्गुलिं
 गतसत्त्वाऽल्पचेतनः ॥ ३९ ॥ भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा सुषेणः क्रोध-
 मूर्च्छितः । चकार सङ्घसा सङ्घेऽ नकुलं विरथं ततः । अभ्य-
 वर्षच्छरैस्त्वणं पादात् पाण्डुनन्दनम् ॥ ४० ॥ नकुलं विरथं दृष्ट्वा
 द्रौपदिवो महारथः । सुतसोमोऽभिदुद्राव परीप्सन् पितरं रणे
 ॥ ४१ ॥ ततोऽधिरुद्ध नकुलः सुतसोमस्य तं रथम् । शुशुभे
 भरतश्चे ह्यो गिरिस्थ इव केशरी । सोऽन्यत् कार्त्तिकमादाय सुषेणं
 समथोधयत् ॥ ४२ ॥ तानुभौ शरवर्षाभ्यां समासाद्य परस्परम् ।

परस्परवधे यत्रं चक्रतुः सुमहाराजौ ॥ ४३ ॥ सुप्रेणस्तु ततः क्रुद्धः
 पाण्डवं विश्वेस्त्रिभिः । सुतसोमञ्च विंगत्या वाहोहरसि चार्प-
 यत् ॥ ४४ ॥ अतः क्रुद्धो महाराज नकुलः परवीरहा । शरैस्तस्य
 दिग्भ्यः सर्वांश्छादयामास वेगवान् ॥ ४५ ॥ ततो गृहीत्वा तीक्ष्णाग्र-
 मर्द्वचन्द्रं सुतेजनम् । स वेगयुक्तं चिक्षेप कर्णपुत्रस्य सयुगे ॥ ४६ ॥
 तस्य तेन शिरः कावाज्वहार नृपसत्तम । पश्यतां सर्वसैन्यानां
 तद्द्रुतमिवाभवत् ॥ ४७ ॥ स हतः प्रापतद्राजन्नकुलेन महात्मना ।
 नदीवेगादिवारुणस्तौरजः पादपो महान् ॥ ४८ ॥ कर्णपुत्रवधं
 दृष्ट्वा नकुलस्य च विक्रमम् । प्रदुद्राव भयात् सेना तावकी भरत-
 र्षभ ॥ ४९ ॥ तान्तु सेनां महाराज मद्राजः प्रतापवान् । अपा-
 लवद्रणे शूरः सेनापतिरारन्दमः ॥ ५० ॥ अभीस्तस्थौ महाराज
 व्यवस्थाप्य च बाहिनीम् । सिंहनादं भयं कृत्वा धनुःशब्दञ्च
 दाहणम् ॥ ५१ ॥ तावकाः समरे राजन् रक्षिता दृढधन्वना ।
 प्रत्यययुररातींस्ते समन्तादिगतव्यथाः ॥ ५२ ॥ मद्राजं महे-
 व्वासं परिवार्य समन्ततः । स्थिता राजन् महात्मानो योद्धु-
 कामाः समन्ततः ॥ ५३ ॥ सात्यकिर्भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ
 पाण्डवौ । युधिष्ठिरं पुरस्कृत्य क्षीनिषिवमारन्दमम् ॥ ५४ ॥ परि-
 वार्य रणे वीराः सिंहनादं प्रचक्रिरे । वाणशब्दरवांशोग्रान्
 क्षुद्राश्च विविधा मुहुः ॥ ५५ ॥ तथैव तावकाः सर्वे मद्राधिपति-
 मञ्जसा । परिवार्य सुसंख्याः पुनर्युद्धमरोचयन् ॥ ५६ ॥ ततः
 प्रब्रुवति युद्धं भीरुणां भयवर्द्धनम् । तावकानां परेषाञ्च मृत्यं
 कृत्वा निवर्त्तनम् ॥ ५७ ॥ यथा देवासुरं युद्धं पूर्वमासीद्विधा-
 स्यते । अभीतानां तथा राजन् यमराष्ट्रविवर्द्धनम् ॥ ५८ ॥ ततः
 कपिध्वजो राजन् हत्वा संयत्तकाव्यसे । अभ्यधावत तां सेनां
 कौरवीं पाण्डुनन्दन ॥ ५९ ॥ तथैव पाण्डवाः सर्वे वृष्टयुक्ता-
 पुरोगमाः । अभ्यधावन्त तां सेनां विह्वलन्तः शिवाञ्छरान् ॥ ६० ॥

पाण्डवैरवकीर्णानां सम्मोहः समजायत । न च जङ्घुरनीकानि
दिशो वा विदिशस्तथा ॥ ६२ ॥ आपूर्य्यमाणा निशितैः शरैः
पाण्डवसोदितैः । हतप्रवीरा विहस्ता कीर्य्यमाणा समन्ततः ।
कौरव्यवध्यत चमूः पाण्डुपुत्रैर्महारथैः ॥ ६२ ॥ तथैव पाण्डवी
सेना शरै राजन् समन्ततः । रणोऽहन्यत प्रैस्ते शतशोऽथ सह-
स्रशः ॥ ६३ ॥ ते सेने भृशसन्तप्ते बध्यमाने परस्परम् । व्याकुले
समपद्येतां वर्षासु सरिताविव ॥ ६४ ॥ आविवेश ततस्तीव्रं ताव-
कानां महद्भयम् । पाण्डवानाञ्च राजेन्द्र तथाभूते महाहवे ॥ ६५ ॥

इति शतपथपर्वणि शतपथपर्वणि संकुलयुद्धे

दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

सञ्जय उवाच । तस्मिन् विललिते सैन्ये बध्यमाने परस्परम् ।
द्रवमाणेषु योधेषु निनदत्सु च दन्तिषु ॥ १ ॥ कूजतां स्तनताञ्चैव
पदातीनां महाहवे । विदुतेषु महाराज हृषिषु वद्धधा तदा ॥ २ ॥
प्रक्षये दारुणे जाते संहारे सर्वदेहिनाम् । नानाशस्त्रसमावाधि
व्यतिषिक्तरथदिपे ॥ ३ ॥ हर्षणे युद्धशौण्डानां भीक्षणां मय-
वर्द्धने । गाहमानेषु योधेषु परस्परवर्धेषु ॥ ४ ॥ प्राणादाने
महाघोरे वर्त्तमाने दुरोदरे । संग्रामे घोररूपे तु यमराष्ट्रविव-
र्द्धने ॥ ५ ॥ पाण्डवास्तावक सैन्यं व्यधमन्त शितैः शरैः । तथैव
तावका योधा जङ्घः पाण्डवसैनिकान् ॥ ६ ॥ तस्मिंस्तथा वर्त्त-
माने युद्धे भीरुभयावहे । पूर्वाङ्गे चैव संग्रामे भास्करोदयनं
प्रति ॥ ७ ॥ लब्धलब्ध्याः परे राजव्रक्षिताश्च महात्मना । अयो-
धयंस्तत्र बलं मृत्युं कृत्वा निवर्त्तनम् ॥ ८ ॥ बलिभिः पाण्डवैर्दृष्टै-
र्लब्धलब्धैः प्रहारिभिः । कौरव्यशीदत् पृतना मृगीबान्धिसमा-
कुला ॥ ९ ॥ तां दृष्ट्वा सीदतीं सेनां पश्ये गामिव दुर्वलाम् ।

जञ्जिहीर्षुस्तदा शल्यः प्रादात् पाण्डुवधूं प्रति ॥ १० ॥ मद्र-
 राजस्तु संक्रुद्धो गृहीत्वा धनुस्सप्तमम् । अभ्यद्रवत संग्रामे पाण्डु-
 बानाततायिनः ॥ ११ ॥ पाण्डवापि महाराज समरे जितकामिनः ।
 मद्रराजं समासाद्य विव्यधुर्निमित्तैः शरैः ॥ १२ ॥ ततः शरशतै-
 स्तीक्ष्णैर्मद्रराजो महाबलः । अर्हयामास तां सेनां धर्मराजस्य
 पश्यतः ॥ १३ ॥ प्रादुरासंस्ततो राजन्निमित्तान्यनेकशः । चचाल
 शब्दं कुर्वाणा मञ्जी चापि सपर्वता ॥ १४ ॥ सद्रण्डशूलदीपाग्रा
 दीर्घमाणाः समन्ततः । उक्त्वा भूमिं दिवः प्रेतुराहत्य रवि-
 मण्डलम् ॥ १५ ॥ शृगाश्च महिषाश्चापि पक्षिणाश्च विश्राम्यते ।
 अपसव्यं तदा चक्रुः सेनां ते वृद्धो नृप ॥ १६ ॥ भृगुस्तु रापुत्रौ
 शश्विजेन समन्वितौ । चरमं पाण्डुपुत्राणां पुरस्तात् सर्वं राजाम्
 ॥ १७ ॥ शस्त्राग्रेष्वभवज्ज्वाला नेत्राख्याहत्य वर्षती । शर-
 क्षलीयत भृशं काकोलूकाश्च केतुषु ॥ १८ ॥ ततस्तद्युद्धे श-
 भमवत् सङ्घचारिणाम् ॥ १९ ॥ ततः सर्वाश्वनीकानि सप्तस्य
 जनाधिप । अभ्ययुः कौरवा राजन् पाण्डवानामनीकिनीम् ॥ २० ॥
 शल्यस्तु शरवर्षेण वर्षन्निव सहस्रदृक् । अभ्यवर्षददीनात्मा कुन्ती-
 पुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ २१ ॥ भीमसेनं शरैश्चापि रुक्मपुङ्खैः शिला-
 श्रितैः । द्रौपद्यांस्तथा सर्वान् माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ ॥ २२ ॥
 पृष्टदुम्नश्च शैनेयं शिखण्डिनमथापि च । एकैकं दधभिर्वाणै-
 र्विव्याध च महाबलः ॥ २३ ॥ ततोऽसृजहाणवर्षं धर्मान्ते भव-
 वानिव ॥ २४ ॥ ततः प्रभद्रका राजन् सोमकाश्च सहस्रशः ।
 पतिताः पात्यमानाश्च दृश्यन्ते शल्यसायकीः ॥ २५ ॥ भ्रमराणामिव
 प्राताः शल्यमानामिव ब्रजाः । ह्लादिन्य इव मेघेभ्यः शल्यस्य
 न्यपतन् शराः ॥ २६ ॥ हिरदास्तुरगाश्चार्ताः पत्तवो रथिनस्तथा ।
 शल्यस्य वाणैर्न्यपतन् व्यभ्रमन् व्यमदंस्तथा ॥ २७ ॥ श्राविष्ट इव
 मन्थुना मद्ग्रेषां पीरुषेण च । प्राच्छादयदरीन् संख्ये कालसृष्ट

इवान्तकः । विनर्द्धमानो मद्देशो मेघच्छादी महावक्रः ॥ २८ ॥
सा वध्वमाना शलेन पाण्डवानामनौकिनी । अजातशत्रुं कौन्तेव-
मभ्यधावद्युधिष्ठिरम् ॥ २९ ॥ तां संमर्द्ध्य ततः संख्यं लघुहस्तः
शितैः शरैः । शरवर्षेण महता युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ ३० ॥
तमापतन्तं पत्तप्रखैः क्रुद्धो राजा युधिष्ठिरः । अवारयच्छरै-
स्तीक्ष्णैर्मत्तं हिपमिवाङ्घ्रैः ॥ ३१ ॥ तस्य शल्यः शरं घोरं
मुमोचाग्नीविधोपमम् । स निर्भिद्य महात्मानं वेगेन न्यपतञ्च
गाम् ॥ ३२ ॥ ततो वृकोदरः क्रुद्धः शल्यं विव्याध सप्तभिः ।
पञ्चभिः सहदेवस्तु नकुलो दशभिः शरैः ॥ ३३ ॥ द्रौपदेयाश्च
शत्रुं शूरमार्त्तावनिं शरैः । अभ्यवर्षन्महावेगं मेघा इव मही-
घरम् ॥ ३४ ॥ ततो दृष्ट्वा तुद्यमानं शल्यं पार्थैः समन्ततः । कृत-
वर्मा कृपश्चैव संक्रुद्धावभ्यधावताम् ॥ ३५ ॥ उलूकश्च महावीर्यः
शकुनिश्चापि सौवलः । स्रजमानस्तु शनकीरश्वत्यामा महारथः ।
तव पुत्राश्च कार्तस्त्रेण जगुपुः शल्यमाहवे ॥ ३६ ॥ भीमसेनं
त्रिभिर्विद्ध्वा कृतवर्मा शिलीमुखैः । वाणवर्षेण महता क्रुद्धरूप-
मवारयत् ॥ ३७ ॥ घृष्टदुम्भं कृपः क्रुद्धो वाणवर्षैरताडयत् ।
द्रौपदेयांश्च शकुनिर्धमौ च द्रौणिरभ्ययात् ॥ ३८ ॥ दुर्योधनो
युष्मांश्चेष्ट आहवे कौशवार्जुनौ । समभ्ययातूग्रतेजाः शरैश्चाप्यहन-
दली ॥ ३९ ॥ एवं हन्द्वाशतान्यासंस्वदीयानां परैः सह । घोर-
रूपानि चित्राणि तत्र तत्र विशास्यते ॥ ४० ॥ ऋष्यवर्णान् जघा-
नाश्वान् भोजो भीमस्य संयुगे । सोऽवतीर्थ रथोपस्थाङ्गताश्वः
पाण्डुनन्दनः । कालो दण्डमिवोद्यम्य गदापाणिरयुध्यत ॥ ४१ ॥
प्रमुखे सहदेवस्य जघानाश्वान् मद्राट् । ततः शल्यस्य तनयं
सहदेवोऽसिनावधीत् ॥ ४२ ॥ गौतमः पुनराचार्यो घृष्टदुम्भमयो-
षयत् । असम्भ्रान्तमसम्भ्रान्तो यत्नवान् यत्नवत्तरम् ॥ ४३ ॥ द्रौप-
देयांस्तथा बीरानेकीकं दशभिः शरैः । अविध्यदाचार्यसुतो नाति-

क्रुद्धः स्रयन्निव ॥ ४४ ॥ पुनश्च भीमसेनस्य जघानाश्रुतांस्तथाहवे ।
 सोवतीर्थं रथात्तूष्णं हताश्रुः पाण्डुनन्दनः ॥ ४५ ॥ कालो दण्ड-
 मिवोद्यम्य गदां क्रुद्धो महाबलः । पोथयामास तुरगान् रथञ्च
 कृतवर्मणः । कृतवर्मा लवप्लुत्य रथात्तस्मादपाक्रमत् ॥ ४६ ॥
 शल्योऽपि राजन् संक्रुद्धो निघ्नन् सोमकपाण्डवान् । पुनरेव शितै-
 र्वाणैर्युधिष्ठिरमपौडयत् ॥ ४७ ॥ तस्य भीमो रणे क्रुद्धः संदृष्ट-
 दशनच्छुदः । विनाशायामिसन्धाय गदामादत्तवीर्यवान् ॥ ४८ ॥
 यमदण्डप्रतीकाशं कालरात्रिमिवोद्यताम् । गजवाजिमनुष्याणां
 प्राणान्तकरणीमति ॥ ४९ ॥ हेमपटपरिचक्षिप्तामुल्कां प्रज्वालता-
 मिव । श्लेष्मं व्यालीमिवात्युग्रं वज्रकल्पाभयोमयीम् ॥ ५० ॥
 चन्दनागुरुपङ्काक्तां प्रमदामीषसितामिव । वसामेदोऽस्रदिग्धाङ्गीं
 जिह्वां वैवस्वतीमिव ॥ ५१ ॥ पटुघण्टारववतीं वासवीमशनी-
 मिव । निर्मुक्ताशौबिषाकारां पृक्तां गजमदैरपि ॥ ५२ ॥ त्रासनीं
 रिपुसैन्यानां स्वसैन्यपरिहर्षणीम् । मनुष्यलोके विख्यातां गिरि-
 शृङ्गविदारणीम् ॥ ५३ ॥ यया कैलासभवने महेश्वरसखं वन्द्यम् ।
 आह्वयामास कौन्तेयः संक्रुद्धमलकाधिपम् ॥ ५४ ॥ यया आया-
 मयान् दृप्तान् सुवह्णन् गन्धमादनं । जघान गुच्छकान् क्रुद्धो मन्दा-
 राथं महाबलः । वार्यमाणोऽपि वज्रभिर्द्वीपद्याः प्रियमास्मितः
 ॥ ५५ ॥ तां वज्रमणिरत्नाढ्यामष्टास्रिं वज्रगौरवाम् । समु-
 दम्य महाबाहुः शल्यमभ्यद्रवद्रुषे ॥ ५६ ॥ गदया युद्धकुशलस्तया
 दारुणनादया । पोथयामास शल्यस्य चतुरोऽश्वान्महाजवान्
 ॥ ५७ ॥ ततः शल्यो रणे क्रुद्धः पौने वक्षसि तोमरम् । निचखान
 नदन् बीरो मम भित्त्वास्य सोऽभ्यगात् ॥ ५८ ॥ त्रकोदरस्त्वस-
 न्प्रान्तस्त्वमेवोद्धृत्य तोमरम् । यन्तारं मद्रराजस्य निर्विभेदं ततो
 हृदि ॥ ५९ ॥ स भिन्नवर्मा रुधिरं वमन् विव्रस्तमानसः । पपा-
 ताभिमुखो दीनो मद्रराजस्त्वपाक्रमत् ॥ ६० ॥ कृतप्रतिहृतं दृष्ट्वा

शल्यो विस्मितमानसः । गदामाश्रित्य घोरमात्मा प्रत्यागतमवैचत
॥ ६१ ॥ ततः सुमनसः पार्या भीमसेनमपूजयन् । तद्दृष्ट्वा कर्म
संग्रामे घोरमक्लिष्टकर्मणः ॥ ६२ ॥

इति शल्यपर्वणि शल्यवधपर्वणि संकुलशुद्धे

एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥

सञ्जय उवाच । पतितं प्रेक्ष्य यन्तारं शल्यः सर्वायसीं गदाम् ।
आदाय तरसा राजंस्तस्थौ गिरिरिवाचलः ॥ १ ॥ तं दीप्तमिव
कालान्निं पाग्रहस्तमिवान्तकम् । सशृङ्गमिव कौलासं सदञ्जमिव
वासवम् ॥ २ ॥ सशूलमिव हृथ्यं वने मत्तमिव द्विपम् । जवे-
नाभ्यपतङ्गीमः प्रशृङ्ख महतीं गदाम् ॥ ३ ॥ ततः शङ्खप्रणादश्च
तूर्थाणाञ्च सहस्रयः । सिंहनादश्च सञ्जये शूराणां हर्षवर्द्धनः
॥ ४ ॥ प्रेक्षन्तः सर्वतस्तौ हि योधा योधमहाद्विपौ । तावकाश्च
परे चैव साधुसाध्वित्यपूजयन् ॥ ५ ॥ न हि मद्राधिपादन्यो
रामाहा यदुनन्दनात् । सोढुमुत्सहते वेगं भीमसेनस्य संयुगे
॥ ६ ॥ तथा मद्राधिपस्यापि गदावेगं महात्मनः । सोढुमुत्सहते
नान्यो योधो युधि वृकोदरात् ॥ ७ ॥ तौ वृषाविव नर्दन्तौ
मण्डलानि विचरतुः । आवात्सातपद्मौ वीरौ मद्रराजवृकोदरौ
॥ ८ ॥ मण्डलावर्त्तमार्गेषु गदाविहरणेषु च । निर्विशेषमभूद्युद्धं
तयोः पुरुषसिंहयोः ॥ ९ ॥ तप्तहेममयैः शुभ्रैर्वभूव भयवर्जिनी ।
अग्निज्वालैरिवावहा पट्टैः शल्यस्य सा गदा ॥ १० ॥ तथैव चरती
मार्गान् मण्डलेषु महात्मनः । विद्युद्भ्रप्रतीकाया भीमस्य शुशुभे
गदा ॥ ११ ॥ ताडिता मद्रराजेन भीमस्य गद्या गदा । दह्य-
माने रथे राजन् ससृजे पावकाश्चिषः ॥ १२ ॥ तथा भीमेन शल्यस्य
ताडिता गद्या गदा । अङ्गारवर्षं मुमुचे तद्दृष्टमिवामवत् ॥ १३ ॥

दन्तैरिव महानागी शृङ्गैरिव महर्षभौ । तोवैरिव तदान्योऽन्यं
 गदाग्राभ्यां निजघ्नतुः ॥ १४ ॥ तो गदानिहतैर्गावैः क्षणेन
 रुधिरोच्चितौ । प्रेक्षणीयतरावास्तां पुष्पिताविव किंशुकौ ॥ १५ ॥
 गदया मद्रराजेन सद्यदक्षिणमाहतः । भीमसेनो महत्तुङ्ग
 वचालाचलोपमः ॥ १६ ॥ तथा भीमगदावेष्टैस्ताड्यमानः गङ्गा-
 मुङ्ग । शल्यो न विव्यधे राजन् दन्तिनेव महागिरिः ॥ १७ ॥
 शुश्रुवे दिक्षु सर्वासु तयोः पुरुषसिंहयोः । गदानिपातसंघो
 वक्ष्योरिव निखनः ॥ १८ ॥ निवृत्य तु महावीर्यी समुच्छ्रित-
 गदावुभौ । पुनरन्तरमार्गस्थौ मण्डलानि विचैरतुः ॥ १९ ॥ तथा-
 भ्येत्य पदान्घटौ सन्निपातोऽभवत्तयोः । उद्यम्य लौहदण्डाभ्या-
 मतिमानुषकर्मणोः ॥ २० ॥ प्रार्थयानौ तदान्योऽन्यं मण्डलानि
 विचैरतुः । क्रियाविशेषं कृतिनौ दर्शयामासतुस्तदा ॥ २१ ॥
 अघोद्यम्य गदौ घोरे सशृङ्गाविव पर्वतौ । तावानघ्नतुरन्योऽन्यं
 यथा भूमिचलेऽवली ॥ २२ ॥ तो परस्परवेगाच्च गदाभ्यां भ्रष्ट
 विक्षतौ । युगपत् पेततुर्वीराभुभाविन्द्रध्वजाविव ॥ २३ ॥ उभ-
 सेनयोर्वीरास्तदा हाहाकृतोऽभवन । शृगं मर्मण्यभिहतानुमा-
 वास्तां सुविह्वलौ ॥ २४ ॥ ततः स्वरथमारोप्य मद्राणाह्वयमं
 वली । अपोवाह रूपः शल्यं तूर्णमाघोघनादथ ॥ २५ ॥ शीव-
 वहिह्वलत्वात्तु निसेषात् पुनरुत्थितः । भीमसेनो गदापाणिः समा-
 ह्वयत मद्रपम् ॥ २६ ॥ ततस्तु तावकाः शूरा नानाशस्त्रसमायुताः ।
 नानावादिप्रशब्देन पाण्डुसेनामघोघयन् ॥ २७ ॥ भुजाशुश्रुह
 शस्त्रेषु शब्देन महता ततः । अभ्यद्रवन्महाराज दुर्योधनपुरो
 धमाः ॥ २८ ॥ तदनैकमभिप्रेक्ष्य ततस्ते पाण्डु नन्दनाः । प्रयत्नं
 सिंहनादेन दुर्योधनपुरोगमान् ॥ २९ ॥ तेषामापततां तूर्णं
 पुत्रस्ते मरतर्षभ । प्राप्तेन चेकितानं वै विव्याध हृदये भ्रष्टम्
 ॥ ३० ॥ स पपात रघोपस्थे तत्र पुत्रेण ताडितः । रुधिरौघ-

वाणैर्हन्तुकामो महायथाः । विव्याध समरे क्रुद्धो बद्धभिः कङ्क-
 पत्रिभिः ॥ ४८ ॥ अथ भूयो महाराज शरैः पानतपर्वणा । युधि-
 श्ठिरं समाजघ्ने सर्वसैन्यस्य पश्यतः ॥ ५० ॥ धर्मराजोऽपि संक्रुद्धो
 मद्राजं महायथाः । विव्याध निशितैर्वाणैः कङ्कवर्हिणवाकितैः
 ॥ ५१ ॥ चन्द्रसेनञ्च सप्तत्या सूतञ्च नदभिः शरैः । दुमरेः सुतः-
 षष्ट्या निजघान महारथः ॥ ५२ ॥ चक्ररक्षी हते शल्यः पाण्डवेन
 महात्मना । निजघान ततो राजश्रेष्ठो न वै पञ्चविंशति ॥ ५३ ॥
 सात्यकिं पञ्चविंशत्या भीमसेनञ्च सप्तभिः । माद्रीपुत्रौ शतेनाजौ
 विव्याध निशितैः शरैः ॥ ५४ ॥ एवं विचरतस्तस्य संग्रामे राज-
 सन्तमः । संप्रैषयच्छितान् पार्थः शरानाशौविघोपमान् ॥ ५५ ॥
 ध्वजाग्रञ्चास्य समरे कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः । प्रमुखे वर्तमानस्य
 भलेनापाहरद्रथात् ॥ ५६ ॥ पाण्डुपुत्रेण वै तस्य केतुं हिन
 महाहवे । निपतन्तमपश्याम गिरिशृङ्गमिवाहतम् ॥ ५७ ॥ ध्वजं
 निपतितं दृष्ट्वा पाण्डवञ्च व्यवस्थितम् । संक्रुद्धो मद्राजोऽभूच्छर-
 बर्षं मुमोच ह ॥ ५८ ॥ शल्यः सायकवर्षेण पर्जन्य इव ठष्टिमान्
 अभ्यवघ्नेमेवात्मा क्षत्रियान् क्षत्रियर्षभः ॥ ५९ ॥ सात्यकिं भीम-
 सेनञ्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । एकैकं पञ्चमिर्विद्धा युधिष्ठिर-
 मपीडयत् ॥ ६० ॥ ततो वाणमयं जालं विततं पाण्डवोरसि ।
 अपश्याम महाराज मेघजालमिवोद्गतम् ॥ ६१ ॥ तस्य शल्यो रणे
 क्रुद्धो वाणैः सन्नतपर्वभिः । दिशः प्रच्छादयामास प्रदिशश्च महा-
 रथः ॥ ६२ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा वाणजालेन पीडितः ।
 बभूव हतविक्रान्तो जम्भो त्ववहणा यथा ॥ ६२ ॥

इति शल्यपर्वणि शल्यवधपर्वणि शल्ययुधिष्ठिरयुद्धे

हादयोऽध्यायः ॥ १२ ॥

सञ्जय उवाच । पीडिते धर्मराजेतु मद्राजस्य
 सात्यकिर्भीमसेनश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । परिवार्ये रथे राव
 पीडयामासुराहवे ॥ १ ॥ तमेकं बहुभिर्दृष्ट्वा पीडयमानं महा-
 रथैः । साधुवादी महान् जज्ञे सिद्धाश्वामन् प्रहर्षिताः । आश्रय-
 मित्यभाषन्त मुनयश्चापि सङ्गताः ॥ २ ॥ भीमसेनो रणे शलां
 शलाग्रभूतं पराक्रमे । एकेन विद्धा वागेन पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ३ ॥
 सात्यकिश्च शतेनैतं धर्मपुत्रपरीपसया । मद्रेश्वरमथाकीर्य सिंह-
 नादमथानदत् ॥ ४ ॥ नकुलः पञ्चभिश्चैनं सहदेवश्च सप्तभिः ।
 विद्धा तन्तु ततस्तूणं पुनर्विव्याध सप्तभिः ॥ ५ ॥ स तु शूरो रणे
 यत्तः पीडितस्त्रैर्महारथैः । विक्रम्य कार्मुकं घोरं विगवद्धार-
 साधनम् ॥ ६ ॥ सात्यकिं पञ्चविंशत्या शलागो विव्याध नारिषु ।
 भीमसेनं त्रिसप्तत्या नकुलं सप्तभिस्तथा ॥ ७ ॥ ततः सविशिख-
 ज्वापं सहदेवस्य धन्विनः । कृत्वा भस्मेन समरे विव्याधैनं त्रि-
 सप्तभिः ॥ ८ ॥ सहदेवस्तु समरे मातुषां भूरिवर्चसम् । सञ्जय-
 दनुः कृत्वा पञ्चभिः समताडयत् । शरैराशौविषाकारैर्ज्वलज्वलन-
 सन्निभैः ॥ ९ ॥ सारथिश्चाप्य समरे शरेणानतपर्वणा । विव्याध
 भृशसंक्रुद्धस्तश्च भूयस्त्रिभिः शरैः ॥ १० ॥ भीमसेनस्तु सप्तत्या
 सात्यकिर्नैवभिः शरैः । धर्मराजस्तथा षष्ट्या गात्रे शलाग्र समा-
 पयत् ॥ ११ ॥ ततः शलागो महाराज निर्विहस्तैर्महारथैः । सुस्राव
 रुधिरं गात्रैर्गौरिकं पवन्तो यथा ॥ १२ ॥ तांश्च सर्वान् महेश्वासान्
 पञ्चभिः पञ्चभिः शरैः । विव्याध तरसा राज्ञस्तद्दहतमिवाभवत्
 ॥ १३ ॥ ततोऽपरेण भस्मेन धर्मपुत्रस्य नारिषु । धनुश्चिच्छेद
 समरे सञ्जयं स हि महारथः ॥ १४ ॥ अथान्बद्धनुरादाय धर्म-
 पुत्रो महारथः । साप्रवस्तुतध्वजरथं शलाग्रं प्राच्छादयच्छरैः ॥ १५ ॥
 स ह्यशमानः समरे धर्मपुत्रस्य सायकैः । युधिष्ठिरमथाविध्य-
 द्यभिर्निमित्तैः शरैः ॥ १६ ॥ सात्यकिस्तु ततः क्रुद्धो धर्मपुत्रे

धराहिते । मद्राणामधिपं शूरं शरीरैः समवारयत् ॥ १७ ॥ च
 सात्यकैः प्रविच्छेद चुरप्रेष महावनुः । भीमसेनमुखांस्तांश्च त्रिभि-
 स्त्रभिरताडयत् ॥ १८ ॥ तस्य क्रुद्धो महाराज सात्यकिः सत्य-
 विक्रम । तोमरं प्रेषयामास स्वर्णदण्डं महाधनम् ॥ १९ ॥ भीम-
 सेनोऽथ नाराचं स्वलन्तमिव पन्नगम् । नकुल समरे शक्तिं
 सहदेवो गटां शुभाम् । धर्मराजः प्रतप्तीन्तु जिघांसुः शलग्रमाहवे
 ॥ २० ॥ तानापतत एवाशु पद्मानां वै भुजङ्गयान् । वारवामास
 समरे शस्त्रसङ्घान् स मद्रराट् ॥ २१ ॥ सात्यकिप्रहितं शलग्रो
 महै विच्छेद तोमरम् । भीमेन प्रहितश्चापि शरं कनकभूषणम् ।
 दिघा विच्छेद समरे कृतहस्तः प्रतापवान् ॥ २२ ॥ नकुलप्रेषितां
 शक्तिं हेमदण्डां मवावहाम् । गदाञ्च सहदेवेन शरीरैः सम-
 वारयत् ॥ २३ ॥ शराभ्याञ्च प्रतप्तीं तां रात्रविच्छेद भारत ।
 पश्यतां पाण्डपुत्राणां सिंहादं नमाद च । नाहपत्तन्तु शैनेवः
 शत्रोर्विजयमाहवे ॥ २४ ॥ अद्यान्यहतुरादाश्च सात्यकिः क्रोध-
 मूर्च्छितः । हास्यां मद्ग्रे श्वरं विद्वा सारथिञ्च त्रिभिः शरैः ॥ २५ ॥
 ततः शलग्रो महाराज सर्वांस्तान् दशभिः शरैः । विव्याध चतुर्षु
 क्रुद्धस्तोत्रैरिव महादिपान् ॥ २६ ॥ ते बार्थ्यमाणाः समरे मद्र-
 राजेन भारत । न शुकुः प्रमुखि स्यातुं तस्य शत्रुनिस्तदनाः ॥ २७ ॥
 ततो दुर्योधनो राजा दृष्ट्वा शलग्रस्य विक्रमम् । निहतान् पाण्ड-
 वान् भीमे पाण्डालान् च हृष्यवान् ॥ २८ ॥ ततो राजन्महाबाहु-
 र्भीमसेनः प्रतापवान् । सम्यज्य मनसा प्राणान् मद्राधिपमदीपयत्
 ॥ २९ ॥ नकुलः सहदेवश्च सात्यकिश्च महाबलः । परिबार्थ्य
 तदा शलग्रं समन्तान्द्राकिरच्छरैः ॥ ३० ॥ स चतुर्भिर्महेस्वरीः
 पाण्डवानां महारथैः । वृतस्तान् योधयामास मद्रराजः प्रताप-
 वान् ॥ ३१ ॥ तस्य धर्मसुतो राजन् चुरप्रेष महाहवे । चक्ररथं
 जघानाशु मद्रराजस्य पाण्डिवः ॥ ३२ ॥ तजिंस्तु निहतौ शूरे

० अक्षरसि महारथे । महाराजोऽतिबलवान् सैनिकांश्चक्रिच्छरैः
 ॥ ३३ ॥ अनाच्छांस्तानस्तांस्तु राजन् वीर्यं च सैनिकान् ।
 चित्तवामास समरे धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ ३४ ॥ कथं नूनं नवेत्
 'सत्त्वं तस्माच्चववचो महत् । न हि क्लृप्तो रणे राजा स्वधीत वर्ध
 नम् ॥ ३५ ॥ ततः सरयनामाश्लाः पाण्डवाः पाण्डुपूर्वज । महे-
 श्वरं समासेदुः पीड्यन्तः समन्ततः ॥ ३६ ॥ नानाशस्त्रैश्चबहुधां
 शरद्वष्टिं समुत्थिताम् । व्यस्रन्त समरे राजा महाभाणोऽब माहृतः
 ॥ ३७ ॥ ततः कनकपुष्पां तां शल्यश्चिन्तां वियहताम् । शरद्वष्टि-
 मपश्याम शल्यमानामिवावर्तातम् ॥ ३८ ॥ ते शरा महाराजेन प्रेषिता
 रणमूर्धनि । सम्पतन्तः स दृश्यन्ते यक्षुनानां प्रजा इव ॥ ३९ ॥
 महाराजधनुर्मत्तैः शरैः कनकभूषणैः । निरन्तरमिवाकाशं सं-
 वभूव जनाधिप । न पाण्डवानां नास्माकं तत्र कश्चित् व्यदृश्यत
 ॥ ४० ॥ वाणाश्रकारे महति कृते तत्र महाशवे । महाराजेन
 वलिना लाघवाच्छरद्वष्टिभिः ॥ ४१ ॥ लोहप्रमानं तथा दृष्ट्वा
 पाण्डवानां बलार्णवम् । विस्मयं परमं जम्भर्देवगन्धर्वदानवाः
 ॥ ४२ ॥ स तु तान् सर्वतो यत्नाच्छरैः समीह्य मारिष । धर्म-
 राजमवच्छाद्य सिंहवदनदम्बुजः ॥ ४३ ॥ ते कृत्वाः समरे तेन
 पाण्डवानां महारथाः । न श्रेयस्तं तदा युद्धे प्रज्ज्यातुं महा-
 रथम् ॥ ४४ ॥ धर्मराजपुरोगास्तु भीमसेनमुखा रथाः । न जङ्घ-
 समरे शूरं शल्यमाश्रयघोमिनम् ॥ ४५ ॥

इति शतसप्तमोऽपि शल्यवधपर्वणि संकुलमुह
 अथोद्दिशोऽध्याय ॥ १३ ॥

अथ उवाच । धर्मो द्रोणिना विद्धो युद्धे बलमिराशुभिः ।
 तस्य शत्रुशरैः शूरोऽस्ति भर्तानां महारथैः ॥ १ ॥ द्रोणिं विद्यात्

समरे त्रिभिरेव प्रिलीमुखैः । तद्येतराश्चहेष्वासान् वाभ्यां हाभ्यां
 वनच्छदः । भूयश्चैव महावाङ्मः शरवर्षैरवाकिरत् ॥ २ ॥ शर-
 कण्टकितास्तेषु तावका भरतर्षभ । न जङ्गः समरे पार्थं वध्य-
 ज्ञानाः शितैः शरैः ॥ ३ ॥ तेऽर्जुनं शरवर्षेण द्रोणपुत्रपुरोगमाः ।
 शवीघवन्त समरे परिवार्य्य महारण्यम् ॥ ४ ॥ तैस्तु क्षिप्ताः शरा
 राजन् कार्तस्वरविभूषिताः । अर्जुनस्य रथोपस्थं पूरयामासु-
 रक्षसा ॥ ५ ॥ तथा कृष्णो महेष्वासाद्वधभौ सर्वधन्विनाम् ।
 शरैर्वीक्ष्य विदुन्नाङ्गौ प्रहृष्टा युद्धदुर्मदाः ॥ ६ ॥ जूवरो रथ-
 चक्राणि ईषा योक्ताणि वा विभो । युगञ्चैवानुकर्षञ्च शरभूत-
 मभूत्तदा ॥ ७ ॥ नैतादृशं दृष्टपूर्वं राजन्नेवापि च श्रुतम् । यादृशं
 तत्र पार्थस्य तावकाः संप्रचक्रिरे ॥ ८ ॥ स रथः सर्वतो भाति
 विद्यपुङ्खैः शितैः शरैः । उल्काश्रितैः संप्रदीप्तं विमानमिव भूतले
 ॥ ९ ॥ ततोऽर्जुनो महाराज शरैः सन्नतपर्वभिः । अवाकिरतां
 पतनां मेघो दृष्ट्या यथाचक्षम् ॥ १० ॥ ते वध्यमानाः समरे पार्थ-
 नामाङ्कितैः शरैः । पार्थभूतममन्यन्त प्रेक्षमाणास्तथाविधाम् ॥
 ततोऽङ्गुतशरञ्चालो वनुःशब्दानिलो महान् । सेनेभ्यनं ददा-
 द्हाशु तावकं पार्थपावकः ॥ १२ ॥ चक्राणां पततश्चापि युगानाञ्च
 शरातले । तूष्णीराणां पताकानां ध्वजानाञ्च रथैः सह ॥ १३ ॥
 ईषाणामनुकर्षाणां त्रिविणानाञ्च भारत । अक्षाणामथ योक्ताणां
 प्रतीदानाञ्च सर्वशः ॥ १४ ॥ गिरसां पत्रताञ्चैव कुण्डलोशीघ्र-
 क्षारिणाम् । भुजानाञ्च महाराज जङ्गानाञ्च सहस्रशः ॥ १५ ॥
 कृत्राणां व्यजनैः सार्धं मुकुटानाञ्च राशयः । समदृश्यन्त पार्थस्य
 रथमार्गेषु भारत ॥ १६ ॥ ततः क्रुद्धस्य पार्थस्य रथमार्गं विशा-
 ष्यते । अगम्यरूपा पृथिवी मांसशोणितकर्हमा ॥ १७ ॥ बभूव
 भरतश्रेष्ठ सदृस्याक्रीडनं यथा । भीरुणां वासजननी शूराणां
 सर्षवर्षिणी ॥ १८ ॥ इत्था तु समरे पार्थः सहस्रे हे-प्ररन्तपः ।

रथानां सवस्त्रानां विधूमोन्निरिव ज्वलन् ॥ १९ ॥ यथा हि
 भगवानग्निर्जगद्गृध्रा चराचरम् । विधूमो दृश्यते राजंस्तथा पार्थी
 महारथः ॥ २० ॥ द्रौणिस्तु समरे दृष्ट्वा पाण्डवस्य पराक्रमम् ।
 रथेनातिपताकेन पाण्डवं प्रत्यवारयत् ॥ २१ ॥ ताकुभौ पुत्रघ-
 न्धाघ्नौ श्वेताश्वौ रथिनाम्बरौ । समीपतुस्तथा तूष्णं परस्पर-
 बधैषिणौ ॥ २२ ॥ तयोरासीन्महाराज बाणवपुं सुदानुषम् ।
 जीमूतयोर्यथा वृष्टिस्तपान्ते भरतर्षभ ॥ २३ ॥ अन्योऽन्यस्वधिनौ
 तौ तु यरैः सन्नतपर्वभिः । ततश्चतुर्मृधेऽन्योऽन्यं शृङ्गाभ्यां वृषभा-
 विव ॥ २४ ॥ तयोर्युद्धं महाराज चिरं समनिवाभवत् । अस्त्राणां
 सङ्गमस्यैव घोरस्तत्राभवत् पुनः ॥ २५ ॥ ततोऽर्जुनं दादृशमी रुक्म-
 पुङ्गेः सुतेजनैः । वासुदेबन्धु दृशभिर्द्रौणिर्विव्याध भारत ॥ २६ ॥
 ततः प्रहस्य बीमत्सुव्याक्षिपद्गाण्डिवं धनुः । मानयित्वा मुहूर्तन्तु
 सुरुपुत्रं महाहवे ॥ २७ ॥ व्यश्वसूत्ररथस्रुक् सव्यसाची महा-
 रथः । मृदुपूर्वं ततश्चैनं त्रिभिर्विव्याध सायकैः ॥ २८ ॥ जताश्व
 तु रथे तिष्ठन् द्रौणपुत्रस्तदा अयन् । सुषलं पाण्डुपुत्राय चिक्षिप
 परिघोपमम् ॥ २९ ॥ तमापतन्तं सहसा हेमपटविभूषितम् ।
 विच्छेद् सप्तधा वीरः पार्थः शतानिवर्हणः ॥ ३० ॥ स छिन्नं
 सुषलं दृष्ट्वा द्रौणिः परमक्रोपनः । आददे परिघं घोरं नगीन्द्र-
 मिखरोपमम् । चिक्षिप चैव पार्थाय द्रौणिर्युद्धविशारदः ॥ ३१ ॥
 तमन्तक्रमिब क्रुद्धं परिघं प्रेक्ष्य पाण्डवः । अर्जुनस्त्वरितो जघ्ने
 पञ्चभिः सायकोत्तमैः ॥ ३२ ॥ स छिन्नः ततितो भूमौ पार्थवाणै-
 र्महामृधे । दारयन् पृथिवीन्द्राणां मनांसीव च भारत ॥ ३३ ॥
 ततोऽपरैस्त्रिभिर्वाणैर्द्रौणिं विव्याध पाण्डवः । सोऽतिविह्वो वक्ष-
 वता पार्थिवं सुमहावल्लः । न संभ्रान्तस्तदा द्रौणिः पौरुषे स्त्रे
 व्यवस्थितः ॥ ३४ ॥ सुरथस्तु ततो राजन् भारद्वाजो महारथः ।
 अवाकिरच्छरप्रतिः सबद्धस्य पश्यतः ॥ ३५ ॥ ततस्तु सुरथो

राज्ञी पाशाङ्कानां महारथः । रथेन मेघबोधिषु द्रोणिमेवाभ्य-
 षावत ॥ ३६ ॥ विकर्षन् वै बभूवः श्रेष्ठं सर्वभारसहं दृढम् ।
 ज्वलनाग्नीविप्रनिभैः शरैश्चैननवाकिरत् ॥ ३७ ॥ सुरस्यं वीक्ष्य
 संक्रुद्धमापतन्तं महारथम् । बभ्रुव समरे द्रोणिर्दृष्ट्वा हत रथो-
 रगः ॥ ३८ ॥ त्रिभिर्खां भ्रुकुटीं कृत्वा दृक्कणीपरिसंखिद्यम् । तं
 वीक्ष्य सुरस्यं रोषाद्गनुर्ज्याभवत्तस्य च । मुमोष तीक्ष्णं नारायणं
 वनदृष्टोपमं युधि ॥ ३९ ॥ स तस्य शूद्र्यं भिक्ष्वा प्रीत्याति-
 वेगितः । शक्राभनिरिवीतदृष्टो विदार्यै धरणीतलम् ॥ ४० ॥ ततः
 स धतितो भूमौ नारायणं समाहृतः । तत्रैवेव तथा शूद्रं पर्व-
 तस्य विदारितम् ॥ ४१ ॥ तस्मिंस्तु निहतो वीरे द्रोणपुत्रः प्रताप-
 बान् । आरुरोह रथं तूष्णं तमेव रथिनांवरः ॥ ४२ ॥ ततः
 सज्जो महाराज द्रोणिराहवदुमंतः । यजुर्न बोधवामस्य संघ-
 प्रकृतो रणे ॥ ४३ ॥ तद्युद्धं सुमहत्सासीदिकस्य बह्विः सह ।
 मध्यन्दिनगते सूर्ये वनराष्ट्रविवर्जनम् ॥ ४४ ॥ तदाशुभेनपञ्चान
 दृष्ट्वा तीर्षां पराक्रमम् । यदेको युगपदीरान् समयोषवद्वर्जुनः
 ॥ ४५ ॥ विमर्हस्तु महानासीद्वर्जुनस्य परैः सह । गतक्रतोर्वया
 भूवं महत्या दैत्यसेनया ॥ ४६ ॥

शुभपर्वणि शुभवधपर्वणि संक्रुद्धयुद्धे

चतुर्थोऽध्यायः ॥ १४ ॥

सशय उवाच । दुर्योधनो महाराज दृष्टव्यमस्य पापतः ।
 बभ्रुव सुमहद्युद्धं शरघ्निसमाक्रुद्धम् ॥ १ ॥ तयोरासीन्वहा-
 राज शरघाताः सहस्रशः । यज्जुहानां यथा काले जलघाराः
 समन्वितः ॥ २ ॥ राज्ञा तु पापं तं विद्धा शरैः पशुभिराक्रुमैः ।
 शीघ्रं नारमुपेतुं पुनर्विव्याच सप्तभिः ॥ ३ ॥ दृष्टव्यमस्तु समरे

बलवान् दृढविक्रमः । सप्तत्या विप्रिखानां वै दुर्धौघनमपीडयत्
 ॥ ४ ॥ पीडितं प्रेष्य राजानं सोदर्या भरतघंभ । महत्या सेनया
 सार्धं परिवव्रुः क्ष पाप्यतम् ॥ ५ ॥ स तैः परिवृतः शूरः सर्वतो-
 ऽतिरथैर्भ्रमम् । व्यचरत् समरे राजन् दशवन्नस्त्रलाघवम् ॥ ६ ॥
 शिखण्डी कृतबर्षासं गौतमश्च महारथम् । प्रभद्रकीः समायुक्तौ
 बोधयामास चन्विनौ ॥ ७ ॥ तत्रापि सुमहद्युद्धं धीररूपं विधा-
 ष्यते । प्राणान् सन्धय्यतां युद्धे प्राणघृताभिदिवने ॥ ८ ॥ शक्यस्तु
 शरवर्षाणि विमुञ्चन् सर्वतो दिशम् । पाण्डवान् पीडयामास
 सहायकित्तकोदरान् ॥ ९ ॥ तथोभौ च तमौ युद्धे वमतुल्यपरा-
 क्रमौ । बोधयामास राजेन्द्र धैर्येण च बलेन च ॥ १० ॥ शक्य-
 सायकनुत्तानां पाण्डवानां महामुषे । वातारं नाध्यदच्छन्त
 केशिपत्तम महारथाः ॥ ११ ॥ ततस्तु नकुलः शूरो धर्मराजे
 प्रपीडिते । अभिदुद्राव वेगेन मातुलं माद्रिनन्दनः ॥ १२ ॥
 आच्छाद्य समरे शलां नकुलः परबीरहा । विव्यास चैनं दशभिः
 ज्वलमानस्त्रनान्तरे ॥ १३ ॥ सर्वपारश्वदैर्वाणैः कर्मारपरिमार्जितैः ।
 सर्षपपुङ्खैः शिलाधौतैर्धनुर्वन्धप्रसोदितैः ॥ १४ ॥ शलास्तु पीडित-
 स्तेन स्वस्त्रीघेण महात्मना । नकुलं पीडयामास पार्थमिनत-
 पर्वभिः ॥ १५ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा भीमसेनोऽथ सात्यकिः ।
 सहदेवश्च माद्रेयी नद्रराजमुपाद्रवन् ॥ १६ ॥ तानापतत् एवाशु
 पूरवाणाग्रयस्त्रिनैः । दिशश्च विदिशश्चैव कम्पयानांश्च मेदिनीम् ।
 प्रतिजग्राह समरे सेनापतिरमितजित ॥ १७ ॥ युधिष्ठिरं विभि-
 विद्धा भीमसेनश्च सप्तभिः । सात्यकिश्च घतेनाजौ सहदेव विभिः
 रथैः ॥ १८ ॥ ततस्तु सशरशापं नकुलस्य महात्मनः । नद्रे श्वरः
 शूरप्रेष्य तदा विच्छेद कारिष्ठ । तदधीर्षेत विच्छिन्नं धनुः
 शलास्य सायकैः ॥ १९ ॥ शक्यान्वनुरादाय नाद्रीपुत्रो महा-
 रथः । नद्रराजस्य तूष्णं पूरयामास पत्रिभिः ॥ २० ॥ युधि-

छिरस्तु मद्रेशं सहदेवश्च मारिष । दशभिर्दशभिर्वाणैस्वरस्येन-
 मविध्यताम् ॥ २१ ॥ भीमसेनस्तु तं षष्ट्या सात्यकिर्नवभिः शरैः ।
 मद्रराजमभिद्रुत्य कञ्जतुः कङ्कपत्रिभिः ॥ २२ ॥ मद्रराजस्ततः क्रुद्धः
 सात्यकिं नवभिः शरैः । विव्याध भूयः सप्तत्या शराणां नतपर्व-
 णाम् ॥ २३ ॥ अथास्य सशरत्रापं मुष्टो चिक्षेद् मारिष । हयांश्च
 चतुरः संख्ये प्रेषयामास गृह्यवे ॥ २४ ॥ विरथं सात्यकिं कृत्वा
 मद्रराजो महारथः । विप्रिखानां शतेनैनाजधान समन्ततः
 माद्रपुत्रौ च संरस्यौ भीमसेनञ्च पद्रवम् । युधिष्ठिरञ्च कौरव्य
 विव्याध दशभिः शरैः ॥ २५ ॥ तत्राद्भुतमपश्याम मद्रराजस्य
 पौरुषम् । यद्विनं सहिताः पार्था नाभ्यवर्तन्त संयुगे ॥ २६ ॥
 अयान्यं रथमास्थाय सात्यकिः सत्यविक्रमः । पौडितान् पाण्ड-
 वान् दृष्ट्वा मद्रराजवयङ्गतान् । अभिद्रुत्वाव वेगेन मद्राणामधिपं
 बली ॥ २७ ॥ आपतन्तं रथं तस्य शलगः समितिशोभनः । प्रह-
 ययौ रथेनैव मत्तां मत्तमिव ह्विषम् ॥ २८ ॥ स सन्निपातस्तुमुलो
 बभूवाद्भुतदर्शनः । सात्यकेयैव शूरस्य मद्राणामधिपस्य च ।
 यादृशी वै पुरी वृत्तः शम्बरानरराजयोः ॥ २९ ॥ सात्यकिं द्रुव्य
 समरे मद्रराजं व्यवस्थितम् । विव्याध दशभिर्वाणैस्त्रिंशति
 चाब्रवीत् ॥ ३० ॥ मद्रराजस्तु सुभ्रष्टं विहस्तेन महात्मना ।
 सात्यकिं प्रतिविव्याध चित्रप्रङ्खं शितैः शरैः ॥ ३१ ॥ ततः पार्था
 महेश्वासाः चास्त्वतामिहतं दृपम् । अभ्यद्रवन्नयैस्त्रुणं मातुलं दध-
 काङ्क्षया ॥ ३२ ॥ तत आसीत् परामर्हस्तुमुलः शोणितोदकः ।
 शराणां युध्यमानानां सिंहानामिव नर्हताम् ॥ ३३ ॥ तेषामाशी-
 न्महाराज व्यतिक्षेपः परस्परम् । सिंहानामभिसिपसुनां कूजता-
 मिव संयुगे ॥ ३४ ॥ तेषां वाणसहस्रौघैराकीर्णा वसुधाभवत् ।
 अन्तरीक्षञ्च सहसा वाणभूतमभूत्तदा ॥ ३५ ॥ शराम्बुकारं बद्ध्वा
 कृष्णं तत्र समन्ततः । अभच्छायेव सप्तश्रे शरैर्मल्लैर्महात्मभिः ॥ ३६ ॥

तत्र राजच्छरैर्मुक्तैर्निर्मुक्तैरिव पन्नगीः । स्वर्णपुङ्खैः प्रकाशङ्घि-
शरीरान्त दिशस्तदा ॥ ३८ ॥ तत्राद्भुतं परश्चक्रे शलाघः शत्रुनिव-
र्हणः । यदिकः समरे शूरो योधवामास वै वद्धन ॥ ३९ ॥ मद्र-
राजभुजोत्सृष्टैः कङ्कवर्हिणवाजितैः । संपतद्भिः शरैर्घोरैरवा-
तीर्थेत मेदिनी ॥ ४० ॥ तत्र शल्यरथं राजन् विचरन्तं महा-
इव । अपश्याम यथा पूर्वं शक्रस्यासुरसङ्घे ॥ ४१ ॥

इति शलाघपर्वणि शलाघवधपर्वणि संकुलयुद्धे

पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥

सञ्जय उवाच । ततः सैन्यास्तव विभी मद्रराजपुरस्कृताः ।
इतरभ्यद्रवन् पार्थान् वेगेन महता रणे ॥ १ ॥ पीडितास्तावकाः
र्वे प्रघावन्तो रणोत्कटाः । क्षणेनैव पार्थास्ते वद्धत्वात् सम-
लोडयन् ॥ २ ॥ ते वध्यमानाः कुरुभिः पाण्डवा नावतस्थिरे ।
निवार्यमाणा भीमेन पश्यतोः कृष्णापार्थयोः ॥ ३ ॥ ततो घन-
स्रजयः क्रुद्धः कृप सह पदानुगैः । अवाकिरच्छरौघेण कृतवर्माण-
मेव च ॥ ४ ॥ शकुनिं सहदेवश्च ससैन्यं समवारयत् । नकुलः
पार्श्वतः स्थित्वा मद्रराजमवैक्षत ॥ ५ ॥ द्रौपदेया नरेन्द्राश्च
भूविष्ठान् समवारयन् । द्रोणपुत्रश्च पाञ्चालाः शिखण्डी सम-
वारयत् ॥ ६ ॥ भीमसेनस्तु राजानं गदापाणरवारयत् । शलाघन्तु
सह सैन्येन कुन्तीपुत्रो युधिष्ठिरः ॥ ७ ॥ ततः समभवद्युद्धं संसक्तं
तत्र तत्र च । तावकानां परेषाञ्च संग्रामेष्वनिर्वात्तनाम् ॥ ८ ॥
तत्र पश्यामहे कर्म शलाघस्यातिमहद्व्रणे । यदिकः सर्वसैन्यानि
गण्डवानाममुध्यत ॥ ९ ॥ व्यदृश्यत तदा शलाघो युधिष्ठिरसमी-
पतः । रणे चन्द्रमसोऽभ्यासे शनैश्चर इव शङ्खः ॥ १० ॥ पीड-
यित्वा तु राजानं शरैराभीविषोपमैः । अभ्यधावत् पुनर्भीमं

अरवर्षैरवाकिरन् ॥ ११ ॥ तस्य तल्लाघवं दृष्ट्वा तथैव च कृतास्त्र-
 ताम् । अपूजयन्ब्रवीकानि परेषां तावकानि च ॥ १२ ॥ पौण्ड-
 रानास्तु श्लेष्मन् पाण्डवा भृशविकृताः । प्राद्रवन्त रणं हित्वा
 क्रीडमाने युधिष्ठिरे ॥ १३ ॥ वध्यमानेष्वनीकेषु मद्रराजेन पाण्डवः ।
 अन्तर्भव्यमापन्नो धर्मराजो युधिष्ठिरः ॥ १४ ॥ तस्य पौरुष-
 माख्याय मद्रराजमपीडयत् । जघो वास्तु वधो वेदो कृतबुद्धि-
 नेहारथः ॥ १५ ॥ समाह्वयान्ब्रवीत् सर्वान् भ्रातॄन् पाण्डव माध-
 वम् । भीष्मो द्रोणश्च कर्णश्च ये चान्ये पृथिवीक्षिण्ये ॥ १६ ॥
 कौरवार्थं पराक्रान्ताः संग्रामे निधनं गताः । यथाभः यथोत्-
 साहं भवन्तः कृतपौरुषाः ॥ १७ ॥ भागोऽवशिष्ट एतान् मम
 शलग्नो महारथः । सोऽस्मद्य युधा जेतुमाशंसि मद्रकेन्द्र ॥ १८ ॥
 यत्मानसं मच्छं तत सर्वं निगदामिवः ॥ १९ ॥ चक्रन्त विभौ
 शूरो मम माद्रवतीसुतौ । अजेवौ वासवेनापि समरे वीर्यवती ॥
 २० ॥ साध्विभौ मातुलं युद्धे क्षत्रधर्मपुरस्कृतौ । अर्थं
 प्रतियुध्येतां मानार्हौ सखसहरो ॥ २० ॥ नास्वाहं रणे
 हस्ता तं वाहं भद्रमस्तु वः । इति सत्यामिमां वाणीं लोकवीरा
 निवाधत ॥ २१ ॥ वीतस्तेऽहं मातुलेनाद्य क्षत्रधर्मेण पार्थिवाः ।
 स्वयं सद्यमिसन्धाय विज्जवाधितराव वा ॥ २२ ॥ तस्य मेऽभ्यधिकं
 शस्त्रं सर्वोपकरणानि च । संयुज्यन्तु रथे क्षिप्रं शास्त्रवद्भ्य-
 योजकाः ॥ २३ ॥ शैलेयो दक्षिणां चक्रं घृष्टदुम्नस्तथोत्तरम् ।
 पृष्ठगोपी भवत्वद्य मम पार्थो धनञ्जयः ॥ २४ ॥ पुरःसरो मना-
 दास्तु भीमः अस्त्रभृतां वरः । एवमभ्यधिकः शलग्नश्चविषाणि
 महाजघे ॥ २५ ॥ एवमुक्त्वास्तथा चक्रः सर्वं राक्षः प्रियैषिण
 ॥ २६ ॥ तवः प्रहर्षः सैन्यानां पुनरासीत् तदा मध्वे । पाञ्चालान
 सोमकानां गतस्यानाञ्च विशिषतः ॥ २७ ॥ प्रतिज्ञां तां तदा राज
 कृत्वा नद्रे शमभ्यशात् । ततः प्रह्लादश्च भेरीश्च शतमश्वैव पुष्कलात्

अवाद्यन्त पाञ्चालाः सिंहनादाय नैद्विरे ॥ २८ ॥ तेष्वधवावन्त
 संरक्ष्या मद्रराजन्तरिक्षिनः । महता हर्षजेनाथ नादिन कुरु-
 पुङ्गवाः ॥ २९ ॥ ह्लादिन गजघण्टानां शङ्खानां त्रिनदिन च ।
 तूर्थ्ये गण्डेन महता नादयन्तथ मेदिनीम् ॥ ३० ॥ तान् प्रत्यगृह्णात्
 पुत्रस्ते मद्रराजश्च वीर्यवान् । भद्राभेधानिव बहून् शैलावस्तादद्या-
 लुभो ॥ ३१ ॥ शलास्तु समरश्लाघी घर्भराजमरिन्दमम् । ववर्ष शर-
 वप्रण वर्षेण मधवानिव ॥ ३२ ॥ तथैव कुरुराजोऽपि प्रगृह्य सचिरं
 धनुः । द्रोणोपदेशान् विविधान् दर्शयानो महाननाः ॥ ३३ ॥
 ववर्ष शरवर्षाणि चित्तं लघुं च सुष्टु च । न चान्य विवरं कश्चि-
 द्दृश्यं चरतां रणे ॥ ३४ ॥ तादुभौ विविधैर्वाणैस्ततश्चात् पर-
 स्परम् । शार्दूलावामिप्रेप्सु पराक्लान्ताविद्वाहवे ॥ ३५ ॥
 भीमस्तु तव पुत्रेण रणे शौण्डेन सङ्गतः । पाञ्चालः सात्यकिश्चैव
 आदौपत्यो च पाण्डवौ । शकुनिप्रसुखान् वीरान् प्रत्यगृह्णन् सम-
 न्ततः ॥ ३६ ॥ तदाकीलमुखा युद्धं पुनरेव ऊचैषिणाम् । ताव-
 यानां परेपाञ्च राजन् दुर्मन्त्रिते तव ॥ ३७ ॥ दूर्ध्वो धनस्तु भीमस्य
 शरैरानतपर्वणा । चिच्छेदादिष्ट्य संश्रामे ध्वजं हेमविभूषितम्
 ॥ ३८ ॥ स किङ्किणीकजालेन महता चारुदर्शनः । पपात सचिरः
 संख्ये भीमसेनस्य मानद ॥ ३९ ॥ पुनश्चापि धनुश्चित्तं गजराज-
 करोपनम् । क्षुरेण शितधारण प्रचकत्त नराधिप ॥ ४० ॥ स
 किन्धन्वा तेजस्वी रथशल्या सुतं तव । विभेदोरसि विक्रम्य
 स रथोपस्थ आविशत् ॥ ४१ ॥ तस्मिन् मोहमनुप्राप्ते पुनरेव
 सकादरः । बन्तुरस्य धिरः कायात् क्षुरप्रैषाह्वरत्तदा ॥ ४२ ॥
 हतसूना ह्यस्तस्य रथमादाय भारत । व्यद्वन्त दिशो राजन्
 हाहाकारस्ततोऽभवत् ॥ ४३ ॥ तस्यधवावत् वागार्थं द्रोणपुत्रो
 नहारथः । कृपश्च कृतवर्ना च पुत्रं तव परीपसवः ॥ ४४ ॥ तस्मिन्
 विवृण्विते सैन्ये व्रस्तास्तस्य मदानुगाः । गाण्डीवध्रुवा विस्फार्य

धनुस्तानहनच्छरैः ॥ ४५ ॥ युधिष्ठिरस्तु मद्रे प्रमथ्यघावदमर्षितः ।
 स्वयं सद्योदयन्प्रखान दन्तवर्णाङ्गनोजवान् ॥ ४६ ॥ तथाद्भुत-
 मपश्याम कुन्तीपुत्रे युधिष्ठिरे । पुरा भूत्वा मृदुर्हान्तो यत्तदा
 दासणोऽभवत् ॥ ४७ ॥ विव्रताक्षस्तु कौन्तेयो विपमानश्च मन्युना ।
 विश्छेद योधानिप्रितैर्भल्लैः शतसहस्रशः ॥ ४८ ॥ यां यां प्रत्य-
 द्ययौ सेनां तां तां ज्येष्ठः स पाण्डवः । शरैरपातयद्राजन् गिरीन्
 बभूवैरिवोत्तमैः ॥ ४९ ॥ साश्वस्तध्वजरथान् रथिनः पातयन्
 वह्नन् । आक्रीडन्को वलवान् पवनस्तोयदानिव ॥ ५० ॥ साश्व-
 रोहंश्च तुरगान् पत्नीश्वैव सहस्रशः । व्यपोथयत् संग्रामे क्रुद्धो
 रुद्रः पकूनिव ॥ ५१ ॥ शून्यमायोधनं कृत्वा शरवर्षैः समन्ततः ।
 अश्वद्रवत् मद्रेशं तिष्ठ प्रत्येति चाब्रवीत् ॥ ५२ ॥ तस्य तच्चरितं
 दृष्ट्वा संग्रामे भीमकर्मणः । विव्रेसुस्तावकाः सर्वे शल्यस्त्वेनं सम-
 भ्ययात् ॥ ५३ ॥ ततस्तौ तु सुसरञ्चौ प्रधाप्य सलिलोद्भवौ ।
 समाह्वय तदान्योऽन्यं भर्त्सयन्तौ समीयतुः ॥ ५४ ॥ शल्यस्तु शर-
 वर्षेण युधिष्ठिरमवाकिरत् । मद्रराजञ्च कौन्तेयः शरैरवा-
 किरत् ॥ ५५ ॥ व्यदृश्येतां तदा राजन् कङ्कपतिभिराहवे । सद्भिन्न
 रुधिरो शूरो मद्रराजयुधिष्ठिरौ ॥ ५६ ॥ पुष्पिताविव रेजति
 वने शाल्मलि किंशुकी । दीप्यमानौ महात्मानौ नेदतुर्युद्धदुर्मदं
 ॥ ५७ ॥ दृष्ट्वा सर्वाणि सैन्यानि नाध्यवस्यंस्तथोत्कीलयम् । हत
 मद्राधिपं पार्थो भोक्ष्यतेद्य वसुन्धराम् । शल्यो वा पाण्डवं हत
 दद्याद्दुर्योधनाय गाम् ॥ ५८ ॥ इतीव निश्चयो नाभ्युद्यमानां त
 भारत । प्रदक्षिणमभूत् सर्वं धर्मराजस्य युध्यत ॥ ५९ ॥ त
 शरशतं शल्यो मुनोवाग्रां युधिष्ठिरे । धनुश्चास्य शिताग्रेण वाणे
 निरकृन्तत् ॥ ६० ॥ सोऽन्यत् कार्मुकमादाय शल्यं शरशतैस्त्रिभि
 श्विधत् कार्मुकश्चास्य क्षुरेण निरकृन्तत् ॥ ६१ ॥ अथा
 निजघानाश्वान्शतुरो नतपर्वभिः । हाभ्यामतिशिताग्राभ्यामुभौ

वाष्पिंसारधी ॥ ६२ ॥ ततोऽस्य दौष्यमानेन पीतेन निशितेन च ।
 प्रमुखे वर्त्तमानस्य भस्तेनापाहरह्वजम् । ततः प्रभक्तं तत् सैन्यं
 दौष्योधनमरिन्दम् ॥ ६३ ॥ ततो मद्राधिपं द्रौणिरभ्यधावत्तथा-
 ह्वतम् । आरोग्य खरयज्ञेनं त्वरमाणः प्रदुदुवे ॥ ६४ ॥ मुहूर्त्त-
 मिव तौ गत्वा नर्हमाने युधिष्ठिरे । स्थित्वा ततो मद्रूपतिरन्यं
 स्यन्दनमास्थितः ॥ ६५ ॥ विधिवत् कल्पितं दिव्यं महाम्बुदनिना
 दितम् । सञ्जयन्लोपकरणं हिषतां लोमहर्षणम् ॥ ६६ ॥

इति शतपथब्राह्मणं शतपथपर्वणि शतपथयुधिष्ठिरयुक्ते

षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥

सञ्जय उवाच । अथान्यदनुरादाय वलवहेगवत्तरम् । युधि-
 स्थिरं मद्रूपतिर्विद्धा सिंह इवानदत् ॥ ११ ॥ ततः स शरवर्षेण
 पर्जन्य इव वृष्टिमान् । अभ्यवर्षद्मेयात्मा क्षत्रियान् क्षत्रियर्षभः
 ॥ २ ॥ सात्यकिं दशभिर्विद्धा भीमसेनं त्रिभिस्तथा । सहदेवं
 त्रिभिर्विद्धा युधिष्ठिरमपीडयत् ॥ ३ ॥ तांस्तानन्यान्महेष्वासान्
 साश्वान् सरथकुञ्जरान् । अर्हयामास विश्विखैरुक्ताभिरिव कुञ्ज-
 रान् । कुञ्जरान् कुञ्जरारोहानश्वानश्वप्रयायिनः । रथांश्च
 रथिभिः सार्धं जघान रथिनावरः ॥ ५ ॥ बाह्वंश्चिच्छेद च तथा
 सायुधान् केतनानि च । चकार वै मर्द्दीं योधेस्तीर्णां वेदीं
 कुशैरिव ॥ ६ ॥ तथा तमरिसैन्यानि घ्नन्तं मृत्युमिवान्तकम् । परि-
 व्रज्जुर्भृशं कुहाः पाण्डु, पाञ्चालसोमकाः ॥ ७ ॥ तं भीमसेनश्च
 शिनेश्च नप्ता मादृशाश्च पुत्रौ पुरुषप्रवीरौ । समागतं भीमवलेन
 राज्ञा पथ्याप्तमन्योऽन्यमथाह्वयन्त ॥ ८ ॥ ततस्तु शूराः समरे
 नरेन्द्र मद्दे श्वरं प्राप्य युधांवरिष्ठम् । आवार्य्यं चैनं समरे दृवीरं
 जङ्गुः शरैः पत्रिभिरुग्रवेगैः ॥ ९ ॥ संरक्षितो भीमसेनेन राज्ञा

माद्रीसुताभ्यामथ माधवेन । मद्राधिपं पत्निभिरुग्रवेगैस्तनान्तरे
 धर्मसुतो निजज्ञे ॥ १० ॥ ततो रणे तावकानां रथौघाः संवीच्य
 मद्राधिपतिं शरार्सम् । नराः सर्वे परिवद्रुः सुसज्जा दुर्योधन-
 स्यानुमते समन्तात् ॥ ११ ॥ ततो द्रुतं मद्रजनाधिगो रथो युधि-
 समभिरभ्यविध्यत् । तद्वापि पार्थो नवभिः पृषत्कैर्विव्याध
 स्तुसुखे महात्मा ॥ १२ ॥ आकर्णपूर्णाग्रतसंप्रयुक्तैः शरैस्तथा
 तैल्लघौतैः । अन्योऽस्यमाच्छादयतां महारथौ मद्राधिपश्चापि
 छिरश्च ॥ १३ ॥ ततस्तु तूष्णीं समरे महारथौ परस्परस्यान्त-
 मोक्षमाणौ । शरैर्भ्रंशं विव्यधतुर्दृपोत्तमौ महाबलौ षट्भिरप-
 धृथौ ॥ १४ ॥ तयोर्द्विभुज्यातलनिस्त्रनां महान् महेन्द्रवज्राग्रनिर्मुल-
 निस्त्रनः । परस्परं बाणगणैर्भ्रंशान्नोः प्रवर्षतांभ्रंशपपाण्डुवीरयोः
 ॥ १५ ॥ तौ चैरतुर्व्याघ्रिभ्युप्रक्रामौ महावनेष्वाभिप्रयद्दिनाविव ।
 विप्राग्निनौ नागवराविवाङ्कटौ ततश्चतुः संयुगजातदपौ ॥ १६ ॥
 ततस्तु मद्राधिपतिमहात्मा युधिष्ठिर भौमबलं प्रसृज्य । विव्या-
 वीरं हृदयैर्गतविगः शरेण सूर्याग्निसमप्रभेण ॥ १७ ॥ ततोऽत-
 विद्वोऽथ युधिष्ठिरस्तदा सुसंप्रयुक्तान् शरेण राजन् । उग्रान् मद्रा-
 धिपतिं महात्मा मुदञ्च लेभे ऋषयः कुरुणाम् ॥ १८ ॥ ततो नुहृत्ता-
 दिव पार्थिवेष्ठा लब्ध्वा संज्ञां क्राधसंरक्तनेत्रः । शतेन पार्थं त्वरितो
 जघान सङ्घस्त्रनेत्रप्रतिमप्रभावः ॥ १९ ॥ त्वरंस्ततो धर्मसुतो महात्मा
 शल्यस्य क्रुद्धो नवभिः पृषत्कैः । भित्त्वा क्षुरस्तापनीयञ्च धर्म-
 जघान षड्भिरस्वरितः पृषत्कैः ॥ २० ॥ ततस्तु मद्राधिपतिः प्रहृष्टो
 धनुर्विक्रम्य प्रसृजन् पृषत्कान् । हाभ्यां क्षुराभ्याञ्च तथैव राज्ञः
 शिच्छेद चापं कुरुपुङ्गवस्य ॥ २१ ॥ नवं ततोऽन्यत् समरे प्रसृज्य
 राजा धनुर्वीरतरं महात्मा । शलं हि विव्याध शरैः समन्तात्
 यथा महेन्द्रो नमुचिं शिताग्रैः ॥ २२ ॥ ततस्तु शलगो नवभिः
 पृषत्कैर्भीमस्य राज्ञस्य युधिष्ठिरस्य । निहृत्य रौक्मे पटुवर्मणौ

तयोर्विदारयानास भुजौ महात्मा ॥ २३ ॥ ततोऽपरेण ज्वल-
नाकतेजसा दरेण राक्षो धनुस्त्वमाथ । कृपश्च तस्यैव जवान
सूतं षड्भिः शरैः सोऽभिमुखं पपात ॥ २४ ॥ मद्राधिपस्यापि
युधिष्ठिरस्य शरैश्चतुर्भिर्निजघान वाहान् । वाहान्श्च हत्वा व्याकरो-
न्महात्मा वांधद्यं धर्मसुतस्य राज्ञः ॥ २५ ॥ तथाकृते राजनि
भीमसेनो मद्राधिपस्याशु ततो महात्मा । हित्वा धनुर्वेदगवता
शरेण दाभ्यामविध्यत सुभृशं नरेन्द्रम् ॥ २६ ॥ अथापरेणास्य
जहार यन्तुः कायाच्छिरः सन्नहनीयमध्यात् । जघान चाश्रवां-
श्चतुरः स शीघ्रं ततो भृशं क्रुपितो भीमसेनः । २७ ॥ तमश्रुणीः
सर्वधनुर्द्विराणामेकद्वरन्तं समरेऽतिविगम । भीमः शतेन व्यकिर-
च्छूराणां नाद्रीपवः सन्नदेवस्तथैव । तैः सावकीर्णोहितं वीक्ष्य
शत्यं भीमः शरैरस्य चकर्त बभ्रु ॥ २८ ॥ स भीमसेनेन निकृत्त-
वर्ना मद्राधिपद्वर्म सहस्रतारम् । प्रष्टुञ्च खड्गञ्च रथान्महात्मा
प्रस्कृत्य कृन्तीसुतमभ्यधावत । हित्वा रथेषां नकृलस्य सोऽथ
युधिष्ठिरं भीमवलोऽभ्यधावत ॥ २९ ॥ तच्चापि राजानमथोत्-
पतन्तं क्रुद्धं वथैवान्तकमापतन्तन् । शृष्टयन्तो द्रौपदेयाः शिखण्डी
शितेश्वरप्रा सहसा परीयुः ॥ ३० ॥ अथास्य चर्माप्रतिमं न्यकृन्त-
द्वीमो महात्मा दृशभिः पृषतकी । खड्गञ्च भक्तेन चकर्त मुष्टौ
नदन् प्रहृष्टस्तव सैन्यमध्ये ॥ ३१ ॥ तत् कर्म भीमस्य समीक्ष्य
हृष्टास्ते पाण्डवानां प्रवरा रथौघाः । नादं प्रचक्रुर्भृशमुत्सयन्तः
शङ्काश्च दृष्टुः शशिसन्निकाशान् ॥ ३२ ॥ तेनाथ शब्देन विभी-
षणेन तवाभिसुप्तं बलमप्रहृष्टम् । खेदाभिभूतं रुधिरोक्षितोऽङ्गं
विसञ्जकल्पञ्च तथा विषयाम् ॥ ३३ ॥ स मद्रराजः सहसावकीर्णी
भीमाश्रुगैः पादद्वयोधमुखैः । युधिष्ठिरस्याभिमुखं जकेन सिंद्धो
यथा गृहहेतोः प्रधातः ॥ ३४ ॥ स धर्मराजो निहताश्वसूतः
क्रोधेन दीप्तज्वलनप्रकाशः । दृष्ट्वा तु मद्राधिपतिं स हूणं सम-

स्वभावत्तमरिं बलीम् ॥ ३५ ॥ गोविन्दवाक्यं स्मरितं विचिन्त्य दध्ने
 मतिं शक्यविनाशाय । स धर्मराजोऽभिहताश्वसूते रथे तिष्ठन्
 शक्तिमेवामिकाङ्क्षन् ॥ ३६ ॥ तच्चापि शक्यस्य निशम्य कर्म तच्चा-
 क्तनो भागमवावशिष्टम् । क्षुत्वा मनः शक्यवधे बलात्मा यथो-
 मित्तावरजस्य चक्रे ॥ ३७ ॥ स धर्मराजो मणिहेमदण्डं जग्राह
 शक्तिं कनकप्रकाशाम् । नेत्रे च दीप्ते सहसा विहत्य मद्राक्षिपं
 क्रुद्धमना निरैक्षत् ॥ ३८ ॥ निरीक्षितो वै नरदेव राज्ञा पूता-
 क्तना निहृतकल्मषिण । अभून्न यद्वृक्षसाम्नाद्राजस्तदद्भुतं मे
 प्रतिभाति राजन् ॥ ३९ ॥ ततस्तु शक्तिं रुषिरोग्रदण्डं मणि-
 प्रवाहोज्ज्वलितां प्रदीप्ताम् । विक्षेप वेगात् सुभ्रमं महात्मा मद्रा-
 क्षिपाय प्रवरः कुक्षणाम् ॥ ४० ॥ दीप्तामथैनां महता बलीन
 सविष्णुस्त्रिणां सहसा पतन्तीम् । प्रैक्षन्त सर्वे कुरवः समेता
 दिवो युगान्ते महतीमिषोक्त्याम् ॥ ४१ ॥ तां कालरात्रीमिव पाश-
 वृक्षां वमस्य धात्रीमिव चोग्ररूपाम् । स ब्रह्मदण्डप्रतिमाममोषां
 ससर्ज्य यत्तो युधि धर्मराजः ॥ ४२ ॥ गन्धस्रगग्रासनपानभोजनै-
 रभ्याश्चितां पाण्डुसुतैः प्रयत्नात् । सस्वर्त्तकामिप्रतिमां ज्वलन्तीं
 कृत्यामथर्वाङ्गिरसीमिवोन्नाम् ॥ ४३ ॥ इयानहेतोः प्रतिनिर्मितान्तां
 लष्टा रिपूणामसुदेहमप्याम् । भूम्यन्तरीक्षन्तु जलाशयानि प्रसञ्च
 भूतानि निहन्तुमीशाम् ॥ ४४ ॥ घण्टापताकामणिवज्रमार्जं वैदूर्य-
 चित्रां तपनीयदण्डाम् । लष्टा प्रयत्नान्वयमेन क्लृप्तां ब्रह्मदिशा-
 मन्तकरीममोषाम् ॥ ४५ ॥ बलप्रयत्नादधिक्कृद्देवां मन्त्रैश्च धोरै-
 रभिमन्त्र्य यत्नात् । ससर्ज्य मार्गिण्य स तां परेण वधाव मद्राक्षि-
 पतेस्सदानीम् ॥ ४६ ॥ हतोऽसि पापेभ्यभिगर्ज्यमानो रुद्रोऽस्य-
 काकान्तकरं यथेषुम् । प्रसार्थ्य वाङ्गं सुदृढं सुपाशं क्रोधेन
 मृत्यन्निव धर्मराजः ॥ ४७ ॥ तां सर्वशक्त्या प्रहितां सशक्तिं
 युधिष्ठिरेणाप्रतिवार्थ्यवौर्ध्याम् । प्रतिश्रद्धायाभिननई शक्यः सम्यग्-

धृतामग्निरिवाज्यधाराम ॥ ४८ ॥ सा तस्य नर्माग्नि विदार्थ्य शुभ-
 सुरो विशालञ्च तथैव भिक्ष्या । विवेश गां तीव्रनिवाप्रसक्ता यमो
 विशालं नृपतेर्वहन्ती ॥ ४९ ॥ नासाक्षिकर्णात्यविनिःसृतेन प्रस्य-
 न्दता च ब्रणसद्यधिन । संसिक्तगात्रो रुधिरैण सोऽभूत् क्रौञ्चो
 यथा स्कन्दहृतो महाद्रिः ॥ ५० ॥ प्रसाध्य वाह्व च रथाद्गतो गां
 सकिन्ववर्मा कुरुमन्दनेन । महेश्वरवाहप्रतिभो महात्मा वज्राहतं
 मृङ्गनिवाचलन्त्य ॥ ५१ ॥ वाह्व प्रसाध्याभिनुरक्तो धर्मराजस्य
 सद्राट् । ततो निपतितो भूनाविन्द्रध्वज इवोच्छ्रितः ॥ ५२ ॥
 स तथा भिन्नसर्वाङ्गो रुधिरैण समुक्षितः । प्रत्यद्गत इव प्रेम्ना
 भूम्या स नरपुङ्गवः । प्रियया कान्तया कान्तः पतमान इवो-
 रसि ॥ ५३ ॥ धिरं भुक्त्वा वसुमतीं प्रियां कान्तामिव प्रभुः ।
 सर्वैः रथैः सनास्त्रिषु प्रसुप्त इव सोऽभद्रत् ॥ ५४ ॥ धर्म्यं धर्मात्मना
 युद्धे निहतो धर्मस्तनुना । सम्यग्भूत इव स्थिष्टः प्राशान्तोऽग्नि-
 रिवाध्वरे ॥ ५५ ॥ अक्षया विभिन्नहृदयं विप्रयुक्तायुधध्वजम् ।
 प्रशान्तमपि मद्रेशं लक्ष्मीर्नैव व्यमुञ्चत ॥ ५६ ॥ ततो युधिष्ठिर-
 थापमानाद्येन्द्रधनुःप्रभम् । व्यधमत हिपतः सङ्घेय खगराडिव
 घनगान् । देहांश्च निश्चितैर्भक्तै रिरूपणां नाशयत् क्षणात् ॥ ५७ ॥
 ततः पार्थस्य वाणौघैरावृताः सैनिकास्तव । निर्मीलिताद्याः
 क्षिण्वन्तो भृशमन्याऽम्यनाहिताः । अस्यन्दन्तो रुधिरं देहैर्विशस्ता-
 युधजीविताः ॥ ५८ ॥ ततः अलेऽ निपतिते नद्रराजालुजो युवा ।
 भ्रातुः सर्वैर्गणैस्तुल्यो रथो पाण्डवमश्रयात् ॥ ५९ ॥ विव्याध च
 नरयेष्टो नाराचैर्बद्धमिस्वरम् । हतस्यापवितिं भ्रातृशिकीर्षयुद्ध-
 दुर्मदः ॥ ६० ॥ तं विव्याधाशुगैः षड्भिर्धर्मराजस्वरनिव ।
 कार्मुकश्यास्य चिच्छेद् क्षुराभ्यां ध्वजमेव च ॥ ६१ ॥ ततोऽस्य
 दीप्यमानेन सुहृदेन शितेन च । प्रमुखि वर्तमानस्य भक्तेनापाहर-
 क्षिरः ॥ ६२ ॥ सकुण्डलं तदृष्ट्यै पतमानं शिरो रथात् ।

पुण्यक्षयमिव प्राप्य पतन्तं स्वर्गवासिनम् ॥ ६३ ॥ तस्यापकृत्-
 शीर्षन्तु शरीरं पतितं रथात् । रुधिरैणाजनिक्ताङ्गं दृष्ट्वा वैश्व-
 मभ्यजत ॥ ६४ ॥ विवित्रकवचे तस्मिन् हते मद्रुपायुजे ॥ हाहा-
 कारं विक्रुवीणाः कुरवो विप्रद्रुतुः ॥ ६५ ॥ अजप्रानुजं हतं
 दृष्ट्वा तावकाख्यक्तजीविताः । विवेकुः पाण्डवम पादुजोष्वास्तथा
 श्चम ॥ ६६ ॥ तांस्तथा भ्यजतस्वस्तान् कौरवान् भरतर्षभ ।
 शिनेनप्रा किरन् वाणैरथ्यवर्त्तत सात्यकिः ॥ ६७ ॥ तमाद्यान्तं
 महेश्वासमप्रसङ्गं दुरासदम् । हार्दिक्यस्वरितो राजन् प्रत्यरुद्गा-
 दभीतवत् ॥ ६८ ॥ तौ समेतौ महात्मानौ वाष्पां यावपराजितौ ।
 हार्दिक्यः सात्यकिश्चैव सिंहाविव मदीत्कृतौ ॥ ६९ ॥ इषुभि-
 विमलाभासैश्चादवन्तौ परस्परम् । अर्द्धिभरिव सूर्यस्य दिवा-
 करसमप्रभौ ॥ ७० ॥ चापमार्गवलोऽतूतान् मार्गणान् वृष्णि-
 सिंहयोः । आकाशे समपश्याम पतद्भानिव शीघ्रगान् ॥ ७१ ॥
 सात्यकिं दशभिर्विह्वा हवांश्चास्य विभिः शरैः । चापमेकेन विच्छेद
 हार्दिक्यो नतपवेणा ॥ ७२ ॥ तन्निङ्कतं सतुःश्रेष्ठमपास्य शिनि-
 पुङ्गवः । अन्यदादत्त वेगेन वेगवत्तरमायुधम् ॥ ७३ ॥ तदादाव
 धतुः श्रेष्ठं वरिष्ठः सर्वधन्विनाम् । हार्दिक्यं दशभिर्वाणैः प्रत्य-
 विधत् स्तनान्तरे ॥ ७४ ॥ ततो रथ युगीशाञ्च छिन्त्वा भद्रैः
 सुसंयतैः । अस्त्रांस्वत्याबधोत्तूर्णमुभौ पाष्णां सारथी ॥ ७५ ॥
 ततस्तं विरथं दृष्ट्वा क्रुपः शारदतः प्रभो । अपोवाह ततः क्षिप्रं
 रथमारोप्य वीर्यवान् ॥ ७६ ॥ मद्रराजे हते राजन् विरथे कृत
 वर्मणि । दुर्योधनवलं सर्वं पुनरासीत् पराङ्मुखम् ॥ ७७ ॥ तत्
 परे नान्ववुध्यन्त सैन्ये च राजसा वृते । वलन्तु हतभूर्विष्टं तत्
 दासीत् पराङ्मुखम् ॥ ७८ ॥ ततो मुहूर्त्तान्तेऽप्यन् रजो भौनं
 समुत्थिनम् । विविधैः शोणितस्त्रावैः प्रशान्तं पुरुषर्षभ ॥ ७९ ॥
 ततो दुर्योधनो दृष्ट्वा मग्नं स्ववक्षामन्तिकात् । जवेनापततः पार्था

शैकः सर्वानवारयत् ॥ ८० ॥ पाण्डवान् सरथान् दृष्ट्वा धृष्टद्युम्नश्च
 प्रार्थितम् । आनर्त्तञ्च दुरोधप्रेर शितैर्वीरैरवाकिरत् ॥ ८१ ॥ तं
 परे नाभ्यवर्त्तन्त मर्त्तया मृत्युमिवागतम् । अथान्यं रथनास्थाय
 हार्दिक्योऽपि न्यवर्त्तत ॥ ८२ ॥ ततो युधिष्ठिरो राजा त्वरनागो
 महारथः । चतुर्भिर्निजघानाश्वान् पात्रिभिः कृतवर्मणः । विव्याध
 गौतमञ्चापि षड्भिर्भस्त्रैः सुतेजनैः ॥ ८३ ॥ अश्वस्यामा ततो राज्ञा
 हताश्वं विरथीकृतम् । तमपोदाह हार्दिक्यं स्वरथेन युधि-
 स्थिरात् ॥ ८४ ॥ ततः शारहतोःश्याभिः प्रत्यद्विध्यद्युधिष्ठिरम् ।
 विव्याध चाश्वान्निशितैस्तथाश्याभिः शिलीमुखैः ॥ ८५ ॥ एवमेत-
 न्नहाराज युद्धशेषमवर्त्तत । तव दुर्मन्त्रिते राजन् सहपुत्रस्य
 भारत ॥ ८६ ॥ तस्मिन्महेष्वासवरे विद्यस्ते संग्राममध्ये कुरुपञ्ज-
 वेन । पार्थाः समेताः परमप्रहृष्टाः शङ्कान् प्रदध्मु हतमीक्ष्य शल्यम्
 ॥ ८७ ॥ युधिष्ठिरश्च प्रशशंसुराज्ञौ पुरा सुरा वृद्धवधे वयेन्द्रम् ।
 चक्रुश्च नानाविधवाद्यमब्दान्निनादयन्तो वसुधां समन्तात् ॥ ८८ ॥

इति शल्यपर्वणि शल्यवधपर्वणि शल्यवधे

सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥

सञ्जय उवाच । शलेः तु निहतो राजन् नद्राजपटानुगाः ।
 रथाः सप्तमता वीरा नियेयुर्महतो वलात् ॥ १ ॥ दुर्योधनस्तु
 हिरदमानश्चाचलसन्निभम् । क्रुद्रेण ध्रुवमागेन बीज्यमानस्य
 चामरैः । न गन्तव्यं न गन्तव्यमिति नद्रानवारयत् ॥ २ ॥ दुर्यो-
 धनेन ते वीरा वार्यमाणाः पुनः पुनः । युधिष्ठिरं जिघांसन्तः
 पाण्डूनां प्राविशन् वलम् ॥ ३ ॥ ते तु शूरा महाराज कृतचित्ताः
 सुयोधने । धनुःशब्दं महत् कृत्वा रुहायुधन्त पाण्डवैः ॥ ४ ॥
 शूरा च निहतं शलेः धर्मपुत्रश्च पीडितम् । मद्राजप्रियासुक्ती-

भद्रकानां महारथैः ॥ ५ ॥ आजगाम ततः पार्थो गाण्डीवं
 विक्षिपन् धनुः । पूरयन्नघघोषिण दिशः सर्वा महारथः ॥ ६ ॥
 ततोऽर्जुनश्च भीमश्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । सात्यकिश्च नरव्याघ्रो
 द्रौपदेयाश्च सर्वशः ॥ ७ ॥ घृष्टदुम्नः शिखण्डी च पाञ्चालाः सह
 सोमकैः । युधिष्ठिरं परीप्सन्तः समन्तात् पथ्यैवाहरन् ॥ ८ ॥
 ते समन्तात् परिहृता पाण्डवाः पुरुषर्षभाः । शोभवन्ति स्म तां
 सेनां मकराः सागरं यथा । वृद्धानिव महावाताः कल्पयन्ति स्म
 तावकान् ॥ ९ ॥ पुरोवातेन गङ्गेव शोभ्यमाणा महानदी । व्यक्षो-
 भत तदा राजन् पाण्डूनां ध्वजिनी पुनः ॥ १० ॥ प्रस्वभ्य सेनां
 महतीं महात्मानो महारथाः । बहवश्चक्रुस्तत्र क्व स राजा
 युधिष्ठिरः ॥ ११ ॥ भ्रातरः पाण्डवाः शूरा दृश्यन्ते तेह केचन ।
 पाञ्चाला वा महावीर्या शिखण्डी च महारथः । घृष्टदुम्नो च
 शैनेयो द्रौपदेया महारथाः ॥ १२ ॥ एवं तान् वादिनः ॥ १३ ॥
 द्रौपदेया महारथाः । अभ्यघ्नन् युध्यमानांश्च नद्राजपद ॥ १४ ॥
 ॥ १३ ॥ रथैर्विमथिताः केचित् केचिच्छिन्नैर्महाध्वजैः । प्रत्य-
 दृश्यन्त समरे तावका निहतः शरैः ॥ १४ ॥ आलोक्य पाण्डवान्
 युद्धे बोधा वीरान् सहस्रशः । वार्यमाणा समुर्वीरास्तव पुत्रेण
 भारत ॥ १५ ॥ दुर्योधनस्तु तान् वीरान् वारवामास सान्त्वयन् ।
 न चात्य शान्तं काशित्तत्र चक्रे महारथः ॥ १६ ॥ ततो गान्धार-
 राजस्य पुत्रः अक्रुनिरव्रवीत् । दुर्योधनं महाराज वचनं वचन-
 क्षमः ॥ १७ ॥ किञ्च नः प्रेक्षमाणां नद्राणां हन्यते वलम् ।
 न युक्तमेतत् समरे त्वयि तिष्ठति भारत ॥ १८ ॥ सहितैर्नाम
 बोद्धव्यमित्येवं समयः इतः । अथ कस्मात् परानेवं स्रुतो मर्षयसे
 नृप ॥ १९ ॥

दुर्योधन उवाच । वार्यमाणा मया पूर्वं मेतु चक्रुर्दक्षी मनः ।
 एते हि सहिता सर्वे प्रस्फुल्लिताः पाण्डुवादिनीम् ॥ २० ॥

यत्निरुवाच । न भर्तुं यासनं वीरा रणे कुर्वन्त्यमर्षिताः ।
 अस्मिं क्रोद्धं तवैतेषां नायं काल उपेक्षितुम् ॥ २१ ॥ यामः सर्वेऽद्य
 संभूय सवाजिरथकुञ्जराः । परित्वातुं महिष्वासान् मद्रराज-
 पदानुगान् ॥ २२ ॥ अन्योऽन्यं परिरक्षामो यत्नेन महता नृप ।
 एवं सर्वेऽनुसङ्गिन्य प्रययुयन्त सैनिकाः ॥ २३ ॥ एवमुक्तस्ततो
 राजा वलेन महता वृतः । प्रययौ सिंहनादेन कम्पयन्निव मेदि-
 नीम् ॥ २४ ॥ हत विध्यत गृह्णीत प्रहरध्वं निश्रुन्तत । इत्यासी
 त्तुमुलः शब्दस्तव सैन्यस्य भारत ॥ २५ ॥ पाण्डवास्तु रणे दृष्ट्वा
 मद्रराजपदानुमान् । संहितानभ्यवर्त्तन्त गुल्ममास्थाय मध्यमम्
 ॥ २६ ॥ ते मुहूर्त्तार्द्रणे वीरा हस्ताहस्ति विद्याम्पते । निहताः
 प्रत्यदृश्यन्त मद्रराजपदानुगाः ॥ २७ ॥ ततो नः सम्प्रयातानां
 हतमद्रास्तरस्त्रिनः । हृष्टाः किलकिलाशब्दमकुर्वन् संहिताः परे
 ॥ २८ ॥ अथोत्थितानि कण्डानि समदृश्यन्त स्वयम् । पपात
 महती चोक्त्वा मध्ये चादित्यमण्डलात् ॥ २९ ॥ रथैर्मन्त्रैर्युगाच्चैश्च
 निहतैश्च महारथैः । अश्वैर्निपतितैश्चैव संकुन्वाभूदसुन्दरा ॥ ३० ॥
 वातायमानैस्तुरगैर्युगासक्तैस्ततस्ततः । अदृश्यन्त महाराज योधा-
 स्तत्र रणाजिरे ॥ ३१ ॥ भग्नचक्राग्रयान् केचिद्वहन्स्तुरगा रणे ।
 रथाङ्गं केचिन्नाटाय दिशो दध विद्यभ्रमुः ॥ ३२ ॥ तत्र तत्र व्यदृ-
 श्यन्त योक्तैः क्लिष्टा स्म वाजिनः । रथिनः पतमानाश्च व्यदृश्यन्त
 नृपोत्तम । गगणात् प्रच्युताः सिद्धाः पुण्यानामिव सङ्घयै ॥ ३३ ॥
 निहतेषु च शूरेषु मद्रराजानुगीषु वै । अश्वानापततथैव दृष्ट्वा
 पार्था महारथाः । अभ्यवर्त्तन्त वेगेन जयगृह्णाः प्रहारिणः ॥ ३४ ॥
 वाणशब्दरवान् कृत्वा विमिश्रान् शङ्खनिस्त्रिनैः । अस्मास्तु पुन-
 राभाय लक्ष्यलक्ष्याः प्रहारिणः । अराचनानि ध्रुवानाः सिंह-
 नादान् प्रचक्रुः शुः ॥ ३५ ॥ ततो हतमभिप्रेद्य मद्रराजवलं महत् ।
 मद्रराजश्च समरे दृष्ट्वा शूरं निपातितम् । दुर्भीषणवलं मध्वं

पुनरासीत् पराङ्मुखम् ॥ ३६ ॥ वध्यमानं महाराज पाण्डुवैर्जित-
काग्निभिः । दिशो भेजेऽथ सन्म्रान्तं तासितं दृढघन्विभिः ॥ ३७ ॥

इति शल्यपर्वणि शल्यवधपर्वणि दुर्योधनसैन्यापयाने
अष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

सञ्जय उवाच । पतिते युधि दुर्धर्षे मद्रराजे महारथे ।
तावकास्तत्र प्रताप्य प्राचमो विमुखाभवन् ॥ १ ॥ वणिजो नावि
भग्नायां यथागाधेऽर्णवेषुवे । अपारे पारमिच्छन्तो हते शूरे
महात्मना ॥ २ ॥ मद्रराजे महाराज वितस्ताः शरविचिताः ।
अनाथा नाथमिच्छन्तो मृगाः सिंहादिता इव ॥ ३ ॥ तृषा यथा
भग्नशृङ्गाः शीर्णान्ता गजा इव । मध्याङ्गे प्रत्यपायाम निर्जिता-
जातशत्रुणा ॥ ४ ॥ न सन्धातुमनीकानि न च राजन् पराक्रमे ।
आसीदुद्धिर्हते शल्ये तव योधस्य कस्यचित् ॥ ५ ॥ भीष्मे द्रोणे च
निहते सूतपुत्रे च भारत । यद्दुःख तव योधानां भयङ्गासीदिति
स्मृते । तद्भयं स च नः शोको भूय एवाभ्यवर्त्तत ॥ ६ ॥ निरा-
शास्तु जये तस्मिन् हते शल्ये महारथे । हतप्रवीरः विध्वस्ता
निकृन्ताश्च शितैः शरैः । मद्रराजे हते राजन् योधास्ते प्राद्रवन्
भयात् ॥ ७ ॥ अश्वानन्ये गजानन्ये रथानन्ये महारथाः । आरुह्य
जवसम्पन्नाः पदाताः प्राद्रवन् भयात् ॥ ८ ॥ दिसाहस्ताश्च मातङ्गा
गिरिरूपाः प्रहारिणः । सम्प्राद्रवन् हते शल्ये अङ्गुष्ठाङ्गुष्ठचोदिताः
॥ ९ ॥ ते रणाङ्गरतश्चेष्ट तावकाः प्राद्रवन् दिशः । धावन्तशाय-
दृश्यन्त श्वसनानाः शराहताः ॥ १० ॥ तान् प्रमग्नान् द्रुतान् दृष्ट्वा
हतोत्साहान् पराजितान् । अभ्यद्रवन्त पाशालाः पाण्डवाश्च
जयैषिणः ॥ ११ ॥ वाणशब्दरवश्चापि सिंघनादश्च पुष्कलः । शङ्ख-
शब्दश्च शूराणां दारुणः समपद्यत ॥ १२ ॥ दृष्ट्वा तु कौरवं सैन-

मयवर्त्सं प्रविदुतम् । अन्योऽन्यं समभाषन्त पाञ्चालाः पाण्डवैः
 सह ॥ १३ ॥ अथ राजा सत्यधृतिर्जितामिवो युधिष्ठिरः । अथ
 दुर्योधनो हौनो दीपत्या नृपतिप्रिया ॥ १४ ॥ अथ श्रुत्वा हतं
 प्लवं धृतराष्ट्रो जनेश्वरः । विह्वलः पतितो भूमौ क्रल्लिषं प्रति-
 पद्यताम् ॥ १५ ॥ अथ जानातु कौन्तेयं मनर्थं सर्वधन्विनाम् ।
 अथात्मानन्तु दुर्मिथा गर्हयिष्यति पापकृत् ॥ १६ ॥ अथ क्षत्तर्वचः
 सत्त्वं क्षरतां ब्रुवतो हितम् । अथ प्रभृति पार्थाश्च प्रेष्यभूत उपा-
 चरन् । विजानातु नृपो दुःखं यत् प्राप्तं पाण्डुनन्दनैः ॥ १७ ॥
 अथ क्रणास्य महात्मन् जानातु स महीपतिः । अथाजुंनधनुर्वीषं
 धीरं जानातु संयुगे । अस्त्राणाञ्च वलं सर्वं षाह्योश्च वलमाहवे
 ॥ १८ ॥ अथ ज्ञास्यति भीमस्य वलं धीरं महात्मनः । हते
 दुर्योधने युद्धे अक्रणेवानुरे वले ॥ १९ ॥ यत् कृतं भीमसेनेन
 दुःशासनवधे तदा । नान्यः कर्त्तास्ति लोकेऽस्मिन्दृते भौमं महा-
 वलम् ॥ २० ॥ जानीतामद्य ज्येष्ठस्य पाण्डवस्य पराक्रमम् । मद्र-
 राजं हते श्रुत्वा देवैरपि दुरासदम् ॥ २१ ॥ अथ ज्ञास्यति
 संग्रामे माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । निहते सौवले शूरे गान्धारेषु च
 सर्वथः ॥ २२ ॥ कथं तेषां जयो स स्याद्येषां याज्ञा धनञ्जयः ।
 सात्यकिभीमसेनश्च घृष्टदुःस्य पापतः ॥ २३ ॥ द्रौपदीतनयाः
 पञ्च माद्रीपुत्रौ च पाण्डवौ । शिखण्डौ च महेश्वासो राजा चैव
 युधिष्ठिरः ॥ २४ ॥ येषाञ्च जगती नाथो नाथः कृष्णो जनार्दनः ।
 कथं तेषां जयो न स्याद्येषां धर्मो व्यपाययः ॥ २५ ॥ भौमं द्रोणञ्च
 कर्णञ्च मद्रराजानमेव च । अथान्यान्नृपतीन् सर्वान् अतमोऽथ
 सहस्रयः ॥ २६ ॥ कोऽन्यः अतो रसे जेतुमते पार्थात् युधि-
 स्थिरात् । यस्य नाथो हृषीकेशः सदा धर्मयज्ञोनिधिः ॥ २७ ॥
 इत्येवं वदमानास्ते हर्षेण महता वृताः । प्रणुन्नास्तादकान् युद्धे
 एक्षयाः पृष्ठतोऽन्वयुः ॥ २८ ॥ धनञ्जयो रथानीकमभ्यर्त्तत

वीर्यवान् । माद्रीपुत्रौ च शकुनिं वात्यक्रिञ्च महारथः ॥ २८ ॥
 तान् प्रेष्य द्रवतः सर्वान् भीमसेनभयाद्वितान् । दुर्योधनोऽपि
 सूतमब्रवीद्विस्मयन्निव ॥ ३० ॥ मामतिक्रमते पार्थो मयुष्याणरव
 स्थितः । जघने सःसैन्यानां ममाश्वान् प्रतिपाद्व ॥ ३१ ॥ जघने
 वर्त्तमानं हि कौन्तेयो मां धनञ्जयः । नोत्सहेत व्यतिक्रान्तुं
 बिलामिव महोदधिः ॥ ३२ ॥ पश्य सैन्यं भक्तं सूतं पाण्डवैः
 समभिद्रुतम् । सैन्यरेणुं समुद्भूतं पश्यस्त्रिनं रुन्ततः ॥ ३३ ॥
 सिंहनादांश्च वद्मसः शृणु घोरान्महाभयान् । तस्माद्याहि घनैः
 सूतं जघनं परिपालयन् ॥ ३४ ॥ मयि स्थिते च समरे युध्यमाने
 च पाण्डवम् । पुनरावर्त्तते सूतं मामकं वलभोजसा ॥ ३५ ॥
 तस्मृत्वा तर्षं पुत्रस्य शूरार्थ्यसदृशं वचः । सारथिर्हमसंख्यन्तान्
 यमैरश्वानचोदयत् ॥ ३६ ॥ गजाश्वरथभिर्हीनास्तत्तात्मानः
 पदातयः । एकविंशतिसाहस्राः संयुगावावतस्त्रिरे ॥ ३७ ॥ नाना-
 दिशसमुद्भुता नानानगरवासिनः । व्यवस्थितास्तदा वीधः प्रार्थ-
 यन्तो मन्त्रययः ॥ ३८ ॥ तेषानापततां तत्र संहृष्टानां परस्परम् ।
 समर्हैः सुमहान् यज्ञे घोरत्पो भवानकः ॥ ३९ ॥ भीमसेनस्तदा
 राजन् घृष्टद्युम्नश्च पार्थतः । वल्लेन चतुरङ्गेन नानादृष्ट्यानवार-
 यत् ॥ ४० ॥ भीममेवाभ्यवर्त्तन्त रणेऽन्ये तु पदातयः । प्रचुङ्गा-
 स्फोटसंहृष्टा वीरलोकं विययासवः ॥ ४१ ॥ आसाद्य भीमसेनन्तु
 संरक्ष्वा युद्धदुर्मदाः । घातैराष्ट्रा बिनेदुर्हि नान्यद्वाक्ययन्
 कथाम् । परिवार्यै रणे भीमं निजघ्नुस्ते समन्ततः ॥ ४२ ॥ स
 ब्रध्वमानः समरे पदातिगणसद्वृतः । न चचाल ततः स्थानान्घ्नैनाक
 द्रव पर्वतः ॥ ४३ ॥ ते तु क्रुद्धा महाराज पाण्डवानां महारथम् ।
 निग्रहीतुं प्रचक्रुर्हि योधांश्चान्यानवारयन् ॥ ४४ ॥ अक्रुध्यत
 रणे भीमस्ते रथैः पथ्यपस्थितैः । सोऽवतीर्थ्य रथात्तूष्णं पदातिः
 समुपस्थितः ॥ ४५ ॥ जातस्त्रप्रप्रति स्फुन्नां प्रगच्छ महतीं गदाम् ।

